BİLGİ MÜŞTEREKLERİ

1500 — 2026

AVRUPA İŞÇİ SINIFI TARİHİ

Çitlemeden Bugüne:

Kazanılanlar, Kaybedilenler, İhanet Edilenler

"Hiçbir hak verilmedi; hepsi alındı."

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

bilgimusterekleri.org · v1.0.7 · CC BY-SA 4.0

BİLGİ MÜŞTEREKLERİ · SÜRÜM 1.0.7

Avrupa İşçi Sınıfı Tarihi

Çitlemeden Bugüne: Kazanılanlar, Kaybedilenler, İhanet Edilenler

Tek kitap · 1300–2026

Giriş · Bölüm 0 · Kısım I-XIII · Kapanış · Sonuç · Ekler

bilgimusterekleri.org · CC BY-SA 4.0 · Eylül 2026

İçindekiler

Künye 7

GİRİŞ: Bu Tarih Neden Bizim Tarihimiz? 8

Birinci sahne: Soluk Mavi Nokta 8

İkinci sahne: Medeniyet hangi eşikte? Kardashev ölçeği 9

Üçüncü sahne: 1 Mayıs 1890 11

Neden şimdi? 14

Dokuz tez ve perspektif beyanı 14

Bu dosya nasıl okunur? 17

Dosyanın haritası 20

Üç sahneyi birbirine bağlarken 23

BÖLÜM 0: Tarihi Nasıl Okuyoruz? Sınıf, Değer, Devlet ve Mücadele: Marksist Araç Kutusu 24

0.1 Değer ve sömürü 25

0.1.A Yabancılaşma, şeyleşme ve emeğin ontolojisi 29

0.2 Sınıf 30

0.3 Üretken ve üretken olmayan emek 35

0.4 Sınıf bilinci ve sınıf oluşumu 36

0.5 Devlet 37

0.6 Kriz 38

0.7 Emperyalizm 38

0.8 Dört soru ve iki sınıf stratejisi 39

0.9 Terimler sözlüğüne köprü 39

0.10 Sınıf gücü cetveli: “Sınıf ne kadar güçlü?” 40

0.11 Sermaye fraksiyonları haritası 41

0.12 Toplumsal ücret 42

0.13 Güç dengesi matrisi 43

0.14 Diyalektik materyalizm ve tarih: nesnel koşullar ve öznel etken 43

0.15 Felsefi vizyon eksenleri 44

0.16 Dosyanın bütünleşik formülü 45

Kavram haritası 47

Okuma grupları için alıştırma seti: 20 soru 47

KISIM I: Kökenler. Feodalizmin Çözülüşü ve İlkel Birikim (≈1300-1750) 49

Bölüm 1: Kapitalizmden Önce: Serf, Lonca, Köy Topluluğu 50

Bölüm 2: Çitlemeler ve “Kanlı Yasalar”: İşçi Sınıfının Zorla Yapılışı 57

Bölüm 3: İlk Burjuva Devrimi: İngiltere 1640-1688. Levellers, Diggers ve İhanet Edilen Ordu 64

KISIM II: İngiltere. İlk Sanayi İşçi Sınıfının Oluşumu (1750-1850) 72

Bölüm 4: Fabrika, Makine ve Zaman: Sanayi Devrimi’nin Sınıfsal Anatomisi 73

Bölüm 5: Makine Kırıcılar, Peterloo ve Yasaklar: Sınıfın İlk Direnişleri (1799-1834) 79

Bölüm 6: Çartizm: İlk Bağımsız İşçi Siyasi Hareketi (1838-1848) 87

Kuramsal Ara Bölüm K1: İşçi ve Toprak: Kapitalizmin İki Kaynağı Tüketmesi (1750-2026) 95

KISIM III: Burjuva Devrimleri, Restorasyon ve 1848: Sınıfın Ayrışması (1789-1852) 102

Bölüm 7: Fransız Devrimi: Sans-culottes, Le Chapelier ve Babeuf 104

Bölüm 8: Restorasyon ve Kutsal İttifak: Karşı-Devrimin Avrupası (1815-1830) 112
Bölüm 9: İpekçiler, Dokumacılar, Barikatlar: 1830'ların ve 1840'ların İşçi İsyanları 119
Bölüm 10: 1848: Halkların Baharı ve Haziran Günleri. Komünist Manifesto'nun Doğuşu 127
Kısım III'ün Bilançosu: 1789-1852'de Sınıfın Durumu 140
Kuramsal Ara Bölüm K2: Kimin Devleti, Nasıl Yönetiyor? Zor, Rıza ve Taviz 142

KISIM IV: Enternasyonaller Çağı (1864-1914): Kitle Partileri, Komün ve Bürokrasinin Doğuşu 150

Bölüm 11: Birinci Enternasyonal: İşçilerin İlk Dünya Örgütü (1864-1876) 152
Bölüm 12: Paris Komünü: İşçilerin İlk İktidarı (18 Mart - 28 Mayıs 1871) 159
Bölüm 13: Alman Sosyal Demokrasisi: Dünyanın En Güçlü İşçi Partisi Nasıl Kuruldu? (1875-1914) 170
Bölüm 14: İkinci Enternasyonal ve Avrupa'nın Sosyalist Partileri (1889-1914) 179
Bölüm 15: Kadın İşçiler, Göçmen İşçiler ve "Görünmeyen" Sınıf 188
Kısım IV Bilançosu: Enternasyonaller Çağında Sınıfın Durumu (1864-1914) 197
Kuramsal Ara Bölüm K3: Fabrikanın Dışındaki Fabrika: Aile, Bakım ve Emek Gücünün Yeniden Üretimi (1500-2026) 199
Kuramsal Ara Bölüm K4: Bir Sınıf Kendini Nasıl Yapar? Kültür, Hafıza ve Hegemonya (1800-2026) 207
Kuramsal Ara Bölüm K5: Kapitalist Kriz Neden Tekrar Eder? 1847'den 2020'ye Aynı Mekanizmanın Biçimleri 214

KISIM V: Büyük İhanet ve Devrim Dalgası (1914-1923) 222

Bölüm 16: 4 Ağustos 1914: Enternasyonal'in Çöküşü 224
Bölüm 17: Karşı Duranlar: Liebknecht, Luxemburg, Zimmerwald 232
Bölüm 18: Rus Devrimi'nin Avrupa'daki Yankısı (1917-1919) 241
Bölüm 19: Alman Devrimi 1918-1919: Sosyal Demokrasinin Devrimi Boğması 249
Bölüm 20: Devrim Dalgası Avrupa'da: Macaristan, Finlandiya, Avusturya ve Ruhr (1918-1923) 267
Bölüm 21: İtalya: Kızıl İki Yıl, Fabrika Konseyleri ve Faşizmin İlk İktidarı (1919-1926) 280
Kuramsal Ara Bölüm K6: Burjuva Düzeninin Olağan ve Olağanüstü Biçimleri: Parlamentodan Bonapartizme ve Faşizme 294

KISIM VI: Faşizme Giden Yol (1924-1939) 302

Bölüm 22: Weimar'ın "İstikrar" Yılları ve Sosyal Demokrasinin Devleti (1924-1929) 304
Bölüm 23: Berlin, Mayıs 1929: "Kanlı Mayıs" ve Bölünmenin Mühürlenmesi 314
Bölüm 24: Nazilere Kaybedilen Seçimler: SPD'nin "Küçük Kötü" Siyaseti ve Birleşik Cephe Yokluğu (1930-1933) 323
Bölüm 25: Avusturya Şubat 1934: Direnen Sosyal Demokrat İşçiler 347
Bölüm 26: İngiltere ve Fransa: 1926 Genel Grevi'nden Halk Cephesi'ne 354
Bölüm 27: İspanya İç Savaşı ve Devrimi (1931-1939) 363
Bölüm 28: Komintern'in Dönüşleri: Sosyal Faşizmden Halk Cephesine, Oradan Paktlara (1928-1941) 381

KISIM VII: Antifaşist Cepheler. İkinci Dünya Savaşı'nda Ülke Ülke Direniş (1939-1945) 390

Bölüm 29: Savaşın Sınıf Anatomisi 392
Bölüm 30: Yugoslavya: Partizan Savaşından Devrime 401
Bölüm 31: Arnavutluk: Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Enver Hoca 409
Bölüm 32: Bulgaristan: Vatan Cephesi ve 9 Eylül 419
Bölüm 33: Yunanistan: EAM-ELAS, Dekemvriana ve İç Savaş 427
Bölüm 34: İtalya: Grevlerden Resistenza'ya 440
Bölüm 35: Fransa: Direniş, FTP-MOI ve CNR Programı 449
Bölüm 36: Almanya ve Avusturya: Kendi Ülkesinde Faşizme Karşı 460
Bölüm 37: Hollanda, Belçika, Norveç, Danimarka: Grevle Direnmek 470

Bölüm 38: Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya: Doğu Avrupa'nın Karmaşık Cepheleri 478
Bölüm 39: İngiltere, İsveç, İsviçre, İspanya, Portekiz, Türkiye: Savaşın Kenarındakiler 488
Bölüm 40: Kurtuluş ve İhanet Edilen Beklenti (1944-1947): Direnişçiler Ne Aldı, Ne Kaybetti? 496

KISIM VIII: Sarı Sendikacılığın Avrupa Tarihi (1899-2026) 508

Bölüm 41: "Sarı" Nereden Geliyor? İşveren Sendikasının Doğuşu (1899-1914) 510
Bölüm 42: Sosyal Demokrat Biçim: Sendika Bürokrasisi ve "Sosyal Ortaklık" (1906-1933) 518
Bölüm 43: Faşist Biçim: Devlet Sendikası ve Korporatizm (1922-1975) 526
Bölüm 44: Soğuk Savaş Biçimi: CIA, AFL ve Sendikaların Bölünmesi (1945-1960) 536
Bölüm 45: "Sosyal Diyalog"dan Bugüne: Uzlaşmacılığın Kurumsallaşması (1938-2026) 548
Kuramsal Ara Bölüm K7: Özel Mülkiyetten Toplumsal Yönetime: Mülkiyet ve Denetimin Beş Basamağı 562

KISIM IX: Refah ve Korku. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Haklar, Ülke Ülke (1945-1975) 570

Bölüm 46: Refah Devleti Neden Kuruldu? Sistem Rekabeti Tezi 572
Bölüm 47: İngiltere: Attlee, NHS ve "Beşikten Mezara" 579
Bölüm 48: Fransa: Sosyal Güvenlik, Kamulaştırma ve Mayıs 68 586
Bölüm 49: İtalya: "Emeğe Dayalı Cumhuriyet"ten Sıcak Sonbahar'a 594
Bölüm 50: Batı Almanya: "Sosyal Piyasa Ekonomisi", KPD Yasağı ve Godesberg 600
Bölüm 51: İskandinav Modeli: İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya 607
Bölüm 52: Avusturya, Belçika, Hollanda, İrlanda 614
Bölüm 53: Güney Avrupa'nın Diktatörlükleri: Yunanistan, İspanya, Portekiz, Refahın Dışında Kalanlar 620
Bölüm 54: Duvarın Öte Yanı: Doğu'daki Sosyal Hakların Batı'ya Basıncı 628
Bölüm 55: 1968-1975: İkinci Büyük Dalga ve Refahın Tavanı 633
Kısım IX Bilançosu: Refah ve Korku 638

KISIM X: Doğu'da Sosyalizm: İnşa, Revizyonizm ve Çözülüş (1944-1991) 643

Bölüm 56: Halk Demokrasilerinin Kuruluşu (1944-1953) 647
Bölüm 57: Kırılma Noktası: 20. Kongre, Modern Revizyonizm ve Sosyal-Emperyalizm (1953-1985) 661
Bölüm 58: DDR: Antifaşist Devletin Kazanımları ve Hataları (1949-1990) 672
Bölüm 59: Çekoslovakya: Şubat 1948'den Prag Baharı'na, Kadife Devrim'den Kadife Boşanmaya 690
Bölüm 60: Polonya ve Macaristan: İşçi Konseylerinden Şok Terapisine 698
Bölüm 61: Yugoslavya: Titoculuktan Etnik Temizliğe (1945-2008) 708
Bölüm 62: Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk: Balkanlar'da Revizyonizmin Sonu ve Sosyalizmi Savunma Çabası 729
Bölüm 63: Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü ve Avrupa (1985-1991 ve Sonrası) 740
Bölüm 64: Revizyonizme Karşı Mücadele ve Bölünen Hareket: Moskova, Belgrad, Pekin, Tiran (1948-1991) 747
Bölüm 65: Batı'nın Komünist Partileri: Avrokomünizmden Çözülüşe (1956-1991) 757
Bölüm 66: Bilanço: Sosyalist Blok Neden Çözüldü? Sosyalizm Yenilmedi, Revizyonizm Çöktü 764
Kuramsal Ara Bölüm K8: Emek Süreci, Denetim ve Zamanın Tarihi 782

KISIM XI: Korku Bitince. Neoliberal Saldırı, Kapitalist Restorasyon ve Bugünün Avrupası (1973-2026) 794

Bölüm 67: Neoliberal Saldırı: Thatcher, Kohl, Mitterrand ve Sosyal Demokrasinin "Üçüncü Yolu" (1973-2008) 795
Bölüm 68: Avrupa Birliği'nin Sınıfsal Tarihi: Kömür-Çelik Kartelinden Neoliberal Anayasaya (1951-2026) 795
Bölüm 69: Tırpanlanan Haklar: Hartz'dan Jobs Act'e, Ülke Ülke Gasp Edilenler (1980-2026) 822
Bölüm 70: Sınıfın Çözülüşü ve Yeniden Bileşimi: Sanayisizleşme, Güvencesizleşme ve "Proleter Elitizm" 833
Bölüm 71: Doğu'da Kapitalist Restorasyon ve Batı'ya Etkisi (1990-2010) 843
Bölüm 72: Ulusal Sorunlar ve Sınıf: Bask, Katalonya, Korsika, Kuzey İrlanda ve Ötesi 851

Bölüm 73: Kriz Çağı (2008-2020): Kemer Sıkma, İsyan ve Teslimiyet 863
Bölüm 74: Salgın, Savaş, Enflasyon ve Grev Dalgası (2020-2026) 871
Bölüm 75: Barınma: Kiracı Avrupa ve Konutun Finansallaşması 877
Bölüm 76: Çalışma Koşulları, Çalışan Yoksulluğu ve Hayat Pahalılığı 886
Bölüm 77: Göç, Sınır Rejimi ve Göçmen Emeği: Avrupa Kalesinin Sınıf Anatomisi 894
Bölüm 78: Gericiliğin Yükselişi ve Irkçılığın Sürekliliği: Avrupa 2010-2026 903
Bölüm 79: Eski DDR'de Otuz Beş Yıl: Kaybedilen Haklar, Özlem, Irkçılık ve Kızıl Gençlik (1990-2026) 913

KISIM XII: Emperyalizm, Ganimet ve Sınıf. Avrupa Refahının Dünyadaki Bedeli (1492-2026) 924

Yöntem Kutusu: Etiket Değil Ölçüt 925
Bölüm 80: Ganimetin Tarihi: Sömürge Rantı, İşçi Aristokrasisi ve Avrupa Refahı (1492-1975) 933
Bölüm 81: Ganimet Azalırken: Avrupa'nın Göreli Gerileyişi, Refahın Dışındaki Yeni Sınıf ve Göç (1975-2026) 943
Bölüm 82: Bugünün Emperyalist Ağları: Avrupa Etkisindeki Dünya ve Oradaki Sınıflar 951
Kısım XII Bilançosu: Ganimet, Bölünme ve Enternasyonalizm 964

KISIM XIII: Türkiye ve Avrupa. İki Yönlü Bir Sınıf İlişkisinin Tarihi (1838-2026) 966

Bölüm 83: Osmanlı ve Avrupa Sermayesi: Borç, Demiryolu ve İlk Grevler (1838-1918) 968
Bölüm 84: İngiltere ve Türkiye: İmparatorluktan Finans Merkezine (1838-2026) 977
Bölüm 85: Almanya'ya Giden İşçiler: "Misafir İşçi"den Kalıcı Sınıfa (1961-2026) 985
Bölüm 86: Hollanda, Belçika, Fransa, Avusturya, İsveç, İsviçre: Öteki Avrupa Ülkelerinde Türkiyeli İşçiler 1000
Bölüm 87: Avrupa Sermayesi Türkiye'de: Gümrük Birliği ve Ucuz Emek Halkası (1963-2026) 1010
Bölüm 88: "Demokrasi" Söylemi, Siyasi İlişkiler ve Sınıf (1980-2026) 1017
Bölüm 89: Kültür, Kimlik ve Sınıf: "Almancı"dan "Beyaz Yakalı Göçmen"e 1024
Bölüm 90: Bugün: İki Yönlü Göç, Ortak Sınıf ve Enternasyonalist Görevler 1029

KAPANIŞ 1036

Kuramsal Ara Bölüm K9: Örgüt Biçimleri: Parti, Sendika, Konsey, Kooperatif, Mahalle 1037
Bölüm 91: Dersler ve Somut Görevler 1044
Bölüm 92: Ayak Sesleri: 2024-2026 Avrupa'sında Bir Uyanışın İşaretleri 1049
Bölüm 93: Avrupa'da Sınıfın Örgütlülüğü İçin Öngörülerimiz (2026-2040) 1058

SONUÇ: Geleceğin Dünyası: "Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" 1064

EKLER 1067

EK A: Kronoloji (1381-2026) 1076
EK B: Sayılarla Avrupa İşçi Sınıfı 1116
EK C: Sözlük 1124
EK D: Kişiler 1135
EK E: Örgütler ve Partiler Rehberi 1142
EK F: Okuma ve İzleme Listesi 1152
EK G: Karşılaştırmalı Tablolar 1160
EK H: Yanlış Anlatılara Yanıtlar 1169
EK I: Kaynakça 1179
EK J: Haritalar ve Grafikler 1189
EK K: Sınıf Mücadelesi ve Ekoloji: Metabolik Yarıktan İklim Adaletine Marksist Yaklaşım 1194

KATKI VE GELİŞTİRME 1205

Katkı rehberi 1205
Geliştirme yol haritası 1206

Sürüm notları 1206

GÖRSEL KAYNAKLARI 1208

Künye

AVRUPA İŞÇİ SINIFI TARİHİ *Çitlemeden Bugüne: Kazanılanlar, Kaybedilenler, İhanet Edilenler*

Hazırlayan ve yayımlayan: **Bilgi Müşterekleri** · https://bilgimusterekleri.org

Sürüm: **1.0.7** · 27 Eylül 2026 · İlk tam metin

Lisans: **Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası (CC BY-SA 4.0)**. Bu metni kopyalayabilir, çoğaltabilir, dağıtabilir, çevirebilir, uyarlayabilir ve yeniden yayımlayabilirsiniz; koşul, kaynağı (Bilgi Müşterekleri, *Avrupa İşçi Sınıfı Tarihi*, sürüm 1.0.7) belirtmeniz ve türettiğiniz metni aynı lisansla paylaşmanızdır. Lisans metni: https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.tr

Görseller: Metindeki fotoğraf ve belgeler Wikimedia Commons üzerinden derlenmiş, kamu malı ya da özgür lisanslı (CC0, CC BY, CC BY-SA) görsellerdir. Her görselin yazarı ve lisansı altyazısında, tam listesi kitabın sonundaki "Görsel Kaynakları" bölümündedir. Görsellerin lisansı metnin lisansından bağımsızdır ve kendi koşullarına tabidir.

Kapak: Bilgi Müşterekleri. Kapaktaki kızıl iplik, Avrupa sınıf mücadelesinin duraklarını birbirine bağlar: Lizbon 1974 · Madrid 2026 · Barselona 1936 · Paris 1871 · Manchester 1819 · Amsterdam 1941 · Köln 1973 · Berlin 1919 · Gdańsk 1980 · Viyana 1934 · Torino 1920 · Belgrad, Tiran, Atina, Sofya 1944 · İstanbul 1908.

Yazı tipleri: Poppins ve Inter (SIL Open Font License).

Canlı belge. Bu dosya bitmiş bir kitap değil, yaşayan bir belgedir. Metinde **(doğrulanacak)** diye işaretlenen olgular, sonraki sürümlerde birincil kaynaklarla yeniden denetlenecektir. Düzeltme, belge, tanıklık ve görsel katkılarınız için kitabın sonundaki "Katkı ve Geliştirme" bölümüne bakın.

> Bu dosya kralların, generallerin ve diplomatların değil, tarihi kendi elleriyle yapan ama tarih kitaplarına adı yazılmayan sınıfın tarihidir. Her dönemi aynı dört soruyla sorgular: **Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor?**

GİRİŞ: Bu Tarih Neden Bizim Tarihimiz?

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Elinizdeki kitap bir Avrupa tarihi. Ama okulda öğrendiğiniz Avrupa tarihine pek benzemeyecek. Orada Avrupa'yı başlık başlık öğrendiniz: Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı, Avrupa Birliği. Her başlığın altında krallar, papalar, generaller, mucitler, diplomatlar vardı. Tarlayı süren, dokuma tezgâhının başında on dört saat ayakta duran, madene inen, barikat kuran, grev kasasına son kuruşunu atan insanlar ya hiç yoktu ya da bir dipnotta "halk" diye geçiyordu.

Bu kitap o dipnotu metnin kendisi yapıyor. Avrupa'nın son beş yüz yılını, **tarihi kendi elleriyle yapan ama tarih kitaplarına adı yazılmayan sınıfın** gözünden anlatıyor. Bu sınıfın adı işçi sınıfı. Onu anlatırken hiçbir şeyi bilinir saymayacağız. Her kavramı ilk geçtiği yerde tanımlayacağız, her partiyi, her sendikayı, her kişiyi ilk kez duyuyormuşsunuz gibi tanıtacağız. Çünkü büyük olasılıkla ilk kez duyuyorsunuz. Bu sizin kusurunuz değil. Okulun, televizyonun ve resmî tarihin size neyi anlatıp neyi anlatmamayı seçtiğinin sonucu.

Girişe üç sahneyle başlıyoruz. Biri uzaydan, biri gelecekten, biri 136 yıl önceki bir bahar sabahından. Üçü de aynı soruya çıkıyor: **Bu dünya kimin, kim kuruyor, kim karar veriyor?**

> **Tez.** Avrupa işçi sınıfının tarihi, uzak bir kıtanın uzak bir geçmişi değildir. Bugün Türkiye'de sekiz saatlik iş günü, hafta sonu, sigorta ve sendika hakkı adına bildiğimiz her şeyin nasıl kazanıldığının, nasıl kaybedildiğinin ve nasıl yeniden kazanılabileceğinin tarihidir. Bu yüzden bu tarih bizim tarihimizdir. Onu yalnızca bilmek için değil, kullanmak için öğreniyoruz: insanlığın önündeki büyük eşiği kimin, nasıl ve kimin için geçeceği sorusuna yanıt aramak için.

Birinci sahne: Soluk Mavi Nokta

14 Şubat 1990. Voyager 1 adlı uzay aracı, 1977'de fırlatılmasından bu yana on üç yıldır yol alıyor. Jüpiter'in ve Satürn'ün yanından geçmiş, görevini bitirmiş, Güneş Sistemi'nin dışına doğru ilerliyor. Dünya'dan yaklaşık altı milyar kilometre uzakta. Kameraları kapatılmak üzere. Tam o sırada, gökbilimci Carl Sagan'ın uzun süre ısrarla savunduğu bir öneri uygulanıyor: araç son bir kez geriye dönüyor ve Güneş Sistemi'nin gezegenlerini tek tek fotoğraflıyor. Aralarında Dünya da var.

Fotoğrafta Dünya, Güneş'ten saçılan bir ışık huzmesinin içinde, bir pikselden bile küçük, soluk mavi bir noktadan ibaret. Kıtalar görünmüyor. Sınırlar görünmüyor. Okyanuslar, dağlar, kentler görünmüyor. Yalnızca bir nokta.

Sagan dört yıl sonra bu fotoğrafa adını veren bir kitap yazdı: *Soluk Mavi Nokta* (*Pale Blue Dot*, 1994; kitabın Türkçe çevirisi de aynı adla yayımlandı, künye kaynakçada verilecek (doğrulanacak)). Kitabın en çok bilinen sayfalarında Sagan okuruna o noktaya uzun uzun bakmasını önerir. Söylediği özetle şudur: sevdiğimiz, tanıdığımız, adını duyduğumuz herkes, bugüne kadar yaşamış bütün insanlar, bütün sevinçlerimiz ve acılarımız, bütün inançlarımız, bütün kahramanlar ve korkaklar, "her kral ve köylü" o noktanın üzerinde yaşadı. İnsanlığın bütün savaşları, bu noktanın küçücük bir parçasına birkaç anlığına egemen olmak için döküldü. Bu yüzden, der Sagan, birbirimize daha nazik davranmalı ve bildiğimiz tek evi korumalıyız.

Bu kitabın ilk cümlesi o görüntüden doğuyor. O küçük noktada **tek bir insanlık** yaşıyor. Ama o insanlık, Sagan'ın kendi sözcükleriyle bile, iki ayrı adla anılıyor: kral ve köylü. Uzaydan bakınca sınır görünmüyor; yere inince sınırlar her yerde. Kral ile köylü, senyör ile serf, fabrikatör ile dokumacı, patron ile işçi, ev sahibi ile kiracı, platform şirketi ile kurye. Aynı noktanın üzerinde, aynı havayı soluyarak, ama bambaşka koşullarda yaşıyorlar.

Sagan'ın hümanist çağrısı doğrudur. Evimiz tektir ve onu korumak zorundayız. Eksik olan tek şey şudur: **O ev neden kimi için saray, kimi için kiralık bir oda?** Neden aynı noktanın üzerinde bir avuç insan gezegenin servetinin büyük bölümüne sahipken milyarlarca insan yaşamak için emek gücünü satmak zorunda? Neden "birbirimize nazik davranmak" çağrısı yüzyıllardır yapılıyor da o noktanın üzerindeki savaşlar bitmiyor? Bu soruların yanıtı ahlakta değil, **mülkiyette** yatar: toprağın, fabrikanın, makinenin, bilginin, yani yaşamın üretildiği araçların kimin elinde olduğunda.

Bu kitap, o soluk mavi noktanın küçük bir köşesinde, Avrupa denen yarımadada, köylünün ve işçinin tarihini anlatıyor. Kralların tarihini okulda zaten okudunuz. Şimdi köylünün sırası.

Bilgi Müşterekleri'nin kozmos üzerine yazıları (*Kozmosun Gözbebeğinde İnsan*, *Kozmosun Kardeşliği ve Kızıl Şafak: Nâzım Hikmet'in İzinde*, *Kozmosun Bilinci: Tarihsel Materyalizm ve Algoritmik Çağ*, *Yıldız Tozunun Yolculuğu*) bu sahnenin arka planını daha geniş anlatıyor. Orada da aynı düşünceyi savunduk: evrene bakmak insanı küçültmez; ama o bakış, yeryüzündeki sömürüyü görünmez kılmak için değil, onu daha açık görmek için kullanılmalıdır.

İkinci sahne: Medeniyet hangi eşikte? Kardashev ölçeği

1964'te Sovyet gökbilimci Nikolay Kardaşev, uzaydan gelebilecek yapay radyo sinyallerini tartışan bir makale yayımladı. Soru şuydu: Başka bir uygarlık varsa, onu nasıl tanırız? Kardaşev'in önerisi basit ve güçlüydü. Bir uygarlığı dilinden, dininden ya da mimarisinden değil, **kullanabildiği enerjinin büyüklüğünden** tanıyabiliriz. Buradan bugün "Kardashev ölçeği" diye bilinen üç basamaklı sınıflandırma doğdu:

- **Tip I, gezegensel uygarlık:** Kendi gezegeninin erişilebilir enerjisini ve altyapısını gezegen ölçeğinde örgütleyebilen uygarlık.
- **Tip II, yıldız uygarlığı:** Kendi yıldızının yaydığı enerjinin büyük bölümünü kullanabilen uygarlık. Fizikçi Freeman Dyson'ın 1960'ta düşündüğü, bir yıldızı çevreleyen dev enerji toplayıcılar (Dyson

küresi ya da Dyson sürüsü) bu basamağın simgesidir.

- **Tip III, galaktik uygarlık:** Bütün bir galaksinin enerjisini kullanabilen uygarlık.

Sonraki yazarlar bu ölçeği genişletti, kimi zaman bütün evreni kullanan bir "Tip IV" bile tartıştı. Bu genişletmeler bilimsel olmaktan çok düşünce deneyidir.

Peki biz neredeyiz? İnsanlık henüz Tip I bile değil. Carl Sagan 1973'te ölçeği ara değerler verecek biçimde bir formüle çevirdi ve o yılların dünya enerji tüketimiyle insanlığı **yaklaşık 0,7** düzeyinde buldu. Bugünkü küresel enerji kullanımıyla yapılan hesaplar da benzer bir sonuca, 0,7 dolayına varıyor (güncel tahminler yöntemle birlikte kaynakçada; doğrulanacak). Yani biz bir **Tip 0 uygarlığız**: enerjimizin büyük bölümünü hâlâ milyonlarca yıl önce ölmüş canlıların kalıntılarını, kömürü, petrolü ve doğalgazı yakarak elde ediyoruz. Gezegenimiz bölünmüş, iletişimimiz ağlarla sarılmış ama koordinasyonumuz zayıf, kararlarımız parçalı.

Teknik geçiş ve toplumsal geçiş

Buraya kadar anlattıklarımız bir fizik dersi gibi görünüyor. Ama burada durup bir soru soralım: Tip I'e geçmek yalnızca daha çok enerji üretmek midir?

Teknik açıdan bakınca eşiğe hiç olmadığımız kadar yakınız. Güneş ve rüzgâr enerjisinin maliyeti yirmi yılda büyük ölçüde düştü. Füzyon araştırmaları laboratuvarda ilerliyor. Küresel iletişim ağları gezegenin her köşesini saniyeler içinde birbirine bağlıyor. Yapay zekâ, milyarlarca insanın ürettiği bilgiyi işleyebiliyor. Gezegen ölçeğinde bir enerji şebekesi, gezegen ölçeğinde bir iklim planı, gezegen ölçeğinde bir sağlık sistemi, bugün teknik olarak düşünülebilir şeyler.

Ama toplumsal açıdan bakınca tablo tersine döner. Aynı yıllarda silahlanma bütçeleri rekor kırıyor. Enerji şebekeleri ulusal tekellerin ve özel şirketlerin elinde bölünmüş. Yenilenebilir enerji teknolojileri patentlerle, ticaret savaşlarıyla, gümrük duvarlarıyla parçalanmış. Yapay zekâ, onu eğiten milyonlarca insanın değil bir avuç şirketin malı. İklim konferanslarından her yıl aynı söz çıkıyor, her yıl aynı söz tutulmuyor. Çünkü gezegenin enerjisini gezegen ölçeğinde örgütlemek, **gezegen ölçeğinde ortak planlama, ortak mülkiyet ve dayanışma** ister. Kâr için üretim, tekeller arası rekabet, ulus-devletlerin çatışması ve savaş ise bunun tam tersidir. Bir şirket, rakibi kazanmasın diye bilgiyi saklar. Bir devlet, öteki devlet güçlenmesin diye yolu keser. Bir yatırımcı, kârlı olmadığı için güneş panelini değil silah fabrikasını seçer.

Demek ki Tip I'e **teknik olarak** geçmek başka, **toplumsal olarak** geçmek başkadır. Birincisi için makineler yeter. İkincisi için insanların birbirleriyle kurduğu ilişkilerin, yani **üretim ilişkilerinin** değişmesi gerekir (Bölüm 0).

Marx'ın "tarih öncesi"

Karl Marx 1859'da yazdığı kısa bir önsözde çok çarpıcı bir şey söyledi. Sınıflara bölünmüş toplumlarla, yani köleci, feodal ve kapitalist toplumlarla birlikte "insan toplumunun tarih öncesi" kapanır (*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, 1859). Bunun anlamı şudur: Bugüne kadar yaşadığımız bütün tarih, aslında insanlığın kendi yazgısını bilinçli olarak eline alamadığı bir "ön tarih"tir. İnsanlar tarihi yaptılar, ama kendi seçtikleri koşullarda değil. Toplumun büyük kararlarını pazarın kör güçleri, savaşlar ve bir avuç mülk sahibi verdi. İnsanlığın **gerçek tarihi**, üreticilerin kendi toplumsal ilişkilerini bilinçli olarak, birlikte ve eşit biçimde yönetmeye başladığı gün başlayacak.

Kardaşev ile Marx'ı yan yana koyunca ilginç bir şey görüyoruz. Gökbilimcinin "gezegensel uygarlık" dediği şey ile Marx'ın "gerçek tarihin başlangıcı" dediği şey aynı eşiği iki ayrı yerden tarif ediyor. Biri enerjiye, öbürü toplumsal ilişkilere bakıyor. **Sınıflı toplumun "tarih öncesi" aşılmadan, Tip I eşiği de gerçekten aşılamaz.**

Bir uyarı: ölçek iyiliği ölçmez

Burada dürüst olmamız gerekiyor. Kardashev ölçeği bir uygarlığın ne kadar enerji harcadığını ölçer, ne kadar adil ya da akıllı olduğunu değil. Bir uygarlık enerji tüketimini on kat artırabilir ve bunu yaparken ormanlarını yakabilir, okyanuslarını asitlendirebilir, iklimini bozabilir. Marx bu yıkıma **metabolik yarık** adını verdi: kapitalist üretim, insan ile doğa arasındaki madde alışverişini, yani toprağın, suyun, havanın kendini yenileme döngüsünü koparır (K1 ve EK K'de ayrıntısıyla). Metabolik yarığı derinleştirerek "büyüyen" bir Tip 0 uygarlık eşiğe değil uçuruma yürür.

Bu yüzden bu kitap Kardashev ölçeğini bir hedef olarak değil, bir **soru** olarak kullanıyor: **Eşiği kim, nasıl ve kimin için geçecek?** Enerjiyi bir avuç tekel mi kullanacak, yoksa gezegenin bütün üreticileri mi? Gezegen bir ortak ev olarak mı örgütlenecek, yoksa bir av sahası olarak mı?

Kitabın **dokuzuncu tezi** tam bu sorudan doğuyor. Aşağıda onu ayrıntısıyla anlatacağız. Şimdilik kısaca: İnsanlık Tip I'e ancak sınıfların ortadan kalktığı, üreticilerin kendi ilişkilerini gezegen ölçeğinde bilinçli olarak yönettiği komünist bir dünyada gerçekten geçebilir. **Teknik olanak var, toplumsal biçim yok. O biçimi kuracak olan işçi sınıfıdır.** Bu bir kehanet değil, bir koşul önermesi. Ve bu önermenin tarihsel kanıtları, bu kitabın geri kalanında, beş yüz yıllık bir mücadelenin içinde duruyor.

Uzaydan ve gelecekten söz ettik. Şimdi yere, sokağa ve geçmişe inelim.

Üçüncü sahne: 1 Mayıs 1890

1889 yazında, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında, Paris'te dünyanın dört bir yanından gelen sosyalist ve işçi örgütlerinin temsilcileri toplandı. Bu toplantı, daha sonra **İkinci Enternasyonal** adını alacak uluslararası işçi örgütünün kuruluş kongresiydi (Bölüm 14). Kongre, çok sade görünen ama o güne dek hiç yapılmamış bir karar aldı: Bütün ülkelerin işçileri, belirli bir günde, aynı anda ve aynı talep için sokağa çıkacaktı. Talep, iş gününün **sekiz saatle** sınırlanmasıydı. Gün olarak **1 Mayıs 1890** seçildi.

Neden 1 Mayıs? Çünkü Amerika'daki işçi örgütleri, 1886'da sekiz saat için 1 Mayıs'ta genel greve çıkmış, Chicago'da Haymarket Meydanı'ndaki mitingin ardından patlayan bomba bahane edilerek işçi önderleri yargılanmış ve bir bölümü idam edilmişti. Amerikan işçileri 1 Mayıs 1890 için yeni bir sekiz saat eylemi hazırlıyordu. Paris kongresi bu günü bütün dünyaya yaydı. Böylece bir ülkenin işçilerinin yası, bütün ülkelerin işçilerinin bayramına dönüştü.

1 Mayıs 1890 sabahı ya da o haftanın hafta sonunda Avrupa'nın büyük kentlerinde yüz binlerce işçi yürüdü. Viyana'da işçiler Prater parkını doldurdu; burjuva basını günlerce önceden kargaşa çıkacağını yazmış, dükkânlar kepenk indirmişti, ama yürüyüş disiplinli ve kalabalıktı. Paris'te, Barselona'da, Budapeşte'de, Brüksel'de, İtalyan kentlerinde işçiler sokağa çıktı ya da iş bıraktı. Almanya'da Sosyalist Yasası (1878-1890) hâlâ yürürlükteydi. Sosyal demokrat önderlik, bir genel iş bırakımının hükümete yasağı uzatmak için bahane vereceğinden ve örgütü tehlikeye atacağından çekindi; eylemi akşam toplantılarına ve kır gezilerine yönlendirmeye çalıştı. Buna karşın birçok kentte işçiler iş bıraktı;

Hamburg'da işverenler iş bırakanlara lokavtla karşılık verdi. Londra'daki büyük gösteri pazar gününe, 4 Mayıs'a denk getirildi ve Hyde Park'ı dolduran kalabalığın yüz binleri bulduğu aktarılır (katılım rakamları kaynaktan kaynağa değişiyor: 200.000-500.000 arası; doğrulanacak).

O gün Londra'da yaşayan yaşlı bir adam, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*'nun yeni Almanca baskısına bir önsöz yazıyordu. Önsözü 1 Mayıs 1890 tarihiyle bitirdi. Anlattığı şuydu: Bu satırları yazdığı gün, Avrupa ve Amerika proletaryası ilk kez tek bir ordu gibi, tek bir bayrak altında ve tek bir acil hedef için, yani yasayla güvenceye alınmış sekiz saatlik iş günü için güçlerini gözden geçiriyordu. Marx bu görüntüyü görmek için yaşamadı; yedi yıl önce ölmüştü. Engels, kırk iki yıl önce Manifesto'nun son satırına yazdıkları çağrının, "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" çağrısının, ilk kez sokakta somut bir biçim aldığını yazdı.

Görsel: Valparaíso'da (Şili) 1 Mayıs gösterisi, 1918. 1890'da Avrupa'da başlayan uluslararası 1 Mayıs geleneği yirmi yıl içinde bütün kıtalara yayıldı; pankartta ayakkabı işçilerinin birlik ve dayanışma çağrısı okunuyor. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

"Sekiz saat iş, sekiz saat dinlenme, sekiz saat ne istersek"

Yürüyüşlerin şiarı, İngilizce konuşan işçilerin 1880'lerde şarkılara ve pankartlara yazdığı üç parçalı bir formüldü: sekiz saat iş, sekiz saat dinlenme, sekiz saat ne istersek. İlk bakışta sade bir aritmetik. Ama içinde bütün bir dünya görüşü var.

O yıllarda Avrupa'da bir fabrika işçisi günde on, on iki, kimi işkollarında on dört saat çalışıyordu. Pazar günü dışında tatil yoktu, çoğu yerde pazar da yarım gündü. Yıllık izin diye bir şey bilinmiyordu. Hastalanan işçinin ücreti kesiliyor, yaşlanan işçi kapının önüne konuyordu. "Sekiz saat ne istersek" talebi, işçinin yaşamının bir bölümünün sermayeye değil kendisine ait olması gerektiğini söylüyordu:

okumak, dinlenmek, çocuğuyla vakit geçirmek, örgütlenmek, düşünmek için zaman. Bu kitapta bu soruyu **"Zaman kimin?"** diye soracağız. 1890'daki işçiler bu soruyu ilk kez bütün kıta ölçeğinde, aynı gün, yüksek sesle sordu.

Sekiz saat o gün kazanılmadı. Avrupa'nın büyük bölümünde ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 1917-1919 devrim dalgasının ürkütücü gölgesinde, burjuvazinin iktidarını kaybetme korkusuyla yasalaştı (Bölüm 19 ve 20). Yani aradan yirmi dokuz yıl, bir dünya savaşı, birkaç devrim ve binlerce ölü geçti. Bu, kitabın ana fikirlerinden birinin ilk örneği: **Hiçbir hak verilmedi; hepsi alındı.**

Bugün Türkiye'den bakınca

Şimdi 1890'dan 2026'ya, Paris'ten İstanbul'a gelelim.

Bir motokurye düşünün. Sabah uygulamayı açıyor, akşam kapatıyor. Uygulama ona kaç saat çalıştığını sormuyor, yalnızca kaç paket taşıdığını sayıyor. Bir çağrı merkezi çalışanı düşünün. Kulaklığı taktığı andan itibaren her saniyesi ölçülüyor, tuvalete gitme süresi bile bir ekranda kırmızıya dönüyor. Bir yazılımcı, bir bilişim emekçisi düşünün. Mesaisi bitti ama telefonuna gelen iş mesajlarına gece yarısı da yanıt veriyor. Bu üç insanın hafta sonu, sekiz saatlik iş günü, emeklilik hakkı, sağlık sigortası, fazla mesai ücreti, sendika kurma hakkı, grev hakkı ya zaten var, ya kâğıt üzerinde var, ya da gözlerinin önünde eriyip gidiyor.

Bu hakların her birinin bir doğum tarihi, bir doğum yeri ve bir doğum bedeli var. Sekiz saat, 1918 Kasım Devrimi'nin Almanya'sında ve 1919'un Fransa'sında yasalaştı. Hafta sonu ve ücretli izin, 1936'da Fransa'da fabrikaları işgal eden işçilerin grev dalgasıyla kazanıldı. Evrensel sağlık hizmeti, İkinci Dünya Savaşı'ndan silahlı ve örgütlü çıkan bir işçi sınıfının basıncıyla, İngiltere'de 1948'de kuruldu. Emeklilik ve sosyal sigorta, Almanya'da 1880'lerde, sosyalist hareketin kitleselleşmesini önlemek isteyen Bismarck'ın elinden, yani korkudan doğdu. Türkiye'de bugün "doğal" saydığımız pek çok kural, bu mücadelelerin uluslararası sözleşmelere, oradan bizim yasalarımıza sızmış hâlidir. Ve Türkiye'de de 1 Mayıs'ın ilk kutlamaları, 1909'da Selanik'te, Rum, Yahudi, Bulgar ve Türk işçilerden oluşan çok uluslu bir işçi sınıfının elinde yapıldı (doğrulanacak; Bölüm 83).

Yani bu tarih "Avrupalıların tarihi" değil. **Bizim sahip olduğumuz ve kaybetmekte olduğumuz hakların tarihi.** Bir kurye, bir çağrı merkezi çalışanı ya da bir bilişim emekçisi, hangi hakkın hangi grevle, hangi ölüyle kazanıldığını bilmediği sürece, o hakkı elinden alırken yapılan açıklamalara ("rekabet gücü", "esneklik", "çağın gereği") inanmaya hazırdır.

> **Türkiye'ye bağ.** Türkiye işçi sınıfı Avrupa tarihine üç kapıdan girer. Birincisi, Osmanlı'nın son döneminde Avrupa sermayesinin borç, demiryolu ve maden yatırımlarıyla kurduğu işletmelerde doğan ilk işçi kuşağı ve 1908 grev dalgası; İkinci Enternasyonal'e katılan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu. İkincisi, 1961 Almanya-Türkiye işgücü anlaşmasıyla başlayan göç: yüz binlerce Türkiyeli işçi Köln'deki Ford fabrikasında, Ruhr madenlerinde, Berlin'in inşaatlarında Avrupa işçi sınıfının bir parçası oldu, grevlerine katıldı, kimi zaman öncülük etti (Bölüm 85). Üçüncüsü, sendikacılığın bölünme tarihi: Soğuk Savaş'ta Avrupa'da sendikaları bölen aynı ağların Türk-İş'in kuruluşunda ve 12 Eylül'de izlerini görürüz (Kısım VIII, 12 Eylül dosyası). Bu kitabın on üçüncü kısmı bütünüyle bu iki yönlü ilişkiye ayrıldı.

Neden şimdi?

Avrupa işçi sınıfının tarihini yazmak için neden 2026'yı bekledik? Çünkü bu tarih bugün, yıllardır olmadığı kadar güncel. Dört neden sayalım.

Birincisi: faşizm Avrupa'ya geri dönüyor. Bu bir abartı değil. Almanya'da aşırı sağcı Almanya İçin Alternatif (AfD), 2025 federal seçimlerinde ikinci parti oldu; Eylül 2026'da Saksonya-Anhalt eyalet seçiminde oyların yüzde 43,8'ini aldı (AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil). İtalya'yı faşist geleneğin mirasçısı bir parti yönetiyor. Fransa'da, Avusturya'da, Hollanda'da aşırı sağ ya birinci parti oldu ya da hükümete yaklaştı (Bölüm 78). Üstelik bu partilerin en güçlü olduğu yerlerin önemli bir bölümü, bir zamanlar sosyalistlerin ve komünistlerin kalesi olan işçi havzaları. Bunun nasıl olduğunu anlamak için 1920'lere ve 1930'lara, Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarına dönmemiz gerekiyor (Kısım VI).

İkincisi: refah devleti sökülüyor. 1945 sonrasında Batı Avrupa'da kurulan sosyal haklar, yani parasız sağlık, güvenceli emeklilik, işsizlik sigortası, uzun ücretli izinler, kırk yıldır adım adım geri alınıyor. Bugün Almanya'da sekiz saatlik iş gününün "esnekleştirilmesi" ve erken emeklilik hakkının kaldırılması tartışılıyor; buna karşı sendikalar yeniden sokağa çıkıyor (Bölüm 92). Silahlanma bütçeleri büyürken sağlık bütçeleri kısılıyor. Liselerde öğrenciler zorunlu askerliğe karşı okul grevi yapıyor (Zenginler Savaş, Öğrenciler Gelecek İstiyor). Kira, ücretin yarısını yiyor (Evin Sınıfı). Bu hakların neden kurulduğunu bilmeden neden söküldüğünü anlayamayız (Kısım IX ve XI).

Üçüncüsü: sosyal demokrasi çöktü ve yerine ne konacağı belirsiz. Bir yüzyıl boyunca Avrupa işçilerinin büyük bölümü oylarını, aidatlarını ve umutlarını sosyal demokrat partilere ve onlara bağlı sendikalara verdi. Bu partiler 1990'lardan sonra refah devletini sağcılardan daha hızlı söktü ve kendi seçmenlerini büyük ölçüde kaybetti. Ortada bir boşluk var. Bu boşluğu ya aşırı sağ dolduracak ya da işçi sınıfının yeniden kurulan bağımsız örgütleri. Hangisinin dolduracağı, bugün yaşayan kuşakların, yani sizin kuşağınızın elinde.

Dördüncüsü: Türkiye'de Avrupa hep "demokrasi dersi" olarak öğretildi. Türkiye'de Avrupa'dan söz edildiğinde çoğunlukla iki şey anlatılır: ya "Avrupa standartları", "Avrupa demokrasisi", "hukuk devleti", ya da "Avrupa'nın Türkiye düşmanlığı". İkisi de sınıfı gizler. Avrupa'daki demokratik hakların büyük bölümünü burjuvazinin değil işçi sınıfının kazandığı, burjuvazinin ise bu hakları her kritik anda kısmaya hazır olduğu gerçeği, Türkiye'de sınıf hareketinin kendi tarihsel belleğine henüz yeterince girmedi. Oysa Türkiye'deki işçi sınıfının Avrupa'dan öğreneceği asıl ders, "Avrupa gibi olmak" değil, Avrupa işçilerinin **hakları nasıl kazandığı ve nasıl kaybettiğidir.**

Bu dört neden aynı sonuca çıkıyor: Avrupa işçi sınıfının tarihi, bugün yeniden sorulan soruların yanıtlarını taşıyor. Faşizm nasıl durdurulur? Haklar nasıl savunulur? Bölünmüş bir sınıf nasıl birleşir? Örgüt nasıl kurulur ve nasıl bürokratikleşmekten korunur? Bu soruların hiçbiri yeni değil. Hepsi daha önce, bu kıtada, bizden önceki kuşaklar tarafından sorulmuş, kimi zaman doğru, kimi zaman yanlış yanıtlanmış. O yanıtları bilmek, aynı hataları tekrarlamamanın ilk koşulu.

Dokuz tez ve perspektif beyanı

Bu kitap tarafsız değil ve tarafsız olduğunu da iddia etmiyor. Bir tarihi anlatmak, hangi olayların önemli olduğunu, hangi nedenlerin belirleyici olduğunu seçmek demektir. Bu seçimi herkes yapar; yalnızca bazıları yaptığını söylemez. Biz söylüyoruz. Kitabın bütününü taşıyan iddiaları dokuz tezde topladık.

Her biri, ilerleyen kısımlarda belgeleriyle, rakamlarıyla ve karşı görüşlerle birlikte sınanacak.

Önce neye karşı yazdığımızı söyleyelim. Türkçede Avrupa işçi sınıfı tarihi üzerine okunanlar çoğunlukla üç kalıptan birine düşer. **İlerleme anlatısı** "sanayi devrimi zor yıllar getirdi ama sonunda refah geldi" der; hakların piyasanın ve demokrasinin olgunlaşmasıyla kendiliğinden geldiğini ima eder. **Parti tarihi anlatısı** kongreleri, programları ve önderleri anlatır ama fabrikayı, madeni, mahalleyi anlatmaz. **İki totalitarizm anlatısı** "faşizm ve komünizm aynı madalyonun iki yüzüydü, ortada akıllı sosyal demokrasi vardı" der; bu, Soğuk Savaş'ın resmî anlatısıdır. Bu kitap dördüncü bir şey yapıyor: Avrupa'yı **sınıf mücadelesinin laboratuvarı** olarak anlatıyor.

Birinci tez: İşçi sınıfı doğmadı, yapıldı

İşçi sınıfı bir sabah fabrika kapısında hazır bulunmadı. Önce köylüler topraklarından, ortak otlaklarından, ormanlarından koparıldı; buna **mülksüzleştirme** denir. İngiltere'de çitlemeler, topraktan kovulanları "serseri" diye damgalayan, kırbaçlayan, asan "kanlı yasalar" bu sürecin araçlarıydı. Marx bu zorla ayırma sürecine **ilkel birikim** der ve sermayenin dünyaya "baştan ayağa her gözeneğinden kan ve kir damlayarak" geldiğini yazar (*Kapital* I, 24. bölüm). Ama işçi sınıfı yalnızca yapılmadı, **kendi kendini de yaptı**: İngiliz tarihçi E. P. Thompson'ın gösterdiği gibi, dernekleriyle, gizli toplantılarıyla, şarkılarıyla, gazeteleriyle kendi bilincini kurdu (Kısım I ve II).

İkinci tez: Burjuvazinin iki yüzü

Burjuvazi, yani üretim araçlarına sahip kapitalist sınıf, feodal soylulara ve kiliseye karşı devrimciydi. Ama işçi sınıfına karşı ilk günden karşı-devrimci oldu. Aynı Fransız Devrimi hem feodal ayrıcalıkları kaldırdı hem de işçilerin örgütlenmesini yasakladı (Le Chapelier Yasası, 1791). 1848 Haziranı'nda Paris burjuvazisi, birlikte barikat kurduğu işçileri birkaç ay sonra topa tuttu. 1871'de Paris Komünü'nü, yani işçilerin ilk iktidarını, on binlerce ölüyle boğdu. O andan sonra Avrupa burjuvazisi, işçi sınıfından korktuğu her kritik anda kendi "demokratik" ilkelerinden vazgeçmeye hazır oldu (Kısım III ve IV).

Üçüncü tez: Sosyal demokrasinin ikili karakteri

Kitabın ağırlık merkezi burasıdır. Avrupa işçi hareketinin trajedisi yalnızca düşmanın gücü değildir; hareketin kendi içinden çıkan ve kritik anlarda burjuvaziyle işbirliğini seçen bir aygıttır. Sosyal demokrasi 1914'te emperyalist savaşa kredi verdi, 1918-19'da devrimi generallerle anlaşarak bastırdı, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in katillerini korudu, 1929'da Berlin'de 1 Mayıs'ı kurşunlattı, 1930-33'te "küçük kötü" siyasetiyle Nazilere yolu açık bıraktı, 1945'ten sonra Soğuk Savaş'ın sendikal bölücüsü oldu, 1990'lardan sonra da refah devletini kendi eliyle söktü (Blair, Schröder ve Hartz IV).

Ama bu bir "ihanetler kataloğu" ya da "kötü önderler" hikâyesi değil. Sosyal demokrasinin **ikili karakteri** vardır. Bir yanıyla işçilerin gerçek mücadelelerinden doğmuş bir kitle örgütüdür: sekiz saati kazanan, faşiste karşı savaşan bir tabanı vardır. Öbür yanıyla kapitalist devlete ve toplu pazarlık düzenine eklemlenmiş bürokratik bir aygıttır. Aynı örgütün bir gün hak kazanıp başka bir gün devleti koruması bu çelişkiyle açıklanır. Kitap bu çelişkinin **maddi temelini** arıyor: işçi aristokrasisi (sınıfın ayrıcalıklı bir üst katmanı), sendika ve parti bürokrasisi, sömürgelerden akan süper kâr ve devlete eklemlenme (Kısım V, VI, VIII, XI ve XII).

Dördüncü tez: Komünist hareket de sınanır

Sosyal demokrasiyi eleştirmek, komünist hareketin hatalarını örtmek için yapılmıyor. Alman Komünist Partisi'nin 1929-33'teki "sosyal faşizm" tezi ve sekterliği, Almanya'da birleşik cephenin kurulamamasının öteki yarısıdır. İspanya'da cumhuriyet cephesi içindeki Mayıs 1937 çatışmaları, 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı'nın Batı'daki komünist partileri sarsan etkisi, Yunanistan'da Varkiza teslimiyeti de aynı dürüstlükle anlatılıyor. Ama bu eleştiriyi düşmanın "totalitarizm" diliyle ya da sosyalizmin temellerini inkâr eden revizyonist "Stalinizm" etiketiyle yapmıyoruz. İlkemiz **devrimci özeleştiri**, ölçütümüz ise şu: Sınıfın bağımsız örgütlenmesine ve birliğine ne hizmet etti, ne zarar verdi? (Kısım VI, VII ve X)

Beşinci tez: Avrupa'yı faşizmden işçiler kurtardı

Faşizme karşı Avrupa'yı kurtaran güç, işçi sınıfının ve yoksul köylülüğün örgütlü direnişidir: Kızıl Ordu, Yugoslavya'dan Yunanistan'a, İtalya'dan Fransa'ya partizan orduları, direniş hareketleri, işgal altındaki grevler. Okullarda anlatılan "Müttefiklerin zaferi" hikâyesi bunun ancak bir parçasıdır. Antifaşist cephe ülke ülke farklı biçimler aldı. Kitap, nerede sınıf önderliğinin korunduğunu, nerede burjuva müttefiklere ya da büyük güçlerin pazarlıklarına (1944 Yüzdeler Anlaşması) feda edildiğini tek tek gösteriyor (Kısım VII).

Altıncı tez: Refah devleti korkunun ürünüydü

1945-1975 arasının "altın çağı"nda Batı Avrupa'da kazanılan haklar, sermayenin cömertliği değildi. Üç gücün ürünüydü: antifaşist savaştan silahlı ve örgütlü çıkan işçi sınıfı; Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı bir sistemin varlığı, yani **sistem rekabeti** ("Sovyet korkusu"); ve Amerikan sermayesinin Batı Avrupa'yı Doğu'ya karşı bir "vitrin" olarak kurma zorunluluğu. **Korku bitince haklar da geri alındı.** 1973 sonrasındaki neoliberal saldırı ve 1989 sonrasındaki hızlanma bunun kanıtıdır (Kısım IX ve XI).

Yedinci tez: Sarı sendikacılık bir silahtır

"Sarı sendika", işverenin kurduğu, desteklediği ya da denetlediği, işçiyi sermayeye bağlayan sendikadır. Sarı sendikacılık bir sapma ya da kaza değil, sermayenin bilinçli bir sınıf mücadelesi aracıdır. 1899 Fransa'sında grev kırıcı "sarılar"dan Alman şirket sendikalarına, faşist devlet sendikalarından Soğuk Savaş'ta Amerikan parasıyla bölünen sendikalara, oradan bugünün "sosyal ortaklık" düzenine kesintisiz bir çizgi uzanıyor. Türkiye okuru bu çizgide kendi aynasını görecek: Türk-İş'in kuruluşu ve 12 Eylül'deki rolü (Kısım VIII).

Sekizinci tez: Sosyalizm yenilmedi, revizyonizm çöktü

Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da 1989-91'de çöken şey sosyalizm değil, **modern revizyonizmin**, yani Marksizmin devrimci özünü "yenileme" adına boşaltan çizginin otuz yılda kurduğu bürokratik devlet kapitalizmiydi. Sosyalizmin inşası, bütün hatalarına rağmen, 1917'den 1950'lerin ortasına dek dünya tarihinin en büyük toplumsal dönüşümünü gerçekleştirdi: faşizmi yendi, geri bir tarım ülkesini sanayi gücüne çevirdi, sosyal hakları evrenselleştirdi. Kırılma noktası 1956'daki Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'dir. "Barışçıl geçiş", "bütün halkın devleti" ve "bütün halkın partisi" tezleriyle işçi sınıfının iktidarı içten boşaltıldı; 1965 sonrası reformlarla kâr ölçütü ve piyasa kategorileri planın yerine geçti. Parti-devlet bürokrasisi, üretim araçlarını devlet biçimi altında fiilen elinde tutan yeni bir burjuvaziye dönüştü; SSCB, Çekoslovakya'ya (1968) ve Afganistan'a (1979) giren, Doğu Avrupa'yı kendine bağımlı kılan bir **sosyal-emperyalist** güç hâline geldi. Yugoslavya bu

yola 1948'den, öteki halk demokrasileri 1956'dan sonra girdi. 1989'da kapitalizm yalnızca biçim değiştirdi, açık restorasyon başladı. İşçiler o düzeni savunmadı, çünkü o düzen artık onların iktidarı değildi. Ama yerine gelen açık kapitalizmin faturası en ağır biçimde onlara kesildi. Bu yenilgi tarihin sonu değildir (Kısım X ve XI).

Dokuzuncu tez: Gezegensel eşik ve komünist dünya

İkinci sahnede anlattığımız Kardashev ölçeğine dönüyoruz. Tip I, gezegenin enerjisini, altyapısını ve iletişimini gezegen ölçeğinde örgütleyebilen uygarlıktır. Bu teknik bir eşik gibi görünür, ama toplumsal bir koşulu vardır: gezegen ölçeğinde ortak planlama, ortak mülkiyet ve dayanışma. Sınıflı toplum, teknik kapasitesi ne kadar büyürse büyüsün, gezegeni bir ortak ev olarak değil bir av sahası olarak örgütler, metabolik yarığı derinleştirir ve eşiği barbarlığa çevirir. **Tezimiz:** İnsanlık Tip I'e ancak sınıfların ortadan kalktığı, üreticilerin kendi ilişkilerini gezegen ölçeğinde bilinçli olarak yönettiği **komünist bir dünyada** gerçekten geçebilir. Marx'ın "tarih öncesi" dediği dönem kapanmadan gerçek tarih, yani gezegensel uygarlığın tarihi başlamaz. Bu bir kehanet değil, bir koşul önermesidir: teknik olanak var, toplumsal biçim yok; o biçimi kuracak olan işçi sınıfıdır (Sonuç).

Perspektif beyanı

Bu kitabı yazanlar, bugünün dünyasında sınıfsal tavrı savunan ve insanlığın geleceğinin yeniden sosyalist bir dünya olacağına inanan komünistlerdir. Marksizm-leninizmi bir dogma, yani sorgulanamaz bir inanç kalıbı olarak değil, **yaşayan bir bilim ve eylem kılavuzu** olarak ele alıyoruz. Sosyalizmin kazanımlarını savunuyoruz. Sosyal demokrat reformizme de (kapitalizmi kaldırmadan yalnızca düzeltmeyi amaçlayan çizgiye), modern revizyonizme de (Kruşçevci, Titocu, Avrokomünist biçimleriyle), troçkizme de, dünyayı sınıflara göre değil devletlerin büyüklüğüne göre bölen "üç dünya" teorisine de ilkesel olarak karşıyız. Sosyalist deneyimlerin hatalarını düşmanlarımızın diliyle değil, sosyalizmi yeniden kuracak olanların diliyle, yani devrimci özeleştiriyle inceliyoruz. Tartışmaları anlatırken rakip görüşleri kendi belgeleriyle, doğru biçimde aktarıyor, sonra kendi tavrımızı açıkça söylüyoruz.

Bir şeyi daha söyleyelim: **Tavrımız açık, ama olguları tavrımıza göre seçmiyoruz.** Soğuk Savaş propagandasını da, revizyonist rejimlerin resmî tarihlerini de aynı ihtiyatla okuyoruz. Bir belge bizim yorumumuzla çeliştiğinde belgeyi aktarıyor ve gerilimi açıkça yazıyoruz. Eleştirimiz sosyal demokrat işçiye değil, önderliğe ve aygıta yönelik: Viyana'da 1934'te silaha sarılan, toplama kamplarında ölen sosyal demokrat işçiler bu kitapta hak ettikleri yeri alıyor.

Kitabın tavrını tek cümleyle özetlersek: **Avrupa işçi sınıfının tarihi yenilgilerin tarihi değil; kazanılan her hakkın bir mücadelenin, kaybedilen her hakkın bir uzlaşmanın ürünü olduğunu gösteren bir okuldur.** Bu okuldan ağıt değil, yöntem öğreniyoruz.

Bu dosya nasıl okunur?

Bu kitap uzun. Baştan sona okunabilir, ama bir ansiklopedi gibi merak ettiğiniz bölümden de açılabilir. Her iki okuma için de aynı düzeni kurduk. Bu düzeni bilmek, okumayı kolaylaştıracak.

Dört soru

Kitabın her dönemine, her olayına, her kurumuna aynı dört soruyu soruyoruz:

1. **Kimin elinde?** Toprak, fabrika, banka, veri, enerji, yani üretim araçları kimin mülkiyetinde?
2. **Kimin denetiminde?** Mülkiyet kâğıt üzerinde kimde olursa olsun, günlük işleyişi, işin hızını, bilgiyi, silahı kim denetliyor?
3. **Kimin yararına?** Bir yasa, bir reform, bir savaş, bir teknoloji sonuçta hangi sınıfın çıkarına işliyor?
4. **Kim karar veriyor?** Seçimle gelen hükümet mi, yönetim kurulu mu, merkez bankası mı, Brüksel'deki bir komisyon mu, fabrika konseyi mi?

Bu dört soru basit görünür, ama resmî tarihin en sevdiği sözcükleri, "ulus", "halk", "ekonomi", "ilerleme" gibi herkesi aynı çatı altında toplayan sözcükleri parçalamaya yeter. "Ekonomi büyüdü" cümlesinin karşısına "Kimin yararına?" sorusunu koyduğunuzda, tarih başka türlü konuşmaya başlar.

Sayfa mimarisi ve kutular

Her bölüm aşağı yukarı aynı iskeletle kuruldu. Bölümler bir **Sahne** ile açılır: bir grev, bir miting, bir fabrika kapısı, tarihi ve yeri belli somut bir an. Hemen ardından gelen **Tez** kutusu, bölümün iddiasını iki dört cümlede söyler. Sonra ana metin gelir. Ana metnin içinde ve sonunda şu kutularla karşılaşacaksınız:

Kutu	Ne işe yarar?
Kavram kutusu	Bölümde ilk kez geçen iki dört kavramı sıfırdan tanımlar; Bölüm 0'daki araç kutusuna gönderme yapar.
Kritik an	Bölümün dönüm noktasını beş soruyla çözümler: Sınıf ne istedi? Sosyal demokrasi ya da sendika bürokrasisi ne yaptı? Sermayenin karşı hamlesi neydi? Burjuvazinin hangi fraksiyonu ne kazandı? Sonuç ne oldu?
Sermayenin sınıf savaşı araçları	Tarihi yalnızca "işçi hareketi ve ona tepki veren devlet" olarak değil, iki sınıfın karşılıklı stratejileri olarak gösterir: lokavt, kara liste, grev kırıcı, polis, mahkeme, şirket sendikası, sermaye kaçışı, borç, taşeronlaştırma, algoritmik yönetim.
Emek süreci ve **Zaman kimin?**	İşi kim tasarlıyor, bilgi kimde, hızı kim belirliyor? İşçinin yaşam zamanının ne kadarına sermaye el koyuyor?
Türkiye'ye bağ	Aynı dönemde Osmanlı'da ya da Türkiye'de ne oluyordu, iki tarih nerede kesişiyor?
Yanlış anlatıya yanıt	Dönem hakkında yaygın resmî ya da liberal kalıba ("Hitler'i halk seçti", "refah devleti Keynes'in eseriydi") sınıfsal yanıt verir.
Dört soru	Bölümün kısa bilançosu: dört sorunun o döneme özgü yanıtları.
Okuma ve izleme önerisi	Konuyu derinleştirmek için gerçek, var olan kitaplar, filmler, belgeseller.

Bazı bölümlerde bunlara kişileri ikişer satırla tanıtan **Kişiler**, kaynaklı rakamları toplayan **Rakam** kutuları ve dönemin sınıflarını gösteren **sınıf bileşimi şeması** eklenir. Her bölümde en az bir tablo var: karşılaştırma, kronoloji ya da rakam tablosu.

Kırmızı iplikler

Beş yüz yıllık bir tarihte kaybolmamak için kitabın içinden birkaç "kırmızı iplik" geçirdik. Bunlar her bölümde aynı yerde karşınıza çıkan izleklerdir. Kritik an kutusu ve dört soru satırı bunların ilk ikisi. Türkiye'ye bağ ve yanlış anlatıya yanıt kutuları üçüncü ve dördüncüsü. Sermayenin araçları beşinci iplik. Altıncısı emek süreci: Manchester'ın dokuma fabrikasından Taylor'un kronometresine, Ford'un yürüyen bandından Amazon deposuna ve üretken yapay zekâya uzanan tek bir **denetim tarihi**. Yedincisi tarım ve köylülük: sanayi proletaryası ortaya çıktıktan sonra da köylülük tarihten çekilmez ve her devrimci anda aynı soru sorulur: **İşçi-köylü ittifakı burada kuruldu mu, kurulmadıysa neden?** Sekizincisi her dönemin başındaki sınıf bileşimi şeması, dokuzuncusu "Zaman kimin?" satırı, onuncusu da her kısmın sonunda sınıfın gücünün ve durumunun bilançosu.

Bu ipliklerin amacı, okurun bir bölümden ötekine geçerken aynı soruları sormaya alışmasıdır. 1832'nin Lyon ipek işçisini ve 2026'nın Berlin kuryesini aynı sorularla okuyabildiğinizde, tarihin bir olaylar yığını değil bir mücadelenin sürekliliği olduğunu kendi gözünüzle göreceksiniz.

Bölüm 0 ve kuramsal ara bölümler (K1-K9)

Tarih anlatısına geçmeden önce **Bölüm 0: Marksist Araç Kutusu** geliyor. Burada kitap boyunca kullanacağımız kavramları, değer ve sömürüyü, sınıfı, devleti, emperyalizmi, sermaye fraksiyonlarını, sınıf gücünü, yabancılaşmayı sıfırdan kuruyoruz. Örneğin şu soruya yanıt arıyoruz: Her ücretli proleter midir? (Değildir: maaş alan bir şirket yöneticisi sermaye adına karar verir.) Beyaz yakalı bir yazılımcı proleter midir? (Üretim araçlarından yoksunsa ve yaşamak için emek gücünü satıyorsa, evet.) Bölüm 0'ı ilk okuyuşta atlayıp tarihe doğrudan girmek isteyebilirsiniz; bu da olur. Her bölümün kavram kutusu sizi ilgili kavrama geri gönderecek. Bölüm 0, kitabın sözlüğü değil **iskeletidir**: 600 sayfalık bir tarihi tutarlı kılan şey kronoloji değil, bütün dönemlere aynı biçimde uygulanan yöntemdir.

Kronolojik anlatıyı dokuz yerde durdurup bir soruyu bütün dönemler boyunca izleyen **kuramsal ara bölümler** koyduk:

- **K1:** İşçi ve toprak: kapitalizm hem emeği hem doğayı nasıl tüketiyor?
- **K2:** Devlet: zor, rıza ve taviz; burjuvazi neden bazen baskı yapar, bazen hak verir?
- **K3:** Fabrikanın dışındaki fabrika: aile, bakım emeği ve emek gücünün yeniden üretimi.
- **K4:** Bir sınıf kendini nasıl yapar? Kültür, hafıza ve hegemonya.
- **K5:** Kapitalist kriz neden tekrar eder? 1847'den 2020'ye aynı mekanizma.
- **K6:** Burjuva düzeninin olağan ve olağanüstü biçimleri: parlamento, Bonapartizm, faşizm.
- **K7:** Özel mülkiyetten toplumsal yönetime: mülkiyet ve denetimin beş basamağı.
- **K8:** Emek süreci, denetim ve zamanın tarihi: Manchester'dan Amazon deposuna ve üretken yapay zekâya.
- **K9:** Örgüt biçimleri: parti, sendika, konsey, kooperatif, mahalle.

Bu bölümler tarih anlatısını kesmez, onu derinleştirir. Her biri kendi başına da okunabilir.

"(doğrulanacak)" işareti ve canlı belge ilkesi

Metnin bazı yerlerinde bir rakamın ya da olgunun yanında **(doğrulanacak)** yazdığını göreceksiniz. Bu bir özür değil, bir yöntemdir. Tarihte bazı rakamlar tartışmalıdır: Paris Komünü'nde kaç kişinin öldürüldüğü, 1919 Berlin'inde kaç işçinin kurşunlandığı, Finlandiya kamplarında kaç kişinin öldüğü kaynaktan kaynağa değişir. Çoğu zaman bu farkın arkasında da bir sınıf tavrı vardır: kurbanların

sayısını küçültmek de, abartmak da bir siyasettir. Biz böyle rakamları tek bir sayı olarak değil bir **aralık** olarak veriyoruz ve birincil kaynakla henüz yeniden karşılaştırmadıklarımızı açıkça işaretliyoruz. Yaygın ama kaynağı belirsiz alıntıları "aktarılan" diye etiketliyoruz. Belge, aktarım ve iddiayı birbirinden ayırıyoruz. Uydurma rakam, uydurma alıntı, uydurma kaynak bu kitapta yok; olmaması için elimizden geleni yapıyoruz ve bir hata bulursanız bize bildirmenizi istiyoruz.

Çünkü bu kitap bir **canlı belgedir**. Elinizdeki sürüm 1.0.7. Bilgi Müşterekleri'nde Creative Commons BY-SA 4.0 lisansıyla yayımlanıyor: kaynak gösterip aynı lisansla paylaştığınız sürece kopyalayabilir, çoğaltabilir, çevirebilir, değiştirebilirsiniz. Her yeni sürümde "(doğrulanacak)" işaretlerinin bir bölümü kalkacak, yeni belgeler eklenecek, okurların düzeltmeleri işlenecek. Özellikle bugünü anlatan bölümler, 2024-2026 Avrupa'sındaki uyanışın işaretlerini izleyen Bölüm 92 gibi, olaylar geliştikçe yeniden yazılacak. Bir işçi sınıfı tarihi, işçi sınıfının kendisi gibi, kolektif emekle ve sürekli düzeltilerek yazılır.

Dosyanın haritası

Kitap, bir Giriş ve Bölüm 0'dan sonra on üç kısım, bir kapanış, bir sonuç ve eklerden oluşuyor. İlk dokuz kısım aşağı yukarı kronolojik ilerliyor; sekizinci kısım kronolojiyi keserek bir temayı bir yüzyıl boyunca izliyor; son dört kısım Doğu'yu, bugünü, Avrupa'nın dünyayla ilişkisini ve Türkiye'yi ele alıyor.

Kısım	Dönem	Ne anlatıyor?
Bölüm 0: Marksist Araç Kutusu	Bütün dönemler	Kitabın kavramsal iskeleti: değer, sömürü, sınıf, devlet, emperyalizm, sınıf gücü. Sonraki her kavram kutusu buraya gönderme yapar.
I. Kökenler (Bölüm 1-3)	≈1300-1750	Feodal sömürüden kapitalizme geçiş: çitlemeler, kanlı yasalar ve ilkel birikim. İlk burjuva devrimi olan İngiliz Devrimi'nde Levellers ve Diggers'ın, yani yoksul askerlerin ve topraksızların taleplerinin nasıl bastırıldığı.
II. İngiltere: İlk Sanayi İşçi Sınıfı (Bölüm 4-6, K1)	1750-1850	Fabrika, makine ve zaman disiplini; makine kırıcılar, Peterloo katliamı ve örgütlenme yasakları; ilk bağımsız işçi siyasi hareketi olan Çartizm. K1, kapitalizmin emeği ve toprağı birlikte nasıl tükettiğini anlatır.
III. Burjuva Devrimleri ve 1848 (Bölüm 7-10, K2)	1789-1852	Fransız Devrimi'nin sans-culottes'u ve Le Chapelier yasağı; karşı-devrimin Avrupa'sı; Lyon ipekçilerinden Silezya dokumacılarına işçi isyanları; *Komünist Manifesto* ve burjuvazinin işçiyle yollarını ayırdığı 1848 Haziranı.
IV. Enternasyonaller Çağı (Bölüm 11-15, K3-K5)	1864-1914	Birinci Enternasyonal, Paris Komünü, dünyanın en güçlü işçi partisi olan Alman sosyal demokrasisi ve İkinci Enternasyonal. Kadın ve göçmen işçiler. Kitle partisiyle birlikte bürokrasinin de doğuşu.

Kısım	Dönem	Ne anlatıyor?
V. Büyük İhanet ve Devrim Dalgası (Bölüm 16-21, K6)	1914-1923	4 Ağustos 1914'te Enternasyonal'in çöküşü; savaşa karşı duranlar; Alman Devrimi'nin sosyal demokrat önderlikçe boğulması; Macaristan, Finlandiya, İtalya'nın Kızıl İki Yılı ve faşizmin ilk iktidarı. Kitabın ağırlık merkezlerinden biri.
VI. Faşizme Giden Yol (Bölüm 22-28)	1924-1939	Weimar'ın son yılları, Berlin'in Kanlı Mayıs'ı ve Nazilerin iktidara gelişi: birleşik cephe neden kurulamadı? Viyana 1934, İngiltere'nin genel grevi, Fransa'da Halk Cephesi ve İspanya İç Savaşı ve Devrimi.
VII. Antifaşist Cepheler (Bölüm 29-40)	1939-1945	Savaşın sınıf anatomisi ve ülke ülke direniş: Yugoslavya ve Arnavutluk partizanları, Yunanistan'da EAM-ELAS, İtalyan Resistenza'sı, Fransız direnişi ve göçmen işçiler, grevle direnen ülkeler. Kurtuluşun ardından ihanet edilen beklentiler.
VIII. Sarı Sendikacılığın Tarihi (Bölüm 41-45, K7)	1899-2026	Kronolojiyi kesen tematik kısım: işveren sendikasından sosyal demokrat "sosyal ortaklığa", faşist korporatizmden Soğuk Savaş'ta CIA ve AFL eliyle bölünen sendikalara, bugünün "sosyal diyalog"una.
IX. Refah ve Korku (Bölüm 46-55)	1945-1975	Refah devleti neden kuruldu? İngiltere'de NHS, Fransa'da sosyal güvenlik, İtalya'da Sıcak Sonbahar, Batı Almanya'da KPD yasağı, İskandinav modeli, Güney'in diktatörlükleri ve Duvar'ın öte yanındaki hakların Batı'ya basıncı.
X. Doğu'da Sosyalizm (Bölüm 56-66, K8)	1944-1991	Halk demokrasilerinin kuruluşu ve kazanımları; 1956 kırılması ve modern revizyonizm; DDR, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya, Balkanlar ve SSCB'nin çözülüşü; kamplara bölünen hareket ve bilanço: sosyalizm yenilmedi, revizyonizm çöktü.
XI. Korku Bitince (Bölüm 67-79)	1973-2026	Thatcher, Kohl ve "Üçüncü Yol"; Avrupa Birliği'nin sınıfsal tarihi; Hartz'dan Jobs Act'e tırpanlanan haklar; sınıfın çözülüşü ve yeniden bileşimi; ulusal sorunlar; barınma, çalışan yoksulluğu, göç rejimi; gericiliğin yükselişi ve eski DDR'de otuz beş yıl.
XII. Emperyalizm, Ganimet ve Sınıf (Bölüm 80-82)	1492-2026	Avrupa refahının dünyadaki bedeli: köle emeği, sömürge rantı ve işçi aristokrasisi. Rant azalırken refahın dışında kalan yeni sınıf ve bugünün emperyalist ağları.

Kısım	Dönem	Ne anlatıyor?
XIII. Türkiye ve Avrupa (Bölüm 83-90)	1838-2026	Osmanlı borç düzeni ve ilk grevler; İngiltere-Türkiye ilişkisi; Almanya'ya ve öteki Avrupa ülkelerine giden işçiler; Gümrük Birliği ve ucuz emek halkası; "demokrasi" söylemi; bugünün iki yönlü göçü ve ortak sınıf.
Kapanış (K9, Bölüm 91-93)	Bugün ve yarın	Örgüt biçimlerinin cetveli; on dört ders ve somut görevler; 2024-2026'da Avrupa'da uyanışın ayak sesleri; 2026-2040 için örgütlenme öngörülerimiz.
Sonuç: Geleceğin Dünyası	—	Kitabın bütün tarihini tek fikre bağlar: Avrupa'nın bütün zenginliğini işçi sınıfı yarattı, geleceği de o kuracak. Soluk mavi noktaya ve gezegensel eşiğe geri döner.
Ekler (A-K)	—	Kronoloji, sayılarla işçi sınıfı, sözlük, kişiler, örgütler rehberi, okuma ve izleme listesi, karşılaştırmalı tablolar, yanlış anlatılara yanıtlar, kaynakça ve sınıf mücadelesi ile ekoloji üzerine bir ek.

Kitabın PDF biçimi üç cilde bölünebilir: Cilt I 1500-1923 (Kısım I-V), Cilt II 1923-1975 (Kısım VI-IX), Cilt III 1944-2026 (Kısım X-XIII ve kapanış).

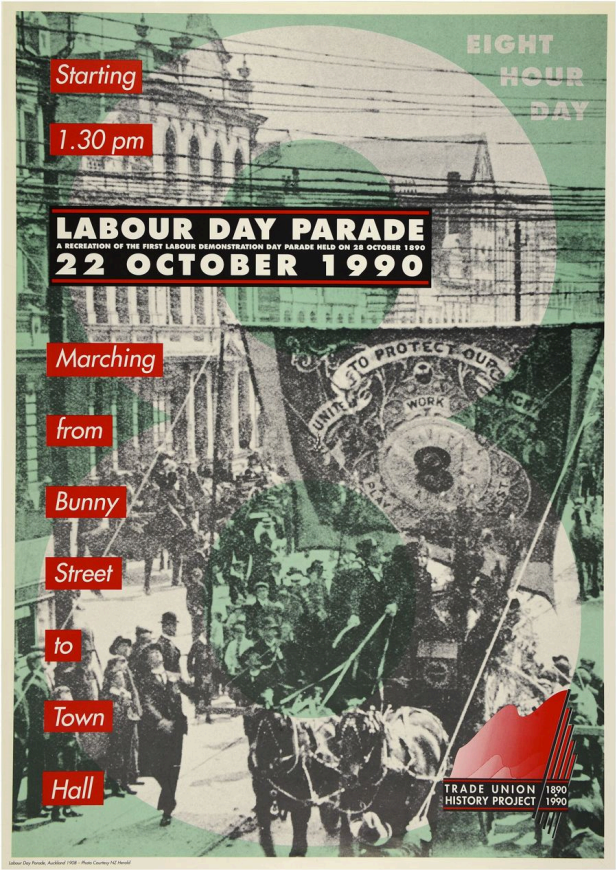

Görsel: Yeni Zelanda'da 28 Ekim 1890'da sekiz saatlik iş günü için yapılan ilk Emek Günü yürüyüşünün yüzüncü yılı için hazırlanan afiş, 1990; arka plandaki fotoğraf 1908 Auckland işçi yürüyüşünden. Sekiz saat talebi 1880'ler ve 1890'larda kıtadan kıtaya aynı simgeyle, "8" rakamıyla taşındı. Archives New Zealand, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Üç sahneyi birbirine bağlarken

Başa dönelim. Uzaydan bakınca bir pikselden küçük, soluk mavi bir nokta görüyoruz. O noktanın üzerinde yaşamış herkes, "her kral ve köylü", orada. İnsanlık, enerjisiyle, bilgisiyle, ağlarıyla ilk büyük eşiğinin, gezegensel uygarlık eşiğinin kıyısında duruyor. Ve 1890'ın bir bahar sabahında, o noktanın bir köşesinde, Viyana'nın, Paris'in, Londra'nın, Barselona'nın sokaklarında, işçiler sekiz saat için yürüyor. Kendileri için bir saat daha, çocukları için bir akşam daha, düşünmek ve örgütlenmek için birkaç saat daha istiyorlar.

Bu üç görüntü birbirinden kopuk değil. Eşiği geçecek olan, o yürüyen işçilerin torunlarıdır. Çünkü gezegeni bir ortak ev olarak örgütlemek, önce o evin kimi için saray kimi için kiralık oda olmasına son vermeyi gerektirir. Bunu yapabilecek tek toplumsal güç, gezegenin bütün zenginliğini üreten ama o zenginliğin sahibi olmayan sınıftır. Bugün o sınıf hiç olmadığı kadar kalabalık, hiç olmadığı kadar eğitimli, hiç olmadığı kadar birbirine bağlı. Berlin'deki kurye ile İstanbul'daki kurye aynı uygulamanın ekranına bakıyor. Bursa'daki ve Fransa'daki otomotiv işçisi aynı tedarik zincirinde çalışıyor.

Sevgili genç yoldaşlar, bu kitap size bir miras bırakmak için yazıldı. Bu mirasın içinde zaferler de var, ağır yenilgiler de. Zaferlerden cesaret, yenilgilerden yöntem alacağız. Bu tarih bizim tarihimiz, çünkü onu yapan bizim sınıfımız; ve geleceği de, soluk mavi noktanın tamamı için, yine o yapacak.

Dört soru. - **Kimin elinde?** O soluk mavi noktanın toprağı, fabrikaları, enerjisi ve bilgisi, bugün de bir azınlığın mülkiyetinde. 1890'da da öyleydi; kitabın tamamı bu mülkiyetin nasıl kurulduğunu ve nasıl sarsıldığını anlatıyor. - **Kimin denetiminde?** İş gününün uzunluğu, işin hızı, enerji şebekeleri ve iletişim ağları, sermayenin ve onun devletinin denetiminde. Sekiz saat, bu denetimden işçiler adına koparılmış ilk büyük uluslararası kazanımdı. - **Kimin yararına?** Bugünkü teknik kapasite, gezegenin bütün insanlarının değil, tekellerin ve silah sanayisinin kârı için örgütleniyor. Gezegensel eşiğin önündeki engel teknik değil, bu yarar ilişkisidir. - **Kim karar veriyor?** 1890'da işçiler ilk kez aynı gün, aynı talep için sınır ötesi bir karar aldı. Kitabın sorusu şu: İnsanlığın ortak geleceğine bir avuç mülk sahibi mi, yoksa örgütlü üreticiler mi karar verecek?

Okuma ve izleme önerisi. - Carl Sagan, *Soluk Mavi Nokta* (*Pale Blue Dot*, 1994). Birinci sahnenin kaynağı; hümanist çağrısı, bu girişteki sınıf sorusuyla birlikte okunduğunda daha çok şey söyler. - Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu* (1848); özellikle Engels'in 1890 Almanca baskısına yazdığı, 1 Mayıs 1890 tarihli önsöz. - Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859), Önsöz: "tarih öncesi" düşüncesinin kaynağı; kısa ve bir oturuşta okunur. - E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963). Birinci tezin, "sınıf kendini yapar" düşüncesinin temel kitabı. - Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845). Sekiz saat talebinin neden bu kadar yakıcı olduğunu anlamak için. - Film: *Kuhle Wampe ya da Dünya Kimindir?* (Slatan Dudow ve Bertolt Brecht, 1932). Weimar'ın son yıllarında işsiz bir işçi ailesi ve işçi spor kulüplerinin dünyası; başlığındaki soru bu kitabın da sorusu. - Bilgi Müşterekleri'nden: Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu (gezegensel eşik ve teknolojinin toplumsal biçimi üzerine) ve Atom ve Barbarlık (teknik gücün sınıflı toplumda nasıl barbarlığa dönüşebildiği üzerine).

BÖLÜM 0: Tarihi Nasıl Okuyoruz? Sınıf, Değer, Devlet ve Mücadele: Marksist Araç Kutusu

Sahne. 17 Mart 1883, Londra'nın kuzeyinde Highgate Mezarlığı. Üç gün önce, 14 Mart öğleden sonra, evindeki koltuğunda ölen Karl Marx toprağa veriliyor. Cenazede bir düzineyi geçmeyen insan var (aktarılan sayı on bir civarı; doğrulanacak): ailesi, birkaç eski yoldaşı, bir iki bilim insanı. Friedrich Engels kısa bir konuşma yapıyor. Konuşmanın en çok bilinen yeri şudur: Marx, insanların siyasetle, bilimle, sanatla, dinle uğraşabilmeleri için önce yemeleri, içmeleri, barınmaları ve giyinmeleri gerektiği gibi "basit bir olguyu" ideoloji yığınlarının altından çıkarıp tarihin temeline koymuştur. Engels ardından şunu ekler: Marx her şeyden önce bir devrimciydi; bilim onun için tarihi harekete geçiren bir güçtü. O gün mezarın başında duranların sayısı azdı. Bugün aynı yöntemle dünyayı okuyan milyonlarca insan var. Bu bölüm, o yöntemin araç kutusunu açıyor.

Tez. Beş yüz yıllık bir tarihi tutarlı kılan şey tarihlerin art arda dizilmesi değil, bütün dönemlere aynı biçimde uygulanan bir çözümleme yöntemidir. Bu yöntemin merkezinde dört soru durur: Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor? Bu bölüm kitabın geri kalanında kullanacağımız kavramları sıfırdan kurar. Sonraki her bölümdeki "Kavram kutusu" buraya gönderme yapar.

Bu kitabın geri kalanı grevleri, devrimleri, yasaları, yenilgileri ve zaferleri anlatıyor. Ama bir olayı anlatmak ile onu anlamak aynı şey değildir. 1919'da Berlin'de bir sokak çatışması oldu demek bilgi verir. Hangi sınıfın neyi istediğini, kimin elinde silah, fabrika, gazete ve bakanlık olduğunu, kimin kimle anlaştığını söylemek ise o bilgiyi kavrayışa çevirir. Bu bölüm o kavrayışın aletlerini tanıtıyor.

Aletlerimizi soyut bırakmayacağız. Bütün bölüm boyunca altı kişiyle yürüyeceğiz: bir **kurye**, bir **yazılımcı**, bir **hemşire**, bir **öğretmen**, bir **fabrika işçisi** ve bir **CEO**. Bunlar gerçek kişiler değil, bugünün Avrupa'sında ve Türkiye'sinde her gün yanımızdan geçen konumlardır. Kavramı onların gününe uyguladığımızda işe yarayıp yaramadığını hemen görürüz. Bu bölümdeki bütün sayısal örnekler **varsayımsal** ve yuvarlaktır; hesabın mantığını göstermek için seçilmiştir, bir ülkenin gerçek istatistiği değildir.

Bir uyarı: Marksizm bir ezber listesi değildir. Marx'ın kendi deyişiyle, "Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar; oysa sorun onu değiştirmektir" (*Feuerbach Üzerine Tezler*, 11. tez, 1845). Kavramlar, dünyayı değiştirmek isteyenlerin elinde işe yarar. Onları kullanarak düşünmeyi

öğreneceğiz.

0.1 Değer ve sömürü

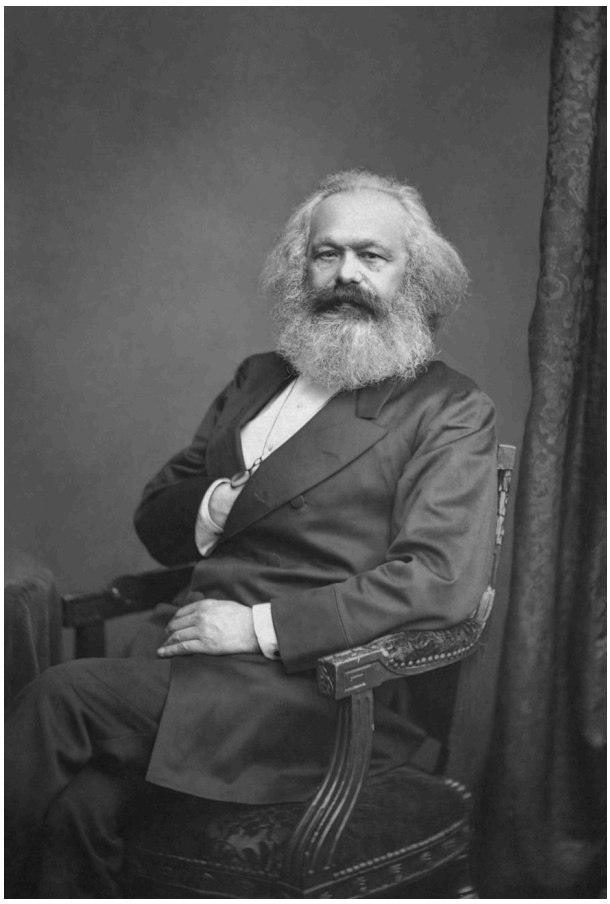

Görsel: Karl Marx, Londra, 1875 (restore edilmiş fotoğraf). John Jabez Edwin Mayall, kamu malı, Wikimedia Commons.

Her şeyin çıkış noktası: çalışmadan yaşanmaz

Hiçbir toplum çalışmadan yaşayamaz. Ekmek, ev, ilaç, telefon, yazılım: hepsi insan emeğinin ürünüdür. Doğa bize hammadde verir, ama doğanın verdiğini kullanılır bir şeye çeviren şey emektir. Bu ilk bakışta sıradan bir cümle. Ama tarihin büyük sorusu buradan çıkar: **Toplumun ürettiği zenginliği kim üretiyor, kim alıyor?**

Her sınıflı toplumda üretenler kendi yaşamlarını sürdürmek için gerekenden fazlasını üretir. Bu fazlaya **artık ürün** diyoruz. Köleci toplumda efendi kölenin bütün ürününe el koyardı. Feodal toplumda serf haftanın birkaç gününü senyörün tarlasında çalışır, bunu gözüyle görürdü (Bölüm 1). Kapitalizmde ise durum değişir: işçi hukuken özgürdür, kimseye bağlı değildir, sözleşme imzalar, maaşını alır. Sömürü gözden kaybolur. Onu yeniden görünür kılmak için birkaç kavrama ihtiyacımız var.

Emek ile emek-gücü

Marx'ın en önemli keşiflerinden biri basit bir ayrımdır. İşçi patrona **emeğini** değil, **emek-gücünü** satar.

- **Emek-gücü:** İnsanın çalışma yeteneği, yani belli bir süre boyunca bedenini ve zihnini harekete geçirme kapasitesi.
- **Emek:** Bu kapasitenin fiilen kullanılması, yani çalışmanın kendisi.

Fark neden önemli? Çünkü patron sekiz saatlik bir emek-gücünü satın aldığında, bu sekiz saatte ne kadar iş çıkacağını artık o belirler. İşçi emek-gücünü bir fiyata satar, ama bu gücün kullanımı sırasında o fiyattan daha fazla değer üretebilir. Kâr bu farkın içinde saklıdır. Marx'ın *Ücretli Emek ve Sermaye* (1849) metnini 1891'de yeniden yayımlarken Engels bu düzeltmeyi özellikle vurgular: eski ifadedeki "emeğin satışı" yerine "emek-gücünün satışı" yazılmalıdır, çünkü bütün sır bu ayrımdadır.

Kullanım değeri, değişim değeri, değer

Bir metanın, yani satılmak için üretilmiş bir şeyin, iki yüzü vardır.

- **Kullanım değeri:** Şeyin bir ihtiyacı karşılaması. Ekmek doyurur, mont ısıtır, bir yazılım kodu bir hesabı yapar.
- **Değişim değeri:** Şeyin başka şeylerle hangi oranda değiştirildiği. Bir mont kaç ekmek eder? Bugün bunu parayla, yani fiyatla ifade ediyoruz.
- **Değer:** Değişim değerinin arkasındaki öz. Bir ekmek ile bir montu karşılaştırılabilir kılan ortak şey nedir? İkisi de insan emeğinin ürünüdür. Değer, metada nesneleşmiş toplumsal emektir.

Fiyat günlük dalgalanır: arz ve talep, tekel gücü, spekülasyon fiyatı değerin üstüne ya da altına iter. Ama uzun vadede fiyatların etrafında salındığı ağırlık merkezi, o şeyi üretmek için gereken emektir.

Toplumsal olarak gerekli emek zamanı

Burada bir itiraz gelir: "O zaman en tembel işçinin ürettiği mal en değerli mi olur?" Hayır. Değeri belirleyen, tek bir kişinin harcadığı zaman değil, **toplumsal olarak gerekli emek zamanıdır**: o dönemde, o toplumda, ortalama beceri ve ortalama yoğunlukla, olağan teknikle bir şeyi üretmek için gereken zaman. Bir fabrika yeni makineler aldığında ve bir gömleği yarı sürede üretmeye başladığında, eski usulle çalışan atölyenin gömleği de "değer kaybeder". Atölyedeki işçi aynı saati harcamıştır, ama toplum artık o saatin yalnızca yarısını "gerekli" sayar.

Tablo 0.1: Metanın iki yüzü ve arkasındaki öz

Kavram	Soru	Kurye örneği	Yazılımcı örneği	Fabrika işçisi örneği
Kullanım değeri	Ne işe yarıyor?	Yemeğin sıcakken kapıya gelmesi	Bir bankanın ödeme uygulamasının çalışması	Bir otomobil kapısının araca takılması
Değişim değeri	Kaça satılıyor?	Teslimat ücreti ve platform komisyonu	Şirketin müşteriye sattığı lisans ya da proje bedeli	Parçanın ve aracın piyasa fiyatı
Değer	Arkasında ne kadar toplumsal emek var?	Yolda, beklemede, trafikte harcanan ortalama emek zamanı	Kodun yazılması, test edilmesi, bakımı için gereken ortalama emek	Hat üzerindeki bütün işçilerin ortalama emek zamanı
Sömürünün kaynağı	Farka kim el koyuyor?	Platform şirketi	Yazılım şirketi ve müşterisi	Otomotiv sermayesi

Gerekli emek ile artı-emek

Şimdi sömürüyü görünür kılabiliriz. İşçinin iş günü iki parçaya ayrılır.

- **Gerekli emek:** İşçinin kendi emek-gücünün değerini, yani ücretini karşılayan değeri ürettiği zaman.

- **Artı-emek:** Bunun ötesinde, karşılığı ödenmeden sermaye için çalıştığı zaman. Artı-emeğin ürettiği değere **artı-değer** denir. Kâr, faiz ve rant bu artı-değerin bölüşülmüş parçalarıdır.

Emek-gücünün değeri nedir? İşçinin kendisini ve ailesini bir sonraki gün, bir sonraki kuşak için yeniden üretmesine yetecek geçim araçlarının değeridir: yemek, barınak, giyim, ulaşım, çocukların yetiştirilmesi. Marx bunun içinde bir de "tarihsel ve ahlaki öğe" olduğunu söyler: bir ülkede işçinin neyi "zorunlu" saydığı, o ülkedeki sınıf mücadelesinin geçmişine bağlıdır. Buzdolabı, internet bağlantısı, ücretli izin bir zamanlar lükstü; mücadeleyle "olağan yaşamın" parçası oldu.

Sömürü oranı (artı-değer oranı) şöyle okunur: artı-emek süresi / gerekli emek süresi. İşçi günün dört saatinde kendi ücretini, dört saatinde patronun kârını üretiyorsa sömürü oranı yüzde yüzdür.

Tablo 0.2: Bir fabrika işçisinin iş günü (varsayımsal rakamlar)

Kalem	Değer
Günlük çalışma süresi	9 saat
İşçinin bir saatte ürüne kattığı yeni değer	400 birim
9 saatte kattığı toplam yeni değer	3.600 birim
Günlük ücret (emek-gücünün fiyatı)	1.200 birim
Gerekli emek süresi (ücreti karşılayan kısım)	3 saat
Artı-emek süresi (karşılığı ödenmeyen kısım)	6 saat
Artı-değer	2.400 birim
Sömürü oranı (6 saat / 3 saat)	%200

Bordroda "günde 1.200 birim" yazar. Hiçbir yerde "günde 6 saat karşılıksız çalıştın" yazmaz. Ücret biçimi, günün tamamının ödendiği görüntüsünü verir. Marx bu yüzden ücretin, emeğin değil **emek-gücünün değerinin ya da fiyatının dönüşmüş biçimi** olduğunu söyler (*Kapital* I, ücret bölümü): ücret, sömürüyü görünmez kılan bir biçimdir.

Mutlak ve göreli artı-değer

Sermaye artı-değeri iki temel yoldan büyütür.

1. **Mutlak artı-değer:** İş gününü uzatarak. Ücret aynı kalır, çalışma süresi 9 saatten 11 saate çıkar; aradaki iki saatin tamamı artı-emektir. 19. yüzyılın 14-16 saatlik fabrika günleri, bugünün fazla mesaisi, "hafta sonu da bir bakıver" mesajları, eve taşınan iş bu yolun biçimleridir. Sekiz saatlik iş günü mücadelesi (Bölüm 7, 12) tam da bu yola konmuş bir sınırdır.
2. **Göreli artı-değer:** İş günü aynı kalırken gerekli emek süresini kısaltarak. Bu nasıl olur? İşçinin tükettiği malları (gıda, giyim, ulaşım) üreten sektörlerde verimlilik artarsa, emek-gücünün değeri düşer. İşçi kendi ücretini 3 saat yerine 2 saatte üretir; 9 saatlik günün 7 saati artı-emeğe kalır. Makine, bant, yazılım, otomasyon bu yolun araçlarıdır.

İlkinin sınırı bedendir: gün 24 saattir ve işçinin uyuması gerekir. İkincisinin sınırı yoktur; bu yüzden gelişmiş kapitalizmde asıl eğilim göreli artı-değerdir. Ama ikisi hiçbir zaman birbirini dışlamaz. Amazon deposundaki işçi hem uzun vardiyalarla hem de sürekli ölçülen hızla çalışır.

Emeğin yoğunlaştırılması

Üçüncü bir yol, iki yolun arasında durur: **aynı saate daha çok iş sığdırmak.** İş günü uzamaz, teknik değişmez, ama hız artar. Bant hızlanır, molalar kısalır, bir hemşireye düşen hasta sayısı artar, bir çağrı merkezi çalışanının aramalar arasındaki boşluğu sıfırlanır, kuryenin "teslimat başına ortalama süresi" bir hedefe bağlanır. Marx 19. yüzyıl İngiltere'sinde iş günü yasayla kısaltıldığında sermayenin tam olarak bunu yaptığını, emeği "yoğunlaştırdığını" gösterdi. Yoğunlaşmış bir saat, gevşek bir saatten daha fazla değer üretir ve işçiyi daha çok tüketir.

Ücret biçimleri: zaman ücreti ve parça başı ücret

Sermaye ücreti iki temel biçimde öder.

- **Zaman ücreti:** Saat, gün ya da ay üzerinden. Öğretmen, hemşire, fabrika işçisi, yazılımcı çoğunlukla aylık maaşla çalışır.
- **Parça başı ücret:** Üretilen her birim için. 19. yüzyılın ev tipi dokumacısı, konfeksiyon atölyesinin parça başı dikişçisi ve bugünün **paket başı ödenen kuryesi**. Marx parça başı ücrete "kapitalist üretim tarzına en uygun ücret biçimi" der (*Kapital* I, parça başı ücret bölümü). Neden? Çünkü denetimi işçinin kendisine yükler. Kimse kuryeye "hızlı sür" demek zorunda kalmaz; ücretin biçimi bunu zaten söyler. İşçiler birbiriyle yarışır, ortalama hız yükselir, ardından birim ücret düşürülür.

Tablo 0.3: Artı-değeri büyütmenin yolları ve bugünkü biçimleri

Yol	Nasıl işler?	19. yüzyıldaki biçimi	Bugünkü biçimi	İşçinin karşı hamlesi
Mutlak artı-değer	İş gününü uzatmak	14-16 saatlik fabrika günü	Fazla mesai, esnek vardiya, iş telefonunun hiç kapanmaması	Yasal iş günü, fazla mesai sınırı, bağlantıyı kesme hakkı
Göreli artı-değer	Gerekli emek süresini kısaltmak	Buhar makinesi, mekanik dokuma tezgâhı	Otomasyon, yazılım, küresel ucuz tedarik zinciri	Verimlilik artışının ücrete ve süre kısaltmasına yansıtılması
Yoğunlaştırma	Aynı saate daha çok iş sığdırmak	Bant hızının artırılması	Algoritmik hız hedefleri, hasta/öğrenci başına düşen emekçi sayısının azaltılması	Norm pazarlığı, kadro talebi, iş sağlığı mücadelesi
Parça başı ücret	Denetimi ücret biçimine gömmek	Ev tipi dokuma, parça başı konfeksiyon	Paket başı kurye ücreti, görev başı platform ödemesi	Asgari saat ücreti, bekleme süresinin ödenmesi, işçi statüsü

Bu tabloyu kitap boyunca defalarca göreceğiz. Her yeni teknoloji, sermaye için önce artı-değeri büyütmenin bir aracıdır. İşçi sınıfı ise her seferinde aynı teknolojinin yarattığı verimliliği kendi zamanına ve refahına çevirmek için savaşır (K8).

0.1.A Yabancılaşma, şeyleşme ve emeğin ontolojisi

Emek yalnızca geçim aracı değildir

Değer ve sömürü, işçinin **ne kadar** kaybettiğini gösterir. Ama kayıp yalnızca paradan ibaret değildir. Genç Marx 1844'te yazdığı *Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları*'nda daha derin bir soru sorar: Emek insan için nedir?

Yanıtı şudur: Emek, insanın doğayı ve bu sırada kendisini dönüştürdüğü etkinliktir. Arı da petek yapar, ama Marx'ın *Kapital*'de (I, emek süreci bölümü) verdiği ünlü örnekle, en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın yapıyı gerçekte kurmadan önce kafasında kurmasıdır. İnsan bilinçli ve yaratıcı biçimde üretir. Ürettiği şeyde kendi gücünü, fikrini, becerisini nesneleştirir. Marx bu yaratıcı, toplumsal ve bilinçli üretme yeteneğine insanın **türsel varlığı** (*Gattungswesen*) der. Emek, insanın insan oluşunun kendisidir; ekonominin ötesinde bir **ontolojik** anlamı vardır, yani insanın varoluşuna dairdir.

Dört yönlü yabancılaşma

Kapitalizmde bu emek metaya dönüşür. İşçi yaratıcı gücünü satmak zorundadır ve sattığı andan itibaren o güç artık onun değildir. Marx bunun dört sonucunu sayar.

1. **Ürününe yabancılaşma:** Fabrika işçisi otomobili yapar ama otomobil onun değildir; çoğu zaman satın alamaz bile. Yaptığı şey ona yabancı bir güç olarak, sermaye olarak karşısına çıkar.
2. **Emek sürecine yabancılaşma:** İşin nasıl yapılacağına, hızına, sırasına o karar vermez. Çalışma bir yaşam etkinliği değil, katlanılan bir zorunluluk olur. Marx'ın sözüyle işçi kendini ancak iş dışında kendinde, işte ise kendi dışında hisseder.
3. **Türsel varlığına yabancılaşma:** İnsanın yaratıcı yeteneği yalnızca hayatta kalmanın aracına indirgenir. Yazılımcı yetenekli bir problem çözücüdür, ama çözdüğü problemleri kendisi seçmez; öğretmen çocukları yetiştirmek ister, ama sınav takvimi ve müfredat onun yerine karar verir.
4. **Öteki insanlara yabancılaşma:** İşçiler birbirinin rakibi, patron ve işçi karşıt kutuplar hâline gelir. Kuryeler aynı siparişi kapmak için yarışır; performans sıralaması iş arkadaşını rakibe çevirir.

İnsan özü: soyut bir "doğa" değil, toplumsal ilişkiler

Burada yaygın bir yanlış anlamayı önlemek gerekir. Yabancılaşma, insanın bir zamanlar sahip olduğu saf ve değişmez bir "öz"den koparıldığı, şimdi de ona geri döneceği anlamına gelmez. Marx bir yıl sonra, *Feuerbach Üzerine Tezler*'in altıncısında bunu açıkça düzeltir: İnsan özü tek tek bireylerin içinde duran soyut bir şey değildir; gerçekliğinde **toplumsal ilişkilerin bütünüdür**.

Bunun anlamı şudur: Yabancılaşmanın aşılması bir "öze dönüş", bir kişisel arınma, bir meditasyon ya da "işini sevmeyi öğrenme" meselesi değildir. İnsanlar arasındaki ilişkiler, yani mülkiyet ve üretim ilişkileri değişmeden yabancılaşma aşılmaz. Kişisel gelişim kitapları işçiye "anlam bulmasını" öğütler; Marksizm ise anlamı elinden alan ilişkiyi hedef alır.

Meta fetişizmi ve şeyleşme

Kapital'in ilk cildinin birinci bölümünün son kısmı (1.4) "Metanın fetiş karakteri ve bunun sırrı" başlığını taşır. Fetiş, insanların kendi yaptıkları bir nesneye kendiliğinden bir güç atfetmesidir. Marx'a göre piyasa toplumunda insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, **şeyler arasındaki ilişkiler** gibi görünür. Bir

fiyat yükseldiğinde "piyasa böyle istedi" deriz. Oysa fiyatın arkasında belli insanların belli koşullarda harcadığı emek ve belli sınıfların kararları vardır.

Macar Marksist György Lukács bunu *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde (1923) **şeyleşme** (*Verdinglichung*) kavramıyla geliştirdi: kapitalist toplumda insan ilişkileri nesnelerin niteliği gibi görünmeye başlar ve bu görünüş gündelik düşünceye sinmiş bir ikinci doğa olur. Bugün bu şeyleşmenin en güçlü biçimleri şunlardır:

- "Algoritma karar verdi": Kuryenin hesabı kapatıldığında karşısında bir yönetici değil, bir yazılım vardır. Ama yazılımı kim yazdırdı, hangi hedefi koydu, hangi veriyle besledi? Bir sınıf ilişkisi bir makinenin kararı gibi görünür.
- "Piyasa koşulları": Fabrika kapatıldığında gerekçe olarak "maliyetler" gösterilir; kapatma kararını kimin, kimin yararına verdiği görünmez.
- "Veri gösteriyor ki": Hemşire başına düşen hasta sayısını artıran bir kararın arkasında bir bütçe tercihi, onun arkasında bir sınıf dengesi vardır. Rakamlar tarafsız bir doğa yasası gibi sunulur.

Buradan önemli bir sonuç çıkar: **Sınıf bilinci yalnızca bilgi aktarımı değildir.** İşçiye "sömürülüyorsun" demek yetmez. Sınıf bilinci, şeyleşmiş görünüşün arkasındaki insan ilişkilerini, yani sınıf ilişkilerini görmeye başlama **kopuşudur**. Bu kopuş çoğu zaman bir mücadele deneyimiyle gelir: grev günü "piyasa"nın aslında bir patron, "algoritma"nın aslında bir yönetim kurulu kararı olduğu çıplak gözle görülür.

Sonuç: bölüşümden fazlası

Buraya kadar söylenenlerin bir siyasal sonucu var. Sınıf mücadelesi yalnızca bölüşüm mücadelesi, yani pastadan daha büyük dilim alma mücadelesi değildir. Daha yüksek ücret, daha kısa iş günü, daha iyi sağlık hizmeti hayati kazanımlardır ve bu kitap onların nasıl kazanıldığını anlatır. Ama işçi sınıfının nihai hedefi daha iyi ücretli emekçi olmak değil, **ücretli emeğin, metanın ve yabancılaşmanın kendisini aşmaktır.** İşçi sınıfı, kendisini bir sınıf olarak ortadan kaldıracak tek sınıftır; çünkü sömürecek başka bir sınıfa ihtiyaç duymadan yaşayabilen tek sınıftır.

0.2 Sınıf

Sınıf gelir düzeyi değil, bir ilişkidir

Gündelik dilde "sınıf" çoğu zaman gelir basamağı demektir: alt gelir, orta gelir, üst gelir. Pazarlama şirketleri A, B, C, D diye harfler kullanır. Marksizm sınıfı başka bir yerden tanımlar: **üretim araçlarıyla kurulan ilişkiden.** Üretim araçları, toplumun zenginliği ürettiği şeylerdir: toprak, fabrika, makine, maden, depo, sunucu, yazılım platformu, hastane binası ve donanımı.

Komünist Manifesto'nun (1848) ilk cümlesi bilinir: "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir." Kapitalizmde iki temel sınıf vardır:

- **Burjuvazi (kapitalist sınıf):** Üretim araçlarına sahip olan ve başkalarının emeğini satın alarak artı-değere el koyan sınıf.
- **Proletarya (işçi sınıfı):** Üretim araçlarından yoksun olan ve yaşamak için emek-gücünü satmak zorunda olan sınıf.

Bu iki sınıfın arasında ve çevresinde başka katmanlar vardır; aşağıda tek tek bakacağız. Ama önce en sık karşılaşılan karışıklığı çözelim.

Her ücretli proleter değildir: üç ölçüt

Bugün Avrupa'da ve Türkiye'de çalışanların büyük çoğunluğu ücretlidir. Bu, "ücret alan herkes işçidir" demek midir? Hayır. Dosya boyunca proletaryayı **üç ölçütün birlikte** karşılanmasıyla tanımlıyoruz:

1. **Üretim araçlarından yoksunluk:** Kişinin, kendi geçimini sağlayacak üretim araçları yoktur.
2. **Emek-gücünü satma zorunluluğu:** Yaşamak için emek-gücünü ücret karşılığında satmak zorundadır.
3. **Sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımama:** Başkalarının emeği üzerinde, sermaye adına, işe alma-çıkarma, bütçe ve yatırım gibi belirleyici kararları vermez.

Üçüncü ölçüt neden gerekli? Büyük bir holdingin CEO'su teknik olarak "ücretli"dir: bir sözleşmesi, bir maaşı vardır, istifa edebilir ya da kovulabilir. Ama işe alır ve çıkarır, fabrika kapatma ya da açma kararlarında belirleyicidir, maaşının büyük kısmını kârdan prim, hisse ve hisse opsiyonu olarak alır. Onun "ücreti" emek-gücünün değeri değil, artı-değerden aldığı paydır. Üst düzey banka yöneticisi, binlerce işçinin emeğini sermaye adına yöneten profesyonel yönetici de böyledir. Bunlar **ücretli biçim altında sermayenin işlevini** yerine getirir.

Marx bunu *Kapital*'in üçüncü cildinde (23. bölüm) "gözetim ve yönetim emeği" başlığı altında çözümler. Her büyük ortak iş bir yönetime ihtiyaç duyar; bir orkestranın bir şefe ihtiyaç duyması gibi. Bu yanıyla yönetim emeği toplumsal işbölümünün bir gereğidir ve sosyalizmde de sürer. Ama kapitalizmde yönetimin bir öbür yanı daha vardır: **işçi ile sermaye arasındaki karşıtlıktan doğan, sermayenin işçi üzerindeki egemenliğinin ifadesi olan** gözetim. Marx'ın gözlemiyle, kapitalist üretim yönetim işini sermaye mülkiyetinden ayırıp ücretli yöneticilere devrettiğinde, bu yöneticiler sermayenin egemenlik işlevini de üstlenir.

Tablo 0.4: Altı konum, üç ölçüt

Konum	Üretim araçlarından yoksun mu?	Emek-gücünü satmak zorunda mı?	Sermaye adına belirleyici denetim yetkisi var mı?	Sınıf konumu
Kurye (platform üzerinden, "bağımsız yüklenici" sözleşmesiyle)	Evet (motosiklet ve telefon kendisinin olsa bile, müşteriye ve siparişe erişimi sağlayan platform değil)	Evet	Hayır	Proletarya (güvencesiz kesim)
Yazılımcı (bir şirkette ekip üyesi)	Evet (kod, sunucu, müşteri, ürün şirketin)	Evet	Hayır	Proletarya (zihinsel emek kesimi)
Hemşire (kamu ya da özel hastanede)	Evet	Evet	Hayır	Proletarya
Öğretmen (devlet ya da özel okulda)	Evet	Evet	Hayır	Proletarya
Fabrika işçisi	Evet	Evet	Hayır	Proletarya (sanayi kesimi)
CEO (büyük şirket, maaş + prim + hisse)	Yasal biçimde evet, fiilen hayır (hisse ve servet)	Hayır (servetiyle yaşayabilir)	Evet, en üst düzeyde	Burjuvazi (ücretli biçim altında sermaye işlevi)

Konum	Üretim araçlarından yoksun mu?	Emek-gücünü satmak zorunda mı?	Sermaye adına belirleyici denetim yetkisi var mı?	Sınıf konumu
Orta kademe yönetici (bölge müdürü, fabrika şefi)	Evet	Evet	Kısmen (işe alma önerisi, performans değerlendirmesi, ama yatırım ve strateji kararı yok)	Çelişkili sınıf konumu
Esnaf (kendi dükkânında, bir çırakla)	Hayır (küçük bir üretim aracına sahip)	Hayır	Küçük ölçekte evet	Küçük burjuvazi

Kurye satırı özel bir dikkat ister. Platform şirketleri kuryeye "kendi işinin patronu" der, çünkü motosiklet onundur. Ama motosiklet tek başına bir geçim aracı değildir. Siparişi, müşteriyi, fiyatı, rotayı ve puanı elinde tutan uygulama, yani asıl üretim aracı, şirketindir. Kurye ondan kopuk olarak bir kuruş kazanamaz. Bu "sahte serbest meslek" meselesini Kısım XI'de (Bölüm 76) ayrıntılı göreceğiz. Konuyu Bilgi Müşterekleri'nin Gig Ekonomisi dosyası da ele alıyor.

Çelişkili sınıf konumları

Her konum tabloya kolayca oturmaz. Orta kademe yöneticiler, teknik müdürler, bazı mühendisler ve üst düzey profesyoneller iki sınıfın özelliklerini birlikte taşır: emek-gücünü satarlar, ama başkalarının emeği üzerinde bir ölçüde sermaye adına denetim de yaparlar. Amerikalı sosyolog Erik Olin Wright bunlara **çelişkili sınıf konumları** adını verdi. Kavramı yararlı buluyor, ama eleştirel okuyoruz: Wright'ın şemaları zamanla sınıfı bir "konumlar tablosuna" indirme, mücadeleyi ve tarihi dışarıda bırakma eğilimi taşıdı. Bizim için belirleyici olan, bu katmanların kritik anlarda hangi tarafa çekildiğidir; bunu da tablo değil, mücadele belirler.

Yunan asıllı Fransız Marksist Nicos Poulantzas ise 1970'lerde başka bir yol önerdi: üretken olmayan ve zihinsel emek harcayan ücretlileri (büro çalışanları, teknisyenler, satış elemanları) **"yeni küçük burjuvazi"** diye ayrı bir sınıfa koydu. Bu tez, işçi sınıfını el emeği yapan sanayi işçisine daraltır ve milyonlarca ücretliyi sınıfın dışına iter. Bugün Avrupa'da ücretli çalışanların büyük çoğunluğunun hizmet, büro, bakım ve bilişim alanında çalıştığı düşünülürse, bu tezin pratik sonucu işçi sınıfının "azınlık" ilan edilmesidir. Dosya bu tezi reddeder. Sınıf sınırını el emeği ile zihin emeği ya da üretken ile üretken olmayan emek arasına değil, **üretim araçlarıyla ve denetimle kurulan ilişkiye** çizer.

Dosyanın proletarya formülü

Bütün bu tartışmayı dosya boyunca tek bir cümleyle taşıyacağız:

> **Proletarya, bedensel emek yapanların değil, üretim araçlarından yoksun olduğu için yaşamak üzere emek gücünü satmak zorunda olanların sınıfıdır.**

Bu formül, hem "işçi = mavi tulumlu fabrika işçisi" daraltmasına hem de "maaş alan herkes işçidir" genişletmesine karşı bir ölçüttür. Üç ölçütle birlikte uygulanır.

Not: Beyaz yaka proletaryanın dışı değildir

Belirleyici olan gömleğin rengi, diploma ya da ofiste çalışmak değil, üretim araçlarıyla kurulan ilişkidir. Yazılımcı, mühendis, çağrı merkezi çalışanı, banka çalışanı, grafik tasarımcı, muhasebeci, veri analisti, öğretmen ve sağlık emekçisi, kendi geçimini sağlayacak üretim araçlarına sahip değilse ve yaşamak için emek-gücünü ücret karşılığında satıyorsa ücretli emekçidir.

Son kırk yılda beyaz yakalı emek kitleselleşti. 1970'lerde bir banka memuru ya da mühendis görece ayrıcalıklı, güvenceli ve azınlık bir kesimdi. Bugün aynı işler milyonlarca kişi tarafından, performans ölçümü, taşeronlaşma, proje bazlı sözleşme, açık ofis gözetimi ve algoritmik denetim altında yapılıyor. Bir çağrı merkezi çalışanının her görüşmesi kaydediliyor, süresi ölçülüyor, bir puan tablosuna işleniyor. Bir yazılımcının her "commit"i ve her "ticket"ı izleniyor. Günümüz kapitalizmi mühendislikten yazılıma, finanstan eğitime kadar geniş bir zihinsel emek alanını **proleterleştirdi**: bu emekçilerin iş üzerindeki denetimi azaldı, güvencesi zayıfladı, konumu fabrika işçisininkine yaklaştı.

Ama "beyaz yaka = otomatik olarak proletarya" da demiyoruz. Aynı plazada çalışan bir veri analisti ile şirketin yatırım kararlarını veren ve hisseyle ödüllendirilen bir finans direktörü aynı sınıfta değildir. Üç ölçüt her seferinde birlikte uygulanır.

Zihinsel proletarya

Zihinsel proletarya ayrı bir sınıf değil, proletaryanın **emek süreci bakımından farklılaşmış bir kesimidir.** Yazılımcı, mühendis, öğretmen, araştırma görevlisi ya da çevirmen elinden çok zihniyle çalışır. Ama 20. yüzyılın başında Taylor'ın fabrikada yaptığını, yani işi parçalara bölmeyi, bilgiyi işçiden alıp yönetime aktarmayı, her hareketi ölçmeyi, bugün sermaye zihinsel emeğe uyguluyor. Buna **zihinsel Taylorizm** diyoruz: yazılım geliştirmenin "sprint"lere ve ölçülebilir görevlere bölünmesi, öğretmenin standart müfredat ve sınav takvimiyle bağlanması, çevirmenin makine çevirisini "düzelten" bir işçiye dönüştürülmesi. Üretken yapay zekâ bu süreci hızlandırıyor. Ayrıntısı Kuramsal Ara Bölüm K8'de; güncel tartışma için Sınıfsal Yapay Zekâ ve Kristalleşmiş Emek yazılarına bakılabilir.

Prekarya

İngiliz iktisatçı Guy Standing 2011'de "prekarya"nın, yani güvencesiz çalışanların, oluşum hâlinde yeni bir sınıf olduğunu ileri sürdü. Güvencesizliğin yaygınlaştığı doğrudur ve bu kitap onu ayrıntılı anlatıyor. Ama güvencesiz çalışanlar ayrı bir sınıf değildir. **Prekarya, proletaryanın güvencesiz biçimidir** (eleştirinin ayrıntısı Bölüm 70.6). Güvenceli fabrika işçisi ile sıfır saat sözleşmeli depo işçisi aynı ilişki içindedir: ikisi de üretim araçlarından yoksundur ve emek-gücünü satar. Aralarındaki fark sözleşmenin biçimindedir, sınıfın içeriğinde değil. "Prekarya ayrı bir sınıftır" demek, sermayenin zaten yaptığı bölmeyi, güvencelilerle güvencesizleri iki ayrı dünyaya ayırmayı, kuramda da onaylamak olur.

Aynı mantıkla "beyaz yaka" proletaryanın mesleki ve işlevsel bir kesimidir. Zihinsel proletarya, prekarya, beyaz yaka: bu kavramlar sınıfın **yerine geçmez**, sınıfın **içindeki** farklı konumları tarif eder.

Sınıfın çevresindeki katmanlar

İki temel sınıfın yanında, kitap boyunca sık sık karşılaşacağımız başka katmanlar var.

- **Yarı-proleterler:** Geçimlerinin bir kısmını küçük bir toprak parçasından ya da ev içi üretimden, bir kısmını ücretli çalışmadan sağlayanlar. 19. yüzyıl Avrupa'sının köylü-işçileri, bugün Türkiye'de köyünde tarlası olup kentte inşaatta çalışanlar.

- **Yedek sanayi ordusu:** İşsizler ve yarı işsizler. Marx'a göre kapitalizm bu ordunun varlığına ihtiyaç duyar, çünkü kapıda bekleyen işsiz, içerideki işçinin ücretini ve pazarlık gücünü aşağı çeker. Kurye başvurusu için kuyrukta bekleyenler, "yerine bakacak çok kişi var" cümlesinin maddi temelidir (Bölüm 69.9).
- **Küçük burjuvazi:** Kendi üretim aracıyla, çoğunlukla kendi emeğiyle ve az sayıda yardımcıyla çalışan katman: esnaf, zanaatkâr, küçük çiftçi, küçük tüccar. İki büyük sınıf arasında **salınır**: kriz anlarında büyük sermayeye karşı öfkelenir, ama işçi sınıfının mülkiyeti sorgulamasından da korkar. Faşizmin kitle tabanını anlamak için bu salınımı anlamak gerekir (Kısım VI).
- **Ücretli yöneticiler, memurlar, serbest meslek, beyaz yakalılar:** Bu kümenin içi homojen değildir. Bakanlık müsteşarı ile postane memuru, kendi bürosu olan avukat ile bir hukuk şirketinde ücretle çalışan avukat aynı yerde durmaz. Her birine üç ölçütle bakılır.
- **İşçi aristokrasisi:** Engels, 1858'de Marx'a yazdığı bir mektupta, dünya pazarını sömüren bir ulusun işçilerinin bir kesiminin burjuvalaştığından söz etti. Lenin *Emperyalizm*'de (1916) bunu geliştirdi: emperyalist ülkelerin tekelleri, sömürgelerden ve bağımlı ülkelerden elde ettikleri süper kârın bir kısmıyla işçi sınıfının üst katmanını "satın alabilir". Bu katman, reformizmin ve sosyal demokrasinin maddi temellerinden biridir (Kısım V, Bölüm 70.5, Kısım XII).

Köylülüğün iç ayrımları

Avrupa tarihinin büyük bölümünde nüfusun çoğunluğu köylüydü. "Köylü" tek bir sınıf değildir. Lenin'in Rusya'daki kapitalizmin gelişimi üzerine çalışmalarında yaptığı ayrımlar, Avrupa'nın her ülkesinde işe yarar.

Tablo 0.5: Kırın sınıfları

Katman	Üretim aracıyla ilişkisi	Geçim kaynağı	Siyasal eğilim (genel)	Örnek
Tarım işçisi	Toprağı yok	Ücret (çoğu zaman mevsimlik)	İşçi sınıfının kır kesimi	Endülüs'ün *jornalero*'ları, Po ovasının *braccianti*'si, bugün Çukurova'nın mevsimlik işçileri
Kiracı köylü, ortakçı	Toprağı başkasının; aletleri kısmen kendisinin	Ürünün bir kısmı; rant öder	Toprak reformu talebiyle radikalleşebilir	Güney İtalya'nın ortakçıları
Küçük üretici	Küçük toprak, kendi emeği	Kendi ürünü; çoğu zaman borçlu	Salınır; bankaya ve tüccara karşı öfke, mülkiyet kaygısı	Fransa'nın küçük köylüsü (*18 Brumaire*)
Orta köylü	Yeterli toprak, bazen bir iki işçi	Kendi üretimi	Kararsız; ittifakın kilit kesimi	1917 Rusya'sının orta köylüsü
Toprak ağası (büyük toprak sahibi)	Büyük toprak	Rant	Karşı-devrim ve gericiliğin dayanağı	Prusya Junker'leri, İspanya'nın latifundia sahipleri
Tarım kapitalisti	Toprak ve makine	Ücretli işçi çalıştırarak kâr	Burjuvazinin tarım fraksiyonu	Bugünün tarım-gıda şirketleri ve büyük çiftlikler

Kitap boyunca her devrimci anda şu soruyu soracağız: **İşçi-köylü ittifakı burada kuruldu mu, neden?** Rusya 1917'de kuruldu; Almanya 1918-33'te kurulamadı; İspanya 1936'da toprak sorunu cumhuriyetin kaderini belirledi (Tablo T22).

0.3 Üretken ve üretken olmayan emek

Bu ayrım Marksizmin en çok yanlış anlaşılan kavramlarından biridir, çünkü gündelik dildeki "üretken" kelimesiyle karışır. Gündelik dilde üretken, "yararlı" ya da "verimli" demektir. Marx'ta ise **üretken emek**, toplumsal yararlılığı değil, **sermaye için artı-değer üretme ilişkisini** anlatır (*Artı-Değer Teorileri*; *Kapital* I, 16. bölüm).

Marx'ın kendi örneği unutulmazdır. Bir okul öğretmeni, eğer bir özel okulda, okul sahibini zenginleştirmek için çalışıyorsa üretken işçidir; patronu parasını bir sucuk fabrikasına yatırmak yerine bir "öğretim fabrikasına" yatırmıştır, bu ilişkiyi değiştirmez. Aynı öğretmen devlet okulunda, vergilerle finanse edilen bir hizmette çalışıyorsa, emeği çok daha yararlı olsa bile, Marx'ın teknik anlamında üretken olmayan emektir, çünkü kimse onun emeğinden doğrudan artı-değer elde etmez.

Tablo 0.6: Üretken ve üretken olmayan emek (sınıf sınırı değil)

Emekçi	Nerede, kim için çalışıyor?	Marx'ın teknik anlamında	Sınıf konumu
Öğretmen	Kâr amaçlı özel okul zinciri	Üretken (okul sahibine artı-değer üretir)	İşçi sınıfı
Öğretmen	Devlet okulu	Üretken olmayan (gelirden, vergiden ödenir)	İşçi sınıfı
Hemşire	Özel hastane grubu	Üretken	İşçi sınıfı
Hemşire	Kamu hastanesi	Üretken olmayan	İşçi sınıfı
Kurye	Teslimat platformu	Üretken (taşıma, metanın üretim sürecinin dolaşımda süren bir parçası sayılır; tartışmalı alanlar K8'de)	İşçi sınıfı
Banka çalışanı	Ticari banka	Üretken olmayan (artı-değer üretmez, başka yerde üretilen artı-değerin bankaya aktarılmasını sağlar); ama bankanın kârına hizmet ettiği için sömürülür	İşçi sınıfı
Yazılımcı	Ürün geliştiren şirket	Çoğunlukla üretken	İşçi sınıfı
Fabrika işçisi	Otomotiv fabrikası	Üretken	İşçi sınıfı

Tablonun son sütunu bu bölümün en önemli dersidir: **Üretken / üretken olmayan ayrımı doğrudan bir sınıf sınırı değildir.** Devlet okulundaki öğretmen de, özel hastanedeki hemşire de, bankadaki gişe memuru da emeğini satarak yaşar; hepsi işçi sınıfının parçasıdır. Üretken olmayan emek harcayan ücretli de sömürülür: ya çalıştığı işletme başka yerde üretilmiş artı-değerden pay almak için onun karşılıksız emeğine el koyar (banka, ticaret), ya da devlet onun emeğini en düşük maliyetle kullanarak sermayenin genel koşullarını ucuza sağlar (kamu hizmeti).

Bu yüzden iki kolay denklemi reddediyoruz: "Ücretli çalışan = üretken işçi" denklemi yanlıştır; "üretken olmayan = işçi sınıfı dışı" denklemi de yanlıştır. Ayrım başka bir işe yarar: bir toplumda artı-değerin nerede üretildiğini, nerede bölüşüldüğünü ve krizlerin nereden patladığını anlamamıza (0.6, K5). Bilişim, bakım, kamu emekçisi ve beyaz yaka tartışmalarında kavram karmaşasını da önler.

0.4 Sınıf bilinci ve sınıf oluşumu

Kendinde sınıf, kendisi için sınıf

Üretim araçlarından yoksun milyonlarca insanın var olması, bir sınıfın siyasal bir güç olarak var olması anlamına gelmez. Marx *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847) bu farkı şöyle koyar: ekonomik koşullar kitleyi önce işçiye dönüştürür; sermaye bu kitle için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratır. Böylece bu kitle sermayeye karşı zaten bir sınıftır, ama henüz **kendisi için** bir sınıf değildir. Mücadele içinde birleşir ve kendisi için bir sınıf olarak kurulur.

- **Kendinde sınıf:** Nesnel konum. Kurye, yazılımcı, hemşire, öğretmen ve fabrika işçisi, farkında olsunlar ya da olmasınlar, aynı temel ilişki içindedir.
- **Kendisi için sınıf:** Bu ortak konumun bilincine varan, ortak çıkarını tanımlayan ve bu çıkar için örgütlenip harekete geçen sınıf.

Bugün bir hemşire kendini önce "sağlık profesyoneli", bir yazılımcı kendini "teknoloji çalışanı", bir kurye kendini "kendi işinin patronu" olarak görebilir. Hepsi kendinde sınıftır; kendisi için sınıf olmaları ise ortak bir deneyim, ortak bir örgüt ve ortak bir dil gerektirir.

Thompson: sınıf bir ilişki ve bir süreçtir

İngiliz tarihçi E. P. Thompson *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda (1963) şunu savundu: sınıf bir şey değil, bir **ilişkidir**; ve donmuş bir kategori değil, zaman içinde gerçekleşen bir **süreçtir**. İşçi sınıfı fabrikalar kurulduğu sabah hazır bir biçimde ortaya çıkmadı. Kendi deneyimleriyle, geleneği, dinsel ve siyasal kültürü, mücadeleleri ve yenilgileriyle kendini **yaptı**. Kitabın Birinci tezi bu yaklaşımı Marx'ın ilkel birikim çözümlemesiyle birleştirir: işçi sınıfı hem zorla yapıldı (mülksüzleştirme) hem de kendi kendini yaptı (örgüt, kültür, bilinç).

Thompson'dan aldığımız ders şudur: Sınıf bilinci bir kitaptan işçinin kafasına aktarılan hazır bir bilgi paketi değildir. Ama Thompson'ı eleştirdiğimiz bir yer de vardır: deneyime ve kültüre verdiği ağırlık, bazen nesnel yapıyı, üretim ilişkilerini ikinci plana iter. Biz ikisini birlikte tutuyoruz: nesnel konum sınıfı **mümkün** kılar; deneyim, mücadele ve örgüt onu **gerçek** kılar.

Ekonomik mücadele ve siyasal mücadele

İşçiler önce doğrudan çıkarları için mücadele eder: ücret, iş saati, iş güvenliği, sendika hakkı. Buna **ekonomik mücadele** diyoruz. Ekonomik mücadele zorunludur, okuldur, ama kendi içinde bir sınırı vardır: sistemin içinde daha iyi koşullar ister, sistemin kendisini sorgulamaz.

Siyasal mücadele ise devlet iktidarı, yasalar ve toplumun bütününün nasıl örgütleneceği üzerine yürür. Genel oy hakkı, sekiz saat yasası, grev hakkı, sosyal güvenlik, en sonunda da iktidarın kendisi. Ekonomik mücadele siyasal mücadeleye dönüştüğünde, yani tek tek patronlara değil bütün bir sermaye sınıfına ve onun devletine yöneldiğinde, sınıf gerçekten kendisi için sınıf olmaya başlar.

Kendiliğindenlik, bilinç ve örgüt: Lenin ve Luxemburg

İşçiler kendiliğinden, yani önceden bir örgütün planı olmadan da ayağa kalkar. 1905 Rusya'sında, 1918 Kiel'inde, 1968 Paris'inde böyle oldu. Bu **kendiliğindenlik** hareketin enerjisidir. Ama tek başına nereye gideceğini bilmez.

Lenin *Ne Yapmalı?*'da (1902) şunu savundu: işçiler kendi başlarına ancak sendikal bilince, yani patronla pazarlık etme bilincine ulaşır; sosyalist bilinç, işçi hareketi ile bilimsel sosyalizmin birleşmesinden doğar ve bu birleşmeyi gerçekleştirecek olan örgütlü bir öncü partidir. Kitabın ünlü cümlesi şudur: "Devrimci teori olmadan devrimci hareket olamaz." Rosa Luxemburg ise *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*'da (1906) kitlelerin kendiliğinden eyleminin öğretici gücünü vurguladı ve bürokratikleşmiş parti ve sendika aygıtlarının hareketin önünde bir fren olabileceği uyarısını yaptı.

İkisi çoğu zaman karşı karşıya konur. Oysa ikisinin de doğru bir yanı vardır ve ikisi de aynı sorunla boğuşuyordu: kendiliğinden patlayan enerji nasıl bilinçli ve örgütlü bir güce dönüşür? Bu kitabın Alman Devrimi (1918-19) bölümleri tam bu sorunun trajik sınavıdır: kitleler ayaktaydı, konseyler kurulmuştu, ama hazır, köklü, bağımsız bir devrimci parti yoktu; sosyal demokrat aygıt ise karşı tarafta duruyordu (Kısım V). Sonucu kendiliğindenlik değil, örgütsüzlük belirledi.

0.5 Devlet

Okulda devlet bize "hepimizin ortak kurumu", "toplumun hakemi" olarak anlatılır. Marksizm başka bir soru sorar: Devlet neden var? Engels *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) yanıtı tarihte arar: devlet, toplum kendi kendisiyle çözülmez bir çelişkiye düştüğünde, uzlaşmaz sınıf karşıtlıkları ortaya çıktığında, bu karşıtlıkların toplumu bir kavgada tüketmemesi için "toplumun üstünde duruyormuş gibi görünen" bir güç olarak doğar. Lenin *Devlet ve Devrim*'de (1917) bunu kısaltır: devlet, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının ürünü ve belirtisidir. Manifesto daha da keskindir: modern devletin yürütmesi, bütün burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir.

Bu, devletin **sınıf egemenliğinin aygıtı** olduğu anlamına gelir: ordu, polis, mahkeme, hapishane, bürokrasi, sonuçta mülkiyet düzenini korur. Grev kırıcıyı fabrikaya polis sokar; işgal edilen fabrikayı mahkeme boşalttırır; lokavtı yasa korur. Kitap boyunca bunun sayısız örneğini göreceğiz.

Ama bu tanım tek başına yetmez. Aynı devlet **taviz de verir**: sekiz saat yasası, grev hakkı, sosyal güvenlik, ulusal sağlık hizmeti de devlet eliyle kuruldu. Nasıl? Çünkü devlet yalnızca zorla değil, **rızayla** da yönetir. Egemen sınıf, işçi sınıfının örgütlü basıncı karşısında, düzenin bütününü korumak için tek tek kapitalistlerin çıkarına aykırı düzenlemeler yapabilir. Fabrika Yasaları'nı 19. yüzyıl İngiltere'sinde fabrikatörler istemedi; onları işçilerin mücadelesi ve "işçi kuşağının tükenmesinden" korkan devlet getirdi. Devlet bu anlamda **toplam sermayenin genel çıkarını** tek tek kapitalistlere karşı da gözetir (0.11).

Buradan iki yanlıştan uzak durmamız gerekir. Birincisi, devleti "her şeye kadir, tek parça bir baskı makinesi" sanıp içindeki mücadeleyi, kazanılabilecek hakları görmemek. İkincisi, devleti "tarafsız bir alan" sanıp onu seçimle ele geçirilecek bir araç olarak görmek. Sosyal demokrasinin tarihi bu ikinci yanılgının tarihidir (Kısım V, IX, XI). Devletin zor, rıza ve taviz arasındaki bu dengesi Kuramsal Ara Bölüm K2'de, parlamentodan Bonapartizme ve faşizme uzanan biçimleri K6'da ayrıntılanır.

Kurye, hemşire ve öğretmen için devletin iki yüzü gündelik bir gerçekliktir. Aynı devlet hemşireye kamu hastanesinde iş verir ve onun grevini yasaklayabilir; öğretmene maaş öder ve sendikal eylemine soruşturma açabilir; kurye için asgari ücreti belirler ve platform şirketinin "bağımsız yüklenici" sözleşmesine göz yumar.

0.6 Kriz

Kapitalizm düzenli aralıklarla krize girer: 1847, 1873, 1929, 1973, 2008 ve 2020 bunların büyükleridir. Liberal iktisat bunları dışarıdan gelen "şoklar"a, yanlış politikalara ya da açgözlü bankacılara bağlar. Marksizm ise krizin sistemin **kendi işleyişinden** doğduğunu söyler. Temel kavramlar şunlardır:

- **Aşırı üretim:** Kapitalizm ihtiyaç için değil kâr için üretir. Her kapitalist üretimini genişletmeye, maliyetini düşürmeye, yani ücretleri baskılamaya çalışır. Ama ücret, aynı zamanda işçilerin satın alma gücüdür. Sonuç: bir yanda satılamayan mallar, öbür yanda o mallara ihtiyacı olan ama parası olmayan insanlar. Bu, ihtiyacın değil **ödeme gücü olan talebin** üstünde bir üretimdir.
- **Kâr oranının düşme eğilimi:** Sermaye rekabet içinde sürekli makineye, teknolojiye, yani "ölü emeğe" yatırım yapar. Ama artı-değerin tek kaynağı canlı emektir. Toplam sermaye içinde canlı emeğin payı düştükçe, kâr oranı düşme eğilimi gösterir. Sermaye buna ücretleri bastırarak, iş gününü uzatarak, yeni pazarlara ve ucuz emeğe açılarak, spekülasyona yönelerek karşılık verir. Bu karşı eğilimler de yeni çelişkiler doğurur.
- **Kredi ve spekülasyon:** Kredi, üretimi ve tüketimi sınırlarının ötesine taşır; kriz ertelenir ama büyür. 2008'de konut kredileriyle yaşanan budur. Borçlanan Toplum yazısı bu mekanizmayı bugüne taşıyor.
- **Krizin faturası:** Her kriz, sermaye için bir "temizlik"tir: zayıf sermayeler batar, güçlüler onları ucuza satın alır, işsizlik ücretleri düşürür. Kriz, sınıflar arası güç dengesinin yeniden kurulduğu anlardır. Faturayı kimin ödeyeceği ekonomik bir hesap değil, **sınıf mücadelesiyle** belirlenen bir sonuçtur.

Ayrıntısı Kuramsal Ara Bölüm K5'te.

0.7 Emperyalizm

"Emperyalizm" kelimesi gündelik dilde "büyük ülkenin zorbalığı" anlamına kullanılır. Lenin ise *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nda (1916) onu kapitalizmin belli bir **gelişme aşaması** olarak tanımladı ve beş temel ölçüt verdi:

Tablo 0.7: Lenin'in beş ölçütü ve bugünkü görünümleri

Ölçüt (Lenin, 1916)	Anlamı	Bugünkü görünümü (örnek)
1. Üretim ve sermayenin yoğunlaşarak tekelleri yaratması	Serbest rekabetin yerini dev tekeller alır	Platform, ilaç, enerji, tarım-gıda ve silah tekelleri
2. Banka sermayesiyle sanayi sermayesinin kaynaşması, finans kapital ve finans oligarşisi	Sanayiyi yöneten ile bankayı yöneten iç içe geçer	Dev yatırım fonlarının aynı sektördeki rakip şirketlerin ortak hissedarı olması
3. Meta ihracına göre sermaye ihracının öne çıkması	Ucuz emeğin ve kaynağın olduğu yere yatırım	Doğu Avrupa'ya, Türkiye'ye, Kuzey Afrika'ya taşınan fabrikalar
4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci birlikler	Pazarların kartellerle bölüşülmesi	Küresel tedarik zincirlerinin birkaç şirketin denetiminde olması
5. Dünyanın büyük güçler arasında paylaşılmasının tamamlanması	Yeni paylaşım ancak savaşla, zorla olur	Etki alanları için bloklar arası rekabet, yeniden silahlanma

Bu kitabın yöntemi şudur: **etiket değil ölçüt.** Bir ülkeye "emperyalist" ya da "anti-emperyalist" demeden önce beş ölçüte bakarız: tekelleri var mı, finans kapitali ne kadar gelişmiş, sermaye ihraç ediyor mu, hangi uluslararası birliklerde yer alıyor, paylaşım mücadelesinde nerede duruyor? Bu yöntem hem Batı emperyalizmini hem de onunla rekabet eden yeni güçleri, hem de orta ölçekli ülkelerin bölgesel yayılmacılığını aynı ölçütle incelemeyi sağlar. Ayrıntısı Kısım XII girişindeki "etiket değil ölçüt" kutusunda. Emperyalizmin işçi sınıfı için sonucu da buradadır: süper kâr, işçi aristokrasisinin maddi temelidir (0.2).

0.8 Dört soru ve iki sınıf stratejisi

Kitabın her bölümü dört soruyla biter. Bu sorular, bir olayın yüzeyinden sınıf ilişkilerine inmenin en kısa yoludur:

1. **Kimin elinde?** Mülkiyet sorusu. Fabrika, toprak, banka, platform, hastane kimin mülkü?
2. **Kimin denetiminde?** Mülkiyet ile denetim her zaman aynı değildir. Bir kamu işletmesi yasal olarak "halkın" olabilir, ama onu kim yönetiyor, işçilerin söz hakkı var mı?
3. **Kimin yararına?** Üretilen zenginlik ve alınan karar kimin çıkarına hizmet ediyor?
4. **Kim karar veriyor?** Yatırıma, işe almaya, hıza, ücrete, kapatmaya kim karar veriyor? Karar sürecinde işçiler nerede duruyor?

Bir örnek: Bir şehrin kamu hastanesi özelleştiriliyor. Kimin elinde: kamudan bir sağlık holdingine. Kimin denetiminde: bakanlık yerine yönetim kurulunun. Kimin yararına: hissedarların. Kim karar veriyor: hemşire kadrosunu, nöbet düzenini, hasta başına süreyi artık kâr hedefi belirliyor.

Bu dört sorunun yanında kitabın ikinci bir alışkanlığı var: tarihi yalnızca "işçi hareketi ve ona tepki veren devlet" olarak değil, **iki sınıfın karşılıklı stratejilerinin tarihi** olarak okumak. Sermaye de örgütlüdür, planlar, dener, öğrenir. Her bölümde **"Sermayenin sınıf savaşı araçları"** kutusu, o dönemde sermayenin kullandığı araçları sıralar: lokavt, kara liste, grev kırıcı, işveren birliği, polis ve ordu, mahkeme ve yasa, şirket sendikası, işsizlik, enflasyon, sermaye kaçışı, yatırım grevi, borç, özelleştirme, taşeronlaştırma, üretimin yer değiştirmesi, algoritmik yönetim, medya ve ideolojik aygıtlar. Kitabın sonunda bunların 1500'den 2026'ya kronolojisi Tablo T25'te toplanır.

0.9 Terimler sözlüğüne köprü

Bu kitapta iki tür terim kullanıyoruz. Birincisi, Marksist gelenekte yerleşik, kaynağı belli terimler: artı-değer, işçi aristokrasisi, finans kapital, ikili iktidar, birleşik cephe. İkincisi, bu dosyanın kendi çözümleme ihtiyacı için kurduğu **analitik terimler.** Okurun ikisini karıştırmaması, rakiplerimizin de bizi "Marx böyle demedi" diye yakalamaması için bu ayrımı açıkça yapıyoruz.

Tablo 0.8: Dosyanın analitik terimleri ve yerleşik kavramlarla ilişkisi

Dosyanın terimi	Ne anlatıyor?	Dayandığı yerleşik kavram(lar)	Farkı
Proleter elitizm	Güvenceli, sendikalı çekirdek işçinin ya da işçi kökenli bürokrasinin kazanımları güvencesiz, göçmen, kadın ve genç işçiye kapatması	İşçi aristokrasisi (Engels, Lenin); işçicilik (*ouvriérisme*); emek piyasası dualizasyonu	Yerleşik bir Marksist terim değildir; üç kavramı bugünkü Avrupa'da birlikte görünür kılmak için kullanılır (Bölüm 70.5)
İletim kayışı sendika	Partinin ve devletin kararlarını yukarıdan aşağı işyerine taşıyan, işçinin denetiminden kopmuş sendika	Sendikanın "okul" ve "iletim kayışı" işlevine dair klasik tartışma	Revizyonist rejimlerde (FDGB ve benzerleri) sendikanın bürokratik bir aygıta dönüşmesini anlatır; sendikanın dört kategorisinden biridir (Kısım VIII, X)
Ganimet	Emperyalist yağma, sömürge ve bağımlı ülkelerden aktarılan değer ve bunun metropol sınıfları arasında bölüşümü	İlkel birikim, süper kâr, eşitsiz değişim, emperyalizm	Tek bir iktisadi kategori değil, 1492'den bugüne zor ile sermayenin iç içeliğini anlatan kuşatıcı bir başlıktır (Kısım XII)
Sınıf gücü cetveli	Sınıfın gücünü beş boyutta ölçmek	Yapısal ve örgütsel güç (Wright, Silver); hegemonya (Gramsci)	Ölçek değerlendirmesidir; nicel bir kesinlik iddiası taşımaz (0.10)
Toplumsal ücret	İşçinin bordro dışındaki toplam yaşam koşulları	Emek-gücünün değeri; dolaylı ücret	Refah devletinin kazanımlarını ve geri alınışını tek hesapta toplar (0.12)

Bütün terimler, yerleşik olanlar ve dosyaya özgü olanlar birbirinden ayrılarak, **EK C: Sözlük**'te (yaklaşık 80 kavram) alfabetik sırayla verilir.

0.10 Sınıf gücü cetveli: "Sınıf ne kadar güçlü?"

Bir sendikanın üye sayısı ya da bir işçi partisinin oy oranı sınıfın gücünü tek başına göstermez. 1980'lerde Avrupa sendikalarının milyonlarca üyesi vardı, ama tam o yıllarda neoliberal saldırı karşısında geri çekildiler. 1920 İtalya'sında ise işçiler fabrikaları işgal edecek kadar güçlüydü, ama iktidarı alacak siyasal kapasiteden yoksundular; iki yıl sonra faşizm geldi. Bu yüzden sınıf gücünü beş ayrı biçimde izliyoruz. Kaynağımız Erik Olin Wright ile Beverly Silver'ın **yapısal güç** (üretimdeki konumdan gelen güç) ve **örgütsel güç** (örgütlenmeden gelen güç) ayrımı; onu eleştirel okuyarak siyasal ve ideolojik boyutla genişletiyoruz.

Tablo 0.9: Beş güç biçimi

Güç biçimi	Tanım	Güçlü olduğu örnek	Zayıf olduğu örnek
1. İşyeri gücü (yapısal)	Üretimi ya da dolaşımı durdurabilme; "boğaz noktası"nda durmak	Liman, demiryolu, enerji santrali, büyük lojistik deposu işçisi: birkaç yüz kişi bir ülkenin tedarik zincirini kesebilir	Dağınık, birbirinden yalıtılmış tek tek kuryeler (ama aynı anda uygulamayı kapattıklarında gücü büyür)
2. Piyasa gücü	Emeğin kıtlığı, vasıf düzeyi, işsizlik oranı	İşsizliğin düşük olduğu dönemde vasıflı yazılımcı ya da hemşire	Yüksek işsizlik, geniş yedek sanayi ordusu, kolay ikame edilen iş

Güç biçimi	Tanım	Güçlü olduğu örnek	Zayıf olduğu örnek
3. Örgütsel güç	Sendika, parti, fabrika komitesi, konsey, kooperatif	1945 sonrası İtalya ve Fransa'da güçlü komünist partileri ve sendikalar	Sendikanın yasaklandığı ya da sarı sendikanın yerleştiği işyerleri
4. Siyasal güç	Devlet ve yasa üzerinde baskı kapasitesi	Sekiz saat, grev hakkı, sosyal güvenlik yasalarını zorla kabul ettirmek	Sınıfın siyasal temsilinin sermaye programını uyguladığı dönemler
5. İdeolojik-kültürel güç (hegemonya)	Kendi taleplerini toplumun ortak talebi hâline getirebilme	"Sağlık bir haktır" düşüncesinin genel kabul görmesi	"Grev herkese zarar verir", "herkes kendi girişimcisi" düşüncesinin egemen olması

Beşinci biçim, İtalyan Marksist Antonio Gramsci'nin **hegemonya** kavramına dayanır: egemen sınıf yalnızca zorla değil, kendi dünya görüşünü toplumun "sağduyusu" hâline getirerek yönetir; işçi sınıfı da iktidara yürümeden önce kendi hegemonyasını kurmak zorundadır (K4). Kitabın her kısmının sonunda bu beş biçim 1-5 arası bir değerlendirmeyle ve gerekçesiyle **Tablo T31**'de gösterilir. Bu puanlar nicel bir ölçüm değil, gerekçeli bir yargıdır.

0.11 Sermaye fraksiyonları haritası

Burjuvazi tek bir irade değildir. Ortak sınıf çıkarları vardır (işçi sınıfını denetim altında tutmak, mülkiyeti korumak, kârı sürdürmek), ama kendi içinde sert çatışmalar da yaşar. Sanayi sermayesi ucuz kredi ister, finans sermayesi yüksek faiz; ihracatçı sanayici ucuz para ister, ithalatçı güçlü para; ev sahibi yüksek kira ister, sanayici düşük ücret, ki bu da düşük kira gerektirir. Başlıca fraksiyonlar şunlardır: sanayi sermayesi (ağır sanayi ve ihracat sanayisi), finans sermayesi (bankalar, fonlar), ticaret ve lojistik sermayesi, toprak ve konut rantiyeleri, silah sermayesi, teknoloji-platform sermayesi, tarım sermayesi, medya sermayesi.

Devlet bu fraksiyonlar arasında **toplam sermayenin genel çıkarını** gözetmeye çalışır; bazen birini ötekine feda eder (K2). Bu yüzden her "Kritik an" kutusuna bir soru ekliyoruz: **Hangi sermaye fraksiyonu kazandı?**

Tablo 0.10: Fraksiyonlar ve kritik anlar (örnekler; ayrıntısı Tablo T32'de)

Dönem	Öne çıkan fraksiyon	Çatıştığı fraksiyon	Devletin tutumu
1920'ler Almanya	Ağır sanayi	İhracat sanayisi (kimya, elektrik)	Dış borç ve tazminat politikası üzerinden iki fraksiyon arasında gidip gelir (tarih yazımında tartışmalı; Bölüm 24'te ayrıntı)
1933 Almanya	Ağır sanayi ve Junker toprak ağaları	İhracata ve dünya pazarına bağlı kesimler	Nazi iktidarı silahlanma ve otarşi üzerinden ağır sanayiyi kayırır
2008 sonrası	Finans sermayesi	Borçlu hanehalkları ve kamu	Bankaların kurtarılması, faturanın kemer sıkma ile işçilere kesilmesi
Bugünkü konut krizi	Gayrimenkul-finans kompleksi	Kiracılar; ucuz emek gücü isteyen sanayi sermayesi	Kira denetiminden kaçınma, kamu konutunun satışı
Bugünkü yeniden silahlanma	Silah tekelleri	Sosyal harcamadan beslenen kesimler	Askerî bütçelerin artırılması, sosyal bütçenin kısılması

Dönem	Öne çıkan fraksiyon	Çatıştığı fraksiyon	Devletin tutumu
Yapay zekâ çağı	Platform tekelleri	Geleneksel yayıncılık, medya ve hizmet sermayesi	Düzenlemenin gevşek tutulması, veri ve altyapının tekellere açılması

Fraksiyon çatışmasını görmek, işçi sınıfının bu çatışmaya kuyruk olmasını değil, **çatlaklardan yararlanmasını** sağlar. "Üretken sanayici iyi, spekülatif bankacı kötü" ayrımı ise bir tuzaktır: her iki fraksiyon da artı-değerden beslenir. Faşizm bu tuzağı "yağmacı sermaye / yaratıcı sermaye" söylemiyle kitlelere satmıştı (Kısım VI).

0.12 Toplumsal ücret

İşçinin yaşam düzeyi yalnızca bordrodaki rakamdan oluşmaz. Aynı ücreti alan iki hemşireden biri ücretsiz sağlık hizmeti, ucuz kamu konutu ve parasız kreşi olan bir ülkede, öteki bunların hepsini parayla satın aldığı bir ülkede yaşıyorsa, gerçekte çok farklı yaşarlar. Bu yüzden dosya boyunca **toplumsal ücret** kavramını kullanıyoruz:

Toplumsal ücret = ücret + emeklilik + sağlık + eğitim + konut desteği + işsizlik sigortası + çocuk ve yaşlı bakımı – vergi – kira – ulaşım – borç faizi

Tablo 0.11: Aynı bordro, iki toplumsal ücret (varsayımsal aylık rakamlar)

Kalem	A ülkesinin hemşiresi (güçlü refah devleti)	B ülkesinin hemşiresi (sökülmüş refah devleti)
Net ücret	30.000	30.000
Sağlık (kamu hizmetinin karşılığı / özel sigorta gideri)	+3.000	−3.000
Çocuk bakımı (kamu kreşi / özel kreş)	+4.000	−6.000
Kira (kamu konutu / serbest piyasa)	−6.000	−14.000
Ulaşım (sübvansiyonlu / tam fiyat)	−800	−2.500
Borç faizi (öğrenim kredisi, kredi kartı)	0	−3.500
Yaklaşık toplumsal ücret	30.200	1.000

Rakamlar abartılı görünebilir; ama mantık doğrudur. Refah devleti ücretin görünmeyen yarısıdır. Neoliberalizm bu yarıyı söktüğünde, bordro aynı kalsa bile işçi sınıfının gerçek geliri çöker. Bu yüzden Hartz reformları, emeklilik yaşının yükseltilmesi, kamu konutunun satılması, sağlık kesintisi ve ücret baskısı birbirinden kopuk reformlar değil, işçi sınıfının **toplam toplumsal gelirine** yönelmiş tek bir saldırının parçalarıdır (Kısım IX, Bölüm 69, 75). Grafik G48, seçilmiş ülkeler için bir toplumsal ücret endeksini 1950-2025 arasında gösterir; endeksin nasıl kurulduğu ve sınırları orada açıklanır. Konut ayağı için Evin Sınıfı, fiyat ayağı için Enflasyon yazıları.

0.13 Güç dengesi matrisi

Bazı anlarda tarih hızlanır: iktidar sokağa düşer, ordu bölünür, işçiler konseyler kurar. Bu anlarda "Kritik an" kutusu yetmez; altı soruluk bir **güç dengesi matrisi** kullanırız. Amaç, "devrim burada neden ilerledi, orada neden durdu?" sorusuna kişilerin cesareti ya da ihaneti dışında **yapısal** bir yanıt vermektir.

Matris Lenin'in devrimci durum ölçütlerine dayanır. Lenin *İkinci Enternasyonal'in Çöküşü*'nde (1915) üç belirti sayar: egemen sınıfların egemenliklerini eskisi gibi sürdürememesi, "üsttekilerin krizi"; ezilen sınıfların yoksulluk ve sıkıntısının olağanın üstünde ağırlaşması; kitlelerin siyasal etkinliğinin önemli ölçüde artması. *Sol Komünizm*'de (1920) bunu kısaca şöyle toplar: devrim için alttakilerin eskisi gibi yaşamak istememesi, üsttekilerin de eskisi gibi yönetememesi gerekir. Ve ekler: her devrimci durum devrime varmaz; buna **öznel etkenin**, yani devrimci sınıfın eski iktidarı devirecek kadar güçlü kitle eylemini örgütleme yeteneğinin eklenmesi gerekir.

Tablo 0.12: Güç dengesi matrisi ve bir uygulama: Almanya, Kasım 1918-Ocak 1919

Soru	Neye bakılır?	Almanya 1918-19
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Egemen fraksiyonlar arasında açık çatışma, rejimin meşruiyet kaybı	Evet: monarşi çöktü, ordu yönetimi savaşın kaybedildiğini kabul etti
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Ordu, polis ve bürokrasinin itaat zinciri	Kısmen: ordunun tabanı çözüldü, ama subay kadrosu ve bürokrasi dağılmadı
3. İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı?	Grevler, gösteriler, işyeri işgalleri	Evet: Kiel isyanıyla başlayan ve bütün ülkeye yayılan hareket
4. Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı?	Kitlelerde kök salmış, deneyimli bir devrimci parti	Hayır: KPD ancak 1918 sonunda kuruldu; önderlik sosyal demokrat aygıtın elindeydi
5. Öteki emekçi sınıflarla ittifakı var mı?	Köylülük, kent yoksulları, ara katmanlar	Zayıf: kır büyük ölçüde hareketin dışında kaldı
6. Alternatif bir iktidar organı doğmuş mu?	Komün, konsey, sovyet, komite	Evet: işçi ve asker konseyleri; ama çoğunluğu sosyal demokrat önderliği izledi

Matris 1848, 1871, 1919 Macaristan, 1920 İtalya, 1923 Almanya, 1934 Avusturya ve Asturias, 1936 İspanya, 1944 Yunanistan ve İtalya, 1968 Fransa, 1974-75 Portekiz, 1980 Polonya ve 1989 için **Tablo T36**'da toplanır. Önderlik sorunu da dördüncü satırda yerini bulur: önderlik önemlidir, ama öteki beş satırdan bağımsız değildir.

0.14 Diyalektik materyalizm ve tarih: nesnel koşullar ve öznel etken

Materyalizm, bu bağlamda, toplumu anlamaya insanların fikirlerinden değil, yaşamlarını nasıl ürettiklerinden başlamak demektir. Marx'ın 1859 Önsözü'ndeki cümleyle: insanların varlığını belirleyen bilinçleri değil, tersine toplumsal varlıklarıdır bilinçlerini belirleyen. **Diyalektik** ise her şeyi hareket, değişim ve çelişki içinde görmektir: toplumlar kendi içlerindeki karşıtlıkların çatışmasıyla dönüşür.

Avrupa işçi hareketi bu yöntemden iki uca savrulduğunda ağır bedeller ödedi.

- **Mekanik kadercilik:** Kapitalizmin kendi krizleriyle, adeta bir doğa yasası gibi çökeceğini bekleyen "bekleyen" marksizm. İkinci Enternasyonal'in ve Kautsky'nin çizgisi. Tarihi yasalar yapar, parti yalnızca örgütünü büyütür ve beklerdi. 1914'te ve 1918'de karar anı geldiğinde bu parti harekete geçemedi ya da karşı tarafa geçti.
- **Maceracı iradecilik:** Kitlelerin durumundan bağımsız olarak, bir avuç kararlı insanın iradesiyle devrim yapılabileceğini sanan çizgi. 1921 Almanya'sındaki Mart Eylemi ve sonraki on yıllarda kitlelerden kopuk silahlı öncü denemeleri bunun örnekleridir. Sonuç, en cesur militanların yalıtılıp ezilmesi oldu.

Diyalektik yanıt ikisinin ortasında bir uzlaşma değil, ikisini de aşan bir kavrayıştır: **nesnel koşullar** (krizler, birikimin sınırları, savaş, devletin çözülmesi) olanak yaratır; bu olanağı tarihe dönüştüren **öznel etkendir**, yani örgütlü sınıf pratiği, bilinç ve devrimci parti (0.13'teki matrisin dördüncü sorusu). Marx *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*nde (1852) bunu şöyle söyler: "İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ama kendi seçtikleri koşullar altında değil."

1990'larda yaygınlaşan **"tarihin sonu"** ideolojisi, liberal kapitalizmin insanlığın son durağı olduğunu ilan etti. Bu kitap tersini gösteriyor: tarih, nesnel ve öznel dinamiklerin çatışmasıyla sürekli yeniden üretilir; son otuz yılın krizleri, savaşları ve direnişleri bunun kanıtıdır.

0.15 Felsefi vizyon eksenleri

Bu kitap genç okura yalnızca bir tarih dersi değil, dünyayı **kavrama ve dönüştürme yöntemi** sunmak istiyor. Sermaye düzeni kendini yalnızca polisle değil, sağduyu hâline gelmiş illüzyonlarla da korur. Aşağıdaki altı eksen, bu illüzyonları ve onlara karşı diyalektik materyalist düzeltmeyi yan yana koyar.

Tablo T40: Sermaye düzeninin illüzyonları ↔ diyalektik materyalist düzeltme

Alan	Burjuva / revizyonist illüzyon	Diyalektik materyalist düzeltme	İşçi sınıfının vizyonu
Emek ve insan	Ücretli iş bir geçim aracıdır; hedef satın alma gücünü artırmaktır.	Emek insanın türsel yaratıcı etkinliğidir; kapitalizmde yabancılaşmıştır (0.1.A).	Ücretli emeğin ve metalaşmış emeğin ilgası; yabancılaşmanın aşılması.
Teknoloji ve yapay zekâ	Yapay zekâ insanı gereksiz kılan özerk bir güçtür.	Teknoloji, canlı emeği sömüren ve denetleyen birikmiş **ölü emektir**; genel zekâ sabit sermayede gasp edilir (K8.E).	Ölü emeği canlı emeğin emrine vermek: teknolojinin kâr için değil demokratik planlama için kullanılması.
Bilim ve veri	Algoritmalar, veri ve bilim sınıflar üstü, tarafsız nesnelliktir.	Veri ve algoritma, içinde doğduğu üretim ilişkilerinin şeyleşmiş biçimidir (0.1.A).	Şeyleşmeyi yarmak: nesnelerin arkasındaki sınıf ilişkilerini görünür kılmak; açık bilim ve bilgi müşterekleri.
Doğa ve iklim	Ekolojik kriz bir yönetim hatasıdır; yeşil yatırımlarla çözülür.	Kapitalizm insan ile doğa arasında metabolik yarık yaratır; doğa "insanın inorganik bedenidir" (1844) (K1, EK K).	Bedelin sermayeye ödetilmesi; planlı toplumsal mülkiyet altında **metabolik onarım.**
Zenginlik ve zaman	Zenginlik GSYH, gelir ve tam istihdamla ölçülür.	Zorunluluk alanı aşılmadan özgürlük alanı kurulamaz (*Kapital* III, 48. bölüm) (K8.B).	Zenginliğin ölçütü olarak **kullanılabilir özgür zaman**; çalışma süresinin radikal kısaltılması.

Alan	Burjuva / revizyonist illüzyon	Diyalektik materyalist düzeltme	İşçi sınıfının vizyonu
Tarih ve özne	Kapitalizm ya kendiliğinden çökecek ya da tarihin sonudur.	Nesnel krizler alan açar; tarihi yapan bilinçli ve örgütlü pratiktir (0.14).	Kaderciliğe ve iradeciliğe karşı devrimci öznenin ve birleşik sınıf eyleminin inşası.

Tablodaki birkaç kavramı açalım. **Ölü emek**, geçmişte harcanmış ve makinede, binada, yazılımda nesneleşmiş emektir; **canlı emek** bugün çalışan insanın emeğidir. Marx'ın *Kapital*'deki imgesiyle sermaye, vampir gibi ancak canlı emeği emerek yaşayan ölü emektir. Bir yapay zekâ modeli de milyonlarca insanın yazdığı, çizdiği, konuştuğu şeylerden, yani toplumun ortak bilgisinden damıtılmış ölü emektir; bugün bu ortak bilgi, bir avuç şirketin sabit sermayesine dönüşmüş durumda (Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu). **Metabolik yarık**, kapitalizmin insan ile doğa arasındaki madde alışverişini, toprağın besin döngüsünü, iklimin dengesini kopartmasıdır. **Özgürlük alanı** için Marx'ın ölçütü açıktır: onun temel koşulu iş gününün kısaltılmasıdır (*Kapital* III, 48. bölüm). Kurye, yazılımcı, hemşire, öğretmen ve fabrika işçisinin ortak düşü daha çok mal değil, daha çok **kendi zamanıdır**.

0.16 Dosyanın bütünleşik formülü

Bütün bu araçları kitap boyunca tek bir formülde topluyoruz:

> **Sınıfın durumu = mülkiyet + denetim + örgüt + yapısal güç + toplumsal yeniden üretim + hegemonya**

Her kısım bu altı boyutla okunur ve her kısmın sonunda **Tablo T38**'de kısa bir bilanço verilir. Şema D9 bu altı boyutu bir radar diyagramı olarak çizer; aşağıdaki tablo o şemanın metin karşılığıdır.

> **Tablo 0.13: Şema D9'un tablo karşılığı: altı boyutlu "sınıf durumu"**

Boyut	Temel soru	Güçlü olduğunda	Zayıf olduğunda	Kitaptaki yeri
Mülkiyet	Üretim araçları kimde?	Kamulaştırma, toplumsal mülkiyet, kooperatif	Özelleştirme, tekelleşme	K7
Denetim	Emek sürecine ve karara kim hükmediyor?	İşyeri komiteleri, eş yönetimin ötesinde işçi denetimi	Algoritmik yönetim, taşeron zinciri, "Kim karar veriyor?" sorusunun yanıtı yalnızca yönetim	K8; dördüncü soru
Örgüt	Sınıf ne kadar ve nasıl örgütlü?	Kitlesel, bağımsız, tabana dayanan sendika ve parti	Dağınıklık, sarı sendika, bürokratik aygıt	K9; 0.10
Yapısal güç	Sınıf üretimi ve dolaşımı durdurabilir mi?	Boğaz noktalarında örgütlülük, düşük işsizlik	Üretimin yer değiştirmesi, geniş yedek ordu	0.10
Toplumsal yeniden üretim	Konut, bakım, sağlık, eğitim nasıl karşılanıyor?	Yüksek toplumsal ücret, kamusal bakım	Kira, borç, bakımın kadın emeğine yığılması	K3; 0.12
Hegemonya	Kimin fikirleri "sağduyu"?	Sınıf taleplerinin toplumun ortak talebi olması	"Herkes kendi girişimcisi", ırkçılık, bireycilik	K2; K4

Kısa bir uygulama: Bugün Avrupa'daki bir platform kuryesinin durumu mülkiyette sıfıra yakın (uygulama şirketin), denetimde çok zayıf (algoritma), örgütte zayıf ama yükselen (bağımsız kurye kolektifleri ve yeni sendikalar, Bölüm 70.7), yapısal güçte potansiyel olarak yüksek (dolaşımın boğazında), toplumsal yeniden üretimde zayıf (sigortasızlık, kira), hegemonyada zayıf ("kendi işinin patronu" söylemi) görünür. Bu şema bize nereden başlanacağını da söyler.

Kavram kutusu: Bu bölümün temel kavramları. Emek-gücü: İşçinin sattığı çalışma yeteneği; ücret onun fiyatıdır (0.1). **Artı-değer:** İşçinin ücretinin karşılığını ürettikten sonra karşılıksız ürettiği değer; kâr, faiz ve rantın kaynağı (0.1). **Proletarya:** Üretim araçlarından yoksun olduğu için yaşamak üzere emek-gücünü satmak zorunda olan ve sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımayanların sınıfı (0.2). **Hegemonya:** Egemen sınıfın zorla birlikte rızayla, kendi dünya görüşünü toplumun sağduyusu yaparak yönetmesi (0.10, K4). Sonraki bölümlerin kavram kutuları bu kavramlara ve bu bölümün numaralı alt başlıklarına gönderme yapar.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu bölümde gördüğümüz kavramların her biri sermayenin bir aracına karşılık gelir: iş gününü uzatmak (mutlak artı-değer), makine ve yazılım (göreli artı-değer), hız hedefleri (yoğunlaştırma), parça başı ücret (kendi kendini denetleyen işçi), "bağımsız yüklenici" sözleşmesi (işçiyi sınıf dışında göstermek), yedek sanayi ordusu (işsizlikle disiplin), refah devletinin sökülmesi (toplumsal ücretin düşürülmesi), şeyleşmiş dil ("piyasa", "algoritma", "veri") ve güvenceliyi güvencesize karşı kullanmak (sınıfı bölmek).

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de ücretli çalışanlar hukuken üç ayrı kümeye bölünmüştür: iş yasasına tabi "işçi", devlet memurları yasasına tabi "memur" ve sözleşmeli personel. Kamu emekçileri uzun süre sendika hakkından yoksun bırakıldı, bugün de grev hakları yasal olarak tanınmıyor (kamu görevlileri sendika yasası, 2001; doğrulanacak). Bu hukuki ayrım, öğretmeni ve hemşireyi "işçi değil memur" diye sınıfın dışında gösterme ideolojisini besliyor. Bu bölümün ölçütü açıktır: devlet okulundaki öğretmen, kamu hastanesindeki hemşire, taşeron temizlik işçisi ve platform kuryesi aynı sınıfın farklı kesimleridir. Gündelik dildeki "beyaz yaka / mavi yaka" ayrımı da aynı bölmenin kültürel biçimidir.

Yanlış anlatıya yanıt. *Yaygın kalıp:* "İşçi sınıfı bitti. Artık fabrikalar yok, herkes hizmet sektöründe, ofiste ya da kendi hesabına çalışıyor; sınıf kavramı eskidi." *Sınıfsal yanıt:* Bu kalıp sınıfı gömleğin rengiyle ya da işyerinin türüyle karıştırır. Üretim araçlarından yoksun olup emek-gücünü satarak yaşayanların sayısı azalmadı, arttı; yalnızca işleri, sözleşmeleri ve işyerleri değişti. Değişen, sınıfın varlığı değil, bileşimi ve örgütlülüğüdür. "İşçi sınıfı bitti" demek, örgütlenmesi gereken milyonlarca kurye, bakım emekçisi, yazılımcı ve depo işçisine "sen işçi değilsin" demektir; bu, sermayenin en ucuz sınıf savaşı aracıdır.

Dört soru. *Kimin elinde?* Üretim araçları, bugün fabrikadan platforma kadar, sermayenin elinde. *Kimin denetiminde?* Emek süreci giderek algoritmaların ve performans ölçümlerinin, yani sermayenin denetiminde. *Kimin yararına?* Artı-değer, kâr, faiz ve rant olarak sermayenin fraksiyonları arasında bölüşülüyor. *Kim karar veriyor?* Yatırım, işe alma ve hız kararlarını mülk sahipleri ve onların ücretli yöneticileri veriyor; işçinin söz hakkı ancak örgütlü gücü ölçüsünde var.

Kavram haritası

Aşağıdaki tablo, tek sayfalık Kavram Haritası şemasının (D8) metin karşılığıdır. Her satır iki kavram arasındaki ilişkiyi ve o ilişkinin kitapta nerede sınandığını gösterir.

Tablo 0.14: Kavramlar arası ilişkiler

Kavram	İlişki	Kavram	Kitapta nerede sınanıyor?
Emek-gücü	satılınca yaratır	Artı-değer	Bölüm 5-7 (fabrika sistemi, Chartizm)
Artı-değer	kaynağıdır	Kâr, faiz, rant (sermaye fraksiyonları)	0.11; Kısım VI, XI
Üretim araçlarından yoksunluk	yaratır	Proletarya	Bölüm 2 (çitlemeler)
Ücret biçimi	gizler	Sömürü	Bölüm 76 (platform emeği)
Meta fetişizmi	doğurur	Şeyleşme ve yanlış bilinç	K4, K8
Kendinde sınıf	mücadele ve örgütle dönüşür	Kendisi için sınıf	Kısım II-IV
Ekonomik mücadele	devlete yöneldiğinde olur	Siyasal mücadele	Bölüm 7, 12, 16-21
Süper kâr	besler	İşçi aristokrasisi ve reformizm	Kısım V, Kısım XII
Emperyalizm	üretir	Savaş ve ganimet	Kısım V, XII
Kriz	açar	Devrimci durum (güç dengesi matrisi)	Kısım V, VI; K5
Devrimci durum	öznel etkenle dönüşür	Devrim	Bölüm 16-21; 0.13-0.14
Devlet	zor, rıza ve tavizle korur	Mülkiyet düzeni	K2, K6
İşçi sınıfının örgütlü gücü	zorla kabul ettirir	Toplumsal ücret (refah devleti)	Kısım IX
Sistem rekabetinin sona ermesi	hızlandırır	Toplumsal ücretin geri alınması	Kısım XI
Yedek sanayi ordusu	bastırır	Ücret ve pazarlık gücü	Bölüm 69.9
Hegemonya	biçimlendirir	Sınıf bilinci	K4
Sınıfın altı boyutlu durumu	ölçülür	Sınıf gücü (beş biçim)	Her kısım sonu (T31, T38)

Okuma grupları için alıştırma seti: 20 soru

Bu sorular tek başına ya da bir okuma grubunda tartışmak için hazırlandı. Doğru yanıt listesi yok; her sorunun yanıtı bu bölümün kavramlarıyla gerekçelendirilmelidir.

1. Emek ile emek-gücü arasındaki farkı, çevrenizden bir iş üzerinden anlatın. Bu fark kârı açıklamak için neden gereklidir?
2. Bir gününüzün (ya da tanıdığınız bir çalışanın gününün) kaç saati “gerekli emek”, kaç saati “artı-emek” olabilir? Hesabı nasıl kurardınız, hangi bilgiler eksik?
3. Son beş yılda işyerinizde ya da okulunuzda mutlak artı-değer mi, göreli artı-değer mi, yoğunlaştırma mı öne çıktı? Örnek verin.
4. Marx parça başı ücrete neden “kapitalist üretim tarzına en uygun ücret biçimi” der? Paket başı kurye ücretiyle karşılaştırın.

5. Dört yönlü yabancılaşmanın hangisini en çok kendi hayatınızda görüyorsunuz?
6. “Algoritma karar verdi” cümlesinin arkasındaki sınıf ilişkisini dört soruyla açın.
7. Proletaryanın üç ölçütünü bir banka gişe memuruna, bir şube müdürüne ve bir bankanın genel müdürüne uygulayın.
8. Bir yazılım ekibinin “takım lideri” hangi sınıf konumundadır? Hangi bilgilere bakmanız gerekir?
9. “Prekarya ayrı bir sınıftır” tezinin siyasal sonuçları ne olur? Sınıf birliği açısından tartışın.
10. Bir devlet okulu öğretmeni üretken olmayan emek harcıyorsa, sömürülmüyor mu demektir? Gerekçelendirin.
11. Kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçişin son yıllardan bir örneğini bulun (bir grev, bir sendikalaşma kampanyası).
12. Lenin ile Luxemburg’un kendiliğindenlik ve örgüt konusundaki vurgularını karşılaştırın. İkisinin de haklı olduğu bir durum düşünün.
13. Devletin hem baskı aygıtı hem de taviz veren bir kurum olmasının bugünkü bir örneğini verin.
14. 2008 krizinin faturasını kimin ödediğini bu bölümdeki kavramlarla açıklayın.
15. Lenin’in beş ölçütünü seçtiğiniz bir ülkeye uygulayın. “Etiket değil ölçüt” yöntemi sonucu nasıl değiştirdi?
16. Bir sektör seçin (lojistik, sağlık, eğitim, yazılım) ve beş güç biçimini 1-5 arası puanlayın. Gerekçenizi yazın.
17. Konut kiraları yükselirken hangi sermaye fraksiyonu kazanır, hangisi kaybeder? İşçi sınıfı bu çatışmada nerede durmalıdır?
18. Kendi toplumsal ücretinizi (ya da ailenizinkini) formüle göre kabaca hesaplayın. Hangi kalem en büyük yükü oluşturuyor?
19. Güç dengesi matrisinin altı sorusunu yakın tarihten bir kitle hareketine uygulayın. Hangi satırlar eksik kaldı?
20. T40 tablosundaki altı eksenden birini seçin ve o eksendeki “illüzyonu” gündelik hayattan bir cümleyle örnekleyip diyalektik materyalist düzeltmeyi kendi sözlerinizle yazın.

Okuma ve izleme önerisi. Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* ve *Ücret, Fiyat ve Kâr*: değer ve sömürüye en kısa giriş. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*. Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt (özellikle ilk bölüm ile iş günü ve ücret bölümleri). Karl Marx, *1844 Elyazmaları* (yabancılaşma bölümü) ve *Feuerbach Üzerine Tezler*. Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. V. İ. Lenin, *Devlet ve Devrim* ve *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Georges Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*: diyalektik materyalizme sade bir giriş. E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (önsözü tek başına okunabilir). György Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (şeyleşme bölümü, ileri okuma). Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (1974): emek sürecinin denetimi üzerine. Film: Raoul Peck, *Genç Karl Marx* (2017). Bilgi Müşterekleri’nden: Gereksizler Sınıfı, Uzaktan Çalışma, İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?.

KISIM I: Kökenler. Feodalizmin Çözülüşü ve İlkel Birikim (≈1300–1750)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu kitabın ilk kısmında fabrika yok, sendika yok, grev kırıcı polis de henüz yok. Tarlalar, köyler, orman kenarları, lonca atölyeleri ve kilise avluları var. Belki "işçi sınıfı tarihi bu kadar eskiden mi başlar?" diye soracaksınız. Başlar, çünkü işçi sınıfı bir sabah fabrikanın önünde hazır bulunmadı. Önce birileri topraktan, aletten, ortak otlaktan ve ormandan koparıldı. Kendi ekmeğini kendi üretebilen insanlar, ekmeği ancak başkasına çalışarak alabilen insanlara dönüştürüldü. Bu dönüşüm üç yüz yıldan fazla sürdü ve hiçbir aşaması barışçıl olmadı.

Bu kısımda üç şeyi göreceğiz. Birincisi, kapitalizmden önce de sömürü vardı, ama biçimi başkaydı: serf, emeğinin bir bölümünü açıkça, gözle görülür biçimde senyöre veriyordu. İkincisi, kapitalizme geçiş "çalışkan girişimcilerin tasarrufu" ile değil, çitlerle, kırbaçla, darağacıyla, köle gemileriyle ve cadı ateşleriyle oldu. Marx bu sürece **ilkel birikim** der. Üçüncüsü, burjuvazinin ilk büyük devrimi olan İngiliz Devrimi'nde, savaşı kazanan yoksul askerlerin talepleri, zaferin hemen ertesinde bastırıldı. Bu kalıbı kitap boyunca defalarca göreceğiz.

Bu kısmı okurken dört soruyu aklınızda tutun: **Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor?** Toprak kimin elindeydi, kimin eline geçti? Ortak otlağı kim denetliyordu, sonra kim denetledi? Çitlemeler kimin yararınaydı? Oy hakkını, yasayı, cezayı kim belirliyordu? Bu dört soruyla okunduğunda, ders kitaplarında "tarımda verimlilik artışı" diye geçen şeyin gerçekte bir sınıfın zorla yapılışı olduğunu göreceksiniz. Bu tarih bir yakınma değil, bir yöntem dersidir: haklarımızın nereden geldiğini bilmeyen, onları nasıl kaybedebileceğini de bilemez.

Bölüm 1: Kapitalizmden Önce: Serf, Lonca, Köy Topluluğu

Sahne. Haziran 1381, Londra'nın güneydoğusunda Blackheath çayırı. Kent kontluğundan ve Essex'ten gelen binlerce köylü, zanaatkâr ve yoksul papaz burada toplanmış. Aralarında Canterbury başpiskoposunun defalarca hapse attırdığı gezgin bir papaz var: John Ball. Kalabalığa yaptığı konuşma, çağdaş vakanüvislerin aktarımıyla bir tek cümleyle tarihe geçti: "Adem çift sürer, Havva ip eğirirken kim soyluydu?" Birkaç gün sonra ayaklananlar Londra'ya girecek, genç kral II. Richard'la yüz yüze pazarlık edecek, önderleri Wat Tyler, kralın huzurunda Londra belediye başkanı tarafından öldürülecek. Ayaklanma bastırılacak, John Ball temmuzda St Albans'ta asılıp dörde bölünecek. Ama sorduğu soru, altı yüz yıldır sorulmaya devam ediyor.

Tez. Kapitalizm "insan doğası"nın kendiliğinden sonucu değildir. Belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir zorla kurulmuş bir üretim ilişkisidir. Ondan önce de sömürü vardı, ama bu sömürü başka bir biçimde, açık ve kişisel bağımlılık yoluyla işliyordu. Feodal çağın büyük ayaklanmaları, sınıf mücadelesinin kapitalizmle başlamadığını, yalnızca biçim değiştirdiğini gösterir.

"Hep böyleydi" değil: üretim tarzı nedir?

Bugün bize doğal gelen şeylerin çoğu aslında çok yenidir. Sabah bir işe gitmek, emeğimizi saatle ya da ayla satmak, eve dönüp maaşla ekmek, kira, elektrik almak. Avrupa'da 1300'lü yıllarda yaşayan bir köylü için bu tablo neredeyse tanınmazdı. Onun sorunu "iş bulmak" değildi; toprağı zaten işliyordu. Sorunu, ürettiğinin ne kadarını başkasına bırakmak zorunda kaldığıydı.

Marksizm bu farkı **üretim tarzı** kavramıyla açıklar. Üretim tarzı, bir toplumun yaşamını nasıl ürettiğinin bütünüdür: bir yanda üretici güçler (toprak, alet, bilgi, insan emeği), öbür yanda insanların bu üretimde birbirleriyle kurduğu ilişkiler, yani **üretim ilişkileri** (Bölüm 0.1-0.2). Her sınıflı toplumda üretenler, kendi geçimleri için gerekenden fazlasını üretir. Buna **artık ürün** denir. Tarihin büyük sorusu şudur: Bu artık ürüne kim, hangi yolla el koyar?

Köleci toplumda efendi, kölenin bedenine ve bütün ürününe sahipti. Feodal toplumda senyör köylünün bedenine sahip değildi, ama köylü toprağa bağlıydı ve artık ürününün bir bölümünü senyöre **rant** olarak vermek zorundaydı. Kapitalizmde ise işçi hukuken özgürdür; kimseye bağlı değildir, ama üretim araçlarından yoksun olduğu için emek gücünü satmak zorundadır. Sömürü artık ücretin içinde gizlenir (Bölüm 0.1). Serf ne kadar sömürüldüğünü biliyordu; haftanın üç günü senyörün tarlasındaydı. Ücretli işçi ise günün hangi saatinden sonra patron için çalıştığını göremez.

Feodal üretim tarzı: senyör, serf, angarya, ayni rant

Orta Çağ Batı Avrupa'sında toprak, en tepede kral, altında büyük soylular, onların altında daha küçük şövalyeler ve kilise kurumları arasında bölüşülmüştü. Toprağın asıl işleyicisi ise **serf** ya da bağımlı köylüydü. Serf, köle değildi: kendi evi, kendi hayvanı, kendi tarla şeridi vardı. Ama toprağı izinsiz terk edemez, senyörün mahkemesine bağlı olur, evlenmek ya da mirasını devretmek için bile vergi öderdi.

Senyörün köylüden aldığı rant üç biçimde olabilirdi:

- **Emek rantı (angarya):** Köylü haftanın belirli günlerinde senyörün kendi toprağında (demesne) karşılıksız çalışırdı.

- **Ayni rant:** Köylü ürününün bir bölümünü, tahıl, yumurta, tavuk, şarap olarak senyöre teslim ederdi.
- **Para rantı:** Ticaretin ve kentlerin gelişmesiyle, özellikle 14. yüzyıldan sonra, rantın giderek parayla ödenmesi.

Bu düzende sömürü **ekonomi dışı zorla** işler. Senyör, köylüyü "piyasa" aracılığıyla değil, kılıçla, mahkemeyle, kiliseyle, geleneğin gücüyle çalıştırır. Kilise de bu düzenin hem büyük toprak sahibi hem ideolojik bekçisiydi: öşür (ürünün onda biri) alır, toplumun "dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar" diye üçe bölünmesini Tanrı'nın buyruğu olarak anlatırdı.

Müşterekler ve köy topluluğu

Feodal köy, yalnızca senyörün ve serfin ilişkisinden ibaret değildi. Köylüler, tarlaların önemli bir bölümünü **açık tarla** düzeninde, uzun şeritler hâlinde ekerdi. Hasattan sonra tarlalar ortak otlak olurdu. Köyün kenarındaki çayırlar, bataklıklar, fundalıklar ve ormanlar **müşterekler** (commons) idi: köylüler buralarda hayvan otlatır, odun toplar, turba keser, meyve ve mantar toplar, küçük av yapardı. Bu **ortak kullanım hakları** yazılı tapulardan çok, gelenekle ve köy toplantılarıyla korunurdu.

Müşterekler romantize edilmemeli: senyör de oradan pay alırdı ve köy içinde varlıklı köylü ile yoksul köylü ayrımı vardı. Ama müşterekler, en yoksul aile için bile yaşamın bir tabanı demekti. Bir inek, birkaç kaz, kışlık odun. Bu taban, insanı tümüyle başkasının ücretine muhtaç olmaktan koruyordu. İlkel birikimin (Bölüm 2) ilk hedefi tam da bu taban olacaktı.

Kentler, loncalar, kalfalar, çıraklar ve ilk "ücretli" katmanlar

.1. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kentler büyüdü: Floransa, Venedik, Flandre'nin dokuma kentleri (Gent, Brugge), Paris, Londra, Köln. Kentlerde üretim **loncalar** etrafında örgütlendi. Lonca, aynı zanaatı yapan ustaların birliğiydi: fiyatı, kaliteyi, çırak sayısını, iş saatini belirler, rekabeti sınırlardı.

Loncanın içinde üç basamak vardı: **usta** (atölyenin ve aletlerin sahibi), **kalfa** (zanaatı öğrenmiş, ustaya gündelikle ya da haftalıkla çalışan işçi) ve **çırak** (ustanın evinde yaşayıp yıllarca öğrenen genç). İlke olarak her kalfa bir gün usta olabilirdi. Ama 14. ve 15. yüzyıllarda ustalar loncaları giderek kapattı: ustalık için pahalı sınavlar, yüksek harçlar, "usta işi" koşulları kondu. Birçok kalfa ömür boyu kalfa kaldı. Kalfa birlikleri (Almanya'da *Gesellenverbände*, Fransa'da *compagnonnages*) kuruldu. Bunlar ilk "ücret" pazarlıklarının ve ilk grev benzeri iş bırakmaların örgütleriydi.

Loncaların dışında daha da alt bir katman vardı: özellikle yün ve kumaş sanayisinde, hiçbir örgütlenme hakkı olmayan, gündelikle çalışan, üretim araçlarına sahip olmayan işçiler. Floransa'nın yün tüccarları, yünü yıkayan, tarayan, boyayan binlerce işçiyi tümüyle kendi denetimlerinde çalıştırıyordu. Bunlar henüz modern proletarya değildi, ama onun erken habercileriydi.

Kara Ölüm ve sınıf mücadelesinin ilk "ücret" dönemi

1347-1351 arasında Avrupa'yı veba salgını, sonradan verilen adıyla **Kara Ölüm**, kasıp kavurdu. Kıtanın nüfusunun üçte biri ile yarısı arasında bir bölümünün öldüğü tahmin ediliyor (oran bölgeye göre değişir; doğrulanacak). Bu felaketin beklenmedik bir sınıfsal sonucu oldu: emek birden kıtlaştı. Tarlaları işleyecek, atölyelerde çalışacak insan azaldı. Hayatta kalan köylüler ve işçiler daha yüksek ücret, daha düşük rant istemeye başladılar; istediklerini vermeyen senyörün toprağını bırakıp başka yere gittiler.

Egemen sınıfın yanıtı hızlı oldu. İngiltere'de 1349'da **İşçiler Buyruğu** (Ordinance of Labourers), 1351'de **İşçiler Yasası** (Statute of Labourers) çıkarıldı. Bu yasalar ücretleri vebadan önceki düzeyde dondurdu, çalışabilir durumdaki herkesi, kendisine önerilen işi kabul etmeye zorladı ve daha yüksek ücret isteyeni ya da vereni cezalandırdı. Fransa'da ve başka ülkelerde benzer düzenlemeler yapıldı.

Bu, tarihte "ücret" üzerine yapılan ilk büyük sınıf savaşlarından biridir ve ders açıktır: **emek kıtlaştığında, yani işçinin piyasa gücü arttığında (Bölüm 0.10), egemen sınıf bu gücü yasa ve zorla kırmaya çalışır.** Bu kalıp, yedi yüz yıl sonra "işgücü açığı"nı göçmen işçiyle ya da ücret tavanıyla kapatmaya çalışan Avrupa hükümetlerinde yeniden karşımıza çıkacaktır.

Görsel: Wat Tyler'ın II. Richard'ın huzurunda öldürülüşü ve kralın ayaklananlara seslenişi; Froissart'ın Vakayinamesi'nden minyatür, yaklaşık 1475-1483. Jehan Froissart (el yazması), CC0, Wikimedia Commons.

Feodal çağın sınıf ayaklanmaları

Feodalizm, derslerde sanıldığı gibi "donmuş", sessiz bir çağ değildi. Kara Ölüm sonrasında Avrupa bir ayaklanmalar dalgasına sahne oldu.

Jacquerie (Fransa, 1358). Yüz Yıl Savaşı'nın yıkımı, soyluların savaş yenilgileri ve fidye vergileri altında ezilen Kuzey Fransa köylüleri ayaklandı. Adını, soyluların köylüye aşağılayıcı biçimde taktığı "Jacques Bonhomme" lakabından alır. Birkaç hafta içinde soylu ordular tarafından bastırıldı; binlerce köylü öldürüldü.

Ciompi Ayaklanması (Floransa, 1378). Floransa'nın yün sanayisinde gündelikle çalışan, lonca üyeliği hakkı olmayan işçiler (*ciompi*) ayaklandı. Kendi loncalarını kurma, kent yönetiminde temsil ve borçlarının ertelenmesi talebiyle kent yönetimini kısa bir süre için ele geçirdiler. Birkaç ay içinde

varlıklı loncaların birliği onları yenilgiye uğrattı ve kurdukları lonca kaldırıldı. Ciompi, Avrupa'da ücretli işçilerin kendi adına siyasal iktidara uzandığı ilk anlardan biridir.

İngiliz Köylü Ayaklanması (1381). Doğrudan tetikleyicisi 1380'deki kelle vergisiydi (poll tax), ama arkasında otuz yıllık bir birikim vardı: İşçiler Yasası'yla dondurulan ücretler, serfliğin sürdürülme çabası, savaş vergileri. Ayaklananlar, Wat Tyler önderliğinde Londra'ya girdi, bazı yüksek görevlileri öldürdü, sicilleri yaktı. Kraldan serfliğin kaldırılmasını, toprak rantının sınırlanmasını ve genel af istediler. Kral önce vaatlerde bulundu, Wat Tyler Smithfield'da öldürüldükten sonra vaatlerini geri aldı ve ayaklanma kanla bastırıldı. Ama yenilgi tam değildi: kelle vergisi bir daha aynı biçimde denenmedi ve İngiltere'de serflik, sonraki yüzyılda fiilen çözüldü. Yenilen ayaklanmalar da çoğu zaman egemen sınıfın hesabını değiştirir.

Hussitler ve Tabor (Bohemya, 1419-1434). Reformcu din adamı Jan Hus'un 1415'te yakılmasından sonra Bohemya'da başlayan hareket, kısa sürede toplumsal bir devrime dönüştü. Hareketin radikal kanadı **Tabor** adlı bir kent kurdu (1420). Taborcular, ilk yıllarında mülkün ortaklaşa kullanılmasını, feodal yükümlülüklerin kaldırılmasını savundu ve köylü ordularıyla haçlı ordularını defalarca yendi. Hareketin ılımlı, soylu ve kentli kanadı sonunda radikallere karşı kilise ve imparatorlukla uzlaştı; Taborcular 1434'te Lipany Savaşı'nda yenildi. Burada ilk kez göreceğimiz bir kalıp var: aynı hareketin içindeki mülk sahibi kanat, düşmanla uzlaşmak için radikal kanadı feda eder.

Alman Köylü Savaşı (1524-1525). Feodal çağın en büyük halk ayaklanmasıdır. Güney ve Orta Almanya'da köylüler, madenciler ve kent yoksulları ayaklandı. Mart 1525'te Memmingen'de kaleme alınan **On İki Madde**, serfliğin kaldırılmasını, müştereklere (orman, su, otlak) yeniden erişimi, angaryanın sınırlanmasını ve köy topluluklarının kendi papazlarını seçmesini istiyordu. Hareketin en radikal önderi, papaz **Thomas Müntzer** idi. Müntzer, Tanrı'nın krallığının yeryüzünde, eşitlerin topluluğu olarak kurulması gerektiğini vaaz ediyordu. Martin Luther ise önce köylülere anlayış gösterdi, ardından *Katil ve Soyguncu Köylü Sürülerine Karşı* (1525) adlı broşürüyle prensleri köylüleri acımasızca ezmeye çağırdı. 15 Mayıs 1525'te Frankenhausen'de köylü ordusu prenslerin ordusu tarafından ezildi. Müntzer yakalanıp işkence gördü ve 27 Mayıs'ta idam edildi. Savaşta ve sonrasındaki bastırmada öldürülen köylülerin sayısı 70.000 ile 100.000 arasında tahmin ediliyor (doğrulanacak).

Görsel: Thomas Müntzer Frankenhausen Savaşı'nda (1525); 19. yüzyıl tasviri, yaklaşık 1880. Josef Matyáš Trenkwald, kamu malı, Wikimedia Commons.

Engels, 1848 devriminin yenilgisinden hemen sonra, 1850'de *Almanya'da Köylüler Savaşı*'nı yazdı. Amacı bir tarih merakı değildi: Alman burjuvazisinin 1848'de feodal güçlerle uzlaşarak işçileri ve köylüleri yalnız bırakmasıyla, 1525'te kentli burjuvaların ve Luther'in köylüleri prenslere teslim etmesi arasındaki benzerliği göstermek istiyordu. Engels'e göre Müntzer, koşulların henüz olgunlaşmadığı bir dönemde çok ileri bir programı savunmuş, bu yüzden trajik bir yenilgiye uğramıştı. Ama Köylü Savaşı'nın asıl dersi, köylülüğün tek başına, kentlerdeki bir müttefik olmadan kazanamayacağıydı. Bu soru, yani **işçi-köylü ittifakı**, kitabın bütün kısımlarında karşımıza çıkacak.

Ayaklanma	Yıl	Toplumsal taban	Başlıca talep	Sonuç
Jacquerie	1358	Kuzey Fransa köylüleri	Savaş vergilerine ve soylu yağmasına son	Birkaç haftada bastırıldı
Ciompi	1378	Floransa yün işçileri (gündelikçiler)	Örgütlenme hakkı, kent yönetiminde temsil	Birkaç ay iktidarda kaldı; loncaları kaldırıldı
İngiliz Köylü Ayaklanması	1381	Köylüler, zanaatkârlar, alt din adamları	Serfliğin kaldırılması, rantın sınırlanması	Bastırıldı; kelle vergisi geri çekildi, serflik zamanla çözüldü
Hussitler / Tabor	1419-1434	Köylüler, kent yoksulları, bir bölüm soylu	Kilise reformu, radikal kanatta ortak mülkiyet	Ilımlı kanat uzlaştı; Taborcular Lipany'de yenildi
Alman Köylü Savaşı	1524-1525	Köylüler, madenciler, kent yoksulları	On İki Madde: serfliğin kaldırılması, müştereklere erişim	Frankenhausen'de ezildi; on binlerce ölü

Türkiye'ye bağ. Osmanlı'da toprak düzeni Batı Avrupa feodalizminden farklıydı. **Tımar** sisteminde toprağın mülkiyeti ilke olarak devlete (padişaha) aitti. Sipahi, belirli bir bölgenin vergi gelirini askerî hizmet karşılığında toplardı, ama toprağı miras bırakamaz, köylüyü kendi mahkemesinde yargılayamazdı. Köylü (reaya) toprağı kullanım hakkıyla işlerdi. 16. yüzyıl sonunda tımar düzeninin çözülmesi, iltizam (vergi toplama hakkının açık artırmayla satılması) ve savaş yükleri, Anadolu'da **Celali isyanları** olarak bilinen büyük bir ayaklanma dalgası doğurdu (yaklaşık 1590-1610). Bu isyanlar, topraksız kalan köylülerin, işsiz medrese öğrencilerinin (suhte), terhis edilmiş askerlerin ve yerel güç sahiplerinin karışık bir hareketiydi. Karşılaştırma ilginç bir soruyu doğurur: Avrupa'da benzer bunalımlar neden kapitalizme, Osmanlı'da neden farklı bir yola çıktı? Bu, Batı'da **"geçiş tartışması"** diye bilinen tartışmanın konusudur. 1970'lerde tarihçi Robert Brenner, geçişi belirleyenin nüfus ya da ticaret değil, köylü ile toprak sahibi arasındaki sınıf mücadelesinin sonucu, yani **mülkiyet ilişkilerinin** biçimi olduğunu savundu. İngiltere'de köylü serflikten kurtuldu ama toprağını da kaybetti; Fransa'da serflikten kurtuldu ve toprağını tuttu. Bu fark, İngiltere'de erken bir tarım kapitalizminin doğmasını açıklar. Brenner'in yaklaşımının sınırları tartışmalıdır (dünya ticaretini ve sömürgeleri küçümsediği eleştirisi haklıdır; Bölüm 2), ama şu dersi doğrudur: **tarih, kendiliğinden işleyen bir makine değil, sınıf mücadelesinin sonuçlarıyla biçimlenir.** Osmanlı ve Türkiye tarihinin kapitalizme geçişi ayrıca Kısım XIII'te ele alınacaktır.

Kavram kutusu. - **Üretim tarzı:** Bir toplumun yaşamını üretme biçiminin bütünü: üretici güçler (emek, alet, toprak, bilgi) ile insanların üretimde kurduğu ilişkilerin (mülkiyet, denetim, bölüşüm) birliği (Bölüm 0.1-0.2). - **Artık ürün:** Üreticinin kendi geçimi ve yeniden üretimi için gerekenden fazla ürettiği kısım. Her sınıflı toplum, bu fazlaya kimin el koyduğuyla tanımlanır. - **Rant (feodal rant):** Toprak sahibinin, toprağı işleyen köylüden emek (angarya), ürün (ayni rant) ya da para biçiminde aldığı pay. Ekonomi dışı zorla, yani kılıç, mahkeme ve gelenekle alınır. - **Müşterekler (commons):** Bir topluluğun ortaklaşa kullandığı ve birbirine karşı koruduğu kaynaklar: otlak, orman, su, fundalık. İlkel birikimin ilk hedefi.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu dönemde henüz sermaye egemen sınıf değildi, ama egemen sınıfın araçları ileride sermayenin miras alacağı bir cephaneliktir: **ücret yasaları** (1349-1351: ücretlerin yasayla dondurulması ve çalışmaya zorlama), **hareket yasağı** (köylünün toprağı terk etmesini yasaklamak), **dinsel ideoloji** (düzeni Tanrı'nın buyruğu olarak sunmak; Luther'in 1525 broşürü), **sahte uzlaşma ve geri alınan vaat** (1381'de kralın verdiği sözler), **müttefiki bölmek** (Hussitlerde ılımlı kanadın radikallerden koparılması), **toplu cezalandırma** (Frankenhausen sonrası kıyım).

Yanlış anlatıya yanıt. *"İnsan doğası gereği bencildir; pazar ve kapitalizm insanın doğal hâlidir."* Yanıt: İnsanlık tarihinin büyük bölümünde insanlar ortak kullanım hakları, köy toplulukları, karşılıklı yardım ve geleneksel yükümlülükler içinde yaşadı. Pazar vardı, ama yaşamın merkezinde değildi: insanlar geçimlerini pazara bağımlı olmadan, doğrudan topraktan ve müştereklerden sağlıyordu. Kapitalizm, insanların bu doğrudan erişimi zorla kaybetmesiyle kuruldu (Bölüm 2). Bir düzen "doğal" olsaydı, onu kurmak için darağaçlarına, çitlere ve ordulara ihtiyaç olmazdı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Toprak soyluların ve kilisenin elinde; köylünün elinde yalnızca kullanım hakları ve müşterekler. - **Kimin denetiminde?** Üretimin günlük işleyişi büyük ölçüde köylünün ve köy topluluğunun denetiminde; artık ürüne el koyma senyörün kılıcı ve mahkemesinin denetiminde. - **Kimin yararına?** Artık ürün senyörlerin, kilisenin ve kralın yararına. - **Kim karar veriyor?** Yasayı, ücreti, vergiyi soylular ve kral belirliyor; köylü ancak ayaklandığında karar masasına zorla oturabiliyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Friedrich Engels, *Almanya'da Köylüler Savaşı* (1850). - Rodney Hilton, *Bond Men Made Free: Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381* (1973). - T. H. Aston ve C. H. E. Philpin (der.), *The Brenner Debate* (1985): geçiş tartışmasının temel metinleri. - Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (1946). - Film: *Thomas Müntzer* (DEFA, yön. Martin Hellberg, 1956).

Bölüm 2: Çitlemeler ve "Kanlı Yasalar": İşçi Sınıfının Zorla Yapılışı

Sahne. Temmuz 1549, İngiltere'nin doğusunda Norfolk. Wymondham kasabasında köylüler, bir toprak sahibinin ortak otlağı çevirmek için diktiği çitleri söküp atıyor. Çitleri sökülen toprak sahiplerinden biri, kendisi de küçük bir toprak sahibi olan Robert Kett. Kett, köylüleri durdurmak yerine onların yanında yer alıyor ve kendi çitlerini de söktürüyor. Birkaç gün içinde binlerce köylü, Norwich kentinin dışındaki Mousehold Heath'te bir kamp kuruyor. Kamptan krala gönderilen talepler listesinin ilk maddeleri çitlemelerin durdurulması, müştereklerin köylüye geri verilmesi ve rantların eski düzeyine indirilmesi. Ağustos sonunda kralın paralı askerlerle güçlendirilmiş ordusu Dussindale'de kampı dağıtıyor; binlerce köylü öldürülüyor (tahminler 2.000-3.500 arası; doğrulanacak). Kett aralık ayında Norwich Kalesi'nin duvarından asılıyor.

Tez. İşçi sınıfının doğum belgesi bir mülksüzleştirme belgesidir. Kapitalizm, üreticilerin üretim araçlarından, her şeyden önce topraktan zorla koparılmasıyla kuruldu. Bu kopuş Avrupa'nın içinde çitlemeler, kanlı yasalar ve cadı avlarıyla, Avrupa'nın dışında köle ticareti, yağma ve sömürgecilikle gerçekleşti. Avrupa işçi sınıfının doğuşu, dünya ölçeğinde bir mülksüzleştirmenin parçasıdır.

İlkel birikim: "masal" ile tarih

Burjuva iktisatçıları kapitalizmin başlangıcını bir masalla anlatır. Bir zamanlar iki tür insan varmış: bir yanda çalışkan, tutumlu, akıllı bir azınlık; öbür yanda tembel, savurgan bir çoğunluk. Birinciler biriktirmiş, ikinciler her şeyini harcamış. Sonunda birincilerin elinde sermaye, ikincilerin elinde yalnızca kendi derileri kalmış.

Marx *Kapital*'in birinci cildinin son kısmında, "Sözde İlkel Birikim" bölümünde (Almanca baskıda 24. bölüm; İngilizce baskılarda 26-33. bölümler) bu masalı alaya alır ve gerçek tarihi anlatır. **İlkel birikim**, kapitalist üretimin başlayabilmesi için gerekli iki koşulun zorla yaratılmasıdır: bir yanda üretim araçlarının ve paranın bir azınlığın elinde toplanması, öbür yanda üretim araçlarından yoksun, "iki anlamda özgür" bir işçi kitlesinin oluşması. İki anlamda özgür: hukuken kimseye bağlı değil (serf değil) ve aynı zamanda her türlü üretim aracından "özgür", yani yoksun. Marx'ın sözleriyle bu mülksüzleştirmenin tarihi "insanlığın yıllıklarına kan ve ateş harfleriyle yazılmıştır."

Çitlemeler: Tudor koyunlarından parlamento yasalarına

İngiltere'de süreç iki büyük dalga hâlinde yaşandı.

Birinci dalga (yaklaşık 1450-1640): koyun çitlemeleri. Flandre'nin dokuma sanayisinde yün fiyatları yükseldikçe İngiliz toprak sahipleri, ekili toprakları ve müşterekleri çitle çevirip koyun otlağına dönüştürdü. Bir çoban ve köpeği, bir zamanlar düzinelerce ailenin işlediği toprağa yetiyordu. Köyler boşaldı. Thomas More, 1516'da yayımlanan *Ütopya*'sında bu durumu unutulmaz bir imgeyle anlattı: bir zamanlar uysal ve az yiyen koyunlar, şimdi öyle açgözlü ve vahşi hâle gelmişti ki **insanları yiyip yutuyordu**; tarlaları, evleri ve kentleri harap ediyordu.

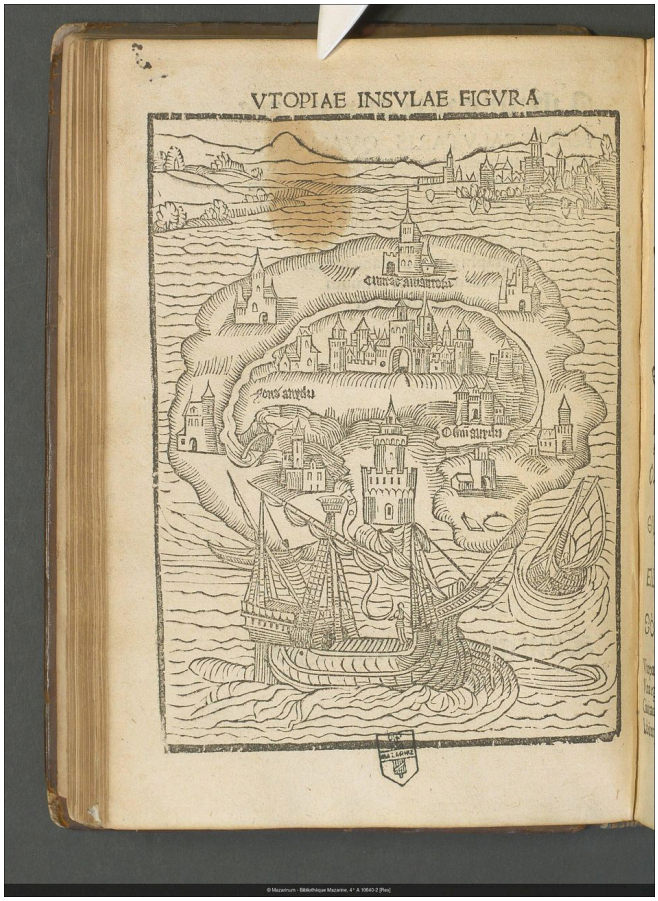

Görsel: Thomas More'un Ütopya'sının ilk baskısındaki (1516) Ütopya adası haritası. Kitabın ilk bölümü, çitlemelerin köylüyü yoksullaştırmasının ilk büyük eleştirilerinden biridir. Bibliothèque Mazarine, kamu malı, Wikimedia Commons.

Tudor hükümdarları çitlemeleri zaman zaman yasayla sınırlamaya çalıştı; nedeni köylüye acımak değil, boşalan köylerin vergi ve asker kaynağını kurutmasıydı. Ama bu yasalar, uygulayıcıları olan yerel toprak sahipleri tarafından işletilmedi. Köylüler ise çitleri sökerek yanıt verdi: 1549'da Kett Ayaklanması, 1607'de Midlands Ayaklanması bunların en büyükleridir.

Kilise topraklarının yağması. VIII. Henry, Roma kilisesiyle kopuştan sonra 1536-1541 arasında manastırları kapattı ve topraklarına el koydu. Bu topraklar kısa sürede soylulara, saray adamlarına ve tüccarlara ucuza satıldı ya da bağışlandı. Manastırların sağladığı yoksul yardımı da onlarla birlikte ortadan kalktı. Yeni sahipler toprağı kâr için işletmeye başladı: kiracı köylüler çıkarıldı, rantlar yükseltildi.

İkinci dalga (yaklaşık 1750-1850): parlamento çitlemeleri. 18. yüzyılda çitleme artık yasadışı bir el koyma değil, doğrudan parlamentonun işiydi. Parlamentoya giden toprak sahipleri, kendi köylerindeki açık tarlaları ve müşterekleri çitlemek için özel yasalar (Enclosure Acts) çıkardı. Yaklaşık 4.000 civarında çitleme yasasıyla (tahminler, kapsanan döneme göre 4.000 ile 5.000'in üzeri arasında değişiyor) yaklaşık 7 milyon akr, yani kabaca 28 milyon dönüm toprak çitlendi (rakamlar doğrulanacak). Yasa, köylüye kâğıt üzerinde tazminat verirdi, ama yazılı tapusu olmayan, hakkı gelenekten gelen yoksul köylü çoğu zaman hiçbir şey alamazdı. Alanlar da çitleme masraflarını ödeyemeyip küçük paylarını büyük toprak sahibine satmak zorunda kaldı.

Görsel: Garton on the Wolds (Doğu Yorkshire) yakınında, Orta Çağ'dan kalma şerit tarlaların üzerine 18. yüzyılda dikilen çit sıraları; 2006. John Phillips, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Sonuç üç katmanlı bir sınıf yapısıydı: **toprak sahibi** (rant alan soylu), **kapitalist kiracı çiftçi** (toprağı kiralayıp ücretli emekle kâr için işleten) ve **tarım işçisi** (hiçbir şeyi olmayan, gündelikçi). Bu, Marx'ın İngiltere'yi "klasik biçim" olarak incelemesinin nedenidir: kapitalist tarım burada, sanayiden önce, kırda doğdu.

Rakam kutusu: İngiltere'de tarımda çalışanların oranı. Kesin nüfus sayımları 1801'den önce yoktur; aşağıdaki oranlar tarihsel demografi çalışmalarına (özellikle E. A. Wrigley'in tahminlerine) dayanan yaklaşık değerlerdir (doğrulanacak).

Yıl	Tarımda çalışan erkek iş gücü oranı (yaklaşık)
1500 civarı	%70-80
1600 civarı	%65-70
1700 civarı	%50-55
1800 civarı	%35-40
1851 (sayım)	%20-25

Bu düşüş yalnızca "tarımın verimli hâle gelmesi" değildir: aynı dönemde toprağını kaybeden kır nüfusu kente, manüfaktüre, orduya, donanmaya ve sömürgelere itildi.

Kanlı yasalar: serseriyi işçiye çevirmek

Topraktan kovulan köylü, ertesi sabah bir fabrikaya işçi olarak girmedi. Henüz öyle fabrikalar yoktu, olanlar da bu kitleyi emecek büyüklükte değildi. Kovulanlar yollara düştü: dilendiler, çaldılar, kentlerin kenarlarında yığıldılar. Egemen sınıf onları "serseri" (vagabond) diye adlandırdı ve suçu onlara yükledi: sanki topraklarını kendi istekleriyle bırakmışlardı.

Marx'ın "yersiz yurtsuz kalanlara karşı kanlı yasalar" dediği serserilik yasaları, bu kitleyi ücretli emeğin disiplinine sokmanın aracıydı:

- VIII. Henry döneminde (1530) çalışabilir durumdaki dilenciler, "kanları akana kadar" kırbaçlanır ve doğdukları yere dönüp çalışacaklarına yemin ettirilirdi. Tekrarlayanın kulağının yarısı kesilir, üçüncüsünde idam edilirdi.
- VI. Edward döneminde çıkan 1547 yasası, çalışmayı reddedeni, onu ihbar edene iki yıllığına köle olarak veriyor ve göğsüne "V" (vagabond) harfiyle damga vurulmasını öngörüyordu. (Yasa pratikte uygulanamadığı için birkaç yıl içinde kaldırıldı.)
- I. Elizabeth döneminde (1572) izinsiz dilenen on dört yaşından büyükler, kimse onları iki yıllığına işe almazsa ağır kırbaçlanır ve kulakları damgalanırdı; suç tekrarlandığında idam söz konusuydu.

Marx, vakanüvis Holinshed'e dayanarak VIII. Henry döneminde 72.000 "hırsız"ın asıldığını aktarır. Bu rakam dönemin kaynağından aktarılan bir tahmindir ve abartılı olabilir (aktarılan; doğrulanacak), ama yönü tartışmasızdır: yeni üretim ilişkisi, darağacının gölgesinde kuruldu.

Bu yasaların amacı yoksulluğu ortadan kaldırmak değil, yoksulu **ücretli emeğe razı etmekti.** Marx şöyle özetler: topraktan kovulan kır halkı, kırbaç, damga ve işkenceyle ücretli emek sisteminin gerektirdiği disipline alıştırıldı. Sonraki yüzyıllarda bu çizgi, çalışma evlerine (Bölüm 5), "hak etmeyen yoksul" söylemine ve bugünün "iş gücü piyasasına aktivasyon" programlarına uzanacak (Bölüm 69.9).

Avrupa'nın dışı: ilkel birikimin öteki yüzü

İlkel birikim yalnızca İngiliz köylerinde olmadı. Aynı yüzyıllarda Avrupa sermayesi dünyanın geri kalanını yağmaladı ve bu yağma Avrupa'daki birikimin büyük kaynağı oldu. Marx bunu açıkça yazar: Amerika'da altın ve gümüşün keşfi, yerli nüfusun madenlerde köleleştirilmesi ve yok edilmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethi ve yağmalanması, Afrika'nın siyahların ticari avına sahne olması, kapitalist üretim çağının "pembe şafağı"nı müjdeliyordu.

- **Amerika'nın yağması:** Bugünkü Bolivya'daki Potosí gümüş madenleri (1545'te bulundu), zorla çalıştırılan yerli emekçilerin (mita düzeni) ölümüyle işletildi. Buradan akan gümüş, Avrupa'da fiyatları ve ticareti altüst etti.
- **Atlantik köle ticareti:** 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına kadar yaklaşık 12,5 milyon Afrikalı gemilere bindirildi; yolculuk sırasında ölenler düşüldüğünde yaklaşık 10,7 milyonu Amerika kıtasına ulaştı (Trans-Atlantic Slave Trade Database tahminleri). Liverpool ve Bristol gibi limanların zenginliği, şeker ve pamuk plantasyonları ve onları finanse eden bankalar bu ticaretle büyüdü.
- **Hindistan:** İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin 1757 Plassey Savaşı'ndan sonra Bengal'in vergi gelirine el koyması, Hindistan'ın dokuma sanayisinin çökertilmesi ve kıtlıklar.

Burada kitabın bir kırmızı ipliği başlıyor: **Avrupa işçi sınıfının doğuşu ile sömürge halklarının mülksüzleştirilmesi aynı sürecin iki yüzüdür.** Manchester'daki pamuk fabrikasının hammaddesi, Amerika'daki köle plantasyonlarından geliyordu. Bu bağ, sonradan "işçi aristokrasisi" (Bölüm 6) ve emperyalizm (Kısım XII) tartışmalarında yeniden ortaya çıkacak. Sermaye, Marx'ın deyişiyle dünyaya "baştan ayağa, her gözeneğinden kan ve kir damlayarak" gelir (*Kapital* I, İlkel birikim kısmı, "Sanayi kapitalistinin doğuşu" bölümü).

Odak kutusu: Metabolik yarığın doğuşu.

İnsan, doğayla sürekli bir madde alışverişi içinde yaşar: topraktan besin alır, besin tüketilir, atıklar yeniden toprağa döner. Marx bu döngüye **metabolizma** (*Stoffwechsel*) der. Emek, insan ile doğa arasındaki bu metabolizmayı düzenleyen etkinliktir.

Kapitalist tarım ve kentleşme bu döngüyü kopardı. Çitlemelerle topraktan kovulan insanlar kentlere yığıldı. Kırda üretilen besin kente taşındı, ama besinin içindeki madde (azot, fosfor, potasyum) kentin kanalizasyonundan nehirlere akıp gitti, toprağa geri dönmedi. Kırda toprak yoksullaştı, kentte nehirler ve sokaklar pislikle doldu. Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde (47. bölüm, "Kapitalist toprak rantının doğuşu"), büyük toprak mülkiyetinin ve kentleşmenin, toplumsal metabolizmanın birbirine bağlı sürecinde **"onarılamaz bir yarık"** yarattığını yazar. Birinci ciltte (15. bölüm, "Büyük sanayi ve tarım") ise kapitalist tarımdaki her ilerlemenin yalnızca işçiyi değil, toprağı da soymanın sanatındaki bir ilerleme olduğunu belirtir.

Marx bu çözümlemeyi Alman kimyacı **Justus von Liebig**'in toprak tükenmesi üzerine çalışmalarından yararlanarak kurdu. Liebig, toprağın besinlerinin geri döndürülmeden sürekli çekilmesini bir "soygun sistemi" olarak eleştirmişti. Kapitalizmin bu soruna yanıtı döngüyü onarmak değil, eksik besini başka yerden getirmek oldu: 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa, Peru kıyılarındaki adalardan **guano** (deniz kuşu dışkısı) ve sonra Şili'den **nitrat** ithal etti. Guano adalarında Çinli sözleşmeli işçiler ağır koşullarda çalıştırıldı; nitrat yatakları için 1879-1884'te Şili ile Peru-Bolivya arasında Pasifik Savaşı yaşandı. Bu, ekolojik yağmanın ilk küresel zinciridir: İngiliz toprağının açığı, Güney Amerika kıyılarından ve oradaki işçilerin bedenlerinden kapatıldı.

Tez: Ekolojik kriz kapitalizmin sonradan ortaya çıkan bir yan etkisi değil, onun kuruluşuna içkindir. Çitleme, köylüyü topraktan koparırken toplumu da doğadan kopardı. Bu kopuşun bugünkü hâli iklim krizidir (Kuramsal Ara Bölüm K1; EK K). Bu yüzden ekoloji, sınıf tarihinin dışında bir "yeni konu" değildir.

Odak kutusu: Kadın bedeninin ve yeniden üretim emeğinin çitlenmesi.

İlkel birikim yalnızca toprağın çitlenmesi değildi. İtalyan-Amerikalı Marksist feminist Silvia Federici, *Caliban ve Cadı* (2004) adlı kitabında, aynı yüzyıllarda kadınların bedeninin ve karşılıksız emeğinin de "çitlendiğini" savunur. Üç süreç birbirine bağlıdır:

1. **Cadı avları (yaklaşık 1550-1650 doruk dönemi):** Avrupa'da on binlerce insan, çoğunluğu kadın, büyücülükle suçlanarak yakıldı ya da asıldı. Tarihçilerin çoğu idam edilenlerin sayısını 40.000-60.000 arasında tahmin eder (doğrulanacak). Kurbanların önemli bir bölümü yaşlı, yoksul, dul kadınlar, ebeler ve şifacılardı; yani müşterekler ve geleneksel bilgi sayesinde yaşayan, ücretli emeğe ve kocaya bağımlı olmayan kadınlar.
2. **Doğurganlığın devlet denetimine girmesi:** Nüfusun iş gücü ve asker kaynağı olarak görülmeye başlanmasıyla kürtaj, doğum kontrolü ve bebek ölümü ağır suçlara dönüştü. Ebelerin bilgisi erkek hekimlerin ve devletin gözetimine alındı.
3. **Ev içi emeğin "iş" sayılmaması:** Ücretli emek "gerçek iş" hâline geldikçe, evde yapılan yemek, temizlik, çocuk ve hasta bakımı, yani emek gücünün her gün yeniden üretilmesi, görünmez ve karşılıksız bırakıldı. Kadın, bu emeği yapmak üzere eve ve kocaya bağlandı.

Federici'nin çalışması Marx'ın ilkel birikim çözümlemesinde gerçek bir boşluğu doldurur. Ama eleştirel okunmalıdır: cadı avlarının dinsel, yerel ve siyasal nedenleri de vardı; en yoğun avlar kapitalizmin en ileri olduğu İngiltere ve Hollanda'da değil, siyasal olarak parçalanmış Alman topraklarında yaşandı. Ayrıca Federici'nin ev içi emeği doğrudan "değer üreten" emek olarak gören yaklaşımı Marksist değer teorisiyle tartışmalıdır (Bölüm 0.3). Yine de ana fikir sağlamdır: **emek gücünün yeniden üretimi kapitalizmin görünmeyen fabrikasıdır.** Bu fabrikanın işçileri ücret almaz. Bu konuya ev emeği, aile ücreti (Bölüm 4) ve toplumsal yeniden üretim (Bölüm 15.A; K3) tartışmalarında geri döneceğiz.

Köylü nereye itildi?

Topraktan kopan insanlar dört yola itildi: **kente** (kentin kenar mahallelerine, günlük işlere, hizmetçiliğe), **manüfaktüre** (dokuma, bira, tuğla, gemi yapım atölyelerine), **orduya ve donanmaya** (sürekli savaşlar ve sömürge fetihleri için asker gücüne) ve **sömürgelere** (Amerika'ya sözleşmeli işçi olarak, sonradan mahkûm olarak Avustralya'ya). Bu dört yol, 18. yüzyılın sonunda sanayi devriminin ihtiyaç duyacağı mülksüz kitleyi hazırladı (Bölüm 4).

İlkel birikimin aracı	Nerede?	Kimden aldı?	Kime verdi?
Çitlemeler	İngiltere, sonra Kıta Avrupası	Köylüler, müşterek kullanıcıları	Toprak sahipleri, kapitalist çiftçiler
Kilise topraklarının satışı	İngiltere (1536-1541)	Manastırlar ve onların yoksul yardımı	Soylular, saray adamları, tüccarlar
Kanlı yasalar	İngiltere, Fransa, Hollanda	Yersiz yurtsuz kalanlar	İşverenler (disiplinli, ucuz emek)
Köle ticareti ve plantasyon	Afrika, Amerika	Afrikalılar, yerli halklar	Tüccarlar, plantasyon sahipleri, bankalar
Sömürge yağması	Hindistan, Amerika	Yerel üreticiler, köylüler	Ticaret şirketleri, devlet hazineleri
Cadı avları, bedenin denetimi	Kıta Avrupası, İngiltere	Kadınlar, ebeler, şifacılar	Erkek egemen aile ve devlet; ücretsiz yeniden üretim emeği

Kavram kutusu. - **İlkel birikim:** Kapitalist üretimin önkoşulunun, yani bir yanda sermayenin, öbür yanda mülksüz işçilerin, zorla yaratılması süreci (Marx, *Kapital* I). "İlkel" sözcüğü "önce gelen" anlamındadır; süreç, David Harvey'in "mülksüzleştirme yoluyla birikim" dediği biçimlerde bugün de sürer. - **Mülksüzleştirme:** Üreticinin kendi geçimini sağlayan araçlardan (toprak, alet, müşterek) koparılması. Proletaryanın tanımındaki ilk ölçütün (üretim araçlarından yoksunluk) tarihsel kaynağı (Bölüm 0.2). - **Metabolik yarık:** Kapitalist üretimin insan ile doğa arasındaki madde alışverişini koparması (Marx, *Kapital* III, 47. bölüm; K1). - **Yeniden üretim emeği:** Emek gücünü her gün ve kuşaktan kuşağa yeniden üreten emek: yemek, bakım, temizlik, çocuk yetiştirme (Bölüm 0.12; K3).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Yasayla el koyma (parlamento çitleme yasaları: yasa, soygunun aracı olarak), **ceza hukuku** (serserilik yasaları, kırbaç, damga, darağacı), **zorla çalıştırma** (iş reddedeni köleliğe mahkûm eden 1547 yasası), **devlet mülkünün yağmalanması** (manastır topraklarının satışı: tarihin ilk büyük "özelleştirmesi"), **sömürgecilik ve köle ticareti**, **cinsiyete dayalı terör** (cadı avları), **ordu** (Kett ve 1607 ayaklanmalarının bastırılması).

Türkiye'ye bağ. Mülksüzleşme tarihin geride kalmış bir evresi değildir. Türkiye'de 1950'lerden itibaren tarımın makineleşmesi, toprağın küçük parçalara bölünmesi ve borç, milyonlarca köylüyü kente, büyük kentlerin kenarındaki gecekondulara, sonra Avrupa'ya işçi olarak itti. Kırşehir'in tarlalarından büyük kentlerin sokaklarına uzanan bu yolculuğu Bilgi Müşterekleri'nde Neşet Ertaş üzerinden anlattık: Neşet Ertaş: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Sınıf ve Kırşehir'in Tarlalarından Bağbaşı'nın Sokaklarına. Bugün maden, enerji ve turizm projeleri için köylülerin mera ve zeytinliklerinden çıkarılması da aynı mantığın, yani **müştereklerin çitlenmesinin**, güncel biçimidir (Kısım XIII, Bölüm 85-86, 89).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Kapitalizm, tasarruf eden çalışkan girişimcilerle doğdu."* Yanıt: İlk büyük sermayeler tasarrufla değil, el koymayla oluştu: çitlenen müşterekler, yağmalanan manastırlar, köle ticaretinin kârları, sömürge vergileri. İlk "işçiler" de ücretli emeği gönüllü seçmedi; kırbaçla, damgayla ve darağacıyla bu emeğe zorlandı. Çalışkanlık vardı, ama asıl çalışanlar zenginleşmedi: toprağı işleyen köylü kovuldu, plantasyonda çalışan köle hiçbir şeye sahip olamadı. Tasarruf masalı, bu zorun izini silmek için anlatılır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Müşterekler ve köylü toprakları, toprak sahiplerinin ve kapitalist çiftçilerin eline geçti. - **Kimin denetiminde?** Toprağın kullanımı köy topluluğunun geleneksel denetiminden çıkıp tek bir sahibin ve piyasanın denetimine girdi. - **Kimin yararına?** Toprak rantı alanların, yün ve tahıl tüccarlarının, köle ve sömürge ticaretiyle zenginleşen burjuvazinin yararına. - **Kim karar veriyor?** Toprak sahiplerinden oluşan parlamento; kendi köylerini kendi çıkardığı yasalarla çitliyordu.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Kapital*, Cilt I, "Sözde İlkel Birikim" kısmı. - Thomas More, *Ütopya* (1516), birinci kitap. - Silvia Federici, *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlkel Birikim* (2004). - John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (2000). - Peter Linebaugh ve Marcus Rediker, *The Many-Headed Hydra* (2000): Atlantik'te denizciler, köleler ve mülksüzler. - Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (1944).

Bölüm 3: İlk Burjuva Devrimi: İngiltere 1640–1688. Levellers, Diggers ve İhanet Edilen Ordu

Sahne. 29 Ekim 1647, Londra'nın Thames kıyısındaki Putney köyü, St Mary Kilisesi. Parlamento ordusunun, Yeni Model Ordu'nun, komutanları ile alaylardan seçilmiş asker temsilcileri (agitators) ve onların sivil müttefikleri bir masanın çevresinde oturuyor. Masada, bir hafta önce basılmış kısa bir metin var: *Halkın Sözleşmesi* (An Agreement of the People). Tartışma, oy hakkının kime ait olacağı üzerine. Albay Thomas Rainsborough söz alıyor ve tutanaklara geçen sözü söylüyor: "Gerçekten düşünüyorum ki İngiltere'deki en yoksul kişinin de en büyük kişi kadar yaşayacak bir hayatı vardır." Ona, Cromwell'in damadı General Henry Ireton yanıt veriyor: bu krallıkta "kalıcı ve sabit bir çıkarı", yani toprağı ya da ticari mülkü olmayan kimsenin, ülkenin işlerinin yönetiminde söz hakkı yoktur. Kralı yenen ordunun içinde, zaferden hemen sonra, asıl soru sorulmuştur: devrim kimin devrimidir?

Tez. İngiliz Devrimi, burjuvazinin ve kapitalistleşen toprak soylularının devrimiydi. Ama bu devrimi savaş alanında kazananlar, zanaatkâr, çırak ve köylü askerlerdi. Zaferin ertesinde onların talepleri, oy hakkı ve toprak, bastırıldı. Bu, sonraki bütün burjuva devrimlerinin kalıbıdır: burjuvazi, feodal düzene karşı halkı seferber eder, iktidarı aldığında halkın taleplerini kılıçla susturur.

Devrimin sınıfsal arka planı

.7. yüzyılın başında İngiltere iki çağ arasında sıkışmıştı. Bir yanda kral ve ona bağlı saray soyluları, kilisenin piskoposları, kraliyetin verdiği tekel ayrıcalıklarından yararlanan bir avuç tüccar. Öbür yanda çitlemelerle toprağını kâr için işleten orta toprak sahipleri (gentry), Londra'nın ve taşra kentlerinin tüccarları, manüfaktür sahipleri. Bu ikinci blok, kralın keyfî vergilerinden, tekellerinden ve mülkiyeti güvencesiz bırakan mutlakiyetçi eğilimlerinden rahatsızdı. Kendi sözcüsü olarak parlamentoyu, özellikle Avam Kamarası'nı görüyordu.

1640'ta kral I. Charles, İskoçya'yla savaşı finanse etmek için parlamentoyu toplamak zorunda kaldı. "Uzun Parlamento" kralın yetkilerini kısıtlamaya başladı. 1642'de iç savaş çıktı. Parlamento tarafının asıl gücü Londra'dan ve ekonomik olarak gelişmiş güney ve doğudan geliyordu; kralın gücü daha geri kalmış kuzey ve batıda yoğunlaşmıştı. Bu, basitleştirilmiş bir haritadır, ama kabaca doğrudur: kapitalist ilişkilerin geliştiği bölgeler parlamentoyu destekledi.

Yeni Model Ordu: devrimi kim kazandı?

Savaşın ilk yıllarında parlamento orduları, soylu komutanların isteksiz yönetimi altında başarısız oldu. 1645'te parlamento, Oliver Cromwell ve Thomas Fairfax'ın önderliğinde **Yeni Model Ordu**'yu kurdu. Bu ordu, subaylarını doğumla değil yetenekle seçen, askerlerinin önemli bir bölümü zanaatkâr, çırak, küçük köylü ve kent yoksulu olan, düzenli maaş ödenen profesyonel bir orduydu. Ordunun içinde radikal Protestan mezhepleri, yoğun siyasi tartışmalar, broşürler ve dilekçeler dolaşıyordu. Yeni Model Ordu 1645'te Naseby'de kralın ordusunu yendi; 1646'da birinci iç savaş parlamento zaferiyle bitti.

Bu noktada parlamentodaki varlıklı çoğunluk orduyu, ödenmemiş maaşlarını vermeden dağıtmak ve bir kısmını İrlanda'ya göndermek istedi. Askerler buna direndi. 1647 baharında alaylar kendi temsilcilerini, **ajitatörleri** seçti. Bir ordunun içinde askerlerin kendi seçilmiş temsilcileri: bu, Avrupa

tarihinde asker konseylerinin ilk örneklerinden biridir. 1917'de Petrograd'da ve 1918'de Kiel'de bu biçimi yeniden göreceğiz.

Levellers: "Halkın Sözleşmesi"

Ordunun içindeki ve Londra zanaatkârları arasındaki radikal akıma düşmanları **Levellers** ("eşitleyiciler", "düzleyiciler") adını taktı. Adı, çitleri yıkıp toprağı "düzleyen" köylülerden geliyordu; düşmanları onları mülkü de düzlemek isteyenler olarak göstermek istiyordu. Hareketin önde gelenleri John Lilburne, Richard Overton ve William Walwyn idi. Lilburne, defalarca hapse atılmış, kamçılanmış, yargılanmış ama her seferinde broşürleriyle ve jüri önündeki savunmalarıyla kitleyi arkasına almış bir matbaa işçisi kökenli militandı.

Levellers'ın programı *Halkın Sözleşmesi*'nin farklı sürümlerinde (1647-1649) toplandı. Başlıca talepler şunlardı: egemenliğin kralda ya da lordlarda değil halkta olması; seçim bölgelerinin nüfusa göre yeniden düzenlenmesi; iki yılda bir seçilen bir parlamento; yasa önünde eşitlik; din ve vicdan özgürlüğü; zorla askere almanın yasaklanması; ondalık vergisinin kaldırılması; borç yüzünden hapsin kaldırılması; çitlenen müştereklerin geri açılması (bazı metinlerde).

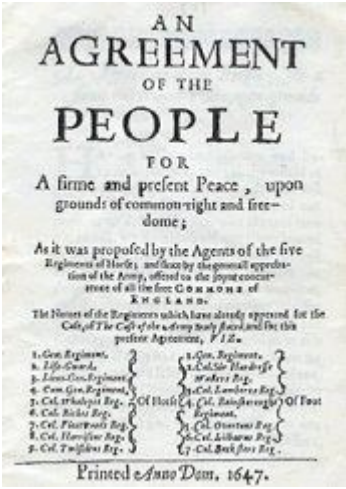
AN
AGREEMENT
OF THE
PEOPLE
FOR
A firme and present Peace, upon grounds of common-right and freedome;
As it was proposed by the Agents of the five Regiments of Horse; and since by the general approbation of the Army, offered to the joyne concurrence of all the free COMMONS of ENGLAND.
Printed anno Dom. 1647.

Görsel: Halkın Sözleşmesi'nin (An Agreement of the People) 1647 baskısının başlık sayfası; sayfada metni destekleyen alayların adları sıralanıyor. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Levellers'ı idealize etmeyelim: çoğunluğu küçük mülk sahiplerinin, zanaatkârların ve bağımsız üreticilerin sesiydi. Mülkün eşit bölüşülmesini savunmadılar, düşmanlarının suçlamalarına karşı bunu açıkça reddettiler. Oy hakkı önerilerinin bazı sürümleri, ücretli hizmetkârları ve yoksul yardımı alanları dışarıda bırakıyordu; çünkü onları efendilerine bağımlı, dolayısıyla "özgür" olmayan kişiler olarak görüyorlardı. Yine de Levellers, İngiliz tarihinde ilk kez, sıradan insanların örgütlü bir hareket olarak **siyasal eşitlik** talebini yüksek sesle ortaya koymasıdır.

Putney Tartışmaları: oy hakkı ve mülkiyet

Ekim-Kasım 1647'de Putney'de ordu konseyi toplandı. Tartışmalar kısmen tutanağa geçirildi; bu tutanaklar 19. yüzyılın sonunda bulunup yayımlandı. Tartışmanın özü şuydu: oy hakkı insanın doğuştan hakkı mı, yoksa mülk sahipliğinden mi doğar?

Rainsborough ve Levellers'a yakın askerler için savaş, kralın keyfî iktidarına karşı yapılmıştı; kanını döken askerin, yönetildiği yasalara onay verme hakkı olmalıydı. Asker temsilcisi Edward Sexby, tutanaklara geçen konuşmasında, askerlerin hayatlarını ülkenin haklarını kazanmak için ortaya

koyduklarını, şimdi ise sabit mülkü olmayanın bu krallıkta hiçbir hakkı olmadığının söylendiğini, bu kadar aldatıldıklarına şaştığını dile getirdi.

Ireton ve Cromwell için ise mesele açıktı. Mülkü olmayanlara oy verilirse, bu çoğunluk bir gün oylarıyla mülkün kendisini kaldırmaya karar verebilirdi. Oy hakkı, mülkiyet düzenini korumak için mülk sahipleriyle sınırlı kalmalıydı. Ireton'un mantığı, burjuva demokrasisinin bütün 19. yüzyıl boyunca işleyecek temel ilkesidir: **siyasal eşitlik, ekonomik eşitsizliği tehdit etmediği ölçüde kabul edilir.**

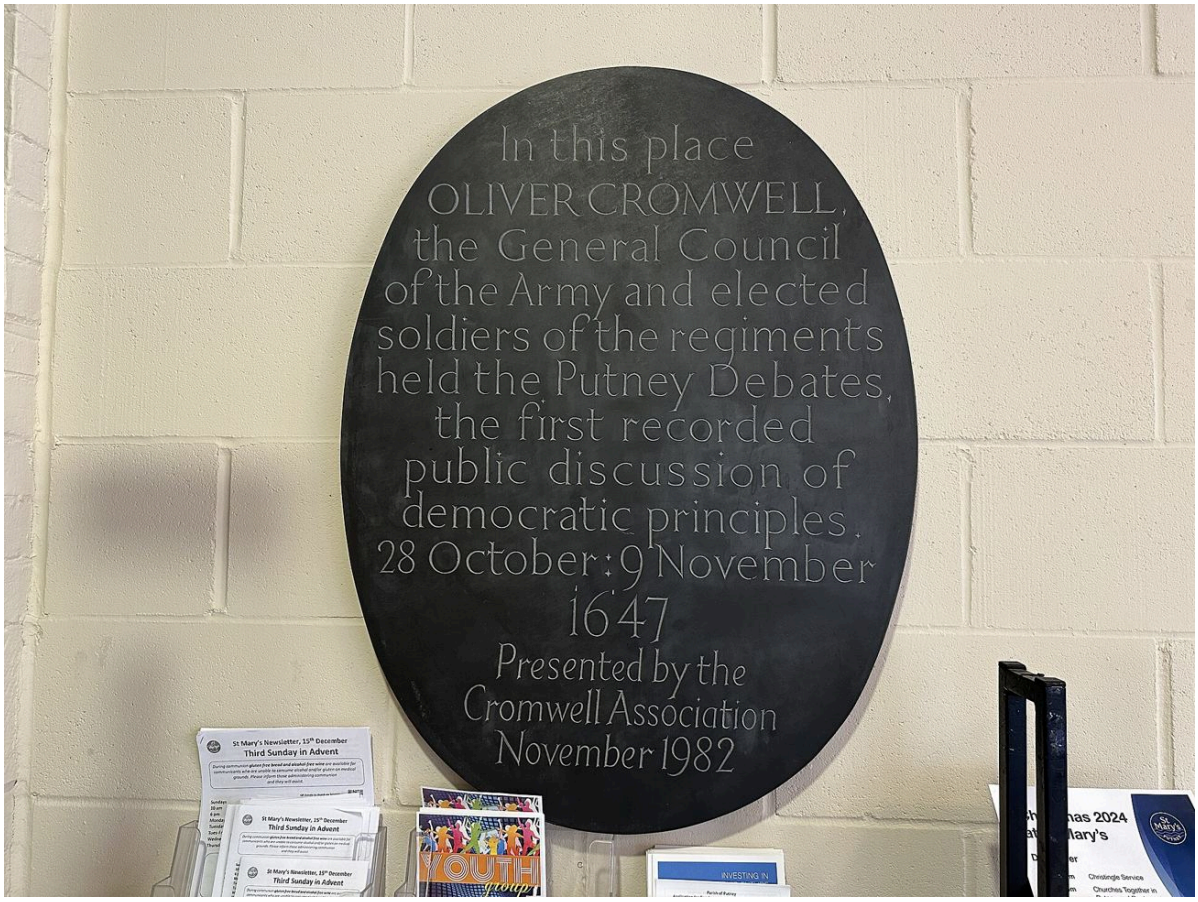

Görsel: Putney'deki St Mary Kilisesi'nde 1647 Putney Tartışmaları'nı anan levha; 2024. Matt Brown, CC BY 2.0, Wikimedia Commons.

Kritik an (ilk): Putney, 1647. "Mülkü olmayana oy yok."

Sınıf ne istedi?	Hareketin ılımlı önderliği ne yaptı?	Mülk sahiplerinin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Asker ajitatörleri ve Levellers: erkekler için geniş oy hakkı, halk egemenliği, ödenmemiş maaşlar, İrlanda'ya zorla gönderilmeme.	Burada henüz sosyal demokrasi yok; ama rolü, ordunun "grandee" denen üst subayları (Cromwell, Ireton) oynadı: tartışmayı kabul ettiler, sonra konseyi dağıttılar.	Kasım 1647'de Corkbush Field'da isyan eden alaylar zorla hizaya getirildi, bir asker kurşuna dizildi; Mayıs 1649'da Burford'da isyancılar ezildi, üç asker kurşuna dizildi; Lilburne hapse atıldı.	Kapitalistleşen toprak soyluları (gentry) ve Londra ticaret burjuvazisi: kralsız ama halksız bir iktidar.	Oy hakkı mülkle sınırlı kaldı; İngiltere'de erkeklerin genel oy hakkı ancak 1918'de gelecekti.

Kral idam ediliyor, Levellers eziliyor

1648'deki ikinci iç savaşta kral yeniden yenildi. Ordu, parlamentonun kralla uzlaşmaya çalışan üyelerini zorla tasfiye etti ve Ocak 1649'da I. Charles yargılanıp idam edildi. Monarşi ve Lordlar Kamarası kaldırıldı, İngiltere cumhuriyet ilan edildi.

Ama cumhuriyet, Levellers'ın cumhuriyeti değildi. Yeni rejim, Cromwell ve üst subaylar ile mülk sahiplerinin rejimiydi. Lilburne ve arkadaşları 1649 baharında Londra Kulesi'ne kapatıldı. Ordunun radikal alayları, İrlanda'ya sefere gönderilmeye karşı ayaklandı. Mayıs 1649'da Cromwell, Burford'da isyancı askerleri gece baskınıyla yakaladı; üç önderi kilise avlusunda kurşuna dizildi. Leveller hareketi bu darbeden sonra bir daha toparlanamadı. Aynı yıl Cromwell'in ordusu İrlanda'da Drogheda ve Wexford'da kıyımlar yaptı ve İrlanda topraklarının büyük bir bölümüne el koyup İngiliz toprak sahiplerine ve askerlere dağıttı. Burada bir kalıp daha görüyoruz: **iç radikalleri ezen iktidar, dışarıda sömürge fethine yönelir; yoksul askerin toprak açlığı, başka bir halkın toprağıyla giderilmeye çalışılır.**

Lilburne'ün hikâyesinin bir yanı daha var. 1649 sonbaharında vatana ihanetle yargılandı ve Londra jürisi onu beraat ettirdi. Kalabalık kararı sevinçle karşıladı. Aynı yıllarda Leveller kadınlar da parlamentoya kendi dilekçeleriyle yürüdü; hapisteki önderlerin serbest bırakılmasını istediler ve kadınların da dilekçe vermeye, ülkenin işlerinde söz sahibi olmaya hakkı olduğunu savundular.

Diggers: "Yeryüzü herkes için ortak bir hazine"

Levellers mülkiyeti düzlemek istemiyordu. Ama 1649'da bunu tam olarak isteyen küçük bir grup ortaya çıktı. 1 Nisan 1649'da Londra'nın güneybatısında, Surrey'de St George's Hill adlı ortak araziye bir grup yoksul adam geldi ve toprağı kazıp ekmeye başladı. Kendilerine **"Gerçek Eşitleyiciler"** (True Levellers) diyorlardı; halk onlara **Diggers** ("kazıcılar") adını verdi. Önderleri, iflas etmiş bir kumaş tüccarı olan ve çobanlık yaparak geçinen **Gerrard Winstanley** idi.

Winstanley, 1649'da yayımlanan *Gerçek Eşitleyicilerin Bayrağı Yükseldi* (The True Levellers Standard Advanced) adlı broşüründe, yeryüzünün başlangıçta herkes için **"ortak bir hazine"** (a common treasury) olarak yaratıldığını, toprağın özel mülke dönüştürülmesinin insanlığın düşüşü olduğunu savundu. Diggers'ın talebi, önce müştereklerin ve kullanılmayan toprakların yoksullar tarafından ortaklaşa işlenmesiydi. Satın alma, satma, ücretle başkası için çalışma olmayacaktı. 1652'de Winstanley, *Özgürlük Yasası* (The Law of Freedom in a Platform) adlı eserinde, toprağın ve ürünlerin ortak olduğu, alışverişin paranın olmadığı bir toplum tasarısını Cromwell'e sundu.

Görsel: Weybridge (Surrey) yakınında, 1649'da St George's Hill'de Diggers topluluğunu kuran Gerrard Winstanley'i anan taş; 2007. Sean Davis, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Diggers'ın deneyi kısa sürdü. Yerel toprak sahipleri, kiralık adamlarla onlara saldırdı, evlerini yıktı, ekinlerini çiğnetti, mahkemelerde dava açtı. Grup, Cobham yakınlarında bir süre daha direndi, ama 1650'de dağıtıldı. Benzer küçük topluluklar başka ilçelerde de kurulmuştu; onlar da aynı akıbete uğradı.

Diggers'a "ilk komünistler" demek abartılı olur: programları dinsel bir dille yazılmıştı, sanayi öncesi bir tarım toplumunda ortak mülkiyeti savunuyordu ve bir sınıf hareketinin değil, küçük bir topluluğun eylemiydi. Ama tarihsel anlamları büyüktür. Ortak toprak işleme **pratiği** ile özel mülkiyeti kökünden sorgulayan bir **kuramı** ilk kez birleştirdiler. Marx ve Engels'in sonradan "ütopyacı" diye adlandıracağı geleneğin erken ve cesur bir örneğidirler: ortak mülkiyetin ahlaki üstünlüğünü gördüler, ama onu gerçekleştirecek toplumsal güç, yani örgütlü bir işçi sınıfı, henüz tarih sahnesinde yoktu.

1660 ve 1688: toprak ile ticaretin uzlaşması

Cromwell'in 1658'de ölümünden sonra, mülk sahipleri, radikallerin yeniden sahneye çıkmasından korktuğu için monarşiyi geri çağırdı (Restorasyon, 1660). Ama geri gelen monarşi eski mutlak monarşi değildi: parlamentonun vergi üzerindeki denetimi, feodal askerî yükümlülüklerin kaldırılması (1646'da başlayıp 1660'ta kesinleşti), toprak mülkiyetinin feodal bağlardan kurtarılması kalıcı oldu. Böylece toprak soyluları, toprağı piyasada alınıp satılan, kâr için işletilen bir mala dönüştürdüler; köylüye ise bu "özgürleşme"den hiçbir güvence kalmadı.

1688'de II. James'in katolik ve mutlakiyetçi eğilimlerine karşı, parlamento Hollanda'dan Orange'lı William'ı çağırdı. Kansız bir saray darbesiyle gerçekleşen bu değişikliğe burjuva tarihçileri **"Şanlı Devrim"** (Glorious Revolution) adını verdi. 1689 Haklar Bildirgesi, kralın parlamento onayı olmadan

vergi koyamayacağını ve barış zamanında ordu tutamayacağını kurala bağladı. 1694'te **İngiltere Bankası** kuruldu: devlet borcu, tüccarlar ve bankerler için güvenli bir yatırım alanına dönüştü.

"Şanlı Devrim"in sınıfsal içeriği açıktır: **toprak aristokrasisi ile ticaret ve finans burjuvazisinin uzlaşmasıdır.** Bu uzlaşma, sonraki yüz elli yıl İngiltere'yi yöneten blok olacaktı. İşçiye, köylüye ve yoksula bu devrim hiçbir siyasal hak vermedi. Oy hakkı küçük bir mülk sahibi azınlıkla sınırlı kaldı. Buna karşılık çitleme yasalarını çıkaracak, köle ticaretini koruyacak ve Birleşme Yasalarını (Bölüm 5) çıkaracak parlamento, tam da bu devrimin parlamentosuydu.

Tarih	Olay	Sınıfsal anlamı
1640	Uzun Parlamento toplanıyor	Mülk sahiplerinin krala karşı birleşmesi
1642-1646	Birinci iç savaş	Burjuva-gentry bloku ile saray arasında silahlı çatışma
1645	Yeni Model Ordu, Naseby	Devrimin halk ordusuyla kazanılması
1647	Asker ajitatörleri, Halkın Sözleşmesi, Putney	Yoksul askerin kendi siyasal talebini dile getirmesi
1649 (Ocak)	Kralın idamı, cumhuriyet	Eski düzenin tepesinin devrilmesi
1649 (Nisan-Mayıs)	Diggers, St George's Hill; Burford	Radikallerin ortak mülkiyet deneyi ve askerî bastırma
1649-1652	İrlanda'nın fethi, toprağa el koyma	İç radikalizmin yerine sömürge ganimeti
1660	Restorasyon	Mülk sahiplerinin radikallerden korkup krala dönmesi
1688-1689	"Şanlı Devrim", Haklar Bildirgesi	Toprak aristokrasisi ile ticaret-finans burjuvazisinin uzlaşması
1694	İngiltere Bankası	Devlet borcunun sermaye için yatırım alanına dönüşmesi

Kavram kutusu. - **Burjuva devrimi:** Feodal ya da mutlakiyetçi bir düzenin yıkılarak, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin ve bu ilişkileri koruyan bir devletin kurulduğu toplumsal dönüşüm. Önderliği burjuvazi ya da kapitalistleşen soylular yapar, ama savaşın yükünü alt sınıflar taşır (Bölüm 0.5). - **Mülkiyet hakkı ve oy hakkı ilişkisi:** Burjuva demokrasisinin başlangıcındaki temel ilke: siyasal söz hakkı mülke bağlıdır. İşçi sınıfının oy hakkı, 19. ve 20. yüzyıllarda ancak mücadeleyle, çoğu zaman devrim korkusuyla kazanıldı (Bölüm 5, 6; Kısım V). - **Asker konseyi (ajitatörler):** Ordunun içinde erlerin kendi temsilcilerini seçmesi; resmî komuta zincirinin yanında ikinci bir iktidar odağı. İkili iktidarın erken bir biçimi (Bölüm 0.13).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Oy hakkını mülke bağlamak (Ireton'un ilkesi), **ordu içinde tasfiye ve kurşuna dizme** (Corkbush Field, Burford), **siyasi mahkeme** (Lilburne davaları), **kiralık adamlar ve özel dava** (Diggers'a karşı yerel toprak sahipleri), **dış fetih** (İrlanda: iç gerilimi sömürge ganimetiyle yatıştırmak), **restorasyon** (radikallerden korkan mülk sahiplerinin eski düzenin bir bölümüyle yeniden uzlaşması), **devlet borcu ve merkez bankası** (1694: devletin finans sermayesine bağlanması).

Türkiye'ye bağ. Mülkiyet ile oy hakkı arasındaki bağ Osmanlı-Türkiye tarihinde de görülür. 1876 Kanun-i Esasi ve 1908 sonrası seçim düzenlemelerinde seçmen olabilmek için erkek olmak ve vergi ödemek gibi koşullar arandı; seçimler iki dereceliydi (ayrıntılar doğrulanacak). Türkiye'de kadınlar ancak 1930'larda (belediye seçimlerinde 1930, milletvekili seçimlerinde 1934) oy hakkı kazandı. Ama asıl bağ bugündür: oy hakkı genelleştikten sonra da **ekonomik kararlar**, yani bütçe, yatırım, faiz, özelleştirme, çoğu zaman seçilmiş meclislerin dışına, bağımsız kurullara, merkez bankalarına, uluslararası anlaşmalara taşınır. Ireton'un korkusu, "mülksüzler oy verirse mülkü kaldırır" korkusu, bugün "ekonomiyi siyasetten korumak" diliyle yaşamaya devam ediyor. Darbelerin ve olağanüstü rejimlerin de bu korkunun sert biçimleri olduğunu Bilgi Müşterekleri'nde darbeler ve demokrasi üzerine yazımızda tartıştık.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İngiliz demokrasisi 1688'de doğdu; parlamento özgürlüğün evidir."* Yanıt: 1688'in parlamentosu mülk sahiplerinin parlamentosuydu. Yetişkin erkeklerin küçük bir azınlığı oy verebiliyordu; kadınların hiçbiri. Bu parlamento, özgürlüğü toprak ve ticaret burjuvazisi için genişletti, ama aynı yüzyıllarda köylüyü çitlerle mülksüzleştirdi, köle ticaretini korudu ve işçi örgütlenmesini yasakladı. Demokratik haklar, yani genel oy, örgütlenme, basın özgürlüğü, bu parlamentonun armağanı değil, ona karşı verilen Leveller, Çartist ve süfrajet mücadelelerinin ürünüdür.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Toprak ve ticari servet, kapitalistleşen soyluların ve Londra burjuvazisinin elinde; cumhuriyet de onların elinde kaldı. - **Kimin denetiminde?** Ordu, savaşın sonunda askerlerin konseylerinden alınıp üst subayların denetimine geri verildi. - **Kimin yararına?** Feodal yükümlülüklerin kalkması ve toprağın serbestçe alınıp satılması, toprak sahiplerinin ve tüccarların yararına. - **Kim karar veriyor?** Mülk sahiplerinden seçilen bir parlamento; mülksüzlerin söz hakkı Putney'de istendi, Burford'da susturuldu.

Okuma ve izleme önerisi. - Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (1972). - Christopher Hill, *The Century of Revolution, 1603-1714* (1961). - H. N. Brailsford, *The Levellers and the English Revolution* (1961). - Gerrard Winstanley, *The True Levellers Standard Advanced* (1649) ve *The Law of Freedom in a Platform* (1652). - Film: *Winstanley* (yön. Kevin Brownlow ve Andrew Mollo, 1975). - Tiyatro: Caryl Churchill, *Light Shining in Buckinghamshire* (1976).

Kısım I bilançosu

Kısım I'in sonunda henüz bir "işçi sınıfı" yok, ama onun doğacağı koşullar hazır: mülksüzleştirilmiş bir kitle, disipline sokulmuş bir emek, mülk sahiplerine ait bir devlet, sömürgelerden akan bir servet. Aşağıdaki tablo, dosyanın altı boyutlu formülüyle (Bölüm 0.16) bu dönemin sonunda, 1750 civarında, emekçi sınıfların durumunu özetliyor. Puanlar, 1 (en zayıf) ile 5 (en güçlü) arasında göreli bir değerlendirmedir.

Boyut	Durum (≈1750)	Puan (1–5)	Gerekçe
Mülkiyet	Köylü topraktan ve müştereklerden koparılıyor; üretim araçları toprak sahiplerinde ve tüccarlarda toplanıyor.	1	Çitlemeler, kilise topraklarının satışı ve sömürge yağmasıyla ilkel birikim büyük ölçüde tamamlandı.

Boyut	Durum (≈1750)	Puan (1–5)	Gerekçe
Denetim	Tarımda ve evde üretimde emek süreci hâlâ büyük ölçüde üreticinin elinde; ama ne üretileceğini ve fiyatı tüccar belirliyor.	3	Emeğin sermayeye “biçimsel boyun eğişi” başladı; “gerçek boyun eğiş” fabrikayla gelecek (Bölüm 4).
Örgüt	Kalfa birlikleri ve köy toplulukları var; kalıcı, ulusal bir işçi örgütü yok.	1	Ayaklanmalar güçlü ama kısa ömürlü; Levellers dağıtıldı.
Yapısal güç	Emek kıtlığı anlarında (Kara Ölüm sonrası) piyasa gücü yükseliyor; üretimi durdurma kapasitesi dağınık.	2	Üretim küçük birimlere dağılmış; boğaz noktası yok.
Toplumsal yeniden üretim	Müştereklerin kaybıyla yaşamın tabanı çöküyor; yeniden üretim emeği kadınların karşılıksız işine yükleniyor.	1	Yoksul yardımı kilise ve yerel yoksullar yasasıyla sınırlı ve cezalandırıcı.
Hegemonya	Egemen ideoloji dinsel ve mülkiyetçi; ama “Adem çift sürerken” ve “ortak hazine” fikirleri halk belleğinde yaşıyor.	2	Alt sınıfların eşitlik düşüncesi var, onu taşıyacak kalıcı örgüt yok.

Kısmın dersi: Mülksüzleşme kendiliğinden bir süreç değil, bir sınıf savaşıydı; ve her aşamasında direnişle karşılaştı. Bu direnişin yenilmesinin nedeni cesaret eksikliği değil, dağınıklık ve kalıcı örgütsüzlüktü. Bir sonraki kısımda bu eksikliğin, fabrikanın kendisi tarafından nasıl giderilmeye başlandığını göreceğiz: sermaye işçileri aynı çatı altında topladıkça, farkında olmadan onları örgütlenmeye de zorladı.

KISIM II: İngiltere. İlk Sanayi İşçi Sınıfının Oluşumu (1750-1850)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Birinci kısımda mülksüzleştirilmiş bir kitlenin nasıl yaratıldığını gördük. Bu kısımda o kitlenin fabrikaya nasıl sokulduğunu ve fabrikada, ilk kez, kendisini bir sınıf olarak nasıl tanımaya başladığını anlatacağız. Sahne, dünyanın ilk sanayi ülkesi İngiltere; zaman, 1750 ile 1850 arasındaki yüz yıl.

Bu yüz yıl, ders kitaplarında "Sanayi Devrimi" diye, buhar makinesinin ve dokuma tezgâhının icadıyla anlatılır. Biz başka bir şey anlatacağız: saatle ve zille çalışmaya zorlanan çocukları, on dört saatlik iş günlerini, kurşunlanan mitingleri, sendikaya yemin ettiği için dünyanın öbür ucuna sürülen tarım işçilerini, milyonlarca imzalı dilekçeleri ve bütün bunlardan doğan ilk bağımsız işçi hareketini, Çartizmi. İngiliz tarihçi E. P. Thompson, bu dönemi anlattığı büyük kitabına *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adını verdi ve ilk sayfasında şunu söyledi: işçi sınıfı güneş gibi belirlenmiş bir saatte doğmadı; kendi oluşumunda hazır bulundu. Yani işçi sınıfı yalnızca sermaye tarafından **yapılmadı**, kendi kendini de **yaptı**: grevleriyle, gizli yeminleriyle, gazeteleriyle, şarkılarıyla, yenilgilerinden çıkardığı derslerle.

Bu kısmın sonunda üç şeyi öğrenmiş olacağız. Birincisi, makine tarafsız bir teknik değildir; kimin elinde olduğuna göre ya işi hafifletir ya da işçiyi ezer. İkincisi, her hak, örgütlenme hakkından oy hakkına, on saatlik iş gününden yoksul yardımına kadar, yasalara rağmen ve çoğu zaman yasalara karşı alındı. Üçüncüsü, burjuvazi işçiyle ancak kendi çıkarı için yürür; 1832'de oy hakkını alınca işçiyi kapının dışında bıraktı. Bu dersi Çartistler yirmi yılda öğrendi. Siz bu kitapta birkaç sayfada öğrenebilirsiniz; ama asıl öğrenme, her zaman olduğu gibi, örgütlü pratikte olacak.

Bölüm 4: Fabrika, Makine ve Zaman: Sanayi Devrimi'nin Sınıfsal Anatomisi

Sahne. 1832 baharı, Londra, Avam Kamarası'nın bir komisyon odası. Tory milletvekili Michael Sadler'ın başkanlık ettiği komisyon, dokuma fabrikalarında çocuk emeğini inceliyor. Leeds'ten, Bradford'dan, Manchester'dan gelen genç işçiler ve anne-babaları sırayla tanıklık ediyor. Anlatılanlar tutanaklara geçiyor: altı-yedi yaşında işe başlayan çocuklar, sabahın beşinden akşam sekize, dokuza kadar süren iş günleri, iş başında uyuyakalan çocukları uyandırmak için kullanılan kayışlar, makinelere kaptırılan parmaklar, uzun saatler ayakta durmaktan eğrilen bacaklar. Komisyonun raporu 1833'te yayımlanıyor ve ülkede bir öfke dalgası yaratıyor. Bu rapor, sonradan Marx'ın *Kapital*'de iş günü üzerine yazdığı bölümün ana kaynaklarından biri olacak.

Tez. Sanayi devrimi yalnızca teknik bir devrim değildir. Onun özü, emeğin sermayenin denetimine **gerçek boyun eğişi**dir: işçi, ne zaman, nasıl, hangi hızda çalışacağını artık kendisi değil, makine ve patron belirler. Makinenin kendisi değil, makinenin kimin mülkü olduğu ve kimin yararına işletildiği, bu dönemin işçi için bir felakete dönüşmesinin nedenidir.

Pamuk, kömür, buhar

.8. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de bir dizi buluş, dokuma sanayisini altüst etti: James Hargreaves'in çok iğli eğirme makinesi (spinning jenny, 1760'lar), Richard Arkwright'ın su gücüyle çalışan eğirme makinesi (water frame, patent 1769) ve Cromford'da kurduğu fabrika (1771), Samuel Crompton'ın "katır" makinesi (mule, 1779), Edmund Cartwright'ın mekanik dokuma tezgâhı (1785). James Watt'ın geliştirdiği buhar makinesi, fabrikaları akarsu kıyısından kurtarıp kömürün bulunduğu her yere, kentlerin ortasına taşıdı.

Bu sıçramanın hammaddesi pamuktu ve pamuk İngiltere'de yetişmiyordu. Başta Amerika'nın güneyindeki köle plantasyonlarından geliyordu. Manchester'daki her iğ, Mississippi'deki bir kölenin sırtına bağlıydı. Ürünün önemli bir bölümü de Hindistan'a satıldı; yani bir zamanlar dünyanın en büyük dokuma üreticisi olan Hindistan'ın el dokumacıları, İngiliz fabrika malı karşısında çökertildi. Sanayi devrimi, Bölüm 2'de gördüğümüz küresel ilkel birikim zincirinin yeni bir halkasıdır.

Ev içi üretimden fabrikaya

Fabrikadan önce İngiliz dokuma sanayisinin büyük bölümü **ev içi üretim** (putting-out, "dışarıya iş verme") düzeninde işliyordu. Tüccar, hammaddeyi (yün, pamuk ipliği) köylerdeki ailelere dağıtır, aileler kendi evlerinde, kendi tezgâhlarında eğirir ve dokur, tüccar da ürünü toplayıp parça başı ücret öderdi. Aile yoksuldu ve tüccara bağımlıydı, ama çalışma zamanını kendisi düzenliyordu: hasatta tarlaya gider, pazartesiyi tatil yapar (İngilizlerin "Aziz Pazartesi" dediği gelenek), cuma ve cumartesi gece yarısına kadar çalışarak işi yetiştirirdi.

Fabrika bu özerkliği yok etti. Fabrika, işçiyi kendi evinden ve aletinden koparıp sermayenin mülkü olan bir binaya, sermayenin mülkü olan makinenin başına topladı. Burada ne zaman işe başlanacağını zil, ne kadar hızlı çalışılacağını makinenin hızı, mola saatini ustabaşı belirliyordu. Marx bu değişikliği iki kavramla anlatır:

- **Emeğin sermayeye biçimsel boyun eğişi:** Sermaye, var olan üretim yöntemini olduğu gibi devralır ve işçiyi ücretle çalıştırır. Dokumacı hâlâ kendi bildiği yolla dokur; ama ürün tüccarındır.
- **Emeğin sermayeye gerçek boyun eğişi:** Sermaye, üretim sürecinin kendisini dönüştürür. İş bölünür, basitleştirilir, makineye bağlanır. İşçinin bilgisi ve becerisi makineye ve yönetime aktarılır. İşçi artık yalnızca ürününden değil, emek sürecinin kendisinden de koparılmıştır (Bölüm 0.1.A, yabancılaşma).

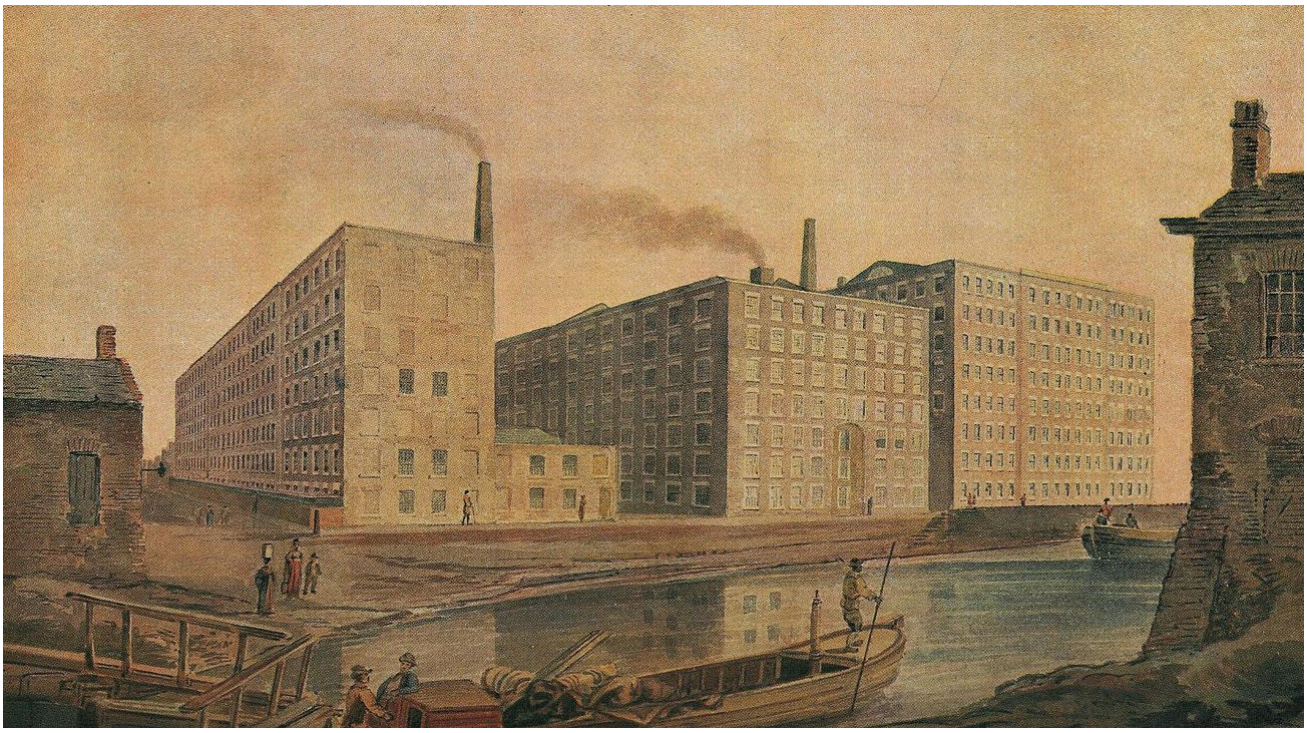

Görsel: Manchester'ın işçi mahallesi Ancoats'ta, Rochdale Kanalı kıyısındaki McConnel & Company pamuk fabrikaları; dönemin bir suluboya resminden, 1820 civarı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Fabrika sahibinin makineye yatırım yapmasının nedeni işi hafifletmek değildi. Makine, iki şey sağlıyordu: birincisi, göreli artı-değer (işçinin kendi ücretinin karşılığını daha kısa sürede üretmesi); ikincisi, işçinin becerisine bağımlılıktan kurtulmak. Vasıflı yetişkin erkek dokumacının yerine, makineyi izleyen ucuz kadın ve çocuk emeği konabiliyordu. İngiliz sanayi ideoloğu Andrew Ure, 1835'te yayımlanan *Manüfaktürlerin Felsefesi*'nde açıkça yazdı: makinenin amacı, vasıflı ve dolayısıyla "inatçı" işçiyi, sadece gözetleyen, itaatkâr bir işçiyle değiştirmekti. Marx, *Kapital*'de bu kitabı fabrika sisteminin kendi ağzından yapılmış bir itiraf olarak sık sık alıntılar.

Zaman disiplini

E. P. Thompson, 1967'de yayımlanan "Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi" makalesinde, sanayi devriminin en derin dönüşümlerinden birinin **zamanın kendisinin** dönüşümü olduğunu gösterdi. Sanayi öncesi toplumlarda iş, göreve göre ölçülürdü: inek sağılır, hasat kaldırılır, kumaş bitirilir. Thompson buna "göreve yönelik zaman" der. Fabrika ise işi **saatle** ölçtü: işçi artık bir işi bitirmek için değil, belirli bir süre boyunca çalışmak için para alıyordu. Zaman para olmuştu ve bu paranın sahibi patrondu.

Bu yeni zaman bilinci kendiliğinden yerleşmedi. Zillerle, saatlerle, geç kalana kesilen para cezalarıyla, fabrika kapısının dakikası dakikasına kilitlenmesiyle yerleştirildi. Bazı fabrika sahiplerinin saatleri sabah ileri, akşam geri aldığı, işçilerin saat taşımasının yasaklandığı işçi tanıklıklarında anlatılır.

Okullar, kiliseler, pazar okulları da çocuklara dakikliği, itaati ve "boş durmanın günah olduğu"nu öğretti. Fabrikanın zamanı, işçinin bedenine ve ruhuna işlendi.

> **Emek süreci.** - **İşi kim tasarlıyor?** Fabrika sahibi ve makineyi yapan mühendis; işçi yalnızca makineye eşlik ediyor. - **Bilgi kimde?** Ev dokumacısının bilgisi makineye aktarılıyor; işçi vasıfsızlaştırılıyor. - **Hızı kim belirliyor?** Buhar makinesinin ve iğlerin hızı; yani makineyi ayarlayan patron. - **İşçinin denetimi?** Neredeyse sıfır: mola, tuvalet, konuşma bile ustabaşının izniyle; kurala uymayana para cezası.

> **Zaman kimin?** 1830'ların başında dokuma fabrikalarında iş günü, yemek molaları dahil, 12 ile 16 saat arasındaydı (sektöre ve fabrikaya göre değişiyor; doğrulanacak). Hafta sonu diye bir şey yoktu: pazar günü dinlenme günüydü, cumartesi çoğu yerde tam iş günüydü. Ücretli izin, emeklilik, hastalık izni bilinmiyordu. İşçinin uyanık olduğu zamanın neredeyse tümüne sermaye el koyuyordu; geriye kalan, uyku ve ev içi bakım emeğiydi ve o da kadının sırtındaydı.

Kadın ve çocuk emeği

Fabrika sisteminin en keskin yüzü, kadın ve çocuk emeğinin kitlesel kullanımıydı. İlk su gücüyle çalışan fabrikalar kırsal bölgelerde kurulduğu için, işgücünü bulmak zordu; fabrika sahipleri, yoksul yardımına bağlı kilise yönetimlerinden **"yoksul çırak"** denen yetim ve yoksul çocukları topluca "satın aldı." Bu çocuklar fabrikanın yanındaki barakalarda kalıyor, yıllarca yalnızca yiyecek ve barınak karşılığında çalışıyordu.

Buhar gücüyle fabrikalar kentlere taşındığında, çocuk emeği bu kez ailelerin kendi çocuklarından sağlandı. Yetişkin erkek işçinin ücreti aileyi geçindirmeye yetmediği için, ailenin her üyesi çalışmak zorundaydı. Marx'ın dediği gibi makine, işçinin emek gücünün değerini bütün aileye yaydı: artık bir erkeğin ücreti yerine, bütün ailenin ücreti, bir ailenin yeniden üretimini zar zor karşılıyordu. Yani sermaye aynı parayla dört kişinin emeğini satın alıyordu.

Sadler Komitesi'nin raporu ve onu izleyen kampanya, 1833 Fabrika Yasası'nı doğurdu. Yasa dokuma fabrikalarında (ipek hariç) dokuz yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasakladı, 9-13 yaş arasındakilerin iş gününü dokuz saatle (haftada 48 saat), 13-18 yaş arasındakilerinkini on iki saatle sınırladı ve ilk kez **fabrika müfettişleri** atadı (başlangıçta bütün ülke için dört müfettiş). Bu küçük sayı bile önemliydi: yasanın uygulanıp uygulanmadığını denetleyen, raporlar yazan ve bu raporlarla Marx'a da malzeme sağlayan bir kurum doğdu. Ama fabrika sahipleri çocukların yaşını sahte doktor raporlarıyla büyüttü, "vardiya" düzenleriyle yasayı deldi. Yasanın her maddesi, sonraki yıllarda yeniden mücadeleyle korunmak zorunda kaldı (Bölüm 6, On Saat Yasası).

İşçi mahalleleri ve ölüm

Engels, 1842'de babasının ortağı olduğu bir pamuk fabrikasında çalışmak için Manchester'a geldi. İki yıl boyunca, biyografilerde aktarıldığına göre hayat arkadaşı olacak İrlandalı işçi kadın Mary Burns'ün yardımıyla, işçi mahallelerini dolaştı, resmî raporları, sağlık istatistiklerini ve gazeteleri taradı. Sonuç, 1845'te Leipzig'de Almanca yayımlanan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* oldu.

Engels'in anlattığı Manchester, iki ayrı kentten oluşuyordu. Fabrika sahipleri kentin dışındaki bahçeli evlerde oturuyor, her gün iş merkezine giden ana caddelerden geçiyor, ama bu caddelerin arkasındaki işçi mahallelerini hiç görmüyordu; caddelerin kenarındaki dükkânlar bu mahalleleri bir perde gibi saklıyordu. Mahallelerde tek bir tuvaleti yüzlerce kişinin kullandığı sokaklar, bodrum

katlarda yaşayan aileler, Irk Nehri'nin kıyısında çöp ve dışkı yığınları vardı. "Küçük İrlanda" denen mahalle, açlıktan kaçan İrlandalı göçmenlerin yığıldığı, kentin en yoksul yeriydi. Engels, bu koşulları "toplumsal cinayet" olarak adlandırdı: toplum, binlerce işçiyi erken ve doğal olmayan bir ölüme mahkûm ettiğini bildiği hâlde bu koşulları sürdürüyordu.

Rakam kutusu: Manchester'da sınıflara göre ortalama ölüm yaşı (1840'lar başı). Edwin Chadwick'in 1842'de yayımlanan *Emekçi Nüfusun Sağlık Koşulları Raporu*'ndaki ve Engels'in dönemin kaynaklarından aktardığı veriler (doğrulanacak):

Toplumsal kesim	Manchester'da ortalama ölüm yaşı	Karşılaştırma: Rutland (kırsal ilçe)
Serbest meslek sahipleri, toprak soyluları ve aileleri	38	52
Esnaf, tüccar ve aileleri	20	41
İşçiler, zanaatkârlar, gündelikçiler ve aileleri	17	38

Bu ortalamaları çok düşük gösteren şey, çocuk ölümleridir: Engels'in aktardığı verilere göre Manchester'da işçi çocuklarının yarısından fazlası beş yaşına gelmeden ölüyordu (doğrulanacak). Ama asıl önemli olan, aynı kentte iki sınıf arasındaki farktır: işçi ailesinde doğan bir çocuğun yaşam beklentisi, varlıklı bir ailede doğan çocuğunkinin yarısından azdı.

Odak kutusu: "Aile ücreti" ve erkek ekmek kazanan modelin doğuşu.

19. yüzyılın ortasından itibaren İngiliz işçi hareketinde yeni bir talep güçlendi: **aile ücreti.** Yani yetişkin erkek işçiye, karısını ve çocuklarını tek başına geçindirebilecek bir ücret ödenmesi. Bu talebin arkasında gerçek bir acı vardı: kadın ve çocuk emeği, yetişkin erkeğin ücretini düşürmek için kullanılıyordu ve işçi aileleri fabrikada dağılıyordu. Aile ücreti, işçi ailesinin kendi yeniden üretimini savunma çabasıydı.

Ama bu talebin iki yüzü vardı. Aynı yıllarda çıkarılan koruyucu fabrika yasaları, 1842 Madenler Yasası (kadınların ve on yaşından küçük çocukların yer altında çalışmasını yasakladı) ve 1844 Fabrika Yasası (kadınların iş gününü on iki saatle sınırladı), bir yandan kadınları en ağır ve tehlikeli işlerden korudu. Öbür yandan, sendikaların bir kısmının kadın işçiyi "rakip" olarak görmesiyle birleşince, kadınları vasıflı ve iyi ücretli işlerden dışladı, onları ya eve ya da düşük ücretli, örgütsüz işlere (ev hizmetçiliği, dikiş, parça başı ev işi) itti. Vasıflı erkek işçilerin sendikaları, kadını meslekten dışlayarak kendi pazarlık gücünü korumaya çalıştı. Böylece **"erkek ekmek kazanır, kadın evi çevirir"** modeli, bir burjuva ideali olmaktan çıkıp işçi sınıfının bir kesiminin de ideali hâline geldi. Gerçekte çok az işçi ailesi bu ideale ulaşabildi; kadınların büyük çoğunluğu çalışmaya devam etti, ama görünmez ve daha düşük ücretli işlerde.

Engels, 1884'te yayımlanan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde bu ilişkinin kökünü çözümledi: tek eşli (monogam) ataerkil aile, özel mülkiyetin ve mirasın ürünüdür; kadının ev içine kapatılması, onun toplumsal üretimden dışlanmasıyla birlikte gider. Engels'in ünlü benzetmesiyle, ailede erkek burjuvayı, kadın proletaryayı temsil eder. Kadının kurtuluşunun ilk koşulu, bütün kadınların yeniden toplumsal üretime katılması ve ev içi emeğin toplumsallaşmasıdır. Bu tartışmaya K3'te (bakım emeği ve toplumsal yeniden üretim) ve Bilgi Müşterekleri'ndeki Kimin Ailesi Güvende? yazısıyla geri döneceğiz.

	Ev içi üretim (putting-out)	Fabrika sistemi
Üretim aracının sahibi	Tezgâh çoğu zaman dokumacının; hammadde tüccarın	Bina, makine, hammadde fabrika sahibinin
Çalışma yeri	İşçinin evi	Patronun binası
Zamanı kim belirliyor?	İşçi ailesi (teslim tarihine göre)	Zil, saat, makine
Ücret biçimi	Parça başı	Zaman ücreti ve parça başı birlikte
İşçinin bilgisi	Bütün süreci biliyor	Sürecin bir parçasına indirgeniyor
Denetim	Tüccar yalnızca ürünü denetliyor	Ustabaşı her hareketi denetliyor
Örgütlenme olanağı	Dağınık, köylere yayılmış	Yüzlerce işçi aynı çatı altında: örgütlenme için yeni zemin

Son satır önemlidir. Fabrika işçiyi ezdi, ama aynı zamanda onu **topladı.** Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da (1848) söyledikleri gibi, burjuvazi kendi mezar kazıcılarını da üretti: yüzlerce, binlerce işçiyi aynı yerde, aynı koşullarda, aynı patrona karşı bir araya getirerek.

Kavram kutusu. - **Mutlak artı-değer:** İş gününü uzatarak elde edilen artı-değer. Ücret aynı kalırken işçi 10 yerine 14 saat çalışırsa, fazladan dört saatin ürünü doğrudan patrona gider (Bölüm 0.1). - **Göreli artı-değer:** İş gününü uzatmadan, işçinin kendi ücretinin karşılığını daha kısa sürede üretmesini sağlayarak (makine, iş bölümü, yoğunlaştırma) elde edilen artı-değer. - **Gerçek boyun eğiş:** Sermayenin emek sürecini kendi ihtiyacına göre yeniden biçimlendirmesi; işçinin bilgisinin, hızının ve zamanının makineye ve yönetime geçmesi (K8). - **İş günü:** İşçinin bir günde çalıştığı toplam süre; "gerekli emek zamanı" (ücretin karşılığı) ile "artı-emek zamanı"nın toplamı. İş gününün uzunluğu, Marx'a göre, iki eşit hak arasında, yani alıcının ve satıcının hakkı arasında, **zorun** belirlediği bir mücadeledir.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Makine (vasıflı işçiyi vasıfsız, kadın ve çocuk emeğiyle değiştirmek), **zaman disiplini** (zil, saat, geç kalma cezası), **para cezaları ve iç yönetmelikler**, **yoksul çocukların topluca çalıştırılması** (yoksul çıraklar), **yasanın delinmesi** (sahte yaş raporları, vardiya hileleri), **kentsel ayrışma** (işçi mahallelerini varlıklı kentten ayırmak), **ideoloji** (Ure'nin "fabrika felsefesi", pazar okullarında itaat eğitimi), **göçmen emeği** (İrlandalı işçilerin ücretleri düşürmek için kullanılması).

Türkiye'ye bağ. Fabrika zili bugün ekrana taşındı. Bir kurye uygulamasının saniye saniye ölçtüğü teslim süresi, bir çağrı merkezinde "ortalama görüşme süresi" ve mola dakikaları, bir yazılım ekibinde "sprint" ve performans panoları, Thompson'ın anlattığı zaman disiplininin dijital biçimleridir. Beyaz yakalı emek de **zihinsel Taylorizm**le aynı gerçek boyun eğişin içine çekiliyor: işin nasıl yapılacağı, ne kadar sürede yapılacağı, hangi araçla ölçüleceği giderek çalışanın değil, yönetim yazılımının belirlediği bir şeye dönüşüyor (K8). Bilgi Müşterekleri'nde bunu Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi ve GİG Ekonomisi Dosyası yazılarında ele aldık.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Sanayi devrimi işçilerin yaşam standardını yükseltti.”* Bu tartışma İngiliz tarihçileri arasında uzun süre sürdü: “iyimserler” (ör. R. M. Hartwell) 1800-1850 arasında ortalama reel ücretlerin arttığını, “kötümserler” (ör. Eric Hobsbawm) artışın ya olmadığını ya da çok sınırlı kaldığını ve 1840’lara kadar yaşam koşullarının kötüleştiğini savundu (1950’ler-60’larda *Economic History Review* tartışması). Yanıt: Soru yalnızca “ortalama ücret arttı mı?” değildir. Ortalama, fabrika sahibinin kazancı ile dokumacının yıkımını aynı sayıya karıştırır. Asıl soru **kimin ne kaybettiğidir**: el dokumacıları birkaç on yıl içinde yoksulluğa düştü; köylüler müştereklerini kaybetti; işçi aileleri kendi zamanları üzerindeki denetimi kaybetti; kentlerde yaşam süresi kısaldı. Thompson’ın dediği gibi, ortalama tüketimde küçük bir artış ile yaşanan büyük bir yıkım aynı dönemde bir arada bulunabilir. Ve 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gerçek iyileşmeler, fabrika yasaları, kanalizasyon, iş günü sınırı, kendiliğinden değil, işçi mücadelesiyle ve devletin bu mücadeleye verdiği tavizlerle geldi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Fabrika, makine, hammadde ve ürün fabrika sahibinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Emek sürecinin tamamı sermayenin denetiminde: zaman, hız, iş bölümü, disiplin. - **Kimin yararına?** Makinenin getirdiği verimlilik artışı, iş gününün kısalması olarak değil, kâr artışı olarak fabrika sahibine gitti. - **Kim karar veriyor?** Fabrika sahibi ve onun sınıfından oluşan parlamento; işçi ancak Sadler Komitesi gibi dolaylı kanallarla ve kampanyalarla ses duyurabiliyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Friedrich Engels, *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845). - E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963). - E. P. Thompson, “Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism”, *Past & Present*, sayı 38 (1967). - Karl Marx, *Kapital*, Cilt I, 10. bölüm (“İş Günü”) ve 15. bölüm (“Makineler ve Büyük Sanayi”). - Eric Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk* (1968). - Roman: Elizabeth Gaskell, *Kuzey ve Güney* (1855); Charles Dickens, *Zor Zamanlar* (1854).

Bölüm 5: Makine Kırıcılar, Peterloo ve Yasaklar: Sınıfın İlk Direnişleri (1799–1834)

Sahne. 16 Ağustos 1819, pazartesi, Manchester, St Peter's Field. Çevre kasabalardan sabah yola çıkmış on binlerce dokumacı, eğirici, kadın ve çocuk, pazar kıyafetleriyle, bandolarla ve bayraklarla alana geliyor. Bayraklarda "Oy hakkı", "Yıllık parlamento", "Tahıl Yasalarına hayır", "Birlik ve kardeşlik" yazıyor. Kalabalığın büyüklüğü 60.000 ile 80.000 arasında tahmin ediliyor. Konuşmacı, radikal hatip Henry Hunt. Hunt kürsüye çıktıktan kısa süre sonra kent yargıçları, kalabalığı dağıtması ve Hunt'ı tutuklaması için yerel gönüllü süvari birliğini, Manchester ve Salford Yeomanry'yi, alana sürüyor. Bu birliğin üyeleri, kentin tüccarları, dükkân sahipleri ve fabrika sahiplerinin oğullarıdır. Kılıçlarını çekip kalabalığın içine dalıyorlar; ardından düzenli ordunun 15. Hafif Süvari Alayı da saldırıya katılıyor. On dakika içinde alan boşalıyor. Yerde kılıç ve at nalı yaralarıyla yüzlerce kişi var. 15 ile 18 arasında insan hayatını kaybediyor, 400 ile 700 arasında insan yaralanıyor. Bir radikal gazeteci, birkaç yıl önceki Waterloo Savaşı'na gönderme yaparak katliama bir ad veriyor: **Peterloo.**

Tez. İşçi sınıfı yasaların dışında, gizli örgütlenerek doğdu. İlk kazanımlar yasaya rağmen alındı. Devlet bu dönemde işçiye yalnızca yasak, sürgün, darağacı ve süvari kılıcıyla yanıt verdi; sermaye ise işçiyi, oy hakkı için birlikte yürüdüğü anda bile dışarıda bırakmayı bildi. 1832, işçi sınıfının burjuvaziden bağımsız bir siyasete ihtiyaç duyduğunu öğrendiği yıldır.

Birleşme Yasaları: örgütlenmek suçtur

1789 Fransız Devrimi, İngiliz egemen sınıfını dehşete düşürdü. Paris'te sans-culottes ayaklanırken, İngiltere'de de radikal dernekler (Londra Muhabere Derneği gibi, zanaatkârlar ve işçilerden oluşan kulüpler) genel oy hakkı istiyordu. Hükümet, Başbakan William Pitt önderliğinde, bir dizi baskı yasasıyla yanıt verdi. Bunların işçi sınıfı açısından en önemlisi **Birleşme Yasaları**ydı (Combination Acts, 1799 ve 1800). Bu yasalar, işçilerin ücret artışı ya da iş saatlerinin kısaltılması için bir araya gelmesini, yani sendika kurmasını ve grev yapmasını suç saydı. Ceza, üç aya kadar hapis ya da iki ay ağır işti.

Kâğıt üzerinde yasalar işverenlerin birleşmesini de yasaklıyordu, ama pratikte bu yasalarla yargılanan işveren neredeyse yoktu. İşverenler zaten kulüplerde, ticaret odalarında ve yargıç kürsülerinde bir aradaydı.

Yasa işçi örgütlenmesini yok edemedi, yalnızca yeraltına itti. Sendikalar "yardımlaşma sandığı" (friendly society) görünümüne büründü; toplantılar meyhanelerin arka odalarında yapıldı; üyelik gizli yeminlerle, gizli işaretlerle korundu. Bu yıllar, İngiliz işçi hareketine yeraltı örgütlenmesinin disiplinini öğretti.

1824'te, radikal terzi Francis Place ve milletvekili Joseph Hume'un parlamentodaki çalışmalarıyla Birleşme Yasaları kaldırıldı. Place ve Hume, örgütlenme serbest olursa işçilerin "gereksiz" grevlerden vazgeçeceğini umuyordu. Tam tersi oldu: yasağın kalkmasıyla ülke bir grev dalgasıyla sarsıldı. Parlamento 1825'te yeni bir yasa çıkardı: sendikalar yasal kaldı, ama grev sırasında "tehdit", "taciz" ve "engelleme" suç sayıldı. Bu belirsiz sözcükler, sonraki yarım yüzyıl boyunca grev gözcülerini hapse atmak için kullanılacaktı. Ders erken öğrenildi: **yasak kalktığında sermaye, yasağı başka bir yasanın maddelerine gizler.**

Ludizm: makineye değil, makineyi taşıyan ilişkiye öfke

Kasım 1811'de Nottinghamshire'da, geceleri yüzleri kararmış, silahlı gruplar çorap örme atölyelerine giriyor ve belirli tezgâhları kırıyordu. Kendilerine **"General Ludd"**un (ya da "Kral Ludd"un) ordusu diyorlardı; efsanevi bir önder adına mektuplar yazıp işverenleri uyarıyorlardı. 1812'de hareket Yorkshire'a (yün kırpıcıları) ve Lancashire'a (pamuk dokumacıları) yayıldı. 1816'ya kadar zaman zaman yeniden alevlendi.

Ludistler rastgele makine kırmadı. Nottinghamshire'da, geleneksel kalite ve ücret standartlarının altında ucuz ve bozuk çorap üretmek için kullanılan geniş tezgâhları, düşük ücret ödeyen işverenlerin tezgâhlarını kırdılar; standart ücreti ödeyenlerin tezgâhlarına dokunmadılar. Yorkshire'da, yüzlerce vasıflı kırpıcıyı işsiz bırakacak kırpma makinelerine saldırdılar. Tarihçi Eric Hobsbawm, bu eylemi **"ayaklanma yoluyla toplu pazarlık"** olarak adlandırdı: sendikanın yasak olduğu bir dönemde, makine kırma, işverene ücret ve iş koşulları konusunda baskı yapmanın bir yoluydu.

Devletin yanıtı sertti. 1812'de **Tezgâh Kırma Yasası** (Frame Breaking Act) ile makine kırmak idamla cezalandırılan bir suç hâline getirildi. Lord Byron, Lordlar Kamarası'ndaki ilk konuşmasını bu yasaya karşı yaptı: açlıktan kıvranan insanları, onları aç bırakan koşulları düzeltmek yerine darağacıyla susturmaya çalışan bir yasayı kınadı. Yasa yine de kabul edildi. Kuzey ilçelerine on binden fazla asker gönderildi (sayı aktarılan; doğrulanacak). Nisan 1812'de Yorkshire'da Rawfolds fabrikasına yapılan saldırıda iki Ludist öldürüldü; kısa süre sonra bir fabrika sahibi Ludistlerce öldürüldü. 1813 başında York'ta yapılan toplu yargılamalarda on yedi kişi asıldı (doğrulanacak). Ajanlar ve muhbirler hareketin içine sızdırıldı.

Ludizmi bir "teknoloji düşmanlığı" olarak anlatmak, sermayenin yazdığı tarihin bir parçasıdır. Ludistler makinenin kendisine değil, makinenin kimin mülkü olduğuna ve kimin yararına kullanıldığına karşıydı. Marx, *Kapital*'de bu dersi şöyle formüle eder: işçilerin makineyi, onun kapitalist kullanımından ayırt etmeyi ve saldırılarını maddi üretim araçlarından onların toplumsal kullanım biçimine yöneltmeyi öğrenmeleri zaman aldı. Ludistlerin sezdiği şey doğruydu; eksik olan, bu öfkeyi makinenin sahibine, yani sınıf ilişkisine yöneltecek örgütlü bir siyasetti.

Peterloo ve Altı Yasa

Napolyon Savaşları'nın 1815'te bitmesiyle İngiltere derin bir bunalıma girdi. Terhis edilen askerler işsiz kaldı, fabrikalarda ücretler düştü. Toprak sahiplerinin parlamentosu, 1815'te **Tahıl Yasaları**'nı (Corn Laws) çıkararak ithal tahıla yüksek gümrük koydu: ekmek pahalandı, toprak rantı korundu. İşçiler ekmeğin fiyatını belirleyen parlamentoda hiçbir temsile sahip değildi. Kuzeyde oy hakkı için kitlesel mitingler başladı. St Peter's Field'daki miting bunlardan biriydi.

Görsel: Peterloo Katliamı; Manchester ve Salford Yeomanry süvarileri St Peter's Field'daki kalabalığa saldırıyor. Olay yerinde bulunan radikal yayıncı Richard Carlile'ın 1 Ekim 1819 tarihli baskısı; "Manchester'ın kadın reformcularına" ithaf edilmiş. Richard Carlile, kamu malı, Wikimedia Commons.

Katliamın ardından hükümet yargıçları ve askerleri kutladı. Hunt ve öteki konuşmacılar yargılanıp hapse atıldı. Aralık 1819'da parlamento **Altı Yasa**'yı (Six Acts) çıkardı: elli kişiden kalabalık toplantılar izne bağlandı; silahlı talim yasaklandı; yargıçlara ev arama ve silah toplama yetkisi verildi; "kışkırtıcı ve dine hakaret içeren" yayınlar için cezalar artırıldı; radikal broşür ve gazeteler, pul vergisi (stamp duty) kapsamına alınarak işçinin alamayacağı kadar pahalı hâle getirildi. Sansür her zaman yasak biçiminde gelmez, bazen fiyat biçiminde gelir.

Şair Percy Bysshe Shelley, Peterloo haberini İtalya'da aldı ve *Anarşinin Maskesi* (The Masque of Anarchy, 1819) adlı uzun şiirini yazdı. Şiir, yayıncıların korkusu yüzünden ancak 1832'de basılabildi. Son dizeleri, İngiliz işçi hareketinin iki yüz yıllık sloganlarından biri oldu: "Siz çoksunuz, onlar az" (Ye are many, they are few).

Şubat 1820'de, kabine üyelerine suikast planlayan bir grup radikal Londra'daki Cato Sokağı'nda yakalandı. Planın içinde, gruba yerleştirilmiş bir hükümet ajanının kışkırtıcı rolü vardı. Beş kişi asıldı; hükümet olayı bütün radikal hareketi "kanlı komplocular" olarak göstermek için kullandı. **Provokatör ajan**, sermaye devletinin işçi hareketine karşı en eski araçlarından biridir.

1830–1832: Swing ve Reform Yasası

1830'da güney İngiltere'nin tarım işçileri, efsanevi "Kaptan Swing" adına yazılmış tehdit mektuplarıyla ayaklandı; onları işsiz bırakan harman makinelerini kırdılar, ücret artışı istediler. Bastırma yine ağırdı: on dokuz kişi idam edildi, yaklaşık 500 kişi Avustralya'ya sürüldü (doğrulanacak).

Aynı yıllarda oy hakkı mücadelesi doruğa çıktı. Sanayi burjuvazisi, parlamentoda toprak aristokrasisinin egemenliğine son vermek istiyordu; Manchester ve Birmingham gibi büyük sanayi kentlerinin milletvekili bile yoktu, buna karşılık birkaç seçmenli "çürük ilçeler" (rotten boroughs) parlamentoya temsilci gönderiyordu. Burjuvazi, işçileri de arkasına alarak kitlesel bir kampanya başlattı. Birmingham Siyasi Birliği gibi örgütler, orta sınıfları ve işçileri aynı platformda topladı. Lordlar Kamarası reform tasarısını 1831'de reddedince Bristol, Nottingham ve Derby'de ayaklanmalar çıktı; Bristol'da kent merkezinin bir bölümü yandı. Mayıs 1832'de ülke, bankalara hücum ve vergi grevi tehditleriyle bir devrimin eşiğine geldi. Sonunda Lordlar geri çekildi ve **1832 Reform Yasası** kabul edildi.

Yasa, çürük ilçelerin çoğunu kaldırdı, sanayi kentlerine milletvekili verdi ve kentlerde yıllık kira değeri en az 10 sterlin olan bir evde oturanlara oy hakkı tanıdı. Seçmen sayısı yaklaşık 400.000-500.000'den 650.000-800.000'e çıktı; bu, İngiltere ve Galler'de yetişkin erkeklerin kabaca beşte biri demekti (rakamlar doğrulanacak). Oy hakkının eşiği, işçi sınıfının neredeyse tamamını dışarıda bırakacak biçimde, bilinçli olarak belirlenmişti.

Kritik an: 1832. İşçi burjuvaziyle yürüdü, burjuvazi oyu aldı.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Genel erkek oy hakkı, gizli oy, yıllık parlamento; ekmek fiyatını belirleyen yasada söz hakkı.	Henüz yoktu; ama işçileri burjuva liderliğindeki "siyasi birliklere" bağlayan orta sınıf radikaller (Attwood gibi), işçiye "önce reform, sonra sizin sıranız" dedi. Londra'daki İşçi Sınıfları Ulusal Birliği ise sınırlı reforma karşı çıktı.	İşçinin kitlesel baskısını Lordları yıldırmak için kullanmak, sonra 10 sterlinlik ev eşiğiyle işçiyi dışarıda bırakmak; ayaklanmaları askerle bastırmak.	Sanayi ve ticaret burjuvazisi: parlamentoda toprak aristokrasisinin yanında kalıcı yer; 1834 Yoksullar Yasası ve 1846'da Tahıl Yasalarının kaldırılması bu yerin ürünüdür.	İşçiler oy hakkından dışlandı. Bu "ihanet", işçileri burjuvaziden bağımsız bir siyasete, Çartizme itti (Bölüm 6).

Robert Owen ve Büyük Ulusal Birleşik Sendikalar Birliği

1832'nin hayal kırıklığından sonra işçilerin bir kısmı parlamento yerine doğrudan ekonomik örgütlenmeye yöneldi. Fabrika sahibi ve kooperatifçi reformcu **Robert Owen**'ın fikirlerinden etkilenen sendikacılar, 1834 başında **Büyük Ulusal Birleşik Sendikalar Birliği**'ni (Grand National Consolidated Trades Union, GNCTU) kurdu. Amaç, bütün işkollarını tek bir büyük birlikte toplamak, genel grevle ve kooperatif üretimle kapitalizmi barışçıl biçimde aşmaktı. Birliğin kısa sürede yüz binlerce üyeye ulaştığı iddia edildi, ama aidat ödeyen üye sayısının çok daha düşük olduğu tahmin ediliyor (doğrulanacak).

İşverenlerin yanıtı hızlı oldu. Derby'de ve başka yerlerde işverenler **lokavt** ilan etti ve işe dönmek isteyen işçilere "Belge" (the Document) denen bir kâğıt imzalattı: işçi, sendikaya üye olmayacağına söz veriyordu. Bu, ileride "sarı sözleşme" (yellow-dog contract) denecek aracın erken biçimidir (Kısım VIII). Birlik, iç tartışmalar, fon yetersizliği ve bu saldırılar karşısında aynı yıl dağıldı. Owen'ın büyük hatası, sınıflar arası uzlaşmayla ve örnek oluşturarak toplumu dönüştürebileceğine inanmasıydı; ama onun sezdiği bir şey doğruydu: **sendikalar yalnızca ücret pazarlığı değil, başka bir toplumun tohumu da olabilir.**

Tolpuddle Şehitleri

1834 Şubatı'nda, Dorset'in küçük Tolpuddle köyünde altı tarım işçisi tutuklandı: George Loveless, kardeşi James Loveless, James Hammett, James Brine, Thomas Standfield ve oğlu John Standfield. Suçları, ücretlerinin düşürülmesine karşı bir araya gelmek için **Tarım İşçileri Dostluk Derneği**'ni kurmak ve üyelerine gizli bir yemin ettirmekti. Sendika kurmak artık yasal olduğu için, savcılık onları 1797 tarihli, aslında donanma isyanlarına karşı çıkarılmış olan "yasadışı yemin" yasasına dayanarak yargıladı. Mart 1834'te Dorchester mahkemesi altı işçiyi yedi yıl sürgüne mahkûm etti. Avustralya'daki ceza kolonilerine gönderildiler.

Görsel: Tolpuddle köyünde, altı tarım işçisinin sendikalarını kurmak için altında toplandığı anlatılan çınar ağacı, "Şehitler Ağacı"; 2009. Simon Palmer, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Karar, ülke çapında bir öfke dalgası yarattı. Nisan 1834'te Londra'da on binlerce kişinin katıldığı bir yürüyüş düzenlendi ve yüz binlerce imzalı dilekçeler parlamentoya sunuldu (sayılar doğrulanacak). Kampanya iki yıl sürdü. 1836'da hükümet altı işçiyi affetmek zorunda kaldı; sonraki yıllarda İngiltere'ye döndüler. Tolpuddle, İngiliz işçi hareketinin ilk büyük **dayanışma kampanyası** zaferidir. Bugün bile her yıl temmuzda köyde sendikaların katıldığı bir şenlik yapılır. Dersi basittir: **tek başına ezilen altı tarım işçisini, örgütlü bir sınıfın dayanışması kurtardı.**

Odak kutusu: Yeni Yoksullar Yasası (1834) ve çalışma evleri.

1834'te, yeni reform parlamentosunun ilk büyük işlerinden biri **Yoksullar Yasası Değişikliği**ydi (Poor Law Amendment Act). O zamana kadar İngiltere'de yoksul yardımı, kiliselerin yerel yönetimleri tarafından veriliyordu. 1795'ten itibaren bazı bölgelerde "Speenhamland sistemi" denen bir uygulamayla, düşük ücretli işçilerin ücreti ekmek fiyatına göre yoksul vergisinden desteklenmişti. İktisatçılar ve sanayi burjuvazisi bu sistemin "tembelliği ödüllendirdiğini" ve ücret piyasasını bozduğunu savunuyordu.

Yeni yasayı hazırlayan kraliyet komisyonunun önde gelen isimleri iktisatçı Nassau Senior ve Jeremy Bentham'ın öğrencisi Edwin Chadwick idi. Yasanın iki ilkesi vardı:

1. **Çalışma evi sınaması:** Çalışabilir durumdaki yoksula evinde yardım verilmeyecek; yardım isteyen, **çalışma evine** (workhouse) girmeyi kabul edecekti. Çalışma evine giren aileler parçalanıyor, erkekler, kadınlar ve çocuklar ayrı koğuşlara konuyordu. Üniforma, sessizlik kuralı, taş kırma ve kemik öğütme gibi ağır ve anlamsız işler, bilinçli olarak yetersiz tutulan yemek.
2. **"Daha az hak edilirlik" (less eligibility) ilkesi:** Yardım alan yoksulun durumu, en düşük ücretli bağımsız işçinin durumundan **daha kötü** olmalıydı. Böylece hiç kimse, en kötü işi, en düşük ücreti bile, çalışma evine tercih etmeyecekti.

Yasanın amacı yoksulluğu azaltmak değil, **yoksulu herhangi bir ücrete razı etmekti.** Çalışma evi, dışarıdaki işçiye bir tehditti: "Bu ücreti kabul etmezsen, gideceğin yer burası." 1845'te Hampshire'daki Andover çalışma evinde, açlıktan kıvranan yoksulların öğütmek için verilen hayvan kemiklerindeki iliği kemirdiği ortaya çıktı ve bir skandala dönüştü. Charles Dickens'ın *Oliver Twist*'i (1837-1839) çalışma evinin dünya edebiyatındaki imgesini yarattı. Kuzey İngiltere'de yasanın uygulanmasına karşı kitlesel bir **Yoksullar Yasası karşıtı hareket** doğdu ve bu hareket, birkaç yıl içinde Çartizmin ana akıntılarından birine dönüştü.

Yeni Yoksullar Yasası, **beş yüz yıllık bir disiplin hattının** bir halkasıdır: 1351 İşçiler Yasası'ndan (Bölüm 1) Tudor serserilik yasalarına (Bölüm 2), çalışma evinden 20. yüzyılın "hak eden ve hak etmeyen yoksul" ayrımına ve bugünün "iş gücü piyasasına aktivasyon" ve Hartz IV düzenlemelerine kadar (Bölüm 69.9). Hepsinin ortak mantığı, **yedek sanayi ordusunu** (işsizleri) çalışan işçinin ücretini bastırmak için bir sopa olarak kullanmaktır. Bu çizgiyi bugünün diliyle Piramidin Kanlı Basamakları: 'Gereksizler Sınıfı'nın Doğuşu yazımızda tartıştık.

Yıl	Olay	Devletin/sermayenin aracı	İşçinin yanıtı
1799-1800	Birleşme Yasaları	Örgütlenme yasağı	Gizli sendikalar, yardımlaşma sandıkları
1811-1816	Ludizm	İdam cezası (1812), ordu, muhbir	Gece baskınları, "ayaklanma yoluyla toplu pazarlık"
1815	Tahıl Yasaları	Toprak rantını ekmek fiyatıyla korumak	Oy hakkı mitingleri
1819	Peterloo, Altı Yasa	Süvari saldırısı, toplantı ve basın yasakları	Radikal basın, Shelley'nin şiiri, kuşaktan kuşağa bellek
1820	Cato Sokağı	Provokatör ajan, idam	Geri çekilme
1824-1825	Birleşme Yasalarının kaldırılması ve yeni yasa	"Tehdit, taciz, engelleme" maddeleri	Grev dalgası
1830	Swing Ayaklanması	İdam, sürgün	Harman makinesi kırma, ücret talebi

Yıl	Olay	Devletin/sermayenin aracı	İşçinin yanıtı
1832	Reform Yasası	10 sterlinlik ev eşiği	Hayal kırıklığı; bağımsız siyasete yöneliş
1834	GNCTU, Tolpuddle, Yeni Yoksullar Yasası	Lokavt, "Belge", yemin yasası, çalışma evi	Dayanışma kampanyası; 1836 affı

Kavram kutusu. - **Sendika (trade union):** İşçilerin, emek güçlerini tek tek değil toplu olarak satmak ve iş koşullarını birlikte savunmak için kurduğu örgüt. İlk biçimleri yasadışıydı (Bölüm 0.4, 0.10). - **Ayaklanma yoluyla toplu pazarlık:** Hobsbawm'ın Ludizm için kullandığı kavram: örgütlenmenin yasak olduğu koşullarda doğrudan eylemle (makine kırma, tehdit mektubu) işverene pazarlık dayatmak. - **Yedek sanayi ordusu:** İşsizler ve yarı işsizlerden oluşan, çalışan işçinin ücretini ve pazarlık gücünü bastırmak için kullanılan kitle (Marx, *Kapital* I, 23. bölüm; Bölüm 0.2). - **"Daha az hak edilirlik":** Sosyal yardımın, en kötü ücretli işten daha kötü koşullara bağlanması ilkesi; yardımı bir cezaya dönüştüren disiplin mantığı.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu dönem, sermayenin cephaneliğinin neredeyse bütünüyle ortaya çıktığı dönemdir: **örgütlenme yasağı** (Birleşme Yasaları), **belirsiz ceza maddeleri** (1825'te "tehdit, taciz, engelleme"), **idam ve sürgün** (1812 yasası, York, Swing, Tolpuddle), **ordu ve gönüllü burjuva milisleri** (Peterloo'daki Yeomanry), **toplantı ve basın yasakları, basına vergi** (Altı Yasa), **muhbir ve provokatör ajan** (Ludistlerin içine sızma, Cato Sokağı), **lokavt ve sendikaya üye olmama sözleşmesi** ("Belge", 1834), **eski yasaları yeni amaçla kullanmak** (1797 yemin yasası), **sosyal yardımın disiplin aracına dönüştürülmesi** (çalışma evi), **oy hakkını mülk eşiğine bağlamak** (1832).

Türkiye'ye bağ. Birleşme Yasalarının Türkiye'deki koşutları uzun süre yürürlükte kaldı. 1936 tarihli İş Kanunu grev ve lokavtı yasakladı; 1938 Cemiyetler Kanunu "sınıf esasına dayanan" dernek kurmayı yasakladı; aynı dönemde Türk Ceza Kanunu'na İtalyan faşist ceza yasasından esinlenerek eklenen 141 ve 142. maddeler, bir sınıfın öteki sınıflar üzerinde egemenliğini amaçlayan örgütlenmeyi ve propagandayı suç saydı. Bu maddeler 1991'e kadar yürürlükte kaldı. Türkiye'de işçilerin grev hakkı ancak 1961 Anayasası ve 1963 yasalarıyla tanındı; o da ağır sınırlarla. 1825'in "tehdit, taciz, engelleme" maddeleri ise bugün grevleri "genel sağlığı ya da milli güvenliği bozucu" gerekçesiyle erteleyen kararnamelerde yaşıyor. Ludizm meselesine gelince: yapay zekâ tartışmasında işçilerin kaygısını "teknoloji korkusu" diye küçümseyen dil, iki yüz yıl önce Ludistlere yöneltilen dilin aynısıdır. Soru makineye karşı olmak ya da olmamak değil, makinenin **kimin elinde** olduğudur. Bu tartışmayı Bilgi Müşterekleri'nde yapay zekânın sınıfsal çözümlemesi üzerine yazımızda ve Kristalleşmiş Emeğin İsyanı yazısında sürdürdük.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Ludistler teknoloji düşmanıydı; ilerlemeye karşı çıkan cahil işçilerdi."* Yanıt: Ludistler, kendi zanaatlarının teknik ayrıntılarını, onları işsiz bırakan makinelerin sahiplerinden çok daha iyi bilen vasıflı işçilerdi. Makinelerin hepsini değil, ücret standartlarını çiğnemek ve kaliteyi düşürmek için kullanılanları kırdılar. Karşı çıktıkları şey teknik ilerleme değil, ilerlemenin bütün kazancının fabrika sahibine, bütün bedelinin işçiye yüklenmesiydi. Bugün yapay zekâ ve otomasyon tartışmasında sorulması gereken soru da aynıdır: verimlilik artışı iş gününün kısalmasına mı, yoksa işten çıkarmaya ve ücret baskısına mı dönüşecek? Bu soruyu teknoloji değil, sınıflar arasındaki güç dengesi yanıtlar.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Makineler, fabrikalar, toprak ve yasa yapma gücü mülk sahiplerinin elinde; işçinin elinde örgütlenme hakkı bile yok. - **Kimin denetiminde?** Sokak ve alan, yargıçların ve süvarilerin denetiminde; basın, pul vergisinin denetiminde. - **Kimin yararına?** Tahıl Yasaları toprak sahiplerinin, Reform Yasası sanayi burjuvazisinin, Yeni Yoksullar Yasası düşük ücretle işçi arayan bütün işverenlerin yararına. - **Kim karar veriyor?** 1832'den sonra toprak aristokrasisi ve sanayi burjuvazisi birlikte; işçi, oy hakkı olmadan, yalnızca sokakta ve fabrikada söz alabiliyor.

Okuma ve izleme önerisi. - E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963), özellikle Ludizmi anlatan "An Army of Redressers" bölümü. - Eric Hobsbawm, "The Machine Breakers", *Past & Present*, sayı 1 (1952); Eric Hobsbawm ve George Rudé, *Captain Swing* (1969). - Percy Bysshe Shelley, *The Masque of Anarchy* (1819). - Charles Dickens, *Oliver Twist* (1837-1839). - Film: *Peterloo* (yön. Mike Leigh, 2018); *Comrades* (yön. Bill Douglas, 1986; Tolpuddle Şehitleri üzerine).

Bölüm 6: Çartizm: İlk Bağımsız İşçi Siyasi Hareketi (1838-1848)

Sahne. 10 Nisan 1848, pazartesi sabahı, Londra'nın güneyinde Kennington Common. Paris'te şubat ayında kral devrilmiş, Viyana ve Berlin'de barikatlar kurulmuş. Londra'da Çartistler, beş milyondan fazla imza topladıklarını açıkladıkları üçüncü büyük dilekçeyi parlamentoya götürmek için toplanıyor. Hükümet paniğe kapılmış durumda: kraliçe kentten Wight Adası'na gönderilmiş, köprüler ve devlet binaları askerle tutulmuş, yaşlı Wellington Dükü kentin savunmasını örgütlemiş, orta sınıflardan on binlerce "özel polis" gönüllü olarak yemin etmiş. Alana ne kadar insanın geldiği tartışmalıdır (tahminler 20.000 ile 150.000 arasında; doğrulanacak). Fotoğrafçı William Kilburn, bu kalabalığın fotoğrafını çekiyor: bir işçi mitinginin bilinen ilk fotoğraflarından biri. Polis, kalabalığın Thames'i geçip parlamentoya yürümesine izin vermiyor. Çartist önder Feargus O'Connor kalabalığı dağılmaya çağırıyor; dilekçe, birkaç arabayla parlamentoya götürülüyor.

Tez. Çartizm, işçi sınıfının burjuvaziden bağımsız ilk kitlesel siyasi hareketidir. Bir kuşak işçi, oy hakkını bir sınıf talebi olarak, kendi örgütü, kendi gazetesi ve kendi eylem biçimleriyle savundu. Hareketin yenilgisi, İngiliz işçi hareketinin yarım yüzyıl sürecek "reformist" dönemini açtı; ama bu dönemin maddi temeli, Çartistlerin yenilgisinden çok, İngiliz sermayesinin dünya tekelinden işçinin bir kesimine akan paydır.

1832'den sonra: kendi yolumuz

1832 Reform Yasası'nın işçiyi dışarıda bırakması, 1834 Yeni Yoksullar Yasası'nın çalışma evleri ve Tolpuddle sürgünleri (Bölüm 5), bir kuşak işçiye aynı dersi verdi: burjuvazi, işçinin desteğini alır, sonra kapıyı kapatır. Artık işçilerin kendi taleplerini, kendi örgütleriyle ileri sürmeleri gerekiyordu.

1836'da Londra'da, marangoz William Lovett ve matbaacı Henry Hetherington gibi zanaatkârların önderliğinde **Londra Emekçi Erkekler Derneği** kuruldu. Dernek, Mayıs 1838'de kısa bir yasa tasarısı yayımladı: **Halkın Şartı** (The People's Charter). Hareket adını bu belgeden aldı.

Şart'ın altı maddesi şunlardı:

Madde	Talep	Ne zaman gerçekleşti?
1	21 yaşını doldurmuş her erkeğe oy hakkı	Büyük ölçüde 1884-1918 (erkekler); kadınlar 1918 ve 1928
2	Gizli oy	1872
3	Milletvekili olmak için mülk şartının kaldırılması	1858
4	Milletvekillerine maaş (işçilerin de meclise girebilmesi için)	1911
5	Nüfusa göre eşit seçim bölgeleri	Kısmen 1885 ve sonrası
6	Her yıl seçim (yıllık parlamento)	Hiç gerçekleşmedi

Tablonun son sütunu ilginçtir: Çartistlerin altı talebinden beşi, hareketin yenilgisinden sonraki yetmiş yıl içinde kabul edildi. Ama her biri, egemen sınıfın o talebi kendi düzenini tehdit etmeyecek biçimde "sindirebildiği" anda ve çoğu zaman başka mücadelelerin baskısıyla geldi. Yıllık parlamento, yani

seçilmişlerin her yıl seçmenin önüne çıkması, halkın temsilciler üzerindeki denetimini en doğrudan sağlayacak madde olduğu için hiç kabul edilmedi.

Dilekçeler, Konvansiyon ve Northern Star

Çartizmin gücü, bir yasa tasarısını kitlesel bir harekete dönüştürmesiydi. Hareketin kalbi, özellikle kuzeyin sanayi kentlerinde, Yoksullar Yasası karşıtı hareketle ve fabrika reformu hareketiyle birleşti. Kasım 1837'de Leeds'te İrlandalı hatip **Feargus O'Connor**'ın **Northern Star** gazetesi yayına başladı. Gazete kısa sürede on binlerce satışa ulaştı (1839'da haftalık yaklaşık 50.000; doğrulanacak); ama asıl okur sayısı çok daha fazlaydı, çünkü meyhanelerde, atölyelerde ve evlerde yüksek sesle okunuyordu. Okuma yazma bilmeyen işçiler de hareketin sesini böyle duyuyordu.

Şubat 1839'da Londra'da Çartist delegelerden oluşan bir **Ulusal Konvansiyon** toplandı. Delegeler, kendilerini bir "halk parlamentosu" olarak görüyordu. Konvansiyon, 1.280.000 imzalı ilk dilekçeyi parlamentoya sundu. Temmuz 1839'da Avam Kamarası, dilekçeyi görüşmeyi büyük bir çoğunlukla reddetti. Konvansiyon, yanıt olarak bir **"kutsal ay"**, yani bir aylık genel grev ilan etmeyi tartıştı; ama hazırlıksızlık ve iç bölünme yüzünden bu karar geri çekildi.

Newport ayaklanması (1839)

Dilekçenin reddedilmesinden sonra hareketin bir kesimi silahlı bir girişime yöneldi. 4 Kasım 1839 gecesi Güney Galler'in maden ve demir işçileri, eski belediye başkanı ve Çartist önder **John Frost**'un önderliğinde Newport kentine yürüdü. Amaçları, tutuklanan Çartistleri kurtarmak ve kimi tarihçilere göre daha geniş bir ayaklanmayı başlatmaktı. Westgate Oteli'nde mevzilenmiş askerler kalabalığa ateş açtı; yaklaşık 20-22 kişi öldü (doğrulanacak). Frost ve iki arkadaşı, İngiltere'de vatana ihanet için verilen son "asılma, iç organları çıkarılma ve dörde bölünme" cezasına çarptırıldı; ceza, kitlesel dilekçe kampanyasından sonra ömür boyu sürgüne çevrildi.

Görsel: Newport'ta 1839 Çartist ayaklanmasını anlatan mozaik duvar resminin bir bölümü; fotoğraf 2009. Hughthomas1, kamu malı, Wikimedia Commons.

1840 yazında Manchester'da **Ulusal Şart Derneği** (National Charter Association) kuruldu. Üyelik kartı, aidat, yerel şubeler ve seçilmiş bir yürütme kurulu olan bu örgüt, birçok tarihçiye göre dünyanın ilk bağımsız işçi siyasi partisidir.

1842: genel grev ve "tıpa ayaklanması"

1842'de ikinci dilekçe, 3.300.000 imzayla sunuldu (doğrulanacak). Bu, İngiltere'nin yetişkin nüfusunun çok büyük bir bölümü demekti. Avam Kamarası yine reddetti. Tartışmada liberal tarihçi ve milletvekili Thomas Babington Macaulay, genel oy hakkının mülkiyetle, dolayısıyla uygarlığın kendisiyle bağdaşmayacağını savundu: oy verme hakkı mülksüzlere verilirse, onlar da mülkü yağmalamaya karar verirdi. İki yüz yıl önce Putney'de Ireton'un söylediği şey (Bölüm 3), şimdi liberal burjuvazinin ağzından tekrarlanıyordu.

Aynı yaz, ekonomik bunalım ve ücret kesintileri, Staffordshire'ın çömlek işçileri ile Lancashire'ın dokuma işçileri arasında bir grev dalgasını tetikledi. Grevciler kasabadan kasabaya yürüyüp fabrikaların buhar kazanlarının tıpalarını çekerek (plug) makineleri durdurdu; bu yüzden olaya "tıpa ayaklanması" (Plug Plot Riots) denir. Grev, Lancashire, Yorkshire, Midlands ve İskoçya'ya yayıldı; yüz binlerce işçiyi kapsadı (tahminler 250.000 ile 500.000 arasında; doğrulanacak). Manchester'daki işçi delegeleri konferansı, grevin Şart kabul edilene kadar sürmesine karar verdi. Bu, tarihte ekonomik bir grevin bilinçli olarak siyasal bir talebe, oy hakkına bağlandığı ilk genel grevlerden biridir.

Ama grev, merkezi bir önderlikten, grev fonlarından ve silahlı savunmadan yoksundu. Hükümet orduyu gönderdi, Preston'da ve başka yerlerde askerler ateş açtı. Yüzlerce grevci ve Çartist tutuklandı, yargılandı, bir kısmı sürgüne gönderildi (doğrulanacak). Açlık, grevcileri eylül sonunda işe

dönmeye zorladı.

Kritik an: Ağustos 1842. Ekonomik grev siyasal talebe bağlanıyor.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ücret kesintilerinin geri alınması ve Şart'ın yasalaşmasına kadar iş bırakma.	Henüz bürokrasi yoktu; ama Çartist önderlik bölündü: O'Connor grevi önce bir işveren provokasyonu olarak gördü, ulusal yürütme kurulu desteği geç ve yarım verdi. Vasıflı zanaatların bir kısmı grevin dışında kaldı.	Ordu ve özel polis, toplu tutuklamalar, özel mahkemeler; bunalımın yarattığı açlığı beklemek. Tahıl Yasası karşıtı liberal sanayiciler, grevi Tahıl Yasalarına karşı kendi kampanyalarına kanalize etmeye çalıştı.	Sanayi burjuvazisi: ücret kesintilerinin önemli bir kısmı kalıcı oldu; dört yıl sonra (1846) Tahıl Yasaları kaldırıldı ve ucuz ekmek, işçiyi siyasal taleplerden uzaklaştırmanın aracı olarak sunuldu.	Grev yenildi, ama İngiliz egemen sınıfı, sanayi işçisinin üretimi durdurma gücünü ilk kez bu ölçekte gördü. 1847 On Saat Yasası'nın arka planında bu korku vardır.

Ahlak gücü ve fiziksel güç

Çartizmin içinde, en başından itibaren, iki eğilim vardı. **"Ahlak gücü"** (moral force) eğilimi, Lovett'in çevresinde toplanan, eğitime, ölçülülüğe, dilekçeye ve orta sınıflarla ittifaka önem veren zanaatkârları temsil ediyordu. **"Fiziksel güç"** (physical force) eğilimi ise, egemen sınıfın yalnızca güç karşısında geri çekileceğini söyleyen, O'Connor'ın ve daha radikal olarak **George Julian Harney** ile **Ernest Jones**'un temsil ettiği kanattı. Bu ayrım, bugünkü anlamıyla "barışçıl" ile "şiddet yanlısı" arasındaki bir ayrım değildi. Asıl soru şuydu: işçi sınıfı, egemen sınıfın ahlaki vicdanına mı seslenecek, yoksa kendi örgütlü gücüne mi dayanacak?

O'Connor, kitleyi coşturan büyük bir hatipti, ama tutarlı bir strateji ortaya koyamadı: bir gün fiziksel gücü över, ertesi gün geri çekilirdi. 1845'te **Çartist Toprak Planı**'nı başlattı: işçilerin küçük paylar ödeyerek satın alacağı topraklarda küçük çiftlik kolonileri kurmak. Bu plan, fabrikadan kaçıp yeniden bağımsız küçük üretici olma özleminin, yani Bölüm 2'de kaybedilen toprağa dönüş özleminin ifadesiydi. Plan, mali ve hukuki sorunlar yüzünden birkaç yıl içinde çöktü. Ders önemlidir: kapitalizmden bireysel olarak geriye, küçük mülkiyete kaçış yoktur; çıkış ileriye, toplumsal mülkiyete doğrudur.

Çartizm yalnızca erkeklerin hareketi de değildi. Kuzey kentlerinde onlarca **kadın Çartist derneği** kuruldu; kadınlar mitinglerde konuştu, boykotlar örgütledi, dilekçe imzaları topladı. Şart kadınlara oy hakkı istemiyordu ve bu, hareketin içinde tartışıldı. İrlandalı işçiler de hareketin önemli bir parçasıydı: O'Connor'ın kendisi İrlandalıydı ve 1845-1849 Büyük Kıtlığı, İngiliz sanayi kentlerine yüz binlerce aç İrlandalı getirdi.

Marx, Engels ve Çartist sol

Engels, 1843'ten itibaren *Northern Star*'a yazılar yazdı. Harney ile yakın dostluk kurdu. 1845'te Londra'da Harney'in önderliğinde, farklı ülkelerden sürgün devrimcileri ve Çartistleri bir araya getiren **Kardeş Demokratlar** (Fraternal Democrats) derneği kuruldu; sloganı "Bütün insanlar kardeştir" idi. Marx ve Engels, 1847'de bu derneğin toplantılarında konuştu. Aynı yıl Londra'da toplanan Komünistler Birliği, *Komünist Manifesto*'yu yazma görevini Marx ve Engels'e verdi. Manifesto'nun ilk İngilizce

çevirisi (Helen Macfarlane'in çevirisi), 1850'de Harney'in *Red Republican* gazetesinde yayımlandı. Manifesto, Çartistleri İngiltere'deki işçi partisi olarak anar ve komünistlerin onlarla birlikte hareket ettiğini belirtir.

Marx ve Engels için Çartizm, işçi sınıfının kendi bağımsız siyasal partisini kurmasının ilk örneğiydi. İngiltere'de genel oy hakkının, işçi sınıfının nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu koşullarda, işçi sınıfının siyasal egemenliği anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Egemen sınıf da aynı şeyi düşünüyordu; Macaulay'ın korkusu bundandı.

Görsel: Kennington Common'daki büyük Çartist mitingi, 10 Nisan 1848; William Edward Kilburn'ün fotoğrafının restore edilmiş hâli. William Edward Kilburn, kamu malı, Wikimedia Commons.

1848: Kennington Common

1848 devrimler yılı, Çartizmin son büyük yükselişine sahne oldu. 10 Nisan'daki Kennington mitingi, sahnede anlattığımız gibi, polis ve ordunun ablukası altında dağıldı. Hükümet on binlerce özel polis yemin ettirdi (sayı genellikle 85.000 civarında verilir, ama tartışmalıdır; doğrulanacak). Bu gönüllülerin arasında, birkaç yıl sonra Fransa'da darbe yapıp kendini imparator ilan edecek Louis Bonaparte da vardı.

Dilekçe parlamentoya ulaştığında, bir meclis komisyonu imzaları saydı ve 5,7 milyon değil, 2 milyona yakın imza olduğunu açıkladı (doğrulanacak). Komisyon, "Kraliçe Victoria" ve "Wellington" gibi sahte imzaları da basına sızdırdı. Hareket alay konusu yapıldı. Yaz boyunca Londra'da ve kuzeyde silahlı ayaklanma hazırlıkları yapıldığı iddiasıyla yüzlerce Çartist tutuklandı; Ernest Jones iki yıl hapse mahkûm edildi. Çartizm bir kitle hareketi olarak 1848'den sonra söndü, ama Jones ve Harney'in çevresinde, giderek sosyalist bir programa yönelen bir sol kanat 1850'lerde yaşamaya devam etti.

On Saat Yasası (1847): ilk ilke zaferi

Çartizmin siyasal olarak yenildiği yıllarda, işçi sınıfı başka bir cephede önemli bir zafer kazandı. Fabrika reformu hareketi, yıllarca süren "Kısa Saat Komiteleri" kampanyası ve Çartist mitinglerin baskısıyla, 1847'de **On Saat Yasası**'nı kabul ettirdi: fabrikalarda kadınların ve 13-18 yaş arasındaki gençlerin iş günü on saatle sınırlandı. Yetişkin erkekler yasanın kapsamında değildi, ama fabrikada kadın ve genç işçiler olmadan üretim yapılamadığı için pratikte iş günü herkes için kısaldı. İşverenler yasayı "vardiya" hileleriyle delmeye çalıştı ve 1850'de yeni bir yasayla iş günü yeniden düzenlenmek zorunda kalındı.

Marx, 1864'te Uluslararası İşçi Birliği'nin (Birinci Enternasyonal) *Kuruluş Bildirisi*'nde On Saat Yasası'nı bir ilkenin zaferi olarak niteledi: ilk kez güpegündüz, burjuvazinin ekonomi politiği işçi sınıfının ekonomi politiği karşısında yenilmişti. Yani "piyasa her şeyi düzenler" ilkesine karşı, **toplumun (işçinin) iş gününe sınır koyma hakkı** kabul edilmişti.

Sonrası: Yeni Model Sendikacılık ve işçi aristokrasisinin doğuşu

1850'lerden itibaren İngiliz işçi hareketinin yüzü değişti. Çartizmin kitlesel ve siyasal hareketinin yerini, vasıflı işçilerin güçlü, zengin, ama dar sendikaları aldı. Bunların örneği, 1851'de kurulan **Birleşik Makine Mühendisleri Derneği**'dir (Amalgamated Society of Engineers, ASE). ASE, yüksek aidatlar toplayan, üyelerine hastalık, işsizlik ve cenaze yardımı veren, merkezi olarak yönetilen, grevden çok pazarlığa önem veren bir sendikaydı. Tarihçiler bu sendikacılığa **"Yeni Model Sendikacılık"** adını verdi. Önderleri, Londra'da bir araya gelen ve sonradan "Cunta" diye anılan birkaç sendika sekreteriydi. Bu sendikalar, vasıfsız işçiyi, kadını, göçmeni dışarıda bırakıyordu; siyasette de liberal partinin kuyruğuna takıldılar.

Bu değişimin **maddi temeli** neydi? Engels, 7 Ekim 1858'de Marx'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: İngiliz proletaryası giderek daha fazla burjuvalaşıyor; öyle ki bütün ulusların en burjuvası olan bu ulus, sonunda burjuvazinin yanında bir burjuva aristokrasisine ve bir burjuva proletaryasına sahip olmayı amaçlıyor gibi görünüyor. Bütün dünyayı sömüren bir ulus için bu, Engels'e göre belli bir ölçüde anlaşılır bir şeydi.

Engels'in işaret ettiği şey, İngiltere'nin 19. yüzyılın ortasındaki **dünya tekeli**ydi: dünyanın atölyesi olarak sanayi tekeli, dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu, dünya ticaretinin ve finansının merkezi. Bu tekelin sağladığı **süper kâr**, yani normal kârın üzerindeki olağanüstü kâr, İngiliz burjuvazisinin işçi sınıfının bir kesimine, özellikle vasıflı işçilere, daha yüksek ücretler ve daha iyi koşullar vermesini mümkün kıldı. Bu kesim, Lenin'in sonradan geliştireceği kavramla **işçi aristokrasisi**dir (*Emperyalizm*, 1916). Engels ve Lenin'e göre bu katman, işçi hareketinin içinde reformizmin, burjuvaziyle uzlaşmanın ve sömürgeciliği sessizce onaylamanın toplumsal tabanıydı.

Bu, kitabın üçüncü tezinin, sosyal demokrasinin ikili karakterinin, ilk maddi kaynağıdır. Aynı işçi hareketi hem gerçek kazanımlar elde edebilir (On Saat Yasası, sendika hakları) hem de kazanımlarının bir kısmını sömürgelerden akan ganimetten aldığı için, burjuvazinin dünya düzenine bağlanabilir. Kısım IV, V ve XII bu sorunu bütün derinliğiyle ele alacak.

Kavram kutusu. - **Bağımsız işçi siyaseti:** İşçi sınıfının, burjuva partilerinin kuyruğuna takılmadan, kendi programı ve kendi örgütüyle siyasete katılması. Çartizm ilk kitlesel örneğidir (Bölüm 0.4). - **Reformizm:** İşçi sınıfının kurtuluşunun, kapitalizmin sınırları içinde, adım adım reformlarla sağlanabileceği düşüncesi ve pratiği. Reform mücadelesinin kendisi değil, reformun kapitalizmi aşma hedefinin yerine geçirilmesidir (Kısım IV). - **İşçi aristokrasisi:** Emperyalist tekelin süper kârından pay alan, daha yüksek ücretli, vasıflı ve ayrıcalıklı işçi katmanı; işçi hareketinde reformizmin ve uzlaşmacılığın maddi temeli (Engels 1858; Lenin 1916; Bölüm 0.2). - **Süper kâr:** Tekel konumu, sömürge ya da ucuz hammadde ve emek sayesinde elde edilen, ortalama kâr oranının üstündeki kâr (Bölüm 0.7).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Dilekçeyi reddetmek ve alaya almak (sahte imzaları basına sızdırmak), **ordu ve özel polis** (orta sınıfın gönüllü milis olarak seferber edilmesi, 1848), **vatana ihanet davaları ve sürgün** (Newport), **toplu tutuklama ve özel mahkeme** (1842), **açlığı beklemek** (grevi yıpratma), **müttefiki satın almak** (Tahıl Yasalarının kaldırılmasıyla ucuz ekmek vaadi), **yasayı delmek** (On Saat Yasası'na karşı vardiya hileleri), **işçiyi bölmek** (vasıflı işçiye ayrıcalık, vasıfsız ve göçmen işçiye dışlanma), **süper kârdan pay vermek** (işçi aristokrasisinin yaratılması).

Türkiye'ye bağ. Çartistler, milyonlarca imzalı dilekçelerle İngiliz parlamentosunu defalarca zorladılar; parlamento da bu dilekçeleri defalarca çöpe attı. **"Dilekçe siyaseti"nin sınırı**, egemen sınıfın dilekçeyi reddetmenin bir bedeli olmadığını bildiği yerde başlar. İmza, ancak arkasında bir örgüt, bir grev, bir sokak gücü olduğunda bir baskı aracıdır. Türkiye'de de kıdem tazminatından emekliliğe, maden güvenliğinden ekolojik alanlara kadar pek çok konuda büyük imza kampanyaları yapıldı; bugün bunlara çevrimiçi imza platformları eklendi. Bir tıkla imza vermek kolaydır, ama Çartistlerin dersi şudur: **imzanın gücü, onu toplayan örgütün gücü kadardır.** 1842'de imzanın yanına grev geldiğinde egemen sınıf ilk kez gerçekten korktu. 1847'de On Saat Yasası geldiğinde, arkasında on yıllık örgütlü bir kampanya vardı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Çartizm başarısız oldu; oy hakkı zaten zamanla, İngiliz demokrasisinin olgunlaşmasıyla geldi."* Yanıt: Çartizm, hedefine kendi döneminde ulaşamadı; ama Şart'ın altı maddesinden beşi, Çartizmin açtığı yolda ve sonraki mücadelelerin baskısıyla yasalaştı. Oy hakkı "zamanla" gelmedi: 1867 Reform Yasası, Londra'daki kitlesel reform mitinglerinden ve Hyde Park'ın parmaklıklarının yıkılmasından sonra; 1884 yasası, yeni sendikal dalgaların öncesinde; 1918 yasası ise, dört yıllık savaştan dönen milyonlarca askerin ve Rus Devrimi'nin gölgesinde geldi. Egemen sınıf oy hakkını her seferinde, tam da Macaulay'ın korktuğu şey olmasın diye, yani oy hakkı mülkü tehdit etmesin diye, sınırlayarak ve geciktirerek verdi. Çartizmin asıl mirası, oy hakkından da öte, işçi sınıfının kendi siyasal örgütüne sahip olması gerektiği dersidir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Fabrikalar ve dünya pazarı İngiliz burjuvazisinin elinde; sömürgelerden akan servet de. - **Kimin denetiminde?** Parlamento, ordu ve polis, toprak aristokrasisi ile sanayi burjuvazisinin ortak denetiminde; işçinin denetiminde yalnızca kendi dernekleri ve gazetesi. - **Kimin yararına?** 1846 sonrası "serbest ticaret" ve ucuz ekmek, öncelikle ihracatçı sanayi burjuvazisinin yararına; süper kârın bir kırıntısı, işçi aristokrasisinin yararına. - **Kim karar veriyor?** Mülk sahiplerinin seçtiği bir parlamento; Çartistler, milyonlarca imzaya rağmen, karar masasına oturtulmadı.

Okuma ve izleme önerisi. - Dorothy Thompson, *The Chartists: Popular Politics in the Industrial Revolution* (1984). - Malcolm Chase, *Chartism: A New History* (2007). - Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845), Çartizm üzerine bölüm. - Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (1848), IV. kısım. - V. I. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916), VIII. bölüm. - Karl Marx, *Uluslararası İşçi Birliği Kuruluş Bildirisi* (1864).

Kuramsal Ara Bölüm K1: İşçi ve Toprak: Kapitalizmin İki Kaynağı Tüketmesi (1750-2026)

Sahne. 5 Aralık 1952, cuma, Londra. Soğuk ve rüzgârsız bir sabah. Kentin üzerine bir sıcaklık terslemesi (inversiyon) çöküyor: sıcak hava katmanı, soğuk havayı yere yakın hapsediyor. Milyonlarca evin kömür sobasından, elektrik santrallerinin ve fabrikaların bacalarından çıkan duman dağılamıyor. Sarı-siyah, kükürt kokulu bir sis, beş gün boyunca kenti kaplıyor. Otobüsler duruyor, çünkü sürücüler önlerini göremiyor; sinemalar kapanıyor, çünkü seyirciler perdeyi göremiyor. Hastaneler nefes alamayan insanlarla doluyor. Ölenlerin çoğu yaşlılar, küçük çocuklar, zaten akciğer hastası olanlar ve kömür dumanının en yoğun olduğu, doğu Londra'nın rutubetli, kalabalık işçi mahallelerinde yaşayanlar. İlk resmî tahminler yaklaşık 4.000 ölümden söz ediyor; sonraki araştırmalar, sisin ardından gelen haftalarla birlikte bu sayıyı 10.000-12.000'e kadar çıkarıyor (aralık; doğrulanacak).

Tez. Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) hatırlattığı gibi, maddi zenginliğin kaynağı yalnızca emek değildir; doğa da, emek kadar, kullanım değerlerinin kaynağıdır. Kapitalizm bu iki kaynağı, emekçinin bedenini ve toprağı, birlikte tüketir. Ekoloji, sınıf tarihine sonradan eklenmiş "yeni" bir konu değil, onun başından beri parçasıdır: kirliliği ve tükenmeyi önce işçi mahalleleri ve işçilerin bedenleri yaşar. İklim politikası sınıf ekseninde kurulmazsa, faturayı yine işçi öder.

Zenginliğin iki kaynağı

1875'te Alman işçi partilerinin birleşme kongresi için hazırlanan Gotha Programı, "emek bütün zenginliğin ve kültürün kaynağıdır" cümlesiyle başlıyordu. Kulağa ne kadar işçi dostu gelse de, Marx bu cümleye sert bir itirazla yanıt verdi: emek bütün zenginliğin kaynağı değildir. Doğa da, en az emek kadar, kullanım değerlerinin kaynağıdır; emeğin kendisi de bir doğa gücünün, insan emek gücünün dışavurumundan başka bir şey değildir. Marx'ın uyarısı iki yönlüydü. Birincisi, doğayı hesaptan düşüren her düşünce, doğanın sınırsız ve bedava olduğunu varsayan burjuva düşüncesine teslim olur. İkincisi, emeğin "her şeyin kaynağı" olduğunu söylemek, ilk bakışta emekçiyi yüceltir, ama gerçekte emeğin, doğanın, yani toprağın ve üretim araçlarının sahibi olan sınıfa bağımlı olduğunu gizler: toprağı olmayan, emeğini ancak toprak sahibinin izniyle kullanabilir.

Genç Marx, 1844 *Elyazmaları*'nda doğayı insanın **"inorganik bedeni"** olarak tanımlamıştı: insan doğayla yaşar, doğa onun bedenidir ve ölmemek için onunla sürekli bir alışveriş içinde olmak zorundadır. Olgun Marx bu alışverişe **metabolizma** adını verdi ve kapitalizmin bu metabolizmada "onarılamaz bir yarık" açtığını gösterdi (Bölüm 2, odak kutusu). Bu ara bölümde yarığın 1750'den bugüne izini süreceğiz. Bu izi süren her durakta aynı soruyu soracağız: **faturayı kim ödedi?**

Manchester'ın havası, suyu ve kolerası

Sanayi devriminin ilk kenti Manchester, aynı zamanda ilk ekolojik felaket kentiydi. Engels, 1845'teki kitabında (Bölüm 4) kentten geçen Irk ve Medlock nehirlerini, kıyılarına yığılan çöp, dışkı ve sanayi atıklarıyla kapkara, köpüklü, pis kokulu akıntılar olarak anlattı. İşçi mahallelerinde yüzlerce kişiye bir tuvalet düşüyordu; lağım suyu sokakların ortasındaki açık kanallardan akıyor, içme suyu çoğu zaman aynı kirli kaynaktan geliyordu. Fabrika bacalarının ve ev ocaklarının kömür dumanı, kentin üzerine kalıcı bir örtü gibi çökmüştü.

1832'de İngiltere'ye ilk kez ulaşan **kolera** salgını, en çok bu mahalleleri vurdu. Aynı yıl Manchester'lı hekim James Phillips Kay, pamuk sanayisinde çalışan işçilerin ahlaki ve fiziksel durumu üzerine bir rapor yayımladı; hastalığın yayıldığı sokakların haritası, işçi mahallelerinin haritasıydı. Kolera 1848-49'da ve 1853-54'te yeniden geldi. Londra'da hekim John Snow, 1854'te Soho'da salgının tek bir su pompasından yayıldığını göstererek, hastalığın kirli suyla bulaştığını kanıtladı.

Egemen sınıfın ne zaman harekete geçtiği öğreticidir. 1858 yazında, Thames Nehri'nin kokusu, parlamento binasının pencerelerinden içeri girecek kadar dayanılmaz hâle geldi; buna **"Büyük Koku"** (Great Stink) denir. Milletvekilleri perdeleri kireçli suyla ıslatarak çalışmaya çalıştı. Onlarca yıldır işçi mahallelerinde insanları öldüren kirlilik, ancak kokusu burjuvazinin kendi meclisine ulaştığında, Londra'nın büyük kanalizasyon sistemine para ayrılmasını sağladı. Ders açıktır: **kirlilik sınıf çizgisini izler; önlem de öyle.**

Görsel: Manchester'ın işçi semti Newton Heath'te 1832'de kurulan ipek fabrikası binası; kentin tuğla ve baca peyzajının ayakta kalan izlerinden biri. Fotoğraf 2009. Whatlep, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Madenlerde grizu ve silikoz

Sanayi devriminin enerjisi kömürdü; kömürün bedelini madenci ödedi. Yer altında birikebilen metan gazı, **grizu**, bir kıvılcımla patlayıp bütün bir ocağı mezara çevirebiliyordu. Kömür tozu patlamaları, göçükler, su baskınları 19. ve 20. yüzyılda Avrupa'nın bütün kömür havzalarında on binlerce madencinin canını aldı. Avrupa tarihinin en büyük maden felaketi, 10 Mart 1906'da Kuzey Fransa'da, Courrières'de yaşandı: bir kömür tozu patlamasında 1.000'den fazla madenci öldü (yaygın olarak 1.099 sayısı verilir; doğrulanacak). Felaketin ardından bölgede büyük bir grev dalgası başladı; madenciler, kurtarma çalışmalarının erken durdurulmasına ve şirketin ocağı kurtarmayı insanları kurtarmaya tercih etmesine öfkeliydi.

Patlamalar görünür ölümlerdi. Görünmeyen ölüm ise akciğerlerdeydi. Kaya ve kömür tozunun yıllar içinde akciğerde birikmesiyle oluşan **silikoz** ve **pnömokonyoz** ("kara akciğer"), madencileri ve taş işçilerini yavaş yavaş boğdu. Bu hastalıkların meslek hastalığı olarak tanınması ve tazminata bağlanması, çoğu Avrupa ülkesinde ancak 20. yüzyılın ilk yarısında, sendikaların uzun mücadeleleriyle mümkün oldu (tarihler ülkeye göre değişiyor; doğrulanacak). İşverenler, hastalığın madencinin "kötü alışkanlıklarından" ya da başka nedenlerden kaynaklandığını savunan hekimlere yıllarca rapor yazdırdı. **Bilginin denetimi**, sermayenin en eski araçlarından biridir.

Kimya sanayisi ve işçi mahalleleri

.9. yüzyılın sonunda Almanya'da doğan büyük kimya sanayisi, boyalardan gübreye, ilaçtan patlayıcıya kadar yeni bir ürünler dünyası yarattı ve yeni bir zehirler dünyası da. Ren kıyısındaki **Leverkusen** (Bayer) ve **Ludwigshafen** (BASF) gibi kimya kentleri, fabrikaların etrafında büyüyen işçi mahalleleriyle birlikte yükseldi. 1921'de Ludwigshafen yakınlarındaki Oppau'da BASF'nin gübre fabrikasında meydana gelen patlama, beş yüzden fazla insanın ölümüne yol açtı (doğrulanacak). Bu şirketler, sonraki on yıllarda IG Farben tekelinde birleşecek ve Nazi rejiminin savaş makinesinin ve toplama kamplarındaki köle emeğinin ortakları olacaktı (Kısım VI-VII).

İtalya'da Venedik lagününün kıyısındaki **Porto Marghera** petrokimya kompleksi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "ekonomik mucize"nin simgelerinden biriydi. Burada vinil klorür üretiminde çalışan işçiler arasında nadir bir karaciğer kanseri ve başka hastalıklar yaygınlaştı. Kompleksin eski bir işçisi olan Gabriele Bortolozzo'nun yıllarca süren belgeleme çalışması ve işçi örgütlerinin mücadelesi, 1990'ların sonunda şirket yöneticilerinin yargılandığı büyük bir davaya yol açtı (dava süreci ve kararlar doğrulanacak). Kimya sanayisinin tarihi, işçilerin kendi bedenleri üzerinden bilgi üretmek zorunda kaldığı bir tarihtir: zehrin varlığını önce hastalanan işçiler, sonra onların sendikaları, en son devletin müfettişleri kabul etti.

1952 Londra dumanı ve 1976 Seveso

Sahnede anlattığımız 1952 Londra dumanı, İngiliz egemen sınıfını ancak binlerce ölümden sonra harekete geçirdi. 1956'da **Temiz Hava Yasası** (Clean Air Act) çıkarıldı: kentlerde "dumansız bölgeler" kuruldu, evlerde kömür yakmak sınırlandı. Yasa gerçek bir ilerlemeydi; ama aynı dönemde kirli üretimin bir kısmı kentin dışına, başka bölgelere ve zamanla başka ülkelere taşınmaya başladı.

10 Temmuz 1976'da, Milano'nun kuzeyindeki Meda'da bulunan ICMESA kimya fabrikasında bir reaktör aşırı ısındı ve güvenlik vanası açıldı. Açığa çıkan bulut, bilinen en zehirli maddelerden biri olan **dioksin** (TCDD) içeriyordu ve rüzgârla komşu **Seveso** kasabasının üzerine çöktü. Fabrika, İsviçreli Hoffmann-La Roche tekelinin bir yan kuruluşuna aitti. Şirketin yetkilileri, zehrin ne olduğunu ve ne kadar tehlikeli olduğunu yerel yetkililere ve halka geç bildirdi; bölgenin boşaltılması ancak günler sonra başladı (süreler doğrulanacak). Binlerce hayvan öldü ya da itlaf edildi; çocuklarda ağır deri hastalıkları (kloroakne) görüldü; bölgenin en çok etkilenen kesimi yıllarca boşaltılmış kaldı. Seveso felaketinden sonra Avrupa Topluluğu, büyük endüstriyel kaza risklerine ilişkin bir yönerge çıkardı (1982; halk arasında **Seveso Yönergesi**). Bir kez daha, düzenleme felaketin ardından geldi.

Ruhr ve Bitterfeld: iki sistemde kirli sanayi

Almanya'nın Ruhr havzası, bir yüzyıl boyunca Avrupa'nın kömür ve çelik kalbiydi. Havanın kirliliği öyle bir düzeydeydi ki, 1961 seçim kampanyasında Sosyal Demokrat aday Willy Brandt'ın en bilinen sloganlarından biri, "Ruhr'un üzerindeki gök yeniden mavi olmalı" oldu. Havanın temizlenmesi, kısmen

filtre ve baca düzenlemeleriyle, ama büyük ölçüde 1960'lardan itibaren kömür ve çelik sanayisinin çöküşüyle, yani yüz binlerce madencinin ve çelik işçisinin işini kaybetmesiyle geldi. Ruhr'un "mavi göğü", işsiz madencilerin, kapanan ocakların ve yıllarca süren bölgesel bunalımın göğüdür (Bölüm 68).

Doğu Almanya'da (DDR) ise Halle-Leipzig-Bitterfeld bölgesindeki "kimya üçgeni", linyite dayalı enerji ve kimya üretimi nedeniyle Avrupa'nın en kirli bölgelerinden biriydi. Bitterfeld'in çevresindeki su ve toprak kirliliği, 1980'lerde DDR'nin kendi içinde de bir muhalefet konusuydu. Bu kirliliğin nedenleri, yani ham petrol ve döviz kısıtları altında linyite zorunlu bağımlılık, SEV içi işbölümü, 1960'lardan sonra planın yerine giderek kâr ve ihracat ölçütlerinin geçmesi ve çevre bilgisinin halktan saklanması, Bölüm 58'de ayrıntılı ele alınacak. Buradaki ölçütümüz açıktır: sosyalizm adına yönetilen bir ekonomide de metabolik yarık derinleşebilir; bunun nedeni "sanayinin doğası" değil, üreticilerin üretim ve bilgi üzerindeki denetimini kaybetmesidir. Planlama, ancak üreticilerin gerçek denetiminde olduğu ölçüde, doğayla metabolizmayı bilinçli olarak düzenleyebilir.

Yıl	Yer	Olay	Önce kim ödedi?	Sonuç
1832	Manchester, Londra	Kolera salgını	İşçi mahalleleri	Uzun gecikmeyle sağlık düzenlemeleri
1858	Londra	"Büyük Koku"	Onlarca yıldır işçi mahalleleri	Parlamento kokuyu duyunca kanalizasyon
1906	Courrières (Fransa)	Maden felaketi, 1.000'i aşkın ölü	Madenciler	Grev dalgası
1921	Oppau (Almanya)	BASF fabrikasında patlama	İşçiler ve komşu köyler	Yüzlerce ölü
1952	Londra	Büyük duman	Yoksul, yaşlı, işçi mahalleleri	1956 Temiz Hava Yasası
1976	Seveso (İtalya)	Dioksin sızıntısı	Kasaba halkı, çocuklar, fabrika işçileri	1982 Seveso Yönergesi
1980'ler	Bitterfeld (DDR)	Kimya ve linyit kirliliği	Bölge işçileri ve halkı	Bölüm 58
2014	Soma (Türkiye)	Maden faciası, 301 ölü	Madenciler	Yargılamalar, taşeron tartışması

Adil geçiş: faturayı kim ödeyecek?

İklim krizi, metabolik yarığın gezegen ölçeğindeki biçimidir. Fosil yakıtların yakılmasından çıkan karbon, atmosferde birikerek bütün gezegenin iklimini değiştiriyor. Kömürden, petrolden ve gazdan çıkış artık bir seçenek değil, bir zorunluluk. Ama bu çıkışın **nasıl** yapılacağı bir sınıf sorusudur.

Sendikaların ortaya koyduğu **adil geçiş** (just transition) kavramı, fosil yakıtlardan çıkışın bedelinin o sektörlerde çalışan işçilere ve onların bölgelerine yüklenmemesi gerektiği ilkesidir: iş güvencesi, yeniden eğitim, erken emeklilik, bölgesel yatırım ve işçilerin sürecin planlanmasına katılması.

İki Avrupa örneği bu kavramın iki farklı okumasını gösteriyor:

- **İspanya, 2018:** Ekim 2018'de İspanya hükümeti, madenci sendikaları (CCOO, UGT, USO) ve kömür şirketleri arasında, kömür madenlerinin kapatılmasına ilişkin bir çerçeve anlaşması imzalandı. Anlaşma, belirli bir yaşın üzerindeki madencilere erken emeklilik, genç madencilere yeniden eğitim ve maden bölgelerine kamu yatırımı öngörüyordu (anlaşmanın mali büyüklüğü yaklaşık 250 milyon avro olarak açıklandı; doğrulanacak). Anlaşma, sendikaların örgütlü gücünün, kapanışın koşullarını belirlemede nasıl rol oynayabileceğini gösterir.

- **Almanya, 2020:** Almanya'nın **Kömürden Çıkış Yasası** (Kohleausstiegsgesetz), kömürle elektrik üretiminin en geç 2038'de sona ermesini öngördü. Yasayla birlikte kömür bölgelerine on milyarlarca avroluk yapısal yardım ve yaşlı işçilere uyum ödemeleri kararlaştırıldı. Ama yasanın öteki yüzü de var: santral işleten enerji tekellerine, santrallerini kapatmaları karşılığında milyarlarca avro tazminat ödenmesi (rakamlar doğrulanacak). Yani kirliliğin kâr getirdiği yıllarda bu kârı alan şirketler, kirliliğin bittiği anda bir kez daha ödendi.

İki örnek şunu gösteriyor: "geçiş" kendi başına adil değildir. Kimin tazminat alacağı, kimin işsiz kalacağı, yeni sanayinin kimin mülkü olacağı, sınıflar arasındaki güç dengesiyle belirlenir. Aynı soru bugün otomotivde soruluyor: elektrikli otomobile geçiş, motor ve şanzıman üreten yüz binlerce işçinin geleceğini belirliyor; otomotiv tekelleri geçişi, işçi sayısını azaltmak ve üretimi daha ucuz emek bölgelerine taşımak için bir fırsat olarak kullanıyor (Bölüm 93.1). Buna karşı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde sendikalar ve sol hareketler, **enerjinin kamulaştırılması** talebini yeniden gündeme getiriyor. Bu talebin tarihsel bir öncülü var: İngiltere 1947'de kömür madenlerini, Fransa 1946'da elektrik ve gaz sektörünü kamulaştırmıştı; ikisi de savaştan güçlü çıkan işçi hareketinin kazanımlarıydı (Kısım IX). Ama tarih bu kamulaştırmaların da kendiliğinden ekolojik ya da işçi dostu olmadığını gösterdi. Belirleyici olan, kamu mülkiyetinin kimin denetiminde olduğudur.

Sınıfsal okuma

Bütün bu duraklardan dört ders çıkıyor:

1. **Kirliliğin coğrafyası sınıf coğrafyasıdır.** Fabrikanın bacası, atık tesisi, maden, otoyol ve termik santral, işçi mahallelerinin yanına kurulur; villa semtlerinin yanına değil. 19. yüzyılın Manchester'ında olduğu gibi bugün de.
2. **İşçinin bedeni ilk ölçüm aletidir.** Silikoz, kanser, zehirlenme, sıcak çarpması; sermayenin tükettiği doğa, önce çalışanın bedeninde görünür. Bilgi Müşterekleri'nde bunu bugünün sıcak hava dalgaları ve iş cinayetleri üzerinden Termometredeki Artı Değer yazısında tartıştık.
3. **Düzenleme felaketten sonra gelir ve mücadeleyle gelir.** Temiz Hava Yasası'ndan Seveso Yönergesi'ne kadar her kural, önce ölenlerin sayılmasını, sonra işçilerin ve halkın örgütlü baskısını gerektirdi.
4. **"İş mi, çevre mi?" ikilemi sermayenin şantajıdır.** Sermaye işçiye "ya bu kirli işi kabul edersin ya da işsiz kalırsın" der; çevrecilere ise işçiyi "ilerlemenin önündeki engel" olarak gösterir. İşçi hareketi bu şantajı ancak **iki kaynağı birlikte savunarak** kırabilir: hem emeğin hem doğanın sermaye tarafından tüketilmesine karşı. Metabolik onarım, kâr için üretimin yerine planlı toplumsal üretimi koymadan mümkün değildir (EK K). Bu yıkımın en uç biçimi, doğayı ve insanlığı birlikte yok edebilecek silahlardır: Atom ve Barbarlık.

> **Kavram kutusu.** - **Metabolik yarık:** Kapitalist üretimin, insan ile doğa arasındaki madde alışverişini koparması; toprağın besinlerinin geri dönmemesinden atmosferdeki karbon birikimine kadar (Bölüm 2; Bölüm 0.15). - **Dışsallaştırma:** Üretimin maliyetlerinin (kirlilik, hastalık, iklim değişikliği) şirketin hesabından çıkarılıp topluma, işçiye ve doğaya yüklenmesi. Sermaye kârı özelleştirir, zararı toplumsallaştırır. - **Adil geçiş:** Fosil yakıtlardan ve kirli sanayiden çıkışın bedelinin işçilere değil, bu sanayiden kâr edenlere ödetilmesi; işçilerin planlamaya katılması ilkesi. - **Doğa: insanın inorganik bedeni:** Marx'ın 1844'te kullandığı ifade; insan doğanın bir parçasıdır ve doğayla sürekli bir alışveriş içinde yaşar (Bölüm 0.1.A).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Dışsallaştırma (kirliliğin maliyetini halka yüklemek), **bilginin gizlenmesi ve satın alınması** (Seveso'da geç bildirim, silikozu inkâr eden hekim raporları), **"iş mi çevre mi" şantajı**, **kirli üretimin yer değiştirmesi** (önce kent dışına, sonra başka ülkelere), **kapanış tazminatları** (kirleten şirketlerin kapanırken yeniden ödenmesi), **yeşil yatırım ve karbon piyasası** (kriz çözümünün yine kâr mantığına bağlanması), **taşeronlaştırma** (maden ve kimya sanayisinde sorumluluğun alt işverenlere dağıtılması).

Türkiye'ye bağ. Metabolik yarığın ve işçi bedeninin tükenmesinin Türkiye'deki adı madenlerdir. 1992'de Zonguldak Kozlu'daki grizu patlamasında 263 madenci öldü. 13 Mayıs 2014'te Manisa Soma'da, özelleştirme ve taşeronlaştırma sonrasında maliyeti düşürmek için güvenlik önlemlerinden kısılan bir ocakta çıkan yangında 301 madenci hayatını kaybetti. Ekim 2022'de Bartın Amasra'daki patlamada 40'ı aşkın madenci öldü (kesin sayı doğrulanacak). Dilovası gibi sanayi bölgelerinde kanser oranları, termik santral bölgelerinde hava kirliliği, maden ve enerji projeleri için yok edilen zeytinlikler ve ormanlar, Manchester'dan Seveso'ya uzanan çizginin bugünkü Türkiye halkalarıdır. Avrupa'nın kendi topraklarında yasakladığı ya da kapattığı kirli üretimin ve atığın bir kısmının Türkiye gibi ülkelere taşınması da, metabolik yarığın uluslararası işbölümüyle nasıl ihraç edildiğini gösterir (Kısım XII, XIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Çevre sorunu herkesi eşit etkiler; işçiler de iş için çevreyi feda etmeye hazırdır, bu yüzden ekoloji bir orta sınıf meselesidir."* Yanıt: Çevre sorunu herkesi eşit etkilemez. Londra'nın 1952 dumanında, Seveso'nun dioksininde, Soma'nın ocağında önce işçiler öldü. Kirliliğin, sıcak hava dalgalarının ve sellerin en çok vurduğu yerler işçi mahalleleridir. İşçilerin kirli işe razı olması doğaya kayıtsızlıktan değil, başka bir geçim olanağının bırakılmamasından kaynaklanır; bu, sermayenin yarattığı bir zorunluluktur. Ekoloji hareketinin bir bölümünün işçiyi dışarıda bırakması ise gerçek bir sorundur, ama çözüm ekolojiyi değil, onu sınıf ekseninde yeniden kurmayı gerektirir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Madenler, santraller, kimya fabrikaları ve bunların atıklarını nereye bırakacağına karar verme gücü, sermayenin elinde. - **Kimin denetiminde?** Kirliliğe dair bilgi, çoğu zaman şirketlerin ve onların hekimlerinin denetiminde; işçinin ve halkın denetimi ancak mücadeleyle genişliyor. - **Kimin yararına?** Doğanın "bedava" kullanımı ve kirliliğin dışsallaştırılması, kârın yararına; kapanışlarda ödenen tazminatlar yine şirketlerin yararına. - **Kim karar veriyor?** Enerji ve sanayi tekelleri ile onların hükümetleri; adil geçişin nasıl olacağına işçiler, ancak örgütlü oldukları ölçüde katılabiliyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi* (1875), birinci kısım. - John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (2000). - Andreas Malm, *Fossil Capital: The Rise of Steam Power and the Roots of Global Warming* (2016). - Kohei Saito, *Karl Marx's Ecosocialism: Capital, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy* (2017). - Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845), "Büyük Kentler" bölümü.

Kısım II bilançosu

1750'de mülksüzleştirilmiş, dağınık bir emekçi kitle vardı. 1850'de İngiltere'de, fabrikada toplanmış, kendi gazetelerini çıkaran, sendikalar kuran, bir kez genel grev yapan ve ilk bağımsız işçi partisini deneyen bir işçi sınıfı var. Ama bu sınıf aynı zamanda yenilmiş, bölünmüş ve bir kesimi burjuvaziyle

uzlaşmaya başlamış bir sınıftır. Aşağıdaki tablo, 1850 civarında İngiliz işçi sınıfının durumunu, dosyanın altı boyutlu formülüyle (Bölüm 0.16) özetliyor. Puanlar, 1 (en zayıf) ile 5 (en güçlü) arasında göreli bir değerlendirmedir.

Boyut	Durum (≈1850)	Puan (1-5)	Gerekçe
Mülkiyet	Üretim araçları tümüyle sermayenin elinde; kooperatif ve Çartist Toprak Planı gibi küçük mülkiyet denemeleri çöktü.	1	Kapitalist mülkiyet, fabrika sistemiyle tamamlandı.
Denetim	Emek sürecinin tamamı sermayenin denetiminde (gerçek boyun eğiş); ama iş günü ilk kez yasayla sınırlandı (1847).	2	On Saat Yasası, "işçi sınıfının ekonomi politiği"nin ilk zaferi; fabrika müfettişliği kuruldu.
Örgüt	Sendikalar yasal, ama çoğunlukla vasıflı işçilerin dar sendikaları; Çartizm kitle hareketi olarak söndü.	2	Ulusal Şart Derneği ilk işçi partisi deneyi oldu; ardından Yeni Model Sendikacılık geldi.
Yapısal güç	Fabrika, maden ve demiryolunda işçiler üretimi durdurma kapasitesine sahip; 1842 genel grevi bunu gösterdi.	3	Yoğunlaşma yapısal gücü artırdı; ama işsizlik ve İrlandalı göçmen emeği piyasa gücünü bastırıyor.
Toplumsal yeniden üretim	Çalışma evleri, düşük yaşam süresi, çocuk ölümleri; ilk sağlık ve fabrika yasaları. Aile ücreti ideali kadını eve iterken, kadınların çoğu düşük ücretli işte kalıyor.	1	Yeni Yoksullar Yasası, yeniden üretimi bir disiplin aracına çevirdi.
Hegemonya	"Serbest ticaret", "kendi kendine yardım" ve liberal ilerleme ideolojisi egemen; ama Çartizm, işçi basını ve Peterloo belleği güçlü bir karşı kültür yarattı.	2	İşçi aristokrasisi burjuva hegemonyasının işçi hareketi içindeki taşıyıcısına dönüşmeye başlıyor.

Kısmın dersi: Bu yüz yılın en önemli sonucu, işçi sınıfının kendi bağımsız örgütüne ihtiyaç duyduğunu öğrenmesidir. 1832 bunu acı yoldan öğretti, Çartizm uygulamaya koydu. Ama 1850 sonrası, yeni bir sorunun da doğduğu andır: sermaye, dünya tekelinden gelen süper kârla, işçi sınıfının bir kesimini satın alabilir. Kazanılan haklar kalıcı değildir; ne Birleşme Yasaları'nın kaldırılması, ne On Saat Yasası, işverenlerin onları delmeye çalışmasını durdurmadı. Bir sonraki kısımda, bu dersleri Kıta Avrupası'nda, Fransız Devrimi'nden 1848'e kadar, burjuvazi ile işçi sınıfının yollarının kanla ayrıldığı bir tarih içinde yeniden göreceğiz.

KISIM III: Burjuva Devrimleri, Restorasyon ve 1848: Sınıfın Ayrışması (1789-1852)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Okulda Fransız Devrimi'ni "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" üçlüsüyle, 1848'i de "Halkların Baharı" diye romantik bir adla öğrendik. Kitaplarda devrimleri avukatlar, gazeteciler, generaller ve krallar yapar. Barikatın arkasında duran marangoz, ipek dokuyan kadın, çamaşırcı, kalfa, hamal ve ekmek kuyruğundaki anne ise ya "kalabalık" diye tek kelimeyle geçilir ya da hiç anılmaz.

Bu kısımda o kalabalığın yüzüne bakacağız. 1789'dan 1852'ye uzanan altmış üç yıl, Avrupa'da iki şeyin aynı anda olduğu dönemdir. Birincisi, burjuvazi feodal düzene karşı devrim yaptı: soyluların ayrıcalıklarını, loncaların tekelini, kilisenin topraklarını, kralın keyfî yetkisini yıktı. Bu gerçek bir ilerlemeydi ve biz onu küçümsemeyiz. İkincisi, aynı burjuvazi, devrimini savaşarak kazanan emekçilere ilk günden sırtını döndü. 1791'de Fransız burjuvazisi işçi birliklerini ve grevi yasakladı. 1830'da Paris işçilerinin barikatlarda kazandığı devrimin tahtını bankacıların kralına verdi. 1848 Haziran'ında da işçilerin talebine topla yanıt verdi.

Bu kısmın başlığındaki "ayrışma" sözcüğü bunu anlatır. 1789'da "Üçüncü Zümre" denen tek bir blok vardı: tüccar, bankacı, avukat, zanaatkâr, kalfa, gündelikçi ve köylü soyluluğa karşı aynı saftaydı. 1848'in Haziran'ında bu blok ikiye bölündü ve iki yarısı birbirine ateş açtı. Marx bu yüzden Haziran çarpışmasını modern toplumu bölen iki sınıf arasındaki ilk büyük savaş olarak adlandırdı (*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, 1850). İşçi sınıfı bu altmış yılda burjuvazinin kuyruğunda yürüyen bir "halk" olmaktan çıktı, kendi bayrağını, kendi örgütünü ve kendi programını aradı. Lyon ipek işçilerinin "Çalışarak yaşamak ya da savaşarak ölmek" yazılı kara bayrağından Komünist Manifesto'nun "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" çağrısına uzanan yol budur.

Bu kısmı okurken üç soruyu elimizden bırakmayacağız. Birincisi: burjuvazinin "özgürlük" dediği şey kimin özgürlüğüydü? İkincisi: devrimi kim yaptı, meyvesini kim topladı? Üçüncüsü: işçi sınıfı kendi başına bir güç olmayı nasıl öğrendi? Kısmın sonunda, kuramsal ara bölümde (K2), bütün bu olayların arkasındaki büyük soruyu soracağız: **Devlet kimin devletidir, nasıl yönetir, ne zaman sopa, ne zaman havuç kullanır?**

Sınıf bileşimi şeması: Fransa, 1789 ve 1848. Aşağıdaki tablo kısım boyunca başvuracağımız haritadır. Rakamlar yaklaşık büyüklükleri gösterir; kesin sayım yoktur.

Katman	1789	1848	Siyasal tutumu nasıl değişti?
Soylular ve yüksek din adamları	Nüfusun %1-2'si (doğrulanacak); toprağın büyük bölümü	Toprak mülkiyetinin bir kısmını korudu; Restorasyon'la geri döndü	1789'da devrimin hedefi; 1815'te iktidara geri dönüş; 1848'de "düzen partisi"nin bir kanadı
Büyük burjuvazi (bankacı, tüccar, armatör, büyük toprak alıcısı)	Üçüncü Zümre'nin önderi	Temmuz Monarşisi'nin (1830-48) egemen fraksiyonu: "mali aristokrasi" (Marx)	Feodalizme karşı devrimci; işçiye karşı ilk günden karşı-devrimci
Sanayi burjuvazisi	Zayıf, dağınık	Büyüyor ama siyasal iktidarda ikinci planda	1848'de cumhuriyeti ister, Haziran'da işçiye karşı Cavaignac'ın arkasında
Küçük burjuvazi (esnaf, dükkâncı, usta, küçük memur)	Paris seksiyonlarının omurgası (*sans-culottes*)	Borç ve vergi altında; iki büyük sınıf arasında salınıyor	1793'te devrimin sol kanadı; 1848'de önce işçiyle, sonra "düzen"le
Kent emekçileri (kalfa, gündelikçi, zanaatkâr işçi, ev işçisi)	Paris'te birkaç yüz bin (doğrulanacak); henüz fabrika proletaryası değil	Paris, Lyon, Rouen, Lille'de fabrika ve atölye proletaryası	Devrimin yumruğu; 1791'den itibaren örgütlenme yasağı altında
Köylülük	Nüfusun dörtte üçünden fazlası (doğrulanacak)	1789'da kazandığı küçük mülkün sahibi, çoğu borçlu	1789'da devrimci; 1848'de vergiye kızıp Louis Bonaparte'a oy veren kitle
Lümpenproletarya (işsiz, kentsel yoksul, suç dünyası)	Dağınık	Gezici Muhafız (*Garde mobile*) ve "10 Aralık Derneği" için devşirilen katman	Paralı karşı-devrim gücü olarak kullanıldı (Marx, *18 Brumaire*)

Bölüm 7: Fransız Devrimi: Sans-culottes, Le Chapelier ve Babeuf

Sahne. Paris, 14 Temmuz 1789 sabahı. Saint-Antoine varoşunun (*faubourg*) marangozları, dökümcüleri, cam işçileri, şarap satıcıları ve kalfaları, önce Invalides'den silah toplar, sonra şehrin doğusundaki eski hapishane kalesine, Bastille'e yürür. Öğleden sonra kale düşer. Tarihçi Georges Rudé, "Bastille fatihleri" diye kayda geçen birkaç yüz kişinin mesleklerini tek tek incelemiştir: büyük çoğunluğu zanaatkâr, usta, kalfa ve küçük esnaftır. Aralarında tek bir bankacı yoktur. Ama birkaç yıl içinde yeni Fransa'nın yasalarını yazanlar bankacıların, tüccarların ve avukatların temsilcileri olacaktır.

Tez. Fransız Devrimi'ni ileri iten güç, Paris'in zanaatkâr ve emekçi kitleleri ile ayaklanan köylülüktü. Devrimi "durduran" şey de burjuvazinin bu kitlelerden duyduğu korkuydu. Aynı devrim feodal ayrıcalıkları kaldırırken işçi birliklerini ve grevi de yasakladı (Le Chapelier, 1791). Burjuva özgürlüğü, mülk sahibinin özgürlüğüydü; mülksüze ise yalnızca "serbest sözleşme" imzalama özgürlüğü kaldı.

Görsel: Bastille'in alınışı, 14 Temmuz 1789; ortada kale komutanı de Launay'nın yakalanışı. Jean-Pierre Houël, kamu malı, Wikimedia Commons.

Üçüncü Zümre tek bir sınıf değildi

Devrimden önceki Fransa üç "zümre"ye (*état*) ayrılmıştı. Birinci Zümre din adamları, İkinci Zümre soylulardı. Geri kalan herkes, yani nüfusun yüzde doksan beşinden fazlası (doğrulanacak), Üçüncü Zümre'ydi. Rahip Sieyès 1789 başında yayımladığı ünlü broşürde "Üçüncü Zümre nedir? Her şey.

Siyasal düzende bugüne kadar ne oldu? Hiçbir şey." diye sordu.

Sieyès'in "her şey" dediği kitle, aslında birbirine çok farklı çıkarlarla bağlı katmanlardan oluşuyordu. En üstte bankacılar, deniz ticaretinden ve köle ticaretinden zenginleşmiş Bordeaux ve Nantes armatörleri, vergi toplayıcıları, avukatlar ve devlete borç vermiş alacaklılar vardı. Devletin iflasın eşiğinde olması, bu alacaklıları da kralı denetim altına almaya itiyordu. Ortada dükkâncılar, ustalar, küçük üreticiler yer alıyordu. En altta kent emekçileri (kalfalar, gündelikçiler, hamallar, çamaşırcılar) ve nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüler vardı.

Bu katmanların ortak düşmanı soyluluk ve mutlak monarşiydi. Ortak talepleri de yoktu. Burjuvazi yasa önünde eşitlik, mülkiyet güvencesi, serbest ticaret ve vergiyi kendi temsilcilerinin onaylaması istiyordu. Köylü toprak istiyordu ve feodal vergilerden (*droits féodaux*), ondalık vergiden, angaryadan kurtulmak istiyordu. Kent emekçisi ucuz ekmek istiyordu. 1789 baharında dört kiloluk bir ekmeğin fiyatı, bir inşaat işçisinin günlük ücretinin yarısını, hatta fazlasını yutuyordu (Rudé'nin hesapları; doğrulanacak). Devrimin itici gücü bu açlıktı.

Köylüler ve "Büyük Korku": devrim kırda da yapıldı

Paris'te Bastille düşerken kırsal Fransa'da başka bir ayaklanma yayılıyordu. Temmuz sonu ve Ağustos başında köylüler şatolara yürüdü, feodal yükümlülüklerin yazılı olduğu senet defterlerini (*terriers*) yaktı. Soyluların köylüleri cezalandırmak için eşkıya tutacağı söylentisiyle yayılan paniğe "Büyük Korku" (*Grande Peur*) denir. Sonuç: 4 Ağustos 1789 gecesi Ulusal Meclis'teki soylular ve burjuvalar feodal ayrıcalıkları "kaldırdıklarını" ilan ettiler.

Burada sınıfsal bir ayrıntı çok önemlidir. Kişisel kulluk ve angarya karşılıksız kaldırıldı. Ama topraktan alınan feodal vergiler (*droits réels*) "mülkiyet" sayıldı ve köylünün bunları **satın alarak** (bedel ödeyerek) ortadan kaldırması şart koşuldu. Yani burjuva meclis, soyluluğun toprağa bağlı gelirini bir mülk gibi korudu. Yoksul köylü bu bedeli ödeyemezdi. Feodal yükümlülükler ancak 17 Temmuz 1793'te, Jakobenler döneminde, köylü baskısı altında karşılıksız olarak kaldırıldı.

İşçi-köylü ittifakı burada kuruldu mu? Kısmen ve geçici olarak. 1789-1793 arasında kırdaki ayaklanma ile Paris'teki ayaklanma birbirini besledi: köylü feodal yükü, kent emekçisi kralı ve soyluluğu devirdi. Ama bu ittifakı önderliğinde tutan burjuvaziydi. Köylü toprağını aldıktan sonra küçük mülk sahibi olarak "düzen"in yanına geçti. 1848'de bu köylülüğün torunları Paris işçisine karşı oy verecektir (Bölüm 10).

Le Chapelier Yasası: özgürlüğün ilk istisnası işçidir

Devrim loncaları kaldırdı. Loncalar (*corporations*), ustaların bir mesleğe girişi denetlediği, fiyatı ve kaliteyi belirlediği, kalfayı ustaya bağlayan feodal kurumlardı. Burjuvazi için loncalar, serbest rekabetin ve serbest işgücü piyasasının önündeki engeldi. Mart 1791'de Allarde Kararnamesi'yle lonca düzeni kaldırıldı: artık herkes, vergisini ödediği sürece, istediği mesleği yapabilecekti.

Ama loncaların kalkmasıyla birlikte kalfaların kendi aralarında kurduğu dayanışma birlikleri (*compagnonnages*) ve ücret talepleri de öne çıktı. 1791 baharında Paris'te marangoz kalfaları, dülgerler ve başka meslekler daha yüksek ücret için birleşip iş bıraktı. Meclisin yanıtı çok hızlı geldi. Rennes milletvekili Isaac Le Chapelier'nin önerisiyle 14 Haziran 1791'de çıkarılan yasa şunu söylüyordu: aynı meslekten yurttaşların "sözde ortak çıkarları" için birlik kurması, toplantı yapması,

ücret ya da fiyat konusunda ortak karar alması yasaktır. Yasa, ücretin işveren ile işçi arasında "serbest ve bireysel" sözleşmeyle belirlenmesi gerektiğini ilan ediyordu. Grev ve işçi birliği suç sayıldı.

Bu yasa, mecliste neredeyse hiç itiraz görmeden geçti. Robespierre bile karşı çıkmadı. Le Chapelier Yasası'nın işçi birliklerini yasaklayan hükümleri 1864'te grevin suç olmaktan çıkarılmasına kadar, sendikaları tamamen tanımayan çerçevesi ise 1884'e kadar yürürlükte kaldı (Bölüm 11-13 ve K2.B).

Marx bu yasayı *Kapital*'in birinci cildinde, ilkel birikimi anlattığı 24. bölümde, İngiltere'deki Birleşme Yasaları ile birlikte anar: burjuvazi devrimin ilk fırtınalarında işçilerin yeni kazandığı birlik kurma hakkını geri aldı. Sınıfsal anlamı açıktır. Feodal lonca, ustanın kalfa üzerindeki ayrıcalığıydı. Burjuva devrimi bu ayrıcalığı kaldırdı ama yerine eşitler arası bir düzen değil, **mülk sahibi ile mülksüz arasında "serbest sözleşme"** koydu. Bir yanda fabrikası, sermayesi, bekleyebilecek parası olan işveren; öbür yanda yarın ekmek alamazsa aç kalacak işçi. Bu ikisi "eşit" ilan edildi ve işçinin tek gücü olan **birlik** yasaklandı. Böylece biçimsel eşitlik, gerçek eşitsizliğin hukuki kılıfı oldu.

Le Chapelier Yasası'ndan bir ay sonra, 17 Temmuz 1791'de, Paris'te Champ-de-Mars'ta kralın tahttan indirilmesini isteyen bir dilekçe için toplanan kalabalığa Lafayette komutasındaki Ulusal Muhafız ateş açtı. Ölü sayısı kaynaklara göre birkaç düzineden elliye kadar değişir (doğrulanacak). Ulusal Muhafız, büyük ölçüde vergi ödeyen, mülk sahibi yurttaşlardan oluşan silahlı bir güçtü. Aynı yaz hem yasa hem tüfek, emekçi kitlelere sınırı çizdi.

Aynı yılın anayasası (Eylül 1791) yurttaşları ikiye ayırdı: belirli bir vergi ödeyen "aktif yurttaşlar" oy verebilir, ödemeyen "pasif yurttaşlar" veremezdi. Yani 1647'de Putney'de Ireton'ın söylediği "mülkü olmayana oy yok" ilkesi (Bölüm 3), yüz kırk yıl sonra Paris'te yasaya yazıldı.

Kritik an: Haziran 1791, Le Chapelier Yasası.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Paris kalfaları ücret artışı ve kendi birliklerini kurma hakkı istedi.	Henüz ne sosyal demokrasi ne sendika bürokrasisi vardı. Kalfaları temsil eden bir siyasal güç yoktu; Jakobenler bile yasaya karşı çıkmadı.	Birlik, toplantı ve ortak ücret talebini yasaklayan yasa; "serbest bireysel sözleşme" ilkesi; Ulusal Muhafız'ın Champ-de-Mars ateşi.	Ticaret ve imalat burjuvazisi, hem feodal loncalardan hem işçi birliğinden kurtulmuş serbest bir işgücü piyasası kazandı.	İşçi örgütlenmesi Fransa'da 73 yıl boyunca suç sayıldı. İşçiler gizli dernekler, yardımlaşma sandıkları ve kalfa birlikleri içinde yasadışı örgütlenmeyi öğrendi.

Sans-culottes ve seksiyonlar: devrimin sokaktaki iktidarı

Sans-culottes "külotsuzlar" demektir. Soylular ve zengin burjuvalar dizde biten ipek pantolon (*culotte*) giyerdi. Paris'in emekçileri, esnafı ve zanaatkârları ise uzun, kaba pamuk pantolon. Ad bir alay olarak doğdu, bir onur adı oldu.

Sans-culottes'lar bir sınıf değil, bir sınıflar ittifakıydı. İçinde ustalar, dükkân sahipleri, kalfalar, gündelikçiler, su taşıyıcıları, kadın satıcılar vardı. Onları birleştiren, mülkün aşırı birikmesine ve istifçiliğe öfke, ucuz ekmek talebi ve doğrudan demokrasi özlemiydi. Paris 48 seksiyona (mahalle meclisine) bölünmüştü. 1792-93'te bu seksiyon meclisleri neredeyse her gece toplanıyor, silahlı

taburlarını denetliyor, ekmek dağıtımını izliyor, Konvansiyon'a (meclise) dilekçe ve heyet gönderiyordu. Bu, bir tür **alttan iktidar organıydı**: meclisin yanında, bazen karşısında duran, silahlı ve örgütlü bir halk demokrasisi.

Sans-culottes'lar devrimin bütün büyük dönemeçlerinde belirleyici oldu: Ekim 1789'da ekmek için Versay'a yürüyen Paris'li kadınlar kralı Paris'e getirdi; 10 Ağustos 1792'de Tuileries Sarayı'nın basılmasıyla monarşi yıkıldı; 31 Mayıs-2 Haziran 1793'te seksiyonların baskısıyla Girondinler (ticaret burjuvazisinin ılımlı kanadı) meclisten atıldı ve Jakobenler iktidara geldi.

Devrimde kadın emekçilerin yeri de burada ayrıca yazılmalıdır. Ekmek ayaklanmalarının önünde çoğu zaman kadınlar vardı; çünkü evin yeniden üretimini, yani karnı doyurmayı onlar üstleniyordu. Olympe de Gouges 1791'de *Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi*'ni yazdı ve 1793'te giyotine gönderildi. Devrimci Cumhuriyetçi Kadın Yurttaşlar Derneği gibi kadın kulüpleri Ekim 1793'te Jakoben Konvansiyon tarafından kapatıldı. Burjuva devrimi, kadını da "pasif yurttaş" konumunda tuttu.

Enragés: "Özgürlük, bir sınıf ötekini aç bıraktığında boş bir hayaldir"

1793'te sans-culottes'ların en sol kanadında, "Öfkeliler" (*Enragés*) denen küçük bir grup belirdi. En tanınmış sözcüsü eski bir rahip olan Jacques Roux'ydu. Roux, 25 Haziran 1793'te Konvansiyon'da okuduğu ve *Öfkelilerin Manifestosu* diye bilinen metinde, özgürlüğün, bir insan sınıfı ötekini cezasız biçimde aç bırakabildiği sürece boş bir hayal olduğunu söyledi. Eşitliğin de zenginin tekel yoluyla yoksul üzerinde ölüm kalım hakkı kullandığı sürece boş bir hayal olduğunu ekledi. Talebi somuttu: istifçilere ölüm cezası, temel gıdalara azami fiyat, spekülasyonun yasaklanması.

Roux'nun sözünün önemi şudur: burjuva devriminin kendi dilinin ("özgürlük", "eşitlik") içinden, o dilin sınırı ilk kez açıkça gösterildi. Yasa önünde eşitlik ile ekmek karşısında eşitlik aynı şey değildi. Robespierre ve Jakobenler Enragés'yi tehlikeli buldu. Roux tutuklandı ve 1794 başında cezaevinde kendini öldürdü. Ama talepleri kısmen kabul edilmek zorunda kalındı.

Jakoben diktatörlüğü ve azami fiyat: devrimin en ileri noktası ve sınırı

1793-94'te Fransa dışarıdan bütün Avrupa monarşilerinin ordularıyla, içeriden kralcı ayaklanmalarla (Vendée) kuşatılmıştı. Robespierre, Saint-Just ve Kamu Selameti Komitesi'nin önderliğindeki Jakoben iktidarı, bu kuşatmaya karşı devrimi kurtarmak için sans-culottes'ların desteğine muhtaçtı. Bu yüzden onların taleplerinin bir kısmını kabul etti: feodal yükümlülükler karşılıksız kaldırıldı; 29 Eylül 1793'te **Genel Azami Fiyat Yasası** (*maximum général*) ile temel mallara tavan fiyat kondu; zorunlu askerlik (*levée en masse*) ve devlet eliyle savaş ekonomisi kuruldu; 4 Şubat 1794'te, Saint-Domingue'deki (Haiti) köle ayaklanmasının zorlamasıyla, sömürgelerde kölelik kaldırıldı.

Ama bu yasanın öbür yüzü genç okurlarımızın bilmediği bir ayrıntıdır: Azami fiyat yasası yalnızca ekmeğe ve mallara değil, **ücretlere de tavan** koyuyordu. Paris'te ücret tavanı 1794 yazında sert biçimde uygulanmaya başlandı ve işçilerin ücretleri düştü. 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794) Robespierre tutuklanıp ertesi gün giyotine götürülürken, Paris işçilerinin bir kısmının "Kahrolsun azami fiyat!" diye bağırdığı aktarılır (aktarım; Soboul ve Rudé). Seksiyonlar Robespierre'i kurtarmak için ayağa kalkmadı.

Buradan çıkan ders sınıfsaldır: Jakobenler burjuvazinin en devrimci kanadıydı; küçük mülkiyete dayalı bir "erdem cumhuriyeti" düşlüyorlardı. Sans-culottes'lara dayanmak zorundaydılar ama emekçilerin **kendi bağımsız sınıf çıkarını** temsil etmiyorlardı. Seksiyonların bağımsızlığını kırdılar, Enragés'yi

ezdiler, ücrete tavan koydular. Böylece kendilerini iktidarda tutan toplumsal gücü kendi elleriyle zayıflattılar. Thermidor geldiğinde onları savunacak örgütlü bir halk kalmamıştı.

Thermidor: mülk sahiplerinin cumhuriyeti

Thermidor'la iktidara gelenler, devrimden zenginleşmiş yeni burjuvaziydi: kilise ve göçmen soylu mallarını ucuza toplayanlar, ordu tedarikçileri, spekülatörler. Azami fiyat Aralık 1794'te kaldırıldı. Kış kıtlığı ve enflasyon Paris'i aç bıraktı. Nisan ve Mayıs 1795'te (Germinal ve Prairial ayaklanmaları) sans-culottes'lar "Ekmek ve 1793 Anayasası!" sloganıyla son kez meclise yürüdü. Ordu varoşları kuşattı, Saint-Antoine silahsızlandırıldı, önderler idam edildi. Bu, sans-culottes hareketinin bir güç olarak sonuydu.

1795 Anayasası vergi ödeme koşulunu geri getirdi. Anayasayı savunan konuşmalardan birinde Boissy d'Anglas, ülkenin "en iyiler", yani mülk sahipleri tarafından yönetilmesi gerektiğini söyledi (dolaylı aktarım). Thermidor burjuvazisinin programı bu cümledeydi.

Babeuf ve Eşitler Komplosu: ilk komünist siyasi girişim

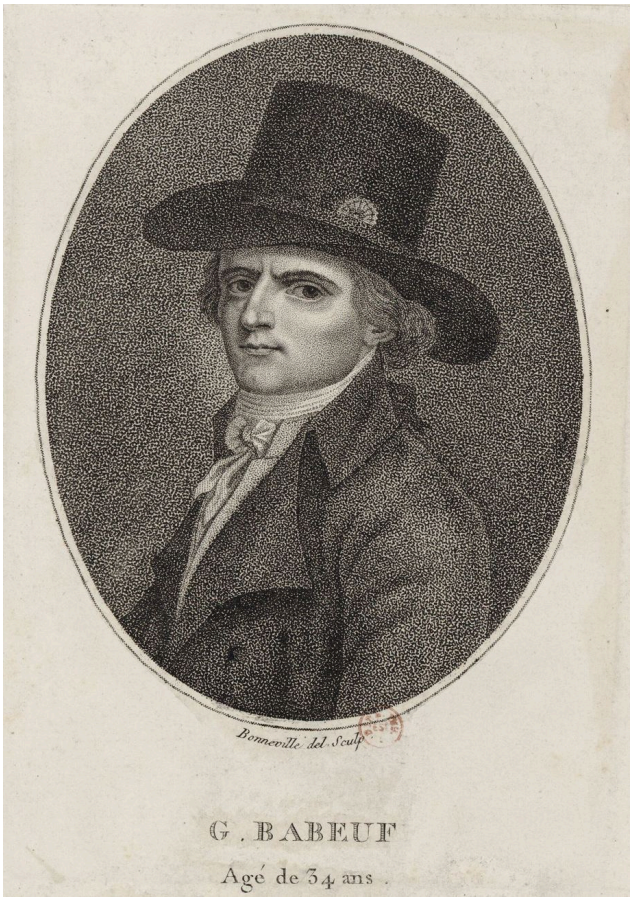

Görsel: François-Noël "Gracchus" Babeuf'ün portresi, 1794 dolayı. François Bonneville, kamu malı, Wikimedia Commons.

Thermidor sonrasının karanlığında, Picardie'li eski bir kadastro memuru ve gazeteci olan François-Noël Babeuf, kendine Roma'nın toprak reformcuları Gracchus kardeşlerden esinlenerek "Gracchus" adını verdi. Babeuf'e göre devrim yarım kalmıştı, çünkü siyasal eşitlik ilan edilmiş ama mülkiyet eşitsizliği yerinde bırakılmıştı. Yanıtı radikaldi: toprağın ve üretimin ortak mülkiyeti, herkesin çalışması ve ürünün eşit bölüşümü.

1796'da Babeuf, Filippo Buonarroti, Sylvain Maréchal ve arkadaşları "Eşitler Komplosu"nu (*Conjuration des Égaux*) örgütlediler. Maréchal'in kaleme aldığı *Eşitler Manifestosu*, Fransız Devrimi'nin "çok daha büyük, çok daha görkemli, sonuncu olacak başka bir devrimin habercisi" olduğunu ilan ediyordu (dolaylı aktarım). Komplonun planı, gizli bir merkez yönetiminde, ordu ve varoşlarda örgütlenmiş bir ayaklanmayla Direktuvar'ı devirmek ve geçici bir devrimci diktatörlük kurmaktı. Bir ihbarcı planı ele verdi. Babeuf Mayıs 1796'da tutuklandı, Vendôme'da yargılandı ve 27 Mayıs 1797'de idam edildi.

Babeuf'ün girişimi neden önemlidir? Üç nedenle. Birincisi, burjuva devriminin **içinden** onu aşan bir hedef, yani özel mülkiyetin kaldırılması, ilk kez örgütlü bir siyasi programa dönüştü. İkincisi, "devrimci diktatörlük" ve gizli örgüt fikri Buonarroti aracılığıyla 19. yüzyıl devrimcilerine aktarıldı. Buonarroti'nin 1828'de Brüksel'de yayımladığı *Babeuf'ün Eşitlik İçin Komplosu* kitabı, Blanqui kuşağının el kitabı oldu (Bölüm 9). Üçüncüsü, bu girişimin zayıflığı da ders vericidir: Babeuf'ün komünizmi, henüz fabrika proletaryasının doğmadığı bir toplumda, sanayinin değil bölüşümün eşitliği üzerine kurulu bir "tüketim komünizmi"ydi ve kitlelerin değil küçük bir komplocu çekirdeğin eylemine dayanıyordu. Marx ve Engels Manifesto'da Babeuf'ü bu yüzden hem saygıyla hem eleştiriyle anarlar: proletaryanın ilk bağımsız hareketleri, onun henüz gelişmediği koşullarda doğdu ve ister istemez başarısız oldu.

Napolyon: burjuva düzeninin sezarist tahkimi

18 Brumaire (9 Kasım 1799) darbesiyle iktidara gelen Napolyon Bonapart, devrimin burjuva kazanımlarını koruyup emekçi kitlelerin siyasal katılımını tamamen kapatan bir düzen kurdu. Burjuvazi, sokağın ve seksiyonların tehdidinden kurtulmak için yönetimi bir generale bıraktı. Bu biçime, Marx'ın sonradan yeğen Louis Bonaparte üzerinden çözümleyeceği adla **Bonapartizm** ya da **sezarizm** diyoruz (Bölüm 10).

Napolyon'un iki hukuki yapıtı, işçinin yeni düzendeki yerini açıkça gösterir:

- **Medeni Kanun** (*Code civil*, 1804): Mülkiyeti "en mutlak biçimde yararlanma ve tasarruf hakkı" olarak tanımladı (md. 544). Kadını kocanın vesayeti altına aldı. Ve 1781. maddesiyle, ücret anlaşmazlıklarında **işverenin beyanının esas alınacağını** hükme bağladı: işçi ile patron ücret konusunda anlaşamazsa, patronun sözü geçerliydi. Bu madde ancak 1868'de kaldırıldı.
- **İşçi karnesi** (*livret ouvrier*, 1803): Her işçi, çalıştığı işverenlerin kaydının tutulduğu bir karne taşımak zorundaydı. İşveren karneyi elinde tutabiliyor, işçi borcunu ödemeden ya da işveren onay vermeden başka işe geçemiyordu. Karnesiz işçi serseri sayılıp tutuklanabilirdi. Karne, feodal kulluğun yerine konmuş **ücretli emeğin polis denetimiydi.** 1810 Ceza Kanunu da (md. 414-416) işçi birliğini cezai suç olarak tanımladı.

Napolyon'un Avrupa'ya taşıdığı "burjuva düzeni", feodal ayrıcalıkları kaldıran yasalarla birlikte bu işçi disiplini yasalarını da taşıdı. Aynı sırada 1802'de Guadeloupe ve Fransız sömürgelerinde köleliği yeniden kurdu, Haiti'ye ordu gönderdi. Haitili köleler bu orduyu yendi ve 1804'te bağımsızlıklarını ilan etti. Avrupa işçi sınıfının tarihi, Atlantik'in öbür yakasında zincirlerini kıranların tarihinden ayrı yazılamaz.

Kavram kutusu. - **Burjuva özgürlük:** Feodal bağımlılıklardan kurtuluş ve mülkiyet güvencesi. İşçi için iki anlamda "özgür"lük getirir: kişisel olarak kimseye bağlı değildir, ama üretim araçlarından da "özgürdür", yani yoksundur. Bu yüzden emek gücünü satmak zorundadır (Bölüm 0.2). - **Biçimsel eşitlik:** Yasa önünde herkesin eşit sayılması. Mülk sahibi ile mülksüz yasa önünde eşit ilan edildiğinde, aradaki gerçek güç eşitsizliği görünmez olur ve "serbest sözleşme" güçlünün diktası hâline gelir. - **Bonapartizm:** Burjuvazinin, emekçilerin tehdidi karşısında siyasal iktidarı kendi temsilcilerinden alıp görünüşte sınıfların üstünde duran bir kişiye, orduya ve bürokrasiye bıraktığı devlet biçimi. Toplumsal egemenliğini korumak için siyasal iktidardan vazgeçer (Bölüm 10, K6). - **Sans-culottes:** Paris'in zanaatkâr, esnaf ve emekçilerinden oluşan devrimci halk ittifakı; henüz proletarya değil, onun öncülü.

Fransız Devrimi'nin iki yüzü

Devrimin feodalizme karşı yüzü	Devrimin emekçilere karşı yüzü
4 Ağustos 1789: kişisel kulluk ve ayrıcalıklar kaldırıldı	Topraktan alınan feodal vergiler "mülk" sayıldı, bedelle kaldırılacaktı (1793'e kadar)
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (26 Ağustos 1789)	Aktif/pasif yurttaş ayrımı (1791); vergi ödemeyene oy yok
Allarde Kararnamesi (Mart 1791): loncalar kaldırıldı	Le Chapelier (Haziran 1791): işçi birliği ve grev yasak
Kilise mallarının ulusallaştırılması ve satışı	Bu malları büyük ölçüde burjuvazi ve varlıklı köylü satın aldı
Jakoben dönemi: feodal yükler karşılıksız kaldırıldı (1793), sömürgelerde kölelik kaldırıldı (1794)	Azami fiyat yasası ücretlere de tavan koydu; Enragés ezildi; kadın kulüpleri kapatıldı (1793)
Medeni Kanun: yasa önünde eşitlik, laik evlilik	Medeni Kanun md. 1781: ücrette patronun sözü esas; kadın kocanın vesayetinde
Feodal Avrupa'ya karşı devrimci savaşlar	İşçi karnesi (1803), Ceza Kanunu md. 414-416 (1810); sömürgelerde köleliğin yeniden kurulması (1802)

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1789-1815). Lonca yasağının hemen ardından işçi birliği yasağı (Le Chapelier); oy hakkının mülke bağlanması; mülk sahiplerinden oluşan silahlı yurttaş gücü (Ulusal Muhafız); ücret tavanı; ekmek fiyatının serbest bırakılması ve açlık; işçi karnesi ve polis denetimi; mahkemede patronun sözünün esas alınması; ordunun varoşlara sokulması (Prairial 1795); komplocuların idamı; generale iktidar devri (Bonapartizm).

Türkiye'ye bağ. Fransız Devrimi'nin fikirleri Osmanlı'ya ilk önce Fransız elçiliği ve askerî danışmanlar aracılığıyla, sonra 19. yüzyılda Tanzimat aydınları üzerinden girdi. Ama Osmanlı'daki "Fransız etkisi" hep yukarıdan, devlet reformu olarak okundu; devrimin sokaktaki yüzü, yani Saint-Antoine'ın marangozları ve Le Chapelier'ye karşı direnen kalfalar, bizim okul kitaplarımıza hiç girmedi. Türkiye'de de grev hakkı uzun süre yasaktı: 1936 İş Kanunu grevi ve lokavtı yasakladı; grev hakkı ancak 1961 Anayasası ve 1963 yasalarıyla tanındı. "Serbest sözleşme" adı altında örgütlenmenin önünün kesilmesi, bugün de sendikasızlaştırma ve bireysel sözleşme dayatmasında yaşamaktadır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Fransız Devrimi özgürlük, eşitlik ve kardeşliği bütün insanlığa getirdi."* Getirdiği özgürlük gerçekti ama sınıflıydı. Aynı meclis loncaları kaldırdığı yıl işçi birliğini yasakladı; oy hakkını vergiye bağladı; kadın kulüplerini kapattı; Napolyon köleliği geri getirdi. Devrimin evrensel ilkeleri emekçilerin kendi mücadeleleriyle ileri itildi: feodal yüklerin karşılıksız kaldırılması köylü ayaklanmasının, köleliğin kaldırılması Haitili kölelerin, azami fiyat sans-culottes'ların zorlamasının ürünüydü. Burjuvazi ilkeyi ilan etti; emekçiler onu gerçek kılmak için savaştı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Toprak soyluluk ve kiliseden alındı, burjuvaziye ve varlıklı köylüye geçti. Atölye ve sermaye burjuvazinin elinde kaldı. - **Kimin denetiminde?** Siyasal denetim 1792-94'te kısa bir süre seksiyonlarla paylaşıldı; Thermidor'dan sonra mülk sahipleri meclisinin, 1799'dan sonra generalin ve bürokrasinin denetimine geçti. - **Kimin yararına?** Feodal yüklerin kalkması köylünün, serbest piyasa ve mülkiyet güvencesi burjuvazinin yararınaydı. Kent emekçisi siyasal hak ve örgütlenme hakkı kazanamadan savaştı. - **Kim karar veriyor?** Vergi ödeyen "aktif yurttaşlar", sonra Napolyon'un Danıştay'ı ve valileri. İşçi karnesiyle işçinin kendi işini değiştirme kararı bile patronun onayına bağlandı. - **Zaman kimin?** Devrim takvimi dinlenme gününü haftada bir yerine on günde bire indirdi (*décadi*). Emekçiler kilisenin pazar gününü kaybetti, karşılığında daha az dinlenme kazandı.

Okuma ve izleme önerisi. Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789-1848* (Türkçesi var). Albert Soboul, *Les Sans-culottes parisiens en l'an II* (1958; sans-culottes'ların klasik incelemesi). Georges Rudé, *The Crowd in the French Revolution* (1959). Karl Marx, *Kapital* I, 24. bölüm ("Sözde İlkel Birikim"). Jean Renoir'ın filmi *La Marseillaise* (1938): devrimi Marsilyalı gönüllülerin, sıradan insanların gözünden anlatır.

Bölüm 8: Restorasyon ve Kutsal İttifak: Karşı-Devrimin Avrupası (1815–1830)

Sahne. Viyana, 9 Haziran 1815. Napolyon'un Waterloo'da son kez yenilmesine dokuz gün kala, Avrupa'nın büyük güçlerinin temsilcileri Viyana Kongresi'nin Son Senedi'ni imzalar. Kongreye Avusturya dışişleri bakanı Prens Metternich ev sahipliği yapmıştır. Aylar boyunca balolar, av partileri ve gizli pazarlıklar arasında Avrupa'nın sınırları yeniden çizilmiş; Polonya, Saksonya, İtalya ve Alman toprakları hanedanlar arasında paylaşılmıştır. Belgenin hiçbir yerinde "işçi" sözcüğü geçmez. Ama belgenin bütün amacı, 1789'da sokağa dökülen o kalabalığın bir daha sokağa dökülmemesidir.

Tez. Viyana Kongresi yalnızca kralların değil, bütün mülk sahiplerinin devrim korkusunun örgütlenmesidir. Restorasyon sanayi kapitalizmini durdurmadı; ne durdurabilirdi ne de gerçekten istedi. Yaptığı şey, devrim korkusunu kurumlaştırmaktı: sansür, siyasi polis, dernek yasağı, uluslararası müdahale. 1830 Temmuz Devrimi ise bu düzeni yıktı ama işçilerin barikatlarda kazandığı zaferin tahtı bankacıların krallığına gitti.

Viyana düzeni: karşı-devrimin enternasyonali

Napolyon'un yenilmesinden sonra Avrupa'nın muzaffer monarşileri (Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere) iki şey istedi: Fransa'yı bir daha Avrupa'yı altüst edemeyecek biçimde kuşatmak ve devrimci fikirlerin yayılmasını durdurmak. Fransa'da Bourbon hanedanı, idam edilen XVI. Louis'nin kardeşi XVIII. Louis'yle tahta geri getirildi. İspanya'da, İtalya'da, Alman devletlerinde eski hanedanlar ve eski ayrıcalıklar geri döndü. Buna **Restorasyon** diyoruz: eskinin yeniden kurulması.

Eylül 1815'te Rusya Çarı I. Aleksandr'ın önerisiyle Rusya, Avusturya ve Prusya **Kutsal İttifak**'ı kurdu. Belge, hükümdarların Hristiyan ilkelerine göre yöneteceğini ve birbirine yardım edeceğini söylüyordu. Pratikte bu, **bir ülkede devrim çıkarsa ötekilerin askerle müdahale etmesi** anlamına geldi. Metternich'in adıyla anılan sistem, tarihteki ilk karşı-devrim enternasyonaliydi. İşçi sınıfının enternasyonali ancak yarım yüzyıl sonra kurulacaktı (1864, Bölüm 11). Burjuvazi ve toprak aristokrasisi, emekçilerden çok önce sınırları aşan bir dayanışma kurmayı öğrenmişti.

Görsel: Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'nın siyasal haritası, Haziran 1815. Alexander Altenhof, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Sansür, polis ve gizli dernekler

Restorasyon'un iç siyaseti üç araca dayandı. Birincisi **sansür**: gazeteler, kitaplar, üniversite dersleri denetlendi. İkincisi **siyasi polis**: muhbir ağları, mektup açma, sürgün. Üçüncüsü **dernek yasağı**: siyasi kulüpler, öğrenci birlikleri, işçi birlikleri kapatıldı.

Alman devletlerinde bu sistem 1819'da **Karlsbad Kararnameleri** ile tamamlandı. Mart 1819'da milliyetçi bir öğrenci olan Karl Ludwig Sand, gerici yazar August von Kotzebue'yu öldürdü. Metternich bu olayı gerekçe yaparak Alman Konfederasyonu'na öğrenci birliklerini (*Burschenschaften*) kapatan, üniversiteleri gözetim altına alan ve basına ön sansür getiren kararnameler çıkarttı (Eylül 1819). Bu kalıbı iyi tanıyın: **tek bir şiddet olayı, bütün bir toplumun örgütlenme hakkını kısıtlamak için bahane yapılır.** Aynı kalıp 1878'de Bismarck'ın Sosyalist Yasası'nda (Bölüm 13, K2) ve 20. yüzyılın bütün olağanüstü hal rejimlerinde tekrarlanacaktır.

Açık örgütlenmenin kapandığı yerde gizli örgütlenme büyüdü. İtalya'da **Carbonari** ("kömürcüler") adlı gizli dernek, Fransa'da onun kolu olan *Charbonnerie*, subaylar, avukatlar, öğrenciler ve zanaatkârlar arasında yayıldı. Carbonari'nin programı ulusal birlik ve anayasaydı; toplumsal değil siyasal bir programdı. Ama yemin, hücre, parola ve gizlilik gibi örgüt biçimleri 1830'ların işçi devrimcilerine miras kaldı (Bölüm 9).

1819: aynı yıl, iki ülke, aynı korku

Metternich'in Karlsbad Kararnameleri'ni çıkarttığı ay İngiltere'de Manchester'daki St Peter's Field'da **Peterloo katliamı** yaşandı (16 Ağustos 1819, Bölüm 5). Oy hakkı için toplanan onbinlerce işçiye süvari saldırdı. Aralık 1819'da İngiliz parlamentosu toplantı hakkını ve basını kısıtlayan **Altı Yasa**'yı (*Six Acts*)

çıkardı. İngiltere Kutsal İttifak'ın üyesi değildi, anayasal bir monarşiydi, "özgürlüğün yurdu" diye anılıyordu. Ama emekçiler oy istediğinde yanıtı Viyana'dakiyle aynı oldu.

Bu eşzamanlılık rastlantı değildir. Restorasyon yalnızca "eski rejimin geri dönüşü" değildir; mutlakiyetçi Avusturya ile parlamenter İngiltere'nin **ortak mülk sahibi korkusudur.** İngiltere'de bu korku bir toprak aristokrasisi ile ticaret-sanayi burjuvazisi ittifakının elindeydi. Bu ittifakın içindeki çatışmayı da görmek gerekir: 1815'te çıkarılan **Tahıl Yasaları** (*Corn Laws*) ithal buğdaya yüksek gümrük koyarak toprak sahiplerinin rantını korudu, ekmeği pahalılaştırdı. Sanayi burjuvazisi bu yasalara karşı çıktı; çünkü pahalı ekmek, işçiye daha yüksek ücret ödemek demekti. Yani tahıl yasaları tartışması, "halkın ekmeği" tartışması gibi görünse de, asıl olarak **iki sermaye fraksiyonu arasında artı-değerin paylaşımı** kavgasıydı (0.11). Yasalar ancak 1846'da kaldırıldı.

1820-1825: yenilen ayaklanmalar

Restorasyon düzeni ilk on yılında bir dizi ayaklanmayla sarsıldı:

- **İspanya, Ocak 1820:** Albay Rafael del Riego'nun önderliğinde ordu içinden çıkan ayaklanma, kral VII. Fernando'yu 1812 liberal anayasasını yeniden kabul etmeye zorladı. 1823'te Kutsal İttifak adına Fransız ordusu İspanya'ya girdi, mutlakiyeti geri getirdi; Riego idam edildi.
- **Napoli, Temmuz 1820** ve **Piyemonte, Mart 1821:** Carbonari'nin öncülüğünde anayasa ayaklanmaları; ikisi de Avusturya ordusuyla bastırıldı. Karar Troppau (1820) ve Laibach (1821) kongrelerinde alındı: büyük güçler, bir ülkenin iç düzenini değiştiren devrime **silahla müdahale hakkını** açıkça ilan etti.
- **Yunanistan, 1821:** Osmanlı'ya karşı Rum ayaklanması başladı (Türkiye'ye bağ kutusu).
- **Rusya, Aralık 1825:** St. Petersburg'da anayasa ve serfliğin kaldırılması isteyen subaylar (**Dekabristler**) ayaklandı. Ayaklanma aynı gün topla dağıtıldı; beş önder asıldı, yüzlercesi Sibirya'ya sürüldü.

Bu ayaklanmaların ortak özelliği, önderliklerinin subaylar, liberal soylular ve aydınlar olması, emekçi kitlelerden kopuk kalmasıydı. Dekabristler serfliğin kaldırılmasını istiyordu ama serfleri ayaklanmaya çağırmadı; köylü ayaklanmasından Çar'dan korktukları kadar korkuyorlardı. Bu, 19. yüzyılın ilk yarısında liberal devrimciliğin temel çelişkisidir: halk adına devrim isteyip halkın kendisinden korkmak. Lenin, Rus devrimci hareketinin tarihini üç kuşağa ayırırken Dekabristleri "soylu devrimciler" kuşağı olarak anar ve onların halktan "korkunç derecede uzak" olduğunu yazar ("Herzen'in Anısına", 1912).

Ütopyacı sosyalistler: eleştiri var, özne yok

Restorasyon yıllarında sanayinin getirdiği sefalete karşı üç büyük düşünür, bugün "ütopyacı sosyalistler" dediğimiz akımı kurdu:

- **Henri de Saint-Simon** (1760-1825): Toplumu "üreticiler" (sanayiciler, bilginler, işçiler) ile "aylaklar" (soylular, rantiyeler) arasındaki çatışma olarak gördü. Sanayinin bilimsel olarak planlanmasını, en kalabalık ve en yoksul sınıfın durumunun iyileştirilmesini savundu. Ama "üreticiler" içinde patron ile işçiyi aynı safa koydu. Öğrencilerinin bir kısmı sonradan bankacı ve demiryolu girişimcisi oldu.
- **Charles Fourier** (1772-1837): Ticaret ahlakını ve evliliği acımasızca eleştirdi. Bir toplumda kadının özgürleşme derecesinin, genel özgürleşmenin doğal ölçüsü olduğunu söyledi. Yerine emeğin çekici hâle getirildiği ortak yaşam toplulukları (*phalanstère*) önerdi.
- **Robert Owen** (1771-1858): İskoçya'daki New Lanark pamuk fabrikasında iş gününü kısalttı, çocuk emeğini sınırladı, okul açtı ve kârın yine de sürdüğünü gösterdi. Sonra ABD'de New Harmony

(1825) komününü kurdu; girişim çöktü. İngiltere'ye dönünce işçi kooperatiflerinin ve 1834'teki Büyük Ulusal Birleşik Sendikalar Birliği'nin önderlerinden oldu (Bölüm 5).

Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* (1880) adlı kitabında bu düşünürleri küçümsemez; kapitalizmin eleştirisinin çok değerli ilk adımları olarak görür. Eksiklerini de açıkça söyler: Ütopyacılar toplumsal çelişkilerin çözümünü tarihin içindeki bir sınıfın mücadelesinde değil, iyi bir planın aklıyla ikna edilecek yöneticilerin ve hayırsever zenginlerin gönlünde aradılar. **Eleştiri vardı, özne yoktu.** Proletarya onlar için acı çeken bir kitleydi, kendi kurtuluşunu kendi eliyle gerçekleştirecek bir güç değil. Bu kısmın geri kalanı, o öznenin tarih sahnesine nasıl çıktığının hikâyesidir.

1830 Temmuz Devrimi: barikatta işçi, tahtta bankacı

Görsel: Eugène Delacroix, "Halka Yol Gösteren Özgürlük" (1830), Temmuz Devrimi'nin barikatları. Eugène Delacroix, kamu malı, Wikimedia Commons.

1824'te tahta çıkan X. Charles, Restorasyon'u daha da geriye itmek istedi: kilisenin gücünü artırdı, devrimde mallarını kaybeden soylulara tazminat ödetti. 25 Temmuz 1830'da imzaladığı ordonanslarla basın özgürlüğünü askıya aldı, yeni seçilen meclisi feshetti ve oy hakkını daha da daralttı. Hedef, liberal burjuvazinin meclisteki gücünü kırmaktı.

Liberal milletvekilleri ve gazeteciler protesto bildirileri yazdı. Ama sokağa inen onlar değil, işlerini kaybetmekten korkan matbaa işçileriydi (ordonanslar gazeteleri kapatıyordu), onların ardından Paris'in zanaatkârları, kalfaları, öğrencileri geldi. 27, 28 ve 29 Temmuz'da ("Üç Şanlı Gün", *Trois Glorieuses*) Paris'te binlerce barikat kuruldu. Ölenlerin ezici çoğunluğu emekçilerdi (sayılar birkaç yüz ile bin arasında değişir; doğrulanacak). X. Charles kaçtı.

Barikatlar daha sökülmeden, bankacı Jacques Laffitte'nin evinde toplanan liberal önderler, cumhuriyet ilan edilmesin diye Orléans Dükü Louis-Philippe'i tahta çıkarmaya karar verdiler. Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, Laffitte'nin Louis-Philippe'i belediye binasına götürürken "Bundan böyle bankacılar hüküm sürecek" dediğini aktarır. Yeni rejime "Temmuz Monarşisi" denir. Marx'ın çözümlemesine göre burada iktidara gelen, burjuvazinin tamamı bile değil, onun bir fraksiyonuydu: bankacılar, borsa kralları, demiryolu kralları, kömür ve demir madenlerinin ve ormanların sahipleri ve onlara bağlı toprak mülkiyeti; yani **"mali aristokrasi."** Sanayi burjuvazisi muhalefetteydi; küçük burjuvazi ve köylü siyasal iktidarın tamamen dışındaydı; işçi ise hiç hesapta yoktu.

Oy hakkı biraz genişletildi, ama yine vergiye bağlı kaldı: 1831 seçim yasasıyla seçmen sayısı yaklaşık 90 binden 160-170 bin civarına çıktı (doğrulanacak), yani 32 milyonu aşkın nüfusun yüzde biri bile değildi. Başbakan François Guizot'ya, oy hakkını genişletme taleplerine "Zenginleşin!" (*Enrichissez-vous*) diye yanıt verdiği söz yakıştırılır. Söz tam olarak böyle söylenmemiştir; aktarılan biçimiyle "çalışarak ve biriktirerek zenginleşin, seçmen olursunuz" anlamındadır (aktarım). Ama Temmuz Monarşisi'nin ruhunu doğru özetler: siyasal hak mülkle ölçülür; mülkü olmayan önce zengin olsun, sonra konuşsun.

Temmuz 1830'un dersi 1832 Reform Yasası'nın İngiliz dersiyle aynıdır (Bölüm 5): **işçi burjuvaziyle birlikte savaşır, burjuvazi zaferi kendi hanesine yazar.** Ama bu ders boşa gitmedi. Temmuz'un "aldatılan zaferi", 1830'ların işçi isyanlarının öfkesini besledi (Bölüm 9).

Belçika ve Polonya, 1830

Temmuz Devrimi'nin dalgası Avrupa'ya yayıldı. Ağustos 1830'da Brüksel'de, bir opera temsilinin ardından sokağa dökülen kalabalıkla başlayan ayaklanma, Belçika'nın Hollanda'dan ayrılmasıyla sonuçlandı. Yeni Belçika devleti, dönemin en liberal anayasalarından birine sahipti. Ama seçmen sayısı çok dardı ve Belçika kısa sürede kıta Avrupası'nın en hızlı sanayileşen, madenlerinde çocukların en ağır koşullarda çalıştığı ülkelerinden biri oldu. Liberal anayasa ile vahşi sömürü yan yana yaşadı.

Kasım 1830'da Varşova'da Rus egemenliğine karşı başlayan Polonya ayaklanması, 1831'de Rus ordusu tarafından ezildi. Binlerce Polonyalı devrimci Batı Avrupa'ya sürgüne gitti ve 1830'ların, 1840'ların bütün devrimci hareketlerinin içinde yer aldı. Polonya'nın özgürlüğü, 19. yüzyıl boyunca Avrupa işçi hareketinin enternasyonalizm sınavlarından biri oldu (1848'de de, 1864'te Birinci Enternasyonal'in kuruluşunda da).

> **Kavram kutusu.** - **Restorasyon:** Bir devrimle yıkılan eski egemenlik biçiminin yeniden kurulması. Bu kısımda 1815 sonrasının monarşik restorasyonunu anlatır. Dosyada ikinci anlamıyla, 1989 sonrası kapitalizmin yeniden kurulması olarak da kullanılır (Kısım X ve XI). - **Karşı-devrim:** Devrimin kazanımlarını geri almak için egemen sınıfların örgütlediği siyasal ve askerî saldırı. Tek bir ülkeyle sınırlı kalmaz; Kutsal İttifak gibi uluslararası biçim alabilir. - **Ütopyacı sosyalizm:** Kapitalizmin eleştirisini yapan ama çözümü sınıf mücadelesinde değil, akla ve iyi niyete dayalı toplum planlarında arayan erken sosyalizm (Saint-Simon, Fourier, Owen). Marksizmin üç kaynağından biridir (Lenin, "Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni", 1913). - **Sermaye fraksiyonu:** Burjuvazinin, gelirini farklı kaynaklardan (banka faizi, sanayi kârı, toprak rantı) elde eden ve bu yüzden zaman zaman çatışan kesimleri (0.11). Temmuz Monarşisi, mali aristokrasinin egemenliğidir.

Kronoloji: karşı-devrim ve direniş, 1815-1830

Yıl	Karşı-devrim	Direniş
1815	Viyana Kongresi Son Senedi; Kutsal İttifak; İngiltere'de Tahıl Yasaları	—
1819	Karlsbad Kararnameleri; Peterloo; Altı Yasa	Peterloo mitingi; Alman öğrenci birlikleri
1820	Troppau Kongresi: müdahale ilkesi	İspanya (Riego), Napoli; Londra'da Cato Sokağı komplosu
1821	Laibach Kongresi; Avusturya Napoli ve Piyemonte'ye girer	Piyemonte ayaklanması; Yunan ayaklanması başlar
1823	Fransız ordusu İspanya'da mutlakiyeti geri getirir	—
1824-25	X. Charles tahtta; soylulara tazminat	İngiltere'de Birleşme Yasaları'nın kaldırılışı (1824-25); Dekabristler (Aralık 1825)
1830	X. Charles'ın ordonansları	Paris'te Temmuz Devrimi; Belçika; Polonya ayaklanması

Kritik an: Temmuz 1830, Paris.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Matbaa işçileri işlerini, Paris emekçileri basın özgürlüğü, cumhuriyet ve ekmek istedi.	Böyle bir aygıt yoktu; ama işçileri temsil eden bağımsız bir örgüt de yoktu. Liberal gazeteciler ve milletvekilleri işçilerin adına konuştu.	Barikatlar sökülmeden bankacı Laffitte'nin evinde yeni kral seçildi; Ulusal Muhafız yeniden örgütlendi; oy hakkı vergiye bağlı kaldı.	Mali aristokrasi (bankacılar, borsa, maden ve orman sahipleri) devleti doğrudan ele geçirdi.	Emekçilerin kanıyla kurulan rejim, bir yıl sonra Lyon'da ipek işçilerini topa tuttu (Bölüm 9).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1815-1830). Uluslararası askerî müdahale (Kutsal İttifak); sansür ve ön denetim; siyasi polis ve muhbir ağları; dernek ve toplantı yasağı; tek bir olayı bahane ederek genel kısıtlama (Karlsbad); süvari saldırısı (Peterloo); gümrük yasalarıyla ekmeği pahalılaştırıp rantı koruma (Tahıl Yasaları); oy hakkının mülke bağlanması; barikat zaferinin tepeden "yönetim değişikliğine" çevrilmesi (Temmuz 1830).

Türkiye'ye bağ. 1821'de başlayan Yunan ayaklanması, Kutsal İttifak'ın "meşru hükümdara karşı ayaklanmaya izin yok" ilkesini sınadı. İlke, çıkar karşısında esnedi: İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı'yı zayıflatma hesabıyla ayaklananlardan yana müdahale etti ve 1827'de Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını batırdı. Yunanistan 1830'da bağımsız bir krallık oldu ve başına bir Bavyera prensi getirildi. Buradan çıkan ders: büyük güçlerin "meşruiyet" ya da "özgürlük" dili, kendi çıkarlarının diliydi. Aynı dil bugün de "demokrasi" ve "insan hakları" adına yapılan müdahalelerde karşımıza çıkar (Bölüm 88).

Yanlış anlatıya yanıt. *“Restorasyon dönemi Avrupa’ya kırk yıl barış getirdi.”* Büyük güçler arasında büyük bir savaş olmadı, doğru. Ama bu “barış”, İspanya’ya, Napoli’ye, Piyemonte’ye giren müdahale ordularının, Peterloo’nun süvarilerinin, Dekabristlerin darağacının ve Varşova’nın barışıydı. Mülk sahipleri birbirleriyle savaşmayı bırakıp birlikte emekçilere ve halklara karşı savaştı. Buna barış değil, **sınıf ateşkesi** demek daha doğrudur.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Toprak büyük ölçüde geri dönen aristokrasi ile yeni burjuva mülk sahiplerinin, banka ve madenler mali aristokrasinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Devlet 1830’a kadar hanedanların ve Kutsal İttifak’ın, 1830’dan sonra Fransa’da bankacıların denetiminde. - **Kimin yararına?** Tahıl Yasaları toprak rantiyelerinin, Temmuz Monarşisi mali aristokrasinin yararına. - **Kim karar veriyor?** Nüfusun yüzde birinden azını oluşturan seçmen kitlesi ve onun üstündeki kral, bakan ve bankacı. Avrupa’nın düzenini ise kongre salonlarında birkaç diplomat belirliyor.

Okuma ve izleme önerisi. Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* (Türkçesi var). Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı: 1789-1848*, özellikle “Devrimler” ve “Emekçi Yoksullar” bölümleri. Stendhal, *Kırmızı ve Siyah* (1830): Restorasyon Fransası’nda sınıf atlamaya çalışan bir marangoz oğlunun romanı. Honoré de Balzac, *Goriot Baba* (1835): Engels’in Balzac’ı Fransız toplumunun en iyi tarihçisi saydığı mektubuyla (Margaret Harkness’e mektup, 1888) birlikte okunabilir.

Bölüm 9: İpekçiler, Dokumacılar, Barikatlar: 1830'ların ve 1840'ların İşçi İsyanları

Sahne. Lyon, 21 Kasım 1831 sabahı. Şehrin kuzeyindeki Croix-Rousse tepesinde, dar sokaklarda yüksek tavanlı evlerin içinde ipek tezgâhları susar. İpek işçileri, yani *canut*'lar, tepeden şehir merkezine doğru iner. Önlerinde kara bir bayrak, üzerinde bir cümle: "Çalışarak yaşamak ya da savaşarak ölmek" (*Vivre en travaillant ou mourir en combattant*). Ulusal Muhafız'ın ipek tüccarlarından oluşan birlikleriyle çatışma başlar. İki gün sonra Fransa'nın ikinci büyük şehri, tarihte ilk kez, bir işçi ayaklanmasının elindedir.

Tez. 1830'larda Avrupa'da işçi sınıfı ilk kez kendi adına, kendi bayrağıyla ve kendi talebiyle ayaklandı. Bu ayaklanmalar liberal burjuvazinin "anayasa" ve "özgürlük" talebinin kuyruğunda değil, **ücret, iş ve yaşam** talebiyle patladı. Hepsi yenildi. Ama bu yenilgilerden, sınıfın kendini bir sınıf olarak tanıması, gizli örgütten açık örgüte, isyandan programa uzanan yol çıktı: 1847'de Komünist Birlik.

Lyon kanutları: ilk işçi ayaklanması (1831)

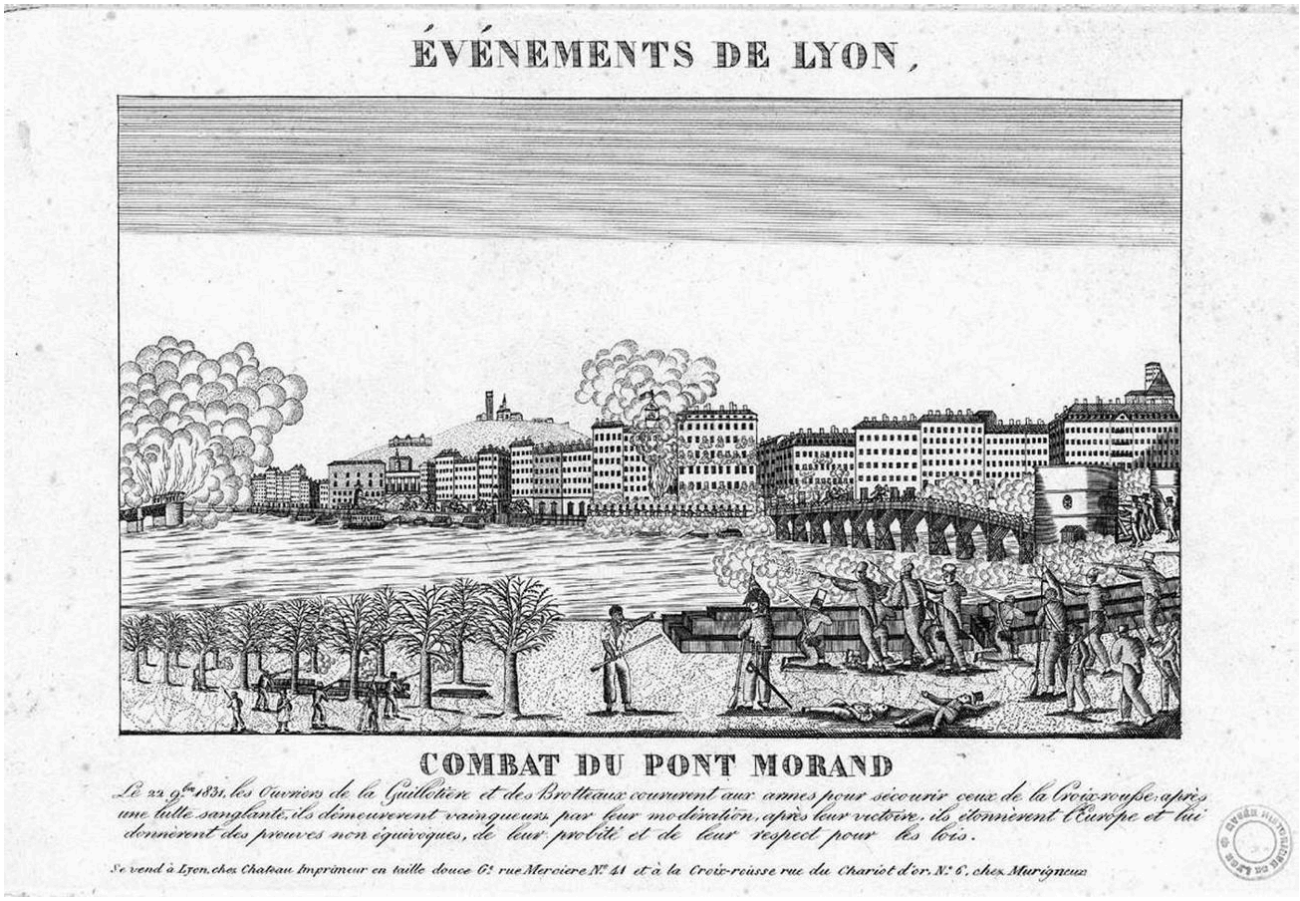

Görsel: Lyon kanutlarının ayaklanması, Morand Köprüsü'ndeki çatışma, 22 Kasım 1831. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Lyon, 19. yüzyılın başında Avrupa'nın ipek başkentiydi. İpek sanayisinin yapısını anlamadan ayaklanmayı anlayamayız. Üç katman vardı:

- **Tüccar-imalatçılar** (*négociants* ya da *fabricants*): Birkaç yüz kişilik bu grup ham ipeği satın alır, siparişi verir, ürünü pazarlar ve fiyatı belirlerdi. Tezgâh sahibi değillerdi; ama sermaye, pazar ve sipariş onların elindeydi.
- **Atölye ustaları** (*chefs d'atelier*): Kendi evlerinde iki ile altı arasında tezgâh işleten, parça başı ücretle çalışan küçük ustalar. Tezgâhlar onların mülküydü; ama iş, fiyat ve ham madde tüccardan geliyordu.
- **Kalfalar, çıraklar ve kadın işçiler** (*compagnons*): Ustanın evinde, onun tezgâhlarında çalışan, ücretin yarısını ustayla paylaşan emekçiler. Tezgâh başında sayıca en kalabalık grup kadınlar ve çocuklardı.

Toplamda Lyon ve çevresinde ipek işinden geçinen işçi sayısı onbinlerle ifade ediliyordu (yaklaşık 30-40 bin tezgâh ve işçi; doğrulanacak). Bu yapı, **ev içi üretimden (putting-out) fabrikaya geçişin** tipik bir aracı biçimidir (Bölüm 4). Usta "bağımsız" görünür; ama fiyatı belirleyen tüccar olduğu için aslında gizli bir ücretlidir.

1820'lerin sonunda ipek fiyatları düştü ve tüccarlar parça başı ücretleri indirdi. Kanutlar 1831 Ekim'inde asgari bir fiyat tarifesi (*tarif*) istedi. Valinin aracılığıyla tüccar ve usta temsilcileri bir tarife üzerinde anlaştı. Ama tüccarların önemli bir kısmı tarifeye uymayı reddetti; Paris'teki hükümet de valiyi yalanladı: devletin fiyata ve ücrete karışması, "serbest ticaret"e aykırıydı. Kanutlar bu kez sokağa indi.

21-23 Kasım 1831 arasındaki çatışmalarda işçiler Ulusal Muhafız'ı ve garnizonu şehirden çıkardı. Belediye binası işçilerin eline geçti. Ama işçilerin bir siyasi programı yoktu: tarifenin uygulanmasını istiyorlardı, devleti ele geçirmeyi değil. Bir iki hafta içinde, Mareşal Soult komutasında 20 bin civarında asker (doğrulanacak) şehre girdi, tarife iptal edildi, önderler tutuklandı.

Liberal basın bu ayaklanmayı "barbarların" saldırısı diye andı. Burjuva gazetecisi Saint-Marc Girardin'in *Journal des Débats*'da yazdığı, toplumu tehdit eden "barbarların" Kafkasya'da ya da Tataristan'da değil, sanayi şehirlerimizin varoşlarında olduğu yönündeki yazısı (Aralık 1831), burjuvazinin işçi sınıfına bakışını çok erken bir tarihte ele verir (dolaylı aktarım). Bir yıl önce Temmuz barikatlarında "kahraman halk" olan emekçiler, kendi ücretleri için ayaklandıklarında "barbar" oldu.

İkinci Lyon ayaklanması (Nisan 1834) ve Paris

Kanutlar bu yenilgiden sonra örgütlenmeyi sürdürdü. Yasadışı yardımlaşma derneği (*Société du Devoir mutuel*) ve kalfaların birliği kuruldu; kanutların kendi gazetesi *L'Écho de la Fabrique* yayımlandı. Şubat 1834'te bir ücret indirimine karşı Lyon'da genel bir iş bırakma yaşandı.

Hükümetin yanıtı yasayla geldi: Nisan 1834'te çıkarılan dernekler yasası, yirmi kişiden az bölümlere ayrılarak yasağı aşan dernekleri de izne bağladı ve cezaları ağırlaştırdı. Grev önderlerinin yargılanmasının başladığı 9 Nisan 1834'te Lyon yeniden ayaklandı. Bu kez işçiler, cumhuriyetçi gizli derneklerle birlikte, açıkça cumhuriyet bayrağı taşıyordu. Altı gün süren "kanlı hafta"da ordu top kullanarak Croix-Rousse'u geri aldı. Ölü sayısı yüzlerle ifade edilir (yaklaşık 300; doğrulanacak).

Lyon'la dayanışma için Paris'te de 13-14 Nisan 1834'te barikatlar kuruldu. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı. 14 Nisan'da **Transnonain Sokağı** 12 numaralı evden bir askere ateş açıldığı gerekçesiyle, askerler binaya girip kadın, yaşlı ve çocuk dahil evdeki sakinleri öldürdü (12 kişi olarak aktarılır; doğrulanacak). Karikatürcü Honoré Daumier bu sahneyi bir taş baskıyla ölümsüzleştirdi: yatağının yanında, bir çocuğun üzerine düşmüş gecelikli bir adam. Resmin satışı yasaklandı, baskı kalıpları toplatıldı.

Görsel: "Transnonain Sokağı, 15 Nisan 1834", taş baskı, 1834. Honoré Daumier, CC0, Wikimedia Commons.

Bundan iki yıl önce, 5-6 Haziran 1832'de, Paris'te General Lamarque'ın cenazesi bir cumhuriyetçi ayaklanmaya dönüşmüş, Saint-Merry manastırı çevresindeki barikatlarda son direnenler öldürülmüştü. Victor Hugo *Sefiller*'deki barikat sahnelerini bu ayaklanmadan esinlenerek yazdı. 1835'te çıkarılan "Eylül Yasaları" ise basın ve jüri üzerindeki denetimi ağırlaştırdı; krala ve mülkiyet düzenine saldırı sayılan yazılara ağır cezalar getirdi.

Emek süreci: Jacquard tezgâhı ve kimin bilgisi?

Emek süreci. 1804'te Joseph-Marie Jacquard'ın geliştirdiği tezgâh, desenleri delikli kartlarla "programlayarak" karmaşık ipek desenlerini daha az işçiyle dokumayı mümkün kıldı. Bu delikli kart düzeni, bir yüzyıl sonra ilk hesap makinelerinin ve bilgisayarların öncüllerinden biri sayılacaktır. - **İşi kim tasarlıyor?** Deseni tüccarın siparişine göre ressam ve kart delici tasarlıyor; dokumacının deseni kendi belirleme alanı daralıyor. - **Bilgi kimde?** Desenin bilgisi dokumacının ellerinden ve belleğinden çıkıp karta, yani makineye geçiyor. Bilginin sahibi kartın sahibi oluyor. - **Hızı kim belirliyor?** Resmen dokumacı; fiilen tüccarın belirlediği parça başı fiyat. Fiyat düştükçe dokumacı aynı geliri tutturmak için gecesini gündüzüne katıyor. - **İşçinin denetimi:** Usta kendi tezgâhının sahibi olduğu için denetim kendisindeymiş gibi görünüyor; ama ham madde, sipariş ve fiyat tüccarda. Bu, **biçimsel boyun eğişin** tipik örneğidir: sermaye emek sürecini henüz tamamen yeniden örgütlememiş, ama ürünü ve fiyatı ele geçirmiştir (Bölüm 4, K8).

Bugünkü bağlantı açıktır: platform şirketleri de kuryeye "kendi motosikletinin sahibi, kendi işinin patronu" der. Tezgâh (motosiklet, bilgisayar) işçinin, ama sipariş, fiyat ve algoritma şirketindir.

> **Zaman kimin?** Lyon'da parça başı ücret düştükçe kanutların iş günü on dört, on altı, hatta on sekiz saate uzadı (dönemin tanıklıklarına göre; doğrulanacak). Parça başı ücret, iş gününün uzunluğunu işçinin "kendi tercihi" gibi gösterir; aslında iş gününü uzatan, fiyatı belirleyendir (0.1: ücret biçimleri).

Blanqui ve gizli devrimci örgütler

Temmuz Monarşisi'nin baskısı altında cumhuriyetçi ve sosyalist hareket gizli derneklere çekildi: İnsan Hakları Derneği (*Société des droits de l'homme*), Aileler Derneği (*Société des Familles*), Mevsimler Derneği (*Société des Saisons*). Bu derneklerin en tanınmış önderi Louis-Auguste Blanqui'ydi (1805-1881).

Blanqui 1832'de yargılandığında, yargıç mesleğini sorunca "Proleter" diye yanıt verdi. Yargıç bunun bir meslek olmadığını söyleyince, Blanqui bunun emeğiyle yaşayan ve siyasal haklardan yoksun otuz milyon Fransızın mesleği olduğunu söyledi (duruşma savunmasından dolaylı aktarım). Bu, "proleter" sözcüğünün mahkeme salonunda bir sınıf kimliği olarak ilk kez ilan edildiği anlardan biridir.

Blanqui'nin yöntemi, Babeuf ve Buonarroti'den devraldığı yöntemdi: sıkı disiplinli, hücrelere ayrılmış küçük bir gizli örgüt, uygun anda silahlı bir darbeyle iktidarı ele geçirecek, sonra halkı eğitecek bir devrimci diktatörlük kuracaktı. 12 Mayıs 1839'da Mevsimler Derneği, Blanqui ve Armand Barbès önderliğinde Paris'te ayaklanma başlattı. Birkaç yüz militan belediye binasını kısa süre tuttu, ama Paris işçileri harekete geçmedi. Ayaklanma bir günde bastırıldı; Blanqui'ye verilen ölüm cezası müebbet hapse çevrildi. Hayatının otuz yılından fazlasını hapiste geçirdi.

Blanqui'nin cesareti ve sınıf kinine bağlılığı tartışılmaz; Marx ona her zaman saygı duydu. Ama **blankizm**, yani kitlelerin kendi deneyimiyle olgunlaşmasını beklemeden küçük bir öncünün ayaklanmasıyla iktidarı almak, bir yöntem olarak iflas etti (0.14: maceracı iradecilik). Ders şuydu: devrimi bir komplo değil, bir sınıf yapar. Komünist Birlik ve Manifesto bu dersten doğdu.

Aynı yıllarda, Fransız işçi hareketinde başka bir çizgi daha belirdi. Terzi ve yazar **Flora Tristan**, 1843'te yayımladığı *İşçi Birliği* (*L'Union ouvrière*) kitabında, bütün işçilerin, kadın ve erkek, meslek ayrımı gözetmeden tek bir büyük birlikte örgütlenmesini, bu birliğin kendi okullarını ve yardım kurumlarını kurmasını önerdi. Kadının özgürleşmesini işçi sınıfının özgürleşmesiyle birlikte düşündü. Tristan, Manifesto'dan beş yıl önce, işçilerin evrensel birliği fikrini açıkça dile getiren ilk kişilerden biridir.

Silezya dokumacıları (1844): Almanya'da sınıfın ilk çığlığı

Görsel: "Gizli Toplantı" (Beratung), Hauptmann'ın Dokumacılar *oyunundan esinlenen "Dokumacı Ayaklanması" taş baskı dizisinden, 1893-1897. Käthe Kollwitz, kamu malı, Wikimedia Commons.*

Prusya'nın doğusundaki Silezya'da (bugün Polonya'da), Eulengebirge dağlarının eteklerindeki köylerde, on binlerce aile evde keten ve pamuk dokuyordu. İngiliz makine dokumasının rekabeti fiyatları düşürmüş, tüccar-imalatçılar ücretleri sürekli kırmıştı. Dokumacılar, hem feodal beylere hâlâ ödedikleri yükümlülükler hem de tüccarların düşük fiyatları arasında açlık sınırındaydı.

4 Haziran 1844'te Peterswaldau köyünde dokumacılar, en acımasız ücret kırıcı olarak bilinen Zwanziger kardeşlerin evine ve deposuna yürüdü. Yürürken "Kanlı Mahkeme" (*Das Blutgericht*) adlı, tüccarları suçlayan bir dokumacı türküsünü söylüyorlardı. Zwanziger'lerin evi, deposu ve **hesap defterleri** parçalandı. Ertesi gün ayaklanma komşu Langenbielau'ya yayıldı. Prusya askerleri kalabalığa ateş açtı; on bir kişi öldü (doğrulanacak). 6 Haziran'da yeni takviyelerle ayaklanma bastırıldı; onlarca dokumacı hapse ve kırbaç cezasına çarptırıldı.

Ayaklanma kısa ve küçüktü. Ama Alman düşünce dünyasını sarstı:

- Şair **Heinrich Heine**, Temmuz 1844'te Paris'te çıkan Alman sürgün gazetesi *Vorwärts!*'te "Silezyalı Dokumacılar" şiirini yayımladı. Şiirde dokumacılar tezgâh başında eski Almanya'nın kefenini dokur ve bu kefene üç lanet işler: Tanrıya, krala ve sahte "vatana." Engels şiiri hemen İngilizceye çevirdi.
- **Marx**, aynı gazetede Ağustos 1844'te "Prusya Kralı ve Sosyal Reform" başlıklı bir yazıya karşı eleştirel notlarını yayımladı. Yazının "bir Prusyalı" imzalı yazarı Arnold Ruge, ayaklanmayı siyasal bilinçten yoksun, küçük bir açlık isyanı olarak küçümsemişti. Marx tam tersini savundu: Silezya ayaklanması, Fransız ve İngiliz işçi isyanlarından daha bilinçli bir başlangıçtı; çünkü dokumacılar yalnızca makineleri değil, **tüccarın hesap defterlerini, yani mülkiyet belgelerini** yok etmişti.

Düşmanın kim olduğunu, görünen makineden görünmeyen mülkiyet ilişkisine doğru teşhis etmişlerdi.

- Yarım yüzyıl sonra **Gerhart Hauptmann**, dedesinin de dokumacı olduğu bu ayaklanmayı *Dokumacılar* (*Die Weber*, 1892) oyununa dönüştürdü. Oyun Berlin'de uzun süre yasaklandı. **Käthe Kollwitz** bu oyundan esinlenerek 1893-97'de altı baskılık "Dokumacı Ayaklanması" dizisini yaptı.

Tarım ve köylülük ipliği: Silezya dokumacıları saf sanayi işçisi değildi. Çoğu küçük bir tarla da işleyen, feodal beye hâlâ yükümlülük ödeyen yarı-proleter köylülerdi. Onları ezen, **feodal rant ile ticari sermayenin birleşik baskısıydı.** Bu durum, 1848'de Alman devriminin önündeki büyük sorunu da gösterir: kırsal yoksulları hem feodal beye hem kapitaliste karşı örgütleyecek bir işçi-köylü ittifakı kurulamadı.

Adil Adamlar Birliği'nden Komünist Birlik'e

1830'larda Almanya'dan Paris'e, Londra'ya, İsviçre'ye göç eden onbinlerce Alman zanaatkâr ve kalfa vardı: terziler, marangozlar, ayakkabıcılar, saatçiler. 1834'te Paris'te bu sürgünlerin kurduğu gizli "Sürgünler Birliği"nden 1836'da daha radikal bir kol ayrıldı: **Adil Adamlar Birliği** (*Bund der Gerechten*). Birliğin ilk önemli teorisyeni terzi Wilhelm Weitling'di; programı eşitlikçi, dinsel renkli bir komünizmdi ve Blanqui'nin yöntemine yakındı. Birliğin üyeleri 1839'daki Mevsimler ayaklanmasına katıldı; yenilgiden sonra önderlerin bir kısmı (Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer) Londra'ya geçti ve orada açık bir Alman İşçi Eğitim Derneği kurdu.

Marx ve Engels bu çevrelerle 1840'ların ortasında ilişki kurdu. 1846'da Brüksel'de, farklı ülkelerdeki sosyalistleri birbirine bağlamak için bir "Komünist Yazışma Komitesi" oluşturdular. Weitling'in duygusal, komplocu komünizmiyle sert bir tartışmaya girdiler: devrim, iyi niyetli bir önderin çağrısıyla değil, sınıfın bilinçli örgütlenmesi ve tarihsel koşulların bilimsel çözümlemesiyle hazırlanmalıydı.

Haziran 1847'de Londra'da toplanan kongrede Adil Adamlar Birliği adını **Komünist Birlik** (*Bund der Kommunisten*) olarak değiştirdi. Eski şiar "Bütün insanlar kardeştir" bırakıldı, yerine **"Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!"** kondu. Bu değişiklik küçük bir ayrıntı gibi görünse de büyük bir kopuştur: "insanlık" soyut bir kardeşlikten, **somut bir sınıfın enternasyonal birliğine** geçildi. Kasım-Aralık 1847'deki ikinci kongre, Marx ve Engels'ten birliğin programını yazmalarını istedi. O program, iki ay sonra Londra'da yayımlanacak olan *Komünist Parti Manifestosu*'dur (Bölüm 10).

> **Kavram kutusu.** - **Kendinde sınıf ↔ kendisi için sınıf:** Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847) şöyle açıklar: ekonomik koşullar kitleyi işçiye dönüştürdü ve sermaye karşısında ortak bir durum, ortak çıkarlar yarattı. Bu kitle sermaye karşısında zaten bir sınıftır, ama henüz kendisi için bir sınıf değildir. Mücadele içinde birleşir ve kendisi için bir sınıf olur (0.4). Lyon'dan Silezya'ya 1830'lar ve 1840'lar, bu geçişin ilk sancılarıdır. - **Biçimsel boyun eğiş:** Sermayenin emek sürecini henüz yeniden örgütlemeden, ürünü, ham maddeyi ve fiyatı denetleyerek emeği kendine bağlaması (putting-out, Lyon ustaları, Silezya dokumacıları). Sonraki aşama fabrikadaki **gerçek boyun eğiştir** (Bölüm 4). - **Blankizm:** Kitle hareketinden bağımsız, küçük ve gizli bir öncünün silahlı darbesiyle iktidarı alma stratejisi. Marksizm bu stratejiyi eleştirir, çünkü devrimin öznesi komplocu çekirdek değil örgütlü sınıftır (0.14).

1831-1847: işçi isyanları tablosu

Tarih	Yer	Kim?	Talep	Sonuç
Kasım 1831	Lyon	İpek ustaları, kalfalar, kadın dokumacılar	Asgari parça başı fiyat (tarife)	Şehir işçilerin eline geçti; ordu geri aldı, tarife iptal
Haziran 1832	Paris	Cumhuriyetçiler, öğrenciler, zanaatkârlar	Cumhuriyet	Saint-Merry'de bastırıldı
Nisan 1834	Lyon, Paris	Kanutlar ve cumhuriyetçi dernekler	Dernek hakkı, cumhuriyet	"Kanlı hafta"; Transnonain katliamı
Mayıs 1839	Paris	Mevsimler Derneği (Blanqui, Barbès)	Devrimci cumhuriyet	Bir günde bastırıldı; Blanqui'ye müebbet
Ağustos 1842	İngiltere	Çartistler, fabrika işçileri	Halkın Şartı, ücret	Genel grev bastırıldı (Bölüm 6)
Haziran 1844	Silezya	Ev dokumacıları	Ücret, açlığa son	Askerî ateş; 11 ölü (doğrulanacak)
Haziran 1847	Londra	Alman zanaatkâr sürgünleri	—	Komünist Birlik kuruldu

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1830-1847). Parça başı ücreti kırma; tarifeye (toplu fiyat sözleşmesine) uymayı reddetme ve devletin bunu "serbest ticaret" adına desteklemesi; dernekler yasası (1834); mülk sahiplerinden oluşan Ulusal Muhafız; topçu ve ordu; toplu cezalandırma (Transnonain); basın yasaları (1835 Eylül Yasaları); ev içi üretimde işçiyi dağınık tutma ve köyler arası rekabet; İngiliz makine malının ucuzluğunu ücret kırmak için bahane etme; işçiyi "barbar" olarak damgalayan basın.

Türkiye'ye bağ. Silezya dokumacılarının yaşadığı şey, aynı yıllarda Osmanlı'nın dokumacılarının da yaşadığı şeydi. 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması, İngiliz sanayi mallarına Osmanlı pazarını düşük gümrükle açtı. Makinede dokunmuş ucuz İngiliz pamuklusu, Bursa'nın, Tokat'ın, Halep'in el tezgâhlarını on yıllar içinde çökertti (Bölüm 83). Manchester'da yükselen bacayla Anadolu'da susan tezgâh aynı sürecin iki ucudur. Bugün de bir ülkenin emekçilerinin kaderi, başka bir ülkedeki sermayenin rekabet koşullarından bağımsız değildir.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Erken işçi isyanları bilinçsiz açlık isyanlarıydı; siyasetle ilgileri yoktu."* Lyon kanutları bir toplu fiyat sözleşmesi istedi ve kendi gazetelerini çıkardı. Silezya dokumacıları mülkiyetin kaydı olan hesap defterlerini hedef aldı. Blanqui mahkemede mesleğini "proleter" olarak ilan etti. Flora Tristan işçilerin evrensel birliğini önerdi. Bu isyanlar yenildi, ama bilinçsiz değildi. Onları "bilinçsiz" gösteren, kendi ayaklanmalarını "özgürlük mücadelesi", işçilerinkini "barbarlık" olarak adlandıran burjuva tarihçiliğidir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Tezgâh ustanın, ham madde, pazar ve sipariş tüccarın elinde. - **Kimin denetiminde?** Fiyat ve ücret tüccarın, sokak ise Ulusal Muhafız'ın ve ordunun denetiminde. - **Kimin yararına?** Serbest ticaret ilkesi, fiyatı dilediği gibi kıran tüccarın yararına. - **Kim karar veriyor?** Tarife sözleşmesini iptal eden Paris'teki bakanlık; yani ne usta ne kalfa, ne de onların seçtiği bir temsilci.

Okuma ve izleme önerisi. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti* (Türkçesi var). Gerhart Hauptmann, *Dokumacılar* (oyun, 1892). Victor Hugo, *Sefiller* (1832 barikatları). Käthe Kollwitz'in "Dokumacı Ayaklanması" baskı dizisi ve Honoré Daumier'nin *Transnonain Sokağı* taş baskısı. Heinrich Heine'nin "Silezyalı Dokumacılar" şiiri.

Bölüm 10: 1848: Halkların Baharı ve Haziran Günleri. Komünist Manifesto'nun Doğuşu

Sahne. Paris, 26 Haziran 1848, pazartesi sabahı. Saint-Maur-Popincourt Sokağı'nda, bir gün önce işçilerin kurduğu barikat, General Lamoricière'in birliklerinin saldırısından sonra yıkılmış hâlde durur. Fotoğrafçı Thibault bu sahneyi bir üst kattan, dagerreyotiple görüntüler. Bu görüntü, bir sokak çatışmasının kayda geçen en eski fotoğraflarından biri olarak bilinir. Fotoğrafta insan yoktur: taşlar, kırık kepenkler, boş sokak. Birkaç saat içinde son barikatlar da düşecek, Paris'in işçi mahalleleri kurşuna dizilenlerle, tutuklananlarla, sürgüne hazırlananlarla dolacaktır. Dört ay önce "kardeşlik" ilan eden cumhuriyet, kendini kuranlara topla yanıt vermiştir.

Tez. 1848, burjuvazinin işçi sınıfıyla yollarını kanla ayırdığı yıldır. Şubat'ta Paris işçileri cumhuriyeti kurdu; Haziran'da aynı cumhuriyet onları katletti. Almanya'da ve Avusturya'da burjuvazi, işçilerden ve köylülerden korktuğu için kendi demokratik devrimini yarıda bırakıp krallarla uzlaştı. Bu yıldan sonra Avrupa burjuvazisi, işçi sınıfından korktuğu her kritik anda kendi "demokratik" ilkelerinden vazgeçmeye hazır olacaktır. Aynı yıl, işçi sınıfının kendi bağımsız programı da yazıldı: Komünist Parti Manifestosu.

Komünist Parti Manifestosu: bir hayalet dolaşıyor

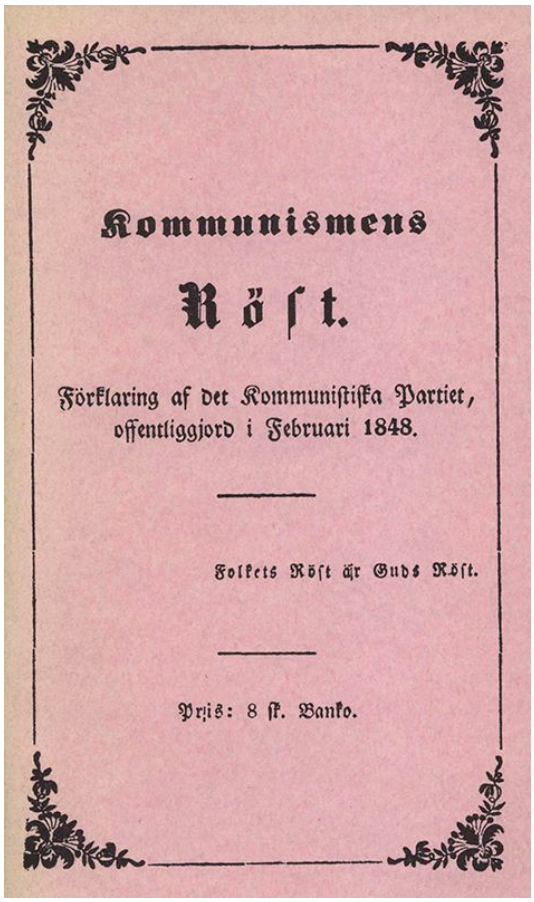
Kommunismens
Röst.
Förklaring af det Kommunistiska Partiet,
offentliggjord i Februari 1848.
Folkets Röst är Guds Röst.
Pris: 8 sk. Banko.

Görsel: Komünist Manifesto'nun ilk İsveçce çevirisi, "Kommunismens Röst" (Komünizmin Sesi), 1848; 1976 tıpkıbasımından. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Şubat 1848'in son günlerinde, Londra'da Liverpool Sokağı'ndaki küçük bir matbaada, Alman İşçi Eğitim Derneği'nin baskısıyla Almanca, yirmi üç sayfalık bir broşür çıktı: *Manifest der Kommunistischen Partei*. Kapakta yazar adı yoktu. Metni Marx yazmış, Engels'in daha önce hazırladığı taslaklardan (özellikle soru-yanıt biçimindeki *Komünizmin İlkeleri*nden) yararlanmıştı. Broşür, Komünist Birlik'in programıydı.

Manifesto'nun dili, o güne kadar yazılmış hiçbir siyasi programa benzemez. İlk cümlesi bir edebiyat cümlesidir: **"Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor: komünizm hayaleti."** Eski Avrupa'nın bütün güçleri, Papa ile Çar, Metternich ile Guizot, Fransız radikalleri ile Alman polisi, bu hayalete karşı kutsal bir av için birleşmiştir. Manifesto'nun bu av karşısındaki tavrı **kendini açıklamaktır**: komünistler artık hayalet olmayı bırakıp görüşlerini bütün dünyanın önüne koyma zamanının geldiğini söyler.

Manifesto'nun dört bölümünü ve temel tezlerini genç okur için kısaca özetleyelim:

1. Burjuvalar ve Proleterler. İlk cümle bütün bir tarih anlayışını özetler: **"Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir."** Özgür ile köle, patrisyen ile pleb, bey ile serf, lonca ustası ile kalfa; kısacası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmiştir. Modern burjuva toplum sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmadı, yalnızca basitleştirdi: toplum giderek iki büyük düşman kampa, burjuvazi ve proletaryaya bölünüyor.

Manifesto burjuvaziye tarihteki devrimci rolünü hakkıyla verir. Bu bölüm, kapitalizmin yarattığı üretici güçlere yazılmış belki de en etkileyici övgüdür: burjuvazi yüz yıldan kısa bir sürede, geçmişteki bütün kuşakların toplamından daha büyük üretici güçler yarattı. Ama aynı burjuvazi bütün insanlık ilişkilerini "çıplak çıkar"a, "katı nakit ödemesi"ne indirgedi; doktoru, hukukçuyu, rahibi, şairi, bilim insanını kendi ücretli emekçisine dönüştürdü.

Devlet hakkındaki cümle de buradadır: **"Modern devletin yürütme organı, bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir."** Bu cümleyi, kısmın sonundaki kuramsal ara bölümde (K2) açacak ve ne zaman yetip ne zaman yetmediğini tartışacağız.

Ve bölümün sonu: burjuvazi, sanayiyi geliştirdikçe, dağınık işçileri fabrikada bir araya getirir, onların birliğini kendi eliyle kolaylaştırır. **"Burjuvazi her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını üretir."**

2. Proleterler ve Komünistler. Komünistler işçilerin öteki partilerine karşı ayrı bir parti oluşturmazlar; proletaryanın bütününün çıkarlarından ayrı çıkarları yoktur. Onları ayıran iki şey vardır: farklı ulusların proleterlerinin mücadelelerinde, **uluslardan bağımsız, bütün proletaryanın ortak çıkarlarını** öne çıkarırlar; ve mücadelenin her aşamasında **hareketin bütününün çıkarını** temsil ederler. Komünistlerin kuramı tek bir cümlede özetlenebilir: **özel mülkiyetin kaldırılması.** Ama burada kastedilen kişinin kendi emeğiyle edindiği mülk değil, başkasının emeğini sömürmeye yarayan **burjuva mülkiyetidir**; burjuvazi zaten nüfusun onda dokuzunun elinden mülkü almıştır.

Burada ünlü cümle de geçer: **"İşçilerin vatanı yoktur."** Hemen ardından Manifesto şunu ekler: proletarya önce siyasal iktidarı ele geçirmek, kendini ulusal sınıf durumuna yükseltmek zorunda olduğu için, kendisi de henüz ulusaldır, ama burjuva anlamında değil. Bu cümle "ulusu umursamamak" değil, **ulusun sınıfsal içeriğini sorgulamak** demektir. Ve bu bölümde hedef açıkça konur: proletaryanın ilk adımı, kendini egemen sınıf konumuna yükseltmek, **demokrasi savaşını kazanmaktır.**

Bölüm, ileri ülkelerde uygulanabilecek on maddelik geçiş önlemleriyle biter. Bunların bir kısmı bugün bize çok tanıdık gelir: artan oranlı gelir vergisi, mirasın kaldırılması, kredinin tek bir devlet bankasında toplanması, ulaşımın devlet eline geçmesi, **bütün çocuklar için parasız kamu eğitimi, çocukların**

fabrikada çalıştırılmasının kaldırılması. 1848'de "ütopya" diye gülünen bu maddelerin bir kısmı, yüz yıl sonra, işçi sınıfının mücadelesiyle Avrupa'nın refah devletlerine girdi (Kısım IX).

3. Sosyalist ve Komünist Yazın. Manifesto o günün öteki "sosyalizm"lerini (feodal, küçük burjuva, Alman "hakiki", burjuva ve ütopyacı sosyalizm; Bölüm 8) tek tek eleştirir. Ders bugün de geçerlidir: **her "sosyalizm" adı taşıyan akım işçi sınıfının sosyalizmi değildir**; her programı sınıf içeriğiyle sınarız.

4. Komünistlerin çeşitli muhalefet partileri karşısındaki tutumu. Komünistler her yerde mevcut toplumsal ve siyasal düzene karşı her devrimci hareketi desteklerler ve her harekette **mülkiyet sorununu** temel sorun olarak öne çıkarırlar. Amaçlarını gizlemeyi küçümserler. Ve son cümleler: **"Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!"**

Manifesto'nun ilk etkisi sınırlıydı

Genç okurlarımızın sık düştüğü bir yanılgıyı düzeltelim: Manifesto 1848 devrimlerini başlatmadı. Broşür Paris'te Şubat Devrimi'nin patladığı günlerde basılıyordu; devrimler onun çıkmasından bağımsız, Avrupa'yı saran ekonomik bunalımın, 1845-47 patates ve tahıl kıtlığının ve siyasal tıkanmanın ürünüydü. 1848'de Manifesto, birkaç yüz kişilik Komünist Birlik üyeleri ile çevrelerinde, dar bir işçi ve aydın çevresinde okundu. Devrimin yenilgisinden sonra neredeyse unutuldu.

Manifesto'nun gerçek yayılışı 1870'lerden sonra başladı. 1872'de Leipzig'de Wilhelm Liebknecht ve August Bebel "vatana ihanet"ten yargılanırken savcılık Manifesto'yu delil olarak dosyaya koydu ve mahkemede okuttu. Böylece metin mahkeme tutanağı olarak yasal biçimde basılabildi. Paris Komünü'nden (1871) sonra ve kitlesel sosyal demokrat partilerin kuruluşuyla birlikte Manifesto, dünyada en çok basılan siyasi metinlerden biri oldu.

Dil	İlk çeviri (yıl)	Not
Almanca	1848 (Londra)	Özgün metin; 1872'de yazarların önsözüyle Leipzig baskısı
İsveçce	1848	"Komünizmin Sesi" başlığıyla; serbest ve yer yer değiştirilmiş bir çeviri (doğrulanacak)
İngilizce	1850	Helen Macfarlane çevirisi, Çartist George Julian Harney'in *Red Republican* gazetesinde
Rusça	1869 civarı; 1882	İlki Bakunin'e atfedilir (doğrulanacak); 1882 çevirisi Plehanov'un, Marx ve Engels'in önsözüyle
Fransızca	1872 (New York'ta, *Le Socialiste*)	1848'deki Fransızca çevirinin izi yoktur; 1885'te Laura Lafargue çevirisi (doğrulanacak)
Lehçe, Danca, İtalyanca, İspanyolca	1870'ler-1890'lar	Engels'in önsözleriyle yayılan baskılar (yıllar doğrulanacak)
Türkçe	1920'ler	İlk tam Türkçe çeviriler TKP çevresinde yapıldı (yıl ve çevirmen doğrulanacak)

Marx ve Engels, 1872 önsözünde, metnin tarihsel bir belge olduğunu, özellikle Paris Komünü deneyiminden sonra bazı maddelerin eskidiğini açıkça yazdılar: işçi sınıfı hazır devlet makinesini olduğu gibi ele geçirip kendi amaçları için kullanamaz. Marksizmin kendi temel metnine bu yöntemle, **dogma olarak değil yaşayan bir bilim olarak** yaklaşması, bizim de yöntemimizdir.

Şubat Devrimi: “sosyal cumhuriyet” ilanı

1846-47’de Avrupa’yı bir bunalım sardı: kötü hasatlar ekmek fiyatlarını ikiye katladı; demiryolu spekülasyonunun çöküşüyle bankalar battı, fabrikalar kapandı. Paris’te işsizlik patladı. Temmuz Monarşisi’nin muhalefeti (sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi, cumhuriyetçiler), toplantı yasağını aşmak için oy hakkının genişletilmesi talebiyle “ziyafet kampanyası” düzenledi. 22 Şubat 1848’de hükümet bir ziyafeti yasaklayınca Paris sokağa döküldü. Üç günde 1.500’den fazla barikat kuruldu (doğrulanacak). Ulusal Muhafız’ın bir kısmı halkın yanına geçti. 24 Şubat’ta Louis-Philippe tahttan çekildi ve kaçtı.

Belediye binasında kurulan Geçici Hükümet’te, işçilerin baskısıyla iki sosyalist yer aldı: yazar **Louis Blanc** ve Albert adlı bir mekanik işçisi. Cumhuriyeti ilan eden de işçilerin silahlı baskısıydı; burjuva liberallerin önemli bir kısmı Orléans hanedanından bir naiplikle yetinmek istiyordu. 25 Şubat’ta silahlı işçilerin belediye binasını kuşatmasıyla, hükümet “**çalışma hakkını**” tanıyan bir kararname çıkardı: devlet her yurttaşa iş güvencesi verecekti. Erkeklere genel oy hakkı ilan edildi. Siyasi suçlarda ölüm cezası ve sömürgelerde kölelik kaldırıldı (Nisan 1848). İş günü Paris’te on saate, taşrada on bir saate indirildi.

İşçiler bu cumhuriyete “**sosyal cumhuriyet**” dediler. Ama Marx’ın çözümlemesine göre Şubat Cumhuriyeti’nin temelinde bir yanılgı vardı: burjuvazi ile proletaryanın ortak zaferi gibi görünen bu cumhuriyet, sınıf karşıtlığını ortadan kaldırmamış, yalnızca üstünü “kardeşlik” sözcüğüyle örtmüştü. Kardeşlik, Marx’ın deyişiyle, karşıt sınıfların birbirine “kardeş” demesiydi; sınıf ilişkilerinin kendisini değiştirmiyordu.

Ulusal Atölyeler ve Lüksemburg Komisyonu: iki tuzak

“Çalışma hakkı”nı gerçekleştirmek için iki kurum kuruldu. Her ikisinin de nasıl işlediği, Haziran’ı anlamak için çok önemlidir.

Lüksemburg Komisyonu: Louis Blanc’ın başkanlığında, Lüksemburg Sarayı’nda toplanan işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir “emek komisyonu”. Blanc, *Emeğin Örgütlenmesi* (1839) kitabında devlet kredisiyle kurulan işçi kooperatiflerinin (*ateliers sociaux*) kapitalizmin yerini yavaş yavaş alacağını savunmuştu. Ama komisyonun ne bütçesi ne yürütme yetkisi vardı. Marx’ın sözleriyle, işçi temsilcileri hükümetin bakanlıklarında ve bankada değil, bir “sosyalist sinagog”da oturtulmuştu: konuşuyorlar ama karar vermiyorlardı. Bu, **işçi temsilcisini bir danışma organına hapsederek gerçek iktidardan uzak tutmanın** tarihteki ilk örneklerinden biridir.

Ulusal Atölyeler (*Ateliers nationaux*): Blanc’ın önerdiği kooperatif atölyelerin bir karikatürüydü. Blanc’ın rakibi olan Bayındırlık Bakanı Marie tarafından örgütlendi. İşsizlere gündelik 2 frank (iş olmadığı günlerde 1-1,5 frank) karşılığında, askerî disiplin altında, çoğu anlamsız toprak işleri yaptırıldı. Kayıtlı sayısı Mart’ta onbinlerle başladı, Haziran’a doğru 100-120 bini aştı (doğrulanacak).

Atölyelerin gerçek işlevi ikiliydi. Bir yandan işsiz kitleyi açlıktan ölmeyecek kadar besleyerek sokaktan çekmek. Öbür yandan, “sosyalizmin” ne kadar pahalı ve verimsiz olduğunu kamuoyuna göstermek. Burjuva basın Ulusal Atölyeleri “tembellerin maaşı” diye sürekli saldırı hedefi yaptı.

45 santim vergisi: köylü nasıl kaybedildi?

Geçici Hükümet, bankaların ve alacaklıların güvenini kaybetmemek için devlet borçlarını eksiksiz ödemeye karar verdi. Parayı bulmak için de Mart 1848’de doğrudan vergilere yüzde 45 ek vergi (her frank için 45 santim) koydu. Bu verginin yükü en çok küçük toprak sahibi köylülere bindi.

Bu karar, 1848'in bütün sonucunu belirleyen kararlardan biridir. Marx'ın çözümlemesine göre, cumhuriyet köylüye kendini ilk kez **vergi tahsildarı** olarak tanıttı. Köylü, 45 santimi Paris'teki "tembel işçileri" beslemek için ödediğine inandırıldı. Burjuvazi bankacıları korumak için köylüyü vergilendirdi, köylünün öfkesini ise işçiye yöneltti. **İşçi-köylü ittifakı burada kurulamadı**: Paris işçisinin kırsal Fransa'ya söyleyecek bir programı, köylünün borç, ipotek ve vergi sorununa bir yanıtı yoktu. Ve burjuvazi bu boşluğu ustalıkla kullandı.

23 Nisan 1848'de genel oyla yapılan Kurucu Meclis seçimleri bunun sonucunu gösterdi. Oy veren seçmenlerin çoğunluğu köylüydü; meclise ılımlı cumhuriyetçiler ve monarşistler egemen oldu. Sosyalistler ve radikaller küçük bir azınlıkta kaldı. Genel oy, işçi sınıfı örgütlü ve öteki emekçilerle ittifak kurmuş değilse, **burjuvaziyi meşrulaştıran bir araca** dönüşebiliyordu. 15 Mayıs'ta Polonya'yla dayanışma için meclisi basan kalabalığın ardından Blanqui, Barbès, Raspail ve Albert tutuklandı. İşçi hareketi önderlerinden yoksun kaldı.

Haziran Günleri: iki sınıf arasındaki ilk büyük savaş

Görsel: Saint-Maur-Popincourt Sokağı'ndaki barikat, General Lamoricière'in birliklerinin saldırısından sonra, 26 Haziran 1848 (dagerreyotip). Charles François Thibault, kamu malı, Wikimedia Commons.

Meclis çoğunluğu Ulusal Atölyeleri bir an önce kapatmak istiyordu. 21 Haziran'da çıkan kararname, 18-25 yaş arasındaki atölye işçilerinin orduya yazılmasını, ötekilerin taşraya, Sologne bataklıklarını kurutmak gibi işlere gönderilmesini öngörüyordu. Bu, Paris'in işçi kitlesini dağıtmak ve açlığa terk etmek demekti.

22 Haziran'da işçi heyetleri hükümete gitti. Yürütme Komisyonu üyesi Marie'nin, işçiler taşraya gitmezse zorla gönderileceklerini söylediği aktarılır (aktarım). 23 Haziran sabahı Paris'in doğusunda, Saint-Antoine, Saint-Marcel, Temple varoşlarında barikatlar yükselmeye başladı. Bu kez barikatların

arkasında ne liberal burjuva ne öğrenci vardı. Neredeyse yalnızca işçiler vardı: inşaat işçileri, mekanikçiler, demiryolu atölyelerinin işçileri, mobilya işçileri, kadınlar. Önderleri yoktu; merkezî bir komutası yoktu; programları "Ekmek ya da kurşun", "Sosyal ve demokratik cumhuriyet yaşasın" sloganlarından ibaretti.

Meclis, savaş bakanı General Louis-Eugène Cavaignac'a olağanüstü, fiilen diktatörlük yetkileri verdi. Cavaignac, Cezayir'in sömürgeleştirilmesinde deneyim kazanmış bir generaldi; Paris varoşlarına karşı sömürgede öğrendiği yöntemleri uyguladı: topçu, sokak sokak temizlik, esirlerin yerinde kurşuna dizilmesi. Karşı-devrime katılan güçler üç kaynaktan geliyordu: düzenli ordu; Paris'in burjuva mahallelerinin ve taşranın Ulusal Muhafız birlikleri (demiryoluyla taşradan gönüllüler getirildi); ve Şubat'tan sonra işsiz gençlerden devşirilip iyi ücretlendirilen **Gezici Muhafız** (*Garde mobile*). Marx, Gezici Muhafız'ı lümpenproletaryadan devşirilmiş, işçiye karşı kullanılan bir paralı güç olarak çözümler: burjuvazi, proletaryanın bir kesimini proletaryaya karşı silahlandırmıştı.

Çarpışma dört gün sürdü. 26 Haziran'da Saint-Antoine varoşunun son barikatları da düştü. Bilanço kesin olarak bilinmez, kaynaklar arasında büyük fark vardır:

Rakam	Aralık	Not
Çatışmada ölen ayaklanmacı	1.500-3.000 civarı (doğrulanacak)	Çatışma sonrası kurşuna dizilenlerle birlikte bazı tahminler daha yüksek
Hükümet güçlerinin kaybı	800-1.600 civarı ölü (doğrulanacak)	Aralarında birkaç general
Tutuklanan	11.000-15.000 (doğrulanacak)	Tuileries'nin bodrumlarında ve kale hendeklerinde toplu gözaltı
Sürgün ve sürgün kararı	4.000-4.500 civarı (doğrulanacak)	Başta Cezayir'e; sonraki yıllarda bir kısmı affedildi

Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde Haziran'ı şöyle tanımlar: modern toplumu bölen iki sınıf arasında yapılan ilk büyük savaş; burjuva düzeninin korunması ya da yok edilmesi için yapılan bir savaş. Şubat'ın "güzel devrimi", Haziran'da "çirkin devrime" dönüştü; çünkü bu kez sınıf çıkarının kendisi, hiçbir ortak kılıf olmadan, sokakta çarpıştı. Marx'ın vardığı sonuç acıdır ama yol göstericidir: Haziran yenilgisi, işçi sınıfına burjuva cumhuriyeti içinde kendi durumunun iyileşmesinin bir ütopya olduğunu gösterdi. İşçiler, ilk kez açıkça **"Burjuvaziyi yıkmak! İşçi sınıfının diktatörlüğü!"** hedefini bu yenilgiden öğrendi (Marx'ın aynı eserdeki değerlendirmesinden dolaylı aktarım).

Kritik an: Haziran 1848. Burjuva cumhuriyeti işçiye topla yanıt verir.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Çalışma hakkının güvencesi, Ulusal Atölyelerin kapatılmaması, "sosyal ve demokratik cumhuriyet."	Sosyal demokrasinin öncülü sayılabilecek Louis Blanc ve "demokrat-sosyalist" (*Montagne*) milletvekilleri ayaklanmaya önderlik etmedi; bir kısmı bastırılmasına sessiz kaldı. Lüksemburg Komisyonu işçileri danışma masasında oyaladı.	Atölyelerin kapatılması; genç işçilerin orduya, ötekilerin taşraya sürülmesi; Cavaignac'a diktatörlük yetkisi; taşradan demiryoluyla Ulusal Muhafız; lümpenproletaryadan Gezici Muhafız; toplu kurşuna dizme ve Cezayir'e sürgün.	Mali aristokrasi, sanayi burjuvazisi ve toprak sahipleri Haziran'da "düzen partisi" (*parti de l'Ordre*) içinde birleşti. Egemen fraksiyonlar kendi aralarındaki kavgayı işçiye karşı askıya aldı.	İşçi sınıfı Fransa'da yirmi yıl siyasal sahneden silindi. Cumhuriyet, işçi desteğini kaybettiği için bir sonraki darbeye karşı savunmasız kaldı (2 Aralık 1851).

Güç dengesi matrisi: Paris 1848 ve Almanya 1848

Bölüm 0.13'te tanıttığımız altı soruluk matrisi 1848'e uygulayalım. Böylece "1848'de devrim neden yenildi?" sorusuna kişilerin cesareti ya da korkaklığı dışında yapısal bir yanıt verebiliriz.

Soru	Paris, Şubat 1848	Paris, Haziran 1848	Almanya ve Avusturya, Mart-Ekim 1848
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet: mali aristokrasi ile sanayi burjuvazisi, monarşistler ile cumhuriyetçiler ayrı saflarda.	Hayır: bütün fraksiyonlar "düzen partisi"nde birleşti.	Evet, ama yüzeysel: liberal burjuvazi ile monarşi, işçi ve köylü tehdidi karşısında hızla uzlaştı.
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Evet: Ulusal Muhafız'ın bir kısmı halka geçti; ordu kışlaya çekildi.	Hayır: ordu toparlandı, taşra Muhafızı geldi, yeni Gezici Muhafız kuruldu.	Mart'ta kısmen (Berlin'de ordu şehirden çekildi, Metternich kaçtı); ordu ve bürokrasi dağılmadı, sonbaharda saldırıya geçti.
3. İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı?	Evet: Paris'in bütün emekçi mahalleleri ayakta.	Evet: onbinlerce işçi barikatta; ama tek başına.	Kısmen: Berlin ve Viyana'da işçiler barikatlarda ölenlerin çoğunluğu; ama işçi sınıfı küçük, zanaatkâr ağırlıklı.
4. Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı?	Hayır: kulüpler ve gizli dernekler var, bağımsız bir işçi partisi yok. Sosyalistler hükümette "rehine".	Hayır: önderler Mayıs'ta tutuklanmış; merkezî komuta yok.	Çok zayıf: Komünist Birlik birkaç yüz kişi; Stephan Born'un İşçi Kardeşliği (*Arbeiterverbrüderung*) ekonomik talepli; *Neue Rheinische Zeitung* bir gazete, parti değil.
5. Öteki emekçi sınıflarla ittifakı var mı?	Geçici: küçük burjuvazi Şubat'ta yanında. Köylülükle bağ yok.	Hayır: küçük burjuvazi ve köylülük karşı tarafta (45 santim vergisi).	Hayır: köylüler feodal yükümlülüklerin kaldırılmasıyla (Avusturya, Eylül 1848) yatıştırıldı, sonra düzenin yanına geçti.
6. Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Embriyon hâlinde: kulüpler, silahlı işçiler, belediye binası baskısı. Ama Lüksemburg Komisyonu yetkisiz bir danışma organı.	Hayır.	Hayır: Frankfurt Parlamentosu bir burjuva meclisi, ne ordusu ne vergi gücü var; Viyana'da Ekim'de kısa bir devrimci yönetim.
Sonuç	Monarşi yıkıldı, cumhuriyet kuruldu; ama iktidar burjuvazide.	İşçi ayaklanması ezildi.	Karşı-devrim 1848 sonbaharından 1849 yazına kadar kazandı.

Matris şunu gösterir: 1848'de işçi sınıfının cesareti ve kitlesel hareketi (3. soru) vardı. Eksik olan, **bağımsız örgüt ve önderlik** (4. soru) ile **köylülükle ittifak** (5. soru) idi. Egemen sınıf, işçi tehdidini gördüğü anda iç çatışmasını askıya aldı (1. soru). Lenin'in devrimci durum ölçütüyle söylersek: Şubat'ta "üsttekiler eskisi gibi yönetemiyordu, alttakiler eskisi gibi yaşamak istemiyordu"; ama öznel etken, yani örgütlü ve bilinçli bir işçi partisi yoktu (0.14). Nesnel koşulların açtığı pencere, onu kullanacak özne olmadığı için kapandı.

Viyana, Berlin, Milano, Budapeşte, Prag: Halkların Baharı

Görsel: Berlin'de Mart Devrimi sırasında Breite Sokağı'ndaki çatışma, 18-19 Mart 1848 (taş baskı, 1848-1850 dolayı). Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Paris'in Şubat'ı, Avrupa'yı birkaç hafta içinde tutuşturdu. 1848'in devrimleri, dosyanın planladığı **1848 devrimleri haritasının** metin karşılığı olarak şöyle özetlenebilir:

Şehir / ülke	Başlangıç	Ana talep	Kim savaştı?	Nasıl bitti?
Paris	22-24 Şubat	Cumhuriyet, çalışma hakkı	İşçiler, küçük burjuvazi, öğrenciler	Haziran katliamı; Aralık 1851 darbesi
Viyana	13 Mart	Anayasa, Metternich'in gidişi	Öğrenciler, zanaatkârlar, işçiler	Metternich kaçtı; Ekim ayaklanması Windischgrätz'in ordusuyla bastırıldı (31 Ekim-1 Kasım)
Budapeşte	15 Mart	Macar anayasası, ulusal bağımsızlık	Petőfi kuşağı, soylu liberaller, köylü askerler	1849'da Rus ordusunun müdahalesiyle yenildi (Világos, Ağustos 1849)
Milano	18-22 Mart ("Beş Gün")	Avusturya'dan kurtuluş	Zanaatkârlar, işçiler, kent halkı	Avusturya ordusu Temmuz-Ağustos 1848'de geri döndü
Berlin	18 Mart	Anayasa, basın özgürlüğü	Makine işçileri, kalfalar, zanaatkârlar	Kral ordusunu çekti; Kasım'da ordu geri döndü, meclis dağıtıldı
Prag	Haziran	Çek ulusal hakları	Öğrenciler, işçiler	Windischgrätz şehri topa tuttu (Haziran 1848)

Şehir / ülke	Başlangıç	Ana talep	Kim savaştı?	Nasıl bitti?
Frankfurt	Mayıs 1848-Haziran 1849	Birleşik, anayasal Almanya	Burjuva liberal milletvekilleri	Prusya kralı imparatorluk tacını reddetti; meclis dağıldı
Roma	Şubat 1849	Cumhuriyet	Mazzini, Garibaldi, Romalı emekçiler	Fransız ordusu Haziran-Temmuz 1849'da cumhuriyeti yıktı
Eflak (Bükreş)	Haziran 1848	Anayasa, toprak reformu	Liberal boyarlar, kent halkı	Osmanlı ve Rus orduları Eylül 1848'de bastırdı
Baden-Pfalz	Mayıs-Temmuz 1849	Frankfurt anayasası	İşçiler, zanaatkârlar, askerler	Prusya ordusu; Rastatt kalesi 23 Temmuz 1849'da düştü

Berlin'de 18 Mart gecesi ölen yaklaşık 300 kişinin (doğrulanacak) büyük çoğunluğu zanaatkâr, kalfa ve işçiydi; ölü listelerinde meslekler kayıtlıdır. Aralarında Borsig makine fabrikasının işçileri de vardı.

Alman burjuvazisinin korkaklığı ve Neue Rheinische Zeitung

Almanya'da 1848, Fransa'dan farklı bir sınıfsal durum sergiler. Almanya'da burjuva devrimi henüz yapılmamıştı: ülke otuz dokuz devlete bölünmüştü, doğuda Junker'ler (toprak aristokrasisi) köylüler üzerinde feodal haklara sahipti, siyasal iktidar hanedanların ve ordunun elindeydi. Yani Almanya'da burjuvazinin önünde, Fransa'nın 1789'da yaptığı işi yapma görevi vardı.

Alman burjuvazisi bu görevi yapmadı. Neden? Çünkü 1848'de, arkasında Paris'in Haziran'ı vardı. Engels'in *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* (1851-52) dizisinde ve Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'daki yazılarında çözümlediği gibi: Alman burjuvazisi feodal monarşiye karşı savaşmaya başladığı anda, arkasında kendi işçi sınıfının belirdiğini gördü. Fransız burjuvazisi 1789'da işçiyle birlikte kralı yıkmış, sonra işçiyle hesaplaşmıştı. Alman burjuvazisi ise işçiden o kadar korktu ki, kralla, soylularla ve orduyla **önceden uzlaştı.** Prusya'da Mart'tan sonra başbakan olan Rheinland'lı bankacı Ludolf Camphausen ve Aachenli tüccar ve bankacı David Hansemann, devrimi "anlaşmayla" bitirmeye, yani monarşiyle anayasal bir pazarlığa çalıştılar. Frankfurt Parlamentosu'ndaki avukatlar, profesörler ve memurlar aylarca temel hakların metni üzerine tartıştı, ama ne bir ordu kurdu ne de vergi toplayabildi.

Marx ve Engels devrim patlar patlamaz Almanya'ya döndüler ve Köln'de **Neue Rheinische Zeitung**'u (1 Haziran 1848-19 Mayıs 1849) çıkardılar. Gazetenin alt başlığı "Demokrasinin Organı"ydı. Komünist Birlik'in ayrı bir bayrak açması yerine, en ileri demokratik hareketin sol kanadı olarak, burjuva devrimini sonuna kadar götürmeye çalışan bir taktik izlediler: feodal yüklerin karşılıksız kaldırılması, tek ve bölünmez bir demokratik cumhuriyet, Rusya'ya karşı devrimci savaş, Polonya'nın özgürlüğü. Gazete Paris'in Haziran işçilerini açıkça savunan birkaç Alman gazetesinden biriydi. Marx, Şubat 1849'da basın suçundan ve vergi reddine çağrıdan jüri önünde yargılandı ve beraat etti. Mayıs 1849'da Prusya hükümeti onu sınır dışı etti; gazetenin son sayısı **kırmızı mürekkeple** basıldı.

Engels ise 1849 yazında **Baden-Pfalz ayaklanmasına** katıldı. Frankfurt anayasasını tanımayan hükümdarlara karşı ayaklanan Baden'de, eski bir Prusya subayı olan August Willich'in gönüllü birliğinde yaver olarak dört çatışmada savaştı. Prusya ordusu ayaklanmayı ezdi; Rastatt kalesi 23 Temmuz 1849'da teslim oldu ve teslim olanların bir kısmı kurşuna dizildi. Engels İsviçre'ye geçti.

1850 Merkez Komite'ye Çağrı: "sürekli devrim"

Yenilgiden sonra, Mart 1850'de Londra'da Marx ve Engels, Komünist Birlik Merkez Komitesi adına üyelere bir çağrı yazdı. Metin, 1848-49 deneyiminin dersini çıkarır. Temel tezi şudur: işçiler, küçük burjuva demokratların arkasında yürüyen bir koro olarak kalmamalı; demokratik devrimde onlarla birlikte savaşırken bile **kendi bağımsız, gizli ve açık örgütlerini** kurmalı, kendi adaylarını çıkarmalı, silahlarını teslim etmemeli ve demokratların devrimi mülk sahiplerinin çıkarına uygun bir noktada durdurma girişimine karşı devrimi ileri itmelidir. Çağrı, işçilerin savaş çığlığının "**Sürekli devrim!**" (*Die Revolution in Permanenz*) olması gerektiğini söyleyerek biter.

Marx ve Engels'in burada kastettiği, burjuva demokratik devrimin proletaryanın bağımsız örgütü ve önderliği altında kesintisiz biçimde sosyalist devrime doğru ilerletilmesidir. Lenin bu düşünceyi 1905'te işçi-köylü ittifakına dayanan "kesintisiz devrim" teziyle somut koşullara göre geliştirdi. Köylülüğün devrimci rolünü küçümseyen sonraki troçkist "sürekli devrim" kuramıyla karıştırılmamalıdır (Kısım V ve X). Çağrı'nın özü, bütün Kritik an kutularımızın sorusudur: **işçi sınıfının bağımsız örgütü var mı?**

18 Brumaire: Bonapartizm ve 2 Aralık darbesi

Görsel: Soufflot Sokağı'ndaki barikat, Paris, 25 Haziran 1848 (1848-1849). Horace Vernet, kamu malı, Wikimedia Commons.

Haziran'dan sonra Fransız cumhuriyeti hızla sağa kaydı. Kasım 1848'de kabul edilen anayasa güçlü bir cumhurbaşkanlığı öngördü. 10 Aralık 1848'deki cumhurbaşkanlığı seçimini, Napolyon'un yeğeni **Louis Bonaparte** oyların yaklaşık dörtte üçüyle kazandı (5,4 milyon civarı oy; doğrulanacak). Haziran'ın celladı Cavaignac çok geride kaldı. Bonaparte'ı seçen, ağırlıkla köylülerdi: 45 santim vergisinden nefret eden, "Napolyon" adında 1789'da kazandıkları toprağın güvencesini gören küçük toprak sahipleri.

Sonraki üç yıl, burjuvazinin meclisteki temsilcileri (düzen partisi) ile cumhurbaşkanı arasında bir güç savaşıyla geçti. Meclis, Mayıs 1850'de çıkardığı bir seçim yasasıyla ikamet koşulunu uzatarak yaklaşık üç milyon seçmeni, özellikle yer değiştiren işçileri seçmen kütüğünden çıkardı (doğrulanacak). Yani burjuvazi, Şubat'ta işçilerin zorladığı genel oyu da geri aldı. Böylece Bonaparte'a karşı kendi meşruiyetinin dayanağını da kendi eliyle yıktı.

2 Aralık 1851 gecesi Louis Bonaparte bir darbe yaptı: meclisi dağıttı, muhalif milletvekillerini tutuklattı, ve ironik biçimde genel oyu "yeniden kurduğunu" ilan etti. Paris'te küçük bir direniş oldu; işçi mahalleleri, Haziran'daki katliamı yapan meclisi savunmak için ayağa kalkmadı. Taşrada, özellikle güneyde, köylü ve zanaatkâr direnişi daha güçlüydü; binlerce kişi tutuklandı ve sürüldü. Bir yıl sonra, 2 Aralık 1852'de, Bonaparte kendini **III. Napolyon** unvanıyla imparator ilan etti.

Marx bu olayları 1852'de *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde çözümledi. Kitap şu ünlü cümleyle başlar: Hegel, dünya tarihindeki bütün büyük olayların ve kişilerin iki kez tekrarlandığını söyler; eklemeyi unutmuştur: ilkinde trajedi, ikincisinde komedi (fars) olarak. Ve hemen ardından, Bölüm 0.14'te de andığımız cümle gelir: **"İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi seçtikleri koşullar altında değil."**

18 Brumaire'in bize öğrettiği şeyler, bugün de siyaseti çözümlemenin temel araçlarıdır:

- **Burjuvazi toplumsal egemenliğini korumak için siyasal iktidarından vazgeçebilir.** Fransız burjuvazisi, işçi tehdidinden ve kendi fraksiyonlarının çekişmesinden bıkınca, "kesesini kurtarmak için tacını" bırakmaya razı oldu: meclisini, basınını, parlamenter özgürlüklerini bir maceracıya teslim etti. Karşılığında mülkiyet, borsa ve düzen güvence altına alındı.
- **Devlet görünüşte sınıfların üstüne çıkar.** Bonapartist devlet, ordu, bürokrasi ve polisiyle bütün topluma karşı bağımsızlaşmış bir güç gibi görünür. Ama bu görünüşün altında, burjuva mülkiyet ilişkilerini korur. Marx, Bonaparte'ın dayandığı sınıfı "**küçük toprak sahibi köylüler**" olarak gösterir: birbirinden yalıtılmış, kendi çıkarlarını kendileri temsil edemeyen, bu yüzden "temsil edilmesi" gereken, "bir çuval patatesin patateslerden oluşması gibi" yan yana duran bir kitle.
- **Lümpenproletarya karşı-devrimin paralı askeridir.** Bonaparte'ın "10 Aralık Derneği", Paris'in işsiz, serseri, dolandırıcı ve düşkünlerinden devşirilmiş bir destek örgütüydü; mitinglerde alkış, sokakta sopa işlevi gördü.
- **Parti sınıf değildir, ama sınıfsız da değildir.** Siyasal biçim ile sınıf çıkarı arasındaki ilişki düz bir "parti = sınıf" eşitliği değildir. Düzen partisinin içinde kralcıların iki kanadı, aslında toprak mülkiyeti ile sermayenin iki ayrı çıkarını temsil ediyordu. Bir partinin ne dediğine değil, hangi sınıfın hangi çıkarını hangi koşulda koruduğuna bakarız.

Bonapartizm kavramı, dosyanın ileriki bölümlerinde sık sık karşımıza çıkacak: Bismarck'ın Almanya'sında, faşizmin bazı biçimlerinde, askerî darbelerde ve bugün işçilerin neden aşırı sağa oy verdiği sorusunda (Bölüm 78, K6). Bilgi Müşterekleri'nin İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor? yazısı, Bonapartizm'den bugüne uzanan bu soy ağacını izler. Darbelerin sınıfsal anatomisi için de Postallardan Algoritmalara: Darbelerin Anatomisi yazısına bakılabilir.

Kavram kutusu. - Sürekli devrim (1850): Demokratik devrimde işçi sınıfının küçük burjuva demokratların kuyruğuna takılmadan kendi bağımsız örgütünü kurması ve devrimi, mülk sahiplerinin durdurmak istediği noktanın ötesine, sosyalizme doğru kesintisiz ilerletmesi. Lenin'in işçi-köylü ittifakına dayalı "kesintisiz devrim" teziyle geliştirildi; troçkist kuramla karıştırılmamalıdır. - **Bonapartizm:** Temel sınıfların birbirini dengelediği ya da egemen sınıfın kendi başına yönetemez hâle geldiği bir anda, devletin yürütme gücünün (ordu, bürokrasi, "kurtarıcı" lider) görünüşte sınıfların üstüne çıkması; burjuvazinin toplumsal egemenliğini korumak için siyasal iktidarını devretmesi (0.5, K6). - **Lümpenproletarya:** Üretim sürecinin dışına itilmiş, düzenli işi ve örgütü olmayan, sınıf bilinci geliştirmesi zor, bu yüzden egemen sınıfın satın alıp kullanabileceği yoksul katman. Marx bu kavramı ahlaki bir aşağılama olarak değil, siyasal işlevini göstermek için kullanır. - **Demokrasi savaşını kazanmak:** Manifesto'ya göre proletaryanın ilk adımı, kendini egemen sınıf konumuna yükseltmektir. Burjuva demokrasisinin biçimsel haklarıyla işçi sınıfının iktidarı arasındaki farkı gösterir (K2).

1848'in sınıfsal bilançosu

Kim?	1848'de ne istedi?	1852'de ne elde etti?
Mali aristokrasi	Temmuz Monarşisi'ni korumak	Tahttan düştü, ama İkinci İmparatorluk'ta demiryolu ve kredi patlamasıyla daha da zenginleşti
Sanayi burjuvazisi	Oy hakkı, siyasal iktidara ortaklık	Siyasal iktidarı Bonaparte'a bıraktı; karşılığında düzen, ucuz kredi ve sessiz işçi aldı
Küçük burjuvazi	Demokratik cumhuriyet, ucuz kredi	Haziran'da işçiye karşı Muhafız'da savaştı, 1849'da kendisi ezildi (13 Haziran 1849), 1851'de sustu
Köylülük	Vergi yükünden kurtulmak, toprağı korumak	Bonaparte'ı seçti; ipotek ve borç yükü sürdü
İşçi sınıfı	Çalışma hakkı, sosyal cumhuriyet, örgütlenme	Haziran katliamı; binlerce sürgün; örgütlenme ve grev yasağı sürdü (1864'e kadar)
Alman burjuvazisi	Birleşik, anayasal Almanya	Prusya monarşisiyle uzlaştı; birlik 1871'de Bismarck'ın "kan ve demir"iyle yukarıdan geldi
Orta ve Doğu Avrupa köylüleri	Feodal yüklerden kurtuluş	Avusturya ve Prusya'da feodal yükümlülükler (bedel karşılığı) kaldırıldı: devrimin kalıcı tek büyük kazanımı

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1848-1852). Kamu istihdamını bir yatıştırma ve sonra kapatma aracı olarak kullanmak (Ulusal Atölyeler); işçi temsilcisini yetkisiz danışma kuruluna oturtmak (Lüksemburg Komisyonu); borç ödemeyi köylünün vergisiyle finanse edip köylüyü işçiye düşman etmek (45 santim); genel oyu kırsal çoğunluğu işçiye karşı seferber etmek için kullanmak, sonra geri almak (Mayıs 1850 yasası); sömürgede eğitilmiş generali başkente diktatör atamak (Cavaignac); lümpenproletaryayı paralı güç olarak devşirmek (Gezici Muhafız, 10 Aralık Derneği); demiryoluyla taşradan asker taşımak; toplu kurşuna dizme ve sömürgeye sürgün (Cezayir); uluslararası müdahale (Rus ordusu Macaristan'da, Fransız ordusu Roma'da); darbeyle parlamentoyu tasfiye etmek.

Türkiye'ye bağ. 1849'da Macar devrimi Rus ve Avusturya ordularına yenildiğinde, Lajos Kossuth önderliğinde Macar ve Polonyalı devrimcilerden birkaç bin kişi (doğrulanacak) Osmanlı topraklarına, önce Vidin'e sığındı. Rusya ve Avusturya iadelerini istedi, savaşla tehdit etti. Osmanlı hükümeti, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle iadeyi reddetti. Kossuth ve arkadaşları Şumnu'da, sonra Kütahya'da gözetim altında tutuldu; 1851'de ayrıldılar. Polonyalı general Józef Bem Müslüman olup Murad Paşa adını aldı ve Halep'te öldü; Polonyalı sürgünlerin bir kısmı İstanbul yakınlarında Polonezköy'ü (Adampol) kurdu. Bu tarihi sınıfsal bir gözle okumak gerekir: Osmanlı'nın sığınma kararı devrimci bir dayanışma değil, Rusya'ya karşı büyük güç dengesinin bir parçasıydı. Nitekim aynı Osmanlı, Eylül 1848'de Rus ordusuyla birlikte Eflak'taki (bugünkü Romanya) devrimi bastırdı. Devletler, devrimcilere sığınak ya da darağacı olmayı kendi çıkar hesaplarına göre seçer. Bu bağlantı, Kısım XIII'te Osmanlı-Avrupa ilişkisinin sınıfsal tarihine açılır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"1848 romantik bir milliyetçilik ve özgürlük baharıydı; aşırı uçlar (sosyalistler) onu bozdu."* 1848'i "bozan", Haziran'da işçilere topla karşılık veren cumhuriyetçi burjuvazi, Mart'ta krallarla uzlaşan Alman liberalleri ve 1849'da Macaristan'a giren Çar'ın ordusuydu. Sosyalistler 1848'in en tutarlı demokratlarıydı: genel oyu, basın özgürlüğünü, köylünün feodal yükten karşılıksız kurtuluşunu ve ulusların bağımsızlığını sonuna kadar savunanlar onlardı. Burjuvazi, işçi sınıfının demokrasiyi kendi toplumsal kurtuluşunun aracı olarak kullanabileceğini gördüğü anda demokrasiden vazgeçti. 1848'in asıl dersi budur: **tutarlı demokrasi, burjuvazinin değil işçi sınıfının görevidir.**

Dört soru. - **Kimin elinde?** Banka, borsa ve demiryolu mali aristokrasinin; fabrika sanayi burjuvazisinin; küçük toprak köylünün (ipotek altında); işçinin elinde yalnızca emek gücü ve barikat taşı. - **Kimin denetiminde?** Şubat'tan Haziran'a birkaç ay boyunca sokağın baskısı altında bir Geçici Hükümet; Haziran'dan sonra Cavaignac'ın ordusu; 1851'den sonra Bonaparte'ın bürokrasisi, polisi ve ordusu. - **Kimin yararına?** Borç ödemeleri alacaklıların, 45 santim vergisi bankaların, Haziran katliamı bütün mülk sahiplerinin, Bonapartist düzen ise İkinci İmparatorluk'un kredi ve spekülasyon patlamasından zenginleşen sermayenin yararına. - **Kim karar veriyor?** Genel oyla seçilen ama köylü oyuyla işçiye karşı çevrilen bir meclis; sonra olağanüstü yetkili bir general; sonra plebisitle meşrulaştırılmış bir imparator. İşçi kararın hiçbir aşamasında masada değil. - **Zaman kimin?** Şubat Devrimi Paris'te iş gününü on saate indirdi. Haziran'dan sonra, Eylül 1848'de çıkan bir yasayla sınır on iki saate çıkarıldı. Barikatta kazanılan iki saat, barikatla birlikte kaybedildi.

Okuma ve izleme önerisi. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu* (birçok Türkçe baskısı var; 1872, 1882, 1883, 1888, 1890 önsözleriyle okunmalı). Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850* ve *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (Türkçeleri var). Friedrich Engels, *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim* (Türkçesi var). Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı: 1848-1875*, 1. bölüm "Halkların Baharı" (Türkçesi var). Raoul Peck'in filmi *Genç Karl Marx* (2017): Manifesto'nun yazılışına giden yolu, Komünist Birlik'in kuruluşunu anlatır.

Kısım III'ün Bilançosu: 1789-1852'de Sınıfın Durumu

Sevgili Genç Yoldaşlar, bu kısmı iki tabloyla kapatıyoruz. Birincisi, Bölüm 0.10'daki beş güç biçimine göre işçi sınıfının 1789-1852 arasındaki gücüdür. İkincisi, dosyanın bütünleşik formülüne (0.16) göre altı boyutlu sınıf durumu bilançosudur. Puanlar (1 çok zayıf, 5 çok güçlü) kesin bir ölçüm değil, bir değerlendirmedir; gerekçesiyle birlikte okunmalıdır.

Sınıf gücü cetveli (T31, Kısım III)

Güç biçimi	Puan	Gerekçe
İşyeri gücü	2	Üretim hâlâ dağınık atölyelerde ve evlerde; Lyon'da ipeği durdurmak şehri durdurabiliyor ama ülkeyi değil. Demiryolu ve büyük fabrika yeni doğuyor.
Piyasa gücü	1	Kırdan kopan kitleler, kıtlıklar ve bunalımlar (1846-47) sürekli bir yedek ordu yaratıyor; vasıflı zanaatkârın gücü makineyle aşınıyor.
Örgütsel güç	1-2	Birlik ve grev yasak (Le Chapelier, işçi karnesi); yardımlaşma sandıkları, kalfa birlikleri ve gizli dernekler var; ilk işçi partisi çekirdeği (Komünist Birlik) birkaç yüz kişi.
Siyasal güç	2	Barikatla rejim deviriyor (1830, Şubat 1848), ama iktidarı kuramıyor; Şubat'ta kısa süre hükümete baskı, Haziran'da tamamen dışarıda.
İdeolojik-kültürel güç	2	"Çalışma hakkı" ve "sosyal cumhuriyet" talepleri geniş kesimlerde karşılık buluyor; Manifesto yazılıyor; ama köylülüğe ve küçük burjuvaziye hegemonya kurulamıyor.

Altı boyutlu sınıf durumu bilançosu (T38, Kısım III)

Boyut	1789-1852'deki durum	Değişim yönü
Mülkiyet (üretim araçları kimde?)	Feodal toprak mülkiyeti kırıldı; toprak burjuvaziye ve küçük köylüye, banka ve demiryolu mali aristokrasiye geçti. Kent emekçisi mülksüzleşmeyi sürdürdü; Lyon ustası ve Silezya dokumacısı tezgâhını elinde tutsa da fiyatı tüccara kaptırdı.	Feodalden burjuvaya; işçi aleyhine
Denetim (emek süreci ve karar kimde?)	Loncanın denetimi kalktı, yerine tüccarın fiyatı ve fabrikanın saati geçti. İşçi karnesi ve Medeni Kanun md. 1781 işverene hukuki üstünlük verdi. Jacquard kartıyla bilgi makineye geçmeye başladı.	Biçimsel boyun eğişten gerçek boyun eğişe
Örgüt (sendika, parti, konsey)	Yasak altında gizli örgüt: kalfa birlikleri, yardım sandıkları, Blanqui'nin dernekleri. 1847'de Komünist Birlik ile ilk kez programı olan bir işçi örgütü. Kalıcı kitle örgütü yok.	Gizli komplodan program sahibi örgüte

Boyut	1789-1852'deki durum	Değişim yönü
Yapısal güç (işyeri ve piyasa)	Zayıf: dağınık üretim, bol işgücü, sık kıtlık. Güç kaynağı üretimi durdurmaktan çok sokağı ve barikatı tutmak.	Fabrikalaşmayla artma eğiliminde
Toplumsal yeniden üretim (ücret, ekmek, konut, bakım)	Ekmek fiyatı hayatın merkezi; azami fiyat (1793) ve Ulusal Atölyeler (1848) geçici toplumsal ücret biçimleri, ikisi de geri alındı. Kadın emeği hem tezgâhta hem evde; kadın kulüpleri kapatıldı.	Kazanımlar geçici, güç çekilince geri alındı
Hegemonya (kültür, hukuk, ideoloji)	Burjuvazinin "özgürlük, eşitlik, mülkiyet" dili egemen; "serbest sözleşme" hukuku işçiyi yalnızlaştırıyor. Karşısında "çalışma hakkı", "sosyal cumhuriyet", "proleter" kimliği ve Manifesto ilk kez bağımsız bir işçi dünya görüşü kuruyor.	Karşı-hegemonyanın tohumu atıldı

Kısım III bize ne öğretiyor? Üç ders. Birincisi: burjuvazi feodalizme karşı devrimciydi, ama işçiye karşı ilk günden karşı-devrimciydi; 1791'de yasayla, 1848'de topla. İkincisi: işçi sınıfı barikatta kazanıp masada kaybetti, çünkü bağımsız örgütü ve köylülükle ittifakı yoktu (1848 güç dengesi matrisi). Üçüncüsü: sınıf bu yenilgilerden kendi programını çıkardı. "Bütün insanlar kardeştir" yerine "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" sözünün geçmesi, bir sınıfın kendini tanımasının ilk adımıdır. Bir sonraki kısımda bu sınıf, ilk kez kendi enternasyonalini (1864) ve ilk kez kendi iktidarını (Paris Komünü, 1871) kuracaktır.

Kuramsal Ara Bölüm K2: Kimin Devleti, Nasıl Yönetiyor? Zor, Rıza ve Taviz

Sahne. Londra, İngiliz Müzesi okuma salonu, 1860'ların başı. Marx masasında, İngiliz fabrika müfettişlerinin yıllık raporlarını okuyor. Bu raporları devletin kendi memurları yazmıştır: on iki yaşında çocukların gece vardiyası, yemek molasının dakikalarını "çalan" patronlar, çömlek atölyelerinde otuz yaşında ölen işçiler. *Kapital*'in iş günü bölümünü, yani birinci cildin onuncu bölümünü, büyük ölçüde bu raporlardan kuracaktır. Bir soru belirir: Sermayenin devleti, neden sermayenin suçlarını kayda geçiren müfettişler atamıştır? Neden aynı devlet 1791'de işçi birliğini yasaklarken 1847'de iş gününü sınırlamıştır?

Tez. Devlet sınıf egemenliğinin aygıtıdır. Ama modern kapitalist devlet yalnızca baskı yapmaz: taviz verir, düzenler, eğitir, hak tanır, sosyal güvenlik kurar ve rıza üretir. "Burjuvazi korktuğunda verir" tezi doğrudur ama tek başına yetmez. Tavizleri açıklayan birden çok etken vardır: sınıflar arası güç dengesi ve mücadele (korku), sermaye birikiminin ihtiyaçları (sağlıklı ve eğitimli emek gücü), meşruiyet ve rıza üretimi, devletin tek tek kapitalistlere karşı **toplam sermayenin uzun dönemli çıkarını** düzenlemesi. Kazanımlar gerçektir ve savunulur. Ama sermayenin devleti içinde kalıcı güvencesi yoktur.

Devlet nedir? İlk yanıt: sınıf egemenliğinin aygıtı

Okulda devleti "vatandaşların ortak iradesini temsil eden, herkesin üstünde, tarafsız bir kurum" olarak öğreniriz. Marksizm bu tanımı reddeder. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) devletin toplumun dışından dayatılmış bir güç olmadığını, toplumun belirli bir gelişme aşamasında, uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarına bölündüğünde ortaya çıktığını yazar. Bu karşıtlıkların toplumu ve sınıfları kısır bir mücadele içinde yok etmemesi için, görünüşte toplumun üstünde duran ve çatışmayı "düzen" sınırları içinde tutan bir güç gerekir. Bu güç, toplumdan doğan ama toplumun üstüne çıkan ve ona giderek yabancılaşan güçtür: devlet.

Lenin *Devlet ve Devrim*'de (1917) bunu keskinleştirir: devlet, sınıf karşıtlıklarının **uzlaşmazlığının** ürünü ve belirtisidir. Silahlı insanlardan oluşan özel birlikler (ordu, polis), hapishaneler, mahkemeler ve bürokrasi, bu gücün çekirdeğidir. Manifesto'nun cümlesi de bu çekirdeği anlatır: modern devletin yürütme organı, bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir komitedir (Bölüm 10).

Kısım III bu tanımın kanıtlarıyla doludur: Le Chapelier ve işçi karnesi (hukuk), Ulusal Muhafız (mülk sahiplerinin silahlı gücü), Karlsbad ve Eylül Yasaları (sansür ve polis), Cavaignac ve Haziran (ordu), Cezayir'e sürgün (sömürge ile metropol arasında gidip gelen zor aygıtı). Bugün de devletin bu çekirdeği, ulus aşırı biçimler alarak sürüyor: NATO'nun güvenlik soruşturma ve gözetim mekanizmaları, zirve dönemlerinde başkentlere kurulan "korku barikatları", yapay zekâ şirketlerinin aktivistleri izleme sistemleri. Bilgi Müşterekleri'nin NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat yazısı ve NATO dosyasının öteki yazıları, zor aygıtının bugünkü uluslararası örgütlenmesini inceler.

Ama bu tanım neyi açıklamaz?

Bu çekirdek tanım doğrudur, ama dört şeyi tek başına açıklamaz:

1. Aynı İngiliz devleti 1799'da işçi birliğini yasakladı, 1824-25'te bu yasakları kaldırdı, 1833'ten itibaren fabrika yasaları çıkardı, 1847'de On Saat Yasası'nı kabul etti.
2. Bismarck 1878'de sosyalist partiyi yasaklarken 1883-1889 arasında dünyanın ilk devlet sosyal sigortalarını kurdu.
3. İngiliz burjuvazisi 1942'de, savaşın ortasında, Beveridge Raporu'yla herkese "beşikten mezara" sosyal güvenlik vaat etti.
4. Milyonlarca işçi, kendisini sömüren düzene oy verdi, onun ordusunda savaştı, onun bayrağını sahiplendi.

Bu soruları yanıtlamak için devleti yalnızca "sopa" olarak değil, **sopa, havuç ve ikna**nın birleşimi olarak incelememiz gerekir. Tavizleri açıklayan dört etkeni sırayla ele alalım.

Birinci etken: güç dengesi ve korku

Bu dosyanın ana tezi burada durur: **hiçbir hak verilmedi; hepsi alındı.** Taviz, önce ve her şeyden çok, sınıf mücadelesinin ürünüdür. İngiltere'de Birleşme Yasaları'nın kaldırılması, gizli sendikaların ve grevlerin yasakları fiilen işlemez kıldığı bir ortamda geldi (Bölüm 5). On Saat Yasası, Çartizm'in ve fabrika işçilerinin on beş yıllık "kısa saat" hareketinin ürünüydü (Bölüm 6). 1945 sonrasının refah devleti, antifaşist savaştan silahlı ve örgütlü çıkan işçi sınıfının ve Doğu'daki sosyalist sistemin varlığının ürünüydü (altıncı tez, Kısım IX).

Korku, soyut bir duygu değil, **somut bir güç dengesinin** öznel yansımasıdır. Burjuvazi korktuğunda verir; çünkü vermemenin bedeli (grev, ayaklanma, devrim) vermenin bedelinden yüksektir. Buradan tersi de çıkar: **korku bitince geri alır.** 1848'de barikatla kazanılan on saatlik iş günü, Haziran yenilgisinden üç ay sonra on iki saate çıkarıldı (Bölüm 10). 1945'te kazanılan haklar, 1973 sonrasında ve 1989'dan sonra birer birer söküldü (Kısım XI).

İkinci etken: birikimin ihtiyaçları ve "ideal toplam kapitalist"

Marx *Kapital*'in iş günü bölümünde (I, 10. bölüm) iki şeyi birlikte gösterir. Bir yandan, normal bir iş gününün yasayla belirlenmesi, kapitalistler sınıfı ile işçi sınıfı arasında **yüzyıllar süren bir mücadelenin** ürünüdür. Öbür yandan, fabrika yasaları sermayenin kendi emek kaynağını tüketmesini sınırlayan bir düzenlemedir. Tek tek kapitalistin şiarı Marx'ın deyişiyle "Benden sonra tufan!"dır: her biri, rakibinden önce işçiyi sonuna kadar sıkıp posasını çıkarmak ister. Ama bütün kapitalistler bunu yaparsa, işçi kuşakları erken ölür, askere alınacak sağlıklı genç bulunmaz, bir sonraki kuşağın emek gücü yeniden üretilemez. Marx, iş gününü sınırlama zorunluluğunu, tükenen İngiliz tarlalarını guanoyla gübreleme zorunluluğuna benzetir: sermaye toprağı da işçiyi de aynı biçimde tüketir ve toplum onu dizginlemek zorunda kalır.

Burada devletin ikinci işlevi görünür. Engels *Anti-Dühring*'de (1878) modern devleti, biçimi ne olursa olsun, özünde kapitalist bir makine, **"ideal toplam kapitalist"** olarak tanımlar. Devlet, tek tek kapitalistlerin kısa dönemli çıkarına karşı, **kapitalist sınıfın bütününün uzun dönemli çıkarını** korur. Fabrika müfettişini atayan devlet, sermayenin düşmanı değil, sermayenin "aklı başındaki" temsilcisidir. Okul açan, aşı yaptıran, kanalizasyon döşeyen, işsizlik sigortası kuran devlet, aynı zamanda sağlıklı, okuryazar, disiplinli ve hazır bekleyen bir işgücü üretir.

Bu etken, sermaye fraksiyonları arasındaki çatışmayla birlikte düşünülmelidir (0.11). 1847'de On Saat Yasası'nın geçmesinde, bir yıl önce Tahıl Yasaları'nın kaldırılmasıyla sanayi burjuvazisine yenilen toprak aristokrasisinin, "intikam" için fabrika sahiplerine karşı işçilerin talebini desteklemesinin de

payı vardı (Marx bu noktayı *Kapital*'de anar). Yani taviz, bazen egemen sınıfın kendi iç kavgasının boşluğundan girer.

Üçüncü etken: meşruiyet ve rıza. Gramsci'nin katkısı

Görsel: Viyana Kongresi Son Senedi (1815), Avusturya Devlet Arşivi'nde. Thomas Ledl, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons. Egemen sınıfların düzeni yalnızca silahla değil, antlaşma, anayasa ve yasa metinleriyle de kurulur.

Egemenlik yalnızca zorla sürdürülemez. Hiçbir egemen sınıf, sürekli olarak ordusunu sokağa sokarak yönetemez. İtalyan komünist önder **Antonio Gramsci** (1891-1937), Mussolini'nin hapishanesinde yazdığı *Hapishane Defterleri*'nde bu soruyu derinleştirdi: Batı Avrupa'da, Rusya'dan farklı olarak, 1917'deki gibi bir devrim neden gerçekleşmedi?

Gramsci'nin yanıtının anahtar kavramı **hegemonya**dır. Egemen sınıf, yalnızca **zor** (ordu, polis, mahkeme) ile değil, **rıza** ile de yönetir: kendi çıkarlarını toplumun genel çıkarı gibi gösterebildiği, kendi dünya görüşünü "sağduyu" hâline getirebildiği ölçüde. Gramsci'nin formülünü kısaca şöyle özetleyebiliriz: devlet = siyasal toplum + sivil toplum; yani **zırhla korunan hegemonya.**

- **Siyasal toplum:** Devletin dar anlamı: hükümet, ordu, polis, mahkemeler, bürokrasi. Zorun alanı.
- **Sivil toplum:** Okul, kilise, basın, dernekler, sendikalar, partiler, aile, kültür kurumları. Rızanın üretildiği alan. (Gramsci'de "sivil toplum" bugünkü liberal anlamıyla "devletten bağımsız iyi şeyler" değil, egemenliğin rıza ayağıdır.)

Buradan Gramsci'nin öteki kavramları çıkar:

- **Manevra savaşı ↔ mevzi savaşı:** Rusya'da devlet her şeydi, sivil toplum "ilkel ve jelatinimsi"ydi; devletin hendeği aşıldığında arkada bir şey kalmıyordu. Bu yüzden bir cephe saldırısı (manevra savaşı) iktidarı alabildi. Batı'da ise devlet yalnızca bir ön hendekti; arkasında sivil toplumun güçlü

bir kale ve sığınak sistemi vardı. Orada işçi sınıfı, iktidarı almadan önce ve alırken, sivil toplumun her mevzisinde (okul, sendika, kültür, basın) uzun bir **mevzi savaşı** vermek zorundadır.

- **Organik aydınlar:** Her toplumsal sınıf, kendisine bilinç ve türdeşlik veren kendi aydın katmanını yaratır. Burjuvazinin mühendisleri, hukukçuları, gazetecileri, iktisatçıları vardır. İşçi sınıfının da kendi organik aydınlarına, yani kendi saflarından çıkan, sınıfın deneyimini düşünceye çeviren örgütçülere, yazarlara, eğitimcilere ihtiyacı vardır. Bu kitabın var olma nedeni de budur.
- **Tarihsel blok:** Ekonomik yapı ile siyasal ve ideolojik üstyapının belirli bir dönemdeki birliği; farklı sınıf ve katmanların bir önderlik altında kalıcı bir ittifakı. Temmuz Monarşisi, mali aristokrasinin önderliğinde kurulan dar bir bloktu; Bonapartizm ise köylülüğü de içine alan daha geniş bir bloktu.
- **Pasif devrim:** Egemen sınıfların, aşağıdan gelen bir devrim tehdidini, bazı talepleri **yukarıdan ve kitleleri edilgin bırakarak** karşılayarak etkisizleştirmesi. Gramsci bu kavramı İtalya'nın birleşmesi (Risorgimento) için geliştirdi. Almanya'nın 1848'de aşağıdan yapılamayan birliğinin 1871'de Bismarck eliyle, "kan ve demir"le yukarıdan kurulması da bir pasif devrimdir.

Gramsci'nin katkısı, devletin baskıcı çekirdeği hakkındaki Marksist tanımı reddetmez, onu **tamamlar**. Zor her zaman oradadır: hegemonya çatladığında zırh devreye girer (Haziran 1848, Berlin 1919, Şili 1973, 12 Eylül 1980). Ama zorun her gün sokakta olmadığı zamanlarda, egemenlik okulda, televizyonda, sosyal medya akışında, "sağduyu"da yeniden üretilir. Bu hegemonyanın kültür alanındaki işleyişini K4'te, olağan ve olağanüstü devlet biçimlerinin (parlamenter demokrasi, Bonapartizm, faşizm, askerî diktatörlük) karşılaştırmasını K6'da ele alacağız.

Dördüncü etken: havuç ve sopa birlikte. Bismarck örneği

Zor ve rızanın, baskı ve tavizin aynı anda nasıl işlediğini gösteren en açık örnek, Almanya'da Bismarck dönemidir (ayrıntısı Bölüm 13). 1878'de, imparatora yönelik iki suikast girişimini bahane eden Bismarck, **Sosyalist Yasası**'nı (*Sozialistengesetz*) çıkardı: sosyal demokrat parti, sendikalar ve gazeteleri yasaklandı; yüzlerce kişi sürgün edildi, hapse atıldı. Yasa 1890'a kadar yürürlükte kaldı.

Aynı yıllarda Bismarck dünyanın ilk zorunlu devlet sosyal sigortalarını kurdu: hastalık sigortası (1883), iş kazası sigortası (1884), yaşlılık ve malullük sigortası (1889). Amacı açıktı: işçileri sosyal demokrasiden koparmak ve devlete bağlamak. Sopa örgüte, havuç bireysel işçiye.

Sonuç Bismarck'ın beklediği gibi olmadı. Yasak yıllarında sosyal demokrat partinin oyu arttı; 1890'da yasa uzatılamadı. Ama sosyal sigortanın bıraktığı iz de gerçekti: Alman işçi hareketinin bir kesimi, kazanımların devlet içinde güvenceye alınabileceği inancını bu deneyimden öğrendi. Sosyal demokrasinin sonraki "ikili karakteri"nin (üçüncü tez) maddi kökenlerinden biri buradadır: aynı örgüt, bir yanıyla gerçek mücadelelerle hak kazanan kitle örgütü; öbür yanıyla devletin sosyal sigorta kurumlarına, yerel yönetimlere, toplu pazarlık düzenine yerleşen ve orada kendi çıkarı oluşan bir aygıttır.

Bir yüzyıl sonra aynı kalıp başka bir biçimde tekrarlandı. 1942'de İngiltere'de yayımlanan **Beveridge Raporu**, savaş sonrasında "yoksulluk, hastalık, cehalet, sefalet ve aylaklık" denen beş deve karşı evrensel bir sosyal güvenlik sistemi öneriyordu. Muhafazakâr Churchill hükümeti raporu önce soğuk karşıladı; ama cephedeki askerlerin ve fabrikadaki işçilerin "1918'deki gibi yine aldatılmayacağız" duygusu, ve Doğu'daki Kızıl Ordu'nun zaferleri, İngiliz egemen sınıfını geri adım atmaya zorladı. 1945'te İşçi Partisi hükümeti Ulusal Sağlık Hizmeti'ni (NHS, 1948) kurdu (Kısım IX).

Ve bir yüzyıl sonra kalıp tersine döndü: **neoliberal devlet.** 1970'lerin sonundan itibaren devlet ekonomiden "çekildiği" söylendi. Aslında çekilmedi, **yeniden örgütlendi**: sermayenin önündeki engelleri kaldıran, sendikaları yasayla sınırlayan, madencilerin grevini polisle kıran (İngiltere 1984-85), kamu varlıklarını özelleştiren, işsizi "aktivasyon" adı altında disipline eden (Hartz), borç krizinde halkı kemer sıkmaya zorlayan (Yunanistan 2010-2015) bir "piyasanın bekçisi" oldu. Serbest ekonomi, güçlü devletle birlikte geldi (Kısım XI). Bugün aynı devlet, "yeniden silahlanma" adına kamu bütçesini silah tekellerine aktarıyor; toplumsal ücretten kesilen, savaş ekonomisine ekleniyor (0.12).

Devlet ve hayırseverlik

Rıza üretiminin bir biçimi de, devletin çekildiği alanların "hayırsever" kurumlara ve bağışçılara bırakılmasıdır. Yoksula yardım, hak olmaktan çıkıp bir lütfa, bir "iyilik"e dönüşür. Ütopyacı sosyalistlerin iyi niyetli patronlara umut bağlamasından (Bölüm 8) bugünün büyük vakıflarına ve afet sonrası bağış kampanyalarına uzanan bu çizgi, sınıfsal bir sorunun ahlaki bir soruna çevrilmesidir. Bilgi Müşterekleri'nin *AHBAP Sürecinin Sınıfsal Anatomisi* yazısı, bu mekanizmayı Türkiye'nin yakın deneyimi üzerinden çözümler. Soru hep aynıdır: **Kimin elinde? Kim karar veriyor?** Kamu hizmeti, denetlenebilir bir hak mı; yoksa kimin ne zaman vereceğine kendisinin karar verdiği bir bağış mı?

Tavizleri açıklayan dört etken

Etken	Mekanizma	Örnek	Sınırı
Güç dengesi ve korku	Vermemenin bedeli vermekten yüksek	On Saat Yasası (1847); 1945 sonrası refah devleti	Güç çekilince geri alınır (1848 Eylül; Hartz)
Birikimin ihtiyaçları	"İdeal toplam kapitalist" emek gücünü korur, eğitir	Fabrika yasaları; zorunlu eğitim; halk sağlığı	Yalnızca sermayenin ihtiyaç duyduğu kadar; ihtiyaç değişince kesilir
Meşruiyet ve rıza	Egemen çıkar genel çıkar gibi gösterilir	Genel oy; sosyal sigorta; "sosyal ortaklık"	Hegemonya çatladığında zor devreye girer
Fraksiyonlar arası çatışma	Bir fraksiyon ötekine karşı işçi talebini destekler	Toprak aristokrasisinin 1847'de On Saat Yasası'na desteği	Fraksiyonlar işçi tehdidi karşısında birleşir (Haziran 1848)

K2.B Hukuk: dondurulmuş güç dengesi

Bu kısımda sıkça yasalarla karşılaştık: Le Chapelier, Birleşme Yasaları, işçi karnesi, Medeni Kanun'un 1781. maddesi, dernekler yasası, Eylül Yasaları. Hukuku nasıl anlamalıyız?

Hukuk yalnızca burjuvazinin baskı aracı değildir. Hukuk, belirli bir sınıf güç dengesinin **geçici olarak dondurulmuş biçimidir.** Sekiz saat yasası da yasadır, grev yasağı da. Grev hakkını tanıyan anayasa maddesi de hukuktur, grevi "ertelemeye" yetki veren madde de. Yasa metni, o metnin yazıldığı andaki güç dengesinin bir fotoğrafıdır: işçi sınıfı güçlüyse fotoğrafta onun kazanımları, zayıfsa sermayenin dayatmaları görünür. Ama fotoğraf donmuştur; hayat ise akar. Güç dengesi değiştiğinde, yasa ya kâğıt üzerinde kalır ya da değiştirilir.

Dosya boyunca bu hattı izleyeceğiz:

Tablo T34: Sınıf mücadelesinin hukuk kronolojisi (seçilmiş duraklar)

Yıl	Ülke	Yasa / karar	Güç dengesinin yönü
1791	Fransa	Le Chapelier Yasası: işçi birliği ve grev yasak	Burjuva devrimi işçiye karşı

Yıl	Ülke	Yasa / karar	Güç dengesinin yönü
1799-1800 → 1824-25	İngiltere	Birleşme Yasaları → kaldırılışları	Yasak → gizli örgüt baskısıyla geri adım
1864 → 1884	Fransa	Grevin suç olmaktan çıkarılması → sendikaların yasallaşması	İşçi hareketinin yeniden doğuşu
1878-1890	Almanya	Sosyalist Yasası (ve aynı dönemde sosyal sigortalar)	Sopa ve havuç
1918-19	Almanya	Stinnes-Legien Anlaşması (sendikaların tanınması, sekiz saat); Weimar Anayasası'nın sosyal maddeleri	Devrimin basıncıyla verilen, devrimi durdurmaya yönelik taviz
1919-33	Almanya	Weimar Anayasası 48. madde: olağanüstü hal kararnameleri	Parlamentoyu devre dışı bırakan kapı; faşizme giden yol
1926 / 1933	İtalya / Almanya	Rocco Yasası (grev yasağı, faşist sendika tekeli); sendikaların dağıtılması ve DAF	Faşist korporatizm
1948 / 1949	İtalya / Batı Almanya	İtalyan Anayasası 1. madde ("emeğe dayanan demokratik cumhuriyet"); Temel Yasa'da "sosyal devlet" ilkesi	Antifaşist zaferin ve sistem rekabetinin ürünü
1970	İtalya	*Statuto dei Lavoratori* (İşçi Statüsü; md. 18: haksız işten çıkarmada işe iade)	"Sıcak sonbahar" grev dalgasının ürünü
1980-84	İngiltere	Thatcher'ın sendika yasaları (dayanışma grevi yasağı, zorunlu oylama, sendika fonlarına el koyma yolu)	Neoliberal saldırı
2003-05	Almanya	Hartz yasaları (işsizlik yardımının kesilmesi, "mini iş")	Sosyal demokrat eliyle toplumsal ücrete saldırı
2007	AB	Avrupa Adalet Divanı Laval ve Viking kararları: grev hakkı "hizmet ve yerleşme serbestisi"ne tabi	Piyasa özgürlüğü grev hakkının üstünde
2014-15	İtalya	*Jobs Act*: yeni işe girenler için md. 18'in işe iade güvencesinin kaldırılması	1970 kazanımının geri alınması
2023	İngiltere	"Asgari hizmet düzeyleri" grev yasası	Grev hakkının fiilen daraltılması

Bu tablodan çıkan tez şudur: **Hakların hukuka girmesi ile hakların örgütlü güce dayanması farklı şeylerdir.** Örgütlü güç çekildiğinde aynı hukuk değiştirilebilir. İtalya'da 1970'te fabrikaların işgal edilmesiyle kazanılan işe iade hakkı, sendikaların zayıfladığı 2015'te bir "reform" yasasıyla silindi. Almanya'da 1945 sonrasının sosyal devleti, anayasada "sosyal devlet" ilkesi yerinde dururken Hartz yasalarıyla içinden boşaltıldı. "Hak verilmez, alınır" tezinin tamamlayıcısı da buradan çıkar: **alınan hak ancak onu alan güç korunursa kalır.**

Hukukun bir başka yüzü de şudur: biçimsel eşitlik (Bölüm 7). Yasa, patron ile işçiye "eşit" davranır: ikisine de köprü altında yatmayı, ekmek çalmayı eşit olarak yasaklar (Anatole France'ın ünlü alayına göre). İşçinin tek gücü sayısı ve birliğidir; bu yüzden işçi hukukunun tarihi, aslında **birlik kurma hakkının** tarihidir: birlik yasaklandığında hukuk sermayenin, birlik tanındığında iki gücün pazarlık alanı olur.

Kavram kutusu. - **Devlet:** Sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının ürünü olan, silahlı birlikler, mahkemeler ve bürokrasiden oluşan egemenlik aygıtı (Engels, Lenin). Kapitalizmde aynı zamanda "ideal toplam kapitalist"tir: tek tek kapitalistlere karşı sermayenin genel ve uzun dönemli çıkarını korur (0.5). - **Hegemonya:** Egemen sınıfın yalnızca zorla değil, kendi çıkarını toplumun genel çıkarı gibi göstererek, rıza üreterek yönetmesi; zırhla korunan rıza (Gramsci). - **Pasif devrim:** Aşağıdan gelen devrimci talebin, kitleler edilgin bırakılarak yukarıdan, kısmi ve denetimli biçimde karşılanması (Risorgimento, Bismarck'ın Almanya'yı birleştirmesi). - **Dondurulmuş güç dengesi:** Hukukun, yazıldığı andaki sınıf güç dengesinin geçici olarak sabitlenmiş biçimi olması (K2.B).

Kritik an: Almanya, 1878-1890. Sosyalist Yasası ve sosyal sigortalar.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Örgütlenme özgürlüğü, genel oy, iş güvenliği, yaşlılıkta güvence.	Yasak yıllarında taban yeraltında örgütlendi, parti oyunu artırdı. Aynı dönemde bir kesim, kazanımların devlet kurumları içinde güvenceye alınabileceğine inandı; sonraki bürokratikleşmenin tohumu.	Parti, sendika ve basın yasağı; sürgün; buna paralel olarak işçiyi devlete bağlayan sosyal sigortalar.	Ağır sanayi ve Junker bloku, sosyal barış ve disiplinli, sağlıklı bir işgücü kazandı; sosyal sigorta masrafının bir kısmını işçiye ve devlete yükledi.	Yasak 1890'da çöktü; parti büyüdü. Ama sosyal sigorta, işçi hareketinin devletle ilişkisini değiştirdi (Bölüm 13, üçüncü tez).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (devlet üzerinden). Ordu, polis ve olağanüstü yetkili general; sansür ve siyasi polis; grev ve dernek yasakları; işçi karnesi ve kara liste; seçim yasalarıyla seçmen kütüğünü daraltma; olağanüstü hal kararnameleri; sopa ile birlikte havuç (sosyal sigorta); bir taleple sınırlı taviz verip örgütü yasaklama; danışma kurullarıyla işçi temsilcisini etkisizleştirme; hayırseverlik ve bağış kampanyalarıyla hakkı lütfa dönüştürme; eğitim ve medya aracılığıyla "sağduyu" üretimi; uluslararası askerî ve istihbarat ittifakları (Kutsal İttifak'tan NATO'ya).

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de devletin zor ve rıza ikiliği çok açık izlenebilir. 1936 İş Kanunu grevi ve lokavtı yasakladı. 1961 Anayasası, 27 Mayıs sonrasında işçilerin Saraçhane mitingi (31 Aralık 1961) gibi eylemlerinin basıncıyla grev ve toplu sözleşme hakkını tanıdı; 1963'te 274 ve 275 sayılı yasalar çıktı. 15-16 Haziran 1970'te DİSK'i kapatmaya yönelik yasa değişikliğine karşı yüz binlerce işçi sokağa çıktı; sıkıyönetim ilan edildi. 12 Eylül 1980 darbesi DİSK'i kapattı, 1982 Anayasası ve 1983'te 2821-2822 sayılı yasalar grev hakkını dar sınırlar içine hapsetti; Türk-İş'in genel sekreteri cunta hükümetinde bakan oldu (Bilgi Müşterekleri'nin 12 Eylül dosyası). Sonraki on yıllarda hükümetler, "genel sağlığı ya da ulusal güvenliği bozucu" gerekçesiyle, cam, metal, lastik, bankacılık ve ulaşım işkollarında pek çok grevi "erteleme" adıyla fiilen yasakladı. Hukuk burada da dondurulmuş güç dengesidir: 1961'deki kazanım işçinin gücünün, 1980-83'teki gerileme darbenin ürünüydü.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Devlet sınıflar üstü bir hakemdir; sosyal haklar da aydın yöneticilerin ve Keynes gibi iktisatçıların eseridir."* Sosyal hakları yasaya yazan elbette yöneticiler ve iktisatçılardı. Ama o yasaları yazdıran, işçi sınıfının grevleri, ayaklanmaları, seçim zaferleri ve sosyalist sistemin varlığıydı. Devlet hakem değil, taraftır: kimi zaman "ideal toplam kapitalist" olarak tek tek patronları dizginler, kimi zaman işçiye taviz verir, ama her zaman burjuva mülkiyet ilişkilerinin sınırları içinde. Bu yüzden devletin verdiğini, aynı devlet geri alabilir. Kazanımlar gerçektir ve savunulur; **ama sermayenin devleti içinde kalıcı güvencesi yoktur** (1945 → Hartz).

Dört soru. - **Kimin elinde?** Devlet aygıtı, yani ordu, polis, mahkeme ve bürokrasi, burjuva mülkiyet düzenini korumakla görevli ve bu düzenin içinde yetişmiş kadroların elinde. - **Kimin denetiminde?** Seçimler, parlamentolar ve anayasa mahkemeleri biçimsel bir denetim sağlar; ama bütçe, borç, kredi notu ve sermaye kaçışı tehdidi, gerçek denetimi sermayeye verir. - **Kimin yararına?** Toplam sermayenin uzun dönemli yararına; işçi sınıfı ancak güç dengesini değiştirdiği ölçüde kendi yararına tavizler koparır. - **Kim karar veriyor?** Olağan zamanlarda hükümet, bürokrasi ve onların arkasındaki sermaye fraksiyonları; olağanüstü zamanlarda, 48. madde ya da bir general. Lenin'in sorusuyla: iktidar hangi sınıfın elindeyse, devlet onun devletidir.

Okuma ve izleme önerisi. V. I. Lenin, *Devlet ve Devrim* (Türkçesi var). Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Türkçesi var). Karl Marx, *Kapital* I, 10. bölüm, "İş Günü" (Türkçesi var). Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nden seçmeler (Türkçesi var). Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* (1969). Ken Loach'un filmi *Ben, Daniel Blake* (2016): neoliberal devletin "aktivasyon" bürokrasisinin bir işçinin hayatındaki yüzü.

KISIM IV: Enternasyonaller Çağı (1864–1914): Kitle Partileri, Komün ve Bürokrasinin Doğuşu

Sevgili Genç Yoldaşlar,

1848'in Haziran Günleri'nden sonra Avrupa işçi sınıfı bir şeyi öğrendi: burjuvazi, kendi devrimini yarım bırakmayı işçiyle yan yana yürümeye yeğliyordu. 1850'ler sessiz geçti. Komünist Birlik dağıldı, önderler sürgüne gitti, polis ve sansür her yerdeydi. Ama fabrikalar büyümeye, demiryolları uzamaya, madenler derinleşmeye devam etti. Sanayi kapitalizmi her yıl daha fazla insanı topraktan ve atölyeden koparıp ücretli emeğe mahkûm ediyordu. Sınıf, sayıca büyüyordu. Soru şuydu: bu büyüyen sınıf **örgütlü bir güce** nasıl dönüşecekti?

Bu kısım o sorunun elli yılını anlatıyor. 1864'te Londra'da bir salonda kurulan küçük bir derneğin, Birinci Enternasyonal'in, işçileri sınırların ötesinde birleştirme girişimiyle başlıyoruz. 1871'de Paris işçilerinin 72 gün boyunca kendi iktidarlarını kurmasını ve bu iktidarın kanla boğulmasını izliyoruz. Sonra başka bir dünyaya geçiyoruz: milyonlarca oy alan, yüz binlerce üyesi, gazeteleri, kooperatifleri, spor kulüpleri, koroları olan **kitle partileri** dünyasına. Almanya'da SPD, Fransa'da SFIO, İtalya'da PSI, İngiltere'de İşçi Partisi. İkinci Enternasyonal savaşa karşı Stuttgart'ta, Kopenhag'da, Basel'de sert kararlar alıyor.

Bu elli yıl işçi sınıfının en büyük örgütsel başarılarının yıllarıdır. Sekiz saat talebi 1 Mayıs'la dünyaya yayıldı. Kibrit fabrikasının kadın işçileri ve Londra'nın vasıfsız liman işçileri sendikalaştı. Tarım işçileri Po Ovası'nda ve Endülüs'te örgütlendi. Ama aynı yıllar, 1914 Ağustos'unun tohumlarının atıldığı yıllardır. Büyüyen örgüt, kendi içinde bir **bürokrasi** üretti: ücretli sekreterler, sendika kasaları, meclis sandalyeleri, korunacak binalar. Sömürgelerden akan kâr, işçi sınıfının üst katmanına küçük bir pay bıraktı. Devrimci program kâğıtta kaldı, gündelik pratik yavaş yavaş düzenin içine yerleşti.

Bu kısmı okurken tek bir soruyu aklınızda tutun: **Bir işçi örgütü büyürken neyi kazanır, neyi kaybetme tehlikesiyle karşılaşır?** Bu soru yalnızca 1900'lerin Almanya'sına değil, bugün kendi sendikanıza, derneğinize, örgütünüze de yöneltilecek bir sorudur.

Kısmın sonunda üç kuramsal ara bölüm var. Birincisi, fabrikanın dışındaki fabrikayı, yani evde, karşılıksız emekle işçinin her gün yeniden üretilmesini anlatıyor. İkincisi, bir sınıfın kendini gazetesiyle, şarkısıyla, bayramıyla nasıl "yaptığını" soruyor. Üçüncüsü, kapitalist krizlerin neden tekrar tekrar geldiğini açıklıyor.

Bölüm 11: Birinci Enternasyonal: İşçilerin İlk Dünya Örgütü (1864-1876)

Sahne. Londra, 28 Eylül 1864 akşamı. Long Acre'deki St Martin's Hall tıklım tıklım dolu. Salonda İngiliz sendikacılar, Paris'ten gelmiş bir grup Fransız işçi (çoğu bronz dökümcüsü, oymacı gibi zanaatkâr), Londra'daki Alman, İtalyan ve Polonyalı sürgünler var. Toplantının vesilesi bir yıl önce Rus Çarlığı'na karşı ayaklanan Polonya'yla dayanışma. Kürsüde konuşmalar yapılıyor, bir komite seçiliyor. Sahnenin bir köşesinde, söz almadan dinleyen, Alman işçileri temsilen davet edilmiş kırk altı yaşında bir sürgün oturuyor: Karl Marx. Birkaç hafta sonra örgütün kuruluş belgesini o yazacak.

Tez. Uluslararası İşçi Birliği (tarihe Birinci Enternasyonal diye geçti), "İşçi sınıfının kurtuluşu işçi sınıfının kendi eseri olacaktır" ilkesinin örgütsel ilanıdır. Farklı akımları, farklı ülkelerin işçilerini tek bir çatı altında toplayan ilk girişimdi. Grevlerde sınır ötesi dayanışmayı pratikte gösterdi, kitle partilerinin önünü açtı. Dağılışı ise bir yenilgi değil, bir aşamanın tamamlanmasıydı: ulusal işçi partileri kurulacak bir döneme geçiliyordu.

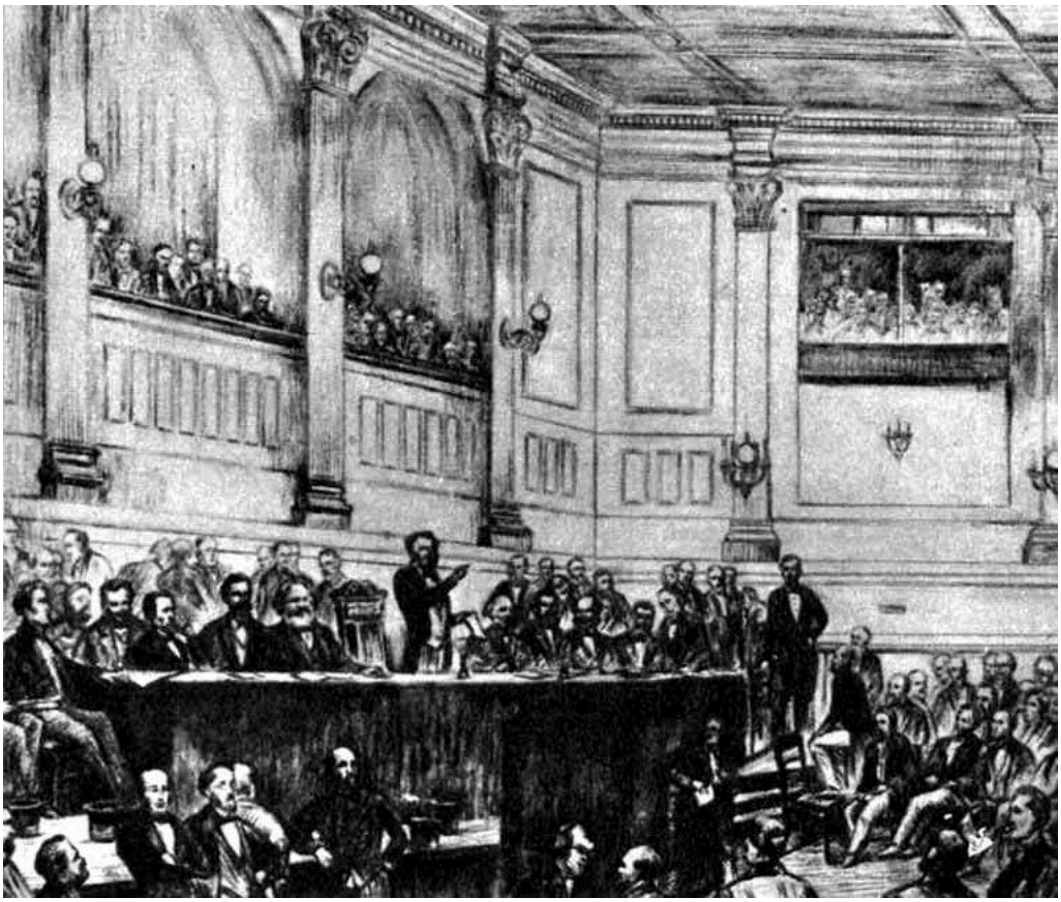

Görsel: Uluslararası İşçi Birliği'nin (Birinci Enternasyonal) Londra'daki kuruluş toplantısını gösteren çizim, 1864. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Neden 1864? Sessiz on yılın sonu

1850'ler Avrupa'da gericiliğin on yılıydı. Fransa'da III. Napolyon'un imparatorluğu, Prusya'da polis devleti, Avusturya'da mutlakiyet vardı. İşçi dernekleri yasaktı ya da sıkı gözetim altındaydı. Ama 1857'de ilk dünya ekonomik krizi patlak verdi (bkz. K5). İşsizlik ve ücret düşüşleri grevleri yeniden başlattı. 1859-60'ta Londra inşaat işçileri dokuz saatlik iş günü için büyük bir lokavta karşı direndi. Londra'da farklı meslek sendikalarını bir araya getiren Londra Sendikalar Konseyi (London Trades Council) kuruldu.

Aynı yıllarda uluslararası olaylar işçileri siyasete çekti. Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Lancashire'ın pamuk işçileri, Güney'in pamuğu gelmediği için işsizlik ve açlıkla karşılaştı. Buna rağmen İngiliz hükümetinin köleci Güney'i tanıma eğilimine karşı Kuzey'i, yani köleliğin kaldırılmasını destekleyen toplantılar yaptılar. 1863 Polonya ayaklanması Londra'da ve Paris'te dayanışma mitinglerine yol açtı. Bu mitinglerde İngiliz ve Fransız işçi temsilcileri tanıştı. 1862 Londra Dünya Sergisi'ne III. Napolyon'un izniyle gelen Fransız işçi delegasyonu, İngiliz sendikacılarla ilk bağları kurmuştu.

Somut bir dert de vardı: **grev kırıcı ithali.** İngiliz patronları grev sırasında Fransa'dan, Belçika'dan ya da Almanya'dan düşük ücretle işçi getiriyordu. Sendikacıların uluslararası bağ istemesinin en pratik nedeni buydu. İşçiler rekabet ettirildikçe herkesin ücreti düşüyordu.

St Martin's Hall ve iki büyük akım

Kuruluş toplantısında temsil edilen iki ana güç, Enternasyonal'in bütün tarihini belirleyecek iki farklı gelenekti:

İngiliz sendikacılar (George Odger, William Randal Cremer, George Howell gibi): Örgütlü, vasıflı, çoğu zanaat sendikalarından gelen işçilerdi. Pratik dertleri vardı: ücret, iş saati, oy hakkı (İngiltere'de işçilerin büyük bölümü 1867'ye kadar oy kullanamıyordu). Devrimci teoriyle ilgileri sınırlıydı. Liberal Parti'yle bağları vardı.

Fransız Proudhoncular (Henri Tolain, Ernest Fribourg gibi): Pierre-Joseph Proudhon'un fikirlerini izleyen Paris zanaatkârları. Grevlere, siyasal mücadeleye ve devlete kuşkuyla bakıyorlardı. Kurtuluşu karşılıklı kredi, faizsiz banka, üreticiler arası değişim birlikleriyle, yani küçük mülkiyetin korunmasıyla arıyorlardı. Kadınların fabrikada çalışmasına karşıydılar: kadının yeri evdi.

Bunların yanında İtalyan cumhuriyetçi Mazzini'nin yandaşları, Londra'daki Alman komünist sürgünler, Polonyalı demokratlar ve Owen'cı eski kooperatifçiler vardı. Böylesine farklı bir koalisyonu bir arada tutacak metni yazmak kolay değildi.

Açılış Bildirgesi: kısa, dikkatli, keskin

Marx, Ekim 1864'te Açılış Bildirgesi'ni (*Inaugural Address*) ve örgütün Geçici Tüzüğü'nü yazdı. Engels'e yazdığı mektupta metni herkesin kabul edebileceği biçimde, "özde sert, biçimde yumuşak" yazmaya çalıştığını anlatır.

Bildirge üç şey yapar:

1. **Olgularla başlar.** 1848'den 1864'e İngiltere'nin ticareti ve zenginliği katlanarak artmıştır. Ama işçilerin sefaleti azalmamıştır. Marx, resmî sağlık ve çalışma raporlarından alıntılar yaparak İngiliz işçisinin nasıl beslendiğini, nasıl barındığını gösterir. Sonuç: makinelerin gelişmesi, yeni sömürgeler, serbest ticaret işçinin durumunu kendiliğinden iyileştirmez.

2. **İki zaferi selamlar.** Birincisi, İngiltere'de kadın ve çocuklar için on saatlik iş gününü getiren **On Saat Yasası** (1847). Marx bunu "bir ilkenin zaferi" olarak niteler: burjuvazinin ekonomi politiğine karşı işçi sınıfının ekonomi politiğinin ilk kez açıkça kazandığı an. İkincisi, **kooperatif hareketi**: işçilerin patronsuz da üretebileceğini gösteren fabrikalar. Ama Bildirge hemen ekler: kooperatifler dar bir çevrede kaldıkça tekellerin büyümesini durduramaz, işçilerin kurtuluşu için siyasal iktidar gerekir.
3. **Görevi koyar.** "Siyasal iktidarı ele geçirmek işçi sınıflarının büyük görevi olmuştur." Ve işçileri uluslararası siyaseti izlemeye, gerektiğinde kendi hükümetlerinin dış politikasına karşı çıkmaya çağırır. Bildirge, Manifesto'nun çağrısıyla biter: "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!"

Tüzüğün girişindeki ilk cümle, örgütün ruhunu verir: **İşçi sınıflarının kurtuluşu, işçi sınıflarının kendileri tarafından fethedilmelidir.** Yani kurtuluş ne hayırsever patrondan, ne aydın bir "halk dostu"ndan, ne de iyi niyetli bir kraldan gelecekti.

> **Kavram kutusu.** - **Enternasyonalizm:** Farklı ülkelerin işçilerinin çıkarlarının ortak olduğu, sermayenin sınır tanımadığı yerde işçinin de sınır tanımaması gerektiği ilkesi. Duygusal bir "kardeşlik" dileği değil, pratik bir zorunluluktur: işçiler birbirine karşı rekabet ettirildikçe herkes kaybeder (Bölüm 0.4). - **Anarşizm:** Devletin, her türlü otoritenin ve siyasal partinin hemen kaldırılmasını, işçilerin ve köylülerin özgür birliklerinin (federasyonların) doğrudan eylemle toplumu yeniden kurmasını savunan akım. Proudhon ve Bakunin en önemli iki adıdır. - **Marksizm:** İşçi sınıfının bağımsız bir siyasal parti olarak örgütlenmesini, siyasal iktidarı ele geçirmesini ve bir geçiş dönemi boyunca kendi devletini (proletarya diktatörlüğü; bkz. Bölüm 12) kullanarak sınıfları ve böylece devleti de ortadan kaldırmasını savunan bilimsel sosyalizm. - **Kendinde sınıf ↔ kendisi için sınıf:** Ortak koşulları paylaşan işçiler bir "kendinde sınıf"tır. Ortak çıkarlarının bilincine varıp bunun için örgütlendiklerinde "kendisi için sınıf" olurlar (Bölüm 0.4). Enternasyonal bu geçişin uluslararası ölçekteki ilk denemesidir.

Grevlerde uluslararası dayanışma: Enternasyonal ne işe yaradı?

Enternasyonal'i tarihe yazdıran şey kongre kararlarından çok, grevlerdeki somut rolüdür. Birkaç örnek:

- **Londra terzileri (1866):** Londra'daki terziler grev yaptığında patronlar Almanya'dan ve Edinburgh üzerinden işçi getirmeye çalıştı. Enternasyonal'in Genel Konseyi Almanca bildiriler yayımlayarak gelen işçileri grevin varlığından haberdar etti. İthal edilmek istenen işçilerin önemli bölümü geri döndü ya da greve katıldı.
- **Paris bronz işçileri (1867):** Paris'te bronz işçilerine lokavt uygulandığında İngiliz sendikaları para yardımı gönderdi ve patronlar geri adım attı. Bu olay Fransa'da Enternasyonal'in üye sayısını hızla artırdı.
- **Cenevre inşaat işçileri (1868)** ve **Belçika'da Charleroi madenleri (1868):** Charleroi'da madencilere ateş açıldı, ölenler oldu. Enternasyonal hem para topladı hem de katliamı Avrupa'ya duyurdu.

Bu örnekler Enternasyonal'e karşı burjuva basınında bir efsane doğurdu: Avrupa'daki her grevin arkasında "Londra'daki gizli merkez" vardı. Gerçekte Genel Konsey'in kasası çoğu zaman boştu. Ama efsanenin kendisi bir şey anlatıyor: **sermaye, işçilerin sınır ötesi dayanışmasından çok korktu.**

Enternasyonal'in kongreleri de programı adım adım netleştirdi: Cenevre (1866) sekiz saatlik iş gününü talep olarak kabul etti ve sendikaların önemini vurguladı. Lozan (1867) ve Brüksel (1868) kongrelerinde toprağın, madenlerin, demiryollarının toplumsal mülkiyeti tartışıldı. Brüksel'de kolektif

mülkiyet çizgisi Proudhonculları geriletti. Basel (1869) kongresi toprakta ortak mülkiyeti büyük çoğunlukla kabul etti.

> **Rakam kutusu.** Enternasyonal'in üye sayısı hiçbir zaman güvenilir biçimde hesaplanmadı. Kolektif üyelik (bir sendikanın bütün üyeleriyle katılması) ile bireysel üyelik iç içeydi. Burjuva basını ve polis raporları rakamları abartarak milyonlardan söz ediyordu. Tarihçilerin tahminleri ülkeden ülkeye büyük farklar gösterir ve on binlerle birkaç yüz bin arasında değişir (doğrulanacak). Önemli olan sayı değil, etkidir: İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İspanya ve İtalya'da seksiyonlar kuruldu; 1870'e gelindiğinde Avrupa'nın hemen her sanayi merkezinde Enternasyonal'in adı biliniyordu.

Almanya: Lassalle, ADAV ve Eisenach

Almanya'da işçi hareketinin iki kaynağı vardı ve bu ikisinin birleşmesi (Bölüm 13) Alman sosyal demokrasisinin karakterini belirledi.

Ferdinand Lassalle ve ADAV (1863). Lassalle, 23 Mayıs 1863'te Leipzig'de Genel Alman İşçi Derneği'ni (ADAV) kurdu. Almanya'nın ilk bağımsız işçi partisiydi. Lassalle'ın iki ana tezi vardı: genel oy hakkı ve devlet yardımıyla kurulacak üretim kooperatifleri. Bir de "tunç ücret yasası" dediği bir fikri savunuyordu: ücretler her zaman yaşamın asgari sınırına itilir, sendikalar bunu değiştiremez. Bu yüzden sendikal mücadeleyi küçümsüyordu. Lassalle devlete, yani Prusya devletine, sınıflar üstü bir kurum gibi bakıyordu. Liberal burjuvaziye karşı Bismarck'la gizli görüşmeler yaptığı sonradan belgelerle ortaya çıktı. Lassalle 1864'te bir düelloda öldü. Ama ADAV, katı merkeziyetçi yapısı ve önder kültüyle devam etti.

Eisenach partisi (1869). Öbür yanda August Bebel (bir tornacı ustası) ve Marx'la Engels'in yakın yoldaşı Wilhelm Liebknecht vardı. Saksonya'daki işçi dernekleri çevresinde örgütlendiler ve Ağustos 1869'da Eisenach'ta Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni (SDAP) kurdular. Eisenach'çılar Enternasyonal'e bağlıydı, Prusya'nın Almanya'yı "yukarıdan" birleştirmesine karşıydı, sendikaları destekliyordu.

1870'te Fransa-Prusya savaşı başladığında Bebel ve Liebknecht Kuzey Almanya Meclisi'nde savaş kredilerine oy vermeyip çekimser kaldılar. Sonra Alsas-Loren'in ilhakına açıkça karşı çıktılar ve Paris Komünü'nü savundular. 1872'de "vatana ihanet hazırlığı" suçlamasıyla iki yıl kale hapsine mahkûm edildiler. **Bu tutum, 1914'te SPD'nin savaş kredilerine "evet" demesinin (Kısım V) tam tersidir.** Aynı partinin kurucuları, kırk dört yıl önce, çok daha küçük ve çok daha zayıfken kendi hükümetlerinin savaşına karşı durabilmişti.

Marx ↔ Bakunin: dürüst ve kısa bir özet

Enternasyonal'i içeriden bölen en önemli tartışma, Marx ve Engels'in çizgisi ile Rus devrimci Mihail Bakunin'in çizgisi arasında geçti. Bu tartışmayı karikatüre çevirmeden anlatmak gerekir.

Bakunin ne diyordu? Bakunin 1868'de kendi örgütü Sosyalist Demokrasi İttifakı'yla Enternasyonal'e katıldı. Ona göre devlet, hangi sınıfın elinde olursa olsun, bir baskı aracıydı. İşçilerin "kendi devletleri" de yeni bir bürokrasi ve yeni bir egemen azınlık üretecekti. Bu yüzden işçiler seçimlere katılmamalı, parti kurmamalı, devleti ele geçirmeye değil **hemen yıkmaya** yönelmeliydi. Devrimin öznesi yalnızca sanayi işçisi değil, köylüler, yoksullar, "hiçbir şeyi olmayanlar"dı. Bakunin'in fikirleri özellikle İspanya'da, İtalya'da, İsviçre'nin saatçi köylerinde (Jura) ve Fransa'nın güneyinde, yani sanayinin henüz zayıf, zanaatkârların ve tarım işçilerinin güçlü olduğu yerlerde güçlü bir yankı buldu.

Marx ve Engels ne diyordu? Devlet gerçekten bir sınıf egemenliği aygıtıdır. Ama sınıflar ortadan kalkmadan devlet bir kararnameyle "kaldırılamaz". Burjuvazi yenilgiyi kabul etmeyecek, silahlı karşı-devrim örgütleyecektir. İşçi sınıfı bu direnci kırmak için bir geçiş döneminde kendi iktidarını kurmak zorundadır. Bunun için de bağımsız bir siyasal partiye ve siyasal mücadeleye (seçimler dahil) ihtiyaç vardır. Siyasetten uzak durmak, alanı burjuva partilerine bırakmaktır.

Tartışma yalnızca kuramsal değildi. Örgütsel yöntem de tartışılıyordu. Marx'ın çevresi, Bakunin'in Enternasyonal içinde gizli bir iç örgüt (İttifak) sürdürdüğünü ve örgütü içeriden ele geçirmeye çalıştığını öne sürdü. Bakuninciler ise Genel Konsey'i otoriter bir merkez olmakla suçladı.

1872 Lahey Kongresi. Enternasyonal'in Marx'ın bizzat katıldığı tek kongresiydi. Kongre, siyasal iktidarın ele geçirilmesinin işçi sınıfının görevi olduğunu tüzüğe ekledi. Bakunin ve yakın yoldaşı James Guillaume örgütten ihraç edildi. Genel Konsey'in merkezi Londra'dan New York'a taşındı. Bu karar, pratikte örgütün Avrupa'daki merkezî rolünün sona ermesi demekti. Bakunin yanlıları aynı yıl İsviçre'de Saint-Imier'de kendi "anti-otoriter" Enternasyonal'lerini kurdular.

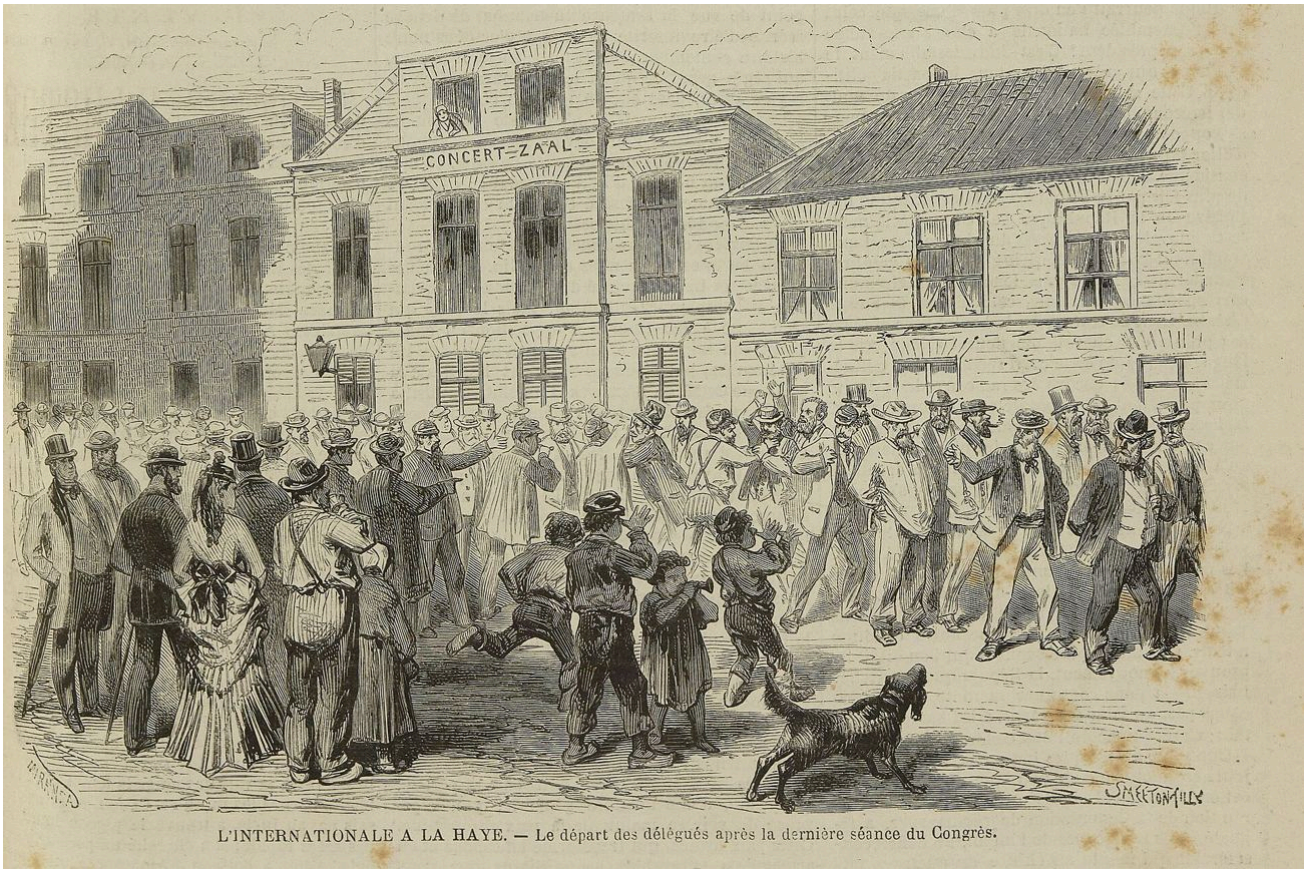

Görsel: Lahey Kongresi'nin sonunda Marksist delegelerin kalabalık tarafından yuhalanması, L'Illustration dergisinde yayımlanan çizim, 21 Eylül 1872. L'Illustration, kamu malı, Wikimedia Commons.

Tavrımız. Anarşist gelenek Avrupa işçi hareketine cesaret, doğrudan eylem, özyönetim ve kırsal emekçileri örgütleme konusunda gerçek katkılar yaptı. İspanya'da CNT'nin 1936'daki rolü (Kısım VI) bunun en büyük örneğidir. Ama tarih, "devleti bir anda kaldırma" stratejisinin karşı-devrim karşısında ne kadar savunmasız kaldığını da gösterdi. Paris Komünü'nün yenilgisi (Bölüm 12) ve İspanya deneyimi, işçi iktidarının örgütlü ve merkezî bir güç olmadan ayakta kalamayacağını kanıtladı. Bakunin'in bürokrasi uyarısı ise boş değildi: bu soruyu Bölüm 13'te SPD'de, Kısım X'da da sosyalist

inşa sürecinde yeniden soracağız. Yanıtımız devletin kendisini reddetmek değil, **işçi iktidarının işçi denetiminde kalmasını** güvenceye alacak araçlardır: seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, işçi ücreti, sürekli ordunun yerine silahlı halk (Bölüm 12).

Komün'den sonra: dağılış

1871'de Paris Komünü yenilince bütün Avrupa hükümetleri Enternasyonal'e saldırdı. Fransa'da 1872'de Enternasyonal'e üyelik yasayla suç sayıldı. İspanya'da, Almanya'da, Avusturya'da kovuşturmalar başladı. İngiliz sendikacıların bir bölümü, Marx'ın Komün'ü savunan *Fransa'da İç Savaş*'ından sonra Genel Konsey'den çekildi. İngiltere'de 1867 seçim reformuyla bir kısım kentli işçi oy hakkı kazanmıştı ve sendika önderleri Liberal Parti'nin içinde yer almayı yeğliyordu.

New York'a taşınan Genel Konsey birkaç yıl daha yaşadı ve 1876'da Philadelphia'daki bir toplantıyla örgütün dağıldığını ilan etti. Engels bu sonucu bir yenilgi olarak görmedi: Enternasyonal, işçilerin uluslararası birliği fikrini yaymış, görevini tamamlamıştı. Sıradaki aşama, her ülkede kitlesel işçi partilerinin kurulmasıydı. 1889'da bu partiler İkinci Enternasyonal'i kuracaktı (Bölüm 14).

Yıl	Olay	Anlamı
1863	Lassalle ADAV'ı kurar (Leipzig)	Almanya'da ilk bağımsız işçi partisi
1864	St Martin's Hall, Açılış Bildirgesi	İlk uluslararası işçi örgütü
1866	Cenevre Kongresi	Sekiz saatlik iş günü talebi
1867	Lozan Kongresi; Paris bronz işçileri dayanışması	Sınır ötesi grev dayanışması
1868	Brüksel Kongresi	Toplumsal mülkiyet çizgisi güçlenir
1869	Basel Kongresi; Eisenach'ta SDAP	Toprakta ortak mülkiyet; Almanya'da marksist eğilimli parti
1870	Bebel ve Liebknecht savaş kredilerinde çekimser	Savaşa karşı ilk sosyalist meclis tavrı
1871	Paris Komünü	Enternasyonal üyeleri Komün'de; Avrupa çapında baskı
1872	Lahey Kongresi	Bakunin ihracı; Genel Konsey New York'a
1876	Philadelphia	Dağılış

Kritik an. Lahey, Eylül 1872.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Komün'ün yenilgisinden sonra örgütü koruyacak birlik ve açık bir strateji	İngiliz sendika önderlerinin bir bölümü Komün'den uzaklaşıp Liberal Parti'ye yöneldi	Fransa'da Enternasyonal üyeliği suç sayıldı; Avrupa çapında kovuşturma	Bütün fraksiyonlar: Komün'den sonra "düzen" cephesinde birleşen sanayi, finans ve toprak sahipleri	Örgüt bölündü ve dağıldı, ama siyasal iktidar ilkesi programa girdi; ulusal partiler dönemine geçildi

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Grev kırıcı ithali ve işçiyi işçiye karşı rekabet ettirme (yabancı işçi getirme); lokavt (Londra inşaat işçileri 1859-60, Paris bronz işçileri 1867); grev bölgesine asker gönderme (Charleroi 1868); "yabancı kışkırtıcı" ve "gizli merkez" komplo anlatısı; Komün'den sonra üyeliği suç sayan yasalar (Fransa 1872); ihanet davaları (Leipzig 1872).

Türkiye'ye bağ. Birinci Enternasyonal'in Osmanlı topraklarında örgütlü bir şubesi olduğuna dair güvenilir bir kayıt yoktur. Ama Enternasyonal'in dönemi, İstanbul ve İzmir'de ilk işçi hareketlerinin görüldüğü yıllara denk gelir: 1872'de Tophane'deki askerî fabrika işçilerinin ve İstanbul'daki bazı işyerlerinin eylemleri Osmanlı'daki ilk grevler arasında anılır (doğrulanacak). Osmanlı'da uluslararası sosyalist bağın örgütsel ifadesi 1909'da Selanik'te gelecekti (Bölüm 14).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Birinci Enternasyonal, kavgacı aydınların kendi aralarındaki bir fikir tartışmasıydı; işçilerle ilgisi yoktu."* Yanıt: Enternasyonal'i tarihe yazdıran şey sendikaların grev dayanışmasıdır. Londra terzilerinden Paris bronz işçilerine, Cenevre inşaat işçilerinden Charleroi madencilerine kadar üyelerinin çoğu sendikalı işçiydi. Tartışmalar gerçekti ve sertti, ama bunlar "nasıl kurtuluruz?" sorusunun farklı yanıtlarıydı: devleti ele geçirmek mi, hemen yıkmak mı? Bu soru bugün de bütün işçi örgütlerinin önünde duruyor.

Dört soru. Kimin elinde? Enternasyonal üyelerinin elinde ücret ve örgütlenme hakkı dışında hiçbir şey yoktu; üretim araçları sermayenin, devlet aygıtı burjuvazi ve toprak aristokrasisinin elindeydi. **Kimin denetiminde?** Örgütün kendisi üyelerinin ve kongrelerinin denetimindeydi; ama Genel Konsey'in yetkileri tartışmanın merkezindeydi. **Kimin yararına?** Sınır ötesi dayanışma bütün işçilerin yararınaydı; grev kırıcı ithalinin engellenmesi ilk somut kazançtı. **Kim karar veriyor?** Kongreler ve Genel Konsey; ulusal seksiyonlar büyük ölçüde özerkti.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Uluslararası İşçi Birliği'nin Açılış Bildirgesi* (1864); Türkçede Marx-Engels'in seçme yapıtları içinde yayımlandı. - Karl Marx ve Friedrich Engels, *Anarşizm Üzerine* (derleme; Türkçesi var). - G. D. H. Cole, *A History of Socialist Thought*, cilt 2: *Marxism and Anarchism, 1850-1890* (İngilizce). - Marcello Musto (der.), *Workers Unite! The International 150 Years Later* (İngilizce; Enternasyonal belgelerinden geniş bir derleme).

Bölüm 12: Paris Komünü: İşçilerin İlk İktidarı (18 Mart – 28 Mayıs 1871)

Sahne. Paris, 18 Mart 1871, sabaha karşı. Hükümetin başındaki Adolphe Thiers'in emriyle düzenli ordu birlikleri Montmartre tepesine çıkıyor. Görevleri, Paris Ulusal Muhafızları'nın kuşatma sırasında halkın bağışlarıyla döktürdüğü topları ele geçirip kentten çıkarmak. Ama topları taşıyacak atlar gecikiyor. Gün ağarırken mahallenin kadınları, süt ve ekmek almaya çıkanlar, askerleri görüyor. Çan çalınıyor. Kadınlar, çocuklar, Ulusal Muhafızlar askerlerin çevresini sarıyor. Kalabalığa ateş açma emri verilince askerlerin önemli bölümü tüfeklerini yere çeviriyor ve halkla kucaklaşıyor. Aynı gün iki general, Lecomte ve Clément-Thomas, öfkeli askerler ve kalabalık tarafından kurşuna diziliyor. Akşam olduğunda Thiers, hükümeti ve ordusuyla Paris'i terk edip Versay'a çekilmiş. Paris'in yönetimi, kimsenin önceden planlamadığı biçimde, işçi mahallelerinin silahlı milislerinin elinde.

Tez. Paris Komünü, işçi sınıfının devlet iktidarını ilk kez ele aldığı ve burjuvazinin buna ne kadar vahşetle yanıt vereceğini gösterdiği 72 gündür. Komün'ün aldığı kararlar, işçilerin burjuva devlet aygıtını olduğu gibi devralamayacağını, onun yerine yeni tipte bir iktidar kurmaları gerektiğini gösterdi. Kanlı Hafta ise burjuvazinin "hukuk devleti", "insan hakları" ve "cumhuriyet" ilkelerinden, mülkiyeti tehdit altında gördüğü anda nasıl vazgeçtiğini gösterdi. Komün yenildi, ama yenilgisi bir okul oldu: 1917 Ekim'ine giden yol bu okuldan geçer.

Savaş, kuşatma ve iki Fransa

Hikâye bir savaşla başlar. III. Napolyon, iç sorunlarını dış başarıyla örtmek için Temmuz 1870'te Prusya'ya savaş açtı. Bismarck'ın beklediği ve kışkırttığı bir savaştı bu. Fransız ordusu hızla yenildi. 2 Eylül 1870'te Sedan'da imparatorun kendisi ordusuyla birlikte esir düştü. İki gün sonra, 4 Eylül'de, Paris halkı sokağa döküldü ve cumhuriyet ilan edildi. Kurulan "Ulusal Savunma Hükümeti" burjuva cumhuriyetçilerden oluşuyordu.

Prusya orduları Eylül ortasında Paris'i kuşattı. Kuşatma dört ay sürdü. Kış çok sertti. Zenginler yiyecek bulabiliyordu, işçi mahalleleri ise açlıkla boğuşuyordu. Parisliler at, kedi, köpek, fare yedi. Hayvanat bahçesindeki filler kesildi. Kentin savunmasını, tüfek dağıtılmış ve kendi subaylarını seçen **Ulusal Muhafızlar** üstlendi. Bu milis, kuşatma sırasında büyük ölçüde işçi ve zanaatkâr mahallelerinden gelen yüz binlerce silahlı erkekten oluşuyordu (doğrulanacak: 300.000 civarı). Ulusal Muhafız maaşı, işsiz işçiler için tek geçim kaynağıydı.

Ulusal Savunma Hükümeti ciddi bir savunma yapmak yerine gizlice teslimiyetin yolunu arıyordu. Onlar için tehlike yalnızca Prusya değil, **silahlı Paris**ti. Hükümetin ünlü sözü kulaktan kulağa dolaşıyordu: Prusyalılardan önce "kızıllardan" korkuyorlardı. Ocak 1871'in sonunda ateşkes imzalandı. Şubat'ta aceleyle yapılan seçimlerde, köylü oylarıyla, çoğunluğu monarşist olan bir Ulusal Meclis seçildi. Meclis Bordeaux'da toplandı, Thiers'i hükümetin başına getirdi, sonra Paris yerine Versay'a yerleşti.

Artık **iki Fransa** vardı. Bir yanda taşranın mülk sahiplerine, kiliseye ve krala bağlı meclisi; öbür yanda silahlı, cumhuriyetçi ve giderek sosyalistleşen Paris. Meclis, Paris'i kışkırtan kararları arka arkaya aldı: Kuşatma boyunca ertelenmiş kira ve ticari senet borçlarının ödenmesini hemen istedi; bu, binlerce

zanaatkârı ve küçük esnafı iflasa sürükleyecekti. Ulusal Muhafız maaşlarını kesti. Başkenti Paris'ten aldı. Prusya ordusunun Paris'te zafer geçidi yapmasına izin verdi. Sonra da 18 Mart sabahı topları almaya asker gönderdi.

Sınıf bileşimi: Komün'ü kim yaptı?

1871 Paris'i büyük fabrikaların değil, **küçük atölyelerin** kentiydi. İşçilerin çoğu bir ustanın yanında ya da birkaç kişilik işyerlerinde çalışan zanaatkârlardı: marangozlar, mobilyacılar, kunduracılar, terziler, matbaacılar, metal işçileri, mücevherciler, bronz dökümcüleri, inşaat işçileri. Belleville, Ménilmontant, Montmartre, Faubourg Saint-Antoine gibi doğu ve kuzey mahalleleri işçi mahalleleriydi. Haussmann'ın 1850'lerde ve 1860'larda Paris'i yeniden yapması (geniş bulvarlar, zenginler için yeni binalar) işçileri kent merkezinden bu mahallelere itmişti. Bulvarların genişliğinin barikat kurmayı zorlaştırmak ve topçuya yol açmak için düşünüldüğü de söylenir.

Katman	Komün'deki konumu
Vasıflı zanaatkârlar ve atölye işçileri	Komün'ün ana gövdesi; Ulusal Muhafızların çoğunluğu; Komün üyelerinin önemli bölümü
Kadın işçiler (dikişçiler, çamaşırcılar, sanayi işçileri)	Mahalle kulüpleri, Kadınlar Birliği, ambulans ve kantin hizmetleri, barikat savunması
Küçük esnaf ve dükkân sahipleri	Kira ve borç kararları nedeniyle büyük bölümü Komün'e yakın; bir bölümü kararsız
Radikal aydınlar, gazeteciler, öğretmenler	Blanquici ve Jakoben önderliğin önemli bölümü
Büyük burjuvazi, bankacılar, yüksek memurlar	Paris'i terk edip Versay'a gitti
Köylülük (taşra)	Büyük ölçüde Versay meclisini seçen taban; Komün'le bağ kurulamadı

Komün'ün siyasal önderliği iki ana akımdan oluşuyordu. **Çoğunluk**, Louis-Auguste Blanqui'nin izleyicileri (Blanquiciler) ile 1793 geleneğine bağlı Jakoben cumhuriyetçilerdi. Blanqui'nin kendisi, 18 Mart'tan bir gün önce hükümet tarafından tutuklanmıştı ve Komün boyunca hapiste kaldı. Komün, Blanqui'yi rehine başpiskoposla takas etmeyi önerdi, Thiers reddetti. **Azınlık**, çoğu Enternasyonal üyesi olan Proudhoncu ve sosyalist işçilerdi: cilt işçisi Eugène Varlin, Macar asıllı kuyumcu işçisi Leo Frankel gibi. Marx'la yazışan Frankel, Komün'ün Çalışma ve Değişim Komisyonu'nun başındaydı. Komün'ün en ileri sosyal kararlarının çoğu bu komisyondan çıktı.

72 gün: Komün'ün kararları

18 Mart'tan sonra Ulusal Muhafızların Merkez Komitesi yönetimi geçici olarak üstlendi ve 26 Mart'ta seçim yaptı. Seçilenler 28 Mart'ta Belediye Sarayı'nın önünde yüz binlerin katıldığı bir törenle Komün'ü ilan etti. Komün'ün üyeleri (seksen dolayında; bir kısmı istifa etti, sonradan tamamlayıcı seçim yapıldı; doğrulanacak) aynı zamanda hem yasa yapıyor hem de yasaları uygulayan komisyonlarda çalışıyordu. Marx'ın deyişiyle Komün "parlamenter değil, çalışan bir organ, aynı anda yürütme ve yasama organı" olacaktı.

Kararların listesi, 150 yıl sonra bugün bile "işçi demokrasisi nasıl olur?" sorusuna verilmiş en somut yanıtlardan biridir:

- **Sürekli ordunun kaldırılması (30 Mart):** Zorunlu askerlik ve sürekli ordu kaldırıldı. Kentin tek silahlı gücü, bütün sağlıklı erkek yurttaşlardan oluşan Ulusal Muhafız olacaktı. Yani silah, halktan ayrı ve halkın üzerinde duran bir kurumun değil, **silahlı halkın** elindeydi.

- **Seçilen ve geri çağrılabilen görevliler:** Komün üyeleri genel oyla seçiliyordu ve seçmenleri tarafından her an geri çağrılabilirdi. Hâkimler, memurlar da seçimle belirlenecekti.
- **İşçi ücretini aşmayan maaş (2 Nisan):** Kamu görevlilerinin, Komün üyeleri dahil, yıllık maaşının üst sınırı 6.000 frank olarak belirlendi; bu, vasıflı bir işçinin kazancı düzeyindeydi. Makam, bir kariyer ve zenginleşme yolu olmaktan çıkıyordu.
- **Kilise ile devletin ayrılması (2 Nisan):** Devletin din kurumlarına ödeme yapması durduruldu, kilise malları ulusal mülk ilan edildi. Okullardan din eğitimi çıkarıldı, laik ve parasız eğitim yolunda adımlar atıldı.
- **Fırınlarda gece çalışmasının yasaklanması (Nisan sonu):** Fırın işçilerinin en eski şikâyetiydi: bütün gece çalışıp sabah ekmek yetiştirmek. Komün bunu yasakladı. Patronlar direndi, uygulama birkaç kez ertelendi (doğrulanacak), ama karar yürürlüğe girdi.
- **Sahibi kaçmış atölyelerin işçi kooperatiflerine devri (16 Nisan):** Patronu Versay'a kaçmış ya da işi durdurmuş atölyelerin sayımı yapılacak ve bunlar oradaki işçilerin kuracağı kooperatiflere devredilecekti. Sahiplere tazminat konusu sonraya bırakılmıştı. Karar sınırlı uygulandı, çünkü zaman yoktu. Ama ilke açıktı: **üretim araçları kullanılmıyorsa, onları kullanacak olanlara geçer.**
- **Ücretlerden ceza kesintisinin yasaklanması:** Patronların keyfi para cezalarıyla ücret kesmesi yasaklandı.
- **Kira ve borç:** Kuşatma aylarının kiraları silindi. Rehinci dükkânlarında (Mont-de-Piété) rehin bırakılmış, belli değerin altındaki eşyaların (iş aletleri, yatak, giysi) ücretsiz geri verilmesine karar verildi.
- **Ölüm cezasının simgesi:** Giyotin halk önünde yakıldı. Vendôme sütunu, Napolyon'un savaşlarını ve militarizmi yücelttiği gerekçesiyle, 16 Mayıs'ta yıkıldı.
- **Yabancılar eşit yurttaş:** Komün, "Komün'ün bayrağı evrensel cumhuriyetin bayrağıdır" diyerek yabancıları da görevlere aldı. Macar Frankel çalışma komisyonuna, Polonyalı Jarosław Dąbrowski ve Walery Wróblewski orduya komuta etti.

Bu kararların hiçbiri "sosyalizm" değildi. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması yapılmadı, bankalara dokunulmadı. Ama hepsi aynı yöne işaret ediyordu: devlet, halkın üzerinde duran ayrı bir aygıt olmaktan çıkıp **halkın kendi kendini yönetmesinin** aracına dönüşüyordu.

Görsel: Paris Komünü sırasında Voltaire ve Richard-Lenoir bulvarlarının kesiştiği köşede kurulan barikat, 1871. Bruno Braquehais, kamu malı, Wikimedia Commons.

Kadınlar: Louise Michel, Elisabeth Dmitrieff ve Kadınlar Birliği

18 Mart sabahı askerlerin önünü kesenler kadınlardı. Komün boyunca da kadınlar en kararlı kesim oldu. Oy hakları yoktu; Komün'ü seçen seçimlere katılamadılar. Ama mahalle kulüplerinde konuştular, gazete çıkardılar, ambulanslarda ve kantinlerde çalıştılar, barikatlarda savaştılar.

Louise Michel, Montmartre'da çalışan bir öğretmendi. Blanquici çevrelere yakındı ve Ulusal Muhafız üniforması giyip çatışmalara katıldı. Yenilgiden sonra yargılandı. Mahkemede kendini savunmayı reddetti ve yargıçlara, eğer yaşamasına izin verirlerse intikam çağrısı yapmaktan vazgeçmeyeceğini söyledi. Yeni Kaledonya'ya sürüldü. Orada Kanak halkıyla dayanışma içine girdi ve 1878'deki Kanak ayaklanmasını destekledi. 1880 affıyla döndü, ölümüne dek anarşist bir ajitatör olarak kaldı.

Elisabeth Dmitrieff, Rus asıllı genç bir devrimciydi, Enternasyonal üyesiydi ve Marx'la tanışıyordu. Nisan 1871'de Nathalie Le Mel gibi işçi kadınlarla birlikte **Paris'in Savunması ve Yaralıların Bakımı İçin Kadınlar Birliği**'ni (*Union des femmes*) kurdu. Birlik, bir yandan savaşa destek örgütlerken öbür yandan kadın işçilerin sorununu gündeme getirdi: kadın işçiler için kooperatif atölyeler kurmayı, eşit ücreti, çalışma saatlerinin kısaltılmasını talep etti. Çalışma Komisyonu'yla birlikte çalıştı.

Komün'ün kadın sorununa bakışında da çelişki vardı. Proudhoncu gelenek kadının yerini ev olarak görüyordu. Ama Komün, pratikte evli olmayan çiftlerin ve "gayrimeşru" çocukların da Ulusal Muhafız dul ve yetim maaşından yararlanmasını kabul etti; kız çocukları için mesleki okullar açma girişiminde bulundu (doğrulanacak). Kadınlar Birliği'nin kooperatif atölye projesi, kadının ekonomik bağımsızlığını işçi iktidarının programına ilk kez yazdırma girişimiydi.

Görsel: Komüncü öğretmen Louise Michel'in portresi, 1880 dolayı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Komün'ün hataları: Fransa Bankası ve Versay'a yürümemek

Komün'ün kaybettiği şey yalnızca bir askerî savaş değildi. Marx ve Engels, sonra Lenin, Komün'ün iki büyük hatasının altını çizdi.

Birinci hata: Versay'a yürümemek. 18 Mart akşamı Thiers'in ordusu dağınık, moralsiz ve küçüktü. Ulusal Muhafızların Merkez Komitesi, iktidarı "meşru" bir seçimle devretme kaygısıyla, bu anı seçim hazırlığına harcadı. Versay'a hemen yürümek yerine bekledi. Thiers ise zaman kazandı, ordusunu yeniden kurdu. Komün ancak 3 Nisan'da Versay'a doğru bir saldırı düzenlediğinde karşısında örgütlü bir ordu buldu ve ağır bir yenilgiye uğradı. Esir alınan Komüncüler, aralarında Komün üyesi Gustave Flourens de olmak üzere, kurşuna dizildi. İç savaş o gün başladı.

İkinci hata: Fransa Bankası'na dokunmamak. Fransa Bankası'nın mahzenleri Paris'teydi ve içinde milyarlarca franklık rezerv, altın ve menkul değer vardı (doğrulanacak: rezervlerin toplam değeri üç milyar frank dolayında gösterilir). Komün, bankayı "ulusun malı" sayıp dokunulmaz kabul etti. Bankanın başında bırakılan yöneticilerden ve Komün'ün bankaya atadığı yaşlı Proudhoncu Charles Beslay'den izin alarak, yalnızca kendi ihtiyaçları için küçük miktarlar borç aldı (doğrulanacak: birkaç on milyon frank düzeyi). Aynı banka bu sırada Versay hükümetine Komün'e karşı savaşı finanse edecek çok daha büyük krediler veriyordu. Engels 1891'de yazdığı önsözde bunu açıkça söyler: Fransa Bankası'nı ele geçirmek, Versay'ı barışa zorlamak için Komün'ün elindeki en güçlü rehine olurdu.

Bu iki hatanın ortak kökü, **burjuva meşruiyetine duyulan saygı** ve karşı-devrimin ne kadar acımasız olacağını küçümsemekti. Komün'ün önderlerinin çoğu, Versay'la bir tür uzlaşmanın mümkün olduğuna inanıyordu. Thiers ise hiçbir uzlaşmaya niyetli değildi.

Bir hata daha vardı, belki de en derini: **köylülükle bağ kurulamaması.** Komün taşradaki köylülere seslenen bildiriler yayımladı ("Kardeşim, seni aldatıyorlar; senin çıkarın bizim çıkarımızdır"), ama Versay ordusu Paris'i kuşatmışken bu çağrılar köylere ulaşamadı. Lyon, Marsilya, Saint-Étienne, Narbonne, Toulouse, Le Creusot gibi kentlerde ilan edilen komünler birkaç gün ya da birkaç hafta içinde bastırıldı. Paris yalnız kaldı. Bu, **işçi-köylü ittifakının** olmadığı bir işçi iktidarının ne kadar kırılgan olduğunu gösteren ilk büyük tarihsel dersti (Tablo T22'nin ilk satırı).

Bismarck ve Thiers: iki düşman burjuvazinin işçiye karşı birliği

Birkaç hafta önce birbirini boğazlayan iki devlet, Komün karşısında hemen anlaştı. Bismarck, ateşkes koşullarında Fransız ordusunun büyüklüğüne sınır koymuştu. Ama Komün'e karşı Thiers'in ordusunun bu sınırın üzerine çıkmasına izin verdi. Sedan'da ve Metz'de esir alınmış Fransız askerlerini Versay'a geri göndererek Thiers'e yeniden bir ordu kazandırdı. Bu askerlerin çoğu savaşın bütün kargaşasını esir kamplarında geçirmiş, Paris'in yaşadığı dönüşümden habersiz, köylü kökenli gençlerdi. 10 Mayıs 1871'de imzalanan Frankfurt Barışı, Fransa'nın Alsas-Loren'i bırakması ve büyük bir savaş tazminatı ödemesi koşuluyla, Almanya'yla savaşı resmen bitirdi ve Thiers'in eli tamamen serbest kaldı. Kanlı Hafta sırasında Prusya birlikleri Paris'in kuzey ve doğusundaki hatlarını tuttu ve oradan kaçmaya çalışan Komüncüleri geri çevirdi (doğrulanacak: ayrıntı ve ölçek tartışmalıdır).

Marx, *Fransa'da İç Savaş*'ta bunu şöyle özetler: Modern toplumun gerçekleştirebileceği en büyük kahramanlık çabası olan ulusal savaş, sınıf mücadelesi iç savaşa dönüşür dönüşmez bir hükümet dolandırıcılığına dönüştü; sınıf egemenliği artık kendini ulusal üniformayla gizleyemez, ulusal hükümetler proletaryaya karşı birdir.

Bu, dosyanın bütününde tekrar tekrar göreceğimiz bir örüntünün ilk açık örneğidir: **Burjuvazinin ulusal çatışmaları gerçektir, ama işçi iktidarı ortaya çıktığı anda ikincil hâle gelir.** 1918-19'da Alman generallerinin İtilaf devletleriyle Bolşeviklere karşı ortak çıkarı, 1944'te Yunanistan'da İngiliz ordusunun dün Nazilerle işbirliği yapmış güçleri partizanlara karşı kullanması aynı örüntünün sonraki halkalarıdır.

Kanlı Hafta: 21-28 Mayıs 1871

21 Mayıs Pazar günü Versay ordusu, savunmasız kalmış Saint-Cloud kapısından Paris'e girdi. Sonraki bir hafta, Avrupa'nın 19. yüzyıldaki en büyük kent katliamıdır. Ordu batıdan doğuya, burjuva mahallelerinden işçi mahallelerine doğru ilerledi. Komüncüler mahalle mahalle, barikat barikat savaştı. Ama ortak bir askerî komuta çökmüştü; her mahalle kendi barikatını savunuyordu.

Versay ordusu esir almak yerine öldürdü. Barikatlarda yakalananlar, elinde barut izi bulunanlar, Ulusal Muhafız üniforması giyenler, "Komüncü görünen" kadınlar ve çocuklar kışlalarda, parklarda, mezarlıklarda toplu olarak kurşuna dizildi. Hızlı yargılama için askerî divanlar (prévôtés) kuruldu; sorgu bazen birkaç saniye sürüyordu. Tüileri Sarayı, Belediye Sarayı ve başka binalar yangınlarda yandı: bir kısmını Komüncüler geri çekilirken ateşe verdi, bir kısmı topçu bombardımanıyla yandı. Burjuva basını hemen "pétroleuse" (gaz yağı dökerek kent yakan kadın) efsanesini yaydı; bu efsane kadınların toplu katliamına bahane oldu. Sonradan yapılan yargılamalarda böyle örgütlü bir kadın kundakçı grubunun varlığı kanıtlanamadı.

Komüncüler de rehin tuttukları kişilerin bir kısmını, aralarında Paris Başpiskoposu Georges Darboy'un da bulunduğu, son günlerde kurşuna dizdi. Bu olgu da saklanmadan anlatılmalıdır. Ama iki şiddetin ölçeği arasında karşılaştırma yoktur: Komüncülerin öldürdüğü rehinelerin sayısı yüzün altındadır

(doğrulanacak), Versay'ın öldürdüğü Parislilerin sayısı binlerle ifade edilir.

28 Mayıs'ta son direniş Belleville'de ve Père-Lachaise mezarlığında kırıldı. Mezarlığın bir duvarının önünde son savaşan Komüncüler kurşuna dizildi. Bu duvar bugün **Komüncüler Duvarı** (*Mur des Fédérés*) olarak bilinir. Fransız işçi hareketi her yıl Mayıs sonunda oraya yürür.

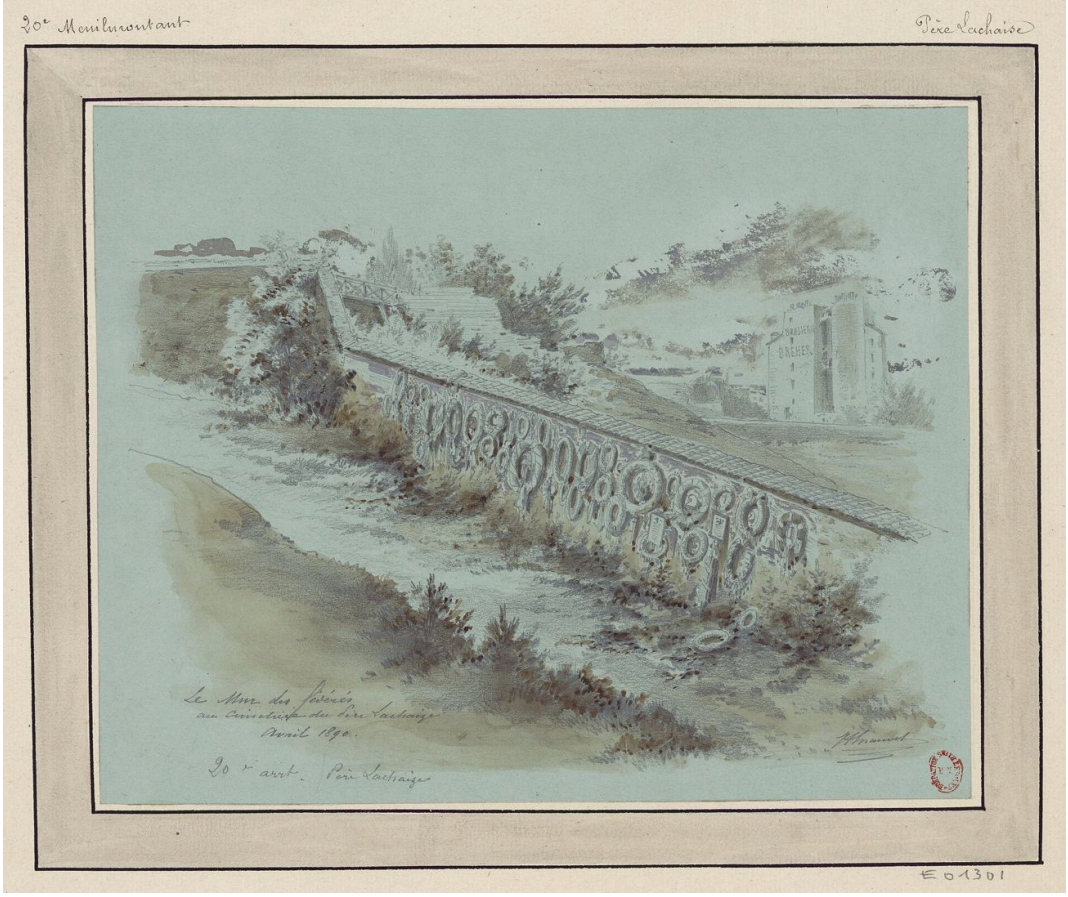

Görsel: Père-Lachaise mezarlığındaki Komüncüler Duvarı'nın çizimi, 1890. Jules-Adolphe Chauvet, kamu malı, Wikimedia Commons.

Rakam kutusu: Kanlı Hafta'nın bilançosu (tartışmalı rakamlar, aralık olarak).

Konu	Tahmin aralığı	Not
Kanlı Hafta'da ve hemen sonrasında öldürülen Komüncüler ve Parisliler	Yaklaşık 6.000-7.500 ile 20.000 ve üzeri arasında (doğrulanacak)	Eski tahminler ve Komüncü tarihçiler (Lissagaray) 17.000-20.000'in üzerini verir; İngiliz tarihçi Robert Tombs'un 2010'lardaki mezarlık ve kayıt çalışması 5.700-7.400 dolayında bir aralık önerir. Plan, 10.000-20.000 aralığını en yaygın tahmin olarak anar. Kesin sayı bilinmemektedir.
Versay ordusunun kayıpları	Bin dolayı ölü (doğrulanacak)	Resmî askerî kayıtlar
Tutuklananlar	35.000-45.000 dolayı (doğrulanacak)	Askerî mahkeme kayıtları
Yeni Kaledonya'ya ve başka yerlere sürülenler	4.000-5.000 dolayı (doğrulanacak)	Pasifik'teki Fransız sömürgesine sürgün
Genel af	1880	On yıla yakın süren sürgün ve hapis

Öldürülenler üzerindeki tartışma tarihçilerin yöntem tartışmasıdır, olayın niteliğini değiştirmez: savaşan bir ordunun değil, yenilmiş, silahı alınmış bir kent nüfusunun toplu infazıdır.

Yenilgiden sonraki yıllar, Fransız burjuvazisinin 1848'den sonra ikinci kez işçi sınıfının belkemiğini kırdığı yıllardır. Paris'in vasıflı işçilerinin önemli bir bölümü ölmüş, hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş ya da yurtdışına kaçmıştı. Fransa'da sosyalist hareketin yeniden toparlanması 1880'lerin başını buldu. Sürgünler ve kaçaklar ise Londra'da, Cenevre'de, Brüksel'de Komün'ün anısını ve derslerini yaşattı.

Enternasyonal marşı: bir yenilginin şarkısı

Kanlı Hafta'dan hemen sonra, Haziran 1871'de, saklanmakta olan Komün üyesi ve kumaş deseni çizeri Eugène Pottier bir şiir yazdı: *L'Internationale*. Şiir yıllarca bir kenarda kaldı. Pottier 1887'de yoksulluk içinde öldü. Ertesi yıl, 1888'de, Lille'de bir işçi korosunda çalışan ve kendisi de işçi olan Pierre Degeyter şiiri besteledi. Şarkı önce Fransız işçi hareketinde, sonra İkinci Enternasyonal'in kongrelerinde, sonra bütün dünyada işçi hareketinin marşı oldu. Türkçesi de dahil onlarca dile çevrildi. Bir yenilginin içinden, bir sonraki kuşağa zaferin çağrısı olarak doğdu.

Marx'ın ve Lenin'in dersleri: devlet ve proletarya diktatörlüğü

Kanlı Hafta'nın hemen ardından, 30 Mayıs 1871'de, Enternasyonal'in Genel Konseyi Marx'ın yazdığı bir bildiriyi kabul etti: *Fransa'da İç Savaş*. Bu metin Komün'ü hem savunur hem çözümler. En önemli dersi şudur: **İşçi sınıfı hazır devlet aygıtını olduğu gibi ele geçirip kendi amaçları için kullanamaz.** Burjuva devlet (sürekli ordusu, polisi, bürokrasisi, yargısı, kilisesiyle) sınıf egemenliği için kurulmuş bir makinedir. İşçi sınıfının onu devralması değil, **parçalayıp yerine yeni tipte bir iktidar kurması** gerekir. Komün, bu yeni iktidarın "sonunda bulunmuş siyasal biçimi"ydi. Marx ve Engels bu sonucu o kadar önemli buldular ki, 1872'de Komünist Manifesto'nun yeni Almanca baskısına yazdıkları önsözde, Manifesto'nun bu noktada Komün deneyimiyle düzeltilmesi gerektiğini belirttiler.

Engels, 1891'de *Fransa'da İç Savaş*'ın yeni baskısına yazdığı girişi şu sözlerle bitirir: "Proletarya diktatörlüğünün neye benzediğini mi bilmek istiyorsunuz? Paris Komünü'ne bakın. İşte proletarya diktatörlüğü buydu."

Lenin, 1917 Ağustos-Eylül'ünde, Ekim Devrimi'nin hemen öncesinde yazdığı *Devlet ve Devrim*'de Komün'ün derslerini yeniden ele aldı. İkinci Enternasyonal'in önderlerinin (Kautsky'nin) Marx'ın devlet öğretisini "unuttuğunu", devleti parçalamak yerine parlamento yoluyla devralmayı hedeflediğini gösterdi. Komün'ün önlemlerini (sürekli ordunun yerine silahlı halk, seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, işçi ücreti) yeni tipte işçi devletinin temel ilkeleri olarak koydu. Lenin'e göre Sovyetler, Komün'ün yeni koşullardaki devamıydı.

Kavram kutusu. - **Proletarya diktatörlüğü:** Sözcüğün bugünkü kulağa gelişi yanıltıcıdır. Marx ve Engels'te "diktatörlük" bir kişinin keyfi yönetimi değil, **bir sınıfın egemenliği** anlamına gelir. Her devlet bir sınıf diktatörlüğüdür: burjuva cumhuriyeti de, en demokratik biçimiyle bile, burjuvazinin diktatörlüğüdür (mülkiyet ilişkilerini korur). Proletarya diktatörlüğü ise işçi sınıfının, kapitalizmden sınıfsız topluma geçiş döneminde, burjuvazinin direncini kırmak için kurduğu iktidardır. Komün'ün gösterdiği gibi bu iktidar, çoğunluk için **burjuva demokrasisinden çok daha geniş bir demokrasidir**: seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, işçi ücreti, silahlı halk. Azınlık olan eski sömürücüler için ise bir zor aygıtıdır (Bölüm 0.5, K2). - **"Hazır devlet aygıtı ele geçirilemez":** İşçi sınıfının burjuva devletin ordusunu, polisini, bürokrasisini olduğu gibi devralıp "iyi amaçlar" için kullanamayacağı, çünkü bu kurumların kendilerinin sınıf egemenliği için biçimlendiği tezi. Bu tez, 1918-19 Almanyası'nda (Kısım V) sosyal demokratların eski generallerle ve eski bürokrasiyle yaptığı ittifakın neden devrimi boğduğunu anlamanın anahtarıdır. - **Karşı-devrim:** Egemen sınıfın, iktidarını ya da mülkiyetini tehdit eden bir hareketi, gerekirse kendi ilan ettiği hukuku ve ilkeleri askıya alarak zorla ezme girişimi. 1871, 1848 Haziranı'ndan sonra bunun Avrupa'daki en açık örneğidir (Bölüm 8, 10).

Güç dengesi matrisi: 1871'de devrim neden ilerledi, neden durdu?

"Kritik an" kutusu devrimci anlarda altı soruluk **güç dengesi matrisine** genişler (Bölüm 0.13). Paris Komünü bu matrisin uygulanacağı ilk büyük andır.

Soru	1871 Paris'inde durum	Değerlendirme
(1) Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet: monarşistler (iki ayrı hanedan yanlısı) ile burjuva cumhuriyetçiler arasında derin bölünme; yenilgi ve işgalle sarsılmış bir burjuvazi. Ama Paris'e karşı hepsi birleşti.	Kısmen elverişli
(2) Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Paris'te evet: 18 Mart'ta askerler halka ateş etmeyi reddetti, hükümet kenti terk etti. Ulusal ölçekte hayır: taşrada devlet aygıtı ayaktaydı ve Bismarck'ın desteğiyle yeniden kuruldu.	Yerel olarak çok elverişli, ulusal olarak elverişsiz
(3) İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı?	Paris'te evet: yüz binlerce silahlı Ulusal Muhafız, mahalle kulüpleri, kadınların kitlesel katılımı. Taşrada sınırlı ve kısa ömürlü.	Paris'te yüksek
(4) Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı?	Zayıf: Enternasyonal'in Fransa seksiyonları küçük ve bölünmüş; Blanquiciler, Jakobenler ve Proudhoncular arasında ortak program yok; Blanqui hapiste; birleşik bir devrimci parti yok.	En zayıf halka
(5) Öteki emekçi sınıflarla ittifakı var mı?	Paris'in küçük esnafıyla kısmen evet; köylülükle hayır. Köylüler monarşist meclisi seçmişti; Komün'ün çağrıları kuşatma nedeniyle köylere ulaşamadı.	Elverişsiz
(6) Alternatif bir iktidar organı doğmuş mu?	Evet: Komün'ün kendisi; Ulusal Muhafız Merkez Komitesi; mahalle komiteleri. Tarihteki ilk işçi iktidar organı.	Çok elverişli, ama tek kentle sınırlı

Matrisin dersi: 1871'de Paris'te altı sorudan ikisi (iktidar organı ve kitlesel hareket) güçlü, ikisi (devlet aygıtının ulusal ölçekte çözülmesi ve köylülükle ittifak) zayıf, biri (önderlik ve örgüt) en zayıf halkaydı. Komün'ü yenen şey Paris işçilerinin cesaret eksikliği değil, bu yapısal dengeydi. Lenin'in devrimci durum ölçütleri açısından: "üsttekiler eskisi gibi yönetemiyordu" (en azından Paris'te) ve "alttakiler

eskisi gibi yaşamak istemiyordu"; ama öznel etken, yani örgütlü, birleşik ve deneyimli bir devrimci önderlik, henüz yoktu. 1917'de Bolşevikler bu matrisin dördüncü ve beşinci sorularını (parti ve işçi-köylü ittifakı) Komün'ün dersinden çıkararak yanıtlamaya çalıştı.

Kritik an. "Komün'ün hatası": Mart-Nisan 1871.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Silahlı Paris'in kendi kendini yönetmesi; kira ve borç yükünden kurtulma; seçilen görevliler; işçi kooperatifleri	Henüz kitlesel bir sosyal demokrasi yoktu; ama Komün'ün ılımlı kanadı Versay'la uzlaşma umuduyla Versay'a yürümeyi ve Fransa Bankası'na el koymayı reddetti	Versay'ın ordusunu Bismarck'ın yardımıyla yeniden kurmak; Fransa Bankası'nın kredisiyle savaşı finanse etmek; Kanlı Hafta	Fransa Bankası ve finans burjuvazisi (rezervleri korundu, savaş tazminatı ve iç savaş için kredi verdi); taşranın toprak sahipleri ve monarşistler (geçici olarak); uzun vadede Üçüncü Cumhuriyet'in ılımlı burjuvazisi	Komün ezildi; Paris işçi sınıfının belkemiği kırıldı; ama "işçi iktidarının nasıl bir şey olduğu" dünyaya gösterildi

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Düzenli ordu ve toplu infaz (Kanlı Hafta); askerî divanlar ve sürgün (Yeni Kaledonya); "yabancı düşman"la işbirliği (Bismarck'ın esirleri geri vermesi); merkez bankası üzerinden finansal güç (Fransa Bankası'nın Versay'a kredisi); kira ve borç yükü (Meclis'in ödeme ertelemesini kaldırması); taşranın köylü oyunu kent işçisine karşı seferber etmek; basın ve yalan anlatı ("pétroleuse" efsanesi, "kundakçı Komün").

Emek süreci. Komün'ün Çalışma Komisyonu, 150 yıl önce, bugün hâlâ tartışılan sorulara yanıt aradı. **İşi kim tasarlıyor?** Kooperatiflere devredilen atölyelerde işçilerin kendileri; kooperatiflerin yöneticileri seçimle belirlenecek ve işçilere hesap verecekti. **Bilgi kimde?** Paris'in vasıflı zanaatkârlarında: bu yüzden patronsuz üretim onlar için somut bir olanaktı. **Hızı kim belirliyor?** Fırıncıların gece çalışması yasağı ve ücretten ceza kesintisinin kaldırılması, patronun işçinin zamanı ve bedeni üzerindeki keyfi gücünü sınırladı. **İşçinin denetimi:** Kısa sürede sınırlı uygulandı, ama ilke olarak işçi denetimi Komün programının parçasıydı.

Türkiye'ye bağ. Paris Komünü Osmanlı basınında da izlendi. Dönemin gazeteleri Komün'ü Avrupa'dan gelen haberler üzerinden büyük ölçüde "isyan" ve "kargaşa" olarak aktardı (doğrulanacak: hangi gazetelerde, hangi tonda). Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar çevresinin Komün'e dair değerlendirmeleri araştırılmaya değer bir konudur (doğrulanacak). Komün'ün mirası Türkiye sol hareketine 20. yüzyılda, Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ı ve Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i üzerinden ulaştı. Bu metinlerin Türkçe çevirileri, 1960'larda ve 1970'lerde Türkiye'de işçi demokrasisi ve devlet tartışmalarının temel kaynakları oldu.

Bize ne öğretiyor? (1) Burjuvazinin hukuku, cumhuriyeti ve "insan hakları", mülkiyeti tehdit altına girdiği anda askıya alınır; işçi iktidarı buna hazırlıklı olmak zorundadır. (2) Devrimci bir durumu değerlendirmek için beklemek, karşı-devrime zaman kazandırmaktır: Versay'a yürümemek ve Fransa Bankası'na dokunmamak bunun dersidir. (3) Tek bir kentte, köylülükle ittifak kurmadan ayakta kalan işçi iktidarı kuşatılır ve yalnız bırakılır. (4) Birleşik bir program ve deneyimli bir devrimci önderlik, iktidar organının kendisi kadar hayatidir. (5) Ve en önemlisi: işçiler kendi devletlerini kurabilir; seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, işçi ücreti ve silahlı halk, 1871'den bu yana her işçi demokrasisinin ölçütüdür.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Komün bir kaos ve kundakçılıktı. Silahlı ayaktakımı Paris'i ateşe verdi."* Yanıt: Komün 72 gün boyunca, kuşatma ve iç savaş koşullarında, düzenli işleyen bir yönetim kurdu. Postalar dağıtıldı, sokaklar temizlendi, ekmek pişti, suç oranları Paris polisinin kayıtlarına göre düştü (doğrulanacak). Kamu görevlilerinin maaşını işçi ücretine indirdi, kiliseyi devletten ayırdı, gece çalışmasını yasakladı. Yangınlar gerçektir, ama Kanlı Hafta'nın son günlerinde, bir kent katliamının ortasında çıktı; bir kısmını da Versay topçusu çıkardı. "Kundakçı kadın" efsanesi ise kadınları toplu olarak öldürmeyi meşrulaştırmak için uyduruldu. Asıl vahşet, silahı alınmış binlerce insanı yargısız infaz eden "düzen" ordusunun vahşetiydi. "Kaos" anlatısı, burjuvazinin 1871'de yaptığını 150 yıldır örtmek için anlatılır.

Dört soru. Kimin elinde? 72 gün boyunca Paris'in silahları ve yönetimi, ilk kez, Paris işçilerinin ve zanaatkârlarının elindeydi. Ama banka (Fransa Bankası), büyük mülkiyet ve ulusal devlet aygıtı burjuvazinin elinde kaldı. **Kimin denetiminde?** Seçilen ve geri çağrılabilen Komün üyelerinin, mahalle kulüplerinin ve silahlı Ulusal Muhafızların denetiminde. **Kimin yararına?** Kira ve borç kararları, gece çalışması yasağı, rehin eşyaların geri verilmesi, kooperatif kararnamesi doğrudan işçilerin ve kent yoksullarının yararınaydı. **Kim karar veriyor?** Kısa bir süre için, tarihte ilk kez, işçilerin kendi seçtiği ve her an geri çağırabildiği temsilciler. Kanlı Hafta ise bu soruya burjuvazinin yanıtıydı.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş* (1871; Engels'in 1891 girişiyle; Türkçesi var). - V. İ. Lenin, *Devlet ve Devrim* (1917; Türkçesi var), özellikle III. bölüm: "Devlet ve Devrim. 1871 Paris Komünü'nün Deneyimi". - Prosper-Olivier Lissagaray, *Paris Komünü Tarihi* (1876; bir Komüncünün tanıklığı; Türkçesi var). - Louise Michel, *La Commune* (1898; anı; Fransızca). - Peter Watkins, *La Commune (Paris, 1871)* (2000; belgesel-kurgu film). - Grigori Kozintsev ve Leonid Trauberg, *Yeni Babil* (*Novyy Vavilon*, 1929; Komün'ü anlatan Sovyet sessiz filmi).

Bölüm 13: Alman Sosyal Demokrasisi: Dünyanın En Güçlü İşçi Partisi Nasıl Kuruldu? (1875-1914)

Sahne. Berlin, 20 Şubat 1890 akşamı. Reichstag seçimlerinin sonuçları geliyor. On iki yıldır yasak olan, gazeteleri kapatılan, önderleri sürgüne gönderilen, toplantıları polis tarafından dağıtılan Sosyal Demokrat Parti, bir buçuk milyona yakın oyla Almanya'nın en çok oy alan partisi oluyor. Aynı ay Şansölye Otto von Bismarck, Sosyalist Yasası'nı yeniden uzatma girişiminde meclisten istediği çoğunluğu bulamamış durumda; birkaç hafta sonra, Mart 1890'da, yeni imparator II. Wilhelm'le anlaşmazlık içinde istifa edecek. Yasayla bir partiyi yok etmeye çalışan "Demir Şansölye" gidiyor, parti kalıyor. Eylül'ün sonunda yasa kendiliğinden sona eriyor.

Tez. SPD, işçi sınıfının kendi eliyle kurduğu en büyük örgüttür ve aynı zamanda kendi içinde en büyük bürokrasiyi üreten makinedir. Bu iki şey birbirinden ayrılamaz: sendikalar, kooperatifler, gazeteler, spor ve kültür örgütleriyle kurulan "devlet içinde devlet", işçilere gerçek bir güç ve gerçek kazanımlar sağladı; ama aynı zamanda korunacak kasalar, binalar, sandalyeler ve maaşlı görevliler yarattı. Devrimci program kâğıtta kaldıkça, gündelik pratik yavaş yavaş düzenin içine yerleşti. 1914 Ağustos'unun tohumları büyüme yıllarında atıldı.

Gotha 1875: iki partinin birleşmesi ve Marx'ın eleştirisi

1871'de Almanya, Prusya'nın önderliğinde "yukarıdan", savaşla ve Bismarck'ın diplomasisiyle birleşti. Yeni Alman İmparatorluğu hızla sanayileşti: Ruhr'un kömürü ve çeliği, Saksonya'nın tekstili, Berlin'in makine ve elektrik sanayisi. Aynı hızla işçi sınıfı büyüdü.

Almanya'da iki işçi partisi vardı: Lassalleci ADAV ve Bebel ile Liebknecht'in Eisenach partisi (Bölüm 11). Polis baskısı ikisini de sıkıştırınca Mayıs 1875'te Gotha'da birleştiler ve Almanya Sosyalist İşçi Partisi'ni (SAP) kurdular. Parti 1890'da adını Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olarak değiştirecekti.

Birleşme programı, iki partinin fikirlerinin karışımıydı ve Lassalle'ın fikirlerine önemli tavizler içeriyordu. Marx, Londra'dan Eisenach'çı önderlere uzun, sert notlar gönderdi. Bu notlar 1891'de Engels tarafından yayımlandı ve *Gotha Programının Eleştirisi* adıyla bilinir. Marx neyi eleştiriyordu?

- **"Tunç ücret yasası":** Lassalle'ın ücretlerin her zaman asgari düzeye itildiği tezi yanlıştı. Ücret, sınıf mücadelesiyle belirlenen emek-gücünün değeriydi. Bu tezi kabul etmek, sendikal mücadeleyi anlamsız saymaktı.
- **"Devlet yardımıyla kooperatifler":** Sosyalizmi Prusya devletinin yardımıyla kurulacak kooperatiflerden beklemek, sınıf mücadelesi yerine devletten bağış beklemekti.
- **"Özgür devlet":** Program "özgür halk devleti" istiyordu. Marx sordu: hangi sınıfın devleti? Devlet sınıflar üstü değildir. Kapitalizmden komünizme geçiş döneminde devlet, **proletaryanın devrimci diktatörlüğünden** başka bir şey olamaz.
- **Enternasyonalizm:** Program, işçilerin uluslararası dayanışmasını belirsiz bir "halkların kardeşliği" diline indirgiyordu.

Gotha Programının Eleştirisi bir başka nedenle de önemlidir. Marx burada komünist toplumun iki evresini ayırır. Birinci evrede, yani kapitalizmden yeni çıkmış toplumda, herkes emeğine göre alır. Daha yüksek evrede ise, emek yaşamın birinci ihtiyacı hâline gelip üretici güçler geliştiğinde, toplum bayrağına şunu yazabilir: **"Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!"**

Sosyalist Yasası (1878-1890): yasak, yeraltı ve büyüme

1878'de İmparator I. Wilhelm'e iki suikast girişimi yapıldı. İkisinin de SPD'yle örgütsel bir bağı yoktu. Ama Bismarck bu girişimleri bahane ederek meclisten "Sosyal Demokrasinin Kamu İçin Tehlikeli Çabalarına Karşı Yasa"yı geçirdi. Yasa Ekim 1878'de yürürlüğe girdi.

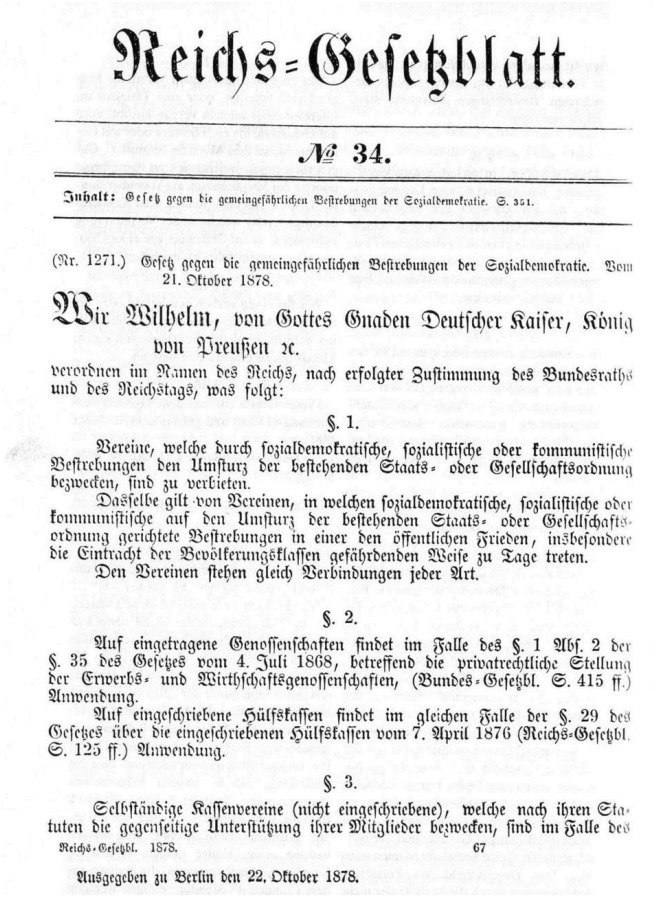

Reichs-Gesetzblatt.

№ 34.

Inhalt: Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie. S. 351.

(Nr. 1271.) Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie. Vom 21. Oktober 1878.

Wir Wilhelm, von Gottes Gnaden Deutscher Kaiser, König von Preußen ꝛc.

verordnen im Namen des Reichs, nach erfolgter Zustimmung des Bundesraths und des Reichstags, was folgt:

§. 1.

Vereine, welche durch sozialdemokratische, sozialistische oder kommunistische Bestrebungen den Umsturz der bestehenden Staats- oder Gesellschaftsordnung bezwecken, sind zu verbieten.

Dasselbe gilt von Vereinen, in welchen sozialdemokratische, sozialistische oder kommunistische auf den Umsturz der bestehenden Staats- oder Gesellschaftsordnung gerichtete Bestrebungen in einer den öffentlichen Frieden, insbesondere die Eintracht der Bevölkerungsklassen gefährdenden Weise zu Tage treten.

Den Vereinen stehen gleich Verbindungen jeder Art.

§. 2.

Auf eingetragene Genossenschaften findet im Falle des §. 1 Abs. 2 der §. 35 des Gesetzes vom 4. Juli 1868, betreffend die privatrechtliche Stellung der Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften, (Bundes-Gesetzbl. S. 415 ff.) Anwendung.

Auf eingeschriebene Hülfskassen findet im gleichen Falle der §. 29 des Gesetzes über die eingeschriebenen Hülfskassen vom 7. April 1876 (Reichs-Gesetzbl. S. 125 ff.) Anwendung.

§. 3.

Selbständige Kassenvereine (nicht eingeschriebene), welche nach ihren Statuten die gegenseitige Unterstützung ihrer Mitglieder bezwecken, sind im Falle des

Reichs-Gesetzbl. 1878. 67

Ausgegeben zu Berlin den 22. Oktober 1878.

Görsel: Sosyalist Yasası'nın Reich Resmî Gazetesi'nde yayımlanan metni, 22 Ekim 1878. Resmî belge, anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Yasa, sosyalist dernekleri, toplantıları ve yayınları yasakladı. Yüzlerce gazete ve dergi kapatıldı. Binlerce kişi tutuklandı ya da bulunduğu kentten sürüldü (doğrulanacak: sürgün edilenler için yaygın olarak 900 dolayında bir rakam verilir). Berlin, Hamburg, Leipzig gibi kentlerde "küçük sıkıyönetim" ilan edildi. Ama yasanın bir boşluğu vardı: sosyal demokratlar Reichstag seçimlerine birey olarak aday olabiliyor ve mecliste konuşabiliyorlardı.

Parti bu boşluğu ve yeraltı örgütlenmesini birlikte kullandı. Parti gazetesi *Der Sozialdemokrat* İsviçre'de, Zürih'te (sonra Londra'da) basıldı ve "Kızıl Posta" (*Rote Feldpost*) denen gizli bir dağıtım ağıyla, Julius Motteler'in örgütlediği kaçakçılık yollarıyla Almanya'ya sokuldu. Parti kongreleri yurtdışında yapıldı (İsviçre'de Wyden 1880, Kopenhag 1883, St. Gallen 1887). Yasaklanan dernekler şarkı kulübü, jimnastik derneği, sigara içme kulübü, cenaze yardımlaşma sandığı adı altında yaşamaya devam etti.

Bismarck'ın politikası iki ayaklıydı: **sopa ve havuç**. Sosyalist Yasası'yla aynı dönemde, dünyada ilk kez devlet eliyle zorunlu sosyal sigortaları kurdu: hastalık sigortası (1883), iş kazası sigortası (1884), yaşlılık ve malullük sigortası (1889). Amacı açıktı: işçileri sosyal demokrasiden koparıp devlete bağlamak (K2). Sigortalar gerçek kazanımlardı ve Avrupa'nın bütün sosyal güvenlik sistemleri bu modelden etkilendi. Ama işçiler bu havucu aldı, sopayı unutmadı: SPD'nin oyu yasak yıllarında üç katından fazla arttı.

1890–1912: seçim zaferlerinin serisi

Sosyalist Yasası'nın sona ermesinden sonra SPD, Avrupa'nın ve dünyanın en büyük işçi partisi olarak açığa çıktı.

Rakam kutusu: SPD'nin Reichstag seçimlerindeki oyları, 1871-1912.

Seçim yılı	Oy (yaklaşık)	Oy oranı (%)	Sandalye	Not
1871	124.000	3,2	2	Eisenach'çılar ve Lassalleciler ayrı
1877	493.000	9,1	12	Birleşik parti
1878	437.000	7,6	9	Suikast girişimleri sonrası
1881	312.000	6,1	12	Sosyalist Yasası altında
1884	550.000	9,7	24	Sosyalist Yasası altında
1887	763.000	10,1	11	Sosyalist Yasası altında
1890	1.427.000	19,7	35	En çok oy alan parti
1893	1.787.000	23,3	44	
1898	2.107.000	27,2	56	
1903	3.011.000	31,7	81	
1907	3.259.000	28,9	43	"Hottentot seçimleri" (Bölüm 14)
1912	4.250.000	34,8	110	Reichstag'ın en büyük partisi

Kaynak: Alman İmparatorluğu resmî seçim istatistikleri; tarih çalışmalarında aktarılan rakamlar küçük farklar gösterir (oy sayıları yuvarlanmıştır; doğrulanacak). Sandalye sayısı oy oranının çok altındadır, çünkü seçim bölgeleri 1871'den beri yeniden düzenlenmemişti: sanayi kentlerinin nüfusu katlanırken kırsal bölgeler meclisteki ağırlığını korudu. Prusya eyalet meclisindeki üç sınıflı seçim sistemi ise vergi ödeyen zenginlerin oyuna yoksullarınkinden kat kat fazla ağırlık veriyordu.

Üye sayısı: SPD'nin üye sayısı 1906'da 380.000 dolayından 1914'e doğru bir milyonun üzerine çıktı (doğrulanacak: 1914 için 1.085.000 dolayı). Hür (sosyal demokrat) sendikaların üye sayısı 1913'te 2,5 milyon dolayındaydı (doğrulanacak).

Erfurt Programı (1891): devrimci teori, reformcu pratik

Yasağın bitmesiyle parti yeni bir program yazdı. Ekim 1891'de Erfurt kongresinde kabul edilen program iki bölümden oluşuyordu ve bu iki bölümün yazarları, sonraki yirmi yılın bütün gerilimini temsil ediyordu.

Kuramsal bölüm (yazarı Karl Kautsky): Kapitalizmin gelişmesinin küçük üretimi yok ettiğini, sınıf çelişkilerini keskinleştirdiğini, krizlerin kaçınılmaz olduğunu ve bunun sonucunda üretim araçlarının toplumsal mülkiyete geçmesi gerektiğini söylüyordu. Engels bu bölümü genel olarak onayladı.

Pratik bölüm (yazarı büyük ölçüde Eduard Bernstein): Genel ve eşit oy hakkı (kadınlar dahil), sekiz saatlik iş günü, parasız eğitim, parasız sağlık ve hukuk hizmeti, artan oranlı gelir vergisi, silahlı halk (milis), kilise ile devletin ayrılması gibi somut talepleri sıralıyordu.

Sorun, iki bölüm arasındaki köprüydü. Program, kapitalizmden sosyalizme nasıl geçileceği, iktidarın nasıl alınacağı konusunda bir şey söylemiyordu. Engels, program taslağına yazdığı eleştiride bunu açıkça belirtti: Programda demokratik cumhuriyet talebi yoktu (Almanya bir imparatorluktu ve bu talep yasalarla yasaklanabilirdi). Engels, büyük ve temel hedefleri günün geçici çıkarları uğruna unutmanın, hareketin geleceğini bugünü için feda etmenin, iyi niyetle yapılsa bile oportünizm olduğunu ve "dürüst" oportünizmin belki de en tehlikelisi olduğunu yazdı. Pratikte parti, Kautsky'nin deyişiyle "devrimci ama devrim yapmayan" bir parti oldu: devrimi, kapitalizmin kendi yasaları sonucunda "kendiliğinden" gelecek bir şey olarak bekledi. Bu, Bölüm 0.14'te anlattığımız **mekanik kaderciliğin** örgütsel biçimidir.

"Devlet içinde devlet": sosyal demokrat işçi kültürü

1890'lardan 1914'e kadar SPD bir parti olmanın ötesine geçti. Bir işçi doğumundan ölümüne kadar bütün yaşamını parti çevresinde geçirebilirdi. Tarihçiler buna "devlet içinde devlet" ya da "karşı-toplum" der.

- **Sendikalar:** Carl Legien başkanlığındaki Hür Sendikalar Genel Komisyonu (1890), sosyal demokrat sendikaları bir araya getirdi.
- **Basın:** Merkez yayın organı *Vorwärts* (İleri) ve Almanya'nın her bölgesinde onlarca günlük gazete; kuramsal dergi *Die Neue Zeit* (Kautsky); mizah dergileri; kadınlar için Clara Zetkin'in *Die Gleichheit*'ı (Eşitlik; Bölüm 15).
- **Kooperatifler:** Tüketim kooperatifleri, milyonlarca aileye daha ucuz gıda ve ev eşyası sağladı.
- **Spor:** İşçi Jimnastik Birliği (1893), İşçi Bisikletçiler Birliği "Solidarität" (1896), işçi yüzme, futbol ve doğa yürüyüşü dernekleri.
- **Kültür:** İşçi koroları (1908'de Alman İşçi Şarkıcıları Birliği), Berlin'de Özgür Halk Sahnesi (*Freie Volksbühne*, 1890) ve ucuz bilet kampanyaları, işçi kütüphaneleri, okuma kulüpleri, işçi eğitim dernekleri, 1906'da kurulan ve Rosa Luxemburg'un ekonomi politik dersleri verdiği parti okulu.
- **Gündelik yaşam:** Sosyal demokrat meyhaneler, 1 Mayıs şenlikleri, kızıl bayraklı cenaze törenleri, Lassalle'ın ve Marx'ın portreleri.

Bu kültür dünyası işçiye onur, bilgi, dayanışma ve kendine güven verdi. Bir kuşak işçi, okulda öğrenemediği tarihi, ekonomiyi, edebiyatı bu kurumlarda öğrendi (K4). Ama aynı dünya işçiyi yavaş yavaş düzenden **yalıtırken aynı zamanda düzene alıştırdı**. Parti bir "karşı-toplum" kurdu, ama bu karşı-toplumun kendisi korunacak bir mülk hâline geldi. Parti ve sendika binaları, basımevleri, kooperatif mağazaları, sigorta sandıkları devletle bir çatışmada kaybedilebilecek şeylerdi.

Revizyonizm tartışması: Bernstein ↔ Luxemburg

1896-98 arasında Eduard Bernstein, *Die Neue Zeit*'ta "Sosyalizmin Sorunları" başlıklı bir yazı dizisi yayımladı. 1899'da bu fikirleri *Sosyalizmin Önkoşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri* adlı kitabında toparladı. Bernstein, Engels'in yakın çevresinden, Londra'da yıllarca yaşamış, İngiliz Fabian

sosyalistlerinden etkilenmiş biriydi.

Bernstein ne diyordu? Marx'ın öngörüleri gerçekleşmiyordu: orta sınıflar yok olmuyor, küçük işletmeler direniyor, işçilerin durumu sendikalar ve yasalar sayesinde iyileşiyor, krizler kredi sistemi ve kartellerle yumuşuyordu. Bu nedenle kapitalizmin çöküşünü ve devrimi beklemek yerine, parti kendini ne olduğunu açıkça söylemeliydi: demokratik ve sosyal reformlar partisi. Sosyalizme devrimle değil, adım adım reformlarla, demokrasinin genişlemesiyle ulaşılacaktı. Bernstein'ın en ünlü cümlesi bu tavrı özetliyordu: Genellikle "sosyalizmin nihai hedefi" denen şey onun için hiçbir şeydi, hareket her şeydi.

Rosa Luxemburg ne yanıt verdi? Polonya doğumlu, Zürih'te ekonomi doktorası yapmış, 1898'de Almanya'ya gelmiş genç bir kadın olan Luxemburg, Bernstein'a en keskin yanıtı verdi: *Sosyal Reform mu Devrim mi?* (1899). Luxemburg'a göre:

- Reform ile devrim arasındaki seçim, uzun ya da kısa yol arasındaki seçim değildir. Farklı hedefler arasındaki seçimdir. Reform yolunu seçen, sosyalizme daha yavaş değil, **başka bir yere**, yani kapitalizmin içinde kalmaya gider.
- Sendikal mücadele ve reformlar gereklidir, ama sermayenin sömürüsünü ortadan kaldırmaz; ancak onun sınırlarını düzenler. Luxemburg bunu "Sisifos'un emeği" diye tanımlar: taşı tepeye çıkarırsın, taş yeniden aşağı yuvarlanır.
- Kredi ve karteller krizleri ortadan kaldırmaz, ertelediği yerde büyütür (K5).
- Nihai hedefi atmak, hareketi hedefsiz bir burjuva reform partisine dönüştürmektir.

Parti, Hannover (1899) ve Dresden (1903) kongrelerinde revizyonizmi resmen reddetti. Kautsky de Bernstein'a karşı kitap yazdı. Ama Luxemburg'un daha sonra gördüğü gibi, kongreler revizyonizmi kâğıt üzerinde mahkûm ederken partinin günlük pratiği, özellikle sendikalarda ve Güney Almanya'daki eyalet meclislerinde (burada sosyal demokrat milletvekilleri eyalet bütçelerine oy veriyordu) giderek Bernstein'ın tarif ettiği şeye benziyordu. Bernstein kuramı kaybetti, **pratik kazandı**.

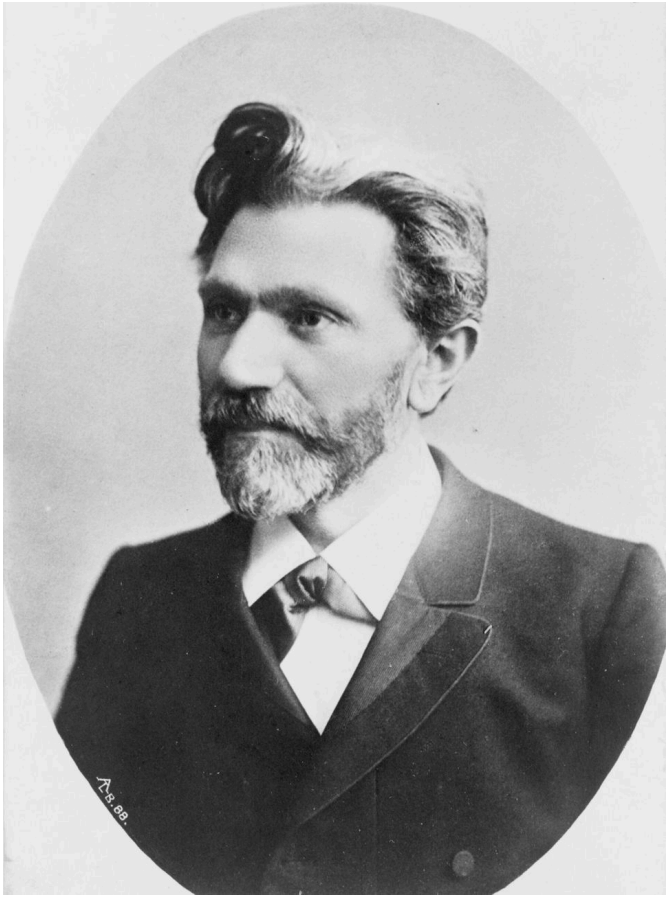

Görsel: SPD'nin kurucu önderlerinden tornacı ustası August Bebel, 1890 dolayı. George Grantham Bain Koleksiyonu, kamu malı, Wikimedia Commons.

Sendika bürokrasisinin bağımsızlaşması ve kitle grevi tartışması

1905'te Rusya'da devrim patladı. Ocak'tan Aralık'a kitle grevleri, işçi konseyleri (sovyetler), silahlı ayaklanma. Rus işçilerinin grevleri bütün Avrupa'da, özellikle Almanya'da büyük bir heyecan yarattı. Aynı yıl Ruhr'da büyük bir madenci grevi oldu. Partinin sol kanadı, Almanya'da da Prusya'nın üç sınıflı seçim sistemine karşı **siyasal kitle grevi** silahının kullanılmasını tartışmaya açtı.

Sendika önderleri buna karşı çıktı. Mayıs 1905'teki Köln sendika kongresi, genel grev fikrinin tartışılmasını bile "zararlı" ilan etti. Sendikacılar için genel grev, yıllarca biriktirilmiş kasaları, örgütleri, üyeleri riske atmak demekti. Carl Legien'in çevresindeki sendika yöneticileri, "önce örgüt büyümeli, sonra bakarız" diyordu. Bir sendikacının o dönemde yaygınlaşan sözü durumu özetler: "Genel grev genel saçmalıktır" (aktarılan; kaynağı kesin değil).

Parti Eylül 1905'te Jena kongresinde, Bebel'in önergesiyle, siyasal kitle grevini **savunma amaçlı** bir silah olarak kabul etti. Ama bir yıl sonra, Eylül 1906'daki **Mannheim kongresinde**, parti ile sendikalar arasında bir uzlaşma yapıldı: Siyasal kitle grevi ancak partinin ve sendikaların ortak kararıyla ilan edilebilecekti. Pratikte bu, sendika yönetimine siyasal grev üzerinde **veto** hakkı tanımak demekti. "Paralellik" ya da "eşitlik" diye adlandırılan bu anlaşma, parti içindeki gücün sendika bürokrasisine kaydığının ilanıydı.

Rosa Luxemburg aynı yıl *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* adlı broşürünü yayımladı. Rus devrimi deneyiminden çıkardığı sonuç şuydu: Kitle grevi bir önderin ya da kongrenin masa başında "ilan" edip "kaldırdığı" bir teknik değildir. Ekonomik ve siyasal mücadelenin iç içe geçtiği, kendiliğinden

patlamalarla örgütlü eylemin birbirini beslediği tarihsel bir süreçtir. Parti bu sürece önderlik etmeli, onu frenlememelidir. Luxemburg sendika bürokrasisinin kendi örgütünü kendi başına bir amaç hâline getirdiğini, "örgüt fetişizmi"ne düştüğünü yazdı.

Bürokrasi: Michels'in "tunç yasası" ve sınıfsal eleştirisi

1911'de Alman-İtalyan sosyolog Robert Michels, SPD'yi inceleyerek *Siyasal Partiler* adlı bir kitap yayımladı. Michels, SPD'deki gelişmeleri "oligarşinin tunç yasası" diye adlandırdığı bir genellemeye bağladı: Her büyük örgüt, işbölümü, uzmanlık ve yönetim gereği, kaçınılmaz olarak kendi çıkarları olan küçük bir yönetici azınlık üretir. Bu azınlık üyelerden kopar ve örgütün devrimci hedeflerini kendi konumunu korumak için feda eder. Michels'e göre demokrasi, örgüt büyüdükçe olanaksızlaşır.

Michels'in gözlemleri büyük ölçüde doğrudur: SPD'de 1900'lerde binlerce ücretli görevli (parti sekreterleri, gazete editörleri, sendika yöneticileri, kooperatif müdürleri) vardı (doğrulanacak: 1914'te birkaç bin ücretli sendika ve parti görevlisi). Bu görevlilerin çoğu eski işçilerdi, ama artık fabrikada değil büroda çalışıyor, işçiden daha yüksek ve güvenceli bir maaş alıyor, devlet yetkilileriyle ve işverenlerle masaya oturuyordu. 1905'te parti sekreterliğine getirilen eski saraç Friedrich Ebert bu yeni tipin simgesiydi: iyi bir örgütçü, çalışkan, dürüst ve devrimden korkan bir yönetici. 1918'de Almanya'nın ilk cumhurbaşkanı olacaktı (Kısım V).

Ama Michels'in sonucu yanlıştır. Bürokratikleşme örgütün "doğasından" değil, belirli **maddi ve sınıfsal koşullardan** doğar:

1. **Görevlilerin maddi konumu:** İşçi ücretinin üzerinde, güvenceli, fabrikadan kopmuş bir yaşam, farklı bir toplumsal konum ve farklı bir bakış açısı üretir. Paris Komünü'nün "işçi ücreti" ilkesi tam da bu tehlikeye karşı bir önlemdi (Bölüm 12).
2. **İşçi aristokrasisi:** SPD'nin ve hür sendikaların çekirdeği vasıflı, görece iyi ücretli, Alman erkek işçilerdi. Vasıfsız işçiler, kadınlar, tarım işçileri ve Polonyalı göçmenler çok daha az temsil ediliyordu (Bölüm 14, 15).
3. **Emperyalist süper kâr:** Almanya 1880'lerden itibaren sömürgeci bir güç oldu. Sömürgelerden ve dış yatırımdan akan kâr, işçi sınıfının üst katmanına sınırlı da olsa bir iyileşme payı bırakmayı mümkün kıldı (Lenin'in işçi aristokrasisi tezi; Bölüm 14).
4. **Devlete eklemlenme:** Sosyal sigorta sandıklarının yönetimine katılım, belediye meclisleri, eyalet meclisleri, toplu sözleşmeler: sosyal demokrat görevliler kapitalist devletin ve toplu pazarlık düzeninin küçük birer parçası hâline geliyordu.

Bu koşullar değiştirilebilir: seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, işçi ücreti ilkesi, tabanın denetimi, devrimci teori ve eğitim. Michels'in kaderciliği, sonunda onu faşizme götürdü: 1920'lerde Mussolini'nin İtalyan Faşist Partisi'ne katıldı. "Kitleler kendini yönetemez, önderlere ihtiyaç duyar" sonucunun siyasal anlamı budur. Bizim yanıtımız, bürokrasiye karşı **kitlelerin örgütlü denetimidir**, önderliğin reddi değil.

Kavram kutusu. - **Revizyonizm:** Marksizmin temel tezlerini (sınıf mücadelesi, devrim, proletarya diktatörlüğü, kapitalizmin tarihsel sınırı) "güncellenme" ya da "gözden geçirme" adına terk eden akım. İlk büyük örneği Bernstein'dır. 1956 sonrası "modern revizyonizm" (Kısım X) aynı mantığın sosyalist ülkelerdeki biçimidir. - **Reformizm:** Kapitalizmin içinde reformlar yoluyla, devrim olmadan, adım adım sosyalizme ulaşılabileceğini savunan siyasal çizgi. Reform istemekle reformizm aynı şey değildir: devrimciler de reform için savaşır, ama reformu nihai hedefin yerine koymaz (Luxemburg). - **Bürokrasi (işçi hareketinde):** İşçi örgütlerinin içinde, tabandan kopmuş, kendi maddi çıkarları ve kendi korunma kaygısı olan ücretli yönetici katman. Örgütlenmenin kaçınılmaz bedeli değil, belirli koşullar altında (işçi aristokrasisi, devlete eklemlenme, denetimsizlik) büyüyen bir eğilimdir (Bölüm 0.2, K9). - **Sosyal demokrasinin ikili karakteri:** SPD bir yanıyla milyonlarca işçinin kendi örgütüydü: onlara oy hakkı, sosyal sigorta, eğitim, dayanışma kazandırdı. Öbür yanıyla kapitalist devlete ve toplu pazarlık düzenine eklemlenen bir bürokratik aygıttı. Aynı örgütün 1912'de dünyanın en güçlü işçi partisi olması ve 1914'te savaş kredilerine "evet" demesi bu ikili karakterle açıklanır.

Kritik an. Mannheim, Eylül 1906.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1905 Rus devriminden esinlenen siyasal kitle grevi; Prusya'nın üç sınıflı seçim sistemine karşı eşit oy hakkı	Sendika yönetimi (Legien) genel grev tartışmasını yasakladı; parti Mannheim'da sendikalara siyasal grev üzerinde fiilî veto hakkı tanıdı	İşveren birlikleri ve lokavt; Prusya polisinin gösterilere saldırısı; seçim sisteminin korunması	Ruhr'un ağır sanayi ve maden sermayesi ile Doğu Elbe'nin Junker toprak sahipleri (Prusya'daki seçim ayrıcalıkları korundu)	Siyasal kitle grevi rafa kalktı; parti içinde güç sendika bürokrasisine kaydı; 1914'e giden yolda önemli bir adım

Dönem	Kazanım (örgütün gücü)	Tehlike (bürokratikleşme)
1875-1878	Gotha birleşmesi; Almanya'da tek işçi partisi	Lassalleci devlet yanılsamalarına tavizler
1878-1890	Yeraltında büyüme; oyların üç katına çıkması	Seçim boşluğuna aşırı güven; meclis grubunun ağırlığı
1890-1899	Seçim zaferleri; Erfurt Programı; kitle örgütleri	Devrimci teori ile reformcu pratik arasında köprü yok
1899-1905	Revizyonizmin kâğıt üzerinde reddi	Güney Almanya'da bütçelere oy; pratik revizyonizm
1905-1914	Bir milyon üye; 2,5 milyon sendikalı; 1912'de en büyük parti	Mannheim; sendika vetosu; Ebert ve aygıt; savaş karşısında hazırlıksızlık

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Sosyalist Yasası (yasak, sürgün, küçük sıkıyönetim); sosyal sigortalarla işçiyi devlete bağlama (sopa ve havuç); işveren birlikleri ve lokavt; kara listeler; "sarı" şirket sendikaları (Kısım VIII); seçim bölgelerinin yeniden düzenlenmemesi ve Prusya'nın üç sınıflı seçim sistemi; ulusalcı ve sömürgeci propaganda (Donanma Birliği, Pangermen Birliği); sosyal demokratları "vatansız herifler" (*vaterlandslose Gesellen*) diye damgalama.

Türkiye'ye bağ. Büyüyen işçi örgütünün muhafazakârlaşması Türkiye okuru için yabancı bir hikâye değildir. 1952'de kurulan Türk-İş, devletin ve Amerikan sendikacılığının desteğiyle büyüdü ve "partiler üstü" politikasıyla işçi hareketini düzene bağlayan bir aygıt oldu. 1967'de Türk-İş'e tepki olarak kurulan DİSK, kısa sürede sınıf sendikacılığının sesi oldu ve 15-16 Haziran 1970'e önderlik etti. Ama büyüyen her örgüt gibi DİSK de kendi içinde bürokratikleşme, üst yönetim ile taban arasındaki gerilim ve kurumsal varlığı korumak ile mücadeleyi sürdürmek arasındaki çelişkiyle karşılaştı. Bu çelişkinin SPD'deki ilk büyük örneğini bilmek, bugün Türkiye'deki sendikalarda aynı soruyu sormanın aracıdır. (12 Eylül'de Türk-İş'in rolü için: 12 Eylül dosyası.)

Yanlış anlatıya yanıt. *"SPD, Marksizmin yanlış olduğunu, sosyalizme devrimle değil reformla varılabileceğini kanıtladı. Almanya'da işçilerin durumu sendikalar ve yasalar sayesinde iyileşti."* Yanıt: İşçilerin durumundaki iyileşmelerin hepsi mücadeleyle alındı: Sosyalist Yasası'na karşı direnişle, grevlerle, seçimlerle. Bismarck sigortaları bile SPD'yi yok etmek için verildi. Ama reformların ne kadar kalıcı olduğunu 1914 gösterdi: savaş geldiğinde "reformlarla sosyalizme" giden parti, milyonlarca işçiyi cepheye gönderen savaşı destekledi. Reformcu yolun sonu sosyalizm değil, 1914 ve 1919 oldu (Kısım V). Kazanımlar gerçektir; kazanımların kalıcılığı ise onları alan gücün korunmasına bağlıdır (K2).

Dört soru. Kimin elinde? Üretim araçları Ruhr'un sanayi baronlarının, Doğu Elbe'nin Junkerlerinin ve bankaların elindeydi. SPD'nin elinde ise milyonlarca oy, bir milyon üye, binlerce bina, gazete, kooperatif ve sendika kasası vardı. **Kimin denetiminde?** Parti kâğıt üzerinde üyelerinin ve kongrelerinin denetimindeydi; pratikte giderek parti yönetiminin ve sendika bürokrasisinin. **Kimin yararına?** Örgütün kazanımları milyonlarca işçinin yararınaydı; ama Mannheim'dan sonra kararlar, örgütün kurumsal varlığını korumayı sınıfın genel çıkarının önüne koymaya başladı. **Kim karar veriyor?** Siyasal kitle grevi gibi en kritik konularda, 1906'dan sonra, sendika yöneticileri.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi* (1875; Türkçesi var). - Rosa Luxemburg, *Sosyal Reform mu Devrim mi?* (1899) ve *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* (1906; Türkçeleri var). - Eduard Bernstein, *Evrimci Sosyalizm* (1899; Türkçesi var). - Carl E. Schorske, *German Social Democracy, 1905-1917: The Development of the Great Schism* (İngilizce). - Robert Michels, *Siyasal Partiler* (1911; Türkçesi var): eleştirel okumayla. - Gerhart Hauptmann, *Dokumacılar* (1892; oyun; Türkçesi var): SPD çevresindeki işçi tiyatrosunun sevdiği oyunlardan.

Bölüm 14: İkinci Enternasyonal ve Avrupa'nın Sosyalist Partileri (1889–1914)

Sahne. Basel, 24 Kasım 1912, bir pazar günü. Balkanlar'da savaş sürüyor; Osmanlı ordusu Makedonya'da ve Trakya'da çöküyor, büyük güçler birbirine diş biliyor. İkinci Enternasyonal olağanüstü bir kongre için İsviçre'nin bu sınır kentinde toplanmış. Yirmiden fazla ülkeden gelen beş yüz dolayında delege (doğrulanacak), binlerce işçiyle birlikte kızıl bayraklar altında kentin içinden yürüyüp Basel Katedrali'ne giriyor. Kilise yönetimi, sosyalistlerin barış mitingi için katedrali açmış. Kürsüde Fransız sosyalist önder Jean Jaurès konuşuyor: savaşa karşı işçilerin bütün güçlerini seferber edeceklerini, savaşı kışkırtanların halkların öfkesiyle karşılaşacağını söylüyor. Kongre, oybirliğiyle, savaş çıkarsa işçi partilerinin bu savaşı kapitalist egemenliğin yıkılmasını hızlandırmak için kullanacağını ilan eden bir manifesto kabul ediyor. Aradan yirmi ay geçmeden, Ağustos 1914'te, bu salondaki partilerin büyük çoğunluğu kendi hükümetlerinin savaşını destekleyecek. Jaurès ise savaşın ilanından birkaç gün önce, 31 Temmuz 1914'te, Paris'te bir kafede milliyetçi bir gencin kurşunuyla öldürülmüş olacak.

Tez. İkinci Enternasyonal, işçi sınıfının Avrupa çapında kitle partileri kurduğu, sekiz saat ve 1 Mayıs'ı dünyaya yaydığı, savaşa karşı en güçlü kararları alan örgüttür. Ama aynı örgüt bu kararları ilk sınavda çöpe attı. Bu çöküş bir sabahta olmadı: bakancılık, sömürgecilik tartışması, sendikal bürokrasi ve işçi aristokrasisi üzerinden yirmi beş yılda hazırlandı.

Paris 1889 ve 1 Mayıs'ın doğuşu

14 Temmuz 1889'da, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında, Paris'te iki ayrı uluslararası sosyalist kongre toplandı. Biri Fransız "olanakçı" (possibiliste) reformcuların, öbürü Marksistlerin kongresiydi. Tarihe İkinci Enternasyonal'in kuruluşu olarak geçen, Marksistlerin kongresidir (Engels'in arka planda desteklediği, Guesde'in, Lafargue'ın, Bebel'in, Liebknecht'in katıldığı kongre). Birinci Enternasyonal'den farklı olarak bu, bireylerin ve seksiyonların değil, **ulusal partilerin ve sendikaların** federasyonuydu. 1900'de Brüksel'de sürekli bir sekretarya, Uluslararası Sosyalist Büro kuruldu.

Kongrenin en uzun ömürlü kararı 1 Mayıs'tı. Karar, Amerika'dan gelen bir mücadeleyi dünyaya taşıdı. 1 Mayıs 1886'da ABD'nin birçok kentinde, özellikle Chicago'da, yüz binlerce işçi sekiz saatlik iş günü için greve çıktı. 3 Mayıs'ta McCormick fabrikasında polis grevcilere ateş açtı. Ertesi akşam, 4 Mayıs'ta, Haymarket Meydanı'nda yapılan protesto mitinginin sonunda polis kalabalığı dağıtmaya çalışırken bir bomba atıldı. Bombayı kimin attığı hiçbir zaman kanıtlanamadı. Buna rağmen sekiz anarşist işçi önderi yargılandı. Dördü (August Spies, Albert Parsons, Adolph Fischer, George Engel) 11 Kasım 1887'de asıldı; bir diğeri, Louis Lingg, idamından önce hücresinde öldü. 1893'te Illinois valisi John Altgeld, yargılamanın adaletsiz olduğunu kabul ederek hayatta kalan sanıkları affetti.

Amerikan Emek Federasyonu (AFL) 1 Mayıs 1890'da sekiz saat için yeni bir eylem günü ilan etmişti. Paris kongresi bu tarihi benimsedi ve 1 Mayıs 1890'da bütün ülkelerde sekiz saatlik iş günü için gösteriler yapılmasını kararlaştırdı. 1 Mayıs 1890'da Londra'dan Viyana'ya, Berlin'den Barselona'ya milyonlarca işçi aynı talep için yürüdü ya da iş bıraktı. Ertesi yıl Fransa'nın kuzeyindeki Fourmies'de 1 Mayıs gösterisine asker ateş açtı; aralarında çocukların da olduğu dokuz kişi öldü. 1 Mayıs, o günden sonra hem bir bayram hem bir yas günü olarak işçi takviminin merkezine yerleşti.

Ülke ülke partiler

İkinci Enternasyonal dönemi, Avrupa'nın hemen her ülkesinde kitlesel işçi partilerinin kurulduğu dönemdir. Aşağıdaki tablo bu haritanın özetidir.

Ülke	Parti ve sendika (kuruluş)	Önemli adlar	Dönemin belirleyici olayı
Almanya	SPD (1875/1890); Hür Sendikalar (1890)	Bebel, Kautsky, Luxemburg, Legien	1912'de en büyük parti (Bölüm 13)
Fransa	POF (1880'ler), Jaurès'in bağımsız sosyalistleri; SFIO (1905); CGT (1895)	Jules Guesde, Jean Jaurès, Paul Lafargue	Millerand vakası (1899); Amiens Şartı (1906)
İtalya	PSI (1892)	Filippo Turati, Anna Kuliscioff	Milano katliamı (1898); 1904 genel grevi
İspanya	PSOE (1879); UGT (1888); CNT (1910)	Pablo Iglesias	Barselona "Trajik Hafta" (1909)
Belçika	POB (1885)	Emile Vandervelde	Oy hakkı genel grevleri (1893, 1902, 1913)
Hollanda	SDAP (1894)	Pieter Jelles Troelstra	1903 demiryolu grevi ve yenilgisi
Avusturya	SDAP (Hainfeld, 1888-89)	Viktor Adler	1907'de erkekler için genel oy hakkı
İsveç	SAP (1889); LO (1898)	Hjalmar Branting	1909 büyük grev ve yenilgisi
Danimarka	Sosyal Demokrat Parti (1870'ler); sendika konfederasyonu	Thorvald Stauning	Eylül Uzlaşması (1899)
Norveç	İşçi Partisi (1887)		
İngiltere	Fabian Derneği (1884); ILP (1893); İşçi Temsil Komitesi (1900) → İşçi Partisi (1906)	Keir Hardie	Taff Vale kararı (1901)

Fransa: Millerand vakası. 1899'da Dreyfus davasının yarattığı siyasal bunalım ortasında, burjuva cumhuriyetçi Waldeck-Rousseau bir "cumhuriyeti savunma" hükümeti kurdu. Bağımsız sosyalist Alexandre Millerand bu hükümete Ticaret Bakanı olarak girdi. Aynı kabinenin Savaş Bakanı, **1871'de Kanlı Hafta'da Komüncülerin infazını yöneten generallerden Gaston de Galliffet** idi. Bir sosyalist, Komün'ün celladıyla aynı masada oturuyordu. Olay bütün Enternasyonal'i sarstı ve "bakancılık" (*ministérialisme*) tartışmasını başlattı: Bir sosyalist, burjuva bir hükümete girebilir mi? Guesde ve Marksistler hayır dedi. Jaurès, cumhuriyeti gericiliğe karşı savunmak adına Millerand'ı destekledi. 1900 Paris kongresi Kautsky'nin "kauçuk karar" diye alay edilen muğlak önergesini kabul etti: bakanlığa katılım ilke olarak değil, yalnızca "istisnai koşullarda" kabul edilebilirdi. 1904 Amsterdam kongresi ise, SPD'nin Dresden'de revizyonizmi reddeden kararını Enternasyonal adına benimseyerek, burjuva hükümetlere katılımı mahkûm etti. Bu kararın ardından Fransız sosyalistleri 1905'te SFIO (İşçi Enternasyonali'nin Fransız Seksiyonu) adıyla birleşti. Millerand ise sosyalizmden koptu ve sonraki yıllarda sağa kayarak 1920'de cumhurbaşkanı oldu. Galliffet vakası küçük bir ayrıntı değil, bir simgedir: **burjuva hükümete katılan sosyalist, er ya da geç, dün işçilere ateş açanlarla aynı sorumluluğu paylaşır.**

Belçika: oy hakkı için genel grev. Belçika İşçi Partisi (POB), genel oy hakkı için kitle grevini bir silah olarak ilk kullanan partidir. 1893'teki genel grev, çoğul oy (zenginlere birden fazla oy) sistemine dayalı sınırlı bir genişleme kazandı. 1902 grevi yenildi. 1913 Nisan'ında yüz binlerce işçinin katıldığı disiplinli

bir genel grev yapıldı (doğrulanacak: 300.000-450.000 grevci); tam eşit oy hakkı ise ancak savaştan sonra, 1919'da geldi.

Hollanda: 1903. Ocak 1903'te Hollanda demiryolu işçileri, liman işçileriyle dayanışma grevi yaparak hızlı bir zafer kazandı. Hükümet, Abraham Kuyper'in önderliğinde, demiryollarında grevi yasaklayan yasalar ("boğaz yasaları", *worgwetten*) hazırladı. Nisan'da buna karşı ilan edilen genel grev, bölünmüş ve hazırlıksız bir hareketle başlandığı için birkaç gün içinde çöktü; binlerce işçi işten atıldı. Ders: sermaye ve devlet bir yenilginin ardından hemen hukuki karşı saldırıya geçer (K2.B).

İngiltere: Fabianlardan İşçi Partisi'ne. İngiltere, sendikaların en eski ve en güçlü olduğu, ama bağımsız bir işçi partisinin en geç kurulduğu ülkedir. Sendika önderleri uzun süre Liberal Parti'nin içinde kaldı ("Lib-Lab"). Fabian Derneği (1884), Marksizmi reddeden, devrim yerine uzmanların ve belediyelerin eliyle "yavaş yavaş" sosyalizm öneren bir aydın çevresiydi. 1893'te Keir Hardie Bağımsız İşçi Partisi'ni (ILP) kurdu. 1900'de sendikalar ve sosyalist örgütler İşçi Temsil Komitesi'ni oluşturdu. Belirleyici an 1901'de geldi: Lordlar Kamarası **Taff Vale** kararında, bir demiryolu grevinden sonra sendikanın şirketin zararını ödemesine hükmetti. Bu karar bütün sendika kasalarını tehdit ediyordu. Sendikalar bağımsız siyasal temsilin gerekliliğini ancak o zaman anladı. 1906 seçimlerinde komite 29 milletvekili kazandı ve adını İşçi Partisi (Labour Party) yaptı. Aynı yıl çıkarılan Grev Uyuşmazlıkları Yasası, Taff Vale kararını ortadan kaldırdı. İngiliz İşçi Partisi, sosyalist bir programdan değil, **sendika kasalarını koruma** ihtiyacından doğdu; bu doğuş onun sonraki bütün tarihini damgaladı.

Görsel: İkinci Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Kongresi'ne katılan delegeler. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Devrimci sendikalizm: Amiens ve Barselona

Parti sosyalizminin parlamentoya kaydığı bu yıllarda, özellikle Fransa'da, İspanya'da ve İtalya'da başka bir akım güçlendi: **devrimci sendikalizm.** Bu akıma göre işçi sınıfının kurtuluşu parlamento ve partiler aracılığıyla değil, sendikalar ve doğrudan eylem (grev, boykot, sabotaj) aracılığıyla, en sonunda da **genel grevle** gelecekti. Devrimden sonra toplumu da sendikalar yönetecekti.

Fransız Genel İş Konfederasyonu (CGT, 1895), Ekim 1906'daki Amiens kongresinde **Amiens Şartı**'nı kabul etti. Şart, sendikanın bütün siyasal partilerden bağımsız olduğunu, hem gündelik talepler (ücret, iş saati) için hem de "ücretliliğin ve patronluğun kaldırılması" için savaştığını, bu kurtuluşun aracının genel grev olduğunu ilan ediyordu. İspanya'da anarşist ve sendikalist gelenek 1910'da Ulusal Emek Konfederasyonu'nu (CNT) kurdu. CNT, Katalonya'nın fabrikalarında ve Endülüs'ün tarlalarında (bkz. odak kutusu) kitlesel bir güce dönüştü ve 1936'da İspanya devriminin başlıca örgütü oldu.

Devrimci sendikalizm, parti bürokrasisine ve parlamentarizme karşı sağlıklı bir tepkiydi ve işçiye doğrudan eylemin gücünü gösterdi. Zayıflığı ise siyasal iktidar sorununu atlamasıydı: devlet "genel grevle" kendiliğinden çözülmeyecekti. 1914'te CGT önderliğinin büyük bölümü de, SPD gibi, "ulusal savunma"ya katıldı. Bu, sorunun yalnızca parlamentarizm olmadığını, emperyalist dönemin işçi hareketinin üst katmanını düzene bağlayan daha derin bir maddi temel olduğunu gösteriyordu.

Savaşa karşı kararlar: Stuttgart, Kopenhag, Basel

Emperyalist güçler arasındaki gerilim 1900'lerde tırmandıkça, İkinci Enternasyonal savaş sorununu her kongrede tartıştı.

- **Stuttgart (1907):** Enternasyonal'in Almanya'da yapılan ilk kongresi. Bebel'in taslağına Rosa Luxemburg, Lenin ve Martov'un ortak değişiklik önergesi eklendi: Savaş çıkarsa sosyalistler onu çabucak bitirmek için müdahale edecek ve **savaşın yarattığı ekonomik ve siyasal bunalımı halkı ayağa kaldırmak ve kapitalist sınıf egemenliğinin yıkılmasını hızlandırmak için kullanacaklardı.**
- **Kopenhag (1910):** İngiliz Keir Hardie ve Fransız Édouard Vaillant, savaşa karşı genel grevin (özellikle silah, taşımacılık ve maden işkollarında) Enternasyonal'in resmî tavrı olmasını önerdi. SPD önderliği ve sendikacılar karşı çıktı. Önerge bir sonraki kongreye havale edildi. O kongre hiç toplanamadı.
- **Basel (1912):** Balkan Savaşı ortasındaki olağanüstü kongre, Stuttgart kararını yeniden onayladı ve hükümetlere 1871 Komünü'nü ve 1905 Rus devrimini hatırlattı.

Kararlar kâğıt üzerinde güçlüydü. Ama savaş çıktığında işçilerin nasıl, hangi örgütle, hangi komutayla harekete geçeceğine dair **somut bir plan yoktu.** Karar alan partilerin çoğu, kendi ülkelerinde devletle ve orduyla çatışmayı göze alacak bir örgüt ve bilinç kurmamıştı.

Görsel: Rosa Luxemburg, İkinci Enternasyonal'in Stuttgart Kongresi sırasında, arkasında Lassalle ve Marx'ın portrelerinin bulunduğu kürsüde konuşurken, 1907. Herbert Hoffmann, kamu malı, Wikimedia Commons.

Sömürgecilik tartışması: "sosyalist sömürge politikası" ve Hottentot seçimleri

Stuttgart kongresinin daha az bilinen ama belki daha önemli bir tartışması, sömürgecilik üzerineydi. Kongrenin sömürge komisyonunda, Hollandalı sosyalist Henri van Kol'un başını çektiği çoğunluk bir karar taslağı hazırladı. Taslağa göre sosyalistler sömürgeciliği her koşulda reddetmemeliydi: kapitalist sömürgeciliğin "aşırılıklarına" karşı çıkmalı, ama gelecekte bir **"sosyalist sömürge politikası"**nın "uygarlaştırıcı" bir işlevi olabileceğini kabul etmeliydi. Bernstein ve SPD'nin sağ kanadından Eduard David bu çizgiyi savundu. Kautsky, Ledebour, Lenin ve Luxemburg ise karşı çıktı. Kongrenin genel kurulunda taslak, **dar bir farkla**, reddedildi (doğrulanacak: 127'ye karşı 108 oy, 10 çekimser). Almanya, Hollanda, Belçika, İngiltere gibi sömürgeci ülkelerin delegelerinin büyük bölümü taslaktan yana, sömürge sahibi olmayan ülkelerin delegeleri ağırlıkla karşı oy vermişti. Lenin bu tabloda, sömürgeciliğin işçi hareketinin içine bile sızdığının kanıtını gördü.

Arka planda Almanya'nın Güneybatı Afrika'daki (bugünkü Namibya) savaşı vardı. 1904-1908 arasında Alman ordusu, General Lothar von Trotha'nın yok etme emri doğrultusunda, Herero ve Nama halklarına karşı yirminci yüzyılın ilk soykırımını gerçekleştirdi. Hererolar çöle sürüldü, su kaynakları kesildi, hayatta kalanlar toplama kamplarına kapatıldı. Herero nüfusunun büyük çoğunluğu ve Nama nüfusunun yaklaşık yarısı öldü (doğrulanacak: tarihçiler Hereroların %65-80'inin, Namaların %50 dolayının öldüğünü tahmin eder). Almanya bu olayları 2021'de soykırım olarak tanıdı.

SPD Reichstag'da sömürge savaşının ek bütçesine karşı oy verdi. Aralık 1906'da hükümet bütçe oylamasını kaybedince Reichstag'ı feshetti ve Ocak 1907'de "sömürge ve millet" üzerine kurulan yoğun bir milliyetçi propaganda kampanyasıyla seçime gitti. Bu seçim, Afrikalı halklara yönelik aşağılayıcı bir sözcükle, **"Hottentot seçimleri"** olarak tarihe geçti. SPD'nin oyları mutlak sayıda arttı ama sandalye sayısı 81'den 43'e düştü (Bölüm 13, rakam kutusu). Parti önderliğinin bu yenilgiden çıkardığı ders tehlikeliydi: Sömürge ve millet konusunda "vatansız" görünmek oy kaybettiriyordu. Sonraki yıllarda SPD'nin sömürge ve silahlanma konusundaki tavrı giderek yumuşadı.

Emperyalizm ve işçi aristokrasisi: Engels'ten Lenin'e

İkinci Enternasyonal'in 1914'teki çöküşünü açıklayan en güçlü çözümleme, Lenin'in savaş sırasında, 1916'da yazdığı *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'dır (yayımı 1917). Lenin'in tezi şudur: 19. yüzyılın sonunda kapitalizm yeni bir aşamaya geçmişti. Tekeller ve finans sermayesi egemen olmuş, sermaye ihracı meta ihracından daha önemli hâle gelmiş, dünya büyük güçler arasında paylaşılmıştı. Sömürgelerden ve bağımlı ülkelerden elde edilen **süper kâr**, emperyalist ülkelerin burjuvazisine, kendi işçi sınıfının bir katmanını satın alma olanağı veriyordu. Bu katman, **işçi aristokrasisi**, oportünizmin ve sosyal şovenizmin maddi temeliydi.

Lenin bu fikri Engels'ten devraldı. Engels, daha 1858'de Marx'a yazdığı bir mektupta, bütün dünyayı sömüren bir ulusun proletaryasının da giderek "burjuvalaştığını", İngiliz işçi hareketinin önderlerinin burjuvaziyle uzlaştığını yazmıştı. 1880'lerde de İngiliz işçilerinin İngiltere'nin dünya pazarındaki tekelinden pay aldığını, bu tekel kırılınca İngiltere'de de sosyalizmin yeniden doğacağını belirtmişti.

İşçi aristokrasisi kavramı dikkatli kullanılmalıdır. Bütün Avrupa işçi sınıfı "rüşvet almış" değildir; Ruhr madencileri, Londra liman işçileri, Po Ovası'nın tarım işçileri, kibrit fabrikası işçisi kadınlar sömürgelerden pay almıyordu. Kavram, işçi sınıfının belirli bir **üst katmanını** (vasıflı, örgütlü, görece güvenceli işçiler ve onların içinden çıkan sendika ve parti görevlileri) tarif eder ve oportünizmin neden tam da bu katmanda kök saldığını açıklar. Bu çözümleme, dosyanın Üçüncü Tezi'nin (sosyal demokrasinin ikili karakteri) ve Kısım XII'nin (emperyalizm ve ganimet) kuramsal temelidir.

> **Kavram kutusu.** - **Emperyalizm:** Lenin'e göre kapitalizmin tekelci aşaması. Beş ölçütü vardır: (1) üretimin ve sermayenin tekeller biçiminde yoğunlaşması; (2) banka sermayesiyle sanayi sermayesinin kaynaşarak finans sermayesini ve bir finans oligarşisini oluşturması; (3) sermaye ihracının meta ihracından daha önemli hâle gelmesi; (4) dünyayı paylaşan uluslararası tekel birliklerinin oluşması; (5) dünyanın en büyük kapitalist güçler arasında toprak olarak paylaşılmasının tamamlanması (Bölüm 0.7, Kısım XII). - **İşçi aristokrasisi:** Emperyalist süper kârlardan pay alarak işçi sınıfının geri kalanından maddi olarak ayrışan, oportünizmin ve sosyal şovenizmin toplumsal tabanını oluşturan üst işçi katmanı (Engels, Lenin). Etiket olarak değil, her dönemde ölçütle sınanarak kullanılır (Bölüm 0.2). - **Bakancılık (ministérialisme):** Sosyalist bir partinin ya da sosyalist bir kişinin burjuva bir hükümete bakan olarak katılması. Millerand vakasından (1899) bu yana işçi hareketinin en kalıcı tartışmalarından biridir. - **Devrimci sendikalizm:** Sendikayı işçi sınıfının hem gündelik mücadele hem de devrim ve gelecekteki toplumun yönetimi için temel örgütü sayan, partilere ve parlamentoya karşı doğrudan eylemi ve genel grevi savunan akım (Amiens Şartı, 1906).

Odak kutusu: Tarım proletaryasının bağımsız tarihi.

Avrupa işçi sınıfı tarihi çoğu zaman fabrika bacaları ve maden kuyuları üzerinden anlatılır. Ama 1914'te Avrupa'nın çalışan nüfusunun büyük bölümü hâlâ kırda yaşıyordu ve bunların önemli bir kısmı toprak sahibi köylüler değil, **topraksız tarım işçileriydi**. Bu insanlar sınıf mücadelesinin unutulan omurgasıdır.

İtalya: Po Ovası'nın braccianti'si. Kuzey İtalya'nın Emilia-Romagna ve Lombardiya bölgelerinde, Po Ovası'nın bereketli topraklarında, kapitalist büyük çiftliklerde gündelikle çalışan yüz binlerce tarım işçisi vardı: *braccianti* (kelime anlamıyla "kol işçileri", yalnızca kol gücüne sahip olanlar). Yılın bir bölümünde iş vardı, bir bölümünde açlık. 1880'lerden itibaren grevler ve direniş birlikleri (*leghe di resistenza*) kurdular. 1901'de bu birlikler Bologna'da Ulusal Toprak İşçileri Federasyonu'nu (**Federterra**) kurdu. Federterra kısa sürede İtalya'nın en büyük sendika federasyonlarından biri oldu (doğrulanacak: 1901'de 150.000-200.000 dolayı üye). 1908'de Parma'da devrimci sendikalistlerin önderliğinde aylarca süren büyük bir tarım grevi yapıldı; toprak sahipleri kendi örgütlerini kurdu, grev kırıcı getirdi, asker çağırdı ve grev yenildi. Emilia-Romagna'da tarım işçileri, belediyeleri kazanan sosyalistlerle birlikte, iş ve toprak kiralayan **kızıl kooperatifler** kurdu. Bu "kızıl Emilia" geleneği 20. yüzyılın sonuna dek sürdü. Toprak sahipleri de bu tabana karşı 1920-22'de Mussolini'nin kara gömleklilerini finanse edecekti: İtalyan faşizminin ilk vuruş gücü, Po Ovası'nın tarım işçisi örgütlerine karşı kurulan "tarımsal faşizm"di (Kısım VI).

İspanya: Endülüs'ün jornaleros'u. Güney İspanya'da, Endülüs'te, toprak birkaç büyük ailenin elindeki dev latifundiyalarda toplanmıştı. Nüfusun büyük bölümünü gündelikçi tarım işçileri, *jornaleros* oluşturuyordu. Anarşizm burada, bir mesih umudunun ve toprak açlığının diliyle, köylere kadar yayıldı: "toprak onu işleyenindir." 1882-83'te devlet, "**Kara El**" (*Mano Negra*) adlı gizli bir anarşist örgütün cinayetler işlediğini ileri sürerek yüzlerce köylüyü tutukladı, bir kısmını idam etti. Örgütün gerçekten var olup olmadığı, ya da ne ölçüde polis tarafından abartıldığı bugün de tartışmalıdır (doğrulanacak). 1918-1920 yıllarında, Rus devriminin haberiyle, Endülüs'te grevler, toprak işgalleri ve ayaklanmalar dalgası yaşandı. Tarihçi Juan Díaz del Moral bu dönemi "**Bolşevik üç yıl**" (*trienio bolchevique*) diye adlandırdı. Endülüs'ün jornaleros'u CNT'nin kırsal tabanı oldu ve 1936'da kolektifleştirmelerin öznelerinden biri olacaktı.

Prusya: Doğu Elbe'nin Instleute'si. Elbe nehrinin doğusundaki Prusya eyaletlerinde toprak, **Junker** denen soylu büyük toprak sahiplerinin malikânelerindeydi. Malikânelerde çalışanlar, yarı feodal bağlarla toprağa bağlı *Instleute* (malikâneye bağlı, küçük bir kulübe ve toprak parçası karşılığında ailece çalışan işçiler) ve gündelikçilerdi. 1810'larda serflik kaldırılmıştı ama tarım işçilerinin sendika kurması ve grev yapması uzun yıllar yasak kaldı (Gesindeordnung, yani hizmetçi yönetmelikleri 1918'e kadar yürürlükte kaldı). Tarım işçileri kitleler hâlinde Ruhr'un madenlerine ya da Amerika'ya göç edince, Junkerler yerlerine ucuz ve güvencesiz **mevsimlik Polonyalı işçiler** getirdi. Genç Max Weber, 1892'de Sosyal Politika Derneği adına yapılan büyük bir tarım işçileri soruşturmasında Doğu Elbe'yi inceledi. Weber'in sonucu, milliyetçi bir kaygıyla, Alman tarım işçilerinin yerini Polonyalıların almasına karşı uyarı oldu. Sınıfsal okuması ise şudur: Junker malikânesi, en ucuz ve en güçsüz emeği arayan kapitalist bir işletmeye dönüşmüştü; göçmen işçi, yerli işçinin pazarlık gücünü kırmak için kullanılıyordu (Bölüm 15). Junkerlerin bu siyasal ve ekonomik gücü, 1933'e kadar Alman gericiliğinin belkemiği olarak kaldı.

Macaristan: agrár proletaryası. Macar Ovası'nda da topraklar büyük soylu malikânelerindeydi. 1890'larda, özellikle güneydoğudaki "Fırtınalı Köşe"de (*Viharsarok*), tarım işçilerinin hasat grevleri ve tarımsal sosyalist hareketler görüldü. Devlet 1898'de tarım işçilerinin grevini cezalandıran bir yasa çıkardı ("köle yasası" diye anıldı; doğrulanacak). Macar tarım proletaryasının toprak sorunu, 1919 Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin kaderini de belirleyecekti (Kısım V).

Kuramsal çerçeve. Tarım sorunu İkinci Enternasyonal'in en zayıf halkalarından biriydi. Erfurt Programı, kapitalizmin küçük köylülüğü kaçınılmaz olarak yok edeceğini söylüyor, köylülere ve tarım işçilerine özgü bir program önermiyordu. 1894'te Frankfurt kongresinde bir tarım komisyonu kuruldu. Komisyonun hazırladığı, köylüleri kazanmaya yönelik tarım programı, 1895 **Breslau kongresinde** Kautsky'nin karşı çıkmasıyla reddedildi: küçük köylünün mülkiyetini korumaya yönelik vaatler sosyalist ilkeyle çelişiyordu. Aynı yıllarda üç önemli metin yazıldı: Engels, *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu* (1894): köylüye sosyalizmi zorla değil, örnekle ve kooperatifle götürmeyi, küçük köylünün mülküne el koymamayı önerir. Kautsky, *Tarım Sorunu* (1899): tarımda kapitalizmin gelişmesinin sanayidekinden farklı yollar izlediğini gösterir. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* (1899): köylülüğün zengin köylü, orta köylü ve yoksul köylü-tarım işçisi olarak ayrıştığını gösterir ve **işçi-köylü ittifakının** kuramsal temellerini atar. Batı Avrupa'nın sosyalist partileri bu ittifakı kurmadıkça, kırın emekçileri ya kiliseye ve muhafazakârlara ya da (İtalya'da, İspanya'da) anarşizme gitti; daha sonra bir kısmı faşizme kazanıldı. 1871 Paris'inden (Bölüm 12) 1920 İtalya'sına kadar, işçi-köylü ittifakının kurulamadığı yerde işçi iktidarı ayakta kalamadı (Tablo T22).

Kritik an. Paris, Haziran 1899: Millerand, Galliffet ile aynı kabinede.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Dreyfus bunalımında gericiliğe ve orduya karşı bağımsız bir işçi tavrı; sosyal reformlar	Bağımsız sosyalist Millerand, Komün'ün celladı Galliffet ile aynı burjuva hükümetine girdi; Jaurès bunu destekledi	Hükümete bir sosyalist alarak işçi hareketini bölmek ve düzene bağlamak; grevlere karşı askerin kullanılmasını sürdürmek	Cumhuriyetçi ılımlı burjuvazi (sanayi ve ticaret) hem gericiliğe hem sosyalizme karşı konumunu güçlendirdi	Bakancılık tartışması başladı; Amsterdam 1904 bakancılığı mahkûm etti; ama tartışma 1914'te "kutsal birlik" hükümetleriyle yeniden ve daha büyük ölçekte döndü

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Grevcilere asker ve polis (Chicago 1886, Fourmies 1891, Milano 1898'de General Bava Beccaris'in topları); Haymarket türü sahte kanıtlı davalar; grevi yasaklayan acil yasalar (Hollanda 1903); sendika kasalarına tazminat davası (Taff Vale 1901); işveren birlikleri ve toplu lokavt (İsveç 1909, Danimarka 1899); toprak sahiplerinin kendi örgütleri ve grev kırıcılar (Parma 1908); ucuz göçmen emeği (Doğu Elbe'de Polonyalı mevsimlik işçiler); sosyalistleri hükümete alarak bölme (Millerand); milliyetçi ve sömürgeci seçim propagandası ("Hottentot seçimleri").

Türkiye'ye bağ. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki aylarda Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir grev dalgası yaşandı: demiryolu, liman, tütün, tramvay, maden ve dokuma işçileri, birkaç ay içinde yüzü aşkın grev yaptı (doğrulanacak: Donald Quataert'in çalışmasında 1908'in son aylarında 100-110 dolayında grev). Hükümet 1909'da **Tatil-i Eşgal Kanunu** ile kamu hizmetlerinde grevi ve sendikayı yasakladı. Aynı yıl Selanik'te, çoğunluğu Yahudi tütün ve liman işçilerinden oluşan **Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu** kuruldu. Önderi Avraam Benaroya'ydı. Federasyon Ladino, Türkçe, Bulgarca ve Rumca yayın yaparak farklı milletlerden işçileri tek örgütte birleştirmeyi amaçladı ve İkinci Enternasyonal'le bağlantı kurdu; Uluslararası Sosyalist Büro'ya üyeliği ve kongrelerdeki temsil biçimi konusundaki ayrıntılar kaynaklarla doğrulanmalıdır (doğrulanacak). Selanik 1912'de Yunanistan'a geçtikten sonra Federasyon, Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin (1918) kurucularından biri oldu.

Yanlış anlatıya yanıt. *“İkinci Enternasyonal, milliyetçiliğin sınıf bilincinden güçlü olduğunu kanıtladı. İşçiler 1914’te kendi vatanlarını seçti.”* Yanıt: 1914’te “vatanı seçen” işçiler değil, önce parti ve sendika önderlikleriydi. Temmuz 1914’ün son günlerinde Almanya’da, Fransa’da ve başka ülkelerde yüz binlerce işçi savaşa karşı gösteriler yaptı. Karar anında örgütler bu kitleye yol göstermek yerine hükümetlerle uzlaştı; savaş kredilerine oy verdi, grevleri durduran “iç barış” anlaşmalarını imzaladı. Milliyetçilik gerçek bir güçtü, ama o gücün önünü açan şey yirmi beş yıl boyunca biriken bakancılık, sömürgecilik hoşgörüsü, sendika bürokrasisi ve işçi aristokrasisinin maddi çıkarıydı. 1917’den 1919’a kadar aynı işçilerin Avrupa’nın dört bir yanında savaşa ve kendi hükümetlerine karşı ayaklanması (Kısım V), “işçiler vatanı seçti” anlatısının yarım bir gerçek olduğunu gösterir.

Dört soru. Kimin elinde? Avrupa’nın sanayisi, bankaları ve sömürgeleri tekellerin ve finans oligarşisinin elindeydi; tarım toprağı Junkerlerin, İtalyan *agrari*’nin ve Endülüs’ün latifundiya sahiplerinin elindeydi. **Kimin denetiminde?** Sosyalist partilerin ve sendikaların büyük bölümü giderek kendi aygıtlarının denetimine girdi; sömürge halkları ve tarım işçileri bu örgütlerin karar süreçlerinin dışında kaldı. **Kimin yararına?** 1 Mayıs, sekiz saat mücadelesi ve oy hakkı grevleri bütün sınıfın yararınaydı; “sosyalist sömürge politikası” ise yalnızca emperyalist burjuvazinin ve ona bağlanan dar bir üst katmanın yararınaydı. **Kim karar veriyor?** Savaş ve barış konusunda hükümetler ve genelkurmaylar; İkinci Enternasyonal’in kararları, onları uygulayacak örgüt ve irade olmadığı için, kâğıtta kaldı.

Okuma ve izleme önerisi. - V. İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916; Türkçesi var). - V. İ. Lenin, *İkinci Enternasyonal’in Çöküşü* (1915; Türkçesi var). - Friedrich Engels, *Fransa ve Almanya’da Köylü Sorunu* (1894; Türkçesi var). - Karl Kautsky, *Tarım Sorunu* (1899; Türkçesi var). - James Joll, *The Second International, 1889-1914* (İngilizce). - Bernardo Bertolucci, *1900* (*Novecento*, 1976; film): Emilia’nın tarım işçileri ve toprak sahipleri üzerinden İtalyan sınıf mücadelesinin yarım yüzyılı.

Bölüm 15: Kadın İşçiler, Göçmen İşçiler ve “Görünmeyen” Sınıf

Sahne. Londra’nın doğusu, Bow semti, Temmuz 1888. Bryant & May kibrit fabrikasında çalışan, çoğu on altı-on yedi yaşlarında, bir kısmı İrlanda kökenli yüzlerce genç kadın ve kız çocuğu işi bırakıyor. Birkaç hafta önce sosyalist gazeteci Annie Besant, haftalık *The Link* gazetesinde “Londra’da Beyaz Kölelik” başlıklı bir yazı yayımlamış: günde on saatten fazla çalışma, sudan sebeplerle kesilen para cezaları, çok düşük ücretler ve beyaz fosforun çenelerde açtığı, kemikleri çürüten “fosfor çenesi” hastalığı. Yönetim, işçilere yazının yalan olduğunu söyleyen bir belge imzalatmak istiyor. Bir işçi bunu reddedince işten atılıyor. Ertesi gün fabrikanın neredeyse tamamı duruyor. Kadınlar Besant’ın bürosuna gidip yardım istiyor. Üç hafta sonra şirket geri adım atıyor: cezalar kaldırılıyor, yemeklerin kirli işyerinde yenmesi zorunluluğu sona eriyor, işe geri alınıyorlar. Kadınlar kendi sendikalarını kuruyor.

Tez. İşçi sınıfı tarihi, erkek, beyaz, vasıflı işçinin tarihi değildir. 19. yüzyılın sonunda Avrupa işçi sınıfının büyük bölümü kadınlardan, çocuklardan, vasıfsız gündelikçilerden, göçmenlerden ve azınlık milletlerden oluşuyordu. Bu “görünmeyen” kesimler, örgütlü işçi hareketinin üst katmanının çoğu zaman görmezden geldiği yerde kendi grevlerini yaptılar ve sendikacılığı yeniden doğurdular. Sermaye ise kadın ile erkeği, yerli ile göçmeni, bir milleti ötekine karşı rekabet ettirerek bütün sınıfı böldü. Irkçılığın ve cinsiyetçiliğin işçi sınıfının içindeki işlevi budur.

Kadın emeği: fabrika, ev hizmeti, parça başı iş

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da kadınlar üç büyük alanda çalışıyordu:

20. **Tekstil ve hafif sanayi:** Lancashire’ın pamuk fabrikaları, Saksonya’nın dokuma atölyeleri, Lyon’un ipek fabrikaları, kibrit, tütün, gıda ve konfeksiyon işletmeleri. Kadınlar erkeklerle aynı işi yaptıklarında bile ücretleri çok daha düşüktü (çoğu yerde erkek ücretinin yarısı ile üçte ikisi arasında; doğrulanacak).
21. **Ev hizmeti:** Hizmetçilik, 1900 dolayında İngiltere’de ve Almanya’da kadınların en büyük meslek grubuydu (doğrulanacak). Hizmetçiler bir iş saati sınırı tanımadan, işverenin evinde yaşayarak, çoğu zaman yasal koruma dışında çalışıyordu.
22. **Ev içi parça başı iş (ev sanayii):** Kadınlar evde, çoğu zaman çocuklarıyla birlikte, konfeksiyon, dantel, oyuncak, kutu, yapay çiçek üretiyordu. Tüccarlar malzemeyi veriyor, parça başı ödüyordu. Bu iş “ter atölyesi sistemi” (*sweating system*) diye biliniyordu: en düşük ücretler, en uzun saatler, hiçbir denetim.

Kadın işçiler ikili bir yük taşıyordu: ücretli işin yanında evde ücretsiz işin tamamı (yemek, temizlik, çamaşır, çocuk ve hasta bakımı) onlara düşüyordu (bkz. 15.A ve K3). Sendikaların büyük bölümü kadınları üye olarak kabul etmiyor ya da görmezden geliyordu. Vasıflı erkek işçilerin bir kısmı, kadın emeğini ücretleri düşüren bir rekabet olarak gördü ve kadınların belirli işlerden dışlanmasını istedi. “Aile ücreti” talebi, yani erkeğin tek başına ailesini geçindirecek kadar kazanması talebi, bir yanıyla meşru bir ücret talebi, öbür yanıyla kadının ücretli işten çekilip eve kapatılmasını olağan sayan bir ideolojiydi.

Clara Zetkin ve sosyalist kadın hareketi

Sosyalist hareket içinde kadın sorununu sınıf mücadelesinin merkezine koyan en önemli isim **Clara Zetkin**di. Saksonyalı bir öğretmen olan Zetkin, 1889'da İkinci Enternasyonal'in Paris kuruluş kongresinde yaptığı konuşmada kadının kurtuluşunun temelinin **ekonomik bağımsızlık**, yani toplumsal üretime katılım olduğunu savundu; kadın emeğini yasaklamak değil, kadın işçiyi örgütlemek gerektiğini söyledi. 1892'den 1917'ye kadar SPD'nin kadın gazetesi *Die Gleichheit*'ın (Eşitlik) editörlüğünü yaptı.

Zetkin'in çizgisi iki cepheye karşıydı. Bir yanda, kadın sorununu yalnızca oy hakkı ve mülkiyet hakkı olarak gören, işçi kadını görmeyen **burjuva kadın hareketi**; öbür yanda, kadın emeğini rekabet olarak gören ve kadının yerini ev olarak görmeye devam eden **erkek işçi hareketinin geri kesimleri**. Zetkin'e göre işçi kadının kurtuluşu, burjuva kadınlarla bir "kadınlar cephesi" kurarak değil, **işçi sınıfının genel mücadelesinin parçası olarak** kazanılacaktı. Ama bu mücadele, kadınlara özgü taleplerin (analık koruması, eşit ücret, gece çalışması koruması, oy hakkı) ve kadınlar arasında özel örgütlenme yöntemlerinin (kadın toplantıları, kadın gazeteleri, kadın temsilcileri) yükseltilmesini gerektiriyordu.

Almanya'da 1908'e kadar birçok eyalette kadınların siyasal örgütlere üye olması yasaktı. Sosyal demokrat kadınlar "güvenilir kişiler" (*Vertrauenspersonen*) sistemiyle, resmî üyelik olmadan, gizli bir ağ kurdu. 1908'de yasak kalkınca SPD'nin kadın üye sayısı hızla arttı ve 1914'e doğru 170.000'i aştı (doğrulanacak).

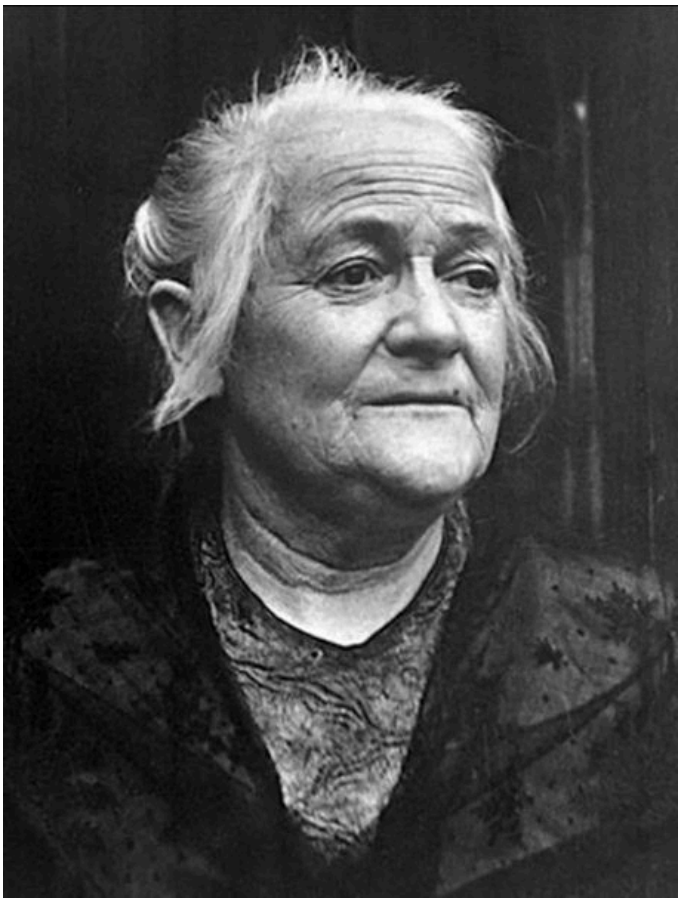

Görsel: Sosyalist kadın hareketinin önderi Clara Zetkin, 1923. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Dünya Emekçi Kadınlar Günü: Kopenhag 1910'dan Petrograd 1917'ye

Ağustos 1910'da, İkinci Enternasyonal'in Kopenhag kongresinden hemen önce, İkinci Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı toplandı. Konferans, Clara Zetkin, Käte Duncker ve öteki delegelerin önerisiyle, her yıl bütün ülkelerde **emekçi kadınlar günü** kutlanmasına karar verdi. Günün başlıca talebi kadınların oy hakkıydı, ama bu talep işçi sınıfının genel mücadelesinin bir parçası olarak konuluyordu. Kararda sabit bir tarih yoktu. Fikrin arka planında ABD'deki sosyalist kadınların 1908-1909'da düzenlediği kadın günleri vardı.

İlk kutlamalar 19 Mart 1911'de Almanya'da, Avusturya'da, Danimarka'da ve İsviçre'de yapıldı; bir milyonu aşkın kadın ve erkeğin gösterilere katıldığı aktarılır (doğrulanacak). Sonraki yıllarda tarih ülkeden ülkeye değişti.

Günün tarihini belirleyen, bir grev oldu. 23 Şubat 1917'de (Batı takvimiyle 8 Mart) Petrograd'ın tekstil fabrikalarında çalışan kadın işçiler, ekmek kuyruklarının ve savaşın yarattığı sefaletin ortasında emekçi kadınlar gününü kutlamak için greve çıktı ve öteki fabrikaları da greve çağırdı. Grev beş gün içinde genel greve, genel grev ayaklanmaya dönüştü ve Çarlık devrildi (Kısım V). Şubat Devrimi'ni başlatanlar kadın işçilerdi. **8 Mart**, o günden sonra Sovyet Rusya'da resmî bayram oldu ve 1921'de Komünist Enternasyonal'in kadın konferansı tarafından uluslararası emekçi kadınlar günü olarak benimsendi. Bugün bu gün sık sık bir "kadınlar günü" hediye kampanyasına çevrilir. Tarihsel köklerinde ise bir grev, bir devrim ve emekçi kadınların örgütlü mücadelesi vardır.

Kibrit kızlarından liman işçilerine: "Yeni Sendikacılık"

1888'deki kibrit kızları grevinin önemi, küçük ölçeğinin çok üzerindedir. O güne kadar İngiliz sendikaları esas olarak vasıflı zanaatkârların sendikalarıydı: yüksek aidat, güçlü kasalar, grev yerine uzlaşma. Vasıfsız işçilerin örgütlenemeyeceği, çünkü kolayca yerlerine başkası konabileceği düşünülüyordu. Kibrit fabrikasının genç kadınları, en vasıfsız, en güçsüz sayılan işçilerin de kazanabileceğini gösterdi.

Görsel: Bryant & May kibrit fabrikasına karşı greve çıkan kadın işçiler, Londra, 1888. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Ertesi yıl dalga büyüdü. 1889 baharında, Doğu Londra'nın gaz işçileri, Will Thorne'un önderliğinde (Thorne okuma yazmayı Marx'ın kızı Eleanor Marx'tan öğrenmişti) sendikalaştı ve grev yapmadan sekiz saatlik vardiyayı kazandı. Ağustos 1889'da **Londra liman grevi** patladı. Limanlarda her sabah kapıda toplanan gündelikçiler arasından iş verilenler seçiliyordu; iş güvencesi yoktu. Grevin talebi saatte altı peni ücret ("liman işçisinin altı penisi", *the docker's tanner*) ve en az dört saatlik iş garantisiydi. Ben Tillett, John Burns ve Tom Mann'ın önderliğinde on binlerce liman işçisi beş hafta direndi. Her gün Londra'nın içinden bando, bayrak ve pankartlarla yürüdüler. Grevin kaderini belirleyen, dünyanın öbür ucundan geldi: Avustralya'nın liman işçileri ve sendikaları büyük bir para yardımı gönderdi (doğrulanacak: 30.000 sterlin dolayı). Eylül'de işverenler taleplerin büyük bölümünü kabul etti.

Görsel: Londra liman grevi sırasında West India Rıhtımı kapıları önünde yapılan miting; Illustrated London News, 7 Eylül 1889. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Bu grevlerle doğan harekete **"Yeni Sendikacılık"** denir: vasıfsız ve yarı vasıflı işçileri, düşük aidatla, meslek ayrımı gözetmeden, genel sendikalar içinde örgütleyen, daha militan ve sosyalizme daha açık bir sendikacılık. Birkaç yıl içinde yüz binlerce yeni üye sendikalara katıldı. Yeni Sendikacılığın önderlerinin büyük bölümü sosyalistti ve bu hareket, on yıl sonra İşçi Partisi'nin kuruluşuna giden yolun toplumsal zeminini oluşturdu (Bölüm 14).

Göçmen işçiler: İrlandalılar, "Ruhrpolen", İtalyanlar

.9. yüzyılın sonunda Avrupa, dünyanın en büyük göç havzalarından biriydi. Milyonlarca insan Amerika'ya giderken kıta içinde de büyük işçi göçleri vardı.

İrlandalı işçiler İngiltere'de. 1840'ların Büyük Kıtlığı'ndan sonra yüz binlerce İrlandalı, Manchester'ın, Liverpool'un, Glasgow'un, Londra'nın işçi mahallelerine yerleşti. İngiliz sermayesi için en ucuz ve en güvencesiz emek gücüydüler. Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nda (1845) İrlandalı işçilerin koşullarını anlattı. Marx ise 1870'te iki Alman yoldaşına yazdığı bir mektupta, İngiltere'nin bütün sanayi ve ticaret merkezlerinde işçi sınıfının İngiliz ve İrlandalı proleterler olarak iki düşman kampa bölündüğünü yazdı: sıradan İngiliz işçi, İrlandalı işçiyi ücretleri düşüren bir rakip olarak görüyor, kendini "egemen ulusun" bir üyesi saydığı için İrlanda'ya karşı kendi burjuvazisinin aracı hâline geliyordu. Marx'a göre bu düşmanlık, basın, kilise ve mizah sayfaları aracılığıyla yapay olarak canlı tutuluyordu ve **İngiliz işçi sınıfının güçsüzlüğünün sırrı** buydu. Bu çözümleme, ırkçılığın ve milliyetçiliğin sınıf içindeki işlevine dair Marksist düşüncenin temel metinlerinden biridir.

"Ruhrpolen": Ruhr'un Polonyalı madencileri. 1870'lerden itibaren Prusya'nın doğu eyaletlerinden (Poznań, Doğu ve Batı Prusya, Silezya) yüz binlerce Polonyalı, Ruhr'un kömür madenlerine göç etti. 1910 dolayında Ruhr'daki Polonyalı nüfusu birkaç yüz bine ulaşmıştı (doğrulanacak: 300.000-400.000). Bunlar Alman yurttaşıydı, ama Prusya devleti onları "ulusal tehlike" olarak gördü: Almanlaştırma politikaları, Polonyaca eğitimin yasaklanması, 1908'de toplantılarda Polonyaca konuşmayı sınırlayan "dil paragrafı". Polonyalı madenciler Alman sendikalarının içinde sık sık dışlanınca 1902'de kendi sendikalarını (ZZP, Polonyalı Meslek Birliği) kurdular. 1905 ve 1912 Ruhr maden grevlerinde Polonyalı madenciler Alman madencilerle birlikte greve çıktı. Ruhrpolen deneyimi, altmış yıl sonra aynı madenlere gelecek Türkiyeli işçilerin deneyiminin öncüsüdür.

İtalyan işçiler Fransa'da: Aigues-Mortes (1893). Fransa'nın güneyindeki tuz ocaklarında her yaz mevsimlik işçiler çalışırdı; bunların önemli bölümü düşük ücretle çalışan İtalyan göçmenlerdi. 16-17 Ağustos 1893'te Aigues-Mortes'te Fransız işçilerle İtalyan işçiler arasındaki bir kavga, "İtalyanlar Fransızların ekmeğini çalıyor" söylentileriyle bir linçe dönüştü. Fransız işçiler ve yerel halk İtalyan işçileri kovaladı, dövdü, öldürdü. Resmî kayıtlarda sekiz ölü vardır; başka kaynaklar daha yüksek rakamlar verir (doğrulanacak). Linçe katılanlar mahkemede beraat etti. Aigues-Mortes, ırkçılığın işçi sınıfının içinde nasıl patlayabileceğinin ve bundan kimin kazançlı çıktığının kanlı örneğidir: tuz şirketi ucuz emek getirmeye devam etti, işçiler birbirini öldürdü.

Irkçılığın sınıf bölücü işlevi

Bu üç örnek aynı mekanizmayı gösteriyor. Sermaye, ücret baskısı kurmak için en ucuz ve en güçsüz emeği arar: kadınları, çocukları, göçmenleri, azınlık milletleri. Yerli, erkek, vasıflı işçi, bu emeği kendi ücretine ve işine yönelmiş bir tehdit olarak görür. Burada iki yol vardır:

- **Birinci yol:** yerli işçi, göçmeni ve kadını dışlar; sendikaya almaz, işten atılmasını ister, ona karşı devlete ve patrona yaslanır. Kısa vadede küçük bir güvence kazanır, ama sınıf bölünür ve patron, bölünmüş sınıfın iki parçasını birbirine karşı kullanmaya devam eder. Uzun vadede herkesin ücreti düşer.
- **İkinci yol:** yerli işçi, göçmeni ve kadını **örgütler**; eşit işe eşit ücret talebiyle ucuz emek rekabetinin zeminini ortadan kaldırır. Kibrit kızları, Londra liman işçileri, Ruhr'un ortak grevleri bu yolun örnekleridir.

Irkçılık, cinsiyetçilik ve milliyetçilik işçilerin "doğal" duyguları değildir. Onlara bu yolu seçtiren maddi koşulların (işsizlik, rekabet, güvencesizlik) ve bu koşulları yorumlayan ideolojik aygıtların (basın, kilise, okul, siyasetçiler) ürünüdür. Bugün Avrupa'da aşırı sağın göçmen düşmanlığı aynı mekanizmanın güncel biçimidir (Bölüm 77-78; bkz. Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?).

Dublin Lokavtı (1913): Larkin ve Connolly

Bu dönemin en büyük sınıf çatışmalarından biri, İngiliz egemenliği altındaki İrlanda'nın başkentinde yaşandı. Dublin, Avrupa'nın en kötü gecekondu mahallelerine sahip kentlerinden biriydi. James Larkin'in 1909'da kurduğu İrlanda Taşımacılık ve Genel İşçiler Sendikası (ITGWU), vasıfsız işçileri Yeni Sendikacılığın ve devrimci sendikalizmin yöntemleriyle örgütleyerek hızla büyüdü.

Ağustos 1913'te Dublin'in en güçlü kapitalisti, tramvay şirketinin ve büyük bir gazetenin sahibi William Martin Murphy, sendika üyelerini işten atmaya başladı. Tramvay işçileri greve çıktı. Murphy'nin önderliğindeki işveren birliği, bütün işçilerden ITGWU'dan ayrılacaklarına dair imza istedi ve imzalamayanlara **toplu lokavt** uyguladı. Yirmi bin dolayında işçi ve ailesiyle birlikte yüz bin dolayında insan (doğrulanacak) beş ay boyunca açlıkla karşı karşıya kaldı. 31 Ağustos 1913'te polis bir mitingi kanla dağıttı ("Kanlı Pazar"). İşçileri polise karşı korumak için Larkin ve James Connolly, Kasım 1913'te **İrlanda Yurttaş Ordusu**'nu (*Irish Citizen Army*) kurdu.

İngiliz işçileri dayanışma için yiyecek gemileri gönderdi. Ama İngiliz sendikalarının önderliği (TUC), Larkin'in çağırdığı **dayanışma grevlerini** reddetti. Ocak 1914'te işçiler, yenilmiş olarak, işe dönmeye başladı. Yine de işverenler sendikayı yok edemedi. Connolly'nin önderliğindeki İrlanda Yurttaş Ordusu, 1916 Paskalya Ayaklanması'nda İrlanda'nın bağımsızlığı için savaşan güçlerden biri oldu.

Connolly ayaklanmadan sonra İngilizler tarafından kurşuna dizildi. Onun “sosyalist cumhuriyet” çizgisi, ulusal kurtuluş ile sınıf kurtuluşunu birleştirmenin Avrupa’daki ilk büyük denemelerinden biriydi.

Olay	Yıl	Kim?	Sonuç	Ders
Kibrit kızları grevi	1888	Bryant & May’in genç kadın işçileri	Kazanıldı; kadın sendikası	En “güçsüz” işçiler de kazanabilir
Gaz işçileri	1889	Doğu Londra gaz işçileri (Will Thorne)	Grevsiz sekiz saat	Örgütlenmenin kendisi güçtür
Londra liman grevi	1889	Gündelikçi liman işçileri	Kazanıldı; Yeni Sendikacılık	Uluslararası dayanışma belirleyici
Aigues-Mortes	1893	İtalyan mevsimlik tuz işçileri	Linç; failler beraat	Irkçılık işçiyi işçiye kırdırır
Ruhr maden grevleri	1905, 1912	Alman ve Polonyalı madenciler	Kısmi	Ortak grev ulusal bölünmeyi aşar
Kopenhag kadın konferansı	1910	Sosyalist kadınlar	Emekçi kadınlar günü	Kadın talepleri sınıf programında
Dublin Lokavtı	1913	ITGWU, Larkin, Connolly	Yenilgi, ama sendika ayakta	Dayanışma grevini reddeden bürokrasi
Petrograd	1917	Tekstil işçisi kadınlar	Çarlığın düşüşü	Devrimi kadın işçiler başlattı

Kavram kutusu. - **Yeni Sendikacılık:** 1888-89’dan itibaren İngiltere’de vasıfsız ve yarı vasıflı işçileri, düşük aidatla, genel sendikalar içinde örgütleyen militan sendikacılık dalgası. Eski zanaat sendikacılığının dar ve uzlaşmacı çizgisine tepkidir. - **İşgücü piyasasının bölünmesi:** Sermayenin, emek gücünü cinsiyet, millet, ırk, vasıf, yaş ya da yasal statü (göçmen) üzerinden farklı ücret ve güvence düzeylerine ayırması. Böylece işçilerin bir bölümü ötekine karşı rekabet ettirilir ve toplam ücret düzeyi düşürülür (Bölüm 0.2, Kısım XII). - **Yedek sanayi ordusu:** İşsizlerin, yarı işsizlerin, göçmenlerin ve ev içinde “gizli” bekleyen emek gücünün oluşturduğu, sermayenin gerektiğinde çağırıp gerektiğinde gönderdiği, çalışan işçilerin ücretlerini baskı altında tutan emek yedeği (Marx, *Kapital* I, 23. bölüm; K5).

Kritik an. Dublin, Eylül-Aralık 1913.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Sendika hakkı; lokavta karşı İngiliz işçilerinin dayanışma grevleri	TUC önderliği yiyecek yardımına evet, dayanışma grevlerine hayır dedi; Larkin’i “aşırı” ilan etti	Toplu lokavt; sendikadan ayrılma imzası; polis şiddeti (“Kanlı Pazar”); açlıkla teslim alma	Dublin’in taşımacılık, gazete ve ticaret sermayesi (Murphy); İngiliz ve İrlandalı işverenlerin ortak cephesi	İşçiler Ocak 1914’te işe döndü; sendika yaşadı; İrlanda Yurttaş Ordusu doğdu ve 1916’ya yürüdü

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Ucuz kadın, çocuk ve göçmen emeği ile ücret baskısı; ev içi parça başı iş (ter atölyesi sistemi); ücretlerden para cezası kesme; iş sağlığını umursamayan üretim (beyaz fosfor); gündelikçi sistemi (liman kapısında her sabah işçi seçme); toplu lokavt ve “sendikadan ayrılma” imzası (Dublin); dil ve kültür yasakları (Ruhrpolen); ırkçı söylentiler ve linç (Aigues-Mortes); basın aracılığıyla ulusal ve etnik düşmanlığın canlı tutulması.

Emek süreci ve Zaman kimin? Kibrit fabrikasında işi mühendisler ve ustabaşları tasarlıyor, bilgi yönetimde, hız parça başı ücret ve para cezalarıyla belirleniyordu; işçinin denetimi sıfıra yakındı. Evdeki parça başı işte ise zaman sınırı tamamen ortadan kalkıyordu: kadının "iş saati" ile "ev saati" iç içeydi, sermaye kadının bütün gününe el koyuyordu. Liman gündelikçisinin zamanı ise hiç kendisine ait değildi: her sabah kapıda bekleyip seçilmeyi ummak, ücretsiz bir bekleme zamanıydı. Bugünün "sıfır saatlik sözleşmeleri" ve platform işçiliği, liman kapısındaki bu sabah seçiminin dijital biçimidir (Bölüm 76, K8).

Türkiye'ye bağ. 1960'lardan itibaren Türkiyeli işçiler Avrupa'da tam olarak bu bölümde anlatılan rolü üstlendi. 30 Ekim 1961'de imzalanan Almanya-Türkiye işgücü anlaşmasıyla başlayan göç, Ruhr'un madenlerine, Köln'ün otomobil fabrikalarına, Belçika'nın ve Hollanda'nın maden ve sanayi merkezlerine yüz binlerce işçi götürdü. "Konuk işçi" (*Gastarbeiter*) adı, bu işçilerin geçici, yerleşmeyecek, hak talep etmeyecek bir emek gücü olarak düşünüldüğünü gösteriyordu. Ruhrpolen'in 1900'de karşılaştığı dil ve kültür baskıları, sendika içindeki dışlanma ve ırkçı düşmanlık, Türkiyeli işçilerin de karşılaştığı şeylerdi. Ama tıpkı Polonyalı madenciler gibi Türkiyeli işçiler de ortak grevlerde (1973 Köln Ford grevi) Avrupa sınıf tarihine kendi sayfalarını yazdı (Kısım IX ve XIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Kadınlar oy hakkını ve eşitliği burjuva kadın hareketi sayesinde, göçmenler de haklarını yerli toplumun hoşgörüsü sayesinde kazandı."* Yanıt: Burjuva kadın hareketi mülk sahibi kadınların oy hakkı ve mülkiyet hakları için savaştı; işçi kadının gece çalışmasını, analık korumasını, eşit ücretini, kreşini örgütlü işçi kadınlar ve sosyalist kadın hareketi talep etti. Emekçi kadınlar günü bir grev ve bir devrimle tarihe yazıldı. Göçmen işçilerin hakları da "hoşgörü"yle değil, kendi grevleriyle ve yerli işçilerle kurdukları ortak mücadeleyle alındı. Sermaye hiçbir zaman "hoşgörülü" olmadı: ucuz emeğin her zaman ucuz kalmasından yanaydı.

Dört soru. Kimin elinde? Kibrit fabrikası, limanlar, tuz ocakları, madenler ve tramvaylar sermayenin elindeydi; kadın ve göçmen işçinin elinde ise yalnızca en ucuz fiyattan satılan emek gücü vardı. **Kimin denetiminde?** Kadınların ve göçmenlerin çalışma koşulları hem patronun hem de devletin (polis, dil yasakları, siyasal örgüt yasağı) denetimindeydi; eski tip sendikalar da çoğu zaman onları görmezden geldi. **Kimin yararına?** İşgücü piyasasının bölünmesi yalnızca sermayenin yararınaydı; birlik ise yerli ve göçmen, erkek ve kadın bütün işçilerin yararına. **Kim karar veriyor?** Kibrit kızları, liman işçileri ve Petrograd'ın kadın işçileri, kendi kararlarıyla, kendi örgütlerini kurarak karar alanını genişletti.

Okuma ve izleme önerisi. - Clara Zetkin, *Kadın Sorunu ve Sosyalizm* (seçme yazılar; Türkçesi var). - August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm* (1879; Türkçesi var). - Friedrich Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (1845; Türkçesi var). - Louise Raw, *Striking a Light: The Bryant and May Matchwomen and Their Place in History* (İngilizce). - James Connolly, *Labour in Irish History* (1910; İngilizce). - James Plunkett, *Strumpet City* (roman, 1969; Dublin Lokavtı'nı anlatır; aynı adla 1980 televizyon dizisi).

15.A Toplumsal Yeniden Üretim ve Kapitalizm: Emek Gücünün Üretildiği Fabrika Olarak Aile

> **Kavram kutusu: Toplumsal yeniden üretim.** Emek gücü bir metadır: işçi onu her gün patrona satar. Ama bu meta fabrikada üretilmez. Evde, karşılıksız emekle üretilir ve her gün yeniden üretilir: yemek pişirmek, temizlik, çamaşır, çocuk doğurmak ve büyütmek, hastaya ve yaşlıya bakmak, yorgun bir insanı ertesi sabah işe gidebilecek duruma getirmek, onu dinlemek, teselli etmek (duygusal emek). Sermaye bu emeğin bedelini doğrudan ödemez. Ücretin içine gizler: işçiye verilen ücret, yalnızca onun değil, ailesinin de geçimini (yani bir sonraki kuşak işçinin yetiştirilmesini) karşılayacak düzeyde olmalıdır; ama ücretin evde yemeğe, temiz giysiye, bakıma dönüşmesi için gereken emeği ev içinde çoğunlukla kadınlar karşılıksız yapar.

Marksist birikim. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde emek gücünün değerini, işçinin ve ailesinin yaşamını sürdürmek için gereken geçim araçlarının değeri olarak tanımlar. Ama ev içi emeğin kendisini ayrıntılı çözümlemez. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) kadının ezilmesinin tarihsel kökenini özel mülkiyetin ve miras kaygısının doğuşuna bağlar ve kadının kurtuluşunun ilk koşulunun bütün kadınların yeniden toplumsal üretime katılması olduğunu yazar. August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'i (1879), sosyal demokrat işçilerin en çok okuduğu kitaplardan biri oldu ve kadın sorununu bir kuşak işçiye tanıttı. Clara Zetkin ve Aleksandra Kollontay, sosyalist kadın hareketinin kuramını ve pratiğini geliştirdi. Lenin, 1919'da yazdığı "Büyük Başlangıç" makalesinde, yasalar önünde tam eşitliğe rağmen kadının "ev köleliği" altında kaldığını, küçük ev işlerinin onu ezdiğini, boğduğunu, körelttiğini ve aşağıladığını yazdı; gerçek kurtuluşun ancak ev işinin büyük ölçekte **toplumsallaştırılmasıyla** (kamu mutfakları, kreşler, çamaşırhaneler) başlayacağını söyledi.

1970'lerde Batı'da bu tartışma yeniden alevlendi. İtalyan Mariarosa Dalla Costa ve İngiliz Selma James'in *Kadınların Gücü ve Topluluğun Altüst Edilmesi* (1972) adlı metni, ev içi emeğin yalnızca kullanım değeri değil, doğrudan sermaye için değer (emek gücü metası) ürettiğini savundu. Aynı yıl İtalya'da başlayan **"Ev İşine Ücret"** (*Wages for Housework*) kampanyası, devletin ev işi için kadınlara ücret ödemesini talep etti. Silvia Federici (*Ev İşine Karşı Ücret*, 1975) ve Leopoldina Fortunati (*Yeniden Üretimin Esrarı*, 1981) bu çizgiyi geliştirdi. Lise Vogel ise *Marksizm ve Kadınların Ezilmesi* (1983) adlı kitabında, toplumsal yeniden üretim teorisinin daha sistemli bir Marksist temelini kurdu.

Tavrımız. "Ev İşine Ücret" kampanyası, görünmeyen emeği görünür kılması bakımından değerli bir tartışma açtı. Ama önerdiği çözüm ters yöne işaret ediyordu: ev işini ücretlendirmek, onu **aile içinde ve kadının üzerinde** sabitlemek, kadını evde tutmanın parasal bir biçimini yaratmak anlamına geliyordu. Kadının kurtuluşu, iki şeyin birliğidir: (1) **toplumsal üretime eşit katılım** (eşit ücret, eşit iş, eşit örgütlenme hakkı) ve (2) **yeniden üretim emeğinin toplumsallaştırılması** (kamusal kreşler, bakım evleri, toplumsal mutfaklar, çamaşırhaneler, parasız sağlık ve eğitim, kamusal konut). Bakım emeğini aile içinde "ücretlendirmek" değil, **kamusallaştırmak.** Sosyalist inşa bu alanda büyük kazanımlar sağladı: kreş ağları, kadın istihdamı, kürtaj hakkı, analık izni (Bölüm 54, 58.3). Ama ev içi işbölümü çoğu zaman değişmedi ve kadınlar ücretli işin yanında evin yükünü de taşımaya devam etti: **"çifte mesai"** (Bölüm 58). Bu kazanımlar ile sınırlar birlikte anlatılmalıdır. Konunun bütün tarihi için bkz. Kuramsal Ara Bölüm K3; güncel aile ideolojisi tartışmasına dair Kimin Ailesi Güvende?.

Kısım IV Bilançosu: Enternasyonaller Çağında Sınıfın Durumu (1864-1914)

Kısım boyunca izlediğimiz elli yıl, işçi sınıfının örgütsel gücünün sıfırdan milyonlara çıktığı, ama bu gücün kendi içinde bürokrasiyi ve oportünizmi de ürettiği bir dönemdir. Aşağıdaki iki tablo, Bölüm 0'daki **sınıf gücü cetveli** (0.10; Tablo T31) ve **altı boyutlu sınıf durumu formülü** (0.16; Tablo T38) ile bu dönemin kısa bilançosunu çıkarır. Değerlendirmeler 1-5 ölçeğinde nitel yargılardır, ölçüm değildir; Avrupa ortalamasına değil, dönemin ağırlık merkezi olan Almanya, Fransa ve İngiltere'ye bakar.

Tablo T31 (Kısım IV): Beş güç biçimi, 1864-1914

Güç biçimi	Puan (1-5)	Gerekçe
İşyeri gücü	3	Madenler, demiryolları, limanlar ve büyük fabrikalar grevle durdurulabiliyordu (Ruhr 1905, Londra 1889, Hollanda 1903); ama bu güç genel grev düzeyinde bir kez bile birleşik kullanılmadı.
Piyasa gücü	2-3	Hızlı sanayileşme vasıflı işçinin pazarlık gücünü artırdı; ama göç, kadın ve çocuk emeği ve 1873-1896 Büyük Bunalımı yedek sanayi ordusunu büyük tuttu.
Örgütsel güç	4	SPD'de bir milyon üye, milyonlarca sendikalı, kooperatifler; Avrupa'nın her ülkesinde kitle partileri; İkinci Enternasyonal. Dönemin en güçlü yanı.
Siyasal güç	2-3	SPD 1912'de Reichstag'ın en büyük partisi, İngiltere'de İşçi Partisi; ama iktidar yok, Prusya ve İngiltere'de seçim sistemleri eşitsiz, savaş ve barış kararı tamamen burjuvazinin elinde.
İdeolojik-kültürel güç	3	"Devlet içinde devlet": işçi basını, kültür, spor, eğitim; ama bu kültür sınıfın kendi içinde kaldı, milliyetçilik ve sömürgecilik karşısında toplumun genel sağduyusunu kıramadı (Hottentot seçimleri).

Tablo T38 (Kısım IV): Altı boyutlu sınıf durumu

Boyut	Durum	Kısa değerlendirme
Mülkiyet	Üretim araçları tekellerin, finans sermayesinin ve toprak aristokrasisinin elinde yoğunlaşıyor	Komün'ün 72 günü dışında mülkiyete dokunulamadı; kooperatifler kenarda kaldı.
Denetim	Emek süreci üzerinde işçi denetimi zayıf; vasıflı zanaatkârın bilgisi makineye ve ustabaşına geçiyor	Taylorizm kapıda (K8); Komün'ün Çalışma Komisyonu bir istisna.
Örgüt	Tarihin o güne kadarki en güçlü işçi örgütleri	Ama bürokrasi, sendika vetosu (Mannheim) ve işçi aristokrasisi örgütün içinde.
Yapısal güç	Boğaz noktalarında (maden, demiryolu, liman) yüksek	Kullanıldığı yerde sonuç alındı; genel grev siyasal silah olarak rafa kaldırıldı.

Boyut	Durum	Kısa değerlendirme
Toplumsal yeniden üretim	Bismarck sigortaları; ilk iş saati yasaları; ama ev içi emeğin bütün yükü kadınların üzerinde	Toplumsal ücretin ilk öğeleri doğdu; bakım emeği görünmez kaldı (15.A, K3).
Hegemonya	Burjuvazinin milliyetçi-sömürgeci hegemonyası güçlü; işçi karşı-kültürü yaygın ama kapalı	1914'te milliyetçi hegemonya örgütlü işçi hareketinin önderliğini de içine aldı.

Kısmın dersi. Sevgili Genç Yoldaşlar, bu elli yıl bize şunu öğretiyor: **Örgüt, sınıfın gücüdür; ama örgütün kendisi amaç hâline geldiğinde sınıfın gücü olmaktan çıkar.** Paris Komünü, örgütsüz ve önderliksiz bir iktidarın ne kadar kırılgan olduğunu gösterdi. SPD ve İkinci Enternasyonal ise tam tersini: devrimci bir hedefe bağlanmayan dev bir örgütün, kritik anda o hedefe karşı kullanılabileceğini. İki dersin birleşimi, Kısım V'in konusu olan 1914-1923'ün bütün trajedisini ve bütün umudunu açıklıyor.

Kuramsal Ara Bölüm K3: Fabrikanın Dışındaki Fabrika: Aile, Bakım ve Emek Gücünün Yeniden Üretimi (1500-2026)

Sahne. Bir sabah, herhangi bir Avrupa kentinde, herhangi bir yüzyılda. 1845 Manchester'ında on iki saatlik vardiyadan dönen bir dokumacı kadın, bebeğini bütün gün afyonlu bir şurupla uyutan komşu kadına birkaç kuruş ödüyor. 1930 Viyana'sında Karl-Marx-Hof'un çamaşırhanesinde kadınlar, belediyenin kurduğu makinelerde haftalık çamaşırı birlikte yıkıyor. 1975 Doğu Berlin'inde bir tornacı kadın, çocuğunu fabrikanın kreşinden alıp akşam yemeğini hazırlamak için eve koşuyor. 2024 Milano'sunda Perulu bir kadın, İtalyan bir ailenin yaşlı annesine gece gündüz bakıyor, kendi çocukları ise Lima'da büyükanneleriyle yaşıyor. Dört sahne, tek bir soru: **İşçi her sabah işe gidebilecek durumda nasıl yeniden üretilir ve bunun bedelini kim öder?**

Tez. İşçi sınıfı, fabrikada tüketilen emek gücünü her gün yeniden üretmek zorundadır: yemek, temizlik, uyku, doğum, çocuk ve yaşlı bakımı, sağlık, konut, eğitim. Bunların hepsi emek gücünün yeniden üretimidir ve kapitalist üretimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Sermaye bu emeğin büyük bölümünü ödemez. Kadınların ücretsiz ev emeğine, devletin sosyal harcamasına ya da bugün göçmen kadınların güvencesiz emeğine yıkar. Bu yükün kime yıkıldığı, sınıf güç dengesine göre değişir. Bu nedenle **yeniden üretim emeğinin kamusallaştırılması** (kreş, bakım, toplumsal mutfak, konut) sınıf programının kenarında değil, merkezindedir.

Kavram: iki fabrika, tek zincir

Bölüm 15.A'da temel kavramı kurduk: Emek gücü bir metadır, ama fabrikada değil evde üretilir. Bu bölümde bu kavramı beş yüz yıllık bir zincir boyunca izliyoruz. Önce kavramı biraz daha açalım.

Marx'a göre emek gücünün değeri, işçinin ve ailesinin yaşamını sürdürmek için gereken geçim araçlarının değeridir. Ama "geçim araçları" kendiliğinden yemeğe, temiz giysiye, sağlıklı bir çocuğa dönüşmez. Pazardan alınan un ekmeğe, kumaş giysiye, oda yuvaya ancak bir emekle dönüşür. Bu emek iki biçimde yapılabilir:

1. **Ev içinde, ücretsiz:** çoğunlukla kadınların, bazen çocukların ve yaşlıların emeğiyle.
2. **Toplumsallaşmış biçimde:** kamusal kreş, okul, hastane, bakım evi, toplumsal mutfak, çamaşırhane, kamusal konut aracılığıyla. Bunların bedelini ya devlet (vergilerle, yani sonuçta toplam toplumsal ürünün bir parçasıyla), ya da piyasa (ücretli bakıcı, özel kreş, özel hastane) karşılar.

Sermayenin çıkarı açıktır: yeniden üretimin maliyetini **en ucuz biçimde**, tercihen kendisi hiç ödemeden karşılamak. Ücretsiz ev emeği bunun en ucuz yoludur. İşçi sınıfının çıkarı ise bu maliyetin **toplumsallaştırılması**, yani sermayenin (vergiler ve sosyal katkılarla) ödemesi ve kadınların ev içindeki karşılıksız yükten kurtulmasıdır. Toplumsal ücret (Bölüm 0.12) kavramı tam da bu mücadelenin alanıdır: kreş, sağlık, emeklilik, konut desteği, işçinin bordrodaki ücreti kadar gerçek gelirinin parçasıdır.

Kavram kutusu. - **Toplumsal yeniden üretim:** Emek gücünün günlük (yemek, dinlenme, sağlık) ve kuşaklar arası (doğum, çocuk yetiştirme, eğitim) yeniden üretilmesini sağlayan etkinliklerin ve kurumların bütünü. Ev, okul, hastane, konut, bakım kurumları bu sürecin mekânlarıdır (Bölüm 0.16'nın beşinci boyutu). - **Bakım emeği:** Başkalarının bedensel, duygusal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılayan emek: çocuk, yaşlı, hasta ve engelli bakımı. Ücretli (hemşire, bakıcı, öğretmen) ya da ücretsiz (ev içinde) olabilir. - **Çifte mesai:** Ücretli işin yanında ev içi yeniden üretim emeğinin de aynı kişiye, çoğunlukla kadına düşmesi. Kadının toplam çalışma süresi ücretli işte eşit olsa bile erkeğinkinden uzundur. - **Küresel bakım zinciri:** Zengin ülkelerdeki bakım ihtiyacının yoksul ülkelerden gelen göçmen kadınların güvencesiz emeğiyle karşılanması ve bu kadınların kendi ailelerindeki bakımın da daha yoksul kadınlara ya da yaşlılara kalması (kavram: Arlie Hochschild).

1. Halka: İlkel birikim ve kadın bedeninin denetimi (1500-1700)

Kısım I'de (Bölüm 2) anlattığımız ilkel birikim yalnızca köylünün topraktan kovulması değildi. Aynı dönemde kadının bedeni, doğurganlığı ve bilgisi de denetim altına alındı. Silvia Federici, *Caliban ve Cadı* (2004) adlı kitabında, 16. ve 17. yüzyıl Avrupa'sındaki büyük cadı avlarını bu süreçle ilişkilendirir: ebe kadınların, şifacıların, doğum kontrolünü bilen kadınların, köy topluluğunun ortak yaşamına bağlı yoksul yaşlı kadınların hedef alındığını; devletin ve kilisenin doğurganlığı "nüfus" politikasının, yani gelecekteki emek gücünün kaynağı olarak denetlemeye başladığını savunur. Federici'nin tezlerinin bir kısmı tarihçiler arasında tartışmalıdır; cadı avlarının nedenleri bölgeden bölgeye farklıydı. Ama ana fikir sağlamdır: **kapitalizmin doğuşu, emek gücünün kaynağı olarak kadın bedeninin yeni bir denetim rejimine alınmasıyla birlikte gerçekleşti.** Ortak toprakların kaybı, kadınların kendi başına geçinebildiği ortak alanların (otlak, orman, köy ortak işleri) kaybı demekti; kadın, ücretli erkek emeğine ve aileye daha bağımlı hâle geldi.

2. Halka: Sanayi devrimi ve işçi ailesinin çözülüşü (1780-1850)

İlk fabrikalar kadın ve çocuk emeğine dayanıyordu (Bölüm 4). Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nda (1845) Manchester'ın işçi ailelerinde yeniden üretimin nasıl çöktüğünü anlatır: kadın ve çocuklar fabrikada on iki saat çalışırken ev bakımsız kalıyor, bebekler afyonlu şuruplarla uyutuluyor, bebek ölümleri korkunç düzeylere çıkıyordu. Engels bazı ailelerde erkek işsiz kalıp evde otururken kadının fabrikada çalıştığını, bunun "aileyi tersine çevirdiğini" yazar ve ekler: bu durum ahlaksız değilse, bu, ailenin baştan beri kadının erkek üzerindeki ya da erkeğin kadın üzerindeki egemenliğine dayandığını gösterir.

Sanayi kapitalizmi ilk evresinde yeniden üretimi **tüketiyordu**: işçi kuşakları hızla yıpranıyor, ömürleri kısalıyor, askerlik yoklamalarında gençlerin büyük bölümü sağlıksız çıkıyordu. Marx *Kapital*'de sermayenin, kendi emek kaynağını sınırsızca tüketme eğilimini, "tufan benden sonra" zihniyetiyle anlatır. Fabrika yasaları (Bölüm 4-6; K2) hem işçilerin mücadelesinin ürünüydü hem de sermayenin kendi emek kaynağını korumak için dayatılan bir sınırdı.

3. Halka: "Aile ücreti" ve erkek ekmek kazanan modeli (1850-1914)

.9. yüzyılın ikinci yarısında işçi hareketi ve devlet, farklı nedenlerle, aynı modele yöneldi: erkek ekmek kazanır, kadın evde yeniden üretimi yapar. Vasıflı erkek işçiler "aile ücreti" talep etti, yani tek başına bütün aileyi geçindirecek bir ücret. Devlet kadın ve çocuk emeğini sınırlayan yasalar çıkardı. Burjuva ahlakı "ev kadını"nı idealleştirdi. Bu modelin iki yüzü vardı. Bir yanıyla gerçek bir kazanımdı: çocuklar fabrikadan çıktı, işçi ailelerinin yaşam koşulları biraz düzeldi. Öbür yanıyla

kadını ücretli işten dışladı ya da en düşük ücretli işlere (ev hizmeti, parça başı ev işi) itti, onu ekonomik olarak erkeğe bağımlı kıldı ve ev içi emeği "sevgi"nin, "doğal" bir kadın görevinin ürünü olarak görünmez kıldı (Bölüm 15). Aile ücreti, işçi sınıfının büyük çoğunluğu için hiçbir zaman gerçekleşmedi: yoksul ailelerde kadınlar her zaman çalıştı.

4. Halka: Sosyalist kadın hareketi ve ev işinin toplumsallaştırılması (1879-1930)

Bebel (1879), Engels (1884), Zetkin ve Kollontay, sosyalist hareketin programına yeni bir hedef yazdı: kadının kurtuluşu, toplumsal üretime katılımı ve **ev işinin toplumsallaştırılması** (Bölüm 15.A). Ekim Devrimi bu programı ilk kez devlet ölçeğinde uygulamaya koydu. Sovyet Rusya 1917-1920 arasında evlilik ve boşanma yasalarını eşitleyerek dünyanın en ileri aile hukukunu yaptı, "gayrimeşru" çocuk kavramını kaldırdı ve 1920'de kürtajı yasallaştıran ilk ülke oldu. Lenin'in 1919'daki "Büyük Başlangıç" makalesi, kamu mutfaklarını, kreşleri ve çamaşırhaneleri "komünizmin filizleri" olarak selamladı. İç savaşın ve yoksulluğun ortasında bu kurumlar sınırlı kaldı; kürtaj 1936'da, nüfus kaygısıyla, yeniden kısıtlandı (1955'te yeniden yasallaştı). Ama ilke, sonraki bütün tartışmaların ölçütü oldu.

5. Halka: Kızıl Viyana'nın konutları ve kreşleri (1919-1934)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Viyana'da sosyal demokratların yönettiği belediye, "Kızıl Viyana" adıyla bilinen bir deney yaptı (Bölüm 22). Lüks mallara ve büyük konutlara konan özel vergilerle, on binlerce kamusal konut (*Gemeindebau*) inşa edildi (doğrulanacak: 1923-1934 arasında 60.000 dolayı daire). Bu konut bloklarının içinde ortak çamaşırhaneler, kreşler, anaokulları, sağlık ocakları, kütüphaneler, hamamlar vardı. Konut, yeniden üretimin maddi temeliydi ve burada ilk kez **kira, piyasanın değil kamunun** belirlediği bir şey oldu. Kızıl Viyana, sosyal demokrasinin ikili karakterinin iyi yüzüdür: gerçek, somut, bugün hâlâ ayakta duran kazanımlar. Ama 1934'te Avusturya faşizmi bu blokları topla dövdü (Kısım VI); kamusal konut, onu koruyacak siyasal güç yenildiğinde savunmasız kaldı.

Görsel: Kızıl Viyana döneminde inşa edilen Karl-Marx-Hof kamusal konut kompleksi, Viyana-Döbling; 2015'te çekilmiş fotoğraf. C. Stadler/Bwag, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

6. Halka: Faşizmin "Kinder, Küche, Kirche"si (1922-1945)

Faşizm, yeniden üretim alanına tam ters yönden müdahale etti. "Çocuk, mutfak, kilise" (*Kinder, Küche, Kirche*) sloganı Nazizmden önce de kullanılıyordu, ama Nazi rejimi onu devlet politikası yaptı. Kadınlar kamu hizmetinden ve bazı mesleklerden uzaklaştırıldı, evlilik kredileri kadının işten ayrılmasına bağlandı, çok çocuklu annelere "Anne Haç Nişanı" verildi, kürtaj ağır cezalarla yasaklandı. İtalyan faşizmi de "demografik savaş" ilan etti. Faşizm için kadının bedeni, ırkın ve ordunun yeniden üretim aracıydı. Ama savaş ekonomisi emek istediğinde (özellikle 1943'ten sonra) rejim kadınları yeniden fabrikaya çağırdı ve esas olarak işgal edilmiş ülkelerden getirilen milyonlarca zorla çalıştırılan işçiyi kullandı (Kısım VI-VII). Faşizmin aile ideolojisi, bugün Avrupa'nın aşırı sağının "aile" söyleminde yeniden karşımıza çıkıyor.

7. Halka: Refah devletinin cinsiyetli yapısı (1945-1975)

Savaş sonrası Batı Avrupa'nın refah devleti (Bölüm 46), yeniden üretimin maliyetinin önemli bir bölümünü kamusallaştırdı: parasız sağlık, parasız eğitim, aile yardımları, kamusal konut. Ama bu model büyük ölçüde **erkek ekmek kazanan** varsayımı üzerine kuruldu. Sosyal sigorta hakları tam zamanlı ve sürekli istihdama, yani çoğunlukla erkeğe bağlıydı; evli kadınlar çoğu zaman kocalarının sigortası üzerinden "bağımlı" olarak korunuyordu. Kreş ağları ülkeden ülkeye büyük farklar gösterdi: İskandinav ülkeleri ve Fransa geniş kamusal çocuk bakımı kurarken, Batı Almanya uzun yıllar "annenin evde kalması" modelini destekledi. Refah devletinin cinsiyetli yapısı, sınıf mücadelesinin kazanımlarının da kendi içinde eşitsiz olabileceğini gösterir.

8. Halka: Doğu'da kadın istihdamı, kreş ve çifte mesai (1945-1989)

Sosyalist ülkeler kadınların toplumsal üretime katılımında Batı'nın çok ilerisine geçti (Bölüm 54, 58). DDR'de 1980'lerde çalışma çağındaki kadınların büyük çoğunluğu (doğrulanacak: %90 dolayı, öğrenciler dahil) ücretli işte ya da eğitimdeydi. Kreş ve anaokulu ağları neredeyse bütün çocukları kapsıyordu. Analık izni, işyerindeki kantinler, çocuk yardımları ve 1972'de yasallaşan kürtaj hakkı, kadının ekonomik bağımsızlığının maddi temelini kurdu. Bunlar, bugün eski DDR kadınlarının çoğunun kaybettiğini söylediği gerçek kazanımlardır (Bölüm 79).

Ama ev içi işbölümü büyük ölçüde değişmedi. Kadınlar sekiz saat fabrikada ya da büroda çalıştıktan sonra alışverişi, yemeği, temizliği ve çocukların bakımını da büyük ölçüde üstlenmeye devam etti. Bu **çifte mesai**, sosyalist inşanın bu alandaki sınırıdır. Nedenleri üzerine devrimci özeleştiri şunu söyler: ev işinin toplumsallaştırılması (hazır yemek, toplumsal çamaşırhane, ev teknolojisi) hafif sanayi ve tüketim sektörünün geri planda kalmasıyla sınırlı kaldı; ve 1956 sonrası revizyonist dönemde kadın sorunu, "çözülmüş" sayılarak, siyasal bir mücadele konusu olmaktan çıkarılıp nüfus ve işgücü politikasının bir konusuna indirgendi (Kısım X).

9. Halka: Kürtaj hakkı mücadeleleri (1972-2020)

Kadının kendi bedeni ve doğurganlığı üzerindeki denetimi, yeniden üretim alanındaki sınıf ve cinsiyet mücadelesinin düğüm noktalarından biridir.

Ülke	Yıl	Olay	Kim kazandı, nasıl?
Sovyet Rusya	1920	Kürtajın ilk kez yasallaşması	Ekim Devrimi'nin aile hukuku
DDR	1972	İlk üç ayda kürtaj hakkı yasası	Sosyalist devletin yasası; Batı Almanya'dan önce
Fransa	1975	Veil Yasası	1971'deki "343'ler Manifestosu" ve kadın hareketinin kitlesel kampanyası
İtalya	1978	194 sayılı yasa	Kadın hareketi, sol partiler; 1981 referandumunda kilisenin iptal girişimi reddedildi
Birleşik Almanya	1992-1995	DDR'nin daha geniş hakkı yerine Batı'nın kısıtlayıcı düzenlemesi	Birleşme, eski DDR kadınları açısından bir geri adım oldu
Polonya	2020	Anayasa Mahkemesi'nin kürtajı neredeyse tamamen yasaklayan kararı	Kapitalist restorasyon sonrası kilise-devlet ittifakı; "Kadın Grevi" (Strajk Kobiet) kitlesel protestoları

Polonya örneği özellikle öğreticidir: Halk Polonyası'nda 1956'dan beri geniş biçimde yasal olan kürtaj, 1993'te kapitalist restorasyonla birlikte ağır biçimde kısıtlandı ve 2020'de neredeyse tamamen yasaklandı. **Kazanılmış bir hak, onu koruyan güç çekildiğinde geri alındı** (K2.B).

10. Halka: Ev hizmetçiliği ve kayıt dışı ev emeği

Ücretli ev hizmeti, 1900'de olduğu gibi bugün de Avrupa'da kadın emeğinin en güvencesiz alanlarından biridir. 19. yüzyılda köylü kızları kentlere hizmetçi olarak gidiyordu; bugün ise bu işi büyük ölçüde Doğu Avrupa'dan, Latin Amerika'dan, Filipinler'den, Afrika'dan gelen göçmen kadınlar yapıyor. Birçok ülkede ev işçileri iş yasalarının tam korumasından yararlanamıyor, işverenin evinde

yaşıyor, iş saati sınırı fiilen yok, kayıt dışı çalışma yaygın. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Ev İşçileri Sözleşmesi (2011, No. 189) bu alanda ilk uluslararası standartları koydu; ama birçok Avrupa ülkesi onu hâlâ onaylamadı ya da uygulamıyor (doğrulanacak: onaylayan ülkeler listesi).

11. Halka: Neoliberal bakım krizi ve küresel bakım zincirleri (1980-2026)

Neoliberal dönemde (Kısım XI) iki eğilim birleşti. Bir yanda kadınların ücretli istihdama katılımı arttı, çünkü tek bir ücret artık aileyi geçindirmiyordu. Öbür yanda devlet, sosyal harcamaları kısarak yeniden üretimin maliyetini yeniden aileye, yani kadınlara, ya da piyasaya yıktı: kamusal bakım evleri özelleştirildi, hastanelerde yatak sayısı azaltıldı, kreşler pahalılaştı. Nüfus yaşlandıkça bakım ihtiyacı büyüdü. Sonuç, **bakım krizi**dir: kimse bakımı karşılayamıyor, bakım yapanlar ise tükeniyor.

Bu krizin çözümü, piyasanın "küresel bakım zincirleri"dir (Bölüm 76.7). İtalyan, İspanyol, Alman orta sınıf aileler yaşlılarının ve çocuklarının bakımını göçmen kadınlara devrediyor; bu kadınların kendi çocukları ise Ukrayna'da, Romanya'da, Filipinler'de, Peru'da başka kadınların bakımına kalıyor. Zincirin her halkasında bakım emeği daha ucuz, daha görünmez ve daha güvencesiz hâle geliyor. Covid-19 salgını (2020) bu krizin bütün çıplaklığıyla görüldüğü an oldu: bakım evleri ölüm evlerine dönüştü, hemşireler ve bakıcılar "kahraman" diye alkışlandı ama ücretleri düşük kaldı (Bölüm 74).

12. Halka: Konut, yeniden üretimin maliyeti

Konut, yeniden üretimin en büyük tek maliyet kalemidir. İşçi ücretinin önemli bir bölümü, bugün Avrupa'nın büyük kentlerinde yarısına yakını (doğrulanacak: kentten kente büyük farklar; kira yükü oranları kaynakla), kiraya gidiyor. Kira, emek gücünün yeniden üretim maliyetini doğrudan yükseltir ve bu yükselişin bedelini ya işçi (daha az tüketim, daha uzun iş saati, daha kalabalık ev) ya da sermaye (daha yüksek ücret) öder. Neoliberal dönemde konut, bir barınma hakkından bir finansal varlığa dönüştü (Bölüm 75). Kızıl Viyana'nın kamusal konutu ile bugünün kira krizi arasındaki fark, yeniden üretim alanında sınıf güç dengesinin nasıl değiştiğinin en somut göstergesidir. (Bkz. Maricarmen'in Sedyesi, Elif'in Anahtarı: Avrupa'nın Barınma Krizi ve Evin Sınıfı.)

Kuramsal çerçeve: toplumsal yeniden üretim teorisi

Bu zincirin kuramsal çerçevesi Marksist geleneğin içinden, ama onun eksik bıraktığı bir alanı doldurarak gelişti. Engels'in *Ailenin Kökeni*'nden (1884) sonra, 1970'lerin tartışmalarında (Dalla Costa, James, Fortunati, Federici; bkz. 15.A) ev içi emeğin değer üretip üretmediği tartışıldı. Lise Vogel (1983), bu tartışmayı Marx'ın emek gücünün yeniden üretimi kavramı üzerine yerleştirerek daha sistemli bir çerçeve kurdu. Tithi Bhattacharya'nın derlediği *Toplumsal Yeniden Üretim Teorisi* (2017), bu çizgiyi bugüne taşıdı: işçi sınıfı yalnızca işyerinde değil, okulda, hastanede, konutta, mahallede de mücadele eder; ve bu mücadeleler (öğretmen grevleri, kira grevleri, bakım işçilerinin eylemleri) işyeri mücadelesiyle aynı sınıf mücadelesinin parçasıdır.

Bizim bu tartışmaya iki eleştirel notumuz var. Birincisi: Ev içi emeği "doğrudan artı-değer üreten" emek saymak (Dalla Costa, Fortunati), Marx'ın üretken emek kavramını (Bölüm 0.3) bulanıklaştırır ve pratikte "ev işine ücret" gibi aileyi sabitleyen sonuçlara götürür. Ev içi emek, emek gücünün değerini **düşürerek** sermayeye dolaylı olarak hizmet eder; bunu görmek için onu artı-değer üreten emek saymaya gerek yoktur. İkincisi: Yeniden üretim alanı sınıf mücadelesinin "yeni" bir alanı değildir; Zetkin'den Kollontay'a, Kızıl Viyana'dan DDR'nin kreşlerine kadar Marksist hareketin her zaman gündemindeydi. Yeni olan, neoliberal saldırının bu alanı yeniden piyasaya ve aileye açmasıdır.

Kritik an. Polonya, Ekim 2020.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kadınların kendi bedenleri üzerinde karar hakkı; kürtaj yasağının geri çekilmesi	Polonya'da sosyal demokrasi 1990'larda kiliseyle "uzlaşma"yı kabul etmiş, kısıtlayıcı yasayı değiştirmemişti; 2020'de ise protestolara katılsa da önderlik etmedi	Kilise-devlet ittifakıyla "aile" ideolojisi; Anayasa Mahkemesi kararıyla yasağın ağırlaştırılması; polis baskısı	Muhafazakâr-milliyetçi burjuvazi ve kilise; doğurganlığı işgücü ve nüfus politikası olarak gören devlet	Kitlesel "Kadın Grevi"; yasak yürürlüğe girdi; 2023 seçimlerinde iktidar değişti, ama yasal düzenleme tartışması sürüyor (doğrulanacak)

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Yeniden üretim maliyetini ücretsiz ev emeğine yıkmak; "aile" ideolojisi ve kadını eve kapatma (faşizmden bugünkü aşırı sağa); kürtaj yasakları ve doğurganlık denetimi; sosyal harcama kesintileri ve bakım hizmetlerinin özelleştirilmesi; göçmen kadınların güvencesiz ve kayıt dışı bakım emeği; kira ve konut finansallaşması; "kahraman" söylemiyle ücret artışı yerine alkış.

Zaman kimin? Kadının zamanı iki kez sermayeye aittir: bir kez ücretli işte, bir kez de evde, ertesi gün yine ücretli işe gidecek insanları (kendisini, eşini, çocuklarını) hazırlarken. Zaman kullanım araştırmaları bugün bile Avrupa'da kadınların ücretsiz ev ve bakım işine erkeklerden günde ortalama bir-iki saat daha fazla zaman ayırdığını gösteriyor (doğrulanacak: Eurostat zaman kullanım anketleri). Kamusal kreş, bakım evi ve toplumsal mutfak, kadına zaman geri vermektir.

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de yeniden üretim emeği büyük ölçüde aile içinde, kadınların ücretsiz emeğiyle karşılanıyor. Kamusal kreş ağı çok sınırlı; 4857 sayılı İş Kanunu'na bağlı düzenlemeler belirli sayıda kadın işçi çalıştıran işyerlerine kreş yükümlülüğü getiriyor ama uygulaması zayıf (doğrulanacak). Yaşlı bakımı neredeyse tamamen aileye, yani kadınlara, ya da kayıt dışı çalışan (çoğu göçmen) bakıcılara bırakılmış durumda. "Aile" söylemi, bu yükün kadının üzerinde kalmasını ideolojik olarak meşrulaştırıyor (bkz. Kimin Ailesi Güvende?). Avrupa'ya giden Türkiyeli kadın işçiler ise 1960'lardan itibaren hem fabrikada hem evde çifte mesaiyi en ağır biçimde yaşayanlar arasındaydı (Kısım XIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Ev işi bir sevgi emeğidir; onu ekonomiyle, sınıfla ilişkilendirmek aileyi değersizleştirir."* Yanıt: Sevgi gerçektir, ama sevgi ile emeğin kim tarafından, ne kadar sürede, hangi koşullarda yapıldığı ayrı sorulardır. Kadının evde yaptığı iş olmasa sermaye her gün yeni işçi bulamaz; bu emeğin bedelini ödemediği için de kârı artar. Bunu söylemek aileyi değersizleştirmez; tersine, aileyi sermayenin ücretsiz yeniden üretim birimi olmaktan kurtarıp gerçek bir sevgi ve dayanışma birliği olarak kurmanın koşulunu gösterir. "Aile" söylemini en çok savunanların, kreşi, bakım evini, kamusal konutu en çok kesenler olması tesadüf değildir.

Dört soru. Kimin elinde? Yeniden üretimin araçları (konut, kreş, bakım evi, hastane) giderek finans sermayesinin ve özel şirketlerin elinde; ev içindeki emek ise kadınların elinde, ama karşılıksız. **Kimin denetiminde?** Kadının doğurganlığı ve bedeni üzerinde devlet, kilise ve piyasa denetim kurmaya çalışıyor; kadınlar bu denetime karşı mücadele ediyor. **Kimin yararına?** Ücretsiz ev emeği ve ucuz göçmen bakım emeği sermayenin yararına: emek gücünün değerini düşürür, sosyal harcamayı azaltır. **Kim karar veriyor?** Kreşin, bakım evinin, kamusal konutun olup olmayacağına sermayenin çıkarlarını gözeten hükümetler; bu kararı değiştiren tek güç kadınların ve işçi sınıfının örgütlü mücadelesidir.

Okuma ve izleme önerisi. - Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884; Türkçesi var). - Aleksandra Kollontay, *Komünizm ve Aile* ve seçme yazılar (Türkçesi var). - Silvia Federici, *Caliban ve Cadı* (2004; Türkçesi var): eleştirel okumayla. - Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (1983; İngilizce). - Tithi Bhattacharya (der.), *Toplumsal Yeniden Üretim Teorisi* (2017; Türkçesi var). - Helke Sander, *Die allseitig reduzierte Persönlichkeit – Redupers* (1978; film; Batı Berlin'de bir kadın fotoğrafçının çifte yükü).

Kuramsal Ara Bölüm K4: Bir Sınıf Kendini Nasıl Yapar? Kültür, Hafıza ve Hegemonya (1800–2026)

Sahne. Viyana, Temmuz 1931. Kızıl Viyana'nın yeni yapılmış Prater Stadyumu'nda İkinci İşçi Olimpiyatları'nın açılış töreni. Yirmiden fazla ülkeden gelen on binlerce işçi sporcu, kızıl bayraklar altında yürüyor. Tribünlerde on binlerce izleyici. Ertesi günlerde koşu, yüzme, jimnastik, futbol yarışmaları yapılıyor; açılış gösterisinde binlerce oyuncunun sahnelediği bir kitle oyunu, işçi sınıfının tarihini anlatıyor. Aynı yıllarda "burjuva" olimpiyatları ulusları birbirine karşı yarıştırırken, işçi olimpiyatlarının sloganı ulusları değil sınıfı birleştirmek. İki yıl sonra Almanya'da Naziler iktidara gelecek, üç yıl sonra aynı Viyana'da bu kulüplerin binaları faşist milisler tarafından basılacak.

Tez. Sınıf, yalnızca ücret ilişkisinde "bulunan" bir kategori değildir. Gazetesiyle, şarkısıyla, spor kulübüyle, kahvesi ve meyhanesiyle, eğitim derneği, kooperatifi, mahalle kültürü, cenazesi, bayramı ve hafızasıyla **kurulur** (E. P. Thompson). Burjuvazi de hegemonyasını yalnızca propagandayla değil; okul, kilise, basın, dernek ve aydınlar aracılığıyla, gündelik hayatın "sağduyusu"nu kurarak üretir (Gramsci). Aşırı sağın bugünkü yükselişi "ekonomik yıkım + yanlış bilinç" formülüne indirgenemez. Sınıfın karşı-hegemonyası, ancak kendi kültürünü, medyasını, hafızasını ve gündelik dayanışma kurumlarını yeniden kurmakla mümkündür.

Kavram: Thompson'ın "yapma"sı ve Gramsci'nin hegemonyası

İngiliz Marksist tarihçi E. P. Thompson, 1963'te yayımlanan *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* kitabının önsözünde şunu yazar: Sınıf bir "şey" değil, bir **ilişki** ve bir **süreçtir**; belirli insanlar, ortak deneyimlerin sonucu olarak, çıkarlarının kendi aralarında özdeş ve başka insanların çıkarlarına karşıt olduğunu hissettiklerinde ve dile getirdiklerinde sınıf "olur". Kitabın adındaki "oluşum" (*making*) sözcüğü de bilinçlidir: işçi sınıfı güneş gibi belirli bir saatte doğmadı; kendi oluşumunda kendisi de vardı. Thompson bu yaklaşımı mekanik, "sınıf = üretim araçlarıyla ilişki, gerisi otomatik" diyen bir anlayışa karşı yazdı.

Thompson'ın yaklaşımının zayıf yanı da vardır: sınıfın nesnel temelini (üretim ilişkilerini) ikinci plana itme, sınıfı yalnızca "deneyim" ve "bilinç" olarak görme tehlikesi. Bizim okumamız Bölüm 0.4'teki gibidir: **kendinde sınıf** (üretim ilişkilerinin nesnel sonucu) ile **kendisi için sınıf** (bilinç ve örgüt) arasındaki geçiş, kendiliğinden değil, kültürel ve siyasal bir mücadeleyle gerçekleşir. Bu mücadelenin araçları gazeteler, şarkılar, bayramlar, okullar, kulüpler ve hafızadır.

İtalyan komünist önder Antonio Gramsci, faşist hapishanede yazdığı *Hapishane Defterleri*'nde bu mücadelenin öbür yüzünü çözümledi. Gelişmiş kapitalist ülkelerde burjuvazinin egemenliği yalnızca zora (ordu, polis, mahkeme) dayanmaz; aynı zamanda **rızaya** dayanır. Bu rıza, okullar, kilise, basın, dernekler, aile ve aydınlar aracılığıyla, toplumun "sağduyu"su hâline gelen düşüncelerle üretilir. Gramsci buna **hegemonya** der (K2). Bu nedenle Batı'da devrim yalnızca devleti "cepheden" ele geçirmeyle (manevra savaşı) değil, toplumun içinde uzun, sabırlı bir mevzi savaşıyla, işçi sınıfının kendi kültürel ve ahlaki önderliğini kurmasıyla hazırlanır. Bunu yapacak olan da işçi sınıfının kendi **organik aydınlarıdır**: sınıfın içinden çıkan ya da ona bağlanan, onun deneyimini düşünceye çeviren aydınlar.

Kavram kutusu. - **Hegemonya:** Egemen sınıfın, kendi çıkarlarını toplumun genel çıkarı gibi gösterip toplumun rızasını kazanarak egemenlik kurması. Zor ile rızanın birliği (Gramsci; K2). - **Sağduyu (Gramsci):** Toplumun büyük bölümünün sorgulamadan "doğal" kabul ettiği, çelişkili ve parçalı düşünceler bütünü. Burjuva hegemonyası sağduyunun içinde yaşar ("Herkes kendi çıkarına bakar", "Zengin olan çalışmıştır", "Göçmen işimizi alıyor"). - **Karşı-hegemonya:** Ezilen sınıfın, kendi dünya görüşünü, değerlerini ve kurumlarını kurarak egemen sağduyuya karşı alternatif bir ortak duyu üretme mücadelesi. - **Kolektif hafıza:** Bir sınıfın ya da topluluğun geçmişini anma, anlatma ve yorumlama biçimi. Kimin hatırlanacağı, neyin unutulacağı da bir sınıf mücadelesi alanıdır: Komüncüler Duvarı'na yürümek de, bir anıtın yıkılması da bu mücadelenin parçasıdır.

1. Katman: Basın ve söz (1800-1914)

İşçi sınıfının kendini "yapma"sının ilk aracı basılı sözdü. Çartist hareketin gazetesi *Northern Star* (1837'den itibaren) İngiltere'nin en çok satan gazetelerinden biri oldu; okuma yazma bilmeyen işçiler için meyhanelerde ve atölyelerde yüksek sesle okunuyordu (Bölüm 6). SPD döneminde (Bölüm 13) *Vorwärts* ve onlarca yerel gazete, *Die Neue Zeit*, *Die Gleichheit* ve mizah dergileri, parti ile işçiyi her gün birbirine bağlayan bir ağ kurdu. Fransa'da Jaurès 1904'te *L'Humanité*'yi kurdu. Bu gazeteler bir haber kaynağından fazlasıydı: işçiye dünyayı **kendi sınıfının gözünden** yorumlamayı öğretiyordu.

2. Katman: "Devlet içinde devlet" ve kültür kurumları (1890-1933)

SPD'nin kurduğu kültür dünyası (Bölüm 13) Avrupa'nın bütün sosyalist hareketlerine örnek oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu dünya daha da büyüdü:

- **İşçi spor hareketi:** Almanya'da işçi jimnastik ve spor birlikleri yüz binlerce üyeye ulaştı. Sosyalist İşçi Spor Enternasyonali, 1925'te Frankfurt'ta ve 1931'de Viyana'da **İşçi Olimpiyatları** düzenledi (üçüncüsü 1937'de Anvers'te yapıldı). Komünist hareketin Kızıl Spor Enternasyonali de kendi "Spartakiad"larını örgütledi.
- **İşçi koroları ve müzik:** Almanya'da İşçi Şarkıcıları Birliği yüz binlerce üyeye ulaştı (doğrulanacak). Hanns Eisler'in işçi koroları için yazdığı şarkılar (*Solidaritätslied*, *Einheitsfrontlied*) Brecht'in sözleriyle bütün Avrupa'ya yayıldı.
- **İşçi tiyatrosu:** Erwin Piscator'un Berlin'deki "siyasal tiyatrosu" ve Bertolt Brecht'in epik tiyatrosu, seyirciyi duygusal bir özdeşleşmeyle değil, **düşünmeye ve eyleme** çağıran bir sahne kurdu. İşçi amatör tiyatro grupları (agitprop grupları) fabrikalarda ve mahallelerde oynadı.
- **Film:** 1932'de Slatan Dudow'un yönettiği, Brecht'in senaryosunu yazdığı ve Eisler'in müziğini yaptığı ***Kuhle Wampe*** (*Dünya Kimin?*), işsiz bir Berlin işçi ailesinin hikâyesini işçi spor şenlikleri ve ajitprop gösterileriyle birleştirdi. Film sansürle boğuşarak gösterildi ve 1933'te Naziler tarafından yasaklandı.
- **Kızıl Viyana'nın kültür politikası:** Viyana belediyesi konut blokları içinde kütüphaneler, halk yüksekokulları, işçi tiyatroları, konser salonları kurdu. Kültür, konut ve sağlık gibi bir kamusal hizmetti (Bölüm 22; K3).

Bu kurumlar, işsizlik ve yoksulluk içindeki milyonlarca işçiye bir kimlik, bir onur, bir dayanışma ağı ve bir **gelecek duygusu** verdi. Aynı zamanda işçi hareketinin bölünmüşlüğünü de yansıttı: sosyal demokrat ve komünist kulüpler, koroları, spor birlikleri çoğu zaman birbirine rakipti. 1933'te Naziler bu kurumların hepsini birkaç ay içinde yasakladı, mallarına el koydu ya da kendi örgütlerine kattı.

Görsel: DDR'de, 1869 Eisenach kuruluş kongresinin yapıldığı binadaki anıt müzede gençlere yönelik bir tarih etkinliği ("gençlik saati"), 19 Ocak 1975. Jürgen Ludwig, Bundesarchiv, CC BY-SA 3.0 DE, Wikimedia Commons. İşçi hareketinin hafıza mekânlarının resmî kültürde nasıl kullanıldığının bir örneği.

3. Katman: 1 Mayıs ve işçi bayramları

1 Mayıs (Bölüm 14), işçi sınıfının kendi takvimini kurmasıdır. Kilisenin ve devletin bayramlarına karşı, işçilerin kendi seçtiği, kendi anlamını verdiği bir gün. İlk 1 Mayıs'lar birer grevdi: işçiler patronun izni olmadan işi bırakıyordu. Sonraki on yıllarda 1 Mayıs, Avrupa'nın birçok ülkesinde resmî tatil oldu. Bu bir kazanımdı, ama aynı zamanda bir tehlikeydi: resmîleşen bayram, mücadele gününden bir tatil gününe dönüşebilirdi. Naziler 1933'te 1 Mayıs'ı "Ulusal Emek Günü" olarak resmî tatil ilan etti ve ertesi gün, 2 Mayıs 1933'te, bütün sendikaları bastı. Bu olay, bir sembolün içinin nasıl boşaltılıp düşman tarafından kullanılabileceğinin en çarpıcı örneğidir.

Komüncüler Duvarı'na yapılan yıllık yürüyüş, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in Berlin'deki mezarlarına her Ocak yapılan anma, İspanya'daki Enternasyonal Tugaylar'ın, Yunanistan'daki partizanların anmaları: işçi hareketinin **hafıza takvimi**, sınıfın kendi tarihini kendi anlatmasının biçimidir. Bu anmalarda bir yenilgiyi hatırlamak yas tutmak değil, bir dersi yeniden öğrenmektir. (Berlin'deki hafıza mekânları için bkz. Berlin'de Bir Komünist Gezgin.)

4. Katman: Savaş sonrası kitle partilerinin kültürü (1945-1980)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'nın en güçlü iki komünist partisi, İtalya'da PCI ve Fransa'da PCF, SPD'nin 1900'deki kültür dünyasını yeni koşullarda yeniden kurdu.

- **İtalya: Case del Popolo ve Feste dell'Unità.** Özellikle Emilia-Romagna ve Toskana'da her köyde, her mahallede bir "Halkevi" (*Casa del Popolo*) vardı: kahvehane, toplantı salonu, kütüphane, dans

salonu, sinema, kooperatif mağazası bir arada. Partinin gazetesi *l'Unità* için düzenlenen yaz şenlikleri (*Feste dell'Unità*), milyonlarca insanın katıldığı, yemeğin, müziğin, tartışmanın ve siyasetin iç içe geçtiği bir halk kültürü kurdu.

- **Fransa: "kızıl kuşak" ve Fête de l'Humanité.** Paris'in çevresindeki işçi banliyöleri, komünist belediyelerin yönettiği bir "kızıl kuşak" (*banlieue rouge*) oluşturdu: belediye kreşleri, tatil kampları, sağlık merkezleri, kültür evleri, spor kulüpleri. 1930'dan beri düzenlenen *Fête de l'Humanité*, Avrupa'nın en büyük siyasal-kültürel şenliklerinden biri oldu.

Bu kültür dünyası, Soğuk Savaş'ın bütün baskısına rağmen, milyonlarca işçiye kendi dünyalarını verdi. Ama aynı yıllarda bu partilerin önderliklerinin revizyonist dönüşümü (Avrokomünizm; Kısım X ve XI) bu kültürü de yavaş yavaş boşalttı: sınıf kimliği yerini "halk" ve "demokrasi" söylemine, devrimci hafıza yerini kurumsal bir nostaljiye bıraktı.

5. Katman: Faşizmin kültür örgütlenmesi

Faşizm, işçi hareketinin kültür kurumlarının gücünü çok iyi anlamıştı. Bu yüzden onları yok etmekle kalmadı, **yerlerine kendi kurumlarını** koydu. İtalya'da 1925'te kurulan **Opera Nazionale Dopolavoro** ("iş sonrası"), işçilere devlet denetiminde spor, gezi, tiyatro, radyo, bando sundu. Almanya'da Alman Emek Cephesi'nin (DAF) bir parçası olarak 1933'te kurulan **Kraft durch Freude** ("Neşe Yoluyla Güç"), işçiler için ucuz tatiller, gemi yolculukları, konserler, spor düzenledi. Amaç, sendikaları ve işçi partilerini ezdikten sonra işçinin boş zamanını da denetim altına almak, onu "ulus topluluğu"na bağlamak ve sınıf kimliğini silmekti. Faşizmin bu deneyimi şunu öğretir: **boş zaman ve kültür tarafsız değildir; ya sınıf örgütler ya düşman.**

6. Katman: Doğu'da resmî işçi kültürü ve sınırları

Sosyalist ülkelerde işçi kültürü devletin resmî kültürü oldu. Bu büyük kazanımlar getirdi: yaygın ve parasız kültür kurumları, fabrikalarda kültür evleri, kütüphaneler, işçi yazarlar hareketi (DDR'de 1959'dan sonra "Bitterfeld yolu": işçileri yazmaya, yazarları fabrikaya çağıran program), ucuz tiyatro ve konser biletleri, yaygın spor örgütlenmesi. Ama resmîleşen kültür giderek tabandan kopan, yukarıdan örgütlenen, törensel bir kültüre dönüştü. Özellikle 1956 sonrası revizyonist dönemde işçi kültürü, işçinin kendi etkinliğinden çok devletin kendini temsil etme aracı hâline geldi. İşçiler bu kültürü giderek "onların" kültürü olarak gördü. 1989'da bu kültür kurumlarının çoğu, savunan kimse çıkmadan kapandı. Bu çözülüşün dersi şudur: **sınıf kültürü, sınıfın kendi etkinliği olmaktan çıkıp devletin vitrini hâline geldiğinde canlılığını kaybeder** (Kısım X).

7. Katman: Sanayisizleşme ve işçi kültürünün çözülüşü (1975-2000)

1970'lerin sonundan itibaren Batı Avrupa'da madenlerin, çelik fabrikalarının, tersanelerin kapanması (Bölüm 70) yalnızca işyerlerini değil, onların çevresinde kurulmuş bütün bir kültürü de yok etti: maden köylerinin bandoları, sendika binaları, işçi kulüpleri, meyhaneler, futbol takımlarının taraftar kültürü, kuşaktan kuşağa geçen dayanışma alışkanlıkları. İngiltere'de 1984-85 madenci grevinin yenilgisi (Bölüm 67) böyle bir kültürün çöküşünün simgesi oldu. Yerine gelen hizmet sektörü işleri dağınık, güvencesiz, kısa süreli ve örgütsüzdü. Gençler artık babalarının işyerinde, babalarının sendikasına girmiyordu. İşçi kültürünün maddi temeli (büyük işyerleri, istikrarlı işçi mahalleleri) aşındıkça kültür de aşındı.

8. Katman: Hegemonyanın medya tarihi (1920-2026)

Burjuvazinin hegemonya araçları, işçi kültürü aşınırken tersine büyüdü. Bu tarih kısaca beş aşamada özetlenebilir:

Dönem	Egemen araç	Hegemonyanın biçimi	İşçi hareketinin yanıtı
1920-1950	Radyo	Devlet ya da büyük şirket elinde tek yönlü yayın; faşizmin propaganda aracı (Goebbels'in "halk radyosu")	İşçi radyo kulüpleri; yasadışı yayınlar; direniş radyoları
1950-1980	Televizyon	Kamu yayıncılığı ve ticari televizyon; tüketim kültürü ve "orta sınıf" yaşam biçiminin yayılması	Parti gazeteleri ve şenlikler; ama televizyonda sınırlı yer
1970-2000	Tabloid basın	Murdoch'un *Sun*'ı ve *Times*'ı (Thatcher'ın en büyük destekçisi; 1986 Wapping'de matbaa işçilerinin sendikasının kırılması), Springer'in *Bild*'i: sendikalara, göçmenlere, grevcilere karşı sürekli kampanya	Sendika basınının gerilemesi; sol gazetelerin kapanması
2005-2020	Sosyal medya (Facebook, Twitter)	Kişiselleştirilmiş hedefleme; verinin sermayeye dönüşmesi; Cambridge Analytica olayı (2018)	Arap Baharı ve Occupy döneminde örgütlenme aracı olarak kullanım; ama platform şirketin elinde
2015-2026	YouTube, TikTok, algoritmik akışlar	Öfke ve korkuyu ödüllendiren algoritmalar; aşırı sağın dijital hegemonyası; "yapay zekâ" ile üretilen içerik	Bağımsız sol medya girişimleri; bilgi müşterekleri; ama ölçek sorunu

Bu tablonun dersi şudur: **Medyanın mülkiyeti ve denetimi, hegemonya mücadelesinin maddi temelidir.** Bir yüzyıl önce SPD'nin onlarca günlük gazetesi vardı; bugün Avrupa'nın hiçbir ülkesinde işçi hareketinin kitlesel bir yayın organı yok. Algoritmik platformlar tarafsız birer "araç" değildir: onların sahipleri teknoloji tekelleridir ve algoritmaları, ilgiyi ve öfkeyi (dolayısıyla reklam gelirini) en çok artıran içeriği öne çıkarır. Aşırı sağın dijital üstünlüğü, yalnızca "daha iyi kullanmaları"yla değil, bu yapının öfkeyi ve basit düşman imgelerini ödüllendirmesiyle ilgilidir (Bölüm 78; bkz. İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?).

Sonuç: karşı-hegemonya nasıl kurulur?

Aşırı sağın Avrupa'daki yükselişi (Bölüm 78-79) çoğu zaman şu formülle açıklanır: ekonomik yıkım + yanlış bilinç = aşırı sağ oy. Bu formül eksiktir. Aynı ekonomik yıkım 1930'larda bazı yerlerde komünist partileri, bazı yerlerde faşist partileri büyüttü. Farkı yaratan, işçi sınıfının kendi kültürel ve örgütsel dünyasının o anda ne durumda olduğu, yıkımın hangi dille yorumlandığı, işçinin öfkesinin hangi kurumlar ve hangi hikâyelerle karşılandığıydı. Bugün aşırı sağ, işçi kültürünün çözüldüğü yerde doğan boşluğu kendi kurumlarıyla (dernekler, spor kulüpleri, taraftar grupları, dijital ağlar, "yerel topluluk" söylemi) dolduruyor.

Sınıfın karşı-hegemonyası, bu nedenle, yalnızca doğru bir program yazmakla değil, **kurumları yeniden kurmakla** mümkündür: kendi medyasını, kendi eğitim çevrelerini, kendi spor ve kültür örgütlerini, kendi dayanışma ağlarını (kira dayanışmaları, gıda kooperatifleri, bakım dayanışmaları),

kendi hafıza mekânlarını ve anmalarını. Bunların hepsi, bir sınıfın kendini yeniden "yapma"sının araçlarıdır. Bilgi Müşterekleri'nin kendisi de bu işlevin küçük bir parçası olmayı amaçlıyor: işçi sınıfının tarihini, kültürünü ve düşüncesini ortak, açık ve paylaşılabilir bir bilgi olarak yeniden dolaşıma sokmak. (Sanat ve sahnenin sınıf mücadelesindeki yeri için bkz. Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi.)

Görsel: 1913 Dublin Lokavtı'nın yüzüncü yılında Dublin'de düzenlenen anma ve canlandırma etkinliği, 31 Ağustos 2013. Oncewerecolours, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons. İşçi hareketinin hafızasının kentin sokaklarında yeniden sahnelenmesi.

Kritik an. Wapping, Ocak 1986.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Murdoch'un gazetelerinin yeni matbaaya taşınmasına karşı matbaa işçilerinin işlerini ve sendikalarını korumak	İşçi Partisi önderliği grevi sınırlı destekledi; öteki sendikalar (elektrikçiler sendikası) yeni matbaada çalışmayı kabul etti; TUC bölündü	Beş bin dolayı matbaa işçisinin (doğrulanacak) bir gecede işten çıkarılması; gizlice kurulmuş yeni matbaa; Thatcher'ın grev yasaları ve polis koruması	Murdoch'un medya sermayesi; genel olarak İngiliz basın sermayesi (sendikasız, ucuz basım)	Bir yıllık direnişten sonra yenilgi; İngiliz basınında sendika gücünün sonu; tabloid hegemonyasının güçlenmesi

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Basın ve medyanın mülkiyeti ve tekelleşmesi; işçi kültür kurumlarının yasaklanması ve yerlerine devlet denetiminde kurumların konması (Dopolavoro, Kraft durch Freude); sembollere el koyma (Nazilerin 1 Mayıs'ı); tüketim kültürü ve "orta sınıf" kimliğinin yayılması; sanayisizleşmeyle işçi mahallelerinin ve kurumlarının çözülmesi; algoritmik platformlar, veri ve hedefli siyasal reklam; okul müfredatında işçi sınıfı tarihinin yokluğu.

Türkiye'ye bağ. Türkiye işçi sınıfı da kendi kültürünü kurmaya çalıştı: 1960'ların ve 1970'lerin sendika gazeteleri, işçi tiyatroları, Ruhi Su'nun ve öteki halk ozanlarının türküleri, 1 Mayıs 1977'nin Taksim'i, DİSK'in eğitim çalışmaları, halkevleri geleneğinin sol yorumu. 12 Eylül bu kültürü de hedef aldı: sendikalar kapatıldı, kitaplar yakıldı, 1 Mayıs yasaklandı, Taksim yıllarca işçilere kapatıldı. Bugün Türkiye'de sınıf hafızasının ve kültürünün yeniden kurulması, bu kopuşun onarılmasıdır. Avrupa'daki Türkiyeli işçiler ise 1960'lardan itibaren kendi dernekleri, müzik grupları, gazeteleri ve kültür merkezleriyle hem Türkiye'nin hem Avrupa'nın işçi kültürüne katkıda bulundu (Kısım XIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Sınıf kültürü geçmişte kaldı. Bugün insanlar sınıfla değil, tüketimle, meslekle, kimlikle tanımlanıyor."* Yanıt: İnsanların kendilerini nasıl tanımladığı, hangi kurumların, hangi medyanın, hangi hikâyelerin egemen olduğuna bağlıdır. İşçi kültürü "kendiliğinden" kaybolmadı: madenler kapatılarak, sendikalar kırılarak, basın tekelleşerek, okullardan işçi tarihi silinerek sökülüp atıldı. Bugün bir kurye, bir çağrı merkezi çalışanı, bir yazılımcı kendini "işçi" olarak görmüyorsa, bu onun işçi olmadığını değil, onun işçi olduğunu söyleyecek kurumların yıkıldığını gösterir. Bu kurumlar yeniden kurulabilir; son yıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de kurye, depo ve bilişim işçilerinin örgütlenme girişimleri bunun işaretleridir (Bölüm 92).

Dört soru. Kimin elinde? Medya, yayıncılık, platformlar ve kültür endüstrisi büyük ölçüde medya ve teknoloji tekellerinin elinde; işçi hareketinin elinde ise küçük, dağınık yayın organları. **Kimin denetiminde?** Neyin görünür olacağına ve neyin unutulacağına algoritmalar, yayın yönetmenleri ve reklam gelirleri karar veriyor. **Kimin yararına?** Egemen sağduyu ("Herkes kendi başının çaresine bakar") sermayenin yararına; işçi hafızası ve dayanışma kültürü sınıfın yararına. **Kim karar veriyor?** Bugün büyük ölçüde medya ve platform sahipleri; yarın, kendi kurumlarını yeniden kuran örgütlü işçiler.

Okuma ve izleme önerisi. - E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963; Türkçesi var). - Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nden seçmeler (Türkçesi var). - Raymond Williams, *Kültür ve Toplum* (1958; Türkçesi var). - Slatan Dudow ve Bertolt Brecht, *Kuhle Wampe oder: Wem gehört die Welt?* (1932; film). - Bertolt Brecht, *Ana* (1931; oyun; Türkçesi var). - Ken Loach, *The Spirit of '45* (2013; belgesel; İngiltere'de savaş sonrası işçi kültürü ve kazanımları).

Kuramsal Ara Bölüm K5: Kapitalist Kriz Neden Tekrar Eder? 1847'den 2020'ye Aynı Mekanizmanın Biçimleri

Sahne. Viyana, 9 Mayıs 1873, bir cuma. Kentte büyük Dünya Sergisi açılalı henüz bir hafta olmuş; Avusturya-Macaristan sermayesi kendini dünyaya gösteriyor. Son yıllarda, Fransa'nın Almanya'ya ödediği savaş tazminatının da körüklediği bir kuruluş çılgınlığı yaşanmış: yüzlerce yeni anonim şirket, yeni banka, demiryolu ve inşaat şirketi kurulmuş, hisseler durmadan yükselmiş. O cuma Viyana borsasında hisseler çöküyor. Bankalar kapanıyor, şirketler iflas ediyor. Birkaç ay içinde kriz Berlin'e, sonra New York'a sıçrıyor. Almanlar bu çöküşe "Kurucular Çöküşü" (*Gründerkrach*) diyecek. Arkasından gelen, yirmi yılı aşkın süren ve tarihe "Büyük Bunalım" diye geçen bir durgunluk dönemi olacak.

Tez. Krizler, kapitalizmin tarihinde dışarıdan gelen kazalar değil, kapitalizmin işleyiş yasalarının zorunlu sonucudur. Her kriz farklı bir biçimde patlar (bir demiryolu spekülasyonu, bir borsa çöküşü, bir petrol şoku, bir konut balonu, bir salgın), ama altında aynı mekanizma yatar: kâr için üretimin, toplumsal ihtiyaçla ve kâr oranının kendi hareketiyle çatışması. Krizler dosyada yalnızca siyasal gelişmelerin başlangıç tarihi değildir; her biri, sermayenin kendini yeniden örgütlediği ve bunun bedelini işçi sınıfına ödettiği bir dönemeçtir. Ve her biri, işçi sınıfının örgütlü olduğu ölçüde, onun için de bir fırsattır.

Neden bir kriz kuramına ihtiyacımız var?

Bu dosyada krizler sık sık karşımıza çıkıyor: 1847 krizi 1848 devrimlerinden hemen önce geldi (Bölüm 10); 1857 krizi Birinci Enternasyonal'e giden yolu açtı (Bölüm 11); 1873 krizi tekelleşmenin ve emperyalizmin başlangıcı oldu (Bölüm 14); 1929 Weimar'ı yıktı ve faşizme yol açtı (Bölüm 24); 1973 neoliberal saldırıyı başlattı (Bölüm 67); 2008 kemer sıkma politikalarını ve aşırı sağın yükselişini getirdi (Bölüm 73); 2020 salgını devletin sermaye için neler yapabileceğini gösterdi (Bölüm 74). Resmî ekonomi bu krizleri çoğu zaman tek tek, dış etkenlerle açıklar: "açgözlü bankacılar", "yanlış para politikası", "petrol şoku", "virüs". Marksist yaklaşım ise şunu sorar: Bu kadar farklı görünen olaylar neden hep aynı sonucu doğuruyor? **Neden kapitalizm, üretici güçler bu kadar geliştiği hâlde, düzenli aralıklarla kendi ürettiği zenginliği yok eden krizlere giriyor?**

Marx ve Engels, 1848'de *Komünist Manifesto*'da bunu şöyle anlatmıştı: Kriz dönemlerinde, daha önceki bütün çağlara saçma görünecek bir salgın patlak verir: **aşırı üretim salgını**. Toplum bir anda anlık bir barbarlık durumuna geri itilir; sanki bir kıtlık ya da yıkıcı bir savaş ona bütün geçim araçlarını kesmiş gibidir. Neden? Çünkü toplumun elinde çok fazla uygarlık, çok fazla geçim aracı, çok fazla sanayi, çok fazla ticaret vardır. Açlık bolluktan doğar.

Görsel: Birinci Enternasyonal'in yüzüncü yılı için basılan ve Komünist Manifesto'nun Almanca ve Rusça baskılarının kapaklarını gösteren Sovyet posta pulu, 1964. Sovyetler Birliği Postası, kamu malı, Wikimedia Commons. Manifesto, kapitalist krizleri "aşırı üretim salgını" olarak tanımlayan ilk metinlerden biridir.

Birinci mekanizma: aşırı üretim ve eksik tüketim

Kapitalist üretimin amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamak değil, **kâr** elde etmektir. Her kapitalist, rakiplerine karşı ayakta kalmak için üretimini genişletmek, maliyetlerini düşürmek, ücretleri olabildiğince düşük tutmak zorundadır. Ama bütün kapitalistler aynı anda ücretleri düşük tuttuğunda, ürettikleri malları satın alacak olan işçilerin toplam alım gücü de sınırlı kalır. Üretim kapasitesi, "ödeme gücü olan talep"ten hızlı büyür. Mallar satılamaz, stoklar birikir, fabrikalar durur.

Marx *Kapital*'in üçüncü cildinde şöyle yazar: Bütün gerçek krizlerin nihai nedeni her zaman, kapitalist üretimin üretici güçleri, sanki yalnızca toplumun mutlak tüketim kapasitesi onların sınırıymış gibi geliştirme dürtüsü karşısında, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir.

Bu cümle sık sık bir "eksik tüketim" kuramı olarak okunur: krizin nedeni işçilerin düşük ücretidir, çözüm ücretleri artırmaktır. Bu okuma yarım doğrudur. Düşük ücret krizin bir boyutudur, ama tek başına krizin zamanlamasını ve tekrarını açıklamaz. Ücretlerin yükseldiği dönemler (örneğin 1960'ların sonu) de krizle bitebilir. Çünkü ücretler yükseldiğinde bu kez kâr oranı sıkışır. Kapitalizm, düşük ücretle talep sorunu, yüksek ücretle kâr sorunu yaşar. **Krizin kökü, üretimin kâr için yapılmasıdır; ne düşük ücret ne yüksek ücret bu çelişkiyi ortadan kaldırmaz.**

İkinci mekanizma: kâr oranının düşme eğilimi

Marx'ın kriz kuramının en önemli ve en tartışmalı parçası, *Kapital*'in üçüncü cildinin 13-15. bölümlerinde geliştirdiği **kâr oranının düşme eğilimi yasası**dır. Bunu adım adım anlatalım:

1. Kapitalist, sermayesini iki kısma ayırır: makinelere, binalara, hammaddelere yatırdığı **değişmeyen sermaye** (c) ve işçilere ücret olarak ödediği **değişen sermaye** (v). Artı-değer (s) yalnızca canlı emekten, yani değişen sermayeden doğar (Bölüm 0.1). Makineler yeni değer yaratmaz; yalnızca kendi değerini ürüne aktarır.
2. Rekabet her kapitalisti daha verimli makinelere yatırım yapmaya zorlar. Böylece zaman içinde toplam sermayenin içinde makinelerin ve hammaddelerin payı (c), ücretlerin payından (v) daha hızlı büyür. Marx buna **sermayenin organik bileşiminin yükselmesi** der.
3. Kâr oranı, artı-değerin toplam sermayeye oranıdır: s / (c + v). Eğer sömürü oranı (s/v) aynı kalırken c, v'ye göre büyürse, kâr oranı düşer. Daha basit söylersek: **sermaye giderek daha fazla makineye, giderek daha az canlı emeğe yatırılıyor; ama kârın tek kaynağı canlı emek.**
4. Buradaki çelişki şudur: Tek tek her kapitalist, makineye yatırım yaparak kendi kârını (rakiplerinden önce davranarak) artırır. Ama herkes aynı şeyi yaptığında, bütün sınıfın ortalama kâr oranı düşer.

Marx bu yasayı bir "eğilim" olarak tanımlar, çünkü ona karşı işleyen **karşı etkenler** de vardır:

- **Sömürü oranının artırılması:** iş gününün uzatılması, emeğin yoğunlaştırılması (daha hızlı çalışmak), göreli artı-değerin artırılması.
- **Ücretlerin emek gücünün değerinin altına itilmesi.**
- **Değişmeyen sermayenin ucuzlaması:** makineler ve hammaddeler de verimlilik arttıkça ucuzlar.
- **Göreli aşırı nüfus:** işsizler ordusunun büyümesi ücretleri düşürür ve ucuz emeğe dayalı, emek yoğun sektörlerin yaşamasını sağlar.
- **Dış ticaret ve sermaye ihracı:** daha yüksek kâr oranının olduğu ülkelere yatırım yapmak, ucuz hammadde ve ucuz geçim araçları ithal etmek (emperyalizm; Bölüm 14, Kısım XII).
- **Hisse sermayesinin artması:** sermayenin bir bölümünün yalnızca faiz ya da temettü getiren biçimde, ortalama kâr oranının hesabına girmeden yatırılması.

Marx'ın bu yasadan çıkardığı en ünlü sonuç şudur: **Kapitalist üretimin gerçek sınırı sermayenin kendisidir.** Üretim, toplumun ihtiyaçlarına göre değil, sermayenin değerlenmesine, yani kâra göre genişler ya da durur.

Bu yasa Marksistler arasında bile tartışmalıdır. Bazı iktisatçılar (Okishio ve izleyicileri) yasanın mantıksal olarak geçersiz olduğunu savunur; bazıları (David Harvey gibi) krizleri daha çok aşırı birikim ve mekânsal sorunlar üzerinden açıklar; bazıları (Michael Roberts, Andrew Kliman, Guglielmo Carchedi gibi) istatistiklerle kâr oranının uzun dönemde düştüğünü ve bunun krizlerin temel nedeni olduğunu gösterdiklerini savunur. Bizim yaklaşımımız şudur: Kâr oranının düşme eğilimi, kapitalist birikimin uzun dönemli temel eğilimidir; ama krizin somut biçimi ve zamanlaması, aşırı üretim, kredi ve finans, sınıf mücadelesi ve devlet politikası gibi etkenlerin bu eğilimle birleşmesiyle belirlenir. Tek bir etkenle açıklanan kriz kuramı yanlış olur.

Üçüncü mekanizma: sermayenin değer yitirmesi ve krizin "temizleme" işlevi

Kriz yalnızca bir yıkım değil, kapitalizm için bir **çözüm**dür de. Kriz sırasında zayıf şirketler iflas eder, makineler hurdaya çıkar, stoklar ucuza satılır, hisse senetleri değer kaybeder. Yani birikmiş sermayenin bir kısmı **değer yitirir** (devalüasyon) ya da tamamen yok olur. Bu, toplam sermaye içinde c'nin (değişmeyen sermayenin) payını düşürür ve kâr oranını yeniden yükseltir. Aynı zamanda işsizlik artar, ücretler düşer, sendikalar zayıflar; sömürü oranı yükselir. Hayatta kalan büyük şirketler, iflas edenlerin varlıklarını ucuza satın alarak büyür: **kriz tekelleşmeyi hızlandırır.**

Böylece kriz, yeni bir birikim döneminin koşullarını hazırlar. Bu "temizleme" işlevi burjuva iktisatçılarının bir kısmı tarafından da kabul edilir: Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter buna "yaratıcı yıkım" der. Ama bu "yaratıcılığın" bedelini işsiz kalan, evini kaybeden, emekliliği eriyen milyonlar öder. **Krizin temizlediği şey, çoğu zaman işçilerin kazanımlarıdır.**

Bu temizlik her zaman kendiliğinden yeterli olmaz. 1929 krizinden sonra sermayenin değer yitirmesi yetmedi; dünya ekonomisi ancak İkinci Dünya Savaşı'nın, yani sermayenin ve insan hayatının dev ölçekte yıkımının ardından yeni ve uzun bir büyüme dönemine girdi (Kısım VII, IX). Bu, savaş ile kriz arasındaki ilişkinin en karanlık yüzüdür.

Dördüncü mekanizma: kredi, hayali sermaye ve finansal genişleme

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinin 25-30. bölümlerinde kredi sistemini ve "hayali sermaye"yi (*fiktives Kapital*) çözümler.

Kredi kapitalizmin gelişmesinde büyük rol oynar: sermayeyi yoğunlaştırır, üretimi genişletir, dolaşımı hızlandırır. Ama aynı zamanda üretimi, gerçek talebin ve kâr oranının izin verdiğinin ötesine iter. Kredi, krizi erteler ama büyütür.

Hayali sermaye, gelecekteki gelirler üzerindeki hakların (hisse senetleri, tahviller, devlet borç kâğıtları, türev ürünler) alınıp satılan birer "sermaye" gibi görünmesidir. Bir hisse senedi, bir fabrikanın gelecekteki kârından pay alma hakkıdır. Ama hisse senetlerinin fiyatları, fabrikanın gerçek değerinden bağımsız olarak, beklentilerle ve spekülasyonla yükselebilir. Böylece gerçek üretimin çok üzerinde bir "kâğıt servet" birikir. Bu servet gerçekmiş gibi alınıp satılır, teminat olarak kullanılır, yeni krediler için temel olur. Beklentiler bir gün tersine döndüğünde, bu kâğıt servet bir anda buharlaşır. 1873 Viyana'sı, 1929 New York'u, 2008'in konut kredisine dayalı türev ürünleri bu mekanizmanın farklı biçimleridir. (Borcun sınıf egemenliğindeki yeri için bkz. Geleceğimizin İpotek Altına Alınması.)

Son kırk yılda, özellikle 1980'lerden sonra, Avrupa'da ve dünyada **finansallaşma** denen bir süreç yaşandı: kâr oranı üretken yatırımda düşük kalırken sermaye giderek finansal varlıklara, gayrimenkule, spekülasyona yöneldi; hanehalkları, şirketler ve devletler giderek daha fazla borçlandı. Bu, bir yandan kâr oranının düşme eğilimine karşı bir kaçış yoluydu, öbür yandan krizleri daha büyük ve daha sık hâle getirdi.

Beşinci mekanizma: borç ve devlet

Kapitalist devlet krize iki biçimde müdahale eder. Birincisi, **kurtarıcı** olarak: bankaları kurtarır, faizleri düşürür, para basar, kamu harcamalarıyla talebi canlandırır (Keynesçi politikalar). İkincisi, **fatura kesici** olarak: kurtarmanın maliyetini kamu borcuna çevirir, sonra bu borcu kemer sıkma politikalarıyla, yani sosyal harcama kesintileriyle, ücret dondurmalarıyla, özelleştirmeyle işçi sınıfına ödetir.

2008 krizi bunun en açık örneğidir: Avrupa devletleri bankaları kurtarmak için yüz milyarlarca avro harcadı; sonra ortaya çıkan kamu borcu "krizi" gerekçesiyle Yunanistan, İspanya, Portekiz, İrlanda ve İtalya'da ağır kemer sıkma programları uygulandı (Bölüm 73). **Özel sermayenin kaybı kamulaştırıldı, bedeli işçilere çıkarıldı.** Borç, burada yalnızca bir ekonomik kategori değil, sınıf egemenliğinin bir aracıdır: borçlu devlet, borçlu hanehalkı, borçlu öğrenci, sermayenin disiplinine bağlanır. (Enflasyonun da benzer biçimde bir bölüşüm mücadelesi olduğunu anlatan yazımız için bkz. Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği.)

Altıncı mekanizma: işsizlik ve yedek sanayi ordusu

Marx, *Kapital*'in birinci cildinin 23. bölümünde, kapitalist birikimin genel yasasını anlatır: sermaye biriktikçe, makineleşme işçileri "gereksiz" kılar ve sürekli bir **göreli aşırı nüfus**, yani **yedek sanayi ordusu** yaratır: işsizler, yarı zamanlı çalışanlar, güvencesizler, kırdan kente göçmeye hazır nüfus, evde bekleyen kadınlar, göçmenler. Bu yedek ordu, çalışan işçilerin ücretleri üzerinde sürekli bir baskı oluşturur: "Beğenmiyorsan, kapıda bekleyen başkaları var."

Kriz dönemlerinde yedek ordu büyür, ücretler düşer, sendikalar zayıflar. Büyüme dönemlerinde yedek ordu küçülür, işçilerin pazarlık gücü artar. Bu yüzden krizler, sermaye açısından yalnızca bir kâr kaybı değil, işçi sınıfını disipline etmenin bir aracıdır. 1970'lerin sonunda İngiltere'de ve ABD'de faizlerin bilinçli olarak yükseltilmesi ve işsizliğin artırılması (Volcker ve Thatcher dönemi; Bölüm 67), sermayenin bu aracı açıkça kullandığı anlardır. (Bkz. Piramidin Kanlı Basamakları: 'Gereksizler Sınıfı'nın Doğuşu.)

> **Kavram kutusu.** - **Aşırı üretim krizi:** Toplumun ihtiyacı olduğu hâlde, ödeme gücü olan talep yetersiz olduğu için malların satılamadığı, üretimin durduğu kriz. "Açlık bolluktan doğar" (Manifesto). - **Kâr oranının düşme eğilimi:** Sermayenin organik bileşimi yükseldikçe (makinenin payı canlı emeğe göre arttıkça) ortalama kâr oranının uzun dönemde düşme eğilimi; karşı etkenlerle birlikte işleyen bir "eğilim yasası" (*Kapital* III, 13-15. bölümler). - **Hayali (fiktif) sermaye:** Gelecekteki gelirler üzerindeki hakların (hisse, tahvil, türev) gerçek üretimden bağımsız olarak sermaye gibi alınıp satılması; spekülatif balonların ve finansal çöküşlerin temeli (*Kapital* III, 25-30. bölümler). - **Sermayenin değer yitirmesi (devalüasyon):** Kriz sırasında birikmiş sermayenin bir kısmının değer kaybetmesi ya da yok olması; kâr oranını yeniden yükselterek yeni bir birikim döneminin koşullarını hazırlar.

Aynı mekanizma, farklı biçimler: 1847'den 2020'ye

Aşağıdaki tablo (T26), dosya boyunca göreceğimiz büyük krizleri aynı sorularla karşılaştırıyor. Rakamlar yaklaşıktır ve kaynaklar arasında farklar vardır; tablonun amacı kesin ölçüm değil, **aynı mekanizmanın farklı biçimlerini** yan yana görmektir.

Tablo T26: Avrupa'da büyük kapitalist krizler

Kriz	Tetikleyici	Kâr oranı	Kredi ve borç	İşsizlik	Devletin yanıtı	Sınıf mücadelesine etkisi	Kazanan sermaye fraksiyonu
1847 (Bölüm 10)	İngiltere'de demiryolu spekülasyonunun çöküşü; Avrupa'da kötü hasatlar ve gıda fiyatları	Demiryolu yatırımlarında aşırı birikim	Demiryolu hisselerinde balon; banka iflasları	Yaygın; kentlerde açlık	Sınırlı; liberal "bırakınız yapsınlar"	1848 devrimlerinin zeminini hazırladı	Büyük bankalar ve demiryolu sermayesinin güçlü kalanları
1857 (Bölüm 11)	ABD'de bir finans şirketinin çöküşü; hızla Londra, Hamburg ve Paris'e yayılması	Yüksek birikimden sonra sıkışma	Uluslararası ticari kredide çöküş	Tekstil ve sanayide ani yükseliş	Merkez bankalarının müdahalesi (İngiltere Bankası Yasası'nın askıya alınması)	İşçi hareketinin yeniden canlanması; 1860'ların grevleri	Finans merkezleri (Londra)

Kriz	Tetikleyici	Kâr oranı	Kredi ve borç	İşsizlik	Devletin yanıtı	Sınıf mücadelesine etkisi	Kazanan sermaye fraksiyonu
1873-1896 (Bölüm 14)	Viyana ve Berlin'de "Kurucular Çöküşü"; ABD'de demiryolu iflasları	Uzun süreli düşük kâr oranları (tartışmalı; doğrulanacak)	Anonim şirket spekülasyonunun çöküşü	Dalgalı; kronik tarım bunalımı	Gümrük korumacılığı (Almanya 1879), sömürge yayılması	Sosyalist partilerin büyümesi; aynı zamanda sömürgecilik ve milliyetçilik	Tekeller, karteller, finans sermayesi: emperyalizmin doğuşu
1929 (Bölüm 24)	New York borsasının çöküşü; Avrupa'ya kredi akışının kesilmesi	1920'lerin sonunda düşük (doğrulanacak)	ABD kredilerine bağımlı Alman ekonomisi; banka iflasları (1931)	Almanya'da 6 milyonu aşkın (doğrulanacak)	Kemer sıkma (Brüning); sonra faşist savaş ekonomisi	Weimar'ın çöküşü; faşizmin iktidara gelişi; İspanya'da devrim	Ağır sanayi, silah sanayisi ve Junkerler (Almanya)
1973 (Bölüm 67)	Bretton Woods'un çöküşü; petrol fiyat artışı	1960'ların sonundan itibaren düşüş (çoğu seride)	Eurodolar piyasası; Üçüncü Dünya borçlanması	Kitlesel işsizliğin geri dönüşü	Önce Keynesçi, sonra monetarist; neoliberal dönüşüm	Sendikalara saldırı; refah devletinin sökülmeye başlanması	Finans sermayesi; ulusötesi şirketler
2008 (Bölüm 73)	ABD'de konut kredisi (subprime) çöküşü; Lehman Brothers	2000'lerde görece düşük	Hanehalkı ve banka borçları; türev ürünler; ardından kamu borcu	Güney Avrupa'da gençler arasında %40-50'lere varan (doğrulanacak)	Bankaların kurtarılması; ardından kemer sıkma; parasal genişleme	Yunanistan ve İspanya'da kitlesel direniş; sosyal demokrasinin çöküşü; aşırı sağın yükselişi	Büyük bankalar ve gayrimenkul-finans kompleksi
2020 (Bölüm 74)	Covid-19 salgını ve kapanmalar	Salgından önce zaten düşük büyüme	Rekor düzeyde kamu ve şirket borcu	Kısa çalışma ödenekleriyle sınırlandı; güvencesizlerde ağır	Görülmemiş ölçekte devlet müdahalesi; şirketlere destek	Bakım emekçilerinin görünürlüğü; ardından enflasyon ve hayat pahalılığı	Platform ve teknoloji tekelleri; ilaç şirketleri; enerji tekelleri (2022)

Grafik G47 (planlanan): Avrupa'da kâr oranı tahminleri, 1870-2025. Dosyanın grafik betiğinde, Michael Roberts'ın, Deepankar Basu'nun ve öteki araştırmacıların Avrupa'nın başlıca ülkeleri için hesapladığı kâr oranı serileri birlikte gösterilecektir. Bu seriler, kullanılan tanımlara (net ya da brüt, tarihsel ya da cari maliyet, hangi sektörler) göre birbirinden önemli ölçüde farklıdır ve hepsi tartışmalıdır. Serilerin çoğunun paylaştığı genel eğilim şudur: 19. yüzyılın sonundan İkinci Dünya Savaşı'na doğru dalgalı bir düşüş; savaş sonrasında (1945-1965) belirgin bir toparlanma; 1965-1982 arasında keskin bir düşüş; neoliberal dönemde (1982-1997) sınırlı bir toparlanma; ardından 2000'lerden bugüne düşük ve durgun bir düzey (doğrulanacak: serilerin kaynakla birlikte gösterilmesi gerekir). Grafik, kesin rakamlar için değil, bu uzun dalgaların sınıf mücadelesinin dönemleriyle nasıl örtüştüğünü göstermek için kullanılacaktır.

Kriz ve sınıf mücadelesi: kriz kendiliğinden devrim getirmez

İkinci Enternasyonal'in "bekleyen marksizmi" (Bölüm 13, 0.14), kapitalizmin krizlerle kendiliğinden çökeceğine ve işçi sınıfının yalnızca hazır olmayı beklemesi gerektiğine inanıyordu. Tarih bunun yanlış olduğunu gösterdi. Kriz, işçi sınıfı için bir olanaktır, ama bu olanak kendiliğinden gerçekleşmez:

- 1929 krizi Almanya'da işçi sınıfını değil faşizmi iktidara getirdi; çünkü işçi sınıfı bölünmüştü (Bölüm 23-24).
- 1973 krizi bir ara Portekiz'de (1974-75) ve İtalya'da devrimci bir durum yarattı, ama sonunda neoliberal saldırıyla sonuçlandı.
- 2008 krizi Yunanistan'da ve İspanya'da kitlesel bir direniş yarattı, ama bu direniş sosyalist bir alternatife değil, önce sol reformist hükümetlere (Syriza), sonra onların teslimiyetine ve aşırı sağın yükselişine yol açtı.

Nesnel kriz, öznel etkenle (örgüt, bilinç, devrimci önderlik) birleşmedikçe, sermaye krizden daha güçlü çıkar (Bölüm 0.13-0.14). **Kriz, sermayenin kendi çözümünü dayatacağı bir andır; işçi sınıfı kendi çözümünü dayatabilecek kadar örgütlü değilse, sermayenin çözümü kazanır.**

Kritik an. Atina, Temmuz 2015 (Bölüm 73'e köprü).

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kemer sıkma programının reddi; 5 Temmuz 2015 referandumunda yüzde 61 dolayında "Hayır" (doğrulanacak)	Sol reformist Syriza hükümeti referandum sonucunu birkaç gün içinde tersine çevirip yeni ve daha ağır bir kemer sıkma anlaşmasını imzaladı; Avrupa sosyal demokrasisi kreditörlerin yanında durdu	Avrupa Merkez Bankası'nın Yunan bankalarına likiditeyi kısması; bankaların kapatılması; sermaye kontrolleri; "Grexit" tehdidi	Alman ve Fransız bankaları (Yunan borcunun kamuya aktarılması); Avrupa finans sermayesi	Kemer sıkma sürdü; Yunan işçi sınıfının yaşam düzeyi on yıl geriledi; "sol hükümet" deneyiminin sınırları açığa çıktı

Sermayenin sınıf savaşı araçları (kriz dönemlerinde). İşten çıkarma ve işsizlik (yedek sanayi ordusunu büyütme); ücret dondurma ve kesintisi; kemer sıkma ve sosyal harcama kesintisi; kamu borcunu işçi sınıfına ödetme; bankaların kurtarılması (kayıpların kamulaştırılması); özelleştirme (kriz gerekçesiyle kamu varlıklarının ucuza satılması); faiz artışı ve bilinçli işsizlik (Volcker, Thatcher); kredi ambargosu ve likidite kısma (Yunanistan 2015); "kriz ortak bir felakettir, fedakârlığı hep birlikte yapacağız" ideolojisi.

Türkiye'ye bağ. Türkiye ekonomisi Avrupa'daki krizlere her zaman sıkı sıkıya bağlı oldu: 1873 bunalımı Osmanlı'nın 1875'teki borç moratoryumuna ve 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulmasına giden yolda belirleyici bir etkendi (Kısım XIII). 1929 krizi Türkiye'nin tarım ihracatını çökertti ve devletçilik politikasına geçişi hızlandırdı. 1970'lerin sonundaki kriz 24 Ocak 1980 kararlarına ve 12 Eylül darbesine giden yolu açtı: sermaye, krizin faturasını işçi sınıfına ödetmek için askerî darbeye başvurdu (bkz. 12 Eylül dosyası). 2001 krizi ve 2018 sonrası kur krizi de aynı mekanizmanın, bağımlı bir kapitalist ekonomideki biçimleridir. Türkiye'deki yüksek enflasyon ve hanehalkı borçluluğu, krizin bedelinin ücretlilere nasıl ödetildiğinin güncel örneğidir.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Krizler açgözlü bankacıların, yanlış politikaların ya da beklenmedik şokların (savaş, salgın, petrol) sonucudur. Doğru yönetilen bir kapitalizm krizsiz olabilir.”* Yanıt: 1847'den 2020'ye kadar her kuşak, kendi krizini “bu sefer farklı” bir nedene bağladı. Ama krizler 180 yıldır, farklı ülkelerde, farklı para sistemleri ve farklı devlet politikaları altında, on yıl dolayında aralıklarla tekrar ediyor. “Doğru yönetim” iddiasıyla kurulan her düzen (altın standardı, Keynesçilik, monetarizm, bağımsız merkez bankaları) sonunda kendi krizini yaşadı. Açgözlülük ve yanlış politika gerçektir, ama bunlar krizin biçimini belirler, varlığını değil. Krizin kökü, üretimin kâr için yapılmasıdır. Bu kök sökülmedikçe krizler de tekrar edecektir.

Dört soru. Kimin elinde? Üretim araçları ve finansal varlıklar sermayenin elinde; kriz geldiğinde bu varlıkların bir kısmı değer kaybeder, ama asıl kayıp işini, evini, emekliliğini kaybeden işçilere düşer. **Kimin denetiminde?** Yatırım, üretim ve kredi kararları, toplumun ihtiyacına göre değil, kâr beklentisine göre özel sermayenin ve onun kurumlarının (bankalar, fonlar, merkez bankaları) denetiminde. **Kimin yararına?** Krizin “temizlik” işlevi, hayatta kalan büyük sermayenin yararına: tekelleşme hızlanır, ücretler düşer, işçi örgütleri zayıflar. **Kim karar veriyor?** Krizin bedelini kimin ödeyeceğine hükümetler, merkez bankaları ve uluslararası kreditörler karar veriyor; bu kararı ancak örgütlü işçi sınıfının mücadelesi değiştirebilir. Krizlerden kurtulmanın tek yolu, yatırım ve üretim kararlarını toplumun demokratik planlamasına bağlamaktır.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Kapital*, cilt III, özellikle 13-15. bölümler (kâr oranının düşme eğilimi) ve 25-30. bölümler (kredi ve hayali sermaye) (Türkçesi var). - Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* ve *Ücret, Fiyat ve Kâr* (Türkçeleri var; başlangıç için). - Michael Roberts, *The Long Depression* (2016; İngilizce). - David Harvey, *Sermayenin Sınırları* (1982; Türkçesi var) ve *Sermaye Muamması* (2010; Türkçesi var). - Charles Ferguson, *Inside Job* (2010; belgesel; 2008 finansal krizinin anatomisi).

KISIM V: Büyük İhanet ve Devrim Dalgası (1914-1923)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Şimdiye kadar anlattığımız elli yıl, Avrupa işçi sınıfının büyüme yıllarıydı. Sınıf sendikalarını kurdu, partilerini kurdu, gazetelerini, korolarını, kooperatiflerini, spor kulüplerini kurdu. 1912'de Almanya'da her üç seçmenden biri sosyal demokrat partiye oy veriyordu. İkinci Enternasyonal kongrelerinde defalarca karar alınmıştı: savaş çıkarsa işçiler onu durdurmak için her aracı kullanacak, durduramazlarsa savaşın yarattığı krizi kapitalizmin sonunu hızlandırmak için kullanacaklardı. Kâğıt üzerinde her şey hazırdı.

Bu kısım, o kâğıdın dört günde nasıl yırtıldığını anlatıyor. 4 Ağustos 1914'te dünyanın en güçlü işçi partisi kendi burjuvazisinin savaşına oy verdi. Fransız, Avusturyalı, Belçikalı, İngiliz kardeş partiler de aynısını yaptı. Dört yıl boyunca Avrupa'nın işçileri, patronlarının pazar, sömürge ve hammadde kavgası için siperlerde birbirini öldürdü. Aynı dört yılın sonunda o işçiler, silahı elinde, bu kez kendi hesabına ayağa kalktı. Petrograd'da, Kiel'de, Berlin'de, Münih'te, Budapeşte'de, Viyana'da, Torino'da konseyler kuruldu. Avrupa kapitalizmden çıkmaya hiç bu kadar yaklaşmamıştı.

Bu kısmı iki kelimeyle özetlemek gerekirse: **ihanet** ve **dalga.** Ama bu kelimelere bir uyarıyla bakmanızı isteriz. "İhanet" derken birkaç kötü insanın ahlak zaafını kastetmiyoruz. Ebert, Scheidemann, Noske, Legien kendi kafalarında vatanlarına, partilerine, hatta işçilere hizmet ettiklerine inanıyorlardı. Bizim sorumuz şu: **Bu insanlar hangi maddi konumdan bakıyordu da işçi devrimini "kaos", generali "düzen" olarak gördüler?** Yanıt, kırk yılda kurulmuş devasa bir aygıtın içinde gizli: maaşlı parti ve sendika yöneticileri, devletle pazarlık masasına oturmaya alışmış bir bürokrasi, sömürge kârlarından pay alan vasıflı işçi katmanları. Sosyal demokrasinin ikili karakterini, yani bir yanıyla işçilerin gerçek kitle örgütü, öbür yanıyla kapitalist devlete eklemlenmiş bir aygıt oluşunu, en çıplak biçimiyle bu yıllarda göreceğiz.

"Dalga" derken de bir kaderi kastetmiyoruz. Devrim dalgası kendiliğinden yükselmedi, kendiliğinden de çekilmedi. Nerede işçi sınıfının bağımsız bir örgütü, deneyimli bir önderliği ve köylülükle bir ittifakı vardı, orada ilerledi (Rusya). Nerede bunlar yoktu ya da çok geç kuruldu, orada kanla bastırıldı (Almanya, Macaristan, Finlandiya). Bu kısımda Bölüm 0'daki **güç dengesi matrisini** (0.13) ilk kez büyük ölçekte kullanacağız. "Devrim neden burada kazandı, orada kaybetti?" sorusunu kişilerin cesaretine ya da korkaklığına bırakmadan, altı somut soruyla yanıtlayacağız.

Son bir şey. Bu yıllarda öldürülenlerin, Karl Liebknecht'in, Rosa Luxemburg'un, Leo Jogiches'in, Eugen Leviné'nin, adı bile kalmamış binlerce işçinin hikâyesini okurken yas tutmanızı değil, **ders çıkarmanızı** isteriz. Onlar bize bir ağıt değil, bir soru bıraktılar: Bir dahaki sefere hazır olacak mıyız?

Kısmın sınıf bileşimi şeması: Almanya, 1914–1919

Sınıf / katman	Konumu	1914–1919'daki tavrı
Ağır sanayi burjuvazisi (Krupp, Stinnes, Thyssen)	Silah, kömür, çelik; devletle iç içe	Savaşın en büyük kazananı; 1918'de sendikalarla uzlaşıp mülkünü korur, Freikorps'u finanse eder
İhracat ve elektrik-kimya sanayisi (AEG, Siemens, BASF)	Dünya pazarına bağlı, daha "modern"	Savaş ekonomisinin örgütleyicisi (Rathenau); 1918'de sosyal ortaklığa daha yatkın
Junkerler (Doğu Elbe toprak aristokrasisi)	Tahıl, subay kadrosu, Prusya devleti	Savaşın ve ordunun omurgası; 1918'de toprakları hiç sosyalleştirilmez
Subay kadrosu ve devlet bürokrasisi	Eski düzenin zor aygıtı	Kasım 1918'de geri çekilir, Ebert-Groener Paktı'yla geri döner
Küçük burjuvazi ve memurlar	Esnaf, küçük çiftçi, öğretmen, memur	1914'te "ulusal coşku"nun taşıyıcısı; 1919'da düzenin yanında; 1923 enflasyonunda yıkıma uğrar
Sendika ve parti bürokrasisi	Maaşlı yöneticiler, milletvekilleri, gazete yöneticileri	Burgfrieden'i uygular, 1918'de devrimi "düzen" içinde durdurur
Vasıflı metal işçileri (tornacılar vb.)	Silah sanayisinin kilit kesimi	Devrimci işyeri temsilcilerinin (Revolutionäre Obleute) tabanı
Vasıfsız işçiler, kadın işçiler, genç işçiler	Savaş sanayisine akan yeni kitle	1917-18 açlık grevlerinin öncüsü
Asker ve denizci (üniformalı işçi ve köylü)	Cephe ve donanma	1918'de devrimin vurucu gücü
Tarım işçileri ve küçük köylüler	Doğu'da Junker malikâneleri, Güney ve Batı'da küçük mülk	Devrime büyük ölçüde uzak kalır; işçi-köylü ittifakı kurulamaz

Bölüm 16: 4 Ağustos 1914: Enternasyonal'in Çöküşü

Sahne. 4 Ağustos 1914, Berlin, Reichstag. Öğleden sonra milletvekilleri toplanıyor. Sabah İmparator II. Wilhelm sarayda tahttan yaptığı konuşmada "Artık parti tanımıyorum, yalnızca Alman tanıyorum" demiş. Oturumda hükümet 5 milyar marklık savaş kredisi istiyor. Sosyal demokrat grubun 110 milletvekilinden biri, Hugo Haase, kürsüye çıkıyor. Haase bir gün önceki grup toplantısında krediye karşı oy verenlerden. Ama grup disiplini gereği, çoğunluğun kararını o okuyor: "Tehlike anında kendi anavatanımızı yalnız bırakmayacağız." Sosyal demokrat sıralardan tek bir karşı oy çıkmıyor. Karl Liebknecht de grup disiplinine uyuyor. Kredi oybirliğiyle kabul ediliyor. Salonda alkış var. Aynı saatlerde Belçika'ya giren Alman birlikleri Liège kalelerinin önünde.

Tez. 4 Ağustos 1914, Avrupa işçi hareketinin tarihindeki kırılma noktasıdır. İşçi partileri kendi burjuvazilerinin savaşına "ulusal savunma" adıyla katıldı. Milyonlarca işçi birbirini öldürmek için siperlere gönderildi. Bu karar bir günlük bir sapma değil, kırk yıllık büyümenin içinde yetişmiş bir aygıtın kendi maddi çıkarını seçmesiydi. Aynı gün, devlet, tekelci sermaye ve sendika bürokrasisinin birbirine kaynaşmaya başladığı yeni bir kapitalizm biçiminin de kapısı açıldı.

Temmuz krizi: Savaş kimin savaşıydı?

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand Saraybosna'da öldürüldü. Okul kitapları savaşı bu kurşunla başlatır. Oysa bir kurşun on milyon insanı öldürmez. Kurşunun patlattığı şey, otuz yıldır birikmiş bir barut deposuydu.

Bu depoyu Bölüm 14'te tanıdık. Lenin'in kısa süre sonra *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nda (1916) çözümleyeceği dünya buydu. Sanayi tekelleri ile banka sermayesi birleşmiş, **finans kapital** doğmuştu. Sermaye artık yalnızca mal değil, sermayenin kendisini ihraç ediyordu. Dünya büyük güçler arasında paylaşılmış, paylaşılacak boş toprak kalmamıştı. Geç gelen Alman sermayesi, İngiliz ve Fransız sermayesinin elindeki pazarlara, sömürgelere, hammaddeye göz dikmişti. Bağdat Demiryolu, Fas krizleri, Balkan savaşları hep bu kavganın ön provalarıydı. **Emperyalist savaş**, dünyanın yeniden paylaşılması için büyük güçlerin burjuvazileri arasındaki savaştır. İşçi sınıfının bu kavgada kazanacak hiçbir şeyi yoktu.

Temmuz 1914 boyunca kabineler ültimatom yazarken, işçi partileri de sokağa çıktı. Almanya'da SPD 25-30 Temmuz arasında savaşa karşı büyük mitingler düzenledi. Yalnızca Berlin'de on binlerce, ülke çapında yüz binlerce işçi "Savaşa karşı savaş!" diye yürüdü (katılım rakamları kaynağa göre değişiyor, doğrulanacak). Brüksel'de 29 Temmuz'da Enternasyonal Sosyalist Büro toplandı. Jaurès, Haase, Adler, Luxemburg aynı masadaydı. Kongreyi Ağustos ortasına, Paris'e taşımaya karar verdiler. Kongre hiç toplanamadı.

Jaurès’in öldürülmesi (31 Temmuz 1914)

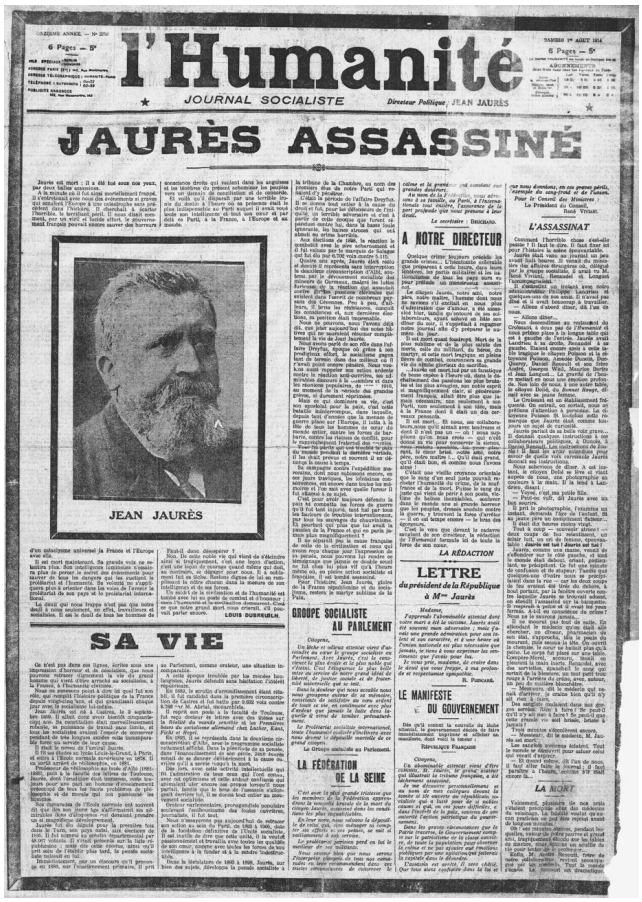

l'Humanité

JOURNAL SOCIALISTE

JAURÈS ASSASSINÉ

JEAN JAURÈS

SA VIE

GROUPE SOCIALISTE AU PARLEMENT

LA FÉDÉRATION DE LA SEINE

À NOTRE DIRECTEUR

L'ASSASSINAT

LETTRE du président de la République à Mme Jaurès

LE MANIFESTE DU GOUVERNEMENT

Görsel: L’Humanité gazetesinin Jaurès’in öldürüldüğünü duyuran 1 Ağustos 1914 tarihli ilk sayfası. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Fransız sosyalistlerinin en sevilen önderi Jean Jaurès, 31 Temmuz akşamı Paris’te, *L’Humanité* gazetesinin yakınındaki Café du Croissant’da yemek yerken arkasından vuruldu. Katili Raoul Villain, milliyetçi bir gençti. Jaurès aylardır savaşa karşı genel grev çağrısını tartışmaya açıyor, Fransız ve Alman işçilerinin ortak eylemini savunuyordu. Sağ basın onu “Almancı” ilan etmişti.

Jaurès’in ölümü, Fransız işçi hareketinin savaşa karşı en güçlü sesini kesti. Ama şunu dürüstçe söylemek gerekir: Jaurès yaşasaydı SFIO’nun tavrı değişir miydi, bilemeyiz. Jaurès de “saldırıya uğrayan ulusun savunma hakkını” tanıyordu. Sorun bir kişinin varlığı ya da yokluğu değildi. Cinayetin sonrası ise burjuva adaletinin kime hizmet ettiğini gösterdi: 1919’da mahkeme Villain’i beraat ettirdi, Jaurès’in dul eşini de mahkeme masraflarını ödemeye mahkûm etti. Savaşın burjuva düzeni, savaşa karşı çıkan adamın katilini akladı.

4 Ağustos: Reichstag’daki “evet”

SPD’nin Reichstag grubu 3 Ağustos’ta kapalı kapılar ardında toplandı. Grup içi oylamada çoğunluk krediyi onayladı. Karşı çıkanlar 14 kişiydi (sayı kaynaklarda 14 olarak geçer, doğrulanacak). Aralarında Haase ve Liebknecht vardı. Ertesi gün, partinin kırk yıllık “disiplin” geleneği gereği, karşı çıkanlar da genel kurulda “evet” dedi ya da ses çıkarmadı.

Neden? Sosyal demokrat önderlerin kendi gerekçesi şuydu: Çarlık Rusyası saldırıyordu, Almanya’nın işçileri de Kazak barbarlığına karşı “kültürü” savunmalıydı. Bu gerekçenin her ülkede bir ikizi vardı. Fransız sosyalistleri “Prusya militarizmine karşı cumhuriyeti”, İngiliz İşçi Partisi “küçük Belçika’yı”,

Avusturyalılar “Sırp terörüne karşı monarşiyi” savunuyordu. Her ülkenin işçi partisi, karşı taraftaki burjuvaziyi gerici, kendi burjuvazisini ehven-i şer ilan etti. Sonuç: Her ülkenin işçisi karşı ülkenin işçisine ateş etti.

Oysa gerekçenin altında daha sıradan kaygılar yatıyordu. SPD önderleri, oy vermezlerse partinin yasaklanacağından, gazetelerinin kapatılacağından, sendika kasalarına el konulacağından korkuyordu. Sosyalist Yasası (1878-1890) yıllarını hatırlıyorlardı. Kırk yılda kurdukları devasa örgüt (bir milyonu aşkın üye, 90’ı aşkın gazete, milyonlarca marklık sendika fonları, binlerce maaşlı görevli) onların elinde **korunması gereken bir mülk** hâline gelmişti. İşte sosyal demokrasinin ikili karakterinin maddi temeli buydu: İşçilerin gerçek örgütü, zamanla onu yöneten katman için bir varoluş koşuluna, bir kariyere, bir mülke dönüşmüştü. Aygıt, sınıfın geleceği ile kendi bekası arasında seçim yapmak zorunda kaldığında kendi bekasını seçti.

Burgfrieden: İç barış, yani grevsiz savaş

Sendikalar partiden bile hızlı davrandı. Alman sendikalarının Genel Komisyonu (başkanı Carl Legien), savaş kredisi oylamasından iki gün önce, 2 Ağustos 1914’te toplandı. Savaş süresince grevleri ve ücret hareketlerini askıya alma kararı verdi. Grev fonları işsizlere yardıma ayrıldı. Buna **Burgfrieden** denir: “kale barışı”, yani kuşatılmış bir kalenin içindeki düşmanlıkların dışarıdaki düşmana karşı dondurulması. Kısaca: Savaş boyunca işçi ile patron arasında sınıf mücadelesi olmayacaktı.

Bu, tek taraflı bir silahsızlanmaydı. Sermaye kendi sınıf mücadelesini bırakmadı. Fiyatlar arttı, reel ücretler düştü, iş günleri uzadı, iş güvenliği yasaları askıya alındı. Savaş kârları patladı. Ama işçinin elindeki tek silah, üretimi durdurma gücü, kendi örgütü tarafından kılıfına sokulmuştu.

Görsel: Almanya’nın savaşa girişini ve 4 Ağustos 1914 Reichstag oylamasını anan gümüş hatıra madalyası, 1914. Berlin-George, kamu malı, Wikimedia Commons.

Fransa'da Union sacrée, başka ülkelerde aynı kalıp

Fransa'da Cumhurbaşkanı Poincaré, 4 Ağustos'ta parlamentoya gönderdiği mesajda **Union sacrée**'yi (kutsal birlik) ilan etti. SFIO buna katıldı. Ağustos sonunda eski marksist Jules Guesde bakan, Marcel Sembat Bayındırlık Bakanı oldu. 1916'da sosyalist Albert Thomas silah üretiminden sorumlu bakanlığı üstlendi. Bölüm 14'te anlattığımız "bakancılık" tartışmasını hatırlayın: 1899'da Millerand'ın burjuva kabinesine girmesi skandaldı. On beş yıl sonra "Marksist" Guesde, savaş kabinesinde bakandı. CGT de, devrimci sendikalist Amiens Şartı'na (1906) rağmen, savaşa destek verdi. Genel sekreter Léon Jouhaux, Jaurès'in cenazesinde Alman ve Avusturya imparatorlarına karşı savaşa gideceklerini söyledi.

İngiltere'de İşçi Partisi savaşı destekledi. Parti başkanı Ramsay MacDonald savaş kredilerine karşı çıktığı için başkanlıktan çekildi, yerine Arthur Henderson geldi. Henderson 1915'te koalisyon hükümetine girdi. Bağımsız İşçi Partisi (ILP) ise savaşa karşı kaldı. Avusturya'da Viktor Adler'in partisi savaşı destekledi. Belçika'da işçi partisinin önderi Émile Vandervelde, Ağustos 1914'te devlet bakanı oldu (Belçika gerçekten işgal edilmişti; bu, "savunma" gerekçesinin en güçlü göründüğü yerdi, ama Belçika burjuvazisinin Kongo'daki sömürge imparatorluğu da aynı "vatan"ın parçasıydı).

İstisnalar: "Hayır" diyenler

Kural bu kadar genel olunca istisnalar daha da parlak görünür.

- **Sırbistan:** Sırp Sosyal Demokrat Partisi'nin iki milletvekili, Dragiša Lapčević ve Triša Kaclerović, Skupština'da savaş kredilerine karşı oy verdi. Üstelik saldırıya uğrayan ülke Sırbistan'dı. Onlar da Sırp burjuvazisinin Balkan'daki genişleme hedeflerini, savaşın emperyalist bütünlüğünü görüyordu.
- **Rusya:** Duma'daki Bolşevik ve Menşevik milletvekilleri savaş kredilerini reddetti. Bolşevik milletvekilleri Kasım 1914'te tutuklandı, 1915'te Sibirya'ya sürüldü. Lenin, Bolşevik çizgiyi "emperyalist savaşı iç savaşa çevirmek" diye formüle etti (Bölüm 17). Menşeviklerin bir kısmı (Plehanov gibi) sonradan "savunmacı" oldu.
- **İtalya:** PSI, İtalya savaşa henüz girmemişken ve girdiğinde (Mayıs 1915) "**ne destek ne sabotaj**" (*né aderire né sabotare*) formülünü benimsedi. Bu yarım bir tavırdı, ama savaş karşıtıydı. Partinin gazetesi *Avanti!*'nin yayın yönetmeni Benito Mussolini, savaşa katılım yanlısı olunca Kasım 1914'te partiden ihraç edildi. Fransız ve İtalyan sanayicilerinin parasıyla kendi gazetesini kurdu. Faşizmin kurucusu, işçi hareketinden savaş sermayesinin kapısından çıktı (Bölüm 21).
- Bulgar "dar" sosyalistleri (Blagoev'in partisi) da savaş kredilerine karşı kaldı. Sonraki Bulgar Komünist Partisi'nin çekirdeği bu partidir.

Bu istisnaların ortak bir yanı var: Çoğu, **devlet aygıtına ve parlamenter pazarlık düzenine henüz eklemlenmemiş**, büyük bürokratik aygıtı olmayan, yeraltı ya da yarı-legal koşullara alışkın partilerdi. Bu tesadüf değildir.

"Kokuşmuş bir ceset": Luxemburg'un yargısı

Rosa Luxemburg 4 Ağustos akşamı Berlin'deki evinde birkaç yoldaşıyla toplandı. Anlatılana göre intihar etmeyi bile düşündüler, sonra savaşa karşı örgütlenmeye karar verdiler (Bölüm 17). Luxemburg daha sonraki yazılarında, 4 Ağustos'tan bu yana Alman sosyal demokrasisinin "kokuşmuş bir ceset" olduğunu yazdı (Luxemburg'un 1916 tarihli yazılarından aktarılan ifade, doğrulanacak). Lenin de "İkinci Enternasyonal öldü" dedi ve *İkinci Enternasyonal'in Çöküşü* (1915) broşürünü yazdı. Lenin'e

göre sorun "birkaç önderin hatası" değildi. Barış yıllarının oportünizmi, yani işçi aristokrasisinin ve bürokrasinin burjuvaziyle gündelik uzlaşması, savaşta **sosyal-şovenizme** dönüşmüştü: sözde sosyalizm, özde şovenizm.

Odak kutusu: Devlet tekelci kapitalizminin doğuşu.

Savaş, yalnızca işçileri siperlere değil, sermayeyi de yeni bir biçime soktu. Almanya'nın savaşa hazırlığı kısa bir savaşa göreydi. İngiliz deniz ablukası başlayınca bakır, kauçuk, nitrat, pamuk gibi hammaddeler birkaç ay içinde tükenme noktasına geldi. Ağustos 1914'te elektrik tekeli AEG'nin başındaki sanayici **Walter Rathenau**'nun önerisiyle Prusya Savaş Bakanlığı'na bağlı **Savaş Hammaddeleri Dairesi** (Kriegsrohstoffabteilung, KRA) kuruldu. Rathenau onun başına geçti. KRA, hammaddeleri tekelci şirketlerin kendi yönettiği "savaş şirketleri" (Kriegsrohstoffgesellschaften) eliyle topladı ve dağıttı. Yani devlet planlıyordu, ama plan tekellerin elinde, tekellerin yararına işliyordu.

1916'da cephe kanla boğulunca Hindenburg ve Ludendorff'un askerî yönetimi **Hindenburg Programı**'nı ilan etti: silah ve mühimmat üretimini iki-üç katına çıkarmak. Aynı yıl Silah ve Mühimmat Tedarik Dairesi (WUMBA) ve bütün savaş ekonomisini yönetecek **Savaş Dairesi** (Kriegsamt) kuruldu. Savaş Dairesi'nin başına getirilen general, iki yıl sonra Alman devrimini boğacak olan **Wilhelm Groener**'di (Bölüm 19). Bu isme dikkat edin.

Aralık 1916'da **Yurtsever Yardımcı Hizmet Yasası** (Gesetz über den vaterländischen Hilfsdienst) çıktı. 17-60 yaş arası bütün erkekler savaş ekonomisinde çalışmakla yükümlü oldu. İşçinin iş değiştirme özgürlüğü kısıtlandı. Karşılığında sendikalar ilk kez devletçe resmen muhatap alındı: 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde işçi komiteleri, uyuşmazlıklar için sendika temsilcilerinin de oturduğu hakem kurulları kuruldu. Sendika önderliği bunu bir "kazanım" olarak sundu. Oysa olan şuydu: **tekelci sermaye, devlet ve sendika bürokrasisi tek bir savaş makinesinde kaynaşıyordu.** İşçi, iş yerini değiştiremiyor, grev yapamıyordu; sendika ise işçiyi disipline eden kurumun bir parçasıydı.

Lenin bu yeni biçimi 1917'de *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Mücadele Edilmeli* ve *Devlet ve Devrim*'de çözümledi: **devlet tekelci kapitalizmi.** Savaş ekonomisi, bütün bir ülkenin üretimini merkezden hesaplamanın, dağıtmanın, planlamanın teknik araçlarını üretmişti. Ama bu araçlar sermayenin bekası ve savaşın sürmesi için kullanılıyordu. Lenin'e göre aynı araçlar, işçi iktidarının elinde sosyalizmin "tam maddi hazırlığı"na, onun "eşiği"ne dönüşebilirdi. Sorun planlamanın varlığı değil, **planın kimin elinde, kimin yararına** olduğuydu. Bugün "savaş ekonomisi", "stratejik sanayi politikası", "yeniden silahlanma fonları" diye yeniden karşımıza çıkan şey bu biçimin torunlarıdır (Bölüm 74.A; Neoliberalizm Bitti mi?).

Tez: 1914'te sosyal demokrasinin savaş kredilerine verdiği "evet", bu füzyonun siyasal onayıydı. Burgfrieden'den Yardımcı Hizmet Yasası'na, oradan 1918'deki Stinnes-Legien anlaşmasına uzanan çizgi, sarı sendikacılığın sosyal demokrat biçiminin doğum belgesidir (Kısım VIII, Bölüm 42).

Emek süreci. Savaş fabrikası, Taylorist denetimin hızlandırılmış okuluydu. *İşi kim tasarlıyor?* Savaş daireleri ve tekellerin mühendisleri; standartlaştırılmış mermi kovanı, tek tip parça. *Bilgi kimde?* Vasıflı tornacının bilgisi parçalara bölünüp kısa sürede eğitilen kadın ve genç işçilere dağıtıldı; İngiltere'de buna "dilution" (vasfın sulandırılması) dendi. *Hızı kim belirliyor?* Cephenin tüketimi ve parça başı ücret. *İşçinin denetimi?* Neredeyse sıfır: iş değiştirme yasağı, grev yasağı, askerî disiplin. Ama bu süreç bir çelişki de yarattı: Vasıflı metal işçileri üretimin kilit düğümlerinde toplandı. 1917-18 grevlerini ve devrimci işyeri temsilcilerini onlar örgütleyecekti (Bölüm 17).

> **Zaman kimin?** Savaş fabrikalarında 12 saatlik vardiyalar, gece çalışması ve pazar mesaisi olağanlaştı. Kadın ve çocuk emeğini koruyan kurallar askıya alındı. Almanya'da 1916-17 "şalgam kışı"nda işçi aileleri resmî karne ile günde bir iki şalgamlık kalori sınırına düştü. Yaşam zamanının neredeyse tamamı ya fabrikaya ya da ekmek kuyruğuna gidiyordu. Ekmek kuyruğunda bekleyen kadınlar, 1917'de ilk kendiliğinden eylemlerin öznesi olacaktı.

Savaşın sınıf bilançosu: Cephede kim öldü, savaşta kim kazandı?

Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 9-10 milyon asker, 6-8 milyon sivil öldü (sivil kayıplar, özellikle salgın ve açlık hesaplamalarına göre çok değişiyor, doğrulanacak). Ölen askerlerin ezici çoğunluğu işçi ve köylüydü. Subay kayıpları oransal olarak yüksekti, ama sayıca siperleri dolduran, üniforma giydirilmiş fabrika ve tarla emekçileriydi.

Ülke	Asker ölümü (yaklaşık, doğrulanacak)	Savaşta kazanan sermaye (örnekler)
Almanya	~2,0 milyon	Krupp (Essen), Rheinmetall, Stinnes'in kömür-çelik grubu, kimya tekelleri (patlayıcı, gaz)
Fransa	~1,3-1,4 milyon	Schneider-Creusot, Renault, Citroën (mühimmat), çelik "Comité des forges"
Rusya	~1,7-2,2 milyon	Putilov fabrikaları, yabancı sermaye ortaklıkları, tahıl vurguncuları
Avusturya-Macaristan	~1,1-1,2 milyon	Škoda (Plzeň), Manfred Weiss (Budapeşte)
Britanya (imparatorluk dahil)	~0,9-1,0 milyon	Vickers, Armstrong-Whitworth, armatörler, City bankaları
İtalya	~0,5-0,65 milyon	Ansaldo, Fiat (Fiat'ın işçi sayısı savaşta katlandı)
Osmanlı Devleti	~0,7-0,8 milyon	İttihat ve Terakki çevresindeki "harp zenginleri", Alman silah tekelleri
Sırbistan	~0,3-0,45 milyon (nüfusa oranla en ağır kayıp)	—

Kazananlar tarafında rakamlar bir o kadar çarpıcıdır. Krupp'un çalışan sayısı savaş boyunca iki katından fazla arttı, kârları katlandı (Krupp'un yıllık net kârının 1913-14'ten 1915-16'ya iki buçuk-üç kat arttığı aktarılır, doğrulanacak). Almanya'da savaş vurguncularına halk "Kriegsgewinnler" (savaş kazançcısı) dedi. Fransa'da "profiteurs", İngiltere'de "profiteers". Her dilde ayrı bir sözcüğün doğması, olgunun ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Savaşın maliyeti ise borçla, yani savaş tahvilleri ve para basımıyla karşılandı. Faturası da enflasyonla işçinin ücretine, 1923'e gelindiğinde de orta sınıfın birikimine kesildi (Bölüm 20).

Kritik an: 4 Ağustos 1914.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Temmuz sonunda yüz binlerce işçi "Savaşa karşı savaş!" diye yürüdü. Enternasyonal kararları savaşa karşı ortak eylem öngörüyordu.	SPD savaş kredilerine oy verdi; sendikalar 2 Ağustos'ta grevleri askıya aldı (Burgfrieden). Fransa'da Union sacrée, sosyalist bakanlar.	Sıkıyönetim, sansür, toplantı yasağı; "vatan hainliği" suçlaması; savaş karşıtı önderlerin cepheye sürülmesi ya da hapsi; milliyetçi seferberlik.	Ağır sanayi ve silah tekelleri (Krupp, Schneider, Vickers) devasa savaş siparişleri; devlet ve tekelin füzyonu; grevsiz dört yıl.	İkinci Enternasyonal fiilen çöktü. Milyonlarca işçi öldü. Ama bu çöküş, devrimci kanadın bağımsız örgütlenmesinin (Zimmerwald, Spartakus, Bolşevikler) de başlangıcı oldu.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1914-1918). Sıkıyönetim ve askerî mahkemeler; basın sansürü; grev yasağının "iç barış" adıyla işçi örgütlerine uygulatılması; iş değiştirme yasağı (Yardımcı Hizmet Yasası); grevci işçiyi cepheye göndermek (en etkili grev kırıcı: askerlik celbi); savaş tahvilleri ve para basımıyla finansman, yani enflasyonla gizli ücret kesintisi; milliyetçi propaganda ve "düşman" imgesi; devletle tekeller arasında savaş şirketleri.

Kavram kutusu.

Emperyalist savaş: Büyük güçlerin burjuvazileri arasında dünyanın, pazarların, sömürgelerin ve hammaddelerin yeniden paylaşımı için yapılan savaş (Lenin'in beş ölçütü için bkz. Bölüm 0.7). İki tarafın da "haklı" olmadığı, iki tarafın işçilerinin de kaybettiği savaş.

Sosyal-şovenizm: Sözde sosyalist, özde şoven (kendi ulusunun burjuvazisinin çıkarlarını "ulusun çıkarı" diye savunan) tavır. İşçi partisinin kendi burjuvazisinin savaşını desteklemesi.

"Ulusal savunma" ideolojisi: Emperyalist bir savaşı "saldırıya karşı vatanı savunmak" diye sunan anlatı. Her iki tarafta da aynı anda kullanılabilmesi, onun ideolojik niteliğinin kanıtıdır. Belirleyici soru "ilk kim ateş etti?" değil, "savaş hangi sınıfın hangi amacı için yapılıyor?" sorusudur.

Devlet tekelci kapitalizmi: Tekelci sermayenin devlet aygıtıyla iç içe geçtiği, devletin tekeller yararına ekonomiyi düzenlediği, planladığı ve finanse ettiği kapitalizm biçimi. İlk büyük örneği Birinci Dünya Savaşı'nın savaş ekonomileridir (Bölüm 0.11 sermaye fraksiyonları; K2 devlet).

Türkiye'ye bağ. Osmanlı Devleti Ekim-Kasım 1914'te Almanya'nın yanında savaşa girdi. Anadolu'nun köylü ve işçi çocukları Sarıkamış'ta, Çanakkale'de, Kanal'da, Galiçya'da, Yemen'de öldü. İttihat ve Terakki yönetimi savaşı, "milli iktisat" adıyla Müslüman-Türk bir burjuvazi yaratmanın aracı olarak kullandı. Savaş şirketleri, iaşe tekelleri ve karaborsa ile bir avuç "harp zengini" türedi; halk açlıkla boğuşurken İstanbul'da vurguncular servet yaptı. 1915'te Ermeni halkına yönelik soykırım da, Ermeni zanaatkâr, tüccar ve işçilerin mülklerinin el değiştirmesiyle bu sermaye birikiminin karanlık bir kaynağı oldu. Osmanlı sosyalistleri çok zayıftı, ama savaşın sınıfsal niteliği Türkiye'de de aynıydı: Cephede köylü öldü, cephe gerisinde tüccar zenginleşti. Almanya'da Savaş Dairesi ile tekel arasındaki füzyonun Osmanlı'daki karşılığı, devlet partisi ile ona bağlı vurguncu arasındaki füzyondu.

Yanlış anlatıya yanıt. *“İşçiler de savaşı coşkuyla karşıladı. Sosyal demokratlar yalnızca halkın iradesine uydu.”* Ağustos 1914’ün ünlü fotoğraflarında (Münih Odeonsplatz’daki kalabalık, Berlin’de şapka sallayan gençler) görülenler çoğunlukla öğrenciler, memurlar, küçük burjuvalar ve kent orta sınıflarıdır. Güncel tarih yazımı (ör. Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914*, 2000) “1914 ruhu”nun büyük ölçüde sonradan kurulmuş bir efsane olduğunu, işçi mahallelerinde havanın sessiz, kaygılı ve kederli olduğunu gösterir. Birkaç gün önce aynı işçiler savaşa karşı yürüyordu. Seferberlik, sıkıyönetim ve kendi partisinin “evet”i, onları örgütsüz ve seçeneksiz bıraktı. Halkın iradesine uyulmadı; halkın iradesinin örgütlü ifadesi, en kritik anda geri çekildi.

Dört soru. Kimin elinde? Savaşın kararı, hükümetlerin, genelkurmayların ve onların arkasındaki finans ve ağır sanayi tekellerinin elinde. **Kimin denetiminde?** Ekonomi, Rathenau’nun ve Groener’in savaş dairelerinde, tekellerin yönettiği savaş şirketlerinin denetiminde; işçi, sıkıyönetimin ve kendi sendikasının denetiminde. **Kimin yararına?** Silah, çelik, kimya tekellerinin, bankaların, sömürge hedefleri olan burjuvazilerin yararına. **Kim karar veriyor?** Parlamentoda oy veren sosyal demokrat grup değil; Temmuz’da kabinelerde ve genelkurmaylarda verilmiş karara onay veriyor. İşçi, karar sürecinin tamamen dışında; yalnızca ölüm listesinde var.

Okuma ve izleme önerisi. - V. I. Lenin, *İkinci Enternasyonal’in Çöküşü* (1915) ve *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916). - V. I. Lenin, *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Mücadele Edilmeli* (1917): devlet tekelci kapitalizmi üzerine. - Erich Maria Remarque, *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (1929, roman); aynı adlı filmler (Lewis Milestone, 1930; Edward Berger, 2022). - Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany* (2000). - Bilgi Müşterekleri: AfD’nin Yüzde 43,8’i Bir Sapma Değil (Alman sosyal demokrasisinin 1914’ten Hartz’a uzanan çizgisi).

Bölüm 17: Karşı Duranlar: Liebknecht, Luxemburg, Zimmerwald

Sahne. 1 Mayıs 1916, akşam saat sekiz, Berlin, Potsdamer Platz. Savaşın ikinci yılı. Toplantı ve gösteri yasak. Meydanda polisle iç içe, birkaç bin işçi ve genç dolaşıyor (katılım tahminleri 1.000 ile 10.000 arasında değişiyor, doğrulanacak). Kalabalığın ortasında sivil giysili ama üzerinde hâlâ istihkâm askeri kimliği taşıyan bir adam, Reichstag milletvekili Karl Liebknecht, sesini yükseltiyor: "Kahrolsun savaş! Kahrolsun hükümet!" Polis onu hemen yakalıyor. Birkaç hafta sonra askerî mahkeme onu önce iki buçuk yıl, itirazdan sonra dört yılı aşkın hapse mahkûm ediyor. Duruşmanın başladığı gün, 28 Haziran 1916'da, Berlin'in silah fabrikalarında on binlerce işçi iş bırakıyor. Savaş sırasında Almanya'daki ilk siyasal grev bu.

Tez. Savaşa karşı ilk "hayır"ı bir kişi verdi. Ama o tek oy, savaşın sonunu getiren kitle hareketinin tohumuydu. Yalnız kalmak, yanlış olmak demek değildir: Doğru çizgi, kitle henüz onun arkasında değilken savunulmalıydı. 1914'te birkaç düzine kişiden ibaret olan enternasyonalist akım, dört yıl içinde fabrikalarda, donanmada ve cephede milyonlara ulaştı. Onu büyüten propaganda değil, savaşın kendi yarattığı açlık, ölüm ve öfkeydi; ama o öfkeye yön veren, zamanında "hayır" demiş olanlardı.

Bir kişinin "hayır"ı: 2 Aralık 1914

Görsel: Reichstag milletvekili Karl Liebknecht, 1912. Alman Reichstag'ı, kamu malı, Wikimedia Commons.

Karl Liebknecht, SPD'nin kurucularından Wilhelm Liebknecht'in oğluydu. Avukattı, antimilitarist yazıları yüzünden 1907'de hapis yatmıştı. 4 Ağustos'ta grup disiplinine uyduğu için sonra kendini hiç affetmedi. Aralık 1914'te hükümet ikinci savaş kredisini istediğinde bu kez uymadı. **2 Aralık 1914'te Reichstag'da savaş kredilerine karşı tek başına oy verdi.** 110 sosyal demokrat milletvekilinden yalnızca biri. Gerekçesini kürsüden okumasına izin verilmedi, tutanağa geçirilmedi. Liebknecht onu bildiri olarak dağıttı: Bu savaş, "dünya pazarı üzerinde kapitalist egemenlik" için yürütülen emperyalist bir savaştı.

Mart 1915'te Otto Rühle de ona katıldı. Sonraki oylamalarda "hayır" diyenlerin sayısı arttı. Aralık 1915'te 20 milletvekili karşı oy verdi (sayı doğrulanacak). Grup çoğunluğu, karşı çıkanları 1916'da gruptan attı. Hükümet de kendi cezasını kesti: Liebknecht, milletvekilliği dokunulmazlığına rağmen askere alındı, istihkâm birliğinde doğu cephesine gönderildi. Siyasal konuşma yasağı altındaydı. Ama Reichstag oturumları için izin alıyor, soru önergeleriyle kürsüyü bir tribün olarak kullanıyordu.

Mayıs 1915'te yazdığı bildiri, bu kısmın en ünlü cümlesini taşır: **"Asıl düşman kendi ülkemizde!"** (*Der Hauptfeind steht im eigenen Land!*). Bu cümle ne demektir? Alman işçisinin düşmanı Fransız ya da Rus işçisi değildir. Onu siperlere süren, ücretini düşüren, ekmeğini karneye bağlayan Alman burjuvazisi ve onun devletidir. Her ülkenin işçisi, önce kendi burjuvazisine karşı mücadele etmelidir. Enternasyonalizmin savaş koşullarındaki somut anlamı budur.

Rosa Luxemburg: Hapiste bir parti

Görsel: Rosa Luxemburg'un portresi, 1910'lar. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Rosa Luxemburg, Rus Polonyası'nda doğmuş, Zürih'te okumuş, 1898'den beri Alman partisinin sol kanadının en keskin kalemiydi. Bernstein'a karşı *Sosyal Reform mu Devrim mi?*'yi (1899), Kautsky'ye karşı kitle grevi tartışmasını (1906, 1910) o yürütmüştü (Bölüm 13). 4 Ağustos akşamı evinde toplanan küçük grup (Luxemburg, Franz Mehring, Julian Marchlewski, Hermann Duncker, kısa süre sonra Leo Jogiches, Clara Zetkin ve Liebknecht) savaşa karşı örgütlenmeye başladı.

Luxemburg, 1913'te yaptığı savaş karşıtı bir konuşma yüzünden verilen cezayı çekmek üzere Şubat 1915'te hapse girdi. Şubat 1916'da kısa bir süre çıktı, Temmuz 1916'da yargısız "koruyucu gözaltı"ya alındı ve Kasım 1918 devrimine kadar Wronke ve Breslau cezaevlerinde kaldı. Toplam savaş yıllarının neredeyse tamamını parmaklıklar ardında geçirdi. Ama hapishaneden yazmayı hiç bırakmadı. Mektupları dışarı kaçırılıyor, yazıları takma adla basılıyordu.

Nisan 1915'te grubun dergisi *Die Internationale* çıktı. Tek sayı çıkabildi, hemen yasaklandı. Grup bundan sonra **Gruppe Internationale** diye anıldı. 1916'dan itibaren elden ele dolaşan yasa dışı mektupları *Spartakus* imzasıyla yayımladılar. Adı, Roma'da köle ayaklanmasını yöneten Spartaküs'ten geliyordu. Grup 1918 Kasım'ında resmen **Spartakus Birliği** (Spartakusbund) adını aldı.

Junius Broşürü: "Sosyalizm ya da barbarlık"

Luxemburg hapiste, 1915'te *Sosyal Demokrasinin Krizi* adlı bir metin yazdı. Metin 1916'da İsviçre'de "Junius" takma adıyla basıldı ve *Junius Broşürü* diye tanındı. Broşürün en ünlü düşüncesi şudur: İnsanlık bir yol ayrımındadır. Ya proletarya sınıf mücadelesini emperyalizme ve onun savaşlarına karşı yürütür ve **sosyalizm** gelir; ya da emperyalizm kendi mantığıyla ilerler ve uygarlığı **barbarlığa** sürükler. Luxemburg bu formülü Engels'e dayandırıyordu: "Burjuva toplumu bir ikilemin karşısında: ya sosyalizme geçiş ya da barbarlığa gerileme."

Bu formül önemlidir, çünkü İkinci Enternasyonal'in "mekanik kaderciliğini" (Bölüm 0.14) reddeder. Tarih sosyalizme kendiliğinden gitmez. Kapitalizm çökse bile yerine otomatik olarak daha iyi bir toplum gelmez. İki olanak vardır ve hangisinin gerçekleşeceğini sınıfın bilinçli ve örgütlü eylemi belirler. Yirmi yıl sonra faşizm, otuz yıl sonra Auschwitz ve Hiroşima, bu uyarının bir mecaz olmadığını gösterdi (Atom ve Barbarlık).

Lenin broşürü okudu ve hem övdü hem eleştirdi ("Junius Broşürü Üzerine", 1916). Övdüğü, emperyalist savaşın kararlı teşhisi ve sosyal-şovenizme karşı keskinlikti. Eleştirdiği iki noktaydı: Junius, sağcı önderlerle "merkez"i (Kautsky) yeterince açık ayırmıyor ve örgütsel kopuşu, yani yeni bir parti ve yeni bir Enternasyonal kurma görevini açıkça koymuyordu. Ayrıca emperyalizm çağında "ulusal savaş olamaz" tezi, ezilen ulusların ulusal kurtuluş savaşlarını gözden kaçırıyordu. Bu tartışma, bir sonraki kutuda göreceğimiz gibi, Luxemburg ile Lenin arasındaki verimli ve yoldaşça gerilimin bir parçasıdır.

Zimmerwald ve Kienthal: Enternasyonalin enkazından ilk toplanma

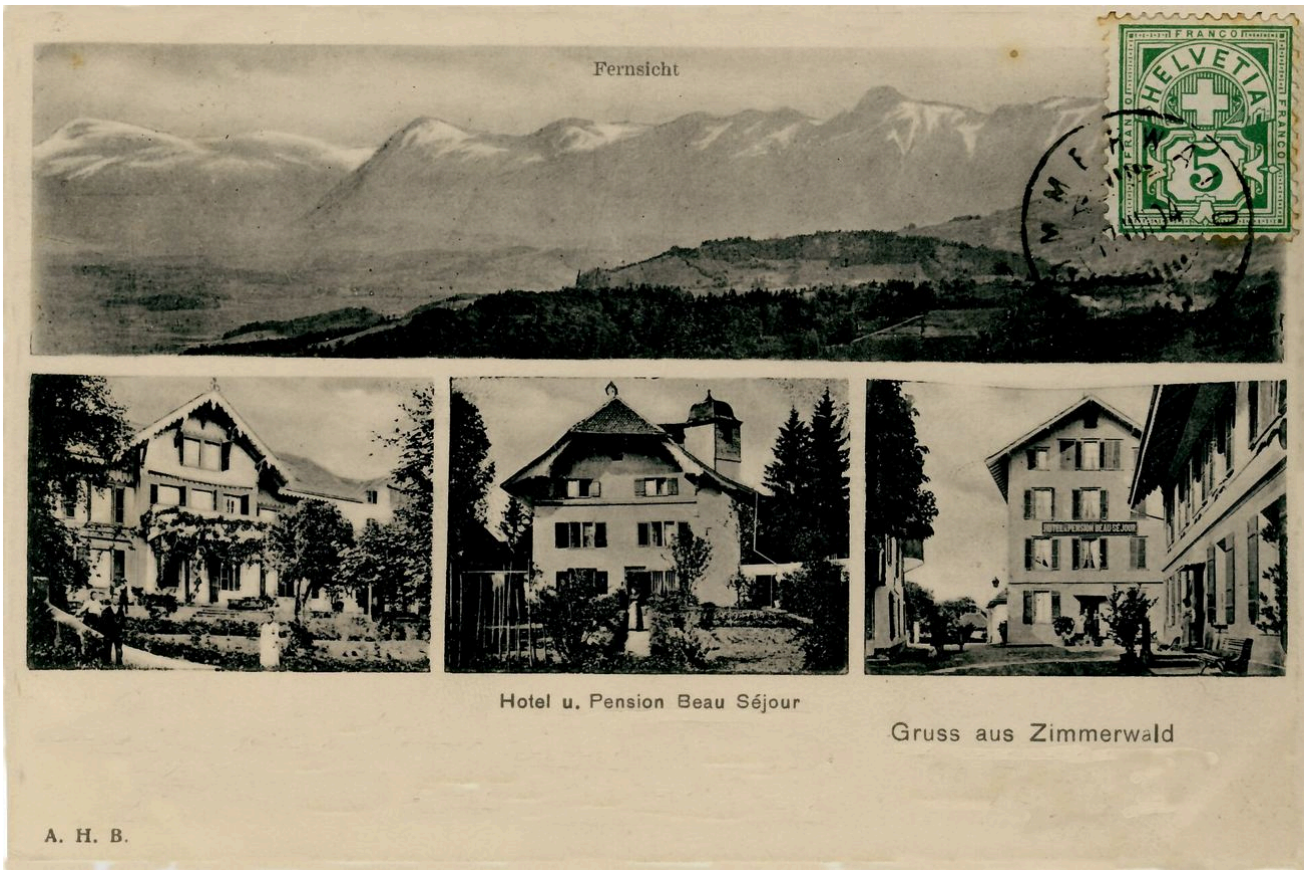

Görsel: 1915 konferansının yapıldığı Zimmerwald'daki Beau Séjour oteli ve pansiyonu, 1904 tarihli kartpostal. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

İsviçre'nin Bern kentine yakın küçük bir dağ köyü olan Zimmerwald'da, **5-8 Eylül 1915**'te, savaşa karşı kalan sosyalistler gizlice toplandı. Toplantıyı İsviçreli ve İtalyan sosyalistler (Robert Grimm, Oddino Morgari) örgütledi. Ülkelerinden kaçak çıkan 38 civarında delege geldi (sayı kaynağa göre 37-42, doğrulanacak): Almanya, Fransa, İtalya, Rusya, Polonya, Balkanlar, İsveç, Norveç, Hollanda ve İsviçre'den. Delegelerin, "Enternasyonal'in bütün üyelerini dört at arabasına sığdırabiliriz" diye şakalaştığı aktarılır. Alay ettikleri acı bir gerçekti: Birkaç milyon üyeli Enternasyonal'den, savaşa karşı açıkça duranlar birkaç arabaya sığıyordu.

Konferans iki eğilime bölündü. Çoğunluk (Grimm, Alman merkezcileri Ledebour ve Hoffmann, Fransız sendikacı Merrheim) "ilhaksız, tazminatsız barış" için ortak bir çağrıyı yeterli görüyordu. Azınlık, yani **"Zimmerwald solu"** (Lenin, Zinovyev, Radek, İsveçli Höglund ve birkaç kişi daha) daha ileri gitti. Onlara göre barış çağrısı yetmezdi. Sosyal-şovenistlerle örgütsel olarak kopmak, yeni bir Enternasyonal kurmak ve **emperyalist savaşı iç savaşa çevirmek**, yani her ülkede işçileri silahlarını kendi burjuvazilerine çevirmeye çağırmak gerekiyordu. Lenin bu tavra **devrimci yenilgicilik** diyordu: Her ülkenin devrimcisi, kendi hükümetinin savaşta yenilgisini, devrime giden yolu açacak bir olanak olarak görmeliydi.

Sonuçta kabul edilen **Zimmerwald Manifestosu** (Troçki'nin kaleme aldığı uzlaşma metni) sol kanadın tezlerini yumuşatmıştı. Ama sol kanat yine de imzaladı, çünkü metin savaşın emperyalist niteliğini ve "iç barış" politikasını açıkça mahkûm ediyordu. Sol, ayrı bir bildiriyle kendi çizgisini de kayda geçirdi.

İkinci konferans, Nisan 1916'da yine İsviçre'de, **Kienthal**'da toplandı. Bu kez sol daha güçlüydü. Kienthal kararları, "barışçı" sosyalistlerin ve İkinci Enternasyonal'in Uluslararası Sosyalist Bürosu'nun eleştirisinde daha keskin bir dil kullandı. Zimmerwald hareketi 1919'da Üçüncü Enternasyonal'e (Komintern) katılarak kendini feshetti (Bölüm 18). Zimmerwald solu ise Komintern'in çekirdeği oldu.

Tek oydan kitle grevine: 1916-1918

Savaş uzadıkça, açlık derinleştikçe, Liebknecht'in yalnız sesi fabrikalarda yankı buldu.

- **28 Haziran 1916:** Liebknecht'in duruşmasının başladığı gün Berlin'de on binlerce silah işçisi greve çıktı (yaygın olarak 55.000 kişi olarak aktarılır, doğrulanacak). Grevi sendikalar değil, Alman Metal İşçileri Sendikası'nın (DMV) içinde örgütlenmiş bir grup tornacı örgütledi. Bu grup ileride Devrimci İşyeri Temsilcileri adını alacaktı.
- **Nisan 1917:** Ekmek karnesinin yeniden düşürülmesi üzerine Berlin ve Leipzig'de yüz binlerce işçi greve çıktı (Berlin'de 200.000-300.000, doğrulanacak). Leipzig grevcileri ilk kez barış ve siyasal özgürlük gibi siyasal talepler öne sürdü. Birkaç hafta önce Rusya'da Çar devrilmişti.
- **Nisan 1917, USPD'nin kuruluşu:** SPD'den ihraç edilen ya da ayrılan savaş karşıtları, 6-8 Nisan 1917'de Gotha'da **Bağımsız Sosyal Demokrat Parti**'yi (USPD) kurdu. USPD bir koalisyondu: Haase ve Ledebour gibi merkezciler, hatta Kautsky ve (evet) Bernstein da oradaydı. Spartakus grubu da örgütsel bağımsızlığını koruyarak USPD'ye katıldı; Lenin'in eleştirdiği gibi bu, ayrı bir devrimci partinin kurulmasını geciktirdi. USPD'nin içindeki gerilim, devrim sırasında kendini kanlı biçimde gösterecekti (Bölüm 19).
- **Ağustos 1917, donanma:** Wilhelmshaven'da ve limanlardaki savaş gemilerinde denizciler kötü yiyecek, subay ayrıcalıkları ve barış için örgütlendi. Önderlerden Max Reichpietsch ve Albin Köbis askerî mahkemede ölüme mahkûm edildi, 5 Eylül 1917'de kurşuna dizildi. Bir yıl sonra aynı donanma devrimi başlatacaktı.
- **Ocak 1918, büyük grev:** Brest-Litovsk'ta Alman generallerinin Sovyet Rusya'ya dayattığı ilhakçı barış koşulları işçileri öfkelendirdi. Grev önce Ocak ortasında Viyana ve Avusturya'nın sanayi bölgelerinde, ardından Budapeşte'de patladı. 28 Ocak 1918'de Berlin'de yaklaşık 400.000 işçi (bazı kaynaklara göre 500.000'e yakın), bütün Almanya'da bir milyona yakın işçi iş bıraktı (rakamlar doğrulanacak). Talepler açıkça siyasaldı: ilhaksız barış, sıkıyönetimin kaldırılması, seçim hakkı reformu, tutukluların serbest bırakılması. Berlin'de işçi konseyi seçildi. Hükümet grevi büyük fabrikaları askerî yönetime alarak ve on binlerce grevciyi cepheye sürerek kırdı.

Ocak 1918 grevinde ilginç bir ayrıntı vardır. SPD önderleri Friedrich Ebert ve Philipp Scheidemann, grev komitesine katıldı. Ebert daha sonra, 1924'te açtığı bir hakaret davasında, komiteye **grevi bir an önce bitirmek için** girdiğini açıkça söyleyecekti. Bu tavır, dokuz ay sonraki Kasım devrimindeki tavrının provasıydı: Kitle hareketini durduramıyorsan başına geç, sonra onu içeriden söndür.

Devrimci İşyeri Temsilcileri: Richard Müller ve Berlin tornacıları

Revolutionäre Obleute (devrimci işyeri temsilcileri), savaş yıllarının en özgün örgütüdür. Berlin'in büyük metal ve silah fabrikalarında, DMV sendikasının resmî yapısının içinde ama onun bürokrasisine rağmen örgütlenmiş, vasıflı tornacılardan oluşan bir ağdı. Önderleri tornacı **Richard Müller**'di, yanında Emil Barth ve Georg Ledebour ile yakın ilişkideki başka temsilciler vardı. Parti değillerdi. Yazılı bir programları da pek yoktu. Ama her büyük fabrikada güvenilir adamları vardı ve bir işaretle yüz binlerce işçiyi aynı saatte durdurabiliyorlardı. 1916, 1917 ve 1918 grevlerini onlar örgütledi.

Onların gücü, Bölüm 0.10'daki **işyeri gücü**nün kusursuz bir örneğidir: Savaş ekonomisinin kalbinde, silah üretiminin kilit düğümündeydiler. Zayıflıkları ise siyasal ve ideolojik güçteydi: Kitlenin kendiliğinden hareketini örgütlemekte ustaydılar, ama iktidarın nasıl alınacağına ve tutulacağına dair açık bir çizgileri yoktu. Bu çelişki Kasım 1918'de ve Ocak 1919'da belirleyici olacaktı.

Almanya'nın dışında: Clyde ve Fransız siperleri

Almanya yalnız değildi. Savaşa karşı hareket bütün kıtaya yayıldı.

İngiltere, Red Clydeside: İskoçya'nın Glasgow kenti ve Clyde nehri kıyısındaki tersaneler ile makine fabrikaları, savaşın en önemli silah üretim merkezlerinden biriydi. 1915'te işçiler, vasıfsız ve kadın işçilerin vasıflı işlere sokulmasını (dilution) ve grev yasağı getiren Mühimmat Yasası'nı protesto etti. Resmî sendika önderliğinin dışında **Clyde İşçi Komitesi** (Clyde Workers' Committee) kuruldu. Bu, **işyeri temsilcileri (shop stewards) hareketi**nin çekirdeğiydi: fabrikada doğrudan seçilen, sendika merkezinin değil tabanın sözünü taşıyan temsilciler. Aynı yıl Glasgow'un işçi mahallelerinde, savaş fırsatçılığıyla kiraları artıran ev sahiplerine karşı büyük **kira grevi** patladı. Örgütleyenler kadınlardı (Mary Barbour ve "Barbour'un ordusu"). Hükümet Aralık 1915'te kiraları dondurmak zorunda kaldı. Öğretmen ve devrimci sosyalist **John Maclean**, savaş karşıtı konuşmaları yüzünden defalarca hapse atıldı. Sovyet hükümeti onu 1918'de Glasgow konsolosu olarak atadı.

Fransa, 1917 ordu isyanları: Nisan 1917'de General Nivelle'in "kesin zafer" vaat eden taarruzu, Chemin des Dames sırtlarında on binlerce askerin boşuna ölümüyle çöktü. Mayıs-Haziran 1917'de Fransız ordusunun onlarca tümeninde askerler saldırıya gitmeyi reddetti. Bazı birlikler kızıl bayrak açtı, Enternasyonal marşını söyledi, Rusya'daki gibi konseylerden söz etti. Aynı günlerde Paris'te dikiş atölyelerinin kadın işçileri (midinettes) ve silah fabrikalarının kadın işçileri greve çıktı. Ordu isyanları, bir yandan izin ve iaşe iyileştirmesi, öte yandan askerî mahkemelerle bastırıldı: Binlerce asker yargılandı, beş yüzü aşkın ölüm cezası verildi, bunların birkaç düzinesi infaz edildi (yaygın tahmin: yaklaşık 3.400 mahkûmiyet, 500-600 idam kararı, 26-50 arası infaz; doğrulanacak).

İtalya ve öteki cepheler: Ağustos 1917'de Torino'da ekmek kıtlığıyla başlayan ayaklanma, barikatlara ve onlarca ölüye varan bir kent savaşına dönüştü. Avusturya-Macaristan donanmasında Şubat 1918'de Cattaro (Kotor) isyanı çıktı. Bulgar ordusunda Eylül 1918'de askerler cepheyi bırakıp Sofya'ya yürüdü (Radomir isyanı). Savaşın son yılında Avrupa'nın bütün orduları çözülme belirtileri gösteriyordu.

Rosa Luxemburg'un etkisi.

Rosa Luxemburg, Avrupa işçi hareketinin en özgün düşünürlerinden biridir. Onu "masum bir kurban" ya da "demokratik sosyalizmin azizi" olarak anmak, düşüncesinin devrimci keskinliğini törpülemektir. Onu dogmatik bir biçimde "kendiliğindenci" diye bir kenara atmak da haksızlıktır. Dört eserinden yola çıkalım.

- ***Sermaye Birikimi*** (1913): Kapitalizmin genişlemek için sürekli olarak kapitalist olmayan alanlara (köylü ekonomileri, sömürgeler) ihtiyaç duyduğunu, bu yüzden emperyalizmin kapitalizmin zorunlu bir aşaması olduğunu savundu. Kuramı tartışmalıdır (Lenin ve Buharin eleştirdi; bugün de tartışılıyor), ama emperyalizmi yeniden üretimin bir sorunu olarak ele alması ve ilkel birikimin sürekliliği fikri, sonraki kuşakları derinden etkiledi.
- ***Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*** (1906): 1905 Rus Devrimi'nin derslerini Alman partisine taşıdı. Kitle grevinin bir parti kararıyla "ilan edilip" "iptal edilemeyeceğini", ekonomik ve siyasal mücadelenin iç içe geçtiği canlı bir süreç olduğunu gösterdi. Sendika bürokrasisinin muhafazakârlığına karşı ilk sistemli uyarıyı yaptı.
- ***Junius Broşürü*** (1916): "Sosyalizm ya da barbarlık" formülü ve emperyalist savaşın çözümlemesi.
- ***Rus Devrimi*** (1918'de hapiste yazıldı, 1922'de ölümünden sonra yayımlandı): Bolşevikleri, sosyalizmin nihai hedefini dünya tarihinde ilk kez pratik siyasetin doğrudan programı yapan devrimciler olarak selamladı ve Alman işçi sınıfının pasifliğini asıl sorun olarak gösterdi. Aynı metinde Kurucu Meclis'in dağıtılmasını, toprak ve ulusal sorundaki politikaları ve demokratik özgürlüklerin kısıtlanmasını eleştirdi. Ünlü "Özgürlük, her zaman farklı düşünenin özgürlüğüdür" cümlesi bu metindendir. Önemli ayrıntı: Luxemburg bu eleştirilerin bir kısmını hapisten çıktıktan sonra, Alman devriminin deneyimi içinde gözden geçirdi ve yayımlanmasını istemedi.

Demokrasi ve devrim, kendiliğindenlik ve örgüt. Luxemburg'un temel sorunu, sosyalist demokrasinin nasıl kurulacağıydı. Burjuva parlamentarizmine karşıydı; konseylerin iktidarını savundu. Ama kitlelerin kendi deneyimiyle öğrenmesine, "kendiliğinden" hareketin yaratıcılığına aşırı güvendiği, merkezî ve disiplinli bir devrimci partinin öncü rolünü küçümsediği de açıktır. Bu zaafın bedeli trajik oldu: Spartakistler SPD'den ancak 1917'de, bağımsız bir parti olarak ise ancak Aralık 1918'in son günü koptular (Bölüm 19.4). Devrim patladığında ellerinde hazır bir parti yoktu. Lenin, onun hatalarını sayarken 1922'de şu benzetmeyi yaptı: "Kartallar bazen tavuklardan da alçağa inebilir, ama tavuklar hiçbir zaman kartalların yükseldiği yere çıkamaz." Ve ekledi: Hatalarına rağmen Rosa Luxemburg bir kartaldı ve öyle kalacaktır (*Bir Yayıncının Notları*, 1922).

Sonraki kuşaklara etkisi. Almanya'da KPD'nin kurucu önderi olarak partinin geleneğinde yaşadı; DDR'de ve bugünkü Almanya'da her Ocak'ta on binlerce kişi Liebknecht ve Luxemburg'u anmak için Berlin-Friedrichsfelde'deki Sosyalistler Anıtı'na yürür. Polonya'da SDKPiL üzerinden Polonya komünist hareketinin kurucularındandır. 1920'lerden sonra "Batı marksizmi" (Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki makalesi) ve 1960'ların "yeni sol"u onu, çoğu zaman Lenin'e ve Bolşeviklere karşı bir "demokratik alternatif" olarak okudu. **Tavrımız:** Luxemburg'u Lenin'e karşı kullanmak, onun hayatının son iki ayını, yani bir komünist partisi kurmasını, konseylerin iktidarı için mücadele etmesini ve Bolşevik devrimin savunusunu silmektir. Onu, bütün yanılgılarıyla birlikte, devrimci marksizmin ortak mirası olarak okuyoruz.

Kavram kutusu.

Enternasyonalizm: İşçi sınıfının çıkarlarının ulusal sınırları aştığı, her ülkenin işçisinin öteki ülkelerin işçileriyle kendi burjuvazisinden daha fazla ortak çıkara sahip olduğu ilkesi (Bölüm 11). Savaş koşulundaki somut anlamı: "Asıl düşman kendi ülkemizde."

Devrimci yenilgicilik: Emperyalist bir savaşta devrimcilerin kendi hükümetlerini desteklememesi, onun yenilgisinin devrim için yarattığı olanağı kullanmaya hazırlanması. Düşman hükümeti desteklemek değil, her ülkede kendi burjuvazisine karşı mücadele etmek demektir.

Kitle grevi: Yalnızca ücret için değil, siyasal taleplerle, geniş bir işçi kitlesinin birlikte iş bırakması. Luxemburg'a göre ekonomik ve siyasal mücadelenin birleştiği, sınıfın kendi gücünü keşfettiği okul (Bölüm 0.4).

İşyeri temsilcisi (shop steward / Obmann): Sendika merkezince atanan değil, işyerinde işçilerce doğrudan seçilen ve geri çağrılabilen temsilci. Sendika bürokrasisinin karşısında tabanın örgütü; sonraki fabrika konseylerinin (Torino, Berlin) çekirdeği.

Kritik an: 28 Ocak 1918, Berlin.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İlhaksız barış, sıkıyönetimin kaldırılması, seçim reformu, ekmek; işçi konseyi seçildi.	Sendikalar grevi desteklemedi; SPD önderleri (Ebert, Scheidemann) grev komitesine "grevi bitirmek için" girdi.	Büyük fabrikaların askerî yönetime alınması, grevcilerin toplu olarak cepheye sürülmesi, grev önderlerinin tutuklanması.	Silah tekelleri üretimin sürmesini; generaller doğuda Brest-Litovsk ilhaklarını güvenceye aldı.	Grev bir haftada yenildi, ama Kasım devriminin örgütsel altyapısı (işyeri temsilcileri, konsey fikri) kuruldu. Cepheye sürülen grevciler, orduya devrim fikrini taşıdı.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Grevciyi cepheye sürmek (askerlik celbinin grev kırıcı olarak kullanılması); fabrikaları askerî yönetime almak; milletvekilliği dokunulmazlığına rağmen muhalif vekili askere almak; yargısız "koruyucu gözaltı"; yasa dışı yayınların toplatılması; askerî mahkemede isyancı denizcilerin idamı; sosyalist önderlerin "iç barış"ı korumak için kitle hareketinin başına geçmesi.

Türkiye'ye bağ. Bölüm 14'te Osmanlı Selanik'inde, çoğunluğu Yahudi tütün ve liman işçilerinden oluşan **Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu**'nu (önderi Abraham Benaroya) tanımıştık. Selanik 1912'de Yunanistan'a geçti. Federasyon, Balkan savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı'nda enternasyonalist çizgide kaldı, Yunanistan'ın savaşa girmesine karşı çıktı ve Kasım 1918'de Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin (SEKE, sonraki Yunanistan Komünist Partisi) kuruluşunda yer aldı (ayrıntılar doğrulanacak). Osmanlı topraklarından çıkan bu örgüt, Zimmerwald çizgisinin Balkan kolunun bir halkasıydı. Türkiye'de ise savaş yıllarında örgütlü bir savaş karşıtı işçi hareketi oluşamadı. "Asıl düşman kendi ülkemizde" fikri, Türkiye solunun sonraki kuşaklarında, özellikle 1960'lardan itibaren emperyalizmle yerli sermaye arasındaki ilişkiyi tartışırken tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Savaş karşıtları bir avuç hayalperestti. Kitleler onları izlemedi.”* 1914’te gerçekten bir avuçtular. Ama 1916’da on binler, 1917’de yüz binler, Ocak 1918’de bir milyona yakın işçi, Kasım 1918’de bütün donanma ve ordunun büyük kısmı onların taleplerini kendi talebi yaptı. Hayalperest olan, savaşın işçilere kazandıracağını söyleyen “gerçekçiler”di: Dört yılın sonunda “iç barış”ın ödülü, milyonlarca ölü, açlık ve yenilgi oldu. Tarihte doğru bir çizgi çoğu zaman önce azınlıkta başlar. Ölçüt kalabalık değil, sınıfın nesnel çıkarıdır.

Dört soru. Kimin elinde? Savaş ekonomisi tekellerin ve generallerin elinde; ama silah üretiminin kilit düğümleri, örgütlü tornacıların elinde. **Kimin denetiminde?** Resmî işçi örgütleri, “iç barış”ı uygulayan bürokrasinin denetiminde; taban ise giderek devrimci işyeri temsilcilerinin etkisinde. **Kimin yararına?** Savaşın uzaması silah tekellerinin ve ilhak hedefli generallerin yararına; barış işçilerin ve askerlerin yararına. **Kim karar veriyor?** Reichstag çoğunluğu savaşa karar veriyor; ama 1918’e gelindiğinde fabrika ve kışlada “hayır” diyenlerin sayısı karar vericileri korkutmaya başlıyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Rosa Luxemburg, *Junius Broşürü* (1916) ve *Rus Devrimi* (1918); ayrıca *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* (1906). - V. I. Lenin ve G. Zinovyev, *Sosyalizm ve Savaş* (1915); Lenin, “Junius Broşürü Üzerine” (1916). - Karl Liebknecht, “Asıl Düşman Kendi Ülkemizde!” (bildiri, Mayıs 1915). - Rosa Luxemburg, *Hapishane Mektupları* (Sonja Liebknecht’e mektuplar). - Stanley Kubrick, *Zafer Yolları* (*Paths of Glory*, 1957): Fransız ordusunda askerlerin “ibret” için kurşuna dizilmesini anlatan film. - DEFA, *Solange Leben in mir ist* (Günter Reisch, 1965): Liebknecht’in savaş yıllarını anlatan DDR filmi.

Bölüm 18: Rus Devrimi'nin Avrupa'daki Yankısı (1917-1919)

> **Sahne.** 2 Mart 1919, Moskova, Kremlin. Eski çarlık sarayının bir salonunda, iç savaşın ve ablukanın ortasında, birkaç düzine delege toplanıyor. Çoğu Moskova'da yaşayan göçmen devrimciler; ablukayı aşıp dışarıdan gelebilenler bir elin parmakları kadar. Aralarında Alman Komünist Partisi'nin temsilcisi Hugo Eberlein var. Cebinde partisinin talimatı: Yeni bir Enternasyonal kurmak için henüz erken; Rosa Luxemburg da böyle düşünüyordu. Luxemburg öldürüleli altı hafta olmuş. Toplantının ilk gününde bütün salon ayağa kalkıp Liebknecht ve Luxemburg'u anıyor. Dört gün sonra salon **Komünist Enternasyonal**'i kuruyor. Eberlein, talimatı gereği çekimser kalıyor, ama kararı partisine taşıyacağını söylüyor.

> **Tez.** Ekim Devrimi, Avrupa işçi sınıfı için bir "dış olay" değil, kendi devrimci dalgasının ilk halkasıydı. Bolşeviklerin bütün stratejisi Batı'daki, özellikle Alman devrimine dayanıyordu: Rusya'da başlayan devrim, ancak sanayileşmiş Avrupa'da zafere ulaşırsa ayakta kalabilirdi. Rusya'daki devrim Avrupa'daki işçilere "yapılabilir" olduğunu gösterdi; konsey biçimini kıtaya yaydı; ve ikinci Enternasyonal'in enkazı üzerinde yeni bir dünya örgütü kurdu. Avrupa burjuvazisi de dersini aldı: Aynı yıllarda sekiz saatlik iş gününü ve sosyal reformları, devrimin önüne set olsun diye "verdi."

Bu bölümde Bolşevik devrimin iç tarihini anlatmıyoruz; o, ayrı bir dosyanın konusudur (Dosya: Rusya Gerçekliği). Burada yalnızca Rus devriminin Avrupa işçi hareketine etkisini izliyoruz.

Şubat 1917: Kuyruktaki kadınlar Çarı devirdi

23 Şubat 1917'de (Batı takvimiyle 8 Mart, Dünya Emekçi Kadınlar Günü) Petrograd'ın Vyborg semtindeki tekstil fabrikalarının kadın işçileri ekmek için greve çıktı. Grev beş günde genel greve, genel grev ayaklanmaya dönüştü. Garnizon askerleri işçilere ateş etmeyi reddetti. Çar II. Nikola tahttan çekildi. Kentte iki iktidar doğdu: bir yanda burjuva liberallerin **Geçici Hükümeti**, öbür yanda işçi ve asker temsilcilerinden oluşan **Petrograd Sovyeti**. Lenin bu duruma **ikili iktidar** dedi (Bölüm 19'da ayrıntılı).

Haber Avrupa'ya yayıldığında, savaşan ülkelerin hükümetleri ilk önce sevindi. İngiliz ve Fransız burjuvazisi, liberal bir Rusya'nın savaşı daha etkili yürüteceğini umuyordu. Alman genelkurmayı ise Rusya'nın savaştan çıkabileceğini hesaplıyordu. İşçiler ise haberi bambaşka okudu. Savaşın üçüncü kışında, açlıkla boğuşan Avrupa işçisi için Petrograd'ın mesajı basitti: **Bir imparatorluk, ekmek kuyruğundaki kadınlar ve ateş etmeyi reddeden askerler tarafından devrilebilir.**

Yankı hızlı geldi. Nisan 1917'de Berlin ve Leipzig'de grev dalgası patladı (Bölüm 17). Haziran 1917'de İngiltere'de, Leeds'te toplanan büyük bir sosyalist ve sendikal kurultay, Rus devrimini selamladı ve İngiltere'de de "işçi ve asker konseyleri" kurulmasını karara bağladı. Kurultaya İşçi Partisi'nin savaş karşıtı kanadı da katıldı (katılımcı sayısı yaklaşık 3.000 delege olarak aktarılır, doğrulanacak). Kararın pratik sonuçları sınırlı kaldı, ama İngiliz işçi hareketinde bile "sovyet" sözcüğünün kurultay kararına girmesi, havanın ne kadar değiştiğini gösteriyordu. Aynı yaz Rusya'daki Sovyet'in çağrısıyla Stockholm'de uluslararası bir sosyalist barış konferansı toplanması önerildi. İngiliz, Fransız ve Amerikan hükümetleri delegelere pasaport vermeyi reddetti. Konferans toplanamadı.

Görsel: Petrograd'da Geçici Hükümet birliklerinin Nevski Bulvarı'ndaki gösteriye ateş açmasından hemen sonra, 4 Temmuz 1917 (Temmuz Günleri). Viktor Bulla, kamu malı, Wikimedia Commons.

Ekim 1917: Barış ve toprak kararnameleri

Geçici Hükümet savaşı sürdürdü, toprağı köylüye vermedi, ekmek sorununu çözmedi. Sekiz ay içinde Sovyetlerdeki çoğunluk, bu talepleri savunan Bolşeviklere geçti. 25 Ekim 1917'de (Batı takvimiyle 7 Kasım) Petrograd Sovyeti'nin Askerî Devrimci Komitesi Geçici Hükümet'i devirdi. Aynı gece toplanan **İkinci Tüm Rusya Sovyetler Kongresi** iktidarı devraldı ve ilk iki kararnamesini çıkardı.

Barış Kararnamesi, bütün savaşan ülkelere ilhaksız ve tazminatsız derhal barış önerdi. Kararnamenin hükümetlere değil, doğrudan **İngiltere, Fransa ve Almanya'nın sınıf bilinçli işçilerine** hitap etmesi, Avrupa'da benzeri görülmemiş bir şeydi. Bir devlet, kendi dış politikasını düşman ülkelerin işçilerine yöneltiyordu. Sovyet hükümeti hemen ardından çarlığın İngiltere ve Fransa ile imzaladığı **gizli antlaşmaları** yayımladı: Savaşın perde arkasında İstanbul'un, Boğazların, Ortadoğu'nun, Balkanlar'ın nasıl paylaşıldığı bütün dünyanın önüne serildi. "Ulusal savunma" masalının arkasındaki yağma planları belgeleriyle ortaya çıktı.

Toprak Kararnamesi, büyük toprak mülkiyetini tazminatsız kaldırdı ve toprağı köylü komitelerinin kullanımına verdi. Avrupa açısından önemi şuydu: Bolşevikler, işçi-köylü ittifakını kâğıtta değil pratikte kurmuşlardı. Rus devriminin ayakta kalmasının temel nedenlerinden biri bu ittifaktı. Birazdan göreceğimiz gibi, Almanya'da, Macaristan'da, İtalya'da devrimin yenilmesinin nedenlerinden biri de tam tersine bu ittifakın kurulamamasıydı (Tablo T22).

Batı'nın ilk tepkisi alaydı: "Birkaç haftada çökerler." Sonra korku geldi. Ekim'den sonra Avrupa burjuvazisinin her kararının arkasında bir soru vardı: **Burada da olabilir mi?**

Brest-Litovsk: Yalnız kalan devrimin bedeli

Sovyet hükümetinin barış çağrısına İngiltere ve Fransa yanıt vermedi. Almanya ve müttefikleri ise Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta masaya oturdu. Alman generallerinin koşulları ağırdı: Polonya, Baltık ülkeleri, Ukrayna ve Finlandiya Rusya'dan koparılacak, fiilen Alman nüfuz alanına girecekti. Bolşevik parti bu koşullar karşısında bölündü. Lenin, devrimin ayakta kalması için "soluk alma" payı gerektiğini, köylü ordusunun artık savaşamayacağını söyleyerek imzadan yanaydı. Buharin'in çevresindeki "sol komünistler" Almanya'ya karşı "devrimci savaş" istiyordu. Dışişleri halk komiseri Troçki "ne savaş ne barış" formülüyle görüşmeleri kesti. Alman ordusu Şubat 1918'de saldırıya geçti, neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan ilerledi. Sonunda **3 Mart 1918**'de çok daha ağır koşullarla antlaşma imzalandı. Sovyet Rusya nüfusunun, sanayisinin ve tarım topraklarının önemli bir kısmını kaybetti (nüfusun yaklaşık üçte biri, kömür ve demir üretiminin büyük kısmı; doğrulanacak).

Brest-Litovsk, Avrupa işçileri için de bir dersti. Birincisi, Alman generallerinin "savunma savaşı" yalanını çırılçıplak gösterdi: Rusya barış istiyordu, Almanya ilhak. Ocak 1918'de Viyana, Budapeşte ve Berlin'deki büyük grevlerin (Bölüm 17) doğrudan nedenlerinden biri buydu. İkincisi, SPD'nin tavrını gösterdi: SPD Reichstag grubu antlaşmanın onaylanmasına karşı oy vermedi, çekimser kaldı. Üçüncüsü, Lenin'in hesabının doğruluğunu gösterdi: Antlaşma yalnızca sekiz ay yaşadı. Kasım 1918'de Alman devrimi patlayınca Sovyet hükümeti onu iptal etti. Yalnız kalan bir devrim ağır bir bedel ödemişti, ama zaman kazanmıştı. Kazandığı zamanı neyin getireceği, Batı'daki işçilere bağlıydı.

"Sovyet": Bir sözcüğün kıtayı dolaşması

Rus devriminin Avrupa'ya en kalıcı armağanı bir örgüt biçimiydi: **sovyet**, yani işçilerin, askerlerin ve köylülerin iş yerinde ve kışlada seçtiği, her an geri çağrılabilen temsilcilerden oluşan konsey. Almancada *Rat* (çoğulu *Räte*), İtalyancada *consiglio*, Macarcada *tanács* oldu. Sözcük değişti, biçim aynı kaldı: Parlamentonun beş yılda bir seçilen, halkla bağı kopuk temsilcisi yerine, iş yerinden doğrudan seçilen, üretimi ve siyaseti aynı elde birleştiren, sürekli denetlenen temsilci.

Bu biçim yoktan çıkmadı. Paris Komünü'nün seçilen ve geri çağrılabilen görevlileri (Bölüm 12), 1905 Rus devriminin Petersburg Sovyeti, savaş yıllarının işyeri temsilcileri (Bölüm 17) onun öncülleriydi. Ama 1917'den sonra konsey, yalnızca bir mücadele örgütü değil, **alternatif bir iktidar organı** olarak görülmeye başlandı. 1918-1920 arasında kıtanın dört bir yanında ortaya çıktı.

Ülke	Tarih	Konsey biçimi	Ne oldu?
Almanya	Kasım 1918 - 1919	İşçi ve asker konseyleri (Arbeiter- und Soldatenräte)	Aralık 1918'de Konseyler Kongresi iktidarı Ulusal Meclis'e devretti; konseyler 1919'da ezildi (Bölüm 19)
Bremen, Bavyera	Ocak-Mayıs 1919	Konsey cumhuriyetleri	Freikorps'la ezildi (Bölüm 19.7)
Avusturya	Kasım 1918 - 1919	İşçi ve asker konseyleri	Sosyal demokratlar konseyleri parlamenter cumhuriyete bağladı (Bölüm 20)
Macaristan	Mart-Ağustos 1919	Macar Sovyet Cumhuriyeti	Romen ordusu ve Horthy'nin beyaz terörüyle ezildi (Bölüm 20)
İsviçre	12-14 Kasım 1918	Olten Eylem Komitesi, ülke çapında genel grev	Yaklaşık 250.000 işçi; ordunun gönderilmesiyle üç günde sona erdi (doğrulanacak)

Ülke	Tarih	Konsey biçimi	Ne oldu?
Hollanda	Kasım 1918	Troelstra'nın devrim çağrısı	Sosyal demokrat önder Troelstra devrimi ilan edip birkaç gün sonra geri adım attı ("Troelstra'nın hatası")
İrlanda	Nisan 1919	Limerick "Sovyeti"	Genel grev komitesi kenti iki hafta yönetti, kendi parasını bastı
İngiltere	1917-1919	İşyeri temsilcileri, Leeds kararı	Glasgow 1919'da tanklar sokağa indi (Bölüm 20)
İtalya	1919-1920	Fabrika konseyleri (Torino, L'Ordine Nuovo)	Eylül 1920 fabrika işgalleri; sendikal pazarlıkla sonlandırıldı (Bölüm 21)
İspanya	1918-1920	Endülüs'te "Bolşevik üç yıl", Barselona'da La Canadiense grevi	Nisan 1919'da sekiz saat kazanıldı; ardından patronların silahlı çeteleri (pistolerismo)

Tabloda bir desen görülüyor: Konsey biçimi hemen her yerde kendiliğinden doğdu. Ama hiçbir yerde, Rusya dışında, konseyleri iktidara taşıyacak **bağımsız, deneyimli, kitlelere kök salmış bir devrimci parti** yoktu. Bu fark, güç dengesi matrisinin (0.13) dördüncü sorusudur ve Bölüm 19'da Almanya'da ayrıntısıyla göreceğiz.

Korkunun meyvesi: Sekiz saat ve ILO

Rus devriminin Avrupa'daki en somut ve en az bilinen etkisi, burjuvazinin **korkusuydu**. Sekiz saatlik iş günü, İkinci Enternasyonal'in 1889'dan beri ana talebiydi (1 Mayıs'ın doğuş nedeni). Otuz yıl boyunca "ekonomi kaldırmaz" diye reddedildi. 1917-1919 arasında ise birkaç ay içinde kıtanın yarısında kabul edildi: Almanya'da Kasım 1918'de (Stinnes-Legien, Bölüm 19.2), İspanya'da Nisan 1919'da (La Canadiense grevinden sonra), Fransa'da Nisan 1919'da yasayla, İtalya ve Hollanda'da 1919'da sözleşme ve yasalarla. Aynı yıl, Versay Barış Antlaşması'nın bir bölümüyle **Uluslararası Çalışma Örgütü** (ILO) kuruldu. ILO'nun 1919'daki ilk sözleşmesi sanayide sekiz saatlik iş günüydü. Antlaşmanın ILO bölümünün başlangıcı, açıkça, "adaletsizlik, sefalet ve yoksunluk içeren çalışma koşullarının" dünya barışını tehlikeye atan bir huzursuzluk yarattığını söylüyordu.

Bu "huzursuzluk"un adı devrimdi. **Dosyanın altıncı tezi burada doğuyor:** Burjuvazi, işçi sınıfından korktuğunda verir. Sekiz saat Keynes'in, liberallerin ya da hayırsever patronların eseri değildi. Sovyet iktidarının varlığının ve Avrupa'yı saran konsey dalgasının ürünüydü. Aynı zamanda bir yatıştırma, bir **ikame** aracıydı: "Sovyet'i değil, sekiz saati alın." Sosyal demokrat önderlik bu ikameyi büyük bir zafer diye sundu. İkisinin arasındaki fark, 1920'lerde sekiz saatin birer birer geri alınmasıyla anlaşılacaktı.

Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşu (Mart 1919)

Görsel: Komünist Enternasyonal'in Birinci Kongresi'nin delegeleri, Moskova, Mart 1919. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Lenin, 1914'ten beri İkinci Enternasyonal'in öldüğünü ve yenisinin kurulması gerektiğini söylüyordu. Zimmerwald solu bu fikrin çekirdeğiydi (Bölüm 17). **2-6 Mart 1919**'da Moskova'da toplanan kongre, **Komünist Enternasyonal**'i (Komintern, Üçüncü Enternasyonal) kurdu. Kongreye 30 civarında ülke ve örgütten 50 civarında delege katıldı (sayılar doğrulanacak), ama bunların çok azı kendi ülkesindeki kitle örgütlerini gerçekten temsil ediyordu. Alman delegesi Eberlein'in çekimserliği bu yüzdendi: KPD, arkasında kitle partileri olmadan kurulan bir Enternasyonal'in "Rus" bir örgüt olarak kalacağından kaygılanıyordu.

Bolşevikler ise beklemek istemiyordu. Onlara göre devrim dalgası yükseliyordu, sosyal demokrat partilerin tabanı sola kayıyordu ve bu tabana açık bir odak, açık bir bayrak gerekiyordu. İlk yıl olaylar onları haklı çıkardı gibi göründü: Kuruluştan iki hafta sonra Macaristan'da, bir ay sonra Bavyera'da konsey cumhuriyeti ilan edildi. Komintern'in Birinci Kongresi'nin manifestosu, burjuva demokrasisi ile proletarya diktatörlüğünü (yani işçi demokrasisini, Bölüm 12) karşı karşıya koyuyordu.

21 Koşul (1920): Bir ayrışmanın örgütsel çizgisi

1920'ye gelindiğinde durum değişmişti. Artık küçük gruplar değil, milyonlarca üyeli sosyal demokrat partilerin büyük kısmı ya da tamamı Komintern'e katılmak istiyordu: Alman USPD'si, Fransız SFIO'su, İtalyan PSI'si. Bu, Komintern için bir fırsat ve bir tehlikeydi. Fırsat, kitle partilerine ulaşmaktı. Tehlike, 1914'te sosyal-şovenist olan, 1918-19'da devrimi durduran aynı önderlerin, sırf moda olduğu için yeni Enternasyonal'e girip onu İkinci Enternasyonal'in bir kopyasına çevirmesiydi.

Temmuz-Ağustos 1920'deki İkinci Kongre bu yüzden katılım için **21 Koşul** koydu. Başlıcaları:

- Reformistler ve "merkezciler" (koşullarda adları da sayılır: Kautsky, Hilferding, Turati, MacDonald gibi) partiden uzaklaştırılacak.

- Parti **demokratik merkeziyetçilik** ilkesiyle örgütlenecek; basın ve parlamento grubu partinin denetiminde olacak.
- Yasal çalışmanın yanında, baskı koşullarına hazır yasa dışı bir örgüt kurulacak.
- Orduda ve kırsalda sistemli propaganda yapılacak.
- Sömürge halklarının kurtuluş mücadelesi, kendi burjuvazisine karşı fiilen desteklenecek. (Bu, Bölüm 14'teki "sosyalist sömürge politikası"ndan radikal bir kopuştur.)
- Reformist sendikaların içinde çalışılacak, sendikalar terk edilmeyecek.
- Parti adı "Komünist Partisi" olacak.

Koşullar, Avrupa işçi hareketinde bir ayrışmayı örgütsel olarak kayda geçirdi. Ekim 1920'de USPD'nin Halle kongresi çoğunlukla katılım kararı verdi ve partinin büyük bölümü Aralık 1920'de KPD ile birleşti. Aralık 1920'de Fransız sosyalistlerinin Tours kongresinde delegelerin yaklaşık dörtte üçü Komintern'e katılmaya oy verdi ve Fransız Komünist Partisi doğdu. Ocak 1921'de İtalya'da PSI'nin Livorno kongresinde komünist kanat, çoğunluğun reformistlerle kopmayı reddetmesi üzerine ayrılıp İtalya Komünist Partisi'ni kurdu (oy oranları doğrulanacak).

Liberal tarih yazımı 21 Koşul'u "işçi hareketini bölen Moskova diktası" diye anlatır. Bu tersine çevrilmiş bir anlatıdır. İşçi hareketi 4 Ağustos 1914'te bölünmüştü. 1919'da Berlin sokaklarında sosyal demokrat bir savunma bakanının Freikorps'u, işçilere ve komünistlere ateş ediyordu. 21 Koşul bu bölünmeyi yaratmadı, onu **açıkça adlandırdı** ve devrimci kanadın bağımsız örgütlenmesinin ölçütlerini koydu. Kuşkusuz koşulların uygulanması her ülkede farklı sorunlar da yarattı. Lenin'in aynı yıl yazdığı *Komünizmde "Sol" Kanat Çocukluk Hastalığı*, öteki uca, yani parlamentoyu ve reformist sendikaları boykot eden, kitlelerden kopan sekter "sol komünizm"e karşı uyarıydı. Komintern iki cepheli bir mücadele yürütüyordu: sağda oportünizme, solda sekterliğe karşı. Bu iki yanlışın Almanya'daki bedeli, bir sonraki bölümde görülecek.

Kritik an: Kasım 1918 - Nisan 1919, konsey dalgası ve burjuvazinin tavizi.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Barış, ekmek, konseylere iktidar, sanayinin sosyalleştirilmesi, "Rusya'daki gibi".	Konseylerin başına geçti ve onları parlamentoya bağladı; sekiz saati "devrimin kazanımı" diye sundu; Komintern'e karşı İkinci Enternasyonal'i yeniden canlandırdı (Bern, Şubat 1919).	Sekiz saat, sendikaların tanınması, ILO; aynı anda Freikorps, beyaz terör, Sovyet Rusya'ya askerî müdahale ve abluka.	Toplam burjuvazi mülkiyeti korudu; ihracat ve yeni sanayi fraksiyonları "sosyal ortaklık" formülünü kurdu; ağır sanayi zamanla tavizleri geri aldı.	Sovyet iktidarı ayakta kaldı ama yalnız kaldı; Avrupa'da reformlar ile kanlı bastırma birlikte işledi; komünist partiler kuruldu.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Devrimci ülkeye askerî müdahale (İngiliz, Fransız, Amerikan, Japon birlikleri 1918-1920) ve ekonomik abluka; beyaz orduların finansmanı; "Bolşevik tehlikesi" propagandası; devrime karşı reform, yani sekiz saat ve sendikaların tanınması gibi tavizlerle konsey hareketinin kanalize edilmesi; uluslararası kurumlaşma (ILO) ile sınıf mücadelesinin "sosyal diyalog"a çevrilmesi; kendi ordusundaki devrimci askerlerin yargılanması (Fransız Karadeniz filosunun Nisan 1919 isyanı).

Kavram kutusu.

Sovyet (konsey): İşçilerin, askerlerin ve köylülerin iş yerinde ve kışlada seçtiği, her an geri çağrılabilen temsilcilerden oluşan organ. Yasama ile yürütmeyi, üretim ile siyaseti birleştirir. Komün'ün mirasçısıdır (Bölüm 12).

Proletarya diktatörlüğü: Sözcüğün bugünkü "tek adam yönetimi" çağrışımıyla ilgisi yoktur. Marx ve Lenin'de anlamı, burjuvazinin sınıf egemenliğinin yerine işçi sınıfının sınıf egemenliğinin, burjuva devlet aygıtının yerine konseyler gibi işçi demokrasisi organlarının geçmesidir (Bölüm 0.5, Bölüm 12).

Komintern (Üçüncü Enternasyonal): 1919'da kurulan, dünya komünist partilerinin tek bir merkezî örgüt içinde birleştiği Enternasyonal (1919-1943).

Demokratik merkeziyetçilik: Tartışmada özgürlük, eylemde birlik. Kararların tartışılarak ve seçilmiş organlarca alınması, alındıktan sonra bütün partinin tek bir irade gibi uygulaması.

Türkiye'ye bağ. Ekim Devrimi'nin Türkiye'ye yankısı doğrudan ve çok yönlüdür. Sovyet hükümetinin Kasım 1917'de yayımladığı gizli antlaşmalar arasında, Osmanlı topraklarını paylaşan **Sykes-Picot** düzenlemesi de vardı: Anadolu halkı kendi ülkesinin paylaşım planını Bolşeviklerin yayımladığı belgelerden öğrendi. Brest-Litovsk ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Rusya'daki Türk savaş esirleri arasında sosyalist fikirler yayıldı; **Mustafa Suphi** bu ortamda örgütlendi. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan **Doğu Halkları Kurultayı**'nın hemen ardından, 10 Eylül 1920'de Türkiye Komünist Partisi kuruldu. Mustafa Suphi ve on dört yoldaşı Ocak 1921'de Karadeniz'de öldürüldü. Aynı yıllarda Sovyet hükümeti Ankara hükümetine altın ve silah yardımı yaptı (Moskova Antlaşması, 16 Mart 1921). Türkiye burjuvazisi Sovyetlerin anti-emperyalist desteğini aldı, ama ülkenin içindeki komünistleri ezdi. Bu çift yönlü tavır, Türkiye'de devlet ile işçi hareketi ilişkisinin kalıcı bir özelliği olacaktır (Kısım XIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Ekim bir avuç Bolşeviğin darbesiydi. Avrupa'daki huzursuzluk da Moskova'nın ihraç ettiği bir kışkırtmaydı."* Ekim, Sovyetler Kongresi'nin çoğunluğunun kararıyla iktidarın devrildiği bir devrimdi; Bolşevikler Ekim'e gelindiğinde Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluktaydı. Avrupa'daki konsey dalgası da Moskova'nın bir "ihracatı" değildi: Kiel denizcileri, Glasgow tornacıları, Barselona elektrik işçileri, Limerick grevcileri kendi açlıklarından, kendi siperlerinden, kendi patronlarından yola çıktılar. Moskova'nın rolü, bu hareketlere bir örnek, bir bayrak ve 1919'dan sonra bir örgüt vermekti. Yalnızca devrimi değil, onun yanıtı olan sekiz saati de "ihraç" ettiği söylenebilir: Avrupa burjuvazisi, Moskova'dan korktuğu için verdi.

Dört soru. Kimin elinde? Rusya'da toprak ve büyük sanayi, Ekim'den sonra adım adım üreticilerin elinde; Avrupa'da ise hâlâ burjuvazinin. **Kimin denetiminde?** Rusya'da sovyetlerin; Avrupa'da konseyler bir an için fabrika ve kışlanın denetimini ele geçirdi, ama devlet aygıtı eski ellerde kaldı. **Kimin yararına?** Barış ve toprak kararnameleri işçilerin ve köylülerin yararına; sekiz saat de işçilerin yararına, ama onu "veren" burjuvazinin amacı devrimin önünü kesmekti. **Kim karar veriyor?** Rusya'da sovyetler kongresi; Avrupa'da, konseylerin varlığına rağmen, karar hâlâ parlamentolarda, kabinelerde ve generallerde.

Okuma ve izleme önerisi. - John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün* (1919). - V. I. Lenin, *Devlet ve Devrim* (1917) ve *Komünizmde "Sol" Kanat Çocukluk Hastalığı* (1920). - V. I. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky* (1918): burjuva demokrasisi ve işçi demokrasisi üzerine Kautsky'ye yanıt. - Komünist Enternasyonal'in ilk dört kongresinin belgeleri (1919-1922). - Sergey Eisenstein, *Ekim* (1928). - Bilgi Müşterekleri: Dosya: Rusya Gerçekliği.

Bölüm 19: Alman Devrimi 1918-1919: Sosyal Demokrasinin Devrimi Boğması

Sahne. 9 Kasım 1918, Berlin. Sabahtan beri fabrikalar boş; yüz binlerce işçi, yanlarında silahlı askerlerle kent merkezine yürüyor. Öğleden sonra saat ikiye doğru SPD önderlerinden Philipp Scheidemann, Reichstag binasında öğle yemeği yerken dışarıdaki kalabalığın sesini duyuyor. Pencereye çıkıyor ve cumhuriyeti ilan ediyor: "Yaşasın Alman cumhuriyeti!" Aktarılana göre (Scheidemann'ın anılarına göre), parti başkanı Friedrich Ebert içeride yumruğunu masaya vurup ona bağırıyor: Cumhuriyeti ilan etmeye hakkı yoktur; devletin biçimine Kurucu Meclis karar verecektir. İki saat sonra, bir kilometre ötede, imparatorluk sarayının balkonunda Karl Liebknecht konuşuyor. O da bir cumhuriyet ilan ediyor, ama başka bir cumhuriyet: "özgür sosyalist Alman cumhuriyeti." Aynı gün, aynı kentte, iki cumhuriyet. Birincisinin arkasında dünyanın en büyük işçi partisinin aygıtı, ikincisinin arkasında birkaç yüz kişilik bir grup ve sokaktaki kalabalığın öfkesi. Önümüzdeki altı ay, bu iki cumhuriyetin savaşıdır.

Tez. Kasım 1918'de Alman işçileri ve askerleri imparatorluğu devirdi. SPD önderliği bu devrimi burjuva düzeni içinde durdurmak için eski generallerle, sanayicilerle ve gönüllü karşı-devrimci birliklerle (Freikorps) ittifak kurdu. Weimar Cumhuriyeti bu ittifakın üzerine kuruldu. Nazizmin kadroları da bu ittifakın içinde yetişti. Devrimin yenilgisi kaçınılmaz değildi: Konseyler vardı, kitle vardı, eski devlet çözülüyordu. Eksik olan, bu kitleyi iktidara taşıyacak bağımsız ve deneyimli bir devrimci partiydi. O parti, devrimin ortasında, çok geç ve çok zayıf kuruldu.

Kişiler kutusu. - **Friedrich Ebert (1871-1925):** Saraç, SPD başkanı (1913'ten). Halk Temsilcileri Konseyi başkanı, 1919'dan ölümüne dek cumhurbaşkanı. Devrimi "düzen" içinde durdurmanın mimarı. - **Philipp Scheidemann (1865-1939):** Matbaacı, SPD önderi. Cumhuriyeti ilan etti; 1919'da ilk başbakan. - **Gustav Noske (1868-1946):** Sepetçi, SPD milletvekili. Kiel'e gönderilip denizci konseyinin başına geçti; Ocak 1919'dan Savunma Bakanı; Freikorps'un komutanı. - **Wilhelm Groener (1867-1939):** General, 1916'da Savaş Dairesi başkanı, Ekim 1918'den Ludendorff'un yerine Genelkurmay'ın fiilî yöneticisi. - **Carl Legien (1861-1920):** Sendikalar Genel Komisyonu başkanı; Stinnes-Legien anlaşmasının imzacısı. - **Hugo Stinnes (1870-1924):** Ruhr'un kömür, çelik ve nakliye baronu; Almanya'nın en zengin adamlarından. - **Richard Müller (1880-1943):** Tornacı, Devrimci İşyeri Temsilcilerinin önderi, Berlin işçi ve asker konseyleri Yürütme Kurulu başkanı. - **Karl Liebknecht (1871-1919) ve Rosa Luxemburg (1871-1919):** Spartakus Birliği'nin ve KPD'nin önderleri. 15 Ocak 1919'da öldürüldüler. - **Leo Jogiches (1867-1919):** Spartakus'un gizli örgütçüsü; Mart 1919'da cezaevinde öldürüldü. - **Waldemar Pabst (1880-1970):** Muhafız Süvari Tüfek Tümeni kurmay yüzbaşısı; Luxemburg ve Liebknecht cinayetinin örgütleyicisi. Hiç yargılanmadı. - **Kurt Eisner (1867-1919) ve Eugen Leviné (1883-1919):** Bavyera devriminin iki evresinin önderleri; biri suikastla, öteki kurşuna dizilerek öldürüldü.

19.1 Kasım Devrimi: Kiel'den Berlin'e beş gün

Ekim 1918'in sonunda Alman ordusu yenilmişti. Bunu en iyi bilen, ordunun başındakilerdi: Ludendorff Eylül sonunda hükümetten derhal ateşkes istemişti. Ama Donanma Komutanlığı, hükümetten habersiz, son bir "şeref savaşı" için filoyu İngiliz donanmasına karşı denize çıkarmak istedi. Denizciler için

bunun anlamı açıktı: Savaş bitmek üzereyken amirallerin onuru için ölmek. 29-30 Ekim gecesi Wilhelmshaven'da gemilerin tayfaları denize açılmayı reddetti. Yüzlerce denizci tutuklanıp Kiel'e götürüldü.

3 Kasım'da Kiel'de denizciler ve tersane işçileri, tutuklu arkadaşlarının serbest bırakılması için yürüdü. Bir devriye kalabalığa ateş açtı; yedi kişi öldü (yaygın olarak aktarılan sayı, doğrulanacak). Ertesi gün, **4 Kasım**'da, kentteki denizciler silahlandı, subayları etkisizleştirdi ve bir **asker konseyi** seçti. Tersanelerde işçi konseyleri kuruldu. Kiel, denizcilerin ve işçilerin eline geçti. Bir kentin yönetimi, bir gecede, kışladan ve fabrikadan seçilen temsilcilere geçmişti.

Görsel: Kiel denizci ayaklanması sırasında Wilhelmplatz'ta toplanan kalabalık, 10 Kasım 1918. Ernst Meyer, CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

Hükümet ve SPD önderliği ilk hamlesini hemen yaptı: 4 Kasım akşamı SPD milletvekili **Gustav Noske**'yi Kiel'e gönderdi. Noske'nin görevi hareketi "yatıştırmak"tı. Denizciler onu, bir sosyal demokrat olduğu için güvenle karşıladı ve asker konseyinin başkanı seçti. Birkaç gün sonra kentin valisi oldu. Bu küçük sahne, bütün devrimin bir minyatürüdür: **Devrimci kitle, kendi örgütünün başına, onu durdurmak için gönderilen adamı seçti.** Çünkü Noske'nin partisi, işçinin gözünde hâlâ "bizim parti"ydi.

Kiel'den çıkan denizciler trenlerle bütün ülkeye dağıldı. Birkaç gün içinde Lübeck, Hamburg, Bremen, Hannover, Köln, Braunschweig ve onlarca kentte işçi ve asker konseyleri iktidarı fiilen ele aldı. **7 Kasım**'da Münih'te bağımsız sosyalist Kurt Eisner Bavyera krallığını devirip "Bavyera Özgür Devleti"ni ilan etti. Berlin'den bile önce bir kraliyet hanedanı düşmüştü. Devrimin hızı, yeni bir şey yaratmanın değil, eski düzenin **çürümüşlüğünün** ifadesiydi: Kimse kayzer için savaşmak istemiyordu.

Berlin'de Devrimci İşyeri Temsilcileri ayaklanmayı 11 Kasım'a hazırlıyordu. Olaylar onları öne aldı. **9 Kasım** sabahı fabrikalar genel greve çıktı, kışlalardaki askerler işçilere katıldı. Başbakan Prens Max von Baden, kayzerin tahttan çekildiğini kendi yetkisiyle açıkladı ve başbakanlığı, anayasada hiçbir yeri olmayan bir işlemle, **Ebert**'e devretti. Ebert'in iki gün önce Max von Baden'e, "sosyal devrimden günahtan nefret eder gibi nefret ettiğini" söylediği aktarılır (Max von Baden'in anılarından aktarılan, doğrulanacak). Eski düzenin son başbakanı, iktidarı, devrimi en iyi durdurabilecek adama emanet ediyordu. Kayzer II. Wilhelm 10 Kasım'da Hollanda'ya kaçtı.

10 Kasım'da yeni bir hükümet kuruldu: **Halk Temsilcileri Konseyi** (Rat der Volksbeauftragten). Üç SPD'li (Ebert, Scheidemann, Otto Landsberg) ve üç USPD'li (Hugo Haase, Wilhelm Dittmann ve Devrimci İşyeri Temsilcilerinden Emil Barth). Aynı gün Berlin'in Busch Sirki'nde toplanan işçi ve asker konseyleri meclisi hükümeti onayladı ve kendi **Yürütme Kurulu**'nu (Vollzugsrat) seçti. Kurul'un başına Richard Müller geçti.

Kâğıt üzerinde Almanya'da artık **ikili iktidar** vardı: bir yanda Halk Temsilcileri Konseyi, öbür yanda ülkeyi saran konseyler ve onların Yürütme Kurulu. Ama bu ikiliğin içinde bir tuzak saklıydı. Busch Sirki'ndeki toplantıda asker temsilcileri, çoğunluğu köylü ve küçük burjuva kökenli olan ve savaştan bıkmış askerler, tek bir şey istedi: **"Birlik!"** İşçi partileri kavga etmesin, barış gelsin, eve dönelim. SPD bu duyguyu ustaca kullandı: "Birlik" çağrısı, devrimci kanadı sosyal demokrat çoğunluğa bağlamanın aracı oldu. Askerlerin barış ve eve dönüş özlemi meşruydu. Ama ne köylü askerlere toprak, ne kent orta sınıflarına güvence sunan bir devrimci program vardı. İşçi sınıfının öteki emekçi sınıflarla ittifakı, Rusya'daki gibi "ekmek, barış, toprak" etrafında değil, "birlik ve düzen" etrafında, yani sosyal demokrat önderliğin çevresinde kuruldu.

Halk Temsilcileri Konseyi'nin **12 Kasım**'da yayımladığı ilk bildiri gerçek kazanımlar içeriyordu: sıkıyönetimin ve sansürün kaldırılması, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, siyasal af, kadınlara seçme ve seçilme hakkı (Almanya'da ilk kez), en geç 1 Ocak 1919'dan itibaren sekiz saatlik iş günü, ve tarım işçilerini ve ev hizmetlilerini neredeyse serf gibi efendilerine bağlayan eski **hizmetçi yasalarının** (Gesindeordnung) kaldırılması. Bunlar devrimin, yani kitlenin gücünün kazanımlarıydı. Ama bildiride tek bir şey yoktu: **mülkiyet.** Ne büyük sanayiye, ne bankalara, ne Doğu Elbe'deki Junker malikânelerine dokunuldu. Toprak reformu yapılmadı. Doğu'nun tarım işçileri örgütlenme hakkı kazandı ama toprağı kazanmadı; Junker malikâneleri, birazdan göreceğimiz Freikorps'un en önemli devşirme ve barınma alanlarından biri olarak kaldı.

19.2 Gizli anlaşmalar: Bir telefon hattı ve bir imza

Devrimin ikinci gününde, halk bayram ederken, iki anlaşma sessizce devrimin kaderini belirledi.

Ebert-Groener Paktı (10 Kasım 1918). 10 Kasım akşamı Başbakanlık'taki Ebert'i, Spa'daki Genelkurmay karargâhından General **Wilhelm Groener** aradı. Başbakanlık ile Genelkurmay arasında, dışarıdan bilinmeyen gizli bir telefon hattı vardı. Konuşmanın içeriğini, Groener'in kendisi yıllar sonra, 1925'te Münih'te bir davada tanık olarak anlattı. Anlaşmanın özü şuydu: Genelkurmay yeni hükümeti tanıyacak, ordunun eve dönüşünü düzen içinde yönetecek. Karşılığında hükümet, subay kadrosunun komuta yetkisini koruyacak, asker konseylerinin orduya karışmasını sınırlayacak ve "bolşevizme karşı" orduyla birlikte davranacaktı. Groener'in tanıklığından aktarılan ifadeyle: Bolşevizme karşı mücadele için birbirimizle ittifak kurduk. Bu telefon hattı sonraki haftalarda her gece kullanıldı.

Bunun anlamı ne kadar vurgulansa azdır. Devrim, eski devletin zor aygıtını, yani imparatorluk subaylarını, generallerini, askerî yargıçlarını dağıtmak yerine, **onları devrime karşı yeni hükümetin koruyucusu yaptı.** Paris Komünü'nden beri marksizmin temel dersi, işçi sınıfının "hazır devlet aygıtını olduğu gibi ele geçirip kendi amaçları için kullanamayacağı"ydı (Marx, *Fransa'da İç Savaş*; Bölüm 12). SPD önderliği bunun tam tersini yaptı: Eski devlet aygıtını, işçi sınıfına karşı ayakta tuttu.

Groener'in adını Bölüm 16'dan hatırlıyorsunuz. 1916'da **Savaş Dairesi**'nin başındaydı; Yardımcı Hizmet Yasası'nı sendika önderleriyle birlikte uygulamış, sosyal demokrat önderlerle çalışmayı o yıllarda öğrenmişti. Ebert-Groener Paktı, savaş ekonomisinde kurulan devlet-tekel-bürokrasi füzyonunun devrime karşı siyasal ittifaka dönüşmesiydi.

Stinnes-Legien Anlaşması (15 Kasım 1918). Beş gün sonra, bu kez sermaye ile sendika bürokrasisi masaya oturdu. Ruhr'un kömür ve çelik baronu **Hugo Stinnes** ile sendikaların başındaki **Carl Legien**, 15 Kasım'da bir anlaşma imzaladı. Görüşmeler aslında devrimden haftalar önce, Ekim'de başlamıştı: Sanayiciler yenilgiyi ve ardından geleceği görüyordu. Anlaşmayla işverenler şunları kabul etti:

- Sendikaların işçilerin meşru temsilcisi olarak tanınması ve örgütlenme özgürlüğü,
- İşverenlerin sarı "şirket sendikalarını" (Werkvereine) desteklemekten vazgeçmesi,
- Toplu sözleşme düzeni ve 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde işçi komiteleri,
- Ücret kaybı olmadan **sekiz saatlik iş günü**,
- İşveren ve sendikaların eşit temsil edildiği ortak kurullar (Merkezî Çalışma Topluluğu, ZAG).

Karşılığında sendika önderliği, anlaşmanın hiçbir yerine yazılmayan ama asıl amacı olan şeyi verdi: **Özel mülkiyete dokunulmayacaktı.** Sanayinin sosyalleştirilmesi, yani devrimin kitlelerin gözündeki anlamı, rafa kaldırıldı. Stinnes'in hesabı açıktı: Sekiz saati ve sendikayı vermek, fabrikayı vermekten iyiydi.

Burada ince bir noktaya dikkat edelim. Stinnes-Legien'de işverenler sarı şirket sendikalarını bıraktılar. Peki bu anlaşmaya neden "**sarı çizginin sosyal demokrat biçimi**" diyoruz (Kısım VIII)? Çünkü sarı sendikacılığın özü, işçi örgütünün sermayenin mülkiyetini ve egemenliğini kabul edip sınıf mücadelesini sınıf işbirliğine çevirmesidir. 1918'de sermaye, şirket sendikasına artık ihtiyaç duymadı: **Sınıf sendikasının kendisi, en kritik anda, mülkiyeti koruma görevini üstlenmişti.** Sermaye kendi yarattığı küçük sarı örgütü, işçilerin yarattığı büyük örgütün önderliğiyle değiştirmişti. Bu, sonraki yüz yılın "sosyal ortaklık" düzeninin (Bölüm 42, 46) doğum belgesidir.

Kasım 1918'de kurulan **Sosyalleştirme Komisyonu** (Kautsky ve Hilferding gibi USPD'li kuramcılarla) bu arada kömür madenlerinin toplumsallaştırılması için raporlar hazırladı. Raporlar hükümetin masasında kaldı. 1919 baharında çıkarılan kömür ve potas "ortak ekonomi" yasaları, madenleri sosyalleştirmedi; madenci ve sanayici temsilcilerinin birlikte oturduğu, fiilen sermayenin yönettiği yasal karteller kurdu. Devlet tekelci kapitalizmi, "sosyalleştirme" adı altında devam etti.

> **Zaman kimin?** Sekiz saatlik iş günü, Alman işçi sınıfının 1918 devriminden kalan en büyük kazanımıydı. Otuz yıllık 1 Mayıs talebi, konseylerin ve silahlı işçinin korkusuyla birkaç günde kabul edildi. Ama kazanım, onu alan gücün korunmasına bağlıydı (K2.B). Devrim yenilip işçi örgütleri 1923'ün hiperenflasyonunda çökünce, Aralık 1923'te çıkarılan çalışma süresi kararnamesiyle sekiz saat esnetildi; birçok sanayi dalında fiilen dokuz-on saate dönüldü. Stinnes'in "verdiği" şey, işçi kendi gücünü kaybeder kaybetmez geri alındı.

19.3 Konseylerin tasfiyesi: "Tüm iktidar konseylere mi, meclise mi?"

Kasım ve Aralık 1918'in büyük sorusu buydu. Devrimci kanada (Spartakus, Devrimci İşyeri Temsilcileri, USPD solu) göre konseyler, Paris Komünü ve Rus sovyetleri gibi, yeni bir işçi demokrasisinin organlarıydı: Fabrikada seçilen, geri çağrılabilen temsilciler hem yasa yapacak hem uygulayacak, sanayiyi sosyalleştirecekti. SPD'ye ve USPD sağına göre konseyler geçici birer asayiş organıydı; asıl iktidar, genel oyla seçilecek bir **Ulusal Meclis**'e, yani bir parlamentoya verilmeliydi. SPD'nin sloganı "demokrasi"ydi. Oysa konu demokrasinin var olup olmaması değildi; **hangi sınıfın demokrasisi** olacağıydı. Meclis, mülkiyeti koruyacak bir burjuva cumhuriyeti demekti. Konseyler, mülkiyeti sorgulayacak bir işçi iktidarı.

Bu savaş, gerçekten de, konseylerin içinde kaybedildi. **16-21 Aralık 1918**'de Berlin'de toplanan **Tüm Almanya İşçi ve Asker Konseyleri Kongresi**'nde delegelerin büyük çoğunluğu SPD'liydi (500'e yakın delegenin yaklaşık üçte ikisi SPD, doğrulanacak). Liebknecht ve Luxemburg, bir işyerinden seçilmedikleri gerekçesiyle kongreye delege olarak kabul edilmedi; onları konuşmacı olarak davet etme önerisi de reddedildi. Kongre, Ulusal Meclis seçimlerini **19 Ocak 1919**'a aldı. USPD'li Ernst Däumig'in, konsey sistemini yeni anayasanın temeli yapma önergesi büyük farkla reddedildi (yaygın aktarılan oylama: 344'e 98, doğrulanacak). Konseyler kongresi, kendi iktidarını kendi eliyle parlamentoya devretti. Richard Müller'in, Meclis'e giden yolun "ancak cesedimin üzerinden" geçeceğini söylediği ve bu yüzden sonradan alaycı biçimde "Ceset Müller" diye anıldığı aktarılır.

Neden? Bunun yanıtı yapısaldır. Konseyler kendiliğinden doğmuştu ve içine, işçilerin o günkü bilincini taşıyordu. Kırk yıl boyunca sosyal demokrat partinin okulundan geçmiş milyonlarca işçi için Ebert'in partisi hâlâ "bizim parti"ydi. Devrimci kanadın, bu işçileri bir alternatif programın ve örgütün etrafında toplamak için ne zamanı ne aygıtı vardı. Kitle devrimci eylemi yapmıştı; ama devrimci bilince, eylemin içinden, ancak zamanla ve bir önderlik sayesinde ulaşabilirdi. Rusya'da Şubat'tan Ekim'e sekiz ay geçmişti ve Bolşevikler bu sekiz ayı sovyetlerde çoğunluğu kazanmak için kullanmıştı. Almanya'da karşı-devrim o sekiz ayı tanımadı.

Kongre yine de önemli bir karar aldı: **Hamburg Noktaları**. Askerî komutanın asker konseylerine bağlanması, rütbe işaretlerinin kaldırılması, subayların askerlerce seçilmesi. Bu, Ebert-Groener Paktı'nın tam karşıtıydı. Hindenburg ve Groener kararı tanımayacaklarını, uygulanırsa ordunun hükümete desteğini çekeceğini bildirdi. Ebert kararı uygulamadı.

Karşı-devrim de bu arada ilk denemelerini yapıyordu. **6 Aralık**'ta Berlin'de bir grup asker, Yürütme Kurulu'nu tutuklamaya ve Ebert'i cumhurbaşkanı ilan etmeye kalkıştı. Aynı gün Chausseestraße'de bir Spartakist gösterisine makineli tüfekle ateş açıldı; on altı kişi öldü (doğrulanacak). **10 Aralık**'ta Ebert, cepheden dönen birlikleri Brandenburg Kapısı'nda karşılarken şunu söyledi: "Hiçbir düşman sizi yenmedi." Bu cümle, ordunun cephede yenilmediği, cephe gerisinde "sırtından hançerlendiği" efsanesine, sosyal demokrat cumhurbaşkanının ağzından verilmiş bir armağandı. O efsane, on beş yıl sonra Nazilerin en güçlü propaganda silahlarından biri olacaktı.

Noel çatışmaları (23-24 Aralık 1918). Berlin'deki devrimci denizcilerden oluşan **Halk Denizci Tümeni** (Volksmarinedivision), eski imparatorluk sarayında ve ahırlarında konuşlanmıştı. Hükümet tümeni dağıtmak ve maaşlarını kesmek istedi. Denizciler 23 Aralık'ta SPD'li şehir komutanı Otto Wels'i rehin aldı. 24 Aralık sabahı Ebert, gizli hat üzerinden orduyu çağırdı. General Lequis'in birlikleri sarayı topa tuttu. Ama sabah saatlerinde çevre mahallelerden gelen binlerce işçi ve kadın askerlerin arasına karıştı, onları ikna etti; birlikler dağıldı. Denizciler kazandı. Çatışmada onlarca kişi, çoğu hükümet askeri, öldü (yaklaşık 11 denizci ve 50'yi aşkın asker, doğrulanacak).

Noel çatışmaları iki sonuç doğurdu. Birincisi, USPD'nin üç temsilcisi, hükümetin kendi başkentinde devrimci denizcilere top ateşi açtırmasını kabul edemeyerek **29 Aralık**'ta Halk Temsilcileri Konseyi'nden çekildi. Yerlerine SPD'den Noske ve Rudolf Wissell geldi. Hükümet artık tamamen SPD'nin, SPD de tamamen Ebert-Groener hattının elindeydi. İkincisi, Ebert ve Groener eski ordunun devrimci işçilere karşı güvenilmez olduğunu anladı. Askerler, işçiyle karşılaştığında dağılıyordu. **Yeni bir zor aygıtına**, işçiyle kaynaşmayacak, ideolojik olarak şartlanmış, gönüllü birliklere ihtiyaç vardı. Freikorps'un saati gelmişti.

19.4 KPD'nin kuruluşu: Çok geç ve çok genç bir parti

30 Aralık 1918 - 1 Ocak 1919'da Berlin'de, Prusya Meclisi'nin binasında, Spartakus Birliği ve Bremen'deki "Enternasyonal Komünistler" (Bremen solcuları) bir araya gelerek **Almanya Komünist Partisi**'ni (KPD) kurdu. Lenin'in dört yıldır istediği kopuş, sonunda gerçekleşiyordu. Ama devrimin ortasında, onun en kritik haftalarında.

Kongrenin en önemli metni, Rosa Luxemburg'un 31 Aralık'ta yaptığı **program konuşması**ydı. Luxemburg, Spartakus'un Aralık ortasında yayımlanan programını (*Spartakus Birliği Ne İstiyor?*) savundu. Programın ana fikri şuydu: Sosyalizm bir hükümet kararnamesiyle değil, fabrikalarda ve kışlalarda milyonların bilinçli eylemiyle, konseyler aracılığıyla kurulacaktır. Spartakus, iktidarı ancak Almanya'daki büyük proleter kitlelerin açık iradesiyle alacaktır. Luxemburg konuşmasında, 9 Kasım'ın ancak bir başlangıç olduğunu, devrimin önünde uzun ve zorlu bir mücadele dönemi bulunduğunu söyledi.

Ama kongrenin çoğunluğu başka bir havadaydı. Delegelerin çoğu genç, öfkeli, savaşın ve Kasım'ın deneyiminden geçmiş, parlamentoya derin bir nefretle bakan işçilerdi. Luxemburg, Liebknecht, Jogiches ve Paul Levi, Ulusal Meclis seçimlerine katılmayı, meclis kürsüsünü de bir mücadele alanı olarak kullanmayı savundu. Kongre bunu reddetti: **Seçimlere katılmama** kararı büyük çoğunlukla alındı (yaygın aktarılan oylama: 62'ye 23, doğrulanacak). Luxemburg ve Spartakus önderliği, kendi kurdukları partinin ilk kongresinde azınlıkta kaldı.

Bu karar, Lenin'in bir yıl sonra *"Sol" Kanat Çocukluk Hastalığı*'nda eleştireceği yanılgının ilk örneğiydi: Kitlelerin büyük çoğunluğu hâlâ parlamentoya umut bağlarken, devrimciler o alandan çekilerek kitlelerden kopar. Genç partinin "sol" hastalığı, bir çocukluk hastalığıydı; ama Almanya'da devrim, partinin büyümesini beklemedi.

Kuruluşun bir başka zaafı da örgütseldi. Berlin'in fabrikalarındaki gerçek gücü temsil eden **Devrimci İşyeri Temsilcileri**, KPD'ye katılmak için görüşmelere oturdu, ama anlaşma sağlanamadı; USPD'de kaldılar. Böylece KPD, kuruluşunda, Berlin işçi sınıfının en örgütlü kesimiyle birleşmeyi başaramadı. Parti birkaç bin üyeli, deneyimsiz, merkezî disiplini ve yasa dışı çalışma aygıtı olmayan bir örgüttü. Ve iki hafta sonra en büyük sınavına girecekti.

19.5 Ocak 1919 ve cinayet

Eichhorn'un görevden alınması. 4 Ocak 1919'da Prusya hükümeti, Berlin emniyet müdürü USPD'li Emil Eichhorn'u görevden aldı. Eichhorn, Kasım'dan beri Berlin'in polisini ve silahlı işçi birliklerinin bir kısmını denetliyordu; SPD hükümeti için başkentteki son devrimci mevziydi. Görevden alınması, Noel çatışmalarının ardından açık bir kışkırtmaydı: Devrimci kanadı, henüz hazır değilken sokağa çekmek.

5 Ocak'ta USPD, Devrimci İşyeri Temsilcileri ve KPD, Eichhorn'a destek için gösteri çağrısı yaptı. Beklentilerin çok üstünde, yüz binlerce işçi, bir kısmı silahlı, Berlin'in merkezini doldurdu. O akşam Devrimci İşyeri Temsilcileri, USPD ve KPD'den temsilcilerin katıldığı bir toplantıda, kalabalığın büyüklüğünden etkilenen çoğunluk, Ebert hükümetinin devrilmesi için mücadele kararı aldı. Georg Ledebour, Karl Liebknecht ve Paul Scholze'nin başkanlığında bir **Devrim Komitesi** kuruldu. Liebknecht, KPD merkezine danışmadan komiteye katıldı. Luxemburg'un ve Jogiches'in bu karara karşı olduğu, Luxemburg'un Liebknecht'e sitemle programın bu olup olmadığını sorduğu aktarılır (Paul Levi'nin anlatımından aktarılan, doğrulanacak). KPD'nin çizgisi, hükümeti devirmek değil, Eichhorn'un görevden alınmasına karşı kitleyi seferber etmek ve silahlı işçileri korumaktı.

Aynı gece silahlı işçiler, *Vorwärts* dahil Berlin'in gazete semtindeki binaları işgal etti. Ama ertesi gün ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Yüz binlerce işçi, soğukta, saatlerce sokaklarda bekledi. Ne bir hedef gösterildi, ne bir plan. Devrim Komitesi hükümetle görüşmeler yapıyor, bir yandan da devirme bildirisi dağıtıyordu. Tarihçilerin "**Spartakus Ayaklanması**" dediği şey, aslında ne Spartakus'un planladığı ne de gerçek anlamda bir ayaklanmaydı: önderliksiz, amacı belirsiz, savunmada kalmış bir kitle hareketiydi. Adını, onu ezenler koydu.

Noske: "Birinin kan köpeği olması gerek." 6 Ocak'ta hükümet, Berlin ve çevresindeki bütün birliklerin komutasını Gustav Noske'ye verdi. Noske bu anı, 1920'de yayımladığı *Kiel'den Kapp'a* (*Von Kiel bis Kapp*) adlı anılarında şöyle anlatır: Görevi kabul ederken "Peki, öyle olsun! Birinin kan köpeği olması gerek, bu sorumluluktan kaçmayacağım" demiştir. Bu söz bir iftira değil, Noske'nin kendi kaleminden bir övünmedir. Noske, Berlin'in dışında, Dahlem ve Zossen'de, eski imparatorluk subaylarının komutasındaki gönüllü birlikleri, yani **Freikorps**'u toplamaya başladı.

Görsel: Savunma işlerinden sorumlu halk temsilcisi Gustav Noske Berlin'de bir kalabalığa konuşuyor, 15 Ocak 1919. Sennecke, kamu malı, Wikimedia Commons.

Freikorps (özgür birlikler), resmî ordudan ayrı, gönüllülerden oluşan paramiliter birliklerdi. Subayları imparatorluk ordusunun genç, milliyetçi, devrim düşmanı subaylarıydı. Erleri ise terhis olup evine dönmek istemeyen ya da dönecek evi, işi olmayan askerler, milliyetçi öğrenciler, lise çağında gençler ve maceracılardı. Bunlar, bir anlamda savaştan hiç eve dönmeyen bir kuşaktı. Onları birleştiren şey bolşevizme, sosyalizme, Yahudilere, cumhuriyetin kendisine duydukları nefretti. Sosyal demokrat bakan, cumhuriyeti korumak için cumhuriyet düşmanlarına silah veriyordu. 1919'da Freikorps'un toplam mevcudunun 250.000-400.000 arasında olduğu tahmin edilir (doğrulanacak).

Freikorps'un yalnızca devletçe değil, **sermayece** de finanse edildiği bilinir. 10 Ocak 1919'da Berlin'de sanayicilerin ve bankacıların katıldığı bir toplantıda "bolşevizme karşı" 500 milyon marklık bir fon oluşturulduğu, bu fonun karşı-devrimci propaganda ve gönüllü birliklere aktarıldığı aktarılır (Antibolşevizm Fonu; tutar ve katılımcılar doğrulanacak).

8 Ocak'ta hükümet, Spartakus'a karşı mücadele çağrısı yayımladı: Hesaplaşma saati yaklaşıyordu. **11 Ocak**'ta Potsdam'dan gelen birlikler *Vorwärts* binasını top ve makineli tüfekle aldı. Teslim olmak ve görüşmek için dışarı çıkan işgalcilerden bir grup, beyaz bayrakla çıkmalarına rağmen kurşuna dizildi (yedi kişi olduğu aktarılır, doğrulanacak). 12-13 Ocak'ta gazete semtinin bütün işgalleri sona erdi. Berlin'e giren Freikorps birlikleri kentte ev ev arama başlattı.

Vorwärts sayfalarındaki kışkırtma. Bu günlerde SPD'nin merkez yayın organı *Vorwärts*, sokaklardaki karşı-devrimci afişlerle ("Önderlerini öldürün! Liebknecht'i öldürün!" gibi afişlerin Berlin duvarlarında asıldığı aktarılır; bunları "Antibolşevik Birlik" gibi sağcı örgütler bastırıyordu, doğrulanacak) aynı havayı soluyordu. **13 Ocak 1919** tarihli *Vorwärts*'ta Artur Zickler'in "Morg" (*Das Leichenhaus*) adlı şiiri yayımlandı. Şiirin en bilinen dizeleri şöyledir:

> "Yüzlerce ölü yan yana dizili — Proleterler! Karl, Rosa, Radek ve avanesi — hiçbiri yok aralarında, hiçbiri yok! Proleterler!" (*Vorwärts*, 13 Ocak 1919; birincil metinden çeviri)

Şiir, ölen işçilerin arasında Spartakus önderlerinin olmadığından yakınıyordu. İki gün sonra "eksiklik" giderildi.

15 Ocak 1919: Cinayet. Luxemburg ve Liebknecht, Ocak çatışmalarından sonra Berlin'de saklanıyordu. Arkadaşları kenti terk etmelerini istedi; kabul etmediler. Luxemburg'un son yazısı, 14 Ocak'ta partinin gazetesi *Die Rote Fahne*'de yayımlandı: "**Berlin'de düzen hüküm sürüyor**" (*Die Ordnung herrscht in Berlin*). Yazı, burjuvazinin "düzen" dediği şeyin işçi kanı olduğunu yazıyor ve yenilginin sonraki zaferlerin okulu olduğunu söylüyordu. Devrimin ağzından şu sözlerle bitiyordu: "**Vardım, varım, var olacağım!**" (*Ich war, ich bin, ich werde sein!*). Liebknecht'in son yazısı da 15 Ocak'ta aynı gazetede çıktı: "**Her şeye rağmen!**" (*Trotz alledem!*).

15 Ocak akşamı, Wilmersdorf'ta saklandıkları evde, bir "vatandaş muhafızı" birliği tarafından yakalandılar ve **Muhafız Süvari Tüfek Tümeni**'nin (Garde-Kavallerie-Schützen-Division) karargâhı olan Eden Oteli'ne götürüldüler. Tümenin kurmay yüzbaşısı **Waldemar Pabst** onları sorguladı ve öldürülmelerini örgütledi.

Liebknecht önce otelden çıkarıldı. Otelin kapısında bir askerin dipçik darbesiyle yaralandı, bir arabayla Tiergarten'a götürüldü ve orada, "kaçmaya çalışırken" denerek, arkasından vuruldu. Cesedi "kimliği belirsiz bir erkek" olarak morga teslim edildi. Ardından Luxemburg otelden çıkarıldı. Kapıda er Otto Runge'nin dipçik darbeleriyle başı kırıldı, baygın hâlde arabaya atıldı ve araba hareket ederken

kafasına ateş edildi. Cesedi Lichtenstein Köprüsü'nden **Landwehr Kanalı**'na atıldı. Ceset ancak dört buçuk ay sonra, 31 Mayıs 1919'da kanaldan çıkarıldı. Resmî açıklama, Liebknecht'in kaçarken vurulduğunu, Luxemburg'un ise "öfkeli bir kalabalık" tarafından linç edildiğini söylüyordu.

Göstermelik yargılama. Mayıs 1919'da cinayetin faillerinin bir kısmı, katillerin kendi tümeninin askerî mahkemesinde yargılandı. Mahkeme heyetinde, ileride Nazi askerî istihbaratının (Abwehr) başına geçecek olan deniz yüzbaşısı Wilhelm Canaris de vardı. Liebknecht'i vuran subaylar beraat etti. Er Runge iki yıl, Luxemburg'un cesedini "ortadan kaldırmak"tan yargılanan Teğmen Kurt Vogel iki yıl dört ay hapis cezası aldı. Vogel birkaç gün sonra sahte bir pasaportla Hollanda'ya kaçırıldı (kaçışında Canaris'in parmağı olduğu iddia edilir). Pabst hiç yargılanmadı. Mahkeme kararları, Savunma Bakanı Noske tarafından onaylandı (doğrulanacak).

Belge, aktarım, iddia. Cinayetin emir zincirinde belge, aktarım ve iddia katmanlarını birbirinden ayırmak gerekir:

Katman	Ne biliyoruz?	Kaynak niteliği
Belge	Luxemburg ve Liebknecht'in GKSD karargâhında, bu tümenin subay ve erlerince öldürüldüğü; mahkemenin göstermelik cezaları; Pabst'ın hiç yargılanmadığı; Noske'nin Freikorps'un en üst komutanı olduğu.	Mahkeme kayıtları, dönemin basını, 1920'lerden itibaren yapılan soruşturmalar
Aktarım	Pabst'ın 1962'de *Der Spiegel*'e verdiği söyleşide cinayetleri kendisinin emrettiğini açıkça söylemesi; aynı yıl Federal Hükümet Basın ve Enformasyon Dairesi bülteninde cinayetin "sıkıyönetim hukukuna göre bir infaz" olarak nitelenmesi.	Pabst'ın kendi beyanı; resmî bülten (doğrulanacak)
İddia	Pabst'ın, ölümünden sonra kâğıtları arasında bulunan 1969 tarihli bir mektubunda, eylemi "Noske'nin onayı olmadan" yapamayacağını, "arka planda Ebert" olduğunu yazması; 15 Ocak gecesi Noske ile telefonda konuştuğunu ileri sürmesi. Noske bunu hep reddetti.	Tek taraflı, sonradan yapılmış beyan; bağımsız belgeyle doğrulanmamış (Klaus Gietinger'in araştırmaları)

Bu ayrım önemlidir, çünkü tarihin en kolay yanlışı, kanıtlanabilen suçu kanıtlanamayan suçla karıştırıp ikisini birden zayıflatmaktır. Ebert ya da Noske'nin cinayeti açıkça emrettiğini gösteren bir belge yoktur. Ama belgeli olan yeterince ağırdır: SPD hükümeti, işçi önderlerinin öldürülmesini açıkça kışkırtan bir havada, bu önderlerin "tehlikesini" duyuran bir basınla, onları avlayacak birlikleri bizzat kurdu, silahlandırdı, komuta etti; cinayetten sonra da katilleri yargılamadı, göstermelik cezaları onayladı. **Siyasal sorumluluk, emir belgesine ihtiyaç duymaz.**

Leo Jogiches'in öldürülmesi. Luxemburg'un otuz yıllık yoldaşı ve Spartakus'un gizli örgütçüsü Leo Jogiches, cinayetin failleri hakkında soruşturma yürütüp bilgileri basına ulaştırdı. 10 Mart 1919'da tutuklandı ve aynı gün Moabit cezaevinde "kaçmaya çalışırken" vurularak öldürüldü. İki ay içinde KPD'nin kurucu önderliğinin en deneyimli üç ismi ortadan kaldırılmıştı. Parti, doğduğu anda başsız bırakıldı.

Bu arada 19 Ocak'ta Ulusal Meclis seçimleri yapıldı. KPD katılmadı.

Rakam kutusu: 19 Ocak 1919 Ulusal Meclis seçimleri. SPD %37,9 · Merkez Partisi (Katolik) %19,7 · Alman Demokrat Partisi (liberal) %18,6 · Alman Ulusal Halk Partisi (monarşist, sağ) %10,3 · USPD %7,6 · Alman Halk Partisi (büyük sanayi) %4,4. Katılım yaklaşık %83. Kadınlar ilk kez oy kullandı. İki işçi partisi (SPD ve USPD) toplamda %45,5 ile mutlak çoğunluğu alamadı; SPD, sosyalleştirme yerine Merkez ve liberallerle "Weimar koalisyonu"nu kurdu. (Kaynak: dönemin resmî sonuçları; ondalıklar doğrulanacak.)

19.6 Mart çatışmaları: "Ateş eden her silahlı kişi derhal kurşuna dizilecek"

Ocak yenilgisi devrimi bitirmedi. 1919'un ilk aylarında mücadele Berlin'den ülkenin öteki sanayi bölgelerine kaydı. Bremen'de işçi ve asker konseyi 10 Ocak'ta bir **konsey cumhuriyeti** ilan etti; Noske'nin gönderdiği Freikorps birlikleri kenti 4 Şubat'ta topla alarak cumhuriyete son verdi. Ruhr'da madenciler, Şubat'tan Nisan'a kadar süren dev grevlerle **madenlerin sosyalleştirilmesini** ve konseylerin tanınmasını istedi; Nisan'da grevdeki madenci sayısı yüz binleri buldu (Nisan 1919'da 300.000'i aştığı aktarılır, doğrulanacak). Orta Almanya'da, Halle ve Leipzig çevresinde, Şubat-Mart'ta yine sosyalleştirme ve konsey hakları için genel grev yapıldı. Her yerde yanıt aynıydı: sıkıyönetim ve Freikorps. Orta Almanya'yı "temizleyen" General Maercker'in gönüllü birlikleri kentten kente dolaştı.

Bu grevlerin talepleri, devrimin kitle bilincinde nereye vardığını gösterir. Kasım'da işçiler barış, cumhuriyet ve sekiz saat istemişti. Mart'a gelindiğinde, sekiz saati alıp mülkiyetin el değiştirmediğini gören işçiler, **sosyalleştirmeyi**, yani fabrikanın ve madenin kendisini istiyordu. Konseyler bu kez bir "asayiş organı" olarak değil, işletmede denetim organı olarak savunuluyordu. Kitlenin bilinci, ancak devrimin önderliği ezildikten sonra, devrimin programına yaklaşmıştı. Bu, kendiliğindenlik ile örgüt arasındaki trajik zaman farkıdır (0.4).

Berlin, Mart 1919. 3 Mart'ta Berlin işçi konseylerinin genel kurulu, konseylerin anayasal olarak tanınması, siyasal tutukluların serbest bırakılması, Freikorps'un dağıtılması ve Sovyet Rusya ile ilişki kurulması talepleriyle **genel grev** ilan etti. Grevin ilk günlerinde SPD'li işçilerin bir kısmı da katıldı. Hükümet aynı gün sıkıyönetim ilan etti. Kentin doğusunda, Lichtenberg işçi semtinde çatışmalar başladı.

Hükümet ve sağ basın, Lichtenberg'de "Spartakistlerin 60'tan fazla polisi katlettiği" haberini yaydı. Haber birkaç gün sonra yalanlandı; böyle bir katliam olmamıştı. Ama yalanlama gelene kadar gerekçe işini görmüştü. **9 Mart**'ta Noske şu emri verdi: **Hükümet birliklerine karşı elinde silahla çarpışırken yakalanan her kişi derhal kurşuna dizilecektir.** Bu, yargısız infazın açık yetkisiydi. Freikorps birlikleri Lichtenberg'e ağır toplar, uçaklar, alev makineleri ve zırhlı araçlarla girdi.

Görsel: Berlin sokaklarında alev makinesiyle desteklenen Freikorps saldırı birliği, büyük olasılıkla Mart 1919. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

11 Mart'ta, Noel'de hükümete direnen Halk Denizci Tümeni'nin 29 denizcisi, maaşlarını almak için gittikleri bir bürodan alınıp Französische Straße'deki bir avluda kurşuna dizildi. İnfazı yöneten teğmen daha sonra yargılandı ve beraat etti. Berlin'deki Mart çatışmalarında ölenlerin sayısı genellikle **yaklaşık 1.200** olarak verilir; bazı kaynaklar daha yüksek rakamlar aktarır (1.200-2.000 aralığı, doğrulanacak). Hükümet tarafının kaybı ise 75 civarındadır (doğrulanacak). Oran, bir "iç savaş"ın değil, bir **cezalandırma seferinin** oranıdır.

Mart 1919'dan sonra Berlin'de konseyler fiilen bitti. Yürütme Kurulu dağıtıldı. Sosyal demokrat bir savunma bakanının emrindeki imparatorluk subayları, başkentin işçi semtlerinde düzeni yeniden kurmuştu. Hangi düzeni? Luxemburg'un son yazısının başlığı yanıtı veriyordu: "Berlin'de düzen hüküm sürüyor."

19.7 Bavyera Konsey Cumhuriyeti (Nisan-Mayıs 1919)

Bavyera'daki devrim, Almanya'nın geri kalanından farklı bir yol izledi. 7 Kasım 1918'de monarşiyi deviren **Kurt Eisner**, USPD'li bir gazeteci ve tiyatro eleştirmeniydi. Başbakanlığı sırasında Bavyera'da konseylerle parlamentoyu bir arada yaşatmayı denedi. Ocak 1919 seçimlerinde partisi ağır bir yenilgiye uğradı (oyların %2,5 civarı). **21 Şubat 1919**'da, istifasını sunmak üzere Meclis'e giderken, aşırı sağcı genç bir aristokrat subay, Kont Anton von Arco auf Valley, tarafından arkasından vurularak öldürüldü.

Suikast Münih'i ayağa kaldırdı. Aynı gün Meclis'te SPD'li bakan Erhard Auer vuruldu, Meclis dağıldı. Konseyler yeniden güç kazandı. Mart'ta SPD'li Johannes Hoffmann başkanlığında bir hükümet kuruldu, ama kentte gerçek güç sokaktaydı. Macaristan'da 21 Mart'ta Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı (Bölüm 20) havayı daha da ısıttı.

Birinci konsey cumhuriyeti (7 Nisan). 7 Nisan'da bağımsız sosyalistler, anarşist yazarlar (Gustav Landauer, Erich Mühsam) ve oyun yazarı Ernst Toller öncülüğünde **Bavyera Konsey Cumhuriyeti** ilan edildi. Hoffmann hükümeti Bamberg'e kaçtı. KPD, Münih örgütünün önderi **Eugen Leviné** aracılığıyla bu cumhuriyete katılmayı reddetti ve ona "sahte konsey cumhuriyeti" dedi. Gerekçe şuydu: Fabrikalarda gerçek bir hazırlık, silahlı bir işçi gücü, ülkenin geri kalanıyla bağ yoktu. Kırsal Bavyera Katolik ve muhafazakârdı. Almanya'nın geri kalanında devrim zaten yenilmişti. Leviné haklıydı; ama tarihin garip dönemeçlerinden biri, KPD'nin bir hafta sonra bu cumhuriyeti devralmak zorunda kalmasıydı.

İkinci konsey cumhuriyeti (13 Nisan - 3 Mayıs). 13 Nisan'da, Hoffmann hükümetine bağlı bir birlik Münih'te karşı-devrimci bir darbe girişiminde bulundu ("Palmiye Pazarı darbesi"). Darbe, Münih işçileri ve askerleri tarafından püskürtüldü. Bu çatışmanın içinden KPD'nin önderliğinde **ikinci konsey cumhuriyeti** doğdu. Leviné yürütme konseyinin başına geçti. Denizci **Rudolf Egelhofer** komutasında bir "**Kızıl Ordu**" kuruldu; birkaç gün içinde binlerce işçi silahlandı. Konsey cumhuriyeti bankaları denetim altına aldı, burjuva basınını kapattı, silah ve gıdaya el koydu, fabrika konseylerini güçlendirdi.

Ama cumhuriyet, kuşatılmış bir adaydı. Hoffmann hükümeti Bamberg'den Berlin'e başvurdu. Noske, Reichswehr birlikleri ve Freikorps'tan oluşan, toplam 30.000-35.000 kişilik bir orduyu Münih'e gönderdi (doğrulanacak). Bunların arasında **Franz Ritter von Epp**'in Freikorps'u, Württemberg birlikleri, Oberland Freikorps'u ve Ehrhardt Deniz Tugayı'ndan birlikler vardı. Kentin Kızıl Ordusu bu güce karşı birkaç gün dayandı.

30 Nisan'da, kuşatmanın son günlerinde, Kızıl Ordu'nun elindeki on rehine, aralarında aşırı sağcı Thule Derneği'nin üyeleri de olmak üzere, Luitpold Lisesi'nde kurşuna dizildi. Bu kabul edilemez olay, konsey önderliğinin kararı değildi, ama karşı-devrimin en güçlü propaganda malzemesi oldu ve "beyaz terörün" gerekçesi yapıldı.

Beyaz terör (Mayıs 1919). Freikorps 1-3 Mayıs'ta Münih'e girdi. Ardından gelen günler, bir kentin kendi işçilerinden intikam alınmasının kayıtlarıdır. Ölü sayısı 600 ile 1.000 arasında tahmin edilir (doğrulanacak); büyük kısmı çatışmada değil, yakalandıktan sonra, sorgusuz ya da derme çatma askerî mahkemelerle öldürüldü. Gustav Landauer, 2 Mayıs'ta Stadelheim cezaevinde askerlerin dipçik ve tekmeleriyle öldürüldü. Kızıl Ordu komutanı Egelhofer de yakalandıktan sonra öldürüldü. 6 Mayıs'ta, bir Katolik çırak derneğinin toplantısındaki 21 genç işçi, "Spartakist toplantısı" sanılarak kurşuna dizildi. Münih yakınlarındaki Perlach'ta bir grup işçi, bir ihbar üzerine sorgusuz infaz edildi.

Eugen Leviné yakalandı, "vatana ihanet"ten askerî mahkemede yargılandı ve **5 Haziran 1919**'da kurşuna dizildi. Mahkemedeki savunmasında söylediği söz, Alman işçi hareketinin hafızasına kazındı: "**Biz komünistler, izinli ölüleriz.**" Ernst Toller beş yıl hapis cezası aldı. Karşılaştırın: Eisner'in katili Kont Arco ölüm cezasına çarptırıldı, ama cezası hemen hapse çevrildi ve 1924'te serbest bırakıldı. Weimar yargısının bu **iki ölçüsü**, cumhuriyetin bütün ömrü boyunca sürdü: Sağın siyasal cinayetleri hafif cezalar ya da beraatla, solun eylemleri ağır cezalarla karşılandı.

Nazizmin kuluçkası. Münih'i ezen Freikorps, Nazi hareketinin çekirdeğini verdi. Bu bir benzetme değil, kişi kişi izlenebilir bir soy ağacıdır. Epp Freikorps'unun kurmaylarından **Ernst Röhm**, sonraki SA'nın (Nazi fırtına birlikleri) şefi oldu. **Rudolf Hess** ve **Hans Frank** da 1919'da Epp Freikorps'undaydı (doğrulanacak). Freikorps'un "temizlediği" Münih, sonraki yıllarda Almanya'nın "düzen hücresi" (*Ordnungszelle*) diye anıldı: sağcı örgütlerin, gizli silah depolarının, siyasal suikastçıların güvenli sığınağı. Bu kentte, 1919 yazında, Reichswehr'in propaganda biriminde "ajan" olarak çalışan bir

onbaşı, Adolf Hitler, ordunun görevlendirmesiyle küçük bir milliyetçi işçi partisinin toplantısına gitti ve Eylül 1919'da o partiye katıldı. Nazi partisi, sosyal demokrat bir hükümetin karşı-devrimi ile yeniden kurduğu "düzen"in içinde doğdu.

19.8 Weimar Anayasası ve 48. madde

Ulusal Meclis, Berlin'deki çatışmalardan uzak durmak için küçük Weimar kentinde toplandı. 11 Şubat 1919'da Ebert'i cumhurbaşkanı seçti. **31 Temmuz 1919**'da kabul edilen, 11 Ağustos'ta imzalanan anayasa, kâğıt üzerinde dünyanın en demokratik anayasalarından biriydi: genel ve eşit oy, kadınların oy hakkı, temel haklar, örgütlenme özgürlüğü, hatta "sosyal" maddeler.

Bu sosyal maddeler, devrimin anayasaya kazıdığı izlerdi. **165. madde**, işçilerin işletme konseyleri ve bölge ve ülke düzeyinde işçi konseyleri aracılığıyla ekonomik hayata katılmasını öngörüyordu. **156. madde**, uygun özel işletmelerin yasayla toplumsallaştırılabileceğini söylüyordu. Ama bunların hepsi "yapılabilir" diye yazılmıştı. 165. maddeden geriye yalnızca 1920'deki **İşletme Konseyleri Yasası** kaldı: Konseyler, yönetime katılmayan, grev çağıramayan, işletmenin "barış ve verimliliğini" gözetmekle yükümlü danışma kurullarına dönüştürüldü. Yasa tartışılırken, **13 Ocak 1920**'de Reichstag önünde USPD ve KPD'nin çağrısıyla toplanan yüz binlerce işçiye polis ateş açtı; 40'ı aşkın kişi öldü (yaygın aktarılan sayı 42, doğrulanacak). 156. maddeye dayanarak tek bir büyük işletme toplumsallaştırılmadı. Hukuk, burada da, belirli bir güç dengesinin dondurulmuş biçimiydi (K2.B): Devrim yenildikten sonra kazanımları yalnızca "olabilirlik" olarak kaldı.

Anayasanın asıl belirleyici maddesi ise başkaydı. **48. madde**, cumhurbaşkanına, "kamu güvenliği ve düzeninin ciddi biçimde bozulduğu ya da tehlikeye girdiği" durumlarda, silahlı kuvvet kullanmak da dahil gerekli önlemleri alma ve kişi özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, haberleşme gizliliği, ifade, toplantı, örgütlenme ve mülkiyet haklarını geçici olarak askıya alma yetkisi veriyordu. Meclis sonradan bu önlemlerin kaldırılmasını isteyebilirdi, ama o zamana kadar cumhurbaşkanı kararnameyle yönetebilirdi.

48. madde, Kasım devrimi deneyiminin anayasal bir sonucuydu: Ebert ve SPD, işçi hareketine karşı olağanüstü yetkiyi anayasanın içine yerleştirdi. Madde ilk yıllarda en çok işçi hareketine karşı kullanıldı. Ebert, cumhurbaşkanlığı boyunca 48. maddeyi yüzün üzerinde kez uyguladı (130 civarı, doğrulanacak): 1920 Ruhr'unda, 1923'te Saksonya ve Thüringen'deki işçi hükümetlerine karşı "Reichsexekution"da (Bölüm 20). Sonra 1930-32'de Brüning, von Papen ve von Schleicher hükümetleri parlamentoyu tamamen devre dışı bırakıp 48. maddeyle kararname rejimi kurdu (Bölüm 23-24). Ve **28 Şubat 1933**'te, Reichstag yangınının ertesi günü, Cumhurbaşkanı Hindenburg'un 48. maddeye dayanarak çıkardığı "Halkı ve Devleti Koruma Kararnamesi" bütün temel hakları askıya aldı. Nazi diktatörlüğünün hukuki temeli buydu. **Nazilere açılan kapı, 1919'da, sosyal demokrat bir cumhurbaşkanının ve sosyal demokrat bir meclis çoğunluğunun elleriyle yapıldı.** Kapının ilk kez devrimci işçilere karşı açılması, onun sonra kime karşı açılacağının da işaretiydi.

Güç dengesi matrisi: Almanya 1918-1919 neden Rusya 1917 olmadı?

Bölüm 0.13'teki altı soruyu Alman devrimine uygulayalım ve Ekim 1917 Rusya'sıyla karşılaştıralım (Tablo T36'nın 1918-19 satırı).

Soru	Almanya, Kasım 1918	Almanya, Ocak-Mart 1919	Karşılaştırma: Rusya, Ekim 1917
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet: askerî yenilgi, monarşi çöktü, burjuva partileri felçli. Ama burjuvazi hızla "kalkan" buldu: SPD.	Hayır: Ebert-Groener ve Stinnes-Legien etrafında generaller, sanayiciler ve SPD önderliği birleşti.	Evet, derin: Geçici Hükümet çöküyor, Kornilov darbesi başarısız, burjuvazi yalnız.
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Kısmen: ordu tabanda çözüldü, asker konseyleri kuruldu. Ama subay kadrosu, bürokrasi, yargı yerinde kaldı ve pakta bağlandı.	Hayır: Freikorps ile yeni ve sadık bir zor aygıtı kuruldu.	Evet: köylü askerlerden oluşan ordu dağılıyor, garnizonlar sovyetlerin yanında.
3. Kitlesel işçi hareketi var mı?	Evet: milyonlar; genel grev, silahlı işçi, bütün kentlerde konseyler.	Evet ama dağınık: Berlin, Ruhr, Orta Almanya, Bremen, Münih sırayla ve ayrı ayrı ayağa kalktı; her biri tek başına ezildi.	Evet: Petrograd ve Moskova'da örgütlü, sovyetlerde Bolşevik çoğunluk.
4. Bağımsız örgüt ve devrimci önderlik var mı?	Hayır: Spartakus, USPD içinde küçük bir grup; Devrimci İşyeri Temsilcileri güçlü ama programsız; kitlenin çoğunluğu SPD'ye bağlı.	Çok zayıf: KPD iki haftalık, bölünmüş, seçim boykotu kararıyla kitlelerden kopuk; önderliği Ocak-Mart'ta öldürüldü.	Evet: 15 yıllık deneyimli, disiplinli, yasa dışı çalışmaya alışık, sovyetlerde çoğunluğu kazanmış Bolşevik partisi.
5. Öteki emekçi sınıflarla ittifak var mı?	Zayıf: köylü kökenli askerler "birlik ve barış" istiyor, SPD'ye yöneliyor; kırsal alan edilgin ya da düşman; toprak reformu yok; orta sınıflar korkuyor.	Yok: kırsal alan ve orta sınıflar düzenin yanında; Freikorps kırsal ve öğrenci gençlikten besleniyor.	Evet: Toprak Kararnamesi ile işçi-köylü ittifakı; "ekmek, barış, toprak".
6. Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Evet: işçi ve asker konseyleri her yerde. Ama çoğunlukları SPD'de; Aralık'ta kendi iktidarlarını Meclis'e devrettiler.	Konseyler yenik ve dağıtılıyor; yalnız Bremen ve Münih'te kısa ömürlü konsey cumhuriyetleri.	Evet: sovyetler, Ekim'de iktidarı devralan organ.
Sonuç	**Devrimci durum var, devrimci önderlik yok:** Lenin'in nesnel koşulları olgun, öznel etken olgunlaşmamış.	**Karşı-devrim kazanıyor.** Burjuvazi, işçi sınıfının kendi büyük partisini kalkan olarak kullanarak zamanı kazandı.	**Devrim kazanıyor.**

Matris, "neden?" sorusuna kişisel bir yanıt değil, yapısal bir yanıt verir. Kasım 1918'de Lenin'in devrimci durum ölçütleri fazlasıyla vardı: "Üsttekiler eskisi gibi yönetemiyordu, alttakiler eskisi gibi yaşamak istemiyordu." Eksik olan, **öznel etkendi** (0.14): Devrimci kitleyi iktidara taşıyacak, onun içinde kök salmış bağımsız bir parti. Bu partinin yokluğu bir tesadüf değildi. SPD'nin kırk yıllık hegemonyası, sol kanadın parti içinde kalma kararı (1914-1917) ve ayrı bir partiyi ancak Aralık 1918'de kurması, bu yokluğun nedenleriydi. Aynı matris, SPD önderliğinin rolünü de yerine koyar: Ebert ve Noske, egemen sınıfın bölünmüşlüğünü onararak (soru 1), çözülen devlet aygıtını yeniden kurarak (soru 2) ve konseyleri içeriden boşaltarak (soru 6), karşı-devrimin üç koşulunu bizzat sağladılar.

Kritik an: 10 Kasım 1918 · 15 Kasım 1918 · 15 Ocak 1919.

Tarih	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
10 Kasım 1918 (Ebert-Groener)	Barış, cumhuriyet, subay iktidarının sonu, asker konseylerinin ordu üzerinde denetimi.	Ebert, gizli hat üzerinden Genelkurmay'la ittifak kurdu: subay kadrosunun yetkisini korumayı, "bolşevizme" karşı birlikte davranmayı kabul etti.	Genelkurmay devrimi tanıyor gibi yaptı, eski zor aygıtını korudu; Hamburg Noktaları'nı reddetti.	Junkerler ve subay kastı: ordu, yargı ve bürokrasi dokunulmadan kaldı.	Eski devlet aygıtı devrimin içinde ayakta kaldı; Freikorps'un zemini hazırlandı.
15 Kasım 1918 (Stinnes-Legien)	Sanayinin sosyalleştirilmesi, konseylerin işletmede denetimi.	Legien, sekiz saat ve sendikaların tanınması karşılığında mülkiyete dokunmamayı kabul etti; sosyalleştirme rafa kalktı.	Sermaye "taviz"le zaman kazandı; şirket sendikasının yerine sınıf sendikasının önderliğini koydu.	Ağır sanayi (Stinnes) ve bütün büyük sermaye: mülkiyet korundu; 1923'te sekiz saat de geri alındı.	Sosyal ortaklık düzeni doğdu; sarı çizginin sosyal demokrat biçimi (Kısım VIII).
15 Ocak 1919 (Luxemburg ve Liebknecht cinayeti)	Konseylere iktidar, Eichhorn'un korunması, devrimin sürmesi.	SPD hükümeti Freikorps'u kurdu, komutasını Noske'ye verdi; *Vorwärts* kışkırttı; katiller yargılanmadı, göstermelik cezalar onaylandı.	Freikorps, sanayici fonları, sağcı afiş kampanyaları, sıkıyönetim, yargısız infaz.	Toplam burjuvazi: devrimci önderlik fiziksel olarak yok edildi; Freikorps kadroları ödüllendirildi.	KPD başsız kaldı; işçi hareketinde SPD ile KPD arasında kan davası açıldı; Nazizmin kadroları "cumhuriyeti korurken" yetişti.

Freikorps'tan Nazizme: 1919 → 1933 yol haritası

Planımızdaki grafiğin (Freikorps kadrolarının 1919'dan 1933'e yol haritası) tablo biçimindeki özeti şudur. Kişiler, iddiaları değil kariyerleri üzerinden seçilmiştir; ayrıntılar doğrulanacak.

Kişi	1919'da nerede?	Sonra ne oldu?
Waldemar Pabst	GKSD kurmay yüzbaşısı; Luxemburg-Liebknecht cinayetinin örgütleyicisi	1920 Kapp darbesinin örgütleyicilerinden; 1920'lerde Avusturya'da faşist Heimwehr'in örgütçüsü; Nazi döneminde silah ticareti; hiç yargılanmadan 1970'te öldü
Hermann Ehrhardt	Ehrhardt Deniz Tugayı komutanı (Münih 1919)	1920 Kapp darbesinin vurucu gücü (miğferlerinde gamalı haç); ardından Consul Örgütü: Erzberger (1921) ve Rathenau (1922) suikastleri
Franz Ritter von Epp	Epp Freikorps'u komutanı (Münih, Mayıs 1919)	1928'de NSDAP milletvekili; 1933'te Bavyera Reich valisi
Ernst Röhm	Epp Freikorps'u kurmay subayı	SA'nın şefi (1931-1934)
Rudolf Hess, Hans Frank	Epp Freikorps'unda	Hess, Hitler'in yardımcısı; Frank, işgal altındaki Polonya'nın genel valisi
Manfred von Killinger	Ehrhardt Tugayı subayı (Münih 1919)	1933'te Nazi Saksonya başbakanı

Kişi	1919'da nerede?	Sonra ne oldu?
Rudolf Höss	Baltık ve Ruhr'da Rossbach Freikorps'u	Auschwitz toplama ve imha kampının komutanı
Wilhelm Canaris	Luxemburg-Liebknecht davasında askerî mahkeme üyesi	Nazi askerî istihbaratı Abwehr'in başı

Tablonun gösterdiği şey açıktır: 1919'da işçi devrimini ezmek için silahlandırılan ve korunan kadrolar, on dört yıl sonra Weimar cumhuriyetinin kendisini yıktı. Dosyanın bütün Kısım VI'sı bu tablonun ayrıntılı açılımıdır.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1918-1919). Devrimci kitleye taviz (sekiz saat, sendikaların tanınması, kadınların oy hakkı) ile mülkiyetin korunmasının birlikte kullanılması; sınıf sendikasının önderliğiyle "sosyal ortaklık" anlaşması (Stinnes-Legien); eski devlet aygıtının gizli ittifakla korunması (Ebert-Groener); resmî ordunun yetmediği yerde gönüllü paramiliter birlikler (Freikorps) ve onların sanayici fonlarıyla finansmanı; sıkıyönetim ve "silahla yakalanan derhal kurşuna dizilir" emri; yargısız infaz ("kaçarken vuruldu"); iki ölçülü yargı (sağa hafif, sola ağır); yalan haberle gerekçe üretme (Lichtenberg "polis katliamı"); basın kışkırtması; "demokrasi" söylemiyle konseylerin parlamentoya bağlanması; anayasaya olağanüstü hal yetkisi (48. madde); işletme konseylerinin yasal danışma kuruluna dönüştürülmesi.

Kavram kutusu.

İkili iktidar: Devrimci bir dönemde iki iktidar organının yan yana var olması: bir yanda eski düzenin devamı olan hükümet, öbür yanda işçi ve askerlerin konseyleri. İkili iktidar uzun süremez; ya konseyler hükümetin yerini alır ya da hükümet konseyleri tasfiye eder (Lenin, "İkili İktidar Üzerine", 1917).

Konsey demokrasisi: İşyerinde ve kışlada seçilen, her an geri çağrılabilen, işçi ücretiyle çalışan temsilcilerin hem yasa yapıp hem uyguladığı demokrasi biçimi. Parlamenter demokrasinin "beş yılda bir oy ver, sonra karışma" ilkesine karşı sürekli denetim ilkesi. Kökü Paris Komünü'dür (Bölüm 12, Bölüm 18).

Freikorps: 1918-1923 Almanya'sında eski imparatorluk subaylarının komutasında gönüllülerden oluşan, devletçe kurulup finanse edilen, işçi hareketine karşı kullanılan paramiliter birlikler. Nazi hareketinin kadro okulu.

Karşı-devrim: Devrimin kazanımlarını geri almak ve eski mülkiyet ilişkilerini korumak için örgütlenen siyasal ve askerî hareket. Her zaman eski düzenin açık savunucuları tarafından değil, çoğu zaman "devrimi tamamlamak" ya da "düzeni korumak" adına, devrimin içinden çıkan güçler tarafından da yürütülür.

Türkiye'ye bağ. Berlin'de Ocak 1919'da genç bir komünist partinin önderliğinin öldürülmesinden tam iki yıl sonra, Ocak 1921'de, Türkiye Komünist Partisi'nin kurucu önderi Mustafa Suphi ve on dört yoldaşı Karadeniz'de öldürüldü (Bölüm 18). Katiller yargılanmadı, emir zinciri bugüne dek resmî olarak açıklanmadı. İki olay arasında örgütsel bir bağ yoktur; ama yöntem aynıdır: Yeni kurulan burjuva cumhuriyeti, kendi "düzeni"ni, devrimci işçi önderliğini daha doğmadan ortadan kaldırarak güvenceye alır, sonra suçu "kalabalığa" ya da "kazaya" yıkar. Freikorps modeli de, yani resmî ordunun yapamadığını devletçe korunan gönüllü çetelere yaptırma yöntemi, yirminci yüzyıl boyunca birçok ülkede tekrarlandı. Türkiye'de 1970'lerin paramiliter şiddeti ve kontrgerillanın işlevi, bu yöntemin kendi koşullarımızdaki biçimidir (12 Eylül dosyası). Stinnes-Legien'in "sendikayı tanı, mülkiyete dokunma" formülünün Türkiye'deki karşılığı ise Türk-İş'in "partiler üstü" sendikacılığı ve 12 Eylül'deki tutumudur (Kısım VIII).

Yanlış anlatıya yanıt. *"SPD, demokrasiyi iki aşırılığa, soldaki bolşevizme ve sağdaki monarşizme karşı korudu. Ebert ve Noske zor koşullarda cumhuriyeti kurtaran sorumlu devlet adamlarıydı."* Korunan şey demokrasi değil, **mülkiyetti.** Konseyler de bir demokrasi biçimiydi; üstelik genel oyla seçilen Meclis'ten daha doğrudan bir demokrasiydi. SPD önderliği bir demokrasi biçimini (konseyleri) öteki demokrasi biçimi (parlamento) adına ezdi, çünkü birincisi mülkiyeti sorguluyordu. Bunu yaparken "sağdaki aşırılığa" karşı değil, onunla birlikte davrandı: Monarşist generallerle ittifak kurdu, Freikorps'u silahlandırdı, katillerini korudu. Silah verilen "aşırılık", sonra cumhuriyeti yıkacak olan sağdı: Kapp darbesi (1920), Consul Örgütü suikastleri (1921-22), Hitler'in Münih darbesi (1923) ve 1933. Ebert ve Noske'yi "kötü insanlar" olarak da görmüyoruz (Noske 1944'te Nazilerce tutuklandı). Onların tavrı, devlete eklemlenmiş bir işçi bürokrasisinin, mülkiyet düzenini kendi varoluş koşulu olarak görmesinin mantıklı sonucuydu. Sorun kişilerin ahlakında değil, aygıtın sınıfsal konumundaydı.

Bize ne öğretiyor? 1. **Devrimci parti, devrimden önce kurulmalıdır.** Kitle hareketi kendiliğinden ne kadar güçlü olursa olsun, iktidar sorunu geldiğinde onu yanıtlayacak, kitlenin içinde kök salmış, deneyimli ve bağımsız bir örgüt olmadan kazanılamaz. Alman devrimcilerinin partiyi Aralık 1918'in son günü kurması, devrimin en ağır bedellerinden biridir. 2. **Eski devlet aygıtı olduğu gibi devralınamaz.** Subayları, yargıçları ve bürokratları yerinde bırakan devrim, onların karşı-devriminin ev sahibi olur (Marx, 1871; Ebert-Groener, 1918). 3. **Mülkiyete dokunmayan taviz geri alınır.** Sekiz saat, mülkiyet el değiştirmediği için beş yıl içinde esnetildi (K2.B: alınan hak ancak onu alan güç korunursa kalır). 4. **Kitleler kendi örgütlerinden kolay kopmaz.** Milyonlarca işçi SPD'yi "bizim parti" olarak gördü. Devrimciler bu kitleye ulaşmak için onların bulunduğu yerde, parlamentoda da, sendikada da çalışmalıdır; seçim boykotu gibi "sol" jestler kitleyi hasma bırakır. 5. **İşçi-köylü ittifakı olmadan devrim yalnız kalır.** Toprak reformu yapılmayan Doğu Elbe, Freikorps'un devşirme alanı oldu. 6. **Faşizme kapıyı açan, faşizme karşı durması gerekenlerin karşı-devrimci ittifaklarıdır.** 1919'un Freikorps'u, 1933'ün kadrosudur.

Dört soru. Kimin elinde? Fabrikalar, madenler, bankalar ve Junker toprakları, devrime rağmen, eski sahiplerinin elinde kaldı. **Kimin denetiminde?** Ordu ve devlet aygıtı, Ebert-Groener Paktı sayesinde eski subay kastının ve bürokrasinin denetiminde; sokaklar Mart 1919'dan sonra Freikorps'un denetiminde; işletme, konsey değil, yasal danışma kurulu ile patronun denetiminde. **Kimin yararına?** Stinnes-Legien'le mülkiyetini koruyan büyük sermayenin, yetkisini koruyan generallerin ve yeni cumhuriyette devlet kapısına ulaşan sosyal demokrat bürokrasinin yararına. İşçiler sekiz saati ve oy hakkını aldı; ama iktidarı alamadı. **Kim karar veriyor?** Kasım 1918'de bir an için konseyler; Aralık'tan itibaren Meclis ve SPD hükümeti; perde arkasında ise gizli telefon hattının öteki ucundaki Genelkurmay ve anlaşma masasının öteki ucundaki Stinnes.

Okuma ve izleme önerisi. - Rosa Luxemburg, *Spartakus Birliği Ne İstiyor?* (Aralık 1918), KPD kuruluş kongresindeki program konuşması (31 Aralık 1918) ve son yazısı "Berlin'de Düzen Hüküm Sürüyor" (14 Ocak 1919). - V. I. Lenin, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky* (1918) ve *Komünizmde "Sol" Kanat Çocukluk Hastalığı* (1920): Alman devrimine ilişkin bölümleri. - Richard Müller, *Vom Kaiserreich zur Republik*, *Die Novemberrevolution* ve *Der Bürgerkrieg in Deutschland* (1924-1925): devrimin içinden, Devrimci İşyeri Temsilcilerinin önderinin tanıklığı. - Klaus Gietinger, *Eine Leiche im Landwehrkanal: Die Ermordung Rosa Luxemburgs* (ilk baskı 1993): cinayetin emir zinciri üzerine belge araştırması. - Sebastian Haffner, *Die verratene Revolution: Deutschland 1918/19* (1969). - Alfred Döblin, *November 1918* (roman dörtlemesi, 1939-1950). - Bertolt Brecht, *Gecedeki Davullar* (*Trommeln in der Nacht*, 1922): Spartakus günlerinde barikat yerine evini seçen bir askerin hikâyesi (Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi). - Margarethe von Trotta, *Rosa Luxemburg* (film, 1986). - Bilgi Müşterekleri: Berlin'de Bir Komünist Gezgin: Landwehr Kanalı'ndaki anma yerleri ve Friedrichsfelde'deki Sosyalistler Anıtı gibi devrimin hafıza mekânları üzerine.

Bölüm 20: Devrim Dalgası Avrupa'da: Macaristan, Finlandiya, Avusturya ve Ruhr (1918-1923)

Sahne. 13 Mart 1920, sabaha karşı, Berlin. Ehrhardt Deniz Tugayı'nın askerleri Brandenburg Kapısı'ndan kente giriyor. Miğferlerinin üzerine beyaz boyayla gamalı haç çizilmiş. Tugay, Freikorps denen gönüllü karşı-devrim birliklerinden biri. Bir yıl önce Berlin ve Münih işçilerini ezmek için bizzat sosyal demokrat hükümet tarafından kullanılmıştı. Şimdi o hükümeti devirmeye geliyor. Hükümet kaçıyor: önce Dresden'e, sonra Stuttgart'a. Ordunun komutanlığı, darbecilere karşı çıkmayı reddediyor. Ertesi gün Almanya'da trenler duruyor, fabrika bacaları sönüyor, elektrik kesiliyor, gazeteler çıkmıyor. Tarihin en büyük genel grevlerinden biri başlamıştır. Dört gün sonra darbe çöker. Üç hafta sonra ise aynı hükümet, darbeyi yenen işçilerin üzerine, darbeyi yapan birliklerin bir kısmını gönderir.

Tez. 1918-1923, Avrupa'nın kapitalizmden çıkmaya en çok yaklaştığı beş yıldır. Finlandiya'dan Macaristan'a, Viyana'dan Ruhr'a işçi sınıfı iktidar organları kurdu, silahlandı, darbeleri yendi. Ama her ülkede aynı üç eksik tekrarlandı: devrimci önderliğin gecikmesi, sosyal demokrat önderliğin eski devlet aygıtıyla ittifakı ve köylülükle kurulamayan bağ. Her yenilgide beyaz terörün sınıfsal hesabı işçi kanıyla ödendi.

Bir dalga, beş yıl: haritayı okumak

Bir önceki bölümde Alman devrimini anlattık. Ama 1918-1923 yalnızca bir ülkenin tarihi değildir. Rus Devrimi'nden sonraki beş yılda Avrupa'nın dört bir yanında işçi ve asker konseyleri kuruldu (Harita H4). Konsey, işçilerin işyerlerinde ve askerlerin birliklerinde seçtiği, her an geri çağrılabilen temsilcilerden oluşan bir iktidar organıdır. Rusçada "sovyet", Almancada "Rat", İtalyancada "consiglio" denir. Bu organ, parlamentodan farklı olarak seçmeni bir coğrafyada değil, üretim yerinde toplar. Bu yüzden burjuva devletin yanında ikinci bir iktidar merkezi olma eğilimi taşır. Buna **ikili iktidar** diyoruz (Bölüm 0.13; Bölüm 19).

Dalga eşit yayılmadı. Bir yerde (Finlandiya, Macaristan, Bavyera) konseyler iktidarı aldı ve kısa sürede kanla ezildi. Başka bir yerde (Avusturya) sosyal demokrasi konseyleri eritti ve yerine sosyal reformlar koydu. Almanya'da ise dalga beş yıl boyunca inip çıktı: 1918 Kasım'ı, 1919 Ocak ve Mart'ı, 1920 Kapp, 1921 Mart, 1923 Ekim. Aşağıdaki kronoloji dalganın iskeletidir.

Tarih	Yer	Olay	Sonuç
Ocak-Mayıs 1918	Finlandiya	Kızıllar ile Beyazlar arasında iç savaş	Alman müdahalesiyle Kızılların yenilgisi, kamplar
Kasım 1918	Almanya, Avusturya	İmparatorlukların çöküşü, konseyler	Burjuva cumhuriyetler
Ocak 1919	Glasgow	40 saat grevi, George Meydanı	Ordu kente sokuldu
21 Mart - 1 Ağustos 1919	Macaristan	Macar Sovyet Cumhuriyeti	Romen işgali, Horthy'nin beyaz terörü
Nisan-Mayıs 1919	Bavyera	Konsey Cumhuriyeti	Freikorps'un Münih'i ezmesi (Bölüm 19)
1919-1920	İtalya	Kızıl İki Yıl	Fabrika işgalleri, ardından faşizm (Bölüm 21)

Tarih	Yer	Olay	Sonuç
13-17 Mart 1920	Almanya	Kapp Darbesi ve genel grev	Darbenin yenilgisi
Mart-Nisan 1920	Ruhr	Ruhr Kızıl Ordusu	Reichswehr ve Freikorps eliyle ezilmesi
Mayıs-Ağustos 1920	İngiltere	"Rusya'dan Eller Çekilsin", Jolly George	Silah sevkiyatının durdurulması
Mart 1921	Orta Almanya	Mart Eylemi	KPD'nin ağır yenilgisi
Ocak-Kasım 1923	Almanya	Ruhr işgali, hiperenflasyon, Alman Ekimi	İşçi hükümetlerinin dağıtılması, Hamburg

Dalga tek bir yenilgiyle bitmedi. Sınıf beş yıl boyunca defalarca ayağa kalktı ve her seferinde karşısında, burjuvazinin yanına geçmiş kendi eski örgütlerinin önderliğini de buldu.

Finlandiya 1918: Kuzeyin iç savaşı

Finlandiya 1917'ye kadar Rus Çarlığı'na bağlı özerk bir büyük dükalıktı. Ama nüfusunun büyük kısmı kırdaydı ve kırın toplumsal yapısı keskin biçimde bölünmüştü. Bir yanda toprak sahipleri ve büyük çiftçiler; öbür yanda **torppari** denen kiracı köylüler (başkasının toprağında, kira karşılığı çoğu zaman emek vererek çalışan köylü) ve hiçbir toprağı olmayan tarım işçileri. Kentlerde de Tampere'nin dokuma fabrikaları, Helsinki'nin limanları ve atölyeleri güçlü bir işçi sınıfı yaratmıştı. Finlandiya Sosyal Demokrat Partisi 1916 seçimlerinde meclisteki 200 sandalyenin 103'ünü kazanarak **mutlak çoğunluk** elde etmişti. Bu, Avrupa'da bir işçi partisinin seçimle mutlak çoğunluğa ulaştığı ilk örneklerden biridir.

Seçimle gelen çoğunluk burjuvaziye yetmedi. 1917'de Rus Geçici Hükümeti Fin meclisini dağıttı; Ekim 1917 seçimlerinde sosyal demokratlar çoğunluğu kaybetti. Yiyecek kıtlığı, işsizlik ve sekiz saatlik iş günü mücadelesi kırda ve kentte gerilimi büyüttü. İki taraf da silahlı birlikler kurdu: işçilerin **Kızıl Muhafızları** ve burjuvazinin, toprak sahiplerinin **Koruyucu Kolordusu** (Beyazlar). Aralık 1917'de bağımsızlık ilan edildi. Ocak 1918'in sonunda Beyazlar, General Carl Gustaf Mannerheim komutasında kuzeyde harekete geçti; Kızıllar güneyde, Helsinki'de iktidarı aldı ve **Halk Delegasyonu** adlı bir işçi hükümeti kurdu.

Görsel: Finlandiya İç Savaşı'nda Kızıl Muhafızlar'ın 1 numaralı zırhlı treninin mürettebatı, 1918. Helsinkili bir fotoğraf atölyesi, kamu malı, Wikimedia Commons.

Savaşın dengesini dış müdahale belirledi. Nisan 1918'de General Rüdiger von der Goltz komutasındaki Alman Baltık Tümeni Hanko'ya çıktı ve Helsinki'yi aldı. Kızılların kalesi Tampere, Nisan başında Beyazların eline geçti. Mayıs ortasında savaş bitti. Asıl kıyım ise savaştan sonra başladı. Yakalanan on binlerce Kızıl esir kamplarına dolduruldu. Açlık ve salgın hastalık binlercesini öldürdü. Yargısız infazlar yaygındı.

Rakamlar tartışmalıdır. Savaşın toplam ölümü genellikle 36.000-38.000 dolayında verilir; büyük çoğunluğu Kızıl taraftandır: çarpışmalarda ölen yaklaşık 5.000, savaş sırasında ve sonrasında infaz edilen 7.000-10.000, esir kamplarında ölen 11.000-13.000 Kızıl. Beyaz taraftaki kayıplar ise çarpışmalarda 3.000-3.500, Kızıl terörün kurbanları olarak 1.500 dolayındadır (bütün rakamlar doğrulanacak). Kızıl terör de vardı ve gizlenmez; ama ölçeği ve işlevi aynı değildir: beyaz terör, silahsızlandırılmış bir sınıfın sistematik olarak kırılmasıydı.

Sınıfsal çözümleme. Finlandiya'da işçi ile yoksul köylü kısmen aynı saftaydı: Kızıl Muhafızların önemli bir kısmı torppari ve tarım işçisiydi. Ama orta köylülük ve toprak sahibi köylüler Beyazların arkasında durdu. Sosyal demokrat parti ise seçim zaferine güvenip uzun süre silahlı çatışmaya hazırlanmadı; iktidarı aldığında da onu bir devrim olarak değil, savunma olarak yaşadı. Yenilgiden sonra sağ kanat yasal sosyal demokrasiyi yeniden kurdu; sol kanat Ağustos 1918'de Moskova'da Finlandiya Komünist Partisi'ni kurdu (Otto Wille Kuusinen bunlar arasındaydı).

Macar Sovyet Cumhuriyeti: 133 gün

Macaristan'da imparatorluk Ekim 1918'de dağıldı. Kont Mihály Károlyi'nin liberal hükümeti ne toprak reformunu yapabildi ne de İtilaf devletlerinin toprak taleplerine karşı durabildi. Mart 1919'da İtilaf'ın Macaristan'dan yeni topraklar isteyen notası (Vix notası) geldiğinde Károlyi istifa etti. İktidar, örgütlü

tek güce, işçi sınıfına geçti.

21 Mart 1919'da Macar Sosyal Demokrat Partisi ile Kasım 1918'de kurulan Macaristan Komünist Partisi birleşti. Kurulan **Devrimci Yönetim Konseyi**'nin başkanı bir sosyal demokrat, Sándor Garbai'ydi. Ama hükümetin fiilî önderi Dış İşleri Halk Komiseri **Béla Kun**'du. Filozof György Lukács eğitim ve kültür komiserlerinden biriydi. Böylece Macar Sovyet Cumhuriyeti, dalganın tek **sosyal demokrat-komünist birleşik hükümeti** olarak doğdu.

Görsel: Budapeşte'de bir vitrinde Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin 1 Mayıs afişi ve "Silah başına!" (Fegyverbe!) çağrısı, 1 Mayıs 1919. Péchy László / Fortepan, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

133 gün boyunca Cumhuriyet büyük işletmeleri, bankaları, konutları kamulaştırdı. Kiralar düşürüldü, sekiz saatlik iş günü uygulandı, eğitim laikleşti, okuma yazma seferberliği başladı. Macar Kızıl Ordusu Mayıs-Haziran 1919'da kuzeyde Çekoslovak ordusunu geriletti; kısa ömürlü bir Slovak Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Ama Cumhuriyet üç cephede kuşatılmıştı: İtilaf ablukası, güneyde Fransız-Sırp kuvvetleri, doğuda Romanya ordusu. Temmuz sonunda Romen ordusu Tisza'yı geçti. 1 Ağustos 1919'da Yönetim Konseyi istifa etti. Romen birlikleri Budapeşte'ye girdi.

En büyük iç hata: toprak. Cumhuriyet büyük toprakları kamulaştırdı ama topraksız köylüye dağıtmadı; onları devlet çiftliklerine ve kooperatiflere dönüştürdü. Eski çiftlik yöneticileri çoğu yerde yerinde kaldı. Toprak açlığı çeken köylü devrime ısınmadı; kentlere yiyecek için yapılan el koymalar da köyü kentten uzaklaştırdı. Rusya'da Bolşeviklerin toprak kararnamesiyle kurduğu işçi-köylü ittifakı Macaristan'da kurulamadı (Tablo T22). İkinci zaaf, birleşmenin niteliğiydi: sosyal demokrat önderliğin bir kısmı Cumhuriyet'e yalnızca başka seçenek kalmadığı için katılmıştı. Sıkıştıkça İtilaf'la ayrı pazarlıklara girdiler. Üçüncü zaaf, Tibor Szamuely'nin önderlik ettiği "Lenin Çocukları" gibi birliklerin yürüttüğü kızıl terördü. Bu terör birkaç yüz kişinin ölümüne yol açtı (rakam doğrulanacak) ve köyde düşmanın propagandasına malzeme oldu. Devrimci özeleştiri bunu gizlemez.

Beyaz terör. Cumhuriyet'in düşüşünden sonra Amiral Miklós Horthy'nin "Ulusal Ordusu" ve subay birlikleri ülkeyi taradı. Komünistler, sosyal demokratlar, sendikacılar, Cumhuriyet'e yardım ettiğinden kuşkulanılan köylüler ve Yahudiler hedef alındı. Öldürülenlerin sayısı genellikle 1.000 ile 5.000 arasında, hapse atılan ya da kamplara gönderilenlerin sayısı on binlerle ifade edilir (rakamlar doğrulanacak). Horthy Kasım 1919'da Budapeşte'ye beyaz bir at üzerinde girdi ve 1920'de "naip" olarak Avrupa'nın ilk açık karşı-devrimci rejimlerinden birini kurdu. 1920'de çıkarılan **numerus clausus** yasası, üniversiteye giren Yahudi öğrencilerin sayısını sınırladı. Savaş sonrası Avrupa'nın ilk resmî antisemitik yasalarından biri olan bu düzenleme, karşı-devrimin ırkçılığı sınıf silahı olarak kullanmasının erken örneğidir.

Avusturya: Devrimin "Avusturyalı yolu"

Avusturya'da Kasım 1918'de Habsburg monarşisi dağıldı ve 12 Kasım'da cumhuriyet ilan edildi. İşçi konseyleri ve asker konseyleri kuruldu. Yeni ordu, **Volkswehr** (Halk Savunması), büyük ölçüde sosyal demokrat işçilerden oluşuyordu. Burjuvazinin kendi silahlı gücü dağılmıştı. Kâğıt üzerinde, Viyana'da iktidar sokaktaydı.

Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP) bu gücü devrime değil, burjuva partileriyle koalisyona yöneltti. Karl Renner başbakan, Otto Bauer dış işleri bakanı oldu. 1919'da hızla bir dizi sosyal yasa çıkarıldı: sekiz saatlik iş günü, işyeri konseyleri yasası, işsizlik yardımı, ücretli izin; 1920'de işçi odaları (Arbeiterkammer). Bunlar büyük kazanımlardı. Ama aynı yıllarda Budapeşte'de ve Münih'te konsey cumhuriyetleri yaşıyordu ve Viyana'da onlara katılma baskısı vardı. Genç Avusturya Komünist Partisi'nin Nisan ve Haziran 1919'daki eylem girişimleri polis ateşiyle dağıtıldı (ölü sayısı doğrulanacak). Sosyal demokrat önderlik, konseyleri kendi denetiminde tuttu ve Macaristan'a yardım çağrısını reddetti.

Otto Bauer bu tutumu sonradan *Avusturya Devrimi* (1923) kitabında savundu. Özetle şunu söyler: Viyana'da proletarya diktatörlüğü kurmak mümkündü, ama iki hafta ayakta kalamazdı. Çünkü Avusturya yiyecek ve kömür için İtilaf'a bağımlıydı, eyaletlerdeki köylülük kızıl Viyana'ya karşı ayaklanırdı ve İtilaf ordusu müdahale ederdi. Bu nedenle "devrimi yapabilirdik, ama" yapmamak doğruydu (dolaylı aktarım; birincil metinle doğrulanacak).

Gerekçede gerçek sorunlar vardır: abluka, köyün yalıtılmışlığı. Ama sonuç da açıktır. Sosyal demokrasinin "Avusturyalı yolu" devrimi durdurdu; burjuvazinin ordusunu, polisini ve yargısını yeniden kurmasına zaman tanıdı. SDAP 1920'de hükümetten çekildi ve bir daha iktidara dönmedi. Kazanımlar ise başkentte yoğunlaştı: 1919'da Viyana belediye seçimlerini kazanan sosyal demokratlar **Kızıl Viyana** adıyla bilinen belediye sosyalizmini kurdu (ayrıntısı Bölüm 22). Kızıl Viyana, Avrupa işçi sınıfının en parlak konut ve kültür kazanımlarından biriydi; ama devlet iktidarı sorununu çözmeden kurulmuş bir adaydı. 1927'de Adalet Sarayı önünde, 1934'te de Karl-Marx-Hof'un avlusunda bu sınır kanla görünür oldu (Bölüm 22 ve 25).

Sınıfsal çözümleme. Avusturyamarksizm, devrimci sözle reformist pratiği birleştirdi: aynı parti hem işçiye konut, izin ve sekiz saat verdi hem de işçinin silahını ve konseyini burjuva devletin eşiğinde bıraktı. Sosyal demokrasinin ikili karakterinin en açık örneği budur.

İngiltere: George Meydanı'ndaki tanklar ve Jolly George

Devrim dalgası İngiltere'yi de sarstı. Ocak 1919'da Glasgow ve Clyde bölgesinin işçileri, terhis edilen askerlerin işsiz kalmaması için haftalık çalışma süresinin 40 saate indirilmesi talebiyle greve çıktı. İşyeri temsilcileri (shop stewards) hareketinin geleneği güçlüydü (Bölüm 17). 31 Ocak 1919'da kentin merkezindeki George Meydanı'nda polis mitinge saldırdı; olay "Kanlı Cuma" olarak anıldı. Hükümet ertesi günlerde kente binlerce asker, makineli tüfek ve tank soktu (asker sayısı doğrulanacak). Yaygın anlatıya göre İskoç askerleri, işçilere katılabilecekleri kaygısıyla kışlalarda tutuldu ve kente başka bölgelerden birlikler getirildi (aktarılan; doğrulanacak). Grev yenildi ama burjuvazinin korkusu kayda geçti: İngiliz devleti kendi kentine tank sokmuştu.

1920'de ise İngiliz işçisi, dalganın en önemli enternasyonalist eylemlerinden birini yaptı. Polonya ordusu Sovyet Rusya'ya saldırırken İngiltere hükümeti Polonya'ya silah gönderiyordu. Mayıs 1920'de Londra Doğu Hindistan rıhtımında liman işçileri, Polonya'ya cephane taşıyacak **Jolly George** gemisine yük yüklemeyi reddetti. "Rusya'dan Eller Çekilsin" hareketi yayıldı. Ağustos 1920'de İşçi Partisi ve sendikaların kurduğu **Eylem Konseyleri** (Councils of Action), İngiltere Rusya'ya karşı savaşa girerse genel grev yapılacağını ilan etti. Hükümet geri adım attı. Bu, dolaşım emeğinin (liman, taşıma) savaş makinesini durdurabileceğinin ilk büyük kanıtlarından biridir (Tablo T35).

Kapp Darbesi: Genel grev bir darbeyi nasıl yendi?

Almanya'ya dönelim. 1920 başında Versay Antlaşması ordunun küçültülmesini ve Freikorps birliklerinin dağıtılmasını istiyordu. Bir yıl önce devrimi ezmek için kullanılan birlikler, şimdi işsiz kalmak üzereydi. Doğu Prusyalı toprak sahipleri, ağır sanayinin bir kesimi ve ordunun sağ kanadı bu öfkeyi bir darbeye çevirdi. Başlarında Doğu Prusyalı bürokrat Wolfgang Kapp ve General Walther von Lüttwitz vardı.

13 Mart 1920'de Ehrhardt Tugayı Berlin'e girdi. Ordu Komutanı General Hans von Seeckt, darbecilere karşı ordunun kullanılmasını reddetti. Ona atfedilen söz "Ordu orduya ateş etmez" diye aktarılır (aktarılan). Anlamı açıktır: bir yıl önce işçiye ateş eden ordu, şimdi darbeciye ateş etmeyecekti. SPD'li Cumhurbaşkanı Ebert ve hükümet Berlin'den kaçtı.

Darbeyi ordu, polis ya da mahkeme değil, işçi sınıfı yendi. Sendikalar birliği ADGB'nin başkanı Carl Legien genel grev çağrısı yaptı. Hükümetin SPD'li üyelerinin adlarıyla bir genel grev bildirisi de yayımlandı (bazı imzacıların sonradan bu bildiriden uzak durduğu anlatılır; doğrulanacak). USPD de greve çağırdı. Beyaz yakalıların sendikaları, memurlar katıldı. KPD merkezi ise ilk gün, "Ebert cumhuriyetini savunmak" için grev yapılmayacağını söyleyen bir açıklama yayımladı ve ancak ertesi gün, tabanın baskısıyla tavrını düzeltti. Bu da devrimci özeleştirinin hanesine yazılmalıdır: darbe karşısında cumhuriyetin burjuva niteliğini hatırlatmak doğruydu, ama bunu işçinin kendi eylemine sırt çevirme gerekçesi yapmak sekter bir hataydı.

Grev, Almanya'nın bütün sanayi havzalarına yayıldı. Katılanların sayısı genellikle **12 milyon** dolayında verilir. Demiryolları, elektrik santralleri, su işleri, bakanlıkların bürokratları çalışmadı. Darbeci "hükümet" bir kararname bile basamadı. 17 Mart'ta Kapp kaçtı. Darbe dört gün sürmüştü.

Ders bugün de geçerlidir: **birleşik işçi eylemi, silahlı bir darbeyi, ordunun "tarafsızlığına" rağmen yenebilir.** Sınıfın işyeri gücü (0.10), yani üretimi ve dolaşımı durdurma kapasitesi, silahtan daha belirleyici oldu. 1933'te bu gücün kullanılmaması aynı dersi tersinden verecektir (Bölüm 24).

Grevden sonra sendikalar bir program ileri sürdü: darbecilerin cezalandırılması, Noske'nin görevden alınması, ordunun ve bürokrasinin temizlenmesi, sanayinin kamulaştırılması ve SPD, USPD ve sendikalardan oluşan bir "işçi hükümeti". Noske istifa etti; gerisi kâğıtta kaldı. Darbecilerin çoğu affedildi ya da hafif cezalarla kurtuldu (yalnızca bir darbeci bakanın mahkûm edildiği aktarılır; doğrulanacak). Ordu dokunulmadı; Seeckt Reichswehr'in komutanı olarak yükseldi.

Ruhr Kızıl Ordusu: Dünün darbecileri bugünün "düzen" gücü

Ruhr, Almanya'nın kömür ve çelik kalbiydi. Burada genel grev, darbeye karşı silahlı direnişe dönüştü. Madenciler ve metal işçileri, silahlı işçi birlikleri kurdu; bunlar kısa sürede **Ruhr Kızıl Ordusu** adını aldı. İçinde USPD'liler, KPD'liler, sendikalist FAUD üyeleri ve SPD tabanından işçiler yan yana savaştı. Sayısı genellikle 50.000 ile 80.000 arasında verilir (doğrulanacak). Mart ortasında Kızıl Ordu, darbeyi destekleyen Reichswehr ve Freikorps birliklerini Ruhr'dan çıkardı. Bölgenin kentlerinde yürütme konseyleri yönetimi aldı.

Görsel: Ruhr Kızıl Ordusu'nun silahlı işçileri, Dortmund, 1920. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Darbe bitince hükümet Berlin'e döndü. 24 Mart 1920'de Prusya hükümeti adına Carl Severing (SPD) ile Ruhr işçi temsilcilerinin bir kısmı arasında **Bielefeld Anlaşması** imzalandı: işçiler silah bırakacak, karşılığında af ve bazı demokratik güvenceler verilecekti. Kızıl Ordu'nun bir kısmı anlaşmayı kabul etti, bir kısmı ise güvencelere güvenmedi. Hükümet (27 Mart'tan itibaren SPD'li Hermann Müller başbakandı) silah bırakma süresinin dolmasını beklemeden bölgeye ordu soktu.

Ruhr'u ezen güçler arasında, iki hafta önce Kapp'ın yanında duran Freikorps birlikleri de vardı. Nisan başında Reichswehr ve Freikorps Ruhr'a girdi. Yakalanan işçilerin bir kısmı yargısız kurşuna dizildi; yaralılar öldürüldü; "kaçarken vuruldu" formülü yaygınlaştı. Kızıl Ordu'nun kaybı genellikle 1.000'i

aşkın ölü olarak verilir (1.000-2.000 aralığında; doğrulanacak). Bir kez daha tarih tekrarlandı: SPD hükümeti, darbeyi yenen işçileri, darbeyi yapan askerlere ezdirdi.

Kritik an: Mart-Nisan 1920, Kapp Darbesi ve Ruhr.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Darbenin yenilmesi; darbecilerin cezalandırılması; ordunun ve bürokrasinin temizlenmesi; sanayinin kamulaştırılması; Ruhr'da işçi denetimi	Sendika önderliği genel grevi başlattı ve dokuz maddelik program sundu (tabanın gücüyle). SPD hükümeti ise Bielefeld'de işçiyi silahsızlandırdı, ardından Reichswehr ve Freikorps'u Ruhr'a gönderdi	Darbe başarısız olunca eski devlet aygıtı "düzeni koruma" görevine döndü; Freikorps Ruhr'da yargısız infaz yaptı	Ağır sanayi ve Junkerler darbeyi kaybetti ama ordu, mahkeme ve bürokrasi dokunulmadan kaldı; Ruhr'un kömür-çelik sermayesi işçi denetimi tehlikesinden kurtuldu	Darbe yenildi, ama darbeyi yapan aygıt korundu. Haziran 1920 seçimlerinde SPD büyük oy kaybetti, USPD ve sağ güçlendi. Dersi: birleşik genel grev darbeyi yener; ama devleti kimin kurduğu sorusu yanıtlanmazsa zafer karşı-devrime devredilir

Mart Eylemi 1921: "Saldırı teorisi"nin bedeli

Kapp'tan sonra Alman komünist hareketi büyüdü. Ekim 1920'de USPD'nin Halle Kongresi'nde parti bölündü; çoğunluk Komintern'e katılma kararı aldı ve Aralık 1920'de KPD ile birleşerek **Birleşik Almanya Komünist Partisi**'ni (VKPD) kurdu. Parti birden yüz binlerce üyeli bir kitle partisine dönüştü (üye sayısı 350.000-450.000 aralığında; doğrulanacak). Ocak 1921'de parti önderliği, Paul Levi'nin etkisiyle, bütün işçi örgütlerine ortak talepler etrafında birlikte mücadele önerdiği bir **Açık Mektup** yayımladı. Bu, birleşik cephe taktiğinin ilk büyük uygulamasıydı.

Ama parti önderliğinin içinde başka bir eğilim de büyüyordu: devrimin gerilemesine karşı, partinin eylemiyle kitleleri "ateşleme" düşüncesi. Buna **saldırı teorisi** (Offensivtheorie) denir. Komintern'in Almanya'ya gönderdiği Béla Kun ve parti önderliğinden bir grup bu çizgiyi savundu.

Mart 1921'de Prusya'nın sosyal demokrat valisi Otto Hörsing, Orta Almanya'daki Mansfeld maden havzasına ağır silahlı polis gönderdi. VKPD önderliği bu provokasyonu genel bir ayaklanmanın fitili yapmaya karar verdi ve genel grev çağrısı yaptı. Oysa ülkenin geri kalanında işçi kitlesi bu eyleme hazır değildi. Bazı yerlerde komünistler, grev yapmayan işçileri zorla işyerlerinden çıkarmaya çalıştı; işçiye karşı işçi çatıştı. Leuna kimya fabrikasında işgalciler topçu ateşiyle dağıtıldı. Eylem birkaç gün içinde çöktü. 145-180 dolayında kişinin öldüğü, binlerce işçinin tutuklandığı ve işten atıldığı aktarılır (rakamlar doğrulanacak). Partinin üye sayısı birkaç ay içinde yarıdan fazla düştü (doğrulanacak).

Özeleştiri kutusu: Mart Eylemi. Mart Eylemi, bir partinin kitlelerin yerine geçmeye çalışmasının dersidir. Nesnel koşullar (işçi kitlesinin çoğunluğunun hazır olmaması, sosyal demokrasinin hâlâ güçlü olması, devletin toparlanmış olması) göz ardı edildi. Parti, öncü olmakla kitlenin yerine geçmeyi karıştırdı. Bu, Bölüm 0.14'te "maceracı iradecilik" dediğimiz hatadır. Paul Levi, Nisan 1921'de *Yolumuz: Darbeciliğe Karşı* (Unser Weg. Wider den Putschismus) broşürüyle eylemi açıkça eleştirdi ve bu eleştiriyi parti dışına taşıdığı için partiden ihraç edildi. Komintern'in Üçüncü Kongresi (Haziran-Temmuz 1921) saldırı teorisini reddetti ve "kitlelere doğru" şiarını kabul etti. Lenin, Levi'nin eylemi değerlendirmede siyasal olarak büyük ölçüde haklı olduğunu, ama eleştirisini disiplini bozarak düşmanın önüne attığını söyledi (dolaylı aktarım; Lenin'in 1921 Kongre konuşmaları ve *Alman Komünistlerine Mektup*, Ağustos 1921). İki ders birlikte çıkar: devrimci durum iradeyle yaratılmaz; ve hatayı düzeltmenin yolu partiyi terk etmek değil, onu kendi içinde düzeltmektir.

Birleşik cephe taktiği: Mart Eylemi'nin yanıtı

Mart Eylemi'nin yenilgisinden Komintern'in çıkardığı sonuç **birleşik cephe taktiği** oldu. Aralık 1921'de Komintern Yürütme Komitesi bu taktiği tezleştirdi; 1922'de Dördüncü Kongre onu genişletti. Özü şudur: dalga geri çekildiğinde işçilerin çoğunluğu hâlâ sosyal demokrat partilerin ve reformist sendikaların arkasındadır. Komünistler bu işçileri kazanmak için, günlük taleplerde (ücret, iş günü, faşist saldırılara karşı savunma) bütün işçi örgütlerine ortak eylem önerir. Ortak eylem hem işçinin çıkarını savunur hem de sosyal demokrat önderliği işçinin gözü önünde sınar. Birleşik cephe hem "aşağıdan" (işyerinde, sosyal demokrat işçiyle) hem de koşullara göre "yukarıdan" (önderliklere öneriyle) kurulabilir.

Bu taktiğin en ileri biçimi **işçi hükümeti** şiarıdır: işçi partilerinin ortak programla kurduğu, burjuvaziyi silahsızlandırmaya ve üretimi denetlemeye yönelen bir hükümet. 1923'te Almanya'da bu şiar ilk kez somut sınavdan geçti.

1923: Enflasyon yılı ve iptal edilen "Alman Ekimi"

Ruhr işgali. Ocak 1923'te Almanya savaş tazminatı ödemelerini geciktirince Fransız ve Belçika orduları Ruhr'u işgal etti. Wilhelm Cuno'nun (Hamburg-Amerika Hattı'nın yöneticisi, bir büyük sermaye temsilcisi) hükümeti "pasif direniş" ilan etti: madenler ve fabrikalar işgalciye çalışmayacak, işçilerin ücretleri devletçe ödenecekti. Devlet bu ücretleri para basarak ödedi.

Hiperenflasyon. Sonuç, tarihin en ünlü enflasyonlarından biri oldu. Markın dolar karşısındaki değeri yıl içinde milyarlarca kez düştü.

Tarih (1923)	1 ABD doları kaç mark? (yaklaşık)
Ocak	~18.000 (doğrulanacak)
Temmuz	~350.000 (doğrulanacak)
Ağustos	~4-5 milyon (doğrulanacak)
Ekim	~25-70 milyar (doğrulanacak)
15 Kasım	4,2 trilyon

Enflasyon tarafsız bir doğa olayı değildir. İşçi için anlamı şuydu: ücret günde iki kez ödeniyordu ve kadınlar fabrika kapısında bekleyip parayı alır almaz dükkâna koşuyordu, çünkü akşam o para yarı değerindeydi. Tasarrufu olan küçük burjuvazi, emekli, kira geliriyle yaşayan orta sınıf yıkıldı. Borcu olan ise kazandı. **Hugo Stinnes** gibi ağır sanayi sermayedarları, enflasyonist krediyle fabrika, maden,

gazete, otel satın alarak dev imparatorluklar kurdu ve borçlarını değersiz markla ödedi. Enflasyon, işçinin ücretinden ve orta sınıfın birikiminden ağır sanayi ve toprak sermayesine yapılmış bir servet transferiydi (0.11; K5). Orta sınıfın yıkımı, Nazilerin gelecekteki kitle tabanının tohumlarından biriydi.

Cuno grevi. Ağustos 1923'te Berlin'de ve sanayi havzalarında kendiliğinden bir grev dalgası patladı. Grevi fabrika konseyleri hareketi ve KPD örgütledi. 12 Ağustos'ta Cuno hükümeti düştü. Yerine Gustav Stresemann'ın, SPD'nin de katıldığı "büyük koalisyon" hükümeti geldi. Stresemann pasif direnişi bitirdi ve paranın istikrarı için işçiden fedakârlık istemeye hazırlandı.

Saksonya ve Thüringen işçi hükümetleri. Saksonya'da SPD'nin sol kanadından Erich Zeigner başbakandı. Ekim 1923'te KPD, Saksonya (10 Ekim) ve Thüringen (16 Ekim) eyalet hükümetlerine katıldı. Bu, işçi hükümeti şiarının ilk uygulamasıydı. Aynı dönemde işçi sınıfının silahlı öz savunma birlikleri olan **Proleter Yüzlükler** kurulmuştu. Komintern ve KPD önderliği, Saksonya'yı bir "Alman Ekimi"nin (Rus Ekim Devrimi'ne benzetilerek) sıçrama tahtası yapmayı planlıyordu.

Reichsexekution. Burjuvazinin yanıtı hızlı oldu. Cumhurbaşkanı Ebert, Weimar Anayasası'nın 48. maddesine dayanarak (Bölüm 19.8) Saksonya'ya karşı **Reichsexekution** (merkezi hükümetin bir eyalete zorla müdahalesi) kararı verdi. Reichswehr Ekim sonunda Saksonya'ya girdi; Freiberg'de askerler işçi kalabalığına ateş açtı (ölü sayısı doğrulanacak). 29 Ekim'de Zeigner hükümeti görevden alındı. Thüringen'e de ordu girdi. Aynı günlerde Bavyera'da Gustav von Kahr'ın aşırı sağcı yönetimi merkezi hükümete açıkça kafa tutuyor, Reichswehr'in Bavyera tümeni Berlin'in emirlerini dinlemiyordu. Ama Bavyera'ya hiçbir Reichsexekution gönderilmedi. **Weimar devletinin sınıf niteliği bu asimetride bütün çıplaklığıyla görünür: solcu işçi hükümetine ordu, aşırı sağcı hükümete hoşgörü.** SPD, bu karara protesto olarak ancak Kasım başında büyük koalisyondan çekildi; ama Ebert'in onayını geri almadı.

Chemnitz ve Hamburg. 21 Ekim 1923'te Chemnitz'de toplanan fabrika konseyleri konferansında KPD önderi Heinrich Brandler genel grev ve silahlı direniş önerdi. Sol SPD'liler öneriye destek vermeyince KPD önderliği ayaklanma planını iptal etti. Ama iptal haberi Hamburg'a zamanında ulaşmadı ya da Hamburg örgütü kendi kararıyla harekete geçti (tartışmalı; doğrulanacak). 23 Ekim'de Hamburg'da birkaç yüz komünist işçi polis karakollarını bastı. Barmbek ve Schiffbek mahallelerinde barikatlar kuruldu. Ayaklanma iki üç gün içinde bastırıldı; iki taraftan toplam ölü sayısı 100 dolayında verilir (doğrulanacak). Hamburg ayaklanması KPD'de sonradan bir kahramanlık efsanesine dönüştü (Ernst Thälmann'ın adıyla anıldı), ama asıl dersi, ne kitle desteği ne ülke çapında eşgüdüm olmadan tek bir kentte başlayan eylemin yalnız kalacağıydı.

Birahane Darbesi. 8-9 Kasım 1923'te Münih'te Adolf Hitler ve General Erich Ludendorff bir darbe ilan edip yürüyüşe geçti; Bavyera polisi yürüyüşü dağıttı. Hitler kısa bir hapis cezası aldı ve cezaevinde *Kavgam*'ı yazdı. Sola ordu, sağa hoşgörü: bu çizgi 1933'e kadar değişmeyecekti.

1923'ün bilançosu. Kasım 1923'te Rentenmark ile para istikrara kavuştu. Faturayı işçi ödedi. Aralık 1923'te çıkarılan çalışma süresi kararnamesiyle, Kasım Devrimi'nin en önemli kazanımı olan sekiz saatlik iş günü fiilen delindi; on saatlik iş günü geri döndü. Devrim dalgası Almanya'da böyle kapandı. Sermaye 1924'ten itibaren Amerikan kredileriyle (Dawes Planı) yeni bir "istikrar" dönemine girecekti (Bölüm 22).

Güç dengesi matrisi: 1919 Macaristan, 1920 Kapp, 1923 Almanya

Burada devrim neden ilerledi, orada neden durdu? Kişilerin cesaretine ya da ihanetine bakmadan önce yapıya bakalım (Bölüm 0.13, Tablo T36).

Soru	Macaristan, Mart 1919	Almanya, Mart 1920 (Kapp)	Almanya, Ekim 1923
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet; burjuvazi yönetemez hâlde, İtilaf karşısında çaresiz	Evet; darbeciler ile cumhuriyetçi burjuvazi karşı karşıya	Kısmen; Bavyera sağı ile Berlin arasında çatışma, ama büyük sermaye istikrar ekseninde birleşiyor
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Evet; eski ordu dağılmış	Kısmen; ordu tarafsız, bürokrasi grevde	Hayır; Reichswehr bütünlüklü ve itaatkâr
3. Kitlesel işçi hareketi var mı?	Evet	Evet; 12 milyonluk genel grev	Evet ama dalgalı; Cuno grevi sonrası yorgunluk
4. Bağımsız örgüt ve devrimci önderlik var mı?	Zayıf; genç KP sosyal demokratlarla birleşerek iktidara geldi, ayrı çekirdeği korumadı	Zayıf; KPD küçük ve ilk gün yanıldı, USPD kararsız	Var ama deneyimsiz; KPD güçlü, ama Chemnitz'de geri çekildi
5. Köylülük ve ara katmanlarla ittifak var mı?	Hayır; toprak dağıtılmadı	Kısmen; memurlar ve beyaz yakalılar greve katıldı	Hayır; yıkılan orta sınıf sağa kayıyor
6. Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Evet; konseyler iktidarda	Evet; Ruhr'da yürütme konseyleri ve Kızıl Ordu	Kısmen; fabrika konseyleri ve Proleter Yüzlükler
Sonuç	İktidar alındı ama köy ve dış kuşatma karşısında tutulamadı	Darbe yenildi, iktidar sorunu açılamadı	Devrimci durum geçmişti; eylem iptal edildi

Üç anda eksik halka farklıdır. Macaristan'da iktidar vardı, ittifak yoktu. Kapp'ta kitle vardı, önderlik yoktu. 1923'te önderlik vardı ama devlet aygıtı sağlamdı ve orta sınıf başka yöne gidiyordu. Hiçbirinde altı soruya birlikte "evet" denemedi.

Beyaz terörün sınıfsal hesabı

Beyaz terörün (adı Fransız Devrimi'nde kralcıların beyaz bayrağından gelir) işlevi intikam değil, **sınıfın gelecekteki örgütlenme kapasitesini kırmaktır**.

Ülke	Dönem	Uygulayan	Tahmini ölü (doğrulanacak)	Sonraki rejim
Finlandiya	1918	Beyazlar ve Alman birlikleri	7.000-10.000 infaz, 11.000-13.000 kamplarda	Sağ ağırlıklı cumhuriyet; 1930'larda Lapua hareketi
Almanya (Berlin, Münih)	1919	Freikorps, SPD hükümetinin emriyle	Berlin Mart 1919: ~1.200; Münih: yüzlerce	Weimar Cumhuriyeti
Macaristan	1919-1921	Horthy'nin subay birlikleri	1.000-5.000	Horthy rejimi (1920-1944)
Ruhr	Nisan 1920	Reichswehr ve Freikorps, SPD hükümetinin emriyle	1.000-2.000	Weimar
İtalya	1920-1922	Squadristi, toprak ağaları ve sanayicilerin parasıyla	Yüzlerce ölü, binlerce yaralı (Bölüm 21)	Faşist rejim

Kavram kutusu. - **Beyaz terör:** Yenilen bir işçi hareketinin örgütlerini ve öncülerini fiziksel olarak yok etmeye yönelen sistematik karşı-devrimci şiddet. Mahkemeli ya da mahkemesiz, resmî ordu ya da yarı resmî birlikler eliyle uygulanır. Amacı, sınıfın bir kuşak boyunca yeniden örgütlenmesini önlemektir. - **Birleşik cephe taktiği:** Devrimci partinin, reformist örgütlerin arkasındaki işçi çoğunluğunu kazanmak için günlük talepler etrafında bütün işçi örgütlerine ortak eylem önermesi (Komintern, 1921-22). Hem "aşağıdan" hem "yukarıdan" kurulabilir; bağımsızlığı ve eleştiri hakkını korur. - **İşçi hükümeti:** İşçi partilerinin ortak programla kurduğu ve burjuvazinin silahlı gücünü dağıtmaya, üretimi denetime almaya yönelen geçiş hükümeti şiarı. 1923 Saksonya ve Thüringen'de sınandı. - **İkili iktidar** (Bölüm 0.13, Bölüm 19): Burjuva devletin yanında işçilerin kendi iktidar organlarının (konsey, sovyet) doğduğu geçici durum. Uzun süremez: biri ötekini yutar.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1918-1923). - **Dış müdahale ve abluka:** Alman tümeni Finlandiya'da, Romen ordusu Macaristan'da, İtilaf ablukası Viyana'da. Sermaye, kendi ulusal ordusu yetmediğinde yabancı orduyu çağırdı. - **Yarı resmî birlikler:** Freikorps, subay birlikleri, Koruyucu Kolordu. Devletin elini kirletmeden kirli işi yaptıran araç. - **Olağanüstü hal hukuku:** 48. madde, Reichsexekution, sıkıyönetim. Aynı yasa sola uygulanıp sağa uygulanmadı. - **Yargının asimetrisi:** Darbeciye af ya da hafif ceza, işçiye kurşuna dizme ve ağır hapis. - **Enflasyon:** 1923'te ücretin ve küçük birikimin eritilmesi; ağır sanayiye servet transferi. - **Sosyal ortaklık anlaşmaları:** Stinnes-Legien (1918) ve Bielefeld (1920): taviz karşılığında silahsızlandırma. - **Irkçılık ve antisemitizm:** Horthy'nin numerus clausus'u; "Yahudi-bolşevik" düşman imgesi.

Türkiye'ye bağ. Dalganın doğu ucu Anadolu'ya da dokundu. Türkiye Komünist Partisi Eylül 1920'de Bakü'de kuruldu. Başkanı Mustafa Suphi ve on dört yoldaşı, Anadolu'ya geçtikten sonra Ocak 1921'in son günlerinde Trabzon açıklarında öldürüldü. Aynı yıllarda Ankara hükümeti bir yandan Sovyet Rusya'dan silah ve altın yardımı alıyor, öbür yandan ülke içindeki komünist ve bağımsız işçi örgütlenmesini tasfiye ediyordu. Burjuva ulusal hareket, emperyalizme karşı dış ittifakla içerideki sınıf hareketini bastırmayı bir arada yürüttü. Avrupa'daki dalganın Türkiye'deki kırık yankısı budur: ulusal kurtuluşun sınıf içeriğini, bağımsız örgütü olmayan işçi değil, burjuvazi belirledi.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Weimar'ı iki aşırı uç, komünistler ve naziler birlikte yıktı."* Bu anlatı, 1918-23'ün asimetrisini gizler. Sol, 1920'de cumhuriyeti darbeye karşı genel grevle kurtardı; bunun ödülü Ruhr'da kurşuna dizilmek oldu. Sağ ise 1920'de ve 1923'te iki kez darbe denedi ve iki kez de hafif cezalarla kurtuldu. Solcu Saksonya'ya ordu gönderildi, aşırı sağcı Bavyera'ya gönderilmedi. Weimar'ı "aşırı uçlar" değil, sağa karşı hoşgörülü, sola karşı acımasız bir devlet aygıtı ve bu aygıtı koruyan bir sosyal demokrat önderlik yıktı.

"1923 enflasyonu, parayı sorumsuzca basan bir devletin hatasıydı." Para basıldığı doğrudur. Ama kimin yararına basıldığı sorulmadan bu yarım bir yanıttır. Enflasyon ağır sanayiye, borçlulara ve toprak sermayesine büyük bir servet aktardı; faturayı ücretliler ve küçük birikim sahipleri ödedi. Enflasyonun sonunda sekiz saatlik iş günü de gitti.

Bize ne öğretiyor? Beş yıllık dalganın beş dersi var. Bir: birleşik işçi eylemi darbeyi yenebilir (Kapp). İki: darbeyi yenen güç devleti yeniden kurmazsa, zaferi karşı-devrim devralır (Ruhr). Üç: toprak sorununu çözmeyen işçi iktidarı kırda yalnız kalır (Macaristan). Dört: parti, kitlenin yerine geçemez; devrimci durum iradeyle yaratılmaz (Mart Eylemi). Beş: sosyal demokrat önderliğin "düzeni koruma" refleksi, 1918'den sonra her kritik anda aynı yöne işledi. Bunun maddi temeli, önderliğin eski devlet aygıtına ve sermayeyle kurduğu anlaşmalara eklemlenmesiydi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Fabrikalar ve madenler 1918-23 boyunca sermayenin elinde kaldı. Konseyler birkaç ay, bazı bölgelerde birkaç hafta yönetimi aldı. - **Kimin denetiminde?** Silahlı güç, yani ordu ve Freikorps, devrim boyunca eski subay kastının denetiminde kaldı. Sosyal demokrat hükümetler onu emir vererek kullandı ama ona hükmetmedi. - **Kimin yararına?** 1923'ün sonunda kazanan ağır sanayi, toprak sahipleri ve ordu oldu. İşçi sekiz saati, orta sınıf birikimini kaybetti. - **Kim karar veriyor?** Kritik anlarda karar, işçi konseylerinde değil, Ebert ile generaller arasındaki telefon hatlarında ve kabinede verildi.

Okuma ve izleme önerisi. - Otto Bauer, *Die österreichische Revolution* (1923). Avusturya sosyal demokrasisinin kendi tutumunu savunması; eleştirel okunmalı. - Anthony F. Upton, *The Finnish Revolution 1917-1918* (1980) ve Risto Alapuro, *State and Revolution in Finland* (1988). - Rudolf L. Tőkés, *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic* (1967). - Erhard Lucas, *Märzrevolution 1920* (üç cilt, 1970-1978). Ruhr Kızıl Ordusu üzerine temel çalışma. - Väinö Linna, *Täällä Pohjantähden alla* (*Kutup Yıldızı Altında*, üçleme, 1959-1962). İkinci cilt 1918 iç savaşını bir köyün torppari ailesinin gözünden anlatır. - Film: *Égi bárány* (Miklós Jancsó, 1970), 1919 Macaristan'ında karşı-devrim; *Käsky* (Aku Louhimies, 2008), Finlandiya İç Savaşı'nın sonrası. - Blog: Almanya'da sosyal demokrasinin tarihsel iflasının bugüne uzanan çizgisi için *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil* (https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/).

Bölüm 21: İtalya: Kızıl İki Yıl, Fabrika Konseyleri ve Faşizmin İlk İktidarı (1919–1926)

Sahne. Eylül 1920'nin ilk günleri, Torino. FIAT'ın Corso Dante'deki büyük fabrikası, FIAT Centro, işçilerin elinde. Çatıda kızıl bayrak dalgalanıyor. Kapıda silahlı "kızıl muhafızlar" nöbet tutuyor. Müdürler ve mühendislerin çoğu fabrikayı terk etmiş. Ama bantlar duruyor değil: işçiler, kendi seçtikleri fabrika konseyinin yönetiminde üretime devam ediyor ve hammaddeyi, satışı, ücretleri kendileri örgütlemeye çalışıyor. Aynı günlerde Milano'dan Cenova'ya, Brescia'dan Napoli'ye yüzlerce fabrika işgal altında. Bir buçuk ay sonra işgaller biter. İki yıl sonra Benito Mussolini başbakan olur. Aradaki yolu anlamak, faşizmi anlamaktır.

Tez. İtalyan işçi sınıfı 1920'de fabrikaları elinde tuttu. Sosyalist Parti (PSI) ve sendikalar konfederasyonu (CGL) önderliği bu fırsatı bir sendikal pazarlığa çevirdi. Burjuvazi korkusunu faşizme yatırdı. Faşizm, işçi hareketi yenildikten sonra değil, **yenilgisini tamamlamak için** iktidara getirildi. İlk kitlesel saldırısını da fabrikada değil, tarlada, örgütlü tarım proletaryasına karşı yaptı.

Savaştan çıkan İtalya: sınıfların haritası

İtalya Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ama yaralı çıktı. Altı yüz bini aşkın asker ölmüştü (doğrulanacak). Savaş borçları, enflasyon ve işsizlik ağırdı. Milliyetçi burjuvazi Paris Barış Konferansı'nda istediği toprakları alamayınca "sakat zafer" söylemini yaydı.

Ülkenin sınıf haritası üç bölgeye ayrılıyordu:

Bölge	Egemen sınıf	Emekçi sınıflar	Örgütlenme
Kuzey sanayi üçgeni (Torino, Milano, Cenova)	Otomotiv, çelik, makine sermayesi (FIAT, Ansaldo, Pirelli); bankalar	Metal işçileri, dokuma işçileri	FIOM (metal sendikası), CGL, PSI; Torino'da fabrika konseyleri
Po Ovası (Emilia, Romagna, Aşağı Lombardiya, Ferrara, Rovigo)	Kapitalist toprak sahipleri ve kiracı tarım girişimcileri	**Braccianti** (gündelikçi tarım işçileri), ortakçılar, küçük kiracılar	Federterra (tarım işçileri federasyonu), sosyalist "kızıl ligler", kooperatifler, sosyalist belediyeler
Güney ve adalar	Latifondo sahipleri (büyük toprak mülkü)	Topraksız köylü, terhis olmuş asker-köylü	Zayıf; toprak işgalleri, eski muharipler dernekleri, Katolik köylü birlikleri

Bu haritada iki büyük siyasal güç vardı. Kasım 1919 seçimlerinde PSI oyların yaklaşık üçte birini alarak 156 milletvekiliyle meclisin birinci partisi oldu. Yeni kurulan Katolik İtalyan Halk Partisi (Popolari) 100 sandalye kazandı. Bu iki kitle partisinin arasında eski liberal devlet, Giolitti'nin ve arkadaşlarının parlamento pazarlıklarıyla ayakta durmaya çalışıyordu. Mussolini'nin 23 Mart 1919'da Milano'da kurduğu **Fasci di combattimento** (savaş birlikleri) ise aynı seçimde Milano'da yalnızca birkaç bin oy aldı ve hiçbir sandalye kazanamadı. 1919'da faşizm bir avuç eski asker, milliyetçi, fütürist ve eski sendikalistten oluşan marjinal bir gruptu.

Sendikalar büyüyordu. CGL'nin üye sayısı 1920'de iki milyonu aştı; Federterra'nın üyeleri yüz binlerle, en yüksek noktasında 800.000 ile 1.000.000 arasında ifade edilir (rakamlar doğrulanacak). Şubat 1919'da metal işçileri sekiz saatlik iş gününü toplu sözleşmeyle kazandı.

Biennio Rosso: Kızıl İki Yıl

1919 ve 1920 yılları İtalyan tarihinde **Biennio Rosso**, yani "Kızıl İki Yıl" olarak anılır. Pahalılığa karşı 1919 yazındaki yiyecek ayaklanmaları, binlerce grev, demiryolu ve posta grevleri, askerlerin ve denizcilerin huzursuzluğu birbirini izledi.

Toprak işgalleri. Savaş sırasında hükümet, cephedeki köylü askerlere "savaştan sonra toprak" sözü vermişti. Terhis olan asker-köylüler bu sözün yerine getirilmesini beklemeden, Lazio'da, Sicilya'da, Puglia'da ekilmeyen büyük toprakları işgal etti. Hükümet Eylül 1919'da çıkardığı bir kararnameyle (Visocchi kararnamesi) ekilmeyen toprakların geçici olarak köylü kooperatiflerine verilmesine izin vermek zorunda kaldı.

Po Ovası'nın kızıl ligleri. Kuzeyin ovasında durum başkaydı. Burada tarım, ücretli emeğe dayalı kapitalist bir tarımdı ve braccianti Avrupa'nın en örgütlü tarım proletaryalarından biriydi. Sosyalist ligler, toprak sahiplerine **iş kotaları** (imponibile di manodopera: her hektar için işe alınması zorunlu işçi sayısı) ve ücret tarifeleri kabul ettiriyordu. İşe alımlar ligin kontrolündeki iş bürolarından yapılıyordu. Yani emek piyasası, toprak sahibinin değil, örgütlü işçinin denetimindeydi. 1920 sonbaharındaki yerel seçimlerde PSI iki binden fazla belediyeyi kazandı (doğrulanacak); Emilia'da ve Romagna'da neredeyse bütün belediyeler kızıldı. Toprak sahibi için bu yalnızca bir ücret sorunu değil, köyde kimin sözünün geçtiği sorunuydu.

Torino: İç komisyondan fabrika konseyine

Torino, İtalya'nın Petrograd'ıydı: yoğun bir metal işçisi kitlesi, FIAT gibi dev bir otomotiv şirketi ve güçlü bir devrimci gelenek. Burada 1 Mayıs 1919'da dört genç sosyalist, Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, Angelo Tasca ve Umberto Terracini, **L'Ordine Nuovo** (*Yeni Düzen*) adlı haftalık bir dergi çıkarmaya başladı.

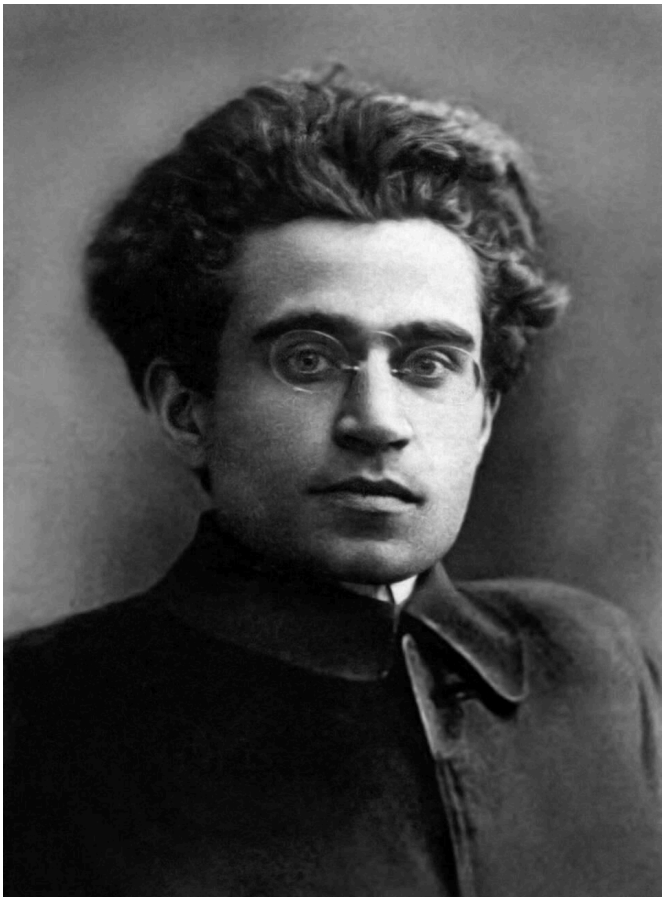

Görsel: Antonio Gramsci, otuz yaşları dolayında, 1920'lerin başı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Fabrikalarda zaten **iç komisyonlar** (commissioni interne) vardı: sendikanın işverenle şikâyetleri görüşmek için seçtirdiği küçük kurullar. Gramsci ve arkadaşları bunların yerine, her atölyede, her iş biriminde, sendika üyesi olsun olmasın bütün işçilerin seçtiği **fabrika konseyleri**ni önerdi. Gramsci'ye göre sendika, işçiyi ücretli olarak, yani emek gücünün satıcısı olarak örgütler; kapitalizmin içinde doğmuştur ve pazarlık yapar. Konsey ise işçiyi **üretici** olarak örgütler: üretim sürecini tanır, onu yönetmeyi öğrenir ve böylece geleceğin işçi devletinin hücresi olur. 1919 sonbaharında Torino'nun metal fabrikalarında konseyler kuruldu; on binlerce işçiyi temsil eden atölye komiserleri seçildi.

> **Emek süreci.** Konsey hareketinin özgünlüğü, dört soruyu doğrudan fabrikanın içinde sormasıydı. *İşi kim tasarlıyor?* FIAT'ta Amerikan tarzı seri üretim yeni yerleşiyordu; iş, mühendislik bürosunda tasarlanıp atölyeye emir olarak iniyordu. *Bilgi kimde?* Gramsci'nin iddiası, üretimin bilgisinin atölyedeki kolektif işçide de bulunduğu, konseyin bu bilgiyi toplayıp örgütleyebileceğiydi. *Hızı kim belirliyor?* Patron ve ustabaşı. Konseyler, parça başı ücret ve iş hızı üzerinde söz hakkı istedi. *İşçinin denetimi?* Eylül 1920'deki işgallerde işçiler birkaç hafta boyunca üretimi kendileri yürüttü. Bu, sınırlı ama gerçek bir denemeydi: sorun teknikte değil, hammadde, kredi ve pazarın hâlâ sermayenin ve devletin elinde olmasındaydı.

Konsey hareketinin zaafı da buradaydı. Torino dışında yaygınlaşamadı. PSI önderliği ve CGL, konseyleri sendikanın yetkisine yönelmiş bir tehdit olarak gördü. Ve konseyler, fabrika duvarlarının dışındaki soruna, yani devlet iktidarına ve köylülüğe bir yanıt geliştiremedi.

Nisan 1920: “Saat grevi”

Sanayiciler Torino’daki bu gücü kırmaya karar verdi. Mart 1920’de hükümetin yaz saati uygulamasını başlatması bir bahane oldu. FIAT’ın bir fabrikasında işçiler, yaz saatine karşı çıkarak fabrikanın saatinin akrebini geri aldı. Yönetim iç komisyon üyelerini işten attı. Anlaşmazlık büyüdü; sanayiciler lokavt ilan etti ve konseylerin tanınmamasını dayattı. Tarihe **“saat grevi”** (sciopero delle lancette) olarak geçen çatışma, Nisan 1920’de Torino ve Piemonte çapında bir genel greve dönüştü. Greve katılanlar yüz binlerle ifade edilir (doğrulanacak).

Torino yalnız kaldı. PSI ulusal konseyi o günlerde toplandı, ama toplantı yerini Torino’dan Milano’ya taşıdı ve grevi ülke çapına yaymayı reddetti. CGL de desteklemedi. Greve on gün sonra, yenilgiyle son verildi. Gramsci bu yenilgiden sonra, Mayıs 1920’de *Sosyalist Partinin Yenilenmesi İçin* başlıklı bir metin yazdı. Lenin, Komintern’in İkinci Kongresi’nde (Temmuz-Ağustos 1920) bu metnin Komintern’in ilkelerine uygun olduğunu söyledi.

> **Zaman kimin?** Saat grevi yalnızca bir yönetmelik tartışması değildi. Sekiz saatlik iş günü bir yıl önce kazanılmıştı. Yaz saati, fabrikanın saatini devletin ve patronun ayarladığını, işçinin ise bu zamana uyduğunu hatırlattı. Akrebi geri çeviren işçi el koyulan zamanın sahibinin kim olduğunu soruyordu. Sanayicinin yanıtı da aynı yerdendi: fabrikanın saati, fabrikanın sahibinindir.

Eylül 1920: Fabrika işgalleri

Ağustos 1920’de metal işçileri sendikası FIOM, pahalılık karşısında ücret artışı istedi. Sanayiciler görüşmeleri kesti. FIOM “iş yavaşlatma” (obstrüksiyon) kararı aldı. 30 Ağustos’ta Milano’da Alfa Romeo’nun yönetimi lokavt ilan edince FIOM bütün metal fabrikalarının işgal edilmesi talimatını verdi. Birkaç gün içinde işgal Kuzey İtalya’nın ve kısmen güneyin yüzlerce fabrikasına yayıldı. Katılan işçilerin sayısı genellikle **400.000-500.000** arasında verilir (doğrulanacak). İşgal metal sanayiinin dışına, kimya, lastik ve dokuma fabrikalarına da taştı.

İşgal edilen fabrikalarda üretim durmadı. Kızıl muhafızlar kuruldu. Bazı fabrikalarda silah üretildiği aktarılır. Demiryolu işçileri işgalci fabrikalar arasında hammadde taşıdı. Kırda bazı yerlerde köylüler fabrikalara yiyecek gönderdi. Birkaç hafta boyunca Kuzey İtalya’nın sanayisi fiilen iki iktidar arasında kaldı.

Ama işgalin bir programı yoktu. Soru açıktı: bu bir ücret mücadelesi mi, yoksa devrimin başlangıcı mı? PSI ile CGL arasında 1918’den beri süren bir anlaşmaya göre siyasal genel grev kararı partinin yetkisindeydi. 10-11 Eylül 1920’de Milano’da toplanan CGL ulusal konseyinde iki önerge oylandı. PSI’nin önergesi hareketin siyasal önderliğini partinin üstlenmesini ve hedefin “sosyalleştirme” olmasını istiyordu. CGL önderi Ludovico D’Aragona’nın önergesi ise hareketin hedefini **“sendikal denetim”**, yani işletmeler üzerinde sendikanın bir tür gözetim hakkı olarak sınırlıyordu. CGL önergesi yaklaşık 590.000’e karşı 410.000 oyla kabul edildi (sendikaların temsil ettiği üye sayısına göre ağırlıklı oy; doğrulanacak). Parti önderliği bu oylamanın sonucunu kabul etti. **Böylece bir devrimi başlatıp başlatmama sorusu, bir sendika yönetim kurulunun ağırlıklı oylamasıyla yanıtlandı.** Bu, PSI’nin “maksimalizmi”nin, yani sözde devrimci ama pratikte edilgen tutumunun özetidir: parti her gün devrim diyor, devrim önüne geldiğinde kararı sendikaya bırakıyordu.

Giolitti'nin taktiği

Başbakan Giovanni Giolitti, deneyimli bir liberal burjuva politikacısıydı. Sanayicilerin bir kısmı fabrikaların askerî güçle boşaltılmasını istedi. Giolitti reddetti. Gerekçesi açıktı: ordu fabrikaları topla boşaltmaya kalkarsa işçiler direnir, makineler zarar görür, askerlerin bir kısmı işçilere katılabilir ve olay gerçek bir devrime dönüşebilirdi. Giolitti beklemeyi seçti: işgalin kendi iç açmazıyla, hammadde ve kredi yokluğuyla, önderliğin kararsızlığıyla yorulmasını.

Sonra arabuluculuk yaptı. 19 Eylül'de Roma'da sanayiciler ve CGL arasında bir anlaşma imzalandı: ücret artışları, işgal süresinin ücretinin ödenmesi, işgale katılanların cezalandırılmaması ve **sendikal denetim** konusunda bir yasa hazırlamak üzere karma bir komisyon kurulması. İşçiler Eylül sonunda fabrikaları boşalttı. Sendikal denetim yasası hiçbir zaman çıkmadı.

İşgalin sonu, işçinin gözünde bir kazanım gibi göründü: ücretler arttı, kimse işten atılmadı. Ama burjuvazinin gözünde bambaşka bir anlamı vardı. Sanayiciler, mülkiyetlerinin birkaç hafta boyunca ellerinden çıktığını, liberal devletin onları topla korumadığını gördü. Bu korku, bir sonraki yılın siyasetini belirledi. Liberal devlete olan güven sarsılmış, "düzeni" başka araçlarla kurma arayışı başlamıştı.

Kritik an: Eylül 1920, fabrika işgalleri.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Önce ücret; işgalle birlikte fabrikaların denetimi ve bir kesimi için iktidar	CGL önderliği hareketi "sendikal denetim" pazarlığına indirdi; PSI kararı sendikaya bıraktı; hükümetle masaya oturuldu	Kısa vadede Giolitti'nin bekleme ve arabuluculuk taktiği; orta vadede toprak ağaları ve sanayicilerin squadristi'yi finanse etmesi	Sanayi sermayesi (metal, otomotiv) mülkünü geri aldı ve hiçbir yapısal taviz vermedi; tarım sermayesi ise kendi karşı saldırısını başlattı	İşgaller bitti, sendikal denetim yasası çıkmadı. İşçi hareketi en yüksek noktasından geri çekilirken faşist saldırı başladı. İki yıl içinde örgütlerin çoğu yakıldı

Güç dengesi matrisi: İtalya, Eylül 1920

Bölüm 0.10'da 1920 İtalya'sını bir örnek olarak vermiştik: işyeri gücü çok yüksek, siyasal iktidar kapasitesi düşük. Altı soruluk matris bu dengesizliği ayrıntılandırır (Tablo T36).

Soru	Yanıt	Gerekçe
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Kısmen	Liberal devlet ile sanayiciler arasında taktik ayrılık (Giolitti güç kullanmadı); ama mülkiyeti koruma konusunda birlik
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Hayır	Ordu, carabinieri ve prefektörlük sağlam; yalnızca kullanılmadı
3. Kitlesel işçi hareketi var mı?	Evet, çok güçlü	400.000-500.000 işçi fabrikalarda; kırda örgütlü tarım proletaryası
4. Bağımsız örgüt ve devrimci önderlik var mı?	Hayır	PSI maksimalist ama planı yok; CGL reformist; L'Ordine Nuovo Torino ile sınırlı; komünist parti henüz kurulmamış
5. Öteki emekçi sınıflarla ittifak var mı?	Zayıf	Kuzeyin braccianti'si örgütlü ama işgalle eşgüdümsüz; Güney köylüsü ve eski muharipler ayrı; Katolik köylülük Popolari'de; kent orta sınıfı ve eski subaylar düşman

Soru	Yanıt	Gerekçe
6. Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Kısmen	Fabrika konseyleri ve işgal komiteleri, ama fabrika duvarları içinde; ulusal bir konsey merkezi yok

Sonuç: İtalya'da eksik olan kitle hareketi değil, onu iktidar sorununa bağlayacak **öznel etken**di (Bölüm 0.14): devrimci bir parti, köylülükle bir ittifak programı ve konseyleri ülke çapında birleştirecek bir merkez. Bu eksikliğin bedeli, dalga geri çekilirken başlayan karşı saldırıda ödendi.

Odak kutusu: Faşizm tarladan doğdu

Odak kutusu: Faşizm tarladan doğdu.

Yaygın imgede faşizm, kentlerin sokaklarında yürüyen kara gömlekli kalabalıklarla özdeşleşir. Oysa İtalyan faşizminin ilk kitlesel saldırı dalgası sanayi kentlerinde değil, **Po Ovası'nın tarım bölgelerinde** başladı: Ferrara, Bologna, Rovigo, Cremona, Modena.

Neden tarla? 1920'de Po Ovası'nda sosyalist ligler ve Federterra, toprak sahiplerine iş kotalarını, ücret tarifelerini ve işe alımın ligin iş bürolarından yapılmasını kabul ettirmişti. Sosyalist belediyeler yerel vergileri toprak sahiplerinin aleyhine düzenliyordu. Kooperatifler ve Emek Odaları (Camere del Lavoro: bir kentteki bütün sendikaların buluşma ve dayanışma merkezi) köyün gerçek iktidar merkezine dönüşmüştü. Toprak sahibi, kendi toprağında kimi, ne zaman, hangi ücretle çalıştıracağına artık kendisi karar veremiyordu.

Kıvılcım: Palazzo d'Accursio. 21 Kasım 1920'de Bologna'da yeni seçilen sosyalist belediye meclisi, tarihî belediye binası Palazzo d'Accursio'da göreve başlıyordu. Faşistler binayı ve meydandaki kalabalığı hedef aldı. Çıkan karmaşada meydanda ateş açıldı, bina içinde milliyetçi bir meclis üyesi (Giulio Giordani) öldürüldü. Ölü sayısı 10 dolayında, yaralı sayısı onlarca olarak verilir (doğrulanacak). Olaydan sonra devlet sosyalistleri kovuşturdu; faşistler ise "bolşevik vahşete" karşı düzenin koruyucusu olarak sahneye çıktı. Bir ay sonra Ferrara'daki çatışmalar da aynı işlevi gördü.

Finansman ve lojistik. Bundan sonra kırsal squadrismo patladı. Toprak sahiplerinin örgütü olan **Agraria** (tarım işverenleri dernekleri) squadristi'yi finanse etti, onlara kamyon, silah ve para sağladı. Squadristi'ler geceleri kamyonlarla köylere baskın yapıyor, sosyalist belediye başkanlarını, lig yöneticilerini dövüyor, hint yağı içiriyor, sürgün ediyor ya da öldürüyordu. Kooperatifler, Emek Odaları, Halk Evleri ve sosyalist gazeteler ateşe verildi. 1921'in ilk aylarında yakılan ve yıkılan işçi örgütü binalarının sayısı yüzlerle ifade edilir (Angelo Tasca'nın aktardığı sayımlar; doğrulanacak). Carabinieri ve prefektler çoğu yerde seyirci kaldı ya da faşistlerin yanında durdu. Ferrara'da genç bir eski subay, Italo Balbo, bu kırsal squadrismo'nun önderi olarak yükseldi.

Sonuç. Faşist birliklerin üye sayısı 1920 sonundan 1921 sonuna kadar on binlerden iki yüz binin üzerine çıktı (doğrulanacak) ve bu büyümenin ağırlık merkezi kırsal kuzeydi. Squadristi'nin tabanında toprak sahiplerinin ve kiracı girişimcilerin oğulları, eski subaylar, öğrenciler ve sosyalist liglerin dayattığı düzene öfkelenen küçük toprak sahipleri ve ortakçılar vardı. Tarihçi Paul Corner'ın Ferrara üzerine (*Fascism in Ferrara, 1915-1925*, 1975) ve Anthony Cardoza'nın Bologna üzerine (*Agrarian Elites and Italian Fascism*, 1982) çalışmaları bu süreci belgeyle gösterir.

Tez: Faşizm, tarım kapitalistlerinin kırsal proletaryanın örgütlü gücünü kırma aracı olarak kitleselleşti. Önce köyde iş kotalarını ve ligleri yok etti; sonra bu deneyimle ve bu kadrolarla kentlere yürüdü. Plan H21 haritası (1920-21 Po Ovası'nda squadrismo) bu yayılmanın coğrafyasını gösterir.

Squadrismo kente yürüyor ve devlet seyrediyor

Tarlada başlayan saldırı 1921'de kentlere yayıldı. Sanayiciler de, Eylül 1920'nin korkusuyla, cüzdanlarını açtı. Mayıs 1921 seçimlerinde Giolitti, faşistleri kendi "Ulusal Bloklar" listesine aldı. Liberal burjuvazinin hesabı, faşistleri sosyalistlere karşı kullanıp sonra parlamentoya çekerek "evcilleştirmek"ti. Faşistler bu listelerle 35 milletvekili çıkardı; Mussolini de bunlar arasındaydı. Böylece faşizme meşruiyeti, ona en çok muhtaç olduğu anda, liberal devletin kendisi verdi.

Livorno 1921: Komünist Partinin doğuşu

Ocak 1921'de PSI'nin Livorno Kongresi toplandı. Komintern'in 21 koşulu (Bölüm 18) reformist kanadın partiden atılmasını istiyordu. Parti önderi Giacinto Serrati'nin "birlikçi maksimalistleri" buna yanaşmadı. Kongre oylamasında Serrati'nin önergesi çoğunluğu aldı; komünist önerge yaklaşık üçte bir oy topladı (doğrulanacak). 21 Ocak 1921'de komünist azınlık salondan çıkıp yakındaki San Marco tiyatrosunda **İtalya Komünist Partisi**'ni (PCd'I) kurdu. Partinin önderi, Napolili Amadeo Bordiga'ydı; Gramsci ve Torino grubu merkez yönetimdeydi.

Kopuş zorunluydu: PSI, Eylül 1920'de devrimci bir partinin yapabileceği her şeyi yapmayarak kendini sınamıştı. Ama zamanlaması ağırdı. Yeni parti, işçi hareketi yükselirken değil, faşist saldırı başlarken doğdu. Ve Bordiga önderliğinde, dışarıya karşı kapalı, birleşik cepheye kuşkulu, "saf" bir parti anlayışıyla yola çıktı.

Arditi del Popolo ve Pasifikasyon Paktı

Faşist saldırıya karşı ilk örgütlü, silahlı öz savunma yanıtı partilerden değil, tabandan geldi. 1921 yazında Roma'da, savaşın eski öncü birliklerinden (arditi) gelen anarşist Argo Secondari'nin önderliğinde **Arditi del Popolo** (Halkın Arditileri) kuruldu. Örgüt kısa sürede anarşistleri, sosyalistleri, komünistleri, cumhuriyetçileri ve partisiz işçileri bir araya getirdi. Üye sayısı on binlerle ifade edilir (doğrulanacak).

Görsel: Arditi del Popolo'nun rozeti: defne ve meşe dalları arasında balta. Anonim, CC0, Wikimedia Commons.

Arditi del Popolo, faşistlerin yenilmez olmadığını gösterdi. Temmuz 1921'de Sarzana'da faşist bir kol, carabinieri'nin ve yerel halkın direnişiyle ağır kayıp vererek püskürtüldü. Ağustos 1922'de Parma'nın işçi mahallesi Oltretorrente'de, Guido Picelli önderliğindeki Arditi del Popolo ve mahalle halkı, Italo Balbo'nun binlerce kişilik squadristi'sine karşı günlerce barikat savaşı verdi ve faşistleri geri çekilmek zorunda bıraktı. Bari'de de benzer bir direniş yaşandı.

Görsel: Arditi del Popolo anısına yapılmış taş ve beton heykel, 2013 fotoğrafı. Lupo rosso, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Ama Arditi del Popolo'ya iki büyük işçi partisi de sırt çevirdi.

PSI ve CGL önderliği, 3 Ağustos 1921'de Mussolini'yle **Pasifikasyon Paktı**'nı imzaladı: iki taraf şiddete son verecek, birbirinin örgütlerine saldırmayacaktı. PSI, Arditi del Popolo'yla her türlü ilişkiyi reddetti. Pakt, işçi hareketinin elindeki öz savunma silahını bırakmasıydı; karşılığında hiçbir güvence alınmadı. Pakt faşist hareketin içinde de bir krize yol açtı: Po Ovası'nın squadristi önderleri (Balbo, Dino Grandi) ve onları finanse eden Agraria, tarla savaşının durdurulmasını kabul etmedi. Mussolini geri adım attı, Kasım 1921'de faşist hareketi **Ulusal Faşist Parti**ye (PNF) dönüştürdü ve paktı çöpe attı. Faşistler şiddete hiç ara vermemişti; silahı bırakan yalnızca sosyalistler olmuştu.

PCd'I'nin tutumu da hataydı ve devrimci özeleştiri bunu açıkça söyler. Bordiga önderliği, Ağustos 1921'de parti üyelerinin Arditi del Popolo'dan çekilmesini ve yalnızca partinin kendi silahlı gruplarında örgütlenmesini istedi. Gerekçe, Arditi'nin "küçük burjuva" ve ideolojik olarak karışık bir örgüt olduğuydu. Komintern bu tutumu eleştirdi. Gramsci, Arditi del Popolo'ya daha olumlu bakıyordu. Sonuç, faşizme karşı var olan tek geniş antifaşist öz savunma cephesinin iki büyük işçi partisi tarafından yalnız bırakılmasıydı. Bu tutum birleşik cephe taktiğinin (Bölüm 20) tam tersiydi: faşist saldırı karşısında sınıfın birliği yerine örgütün saflığı seçildi. Anarşist ve sendikalist işçilerin (Unione Sindacale Italiana, Errico Malatesta çevresi) bu direnişteki rolü küçümsenemez; antifaşist öz savunmanın ilk ağırlığını çoğu yerde onlar taşıdı.

Ağustos 1922: "Yasal grev"in yenilgisi

Şubat 1922'de sendikalar, faşizme karşı ortak bir cephe olarak **Emek İttifakı**'nı (Alleanza del Lavoro) kurdu. Temmuz sonunda, faşist saldırılar karşısında, ittifak bir genel grev ilan etti. Grevin adı bile zaafını gösteriyordu: **"yasal grev"** (sciopero legalitario). Amaç devrim ya da öz savunma değil, devleti "anayasal düzeni korumaya" çağırmaktı. Grev 1 Ağustos'ta başladı, hazırlıksızdı, çoğu yerde zayıf kaldı ve üç gün sonra geri çekildi.

Faşistler bunu kendi fırsatına çevirdi. "Devlet greve karşı bir şey yapamıyorsa biz yaparız" diyerek grev kıran rolüne soyundular. Milano'da belediye binası Palazzo Marino ele geçirildi; Cenova'da, Ancona'da, Livorno'da sosyalist belediyeler zorla dağıtıldı. Yalnızca Parma, Arditi del Popolo'nun barikatlarıyla direndi. Ağustos 1922, İtalyan işçi hareketinin son ulusal eylemiydi. Sonrası çözülmeydi.

Roma Yürüyüşü: Kralın, ordunun ve Confindustria'nın rızası

Ekim 1922'nin sonunda Faşist Parti, binlerce squadristi'yi Roma'ya yürümek üzere seferber etti. 27-28 Ekim gecesi Başbakan Luigi Facta sıkıyönetim ilan etmek istedi. Ordu, kötü silahlanmış faşist kolları kolaylıkla dağıtabilirdi. Ama Kral III. Vittorio Emanuele, 28 Ekim sabahı sıkıyönetim kararnamesini imzalamayı reddetti. 29 Ekim'de Mussolini'yi hükümeti kurmakla görevlendirdi. Mussolini Roma'ya yürüyerek değil, Milano'dan yataklı vagonla geldi ve 30 Ekim'de hükümeti kurdu. Kara gömlekliler kente ancak bundan sonra girdi. "Roma Yürüyüşü", bir devrimin değil, **egemen sınıfın iktidarı faşizme devretmesinin** tiyatrosudur.

Bu devrin arkasında kimler vardı? Kraliyet sarayı ve ordunun üst komutası, faşizmi sosyalizme karşı bir sigorta olarak gördü. Sanayicilerin örgütü **Confindustria**'nın önde gelen isimleri ve büyük bankalar, Mussolini'nin başbakanlığını açıkça destekledi. Liberal politikacıların çoğu (Giolitti, Salandra) da ona hükümet kurma şansı verilmesini savundu. İlk Mussolini hükümeti bir koalisyondu: Popolari'den ve liberallerden bakanlar içeriyordu ve mecliste büyük bir çoğunlukla güvenoyu aldı. Mussolini 16 Kasım 1922'deki ilk meclis konuşmasında, bu "kasvetli ve gri salonu" squadristi'sine bir kışlaya çevirebileceğini ama bunu yapmadığını söyleyerek parlamentoyu açıkça aşağıladı; parlamento yine de ona olağanüstü yetkiler verdi.

Faşizmin ilk ekonomi politikası da kimin yararına iktidara geldiğini gösterir. Maliye Bakanı Alberto De' Stefani'nin döneminde (1922-25) veraset vergisi kaldırıldı, telefon ağı ve bazı devlet işletmeleri özelleştirildi, kamu harcamaları kısıldı (ayrıntılar doğrulanacak). Faşizm ilk yıllarında büyük sermayeye tam bir "serbest piyasa" politikası sundu. Ücretler ise sendikalar dağıtıldıkça düştü.

Matteotti cinayeti ve Aventino'nun edilginliği

1923'te çıkarılan **Acerbo Yasası**, oyların dörtte birinden fazlasını alan listeye meclisin üçte ikisini veriyordu. Nisan 1924 seçimleri, squadristi şiddeti altında yapıldı ve faşist liste büyük çoğunluğu aldı. 30 Mayıs 1924'te Birleşik Sosyalist Parti'nin (PSI'nin reformist kanadı) genel sekreteri **Giacomo Matteotti**, mecliste seçimlerdeki şiddeti ve hileyi tek tek belgeleriyle anlattı. 10 Haziran 1924'te Roma'da, Amerigo Dumini önderliğindeki faşist bir çete tarafından kaçırıldı ve öldürüldü. Cesedi ancak Ağustos'ta bulundu.

Cinayet, rejimi ciddi bir krize soktu. Kamuoyu sarsıldı; faşist partiden kopmalar oldu; Mussolini birkaç hafta boyunca yalnız kaldı. Muhalefet milletvekilleri meclisi terk etti ve eski Roma'daki plebler ayrılığına gönderme yaparak kendi toplantılarını yapmaya başladı: **Aventino ayrılığı**. Ama Aventino muhalefeti, ahlaki bir protestonun ötesine geçmedi. Kitle eylemini, genel grevi, işçi sınıfını harekete

geçirmeyi reddetti; umudunu kralın Mussolini'yi görevden almasına bağladı. Komünistler, Aventino'nun kendini bir karşı-parlamento ilan etmesini ve genel grev çağrısı yapmasını önerdi; bu öneri reddedilince Aventino'dan ayrıldılar. Kral kıpırdamadı. Sermaye rejimin arkasında durdu.

3 Ocak 1925'te Mussolini mecliste, olanların "siyasal, ahlaki ve tarihsel" sorumluluğunu üstlendiğini ilan etti. Bu konuşma açık diktatörlüğün başlangıcı sayılır. Aventino'nun edilginliğinin dersi açıktır: **faşizme karşı yalnızca meşruiyet ve ahlak diliyle, kitleyi sokağa çağırmadan, egemen sınıfın kurumlarına (krala, mahkemeye) güvenerek mücadele edilemez.**

Olağanüstü yasalar ve Gramsci'nin tutuklanması

1925-26'da çıkarılan "en faşist yasalar" (leggi fascistissime) rejimi kurumlaştırdı. Başbakan krala karşı sorumlu, meclise karşı sorumsuz hâle geldi. Ekim 1925'teki **Palazzo Vidoni Paktı** ile Confindustria, faşist sendikaları işçilerin tek temsilcisi olarak tanıdı; fabrikalardaki iç komisyonlar kaldırıldı. Nisan 1926'daki Rocco Yasası grevi ve lokavtı yasakladı, yalnızca faşist sendikalara toplu sözleşme hakkı verdi. Böylece fabrika konseylerinin doğduğu yerde, işçinin fabrikada seçtiği hiçbir organ kalmadı (faşist korporatizmin ayrıntısı Bölüm 43; 1927 Carta del Lavoro).

Kasım 1926'da çıkarılan olağanüstü yasalarla muhalefet partileri kapatıldı, muhalif milletvekillerinin görevine son verildi, Devleti Koruma Özel Mahkemesi kuruldu, ölüm cezası geri getirildi. PCd'I'nin o dönemdeki genel sekreteri ve milletvekili Antonio Gramsci, dokunulmazlığına rağmen 8 Kasım 1926'da tutuklandı. 1928'de Özel Mahkeme onu yirmi yılı aşkın hapis cezasına çarptırdı. Savcının "Bu beyni yirmi yıl çalışmaktan alıkoymalıyız" dediği aktarılır (aktarılan). Beyin çalışmaya devam etti: Gramsci cezaevinde, sansür altında, otuzu aşkın defter doldurdu. *Hapishane Defterleri*, faşizmin neden kazandığını, burjuvazinin iktidarını yalnızca zorla değil rızayla da nasıl sürdürdüğünü, yani **hegemonya**yı çözümleyen, marksizmin en önemli eserlerinden biri oldu. Gramsci, sağlığı cezaevinde tükenmiş olarak, 27 Nisan 1937'de Roma'da öldü.

Faşizm nedir? Sınıf tanımı ve kitle hareketi

İtalyan deneyimi, faşizmi tanımlamanın iki boyutunu birlikte gösterir.

Birinci boyut, sınıf işlevi. Faşizm, büyük toprak sahiplerinin, sanayicilerin ve bankaların, liberal devletin işçi hareketini artık "olağan" araçlarla denetleyemediği anda başvurduğu açık terör rejimidir. Komintern Yürütme Komitesi'nin 1933'teki formülünü 1935'te VII. Kongre'de yineleyen Georgi Dimitrov'a göre faşizm, **"finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür."** İtalya'da Agraria'nın, Confindustria'nın, sarayın ve ordunun rolü bu tanımı doğrular.

İkinci boyut, kitle hareketi. Faşizm yalnızca yukarıdan kurulan bir diktatörlük değildir; kendi kitle tabanını seferber eder. Bu taban, savaştan sonra toplumsal konumunu kaybeden eski subaylar, yoksullaşan küçük burjuvazi, işsiz gençler, işçi hareketinin gücünden korkan küçük toprak sahipleriydi. Clara Zetkin, Haziran 1923'te Komintern Yürütme Komitesi'ne sunduğu *Faşizme Karşı Mücadele* raporunda bu ikinci boyutu vurguladı. Faşizmi, proletaryanın Rusya'da başlayan devrimi sürdürememesinin "cezası" olarak nitelendirdi ve işçi hareketi bir kurtuluş yolu gösteremediğinde umutsuzluğa düşen ara katmanların faşizme aktığını söyledi. Zetkin'e göre faşizm yalnızca askerî olarak değil, bu katmanları kazanmak için siyasal ve ideolojik olarak da yenilmeliydi.

İki boyut birlikte düşünülmelidir. Yalnızca birincisine bakan, faşizmi “büyük sermayenin maşası” diye tanımlar ve onun kitleleri nasıl kazandığını anlayamaz. Yalnızca ikincisine bakan, faşizmi “öfkeli orta sınıfların hareketi” diye tanımlar ve kimin parasıyla, kimin yararına iktidara geldiğini göremez. Bu tartışma Kuramsal Ara Bölüm K6’da sürüyor.

Kavram kutusu. - **Fabrika konseyi:** Bir fabrikanın bütün işçilerinin, sendika üyesi olsun olmasın, atölye ve iş birimi temelinde seçtiği, üretim sürecini denetlemeye ve yönetmeye yönelen organ (Gramsci, *L’Ordine Nuovo*, 1919-20). Sendika ücret pazarlığı yapar; konsey üretim üzerinde söz ister. - **Hegemonya:** Egemen sınıfın iktidarını yalnızca zorla değil, toplumun geniş kesimlerinin rızasını üreterek sürdürmesi; kendi çıkarlarını toplumun genel çıkarı gibi gösterme kapasitesi (Gramsci; Bölüm 0.10, K4). İşçi sınıfının hegemonyası ise öteki emekçi sınıfları (köylülük, ara katmanlar) kendi önderliğinde birleştirebilmesidir. - **Squadrismo:** Faşist silahlı birliklerin (squadre) işçi ve köylü örgütlerine yönelik sistematik baskın ve imha eylemleri. Toprak sahipleri ve sanayicilerce finanse edildi, devletin zor aygıtınca çoğunlukla hoş görüldü. - **Faşizm** (Bölüm 0; ayrıntısı K6): Finans kapitalin en gerici unsurlarının açık terörcü diktatörlüğü (Dimitrov, 1935) ve küçük burjuva kitle hareketi; iki boyut birlikte.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (İtalya, 1919-1926). - **Lokavt:** Nisan 1920’de Torino’da, Ağustos 1920’de Milano’da. - **Bekleme ve arabuluculuk:** Giolitti’nin Eylül 1920 taktiği; hareketi pazarlık masasında eritmek. - **Özel silahlı birlikler:** Squadristi; Agraria ve sanayicilerin finansmanı, kamyon ve silah. - **Devletin “tarafsızlığı”:** Carabinieri ve prefektlerin faşist saldırılar karşısında seyirci kalması, sosyalistlerin ise kovuşturulması. - **Seçim ittifakı ve meşrulaştırma:** Giolitti’nin 1921 Ulusal Bloklar listesi. - **Seçim yasası:** Acerbo Yasası (1923). - **Tek sendika ve grev yasağı:** Palazzo Vidoni Paktı (1925), Rocco Yasası (1926). - **Mali politika:** Veraset vergisinin kaldırılması, özelleştirme, ücret baskısı.

Türkiye’ye bağ. Faşist İtalya, 1920’ler ve 1930’larda Türkiye’deki tek parti yönetiminin incelediği modellerden biriydi. CHP’nin 1930’lardaki programlarında toplumun sınıflardan değil “meslek zümrelerinden” oluştuğu ve sınıf mücadelesinin reddi fikri öne çıkar. Bu, faşist korporatizmin “sınıflar arası uyum” ideolojisiyle akrabadır. 1936 tarihli İş Kanunu’nun grevi ve lokavtı yasaklayan hükümlerinin hazırlanmasında faşist İtalya’nın çalışma mevzuatının örnek alındığı da sıkça belirtilir (doğrulanacak). Tarihler de yan yana düşer: Gramsci’nin tutuklandığı 1925-27 yıllarında Türkiye’de Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükteydi ve TKP’ye yönelik tutuklamalar yaşanıyordu. İki ülkede de işçinin bağımsız örgütü, “düzen” adına yasaklandı.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Mussolini İtalya’yı bolşevik devrimden kurtardı.”* Mussolini iktidara geldiğinde (Ekim 1922) devrimci dalga iki yıl önce geri çekilmişti. Fabrika işgalleri Eylül 1920’de bitmiş, işçi hareketi savunmaya geçmişti. Faşizm bir devrimi önlemedi; zaten geri çekilmekte olan bir hareketin örgütlerini fiziksel olarak yok etti ve yenilgisini kalıcılaştırdı.

“Faşizm bir avuç gözü dönmüş maceracının iktidarı ele geçirmesiydi.” Faşizm iktidarı ele geçirmedi; iktidar ona verildi. Kral sıkıyönetimi imzalamayı reddetti, ordu kıpırdamadı, Confindustria ve bankalar Mussolini’yi destekledi, liberal politikacılar onunla koalisyona girdi. Faşizmi yalnızca “kötü adamlar”la açıklamak, onu iktidara taşıyan sınıfları gözden kaçırır.

“Mussolini en azından trenleri zamanında işletti.” Bu, faşist propagandanın kendi uydurduğu bir efsanedir; demiryollarının düzelmesinin önemli kısmı savaş öncesi ve sonrası yatırımların ürünüydü. Asıl soru da yanlış sorulmuştur: trenler kimin için, hangi ücretle, hangi grev yasağı altında işledi?

Bize ne öğretiyor? İtalya'nın beş dersi var. Bir: fabrikayı tutmak devleti tutmak değildir; konseyler ülke çapında bir iktidar sorununa bağlanmadıkça fabrika duvarları içinde kalır. İki: kırı kazanmayan işçi hareketi, karşı-devrimin kırdan başlamasına kapı açar; faşizmin ilk kalesi tarlaydı. Üç: faşist saldırı karşısında silah bırakmak (Pasifikasyon Paktı) barış getirmez, yalnızca saldırganı güçlendirir. Dört: örgütün saflığı adına birleşik öz savunmaya sırt çevirmek (PCd'I'nin Arditi del Popolo tutumu) sınıfı yalnız bırakır. Beş: faşizme karşı meşruiyet dili yetmez; kitle eylemi olmadan, egemen sınıfın kurumlarına güvenerek (Aventino) kazanılmaz.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Eylül 1920'de birkaç hafta boyunca fabrikalar işçilerin elindeydi; toprak ise hep toprak sahiplerinin elinde kaldı. - **Kimin denetiminde?** Po Ovası'nda 1920'de emek piyasası sosyalist liglerin denetimindeydi. Faşizmin ilk hedefi tam da bu denetimi kırmaktı. - **Kimin yararına?** Faşizm Agraria'nın, Confindustria'nın ve bankaların yararına kuruldu: iş kotaları kalktı, grev yasaklandı, veraset vergisi kaldırıldı, ücretler düştü. - **Kim karar veriyor?** 1920'de devrimin kaderine bir sendika konseyinin ağırlıklı oyu karar verdi. 1922'de iktidarın kaderine kral karar verdi. Her iki kararda da işçinin fabrikadaki organı söz sahibi değildi.

Okuma ve izleme önerisi. - Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri* (Türkçede çeşitli seçme ve tam basımlar mevcut) ve *L'Ordine Nuovo* yazıları. - Clara Zetkin, *Der Kampf gegen den Faschismus* (Komintern Yürütme Komitesi'ne rapor, Haziran 1923). - Paolo Spriano, *L'occupazione delle fabbriche: settembre 1920* (1964). - Gwyn A. Williams, *Proletarian Order: Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Italian Communism, 1911-1921* (1975). - Angelo Tasca, *Nascita e avvento del fascismo* (*Faşizmin Doğuşu ve Yükselişi*, 1938). - Paul Corner, *Fascism in Ferrara, 1915-1925* (1975); Anthony L. Cardoza, *Agrarian Elites and Italian Fascism: The Province of Bologna, 1901-1926* (1982). - Film: *1900* (*Novecento*, Bernardo Bertolucci, 1976). Emilia'da braccianti, toprak sahipleri ve faşizmin doğuşu. *Il delitto Matteotti* (Florestano Vancini, 1973). - Blog köprüsü: faşizmin kültürel kökleri, Marinetti ve fütürizm için Bilgi Müşterekleri'nin *Tekno-faşizm ve fütürizm* yazısı.

Kısım V bilançosu

Sevgili Genç Yoldaşlar, Kısım V'i burada kapatıyoruz. Dokuz yıl içinde Avrupa işçi sınıfı iki uç noktayı yaşadı: 1914'te kendi örgütlerinin önderliği tarafından emperyalist savaşa teslim edildi; 1917-1920'de ise kıtanın dört bir yanında iktidar organları kurdu. 1923'ün sonunda dalga geri çekilmişti. Bu bilanço, sınıfın durumunu Bölüm 0.16'daki altı boyutla okur (Tablo T38) ve ardından beş güç biçiminin seyrini verir (Bölüm 0.10, Tablo T31).

Altı boyutlu sınıf durumu, 1914-1923

Boyut	1914	1918–1920 (zirve)	1923 sonu	Bilanço
Mülkiyet (üretim araçları kimde?)	Sermayede; savaşla birlikte devlet ile tekeller kaynaşıyor (devlet tekelci kapitalizmi, Bölüm 16)	Macaristan'da kamulaştırma; Almanya'da sosyalleştirme komisyonları; İtalya'da işgal edilen fabrikalar	Mülkiyet dokunulmadan sermayede; enflasyonla ağır sanayide yoğunlaşma (Stinnes)	Rusya dışında hiçbir yerde mülkiyet ilişkisi değişmedi

Boyut	1914	1918–1920 (zirve)	1923 sonu	Bilanço
Denetim (emek süreci ve karar kimde?)	Burgfrieden; savaş sanayiinde askerî disiplin; iş değiştirme yasağı	İşçi ve asker konseyleri, fabrika konseyleri, Ruhr yürütme konseyleri	Konseyler ya yasal "işyeri konseyleri"ne dönüştürülerek sulandırıldı ya da ezildi; İtalya'da iç komisyonlar kaldırılmak üzere	Denetim en çok yaklaşılan ama en hızlı geri alınan boyut oldu
Örgüt (sendika, parti, konsey)	Dev sosyal demokrat partiler ve sendikalar; ama önderlik devlete eklemlenmiş	Sendika üyeliği patladı; komünist partiler ve Komintern kuruldu	İşçi hareketi sosyal demokrat ve komünist olarak bölündü; İtalya'da örgütler yakılıyor; KPD küçülmüş	Nicelik arttı, ama birlik kaybedildi
Yapısal güç (üretimi ve dolaşımı durdurma)	Savaş sanayiinde emek kıtlığı: piyasa gücü yüksek, ama grev yasağı	Kapp genel grevi, İtalyan işgalleri, Jolly George: tarihin en yüksek noktalarından biri	Hiperenflasyon ve işsizlik yapısal gücü eritti	Güç vardı; onu iktidara çevirecek siyasal araç yoktu
Toplumsal yeniden üretim (ücret, konut, sağlık, bakım)	Savaş açlığı, "şalgam kışı" (1916-17); kadınların fabrikaya ve kuyruklara çekilmesi	Sekiz saatlik iş günü, işsizlik yardımı, Avusturya sosyal yasaları, Kızıl Viyana'nın başlangıcı	Almanya'da sekiz saat delindi (Aralık 1923); enflasyon ücretleri ve birikimleri yuttu	Kazanımlar gerçek ama kırılgan; en çok iktidara yakın olunan yerde kaldı (Viyana)
Hegemonya (kimin fikri toplumun "sağduyusu"?)	"Ulusal savunma" ideolojisi, sosyal-şovenizm	Ekim Devrimi'nin çekim gücü: sosyalizm Avrupa'nın gündemine oturdu	"Arkadan hançerlenme" efsanesi, "sakat zafer", antisemitizm; İtalya'da faşizm iktidarda	Karşı-devrim, sınıfın yenilgisini kendi kültürel zaferine çevirmeye başladı

Beş güç biçimi (1-5 arası değerlendirme)

Güç biçimi	1914	1919–1920	1923	Gerekçe
İşyeri gücü	3	5	2	Kapp grevi ve işgallerde zirve; enflasyon ve lokavtlarla çöküş
Piyasa gücü	3	4	1	Savaş sonrası emek kıtlığı; 1923'te işsizlik ve para çöküşü
Örgütsel güç	4	5	3	Rekor üyelik; ama bölünme ve İtalya'da imha
Siyasal güç	2	3	2	Seçimlerde güçlü, devlet aygıtı üzerinde zayıf
İdeolojik-kültürel güç	2	4	2	Ekim'in çekimi; sonra milliyetçi ve ırkçı karşı saldırı

(Değerlendirmeler dosyanın yorumudur; gerekçeleri bölümlerde verildi.)

Bilançonun özü şudur: 1918-1920'de işçi sınıfının işyeri ve örgütsel gücü tarihinin en yüksek noktalarından birine çıktı. Ama siyasal güç, yani devlet aygıtını çözme ve yerine kendi iktidarını kurma kapasitesi, hiçbir yerde bu düzeye ulaşmadı. Aradaki uçurumu iki şey doldurdu: bir yanda sosyal

demokrat önderliğin eski devlet aygıtıyla ittifakı, öbür yanda genç komünist partilerin deneyimsizliği ve köylülükle kurulamayan bağ. Kısım VI, bu uçurumun faşizme nasıl dönüştüğünü anlatacak.

Kuramsal Ara Bölüm K6: Burjuva Düzeninin Olağan ve Olağanüstü Biçimleri: Parlamentodan Bonapartizme ve Faşizme

Sahne. 2 Aralık 1851, Paris. Cumhurbaşkanı Louis Bonaparte, amcası Napoléon'un taç giyme yıldönümünde, ordunun desteğiyle Ulusal Meclis'i dağıtıyor. Muhalif milletvekilleri sabaha karşı evlerinde tutuklanıyor. Ertesi gün bir avuç cumhuriyetçi milletvekili, Faubourg Saint-Antoine'ın işçi mahallesinde barikat kurmaya çalışıyor. İşçilerin çoğu evinde kalıyor. Barikatta vurulan milletvekili Alphonse Baudin, üç yıl önce, Haziran 1848'de aynı mahallenin işçilerini topla ezdiren meclisin üyesiydi. İşçiler, kendilerini kurşunlayan bir meclis için ölmeye hazır değildir. Birkaç gün içinde direniş biter. Bir yıl sonra Louis Bonaparte kendini imparator ilan eder.

Tez. Bonapartizm, askerî diktatörlük, korporatist diktatörlük, faşizm ve bugünkü otoriter kapitalizm aynı şey değildir. Hepsi burjuva sınıf egemenliğinin biçimleridir, ama farklı sınıf dengelerinin, farklı krizlerin ve farklı kitle ilişkilerinin ürünüdür. Bunları baştan ayırmazsak her otoriter gelişmeye "faşizm" deriz ve gerçek faşizm tehlikesi geldiğinde kavram körelmiş olur. Ayırmak, küçümsemek değil, doğru mücadele biçimini seçmektir.

Neden ayırmak zorundayız?

Kavram bir silahtır; yanlış nişan alan ıskalar. 1920'lerin sonunda Komintern'in ve KPD'nin sosyal demokrasiye "sosyal faşizm" demesi, faşizm kavramını o kadar genişletti ki gerçek faşizm, Nazi hareketi, kapıya dayandığında işçi sınıfının iki büyük partisi arasındaki farkla Nazilerle aralarındaki fark aynı kelimeyle anlatılır oldu (Bölüm 23-24). Bu, dördüncü tezdeki devrimci özeleştirinin konusudur. Tersi hata da yapıldı: Almanya'da 1932'de pek çok sosyal demokrat önder Hitler'i Bonapartist bir generalden ya da sıradan bir sağ hükümetten farksız sandı ve "anayasa içinde" yenilebileceğini düşündü.

İki hata aynı kökten gelir: devlet biçimini sınıf dengesinden ve kitle hareketinden bağımsız düşünmek. Bu bölüm, burjuva devletinin biçimlerini dört soruyla ayırır: **Hangi sınıfın hangi fraksiyonuna dayanıyor? Kendi kitle hareketi var mı? İşçi örgütlerine ne yapıyor? Hukuku ve parlamentoyu nasıl kullanıyor?**

Olağan biçim: parlamenter burjuva demokrasisi

Burjuvazinin en uygun egemenlik biçimi, parlamenter demokrasidir. Çünkü bu biçimde egemenlik zorla değil, ağırlıkla **rızayla** yürür. Seçim, basın özgürlüğü, örgütlenme hakkı, genel oy vardır. Ama bu hakların çoğunu burjuvazi vermedi; işçi sınıfı söke söke aldı: genel oy Çartistlerin, sekiz saat 1 Mayısların, örgütlenme hakkı yüzlerce grevin ürünüdür (Kısım II-IV).

Bu biçimin sınırı da açıktır. Seçilen şey hükümettir, devlet aygıtı değil. Ordu, polis, yargı, üst bürokrasi seçilmez; mülkiyet oylanmaz. Marx, Paris Komünü üzerine yazdığı *Fransa'da İç Savaş*'ta (1871) burjuva parlamentarizmini, halkın üç ya da altı yılda bir, egemen sınıfın hangi üyesinin onu parlamentoda yanlış temsil edeceğine karar vermesi olarak niteler. Lenin *Devlet ve Devrim*'de (1917) bu cümleyi daha da keskinleştirir: birkaç yılda bir, egemen sınıfın hangi üyesinin halkı parlamento

aracılığıyla bastırıp ezeceğine karar vermek (her ikisi dolaylı çeviri). Ama Lenin aynı yerde demokratik cumhuriyetin işçi sınıfı için en elverişli mücadele alanı olduğunu da söyler. Yani burjuva demokrasisi ne kutsanır ne de küçümsenir: işçinin kazandığı haklar savunulur, ama devletin sınıf niteliği unutulmaz.

Parlamenter demokrasi **hegemonya** ile ayakta durur (Bölüm 21; K4): egemen sınıf kendi çıkarını toplumun genel çıkarı olarak sunabildiği, alt sınıflara maddi tavizler verebildiği ve işçi hareketinin önderliğini sisteme eklemleyebildiği sürece. Sosyal demokrasinin ikili karakteri tam burada işler: işçinin haklarını kazanan örgüt, aynı zamanda bu biçimin istikrar direğidir.

Olağanüstü biçimler ne zaman doğar? Organik kriz

Rıza üretimi çöktüğünde ne olur? Gramsci bunu **organik kriz** (ya da hegemonya krizi) diye adlandırır: yalnızca bir ekonomik bunalım değil, egemen sınıfın toplumu kendi önderliğinde tutma kapasitesinin çözülmesi. Partiler temsil ettikleri sınıflardan kopar, devlet kurumları meşruiyet kaybeder, ara katmanlar yeni bir kurtarıcı arar. Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde bu anı şöyle anlatır: kriz tam da eskinin ölmesi ve yeninin doğamamasından ibarettir; bu ara dönemde çok çeşitli hastalıklı belirtiler ortaya çıkar (Defter 3, §34; dolaylı çeviri).

Organik krizde burjuvazinin önünde birkaç yol vardır: hegemonyayı yeni tavizlerle onarmak (1945 sonrası refah devleti, Kısım IX), iktidarı bir "kurtarıcı"ya bırakmak (Bonapartizm), orduyu doğrudan iktidara çağırmak (askerî diktatörlük) ya da kendi kitle hareketiyle işçi örgütlerini imha etmek (faşizm). Hangisinin seçileceği, sınıflar arasındaki güç dengesine, işçi hareketinin ne kadar tehditkâr olduğuna ve burjuvazinin elindeki araçlara bağlıdır.

Bonapartizm: Sınıfların dengesi ve "kurtarıcı"

Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde (1852) Sahne'deki darbeyi çözümler. Soru şudur: bir maceracı, arkasında hiçbir örgütlü sınıf yokken, nasıl olur da bir devletin mutlak efendisi olur? Yanıt, sınıflar arasındaki dengededir. Haziran 1848'de burjuvazi işçiyi ezdi, ama bu kez kendi içinde bölündü: toprak sahibi ve finans kanatları, monarşist hanedan kanatları birbirine düştü. Burjuvazi, işçiye karşı kendi siyasal iktidarını korumak için siyasal iktidarı kendi elinden bırakmayı kabul etti. Marx'ın ifadesiyle, burjuvazi "kesesini kurtarmak için tacını" bıraktı. Bonaparte, kendini bütün sınıfların üstünde duran bir hakem gibi sundu. Kitle dayanağı ise dağınık, örgütsüz, küçük toprak sahibi köylülüktü: Marx'ın ünlü benzetmesiyle, bir çuvaldaki patatesler gibi yan yana duran ama bir sınıf olarak örgütlenemeyen ve bu yüzden "kendilerini temsil edemeyen, temsil edilmesi gereken" bir kitle.

Marx, *Fransa'da İç Savaş*'ta İkinci İmparatorluğu, burjuvazinin ulusu yönetme yeteneğini yitirdiği, işçi sınıfının ise bu yeteneği henüz kazanmadığı bir dönemde mümkün olan tek hükümet biçimi olarak tanımlar. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) bu gözlemi genelleştirir: çatışan sınıfların birbirini dengelediği dönemlerde devlet, görünüşte aracı olarak, her ikisinden belli bir bağımsızlık kazanır. Örnekleri Birinci ve İkinci Fransız İmparatorluğu ile Bismarck'ın Almanyası'dır. Bismarck hem burjuvaziyi hem işçiyi birbirine karşı kullanarak Junker toprak aristokrasisinin ve sanayinin ortak çıkarını yönetti: bir yanda Sosyalist Yasası (1878), öbür yanda devlet sosyal sigortası (Bölüm 13).

Bonapartizmin ölçütleri: sınıflar arası denge; burjuvazinin siyasal iktidardan geçici olarak el çekmesi; yürütmenin, özellikle de ordunun ve bürokrasinin öne çıkması; plebisitle (halkoylamasıyla) meşruiyet; örgütsüz kitlelere (köylülük, küçük burjuvazi) yaslanma; işçi örgütlerine karşı baskı ama çoğunlukla tam imha değil. Bonapartizm bir kişinin karakteri değil, bir sınıf dengesinin siyasal ifadesidir.

Gramsci bu kavramı **Sezarizm** adıyla genişletir: çatışan güçlerin birbirini karşılıklı yıkıma sürüklediği bir dengede üçüncü bir gücün hakem olarak araya girmesi. Gramsci, Sezarizmin "ilerici" ve "gerici" biçimlerini ayırır: yeni bir sınıfın yükselişine hizmet eden hakemlik ile eski düzenin kurtarılmasına hizmet eden hakemlik aynı değildir. Bu ayrım, bir otoriter figürü yalnızca kişiliğiyle değil, hangi sınıfsal süreci dondurduğuyla değerlendirmeyi öğretir.

Askerî diktatörlük: Ordunun kurum olarak iktidarı

Askerî diktatörlükte iktidarı, bir kişi ya da parti değil, ordunun kendisi, bir kurum olarak alır. Kendi kitle hareketi yoktur ya da çok zayıftır. Siyasal partiler, sendikalar ve parlamento askıya alınır; toplum "düzen" ve "istikrar" adına terbiye edilir. Askerî diktatörlükler çoğunlukla büyük burjuvazinin ve dış destekçilerinin onayıyla kurulur ve iş bitince iktidarı kurallarını kendi yazdığı bir "demokrasiye" devreder.

Görsel: Kapp Darbesi sırasında Berlin'de darbeci askerler, Mart 1920. Anonim, Bundesarchiv, CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

Örnekler: İspanya'da **Primo de Rivera** diktatörlüğü (1923-1930). Burada ilginç bir ayrıntı vardır: sosyalist sendika UGT, diktatörlükle işbirliği yaptı ve önderi Francisco Largo Caballero diktatörlüğün Devlet Konseyi'nde görev aldı; anarşist CNT ise yasaklandı. Sarı çizginin sosyal demokrat biçiminin bir örneği daha (Kısım VIII). Yunanistan'da **Metaksas** rejimi (4 Ağustos 1936'dan itibaren) ve **albaylar cuntası** (1967-1974). Türkiye'de 12 Mart 1971 ve **12 Eylül 1980** (12 Eylül dosyası: https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/). Kapp Darbesi (Bölüm 20) de başarılı olsaydı bu türden bir rejim kuracaktı; genel grev bunu önledi.

Askerî diktatörlüğü faşizmden ayıran temel fark, **kitle hareketinin yokluğu**dur. Cunta işçi örgütlerini yasaklar, önderlerini hapse atar, işkence eder, öldürür. Ama sokakta kendi milislerini, kendi kitle partisini seferber etmez. Sermayenin programını (ücret dondurma, grev yasağı, özelleştirme) ordunun süngüsüyle uygular. 12 Eylül'ün 24 Ocak kararlarını uygulaması bunun Türkiye'deki en açık örneğidir. Darbelerin bu "süngüden algoritmaya" uzanan anatomisi için: *Postallardan Algoritmalara: Darbelerin Anatomisi* (https://bilgimusterekleri.org/blog/darbevedemokrasi/).

Korporatist diktatörlük: "Meslek zümreleri" adına sınıfsızlık yalanı

Korporatist diktatörlük, toplumu sınıflara değil, "meslek zümrelerine" (korporasyonlara) bölünmüş organik bir bütün olarak tanımlar. Sınıf mücadelesi yasaklanır; işçi ile patron, devletin gözetiminde aynı "meslek birliği" içinde "uzlaşmaya" zorlanır. İdeolojik dayanağı çoğunlukla Katolik toplumsal öğreti, gelenekçilik ve milliyetçiliktir. Kitle seferberliği sınırlıdır: rejimin bir resmî partisi olabilir, ama bu parti sokağı fethetmiş bir hareket değil, devletin bir aparatıdır.

Örnekler: Portekiz'de **Salazar**'ın *Estado Novo*'su (1933 anayasası ve Ulusal Çalışma Tüzüğü), Avusturya'da **Dollfuss**'un "zümreler devleti" (Ständestaat: Mart 1933'te parlamentonun kapatılması, Şubat 1934 iç savaşı, Mayıs 1934 anayasası; Bölüm 25), İspanya'da **Franco** rejiminin ilk döneminin dikey sendikası (Sindicato Vertical; 1938 Çalışma Fermanı). Bu rejimler faşizmle akrabadır ve birçok kurumunu (tek sendika, grev yasağı, İtalyan Carta del Lavoro'su) faşizmden ödünç aldı (Bölüm 43). Avusturya rejimi için "Avusturya faşizmi" (Austrofaschismus) adı da kullanılır; tartışmalıdır. Ama sınıf işlevi açıktır: işçi örgütlerini dağıtmak ve onların yerine devlet denetiminde, sermayeye bağımlı "zümre" örgütleri koymak.

Korporatizmin sınıfsal özü, **sarı sendikacılığın devletleşmesidir** (yedinci tez). İşçinin bağımsız örgütü yerine, patronla aynı çatının altına sokulan ve grev hakkı olmayan bir örgüt. Bu yüzden korporatist söylem ("sınıflar yoktur, meslekler vardır") bugün de "sosyal ortaklık" ve "çalışma barışı" söyleminde yaşar (Bölüm 45).

Faşizm: Üç ölçüt birlikte

Faşizm, burjuva egemenliğinin en uç olağanüstü biçimidir. Onu öteki otoriter biçimlerden ayırmak için dosyanın önerdiği yöntem, **üç ölçütün birlikte** aranmasıdır:

1. **Sınıf dayanağı: finans kapitalin en gerici unsurları.** Faşizm, büyük sermayenin (özellikle ağır sanayi, toprak sahipleri, bankalar ve silah sanayii) en saldırgan fraksiyonlarının, işçi hareketini "olağan" araçlarla artık denetleyemediği anda başvurduğu diktatörlüktür. Dimitrov, VII. Kongre raporunda (1935) faşizmin iktidara gelişinin bir burjuva hükümetin başka bir burjuva hükümetle olağan yer değiştirmesi olmadığını, burjuvazinin sınıf egemenliğinin bir devlet biçiminin, burjuva demokrasisinin, başka bir biçimle, açık terörcü diktatörlükle yer değiştirmesi olduğunu vurgular.
2. **Küçük burjuva kitle hareketi.** Faşizmi askerî diktatörlükten ve korporatizmden ayıran budur: sokakta seferber edilmiş, silahlı milisleri olan, kendi kitle partisine sahip bir hareket. Tabanı, krizde yıkılan ya da yıkılmaktan korkan ara katmanlardır: esnaf, küçük çiftçi, memur, işsiz eski subay, işçi sınıfının örgütsüz kesimleri. Faşizm bu kitleye "antikapitalist" görünen bir dil sunar (tefeciye, "uluslararası finans"a, çoğunlukla ırkçı ve antisemitik biçimde), ama iktidara geldiğinde büyük sermayeye hizmet eder. İktidardan sonra kendi kitle hareketinin "fazla radikal" kanadını da tasfiye eder: İtalya'da 1925'ten sonra squadristi'nin dizginlenmesi, Almanya'da 1934'te SA önderliğinin öldürülmesi. Bu tasfiye, faşizmde son sözü kimin söylediğini gösterir.

3. **İşçi örgütlerinin fiziksel imhası ve devletin baştan yeniden kuruluşu.** Faşizm, işçi partilerini ve sendikalarını yalnızca yasaklamaz, fiziksel olarak yok eder: binaları yakılır, önderleri öldürülür ya da kamplara atılır, yerine devlet denetiminde tek bir "emek cephesi" kurulur (İtalya'da Palazzo Vidoni ve Rocco yasaları, Almanya'da 2 Mayıs 1933 ve DAF). Parti ile devlet kaynaşır; parlamento ya kapatılır ya da süs olarak kalır; hukuk devleti yerine önderin iradesi geçer.

Bu üç ölçütten biri tek başına faşizmi tanımlamaz. Sınıf dayanağına bakıp kitle hareketini görmeyen, faşizmin neden milyonları arkasından sürükleyebildiğini anlayamaz. Kitle hareketine bakıp sınıf dayanağını görmeyen, faşizmi "öfkeli orta sınıfların isyanı" sanar ve Thyssen'lerin, Agraria'nın, Confindustria'nın rolünü göremez. İmhaya bakıp öteki ikisini görmeyen, her baskı rejimine faşizm der.

Dosyanın altıncı uyarısı burada önemlidir: **faşizm ile sosyalizmi "iki totalitarizm" olarak eşitlemek**, bu üç ölçütün hiçbirine bakmaz. Faşizm üretim araçlarının özel mülkiyetini korudu ve güçlendirdi; Krupp, Thyssen, IG Farben, FIAT ve Pirelli faşizm altında büyüdü. Sınıfsal içerik (mülkiyet ilişkisi) ayrı çözümlenmeden yapılan her karşılaştırma, bir çözümleme değil, bir Soğuk Savaş propagandasıdır.

Bugünkü otoriter kapitalizm: Faşist eğilim ve faşist rejim arasındaki fark

Bugün Avrupa'da ve dünyada yaygın olan biçim, bu tiplerin hiçbirine tam uymaz. Siyaset bilimi buna "seçimli otoriterlik", "illiberal demokrasi" gibi adlar verir. Özellikleri şunlardır: seçimler yapılır ama rekabet eşit değildir; medya büyük ölçüde iktidar yanlısı sermayenin eline geçer; yargı ve anayasa mahkemesi ele geçirilir; olağanüstü hal ya da kararname yönetimi sıradanlaşır; sivil toplum ve sendikalar "yabancı ajan" ya da "terör" söylemiyle sıkıştırılır; ırkçı ve göçmen karşıtı söylem kitle desteğinin harcı olur.

Örnek olarak Macaristan'da Viktor Orbán'ın 2010'dan bu yana kurduğu düzen sıkça anılır: anayasanın ve seçim yasasının tek taraflı değiştirilmesi, medyanın hükümete yakın sermaye grupları eliyle toplulaştırılması, yargının yeniden düzenlenmesi, 2018'de işçilerin yıllık fazla mesai sınırını yükselten ve muhalefetin "köle yasası" dediği yasa, 2020'de salgın gerekçesiyle kararnameyle yönetme yetkisi. Bu düzenin sınıf içeriği de açıktır: yabancı otomotiv sermayesine ucuz ve disiplinli emek, yerli sermayenin iktidara yakın bir kesimine kamu ihaleleri ve medya.

Bu biçim faşizm midir? Dosyanın yanıtı: **henüz değildir, ama faşizme açılan kapıları aralar.** Üç ölçüte göre bakarsak: sınıf dayanağı (büyük sermayenin bir fraksiyonu) vardır; kitle hareketi seçimsel olarak vardır, ama çoğunlukla sokakta silahlı milislere dönüşmüş değildir; işçi örgütleri sıkıştırılır ama fiziksel olarak imha edilmez; parlamento ve seçimler, eşitsiz de olsa, işler. Faşist kökenli ya da faşist eğilimli partilerin hükümete girmesi (Bölüm 78) ile faşist bir rejimin kurulması arasındaki fark, bu üçüncü ölçütte ve devletin baştan yeniden kuruluşundadır. Bu farkı görmek rahatlamak için değil, **izlenecek göstergeleri** bilmek içindir: sokak milisleri devletle kaynaşıyor mu? Sendikalar ve işçi partileri kapatılıyor mu? Olağanüstü hal kalıcılaşıyor mu? Sermayenin hangi fraksiyonu bu partilere yatırım yapıyor? Almanya'da AfD'nin yükselişi üzerine *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil* (https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/), işçilerin neden sağa oy verdiğine dair beş mekanizma ve Bonapartizm'den bugüne uzanan soy ağacı için *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* (https://bilgimusterekleri.org/blog/iscilernedensagaoyveriyor/) ve teknoloji sermayesinin otoriter vizyonu için *Tekno-Faşizmin İlanı: Palantir Manifestosu* (https://bilgimusterekleri.org/blog/palantirmanifestosu/) bu tartışmanın bugünkü uzantılarıdır.

Tablo T27: Olağan ve olağanüstü devlet biçimleri

Biçim	Sınıf dayanağı	Kitle hareketi var mı?	İşçi örgütlerine tutum	Hukuk ve parlamento	Örnekler
Parlamenter burjuva demokrasisi	Burjuvazinin bütünü; rızaya dayalı hegemonya; işçi önderliğinin sisteme eklemlenmesi	Partiler arası seçim rekabeti; bağımsız işçi hareketi mümkün	Tanınır (çoğunlukla mücadeleyle kazanılmış olarak); toplu pazarlığa bağlanır	Parlamento işler; hukuk devleti; ama ordu, yargı, bürokrasi ve mülkiyet seçim dışında	Üçüncü Cumhuriyet Fransası, Weimar'ın ilk yılları, 1945 sonrası Batı Avrupa
Bonapartizm	Sınıflar arası denge; burjuvazinin iktidarı "kurtarıcı"ya bırakması; ordu ve bürokrasi	Örgütsüz kitle (küçük köylülük); plebisit	Baskı, ama çoğunlukla tam imha değil; taviz ve baskı bir arada	Yürütme her şeye egemen; parlamento zayıflatılmış; plebisitle meşruiyet	II. Napoléon'un İkinci İmparatorluğu, Bismarck Almanyası
Askerî diktatörlük	Büyük burjuvazi ve dış destekçileri; ordu bir kurum olarak iktidarda	Yok ya da çok zayıf	Yasak, hapis, işkence; sermaye programının süngüyle uygulanması	Parlamento kapatılır; sıkıyönetim; sonra kurallarını cuntanın yazdığı bir "demokrasiye" dönüş	Primo de Rivera (1923-30), Metaksas (1936-41), Yunan albaylar cuntası (1967-74), Türkiye 12 Eylül (1980-83)
Korporatist diktatörlük	Büyük toprak ve sanayi sermayesi, Kilise, eski devlet eliti	Sınırlı; devletin aparatı olan resmî parti	Bağımsız sendikalar dağıtılır; devlet denetiminde "zümre" örgütleri; grev yasağı	Parlamento yerine "zümreler meclisi"; yürütme egemen	Salazar Portekizi, Dollfuss-Schuschnigg Avusturyası, Franco'nun ilk dönemi
Faşizm	Finans kapitalin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurları (Dimitrov, 1935)	Evet: küçük burjuva kitle hareketi, silahlı milisler, kitle partisi	Fiziksel imha; tek "emek cephesi"	Parti ile devlet kaynaşır; parlamento kapatılır ya da süs; hukukun yerine önderin iradesi; devlet baştan yeniden kurulur	Mussolini İtalyası (1922-43), Hitler Almanyası (1933-45)
Bugünkü otoriter kapitalizm	Büyük sermayenin iktidara yakın fraksiyonu; çoğunlukla ulusal sermaye ile yabancı yatırımın uzlaşması	Seçimsel kitle desteği; sokak milisleri çoğunlukla yok	Sıkıştırma, yasal kısıtlama, bölme; fiziksel imha değil	Seçimler var ama eşitsiz; yargı ve medya ele geçirilmiş; olağanüstü hal ya da kararname yönetimi	Orbán Macaristanı (2010-) ve benzerleri

Biçim değişir, egemenlik sürer; ama biçim işçi için önemsiz değildir

Tablonun öğrettiği ilk şey, bütün bu biçimlerin burjuva sınıf egemenliğinin biçimleri olduğudur. Hiçbirinde üretim araçlarının mülkiyeti el değiştirmez. Parlamentodan faşizme geçişte değişen, egemenliğin kimin eliyle ve hangi araçlarla yürütüldüğüdür. Biçimler arasında geçişler de yumuşaktır: Weimar Cumhuriyeti, 48. maddeyle (Bölüm 19.8) 1930'dan itibaren kararname hükümetlerine, yani bir tür Bonapartizme dönüştü; bu Bonapartist ara dönem, faşizmin önündeki son kapıydı (Bölüm 24).

İkinci ders ise birincisi kadar önemlidir: **biçim, işçi için ölüm kalım farkıdır.** Parlamenter demokraside işçi sendikasını kurar, gazetesini çıkarır, grev yapar. Faşizmde sendika binası yakılır, gazeteci kampa gider, grevci kurşuna dizilir. Bu yüzden Kısım V'in ve Kısım VI'nın dersi, "hepsi burjuva düzeni, fark

etmez" diyen sekter kayıtsızlık değildir. Demokratik haklar, işçi sınıfının mücadeleyle kazandığı ve sonuna kadar savunması gereken mevzilerdir. Onları en tutarlı biçimde savunacak olan da, onları kazanmış olan sınıftır: Kapp Darbesi'ni yenen genel grev bunun kanıtıdır.

Nicos Poulantzas (*Fascisme et dictature*, 1970) bu biçimleri "olağan devlet" ve "istisnai devlet" diye ayırmayı önerdi. Sınıflandırma yararlıdır; ama devleti sınıflardan görece bağımsız bir yapı gibi ele alma eğilimi eleştirel okunmalıdır. Devlet biçimini belirleyen, sınıflar arasındaki somut güç dengesi ve mücadeledir.

Kavram kutusu. - **Bonapartizm:** Çatışan sınıfların birbirini dengelediği ve burjuvazinin siyasal iktidarını korumak için onu bir "kurtarıcı"ya bıraktığı, yürütmenin ve ordunun her şeye egemen olduğu, örgütsüz kitlelere ve plebisite dayanan burjuva devlet biçimi (Marx, *18 Brumaire*, 1852; Engels, 1884). - **Organik kriz (hegemonya krizi):** Egemen sınıfın toplumu rızayla yönetme kapasitesinin çözüldüğü, partilerin temsil ettikleri sınıflardan koptuğu, "eskinin ölüp yeninin doğamadığı" kriz (Gramsci). - **Sezarizm:** Birbirini dengeleyen güçler arasında üçüncü bir gücün hakem olarak araya girmesi; ilerici ve gerici biçimleri vardır (Gramsci). - **Olağanüstü (istisnai) devlet:** Parlamenter demokrasinin askıya alındığı ve egemenliğin açık zorla yürütüldüğü devlet biçimlerinin ortak adı (Bonapartizm, askerî diktatörlük, korporatizm, faşizm); Poulantzas'tan eleştirel okumayla.

Türkiye'ye bağ. Türkiye, bu tablonun neredeyse bütün satırlarını yaşamış bir ülkedir: tek parti döneminin korporatist söylemi ("sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle"), 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askerî müdahaleleri, 12 Eylül'ün Türk-İş'i yanına alıp DİSK'i kapatması (Kısım VIII; 12 Eylül dosyası), 2016 sonrasındaki olağanüstü hal ve kararname yönetimi. Türkiye solunun uzun yıllar her baskı dönemine "faşizm" demesi, bu bölümün uyardığı kavram körelmesinin bizdeki biçimidir; bunun tersi, bugünkü otoriterleşmeyi "olağan siyaset" saymak ise ikinci hatadır. Doğru yöntem, her dönemi üç ölçütle ve dört soruyla sınamaktır: hangi sermaye fraksiyonu, hangi kitle hareketi, işçi örgütlerine ne yapılıyor, hukuk ve parlamento nasıl kullanılıyor?

Yanlış anlatıya yanıt. *"Her otoriter yönetim faşizmdir."* Hayır. Bu söylem kulağa radikal gelir ama sonuç olarak gerçek faşizm karşısında sınıfı silahsız bırakır: her şey faşizmse, faşizmin kendine özgü tehlikesi (kitle hareketi, milisler, işçi örgütlerinin fiziksel imhası) ayırt edilemez ve ona karşı gereken geniş birleşik cephe kurulamaz. KPD'nin "sosyal faşizm" tezi bunun tarihsel bedelidir.

"Faşizm ile komünizm aynı madalyonun iki yüzüdür: totalitarizm." Bu, Soğuk Savaş'ın resmî anlatısıdır. Biçimsel benzerliklere (tek parti, baskı, propaganda) bakar, sınıfsal içeriğe bakmaz. Faşizm büyük sermayenin mülkiyetini korudu ve onun egemenliğini açık terörle yürüttü; sosyalist inşa ise üretim araçlarının mülkiyetini kaldırdı. Sosyalist deneyimlerin hataları vardır ve dosya bunları devrimci özeleştiriyle inceler (Kısım X), ama bu inceleme düşmanın eşitleme diliyle yapılmaz.

"Faşizm, demokrasinin kendi kendini yok etmesidir; halk onu seçti." Ne Mussolini ne Hitler seçimle çoğunluğu alarak iktidara geldi. İkisini de iktidara, egemen sınıfın kurumları (kral, cumhurbaşkanı, ordu, sanayici örgütleri) taşıdı. Seçimler faşizmin kitle tabanını gösterir, iktidara gelişini açıklamaz.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Bütün burjuva devlet biçimlerinde üretim araçları sermayenin elindedir. Biçim değişir, mülkiyet değişmez. - **Kimin denetiminde?** Parlamenter demokraside devlet aygıtı rızayla, olağanüstü biçimlerde açık zorla işler. Ordu, yargı ve bürokrasinin denetimi hiçbir biçimde seçmenin elinde değildir. - **Kimin yararına?** Olağanüstü biçimler, burjuvazinin bütünü değil, belirli bir fraksiyonu (faşizmde finans kapitalin en gerici kesimi, cuntada ihracatçı ve finans sermayesi, bugün iktidara yakın sermaye grupları) yararına en belirgin sonuçları verir. - **Kim karar veriyor?** Egemen sınıf, kendi hegemonyası çöktüğünde, hangi olağanüstü biçime başvuracağına kendisi karar verir. İşçi sınıfının bu karara etkisi, örgütlü gücüyle, yani Kapp'taki gibi genel grev kapasitesiyle orantılıdır.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852) ve *Fransa'da İç Savaş* (1871). - Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884). - V. I. Lenin, *Devlet ve Devrim* (1917). - Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*: organik kriz ve Sezarizm üzerine notlar. - Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (Komintern VII. Kongresi raporu, 1935). - Clara Zetkin, *Der Kampf gegen den Faschismus* (1923). - Nicos Poulantzas, *Fascisme et dictature* (1970); eleştirel okumayla. - Reinhard Kühnl, *Formen bürgerlicher Herrschaft: Liberalismus, Faschismus* (1971). - Blog: *Postallardan Algoritmalara: Darbelerin Anatomisi* (https://bilgimusterekleri.org/blog/darbevedemokrasi/); *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* (https://bilgimusterekleri.org/blog/iscilernedensagaoyveriyor/).

KISIM VI: Faşizme Giden Yol (1924-1939)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Okulda size faşizm büyük olasılıkla bir "delilik" olarak anlatıldı. Bir adam çıktı, kalabalıkları büyüledi, bir halk aklını yitirdi, sonra dünya yandı. Bu anlatının rahatlatıcı bir yanı vardır: suçu tek bir kişinin ruhuna, ya da "kitlelerin" karanlık içgüdülerine yükler. Kimse hesap vermez. Ne bankalar, ne fabrika sahipleri, ne generaller, ne de işçi hareketinin kendi önderleri.

Bu kısımda başka bir hikâye anlatacağız. Bu hikâyede faşizm gökten inmez. Belli bir sınıfın, belli bir anda, belli bir hesapla iktidara taşıdığı bir araçtır. 1918-1923 devrim dalgası geri çekilmişti. Burjuvazi korkusunu atlatmış gibiydi. Ama korku bitmemişti, yalnızca uyumuştu. 1929'da dünya ekonomisi çöküp işsizler milyonları bulunca yeniden uyandı. Bu kez Alman büyük sermayesi, Doğu Elbe'nin toprak ağaları ve ordu, parlamenter cumhuriyetin artık kendi işlerine yaramadığına karar verdiler. Önce kararnamelerle yönettiler, sonra anayasayı askıya aldılar, en sonunda da Hitler'i başbakanlığa oturttular.

Bu kısmın asıl sorusu ise şudur: **Bütün bunlar olurken Avrupa'nın en büyük, en örgütlü, en eğitimli işçi sınıfı neredeydi?** 1932'de Almanya'da iki büyük işçi partisi vardı. Oyları toplandığında Nazilerden fazlaydı. Milyonlarca sendika üyesi, yüz binlerce üniformalı savunma birliği üyesi, gazeteler, kooperatifler, spor kulüpleri, korolar, kütüphaneler vardı. Bu dev yapı, 1933'ün ilk beş ayında bir kurşun atmadan, bir genel grev yapmadan dağıtıldı. Nasıl?

Yanıt, iki önderliğin iki ayrı yanlışında ve bu yanlışların maddi temelinde yatıyor. Bir yanda devletle, anayasayla, belediye koltuğuyla, polis müdürlüğüyle kaynaşmış bir sosyal demokrasi vardı. "Anayasal yoldan ayrılmayalım" derken her adımda "küçük kötü"yü destekledi ve sonunda en büyük kötüye kapıyı açtı. Öbür yanda, sosyal demokrasinin ihanetini doğru teşhis eden ama sosyal demokrat işçiyi düşman safına iten bir komünist parti vardı. Bu iki yanlış birbirini besledi. Arada kalan, işçi sınıfının birliği oldu.

Bunu bir ağıt olsun diye anlatmıyoruz. Anlatıyoruz, çünkü aynı sorular bugün de önümüzde duruyor. Kriz derinleşince sermaye hangi siyasal biçimi seçer? Aşırı sağ yükselirken "küçük kötü"ye oy vermek bir strateji midir? Farklı partilerden işçiler aynı barikatta nasıl buluşur? Devlete yaslanan bir işçi hareketi, devlet ona döndüğünde ne yapar?

Bu kısım üç ana hat izler. Önce Weimar'ın sözde "altın yıllarını" ve Kızıl Viyana'yı (Bölüm 22), sonra Berlin'deki 1 Mayıs 1929 katliamını ve "sosyal faşizm" tezini (Bölüm 23), ardından dosyanın merkezindeki 1930-1933 yıllarını (Bölüm 24) anlatacağız. Kısmın devamında direnen işçileri

göreceksiniz: Viyana 1934, Cable Street, Fransa'nın fabrika işgalleri ve İspanya. Almanya'da yapılmayanın başka yerlerde nasıl yapıldığını, yapılınca neler olduğunu.

Faşizmin sınıf tanımını baştan koyalım (Bölüm 21 ve Kuramsal Ara Bölüm K6'da ayrıntılı): Faşizm iktidarda, **finans kapitalin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğüdür** (Dimitrov, Komintern 7. Kongresi, 1935). Aynı zamanda, krizde yıkıma uğrayan küçük burjuvaziye ve örgütsüz emekçilere dayanan bir **kitle hareketidir**. İki boyut birlikte düşünülmeden faşizm anlaşılmaz: kitlesi olmadan iktidara taşınamaz, sermayenin kararı olmadan iktidara gelemez.

Sınıf bileşimi şeması: Almanya, 1925-1933 (kaba çerçeve).

Katman	Kimler?	Kriz yıllarındaki eğilim
Büyük burjuvazi	Ruhr ağır sanayi (kömür-çelik), kimya ve elektrik tekelleri (IG Farben, Siemens, AEG), büyük bankalar	Parlamentodan kararname rejimine, oradan (bir bölümü) Nazilere
Toprak aristokrasisi	Doğu Elbe Junkerleri	Hindenburg çevresi üzerinden en belirleyici baskı grubu
Eski orta sınıf	Esnaf, zanaatkâr, küçük ve orta çiftçi	Enflasyon ve bunalımla yıkım; Protestan bölgelerde NSDAP'ye kitlesel geçiş
Yeni orta katmanlar	Memurlar, beyaz yakalılar (Angestellte)	Bölünmüş; önemli bir bölümü sağa
Sanayi proletaryası	Metal, maden, kimya, inşaat, ulaşım işçileri	Çoğunluk SPD ve KPD'de; Katolik işçilerin bir bölümü Zentrum'da
Tarım işçileri	Doğu Elbe malikânelerinin işçileri	Örgütsüz; baskı altında, bir bölümü sağa
Yedek sanayi ordusu	1932'de 6 milyonu aşkın kayıtlı işsiz	KPD'nin ana tabanı; bir bölümü SA'ya

Not: 1925 sayımına göre çalışan nüfusun yaklaşık yarısı "işçi" olarak kayıtlıydı; beyaz yakalı ve memurların payı ise altıda bir dolayındaydı (oranlar doğrulanacak). Parti ile sınıf arasında düz bir eşitlik yoktur. Aynı sınıfın farklı kesimleri farklı partilere, aynı parti farklı sınıflara dayanabilir (*18 Brumaire*).

Bölüm 22: Weimar'ın "İstikrar" Yılları ve Sosyal Demokrasinin Devleti (1924-1929)

Sahne. Viyana, 15 Temmuz 1927 sabahı. Bir gün önce bir jüri, Burgenland'ın Schattendorf köyünde sosyal demokrat bir yürüyüşe ateş açıp bir savaş gazisiyle sekiz yaşında bir çocuğu öldüren üç sağcı milisi beraat ettirmiştir. Elektrik santrallerinin işçileri akımı keser. Tramvaylar durur. On binlerce işçi, hiçbir parti çağrısı beklemeden fabrikalardan çıkıp kent merkezine yürür. Öğleden sonra Adalet Sarayı yanmaktadır. Polis şefi Johann Schober polise silah dağıtır. Akşam olduğunda sokaklarda 89 ölü vardır. O kalabalığın içinde bulunan genç bir öğrenci, Elias Canetti, yıllar sonra "kitle" üzerine yazdığı büyük kitabın o günden doğduğunu anlatacaktır.

Tez. Weimar'ın "altın yirmileri" Amerikan kredileriyle finanse edilen, işçinin 1918'de kazandıklarının adım adım geri alındığı bir istikrardı. SPD bu dönemde devletle, belediyeyle, polis müdürlüğüyle, sosyal sigorta kurumlarıyla özdeşleşti. Kriz geldiğinde bu özdeşleşme işçiyi savunmasız bıraktı. Aynı yıllarda Kızıl Viyana, sosyal demokrasinin en parlak başarısını gösterdi: işçiye onurlu konut. Ama mülkiyete dokunmayan bir belediye sosyalizminin, silahlı bir karşı-devrim karşısında ne kadar kırılgan olduğunu da 1927'de gösterdi.

22.1 Dawes Planı: istikrar kimin parasıyla, kimin yararına?

1923 sonunda Almanya bir enkazdı. Hiperenflasyon işçinin ücretini gün içinde eritmiş, küçük tasarruf sahiplerini yok etmişti. Ruhr Fransız ve Belçika askerlerinin işgalindeydi. "Alman Ekimi" iptal edilmiş, Hamburg ayaklanması yalnız kalmış, Saksonya ve Thüringen'deki işçi hükümetleri Reichswehr'in süngüsüyle dağıtılmıştı (Bölüm 20). Devrim dalgası yenilmişti.

Burjuvazinin istikrarı bu yenilginin üzerine kuruldu. Kasım 1923'te yeni bir para birimiyle (Rentenmark) enflasyon durduruldu. 1924'te ise Amerikalı bankacı Charles Dawes'un adını taşıyan plan devreye girdi. **Dawes Planı** Almanya'nın savaş tazminatlarını yeniden takvime bağladı ve ülkeye 800 milyon altın marklık uluslararası bir kredi açtı. Asıl önemli olan bu kredinin arkasından gelenlerdi. Amerikan bankaları için Almanya kârlı bir yatırım alanına dönüştü. 1924-1929 arasında ülkeye akan dış sermayenin toplamı, kısa vadeli kredilerle birlikte, 20-30 milyar mark arasında tahmin edilir (doğrulanacak).

Bu paranın döngüsünü izlemek öğreticidir. Amerikan bankaları Alman şirketlerine ve belediyelere borç verdi. Alman devleti bu parayla canlanan ekonomiden aldığı vergilerle İngiltere ve Fransa'ya tazminat ödedi. İngiltere ve Fransa da bu tazminatlarla Amerika'ya savaş borçlarını ödedi. Para bir çember çiziyordu. Çemberin başı New York'taydı. New York'ta musluk kapanınca, yani 1929 Ekim'inde borsa çöküp Amerikan bankaları kısa vadeli kredilerini geri çağırınca, bütün yapı çöktü. Weimar'ın istikrarı **borçla satın alınmış bir istikrardı**, faturası da krizde işçiye kesildi.

Dört soruyu soralım. Bu istikrar **kimin elindeydi?** Kredileri dağıtan büyük bankaların ve onlardan pay alan tekellerin. **Kimin yararınaydı?** Önce onların. 1925'te kimya devleri **IG Farben** çatısında birleşti. 1926'da Ruhr çeliğinin büyük bölümü **Vereinigte Stahlwerke** (Birleşik Çelik Fabrikaları) adıyla tek bir tröste toplandı. Yoğunlaşma ve merkezileşme, yani sermayenin daha az elde toplanması, bu yılların asıl "başarısıydı".

22.2 Rasyonalizasyon: Ford'un Almanya'ya gelişi

İstikrar yıllarının sihirli sözcüğü **rasyonalizasyon**du. İşverenler, mühendisler, hatta sendika önderleri aynı şeyi söylüyordu: Alman sanayisi Amerika'dan öğrenmeli, üretimi bilimsel olarak örgütlemeli, israfı yok etmeliydi. Henry Ford'un anıları Almanca'da çok satan kitaplar arasına girdi. 1924'te çalışma süresini ölçmek için bir devlet-işveren kurulu (REFA) kuruldu. Kronometreli mühendisler atölyelere girdi. Montaj bantları, parça başı ücretin yeni biçimleri, hız primi sistemleri yaygınlaştı.

Rasyonalizasyon üretkenliği gerçekten artırdı. Ama artan üretkenliğin meyvesini kim topladı? Bir yandan aynı üretim daha az işçiyle yapılır oldu: "iyi" yıllarda bile Almanya'da işsiz sayısı nadiren bir milyonun altına düştü, 1926 kışında iki milyonu aştı (doğrulanacak). Öbür yandan işçinin iş günü yoğunlaştı. Marx'ın dilinde bu, **göreli artı-değerin** artırılmasıdır (Bölüm 0.1): işçinin kendi ücretinin karşılığını ürettiği süre kısalır, sermaye için karşılıksız çalıştığı süre uzar. Aynı saat içinde daha çok iş sıkıştırılması, yani **emeğin yoğunlaştırılması** ise işçinin bedeninden ve sinirlerinden alınır.

Sendika bürokrasisinin tutumu ilginçtir. Genel Alman Sendikalar Birliği (ADGB) rasyonalizasyona karşı çıkmadı. Tersine, onu destekledi. Hesap şuydu: üretkenlik artarsa pasta büyür, pastadan daha büyük dilim alınır, sonunda da ekonomi "demokratikleşir". ADGB'nin 1928 Hamburg kongresinde benimsenen **"ekonomik demokrasi"** (Wirtschaftsdemokratie) programı bu düşünceyi sistemleştirdi: işçiler mülkiyete dokunmadan, kurullar ve ortak organlar yoluyla ekonomiye adım adım katılacaktı. Program yazıldığı yıl, krize bir yıl vardı.

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Artık ustabaşı ya da vasıflı işçi değil, zaman-hareket etüdü yapan mühendis ve planlama bürosu. *Bilgi kimde?* Vasıflı işçinin kafasındaki bilgi, iş kartlarına ve standart zamanlara aktarılarak yönetime geçiyor. *Hızı kim belirliyor?* Bant ve kronometre. *İşçinin denetimi?* Azalıyor. 1918-19'un işyeri konseylerinden geriye kalan yasal **işletme konseyleri** (Betriebsräte, 1920 yasası) üretimin örgütlenmesine karışamıyor, çoğu zaman işten çıkarmaların listesini onaylamakla kalıyor. Manchester'dan Amazon deposuna uzanan denetim tarihinin Alman halkası budur (K8).

22.3 Sekiz saatin aşındırılması ve zorunlu tahkim

1918 Kasım'ının en somut kazanımı **sekiz saatlik iş günü**ydü (Bölüm 19: Stinnes-Legien Anlaşması). Sanayiciler bu tavizi en baştan geçici saydılar. Fırsat 1923'te geldi. Hiperenflasyon ve Ruhr işgali altında, Aralık 1923'te çıkarılan çalışma süresi kararnamesi sekiz saati kâğıt üzerinde korudu ama "istisna" ve toplu sözleşmeyle günlük on saate kadar çalışmanın yolunu açtı. 1924'te madenlerde, çelikte, kimyada uzun vardiyalar geri döndü. Ağır sanayide on iki saatlik vardiyalar yeniden görüldü (doğrulanacak). Sekiz saat, 1920'lerin ortasında büyük sanayide bir kural olmaktan çıkıp bir mücadele konusuna dönüştü.

İkinci araç **zorunlu tahkim**di. Ekim 1923'te çıkarılan uzlaştırma (Schlichtung) kararnamesiyle, işçi ve işveren anlaşamadığında devletin atadığı hakem bir karar veriyor, Çalışma Bakanlığı da bu kararı "bağlayıcı" ilan edebiliyordu. Böylece ücret, grevlerin ve lokavtların sonucu olmaktan çıkıp devletin kararı hâline geldi. Sendika bürokrasisi bu düzeni sevdi: grevin riskini almadan, masada, devletin hakemliğiyle ücret artışı sağlanıyordu. Ama bu, sendikanın gücünü tabanın örgütlü eyleminden alıp devletin iyi niyetine bağlamak demekti.

Devletin iyi niyeti ise sınırlıydı ve sermaye onu da tanımadı. Kasım 1928'de Ruhr demir-çelik sanayicileri, küçük bir ücret artışı öngören hakem kararını reddedip 200.000-250.000 metal işçisini lokavtla sokağa attı (**Ruhreisenstreit**; rakam doğrulanacak). Sanayiciler zorunlu tahkim düzeninin

kendisine savaş açmıştı. Bu, büyük sermayenin kriz öncesinde bile Weimar'ın uzlaşma kurumlarından bıkmaya başladığının ilk açık işaretiydi. 1927'de çıkarılan **işsizlik sigortası yasası** (Weimar'ın en önemli sosyal kazanımlarından biri) ise üç yıl sonra cumhuriyetin düşüşünün tetiği olacaktı (Bölüm 24.2).

> **Zaman kimin?** 1919'da sekiz saat bir yasa, 1924'te bir istisna, 1928'de bir pazarlık konusu, 1932'de işsizlik yüzünden kimsenin talep edemediği bir anı. Aynı dönemde fabrikada geçen her saat yoğunlaştı. İşçinin zamanına el koyma iki yoldan yapıldı: iş gününü uzatarak (mutlak artı-değer) ve aynı saate daha çok iş sıkıştırarak (göreli artı-değer). Weimar sermayesi ikisini birden kullandı.

Görsel: Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği'nin (RFB) Berlin'deki ülke çapındaki buluşması, Haziran 1927; ön planda Ernst Thälmann. Anonim, CC BY-SA 3.0 DE, Bundesarchiv, Wikimedia Commons.

22.4 Sokakta iki cumhuriyet: Reichsbanner ve RFB

Weimar'da siyaset yalnızca parlamentoda yapılmıyordu. Her büyük akımın üniformalı bir örgütü vardı. Sağda eski askerlerin **Stahlhelm**'i (Çelik Miğfer) ve Nazilerin **SA**'sı (Fırtına Birlikleri) yürüyordu.

Şubat 1924'te SPD, Katolik Zentrum ve liberal DDP'nin desteğiyle **Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold** kuruldu. Adını cumhuriyet bayrağının renklerinden alıyordu ve amacı cumhuriyeti sağdan gelecek darbelere karşı korumaktı. Üyelerinin çoğu SPD'li işçilerdi. Kendi açıklamalarına göre milyonlarca üyesi vardı (bu rakam abartılı olabilir; gerçek sayı birkaç yüz bin ile bir milyon arası tahmin edilir, doğrulanacak). Ama silahı yoktu ve önderliği onu hiçbir zaman devlete karşı kullanmayı düşünmedi. Reichsbanner'ın "savunduğu" şey, zaten SPD'nin içinde oturduğu devletti.

Temmuz 1924'te KPD kendi savunma örgütünü kurdu: **Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği** (Roter Frontkämpferbund, RFB). Başkanı Ernst Thälmann'dı. Selamı kaldırılmış yumruk ("Rot Front!") oldu. RFB işçi mahallelerinde, özellikle Berlin'in Wedding ve Neukölln semtlerinde, Hamburg'da, Ruhr'da

güçlüydü. Üye sayısı 100.000-150.000 arasında verilir (doğrulanacak). RFB mitingleri korudu, SA'ya karşı mahalleleri savundu, işçi kültürünün bir parçası oldu. Mayıs 1929'da SPD'li Prusya hükümetince yasaklanacaktı (Bölüm 23).

İki örgüt de aynı sınıftan geliyordu. Aynı fabrikada çalışan, aynı sokakta oturan işçiler, iki ayrı üniformayla birbirine yabancılaştı. Bu yabancılaşma 1924'te başlamadı ama bu yıllarda kurumsallaştı.

22.5 KPD'nin "bolşevikleştirilmesi" ve Thälmann

1924'te Komintern'in 5. Kongresi, bütün komünist partilerin **"bolşevikleştirilmesi"**ni kararlaştırdı. Hedefin bir yanı haklıydı: sosyal demokrat geleneğin gevşek, seçim merkezli örgütlenmesi yerine, işyeri hücrelerine dayanan, disiplinli, merkezî bir devrimci parti kurmak. 1923 yenilgisi, KPD'nin kritik anda ne kadar hazırlıksız olduğunu göstermişti.

Uygulamanın öbür yanı ise sorunluydu. Önce Ruth Fischer ve Arkadi Maslow'un "ultra-sol" önderliği partinin başına geldi, sendikalardan çekilme gibi yıkıcı kararlar aldı. 1925'te Komintern Yürütme Komitesi'nin "Açık Mektubu"yla bu önderlik devrildi. Hamburglu liman işçisi **Ernst Thälmann** partinin başına geçti. Thälmann gerçek bir işçi önderiydi. Hamburg'un liman işçileri arasında büyümüş, 1923 ayaklanmasının içinde bulunmuştu. KPD'nin işçi mahallelerinde sevilen, tanınan yüzü oldu. 1933'te tutuklanıp on bir yıl tek kişilik hücrede tutulacak ve Ağustos 1944'te Buchenwald'da SS tarafından öldürülecekti.

Ama bu yıllarda partinin iç demokrasisi daraldı. Tartışmalar, Sovyet partisindeki fraksiyon kavgalarının Alman partisine yansıması olarak yürüdü. 1928'deki **Wittorf olayı** bunu açıkça gösterdi: Thälmann'ın yakın çevresinden bir Hamburg yöneticisinin (John Wittorf) parti parasını zimmetine geçirdiği ortaya çıktı. Thälmann'ın bunu örtbas etmeye çalıştığı suçlamasıyla Merkez Komite onu görevden aldı. Birkaç gün içinde Komintern Yürütme Komitesi, Stalin'in desteğiyle, bu kararı bozdu ve Thälmann'ı görevine iade etti. Ardından partinin "sağ" (Heinrich Brandler, August Thalheimer) ve "uzlaşmacı" kanatları tasfiye edildi. Brandler ve Thalheimer'ın kurduğu KPD-Muhalefet (KPO) küçük kaldı.

Bu olayı düşmanın diliyle değil, devrimci özeleştiriyle okumak gerekir. Sorun, bir partinin disiplinli olması ya da uluslararası bir merkeze bağlı olması değildi. Sorun, **büyük siyasal kararların Alman işçi sınıfının somut durumunun çözümlenmesinden değil, dışarıdan gelen genel bir çizgiden türetilmeye başlanmasıydı.** Kritik yıllarda, 1929-1933'te, bu durumun bedeli ağır olacaktı.

22.6 SPD ve devlet: "Panzerkreuzer" dersi

SPD bu yıllarda Reich hükümetinde çoğunlukla yoktu, ama devletin içindeydi. Almanya'nın en büyük eyaleti Prusya'yı 1920'den 1932'ye kadar neredeyse kesintisiz SPD'li başbakan **Otto Braun** yönetti. Prusya polisi, dolayısıyla Berlin polisi, SPD'li içişleri bakanlarına ve SPD'li polis şeflerine bağlıydı. Belediyelerde, sosyal sigorta kurumlarında, iş mahkemelerinde, tahkim kurullarında binlerce SPD ve sendika üyesi görev yapıyordu. Parti, bir işçi partisi olmanın yanında, **bir devlet partisi** olmuştu.

1925'te cumhurbaşkanı Friedrich Ebert öldü. Yapılan seçimi, eski Genelkurmay Başkanı Mareşal **Paul von Hindenburg** kazandı. İkinci turda Hindenburg %48,3, Katolik Zentrum'un adayı Wilhelm Marx %45,3, KPD adayı Thälmann %6,4 oy aldı. SPD Marx'ı desteklemişti. KPD adayını geri çekseydi sonuç değişebilirdi. Aritmetik tartışmalıdır ama ders açıktır: işçi partilerinin bölünmüşlüğü, imparatorluğun mareşalini cumhuriyetin başına getirdi.

Aynı yıllar birliğin neler yapabileceğini de gösterdi. 1926'da SPD ve KPD, eski hanedanların mülklerine tazminatsız el konulması için ortak bir halk oylaması kampanyası yürüttü (**Fürstenenteignung**). 14,5 milyon seçmen "evet" dedi. Bu, iki işçi partisinin bir önceki seçimde aldığı oyların toplamından fazlaydı. Oylama, katılım barajı yüzünden geçemedi, ama birleşik bir sınıf talebinin küçük burjuvazinin bir bölümünü bile kazanabildiğini göstermişti.

1928 seçimlerinde SPD %29,8 ile büyük bir zafer kazandı. KPD %10,6'ya çıktı. Naziler %2,6'da kaldı. SPD'li **Hermann Müller** "büyük koalisyon" hükümetini kurdu. SPD seçim kampanyasını bir sloganla yürütmüştü: **"Zırhlı kruvazör yerine çocuklara yemek!"** Ordu yeni bir zırhlı kruvazör (Panzerkreuzer A) istiyordu. Hükümete giren SPD'li bakanlar, Ağustos 1928'de kabinede kruvazörün yapımına onay verdi. Parti tabanında büyük bir öfke patladı. Bu küçük olay, sosyal demokrasinin **ikili karakterini** özetler: taban sınıf talebi için oy verir, devlete eklemlenmiş önderlik devletin gereklerine göre karar verir.

22.7 Kızıl Viyana: belediye sosyalizminin zirvesi

Şimdi Viyana'ya geçelim. Burası Avrupa sosyal demokrasisinin gurur kaynağıydı ve haklı olarak öyleydi.

Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP), 1919'dan itibaren Viyana belediyesini tek başına yönetti. 1922'de Viyana ayrı bir eyalet statüsü kazanınca parti kendi vergilerini koyma yetkisine de kavuştu. Belediyenin mali işlerinden sorumlu **Hugo Breitner**, lüks tüketime, büyük konutlara, hizmetçi çalıştıran hanelere, at yarışlarına ve eğlence yerlerine artan oranlı vergiler koydu. 1923'ten itibaren ayrıca bir **konut yapım vergisi** (Wohnbausteuer) getirildi. Bu gelirle Viyana, Avrupa'nın o güne kadar gördüğü en büyük toplu konut programını başlattı.

1923-1934 arasında belediye 60.000'i aşkın konut inşa etti (genellikle 61.000-65.000 arası verilir, doğrulanacak). Bunlar **Gemeindebauten** (belediye yapıları) adıyla anılır. Yalnızca konut değildi. Avlulu dev bloklarda çamaşırhaneler, yuvalar, kütüphaneler, sağlık ocakları, kooperatif dükkânları, işçi eğitim salonları vardı. Kiralar, bir işçi ücretinin küçük bir bölümüne indirilmişti. Viyana'nın işçileri, kapitalizmin ortasında, kira tüccarının elinden çıkmış bir yaşamın tadına baktı.

Görsel: Viyana Döbling'deki Karl-Marx-Hof; 1927-1930 arasında belediyece yapılan, bir kilometreyi aşan işçi konut bloğu (fotoğraf 2017). Thomas Ledl, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Bu programın simgesi **Karl-Marx-Hof**'tur. Mimar Karl Ehn'in tasarladığı yapı 1927-1930 arasında inşa edildi. Bir kilometreyi aşan uzunluğuyla dünyanın en uzun konut binalarından biridir ve 1.300'ü aşkın daire içerir (doğrulanacak). Kemerli kapıları, kırmızı cepheleri ve kuleleriyle bir işçi kalesine benzer. Bu benzerlik tesadüf olmayacaktı: Şubat 1934'te, Karl-Marx-Hof'un avlularında sosyal demokrat işçiler hükümet topçusuna karşı savaşacaktı (Bölüm 25).

Konutun yanında sağlık (ücretsiz okul hekimliği, anne-çocuk danışma merkezleri), eğitim (Otto Glöckel'in okul reformu), kültür (işçi korolar, spor birlikleri, tiyatro) alanlarında da büyük adımlar atıldı. Kızıl Viyana, sosyal demokrasinin "ikinci yüzünün", yani işçi sınıfının gerçek mücadelelerinden doğan kitle örgütü yüzünün, en somut ürünüdür. Bunu hakkını vererek söylüyoruz.

22.8 Kızıl Viyana'nın sınırları

Ama Kızıl Viyana'nın üç sınırı vardı ve üçü de sınıfsaldı.

Birincisi, **mülkiyete dokunmadı.** Konut kamulaştırıldı, fabrikalar, bankalar, büyük toprak mülkleri kamulaştırılmadı. Belediye, sermayenin yarattığı yıkımı vergi yoluyla onarmaya çalıştı, ama sermayenin iktidarını ele almadı. Kiracı işçi, fabrikada yine patronun işçisiydi. Vergiye dayanan sosyal harcama da vergi tabanına, dolayısıyla kapitalist ekonominin sağlığına bağlıydı. Kriz gelince belediyenin kasası da küçüldü.

İkincisi, **ada olarak kaldı.** Viyana kırmızıydı, Avusturya'nın geri kalanı siyahtı. Federal hükümeti Katolik Hristiyan Sosyal Parti yönetiyordu. Başbakan Prelat **Ignaz Seipel**, kilisenin, bankaların ve sanayicilerin adamıydı. Kırsal Avusturya'da ve eyaletlerde, sanayicilerin ve toprak sahiplerinin finanse ettiği,

İtalya'dan Mussolini'nin de silah ve para yolladığı **Heimwehr** (Yurt Savunması) milisleri büyüyordu (Heimwehr'in dış finansmanı belgelidir, miktarlar doğrulanacak). Belediye sosyalizmi, düşman bir devletin içinde, silahlanan bir karşı-devrimin kuşatması altında yaşıyordu.

Üçüncüsü, **önderlik devrimi değil bekleyişi seçti.** Partinin kuramcısı **Otto Bauer**, "Avusturya marksizmi"nin adıydı. Ona göre işçi sınıfı sabırla, seçimle çoğunluğu kazanacak, iktidara barışçıl yoldan gelecekti. Silah yalnızca burjuvazi anayasayı çiğnerse "savunma" için kullanılacaktı (1926 Linz Programı; Bölüm 25). Partinin silahlı kanadı **Cumhuriyetçi Savunma Birliği** (Republikanischer Schutzbund) vardı, ama kullanılması hep bir sonraki kritik ana ertelendi. 15 Temmuz 1927 böyle bir kritik andı.

22.9 Viyana, 15 Temmuz 1927: Adalet Sarayı

Olayların zinciri kısadır. 30 Ocak 1927'de Burgenland'ın Schattendorf köyünde, sağcı bir eski askerler örgütünün (Frontkämpfervereinigung) üyeleri, sosyal demokrat Schutzbund'un yürüyüşüne bir hanın penceresinden ateş açtı. Bir savaş gazisi, Matthias Csmarits, ve sekiz yaşındaki Josef Grössing öldü. 14 Temmuz 1927'de Viyana'da yargılanan üç sanık jüri tarafından beraat ettirildi.

Ertesi sabah SDAP'nin gazetesi *Arbeiter-Zeitung*'da başyazar Friedrich Austerlitz, kararı sert bir dille mahkûm eden bir yazı yayımladı. Ama parti hiçbir eylem çağrısı yapmadı. Buna karşın elektrik işçileri akımı kesti, fabrikalar boşaldı, on binlerce işçi Ringstraße'ye, Parlamento'ya ve Adalet Sarayı'na (Justizpalast) yürüdü. Polisin atlı saldırıları kalabalığı daha da öfkelendirdi. Öğleden sonra Adalet Sarayı ateşe verildi. Sosyal demokrat belediye başkanı Karl Seitz ve Schutzbund komutanı Julius Deutsch, itfaiyenin geçmesi için yol açmaya, kalabalığı yatıştırmaya çalıştı.

Viyana polis şefi **Johann Schober** polise ordu tüfekleri dağıttı ve ateş emri verdi. Polis kalabalığın içine, kaçanların sırtına ateş etti. Gün sonunda ölü sayısı **89**'du. Bunların büyük çoğunluğu gösterici ve yoldan geçen işçilerdi, birkaçı polisti (polis ölüleri genellikle 4-5 olarak verilir; yaralı sayısı yüzlerle ifade edilir, doğrulanacak). Hicivci yazar **Karl Kraus**, Viyana duvarlarına kendi parasıyla afişler astırdı: Schober'e istifa çağrısı. Başbakan Seipel ise parlamentoda yaralılara ve ölülere "merhamet gösterilmemesi" gerektiğini söyledi. İşçiler ona o günden sonra **"merhametsiz prelat"** dediler.

Görsel: Viyana'da Adalet Sarayı'nın yanışı, 15 Temmuz 1927. Martin Gerlach, kamu malı, Wikimedia Commons.

Sosyal demokrat önderliğin yanıtı, 24 saatlik bir genel grev ve süresiz bir ulaşım greviydi. Ama silah kullanılmadı, Schutzbund'a sokağa çık emri verilmedi, amaç yalnızca "düzen içinde protesto"ydu. Ulaşım grevi, Tirol'de ve Steiermark'ta Heimwehr'in grev kırıcılığıyla birkaç gün içinde kırıldı. Karşı-devrim Temmuz 1927'de kendi gücünü sınadı ve işçi hareketinin önderliğinin geri çekileceğini öğrendi. O günden sonra Heimwehr hızla büyüdü. Yedi yıl sonra, Şubat 1934'te, bu dersin faturası kanla ödendi.

Temmuz 1927'nin dersini şöyle özetleyebiliriz: Kendiliğinden kitle hareketi vardı, örgüt vardı, silah vardı, ama örgüt kendi kitlesini bir kalkan olarak değil bir tehlike olarak gördü. **Sınıfın öfkesi önderliği aştığında, önderlik bu öfkeyi örgütlemek yerine söndürmeyi seçti.** Karşı taraf ise tam tersini yaptı: kendi öfkesini (Schattendorf'un katillerini) aklattı, kendi silahlılarını (Heimwehr) büyüttü.

Kritik an: Viyana, 15 Temmuz 1927.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşçi öldürenlerin cezalandırılması; sağcı milislerin dağıtılması; adalet	Eylem çağrısı yapmadı; kitleyi yatıştırdı; 24 saatlik protesto grevi ve kısa süreli ulaşım greviyle yetindi; Schutzbund'u kullanmadı	Polisin ateşi (89 ölü); Heimwehr'in grev kırıcılığı; Seipel hükümetinin "merhametsizlik" siyaseti	Sanayici ve banka sermayesi ile toprak sahipleri, silahlı Heimwehr'i siyasal bir güç olarak kurdu; kilise-banka-sanayi bloğu (Seipel) güç kazandı	Karşı-devrimin özgüveni arttı; işçi hareketi savunmaya çekildi; yol 1933-34'e (Dollfuss diktatörlüğü ve Şubat savaşları) açıldı

Kavram kutusu.

Rasyonalizasyon: Üretimin "bilimsel" olarak yeniden örgütlenmesi: zaman ölçümü, standartlaşma, bant, hız primi. Üretkenliği artırır; ama kazancın kime gideceğini üretim ilişkileri belirler. Kapitalizmde sonuç, genellikle göreli artı-değerin artması ve işsizliktir (Bölüm 0.1).

Zorunlu tahkim: Grev ya da lokavt yerine, devletin atadığı hakemin ücreti bağlayıcı olarak belirlemesi. İşçi örgütünün gücünü tabandan alıp devlete bağlar. Devlet taraf değiştirince sendika çıplak kalır (K2).

Belediye sosyalizmi: Mülkiyet ilişkilerine dokunmadan, yerel yönetimin vergi ve kamusal hizmet yoluyla işçinin yaşam koşullarını iyileştirmesi. Toplumsal ücreti (Bölüm 0.12) yükseltir; ama sermayenin iktidarını ortadan kaldırmaz.

Bolşevikleştirme: Komintern'in 1924'ten itibaren komünist partileri işyeri hücrelerine dayalı, merkezî, disiplinli partilere dönüştürme kampanyası. Devrimci örgüt ihtiyacına yanıt verdi; ama uygulamada iç tartışmanın daralması ve çizginin dışarıdan belirlenmesiyle birleşti.

Rakam kutusu: Weimar'ın istikrar yılları.

Gösterge	Değer	Not
Dawes Planı kredisi (1924)	800 milyon altın mark	Kesin
1924-29 dış sermaye girişi	20-30 milyar mark	Kısa vadeli krediler dahil; doğrulanacak
Kayıtlı işsiz, "iyi" yıllarda	1-2 milyon arası dalgalanma	1926 kışı zirve; doğrulanacak
Ruhreisenstreit lokavtı (Kasım 1928)	200.000-250.000 metal işçisi	Doğrulanacak
1928 Reichstag seçimi	SPD %29,8 · KPD %10,6 · NSDAP %2,6	Kesin
1926 hanedan mülkleri halk oylaması	14,5 milyon "evet"	Kesin; baraj aşılamadı
Viyana belediye konutları (1923-34)	60.000'i aşkın	61.000-65.000 aralığı; doğrulanacak
Viyana, 15 Temmuz 1927	89 ölü	Polis ölüleri 4-5; doğrulanacak

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1924-1929). Dış kredi ve borçla finanse edilen istikrar (Dawes); tekelleşme ve tröstleşme (IG Farben, Vereinigte Stahlwerke); rasyonalizasyon ve yoğunlaştırma; yedek sanayi ordusunun "iyi" yıllarda bile korunması; iş gününün kararname ve istisnayla uzatılması; zorunlu tahkimin kullanılması ve tahkim kararı işverenin aleyhine olunca tanınmaması; büyük lokavt (Ruhr 1928); Avusturya'da işverenlerin ve yabancı bir devletin (İtalya) finanse ettiği milisler (Heimwehr); polis ateşi (Viyana 1927); yargı (Schattendorf beraati); kilise ve basın aracılığıyla "kızıl tehlike" propagandası.

Türkiye'ye bağ. Weimar'ın zorunlu tahkim düzeni ile Türkiye arasında doğrudan bir akrabalık vardır. 1936'da çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu grevi ve lokavtı yasakladı, işçi-işveren uyuşmazlıklarını devletin hakem kurullarına bağladı. Bu, sınıf çatışmasını "milli birlik" adına devletin masasına çekme mantığıdır ve dönemin İtalyan korporatizminden de esinlenmiştir. Aynı yıllarda Türkiye'de işçi örgütlenmesine alan bırakılmadı: 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'yla sol basın kapatıldı, TKP üyeleri tutuklandı, 1927'de yeni bir tevkifat dalgası geldi. "Sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle" söylemi, Weimar'daki "ekonomik demokrasi" hayalinden daha açık bir biçimde, sınıf çatışmasını yasakla ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Weimar’ın altın yirmileri demokrasinin ve kültürün en parlak dönemiydi; onu yalnızca 1929 krizi yıktı.”* Bauhaus, Brecht, dışavurumcu sinema gerçekti ve işçi kültürü bu yıllarda gerçekten serpildi. Ama “altın” istikrar, Amerikan kısa vadeli kredilerine dayanıyordu ve işçinin 1918 kazanımlarının geri alınmasıyla kuruldu: sekiz saatin aşındırılması, yoğunlaştırma, kalıcı işsizlik, sanayicilerin tahkim düzenine karşı lokavtı. Kriz bu yapıyı yıkmadı, **zaten çürük olan temeli açığa çıkardı.** Büyük sermaye cumhuriyetten krizden önce, 1928’de, soğumaya başlamıştı.

Dört soru.

Kimin elinde? Kredileri dağıtan bankalar ve yeni kurulan tröstler (IG Farben, Vereinigte Stahlwerke). Viyana’da konutlar belediyenin, fabrikalar yine sermayenin elinde.

Kimin denetiminde? Emek süreci mühendisin ve bandın; ücret devletin hakeminin; Viyana sokakları Schober’in polisinin.

Kimin yararına? Artan üretkenlik ve dış kredi öncelikle tekellerin; Viyana’da ise konut programı gerçekten işçinin yararına.

Kim karar veriyor? Almanya’da New York’taki kredi musluğu ve Ruhr sanayicileri; SPD önderliği ise kararı masaya ve hakeme bırakıyor. Viyana’da 15 Temmuz’da karar sokaktaki işçilerindi, ama önderlik bu kararı sahiplenmedi.

Bize ne öğretiyor? Devletin hakemliğine, belediyenin vergisine, borçla gelen büyümeye yaslanan kazanımlar gerçek kazanımlardır, ama kalıcı değildir. Onları koruyan, örgütlü sınıfın kendi gücüdür. O güç kullanılmadığında karşı taraf öğrenir.

Okuma ve izleme önerisi.

- Eric D. Weitz, *Weimar Germany: Promise and Tragedy* (Princeton, 2007): Weimar’ın kültür ve siyaset tarihine dengeli bir giriş.
- Helmut Gruber, *Red Vienna: Experiment in Working-Class Culture, 1919-1934* (Oxford, 1991): Kızıl Viyana’nın başarıları ve sınırları.
- Elias Canetti, *Kitle ve İktidar* (*Masse und Macht*, 1960): Canetti’nin 15 Temmuz 1927’de yaşadıklarından doğan kitap; otobiyografisinin ikinci cildi *Die Fackel im Ohr* (1980) o günü doğrudan anlatır.
- Fritz Lang, *Metropolis* (film, 1927): rasyonalizasyon çağının makine ve insan imgesi. Filmin sınıf uzlaşmacı finaliyle (“yürek, beyin ile el arasında aracı olmalıdır”) birlikte, sınıfsal bir okumayla izlenmeli.
- Bilgi Müşterekleri, *Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği*: https://bilgimusterekleri.org/blog/enflasyon/ (1923 hiperenflasyonunun ve sonrasındaki istikrarın kimin sırtından kurulduğunu anlamak için).

Bölüm 23: Berlin, Mayıs 1929: “Kanlı Mayıs” ve Bölünmenin Mühürlenmesi

Sahne. Berlin, Wedding, 1 Mayıs 1929 akşamı. Kösliner Straße, dört-beş katlı kışla tipi kiralık evlerin sıralandığı dar bir işçi sokağıdır. Sokağın ağzında birkaç araba, kaldırım taşları ve tahtalarla kurulmuş barikatlar vardır. Polis zırhlı araçlarla gelir ve sokağa, ardından pencerelere ateş açar. Ertesi gün ve bir sonraki gün, Wedding ve Neukölln’de ışık ve sokağa çıkma yasağı ilan edilir. Üç günün sonunda 33 kişi ölmüştür. Ölenlerin arasında pencereden bakan kadınlar, eve dönen işçiler, olayları izleyen Yeni Zelandalı bir gazeteci vardır. Ateş emrini veren polis, SPD’li bir polis şefine bağlıdır. Aynı gün SPD, 1 Mayıs’ı kapalı salonlarda kutlamıştır.

Tez. 1 Mayıs 1929’da Berlin’de SPD’li polis şefi Karl Zörgiebel’in gösteri yasağına uyulmadığı için işçi mahallelerinde polis ateş açtı ve 30’u aşkın işçi öldü. Bu katliam, KPD’nin “sosyal faşizm” tezine milyonlarca işçinin gözünde somut bir dayanak sağladı. SPD ile KPD arasındaki bölünmeyi, Nazilere karşı birleşik cepheyi imkânsız kılacak bir kan davasına dönüştürdü. Olay bir yanıyla sosyal demokrasinin devletle özdeşleşmesinin en çıplak ifadesiydi. Öbür yanıyla, bu gerçek suçtan yanlış bir sonuç çıkaran bir stratejinin başlangıcıydı.

Görsel: Berlin, Mayıs 1929: işçi mahallesinde barikatları kaldıran polisler. Georg Pahl, CC BY-SA 3.0 DE, Bundesarchiv, Wikimedia Commons.

23.1 Yasak: neden ve kimin kararıyla?

Berlin 1920'lerin sonunda iki ayrı dünyaydı. Batıda Kurfürstendamm'ın kafeleri, doğuda ve kuzeyde işçi semtlerinin **kışla kiralık evleri** (Mietskasernen): arka arkaya avlulara açılan, güneş görmeyen, bir odada beş kişinin yaşadığı binalar. Wedding'e "Kızıl Wedding" deniyordu. KPD'nin kalesiydi. Neukölln de öyle.

Aralık 1928'de, sokaklarda Nazilerle komünistler arasındaki çatışmalar üzerine, Berlin polis şefi **Karl Zörgiebel** (SPD) açık havada yapılan bütün siyasi gösteri ve yürüyüşleri yasakladı. Yasak 1 Mayıs'a yaklaşırken kaldırılmadı. Prusya İçişleri Bakanı, yine SPD'li **Albert Grzesinski**, yasağın 1 Mayıs'ta da uygulanacağını açıkladı. Gerekçe "kamu düzeni" ve komünistlerin şiddet hazırlığı olduğu iddiasıydı.

Burada durup ölçüyü koymak gerekir. 1 Mayıs, 1890'dan beri Alman işçi hareketinin bayramıydı. Onu sokaklarda kutlama hakkı, imparatorluk döneminde bile kanla kazanılmıştı. Şimdi, bir işçi partisinin elindeki polis, işçilerin bu hakkını yasaklıyordu. SPD kendi üyelerini salon toplantılarına çağırdı. KPD ise yasağa uyulmayacağını, sokağa çıkılacağını ilan etti. İki işçi partisinin 1 Mayıs'ı, iki ayrı yerde, biri polis korumasında, öbürü polise karşı yapılacaktı.

KPD'nin tutumunda bir provokasyon unsuru var mıydı? Partinin yasağı bir sınav olarak gördüğü, çatışmayı göze aldığı açıktır. Bazı tarihçiler partinin gerginliği bilinçli olarak tırmandırdığını ileri sürer. Ama elde bir silahlı ayaklanma planı olduğuna dair belge yoktur. Sonradan açılan soruşturmalarda polisin iddia ettiği "komünist keskin nişancılar" kanıtlanamadı. Olaylarda ateşli silahla öldürülen tek bir polis yoktu (doğrulanacak: bazı kaynaklar hafif yaralı polislerden söz eder). Yani ölçü ortadadır: bir yanda yasağa uymayan, taş atan, barikat kuran işçiler, öbür yanda tüfek, tabanca ve zırhlı araç kullanan polis.

23.2 Üç gün: 1-3 Mayıs 1929

1 Mayıs sabahı binlerce işçi yasağa rağmen kent merkezine, Alexanderplatz'a ve çevresine yürümeye çalıştı. Polis gruplara coplarla ve atlarla saldırdı. Öğleden sonra olaylar işçi mahallelerine kaydı. Wedding'de, özellikle Kösliner Straße çevresinde ve Neukölln'de Hermannstraße dolaylarında barikatlar kuruldu. Polis ateş açtı. Akşam ve gece boyunca mahalleler "düşman bölge" gibi muamele gördü. Pencerelere, balkonlara, avlulara ateş edildi. Ölenlerin önemli bir bölümü çatışmalarla ilgisi olmayan, evinde ya da sokakta bulunan insanlardı.

2 ve 3 Mayıs'ta Wedding ve Neukölln'de sokağa çıkma ve ışık yasağı ilan edildi. Evlerin ışıklarını yakanlara ateş edildi. Mahalleler polis tarafından kuşatıldı, evler arandı, yüzlerce kişi gözaltına alındı. Üç günün bilançosu şudur:

Gösterge	Değer	Not
Ölü	33	Çoğu sivil ve olaylara katılmayan kişi; bir Yeni Zelandalı gazeteci (Charles Mackay) dahil
Yaralı	200'ü aşkın	Bazı kaynaklarda daha yüksek; doğrulanacak
Gözaltı	1.200'ü aşkın	Doğrulanacak
Ateşli silahla öldürülen polis	Yok	Polis "keskin nişancı" iddiasını kanıtlayamadı; doğrulanacak
Ateş eden polisin bağlı olduğu siyasi yetkili	Polis şefi Zörgiebel (SPD), Prusya İçişleri Bakanı Grzesinski (SPD), Prusya Başbakanı Braun (SPD)	Kesin

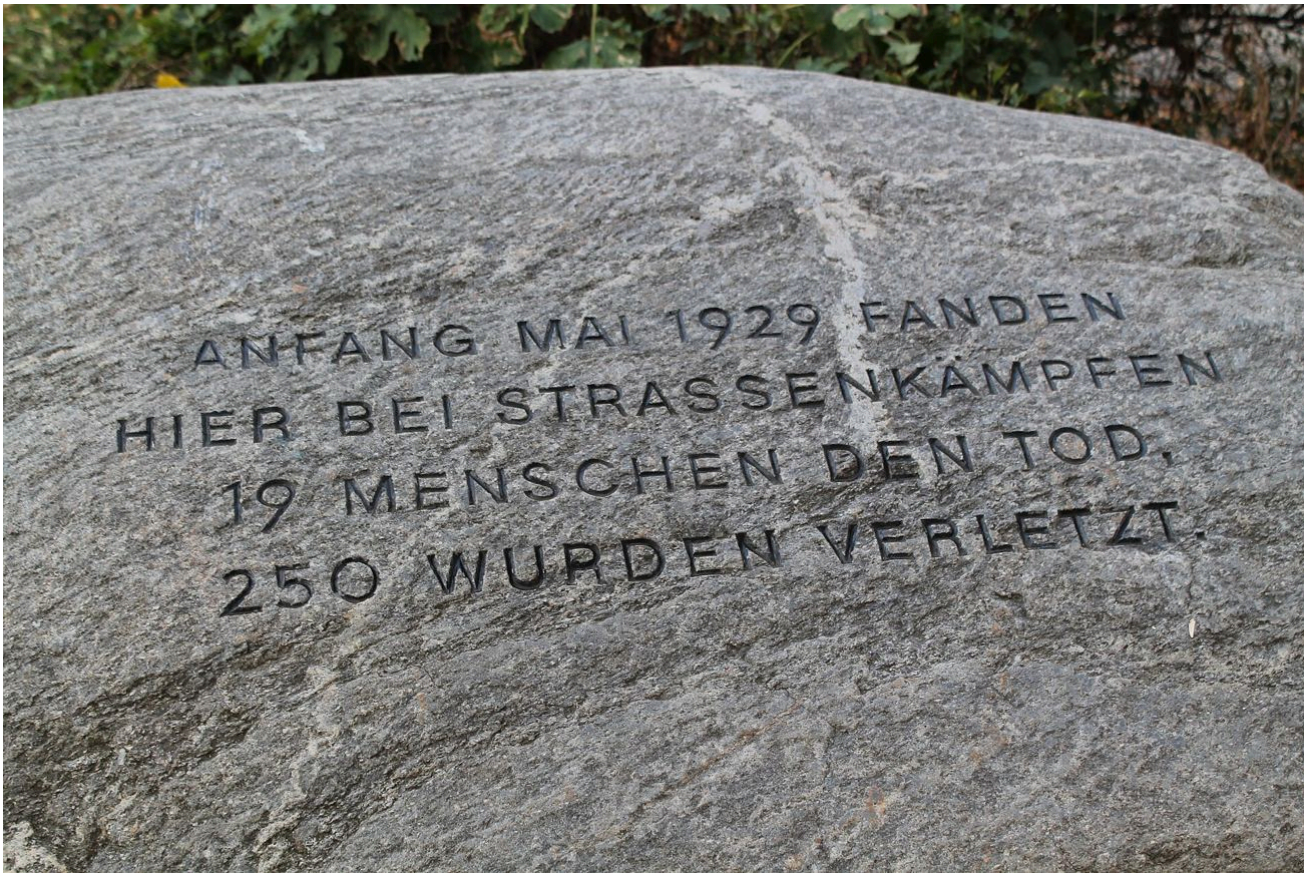

Görsel: Berlin Wedding'de, Wiesenstraße yakınında "Kanlı Mayıs 1929" kurbanları için anma taşı (fotoğraf 2015). Mfriedrich111, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

23.3 Tanıklar: Brecht'in penceresi ve Wedding'in romanı

Kanlı Mayıs, Weimar'ın sol aydınları üzerinde derin bir iz bıraktı. En çok aktarılan tanıklık, sosyolog Fritz Sternberg'in anılarında anlattığıdır: Bertolt Brecht 1 Mayıs'ta Sternberg'in evinin penceresinden polisin göstericilere ateş açışını izlemiş, yüzü bembeyaz olmuştur. Sternberg'e göre Brecht'in komünizme yönelişinde bu anın payı büyüktür. Bu bir **aktarımdır** (Sternberg'in hatıratı; Brecht'in kendisinin yazılı bir tanıklığı değil). Ama Brecht'in 1929-1932 arasındaki eserlerinin (*Önlem*, *Kuhle Wampe*) bu yıllarda keskin bir sınıfsal dönüş yaptığı bir olgudur.

Erwin Piscator'un siyasi tiyatro çevresi ve işçi fotoğrafçıları da olayları belgeledi. Film ve Halk (Volksfilmverband) çevresi olaylarla ilgili belgesel görüntüler çekti (hangi görüntülerin kime ait olduğu doğrulanacak). En kalıcı tanıklık ise bir roman oldu: komünist yazar Klaus Neukrantz'ın *Barrikaden am Wedding* (Wedding'de Barikatlar, 1931) adlı romanı, Kösliner Straße'nin üç gününü sokağın sakinlerinin gözünden anlatır. Roman 1933'te Nazilerin kitap yakma listelerine girdi. Neukrantz 1941'de Nazi kampında öldü (doğrulanacak).

Bu tanıklıkların bize söylediği şudur: Kanlı Mayıs'ı yaşayan işçiler olayı "polis şiddeti" olarak değil, **"SPD polisinin şiddeti"** olarak yaşadılar. Bu ayrım bir yıl sonra, iki yıl sonra, Nazilere karşı birlik çağrısı yapıldığında her Wedding işçisinin belleğinde duruyordu.

23.4 RFB'nin yasaklanması ve yasağın mantığı

Olayların hemen ardından, 3 Mayıs 1929'da Prusya hükümeti **Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği**'ni (RFB) yasakladı. Diğer eyaletler ve kısa süre sonra bütün Reich bu yasağa katıldı. Gerekçe, RFB'nin olayları örgütlediği iddiasıydı. KPD'nin kendisi yasaklanmadı, ama silahsız da olsa en önemli kitlesel savunma

örgütü yasadışı kaldı. RFB yeraltında yaşamaya devam etti, ama artık legal değildi.

Aynı dönemde Nazilerin SA'sı yasaklanmadı. SA ancak Nisan 1932'de, cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra kısa bir süre yasaklanacak, iki ay sonra yasak kaldırılacaktı (Bölüm 24). Bu asimetri tesadüf değildi. SPD'nin devlet anlayışında "düzen" en çok soldan tehdit ediliyordu. Sağdan gelen tehlike bir yıl sonra patlayacaktı.

Bu mantığın maddi temeli nedir? SPD, Prusya'yı, polisi, belediyeleri, sigorta sandıklarını yönetiyordu. Bu kurumlar, işçinin haklarını belli ölçüde koruyordu, ama aynı zamanda burjuva devletinin kurumlarıydı. Onları yöneten SPD'li bürokrat için "düzeni korumak" kendi konumunu korumak demekti. Sokakta işçinin kendiliğinden eylemi bu düzeni tehdit ettiğinde, SPD'li polis şefi burjuva devletinin mantığıyla davrandı. **Bu, "kötü önderler" meselesi değildir. Devlete eklemlenmiş bir aygıtın yapısal davranışıdır** (Tez 3; Bölüm 0.5).

23.5 Aynı yıl: Komintern'in "üçüncü dönemi"

Kanlı Mayıs'ın kötü talihi, bir uluslararası strateji değişikliğiyle aynı ana denk gelmesiydi.

Temmuz-Eylül 1928'de toplanan Komintern 6. Kongresi, kapitalizmin savaş sonrası dönemlerini üçe ayırdı: birinci dönem 1917-1923 devrimci krizi, ikinci dönem 1924-1928 kapitalizmin geçici istikrarı, **üçüncü dönem** ise yeni bir kriz, savaş ve devrimler dönemi olacaktı. Bu teşhisin ekonomik yanı doğru çıktı: bir yıl sonra Büyük Bunalım patladı. Ama bu teşhisten çıkarılan siyasal sonuç yıkıcıydı: yaklaşan devrimci dönemde sosyal demokrasi, burjuvazinin işçi sınıfı içindeki ana dayanağı olarak **"ana darbe"nin hedefi** olmalıydı.

Bu düşüncenin kökleri daha eskiye uzanır. Stalin 1924'te sosyal demokrasinin "nesnel olarak faşizmin ılımlı kanadı" olduğunu, ikisinin "ikiz kardeş" olduğunu yazmıştı ("Uluslararası Durum Üzerine", Eylül 1924). 1929'da bu yaklaşım Komintern'in resmî çizgisi oldu. Komintern Yürütme Komitesi'nin **10. Plenumu** (Temmuz 1929), Kanlı Mayıs'ı da kanıt göstererek, sosyal demokrasinin **"sosyal faşizm"**e dönüştüğünü ilan etti. Haziran 1929'da, tam da Wedding'de toplanan KPD 12. Kongresi aynı çizgiyi benimsemişti. Sosyal demokrat "sol" kanat, işçileri kandırdığı için "en tehlikeli" düşman sayıldı.

Bu çizginin pratik sonuçları şunlardı:

- **"Aşağıdan birleşik cephe":** SPD önderliğiyle hiçbir anlaşma yapılmayacak, yalnızca SPD'li işçiler, önderliklerinden koparılarak KPD'nin saflarına çağrılacaktı.
- **Kızıl Sendika Muhalefeti (RGO):** Komünistler ADGB sendikaları içinde muhalefet yapmak yerine, 1929-30'dan itibaren giderek ayrı "kızıl" sendikalar ve listeler oluşturdular. Bu, çalışan ve sendikalı işçiden kopmayı hızlandırdı (Bölüm 24.1).
- **Nazilerin ve SPD'nin eşitlenmesi:** Parti propagandasında sık sık "faşizm" kavramı Naziler, Brüning, SPD önderliği için neredeyse eşit ağırlıkta kullanıldı.

Karşı tarafta da ayna vardı. SPD önderliğinin dilinde komünistler "Moskova'nın ajanları"ydı. SPD'li önder Kurt Schumacher'e, komünistleri "kırmızıya boyanmış Naziler" olarak nitelediği bir söz atfedilir (aktarılan; yeri ve tarihi doğrulanacak). SPD kendi yayınlarında "kızıl faşizm" ve "kahverengi faşizm"i sık sık yan yana koydu. **"Kızıl ve kahverengi aşırılıklar"**, bugünkü "iki aşırı uç" anlatısının 1929'daki biçimiydi.

23.6 Fromm'un anketi: işçinin kafasında ne vardı?

Aynı yıllarda Frankfurt'taki Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nde genç psikanalist ve sosyolog **Erich Fromm**, Alman işçi ve beyaz yakalılarının siyasal ve toplumsal tutumları üzerine büyük bir anket yürütüyordu (1929-1931). Binlerce form dağıtıldı. Yaklaşık bin tanesi geri döndü ve beş yüzü aşkın bir bölümü ayrıntılı çözümlendi (sayılar doğrulanacak). Sonuçlar ancak 1980'de yayımlandı.

Fromm'un bulgusu çarpıcıdır: SPD ve KPD'ye oy veren işçilerin çok büyük bölümü sol partilere bağlıydı, ama bu bağlılığın ne kadarının **derin, tutarlı bir anti-otoriter kişilik yapısına** dayandığı sorulduğunda tablo değişiyordu. Fromm'un yorumuna göre sol seçmenlerin yalnızca küçük bir bölümü (yaklaşık %15) tutarlı biçimde anti-otoriter tutumlar gösteriyordu. Bir bölümü açıkça otoriter eğilimliydi. Çoğunluk ise ikisinin arasında, kararsız bir konumdaydı (oranlar doğrulanacak). Fromm buradan, sol partilerin kâğıt üzerindeki gücünün faşizme karşı kriz anında direnç olarak işlemeyebileceği sonucunu çıkardı. Bu düşünceler daha sonra *Özgürlükten Kaçış*'a (1941) taşındı.

Bu anketi bir "psikolojik kader" olarak okumuyoruz. Bizim için anlamı şudur: Parti kimliği ve oy, **sınıf bilinci** ile aynı şey değildir (Bölüm 0.4). Örgütün gücü üye sayısıyla ya da seçim sonucuyla ölçülemez, kriz anında harekete geçebilme kapasitesiyle ölçülür (Bölüm 0.10). SPD'nin legalizmi ve KPD'nin sekterliği, bu kararsız çoğunluğu eğitip seferber etmek yerine, onu iki ayrı kampın "sadık seçmeni" olarak dondurdu.

23.7 Özeleştiri: sosyal faşizm tezi neden yanlıştı?

Bu bölümün ağırlık noktası burasıdır ve açıkça söylüyoruz: **Sosyal faşizm tezi yanlıştı.**

Neden yanlıştı? Önce tezin doğru olan yanını görelim, çünkü yanlışın gücü doğru bir tespite yaslanmasından geliyordu. SPD önderliği 1914'te savaş kredilerine oy vermiş, 1919'da Freikorps'la devrimi ezmiş, Luxemburg ve Liebknecht'in katillerini korumuş, 1929'da 1 Mayıs'ı kurşunlamıştı. Bu bir ihanet zinciriydi. SPD'nin burjuva devletinin bir sütunu olduğunu söylemek doğruydu.

Yanlış olan, bu doğru teşhisten iki hatalı sonuç çıkarmaktı:

Birincisi, faşizmin özgül niteliğini silmek. Faşizm, burjuva demokrasisinin "bir biçimi" değil, onun yıkılışıdır. İşçi örgütlerinin fiziksel imhası demektir: sendikaların, partilerin, gazetelerin, kooperatiflerin, sosyal demokrat olanlar dahil hepsinin. Sosyal demokrasi burjuva düzenini parlamenter yoldan yönetmeye çalışırken, **kendi varlığını işçi örgütlerinin yasal varlığına borçluydu.** Faşizm geldiğinde SPD de yok edilecekti ve öyle oldu (Bölüm 24.12). Bu, sosyal demokrasiyle faşizm arasında nesnel bir çıkar çatışması olduğu anlamına gelir. Sosyal faşizm tezi bu çatışmayı görmedi. Böylece faşizme karşı kullanılabilecek bir çelişkiyi kullanmadı.

İkincisi, SPD'li işçiyi düşman safına itmek. SPD'ye oy veren milyonlarca işçi, 1932'de Nazilere karşı birleşik mücadelenin zorunlu parçasıydı. "Aşağıdan birleşik cephe" formülü, bu işçilere şunu söylüyordu: "Önce önderlerinden kop, sonra bizimle birlikte savaş." Ama bir SPD'li metal işçisi için partisi, sendikası, kooperatifi, spor kulübü, yirmi yıllık yaşamıydı. Birlik için ondan önce kimliğini bırakmasını istemek, ona kapıyı kapamaktı. Birleşik cephe taktiğinin (Komintern 3. ve 4. kongreleri, 1921-22) özü, tam tersine, **önderliklerle de anlaşma önerip, anlaşmayı reddederlerse tabanın gözünde teşhir olmalarını sağlamaktı.** 1929-1933 çizgisi bu taktiği tersine çevirdi.

Kanlı Mayıs bu hatanın duygusal temeliydi. Wedding'de 33 ölüyü gömen bir komünist işçiye, "SPD'li işçiyle omuz omuza çık" demek kolay değildi. Ama tam da bu yüzden, önderliğin görevi öfkeyi kısa vadeli duyguya değil, uzun vadeli sınıf hesabına bağlamaktı. Öfke haklıydı. Ondan çıkarılan strateji

yanlıştı.

23.8 Yan yana üç görüş: Troçki, Thälmann çizgisi, 1935 özeleştirisi

Bu tartışmayı, rakip görüşleri kendi belgelerinden aktararak yan yana koyuyoruz (Protokol 14).

	Thälmann önderliğindeki KPD çizgisi (1929-1933)	Troçki'nin Almanya yazıları (1931-1932)	Komintern 7. Kongresi ve KPD Brüksel Konferansı (1935)
SPD'nin niteliği	"Sosyal faşizm"; burjuvazinin ana toplumsal dayanağı; "ana darbe" ona	Burjuva işçi partisi; ama varlığı işçi örgütlerinin yasal varlığına bağlı, faşizmle çıkar çatışması içinde	Burjuvaziyle işbirliği yapan reformist parti; ama faşizme karşı birleşik cephenin zorunlu ortağı
Birleşik cephe biçimi	Yalnızca "aşağıdan": SPD'li işçiler önderliklerinden koparak	Örgütler arası anlaşma dahil ("ayrı yürü, birlikte vur"); ortak savunma birlikleri	Yukarıdan ve aşağıdan birleşik cephe; ardından halk cephesi
Faşizmin değerlendirmesi	Brüning, Papen ve Nazi "faşizmleri" arasında çoğu zaman ayrım yapılmadı	Nazizm işçi örgütlerinin fiziksel imhası demek; ayrım hayati	Faşizm: finans kapitalin en gerici unsurlarının açık terörist diktatörlüğü
Sonraki değerlendirme	1935'te parti kendi sekterliğini eleştirdi	Troçkist akım bu yazıları kendi genel çizgisinin kanıtı sayar	Dimitrov: sekterliğin birleşik cepheyi engellediği açıkça kabul edildi

Troçki'nin 1931-32 yazıları (özellikle Kasım 1931 tarihli "Almanya, uluslararası durumun anahtarı" ve Ocak 1932 tarihli "Sırada ne var?" broşürleri) bu somut soruda, birleşik cephenin örgütler arası bir anlaşma olması gerektiğini savundu. Bu olgudur ve saklanmaz. Komintern'in 1935'te vardığı sonuç da bu noktada benzerdir. Ama bu, troçkizmin genel çizgisini aklamaz: sosyalizmin tek ülkede inşa edilemeyeceği tezi, Sovyet devletini "yozlaşmış işçi devleti" diye nitelemesi ve komünist hareketi bölme pratiği, dosyanın tavrıyla bağdaşmaz (Perspektif beyanı). Devrimci özeleştiri, bir hatayı teslim ederken bu hatayı eleştirenlerin bütün çizgisini benimsemek zorunda değildir. Ölçüt tektir: **Ne sınıfın birliğine ve bağımsız örgütlenmesine hizmet etti?**

Komintern'in kendi özeleştirisi 1935'te geldi. **Georgi Dimitrov**, 7. Kongre'deki raporunda, faşizmin tanımını yaparken, bazı komünist partilerin faşizm tehlikesini küçümsediğini, sosyal demokrat işçilere yaklaşımda sekterlik yapıldığını ve birleşik cephe taktiğinin gereği gibi uygulanmadığını açıkça söyledi. Aynı yıl Ekim'de Moskova yakınında toplanan KPD konferansı ("Brüksel Konferansı" adıyla bilinir), partinin 1933 öncesindeki sekterliğini eleştirdi. Bu özeleştiri doğruydu. Ama altı milyon işsizin, milyonlarca örgütlü işçinin Nazilere kaptırıldığı yıllardan sonra geldi.

Özeleştiri kutusu: Sosyal faşizm tezi.

Ne oldu? 1929-1933 arasında Komintern ve KPD, SPD'yi "sosyal faşizm" olarak niteledi, "ana darbe"yi ona yöneltti, birleşik cepheyi yalnızca "aşağıdan" kabul etti.

Neden oldu? (1) SPD önderliğinin gerçek ihanetleri ve Kanlı Mayıs; (2) "üçüncü dönem" teşhisinden çıkarılan mekanik sonuç: devrim yakın, o hâlde reformizm ana engel; (3) partinin iç tartışmasının daralması ve çizginin Alman sınıf mücadelesinin somut çözümlemesinden değil, uluslararası merkezden belirlenmesi; (4) işsizlere dayanan bir partinin çalışan işçilerden sosyolojik kopuşu.

Bedeli neydi? İşçi sınıfının iki yarısı, ortak düşman kapıdayken birbirine karşı konumlandı. Faşizme karşı var olan milyonlarca kişilik güç birleşmedi.

Ders: Sosyal demokrasinin önderliğine yönelik sert eleştiri ile sosyal demokrat işçiye yönelik birlik önerisi birbirinin alternatifi değil, birbirinin koşuludur. Önderliği teşhir etmenin en güçlü yolu, ona tabanın gözü önünde somut birlik önerisi yapmaktır.

Kritik an: Berlin, Mayıs 1929.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1 Mayıs'ı sokakta kutlama hakkı; işsizliğe ve ücret kesintisine karşı ses; sağcı çetelere karşı savunma	SPD'li polis şefi yasakladı, SPD'li bakan onayladı; polis ateş açtı; ardından RFB yasaklandı; SPD kendi üyelerini salonlara çekti	Doğrudan bir hamleye bile gerek kalmadı: devletin "düzen" aygıtı işçi hareketini kendi eliyle bölüp zayıflattı	Bütün burjuvazi: işçi sınıfının iki kanadı arasında kalıcı bir kan davası; SA dokunulmadan bırakıldı	KPD'de "sosyal faşizm" tezi pekişti; SPD'de "iki aşırılık" söylemi pekişti; birleşik cephe 1933'e dek kurulamadı

Kavram kutusu.

"Üçüncü dönem": Komintern'in 1928'de ilan ettiği, kapitalist istikrarın bittiği, kriz ve devrimler dönemine girildiği teşhisi. Ekonomik öngörüsü doğru çıktı; siyasal sonuçları (sosyal demokrasiyi ana düşman sayma) yanlış çıktı.

Sosyal faşizm: Sosyal demokrasinin "faşizmin bir kanadı" ya da "faşizme dönüşmüş" olduğu tezi. Sosyal demokrasinin burjuva devletine eklemlenmesini doğru görür; ama faşizmin işçi örgütlerini yok eden özgül niteliğini ve sosyal demokrasiyle faşizm arasındaki nesnel çatışmayı siler.

Birleşik cephe: İşçi sınıfının farklı siyasal akımlarındaki örgütlerin, siyasal farklılıklarını korurken, ortak bir düşmana ya da ortak bir talep için birlikte hareket etmesi (Komintern 1921-22). "Yukarıdan" (önderlikler arası anlaşma) ve "aşağıdan" (tabanda ortak komiteler) iki yanı birlikte düşünülür.

Aşağıdan birleşik cephe: Önderliklerle anlaşmayı reddedip yalnızca tabandaki işçileri çağıran biçim. 1929-33'te birleşik cephenin fiilen reddine dönüştü.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1929). Gösteri yasağı ve "kamu düzeni" hukuku; polisin ateşli silah kullanımı ve olağanüstü mahalle kuşatması (sokağa çıkma ve ışık yasağı); işçi savunma örgütünün yasaklanması (RFB); basında "komünist ayaklanma" anlatısı; ve en önemlisi, **işçi hareketinin bir kanadının devlet aygıtı içinden öbür kanadına karşı kullanılması.** Bu araç sermayeye hiçbir şeye mal olmadı.

Türkiye'ye bağ. 1 Mayıs'ın kanla anılması Türkiye'nin de tarihidir. 1 Mayıs 1977'de İstanbul Taksim'de, DİSK'in çağrısıyla toplanan yüz binlerin üzerine ateş açıldı, ardından çıkan izdihamla birlikte 34 kişi hayatını kaybetti. Faillerin kim olduğu, devletin ve kontr-gerilla yapılanmasının rolü onlarca yıl aydınlatılmadı. Ardından Taksim, yıllarca 1 Mayıs'a yasaklandı. İki olay arasındaki fark da ders vericidir: Berlin'de ateş emrini bir işçi partisinin polis şefi verdi; Türkiye'de ise karanlık odaklar ve devlet aygıtı, işçi hareketini sindirmek için 1 Mayıs'ı hedef aldı. Ama ortak nokta şudur: **1 Mayıs'ın meydanlarına kimin gireceği, her dönemde devletin kimin devleti olduğu sorusuna verilen yanıttır.** Bkz. Bilgi Müşterekleri, *12 Eylül dosyası*: https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/

Yanlış anlatıya yanıt. *"Kanlı Mayıs, komünistlerin çıkardığı bir sokak isyanının bastırılmasıydı; SPD cumhuriyeti koruyordu."* Olaylarda ateşli silahla ölen polis yoktur. Ölenlerin önemli bölümü olaylara katılmamış kişilerdir. Mahalleler toptan kuşatıldı, pencerelere ateş edildi. Korunan şey "cumhuriyet" değil, 1 Mayıs'ı sokakta kutlamak isteyen işçilere karşı devletin "düzen" tekeliydi. Aynı yıllarda SA'nın yürüyüşlerine dokunulmaması, bu "koruma"nın kimi hedef aldığını gösterir. Öte yandan bu gerçek, KPD'nin bu olaydan çıkardığı "sosyal faşizm" sonucunu haklı çıkarmaz: iki şey birlikte söylenmelidir.

Dört soru.

Kimin elinde? Berlin'in sokakları ve polisi SPD'li yöneticilerin elinde; işçi mahallelerinin barikatları KPD'li işçilerin elinde.

Kimin denetiminde? Ateş emri Zörgiebel'in; "sosyal faşizm" tezi Komintern Yürütme Komitesi'nin denetiminde.

Kimin yararına? İşçi sınıfının iki kanadının kan davası, en çok burjuvazinin ve yükselen Nazi hareketinin yararına.

Kim karar veriyor? SPD'de devlet aygıtına yerleşmiş önderlik; KPD'de ise çizgisini giderek dışarıdan alan bir merkez. İki durumda da kararı sınıfın tabanı vermiyor.

Bize ne öğretiyor? Haklı öfke doğru strateji değildir. Düşmanın işçi saflarındaki uzantısını teşhir etmek ile o uzantının peşindeki işçiyi kazanmak aynı görevin iki yüzüdür. İkisinden biri unutulduğunda, işçi sınıfı kendi yarısını düşmana bırakır.

Okuma ve izleme önerisi.

- Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (Komintern 7. Kongresi raporu, 1935): faşizmin tanımı ve sekterliğin özeleştirisi, birincil metin.
- Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış* (1941) ve anketin kendisi: *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches* (1980; İngilizcesi *The Working Class in Weimar Germany*, 1984).
- Klaus Neukrantz, *Barrikaden am Wedding* (1931): Kanlı Mayıs'ı Kösliner Straße'nin sakinlerinden anlatan roman.
- Phil Jutzi, *Mutter Krausens Fahrt ins Glück* (film, 1929): Wedding'in kışla evlerinde işçi yoksulluğu.
- Bilgi Müşterekleri, *Berlin'de Bir Komünist Gezgin*: https://bilgimusterekleri.org/blog/berlindebirkomunist/ (Wedding ve Berlin'in işçi hafıza mekânları)
- Bilgi Müşterekleri, *Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi*: https://bilgimusterekleri.org/blog/bertoltbrecht/

Bölüm 24: Nazilere Kaybedilen Seçimler: SPD'nin "Küçük Kötü" Siyaseti ve Birleşik Cephe Yokluğu (1930-1933)

Sahne. Berlin, 23 Mart 1933. Reichstag binası dört hafta önce yandığı için milletvekilleri karşıdaki Kroll Operası'nda toplanmıştır. Salonun etrafında ve koridorlarında SA ve SS üniformalıları dizilmiştir. Dışarıda bir kalabalık "Yetki Yasası'nı istiyoruz, yoksa kıyamet kopar!" diye bağırmaktadır. KPD'nin seçilmiş 81 milletvekilinin hiçbiri salonda değildir: kimi tutuklu, kimi saklanıyor, kimi ülkeden kaçmıştır. SPD'nin milletvekillerinin bir bölümü de tutukludur. Hükümete dört yıl boyunca kararnameyle yasa yapma yetkisi verecek oylamadan önce SPD başkanı Otto Wels kürsüye çıkar. Sesi titremektedir ama sözü açıktır: "Özgürlüğümüzü ve hayatımızı alabilirsiniz, onurumuzu alamazsınız." Oylamada 444 milletvekili "evet", SPD'nin 94 milletvekili "hayır" der. Cumhuriyet, bir parlamento kararıyla, kendini ortadan kaldırır.

Tez. Naziler 1933'te işçi sınıfını seçimde yenmedi. Kasım 1932'de SPD ve KPD'nin toplam oyu NSDAP'nin oyunu aşıyordu. Hitler iktidara seçimle değil, bir burjuva-aristokrat kliğin pazarlığıyla, atamayla geldi. İşçi sınıfı, önderliklerinin tutumu yüzünden **tek kurşun atmadan, tek genel grev yapmadan** teslim edildi. SPD "anayasal yol" adına her adımda daha küçük kötüyü destekledi: önce Brüning'in kararnamelerini, sonra Hindenburg'u. En sonunda en büyük kötü geldi. KPD ise SPD'ye saldırmayı Nazilere saldırmakla eşitledi. İki yanlışın ortak sonucu şudur: **örgütlü, kısmen silahlı, milyonlarca kişilik bir işçi hareketi, bir kurşun atmadan dağıtıldı.**

Kişiler kutusu.

- **Heinrich Brüning** (Zentrum): Mart 1930 - Mayıs 1932 başbakan; 48. madde kararnameleriyle kemer sıkma.
- **Franz von Papen**: Haziran - Kasım 1932 başbakan; Prusya Darbesi'nin mimarı; Ocak 1933 pazarlığının aracısı.
- **Kurt von Schleicher**: general; Aralık 1932 - Ocak 1933 başbakan; ordunun siyasetteki eli.
- **Paul von Hindenburg**: cumhurbaşkanı (1925-1934); Doğu Elbe Junkerlerinin ve ordunun temsilcisi.
- **Otto Braun, Carl Severing** (SPD): Prusya başbakanı ve içişleri bakanı; 20 Temmuz 1932'de direnmeden çekildiler.
- **Otto Wels** (SPD başkanı): Yetki Yasası'na karşı konuşan son özgür ses.
- **Theodor Leipart** (ADGB başkanı): Nazilerle uzlaşma arayan sendika önderliği.
- **Ernst Thälmann** (KPD başkanı): üç kez cumhurbaşkanı adayı; 3 Mart 1933'te tutuklandı, Ağustos 1944'te Buchenwald'da öldürüldü.
- **Hjalmar Schacht, Fritz Thyssen, Kurt von Schröder**: Nazileri iktidara taşıyan banka ve sanayi çevrelerinin adları.

24.1 Büyük Bunalım ve işsizlik: sınıfın ikiye bölünmesi

Ekim 1929'da New York borsası çöktü. Amerikan bankaları Almanya'ya verdikleri kısa vadeli kredileri geri çağırdı. Dawes'un kurduğu çember kırıldı. Alman ekonomisi, dünyanın en ağır vurulan ekonomilerinden biri oldu. 1929-1932 arasında sanayi üretimi yaklaşık %40 düştü (doğrulanacak). Temmuz 1931'de büyük bankalardan Danatbank iflas etti, bankalar kapandı.

İşsizlik bir çığ gibi büyüdü. Kayıtlı işsiz sayısı 1929 kışında iki-üç milyon, 1930 sonunda dört milyon, Şubat 1932'de **6 milyonu** aştı. Kayda geçmeyenlerle ve kısa çalışanlarla birlikte gerçek sayının 7-8 milyon olduğu tahmin edilir (doğrulanacak). Bu, işgücünün üçte birinden fazlası demekti. Sanayi işçilerinin her iki kişisinden biri ya işsizdi ya da kısa çalışıyordu (doğrulanacak).

İşsizlik yalnızca bir yoksulluk değil, **sınıfın içinde bir bölünme** yarattı. Bir yanda işini koruyan, sendikalı, çoğu zaman daha yaşlı, vasıflı, yıllardır aynı fabrikada çalışan işçi vardı. Onun en büyük korkusu işini kaybetmekti. Grev onun gözünde bir risk, sendika bir sigortaydı. Öbür yanda genç, işsiz, işsizlik sigortasından düşmüş, belediye yardımına kalmış, mahallede ve sokakta yaşayan işçi vardı. Onun kaybedecek bir işi yoktu. Fabrika kapısı ona kapalıydı. Siyaseti sokağın, mahallenin, işsizler bürosu kuyruğunun siyasetiydi.

İki büyük işçi partisi bu iki yarıya ayrıldı:

	SPD	KPD
Üye sayısı (1931-32)	Yaklaşık 1 milyon	1929'da ~120.000'den 1932 sonunda ~300.000'e (doğrulanacak)
Üyelerin işsizlik oranı	Düşük; çoğunluğu çalışan ve sendikalı	Çok yüksek; 1932'de üyelerin dörtte üçünden fazlası işsiz (doğrulanacak)
Yaş yapısı	Görece yaşlı; uzun parti geçmişi	Genç; üye devir hızı çok yüksek
Sendikal konum	ADGB'nin (1931'de ~4 milyon üye, doğrulanacak) önderliğini elinde tutuyor	ADGB içinde zayıf; RGO ile ayrı sendikal çizgi
Kurumsal bağ	Prusya hükümeti, belediyeler, sigorta sandıkları, iş mahkemeleri	Devlet kurumlarından dışlanmış; mahalle ve işsiz komiteleri
Güç biçimi (Bölüm 0.10)	Örgütsel güç yüksek; işyeri gücü var ama kullanılmıyor	Sokak ve mahalle seferberliği yüksek; işyeri gücü zayıf

Bu tablo çok önemli bir şey söyler. **Genel grev silahı, işyerindeki işçinin elindeydi ve o işçi SPD ve ADGB'deydi. Mücadele isteği ise işsizin elindeydi ve o işsiz KPD'deydi.** Biri silahı tutuyor ama ateş etmek istemiyordu. Öbürü ateş etmek istiyordu ama silahı yoktu. Birlik olmadan bu iki yarı bir araya gelemezdi. Bölüm 0.10'daki beş güç biçiminin dilinde: işçi sınıfının işyeri gücü ile siyasal irade birbirinden kopmuştu.

İşsizlik bir de **yedek sanayi ordusunun** klasik işlevini gördü. Çalışan işçinin ücretine baskı yaptı. Bir işçiyi kapı önüne koymak kolaylaştı, çünkü kapının önünde bekleyen on işsiz vardı. Genç işsizlerin bir bölümü, Nazilerin SA'sına kaydı: SA'nın sunduğu yatak, sıcak yemek ve üniforma, işsiz bir genç için bir ideolojiden önce bir geçim kapısıydı.

24.2 Müller hükümetinin düşüşü, Brüning'in kararname rejimi ve SPD'nin "tolerans politikası"

Yarım puan için düşen hükümet

Kriz ilk olarak işsizlik sigortasını vurdu. 1927'de kurulan sigorta, bir milyon işsize göre hesaplanmıştı, dört milyonu karşılayamıyordu. Mart 1930'da SPD'li Hermann Müller'in "büyük koalisyon" hükümeti, sigorta primini karşılamak için bir tartışmanın içindeydi. SPD ve ADGB primlerin yükseltilmesini (%3,5'ten %4'e) istiyordu. Koalisyondaki sanayi partisi **DVP** (Alman Halk Partisi) ise primlerin artırılmasına karşı çıkıyor, yardımların kesilmesini istiyordu. Anlaşmazlık, primde **yüzde yarımlık bir farktı.**

Bu yarım puan için bir hükümet düştü. Ama asıl mesele yarım puan değildi. Büyük sermaye, parlamentoda SPD'yle uzlaşmak zorunda olduğu bir düzenden kurtulmak istiyordu. Hindenburg'un çevresi (general Kurt von Schleicher başta olmak üzere) ise uzun süredir "parlamentoya bağlı olmayan", cumhurbaşkanının güvenine dayanan bir hükümet planlıyordu. Müller 27 Mart 1930'da istifa etti. Üç gün sonra Hindenburg, Katolik Zentrum'dan **Heinrich Brüning**'i başbakan atadı.

Brüning'in hükümeti bir **cumhurbaşkanlığı kabinesi**ydi (Präsidialkabinett): parlamento çoğunluğuna değil, cumhurbaşkanının güvenine ve Weimar Anayasası'nın **48. maddesine** dayanıyordu. Bu madde cumhurbaşkanına "kamu güvenliği ve düzeni tehlikeye düştüğünde" kararnameyle yönetme yetkisi veriyordu (Bölüm 19.8). Brüning bu yetkiyi ekonomik kararlar için olağan bir yönetim aracına çevirdi. Temmuz 1930'da Reichstag kararnamelerinden birini reddedince Brüning parlamentoyu feshetti ve yeni seçime gitti.

Brüning'in ekonomi politikası, bugün **kemer sıkma** dediğimiz şeyin saf biçimiydi: bütçe açığını kapatmak için ücretleri, memur maaşlarını, işsizlik yardımlarını, sosyal harcamaları kesmek; fiyatları ve ücretleri aşağı çekmek (deflasyon). Aralık 1931 tarihli dördüncü acil durum kararnamesi, toplu sözleşmeyle belirlenmiş ücretleri 1927 düzeyine indirdi. İşsizlik yardımının süresi kısaltıldı, miktarı düşürüldü. Kriz derinleşti. Brüning'in sözde bir hesabı da vardı: Almanya'nın tazminatları ödeyemeyeceğini dünyaya göstermek.

"Küçük kötü": tolerans politikası

Eylül 1930 seçimlerinden sonra (24.3) SPD önünde bir seçim buldu. Brüning'in kararnamelerini parlamentoda reddederse, Reichstag yeniden feshedilebilir, Naziler daha da büyüyebilir ve belki Brüning yerine daha sağcı bir hükümet gelebilirdi. Kabul ederse, işçinin ücretini ve yardımını kesen kararnamelere onay vermiş olacaktı.

SPD önderliği ikincisini seçti. Ekim 1930'dan itibaren parti, Brüning'in kararnamelerinin iptali için verilen önergelere karşı oy verdi ya da çekimser kaldı. Buna **"tolerans politikası"** (Tolerierungspolitik) denir. Gerekçe, dönemin sözcüğüyle, **"küçük kötü"**ydü (das kleinere Übel): Brüning kötüydü ama Hitler'den iyiydi. Brüning'i desteklemek, Prusya'daki SPD hükümetini korumak demekti, çünkü Zentrum Prusya'da SPD'nin koalisyon ortağıydı.

Bu hesabın mantığını anlamak gerekir, çünkü bugün de aynı mantık sık sık karşımıza çıkar. Tolerans politikası iki yıl sürdü. Bu iki yıl içinde:

- İşçinin ücreti ve sosyal yardımları, SPD'nin göz yumduğu kararnamelerle kesildi.
- Parlamento fiilen işlevsizleşti. 1930'da Reichstag 94 gün toplandı, 1932'de yalnızca 13 gün. Buna karşılık çıkarılan acil durum kararnamesi sayısı 1930'da 5 iken 1932'de 66'ya çıktı (sayılar sık kullanılır, doğrulanacak).
- Nazilerin oyu, "sistem partilerinin" hepsini birlikte suçlayarak büyüdü. Ücret kesintisine onay veren SPD, işsizin ve yoksulun gözünde "sistem"in parçası oldu.
- En önemlisi: **parlamentonun devre dışı kalışı, cumhurbaşkanı kararnamesiyle yönetimin olağanlaşması, SPD'nin onayıyla gerçekleşti.** Nazilerin sonradan kullanacağı araçlar (48. madde, cumhurbaşkanlığı kabinesi) bu iki yılda sıradan hâle geldi.

"Küçük kötü" politikası kendi kendini besleyen bir mekanizmaydı. Her küçük kötüye verilen destek, bir sonraki kötünün daha büyük olmasına zemin hazırlıyordu. Brüning'den sonra Papen, Papen'den sonra Schleicher, Schleicher'den sonra Hitler geldi. **"Küçük kötü" bir strateji değil, stratejisizliğin adıydı.**

Sosyal demokrasi, bağımsız bir işçi sınıfı politikası (kriz karşısında sınıfın kendi programı ve kendi seferberliği) koymadığı için, her seferinde burjuvazinin sunduğu seçenekler arasından birini seçmek zorunda kaldı.

24.3 Eylül 1930 seçimi: Nazilerin patlaması

14 Eylül 1930 seçimleri, Weimar'ın siyasal haritasını değiştirdi.

Parti	1928 (%)	Eylül 1930 (%)	Sandalye (1930)
SPD	29,8	24,5	143
NSDAP	2,6	18,3	107
KPD	10,6	13,1	77
Zentrum	12,1	11,8	68
DNVP	14,2	7,0	41
DVP	8,7	4,5	30

Kaynak: Weimar Cumhuriyeti resmî seçim istatistikleri (Statistisches Reichsamt); sandalye sayıları yaygın kabul gören değerler.

Naziler 810.000 oydan 6,4 milyon oya çıktı. Bu oylar nereden geldi? Seçim sosyolojisinin (özellikle Jürgen Falter'in çalışmaları) gösterdiği tablo şudur: Nazi oyları, esas olarak burjuva ve küçük burjuva partilerin çöküşünden (DNVP, DVP, DDP, bölgesel ve çıkar partileri), daha önce oy kullanmayan seçmenlerden ve Protestan kırsal bölgelerden geldi. Katolik bölgeler (Zentrum) ve örgütlü işçi bölgeleri (SPD, KPD) direndi. Naziler işçilerden de oy aldı: özellikle küçük işletmelerde, kırsalda, örgütsüz işçiler ve işsizler arasında. Falter, Nazi seçmenlerinin önemli bir bölümünün (yaklaşık dörtte biri ile üçte biri arasında) işçi olarak sınıflandırılabileceğini ileri sürer, ama bu işçilerin büyük çoğunluğunun sendikal geleneğin dışında kalanlar olduğunu da vurgular (oranlar tartışmalı, doğrulanacak).

Sınıfsal okuma şudur: Nazi hareketi, krizde yıkıma uğrayan **küçük burjuvazinin**, örgütsüz emekçilerin ve toprak sahiplerinin etkisindeki kırsalın bir kitle hareketi olarak büyüdü. **Örgütlü işçi sınıfının çekirdeğine ise son serbest seçime kadar giremedi.** Bu, yenilginin seçimle değil, başka bir yoldan geldiğini gösterir.

KPD de büyüdü, ama Nazilerin hızıyla değil. Parti 1930'da ulusal sorunda Nazilerle yarışmaya kalkıştı: Ağustos 1930'da ilan edilen "Alman halkının ulusal ve toplumsal kurtuluşu için program bildirisi", Versay ve Young planlarına karşı "ulusal kurtuluş" diliyle Nazilere kayan seçmeni geri kazanmayı hedefliyordu. Bu dil, Nazilerin sahasında oynamaktı ve partinin sınıf eksenini bulandırdı (değerlendirme tartışmalı; özeleştirisi 1935'te yapıldı).

24.4 Harzburg Cephesi ve sanayicilerin Nazilere yönelişi

11 Ekim 1931'de Braunschweig eyaletindeki Bad Harzburg kaplıcasında sağın bütün güçleri bir araya geldi: Alfred Hugenberg'in DNVP'si (Hugenberg aynı zamanda Almanya'nın en büyük medya ve film tekelinin sahibiydi), eski askerlerin Stahlhelm'i, büyük toprak sahiplerinin Reichslandbund'u, Pangerman Birliği ve Hitler'in NSDAP'si. Buluşmada eski Reichsbank başkanı **Hjalmar Schacht** konuştu. Sanayi ve banka dünyasından tanınmış isimler katıldı ya da destek verdi. Bu **Harzburg Cephesi**, Brüning hükümetinin istifasını ve "ulusal" bir hükümeti istiyordu.

Harzburg bir ittifaktan çok bir vitrindi. Hitler burada ortaklarına güven vermedi, kendi SA'sının geçidini izledi ve erken ayrıldı. Ama sağın bütün bileşenlerinin, **parlamenter cumhuriyetin tasfiyesi** hedefinde birleştiğini gösterdi. Buna karşılık iki ay sonra, Aralık 1931'de, SPD, ADGB, Reichsbanner ve işçi spor birlikleri **Demir Cephe**'yi (Eiserne Front) kurdu (24.5).

26 Ocak 1932'de Hitler, **Düsseldorf Sanayi Kulübü**'nde (Industrie-Club) Ruhr'un sanayicilerine yaklaşık iki buçuk saat süren bir konuşma yaptı. Konuşmayı çelik sanayicisi **Fritz Thyssen** ayarlamıştı. Hitler burada özel mülkiyetin korunacağını, marksizmin kökünün kazınacağını, Almanya'nın yeniden silahlanacağını ve "kişilik ilkesinin" (yani patronun fabrikadaki mutlak otoritesinin) devlete taşınacağını anlattı. Salondaki sanayicilerin hepsinin ikna olduğu söylenemez. Ama Nazi hareketinin, sermaye için "sosyalist" değil, tam tersine **işçi hareketini ezmeye aday bir araç** olduğu mesajı iletilmişti.

19 Kasım 1932'de bir grup sanayici, bankacı ve büyük toprak sahibi, Hindenburg'a Hitler'in başbakan atanmasını isteyen bir dilekçe gönderdi: **Industrielleneingabe** (sanayiciler dilekçesi). İmzacılar arasında Schacht, Thyssen, bankacı **Kurt von Schröder** ve Hamburg ticaret ve sanayi çevrelerinden isimler vardı. Ruhr ağır sanayisinin en büyük adlarından bazıları (Krupp, Vögler, Reusch gibi) dilekçeyi imzalamadı, ama bazıları içeriğine yakın olduklarını çeşitli kanallardan belli etti (ayrıntılar ve imzacı listesi tartışmalı, doğrulanacak). 4 Ocak 1933'te Papen ile Hitler, Köln'de bankacı von Schröder'in evinde gizlice buluştu. Hitler'in iktidar yolu bu buluşmayla açıldı (24.11).

"Sermaye Nazileri ne kadar finanse etti?": Bir tartışma ve sınıfsal yanıt

Bu sorunun etrafında tarih yazımında uzun bir tartışma vardır ve dürüstçe aktarmak gerekir.

Bir yanda Amerikalı tarihçi **Henry A. Turner**'ın *German Big Business and the Rise of Hitler* (1985) kitabı vardır. Turner, arşivlere dayanarak şunu ileri sürer: büyük sanayi 1933'ten önce Nazi partisinin asıl finansörü değildi. Nazilerin parası çoğunlukla üyelik aidatlarından, toplantı biletlerinden, küçük bağışlardan geliyordu. Büyük sanayicilerin çoğu, Brüning ya da Papen gibi muhafazakâr çözümleri tercih etti. Bazıları (Thyssen gibi) istisnaydı.

Öbür yanda Alman siyaset bilimci **Reinhard Kühnl** ve Amerikalı tarihçi **David Abraham** (*The Collapse of the Weimar Republic*, 1981) gibi yazarlar vardır. Bu yaklaşım, doğrudan para akışından çok, **sermaye fraksiyonlarının siyasal tutumuna ve çıkar çatışmalarına** bakar. Abraham'ın tezi şudur: Weimar'ın "sınıf uzlaşması", sermayenin bir fraksiyonu (ihracata dönük kimya ve elektrik sanayisi) ile örgütlü işçi arasındaki bir denge üzerine kuruluydu. Kriz bu dengeyi yıktı. Ağır sanayi ve büyük toprak sahipleri, işçi hareketinin kazanımlarını tümden sökmek için parlamenter düzenin dışına çıkmaya karar verdi. Abraham'ın kitabı, bazı dipnot ve kaynak hataları yüzünden sert eleştirilere uğradı. Bu eleştiriler kitabın bazı ayrıntılarını zayıflattı, ama fraksiyon çözümlemesinin genel çerçevesini ortadan kaldırmadı (değerlendirme tartışmalı).

Bizim sınıfsal yanıtımız şudur: **Asıl soru "kim kaç mark verdi?" değildir. Asıl soru, "Nazileri iktidara kim taşıdı?"dır.** Bir partinin propaganda bütçesini kimin ödediği ayrıntıdır. Belirleyici olan, 1932 sonbaharında Nazi oylarının düşmeye başladığı, partinin borç içinde ve bölünme eşiğinde olduğu bir anda, **büyük sermayenin, Junkerlerin ve ordunun temsilcilerinin, Hitler'i başbakanlığa atama kararını vermeleri ve bu kararı cumhurbaşkanına kabul ettirmeleridir.** Bu karar para bağışından çok daha büyük bir destektir: devlet iktidarının kendisini teslim etmektir. Harzburg, Düsseldorf, Industrielleneingabe ve Schröder'in evi, bu kararın aşamalarıdır.

Sermaye fraksiyonları sorusu: Hangi fraksiyon kazandı? (Bölüm 0.11)

Fraksiyon	Temsilcileri	Krizdeki çıkarı	1930–33'teki tutumu	1933 sonrası
Ağır sanayi (kömür, çelik)	Ruhr sanayicileri; Langnamverein; Thyssen, Vögler, Krupp	Ücretleri ve sosyal yükleri düşürmek, toplu sözleşme düzenini sökmek, yeniden silahlanma siparişleri	Parlamentodan erken koptu; bir bölümü Nazileri erken destekledi, çoğu 1932 sonunda "Hitler'li çözüm"e yöneldi	Silahlanma ekonomisinin en büyük kazananı
Kimya ve elektrik (ihracata dönük)	IG Farben, Siemens, AEG	Dünya ticareti, görece esnek işçi ilişkileri	Önce Brüning'i ve muhafazakâr çözümleri destekledi; 1933'te Nazilere uyum sağladı	IG Farben: sentetik yakıt ve kauçuk sözleşmeleri; ardından Auschwitz'deki fabrika (Bölüm 29 ile bağ)
Büyük toprak sahipleri (Junkerler)	Reichslandbund; Hindenburg çevresi	Gümrük koruması, Osthilfe sübvansiyonları, toprak reformunun engellenmesi	Hindenburg üzerinden en doğrudan etki; Schleicher'e karşı Hitler'i yeğledi	Toprak reformu yapılmadı; tarım koruması sürdü
Banka sermayesi	Schacht, Schröder; büyük bankalar	Bankacılık krizinin devlet eliyle kurtarılması; borçların yeniden düzenlenmesi	Schacht ve Schröder Nazilerle sermaye arasında köprü	Schacht Reichsbank başkanı ve ekonomi bakanı; "Mefo" bonolarıyla silahlanma finansmanı

Tablonun gösterdiği şudur: **1933'te kazanan fraksiyonlar, ağır sanayi, Junkerler ve silahlanmaya bağlı sermayedir.** İhracat sanayisi kısa sürede uyum sağladı ve silahlanma ile savaş ekonomisinden en büyük payı alanlardan oldu. Bütün fraksiyonların ortak kazancı ise tekti: **örgütlü işçi hareketinin yok edilmesi.** Sendikalar kapatıldı, toplu sözleşme kaldırıldı, ücretler donduruldu, işçi "işletme topluluğunun" (Betriebsgemeinschaft) itaatkâr bir üyesine, patron da "işletme önderine" (Betriebsführer) dönüştürüldü (Bölüm 43: DAF ve faşist korporatizm). Faşizmin sınıf içeriği tam olarak budur.

24.5 Demir Cephe ve Antifaşist Eylem: birbirine kapalı iki "antifaşizm"

1931-32'de Almanya'da iki ayrı antifaşist örgüt vardı ve ikisi de işçi örgütüydü.

Demir Cephe (Eiserne Front), Aralık 1931'de SPD, ADGB, Reichsbanner ve Arbeiter-Turn- und Sportbund (işçi jimnastik ve spor birliği) tarafından kuruldu. Simgesi, Rus kökenli biyolog ve propaganda kuramcısı **Sergei Tschachotin**'in tasarladığı **üç ok**tu. Oklar, genellikle faşizme, monarşiye (gericiliğe) ve komünizme karşı olarak açıklandı (okların anlamı zaman ve yere göre farklı aktarılır). Demir Cephe büyük mitingler, yürüyüşler, afiş kampanyaları yaptı. Ama önderliği, onu hiçbir zaman devletin anayasal çerçevesinin dışında kullanmayı düşünmedi. Demir Cephe'nin savunduğu, SPD'nin içinde bulunduğu devletti. O devlet ona döndüğünde (20 Temmuz 1932; 24.8), Demir Cephe bekledi.

Görsel: "Antifaschistische Aktion: Buraya, bize katılın!" KPD'nin başlattığı Antifaşist Eylem'in afişi, 1932. Max Keilson, kamu malı, Wikimedia Commons.

Antifaşist Eylem (Antifaschistische Aktion), Mayıs 1932'de KPD tarafından ilan edildi. Temmuz 1932'de Berlin'de büyük bir birlik kongresi yapıldı. Grafiker **Max Keilson**'un tasarladığı, iki kırmızı bayraklı simge, bugün de dünyanın her yerindeki antifaşist hareketlerin simgesidir. Antifaşist Eylem, 1929'dan beri süren "sosyal faşizm" çizgisinde bir kıpırdanmaydı: KPD ilk kez SPD'li ve sendikalı işçilere, parti farkı gözetmeden, ortak bir antifaşist hareket çağrısı yapıyordu. Yerel düzeyde gerçek birlik örnekleri de yaşandı: bazı kentlerde komünist ve sosyal demokrat işçiler mahalleleri SA'ya karşı birlikte savundu, ortak komiteler kurdu (yerel örnekler doğrulanacak).

Ama Antifaşist Eylem de "aşağıdan birleşik cephe" çizgisinin sınırları içinde kaldı. SPD önderliğine ortak eylem için somut, bağlayıcı öneriler yapılmadı ya da yapılan öneriler SPD önderliğinin kabul etmeyeceği koşullarla birlikte sunuldu. SPD önderliği de Antifaşist Eylem'i bir "Moskova manevrası" olarak reddetti ve üyelerinin ona katılmasını yasakladı. İki örgüt, aynı düşmana karşı, aynı sokaklarda, **birbirine kapalı** kaldı.

Aynı KPD, bir yıl önce çok daha ağır bir hata yapmıştı. Ağustos 1931'de Stahlhelm, DNVP ve Nazilerin başlattığı, Prusya'daki SPD'li hükümeti düşürmek için Prusya meclisinin feshini isteyen **halk oylamasına** KPD de katıldı. Parti önce karşı çıkmış, sonra Komintern'in baskısıyla bu oylamayı "Kızıl Halk Oylaması" adıyla desteklemişti. Oylama %37 dolayında oyla başarısız oldu (doğrulanacak). Ama komünist işçilerin, SPD'li bir hükümeti düşürmek için Nazilerle aynı sandığa gitmesi, SPD'li işçinin gözünde "sosyal faşizm" tezinin ne anlama geldiğini açıkça gösterdi. Bunu saklamadan yazıyoruz: **Bu karar, KPD'nin bu yıllardaki sekterliğinin en ağır örneğiydi.**

24.6 Cumhurbaşkanlığı seçimi 1932: “Hindenburg’u seçen Hitler’i seçer”

1925’te seçilen Hindenburg’un görev süresi 1932’de doluyordu. 84 yaşındaki mareşal yeniden aday oldu. Karşısında Hitler vardı. Sağcı Stahlhelm Theodor Duesterberg’i, KPD ise Ernst Thälmann’ı aday gösterdi.

SPD, tolerans politikasının mantıklı sonucunu çekti ve **Hindenburg’u destekledi.** Parti afişleri ve gazeteleri tek bir mesajı işledi: “Hitler’i durdurmak için Hindenburg’u seçin!” Yedi yıl önce SPD’nin cumhuriyet adına karşı çıktığı imparatorluk mareşali, şimdi cumhuriyetin kurtarıcısı olarak sunuluyordu.

KPD’nin sloganı ise şuydu: **“Hindenburg’u seçen Hitler’i seçer. Hitler’i seçen savaşı seçer.”** Bu slogan, KPD’nin bu yıllardaki bütün hatalarına rağmen, tarih tarafından doğrulandı. Dokuz ay sonra Hindenburg, Hitler’i başbakan atadı. Yedi yıl sonra savaş başladı.

Aday	1. tur, 13 Mart 1932 (%)	2. tur, 10 Nisan 1932 (%)
Paul von Hindenburg (SPD, Zentrum ve burjuva orta partiler destekli)	49,6	53,0
Adolf Hitler (NSDAP)	30,1	36,8
Ernst Thälmann (KPD)	13,2	10,2
Theodor Duesterberg (Stahlhelm/DNVP)	6,8	(çekildi)

Kaynak: resmî seçim sonuçları.

Sonuç ilginç bir durumu ortaya çıkarır: Hindenburg’u yeniden seçtiren, 1925’te ona karşı oy veren sosyal demokrat ve Katolik seçmenlerdi. Onu 1925’te seçtiren sağ seçmenin önemli bir bölümü ise şimdi Hitler’e oy vermişti. Hindenburg’un kendisi de bu durumdan hoşnut değildi: “kızılların” oyuyla seçilmek, çevresindeki Junkerlere ve generallere göre bir utançtı.

Seçimden sonra, 13 Nisan 1932’de, Reichswehr Bakanı ve İçişleri Bakanı general Wilhelm Groener, eyaletlerin baskısıyla SA ve SS’i yasakladı. Yasak kısa sürdü. Schleicher ve Hindenburg’un çevresi Groener’i düşürdü. 30 Mayıs 1932’de Hindenburg, Brüning’i de görevden aldı. Yerine, Zentrum’un sağ kanadından, hiçbir parlamento desteği olmayan, Junker ve sanayi çevrelerinin adamı **Franz von Papen** geldi. Papen hükümetine **“baronlar kabinesi”** denildi. Papen’in ilk işlerinden biri, Hitler’le yapılan anlaşma gereği SA yasağını kaldırmak (Haziran 1932) ve Reichstag’ı feshederek yeni seçime gitmek oldu.

SPD’nin “küçük kötü” olarak seçtirdiği Hindenburg, iki ay içinde “daha büyük kötü”yü atamıştı.

24.7 Altona Kanlı Pazarı (17 Temmuz 1932)

Papen’in kaldırdığı SA yasağından sonra, Temmuz 1932 seçim kampanyası Almanya tarihinin en kanlı kampanyalarından biri oldu. Haziran ve Temmuz aylarında sokak çatışmalarında yüze yakın insan öldü (doğrulanacak).

Altona o zaman Hamburg’un hemen yanında, ama Prusya’ya bağlı bir kentti. Eski kent merkezi dar sokaklı, kalabalık bir işçi semtiydi, KPD’nin güçlü olduğu bir yerdi. 17 Temmuz 1932 pazar günü, Prusya polisinin izniyle, yaklaşık 7.000 SA üyesinin tam da bu işçi mahallesinin içinden geçmesine izin verildi (sayı doğrulanacak). Bu bir yürüyüş değil, bilinçli bir provokasyondu: Naziler “kızıl” mahallelere girip gövde gösterisi yapıyor, çatışma çıkarıyor, sonra da “komünist terörü”nü kanıt olarak kullanıyordu.

Yürüyüş sırasında çatışma çıktı. Silah sesleri duyuldu. Polis, damlardan ve pencerelerden ateş edildiği gerekçesiyle, mahallenin sokaklarına ve evlerine yoğun ateş açtı. Gün sonunda **18 kişi ölmüştü.** Bunların ikisi SA üyesiydi. Geri kalanların çoğu mahalle sakinleriydi ve sonraki araştırmalar, ölenlerin büyük bölümünün polisin kurşunlarıyla öldüğünü gösterdi (doğrulanacak).

Nazi iktidarı bu olayın hesabını kendi yöntemiyle kesecekti: 1933'te dört genç komünist (Bruno Tesch, August Lütgens, Walter Möller, Karl Wolff) Altona olayları için idam edildi. Kararlar ancak 1990'larda kaldırıldı (doğrulanacak).

Altona'nın siyasal sonucu hemen geldi. Papen hükümeti, olayı, Prusya'daki SPD'li hükümetin "kamu düzenini sağlayamadığının" kanıtı olarak kullandı. Üç gün sonra Prusya Darbesi yapıldı. **SPD'nin polisi, SA'nın işçi mahallesine girmesine izin vermiş, sonra bu izin SPD hükümetinin kendisinin devrilmesi için bahane yapılmıştı.**

24.8 Prusya Darbesi (Preußenschlag, 20 Temmuz 1932): Weimar'ın gerçek ölüm günü

20 Temmuz 1932 sabahı Papen, Prusya hükümetinin üyelerini başbakanlığa çağırdı. Onlara, cumhurbaşkanı Hindenburg'un imzaladığı, 48. maddeye dayanan bir kararnameyi okudu: Prusya hükümeti görevden alınıyor, Papen **Reich Komiseri** olarak Prusya'nın yönetimini üstleniyordu. Aynı gün Berlin ve Brandenburg'da sıkıyönetim ilan edildi. Yürütme yetkisi general **Gerd von Rundstedt**'e verildi. Berlin polis şefi, yardımcısı ve polis komutanı kısa süreliğine gözaltına alındı.

Görsel: Berlin, Temmuz 1932: Berlin ve Brandenburg'da sıkıyönetim ilan eden cumhurbaşkanlığı kararnamesini okuyan yurttaşlar; yan tarafta Nazi seçim afişleri. Georg Pahl, CC BY-SA 3.0 DE, Bundesarchiv, Wikimedia Commons.

Şimdi o sabah SPD'nin elinde ne olduğunu sayalım:

SPD ve ADGB'nin elindeki güç (Temmuz 1932)	Ölçek
Prusya polisi (Prusya İçişleri Bakanlığı'na bağlı)	On binlerce silahlı polis; genellikle ~90.000 olarak verilir (doğrulanacak)
Reichsbanner ve Demir Cephe	Yüz binlerce üye; bir bölümü savunma eğitimli (doğrulanacak)
ADGB ve bağlı sendikalar	4 milyona yakın üye (düşüşte; doğrulanacak)
SPD	Yaklaşık 1 milyon üye; Almanya'nın en büyük eyaletinin hükümeti
Genel grev geleneği	Mart 1920'de Kapp Darbesi'ni genel grevle yenmiş bir işçi sınıfı (Bölüm 20)
KPD	Genel grev çağrısına hazır, yüz binlerce üye; işsizler hareketi

Karşı tarafta Reichswehr (100.000 kişilik profesyonel ordu), cumhurbaşkanı ve kararname vardı. SA ve SS ise Papen'in müttefiki değil, kendi hesabını yapan bir güçtü.

Prusya İçişleri Bakanı **Carl Severing**, kararname okunduğunda "ancak zor karşısında çekilirim" dedi (aktarılan). Birkaç saat sonra, kendisini makamından çıkarmaya gelen iki polis subayının karşısında, bu "zor"u yeterli buldu ve makamını terk etti. Başbakan Otto Braun zaten hastaydı ve çekilmişti.

SPD ve ADGB önderliği aynı gün toplandı. Karar şuydu: **direnmemek.** Genel grev yapılmayacaktı. Reichsbanner harekete geçmeyecekti. Bunun yerine hukuki yol izlenecek, Leipzig'deki **Devlet Mahkemesi**'ne (Staatsgerichtshof) başvurulacaktı. Asıl yanıtı ise işçiler 31 Temmuz'da **sandıkta** verecekti. Gerekçeler şunlardı: altı milyon işsiz varken genel grev tutmaz; Reichswehr'e karşı silahlı direniş kan dökülmesine yol açar; hukuk devletine bağlılık gösterilmelidir. Reichsbanner'ın bazı yerel önderlerinin harekete geçmeye hazır olduğu, ama emir beklediği aktarılır (doğrulanacak).

KPD aynı gün **genel grev çağrısı** yaptı. Çağrı SPD'ye, ADGB'ye ve AfA'ya (beyaz yakalı sendikaları) yönelikti. Ama "sosyal faşizm" söyleminin üç yıldır zehirlediği ilişkiler içinde, KPD'nin çağrısı SPD'li işçiye bir tuzak gibi göründü. Genel grev yapılmadı. Fabrikalar çalıştı.

Devlet Mahkemesi 25 Ekim 1932'de kararını verdi: Kararname kısmen hukuka uygundu, kısmen değildi. Prusya hükümeti eyaleti federal düzeyde (Reichsrat'ta) temsil etmeye devam edebilirdi, ama yönetim Reich komiserinin elinde kalacaktı. Hukuki olarak bir "yarım zafer", fiilen tam bir yenilgi.

Neden 20 Temmuz Weimar'ın gerçek ölüm günüdür? Çünkü o gün üç şey birden oldu:

1. Cumhuriyetin en büyük eyaleti, en büyük polis gücü, SPD'nin elinden bir kararnameyle alındı ve sağın eline geçti. Altı ay sonra Hitler başbakan olduğunda, Prusya polisinin başına Göring geçecekti. Nazilerin 1933'te kullandığı polis, SPD'nin 20 Temmuz'da savaşmadan teslim ettiği polisti.
2. Burjuvazi ve ordu, işçi hareketinin **direnmeyeceğini** öğrendi. Kapp Darbesi'nden (1920) on iki yıl sonra, işçi hareketinin genel grev silahı, kullanılmadığı için körelmişti. Bu, 30 Ocak'taki hesabın temel varsayımı oldu.
3. SPD, kendi varlığını borçlu olduğu anayasal düzen açıkça çiğnenirken bile, bu düzeni savunmak için tabanını harekete geçirmedi. "Anayasal zemin" tek taraflı bir bağlılığa dönüşmüştü: SPD anayasaya bağlıydı, burjuvazi değildi.

Buna **legalizm fetişi** diyoruz: hukuk ve anayasa, sınıflar arası güç dengesinin bir ifadesi olmaktan çıkıp (K2.B), kendi başına bir kutsal nesneye dönüşür. Oysa hukuk dondurulmuş bir güç dengesidir. Güç dengesi değiştiğinde, egemen sınıf hukuku değiştirir. Onu savunmak için yalnızca hukuka

başvuran, güç dengesinin değişmesine seyirci kalır. Bkz. Bilgi Müşterekleri, *Postallardan Algoritmalara: Darbelerin Anatomisi*: https://bilgimusterekleri.org/blog/darbevedemokrasi/

24.9 Temmuz ve Kasım 1932 seçimleri: sayılar ne söylüyor?

31 Temmuz 1932 seçimleri Nazilerin serbest seçimlerdeki zirvesiydi. 6 Kasım 1932'de Reichstag bir kez daha seçildi. Tablolar şöyledir:

Reichstag seçimleri, 1932 (ülke geneli)

Parti	31 Temmuz 1932 (%)	Oy (milyon)	Sandalye	6 Kasım 1932 (%)	Oy (milyon)	Sandalye
NSDAP	37,3	13,75	230	33,1	11,74	196
SPD	21,6	7,96	133	20,4	7,25	121
KPD	14,3	5,28	89	16,9	5,98	100
Zentrum	12,4	4,59	75	11,9	4,23	70
DNVP	5,9	2,18	37	8,3	2,96	51
SPD + KPD	**35,9**	**13,24**	**222**	**37,3**	**13,23**	**221**

Kaynak: Statistisches Reichsamt; oy sayıları yuvarlanmıştır. Toplam sandalye: Temmuz 608, Kasım 584.

Bu tablodan üç sonuç çıkar:

Birincisi: Kasım 1932'de **SPD ve KPD'nin toplam oyu (%37,3), NSDAP'nin oyunu (%33,1) aşıyordu.** Sandalye olarak da iki işçi partisi (221) Nazilerden (196) fazlaydı. İlginç bir rastlantı: iki işçi partisinin Kasım'daki toplamı, Nazilerin Temmuz'daki zirvesine eşitti.

İkincisi: Naziler Temmuz'dan Kasım'a **iki milyon oy kaybetti.** Hareket zirveyi geçmiş, düşüşe başlamıştı. Parti borç içindeydi. Aralık 1932'de partinin örgüt şefi Gregor Strasser istifa edecek, parti bir bölünmenin eşiğine gelecekti. Yani Hitler'in başbakan atanması, Nazilerin seçimde yükseldiği bir anda değil, **düştüğü bir anda** geldi. Bu, 30 Ocak'ın seçim sonucu değil, bir karar olduğunun en güçlü kanıtıdır.

Üçüncüsü: İşçi partilerinin toplam oyu, 1928'den 1932'ye aşağı yukarı sabit kaldı (1928: %40,4; Kasım 1932: %37,3). Ama içindeki denge değişti: SPD geriledi, KPD büyüdü. Nazilerin büyümesi, örgütlü işçi sınıfının değil, burjuva ve küçük burjuva partilerinin çöküşünden beslendi. **Örgütlü işçi sınıfı, seçim sandığında yenilmedi.**

Kentlere ve bölgelere göre (seçilmiş örnekler, Kasım 1932)

Yer	KPD	SPD	NSDAP	Not
Berlin (seçim bölgesi)	Birinci parti; ~%31-38	~%23	~%26	KPD'nin Almanya'da birinci parti olduğu tek büyük kent; oranlar bölge tanımına göre değişir (doğrulanacak)
Wedding ve Neukölln (Berlin semtleri)	Çok yüksek; %40'ın üzerinde	~%20-25	Düşük	"Kızıl" semtler (doğrulanacak)
Hamburg	~%20'nin üzerinde	~%28-30	~%27-28	SPD ile NSDAP başa baş (doğrulanacak)

Yer	KPD	SPD	NSDAP	Not
Ruhr (Düsseldorf-Doğu, Westfalya-Güney)	Yüksek	Orta	Görece düşük	Katolik işçiler Zentrum'a bağlı kaldı (doğrulanacak)
Saksonya (Leipzig, Chemnitz-Zwickau)	Yüksek	Yüksek	Yüksek	Sanayi bölgesi ama güçlü bir Nazi tabanı: küçük tekstil işletmeleri ve ev sanayisi (doğrulanacak)
Schleswig-Holstein	Düşük	Orta	En yüksek	Temmuz 1932'de NSDAP %51: tek başına salt çoğunluk aldığı tek seçim bölgesi

Harita ve grafik (Grafik G4: 1928-1933 seçim sonuçları, işçi partileri toplamı ile NSDAP karşılaştırması; Harita H6: Kasım 1932 seçim bölgeleri ve Berlin semtleri) bu tabloyu görselleştirir. Harita şunu gösterir: **Nazi Almanya'sı ile kızıl Almanya coğrafi olarak ayrıydı.** Bir yanda Protestan kırsal kuzey ve doğu, küçük kentler, öbür yanda büyük sanayi kentleri ve işçi semtleri. Bu ayrım, Nazilerin sınıfsal tabanını gösterir: kırsal ve kasaba küçük burjuvazisi, toprak ağalarının etkisindeki köylüler, örgütsüz emekçiler. Aynı ayrım, işçi partilerinin kırda ve küçük burjuvazi arasında bir politika üretemediğini de gösterir (Odak kutusu: Doğu Elbe).

24.10 BVG grevi (Kasım 1932): sekter taktiğin çarpıcı örneği

Kasım 1932 seçimlerinden birkaç gün önce Berlin'de bir grev patladı. Berlin Ulaşım Şirketi **BVG**'nin (tramvay, otobüs, metro) yaklaşık 20.000 işçisi, belediye şirketinin dayattığı saat ücretinde birkaç pfenniglik kesintiye karşı çıktı (sayılar doğrulanacak). Sendika (ADGB'ye bağlı ulaşım sendikası) greve karşıydı: grev oylamasında gerekli dörtte üç çoğunluk sağlanamamıştı. Buna rağmen işçilerin çoğunluğu grev yönünde oy vermişti.

Grevi, KPD'nin **Kızıl Sendika Muhalefeti (RGO)** ile Nazilerin işyeri örgütü **NSBO** (Nasyonal Sosyalist İşletme Hücreleri Örgütü) birlikte yönetti. 3-7 Kasım 1932 arasında Berlin'in ulaşımı durdu. Grev komitesinde komünistler ve Naziler yan yana oturdu. Grev kırıcılara karşı hatlarda birlikte nöbet tuttular. Polisle çatışmalarda ölenler oldu (sayı doğrulanacak). Seçimden sonra grev, sonuç alamadan dağıldı.

Neden oldu? Naziler, seçimden önce işçi oyu kaybetmemek için grevden geri duramazdı. Goebbels, grevin burjuva seçmenleri ürkütebileceğini bile bile, Nazilerin "işçi partisi" imajı için greve katılmayı seçti. KPD ise, "sosyal faşist" sendika bürokrasisine karşı "aşağıdan" bir mücadeleyi, Nazi işçileriyle birlikte yürütmekte bir sakınca görmedi.

Bunu dürüstçe değerlendirmeliyiz. Grevin kendisi haklıydı: ücret kesintisine karşıydı ve işçilerin çoğunluğu onu istemişti. Sendika bürokrasisinin grevi reddetmesi, onun Weimar'ın son yıllarındaki edilginliğinin bir örneğiydi. Ama **KPD'nin SPD'li sendikacılarla ortak eylemi reddederken Nazi işçi örgütüyle aynı grev komitesinde oturması**, "sosyal faşizm" tezinin pratikte nereye vardığını gösterdi. SPD'li işçinin gözünde bu, KPD'nin birlik çağrılarının samimiyetini sıfırladı. Nazilere ise bir "işçi dostu" meşruiyet kazandırdı. Aynı grev, bazı burjuva seçmenleri Nazilerden uzaklaştırdı ve Kasım'daki oy kaybında küçük bir payı olabilir (tartışmalı).

24.11 30 Ocak 1933: Seçimle değil, atamayla

Kasım 1932 seçimlerinden sonra Papen'in parlamentoda hiçbir desteği kalmadı. Aralık 1932'de general **Kurt von Schleicher** başbakan oldu. Schleicher, orduya dayalı bir rejimi geniş bir toplumsal tabana oturtmak istedi: Nazilerin "sol" kanadı (Gregor Strasser) ile, hatta sendikalarla bir tür "çapraz cephe" (Querfront) kurmayı denedi. ADGB önderliğinin Schleicher'le görüşmelere açık olduğu bilinir (ayrıntılar doğrulanacak). Bu da sendika bürokrasisinin, SPD'den bağımsız olarak bile, her türlü "düzen" hükümetiyle anlaşmaya hazır olduğunu gösterir.

Schleicher'in planı birkaç yönden çöktü. Strasser, Hitler'e karşı çıkmayı göze alamadı ve istifa etti. Schleicher'in ücret ve sosyal yardım kesintilerinin bir kısmını geri alması, bazı sanayi çevrelerini rahatsız etti. En önemlisi, Doğu Elbe toprak ağaları, Schleicher'in iflas eden malikânelerin bir kısmının toprağını yoksul köylülere dağıtma fikrini (iskân planını) **"tarım bolşevizmi"** olarak gördü ve Hindenburg'un kulağına bunu fısıldadı (Odak kutusu).

Bu arada **Papen** yeniden oyuna girdi. 4 Ocak 1933'te Köln'de bankacı **Kurt von Schröder**'in evinde Hitler'le gizlice buluştu. Buluşmada Hitler'in başbakan, Papen'in başbakan yardımcısı olacağı, muhafazakârların kabinede çoğunluğu oluşturacağı bir formül konuşuldu. Ocak ayı boyunca Papen, Hindenburg'un oğlu Oskar von Hindenburg ve cumhurbaşkanlığı dairesinin başı Otto Meissner ile görüşmeler sürdü. Hugenberg ve Stahlhelm ikna edildi. Schleicher, Hindenburg'dan Reichstag'ı feshedip seçimleri anayasaya aykırı biçimde erteleme yetkisi istedi. Hindenburg reddetti. Schleicher 28 Ocak'ta istifa etti.

30 Ocak 1933 sabahı Hindenburg, Adolf Hitler'i başbakan atadı. Yeni kabinede yalnızca üç Nazi vardı: Hitler, İçişleri Bakanı Wilhelm Frick ve portföysüz bakan (aynı zamanda Prusya İçişleri Komiseri) Hermann Göring. Geri kalan bakanlıklar muhafazakâr aristokratlara, sanayicilere ve generallere verildi: Papen başbakan yardımcısı, Hugenberg ekonomi ve tarım bakanı, general Werner von Blomberg savunma bakanı, Stahlhelm'in başı Franz Seldte çalışma bakanı. Papen'in, çevresine, Hitler'i iki ay içinde "bir köşeye sıkıştırıp ciyaklatacaklarını" söylediği aktarılır (aktarılan). Burjuva-aristokrat blok, Hitler'i "çerçeveleyerek" kullanacağını, onun kitle hareketini işçi hareketini ezmek için kullanıp sonra kontrol altında tutacağını sanıyordu.

Görsel: Berlin, 30 Ocak 1933 akşamı: Hitler'in başbakan atanmasının ardından SA ve SS'in meşaleli geçişi. Anonim, CC BY-SA 3.0 DE, Bundesarchiv, Wikimedia Commons.

Hitler iktidara **seçimle gelmedi.** Bir oylama, bir parlamento çoğunluğu, bir halk kararı yoktu. Bir cumhurbaşkanının, çevresindeki toprak aristokratlarının, generallerin, bankacıların ve sanayicilerin pazarlığıyla, 48. maddenin açtığı "cumhurbaşkanlığı kabinesi" kapısından içeri alındı. Bu kapıyı açık tutan da, üç yıldır "küçük kötü" adına bu düzene göz yuman SPD önderliğiydi.

İşçi hareketinin yanıtı. 30 Ocak öğleden sonra KPD, SPD'ye, ADGB'ye ve beyaz yakalı sendikalarına **ortak genel grev** çağrısı yaptı. Bu kez çağrı açıkça önderliklere yönelikti. SPD ve ADGB reddetti. ADGB'nin tutumu "örgüt, gösteri değil" (Organisation, nicht Demonstration) sözüyle özetlenir (aktarılan). SPD önderliği, Hitler hükümetinin "anayasal" olarak atandığını, anayasayı çiğnerse o zaman karşılık verileceğini, Hitler'in hükümette "kendi kendini tüketeceğini" söyledi. SPD gazetelerinde "anayasal zeminde kalalım" sözü tekrarlandı. İşçilere "sükûnet ve disiplin" çağrısı yapıldı.

Buna rağmen tabanda direnmek isteyenler vardı. Württemberg'deki küçük bir tekstil kasabası **Mössingen**'de, 31 Ocak 1933'te, KPD'nin çağrısına uyan yüzlerce işçi (sosyal demokratlar da dahil) greve çıktı, fabrikalar arasında yürüdü ve bazı fabrikaları durdurdu. Mössingen, Hitler'in atanmasına karşı genel grev çağrısına uyulan tek Alman kasabası olarak tarihe geçti. Grevciler kısa sürede tutuklandı, onlarcası hapis cezasına çarptırıldı. **Lübeck**'te, SPD'li milletvekili Julius Leber'in Nazilerce saldırıya uğrayıp tutuklanmasının ardından Şubat başında bir protesto grevi yapıldı. Saksonya-Anhalt'taki **Staßfurt**'ta SPD'li belediye başkanının Şubat 1933'te bir SA üyesince vurulmasının ardından büyük bir protesto yaşandı (bu iki olayın ayrıntıları doğrulanacak). Bu yerel denemeler, tabanın savaşmaya hazır olduğunu gösterir. Ama merkezi bir çağrı, ortak bir önderlik olmadan, birer birer ezildiler.

24.12 Teslimiyet: Şubat-Haziran 1933

Bundan sonraki beş ay, Avrupa'nın en güçlü işçi hareketinin tasfiyesinin takvimidir. Olayları sırasıyla verelim:

Tarih	Olay	İşçi hareketinin tutumu
1 Şubat 1933	Reichstag feshedildi; 5 Mart'a seçim	SPD ve KPD seçime hazırlanıyor
4 Şubat 1933	"Alman halkının korunması" kararnamesi: basın ve toplantı özgürlüğü kısıtlandı	Yasal itirazlar
22 Şubat 1933	Prusya'da SA, SS ve Stahlhelm'den 50.000 "yardımcı polis" (sayı doğrulanacak)	Göring'in polisi, 20 Temmuz'da teslim edilen polis
27 Şubat 1933	**Reichstag yangını**	Naziler yangını "komünist ayaklanma işareti" ilan etti
28 Şubat 1933	"Halkı ve devleti koruma" kararnamesi: temel haklar askıya alındı	KPD yöneticileri ve binlerce komünist tutuklandı
3 Mart 1933	**Ernst Thälmann tutuklandı**	KPD yeraltına çekiliyor
5 Mart 1933	Son çok partili seçim: NSDAP %43,9 · SPD %18,3 · KPD %12,3	Terör altında bile KPD 4,8 milyon, SPD 7,2 milyon oy aldı
22 Mart 1933	**Dachau** toplama kampı açıldı	İlk tutsaklar çoğunlukla komünist ve sosyal demokrat
23 Mart 1933	**Yetki Yasası**: 444 evet, 94 hayır (SPD)	Otto Wels'in konuşması
1 Mayıs 1933	Nazilerin "Ulusal Emek Günü"	ADGB üyelerini katılmaya çağırdı
2 Mayıs 1933	Sendika binaları SA ve SS'çe işgal edildi; sendika önderleri tutuklandı	Direniş yok
10 Mayıs 1933	Alman Emek Cephesi (DAF) kuruldu; sendika mülküne el konuldu	
17 Mayıs 1933	SPD Reichstag grubunun kalan üyelerinin çoğunluğu Hitler'in "barış" bildirisine "evet" dedi	Sürgündeki önderlik karşı çıktı
22 Haziran 1933	**SPD yasaklandı**	Sopade (sürgündeki SPD) Prag'da
Haziran-Temmuz 1933	Burjuva partileri kendilerini feshetti	14 Temmuz: NSDAP tek yasal parti

Reichstag yangını ve toplama kampları. 27 Şubat gecesi Reichstag binası yandı. Olay yerinde Hollandalı genç bir sol kökenli işçi, Marinus van der Lubbe yakalandı. Naziler aynı gece yangının bir "komünist ayaklanma" işareti olduğunu ilan etti. Yangının kimin eseri olduğu bugün de tarihçiler arasında tartışmalıdır. Ama tartışmasız olan şudur: Naziler yangını, önceden hazırlanmış tutuklama listeleriyle, komünistlere ve sosyal demokratlara karşı büyük bir tutuklama dalgası için kullandı. Mart ve Nisan 1933'te on binlerce kişi "koruyucu gözaltı" (Schutzhaft) adı altında tutuklandı. Resmî rakamlara göre yalnızca Prusya'da ilk haftalarda 10.000'i aşkın, 1933 yazına kadar Almanya genelinde yaklaşık 25.000-50.000 kişi (doğrulanacak). İlk "vahşi" kamplar SA'nın bodrumlarında, depolarda, eski fabrikalarda kuruldu. 22 Mart'ta Münih yakınında **Dachau** açıldı. İlk tutsakların büyük çoğunluğu komünist ve sosyal demokrat işçilerdi. Nazi toplama kampı sistemi, **işçi hareketini yok etmek için kuruldu.** Yahudilerin, Romanların ve öteki grupların sistematik imhası bu altyapının üzerine yükseldi (Bölüm 29).

Dimitrov'un Leipzig'deki Reichstag yangını davasında Göring'e karşı yaptığı savunma, bu kısmın Bölüm 28'inde anlatılacaktır.

Yetki Yasası. 23 Mart 1933'te Kroll Operası'nda, bölümün başındaki sahnede, Reichstag hükümete dört yıl boyunca parlamentoya danışmadan, anayasaya aykırı olsa bile yasa yapma yetkisi verdi. KPD milletvekilleri tutuklu ya da kaçak olduğu için oylamaya katılamadı. Zentrum, Hitler'in Katolik Kilisesi'ne verdiği güvencelerle "evet" oyu verdi. Liberaller ve muhafazakârlar da "evet" dedi. **Yalnızca SPD "hayır" dedi.** Otto Wels'in konuşması, sosyal demokrat işçi hareketinin en onurlu anlarından biridir: "Özgürlüğümüzü ve hayatımızı alabilirsiniz, onurumuzu alamazsınız. ... Hiçbir yetki yasası, size ebedi ve yok edilemez olan fikirleri yok etme gücü vermez." Bu sözü hakkını vererek aktarıyoruz. Ama şunu da söylemek zorundayız: bu "hayır", Prusya polisi, genel grev ve Reichsbanner birer güç olarak ortadayken değil, hepsi elden çıktıktan sonra, bir parlamento kürsüsünden söylendi. **Geç ve yalnız bir "hayır"dı.**

ADGB'nin 1 Mayıs'ı ve 2 Mayıs. Sendika önderliğinin davranışı, sosyal demokrasinin ikili karakterinin aygıt yüzünün en çıplak hâlidir. Mart 1933'ten itibaren ADGB başkanı **Theodor Leipart** ve çevresi, sendikaları kurtarmak için Nazi hükümetiyle uzlaşma yolları aradı. SPD'den uzaklaştıklarını, "siyasi olarak tarafsız" olduklarını, yeni devletle işbirliğine hazır olduklarını bildirdiler. Naziler 1 Mayıs'ı, işçi hareketinin bayramını, **"Ulusal Emek Günü"** adıyla resmî tatil ilan edince, ADGB yönetimi üyelerini bu kutlamalara katılmaya çağırdı. 1 Mayıs 1933'te Berlin Tempelhof'ta yüz binlerce kişi (resmî rakam bir milyonu aşar; doğrulanacak) Hitler'i dinledi. Ertesi sabah, **2 Mayıs 1933'te**, SA ve SS Almanya'nın bütün sendika binalarını işgal etti, sendika kasalarına ve mülklerine el koydu, sendika önderlerini (Leipart dahil) tutukladı. Birkaç gün sonra, 10 Mayıs'ta, Robert Ley önderliğinde **Alman Emek Cephesi** (DAF) kuruldu: işçi ve işverenin "birlikte" üye olduğu, grev ve toplu sözleşme hakkı olmayan, devletin ve partinin denetiminde bir zorunlu örgüt. Sarı sendikacılığın faşist biçimi (Bölüm 43).

Yetmiş yıllık bir örgütlenme, milyonlarca üye, binlerce bina, bankalar, kooperatifler, gazeteler, bir sabah birkaç saat içinde el değiştirdi. Tek bir grev olmadı.

17 Mayıs 1933. Hitler, Reichstag'da dış politikaya ilişkin, silahsızlanma ve "barış" vurgulu bir bildiri okudu. SPD'nin Berlin'de kalan milletvekillerinin çoğunluğu, sürgündeki önderliğin karşı çıkmasına rağmen, bu bildiriye "evet" oyu verdi (kaç milletvekili olduğu doğrulanacak). Gerekçe, "ulusal meselelerde birlik" ve partinin yasal varlığını koruma umuduydu. Bu oy da partiyi kurtarmadı. 22 Haziran 1933'te Nazi İçişleri Bakanı Frick SPD'yi "halka ve devlete düşman" bir örgüt olarak yasakladı. Parti önderliğinin bir bölümü Prag'da **Sopade** adıyla sürgünde örgütlendi ve Almanya'daki durum hakkında değerli raporlar yayımladı. Aynı ay Berlin'in Köpenick semtinde SA, sosyal demokrat ve komünist işçilere karşı bir hafta süren bir terör estirdi (**Köpenick Kanlı Haftası**, Haziran 1933; ölü sayısı 20'yi aşar, doğrulanacak).

Sosyal demokrat ve komünist tabanın bu yıllardaki direnişini de hakkını vererek anmak gerekir. On binlerce KPD üyesi yeraltında çalışmayı sürdürdü, bildiri dağıttı, kamplarda ve cezaevlerinde öldü. 1933'te KPD üyelerinin çok büyük bölümü şu ya da bu biçimde kovuşturmaya uğradı (oran doğrulanacak). SPD'nin genç kuşağı ve sol kanadı da (Neu Beginnen, Roter Stoßtrupp, SAP gibi gruplar) yeraltı ağları kurdu. Toplama kamplarında ölen sosyal demokratlar da, komünistler de, **faşizmin ilk ve en uzun süre direnen düşmanlarıydı.** Yenilgi önderliklerindir. Direniş tabanındır.

24.13 Neden? Sınıfsal bir çözümleme

Şimdi en önemli soruya geliyoruz. Neden? Neden Avrupa'nın en büyük işçi hareketi, bir kurşun atmadan dağıtıldı? "Kötü önderler", "Hitler'in karizması", "Almanların itaatkâr ruhu" yanıt değildir. Yapısal nedenler arıyoruz.

1. SPD'nin devletle özdeşleşmesi. SPD, 1918'den itibaren burjuva devletinin kurumlarına yerleşti: Prusya hükümeti, polis, belediyeler, sosyal sigorta sandıkları, iş mahkemeleri, tahkim kurulları. Bu kurumlarda on binlerce SPD ve sendika üyesi çalışıyordu. Bu, bir yandan işçiye gerçek hizmetler sağladı, öbür yandan partinin çıkarını devletin çıkarıyla kaynaştırdı. Devlet düzenini sarsacak her eylem (genel grev, silahlı savunma) bu kurumlardaki konumu tehlikeye atıyordu. Aygıtın yaşamı, düzenin yaşamına bağlanmıştı. Bu yüzden devlet SPD'ye döndüğünde, SPD devlete karşı savaşamadı. **Kendi kurduğu kafesin içinde kaldı.**

2. İşçi aristokrasisi ve işsiz kitleler. Bunalım, sınıfı ikiye böldü (24.1). SPD ve ADGB, işini koruyan, görece güvenceli, sendikalı, yaşlı işçinin; KPD işsiz gencin partisi oldu. Birinci kesim kaybedeceği şeyleri (işini, sigortasını, sendika birikimini) düşünerek riskten kaçındı. İkinci kesim mücadele istiyordu ama üretimi durduracak yapısal gücü yoktu. **Bu sosyolojik bölünme, siyasal bölünmenin maddi temeliydi.** Onu aşmanın yolu, çalışan ile işsizi aynı taleplerde (işsizlik yardımı, ücret kesintisine karşı, iş günü kısaltması, kamusal istihdam) birleştiren bir programdı. Böyle bir program iki parti tarafından da birlikte ortaya konmadı.

3. "Legalizm" fetişi. SPD önderliği için anayasa, burjuvazinin de uyacağı bir oyun kuralıydı. Oysa burjuvazi için anayasa, kendi egemenliğini sürdürdüğü sürece geçerli bir araçtı. 48. madde, cumhurbaşkanlığı kabineleri, Prusya Darbesi, Yetki Yasası: burjuvazi her adımda hukuku kendi ihtiyacına göre büktü. SPD her adımda "hukuki yol"u seçti. **Hukuk tek taraflı bir silahsızlanmaya dönüştü.**

4. KPD'nin sekterliği ve Moskova'ya bağımlılığı. KPD, SPD önderliğinin burjuva devletine eklemlendiğini doğru gördü, ama bundan yanlış bir sonuç çıkardı: SPD'yi "sosyal faşizm" ilan etti, SPD'li işçiye kapıyı kapadı, Nazilerle SPD arasındaki farkı gözden kaçırdı, 1931'de Nazilerle aynı halk oylamasına katıldı, 1932'de BVG grevinde NSBO ile aynı komitede oturdu. Bu çizginin önemli bir kaynağı, stratejinin Alman sınıf mücadelesinin somut çözümlemesinden değil, uluslararası merkezin genel çizgisinden türetilmesiydi. KPD büyüdü (1932'de 6 milyon seçmen), ama bu büyüme işsizler arasındaydı ve fabrikalardaki SPD'li işçiyi kazanmadı.

5. Köylülük ve küçük burjuvaziyle ittifak yokluğu. İki işçi partisi de kırsal Almanya'ya, iflas eden küçük çiftçiye, yıkılan esnafa bir program sunamadı. SPD'nin kırsal bir politikası yoktu denebilir. KPD'nin 1931 "Köylü Yardım Programı" geç ve zayıf kaldı (doğrulanacak). Bu boşluğu Naziler doldurdu. **Proletarya ara katmanları kazanamadığında, onları faşizm kazanır.**

6. Burjuvazinin karar birliği. Egemen sınıf 1930-32 arasında bölünmüştü (Brüning, Papen, Schleicher, Hitler seçenekleri arasında). Ama Ocak 1933'te belirleyici fraksiyonlar (ağır sanayi, Junkerler, ordunun bir kesimi, bankacılar) Hitler'de birleşti. İşçi sınıfı ise tam bu anda hâlâ bölünmüştü. **Karar anında birleşen taraf kazandı.**

Ortak sonuç: Örgütlü, kısmen silahlı, milyonlarca kişilik bir işçi hareketi, bir kurşun atmadan dağıtıldı.

Karşı örnekler. Aynı yıllarda başka işçi sınıfları başka yollar seçti ve bu karşılaştırma bize bir şey öğretir. **Avusturya'da, Şubat 1934'te**, sosyal demokrat işçiler, önderliklerinin yıllarca süren beklemeciliğine rağmen silaha sarıldı ve Dollfuss'un diktatörlüğüne karşı savaştı. Yenildiler, ama savaşarak yenildiler ve bu direniş Avusturya işçi hareketinin belleğinde bir onur olarak kaldı (Bölüm 25). **Fransa'da, 12 Şubat 1934'te**, sosyalist ve komünist işçiler faşist liglerin ayaklanmasına karşı tabanda birleşti ve genel grev yaptı. Bu birlik, Halk Cephesi'nin yolunu açtı (Bölüm 26). **İspanya'da,**

Temmuz 1936'da, Barselona ve Madrid işçileri faşist askeri darbeyi sokakta yendi (Bölüm 27). Almanya'nın dersi, bu karşı örneklerde uygulandı. Komintern'in 1935'teki dönüşü de bu dersin resmî kabulüydü (Bölüm 28).

Kritik an kutusu: 20 Temmuz 1932 · 30 Ocak 1933 · 1 Mayıs 1933.

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
20 Temmuz 1932 (Prusya Darbesi)	Anayasa dışı darbeye karşı direniş; KPD'nin genel grev çağrısı; Reichsbanner tabanında eylem isteği	Direnmedi; Devlet Mahkemesi'ne başvurdu; "yanıtı sandıkta vereceğiz" dedi; KPD çağrısını reddetti	48. madde kararnamesi; sıkıyönetim; Reichswehr'e yürütme yetkisi; Prusya polisinin ele geçirilmesi	Junkerler ve ağır sanayiyle bağlı "baronlar kabinesi" en büyük polis gücünü ele geçirdi	Weimar'ın fiilî sonu; burjuvazi işçi hareketinin direnmeyeceğini öğrendi
30 Ocak 1933 (Hitler'in atanması)	Ortak genel grev (KPD çağrısı); yerel grevler (Mössingen, Lübeck)	"Anayasal zeminde kalalım"; "örgüt, gösteri değil"; Hitler'in "kendi kendini tüketeceği" beklentisi	Schröder'in evindeki pazarlık; Industrielleneingabe; Hindenburg çevresinin Schleicher'i düşürmesi	Ağır sanayi, Junkerler, banka sermayesi ve ordu, kitle tabanlı bir terör rejimini iktidara getirdi	Nazi diktatörlüğünün kuruluşu; iki ay içinde KPD fiilen yasadışı
1 Mayıs 1933 ("Ulusal Emek Günü")	Sendikaların korunması; 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kalması	ADGB üyelerini Nazi kutlamasına katılmaya çağırdı; "tarafsızlık" ve uzlaşma teklifi	2 Mayıs'ta sendika binalarının işgali; mülklere el koyma; DAF	Bütün sermaye: sendikasız, toplu sözleşmesiz, grevsiz bir işgücü; ücretlerin dondurulması	Alman sendika hareketinin tasfiyesi; sarı sendikacılığın faşist biçimi

Güç dengesi matrisi: Almanya, Temmuz 1932 - Mart 1933 (Bölüm 0.13).

Soru	Durum	Değerlendirme
1. Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet, 1930-32'de derin biçimde (Brüning, Papen, Schleicher, Hitler seçenekleri; ağır sanayi ↔ ihracat sanayisi; Junkerler ↔ Schleicher). Ocak 1933'te belirleyici fraksiyonlar Hitler'de birleşti	İşçi sınıfı için açık bir fırsat penceresi vardı; Ocak 1933'te kapandı
2. Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Parlamento işlevsizleşti; ama ordu, bürokrasi, yargı sağlam ve sağa dönük. Prusya polisi Temmuz 1932'ye kadar SPD'nin elindeydi	Devletin baskı aygıtı çözülmüyordu; tersine sağın elinde toplanıyordu. İşçi hareketinin elindeki tek devlet gücü (Prusya polisi) savaşmadan teslim edildi
3. İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı?	Evet: milyonlarca parti ve sendika üyesi, yüz binlerce savunma örgütü üyesi, 13 milyon işçi partisi seçmeni. Ama büyük ölçüde edilgen, bölünmüş ve işsizlikle zayıflamış	Nicelik olarak çok büyük; eylem kapasitesi olarak düşük
4. Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı?	SPD önderliği burjuva devletine bağlı, bağımsız değil. KPD bağımsız ama sekter ve çizgisi dışarıdan belirleniyor	Belirleyici eksiklik burada. Önderlik sorunu matrisin bu satırında yer alır
5. Öteki emekçi sınıflarla ittifakı var mı?	Hayır. Küçük burjuvazi, köylülük ve kırsal emekçiler büyük ölçüde Nazilere geçti. Katolik işçiler Zentrum'da kaldı	Ara katmanlar kaybedildi
6. Alternatif bir iktidar organı doğmuş mu?	Hayır. Ne konseyler ne ortak antifaşist komiteler ülke çapında kuruldu; yerel örnekler dağınık kaldı	Yok

Sonuç: 1932-33 bir devrimci durum değil, **karşı-devrimci bir durumdu.** Ama bu, yenilginin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmez. Savunma amaçlı bir birleşik genel grev, Mart 1920'de Kapp Darbesi'ni yenmişti (Bölüm 20). Temmuz 1932'de, Prusya polisi hâlâ SPD'nin elindeyken, ve Ocak 1933'te, Nazilerin oyu düşerken, **birleşik bir işçi sınıfının savunma kapasitesi vardı.** Eksik olan, bu kapasiteyi kullanacak birleşik iradeydi (dördüncü satır).

Kavram kutusu.

“Küçük kötü” (das kleinere Übel): Burjuvazinin sunduğu seçenekler arasında “daha az kötü” olanı desteklemek. Bağımsız bir işçi sınıfı politikası yokken her seferinde yeniden üretilir; her küçük kötü bir sonraki kötüye zemin hazırlar. Brüning → Hindenburg → Papen → Schleicher → Hitler.

Legalizm: Hukuku ve anayasayı, sınıflar arası güç dengesinin geçici ifadesi olarak değil, kendi başına bağlayıcı bir kutsal çerçeve olarak görmek. Burjuvazi hukuku gerektiğinde büker; legalist işçi hareketi yalnızca mahkemeye başvurur (K2.B).

Cumhurbaşkanlığı kabinesi ve Bonapartizm: Parlamento çoğunluğuna değil, devlet başkanının güvenine ve olağanüstü yetkilere dayanan hükümet. Sınıflar arası çatışmanın parlamentoda çözülemediği anlarda burjuvazinin siyasal iktidarı bir “kurtarıcıya” devretmesi (K6). Weimar’da Bonapartist ara dönem, faşizmin kapısı oldu.

Birleşik cephe ↔ halk cephesi (ilk tanım): *Birleşik cephe*, işçi sınıfının farklı siyasal örgütlerinin (komünist, sosyal demokrat, sendikal) ortak bir düşmana ya da ortak taleplere karşı birlikte hareket etmesidir: bir **sınıf içi birlik**tir. *Halk cephesi*, bu birliğin ötesinde köylülüğü, küçük burjuvaziyi ve bazı burjuva partilerini de kapsayan bir **sınıflar arası ittifak**tır (Komintern 7. Kongresi, 1935). Birincisi Almanya’da kurulamadı. İkincisinin Fransa ve İspanya’daki deneyimi Bölüm 26-27’de anlatılır; orada sınıf ittifakı ile sınıf işbirliği arasındaki ayrım tartışılacaktır.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1930-1933). Kitlesel işsizlik ve yedek sanayi ordusunun ücretleri bastırması; kemer sıkma ve deflasyon (Brüning kararnameleri); ücretlerin kararnameyle indirilmesi; toplu sözleşme ve tahkim düzeninin tasfiyesi; 48. madde ve olağanüstü hal hukuku; cumhurbaşkanlığı kabineleri; Prusya’ya komiser atanması ve sıkıyönetim; faşist kitle hareketinin finansmanı ve daha önemlisi **iktidara taşınması** (Düsseldorf, Industrielleneingabe, Schröder’in evi); medya tekeli (Hugenberg); sokak terörü (SA) ve polis ateşi (Altona); toplama kampları; sendika mülküne el koyma; zorunlu “işçi-işveren” devlet örgütü (DAF).

Emek süreci ve zaman kimin? (1933 sonrası kısa not). Nazi rejiminin ilk “sosyal politikası”, işçinin denetimini sıfırlamaktı. 1934’te çıkarılan Ulusal Emeğin Düzenlenmesi Yasası, işvereni “işletme önderi”, işçileri onun “maiyeti” (Gefolgschaft) yaptı. Ücretleri devletin “emek mütevellileri” belirledi. Grev yasaklandı. İş günü silahlanma ekonomisinin ihtiyacına göre uzatıldı. DAF’ın “Neşe Yoluyla Güç” (KdF) örgütü ise işçinin boş zamanını da örgütledi: tatil, gezi, konser. **Sermaye yalnızca işçinin iş zamanına değil, boş zamanına da el koymuştu.**

Türkiye'ye bağ. 1933, Türkiye için de bir kavşaktır. Aynı yıl Darülfünun kapatılıp İstanbul Üniversitesi kuruldu ve Nazi Almanya'sından kaçan onlarca bilim insanı Türkiye'ye geldi. Aralarında sosyal demokrat siyasetçiler de vardı: Magdeburg'un SPD'li belediye başkanı **Ernst Reuter**, 1933'te iki kez toplama kampına konduktan sonra 1935'te Türkiye'ye geldi, Ankara'da şehircilik dersleri verdi ve 1946'ya kadar kaldı. Savaştan sonra Batı Berlin'in belediye başkanı oldu. Aynı yıllarda Türkiye yönetimi Nazi Almanya'sıyla yoğun ticari ilişkiler kurdu (takas anlaşmaları; ayrıntılar doğrulanacak), ülke içinde ise işçi örgütlenmesini ve komünist hareketi yasakla bastırmayı sürdürdü. Weimar'ın dersi Türkiye'nin sonraki tarihinde de yankılanır: 1970'lerde faşist saldırılar yoğunlaşırken devrimci ve ilerici hareketin onlarca gruba bölünmüşlüğü, birleşik bir savunmanın kurulamaması ve 12 Eylül 1980'de ordunun "iki aşırı uç" söylemiyle bütün işçi örgütlerini ezmesi, Almanya 1932-33'ün yapısal akrabasıdır. Bkz. *12 Eylül dosyası*: https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/ ve *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/iscilernedensagaoyveriyor/

Yanlış anlatıya yanıt (1): "Hitler'i halk seçti." Nazilerin serbest bir seçimde aldığı en yüksek oy %37,3'tür (Temmuz 1932). Kasım 1932'de oyları %33,1'e düştü ve iki işçi partisinin toplamının altında kaldı. Mart 1933 seçimi (%43,9) serbest değildi: KPD fiilen yasaklanmış, önderleri tutuklanmış, basını kapatılmış, sokaklar SA'nın elindeydi. Hitler iktidara seçimle değil, 30 Ocak 1933'te cumhurbaşkanı Hindenburg'un **atamasıyla** geldi. Bu atamayı bir burjuva-aristokrat klik (Papen, Hindenburg çevresi, Doğu Elbe toprak ağaları, ağır sanayi, bankacılar) pazarlıkla hazırladı. "Halk seçti" anlatısı, iktidarı taşıyanları görünmez kılar ve suçu "kitlelere" yükler.

Yanlış anlatıya yanıt (2): "Weimar'ı iki aşırı uç yıktı." Bu anlatıya göre ortada makul bir demokratik merkez vardı, onu soldan komünistler, sağdan Naziler yıktı. Olgular başka şey söyler. Weimar'ı yıkan adımların hiçbirini KPD atmadı: parlamentoyu işlevsizleştiren 48. madde kararnameleri, Prusya Darbesi, Hitler'in atanması, Yetki Yasası. Bunların hepsi "merkez"in ve sağın eseridir: Zentrum'lu Brüning, "baronlar" Papen'i, general Schleicher, mareşal Hindenburg, muhafazakâr ve liberal partilerin Yetki Yasası'na "evet"i. **Weimar'ı, Nazileri iktidara taşıyan burjuva-aristokrat blok ve onu durdurmayan sosyal demokrat önderlik yıktı.** KPD'nin sekterliği, bu yıkımı durduracak birliğin kurulamamasının öteki yarısıdır. Ama sekterlik ile darbe aynı şey değildir. "İki aşırı uç" anlatısı bugün de Avrupa'da aşırı sağ ile anti-faşist solu eşitlemek için kullanılır. Bkz. *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil*: https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/

Dört soru.

Kimin elinde? Üretim araçları ağır sanayinin, kimya ve elektrik tekellerinin, bankaların ve Doğu Elbe toprak ağalarının elinde. Devletin zor aygıtı Temmuz 1932'den itibaren tümüyle sağın elinde.

Kimin denetiminde? Devlet, 1930'dan itibaren parlamentonun değil, cumhurbaşkanının ve çevresindeki klikin denetiminde. İşçi örgütleri, tabanın değil, legalist ya da sekter önderliklerin denetiminde.

Kimin yararına? Nazi diktatörlüğü, işçi örgütlerinin yok edilmesi, ücretlerin dondurulması ve silahlanma ekonomisiyle, en başta ağır sanayinin, silah tekellerinin, Junkerlerin ve bankaların yararına.

Kim karar veriyor? 30 Ocak 1933 kararını seçmen değil, Hindenburg, Papen, Oskar von Hindenburg, Meissner, Schröder ve arkalarındaki sermaye ve toprak çevreleri verdi. İşçi sınıfının tarafında ise karar, milyonlarca üyenin değil, direnmemeyi seçen SPD-ADGB önderliğinin ve birliği reddeden KPD çizgisinin elindeydi.

Bize ne öğretiyor? (1) Faşizm seçimle değil, sermayenin kararıyla iktidara gelir; kitle hareketi bu kararın aracıdır. (2) “Küçük kötü” bir strateji değildir; bağımsız bir sınıf politikası yokluğunun adıdır. (3) Hukuk dondurulmuş bir güç dengesidir; onu yalnızca mahkemede savunan, sokağı düşmana bırakır. (4) Sosyal demokrat önderliği teşhir etmek ile sosyal demokrat işçiyle birleşmek aynı görevin iki yüzüdür. (5) Çalışan ile işsizi, işçi ile köylüyü ve küçük esnafı aynı programda birleştiremeyen işçi hareketi, ara katmanları faşizme kaptırır. (6) Oy ve üye sayısı güç değildir; güç, kriz anında üretimi durdurma ve birlikte davranma kapasitesidir.

Odak kutusu: Doğu Elbe Junkerleri ve kırsal Nazi oyu.

Elbe nehrinin doğusundaki Prusya eyaletlerinde (Doğu Prusya, Pomeranya, Brandenburg, Silezya ve Mecklenburg'da) toprak, yüzyıllardır büyük malikâneleri elinde tutan bir aristokrasinin, **Junkerlerin** elindeydi. Bu malikâneler tahıl üretiyor, topraksız tarım işçilerini ve mevsimlik işçileri (çoğu Polonyalı) çalıştırıyordu. Junkerler imparatorluk döneminde ordunun subay kadrosunu, devletin üst bürokrasisini ve Prusya'nın siyasetini yönetmişti. 1918 devrimi onların toprağına dokunmadı: Weimar'da toprak reformu yapılmadı (Bölüm 19).

Hindenburg ve Neudeck. Cumhurbaşkanı Hindenburg'un kendisi bir Junker ailesindendi ve çevresi bu sınıftandı. 1927'de, 80. doğum günü için sanayiciler ve toprak sahiplerinin topladığı bağışlarla, Doğu Prusya'daki aile malikânesi **Neudeck** satın alınıp kendisine hediye edildi. Veraset vergisinden kaçınmak için tapu oğlu Oskar'ın adına yazıldı (aktarılan; ayrıntılar doğrulanacak). Cumhurbaşkanı, kendi sınıfının çıkarlarına bu kişisel bağlarla da bağlanmıştı.

Osthilfe. Tarım krizi, borca batmış Doğu Elbe malikânelerini iflasın eşiğine getirdi. Devlet, 1929-1931'den itibaren **Osthilfe** (Doğu Yardımı) adıyla bu malikânelere büyük sübvansiyonlar ve borç ertelemeleri sağladı. Paranın büyük bölümü küçük köylülere değil, büyük toprak sahiplerine gitti. Bir kısmı borç ödemek yerine lüks harcamalara, yeni arazi alımlarına ya da yarış atlarına harcandı. Ocak 1933'te Reichstag bütçe komisyonunda bu yolsuzluklar tartışılmaya başladı. Skandalın Hindenburg'un çevresine ve Neudeck'e dokunabileceği korkusunun, Hindenburg'un Schleicher'i bırakıp Hitler'e yönelmesini hızlandırdığı ileri sürülür. Schleicher'in iflas eden malikânelerin toprağını yoksul köylülere dağıtma (iskân) planı da Junkerler tarafından "tarım bolşevizmi" diye damgalandı (etkinin boyutu tarihçiler arasında tartışmalıdır; belgelenen ile ileri sürülen ayrılmalıdır).

Kırsal Nazi oyu. Kırsal Almanya'nın siyasi dönüşümü daha önce başlamıştı. 1928-29'da Schleswig-Holstein'da borç ve vergi krizine karşı **Kırsal Halk Hareketi** (Landvolkbewegung) doğdu: haciz memurlarına karşı eylemler, vergi boykotları, hatta bombalı saldırılar. Bu hareketin tabanı kısa sürede Nazilere aktı. Jürgen Falter'in seçim araştırmaları, NSDAP'nin en yüksek oylarını **Protestan kırsal bölgelerde** aldığını gösterir. Temmuz 1932'de Schleswig-Holstein seçim bölgesinde NSDAP %51 ile salt çoğunluk aldı. Katolik kırsal bölgeler ise Zentrum ve kiliseyle bağları yüzünden çok daha dirençli kaldı.

Tarım işçileri ve işçi partileri. Doğu Elbe'nin tarım işçileri Almanya'nın en yoksul ve en örgütsüz emekçileriydi. 1918-1920'de tarım işçileri sendikası kısa süreli bir büyüme yaşadı, ama malikâne sahiplerinin baskısı (kara listeler, konuttan atma, yerel polisle işbirliği) karşısında çözüldü (doğrulanacak). SPD'nin kırsal bir politikası neredeyse yoktu: parti kendini kentli sanayi işçisinin partisi olarak gördü, toprak reformunu gündeme getirmedi. KPD'nin kırsal programları geç ve etkisiz kaldı.

Tez: Almanya'da **işçi-köylü ittifakı kurulamadı** (Tablo T22). Toprak reformu yapılmadığı için Junkerlerin ekonomik ve siyasal gücü kırılmadı; bu güç 1933'te Hitler'in atanmasında belirleyici rol oynadı. İşçi partileri kırsala bir program götürmediği için, kriz altında yıkılan köylüyü ve tarım işçisini Nazilerin demagojisi kazandı. Toprak sorununu çözmeyen bir cumhuriyet, kendi mezar kazıcılarını kırsalda besler (İspanya'daki koşut için Bölüm 27, Odak kutusu).

Okuma ve izleme önerisi.

- Slatan Dudow ve Bertolt Brecht, *Kuhle Wampe ya da Dünya Kimindir?* (film, 1932): Berlin'de işsizlik, işçi gençliği ve işçi spor hareketi; Weimar'ın son yıllarının en önemli işçi filmi, çekildiği yıl sansüre uğradı.
- Hans Fallada, *Kleiner Mann – was nun?* (roman, 1932): bunalım içinde işini kaybeden bir beyaz yakalının, "küçük adam"ın hikâyesi; ara katmanların yıkımını anlamak için.
- Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (1935): faşizmin sınıf tanımı ve birleşik cephe.
- Reinhard Kühnl, *Formen bürgerlicher Herrschaft: Liberalismus – Faschismus* (1971) ve David Abraham, *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis* (1981; 2. baskı 1986): sermaye fraksiyonları çözümlemesi. Karşı görüş için: Henry A. Turner, *German Big Business and the Rise of Hitler* (1985).
- Jürgen W. Falter, *Hitlers Wähler* (1991): Nazi seçmeninin sosyolojisi.
- Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich* (2003): 1933'e giden yolun ayrıntılı anlatısı (liberal bir tarihçi; olgu zenginliği için).
- Bilgi Müşterekleri, *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil*: https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/ (Weimar'ın dersleri ve bugünün Almanya'sı)

Bölüm 25: Avusturya Şubat 1934: Direnen Sosyal Demokrat İşçiler

Sahne. 12 Şubat 1934, sabah saatleri. Linz'de sosyal demokrat partinin merkezi olan Hotel Schiff'in kapısına polis dayanır. Amaç, yasaklanmış Cumhuriyetçi Savunma Birliği'nin (Republikanischer Schutzbund) silahlarını aramaktır. Yukarı Avusturya Schutzbund'unun komutanı Richard Bernaschek bir gece önce Viyana'daki parti yönetimine haber göndermiştir: bir sonraki silah aramasında direneceklerdir. Parti yönetimi onu durdurmaya çalışır. Bernaschek'in adamları ateş açar. Birkaç saat içinde Viyana'nın işçi sitelerinde, Steyr'in fabrikalarında, Bruck an der Mur'un ve Graz'ın işçi mahallelerinde silah sesleri yükselir. Öğlene doğru Viyana'da elektrik santrali işçileri şalteri indirir, tramvaylar durur. Avrupa'da ilk kez örgütlü bir sosyal demokrat işçi hareketi, faşizme karşı silaha sarılmıştır.

Tez. Avusturyalı işçiler, Alman yoldaşlarının yapmadığını yaptı ve faşizme karşı silahla direndi. Ama bunu partinin önderliğine rağmen, bir yıl gecikmeyle ve yalnız yaptılar. Sosyal demokrat önderliğin yıllarca süren "savunmacı" çizgisi, yani saldırı gelmeden kıpırdamama ilkesi, direnişi en elverişsiz ana erteledi. Şubat 1934, sosyal demokrasinin ikili karakterinin en çıplak göründüğü andır: taban faşizme karşı savaştı, aygıt son âna kadar uzlaşma aradı.

Kızıl Viyana ve Linz Programı: sözde devrim, pratikte bekleyiş

Önceki bölümde (Bölüm 22) Kızıl Viyana'yı gördük. Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP), 1920'lerde başkentte belediyeyi yönetiyordu. Kira vergisiyle toplanan parayla on binlerce işçi konutu yaptı. Bu sitelerin en ünlüsü Karl-Marx-Hof'tu: bir kilometreyi aşan uzunluğuyla, 1.300'ü aşkın dairesiyle, çamaşırhanesi, kreşi, kütüphanesi ve sağlık ocağıyla bir "işçi kalesi". Viyana'da işçinin yaşam koşulları, Avrupa'nın öteki başkentlerine göre gerçekten iyileşmişti.

Ama Viyana bir adaydı. Ülkenin geri kalanı, özellikle kırsal Avusturya, Katolik kilisesinin ve Hristiyan Sosyal Parti'nin elindeydi. Federal hükümet 1920'den sonra hep burjuva partilerindeydi. Yani sosyal demokratlar bir kenti yönetiyor, devleti yönetmiyordu. Ordu, polis, yargı ve bürokrasi karşı tarafın elindeydi.

Partinin 1926'da Linz'de kabul ettiği program (Linz Programı), bu durumu kuramsal olarak çözmeye çalıştı. Programın yazarı, "Avusturya marksizmi" okulunun önde gelen adı Otto Bauer'di. Linz Programı iktidara seçimle, demokratik yoldan geleceklerini söylüyordu. Ama bir koşul ekliyordu: burjuvazi demokrasiyi yıkmaya kalkarsa, işçi sınıfı "savunma şiddeti"ne başvuracak ve burjuvazinin direnişini diktatörlük araçlarıyla kıracaktı. Kâğıt üzerinde bu, Kautsky'nin bekleyiş siyasetinden daha radikal görünüyordu. Burjuva basın programı "kızıl diktatörlük ilanı" diye yıllarca kullandı.

Pratikte ise formülün anlamı şuydu: parti hiçbir zaman ilk adımı atmayacaktı. Saldırıyı bekleyecek, saldırı "açıkça anayasayı yıktığında" karşılık verecekti. Ama faşizm tek bir büyük saldırıyla değil, dilim dilim gelir. Her dilim "henüz eşik değil" diye yutulur. Linz Programı'nın "savunma şiddeti", böylece bir eşiğe bağlanmış ve eşik her seferinde bir adım geriye itilmiş bir vaat olarak kaldı.

Bunun ilk büyük sınavı 15 Temmuz 1927'ydi. Schattendorf'ta sağcı paramiliterlerin bir işçiyle bir çocuğu öldürmesinin ardından verilen beraat kararı üzerine Viyana işçileri kendiliğinden sokağa döküldü. Adalet Sarayı yandı. Polis şefi Johann Schober'in polisi kalabalığa ateş açtı. 89 kişi öldü (Bölüm 22). Parti önderliği bu kendiliğinden öfkeyi örgütlemek yerine işçileri yatıştırdı. Kısa bir ulaşım grevinden sonra her şey "normale" döndü. Karşı taraf ise dersini çıkardı: işçi hareketi ateş karşısında geri çekiliyordu.

Heimwehr, Dollfuss ve "Avusturya faşizmi"

1927'den sonra Avusturya'da sağın silahlı gücü Heimwehr (Yurt Muhafızları) hızla büyüdü. Heimwehr, toprak sahiplerinin, sanayicilerin ve kilisenin desteklediği, İtalya'dan Mussolini'nin para ve silah yardımı aldığı paramiliter bir örgüttü. Mayıs 1930'daki "Korneuburg Andı"yla parlamenter demokrasiyi açıkça reddetti ve "zümre devleti" (korporatif devlet) istedi. Önderleri Prens Ernst Rüdiger Starhemberg ve Viyana'da Emil Fey'di.

Büyük Bunalım Avusturya'yı sarstı. 1931'de ülkenin en büyük bankası Creditanstalt çöktü. İşsizlik %25'i aştı (doğrulanacak). Burjuvazi, tıpkı Almanya'da olduğu gibi, parlamenter düzenin maliyetini artık taşımak istemiyordu. Mayıs 1932'de Hristiyan Sosyal Engelbert Dollfuss başbakan oldu.

4 Mart 1933'te parlamentoda bir oylama usulü tartışması çıktı ve meclisin üç başkanı da istifa etti. Dollfuss bunu bir fırsat bildi. Parlamentonun "kendi kendini ortadan kaldırdığını" ilan etti ve yeniden toplanmasını polisle engelledi (15 Mart 1933). Bundan sonra ülkeyi, 1917'den kalma bir savaş ekonomisi yetki yasasına dayanarak kararnameyle yönetti. Ardından adım adım: Schutzbund'un yasaklanması (31 Mart 1933), Anayasa Mahkemesi'nin işlemez hâle getirilmesi, Komünist Partisi'nin yasaklanması (Mayıs 1933), grev hakkının fiilen kaldırılması, basına sansür, tek parti olarak "Vatan Cephesi"nin (Vaterländische Front) kurulması. Nazilerin Avusturya kolu da Haziran 1933'te yasaklandı. Çünkü Dollfuss'un projesi Hitler'e değil Mussolini'ye yaslanan, Katolik ve korporatist bir diktatörlüktü.

Bu rejime tarih yazımında "Avusturya faşizmi" (Austrofaşizm) denir. Kendi adı "Hristiyan zümre devleti"ydi ve 1 Mayıs 1934 anayasasıyla resmîleşti. Alman nazizminden farkları vardı: kitle hareketi zayıftı, ırk ideolojisi yerine Katolik kilisesine dayanıyordu, Almanya'ya bağlanmaya karşıydı. Ama sınıfsal işlevi aynıydı: **işçi sınıfının bağımsız örgütlerini ezmek, sendikaları devlet denetimli bir "birlik"e dönüştürmek, ücretleri ve sosyal hakları sermaye lehine kesmek.** Bu bakımdan "Avusturya faşizmi" bir "ılımlı otoriterlik" değil, faşizmin Katolik-korporatist bir türüdür.

Mart 1933'te sosyal demokrat önderlik ne yaptı? Linz Programı'nın yazıldığı an tam da buydu: burjuvazi parlamentoyu kapatmıştı. Schutzbund'un on binlerce üyesi vardı, silahları vardı, Viyana işçileri hazırdı. Parti önderliği harekete geçmedi. Dollfuss'la pazarlık yolları aradı. Otto Bauer, sonradan sürgünde yazacağı gibi, "iç savaştan kaçınmak" için bir yıl boyunca her yeni darbeyi yuttu. Parti, Dollfuss'a Nazilere karşı ortak bir cephe bile önerdi, yeter ki kendi örgütlerine dokunulmasın. Dollfuss bu teklifi reddetti. Onun ve arkasındaki sermayenin hedefi zaten işçi örgütleriydi.

Görsel: Cumhuriyetçi Savunma Birliği (Schutzbund) üyeleri, 7 Ekim 1928. Georg Pahl, CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

Şubat Günleri: 12-15 Şubat 1934

Şubat 1934'ün başında Heimwehr ve polis, Schutzbund silah depolarını aramaya başladı. Emil Fey 11 Şubat'ta açıkça "yarın işe koyulacağız" dedi (aktarılan). Linz'deki Bernaschek, parti yönetiminin geri çekilme çizgisine artık uymayacağını bildirdi. 12 Şubat sabahı çatışma Linz'de başladı ve Viyana'ya yayıldı.

Viyana'da çatışmanın merkezleri, Kızıl Viyana'nın yaptığı işçi siteleriydi: Karl-Marx-Hof (Heiligenstadt), Goethehof (Kaisermühlen), Reumannhof (Margareten), Sandleitenhof (Ottakring), Floridsdorf'taki işçi evleri ve itfaiye binası. Belediye sosyalizminin konutları bir gecede siper oldu. Hükümet ordu birliklerini ve topçuyu getirdi. 12-13 Şubat'ta Karl-Marx-Hof ve Goethehof top ateşine tutuldu. Bir Avrupa başkentinde, bir hükümet kendi işçi konutlarını topla dövüyordu.

Direniş dağınık kaldı. Bunun nedenleri öğreticidir:

- **Merkezî komuta yoktu.** Schutzbund'un Viyana komutanlarından bir kısmı ilk saatlerde tutuklanmıştı. Parti önderliği direnişi başlatmamış, yalnızca olup biteni kabullenmişti. Her site, her mahalle kendi başına savaştı.
- **Genel grev tutmadı.** Parti genel grev ilan etti. Viyana'da elektrik işçileri grevdeydi, ama belirleyici demiryolu işçileri büyük ölçüde işbaşında kaldı. İşsizliğin %25'lerde olduğu, bir yıldır sendikaların baskı altında tutulduğu bir ortamda, işini kaybetmekten korkan işçiler yığınsal olarak greve çıkmadı. Bir yıl önce, Mart 1933'te, örgütler sağlamken ve moral yüksekken çağrılsa aynı grevin ne olacağını kimse bilemez. Ama bekleyişin grevi eriten bir etkisi olduğu açıktır.
- **Silahların önemli bir kısmı bulunamadı.** Depoların yerini bilen kadroların bir kısmı tutuklanmıştı, bir kısmı yerleri hiç açıklamamıştı.

- **Taşra yalnız kaldı.** Steyr'de, Bruck an der Mur'da, Graz'da, Yukarı Avusturya maden bölgelerinde işçiler savaştı. Ama bu çatışmalar birbirinden kopuktu.

15 Şubat'a doğru direniş kırıldı. Kayıplar tartışmalıdır: hükümet tarafında 100'ü aşkın, işçi ve sivil tarafında birkaç yüz ölü; toplam tahminler 300 ile 360'ın üzerinde arasında değişir (doğrulanacak). Binlerce kişi tutuklandı.

Rejim ardından sıkıyönetim mahkemeleriyle idamlara geçti. Dokuz Schutzbund'cu asıldı (doğrulanacak). Bunların en çok hatırlananları: Viyana'da ağır yaralıyken sedyeyle darağacına taşınan ayakkabıcı Karl Münichreiter; Floridsdorf itfaiyesinin komutanı mühendis Georg Weissel; ve Bruck an der Mur'un işçi önderi, eski maden işçisi sendikacısı **Koloman Wallisch**. Wallisch, çatışma yenildikten sonra dağlara çekildi, günlerce kovalandı, yakalandı ve 19 Şubat 1934'te Leoben'de asıldı. Avusturya işçi hareketinin belleğinde Şubat'ın yüzü odur.

Görsel: Viyana Margaretengürtel'deki Reumannhof işçi sitesinde Şubat 1934 çatışmalarını anan levha, 2018. GuentherZ, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Kritik an: 12 Şubat 1934.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Taban, Mart 1933'ten beri direniş istiyordu; 12 Şubat'ta örgütlerini ve konutlarını silahla savundu.	Önderlik bir yıl boyunca her darbeyi yuttu, Dollfuss'la pazarlık aradı; direnişi başlatmadı, başladığında da komuta edemedi. Otto Bauer ve Julius Deutsch çatışmalar sürerken Çekoslovakya'ya geçti.	Parlamentonun kapatılması, Schutzbund'un yasağı, silah aramaları, topçu, sıkıyönetim mahkemesi ve idam.	Kilise ve toprak sahipleriyle bağlı kırsal burjuvazi, bankacılık ve sanayi sermayesi, Mussolini İtalyası'na yaslanan Heimwehr kliği: bağımsız işçi örgütlerinin tasfiyesi, devlet denetimli "birlik sendikası".	SDAP ve sendikalar yasaklandı; "zümre devleti" anayasası (1 Mayıs 1934). Dört yıl sonra, Mart 1938'de, ezilmiş bir işçi hareketiyle Avusturya Hitler'e direnemeden ilhak edildi.

Güç dengesi matrisi: neden kazanılamadı?

Bölüm 0'daki güç dengesi matrisini (0.13) Şubat 1934'e uygulayalım. Soru "kim cesurdu, kim korkaktı" değil, "hangi koşullar vardı, hangileri yoktu" sorusudur.

Soru	Mart 1933	Şubat 1934
Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet: Heimwehr, Hristiyan Sosyaller ve Naziler arasında sert çatışma.	Daha az: Dollfuss-Heimwehr bloğu pekişmiş, Mussolini desteği güvence altında.
Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Kısmen: parlamento kapatılmış ama yeni rejim kurulmamış; polis ve ordu kararsız.	Hayır: ordu ve polis rejime bağlanmış.
Kitlesel işçi hareketi var mı?	Evet: örgütler sağlam, moral yüksek.	Zayıflamış: bir yıllık yasaklar, işsizlik ve beklemenin yorgunluğu.
Bağımsız örgüt ve devrimci önderlik var mı?	Kitle örgütü var; devrimci önderlik yok.	Kitle örgütü dağılmış; direniş önderliksiz.
Öteki emekçi sınıflarla ittifak var mı?	Zayıf: kırsal Avusturya Hristiyan Sosyallerin elinde; partinin köylü politikası yok.	Yok.
Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Hayır.	Hayır; yalnızca yerel savunma komutaları.

Tablo açıkça gösteriyor: nesnel koşullar Mart 1933'te Şubat 1934'ten daha elverişliydi. Direnişin zamanlaması işçi sınıfının değil, düşmanın seçimi oldu. Bu, Bölüm 0'daki "nesnel koşullar ve öznel etken" (0.14) tartışmasının somut bir örneğidir: olanak vardı, onu kullanacak öznel etken, yani devrimci önderlik yoktu. Taban önderliğin yerine geçmeye çalıştığında ise olanak geçmişti.

Beşinci satıra ayrıca dikkat edelim. Avusturya sosyal demokrasisi Viyana'da güçlüydü ama köylülüğe söyleyecek sözü yoktu. Kırsal emekçiler kilisenin ve Heimwehr'in etkisindeydi. Dollfuss'un askerlerinin bir kısmı köylü çocuklarıydı. İşçi-köylü ittifakının kurulamadığı her yerde (Almanya 1918-33, İtalya 1920) olduğu gibi, Avusturya'da da kentteki işçi kalesi kırın içinde bir ada olarak kuşatıldı.

Otto Bauer'in özeleştirisi ve sonrası

Otto Bauer, Brno'daki sürgününde hemen bir broşür yazdı: *Avusturya İşçilerinin Ayaklanması* (1934). Broşürde önderliğin hatalarını açıkça kabul etti: Mart 1933'te harekete geçilmeliydi; parti, "iç savaştan kaçınma" adına düşmana zaman kazandırmıştı; Dollfuss'la uzlaşma umudu bir yanılsamaydı. Bu,

dönemin sosyal demokrat önderleri arasında ender görülen bir dürüstlüktü ve hakkı teslim edilmelidir. Aynı yıl Almanya'da SPD önderliğinden böyle bir özeleştiri gelmedi.

Ama özeleştirinin sınırı da vardı. Bauer hatayı zamanlamada görüyordu, yöntemde değil. "Savunma şiddeti" kavramının kendisi, yani işçi sınıfının iktidar sorununa hep düşmanın hamlesine bağlı, edilgen bir yerden bakması sorgulanmadı. Oysa asıl ders buydu: **faşizm saldırısı başladıktan sonra "saldırı gelince savunuruz" diyen bir parti, saldırının ne zaman geldiğine hiçbir zaman karar veremez.**

Şubat'ın ardından sosyal demokrat gençliğin önemli bir kısmı yeraltına geçti. "Devrimci Sosyalistler" (Revolutionäre Sozialisten) adıyla yeni bir yeraltı örgütü kuruldu. Önemli bir kısmı ise Komünist Partisi'ne (KPÖ) katıldı. Küçük bir parti olan KPÖ, Şubat'tan sonra yeraltında kısa sürede büyüdü (doğrulanacak). Yüzlerce Schutzbund'cu Çekoslovakya üzerinden Sovyetler Birliği'ne sığındı. Bunların bir kısmı iki yıl sonra İspanya'da Uluslararası Tugaylar'da savaşacaktı (Bölüm 27). Yenilgi, sınıfın en bilinçli kesimini dağıtmadı, yeniden örgütlenmeye itti.

Kavram kutusu. *Savunma şiddeti:* Linz Programı'nın (1926) formülü. İşçi sınıfı iktidara barışçıl yoldan gelecek, şiddete ancak burjuvazi demokrasiyi yıkarsa "savunma" amacıyla başvuracaktır. Pratikte ilk adımı hep düşmana bırakır. *Avusturya faşizmi (zümre devleti):* 1933-38 Dollfuss ve Schuschnigg rejimi. Kitle hareketi zayıf, Katolik kilisesine ve korporatist "zümreler"e dayanan, ama işçi örgütlerini ezmek ve ücretleri baskılamak bakımından faşizmin sınıfsal işlevini gören diktatörlük. *Belediye sosyalizmi:* Burjuva devlet içinde bir kentin yönetimini kullanarak konut, sağlık, eğitim alanında işçi lehine düzenlemeler yapma çizgisi. Toplumsal ücreti (0.12) yükseltir; ama devlet iktidarı sorununu çözmez. *Nesnel koşullar ve öznel etken:* bkz. Bölüm 0.14.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1927-1934). Paramiliter örgüt (Heimwehr) ve dış finansmanı (Mussolini İtalyası); yargı (Schattendorf beraati); banka krizi ve işsizlik (Creditanstalt, 1931); "parlamentonun kendi kendini ortadan kaldırması" hilesi ve savaş dönemi yetki yasasıyla kararname yönetimi; silah aramaları; grev yasağı ve sendikaların devlet "birliği"ne dönüştürülmesi; ordunun topçusu; sıkıyönetim mahkemeleri ve idam; kilisenin ideolojik aygıtı.

Zaman kimin? Kızıl Viyana'nın sitelerindeki çamaşırhane, kreş ve ortak mutfak, işçi kadınların ev içi bakım zamanını toplumsallaştırmaya dönük gerçek adımlardı (K3). Zümre devleti ilk iş olarak bu toplumsal altyapının bütçesini kesti ve belediyenin kira vergisini kaldırdı. Topçu yalnızca duvarları değil, işçinin boş zamanını ve bakım yükünü toplumsallaştırma deneyini de hedef almıştı.

Türkiye'ye bağ. Kızıl Viyana'nın mimarlarından, "Frankfurt mutfağı"nın tasarımcısı Margarete Schütte-Lihotzky, 1938-1940'ta İstanbul'da çalıştı. Orada Avusturyalı sürgünlerle birlikte Nazi karşıtı direnişe katıldı. 1940 sonunda Viyana'ya gizlice döndü ve Ocak 1941'de Gestapo'ca tutuklandı; savaşın sonuna kadar hapiste kaldı. Öte yandan aynı yıllarda Türkiye'de kurulan tek parti rejimi, işçi örgütlenmesini yasaklayan korporatist ve dayanışmacı bir ideolojiye yaslanıyordu. "Sınıf yok, kaynaşmış kitle var" söylemi, Avrupa'daki zümre devletlerinin söylemiyle akrabaydı. 1936 İş Kanunu grev ve lokavtı birlikte yasakladı (Bölüm 26).

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: “Avusturya’da 1934’te iki aşırı uç, sosyalistler ve Heimwehr çatıştı; demokrasi ikisinin arasında ezildi.” Yanıt: Parlamentoyu Mart 1933’te kapatan sosyal demokratlar değil, Dollfuss hükümetiydi. Şubat 1934’te silaha sarılanlar anayasayı yıkmak için değil, bir yıl önce yıkılmış anayasal düzenin son kalıntılarını, yani kendi örgütlerini ve evlerini savunmak için savaştı. Demokrasiyi ezen, “iki uç” değil, burjuvazinin demokrasiden vazgeçme kararıydı.

Dört soru. *Kimin elinde?* Devlet aygıtı, ordu ve polis burjuva partilerinin ve Heimwehr’in elinde; işçi sınıfının elinde yalnızca bir belediye ve dağınık silahlar. *Kimin denetiminde?* Karar Dollfuss’un kararnamelerinde, arkasında Mussolini’nin güvencesi; direnişin denetimi yerel komutanlarda, önderlikte değil. *Kimin yararına?* İşçi örgütlerinin tasfiyesinden ücret kesintileri ve grevsiz işyerleri kazanan sanayi, banka ve toprak sermayesinin yararına. *Kim karar veriyor?* Direniş kararını parti yönetimi değil, Linz’deki bir bölge komutanı ve Viyana sitelerindeki işçiler verdi.

Bize ne öğretiyor? Faşizme karşı direniş, düşmanın seçtiği saatte başlarsa çoğu zaman yenilir. Örgüt, silah ve kitle tabanı tek başına yetmez; bunları doğru anda birleştiren bir önderlik ve kırla kurulmuş bir ittifak gerekir. Ama Şubat 1934’ün asıl dersi umut vericidir: sosyal demokrat işçi, önderliğinin bütün uzlaşmacılığına rağmen, sınıfı için savaşmayı bildi.

Okuma ve izleme önerisi. Otto Bauer, *Der Aufstand der österreichischen Arbeiter* (1934). Ilona Duczyńska, *Workers in Arms: The Austrian Schutzbund and the Civil War of 1934* (1978). Anna Seghers’in Şubat çatışmalarını anlatan romanı *Der Weg durch den Februar* (1935). Kızıl Viyana için Viyana’daki Karl-Marx-Hof’ta bulunan “Das Rote Wien im Waschsalon” sergisi. Almanya’yla karşılaştırma için Bilgi Müşterekleri’nin AfD dosyası.

Bölüm 26: İngiltere ve Fransa: 1926 Genel Grevi'nden Halk Cephesi'ne

Sahne. 12 Mayıs 1926, öğle saatleri. Londra'da Başbakanlık binasına giden İngiliz Sendikalar Kongresi (TUC) Genel Konseyi heyeti, dokuz gündür süren genel grevin koşulsuz olarak bitirildiğini bildirir. Başbakan Stanley Baldwin'den hiçbir yazılı güvence alınmamıştır. Aynı saatlerde grev, kuzeyin maden kasabalarında, Glasgow'un tersanelerinde, Londra'nın rıhtımlarında hâlâ büyümektedir. İkinci dalga olarak çağrılan mühendislik ve tersane işçileri daha bir gün önce greve katılmıştır. Haberi alan birçok grev komitesi önce inanmaz. Madenciler ise greve devam eder. Yalnız kalacakları yedi ay başlamıştır.

Tez. Avrupa'nın iki büyük "demokratik" gücü İngiltere ve Fransa'da, iki savaş arası dönemde işçi sınıfı iki büyük kitlesel hamle yaptı: 1926 İngiliz genel grevi ve 1936 Fransız fabrika işgalleri. İkisi de sınıfın kendi önderliğince yarı yolda durduruldu. İngiltere'de sendika bürokrasisi grevi bir iktidar mücadelesine dönüşmekten korktuğu için bitirdi. Fransa'da Halk Cephesi büyük kazanımlar getirdi, ama sınıf ittifakını sınıf işbirliğine dönüştürdüğü ölçüde çözüldü ve Münih'e, oradan Vichy'ye giden yolu kapatamadı. Buna karşın iki ülkede de işçi sınıfı faşizmi sokakta durdurmasını bildi: Cable Street ve 12 Şubat 1934.

İngiltere: "Kızıl Cuma"dan dokuz güne

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz kömür madenciliği bunalımdaydı. Madenler özel sahiplerin elindeydi, yatırım yapılmamıştı, dünya kömür fiyatları düşüyordu. 1925'te hükümet sterlini savaş öncesi altın paritesine döndürdü. Bu, ihracatçı sanayiyi, özellikle kömürü, pahalı kıldı. Maden sahiplerinin yanıtı hazırdı: ücret kesintisi ve daha uzun iş günü.

Temmuz 1925'te madenciler direnme kararı aldı. Demiryolu ve ulaştırma işçileri madencilerle dayanışma için kömür taşımayı reddedeceklerini açıkladı. Hükümet geri adım attı: 31 Temmuz 1925'te madencilik sektörüne dokuz aylık bir sübvansiyon verdi ve bir kraliyet komisyonu (Samuel Komisyonu) kurdu. İşçi hareketi bu günü "Kızıl Cuma" diye kutladı.

Ama sermaye ve devlet, bu dokuz ayı savaşa hazırlanmak için kullandı. Hükümet ülkeyi bölgelere ayırdı, her bölgeye olağanüstü yetkili komiserler atadı, gönüllü grev kırıcıları örgütleyen "Arzın Sürdürülmesi Örgütü"nü (OMS) destekledi, gıda ve yakıt stokladı. Mart 1926'da Samuel Raporu çıktı: madenlerin kamulaştırılmasını reddediyor, ücret kesintisini öneriyordu. Maden sahipleri 1 Mayıs 1926'da ücretleri kesmeyi ve iş gününü uzatmayı reddeden madencilere lokavt uyguladı. Madenciler Federasyonu'nun sekreteri A. J. Cook'un sloganı bütün ülkede duyuldu: "Ücretten bir kuruş eksik değil, iş gününe bir dakika fazla değil."

TUC, 3 Mayıs 1926'dan itibaren genel grev çağrısı yaptı. Çağrı, ilk dalgada demiryolu, ulaştırma, liman, matbaa, inşaat, demir-çelik ve enerji işçilerini kapsıyordu. Katılım, sendika önderlerinin beklediğinden çok daha yüksek oldu. Grevdeki işçi sayısı 1,5 ile 1,75 milyon arasında tahmin edilir (doğrulanacak). Ülkenin ulaşımı durdu. Pek çok kentte yerel grev komiteleri ve "eylem konseyleri" kuruldu. Bunlar hangi aracın hangi izinle yola çıkacağına, gıdanın nasıl dağıtılacağına karar veriyordu. Yani bazı kentlerde, kısa bir süre için, bir ikili iktidar tohumu belirmişti.

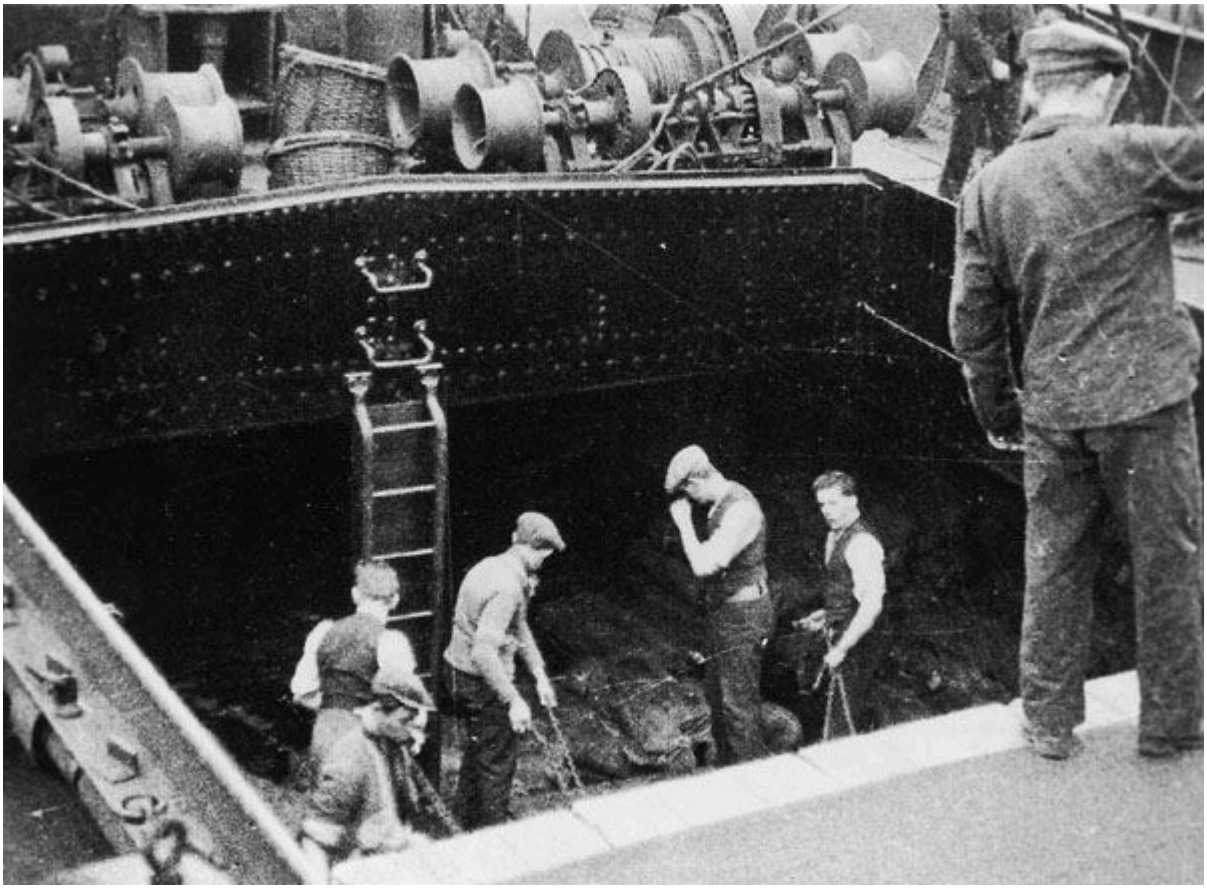

Görsel: 1926 Genel Grevi sırasında Londra rıhtımlarında gemi boşaltan "gönüllüler", yani grev kırıcılar, Mayıs 1926. Anonim (National Maritime Museum, Greenwich), kısıtlamasız, Wikimedia Commons.

Devlet de bunu gördü. Maliye Bakanı Winston Churchill hükümetin propaganda gazetesi *British Gazette*'i çıkardı ve grevi "anayasaya karşı bir meydan okuma" olarak sundu. Askerler rıhtımlara indi, zırhlı araçlar Londra'da gıda konvoylarına eşlik etti. Üniversite öğrencileri ve orta sınıf gönüllüler otobüs ve tren kullandı. Kilise ve BBC hükümetin yanında durdu. Bu, burjuvazinin ideolojik aygıtlarının (K4) seferber edildiği ilk büyük "medya grevi"ydi.

TUC önderliği ise tam da grevin gücünden korktu. Onlar için genel grev bir "sanayi uyuşmazlığı"ydı. Devlet ise onu bir iktidar sorunu olarak koyuyordu. Sendika önderleri bu soruyu yanıtlamaya hazır değildi, yanıtlamak da istemiyorlardı. Liberal politikacı Herbert Samuel'in resmî hiçbir bağlayıcılığı olmayan bir uzlaşma önerisini (Samuel Memorandumu) bahane ederek 12 Mayıs'ta grevi bitirdiler. Madenciler Federasyonu bu öneriyi kabul etmedi. Grevi bitiren karar, grevcilere değil, grevi yöneten on birkaç kişilik bir kurula aitti.

Madenciler kasım sonuna, bazı bölgelerde aralık ayına kadar direndi. Aylarca açlıkla, borçla, aşevleriyle yaşadılar. Sonunda daha düşük ücretle ve daha uzun iş günüyle işe döndüler. Binlercesi kara listeye alındı. Sermaye zaferini yasaya da yazdırdı: 1927 Sendikal Uyuşmazlıklar ve Sendikalar Yasası dayanışma grevlerini ve genel grevi yasadışı ilan etti, kamu görevlisi sendikalarının TUC'a üyeliğini yasakladı ve sendika üyelerinin İşçi Partisi'ne otomatik aidat ödemesini zorlaştırdı. Yasa ancak 1946'da kaldırılabildi.

Kritik an: Mayıs 1926.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Madencilerin ücret ve iş gününü savunmak; tabanın bir kısmı madenlerin kamulaştırılmasını istiyordu.	TUC Genel Konseyi grevi istemeye istemeye başlattı, iktidar sorununa dönüşmesinden korkup dokuz gün sonra güvencesiz bitirdi; İşçi Partisi önderliği grevden uzak durdu.	Dokuz aylık hazırlık (OMS, bölge komiserleri, stoklar), ordu, *British Gazette*, BBC ve kilise; ardından kara liste ve 1927 yasası.	Maden sahipleri ve finans sermayesi (altın standardı ve güçlü sterlin çizgisi): ücret kesintisi, uzun iş günü, sendikaların yasal olarak dizginlenmesi.	Madenciler yedi ay sonra yenildi; grev sayısı yıllarca dibe vurdu; sendika üyeliği 1930'ların ortasına dek geriledi (doğrulanacak).

İşçi Partisi hükümetleri ve 1931'in "Ulusal Hükümeti"

İşçi Partisi iki kez hükümet kurdu: 1924'te birkaç aylığına ve 1929-1931'de. İkisi de Meclis'te çoğunluğu olmayan azınlık hükümetleriydi ve ikisi de sermayenin çerçevesini kabul etti. İkinci hükümet Büyük Bunalım'ın tam ortasına denk geldi. İşsizlik 1931'de iki buçuk milyonu aştı (doğrulanacak).

Ağustos 1931'de sterlin baskı altına girdi. Londra ve New York bankaları, hükümete kredi vermenin koşulu olarak bütçe kesintisi istedi. Kesintinin başlıca kalemi işsizlik yardımıydı: %10'luk bir indirim. Kabine bölündü. Başbakan Ramsay MacDonald ve Maliye Bakanı Philip Snowden kesintiden yana, partinin çoğunluğu ve sendikalar karşıydı. MacDonald ne yaptı? İstifa edip muhalefete geçmek yerine, 24 Ağustos 1931'de Muhafazakârlar ve Liberallerle birlikte bir "Ulusal Hükümet" kurdu ve kendisi başında kaldı. İşsizlik yardımı kesildi, yardım alan ailelerin bütün geliri ve eşyası "gelir soruşturması"na (means test) tabi tutuldu. MacDonald partiden ihraç edildi. Ekim 1931 seçimlerinde İşçi Partisi çöktü.

Bu olay, sosyal demokrasinin ikili karakterini İngiliz koşullarında gösterir. Parti sendikaların eseriydi, milyonlarca işçinin oyuyla iktidara gelmişti. Ama iktidarda "sorumlu yönetim"in ölçütünü bankalar koyuyordu. Kriz anında, bir kanat sınıfın değil sermayenin yanına geçti. Öbür kanat ise muhalefete çekilerek parti kimliğini korudu ama sermayenin ölçütüne karşı bir program üretmedi. İşsizlerin 1930'lardaki büyük açlık yürüyüşlerini komünistlerin önderliğindeki Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi (NUWM) örgütledi. İşçi Partisi ve TUC önderliği bu yürüyüşlere çoğu zaman sırt çevirdi.

Mosley ve Cable Street: "Geçemeyecekler!"

İngiliz faşizmi de bir kriz ürünüydü. Oswald Mosley, 1929-31 İşçi Partisi hükümetinde bakandı. İşsizliğe karşı önerileri reddedilince partiden ayrıldı ve Ekim 1932'de İngiliz Faşistler Birliği'ni (BUF) kurdu. Kara gömlekli, Mussolini'ye öykünen, giderek açıkça antisemitik bir hareketti. Bir dönem *Daily Mail*'in sahibi Lord Rothermere'in açık desteğini aldı (Ocak 1934'teki "Yaşasın Kara Gömlekliler!" başlığı).

Mosley'nin stratejisi, Londra'nın doğusunda, East End'de Yahudi göçmen işçilerin yoğun yaşadığı mahallelerde yürüyüşler yaparak gerginlik yaratmaktı. 4 Ekim 1936'da BUF, binlerce kara gömlekliyle East End'den geçmeyi duyurdu. Polis yürüyüşü korumak için binlerce polis görevlendirdi (6.000 ile 7.000 arası, doğrulanacak).

İşçi Partisi önderliği ve Yahudi cemaatinin resmî temsilcileri halka “evde kalın” çağrısı yaptı. Komünist Partisi’nin yönetimi de o gün önce İspanya’yla dayanışma için Trafalgar Meydanı’nda bir miting planlamıştı. Ama East End’deki komünist örgütçüler, Yahudi işçi dernekleri, İrlandalı liman işçileri ve sendikacılar karşı gösteriyi istiyordu. Tabanın baskısıyla parti planı değiştirdi ve bütün gücünü East End’e yığdı.

O gün on binlerce insan Aldgate ve Cable Street’e aktı. Sayılar 100.000 ile 300.000 arasında verilir (doğrulanacak). Cable Street’te barikatlar kuruldu. Yahudi terzi işçileri ile İrlandalı Katolik liman işçileri yan yana durdu. Evlerin pencerelerinden polise çöp ve lazımlık döküldü. Slogan, İspanya’dan geliyordu: “Geçemeyecekler!” (*They shall not pass*, İspanyolca *¡No pasarán!*). Polis yolu açamadı ve Mosley yürüyüşü iptal etmek zorunda kaldı.

Görsel: Doğu Londra’da, 4 Ekim 1936’daki Cable Street Savaşı’nı anlatan duvar resmi (fotoğraf 2016). Spudgun67, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Cable Street’in dersi basittir: faşist yürüyüşü durduran, “evde kalın” diyen önderlik değil, sokağa çıkan örgütlü işçilerdi. Ama devletin yanıtı da öğreticidir. Hükümet birkaç hafta sonra Kamu Düzeni Yasası’nı çıkardı: siyasal üniformaları yasakladı, polise yürüyüş yasaklama yetkisi verdi. Bu yasa sonraki yıllarda faşistlere olduğu kadar, belki daha çok, işçi gösterilerine karşı kullanıldı. Burjuva devlet “iki uç”a karşı tarafsızlık görüntüsü altında kendi yetkilerini genişletir.

Fransa: 6 Şubat’tan 12 Şubat’a

Fransa’da bunalım daha geç geldi ama daha uzun sürdü. Ocak 1934’te Stavisky adlı bir dolandırıcının hükümet çevreleriyle ilişkileri ortaya çıkınca, aşırı sağ “ligler” (Action française, Croix-de-Feu, Jeunesses patriotes ve öteki gruplar) harekete geçti. 6 Şubat 1934 gecesi Paris’te Concorde

Meydanı'nda Meclis'i basmaya çalıştılar. Polisle çatışmada on beş dolayında kişi öldü (doğrulanacak). Radikal Parti'den Başbakan Édouard Daladier ertesi gün istifa etti. Sokaktaki şiddet, seçilmiş bir hükümeti devirmişti.

Fransız işçi sınıfı bunu Almanya'dan bir yıl sonra, Avusturya'yla aynı hafta yaşıyordu ve "Fransa'da da mı?" sorusu herkesin aklındaydı. Yanıtı taban verdi. CGT sendika konfederasyonu 12 Şubat 1934 için genel grev çağrısı yaptı. Sosyalist Parti (SFIO) katıldı. Komünist Partisi (PCF) ve onun sendikası CGTU da aynı gün ayrı gösteri kararı aldı. Paris'te iki ayrı kortej Cours de Vincennes'de karşılaştı. Önderlikler ayrı yürümeyi planlamıştı; tabanlar birbirine karıştı ve "Birlik! Birlik!" diye bağırdı. Fransa'nın her yerinde milyonlarca işçi iş bıraktı.

12 Şubat 1934, iki savaş arası Avrupa'da sosyalist ve komünist işçilerin faşizme karşı birlikte hareket ettiği ilk büyük gündür. Birleşik cephe önce tabanda kuruldu. Önderlikler onu izledi: Temmuz 1934'te SFIO ve PCF bir eylem birliği paktı imzaladı. Komintern'in 1935'te değiştirdiği çizgi (Bölüm 28), Fransız tabanında zaten yaşanan bir süreci resmîleştirdi.

Halk Cephesi ve Haziran 1936

Birleşik cephe, 1935'te genişletildi: SFIO ve PCF'ye, küçük burjuvazinin ve orta sınıfların partisi olan Radikal Parti eklendi. Bu üçlüye "Halk Cephesi" (*Front populaire*) dendi. Programı ılımlıydı: faşist liglerin dağıtılması, işsizlere yardım, kamu işleri, silah sanayisinin ve Fransa Merkez Bankası yönetiminin devlet denetimine alınması. Mart 1936'da iki sendika konfederasyonu, CGT ve CGTU, yeniden birleşti.

Nisan-Mayıs 1936 seçimlerini Halk Cephesi kazandı. PCF'nin oyu ve sandalyesi büyük ölçüde arttı. Sosyalist önder Léon Blum başbakan olacaktı. PCF hükümete bakan vermedi, "dışarıdan destek" verdi.

Ama asıl olay Meclis'te değil fabrikalarda yaşandı. Mayıs ortasında Le Havre'da ve Toulouse'da uçak fabrikalarında işçiler greve çıkıp fabrikaları terk etmedi, içeride kaldı. Bu yeni biçim, fabrika işgali, birkaç hafta içinde bütün ülkeye yayıldı. Haziran başında grevci sayısı 1,8 ile 2 milyon arasındaydı (doğrulanacak). Metal işçileri, kimya işçileri, büyük mağazaların tezgâhtar kızları, garsonlar, sigorta memurları grevdeydi. Fabrikalarda bando, dans, tiyatro vardı. Grevler Halk Cephesi hükümeti kurulmadan başladı ve hiçbir parti ya da sendika önderliği tarafından çağrılmadı. İşçiler seçim zaferini kendi yöntemleriyle kullanıyordu: sandıkta kazanılanı işyerinde istemek.

Burada iş sahipleri korktu. 7-8 Haziran 1936 gecesi, Başbakanlık binası Hôtel Matignon'da, Blum'un aracılığıyla işveren konfederasyonu ile CGT arasında **Matignon Anlaşmaları** imzalandı: %7 ile %15 arasında ücret artışı, toplu sözleşmelerin tanınması, sendika özgürlüğü, işyerlerinde seçilmiş işçi temsilcileri (*délégués du personnel*). Birkaç gün içinde Meclis iki yasa daha geçirdi: haftalık 40 saatlik çalışma ve iki haftalık **ücretli yıllık izin**. Bu, Fransa'da işçilerin tarihindeki ilk ücretli tatildi. 1936 yazında yüz binlerce işçi ailesi, hayatlarında ilk kez denizi gördü.

Görsel: Halk Cephesi'nin 14 Temmuz 1936 mitingi; tribünde soldan sağa Thérèse Blum, Léon Blum, Maurice Thorez, Roger Salengro ve öteki önderler, 14 Temmuz 1936. Agence de presse Meurisse, kamu malı, Wikimedia Commons.

> **Zaman kimin?** 40 saat ve iki haftalık ücretli izin, iki savaş arası Avrupa'da işçinin yaşam zamanının sermayeden en büyük ölçüde geri alındığı andır. Bu haklar bir yasa tasarısının değil, iki milyon işçinin fabrikaları işgal etmesinin ürünüdür. Sermaye ilk fırsatta ilk olarak yine zamana saldırdı: Kasım 1938 kararnameleri 40 saati deldi.

Grevler Matignon'dan sonra da sürdü. Birçok işyerinde işçiler anlaşmadan fazlasını istiyordu. İşte bu noktada PCF genel sekreteri Maurice Thorez 11 Haziran 1936'da sonradan çok tartışılacak konuşmasını yaptı: "Bir grevi, istekler karşılandığında bitirmesini bilmek gerekir." Aynı konuşmada "her şey mümkün değildir" diyerek, Sosyalist Parti'nin sol kanadından Marceau Pivert'in 27 Mayıs 1936 tarihli "Her şey mümkün" makalesine ve onu benimseyen Troçkist gruplara karşı çıktı. Grevler haziran sonuna doğru söndü.

Thorez'in çizgisini nasıl değerlendirmeliyiz? Olgular şunlardır: Haziran 1936'da Fransa'da devrimci bir durum yoktu. Ordu, polis ve devlet aygıtı sağlamdı. İşçi sınıfı henüz kendi iktidar organlarını (konseyler) kurmamıştı. Köylülük ve kent orta sınıfları Radikal Parti'nin etkisindeydi. Bu koşullarda iktidar sorununu hemen önüne koymak maceracılık olurdu (0.14). Ama "grevi bitirmek" ile "kazanılanı güvenceye alacak örgütleri, fabrika komitelerini, sürekli kılmak" aynı şey değildi. Asıl hata, grevlerin yarattığı işyeri gücünün (0.10) kalıcı bir örgütsel ve siyasal güce dönüştürülmemesi oldu. Sermaye bunu çok iyi anladı ve iki yıl içinde kazanımların önemli bir kısmını geri aldı.

Halk cephesi: sınıf ittifakı mı, sınıf işbirliği mi?

Halk Cephesi, sonraki kırk yılın sol stratejisini belirleyen bir modeldir. Bu yüzden kavramı doğru kurmak gerekir.

Sınıf ittifakı, işçi sınıfının kendi bağımsız örgütünü ve programını koruyarak, ortak bir düşmana (faşizm, savaş, tekeller) karşı öteki emekçi ve ara sınıflarla (köylülük, küçük burjuvazi, aydınlar) kurduğu birliktir. Lenin'in işçi-köylü ittifakı bunun klasik örneğidir. İttifakta önderlik sorunu açıktır: hangi sınıfın programı belirleyici olacak?

Sınıf işbirliği ise işçi sınıfının, burjuvazinin bir kesimiyle ortak hükümet ya da ortak program adına kendi bağımsız taleplerinden ve eylem kapasitesinden vazgeçmesidir. Burada "ittifakın bozulmaması" ölçütü, sınıfın çıkarının önüne geçer.

Fransız Halk Cephesi ikisini de içeriyordu. 12 Şubat 1934'ün tabandaki birliği ve Haziran 1936'nın grevleri sınıf ittifakının dinamiğiydi. Radikal Parti'nin "düzen ve mülkiyet" korkusuna göre biçilen hükümet programı ve kararları ise sınıf işbirliğinin mantığıydı. Radikaller Fransız burjuvazisinin bir kanadıydı; onları kaçırmama kaygısı, bütün cepheyi onların ölçütüne bağladı. Bunun sonuçları en açık biçimde İspanya'da görüldü.

Karışmama, "mola" ve çözülüş

Temmuz 1936'da İspanya'da askerî darbe başladığında (Bölüm 27), Blum ilk anda İspanya Cumhuriyeti'ne silah ve uçak göndermek istedi. İngiliz hükümeti açıkça karşı çıktı. Radikal bakanlar, sağ basın ve ordunun üst kademesi "Fransa'yı iç savaşa sürüklemekle" suçladı. Blum geri adım attı ve Ağustos 1936'da bir "karışmama" anlaşması önerdi. Almanya ve İtalya anlaşmayı imzaladı ve açıkça çiğnedi. Fransa ve İngiltere ise uyguladı. Böylece bir halk cephesi hükümeti, komşudaki halk cephesi hükümetini silahsız bıraktı. Fransız işçileri "İspanya'ya uçak!" diye yürüdü. PCF karışmama politikasına karşı çıktı ama hükümeti düşürmedi.

Şubat 1937'de Blum reformlara "mola" (*pause*) verdiğini açıkladı. Sermaye kaçışı ve frangın değer kaybı hükümeti sıkıştırıyordu. Bankalar ve büyük sermaye, "yatırım grevi" denebilecek bir tutum aldı. Mart 1937'de Paris'in Clichy semtinde faşist bir toplantıyı protesto eden işçilere polis ateş açtı, beş kişi öldü (doğrulanacak). Haziran 1937'de Senato Blum'a mali olağanüstü yetki vermeyi reddetti ve Blum istifa etti.

Nisan 1938'de Radikal Daladier başbakan oldu. Halk Cephesi Meclis'teki çoğunlukla sürüyordu ama politikası tersine dönmüştü. Kasım 1938'de Maliye Bakanı Paul Reynaud'nun kararnameleri 40 saatlik haftayı fiilen kaldırdı, fazla mesaiyi zorunlu hâle getirdi. CGT 30 Kasım 1938 için genel grev çağrısı yaptı. Hükümet demiryollarını ve kamu hizmetlerini askerî "el koyma" (requisition) kararıyla işletti, grevcileri askerî disiplin altına soktu. Grev kırıldı, on binlerce işçi işten atıldı (doğrulanacak). Haziran 1936'yı yapan sınıf, iki buçuk yıl sonra aynı Meclis çoğunluğunun hükümeti tarafından yenilgiye uğratıldı.

Aynı yılın eylül sonunda Daladier, İngiltere Başbakanı Chamberlain ile birlikte Münih'te Hitler ve Mussolini'yle anlaşma imzalamış ve Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Almanya'ya vermişti (29-30 Eylül 1938). Sovyetler Birliği görüşmelere çağrılmamıştı. Fransız Meclisi'nde Münih'e toplu olarak karşı oy veren tek parti PCF oldu. Münih'in içeriği ile Kasım kararnameleri aynı sınıf çizgisinin iki yüzüdür: Fransız burjuvazisi dışarıda faşizmle uzlaşıyor, içeride kendi işçisiyle hesaplaşıyordu. Bir yıl sonra PCF yasaklanacaktı (Bölüm 28).

Kritik an: Haziran 1936.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ücret, toplu sözleşme, sendika hakkı, 40 saat, ücretli izin; fabrikalarda patronun keyfî otoritesinin sonu.	Blum hükümeti Matignon'la büyük kazanımlar verdi, ama Radikallerin sınırını aşmadı; İspanya'ya karışmamayı seçti, 1937'de "mola" verdi. CGT önderliği ve PCF grevleri bitirmeyi öne aldı.	Anlık geri çekilme (Matignon), ardından sermaye kaçışı, yatırım grevi, frangın zayıflatılması, Senato engeli; 1938'de kararnameler ve grev kırıcılığı için devletin el koyma yetkisi.	Önce hiçbir kesim; 1938'den sonra büyük sanayi ve finans ("200 aile"), Münih'le yatıştırma çizgisini tutan kanat.	Ücretli izin ve toplu sözleşme gibi bazı kazanımlar kaldı; 40 saat ve işyeri gücü geri alındı; Halk Cephesi dağıldı.

İki ülkenin karşılaştırması

Ölçüt	İngiltere 1926	Fransa 1936
Eylem biçimi	Sendika çağrılı genel grev	Kendiliğinden başlayan fabrika işgalleri
Katılım	1,5-1,75 milyon (doğrulanacak)	1,8-2 milyon (doğrulanacak)
Süre	9 gün (madenciler için 7 ay)	Yaklaşık 5-6 hafta
Önderliğin tutumu	TUC grevi güvencesiz bitirdi	CGT ve PCF grevi kazanımlarla bitirdi
Hemen kazanılan	Hiçbir şey	Ücret artışı, toplu sözleşme, temsilci, 40 saat, ücretli izin
Sermayenin yanıtı	1927 yasası, kara liste	Yatırım grevi, sermaye kaçışı, 1938 kararnameleri
Uzun vadeli sonuç	Sendikal hareketin on yıllık geri çekilişi	Ücretli izin ve toplu sözleşme kalıcılaştı; işyeri gücü kırıldı
Faşizme karşı sokak	Cable Street (1936)	12 Şubat 1934

Kavram kutusu. *Genel grev:* Belirli bir işyerinin değil, bir ülkenin ekonomisinin tümünü ya da belirleyici kısmını durduran grev. Kendiliğinden bir iktidar sorununu gündeme getirir: ülkeyi kim işletecek? Bu yüzden devlet onu hep "anayasaya karşı" diye sunar. *Fabrika işgali:* Grevcilerin işyerini terk etmeyip içinde kalması. Grev kırıcıyı ve lokavtı engeller, üretim araçları üzerinde kısa süreli bir fiilî denetim yaratır. *Halk cephesi:* İşçi partilerinin faşizme karşı küçük burjuva ve burjuva demokrat partilerle kurduğu seçim ve hükümet ittifakı. Sınıf ittifakı (işçi sınıfının bağımsızlığını ve önderliğini koruyan birlik) ile sınıf işbirliği (burjuva müttefiki kaçırmama adına sınıf taleplerinden vazgeçme) arasındaki gerilimle tanımlanır. *Birleşik cephe:* İşçi sınıfı örgütlerinin, siyasal farklılıklarına karşın, somut hedefler için ortak eylemi (Bölüm 24).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1925-1938). Altın standardı ve sıkı para politikası (1925); lokavt; grev kırıcı gönüllü örgütleri (OMS); ordunun limanlara indirilmesi; hükümet propagandası (*British Gazette*) ve BBC; kara liste; 1927 yasası; bankaların kredi koşulu olarak işsizlik yardımı kesintisi (1931); gelir soruşturması; faşist liglerin sokak baskısı (6 Şubat 1934); sermaye kaçışı ve yatırım grevi (1936-37); Senato engeli; olağanüstü kararnameler (1938); grevcilere askerî el koyma; Kamu Düzeni Yasası (1936).

Emek süreci. Fransız fabrika işgallerinin talepleri yalnızca ücret değildi. Taylorist hız dayatmasına, ustabaşının keyfî cezalarına, tuvalet molasının denetlenmesine karşı bir isyandı. Filozof Simone Weil, 1934-35'te Alsthom ve Renault fabrikalarında işçi olarak çalışmış, Haziran 1936'da grevdeki metal işçilerinin fabrikaya ilk kez "kendi evleri" gibi girdiğini yazmıştı. İşi kim tasarlıyor? Mühendis ve zaman etüdü bürosu. Hızı kim belirliyor? Bant ve ustabaşı. İşgal, birkaç haftalığına bu sorulara başka bir yanıt verdi.

Türkiye'ye bağ. Takvimdeki rastlantı öğreticidir: Fransa'da Matignon Anlaşmaları 7 Haziran 1936'da imzalandı. Türkiye'de ilk İş Kanunu (3008 sayılı) bir gün sonra, 8 Haziran 1936'da Meclis'ten geçti (doğrulanacak). Fransız işçileri toplu sözleşme ve ücretli izni fabrikaları işgal ederek alırken, Türkiye'de yasa grevi ve lokavtı birlikte yasaklıyor, sendika hakkını düzenlemiyordu. Sınıfsız ve dayanışmacı bir toplum söylemi, işçinin örgütlenme hakkını ortadan kaldırmanın ideolojik örtüsüydü. Türkiye işçi sınıfı grev hakkını ancak 1963'te, kitlesel mücadeleyle (Saraçhane mitingi, 1961) kazanacaktı.

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: "İngiltere ve Fransa, demokratik kurumları sayesinde faşizme direndi." Yanıt: İngiltere'de faşizmi East End sokaklarında durduran, hükümet ve İşçi Partisi önderliği değil, "evde kalın" çağrısını dinlemeyen işçilerdi. Fransa'da 6 Şubat 1934'teki lig saldırısını durduran, Meclis değil, 12 Şubat'taki genel grevdi. Aynı "demokratik" hükümetler İspanya Cumhuriyeti'ne silah ambargosu uyguladı, Münih'te Çekoslovakya'yı Hitler'e verdi ve 1940'ta Fransız Meclisi'nin çoğunluğu Pétain'e tam yetki verdi.

Dört soru. *Kimin elinde?* Madenler özel maden sahiplerinde; Fransa'nın merkez bankası ve büyük sanayisi "200 aile"de. *Kimin denetiminde?* Grevlerin denetimi tabanda başladı, bitirme kararı her iki ülkede de sendika ve parti yönetimlerinde kaldı. *Kimin yararına?* 1926'nın sonucu maden sahiplerinin ve güçlü sterlin isteyen finansın; 1938'in sonucu Münih çizgisindeki Fransız büyük sermayesinin yararına. *Kim karar veriyor?* 1926'da grevi on birkaç kişilik bir Genel Konsey bitirdi; 1938'de 40 saati bir bakanın kararnamesi kaldırdı.

Bize ne öğretiyor? Kitlesel grev ve işgal, sermayeyi geri adım atmaya zorlayabilir; ama kazanılanı kalıcı kılan, işyeri gücünü örgütsel ve siyasal güce çeviren bağımsız işçi örgütleridir. Burjuva müttefiki kaçırmamak için sınıfın talebini dizginleyen ittifak, sonunda hem müttefiki hem talebi kaybeder.

Okuma ve izleme önerisi. Jean Renoir'ın PCF için çektiği *La vie est à nous* (1936) ve *La Marseillaise* (1938). Simone Weil, *La condition ouvrière* (fabrika günlükleri ve 1936 yazıları; ölümünden sonra 1951'de derlendi). Phil Piratin, *Flying the Red Flag* (Cable Street'in komünist örgütçüsünün anıları, 1948). Walter Greenwood, *Love on the Dole* (1933; bunalım yıllarının İngiliz işçi romanı). Ken Loach'un İspanya'ya giden bir Liverpool işçisini anlatan *Toprak ve Özgürlük* (*Land and Freedom*, 1995) filmi bir sonraki bölüme köprü kurar.

Bölüm 27: İspanya İç Savaşı ve Devrimi (1931-1939)

Sahne. 19 Temmuz 1936, pazar sabahı, Barselona. Şafakta kışlalarından çıkan askerî birlikler kentin merkezine, Katalonya Meydanı'na doğru ilerler. Onları sokak başlarında bekleyenler, gece boyunca sendika binalarında toplanmış, liman depolarından ve silah dükkânlarından silah almış anarko-sendikalist CNT'nin işçileridir. Fabrika düdükleri ve gemi sirenleri alarm verir. Taksi şoförleri araçlarını barikat yapar. Cumhuriyete bağlı kalan Saldırı Muhafızları ve Sivil Muhafız birlikleri işçilerle yan yana savaşır. Atarazanas kışlasına yapılan saldırıda anarşist önder Francisco Ascaso vurularak ölür. 20 Temmuz akşamı Barselona'daki darbe ezilmiştir. Kentin sokaklarında artık silahlı işçi devriyeleri dolaşmaktadır. Avrupa'da faşizmin bir kenti ilk kez silahlı işçiler tarafından geri püskürtüldüğü gündür bu.

Tez. İspanya, Avrupa işçi sınıfının faşizme karşı silahlı ve kitlesel olarak ayağa kalktığı ve aynı anda bir toplumsal devrim başlattığı yerdir: fabrikalar işçi komitelerine, toprak köylü kolektiflerine geçti, milisler kuruldu. Aynı zamanda "demokrat" Batı'nın faşizmi işçi devrimine yeğlediğinin açıkça görüldüğü yerdir: İngiltere ve Fransa'nın "karışmama"sı, Almanya ve İtalya'nın açık askerî müdahalesine yeşil ışık yaktı. Ve antifaşist cephenin kendi içindeki sınıf çelişkilerinin en sert biçimde patladığı yerdir. İspanya'nın dersi tek cümleyle şudur: faşizme karşı savaş, toprak ve fabrika sorununu çözmeden kazanılamaz; ama bu sorunu çözecek birleşik bir işçi-köylü iktidarı kurulamadıkça devrim de savaşı taşıyamaz.

27.1 Arka plan: toprak ağaları, kilise, ordu

1930'ların İspanya'sı, Avrupa'nın en eşitsiz ülkelerinden biriydi. Nüfusun yarıya yakını tarımda çalışıyordu. Güneyde, Endülüs'te, Extremadura'da ve La Mancha'da topraklar **latifundia** denen dev çiftliklerde toplanmıştı. Bu çiftliklerin sahipleri çoğu zaman kentlerde ya da Madrid'de yaşayan aristokratlar ve büyük burjuvalardı. Toprakları, gündelikçi tarım işçileri, yani **jornalero**'lar işliyordu. Topraksız jornalero'ların sayısı iki milyon dolayında tahmin edilir (doğrulanacak). Hasatta birkaç ay iş bulur, yılın geri kalanında aç kalırlardı. Kuzeyde ve ortada ise küçük ve orta köylülük, kiracı köylüler ve ortakçılar vardı; onların büyük kısmı kilisenin etkisindeydi.

Eski düzenin üç direği vardı. **Toprak ağaları** ekonomik gücü, **Katolik kilisesi** ideolojik aygıtı ve okulların önemli kısmını, **ordu** ise zor aygıtını elinde tutuyordu. İspanyol ordusu şişkin bir subay kadrosuna sahipti. Asıl savaş deneyimini Fas'taki sömürge savaşlarında kazanmış, "Afrikacı" (*africanista*) denen sert bir subay kuşağı yetiştirmişti. Francisco Franco bu kuşağın en genç generallerindendi. Kırsal düzeni ise Sivil Muhafız (*Guardia Civil*) jandarması koruyordu.

İşçi sınıfı iki büyük akıma bölünmüştü. Bunu anlamadan İspanya anlaşılmaz:

Akım	Örgüt	Toplumsal taban	Temel çizgi (1930'lar)
Anarko-sendikalizm	CNT (sendika konfederasyonu, 1910), FAI (anarşist federasyon, 1927)	Katalonya sanayi işçileri, Endülüs ve Aragon tarım işçileri, Levante; üye sayısı 1936'da bir milyonu aşkın (doğrulanacak)	Devlete ve partilere karşı; doğrudan eylem, genel grev, kendiliğinden ayaklanma; hedef "özgürlükçü komünizm"

Akım	Örgüt	Toplumsal taban	Temel çizgi (1930'lar)
Sosyalizm	PSOE (parti), UGT (sendika)	Madrid, Asturias ve Bask madenleri ile çelik sanayisi, memurlar, bir kısım tarım işçisi; UGT üyesi bir milyonu aşkın (doğrulanacak)	Üç kanat: Largo Caballero (sol, "İspanya'nın Lenin'i" diye anılan UGT önderi), Indalecio Prieto (merkez, cumhuriyetçilerle ittifak), Julián Besteiro (sağ, yasalcı)
Komünizm	PCE (1921)	1931'de küçük; 1936 başında birkaç on bin üye (doğrulanacak)	Komintern'e bağlı; 1935'ten sonra halk cephesi çizgisi
Bağımsız marksizm	POUM (Eylül 1935)	Katalonya ve Lleida; birkaç bin üye (doğrulanacak)	Joaquín Maurín'in İşçi-Köylü Bloku ile Andreu Nin'in Komünist Sol'unun birleşmesi; Komintern'e ve Troçki'ye karşı, "sosyalist devrim" çizgisi

POUM'u doğru tanımlamak gerekir, çünkü İç Savaş'ın en tartışmalı olaylarından biri onunla ilgilidir. Andreu Nin, 1920'lerde Moskova'da Kızıl Sendikalar Enternasyonali'nde çalışmış, sonra Troçki'nin Sol Muhalefeti'ne katılmıştı. Ama 1935'te Troçki'nin çizgisinden ayrıldı. Troçki de POUM'u sert biçimde eleştirdi. Yani POUM, dönemin komünist basınının dediği gibi "Troçkist" bir parti değildi. Komintern çizgisine karşı, bağımsız, devrimci marksist bir partiydi.

Nisan 1931'de belediye seçimlerinde kentlerde cumhuriyetçilerin kazanması üzerine Kral XIII. Alfonso ülkeyi terk etti ve **İkinci Cumhuriyet** ilan edildi. İlk hükümet, cumhuriyetçi küçük burjuva partileri ile sosyalistlerin koalisyonuydu (Manuel Azaña). Laik bir anayasa, kadınlara oy hakkı, Katalonya'ya özerklik, orduda reform ve tarım reformu vaat edildi. Ama cumhuriyetçi burjuvazi, en büyük sorunu, toprak sorununu çözmekten korktu. 1932 Tarım Reformu Yasası karmaşık, yavaş ve bütçesizdi (bkz. odak kutusu).

Yoksul köylünün sabrı çabuk tükendi. Ocak 1933'te Cádiz yakınlarındaki Casas Viejas köyünde anarşist tarım işçileri "özgürlükçü komünizm" ilan etti. Cumhuriyetin yeni polisi Saldırı Muhafızları köyü kuşattı, bir işçi ailesinin kulübesini ateşe verdi ve tutsakları kurşuna dizdi. Yirmiyi aşkın kişi öldü (doğrulanacak). Casas Viejas, Cumhuriyet'in yoksul köylüye yüzünü nasıl gösterdiğinin simgesi oldu ve Azaña hükümetini yıprattı. Kasım 1933 seçimlerini sağ kazandı. Sağın büyük partisi, kendisini Katolik ve korporatist ilan eden, önderi José María Gil Robles'in Dollfuss'u örnek aldığını gizlemediği CEDA'ydı. Sonraki iki yıl işçi hareketinin tarihine "kara iki yıl" (*bienio negro*) olarak geçti: tarım reformu durduruldu, ücretler düşürüldü, toprak ağaları kiracıları topraktan attı.

Odak kutusu: İspanya'da toprak sorunu. *Latifundia ve jornalero'lar.* Güneyde birkaç bin büyük toprak sahibi ekili arazinin çok büyük bir kısmına sahipti (oranlar bölgeye göre değişir; doğrulanacak). Jornalero'lar sabahları köy meydanında toplanır, kâhya o gün kimi işe alacağını seçerdi. Grevci ya da sendikalı olan işe alınmazdı. Bu, yedek sanayi ordusunun (0.2) kırdaki en çıplak biçimiydi. *1932 reformunun yavaşlığı.* Eylül 1932'de çıkan Tarım Reformu Yasası belirli büyüklüğün üstündeki toprakların tazminatla kamulaştırılmasını öngörüyordu. Ama kamulaştırma bürokratik süreçlere, tazminat ise yetersiz bir bütçeye bağlandı. 1933 sonuna dek yalnızca birkaç bin aile toprak alabildi (4.000 ile 12.000 arası tahminler; doğrulanacak). Cumhuriyetçi burjuvazi, kendi mülkiyet ilkesine dokunmadan toprak ağasının mülkiyetine dokunamadı. *Extremadura, Mart 1936.* Halk Cephesi'nin seçim zaferinden sonra köylüler beklemedi. 25 Mart 1936'da Badajoz ilinde on binlerce yoksul köylü, yani kendi çift hayvanı olan ama toprağı olmayan **yuntero**'lar, sabah aynı saatte binlerce çiftliğe girip toprağı sürmeye başladı (yaklaşık 60.000 köylü, 3.000 çiftlik; doğrulanacak). Hükümet bu işgalleri sonradan yasallaştırmak zorunda kaldı. Bu, bir cumhuriyet hükümetinin yapamadığını köylünün kendi eliyle yaptığı andır. *Aragon kolektifleri.* Temmuz 1936'dan sonra Aragon'da, Katalonya'da, Levante'de ve Kastilya'nın bir kısmında toprak ağalarının terk ettiği ya da el konulan topraklar köylü kolektiflerine dönüştürüldü. Aragon'da kolektiflerin sayısı 400 dolayında tahmin edilir (doğrulanacak). Kolektifler hem gönüllü hem de kimi yerde anarşist milislerin baskısıyla kuruldu; bu ikincisi küçük mülk sahibi köylüleri ürküttü (27.6). *Franco'nun ordusu: toprak ağalarının ordusu.* Darbenin ilk haftalarında General Queipo de Llano'nun Sevilla'dan ve Yagüe'nin Afrika Ordusu'nun Extremadura'dan ilerleyişi, toprak işgali yapmış köylülere, sendika ve parti üyelerine karşı sistemli bir kıyımdı. Ağustos 1936'da Badajoz'da boğa güreşi arenasında yüzlerce, belki binlerce kişi kurşuna dizildi (doğrulanacak). Tarihçi Paul Preston, Endülüs'teki bu kıyımı toprak ağalarının jornalero'lardan intikamı olarak çözümler; kimi yerlerde toprak sahipleri infaz mangalarına bizzat eşlik etti. **Ders:** Toprak sorununu çözmeyen bir cumhuriyet yoksul köylüyü seferber edemez. Karşı-devrim ise toprak sorununu çok iyi bilir ve onu kanla "çözer".

27.2 Asturias Ekimi (Ekim 1934): iç savaşın provası

Ekim 1934'te CEDA'nın üç bakanla hükümete girmesi, işçi hareketi için bir alarm oldu. Almanya'da 1933'ü, Avusturya'da Şubat 1934'ü izlemişlerdi. Gil Robles'in hükümete girişini "İspanya'nın Dollfuss'u"nun iktidara yürüyüşü olarak gördüler. UGT genel grev ilan etti. Madrid'de grev birkaç günde söndü. Katalonya'da Generalitat başkanı Lluís Companys, İspanya federal cumhuriyeti içinde "Katalan Devleti" ilan etti, ama bu girişim ordunun ilk müdahalesiyle birkaç saatte çöktü. CNT Katalonya'da bu hareketin dışında kaldı.

Tek bir yerde işçi sınıfı iktidarı gerçekten eline aldı: kuzeydeki maden bölgesi Asturias'ta. Burada sosyalistler, anarşistler ve komünistler "İşçi İttifakı" (*Alianza Obrera*) çatısında birleşmişti. Slogan, üç harften oluşuyordu: **UHP**, *¡Uníos, Hermanos Proletarios!*, "Birleşin, Proleter Kardeşler!". 5 Ekim 1934'te madenciler Sivil Muhafız karakollarını ele geçirdi, dinamitle silahlandı, Oviedo'nun büyük bölümünü aldı. Maden kasabalarında devrimci komiteler kuruldu. Bu komiteler gıdayı dağıttı, ulaşımı işletti, kendi kızıl muhafızlarını örgütledi. İki hafta boyunca Asturias'ta bir işçi komünü yaşadı.

Hükümet bastırma görevini Madrid'den, Savaş Bakanlığı'ndan General Franco'ya verdi. Franco, İspanya'nın kendi topraklarına ilk kez Afrika Ordusu'nu, yani Fas'ta sömürge savaşında sertleşmiş Yabancı Lejyon'u ve Faslı askerlerden oluşan Regulares birliklerini getirdi. Katolik ve "Reconquista" söylemli bir ordu, Asturias'ı Faslı askerlerle "fethetti". Madenciler 18-19 Ekim'de teslim oldu. Çatışmalarda ve sonrasındaki baskıda 1.000 ile 2.000 arasında kişi öldü; 30.000 dolayında kişi tutuklandı (doğrulanacak). İşkenceler yaygındı.

Görsel: Asturias ayaklanması sırasında Sivil Muhafız ve Saldırı Muhafızları'nca tutuklanan işçiler, 5-19 Ekim 1934. Anonim (Ilustrowany Kuryer Codzienny arşivi), kamu malı, Wikimedia Commons.

Asturias üç bakımdan iç savaşın provasıydı. **Birincisi,** aynı general, aynı sömürge ordusu ve aynı yöntemler iki yıl sonra bütün ülkeye uygulanacaktı. **İkincisi,** işçi sınıfının akımlar arası birliği (UHP) nerede kurulduysa orada direniş en güçlü oldu. Madrid ve Barselona'da bu birlik yoktu ve hareket orada başarısız kaldı. **Üçüncüsü,** tutsakların affı, 1936 seçimlerinin başlıca talebi olacak ve Halk Cephesi'ni kitlelere taşıyacaktı.

Güç dengesi matrisi: Asturias Ekim 1934 ve İspanya Temmuz 1936 (0.13).

Soru	Asturias, Ekim 1934	İspanya, 19–20 Temmuz 1936
Egemen sınıf bölünmüş mü?	Kısmen: cumhuriyetçi merkez ile CEDA arasında gerilim, ama ordu ve hükümet birlikte davranıyor.	Evet, en uç biçimde: egemen sınıflar ve ordu cumhuriyete karşı silahlı isyanda; cumhuriyetçi burjuvazi yalıtılmış.
Devlet aygıtı çözülüyor mu?	Hayır: ordu sağlam, bastırma merkezî.	Evet: ordu ikiye bölündü, polis bölündü; darbenin yenildiği yerlerde eski devlet fiilen dağıldı.
Kitlesel işçi hareketi var mı?	Asturias'ta evet, ülkede dağınık.	Evet, ülke çapında ve silahlı.
Bağımsız örgüt ve devrimci önderlik var mı?	Yerel birlik var (UHP); ülke çapında ortak önderlik yok.	Güçlü kitle örgütleri var (CNT, UGT); ortak bir devrimci önderlik ve iktidar programı yok.
Öteki emekçi sınıflarla ittifak var mı?	Zayıf: köylülük hareketin dışında.	Güneyde ve doğuda tarım işçileriyle evet; kuzeyin ve ortanın küçük köylülüğüyle zayıf.
Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Yerel devrimci komiteler.	Evet: milis komiteleri, fabrika komiteleri, köy kolektifleri; Katalonya Antifaşist Milisler Merkez Komitesi.

Temmuz 1936'da matrisin altı sorusundan beşine "evet" ya da "kısmen evet" yanıtı verilebilir. Eksik olan, dördüncü sorudaki öznel etkendir: bütün bu gücü tek bir işçi-köylü iktidarına dönüştürecek birleşik önderlik ve program.

27.3 Halk Cephesi, darbe ve devrim

Ocak 1936'da cumhuriyetçi partiler, PSOE, UGT, PCE, POUM ve öteki gruplar bir seçim ittifakı imzaladı: **Halk Cephesi.** Programı ılımlı, cumhuriyetçi burjuvazinin programıydı: Ekim 1934 tutsaklarına af, tarım reformunun yeniden başlatılması, Katalonya özerkliğinin geri verilmesi. Sosyalizm, kamulaştırma ya da toprak dağıtımı yoktu. Ama işçi ve köylüler için af tek başına yeterli bir nedendi. CNT, ilk kez, üyelerine seçimde sandığa gitmemeleri çağrısı yapmadı. 16 Şubat 1936 seçiminde Halk Cephesi oylarda küçük, sandalyelerde belirgin bir üstünlükle kazandı (doğrulanacak). Azaña yeniden başbakan, Mayıs'ta cumhurbaşkanı oldu. Hükümette yalnızca cumhuriyetçi burjuva partileri vardı; sosyalistler hükümete girmedi.

Ardından gelen aylar, bir ülkenin tabanında devrimin, tavanında darbenin hazırlandığı aylardır. Taban bekleme niyetinde değildi: tutsaklar hükümet kararından önce hapishanelerden çıkarıldı, Extremadura'da toprak işgal edildi, grevler patladı. Sağ ise darbeyi hazırlıyordu. Faşist parti Falanj'ın silahlı grupları ile solcu gruplar arasında sokak çatışmaları ve suikastlar birbirini izledi. 12 Temmuz'da solcu bir polis subayı (José Castillo) Falanjistlerce öldürüldü, ertesi gün sağ önder José Calvo Sotelo bir intikam eylemiyle öldürüldü. Darbeciler bu olayı bahane olarak kullandı; ama darbenin planları aylar önce, General Emilio Mola'nın yönetiminde hazırlanmıştı.

17 Temmuz 1936'da Fas'taki birlikler, 18 Temmuz'da anakaradaki garnizonlar ayaklandı. Hükümet ilk gün işçilere silah dağıtmayı reddetti. Başbakan Casares Quiroga istifa etti. Darbecilerle uzlaşmaya çalışan bir ara hükümet birkaç saat yaşadı. Ancak sonra kurulan José Giral hükümeti işçi örgütlerine silah dağıtılmasına izin verdi. Oysa işçiler buna zaten başlamıştı.

Belirleyici olan, **darbenin işçilerin sokakta direndiği yerlerde yenilmesi**, işçi örgütlerinin beklediği, hükümetin sözüne güvendiği ya da darbecilerin sürprizle vurduğu yerlerde ise kazanmasıdır. Barselona'da CNT işçileri, sahnede gördüğümüz gibi, iki günde kazandı. Madrid'de 20 Temmuz'da

işçiler ve sadık askerler Montaña kışlasını bastı. Valencia, Bask Ülkesi, Asturias'ın çoğu (Oviedo hariç), Málaga ve Katalonya cumhuriyette kaldı. Sevilla'da ise General Queipo de Llano bir avuç askerle, işçi mahallelerini topla döverek kenti aldı. Zaragoza'da, CNT'nin güçlü olduğu bir kentte, sendika önderliği hükümetin "sükûnet" çağrısına uyup bekledi ve kent düştü. Galiçya'da, Kastilya'da, Navarra'da darbe kazandı.

Darbe, ülkenin yaklaşık yarısında başarısız oldu. Bu, darbecilerin planladığı hızlı bir askerî darbeyi uzun bir iç savaşa çevirdi. Franco'nun Fas'taki Afrika Ordusu Cebelitarık Boğazı'nda mahsur kalmıştı; donanmanın tayfaları, subaylarını tutuklayıp cumhuriyete bağlı kalmıştı. Afrika Ordusu'nu anakaraya, Temmuz sonundan itibaren Alman Junkers ve İtalyan Savoia uçakları taşıdı. Dünya tarihinin ilk büyük askerî hava köprüsü, faşist bir darbeyi kurtarmak için kuruldu.

Görsel: İç Savaş'ın ilk günlerinde Cartagena'da, el konulan San Diego Kilisesi'ndeki "Fernando Condés" Halk Milisleri merkezinde gönüllü yazılan işçiler, 23 Temmuz 1936. Juan Sáez Tornell, kamu malı, Wikimedia Commons.

Darbenin yenildiği yerlerde, devlet de yenilmişti. Ordu dağılmış, polis bölünmüş, yargı işlemez hâle gelmişti. Boşluğu işçi örgütleri doldurdu. Bu, sınıf mücadelesinin tarihinde ender görülen bir durumdur: **ikili iktidar.** Bir yanda Madrid'de ve Barselona'da yasal hükümetler (merkezî hükümet ve Katalonya Generalitat'ı) duruyordu. Öbür yanda, gerçek gücü elinde tutan işçi komiteleri, milis komiteleri, köy komiteleri vardı.

Katalonya'da bu en açık biçimde görüldü. 20 Temmuz'da Generalitat başkanı Companys, CNT önderlerini çağırdı ve onlara kabaca şunu söyledi: "Bugün kentin efendisi sizsiniz; isterseniz iktidarı alın, istemezseniz birlikte çalışalım" (aktarılan). CNT önderliği, anarşist ilkeleri gereği "anarşist diktatörlük" kurmayı reddetti ve Generalitat'ın yanında bir **Antifaşist Milisler Merkez Komitesi**

kurulmasını kabul etti. Komite fiilen Katalonya'yı yönetti; Generalitat ise yasal kabuk olarak ayakta kaldı. İkili iktidar böylece daha ilk günden, gücü elinde tutan tarafın iktidarı almayı reddetmesiyle, yarım bırakıldı.

Yine de altında gerçek bir devrim yaşanıyordu:

- **Fabrikalar.** Katalonya'da sahiplerinin kaçtığı ya da darbeyi desteklediği işletmelere işçi komiteleri el koydu. Tekstil fabrikaları, metal atölyeleri, Barselona tramvayları, demiryolları, kamu hizmetleri, oteller, lokantalar ve berberler işçi yönetimine geçti. Ekim 1936'da Generalitat'ın kolektifleştirme kararnamesi, yüz işçiden büyük işletmelerin kolektifleştirilmesini yasallaştırdı. Katalonya sanayisinin büyük bir kısmı kolektifleşti (oranlar tartışmalı; doğrulanacak). Ama önemli bir istisna vardı: **bankalar kolektifleştirilmedi.** Kredi ve döviz, hükümetin elinde kaldı. Bu, sonraki aylarda kolektifleri hükümete bağımlı kılan belirleyici kaldıraç oldu.
- **Toprak.** Aragon'da, Katalonya'nın ve Levante'nin kırsalında, Kastilya-La Mancha'da ve Endülüs'ün cumhuriyette kalan kısmında köylü kolektifleri kuruldu. Bir kısmı parayı kaldırdı, yerine karne ya da kupon koydu. Ekim 1936'da PCE'li Tarım Bakanı Vicente Uribe'nin kararnamesi, darbeyi destekleyenlerin topraklarının kamulaştırılmasını yasallaştırdı.
- **Milisler.** Ordunun yerini parti ve sendika milisleri aldı: CNT'nin Durruti Kolonu, POUM'un Lenin Kolonu, PCE'nin 5. Alayı, UGT ve sosyalist gençliğin birlikleri. Subay rütbesi yoktu, seçilmiş delegeler vardı; aynı ücret, aynı yemek.
- **Kent yaşamı.** İngiliz yazar George Orwell, Aralık 1936'da vardığı Barselona'yı "işçi sınıfının iktidarda olduğu" bir kent olarak anlatır: bahşiş yasaklanmıştı, garsonlar müşteriye "yoldaş" diyordu, zenginler sokaklardan kaybolmuştu.

> **Emek süreci: kolektifleştirilmiş fabrikada.** İşi kim tasarlıyor? Fabrika meclisinin seçtiği bir komite; çoğu zaman eski teknisyenler de komitede yer alıyordu. Bilgi kimde? Ustaların ve teknisyenlerin elinde; kaçan mühendislerin yerini işçiler doldurmak zorunda kaldı. Hızı kim belirliyor? Parça başı ücret pek çok yerde kaldırıldı; ücret farkları daraltıldı. İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi? İşyeri düzeyinde gerçek ve geniş; ama hammadde, kredi, döviz ve dış pazar düzeyinde yok. Savaş ekonomisi, yüzlerce ayrı kolektifin kendi başına kararıyla değil, merkezî bir planla işletilebilirdi. Anarko-sendikalist kolektifçiliğin sınırı buradaydı: işyerinde işçi denetimi, bütün ekonomide planlama olmadan kalıcı olamazdı. Bu planlamayı üstlenen merkezî güç ise işçi iktidarı değil, burjuva cumhuriyet hükümetiydi. Kolektifler böylece ya hükümetin kredi musluğuna bağlandı ya da kendi aralarında rekabete düştü.

27.4 Uluslararası boyut: kim kime silah verdi?

İspanya İç Savaşı daha ilk haftasında uluslararası bir savaşa dönüştü. Bu uluslararası boyut, savaşın sonucunu belirleyen başlıca etkendir.

Faşist güçler Franco'nun yanında. Nazi Almanyası, Afrika Ordusu'nu taşıyan uçaklardan sonra Kasım 1936'da **Kondor Lejyonu**'nu gönderdi: bombardıman ve av uçakları, tanklar, uçaksavar topları, pilotlar ve teknisyenler. Lejyonda savaş boyunca dönüşümlü olarak 16.000 ile 19.000 arasında Alman görev yaptı (doğrulanacak). Alman ordusu İspanya'yı, ileride Avrupa'da kullanacağı taktiklerin ve silahların deneme alanı olarak kullandı. Faşist İtalya ise yüzlerce uçağın yanında on binlerce askerlik bir "Gönüllü Birlikler Kolordusu" (CTV) gönderdi; savaş boyunca İspanya'da bulunan İtalyan askerlerinin toplamı 70.000-80.000 dolayında tahmin edilir (doğrulanacak). Salazar Portekizi sınırlarını ve

limanlarını Franco'ya açtı. Franco'nun ordusunun en etkili vurucu gücü ise Fas'ta toplanan on binlerce Faslı askerdi (doğrulanacak): sömürge yoksulluğunun, sömürgeci ordunun elinde bir başka yoksul halka karşı kullanılması.

Guernica. 26 Nisan 1937, pazartesi, pazar günü: Bask Ülkesi'nin eski ve simgesel kasabası Guernica, Kondor Lejyonu ve İtalyan hava kuvvetleri tarafından saatlerce bombalandı. Kasabanın merkezi yerle bir oldu. Ölü sayısı tartışmalıdır: Bask hükümeti o günlerde 1.654 ölüden söz etti; bugünkü araştırmalar çoğunlukla 150 ile 300 arasında bir rakam verir (doğrulanacak). Franco'nun basını bombardımanı yıllarca inkâr etti ve kasabayı "kızılların yaktığını" iddia etti. Guernica, sivil halkı hedef alan hava bombardımanının Avrupa'daki ilk büyük örneklerinden biridir. Picasso'nun aynı yıl Paris Dünya Fuarı'ndaki İspanya pavyonu için yaptığı resim, bu kentin adını dünyaya taşıdı.

Görsel: Kondor Lejyonu ve İtalyan uçaklarının bombardımanından sonra Guernica'nın yıkıntıları, 1937. Anonim (Bundesarchiv), CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

"Demokrat" Batı: karışmama. Ağustos 1936'da Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde yirmi yedi Avrupa devleti İspanya'ya silah göndermeme anlaşması imzaladı. Eylül'de Londra'da bir **Karışmama Komitesi** kuruldu. Almanya ve İtalya komitede oturdu ve Franco'ya silah, uçak ve asker göndermeyi hiç kesmedi. Komite ise bu ihlaller karşısında toplantı tutanakları üretmekten öte bir şey yapmadı. Fiilî sonuç, **meşru ve seçilmiş cumhuriyet hükümetine silah ambargosu, darbecilere serbest dolaşım** oldu.

Neden? İngiliz hükümetinin kaygısı açıktı. İngiliz sermayesinin İspanya'da büyük yatırımları vardı: Rio Tinto maden şirketi, liman ve kamu hizmeti şirketleri, şarap ve meyve ticareti. Temmuz 1936'dan sonra İspanya'da bu mülklerin bir kısmı işçi komitelerinin eline geçmişti. İngiliz yönetici sınıfının büyük kısmı için, Barselona'daki işçi komiteleri Berlin'deki Hitler'den daha yakın bir tehditti. Fransa'daki Halk

Cephesi hükümeti ise İngiltere'ye bağımlılığı, kendi sağının ve ordusunun baskısı ve Radikal müttefiklerinin korkusu yüzünden bu çizgiye uydu (Bölüm 26). Ocak 1937'de ABD Kongresi Tarafsızlık Yasası'nı İspanya iç savaşını kapsayacak biçimde genişletti ve Cumhuriyet'e silah satışını yasakladı.

Aynı "tarafsızlık", Amerikan sermayesini bağlamadı. Texaco petrol şirketi, başkanı Torkild Rieber'in kararıyla Franco'ya savaş boyunca akaryakıtı **kredili** olarak sattı; Franco'nun petrol ihtiyacının büyük kısmını karşıladı (miktarlar doğrulanacak). Ford, General Motors ve Studebaker binlerce kamyon sattı (doğrulanacak). Franco'nun ordusu, faşist silahlarla ve Amerikan yakıtıyla yürüdü.

Sovyetler Birliği ve Meksika. Cumhuriyet'e silah satan iki ülke vardı. Meksika, devrimci başkan Lázaro Cárdenas yönetiminde tüfek ve mühimmat gönderdi, savaştan sonra da on binlerce İspanyol mülteciyi kabul etti. SSCB, Ekim 1936'dan itibaren uçaklar, tanklar, toplar ve askerî danışmanlar gönderdi. Kasım 1936'da Madrid'in savunmasında Sovyet tankları ve uçakları belirleyici oldu. Bu yardımın ödemesi, Cumhuriyet'in altın rezervlerinin önemli bir kısmının Moskova'ya gönderilmesiyle yapıldı (yaklaşık 500 ton, doğrulanacak). Sovyet yardımı gerçekti ve Cumhuriyet'in iki buçuk yıl daha direnmesini sağladı. Ama yardımın siyasi bir bedeli de vardı. Sovyet danışmanları ve NKVD aygıtı, Cumhuriyet'in iç siyasetinde, özellikle 1937'den sonra, güçlü bir etken hâline geldi (27.6).

Ülke	Taraf	Yardımın biçimi	Not
Almanya	Franco	Hava köprüsü, Kondor Lejyonu (16.000-19.000 kişi dönüşümlü; doğrulanacak), uçak, tank	Guernica; yeni silahların denenmesi
İtalya	Franco	CTV (toplam 70.000-80.000; doğrulanacak), uçak, denizaltı	Guadalajara yenilgisi (Mart 1937)
Portekiz	Franco	Sınır ve limanlar, gönüllüler	Salazar diktatörlüğü
ABD şirketleri	Franco	Texaco'dan kredili petrol, kamyonlar	Devlet Cumhuriyet'e silah ambargosu koydu (Ocak 1937)
İngiltere, Fransa	"Tarafsız"	Karışmama Komitesi, fiilî ambargo	Şubat 1939'da Franco'yu tanıdılar
SSCB	Cumhuriyet	Uçak, tank, top, danışman (birkaç bin kişi; doğrulanacak)	Altınla ödeme; siyasi etki; NKVD
Meksika	Cumhuriyet	Tüfek, mühimmat; savaş sonrası mülteciler	Cárdenas hükümeti
Komintern ve dünya işçi hareketi	Cumhuriyet	Uluslararası Tugaylar, gıda ve ilaç kampanyaları	27.5

27.5 Uluslararası Tugaylar: "Siz tarihsiniz, siz efsanesiniz"

Hükümetler İspanya'yı yalnız bırakırken, dünyanın işçileri İspanya'ya gitti. Komintern'in Eylül-Ekim 1936'da aldığı kararla örgütlenen **Uluslararası Tugaylar**'a elli ülkeyi aşkın ülkeden 35.000 ile 40.000 arasında gönüllü katıldı (doğrulanacak). Gönüllüler Paris'te toplanıp Pireneleri çoğu zaman yaya aşarak İspanya'ya geçti ve Albacete'deki üste eğitildi. Tugaylardan önce ve onlarla birlikte, anarşist ve POUM milislerinde savaşan birkaç bin yabancı gönüllü daha vardı; Orwell bunlardan biriydi.

İlk tugay, XI. Uluslararası Tugay, 8 Kasım 1936'da, Franco'nun ordusu Madrid'in kapılarına dayandığında kente girdi. Madrid halkı onları "¡No pasarán!" (Geçemeyecekler!) sloganıyla karşıladı. Kent, işçi milislerinin, halkın kazdığı siperlerin, Sovyet silahlarının ve Uluslararası Tugaylar'ın

direnişiyle düşmedi. Mart 1937'de Guadalajara'da Mussolini'nin CTV'si ağır bir yenilgiye uğradı. Karşısında savaşanlar arasında İtalyan antifaşistlerinin Garibaldi Taburu vardı: İtalyan işçileri, İspanya topraklarında İtalyan faşizmini yendi.

Ülke / grup	Tahmini gönüllü sayısı (hepsi doğrulanacak)	Not
Fransa	8.000-10.000	En büyük grup; çoğu metal ve maden işçisi
Almanya ve Avusturya	4.000-5.000	Thälmann Taburu; aralarında Şubat 1934'ün Schutzbund'cuları
İtalya	3.000-4.000	Garibaldi Taburu
Polonya	3.000-5.000	Dąbrowski Taburu; çoğu Fransa ve Belçika'daki Polonyalı göçmen madenciler
ABD	2.500-2.800	Abraham Lincoln Taburu; aralarında siyah Amerikalı gönüllüler
Britanya ve İrlanda	2.300-2.500	Çoğunluğu kol işçisi
Yugoslavya	1.500-1.900	Pek çoğu sonra partizan ordusunun komutanı oldu
Çekoslovakya, Macaristan, Balkanlar	Birer-iki bin	Bulgar, Yunan, Romen, Macar taburları ve bölükleri
Kanada	1.500-1.700	Mackenzie-Papineau Taburu
Kıbrıs	60 dolayında	Kıbrıslı Rum ve Türk işçiler (dağılım araştırılacak)
Türkiye	Birkaç kişi (araştırılacak)	Türkiye'den ve Türkiyeli gönüllüler sistemli olarak araştırılmamıştır

Gönüllülerin büyük çoğunluğu işçiydi: madenciler, liman işçileri, metal işçileri, inşaat işçileri, konfeksiyon atölyelerinin Yahudi terzileri, işsizler. Britanyalı gönüllüler üzerine yapılan araştırmalar, dörtte üçten fazlasının kol işçisi olduğunu gösterir (doğrulanacak). Çoğu komünistti; ama aralarında sosyalistler, sendikacılar, partisiz antifaşistler de vardı. Yüzlerce gönüllü kadın, sağlık hizmetlerinde ve kimi zaman cephede görev aldı. Gönüllülerin önemli bir kısmı, faşizmin kendi ülkelerinde zaten iktidarda olduğu Almanya, İtalya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya ve Balkan ülkelerinden gelmişti: onlar için İspanya, kendi ülkelerinde kaybettikleri savaşın ikinci cephesiydi. Gönüllülerin 9.000-10.000'i İspanya'da öldü (doğrulanacak).

Eylül 1938'de Cumhuriyet'in başbakanı Juan Negrín, Milletler Cemiyeti'nde yabancı gönüllülerin geri çekileceğini açıkladı. Amaç, Karışmama Komitesi'ni Alman ve İtalyan birliklerinin de çekilmesine zorlamaktı. Bu umut gerçekleşmedi. 28 Ekim 1938'de Barselona'da Uluslararası Tugaylar için bir veda geçidi yapıldı. Yüz binlerce Barselonalı sokaklardaydı. Komünist önder Dolores Ibárruri, "La Pasionaria", gönüllülere şöyle seslendi: "Gururla gidebilirsiniz. Siz tarihsiniz. Siz efsanesiniz." Uluslararası Tugaylar, işçi sınıfı enternasyonalizminin yirminci yüzyıldaki en büyük pratik örneğidir. Onların pek çoğu birkaç yıl sonra Fransa'da, Yugoslavya'da, İtalya'da ve Yunanistan'da direniş hareketlerinin kadroları olacaktı (Kısım VII).

27.6 Cumhuriyet cephesinin iç çatışması

İspanya'da faşizme karşı cephe, aynı anda kendi içinde bir sınıf mücadelesi alanıydı. Soru basit görünür ama İç Savaş'ın bütün tartışmalarını taşır: **Önce savaş mı, önce devrim mi?**

Bir yanda PCE, Katalonya'da onun kardeş partisi PSUC (Temmuz 1936'da dört partinin birleşmesiyle kurulan ve Komintern'e bağlanan Katalan Birleşik Sosyalist Partisi), PSOE'nin Prieto ve Negrín kanadı ve cumhuriyetçi burjuva partileri duruyordu. Onların çizgisine göre önce savaş kazanılmalıydı. Bunun için düzenli ve merkezî bir ordu (Halk Ordusu), güçlü bir devlet, disiplin gerekiyordu. İspanya'daki devrim, sosyalist değil "demokratik", daha doğrusu Komintern'in deyişiyle "yeni tipte demokratik cumhuriyet" devrimiydi. Küçük burjuvaziyi, orta köylülüğü ve cumhuriyetçi burjuvaziyi kaçırmamak, ve İngiltere ile Fransa'yı ürkütmemek için kolektifleştirmeler durdurulmalı, küçük mülk korunmalıydı.

Öbür yanda CNT'nin tabanı, FAI, anarşist "Durruti'nin Dostları" grubu ve POUM duruyordu. Onların çizgisine göre savaş ve devrim birbirinden ayrılamazdı. İşçiler ve köylüler, Temmuz'da kazandıkları fabrika ve toprak için savaşıyordu. Devrimi durdurmak, savaşın motorunu durdurmaktı. Batı demokrasileri ise zaten hiçbir zaman yardıma gelmeyecekti.

Bu tartışmayı anlamak için iki olguyu birlikte görmek gerekir. **Birincisi,** PCE'nin çizgisi toplumsal bir tabana dayanıyordu. PCE 1936 başında birkaç on bin üyeli bir partiyken, 1937'de 250.000-300.000 üyeye ulaştı (doğrulanacak). Bu büyümenin bir kısmı genç işçilerden ve sosyalist gençlikten geliyordu; önemli bir kısmı ise anarşist kolektifleştirmeden korkan küçük köylülerden, esnaftan, memurlardan, subaylardan. PCE, bu ara katmanlar için "düzen partisi" hâline gelmişti. **İkincisi,** milis sistemi askerî olarak gerçek sınırlara sahipti. Aragon cephesi aylarca kıpırdamadı; merkezî bir komuta, ortak lojistik, eğitimli subay kadrosu olmadan modern bir orduya karşı savaş kazanmak mümkün değildi. Anarşist önderlerin bir kısmı da bunu kabul etti.

Kasım 1936'da, Madrid'in düşmek üzere olduğu günlerde, CNT dört bakanla merkezî hükümete girdi: adalet bakanı Juan García Oliver, sağlık bakanı Federica Montseny (İspanya tarihinin ilk kadın bakanı), sanayi bakanı Juan Peiró ve ticaret bakanı Juan López. Bir devlet karşıtı hareketin burjuva cumhuriyet hükümetine bakan vermesi, anarşist ilkelerin çiğnenmesiydi. Ama bunun daha derin bir anlamı vardı. Temmuz'da iktidarı almayı "diktatörlük olur" diyerek reddeden CNT önderliği, dört ay sonra başkalarının kurduğu bir devletin küçük ortağı oldu. İşçi iktidarını kurmayı reddetmek, burjuva devletin içine girmekle sonuçlanmıştı.

Mayıs Günleri. Gerilim, 3 Mayıs 1937'de Barselona'da patladı. Temmuz 1936'dan beri CNT'li işçi komitesinin yönettiği Katalonya Meydanı'ndaki Telefónica binasına, PSUC'lu kamu düzeni komiseri Eusebio Rodríguez Salas'ın komutasında Saldırı Muhafızları girmeye çalıştı. Binanın içindeki işçiler ateşle karşılık verdi. Birkaç saat içinde Barselona barikatlarla doldu. Bir yanda CNT'li işçiler, FAI, Durruti'nin Dostları ve POUM; öbür yanda Generalitat polisi, PSUC ve UGT'nin bir kısmı. 3-8 Mayıs arasında kent sokaklarında antifaşistler birbirine ateş etti. Ölü sayısı 200 ile 500 arasında verilir (doğrulanacak). İtalyan anarşist Camillo Berneri, bu günlerde evinden alınıp öldürüldü.

CNT'nin bakanları García Oliver ve Montseny, Valencia'daki hükümetten gelip radyodan tabana silah bırakma çağrısı yaptı. Tabanın önemli bir kısmı bu çağrıyı "ihanet" olarak gördü, ama uydu. Merkezî hükümet Barselona'ya binlerce Saldırı Muhafızı gönderdi ve Katalonya'nın kamu düzenini doğrudan kendi denetimine aldı. İkili iktidar, Katalonya'da fiilen sona ermişti.

Mayıs Günleri'nin ardından olaylar hızlandı. PCE bakanları, Başbakan Largo Caballero'dan POUM'un yasaklanmasını istedi. Largo Caballero reddetti ve hükümet düştü. 17 Mayıs 1937'de Juan Negrín başbakan oldu. Haziran ortasında POUM yasaklandı, önderleri tutuklandı. **Andreu Nin**, tutuklandıktan sonra gizli bir yere götürüldü, sorgulandı ve Haziran 1937 sonunda öldürüldü. Cesedi hiç bulunamadı. Cumhuriyet'in resmî makamları o dönemde bu olayla hiçbir ilgilerinin olmadığını söyledi. PCE basını ise Nin'in "Franco'nun ya da Gestapo'nun adamları tarafından kurtarıldığını" iddia etti. Bugün,

1990'larda açılan Sovyet arşiv belgeleri ve bu belgelere dayanan araştırmalar temelinde, Nin'in İspanya'daki NKVD aygıtının yürüttüğü bir operasyonla öldürüldüğü tarihçilerin geniş çoğunluğunca kabul edilir (**belge** düzeyinde; operasyonun ayrıntıları ve emir zinciri üzerine tartışma sürüyor). Ekim 1938'de POUM önderleri Barselona'da yargılandı. Mahkeme, onları "faşist casusluk" suçlamasından beraat ettirdi, Mayıs olaylarına katılmaktan mahkûm etti.

Ağustos 1937'de, anarşistlerin yönettiği Aragon Konseyi bir hükümet kararnamesiyle feshedildi. Enrique Líster'in komutasındaki bir Halk Ordusu tümeni Aragon'a girdi, konsey önderlerini tutukladı ve kolektiflerin önemli bir kısmını dağıttı; topraklar kısmen eski sahiplerine ya da bireysel köylülere dağıtıldı. Kısa süre sonra hasadın aksadığı görülünce, hükümet bir kısım kolektifin yeniden kurulmasına göz yumdu. Aynı yıl kurulan askerî istihbarat servisi (SIM), cumhuriyet cephesindeki muhaliflere karşı da kullanıldı.

Özeleştiri kutusu: Mayıs 1937 ve Cumhuriyet'in iç çatışması.

Bu olaylar, komünist hareketin tarihinin en ağır sayfalarından biridir. Onları ne düşmanın "totalitarizm" diliyle ne de sessizlikle geçiştiririz. Devrimci özeleştiri, olguları tam olarak kabul etmekle başlar.

1. Stalinist çizgiyle ilişkisi. Komintern'in ve PCE'nin İspanya çizgisi, Sovyet devletinin o yıllardaki dış politika önceliğiyle, yani İngiltere ve Fransa'yla Almanya'ya karşı bir "kolektif güvenlik" ittifakı kurma çabasıyla sıkı biçimde bağlıydı. İspanya'daki devrimin "Batı demokrasilerini ürkütmeyecek" sınırlar içinde tutulması, bu önceliğin sonucuydu. Bu öncelik iki bakımdan yanılgıya dayanıyordu. Birincisi, İngiltere ve Fransa devrim durdurulduğunda da yardıma gelmedi; Münih'te (Eylül 1938) Çekoslovakya'yı, Şubat 1939'da İspanya'yı Franco'ya bıraktılar. İkincisi, bir ülkenin işçi sınıfının devrimci hareketi, bir başka devletin, sosyalist devletin bile, diplomatik hesaplarına bağlanamaz. Ölçüt, sınıfın bağımsızlığı ve birliğidir (Bölüm 28).

2. Yöntem. Siyasal rakibin, hele antifaşist cephede birlikte savaşan bir işçi partisinin önderinin, gizlice kaçırılıp öldürülmesi, bir "hata" değil, sınıf ahlakıyla bağdaşmayan bir suçtur. POUM'un çizgisine karşı çıkmak başka, onu "faşist casus" diye suçlamak ve önderini ortadan kaldırmak başkadır. Mahkemenin kendisi bile casusluk suçlamasını reddetmiştir. Yabancı bir güvenlik aygıtının cumhuriyet topraklarında kendi başına operasyon yürütebilmesi, İspanyol işçi sınıfının ve Cumhuriyet'in egemenliğinin çiğnenmesiydi. Bu yöntemler, Cumhuriyet'in en devrimci işçi kesimlerinde güveni kırdı ve moral ve seferberlik kaybına yol açtı.

3. Anarşistlerin devletle ilişkisi. CNT önderliği Temmuz 1936'da iktidarı almayı reddetti, Kasım 1936'da burjuva hükümete bakan verdi, Mayıs 1937'de kendi tabanını silah bırakmaya çağırdı. Devlete ilkesel karşıtlık, pratikte işçi sınıfının kendi devletini kurmasını engelledi ve CNT'yi başkalarının devletinin kuyruğuna taktı. Anarşizmin devlet sorununa yanıtsızlığı İspanya'da en ağır bedeli ödetti. Buna karşın, anarşist işçilerin Temmuz 1936'daki kahramanlığı, kolektiflerdeki yaratıcılığı ve cephedeki fedakârlığı karikatürleştirilmeden kabul edilmelidir.

4. "Devrimi durdurmak savaşı kazandırır mıydı?" Bu soruya farklı marksistler ve tarihçiler farklı yanıtlar verdi:

Kaynak	Konumu	Yanıtı
George Orwell, *Katalonya'ya Selam* (1938)	POUM milislerinde savaşmış İngiliz sosyalist yazar	Savaş ve devrim ayrılamazdı; devrimin bastırılması, işçilerin savaşma isteğini kırdı.
Pierre Broué ve Émile Témime, *İspanya'da Devrim ve İç Savaş* (1961)	Troçkist tarihçi (Broué)	Devrim, Komintern ve cumhuriyetçi burjuvazi tarafından boğuldu; zafer ancak işçi iktidarıyla mümkündü.
Fernando Claudín, *Komünist Hareket: Komintern'den Kominform'a* (1970)	1964'te partiden ihraç edilmiş eski PCE önderi; revizyonist-Avrokomünist çizgiye yakın (eleştirel okumayla)	Komintern, İspanyol devrimini Sovyet dış politikasına bağladı.
Paul Preston, *İspanya İç Savaşı* ve *The Spanish Holocaust*	Liberal-sol tarihçi	Negrín ve PCE'nin merkezî ordu çizgisi askerî olarak akılcıydı; yenilginin başlıca nedeni karışmama ve Mihver yardımıydı; NKVD baskısını da belgeler.
Guerra y revolución en España 1936-1939 (PCE'nin Dolores Ibárruri başkanlığındaki komisyonca yazılan resmî tarihi, 1966-1977)	Resmî PCE tarihi	Halk cephesi ve birlik çizgisi doğruydu; POUM ve "sorumsuz" anarşistler cepheyi zayıflattı.

5. Bizim ölçütümüz. Soruyu "önce savaş" ile "önce devrim" arasındaki soyut bir seçim olarak koymuyoruz. Soru sınıfsaldır: **Yoksul köylüye toprak ve işçiye fabrika vaat etmeyen bir cumhuriyet kimi seferber edebilirdi?** Cumhuriyet, kitleleri tam da bu vaadi yerine getirdiği anlarda seferber edebildi: Temmuz 1936'da, Madrid'in savunmasında, Uribe kararnamesinin toprak dağıttığı aylarda.

> Düzenli ordu ve merkezî komuta zorunluydu; bu konuda PCE'nin eleştirisi haklıydı ve milis sisteminin sınırları gerçekti. Ama merkezî bir devrimci ordu, ancak işçi ve köylünün kendi iktidarı olarak gördüğü bir devletin ordusu olabilirdi. Leninist yanıt, ne kolektifleri Batı'nın gözüne hoş görünmek için dağıtmak, ne de devlet sorununu yok saymaktı: işçi ve köylü komitelerine dayanan, proletaryanın önderliğinde merkezileşmiş bir **işçi-köylü iktidarı** kurmaktı. İspanya'da bu iktidarı kuracak birleşik bir devrimci önderlik yoktu. PCE burjuva cumhuriyetin sınırında durdu, CNT devleti reddetti, POUM küçük ve yalıtılmıştı, PSOE bölünmüştü. İspanyol işçi sınıfının kahramanlığı ile önderliklerinin çizgisi arasındaki bu uçurum, bizim İspanya'dan çıkardığımız temel derstir.

27.7 Yenilgi ve bedeli

Savaşın askerî seyri, Cumhuriyet'in toprağının adım adım daralmasıdır. Aşağıdaki tablo, kitabın haritalarının (cephe hatları 1936/1937/1938) özetidir:

Tarih	Franco'nun elinde	Cumhuriyet'in elinde	Önemli olaylar
Temmuz-Ağustos 1936	Galiçya, Eski Kastilya, Navarra, Aragon'un batısı, Batı Endülüs (Sevilla, Cádiz, Córdoba), Kanarya ve Balear adalarının çoğu, İspanyol Fası	Madrid, Yeni Kastilya, Katalonya, Valencia, Doğu Endülüs, kuzeyde Bask Ülkesi-Santander-Asturias şeridi	Afrika Ordusu'nun hava köprüsü; Badajoz (Ağustos)
Sonbahar 1936 - bahar 1937	Extremadura; Toledo; Málaga (Şubat 1937)	Madrid direnir	Madrid savunması (Kasım 1936); Jarama (Şubat 1937); Guadalajara (Mart 1937)
1937 sonu	Bütün kuzey: Bilbao (Haziran), Santander (Ağustos), Asturias (Ekim)	Merkez ve doğu	Guernica (Nisan); Brunete (Temmuz); Belchite (Ağustos-Eylül)
1938	Nisan'da Vinaròs'ta Akdeniz'e ulaşarak Cumhuriyet'i ikiye böler	Katalonya ile Madrid-Valencia bölgesi ayrı kalır	Teruel (Aralık 1937-Şubat 1938); Ebro Muharebesi (Temmuz-Kasım 1938)
1939	Katalonya (Barselona 26 Ocak), ardından bütün ülke	Madrid-Valencia bölgesi Mart sonuna dek	Casado darbesi (5 Mart); Madrid'in düşüşü (28 Mart); Franco'nun "savaş bitti" bildirisi (1 Nisan)

Ebro Muharebesi (Temmuz-Kasım 1938), Cumhuriyet'in son büyük saldırısıydı ve Halk Ordusu'nun bütün yedeklerini tüketti. Ocak 1939'da Katalonya düştü. Şubat 1939'da 450.000 ile 500.000 arasında İspanyol, soğukta, Pireneleri aşarak Fransa'ya kaçtı (doğrulanacak). Bu büyük göçe İspanyollar *La Retirada* (Geri Çekiliş) der. Fransa'nın Halk Cephesi'nden kalma hükümeti onları, Akdeniz kıyısındaki kumsallarda, dikenli tellerle çevrili ve sömürge askerlerince korunan kamplara koydu: Argelès-sur-Mer, Saint-Cyprien, Le Barcarès, sonra Gurs. Binlercesi ilk aylarda hastalık ve soğuktan öldü (doğrulanacak). 27 Şubat 1939'da İngiltere ve Fransa Franco hükümetini resmen tanıdı.

Madrid'de ise Cumhuriyet'in son günleri bir iç çatışmayla geçti. 5 Mart 1939'da Albay Segismundo Casado, sosyalist Julián Besteiro'nun ve anarşist Cipriano Mera'nın birliklerinin desteğiyle Negrín hükümetine karşı darbe yaptı. Amaçları, "komünistleri" tasfiye ederek Franco'yla "onurlu bir barış" yapmaktı. Madrid'de Cumhuriyet'in birlikleri birbirine ateş etti. Negrín ve PCE önderleri ülkeyi terk etti. Franco ise Casado'ya hiçbir güvence vermedi, yalnızca koşulsuz teslimiyet istedi. Casado'nun "onurlu barış"ı, direnişi son kez bölmekten ve on binlerce cumhuriyetçiyi Alicante limanında, gelmeyen gemileri beklerken Franco'ya teslim etmekten başka bir sonuç vermedi. Sosyal demokrasinin sağ kanadının burjuvaziyle "uzlaşma" umudu, İspanya'da son kez ve en acı biçimde çöktü.

Beyaz terör. Franco'nun zaferi barış getirmedi, sistemli bir intikam getirdi. Şubat 1939'da çıkarılan Siyasal Sorumluluklar Yasası, 1934'ten beri solda bulunmuş herkesi geriye dönük olarak suçlu ilan etti. Savaştan sonraki yıllarda en az 20.000, bazı tahminlere göre 50.000'e yakın kişi idam edildi (doğrulanacak). Yüz binlerce kişi toplama kamplarından ve hapishanelerden geçti. Tutsakların bir kısmı "cezayı emekle indirme" adı verilen zorla çalıştırma düzeninde barajlarda, demiryollarında, madenlerde ve Franco'nun anıt-mezarı "Şehitler Vadisi"nin inşaatında çalıştırıldı: faşizmin, yenilen işçi sınıfının emeğini doğrudan gasp etmesi. Paul Preston, savaş sırasında ve sonrasında Franco cephesinin cephe gerisinde öldürdüğü insan sayısını 150.000 dolayında tahmin eder (doğrulanacak). Bugün İspanya'da binlerce toplu mezar vardır ve kayıpların sayısı 100.000'in üzerinde tahmin edilir (doğrulanacak).

Dürüstlük gereği şunu da ekleyelim: Cumhuriyet bölgesinde de, özellikle darbenin ilk aylarında, devletin çözüldüğü koşullarda binlerce rahip, toprak sahibi, sağcı ve sağcı sayılan kişi öldürüldü. Preston bu sayıyı 50.000 dolayında verir (doğrulanacak). Kasım-Aralık 1936'da Madrid yakınlarındaki Paracuellos'da binlerce tutsak kurşuna dizildi; bu olayda sorumluluk tartışmalıdır. Aradaki sınıfsal fark şuradadır: Cumhuriyet bölgesindeki şiddet büyük ölçüde devletin çözüldüğü ilk aylarda denetimsiz gruplarca yapıldı ve cumhuriyet devleti yeniden kurulduktan sonra sınırlandırıldı. Franco'nun terörü ise en baştan bir **politika**ydı. General Mola'nın darbe talimatları, "son derece şiddetli" bir baskıyı açıkça öngörüyordu; terör savaştan sonra da on yıllarca sürdü.

Sürgün, direniş, bellek. Fransa'daki kamplardan çıkan on binlerce İspanyol cumhuriyetçi, birkaç yıl sonra Fransız direnişinde savaştı. Ağustos 1944'te Paris'e ilk giren birlik, çoğu İspanyol cumhuriyetçilerden oluşan "La Nueve" bölüğüydü. Binlerce İspanyol cumhuriyetçi, Nazilerce Mauthausen toplama kampına gönderildi; bunların büyük kısmı orada öldü (sayılar doğrulanacak). İspanya'nın içinde ise **maquis** denen gerilla direnişi 1939'dan 1952'ye kadar sürdü. Ekim 1944'te PCE'nin örgütlediği birkaç bin gerilla Pirenelerden Val d'Aran'a girdi ama geri püskürtüldü (doğrulanacak). Gerilla birlikleri Levante'de, Asturias'ta, Galiçya'da, Endülüs dağlarında yıllarca dayandı; son büyük birlikler 1952'de dağıtıldı.

Franco 1975'te öldüğünde, "geçiş" döneminin 1977 Af Yasası, Franco rejiminin suçlarını da affetti. Kurbanların yakınları on yıllarca susturuldu. Ancak 2007'de çıkan "Tarihsel Bellek Yasası" ve Ekim 2022'de çıkan "Demokratik Bellek Yasası", Franco rejiminin kurbanlarını tanıdı, toplu mezarların açılmasını devlet görevi olarak tanımladı ve rejimin simgelerini kamusal alandan kaldırmaya başladı. Franco'nun kemikleri 2019'da "Şehitler Vadisi"nden çıkarıldı. Bu yasalar, bir sınıf savaşının seksen yıl sonra hâlâ bitmediğini gösterir: kimin mezarı açılacak, kimin anıtı kalacak sorusu, bugünün siyasal mücadelesidir.

Kritik an: Temmuz 1936 ve Mayıs 1937.

	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Temmuz 1936	Darbeyi yenmek, silah, toprak, fabrika; eski devletin yerine kendi komiteleri.	Cumhuriyetçi hükümet ilk gün silah vermeyi reddetti; UGT ve CNT önderlikleri tabanın ardından geldi; CNT iktidarı almayı reddetti.	Askerî darbe; sömürge ordusu; Alman-İtalyan hava köprüsü; toprak ağalarının kıyımı.	Darbenin kazandığı bölgelerde toprak ağaları, kilise ve bankaların bir kısmı; darbenin yenildiği bölgelerde hiçbiri.	Ülke ikiye bölündü; cumhuriyet bölgesinde ikili iktidar ve toplumsal devrim.
Mayıs 1937	Barselona'da işçi komitelerinin kazanımlarını savunmak.	PSOE'nin sağı, PSUC ve cumhuriyetçiler "düzeni" yeniden kurmak için bastırdı; CNT bakanları tabanı silah bırakmaya çağırdı.	Franco cephesinin ilerleyişi; Karışmama Komitesi'nin ambargosu; Batı'nın "düzen" beklentisi.	Cumhuriyet bölgesinde kısa vadede küçük ve orta mülk sahipleri ile cumhuriyetçi burjuvazi; uzun vadede Franco.	İkili iktidar bitti, POUM yasaklandı, Nin öldürüldü, Aragon kolektifleri dağıtıldı; cumhuriyet cephesinde güven kırıldı.

Kavram kutusu. *Toplumsal devrim:* Yalnızca hükümetin değil, mülkiyet ilişkilerinin değişmesi: üretim araçlarının bir sınıftan ötekine geçmesi (0.2, K7). Temmuz 1936'da İspanya'nın cumhuriyet bölgesinde toplumsal devrim başlamış, siyasal devrim (devlet iktidarının el değiştirmesi) tamamlanmamıştı. *Kolektifleştirme:* Üretim araçlarının, onları işleten işçiler ya da köylüler topluluğunun ortak mülküne ve yönetimine geçirilmesi. Devletleştirmeden (kamu mülkiyeti) ve bireysel toprak dağıtımından farklıdır. Merkezî planlamayla bağlanmadığında kolektifler birbiriyle rekabete ve krediye bağımlılığa düşer. *İkili iktidar:* Eski devletin yanında, onunla yarışan, işçi ve köylü organlarına dayalı ikinci bir iktidarın varlığı. Kalıcı olamaz: ya işçi organları devleti devralır ya devlet onları yutar (Lenin, 1917). *Halk cephesi:* bkz. Bölüm 26 ve 28.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1931-1939). Toprak ağalarının kara listesi ve köy meydanında gündelikçi seçimi; kiracıların topraktan atılması; Sivil Muhafız; sömürge ordusu ve Faslı askerler; askerî darbe; yabancı faşist devletlerin askerî müdahalesi; uluslararası silah ambargosu (karışmama); Amerikan petrol şirketlerinin kredisi; bankaların kolektifleştirilmemesi ve kredi kaldıracı; kilisenin haçlı seferi söylemi ("Cruzada"); savaş sonrası toplu idam, toplama kampı, zorla çalıştırma, Siyasal Sorumluluklar Yasası ve on yıllarca süren sessizlik.

Türkiye'ye bağ. İspanya savaşı Türkiye'nin kapısından geçti. Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Sözleşmesi'yle boğazlar üzerindeki denetimi yeniden kazanan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz limanlarından Cumhuriyet'e silah taşıyan gemilerin İstanbul Boğazı'ndan geçtiği ülkeydi. 1937 yazında İtalyan denizaltıları Akdeniz'de ve Ege'de Cumhuriyet'e yük taşıyan gemileri batırmaya başladı. Türkiye, Eylül 1937'de bu "korsanlığa" karşı toplanan Nyon Konferansı'na katıldı (ayrıntılar doğrulanacak). Türkiye basınında İç Savaş geniş yer tuttu. Aynı yıllarda Türkiye'de sol aydınlar üzerindeki baskı da ağırlaştı: Nâzım Hikmet 1938'de askerî mahkemelerde yargılanıp ağır hapis cezasına çarptırıldı (Nâzım'ın ve dönemin Türkiye basınının İspanya üzerine yazıları araştırılacak). Türkiye'den ve Türkiyeli Uluslararası Tugay gönüllüleri de henüz yazılmamış bir tarihtir. Bir de şarkılar: Türkiye'de devrimci gençliğin dilinde "No pasarán!" sloganı, İspanya savaşından kalmadır. Cumhuriyet ordusunun *¡Ay Carmela!* (Ebro Ordusu şarkısı) ve anarşistlerin 1905 devriminin Polonya marşı *Varşavyanka*'nın ezgisiyle söylenen *A las barricadas* (Barikatlara) marşı, Avrupa işçi şarkı geleneğinin ortak dilinin parçasıdır. Bilgi Müşterekleri'nin Bertolt Brecht yazısı bu dilin tiyatrodaki karşılığına bakar.

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp 1: "İspanya İç Savaşı, iki aşırı ucun, faşistlerle komünistlerin kardeş kavgasıydı; ılımlı İspanya ikisinin arasında ezildi." Yanıt: Savaşı başlatan, seçimle kurulmuş bir hükümete karşı ayaklanan generaller, toprak ağaları ve kiliseydi. Karşılarında yalnızca komünistler değil, sosyalistler, anarşistler, cumhuriyetçiler, Bask ve Katalan milliyetçileri, yani işçi sınıfı, yoksul köylülük ve cumhuriyetçi orta sınıfların önemli bir kısmı vardı. Kalıp 2: "Cumhuriyet, Sovyetlerin kuklasıydı; Franco İspanya'yı komünizmden kurtardı." Yanıt: Temmuz 1936'da İspanya'da ne Sovyet askeri ne de iktidarda bir komünist parti vardı; PCE küçük bir partiydi. Sovyet yardımı darbeden aylar sonra, Batı ambargosu ve Alman-İtalyan müdahalesi karşısında geldi. Franco'nun "kurtardığı", toprak ağalarının latifundiası, kilisenin ayrıcalıkları ve bankaların kârıydı; bedelini on binlerce idamla ve kırk yıllık diktatörlükle işçi sınıfı ödedi.

Dört soru. *Kimin elinde?* 1936 öncesi toprak ağalarında, kilisede ve bankalarda; Temmuz 1936'dan sonra cumhuriyet bölgesinde fabrikalar ve toprak kısmen işçi ve köylü kolektiflerinde, krediler ise hükümette. *Kimin denetiminde?* Silahlar önce milislerin, 1937'den sonra merkezî hükümetin ve Sovyet danışmanlarının; Franco bölgesinde ordunun ve kilisenin. *Kimin yararına?* Karışmama politikası, İspanya'daki yatırımlarını işçi komitelerinden koruyan İngiliz ve Fransız sermayesinin; Franco'nun zaferi, İspanyol toprak ve finans oligarşisinin yararına. *Kim karar veriyor?* Temmuz 1936'da sokaktaki işçiler; 1937'den sonra Valencia ve Barselona'daki hükümet, Moskova, Londra ve Paris; 1939'dan sonra bir generalin ve kilisenin diktatörlüğü.

Bize ne öğretiyor? Birincisi: faşizm, silahlı ve örgütlü işçilerce sokakta yenilebilir; Barselona ve Madrid bunu kanıtladı. İkincisi: burjuva demokrasiler, işçi devrimiyle faşizm arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarında faşizme göz yumar. Üçüncüsü: işçi sınıfının akımları arasındaki birlik (UHP) zafere, birbirine silah doğrultması yenilgiye götürür; ama birlik, sınıfın bağımsız programından vazgeçmek değil, onu ortak iktidar organlarında kurmaktır. Dördüncüsü: toprak ve fabrika sorununu çözmeyen bir antifaşizm, kitleleri sonuna kadar seferber edemez.

Okuma ve izleme önerisi. George Orwell, *Katalonya'ya Selam* (eleştirel okumayla). Paul Preston, *İspanya İç Savaşı* ve *The Spanish Holocaust*. Pierre Broué ve Émile Témime, *La Révolution et la guerre d'Espagne*. Ernest Hemingway, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*. Ken Loach, *Toprak ve Özgürlük* (*Land and Freedom*, 1995). Joris Ivens'in Cumhuriyet için çektiği belgesel *İspanyol Toprağı* (*The Spanish Earth*, 1937). Picasso'nun *Guernica* tablosu (Madrid, Reina Sofía Müzesi).

Bölüm 28: Komintern'in Dönüşleri: Sosyal Faşizmden Halk Cephesine, Oradan Paktlara (1928-1941)

Sahne. 4 Kasım 1933, Leipzig, Almanya Yüksek Mahkemesi. Reichstag yangını davasında sanık sandalyesinde Bulgar komünist Georgi Dimitrov oturmaktadır. Tanık kürsüsünde ise Prusya Başbakanı ve Nazi partisinin iki numarası Hermann Göring vardır. Nazi rejimi bu davayı, yangını komünistlerin çıkardığını dünyaya kanıtlamak için düzenlemiştir. Ama Dimitrov, kendi savunmasını kendisi yaparak soruşturmayı tersine çevirir. Göring'e sorular sorar: polis soruşturması nasıl yürütüldü, suçlu neden daha ilk saatlerde komünistler olarak ilan edildi? Göring öfkeden kendini kaybeder, Dimitrov'a bağırır ve onu mahkemenin dışında yakalayacağını söyleyerek açıkça tehdit eder (tutanaklara ve basına geçen sahne). Dimitrov sakin kalır ve Göring'e sorularından korkup korkmadığını sorar. O gün Leipzig'de sanık ile tanığın yerleri değişmiştir. Aralık 1933'te mahkeme Dimitrov'u ve iki Bulgar yoldaşını beraat ettirmek zorunda kalır.

Tez. 1928-1941 arasında Avrupa komünist partilerinin stratejisi üç kez köklü biçimde döndü: 1928-29'da "sınıfa karşı sınıf" ve "sosyal faşizm" çizgisi, 1935'te halk cephesi, 1939'da Molotov-Ribbentrop Paktı ve "emperyalist savaş" çizgisi, 1941'de yeniden antifaşist savaş. Bu dönüşlerin her biri kendi içinde gerçek sorunlara yanıt arıyordu; halk cephesi dönüşü, sosyal faşizm tezinin ağır yanlışının düzeltilmesiydi. Ama dönüşlerin zamanlaması ve biçimi, giderek her ülkenin işçi sınıfının kendi mücadelesinin ihtiyaçlarına değil, Sovyet devletinin dış politika ihtiyaçlarına bağlandı. Bu, işçi sınıfının bağımsız hareket kapasitesini zayıflattı. Aynı dürüstlükle şunu da söylüyoruz: 1939, Münih'ten, Batı'nın Nazilerle yatıştırma siyasetinden ve kolektif güvenliğin reddinden koparılarak anlaşılamaz.

Komintern nedir ve neden bu kadar önemlidir?

Komünist Enternasyonal (Komintern), 1919'da Moskova'da kuruldu (Bölüm 20). İkinci Enternasyonal'in 1914'te savaş kredileriyle çöküşünden sonra, dünya devriminin tek merkezli bir dünya partisi olarak tasarlandı. Her ülkedeki komünist parti, bu dünya partisinin bir "şubesi"ydi. Kararlar Kongre'de ve Yürütme Komitesi'nde (IKKI) alınır, şubeler için bağlayıcıydı.

Bu yapının güçlü yanı açıktı: dünyanın işçi sınıfı ilk kez ortak bir strateji, ortak bir disiplin ve karşılıklı dayanışma örgütüne sahipti. Uluslararası Tugaylar (Bölüm 27) bu örgütün eseriydi. Zayıf yanı ise giderek belirginleşti. Devrim 1923'ten sonra Avrupa'da geri çekilince, ayakta kalan tek işçi devleti Sovyetler Birliği'ydi ve Komintern'in merkezi de oradaydı. Sovyet devletinin savunması, dünya işçi hareketinin gerçek bir çıkarıydı: kuşatılmış tek sosyalist ülkenin yıkılması, bütün işçi sınıfının yenilgisi olurdu. Ama bu doğru ilke, pratikte adım adım bir başka şeye dönüştü: **her ülkenin partisinin stratejisinin, o ülkedeki sınıf mücadelesinin ihtiyaçlarından çok Sovyet devletinin o anki dış politikasına göre belirlenmesi.**

1928: "Üçüncü dönem" ve "sınıfa karşı sınıf"

Komintern'in 6. Kongresi (Temmuz-Eylül 1928), kapitalizmin savaş sonrası tarihini üç döneme ayırdı. Birinci dönem (1917-1923) devrimci yükseliş, ikinci dönem (1924-1928) kapitalizmin geçici istikrarıydı. Şimdi başlayan **üçüncü dönem**de ise istikrar çökecek, yeni emperyalist savaşlar ve yeni devrimler gelecekti. Bu öngörünün bir kısmı doğru çıktı: bir yıl sonra Büyük Bunalım başladı.

Ama öngörüden çıkarılan taktik felaket oldu. Kriz derinleştikçe sosyal demokrasinin burjuva devletin en önemli dayanağına dönüştüğü, "sosyal faşizm"e evrildiği söylendi. Temmuz 1929'daki 10. Plenum bu tezi genelleştirdi (Bölüm 23). Sosyal demokrat partilerle birleşik cephe yalnızca "aşağıdan", yani önderliklerine karşı tabanlarıyla kurulabilirdi. Sendikalarda ayrı "kızıl" sendikalar ya da muhalefet örgütleri kurulacaktı. Sosyal demokrasinin "sol" kanadı en tehlikelisi sayıldı, çünkü işçileri "sol sözlerle" aldatıyordu.

Bu çizginin Sovyetler Birliği'nin içindeki gelişmeyle de bağı vardı. Aynı yıllarda SBKP'de Buharin'in önderlik ettiği sağ kanat, sanayileşme ve kolektifleştirme hamlesine karşı çıktığı için tasfiye ediliyordu. Komintern'de de Buharin 1929'da görevden alındı ve "sağ tehlike" her ülkede başlıca tehlike ilan edildi.

Sonuçlarını Almanya'da gördük (Bölüm 23 ve 24). KPD'nin SPD'ye saldırıları, Nazilere saldırmakla eşit ağırlıkta tutuldu. 1931'de KPD, Nazilerin başlattığı Prusya'nın SPD'li hükümetini düşürme referandumuna, "kızıl referandum" adı altında katıldı. Kasım 1932'de Berlin'deki BVG grevinde KPD'nin sendikal muhalefeti ile Nazi işyeri örgütü aynı grev komitesinde yer aldı. SPD önderliği ise KPD'nin birleşik cephe önerilerini aynı sertlikle reddetti. İki yarım, bütün bir yenilgi yarattı.

Dimitrov ve Leipzig: bir sanığın dersi

Reichstag yangını (27 Şubat 1933), Nazilerin komünistlere karşı toplu baskısının bahanesi oldu. Dimitrov, o tarihte Komintern'in Batı Avrupa bürosunun sorumlusu olarak gizlice Berlin'de bulunuyordu. 9 Mart 1933'te iki Bulgar yoldaşıyla (Blagoy Popov ve Vasil Tanev) birlikte tutuklandı. Yangın davası Eylül-Aralık 1933'te Leipzig'de görüldü. Yangın yerinde yakalanan Hollandalı Marinus van der Lubbe dışındaki bütün sanıklar, KPD'nin Reichstag grup başkanı Ernst Torgler ve üç Bulgar, delil yokluğundan beraat etti. Van der Lubbe idam edildi.

Dimitrov'un Leipzig'deki savunması, bir sanığın mahkemeyi kendi davasına kürsü yapmasının klasik örneğidir. Soruşturmanın çelişkilerini açığa çıkardı, Göring'i ve Goebbels'i tanık kürsüsünde sıkıştırdı, kapanış konuşmasında komünizmin tarihsel zorunluluğunu savundu. Aynı zamanda Londra'da uluslararası bir hukukçular komisyonunun düzenlediği "karşı mahkeme" ve Willi Münzenberg'in örgütlediği *Kahverengi Kitap*, dünya kamuoyunu davanın arkasındaki Nazi provokasyonu şüphesine karşı seferber etti. Dimitrov Şubat 1934'te Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Leipzig, Almanya'daki yenilginin ortasında antifaşist hareketin ilk büyük ahlaki zaferiydi.

Görsel: Reichstag yangını davasında tanık olarak dinlenen Hermann Göring ve sanık Georgi Dimitrov, Leipzig, 4 Kasım 1933. Robert Sennecke, kamu malı, Wikimedia Commons.

1935: 7. Kongre, faşizmin tanımı ve halk cephesi

Almanya'daki felaket, Avusturya'daki Şubat direnişi (Bölüm 25) ve Fransa'da tabanın 12 Şubat 1934'te kurduğu birlik (Bölüm 26), Komintern'i çizgisini değiştirmeye zorladı. Komintern'in 7. ve son Kongresi (25 Temmuz - 20 Ağustos 1935) bu dönüşün kongresiydi. Dimitrov Komintern'in genel sekreteri oldu ve kongrenin ana raporunu sundu: *Faşizmin Saldırısı ve Komünist Enternasyonal'in Faşizme Karşı İşçi Sınıfının Birliği Mücadelesindeki Görevleri.*

Rapor, faşizmi şöyle tanımladı (IKKI'nin Aralık 1933 plenumundan alınan formülle): faşizm, "finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür." Bu tanımın önemi, faşizmi ne "orta sınıfların isyanı" ne de "sınıflar üstü bir devlet" olarak görmesi, onu **büyük sermayenin belirli fraksiyonlarının egemenlik biçimi** olarak koymasıdır. Bölüm 24'te Almanya'da Nazileri iktidara taşıyan ağır sanayi, Junker ve banka kliğini tam da bu tanımla çözümledik. Dimitrov aynı raporda faşizmin burjuvazinin sıradan bir hükümet değişikliği olmadığını, burjuva demokrasisinin yerine açık terörcü diktatörlüğün geçmesi olduğunu ve bu yüzden işçi sınıfının burjuva demokratik özgürlükleri de savunması gerektiğini vurguladı.

Bu tanımdan yeni bir strateji çıktı:

- **İşçi sınıfının birleşik cephesi:** yalnızca "aşağıdan" değil, sosyal demokrat partilerin ve sendikaların önderlikleriyle de ortak eylem. Sosyal faşizm tezi fiilen terk edildi. Dimitrov, komünistlerin sosyal demokrat işçilere karşı tutumunda yapılan sekter hataları açıkça eleştirdi.
- **Sendikal birlik:** ayrı kızıl sendikalar yerine birleşik sendikalar (Fransa'da CGT-CGTU birleşmesi, Mart 1936).

- **Antifaşist halk cephesi:** işçi sınıfının birleşik cephesinin çevresinde köylülük, kent küçük burjuvazisi ve aydınlarla geniş bir cephe; koşullar olgunlaştığında bir halk cephesi hükümeti.

7. Kongre'nin dönüşü, sosyal faşizm tezinin yol açtığı yıkımın gerçek bir düzeltmesiydi ve İspanya'da, Fransa'da, sonra bütün Avrupa'daki antifaşist direnişte milyonları seferber eden çizgiye temel oldu (Kısım VII). Ama iki gerilim daha baştan vardı. Birincisi, birleşik cephe ile halk cephesi arasındaki çizgi, yani sınıf ittifakı ile sınıf işbirliği arasındaki ayrım (Bölüm 26), pratikte sık sık bulanıklaştı. Halk cephesi kimi yerde burjuva müttefiki kaçırmamak için işçi sınıfının taleplerini dizginleyen bir çerçeveye dönüştü. İkincisi, bu çizgi Sovyet dış politikasındaki eşzamanlı bir dönüşle, Batı'yla "kolektif güvenlik" arayışıyla örtüşüyordu: SSCB 1934'te Milletler Cemiyeti'ne girmiş, Mayıs 1935'te Fransa ve Çekoslovakya'yla karşılıklı yardım antlaşmaları imzalamıştı. Halk cephesi, İngiltere ve Fransa'yı Almanya'ya karşı bir ittifaka kazanmanın da aracıydı. İspanya'da bu ikinci boyutun bedelini gördük (Bölüm 27.6).

Tarih	Komintern / SSCB çizgisi	Uluslararası bağlam	İşçi sınıfı için sonuç
1928-1934	"Üçüncü dönem", "sınıfa karşı sınıf", "sosyal faşizm"; aşağıdan birleşik cephe, ayrı kızıl sendikalar	Büyük Bunalım; SSCB'de sanayileşme ve kolektifleştirme; Buharin'in tasfiyesi	Almanya'da birleşik cephe kurulamadı; Naziler iktidara geldi
1935-1939	Birleşik cephe ve antifaşist halk cephesi (7. Kongre)	SSCB Milletler Cemiyeti'nde; Fransız-Sovyet ve Çekoslovak-Sovyet antlaşmaları; kolektif güvenlik	Fransa'da Haziran 1936; İspanya'da antifaşist cephe ve Uluslararası Tugaylar; ama İspanya'da devrimin sınırlandırılması
Ağustos 1939 - Haziran 1941	Molotov-Ribbentrop Paktı; savaş "iki taraflı emperyalist savaş" ilan edildi	Münih (1938); İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinin çöküşü (Ağustos 1939)	Batı'daki komünist partiler yalıtıldı, yasaklandı; antifaşist cephe kırıldı
Haziran 1941 - 1943	Yeniden antifaşist savaş; ulusal cepheler; Komintern'in feshi (Mayıs 1943)	Barbarossa; Sovyet-İngiliz-Amerikan ittifakı	Komünistler Avrupa direnişinin öncü gücü oldu (Kısım VII)

1936-1938: Moskova davaları ve sürgündeki partiler

Halk cephesi yıllarının arka planında, Sovyetler Birliği'nde Moskova davaları (Ağustos 1936, Ocak 1937, Mart 1938) ve 1937-38'in kitlesel tasfiyeleri yaşandı. Bunların Sovyet iç tarihi Kısım X'in konusudur. Burada yalnızca Avrupa işçi hareketine etkisine bakıyoruz, çünkü bu etki doğrudan ve ağırdı.

1930'larda faşizmin ve askerî diktatörlüklerin iktidarda olduğu ülkelerin komünist partilerinin önderlikleri, Moskova'da sürgündeydi: Alman, Polonyalı, Macar, Yugoslav, Bulgar, Baltık ve öteki partiler. 1937-38 tasfiyeleri bu sürgün önderlikleri ağır biçimde vurdu:

- **Polonya Komünist Partisi:** önderliğinin büyük bölümü Moskova'da tutuklandı ve öldürüldü. Ağustos 1938'de Komintern Yürütme Komitesi, partinin "düşman ajanlarınca ele geçirildiği" gerekçesiyle partiyi **feshetti**. Şubat 1956'da, aralarında Sovyet ve Polonya partilerinin de bulunduğu beş partinin ortak açıklaması, fesih kararının dayanaksız olduğunu kabul etti (doğrulanacak).
- **KPD:** Moskova'daki Alman sürgünlerinin yüzlercesi tutuklandı; aralarında KPD'nin eski politbüro üyeleri Heinz Neumann ve Hermann Remmele ile Komintern'in kurucularından Hugo Eberlein vardı. Hepsi öldü. Molotov-Ribbentrop Paktı'ndan sonra, 1939 sonu ile 1940 baharı arasında, tutuklu Alman ve Avusturyalı sürgünlerden birkaç yüzü sınırda Gestapo'ya teslim edildi (yaklaşık 350,

doğrulanacak). Bunlardan biri, Heinz Neumann'ın eşi Margarete Buber-Neumann'dı; Sovyet kampından Ravensbrück toplama kampına geçti ve bunu savaştan sonra anılarında anlattı. Teslimler **belgelidir.**

- **Macar partisi:** 1919 Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin önderi Béla Kun, 1937'de tutuklandı ve 1938'de öldü.
- **Yugoslav partisi:** genel sekreter Milan Gorkić ve pek çok önder kadro tasfiye edildi. Parti önderliği 1937'den sonra Josip Broz Tito'ya geçti.

Bu tasfiyelerin bedelini işçi hareketi ödedi. Yıllarca faşizme karşı yeraltı deneyimi kazanmış, en önemli kadrolar, faşizmin değil, kendi saflarının elinde öldü. Kuşku, ihbar ve "düşman ajanı" suçlaması partilerin iç yaşamını zehirledi. Faşist propaganda da bunu, "komünizm kendi çocuklarını yer" diye kullandı.

Münih, pakt ve 1939–1941

1939 Ağustosu, 1938 Eylülü'nden koparılamaz. Münih'te (29-30 Eylül 1938) İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği'ni görüşmelere çağırmadan Çekoslovakya'yı Hitler'e verdi. Oysa SSCB, Çekoslovakya'yla karşılıklı yardım antlaşmasına sahipti ve kolektif güvenlik çizgisini dört yıldır savunuyordu. Münih, Sovyet yönetimine Batı'nın Hitler'i doğuya yöneltmeye çalıştığı kanısını verdi; İngiliz ve Fransız yönetici sınıflarının önemli bir kesiminde bu yönde eğilimler vardı. 1939 yazında Moskova'da yapılan İngiliz-Fransız-Sovyet askerî görüşmelerine İngiltere, yetki sahibi olmayan ve yavaş bir gemiyle gelen bir heyet gönderdi. Polonya hükümeti, Kızıl Ordu'nun Almanya'ya karşı kendi topraklarından geçmesini reddetti. Görüşmeler çöktü.

23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası arasında saldırmazlık paktı (Molotov-Ribbentrop Paktı) imzalandı. Paktın Doğu Avrupa'yı iki tarafın etki alanlarına bölen **gizli ek protokolü** belgelidir; SSCB'de uzun süre inkâr edildi ve ancak 1989'da resmen kabul edildi. Bir hafta sonra Almanya Polonya'ya saldırdı. 17 Eylül'de Kızıl Ordu Polonya'nın doğusuna girdi.

Pakt, Sovyet devleti açısından savaşı ertelemek ve zaman kazanmak için yapılmış bir devlet hamlesiydi; bu, olguların bir yanıdır. Öbür yanı, bu devlet hamlesinin Avrupa'daki komünist partilere bir **siyasal çizgi** olarak dayatılmasıdır. Eylül 1939'da Komintern, başlayan savaşın her iki tarafta da "emperyalist" bir savaş olduğunu, komünistlerin iki tarafı da desteklememesi gerektiğini ilan etti. Birkaç gün önce savaş kredilerine oy veren ve "Hitler'e karşı savaş" diyen partiler bu çizgiye geçmek zorunda kaldı:

- **Fransa:** PCF milletvekilleri 2 Eylül 1939'da savaş kredilerine oy vermişti. Komintern yönergesinden sonra çizgi değişti. Daladier hükümeti 26 Eylül 1939'da PCF'yi yasakladı. Milletvekilleri tutuklandı ve yargılandı, binlerce komünist hapsedildi ve kamplara kondu. Genel sekreter Thorez ordudaki görevinden ayrılarak Moskova'ya geçti. Haziran 1940'ta Almanlar Paris'i işgal ettiğinde, PCF'nin bir grup yöneticisi *L'Humanité*'nin yasal olarak yeniden çıkarılması için Alman işgal makamlarıyla görüştü (belgeli; görüşmeler sonuçsuz kaldı ve parti içinde de tartışıldı). Aynı zamanda PCF'nin tabanı ve kadroları yeraltında örgütlenmeyi sürdürdü; Mayıs-Haziran 1941'de Nord-Pas-de-Calais'de yaklaşık 100.000 madencinin katıldığı büyük grevi komünistler örgütledi (doğrulanacak).
- **Britanya:** Genel sekreter Harry Pollitt, faşizme karşı savaşı destekleyen bir broşür yazmıştı. Yeni çizgiye karşı çıktığı için Ekim 1939'da görevden alındı.
- **Öteki ülkeler:** Nazi işgali altındaki ülkelerde komünistler, "emperyalist savaş" çizgisiyle antifaşist içgüdüleri arasında sıkıştı. Pek çok yerde taban ve yerel kadrolar yeraltı direnişine yönelirken,

resmî çizgi bu direnişi yavaşlattı.

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırınca çizgi yeniden döndü. Savaş, bir "halklar savaşı"na, antifaşist kurtuluş savaşına dönüştü. Avrupa'nın bütün komünist partileri bütün güçleriyle direnişe katıldı ve kısa sürede direnişin en örgütlü, en fedakâr gücü hâline geldi (Kısım VII). Mayıs 1943'te Komintern feshedildi.

Özeleştiri kutusu (net).

İlke: Sınıf perspektifi, hiçbir devletin çıkarını, sosyalist devletin çıkarını bile, işçi sınıfının bağımsızlığının üstüne koymaz. Sosyalist devletin savunması, dünya işçi sınıfının görevidir; ama bu savunma, her ülkenin işçi sınıfının kendi mücadelesini o devletin diplomatik takvimine bağlamakla değil, o işçi sınıflarının kendi ülkelerinde güçlenmesiyle yapılır. Bir partinin çizgisinin bir gecede bir yönergeyle tersine çevrilmesi, o partinin kendi işçi sınıfı önündeki güvenilirliğini ve bağımsız düşünme kapasitesini yıkar.

1928-1934: Sosyal faşizm tezi yanlıştı (Bölüm 23). Sosyal demokrat önderliğin sınıf işbirlikçiliğini doğru teşhis edip, sosyal demokrat işçiyi düşman konumuna koydu. Almanya'daki yenilginin bir yarısı buydu.

1935: 7. Kongre, bu hatanın cesur bir düzeltmesiydi ve dünya antifaşist hareketine yön verdi. Ama halk cephesinde sınıf ittifakı ile sınıf işbirliği arasındaki sınır korunmadığı ölçüde, işçi sınıfının talepleri burjuva müttefiklerin ve kolektif güvenlik diplomasisinin sınırlarına bağlandı (Fransa 1936, İspanya 1937).

1937-1938: Sürgündeki kardeş partilerin önderliklerinin tasfiyesi, Polonya partisinin feshi, Alman sürgünlerin Gestapo'ya teslimi, düşmanın yapamadığını yapıp işçi hareketinin deneyimli kadrolarını yok etti. Bunlar "fazlalıklar" değil, belgeli ve telafisi olmayan ağır hatalardır. Onları saklamak, sosyalizmi savunmak değil, sosyalizmi yeniden kuracak olanları eğitimsiz bırakmaktır.

1939: Aynı perspektif, 1939'u Münih'ten koparmadan anlatır. Paktı imkânsız kılabilecek olan, İngiliz ve Fransız burjuvazisinin kolektif güvenliği kabul etmesiydi; onlar ise Hitler'le uzlaşmayı ve onu doğuya yöneltmeyi seçti. Pakt, bu koşullarda Sovyet devletinin savunma hamlesi olarak anlaşılabilir; gizli protokolün içeriği ve Batı'daki komünist partilere "emperyalist savaş" çizgisinin dayatılması ise ayrı ayrı eleştirilmelidir. Antifaşist mücadelenin, faşizmin Avrupa'yı ezdiği bir anda iki yıla yakın bir süre yavaşlatılması, işçi sınıfının antifaşist önderlik iddiasına zarar verdi. Batı'daki komünist partilerin bu iddiayı 1941'den sonra yeniden kazanması, tabanlarının direnişteki fedakârlığının ürünüdür.

Ölçüt: Devrimci özeleştirinin ölçütü, sınıfın bağımsız örgütlenmesine ve birliğine neyin hizmet ettiğidir. Bu ölçütle bakıldığında, 1935'in birleşik cephe dönüşü ve 1941'in antifaşist savaşı işçi sınıfını güçlendirdi; 1928'in sekterliği, 1937-38'in tasfiyeleri ve 1939'un çizgi dayatması onu zayıflattı.

Kavram kutusu. *Üçüncü dönem:* Komintern'in 1928'de yaptığı dönemleme; kapitalist istikrarın sonu, savaş ve devrim dönemi. Doğru bir kriz öngörüsünden yanlış bir taktik (sosyal faşizm, ayrı kızıl sendikalar) çıkarıldı. *Sosyal faşizm:* Sosyal demokrasinin faşizmin bir "ılımlı kanadı" olduğu tezi (1929-1934). Sosyal demokrasinin ikili karakterini (Bölüm 0 ve Üçüncü tez) göremediği için yanlıştır. *Faşizmin sınıfsal tanımı:* Finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğü (IKKI 1933, Dimitrov 1935). Faşizmi büyük sermayenin fraksiyonlarıyla (0.11) ilişkilendirir. *Kolektif güvenlik:* Saldırgan devlete karşı devletlerin karşılıklı yardım yükümlülüğüyle ortak güvenlik sistemi kurması; SSCB'nin 1934-1938 dış politika çizgisi, İngiltere ve Fransa'nın yatıştırma siyasetiyle çöktü.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1928-1941). Provokasyon ve siyasal dava (Reichstag yangını ve Leipzig davası); antikomünist olağanüstü kararnameler; toplama kampları; Anti-Komintern Paktı (Almanya ve Japonya, Kasım 1936; İtalya 1937); yatıştırma siyaseti ve Münih; kolektif güvenliğin sabote edilmesi; Fransa'da komünist partinin yasaklanması ve milletvekillerinin yargılanması (1939-40); "iki totalitarizm" propagandasının ilk biçimleri; ve savaşın kendisi.

Türkiye'ye bağ. Komintern'in dönüşleri, Türkiye Komünist Partisi'nin çizgisini de etkiledi; TKP'nin kemalist rejime ve "milli burjuvazi"ye bakışındaki dalgalanmaların Komintern çizgisindeki değişmelerle ilişkisi tartışma konusudur (doğrulanacak; TÜSTAV arşivi). Devletler düzeyinde ise pakt yılı Türkiye'nin önüne de kondu. Eylül-Ekim 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Sovyetlerle bir antlaşma için haftalarca Moskova'da bekledi; görüşmeler sonuçsuz kalınca Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa'yla üçlü bir karşılıklı yardım antlaşması imzaladı. Türkiye burjuvazisi de, İngiliz ve Fransız burjuvazisi gibi, savaşa sınıfsal değil devletçi hesaplarla girdi. Dimitrov'un Leipzig savunması ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye kadar Balkan solunun kuşaklar boyu belleğinde yaşadı.

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: "Molotov-Ribbentrop Paktı, Hitler ve Stalin'in birlikte savaşı başlattığını, iki totaliter rejimin aynı olduğunu kanıtlar." Yanıt: Paktı eleştiriyoruz, ama olgular sırasıyla şöyledir: Hitler'le ilk büyük anlaşmayı imzalayanlar Münih'te İngiltere ve Fransa'dır (1938); Polonya 1934'te Almanya'yla saldırmazlık paktı imzalamış, Münih'ten sonra Çekoslovakya'nın parçalanmasından toprak almıştır. SSCB, Batı'nın yıllarca reddettiği kolektif güvenlik çizgisini savunduktan sonra pakta gitti. Nazi Almanyası'yla Sovyetler Birliği'nin sınıfsal içeriği ise tam tersidir: biri büyük sermayenin açık terörcü diktatörlüğüydü, öbüründe üretim araçlarının özel mülkiyeti kaldırılmıştı. Savaşın ağır yükünü, Nazizmi yenen 27 milyon Sovyet ölümü taşıdı (Kısım VII).

Dört soru. *Kimin elinde?* Komintern'in merkezi ve kaynakları Moskova'da; ulusal partilerin önderlikleri giderek bu merkeze bağımlı. *Kimin denetiminde?* Çizgi değişiklikleri Yürütme Komitesi'nde, son sözü Sovyet önderliğinde; ulusal partilerin tabanında değil. *Kimin yararına?* 1935 dönüşü Avrupa işçi sınıfının antifaşist birliğinin yararına; 1939 çizgisi ise ne Fransız ne Alman işçisinin, yalnızca devletlerarası bir hesabın gereği. *Kim karar veriyor?* Ulusal partilerin kongreleri değil, çoğu zaman bir yönerge.

Bize ne öğretiyor? Enternasyonalizm, bir merkezin emirlerine uymak değil, her ülkenin işçi sınıfının kendi koşullarını kendisi çözümleyip kendi mücadelesini güçlendirerek birbirini desteklemesidir. Birleşik cephe politikası sekterliğe de uzlaşmacılığa da karşı korunmalıdır. Ve hiçbir çizgi, kendi kadrolarını yok ederek doğru kalamaz.

Okuma ve izleme önerisi. Georgi Dimitrov'un Leipzig davasındaki savunmaları ve Komintern 7. Kongresi raporu (Türkçede çeşitli baskıları vardır). E. H. Carr, *The Twilight of Comintern, 1930-1935*. Fernando Claudín, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform* (eleştirel okumayla). Margarete Buber-Neumann, *Als Gefangene bei Stalin und Hitler* (1949). Sosyalizmin kazanımlarını savunma ve hataları özeleştiriyle ele alma yöntemi için Bilgi Müşterekleri'nin Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır yazısı.

Kısım VI bilançosu

Kısım VI'yı, 1924'ün görece istikrarından 1939'un savaş eşiğine uzanan on beş yılı, Bölüm 0'daki bütünleşik formülle (0.16) okuyarak kapatıyoruz: **Sınıfın durumu = mülkiyet + denetim + örgüt + yapısal güç + toplumsal yeniden üretim + hegemonya.** Tablo, Avrupa'nın bütünü için genel bir yön gösterir; ülkeler arasındaki farklar sağ sütunda belirtilmiştir.

Tablo T38 (Kısım VI): Altı boyutlu sınıf durumu, 1924-1939

Boyut	1924	1933-34	1939	Yön ve gerekçe
Mülkiyet (üretim araçları kimde?)	Özel sermayede; 1918-20'nin kamulaştırma vaatleri (Almanya'da sosyalleştirme komisyonları, İtalya'da fabrika işgalleri) rafa kaldırılmış.	Bunalımla birlikte yoğunlaşma: tekeller devlet desteğiyle büyüdü, küçük üretici iflas etti.	Faşist ülkelerde tekellerle devletin iç içe geçtiği savaş ekonomisi; İspanya'da 1936-37'nin kolektifleri geri alınmış, toprak ağalarına iade.	**Geriledi.** İşçi sınıfının mülkiyete dokunan tek büyük deneyi (İspanya 1936) yenildi.
Denetim (emek süreci ve karar)	Rasyonalizasyon ve Fordizm (Bölüm 22); işyeri konseylerinin yetkileri daraltılmış.	Faşist ülkelerde işyerinde "önder ilkesi": patron işletmenin "önderi", işçi "maiyeti".	Fransa'da 1936'nın işyeri temsilcileri kaldı ama 40 saat delindi; İspanya'da işçi komiteleri dağıtıldı.	**Geriledi.** Haziran 1936 ve Temmuz 1936'da kısa ama güçlü bir yükseliş; kalıcılaşamadı.
Örgüt (sendika, parti, konsey)	Güçlü: Alman sendikaları milyonlarca üyeli; SPD ve KPD kitle partileri; Kızıl Viyana.	Almanya (1933) ve Avusturya'da (1934) bütün bağımsız işçi örgütleri yok edildi.	İtalya, Almanya, Avusturya, İspanya ve Doğu Avrupa'nın çoğunda işçi örgütleri yasak; Fransa'da PCF yasaklanmak üzere; komünist sürgün önderlikleri tasfiyelerle zayıflamış.	**Çöktü.** Ama yeraltı örgütleri, Uluslararası Tugaylar'ın kadroları ve sürgün ağları Kısım VII'nin direnişinin çekirdeği oldu.
Yapısal güç (işyeri ve piyasa gücü)	Enflasyon sonrası işsizlik; ama sanayide yoğunlaşmış, grev yapabilen bir sınıf.	Bunalım: Almanya'da 6 milyon işsiz; yedek sanayi ordusu işçinin piyasa gücünü ezdi.	Yeniden silahlanma işsizliği eritti, ama faşist ülkelerde grev yasak; Fransa'da Kasım 1938 grevi el koymayla kırıldı.	**Salınımlı.** İşyeri gücü 1926'da ve 1936'da doruğa çıktı; siyasal ve örgütsel güce çevrilemediği için geri alındı.
Toplumsal yeniden üretim (toplumsal ücret, konut, bakım)	Kızıl Viyana'nın konutları; Weimar'ın işsizlik sigortası (1927).	İşsizlik yardımı kesintileri (Brüning, MacDonald'ın "Ulusal Hükümeti"), gelir soruşturmaları; Viyana'nın konut programı topla dövüldü.	Fransa'da ilk ücretli izin kaldı; faşist ülkelerde ücretler donduruldu, sosyal politika "ulusal topluluk" ideolojisine bağlandı.	**Geriledi**, Fransa'nın ücretli izni ve toplu sözleşmesi önemli bir istisna.
Hegemonya (kültür, hukuk, ideoloji)	İşçi kültür örgütleri, spor kulüpleri, gençlik örgütleri, işçi basını güçlü.	Faşizm, "ulus", "ırk" ve "düzen" söylemiyle ara sınıfları ve işçilerin bir kısmını kazandı; işçi hareketi bölünmüşlüğüyle kendi hegemonya kapasitesini kaybetti.	Antifaşizm, Cable Street'ten Madrid'e yeni bir enternasyonalist kültür yarattı (şarkılar, filmler, Guernica); ama Avrupa'nın büyük kısmında egemen ideoloji faşizm ya da yatıştırmacı muhafazakârlık.	**Geriledi, ama tohum atıldı.** Antifaşist kültür, 1943-45'in kitlesel direniş hegemonyasının zeminini hazırladı.

Tablo T31 (Kısım VI): Beş güç biçimi (1-5 arası)

Güç biçimi	1924–1929	1930–1934	1935–1939	Gerekçe
İşyeri gücü	3	2	3	Bunalım işyeri gücünü ezdi; 1936 Fransa ve İspanya'da yeniden yükseldi.
Piyasa gücü	3	1	2	Kitlesel işsizlik; yeniden silahlanmayla kısmi toparlanma.
Örgütsel güç	4	2	2	Almanya ve Avusturya'da yıkım; Fransa ve İspanya'da yükseliş; toplamda düşüş.
Siyasal güç	3	1	2	Faşizm Avrupa'nın merkezini aldı; halk cepheleri kısa süreli hükümet deneyimleri.
İdeolojik-kültürel güç	3	2	2	Faşizmin ara sınıflar üzerindeki hegemonyası; antifaşist kültürün doğuşu.

Kısım VI'nın dersi: bize ne öğretiyor?

Faşizm, işçi sınıfı zayıf olduğu için değil, **bölünmüş ve önderliği tarafından silahsızlandırılmış** olduğu için kazandı. Almanya'da milyonlarca üyeli, silahlı, örgütlü bir hareket tek kurşun atmadan teslim edildi (Bölüm 24). Avusturya'da taban savaştı, ama önderliğin bekleyişi yüzünden geç ve yalnız savaştı (Bölüm 25). İngiltere'de ve Fransa'da iki büyük kitlesel hamle, sendika ve parti bürokrasilerince yarı yolda durduruldu (Bölüm 26). İspanya'da işçiler faşizmi sokakta yendi ve bir toplumsal devrim başlattı; ama Batı'nın ambargosu, faşist devletlerin müdahalesi ve cumhuriyet cephesinin kendi iç çatışması bu devrimi boğdu (Bölüm 27). Komünist hareket, sosyal faşizm tezinin yıkımını 1935'te cesurca düzeltti; ama stratejisinin giderek bir devletin dış politikasına bağlanması, sınıfın bağımsız hareket kapasitesini zayıflattı (Bölüm 28).

Bu on beş yılın ortak dersi dörttür. **Bir:** Burjuvazi, işçi sınıfından korktuğunda kendi demokrasisini gözden çıkarır; faşizm, büyük sermayenin bu korkuya verdiği yanıttır. **İki:** Faşizme karşı birlik, işçi sınıfının bütün akımlarını kapsayan bir birleşik cephe olarak kurulmalıdır; sekterlik de uzlaşmacılık da bu birliği yıkar. **Üç:** Birlik, sınıfın bağımsız programından vazgeçmek demek değildir; toprak ve fabrika sorununu çözmeyen bir antifaşizm, kitleleri sonuna kadar seferber edemez. **Dört:** Faşizm, mahkeme salonlarında ya da parlamento oylamalarında değil, örgütlü işçilerin sokakta, fabrikada ve gerektiğinde silahla direnişiyle durdurulur. Viyana'nın işçi siteleri, Asturias'ın madenleri, Barselona'nın barikatları, Cable Street ve Madrid'in "¡No pasarán!"ı bunun kanıtıdır.

Sevgili Genç Yoldaşlar, bu yenilgiler bir son değildi. 1939'da Avrupa'nın haritası kara görünüyordu. Ama Leipzig'de sanık sandalyesinden Göring'e soru soran, Viyana'da darağacına sedyeyle götürülen, Ebro'yu geçen, Argelès'in kumsalında dikenli telin ardında bekleyen insanlar, birkaç yıl sonra Avrupa'yı faşizmden kurtaracak direnişin kadrolarıydı. Kısım VII onların hikâyesidir.

KISIM VII: Antifaşist Cepheler. İkinci Dünya Savaşı'nda Ülke Ülke Direniş (1939-1945)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Okulda İkinci Dünya Savaşı size büyük olasılıkla bir generaller ve devlet adamları savaşı olarak anlatıldı. Haritalar, oklar, çıkarmalar, zirveler. Churchill'in puro içen fotoğrafı, Roosevelt'in tekerlekli sandalyesi, Normandiya çıkarmasının filmleri. Bu anlatıda savaşı kazananlar "Müttefikler"dir ve faşizm, büyük demokrasilerin askerî üstünlüğü karşısında yenilmiştir.

Bu kısım size başka bir savaşı anlatacak. Bosna'nın dağlarında yalınayak yürüyen maden işçisini, Atina'nın mülteci mahallelerinde kıtlığa karşı aşevi örgütleyen kadınları, Torino'da FIAT'ın tezgâhlarını durduran tornacıları, Paris'te afişlerde "suç ordusu" diye gösterilen göçmen işçileri, Arnavutluk'ta hiçbir dış ordunun yardımı olmadan ülkesini kurtaran yoksul köylü gençlerini anlatacak. Hepsinin ortak bir yanı var: Faşizme karşı silaha sarılanların ezici çoğunluğu **emeğiyle geçinen insanlardı** ve onları örgütleyenlerin çoğu **komünistti.**

Bu bir abartı değil. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, işgal altındaki Avrupa'nın hemen her ülkesinde büyük sermayenin önemli bir kesimi, devlet bürokrasisi ve kilise hiyerarşilerinin bir kısmı işgalciyle uzlaştı, ondan kâr etti ya da en azından sustu. Dağa çıkan, grev yapan, sabotaj düzenleyen, kurşuna dizilen ise ağırlıkla işçiler, yoksul köylüler ve gençlerdi. Savaşın asıl yükünü taşıyan Sovyetler Birliği ise yaklaşık 27 milyon insanını yitirdi.

Bu kısmı okurken iki şeyi aklınızda tutun.

Birincisi, antifaşist direniş her yerde aynı biçimi almadı. Yugoslavya'da ve Arnavutluk'ta direniş iktidarı kendi gücüyle aldı. Bulgaristan'da Kızıl Ordu'nun sınıra gelişiyle birlikte ayaklanarak aldı. Yunanistan'da direnişi kazanan sınıf, "müttefik" bir büyük gücün silahlarıyla ve kendi önderliğinin tavizleriyle iktidardan uzaklaştırıldı. İtalya'da ve Fransa'da partizanlar kentleri kurtardı, sonra silahlarını teslim etti. Neden? Bu farkları kişilerin cesaretiyle ya da korkaklığıyla değil, **sınıfların güç dengesiyle** açıklayacağız.

İkincisi, bu tarih bir kahramanlar galerisi değil, bir okuldur. Her ülke bölümünü aynı altı soruyla okuyacağız. Böylece "burada neden kazandılar, orada neden kaybettiler?" sorusuna yapısal bir yanıt arayacağız. Kazananların yöntemi de, kaybedenlerin hatası da bizim için derstir.

Kısmın ilk yarısında (Bölüm 29-35) savaşın genel sınıf anatomisini, ardından Balkanlar'ı, İtalya'yı ve Fransa'yı anlatıyoruz. İkinci yarısında (Bölüm 36-40) Almanya ve Avusturya'yı, Kuzey ve Doğu Avrupa'yı, savaşın kenarındaki ülkeleri ve kurtuluştan sonra "ihanet edilen beklenti"yi ele alacağız.

Bu savaşın tarihini öğrenmek, bugün yeniden yükselen faşizme karşı nereden başlayacağımızı bilmek demektir.

Bölüm 29: Savaşın Sınıf Anatomisi

Sahne. Mart 1942. Nazi Almanyası'nda Thüringen'in parti yöneticisi (*Gauleiter*) Fritz Sauckel, "İşgücü Dağıtımı Genel Yetkilisi" (*Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*) olarak atanır. Görevi basittir: Alman fabrikalarının, madenlerinin ve tarlalarının ihtiyaç duyduğu emeği işgal altındaki Avrupa'dan toplamak. Ukrayna köylerinde gençler pazar yerlerinde çevrilip trenlere bindirilir. Fransa'dan, Belçika'dan, Hollanda'dan işçiler önce "gönüllü" çağrılarla, sonra zorunlu çalışma yasalarıyla Almanya'ya gönderilir. Berlin'deki Siemens fabrikalarında Fransız işçiler tezgâh başına geçer. Stuttgart yakınlarındaki Daimler-Benz fabrikasına toplama kampı tutsakları "tahsis" edilir. Sauckel, dört yıl sonra Nürnberg'de yargılanıp idam edilecektir. Onun gönderdiği emeği kullanan şirketlerin çoğu ise bugün hâlâ faaliyettedir.

Tez. İkinci Dünya Savaşı aynı anda üç savaştı: emperyalist güçler arasında bir yeniden paylaşım savaşı, faşizme karşı bir halklar savaşı ve işgal altındaki pek çok ülkede bir iç sınıf savaşı. İşgalciyle işbirliği yapanlar ağırlıkla mülk sahibi sınıflardan ve devlet aygıtından, direnenler ağırlıkla işçilerden, yoksul köylülerden ve gençlerden çıktı. Savaş sonrası Avrupa'nın haritasını ve hak düzenini bu ayrım belirledi.

Üç savaş birden

Savaşın resmî anlatısı tek bir çatışma anlatır: demokrasiler ile diktatörlükler. Gerçek daha karmaşıktır.

Birinci savaş: emperyalist yeniden paylaşım. Birinci Dünya Savaşı'ndan (Kısım V) sonra dünya pazarları ve sömürgeler İngiltere ile Fransa'nın lehine paylaşılmıştı. Almanya, İtalya ve Japonya'nın tekelci sermayesi bu paylaşımdan pay istiyordu. Nazizmin "yaşam alanı" (*Lebensraum*) programı, Doğu Avrupa'yı ve Sovyet topraklarını Alman sermayesinin hammadde, tahıl ve ucuz emek deposuna çevirme programıydı. İngiltere ve Fransa ise 1930'lar boyunca Hitler'i Doğu'ya yöneltmeyi umdu. Münih Anlaşması (Eylül 1938) bu umudun belgesidir. Yani savaşın bir yüzü, iki emperyalist blok arasındaki pazar ve toprak kavgasıdır. Lenin'in emperyalizm çözümlemesi (Bölüm 0.7) burada da geçerlidir.

İkinci savaş: halkların faşizme karşı savaşı. 22 Haziran 1941'de Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdığında savaşın karakteri değişti. Artık ortada, kapitalizmin kaldırıldığı bir ülkeyi yok etmeye, Slav halklarını köleleştirmeye, Yahudileri ve Romanları toptan öldürmeye yönelmiş bir imha savaşı vardı. Bu savaşın ana cephesi Doğu Cephesi'dir. Alman ordusunun kayıplarının büyük çoğunluğu burada verildi. Stalingrad (1942-43) ve Kursk (1943) savaşın dönüm noktalarıdır. Sovyetler Birliği bu savaşta yaklaşık 27 milyon insanını yitirdi. Karşılaştırmak için: İngiltere'nin toplam kaybı 450.000, ABD'ninki 420.000 dolayındadır (doğrulanacak). İşgal altındaki Avrupa'da partizan ordularının ve direniş hareketlerinin savaşı da bu ikinci savaşın parçasıdır.

Üçüncü savaş: iç sınıf savaşı. İşgal altındaki ülkelerde işgalci tek başına yönetmedi. Yerli yardımcılara ihtiyacı vardı: yöneticiler, polisler, sanayiciler, bankacılar, toprak sahipleri. Bunların önemli bir kısmı işgalciyle uzlaştı. Fransa'da Vichy rejimi, Hırvatistan'da Ustaşa devleti, Norveç'te Quisling, Yunanistan'da işbirlikçi hükümetler ve "Güvenlik Taburları" bu uzlaşmanın biçimleridir. Direniş ise çoğu yerde yalnızca yabancı işgalciye değil, bu yerli düzene de karşıydı. Yugoslavya'da,

Yunanistan'da, Arnavutluk'ta, İtalya'nın kuzeyinde partizanlar kurtardıkları bölgelerde toprak dağıttı, halk meclisleri kurdu, kadınlara oy hakkı tanıdı. Burjuvazinin kurtuluştan en çok korktuğu şey de buydu: Faşizmin yenilgisinin aynı zamanda eski düzenin yenilgisine dönüşmesi.

> **Kavram kutusu.**
>
> **Emperyalist savaş:** Tekelci sermaye gruplarının ve onların devletlerinin dünyayı yeniden paylaşmak için yaptığı savaş (Bölüm 0.7). Bu savaşta işçinin çıkarı yoktur.
>
> **Halk savaşı / kurtuluş savaşı:** Ezilen halkların ve sınıfların bir işgalciye ya da faşist rejime karşı kendi örgütleriyle yürüttüğü savaş. İkinci Dünya Savaşı 1941'den sonra ağırlıkla bu karaktere büründü.
>
> **İşbirlikçilik (kolaborasyon):** İşgalcinin yerli sınıf ve aygıtlarla kurduğu ortaklık. Sınıfsal içeriği: mülk sahiplerinin, mülklerini ve düzenlerini korumak için yabancı bir güce yaslanması.
>
> **Birleşik cephe / halk cephesi:** İşçi sınıfının öteki emekçi sınıflarla ve faşizme karşı olan başka kesimlerle ortak bir program etrafında birleşmesi (Bölüm 0.13'teki beşinci soru). Kimin önderliğinde kurulduğu, cephenin kaderini belirler.

Nazi yeni düzeni: Avrupa bir çalışma kampı olarak

Nazi "yeni düzeni" (*Neuordnung*), işgal edilen Avrupa'yı hiyerarşik bir sömürü alanı olarak örgütledi. Batı'daki sanayi ülkeleri (Fransa, Belçika, Hollanda) Alman savaş ekonomisinin tedarikçisi yapıldı. İşgal masrafları adı altında büyük paralar tahsil edildi. Doğu'da ise Polonya ve Sovyet toprakları doğrudan yağmalandı ve nüfusu köle emeğine çevrildi.

Bu düzenin merkezinde **zorla çalıştırma** vardı. Almanya'nın kendi erkek işçileri cepheye gönderildikçe fabrikalarda boşluk doğdu. Nazi rejimi kadınları kitlesel olarak fabrikaya çekmek yerine (ideolojisi kadını "çocuk, mutfak, kilise" üçgenine hapsediyordu) yabancı işçiye yöneldi. Savaş boyunca Reich topraklarında çalıştırılan sivil yabancı işçi, savaş tutsağı ve toplama kampı tutsağının toplamı genellikle 12-13 milyon olarak verilir (doğrulanacak). 1944 yazında Alman ekonomisindeki her dört işçiden biri yabancıydı (doğrulanacak).

Bu emek kesin bir ırk hiyerarşisine göre sınıflandı. Batı Avrupalı sivil işçiler görece daha iyi koşullarda çalıştı. Polonyalı işçiler giysilerine "P" harfi takmak zorundaydı. Sovyet sivil işçileri (*Ostarbeiter*) "OST" yaması taşıdı, dikenli telli kamplarda tutuldu, en düşük ücreti aldı ya da hiç almadı. Almanlarla cinsel ilişki idamla cezalandırılabiliyordu. En altta toplama kampı tutsakları vardı: Yahudiler, Romanlar, Sovyet savaş tutsakları, siyasi tutsaklar. Bunlar için "çalışarak imha" (*Vernichtung durch Arbeit*) diye bir kavram bile kullanıldı.

Görsel: Berlin'deki Siemens fabrikalarında çalıştırılan Fransız zorunlu işçiler, 1943. Anonim, CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons (Bundesarchiv).

Bu hiyerarşiyi bir ırk ideolojisinin tuhaf bir takıntısı sanmamak gerekir. Irk hiyerarşisi bir **emek hiyerarşisiydi.** Kimin ne kadar yiyeceği, ne kadar ücret alacağı, ne kadar çalıştırılacağı ve ne zaman öldürüleceği bu cetvele göre belirlendi. Irkçılığın sınıf işlevi en çıplak biçimini burada aldı: Emeğin bir kesimini insanlık dışına iterek onun fiyatını sıfıra indirmek. (Bkz. Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?)

Soykırımın ekonomik boyutu

Yahudi soykırımı (yaklaşık 6 milyon insan) ve Roman soykırımı (Porajmos; tahminler 200.000 ile 500.000 arasında değişir, doğrulanacak) her şeyden önce ideolojik bir imha programıydı. Onu yalnızca ekonomiyle açıklamak yanlıştır: Nazi rejimi savaşın en kritik anlarında bile trenleri cepheye değil ölüm kamplarına ayırdı. Ama soykırımın **ekonomik bir boyutu** da vardı ve bu boyut çoğunlukla sessizce geçiştirilir.

Birincisi, **mülksüzleştirme.** 1933'ten itibaren Yahudi işletmeleri "Aryanlaştırma" adı altında el değiştirdi. Alman bankaları, sanayi grupları ve orta sınıf esnaf bu işletmeleri değerinin çok altında devraldı. Soykırım, Alman mülk sahiplerinin bir bölümü için büyük bir servet transferiydi.

İkincisi, **köle emeği.** Auschwitz, Mauthausen, Buchenwald, Dachau, Ravensbrück ve yüzlerce yan kamp, çevrelerindeki fabrikalara emek sağladı. SS, tutsakları şirketlere günlük bir bedel karşılığında "kiraladı". Bedel tutsağa değil SS'e ödendi. Tutsak açlık, dayak ve hastalıkla birkaç ay içinde tükendiğinde yerine yenisi getirildi.

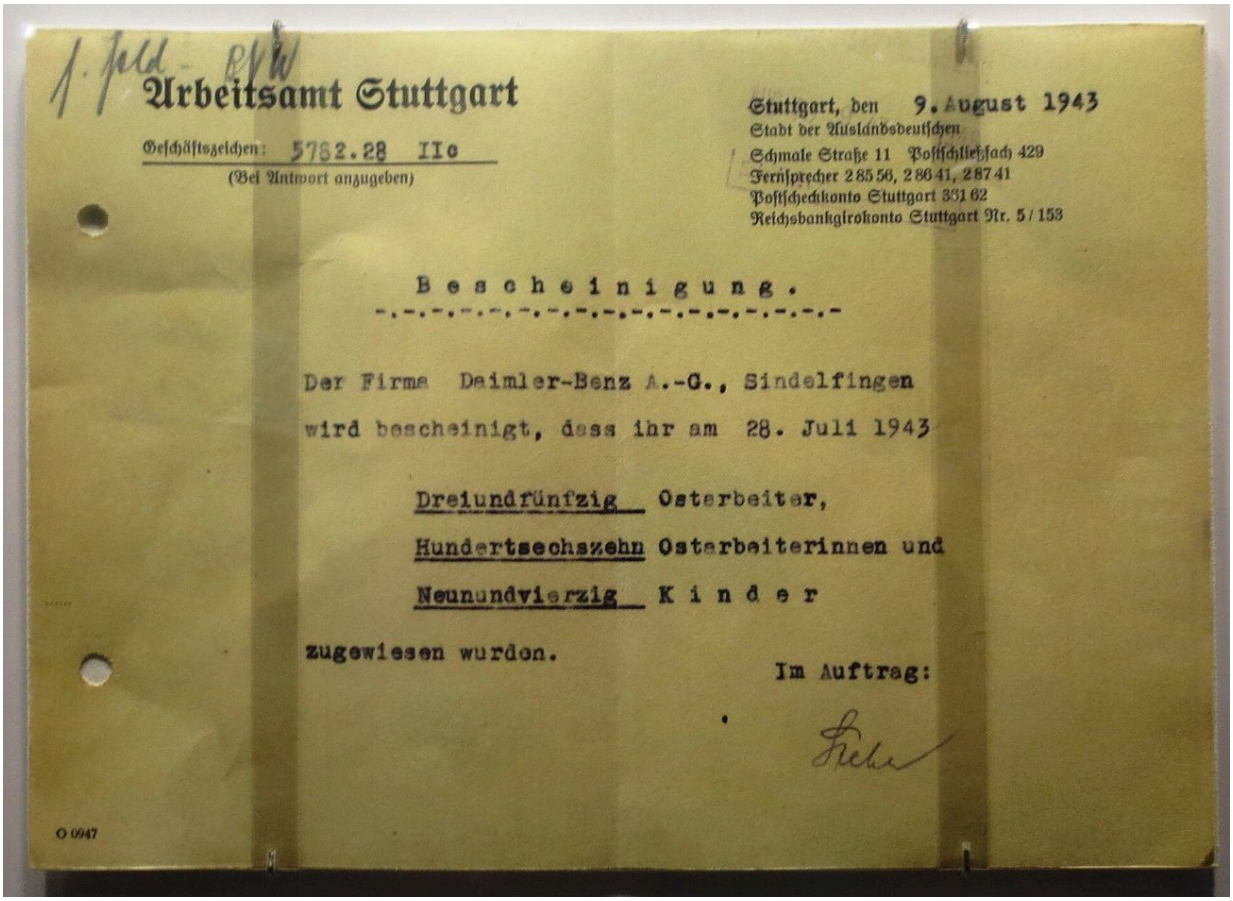

1. Feld - BVW

Arbeitsamt Stuttgart

Geschäftszeichen: 5782.28 IIc
(Bei Antwort anzugeben)

Stuttgart, den 9. August 1943
Stadt der Auslandsdeutschen
Schmale Straße 11 Postschließfach 429
Fernsprecher 28556, 28641, 28741
Postscheckkonto Stuttgart 33162
Reichsbankgirokonto Stuttgart Nr. 5/153

Bescheinigung.

Der Firma Daimler-Benz A.-G., Sindelfingen
wird bescheinigt, dass ihr am 28. Juli 1943

Dreiundfünfzig Osterbeiter,
Hundertsechszehn Osterbeiterinnen und
Neunundvierzig Kinder

zugewiesen wurden.

Im Auftrag:

O 0947

Görsel: Mercedes-Benz'in Sindelfingen fabrikasında 1943-1945 arasında toplama kampı emeği kullanıldığını belgeleyen tahsis kartı, 9 Ağustos 1943 (müze fotoğrafı, 2014). Bjoertvedt, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Odak kutusu: Nazi savaş ekonomisi ve tekeller.

Dört Yıllık Plan (1936). Ekim 1936'da başına Hermann Göring'in getirildiği Dört Yıllık Plan örgütü, Alman ekonomisini dört yıl içinde savaşa hazır hâle getirmeyi amaçladı: sentetik benzin, sentetik kauçuk (Buna), demir cevheri, hammadde bağımsızlığı. Bu planın kimya bölümünün başında IG Farben yöneticisi Carl Krauch vardı. Yani devletin planlama aygıtı ile tekelin yönetim kurulu iç içe geçmişti. Burada devlet "piyasanın üstünde tarafsız bir hakem" değil, tekellerin ortak kurmay heyetiydi. Bu olgu, **devlet tekelci kapitalizminin** savaş koşullarındaki en çıplak biçimidir.

Speer bakanlığı (1942). Şubat 1942'de Fritz Todt'un ölümüyle Silahlanma ve Mühimmat Bakanlığı'na Albert Speer getirildi. Speer, üretimi sanayicilerin kendilerinin yönettiği "komiteler" ve "halkalar" sistemiyle örgütledi. Sanayiciler kendi kendilerini planladı; devlet onlara emek (zorla çalıştırılanlar dahil), hammadde ve kâr güvencesi verdi.

Kamp emeğiyle çalışan tekeller. IG Farben, Auschwitz'in yanında Monowitz'de (Auschwitz III) sentetik kauçuk ve benzin üretmek için dev bir fabrika kurdu. Buraya kendi toplama kampını da ekledi. Krupp, Siemens, Daimler-Benz, BMW, Volkswagen, Flick grubu ve daha pek çoğu kamp tutsaklarını ve zorunlu işçileri çalıştırdı.

"Silahlanma Keynesçiliği" ve ücret dondurma. 1932'de altı milyonu aşan kayıtlı işsizlik 1938'e doğru neredeyse eridi. Bunun sırrı ekonomik bir mucize değil, borçla finanse edilen yeniden silahlanma ve bayındırlık harcamalarıydı. Ama bu "tam istihdam" işçinin lehine işlemedi. Sendikalar Mayıs 1933'te dağıtılmıştı. Yerlerine işveren ile işçiyi zorla aynı çatıya sokan Alman Çalışma Cephesi (DAF) kuruldu (Kısım VIII). 1935'te çalışma karnesi (*Arbeitsbuch*) getirildi, işçinin iş değiştirmesi denetim altına alındı. 1938'de ücretler fiilen donduruldu (doğrulanacak). Sonuç: kârlar hızla yükseldi, ücretlerin milli gelirdeki payı düştü.

Savaş sonrası: yargılanmayan sermaye. Nürnberg'deki ana davadan sonra Amerikalıların yürüttüğü izleyen davalarda üç sanayici davası görüldü: Flick, IG Farben ve Krupp (1947-48). IG Farben davasında 24 sanıktan 13'ü mahkûm oldu, cezalar bir buçuk ile sekiz yıl arasındaydı (doğrulanacak). Alfried Krupp 12 yıl hapis ve mülklerine el konulması cezası aldı. Ama 1951'de ABD Yüksek Komiseri John McCloy tarafından affedildi, mülkleri iade edildi. Friedrich Flick 1950'de serbest kaldı ve kısa sürede yeniden Batı Almanya'nın en zengin adamlarından biri oldu. IG Farben parçalara ayrıldı, ama ortaya çıkan BASF, Bayer ve Hoechst dünya kimya tekelleri olarak sürdü. Nazi savaş ekonomisinin kurmaylarının önemli bir kısmı yeni Batı Alman devletinin ve NATO'nun safına katıldı. (Bkz. Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine.)

Bu kutu şunu gösteriyor: Faşizm, sermayenin "aklını kaçırdığı" bir an değildir. Kriz içindeki tekelci sermayenin işçi sınıfını ezmek, ücretleri dondurmak ve yeni pazarları zorla ele geçirmek için başvurduğu bir iktidar biçimidir. Dimitrov'un 1935'te Komintern'in Yedinci Kongresi'ndeki raporunda yaptığı tanım da budur: iktidardaki faşizm, finans kapitalin en gerici, en şoven ve en emperyalist unsurlarının açık terörcü diktatörlüğüdür.

Kim işbirliği yaptı, kim direndi?

İşgal altındaki Avrupa'ya ülke ülke bakıldığında şaşırtıcı bir düzenlilik görülür.

İşbirliği yapanlar: Büyük sanayicilerin ve bankacıların önemli bir kısmı (işgalcinin siparişleriyle kâr ettiler); devlet bürokrasisi ve polis (düzen sürsün diye işgalciye hizmet ettiler); toprak ağaları (köylü ayaklanmasından korktular); kilise hiyerarşilerinin bir kısmı (Hırvatistan'da Katolik hiyerarşinin bir bölümünün Ustaşa rejimiyle ilişkisi, Slovakya'da rahip Tiso'nun başında olduğu devlet); faşist ve aşırı

sağ partiler. Bir uyarı: İşbirliği her yerde aynı değildi. Bazı burjuva ve aristokrat çevreler, özellikle savaşın gidişatı değişince, işgalciye karşı tavır aldı. Ama bunların direnişi çoğunlukla "savaş sonrasında eski düzeni kurtarma" amacı taşıdı.

Direnenler: Sanayi ve maden işçileri, tarım işçileri ve yoksul köylüler, öğrenciler ve gençler, kadınlar, göçmen işçiler, komünistler ve sosyalistlerin bir kısmı. Hemen her ülkede direnişin en örgütlü, en disiplinli ve en fazla kayıp veren kesimi komünistlerdi. Fransız Komünist Partisi savaştan sonra kendisini "75.000 kurşuna dizilenin partisi" diye andı. Bu rakam abartılıdır (doğrulanacak), ama partinin direnişteki ağırlığı tartışılmaz.

Buradan bir ders çıkar. Faşizme karşı "ulusal birlik" çağrısı yapılabilir, yapılmalıdır da. Ama bu birliğin içinde hangi sınıfın gerçekten savaştığını, hangisinin kurtuluştan sonra düzeni geri almak için beklediğini görmek gerekir.

Molotov-Ribbentrop Paktı ve komünist partiler: dürüst bir not

23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan saldırmazlık paktı, Batı'daki komünist partileri zor bir duruma soktu. Sovyet açısından pakt, İngiltere ve Fransa'nın ortak güvenlik önerilerini sürüncemede bıraktığı, Münih'te Hitler'e Çekoslovakya'yı teslim ettiği bir ortamda zaman kazanma hamlesiydi. Bu gerekçenin ciddi bir dayanağı vardır.

Ama paktın ardından Komintern'in savaşı her iki taraf için de "emperyalist savaş" olarak nitelemesi ve bazı partilerin (özellikle Fransız partisinin) 1939-41 arasında antifaşist propagandayı geri plana itmesi, işçi sınıfının kafasını karıştırdı. Fransız partisinin bazı yöneticilerinin Haziran 1940'ta işgal makamlarıyla *L'Humanité*'nin yasal olarak yeniden yayımlanması için görüşmesi bu dönemin ciddi bir hatasıdır (Bölüm 35). Bu hata 22 Haziran 1941'den sonra partinin direnişe kitlesel olarak katılmasıyla, büyük bedellerle aşıldı. Ama tarih yazımında saklanmamalıdır. Devrimci özeleştiri şunu söyler: Bir sosyalist devletin dış politika zorunlulukları, bir işçi partisinin kendi ülkesindeki antifaşist sınıf tavrının yerine geçemez.

Altı soruluk karşılaştırma şablonu

Bu kısımda her ülkeyi aynı altı soruyla okuyacağız. Böylece farklı sonuçları yan yana koyup nedenlerini görebileceğiz:

#	Soru	Neyi arıyoruz?
1	**İşgal / rejim biçimi**	Doğrudan askerî işgal mi, kukla devlet mi, müttefik faşist rejim mi? Ülke kaç parçaya bölündü?
2	**İşbirlikçi sınıflar**	Hangi sermaye fraksiyonları, hangi bürokrasi, hangi dinî ve siyasal çevreler işgalciyle ortaklık kurdu?
3	**Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği**	Direnenler kimdi (işçi, köylü, genç, kadın, göçmen)? Önderlik hangi partideydi?
4	**Cephe örgütü ve programı**	Direniş hangi cephe örgütünde birleşti? Programı yalnızca kurtuluş mu, yoksa toplumsal dönüşüm de mi içeriyordu?
5	**Kurtuluşun biçimi**	Ülke kendi gücüyle mi, Kızıl Ordu'yla birlikte mi, Batı ordularıyla mı kurtuldu?

#	Soru	Neyi arıyoruz?
6	**Savaş sonrası akıbet**	Direnişçiler iktidara mı geldi, hükümetten mi atıldı, hapse mi girdi, sürgüne mi gitti?

Bu şablon, Bölüm 0.13'teki **güç dengesi matrisiyle** birlikte okunmalı. Özellikle matrisin dördüncü sorusu (bağımsız örgüt ve devrimci önderlik) ile beşinci sorusu (öteki emekçi sınıflarla ittifak) kurtuluşun biçimini doğrudan belirledi.

Özet tablo T-Cephe: Antifaşist cepheler ülke ülke

Ülke	İşgal / rejim	İşbirlikçiler	Direnişin önderliği	Cephe örgütü	Kurtuluş	Savaş sonrası akıbet
Yugoslavya (Bölüm 30)	Alman-İtalyan işgali, parçalanma; Ustaşa devleti	Ustaşa, Çetniklerin önemli bir kısmı, eski mülk sahipleri	KPJ (Tito)	Halk Kurtuluş Cephesi, AVNOJ	Ağırlıkla kendi gücüyle; Belgrad Kızıl Ordu ile birlikte (Ekim 1944)	Partizanlar iktidarda; 1948'den sonra Titocu revizyonizm
Arnavutluk (31)	İtalyan (1939), Alman (1943) işgali	Beylerin ve toprak ağalarının çoğu, Balli Kombëtar'ın önemli bir kısmı	Arnavutluk KP (Enver Hoca)	Ulusal Kurtuluş Cephesi (Peza, 1942)	Dış ordu olmadan, 29 Kasım 1944	Partizanlar iktidarda; sosyalist inşa
Bulgaristan (32)	Mihver'e katılan monarşi	Saray, büyük sermaye, ordunun üst kademesi	BRP (komünistler)	Vatan Cephesi (1942)	Kızıl Ordu'nun gelişiyle birlikte ayaklanma (9 Eylül 1944)	Vatan Cephesi iktidarda; halk demokrasisi
Yunanistan (33)	Alman-İtalyan-Bulgar üçlü işgali	İşbirlikçi hükümetler, Güvenlik Taburları, varlıklıların bir kısmı	KKE	EAM-ELAS, PEEA	Almanların çekilmesi, ardından İngiliz ordusunun gelişi	Dekemvriana, Varkiza, beyaz terör, iç savaş, yenilgi, sürgün
İtalya (34)	Faşist rejim; 1943'ten sonra Alman işgali ve Salò	Faşist parti, büyük sanayicilerin çoğu, monarşi	PCI (ağırlıkla), Partito d'Azione, sosyalistler	CLN, CLNAI	Müttefik ordularıyla birlikte; kuzey kentleri partizanlarca (Nisan 1945)	Silah teslimi; 1947'de komünistler hükümetten atıldı
Fransa (35)	Kuzeyde Alman işgali, güneyde Vichy (1942'den sonra tümüyle işgal)	Vichy, büyük sanayicilerin bir kısmı, polis	PCF (FTP, FTP-MOI) ve Gaullistler	CNR (1943)	Batı ordularıyla; Paris ayaklanması (Ağustos 1944)	Sosyal haklar (CNR programı); 1947'de komünistler hükümetten atıldı
Almanya ve Avusturya (36)	Nazi rejimi	Tekelci sermaye, Junkerler, ordu, devlet	KPD, SPD tabanı, küçük gruplar	Birleşik bir cephe kurulamadı	Dış ordularla	Doğu'da antifaşist düzen, Batı'da eski kadroların dönüşü
Hollanda, Belçika, Norveç, Danimarka (37)	Alman işgali	Yerli faşist partiler, idarenin bir kısmı	Komünistler, sosyalistler, sendikacılar	Belçika'da Bağımsızlık Cephesi vb.	Batı ordularıyla	Eski düzen geri geldi; sosyal haklar genişledi

Ülke	İşgal / rejim	İşbirlikçiler	Direnişin önderliği	Cephe örgütü	Kurtuluş	Savaş sonrası akıbet
Polonya, Çekoslovakya (38)	Alman işgali ve ilhakı; Slovakya'da kukla devlet	Slovakya'da Tiso rejimi	İki direniş: Londra'ya bağlı ve komünist	Farklı cepheler	Kızıl Ordu ile	Halk demokrasileri

Tablo bir şeyi açıkça gösteriyor: **Direnişin önderliğini komünistlerin elinde tuttuğu ve ülkenin kendi gücüyle ya da Kızıl Ordu'yla kurtulduğu yerlerde direnişçiler iktidara geldi. Batı ordularının geldiği yerlerde ise direnişçiler, en güçlü oldukları anda bile silahsızlandırıldı.** Yunanistan bu kuralın en acı ve en öğretici örneğidir.

Kritik an. Kurtuluş anı (1944-45): direnişin gücü ile eski düzenin geri gelişi

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Faşizmin kökünden kazınması, işbirlikçi sermayenin kamulaştırılması, toprak reformu, halk meclislerinin iktidarı	Batı'da çoğunlukla "düzen ve yeniden inşa" çizgisine geçti; kısa süre sonra bir kesimi Soğuk Savaş cephesine yerleşti	Batı ordularının varlığı, direnişin silahsızlandırılması, eski bürokrasinin korunması, Marshall Planı'yla gelen koşullu yardım	Batı'da ağır sanayi ve finans sermayesi mülkünü korudu; en çok ABD sermayesi kazandı	Doğu'da halk demokrasileri; Batı'da sosyal hakların genişlemesi karşılığında sermaye düzeninin restorasyonu

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu dönemde sermaye şu araçları kullandı: **zorla çalıştırma** ve kamp emeği; **ırk hiyerarşisiyle bölünmüş emek piyasası**; **sendikaların yasaklanması** ve yerine devlet-işveren korporasyonları (DAF, Vichy'nin Çalışma Şartı); **ücret dondurma** ve iş değiştirme yasağı; **Aryanlaştırma** yoluyla mülk gaspı; işgal altındaki ülkelerden **işgal masrafı** adı altında servet transferi; direnişe karşı **rehine kurşunlama** ve toplu cezalandırma; savaştan sonra ise **yargılanmama, af ve devlete geri dönüş.**

Emek süreci. *İşi kim tasarlıyor?* Speer bakanlığının sanayici komiteleri. *Bilgi kimde?* Mühendislerde ve şirket yönetiminde; zorunlu işçi yalnızca parça üretir. *Hızı kim belirliyor?* Cephenin talebi ve SS'in "verimlilik" hesabı; kamp tutsağı için hız, ölümün hızıdır. *İşçinin denetimi?* Sıfır. Tek biçimi sabotajdır: Zorunlu işçilerin kasıtlı olarak yavaş çalışması, hatalı parça üretmesi, makineleri bozması savaş boyunca yaygın bir direniş biçimi oldu.

Zaman kimin? Savaş ekonomisinde iş günü on iki saate ve daha fazlasına çıktı. Zorunlu işçinin zamanının tamamı, uykusu dahil, işverene ve devlete aitti. Kamp tutsağı için "zaman" ile "yaşam" aynı şeydi: İkisi de sermaye için harcandı.

Atom ve barbarlık: savaşın sonu

Savaşın Avrupa'daki sonu Mayıs 1945'tir. Ama Ağustos 1945'te ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombaları yeni bir dönemi açtı. Bu bombaların askerî zorunluluktan çok savaş sonrası dünyaya, özellikle Sovyetler Birliği'ne yönelik bir güç gösterisi olduğu tartışması bugün de sürer. Faşizme karşı savaşın bittiği anda emperyalist blok bir sonraki savaşın, Soğuk Savaş'ın ilk mermisini atmıştı. (Bkz. Atom ve Barbarlık.)

Türkiye'ye bağ. Türkiye savaşa neredeyse sonuna kadar girmedi. Ama savaşın sınıf anatomisi Türkiye'de de işledi: Almanya'ya krom satıldı; Milli Korunma Kanunu (1940) ile işçiye zorunlu çalışma ve uzun iş günü getirildi; Varlık Vergisi (1942) ile gayrimüslim burjuvazinin ve esnafın mülkleri Müslüman-Türk burjuvazisine aktarıldı. Bu, sermaye birikiminin etnik yoldan yeniden paylaşılmasıydı. Aynı yıllarda komünistler tutuklanıyordu. Ayrıntısı Bölüm 39'da.

Yanlış anlatıya yanıt.

"İkinci Dünya Savaşı'nı Amerika ve İngiltere kazandı; faşizmi Batı demokrasileri yendi."

Yanıt: Alman ordusunun ana gücü Doğu Cephesi'nde kırıldı. Normandiya çıkarması (Haziran 1944), Stalingrad'dan bir buçuk yıl sonra, Kızıl Ordu batıya doğru ilerlerken gerçekleşti. İşgal altındaki Avrupa'da partizan orduları ve direniş hareketleri yüz binlerce Mihver askerini bağladı. Batı demokrasileri 1930'lar boyunca faşizmi yatıştırdı. Onların büyük sermayesinin bir kısmı Nazi Almanyası'yla ticaret yapmayı sürdürdü. Faşizmi yenen, Kızıl Ordu'nun ve işçilerle köylülerin örgütlü direnişidir.

"Faşizm, çılgın bir liderin ve kandırılmış kitlelerin eseriydi."

Yanıt: Faşizmin savaş ekonomisini IG Farben, Krupp, Siemens gibi tekeller kurdu. Onlar bu düzenden kâr etti ve çoğu savaştan sonra ciddi bir yargılamayla karşılaşmadan sürdü. Faşizm, tekelci sermayenin krizden çıkış yöntemlerinden biridir.

Dört soru.

Kimin elinde? Avrupa'nın sanayisi ve toprakları, işgalci Alman tekelci sermayesinin ve yerli işbirlikçi mülk sahiplerinin elinde.

Kimin denetiminde? SS'in, Wehrmacht'ın ve Speer'in sanayici komitelerinin denetiminde.

Kimin yararına? IG Farben, Krupp, Siemens, Flick gibi tekellerin ve Aryanlaştırmadan pay alanların yararına.

Kim karar veriyor? Nazi devleti ile tekellerin iç içe geçmiş kurmay heyeti. Direnişin kurtardığı bölgelerde ise, tarihte ilk kez, halk meclisleri.

Okuma ve izleme önerisi. - Primo Levi, *Bunlar da mı İnsan* (1947): Auschwitz-Monowitz'deki IG Farben fabrikasında köle emeği, kimyager bir tutsağın gözünden. - Franz Neumann, *Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Pratiği* (1942): Nazi devleti ile tekeller arasındaki ilişkinin klasik çözümlemesi. - Adam Tooze, *The Wages of Destruction* (2006): Nazi ekonomisinin ayrıntılı tarihi (liberal bir tarihçinin eseri, ama veri açısından zengin). - Ulrich Herbert, *Hitler's Foreign Workers* (1997): zorla çalıştırmanın tarihi. - Film: Elem Klimov, *Gel ve Gör* (*Idi i smotri*, 1985): Belarus'ta Nazi imha savaşı.

Bölüm 30: Yugoslavya: Partizan Savaşından Devrime

Sahne. 29 Kasım 1943, Bosna'nın küçük kasabası Jajce. Almanların hâlâ ülkenin büyük kısmını elinde tuttuğu bir savaş kışı. Kasabadaki Sokol salonunda, dağlardan, ormanlardan, kurtarılmış bölgelerden gelen iki yüzü aşkın delege toplanmıştır: işçiler, köylüler, öğretmenler, partizan komutanları. Bu, Yugoslavya Halk Kurtuluşu Antifaşist Konseyi'nin (AVNOJ) ikinci oturumudur. Delegeler, Londra'daki sürgün kral hükümetinin halkı temsil etme yetkisini tanımadıklarını, kralın ülkeye dönüşünü yasakladıklarını ve yeni Yugoslavya'nın eşit halkların federasyonu olarak kurulacağını ilan eder. Ressam Božidar Jakac, oturumlar sırasında partizan önderi Josip Broz Tito'nun portresini çizer. Henüz kurtuluşa bir yıl vardır, ama yeni devletin temeli bir dağ kasabasında atılmıştır.

Tez. Yugoslavya, İkinci Dünya Savaşı'nda işgal altındaki Avrupa'nın en büyük partizan ordusunu çıkardı ve ülkesini ağırlıkla kendi gücüyle kurtardı. Bunu mümkün kılan, küçük ama disiplinli bir komünist partinin, halklar arasındaki kıyıma karşı "kardeşlik ve birlik" programıyla işçileri, yoksul köylüleri ve gençleri tek bir orduda birleştirebilmesiydi. Ama aynı devrimin önderliği, 1948'den sonra sosyalizmin ilkelerinden sapan ilk revizyonist çizgiyi de doğurdu.

Nisan 1941: Bir devletin birkaç günde çöküşü

1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (1929'dan sonra Yugoslavya Krallığı), Sırp hanedanı ve Sırp burjuvazisinin ağırlığında, öteki halkları ikinci sınıf sayan bir monarşiydi. Nüfusunun büyük çoğunluğu köylüydü. Sanayi, Belgrad, Zagreb ve Slovenya'da yoğunlaşmış, madenlerin çoğu yabancı sermayenin elindeydi. Komünist Parti 1921'den beri yasaktı. Yüzlerce komünist hapiste yatmıştı.

25 Mart 1941'de Yugoslav hükümeti Mihver'e katılan Üçlü Pakt'ı imzaladı. İki gün sonra, 27 Mart'ta, bir grup subay hükümeti devirdi. Belgrad'da ve öteki kentlerde on binler sokağa döküldü. Komünistlerin de öncülük ettiği gösterilerde atılan slogan kuşaktan kuşağa aktarıldı: *"Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob"* (Paktındansa savaş, kölelikten mezar iyidir).

Hitler'in yanıtı 6 Nisan 1941'de geldi. Belgrad bombalandı. Alman, İtalyan, Macar ve Bulgar orduları ülkeye girdi. Kraliyet ordusu 17 Nisan'da teslim oldu. Kral ve hükümet Londra'ya kaçtı. Yugoslavya parçalara bölündü: Slovenya Almanya ile İtalya arasında paylaşıldı; Sırbistan'da Alman askerî yönetimi ve işbirlikçi Nediç hükümeti kuruldu; Karadağ İtalya'ya, Makedonya'nın büyük kısmı Bulgaristan'a verildi; Macaristan kuzeydeki toprakları aldı.

Ustaşa devleti ve Jasenovac

10 Nisan 1941'de Zagreb'de "Bağımsız Hırvatistan Devleti" (NDH) ilan edildi. Başında faşist Ustaşa hareketinin önderi Ante Paveliç vardı. Bu devlet Bosna-Hersek'i de içine alıyordu ve nüfusunun neredeyse üçte biri Sırplardan oluşuyordu.

Ustaşa rejimi Sırplara, Yahudilere ve Romanlara karşı açık bir imha politikası izledi. Sırplar için dile getirilen formül kötü bir ünle anılır: üçte biri öldürülecek, üçte biri sürülecek, üçte biri Katolikleştirilecek (bu formülün kime ait olduğu ve tam ifadesi tartışmalıdır, aktarılan). **Jasenovac** toplama kampları sistemi bu politikanın merkeziydi. Jasenovac Anıt Alanı'nın adıyla belgelediği kurban sayısı 80.000'in üzerindedir. Toplam kurban tahminleri 80.000 ile 100.000 arasında ya da daha fazladır ve bu rakamlar uzun süre siyasal tartışma konusu olmuştur (doğrulanacak).

Bu kıyımın sınıfsal bir yanı da vardır. Ustaşa rejimi, öldürülen ve sürülen Sırpların, Yahudilerin topraklarını ve mülklerini kendi taraftarlarına dağıttı. Katolik hiyerarşinin bir bölümü rejimi destekledi, bir bölümü sessiz kaldı. Hırvat köylülerinin ve işçilerinin önemli bir kısmı ise rejime karşı partizanlara katıldı. Tito'nun kendisi de Hırvat bir babanın ve Sloven bir annenin oğluydu, bir metal işçisiydi.

Çetnikler: Kralın ordusu, işgalcinin ortağı

Sırbistan'da kraliyet ordusunun dağılmasından sonra albay Draža Mihailoviç, ormanlara çekilen subaylarla **Çetnik** hareketini örgütledi. Çetnikler, Londra'daki sürgün hükümete bağlıydı ve başlangıçta Batı'da "direniş" olarak tanıtıldı. Ama hareketin temel amacı, savaş sonrasında Sırp monarşisini ve eski düzeni geri getirmekti. Bu yüzden asıl düşman olarak giderek komünist partizanları gördüler. 1941 sonbaharından itibaren Çetnik birliklerinin bir kısmı İtalyan işgal kuvvetleriyle, bir kısmı Almanlarla ve Nediç hükümetiyle partizanlara karşı işbirliği yaptı. Çetnik birlikleri Bosna'da ve Sancak'ta Müslüman köylülere ve Hırvatlara karşı da kıyımlar gerçekleştirdi.

İngiltere 1943'e kadar Mihailoviç'i destekledi. Kendi subaylarının raporları, partizanların Almanlarla gerçekten savaşan tek güç olduğunu gösterince Londra desteğini partizanlara kaydırdı. Tahran Konferansı (Kasım-Aralık 1943) partizanları Müttefik gücü olarak tanıdı.

Burada sınıfsal okuma açıktır: Eski devletin subayları, toprak sahipleri ve hanedan çevresi için asıl tehlike işgalci değil, savaştan sonra gelebilecek toplumsal devrimdi.

> **Kavram kutusu.**
>
> **Partizan savaşı:** Düzenli ordunun karşısında, halkın desteğine dayanan, hareketli birliklerle yürütülen savaş. Başarısı, köylülüğün ve işçilerin desteğine bağlıdır: Partizan, Mao'nun benzetmesiyle, suyun içindeki balıktır.
>
> **Kurtarılmış bölge:** İşgalcinin çıkarıldığı ve yönetimin halk kurtuluş komitelerine geçtiği bölge. Burada yeni devletin çekirdeği kurulur.
>
> **Halk kurtuluş komitesi (*narodnooslobodilački odbor*):** Köyde, kasabada, bölgede seçilen, yiyecek dağıtımı, okul, yargı ve seferberlik işlerini yürüten yerel iktidar organı. Bölüm 0.13'teki "alternatif iktidar organı" sorusunun Yugoslavya'daki yanıtı.
>
> **Ulusal sorun ve sınıf:** Ezilen halkların eşitliği tanınmadan işçi sınıfının birliği kurulamaz. "Kardeşlik ve birlik" (*bratstvo i jedinstvo*) sloganı bu ilkenin partizan savaşındaki ifadesidir.

KPJ ve Tito: Küçük parti, büyük örgüt

1941'de Yugoslavya Komünist Partisi (KPJ) yasadışı ve küçük bir partiydi. Üye sayısı genellikle 8.000 ile 12.000 arasında verilir. Buna Komünist Gençlik Birliği'nin (SKOJ) otuz bin dolayındaki üyesi eklenir (rakamlar doğrulanacak). Parti 1930'lardaki ağır baskılardan ve iç hizip kavgalarından yeni çıkmıştı. 1937'den itibaren başında Josip Broz Tito vardı.

Tito, Kumrovec'te yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Metal işçisi olarak çalışmış, Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda savaşmış, Rusya'da esir düşmüş, orada Ekim Devrimi'ne tanık olmuştu. Yugoslavya'ya döndükten sonra sendikacı ve komünist örgütçü olarak çalıştı, 1928'de beş yıl hapse mahkûm edildi.

Parti küçüktü ama yapısı illegal çalışmaya alışkın, disiplinli ve her halktan kadroya sahipti. Bu, savaşta belirleyici oldu. Çünkü Yugoslavya'da her halkın kendi burjuva partisi vardı ve hepsi kendi halkı adına konuşuyordu. Yalnızca komünistler, bütün halkların emekçilerine aynı anda seslenebildi.

Temmuz 1941: Ayaklanma

22 Haziran 1941'de Almanya Sovyetler Birliği'ne saldırdı. KPJ Merkez Komitesi 4 Temmuz'da Belgrad'da silahlı ayaklanma kararı aldı. 7 Temmuz'da Sırbistan'ın Bela Crkva köyünde ilk kurşunlar atıldı. 13 Temmuz'da Karadağ'da halk ayaklanması başladı ve birkaç hafta içinde İtalyanlar kıyıdaki kentlere çekilmek zorunda kaldı. 27 Temmuz'da Hırvatistan'ın Lika bölgesinde ve Bosna'da ayaklanmalar başladı. Slovenya'da da Kurtuluş Cephesi (*Osvobodilna fronta*) aynı yıl kuruldu.

1941 sonbaharında batı Sırbistan'da ilk büyük kurtarılmış bölge doğdu: **Užice Cumhuriyeti.** Burada partizanlar bir silah fabrikasını çalıştırdı, gazete çıkardı, halk komiteleri seçtirdi. Cumhuriyet yalnızca iki ay yaşadı. Kasım-Aralık 1941'deki Alman saldırısıyla dağıldı. Ama önemli bir ders verdi: Yerleşik bir bölgeyi savunmaya çalışmak yerine hareketli kalmak gerekiyordu.

Bu dersten **Proleter Tugaylar** doğdu. İlki 21-22 Aralık 1941'de Bosna'daki Rudo'da kuruldu. Bunlar yerel birliklerden farklı olarak ülkenin her yanına gidebilen, her halktan savaşçıyı bir arada tutan seçkin birliklerdi. Adları bile bir programdı: Savaşın öznesi proletaryadır.

Halk Kurtuluş Ordusu ve AVNOJ

Partizan hareketi hızla büyüdü. 1942'de Halk Kurtuluş Ordusu adını aldı ve düzenli tümenlere dönüştü. Savaşın sonunda Yugoslav partizan ordusunun 800.000 dolayında savaşçıya ulaştığı belirtilir (doğrulanacak). Savaşçıların büyük çoğunluğu köylü gençlerdi. Ama önderlik kadrosunda ve Proleter Tugaylar'da işçilerin, zanaatkârların, öğrencilerin ağırlığı büyüktü. On binlerce kadın partizan olarak savaştı. Antifaşist Kadınlar Cephesi (AFŽ) kurtarılmış bölgelerde okuma yazma kursları açtı, hastane ve ikmal örgütledi.

AVNOJ (Yugoslavya Halk Kurtuluşu Antifaşist Konseyi) ilk oturumunu 26-27 Kasım 1942'de kurtarılmış **Bihać** kentinde yaptı. Burada yalnızca komünistler değil, eski partilerden gelen antifaşistler, din adamları, aydınlar da vardı. Konsey, halk kurtuluş komitelerini ülke çapında birleştiren bir siyasal çatı oldu.

İkinci oturum 29 Kasım 1943'te **Jajce**'de yapıldı. Burada alınan kararlar yeni devletin temel taşlarıdır:

- AVNOJ, ülkenin tek meşru yasama organı ilan edildi.
- Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Komitesi (NKOJ) geçici hükümet olarak kuruldu. Başkanı Tito'ydu, kendisine mareşal unvanı verildi.
- Sürgündeki kral hükümetinin yetkileri tanınmadı. Kralın ülkeye dönüşü, halkın savaştan sonra rejim üzerine karar vermesine kadar yasaklandı.
- Yeni Yugoslavya'nın **eşit halkların federasyonu** olarak kurulacağı ilan edildi: Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya.

Görsel: Josip Broz Tito, AVNOJ'un Jajce oturumunda ressam Božidar Jakac'a poz verirken, Kasım 1943. Hugo Fischer Ribarić, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Makedonların ayrı bir halk olarak tanınması ve kendi cumhuriyetlerini kurmaları özellikle önemlidir. Eski krallık Makedonları "Güney Sırplar" sayıyordu.

Neretva ve Sutjeska: Ordunun kendini kurtardığı iki savaş

1943'te Almanlar ve müttefikleri partizan ordusunu yok etmek için iki büyük harekât düzenledi.

Neretva (Ocak-Mart 1943). Alman, İtalyan, Ustaşa ve Çetnik kuvvetlerinin kuşatması altındaki partizan ordusu, binlerce yaralısı ve tifüs hastasıyla birlikte Neretva ırmağına sıkıştı. Tito, köprüyü havaya uçurup düşmanı yanıltan ve sonra geçici bir köprüyle ırmağı geçen bir manevrayla hem ordusunu hem yaralılarını kurtardı. Yugoslav tarihinde bu savaş "yaralılar için savaş" olarak anılır. Yaralıların geride bırakılmaması, partizan ordusunun ahlakının en somut göstergesiydi: Geride kalan yaralıyı düşman öldürüyordu.

Sutjeska (Mayıs-Haziran 1943). Bu kez yaklaşık 120.000 kişilik bir Mihver kuvveti, 20.000 dolayındaki partizanı Karadağ ve Bosna sınırındaki dağlarda kuşattı (rakamlar doğrulanacak). Savaş, partizan ordusunun en ağır kayıplarını verdiği an oldu. Binlerce savaşçı öldü, aralarında Karadağlı komutan Sava Kovačević de vardı. Tito kendisi de yaralandı. Ama ordunun çekirdeği kuşatmayı yararak çıktı.

Görsel: Sutjeska savaşı sırasında Birinci Proleter Tugay'ın savaşçıları, Vučevo'nun alınmasından sonra kıt erzağı paylaşırken, Haziran 1943. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Birkaç ay sonra, Eylül 1943'te İtalya teslim oldu. Partizanlar İtalyan tümenlerinin silahlarına el koydu, bazı İtalyan askerleri partizanlara katıldı (Garibaldi Tümeni). Partizan ordusu ülkenin büyük kısmında inisiyatifi ele geçirdi.

Kurtuluş: Belgrad, 20 Ekim 1944

1944 sonbaharında Kızıl Ordu Romanya ve Bulgaristan üzerinden Yugoslavya sınırına ulaştı. Belgrad, 20 Ekim 1944'te Yugoslav partizan kuvvetleri ile Kızıl Ordu'nun Üçüncü Ukrayna Cephesi'nin ortak harekâtıyla kurtarıldı. Kızıl Ordu daha sonra Macaristan'a doğru ilerledi. Ülkenin geri kalanı, Slovenya ve Hırvatistan'ın kuzeyi dahil, 1945 baharına kadar Yugoslav ordusu tarafından kurtarıldı.

Yugoslavya'nın savaştaki insan kaybı genellikle bir milyon dolayında verilir. Bunun ne kadarının işgalcilerle, ne kadarının iç savaşla ve kıyımlarla ilgili olduğu da uzun süre tartışıldı (doğrulanacak). Bu ağır bedel bir şeyi gösterir: Yugoslavya'da kurtuluş, bir dış ordunun hediyesi değil, halkın kendi kanıyla ödediği bir zaferdi.

Savaşın sonunda yaşanan olayları da dürüstçe yazmak gerekir. Mayıs 1945'te Avusturya sınırında İngilizlerin geri teslim ettiği Ustaşa askerleri, Sloven işbirlikçi birlikleri ve onlarla kaçan sivillerin önemli bir kısmı yargısız olarak öldürüldü (Bleiburg ve sonrası). Rakamlar son derece tartışmalı ve siyasallaşmıştır (doğrulanacak). Faşist kıyımlara karşı yürütülmüş bir savaşın sonunda yaşanan bu toplu öldürmeler, devrimci ahlak açısından savunulamaz. Bunu kabul etmek, Ustaşa'yı aklayanların bu olayları Jasenovac'ı gizlemek için kullanmasına karşı çıkmayı zayıflatmaz, güçlendirir.

Altı soruluk şablon: Yugoslavya

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	Alman, İtalyan, Macar, Bulgar işgali; ülke parçalandı; Hırvatistan ve Bosna'da faşist Ustaşa devleti (NDH); Sırbistan'da Alman askerî yönetimi ve Nediç'in işbirlikçi hükümeti
İşbirlikçi sınıflar	Ustaşa hareketi ve ona dayanan Hırvat burjuvazisinin bir kısmı; Nediç çevresi; Çetniklerin önemli bir kısmı; eski subaylar, toprak sahipleri; Katolik hiyerarşinin bir kısmı; Slovenya'da Beyaz Muhafız
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Önderlik: KPJ (Tito). Taban: yoksul köylü gençler (çoğunluk), maden ve sanayi işçileri, öğrenciler, kadınlar; her halktan
Cephe örgütü ve programı	Halk Kurtuluş Cephesi; AVNOJ; halk kurtuluş komiteleri; program: işgalcinin kovulması, halkların eşitliği ve federasyon, monarşinin reddi
Kurtuluşun biçimi	Ağırlıkla kendi gücüyle; Belgrad Kızıl Ordu ile birlikte (20 Ekim 1944)
Savaş sonrası akıbet	Partizanlar iktidarda; Kasım 1945'te cumhuriyet ilanı; toprak reformu ve kamulaştırmalar; 1948 kopuşundan sonra revizyonist dönüşüm

1948: Tito-Stalin kopuşu ve "öz yönetim" üzerine kısa not

Yugoslavya'nın savaş sonrası öyküsünün ayrıntısı ilerideki kısımlarda (Kısım IX ve Kısım X) anlatılacak. Ama bu bölümü kapatmadan önce kısa bir not düşmek zorundayız.

28 Haziran 1948'de Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (Kominform), Yugoslav partisini eleştiren bir karar yayımladı. Karar, Yugoslav önderliğini köylülük karşısında sınıf mücadelesini bırakmakla, parti içi demokrasiyi askıya almakla ve Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca tutumla suçluyordu. Tito önderliği eleştiriyi reddetti. Ardından iki taraf arasında sert bir kopuş yaşandı. Yugoslavya'da Kominform kararını destekleyen binlerce komünist Goli Otok adası başta olmak üzere kamplara gönderildi.

Kopuşun yöntemine dair eleştiriler yapılabilir. Ama sonucu açıktır: Yugoslavya kısa süre içinde Batı'dan kredi ve askerî yardım almaya başladı, Balkan Paktı'na (1953, Türkiye ve Yunanistan ile) girdi. İçeride "işçi öz yönetimi" adıyla işletmelerin birbirleriyle piyasada rekabet ettiği, merkezi planlamanın gevşetildiği, kâr ölçütünün öne çıktığı bir model kuruldu. Öz yönetim, kâğıt üzerinde işçiye söz hakkı veriyordu. Ama işletmeler piyasa rekabetine açıldıkça cumhuriyetler arası eşitsizlik büyüdü, işsizlik ortaya çıktı, yüz binlerce Yugoslav işçi Batı Almanya'ya ve Avusturya'ya "misafir işçi" olarak gitti. 1970'lerde dış borç hızla büyüdü. 1980'lerde IMF programları ve borç krizi, cumhuriyetler arasındaki gerilimi ulusal çatışmaya dönüştürdü ve 1990'larda ülke kanlı bir savaşla parçalandı.

Bu yüzden Titoculuğu modern revizyonizmin ilk biçimi olarak görüyoruz: sosyalizmin adı korunurken piyasanın ve dış sermayenin kapısını açan, sınıf mücadelesini "öz yönetim" söylemiyle bulanıklaştıran bir çizgi. Bu, partizan savaşının büyüklüğünü küçültmez. Tersine, o savaşın kazanımlarının nasıl heba edildiğini anlamamızı sağlar. (Bkz. Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır.)

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
İşgal altındaki Avrupa'nın en büyük partizan ordusu; ülkenin ağırlıkla kendi gücüyle kurtarılması	Savaşın sonunda yargısız toplu öldürmeler (Bleiburg ve sonrası)
Ulusal kıyımlara karşı "kardeşlik ve birlik"; Makedonların ve öteki halkların eşitliğinin tanınması	1948'den sonra eleştiriye kamplarla yanıt (Goli Otok)
Halk kurtuluş komiteleri: köy ve kasabada yeni iktidar organları	"Öz yönetim" adıyla piyasa mekanizmasının ve kâr ölçütünün yerleşmesi
Toprak reformu, kamulaştırma, kadınların oy hakkı, okuma yazma seferberliği	Batı kredisine ve askerî yardımına bağlanma, Balkan Paktı; borç ve IMF bağımlılığı
Monarşinin halk iradesiyle kaldırılması	Cumhuriyetler arası eşitsizliğin büyümesi, ulusal sorunun yeniden alevlenmesi

Kritik an. AVNOJ'un Jajce kararları (Kasım 1943)

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşgalden kurtuluş, monarşinin ve eski düzenin kaldırılması, halkların eşitliği, toprak	Yugoslavya'da güçlü bir sosyal demokrat hareket yoktu; eski burjuva partilerinin bir kısmı AVNOJ'a katıldı, çoğu Londra'daki hükümette kaldı	Londra'daki sürgün hükümet ve Çetnikler üzerinden eski düzeni kurtarma; İngiltere'nin "kralı geri getirme" baskısı	Hiçbir burjuva fraksiyonu kazanmadı; eski mülk sahibi sınıflar savaş sonrasında mülksüzleştirildi	Partizan iktidarı, federal halk cumhuriyeti; ama 1948 sonrası revizyonist sapma

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İşgalciyle ortaklık; ulusal ve dinsel kıyımı (Ustaşa, Çetnik) sınıf birliğine karşı bir silah olarak kullanmak; rehine kurşunlama (Kragujevac, Ekim 1941: binlerce sivil, aralarında lise öğrencileri); Batılı büyük güçlerin sürgün hükümete ve monarşiye verdiği destek; savaş sonrasında ise kredi ve askerî yardımla sosyalist bir ülkeyi kendi yörüngesine çekmek.

Türkiye'ye bağ. Yugoslav partizan savaşı Türkiye'de uzun süre bilinmedi. Ama Makedonya ve Kosova'da, Sancak'ta ve Bosna'da Müslüman ve Türk emekçilerin bir kısmı partizanlara katıldı, bir kısmı ise işgalcilerin ve Ustaşa'nın kurduğu birliklerde kullanıldı. Bu iki yönlü tablo, "din ve millet" ekseninin sınıf ekseninin yerine konulduğunda ne olduğunu gösterir. Savaş sonrası Balkan Paktı'nın (1953) Türkiye, Yunanistan ve Tito Yugoslavyası'nı Batı ittifakı etrafında bir araya getirmesi ise Titoculuğun dış politikadaki yüzüdür.

Yanlış anlatıya yanıt.

“Yugoslav partizan hareketi bir komünist darbesiydi; halkı temsil etmiyordu.”

Yanıt: 800.000 dolayında savaşçıya ulaşan bir ordu, halkın ezici bir kesiminin desteği olmadan dağlarda dört yıl ayakta kalamaz. İngiltere bile, kendi subaylarının raporlarıyla, Almanlarla asıl savaşan gücün partizanlar olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

“Titocu öz yönetim, Sovyet modeline göre daha demokratik bir sosyalizmdi.”

Yanıt: Öz yönetimin gerçek sonucu, işletmelerin piyasada birbirleriyle rekabet etmesi, işsizlik, göç, dış borç ve sonunda ülkenin parçalanması oldu. İşçinin gerçek denetimi, piyasanın ve bankaların denetimine bağlandıkça kâğıt üzerinde kaldı.

Dört soru.

Kimin elinde? Savaş yıllarında kurtarılmış bölgelerde toprak ve üretim araçları halk kurtuluş komitelerinin; işgal altındaki bölgelerde işgalcinin ve işbirlikçilerin elinde.

Kimin denetiminde? Partizan ordusunun ve komünist partinin önderliğinde, halk komitelerinin denetiminde.

Kimin yararına? Savaş boyunca ve hemen sonrasında işçilerin ve yoksul köylülerin yararına; 1950’lerden sonra giderek piyasa ile bağlantılı bir yönetici katmanın yararına.

Kim karar veriyor? Savaşta AVNOJ ve halk komiteleri; 1948’den sonra ise Tito çevresindeki parti-devlet önderliği.

Okuma ve izleme önerisi. - Basil Davidson, *Partisan Picture* (1946): Yugoslav partizanlarla birlikte savaşan bir İngiliz subayın tanıklığı. - Vladimir Dedijer, *Tito Speaks* (1953): Tito’nun ağzından partizan savaşı (Titocu bakış açısıyla, eleştirel okunmalı). - Film: Veljko Bulajić, *Neretva Savaşı* (*Bitka na Neretvi*, 1969). - Film: Stipe Delić, *Sutjeska* (1973). - Blog: Stalin’i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır.

Bölüm 31: Arnavutluk: Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Enver Hoca

Sahne. 8 Kasım 1941, Tiran. İtalyan işgalinin ikinci yılı. Kentin bir evinde, gizlice, birkaç yıldır birbiriyle çekişen komünist gruplardan gelen on beş dolayında genç toplanır: Korça'dan zanaatkâr ve işçi kökenli militanlar, Şkodra'dan öğrenciler, "Gençler" grubundan aydınlar. Yanlarında Yugoslav partisinden gelen iki temsilci vardır: Miladin Popović ve Dušan Mugoša. Birkaç gün süren tartışmaların sonunda gruplar dağıtılır ve tek bir örgüt kurulur: Arnavutluk Komünist Partisi. Geçici önderliğin başına, otuz üç yaşında, Fransa'da okumuş, Korça'da öğretmenlik yapmış, işgalden sonra Tiran'da bir tütün dükkânı işleten bir genç getirilir: Enver Hoca. O gün partinin üye sayısı birkaç yüzü geçmez. Üç yıl sonra bu parti, hiçbir yabancı ordunun yardımı olmadan ülkesini kurtaracaktır.

Tez. Arnavutluk, sanayi proletaryasının son derece küçük olduğu, nüfusun büyük çoğunluğunun yoksul köylülerden oluştuğu bir ülkeydi. Burada antifaşist kurtuluş, küçük bir komünist çekirdeğin yoksul köylülüğü ve gençliği örgütleyerek hem yabancı işgalciye hem de yerli toprak ağalarına karşı yürüttüğü bir halk savaşıyla kazanıldı. Arnavutluk, İkinci Dünya Savaşı'nda ülkesini dış ordu olmadan kurtaran ender ülkelerden biridir. Bu savaştan çıkan önderlik, sonraki on yıllarda Titoculuğa, Kruşçev revizyonizmine ve "üç dünya" teorisine karşı ilkesel bir tavır aldı. Bu kazanımlar da, dönemin iç çatışmaları ve baskı uygulamaları da belgeleriyle ve devrimci özeleştiri ölçütüyle ele alınmalıdır.

Bir ülkenin sınıf haritası

1912'de Osmanlı'dan bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk, Avrupa'nın en yoksul ülkesiydi. 1930'larda nüfus bir milyonu biraz aşıyordu. Nüfusun yüzde seksenden fazlası köylüydü (doğrulanacak). Toprağın büyük kısmı, Osmanlı döneminden kalma büyük toprak sahiplerinin, **beylerin** elindeydi. Özellikle ülkenin orta ve güney ovalarında köylüler, ürünün önemli bir kısmını toprak sahibine veren yarıcılar ya da topraksız tarım işçileriydi. Kuzeyin dağlık bölgelerinde ise kan davası ve aşiret düzeninin kurallarının (*Kanun*) sürdüğü, bayraktarların (aşiret önderleri) egemen olduğu bir toplum yaşıyordu.

Sanayi neredeyse yoktu. Birkaç madencilik girişimi, tütün ve zeytinyağı işleme atölyeleri, küçük zanaat işletmeleri. İşçi sınıfı küçük ve dağınıktı. Ekonominin damarları ise yabancı sermayenin, özellikle İtalyan sermayesinin elindeydi. 1920'lerin ortasından itibaren İtalya, Arnavutluk'a verdiği krediler, kurduğu bankalar ve petrol imtiyazlarıyla ülkeyi fiilen bir yarı-sömürgeye çevirdi.

Okuma yazma oranı son derece düşüktü. Nüfusun yüzde seksen ile doksan arasının okuma yazma bilmediği tahmin edilir (doğrulanacak). Kadınlar, özellikle kırsal kesimde, ailenin ve aşiretin mülkü gibi görülüyordu.

Bu tabloyu akılda tutmak gerekir. Çünkü Arnavutluk'ta antifaşist savaş, Batı Avrupa'daki gibi fabrika grevlerinin ve kent ayaklanmalarının değil, köylülüğün ve gençliğin partizan savaşının biçimini alacaktı.

Kökler: 1924 Haziran devrimi ve Zogu

Arnavut devrimci demokrasisinin ilk büyük denemesi, **Haziran 1924 devrimidir.** Ortodoks piskopos, Amerika'da yetişmiş aydın ve şair **Fan Noli** önderliğindeki demokratlar, büyük toprak sahiplerinin partisine ve onun güçlü adamı Ahmet Zogu'ya karşı ayaklandı. Zogu Yugoslavya'ya kaçtı. Noli hükümeti bir program ilan etti: toprak reformu, feodal ayrıcalıkların kaldırılması, yönetimin demokratikleştirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması.

Ama Noli hükümeti toprak reformunu uygulamaya geçiremedi. Büyük toprak sahiplerinin gücüne dokunmaktan çekindi. Köylülüğü seferber etmedi. Batılı büyük güçlerin tanımasını bekledi, tanıma gelmedi. Aralık 1924'te Zogu, Yugoslav hükümetinin desteğiyle ve sınırın öte yanında toplanan paralı askerlerle (aralarında eski Beyaz Rus subayları da vardı) geri döndü. Noli ve arkadaşları sürgüne gitti. Zogu 1925'te cumhurbaşkanı oldu, 1928'de kendini **Kral Zog** ilan etti.

Haziran devriminin yenilgisi Arnavut devrimcileri için bir ders oldu: Toprak sorununu çözmeyen, köylülüğü seferber etmeyen bir demokratik devrim, toprak ağalarının ve onların yabancı destekçilerinin karşısında ayakta kalamaz. Sürgündeki devrimcilerin bir kısmı bu dersten komünizme yöneldi.

> **Kavram kutusu.**
>
> **Yarı-feodal ilişkiler:** Kapitalist pazarla bağlantılı olsa da toprak mülkiyetinin ve köylünün bağımlılığının feodal biçimlerini koruyan tarım düzeni. Arnavutluk'ta beylik ve yarıcılık bunun örneğidir.
>
> **Yarı-sömürge:** Resmen bağımsız olduğu hâlde ekonomisi, maliyesi ve dış politikası yabancı bir güce bağımlı ülke (Bölüm 0.7). 1925-1939 Arnavutluk'u İtalya karşısında böyleydi.
>
> **Ulusal kurtuluş ve toplumsal kurtuluşun birliği:** Sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerde yabancı işgale karşı savaş ile toprak ağalarına ve işbirlikçi burjuvaziye karşı savaşın aynı anda yürütülmesi. İşçi sınıfının önderliği, bu iki görevi birbirine bağlayabilmesinden gelir.
>
> **İşçi-köylü ittifakı:** Sayıca küçük işçi sınıfının, nüfusun çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülükle ortak bir program (toprak, barış, bağımsızlık) etrafında birleşmesi (Bölüm 0.13, beşinci soru).

Korça: Zanaatkârların ve işçilerin kenti

Arnavutluk'ta ilk komünist gruplar, ülkenin en gelişkin kentlerinden biri olan, güneydoğudaki **Korça**'da doğdu. Korça'nın kendine özgü bir toplumsal yapısı vardı. Burada çok sayıda zanaatkâr, küçük atölye işçisi, çırak ve kalfa yaşıyordu. Kentten Amerika'ya, Romanya'ya, Bulgaristan'a, Yunanistan'a çalışmaya gitmiş ve geri dönmüş işçiler, yanlarında sendikal ve sosyalist fikirler getirmişti. Kentte bir de Fransız lisesi vardı ve bu okul yeni bir aydın kuşağı yetiştiriyordu.

Arnavut tarih yazımı, **Korça komünist grubunun** kuruluşunu 1929'a tarihler. Grubun kuruluşunda ve gelişmesinde Koço Tashko ile Ali Kelmendi'nin adları öne çıkar (ayrıntılar doğrulanacak). Ali Kelmendi, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş, 1930'larda Arnavutluk'ta illegal örgütlenme yürütmüş bir militandı. 1936'da Korça'da ve öteki kentlerde grevler ve gösteriler yaşandı. Korça grubu, zanaatkâr ve işçi gençlerin arasında dayanışma dernekleri, okuma grupları ve illegal hücreler kurdu.

1930'ların sonunda Arnavutluk'ta birkaç ayrı komünist grup vardı: Korça grubu, Şkodra grubu ve "Gençler" (*Të Rinjtë*) grubu. Bu grupların her biri farklı toplumsal kesimlere dayanıyor, birbirleriyle sert tartışmalar yürütüyordu. Bu bölünmüşlük, İtalyan işgaline karşı etkili bir direniş örgütlenmesinin önündeki en büyük engeldi.

Enver Hoca'nın yolu

Enver Hoca 16 Ekim 1908'de, o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun Yanya vilayetine bağlı olan **Ergiri**'de (Gjirokastër) doğdu. Babası küçük bir tüccardı. Ergiri'de ve Korça'daki Fransız lisesinde okudu. 1930'da devlet bursuyla Fransa'ya, **Montpellier** Üniversitesi'ne gitti. Bursu bir süre sonra kesildi. Paris'e geçti. Bu yıllarda Fransız komünist çevreleriyle ilişki kurdu, sol basında Arnavutluk üzerine yazılar yazdığı aktarılır (doğrulanacak). Ardından bir süre **Brüksel**'deki Arnavutluk konsolosluğunda sekreter olarak çalıştı. Burada da Belçikalı komünistlerle ve Marksist yazınla ilişkisini sürdürdü.

1936'da Arnavutluk'a döndü. Önce Tiran'da, sonra **Korça Fransız Lisesi'nde öğretmenlik** yaptı ve Korça komünist grubuyla bağ kurdu. İtalyan işgalinden sonra, 1939'da faşist partiye katılmayı reddettiği için öğretmenlikten uzaklaştırıldı. Tiran'a geçti ve orada bir **tütün dükkânı** açtı. "Flora" adındaki bu küçük dükkân, kısa sürede illegal komünist hücrelerin buluşma yerine dönüştü.

Enver Hoca'nın biyografisi, o dönemde küçük burjuva kökenli ama Avrupa'nın devrimci hareketiyle tanışmış bir aydın kuşağının yolunu gösterir. Bu kuşak, sınıf mücadelesi deneyimini kitaplardan ve Avrupa'nın işçi mahallelerinden getirmişti. Arnavutluk'ta ise bu deneyimi yoksul köylülüğün ve işçi gençliğin gerçek sorunlarıyla birleştirmek zorundaydı.

İtalyan işgali ve Alman işgali

7 Nisan 1939'da, Paskalya öncesinde, Mussolini'nin ordusu Arnavutluk kıyılarına çıktı. Kral Zog hazineyi alıp ülkeden kaçtı. Direnişi, Draç'ta (Durrës) ve öteki limanlarda birkaç gün boyunca subaylar, jandarmalar ve halktan gönüllüler gösterdi. Birkaç gün içinde ülke işgal edildi. Arnavutluk tacı İtalya kralı Vittorio Emanuele III'e verildi. Arnavut beyleri ve büyük toprak sahiplerinin önemli bir kısmı işgal rejimiyle uzlaştı ve kurulan kukla hükümette görev aldı.

İtalya, Ekim 1940'ta Arnavutluk'u üs olarak kullanarak Yunanistan'a saldırdı. Yunan ordusunun karşı saldırısı, cepheyi Arnavutluk'un güneyine taşıdı. Arnavut köylüleri iki ordunun arasında kaldı. Bu arada İtalyan işgalcisi, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Kosova'nın büyük kısmını ve Makedonya'nın batısını Arnavutluk'a bağlayarak bir "Büyük Arnavutluk" kurdu ve bunu Arnavut milliyetçiliğini kendi yanına çekmek için kullandı.

Eylül 1943'te İtalya teslim olunca Alman ordusu Arnavutluk'u işgal etti. Almanlar, yerli işbirlikçilerle birlikte "tarafsız" ve "bağımsız" görünümlü bir hükümet kurdu. Kosova'dan devşirilen birliklerden bir SS tümeni (Skanderbeg Tümeni) oluşturuldu. İşgalci, partizanlara karşı köy yakma ve toplu cezalandırma politikası izledi.

Arnavutluk Komünist Partisi'nin kuruluşu

Komünist grupların birleşmesi, dışarıdan gelen bir yardımla mümkün oldu. **8 Kasım 1941'de**, Yugoslav Komünist Partisi'nden gelen Miladin Popović ve Dušan Mugoša'nın aracılığıyla, Tiran'da yapılan toplantıda **Arnavutluk Komünist Partisi** kuruldu. Enver Hoca geçici Merkez Komitesi'nin sekreteri oldu. Mart 1943'te yapılan Birinci Ulusal Konferans'ta (Labinot) genel sekreter olarak seçildi.

Yugoslav yardımı, partinin doğuşunda gerçek bir rol oynadı. Ama bu ilişkinin bir de öbür yüzü vardı. Yugoslav önderliği, savaş boyunca ve sonrasında Arnavut partisini kendi denetimi altında tutmaya, Arnavutluk'u gelecekteki bir Yugoslav federasyonunun bir parçası yapmaya çalıştı. Bu gerilim 1948'de patlayacaktı.

Peza Konferansı ve Ulusal Kurtuluş Cephesi

Parti kurulduktan sonra ilk büyük görevi, işgale karşı olan bütün güçleri bir cephede toplamaktı. **16 Eylül 1942'de**, Tiran yakınlarındaki **Peza** köyünde bir konferans toplandı. Konferansa komünistlerin yanı sıra, işgale karşı olan milliyetçi subaylar, aydınlar, bazı yerel önderler ve bağımsızlık yanlısı kişiler katıldı. Konferans, **Ulusal Kurtuluş Hareketi**'ni (*Lëvizja Nacionalçlirimtare*, LNÇ) kurdu. Hareketin programı işgalcilere karşı silahlı savaşı, bütün Arnavutların dinsel ve bölgesel ayrım gözetmeksizin birliğini ve halkın savaştan sonra kendi rejimini kendisinin seçmesini öngörüyordu. Ülkenin her yanında **ulusal kurtuluş konseyleri** kuruldu: köylerde ve kasabalarda seçilen, hem savaşı destekleyen hem de yerel yönetimi üstlenen organlar.

Peza'nın önemi şuradadır: Küçük bir komünist parti, kendi programını dayatmadan ama önderliği de bırakmadan, işgale karşı olan geniş kesimleri ortak bir cephede birleştirdi. Bu cephenin tabanını ise yoksul köylüler, gençler ve kadınlar oluşturdu.

Balli Kombëtar ve Mukje anlaşması

Kasım 1942'de, Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne rakip olarak **Balli Kombëtar** (Ulusal Cephe) kuruldu. Başında eski bir diplomat ve aydın olan Midhat Frashëri vardı. Balli Kombëtar da işgale karşı olduğunu söylüyordu. Ama tabanında toprak sahipleri ve onların çevresindeki kesimler ağırlıktaydı. Toprak reformuna ve toplumsal dönüşüme kesinlikle karşıydı. Asıl kaygısı, savaştan sonra komünistlerin iktidara gelmesini önlemekti.

1943 yazında, İtalya'nın çöküşü yaklaşırken, İngiliz irtibat subaylarının da teşvikiyle iki hareket arasında görüşmeler yapıldı. 1-2 Ağustos 1943'te **Mukje** köyünde bir anlaşma imzalandı. Anlaşma, işgalcilere karşı ortak savaş için bir komite kurulmasını öngörüyordu. Ama bir koşul içeriyordu: Kosova'nın savaştan sonra da Arnavutluk'a bağlı kalması, yani İtalyan işgalcinin kurduğu "Büyük Arnavutluk"un sınırlarının korunması.

Komünist Parti önderliği anlaşmayı **reddetti.** Gerekçesi şuydu: Birincisi, anlaşma Balli Kombëtar'ın işbirlikçi eğilimlerini örtüyor, partizan hareketini onun kontrolüne açıyordu. İkincisi, Kosova sorununu işgalcinin çizdiği sınırlar üzerinden koymak, Yugoslav halklarının antifaşist savaşıyla karşı karşıya gelmek demekti. (Kosova sorununun savaş sonrasındaki gelişimi ve bu tavrın Yugoslav önderliğiyle ilişkisi ayrı bir tartışma konusudur.) Mukje'yi imzalayan parti temsilcileri eleştirildi.

Anlaşmanın reddinden sonra Balli Kombëtar'ın önemli bir kısmı Alman işgalcileriyle açık işbirliğine geçti. Arnavutluk'taki savaş bir iç savaş boyutu kazandı: Bir yanda partizanlar, öbür yanda işgalci ve onunla birlikte savaşan Balli Kombëtar ile Zog yanlısı Legaliteti birlikleri. Bu iç savaşın sınıfsal içeriği açıktı: Toprak ağaları ve onların silahlı adamları bir yanda, yoksul köylüler ve gençler öbür yanda.

Ulusal Kurtuluş Ordusu ve kurtuluş

10 Temmuz 1943'te Ulusal Kurtuluş Ordusu Genelkurmayı kuruldu. 15 Ağustos 1943'te ilk düzenli birlik, Birinci Saldırı Tugayı, Vithkuq'ta oluşturuldu. Tugayın komutanı Mehmet Shehu'ydu. Shehu, İspanya İç Savaşı'nda Uluslararası Tugaylar'da savaşmış bir subaydı. İtalya'nın teslim olmasından sonra partizanlar çok sayıda İtalyan silahına el koydu. Bazı İtalyan askerleri partizanlara katıldı.

1943-44 kışında Almanlar büyük bir kuşatma harekâtı düzenledi. Partizan ordusu ağır kayıplar verdi, ama dağıtılamadı. 1944 baharında partizanlar yeniden saldırıya geçti.

24 Mayıs 1944'te Përmet Kongresi toplandı. Kongre, Antifaşist Ulusal Kurtuluş Konseyi'ni ülkenin en yüksek yasama organı olarak ilan etti, Kral Zog'un geri dönüşünü yasakladı ve geçici hükümet işlevi gören bir komite kurdu. Ekim 1944'te **Berat**'ta bu komite Demokratik Hükümet'e dönüştürüldü. Başbakanı Enver Hoca'ydı.

Partizan ordusu 1944 yazı ve sonbaharında ülkeyi güneyden kuzeye doğru kurtardı. **17 Kasım 1944'te Tiran**, on dokuz gün süren sokak çatışmalarından sonra kurtarıldı. **29 Kasım 1944'te** Almanların son birlikleri kuzeydeki İşkodra'dan (Shkodër) çekildi ve bütün ülke kurtarılmış oldu. Arnavutluk'ta ne Kızıl Ordu vardı ne de Batı orduları. **Kurtuluşu, Arnavut partizanlar kendi güçleriyle kazanmıştı.**

Görsel: Kurtuluştan üç gün sonra Tiran'da yürüyen Arnavut partizanlar, 20 Kasım 1944. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Partizan ordusu savaşın sonunda 70.000 dolayında savaşçıya ulaşmıştı (doğrulanacak). Bir milyonluk bir ülke için bu, erişkin erkek nüfusun çok büyük bir oranı demekti. Savaşçıların çoğunluğu yoksul köylü gençlerdi. Binlerce kadın partizan olarak savaştı. Arnavutluk'un savaştaki kayıpları 28.000 dolayında verilir (doğrulanacak). Partizan birlikleri 1944 sonunda ve 1945 başında Yugoslav partizanlarla birlikte Kosova'da ve Yugoslavya'nın içlerinde Almanlara karşı savaştı.

Görsel: Partizan hareketinden Sofia Noti, 11 Mayıs 1943. Ymer Bali, CC0, Wikimedia Commons.

Sınıfsal okuma: Proletaryası küçük bir ülkede partizan savaşı

Arnavutluk deneyimi Marksist kuram açısından önemli bir soru sorar: Sanayi proletaryasının neredeyse olmadığı bir ülkede işçi sınıfının önderliğinden söz edilebilir mi?

Yanıt, önderliğin bir sayı meselesi değil, bir **program ve örgüt** meselesi olmasındadır. Arnavutluk Komünist Partisi'nin kadroları zanaatkârlar, işçiler, öğrenciler ve devrimci aydınlardı. Parti, Marksizm-leninizmin programını, yani toprak sorununu, ulusal sorunu ve kadın sorununu işçi sınıfının bakış açısından çözme programını yoksul köylülüğe taşıdı. Köylüler partizan ordusuna katıldı, çünkü parti onlara yalnızca işgalcinin değil, beyin de gideceğini söylüyordu. Gençler katıldı, çünkü eski düzende hiçbir gelecekleri yoktu. Kadınlar katıldı, çünkü ilk kez bir siyasal hareket onları eşit insanlar olarak çağırıyordu.

Bu, Bölüm 0.13'teki güç dengesi matrisinin dördüncü ve beşinci sorularının birlikte yanıtlanmasıdır: bağımsız ve disiplinli bir devrimci önderlik ile işçi-köylü ittifakı. Noli'nin 1924'te yapamadığını, köylülüğün seferberliğini, partizanlar 1942-44'te yaptı.

Savaş sonrası: toprak reformu ve sosyalist inşa

Kurtuluşun hemen ardından yeni iktidar köklü dönüşümlere girişti.

Toprak reformu. Ağustos 1945'te çıkarılan toprak reformu yasasıyla, beylerin ve büyük toprak sahiplerinin toprakları el konularak topraksız ve az topraklı köylülere dağıtıldı. İlke, "toprak onu işleyenindir" oldu. Böylece Arnavutluk'ta yüzyıllardır süren beylik düzeni sona erdi. 1950'lerde ve 1960'larda tarım kooperatifleşmesi gerçekleştirildi.

Kamulaştırma. Yabancı (ağırlıkla İtalyan) sermayenin elindeki madenler, bankalar ve işletmeler kamulaştırıldı. Sanayileşme, plan temelinde başlatıldı.

Okuma yazma seferberliği. Savaş sonrasında büyük bir okuma yazma kampanyası başlatıldı. Köylere öğretmenler gönderildi, yetişkinler için kurslar açıldı. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı birkaç on yıl içinde hızla düştü (rakamlar doğrulanacak). Arnavutça ilk kez bütün ülkede yaygın bir eğitim dili oldu.

Elektrifikasyon. 1970'te Arnavutluk'un bütün köylerine elektrik ulaştırıldığı ilan edildi (doğrulanacak). Bu, o dönemde Balkanlar'daki pek çok kapitalist ülkeden önce gerçekleşmişti.

Kadınların kurtuluşu. Kadınlara oy hakkı verildi. Evlilikte kadının rızası esas alındı, zorla evlendirme ve başlık parası yasaklandı. Kadınlar kitlesel olarak eğitime ve ücretli çalışmaya katıldı. Kuzeydeki aşiret düzeninin kan davası geleneğine karşı mücadele edildi.

Enver Hoca ve modern revizyonizme karşı tavır

Savaş sonrası Arnavutluk'un en ayırt edici özelliği, önderliğinin uluslararası komünist hareket içindeki üç büyük sapmaya karşı sırasıyla aldığı tavırdır. Bunların ayrıntısı Bölüm 62.3 ve 64'te anlatılacak. Burada kısaca:

1948: Titoculuğa karşı. Yugoslav önderliği savaştan sonra Arnavutluk'u ekonomik olarak kendine bağlamaya, iki ülkenin ekonomik birliğiyle Arnavutluk'u fiilen Yugoslavya'nın yedinci cumhuriyeti hâline getirmeye çalıştı. Arnavut partisinin içinde bu çizgiyi destekleyen bir kanat vardı. Başında İçişleri Bakanı Koçi Xoxe bulunuyordu. 1948'deki Kominform kararından sonra Arnavutluk, Yugoslavya ile ilişkilerini kesti.

1960-61: Kruşçev revizyonizmine karşı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956'daki 20. Kongresi'nden sonra Kruşçev önderliği "barışçıl geçiş", "barış içinde bir arada yaşama" ve Stalin'in toptan mahkûmiyeti çizgisini yerleştirdi. Arnavut önderliği bu çizgiye karşı çıktı. Kasım 1960'ta Moskova'da toplanan 81 komünist ve işçi partisinin toplantısında Enver Hoca, Kruşçev'in politikalarını açıkça eleştiren bir konuşma yaptı. 1961'de Sovyetler Birliği Arnavutluk'la diplomatik ilişkilerini kesti, ekonomik yardımı durdurdu. Arnavutluk küçük ve yoksul bir ülke olarak, büyük bir gücün baskısına boyun eğmedi.

1978: "Üç dünya" teorisine karşı. Arnavutluk, 1960'larda ve 1970'lerin başında Çin ile yakın ilişkiler kurdu. Ama Çin önderliği 1970'lerde ABD ile yakınlaştı ve dünyayı "üç dünya"ya bölen, Sovyetler Birliği'ni "baş düşman" ilan ederek ABD emperyalizmiyle ve Batı Avrupa burjuvazisiyle ittifakı meşrulaştıran bir teori geliştirdi. Arnavut önderliği bu teoriyi, emperyalizmle uzlaşmanın ve sınıf mücadelesinden vazgeçmenin kuramı olarak eleştirdi. Enver Hoca'nın *Emperyalizm ve Devrim* (1978) kitabı bu eleştirinin temel metnidir. 1978'de Çin, Arnavutluk'a yardımı kesti.

Bu üç kopuşun ortak paydası şudur: Küçük bir ülkenin önderliği, sosyalizmin ilkelerinin büyük güçlerin çıkarlarına ve pazarlıklarına feda edilmesine karşı çıktı. Bu tavır, 1970'lerde ve 1980'lerde Avrupa'da ve Türkiye'de modern revizyonizme karşı çıkan pek çok devrimci için bir dayanak noktası oldu. Arnavutluk'un bu çevrelerde bir "model" olarak görülmesi ve bunun ne ölçüde doğru olduğu Bölüm 64'te tartışılacak.

İç çatışmalar, tasfiyeler ve devrimci özeleştiri

Arnavutluk'un sosyalist inşa döneminin karanlık yanları da vardır ve bunları saklamak, sosyalizmi yeniden kuracak olanlara hizmet etmez.

Koçi Xoxe davası (1949). Yugoslav yanlısı çizginin başındaki Koçi Xoxe, 1949'da yargılandı ve idam edildi. Xoxe'nin İçişleri Bakanı olarak kendisi de sert baskı uygulamalarının sorumlusuydu. Onun tasfiyesi, Yugoslav yayılmacılığına karşı bir mücadelenin parçasıydı. Ama parti içi bir çizgi mücadelesinin idamla sonuçlanması, sosyalist demokrasinin sorunlarını da gösterir.

Mehmet Shehu (1981). Savaşın efsanevi komutanı, uzun yıllar başbakan olan Mehmet Shehu, Aralık 1981'de öldü. Resmî açıklama intihar olduğunu söyledi. Ardından Shehu, yabancı istihbarat servislerinin ajanı olmakla suçlandı ve ailesinin üyeleri de dahil çevresindeki pek çok kişi cezalandırıldı. Ölümünün gerçek koşulları ve suçlamaların dayanağı bugün de tartışmalıdır (doğrulanacak).

Baskı uygulamaları. Sosyalist dönem boyunca Arnavutluk'ta siyasi mahkûmlar için cezaevleri ve çalışma kampları (ör. Spaç, Burrel) ile "düşman" sayılan ailelerin iç sürgünü uygulandı. Bu uygulamaların kapsamı ve kurban sayıları, 1991 sonrasında açılan arşivlere dayanan çalışmalarla belgelenmeye çalışılıyor. Rakamlar, sosyalizm karşıtı çevrelerin abartıları ile resmî sessizlik arasında tartışmalıdır (doğrulanacak). 1967'de dinin tümüyle yasaklanması da, dinsel inancı zor yoluyla ortadan kaldırmaya çalışan ve kitle bilincinin dönüşümünü idari bir işleme indirgeyen bir uygulama olarak eleştirilmelidir.

Devrimci özeleştiri ölçütüyle değerlendirme. Sosyalizmin inşası döneminde sınıf mücadelesi sürer. Eski sömürücü sınıfların kalıntıları, dış emperyalist baskı ve parti içinde revizyonist eğilimler gerçektir. Arnavutluk, NATO üyesi bir Yunanistan'ın, Tito Yugoslavyası'nın ve Sovyet ile Çin baskısının kuşatması altında yaşadı. Ama bu gerçekler, bütün iç tartışmaların idari yöntemlerle, yargılamalarla ve cezalarla çözülmesini haklı kılmaz. Sosyalizmin gücü, işçi sınıfının ve emekçilerin bilinçli katılımından ve denetiminden gelir. Parti içi tartışmanın ve kitle denetiminin daraldığı yerde, düşmana karşı alınan önlemler kendi yoldaşlarına karşı da kullanılabilir hâle gelir. Bu, Arnavutluk'un 1990-91'deki çöküşünde de etkili oldu: Kuşatılmış ve giderek yalıtılmış bir ülkede, yeni kuşaklar sosyalizmi kendi eserleri olarak görmekte zorlandı.

Bu eleştiri, antifaşist savaşın büyüklüğünü ve sosyalist inşanın somut kazanımlarını, toprak reformunu, okuma yazma seferberliğini, elektrifikasyonu, kadınların kurtuluşunu ortadan kaldırmaz. Tersine, onları savunabilmenin koşuludur.

Altı soruluk şablon: Arnavutluk

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	1939'dan itibaren İtalyan işgali ve İtalya krallığına bağlanma; 1943'ten itibaren Alman işgali ve kukla "bağımsız" hükümet
İşbirlikçi sınıflar	Beylerin ve büyük toprak sahiplerinin çoğu; kuzeydeki bayraktarların bir kısmı; 1943'ten sonra Balli Kombëtar'ın önemli bir kısmı ve Zog yanlısı Legaliteti
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Önderlik: Arnavutluk Komünist Partisi (Enver Hoca). Taban: yoksul köylüler, köylü ve kent gençliği, zanaatkârlar ve işçiler, kadınlar
Cephe örgütü ve programı	Ulusal Kurtuluş Hareketi / Cephesi (Peza, 1942); ulusal kurtuluş konseyleri; program: işgalin sona ermesi, ulusal birlik, halkın rejimini kendisinin seçmesi; savaş içinde toprak ve toplumsal dönüşüm
Kurtuluşun biçimi	Dış ordu olmadan, partizanların kendi gücüyle; Tiran 17 Kasım, bütün ülke 29 Kasım 1944

Soru	Yanıt
Savaş sonrası akıbet	Partizanlar iktidarda; toprak reformu, kamulaştırma, sosyalist inşa; 1948, 1961 ve 1978'de üç büyük kopuş

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Dış ordu olmadan ulusal kurtuluş	Parti içi çizgi mücadelelerinin idam ve cezalarla çözülmesi (Xoxe 1949, Shehu 1981 sonrası)
Beylik düzeninin toprak reformuyla sona ermesi	Siyasi mahkûmlar için kamplar ve ailelerin iç sürgünü
Okuma yazma seferberliği, elektrifikasyon, sağlık hizmetinin yaygınlaşması	1967'de dinin idari yoldan yasaklanması
Kadınların hukuki ve toplumsal eşitliği yolunda büyük adımlar	Kitle denetiminin ve sosyalist demokrasinin daralması
Titoculuğa, Kruşçev revizyonizmine ve "üç dünya" teorisine karşı ilkesel tavır	Uzun süreli yalıtılmışlığın genç kuşakların bilinci üzerindeki etkisinin küçümsenmesi

Kritik an. Mukje anlaşmasının reddi (Ağustos 1943)

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Yoksul köylüler ve gençler: işgalden kurtuluş, toprak, beylerin iktidarının sonu	Arnavutluk'ta sosyal demokrat bir hareket yoktu; ılımlı milliyetçi aydınların bir kısmı Balli Kombëtar ile uzlaşmadan yanaydı	Toprak sahipleri Balli Kombëtar aracılığıyla partizan hareketini "ortak komite" içinde denetim altına almaya ve toplumsal dönüşümü engellemeye çalıştı; İngiliz irtibat subayları uzlaşmayı teşvik etti	Kısa vadede hiçbir fraksiyon; reddin ardından toprak sahipleri işgalciyle açık işbirliğine geçti ve savaş sonrasında mülksüzleştirildi	Partizan hareketi bağımsızlığını korudu; kurtuluş aynı zamanda toplumsal devrime dönüştü

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İtalyan finans kapitalinin kredi ve imtiyazlarla bir ülkeyi yarı-sömürgeye çevirmesi (1925-39); toprak ağalarının silahlı adamları; işgalcinin "Büyük Arnavutluk" vaadiyle milliyetçiliği kendi yanına çekmesi; köy yakma ve toplu cezalandırma; savaş sonrasında ise emperyalist kuşatma, ambargo ve sabotaj girişimleri (1949-53'te İngiliz ve Amerikan istihbaratının Arnavutluk'a sızdırdığı silahlı grupların varlığı belgelidir; ayrıntılar doğrulanacak).

Türkiye'ye bağ. Enver Hoca Osmanlı döneminde, Yanya vilayetinin Ergiri kasabasında doğdu. Arnavutluk'un 1912'deki bağımsızlığından önceki kuşak, Osmanlı'nın yarı-feodal toprak düzenini ve beylik geleneğini miras aldı. Arnavutluk'un toprak reformu, bu Osmanlı mirasının tasfiyesiydi. Türkiye'de ise benzer bir toprak reformu hiçbir zaman gerçekleşmedi. 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun toprak ağalarının direnişiyle nasıl sulandırıldığı ilginç bir karşılaştırma sunar. Türkiye'de on binlerce Arnavut kökenli yurttaş yaşar: Balkan savaşlarından ve sonrasındaki göç dalgalarından gelmişlerdir. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde Türkiye solunun bir kesimi, Arnavutluk'un modern revizyonizme karşı tavrını kendi ideolojik yönelimi için bir dayanak olarak gördü (Bölüm 64).

Yanlış anlatıya yanıt.

“Arnavutluk’u komünistler değil, savaşın genel gidişatı ve Almanların çekilmesi kurtardı.”

Yanıt: Almanlar Balkanlar’dan 1944 sonbaharında Kızıl Ordu’nun ilerleyişi yüzünden çekilmek zorunda kaldı; bu doğrudur. Ama Arnavutluk’ta çekilme, partizan ordusunun ağır çatışmalarıyla gerçekleşti. Tiran on dokuz gün süren sokak savaşıyla kurtarıldı. Ülkeye tek bir yabancı asker girmeden yeni bir iktidar kuruldu. Bunu mümkün kılan, partizan ordusunun gücüydü.

“Enver Hoca Arnavutluk’u dünyadan yalıttı ve yoksul bıraktı.”

Yanıt: Arnavutluk’u 1939’da Avrupa’nın en yoksul ve en geri ülkesi olarak devralan yeni iktidar, onu okuma yazma bilen, elektriği her köye ulaşmış, toprağı köylüye dağıtılmış bir ülkeye dönüştürdü. Yalıtılmışlık ise büyük ölçüde dışarıdan dayatıldı: NATO’nun, Yugoslavya’nın, sonra Sovyetler Birliği’nin ve Çin’in baskılarıyla. Ama bu durumun yarattığı ekonomik ve siyasal sorunlar da devrimci özeleştiriyle ele alınmalıdır.

Dört soru.

Kimin elinde? Savaştan önce toprak beylerin, sanayi ve bankalar İtalyan sermayesinin elinde. Savaştan sonra toprak köylülerin, sonra kooperatiflerin; madenler ve işletmeler devletin elinde.

Kimin denetiminde? Savaş boyunca ulusal kurtuluş konseylerinin ve partinin denetiminde; sosyalist inşa döneminde giderek merkezileşen parti-devlet aygıtının denetiminde.

Kimin yararına? Toprak reformu, eğitim ve elektrifikasyonla yoksul köylülüğün ve emekçilerin yararına.

Kim karar veriyor? Savaşta partizan konseyleri ve parti; sonra Arnavutluk Emek Partisi önderliği. Kitle denetiminin sınırlılığı, dönemin temel zaafıdır.

Okuma ve izleme önerisi. - Enver Hoca, *Emperyalizm ve Devrim* (1978) ve *Kruşçevciler* (1980): Arnavut önderliğinin revizyonizme karşı tavrını kendi belgelerinden okumak için. - Enver Hoca, *Titocular* (1982): 1940’larda Yugoslav önderliğiyle ilişkilerin Arnavut tarafından anlatımı. - İsmail Kadare, *Taş Kentin Günlüğü* (*Kronikë në gur*, 1971): İkinci Dünya Savaşı’nda Ergiri kentinin bir çocuğun gözünden anlatımı (Türkçe çeviri adı doğrulanacak). - Bernd J. Fischer, *Albania at War, 1939-1945* (1999): savaş dönemine dair ayrıntılı akademik bir çalışma (liberal bakış açısıyla).

Bölüm 32: Bulgaristan: Vatan Cephesi ve 9 Eylül

Sahne. 23 Temmuz 1942, Sofya. Akşamüstü, kentin kenarındaki atış alanında bir grup mahkûm kurşuna dizilmek üzere sıraya dizilir. Aralarında otuz iki yaşında bir makinist, eski bir denizcilik okulu öğrencisi, Pirin dağlarının eteğindeki Bansko'dan bir şair vardır: Nikola Vaptsarov. Birkaç saat önce, askerî mahkemenin ölüm kararından sonra hücresinde bir şiir yazmıştır. Şiir, mücadelenin "amansız ve acımasız" olduğunu, kendisinin düşeceğini, ama yerine başkalarının geleceğini söyler. Vaptsarov, Bulgar İşçi Partisi'nin askerî komisyonunda, Sovyet denizaltılarıyla ülkeye getirilen partizan gruplarıyla bağlantılı olduğu için yargılanmıştır. İki yıl sonra, 9 Eylül 1944'te, Sofya sokaklarında onun şiirleri okunacaktır.

Tez. Bulgaristan'da faşizme karşı mücadele, Avrupa'nın en eski ve en köklü komünist hareketlerinden birinin yirmi yıllık beyaz terör deneyiminin üzerine kuruldu. Mihver'e katılan bir monarşiye karşı komünistler, Vatan Cephesi'yle köylü, asker ve aydın kesimlerini birleştiren geniş bir ittifak kurdu. 9 Eylül 1944 ayaklanması, Kızıl Ordu'nun sınıra ulaşmasıyla doğan fırsatı değerlendiren ve iktidarı ele geçiren bir halk ayaklanmasıydı. Kurtuluşu mümkün kılan, dış koşul ile iç örgütün birleşmesiydi.

Arka plan: 1923 ve beyaz terör

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın en güçlü sosyalist hareketlerinden birine sahipti. Bulgar İşçi Sosyal Demokrat Partisi'nin "Dar Sosyalistler" (*Tesnyaki*) kanadı, Dimitar Blagoev önderliğinde, İkinci Enternasyonal'in revizyonizmine karşı devrimci çizgiyi savundu ve 1919'da Bulgaristan Komünist Partisi'ne (BKP) dönüştü. 1920 seçimlerinde BKP, Bulgaristan'ın ikinci büyük partisiydi.

Birinci büyük parti ise Aleksandır Stamboliyski önderliğindeki **Bulgar Çiftçi Halk Birliği** (BZNS) idi. Stamboliyski hükümeti (1919-23) toprak reformu, zorunlu çalışma hizmeti ve köylü lehine düzenlemelerle kent burjuvazisini, eski subayları ve Makedon milliyetçi örgütünü (VMRO) karşısına aldı.

9 Haziran 1923'te bir askerî darbe Stamboliyski hükümetini devirdi. Stamboliyski işkenceyle öldürüldü. Komünist Parti bu darbe karşısında "tarafsız" kaldı: Olanı iki burjuva fraksiyonu arasındaki bir çatışma olarak gördü. Bu, partinin tarihindeki en ağır hatalardan biriydi. Köylü hareketi ile işçi hareketi arasındaki ittifakın kurulamaması, ikisini de yalnız bıraktı. Komintern bu tutumu eleştirdi.

Parti, hatasını düzeltmek için **Eylül 1923'te** silahlı bir ayaklanma başlattı. Ama ayaklanma geç, kötü hazırlanmış ve ülke çapında eşgüdümsüz oldu. Birkaç gün içinde bastırıldı. Ardından gelen "beyaz terör"de binlerce komünist, köylü ve tarım birliği üyesi öldürüldü (tahminler birkaç binden yirmi bine kadar değişir, doğrulanacak). Ayaklanmanın önderleri Georgi Dimitrov ve Vasil Kolarov ülkeden kaçmak zorunda kaldı.

16 Nisan 1925'te, partinin askerî örgütünün bir kanadı, Sofya'daki **Sveta Nedelya** Kilisesi'ne, bir generalin cenaze töreni sırasında bir bombalı saldırı düzenledi. Amaç devletin tepe yönetimini öldürmekti. Ama saldırıda çoğu sivil 150 dolayında insan öldü (doğrulanacak). Kral ve hükümet üyeleri kurtuldu. Saldırı, rejime bütün sol harekete karşı sınırsız bir terör için bahane verdi. Sonraki haftalarda yüzlerce, belki binlerce komünist, tarımcı ve aydın yargısız olarak öldürüldü. Aralarında şair Geo Milev de vardı.

Sveta Nedelya, bireysel terörün ve maceracı iradeciliğin (Bölüm 0.14) sınıf hareketine ne kadar ağır bir zarar verebileceğinin en acı örneklerinden biridir. Parti bu saldırıyı sonradan mahkûm etti. Bu dersler, 1940'larda Bulgaristan'daki antifaşist mücadelenin yönteminde belirleyici oldu: geniş ittifak, kitle örgütü, köylülükle birlik.

Dimitrov: Leipzig'den Yedinci Kongre'ye

Georgi Dimitrov, bir matbaa işçisi olarak başladığı yaşamında Bulgar sendika hareketinin önderlerinden biri olmuştu. 1923'ten sonra sürgünde yaşadı. 1933'te Berlin'deydi. Şubat 1933'te Reichstag yangını çıktığında Naziler Dimitrov'u ve iki Bulgar yoldaşını yangının sorumlusu olarak tutukladı. Eylül-Aralık 1933'te Leipzig'de görülen davada Dimitrov, mahkemeyi faşizmin bir yargılanma sahnesine çevirdi. Göring'i tanık sandalyesinde sorgulayarak onu çileden çıkardı. Beraat etti ve Sovyetler Birliği'ne gitti.

1935'te Komintern'in Yedinci Kongresi'nde Dimitrov, **faşizme karşı birleşik işçi cephesi ve halk cephesi** stratejisini anlatan raporu sundu ve Komintern'in genel sekreteri seçildi. Bu strateji, Kısım VI'da anlatılan "sosyal faşizm" tezinin yıkıcı sonuçlarından çıkarılan bir dersti. Bulgaristan'daki Vatan Cephesi, bu stratejinin Dimitrov'un kendi ülkesindeki uygulamasıydı.

> **Kavram kutusu.**
>
> **Beyaz terör:** Bir devrim girişiminden ya da işçi hareketinin yükselişinden sonra egemen sınıfların, devletin ve paramiliter güçlerin toplu öldürme, işkence ve hapisle uyguladığı karşı-devrimci terör.
>
> **Halk cephesi / Vatan cephesi:** İşçi partisinin önderliğinde, köylü partileri, küçük burjuva demokratları ve antifaşist subaylarla kurulan geniş siyasal ittifak (Dimitrov, 1935). Kimin önderliğinde olduğu ve programı, cephenin sınıf karakterini belirler.
>
> **İşçi-köylü ittifakı:** Bulgaristan'da 1923'te kurulamaması iki hareketin de yenilgisine yol açtı; 1942-44'te Vatan Cephesi içinde kuruldu (Bölüm 0.13, beşinci soru).
>
> **Bireysel terör:** Kitle hareketi yerine, küçük grupların suikast ve bombalama eylemleriyle rejimi devirme girişimi. Marksizm onu reddeder: Sınıfı seferber etmez, devlete baskı bahanesi verir.

Çar Boris ve Mihver

1930'larda Bulgaristan, Çar III. Boris'in giderek güçlenen kişisel diktatörlüğü altındaydı. 1934 darbesinden sonra siyasal partiler yasaklandı. Komünistler "Bulgar İşçi Partisi" (BRP) adıyla yasal bir çatı altında çalışmayı sürdürdü, ama bu çatı da baskı altındaydı.

Bulgar burjuvazisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Neuilly Antlaşması'yla (1919) kaybettiği toprakları, özellikle Makedonya'yı, Batı Trakya'yı ve Güney Dobruca'yı geri almak istiyordu. Nazi Almanyası bu isteği karşılamaya hazırdı. Bulgaristan'ın dış ticaretinin büyük kısmı zaten Almanya ile yapılıyordu. 1940'ta Romanya'dan Güney Dobruca'yı Almanya'nın aracılığıyla aldı.

1 Mart 1941'de Bulgaristan, Üçlü Pakt'a katıldı. Alman ordusu Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a ve Yugoslavya'ya saldırdı. Karşılığında Bulgaristan, Yugoslavya'nın Vardar Makedonyası'nı ve Yunanistan'ın Doğu Makedonya ve Batı Trakya bölgesini işgal etti. Ama Çar Boris, Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmedi ve Bulgar ordusunu Doğu Cephesi'ne göndermedi. Bunun nedeni Bulgar halkının Ruslara karşı tarihsel yakınlığı ve komünist hareketin güçlü tabanıydı. İngiltere ve ABD'ye ise Aralık 1941'de savaş ilan etti.

Bulgaristan Yahudileri: dürüst bir anlatım

Bulgaristan'ın savaş dönemindeki Yahudi politikası, iki farklı gerçeğin yan yana durduğu bir konudur ve dürüstçe anlatılmalıdır.

Ocak 1941'de Bulgar hükümeti Nazi yasalarını örnek alan **Ulusun Korunması Yasası**'nı çıkardı. Yahudilerin mülklerine el konuldu, meslek yasakları getirildi, Yahudi erkekler zorunlu çalışma birliklerine alındı. 1943 başında Bulgar hükümeti Almanya ile Bulgaristan'daki Yahudilerin sürgün edilmesi için bir anlaşma yaptı.

Mart 1943'te, Bulgar yönetimindeki **Vardar Makedonyası ile Batı Trakya ve Doğu Makedonya**'dan 11.000'i aşkın Yahudi Bulgar makamları tarafından toplandı ve Alman makamlarına teslim edildi. Bunların neredeyse tamamı Treblinka'da öldürüldü (sayı 11.343 olarak verilir, doğrulanacak). Bulgar devleti bu insanları Bulgar yurttaşı saymamıştı. Bu, Bulgar monarşisinin soykırıma doğrudan ortaklığıdır.

Aynı Mart 1943'te, **iç Bulgaristan'daki** Yahudileri, özellikle Kyustendil ve Plovdiv'deki toplulukları da sürgün etme hazırlığı başladı. Bu hazırlık bir toplumsal tepkiyle karşılaştı. Kyustendil'den bir heyet Sofya'ya geldi. Meclis Başkan Yardımcısı Dimitar Peşev ve iktidar partisinden 42 milletvekili hükümete itiraz eden bir mektup imzaladı. Sofya Metropoliti Stefan ve Plovdiv Metropoliti Kiril gibi Ortodoks Kilisesi'nin önde gelenleri açıkça karşı çıktı. Meslek örgütleri, yazarlar ve aydınlar dilekçeler yayımladı. **24 Mayıs 1943'te** Sofya'da Yahudilerin ve komünistlerin öncülüğünde bir gösteri yapıldı. BRP, illegal yayınlarıyla Yahudilerin sürgününe karşı kampanya yürüttü. Bu baskılar karşısında hükümet sürgünü erteledi. Sofya'daki Yahudiler taşraya dağıtıldı, erkekler çalışma kamplarına gönderildi, ama Almanya'ya teslim edilmedi. İç Bulgaristan'daki yaklaşık 48.000 Yahudi (doğrulanacak) hayatta kaldı.

Bugün Bulgar resmî tarihi ve milliyetçiler bu olayı "Bulgar halkının Yahudileri kurtarması" olarak anlatır ve bunu Çar Boris'e mal etmeye çalışır. Gerçek daha karmaşıktır: Aynı monarşi işgal ettiği topraklardan 11.000'i aşkın insanı ölüme gönderdi. İç Bulgaristan'daki Yahudileri kurtaran ise kilisenin bir kısmından milletvekillerine, komünistlerden sıradan halka kadar uzanan bir toplumsal tepkiydi. Çar bu tepki karşısında geri adım attı. Savaşın gidişatının Stalingrad'dan sonra değişmesi de bu kararı etkiledi.

BRP ve partizan hareketi

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, Haziran 1941'de BRP silahlı mücadele kararı aldı. İlk partizan grupları 1941 yazında Pirin, Rodop ve Balkan dağlarında ortaya çıktı. Başlangıçta küçük ve dağınıktılar. Polis ve jandarma, partizanlara karşı son derece sert bir baskı uyguladı. Yakalanan partizanların kesik başları köylerde teşhir edildi. Partizan ailelerinin evleri yakıldı.

Sovyetler Birliği'nden denizaltı ve paraşütle gönderilen Bulgar komünist grupları da vardı. Bunların çoğu kısa sürede yakalandı ve öldürüldü. Vaptsarov bu gruplarla bağlantılı olduğu için yargılanmıştı.

Nikola Vaptsarov (1909-1942), Bansko'da doğmuştu. Varna'daki denizcilik okulunda okudu, gemilerde makinist olarak çalıştı, sonra fabrikalarda makinist ve ateşçi olarak işçilik yaptı. Şiirleri makinelerin, fabrikaların, işçilerin dünyasını anlatıyordu. Tek kitabı *Motorlu Şarkılar* (*Motorni pesni*) 1940'ta yayımlandı. 23 Temmuz 1942'de kurşuna dizildi. Vaptsarov, bir işçi şairin sınıf bilinciyle yazdığı ve öldüğü için Bulgaristan'ın antifaşist direnişinin simgesi oldu.

Görsel: Nikola Vaptsarov, Varna'daki denizcilik okulunda öğrenciyken, 1926-1932 arası. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Partizan hareketi 1943'te ve özellikle 1944'te büyüdü. Halk Kurtuluş İsyan Ordusu (NOVA) adını aldı ve ülke on iki operasyon bölgesine ayrıldı. 1944 yazında partizan sayısı on binleri buldu (rakam doğrulanacak). Köylerdeki yatak ağları, kentlerdeki savaş grupları (*bojni grupi*), işçi gençlik birliği (RMS) ve kadın örgütleri bu hareketin tabanını oluşturdu. Bulgar partizanlar arasında Makedonya'daki ve Trakya'daki Bulgar askerî birliklerinden kaçan askerler de vardı. Bazı birlikler Yunan ELAS ile ve Yugoslav partizanlarla ortak eylemler yaptı.

Vatan Cephesi

17 Temmuz 1942'de Moskova'daki "Hristo Botev" radyosundan Vatan Cephesi'nin programı yayımlandı. Programı Dimitrov hazırlamıştı. On iki maddelik bu program şunları öngörüyordu: Bulgaristan'ın Almanya'dan kopması ve Mihver'den çekilmesi; Alman ordusunun ülkeden çıkarılması; ordunun Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasının önlenmesi; faşist örgütlerin dağıtılması; siyasal özgürlüklerin geri getirilmesi; Yahudilere karşı yasaların kaldırılması; ekonominin Alman sermayesine bağımlılığının sona erdirilmesi.

Program açıkça sosyalist değil, **antifaşist ve demokratik** bir programdı. Bu bilinçli bir seçimdi: Amaç, faşizme karşı olan bütün kesimleri bir araya getirmekti.

Vatan Cephesi'nin bileşenleri şunlardı: - **BRP** (komünistler): cephenin en örgütlü ve belirleyici gücü; partizan hareketinin ve kent savaş gruplarının önderi. - **Zveno**: Kimon Georgiev ve Damyan Velçev gibi subayların ve aydınların oluşturduğu, 1934 darbesini de yapmış, anti-monarşist bir grup. Ordunun içindeki bağlantıları, 9 Eylül'ün başarısında önemli oldu. - **Tarım Birliği'nin sol kanadı** (BZNS "Pladne"): Nikola Petkov önderliğindeki köylü hareketi. Stamboliyski geleneğinin mirasçısı. - **Sosyal demokratların bir kısmı.** - Bağımsız aydınlar.

Ağustos 1943'te Vatan Cephesi'nin Ulusal Komitesi kuruldu. Ülke çapında yerel Vatan Cephesi komiteleri örgütlendi.

Vatan Cephesi, 1923'ün en büyük hatasının düzeltilmesiydi: İşçi hareketi ile köylü hareketi bu kez aynı cephede birleşmişti. Önderlik ise komünistlerdeydi.

9 Eylül 1944

1944 yazında savaşın sonu belli olmuştu. Ağustos 1943'te Çar Boris ölmüş, yerine altı yaşındaki oğlu Simeon'un adına bir naipler konseyi geçmişti. Bulgar hükümetleri Batılı Müttefiklerle ayrı barış arayışına girdi, ama Almanya ile bağı koparmadı.

23 Ağustos 1944'te Romanya'da bir darbe Antonescu rejimini devirdi ve Kızıl Ordu Bulgaristan sınırına dayandı. 2 Eylül'de Bulgaristan'da yeni bir hükümet (Muraviev hükümeti) kuruldu. Tarafsızlık ilan etti, ama Almanya'ya savaş ilan etmekten kaçındı. **5 Eylül'de Sovyetler Birliği Bulgaristan'a savaş ilan etti.** 8 Eylül'de Kızıl Ordu, tek bir kurşun atılmadan sınırı geçti. Bulgar askerleri ve köylüler Sovyet askerlerini çiçeklerle karşıladı.

Aynı günlerde Vatan Cephesi ülke çapında ayaklanmayı başlattı. 6-8 Eylül'de Sofya'da, Plovdiv'de, Pernik madenlerinde ve öteki kentlerde grevler, gösteriler ve silahlı çatışmalar oldu. Partizanlar dağlardan inerek kasabaları ele geçirdi. Hapishaneler açıldı, siyasi mahkûmlar serbest bırakıldı.

9 Eylül 1944 sabahı, Zveno'ya bağlı subayların ve komünist savaş gruplarının ortak harekâtıyla Sofya'da Savaş Bakanlığı ve öteki kilit noktalar ele geçirildi. Muraviev hükümeti devrildi. Kimon Georgiev başbakanlığında **Vatan Cephesi hükümeti** kuruldu. Hükümette BRP, Zveno, Tarım Birliği ve sosyal demokratlar yer aldı. Aynı gün yeni hükümet Almanya'ya savaş ilan etti.

Görsel: Bulgar partizanlar 9 Eylül 1944'te Sofya'ya girerken. Yevgeni Haldey, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Ardından Bulgar ordusu, yeni hükümetin emriyle, Kızıl Ordu ile birlikte Yugoslavya'da, Macaristan'da ve Avusturya'da Almanlara karşı savaştı. Bu son aşamada Bulgar ordusu 30.000 dolayında kayıp verdi (doğrulanacak).

9 Eylül'ün niteliği üzerine tartışma vardır. Antikomünist anlatı onu "Sovyet işgali altında bir komünist darbesi" olarak görür. Oysa olaylar başka bir şey gösterir: Kızıl Ordu Sofya'ya 9 Eylül'den sonra, 15-16 Eylül'de girdi. İktidar değişikliğini gerçekleştiren, Vatan Cephesi'nin iç güçleriydi: partizanlar, işçi savaş grupları, antifaşist subaylar. Kızıl Ordu'nun sınıra gelişi, iç güç dengesini değiştiren **dış koşuldu.** Ama bu koşulu ayaklanmaya dönüştüren, yirmi yıl boyunca beyaz teröre rağmen ayakta kalan, 1942'den bu yana cepheyi ören örgüttü. Bölüm 0.14'ün diliyle: nesnel koşul ile öznel etken bir araya geldi.

Halk mahkemeleri

Eylül 1944'ten sonra kurulan **Halk Mahkemeleri**, savaş suçlularını ve faşist rejimin sorumlularını yargıladı. 1944-45'te naipler (Prens Kiril dahil), eski başbakanlar, bakanlar, milletvekilleri, subaylar ve gazeteciler yargılandı. Yaklaşık 2.700 kişiye ölüm cezası verildi ve bunların çoğu infaz edildi (rakamlar doğrulanacak). Bu, işgal altındaki ülkeler arasında nüfusa oranla en sert yargılamalardan biriydi.

Buna ek olarak, 9 Eylül'ün ilk haftalarında, özellikle kırsal kesimde, yargısız öldürmeler de yaşandı. Bu öldürmelerin bir kısmı, yıllarca partizan ailelerine, köylülere ve komünistlere karşı işlenmiş suçlara karşı halkın öfkesinin sonucuydu. Bir kısmı ise kişisel hesaplaşmaydı. Kurban sayıları tartışmalıdır (doğrulanacak).

Devrimci özeleştiri iki şeyi birlikte söyler. Birincisi: Yirmi yıl boyunca işçileri, köylüleri, aydınları öldürmüş, Yahudileri ölüme göndermiş bir rejimin sorumlularının yargılanması meşru ve zorunluydu. Batı Almanya'da ve İtalya'da faşist kadroların yargılanmadan devlete geri dönüşü, bu yargılamanın ne kadar gerekli olduğunu gösterir. İkincisi: Yargısız öldürmeler ve hukuki güvencelerin çiğnenmesi, yeni iktidarın ahlaki üstünlüğünü zayıflatır ve sonraki yıllarda baskının genel bir yöntem hâline gelmesine zemin hazırlar.

Savaş sonrası

Vatan Cephesi koalisyonu kısa sürede çatladı. Nikola Petkov önderliğindeki Tarım Birliği kanadı, Batılı güçlerin desteğiyle muhalefete geçti. 1946'da referandumla monarşi kaldırıldı ve Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Dimitrov Kasım 1946'da başbakan oldu. 1947'de Petkov tutuklandı, yargılandı ve idam edildi. Bu idam, Batı'da büyük bir tepkiyle karşılandı ve Soğuk Savaş'ın ilk simgelerinden biri oldu. Petkov'un idamı, kurtuluşun bir kolunun, köylü hareketinin, cepheden koparılması sürecinin en sert anıdır ve devrimci özeleştiriyle değerlendirilmelidir. 1947'de toprak kooperatifleşmesi ve sanayi kamulaştırması başladı. Bulgaristan'ın savaş sonrası öyküsü Kısım X'ta anlatılacak.

Altı soruluk şablon: Bulgaristan

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	İşgal değil: Mihver'e katılan (Mart 1941) monarşik diktatörlük; Bulgaristan kendisi Yugoslav ve Yunan topraklarının bir kısmını işgal etti
İşbirlikçi sınıflar	Saray ve naipler; büyük ticaret ve sanayi sermayesi (Almanya'ya bağımlı dış ticaret); ordunun üst kademesi; faşist örgütler (Ratnitsi, Legionerler)
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Önderlik: BRP (komünistler). Taban: işçiler (özellikle Pernik madencileri, tütün işçileri), yoksul köylüler, işçi gençlik, aydınlar, antifaşist subaylar

Soru	Yanıt
Cephe örgütü ve programı	Vatan Cephesi (1942): BRP, Zveno, Tarım Birliği solu, sosyal demokratların bir kısmı; program: Mihver'den kopuş, faşist örgütlerin dağıtılması, demokratik özgürlükler
Kurtuluşun biçimi	Kızıl Ordu'nun sınıra gelişiyle (8 Eylül) eş zamanlı iç ayaklanma; 9 Eylül 1944'te Vatan Cephesi iktidarı aldı
Savaş sonrası akıbet	Vatan Cephesi iktidarda; halk mahkemeleri; 1946'da monarşinin kaldırılması; halk demokrasisi

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
1923'ün dersinden çıkarak işçi-köylü ittifakının kurulması	1923'te darbe karşısında "tarafsızlık" ve ardından hazırlıksız ayaklanma
İç Bulgaristan Yahudilerinin sürgününe karşı kampanya	1925 Sveta Nedelya saldırısı: bireysel terörün ağır bedeli
Mihver'den kopuşun halk ayaklanmasıyla gerçekleşmesi	9 Eylül sonrasında yargısız öldürmeler
Faşist rejim sorumlularının yargılanması	Halk mahkemelerinde hukuki güvencelerin zayıflığı; Petkov'un idamı ve cephenin daraltılması
Monarşinin kaldırılması, toprak ve sanayide dönüşüm	Sonraki dönemde sosyalist demokrasinin ve kitle denetiminin daralması (Kısım X)

Kritik an. 9 Eylül 1944

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Savaştan çıkış, faşist rejimin sonu, toprak, ekmek, özgürlük	Sosyal demokratların bir kısmı Vatan Cephesi'ne katıldı; öbür kısmı monarşiyle Batı arasında bir "orta yol" aradı	Son dakikada Batı ile ayrı barış ve "tarafsızlık" ilanıyla (Muraviev hükümeti) Kızıl Ordu'nun gelişini ve iç ayaklanmayı önleme girişimi	Almanya'ya bağlı ticaret ve sanayi sermayesi kaybetti; sonraki yıllarda mülksüzleştirildi	Vatan Cephesi iktidarı; halk demokrasisi

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Askerî darbe (1923, 1934); beyaz terör ve yargısız öldürme; partiyi yasaklama ve sendikaları dağıtma; milliyetçi toprak talepleriyle (Makedonya, Trakya) işçiyi savaşa bağlama; Nazi yasalarını örnek alan ırk yasaları ve mülk gaspı; partizanlara karşı köy yakma ve kesik baş teşhiri; son anda ayrı barışla düzeni kurtarma girişimi.

Türkiye'ye bağ. Bulgaristan'ın savaş dönemindeki nüfusunun önemli bir kısmı Türk ve Pomak'tı. Bu topluluklar ağırlıkla Deliorman'da, Rodoplar'da ve Kırcaali bölgesinde yaşıyor, çoğu tütün üreticisi ve tütün işçisiydi. Tütün işçileri arasında 1920'lerden beri sendikal ve komünist örgütlenme vardı. Bulgaristan Türk ve Pomak işçilerinin ve köylülerinin antifaşist direnişteki yeri, Rodop ve Deliorman'daki partizan hareketine katılanlar ve BRP'nin bu topluluklardaki örgütlenmesi ayrıca araştırılmalıdır (araştırılacak). Bulgaristan'da savaş sonrası dönem, 1950-51'deki ve 1989'daki büyük göç dalgalarıyla Türkiye'nin sınıf tarihine de bağlanır (Kısım XIII).

Yanlış anlatıya yanıt.

“Bulgaristan’ı Kızıl Ordu işgal etti ve komünistleri iktidara getirdi.”

Yanıt: Kızıl Ordu 8 Eylül’de sınırı geçti, Sofya’ya ise 15-16 Eylül’de girdi. İktidar değişikliğini 9 Eylül’de Vatan Cephesi’nin iç güçleri gerçekleştirdi. Kızıl Ordu’nun gelişi, iç güç dengesini değiştiren dış koşuldu. O koşulu iktidara çeviren, yirmi yıllık bir mücadelenin örgütüydü.

“Bulgaristan Yahudilerini Çar Boris kurtardı.”

Yanıt: Aynı monarşi, işgal ettiği Makedonya ve Trakya’dan 11.000’i aşkın Yahudiyi ölüme gönderdi. İç Bulgaristan’daki Yahudileri kurtaran, milletvekillerinden kilise önderlerine, komünistlerden sıradan halka uzanan bir toplumsal tepkiydi.

Dört soru.

Kimin elinde? Savaş boyunca ticaret ve sanayi Almanya’ya bağımlı Bulgar sermayesinin, toprakların bir kısmı büyük toprak sahiplerinin elinde. 9 Eylül’den sonra giderek halk iktidarının elinde.

Kimin denetiminde? Önce sarayın ve ordunun; sonra Vatan Cephesi komitelerinin denetiminde.

Kimin yararına? Monarşi döneminde Alman sermayesinin ve onunla bağlantılı Bulgar burjuvazisinin; 9 Eylül’den sonra işçilerin ve köylülerin yararına.

Kim karar veriyor? Monarşi döneminde çar ve naipler. 9 Eylül’den sonra Vatan Cephesi, içinde belirleyici güç olarak komünistler.

Okuma ve izleme önerisi. - Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (1935 Komintern Yedinci Kongresi raporu): Vatan Cephesi stratejisinin kuramsal temeli. - Georgi Dimitrov, *Leipzig Davası* üzerine konuşmalar ve mektuplar: faşizmin mahkemesinde bir komünistin savunması. - Nikola Vaptsarov, *Motorlu Şarkılar* (1940): işçi şairin tek kitabı. - Tzvetan Todorov (der.), *The Fragility of Goodness* (2001): Bulgaristan Yahudilerinin kurtuluşu üzerine belgeler (liberal bakış açısıyla, ama belgesel değeri yüksek).

Bölüm 33: Yunanistan: EAM-ELAS, Dekemvriana ve İç Savaş

Sahne. 1 Mayıs 1944, Atina'nın doğusundaki Kaisariani mahallesinin atış alanı. Sabah erkenden Haidari toplama kampından kamyonlarla 200 tutsak getirilir. Hepsi komünisttir. Çoğu, Metaxas diktatörlüğü döneminde, yani Almanlar gelmeden önce, Yunan devleti tarafından hapse atılmış, işgalden sonra da Alman makamlarına teslim edilmiştir. İşgal kuvvetleri, birkaç gün önce Mora'da bir Alman generalinin partizanlarca öldürülmesine misilleme olarak onları seçmiştir. Tutsaklar kamyonlardan inerken şarkı söyler. Birer birer duvarın önüne dizilir ve kurşuna dizilirler. Kaisariani, 1922'den sonra Anadolu'dan gelen mültecilerin kurduğu bir mahalledir. O gün mahallenin sokaklarında yaşayanların birçoğunun ana babası İzmir'den, Kayseri'den, Karadeniz'den gelmiştir. Mahallenin adı bile bir hatıradır: Kayseri.

Tez. Yunanistan'da faşizme karşı direnişi kazanan sınıf, iktidarı alamadı. İşgal boyunca Avrupa'nın en güçlü halk kurtuluş hareketlerinden birini kuran, ülkenin büyük kısmını kurtaran ve yeni bir halk iktidarının organlarını yaratan EAM-ELAS, kurtuluştan sonra "müttefik" bir büyük gücün, İngiltere'nin silahlarıyla ve kendi önderliğinin tavizleriyle iktidardan uzaklaştırıldı. Bu direnişin sınıf tabanı, büyük ölçüde, yirmi yıl önce iki burjuvazinin savaşı ve nüfus mübadelesiyle Anadolu'dan sürülen yoksullardan oluşuyordu. Yunan antifaşizminin kökleri Anadolu'da ve Osmanlı Selanik'indedir.

33.0 Anadolu'dan ve Osmanlı Selanik'inden gelen kökler

Selanik: Balkanlar'ın işçi başkenti

Yunan işçi hareketinin doğuşunu anlamak için Atina'ya değil, Osmanlı'nın en kozmopolit liman kenti olan **Selanik**'e bakmak gerekir. Yirminci yüzyılın başında Selanik'in nüfusunun en büyük kesimi Sefarad Yahudileriydi. Onların yanında Rumlar, Türkler, Bulgarlar, Dönmeler, Ermeniler yaşıyordu. Kent, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli sanayi ve liman merkezlerinden biriydi: tütün depoları, un fabrikaları, dokuma atölyeleri, liman.

Bu kentte, 1908 Jön Türk devriminin ardından yayılan grev dalgası içinde (Bölüm 14), **1909'da Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu** (*Federación*) kuruldu. Önderi, Bulgaristan'da sosyalist hareketle tanışmış bir Sefarad Yahudisi matbaacı olan **Abraham Benaroya** idi. Federasyon, tütün işçilerini, liman hamallarını, matbaa işçilerini örgütledi. Yayınlarını Ladino (Yahudi İspanyolcası), Rumca, Bulgarca ve Türkçe olmak üzere dört dilde çıkarmaya çalıştı. Enternasyonal'e katıldı. Osmanlı'nın çok uluslu işçi sınıfını, ulusal ve dinsel ayrımların üstünde örgütleme çabasının en ileri örneğiydi.

1912'deki Balkan Savaşı'nda Selanik Yunanistan'a geçti. Federasyon, yeni Yunan devletinin koşullarında çalışmayı sürdürdü. **Kasım 1918'de**, Pire'de toplanan kongrede, Federasyon'un ve öteki sosyalist grupların katılımıyla **Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi (SEKE)** kuruldu. Parti 1920'de Komintern'e katıldı ve **1924'te Yunanistan Komünist Partisi (KKE)** adını aldı.

Demek ki Yunan komünist hareketinin temel taşlarından biri, Osmanlı Selanik'inin Yahudi, Rum, Türk ve Bulgar işçilerinin ortak örgütüydü.

Tütün işçileri: Kavala, Drama, Selanik

Yunan işçi sınıfının en savaşkan kesimi, Kuzey Yunanistan'ın tütün işçileriydi. Kavala, Drama, Xanthi (İskeçe) ve Selanik'in tütün depolarında on binlerce işçi, çoğu kadın, tütün yapraklarını ayıklıyor, işliyor, balyalıyordu. İş mevsimlikti, ücretler düşüktü, depo patronları ile büyük tütün ihracatçıları

(ağırlıkla yabancı tütün tekelleri) işçilere karşı birlikte hareket ediyordu.

Tütün işçileri 1920'ler ve 1930'lar boyunca defalarca greve çıktı. **Mayıs 1936'da** Selanik'teki tütün işçilerinin grevi genel greve dönüştü. **9 Mayıs 1936'da** polis ve jandarma gösterici işçilere ateş açtı. On iki işçi öldü (sayı kaynaklara göre değişir, doğrulanacak). Ertesi gün gazetelerde, sokakta vurulan oğlunun cesedinin başında ağlayan bir annenin fotoğrafı yayımlandı. Şair **Yannis Ritsos**, bu fotoğraftan etkilenerek *Epitafios* (Ağıt) adlı uzun şiirini yazdı. Şiir, annenin ağzından, ölen oğluna ve onun davasına bir ağıttır. Ama yas, sonunda bir yeminle, mücadeleyi sürdürme yeminiyle biter. Metaxas diktatörlüğü birkaç ay sonra şiirin kalan kopyalarını Atina'da Olympeion'un önünde yaktı. Yıllar sonra besteci Mikis Theodorakis *Epitafios*'u besteledi ve şiir bir halk şarkısına dönüştü.

Mayıs 1936 grevi, egemen sınıfın korkusunu da gösterdi. Üç ay sonra, **4 Ağustos 1936'da**, General Ioannis Metaxas, Kral II. Yorgi'nin onayıyla diktatörlük ilan etti. Gerekçelerinden biri "komünist tehlike" ve planlanan genel grevdi.

SEKE ve Küçük Asya seferi

Yunan burjuvazisinin 1919-1922'de Anadolu'da yürüttüğü savaş, "Megali İdea" (Büyük Ülkü), yani Bizans topraklarının yeniden ele geçirilmesi hayaliyle beslenmişti. Bu savaşın arkasında İngiliz emperyalizminin Doğu Akdeniz'deki çıkarları vardı. Yunan ordusu Mayıs 1919'da İzmir'e çıktı ve Ankara önlerine kadar ilerledi.

Genç **SEKE**, bu savaşa karşı çıktı. Parti gazetesi **Rizospastis**, savaşın emperyalist karakterini teşhir eden, askerlerin ve ailelerinin savaş yorgunluğunu dile getiren yazılar yayımladı. Cephede, askerler arasında savaş karşıtı bildiriler dağıtıldı. Bu propaganda nedeniyle SEKE'nin militanları ve *Rizospastis*'in yöneticileri yargılandı, hapse atıldı (davaların ayrıntıları ve tarihleri doğrulanacak). Savaş karşıtı tutum, partiyi burjuva basınında "vatan haini" diye damgalanmaya açık bıraktı. Ama savaşın sonunda gelen felaket, SEKE'nin haklı olduğunu gösterdi.

SEKE ile Anadolu'daki devrimci hareket arasındaki ilişkiler, özellikle **Mustafa Suphi**'nin önderliğinde 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi ile temaslar, tarih yazımında zaman zaman anılır. Her iki partinin Komintern çatısı altında ve 1920 Bakü Doğu Halkları Kurultayı çevresinde birbirinden haberdar olduğu açıktır. Ama bu ilişkinin somut içeriği, ortak bildiri, temas ya da yazışma olup olmadığı belgelerle doğrulanmalıdır (araştırılacak; belge / aktarım ayrımı gözetilmeli).

1922-23: Felaket ve mübadele

Ağustos 1922'de Türk ordusunun karşı saldırısı Yunan cephesini çökertti. Eylül 1922'de İzmir yandı. Anadolu'nun Ortodoks Rum nüfusu, yüzyıllardır yaşadığı kentlerden ve köylerden kaçtı ya da sürüldü. **30 Ocak 1923'te** Lozan'da imzalanan nüfus mübadelesi sözleşmesi, bu sürgünü hukuki bir çerçeveye oturttu. Türkiye'deki Ortodoks nüfus Yunanistan'a, Yunanistan'daki Müslüman nüfus Türkiye'ye gönderildi.

Yunanistan'a gelen mültecilerin sayısı **1,2 milyon** dolayındaydı (doğrulanacak). Bu, o sırada yaklaşık beş milyon nüfuslu bir ülke için muazzam bir sayıydı. Türkiye'ye gelen Müslümanların sayısı ise 400.000 dolayındaydı.

Mültecilerin bir kısmı, özellikle Makedonya ve Trakya'da, mübadil Müslümanlardan boşalan topraklara yerleştirildi ve küçük köylü oldu. Ama büyük bir kısmı, Atina'nın, Pire'nin ve Selanik'in çevresinde, derme çatma barakalardan oluşan mülteci mahallelerine yerleşti. Bu mahallelerin adları Anadolu'nun hatırasıdır: **Nea Smyrni** (Yeni İzmir), **Kaisariani** (Kayseri), **Nea Ionia**, **Nikea** (İznik; eski adıyla **Kokkinia**), **Vironas**, Selanik'te **Tumba** ve **Kalamaria**.

Bu mahallelerin insanları, Yunan işçi sınıfının **yeni ve en yoksul katmanı** oldu. Anadolu'da tüccar, zanaatkâr, çiftçi olan pek çoğu burada mülksüz işçiye dönüştü: dokuma fabrikalarında, halı atölyelerinde (Anadolu'dan getirdikleri zanaatle), limanlarda, inşaatlarda, tütün depolarında. Kadınlar ve çocuklar da çalıştı. Yerli Yunanlılar onlara çoğu zaman yabancı gözüyle baktı: Türkçe konuşan, "Türk tohumu" (*tourkosporoi*) diye aşağılanan insanlar.

1920'lerde mülteciler ağırlıkla Venizelos'un liberal partisine oy verdi. Ama 1930'lardaki ekonomik bunalımda liberal düzenin onlara hiçbir şey vermediği görüldü. Mülteci mahalleleri **KKE'nin kalesi** oldu. Kokkinia'ya, Kaisariani'ye, Vironas'a "Küçük Moskova" (*Mikri Moscha*) denmeye başlandı. İşgal yıllarında ise bu mahalleler **EAM'ın en sağlam tabanına** dönüştü.

Mülteci mahalleleri işgal altında: Kaisariani ve Kokkinia

İşgal yıllarında mülteci mahalleleri direnişin merkeziydi. Kıtlık yıllarında halk aşevlerini, dayanışma örgütlerini, grevleri ve gösterileri buradan örgütlediler. Gençler EPON'a (Birleşik Panhelen Gençlik Örgütü), yetişkinler EAM'a ve kent ELAS birliklerine katıldı. Almanlar ve işbirlikçi Güvenlik Taburları bu mahallelere girmekte zorlanıyordu.

Bu yüzden işgalcinin en ağır cezası da bu mahallelere indi.

Kaisariani, 1 Mayıs 1944: Bölümün başındaki sahnede anlattığımız 200 komünistin kurşuna dizilmesi. Bugün atış alanı bir anıttır ve her yıl 1 Mayıs'ta binlerce insan orada toplanır.

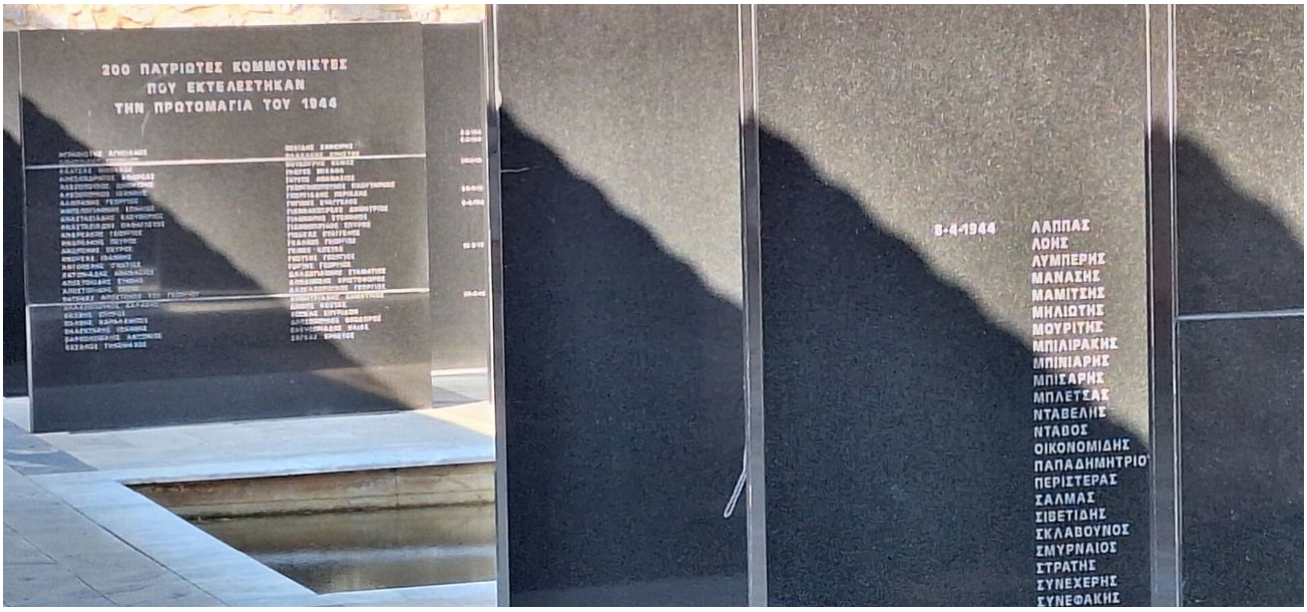

Görsel: Kaisariani atış alanında, 1 Mayıs 1944'te Nazi işgal kuvvetlerince kurşuna dizilen 200 siyasi tutsağın anıtı (2024). Spartacos31, CC BY 4.0, Wikimedia Commons.

Kokkinia, 17 Ağustos 1944: Alman kuvvetleri ve Güvenlik Taburları, şafak vakti Kokkinia mahallesini kuşattı. Mahallenin bütün erkekleri meydana toplandı. Başları çuvalla örtülü muhbirler (*koukouloforoi*) aralarından EAM'cıları, komünistleri, partizanları tek tek gösterdi. Gösterilenler oracıkta kurşuna dizildi. Bu uygulamaya "blóko" (ablukaya alıp ayıklama) deniyordu. O gün Kokkinia'da öldürülenlerin sayısı yüz ile üç yüz arasında verilir. Binlercesi de Haidari kampına ve Almanya'ya gönderildi (rakamlar doğrulanacak).

Anadolu doğumlu komünist kadrolar

KKE'nin kadroları arasında Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan gelen çok sayıda kişi vardı. Bunların en tanınmışı, 1931'den itibaren partinin genel sekreteri olan **Nikos Zahariadis**'tir. Zahariadis 1903'te **Edirne**'de doğdu. Gençliğinde denizci olarak çalıştı, Sovyetler Birliği'ndeki Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) okudu, 1920'lerde Yunanistan'a dönerek parti örgütlenmesine katıldı (biyografik ayrıntılar doğrulanacak). Metaxas diktatörlüğü döneminde tutuklandı. İşgal sırasında Almanlara teslim edildi ve savaşın sonuna kadar Dachau toplama kampında kaldı.

Zahariadis'in öyküsü, Yunan komünizminin ve onun Anadolu kökünün iki yüzünü birden taşır: bir yanda Edirne'de doğmuş, Karadeniz'de denizcilik yapmış bir işçi çocuğu; öbür yanda, iç savaşın en kritik anlarında verdiği kararlar nedeniyle yenilginin sorumluları arasında sayılacak bir önder.

Nâzım Hikmet ve Yannis Ritsos

İki halkın komünist şairleri, **Nâzım Hikmet** ve **Yannis Ritsos**, burjuvazilerin birbirine düşman ettiği iki halkın emekçileri arasındaki dayanışmanın simgesi oldu. Nâzım, 1951'de Türkiye'den çıktıktan sonra sürgünde, Yunan ve Türk halklarının kardeşliğini dile getiren şiirler ve yazılar yazdı. Ritsos da, iç savaştan sonra kendisi de sürgün adalarında ve Makronisos'ta tutsak kalmış bir şair olarak, Nâzım'la dayanışma içindeydi. İki şairin birbirine adadığı şiirler ve karşılaştıkları anlar anlatılır (ayrıntılar doğrulanacak). Önemli olan şudur: Aynı yüzyılda iki devletin birbirine düşman ilan ettiği iki halkın en büyük şairleri, ortak bir sınıf ve ortak bir dava etrafında birleşti.

Sınıfsal okuma

İki burjuvazinin, Yunan ve Türk burjuvazisinin, Anadolu'da yaptığı savaş ve ardından imzaladıkları mübadele, iki ülkenin yoksullarını yerinden etti. Yunan burjuvazisi "Megali İdea" uğruna bir emperyalist maceraya girdi ve yenildi. Türk burjuvazisi de ulus-devletini "homojen" bir nüfus üzerine kurmak istedi. Bedeli, her iki yanda, topraklarını, evlerini, yakınlarını yitiren emekçiler ödedi.

Ama tarih burada bir diyalektik dönüş yaptı. Yunan burjuvazisinin Anadolu'dan getirdiği bu yoksulluk, yirmi yıl sonra o burjuvazinin karşısına en kararlı düşmanı olarak çıktı. **Mübadil yoksulluğu, Yunanistan'da antifaşist direnişin sınıf tabanına dönüştü.** Kokkinia'nın ve Kaisariani'nin halkı, 1922'de bir kez her şeyini kaybetmişti. 1941'de yeniden kaybedecek pek bir şeyi yoktu.

Türkiye'ye bağ (büyük kutu).

Yunan antifaşizminin kökleri doğrudan Türkiye topraklarındadır: - **Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu** (1909), Osmanlı döneminde, 1908 grev dalgasının içinden doğdu. Yayınlarını Türkçe de çıkarmaya çalıştı. Yani Yunan komünist hareketinin bir kökü, Osmanlı işçi hareketinin de köküdür (Bölüm 14). - Yunanistan'ın antifaşist direnişinin en güçlü kaleleri, **Anadolu'dan gelen mübadillerin** kurduğu mahallelerdi: Kaisariani (Kayseri), Nea Smyrni (İzmir), Nikea (İznik). Bu mahallelerin yaşlıları evlerinde Türkçe konuşuyordu. - KKE'nin genel sekreteri **Nikos Zahariadis Edirne'de** doğdu. - Aynı mübadele, Türkiye'ye de 400.000 dolayında mübadil getirdi. Onlar da, Makedonya'dan ve Girit'ten gelen yoksullar olarak, Türkiye'nin işçi ve köylü sınıflarına katıldı. İki ülkenin mübadil yoksulları, birbirinin aynası olan bir sınıf deneyimi yaşadı. - **Nâzım Hikmet ve Yannis Ritsos**, iki halkın emekçilerinin dayanışmasını şiirle kurdular. - 1947'de ilan edilen **Truman Doktrini**, Yunanistan ve Türkiye'yi birlikte kapsadı. Yunanistan'da iç savaşı kazanmak için gönderilen ABD yardımıyla Türkiye de aynı anda Amerikan askerî ve ekonomik düzenine bağlandı. 1952'de iki ülke birlikte NATO'ya girdi. Yunanistan'daki antikomünist savaş ile Türkiye'deki antikomünist düzen aynı emperyalist planın iki parçasıydı (Bölüm 88). - Ders: İki ülkenin burjuvazileri "tarihsel düşmanlık" anlatısı üzerine kendi iktidarlarını kurdular. İki ülkenin emekçileri ise aynı mübadele trenlerinde, aynı mülteci barakalarında, aynı antikomünist baskı altında ortak bir tarih yaşadı.

33.1 Savaş dönemi

Metaxas diktatörlüğü

4 Ağustos 1936'da kurulan Metaxas diktatörlüğü, İtalyan faşizminden ve Nazizmden esinlenen bir rejimdi. "Üçüncü Helen Uygarlığı" diye bir ideoloji, faşist tipte bir gençlik örgütü (EON), sendikaların devlet denetimine alınması, grevlerin yasaklanması, sansür ve kitap yakma. Rejimin asıl hedefi komünistlerdi. Binlerce komünist tutuklandı, adalara sürüldü, işkence gördü. Güvenlik bakanı Konstantinos Maniadakis, komünistlerden "pişmanlık beyanı" (*dilosi*) alma sistemini kurdu: İmzalayan serbest bırakılıyor, imzalayanların adları gazetelerde yayımlanıyordu. Maniadakis ayrıca partinin içine sızarak sahte bir "Geçici Yönetim" kurdu ve parti örgütünü büyük ölçüde dağıttı.

Metaxas dış politikada ise İngiltere'ye bağlı kaldı. 28 Ekim 1940'ta İtalya'nın ültimatomunu reddetti (Yunanistan'da bugün "Ohi" [Hayır] Günü olarak kutlanır). Yunan ordusu İtalyanları Arnavutluk'a kadar geri püskürttü. Hapisteki Zahariadis, bu savaşı destekleyen bir mektup yayımladı (mektubun içeriği ve sonradan yaratılan tartışmalar doğrulanacak).

İşgal ve Büyük Kıtlık

Nisan 1941'de Almanya Yunanistan'a saldırdı. Mayıs'ta Girit düştü. Kral ve hükümet Mısır'a kaçtı. Yunanistan üçe bölündü: Almanlar Atina'yı, Selanik'i, Girit'in bir kısmını ve stratejik noktaları; İtalyanlar ülkenin büyük kısmını; Bulgaristan ise Doğu Makedonya ve Batı Trakya'yı aldı.

İşgalciler ülkenin tahılına, zeytinyağına, hayvanlarına el koydu. İngiliz ablukası dışarıdan gıda gelişini engelledi. 1941-42 kışında **Büyük Kıtlık** yaşandı. Özellikle Atina ve Pire'de insanlar sokaklarda açlıktan öldü. Yalnızca Atina-Pire bölgesinde on binlerce kişi öldü. Ülke çapındaki tahminler 100.000 ile 300.000 arasında değişir (doğrulanacak). Kıtlıkta en çok ölenler, hiçbir birikimi olmayan, köyle bağı kalmamış kent yoksullarıydı: yani büyük ölçüde mülteci mahallelerinin insanları. Bu arada karaborsacılar ve işgalcilerle iş yapan tüccarlar büyük servetler yaptı.

EAM ve ELAS

27 Eylül 1941'de, KKE'nin girişimiyle, birkaç küçük sol ve tarımcı partinin katılımıyla **Ulusal Kurtuluş Cephesi (EAM)** kuruldu. Programı: işgalcinin kovulması, halkın savaştan sonra kendi rejimini özgürce seçmesi ve işgal süresince halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması.

EAM ilk işini kıtlığa karşı yaptı. **Ulusal Dayanışma** (EA) örgütü, mahallelerde aşevleri kurdu, yiyecek topladı, hastalara ve yetimlere baktı. EAM'ın kitleselleşmesi, silahlı mücadeleden önce bu dayanışma ağlarıyla başladı. Grevler ve gösteriler de önemli bir yer tuttu. Nisan 1942'de devlet memurlarının grevi ücret artışı kazandı.

Mart 1943'te işgal makamları, Yunan işçilerini Almanya'ya çalışmaya göndermek için "sivil seferberlik" ilan etti. EAM'ın çağrısıyla Atina'da on binlerce kişi sokağa döküldü. Genel grev ve gösterilerle Çalışma Bakanlığı basıldı, seferberlik listeleri yakıldı. İşgalciler geri adım attı ve seferberlik kaldırıldı. İşgal altındaki Avrupa'da, kitlesel eylemle Almanya'ya zorla işçi gönderilmesinin durdurulduğu ender örneklerden biri budur (doğrulanacak).

Silahlı kanat **Yunan Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS)** 1942 başında kuruldu. İlk partizan grubunu, eski bir komünist militan olan **Aris Velouhiotis** Haziran 1942'de Rumeli dağlarında örgütledi. Kasım 1942'de ELAS, rakip ve sağcı direniş örgütü EDES ve İngiliz sabotaj uzmanlarıyla birlikte **Gorgopotamos** demiryolu köprüsünü havaya uçurdu. Bu, işgal altındaki Avrupa'nın en büyük sabotaj eylemlerinden biriydi ve Rommel'in Kuzey Afrika'daki ordusunun ikmal hattını aksattı.

Görsel: ELAS'ın II. Tümeni'ne bağlı genç partizanlar (ELAS ve EPON üyeleri), Parnis Dağı, 1944. Çavuş Johnson (İngiliz ordusu), CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons (Yunanistan Dışişleri Bakanlığı arşivi).

1943-44'te ELAS, ülkenin dağlık iç bölgelerinin büyük kısmını kurtardı. 1944'te ELAS'ın savaşçı sayısı 50.000 dolayına, EAM'ın üye sayısı ise bir ile iki milyon arasına ulaştı (rakamlar doğrulanacak). Yedi milyonluk bir ülkede bu, erişkin nüfusun çok büyük bir bölümü demekti. EPON gençliği örgütledi. Kadınlar ilk kez kitlesel olarak siyasal yaşama katıldı.

"Özgür Yunanistan" ve PEEA

Kurtarılmış bölgelerde, "Özgür Yunanistan" denen topraklarda, EAM yeni bir toplumsal düzen kurdu. Köylerde halk meclisleri ve seçimle belirlenen yerel yönetimler oluşturuldu. **Halk mahkemeleri** kuruldu: Köylüler kendi anlaşmazlıklarını kendi seçtikleri yargıçlarla, kendi dillerinde çözüyordu. Okullar açıldı, okuma yazma kursları düzenlendi. Tiyatro grupları köy köy dolaştı.

10 Mart 1944'te, kurtarılmış bölgelerde **Ulusal Kurtuluş Siyasal Komitesi (PEEA)**, halkın deyişiyle "Dağ Hükûmeti" kuruldu. Nisan 1944'te PEEA'nın düzenlediği seçimlerde, işgal altındaki bölgelerde bile gizlice oy kullanıldı ve bir **Ulusal Konsey** seçildi. Bu seçimlerde **Yunan kadınları ilk kez oy kullandı.** Yunan devleti kadınlara ancak 1952'de oy hakkı tanıyacaktı.

PEEA, Bölüm 0.13'teki güç dengesi matrisinin altıncı sorusuna, "alternatif bir iktidar organı doğmuş mu?" sorusuna Yunanistan'ın yanıtıydı. 1944 yazında Yunanistan'da iki iktidar vardı: Kahire'de İngilizlerin koruması altındaki sürgün kral hükümeti ve dağlarda halkın seçtiği PEEA.

> **Kavram kutusu.**
>
> **İkili iktidar:** Aynı ülkede iki iktidar organının yan yana varlığı: eski devlet ve halkın yeni kurduğu organlar (1917 Rusya'sında Geçici Hükümet ve Sovyetler). 1944 Yunanistan'ında sürgün hükümet ile PEEA.
>
> **Nüfuz alanı:** Büyük güçlerin küçük ülkeleri kendi aralarında "etki bölgeleri" olarak paylaşması. Emperyalist pazarlığın biçimi (Yüzdeler Anlaşması).
>
> **Beyaz terör:** Devrimci ya da halk hareketinin yenilgisinden sonra devletin ve paramiliter çetelerin uyguladığı toplu terör (Bölüm 32).
>
> **Sağ sapma / teslimiyetçilik:** Devrimci önderliğin, güç dengesinin elverdiği anda bile burjuvaziyle ve emperyalizmle uzlaşmayı seçmesi; kazanılmış mevzilerin pazarlık masasında bırakılması.

Lübnan, Caserta ve Yüzdeler Anlaşması

1944 baharında ve yazında EAM önderliği, İngilizlerin ve sürgün hükümetin baskısıyla bir dizi anlaşmaya imza attı.

Mayıs 1944, Lübnan Konferansı: EAM, Georgios Papandreou başkanlığında bir "ulusal birlik hükümeti"ne katılmayı kabul etti. Hükümette EAM'a, ülkenin büyük kısmını denetlemesine karşın yalnızca birkaç önemsiz bakanlık verildi. Konferansta EAM ve KKE, Nisan 1944'te Orta Doğu'daki Yunan ordusu ve donanmasında EAM yanlısı askerlerin başlattığı ayaklanmanın İngilizlerce bastırılmasını da mahkûm etmek zorunda bırakıldı.

26 Eylül 1944, Caserta Anlaşması: ELAS ve EDES, İngiliz generali Ronald Scobie'nin komutasına girmeyi kabul etti. Atina bölgesine ELAS birliklerinin girmemesi ve kentin İngiliz kuvvetlerine bırakılması kararlaştırıldı.

9 Ekim 1944, Moskova, Yüzdeler Anlaşması: Churchill ile Stalin arasındaki görüşmede Churchill, Balkan ülkelerindeki nüfuz oranlarını bir kâğıda yazdı: Romanya'da Sovyetler için %90, Yunanistan'da İngiltere için (ABD ile birlikte) %90, Yugoslavya ve Macaristan'da %50-50, Bulgaristan'da Sovyetler

için %75. Churchill anılarında Stalin'in kâğıda bir tik işareti koyduğunu anlatır (Churchill, *İkinci Dünya Savaşı*, VI. cilt). Bu anlaşmanın bağlayıcılığı ve Sovyet tarafının nasıl yorumladığı tarihçiler arasında tartışmalıdır. Ama sonucu açıktır: Sovyetler Birliği, Yunanistan'daki olaylara müdahale etmedi. Aralık 1944'te İngilizler ELAS'a karşı savaşırken Moskova sessiz kaldı.

Ekim 1944'te Almanlar Yunanistan'dan çekildi. **12 Ekim'de** Atina kurtuldu. Kenti kurtaran ELAS'ın ve EAM'ın gücüydü, ama Caserta'ya uyarak kenti İngilizlere bıraktılar. 18 Ekim'de Papandreou hükümeti İngiliz askerleriyle birlikte Atina'ya geldi.

Dekemvriana: Aralık 1944

İngiltere'nin ve Yunan burjuvazisinin amacı açıktı: ELAS'ı silahsızlandırmak, eski devlet aygıtını, jandarmayı, orduyu ve onların içindeki işbirlikçileri yeniden kurmak. Kasım 1944'te hükümet, ELAS'ın ve öteki direniş gruplarının dağıtılmasını, ama sürgündeki kraliyet birliklerinin (III. Dağ Tugayı, Rimini Tugayı) ve işbirlikçi Güvenlik Taburları'nın üyelerinin yeni orduya alınmasını istedi. EAM'ın bakanları bunu reddedip 1 Aralık'ta hükümetten çekildi.

3 Aralık 1944 Pazar sabahı, EAM'ın çağrısıyla Atina'nın **Sintagma Meydanı**'nda büyük bir gösteri yapıldı. Göstericiler silahsızdı. Polis, meclis binasının önünden kalabalığa ateş açtı. Yirmi dolayında gösterici öldü, yüzü aşkın yaralandı (sayı 28 olarak da verilir, doğrulanacak).

Ertesi günlerde Atina'da çatışmalar başladı. ELAS'ın Atina'daki birlikleri polis karakollarını ele geçirdi. **5 Aralık 1944'te Churchill, General Scobie'ye şu talimatı gönderdi:** Atina'da, "yerel bir isyanın sürdüğü fethedilmiş bir kentteymiş gibi" hareket etmesini, gerekirse kan dökmekten çekinmemesini (Churchill, *İkinci Dünya Savaşı*, VI. cilt; talimat metni orada yayımlanmıştır).

İngiliz ordusu, İtalya cephesinden getirilen takviyelerle, uçaklarla, tanklarla ve topçuyla Atina'nın işçi mahallelerine saldırdı. Birkaç ay önce Almanlara karşı savaşan ELAS partizanları, şimdi "müttefik" İngiliz ordusuyla savaşıyordu. İngilizlerin yanında, dün Almanlarla işbirliği yapmış Güvenlik Taburları ve aşırı sağcı "X" örgütü de vardı. 33 gün süren çatışmada Atina'nın mülteci mahalleleri bombalandı.

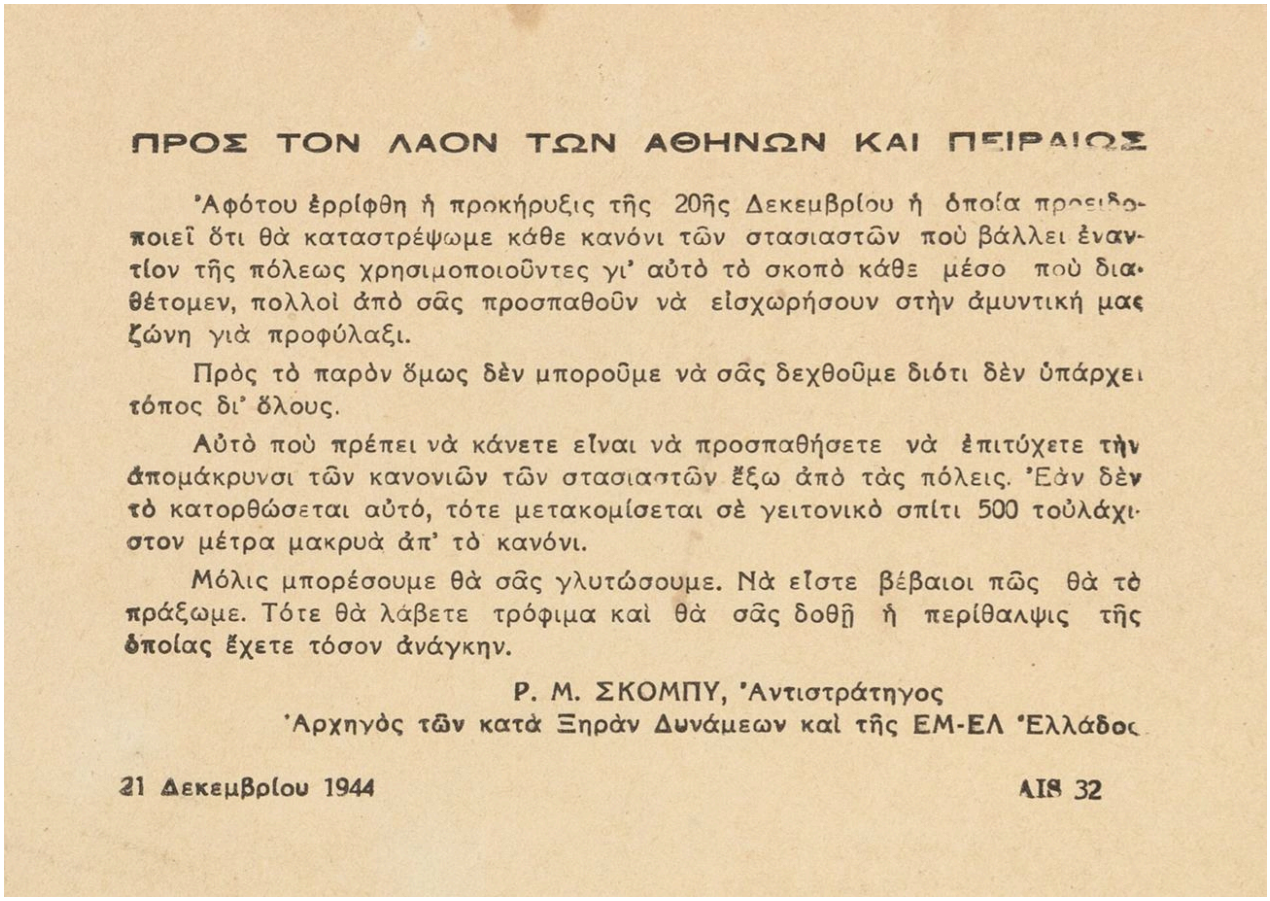

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ἀφότου ἐρρίφθη ἡ προκήρυξις τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου ἡ ὁποία προειδοποιεῖ ὅτι θὰ καταστρέψωμε κάθε κανόνι τῶν στασιαστῶν ποὺ βάλλει ἐναντίον τῆς πόλεως χρησιμοποιοῦντες γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ κάθε μέσο ποὺ διαθέτομεν, πολλοὶ ἀπὸ σᾶς προσπαθοῦν νὰ εἰσχωρήσουν στὴν ἀμυντική μας ζώνη γιὰ προφύλαξι.

Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ σᾶς δεχθοῦμε διότι δὲν ὑπάρχει τόπος δι' ὅλους.

Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ κάνετε εἶναι νὰ προσπαθήσετε νὰ ἐπιτύχετε τὴν ἀπομάκρυνσι τῶν κανονιῶν τῶν στασιαστῶν ἔξω ἀπὸ τὰς πόλεις. Ἐὰν δὲν τὸ κατορθώσεται αὐτό, τότε μετακομίσεται σὲ γειτονικὸ σπίτι 500 τοὐλάχιστον μέτρα μακρυὰ ἀπ' τὸ κανόνι.

Μόλις μπορέσουμε θὰ σᾶς γλυτώσουμε. Νὰ εἶστε βέβαιοι πῶς θὰ τὸ πράξωμε. Τότε θὰ λάβετε τρόφιμα καὶ θὰ σᾶς δοθῇ ἡ περίθαλψις τῆς ὁποίας ἔχετε τόσον ἀνάγκην.

Ρ. Μ. ΣΚΟΜΠΥ, Ἀντιστράτηγος
Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ Ξηρὰν Δυνάμεων καὶ τῆς ΕΜ-ΕΛ Ἑλλάδος

21 Δεκεμβρίου 1944 ΑΙΘ 32

Görsel: Dekemvriana sırasında İngiliz ordusunun Atina'da dağıttığı bildiri, 21 Aralık 1944. İngiliz Ordusu, Kamu malı, Wikimedia Commons.

KKE önderliği, Dekemvriana'da ELAS'ın ana gücünü Atina'ya getirmedi. Dağlardaki güçlü birlikler, EDES'e karşı Epir'de savaşmakla meşgul edildi. Çatışma Atina ile sınırlı tutuldu. Ocak 1945 başında ELAS Atina'dan çekildi ve 11 Ocak'ta ateşkes imzalandı.

Dekemvriana, Avrupa'da faşizme karşı savaşın bittiği anda Soğuk Savaş'ın ilk sıcak çatışmasıydı. İngiltere'de bile, Avam Kamarası'nda ve basında, İngiliz askerlerinin dün Nazilere karşı savaşmış Yunan direnişçilerine ateş açması büyük tepki çekti.

Varkiza Anlaşması: 12 Şubat 1945

12 Şubat 1945'te, Atina yakınlarındaki Varkiza'da, EAM ile hükümet arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmaya göre: - ELAS bütün silahlarını teslim edecek ve dağılacaktı. - Siyasal suçlar için af çıkarılacak, ama "adi suçlar" af kapsamı dışında kalacaktı. - Sıkıyönetim kaldırılacak, siyasal özgürlükler güvenceye alınacaktı. - Rejim sorunu için bir referandum ve ardından seçimler yapılacaktı. - Devlet aygıtı ve ordu işbirlikçilerden temizlenecekti.

ELAS on binlerce silahını teslim etti (bir kısmı saklandı). Anlaşmanın EAM lehine olan maddelerinin ise hiçbiri uygulanmadı.

"Adi suç" maddesi, direnişçilere karşı bir silaha dönüştü. İşgal döneminde işbirlikçileri ve muhbirleri cezalandıran, işgalcinin deposunu basan her partizan "adi suçlu" olarak yargılanabiliyordu. Devlet aygıtı temizlenmedi. Tersine, işbirlikçiler jandarmaya, orduya ve polise geri alındı.

Beyaz terör (1945-46)

Varkiza'dan sonra Yunanistan'da **beyaz terör** başladı. Sağcı çeteler, jandarma ve eski Güvenlik Taburları üyeleri, köy köy dolaşarak EAM'cıları, komünistleri, partizanları ve ailelerini öldürdü, dövdü, tutukladı. 1945-46'da binlerce kişi öldürüldü, on binlerce kişi hapse atıldı (rakamlar doğrulanacak). Sol, legal olarak örgütlenemez hâle geldi.

ELAS'ın kurucusu **Aris Velouhiotis**, Varkiza'yı kabul etmedi ve bir grup partizanla dağlara çekildi. KKE önderliği onu partiden ihraç etti. Haziran 1945'te kuşatıldığında ölü bulundu, başı kesilerek Trikala'da teşhir edildi.

Mayıs 1945'te Zahariadis Dachau'dan döndü ve KKE önderliğini yeniden üstlendi. Parti, Mart 1946 seçimlerini boykot etti. Seçimleri sağcı monarşistler kazandı. Eylül 1946'daki referandumla kral geri geldi.

Kritik an. Varkiza Anlaşması (12 Şubat 1945)

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşçiler ve yoksul köylüler: işbirlikçilerin cezalandırılması, halk iktidarının (PEEA) sürmesi, monarşinin reddi, toprak ve iş	Yunan sosyal demokratlarının ve ılımlı sol partilerin bir kısmı Papandreou hükümeti ve İngilizlerle birlikte hareket etti; EAM'ın içindeki küçük sosyalist partiler Varkiza'yı destekledi	İngiliz ordusu, Churchill'in "fethedilmiş kent" talimatı, işbirlikçi birliklerin yeniden silahlandırılması; ardından "adi suç" maddesiyle hukuki kovuşturma ve beyaz terör	Savaş öncesi ticaret, gemicilik ve banka burjuvazisi, monarşi ve onların çevresindeki işbirlikçiler devlet aygıtını yeniden ele geçirdi; İngiliz, sonra ABD sermayesi Yunanistan'ı nüfuz alanına kattı	ELAS'ın silahsızlanması, beyaz terör, iç savaş ve yenilgi; Yunan işçi sınıfı otuz yıl sürecek bir baskı düzenine girdi

İç Savaş (1946-49)

Beyaz terörden kaçan eski ELAS'çılar 1946'da yeniden dağlara çıktı. Ekim 1946'da **Yunanistan Demokratik Ordusu (DSE)** kuruldu. Komutanı Markos Vafiadis'ti. DSE başlangıçta başarılı gerilla operasyonları yürüttü ve kuzeydeki dağlık bölgelerde bir "Geçici Demokratik Hükümet" (Aralık 1947) ilan etti.

Ama 1947'de dengeyi değiştiren bir gelişme oldu. İngiltere, kendi ekonomik zayıflığı nedeniyle Yunanistan'daki yükünü taşıyamayacağını ABD'ye bildirdi. **12 Mart 1947'de** ABD Başkanı Harry Truman, Kongre'de yaptığı konuşmayla, "özgür halkları" komünizme karşı destekleme politikasını ilan etti: **Truman Doktrini.** Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askerî ve ekonomik yardım verildi.

ABD yardımıyla Yunan ordusu yeniden silahlandırıldı. Amerikan askerî danışmanları (General James Van Fleet) harekâtları yönetti. 1948-49'da Gramos ve Vitsi dağlarındaki son büyük harekâtlarda Yunan hava kuvvetleri, Amerikan yapımı uçaklarla **napalm** kullandı (kapsamı doğrulanacak). Bu, napalmın Avrupa'da kullanıldığı ilk örneklerden biridir.

Aynı dönemde sol düşünceli on binlerce Yunan, **Makronisos** adasına ve öteki sürgün adalarına (Yaros, Ai Stratis) gönderildi. Makronisos, 1947'den itibaren bir "yeniden eğitim" kampıydı: Tutsaklar işkence, zorla çalıştırma ve baskıyla "pişmanlık beyanı" imzalamaya zorlanıyordu. Yannis Ritsos, Makronisos ve öteki adalarda tutulan binlerce kişiden biriydi.

DSE'nin iç çelişkileri de yenilgiyi hızlandırdı. Zahariadis, gerilla savaşından düzenli ordu savaşına geçilmesini dayattı. Buna karşı çıkan Markos Vafiadis 1948 sonunda görevden alındı. Düzenli savaş, kendisinden kat kat güçlü ve ABD tarafından donatılmış bir orduya karşı DSE'yi cepheden çatışmaya zorladı. 1948'deki Tito-Kominform kopuşundan sonra, Temmuz 1949'da Yugoslavya sınırını DSE'ye kapattı. DSE'nin arka cephesi çöktü.

Ağustos 1949'da Gramos ve Vitsi'de DSE yenildi. Kalan savaşçılar Arnavutluk üzerinden Doğu Avrupa'ya ve Sovyetler Birliği'ne çekildi. On binlerce Yunan komünisti ve ailesi yıllarca Taşkent'te, Budapeşte'de, Varşova'da, Doğu Berlin'de sürgünde yaşadı. İç savaşta öldürülenlerin sayısı 150.000 dolayında verilir (doğrulanacak).

Mart 1952'de KKE'nin önderlerinden **Nikos Beloyannis**, yurtdışından gizlice ülkeye döndükten sonra yakalanıp "casusluk" suçlamasıyla kurşuna dizildi. Picasso onun, elinde bir karanfille mahkemede duran portresini çizdi.

Yunanistan'da komünist parti 1974'e kadar yasak kaldı. İç savaşın galipleri, 1967'de Albaylar cuntasıyla bir kez daha iktidarı doğrudan ele aldı.

Altı soruluk şablon: Yunanistan

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	1936'dan Metaxas diktatörlüğü; 1941'den Alman-İtalyan-Bulgar üçlü işgali; işbirlikçi hükümetler
İşbirlikçi sınıflar	İşbirlikçi hükümetler ve devlet aygıtının bir kısmı, jandarma; Güvenlik Taburları; karaborsacı tüccarlar; varlıklı sınıfların bir kısmı; Metaxas döneminin güvenlik kadroları
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Önderlik: KKE. Taban: kent işçileri (özellikle Anadolu mübadili mülteci mahalleleri), yoksul köylüler, tütün işçileri, gençler (EPON), kadınlar
Cephe örgütü ve programı	EAM (1941), ELAS (1942), Ulusal Dayanışma, EPON; PEEA "Dağ Hükûmeti" (1944); program: işgalin sona ermesi, halkın rejimini özgürce seçmesi, halk meclisleri, kadınlara oy hakkı
Kurtuluşun biçimi	Almanların çekilmesi (Ekim 1944); ELAS ülkenin büyük kısmını kurtardı, ama Atina Caserta Anlaşması gereği İngiliz ordusuna bırakıldı
Savaş sonrası akıbet	Dekemvriana, Varkiza, beyaz terör, iç savaş (1946-49), Makronisos, yenilgi, sürgün; KKE 1974'e kadar yasak

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Kıtlığa karşı dayanışma ağları: aşevleri, Ulusal Dayanışma	Lübnan ve Caserta anlaşmalarıyla ELAS'ın İngiliz komutasına ve Atina'nın İngilizlere bırakılması
Mart 1943'te Almanya'ya zorla işçi gönderilmesinin kitlesel eylemle durdurulması	Dekemvriana'da ELAS'ın ana gücünün Atina'ya getirilmemesi; güç dengesinin yanlış değerlendirilmesi
Ülkenin büyük kısmının halk ordusuyla kurtarılması	Varkiza'da silahların güvencesiz teslimi; "adi suç" maddesinin kabulü
PEEA, halk mahkemeleri, yerel meclisler; kadınların ilk kez oy kullanması	Aris Velouhiotis'in ihracı; parti içi tartışmanın idari yöntemlerle kapatılması
Mülteci yoksullarını, kadınları ve gençleri siyasal özne yapan kitle örgütlenmesi	1946 seçim boykotu; iç savaşta gerilladan düzenli savaşa erken geçiş (Zahariadis)

Yenilgi bize ne öğretiyor?

Yunanistan'ın dersi, Bölüm 0.13'teki güç dengesi matrisiyle okunduğunda açıktır. 1944 sonbaharında altı sorudan beşine "evet" yanıtı veriliyordu: Egemen sınıf bölünmüş ve itibarını yitirmişti; eski devlet aygıtı büyük ölçüde çözülmüştü; kitlesel bir halk hareketi vardı; öteki emekçi sınıflarla, özellikle köylülükle sağlam bir ittifak kurulmuştu; alternatif bir iktidar organı, PEEA, doğmuştu. Eksik olan, **dördüncü sorunun ikinci yarısıydı: iktidarı alma kararlılığına sahip, bağımsız bir devrimci önderlik.**

KKE önderliği, 1944'te ülkenin büyük kısmını elinde tutarken, bu gücü bir pazarlık kozu olarak kullandı. "Ulusal birlik" adına, İngilizlerle ve burjuva politikacılarla uzlaşma yolunu seçti. Bu seçimde Yüzdeler Anlaşması'nın, yani Sovyet önderliğinin Yunanistan'da İngiltere'yle çatışmaya girmek istememesinin de payı vardı. Ama sorumluluğu yalnızca dışarıda aramak, kendi önderliğinin hatalarını görmemek olur.

Yunanistan bize üç ders öğretir: 1. **Emperyalist "müttefik", sınıf müttefiki değildir.** İngiltere faşizme karşı savaştı, ama Yunan işçi sınıfının iktidarına karşı da savaştı. İki savaş, aynı ordunun iki farklı yüzüydü. 2. **Kazanılmış mevzi, pazarlık masasında teslim edilmez.** Silahlar, bir halk hareketinin kazanımlarının güvencesidir. Varkiza'da silahlar teslim edildi, karşılığında verilen hiçbir söz tutulmadı. 3. **Bir sosyalist devletin dış politika pazarlıkları, bir ülkenin işçi sınıfının devrimci görevlerinin yerine geçemez.** Uluslararası dayanışma, büyük güçlerin nüfuz pazarlığının altında ezilmemelidir.

Bu dersler ağıt değil, yöntemdir. Kaisariani'de kurşuna dizilenlerin, Kokkinia'da çuval başlı muhbirlerin önünde duranların, Makronisos'ta imza vermeyenlerin mirası budur.

> **Sermayenin sınıf savaşı araçları.** Metaxas diktatörlüğünde "pişmanlık beyanı" sistemi ve partiye sızma; kıtlıkta karaborsa ve spekülasyon; işbirlikçi paramiliter birlikler (Güvenlik Taburları) ve çuval başlı muhbirlerle "blóko"; büyük güçlerin nüfuz alanı pazarlığı (Yüzdeler Anlaşması); "müttefik" ordunun doğrudan askerî müdahalesi (Dekemvriana); hukuki tuzak ("adi suç" maddesi); beyaz terör; dış yardım ve askerî danışmanlık (Truman Doktrini); napalm; toplama ve "yeniden eğitim" kampları (Makronisos); sürgün ve yurttaşlıktan çıkarma.

> **Yanlış anlatıya yanıt.**
>
> *"Aralık 1944'te komünistler Atina'da iktidarı zorla ele geçirmeye kalktı; İngilizler Yunan demokrasisini kurtardı."*
>
> **Yanıt:** Dekemvriana, polisin silahsız bir gösteriye ateş açmasıyla başladı. İngiliz ordusu, Churchill'in "fethedilmiş kent" talimatıyla, Almanlara karşı savaşmış direnişçilere karşı savaştı; yanına dün Almanlarla işbirliği yapmış birlikleri aldı. "Kurtarılan demokrasi", sonraki otuz yılda beyaz terör, Makronisos, komünist partinin yasaklanması ve 1967 askerî cuntası oldu.
>
> *"Yunan iç savaşı, iki Yunan tarafının kardeş kavgasıydı."*
>
> **Yanıt:** İç savaş, önce İngiliz, sonra Amerikan emperyalizminin doğrudan katılımıyla yürütüldü. Bir yanda antifaşist direnişin sınıf tabanı, öbür yanda işbirlikçilerin de yer aldığı eski düzen ve onun emperyalist hamileri vardı.

Dört soru.

Kimin elinde? İşgal yıllarında ülkenin büyük kısmı EAM-ELAS'ın ve halk meclislerinin elindeydi. Varkiza'dan sonra devlet aygıtı yeniden eski düzenin elinde.

Kimin denetiminde? 1944'ten itibaren İngiliz, 1947'den itibaren Amerikan askerî danışmanlarının denetiminde.

Kimin yararına? Gemicilik, ticaret ve banka burjuvazisinin, monarşinin ve İngiliz-Amerikan emperyalizminin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının yararına.

Kim karar veriyor? 1944'te "Dağ Hükûmeti"nde halkın seçtiği meclisler; Ekim 1944'ten sonra Londra, Moskova'daki pazarlık masası ve Washington.

Okuma ve izleme önerisi. - Yannis Ritsos, *Epitafios* (1936) ve *Romiosini* (1945-47): tütün işçilerinin ağıtı ve direnişin destanı (Theodorakis bestesiyle de dinlenebilir). - Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-44* (1993): işgal ve kıtlık üzerine kapsamlı bir çalışma (liberal bakış açısıyla, ama belgesel değeri yüksek). - Dominique Eudes, *The Kapetanios: Partisans and Civil War in Greece, 1943-1949* (1972): ELAS ve DSE üzerine. - Film: Theo Angelopoulos, *Kumpanya* (*O Thiasos*, 1975): 1939-1952 arası Yunan tarihinin gezici bir tiyatro topluluğunun gözünden anlatımı. - Blog: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat: Truman Doktrini'nden NATO'ya uzanan çizgi.

Bölüm 34: İtalya: Grevlerden Resistenza'ya

Sahne. 5 Mart 1943, sabah saat on. Torino'daki FIAT Mirafiori fabrikasında, her gün öğle öncesi çalınan hava saldırısı alarm sireninin test sesi duyulur. O gün siren, bir işaret olarak kullanılır. Fabrikanın bazı atölyelerinde işçiler tezgâhlarını bırakır ve kollarını kavuşturur. Talepleri basittir: bombalanan ailelere verilen tazminatın bütün işçilere ödenmesi, ekmek, ücret. Faşist rejim yirmi yıldır grevi yasaklamıştır. Bu, yirmi yılda ilk kez faşist İtalya'da işçilerin kitlesel olarak iş bırakmasıdır. Sonraki günlerde grev Torino'nun öteki fabrikalarına, ardından Milano'ya ve Lombardiya'ya yayılır. Grevleri örgütleyenler, fabrikalardaki küçük komünist hücrelerdir. Mussolini, bu grevlerin rejimin sonunun başlangıcı olduğunu sonradan kendisi de kabul edecektir.

Tez. İtalya'da faşizmin çöküşü fabrika kapısında başladı. Mart 1943 grevlerinden Nisan 1945 genel ayaklanmasına kadar, işçi sınıfı ve onun en örgütlü partisi olan PCI, Resistenza'nın (Direniş) belkemiğini oluşturdu. Kuzey İtalya'nın büyük kentleri Müttefik ordularından önce partizanlarca kurtarıldı. Ama kurtuluştan sonra partizanlar silahlarını teslim etti, fabrika konseyleri dağıldı, faşistler affedildi ve komünistler 1947'de hükümetten atıldı. Bu, silahlı bir işçi hareketinin kazandığı zaferin, kendi önderliğinin "ulusal birlik" stratejisi ve Müttefik işgal düzeni içinde nasıl sınırlandığının öyküsüdür.

Yirmi yıllık faşizm ve yeraltındaki parti

Kısım VI'da, faşizmin 1922'de sanayicilerin ve toprak sahiplerinin desteğiyle iktidara nasıl geldiğini gördük. Yirmi yıl boyunca faşist rejim sendikaları dağıttı, grevi yasakladı, işçileri korporatif bir düzene (Carta del Lavoro, 1927; Kısım VIII) hapsetti. Ücretler 1920'lerin sonundan itibaren defalarca düşürüldü.

İtalyan Komünist Partisi (PCI) 1926'dan itibaren yasaktı. Önderi Antonio Gramsci 1926'da tutuklanmış, 1937'de cezaevinde aldığı hastalıklar yüzünden ölmüştü. Palmiro Togliatti sürgünde, Moskova'da Komintern'in yönetiminde çalışıyordu. Binlerce komünist hapiste ya da sürgündeydi. Faşist Özel Mahkeme'nin mahkûm ettiği siyasi tutsakların büyük çoğunluğu komünistti.

Ama parti, yeraltında da olsa, Torino'nun, Milano'nun, Cenova'nın fabrikalarında küçük hücrelerini korumayı başardı. Bu hücreler, 1943'te patlayacak hareketin çekirdeği oldu. Ayrıca binlerce İtalyan antifaşisti İspanya'da Uluslararası Tugaylar'da, Garibaldi Taburu'nda savaşmıştı. Bu deneyim, İtalyan Resistenza'sının askerî kadrosunu oluşturacaktı.

Mart 1943: Faşizmin ilk kitlesel yenilgisi

İtalya Haziran 1940'ta Almanya'nın yanında savaşa girdi. 1942-43'e gelindiğinde savaş bir felakete dönüşmüştü: Kuzey Afrika'da, Rusya'da, Yunanistan'da ağır yenilgiler; kentlerin bombalanması; kıtlık, karaborsa, ücretlerin enflasyon karşısında erimesi.

5 Mart 1943'te FIAT Mirafiori'de başlayan grev, sonraki günlerde Torino'nun öteki büyük fabrikalarına (FIAT'ın öteki işletmeleri, Lancia, RIV) yayıldı. Mart sonunda Milano'ya, Sesto San Giovanni'nin büyük metal fabrikalarına (Breda, Pirelli, Falck, Marelli) ulaştı. Grevlere katılan işçi sayısı 100.000 ile 200.000 arasında verilir (doğrulanacak).

Rejim önce baskıyla yanıt verdi: tutuklamalar, cepheye sürgün tehditleri. Ama grevin genişliği karşısında geri adım attı ve işçilere bazı ödemeler yapmak zorunda kaldı. Bu, yirmi yılda faşist rejimin işçilere karşı aldığı ilk yenilgiydi. İtalyan egemen sınıfı mesajı aldı: Faşizm artık işçi sınıfını denetim altında tutamıyordu. Bu mesaj, dört ay sonra Mussolini'nin kendi dostları tarafından devrilmesine giden yolu açtı.

25 Temmuz 1943: Yukarıdan bir darbe

Temmuz 1943'te Müttefikler Sicilya'ya çıktı. **24-25 Temmuz gecesi**, Faşist Büyük Konsey, Mussolini'ye karşı bir önergeyi kabul etti. 25 Temmuz'da Kral Vittorio Emanuele III, Mussolini'yi görevden aldı ve tutuklattı. Yerine Mareşal Pietro Badoglio'yu, Etiyopya'da zehirli gaz kullanmış bir faşist generali başbakan yaptı.

Bu bir halk devrimi değil, **egemen sınıfın yukarıdan bir darbesiydi.** Monarşi, ordu, büyük sanayiciler ve Vatikan, savaşın kaybedildiğini gördü ve faşizmi feda ederek kendi düzenlerini kurtarmaya çalıştı. Badoglio'nun ilk açıklaması "savaş sürüyor" oldu. Mussolini'nin düşüşünü kutlamak için sokağa dökülen işçilere ateş açıldı. "Kırk beş gün" denen bu dönemde (25 Temmuz-8 Eylül) Badoglio hükümeti faşist partiyi dağıttı, ama sendikal ve siyasal özgürlükleri geri getirmedi.

8 Eylül ve Alman işgali

8 Eylül 1943'te Badoglio hükümetinin Müttefiklerle gizlice imzaladığı ateşkes ilan edildi. Kral ve Badoglio, Roma'yı savunmasız bırakarak güneye, Müttefiklerin denetimindeki Brindisi'ye kaçtı. İtalyan ordusu hiçbir emir almadan dağıldı. Almanlar hızla ülkenin orta ve kuzey kısmını işgal etti. Yüz binlerce İtalyan askeri Almanlarca silahsızlandırılıp Almanya'ya zorunlu çalışmaya gönderildi (600.000 dolayında, doğrulanacak). Kefalonya adasındaki Acqui Tümeni, Almanlara teslim olmayı reddetti ve binlerce askeri kurşuna dizildi.

12 Eylül'de Alman paraşütçüler Mussolini'yi Gran Sasso'daki hapsinden kurtardı. Mussolini, Almanların denetimindeki kuzeyde, Garda Gölü kıyısındaki Salò kasabasını merkez edinen **İtalyan Sosyal Cumhuriyeti**'ni (RSI, "Salò Cumhuriyeti") kurdu. Bu kukla devlet, Alman işgalinin yerli yardımcısıydı. Kara Tugaylar (*Brigate Nere*) ve X MAS gibi faşist milis birlikleri partizanlara ve sivillere karşı Almanlarla birlikte savaştı. Salò rejimi, Yahudilerin toplanıp Almanlara teslim edilmesine de katıldı.

Ülke ikiye bölünmüştü: güneyde Müttefiklerin ve kral hükümetinin, kuzeyde Almanların ve Salò'nun denetimi. Sanayinin kalbi olan kuzey, yani işçi sınıfının büyük çoğunluğu, Alman işgali altındaydı. Resistenza burada doğdu.

Ama güneyde de halk ayağa kalktı. **27-30 Eylül 1943'te**, Napoli halkı, özellikle işçi mahallelerinin gençleri, Almanlara karşı ayaklandı ve Müttefikler gelmeden önce kenti kurtardı: "Napoli'nin Dört Günü".

CLN ve partizan tugayları

9 Eylül 1943'te Roma'da, antifaşist partilerin temsilcileri **Ulusal Kurtuluş Komitesi**'ni (*Comitato di Liberazione Nazionale*, CLN) kurdu. Komite altı partiden oluşuyordu: Komünist Parti (PCI), Proleter Birlik İçin Sosyalist Parti (PSIUP), Eylem Partisi (*Partito d'Azione*, liberal sosyalist ve cumhuriyetçi), Hristiyan Demokrasi (DC), Liberal Parti (PLI) ve Emek Demokrasisi. Kuzeyde, Milano'da, **Kuzey İtalya Ulusal Kurtuluş Komitesi** (CLNAI) direnişin siyasal ve askerî önderliği oldu.

Partizan birlikleri partilere göre örgütlendi: - **Garibaldi Tugayları** (PCI): en büyük ve en örgütlü partizan gücü. Partizanların yarısına yakınını oluşturdukları belirtilir (doğrulanacak). Her birlikte bir siyasi komiser vardı. - **Giustizia e Libertà** (Adalet ve Özgürlük) tugayları (Eylem Partisi): ikinci büyük güç. - **Matteotti Tugayları** (sosyalistler): adlarını 1924'te faşistlerce öldürülen sosyalist milletvekili Giacomo Matteotti'den alıyorlardı. - **Özerk birlikler**: monarşist subayların ve Katoliklerin (*Fiamme Verdi*) birlikleri.

Kentlerde iki tür örgüt vardı. **GAP** (*Gruppi di Azione Patriottica*, Yurtsever Eylem Grupları), küçük, gizli, kentte silahlı eylem yapan komünist gruplardı. **SAP** (*Squadre di Azione Patriottica*, Yurtsever Eylem Takımları) ise fabrikalarda ve mahallelerde örgütlenen, sabotaj, grev koruması ve son ayaklanma için hazırlanan daha geniş gruplardı. SAP'lar Resistenza'nın fabrikadaki koluydu.

Kavram kutusu.

Ulusal kurtuluş komitesi (CLN): Faşizme karşı olan bütün partilerin, işçi partilerinden burjuva liberallerine kadar, ortak siyasal organı. Sınıfsal içeriği tartışmalıydı: Kuzeyde işçi sınıfının gücüyle bir alternatif iktidar organına dönüşme eğilimi taşıdı; Roma'da ise burjuva partilerinin ağırlığıyla bir koalisyon hükümetinin çekirdeği oldu.

Ulusal birlik stratejisi: Faşizme ve işgale karşı savaşta toplumsal dönüşüm taleplerini "kurtuluştan sonraya" erteleyip burjuva partileriyle ve monarşiyle ittifak kurma çizgisi. Doğru bir taktik ile yanlış bir strateji arasındaki sınır, işçi sınıfının bağımsızlığını ve silahlarını koruyup korumamasıdır.

Fabrika konseyi / işletme yönetim konseyi (*consiglio di gestione*): Kurtuluşun ardından işçilerin fabrikalarda kurduğu, üretimi ve yönetimi denetleyen organ. Gramsci'nin 1919-20 Torino'daki fabrika konseyleri geleneğinin (Kısım V) devamı.

Mart 1944 genel grevi

1 Mart 1944'te, CLNAI'nin ve komünistlerin çağrısıyla, Alman işgali altındaki kuzey İtalya'da bir genel grev başladı. Torino'da, Milano'da, Cenova'da, Bologna'da, Floransa'da fabrikalar durdu. Grevin bir haftadan fazla sürdüğü ve yüz binlerce işçinin katıldığı belirtilir (katılımcı sayısı 300.000 ile bir milyon arasında verilir, doğrulanacak). Bu, işgal altındaki Avrupa'nın en büyük grevlerinden biriydi.

Almanlar ve Salò rejimi sert karşılık verdi. Yüzlerce grevci tutuklanıp Mauthausen'e ve öteki toplama kamplarına gönderildi (doğrulanacak). Çoğu geri dönmedi. Ama grev, Resistenza'nın bir işçi sınıfı hareketi olduğunu bütün dünyaya gösterdi.

Partizan cumhuriyetleri, kadınlar, katliamlar

1944 yazında ve sonbaharında partizanlar kuzeydeki dağlık bölgelerin önemli bir kısmını kurtardı. Bu bölgelerde **partizan cumhuriyetleri** kuruldu. En tanınmışı, İsviçre sınırındaki **Ossola Cumhuriyeti**'dir (Eylül-Ekim 1944). Kırk gün kadar yaşayan bu cumhuriyette partizanlar geçici bir hükümet kurdu, okul programlarını faşist içerikten arındırdı, vergileri yeniden düzenledi, gazete çıkardı. Montefiorino, Carnia, Alba gibi başka partizan cumhuriyetleri de vardı. Hepsi Almanların ve faşistlerin büyük harekâtlarıyla yıkıldı. Ama hepsi, halkın kendi kendini yönetme yeteneğini gösteren birer okul oldu.

Kadınlar Resistenza'da büyük bir rol oynadı. On binlerce kadın partizan olarak savaştı. Çok daha fazlası *staffetta* (ulak) olarak silah, bildiri ve mesaj taşıdı, partizanlara yiyecek ve barınak sağladı. **Kadınları Savunma Grupları** (*Gruppi di Difesa della Donna*) fabrikalarda ve mahallelerde örgütlendi.

Resmî kayıtlara göre 35.000 dolayında kadın partizan, 70.000 dolayında Kadınları Savunma Grupları üyesi vardı (doğrulanacak). Binlercesi tutuklandı, işkence gördü, kurşuna dizildi. Resistenza, İtalyan kadınlarının 1946'da ilk kez oy kullanmasının yolunu açtı.

İşgalciler ve faşistler, partizanlara karşı halkı cezalandırarak savaştı.

Fosse Ardeatine, 24 Mart 1944: Roma'da, Via Rasella'da bir GAP grubunun bir Alman polis birliğine düzenlediği saldırıda 33 Alman askeri öldü. Ertesi gün Almanlar, her ölen asker için on İtalyan olmak üzere, 335 kişiyi Roma'nın dışındaki Ardeatine mağaralarında kurşuna dizdi. Kurbanlar arasında siyasi tutsaklar, Yahudiler, askerler ve rastgele toplanan siviller vardı.

Marzabotto, Eylül-Ekim 1944: Bologna yakınlarındaki Monte Sole bölgesinde SS birlikleri, partizanlara karşı bir harekât sırasında 770 dolayında sivili öldürdü (doğrulanacak). Kurbanların çoğu kadınlar, çocuklar ve yaşlılardı. Bu, Batı Avrupa'da Nazilerin işlediği en büyük sivil katliamlardan biridir.

Görsel: Partizan ve antifaşist Giuseppe Scopetani (1904-1945), 1930'lar-1940'lar. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Togliatti'nin "Salerno Dönüşü"

27 Mart 1944'te Palmiro Togliatti, on sekiz yıllık sürgünden sonra Moskova'dan İtalya'ya döndü. Birkaç gün sonra, Salerno'da, PCI'nin çizgisinde köklü bir değişiklik ilan etti: **Svolta di Salerno** (Salerno Dönüşü).

O zamana kadar CLN'deki sol partiler, özellikle Eylem Partisi ve sosyalistler, faşizmle işbirliği yapmış olan kral ve Badoglio ile hükümette yer almayı reddediyordu. Togliatti, rejim sorununun (monarşi mi, cumhuriyet mi?) savaştan sonraya ertelenmesini ve komünistlerin Badoglio başkanlığında, kralın hükümetine girmesini önerdi. Nisan 1944'te PCI, Badoglio hükümetine katıldı. Haziran'da Roma'nın kurtuluşundan sonra kral, yetkilerini oğlu Umberto'ya devretti ve Badoglio'nun yerine eski liberal Ivanoe Bonomi başbakan oldu. Komünistler bu hükümetlerde de yer aldı.

Salerno Dönüşü'nün gerekçesi, faşizme ve Alman işgaline karşı bütün güçleri birleştirmek ve savaşı kazanmaktı. Bu dönüşün, Sovyetler Birliği'nin Badoglio hükümetini Mart 1944'te tanımasıyla eş zamanlı olması, ardında Sovyet dış politikasının da olduğunu gösterir.

Devrimci özeleştiri açısından Salerno Dönüşü'nü değerlendirirken iki şeyi ayırmak gerekir. **Faşizme karşı geniş bir ittifak kurmak** doğruydu. Ama bu ittifakın bedeli, işçi sınıfının kendi bağımsız hedeflerini, yani toplumsal dönüşümü, işbirlikçi sermayenin kamulaştırılmasını, faşizmle ortaklık etmiş devlet aygıtının dağıtılmasını "kurtuluştan sonraya" ertelemek, sonra da hiç gündeme getirmemek

oldu. Togliatti'nin **"ilerici demokrasi"** kavramı, işçi sınıfının iktidar hedefinin burjuva cumhuriyeti içinde reformlarla aşama aşama ilerleme çizgisine dönüşmesinin ilk adımıydı. Bu çizgi, savaştan sonra PCI'nin "İtalyan sosyalizm yolu"na, oradan da 1970'lerin Avrokomünizmine uzanacaktı (Bölüm 64).

Alexander bildirisi ve Roma Protokolleri

Müttefikler, kuzeydeki partizan hareketinin gücünden hem yararlanmak hem de korkmak arasında gidip geldi. **13 Kasım 1944'te**, İtalya'daki Müttefik kuvvetlerin komutanı İngiliz generali Harold Alexander, radyodan partizanlara bir bildiri yayımladı: Kış boyunca büyük harekâtlara son vermelerini, "evlerine dönmelerini" ve bir sonraki talimatı beklemelerini istedi. Müttefik ilerleyişi kışın durdu. Bu bildiri, partizanları Almanların ve faşistlerin büyük temizlik harekâtları karşısında yalnız bıraktı. 1944-45 kışı Resistenza'nın en ağır kışı oldu.

Aralık 1944'te, Roma'da, CLNAI ile Müttefik komutanlığı arasında **Roma Protokolleri** imzalandı. Müttefikler CLNAI'yi kuzeyde direnişin temsilcisi olarak tanıdı ve partizanlara mali destek sözü verdi. Karşılığında CLNAI, kurtuluştan sonra bütün yetkilerini Müttefik askerî yönetimine devretmeyi ve **partizan birliklerini silahsızlandırmayı** kabul etti. Varkiza'nın İtalyan biçimi, kurtuluştan önce imzalanmıştı.

25 Nisan 1945: Genel ayaklanma

Nisan 1945'te Müttefik orduları Po ovasına doğru ilerlerken CLNAI, **genel ayaklanma** emrini verdi. **25 Nisan 1945'te** Milano'da, Torino'da, Cenova'da işçiler fabrikaları işgal etti, partizanlar kentlere indi, SAP'lar ve GAP'lar sokaklarda Alman ve faşist birliklerle çatıştı.

Cenova'da Alman garnizonu, 25-26 Nisan'da, Müttefik orduları gelmeden, komutanı General Günther Meinhold'un imzasıyla CLN'ye teslim oldu. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nda bir Alman ordusunun bir partizan komitesine teslim olduğu ender örneklerden biridir. **Torino**'da işçiler FIAT fabrikalarını Alman sabotajına karşı korudu ve kenti kurtardı. **Milano**, 25 Nisan'da partizanların eline geçti. Müttefik orduları kuzeyin büyük kentlerine girdiğinde, bu kentler çoğu zaman zaten partizanların ve CLN'lerin denetimindeydi.

Mussolini, bir Alman askerî konvoyuna sığınarak İsviçre'ye kaçmaya çalışırken, **27 Nisan 1945'te** Como Gölü kıyısındaki Dongo'da bir Garibaldi Tugayı birliği tarafından yakalandı. 28 Nisan'da partizanlar tarafından kurşuna dizildi. Cesedi, ertesi gün, bir yıl önce on beş partizanın kurşuna dizildiği Milano'daki Piazzale Loreto'da teşhir edildi.

Resistenza'nın savaşçı sayısı Nisan 1945'te 250.000 ile 300.000 arasında verilir. Savaşta ölen partizanların sayısı 35.000 ile 45.000 arasındadır. Bunlara misillemelerde öldürülen on binlerce sivil eklenir (rakamlar doğrulanacak).

Görsel: Kurtarılan Pula kentinde bir İtalyan partizan taburu, 8 Mayıs 1945. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Kurtuluştan sonra: silahlar, konseyler, af

Kurtuluşun hemen ardından kuzey İtalya'da işçi sınıfı muazzam bir güce sahipti. Silahlıydı. Fabrikaları elinde tutuyordu. CLN'ler kentlerin ve kasabaların yönetimini fiilen üstlenmişti.

Fabrika konseyleri. Kurtuluştan sonra kuzeyin büyük fabrikalarında, özellikle işbirlikçi sanayicilerin kaçtığı ya da tutuklandığı işletmelerde, **işletme yönetim konseyleri** (*consigli di gestione*) kuruldu. FIAT'ta, Montecatini'de, Ansaldo'da işçi temsilcileri üretimin ve yönetimin denetiminde söz sahibi oldu. Bazı fabrikalarda işbirlikçi patronların yerine CLN'nin atadığı komiserler getirildi.

Silahların teslimi. Ama Roma Protokolleri'ne uygun olarak Müttefik askerî yönetimi partizanların silahlarını teslim etmesini istedi. PCI önderliği bunu kabul etti ve partizanları silahlarını teslim etmeye çağırdı. Mayıs-Haziran 1945'te on binlerce partizan, törenlerle silahlarını teslim etti. Önemli bir kısmı silahlarını sakladı. Ama örgütlü bir güç olarak partizan ordusu dağıldı.

Togliatti affı. Haziran 1946'da monarşi referandumla kaldırıldı ve İtalya cumhuriyet oldu. Aynı ay, Adalet Bakanı olarak Togliatti bir **genel af** yasası hazırladı (22 Haziran 1946). Af, faşist rejim döneminde ve Salò Cumhuriyeti'nde işlenen siyasal suçların büyük kısmını kapsadı. Amacı "ulusal barış"ı sağlamaktı. Ama uygulamada, yargıçların ve devlet aygıtının hâlâ büyük ölçüde faşist dönemden kalma kadrolardan oluşması yüzünden af, işkence yapmış, partizan öldürmüş faşistleri bile serbest bıraktı. Aynı yargı aygıtı ise partizanları, savaş sırasındaki eylemleri yüzünden yargılamayı sürdürdü.

Devlet aygıtının sürekliliği. Polis, yargı, ordu ve bürokrasi büyük ölçüde temizlenmedi. Faşist dönemin valileri, polis şefleri, yargıçları yerlerinde kaldı ya da kısa bir aradan sonra geri döndü.

Komünistlerin hükümetten atılması. Mayıs 1947'de Hristiyan Demokrat başbakan Alcide De Gasperi, ABD'yi ziyaretinden ve Marshall yardımı sözü aldıktan sonra, komünistleri ve sosyalistleri hükümetten çıkardı. Aynı ay Fransa'da da komünist bakanlar hükümetten atılmıştı (Bölüm 35, 40). Fabrika konseyleri de birkaç yıl içinde tasfiye edildi. Nisan 1948 seçimlerini, ABD'nin, Vatikan'ın ve CIA'nın açık desteğiyle Hristiyan Demokratlar kazandı (ayrıntısı Bölüm 40 ve 44).

Bunun ardından, Gladio adıyla bilinen gizli NATO "stay-behind" ağı İtalya'da kuruldu. Bu ağın kadroları arasında eski faşistler de vardı (Bkz. 12 Eylül dosyası).

Kritik an. Kurtuluş sonrası: fabrika konseyleri ve silahların teslimi (Mayıs 1945 - Mayıs 1947)

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kuzeyin işçileri: işbirlikçi sanayicilerin mülklerine el konulması, fabrika konseylerinin sürmesi, faşistlerin cezalandırılması, silahların korunması	PCI ve PSIUP önderliği, "ulusal birlik" ve "yeniden inşa" adına silahların teslimini ve üretimin sürmesini savundu; Togliatti affını hazırladı; birleşik sendika CGIL önce sınıf çizgisini korudu, 1948'den sonra CIA desteğiyle bölündü	Müttefik askerî yönetimi, Roma Protokolleri, silahsızlandırma; devlet aygıtının korunması; ABD yardımı ve Marshall Planı'nın koşulu olarak komünistlerin hükümetten atılması; Vatikan'ın seferberliği	Büyük sanayi sermayesi (FIAT, Pirelli, Montecatini) mülkünü ve fabrikalar üzerindeki yetkisini geri aldı; ABD sermayesi İtalya'yı nüfuz alanına kattı	Fabrika konseyleri tasfiye edildi; komünistler 1947'de hükümetten atıldı; Hristiyan Demokrat iktidarı ve Gladio

Bella Ciao

İtalyan Resistenza'sının şarkısı olarak dünyada tanınan ***Bella Ciao*** üzerine bir dürüstlük notu: Şarkının partizanlar arasında savaş sırasında ne kadar yaygın söylendiği tartışmalıdır. Pek çok tarihçi, savaş sırasında Garibaldi Tugayları'nın asıl şarkısının *Fischia il vento* (Rüzgâr Esiyor, bir Sovyet şarkısının ezgisiyle) olduğunu, *Bella Ciao*'nun ise savaştan sonra, 1950'lerde ve 1960'larda yaygınlaştığını söyler. Şarkının kökeni de tartışmalıdır: Po ovasının pirinç tarlalarında çalışan kadın işçilerin (*mondine*) bir çalışma şarkısından türediği iddiası da bu tartışmanın parçasıdır (doğrulanacak). Ama bu tartışma şarkının değerini azaltmaz. *Bella Ciao*, Resistenza'nın hatırasını kuşaktan kuşağa taşıyan, bugün dünyanın her yerinde antifaşistlerin söylediği bir şarkıya dönüştü. Bir halk şarkısı, doğduğu anla değil, halkın onu nasıl sahiplendiğiyle yaşar.

Altı soruluk şablon: İtalya

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	1922'den faşist rejim; Temmuz 1943'te yukarıdan darbe; Eylül 1943'ten sonra kuzeyde Alman işgali ve Salò kukla cumhuriyeti, güneyde Müttefik denetiminde kral hükümeti
İşbirlikçi sınıflar	Büyük sanayi sermayesinin çoğu (FIAT, Pirelli, Montecatini gibi grupların yönetimleri), büyük toprak sahipleri, monarşi, Vatikan'ın bir kısmı, faşist parti ve milisler, devlet aygıtı
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Önderlik: ağırlıkla PCI, ardından Eylem Partisi ve sosyalistler. Taban: kuzeyin sanayi işçileri, dağ köylüleri, gençler (askerlikten kaçanlar), kadınlar, eski askerler

Soru	Yanıt
Cephe örgütü ve programı	CLN (1943), kuzeyde CLNAI; Garibaldi, Giustizia e Libertà, Matteotti tugayları; GAP, SAP; program: Alman işgalinin ve faşizmin sona ermesi; toplumsal dönüşüm "kurtuluştan sonraya" ertelendi
Kurtuluşun biçimi	Güneyde Müttefik ordularıyla; kuzeyde 25 Nisan 1945 genel ayaklanmasıyla, büyük kentler Müttefiklerden önce partizanlarca
Savaş sonrası akıbet	Silah teslimi; monarşinin kaldırılması (1946); Togliatti affı; fabrika konseylerinin tasfiyesi; komünistlerin hükümetten atılması (Mayıs 1947)

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Mart 1943 ve Mart 1944 grevleri: işgal altındaki Avrupa'nın en büyük işçi eylemleri	Salerno Dönüşü: monarşi ve Badoglio ile hükümet; toplumsal dönüşümün süresiz ertelenmesi
Kuzey kentlerinin partizanlarca kurtarılması	Roma Protokolleri'nde kurtuluş sonrası silahsızlanmanın önceden kabulü
Partizan cumhuriyetleri ve fabrika konseyleri: halkın kendi kendini yönetmesinin okulları	Silahların ve fabrika konseylerinin güvencesiz teslimi
Monarşinin kaldırılması, cumhuriyet, kadınlara oy hakkı, 1948 Anayasası'nın emeği temel alan maddeleri	Togliatti affı: faşistlerin serbest bırakılması, devlet aygıtının temizlenmemesi
Kitlesel bir komünist partinin ve birleşik sınıf sendikasının doğuşu	"İlerici demokrasi"den Avrokomünizme uzanan revizyonist çizginin tohumları

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Faşist korporatizm ve grev yasağı; ücret kesintileri; savaş ekonomisinde işçinin cepheye sürülmesi tehdidi; yukarıdan darbe ile faşizmi feda edip düzeni kurtarma (25 Temmuz 1943); işgalciye ve kukla rejime yaslanma; toplama kampına gönderme; rehine kurşunlama ve sivil katliamları (on'a bir kuralı); "müttefik" askerî yönetimin partizanları silahsızlandırması; af ile faşist kadroların korunması; dış yardımın (Marshall Planı) siyasal koşula bağlanması; Vatikan'ın ve CIA'nın seçim müdahalesi; gizli ağlar (Gladio).

Emek süreci. Mart 1943 grevleri, savaş ekonomisinde işçinin elindeki tek gücün, üretimi durdurma gücünün (Bölüm 0.10, işyeri gücü) faşist bir rejimi bile sarsabileceğini gösterdi. Alarm sireni, rejimin işçiyi denetleme aracıydı; işçiler onu kendi eylemlerinin işaretine çevirdi. Kurtuluştan sonraki fabrika konseylerinde işçiler ilk kez "işi kim tasarlıyor, hızı kim belirliyor?" sorusuna kendi yanıtını vermeye çalıştı. Konseylerin tasfiyesiyle bu soru yeniden patronların eline geçti ve FIAT'ta 1950'lerde Valletta yönetiminde kara listeler, "sürgün atölyeleri" ve sert bir işyeri disiplini kuruldu.

Türkiye'ye bağ. İtalya ile Türkiye arasında doğrudan bir antifaşist bağ yoktur. Ama İtalyan savaş sonrası düzeni Türkiye'nin aynasıdır. Komünistlerin hükümetten atılması, Marshall Planı'nın siyasal koşulları ve özellikle **Gladio**'nun kuruluşu, Türkiye'deki Kontr-Gerilla örgütlenmesiyle aynı NATO planının parçasıydı. İtalya'da 1970'lerin "gerilim stratejisi" (Piazza Fontana 1969, Bologna 1980) ile Türkiye'de 1970'lerin provokasyonları ve 12 Eylül arasındaki koşutluk, Bilgi Müşterekleri'nin 12 Eylül dosyasında ayrıntılı olarak incelenmiştir. *Bella Ciao* ise bugün Türkiye'de de işçi eylemlerinde, öğrenci yürüyüşlerinde söylenen bir şarkıdır.

Yanlış anlatıya yanıt.

“İtalya’yı Amerikalılar kurtardı; partizanlar yalnızca yardımcı bir güçtü.”

Yanıt: Kuzey İtalya’nın büyük kentleri, Milano, Torino ve Cenova, Müttefik orduları gelmeden önce partizanlar ve silahlı işçiler tarafından kurtarıldı. Cenova’daki Alman garnizonu bir partizan komitesine teslim oldu. Mart 1943 grevleri ise faşizmin çöküşünü Müttefik çıkarmasından önce başlattı.

“Resistenza bütün İtalyanların ortak ulusal direnişiydi.”

Yanıt: Resistenza’da farklı siyasal eğilimler vardı, ama belkemiğini kuzeyin işçi sınıfı ve komünistler oluşturdu. Büyük sanayicilerin çoğu, monarşi ve devlet aygıtının büyük kısmı ise ya faşizmle ya da Alman işgaliyle işbirliği yaptı. Kurtuluştan sonra bu işbirlikçilerin büyük kısmı mülkünü ve makamını korudu.

Dört soru.

Kimin elinde? Savaş boyunca sanayi büyük sermayenin elinde; kurtuluşun ilk aylarında kuzeyin fabrikaları fiilen işçi konseylerinin ve CLN’nin elinde; 1947’den sonra yeniden büyük sermayenin elinde.

Kimin denetiminde? Kurtuluştan sonra Müttefik askerî yönetiminin, sonra ABD destekli Hristiyan Demokrat hükümetlerin denetiminde.

Kimin yararına? FIAT, Pirelli ve öteki tekellerin; Vatikan’ın; ABD’nin Akdeniz’deki stratejik çıkarlarının yararına.

Kim karar veriyor? Nisan 1945’te bir anlığına CLNAI ve silahlı işçiler; ardından Müttefik komutanlığı, Roma’daki koalisyon hükümeti ve sonunda Washington.

Okuma ve izleme önerisi. - Italo Calvino, *Örümcek Yuvalarının Patikası* (*Il sentiero dei nidi di ragno*, 1947): Liguria dağlarındaki partizanlar, bir çocuğun gözünden. - Beppe Fenoglio, *Il partigiano Johnny* (1968): Piemonte’de bir partizanın öyküsü. - Claudio Pavone, *Una guerra civile* (1991): Resistenza’yı aynı anda yurtsever, sivil ve sınıf savaşı olarak inceleyen temel çalışma. - Film: Roberto Rossellini, *Roma, Açık Şehir* (*Roma città aperta*, 1945). - Film: Bernardo Bertolucci, *1900* (*Novecento*, 1976): Emilia’nın tarım işçileri ile toprak sahipleri arasındaki sınıf savaşı, faşizmden kurtuluşa. - Blog: 12 Eylül dosyası: Gladio ve kontrgerilla.

Bölüm 35: Fransa: Direniş, FTP-MOI ve CNR Programı

Sahne. Şubat 1944, Paris ve Fransa'nın öteki kentlerinin duvarları. İşgal makamları ve Vichy propagandası, on binlerce kopya basılan kırmızı zeminli bir afiş astırır. Afişte on erkeğin yüzü vardır. Altlarında adları yazılıdır: Grzywacz, Elek, Wajsbrod, Witchitz, Fingercwajg, Boczov, Fontanot, Alfonso, Rajman ve ortada, "şef" diye işaretlenmiş, **Manouchian, Ermeni.** Afişin üst kısmında bir soru sorulur: "Kurtarıcılar mı?" Altında yanıt verilir: "Suç ordusunun kurtuluşu!" Afiş, Fransız halkına şunu söylemek ister: Direnişçiler Fransız değil, yabancıdır; Yahudi, Ermeni, İtalyan, İspanyol, Macar, Polonyalıdır; yani "suçlu"dur. Ama afişin önünde duran Parisliler başka bir şey görür. Bazıları gece afişlerin üzerine tek bir kelime yazar: *Morts pour la France* (Fransa için öldüler). 21 Şubat 1944'te Mont-Valérien kalesinde afişteki adamlar ve arkadaşları, toplam yirmi iki kişi, kurşuna dizilir.

Tez. Fransa'da direniş iki kanatlıydı: bir yanda Londra'daki de Gaulle'e bağlı, orduya ve burjuva çevrelere yaslanan Gaullist direniş; öbür yanda komünistlerin önderliğindeki, işçilere, madencilere ve göçmen işçilere yaslanan silahlı direniş. İki kanat 1943'te Ulusal Direniş Konseyi'nde (CNR) birleşti ve Mart 1944'te, savaş sonrası Fransa'nın sosyal güvenlik sistemini ve kamulaştırmalarını öngören bir program kabul etti. Bu programın varlığını mümkün kılan, işçi sınıfının direnişteki ağırlığıydı. Kurtuluştan sonra işçiler bu programın önemli bir kısmını kazandı. Ama bedel olarak silahlarını bıraktı ve iktidar sorunu, ülkeyi Batı ordularıyla kurtaran burjuva devletin eline geçti.

Vichy ve işbirlikçi sermaye

Haziran 1940'ta Fransız ordusu altı haftada çöktü. **10 Temmuz 1940'ta** Vichy'de toplanan Parlamento, 569 oyla Mareşal Philippe Pétain'e bütün yetkileri verdi (yalnızca 80 milletvekili karşı oy kullandı). Fransa ikiye bölündü: Kuzey ve batı Alman askerî işgali altında, güney ise Pétain'in "Fransız Devleti" altında, görünürde bağımsız bir bölge. Kasım 1942'de Almanlar güneyi de işgal etti.

Vichy rejimi "Ulusal Devrim" adıyla bir karşı-devrim programı uyguladı. Cumhuriyetin şiarı "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"in yerine "Çalışma, Aile, Vatan" konuldu. Kasım 1940'ta büyük sendika konfederasyonları (CGT ve Hristiyan CFTC) dağıtıldı. Ekim 1941'de **Çalışma Şartı** (*Charte du Travail*) ilan edildi: grev ve lokavt yasaklandı, işçiler ve patronlar zorunlu "karma" meslek komitelerine sokuldu. Bu, İtalyan Carta del Lavoro'nun ve Alman DAF'ın Fransız biçimiydi (Kısım VIII). Vichy, Yahudilere karşı kendi yasalarını çıkardı ve Temmuz 1942'deki Vel d'Hiv baskınında Paris'teki Yahudileri toplayıp Almanlara teslim eden Fransız polisi oldu.

Fransız büyük sermayesinin önemli bir kısmı işgalden kâr etti. Vichy, sanayiyi "örgütlenme komiteleri" ile yönetti. Bu komitelerin başında büyük şirketlerin yöneticileri vardı. Otomobil, metalürji, kimya, inşaat ve bankacılık şirketlerinin önemli bir kısmı Alman siparişleriyle çalıştı.

En bilinen örnek **Renault**'dur. Louis Renault'nun fabrikaları, işgal boyunca Alman ordusu için kamyon ve askerî araç üretti. Mart 1942'de İngiliz uçakları Billancourt'daki Renault fabrikasını bombaladı. Kurtuluştan sonra Louis Renault tutuklandı ve Ekim 1944'te yargılanmadan cezaevinde öldü. **16 Ocak 1945'te** çıkarılan bir kararnameyle Renault, işbirliğinin cezası olarak, tazminatsız kamulaştırıldı ve "Renault Ulusal Kuruluşu" (Régie nationale des usines Renault) oldu. Uçak motoru üreticisi Gnome et Rhône da benzer biçimde kamulaştırıldı. Ama bunlar istisnadır. İşgalden kâr eden şirketlerin çoğu, dokunulmadan savaş sonrasına geçti.

Görsel: "Kurtarıcılar mı? Suç ordusunun kurtuluşu!" Kızıl Afiş, FTP-MOI'nin Manouchian grubuna karşı işgal propagandası, Şubat 1944. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Komünistler, pakt ve dürüst bir not

Bölüm 29'da değindiğimiz gibi, Fransız Komünist Partisi (PCF) savaşın başında ağır bir durumla karşılaştı. Molotov-Ribbentrop Paktı'ndan sonra, **26 Eylül 1939'da** Daladier hükümeti partiyi yasakladı. Komünist milletvekilleri tutuklandı, binlerce komünist hapse atıldı ya da kamplara gönderildi. Genel sekreter Maurice Thorez, askerî birliğini terk ederek Sovyetler Birliği'ne geçti.

1939-41 arasında parti, Komintern'in çizgisine uyarak savaşı "emperyalist savaş" olarak niteledi. Haziran 1940'ta, işgalin hemen ardından, partinin bazı yöneticilerinin Alman makamlarıyla *L'Humanité*'nin yasal olarak yeniden yayımlanması için görüşmesi, bu dönemin en ağır hatasıdır. Görüşmeler sonuçsuz kaldı. Ama bu girişim, faşist bir işgalcinin karşısında bir işçi partisinin tavrının ne olması gerektiği konusunda ciddi bir sapmaydı.

Öte yandan aynı dönemde pek çok komünist militan kendi inisiyatifiyle işgale karşı eylemlere girişti. Parti illegal yayınlarında Vichy'ye ve işgalcinin sömürüsüne karşı işçileri örgütlemeyi sürdürdü. Bu çelişkili dönemin en önemli olayı, Mayıs-Haziran 1941'de, yani Sovyetler Birliği'ne saldırıdan önce, kuzeyde patlayan büyük madenci grevidir.

Mayıs-Haziran 1941: Nord-Pas-de-Calais madenci grevi

Kuzey Fransa'nın Nord ve Pas-de-Calais bölgelerindeki kömür havzası, Alman askerî yönetiminin doğrudan denetimi altındaydı ve Brüksel'deki Alman komutanlığına bağlanmıştı. Kömür, Alman savaş ekonomisi için hayati önemdeydi. Madencilerin üzerindeki baskı arttı: daha uzun iş günü, daha yüksek üretim normları, düşen gerçek ücretler, yiyecek kıtlığı.

27 Mayıs 1941'de, Dourges'daki bir kuyuda, komünist madenci Michel Brulé'nin önderliğinde grev başladı. Birkaç gün içinde grev bütün havzaya yayıldı. Grevci sayısı **100.000** dolayına ulaştı (doğrulanacak). Madencilerin eşleri, özellikle Émilienne Mopty gibi kadınlar, kuyu başlarında grev kırıcılarını engelledi, gösteriler düzenledi.

Almanlar sert yanıt verdi. Yüzlerce madenci tutuklandı. Bunların iki yüz ile üç yüz arasında bir kısmı Almanya'daki toplama kamplarına sürüldü (sayı doğrulanacak). Michel Brulé ve Émilienne Mopty, rehine olarak kurşuna dizilenler ya da kamplarda ölenler arasındaydı. Grev yaklaşık iki hafta sonra, Haziran başında sona erdi.

Bu grev, işgal altındaki Batı Avrupa'nın ilk büyük işçi eylemlerinden biriydi. Alman savaş ekonomisine yarım milyon ton kömür dolayında kayıp verdirdiği belirtilir (doğrulanacak). Ve bir şeyi gösterdi: Fransız işçi sınıfının işgalciye karşı direnişi, partinin resmî çizgisinden önce, fabrikada ve madende kendiliğinden başlamıştı. Komünist militanlar bu direnişin içindeydi.

22 Haziran 1941'den sonra: FTP ve silahlı direniş

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından sonra PCF, bütün gücüyle silahlı direnişe girdi. 1941'de partinin daha önce kurduğu **Özel Örgüt** (OS) ve gençlik taburları ilk silahlı eylemleri yaptı. **21 Ağustos 1941'de** genç komünist Pierre Georges (sonradan "Albay Fabien" olarak tanınacak), Paris'teki Barbès metro istasyonunda bir Alman deniz subayını öldürdü. Bu, Paris'te bir Alman askerine yapılan ilk ölümcül saldırılardan biriydi.

Almanlar rehine kurşunlama politikasıyla yanıt verdi. **22 Ekim 1941'de** Châteaubriant kampında tutulan 27 rehine, aralarında 17 yaşındaki komünist genç **Guy Môquet**, kurşuna dizildi. Môquet'nin annesine yazdığı son mektup Fransa'da bugün de okunur.

1942 başında PCF, silahlı gruplarını **Fransız Franc-Tireur ve Partizanları** (*Francs-tireurs et partisans français*, FTP) adıyla birleştirdi. FTP, kentlerde sabotaj ve silahlı eylemler, kırsal kesimde partizan birlikleri örgütledi. Parti ayrıca daha geniş bir cephe örgütü olan **Ulusal Cephe**'yi (*Front national*; bugünkü aşırı sağ partiyle hiçbir ilgisi yoktur) kurdu.

Şubat 1943'te Vichy, Almanya'ya zorunlu işçi gönderilmesi için **Zorunlu Çalışma Servisi**'ni (STO) kurdu. Yüz binlerce genç Fransız işçi Almanya'ya gönderildi. Ama on binlercesi de STO'dan kaçarak dağlara, ormanlara saklandı. **Maquis** denen kırsal direniş grupları büyük ölçüde bu kaçaklardan oluştu. Yani Vichy'nin genç işçileri Almanya'ya gönderme politikası, direnişi kitleselleştiren en önemli etkenlerden biri oldu.

FTP-MOI: Göçmen işçilerin direnişi

Fransız direnişinin en az bilinen ama en kahramanca sayfalarından biri, **FTP-MOI**'nin öyküsüdür.

MOI (*Main-d'œuvre immigrée*, Göçmen İşgücü), PCF'nin 1920'lerden beri Fransa'daki göçmen işçileri örgütlediği yapıydı. İki dünya savaşı arasında Fransa, Avrupa'nın en büyük göçmen işçi ülkelerinden biriydi: İtalyanlar, Polonyalılar, İspanyollar, Ermeniler, Doğu Avrupa'dan gelen Yahudiler, Macarlar, Romenler. Bunlar madenlerde, metal fabrikalarında, inşaatlarda, konfeksiyon atölyelerinde en ağır işlerde çalışıyordu. MOI, her ulustan göçmen işçiyi kendi dilinde örgütleyen dil gruplarına ayrılmıştı.

Bu göçmenlerin önemli bir kısmı çifte sürgündü: Hem yoksulluktan hem de siyasal baskıdan kaçmışlardı. İtalyanlar Mussolini'den, İspanyollar Franco'dan, Polonyalı Yahudiler antisemitizmden ve Pilsudski rejiminden, Ermeniler 1915'ten. Pek çoğu İspanya İç Savaşı'nda Uluslararası Tugaylar'da

savaşmıştı.

1942'den itibaren MOI'nin silahlı kolu olan **FTP-MOI** Paris'te, Lyon'da, Toulouse'da, Marsilya'da, Grenoble'da eylemler yaptı. Paris'teki FTP-MOI birlikleri, 1942-43'te işgalcilere karşı kentin en etkili silahlı eylemlerini gerçekleştirdi: Alman subaylarına saldırılar, askerî araçlara, trenlere, işbirlikçi kuruluşlara sabotaj. Bu grupların savaşçılarının büyük bir kısmı genç Yahudi işçilerdi. Aileleri Vel d'Hiv baskınında ve sonrasında sürgün edilmişti. Kaybedecek bir şeyleri kalmamıştı.

Toulouse'da **35. Tugay** (Marcel Langer Tugayı), adını 1943'te giyotinle idam edilen komutanından aldı. Langer, Polonya doğumlu bir Yahudi işçi ve İspanya gazisiydi.

Missak Manouchian

Missak Manouchian, 1 Eylül 1906'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Adıyaman kasabasında doğdu. 1915'te, henüz dokuz yaşındayken, Ermeni soykırımı sırasında babasını ve annesini yitirdi. Bir Kürt ailesinin yanında bir süre saklandıktan sonra yetimhanelere düştü. Kardeşiyle birlikte Lübnan'daki (Cünye) bir Ermeni yetimhanesinde büyüdü. Orada marangozluk öğrendi.

1925'te Fransa'ya geldi. Marsilya'da, sonra Paris'te çalıştı. Paris'te **Citroën fabrikasında torna işçisi** oldu. 1930'ların ekonomik bunalımında işsiz kaldı. Bu arada kendi kendini yetiştirdi: Sorbonne'da işçilere açık derslere katıldı, kütüphanelerde okudu, Ermenice şiirler yazdı, Fransız şiirini Ermeniceye çevirdi, edebiyat dergileri çıkardı. 1934'te, Paris'te faşist ligların meclise yürüdüğü 6 Şubat olaylarının ardından, Fransız Komünist Partisi'ne katıldı. Ermeni göçmen işçilerin örgütü olan Ermeni Halk Yardımlaşma Komitesi'nde (HOG) ve Ermeni komünist gazetesi *Zangou*'da çalıştı. Eşi **Mélinée Assadourian** da bir Ermeni yetimiydi. İstanbul'da doğmuştu (doğrulanacak).

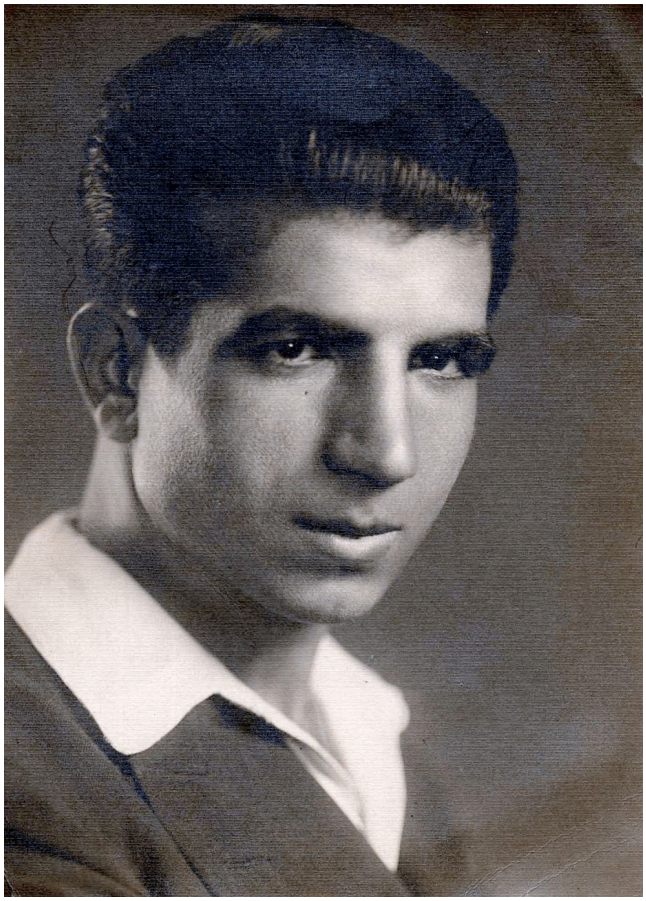

Görsel: Missak Manouchian, gençlik yıllarında, 1920'lerin sonu ya da 1930'ların başı. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

1943 yazında Manouchian, Paris'teki FTP-MOI birliklerinin askerî komiseri oldu. Onun komutasındaki gruplar birkaç ay içinde onlarca eylem gerçekleştirdi. En ünlüsü, 28 Eylül 1943'te, Almanya'ya zorunlu işçi gönderilmesinden (STO) sorumlu SS albayı Julius Ritter'in Paris'te öldürülmesidir.

Fransız polisinin özel birimleri (*Brigades spéciales*) aylar süren bir takiple FTP-MOI ağını çözdü. Kasım 1943'te Manouchian ve arkadaşları tutuklandı. Şubat 1944'te 23 kişi bir Alman askerî mahkemesinde yargılandı. **21 Şubat 1944'te** 22 erkek Mont-Valérien'de kurşuna dizildi. Tek kadın sanık, Romanya doğumlu Yahudi militan **Olga Bancic**, Almanya'ya götürüldü ve 10 Mayıs 1944'te Stuttgart'ta baltayla idam edildi.

Kurşuna dizilmeden önce Manouchian, Mélinée'ye bir mektup yazdı. Mektubun en çok bilinen cümlesi, "Alman halkına karşı içimde hiçbir kin olmadan ölüyorum" (*Je meurs sans haine en moi pour le peuple allemand*) sözüdür. Manouchian, düşmanın faşizm olduğunu, bir halk olmadığını son anına kadar biliyordu.

Yirmi yıl sonra şair **Louis Aragon**, Manouchian'ın mektubundan esinlenen *Hatırlamak İçin Dizeler* (*Strophes pour se souvenir*, 1955) şiirini yazdı. **Léo Ferré** bu şiiri *Kızıl Afiş* (*L'Affiche rouge*, 1961) adıyla besteledi.

21 Şubat 2024'te, Manouchian ve Mélinée'nin naaşları Paris'teki **Panthéon**'a taşındı. Manouchian, bu anıt mezara giren ilk komünist direnişçilerden biri oldu. Grubun öteki üyelerinin adları da anıt mezarda anıldı (ayrıntılar doğrulanacak). Fransız burjuva devletinin seksen yıl sonra verdiği bu onur, bir yandan direnişin gerçek tarihinin kabulüdür. Öbür yandan, aynı devletin bugün göçmen işçilere karşı sertleştirdiği yasalarla, Kızıl Afiş'in "yabancı" diye damgaladığı insanların torunlarına nasıl davrandığıyla birlikte düşünülmelidir.

Gaullist direniş ve iki direnişin ilişkisi

18 Haziran 1940'ta General Charles de Gaulle, Londra'daki BBC'den yaptığı çağrıyla direniş başlattı. De Gaulle'ün **Özgür Fransa** hareketi, başlangıçta küçük bir askerî güçtü ve İngiltere'ye bağımlıydı. Fransa'nın içinde ise *Combat*, *Libération*, *Franc-Tireur* gibi, ağırlıkla orta sınıf, subay, aydın ve Hristiyan demokrat çevrelerden gelen direniş hareketleri doğdu. Bunların bir kısmı de Gaulle'e bağlandı.

İki direniş arasındaki ilişki gerilimliydi. De Gaulle ve çevresi için direniş, Fransa'nın büyük güç statüsünü ve savaş sonrasında devletin sürekliliğini korumanın aracıydı. Komünistlerin önderliğindeki direnişin ise işçi sınıfı tabanı ve toplumsal dönüşüm beklentisi vardı. Gaullistler, kurtuluş anında silahlı işçilerin iktidar organlarına dönüşmesinden korkuyordu. Londra, komünist birliklere silah göndermekte çok daha isteksizdi.

Ama her iki taraf da birbirine muhtaçtı. De Gaulle'ün Müttefikler karşısında "bütün Fransız direnişinin önderi" olarak görünmesi için komünistlerin desteğine ihtiyacı vardı. Komünistlerin ise silaha, paraya ve uluslararası tanınmaya.

De Gaulle'ün temsilcisi **Jean Moulin**, 1942-43'te farklı direniş hareketlerini birleştirmek için çalıştı. **27 Mayıs 1943'te**, Paris'te, Rue du Four'daki bir dairede **Ulusal Direniş Konseyi (CNR)** ilk toplantısını yaptı. Konseyde sekiz direniş hareketi, altı siyasal parti (komünistler ve sosyalistler dahil) ve iki sendika konfederasyonu (yeniden örgütlenen CGT ve CFTC) temsil ediliyordu. Moulin birkaç hafta sonra tutuklandı ve Gestapo'nun işkencesi altında öldü.

CNR Programı: “Mutlu Günler”

15 Mart 1944’te CNR, oybirliğiyle bir program kabul etti. Program sonradan **“Mutlu Günler”** (*Les Jours heureux*) adıyla anıldı. İki bölümden oluşuyordu: İlki, direnişin hemen yapması gereken eylemleri; ikincisi, kurtuluştan sonra uygulanacak reformları sayıyordu.

İkinci bölümün ekonomik ve toplumsal maddeleri şunlardı: - “Ekonominin yönetiminden büyük ekonomik ve mali feodalitelerin uzaklaştırılması.” - Büyük üretim araçlarının, enerji kaynaklarının, maden zenginliklerinin, sigorta şirketlerinin ve büyük bankaların **ulusa geri verilmesi** (kamulaştırma). - İşçilerin işletmelerin yönetimine ve ekonominin yönetimine **katılması.** - Bütün yurttaşlara, çalışarak geçimini sağlayamadığı durumlarda geçim güvencesi sağlayacak **kapsamlı bir sosyal güvenlik** planı; bu planın yönetiminde işçi temsilcilerinin söz sahibi olması. - Emekli işçilere onurlu bir yaşam sağlayacak emeklilik. - Bağımsız ve paranın etkisinden kurtarılmış bir basın. - Sömürge halklarına siyasal, toplumsal ve ekonomik haklar (bu madde oldukça sınırlı ve belirsizdi).

Bu program, burjuva partilerinin ve Gaullistlerin de imzasını taşıyordu. Neden kabul ettiler? Çünkü 1944’te Fransa’nın burjuvazisi büyük ölçüde işbirliğiyle itibarını yitirmişti. Direnişin en güçlü ve en silahlı kesimi komünistlerin önderliğindeki işçilerdi. Kurtuluştan sonra devrimci bir patlamayı önlemek için sermaye, önemli tavizler vermeye hazırdı. CNR programı, **işçi sınıfının silahlı gücünün ve direnişteki ağırlığının** kâğıda dökülmüş hâliydi.

Paris ayaklanması: Ağustos 1944

Haziran 1944’te Müttefikler Normandiya’ya çıktı. Ağustos’ta Paris’e doğru ilerlerken Paris’te bir **genel grev** dalgası başladı: 10 Ağustos’ta demiryolu işçileri, 15 Ağustos’ta polis, ardından posta işçileri ve öteki kamu çalışanları. **19 Ağustos 1944’te** Paris’te silahlı ayaklanma başladı.

Ayaklanmanın askerî önderi, **Fransız İç Kuvvetleri (FFI)** Île-de-France bölgesi komutanı, komünist metal işçisi ve İspanya İç Savaşı gazisi **Henri Rol-Tanguy**’du. Paris’in işçi mahallelerinde barikatlar kuruldu. FFI ve FTP savaşçıları, polis ve halk, Almanlarla çatıştı.

Édition spéciale

LE GENERAL DE GAULLE est à Cherbourg

Huit départements libérés par les Forces Françaises de l'Intérieur

SCÈNES DE LA RUE

Vichy s'effondre

Pétain et ses ministres s'enfuient dans les fourgons de l'ennemi mais ils n'échapperont pas à la vengeance populaire

LE Franc-Tireur

A L'AVANT-GARDE DE LA RÉPUBLIQUE

Fondé en 1941. A paru clandestinement pendant 3 ans malgré Hitler et Pétain

QUATRIEME ANNEE — N° 38 ★ ★ ★ LUNDI 21 AOUT 1944 ★ ★ ★ PRIX : 2 FRANCS

Les "Deux Glorieuses" d'août 1944

PARIS LUTTE, PARIS SE LIBÈRE

Le peuple de Paris se soulève -:- L'épopée de la Préfecture de Police -:- Les Allemands vont évacuer la capitale Le drapeau de la Résistance flotte sur l'Hôtel de Ville

Les F.F.I. à l'Hôtel de Ville

BATAILLES DE RUE

La Préfecture de la Seine communique :

Attaqués dans la Préfecture de Police

Les F.F.I. ont soutenu victorieusement un siège de 36 heures

La bataille

PARISIENS! Du l'arrivée des Alliés, pavoisez vos fenêtres! Que toutes les façades de Paris soient alors couvertes de drapeaux! Vive la République!

Paris sera ravitaillé

LA BATAILLE DE FRANCE APPROCHE DE SON POINT CULMINANT

Les Alliés sont à Etampes, Fontainebleau Melun et approchent de Versailles

COMMUNIQUÉ ALLIÉ

Görsel: Direniş gazetesi Le Franc-Tireur'ün Paris ayaklanması üzerine özel sayısı ("Ağustos 1944'ün İki Şanlı Günü"), 21 Ağustos 1944. Baumann et Ochs (basımevi), CC0, Wikimedia Commons.

Müttefik komutanlığı başlangıçta Paris'i kuşatıp geçmeyi planlıyordu. Ayaklanmanın başlaması ve de Gaulle'ün ısrarı üzerine General Leclerc komutasındaki Fransız 2. Zırhlı Tümeni Paris'e yönlendirildi. 24 Ağustos gecesi kente ilk giren birlik, tümenin içindeki, ağırlıkla İspanyol Cumhuriyetçi gazilerinden oluşan 9. Bölük'tü (*La Nueve*). **25 Ağustos 1944'te** Paris'teki Alman komutanı General von Choltitz teslim oldu. Teslim belgesi Leclerc ile birlikte **Rol-Tanguy** tarafından da imzalandı. Ertesi gün de Gaulle, Champs-Élysées'de yürüdü.

Paris'in kurtuluşu, Fransız burjuva tarih yazımında büyük ölçüde de Gaulle'ün ve Leclerc'in eseri olarak anlatılır. Oysa ayaklanmayı başlatan grevlerdi; barikatları kuran işçilerdi; ayaklanmanın askerî önderi bir komünist metal işçisiydi; kente ilk giren birlik İspanyol Cumhuriyetçilerdi.

Kurtuluştan sonra: tasfiye, kazanımlar ve silahların teslimi

İşbirlikçilerin tasfiyesi (*épuration*). Kurtuluşun ilk haftalarında, yargı kurulmadan önce, 9.000-10.000 dolayında işbirlikçi yargısız olarak öldürüldü (doğrulanacak). Ardından kurulan özel mahkemelerde binlerce kişi yargılandı. 6.000'i aşkın kişiye ölüm cezası verildi, bunların 1.500 dolayı infaz edildi (rakamlar doğrulanacak). Pétain ölüm cezasına çarptırıldı, cezası ömür boyu hapse çevrildi. Vichy başbakanı Pierre Laval idam edildi. On binlerce kişi "ulusal onursuzluk" cezasıyla siyasal haklarından yoksun bırakıldı.

Ama tasfiyenin sınırları açıktır. **Ekonomik işbirliği** büyük ölçüde cezasız kaldı. Renault ve Gnome et Rhône dışında, işgalden kâr eden büyük şirketlerin yöneticileri ya yargılanmadı ya da hafif cezalarla kurtuldu. **Devlet aygıtı**, özellikle polis ve yüksek bürokrasi, büyük ölçüde korundu. Vel d'Hiv baskınını

yapan polisler görevlerinde kaldı. Bordeaux'da Yahudilerin sürgününü yöneten bürokrat Maurice Papon, savaştan sonra Paris polis şefi oldu ve 17 Ekim 1961'de Paris'te Cezayirli göstericilerin katledilmesinden sorumlu tutuldu. Ancak 1998'de, insanlığa karşı suçlara ortaklıktan mahkûm edildi.

Kazanımlar. 1944-46'da CNR programının önemli bir kısmı uygulamaya kondu. Kömür madenleri, elektrik ve gaz, büyük bankalar ve sigorta şirketleri, Renault kamulaştırıldı. **4 ve 19 Ekim 1945 kararnameleriyle** Fransız **Sosyal Güvenlik** sistemi kuruldu. Sistemin kurucu bakanı, eski metal işçisi ve CGT sendikacısı, komünist **Ambroise Croizat**'tır (1945-47 Çalışma Bakanı). Sosyal güvenlik kasaları, uzun yıllar boyunca işçi temsilcilerinin çoğunlukta olduğu kurullarca yönetildi. İşletme komiteleri (*comités d'entreprise*) kuruldu. Kadınlar 1945'te ilk kez oy kullandı.

Silahların teslimi. Ama kazanımların bedeli vardı. Kurtuluştan sonra Fransa'da, FFI ve FTP'nin yanı sıra, işçi mahallelerinde ve fabrikalarda **Yurtsever Milisler** (*Milices patriotiques*) vardı: silahlı işçi birlikleri. De Gaulle'ün Geçici Hükümeti bu milislerin dağıtılmasını istedi. Kasım 1944'te Moskova'dan dönen Thorez, Ocak 1945'te Ivry'de yaptığı konuşmada, milislerin dağıtılmasını kabul etti ve formülü şöyle koydu: "tek bir devlet, tek bir ordu, tek bir polis." Yurtsever Milisler dağıtıldı, silahlar teslim edildi.

Thorez'in ikinci büyük çağrısı üretimle ilgiliydi. Temmuz 1945'te Waziers'de kuzeyin madencilerine seslenen Thorez, onlardan grev yapmamalarını, daha çok üretmelerini istedi: "Üretmek, bugün sınıf görevinin en yüksek biçimidir" (aktarılan; konuşmanın tam metni doğrulanacak). Ekonominin yeniden inşası elbette bir zorunluluktu. Ama "üretim savaşı" çizgisi, işçilerin taleplerinin bastırılmasına ve fabrikadaki eski patron otoritesinin yeniden kurulmasına hizmet etti.

Mayıs 1947'de Sosyalist başbakan Paul Ramadier, Renault'daki bir grevi destekledikleri gerekçesiyle komünist bakanları hükümetten çıkardı. Aynı ay İtalya'da da komünistler hükümetten atıldı. Marshall Planı başlıyordu. 1947 sonunda CGT, Amerikan sendika federasyonu AFL'nin ve CIA'nın desteğiyle bölündü ve **Force Ouvrière** kuruldu (Kısım VIII).

Fransa'nın dersi İtalya'nınkine benzer: İşçi sınıfı silahlı gücünün ve direnişteki ağırlığının karşılığında büyük sosyal haklar kazandı. Ama bu hakları kazandıran güç, silahlar ve milisler dağıtıldıktan sonra, hakların korunmasını da giderek sermayenin iyi niyetine ve Soğuk Savaş'taki "Sovyet korkusu"na bıraktı. 1980'lerden, özellikle 1990'lardan sonra bu hakların tek tek geri alınması, bu bağımlılığın sonucudur (Kısım XI).

Kavram kutusu.

Göçmen işçi ve sınıf birliği: Aynı işyerinde farklı ulustan işçilerin ortak sömürüye karşı birleşmesi. Burjuvazi göçmeni "yabancı" diye damgalayarak işçiyi böler; Kızıl Afiş bunun belgesidir. FTP-MOI, bu bölünmeye karşı enternasyonalizmin cevabıdır.

Toplumsal ücret: Ücretin yanı sıra sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık ve konut gibi toplumsal haklardan oluşan toplam gelir (Bölüm 0.12). CNR programı ve 1945 Sosyal Güvenliği, Fransız işçisinin toplumsal ücretinin temelini attı.

Kamulaştırma ve mülkiyet biçimi: Burjuva devletin bir işletmeyi kamulaştırması, işçi sınıfının iktidarı olmadan, mülkiyeti "devlet kapitalizmi" biçiminde bırakır. Renault'nun 1945'te kamulaştırılması ile 1990'larda özelleştirilmesi bunun göstergesidir.

İkili iktidarın tasfiyesi: Kurtuluşta silahlı işçi milisleri ve direniş komiteleri ile eski devlet yan yana vardı. "Tek bir devlet, tek bir ordu, tek bir polis" formülü, ikili iktidarın burjuva devlet lehine kapatılmasıdır.

Altı soruluk şablon: Fransa

Soru	Yanıt
İşgal / rejim biçimi	Kuzeyde ve batıda Alman askerî işgali; güneyde Vichy "Fransız Devleti" (Kasım 1942'den sonra tümüyle Alman işgali); Nord-Pas-de-Calais Brüksel'deki Alman komutanlığına bağlı
İşbirlikçi sınıflar	Vichy rejimi ve yüksek bürokrasi; polis; büyük sanayi ve banka sermayesinin önemli bir kısmı (Renault gibi); faşist ligler ve milisler (Milice); Katolik hiyerarşinin bir kısmı
Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	İki kanat: komünistlerin önderliğinde işçiler, madenciler, göçmen işçiler (FTP, FTP-MOI, Ulusal Cephe); Gaullistlerin önderliğinde subaylar, orta sınıflar, aydınlar; STO'dan kaçan genç işçiler (maquis)
Cephe örgütü ve programı	CNR (Mayıs 1943); FFI (1944); CNR Programı (Mart 1944): sosyal güvenlik, kamulaştırmalar, işçi katılımı
Kurtuluşun biçimi	Batı ordularıyla (Normandiya, Haziran 1944; Provence, Ağustos 1944); Paris'te grevler ve silahlı ayaklanma (19-25 Ağustos 1944)
Savaş sonrası akıbet	Kamulaştırmalar ve Sosyal Güvenlik; Yurtsever Milislerin dağıtılması; tasfiyenin sınırları; komünistlerin hükümetten atılması (Mayıs 1947); CGT'nin bölünmesi

Kazanımlar ve hatalar

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Mayıs-Haziran 1941 madenci grevi: işgalciye karşı ilk büyük işçi eylemi	1939-41'de antifaşist tavrın geri plana itilmesi; Haziran 1940 *L'Humanité* görüşmeleri
FTP ve FTP-MOI'nin silahlı direnişi; göçmen işçilerin enternasyonalist direnişi	Kurtuluşta Yurtsever Milislerin dağıtılmasının kabulü ("tek devlet, tek ordu, tek polis")
CNR programı; Sosyal Güvenlik (Croizat), kamulaştırmalar, işletme komiteleri, kadınlara oy hakkı	"Üretim savaşı" çizgisiyle işçi taleplerinin bastırılması
Paris ayaklanmasının işçi önderliği (Rol-Tanguy)	Ekonomik işbirliğinin ve devlet aygıtının temizlenmemesine yeterince direnilmemesi
Direniş hafızasının korunması (Manouchian, 2024'te Panthéon)	Sömürge sorununda (Cezayir, Setif Mayıs 1945; Hindiçin) tutarsız tavır (Bölüm 81-82)

Kritik an. Yurtsever Milislerin dağıtılması (Ocak 1945)

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Silahlı işçi milislerinin sürmesi, işbirlikçi sermayenin cezalandırılması, fabrikalarda işçi denetimi, CNR programının tam uygulanması	Sosyalist Parti (SFIO), de Gaulle hükümetinde devletin yeniden kurulmasını destekledi; 1947'de komünistleri hükümetten atan da bir sosyalist başbakan oldu; sonra CGT'nin bölünmesinde Force Ouvrière'e destek	De Gaulle'ün devletin tekelini yeniden kurma talebi; eski polis ve bürokrasinin korunması; Batı ordularının varlığı; sosyal haklar karşılığında silahsızlanma	Büyük sanayi ve finans sermayesi mülkünün çoğunu korudu; kamulaştırılan sektörler ise devlet kapitalizmi biçiminde özel sermayenin altyapısına hizmet etti; Marshall Planı'yla ABD sermayesi	Sosyal Güvenlik ve kamulaştırmalar kazanıldı; ama silahlı işçi gücü dağıtıldı, 1947'de komünistler hükümetten atıldı

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Partinin yasaklanması (1939); sendika konfederasyonlarının dağıtılması ve Çalışma Şartı (Vichy korporatizmi); işgalcinin siparişleriyle kâr; zorunlu çalışma (STO) ve işçilerin Almanya'ya sürülmesi; grevcilerin toplama kamplarına gönderilmesi; rehine kurşunlama; göçmen işçileri "yabancı suçlu" diye damgalayan propaganda (Kızıl Afiş); polis özel birimleri; kurtuluşta devlet aygıtının korunması ve silahlı işçilerin silahsızlandırılması; Marshall Planı'nın siyasal koşulları; sendikanın bölünmesi (Force Ouvrière).

Emek süreci. *İşi kim tasarlıyor?* Vichy'nin örgütlenme komitelerinde büyük şirketlerin yöneticileri. *Bilgi kimde?* Mühendislerde ve işgalcinin siparişlerinde. *Hızı kim belirliyor?* Alman savaş ekonomisinin kömür ve üretim normları; 1941 madenci grevinin nedeni tam da bu hızın artırılmasıydı. *İşçinin denetimi?* İşgal altında yalnızca grev ve sabotaj. Kurtuluştan sonra işletme komiteleri ve Sosyal Güvenlik kasalarının yönetimi, sınırlı ama gerçek bir denetim biçimi oldu.

Türkiye'ye bağ. Fransız direnişinin en tanınmış simalarından biri, **Missak Manouchian**, 1906'da Adıyaman'da doğdu ve 1915 Ermeni soykırımından kurtulan bir yetimdi. Eşi Mélinée İstanbul'da doğmuştu (doğrulanacak). FTP-MOI'de ve Fransız direnişinde çok sayıda Ermeni işçi vardı. Bunların önemli bir kısmı, Osmanlı'da ve Türkiye'de yaşanan kıyımlardan ve sürgünlerden kaçmış, Fransa'nın fabrikalarında işçi olmuş insanlardı. Yani Anadolu'dan sürülen yoksullar, Yunanistan'da olduğu gibi Fransa'da da faşizme karşı direnişin saflarına katıldı. Türkiye'de Manouchian'ın adı, 2024'te Panthéon'a girmesine kadar geniş kesimlerce pek bilinmiyordu. Onun öyküsü, bu toprakların emekçi halklarının ortak tarihinin bir parçasıdır: Adıyaman'dan Citroën'in torna tezgâhına, oradan Mont-Valérien'e uzanan bir işçi yaşamı.

Yanlış anlatıya yanıt.

"Fransa'yı de Gaulle ve Özgür Fransa kurtardı; komünistler direnişe ancak 1941'de, Moskova emir verince katıldı."

Yanıt: Komünist partinin 1939-41 arasındaki çizgisinin ciddi hataları vardır ve bunlar saklanmamalıdır. Ama Mayıs 1941'deki büyük madenci grevi komünist militanların önderliğinde, Sovyetler Birliği'ne saldırıdan önce gerçekleşti. 1941'den sonra ise direnişin en kalabalık, en silahlı ve en çok kayıp veren kesimi komünistlerin önderliğindeki FTP ve FTP-MOI'ydi. Paris ayaklanmasının askerî önderi bir komünist metal işçisiydi.

"Fransız refah devleti, savaş sonrası ulusal uzlaşmanın ve de Gaulle'ün öngörüsünün eseridir."

Yanıt: Sosyal Güvenlik'i ve kamulaştırmaları öngören CNR programı, direnişte işçi sınıfının silahlı ağırlığının bir sonucudur. Sistemi kuran bakan bir komünist metal işçisiydi. Burjuvazi bu tavizleri, kurtuluşta devrimci bir patlamadan korktuğu için verdi.

Dört soru.

Kimin elinde? İşgal boyunca sanayi büyük sermayenin, kömür ve üretim işgalcinin emrinde. Kurtuluştan sonra madenler, elektrik, bankalar ve Renault devletin elinde; sanayinin geri kalanı yine büyük sermayenin elinde.

Kimin denetiminde? Önce Vichy'nin ve Alman askerî yönetiminin; kurtuluştan sonra de Gaulle'ün Geçici Hükümeti'nin ve yeniden kurulan burjuva devletin denetiminde.

Kimin yararına? Savaşta işbirlikçi sermayenin; kurtuluştan sonra bir yandan işçilerin (Sosyal Güvenlik), öbür yandan kamulaştırılan altyapının hizmetinden yararlanan özel sermayenin yararına.

Kim karar veriyor? Ağustos 1944'te birkaç gün için barikatlardaki işçiler ve FFI; ardından Geçici Hükümet, Parlamento ve Mayıs 1947'den itibaren Marshall Planı'nın koşullarıyla Washington.

Okuma ve izleme önerisi. - Louis Aragon, *Strophes pour se souvenir* (1955) ve Léo Ferré'nin bestesi *L'Affiche rouge* (1961). - Film: Robert Guédiguian, *Suç Ordusu* (*L'Armée du crime*, 2009): Manouchian grubunun öyküsü. - Film: Jean-Pierre Melville, *Gölgeler Ordusu* (*L'Armée des ombres*, 1969): Fransız direnişi. - Ambroise Croizat'ın yaşamı ve Sosyal Güvenlik'in kuruluşu üzerine: Gilles Perret, *La Sociale* (belgesel, 2016). - CNR Programı'nın tam metni (*Programme du Conseil national de la Résistance*, 15 Mart 1944).

Bölüm 36: Almanya ve Avusturya: Kendi Ülkesinde Faşizme Karşı

Sahne. 8 Kasım 1939 akşamı, Münih. Bürgerbräukeller birahanesinde Hitler, 1923 darbe girişiminin yıldönümü için her yıl yaptığı konuşmayı yapıyor. Salonun ortasındaki taş sütunun içinde, otuz gece boyunca gizlice oyulmuş bir boşlukta, saatli bir bomba tıkırdıyor. Onu yerleştiren adam ne subay ne diplomat. Württemberg'in Königsbronn kasabasından otuz altı yaşında bir marangoz: Georg Elser. Hitler o akşam konuşmasını kısa kesip salondan 21.07'de çıkar. Bomba 21.20'de patlar. Tavan çöker, sekiz kişi ölür. Elser aynı gece İsviçre sınırında, Konstanz'da yakalanır. Cebinde bombanın çizimleri ve eski Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği rozeti vardır. Gestapo, bir işçinin tek başına bunu yapabileceğine inanmaz. Arkasında İngiliz gizli servisini arar. Elser beş yıl kampta tutulur ve savaşın bitmesine birkaç hafta kala, 9 Nisan 1945'te Dachau'da kurşuna dizilir.

Tez. Nazizme karşı ilk ve en uzun direnişi Almanya'nın ve Avusturya'nın kendi işçileri verdi. Bu direniş dışarıdan gelen orduların direnişinden farklıydı: işgalciye karşı değil, kendi devletine, kendi patronuna ve çoğu zaman kendi komşusuna karşı yürütüldü. Bedelini en ağır ödeyen de komünist işçiler oldu. Savaştan sonra Batı Almanya bu tarihi tersine anlattı: direnişin simgesi 20 Temmuz 1944'ün aristokrat subayları yapıldı, işçi direnişi ya unutuldu ya da "Moskova ajanlığı" diye karalandı. Bu bölüm tabloyu yeniden ayağının üstüne oturtuyor.

İlk yıl: bir partinin illegaliteye düşmesi

Kısım VI'da gördük: 30 Ocak 1933'te iktidar Hitler'e teslim edildi. 27-28 Şubat gecesi Reichstag yangını bahane edildi. Aynı gece, önceden hazırlanmış listelerle binlerce komünist evlerinden toplandı. 3 Mart 1933'te KPD'nin önderi **Ernst Thälmann** Berlin'de tutuklandı.

KPD 1932 sonunda üç yüz bin dolayında üyesi olan, yaklaşık altı milyon oy almış bir kitle partisiydi. Yasallık koşullarında büyümüştü. Kadroları birbirini tanıyordu, adresleri polisin elindeydi. Parti illegaliteye hazırlık yaptığını söylüyordu ama bu hazırlık, bir kitle partisini gizli bir örgüte dönüştürmeye yetmedi. 1933-1935 arasında bölge ve il yönetimleri defalarca çökertildi. Her çöküşte yenileri kuruldu, onlar da çoğu kez aylar içinde yakalandı. Tahminlere göre 1933-1945 arasında KPD üyelerinin yarıya yakını bir süre hapis, kamp ya da Gestapo gözetimi yaşadı. Rejim eliyle öldürülen komünistlerin sayısı için **yirmi bin ile otuz bin arası** bir aralık verilir (doğrulanacak). İlk toplama kampları (Dachau, Oranienburg, Sonnenburg, Esterwegen) önce komünistler, sosyal demokratlar ve sendikacılar için açıldı. Irkçı imha makinesi daha sonra bu kampların deneyimi üzerine kuruldu.

Thälmann on bir yıl tecritte tutuldu. Yargılanmadı, çünkü rejim onu bir mahkeme kürsüsünde konuşturmaktan korktu (Dimitrov'un Leipzig davasındaki savunması bu korkuyu haklı çıkarmıştı). 18 Ağustos 1944'te Bautzen'den Buchenwald'a götürüldü ve orada kurşuna dizilerek öldürüldü. Nazi basını birkaç hafta sonra onun bir hava saldırısında öldüğünü yazdı.

Burada dürüst bir özeleştiri gerekiyor. KPD'nin 1929-1933 arasındaki "sosyal faşizm" çizgisi (Bölüm 23-24), sosyal demokrat işçilerle birlikte direniş zeminini zayıflattı. 1933'ten sonra da parti bir süre "Hitler'den sonra biz" beklentisiyle, rejimin kısa ömürlü olacağını varsaydı. Bu varsayım, kadroları gereğinden fazla açık faaliyete, bildiri dağıtımına, kitlesel eylem çağrılarına sürükledi ve her eylem yeni tutuklamalar getirdi. Komintern'in 1935 Yedinci Kongresi'nde Dimitrov'un raporuyla birleşik cephe

ve halk cephesi çizgisine geçiş, bu hatanın düzeltilmesiydi. KPD'nin Brüksel Konferansı (1935) ve Bern Konferansı (1939) da illegal çalışmanın küçük, birbirinden kopuk hücrelerle ve fabrikalarda "Truva atı" taktiğiyle, yani DAF'ın kendi yapıları içinde çalışarak sürdürülmesini kararlaştırdı.

Görsel: Georg Elser'in Gestapo dosyasındaki fotoğrafı, 22 Kasım 1939. Anonim, CC0, Wikimedia Commons.

Sosyal demokrat taban: yeraltı ağları ve Sopade raporları

SPD'nin önderliği 1933 baharında son ana kadar "yasallık" içinde kalmaya çalıştı. 23 Mart 1933'te Reichstag'da Yetki Yasası'na karşı tek "hayır" konuşmasını yapan da bir sosyal demokrattı: Otto Wels. "Özgürlüğümüzü ve hayatımızı alabilirsiniz, onurumuzu alamazsınız" sözü tutanaklarda kayıtlıdır. SPD 22 Haziran 1933'te yasaklandı.

Önderliğin bir bölümü Prag'a geçti ve **Sopade** (sürgündeki SPD yönetimi) adıyla çalıştı. Sopade'nin en kalıcı işi, Almanya içindeki güvenilir kişilerden toplanan raporlardı: **Deutschland-Berichte der Sopade** (1934-1940). Bu raporlar fabrikalardaki havayı, ücretleri, fiyatları, işçilerin rejime bakışını gün gün kaydetti. Bugün Nazi Almanyası'nda işçi sınıfının günlük yaşamı üzerine en değerli kaynaklardan biridir. Raporlar çoğu zaman acı bir gerçeği de söyler: işsizliğin erimesi ve "güç kazanma" imgesi işçilerin bir bölümünde rıza üretiyordu, ama bu rıza sığdı ve fabrikada ücret, tempo ve yiyecek konusunda sürekli bir homurtu vardı.

Almanya içinde sosyal demokrat ve sol sosyalist gruplar da vardı: *Neu Beginnen*, Sosyalist İşçi Partisi (SAP), Uluslararası Sosyalist Mücadele Birliği (ISK), Berlin'de, Hamburg'da, Ruhr'da küçük tartışma ve dayanışma çevreleri. Bunların çoğu 1935-1938 arasında çökertildi. Burada ilkeyi hatırlatalım (Uyarılar,

4): eleştirimiz sosyal demokrat önderliğin 1918-1933 çizgisine yöneliktir. Toplama kamplarında ölen, sorguda işkence gören binlerce sosyal demokrat işçi ve sendikacı antifaşist direnişin tam hakkıyla anılması gereken parçasıdır.

Rote Kapelle: casusluk mu, direniş mi?

Rote Kapelle (Kızıl Orkestra) adı Gestapo'nun ve Abwehr'in koyduğu bir addır. Birbirinden bağımsız birkaç ağı tek bir "Sovyet casus şebekesi" gibi gösterir.

Berlin ayağında iki çekirdek vardı: Hava Bakanlığı'nda subay Harro Schulze-Boysen ve Ekonomi Bakanlığı'nda üst düzey memur Arvid Harnack'ın çevreleri. Çevrenin içinde işçiler, sanatçılar, öğrenciler, Amerikalı edebiyatçı Mildred Harnack gibi yabancılar, komünistler ve komünist olmayanlar birlikteydi. Bildiri dağıttılar, yabancı işçilere yardım ettiler, Nazi suçlarını belgelediler ve Sovyetler Birliği'ne askerî bilgi aktarmaya çalıştılar. 1942 sonbaharında yüzden fazla kişi tutuklandı. Ellinin üzerinde kişi idam edildi (doğrulanacak). Batı Avrupa ayağı ise Leopold Trepper'ın yönettiği, Brüksel ve Paris merkezli bir istihbarat ağıydı.

Soğuk Savaş'ta Batı Almanya'da Rote Kapelle uzun süre "hain casuslar" olarak anıldı. İdamlarda yer alan savcı (Manfred Roeder) savaştan sonra yargılanmadı. Bu kalıbın sınıfsal anlamı açıktır: Nazi Almanyası'na karşı Sovyetler Birliği'ne bilgi vermek "vatana ihanet", Nazi Almanyası'na hizmet etmek ise "görev" sayıldı. Oysa 1941'den sonra Sovyet cephesi faşizmin kırıldığı ana cepheydi. Oraya bilgi taşımak, faşizme karşı savaşın en doğrudan biçimiydi.

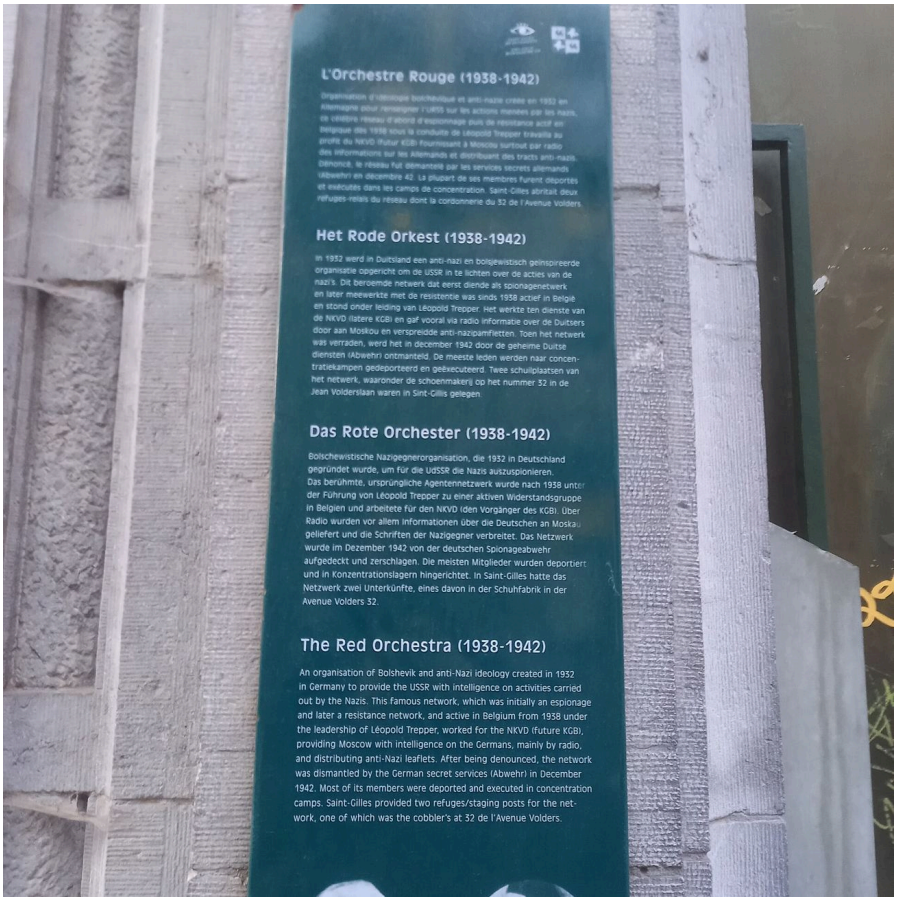

Görsel: Brüksel'in Sint-Gillis semtinde, ağın sığınaklarından biri olan Jean Volderslaan 32'deki ayakkabıcı dükkânının önünde Rote Kapelle'yi anan tabela, 2024. Gualsaqui Kerbl, CC0, Wikimedia Commons.

Herbert Baum grubu: Yahudi komünist gençler

Berlin'de Siemens'in zorla çalıştırma bölümlerinde çalışan Yahudi gençlerin çevresinde bir grup örgütlendi. Önderi Herbert Baum, Komünist Gençlik Birliği'nden gelen bir elektrikçiydi. Grup 18 Mayıs 1942'de Berlin Lustgarten'da açılan Nazi propaganda sergisi "Sovyet Cenneti"ne yangın saldırısı yaptı. Hasar küçüktü, ama anlamı büyüktü: en çok ezilen, sürgün listesindeki gençler, rejimin propaganda vitrinine el uzatmıştı. Grubun üyelerinin çoğu yakalandı ve idam edildi. Baum Haziran 1942'de gözaltında öldü. Rejim misilleme olarak yüzlerce Berlinli Yahudiyi tutukladı, bir bölümünü Sachsenhausen'de kurşuna dizdi (sayı için 250 ve 500 rakamları geçer; doğrulanacak).

Bu grup iki kalıbı birden kırar. Birincisi "Yahudiler koyun gibi ölüme gitti" kalıbıdır. İkincisi, Yahudi işçinin ancak "Yahudi" olarak, sınıf kimliği olmadan anlatılmasıdır. Baum grubundaki gençler hem Yahudiydi hem işçiydi hem komünistti. Onları ırkçı yasalar ezdi, Siemens sömürdü, parti örgütledi.

Georg Elser: yalnız bir işçinin sınıf bilinci

Elser'e dönelim. Hiçbir örgütün emriyle hareket etmedi. Sorgu tutanaklarında gerekçesini sade biçimde anlatır: 1933'ten beri işçilerin ücretleri düşmüş, kesintiler artmış, işçi işyerini değiştirme özgürlüğünü kaybetmiş, çocuklar Hitler Gençliği'nde devletin eline geçmişti. Ve savaş geliyordu. Elser 1938 Münih Anlaşması sonrasında savaşın kaçınılmaz olduğunu gördü ve bunu önlemenin tek yolunun önderliği ortadan kaldırmak olduğuna karar verdi.

Elser'in örneği bireysel eylemin övgüsü değildir. Tek başına bir işçinin ne kadar ileri gidebileceğini ve bir örgütün yokluğunun ne kadar ağır olduğunu birlikte gösterir. Onun bireysel kararlılığı kitlesel bir hareketin parçası olsaydı, bomba bir çıkış noktası olabilirdi. Olmadığı için bir kahramanlık öyküsü olarak kaldı. Batı Almanya da onu uzun süre "tuhaf bir yalnız" ya da "İngiliz ajanı" olarak andı. Adı ancak 1990'lardan sonra meydanlara verildi.

Edelweißpiraten ve Beyaz Gül: iki gençlik, iki sınıf

1930'ların sonunda Ruhr ve Ren bölgesinin işçi mahallelerinde, özellikle Köln'de, Hitler Gençliği'nin disiplinine uymayan gençlerin kendiliğinden grupları doğdu: **Edelweißpiraten** (Dağ Çiçeği Korsanları). Hafta sonları kırlara gittiler, yasak şarkılar söylediler, Hitler Gençliği devriyeleriyle kavga ettiler. Savaş ilerledikçe bir kısmı bildiri dağıtmaya, kaçak zorunlu işçilere ve askerlere yardıma, sabotaja geçti. Köln-Ehrenfeld grubunun on üç üyesi, aralarında on altı yaşında gençler de olmak üzere, 10 Kasım 1944'te yargılanmadan halka açık biçimde asıldı. Batı Almanya uzun süre onları "suçlu gençler" olarak kaydetti. Tanınmaları 2000'leri buldu.

Beyaz Gül (Weiße Rose) ise Münih Üniversitesi'nden tıp öğrencileri ve bir felsefe profesöründen oluşan bir çevreydi: Hans ve Sophie Scholl, Christoph Probst, Alexander Schmorell, Willi Graf ve Kurt Huber. 1942-43'te altı bildiri yazdılar. Bildiriler Hristiyan ve hümanist bir dille Yahudilerin katledilmesini ve savaşı teşhir etti. 18 Şubat 1943'te üniversitede bildiri dağıtırken yakalanan Scholl kardeşler ve Probst, 22 Şubat'ta Halk Mahkemesi'nde yargılanıp aynı gün giyotinle idam edildi.

İki grubu yan yana koymak öğreticidir. Beyaz Gül eğitimli orta sınıfın vicdanıydı ve bugün Almanya'da okul adlarında, pullarda yaşar. Edelweißpiraten işçi çocuklarıydı ve onlarca yıl "suçlu" sayıldı. Hafıza da sınıflıdır.

20 Temmuz 1944: aristokrat-askerî muhalefetin sınıfsal okuması

20 Temmuz 1944'te Albay Claus Schenk Graf von Stauffenberg, Doğu Prusya'daki Wolfsschanze karargâhında Hitler'in bulunduğu toplantı odasına bir çanta bomba bıraktı. Hitler hafif yaralarla kurtuldu. Berlin'deki darbe girişimi aynı gece çöktü. Stauffenberg ve birkaç subay gece yarısı kurşuna dizildi. Ardından gelen dalgada binlerce kişi tutuklandı ve iki yüzü aşkın kişi idam edildi (doğrulanacak).

Bu darbe girişimi Batı Almanya'nın resmî direniş anlatısının merkezine yerleştirildi. Sınıfsal okuması şudur:

- **Kimlerdi?** Çekirdek, Prusya soylu subay ailelerinden, yüksek bürokrasiden ve muhafazakâr politikacılardan (eski Leipzig belediye başkanı Carl Goerdeler, emekli general Ludwig Beck) oluşuyordu. Birçoğu 1933'te Nazilerin iktidara gelişini desteklemiş, Versay'ın yıkılmasını ve yeniden silahlanmayı alkışlamış, Polonya ve Sovyetler Birliği'ndeki savaşa komuta etmişti.
- **Ne zaman ve neden?** Harekete geçişleri, savaşın kaybedildiği kesinleştiğinde gerçekleşti. Amaç Almanya'yı tam bir yenilgiden, Kızıl Ordu'nun Berlin'e girmesinden ve Alman ordusunun dağılmasından kurtarmaktı. Batı'yla ayrı barış yapmak, Doğu'da savaşı sürdürmek birçok plan taslağında yer alıyordu.
- **Hangi Almanya?** Goerdeler'in taslakları parlamenter demokrasiyi değil, otoriter, zümreli, muhafazakâr bir devlet öngörüyordu. Sendikalar yerine tek bir "Alman sendikası" düşünülüyordu.
- **İstisnalar:** Kreisau Çevresi (Helmuth James von Moltke) daha geniş bir toplumsal yeniden kuruluş tartıştı. Sosyal demokrat Julius Leber ve sendikacı Wilhelm Leuschner komploya katıldı. Leber'in komünist yeraltıyla (Anton Saefkow grubu) temas kurması ihbar edildi ve tutuklanmasına yol açtı. Leuschner ve Leber idam edildi.

Kısacası 20 Temmuz, egemen sınıfın bir fraksiyonunun, yenilginin eşiğinde kendi devletini ve ordusunu kurtarma girişimiydi. Kişisel cesaretleri inkâr edilemez. Ama Batı Almanya'nın onu "asıl direniş" yapması, direnişin sınıf içeriğini boşaltmaya yaradı: Bundeswehr'in kurucu subayları kendilerini bu geleneğe bağlarken, kamplarda ölen komünist işçiler ya anılmadı ya da "başka bir diktatörlüğün öncüleri" sayıldı.

Kritik an: 20 Temmuz 1944.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşçi sınıfının örgütlü kesimleri (KPD'nin Saefkow-Jacob-Bästlein grubu gibi yeraltı ağları) savaşın bitmesini ve rejimin aşağıdan devrilmesini istiyordu. Kitlesel bir hareket kuracak örgütsel güç yoktu.	Leber ve Leuschner gibi tek tek sosyal demokratlar komploya katıldı. Sürgündeki önderlik bekledi.	Büyük sermaye son ana kadar rejimle birlikte kaldı. Bir kesim, yenilgi sonrası için Batılı müttefiklerle bağlantı aradı.	Komplo başarısız oldu. Ama savaştan sonra aynı muhafazakâr elitlerin torunları Batı Almanya'nın "direniş mirasçısı" oldu. Ağır sanayi ve ordu kadroları yeniden kuruldu (Bölüm 40).	Rejim tasfiyeyi, komplocularla birlikte işçi yeraltı ağlarını da ezmek için kullandı. Sonuç: iktidar değişikliği Almanya içinden değil, Kızıl Ordu'nun ve Batı ordularının zaferiyle geldi.

Zorla çalıştırılanların direnişi

Bölüm 29'da gördük: 1944'te Reich'ta yedi-sekiz milyon dolayında sivil yabancı işçi ve savaş esiri çalışıyordu; savaş boyunca bu sayı toplamda on iki-on üç milyona ulaştı (doğrulanacak). Bu insanlar Alman fabrikalarının, tarlalarının, madenlerinin görünmez işçi sınıfıydı. Doğu'dan getirilenler (*Ostarbeiter*) göğüslerinde "OST" damgası taşıyor, ayrı barakalarda kalıyor, daha düşük ücret ve karne alıyordu. Polonyalı işçiler "P" damgası taşıyordu.

Bu işçilerin direnişi çoğu zaman görünmezdir, çünkü belgelere Gestapo dosyaları olarak geçmiştir: iş yavaşlatma, kasıtlı hurda üretimi, makine bozma, kaçış, kamp içi dayanışma ağları. Rejim bunlara karşı "iş eğitim kampları" (*Arbeitserziehungslager*) kurdu: birkaç haftalık, çok ağır koşullarda cezalandırma kampları. Fransız, Çek, Polonyalı ve Sovyet işçilerin bazı fabrikalarda Alman komünistleriyle bağ kurduğu, sabotaj ve bildiri ağları örgütlediği biliniyor. Bu buluşma, Alman işçi sınıfının bir kesiminin ırkçı hiyerarşiyi reddettiği anlardır ve Nazi rejiminin en çok korktuğu şeydir: Alman işçi ile yabancı işçinin sınıf olarak yeniden birleşmesi.

Buchenwald'ın kendini kurtarması (11 Nisan 1945)

Weimar yakınlarındaki Buchenwald kampında, 1930'ların sonundan itibaren kampın iç yönetim görevlerinin (blok sorumlusu, kamp yaşlısı, çalışma dairesi) önemli bir bölümü siyasi tutsakların, özellikle Alman komünistlerinin eline geçmişti. Bu görevler SS'in kampı "kendine yönettirme" düzeninin parçasıydı. Komünist tutsaklar bu konumları kullanarak illegal bir parti örgütü ve sonra farklı ulusların tutsaklarını bir araya getiren **Uluslararası Kamp Komitesi**'ni kurdular. Komite silah sakladı, hasta ve zayıfları korumaya çalıştı, çocukları ayrı bloklarda (Blok 8 ve 66) sakladı.

Nisan 1945 başında SS kampı boşaltmaya ve tutsakları ölüm yürüyüşlerine çıkarmaya başladı. Komite bu sevkiyatları geciktirdi, sabote etti. 11 Nisan öğleden sonra Amerikan zırhlı birlikleri yaklaşırken ve SS kaçmaya başlarken, silahlı tutsak grupları gözetleme kulelerini ele geçirdi, kalan SS'leri tutukladı ve kampın kontrolünü aldı. Birkaç saat sonra Amerikan askerleri kapıya geldi. Kampta yirmi bini aşkın tutsak, bunların arasında dokuz yüz dolayında çocuk, hayatta kurtuldu.

Bu olay DDR'de (Doğu Almanya) antifaşist devletin kurucu anlatılarından biri oldu. Bruno Apitz'in *Nackt unter Wölfen* (Kurtlar Arasında Çıplak, 1958) romanı bir çocuğun kamp içinde saklanmasını anlatır. 1990'dan sonra ise öteki uçtaki anlatı yükseldi: "kızıl kapolar" SS'in yardımcıları olarak suçlandı.

Dürüst bir tartışma iki gerçeği birlikte tutar:

1. **Öz kurtuluş gerçektir.** SS'in son günlerinde kampın silahlı tutsaklarca ele geçirilmesi belgelidir ve komitenin sevkiyatları yavaşlatarak binlerce hayat kurtardığı bilinmektedir. Aynı saatlerde Amerikan ordusunun yaklaşması da gerçektir. SS'in kaçışı bu yaklaşmanın sonucuydu. İki olgu birbirini yok etmez.
2. **Kamp içi görevlerin trajik çelişkisi de gerçektir.** SS'in düzeninde görev almak, ölüm listelerinin hazırlanmasına dolaylı katılmayı içeriyordu. Komite kendi kadrolarını korumak için zaman zaman sevk listelerinde isim değişikliği yaptı. Bu, başka birinin ölüm listesine yazılması demekti. Bu trajedi, bir kamp gerçeğidir ve dönemin tanıklarınca da tartışılmıştır.

Ders şu: örgüt, en insanlık dışı koşulda bile hayat kurtarır. Ama o koşulun dayattığı seçimler, örgütü de çelişkinin içine sokar. Bu çelişkiyi saklamak da, çelişkiyi bahane edip direnişi inkâr etmek de tarihe yalan söylemektir.

Görsel: Buchenwald'da kurtarılan bir Sovyet zorunlu işçi, tutsakları döven eski bir gardiyanı teşhis ediyor, 14 Nisan 1945. T4c. Harold M. Roberts (ABD Ordusu), kamu malı, Wikimedia Commons.

Sürgündekiler ve İspanya'daki Alman tugaylar

Faşizme karşı savaşın ilk silahlı cephesi Almanya'da değil, İspanya'da açıldı (Bölüm 27). Uluslararası Tugaylar'a Almanya ve Avusturya'dan beş bin dolayında gönüllü katıldı (doğrulanacak). Bunların çoğu işçiydi, çoğu KPD'li ve KPÖ'lüydü. **Thälmann Taburu** 1936 sonbaharında kuruldu ve Madrid savunmasında, Jarama'da, Brunete'de savaştı. KPD önderlerinden Hans Beimler Aralık 1936'da Madrid cephesinde öldü. İspanyol Cumhuriyeti'nin yenilgisinden sonra bu gönüllülerin bir bölümü Fransa'daki kamplara kapatıldı, bir bölümü Vichy tarafından Gestapo'ya teslim edildi, bir bölümü Fransız direnişine katıldı.

Sürgün Almanlar, Sovyetler Birliği'nde, 1943'te Krasnogorsk'ta, Alman savaş esirleri ve komünist göçmenlerle **Özgür Almanya Ulusal Komitesi**'ni (NKFD) kurdu. Meksika'da, İngiltere'de, İsveç'te sürgün yayınları çıktı. Brecht, Seghers, Heinrich Mann gibi yazarlar edebiyatı faşizme karşı bir cepheye dönüştürdü.

Sürgünün de bir karanlık yanı var. Sovyetler Birliği'ndeki 1937-38 tasfiyelerinde bazı Alman komünist göçmenler tutuklandı. 1939-41 arasında, Molotov-Ribbentrop Paktı döneminde, bir kısmı Gestapo'ya iade edildi (Margarete Buber-Neumann'ın tanıklığı en bilinen örnektir). Bu olguları "düşmanın propagandası" diye geçiştirmek devrimci özeleştiriye aykırıdır. Tasfiyelerin sınıf savaşının koşullarında nasıl bir bürokratik şiddete dönüşebildiği, Kısım X'te ayrıntılı ele alınacak.

Avusturya: Şubat 1934'ün çocukları

Avusturya'nın işçi sınıfı Şubat 1934'te silahla savaştı ve yenildi (Bölüm 25). Dollfuss'un korporatist diktatörlüğü sosyal demokrat partiyi ve sendikaları yasakladı. Yenilginin iki sonucu oldu:

- Sosyal demokrat gençlik ve işçilerin bir kesimi, eski önderliğin pasifliğini suçlayarak illegal **Devrimci Sosyalistler**'i (Revolutionäre Sozialisten, RS) kurdu. Otto Bauer'in çevresi Çekoslovakya'nın Brno kentinde bir sürgün bürosu (ALÖS) oluşturdu.
- Binlerce sosyal demokrat işçi **KPÖ**'ye geçti. 1934'ten önce küçük bir parti olan KPÖ, illegalite yıllarında gerçek bir işçi örgütüne dönüştü.

Mart 1938'de Almanya Avusturya'yı ilhak etti (Anschluss). Burjuvazinin ve Katolik hiyerarşinin önemli bir bölümü ilhakı alkışladı. İlhak sonrasında direnişin en büyük yükünü KPÖ taşıdı. Nazi mahkemelerinin Avusturya'da mahkûm ettiği direnişçilerin büyük bölümü komünistti. Viyana'daki idamlarda binlerce kişi öldürüldü (doğrulanacak). Demiryolu işçileri ve fabrika hücreleri, sabotaj ve bildiri ağları kurdu.

Karintiya Slovenleri ise Reich topraklarında silahlı partizan savaşı veren tek topluluk oldu. Nisan 1942'de Nazi rejimi Karintiya Sloven ailelerini topraklarından sürdü. Buna yanıt olarak, Slovenya'daki Kurtuluş Cephesi (OF) ve Yugoslav partizanlarıyla bağlı Karintiya partizan birlikleri kuruldu. 1944'te Slovenya'da, Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu'nun içinde Avusturyalı gönüllülerden oluşan **Avusturya Özgürlük Taburları** da savaştı (doğrulanacak).

Savaştan sonra Avusturya'nın resmî anlatısı, 1943 Moskova Deklarasyonu'nun bir cümlesine yaslandı: "Hitler saldırganlığının ilk kurbanı Avusturya." Bu anlatı, Avusturya burjuvazisinin ve devlet aygıtının Nazizmle işbirliğini örttü. Direnişin gerçek taşıyıcıları, komünist ve sosyalist işçiler ve Sloven partizanlar ise uzun yıllar kenarda kaldı. Karintiya Slovenlerinin azınlık hakları mücadelesi bugün de sürüyor.

Bize ne öğretiyor?

Alman ve Avusturya direnişinin dersi, yenilginin içinden okunmalıdır. Birincisi: **faşizm iktidara geldikten sonra onu içeriden devirmek, iktidara gelmeden önce durdurmaktan kat kat zordur.** 1933'e kadar milyonlarca üyeli iki işçi partisi ve dört milyonluk sendikalar vardı; 1933'ten sonra kalan, küçük ve birbirinden kopuk hücrelerdi. Birleşik cephenin 1933'ten önce kurulamaması (Bölüm 24), sonraki on iki yılın bütün kahramanlıklarından daha belirleyici oldu. İkincisi: **kitle partisi, illegaliteye önceden hazırlanmazsa, ilk dalgada çöker.** Açık adres listeleri, birbirini tanıyan kadrolar ve "rejim uzun sürmez" beklentisi, binlerce yoldaşın hayatına mal oldu. Üçüncüsü: **faşizm altında bile sınıf dayanışması mümkündür**; Buchenwald'ın uluslararası komitesi ve fabrikalarda Alman işçilerle yabancı zorunlu işçilerin kurduğu gizli bağlar bunun kanıtıdır. Rejimin en çok korktuğu şey, ırksal hiyerarşiyi delip geçen bu dayanışmaydı. Dördüncüsü: **tarihi kim yazarsa, direnişin sahibi o olur.** Batı Almanya'nın 20 Temmuz'u öne çıkarıp işçi direnişini unutturması, direnişin kendisi kadar incelenmesi gereken bir sınıf hamlesidir.

Direniş ağlarının sınıf bileşimi

Grup / ağ	Sınıf bileşimi	Önderlik ve siyasal çizgi	Temel eylem biçimi	Akıbet
KPD illegal örgütü	Sanayi işçileri, işsizler, gençler	Komünist; 1935 sonrası birleşik cephe	Bildiri, fabrika hücresi, sabotaj, dayanışma	On binlerce tutuklu, binlerce ölü; Thälmann 1944'te öldürüldü
SPD yeraltı ağları, Sopade	Vasıflı işçiler, sendika kadroları, memurlar	Sosyal demokrat, sol sosyalist gruplar	Bilgi toplama, raporlama, küçük çevreler	Çoğu 1935-38'de çökertildi
Rote Kapelle (Berlin)	Memurlar, subaylar, sanatçılar, işçiler	Komünist ve komünist olmayan antifaşistler	Bildiri, belgeleme, Sovyetlere bilgi	1942'de dağıtıldı, onlarca idam
Herbert Baum grubu	Yahudi genç işçiler (Siemens zorla çalıştırma)	Komünist gençlik	Propaganda sergisine yangın saldırısı	Üyelerin çoğu idam edildi
Georg Elser	Tek bir marangoz	Eski Kızıl Cephe üyesi, örgütsüz	Suikast girişimi	Dachau'da öldürüldü (1945)
Edelweißpiraten	İşçi mahallelerinin gençleri	Kendiliğinden, örgütsüz	Kavga, bildiri, kaçaklara yardım	Köln'de toplu idam (1944)
Beyaz Gül	Üniversite öğrencileri, bir profesör	Hristiyan-hümanist	Bildiri	1943'te idamlar
20 Temmuz	Aristokrat subaylar, üst bürokrasi, muhafazakârlar; birkaç sosyal demokrat	Muhafazakâr-milliyetçi	Askerî darbe girişimi	Başarısız, 200'ü aşkın idam (doğrulanacak)
Buchenwald Uluslararası Kamp Komitesi	Farklı ulusların siyasi tutsakları, ağırlıkla komünistler	Komünist önderlikli uluslararası komite	Kamp içi örgüt, silahlı kurtuluş	11 Nisan 1945'te kampı ele geçirdi
KPÖ, RS, Karintiya partizanları	Avusturyalı işçiler, Sloven köylüler	Komünist, devrimci sosyalist, Sloven ulusal kurtuluş	Bildiri, sabotaj, silahlı partizan savaşı	Binlerce idam; Karintiya'da silahlı direniş 1945'e dek

Kavram kutusu. - **İllegalite:** Bir örgütün yasaklandıktan sonra gizli koşullarda sürdürdüğü faaliyet. Kitle partisinin illegal örgüte dönüşmesi, yapının, iletişimin ve kadro politikasının baştan kurulmasını gerektirir (0.4, K9). - **Direnişin sınıf bileşimi:** Bir direniş hareketinin hangi sınıflardan insanları topladığı ve hangi sınıfın önderlik ettiği. Aynı "direniş" adı altında farklı sınıf amaçları bir arada durabilir (0.2, 0.13). - **Hafızanın sınıf karakteri:** Bir toplumun hangi olayları ve hangi kişileri resmî olarak andığı, hangilerini unuttuğu da egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının parçasıdır (K4).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Toplama kampı ve Gestapo (siyasal zor aygıtı) · Halk Mahkemesi ve olağanüstü yargı · DAF ve zorunlu "işletme cemaati" (Bölüm 43) · işçinin işyeri değiştirme özgürlüğünün kaldırılması ve ücretlerin dondurulması · zorla çalıştırma ve ırksal hiyerarşiyle işçi sınıfının bölünmesi · aile üyelerinin cezalandırılması (*Sippenhaft*) · tekellerin toplama kampı emeğinden doğrudan yararlanması (IG Farben, Siemens, Krupp).

Emek süreci. Savaş ekonomisinde işi Speer'in bakanlığı ve tekellerin mühendisleri tasarladı. Bilgi ve tempo sermayenin ve devletin elindeydi. Alman vasıflı işçi ustabaşı ve denetçi konumuna yükseltilirken, zorla çalıştırılan yabancı işçiler en ağır ve en tehlikeli işlere kondu. Böylece fabrika içindeki ırksal hiyerarşi, Alman işçiye küçük bir "üstünlük" satıp sınıf dayanışmasını kırmanın aracı oldu.

Türkiye'ye bağ. 1933'ten sonra Türkiye, Nazi Almanyası'ndan kaçan yüz elliyi aşkın bilim insanını üniversitelerine aldı (doğrulanacak). Aralarında eski KPD genel sekreteri, sonradan SPD'li ve Batı Berlin belediye başkanı olacak Ernst Reuter de vardı: Ankara'da şehircilik dersleri verdi. Bu kabul, Cumhuriyet'in kadro ihtiyacının ürünüydü ve sınırlıydı: aynı yıllarda Türkiye'deki komünistler yargılanıyor, sürgünlere ise komünist faaliyet yasağı uygulanıyordu. Kabul edilen, bilgiydi. Kabul edilmeyen, işçi sınıfının örgütlü siyasetiydi.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Almanlar Hitler'in arkasında tek vücuttu; direniş yalnızca 20 Temmuz'un vicdanlı subaylarıydı."* Yanıt: Nazi rejiminin ilk kurbanları ve en uzun soluklu muhalifleri Alman ve Avusturyalı işçilerdi. Kamplar önce onlar için açıldı. Direnişin en büyük kayıplarını komünist işçiler verdi. 20 Temmuz, savaş kaybedilirken devletini kurtarmak isteyen bir elit fraksiyonun girişimiydi. Resmî anlatının bu ikisinin yerini değiştirmesi, Soğuk Savaş'ın ideolojik ihtiyacının ürünüdür.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Üretim araçları tekellerin elindeydi. Nazi devleti mülkiyeti değil, işçinin örgütünü ve özgürlüğünü kaldırdı. - **Kimin denetiminde?** İşyeri işletme önderinin, sokak Gestapo'nun, kamp SS'in denetimindeydi. - **Kimin yararına?** Silahlanma ve zorla çalıştırma, IG Farben'den Krupp'a ağır sanayi ve kimya tekellerinin yararınaydı. - **Kim karar veriyor?** Kararlar Nazi önderliği ile büyük sermayenin ittifakında alındı. İşçinin karar hakkı tümüyle kaldırılmıştı. Direniş, bu hakkı gizlice, hayatı pahasına geri alma girişimiydi.

Okuma ve izleme önerisi. Anna Seghers, *Yedinci Haç* (roman, 1942; bir toplama kampından kaçan yedi tutsak) · Bruno Apitz, *Nackt unter Wölfen* (1958, Buchenwald) · Peter Weiss, *Die Ästhetik des Widerstands* (1975-81; Berlin'li genç işçilerin gözünden antifaşist direniş) · Hans Fallada, *Jeder stirbt für sich allein* (1947; Berlinli bir işçi çiftin kartpostal direnişi) · Film: *Elser* (Oliver Hirschbiegel, 2015) · Film: *Sophie Scholl: Son Günler* (Marc Rothemund, 2005) · Bilgi Müşterekleri: *Berlin'de Bir Komünist Gezgin* (hafıza mekânları).

Bölüm 37: Hollanda, Belçika, Norveç, Danimarka: Grevle Direnmek

Sahne. 25 Şubat 1941 sabahı, Amsterdam. Belediye tramvaylarının depolarında vatmanlar araçları çıkarmıyor. Saat dokuzu geçtiğinde şehrin tramvay hatları sessiz. Kentin Yahudi mahallesinde üç gün önce, 22-23 Şubat'ta, Alman polisi dört yüz dolayında genç Yahudi erkeği sokaklardan toplamış, Jonas Daniël Meijerplein'de diz çöktürmüş, dövmüş ve bilinmeyen bir yere götürmüştür (ilk önce Buchenwald'a, oradan Mauthausen'e; neredeyse hiçbiri dönmeyecektir). Bir gece önce, illegal Hollanda Komünist Partisi'nin (CPN) teksirde basılmış bildirileri şehrin işçi mahallelerine dağılmıştır: "Staakt! Staakt! Staakt!" (Grev! Grev! Grev!). O sabah tramvaycıların ardından tersane işçileri, belediye çöpçüleri, fabrika işçileri, büro çalışanları iş bırakır. Amsterdam durur. İşgal altındaki Avrupa'da Yahudilerin avlanmasına karşı ilk kitlesel eylem, bir genel grevdir.

Tez. Kuzeybatı Avrupa'da direniş, dağda değil fabrikada doğdu. İşgalcinin en çok ihtiyaç duyduğu şey buranın sanayisi, limanları, madenleri ve tarımıydı. İşçiler de en güçlü silahlarını kullandı: üretimi durdurmak. Bu grevler işgalin ekonomik temelini sarstı, Yahudilerin sürgününe karşı dayanışmayı sokağa taşıdı ve işbirlikçi yönetimlerin "sakin işgal" düzenini bozdu. Aynı zamanda gösterdi ki, bu ülkelerde burjuvazinin ve devlet aygıtının önemli bir bölümü işgalciyle "idare etmeyi" seçmişti.

İşgalin sınıf haritası

Mayıs 1940'ta Almanya Hollanda'yı, Belçika'yı ve Lüksemburg'u birkaç hafta içinde işgal etti. Nisan 1940'ta Danimarka tek günde teslim oldu. Norveç iki ay direndi. Dört ülkenin ortak noktası şuydu: devlet aygıtı büyük ölçüde yerinde kaldı ve işgalcinin denetiminde çalışmayı sürdürdü.

- **Hollanda:** Kraliçe ve hükümet Londra'ya gitti. Bakanlıkların genel sekreterleri (üst bürokrasi) yerinde kaldı ve Alman sivil yönetimiyle (Reichskommissar Seyss-Inquart) çalıştı. Yahudilerin kaydı, kimlik kartlarına "J" damgası ve sonra sürgün, bu bürokrasinin ve Hollanda polisinin elleriyle yürüdü. Hollanda, Batı Avrupa'da Yahudi nüfusunun en büyük oranda öldürüldüğü ülke oldu (yaklaşık yüzde 75; doğrulanacak).
- **Belçika:** Kral Leopold III ülkede kaldı, ordu teslim oldu, hükümet sürgüne gitti. Genel sekreterler yönetimi sürdürdü. Büyük holdingler (Société Générale) "daha az kötü" politikası adıyla Alman savaş ekonomisine üretim yaptı.
- **Danimarka:** Tuhaf bir düzen: Kral, meclis ve hükümet yerinde kaldı. Sosyal demokrat Thorvald Stauning'in hükümeti "işbirliği politikası" (*samarbejdspolitik*) izledi. Danimarka tarımı Almanya'yı besledi.
- **Norveç:** Kral ve hükümet Londra'ya gitti. Almanlar, faşist Nasjonal Samling'in önderi Vidkun Quisling'i iktidara getirdi (adı bütün dillerde "hain" anlamına geçti).

Sınıfsal okuma: dört ülkede de büyük sermayenin ve üst bürokrasinin baskın tutumu, mülkiyetin ve düzenin korunması uğruna işgalciyle uyumdu. Direnişin ilk kitlesel dalgası ise tersanelerden, madenlerden, tramvay depolarından, okullardan ve süthanelerden geldi.

Şubat Grevi: 25-26 Şubat 1941

Amsterdam'ın Yahudi işçi sınıfı kalabalıktı: elmas kesimciler, konfeksiyon işçileri, seyyar satıcılar, liman hamalları. Şubat 1941 başında Hollanda Nazilerinin (NSB) silahlı grupları Yahudi mahallesinde saldırılar düzenledi. Mahallenin gençleri, aralarında Yahudi olmayan işçilerin de bulunduğu savunma grupları kurdu. Çatışmalardan birinde bir NSB militanı öldü. Almanlar buna 22-23 Şubat'ta ilk büyük razziyayla yanıt verdi.

CPN, Nisan 1940'tan bu yana illegal olmasına rağmen, işçi mahallelerinde bir ağa sahipti. 24 Şubat'ta Noordermarkt'ta açık havada yapılan bir toplantıda (yüzlerce belediye işçisiyle) grev kararı alındı. Bildiriler bir gecede basıldı. 25 Şubat'ta grev tramvaylardan başladı ve bütün kente yayıldı. Ertesi gün Zaandam, Haarlem, Hilversum, Utrecht gibi kentlere sıçradı. Katılımcı sayısı için on binlerden üç yüz bine uzanan tahminler vardır (doğrulanacak).

Grevin talebi ekonomik değil siyasaldı: Yahudilere yapılanlara son verilmesi. İşçiler, ücretleri için değil, sınıf kardeşleri için iş bırakmıştı.

Almanlar sıkıyönetim ilan etti. SS ve polis kalabalıklara ateş açtı, dokuz kişi öldü (doğrulanacak). Grevin ikinci gününün akşamı hareket bastırıldı. Belediye yönetimleri cezalandırıldı. Grevi örgütleyenler arasından yakalananlar kurşuna dizildi: 13 Mart 1941'de, direniş grubu Geuzen'in on beş üyesiyle birlikte üç grevci idam edildi. CPN'nin illegal örgütü ağır darbe yedi, ama dağılmadı.

Şubat Grevi Yahudilerin sürgününü durdurmadı. Ama iki şey yaptı. Birincisi, Nazi rejimine Hollanda'da "sessiz bir Yahudi politikası" yürütemeyeceğini gösterdi. İkincisi, dayanışmanın dili olarak grevi, yani işçi sınıfının kendi silahını ortaya koydu. Bu yüzden Şubat Grevi Hollanda'da her yıl 25 Şubat'ta, 1952'de dikilen "Dokwerker" (Liman İşçisi) heykelinin önünde anılır.

Görsel: Şubat Grevi günü Amsterdam, Raamplein, 25 Şubat 1941. Fotoğraf, sosyalist Het Volk gazetesinde çalışan 22 yaşındaki Keimpe Sikkema'ya ait. Keimpe Sikkema, kamu malı, Wikimedia Commons.

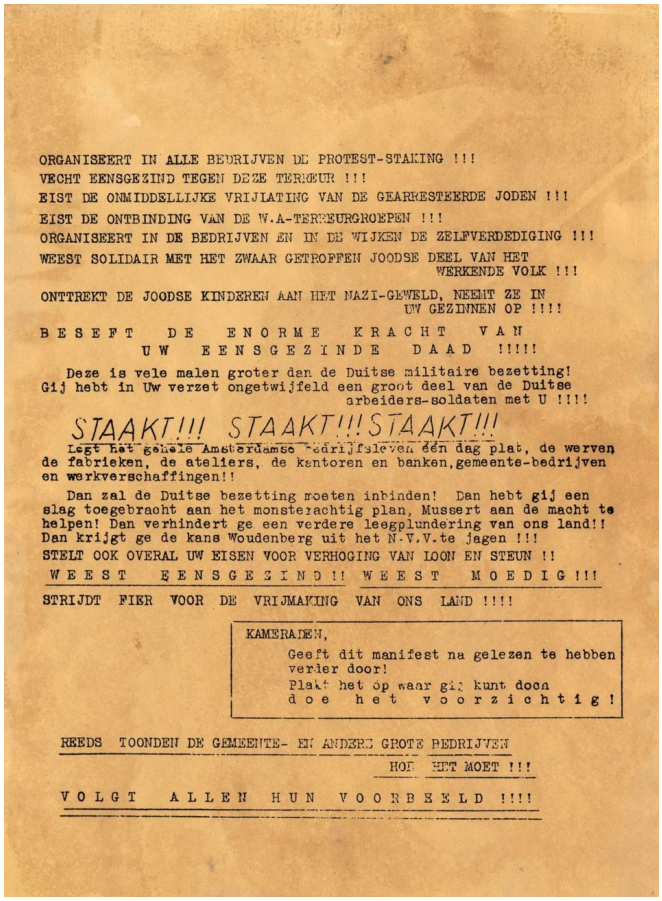

ORGANISEERT IN ALLE BEDRIJVEN DE PROTEST-STAKING !!!
VECHT EENSGEZIND TEGEN DEZE TERREUR !!!
EIST DE ONMIDDELLIJKE VRIJLATING VAN DE GEARRESTEERDE JODEN !!!
EIST DE ONTBINDING VAN DE W.A-TERREURGROEPEN !!!
ORGANISEERT IN DE BEDRIJVEN EN IN DE WIJKEN DE ZELFVERDEDIGING !!!
WEEST SOLIDAIR MET HET ZWAAR GETROFFEN JOODSE DEEL VAN HET WERKENDE VOLK !!!

ONTTREKT DE JOODSE KINDEREN AAN HET NAZI-GEWELD, NEEMT ZE IN UW GEZINNEN OP !!!!

B E S E F T D E E N O R M E K R A C H T V A N
U W E E N S G E Z I N D E D A A D !!!!!

Deze is vele malen groter den de Duitse militaire bezetting! Gij hebt in Uw verzet ongetwijfeld een groot deel van de Duitse arbeiders-soldaten met U !!!!

STAAKT!!! STAAKT!!! STAAKT!!!

Legt het gehele Amsterdamse bedrijfsleven één dag plat, de werven de fabrieken, de ateliers, de kantoren en banken, gemeente-bedrijven en werkverschaffingen!!

Dan zal de Duitse bezetting moeten inbinden! Dan hebt gij een slag toegebracht aan het monsterachtig plan, Mussert aan de macht te helpen! Dan verhindert ge een verdere leegplundering van ons land!! Dan krijgt ge de kans Woudenberg uit het N.V.V. te jagen !!!
STELT OOK OVERAL UW EISEN VOOR VERHOGING VAN LOON EN STEUN !!

W E E S T E E N S G E Z I N D !! W E E S T M O E D I G !!!

STRIJDT FIER VOOR DE VRIJMAKING VAN ONS LAND !!!!

KAMERADEN,
Geeft dit manifest na gelezen te hebben verder door!
Plakt het op waar gij kunt doch
d o e h e t v o o r z i c h t i g !

REEDS TOONDEN DE GEMEENTE- EN ANDERE GROTE BEDRIJVEN HOE HET MOET !!!

V O L G T A L L E N H U N V O O R B E E L D !!!!

Görsel: Şubat Grevi çağrısı yapan illegal bildiri, 24 Şubat 1941. Lou Jansen (1900-1943), kamu malı, Wikimedia Commons.

Kritik an: Şubat Grevi (Amsterdam, 25-26 Şubat 1941).

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Yahudi komşularına yönelik razziyaların ve şiddetin durdurulması; işgalciye karşı toplu bir "hayır".	Sosyal demokrat parti (SDAP) ve reformist sendika konfederasyonu (NVV) greve çağrı yapmadı. NVV'nin yönetimi Temmuz 1940'ta Alman atanmış bir komisere devredilmişti. Sosyal demokrat işçilerin çoğu ise tabandan greve katıldı.	Sıkıyönetim, ateş açma, idamlar, belediyelere para cezası; ardından Yahudilerin sistematik kaydının hızlandırılması.	Hollanda büyük sermayesi ve üst bürokrasi "düzen" içinde işgal ekonomisine hizmeti sürdürdü. Liman, tersane ve gıda sermayesi Alman siparişleriyle kazandı.	Grev iki günde bastırıldı, sürgün sürdü. Ama işgal altındaki Avrupa'da ırkçı kıyıma karşı kitlesel sınıf dayanışmasının ilk ve en büyük örneği tarihe geçti.

Nisan-Mayıs 1943 grevleri: Twente'den madenlere

İkinci büyük dalga, işgalin kendi emek ihtiyacından doğdu. 29 Nisan 1943'te Alman komutanlığı, 1940'ta terhis edilmiş Hollanda ordusu mensuplarının yeniden savaş esiri olarak toplanacağını ve Almanya'ya çalışmaya gönderileceğini duyurdu. Bu, üç yüz bin dolayında erkeğin zorla çalıştırılması demekti (doğrulanacak).

Duyurunun aynı gün öğleden sonra Hengelo'daki Stork makine fabrikasının işçileri iş bıraktı. Grev Twente'nin dokuma fabrikalarına, Limburg'un kömür madenlerine, Philips'e (Eindhoven), Friesland ve Groningen'in süt fabrikalarına ve çiftliklerine yayıldı. Köylüler sütü süthanelere teslim etmedi. Bu yüzden grev halk arasında "süt grevi" (*melkstaking*) olarak da anılır. Katılımcı sayısı birkaç yüz bin olarak tahmin edilir (doğrulanacak).

Bu kez Almanlar daha sert davrandı. Sıkıyönetim mahkemeleri kuruldu, grevciler sokakta vuruldu, seksen dolayında kişi idam edildi, toplam ölü sayısı yüz elliyi aştı (doğrulanacak). Grev birkaç gün içinde kırıldı. Ama 1943 grevleri Hollanda'da direnişin kitlesel bir harekete dönüştüğü eşik oldu. İşçi ve köylü bir arada iş bırakmıştı. Almanya'ya çalışmaya gitmeyi reddeden on binlerce genç yeraltına geçti ve onları saklayan ağlar (LO) direnişin omurgası oldu.

Belçika: "100.000'lerin grevi" ve Bağımsızlık Cephesi

Belçika'nın sanayi kalbi Valonya'nın kömür ve çelik havzasıydı: Liège, Charleroi, Borinage. 1941 baharında ücretler donmuş, karne yetersiz, fiyatlar yükseliyordu. 10 Mayıs 1941'de, işgalin yıldönümünde, Seraing'deki Cockerill-Ougrée çelik fabrikasında iş bırakıldı. Grev Liège havzasının fabrikalarına ve madenlerine yayıldı. Yetmiş bin ile yüz bin arası işçi katıldı (doğrulanacak). Grev tarihe "**100.000'lerin grevi**" olarak geçti.

Grevin önderi, Seraing'in komünist belediye meclisi üyesi ve metal işçisi **Julien Lahaut**'tu. Talepler ekonomikti: ücret artışı, daha fazla gıda. Almanlar, savaş üretimini kesintiye uğratmamak için taviz verdi: ücretlerde yüzde sekiz dolayında artış (doğrulanacak). Bu, işgal altındaki bir ülkede grevle kazanılmış ender ekonomik zaferdi.

Zaferin bedeli oldu. Haziran 1941'de, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısıyla aynı günlerde, Lahaut ve yüzlerce komünist tutuklandı. Lahaut Mauthausen'e gönderildi ve oradan sağ çıktı. Adını Bölüm 40'ta, 1950'deki akıbetini anlatırken yeniden anacağız.

Belçika Komünist Partisi 1941'de **Bağımsızlık Cephesi**'ni (Front de l'Indépendance) kurdu. Cephe, katolik ve liberal çevrelerden gelenleri de kapsayan geniş bir ulusal kurtuluş örgütüydü. Silahlı kolu **Belçikalı Partizanlar** (Partisans Armés) sabotaj ve silahlı eylemlerin önemli bir bölümünü yürüttü. Cephenin en parlak eylemlerinden biri, Nisan 1943'te Mechelen'den Auschwitz'e giden yirminci Yahudi sürgün treninin üç genç direnişçi tarafından durdurulması ve bazı tutsakların kaçırılmasıydı. Belçika'da Yahudilerin öldürülme oranı Hollanda'dan belirgin biçimde düşük kaldı. Bunun nedenlerinden biri, Bağımsızlık Cephesi'nin içindeki Yahudi Savunma Komitesi'nin binlerce çocuğu saklayan ağlarıdır.

Reformist önderliğin sınavı: Hendrik de Man ve "yeni düzen" sendikası

Belçika bölümünü kapatmadan önce, Kısım VIII'e doğrudan bağlanan bir olguyu kaydedelim. Belçika İşçi Partisi'nin (POB/BWP) başkanı, 1930'ların ünlü "Plan" sosyalizminin kuramcısı **Hendrik de Man**, Haziran 1940'ta partinin üyelerine bir manifesto yayımladı. Manifesto, Almanya'nın zaferini "çürümüş bir dünyanın çöküşü" olarak selamlıyor, partinin siyasal faaliyetine son verildiğini duyuruyor ve işçileri "yeni düzen" içinde yer almaya çağırıyordu. Kasım 1940'ta, işgal yönetiminin desteğiyle, bütün sendikaları tek çatıda birleştirmeyi amaçlayan **Kol ve Kafa İşçileri Birliği** (UTMI) kuruldu. UTMI tipik bir korporatist devlet sendikası denemesiydi (Bölüm 43).

De Man'ın yolu kişisel bir sapma olarak okunamaz. Onun "Plan"ı, mülkiyeti değil, devletin kredi ve yatırım üzerindeki yönetimini hedefleyen, sınıf mücadelesinin yerine "ulusal planlama"yı koyan teknokratik bir reformizmdi. Sınıf mücadelesini "aşmak" isteyen bu düşünce, işgal koşullarında sınıfsız bir "ulusal topluluk" söylemine kolayca kaydı. Belçika işçilerinin büyük çoğunluğu UTMI'ye sırt çevirdi. Sosyalist sendikacıların önemli bir bölümü illegal sendika komiteleri kurdu. Komünistlerin önderlik ettiği **Sendikal Mücadele Komiteleri** (CLS) ise 1941 grevlerinin fabrika içindeki taşıyıcısı oldu (doğrulanacak).

Norveç: öğretmenlerin "hayır"ı ve süt grevi

Norveç'te direnişin en özgün cephesi bir meslek örgütlenmesiydi ve konusu, Kısım VIII'in tam kalbindeydi: **zorunlu devlet sendikası.**

Şubat 1942'de Quisling yönetimi, bütün öğretmenlerin faşist bir "öğretmenler birliği"ne (Norges Lærersamband) üye olmasını zorunlu kıldı. Birlik, okulları gençliği faşist ruhla eğitme aracına dönüştürecekti. Öğretmenler buna ortak bir metinle yanıt verdi: her biri, birliğe üye olmadığını ve çocuklara vicdanına aykırı bir şey öğretmeyeceğini yazan bir mektup gönderdi. On dört bin öğretmenin on iki bin dolayı bu mektubu yazdı (doğrulanacak). Rejim bin kadar erkek öğretmeni tutukladı, beş yüzü aşkın öğretmeni Kuzey Kutbu'na yakın Kirkenes'te zorla çalıştırmaya gönderdi (doğrulanacak). Veliler kiliselerde, okullarda, sokaklarda öğretmenlerin yanında durdu. Sonunda rejim geri adım attı. Birlik fiilen hayata geçirilemedi. Quisling'in "Öğretmenler her şeyimi mahvetti" dediği aktarılır (aktarılan).

Bu olay bize şunu öğretir: korporatist devlet sendikası, üyelerin kitlesel ve birlikte reddi karşısında kurulamaz. Tek tek ret cezalandırılır, toplu ret rejimi geriletir.

Norveç'in işçi sınıfı da bir anı taşır. Eylül 1941'de Almanlar işyerlerinde işçilere verilen süt tayınını kaldırınca, Oslo'nun büyük metal fabrikalarında (Akers mekanikk ve başkaları) işçiler iş bıraktı: "**süt grevi**" (*melkestreiken*). Almanlar 10 Eylül 1941'de Oslo'da sıkıyönetim ilan etti. İşçi hareketinin iki önemli adı, avukat ve sendika danışmanı Viggo Hansteen ile sendikacı Rolf Wickstrøm, göstermelik bir yargılamayla kurşuna dizildi. Norveç Sendikalar Konfederasyonu'nun (LO) yönetimi görevden alınıp yerine işbirlikçiler atandı. Bunun üzerine sendika kadrolarının bir bölümü yeraltına geçti.

Danimarka: Ağustos 1943 ve Ekim 1943

Danimarka'nın "örnek işgali" sosyal demokrat hükümetin işbirliği politikasına dayanıyordu. Bu politikanın en karanlık sayfası şudur: Almanya 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Danimarka polisi Almanların isteğiyle komünistleri topladı. Ağustos 1941'de meclis, Danimarka Komünist Partisi'ni (DKP) yasaklayan "komünist yasası"nı kabul etti. Tutuklanan komünistlerin bir bölümü Horserød kampından 1943'te Almanya'daki Stutthof toplama kampına gönderildi. Yani burjuva demokratik bir meclis, işgalci istemeden fazlasını yaparak kendi komünistlerini faşizme teslim etti.

DKP illegaliteye geçti, illegal gazete *Land og Folk*'u çıkardı ve sabotaj grubu **BOPA**'yı (Borgerlige Partisaner, "Burjuva Partizanlar" adı bir kamuflajdı) kurdu. 1943 yazında sabotajlar arttı. Ağustos 1943'te Odense'de, Esbjerg'de, Aalborg'da ve başka kentlerde grevler ve sokak çatışmaları patlak verdi: "**Ağustos Ayaklanması**." Almanlar hükümetten olağanüstü hal ilan etmesini ve sabotaja ölüm cezası getirmesini istedi. Hükümet bunu kabul edemedi ve 29 Ağustos 1943'te istifa etti. Almanlar sıkıyönetim ilan etti, Danimarka ordusunu silahsızlandırdı. Eylül 1943'te direniş örgütlerinin eşgüdüm organı **Danimarka Özgürlük Konseyi** (Frihedsrådet) kuruldu. Konseyde komünistler de yer aldı.

Ekim 1943'te Almanlar Danimarka Yahudilerinin sürgününe karar verdi. Bilgi, Alman elçiliğindeki bir görevli (Georg Ferdinand Duckwitz) aracılığıyla sızdı. Birkaç gün içinde, sıradan insanların, balıkçıların, doktorların, direniş ağlarının oluşturduğu bir zincirle yedi bini aşkın Yahudi, küçük teknelerle Öresund boğazından İsveç'e kaçırıldı. Yakalanan dört yüz yetmiş dolayındaki kişi Theresienstadt'a gönderildi (doğrulanacak). Balıkçıların önemli bir bölümü kaçırma için para aldı. Bu bir karalama değil, bir sınıf gerçeğidir: dayanışma ile piyasa aynı teknede yan yana durdu. Ama sonuç, Avrupa'da bir toplumun neredeyse bütün Yahudi nüfusunu kurtardığı tek örnek oldu.

İşgal ekonomisinde emek: Almanya'ya gönderilen işçiler

Bu dört ülkenin işçi sınıfı, işgal boyunca Alman savaş ekonomisinin bir yedek deposu olarak görüldü. Başlangıçta "gönüllü" işçi alımı yapıldı: işsizlik yardımını kesme tehdidiyle, işsiz işçiler Almanya'daki fabrikalara yönlendirildi. 1942'den itibaren gönüllülük yerini zorunluluğa bıraktı. Belçika'da Ekim 1942'de çıkarılan bir kararnameyle erkekler ve bekâr kadınlar Almanya'da çalışmakla yükümlü kılındı. Hollanda'da yüz binlerce işçi, savaş boyunca Almanya'ya çalışmaya gönderildi (beş yüz bin dolayında bir rakam verilir; doğrulanacak). Norveç'te Alman inşaat örgütü Todt, sahil tahkimatlarında, havaalanlarında ve demiryollarında on binlerce Norveçli işçi çalıştırdı; aynı şantiyelerde Sovyet ve Sırp savaş esirleri çok daha ağır koşullarda öldüresiye çalıştırıldı.

Bu politika, direnişe yeni bir toplumsal taban yarattı. Almanya'ya gitmeyi reddeden gençler, yeraltına geçmek zorunda kaldı. Onları saklamak, sahte kimlik ve karne bulmak, ailelerini geçindirmek geniş bir dayanışma ağı gerektirdi. Hollanda'da bu ağ, yüz binlerce "saklanan" (*onderduiker*) insanı taşıdı (doğrulanacak). Böylece işgalcinin emek politikası, işçi sınıfını ve köylülüğü, başlangıçta pasif olan kesimleriyle birlikte, direnişin içine itti. Sermayenin emek ihtiyacı, emeğin direnişini büyüttü.

Sınıfsal okuma bir adım daha ileri gider. Almanya'ya gönderilen Hollandalı, Belçikalı ve Norveçli işçiler, Alman fabrikalarında Doğu'dan getirilen işçilerden daha iyi koşullarda tutuldu: daha yüksek karne, daha serbest dolaşım, daha az dayak. Nazi ırk hiyerarşisi, Batı Avrupalı işçiyi Doğulu işçinin üstüne koyarak aynı fabrikada iki ayrı işçi sınıfı yarattı. Bu bölünme, aşağıda göreceğimiz birçok savaş sonrası "ulusal" hafızanın da temelinde yatar: Batı'nın zorunlu işçileri anıldı, Doğu'nunkiler uzun süre unutuldu.

Bize ne öğretiyor?

Kuzeybatı Avrupa'nın grev deneyimi, silahlı partizan savaşının mümkün olmadığı yoğun nüfuslu, sanayileşmiş ve düz coğrafyalarda da direnişin kitlesel olabildiğini gösterir. Üç ders çıkar:

1. **Grev, işgal koşullarında bile en güçlü silahtır.** İşgalcinin buradaki çıkarı üretimdi. Üretimi durdurmak, onu en çok yaralayan eylemdi. Belçika'da bir ekonomik taviz, Norveç'te bir siyasal geri adım bu yüzden kazanıldı.
2. **Dayanışma kendiliğinden doğmaz, örgütlenir.** Şubat Grevi'nin arkasında, illegal olmasına rağmen işçi mahallelerinde kök salmış bir parti vardı. Danimarka'nın Ekim 1943'ü bile ancak direniş ağlarının hazır bulunduğu bir zeminde mümkün oldu.
3. **Resmî önderliklerin boşluğu, taban örgütleriyle doldurulur.** Sendika konfederasyonlarına kayyum atandığında, reformist önderlik "yeni düzen"e uyum aradığında, direnişi fabrika komiteleri, illegal sendika komiteleri ve meslek içi ağlar taşıdı. Bu, Kısım VIII'in ana dersinin savaş yıllarındaki önizlemesidir: sendikanın sınıf karakterini tüzüğü değil, tabanın denetimi belirler.

Grev dalgaları: karşılaştırma

Ülke, tarih	Olay	Tetikleyici	Önderlik	Katılım	Bastırma ve sonuç
Hollanda, 25-26 Şubat 1941	Şubat Grevi	Yahudilere yönelik razziyalar	CPN (illegal)	On binlerce, tahminler 300.000'e dek (doğrulanacak)	9 ölü, idamlar; sürgün sürdü ama dayanışma kitleselleşti
Belçika, Mayıs 1941	100.000'lerin grevi	Ücret ve gıda	Julien Lahaut ve komünist metal işçileri	70.000-100.000 (doğrulanacak)	%8 dolayında ücret artışı (doğrulanacak); Haziran'da tutuklamalar
Norveç, Eylül 1941	Süt grevi	Süt tayınının kaldırılması	Fabrika işçileri, sendikacılar	Oslo'nun büyük fabrikaları	Sıkıyönetim, iki idam, LO'ya el konması
Norveç, 1942	Öğretmenlerin reddi	Zorunlu faşist öğretmenler birliği	Öğretmenlerin kendi ağları	~12.000 öğretmen (doğrulanacak)	Tutuklama ve sürgüne rağmen rejim geri adım attı
Hollanda, Nisan-Mayıs 1943	Nisan-Mayıs grevleri, süt grevi	Eski askerlerin zorla çalıştırılmak üzere toplanması	Fabrika komiteleri, köylüler, CPN ve öteki ağlar	Birkaç yüz bin (doğrulanacak)	Sıkıyönetim mahkemeleri, 150'yi aşkın ölü (doğrulanacak); yeraltı ağları büyüdü
Danimarka, Ağustos 1943	Ağustos Ayaklanması	Sabotajlara misilleme, yoksulluk	DKP, BOPA, fabrika işçileri	Birçok kentte genel grev	Hükümet istifa etti, işbirliği politikası çöktü
Danimarka, Ekim 1943	Yahudilerin kaçırılması	Sürgün kararı	Kendiliğinden ağlar, direniş örgütleri	Binlerce yardımcı	7.000'i aşkın kişi İsveç'e ulaştı

Kişiler. - **Julien Lahaut** (1884-1950): Seraing'li metal işçisi, Belçika Komünist Partisi'nin önderi; 1941 grevini yönetti, Mauthausen'den döndü, 1950'de suikastla öldürüldü. - **Hendrik de Man** (1885-1953): Belçika İşçi Partisi başkanı, "Plan" sosyalizminin kuramcısı; 1940'ta partiyi dağıtıp işgal düzenine uyum çağrısı yaptı. - **Viggo Hansteen** (1900-1941): Norveçli avukat ve sendika danışmanı; süt grevinden sonra kurşuna dizildi. - **Hannie Schaft** (1920-1945): Hollandalı öğrenci, komünist direnişçi; kurtuluştan üç hafta önce kurşuna dizildi.

Kavram kutusu. - **Siyasal grev:** Ücret ya da çalışma koşulu için değil, devlete ya da iktidara yönelik bir talep için yapılan grev. Şubat Grevi bunun en saf örneğidir: işçiler kendileri için değil, başkaları için iş bıraktı (0.4). - **İşbirliği politikası:** İşgal altındaki bir ülkenin yerli hükümetinin ya da bürokrasisinin, "daha kötüsünü önlemek" gerekçesiyle işgalcinin isteklerini uygulaması. Arkasındaki sınıf çıkarı, mülkiyetin ve düzenin korunmasıdır (K2). - **Yapısal güç:** İşçilerin üretimi ya da dolaşımı durdurarak uygulayabildiği baskı. İşgal ekonomisi bu bölgelerin fabrikalarına, madenlerine ve tarımına bağımlı olduğu için grev, silahsız işçinin en güçlü silahıydı (0.10).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İşgalciyle işbirliği yapan genel sekreterlikler ve yerli polis · işgalciye üretim yapmayı "istihdamı koruma" olarak sunan holdingler · sendika konfederasyonlarına kayyum atanması (Hollanda NVV, Norveç LO) · zorunlu devlet sendikası denemeleri (Norveç öğretmenler birliği) · zorla çalıştırmaya sevk · sıkıyönetim mahkemeleri ve idam · komünist partilerin yasaklanması, gerektiğinde burjuva demokratik bir meclis eliyle (Danimarka, 1941).

Zaman kimin? İşgal yıllarında Kuzeybatı Avrupa'nın işçileri daha uzun çalıştı, daha az yedi. Karne düzeni, işçinin gününün önemli bir bölümünü kuyruklarda geçirmesine yol açtı. 1943 grevinin tetikleyicisi de buydu: işgalci, genç erkeklerin bütün yaşam zamanına, Almanya'daki fabrikalara taşıyarak el koymak istiyordu. Grev, işçinin zamanını geri alma eylemiydi.

Türkiye'ye bağ. Aynı Şubat'ın bir yıl sonrası: 24 Şubat 1942'de, Romanya'dan kaçan yedi yüz altmışı aşkın Yahudi mülteciyi taşıyan *Struma* gemisi, aylarca İstanbul'da bekletildikten sonra Türk makamlarınca motoru çalışmaz hâlde Karadeniz'e çekildi ve bir Sovyet denizaltısının torpidosuyla battı. Tek bir kişi kurtuldu (sayılar doğrulanacak). Bir yanda Amsterdam'ın işçileri razziyalara karşı grev yapıyordu; öbür yanda Türkiye'nin yönetimi, İngiltere'nin Filistin'e geçişi engelleme politikasıyla uyum içinde, mültecileri kendi kıyısında ölüme terk etti. Bugün sıkça anlatılan "Türk diplomatlarının Yahudileri kurtarması" anlatısı ise ayrıca incelenmeli: bazı konsoloslar Türk vatandaşı Yahudilere yardım etti; ama aynı yıllarda yurt dışındaki bazı Yahudilerin vatandaşlıktan çıkarıldığı da belgelidir (doğrulanacak). Devletlerin tutumunu sınıf ve çıkar belirler; dayanışmayı sınıf örgütler.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Batı Avrupa'nın küçük demokrasileri Nazilere karşı hep birlikte, kraliçesi ve kralıyla, vakur bir ulusal direniş gösterdi."* Yanıt: Bu ülkelerde devletin üst katları ve büyük sermaye işgalciyle "idare etti." Yahudilerin kayıtları yerli bürokrasinin elinden geçti. Danimarka'nın sosyal demokrat hükümeti komünistleri kendi eliyle yasakladı. Direnişin ilk ve en kitlesel dalgası tramvaycılardan, metal işçilerinden, madencilerden, köylülerden ve öğretmenlerden geldi. "Ulusal birlik" anlatısı, kimin direndiğini, kimin işbirliği yaptığını gizler.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Fabrikalar ve limanlar yerli sermayenin elinde kaldı ve Alman siparişleriyle çalıştı. - **Kimin denetiminde?** Yönetim, işgalcinin denetiminde yerli bürokrasinin elindeydi. Sendikalar kayyumlara bağlandı. - **Kimin yararına?** Alman savaş ekonomisinin ve onun sipariş verdiği yerli holdinglerin yararına. - **Kim karar veriyor?** İşgalci ve işbirlikçi elitler. Grevler, işçilerin bu kararlara kendi kolektif kararıyla karşı koyduğu anlardı.

Okuma ve izleme önerisi. Ben Sijes, *De Februaristaking, 25-26 februari 1941* (1954; Şubat Grevi üzerine temel çalışma) · Bo Lidegaard, *Countrymen* (2013; Danimarka Yahudilerinin kurtuluşu) · Film: *Het meisje met het rode haar* (Ben Verbong, 1981; Hollandalı komünist direnişçi Hannie Schaft) · Film: *Flammen & Citronen* (Ole Christian Madsen, 2008; Danimarka silahlı direnişi).

Bölüm 38: Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya: Doğu Avrupa'nın Karmaşık Cepheleri

Sahne. 19 Nisan 1943, Varşova, Yahudi Pesah bayramının arifesi. Sabahın erken saatlerinde SS ve polis birlikleri, gettoda kalan son elli-altmış bin insanı sürgün etmek üzere Nalewki ve Zamenhof sokaklarına girer. Karşılarında, çatı katlarında ve bodrum sığınaklarında bekleyen birkaç yüz genç vardır. Tabancaları, birkaç tüfekleri, el yapımı molotofları ve bir avuç el bombaları vardır. İlk kolon ateşle karşılanır ve geri çekilir. Yahudi Savaş Örgütü'nün (ŻOB) yirmi dört yaşındaki komutanı Mordechaj Anielewicz'in yanında, yardımcılarından biri olarak, Bund'un genç militanı Marek Edelman vardır. Ayaklanma dört hafta sürecektir. SS generali Jürgen Stroop, 16 Mayıs'ta Tłomackie Caddesi'ndeki Büyük Sinagog'u havaya uçurup Berlin'e raporunu yazacaktır: "Varşova'da artık bir Yahudi mahallesi yoktur."

Tez. Doğu Avrupa'da faşizme karşı savaş, Batı'dan çok daha kanlı, çok daha karmaşıktı. Burada Nazi işgali yalnızca bir boyunduruk değil, bir imha savaşıydı. Ama direniş cepheleri de bölünmüştü: bir yanda savaş öncesi egemen sınıfların, sürgündeki hükümetlerin ve toprak sahiplerinin düzenini geri getirmek isteyen direnişler, öbür yanda işçi ve yoksul köylüye dayanan, savaştan sonra toplumsal bir dönüşüm isteyen direnişler vardı. Hangi direnişin kazanacağını, yalnızca iç güç dengesi değil, Kızıl Ordu'nun ilerleyişi ve büyük güç pazarlıkları da belirledi. Bu yüzden bu tarihi ancak iki yanlı kaynaklarla, dürüstçe yazabiliriz.

Polonya: iki direniş, iki gelecek

Eylül 1939'da Polonya iki yandan işgal edildi: 1 Eylül'de Almanya batıdan, 17 Eylül'de Sovyetler Birliği doğudan (Molotov-Ribbentrop Paktı'nın gizli protokolü). Sovyetlerin girdiği doğu bölgeleri ağırlıkla Ukraynalı ve Belarus köylülerin yaşadığı, Polonyalı toprak sahiplerinin egemen olduğu topraklardı. Bu gerçek bugün Polonya'nın resmî tarihinde çoğu kez anılmaz. Öteki gerçek de anılmalı: Sovyet yönetimi bu bölgelerde Polonyalı subayları, memurları, toprak sahiplerini ve "sınıf düşmanı" sayılan geniş kesimleri sürgün etti. Nisan-Mayıs 1940'ta Katyn ve başka yerlerde yirmi bini aşkın Polonyalı subay ve tutsak NKVD tarafından kurşuna dizildi. Sovyetler Birliği bu suçu 1990'da resmen kabul etti. Devrimci özeleştiri bunu saklamaz.

Alman işgali altındaki Polonya ise Nazi ırk politikasının laboratuvarıydı. "Genel Valilik" bölgesinde Polonyalı aydınlar, öğretmenler, rahipler sistematik olarak öldürüldü (*AB-Aktion*, 1940). Polonyalılar bir köle halk olarak görüldü. Avrupa'nın Yahudi nüfusunun en kalabalık kesimi Polonya'daydı ve imha kampları (Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Sobibór, Bełżec, Chełmno, Majdanek) Polonya topraklarına kuruldu.

Direniş iki ana akıma bölündü:

- **Armia Krajowa (AK, İç Ordu):** Londra'daki sürgün hükümetine bağlı, 1942'de önceki yeraltı yapılarından yeniden adlandırılan, Avrupa'nın en büyük yeraltı ordularından biri (1944'te üç yüz bin ile dört yüz bin arası üye; doğrulanacak). Subay kadrosu ağırlıkla savaş öncesi *Sanacja* rejiminin ordusundan ve aydın-soylu katmanlardan geliyordu. Tabanı ise geniş ve çok sınıflıydı: işçiler, köylüler, öğrenciler. Siyasal hedefi, 1939 öncesi sınırlarıyla ve toplumsal düzeniyle Polonya'nın yeniden kurulmasıydı. AK'nin içinde ve kenarında aşırı sağcı gruplar da vardı (Ulusal Silahlı

Kuvvetler, NSZ): bunlar zaman zaman Yahudi kaçaklara ve komünist partizanlara karşı da silah kullandı.

- **Gwardia Ludowa → Armia Ludowa (GL/AL, Halk Muhafızları → Halk Ordusu):** 1942'de kurulan Polonya İşçi Partisi'nin (PPR) silahlı kolu. 1 Ocak 1944'te Halk Ordusu adını aldı. Sayıca AK'den çok küçüktü (on binlerle ifade edilir; doğrulanacak), ama işçi ve yoksul köylü tabanına dayanıyordu. Hedefi, toprak reformu ve sanayinin kamulaştırılmasıyla yeni bir Polonya'ydı. Aynı gece kurulan **Ulusal Halk Konseyi** (KRN, 31 Aralık 1943-1 Ocak 1944) bu hedefin siyasal organıydı.

Temmuz 1944'te Kızıl Ordu Polonya'ya girerken, Lublin'de **Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi** (PKWN) kuruldu. 22 Temmuz Manifestosu toprak reformu ilan etti: elli hektarın üzerindeki büyük toprak mülkleri tazminatsız kamulaştırılacak, topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılacaktı. Polonya'da işçi-köylü ittifakının somut programı, bu manifestoda şekillendi (T22).

Varşova Gettosu Ayaklanması (Nisan-Mayıs 1943)

Varşova gettosu Kasım 1940'ta duvarlarla kapatıldı. Dört yüz bini aşkın insan kentin küçük bir bölümüne tıkıştırıldı. Açlık ve salgınlar yüz bin dolayında insanı öldürdü (doğrulanacak). Temmuz-Eylül 1942'deki "Büyük Sürgün"de iki yüz altmış bin ile üç yüz bin arası insan Treblinka'ya gönderildi ve orada öldürüldü (doğrulanacak).

Bu felaketin içinde, gettonun siyasal örgütleri silahlı direniş kararı aldı. Temmuz 1942'de kurulan ve sonbaharda genişleyen **Yahudi Savaş Örgütü** (ŻOB) şu akımları bir araya getirdi:

- **Bund:** Yahudi işçilerin sosyalist partisi. Siyonizme karşıydı. "Doikayt" (buradalık) ilkesiyle, Yahudi işçinin kurtuluşunu Filistin'de değil, yaşadığı ülkede, yerli işçi sınıfıyla birlikte arıyordu.
- **Sol Siyonist gençlik örgütleri:** Haşomer Hatzair, Dror. Sosyalist Siyonizmin kolektivist, işçici kanadı.
- **Komünistler:** PPR'ye bağlı Yahudi komünistler.

Bunların yanında sağ Siyonist Revizyonistlerin kurduğu **Yahudi Askerî Birliği** (ŻZW) ayrı olarak savaştı.

Ocak 1943'te SS'in yeni bir sürgün girişimi silahlı direnişle karşılaşıp durdu. 19 Nisan'da gettonun tasfiyesi başladığında direnişçiler hazırdı. Almanlar tanklar, alev makineleri kullandı, binaları blok blok yaktı. Direnişçiler sığınaklardan savaştı. Anielewicz 8 Mayıs'ta, Miła 18 numaradaki komuta sığınağında, kuşatılmış arkadaşlarıyla birlikte öldü. Edelman ve bir grup savaşçı kanalizasyon yoluyla gettodan çıktı.

Getto ayaklanması, işgal altındaki Avrupa'da kentsel ilk büyük silahlı ayaklanmadır. Askerî açıdan umutsuzdu, siyasal açıdan kesin bir yanıttı: ölüme götürülen bir halk, ölümün biçimini kendi seçti. Ayaklanmanın önderliğinde sosyalist ve komünist işçi örgütlerinin belirleyici olması, "Yahudi direnişi" anlatısının sınıf içeriğidir.

Marek Edelman savaştan sonra Polonya'da kaldı, kardiyolog oldu, ömrünün sonuna dek Bund'un sosyalist geleneğine bağlı kaldı. Onun tavrı, "Yahudinin yeri İsrail'dir" diyen devlet anlatısına karşı da bir tanıklıktır.

Görsel: Stroop Raporu'nun fotoğraflarından: sığınaklardan zorla çıkarılan getto sakinleri, 19 Nisan-16 Mayıs 1943 arası. Fotoğraflar SS tarafından çekilmiş ve failin raporuna eklenmiştir. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Varşova Ayaklanması (Ağustos-Ekim 1944) ve Vistül tartışması

Bir yıl sonra Varşova yeniden ayaklandı. Bu kez ayaklanan, AK'ydi.

1 Ağustos 1944 saat 17.00'de ("W saati") AK birlikleri kent genelinde saldırıya geçti. Ayaklanma, AK'nin **Fırtına Harekâtı**'nın (Burza) parçasıydı. Harekâtın siyasal hedefi, Kızıl Ordu gelmeden önce kentleri Alman işgalinden kurtarmak ve Kızıl Ordu'yu, Londra hükümetine bağlı bir Polonya yönetimiyle karşılamaktı. Yani ayaklanma aynı anda Almanlara karşı bir kurtuluş savaşı ve Lublin'deki PKWN'ye karşı bir iktidar yarışıydı.

Ayaklanma altmış üç gün sürdü. Almanlar kenti yakıp yıktı. Wola semtinde ilk günlerde on binlerce sivil katledildi (kırk bin ile elli bin arası tahminler; doğrulanacak). Bu katliamlarda SS'in Dirlewanger birliği ve Nazilerle işbirliği yapan Kaminski tugayı (RONA) öne çıktı. 2 Ekim'de AK teslim oldu. Toplam ölü sayısı için yüz elli bin ile iki yüz bin arası sivil ve on beş bin dolayında direnişçi rakamları verilir (doğrulanacak). Ayaklanmadan sonra Hitler'in emriyle kent sistematik olarak yerle bir edildi. Ayaklanmada Halk Ordusu (AL) birlikleri de AK'yle yan yana savaştı. Bu da resmî anlatılarda çoğu kez unutulur.

Kızıl Ordu neden Vistül'de durdu? Bu tartışma yetmiş yıldır sürüyor. İki yanı dürüstçe aktaralım (belge / aktarım / iddia ayrımıyla, protokol 3):

Görüş	Dayanakları	Değerlendirme
Askerî zorunluluk (Sovyet ve bazı askerî tarihçilerin yorumu)	Bagration Harekâtı'yla (Haziran-Ağustos 1944) Kızıl Ordu beş yüz kilometreyi aşkın ilerlemiş, ikmal hatları uzamış, birlikler yıpranmıştı (belge: Sovyet ve Alman operasyon kayıtları). Ağustos başında Varşova'nın doğusunda Radzymin-Wołomin bölgesinde Alman zırhlı karşı saldırısı Sovyet 2. Tank Ordusu'nu ağır kayıplarla geri çekilmeye zorladı (belge: iki tarafın askerî kayıtları). Ayaklanma Sovyet komutanlığıyla eşgüdümlenmemişti (belge).	Askerî güçlük gerçektir. Ağustos başında kenti kurtaracak bir taarruzun hazır olmadığı, iki tarafın askerî kayıtlarıyla desteklenir.
Siyasal hesap (Polonya sürgün hükümeti, Batılı ve bugünkü Polonya resmî yorumu)	Stalin'in ayaklanmayı "maceracılar ve suçlular" işi diye nitelediği yazışmalar (belge: Churchill-Stalin yazışması, Ağustos 1944). Batılı uçakların Varşova'ya ikmal atıp Sovyet havaalanlarına inmesine Eylül ortasına dek izin verilmemesi (belge). AK'nin yok olmasının savaş sonrası Polonya'da PKWN'nin işine yarayacağı (yorum).	Siyasal boyut da gerçektir. Sovyet önderliğinin ayaklanmaya yardım konusunda Ağustos'ta isteksiz davrandığı belgelidir. "Kasıtlı olarak bekledi" iddiası ise niyet üzerine bir yorumdur.
Ortak zemin	Eylül ortasında Kızıl Ordu'nun yanında savaşan Polonya 1. Ordusu (Berling) Vistül'ü geçerek Çerniaków'da ayaklancılara ulaşmaya çalıştı ve ağır kayıp verdi (belge). Sovyet uçakları Eylül'de kente ikmal attı (belge).	Askerî güçlük ile siyasal hesap birbirini dışlamaz. Asıl soru, ayaklanmanın kendisinin, Kızıl Ordu'yla değil ona karşı bir siyasal hedefle başlatılmış olmasıdır.

Sınıfsal okuma şudur: Varşova Ayaklanması'nda iki trajedi iç içedir. Birincisi, kentin işçilerinin, öğrencilerinin, gençlerinin, bir büyük gücün değil, kendi sürgün hükümetlerinin siyasal hesabı uğruna ölüme sürülmesidir: Fırtına Harekâtı, Kızıl Ordu'dan önce iktidar noktalarını tutmayı hedefliyordu ve askerî gerçekliği hesaba katmadı. İkincisi, antifaşist güçler arasındaki güvensizliğin, ortak düşmana karşı kararlı bir yardımlaşmayı engellemesidir. Her iki trajedinin ortak kökü, Polonya burjuvazisinin ve sürgün hükümetinin, savaş öncesi sınıf düzenini geri getirme hedefidir.

Görsel: Varşova Ayaklanması, "Parasol" taburundan savaşçılar kanalizasyondan çıktıktan sonra, 1 Eylül 1944. Joachim Joachimczyk, kamu malı, Wikimedia Commons.

Kritik an: Varşova, Ağustos 1944 (güç dengesi matrisiyle, 0.13).

Soru	Durum
(1) Egemen sınıf bölünmüş mü?	Evet: Londra'daki sürgün hükümeti ↔ Lublin'deki PKWN. Savaş öncesi egemen sınıf ülke içinde çökmüştü.
(2) Devlet aygıtı çözülüyor mu?	İşgalci Alman aygıtı geri çekiliyordu ama Varşova'da henüz güçlüydü.
(3) İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı?	Kentin nüfusu ayaklanmayı destekledi, ama hareket bağımsız bir işçi hareketi değil, AK'nin askerî planının parçasıydı.
(4) Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı?	Zayıf. AL ve PPR küçüktü. Önderlik AK'nin ve sürgün hükümetinin elindeydi.
(5) Öteki emekçi sınıflarla ittifak var mı?	Köylülük için asıl program Lublin'in toprak reformuydu, Varşova'nın değil.
(6) Alternatif iktidar organı doğmuş mu?	Evet, ama iki tane: AK'nin sivil yönetimi ↔ PKWN. İkili iktidar, sınıf çizgisinden geçiyordu.
Sonuç	Ayaklanma, faşizme karşı bir kurtuluş savaşı olarak başladı, iki iktidar arasındaki yarışın kurbanı oldu. Kenti savunan işçi ve gençler ağır bedel ödedi.

Çekoslovakya: Heydrich, Lidice, Slovak Ulusal Ayaklanması, Prag

Çekoslovakya'nın parçalanması, Münih Anlaşması'yla (Eylül 1938) Batı'nın onayıyla başladı. Mart 1939'da Almanya Çek topraklarını işgal edip "Bohemya ve Moravya Protektoratı"nı kurdu. Slovakya, katolik rahip Jozef Tiso'nun önderliğinde Almanya'ya bağlı bir kukla devlet oldu.

Protektorat, Almanya'nın silah sanayisi için hayati önemdeydi: Škoda fabrikaları (Plzeň), ČKD, Brno silah fabrikası. Eylül 1941'de Reinhard Heydrich protektoratın başına getirildi. Heydrich'in yöntemi sınıfsal açıdan öğreticidir: bir yanda sıkıyönetim, direniş ağlarının ezilmesi ve yüzlerce idam; öbür yanda silah sanayisinde çalışan Çek işçilere ek karne, sosyal sigorta iyileştirmeleri ve tatil olanakları. Amaç, işçi sınıfını ikiye bölmekti: üretime bağlı ve "memnun" bir kesim ile ezilen bir direniş. Havuç ve sopa, burada sınıf politikasının adıydı.

27 Mayıs 1942'de Londra'dan paraşütle indirilen iki asker, Jozef Gabčík ve Jan Kubiš, Prag'da Heydrich'e suikast düzenledi. Heydrich 4 Haziran'da öldü. Misilleme korkunç oldu. 10 Haziran 1942'de **Lidice** köyü yerle bir edildi: yüz yetmiş üç erkek kurşuna dizildi, kadınlar Ravensbrück'e gönderildi, çocukların büyük bölümü Chełmno'da gazla öldürüldü (sayılar doğrulanacak). Lidice'nin erkeklerinin çoğu Kladno'nun maden ve çelik fabrikalarında çalışan işçilerdi. Birkaç hafta sonra Ležáky köyü de aynı akıbete uğradı.

Slovak Ulusal Ayaklanması (29 Ağustos 1944) Doğu Avrupa'nın en büyük ayaklanmalarından biridir. Aralık 1943'te komünistler ve burjuva-demokratik muhalefet, gizli **Slovak Ulusal Konseyi**'ni kurmuş ("Noel Anlaşması"). Ayaklanmaya Slovak ordusunun birlikleri, partizanlar, işçiler katıldı. Merkez Banská Bystrica'ydı. Ayaklanmayı desteklemek için Kızıl Ordu ve onunla savaşan Çekoslovak Ordu Kolordusu (Ludvík Svoboda) Karpatlar'daki Dukla geçidine saldırdı. Ama geçit ağır kayıplarla ancak Ekim'de aşılabildi. Almanlar Ekim sonunda Banská Bystrica'yı aldı. Ayaklanmanın askerî komutanları Ján Golian ve Rudolf Viest yakalanıp öldürüldü. Partizanlar dağlarda savaşı sürdürdü.

Mayıs 1945'te, savaşın son günlerinde, **Prag Ayaklanması** patlak verdi (5-8 Mayıs). Çek Ulusal Konseyi, kent halkı, polis ve bazı ordu birlikleri barikatlar kurdu. Kızıl Ordu (Konev'in birlikleri) 9 Mayıs sabahı Prag'a girdi.

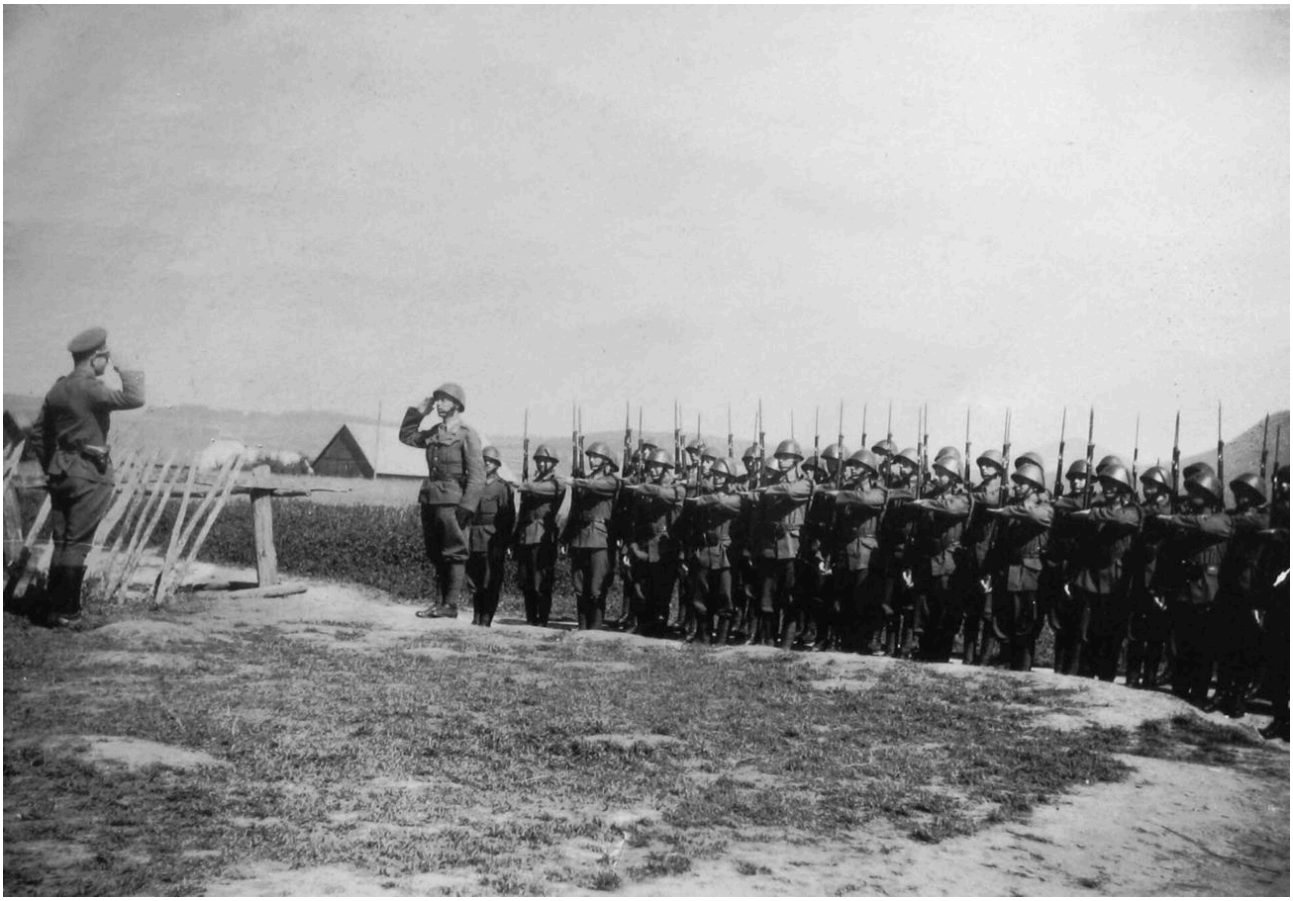

Görsel: Slovak Ulusal Ayaklanması'na katılan 18. Uçaksavar Topçu Bataryası, 1944 sonbaharı. Pavel Pelech, atıf lisansı, Wikimedia Commons.

Macaristan: Horthy'den Oklu Haç'a

Macaristan, 1919 Sovyet Cumhuriyeti'nin (Bölüm 20) kanla bastırılmasından beri Amiral Horthy'nin karşı-devrimci rejimi altındaydı. Bu rejim, toprak ağalarının ve büyük sermayenin, katolik hiyerarşinin ve subay kastının ittifakıydı. Komünist partisi yirmi beş yıl illegaldi. Macaristan 1920'lerde Avrupa'nın ilk antisemit üniversite kotasını getirdi (*numerus clausus*, 1920). 1941'de Mihver'in yanında Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Yahudi erkekler ordunun **zorunlu çalışma taburlarına** (*munkaszolgálat*) alındı ve cephede on binlercesi öldü.

Mart 1944'te Almanya Macaristan'ı işgal etti. Mayıs-Temmuz 1944 arasında, Adolf Eichmann'ın ekibiyle Macar jandarmasının ortak çalışmasıyla, dört yüz otuz bini aşkın Macar Yahudisi Auschwitz'e sürgün edildi ve büyük çoğunluğu öldürüldü. Bu, Holokost'un en hızlı ve en büyük sürgün operasyonlarından biriydi. Ekim 1944'te Horthy savaştan çekilmeye çalışınca Almanlar faşist **Oklu Haç** (Ferenc Szálasi) partisini iktidara getirdi. Oklu Haç milisleri Budapeşte'de Yahudileri Tuna kıyısında kurşuna dizdi.

Macar direnişi küçük kaldı. İllegal komünistler, bazı sosyal demokratlar ve küçük toprak sahipleri partisinin sol kanadı "Macar Cephesi"ni kurdu. Genç komünist Endre Ságvári, Temmuz 1944'te Budapeşte'de jandarmalarla çatışarak öldü. Budapeşte Şubat 1945'te uzun bir kuşatmadan sonra Kızıl Ordu tarafından kurtarıldı.

Romanya: 23 Ağustos 1944

Romanya, Mareşal Ion Antonescu'nun askerî diktatörlüğü altında Almanya'nın müttefikiydi. Antonescu rejimi ve Demir Muhafızlar, Haziran 1941'deki Iaşi pogromunda binlerce Yahudiyi öldürdü. Romanya ordusu Transnistria'da Yahudileri ve Romanları toplu olarak öldürdü ya da ölüme terk etti. Romanya petrolü (Ploieşti) Alman savaş makinesinin can damarıydı.

Ağustos 1944'te Kızıl Ordu'nun Iaşi-Kişinev taarruzu Alman-Romen cephesini çökertti. 23 Ağustos'ta Kral Mihai, Antonescu'yu tutuklattı ve Romanya taraf değiştirdi. Bu hareket, Haziran 1944'te kurulan **Ulusal Demokratik Blok**'un (Komünist Parti, Ulusal Köylü Partisi, Ulusal Liberal Parti ve Sosyal Demokrat Parti) ve saraydaki subayların ortak eseriydi. Bükreş'teki silahlı işçi müfrezeleri de rol oynadı. Bu, faşist rejimin aşağıdan bir ayaklanmayla değil, egemen sınıfın bir bölümünün, yenilgi karşısında taraf değiştirmesiyle devrildiği bir örnektir. Savaş sonrası iktidar mücadelesinin bu kadar sert geçmesinin bir nedeni budur.

Belarus: işgal altındaki Sovyet topraklarında partizan savaşı

İşgal altındaki Sovyet topraklarında, özellikle Belarus'ta, Avrupa'nın en büyük partizan hareketlerinden biri gelişti. 1944'te Belarus'ta üç yüz bini aşkın partizan savaşıyordu (doğrulanacak). Partizanlar Alman ikmal hatlarını sabote etti. 1944 yazındaki "Demiryolu Savaşı" Bagration Harekâtı'nın başarısına doğrudan katkı yaptı.

Nazi yanıtı bir imha politikasıydı: yüzlerce köy halkıyla birlikte yakıldı. 22 Mart 1943'te **Hatın** köyünde yüz elliyi aşkın köylü (aralarında çok sayıda çocuk) bir ahıra kapatılıp yakıldı. Belarus nüfusunun dörtte biri ile üçte biri arası savaşta öldü (doğrulanacak). Bu rakamlar, "İkinci Dünya Savaşı'nı Batı kazandı" anlatısının neden bir çarpıtma olduğunu tek başına gösterir.

Sınıf bileşimi ve bize ne öğretiyor?

Doğu Avrupa'nın savaş öncesi sınıf yapısını hatırlayalım. Polonya, Macaristan ve Romanya ağırlıkla tarım ülkeleriydi. Nüfusun yarısından fazlası köylüydü ve toprağın büyük bölümü, eski soylu ailelerin ve kilisenin elindeki büyük mülklerde toplanmıştı. Sanayi işçi sınıfı küçüktü ve birkaç merkezde yoğunlaşmıştı: Varşova, Łódź, Silezya, Budapeşte'nin Csepel adası, Bükreş ve Ploieşti petrol havzası. İstisna, Çek topraklarıydı: Bohemya ve Moravya, Avrupa'nın en gelişmiş sanayi bölgelerinden biriydi ve güçlü, örgütlü bir işçi sınıfına sahipti. Bu fark, savaş sonrasında da belirleyici oldu: Çekoslovakya'da komünist parti 1946'da serbest seçimlerde birinci parti çıkarken, Polonya ve Macaristan'da yeni iktidarın toplumsal tabanı çok daha dar ve Kızıl Ordu'nun varlığına çok daha bağımlıydı.

Bu bölümden çıkan dersler şunlardır:

1. **Direniş, sınıf çizgisinden bölünür.** Aynı ülkede, aynı düşmana karşı savaşan iki direniş, savaştan sonra hangi toplumun kurulacağı konusunda uzlaşmaz iki programa sahip olabilir. Bu bölünmeyi "yurtseverler ve ajanlar" diye değil, "kimin toprağı, kimin fabrikası?" sorusuyla okumak gerekir.
2. **Toprak reformu, işçi-köylü ittifakının anahtarıdır.** PKWN'nin 22 Temmuz Manifestosu, yeni iktidara köylülük içinde bir taban kazandırdı. Bu taban olmadan, büyük ölçüde tarım ülkesi olan bir yerde hiçbir işçi iktidarı ayakta duramaz (T22).
3. **Dışarıdan gelen kurtuluş, içeriden kurulmamış bir iktidarın zayıflığını taşır.** Kızıl Ordu faşizmi yendi ve dönüşümün kapısını açtı. Ama iktidarın aşağıdan, işçi ve köylü komitelerinden kurulmadığı

yerlerde, yeni devlet aygıtı giderek halktan kopabildi. Bu, 1953'ün, 1956'nın, 1970'in ve 1980'in işçi ayaklanmalarının kökünde yatan çelişkidir (Kısım X).

4. **İmha savaşına karşı direniş, her biçimiyle meşrudur.** Getto savaşçılarının umutsuz ayaklanması da, Belarus partizanlarının demiryolu savaşı da, bir halkın ölüme götürülürken ölümün biçimini seçmesidir. Bu direnişleri "askerî açıdan anlamsız" diye küçümsemek, imha makinesinin mantığını kabullenmektir.

Doğu Avrupa cepheleri: karşılaştırma

Ülke	İşgal / rejim	İşbirlikçi sınıflar	Direnişin ana akımları	Kurtuluşun biçimi
Polonya	Alman işgali (batı), 1939-41 Sovyet yönetimi (doğu)	Çok küçük bir işbirlikçi kesim; ama aşırı sağın bir bölümü antisemit şiddete katıldı	AK (sürgün hükümeti) ↔ AL (PPR); getto direnişi (Bund, sol Siyonistler, komünistler)	Kızıl Ordu ve Polonya 1. Ordusu (1944-45)
Çekoslovakya	Protektorat (Çek), Tiso'nun kukla Slovakya'sı	Protektorat yönetimi, Slovak katolik-faşist rejim, bir kısım sanayi sermayesi	Komünist ve burjuva-demokratik direniş; Slovak Ulusal Konseyi	Slovak Ayaklanması, Prag Ayaklanması, Kızıl Ordu (1944-45)
Macaristan	Horthy rejimi, 1944 Alman işgali, Oklu Haç	Toprak ağaları, büyük sermaye, jandarma, subay kastı	Küçük illegal komünist gruplar, Macar Cephesi	Kızıl Ordu (1944-45)
Romanya	Antonescu diktatörlüğü	Askerî-bürokratik elit, Demir Muhafızlar	Ulusal Demokratik Blok; saray darbesi	23 Ağustos 1944 taraf değiştirme ve Kızıl Ordu
Belarus (SSCB)	Alman işgali	Az sayıda işbirlikçi polis birliği	Kitlesel Sovyet partizan hareketi	Kızıl Ordu (Bagration, 1944)

Kavram kutusu. - **İkili iktidar:** Aynı ülkede iki ayrı iktidar merkezinin birbiriyle yarışması. Burada, sürgündeki eski düzenin hükümetleri ile direnişten doğan yeni yönetim organları arasındaki çatışma (0.13). - **Havuç ve sopa politikası:** İşgalcinin ya da egemen sınıfın, işçi sınıfının bir kesimine ayrıcalık tanıyıp öbür kesimini ezerek sınıfı bölmesi (Heydrich'in protektoratı; 0.2'deki işçi aristokrasisi kavramıyla bağ). - **Toprak reformu:** Büyük toprak mülklerinin kamulaştırılıp topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılması. Doğu Avrupa'da işçi-köylü ittifakının maddi temeli (T22).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İmha ve köle emeği (IG Farben'in Auschwitz-Monowitz'i, Heinkel, Siemens'in kamplardaki bölümleri) · halkları ırksal hiyerarşiye göre bölme · işçi aristokrasisi yaratma (Heydrich'in silah işçilerine ek karnesi) · işbirlikçi polis ve jandarma (Macar jandarması) · Yahudi mülklerinin "Aryanizasyonu" ile yerli burjuvaziye mülk transferi · karşı-devrimci rejimlerin (Horthy, Antonescu) yirmi yıllık komünist yasakları.

Türkiye'ye bağ. 23 Ağustos 1944'ten birkaç gün önce, 2 Ağustos 1944'te Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Türk burjuvazisinin savaşa bakışı, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, hep "kazananın yanında durma" hesabıyla belirlendi. Macar Yahudilerinin bir bölümü Filistin'e İstanbul üzerinden kaçtı. Türkiye transit geçişlere belirli koşullarda izin verdi, ama sayılar sınırlı kaldı (doğrulanacak). İstanbul, savaş boyunca Yahudi kurtarma örgütlerinin ve istihbarat servislerinin buluşma yeriydi.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Doğu Avrupa, Nazi işgalinden kurtulduktan sonra bu kez Sovyet işgaline uğradı; iki işgal arasında fark yoktu.”* Yanıt: Nazi işgali bir imha savaşıydı: Polonya’da nüfusun altıda biri, Belarus’ta dörtte biri ile üçte biri arası öldü. Sovyet zaferi bu imhayı durdurdu ve toprak reformuyla köylülüğe toprak, sanayinin kamulaştırılmasıyla işçiye iş güvencesi getirdi. Sovyet yönetiminin baskıcı uygulamaları, Katyn ve sürgünler gibi suçları saklanmaz, eleştirilir. Ama bir imha düzeni ile toprak reformu yapan bir düzeni “iki işgal” diye eşitlemek, mülkiyet ilişkilerindeki temel farkı yok sayan “iki totalitarizm” kalıbıdır (protokol 6).

Dört soru. - **Kimin elinde?** Savaş öncesi toprak ağalarının ve büyük sermayenin elinde; işgalde Alman tekellerinin ve “Aryanize” edilmiş mülklerin elinde; kurtuluşta toprak reformuyla köylüye, kamulaştırmayla devlete geçmeye başladı. - **Kimin denetiminde?** İşgalde SS’in ve işbirlikçi polisin. Kurtuluş sonrasında, direnişten doğan komitelerin ve giderek yeni parti-devletin. - **Kimin yararına?** Direnişin bir kolu eski düzenin geri gelmesi, öbür kolu toprak reformu ve kamulaştırma için savaştı. Sonuç, büyük ölçüde Kızıl Ordu’nun ilerleyişiyle belirlendi. - **Kim karar veriyor?** Direnişçiler, sürgün hükümetleri ve büyük güçler arasında gerilimli bir üçgen. Varşova’nın trajedisi, bu üçgende işçinin kendi kararının en zayıf halka oluşudur.

Okuma ve izleme önerisi. Hanna Krall, *Shielding the Flame* (Marek Edelman’la söyleşi, 1977) · Marek Edelman, *The Ghetto Fights* (1945; Bund’un yayımladığı tanıklık) · Emanuel Ringelblum’un getto arşivi (Oyneg Shabes; seçmeler İngilizce yayımlandı) · Film: *Kanal* (Andrzej Wajda, 1957; Varşova Ayaklanması) · Film: *Obchod na korze* (Dükkân Anayolun Üstünde; Ján Kadár ve Elmar Klos, 1965; Slovak kasabasında Yahudi sürgünü) · Film: *Gel ve Gör* (*Idi i smotri*, Elem Klimov, 1985; Belarus’ta köy yakımları).

Bölüm 39: İngiltere, İsveç, İsviçre, İspanya, Portekiz, Türkiye: Savaşın Kenarındakiler

Sahne. Ocak 1942, Kent kömür havzası, Betteshanger madeni. Savaşın ortasında, İngiltere'de grev yasaktır: Temmuz 1940'ta çıkarılan 1305 Sayılı Kararname, iş uyuşmazlıklarını zorunlu tahkime bağlamış, grevi suç saymıştır. Buna rağmen Betteshanger'ın yaklaşık bin altı yüz madencisi, zorlu bir damarda ücretlerinin düşürülmesine karşı iş bırakır. Hükümet örnek bir ceza vermek ister: binin üzerinde madenci mahkemeye çıkarılır, para cezasına çarptırılır; üç sendika yöneticisi hapse atılır. Madenciler ne cezayı öder ne işe döner. Birkaç hafta içinde hükümet geri adım atar: sendikacılar serbest bırakılır, cezaların neredeyse tamamı tahsil edilemez, ücret talebi büyük ölçüde kabul edilir (sayılar doğrulanacak). Savaşın ortasında, "ulusal birlik" hükümetinin yasası, bir maden ocağının kolektif kararı karşısında çöker.

Tez. Savaşa doğrudan girmeyen ya da cephenin gerisinde kalan ülkeler, savaşın sınıf niteliğini belki de en açık gösteren yerlerdir. İngiltere'de savaş seferberliği işçi sınıfının pazarlık gücünü artırdı ve "bir daha asla 1930'lar" beklentisini doğurdu. "Tarafsız" İsveç ve İsviçre'nin burjuvazisi, Nazi savaş makinesine demir, rulman, altın ve banka hizmeti sattı. Franco ve Salazar rejimleri faşizmin hayatta kalan biçimleri oldu. Türkiye'de ise tarafsızlık, işçiye ve köylüye zorunlu çalışma, gayrimüslimlere ayrımcı bir vergi ve sermayeye karaborsa zenginliği olarak yansıdı. "Savaşın dışında kalmak", sınıf savaşının dışında kalmak demek değildi.

İngiltere: savaş ekonomisi ve işçinin pazarlık gücü

Mayıs 1940'ta Churchill'in koalisyon hükümeti kuruldu. İşçi Partisi hükümete girdi. En önemli atama, Ulaştırma ve Genel İşçiler Sendikası'nın (TGWU) genel sekreteri **Ernest Bevin**'in Çalışma Bakanlığı'na getirilmesiydi. Bevin, sendika bürokrasisinin devletle bütünleşmesinin simgesiydi: savaş boyunca işgücü seferberliğini, zorunlu iş yönlendirmesini (Essential Work Order, 1941) ve grev yasağını o yönetti.

Ama savaş ekonomisi aynı zamanda işçi sınıfına bir güç verdi. İşsizlik, 1930'ların milyonlarından birkaç yıl içinde neredeyse sıfıra indi. Silah fabrikalarında vasıflı işçi kıttı. Kadınlar milyonlarca fabrikaya girdi. Bu koşullarda:

- **İşyeri temsilcileri** (*shop stewards*) hareketi yeniden güçlendi. Özellikle mühendislik ve uçak sanayisinde, fabrika içinde ücret, tempo ve parça başı fiyatlar üzerinde pazarlık yapan temsilciler, sendika merkezlerinden daha belirleyici oldu.
- **Grevler yasağa rağmen sürdü.** Çalışma günü kaybı 1944'te savaşın en yüksek düzeyine çıktı: üç buçuk milyon işgününü aşan bir kayıp (doğrulanacak). Mart 1944'te Güney Galler ve Yorkshire'da yüz bini aşkın madenci ücret düzenlemesine karşı iş bıraktı. Tyneside'da çıraklar, maden ocaklarına zorla gönderilmeye ("Bevin Boys" kurası) karşı greve çıktı.
- **Devlet sertleşti.** Nisan 1944'te 1AA Düzenlemesi, temel sanayilerde greve kışkırtmayı beş yıla kadar hapis cezasıyla suç hâline getirdi. Tyneside çıraklarının grevini desteklediği gerekçesiyle Devrimci Komünist Parti'nin (troçkist) birkaç yöneticisi yargılandı.

Burada komünist hareketin bir hatasını da dürüstçe kaydetmeliyiz. Britanya Komünist Partisi (CPGB), Haziran 1941'den, Sovyetler Birliği'ne saldırıdan sonra, savaş üretimini her şeyin önüne koydu. Fabrikalarda grevlere karşı çıktı, "ortak üretim komiteleri"nin kurulmasını savundu. Faşizmin yenilmesi için üretimi artırma kaygısı anlaşılırdır. Ama bu çizgi, işçilerin kendiliğinden ücret ve koşul mücadelelerini zaman zaman "sabotaj" olarak nitelemeye ve bu mücadelelerin önderliğini başka akımlara bırakmaya vardı. Antifaşist savaşın desteklenmesi ile işçinin sınıf çıkarının savunulması arasında bir karşıtlık kurmak zorunlu değildi. Bu çelişki savaştan sonra da partinin işçi tabanı üzerindeki etkisini zayıflattı.

Kadınlar fabrikada: eşit ücret için grev

Savaş, İngiltere'de milyonlarca kadını fabrikalara, tersanelere, cephanelik atölyelerine getirdi. 1941'den itibaren genç ve bekâr kadınlar zorunlu iş yönlendirmesine tabi tutuldu. Kadınlar, savaştan önce "erkek işi" sayılan işleri yaptı: torna, kaynak, uçak montajı. Ama ücretleri, aynı işi yapan erkeklerin ücretlerinin belirgin biçimde altındaydı. Hükümet ve sendika önderlikleri, kadınların bu işlere "geçici" olarak girdiğini, savaştan sonra erkeklere yer bırakacaklarını varsayıyordu.

Kadın işçiler bunu kabul etmedi. Ekim 1943'te İskoçya'da, Glasgow yakınlarındaki Hillington'da Rolls-Royce uçak motoru fabrikasında, binlerce kadın işçi eşit ücret talebiyle iş bıraktı (doğrulanacak). Erkek işçilerin bir bölümü dayanışma için greve katıldı. Grev, kısmi bir ücret artışıyla sonuçlandı. 1944'te hükümet, öğretmenlerin eşit ücret talebini içeren bir yasa değişikliğini meclis oylamasında kaybedince, Churchill konuyu güven oylamasına dönüştürüp kararı geri aldırdı ve eşit ücret meselesini bir Kraliyet Komisyonu'na havale etti (doğrulanacak). Eşit ücret, İngiltere'de ancak 1970 yasasıyla, o da 1968'de Ford Dagenham'daki kadın dikişçilerin grevinden sonra geldi.

Bu hikâye, savaşın işçi sınıfının bileşimini nasıl değiştirdiğini ve kazanımların ne kadar yavaş, ne kadar mücadeleyle geldiğini gösterir. Kadınların fabrikadaki varlığı, erkek işçi aristokrasisinin sendikal ayrıcalıklarını da sorguladı: "vasıf" kavramının ne kadarının teknik, ne kadarının cinsiyete dayalı bir tekel olduğu ilk kez kitlesel olarak tartışıldı (K3).

Beveridge beklentisi: korkunun ürünü bir rapor

1 Aralık 1942'de, liberal iktisatçı William Beveridge'in hazırladığı *Sosyal Sigorta ve İlgili Hizmetler* raporu yayımlandı. Rapor, "beş dev kötülüğe" karşı savaş ilan ediyordu: yoksulluk, hastalık, cehalet, sefalet (kötü konut) ve işsizlik. Beşiğinden mezarına herkesi kapsayan bir sosyal sigorta, ulusal bir sağlık hizmeti ve tam istihdam politikası öneriyordu. Rapor birkaç hafta içinde yüz binlerce sattı (altı yüz bini aşkın; doğrulanacak). Kuyruklar oluştu. Askerler cephede tartıştı.

Churchill ve Muhafazakârların önemli bir bölümü rapora soğuk baktı. Hükümet uygulamayı "savaştan sonraya" erteledi. Ama işçi sınıfının beklentisi artık geri dönmeyecekti. Temmuz 1945 seçimlerinde İşçi Partisi büyük bir zafer kazandı. Churchill, savaşı kazanan lider olarak seçimi kaybetti. İşçiler, 1918'deki "kahramanlara layık yurtlar" vaadinin nasıl unutulduğunu hatırlıyordu.

Sınıfsal okuma: Beveridge raporu, bir liberalin hayırseverliğinin değil, savaşın yarattığı güç dengesinin ürünüdür. Silahlı, seferber, işsizlik korkusundan kurtulmuş bir işçi sınıfı; doğuda faşizmi kıran bir sosyalist devlet (Stalingrad Beveridge raporundan iki ay sonra zaferle bitecekti); ve 1930'ların sefaletine geri dönmeyi reddeden bir toplum. Dosyanın altıncı tezi ve Kısım IX burada başlar: refah devleti korkunun ürünüydü.

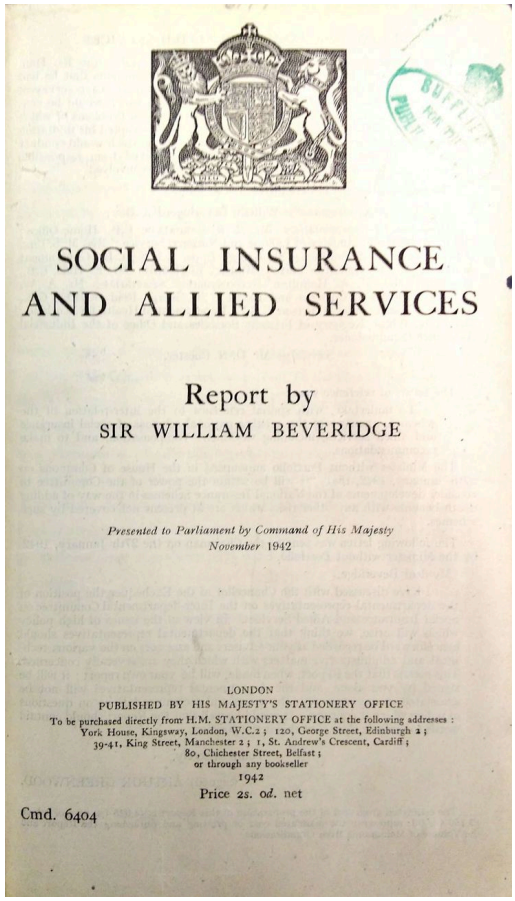

SOCIAL INSURANCE
AND ALLIED SERVICES

Report by
SIR WILLIAM BEVERIDGE

Presented to Parliament by Command of His Majesty
November 1942

LONDON
PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE
To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses :
York House, Kingsway, London, W.C.2 ; 120, George Street, Edinburgh 2 ;
39-41, King Street, Manchester 2 ; 1, St. Andrew's Crescent, Cardiff ;
80, Chichester Street, Belfast ;
or through any bookseller
1942
Price 2s. 0d. net

Cmd. 6404

Görsel: Beveridge Raporu'nun kapak sayfası, 1942 (fotoğraf 2017). Brigade Piron, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

İsveç: "tarafsızlığın" demir cevheri

İsveç savaşa girmedi. Sosyal demokrat Per Albin Hansson'un önderliğindeki "ulusal birlik" hükümeti ülkeyi savaşın dışında tuttu. Bu tarafsızlığın bir faturası vardı ve bu faturayı Nazi savaş makinesi kazançla ödedi:

- **Demir cevheri:** Almanya'nın yüksek kaliteli demir cevheri ihtiyacının önemli bir bölümü Kuzey İsveç'in Kiruna ve Gällivare madenlerinden karşılandı. Cevher, Norveç'in Narvik ve İsveç'in Luleå limanlarından Almanya'ya taşındı. Yıllık ihracat on milyon tonun üzerindeydi (doğrulanacak).
- **Rulman:** İsveç'in SKF şirketi Alman ordusunun ihtiyaç duyduğu rulmanların bir bölümünü sağladı.
- **Transit:** 1940-1943 arasında İsveç, Alman askerlerinin ve askerî malzemenin İsveç demiryollarından Norveç'e ve Finlandiya'ya geçişine izin verdi. Haziran 1941'de bir Alman tümeni İsveç üzerinden Finlandiya'ya taşındı.
- **Finans:** İsveç'in en büyük finans ailesi Wallenberg'lerin bankası (Stockholms Enskilda Bank), bazı Alman şirketlerinin yurt dışı varlıklarını gizlemeye aracılık etmekle suçlandı ve bu nedenle savaştan sonra ABD'de soruşturmaya uğradı (doğrulanacak).

Aynı "tarafsız" İsveç, savaş boyunca siyasi açıdan "güvenilmez" sayılan kişileri, çoğunlukla komünistleri, özel çalışma birliklerine ve kamplara gönderdi (doğrulanacak). Sosyal demokrat bir hükümet, faşizme demir satarken, komünist işçiyi kampa koydu. Bu, sosyal demokrasinin ikili karakterinin bir örneğidir: içeride refah reformları, dışarıda sermayenin ticari çıkarıyla uyum.

İsviçre: Nazi altınının kasası

İsviçre'nin tarafsızlığının maddi temeli bankacılıktı. 1990'larda İsviçre hükümetinin kurduğu **Bergier Komisyonu**'nun raporları (2002) şu olguları belgeledi:

- İsviçre Ulusal Bankası, savaş boyunca Alman Reichsbank'ından büyük miktarda altın satın aldı. Bu altının bir bölümü işgal edilmiş ülkelerin merkez bankalarından yağmalanmıştı, bir bölümü ise toplama kamplarında öldürülenlerden alınmıştı (miktarlar için komisyon raporuna bakılmalı; doğrulanacak).
- İsviçre silah sanayisi (Oerlikon-Bührle başta olmak üzere) Almanya'ya top ve mühimmat sattı.
- İsviçre, 1938'de Alman makamlarından Yahudilerin pasaportlarına "J" damgası basılmasını istedi. Savaş boyunca binlerce Yahudi mülteci sınırdan geri çevrildi (komisyon yirmi bini aşkın geri çevirme kaydı saptadı; doğrulanacak).
- Savaştan sonra, öldürülenlerin hesaplarındaki paralar yıllarca mirasçılarına ödenmedi. Bu mesele ancak 1990'larda davalarla gündeme geldi.

İsviçre Komünist Partisi 1940'ta yasaklandı. Faşizme karşı savaş, İsviçre bankası için bir iş fırsatıydı.

İspanya ve Portekiz: hayatta kalan faşizm

Franco İspanyası savaşa resmen girmedi, "savaşmayan taraf" olarak kaldı. Ama Haziran 1941'de, Sovyetler Birliği'ne saldırıdan birkaç gün sonra, Falanjist gönüllülerden ve ordu subaylarından oluşan **Mavi Tümen** (División Azul) kuruldu. Tümen Leningrad cephesinde Alman ordusunun yanında savaştı. 1941-1943 arasında dönüşümlü olarak kırk beş bin dolayında İspanyol bu tümende yer aldı (doğrulanacak). Franco aynı zamanda Almanya'ya volfram (tungsten) sattı.

İspanya'nın içinde ise Cumhuriyet'in yenilgisinin ardından beyaz terör sürüyordu: on binlerce idam, yüz binlerce siyasi tutsak, tutsakların "cezasını çalışarak azaltma" adı altında yol, baraj ve anıt inşaatlarında (Cuelgamuros'taki anıt dahil) zorla çalıştırılması. Fransa'ya kaçan Cumhuriyetçilerin binlercesi Almanlar tarafından Mauthausen'e gönderildi: yedi bin dolayında İspanyol Cumhuriyetçi bu kampa kondu, beş bini orada öldü (doğrulanacak). Ağustos 1944'te Paris'e ilk giren Müttefik birliklerinden biri, Leclerc tümeninin İspanyol Cumhuriyetçilerden oluşan dokuzuncu bölüğüydü, "La Nueve." Ekim 1944'te İspanyol komünist gerillalar Fransa'dan Pirenelerdeki Aran vadisine girdi, ama Franco'yu devirecek bir halk ayaklanması olmadı.

Salazar Portekizi, 1933'ten beri korporatist Estado Novo rejimiyle yönetiliyordu (Bölüm 43). Portekiz de Almanya'ya volfram sattı, 1943'te ise İngiltere'ye Azor Adaları'nda üs verdi: iki tarafa da satış yapan bir tarafsızlık. İllegal Portekiz Komünist Partisi (PCP) 1940-41'de yeniden örgütlendi ve 1942-1944 arasında Lizbon bölgesinde ve Alentejo'da açlığa ve düşük ücrete karşı grevler örgütledi (doğrulanacak). Grevler baskıyla bastırıldı.

Franco ve Salazar, faşizmin yenilgisinden sağ çıkan iki rejim oldu. Bunun nedeni basittir: Batılı müttefikler için bu rejimler, komünizme karşı birer kaleydi. 1953'te ABD ile İspanya arasındaki üs anlaşması, 1949'da Portekiz'in NATO'nun kurucu üyesi olması, Soğuk Savaş'ın "demokrasi" söyleminin sınıf içeriğini açıkça gösterir (*NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat*).

Görsel: Mavi Tümen için yeni gelen İspanyol gönüllüler görev yerlerine yürüyor, 30 Nisan 1942. Schröter, CC0, Wikimedia Commons.

Türkiye: tarafsızlığın sınıf faturası

Türkiye savaşın büyük bölümünde tarafsız kaldı. Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile bir karşılıklı yardım antlaşması imzaladı, Haziran 1941'de ise Almanya ile bir dostluk antlaşması. Tarafsızlık dengeleri arasında Türkiye'nin sattığı en değerli ürün **krom**du: çelik alaşımlarının, dolayısıyla silah sanayisinin vazgeçilmez hammaddesi. Ekim 1941'de Almanya ile imzalanan ticaret anlaşmasıyla (Clodius Anlaşması) Türkiye 1943-1944'te Almanya'ya krom satmayı taahhüt etti. Krom sevkiyatı ancak Nisan 1944'te, Müttefiklerin ağır baskısıyla durduruldu. Türkiye Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini kesti, 23 Şubat 1945'te, San Francisco konferansına katılabilmek için, savaş ilan etti.

İçeride ise savaş yılları, işçiye ve köylüye kesilen bir faturaydı:

- **Milli Korunma Kanunu** (Ocak 1940): Hükümete fiyatları belirleme, mallara el koyma ve **zorunlu çalışma** (mükellefiyet) getirme yetkisi verdi. Günlük çalışma süresi uzatılabildi, hafta tatili kaldırılabildi. Zonguldak kömür havzasında köylüler zorla maden ocaklarına sevk edildi. Kötü koşullar, iş kazaları ve salgın hastalıklar bu işçileri kırdı (sayılar doğrulanacak).
- **Karaborsa ve "harp zenginleri":** Fiyatlar birkaç kat arttı, gerçek ücretler çöktü. Bu yıllar, ithalatçı, tüccar ve müteahhit sermayenin büyük servetler biriktirdiği yıllardır. Türkiye burjuvazisinin önemli bir kesimi zenginliğini bu dönemin kıtlık kârlarına borçludur.
- **Yirmi kura askerlik** (1941-42): Gayrimüslim erkekler, yirmi yaş grubunu kapsayan bir askerî seferberlikle silah verilmeden çalışma taburlarına alındı ve yol, taş ocağı işlerinde çalıştırıldı. Bir yıla yakın süren bu uygulama, gayrimüslim nüfusun ekonomik hayattan uzaklaştırılmasının parçasıydı.

- **Varlık Vergisi** (11 Kasım 1942): Savaş koşullarında "olağanüstü kazançları" vergilendirme gerekçesiyle çıkarıldı. Uygulamada vergi miktarlarını belirleyen komisyonlar, gayrimüslimlere Müslümanların birkaç katı vergi biçti. Vergiyi ödeyemeyenlerin malları satıldı ve bin dört yüz dolayında kişi Aşkale'de ve başka yerlerde zorunlu çalışmaya gönderildi (doğrulanacak). Satılan işyerleri ve mülkler çoğunlukla Müslüman-Türk tüccarların eline geçti.

Varlık Vergisi'nin sınıfsal okuması şudur: bu, bir tür devlet eliyle **mülk transferiydi**. Ticaret sermayesinin gayrimüslim kesiminden Müslüman-Türk kesimine el değiştirmesi, "milli burjuvazi" yaratma politikasının savaş koşullarında hızlandırılmasıydı. Irksal ayrımcılık burada sermaye birikiminin bir aracı olarak işledi. Bedeli ise gayrimüslim tüccarlar kadar, onların işyerlerinde çalışan işçiler, küçük esnaf ve zanaatkârlar ödedi. (*Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?*)

Savaşın son yılında iki dava yan yana durur. Mayıs 1944'te Türkçü-Turancı çevreler (Nihal Atsız, Alparslan Türkeş ve başkaları) tutuklandı ve Eylül'de **Irkçılık-Turancılık Davası** başladı. Bu dava, Almanya'nın yenileceği kesinleşirken rejimin Müttefiklere verdiği bir mesajdı. Sanıkların bir bölümü 1945'te mahkûm oldu, ama karar bozuldu ve 1947'deki yeniden yargılamada hepsi beraat etti. Aynı yıllarda komünistlere yönelik kovuşturmalar ise hiç durmadı: Nâzım Hikmet 1938'den beri hapisteydi. 1944'te ve 1946-47'de komünistlere yönelik yeni tutuklama dalgaları yaşandı (doğrulanacak). Faşist-ırkçı akımlara yönelik dava göstermelik ve kısa, komünistlere yönelik baskı kalıcı ve sistemliydi. Bu ayrıntının ayrıntılı incelemesi ayrı bir dosyayı hak ediyor.

Kritik an: Mart-Nisan 1944, İngiliz madenci grevleri ve 1AA Düzenlemesi.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Güney Galler ve Yorkshire madencileri, savaş kârlarının ortasında ücret yapısının adaletsizliğine karşı ücret artışı istedi. Tyneside çırakları maden ocaklarına zorla gönderilmeyi reddetti.	İşçi Partili Çalışma Bakanı Bevin, greve kışkırtmayı hapisle cezalandıran 1AA Düzenlemesi'ni çıkardı. Maden sendikalarının önderliği grevleri "sorumsuz" buldu. CPGB de grevlere karşı çıktı.	Maden sahipleri devletin denetimindeki savaş ekonomisinde kârlarını korudu. Grevciler ve "kışkırtıcılar" yargılandı.	Kömür sermayesi ve savaş sanayisi: kesintisiz üretim ve dondurulmuş ücret yapısı.	Madencilere ücret tavizleri verildi. Ama madenlerin kamulaştırılması talebi güçlendi ve 1947'de kömür sanayisi kamulaştırıldı (Kısım IX).

Bize ne öğretiyor?

Savaşın kenarındaki ülkeler bize üç şey öğretir. Birincisi: **"tarafsızlık" sınıf çıkarının üstünde bir tutum değildir.** İsveç'in demiri, İsviçre'nin altını, Türkiye'nin kromu ve İberya'nın volframı, egemen sınıfların savaştan kâr etmesinin araçlarıydı. İkincisi: **savaş ekonomisi, işçi sınıfının pazarlık gücünü artırabilir, ama bu güç ancak örgütle kullanılır.** İngiltere'de işyeri temsilcileri ve grevler bu gücü ücrete, Beveridge beklentisine ve 1945 seçimine dönüştürdü; Türkiye'de ise örgütsüz işçi, aynı savaş ekonomisinde zorunlu çalışmaya ve çöken ücrete mahkûm oldu. Üçüncüsü: **faşizme karşı savaşı desteklemek, işçinin sınıf çıkarını askıya almak demek değildir.** Bu iki görev arasında seçim yapmaya zorlanan her örgüt, işçi tabanıyla bağını zayıflatır.

Savaşın kenarındakiler: karşılaştırma

Ülke	Resmî tutum	Sermaye ne kazandı?	İşçi ne ödedi, ne kazandı?	Savaş sonrası
İngiltere	Savaşan taraf	Silah sanayisi, devlet siparişleri	Grev yasağı ama tam istihdam ve pazarlık gücü; 1944 grev dalgası	Attlee hükümeti, NHS, kamulaştırmalar (Kısım IX)
İsveç	Tarafsız	Demir cevheri, rulman, banka hizmetleri	Sosyal demokrat "ulusal birlik"; komünistlere karşı kamplar (doğrulanacak)	Refah devletinin genişlemesi (Bölüm 45)
İsviçre	Tarafsız	Altın ticareti, silah ihracatı, banka gizliliği	Komünist parti yasağı	Banka merkezi olarak büyüme; hesap skandalları 1990'larda
İspanya	Savaşmayan taraf	Volfram ihracatı, zorunlu tutsak emeği	Beyaz terör, açlık, zorla çalıştırma	Franco rejimi 1975'e dek; ABD üsleri (1953)
Portekiz	Tarafsız	Volfram ihracatı (iki tarafa)	1942-44 grevleri ve baskı	Salazar rejimi 1974'e dek; NATO kurucu üyesi
Türkiye	Tarafsız, Şubat 1945'te savaş ilanı	Krom ihracatı, karaborsa, Varlık Vergisi ile mülk transferi	Milli Korunma Kanunu, zorunlu çalışma, yirmi kura, reel ücret çöküşü	Truman Doktrini (1947), NATO (1952), Türk-İş (1952)

Kavram kutusu. - **Tarafsızlığın ekonomi politiği:** Savaşa katılmayan bir devletin, iki taraf arasındaki ticaretten, finansmandan ve hammadde satışından kazanç sağlaması. "Tarafsızlık" askerî bir tutumdur, sermayenin çıkarı ise hep bir tarafa doğru eğilir (0.11). - **Zorunlu tahkim:** Grevin yasaklanıp iş uyuşmazlıklarının devletin belirlediği bir hakeme bırakılması. Burjuva demokrasilerinde savaş zamanında, otoriter rejimlerde kalıcı olarak uygulanır (K2). - **Devlet eliyle mülk transferi:** Devletin vergi, müsadere ya da ayrımcı düzenlemelerle mülkü bir toplumsal ya da etnik gruptan ötekine aktarması; ilkel birikimin sonraki biçimlerinden biri (Kısım I, K7).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Savaş zamanı grev yasağı ve zorunlu tahkim (İngiltere, 1305 Kararnamesi, 1AA Düzenlemesi) · zorunlu iş yönlendirmesi · Milli Korunma Kanunu ve zorunlu maden çalışması (Türkiye) · karaborsa ve kıtlık fiyatları · ayrımcı vergi ile mülk transferi (Varlık Vergisi) · tutsak emeği (İspanya) · banka gizliliği ve yağma altınının aklanması (İsviçre) · komünist partilerin yasaklanması (İsviçre, Türkiye, İspanya, Portekiz).

Emek süreci. İngiliz savaş sanayisinde "sulandırma" (*dilution*) denen bir süreç yaşandı: vasıflı makinecilerin işleri parçalara bölündü, parçaların çoğu vasıfsız erkeklere ve kadınlara, daha düşük ücretle verildi. Mühendislik sendikası (AEU) 1940'ta işverenlerle imzaladığı anlaşmalarla bunu "savaş süresince" kabul etti. İşi mühendisler ve zaman etüdü uzmanları yeniden tasarladı. Hız, parça başı fiyatlarla belirlendi ve işyeri temsilcileri bu fiyatlar üzerinde her gün pazarlık yaptı. Türkiye'nin Zonguldak ocaklarında ise emek süreci üzerinde hiçbir pazarlık yoktu: zorunlu çalışmaya getirilen köylü, işin tasarımında da hızında da söz sahibi değildi.

Zaman kimin? Milli Korunma Kanunu, Türkiye'de günlük çalışma süresini uzatma ve hafta tatilini kaldırma yetkisi verdi. İngiltere'de savaş sanayisinde haftalık çalışma altmış saati aşabiliyordu (doğrulanacak). Savaş, işçinin zamanına devletin en çıplak biçimde el koyduğu dönemdir. İngiliz işçinin 1945'te sandığa taşıdığı öfkede bu çalınan zamanın payı büyüktür.

Türkiye'ye bağ. Bu bölümün kendisi, büyük ölçüde Türkiye'ye bağdır. Bir not daha ekleyelim: Milli Korunma Kanunu'nun zorunlu çalışma hükümleri, 1936 İş Kanunu'nun grev yasağıyla birlikte (Bölüm 43), Türkiye işçi sınıfının savaş sonrasına hiçbir örgütlü hakkı olmadan girmesine yol açtı. 1946'da kısa süre içinde kurulan sosyalist partiler ve sendikalar aynı yılın Aralık ayında kapatıldı. 1947 Sendikalar Kanunu grevsiz bir sendikacılık getirdi. 1952'de kurulan Türk-İş, bu grevsiz zeminde, Amerikan yardımıyla büyüyecekti (Bölüm 44).

Yanlış anlatıya yanıt. *"İsveç, İsviçre ve Türkiye'nin tarafsızlığı, halklarını savaşın yıkımından koruyan akıllıca bir dış politikaydı."* Yanıt: Tarafsızlık savaşın bombalarından korudu, ama sınıf savaşından korumadı. İsveç ve İsviçre burjuvazisi Nazi savaş makinesinin tedarikçisi ve kasası oldu. Türkiye'de tarafsızlık, köylüye zorunlu madencilik, işçiye çöken ücret, gayrimüslimlere ayrımcı vergi, tüccara ise karaborsa serveti olarak yansıdı. "Akıllıca" olan, sermayenin kazancıydı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Madenler, bankalar ve ticaret sermayesi, tarafsız ülkelerde savaş kârlarını biriktirdi. - **Kimin denetiminde?** Savaş ekonomisi devletin denetimindeydi; ama bu denetim, İngiltere'de işçinin pazarlık gücüyle sınırlanırken, Türkiye'de ve İberya'da işçinin örgütsüzlüğü üzerinde yükseldi. - **Kimin yararına?** Demir, krom, volfram ve altın satan sermaye fraksiyonlarının yararına. - **Kim karar veriyor?** Tarafsızlık kararlarını hükümetler aldı. İngiltere'de işçi, 1944 grevleri ve 1945 seçimleriyle kararın bir parçasını geri aldı; öteki ülkelerde bu olanak yoktu.

Okuma ve izleme önerisi. Angus Calder, *The People's War: Britain 1939-1945* (1969) · Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları* (1999) · Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları* (2000) · Bergier Komisyonu, *Switzerland, National Socialism and the Second World War: Final Report* (2002) · Film: *Salkım Hanımın Taneleri* (Tomris Giritlioğlu, 1999; Varlık Vergisi) · Film: *Millions Like Us* (Frank Launder ve Sidney Gilliat, 1943; savaş fabrikasında kadın işçiler).

Bölüm 40: Kurtuluş ve İhanet Edilen Beklenti (1944-1947): Direnişçiler Ne Aldı, Ne Kaybetti?

Sahne. 18 Ağustos 1950 akşamı, Seraing, Liège. Belçika Komünist Partisi'nin başkanı, 1941'deki "100.000'lerin grevi"nin önderi, Mauthausen'den sağ dönmüş metal işçisi Julien Lahaut, evinin kapısını çalan iki adama kapıyı açar. Adamlar ateş eder. Lahaut oracıkta ölür. Bir hafta önce, 11 Ağustos'ta, meclisteki taht yemini töreninde komünist sıralarından "Yaşasın Cumhuriyet!" sesi yükselmiştir. Katiller yakalanmaz. Dava 1972'de zamanaşımıyla düşer. Ancak 2010'larda yapılan tarih araştırmaları, cinayetin, kraliyet çevresine ve sanayi-finans çevrelerine bağlı, komünizme karşı gizli bir ağın işi olduğunu ortaya koyar (doğrulanacak). Belçika'yı kurtaranlardan biri, kurtuluştan beş yıl sonra, kurtardığı ülkenin egemen sınıfının gizli ağı tarafından öldürülmüştür.

Tez. 1945'te Avrupa'nın birçok yerinde iktidar fiilen direniş komitelerinin, fabrika konseylerinin, silahlı işçilerin elindeydi. Batı'da bu güç birkaç yıl içinde silahsızlandırıldı, hükümetten çıkarıldı (Fransa'da ve İtalya'da komünist bakanların Mayıs 1947'de hükümetten atılması) ve karşılığında sosyal haklarla "satın alındı." Aynı yıllarda Nazi ve faşist kadrolar yargıya, emniyete ve istihbarata geri döndü. Doğu'da ise halk demokrasileri kuruldu: toprak reformu, kamulaştırma ve sosyal haklar gerçek kazanımlardı. Ama iktidar giderek parti-devlet aygıtında yoğunlaştı. Yunanistan, iki sistemin sınırında, direnişin silahla ezildiği istisna oldu.

1945 baharı: iktidar kimin elindeydi?

Nisan 1945'te kuzey İtalya'nın kentlerini (Torino, Milano, Cenova) partizanlar ve işçi ayaklanmaları kurtardı (Bölüm 34). Fabrikaları Alman yıkımından koruyan işçilerdi. Birçok fabrikada yönetim kaçmıştı ve üretimi CLN'nin fabrika komiteleri yönetiyordu. Fransa'da Ağustos 1944'te Paris'i FFI ve işçi milisleri kurtardı. Güneyde, Toulouse'dan Limoges'e kadar birçok bölgede yerel kurtuluş komiteleri, belediyeleri ve işletmeleri fiilen yönetiyordu. Renault gibi büyük işbirlikçi şirketlere el konmuştu. Belçika'da, Yunanistan'da, Yugoslavya'da, Arnavutluk'ta silahlı direniş örgütleri kitleseldi. Almanya'da bile, Mayıs-Haziran 1945'te, birçok kentte kendiliğinden kurulan **antifaşist komiteler** (*Antifas*) yerel yönetimi ele almaya çalıştı.

Bu tablo, 0.13'teki güç dengesi matrisinin birçok sorusuna "evet" yanıtı veriyordu: egemen sınıflar işbirliği yüzünden itibarsızdı, devlet aygıtları çözülmüştü, işçi sınıfının kitlesel ve silahlı hareketi vardı, alternatif iktidar organları doğmuştu. Neden Batı'da bu güç iktidara dönüşmedi? Yanıtın üç katmanı var: büyük güç pazarlıkları, Batılı orduların fiziksel varlığı ve komünist partilerin kendi stratejisi.

Yalta, Potsdam ve nüfuz alanları

Ekim 1944'te Moskova'da Churchill ve Stalin, Balkanlar için bir "Yüzdeler Anlaşması" yaptı (Bölüm 33): Romanya'da %90 Sovyet, Yunanistan'da %90 İngiliz nüfuzu, Yugoslavya ve Macaristan'da yarı yarıya. Şubat 1945'teki **Yalta** konferansında Churchill, Roosevelt ve Stalin, Almanya'nın işgal bölgelerine bölünmesini, Polonya'nın sınırlarını ve hükümetini, Birleşmiş Milletler'in kuruluşunu görüştü. Temmuz-Ağustos 1945'teki **Potsdam** konferansında (Truman, Churchill'in yerine seçimden sonra Attlee, Stalin) Almanya için "dört D" ilkesi (denazifikasyon, demilitarizasyon, demokratikleşme, dekartelleşme) kabul edildi, Oder-Neisse sınırı çizildi ve Doğu Avrupa'dan Almanların nüfus transferi karara bağlandı.

Nüfuz alanları mantığı şu anlama geliyordu: Batı Avrupa'da, özellikle Fransa ve İtalya'da, Batılı orduların bulunduğu yerlerde, iktidarın direniş komitelerine geçmesi ne Batılı müttefiklerce ne de Sovyet önderliğince hedeflenmişti. Stalin'in önceliği, Sovyetler Birliği'nin güvenliği için Doğu Avrupa'da dost hükümetler ve Batı'yla savaşın sürmemesiydi. Batı'nın önceliği, Batı Avrupa'da kapitalizmi kurtarmaktı.

Görsel: Yalta Konferansı, 9 Şubat 1945; soldan sağa Churchill, Roosevelt ve Stalin. ABD Ordusu Muhabere Birliği, kamu malı, Wikimedia Commons.

Silahların teslimi ve komünist partilerin stratejisi

Fransa'da de Gaulle, Ekim 1944'te "yurtsever milislerin" dağıtılmasını emretti. PCF'nin genel sekreteri Maurice Thorez, Kasım 1944'te Moskova'dan (de Gaulle'ün affıyla) döndü ve Ocak 1945'te Ivry'deki merkez komitede "tek devlet, tek ordu, tek polis" çizgisini savundu: milislerin silahlarını bırakması, işçilerin "üretim savaşı"na seferber edilmesi. PCF hükümete girdi. Komünist bakanlar (Sanayi Bakanı Marcel Paul, Çalışma Bakanı Ambroise Croizat) sosyal güvenlik sisteminin kurulmasını (1945-46), elektrik ve gazın kamulaştırılmasını (EDF-GDF, 1946), madenlerin kamulaştırılmasını ve kamu çalışanları statüsünü hayata geçirdi. Bunlar gerçek ve kalıcı kazanımlardı (Kısım IX). Ama PCF aynı dönemde, madencilere ve metal işçilerine "önce üretim" çağrısı yaptı, grevlere karşı çıktı. Thorez'in 1945'te madencilere "Üretmek, bugün en yüksek sınıf görevidir" anlamındaki çağrısı iyi bilinir (Waziers konuşması, Temmuz 1945; alıntı kaynaktan doğrulanacak).

İtalya'da Togliatti, Nisan 1944'te "Salerno Dönüşü" ile kralın ve Badoglio'nun hükümetine girmiş, partizan silahlarının teslimini kabul etmişti (Bölüm 34). Kurtuluştan sonra partizanlar silahlarını büyük törenlerle teslim etti. Bir kısmı silahlarını sakladı. PCI hükümette kaldı. Togliatti Adalet Bakanı olarak 22

Haziran 1946'da, cumhuriyet referandumunun ardından, geniş bir **af** çıkardı. Af, faşist suçluların büyük bölümünü serbest bıraktı. Mahkemeler affı, partizanlar aleyhine dar, faşistler lehine geniş yorumladı.

Bu çizginin sınıfsal değerlendirmesi dosyanın dördüncü teziyle yapılır: devrimci özeleştiri. Fransa'da ve İtalya'da Batılı orduların varlığı ve nüfuz alanları gerçeği, bir iktidar mücadelesinin askerî olanaklarını ciddi biçimde sınırlıyordu. Yunanistan örneği bunun bedelinin ne olabileceğini gösterdi. Ama sınırlı olanak, stratejinin sorgulanmasını gereksiz kılmaz. PCF ve PCI, direnişin yarattığı işçi iktidarı organlarını (fabrika komiteleri, kurtuluş komiteleri, milisler) koruyup geliştirmek yerine, bunları burjuva devletin yeniden kurulmasına teslim etti ve devlet aygıtının temizlenmesinin sınırlı kalmasına onay verdi. Hükümette bulunmanın, sınıfın bağımsız gücünün yerine geçtiği varsayıldı. 1947'de burjuvazi komünist bakanlara artık ihtiyaç duymadığında, parti elinde ne silah ne de fabrika iktidarı olan bir durumla karşılaştı. Eylül 1947'de kurulan Kominform'un ilk toplantısında (Szklarska Poręba), Yugoslav ve Sovyet delegelerin PCF ve PCI'yı "parlamenter hayaller" nedeniyle eleştirmesi bu tartışmanın o gün de yapıldığını gösterir.

Mayıs 1947: komünist bakanların tasfiyesi ve Marshall Planı

1947 baharı dönüm noktasıdır:

- **12 Mart 1947:** Truman, Kongre'de Yunanistan ve Türkiye'ye dört yüz milyon dolarlık yardım istedi: **Truman Doktrini.** "Komünizmin yayılmasını durdurma" Amerikan dış politikasının resmî ilkesi oldu.
- **Mart 1947:** Belçika'da komünist bakanlar hükümetten ayrıldı.
- **Nisan-Mayıs 1947:** Renault fabrikasında, işçilerin kendiliğinden başlattığı ve önce PCF'nin karşı çıktığı ücret grevi yayıldı. PCF sonunda grevi destekledi ve hükümetin ücret politikasına karşı oy verdi. 5 Mayıs 1947'de Başbakan Paul Ramadier (sosyalist SFIO) komünist bakanları görevden aldı.
- **Mayıs 1947:** İtalya'da Başbakan Alcide De Gasperi (Hristiyan Demokrat), ABD gezisinden döndükten sonra hükümeti bozdu ve 31 Mayıs'ta komünistleri ve sosyalistleri dışarıda bırakan yeni bir hükümet kurdu.
- **5 Haziran 1947:** ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Harvard'daki konuşmasında Avrupa'nın yeniden inşası için bir yardım programı duyurdu: **Marshall Planı** (resmî adı Avrupa İmar Programı, ERP). 1948-1952 arasında on üç milyar dolar dolayında yardım dağıtıldı (doğrulanacak).
- **Kasım 1947:** Avusturya'da KPÖ'nün tek bakanı, para reformunu protesto ederek hükümetten ayrıldı.

Marshall Planı'nın koşulları açıktı. Yardım, ABD'nin gözetiminde, piyasa ekonomisini ve serbest ticareti güçlendirecek biçimde kullanılacaktı. Yardımla gelen malların satışından elde edilen yerel paralar ("karşılık fonları") ABD'nin onayıyla harcanacaktı. Yardım alan ülkeler ABD'ye stratejik hammadde sağlamayı kabul edecekti. Temmuz 1947'deki Paris görüşmelerinden Sovyet heyeti çekildi. Çekoslovakya ve Polonya katılmak istedi ama Moskova'nın baskısıyla geri çekildi. Resmî olarak "koşul" olmasa da, komünistlerin hükümetten dışlanmasının yardımın siyasal ön koşulu olduğu, dönemin Amerikan belgelerinde ve uygulamada açıktı. Marshall Planı, Kısım VIII'de göreceğimiz gibi, sendikaların bölünmesinin de ekonomik kaldıracıydı.

Görsel: Marshall Planı'nı Avrupa'da tanıtmak için ABD'nin Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin (ECA) hazırlattığı afişlerden biri, 1950. E. Spreckmeester, kamu malı, Wikimedia Commons.

Nazi ve faşist kadroların devlete dönüşü

Batı'da direnişçiler hükümetten atılırken, faşizmin kadroları devlet aygıtına geri dönüyordu. Burada "geri dönüş" bile tam doğru bir sözcük değildir: çoğu hiç gitmemişti.

Batı Almanya. Nürnberg davaları Nazi önderliğinin bir bölümünü yargıladı. Ama sanayici davaları (Krupp, IG Farben, Flick) sınırlı cezalarla sonuçlandı ve mahkûmların çoğu 1951'de ABD Yüksek Komiserliği'nin affıyla serbest bırakıldı (*Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine*). Denazifikasyon Soğuk Savaş'la birlikte hızla sona erdi.

- **Yargı:** Nazi döneminin yargıçlarının ve savcılarının büyük çoğunluğu Batı Alman yargısında görevine devam etti. Nazi mahkemelerinin binlerce ölüm kararından sorumlu hiçbir yargıç Batı Almanya'da mahkûm edilmedi (doğrulanacak).
- **Bürokrasi:** 1951'de çıkarılan "131. Madde Yasası," Nazi döneminin memurlarına göreve dönme ve emeklilik hakkı tanıdı. Nürnberg ırk yasalarının resmî şerhini yazmış olan Hans Globke, 1953-1963 arasında Başbakan Adenauer'in Başbakanlık Müsteşarı oldu.
- **İstihbarat:** Wehrmacht'ın Doğu Cephesi istihbarat şefi General Reinhard Gehlen, 1946'da ABD ordusunun, 1949'dan sonra CIA'nın himayesinde **Gehlen Örgütü**'nü kurdu. Örgüt eski SS ve SD mensuplarını da istihdam etti. 1956'da Batı Almanya'nın federal istihbarat servisi **BND** oldu.
- **Emniyet:** Federal Kriminal Dairesi'nin (BKA) ilk kurucu kadrosunun büyük bölümü eski SS ve Nazi polis mensuplarıydı (BKA'nın kendi 2011 tarihsel araştırmasıyla belgelendi; doğrulanacak).

Aynı Batı Almanya'da, 1956'da KPD yasaklandı. Nazi kamplarında yıllarını geçirmiş komünistler, 1950'lerde yeniden yargılandı. 1956 Federal Tazminat Yasası, "özgür demokratik temel düzene" karşı mücadele edenleri Nazi zulmü tazminatının dışında bıraktı. Böylece bir komünist, Buchenwald'da geçirdiği yıllar için tazminat alamazken, onu oraya gönderen memur emekli maaşını alabiliyordu.

İtalya. Togliatti affı ve mahkemelerin yorumu faşist kadroları serbest bıraktı. Faşist dönemin valileri, polis şefleri ve yargıçları büyük ölçüde görevde kaldı. 1946'da faşizmin mirasçısı İtalyan Sosyal Hareketi (MSI) kuruldu. Buna karşılık, 1945-1948 arasında kurtuluş sırasındaki eylemleri nedeniyle binlerce partizan yargılandı.

Gladio'nun doğuşu. Savaş sonrası yıllarda, NATO çerçevesinde ve ABD ile İngiliz istihbaratının desteğiyle, Batı Avrupa ülkelerinde "geride kal" (*stay-behind*) örgütleri kuruldu. Görünürdeki amaç bir Sovyet işgaline karşı gerilla hazırlığıydı. Gerçekte bu ağlar, iç düşman olarak görülen komünist ve işçi hareketlerine karşı bir yedek güçtü ve saflarına eski faşistleri de aldı. İtalya'daki ağ, 1990'da Başbakan Andreotti'nin açıklamasıyla **Gladio** adıyla kamuoyuna duyuldu. Türkiye'deki karşılığı Özel Harp Dairesi'ydi (*12 Eylül dosyası*; *NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat*). Julien Lahaut'un öldürülmesi, bu tür ağların savaş sonrası Batı Avrupa'daki ilk izlerindendir.

Doğu'da halk demokrasileri: kazanımlar ve çelişkiler

Kızıl Ordu'nun ve yerli direniş güçlerinin kurtardığı Doğu Avrupa'da tablo tümüyle farklıydı. Kısım X ayrıntıyla anlatacak. Burada ana çizgileri kaydedelim:

- **Toprak reformu:** Polonya'da (Eylül 1944 kararnamesi), Macaristan'da (Mart 1945), Çekoslovakya'da, Romanya'da (Mart 1945) ve Almanya'nın Sovyet bölgesinde (Eylül 1945, "Junkerlerin toprakları köylünün eline": yüz hektarın üzerindeki mülklerin ve savaş suçlularının topraklarının kamulaştırılması) büyük toprak mülkiyeti kaldırıldı. Yüzyıllık feodal kalıntılar birkaç ay içinde tasfiye edildi. Milyonlarca topraksız ve az topraklı köylü toprak sahibi oldu.
- **Kamulaştırma:** Sanayi, bankalar ve büyük ticaret aşamalı olarak kamulaştırıldı. Saksonya'da Haziran 1946'da yapılan referandumda seçmenlerin dörtte üçünden fazlası savaş suçlularının ve Nazi aktivistlerinin işletmelerinin tazminatsız kamulaştırılmasını onayladı (yüzde 77 dolayında; doğrulanacak).
- **Sosyal haklar:** iş güvencesi, parasız sağlık ve eğitim, kadınların çalışma hayatına katılımı, kreşler (Kısım X).

Çelişkiler de vardı. Almanya'nın Sovyet bölgesinde, 21-22 Nisan 1946'da SPD ve KPD birleştirilerek **Almanya Sosyalist Birlik Partisi** (SED) kuruldu. Birleşme iki boyutluydu. Bir yanda, 1933'ün dersini çıkarmış, işçi partilerinin bölünmesinin Hitler'e yol açtığını yaşamış binlerce sosyal demokrat ve komünist işçinin gerçek birlik isteği vardı. Öbür yanda, Sovyet askerî yönetiminin ve KPD önderliğinin baskısı: birleşmeye karşı çıkan sosyal demokrat yöneticiler tutuklandı ya da Batı'ya geçmek zorunda kaldı. Batı Berlin'deki SPD üyelerinin Mart 1946'da yaptığı oylamada büyük çoğunluk "hemen birleşme"ye karşı oy verdi (yüzde 80'in üzerinde; doğrulanacak). Doğu Berlin'de oylamaya izin verilmedi. Birleşme, işçi birliği ile yukarıdan dayatma arasındaki gerilimi içinde taşıdı.

Daha genel olarak, halk demokrasilerinde iktidar 1947-48'den sonra giderek parti-devlet aygıtında yoğunlaştı. Direnişten doğan fabrika komiteleri ve yerel konseyler, ya parti-devletin organlarına dönüştürüldü ya da dağıtıldı. Sendikalar "iletim kayışı" rolüne indirgendi (Bölüm 45'teki üçüncü kategori). Bu süreç, 1950'lerin ortasından sonra modern revizyonizmin yükselişinin zeminini hazırladı (sekizinci tez, Kısım X).

Yunanistan istisnası

Yunanistan'da direniş, Batılı bir büyük gücün ordusuyla silahlı olarak ezildi (Bölüm 33). Aralık 1944'te İngiliz ordusu ELAS'a karşı Atina'da savaştı. Şubat 1945 Varkiza Anlaşması ile ELAS silah bıraktı. Ardından "beyaz terör" geldi: direnişçiler hapse atıldı, öldürüldü, sağcı çeteler köyleri bastı. Bu arada Almanlarla işbirliği yapmış Güvenlik Taburları'nın mensupları yeni ordu ve jandarmaya alındı. 1946'da iç savaş başladı. 1947'den sonra ABD, Truman Doktrini'yle İngiltere'nin yerini aldı. Makronisos adasındaki "yeniden eğitim" kampı binlerce solcuyu işkenceyle "dönüştürmeye" çalıştı. 1949'da Demokratik Ordu yenildi. On binlerce insan sürgüne, Doğu Avrupa ülkelerine gitti.

Yunanistan, Batı Avrupa'da "demokratik kurtuluş" diye anlatılan sürecin, sınıf güç dengesi farklı olduğunda nasıl bir iç savaşa dönüşebildiğini gösterir. Direnişin en güçlü olduğu yerde, Batı'nın "demokrasisi" tanklarla ve napalmla geldi.

Görsel: Başkan Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye dört yüz milyon dolarlık yardım isteyen ve "Truman Doktrini" olarak bilinen konuşmasını Kongre'de yaparken, 12 Mart 1947. Harry S. Truman Kütüphanesi ve Müzesi, kamu malı, Wikimedia Commons.

Bize ne öğretiyor?

1944-1947'nin dersi, dosyanın altıncı tezinin ilk yarısıdır: **kazanılan haklar, silahları ve iktidar organlarını teslim eden bir sınıfa, egemen sınıfın korkusu sürdüğü sürece verilir.** Batı Avrupa'nın işçileri 1945'te sosyal güvenliği, kamulaştırmaları ve sendika haklarını kazandı. Ama bunları kazandıran güç, fabrika komiteleri ve milisler, birkaç ay içinde dağıtıldı. Bundan sonra hakların kaderi, sermayenin sistem rekabeti karşısındaki "korkusuna" ve Soğuk Savaş dengelerine bağlandı. Doğu'da ise, faşizmi yenen ve toprak reformunu yapan iktidar, işçi denetimini ve aşağıdan demokrasiyi

geliştirmediği ölçüde, kendi tabanıyla arasına mesafe koydu. İki yolun ortak dersi aynıdır: **iktidar sorusu, "hükümette kaç bakanımız var?" sorusu değil, "üretim araçları ve silahlar kimin elinde, kararları kim veriyor?" sorusudur.**

Kurtuluştan 1948'e: direnişçi güçlerin akıbeti

Ülke	1944-45'te direnişin gücü	Silahların akıbeti	Hükümetteki yer ve çıkış	1948'de direnişçilerin durumu
Fransa	FTP ve FFI on binlerce silahlı üye; yerel kurtuluş komiteleri	Yurtsever milisler Ekim 1944-1945'te dağıtıldı; PCF teslimi destekledi	PCF 1944-47 hükümette; 5 Mayıs 1947'de bakanlar görevden alındı	Sosyal güvenlik ve kamulaştırmalar kalıcı; ama 1947-48 grevleri ordu ve CRS ile kırıldı (Bölüm 44), PCF muhalefette
İtalya	Partizan tugayları, CLNAI, fabrika komiteleri; kuzeyin kentleri partizanlarca kurtarıldı	1945'te törenlerle teslim; bir kısmı saklandı	PCI ve PSI 1944-47 hükümette; Mayıs 1947'de dışlandı	1946 affı faşistleri serbest bıraktı; partizanlar yargılandı; Nisan 1948 seçiminde DC kazandı
Belçika	Bağımsızlık Cephesi ve Partizanlar	Kasım 1944'te silahsızlandırma kararı; protesto gösterisine jandarma ateş açtı (doğrulanacak)	PCB 1944-47 hükümette; Mart 1947'de çıktı	Direnişçiler kenarda; 1950'de Lahaut suikasti
Hollanda	Yeraltı ağları, LO, CPN'nin illegal örgütü	Direniş birlikleri yeni orduya kısmen katıldı, kısmen dağıtıldı	CPN hükümete alınmadı	CPN yalıtıldı; aynı yıllarda Endonezya'da sömürge savaşı
Norveç, Danimarka	Milorg, Hjemmefronten; Danimarka Özgürlük Konseyi	Teslim edildi	Danimarka'da komünistler 1945'te kısa süre hükümette	Soğuk Savaş'la komünistler yalıtıldı; iki ülke NATO'nun kurucu üyesi (1949)
Batı Almanya	Yerel antifaşist komiteler	Müttefik yönetimi komiteleri dağıttı	KPD 1949 Bundestag'ında, sonra 1956'da yasaklandı	Nazi kadroları yargıda ve istihbaratta; komünist kamp tutsakları tazminattan dışlandı (1956)
Avusturya	KPÖ, Karintiya partizanları	Teslim	KPÖ 1945-Kasım 1947 hükümette	Resmî "ilk kurban" anlatısı; KPÖ yalıtıldı
Yunanistan	EAM-ELAS: ülkenin büyük bölümünde fiilî iktidar	Varkiza (Şubat 1945) ile teslim	Hükümete alınmadı	Beyaz terör, iç savaş (1946-49), Makronisos, sürgün
Yugoslavya	Halk Kurtuluş Ordusu: yüz binlerce savaşçı	Yeni devletin ordusu oldu	İktidar	Halk cumhuriyeti; 1948'de Kominform'la kopuş
Arnavutluk	Ulusal Kurtuluş Ordusu	Yeni devletin ordusu oldu	İktidar	Halk cumhuriyeti; toprak reformu
Bulgaristan	Vatan Cephesi, partizanlar	Yeni ordunun çekirdeği	İktidar (Vatan Cephesi)	Halk cumhuriyeti, 1946
Polonya	AK ↔ AL	AK dağıtıldı, bir kısmı silahlı mücadeleyi 1947'ye dek sürdürdü; AL yeni orduya	PPR önderliğinde hükümet; sürgün hükümetinin bir kesimi katıldı	Halk demokrasisi; AK üyeleri kovuşturmaya uğradı; toprak reformu

Ülke	1944-45'te direnişin gücü	Silahların akıbeti	Hükümetteki yer ve çıkış	1948'de direnişçilerin durumu
Çekoslovakya	Slovak Ayaklanması ve Prag Ayaklanması güçleri	Yeni orduya	Ulusal Cephe hükümeti; KSČ 1946 seçimlerinde birinci parti	Şubat 1948'de KSČ önderliğinde iktidar değişimi
Doğu Almanya	KPD ve SPD kadroları, antifaşist komiteler	Sovyet askerî yönetimi	SED (1946)	Toprak reformu, kamulaştırma; SED'in egemenliği

Kritik an: Mayıs 1947, Fransa ve İtalya.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Direnişin vaat ettiği "mutlu günler": ücret artışı, işbirlikçi sermayeden hesap sorulması, fabrikada söz hakkı. Renault'da işçiler ücret için kendiliğinden greve çıktı.	Fransız sosyalist SFIO'nun başbakanı Ramadier komünist bakanları görevden aldı. İtalya'da Saragat'ın sosyal demokratları PSI'dan ayrılıp (Ocak 1947) Batı yönelimine katıldı.	Marshall Planı'nın siyasal koşulu; Truman Doktrini; ücretlerin dondurulması, fiyatların serbest bırakılması.	Amerikan sermayesiyle bütünleşen sanayi ve finans sermayesi; savaşta işbirliği yapan büyük şirketlerin çoğu (Renault ve birkaç kamulaştırma dışında) mülkiyetini korudu.	Komünistler Batı Avrupa hükümetlerinden uzun on yıllar boyunca dışlandı. Sosyal haklar kaldı, iktidar sorusu masadan kalktı.

Kavram kutusu. - **Nüfuz alanı:** Büyük güçlerin, başka ülkeler üzerinde siyasal ve askerî egemenliklerini karşılıklı olarak tanıdıkları bölge. Nüfuz alanı mantığı, sınıf mücadelesinin sonucunu ülkenin dışında belirlemeye çalışır (0.7). - **Satın alınmış rıza:** Egemen sınıfın, iktidar sorusunu masadan kaldırmak karşılığında maddi tavizler vermesi. 1945-47'nin sosyal hakları hem mücadelenin kazanımıdır hem de bu rızanın bedelidir (K2, K4). - **Devlet aygıtının sürekliliği:** Rejim değişse de yargı, polis, ordu ve bürokrasinin kadrolarının büyük ölçüde yerinde kalması. Lenin'in "burjuva devlet makinesi ele geçirilmez, parçalanır" tezinin Batı Avrupa'daki olumsuz kanıtı (0.5, K2).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Nüfuz alanı pazarlıkları · direniş milislerinin silahsızlandırılması · koşullu dış yardım (Marshall Planı) · hükümetten dışlama · af yasalarının faşistler lehine, partizanlar aleyhine yorumlanması · Nazi ve faşist kadroların yargı, emniyet ve istihbarata yerleştirilmesi (Gehlen Örgütü) · gizli "geride kal" ağları (Gladio) · siyasal cinayet (Lahaut) · parti yasakları (KPD, 1956) · tazminat hukukunda siyasal ayrımcılık.

Türkiye'ye bağ. Truman Doktrini, Yunanistan ile Türkiye'yi aynı kararda birleştirdi. Türkiye, Marshall Planı'ndan pay aldı: yardımın önemli bir bölümü traktör ve karayolu yapımına gitti ve kırdan kente göçü hızlandırdı. Kore Savaşı'na asker gönderilmesi (1950) ve NATO üyeliği (1952), Türkiye'nin Soğuk Savaş cephesine bağlanmasının basamaklarıydı. Bu yıllarda Türkiye'de de Gladio'nun karşılığı olan Seferberlik Taktik Kurulu (1952) kuruldu (*12 Eylül dosyası*). Aynı yıl Türk-İş de kuruldu. Bu eşzamanlılık rastlantı değildir (Bölüm 44).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Marshall Planı, Amerikan halkının Avrupa'ya cömert bir hediyesiydi; Avrupa'yı açlıktan ve komünizmden kurtardı."* Yanıt: Marshall Planı, Amerikan sermayesinin Avrupa pazarını ve Avrupa kapitalizmini kurtarmak için tasarlanmış bir yatırımdı. Yardımın koşulları piyasayı, serbest ticareti ve Amerikan ihracatını güçlendirdi. Siyasal koşulu ise komünistlerin hükümetlerden dışlanması ve sendikaların bölünmesiydi. Avrupa'yı açlıktan kurtaran yalnızca yardım değil, işçilerin yeniden inşa ettiği fabrikalar ve direnişin zorladığı sosyal haklardı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Batı'da büyük sermaye mülkiyetini korudu (birkaç kamulaştırma dışında). Doğu'da toprak köylüye, sanayi devlete geçti. - **Kimin denetiminde?** Batı'da yeniden kurulan burjuva devletin ve onun sürekli aygıtının. Doğu'da giderek parti-devlet aygıtının. - **Kimin yararına?** Batı'da Amerikan sermayesiyle bütünleşen sanayi ve finans sermayesinin. Doğu'da ilk yıllarda işçi ve köylünün; ama denetimin aşağıda olmaması, bu yararı giderek aygıtın takdirine bağladı. - **Kim karar veriyor?** 1945'te bir an için fabrika komiteleri ve kurtuluş komiteleri. 1948'e gelindiğinde, Batı'da Washington ile yerli burjuvazinin ittifakı, Doğu'da parti-devlet.

Okuma ve izleme önerisi. Gabriel Kolko, *The Politics of War* (1968) · Paul Ginsborg, *A History of Contemporary Italy: Society and Politics 1943-1988* (1990) · Tony Judt'un *Savaş Sonrası* (*Postwar*, 2005) kitabını liberal bakışına karşı eleştirel okuyarak · Film: *C'eravamo tanto amati* (Bir Zamanlar Çok Sevmiştik; Ettore Scola, 1974; üç partizanın savaş sonrası yolları) · Film: *Die Mörder sind unter uns* (Katiller Aramızda; Wolfgang Staudte, 1946) · Bilgi Müşterekleri: *Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine*.

Kısım VII bilançosu

Sevgili Genç Yoldaşlar, antifaşist cepheleri ülke ülke dolaştık. Bölüm 29'da her ülkeye aynı altı soruyu soracağımızı söylemiştik. Şimdi yanıtları tek bir tabloda yan yana koyuyoruz. Bu tablo ezberlenecek bir liste değil, bir yöntem alıştırmasıdır: aynı sorular, aynı faşizme karşı, neden bu kadar farklı sonuçlar çıktığını gösterir.

Tablo T2: Antifaşist cepheler karşılaştırması (ülke × altı soru)

Ülke	İşgal / rejim biçimi	İşbirlikçi sınıflar	Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Cephe örgütü ve programı	Kurtuluşun biçimi	Savaş sonrası akıbet
Almanya	Nazi diktatörlüğü	Ağır sanayi, büyük toprak sahipleri, ordu ve bürokrasi	İşçiler, komünistler, sosyal demokrat taban; ayrıca aristokrat-askerî muhalefet	Birleşik bir cephe kurulamadı; KPD hücreleri, SPD ağları, NKFD (sürgün)	Dış ordularla (Kızıl Ordu ve Batı orduları)	Batı'da Nazi kadroları devlette, KPD yasak; Doğu'da SED, toprak reformu
Avusturya	Korporatist diktatörlük (1934), ilhak (1938)	Katolik hiyerarşi, burjuvazinin çoğunluğu	Komünist ve devrimci sosyalist işçiler, Sloven köylüler	KPÖ, RS; Karintiya'da OF bağlantılı partizanlar	Dış ordularla, Karintiya'da partizanlarla birlikte	"İlk kurban" anlatısı; KPÖ 1947'de hükümetten çıktı

Ülke	İşgal / rejim biçimi	İşbirlikçi sınıflar	Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Cephe örgütü ve programı	Kurtuluşun biçimi	Savaş sonrası akıbet
Yugoslavya	İşgal ve parçalanma; Ustaşa devleti	Ustaşa, Çetnik önderliği, işbirlikçi burjuvazi	İşçiler, yoksul köylüler, gençler; KPJ önderliği	AVNOJ; halk kurtuluş komiteleri; federatif, toplumsal dönüşüm programı	Büyük ölçüde kendi gücüyle, Belgrad'da Kızıl Ordu'yla birlikte	Direniş iktidara geldi; 1948 kopuşu
Arnavutluk	İtalyan, sonra Alman işgali	Toprak ağaları, Balli Kombëtar'ın önemli kesimi	Yoksul köylüler, gençler, zanaatkâr-işçi; APK önderliği	Ulusal Kurtuluş Cephesi (Peza, 1942)	Dış ordu olmadan, kendi gücüyle (29 Kasım 1944)	Direniş iktidara geldi; toprak reformu
Bulgaristan	Mihver'e katılan monarşi	Saray, ordu, büyük burjuvazi	İşçiler, köylüler, BRP önderliği; Zveno ve Tarım Birliği solu	Vatan Cephesi (1942)	9 Eylül 1944 ayaklanması, Kızıl Ordu'nun gelişiyle	Direniş iktidara geldi
Yunanistan	Mihver işgali; önceden Metaxas diktatörlüğü	Güvenlik Taburları, işbirlikçi burjuvazi ve monarşist çevreler	İşçiler, mübadil yoksulları, köylüler; KKE önderliği	EAM-ELAS; PEEA ("Dağ Hükûmeti")	Kendi gücüyle, ardından İngiliz müdahalesi	Varkiza, beyaz terör, iç savaş, yenilgi
İtalya	Faşist diktatörlük, 1943 sonrası Alman işgali ve Salò	Büyük sanayi, toprak ağaları, kraliyet, kilise hiyerarşisinin bir bölümü	Kuzeyin sanayi işçileri, köylüler, gençler, kadınlar; PCI ağırlıklı	CLN, CLNAI; Garibaldi, GL, Matteotti tugayları	Kuzeyde partizan ayaklanması, güneyde Müttefik orduları	Silah teslimi, af, 1947'de komünistlerin dışlanması
Fransa	İşgal ve Vichy	Vichy devleti, işbirlikçi sermaye (Renault ve başkaları)	İşçiler, göçmen işçiler (FTP-MOI), köylüler; PCF ve Gaullistler	CNR programı (1944): sosyal güvenlik, kamulaştırma	Paris ayaklanması ve Müttefik orduları	Sosyal haklar kaldı; milisler dağıtıldı; 1947'de komünistlerin dışlanması
Hollanda	Alman sivil yönetimi	Üst bürokrasi, bir kısım büyük sermaye, NSB	İşçiler, köylüler, öğrenciler; CPN ve başka ağlar	Resmî bir cephe yok; LO, grev ağları	Müttefik orduları	CPN yalıtıldı; sömürge savaşı
Belçika	Askerî işgal yönetimi	Holdingler, kralın çevresi, Rexistler	Valonya metal ve maden işçileri; PCB önderliğinde Bağımsızlık Cephesi	Bağımsızlık Cephesi	Müttefik orduları	Silahsızlandırma; 1947'de komünistler hükümetten çıktı; Lahaut suikasti
Norveç	Alman yönetimi ve Quisling	Nasjonal Samling, bir kısım bürokrasi	İşçiler, öğretmenler, köylüler	Hjemmefronten, Milorg	Almanya'nın teslimiyle	NATO kurucu üyesi; komünistler yalıtıldı
Danimarka	"Örnek işgal", sonra sıkıyönetim	Sosyal demokrat koalisyonun işbirliği politikası, tarım sermayesi	İşçiler, DKP, BOPA	Özgürlük Konseyi (1943)	Almanya'nın teslimiyle	NATO kurucu üyesi; komünistler yalıtıldı

Ülke	İşgal / rejim biçimi	İşbirlikçi sınıflar	Direnişin sınıf bileşimi ve önderliği	Cephe örgütü ve programı	Kurtuluşun biçimi	Savaş sonrası akıbet
Polonya	İmha işgali; 1939-41 doğuda Sovyet yönetimi	Çok küçük bir kesim; aşırı sağın bir bölümü	AK: çok sınıflı, subay-aydın önderlik; AL: işçi ve yoksul köylü, PPR	Sürgün hükümeti ↔ KRN, PKWN (toprak reformu)	Kızıl Ordu ve Polonya 1. Ordusu	Halk demokrasisi; AK'ye kovuşturma
Çekoslovakya	Protektorat ve kukla Slovakya	Tiso rejimi, protektorat bürokrasisi	İşçiler, askerler, partizanlar; komünist ve burjuva-demokrat önderlik	Slovak Ulusal Konseyi; Çek Ulusal Konseyi	Slovak ve Prag ayaklanmaları, Kızıl Ordu	Ulusal Cephe; Şubat 1948
Macaristan	Horthy rejimi, 1944 Alman işgali, Oklu Haç	Toprak ağaları, büyük sermaye, jandarma	Küçük illegal komünist ve sosyalist gruplar	Macar Cephesi	Kızıl Ordu	Toprak reformu; halk demokrasisi
Romanya	Antonescu diktatörlüğü	Askerî-bürokratik elit, Demir Muhafızlar	Küçük komünist parti, işçi müfrezeleri; saray	Ulusal Demokratik Blok	Saray darbesi ve Kızıl Ordu (23 Ağustos 1944)	Halk demokrasisi

Tablo nasıl okunur? Üç örüntü göze çarpar:

1. **Direnişin önderliği işçi ve yoksul köylü örgütlerindeyse ve kurtuluş kendi gücüyle geldiyse, direniş iktidara geldi** (Yugoslavya, Arnavutluk). Bu iki koşul, bir büyük gücün pazarlığından bağımsız bir iktidar temeli yarattı.
2. **Direniş güçlü olsa bile, Batılı ordular ülkedeyse ve önderlik silah teslimini kabul ettiyse, direniş sosyal haklarla "satın alındı"** (Fransa, İtalya, Belçika). İktidar sorusu masadan kalktı.
3. **Direniş güçlü, ama silahlarını teslim edip büyük bir güçle karşı karşıya kaldıysa, sonuç kanlı bir yenilgi oldu** (Yunanistan). Varkiza, yenilginin başladığı yerdir.

Doğu Avrupa'nın öteki ülkelerinde belirleyici etken Kızıl Ordu'ydu. Bu, bir yandan faşizmin yıkılmasını ve toprak reformunu mümkün kıldı, öbür yandan yeni iktidarın aşağıdan, işçi komitelerinden değil, giderek yukarıdan, parti-devletten örgütlenmesinin zeminini oluşturdu. Kısım X bu çelişkinin tarihidir.

Altı boyutlu sınıf durumu (T38): Kısım VII, 1939-1945

Puanlar 1 (çok zayıf) ile 5 (çok güçlü) arasındadır. Batı Avrupa ile Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı ayrı değerlendiriyoruz, çünkü savaşın sonunda iki bölgenin sınıf durumu birbirinden keskin biçimde ayrıldı.

Boyut	Batı Avrupa (1945 sonu)	Doğu ve Güneydoğu Avrupa (1945 sonu)	Gerekçe
Mülkiyet (üretim araçları kimde?)	2	4	Batı'da birkaç kamulaştırma (Renault, Fransız madenleri, 1946 enerji) dışında büyük sermaye mülkiyetini korudu. Doğu'da toprak reformu ve kamulaştırmalar başladı.

Boyut	Batı Avrupa (1945 sonu)	Doğu ve Güneydoğu Avrupa (1945 sonu)	Gerekçe
Denetim (emek süreci ve karar)	2	3	1945 baharında fabrika komiteleri gerçek denetim kurdu, ama Batı'da birkaç ayda dağıtıldı. Doğu'da denetim işçi komitelerinden giderek aygıta kaydı.
Örgüt (sendika, parti, komite)	4	4	Komünist partiler tarihlerinin en büyük üye sayılarına ulaştı (PCF, PCI, KKE); sendikalar birleşikti (Bölüm 44'ün başlangıç noktası).
Yapısal güç (işyeri ve piyasa gücü)	4	3	Yeniden inşa emek kıtlığı yarattı; işçinin üretimi durdurma kapasitesi yüksekti. Doğu'da yıkım daha büyüktü.
Toplumsal yeniden üretim (toplumsal ücret, konut, bakım)	2	2	Savaş yıkımı, açlık, konut kıtlığı. Ama Beveridge, CNR programı ve Doğu'daki reformlar, toplumsal ücretin hızla genişleyeceğini müjdeliyordu.
Hegemonya (kültür, hukuk, ideoloji)	4	4	Faşizmin yenilgisi, burjuvazinin işbirliği nedeniyle itibarsızlaşması ve Kızıl Ordu'nun zaferi, Avrupa çapında solun ideolojik üstünlüğünü yarattı. Batı'da bu üstünlük 1947'den sonra Soğuk Savaş propagandasıyla hızla aşındırıldı.

Sınıf gücü cetveli (T31) üzerine kısa not. 1945, yirminci yüzyılda Avrupa işçi sınıfının **örgütsel, yapısal ve ideolojik gücünün** en yüksek olduğu anlardan biridir. Ama **siyasal güç** (devlet üzerinde) Batı'da bu düzeye çıkamadı: devlet aygıtı parçalanmadı, yeniden kuruldu. Sınıfın bütün öteki güçleri, siyasal güce dönüşmediğinde, burjuvazi birkaç yıl içinde kaybettiği mevzileri geri aldı. Bu, 0.10'daki beş güç biçiminin birbirine dönüşmediği sürece kalıcı olmadığının en açık örneğidir.

Bize ne öğretiyor?

- **Faşizmi yenen, örgütlü sınıftır.** Grevler, partizan orduları, illegal ağlar ve Kızıl Ordu olmadan "Müttefiklerin zaferi" olmazdı.
- **Silahlar ve iktidar organları sınıfın elinde kalmadıkça, kazanılan haklar geri alınabilir.** 1945'in sosyal hakları gerçekti, ama 1947'de iktidar sorusu masadan kalkınca, bu hakların kaderi sermayenin "korkusuna" bağlandı (Kısım IX, altıncı tez).
- **Devlet aygıtı temizlenmezse, eski düzenin kadroları yeni düzenin kurucusu olur.** Globke'ler, Gehlen'ler ve Gladio, 1945'te parçalanmayan devletin 1970'lerde işçiye ve sola karşı yeniden silahlanmasının adıdır.
- **Önderliğin stratejisi, nesnel koşulların içinde bir seçimdir.** Yunanistan ile Yugoslavya'yı ayıran, yalnızca coğrafya ve büyük güç pazarlığı değil, silahların ve iktidar organlarının teslim edilip edilmemesidir (0.14).

KISIM VIII: Sarı Sendikacılığın Avrupa Tarihi (1899–2026)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Şimdiye kadar tarihi yıl yıl, ülke ülke izledik. Bu kısımda kronolojiyi bir an durduruyor ve 1899'dan bugüne uzanan tek bir çizgiyi, baştan sona, kesintisiz izliyoruz: **sermayenin işçinin örgütünü kendi aracına dönüştürme çabası.**

Neden ayrı bir kısım? Çünkü sizin önünüze gelecek ilk sendika büyük olasılıkla bir "sarı" sendika olacak. İşe girdiğiniz gün insan kaynakları size bir form uzatacak: "Buradaki sendika şu, hepimiz üyeyiz." Bir fabrikada örgütlenmeye başladığınızda, patron sizin sendikanızı değil, kendi seçtiği sendikayı tanıyacak. Bir grev kararını, sendikanızın genel merkezi bir gece yarısı "sosyal diyalog" adına imzalanmış bir protokolle geri çekecek. Bunlar Türkiye'nin gündelik gerçeğidir. Ama Türkiye'ye özgü değildir. Bu kısımda göreceğiniz gibi, Avrupa'nın bütün işçi hareketleri aynı düşmanla, aynı kılık değiştirmelerle karşılaştı.

"Sarı sendika" sözcüğü Türkçede çoğu kez bir küfür gibi kullanılır. "O sendika sarı" dediğimizde, bazen işverenin kurduğu bir paravanı, bazen devletin atadığı bir yönetimi, bazen de yalnızca beğenmediğimiz bir sendikayı kastederiz. Bu belirsizlik bize zarar verir. Düşmanı adıyla tanımayan onunla savaşamaz. Bu yüzden bu kısmın sonunda (Bölüm 45) dört ayrı kategoriyi birbirinden ayıracağız:

1. **İşveren / grev kırıcı sendika:** Sarı sendikanın dar ve tarihsel anlamı. İşverenin kurduğu, finanse ettiği ve yönettiği, grevi kırmak için var olan örgüt (Bölüm 41).
2. **Korporatist devlet sendikası:** Faşist ve otoriter rejimlerin, işçiyi ve işvereni tek bir zorunlu yapıya soktuğu, grevi yasakladığı sendika (Bölüm 43).
3. **Bürokratik iletim kayışı sendikası:** Revizyonist rejimlerde partinin kararlarını işyerine taşıyan, işçinin sesini yukarı değil, yukarının emrini aşağı ileten sendika (Bölüm 45 ve Kısım X).
4. **Sosyal ortaklık sendikası:** İşçinin kendi örgütü olarak doğan, ama bürokratlaşarak sermayeyle kurumsal bir uzlaşmaya eklemlenen, mülkiyet ve iktidar sorusunu masadan kaldıran sendika (Bölüm 42, 44, 45).

Bunların karşısında da bir ölçü var: **sınıf sendikacılığı.** Tabanın denetiminde olan, grevi temel silahı sayan, işçinin çıkarını sermayenin "rekabet gücü"ne feda etmeyen ve kapitalist mülkiyeti sorgulamaktan çekinmeyen sendikacılık.

Bu dört biçimi birbirinden ayırmak, onları aklamak değildir. Tersine: her birinin nasıl işlediğini, hangi maddi temele dayandığını ve nasıl yenilebileceğini anlamanın ön koşuludur. Dosyanın yedinci tezi burada sınanacak: **sarı sendikacılık bir sapma değil, sermayenin sınıf mücadelesindeki bilinçli bir silahıdır.** Fransız grev kırıcılarından Krupp'un şirket derneklerine, Mussolini'nin korporasyonlarından CIA parasıyla bölünen konfederasyonlara, oradan bugünün "sosyal diyalog" masalarına uzanan çizgi, aynı sınıf stratejisinin farklı koşullara uyarlanmış biçimleridir.

Bu kısmın Türkiye aynası ise *12 Eylül dosyası*dır: orada Türk-İş'in kuruluşunu, "partiler üstü" çizgisini ve 12 Eylül'deki rolünü, sınıf sendikacılığı ile uzlaşmacı sendikacılığı karşılaştıran bir tabloyla ele aldık. Burada o tablonun Avrupa kökenlerini kazıyoruz.

Bir uyarı: bu kısım sendikaları değil, sendikacılığın biçimlerini eleştirir. Sosyal ortaklık sendikalarının içinde milyonlarca dürüst işçi, binlerce mücadeleci işyeri temsilcisi vardır. Dosyanın ilkesi burada da geçerli: eleştiri aygıta yöneliktir, işçiye değil (protokol 4). Ve her kategorinin içinden, ona karşı doğan taban hareketlerini de anlatacağız: Sindicato Vertical'in içinden doğan İşçi Komisyonları, Force Ouvrière'e rağmen CGT'de kalan madenciler, eş yönetimin içinde "hayır" diyen işçi konseyleri.

Bölüm 41: “Sarı” Nereden Geliyor? İşveren Sendikasının Doğuşu (1899-1914)

Sahne. 1899 sonbaharı, Fransa’nın Saône-et-Loire bölgesi, Montceau-les-Mines. Blanzy Maden Şirketi’nin kömür havzasında grevler birbirini izliyor. Şirket, grevcilere karşı çalışmaya devam eden madencileri bir kafenin salonunda toplayıp ayrı bir “bağımsız sendika” kurduruyor. Grevciler bir akşam salonun camlarını taşlıyor. Ertesi gün kırık camların yerine, yenileri gelene dek, sarı kâğıt yapıştırılıyor. Grevciler bu salona ve orada toplananlara bir ad takıyor: “*les jaunes*”, sarılar. Kırmızı bayrağın karşısında sarı kâğıt. Bir işçi argosu, birkaç yıl içinde bütün Avrupa’nın sendika sözlüğüne girecek. (Terimin kökenine ilişkin bu anlatı yaygındır, ama farklı sürümleri vardır: yer olarak bazen Montceau, bazen yakındaki Le Creusot, zaman olarak 1899 ile 1900 arası anılır. Kaynakla doğrulanacak.)

Tez. Sarı sendika, sermayenin işçi örgütlenmesini yasaklayamadığı yerde onu **kendi eliyle örgütleme** stratejisidir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Avrupa burjuvazisi, işçi örgütlerini yasaklarla (Le Chapelier, Sosyalist Yasası) yok edemeyeceğini gördü. Sendikalar yasallaşıyor, kitleselleşiyor ve grevler büyüyordu. Buna verilen yanıtlardan biri, işçinin örgütlenme ihtiyacını tanıyıp bu ihtiyacı işverene bağlı bir örgütle karşılamaktı. Şirket konutu, emeklilik kasası, kooperatif mağazası ve “uyum” ideolojisi, bu örgütün maddi ve ideolojik harcıydı.

Arka plan: yasaklardan tanımaya

On dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde Avrupa’nın egemen sınıfları işçi örgütlenmesine yasakla yanıt verdi. Fransa’da 1791 Le Chapelier Yasası meslek birliklerini ve grevi yasakladı (Bölüm 7). İngiltere’de 1799-1800 Birleşme Yasaları işçi birliklerini suç saydı (Bölüm 5). Almanya’da 1878-1890 Sosyalist Yasası sosyal demokrat örgütleri ve sendikaları dağıttı (Bölüm 13).

Ama yasaklar işe yaramadı. İngiltere’de sendikalar 1824-25’te, Fransa’da 1864’te (grev hakkı) ve 1884’te (Waldeck-Rousseau Yasası, sendika hakkı) yasallaştı. Almanya’da Sosyalist Yasası 1890’da kaldırıldı ve sendika üyeliği hızla arttı. 1890’larda ve 1900’lerde grevler Avrupa’nın her yerinde büyüdü: 1889 Londra liman grevi, 1889 ve 1905 Ruhr madenci grevleri, 1906 Fransa’da sekiz saat için 1 Mayıs grevleri.

Burjuvazi yeni bir strateji aradı. İki yol vardı. Birincisi, sendikaları tanıyıp onlarla pazarlık etmek, yani sendikanın bürokratlaşmasını ve düzene eklemlenmesini beklemek ve teşvik etmek: bu yolu Bölüm 42’de izleyeceğiz. İkincisi, işçinin örgütlenme ihtiyacını kendi eliyle, kendi denetiminde karşılamak: sarı sendika. İki yol aynı anda, çoğu zaman aynı şirketlerde denendi.

Pierre Biétry ve Fransa Sarılar Federasyonu

Fransa’da ilk “bağımsız” (yani grev karşıtı) sendikalar 1899-1901’de Schneider’in Le Creusot çelik fabrikalarında ve Montceau havzasında kuruldu. 1901’de Paul Lanoir, Paris’te bir “Bağımsız İş Borsası” kurarak bu dağınık grupları bir araya getirmeye çalıştı. Ama sarı hareketin asıl önderi **Pierre Biétry** oldu.

Biétry'nin hayatı, bir sınıf kaçkınının biyografisidir. Belfort bölgesinde bir saat ve dokuma işçisiydi. Gençliğinde sosyalist ve grev önderiydi. 1899 dolaylarında saf değiştirdi. 1902'de **Fransa Sarılar Ulusal Federasyonu**'nu (Fédération nationale des Jaunes de France) kurdu. 1906'da Brest'ten milletvekili seçildi.

Sarıların programı birkaç ilkeye dayanıyordu:

- **Sermaye-emek uyumu:** İşçi ile işveren doğal düşman değil, aynı işletmenin ortaklarıdır. Sınıf mücadelesi, "dışarıdan gelen kışkırtıcıların" (sosyalistlerin, sendikalistlerin) icadıdır.
- **Grev karşıtlığı:** Grev işçiye de işverene de zarar verir. Uyuşmazlıklar işletme içinde, uzlaşmayla çözülmelidir.
- **Mülk sahibi işçi ideali:** Sosyalizmin kolektif mülkiyet hedefine karşı, işçinin küçük mülk sahibi yapılması. Biétry'nin sloganı "işçinin mülkiyete katılımı"ydı: ev sahibi, hisse sahibi işçi, devrimi istemez.
- **Milliyetçilik ve antisemitizm:** Sarılar, Dreyfus Olayı'nın (1894-1906) zehirli ortamında, sosyalizmi "enternasyonalist" ve "Yahudi" bir akım olarak damgaladı. Antisemit gazeteci Édouard Drumont'un çevresiyle ve milliyetçi-monarşist Action française ile bağları vardı.

Federasyon 1900'lerin ortasında yüz binlerce üyesi olduğunu iddia etti, ama bu rakamlar abartılıydı (doğrulanacak). Finansmanı büyük ölçüde işverenlerden ve sağcı siyasal çevrelerden geliyordu. 1908-1910'dan sonra hareket, finansman kavgaları ve iç bölünmelerle hızla eridi. Biétry siyasetten çekilip Çinhindi'ne gitti, 1918'de Saygon'da öldü.

İsrailli tarihçi **Zeev Sternhell**, *La Droite révolutionnaire* (Devrimci Sağ, 1978) adlı çalışmasında sarıları faşizmin Fransız öncüllerinden biri olarak inceler: sınıf mücadelesini reddeden, ulusal birliği sınıfların üstüne koyan, işçiyi antisemitizm ve milliyetçilikle "sosyalizmden koparmaya" çalışan bir kitle hareketi. Sternhell'in bazı genellemeleri tartışmalıdır (özellikle faşizmi yalnızca bir "fikir" olarak ele alması, sınıf temelini ikinci plana itmesi). Ama sarıların faşizme uzanan çizgisi olgulara dayanır: sınıf uyumu, grev yasağı ve milliyetçilik, yirmi yıl sonra İtalyan faşizminin sendika programının üç ayağı olacaktı (Bölüm 43).

Almanya: Werkvereine ve "Herr im Hause"

Almanya'da sarı sendikalar, ağır sanayinin paternalist geleneği üzerinde yükseldi.

Essen'deki **Krupp** şirketi bu geleneğin simgesiydi. Alfred Krupp 1860'lardan itibaren işçileri için şirket konut kolonileri (Westend, Nordhof, Kronenberg, Schederhof), bir hastane, okullar, kooperatif mağazalar ve bir emeklilik kasası kurdu. 1872'de çıkardığı "Genel Yönetmelik," işçilerden şirkete mutlak sadakat bekliyordu. 1877'de işçilere yazdığı ünlü mektupta onları sosyal demokrasiye karşı uyardı ve siyasetle uğraşmanın "ekmeğini" bırakmak anlamına geldiğini açıkça söyledi. Saarland'ın çelik baronu Carl Ferdinand von Stumm-Halberg ("Kral Stumm") daha da ileri gitti: işçilerinin sosyal demokrat gazete okumasını yasakladı, evlenmek için şirketten izin almalarını şart koştu.

Bu paternalizmin mantığı **"evin efendisi"** (*Herr im Hause*) ilkesidir: fabrika bir aile, patron da onun reisidir. Aile içi meselelere dışarıdan (sendikadan, devletten) karışılamaz. Şirket konutu, işçiye bir çatı sağlar. Ama aynı çatı, grev yapan işçinin ailesiyle birlikte sokağa atılması demektir. Emeklilik kasası işçiye bir gelecek vaat eder. Ama şirketten ayrılan ya da atılan işçi yıllarca ödediği primleri kaybeder. Paternalizm, sadakati satın almaz, **sadakatsizliği pahalı kılar.**

Görsel: Krupp şirketinin Essen'deki ilk işçi yerleşimi olan Westend kolonisi, 1870 dolayı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

1900'lerde bu paternalizmin üzerine örgütsel bir kat eklendi: **Werkvereine** (işletme dernekleri), halk arasında "*gelbe Gewerkschaften*" (sarı sendikalar). İlk örneklerden biri 1905'te Augsburg'daki MAN fabrikasında kuruldu (doğrulanacak). Krupp, Siemens (Berlin), Borsig ve öteki büyük şirketlerde benzerleri izledi. Werkvereine'nin özellikleri şunlardı:

- Üyelik yalnızca o şirketin işçilerine açıktı. İşkolu ya da bölge düzeyinde örgütlenme yoktu.
- Tüzükleri grevi reddediyor, "işletme barışını" (*Werksfrieden*) taahhüt ediyordu.
- Finansmanları büyük ölçüde şirketten geliyordu. Üyelere işe alımda, terfide, şirket konutunda öncelik tanınıyordu.
- Sosyal demokrat "özgür sendikalar" (*freie Gewerkschaften*) ve Hristiyan sendikaların üyeleri kara listeye alınıyor, Werkverein üyeliği fiilen işe girişin koşulu hâline geliyordu.

1910'da bu dernekler bir çatı örgütünde birleşti (Almanya Werkvereine Birliği). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce "barışçı ulusal işçi hareketi" adını kullanan sarı örgütlerin toplam üye sayısı iki yüz bin ile üç yüz bin arasında tahmin edilir (doğrulanacak). Bu, iki buçuk milyonu aşan özgür sendikalarla karşılaştırıldığında küçüktü. Ama gücü sayısından değil, konumundan geliyordu: ağır sanayinin kalbinde, en büyük şirketlerde, grev kırıcı bir yedek kuvvet olarak.

Görsel: Krupp'un Essen'deki Kronenberg işçi kolonisi, 1910 dolayı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Kasım 1918'deki Stinnes-Legien Anlaşması'nın (Bölüm 42) maddelerinden biri, işverenlerin sarı sendikaları desteklemeyi bırakmasıydı. Sermaye, devrim korkusuyla sarı sendikayı feda etti ve karşılığında reformist sendikanın sadakatini aldı. Bu takas, sarı sendikacılığın iki biçimi arasındaki ilişkiyi tek bir maddede özetler.

Hristiyan sendikalar ve Rerum Novarum: sınıf uzlaşmacılığının dinî biçimi

Sarı sendikalarla karıştırılmaması, ama aynı çizginin yakınında görülmesi gereken bir akım daha vardı: **Hristiyan sendikalar.**

Papa XIII. Leo'nun 1891 tarihli **Rerum Novarum** genelgesi, Katolik Kilisesi'nin "işçi sorunu"na yanıtıydı. Genelge iki yönlüydü. Bir yandan özel mülkiyeti "doğal hak" ilan ediyor, sosyalizmi ve sınıf mücadelesini mahkûm ediyor, işçi ile işvereni birbirini tamamlayan iki sınıf olarak görüyordu. Öbür yandan işçinin "adil ücret" hakkını tanıyor, aşırı çalışmayı eleştiriyor ve işçilerin (tercihen işverenlerle birlikte) dernek kurma hakkını kabul ediyordu.

Almanya'da 1901'de Adam Stegerwald'ın önderliğinde **Hristiyan Sendikalar Genel Birliği** kuruldu. Bu sendikalar gerçek işçi örgütleriydi: üyelerinin aidatıyla ayakta durdular, zaman zaman grev yaptılar (1905 ve 1912 Ruhr madenci grevlerine farklı tutumlarla katıldılar). Ama ideolojileri sınıf uzlaşmacılığıydı, sosyal demokrat sendikalara karşı rekabetleri de çoğu zaman işverenlerin işine yaradı. Hristiyan sendikacılık, "sarı" değil, ama **bölünmüş işçi hareketinin** kalıcı bir parçasıydı. Rerum Novarum'un "zümreler arası uyum" düşüncesi, 1931'deki Quadragesimo Anno genelgesiyle korporatizme yöneldi ve Avusturya'nın Dollfuss rejimine ve Portekiz'in Estado Novo'suna ideolojik dayanak oldu (Bölüm 43).

Buradaki ayrım önemlidir: Hristiyan sendikalar, işverenin değil işçinin kurduğu örgütlerdi. Onları sarı sendikalarla aynı kefeye koymak, Katolik işçilerle birleşik cephe olanağını baştan kapatmak olurdu. Eleştirilmesi gereken, bu sendikaların ideolojisinin (sınıf uyumu) ve siyasal önderliklerinin (Merkez

Partisi, sonradan Hristiyan Demokrasi) sermayeyle bağıdır.

İngiltere: "özgür emek" ve grev kırıcı ajanslar

İngiltere'de sarı sendikacılık farklı bir biçim aldı: **"özgür emek"** (*free labour*). Burjuva ideologlarına göre sendika işçinin "özgürlüğünü" kısıtlıyordu. Gerçek özgürlük, sendikaya üye olmadan, sendikanın belirlediği ücretin altında çalışabilmekti. Bu "özgürlüğün" pratikteki adı, grev kırıcılıktı.

1889 Londra liman grevinin ardından armatörler **Gemicilik Federasyonu**'nu (Shipping Federation, 1890) kurdu. Federasyon, grev olan limanlara grev kırıcı getiren gemiler ("blackleg ships") işletti, sendikasız denizcilere "özgür emek" belgesi verdi. 1893'te eski bir işçi olan William Collison, **Ulusal Özgür Emek Derneği**'ni (National Free Labour Association) kurdu. Dernek, grev yaşanan işyerlerine ülkenin başka yerlerinden grev kırıcı sağlayan bir ajanstı. İşverenlerden para alıyordu.

Bunun karşısında İngiliz mahkemeleri de sermayenin yanında durdu. 1901'de Lordlar Kamarası'nın **Taff Vale** kararı, bir demiryolu şirketinin grev yüzünden uğradığı zararı sendikaya ödetti. Sendikaların kasası grev nedeniyle boşaltılabilecekti. Bu karar, İşçi Partisi'nin kuruluşunu hızlandırdı ve 1906 Ticari Uyuşmazlıklar Yasası ile tersine çevrildi.

İngiltere'de şirket sendikası geleneğinin en ünlü örneği ise daha sonra, 1926 genel grevinin ardından geldi: Nottinghamshire'da madenci önderi George Spencer'ın kurduğu, işverenlerce desteklenen "siyasi olmayan" sendika. **Spencer sendikası** 1937'ye kadar bölgede resmî madenci sendikasıyla rekabet etti ve 1984-85 büyük madenci grevinde Nottinghamshire'ın bölünmesinin tarihsel öncülü sayılır (Kısım XI).

Grev kırıcılık endüstrisi

Sarı sendikacılığın en çıplak biçimi, grev kırıcılığın bir sanayi dalına dönüşmesidir. Bu dalın en gelişmiş örneği ABD'dir, ama Avrupa'da da karşılıkları vardı.

ABD'de **Pinkerton Ulusal Dedektif Ajansı**, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında şirketlere silahlı muhafız, casus ve grev kırıcı sağladı. 1892'de Carnegie'nin Homestead çelik fabrikasındaki grevde Pinkerton ajanlarıyla işçiler arasındaki silahlı çatışmada her iki taraftan ölenler oldu. 1900'lerin başında "grev kırıcılığın kralı" diye anılan ajanslar, binlerce grev kırıcıyı trenlerle bir kentten ötekine taşıyabiliyordu.

Avrupa'da grev kırıcılık daha az "profesyoneldi," ama örgütlüydü:

- **İşveren birliklerinin iş bulma büroları:** Almanya'da işveren birlikleri, işe alımları kendi kontrolündeki bürolar (*Arbeitsnachweise*) üzerinden yaptı. Bu bürolar kara listelerin merkeziydi: grev yapan ya da sendikacı olarak bilinen işçi, bir bölgedeki hiçbir fabrikada iş bulamıyordu.
- **"Çalışmak isteyen işçiler" (*Arbeitswillige*):** Grev sırasında işverenler, işsizlerden, kırsal bölgelerden ve komşu ülkelerden getirilen işçileri, polis korumasında fabrikaya soktu. Almanya'da Ruhr madenlerine Polonyalı, Fransa'nın kuzeyine Belçikalı, İsviçre'ye İtalyan işçiler bu rolle getirildi. Yedek sanayi ordusu, göçmen işçiyle yerli işçiyi birbirine karşı kullanmanın aracıydı (T37).
- **Lokavt:** İşverenlerin toplu olarak fabrikaları kapatıp işçileri kapı dışarı etmesi. 1905'te Almanya'da ve 1909'da İsveç'te büyük lokavtlar, sendikaların kasalarını tüketmeye yönelikti.

Grev kırıcılık endüstrisi ile sarı sendika aynı stratejinin iki aşamasıdır: önce grevi dışarıdan getirilen işçiyle kır, sonra kırılmış grevin ardından içeride kalan işçiyi şirkete bağlı bir örgütte topla.

İşçilerin yanıtı: sarılara karşı mücadele

Sarı sendikalar karşısında işçi hareketi eli kolu bağlı durmadı. 1899-1914 arasında geliştirilen yanıtlar bugün de öğreticidir:

- **İşkolu ve bölge düzeyinde örgütlenme.** Şirket sendikasının gücü, işçiyi tek bir işverene bağlamasındadır. Buna karşı sendikalar, aynı işkolundaki bütün işçileri, şirket sınırlarını aşarak örgütlemeye yöneldi. Almanya'da metal işçilerinin sendikası (DMV), 1914 öncesinde yarım milyonu aşkın üyesiyle Avrupa'nın en büyük sendikalarından biri oldu (doğrulanacak). Bir fabrikada Werkverein egemen olsa bile, aynı kentin öteki fabrikalarındaki örgütlü işçiler oradaki işçiye ulaşabiliyordu.
- **Grev kasaları ve dayanışma.** Kara listeye alınan ve şirket konutundan atılan işçiye sendikanın ve öteki işçilerin destek olması, paternalizmin "sadakatsizliği pahalı kılma" stratejisini boşa çıkaran tek araçtı. Sendikaların işsizlik ve grev kasaları bu yüzden örgütlenmenin maddi temeliydi.
- **Bağımsızlık ilkesi.** Fransa'da devrimci sendikalist CGT, 1906'da kabul ettiği **Amiens Şartı**'yla sendikanın hem işverenlerden hem de devletten ve partilerden bağımsızlığını ilan etti. Şart, sendikaya iki görev veriyordu: bugünkü talepler için günlük mücadele ve ücretli emeğin kaldırılması için, genel grev yoluyla, toplumun dönüşümü. Sarıların "sermaye-emek uyumu"na karşı, CGT sınıf mücadelesini sendikanın varlık nedeni olarak koydu. Bu çizginin sınırlarını (siyasal partiyi ve devlet sorununu küçümsemesi) Kısım IV'te, protokol 7'nin saygısıyla ama eleştirel olarak tartıştık.
- **Teşhir.** İşçi basını, sarı sendikaların işverenlerle mali ilişkilerini, grev kırıcıların kimler tarafından ve hangi ücretle getirildiğini teşhir etti. "Sarı" sözcüğünün kendisi de bir teşhir aracıydı: bir işçinin "sarı" diye anılması, işçi mahallesinde bir damgaydı.

Sonuç: 1914'e gelindiğinde sarı sendikalar, işçi hareketini bölmekte ve bazı büyük şirketlerde grevleri önlemekte başarılı oldu, ama bir kitle hareketine dönüşemedi. İşverenin kurduğu sendika, işçiyi korkutabiliyor ama onu ikna edemiyordu. Sermaye bu dersi çıkardı: işçiyi en iyi, onun kendi kurduğu sendika denetim altında tutabilirdi. Bir sonraki bölümün konusu budur.

İşveren sendikasının araç kutusu, 1899–1914

Ülke	Biçim	Örgüt / örnek	Yöntem	Maddi harç	İdeoloji
Fransa	Sarı federasyon	Biétry'nin Sarılar Federasyonu (1902); Le Creusot ve Montceau "bağımsız" sendikaları	Grev karşıtlığı, grevcilerin yerini alma	İşveren finansmanı, işe alımda öncelik	Sermaye-emek uyumu, milliyetçilik, antisemitizm
Almanya	Şirket dernekleri	Werkvereine (MAN, Krupp, Siemens, Borsig)	Şirkete özgü üyelik, grev yasağı, kara liste	Şirket konutu, emeklilik kasası, kooperatif	"Evin efendisi," işletme barışı
Almanya	İşveren iş bulma büroları	Arbeitsnachweise	Kara liste, işe alım denetimi	İş bulma tekeli	"İşine bak, siyasete karışma"
İngiltere	Grev kırıcı ajans	Gemicilik Federasyonu (1890), Ulusal Özgür Emek Derneği (1893)	Grev olan yere grev kırıcı taşıma	İşveren ücretleri	"Özgür emek," sendika karşıtlığı
İngiltere	Hukuk	Taff Vale kararı (1901)	Sendika kasasına tazminat	Mahkeme	"Mülkiyetin korunması"

Ülke	Biçim	Örgüt / örnek	Yöntem	Maddi harç	İdeoloji
ABD (karşılaştırma)	Silahlı özel güç	Pinkerton	Casusluk, silahlı muhafız, grev kırıcı	Şirket sözleşmeleri	“Düzen ve hukuk”

Kritik an: Montceau-les-Mines ve Le Creusot, 1899-1901.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Madenciler ve çelik işçileri sendikanın tanınmasını, ücret artışını, şirket denetiminin (ustabaşı keyfiliği, ceza sistemi) sınırlanmasını istedi.	Fransız sosyalist hareketi bölünmüştü. Sosyalist Millerand’ın 1899’da burjuva hükümetine bakan olarak girişi, grevciler arasında hükümetten hakemlik beklentisi yarattı.	Blanzy ve Schneider şirketleri “bağımsız” sendikalar kurdu, grevcileri kara listeye aldı, şirket konutlarından çıkardı.	Maden ve çelik sermayesi, grev dalgasını bölerek atlattı. Sarı model, öteki şirketlere örnek oldu.	Kırmızı ve sarı sendikalar aynı havzada karşı karşıya geldi. “Sarı” sözcüğü, işçi hareketinin sözlüğüne “hain” anlamıyla girdi.

Kişiler. - **Pierre Biétry** (1872-1918): Eski sosyalist işçi, Fransa Sarılar Federasyonu’nun kurucusu; sermaye-emek uyumu, mülk sahibi işçi ve antisemitizm çizgisinin önderi. - **Alfred Krupp** (1812-1887): Essen’in çelik ve top imparatorluğunun sahibi; şirket konutu, emeklilik kasası ve “evin efendisi” paternalizminin simgesi. - **Carl Ferdinand von Stumm-Halberg** (1836-1901): Saarland’ın çelik baronu; işçilerinin okuduğu gazeteyi ve evliliğini denetleyen paternalizmin en katı temsilcisi. - **William Collison**: Eski bir işçi, İngiltere’de Ulusal Özgür Emek Derneği’nin kurucusu; grev kırıcılığı bir hizmet sektörüne dönüştürdü. - **Papa XIII. Leo** (1810-1903): Rerum Novarum’un (1891) yazarı; özel mülkiyeti “doğal hak” ilan edip sınıf uzlaşmacılığını Katolik sosyal öğretinin temeli yaptı.

Kavram kutusu. - **Sarı sendika:** İşverenin kurduğu, finanse ettiği ya da yönettiği, grevi reddeden ve işçiyi işverene bağlamak için var olan örgüt. Dar ve tarihsel anlamıyla sarı sendika budur (Bölüm 45’teki birinci kategori). - **Şirket sendikası:** Yalnızca tek bir şirketin işçilerini örgütleyen, işkolu ya da bölge düzeyinde dayanışmayı engelleyen sendika. Her şirket sendikası sarı değildir, ama sarı sendikanın en yaygın biçimi şirket sendikasıdır. - **Paternalizm:** İşverenin kendini işçilerinin “babası” olarak sunduğu, konut, sağlık ve emeklilik gibi hizmetleri sadakat karşılığında sağladığı yönetim biçimi. İşçinin yeniden üretimini şirkete bağlayarak, işten atılmayı ya da grev yapmayı çok pahalı hâle getirir (0.12, toplumsal ücret). - **Grev kırıcılık:** Grev sırasında grevcilerin yerine çalışmak ya da çalıştırılmak. Grev kırıcılık endüstrisi, bunun işverenler için örgütlü bir hizmete dönüşmesidir.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Sarı sendika ve şirket derneği · şirket konutu ve emeklilik kasası (sadakat karşılığı yeniden üretim) · kara liste ve işveren iş bulma büroları · grev kırıcı ajanslar ve göçmen işçinin grev kırıcı olarak kullanılması · lokavt · mahkeme kararlarıyla sendika kasasına el koyma (Taff Vale) · milliyetçi ve antisemit ideolojiyle sınıf dayanışmasını bölme · dinî sınıf uzlaşmacılığı (Rerum Novarum’un bir yüzü).

Emek süreci. Krupp'un ve Siemens'in fabrikalarında işi mühendisler ve ustabaşılar tasarladı, bilgi yönetimin elinde toplanmaya başladı (Taylorizm'in Avrupa'ya girişi 1900'lerin sonudur; K8). Werkverein'in işlevi, bu yeni denetimin karşısına işçinin kolektif bir sesle çıkmasını engellemekti: tempo ve parça başı fiyat üzerine pazarlık, "işletme ailesi" içinde tek tek, usta ile işçi arasında yapılacaktı.

Türkiye'ye bağ. Osmanlı'nın 1908 grev dalgasına yanıtı, 1909 **Tatil-i Eşgal Kanunu** oldu: kamu hizmeti gören işletmelerde sendika kurmak ve grev yapmak yasaklandı, öteki işyerlerinde grev ağır koşullara bağlandı. Sarı sendikanın Türkiye'deki bugünkü biçimi ise ne yazık ki tanıdıktır: işverenin "anlaştığı" sendikaya işçilerin topluca üye yaptırılması, bağımsız bir sendikada örgütlenen işçilerin işten atılması, noter ya da e-Devlet üzerinden baskıyla üyelik değiştirtilmesi. Bu pratik, Biétry'nin ve Werkverein'in yüz yıl sonraki torunudur. Hangi sendikanın hangi kategoriye girdiğini ise kulaktan dolma yargılarla değil, Bölüm 45'teki ölçüt kartıyla sınamak gerekir.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Krupp gibi aydınlanmış patronlar işçilerine konut, hastane ve emeklilik sağladı; sosyal devletin öncüsü onlardı."* Yanıt: Şirket konutu ve emeklilik kasası, işçinin sadakatini güvenceye almanın aracıydı. Grev yapan işçi evinden atıldı, işten ayrılan emekliliğini kaybetti. Sosyal devletin gerçek kaynağı, bu paternalizme karşı savaşan sendikaların ve işçi partilerinin mücadelesidir: işçinin yeniden üretimini patronun keyfinden kurtarıp evrensel bir hakka dönüştürme mücadelesi. Bismarck'ın sosyal sigortası da (1883-1889), Sosyalist Yasası'yla aynı anda, aynı amaçla, işçiyi sosyal demokrasiden koparmak için çıkarıldı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Fabrika, maden, şirket konutu ve emeklilik kasası: hepsi işverenin elinde. - **Kimin denetiminde?** Sarı sendika işverenin denetiminde. Üyelik, işe alım ve terfi, sadakatle ölçülüyor. - **Kimin yararına?** Grevsiz bir işletme, düşük ücret ve tempo üzerinde tartışmasız yönetim: sermayenin yararına. - **Kim karar veriyor?** "Evin efendisi." İşçiye bırakılan tek karar, sadakat ile sokak arasındaki seçimdir.

Okuma ve izleme önerisi. Émile Zola, *Germinal* (1885; Türkçe çevirileri var; bir maden grevinin, şirket konutunun ve grev kırıcılığın romanı) · Zeev Sternhell, *La Droite révolutionnaire, 1885-1914* (1978) · Robert Tressell, *The Ragged-Trousered Philanthropists* (Paçavra Pantolonlu Hayırseverler; 1914) · Film: *Germinal* (Claude Berri, 1993) · Film: *Matewan* (John Sayles, 1987; ABD'de maden şirketinin silahlı ajanlarına karşı madenciler).

Bölüm 42: Sosyal Demokrat Biçim: Sendika Bürokrasisi ve "Sosyal Ortaklık" (1906-1933)

Sahne. 2 Mayıs 1933, sabah saat on. Berlin, Inselstraße'deki Alman Sendikalar Genel Birliği'nin (ADGB) genel merkezi. Bir gün önce, 1 Mayıs'ta, ADGB'nin yönetimi üyelerine Nazilerin "ulusal emek günü" kutlamalarına katılma çağrısı yapmıştır. Binlerce sendikalı işçi, gamalı haçlı bayrakların altında, Tempelhof'ta Hitler'in konuşmasını dinlemiştir. Şimdi SA ve SS birlikleri, bütün Almanya'da aynı saatte, sendika binalarını basıyor. Sendika başkanı Theodor Leipart ve yardımcısı Peter Graßmann tutuklanıyor. Kasalara, gazetelere, işçi bankasına, tatil evlerine el konuyor. Birkaç gün içinde bütün sendika mülkiyeti Alman Emek Cephesi'ne (DAF) devredilecek. Otuz yıl boyunca inşa edilmiş, dört milyonu aşkın üyesi olan bir örgüt, bir sabah içinde yok ediliyor. Yönetiminin son haftalarda yaptığı bütün "uyum" jestleri, onu kurtarmaya yetmemiştir.

Tez. Sarı sendikacılığın en etkili biçimi, işverenin kurduğu değil, işçinin kurduğu sendikanın bürokratlaşarak **sermayenin düzen ortağına dönüşmesidir.** Werkverein'i işçiler tanır ve ondan nefret eder. Ama kendi sendikaları, kendi aidatlarıyla kurdukları, kendi grevleriyle büyüttükleri örgüt, sermayeyle masaya oturup mülkiyet ve iktidar sorusunu erteleyen bir aygıta dönüştüğünde, bunu fark etmek çok daha zordur. Bu dönüşümün Almanya'daki tarihi, 1906'dan 1933'e, Mannheim'dan Inselstraße'ye uzanır ve bize en ağır dersi verir: **uzlaşmacılık, faşizm karşısında bile kurtarmaz.**

Carl Legien ve Genel Komisyon

Sosyalist Yasası'nın 1890'da kaldırılmasından sonra Alman sosyal demokrat sendikaları hızla büyüdü. Aynı yıl, sendikaların merkezi eşgüdüm organı olarak **Almanya Sendikaları Genel Komisyonu** kuruldu. Başına, Hamburg'lu bir marangoz olan **Carl Legien** getirildi. Legien otuz yıl boyunca (1890-1920) Alman sendika hareketinin önderi oldu.

Legien'in önderliğinde sendikalar dev bir örgüte dönüştü. Üye sayısı 1890'da üç yüz bin dolayındayken, 1913'te iki buçuk milyonu aştı. Sendikalar yalnızca pazarlık örgütü değildi: sağlık ve cenaze kasaları, işsizlik yardımları, gezici işçilere yol parası, kütüphaneler, eğitim kursları, yayınevleri, işçi bankaları. Bu, işçi sınıfının kendi eliyle kurduğu bir **karşı-toplum**du ve Alman işçi hareketinin büyük gücüydü.

Ama bu büyüme kendi çelişkisini de doğurdu. Sendika artık binlerce ücretli çalışanı olan, milyonlarca markın dönen kasaları, binaları, basımevleri olan bir **aygıttı.** Bu aygıtı yönetenler, yani sendika memurları ve yöneticileri, işçilerden farklı bir yaşam koşuluna sahipti: düzenli maaş, masa başı iş, işten atılma korkusu yok, burjuva devletin temsilcileriyle düzenli görüşmeler. Onların en büyük kaygısı, aygıtın ve kasanın korunmasıydı. Büyük bir grev, kasayı boşaltabilir. Devrimci bir kriz, devletin sendikaları yeniden yasaklamasına yol açabilir. Bu kaygı, zamanla bir **siyasal çizgi**ye dönüştü.

Görsel: Genel Komisyon'un ve ADGB'nin kurucu önderi Carl Legien, 1920. Bain News Service, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

1905–1906: kitle grevi tartışması ve Mannheim anlaşması

1905 Rus Devrimi, Avrupa işçi hareketinin önüne yeni bir silah koydu: **kitle grevi**, yani siyasal amaçla yapılan genel grev. Almanya'da seçim hakkının eşitsizliği (Prusya'nın üç sınıflı seçim sistemi) böyle bir grev için somut bir hedef sunuyordu. Rosa Luxemburg, Rus deneyiminden yola çıkarak kitle grevinin, örgütlü ve örgütsüz işçileri harekete geçiren, sendikaları da aşan canlı bir sınıf mücadelesi biçimi olduğunu savundu.

Sendika önderliği bu tartışmaya kesin bir "hayır"la yanıt verdi. Mayıs 1905'teki Köln Sendikalar Kongresi, genel grev propagandasını bile reddetti ve sendikaların bu tartışmaya karışmaması gerektiğini ilan etti. "Genel grev genel saçmalıktır" (*Generalstreik ist Generalunsinn*) sözü o dönemin sendika çevrelerinde dolaşan bir slogandı (kime ait olduğu tartışmalıdır; aktarılan).

1906'daki **Mannheim Parti Kongresi**, SPD ile sendikalar arasında bir anlaşmayı onayladı. Anlaşmaya göre, işçi hareketinin her iki kolu, yani parti ve sendikalar, **eşit** sayılacak, işçi sınıfını ilgilendiren konularda birbirleriyle anlaşarak hareket edecekti. Pratikteki anlamı açıktı: bir kitle grevi ancak sendikaların onayıyla ilan edilebilecekti. Yani sendika bürokrasisi, partinin siyasal kararları üzerinde **veto hakkı** kazanmıştı.

Rosa Luxemburg, aynı yıl yayımlanan *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* kitabında bu gelişmeyi keskin biçimde eleştirdi. Sendika önderliğinin, örgütün kendisini amaç hâline getirdiğini, işçi sınıfının hareketini örgütün sınırlarına hapsetmeye çalıştığını gösterdi. Luxemburg'un uyarısı sekiz yıl sonra doğrulanacaktı.

1914: Burgfrieden ve Yardımcı Hizmet Yasası

2 Ağustos 1914'te, SPD'nin Reichstag grubu savaş kredilerine "evet" demeden iki gün önce, sendika önderleri Berlin'de toplandı ve savaş süresince bütün grevlerin durdurulmasına, süren grevlerin sona erdirilmesine karar verdi. **İç barış** (*Burgfrieden*) böylece sendikaların eliyle ilan edildi. Sendikalar, savaşın sürdüğü dört yıl boyunca devletin ve ordunun işgücü politikasının ortağı oldu.

Bu ortaklığın hukuki biçimi, Aralık 1916'da çıkarılan **Vatan Yardımcı Hizmet Yasası** (*Hilfsdienstgesetz*) oldu. Yasa, on yedi ile altmış yaş arasındaki bütün erkekleri savaş ekonomisinde çalışmakla yükümlü kıldı ve işçinin işyerini değiştirme özgürlüğünü sınırladı. Karşılığında sendikalar, ilk kez resmî olarak tanındı: elli işçiden büyük işletmelerde işçi komiteleri, uyuşmazlıkları çözecek tahkim kurulları kuruldu ve sendikalar bu kurullarda yer aldı.

Sınıfsal okuma şudur: sendika bürokrasisi, işçilerin savaş ekonomisine zorla bağlanması karşılığında, kendi örgütünün devlet tarafından tanınmasını satın aldı. Tanınan, işçinin hakkı değil, aygıtın konumuydu. İşçiler ise 1917 Nisan grevleriyle, 1918 Ocak grevleriyle, sendika önderliğine rağmen ve onun karşısında, fabrika işyeri temsilcileri (*revolutionäre Obleute*) önderliğinde örgütlendi (Bölüm 17-19).

Kasım 1918: Stinnes-Legien Anlaşması

Kasım 1918'de Almanya'da devrim patlak verdi (Bölüm 19). İşçi ve asker konseyleri kentleri ele geçirdi. Sanayiciler, mülkiyetin kaybedilmesinden korkuyordu. Bu korkunun ortasında, 15 Kasım 1918'de, Ruhr'un en güçlü sanayicisi **Hugo Stinnes** ile **Carl Legien**, bir anlaşma imzaladı: **Stinnes-Legien Anlaşması.**

Anlaşmanın maddeleri, iki tarafın ne verip ne aldığını açıkça gösterir:

Sermaye ne verdi?	Sendika bürokrasisi ne verdi?
Sendikaların işçilerin meşru temsilcisi olarak tanınması	Kamulaştırma (sosyalleştirme) talebinden fiilen vazgeçiş
Sekiz saatlik iş günü (ücret kaybı olmadan)	Özel mülkiyetin ve işletme yönetiminin korunması
Toplu sözleşme sisteminin kurulması	İşçi konseylerinin yerine sendika ve işçi komitelerinin konması
Elli işçiden büyük işletmelerde işçi komiteleri	Devrimin fabrikaya girmesinin önlenmesi
Sarı sendikaların desteklenmesine son verilmesi	"Düzen" içinde ekonominin yeniden inşasına katılım
Ortak kuruluş: **Merkezi Çalışma Topluluğu** (ZAG)	Ortak kuruluş: **Merkezi Çalışma Topluluğu** (ZAG)

Bu anlaşma, sosyal ortaklığın doğum belgesidir. İşçiler gerçek kazanımlar elde etti: sekiz saat, sendika tanınması, toplu sözleşme. Bunlar, devrimin sermayede yarattığı korkunun doğrudan ürünüydü. Ama karşılığında sendika önderliği, devrimin kendisini, yani konseyleri ve kamulaştırmayı teslim etti. Aynı günlerde Ebert ile General Groener arasındaki telefon anlaşması (Bölüm 19), devrimin askerî olarak bastırılmasının yolunu açıyordu. Stinnes-Legien, bu askerî anlaşmanın ekonomik eşiydi (D3 şeması).

Sonrasını biliyoruz. Sekiz saatlik iş günü, 1923 enflasyonu ve Ruhr krizi sırasında sanayicilerin saldırısıyla fiilen ortadan kaldırıldı. Stinnes'in kendisi, enflasyondan en çok kazanan sanayici oldu. ZAG 1924'te sendikaların çekilmesiyle dağıldı. Sermaye, korkusu geçince verdiğini geri aldı. Sendika bürokrasisinin elinde ise, devrime karşı "düzeni" savunmuş olmanın dışında hiçbir şey kalmadı.

Kritik an: 15 Kasım 1918, Stinnes-Legien.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşçi ve asker konseyleri iktidarı, madenlerin ve ağır sanayinin kamulaştırılmasını, sekiz saati ve barışı istedi.	Legien sermayeyle ortaklık anlaşması imzaladı; Ebert orduyla anlaştı. Konseyler sendikalar ve işçi komiteleriyle ikame edildi.	Sanayiciler tanımayı ve sekiz saati kabul etti, karşılığında mülkiyeti kurtardı; ardından Freikorps'u finanse etti.	Ruhr ağır sanayisi (Stinnes, Thyssen, Krupp) mülkiyetini korudu; 1923 enflasyonuyla borçlarını eritip genişledi.	Devrim bastırıldı, sekiz saat 1923-24'te geri alındı, ZAG dağıldı. Sermaye 1930'larda sendikanın kendisini yok edecekti.

Weimar'da sendikalar: kazanımlar ve teslimiyet arasında

Weimar Cumhuriyeti'nde sendikalar anayasal olarak tanındı. 1920 İşletme Konseyleri Yasası, işyerlerinde seçilmiş konseyler kurdu. Ama yasa, konseylerin işletme yönetimine müdahalesini sınırlı tuttu. Yasanın meclisteki görüşmesi sırasında, 13 Ocak 1920'de, Reichstag önünde protesto gösterisi yapan işçilere polis ateş açtı ve kırk iki kişi öldü (doğrulanacak). Sendika yasası, işçi kanıyla yazıldı.

1920'de **ADGB** (Alman Sendikalar Genel Birliği), Genel Komisyon'un yerini aldı. Mart 1920'de Kapp darbesine karşı ilan edilen genel grev, ADGB'nin en parlak anıdır: on iki milyon işçinin katıldığı grev, darbeyi dört günde çökertti (Bölüm 20). Legien, grevin ardından bir "işçi hükümeti" kurulmasını bile önerdi. Ama bu öneri SPD önderliğinin ve burjuva partilerin direnciyle boşa çıktı. Grevin Ruhr'daki uzantısı, Kızıl Ruhr Ordusu, aynı hükümetin gönderdiği Reichswehr ve Freikorps birlikleri tarafından kanla bastırıldı.

1920'lerin geri kalanında ADGB, "ekonomik demokrasi" kavramını geliştirdi (Fritz Naphtali, 1928): sendikaların, kamu işletmelerinde, kooperatiflerde ve devletin ekonomi politikasında giderek artan bir söz hakkıyla, kapitalizmi adım adım dönüştürmesi. Bu düşünce, mülkiyet sorusunu çözmeden, kapitalist devletin kurumları içinden sosyalizme "büyüme" yanılsamasıydı. 1929 krizinde bu yanılsama çöktü: işsizlik altı milyona çıktı, sendikalar üye kaybetti, grev yapamaz hâle geldi.

Nisan-Mayıs 1933: "uyum" arayışı ve dağıtılma

Hitler 30 Ocak 1933'te iktidara geldiğinde, ADGB yönetiminin önünde iki yol vardı: genel grev ya da uyum. ADGB, KPD'nin genel grev çağrısını reddetti ve "yasallık" içinde kalmayı seçti. Sonraki haftalarda adım adım geri çekildi:

- **Mart 1933:** Leipart, Hitler'e yazdığı bir mektupta sendikaların devlet biçiminden bağımsız olarak işçilerin sosyal çıkarlarını temsil ettiğini, yani siyasal tarafsızlığa hazır olduklarını bildirdi (doğrulanacak).
- **Mart-Nisan 1933:** ADGB, SPD ile örgütsel bağlarını gevşettiğini açıkladı.
- **19 Nisan 1933:** ADGB yönetimi, Nazi hükümetinin 1 Mayıs'ı "ulusal emek günü" olarak resmî tatil ilan etmesini selamladı ve üyelerini kutlamalara katılmaya çağırdı. Açıklama, 1 Mayıs'ın bu kez devlet tarafından tanınmasını, işçi hareketinin eski bir talebinin karşılanması olarak sundu.

2 Mayıs 1933'te SA sendika binalarını bastı. 10 Mayıs'ta **Alman Emek Cephesi** (DAF) kuruldu (Bölüm 43). Hristiyan ve liberal sendikalar da birkaç hafta içinde "gönüllü" olarak DAF'a katıldı.

Bu hikâyenin ders çıkarılacak yanı, **uzlaşmacılığın faşizm karşısında bile kurtarmadığıdır.** ADGB yönetimi, uyum göstererek örgütü kurtarabileceğini sandı. Oysa faşizmin amacı, işçi sınıfının bağımsız örgütünü, ne kadar uysal olursa olsun, yok etmekti. Uysallık, faşizmin işini yalnızca kolaylaştırdı: dört milyonluk örgütün hiçbir direniş göstermeden dağıtılması. Leipart'ın ve Graßmann'ın bazı sendikacı arkadaşları, özellikle Wilhelm Leuschner, sonraki yıllarda yeraltı çalışmasına geçti. Leuschner, 20 Temmuz komplosuyla bağlantısı nedeniyle 1944'te idam edildi (Bölüm 36). Sendikacı tabanın binlercesi kamplara gönderildi. Bu, önderliğin çizgisinin bedelini tabanın ödediğini bir kez daha gösterir.

İngiltere: 1926 genel grevi ve Mond-Turner görüşmeleri

İngiltere'de sosyal ortaklığın kuruluşu da bir yenilginin üzerinde yükseldi.

1925'te maden sahipleri ücret indirimi ve iş gününün uzatılmasını dayattı. Madencilerin sloganı netti: "Ücretten bir kuruş, günden bir dakika bile vermeyiz." Mayıs 1926'da, madencilerle dayanışma için, İngiliz Sendikalar Kongresi (**TUC**) genel grev ilan etti. 3 Mayıs'tan itibaren iki milyona yakın işçi iş bıraktı (doğrulanacak). Grev, dokuz günde, ülkenin ulaşımını, basınını, sanayisini felç etti. İşçiler yerel eylem konseyleriyle dağıtımı ve güvenliği kendileri örgütlemeye başladı.

12 Mayıs 1926'da TUC Genel Konseyi, madencilere hiçbir güvence alınmadan, grevi **koşulsuz** olarak bitirdi. Madenciler yalnız bırakıldı ve Kasım'a kadar direndikten sonra açlıkla işe dönmek zorunda kaldı: daha düşük ücret, daha uzun iş günü. 1927'de Muhafazakâr hükümet, **Ticari Uyuşmazlıklar ve Sendikalar Yasası** ile dayanışma grevlerini ve genel grevi yasadışı ilan etti.

Yenilginin ardından TUC önderliği, sermayeyle yeni bir ilişki aradı. 1928'de, kimya tekeli ICI'nin başkanı Sir Alfred Mond'un önderliğindeki bir grup sanayici ile TUC başkanı Ben Turner'ın önderliğindeki sendikacılar arasında **Mond-Turner görüşmeleri** başladı. Görüşmelerin konusu **"sanayi barışı"**ydı: sendikaların tanınması ve danışma mekanizmaları karşılığında, sanayinin "rasyonelleştirilmesi" (yani işgücünün azaltılması ve yoğunlaştırılması) ile grevlerin önlenmesi. Görüşmeler somut kurumlar doğurmadı, ama sosyal ortaklık ideolojisinin İngiliz sendikacılığına yerleşmesinin simgesi oldu. Madencilerin önderi Arthur Cook ve solcu sendikacılar, görüşmeleri "sınıf işbirliği" olarak mahkûm etti.

İşçi aristokrasisi ve bürokrasi: maddi temel

Sendika bürokrasisinin bu davranışını "kötü önderler" ya da "satılmış yöneticiler" psikolojisiyle açıklamak kolaydır, ama yanlıştır (üçüncü tez). Maddi temeli üç katmanlıdır:

1. **Aygıtın kendi çıkarı:** Maaşlı bir sendika memurunun yaşam koşulu, fabrikadaki işçinin koşulundan farklıdır. Onun işini, gelirini ve toplumsal konumunu belirleyen şey, örgütün sürekliliği ve devletle kurduğu ilişkidir. Devrimci bir kriz, bu sürekliliği tehdit eder.
2. **İşçi aristokrasisi:** Engels ve Lenin'in çözümlediği gibi, emperyalist ülkelerde sermayenin süper kârlarından (sömürgelerden, tekelci konumdan) işçi sınıfının bir üst katmanına pay aktarılabilir. Vasıflı, yüksek ücretli, sendikalı işçi katmanı, bu payın sürmesinde bir çıkar görür ve sendika bürokrasisinin toplumsal tabanını oluşturur (Kısım XII).
3. **Pazarlığın mantığı:** Toplu pazarlık, işgücünün fiyatı üzerine yapılan bir pazarlıktır. Bu pazarlığı yapan örgüt, işgücünün metalaşmasını sorgulamak yerine, onun daha iyi bir fiyata satılmasını hedef alır. Bu mantık, kendi başına bırakıldığında, sendikayı kapitalizmin içinde bir kurum hâline getirir. Lenin'in *Ne Yapmalı?*'da (1902) çözümlediği "sendikacı bilinç" sınırı budur (0.4).

Bu maddi temeli bilmek, onu aşmanın yollarını da gösterir: tabanın denetimi, seçilmiş ve geri alınabilir temsilciler, temsilcilerin maaşının işçi ücretini aşmaması (Paris Komünü ilkesi), işyeri komitelerinin güçlü olması ve sendikanın siyasal bir sınıf perspektifine bağlanması.

Bize ne öğretiyor?

Sosyal demokrat sendikacılığın 1906-1933 tarihi, ağıt değil, üç derstir. Birincisi: **örgütün büyüklüğü, sınıfın gücü demek değildir.** Dört milyon üyeli ADGB, 1933'te bir sabah içinde dağıtıldı; çünkü o milyonlar, harekete geçirilmek üzere değil, pasif üye olarak örgütlenmişti. İkincisi: **tanınma, kazanım değil, bir mücadele alanıdır.** Stinnes-Legien'in "tanıma"sı, devrim korkusu geçtiğinde içi boşaltıldı. Tanınmayı kazanımların güvencesi sayan bir önderlik, tanıyanın niyetine teslim olur. Üçüncüsü: **bürokratlaşmanın panzehiri tabandır.** 1917-18'in işyeri temsilcileri, 1920'nin Kapp'a karşı genel grevi, 1926'nın eylem konseyleri, aynı dönemde sendika önderliğinin çizgisinin dışında ve çoğu zaman ona karşı yükselen sınıf gücünün örnekleridir. Sosyal demokrat sendikaların tabanındaki milyonlarca işçi, önderliklerinin teslimiyetinin bedelini ödedi; ama aynı taban, uygun anlarda, önderliği aşarak tarih yaptı.

Sosyal ortaklığın basamakları, 1906–1933

Yıl	Olay	Sendika bürokrasisinin tutumu	Sermayenin kazancı	İşçinin kazancı / kaybı
1905-06	Köln Kongresi, Mannheim anlaşması	Kitle grevini reddetti, partiye veto hakkı aldı	Siyasal grev tehdidinin ortadan kalkması	Siyasal mücadele biçimlerinin daralması
1914	Burgfrieden	Grevleri durdurdu	Savaş üretiminin kesintisiz sürmesi	Ücretlerde gerileme, uzayan iş günü
1916	Yardımcı Hizmet Yasası	Devlet tarafından tanınmayı kabul etti	İşgücünün savaş ekonomisine bağlanması	İşçi komiteleri; iş değiştirme özgürlüğünün kaybı
1918	Stinnes-Legien, ZAG	Konseyler ve kamulaştırma yerine ortaklığı seçti	Mülkiyetin kurtarılması	Sekiz saat, sendika tanınması, toplu sözleşme (1923-24'te aşındırıldı)
1926	İngiltere genel grevi	TUC grevi koşulsuz bitirdi	Madenlerde ücret indirimi; 1927 grev yasağı	Madencilerin yenilgisi
1928	Mond-Turner görüşmeleri	"Sanayi barışı"nı savundu	Rasyonelleştirme, işgücü azaltımı	Danışma kurumları vaadi
1933	ADGB'nin uyum arayışı	Siyasal tarafsızlık, Nazi 1 Mayısı'na katılım çağrısı	Sendikaların direnişsiz dağıtılması	Bütün örgüt ve mülkün kaybı

Kişiler. - **Carl Legien** (1861-1920): Hamburg'lu marangoz; Genel Komisyon'un ve ADGB'nin kurucu önderi; Stinnes-Legien'in imzacısı; Kapp'a karşı genel grevin önderi. - **Hugo Stinnes** (1870-1924): Ruhr'un kömür, çelik ve enerji baronu; 1918 anlaşmasının sermaye tarafı, 1923 enflasyonunun en büyük kazananı. - **Theodor Leipart** (1867-1947): ADGB başkanı (1921-1933); Nazilere "uyum" jestlerini yaptı, 2 Mayıs 1933'te tutuklandı. - **Wilhelm Leuschner** (1890-1944): ADGB yöneticisi, yeraltı çalışmasının ve 20 Temmuz ile bağlantının adı; 1944'te idam edildi. - **Arthur Cook** (1883-1931): İngiliz madencilerinin önderi; 1926'da "Ücretten bir kuruş, günden bir dakika" sloganının sesi, Mond-Turner'ın muhalifi. - **Rosa Luxemburg** (1871-1919): *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*'ın yazarı; sendika bürokrasisinin en keskin erken eleştirmeni.

Kavram kutusu. - **Sendika bürokrasisi:** Sendikada ücretli, sürekli görev yapan ve tabanın doğrudan denetiminden görece bağımsızlaşmış yönetici ve memur katmanı. Kendi maddi çıkarı, örgütün ve devletle ilişkinin sürekliliğine bağlıdır (0.9, K9). - **İş barışı:** Grevlerin bir anlaşma, yasa ya da sözleşme gereği belirli bir süre boyunca yapılmaması taahhüdü. Toplu sözleşme sürecince grev yasağı (*Friedenspflicht*) biçiminde bugün de sürer. - **Korporatizm (demokratik biçim):** Sermaye örgütleri, sendikalar ve devlet arasında ücret, fiyat ve ekonomi politikası üzerine kurumsal pazarlık. Faşist korporatizmden farkı, sendikanın gönüllü üyeliğe dayanması ve grev hakkının (sınırlı da olsa) korunmasıdır. Ortak noktası, sınıf mücadelesini kurumsal bir "uyum"la ikame etme hedefidir (Bölüm 43, 45). - **İşçi aristokrasisi:** İşçi sınıfının, emperyalist süper kârlardan pay alan, görece ayrıcalıklı üst katmanı. Reformizmin toplumsal tabanıdır (0.2, Kısım XII).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Tanıma karşılığında taviz koparma (Stinnes-Legien) · savaş zamanı iç barış ve işgücü seferberliği yasaları · tahkim kurulları · "sanayi barışı" görüşmeleri · grev kırıldıktan sonra yasayla dayanışma grevini yasaklama (İngiltere, 1927) · enflasyon ile kazanımların eritilmesi (1923) · sendikanın siyasal tarafsızlığa zorlanması ve ardından yok edilmesi (1933).

Emek süreci. 1920'lerde Alman sanayisinde "rasyonelleştirme" dalgası (akış bandı, Taylorist zaman etüdü, REFA sistemi) yaşandı. ADGB, rasyonelleştirmeyi "verimlilik artışının ücret artışına dönüşmesi" beklentisiyle genellikle destekledi. Bilgi ve tempo, mühendislerin ve zaman etüdü uzmanlarının eline geçti. Sosyal ortaklık, emek sürecinin denetimini sermayeye bırakıp, yalnızca ücret üzerinde pazarlık yapmayı kabul etti. Bu, bugünkü algoritmik yönetime kadar süren bir teslimiyettir (K8).

Türkiye'ye bağ. Stinnes-Legien'in Türkiye'deki karşılığı, Türk-İş'in 1960'larda benimsediği **"partiler üstü politika"**dır: sendikanın siyasetle uğraşmayacağı, hangi hükümet gelirse onunla çalışacağı ilkesi. Görünürde tarafsızlık, gerçekte düzen partileriyle ve devletle kurumsal bir ortaklıktı. Bu çizgiye karşı, Türk-İş'in içinden çıkan sendikalar 1967'de DİSK'i kurdu. 1970'teki 15-16 Haziran direnişi, DİSK'i kapatmaya ve sendika seçme özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik yasa değişikliğine karşı, yüz bin dolayında işçinin sokağa çıkmasıydı (doğrulanacak): Türk-İş önderliğinin "partiler üstü" uysallığına karşı bir sınıf yanıtı (*12 Eylül dosyası*).

Yanlış anlatıya yanıt. *“Weimar’ın sendikaları aşırı uçlar arasında sıkışmış, ılımlı ve sorumlu örgütlerdi; onları Naziler ve komünistler birlikte yıktı.”* Yanıt: ADGB’yi Naziler yıktı. Ama ADGB’nin önderliği, 1918’de devrimi sermaye ile ortaklık uğruna teslim etti, 1933’te genel grev çağrısını reddetti ve Nazi 1 Mayısı’na katılım çağrısı yaptı. “Ilımlılık,” faşizmin önünde direnişsiz bir çöküşe dönüştü. Sorumluluğun bir bölümü de, sosyal demokrat işçilerle birlikte hareket etmeyi zorlaştıran KPD’nin “sosyal faşizm” çizgisindedir (Bölüm 23-24). Ama “aşırı uçlar” kalıbı, faşizme yolu açan sınıf ilişkilerini değil, yalnızca siyasal “üsluplar”ı görür.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sanayi, Stinnes-Legien’in kurtardığı gibi, büyük sermayenin elinde kaldı. - **Kimin denetiminde?** Sendika, tabanın değil, giderek bürokrasinin denetiminde; emek süreci mühendislerin ve yönetimin denetiminde. - **Kimin yararına?** Ortaklık, sermayenin mülkiyetini ve sendika aygıtının konumunu korudu. İşçi, sekiz saat gibi kazanımları aldı, ama bunlar sermayenin korkusu geçince geri alındı. - **Kim karar veriyor?** Sermaye ile sendika önderliği arasındaki kapalı kapılar ardındaki pazarlık. 1933’te ise yalnızca faşist devlet.

Okuma ve izleme önerisi. Rosa Luxemburg, *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* (1906; Türkçe çevirileri var) · V. I. Lenin, *Ne Yapmalı?* (1902), sendikacı bilinç bölümü · Carl E. Schorske, *German Social Democracy 1905-1917: The Development of the Great Schism* (1955) · Film: *Kuhle Wampe* (Slatan Dudow ve Bertolt Brecht, 1932; Weimar’da işsizler ve işçi sporcular) · Bilgi Müşterekleri: *Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi*.

Bölüm 43: Faşist Biçim: Devlet Sendikası ve Korporatizm (1922–1975)

Sahne. 2 Ekim 1925, Roma, Palazzo Vidoni. Faşist Partinin binalarından birinde, İtalya Sanayi Genel Konfederasyonu'nun (Confindustria) temsilcileri ile faşist sendikalar konfederasyonunun temsilcileri bir belge imzalıyor. Belgeye göre Confindustria, bundan böyle işçilerin temsilcisi olarak **yalnızca faşist sendikaları** tanıyacak. Fabrikalardaki seçilmiş iç komisyonlar (*commissioni interne*), 1906'dan beri İtalyan işçisinin fabrikadaki sesi, kaldırılacak. Toplantıda işçilerin hiçbir temsilcisi yok; işçilerin kendi seçtiği hiçbir örgüt yok. Sosyalist CGL, Katolik CIL ve anarko-sendikalist USI, kâğıt üzerinde hâlâ yasal, ama artık işverenin karşısında konuşamaz. Birkaç ay sonra çıkacak Rocco Yasası bu durumu kalıcılaştıracak. İtalyan işçisi, sendika hakkını kaybettiği anda, bir "sendikaya" sahip olmuştur.

Tez. Faşizm sendikayı yasaklamadı, **devletleştirdi.** Liberal devlet işçi örgütünü yasaklarla, reformist devlet onu tanıma karşılığında ehlileştirerek denetlemeye çalışmıştı. Faşist devlet ise ikisini birleştirdi: işçinin bağımsız örgütünü yok etti ve yerine devletin atadığı, grev yapamayan, işçiyi ve işvereni aynı yapının içinde "uyum"a zorlayan bir örgüt kurdu. Sarı sendikacılığın son durağı, zorunlu devlet sendikasıdır. Ama bu durağın da bir karşı-çizgisi var: Franco'nun dikey sendikasının içinden doğan İşçi Komisyonları, zorunlu yapıların bile işçinin örgütlenme iradesini tümüyle yok edemediğini gösterdi.

Korporatizmin ideolojisi: "sınıflar değil, zümreler"

Faşist korporatizmin ideolojik kökleri, Bölüm 41'de gördüğümüz iki kaynağa uzanır: sarı sendikaların "sermaye-emek uyumu" ile Katolik sosyal öğretinin "zümreler arası uyum" düşüncesi. Bunlara İtalyan milliyetçi sendikalizminin (Edmondo Rossoni gibi eski devrimci sendikalistlerin) ulusal üretim vurgusu eklendi.

Korporatizmin temel önermesi şudur: toplum, çıkarları uzlaşmaz sınıflardan değil, üretimdeki işlevlerine göre ayrılmış **zümrelerden** (korporasyonlardan) oluşur. Her üretim dalında işçi ve işveren, ulusun ortak çıkarı için birlikte çalışan iki "üretim faktörü"dür. Aralarındaki uyuşmazlıklar, grev ve lokavtla değil, devletin gözetiminde, uzlaşmayla ya da iş mahkemeleriyle çözülür. Devlet, bütün zümrelerin üzerinde duran ve ulusun bütünlüğünü temsil eden hakemdir.

Bu önermenin sınıfsal içeriği açıktır. Kâğıt üzerinde işçi ve işveren "eşit" temsil edilir. Ama gerçekte işveren, üretim araçlarının sahibidir, fabrikayı yönetir, işe alır ve çıkarır. İşçinin elindeki tek güç, emeğini geri çekme, yani grev gücüdür. Grev yasaklandığında, "eşit temsil," işverenin iradesinin devlet onayıyla kanunlaşması demektir. Korporatizm, sınıf mücadelesini kaldırmaz; sınıf mücadelesinin **bir tarafını silahsızlandırır.**

İtalya: Palazzo Vidoni'den korporasyonlar odasına

İtalya'da faşizmin iktidara yürüyüşü (1920-22) doğrudan işçi örgütlerine yönelik bir terör kampanyasıydı: squadristi birlikleri, işçi evlerini, sendika binalarını, kooperatifleri, tarım işçisi birliklerini yaktı (Bölüm 21). Ekim 1922'de Mussolini iktidara geldikten sonra, faşist sendikalar (Rossoni'nin önderliğinde) şiddet ve işveren desteğiyle büyüdü. Ama 1924 fabrika iç komisyonu seçimlerinde FIAT gibi büyük fabrikalarda işçiler hâlâ sosyalist ve komünist adaylara oy veriyordu. Faşizm, işçilerin kendi seçimiyle kazanamadığını, işverenle anlaşarak kazanmayı seçti:

- **Palazzo Vidoni Paktı** (2 Ekim 1925): Confindustria ile faşist sendikalar birbirini tek temsilci olarak tanıdı. İç komisyonlar kaldırıldı.
- **Rocco Yasası** (3 Nisan 1926; Adalet Bakanı Alfredo Rocco'nun adıyla): Her üretim kategorisinde yalnızca bir sendika yasal olarak tanınacaktı ve bu, faşist sendika olacaktı. Toplu sözleşmeler bütün işçileri (üye olsun olmasın) bağlayacaktı. **Grev ve lokavt suç** sayıldı. Uyuşmazlıklar için iş mahkemeleri kuruldu.
- **Carta del Lavoro** (Çalışma Şartı, 21 Nisan 1927): Faşist Büyük Konsey'in ilan ettiği otuz maddelik belge. "Ulus, onu oluşturan bireylerin ve grupların üzerinde bir organizmadır." Özel girişim, "ulusal çıkarın en etkili aracı" sayıldı. Devlet, ancak özel girişim yetersiz kaldığında ekonomiye müdahale edecekti. İşçiye, ücretli yıllık izin ve hafta tatili gibi haklar vaat edildi, ama bunları talep etmenin tek aracı, yani grev, yasaklanmıştı.
- **Rossoni'nin tasfiyesi** (1928): Faşist sendikalar konfederasyonu bile, işverenler için fazla büyük ve fazla "işçici" görüldü ve altı ayrı federasyona bölündü (*sbloccamento*). Bu, faşist sendikanın da sermayenin tahammül sınırları içinde tutulduğunu gösterir.
- **Korporasyonlar** (1934) ve **Fasyolar ve Korporasyonlar Meclisi** (1939): Seçilmiş parlamentonun yerini, korporasyonlardan ve partiden gelen atanmış temsilcilerin meclisi aldı.

Sonuç rakamlarla ölçülebilir. 1927'de faşist hükümet, "liret'in değerini koruma" (*quota novanta*) politikasının parçası olarak ücretlerde yüzde on ile yirmi arası indirim yaptı. 1930'ların krizinde yeni indirimler geldi. İtalyan işçisinin reel ücreti, 1920'lerin başındaki düzeyin belirgin biçimde altına indi (doğrulanacak). Korporatizmin "uyum"u, ücret bordrosunda okunuyordu.

Görsel: Faşist korporatizmin kurucu belgesi Carta del Lavoro'nun, Korporasyonlar Bakanlığı'nın ideoloğu Giuseppe Bottai'nin yorumlarıyla 1927 baskısı. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Almanya: Alman Emek Cephesi, “Kraft durch Freude” ve işletme cemaati

Almanya’da faşizm, İtalya’dan daha hızlı ve daha kapsamlı davrandı. 2 Mayıs 1933’te sendikalar dağıtıldı (Bölüm 42). 10 Mayıs’ta **Alman Emek Cephesi** (Deutsche Arbeitsfront, **DAF**) kuruldu. Başına Nazi Partisi’nin örgüt şefi **Robert Ley** getirildi.

DAF bir sendika değildi, hatta Nazi ideologlarına göre sendikanın tam tersiydi. Üyeleri işçiler, memurlar ve işverenlerdi: “alın ve kafa emekçilerinin” tümü. DAF toplu pazarlık yapmadı. Ücretleri belirleme yetkisi, Mayıs 1933’te devletin atadığı **emek vekillerine** (*Treuhänder der Arbeit*) verildi. Bu vekiller çoğunlukla işveren çevrelerinden gelen hukukçular ve bürokratlardı. DAF, sendikaların el konulan mülküyle (binalar, bankalar, sigorta şirketleri, yayınevleri) dev bir ekonomik imparatorluğa dönüştü. Üye sayısı yirmi milyonu aştı (doğrulanacak). Üyelik resmî olarak gönüllüydü, ama fiilen bir çalışma koşuluydu.

Ocak 1934’te çıkarılan **Ulusal Emeğin Düzenlenmesi Yasası** (AOG) fabrikanın yeni anayasasını yazdı:

- İşveren, **işletme önderi** (*Betriebsführer*) oldu. İşçiler onun **maiyeti** (*Gefolgschaft*) sayıldı. İşletme önderi, işletmedeki bütün konularda karar verme yetkisine sahipti. İşçiler ona “sadakat” borçluydu.
- İşçilerin seçilmiş işletme konseyleri kaldırıldı. Yerlerine, işletme önderinin DAF ile birlikte önerdiği adaylar arasından oluşturulan “güven konseyleri” (*Vertrauensrat*) geldi. Bu konseylerin karar yetkisi yoktu, yalnızca danışma yetkisi vardı. 1935 seçimlerinde bile önemli sayıda işçi aday listelerine karşı oy verince, seçimler bir daha yapılmadı (doğrulanacak).
- Fabrika, bir **işletme cemaati** (*Betriebsgemeinschaft*) ilan edildi: sınıfsız, uyumlu, ulusun hücresi olan bir topluluk.

DAF’ın en çok bilinen kolu **“Kraft durch Freude”** (KdF, “Neşe Yoluyla Güç,” Kasım 1933) oldu. KdF işçilere ucuz tatil gezileri, gemi seyahatleri, konserler, spor etkinlikleri sundu. Bir de otomobil vaat etti: KdF-Wagen, yani sonradan Volkswagen. Yüz binlerce işçi, haftalık taksitlerle bu arabanın parasını biriktirdi. Sayısı üç yüz bini aşkın olarak verilen bu tasarrufçulardan hiçbiri arabasını teslim almadı, çünkü fabrika savaşla birlikte askerî araç üretimine geçti (doğrulanacak). Paralar savaş ekonomisine aktı.

KdF’nin sınıfsal işlevi, işçinin **boş zamanını** devletin ve partinin denetimine almaktı. Eski işçi hareketinin kendi kültür örgütleri (işçi korolar, işçi spor birlikleri, işçi eğitim dernekleri, işçi kütüphaneleri) dağıtıldı. Yerlerine devletin örgütlediği “neşe” konuldu. Ücretler dondurulmuştu. İş günü uzuyordu. İşçinin işyerini değiştirme özgürlüğü 1935’ten sonra “çalışma karnesi” ile, 1938’den sonra ise zorunlu iş yönlendirmesiyle kaldırıldı. Ama işçiye bir gemi gezisi, bir konser bileti, bir araba hayali satıldı. Bu, rıza üretiminin bir biçimiydi: maddi hakların yerine simgesel ayrıcalıklar.

Görsel: Alman Emek Cephesi'nin (DAF) bayrakları; NSDAP Örgüt Kitabı'ndan (1943) renkli levha. Anonim çizer, kamu malı, Wikimedia Commons.

Avusturya: Einheitsgewerkschaft (1934-1938)

Şubat 1934'te sosyal demokrat işçilerin silahlı direnişini ezen Dollfuss rejimi (Bölüm 25), Mart 1934'te bütün eski sendikaları dağıttı ve yerine tek bir devlet sendikası kurdu: **Avusturya İşçi ve Memurları Sendikalar Birliği** (Gewerkschaftsbund der österreichischen Arbeiter und Angestellten), halk arasında **Einheitsgewerkschaft** (Birlik Sendikası). Yöneticileri devlet tarafından atandı. Mayıs 1934 anayasası, Papa XI. Pius'un 1931 Quadragesimo Anno genelgesine açıkça atıf yaparak Avusturya'yı "zümreler üzerine kurulu" bir devlet ilan etti.

Avusturya örneği, korporatizmin faşizmin yalnızca Nazi ya da İtalyan biçimine ait olmadığını, **Katolik-muhafazakâr otoriter rejimlerin** de ortak programı olduğunu gösterir. İllegal sosyalist ve komünist sendikacılar Birlik Sendikası'nın içinde de çalıştı ve bazı işyerlerinde seçimlerde resmî adayları geriletti. Mart 1938'deki Anschluss ile Einheitsgewerkschaft DAF'a katıldı.

Portekiz: Estado Novo ve ulusal sendikalar (1933-1974)

Portekiz'de António de Oliveira Salazar'ın **Estado Novo**'su (Yeni Devlet), 1933 anayasasıyla korporatist bir düzen kurdu. Aynı yıl çıkarılan **Ulusal Çalışma Statüsü** (*Estatuto do Trabalho Nacional*), büyük ölçüde İtalyan Carta del Lavoro'nun uyarlamasıydı.

Düzen şöyle işledi: işçiler, meslek ve bölge temelinde örgütlenen **ulusal sendikalar**da (*sindicatos nacionais*) toplandı. İşverenler ise **loncalar**da (*grémios*) örgütlendi. Sendikaların tüzükleri ve yöneticileri devletin onayına bağlıydı. Grev ve lokavt yasaktı. Toplu sözleşmeler devletin gözetiminde imzalanıyordu.

Buna karşı işçi direnişi 18 Ocak 1934'te patlak verdi. Anarko-sendikalist, komünist ve sosyalist işçiler, yeni sendika yasasına karşı genel grev çağrısı yaptı. Grevin en güçlü olduğu yer, cam işçilerinin kasabası **Marinha Grande** oldu: işçiler kasabayı birkaç saatliğine ele geçirdi. Rejim hareketi hızla ezdi. Tutuklananların bir bölümü, 1936'da Yeşil Burun Adaları'nda açılan **Tarrafal** kampına gönderildi. Tarrafal, "yavaş ölüm kampı" olarak anıldı.

Estado Novo'nun korporatist düzeni 25 Nisan 1974'teki Karanfil Devrimi'ne dek sürdü. 1960'larda ve 1970'lerin başında, İspanya'daki İşçi Komisyonları'na benzer biçimde, işçiler resmî ulusal sendikaların seçimlerine katılıp bazı sendikaların yönetimlerini kazanarak içeriden bir muhalefet örgütlediler. Bu muhalefet 1970'te **Intersindical**'ın, sonradan CGTP'nin çekirdeği oldu (Kısım XI).

İspanya: Sindicato Vertical ve İşçi Komisyonları (1940-1977)

Franco rejimi, İç Savaş'ı kazandıktan sonra, 1938'de ilan ettiği **Çalışma Şartı** (*Fuero del Trabajo*) üzerine korporatist bir sendika düzeni kurdu. 1940'ta çıkarılan **Sendikal Birlik Yasası** ve **Sendikal Örgütlenmenin Temelleri Yasası** ile, işçileri ve işverenleri aynı üretim dalında tek bir **dikey sendikada** birleştiren zorunlu bir yapı doğdu: **Sindicato Vertical** (resmî adıyla İspanyol Sendikal Örgütü, OSE).

"Dikey" sözcüğü sistemin özünü anlatır: yatay örgütlenme (aynı sınıftan insanların, yani işçilerin kendi aralarında örgütlenmesi) yasaktı. Onun yerine, her üretim dalında en tepedeki işverenden en alttaki işçiye kadar herkesi kapsayan dikey bir yapı vardı. Bu yapının başında, Falanjist partinin atadığı yöneticiler bulunuyordu. Üyelik zorunluydu, aidat maaştan kesiliyordu. Grev, ceza yasasında "isyan" (*sedición*) suçu sayılıyordu.

Bu sistemin içinden ve karşısından, 1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında yeni bir işçi hareketi doğdu: **Comisiones Obreras** (CCOO, **İşçi Komisyonları**).

- İlk komisyonlar, grevler ve uyuşmazlıklar sırasında işçilerin kendiliğinden seçtiği geçici komitelerdi. Bir sorun çıktığında işçiler bir komisyon seçiyor, komisyon patronla ya da resmî sendikayla görüşüyor, sorun çözülünce dağılıyordu.
- 1962'de Asturias madencilerinin büyük grevi (*la huelgona*), komisyonların kalıcı bir hareket hâline gelmesinin dönüm noktasıydı. Grev bütün İspanya'ya yayıldı ve rejimi ilk kez ücret konusunda taviz vermeye zorladı.
- 1964'te Madrid'in metal işçileri, Marcelino Camacho gibi önderlerle, kalıcı bir il komisyonu kurdu.
- Komisyonlar, İspanya Komünist Partisi'nin (PCE) ve Katolik işçi örgütlerinin (HOAC, JOC) militanlarını ve bağımsız işçileri bir araya getirdi.

Komisyonların en özgün taktiği, **dikey sendikanın içine girmek**ti. Rejim, 1950'lerden sonra, işyerlerinde işçi temsilcilerinin (*enlaces sindicales* ve *jurados de empresa*) seçimle belirlenmesine izin vermişti. Komisyonlar bu seçimlere katılıp kazandı. 1966 sendika seçimlerinde büyük sanayi bölgelerinde komisyon adayları ezici bir başarı elde etti. Böylece rejimin kendi kurumu, rejime karşı örgütlenmenin yasal kalkanı oldu.

Rejim geri adım atmadı. 1967'de Yüksek Mahkeme, İşçi Komisyonları'nın yasadışı olduğuna karar verdi. Binlerce komisyon üyesi tutuklandı. 1972'de, CCOO'nun ulusal eşgüdüm kurulunun on üyesi Madrid'de bir toplantıda tutuklandı. **1001 Numaralı Dava** (Proceso 1001) olarak bilinen yargılama, 20 Aralık 1973'te başladı: aynı sabah, Başbakan Amiral Carrero Blanco, ETA'nın düzenlediği bir saldırıda öldürüldü. Camacho ve arkadaşları ağır hapis cezalarına çarptırıldı (sonradan indirildi).

Franco 1975'te öldü. Sindicato Vertical, Nisan 1977'de sendika özgürlüğünün tanınmasıyla fiilen tasfiye edildi. İşçi Komisyonları yasal bir sendika konfederasyonu oldu ve bugün de İspanya'nın en büyük iki konfederasyonundan biridir. Onun "geçiş" dönemindeki tutumunu Bölüm 45'te Moncloa Paktları üzerinden inceleyeceğiz.

İspanya örneği, dosyanın en önemli derslerinden birini verir: **korporatist devlet sendikası, işçinin örgütlenme ihtiyacını yok edemez; yalnızca onu biçim değiştirmeye zorlar.** Komisyonlar, yasal olanakları (seçimleri) yasadışı örgütlenmeyle (grev, gizli toplantı) birleştirerek, rejimin kurumunu içeriden çürüttü. Lenin'in, gerici sendikaların içinde çalışmayı reddetmenin "sol" bir çocukluk hastalığı olduğunu söylediği (*"Sol" Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*, 1920) ilke burada doğrulandı.

Vichy Fransası: Çalışma Şartı ve reformist bir sendikacının bakanlığı

Haziran 1940'taki yenilginin ardından kurulan Vichy rejimi, Kasım 1940'ta CGT ve Hristiyan sendika konfederasyonu CFTC'yi dağıttı. 4 Ekim 1941'de **Çalışma Şartı** (*Charte du Travail*) ilan edildi: meslek temelinde tek ve zorunlu sendikalar, işçi ve işverenlerin birlikte yer aldığı "sosyal komiteler," grev ve lokavt yasağı.

Vichy'nin ilk Çalışma Bakanı, **René Belin**'di: CGT'nin ikinci adamı, Léon Jouhaux'nun yardımcısı, reformist ve antikomünist kanadın önderi. Belin'in yolu, Belçika'daki Hendrik de Man'ınkiyle (Bölüm 37) birlikte, sosyal ortaklık ideolojisinin korporatizme ne kadar kolay kayabildiğinin kanıtıdır. Sınıf mücadelesini reddeden ve işçi-işveren "uyumu"nu hedefleyen bir sendikacı için, devletin bu uyumu zorla kurması, bir yenilgiden çok bir fırsat gibi görünebildi. Belin'in çevresinden bazı sendikacılar Vichy'nin sendikal kurumlarında görev aldı. Buna karşılık CGT'nin komünist ve sosyalist kanatlarının militanları illegal sendikal çalışmayı ve direnişi örgütledi ve 1943'te Perreux anlaşmasıyla CGT yeraltında yeniden birleşti.

Bize ne öğretiyor?

Korporatizmin tarihi, üç dersi bir arada verir. Birincisi: **sınıf uyumu ideolojisinin son durağı zordur.** Biétry'nin "sermaye-emek uyumu," Rerum Novarum'un "zümreler arası uyum"u ve sosyal ortaklığın "iş barışı" gönüllülük dilinde konuşur. Ama bu dil, işçinin grev silahını gönüllü olarak bırakmadığı yerde, faşist devletin zoruyla tamamlanır. Belin'in ve de Man'ın yolu, bu geçişin ne kadar kısa olabildiğini gösterir. İkincisi: **faşizm, mülkiyeti değil, örgütü kamulaştırır.** İşçinin sendikası, bankası, kooperatifi, tatil evi, kütüphanesi DAF'a devredildi; Krupp'un fabrikası Krupp'ta kaldı. Faşizmi "sosyalizmin bir türü" diye sunan anlatıların (protokol 6) karşısındaki en basit kanıt budur. Üçüncüsü: **en katı zorunlu yapı bile, içinden örgütlenen işçiyi durduramaz.** İspanya'nın İşçi Komisyonları ve Portekiz'in Intersindical'i, rejimin kendi kurumlarını, yasal olanakları ve gizli örgütlenmeyi birleştirerek çürüttü. Bugün grev yasakları, "erteleme" kararları ve işkolu barajlarıyla örülmüş bir düzende örgütlenmeye çalışan işçi için bu deneyim, bir tarih bilgisi değil, bir yöntem kılavuzudur.

Faşist ve otoriter korporatizm: karşılaştırma (T4)

Ülke	Temel yasa ve belgeler	Grev hakkı	Üyelik	Kimin denetiminde?	Sona eriş
İtalya	Palazzo Vidoni Paktı (1925), Rocco Yasası (1926), Carta del Lavoro (1927), korporasyonlar (1934)	Suç (grev ve lokavt)	Faşist sendika tek yasal temsilci; toplu sözleşme herkesi bağlar	Faşist parti ve devlet; işverenlerin Confindustria'sı özerkliğini korudu	1943-45 (rejimin çöküşü)
Almanya	DAF (Mayıs 1933), emek vekilleri (1933), AOG (Ocak 1934)	Yasak; sendika yok	DAF fiilen zorunlu; işçi, memur ve işveren birlikte	Nazi partisi (Ley); işletmede işletme önderi	1945
Avusturya	Einheitsgewerkschaft (Mart 1934), zümreler anayasası (Mayıs 1934)	Yasak	Tek devlet sendikası	Devlet ve Katolik-muhafazakâr rejim	1938 (DAF'a katılım)
Portekiz	Estado Novo anayasası ve Ulusal Çalışma Statüsü (1933)	Yasak	Ulusal sendikalar (işçi) ve loncalar (işveren)	Devlet onayı, siyasal polis (PVDE/PIDE)	1974 (Karanfil Devrimi)
İspanya	Fuero del Trabajo (1938), Sendikal Birlik Yasası (1940)	"İsyan" suçu	Zorunlu dikey sendika (işçi ve işveren)	Falanj ve devlet	1977 (sendika özgürlüğü)
Vichy Fransası	Çalışma Şartı (1941)	Yasak	Meslek temelinde tek sendika	Vichy devleti	1944

Tablo nasıl okunur? Ortak özellikler şunlardır: bağımsız sendikaların yasaklanması, grevin suç sayılması, işçi ile işverenin aynı yapıda "uyuma" zorlanması ve sendikanın devletin ya da partinin atadığı kişilerce yönetilmesi. Farklılıklar ise işverenin konumundadır: İtalya'da Confindustria, Almanya'da büyük sanayi, İspanya'da toprak ve finans oligarşisi, korporatist yapının içinde bile kendi örgütsel özerkliğini ve fiilî gücünü korudu. **Korporatizm, iki sınıfı değil, yalnızca bir sınıfı örgütsüzleştirdi.**

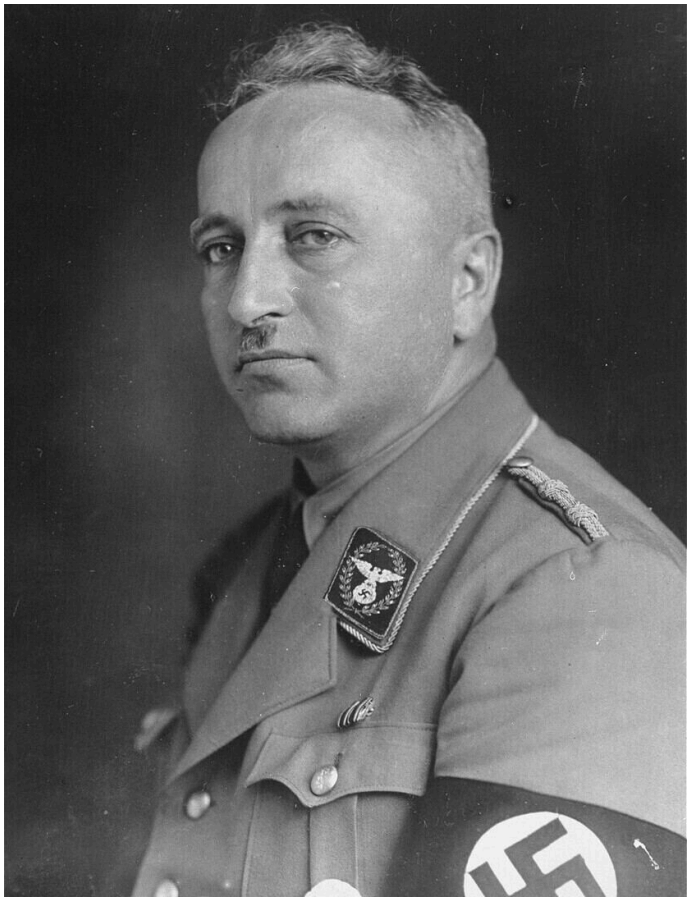

Görsel: Alman Emek Cephesi'nin (DAF) ve "Kraft durch Freude" programının başı Robert Ley, 1930'lar. Chris Trueman'ın makalesinden, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Kritik an: Palazzo Vidoni, 2 Ekim 1925.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşçiler, 1924 iç komisyon seçimlerinde FIAT'ta ve başka yerlerde hâlâ sınıf sendikalarına oy veriyordu: seçilmiş temsil ve toplu pazarlık istiyorlardı.	Reformist CGL önderliğinin bir kesimi (D'Aragona ve Rigola) faşizmle "teknik" bir modus vivendi aradı. 1927'de CGL'nin reformist yönetimi örgütü kendiliğinden feshetti; komünistler CGL'yi illegal olarak sürdürdü.	Confindustria yalnızca faşist sendikaları tanıdı; iç komisyonlar kaldırıldı; Rocco Yasası grevi suç saydı.	Kuzeyin büyük sanayisi (FIAT, Pirelli, Montecatini) ve tarım sermayesi: grevsiz fabrika, 1927 ve 1930'larda ücret indirimleri.	Bağımsız işçi temsili yirmi yıl boyunca kaldırıldı; İtalyan işçisi 1943 Mart grevlerine dek kitlesel olarak konuşamadı (Bölüm 34).

Kavram kutusu. - Korporatizm (otoriter / faşist biçim): İşçilerin ve işverenlerin, devletin denetiminde, zorunlu ve tek yapılar içinde örgütlenmesi; grevin yasaklanması; ücretin ve çalışma koşullarının devletin atadığı kurumlarca belirlenmesi. "Sınıf uyumu" ideolojisi altında bir sınıfın örgütsüzleştirilmesidir (Bölüm 45'teki ikinci kategori). - **Dikey sendika:** Aynı üretim dalındaki işçileri ve işverenleri tek bir örgütte birleştiren yapı. Yatay örgütlenmenin, yani işçilerin kendi aralarında örgütlenmesinin yasaklanması anlamına gelir. - **İşletme cemaati:** Fabrikanın, işçi ve işverenin "ortak kaderi" paylaştığı sınıfsız bir topluluk olarak tanımlanması. İşverenin mutlak yetkisini "önderlik," işçinin itaatini "sadakat" olarak yeniden adlandırır. - **Boş zamanın denetimi:** İşçinin çalışma dışındaki zamanının (tatil, spor, kültür) devlet ya da sermaye tarafından örgütlenmesi. Bağımsız işçi kültürünün yerine konan rıza üretimi aracıdır (K4, K8.B).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Squadrismo ve SA terörü ile bağımsız örgütlerin fiziksel olarak yok edilmesi · işverenle devlet sendikası arasında tekel anlaşması (Palazzo Vidoni) · grevin suç sayılması · devletin atadığı ücret vekilleri · iş mahkemeleri · ücret indirimlerinin kararnameyle yapılması · işçinin işyeri değiştirme özgürlüğünün kaldırılması (çalışma karnesi) · boş zamanın örgütlenmesi (KdF, Dopolavoro) · işçi tasarruflarının savaş ekonomisine aktarılması (KdF-Wagen) · siyasal polis ve kamplar (Tarrafal, Dachau).

Zaman kimin? Faşist rejimler işçinin yalnızca çalışma zamanına değil, boş zamanına da el koymaya çalıştı. İtalya'da *Opera Nazionale Dopolavoro* (1925, "iş sonrası" örgütü), Almanya'da *Kraft durch Freude*, işçinin akşamını, hafta sonunu ve tatilini devletin programına bağladı. Aynı rejimler iş gününü uzattı: Almanya'da savaş hazırlıklarıyla birlikte haftalık çalışma süresi belirgin biçimde arttı (doğrulanacak). İşçiye verilen "neşe," ondan alınan zamanın yalnızca bir parçasıydı.

Türkiye'ye bağ. Türkiye'nin ilk kapsamlı iş yasası olan **1936 tarihli 3008 sayılı İş Kanunu**, hazırlanışında faşist İtalya'nın çalışma mevzuatından belirgin biçimde etkilendi (doğrulanacak). Kanun, **grev ve lokavtı yasakladı** ve uyuşmazlıkların zorunlu tahkimle çözülmesini öngördü. 1938 Cemiyetler Kanunu ise "sınıf esasına dayanan" dernek kurmayı yasakladı. Bu iki yasa, Türkiye işçi sınıfının otuz yıl boyunca grevsiz ve fiilen sendikasız kalmasının hukuki temeli oldu. Grev hakkı ancak 1961 Anayasası ve 1963 yasalarıyla tanındı. İkinci bağ 12 Eylül'dür: 12 Eylül 1980'de askerî yönetim DİSK'in faaliyetlerini durdurdu, yöneticilerini tutukladı ve yıllarca sürecek bir davayla yargıladı. Türk-İş ise yerinde bırakıldı; genel sekreteri Sadık Şide, cuntanın kurduğu Ulusu hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı oldu. 1983'teki 2821 ve 2822 sayılı yasalar, işkolu ve işyeri barajlarıyla, grev yasaklarıyla ve "siyaset yasağıyla," korporatist bir sendika düzeninin Türkiye uyarlamasını kurdu (*12 Eylül dosyası*).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Faşizm işçilere tatil, sosyal güvenlik ve istikrar verdi; işsizliği bitirdi. Sorun yalnızca siyasal özgürlüklerin yokluğuydu."* Yanıt: Faşist rejimlerde işçinin reel ücreti düştü, iş günü uzadı, işyeri değiştirme özgürlüğü kaldırıldı. Tatil ve gemi gezileri, grev hakkının ve bağımsız örgütün yerine konan simgesel ayrıcalıklardı. İşsizlik, silahlanma ve savaş hazırlığıyla eritildi; bunun sonu, milyonlarca işçinin cephede ve bombalanan kentlerde ölümüydü. "Siyasal özgürlüğün yokluğu" ise soyut bir kayıp değil, işçinin ücretini ve koşullarını savunmasının tek aracının, örgütün, elinden alınmasıydı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Üretim araçları büyük sermayenin elinde kaldı. Faşizm mülkiyeti değil, işçinin örgütünü kamulaştırdı. - **Kimin denetiminde?** Sendika partinin ve devletin, fabrika işletme önderinin denetiminde. - **Kimin yararına?** Grevsiz fabrika, dondurulmuş ücret ve silahlanma siparişleri: tekellerin yararına. - **Kim karar veriyor?** Devletin atadığı vekiller ve işletme önderleri. İşçi için karar yoktu; yalnızca "sadakat" vardı. İspanya'da ve Portekiz'de işçi, bu kararı komisyonlarla yeniden ele geçirmeye başladı.

Okuma ve izleme önerisi. Daniel Guérin, *Faşizm ve Büyük Sermaye* (*Fascisme et grand capital*, 1936) · Franz Neumann, *Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Uygulaması* (1942) · Tim Mason, *Social Policy in the Third Reich: The Working Class and the "National Community"* (1977) · Marcelino Camacho, *Confieso que he luchado* (anılar, 1990) · Film: *Novecento* (1900; Bernardo Bertolucci, 1976; Po Ovası'nda tarım işçileri, faşizm ve direniş).

Bölüm 44: Soğuk Savaş Biçimi: CIA, AFL ve Sendikaların Bölünmesi (1945-1960)

Sahne. 3 Ekim 1945, Paris, Palais de Chaillot. Elli altı ülkeden gelen yüzlerce delege ayağa kalkmış alkışlıyor. Aralarında İngiliz Sendikalar Kongresi'nin (TUC) önderleri, Amerikan CIO'sunun temsilcileri, Sovyet sendikalarının heyeti, Fransız CGT'si, İtalyan CGIL'i, Yugoslav, Çekoslovak, Hindistanlı, Latin Amerikalı sendikacılar var. Bu salonda, dünya tarihinde ilk kez, kapitalist ve sosyalist ülkelerin sendikaları tek bir enternasyonalde birleşiyor: **Dünya Sendikalar Federasyonu** (DSF). Temsil edilen üye sayısı altmış milyonu aşıyor (doğrulanacak). Faşizme karşı savaşın içinden doğan birlik, örgütsel bir biçim kazanmış. Salonda yalnızca bir büyük örgüt eksik: Amerikan Emek Federasyonu (AFL). AFL katılmayı reddetmiş, çünkü "komünist sendikalarla" aynı çatı altında bulunmayacağını ilan etmiştir. Dört yıl sonra bu birlik parçalanmış olacak. Parçalayan ellerden biri, o gün salonda olmayan AFL'nin elidir.

Tez. 1945'te Avrupa işçi hareketi, antifaşist birlik içinde, çoğu ülkede tek çatı altında toplanmıştı. Fransa'da CGT, İtalya'da CGIL, Almanya'da yeniden kurulan sendikalar, uluslararası düzeyde DSF, bu birliğin örgütleriydi. Bu birlik, ABD hükümeti, AFL (özellikle Irving Brown ve Jay Lovestone) ve CIA eliyle, Marshall Planı'na bağlı olarak, bilinçli biçimde bölündü. Bölünme, Soğuk Savaş'ın ilk cephelerinden biriydi. Amacı, Batı Avrupa'da komünistlerin önderlik ettiği sınıf sendikacılığını yalıtmak ve yerine Marshall Planı'nı, verimlilik politikasını ve NATO'yu destekleyen bir sendikacılık koymaktı. Türk-İş, bu stratejinin Türkiye'deki ürünüdür.

DSF: antifaşist birliğin örgütü

DSF, savaş yıllarında İngiliz, Sovyet ve Amerikan (CIO) sendikaları arasında kurulan işbirliğinin ürünüydü. Şubat 1945'teki Londra konferansında hazırlandı, Ekim 1945'te Paris'te kuruldu. Genel sekreteri, Fransız CGT'sinden ve direnişten gelen **Louis Saillant** oldu.

DSF'nin programı, savaş sonrası dünyanın işçi taleplerini özetliyordu: faşizmin kalıntılarının tasfiyesi, tam istihdam, sosyal güvenlik, sömürge halklarının bağımsızlığı ve sendika hakları, uluslararası barış. Sömürge ülkelerin sendikalarının DSF'ye katılması, özellikle İngiliz ve Fransız sömürge imparatorlukları için tehlikeli bir gelişmeydi.

Sınıfsal okuma: DSF, dünya işçi sınıfının, kapitalist ve sosyalist ülkeler ayrımını aşan tek örgütsel birlik anıydı. Bu birliğin maddi temeli, faşizme karşı savaşta kurulan ittifak ve savaştan güçlenerek çıkan işçi hareketleriydi. Birliğin çözülüşü de, bu ittifakın çözülüşüyle, yani Soğuk Savaş'la birlikte geldi.

AFL'nin dış cephesi: Lovestone, Brown ve Özgür Sendikalar Komitesi

AFL, ABD'nin eski, meslek temelli, genellikle beyaz ve vasıflı işçileri örgütleyen sendika federasyonuydu. 1930'larda sanayi işçilerini örgütleyen CIO ile rekabet içindeydi. AFL önderliği koyu antikomünistti.

1944'te AFL, **Özgür Sendikalar Komitesi**'ni (Free Trade Union Committee, FTUC) kurdu. Komitenin yöneticisi **Jay Lovestone**'du: 1920'lerde ABD Komünist Partisi'nin genel sekreteri olmuş, 1929'da Komintern'le çatışıp partiden atılmış, zamanla ateşli bir antikomüniste dönüşmüş bir eski komünist.

Avrupa temsilcisi ise genç bir sendikacı olan **Irving Brown**'dı. Brown 1945'ten itibaren Paris'te yerleşti ve sonraki yirmi yıl boyunca Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın ve Akdeniz'in sendikal Soğuk Savaş'ının kilit figürü oldu.

FTUC'nin görevi, Avrupa'da komünist önderlikteki sendikalara karşı "özgür" (yani antikomünist) sendikaları desteklemekti: para, yayın, örgütçü, seyahat, Amerikan hükümetiyle bağlantı. Başlangıçta FTUC'nin parası AFL'nin kendi kasasından ve Amerikan sendikalarının bağışlarından geliyordu. 1948'den sonra ise, belgelere göre, önemli bir bölümü ABD hükümetinden ve CIA'dan geldi.

Marshall Planı ve sendikalar: bölünmenin kaldıracı

1947'de Marshall Planı ilan edildiğinde (Bölüm 40), DSF'nin içinde tartışma başladı. Sovyet sendikaları ve Doğu Avrupa sendikaları, Fransız CGT ve İtalyan CGIL'in çoğunluğu, planı ABD'nin Avrupa'yı ekonomik ve siyasal olarak kendine bağlama aracı olarak gördü ve karşı çıktı. İngiliz TUC, Amerikan CIO ve Hollanda, Belçika ve İskandinav sendikalarının çoğu planı destekledi.

Mart 1948'de Londra'da, Marshall Planı'nı destekleyen sendikaların bir konferansı toplandı ve **ERP Sendikalar Danışma Komitesi** kuruldu. Bu, DSF'nin dışında, DSF'ye karşı kurulan ilk örgütsel yapıydı.

Amerikan istihbaratının o günlerde bu süreci nasıl gördüğü, sonradan gizliliği kaldırılan bir belgede açıkça okunabilir. CIA'nın Rapor ve Tahminler Bürosu'nun 14 Haziran 1948 tarihli raporu (ORE 21-48), DSF'nin geleceğini değerlendirirken, on beş ülkenin sendikalarından oluşan Danışma Komitesi'nin DSF'yi "Batılı sendikaların CIO ve TUC önderliğinde ayrılması" tehdidiyle karşı karşıya bıraktığını yazar. Rapor, bölünmenin Batı'daki sonucunu da öngörür: Fransa ve İtalya'daki "ayrılıkçı komünist olmayan örgütler," Benelüks ve İskandinav sendikalarıyla birlikte yeni bir Batılı enternasyonale gidecektir. Belge, ayrıca, İngiliz ve Amerikan sendika önderlerinin bölünmeyi Marshall Planı gibi siyasal bir konu üzerinden değil, "siyasal olmayan bir sendika meselesi" üzerinden yapmayı tercih edeceklerini not eder. Yani bölünmenin gerekçesi bile önceden planlanıyordu.

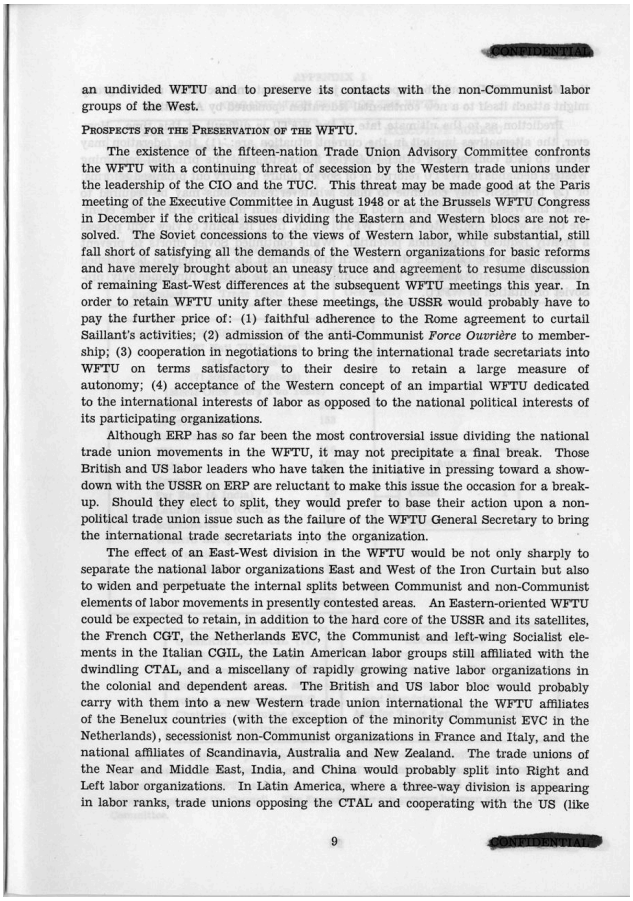

CONFIDENTIAL

an undivided WFTU and to preserve its contacts with the non-Communist labor groups of the West.

PROSPECTS FOR THE PRESERVATION OF THE WFTU.

The existence of the fifteen-nation Trade Union Advisory Committee confronts the WFTU with a continuing threat of secession by the Western trade unions under the leadership of the CIO and the TUC. This threat may be made good at the Paris meeting of the Executive Committee in August 1948 or at the Brussels WFTU Congress in December if the critical issues dividing the Eastern and Western blocs are not resolved. The Soviet concessions to the views of Western labor, while substantial, still fall short of satisfying all the demands of the Western organizations for basic reforms and have merely brought about an uneasy truce and agreement to resume discussion of remaining East-West differences at the subsequent WFTU meetings this year. In order to retain WFTU unity after these meetings, the USSR would probably have to pay the further price of: (1) faithful adherence to the Rome agreement to curtail Saillant's activities; (2) admission of the anti-Communist *Force Ouvrière* to membership; (3) cooperation in negotiations to bring the international trade secretariats into WFTU on terms satisfactory to their desire to retain a large measure of autonomy; (4) acceptance of the Western concept of an impartial WFTU dedicated to the international interests of labor as opposed to the national political interests of its participating organizations.

Although ERP has so far been the most controversial issue dividing the national trade union movements in the WFTU, it may not precipitate a final break. Those British and US labor leaders who have taken the initiative in pressing toward a showdown with the USSR on ERP are reluctant to make this issue the occasion for a breakup. Should they elect to split, they would prefer to base their action upon a nonpolitical trade union issue such as the failure of the WFTU General Secretary to bring the international trade secretariats into the organization.

The effect of an East-West division in the WFTU would be not only sharply to separate the national labor organizations East and West of the Iron Curtain but also to widen and perpetuate the internal splits between Communist and non-Communist elements of labor movements in presently contested areas. An Eastern-oriented WFTU could be expected to retain, in addition to the hard core of the USSR and its satellites, the French CGT, the Netherlands EVC, the Communist and left-wing Socialist elements in the Italian CGIL, the Latin American labor groups still affiliated with the dwindling CTAL, and a miscellany of rapidly growing native labor organizations in the colonial and dependent areas. The British and US labor bloc would probably carry with them into a new Western trade union international the WFTU affiliates of the Benelux countries (with the exception of the minority Communist EVC in the Netherlands), secessionist non-Communist organizations in France and Italy, and the national affiliates of Scandinavia, Australia and New Zealand. The trade unions of the Near and Middle East, India, and China would probably split into Right and Left labor organizations. In Latin America, where a three-way division is appearing in labor ranks, trade unions opposing the CTAL and cooperating with the US (like

9

CONFIDENTIAL

Görsel: CIA Rapor ve Tahminler Bürosu'nun 14 Haziran 1948 tarihli, DSF'nin bölünme olasılığını değerlendiren, "Confidential" damgalı raporunun (ORE 21-48) dokuzuncu sayfası. Truman Başkanlık Arşivi, kamu malı, Wikimedia Commons.

Ocak 1949'da TUC, CIO ve Hollanda NVV'si, DSF yürütme bürosu toplantısından çekildi. Kasım-Aralık 1949'da Londra'da **Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu** (ICFTU) kuruldu. AFL ve CIO (ki 1955'te AFL-CIO olarak birleşecekti) bu yeni enternasyonalin temel direkleri oldu.

Fransa: Force Ouvrière'in CGT'den ayrılışı

Fransız CGT, 1943'te yeraltında yeniden birleşmişti (Perreux anlaşması). Kurtuluştan sonra komünist eğilim CGT'de açık çoğunluk oldu. 1946'da beş milyonu aşkın üyesi vardı (doğrulanacak). Genel sekreterlik, reformist Léon Jouhaux ile komünist Benoît Frachon arasında paylaşılıyordu.

Reformist azınlık, *Force Ouvrière* (İşçi Gücü) adlı bir bülten etrafında örgütlendi. 1947 sonbaharında, komünist bakanların hükümetten atılmasından (Mayıs 1947) sonra, CGT'nin çoğunluğu Marshall Planı'na karşı çıktı ve hükümetin ücret politikasına karşı büyük grevler başladı. Kasım-Aralık 1947 grevleri, iki ile üç milyon arası işçinin katıldığı bir dalgaya dönüştü (doğrulanacak). Sosyalist İçişleri Bakanı **Jules Moch**, CRS (Cumhuriyet Güvenlik Bölükleri) ve orduyla grevlerin üzerine gitti.

Grevlerin ortasında, 19 Aralık 1947'de, Jouhaux ve Robert Bothereau önderliğindeki reformist azınlık CGT'den ayrıldı. Nisan 1948'de kurucu kongresini yapan yeni konfederasyonun adı **CGT-Force Ouvrière** (FO) oldu.

FO'nun kuruluşunda ve ilk yıllarında Amerikan desteğinin rolü, dosyanın belge / aktarım / iddia yöntemiyle şöyle özetlenebilir (protokol 3):

Katman	İçerik	Kaynak
Belge	AFL'nin FTUC'si, FO'ya ve öteki antikomünist sendikalara maddi destek sağladı. Bu destek FTUC'nin ve AFL'nin kendi arşivlerinde ve yazışmalarında görülür.	Anthony Carew'in AFL arşivlerine dayanan çalışmaları; Federico Romero
Belge (tanıklık)	CIA'nın Uluslararası Örgütler Bölümü'nün eski şefi **Tom Braden**, 1967'de *Saturday Evening Post*'ta yayımlanan "CIA'nın 'Ahlaksız' Olmasından Memnunum" başlıklı yazısında, Irving Brown'a CIA parası verilmesini kendisinin önerdiğini, bu paranın Akdeniz limanlarında komünist liman işçilerine karşı Amerikan yardım gemilerinin boşaltılabilmesi için kullanıldığını yazdı. Braden ayrıca, CIA'nın antikomünist sendikaları ve öteki örgütleri gizlice finanse ettiğini açıkladı.	Braden, *Saturday Evening Post*, 20 Mayıs 1967
Aktarım	Marsilya limanında 1947-50 grevlerini kırmak için Korsikalı çetelerin kullanıldığı ve bunlara Amerikan kaynaklı para aktarıldığı.	Alfred McCoy, *The Politics of Heroin* (1972) ve ardıllarının aktarımları
İddia	FO'nun kuruluşunun doğrudan CIA tarafından "planlandığı" iddiası.	Bu iddia belgelerle doğrulanamaz. Belgeler, bölünmenin iç dinamiklerini (reformist azınlığın varlığı) ve Amerikan desteğinin bu dinamiği güçlendirip hızlandırdığını gösterir.

Sonuç: FO, Fransız işçi hareketinin kendi içindeki reformist-antikomünist kanadın ürünüdür. Ama bu kanadın 1947-48'de örgütsel bir kopuşu göze alabilmesinin, yayın ve örgüt ağı kurabilmesinin ve ilk yıllarda ayakta kalabilmesinin koşullarından biri, Amerikan sendikal ve devlet desteğidir. İkisini birlikte söylemek, hem komplo teorisinden hem de aklamadan uzak durmaktır.

Görsel: “Force Ouvrière işçileri evde” başlıklı fotoğraf dizisinden; ABD Dışişleri Bakanlığı’nın dış yardım ajansının Marshall Planı döneminde (1948 sonrası) çektirdiği tanıtım fotoğrafı. ABD Dışişleri Bakanlığı / Uluslararası Kalkınma Ajansı, kamu malı, Wikimedia Commons.

1948 madenci grevi: ordu, CRS ve bölünmüş sendikalar

Bölünmenin ilk büyük sınavı, Ekim-Kasım 1948 madenci grevi oldu. Hükümet, madenlerde ücretleri ve çalışma koşullarını değiştiren kararnameler çıkarmıştı. CGT’nin çağrısıyla, Kuzey, Pas-de-Calais, Loire ve Lorraine havzalarında yüz binlerce madenci iş bıraktı. FO ve Hristiyan CFTC greve katılmadı ya da kısa sürede çekildi.

İçişleri Bakanı Jules Moch, havzalara on binlerce asker ve CRS gönderdi. Ocaklar askerî işgal altına alındı, grevciler ocaklardan zorla çıkarıldı, gösteriler dağıtıldı. Çatışmalarda madenciler öldü (altı dolayında; doğrulanacak), yüzlercesi yaralandı. Grev sekiz haftada kırıldı. Binlerce madenci işten atıldı, şirket konutlarından çıkarıldı, bir kısmı hapis cezasına çarptırıldı. Bu madencilerin haklarının iadesi, ancak altmış yıl sonra, 2010’larda mahkeme kararları ve yasal düzenlemelerle kısmen tanındı (doğrulanacak).

Sınıfsal okuma: 1948 madenci grevi, Soğuk Savaş’ın sendikal bölünmesinin işçiye nasıl yansıdığını gösterir. Bir yanda sosyalist bir bakanın emrindeki ordu, öbür yanda bölünmüş ve bir kısmı grevden çekilmiş sendikalar. Aynı madenciler, dört yıl önce, 1941’deki büyük grevde (Bölüm 35) Nazi işgaline karşı birlikte iş bırakmıştı.

Görsel: 1948 madenci grevi sırasında Loire havzasında, La Ricamarie'nin Béraudière semtindeki Yèvre ve Saint-Dominique kuyularında grev gözcüleri, 20 Ekim 1948. Grevciler, Cumhuriyet Güvenlik Bölükleri'nin ocağa girmesini engelledi. Léon Leponce (1893-1969), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

İtalya: birleşik CGIL'in bölünmesi

İtalya'da sendikal birlik, Haziran 1944'te, kurtarılmış Roma'da imzalanan **Roma Paktı** ile kuruldu. Pakt, komünist Giuseppe Di Vittorio, Katolik Achille Grandi ve sosyalist Emilio Canevari tarafından imzalandı. Sosyalist sendikacı Bruno Buozzi pakt imzalanmadan birkaç gün önce, Almanlar Roma'dan çekilirken öldürülmüştü. Birleşik **CGIL**, 1947'de beş milyonu aşkın üyeye ulaştı (doğrulanacak).

Bölünmenin tetikleyicisi, 14 Temmuz 1948'de PCI Genel Sekreteri Palmiro Togliatti'ye yapılan suikast girişimi oldu. Sağcı bir öğrenci, Antonio Pallante, parlamentonun önünde Togliatti'yi üç kurşunla ağır yaraladı. Haberin yayılmasıyla bütün İtalya'da kendiliğinden bir genel grev ve ayaklanmaya yakın bir kalkışma başladı. Birçok kentte işçiler fabrikaları ve kent merkezlerini ele geçirdi, bazı yerlerde silahlar ortaya çıktı. CGIL genel grevi resmîleştirdi. Togliatti'nin kendisi hastane yatağından sükûnet çağrısı yaptı ve PCI önderliği hareketi durdurdu.

Katolik sendikacılar, CGIL'in "siyasal" bir genel grev ilan ettiğini gerekçe göstererek konfederasyondan ayrıldı. Ekim 1948'de Serbest CGIL (LCGIL) kuruldu, 30 Nisan 1950'de Giulio Pastore önderliğinde **CISL** (İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu) adını aldı. Sosyal demokrat ve cumhuriyetçi sendikacılar da ayrıldı ve Mart 1950'de **UIL**'i (İtalyan Çalışma Birliği) kurdu.

Amerikan müdahalesi İtalya'da daha açıktı:

- **1948 seçimleri:** 18 Nisan 1948 seçimlerinde, ABD, Hristiyan Demokratların kazanması için açık ve gizli bir kampanya yürüttü. Gizliliği kaldırılmış belgeler ve sonraki Kongre soruşturmaları, CIA'nın Hristiyan Demokrat Parti'ye ve müttefiklerine para aktardığını gösterir (1948 için bir milyon dolar

dolayında bir rakam verilir, sonraki yıllarda aktarılan paralar çok daha büyüktür; doğrulanacak). ABD hükümeti, komünistlerin kazanması durumunda Marshall yardımının kesileceğini açıkça söyledi. Amerikan İtalyanlarına, İtalya'daki akrabalarına mektup yazmaları için kampanya düzenlendi. Hristiyan Demokratlar kazandı.

- **Sendikalar:** CISL ve UIL'in kuruluşunda AFL'nin ve Amerikan hükümetinin maddi ve siyasal desteği belgelidir (Romero, Carew).
- **"Offshore" siparişleri:** 1950'lerde ABD Büyükelçisi Clare Boothe Luce döneminde, Amerikan askerî siparişlerinin (NATO için üretim) CGIL'in iç komisyon seçimlerini kazandığı fabrikalara verilmeyeceği yönünde bir politika izlendi (doğrulanacak). 1955'te FIAT'ta CGIL'in metal sendikası FIOM, iç komisyon seçimlerinde yıllardır koruduğu çoğunluğu kaybetti. Bu yenilgide işten atmaların, kara listelerin ve Amerikan sipariş baskısının rolü, İtalyan işçi tarihinde iyi bilinir.

Almanya ve Yunanistan

Almanya'da savaştan sonra sendikalar, Weimar'ın ideolojik bölünmesinin (sosyal demokrat, Hristiyan, komünist sendikalar) faşizme yol açtığı dersinden hareketle, **birleşik sendika** (*Einheitsgewerkschaft*) ilkesiyle yeniden kuruldu: her işkolunda tek bir sendika, siyasal ve dinî eğilimlerden bağımsız. Batı bölgelerinde Ekim 1949'da Münih'te, Hans Böckler'in başkanlığında **DGB** (Alman Sendikalar Birliği) kuruldu. Birleşik sendika, gerçek bir kazanımdı.

Ama Soğuk Savaş bu birliğin içine de girdi. Kuruluşta komünist sendikacılar, özellikle Ruhr madenlerinde ve metal sanayisinde, işyeri konseylerinde ve yerel yönetimlerde güçlüydü. 1950'lerin başında DGB ve bağlı sendikalar, komünist yöneticileri ve kadroları görevden aldı. Bazı sendikalarda yöneticilerden, "sendikaya zarar veren" (yani komünist) faaliyetlerde bulunmayacaklarına dair bağlılık beyanı imzalamaları istendi (doğrulanacak). 1956'daki KPD yasağı bu tasfiyeyi tamamladı. Birleşik sendika, sosyal demokrat önderlikte, antikomünist bir çizgiye oturtuldu. Doğu'daki FDGB ise, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, başka bir yoldan, iletim kayışı sendikasına dönüştü.

Yunanistan'da sendikal bölünme, iç savaşın içinde, devletin doğrudan müdahalesiyle gerçekleşti. Kurtuluştan sonra Yunanistan İşçileri Genel Konfederasyonu'nda (GSEE) EAM'a yakın sol sendikacılar (ERGAS) güçlüydü. 1946-1948 arasında, İngiliz sendikal heyetlerinin arabuluculuğu ve hükümetin mahkeme kararlarıyla, GSEE'nin yönetimi sol sendikacıların elinden alındı ve hükümete yakın bir yönetim atandı (Fotis Makris'in önderliği; doğrulanacak). Sol sendikacıların binlercesi Makronisos'a ve öteki kamplara gönderildi, bir kısmı idam edildi. Yunanistan'da "özgür sendika," toplama kampıyla birlikte kuruldu.

"Verimlilik sendikacılığı" ve Kongre Kültürel Özgürlük

Soğuk Savaş'ın sendikal cephesi yalnızca bölünmeyle sınırlı değildi. Bölünmenin ardından, yeni "özgür" sendikalara bir de program verildi: **verimlilik.**

Marshall Planı çerçevesinde, 1948'de İngiliz-Amerikan Verimlilik Konseyi kuruldu. Yüzlerce Avrupalı işveren, mühendis ve sendikacı, Amerikan fabrikalarını görmek için "verimlilik misyonları"yla ABD'ye gönderildi. 1953'te Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OEEC) bünyesinde **Avrupa Verimlilik Ajansı** kuruldu. Mesaj açıktı: sınıf mücadelesi, "pastanın paylaşılması" üzerine sıfır toplamlı bir kavgadır. Amerikan modeli ise "pastayı büyütmeyi" önerir: verimlilik artışı, ücret artışına dönüşecek, işçi ile işveren birlikte kazanacaktır. Tarihçi Charles Maier bu stratejiye **"verimlilik siyaseti"** (*politics of productivity*) adını verir.

“Verimlilik sendikacılığı”nın sınıfsal içeriği, Bölüm 42’deki rasyonelleştirme tartışmasının devamıdır: emek sürecinin denetimini (Taylorist-Fordist yöntemler, akış bandı, zaman etüdü) sermayeye bırak, karşılığında verimlilik artışından ücret payı al. Bu takas, 1950’lerin ve 1960’ların hızlı büyümesinde işçiye gerçek ücret artışları getirdi (Kısım IX). Ama sendikanın emek süreci ve mülkiyet üzerindeki iddiasını da kalıcı olarak masadan kaldırdı.

Aynı yıllarda, ideolojik cephede, **Kongre Kültürel Özgürlük** (Congress for Cultural Freedom) kuruldu (Batı Berlin, Haziran 1950). Kongre, Avrupa’nın ve dünyanın aydınlarını antikomünist bir “özgür dünya” çizgisinde birleştirmeyi amaçladı: dergiler (İngiltere’de *Encounter*, Fransa’da *Preuves*, Almanya’da *Der Monat*), konferanslar, sanat sergileri. 1966-67’de Amerikan basınında yayımlanan araştırmalar, Kongre’nin ve dergilerinin CIA tarafından paravan vakıflar üzerinden finanse edildiğini ortaya çıkardı. Frances Stonor Saunders’ın çalışması (1999) bu ilişkiyi arşivlerle ayrıntılı biçimde belgeledi. Kongre’nin ağı, sendikal yayınlara ve işçi eğitim programlarına da uzanıyordu: “özgür sendikacılık” ile “özgür kültür” aynı fonlardan besleniyordu.

Bize ne öğretiyor?

Soğuk Savaş’ın sendikal bölünmesi, işçi sınıfının birliğinin kendiliğinden korunmadığını gösterir. 1945’in birliği, faşizme karşı ortak savaşın ürünüydü. O ortak düşman ortadan kalkınca, birliği koruyacak bilinçli bir çaba ve örgütsel güvenceler gerekiyordu. Karşı taraf ise bölünme için bilinçli, örgütlü ve iyi finanse edilmiş bir strateji yürüttü. Buradan çıkan ders iki yönlüdür. Bir yandan, **sendikal birlik, farklı siyasal eğilimlerin bir arada bulunabildiği, tabanın denetimine dayanan örgütsel kurallarla korunur**; bir eğilimin ötekini idari yollarla tasfiye ettiği yerde, bölünme için kapı açılır. Öbür yandan, **dışarıdan finanse edilen, bir büyük gücün dış politikasına bağlanan bir sendikacılık, adı ne olursa olsun, işçinin bağımsız örgütü değildir.** Türk-İş’in doğuşundan AFL-CIO’nun dış kollarına kadar bu ilişki, “özgür sendikacılık” adıyla sunulan şeyin kimin özgürlüğü olduğunu sorgulatır.

Soğuk Savaş sendikal bölünme şeması (D4)

Akış	Kaynak	Araç	Hedef	Sonuç
Uluslararası	DSF (1945)	ERP Danışma Komitesi (1948); TUC, CIO, NVV’nin çekilmesi (Ocak 1949)	DSF’nin bölünmesi	ICFTU (Aralık 1949)
Fransa	CGT (1943-47 birleşik)	Force Ouvrière bülteni; FTUC desteği; CIA fonları (Braden)	Reformist azınlığın ayrılması	CGT-FO (1947-48)
İtalya	CGIL (Roma Paktı, 1944)	Togliatti suikastı sonrası genel grev bahanesi; AFL ve ABD hükümeti desteği	Katolik ve sosyal demokrat akımların ayrılması	LCGIL → CISL (1950); UIL (1950)
Almanya	Birleşik sendikalar (1945-49)	Komünist yöneticilerin görevden alınması, KPD yasağı	Birleşik sendikanın antikomünist çizgiye oturtulması	DGB (1949), sosyal demokrat önderlik
Yunanistan	GSEE	Hükümet ve mahkeme kararları, İngiliz sendikal arabuluculuğu, kamplar	Sol sendikacıların tasfiyesi	Hükümete bağlı GSEE yönetimi

Akış	Kaynak	Araç	Hedef	Sonuç
Ekonomik kaldıraç	Marshall Planı	Yardımın siyasal koşulları, verimlilik misyonları, “offshore” siparişler	Komünist sendikaların yalıtılması	“Verimlilik sendikacılığı”
İdeolojik kaldıraç	CIA	Kongre Kültürel Özgürlük, paravan vakıflar	Aydınların ve sendikal yayınların yönlendirilmesi	“Özgür dünya” ideolojisi
Türkiye	Grevsiz 1947 Sendikalar Kanunu zemini	ABD yardım ajansları, AFL-CIO programları	Antikomünist, “partiler üstü” bir konfederasyon	Türk-İş (1952)

Kritik an: Aralık 1947, Fransa.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İki-üç milyon işçi (doğrulanacak), enflasyon karşısında ücret artışı ve Marshall Planı’nın dayattığı ekonomi politikasına karşı çıktı.	Sosyalist bakan Moch orduyla grevlerin üzerine gitti. CGT’nin reformist azınlığı grevin ortasında konfederasyondan ayrılıp FO’yu kurdu.	Marshall Planı’nın siyasal koşulları, AFL-FTUC ve CIA desteği, CRS ve ordu, işten atmalar.	Amerikan sermayesiyle bütünleşen Fransız sanayi ve finans sermayesi: bölünmüş, zayıflamış bir işçi hareketi.	Fransız işçi hareketi on yıllar boyunca bölündü (CGT, FO, CFTC). CGT güçlü kaldı, ama sınıf birliği kırıldı.

Türkiye'ye bağ: Türk-İş, AFL-CIO ve "partiler üstü" çizgi (ayrıntılı kutu).

Zemin. 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte, İstanbul'da ve başka kentlerde kısa sürede onlarca sendika kuruldu. Bunların bir kısmı sosyalist partilerle bağlıydı. Aralık 1946'da sıkıyönetim kararıyla sosyalist partiler ve onlara bağlı sendikalar kapatıldı. 1947'de çıkarılan **5018 sayılı Sendikalar Kanunu** sendika kurmayı tanıdı, ama grev hakkı tanımadı ve sendikaların siyasetle uğraşmasını yasakladı. Türkiye'de sendikacılık, grevsiz ve siyasetsiz olarak doğdu.

Kuruluş. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (**Türk-İş**), 31 Temmuz 1952'de İzmir'de kuruldu. Kuruluş tarihi, Türkiye'nin NATO'ya girişiyle (Şubat 1952) ve Kore Savaşı'na asker gönderilmesiyle aynı yıllara denk gelir. Türk-İş'in kuruluşu ve ilk yılları, dönemin Demokrat Parti hükümetinin ve Amerikan yardım programlarının gözetiminde gerçekleşti.

Amerikan desteği. Türk-İş'in ilk on yıllarında, Amerikan yardım ajansları (ICA, sonra USAID) ve Amerikan sendikaları, Türk sendikacılar için eğitim programları, ABD'ye inceleme gezileri, yayın ve örgütlenme desteği sağladı (belge: Türk-İş'in kendi yayınları ve dönemin ABD yardım raporları; ayrıntılar doğrulanacak). 1968'de AFL-CIO'nun Asya'daki kolu olarak kurulan **Asya-Amerikan Hür Emek Enstitüsü** (AAFLI), Türkiye'de Türk-İş ile ortak programlar yürüttü (doğrulanacak). Bu programların finansmanı büyük ölçüde USAID'den geliyordu. AFL-CIO'nun dış kollarının (Latin Amerika'da AIFLD, Afrika'da AALC, Asya'da AAFLI) ABD dış politikasıyla ve istihbaratıyla ilişkisi, 1960'ların sonundan itibaren Amerikan basınında ve sonraki araştırmalarda (ör. Carew) belgelenmiştir. Türk-İş, ICFTU'ya üye oldu (1960; doğrulanacak).

"Partiler üstü politika." 1960'larda Türk-İş, sendikanın hiçbir siyasal partiyle bağ kurmayacağı, hükümetlerle "uyum" içinde işçinin ekonomik çıkarlarını savunacağı ilkesini benimsedi. Bu ilke, görünürde bir tarafsızlıktı. Gerçekte, 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) karşı bir tutumdu: işçinin kendi partisini kurmasına ve sendikanın bu partiyle bağ kurmasına karşı bir set. Stinnes-Legien'in Türkiye versiyonu (Bölüm 42): sendikanın tanınması ve devletle kurumsal ilişki karşılığında, işçi sınıfının bağımsız siyasal iddiasından vazgeçilmesi.

Kopuş. Türk-İş'in bu çizgisine karşı, 1967'de Maden-İş, Lastik-İş ve başka sendikalar ayrılarak **DİSK**'i (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurdu. İki konfederasyonun karşıtlığı, Force Ouvrière ile CGT'nin, CISL ile CGIL'in karşıtlığının Türkiye'deki aynasıdır.

12 Eylül. 12 Eylül 1980 darbesinde DİSK kapatıldı, yöneticileri yargılandı. Türk-İş ise yerinde kaldı, genel sekreteri cunta hükümetine bakan oldu (Bölüm 43). AFL-CIO'nun ve ICFTU'nun 12 Eylül karşısındaki tutumu, *12 Eylül dosyası*nın 18. bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Oradaki "sınıf sendikacılığı ↔ uzlaşmacı sendikacılık" tablosu, bu bölümün Türkiye'deki doğrudan devamıdır.

Sınıfsal okuma. Türk-İş, ne Werkverein gibi işverenin kurduğu bir sendikadır ne de DAF gibi zorunlu bir devlet sendikası. Milyonlarca işçinin üye olduğu, zaman zaman grevler yapan bir işçi örgütüdür. Ama doğuşundaki Amerikan desteği, "partiler üstü" ilkesi ve 12 Eylül'deki tutumu, onu Soğuk Savaş'ın sendikal bölünme stratejisinin Türkiye'deki ürünü ve Bölüm 45'teki dördüncü kategorinin, yani sosyal ortaklık sendikasının Türkiye biçimi kılar. Onun içindeki mücadeleci sendikaları ve işyeri temsilcilerini bu genel değerlendirmeden ayrı tutmak gerekir (protokol 4).

Kavram kutusu. - **Sendikal bölünme:** İşçi hareketinin, ideolojik ya da siyasal çizgilere göre birbirine rakip konfederasyonlara ayrılması. Soğuk Savaş'ta bu bölünme, dışarıdan (ABD hükümeti, AFL, CIA) örgütlü biçimde desteklendi. - **"Özgür sendikacılık":** Soğuk Savaş'ta antikomünist sendikaların kendilerine verdiği ad. "Özgür," devletten değil, komünistlerden ve sınıf mücadelesi çizgisinden "özgür" anlamına geliyordu. - **Verimlilik siyaseti:** Sınıf mücadelesini, verimlilik artışından doğan "büyüyen pastanın" paylaşımına indirgeyen strateji. Emek sürecinin denetimini sermayeye bırakır, karşılığında ücret artışı vaat eder (K8). - **Belge / aktarım / iddia:** Gizli ilişkileri incelerken kanıtın türünü ayırma yöntemi. Belge (arşiv, resmî yazışma, kendi ağzından itiraf), aktarım (başkalarının anlatısına dayanan bilgi) ve iddia (kanıtı olmayan önerme) ayrı ayrı değerlendirilir (protokol 3).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Koşullu dış yardım (Marshall Planı) · istihbarat servislerinin gizli finansmanı (CIA) · rakip sendika konfederasyonlarının kurdurulması · uluslararası sendika örgütlerinin bölünmesi (DSF → ICFTU) · askerî siparişlerin sendika seçim sonuçlarına bağlanması · ordu ve özel polis birlikleriyle grev kırma (1947-48 Fransa) · kara liste ve işten atma · kültürel paravan örgütler (Kongre Kültürel Özgürlük) · verimlilik misyonları ve Amerikan yönetim ideolojisi · Türkiye'de grevsiz sendika yasası ve dış yardımla desteklenen konfederasyon.

Emek süreci. Verimlilik misyonlarının amacı, Avrupa fabrikalarına Amerikan Fordizmini (akış bandı, standart ürün, zaman etüdü) taşımaktı. İşi mühendisler tasarladı, bilgi yönetimde toplandı, hızı akış bandı belirledi. "Özgür" sendikaların programı, bu süreci sorgulamamak, ondan doğan verimlilik artışından pay istemekti. Sınıf sendikaları (CGT, CGIL) ise 1950'lerde tempo ve iş yoğunluğu karşısında daha çatışmacı bir tutum aldı, bu da işverenlerin onları "verimlilik düşmanı" olarak damgalamasına yol açtı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Batı Avrupa sendikaları, Moskova'nın emriyle Marshall Planı'nı sabote eden komünistlere karşı, özgürlüklerini savunmak için kendiliğinden ayrıldılar."* Yanıt: Sendikal bölünmenin iç dinamikleri gerçektir: reformist ve Katolik akımlar, komünist çoğunlukla gerçek görüş ayrılıkları taşıyordu. Ama bu ayrılıkların 1947-50'de örgütsel bölünmeye dönüşmesi, zamanlaması ve biçimi, ABD hükümetinin, AFL'nin ve CIA'nın örgütlü müdahalesiyle belirlendi. Bunu CIA'nın kendi raporları ve eski yöneticilerinin itirafları belgeler. "Kendiliğinden ayrılma" anlatısı, Soğuk Savaş'ın kendi propagandasıdır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Batı Avrupa'nın sanayisi, Marshall Planı'yla Amerikan sermayesiyle bütünleşen yerli büyük sermayenin elinde. - **Kimin denetiminde?** Sendikal bölünme, Washington'ın, AFL'nin dış kolunun ve CIA'nın denetimindeki kaynaklarla yönlendirildi. - **Kimin yararına?** Bölünmüş bir işçi hareketi, verimlilik politikası ve NATO'ya bağlı bir Batı Avrupa: Amerikan ve Avrupa sermayesinin yararına. - **Kim karar veriyor?** Bölünmeyi işçiler değil, sendika önderliklerinin bir kesimi ile onları finanse eden devletler kararlaştırdı. Sonuçlarına ise, 1948 madencileri gibi, işçiler katlandı.

Okuma ve izleme önerisi. Anthony Carew, *American Labour's Cold War Abroad: From Deep Freeze to Détente, 1945-1970* (2018) · Federico Romero, *The United States and the European Trade Union Movement, 1944-1951* (1992) · Hugh Wilford, *The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America* (2008) · Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (1999) · Tom Braden, "I'm Glad the CIA Is 'Immoral'," *Saturday Evening Post*, 20 Mayıs 1967 · Film: *Riso amaro* (Acı Pirinç; Giuseppe De Santis, 1949; Po Ovası'nın pirinç işçisi kadınları) · Bilgi Müşterekleri: *12 Eylül dosyası* (Bölüm 18: Türk-İş ve AFL-CIO).

Bölüm 45: “Sosyal Diyalog”dan Bugüne: Uzlaşmacılığın Kurumsallaşması (1938-2026)

Sahne. 20 Aralık 1938, Stockholm yakınlarında, Saltsjöbaden. Deniz kıyısındaki Grand Hotel’in salonunda, İsveç İşverenler Konfederasyonu’nun (SAF) ve İsveç Sendikalar Konfederasyonu’nun (LO) yöneticileri uzun bir masanın iki yanında oturmuş, sırayla bir belgeyi imzalıyor. Fotoğrafçılar flaş patlatıyor. Bu belge, iki yıl süren görüşmelerin ürünü: **Temel Anlaşma** (*Huvudavtalet*), tarihe **Saltsjöbaden Anlaşması** olarak geçecek. Yedi yıl önce, 1931’de, Ådalen’de grev kırıcılara karşı yürüyen işçilere ordu ateş açmış ve beş kişi ölmüştü. Şimdi aynı sınıfların temsilcileri, lüks bir otelde, “çalışma barışı” için el sıkışıyor. Anlaşma, grevlerin ve lokavtların hangi koşullarda yapılabileceğini, uyuşmazlıkların nasıl çözüleceğini, işten çıkarmaların nasıl yapılacağını düzenliyor. Devletin müdahalesi olmadan, iki tarafın kendi aralarında. Bu, “İsveç modeli”nin, Avrupa’nın sosyal ortaklık rüyasının doğum anıdır.

Tez. Savaş sonrası Batı Avrupa’nın “sosyal ortaklık” modelleri gerçek kazanımlar içerdi: yüksek ücretler, güçlü toplu sözleşmeler, iş güvencesi, eş yönetim, refah devleti. Ama bedeli, sendikanın **mülkiyet ve iktidar sorusunu masadan kaldırmasıydı.** Sendika, kapitalist işletmenin ve kapitalist devletin kurumsal bir ortağı oldu. Grev, istisnai bir silaha, sonra neredeyse unutulan bir anıya dönüştü. 1980’lerde ve 2000’lerde sermaye masayı devirdiğinde, sendikalar savaşmayı unutmuştu. Bu bölüm, sosyal ortaklığın kurumsallaşmasını ülke ülke izliyor ve kısmın başında söz verdiğimiz dört kategorili tabloyla bitiyor.

İsveç: Aralık Uzlaşması’ndan Saltsjöbaden’e, oradan Meidner’e

İsveç modelinin kökü 1938’den daha eskidir. 1906’da SAF ile LO arasında imzalanan **Aralık Uzlaşması** (*Decemberkompromissen*) şu takası içeriyordu: işverenler, işçilerin sendikalaşma hakkını tanıdı; LO ise işverenin “işi yönetme ve dağıtma, işçiyi serbestçe işe alma ve işten çıkarma” hakkını tanıdı. SAF’ın tüzüğündeki ünlü **32. madde**, her toplu sözleşmeye bu yönetim hakkının yazılmasını zorunlu kıldı. İsveç sosyal ortaklığının temel taşı, **emek sürecinin denetiminin sermayeye bırakılmasıydı.**

1909 büyük grevinde ve lokavtında LO ağır bir yenilgi aldı. 1920’lerde ve 1931 Ådalen olaylarında sınıf çatışması sert sürdü. 1932’de Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SAP) iktidara geldi ve sonraki kırk dört yıl boyunca iktidarda kaldı. 1930’larda sağ partiler, grev hakkını yasayla kısıtlamayı önermeye başladı. LO ve SAF, devletin müdahalesini önlemek için kendi aralarında bir düzen kurmaya karar verdi: **Saltsjöbaden** (1938).

Anlaşma, bir Çalışma Piyasası Kurulu oluşturdu, müzakere prosedürlerini belirledi, “toplum için tehlikeli” sayılan uyuşmazlıkları sınırladı ve işten çıkarma kurallarını düzenledi. Sonraki yıllarda iş güvenliği (1942), mesleki eğitim ve öteki konularda yeni anlaşmalar izledi.

1950’lerde LO iktisatçıları Gösta Rehn ve Rudolf Meidner, **Rehn-Meidner modeli**ni geliştirdi: dayanışmacı ücret politikası (aynı işe, işletmenin kârlılığından bağımsız olarak aynı ücret), verimsiz işletmelerin kapanmasının kabul edilmesi, işsiz kalan işçilerin aktif işgücü politikalarıyla yeni işlere aktarılması. Model, İsveç’te yüksek ücretler ve düşük ücret eşitsizliği yarattı. Ama verimli, büyük ihracat şirketlerinin (Volvo, SKF, ASEA, Ericsson) kârlarını da büyüttü: dayanışmacı ücret, en kârlı şirketlerde ücretleri kârların altında tutuyordu.

Bu çelişkiyi fark eden Meidner, 1970'lerde bir adım ileri gitti. 1976 LO kongresi, **Meidner Planı**'nı, yani **ücretli fonlarını** (*löntagarfonder*) kabul etti: büyük şirketlerin kârlarının bir bölümünün her yıl yeni hisse senedi olarak, sendikaların yönettiği fonlara aktarılması. Plana göre, birkaç on yıl içinde büyük şirketlerin çoğunluk hissesi fiilen işçilerin kolektif mülkiyetine geçecekti. Bu, İsveç sosyal demokrasisinin tarihinde **mülkiyet sorusunun masaya geldiği tek andı.**

Sermayenin yanıtı sertti. SAF, tarihinin en büyük ideolojik kampanyasını başlattı: reklamlar, düşünce kuruluşları, basın. 4 Ekim 1983'te Stockholm'de yetmiş beş bin dolayında işveren, yönetici ve küçük işletme sahibi fonlara karşı yürüdü (doğrulanacak): İsveç tarihinin en büyük sağcı gösterilerinden biri. SAP önderliği planı sulandırdı. 1983'te çıkarılan yasa, planın küçük ve zararsız bir kopyasıydı. 1991'de iktidara gelen sağ hükümet fonları tümüyle kaldırdı. SAF ise 1990'da merkezi toplu pazarlık sisteminden çekildi.

İsveç'in dersi şudur: sosyal ortaklık, sermaye, mülkiyet sorusunun masaya gelmediği sürece ortaklığa razı olduğu için vardır. Mülkiyet sorusu masaya geldiğinde, sermaye ortaklığı kendi eliyle bozar.

Görsel: İsveç İşverenler Konfederasyonu (SAF) ile Sendikalar Konfederasyonu (LO) arasındaki Saltsjöbaden Temel Anlaşması'nın imzalanması, 20 Aralık 1938. Fotoğrafçı Meyerhöffer, kamu malı, Wikimedia Commons.

Avusturya: Sosyal Ortaklık ve Parite Komisyonu

Avusturya'da, 1934 iç savaşının ve Nazi ilhakının ardından, sosyal demokratlar ve Hristiyan-muhafazakârlar 1945'te bir "büyük koalisyon" kurdu. Sendikalar tek bir konfederasyonda, **ÖGB**'de (Avusturya Sendikalar Federasyonu) birleşti. 1957'de ÖGB başkanı Johann Böhm ile Başbakan Julius Raab arasındaki anlaşmayla **Ücret ve Fiyat Sorunları Parite Komisyonu** kuruldu. Komisyonda sendikalar, işçi odaları, işveren odaları, tarım odaları ve hükümet temsilcileri yer aldı. Ücret artışları ve fiyat değişiklikleri bu komisyonun onayından geçti.

Avusturya **Sosyal Ortaklığı** (*Sozialpartnerschaft*), onlarca yıl boyunca, Avrupa'nın en düşük grev oranlarından birini üretti. Grev, Avusturya'da neredeyse bilinmeyen bir kavrama dönüştü. Bu sistemin maddi temeli, geniş bir kamu sanayisi (1946-47 kamulaştırmaları), zorunlu üyelikli odalar sistemi ve sistem rekabetinin sınırında (Doğu Bloku'na komşu, tarafsız) bir ülkenin refah vitrini olma ihtiyacıydı. Ama aynı sistem, sendikayı devlete ve büyük partilere o kadar sıkı bağladı ki, 1950'de KPÖ'nün önderlik ettiği büyük Ekim grevleri (ücret-fiyat anlaşmasına karşı) ÖGB önderliği ve sosyal demokrat inşaat sendikası başkanı Franz Olah'ın örgütlediği sopalı gruplar tarafından kırıldı ve resmî tarihe bir "komünist darbe girişimi" olarak geçti (doğrulanacak). Avusturya'nın sosyal ortaklığı, bir grev kırma operasyonunun üzerinde kuruldu.

Almanya: eş yönetim ve işçi denetimi arasındaki fark

Almanya'da sosyal ortaklığın merkezi kurumu **eş yönetim**dir (*Mitbestimmung*). Tarihi üç basamaklıdır:

1. **Montan eş yönetimi** (1951): Kömür ve çelik sanayisinde, bin işçiden büyük şirketlerin denetim kurullarında işçi ve sermaye temsilcilerinin **eşit** sayıda olması (artı bir tarafsız üye) ve yönetim kurulunda işçilerin güvenini taşıyan bir **çalışma direktörü**. Bu yasa, Konrad Adenauer hükümetinin istemediği, ama Ruhr madencilerinin ve metal işçilerinin grev tehdidiyle koparılmış bir kazanımdı: IG Metall'in ve IG Bergbau'nun 1950-51 grev oylamalarında üyelerin yüzde doksanın üzerinde evet oyu vardı (doğrulanacak). Arka planda, müttefiklerin Ruhr tekellerini dağıtma planları ve ağır sanayinin Nazi işbirliği yüzünden itibarsızlığı vardı.
2. **İşletme Anayasası Yasası** (1952): Montan dışındaki şirketlerde denetim kurullarında işçilere yalnızca **üçte bir** temsil tanıdı. Aynı yasa işyeri konseylerini (*Betriebsrat*) düzenledi, ama onları işverenle "güvene dayalı işbirliği"ne ve **iş barışı** yükümlülüğüne bağladı: işyeri konseyi grev yapamaz. DGB yasaya karşı Mayıs 1952'de gazete matbaalarında grev dahil bir protesto kampanyası yürüttü, ama yenildi.
3. **Eş Yönetim Yasası** (1976): İki bin işçiden büyük şirketlerde denetim kurullarında "görünüşte eşit" temsil. Ama denetim kurulu başkanı her zaman sermaye tarafından seçilir ve eşitlik hâlinde **iki oy** hakkına sahiptir. Üstelik işçi sıralarındaki koltuklardan biri, "üst düzey yöneticilere" (*leitende Angestellte*) ayrılmıştır. Yani eşitlik bir aldatmacadır: son söz her zaman sermayenindir. İşverenler, bu kadarına bile karşı çıkıp yasayı Anayasa Mahkemesi'ne götürdü (1979'da mahkeme yasayı onayladı).

Burada K7'deki cetvele dönelim: **işçi temsilcisinin yönetim kuruluna girmesi, işçi denetimi değildir.** İşçi denetimi, işçilerin muhasebe, üretim ve yönetim üzerinde denetim ve **veto** gücüne sahip olmasıdır. Eş yönetimde işçi temsilcisi, şirketin kârlılığını ve rekabet gücünü korumakla yükümlü bir yönetim organının azınlık üyesidir. Kapanma, yer değiştirme ve işten çıkarma kararlarında son söz sermayenindir. İşçi temsilcisi, çoğu zaman bu kararların "sosyal açıdan uygun" biçimde uygulanmasını, yani işçilere kabul ettirilmesini üstlenir. Eş yönetim, işçiye bilgi ve bir miktar söz hakkı getirir. Ama mülkiyeti ve iktidarı değiştirmez. Tersine, işçi temsilcilerini şirketin kaderine ortak ederek, **sınıf bilincinin yerine "şirket yurtseverliğini"** koyma eğilimi taşır.

Hollanda: polder modeli ve Wassenaar

Hollanda'da sosyal ortaklığın kurumları savaştan hemen sonra kuruldu: **Çalışma Vakfı** (1945; sendikalar ve işverenler) ve **Sosyal-Ekonomik Konsey** (SER, 1950; sendikalar, işverenler ve hükümetin atadığı bağımsız üyeler). Ücretler 1950'lerde merkezi olarak ve devletin onayıyla belirlendi.

Bu sisteme, Hollanda'nın deniz seviyesinin altındaki topraklarını korumak için herkesin birlikte çalışmak zorunda olduğu **polder** geleneğine gönderme yaparak "polder modeli" dendi.

Modelin en ünlü anı, 24 Kasım 1982'deki **Wassenaar Anlaşması**'dır. Hollanda'da işsizlik hızla artıyor, kârlar düşüyordu. Sendika federasyonu FNV'nin başkanı Wim Kok ile işveren örgütü VNO'nun başkanı Chris van Veen, bir anlaşma imzaladı: sendikalar **ücret artışlarının otomatik enflasyon endekslemesinden vazgeçti** ve ücret ılımlılığını kabul etti. Karşılığında işverenler, **çalışma süresinin kısaltılmasını ve iş paylaşımını** görüşmeyi kabul etti. Uygulamada ücret ılımlılığı hemen ve kalıcı olarak gerçekleşti. Çalışma süresinin kısaltılması ise büyük ölçüde **yarı zamanlı iş** biçiminde, yani özellikle kadınlar için daha düşük gelirli, daha güvencesiz işlerle karşılandı. Hollanda, Avrupa'nın en yüksek yarı zamanlı istihdam oranına sahip ülkesi oldu. Wim Kok 1994'te İşçi Partisi'nin başbakanı olarak, "Üçüncü Yol"un Hollanda versiyonunu yönetti (Kısım XI).

İspanya: Moncloa Paktları (1977)

Franco'nun ölümünden (1975) sonra İspanya'da büyük bir grev dalgası yükseldi. 1976'da grevlerde kaybedilen işgünü sayısı, Avrupa'nın en yükseklerindendi (doğrulanacak). İşçi Komisyonları (CCOO) ve UGT hızla büyüyordu. Enflasyon yüzde yirmiyi aşmıştı. Sermaye ve rejimin reformcu kanadı, "geçiş"in bir işçi devrimine dönüşmesinden korkuyordu.

25 Ekim 1977'de, Başbakan Adolfo Suárez'in çağrısıyla, Moncloa Sarayı'nda, meclisteki bütün büyük partiler bir dizi anlaşma imzaladı: **Moncloa Paktları.** Paktların ekonomik bölümü, 1978 için ücret artışlarını beklenen enflasyonla sınırlıyordu (yüzde yirmi-yirmi iki bandı; o yılki enflasyon bunun üzerindeydi; doğrulanacak). Karşılığında vergi reformu, sosyal güvenlik iyileştirmeleri ve bazı demokratik haklar (toplanma, örgütlenme) vaat edildi.

Paktları imzalayanlar arasında **İspanya Komünist Partisi** (PCE) ve Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) vardı. PCE Genel Sekreteri Santiago Carrillo, paktları "demokrasinin sağlamlaştırılması" için zorunlu bir fedakârlık olarak savundu. CCOO paktları destekledi. UGT daha çekingendi. Anarko-sendikalist CNT ve sol örgütler paktlara karşı çıktı.

Moncloa Paktları, Avrokomünizmin (Carrillo'nun *Avrokomünizm ve Devlet*'i aynı yıl, 1977'de yayımlandı) somut sınıf pratiğidir: Franco'nun dikey sendikasının içinden, grevlerle ve hapishanelerle büyümüş bir işçi hareketi, "demokrasiye geçiş" uğruna ücret sınırlamasını kabul etti. Karşılığında burjuvazi, kendi devletini, ordusunu ve polisini, Franco döneminin yargı ve bürokrasisini neredeyse hiç dokunulmadan yeni rejime taşıdı. Franco rejiminin suçları için hiçbir hesap sorulmadı (1977 Af Yasası). PCE, 1977 seçimlerinde yüzde dokuz, 1982'de yüzde dört dolayına geriledi (doğrulanacak). İşçi sınıfının örgütlü gücü, "geçiş"i sağlamlaştırmak için harcandı ve ödülünü alamadı.

Görsel: Madrid'deki Moncloa Sarayı kompleksinde Bakanlar Kurulu binası; 1977 paktlarına adını veren yer (fotoğraf 2009). Yeray Díaz Zbida, CC BY 2.0, Wikimedia Commons.

İtalya: "tarihî uzlaşma" ve EUR dönüşü

İtalya'da 1968-69 "Sıcak Sonbahar"ı (Kısım IX) Avrupa'nın en güçlü taban işçi hareketini doğurmuştu: fabrika konseyleri, delegeler, ücretlerde eşitlikçi artışlar, *scala mobile* (ücretlerin otomatik enflasyon endekslemesi), 1970 İşçi Statüsü. 1973'te Şili'de Allende hükümetinin askerî darbeyle devrilmesinin ardından, PCI Genel Sekreteri Enrico Berlinguer, *Rinascita* dergisinde yayımlanan bir dizi makalede **"tarihî uzlaşma"** (*compromesso storico*) stratejisini ilan etti: Şili'nin dersi, yüzde elli bir oyla bile sosyalizme geçilemeyeceğiydi; bu yüzden komünistler, Hristiyan Demokratlarla ve Katolik kitlelerle geniş bir uzlaşma aramalıydı.

1976-1979 arasında PCI, Hristiyan Demokrat Andreotti hükümetlerine "çekimser kalarak" ve sonra dışarıdan destek vererek, **ulusal dayanışma** dönemine girdi. Bu dönemin sendikal karşılığı, Şubat 1978'de Roma'nın EUR semtinde toplanan CGIL-CISL-UIL delegeler meclisinde benimsenen **"EUR çizgisi"**ydi. CGIL Genel Sekreteri Luciano Lama'nın önderliğinde sendikalar, ücret taleplerinde ılımlılığı, işgücü hareketliliğini (işten çıkarmalar dahil) ve "fedakârlık politikası"nı kabul etti. Gerekçe, krizden çıkış ve istihdamın korunmasıydı.

Sonuç, dosyanın temel tezini bir kez daha doğruladı. İşçiler fedakârlık yaptı, karşılığını alamadı. PCI 1979 seçimlerinde oy kaybetti ve hükümet dışına itildi. 1980'de FIAT, on binlerce işçinin işten çıkarılmasını dayattı. Otuz beş günlük FIAT grevi, Ekim 1980'de "kırk binlerin yürüyüşü" (grev karşıtı ustabaşı ve beyaz yakalıların Torino'daki gösterisi) ile kırıldı ve sendikalar yenilgiyi imzaladı. 1984'te sosyalist Başbakan Craxi, *scala mobile*'yi kararnameyle kırptı, 1985 referandumu bu kararı onayladı. Uzlaşmacılık, İtalyan işçi hareketinin 1969'da kazandığı mevzilerin tek tek kaybedilmesinin yolunu açtı.

Avrupa düzeyi: ETUC ve AB "sosyal diyaloğu"

1973'te, Batı Avrupa'nın ICFTU'ya ve Hristiyan enternasyonale bağlı sendika konfederasyonları, **Avrupa Sendikalar Konfederasyonu**'nu (ETUC) kurdu. 1970'lerin ortasından itibaren komünist önderlikli konfederasyonlar da (önce İtalyan CGIL, 1974; Fransız CGT ancak 1999'da) katıldı.

ETUC'un temel işlevi, Avrupa Topluluğu'nun, sonra Avrupa Birliği'nin kurumlarında sendikaları temsil etmek oldu. 1985'te Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors, Brüksel yakınlarındaki Val Duchesse şatosunda, Avrupa sendikalarını ve işverenlerini bir araya getirerek **"sosyal diyalog"u** başlattı. 1992 Maastricht Antlaşması'na ekli Sosyal Protokol, Avrupa düzeyindeki sendika-işveren anlaşmalarının AB yönergelerine dönüşebilmesinin yolunu açtı (ebeveyn izni, yarı zamanlı iş, belirli süreli iş sözleşmeleri üzerine 1990'lardaki çerçeve anlaşmalar).

"Sosyal diyalog"un sınıfsal içeriği, AB'nin kendi yapısından ayrı düşünülemez (Bölüm 68). AB antlaşmaları, sermayenin serbest dolaşımını, rekabet kurallarını ve bütçe disiplinini anayasal ilkeler hâline getirdi. Avrupa Adalet Divanı'nın Viking ve Laval kararları (2007), sermayenin serbest dolaşım hakkını sendikaların grev hakkının önüne koydu. Bu çerçevede "sosyal diyalog," sermayenin koyduğu kuralların içinde, onların "sosyal boyutunu" müzakere etmekle sınırlı kaldı. ETUC, Maastricht'i de, Avro'yu da, Lizbon Antlaşması'nı da, eleştirerek ama sonunda destekleyerek karşıladı.

Volkswagen skandalı (2005): eş yönetimin yozlaşması

2005 yazında Almanya'da bir skandal patladı. Volkswagen'in genel işyeri konseyinin yıllardır başkanı olan **Klaus Volkert**'in, şirket tarafından kendisine sağlanan yüksek "özel ikramiyeler" (toplamı iki milyon avroyu aşan; doğrulanacak), lüks seyahatler ve öteki menfaatlerle ödüllendirildiği ortaya çıktı. Bu ödemeleri onaylayan kişi, Volkswagen'in personel direktörü **Peter Hartz**'dı: aynı Peter Hartz, Schröder hükümeti için Almanya'nın işsizlik ve sosyal yardım sistemini söken **Hartz reformları**nın (Hartz IV) mimarı (Bölüm 69).

Hartz, 2007'de mahkûm edildi (ertelenmiş hapis cezası ve para cezası). Volkert, 2008'de iki yıl dokuz ay hapis cezasına çarptırıldı (doğrulanacak).

Skandal bir "bireysel yozlaşma" olarak sunuldu. Ama sınıfsal okuması başkadır. Eş yönetim düzeninde, işçi temsilcileri şirketin yönetimine eklemlenir, yönetimle aynı bilgiye, aynı toplantılara, aynı yaşam tarzına yaklaşır. İşçi konseyi başkanının "iyi niyeti," şirketin yeniden yapılandırma ve maliyet düşürme planlarının işçilere kabul ettirilmesinde değerli bir sermayedir. Volkert skandalı, bu ilişkinin **parayla ölçülmüş** hâlidir. Hartz'ın bir yandan işçi konseyi başkanını ödüllendirip öbür yandan Hartz IV'ü tasarlaması, sosyal ortaklığın iki yüzünü tek bir kişide birleştirir: tepede ortaklık, aşağıda saldırı.

2000'ler: rekabet paktları ve işyeri pazarlıkları

1990'ların sonundan itibaren Almanya'da sosyal ortaklık yeni bir biçim aldı: **rekabet paktları.** 1998-2003 arasında Schröder hükümeti, sendikaları ve işverenleri **"İş İçin İttifak"** (*Bündnis für Arbeit*) masasında topladı. Masa, istihdam yaratma vaadiyle ücret ılımlılığını ve "esnekliği" görüşmek için kuruldu. Somut bir istihdam sonucu vermeden dağıldı, ama Hartz reformlarının zeminini hazırladı.

Şubat 2004'te IG Metall ile metal işverenleri, **Pforzheim Anlaşması**'nı imzaladı. Anlaşma, işyerlerinin, "istihdamı güvence altına almak" ya da "rekabet gücünü korumak" gerekçesiyle, bölgesel toplu sözleşmeden aşağı doğru sapabilmesine olanak tanıdı: daha uzun çalışma süresi, ücret kesintisi, ikramiyelerin askıya alınması. Aynı yıl Siemens, iki fabrikasında çalışma süresini ücret karşılığı

olmadan haftalık otuz beş saatten kırk saate çıkardı. Daimler ve öteki büyük şirketler benzer anlaşmalar dayattı. Sermayenin silahı, **üretimin yer değiştirmesi tehdidiydi**: "Ya bu koşulları kabul edersiniz, ya da fabrika Doğu Avrupa'ya taşınır."

Toplu sözleşme kapsamı bu yıllarda hızla daraldı. 1990'ların başında Batı Almanya'da çalışanların büyük çoğunluğu sektörel toplu sözleşmelerle korunuyorken, 2020'lerde bu oran yarının altına indi (doğrulanacak; G28). "Sosyal ortaklık," ortağın masayı terk ettiği bir düzene dönüştü.

Bürokratik iletim kayışı sendikası: FDGB ve benzerleri

Dört kategoriden birini henüz anlatmadık: revizyonist rejimlerin sendikası.

"İletim kayışı" kavramı, Lenin'in 1920-21 sendika tartışmasındaki formülünden gelir. Lenin'e göre sosyalizmin inşası döneminde sendikalar, proletarya diktatörlüğünde parti ile geniş işçi kitleleri arasında bir **iletim kayışı**, bir "komünizm okulu"ydu. Aynı tartışmada Lenin, Troçki'nin sendikaları devletleştirme ve "militarize etme" önerisine karşı, sendikaların işçileri **kendi devletlerinin bürokratik çarpıklıklarına karşı da** koruma görevi olduğunu savundu. Yani iletim kayışı çift yönlüydü: yukarıdan aşağıya parti politikası, aşağıdan yukarıya işçinin sesi ve denetimi.

Doğu Almanya'da 1945-46'da kurulan **FDGB** (Özgür Alman Sendikalar Federasyonu), savaş sonrası birleşik sendika olarak doğdu. Ama 1950'lerden itibaren, özellikle revizyonist dönüşümle birlikte (sekizinci tez), iletim kayışı tek yönlü hâle geldi: parti ve devlet planlarının, üretim normlarının, işyeri disiplininin işçiye aktarılması. FDGB'nin grev hakkı yoktu, çünkü "işçi devletine karşı grev olmaz" deniyordu. Ama bu devletin kararları giderek işçilerden değil, parti-devlet aygıtından geliyordu. **17 Haziran 1953**'te Doğu Berlin'in inşaat işçileri, iş normlarının yüzde on artırılmasına karşı iş bıraktığında, FDGB normların arkasında durmuştu (Kısım X, Bölüm 58). Polonya'da 1980'de resmî sendikalar (CRZZ) Gdańsk tersanesindeki işçilere karşı durduğunda, işçiler kendi bağımsız sendikalarını kurdu.

Bürokratik iletim kayışı sendikası, korporatist devlet sendikasından farklıdır: mülkiyet ilişkisi farklıdır (kapitalist değil, toplumsal mülkiyet ya da onun devlet biçimi), sendikanın sosyal işlevleri (tatil, konut, sağlık) çok daha geniştir ve işçiye gerçek güvenceler sağlar. Ama ortak noktası, sendikanın işçinin bağımsız örgütü olmaktan çıkıp **yukarıdan gelen kararların uygulayıcısına** dönüşmesidir. Dosyanın ilkesi burada da geçerlidir: **kamu mülkiyeti, işçi denetimi ve demokrasi olmadan savunulamaz** (Bölüm 91, ders 10).

Karşıtlık tablosu (D-Sarı): sendikanın dört kategorisi ve sınıf sendikacılığı

"Sarı sendika" kavramının tarihsel anlamını sulandırmamak için, dört ayrı kategoriyi ve onların karşısındaki ölçüyü yan yana koyuyoruz.

Ölçüt	(1) İşveren / grev kırıcı sendika	(2) Korporatist devlet sendikası	(3) Bürokratik iletim kayışı sendikası	(4) Sosyal ortaklık sendikası	Sınıf sendikacılığı
Kim kurdu?	İşveren	Faşist ya da otoriter devlet	İşçi hareketi; sonra parti-devlet aygıtına bağlandı	İşçiler, mücadeleyle	İşçiler, mücadeleyle
Kimin adına konuşur?	İşverenin; "işletme ailesi" adına	"Ulusal üretim" ve devlet adına	Parti ve plan adına	Üyelerin, ama şirketin "rekabet gücü" ve "ulusal ekonomi" sınırları içinde	İşçi sınıfının bütünü adına; örgütsüz, göçmen, güvencesiz işçi dahil

Ölçüt	(1) İşveren / grev kırıcı sendika	(2) Korporatist devlet sendikası	(3) Bürokratik iletim kayışı sendikası	(4) Sosyal ortaklık sendikası	Sınıf sendikacılığı
Nasıl karar alır?	Yönetim yukarıdan belirler	Devlet atar	Parti organları belirler, üye onaylar	Seçilmiş ama profesyonelleşmiş bürokrasi; taban denetimi zayıf	Taban meclisleri, seçilmiş ve geri alınabilir temsilciler, açık hesap
Grevi nasıl görür?	Düşman; grev kırar	Suç; yasaklar	"İşçi devletine karşı grev olmaz"; yasaklar ya da tanımaz	Son çare; iş barışını kutsar, grevi çoğu zaman bir pazarlık gösterisi olarak kullanır	Temel silah; dayanışma grevini ve siyasal grevi de savunur
Mülkiyet sorusunu sorar mı?	Hayır; mülkiyet kutsaldır	Hayır; özel girişim "ulusun aracıdır"	Mülkiyet toplumsal ilan edilir ama denetim işçide değil	Hayır; yalnızca ücret ve koşulları müzakere eder (istisna: Meidner planı)	Evet; kamulaştırma, işçi denetimi ve üreticilerin toplumsal yönetimi hedefini taşır (K7)
İşverenle ilişkisi	Bağımlılık	Zorunlu birlik (dikey yapı)	İşveren devlettir; sendika onun yardımcısıdır	Kurumsal ortaklık; eş yönetim, sosyal diyalog	Karşıtlık; pazarlık eder ama ortak olmaz
Devletle ilişkisi	Devletin gözetiminde, çoğu zaman desteğiyle	Devletin organıdır	Parti-devletin organıdır	Devletin kurumlarına eklemlenir (üçlü kurullar)	Devletten bağımsızdır; burjuva devletin sınıf karakterini teşhir eder
Tarihsel örnekler	Biétry'nin Sarıları, Werkvereine, Spencer sendikası, şirket sendikaları	Faşist sendikalar (İtalya), DAF, Einheitsgewerkschaft, Sindicato Vertical, Estado Novo sendikaları, Vichy	FDGB, revizyonist dönemde Doğu Avrupa resmî sendikaları	ADGB (1918-33), Saltsjöbaden sonrası LO, ÖGB, DGB, FO, CISL, polder modeli; Türkiye'de Türk-İş'in çizgisi	Sıcak Sonbahar'ın fabrika konseyleri, İşçi Komisyonları'nın ilk dönemi, 1948 madencileri, DİSK'in kuruluş dönemi
İçindeki karşı eğilim	Tabanda gizli örgütlenme, sendika değiştirme	İçeriden seçim kazanma (İşçi Komisyonları, Portekiz Intersindical)	Bağımsız işçi hareketleri (1953, 1980)	Taban hareketleri, işyeri temsilcileri, muhalif sendikalar	Bürokratlaşma tehlikesine karşı taban denetimi

Tablo nasıl okunur? Bu dört kategori aynı şey değildir. Birinci ve ikinci kategoride sendika, işçinin örgütü değil, sermayenin ya da devletin örgütüdür: bunlar kelimenin tam anlamıyla "sarı"dır. Üçüncü kategori, farklı bir mülkiyet ilişkisi içinde, işçinin örgütünün bürokratik bir aygıta dönüşmesidir. Dördüncü kategori ise, işçinin kendi örgütünün, kendi mücadelesiyle kazandığı konumu korumak uğruna, sermayeyle kurumsal bir uzlaşmaya girmesidir. Dördüncüsü, işçiler için en tehlikelisidir, çünkü en zor tanınanıdır: aidatını işçi öder, genel kurulunu işçi yapar, zaman zaman grev de yapar. Ama mülkiyet ve iktidar sorusunu sormaz ve sermaye masayı devirdiğinde savaşmayı bilmez.

Bu kategoriler arasında geçişler vardır. Sosyal ortaklık sendikacısı, uygun koşullarda korporatizme kayabilir (Belin, de Man). İletim kayışı sendikası, kapitalist restorasyonla birlikte bir gecede işveren sendikasına dönüşebilir (1990'ların Doğu Avrupası). Sınıf sendikası, bürokratlaşarak sosyal ortaklığa kayabilir (1918 sonrası ADGB, Moncloa sonrası CCOO). **Hiçbir sendika, tüzüğü ya da tarihi yüzünden kalıcı olarak sınıf sendikası değildir. Güvence, tabanın denetimidir** (Bölüm 91, ders 8).

Araç: “Sendikam hangi çizgide?” ölçüt kartı.

(12 Eylül dosyasındaki kartla uyumludur. İşyerindeki sendikanızı, her soruya “evet / kısmen / hayır” yanıtı vererek sınayın.)

#	Soru	Evet	Kısmen	Hayır
1	Sendikaya üye olurken ya da sendika değiştirirken işveren baskısı var mı? (Evet ise, 1. kategoriye yakınlık.)	☐	☐	☐
2	Sendika yöneticileri, üyelerin toplandığı açık genel kurullarda, gizli ve serbest oyla seçiliyor mu?	☐	☐	☐
3	İşyeri temsilcilerini işçiler mi seçiyor, yoksa merkez mi atıyor? (Seçiyorsa evet.)	☐	☐	☐
4	Toplu sözleşme taslağı imzalanmadan önce işçilere açıklanıp oylatılıyor mu?	☐	☐	☐
5	Sendika yöneticilerinin maaşları ve sendikanın bütçesi üyelere açık mı? Yönetici maaşları vasıflı bir işçinin ücretinin kaç katı?	☐	☐	☐
6	Sendika son on yılda grev kararı aldı mı? Aldıysa, “yasaklama” ya da “erteleme” karşısında ne yaptı?	☐	☐	☐
7	Sendika taşeron, güvencesiz, göçmen ve kadın işçileri örgütlemeye çalışıyor mu?	☐	☐	☐
8	Sendika başka işyerlerindeki ve başka sendikalardaki grevlere dayanışma gösteriyor mu?	☐	☐	☐
9	Sendika, işverenin “rekabet gücü” ya da “kriz” gerekçesiyle ücret ve hak kaybını kabul eden protokoller imzaladı mı? (Evet ise, 4. kategoriye yakınlık.)	☐	☐	☐

#	Soru	Evet	Kısmen	Hayır
10	Sendika hükümetlerden, siyasal partilerden ve işveren örgütlerinden bağımsız mı? Yöneticileri siyasal atamalarla ödüllendiriliyor mu?	☐	☐	☐
11	Sendika, emek süreci (tempo, norm, algoritmik denetim, iş sağlığı) üzerine söz hakkı istiyor mu, yoksa yalnızca ücreti mi pazarlık ediyor?	☐	☐	☐
12	Sendika, özelleştirme, kamulaştırma, işçi denetimi gibi mülkiyet sorularında tavır alıyor mu?	☐	☐	☐

Yorum: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11 ve 12. sorularda çoğunlukla "evet," 1. ve 9. sorularda "hayır" yanıtı veriyorsanız, sendikanız sınıf sendikacılığına yakın duruyor. Tersi durumda, hangi kategoriye yaklaştığını tabloyla karşılaştırın. Ama unutmayın: kart bir yargı değil, bir **örgütlenme planının başlangıcıdır.** Sendikanızın "sarı" olduğunu söylemek kolaydır; tabanda onu değiştirecek işçileri bir araya getirmek, işin kendisidir.

Kritik an: Moncloa, 25 Ekim 1977.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Franco'dan sonra işçiler, grevlerle ücret artışı, sendika özgürlüğü, Franco rejiminin hesabının sorulması ve demokratik bir kopuş istedi.	PSOE ve PCE paktları imzaladı. CCOO destekledi, UGT çekingen kaldı. Ücret sınırlaması "demokrasinin bedeli" olarak kabul edildi.	Enflasyonla ücretlerin eritilmesi; ordu ve darbe tehdidi (1981'de 23-F darbe girişimi); rejimin devlet aygıtının olduğu gibi korunması; 1977 Af Yasası.	Franco dönemi finans ve sanayi oligarşisi, yeni rejime el değmeden taşındı; AT üyeliği (1986) ile Avrupa sermayesiyle bütünleşti.	Grev dalgası söndü, PCE eridi, işçi hareketi "geçiş"in sigortası oldu. Burjuvazi "kopuşsuz demokrasi"yi kazandı.

Kavram kutusu. - **Sosyal ortaklık:** Sendikalar ile işveren örgütlerinin (çoğu zaman devletin katılımıyla) ücret, çalışma koşulları ve ekonomi politikası üzerine kurumsal ve sürekli bir pazarlık ilişkisi kurması. Gerçek kazanımlar getirebilir, ama mülkiyet ve iktidar sorusunu masadan kaldırır (Bölüm 42, K2). - **Eş yönetim ↔ işçi denetimi:** Eş yönetim, işçi temsilcilerinin şirket yönetim organlarında azınlık olarak yer almasıdır; son söz sermayenindir. İşçi denetimi, işçilerin muhasebe, üretim ve yönetim üzerinde denetim ve veto gücüne sahip olmasıdır (K7, dört sorunun dördüncüsü). - **Rekabet paktı:** "İstihdamı korumak" ya da "rekabet gücünü artırmak" gerekçesiyle sendikaların ücret ve hak kaybını kabul ettiği işyeri ya da sektör anlaşması. Arkasındaki silah, üretimin yer değiştirmesi tehdididir. - **Sosyal diyalog:** AB düzeyinde ve ulusal düzeyde, sendikalar, işverenler ve kamu otoriteleri arasındaki kurumsallaşmış görüşmeler. Kuralları sermayenin serbest dolaşımı ve rekabet ilkesiyle önceden belirlenmiş bir çerçevede işler.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Yönetim hakkının toplu sözleşmelere yazdırılması (SAF'ın 32. maddesi) · iş barışı yükümlülüğü · eş yönetimle işçi temsilcilerinin şirket çıkarına bağlanması · sendika yöneticilerine sağlanan menfaatler (Volkswagen) · ücret ılımlılığı karşılığında vaatler (Wassenaar, Moncloa, EUR) · ideolojik kampanyalar ve işveren gösterileri (İsveç, 1983) · merkezi pazarlıktan çekilme (SAF, 1990) · rekabet paktları ve üretimin yer değiştirmesi tehdidi · AB hukukunda sermayenin serbest dolaşımının grev hakkının önüne konması (Viking, Laval) · toplu sözleşme kapsamının daraltılması.

Emek süreci. Sosyal ortaklığın bütün biçimlerinde ortak bir teslimiyet vardır: emek sürecinin denetimi sermayeye bırakılır. İsveç'te 32. madde, Almanya'da eş yönetimin sınırları, verimlilik sendikacılığı bunun farklı adlarıdır. İşi mühendisler, sonra yazılımcılar ve algoritmalar tasarlar; bilgi ve tempo yönetimdedir. Sendika, bu sürecin sonuçları (ücret, çalışma süresi, iş sağlığı) üzerine pazarlık eder, sürecin kendisi üzerine değil. Algoritmik yönetim çağında bu teslimiyetin bedeli daha da ağırlaşıyor (K8, Bölüm 76).

Zaman kimin? Sosyal ortaklığın en büyük kazanımlarından biri, çalışma süresinin kısaltılmasıydı: Almanya'da metal işçilerinin 1984'te yedi haftalık bir grevle kazandığı otuz beş saatlik hafta. Ama 2000'lerin rekabet paktları bu kazanımı tersine çevirmeye başladı: ücretsiz fazla çalışma, kırk saate geri dönüş, esnek çalışma hesapları. Wassenaar'ın "kısa çalışma"sı ise ücretsiz değil, gelirsiz bir kısaltmaya, yani yarı zamanlı ve güvencesiz işe dönüştü. Zaman, masada kazanıldığı gibi masada da kaybedilebilir.

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de de "sosyal diyalog" kurumları kuruldu: Ekonomik ve Sosyal Konsey (1995'te kuruldu, 2001'de anayasal statü kazandı), üçlü danışma kurulları, asgari ücret tespit komisyonu. Bu kurumların hiçbiri işçi sınıfına gerçek bir karar gücü vermedi. Asgari ücret komisyonunda işçi temsilcileri yıllar boyunca defalarca şerh düştü ya da masayı terk etti; ama karar hükümet ve işveren oylarıyla alındı. 12 Eylül'ün kurduğu korporatist çerçeve (2821 ve 2822 sayılı yasalar, sonra 6356 sayılı yasa) ile "sosyal diyalog" söylemi, Türkiye'de Bölüm 43'ün ve 45'in kategorilerini birleştiren melez bir düzen üretti: grev yasakları ve "erteleme" kararları, işkolu barajları, işverenin sendika seçimine müdahalesi. "Sendikam hangi çizgide?" kartı, bu melez düzende kendi yolunu arayan işçi için yazıldı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İskandinav ve Alman modelleri, sınıf mücadelesinin gereksizleştiğini, işçi ve işverenin akıllıca bir uzlaşmayla birlikte kazanabileceğini kanıtladı."* Yanıt: Bu modellerin kazanımları, arkalarındaki sınıf güç dengesinin ürünüydü: güçlü sendikalar, grev tehdidi (1951 Almanya), sistem rekabeti ve Doğu'daki sosyalist ülkelerin varlığı. Güç dengesi değiştiğinde (1980'ler, 1990'lar), uzlaşmayı bozan işçi değil, sermaye oldu: SAF merkezi pazarlıktan çekildi, Meidner fonları kaldırıldı, Hartz reformları geldi, toplu sözleşme kapsamı daraldı. "Uzlaşma," sınıf mücadelesinin sonu değil, onun geçici bir ateşkesiydi. Ateşkesi bozan da sermayeydi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sosyal ortaklığın bütün ülkelerinde üretim araçları sermayenin elinde kaldı. Mülkiyet sorusu yalnızca bir kez (Meidner) masaya geldi ve sermaye masayı devirdi. - **Kimin denetiminde?** Emek süreci ve yatırım kararları sermayenin; ücret ve koşullar üzerine pazarlık, sendika bürokrasisi ile işveren örgütlerinin ortak denetiminde. - **Kimin yararına?** 1950-1975 arasında hem işçinin (yüksek ücret, güvence) hem sermayenin (grevsiz büyüme, yüksek kâr). 1980'den sonra, giderek yalnızca sermayenin. - **Kim karar veriyor?** Kapalı kapılar ardında, sendika ve işveren yöneticileri. Taban, kararları çoğu zaman imzalandıktan sonra öğrendi.

Okuma ve izleme önerisi. Rudolf Meidner, *Employee Investment Funds: An Approach to Collective Capital Formation* (1978) · Wolfgang Streeck, *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Ertelenen Krizi* (*Gekaufte Zeit*, 2013; Türkçe çevirisi var) · Kim Moody, *Workers in a Lean World: Unions in the International Economy* (1997) · Film: *La classe operaia va in paradiso* (İşçi Sınıfı Cennete Gidiyor; Elio Petri, 1971; parça başı ücret, fabrika ve sendikalar) · Film: *Ressources humaines* (İnsan Kaynakları; Laurent Cantet, 1999; 35 saatlik hafta pazarlığında bir fabrika) · Bilgi Müşterekleri: *Neoliberalizm Bitti mi?*

Kısım VIII bilançosu

Sevgili Genç Yoldaşlar, 1899'un sarı kâğıtla kapatılmış kırık camlarından 2004'ün Pforzheim protokolüne kadar yüz yılı aşkın bir yol yürüdük. Bu yolun başında işverenin eliyle kurulan bir derneği, sonunda işçinin kendi eliyle kurduğu ama sermayeye ortak olan bir konfederasyonu gördük. Arada faşist devletin zorunlu sendikası, Soğuk Savaş'ın CIA parasıyla bölünen konfederasyonları ve revizyonist rejimlerin iletim kayışları vardı. Şimdi bu yolu tek bir tabloda topluyoruz.

Tablo T3: Sarı sendikacılığın biçimleri, 1899-2026

Dönem	Egemen biçim	Başlıca örnekler	Sermayenin amacı	Hangi sermaye fraksiyonu öndeydi?	İşçinin yanıtı
1899-1914	İşveren / grev kırıcı sendika (1)	Biétry'nin Sarıları, Werkvereine, Özgür Emek Derneği	Grevleri kırmak, sendikalaşmayı şirket içine hapsetmek	Ağır sanayi, madencilik, armatörler	Sendikaların kitleselleşmesi, kara listeye karşı dayanışma
1906-1933	Sosyal ortaklığın doğuşu (4)	Mannheim, Burgfrieden, Stinnes-Legien, ZAG, Mond-Turner	Devrimi önlemek, mülkiyeti korumak, iş barışı	Ruhr ağır sanayisi, kimya (ICI)	Konseyler, işyeri temsilcileri, Kapp'a karşı genel grev, 1926 genel grevi
1922-1945	Korporatist devlet sendikası (2)	Faşist sendikalar, DAF, Einheitsgewerkschaft, Vichy	İşçiyi örgütsüzleştirmek, ücretleri düşürmek, silahlanma	Ağır sanayi, silah tekelleri, toprak ağaları	İllegal sendikalar, 1943 grevleri, antifaşist direniş
1933-1977	Korporatist devlet sendikası, uzun biçim (2)	Estado Novo sendikaları, Sindicato Vertical	Grevsiz sanayileşme, düşük ücret	Finans ve toprak oligarşisi	İşçi Komisyonları, Intersindical: içeriden seçim ve grev
1945-1960	Soğuk Savaş bölünmesi (4)	FO, CISL, UIL, ICFTU; Türk-İş	Komünist önderlikli sendikaları yalıtmak, Marshall Planı ve NATO'ya bağlılık	Amerikan sermayesiyle bütünleşen Avrupa sanayi ve finansı	CGT ve CGIL'in direnişi, 1947-48 grevleri

Dönem	Egemen biçim	Başlıca örnekler	Sermayenin amacı	Hangi sermaye fraksiyonu öndeydi?	İşçinin yanıtı
1950-1989 (Doğu)	Bürokratik iletim kayışı sendikası (3)	FDGB ve öteki resmî sendikalar	(Sermaye değil) parti-devlet aygıtının plan ve norm politikası	(Revizyonist dönemde) parti-devlet bürokrasisi	1953 Berlin, 1956, 1970 ve 1980 Polonya
1938-1980	Kurumsallaşmış sosyal ortaklık (4)	Saltsjöbaden, Parite Komisyonu, eş yönetim, polder modeli	Grevsiz büyüme, emek sürecinin denetimi	İhracat sanayisi, kamu sanayisi	Sıcak Sonbahar, 1968 Mayıs'ı, Meidner planı
1977-2008	Kriz yönetimi olarak uzlaşma (4)	Moncloa, EUR, Wassenaar, Bündnis für Arbeit, Pforzheim, AB sosyal diyaloğu	Ücret ılımlılığı, esneklik, hakların geri alınması	Finans sermayesi, ihracat sanayisi, çokuluslu şirketler	Muhalif sendikalar, taban hareketleri, yerel grevler
2008-2026	Parçalanmış ortaklık ve yeni sarı biçimler	Rekabet paktları, toplu sözleşme dışı işyerleri, platform şirketlerinin "topluluk" modelleri	Sendikasız çalışma, algoritmik yönetim	Teknoloji-platform sermayesi, gayrimenkul-finans kompleksi	Yeni sendikalaşma dalgaları, kurye ve depo işçilerinin örgütlenmesi (Kısım XI)

Altı boyutlu sınıf durumu (T38): Kısım VIII'in bakış açısıyla

Bu kısım kronolojik değil, tematik olduğu için, altı boyutu iki kritik anda karşılaştırıyoruz: sosyal ortaklığın zirvesi (1970'lerin ortası, Batı Avrupa) ve bugün (2026, Avrupa geneli). Puanlar 1 (çok zayıf) ile 5 (çok güçlü) arasındadır ve Kısım XI'deki ayrıntılı çözümlemeyle birlikte okunmalıdır.

Boyut	1970'lerin ortası	2026	Gerekçe
Mülkiyet	2	1	Sosyal ortaklık mülkiyet sorusunu masadan kaldırdı; tek istisna (Meidner) sermaye tarafından yenildi. Ardından özelleştirme dalgası kamu mülkiyetini de aşındırdı.
Denetim	2	1	Eş yönetim bilgi ve söz hakkı getirdi, ama emek sürecinin denetimi sermayede kaldı. Bugün algoritmik yönetim denetimi daha da merkezîleştirdi.
Örgüt	4	2	1970'lerde sendikalaşma oranları tarihî zirvedeydi. Bugün birçok ülkede yarı yarıya düştü; toplu sözleşme kapsamı daraldı (G7, G28).
Yapısal güç	4	3	Fordist fabrika ve kamu hizmetleri yüksek işyeri gücü sağlıyordu. Bugün sanayi istihdamı azaldı, ama lojistik, depo ve dolaşım emeği yeni boğaz noktaları yarattı (0.10).

Boyut	1970'lerin ortası	2026	Gerekçe
Toplumsal yeniden üretim	4	2	Refah devleti, toplumsal ücreti tarihî zirvesine çıkarmıştı. Bugün konut, emeklilik ve sağlık saldırı altında (0.12, Bölüm 69, 75).
Hegemonya	3	2	1970'lerde işçi hareketi ve sol, kamuoyunda güçlüydü, ama sosyal ortaklık ideolojisi sınıf bilincini "sosyal diyalog"a çevirmişti. Bugün aşırı sağ, işçi öfkesinin bir bölümünü milliyetçiliğe tercüme ediyor (Bölüm 78).

Bize ne öğretiyor?

1. **Sarı sendika, sermayenin bilinçli bir stratejisidir.** Kendiliğinden bir "yozlaşma" değil, her dönemde sermayenin işçi örgütlenmesine karşı geliştirdiği, dönemin koşullarına uyarlanmış bir silahtır: bazen işverenin kendi eliyle, bazen devletin zoruyla, bazen yabancı bir büyük gücün parasıyla, bazen de işçinin kendi örgütünün bürokratlaşmasıyla.
2. **En tehlikeli biçim, en zor tanınanıdır.** Werkverein'i herkes tanır. Ama sizin aidatınızla ayakta duran, genel kurulunu sizin yaptığınız bir sendikanın sosyal ortaklığa kaydığını görmek zordur. Bu yüzden ölçüt, sendikanın adı ya da tarihi değil, bugünkü pratiğidir (ölçüt kartı).
3. **Uzlaşmacılık kurtarmaz.** ADGB'yi 1933'te faşizm, Meidner planını 1983'te İsveç sermayesi, Moncloa'nın imzacılarını 1980'lerde kendi seçmenleri cezalandırdı. Sermaye, korkusu geçtiğinde, uzlaşmayı kendi eliyle bozar.
4. **Zorunlu yapılar bile işçinin örgütlenme iradesini yok edemez.** İşçi Komisyonları, Franco'nun dikey sendikasını içeriden çürüttü. Norveç öğretmenleri, Quisling'in zorunlu birliğini kitlesel bir "hayır"la kurulmadan yıktı. Örgütlenme, yasal olanakları ve yasadışı mücadeleyi birleştirmeyi bilen işçilerin elinde her koşulda mümkündür.
5. **Güvence, tabanın denetimidir.** Seçilmiş ve geri alınabilir temsilciler, açık hesap, toplu sözleşmenin tabanda oylanması, grevin temel silah olarak korunması ve mülkiyet sorusunun sorulmaya devam edilmesi: bunlar bir sendikayı sarılaşmaktan koruyan tek güvencelerdir.

Bir sonraki kısımda (Kısım IX), sosyal ortaklığın en parlak döneminin, 1945-1975 refah devletinin, ülke ülke nasıl kurulduğunu inceleyeceğiz. O kısmı okurken bu kısmın dersini aklınızda tutun: refah devletinin kazanımları gerçekti; ama onları kazandıran, masadaki uzlaşma değil, masanın arkasındaki güç dengesiydi.

Kuramsal Ara Bölüm K7: Özel Mülkiyetten Toplumsal Yönetime: Mülkiyet ve Denetimin Beş Basamağı

Sahne. 1 Ocak 1947 sabahı, Galler'de ve Yorkshire'da maden ocaklarının girişine yeni tabelalar asıldı: "Bu maden artık halk adına Ulusal Kömür Kurulu tarafından yönetilmektedir." Madenciler bu günü "Vesting Day" (devir günü) diye kutladı; bazı ocaklarda bandolar çaldı, pankartlar açıldı. Kuşaklar boyu maden sahiplerine karşı grev yapmış, 1926'da aç bırakılarak yenilmiş bir topluluk için bu gerçek bir zaferdi. Ama birkaç ay içinde madenciler tuhaf bir şey fark etti: ocak müdürleri aynı müdürlerdi. Kurulun tepesinde eski maden şirketlerinin yöneticileri oturuyordu. Eski sahiplere tazminat ödenmişti. Vardiya düzenini, üretim hedefini, ocağın açılıp kapanmasını yine madencilerin sözü geçmeyen biri belirliyordu. Tabela değişmişti. Peki başka ne değişmişti?

Tez. Devlet mülkiyeti, kamulaştırma, toplumsallaştırma ve işçi denetimi aynı şey değildir. Bir fabrikanın tapusunun devlete geçmesi, onun kimin denetiminde, kimin yararına işlediği ve kimin karar verdiği sorularını yanıtlamaz. Bu yüzden mülkiyeti tek bir "özel ↔ kamu" ikiliğiyle değil, beş basamaklı bir cetvelle ölçüyoruz: özel mülkiyet, kamulaştırma, devlet mülkiyeti, işçi denetimi ve üreticilerin toplumsal yönetimi. Kısım IX'daki Batı refah devletlerini ve Kısım X'daki Doğu deneyimlerini bu cetvelle okuyacağız.

Neden bir cetvele ihtiyacımız var?

Genç bir işçi "kamulaştırma" sözcüğünü duyduğunda çoğu zaman aklına iki şeyden biri gelir. Ya "sosyalizm geliyor" diye sevinir, ya da "devlet batırır" diye kuşkulanır. İki tepki de aynı yanılgıya dayanır: mülkiyetin hukuki biçimi ile üretim ilişkisinin içeriğini karıştırmak.

Bölüm 0'da sınıfı üretim araçlarıyla kurulan ilişkiyle tanımlamıştık (0.2). Bu ilişkinin üç katmanı vardır. **Hukuki mülkiyet**: tapu kimin adına? **Ekonomik mülkiyet**: üretim araçlarının ne için kullanılacağına, üretilen artık ürünün nereye gideceğine kim karar veriyor? **Fiilî denetim**: üretim sürecinin kendisini, iş temposunu, işe alma ve çıkarmayı, teknolojiyi kim yönetiyor? Kapitalizmde bu üç katman genellikle aynı elde toplanır: patron hem tapunun sahibidir hem yatırım kararını verir hem de ustabaşları aracılığıyla işliği yönetir. Ama devlet devreye girdiğinde katmanlar birbirinden ayrılabilir. Tapu devlete geçer, yatırım kararı bakanlıkta ya da bir kurulda alınır, işlik ise eski ustabaşıların elinde kalır.

Engels bunu 1878'de, *Anti-Dühring*'de açıkça yazmıştı: üretici güçlerin anonim şirketlere ya da devlet mülkiyetine dönüşmesi onların sermaye niteliğini ortadan kaldırmaz. Modern devlet, hangi biçimde olursa olsun, esasen kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, "ideal toplam kapitalist"tir. Devlet ne kadar çok üretici gücü eline alırsa, o kadar çok gerçek toplam kapitalist olur ve o kadar çok yurttaşı sömürür. İşçiler ücretli, proleter olarak kalır. Engels'in vardığı yer şudur: devlet mülkiyeti sorunun çözümü değildir, ama çözümün biçimsel aracını, anahtarını içinde taşır. Anahtar, kapıyı kimin açacağına bağlıdır.

Dördüncü sorumuz, "Kim karar veriyor?", bu cetvelin özüdür. Tapu sorusu birinci sorunun ("Kimin elinde?") yalnızca yüzeyidir.

Birinci basamak: Özel mülkiyet

Üretim araçları bireysel kapitalistin, ailenin, anonim şirketin ya da fonların elindedir. Üretimin amacı kârdır. Karar, sermaye sahiplerinin ve onların atadığı yöneticilerin elindedir. İşçinin yasal olarak tanınmış tek gücü emek gücünü satmamak, yani greve çıkmaktır; bu da ancak örgütlüyse bir güçtür.

Özel mülkiyetin içinde de dereceler vardır. Bir aile şirketi ile BlackRock'un yönettiği bir fon aynı değildir; birincisinde karar bir mutfak masasında, ikincisinde Londra'daki bir risk komitesinde alınır. Ama ikisinde de dört sorunun yanıtı aynıdır: araçlar sermayenin elinde, denetim sermayenin denetiminde, yarar sermayenin yararına, karar sermayenindir. Sermaye fraksiyonları (0.11) arasındaki farklar bu ortak zemin üzerinde yükselir.

İkinci basamak: Kamulaştırma

Kamulaştırma, bir mülkün hukuki olarak özel sahiplerden devlete (ya da bir kamu kuruluşuna) devredilmesi **eylemidir**. Bir durum değil, bir geçiştir. İki biçimi vardır: **tazminatlı** ve **tazminatsız**.

Tazminatlı kamulaştırmada eski sahipler mülklerinin karşılığını devlet tahvili ya da nakit olarak alır. Sermaye yok olmaz, **biçim değiştirir**: kömür madeninde bağlı duran sermaye, faiz getiren devlet borcuna dönüşür. İngiltere'de 1945-51 Attlee hükümetinin kamulaştırmaları bu türdendi. Kömür, demiryolu, elektrik, gaz, İngiltere Merkez Bankası ve (kısa bir süre için) çelik devlete geçti. Eski sahiplere cömert tazminatlar ödendi. Çoğu zararda ya da yatırımsızlıktan çökmüş olan bu sektörler, ucuz enerji ve ulaşım sağlayarak özel sanayinin kârlılığını yükseltecek biçimde yeniden örgütlendi.

Tazminatsız kamulaştırma ise mülkün bir ceza ya da devrimci el koyma yoluyla alınmasıdır. Fransa'da Renault fabrikaları Ocak 1945'te, Louis Renault'nun Nazi işgaliyle işbirliği gerekçesiyle tazminatsız olarak devlete geçti ve Régie nationale des usines Renault adıyla bir kamu işletmesi oldu. Bu, burjuva devlet altında bile, antifaşist dalganın gücüyle sermayenin bir parçasının cezalandırılabileceğini gösterdi. Ama aynı devlet, Renault'yu 1990'larda adım adım yeniden özelleştirdi.

Burada dersimiz şu: **kamulaştırma burjuva devlet altında da olur.** Bismarck Prusya demiryollarını devletleştirdi; Mussolini 1933'te iflasın eşiğindeki bankaları kurtarmak için IRI'yi (Sanayi Yeniden Yapılanma Enstitüsü) kurdu ve İtalya, Sovyetler Birliği'nden sonra Avrupa'da en büyük devlet sanayi sektörüne sahip ülke oldu. Mitterrand hükümeti 1982'de beş büyük sanayi grubunu ve otuzu aşkın bankayı (doğrulanacak) kamulaştırdı; birkaç yıl sonra, 1983'teki "kemer sıkma dönüşü"nden sonra, aynı şirketler Avrupa pazarında rekabet edecek biçimde yeniden yapılandırıldı ve 1986'dan itibaren yeniden satıldı. Kamulaştırma, sermayenin genel çıkarı gerektirdiğinde (batık sektörü kurtarmak, altyapıyı ucuzlatmak, savaşa hazırlanmak) burjuvazinin kendi aracıdır. İşçi sınıfının gücü yükseldiğinde ise bir **taviz** biçimi alır.

Üçüncü basamak: Devlet mülkiyeti

Kamulaştırma tamamlandığında ortaya **devlet mülkiyeti** çıkar: işletme artık devletin ya da bir kamu kurumunun malıdır. Ama yönetim kimdedir? Burada belirleyici olan, devletin **sınıf karakteridir** (0.5; K2).

Burjuva devlet altındaki devlet mülkiyetinde yönetim, hükümetin atadığı bürokratların ve teknokratların elindedir. İngiltere'de bu modelin mimarı İşçi Partisi'nden Herbert Morrison'dı: "kamu şirketi" (public corporation) modeli. Bakanın atadığı bir kurul işletmeyi "ticari ilkelere göre" yönetir; işçilerin

yönetimde bir temsili yoktur. Sendikalar yalnızca ücret pazarlığı yapar. Morrison bunu bilinçli olarak savundu: işçi temsilcilerinin kurullara girmesi "verimliliği" bozar, sendikayı yönetimin parçası yapar diyordu. Sonuç, sahnemizdeki madencilerin gördüğü şeydi: patron değişti, patronluk kalmıştı.

Kâr ölçütü devlet mülkiyetinde sürebilir. Fransız EDF'nin ya da Alman Volkswagen'in (Aşağı Saksonya eyaletinin payıyla) kararları, uzun dönemde bir kâr ya da "maliyet etkinliği" ölçütüne bağlıydı. Devlet işletmesi özel sermayeye ucuz girdi sağladığında bile bu, toplumun planlı ihtiyacına göre değil, **toplam sermayenin** ihtiyacına göre yapılır.

Sosyalist bir devlet altındaki devlet mülkiyeti ise niteliksel olarak farklıdır, çünkü devlet iktidarı işçi sınıfının elindedir ve üretim bir merkezî planla toplumun ihtiyaçlarına bağlanır. SSCB'nin 1930'lardaki sanayileşmesi bu temelde yapıldı: kâr değil, plan belirleyiciydi. Ama burada da tehlike ortadan kalkmaz. Lenin daha 1918'de, devletin mülkiyetindeki işletmelerin fiilî yönetiminin eski uzmanlara, yeni bürokratlara ve teknokratlara bırakılması tehlikesine dikkat çekmişti. Devlet mülkiyeti ile bürokrasi arasındaki çelişki, işçi sınıfının örgütlü denetimi zayıfladıkça büyür. Kısım X bu çelişkinin nasıl büyüdüğünü anlatacak: 1965 sonrası SSCB'de "Kosigin reformu" ile kâr ve kârlılık işletme başarısının temel göstergesi yapıldı. Tapu yine devletindi; ama karar mekanizması ve ölçüt, adım adım sermayenin mantığına döndü. Devlet mülkiyeti biçimi altında bürokrasinin fiilen el koyduğu bir düzen, sekizinci tezimizde "bürokratik devlet kapitalizmi" dediğimiz şeydir.

Dördüncü basamak: İşçi denetimi

İşçi denetimi, işçilerin (fabrika komiteleri, konseyler, komisyonlar aracılığıyla) işletmenin muhasebesi, üretimi, işe alma-çıkarma ve yönetimi üzerinde **denetim ve veto gücü** kazanmasıdır. Mülkiyet henüz tümüyle el değiştirmemiş olabilir; ama patron ya da müdür artık işçilerin haberi ve onayı olmadan önemli bir karar alamaz: defterleri açmak, stok ve siparişleri göstermek, fabrikayı kapatmamak, üretimi kaçırmamak zorundadır.

Lenin 1917'de bu basamağa özel bir önem verdi. *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Savaşmalı?* (Eylül 1917) broşüründe, bankaların ve tekellerin millileştirilmesinin tek başına yetmeyeceğini, çünkü burjuva devletin bunu da kendi hizmetine koşabileceğini yazdı. Belirleyici olan, bu millileştirmelerin **işçi ve köylü kitlelerinin denetimine** açılmasıydı. *Bolşevikler Devlet İktidarını Koruyabilecekler mi?* (Ekim 1917) ve *Devlet ve Devrim*'de (1917) sosyalizmin ilk aşamasının özünü "muhasebe ve denetim" olarak tanımladı: üretimin ve dağıtımın bütün toplum tarafından, silahlı işçiler tarafından sayılması ve denetlenmesi. Sovyet iktidarının ilk kararnamelerinden biri, Kasım 1917'deki **İşçi Denetimi Kararnamesi** oldu.

Lenin'in dersini tek cümlede toplayalım: **Millileştirme sosyalizmle özdeş değildir.** Devlet mülkiyetinin sosyalist bir içerik kazanması için, onun üzerinde kitlesel, örgütlü, sürekli bir işçi denetimi gerekir.

Avrupa tarihinde işçi denetimi çoğu zaman devrimci anlarda kendiliğinden doğdu. 1920'de Torino'nun fabrika konseyleri, 1936'da Barselona'nın kolektifleştirilmiş fabrikaları, 1945'te Fransa'nın bazı işletmelerindeki "yönetim komiteleri" (Marsilya'da ve Allier'de, yöneticilerin işbirlikçi olarak kaçtığı ya da tutuklandığı fabrikalarda), 1974-75'te Portekiz'in işçi komisyonları bunun örnekleriydi. Portekiz'de 25 Nisan 1974'ten sonra yüzlerce işletmede işçi komisyonları kuruldu; sahibinin kaçtığı ya da sermaye kaçırmaya çalıştığı fabrikalar işgal edildi, bazıları öz yönetime geçti. 11 Mart 1975'teki darbe girişiminin ardından bankalar ve sigorta şirketleri millileştirildi. Ama işçi denetimi, onu merkezî bir iktidar organına bağlayacak bir devrimci iktidar kurulamadığı için, 25 Kasım 1975'ten sonra adım adım söküldü (Bölüm 53).

Bir de **işçi denetimi taklidi** vardır: Almanya'daki eş yönetim (Mitbestimmung). Burada işçi temsilcileri şirketin denetim kuruluna girer, ama mülkiyet ve kesin karar sermayede kalır. 1976 yasasına göre büyük şirketlerde kurulun yarısı işçi temsilcisidir; ama eşitlik halinde, sermaye tarafının seçtiği başkanın çift oyu belirleyicidir. İşçi temsilcisi yönetim kuruluna girer; işçiler yönetimi denetlemez. Bölüm 45'te gördüğümüz gibi bu model, sendikayı işletmenin rekabet gücünden sorumlu bir ortağa çevirebilir.

Beşinci basamak: Üreticilerin toplumsal yönetimi

En üst basamak, planlamanın ve kararların **örgütlü üreticiler ve bütün toplum tarafından** yapılmasıdır. Bu, üretim araçlarının hem hukuken toplumsal mülkiyet olduğu, hem ekonomik kararların (ne, ne kadar, nasıl, kimin için üretilecek) demokratik bir merkezî planla alındığı, hem de işliklerde ve yerellerde işçilerin kendi emek süreçlerini denetlediği durumdur. Marx bunu "özgür ve eşit üreticilerin birliği" diye anlatır. Sosyalizmin tanımı budur.

Bu basamağın iki yanlış biçimi vardır ve ikisinden de kaçınmak gerekir.

Birincisi, planın yalnızca yukarıdan yapılmasıdır. Mülkiyet toplumsaldır, plan merkezîdir, ama işçinin plana katılımı biçimsel kalır. Plan hedefleri yukarıdan gelir, işçi yalnızca "normu" yerine getirir. Bu durumda merkezî plan, bürokrasinin elinde topluma karşı bir güce dönüşebilir.

İkincisi, merkezî planın parçalanıp işletmelerin piyasada birbirleriyle rekabet etmesidir. Yugoslavya'nın "öz yönetim" sistemi bunun örneğidir. 1950'de çıkarılan yasayla işçi konseyleri kuruldu; bu, Batı'daki sol çevrelerde uzun süre "gerçek işçi demokrasisi" olarak alkışlandı. Ama 1965 reformuyla işletmeler piyasada birbirleriyle rekabet eden, kâr eden ya da batan birimlere dönüştü. İşçi konseyi kendi işletmesinin kârını büyütmekle yükümlüydü; bu da işçiyi öteki işletmelerin işçilerine karşı bir "kolektif kapitaliste" çevirdi. Gelir eşitsizlikleri bölgeler arasında keskinleşti, işsizlik yükseldi, yüz binlerce işçi Batı Almanya'ya göç etti, ülke dış borca battı. **Öz yönetim, merkezî planlama ve işçi iktidarından koparıldığında, piyasa sosyalizmi adı altında kapitalizme açılan bir kapı olur** (Bölüm 61).

Gerçek toplumsal yönetim bu iki tuzaktan da kaçar: merkezî plan ile işlikteki işçi denetimi birbirini tamamlar. Plan, toplumun bilinçli iradesidir; işçi denetimi, bu iradenin bürokrasiye ve teknokrasiye devredilmesini önleyen güvencedir. Bugün yapay zekâ ve veri ağları bu planlamanın teknik araçlarını fazlasıyla sağlıyor (Sonuç ve K8.E). Eksik olan araç değil, onu kimin elinde tutacağıdır.

Cetveli uygulamak: Batı'dan Doğu'ya, dünden bugüne

Şimdi cetvelimizi somut örneklere uygulayalım. **Tablo T28** bunun özetidir. Her satırda aynı beş soruyu soruyoruz: Hangi basamak? Kim karar veriyor? Kâr ölçütü sürüyor mu? İşçinin veto gücü var mı?

Görsel: Ücretli fonları planının mimarı, İsveç sendika konfederasyonu LO'nun iktisatçısı Rudolf Meidner, 1966. Harald Borgström, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Tablo T28: Mülkiyet ve denetimin beş basamağı: örnekler

Örnek	Basamak	Kim karar veriyor?	Kâr ölçütü	İşçinin veto gücü
İngiltere, Attlee kamulaştırmaları (1946-51)	2 → 3 (tazminatlı devir, burjuva devlet)	Bakanın atadığı kurullar; çoğu eski sektör yöneticisi	Dolaylı sürer: "ticari ilkeler", özel sanayiye ucuz girdi	Yok; yalnızca ücret pazarlığı
Fransa, Renault (1945)	2 → 3 (tazminatsız el koyma)	Devletin atadığı genel müdür (Pierre Lefaucheux)	Sürer; Renault kârlı bir kamu işletmesi olarak yönetildi	Sınırlı: işletme komitesi danışma hakkı, CGT'nin işyeri gücü
Fransa, Mitterrand kamulaştırmaları (1982)	2 → 3 (tazminatlı, burjuva devlet)	Hükümet ve teknokratlar; 1983'ten sonra piyasa ölçütüne dönüş	Sürer, 1983'ten sonra keskinleşir	Yok; 1986'dan itibaren yeniden özelleştirme
İtalya, IRI (1933-2002)	3 (burjuva devlet holdingi)	Hükümet ve Hristiyan Demokrat patronaj ağları	Sürer; kurtarma ve özel sermayeye destek	Yok
İsveç modeli (1932-1976)	1 (özel mülkiyet) + güçlü vergi ve sendika	Sermaye; devlet bölüşümü düzenler	Tam	Yok; sendikanın grev gücü
İsveç, Meidner Planı (1976 önerisi)	1 → 4'e doğru önerilen yol (hisselerin sendika fonlarına kademeli geçişi)	Önerilen: sendika denetimindeki fonlar	Kademeli olarak aşınacaktı	Önerildi, sermayenin karşı saldırısıyla budandı
Batı Almanya, eş yönetim (1951, 1976)	1 + işçi temsili	Sermaye (başkanın çift oyu)	Tam	Yok; danışma ve bilgi hakkı
Yugoslavya, öz yönetim (1950-1990)	3 → piyasa (4'ün biçimsel taklidi)	Kâğıt üzerinde işçi konseyi, fiilen müdür, parti ve banka	1965'ten sonra belirleyici	Biçimsel; piyasa ve borç baskısı altında

Örnek	Basamak	Kim karar veriyor?	Kâr ölçütü	İşçinin veto gücü
SSCB, 1930'lar	5'e doğru (sosyalist devlet mülkiyeti ve merkezî plan)	Parti ve devlet planlama organları; işlikte işçi katılımı dalgalı	Yok: plan ölçütü	Sınırlı; sendikalar ve üretim konferansları
SSCB, 1965 sonrası	3 (devlet mülkiyeti biçimi altında bürokratik denetim)	Bakanlıklar, işletme müdürleri	Geri döndü: kâr ve kârlılık göstergesi	Yok denecek kadar az
DDR, halk işletmeleri (VEB)	3 ↔ 5 arası (devlet mülkiyeti, merkezî plan)	Plan komisyonu, kombinalar, parti	Plan esas; 1963 "Yeni Ekonomik Sistem"le kâr ölçütü girdi	Sınırlı; sendika iletim kayışı
Portekiz, işçi komisyonları (1974-75)	4 (devrimci işçi denetimi)	İşçi komisyonları ve genel kurullar	Bazı işletmelerde askıya alındı	Yüksek, ama devlet iktidarına bağlanamadı
Treuhand (1990-94)	3 → 1 (devlet mülkiyetinden özelleştirmeye)	Treuhand yönetimi (Batı Alman yöneticiler), Bonn hükümeti	Tek ölçüt: satılabilirlik	Yok; toplu işten çıkarmalar
Berlin, "Deutsche Wohnen & Co. enteignen" (2021)	1 → 2 talebi (Anayasa'nın 15. maddesiyle toplumsallaştırma)	Referandumda halk; uygulamada Senato erteledi	Talep: kâr ölçütünün konuttan çıkarılması	Talep: kiracı katılımlı kamu kurumu
İngiliz demiryolları (2024 sonrası)	1 → 3 (imtiyaz sürelerinin bitişiyle devlete geçiş)	Hükümetin kurduğu kamu şirketi	Sürer	Yok; sendikaların grev gücü

Tablonun bize söylediği ilk şey: **Batı'daki bütün kamulaştırma dalgaları ikinci ve üçüncü basamakta kaldı.** Dördüncü basamağa, işçi denetimine yaklaşan her girişim (Meidner Planı, Portekiz komisyonları) sermayenin açık karşı saldırısıyla durduruldu. Sermaye tapusunun devlete geçmesine katlanabilir; katlanamadığı şey, işçinin defterleri görmesi ve karar masasına oturmasıdır.

İkinci şey: **Doğu'da mülkiyet biçimi değişmeden içerik değişebildi.** SSCB'de tapu 1930'da da 1975'te de devletindi. Değişen, karar mekanizması ve ölçüttü. Bu yüzden "devlet mülkiyeti = sosyalizm" formülü, Kısım X'u anlamak için yetersizdir. Sosyalizmi savunmak, onun mülkiyet biçimini fetişleştirmek değil, beşinci basamağın koşullarını, yani işçi sınıfının örgütlü iktidarını ve denetimini savunmaktır.

Üçüncü şey: Treuhand. 1990'da Doğu Almanya'da yaklaşık 8.000 halk işletmesi, dört milyon dolayında çalışanıyla (doğrulanacak) Treuhand adlı bir kuruma devredildi. Kurum dört yılda bunların büyük çoğunluğunu sattı, kapattı ya da parçaladı. 1994'te kapandığında büyük bir açık bıraktı (yaklaşık 250 milyar mark dolayında, doğrulanacak). Cetvelimizde bu, üçüncü basamaktan birinci basamağa inişin en hızlı örneğidir (Bölüm 58, 71, 79).

Dördüncü şey: bugünkü talepler. Berlin'de 26 Eylül 2021'de yapılan referandumda seçmenlerin yüzde 59 dolayı (doğrulanacak), 3.000'den fazla daireye sahip konut şirketlerinin Anayasa'nın 15. maddesine dayanarak toplumsallaştırılmasını onayladı. Senato bunu bir komisyona havale ederek uygulamayı geciktirdi. İngiltere'de yolcu demiryolları imtiyaz süreleri doldukça devlete geçiyor (2024 yasası; uygulama takvimi doğrulanacak), su şirketlerinin borç ve kirlilik skandalları "yeniden kamulaştırma" talebini büyütüyor. Bu talepler doğrudur ve desteklenir. Ama cetvel bize bir uyarı da yapar: **"yeniden kamulaştırma" talebi, işçi ve kullanıcı denetimi talebiyle birleşmezse, en iyi durumda 1947'nin kömür madenlerine döneriz.** Evin sınıfı üzerine yazdığımız yazıda da (https://bilgimusterekleri.org/blog/evinsinifi/) konutun metalaşmasına karşı talebin yalnızca "sahibini değiştirmek" değil, kararı değiştirmek olduğunu anlatmıştık.

Kavram kutusu. - **Kamulaştırma (millileştirme):** Bir mülkün özel sahiplerden devlete hukuki devri. Tazminatlı ya da tazminatsız olabilir. Burjuva devlet altında da olur. Bir eylemdir, bir düzen değil (0.5, K2). - **Devlet mülkiyeti:** Kamulaştırmanın sonucu. Sınıf içeriğini, devletin kimin elinde olduğu ve işletmenin hangi ölçütle yönetildiği belirler. Engels: burjuva devlet "ideal toplam kapitalist"tir. - **İşçi denetimi:** İşçilerin muhasebe, üretim ve yönetim üzerinde denetim ve veto gücü. Mülkiyet henüz tümüyle el değiştirmeden de başlayabilir; devrimci anlarda doğar (Lenin, 1917). - **Toplumsal yönetim:** Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, demokratik merkezî plan ve işlikte işçi denetiminin birleşmesi. Sosyalizmin ekonomik tanımı (0.16'daki "mülkiyet" ve "denetim" boyutları).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Kamulaştırma karşısında sermaye beş araç kullandı: (1) **tazminat** (mülkü devlet tahviline çevirerek kaybı sıfırlamak); (2) **yönetime sızma** (kamulaştırılan işletmenin tepesine eski yöneticileri oturtmak); (3) **sermaye kaçışı ve yatırım grevi** (Fransa 1981-83, Portekiz 1975); (4) **yasal ve anayasal kilitler** (Hessen 1946'da ABD vetosu; Avrupa Birliği'nin rekabet ve devlet yardımı kuralları); (5) **ideolojik saldırı** ("devlet batırır", "verimsiz KİT"), ardından **özelleştirme**. İşçi denetimi karşısında ise daha sert araçlar: lokavt, kara liste, işgalci işçilerin polisle çıkarılması, darbe (Portekiz, 25 Kasım 1975).

Emek süreci. Kamulaştırılan bir madende ya da fabrikada emek sürecinin dört sorusu çoğu zaman hiç değişmedi. **İşi kim tasarlıyor?** Mühendisler ve yönetim. **Bilgi kimde?** Yönetimde; muhasebe işçiye kapalı. **Hızı kim belirliyor?** Üretim hedefleri yukarıdan geliyor. **İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi?** Yok ya da çok zayıf. Emek sürecini değiştirmeyen bir mülkiyet devri, işçi için gündelik hayatta çoğu zaman görünmez (K8).

Türkiye'ye bağ. Türkiye'nin KİT'leri (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) cetvelin üçüncü basamağının tipik örneğidir. 1930'ların devletçiliği, burjuvazinin yeterli sermaye biriktiremediği bir ülkede devletin sermaye birikimini örgütlemesiydi; Sümerbank (1933) ve Etibank (1935) özel sermayenin önünü açtı. 1980 sonrasında KİT'ler "verimsizlik" söylemiyle yıpratıldı ve 1990'lardan itibaren satıldı: Petkim, Tüpraş, Türk Telekom, Seka. Seka İzmit işçilerinin 2005 başındaki fabrika direnişi, özelleştirmeye karşı işçilerin fabrikayı sahiplenmesinin, yani dördüncü basamağa dokunan bir mücadelenin Türkiye'deki örneğidir. Bugün "kamulaştırma" talebi gündeme geldiğinde (enerji, su, madencilik) aynı soruyu sormalıyız: kimin denetiminde?

Yanlış anlatıya yanıt. *"Sosyalizm, her şeyin devlete ait olmasıdır; devlet de her şeyi batırır."* Yanıt: Devlet mülkiyeti sosyalizmin kendisi değildir; burjuva devletler (Bismarck, Mussolini, Attlee, Mitterrand) sosyalistlerden çok şeyi kamulaştırdı. Sosyalizmi belirleyen, mülkiyetin kimin elinde olduğu kadar kararın kimde olduğudur. "Batırma" anlatısına gelince: İngiliz kömürü, demiryolu ve çeliği kamulaştırıldığında zaten sermayenin yatırım yapmadığı, çökmüş sektörlerdi. Devlet onları özel sanayi için ucuz hizmet üreten altyapıya çevirdi. Sonra "kâr etmiyor" diye suçlandılar. Oysa kâr etmemeleri, onlara biçilen görevin ta kendisiydi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Tapu devlete geçebilir, ama asıl soru ekonomik mülkiyetin, yani artık ürünün nereye gideceğine karar verme gücünün kimde olduğudur. - **Kimin denetiminde?** Batı'daki kamulaştırmalarda bürokrasi ve teknokrasinin; Portekiz 1975'te kısa bir süre işçi komisyonlarının. - **Kimin yararına?** Burjuva devlet altında toplam sermayenin; sosyalist planlamada toplumun. Sınır, işçinin denetim gücüyle çizilir. - **Kim karar veriyor?** Cetvelin özü budur: birinci ve üçüncü basamakta işçi karar vermez; dördüncü basamakta veto eder; beşinci basamakta karar verir.

Okuma ve izleme önerisi. Lenin, *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Savaşmalı?* (1917) ve *Devlet ve Devrim* (1917). Engels, *Anti-Dühring* (1878), üçüncü kısım, ikinci bölüm. Marx, *Fransa'da İç Savaş* (1871), Komün'ün ekonomik önlemleri üzerine. Ken Loach, *The Spirit of '45* (belgesel, 2013): Attlee kamulaştırmalarının madenciler ve demiryolu işçileri gözünden anlatımı; kutlamayı ve sonrasındaki hayal kırıklığını birlikte izleyin.

KISIM IX: Refah ve Korku. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Haklar, Ülke Ülke (1945-1975)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bugün Avrupa'ya giden bir Türkiyeli işçi, ya da oradan dönen bir akraba, çoğu zaman aynı şeyleri anlatır: doktora para vermeden gidilir, çocuğun okulu parasızdır, işsiz kalınca aç kalınmaz, emeklilikte ev kirası ödenebilir. Bu anlatı yarı yarıya eskidi; bu hakların önemli bir kısmı son kırk yılda aşındırıldı (Kısım XI). Ama bir zamanlar gerçekti. Ve bu kısmın sorusu şu: **Bu haklar nereden geldi?**

Liberal tarih kitapları yanıtı hazır verir: savaştan sonra akıllı iktisatçılar (Keynes) ve iyi niyetli reformcular (Beveridge) çıktı, ekonomiyi yönetmenin yolunu buldular, büyüme geldi, büyümeden herkese pay düştü. Bu kısım başka bir yanıt veriyor. **1945-1975 arasında Batı Avrupa'da kazanılan haklar, üç gücün bileşkesiydi:** antifaşist savaştan silahlı, örgütlü ve saygın çıkan işçi sınıfının basıncı; Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı bir sistemin varlığı ve Batı burjuvazisinin bu sistemden duyduğu korku; ve savaş yıkımının ardından gelen, sömürgelerden ve göçmen emeğinden beslenen uzun büyüme dalgası. Altıncı tezimizin özeti budur: **Burjuvazi korktuğunda verdi, korkusu bitince geri aldı.**

Bu kısımda Avrupa'yı ülke ülke dolaşacağız. İngiltere'de Ulusal Sağlık Hizmeti'nin kuruluşunu, Fransa'da komünist bir bakanın kurduğu sosyal güvenliği ve Mayıs 68'i, İtalya'da Sıcak Sonbahar'ı, Batı Almanya'da KPD yasağıyla Godesberg'i ve Türkiyeli işçilerin Ford Köln'de başlattığı grevi, İskandinavya'da sosyal demokrasinin mülkiyet sorusuna en çok yaklaştığı ve geri çekildiği anı, Güney Avrupa'da refahın dışında bırakılan halkları, sonunda da Berlin Duvarı'nın öte yanındaki sistemin Batı'ya yaptığı basıncı göreceğiz. Kısım, 1968-1975 dalgasıyla, yani refah devletinin tavana vurduğu ve sermayenin karşı saldırıya hazırlandığı anla kapanıyor.

Her bölümde bir kavramı taşıyacağız: **toplumsal ücret** (Bölüm 0.12). İşçinin yaşam düzeyi yalnızca bordrodaki ücret değildir. Ücrete emeklilik, sağlık, eğitim, konut desteği, işsizlik sigortası, çocuk ve yaşlı bakımı eklenir; vergi, kira, ulaşım ve borç faizi çıkarılır. Refah devletini bu toplamla ölçeceğiz. Böylece Kısım XI'de neoliberalizmin neyi aldığını da aynı cetvelle görebileceğiz: Hartz, emeklilik yaşı, konut özelleştirmesi ve sağlık kesintisi ayrı ayrı "reformlar" değil, tek bir toplamın, işçi sınıfının toplam toplumsal gelirinin budanmasıdır. Blogdaki *Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği* (https://bilgimusterekleri.org/blog/enflasyon/) ve *Geleceğimizin İpotek Altına Alınması* (https://bilgimusterekleri.org/blog/borclanantoplum/) yazılarımız bu kavramın bugünkü yüzünü anlatır.

Ve bir uyarı: bu kısım bir övgü kısmı değildir. Refah devleti gerçek kazanımlar getirdi; onları küçümsemek, onlar için ölen ve greve çıkanları küçümsemek olur. Ama aynı refah devleti, sınıfı düzene bağlayan bir sözleşmeydi de: mülkiyet ve iktidar sorusunu masadan kaldırmanın karşılığında verilen bir pay. Aynı dönemde Batı'da komünistler yasaklandı ve kovuşturuldu, sendikalar bölündü (Kısım VIII), sömürgelerde savaşlar sürdü, göçmen işçiler refahın alt katına yerleştirildi. İkili karakteri unutmayalım: hem kazanım hem kafes.

Sınıf bileşimi şeması (1945-1975, Batı Avrupa). Büyük burjuvazi: savaşta itibarı sarsılmış (Almanya, İtalya, Fransa'da işbirliği), ABD sermayesi ve Marshall Planı'yla yeniden ayağa kalkan sanayi ve finans grupları; ağır sanayi ile ihracat sanayisi arasında Avrupa bütünleşmesi üzerine uzlaşma (AKÇT 1951). Orta ve küçük burjuvazi: esnaf ve küçük çiftçi hızla çözülüyor; tarımdan kente milyonlarca göç. Ücretli yöneticiler ve memurlar: devletin genişlemesiyle büyüyen kamu kadroları. Sanayi proletaryası: Fordist büyük fabrikalarda tarihinin en kalabalık ve en yoğunlaşmış hâlinde (FIAT Mirafiori, Renault Billancourt, Volkswagen Wolfsburg). Beyaz yakalılar: büro ve hizmet emeğinin kitleselleşmesi başlıyor. Göçmen işçiler: Güney Avrupa, Türkiye, Kuzey Afrika ve eski sömürgelerden gelen, hukuki statüsü en zayıf, en ağır işlerde çalışan katman. Kadınlar: bir yanda "ev kadını" normuna itilen, öbür yanda düşük ücret gruplarında giderek daha çok çalışan emek.

Bölüm 46: Refah Devleti Neden Kuruldu? Sistem Rekabeti Tezi

Sahne. 1 Aralık 1942, Londra. Savaşın en karanlık yıllarından birinin sonunda, kırtasiyeci dükkânlarının önünde kuyruklar oluştu. İnsanlar bir hükümet raporu satın almak için sıraya giriyordu: Sir William Beveridge'in *Sosyal Sigorta ve Bağlantılı Hizmetler* raporu. Rapor, "beş dev kötülüğe" karşı savaş ilan ediyordu: yoksulluk, hastalık, cehalet, sefalet ve işsizlik. Birkaç hafta içinde yüz binlerce kopya satıldı (satış rakamı 600.000 dolayı olarak aktarılır, doğrulanacak). Churchill'in savaş kabinesi rapora soğuk baktı ve uygulamayı savaş sonrasına erteledi. Ama cepheden gelen askerler, sığınaklarda uyuyan işçiler, fabrikalarda vardiya tutan kadınlar raporu okumuştu. Bir soru havada asılıydı: Bu kez savaştan sonra ne olacak? 1918'deki gibi "kahramanlara layık evler" sözü verilip işsizlik kuyruklarına mı döneceğiz?

Tez. Batı Avrupa refah devleti üç gücün bileşkesidir: (1) antifaşist savaştan örgütlü, silahlı ve saygın çıkan işçi sınıfı; (2) Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı, tam istihdam, parasız sağlık ve eğitim vaat eden bir sistemin varlığı ve Batı burjuvazisinin kendi işçisinin Doğu'ya bakmasını önleme ihtiyacı, yani **"Sovyet korkusu"**; (3) savaş yıkımı sonrası uzun büyüme dalgası. Keynes ve Beveridge bu gücün teknik adlarıdır, kaynağı değil.

Üç güç: bileşkeyi oluşturan vektörler

Fizikte bir cismin hareketini, ona etki eden kuvvetlerin bileşkesi belirler. Refah devletini de böyle düşünelim. Tek bir kuvvet yoktur; birbirini güçlendiren ve sınırlayan üç kuvvet vardır.

Birinci kuvvet: silahlı ve örgütlü işçi sınıfı. 1945'te Avrupa'nın büyük bölümünde işçi sınıfı, savaşın içinden prestijli bir güç olarak çıktı. Fransa'da ve İtalya'da direniş hareketlerinin omurgası komünist ve sosyalist işçilerdi (Kısım VII). İtalya'nın kuzeyinde partizanlar Nisan 1945'te kentleri Müttefikler gelmeden kurtarmıştı; Fransa'da FTP ve FTP-MOI'nın silahlı kadroları henüz silah bırakmamıştı. Yunanistan'da EAM-ELAS ülkenin büyük bölümünü denetliyordu. Burjuvazi ise bu ülkelerin çoğunda faşizmle ve işgalle işbirliği yüzünden itibarını kaybetmişti. Sendika üyelikleri patladı: Fransa'da CGT 1945-46'da beş milyonu aşan üye sayısına ulaştı (doğrulanacak), İtalya'da birleşik CGIL milyonlarca işçiyi örgütledi. İngiltere'de savaşın kendisi, tam istihdam ve devlet planlamasıyla sendikaları güçlendirmişti. 1945 seçiminde askerler oylarıyla Churchill'i devirip İşçi Partisi'ni iktidara taşıdı (Bölüm 47).

İkinci kuvvet: Doğu'daki sistem. Kızıl Ordu Berlin'e girmişti. Doğu ve Orta Avrupa'nın büyük bölümünde toprak reformları, kamulaştırmalar ve halk cephesi hükümetleri başlamıştı (Bölüm 56). Batı Avrupa işçisinin gözünde Sovyetler Birliği, faşizmi yenen ve işsizliği kaldırmış bir sistemdi. Bu, Batı burjuvazisi için yalnızca askerî değil, **ideolojik ve toplumsal bir tehdit**ti. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Batılı politika yapıcıların kendi sözleriyle dile getirdiği düşünce şuydu: komünizme karşı en iyi silah refahtır.

Üçüncü kuvvet: uzun büyüme dalgası. 1950-1973 arasında Batı Avrupa, kapitalizm tarihinin en hızlı ve en uzun büyüme dönemini yaşadı. Savaş yıkımı sermayenin bir kısmını tahrip etmiş, böylece yeni yatırım için alan açmıştı. Fordist üretim (yürüyen bant, standart mal, kitlesel tüketim), ucuz petrol, ABD'nin Marshall Planı (1948-1952 arasında 13 milyar dolar dolayında), Avrupa'nın sömürgelerden ve

eski sömürgelerden ucuz hammadde çekmesi ve Güney Avrupa'dan, Türkiye'den, Kuzey Afrika'dan gelen göçmen emeği, kâr oranlarını uzun süre yüksek tuttu. Bu büyüme, sermayenin taviz verebileceği bir "pasta" yarattı. Ama pastanın büyümesi, kimin ne kadar alacağını belirlemez. Onu belirleyen birinci ve ikinci kuvvettir.

Üç kuvvetin bileşkesi olarak refah devleti, sermayenin verebileceği ile vermek zorunda kaldığının kesiştiği noktada kuruldu. Bu yüzden de kalıcı değildi: 1973'ten sonra büyüme durunca, 1989'dan sonra Doğu'daki sistem çöküp korku bitince, bileşke tersine döndü.

Birinci kanıt: hakların zamanlaması

Tezimizin ilk kanıtı takvimdir. Batı Avrupa'daki sosyal haklar düz bir çizgi üzerinde, "ekonomi büyüdükçe" yavaş yavaş gelmedi. İki dalga hâlinde, sıçramalarla geldi ve iki dalga da sınıf mücadelesinin yükseldiği anlara denk düştü.

Birinci dalga, 1944-1948: Fransa'da CNR programı (Mart 1944), Sécurité sociale (Ekim 1945), kamulaştırmalar, işletme komiteleri; İngiltere'de Aile Ödenekleri Yasası (1945), Ulusal Sigorta Yasası (1946), Ulusal Sağlık Hizmeti (1948) ve kamulaştırmalar; İtalya'da 1948 Anayasası; Batı Almanya'da (henüz devlet kurulmadan) CDU'nun Ahlen Programı (1947) ve eyalet anayasalarındaki kamulaştırma maddeleri. Bu dalga, antifaşist silahlı direnişin ve Doğu'daki toplumsal dönüşümün en taze olduğu yıllara aittir.

İkinci dalga, 1968-1975: Fransa'da Grenelle Anlaşmaları (1968), işyerinde sendika şubesi hakkı, aylık ücrete geçiş, sürekli eğitim yasası (1971); İtalya'da Çalışanlar Statüsü (1970), 150 saat eğitim hakkı (1973), scala mobile anlaşması (1975); İngiltere'de Eşit Ücret Yasası (1970), 1974-75 "toplumsal sözleşme"; Batı Almanya'da İşletme Anayasası Yasası'nın yenilenmesi (1972) ve Eş Yönetim Yasası (1976); İsveç'te iş güvencesi ve eş yönetim yasaları (1974-76) ve Meidner Planı tartışması. Bu dalga, savaş sonrasının en büyük grev dalgasının ürünüdür (Bölüm 55).

İki dalganın arasındaki 1950'ler, Soğuk Savaş'ın en sert yıllarıdır: sendikalar bölünmüş, komünistler bazı ülkelerde yasaklanmış ya da hükümetten atılmış, işyerlerinde disiplin sertleşmiştir. Bu yıllarda da haklar genişledi (örneğin Batı Almanya'nın 1957 emeklilik reformu), ama bu genişlemenin dili hep aynıydı: "Doğu'ya karşı" (Bölüm 50, 54).

İkinci kanıt: politika yapıcıların kendi sözleri

Burjuva politikacılar refahı neden istediklerini zaman zaman açıkça söylediler. Bu sözleri kaynağıyla aktarmak ve emin olunmayanı işaretlemek gerekir.

İngiltere'de genç bir Muhafazakâr milletvekili olan Quintin Hogg'un, Beveridge Raporu'nun Avam Kamarası'nda tartışıldığı Şubat 1943'te "Halka toplumsal reform vermezseniz, o size toplumsal devrim verecektir" dediği aktarılır (aktarılan; tutanaktaki tam ifade doğrulanacak). Bu cümle, yüzyıl boyunca burjuvazinin refah stratejisinin en özlü formülü olarak dolaşıma girdi.

Batı Almanya'da Hristiyan Demokratların 1947 Ahlen Programı ilk cümlelerinden birinde kapitalist ekonomik sistemin Alman halkının devlete ve topluma ilişkin yaşamsal çıkarlarına uygun düşmediğini yazdı (Bölüm 50). Sağ bir partinin bunu yazmak zorunda kalması, 1947'nin güç dengesini gösterir.

ABD'de Marshall Planı'nı savunan yöneticiler ve senatörler, Kongre tartışmalarında Batı Avrupa'daki ekonomik sefaletin komünist partilerin büyümesi için verimli bir toprak olduğunu, yardımın bu toprağı kurutacağını tekrar tekrar söylediler (birincil alıntılar araştırılacak). Truman Doktrini'nin (Mart 1947) dili

de aynıydı: totaliter rejimlerin tohumları sefalet ve yoksullukla beslenir.

Bu sözlerde dikkat edilecek nokta şudur: burjuvazi refahı bir **ahlaki ilerleme** olarak değil, bir **güvenlik harcaması** olarak düşündü. Refah, sermayenin sigorta primiydi.

Üçüncü kanıt: 1989 sonrası kırılma

Tezin en güçlü kanıtı, belki de korkunun bittiği an sonrasında olanlardır. 1989-91'de Doğu Bloku dağıldı. Birkaç yıl içinde Batı Avrupa'nın her yerinde, sosyal demokrat hükümetler dahil, sosyal hakları budayan "reformlar" hızlandı: İsveç'in emeklilik sistemini dönüştüren 1994-98 reformu, İtalya'da 1992'de scala mobile'nin kaldırılması ve Dini reformu (1995), Almanya'da Hartz yasaları (2003-2005), İngiltere'de Blair'in "işe dönüş" (welfare-to-work) politikaları. Bu süreç 1973 krizinden sonra başlamıştı, ama 1989 sonrasında hem hızlandı hem de "alternatifsizlik" diliyle meşrulaştırıldı.

Siyaset bilimcileri Herbert Obinger ve Carina Schmitt'in 2011'de yayımladıkları bir çalışma, Soğuk Savaş boyunca Doğu ile rekabetin Batı'da sosyal harcamaları artırıcı bir etkisi olduğunu, bu etkinin rekabet sona erdiğinde zayıfladığını istatistiksel olarak savunur (*World Politics*, 2011; ayrıntılar doğrulanacak). Bu çalışma bizim tezimizi tek başına kanıtlamaz, ama akademik tartışmada "sistem rekabeti"nin artık görmezden gelinemeyen bir etken olduğunu gösterir.

Görsel: Doğu Alman inşaat işçileri Berlin Duvarı'nı örüyor, 20 Kasım 1961. ABD Ulusal Arşivleri, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Duvar, sistem rekabetinin en çıplak simgesidir. Batı onu "özgürlüğe karşı hapishane" diye, Doğu "antifaşist koruma duvarı" diye anlattı. Biz burada yalnızca şunu kaydediyoruz: iki sistem arasındaki sınır, iki tarafa da bir yük bindirdi. Batı burjuvazisi için bu yük, kendi işçisine duvarın öte yanından daha iyi bir hayat vaat etmek zorunluluğuydu. Doğu'nun iç tarihi, kazanımları, hataları ve çözülüşü ise Kısım X'un konusudur.

Karşı tezler ve dürüst tartışma

Tezimizi abartmamalıyız. Üç karşı görüşü kendi belgeleriyle aktaralım.

Esping-Andersen'in üç refah rejimi. Danimarkalı sosyolog Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Refah Kapitalizminin Üç Dünyası, 1990) adlı kitabında Batı refah devletlerini üçe ayırır: **liberal** (ABD, İngiltere: düşük, gelir testine bağlı yardımlar, piyasa merkezli), **muhafazakâr-korporatist** (Almanya, Fransa, İtalya: meslek ve statüye bağlı sigortalar, aile merkezli) ve **sosyal demokrat** (İskandinavya: evrensel, yüksek düzeyli, eşitlikçi haklar). Bu sınıflandırma yararlıdır: "refah devleti" tek bir şey değildir. Ama Esping-Andersen'in açıklaması, rejimler arasındaki farkları çoğunlukla ulusal sınıf koalisyonlarıyla ve siyasal geleneklerle açıklar; uluslararası sistem rekabetine pek yer vermez.

Güç kaynakları teorisi. İsveçli Walter Korpi (*The Democratic Class Struggle*, 1983) refah devletinin genişliğini, işçi sınıfının sendikal ve siyasal örgütlülüğünün gücüyle açıklar. Bu teori bizim birinci kuvvetimizi merkeze alır ve değerlidir. Zayıf yanı, işçi sınıfının örgütlülüğünü parlamenter sosyal demokrasiyle özdeşleştirmesi ve komünist hareketin, grev dalgalarının ve Doğu'nun basıncını ikincil saymasıdır.

İskandinav istisnası. İsveç'te sosyal demokrat iktidar 1932'de başladı, Saltsjöbaden Anlaşması 1938'de imzalandı, "halk evi" (folkhemmet) programı 1930'larda şekillendi (Bölüm 51). Danimarka ve Norveç'te de refahın temelleri savaştan önce atıldı. Yani refah devleti yalnızca Soğuk Savaş'ın ürünü değildir. Doğru. Ama bu da tezimizi çürütmez, sınırlarını çizer: İskandinavya'da 1930'larda refahın kaynağı, 1917 sonrası devrimci dalganın ve güçlü işçi hareketinin burjuvaziyi uzlaşmaya zorlamasıydı. Sistem rekabeti 1917'de başlamıştı, 1945'te değil. 1945 sonrasındaki fark, bu rekabetin Avrupa'nın ortasına, Elbe kıyısına taşınmasıydı.

Sonuçta tezimiz şudur: **üç kuvvetin ağırlığı ülkeden ülkeye değişir**, ama hiçbir ülkede refah devleti yalnızca bir kuvvetle açıklanamaz. Keynesçi iktisat ya da Beveridge'in sigorta planı ise bu kuvvetlerin bileşkesini yönetmenin **tekniğidir**. Keynes'in kendisi sosyalist değildi; kapitalizmi kurtarmak istiyordu ve bunu açıkça söyledi. Keynesçi politika, sermayenin talep yetersizliği krizlerini aşmanın ve işçi sınıfını düzene bağlamanın aracıydı. İşçi sınıfı bu aracı kendi lehine kullanabildiği ölçüde kazandı.

Grafik G10 (plan): Batı Avrupa'da sosyal harcamaların GSYH içindeki payı, 1930-1990, seçilmiş ülkeler (kaynak: OECD SOCX ve Lindert serileri). Seriler, pay'ın 1930'da çoğu ülkede yüzde 5'in altından, 1980'de yüzde 20-30 aralığına çıktığını gösterecek (aralık doğrulanacak). **Grafik G7:** sendikalaşma oranları; **Grafik G11:** emeğin payı.

Toplumsal ücret: refah devletinin asıl ölçüsü

Bu dönemin kazanımlarını bordro ücretiyle ölçmek yanıltıcıdır. İşçi ailesinin yaşam düzeyi, 0.12'deki formülle hesaplanır: **ücret + emeklilik + sağlık + eğitim + konut desteği + işsizlik sigortası + çocuk ve yaşlı bakımı – vergi – kira – ulaşım – borç faizi.**

1945-1975 arasında bu toplamın birçok kalemi **ücretin dışına** taşındı ve toplumsallaştırıldı. Sağlık artık cepten değil, vergi ya da sigortadan ödeniyordu. Konut, belediye ve kooperatif konutları ya da kira denetimi aracılığıyla piyasadan kısmen çıkarıldı. Eğitim parasız hâle geldi. Emeklilik, yaşlılıkta yoksulluktan kurtaran bir gelire dönüştü. Böylece işçinin **yaşamak için emek gücünü satma**

zorunluluğu, ortadan kalkmasa da **gevşedi**. İşsiz kalan işçi, eskisi gibi ilk bulduğu işe, ne olursa olsun, sarılmak zorunda değildi. Bu, yedek sanayi ordusunun disiplin gücünü (T37) zayıflattı ve sendikaların pazarlık gücünü artırdı.

İşte burjuvazinin 1970'lerden sonra refah devletine saldırmasının asıl nedeni budur. Mesele yalnızca "bütçe açığı" değildi. Mesele, toplumsal ücretin işçiyi piyasa disiplininden kısmen korumasıydı. Toplumsal ücreti budamak, işçiyi yeniden çıplak piyasaya itmek demekti.

> **Odak kutusu: Refah devletinin cinsiyetli yapısı.** Savaş sonrası Batı refah devletleri, bir aile modeline dayanıyordu: **erkek ekmek kazanır, kadın evde bakım işini yapar.** Beveridge Raporu evli kadını büyük ölçüde kocasının sigortasına bağımlı bir "eş" olarak kurguladı. Evli kadınlar ulusal sigortaya daha düşük katkı ödeme ve daha düşük yardım alma seçeneğine yönlendirildi; kadının yardımı, kocasının katkılarından türetildi. Rapor, evli kadının asıl işinin evde, "ulusun ve ırkın devamını sağlamak" olduğunu açıkça yazdı (ifade raporda geçer; tam alıntı doğrulanacak). Batı Almanya bu modelin en tutarlı uygulayıcısıydı. 1953'te kurulan Aile Bakanlığı'nın ilk bakanı Franz-Josef Wuermeling, kadının evdeki yerini savunan bir aile politikası yürüttü. 1958'de getirilen **eşler için ortak vergilendirme** (Ehegattensplitting), eşlerden birinin (neredeyse her zaman kadının) çalışmadığı ya da az kazandığı aileyi vergi yoluyla ödüllendirdi. 1977'ye kadar Medeni Kanun, evli kadının çalışmasını "evlilik ve aile yükümlülükleriyle bağdaştığı ölçüde" izinli sayıyordu. Kreş neredeyse yoktu: 1970'lerde Batı Almanya'da üç yaş altı çocukların yalnızca yüzde birkaçı kreşe gidebiliyordu (doğrulanacak). Duvarın öte yanında tablo tersti. DDR'de kadın istihdamı 1980'lerde çalışma çağındaki kadınların yüzde 80-90'ına ulaştı (öğrenciler dahil; doğrulanacak); kreş ağı üç yaş altındaki çocukların büyük çoğunluğunu kapsıyordu; eşit işe eşit ücret 1949 Anayasası'nda yazılıydı (Bölüm 54). Bu, kadının "çifte yük"ünü (fabrika ve ev) ortadan kaldırmadı; ev içi işbölümü büyük ölçüde değişmedi. Ama kadının ekonomik bağımsızlığını toplumsal olarak güvenceye aldı. İskandinavya ise 1960'lar ve 1970'lerde üçüncü bir yol tuttu: **kamusal bakım modeli.** İsveç 1971'de eşlerin ayrı vergilendirilmesine geçti, belediye kreşlerini ve yaşlı bakımını hızla genişletti, 1974'te ebeveyn iznini (babalar dahil) getirdi. Bu model, bakım işini kısmen toplumsallaştırdı ve kadın istihdamını artırdı. Ama bakım işi yine kadınların yoğun olduğu, görece düşük ücretli bir kamu sektörüne aktarıldı. Sistem rekabetinin cinsiyet boyutu budur: Doğu'nun kadın istihdamı ve kreş ağı, Batı'da 1960'ların sonundan itibaren yükselen kadın hareketinin elinde bir kanıta dönüştü: "Mümkün." Toplumsal ücretin görünmeyen kalemi, ev içindeki karşılıksız bakım emeğidir. Refah devleti bu emeği ya kadının sırtına yükledi (Batı Almanya), ya kısmen toplumsallaştırdı (DDR, İsveç). Blogdaki *Kimin Ailesi Güvende?* yazısı (https://bilgimusterekleri.org/blog/kiminailesiguvende/) ailenin bugünkü sınıfsal işlevini bu çizginin devamı olarak anlatır; ayrıntısı K3'te.

Refahın dış faturası

Refah devletinin bir de görünmeyen dış yüzü vardı. İngiltere, 1945-51'de NHS'yi kurarken sterlin bölgesini ayakta tutmak için Malaya'nın kauçuk ve kalay ihracatından elde edilen dolar gelirlerine dayanıyordu; Malaya'da 1948'de başlayan komünist ayaklanmayı ise yıllarca süren bir savaşla bastırdı (Bölüm 47). Fransa sosyal güvenliği kurarken Madagaskar'da 1947 ayaklanmasını ve Hindiçin'deki savaşı sürdürüyordu; Cezayir savaşı (1954-62) Fransız işçi hareketinin en büyük sınavlarından biri oldu (Bölüm 48). Belçika'nın refahının arkasında Kongo'nun madenleri vardı. Hollanda 1945-49'da Endonezya'da savaştı.

Ve refahın alt katında göçmen işçiler vardı: Güney İtalya'dan kuzeye, İspanya'dan, Portekiz'den, Yunanistan'dan, Yugoslavya'dan, Türkiye'den ve Kuzey Afrika'dan gelen milyonlar. Onlar genellikle toplumsal ücretin en az kalemine erişebilen, en ağır işleri yapan, siyasi hakları olmayan emekçilerdi (Bölüm 50). İşçi aristokrasisi tartışması (Kısım XII) burada somutlaşır: Avrupa'nın yerli işçilerinin bir kısmının refahı, kısmen sömürgelerden ve göçmen emeğinden akan değerle finanse edildi. Bu, Avrupalı işçinin "sömürücü" olduğu anlamına gelmez. Ama sermayenin, sınıfı içeriden bölmek için bu farkı nasıl kullandığını anlamamızı sağlar.

Kavram kutusu. - **Sistem rekabeti:** İki farklı toplumsal sistemin (kapitalizm ve sosyalizm) aynı dünyada yan yana var olmasının, her birinin iç politikasına yaptığı basınç. Batı'da refah reformlarını hızlandırdı (Bölüm 0.11, 0.15). - **Toplumsal ücret:** Bordrodaki ücrete eklenen kamusal hizmetler ve sigortalardan, çıkarılan vergi, kira ve borçlardan oluşan toplam yaşam düzeyi (0.12). - **Keynesçilik:** Devletin kamu harcaması ve para politikasıyla toplam talebi yöneterek kriz ve işsizliği önlemeye çalıştığı iktisat politikası. Kapitalizmi kurtarma tekniğidir, sosyalizm değildir (K5). - **Refah rejimi:** Esping-Andersen'in liberal, muhafazakâr-korporatist ve sosyal demokrat ayrımı. Farkları gösterir, kaynağı açıklamaz.

Tablo: Refah devletinin üç kuvveti, ülkelere göre ağırlık (1945-1975)

Ülke	1. Örgütlü işçi sınıfı	2. Sistem rekabeti (doğrudan basınç)	3. Büyüme ve dış kaynak	Belirleyici an
İngiltere	Yüksek (1945 seçimi, işyeri temsilcileri)	Orta	Orta (sömürge dolar geliri, Commonwealth göçü)	1945-48
Fransa	Çok yüksek (PCF, CGT, direniş)	Yüksek	Orta (sömürge savaşları, Kuzey Afrika emeği)	1945-46, 1968
İtalya	Çok yüksek (PCI, partizanlar)	Yüksek	Yüksek (güneyden göç)	1948, 1969-70
Batı Almanya	Orta (bölünmüş, KPD yasaklı)	Çok yüksek (iki Almanya)	Çok yüksek (Marshall, Gastarbeiter)	1951, 1957
İsveç	Çok yüksek (LO, SAP)	Orta	Yüksek (savaş dışı kalmış sanayi)	1932-38, 1970'ler
Güney Avrupa (İspanya, Portekiz, Yunanistan)	Baskı altında	Tersine: diktatörlükle bastırıldı	Düşük; emek ihraç eden ülkeler	1974-76

Kritik an: 1945-1948, "refah mı devrim mi?"

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşbirlikçi sermayenin cezalandırılması, kamulaştırma, işçi denetimi, sosyal güvenlik, tam istihdam	Kamulaştırma ve sosyal güvenliği savundu, işçi denetimini ve iktidar sorusunu reddetti; 1947'den sonra Soğuk Savaş cephesine katıldı	Marshall Planı, komünistlerin hükümetlerden atılması (Fransa, İtalya, Belçika 1947), sendikaların bölünmesi (Kısım VIII), ABD'nin 1948 İtalya seçim müdahalesi	Ağır sanayi ve finans sermayesi ABD desteğiyle yeniden ayağa kalktı; Avrupa bütünleşmesi (AKÇT) ile Ruhr-Lorraine sanayi grupları kazandı	Toplumsal ücrette tarihî kazanımlar; mülkiyet ve iktidar sorusunda burjuvazinin zaferi. Refah, devrimin yerine konan bir sözleşme oldu

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu dönemde sermaye sert araçlarla yumuşak araçları birlikte kullandı. **Yumuşak:** refah tavizleri, verimlilik anlaşmaları (Marshall Planı'nın "verimlilik misyonları"), ücret artışlarını verimlilik artışına bağlayan toplu sözleşmeler, tüketim kredisi, kitle kültürü ve reklam. **Sert:** komünistlerin hükümetlerden atılması (1947), sendikaların CIA ve AFL eliyle bölünmesi (Bölüm 44), grevlerin ordu ile kırılması (Fransa 1947-48), KPD yasağı (1956), Yunanistan'da iç savaş ve sürgün kampları, stay-behind (Gladio) ağları. **Yapısal:** göçmen emeği ile yedek sanayi ordusunun yeniden kurulması; tarımdan kente göçün ücretleri baskılaması.

Türkiye'ye bağ. Türkiye 1945-50'de sistem rekabetinin öteki yüzünü yaşadı. Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım getirdi; ama bu yardım refah devletini değil, antikomünist düzeni ve tarımda makineleşmeyi (köylünün topraktan kopması) destekledi. 1945'te Çalışma Bakanlığı, 1946'da İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu (tarihler doğrulanacak); 1947 Sendikalar Kanunu sendika kurmaya izin verdi ama grevi yasak tuttu. 1946'da kurulan sol sendikalar ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi aynı yıl kapatıldı. 1952'de Türk-İş kuruldu (Bölüm 44). Yani Türkiye'de "Sovyet korkusu" Batı Avrupa'daki gibi taviz biçiminde değil, çoğunlukla **baskı** biçiminde işledi. Sosyal devlet ilkesi ancak 1961 Anayasası'yla ve grev hakkı 1963'te, sınıf mücadelesinin yükselişiyle geldi.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Refah devleti Keynes'in ve Beveridge'in eseriydi; iyi fikirler kazandı."* Yanıt: Fikirler, onları taşıyan güç olmadan kazanamaz. Beveridge Raporu 1942'de yazıldı, ama savaş kabinesi onu erteledi; uygulanmasını sağlayan, 1945 seçiminde İşçi Partisi'ne oy veren askerler ve işçilerdi. Keynes'in *Genel Teori*'si 1936'da yayımlandı; ama 1930'ların işsizliğine karşı hiçbir Batı hükümeti onu tutarlı biçimde uygulamadı. Uygulamaya konması için bir dünya savaşı, bir antifaşist direniş ve Elbe'de bir Kızıl Ordu gerekti. İyi fikirler, güç dengesinin değiştiği anda "gerçekçi" hâle geldi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Üretim araçları büyük ölçüde sermayenin elinde kaldı; bazı altyapı sektörleri devlete geçti (K7'nin ikinci ve üçüncü basamağı). - **Kimin denetiminde?** Bölüşüm kısmen sendikalarla birlikte, üretim tümüyle sermayenin denetiminde. - **Kimin yararına?** İki yönlü: işçi sınıfı toplumsal ücrette tarihî kazanımlar elde etti; sermaye ise düzenin güvenliğini ve uzun bir kâr dönemini satın aldı. - **Kim karar veriyor?** Hükümetler ve sosyal ortaklık masaları; ama gündemi belirleyen, sokakta ve fabrikada kurulan güç dengesiydi.

Okuma ve izleme önerisi. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı* (1994), "Altın Çağ" bölümleri. Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990). Walter Korpi, *The Democratic Class Struggle* (1983). Karşılaştırma için liberal bir anlatı: Tony Judt, *Postwar* (2005); sistem rekabetini nasıl küçümsediğine dikkat ederek okuyun.

Bölüm 47: İngiltere: Attlee, NHS ve “Beşikten Mezara”

Sahne. 5 Temmuz 1948 sabahı, Manchester yakınlarındaki Davyhulme’da Park Hastanesi. Sağlık Bakanı Aneurin Bevan hastaneyi ziyaret etti ve on üç yaşındaki Sylvia Diggory’nin yatağının başında durdu. Karaciğer hastası olan Sylvia, o gün yürürlüğe giren Ulusal Sağlık Hizmeti’nin (NHS) “ilk hastası” olarak tarihe geçti. O sabaha kadar İngiltere’de bir işçi ailesi, doktora gitmeden önce cebindeki parayı sayardı; kadınlar ve çocuklar, sigortası olan erkek işçinin dışında kaldığı için çoğu zaman hiç gidemezdi. O günden sonra doktor, hastane, ilaç, gözlük, diş: hepsi kullanım anında parasızdı. Bevan’ın kendisi Galler’de bir madenci oğluydu ve on üç yaşında madene inmişti.

Tez. İngiliz refah devleti, İkinci Dünya Savaşı’nın içinden gelen işçi sınıfı radikalleşmesinin, sermayenin kabul edebileceği sınırlar içinde kurumsallaşmasıdır. NHS, toplumsal ücretin tarihteki en büyük kalemlerinden biridir ve bugün hâlâ savunulması gereken bir kazanımdır. Ama Attlee hükümetinin kamulaştırmaları mülkiyeti değiştirdi, iktidarı değiştirmedi. İşçi denetimi olmadan yapılan tazminatlı devir, İngiliz işçi sınıfını devletin “müşterisi” yaptı, sahibi değil. Refahın faturasının bir kısmı ise sömürgelere kesildi.

Beveridge’den sandığa: askerlerin oyu

Beveridge Raporu (Aralık 1942), sosyal güvenliği tek bir ulusal sigorta sistemi altında toplamayı önerdi: herkes haftalık bir katkı öder, karşılığında hastalık, işsizlik, yaşlılık ve dulluk hâlinde asgari bir gelir alır. Rapor ayrıca bu sistemin üç koşula bağlı olduğunu söyledi: aile ödenekleri, kapsamlı bir sağlık hizmeti ve tam istihdam. Bu, liberal bir reformcunun kapitalizmi istikrara kavuşturma planıydı. Beveridge kendisi Liberal Parti’dendi.

Ama raporun kaderini Beveridge değil, savaşın içindeki sınıf ilişkileri belirledi. Savaş yıllarında İngiltere’de devlet ekonomiyi planlamış, gıdayı karneyle eşit dağıtmış, işsizliği sıfırlamıştı. Milyonlarca işçi ve asker, “savaş için yapılabiliyorsa barış için neden yapılmasın?” diye soruyordu. Ordu içindeki eğitim kursları (Army Bureau of Current Affairs) tartışma gruplarına dönüştü; Kahire’de askerler 1943-44’te kendi “Asker Parlamentosu”nu kurup sanayinin millileştirilmesini oyladı (olay ve oylama ayrıntıları doğrulanacak).

5 Temmuz 1945’te sandığa gidildi. Denizaşırı askerlerin oylarının gelmesi için sayım üç hafta ertelendi. 26 Temmuz’da sonuç açıklandığında, savaşı kazanan Başbakan Churchill ağır bir yenilgi almıştı: İşçi Partisi oyların yaklaşık yüzde 48’iyle 393 sandalye kazandı ve ilk kez tek başına mutlak çoğunlukla iktidara geldi. Askerlerin ezici çoğunluğunun İşçi Partisi’ne oy verdiği aktarılır (oranlar doğrulanacak). Bu seçim, antifaşist savaşın İngiltere’deki sınıfsal sonucuydu.

Görsel: İşçi Partisi lideri ve Başbakan Clement Attlee, Kasım 1945. Harris and Ewing / Library and Archives Canada, Kamu malı, Wikimedia Commons.

"Beşikten mezara": toplumsal ücretin inşası

Attlee hükümeti (1945-51) altı yılda İngiliz toplumsal ücretinin çatısını kurdu:

- **Aile Ödenekleri Yasası (1945):** İkinci çocuktan itibaren anneye doğrudan ödenen haftalık ödenek. Ödeneğin babaya değil anneye verilmesi, kadın hareketinin (Eleanor Rathbone'un) uzun mücadelesinin ürünüydü.
- **Ulusal Sigorta Yasası (1946):** Hastalık, işsizlik, emeklilik, dulluk, doğum ve cenaze yardımlarını tek sistemde topladı. **Ulusal Sigorta (İş Kazaları) Yasası (1946)** iş kazası tazminatını işverenin mahkemede savaşabileceği bir konu olmaktan çıkarıp devlet güvencesine aldı.
- **Ulusal Sağlık Hizmeti Yasası (1946), yürürlük 5 Temmuz 1948:** Kullanım anında parasız, genel vergiden finanse edilen, evrensel sağlık hizmeti. Hastaneler (gönüllü hayır hastaneleri ve belediye hastaneleri) devlete geçti.
- **Ulusal Yardım Yasası (1948):** 1834'ten beri işçilerin korkulu rüyası olan "Yoksullar Yasası"nın (Poor Law) ve iş evlerinin resmen kaldırılması.
- **Konut:** Bevan konutu da sağlıkla birlikte yönetti; belediye konutu (council housing) öncelikli hâle geldi. 1945-51 arasında bir milyon dolayında yeni konut yapıldı, büyük kısmı belediye konutuydu (doğrulanacak). Belediye konutu, işçi ailesinin gelirinden kiraya giden payı düşürerek toplumsal ücreti doğrudan artırdı.
- **Eğitim:** 1944 Eğitim Yasası'nın (savaş koalisyonu döneminde çıkarılmış) uygulanmasıyla 15 yaşa kadar parasız ortaöğretim. Ama sistem, 11 yaşında yapılan bir sınavla çocukları "grammar" ve "secondary modern" okullara ayırıyordu: işçi çocukları büyük çoğunlukla ikincisine gitti. Sınıf, okul kapısında yeniden üretildi.

Toplumsal ücret formülüyle bakalım. 1948'den sonra bir İngiliz işçi ailesinin yaşam düzeyi, bordro ücretinin birkaç yıl yavaş artmasına rağmen, belirgin biçimde yükseldi: sağlık, eğitim ve (belediye konutunda oturanlar için) kiranın bir kısmı ücretin dışına çıktı; işsizlik ve hastalık, aileyi bir gecede sefalete düşüren olaylar olmaktan çıktı. Karne sistemi 1954'e kadar sürdü; ama bu karne bile, sınırlı malın sınıflar arasında eşit dağıtılması demekti.

Doktorların direnişi ve Bevan'ın uzlaşması

NHS kolay kurulmadı. İngiliz Tabipler Birliği (BMA), doktorların devlet memuru olmasına, özel muayenehane satışının yasaklanmasına ve devletin sağlıkta söz sahibi olmasına karşı yıllarca direndi. 1948 başında yapılan bir üye oylamasında doktorların büyük çoğunluğu NHS'ye katılmayı reddetti (oran doğrulanacak). Bevan uzlaştı: uzman hekimlerin (consultants) NHS hastanelerinde çalışırken özel hasta bakmasına, hastanelerde "özel yatak" bulundurulmasına izin verdi. Bevan'ın bu uzlaşma için "ağızlarını altınla doldurdum" dediği aktarılır (aktarılan; kaynağı tartışmalı).

Bu uzlaşma küçük bir ayrıntı değildir. NHS'nin içine, en başından, bir özel sektör kapısı açık bırakıldı. Kısım XI'de göreceğimiz gibi, 1980'lerden itibaren NHS'nin içeriden özelleştirilmesi (iç piyasa, taşeronlaşma, özel finans girişimi) bu kapıdan girdi. Bevan'ın kendisi 1951'de, Kore Savaşı'nın silahlanma harcamalarını karşılamak için NHS'de gözlük ve diş protezlerine ücret getirilince hükümetten istifa etti. Silah bütçesi ile sağlık bütçesi arasındaki bu ilk çatışma, bugünün Avrupa'sında (G44) yeniden karşımızda.

Görsel: NHS'nin kurucusu, madenci oğlu Sağlık Bakanı Aneurin Bevan, Galler'de Corwen'deki bir toplantıda, 23 Mart 1951. Geoff Charles, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Kamulaştırmanın sınıfsal içeriği

Attlee hükümeti İngiltere Merkez Bankası'nı (1946), kömürü (1 Ocak 1947), demiryollarını ve kara taşımacılığını (1948), elektriği (1948), gazı (1949) ve demir-çeliği (1951) kamulaştırdı. Ekonominin yaklaşık beşte biri devlete geçti (oran doğrulanacak).

K7'deki cetvelle bakalım. Bu kamulaştırmaların **tamamı tazminatlıydı**. Eski maden sahiplerine ödenen tazminat 160 milyon sterlin dolayındadır (doğrulanacak); demiryolu hissedarları devlet tahvili aldı. Bu sektörlerin çoğu, iki savaş arası dönemde sermayenin yatırım yapmadığı, teknik olarak geri kalmış, sık sık zarar eden sektörlerdi. Kömür madenleri özellikle, 1926 genel grevinin ve madenci lokavtının acı hatırasını taşıyordu. Kamulaştırma, sermaye için bir kayıp değil, **ölü yatırımdan kurtulma** fırsatıydı.

Yönetim, Herbert Morrison'un "kamu şirketi" modeliyle örgütlendi: bakanın atadığı bir kurul. Ulusal Kömür Kurulu'nun ilk başkanı Lord Hyndley, eski bir maden şirketi yöneticisiydi. Madenciler Sendikası'nın (NUM) önderleri kurulda işçi temsilini değil, ücret pazarlığını istedi; bazı önderler kurula bireysel olarak atandı ama sendikanın temsilcisi olarak değil. Bir madenci ocakta yine aynı ustabaşıyı, aynı müdürü gördü. Kamulaştırılmış endüstriler, özel sanayiye ucuz kömür, elektrik ve ulaşım sağlama göreviyle yönetildi; fiyatlar düşük tutuldu, bu da onları "zarar eden KİT'ler" olarak damgalamak için malzeme oldu.

Demir-çelik ise özel bir örnektir: 1951'de kamulaştırıldı, 1953'te Muhafazakâr hükümet tarafından yeniden özelleştirildi, 1967'de Wilson hükümeti tarafından yeniden kamulaştırıldı, 1988'de Thatcher tarafından yeniden satıldı. Mülkiyet, hükümet değiştikçe bir top gibi el değiştirdi. Çünkü hiçbir aşamada işçinin denetimine geçmemişti.

Sömürgelerin bedeli ve "Windrush"

İngiliz refah devleti bir imparatorluğun merkezinde kuruldu. Savaş İngiltere'yi ABD'ye ağır biçimde borçlandırmıştı. Sterlini ayakta tutmak için hükümet, sömürgelerin dolar kazandıran ihracatına (Malaya'nın kauçuk ve kalayı, Batı Afrika'nın kakaosu) el koydu ve bu gelirleri Londra'da "sterlin bakiyeleri" olarak dondurdu. Yani sömürgeler, İngiltere'ye fiilen borç verdi.

1948'de Malaya'da, çoğunluğu Çinli kökenli kauçuk ve maden işçilerinden oluşan Malaya Komünist Partisi'nin öncülük ettiği ayaklanma başladı. Attlee hükümeti "Olağanüstü Hal" ilan etti; savaş 1960'a kadar sürdü, yüz binlerce köylü "yeni köyler" denen tel örgülü yerleşimlere zorla taşındı. Kenya'da 1952-60 arasındaki Mau Mau ayaklanmasının bastırılması (Muhafazakâr hükümet döneminde) toplama kampları, işkence ve idamlarla yürütüldü; İngiliz devleti 2013'te hayatta kalan kurbanlara tazminat ödemeyi kabul etti. NHS'yi kuran aynı devlet, Nairobi'de kamp yönetiyordu. Refah devletinin ikili karakteri budur (Kısım XII).

22 Haziran 1948'de, NHS'nin kuruluşundan iki hafta önce, *Empire Windrush* gemisi Londra yakınlarındaki Tilbury'ye yanaştı. Gemide çoğu Jamaikalı, beş yüz dolayında Karayipli işçi vardı (sayı doğrulanacak). 1948 İngiliz Uyrukluk Yasası, sömürge halklarına da "İngiliz tebaası" statüsü tanıyordu. Karayiplerden, Hindistan'dan, Pakistan'dan gelen işçiler NHS hastanelerinde hemşire ve temizlikçi, Londra otobüslerinde şoför ve biletçi, Midlands dökümhanelerinde ve Kuzey'in tekstil fabrikalarında vardiyacı oldular. Refah devletinin alt katını onlar doldurdu. Karşılığında konut piyasasında "Siyahlar, İrlandalılar, köpekler giremez" tabelalarıyla, işyerlerinde ırkçı kotalarla ve bazı sendika şubelerinin dışlamasıyla karşılaştılar. 1958 Notting Hill saldırıları ve 1962'den itibaren göçü sınırlayan yasalar, ırksallaştırmanın (T39) İngiliz yüzüdür. 2018'de ortaya çıkan "Windrush skandalı"nda, bu kuşağın yasal olarak yerleşik olan binlerce üyesinin belgesiz sayılıp sınır dışı edilmesi ya da haklarından yoksun bırakılması, bu hikâyenin bitmediğini gösterdi (ayrıntılar Bölüm 77).

1950-60'lar: işyeri temsilcilerinin gücü

Refah devletinin kuruluşundan sonra İngiliz işçi hareketinin ağırlık merkezi parlamentodan fabrikaya kaydı. Tam istihdam koşullarında işçilerin piyasa gücü (0.10) yüksekti: bir fabrikadan kovulan ertesi gün başka bir iş bulabiliyordu. Bu koşullarda işyeri temsilcileri (**shop stewards**), yani sendika bürokrasisine değil, doğrudan atölyedeki işçilere bağlı seçilmiş temsilciler, büyük bir güç kazandı. Ücretlerin önemli bir kısmı ulusal sözleşmelerle değil, atölye düzeyinde, temsilcilerin pazarlığıyla belirleniyordu. "Resmî olmayan" (unofficial) grevler, yani sendika merkezinin onayı olmadan yapılan kısa işyeri grevleri, dönemin en yaygın mücadele biçimiydi.

Burjuvazi bu gücü kırmak istedi. 1968'de Donovan Komisyonu, İngiltere'de "iki sistem" (resmî ulusal pazarlık ve resmî olmayan işyeri pazarlığı) olduğunu tespit etti. 1969'da İşçi Partisi hükümetinin Çalışma Bakanı Barbara Castle, *In Place of Strife* (Çatışmanın Yerine) adlı belgeyle grevlere oylama zorunluluğu ve "soğuma süresi" getirmek istedi. Sendikaların ve İşçi Partisi içindeki muhalefetin direnişiyle geri çekildi. 1971'de Muhafazakâr Heath hükümeti Endüstriyel İlişkiler Yasası'nı çıkardı: sendikaların kayıt olmasını, yasadışı sayılan grevler için mahkemeye çıkarılmasını öngörüyordu. Temmuz 1972'de beş Londra liman işçisi ("Pentonville Beşlisi") bu yasa gereği hapse atıldı. Liman işçileri ve öteki sektörler greve çıktı, TUC genel grev çağrısını gündeme aldı; birkaç gün içinde beşi serbest bırakıldı. Yasa fiilen uygulanamaz hâle geldi.

1972 ve 1974: madenciler bir hükümeti düşürüyor

Ocak 1972'de madenciler 1926'dan beri ilk ulusal grevlerine çıktı. Kamulaştırılmış kömür endüstrisinde ücretler geri kalmıştı ve hükümet bir "gelirler politikası"yla kamu ücretlerini sınırlamaya çalışıyordu. Grev, **uçan grev gözcüleri** (flying pickets) taktiğiyle kazanıldı: madenciler otobüslerle ülkeyi dolaşıp elektrik santrallerinin ve kömür depolarının önünde gözcü tuttu.

10 Şubat 1972'de Birmingham'daki **Saltley** kok deposunun önünde binlerce madenci polisle karşı karşıyaydı. Birmingham'ın metal işçileri greve çıkıp depoya yürüdü; kalabalığın on binlerce kişiye ulaştığı aktarılır (rakam doğrulanacak). Polis deponun kapılarını kapatmak zorunda kaldı. Hükümet olağanüstü hal ilan etti, elektrik kesintileri başladı; Wilberforce Soruşturması madencilere büyük bir ücret artışı önerdi. Madenciler kazandı. Saltley, işçi sınıfının iki kolunun (madenciler ve metal işçileri) dayanışmasıyla devletin geri adım attığı bir an olarak İngiliz işçi hafızasına kazındı. Genç bir madenci önderi, Arthur Scargill, bu kapıda tanındı.

1973 sonunda madenciler, petrol kriziyle birlikte yeniden fazla mesai yasağına ve ardından greve gitti. Heath hükümeti enerji tasarrufu için sanayiyi haftada üç güne indirdi ("üç günlük hafta"). Şubat 1974'te Heath erken seçime gitti ve seçimi tek bir soru üzerine kurdu: **"İngiltere'yi kim yönetiyor?"** Seçmenler yanıtı verdi: Heath kaybetti. Madenciler bir hükümeti düşürmüştü.

Burjuvazi bu dersi unutmadı. Muhafazakâr Parti içinde hazırlanan ve 1978'de basına sızan **Ridley Raporu**, gelecekte madencilerle yapılacak bir hesaplaşma için kömür stoku biriktirmeyi, ithal kömür ve polis hazırlığını planlıyordu. On yıl sonra, 1984-85'te, bu plan uygulandı (Bölüm 67).

Kritik an: Saltley Kapısı, Şubat 1972

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Gelirler politikasının kırılması, madencilere insanca ücret	NUM merkezi resmî grevi yönetti; ama uçan gözcü taktiği ve Birmingham dayanışması tabandan ve yerel önderlerden geldi; İşçi Partisi temkinli durdu	Endüstriyel İlişkiler Yasası, polis, olağanüstü hal, kamuoyu kampanyası	Kısa vadede hiçbir şey; uzun vadede enerji ve finans sermayesi 1984 için hazırlandı (Ridley)	Madenciler kazandı, 1974'te hükümet düştü; burjuvazi yeniden silahlandı

Toplumsal sözleşme ve "toplumsal ücret" sözcüğü

1974'te iktidara dönen Wilson ve ardından Callaghan hükümetleri, sendikalarla bir **"toplumsal sözleşme"** (Social Contract) imzaladı: sendikalar ücret taleplerini sınırlayacak, hükümet ise karşılığında fiyat denetimi, kira dondurması, emeklilik artışı ve sendika haklarını genişletecekti. Bu tartışmada "toplumsal ücret" (social wage) sözcüğü İngiliz siyasetinin gündelik diline girdi: hükümet, işçilerin ücret sınırlamasını kabul etmesini, toplumsal ücretteki artışlarla telafi edeceğini söylüyordu.

Kavramın bu kullanımı öğreticidir. Toplumsal ücret, sınıfın kazanımı olduğu kadar, sosyal demokrasinin elinde **ücret talebini dizginlemenin** bir aracına da dönüşebilir. 1976'da IMF kredisiyle birlikte kamu harcamaları kesilmeye başlandı; toplumsal ücret aşınırken ücret sınırlaması sürdü. Sonuç 1978-79 "Hoşnutsuzluk Kışı"ydı: düşük ücretli kamu işçilerinin grev dalgası ve ardından Thatcher'ın zaferi (Bölüm 67). Sosyal demokrasinin ikili karakteri burada bir kez daha görünür: toplumsal ücreti kuran parti, onu kemer sıkma için pazarlık malzemesi yapan parti oldu.

Kavram kutusu. - **Kamu şirketi (Morrison modeli):** Bakanın atadığı bir kurulun "ticari ilkelerle" yönettiği, işçi temsilinin olmadığı kamulaştırılmış işletme. K7'nin üçüncü basamağı. - **İşyeri temsilcisi (shop steward):** Atölyede işçilerin doğrudan seçtiği sendika temsilcisi. Tam istihdam koşullarında işyeri gücünün (0.10) taşıyıcısı. - **Gelirler politikası:** Hükümetin ücret artışlarını yasa ya da anlaşmayla sınırlaması. Sermayenin enflasyon döneminde kâr payını koruma aracı (bkz. https://bilgimusterekleri.org/blog/enflasyon/). - **Toplumsal ücret:** 0.12. İngiltere'de 1970'lerde hükümet-sendika pazarlığının dili.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Tazminatlı kamulaştırma (ölü sermayeden kurtulma); kamu şirketlerinin yönetimine eski patronların atanması; özelleştirme ve yeniden kamulaştırma döngüsü (çelik); gelirler politikası; sendika yasaları (1971 Endüstriyel İlişkiler Yasası); olağanüstü hal ve polis; göçmen emeği ve ırkçı bölme; IMF kredisi ve kamu harcaması kesintisi (1976); Ridley Planı: gelecek çatışmaya stok biriktirme.

Zaman kimin? İngiliz işçisi 1945-75 arasında haftalık çalışma süresinin 48 saatten (fiilen fazla mesaiyle daha fazla) 40 saate doğru indiğini gördü; iki haftalık ücretli izin 1960'larda yaygınlaştı (doğrulanacak). Ama İngiltere, Avrupa'da yasal çalışma süresi sınırı olmayan tek büyük ülke olarak kaldı: çalışma süresi yasayla değil, sendikal pazarlıkla belirlendi. Sendika güçlüyken bu bir avantajdı; 1980'lerde sendikalar zayıflayınca, sınır da ortadan kalktı.

Türkiye'ye bağ. Attlee İngiltere'sinin sömürge politikası Kıbrıs'ta da işledi. Kıbrıs'ta Rum ve Türk işçilerin birlikte örgütlendiği sınıf sendikası PEO, 1948'de madenlerde ve inşaatta büyük grevler yaptı; İngiliz yönetimi bu grevleri bastırdı (ayrıntılar Bölüm 84'te). 1950'lerden itibaren Kıbrıslı Rum ve Türk işçiler, Karayipliler ve Güney Asyalılarla birlikte Londra'nın konfeksiyon atölyelerinde, restoranlarında çalışmaya başladı. 1970'lerden sonra Türkiyeli işçiler de onlara katıldı. Londra'daki Türkiyeli ve Kıbrıslı işçi dernekleri, İngiliz sınıf tarihinin az bilinen bir sayfasıdır (Bölüm 84).

Yanlış anlatıya yanıt. *"İngiliz sosyalizmi 1945'te denendi ve başarısız oldu; kamulaştırılan sanayiler batınca Thatcher ülkeyi kurtardı."* Yanıt: 1945-51'de İngiltere'de sosyalizm denenmedi. Denenen, kapitalist bir devletin tazminat ödeyerek çökmüş sanayileri devralması ve onları özel sanayiye ucuz girdi sağlayacak biçimde yönetmesiydi. Bu sektörlerde işçi denetimi olmadı; kâr ölçütü kalktı ama yerine toplumun planı değil, sermayenin ihtiyacı geldi. NHS ise "başarısız" olmadı: 75 yılı aşkın süredir İngilizlerin en çok sahiplendiği kurum olarak kaldı ve bugün bile onu açıkça kaldırmayı öneren bir hükümet seçim kazanamıyor. Saldırı bu yüzden içeriden, özelleştirme ve kaynak kısmayla yürütüldü.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Enerji ve ulaşım devletin; sanayinin geri kalanı ve finans sermayenin elinde. - **Kimin denetiminde?** Kamulaştırılan sektörlerde bakanlıkların ve eski yöneticilerin; işyerlerinde 1950-60'larda giderek işyeri temsilcilerinin. - **Kimin yararına?** NHS ve ulusal sigorta işçi sınıfının; kamulaştırma, ucuz girdi alan özel sanayinin. - **Kim karar veriyor?** Parlamento ve kabine; ama 1972'de Saltley'de ve 1974'te sandıkta, madenciler.

Okuma ve izleme önerisi. Ken Loach, *The Spirit of '45* (2013, belgesel; K7'de de önerdik). Kenneth O. Morgan, *Labour in Power 1945-1951* (1984). Ralph Miliband, *Parliamentary Socialism* (1961): İşçi Partisi'nin parlamentarizminin sınırları üzerine. Dave Lyddon ve Ralph Darlington, *Glorious Summer: Class Struggle in Britain 1972* (2001). Andrea Levy, *Small Island* (2004, roman): Windrush kuşağının Londra'sı.

Bölüm 48: Fransa: Sosyal Güvenlik, Kamulaştırma ve Mayıs 68

Sahne. 16 Mayıs 1968, Paris'in batısında, Seine kıyısında Boulogne-Billancourt. Renault'nun dev fabrikası, Fransız işçi sınıfının "kalesi" diye anılan yer. Sabah vardiyasında genç işçiler atölyeleri tek tek dolaşıyor, makineler duruyor. Birkaç saat içinde fabrika işgal edilmiş, kapılara kırmızı bayraklar asılmıştır. Otuz binden fazla işçinin çalıştığı fabrikada (sayı doğrulanacak) üretim durur. Ertesi gün öğrenciler Latin Mahallesi'nden fabrikaya yürür; ama kapılar onlara kapalıdır. CGT'nin görevlileri öğrencilerin içeri girmesine izin vermez. Bu sahne, Mayıs 68'in bütün çelişkisini içinde taşır: Avrupa tarihinin en büyük genel grevi ve o grevin fabrika kapısında durdurulan devrimci olanağı.

Tez. Fransa'da savaş sonrası refah devletinin çekirdeği, direnişin içinden çıkmış komünist işçi hareketinin eseridir: Sosyal güvenlik bir komünist bakanın elinden, işçilerce yönetilen kasalar olarak kuruldu. Burjuvazi 1947'de komünistleri hükümetten atarak bu kazanımları kendi denetimine almaya başladı. 1968'deki genel grev toplumsal ücreti yeniden büyük bir sıçramayla artırdı; ama PCF ve CGT önderliği, grevi iktidar sorusuna değil, bir ücret anlaşmasına ve seçime yönlendirdi. Kazanım ve sınır aynı anda.

CNR programı ve "mutlu günler"

15 Mart 1944'te, işgal altındaki Fransa'da, direniş örgütlerinin, partilerin ve sendikaların ortak organı olan Ulusal Direniş Konseyi (CNR) bir program kabul etti. Programın ekonomik ve toplumsal bölümü, savaştan sonra kurulacak Fransa'yı tarif ediyordu: "büyük tekellerin ekonominin yönetiminden uzaklaştırılması", enerjinin, madenlerin, sigorta şirketlerinin ve büyük bankaların "ulusa geri verilmesi", işçilerin işletmelerin yönetimine katılması, ve "herkese, emekle geçimini sağlayamadığı her durumda yaşam araçlarını güvenceye alan eksiksiz bir sosyal güvenlik planı." Program sonradan *Les Jours heureux* (Mutlu Günler) adıyla anıldı.

Bu program, sınıflar arası bir uzlaşmaydı: de Gaulle'cü burjuvaziden komünistlere kadar direnişin bütün bileşenleri onu imzalamıştı. Ama içeriğini belirleyen, direnişteki güç dengesiydi. Silahlı direnişin en büyük gücü PCF ve onun FTP'siydi. Kurtuluş'tan sonra, Ekim 1945 seçimlerinde PCF oyların yüzde 26 dolayıyla (doğrulanacak) Fransa'nın birinci partisi oldu. CGT beş milyonu aşkın üyeye ulaştı (doğrulanacak).

Ambroise Croizat ve işçilerin kasaları

Sosyal güvenliğin hukuki temeli 4 ve 19 Ekim 1945 kararnameleriyle atıldı; kararnameleri hazırlayan ekibin başında yüksek bürokrat Pierre Laroque vardı. Ama sistemi fiilen kuran, Kasım 1945'ten Mayıs 1947'ye kadar Çalışma Bakanı olan komünist metal işçisi **Ambroise Croizat**'tır. Croizat, on üç yaşında fabrikaya girmiş, CGT metal federasyonunun sekreterliğini yapmış, 1939'da tutuklanıp Cezayir'de hapis yatmış bir işçiydi.

Görsel: Fransa Çalışma Bakanı, komünist metal işçisi Ambroise Croizat, 1947 dolayı. Anonim (Keystone-France), Kamu malı, Wikimedia Commons.

Croizat döneminde yüzlerce yerel sosyal güvenlik kasası, büyük bölümü CGT militanlarının gönüllü emeğiyle, birkaç ay içinde kuruldu. Sistemin en özgün yanı yönetim biçimiydi: **kasalar, sigortalıların seçtiği temsilcilerce yönetiliyordu ve yönetim kurullarında işçi temsilcileri çoğunluktaydı** (dağılım: yaklaşık dörtte üç işçi temsilcisi, dörtte bir işveren temsilcisi; doğrulanacak). Yani toplumsal ücretin bu büyük kalemi, devletin değil, işçilerin kendi seçtikleri temsilcilerin yönetimine verildi. K7'nin cetvelinde bu, burjuva devlet içinde dördüncü basamağa, işçi denetimine yaklaşan nadir bir örnektir.

Croizat döneminde ayrıca emeklilik sistemi genelleştirildi, aile ödenekleri artırıldı, iş kazası ve meslek hastalığı sigortası sosyal güvenliğe bağlandı, fazla mesai ücretleri yükseltildi.

Burjuvazi bu yönetim biçimine baştan karşıydı. 1967'de de Gaulle hükümeti kararnamelerle kasaların yönetiminde işçi-işveren eşitliğini (parite) getirdi ve seçimleri kaldırdı: böylece işverenler, kendilerine yakın bir sendikayla birlikte kasaların yönetimini ele geçirebilecekti. 1983'te seçimler bir kez yapıldı, sonra yeniden kaldırıldı; 1996 Juppé reformuyla sosyal güvenlik bütçesi parlamentonun, yani devletin denetimine alındı (ayrıntılar doğrulanacak). İşçilerin yönettiği kasalardan devletin ve işverenin yönettiği kasalara: kazanım, adım adım biçim değiştirerek elden alındı.

Kamulaştırmalar ve işletme komiteleri

1944-46 arasında Fransa'da geniş bir kamulaştırma dalgası yaşandı:

- **Renault** (Ocak 1945): Louis Renault'nun işbirliği gerekçesiyle, tazminatsız.
- **Kuzey ve Pas-de-Calais kömür madenleri** (1944 sonu) ve ardından bütün kömür (1946): Charbonnages de France.

- **Gnome et Rhône** uçak motoru fabrikaları (1945; işbirliği gerekçesiyle), ardından SNECMA.
- **Fransa Merkez Bankası ve dört büyük mevduat bankası** (Aralık 1945).
- **Elektrik ve gaz** (Nisan 1946): EDF ve GDF. Kurucu yasayı hazırlayan, komünist Sanayi Bakanı Marcel Paul'dü. EDF-GDF çalışanlarına özel bir statü (güvenceli istihdam, sosyal hizmetler, işçilerce yönetilen bir sosyal hizmetler fonu) tanındı.
- **Büyük sigorta şirketleri** (1946).

Bu kamulaştırmalar, İngiltere'dekinden farklı olarak kısmen **ceza** niteliği taşıyordu: işbirlikçi sermaye cezalandırılıyordu. Ama K7'deki cetvele göre çoğu yine üçüncü basamakta kaldı: yönetim teknokratlara (Polytechnique mezunu mühendislere) verildi. Kamulaştırılmış sektörler, 1950'ler ve 1960'lardaki Fransız devlet planlamasının (Plan Komiserliği, Jean Monnet) araçları oldu; bu planlama, özel sermayenin modernleşmesini destekleyen **yönlendirici** bir plandı, toplumsal bir plan değil.

Şubat 1945 kararnamesiyle 100'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde **işletme komiteleri** (comités d'entreprise) kuruldu; Mayıs 1946 yasasıyla eşik 50 işçiye indirildi ve yetkileri genişletildi. Komiteler işçilerin seçtiği temsilcilerden oluşuyordu; işletmenin ekonomik durumu hakkında bilgi alma ve sosyal etkinlikleri (tatil kampları, kantinler, kütüphaneler) yönetme hakları vardı. Ama yönetim kararlarında yalnızca danışma yetkileri vardı. Ekim 1946'da, başbakan yardımcısı olarak Maurice Thorez'in hazırladığı **memur statüsü** yasası kamu çalışanlarına güvence, sendika hakkı ve kariyer güvencesi tanıdı.

"Üretim savaşı" ve 1947'nin kırılması

Bu kazanımların bir bedeli vardı ve bedeli ödemeyi PCF önderliği kabul etti. 1945-46'da parti, "üretim savaşı" çizgisini izledi: yıkılmış ülkenin yeniden inşası için işçilerin daha çok çalışması, grevlerden kaçınılması. Thorez Temmuz 1945'te Kuzey'in maden havzasında, Waziers'de yaptığı konuşmada madencilere üretimin o gün sınıf görevinin en yüksek biçimi olduğunu söyledi (aktarılan ifade; konuşmanın tam metni doğrulanacak). Grevler "tröstlerin silahı" diye nitelendi.

Bu çizgi, ülkenin yeniden inşasına katkı sağladı ve PCF'nin hükümette kalmasını mümkün kıldı. Ama bedelini işçiler ödedi: ücretler karne ve enflasyon karşısında erirken, parti ve CGT ücret talebini dizginliyordu. 25 Nisan 1947'de Renault Billancourt'da, troçkist bir grubun başlattığı bir grev, CGT'nin başlangıçtaki karşı çıkışına rağmen fabrikaya yayıldı. PCF, tabanını kaybetmemek için grevi desteklemek zorunda kaldı ve hükümette ücret dondurmasına karşı oy verdi. Sosyalist Başbakan Paul Ramadier bunu bahane ederek, 5 Mayıs 1947'de komünist bakanları hükümetten çıkardı. Aynı ayın sonunda İtalya'da komünistler ve sosyalistler hükümetin dışında bırakıldı; Belçika'da komünist bakanlar Mart 1947'de hükümetten ayrılmıştı. Bu eşzamanlılık bir rastlantı değildi: Marshall Planı'nın açıklanmasına (Haziran 1947) bir ay vardı ve Washington, yardımın koşulunun komünistsiz hükümetler olduğunu açıkça ima ediyordu (bu ilişkinin belgelenmiş boyutu için Bölüm 44).

Burada devrimci özeleştiri gerekir. PCF önderliğinin 1944-47 çizgisi, direnişin silahlarını bırakması (Ekim 1944'te yurtsever milislerin dağıtılmasının kabulü), üretim savaşı ve hükümet ortaklığı, işçi sınıfına somut kazanımlar getirdi; ama iktidar sorusunu burjuvaziye bıraktı ve partiyi, burjuvazi ittifakı bozduğu gün savunmasız yakaladı. Hükümette kalmak için sınıfın ücret mücadelesini frenlemek, sınıfla parti arasına bir kama soktu. Ders şudur: **hükümet ortaklığı, sınıfın bağımsız gücünün yerine geçemez.** Kazanımlar, onları savunacak örgütlü güç sokakta ve fabrikada durduğu sürece kalıcıdır.

Kasım-Aralık 1947'de ve Ekim-Kasım 1948'de büyük grev dalgaları geldi. 1948 madenci grevi, Sosyalist İçişleri Bakanı Jules Moch'un emriyle ordu ve CRS (çevik kuvvet) tarafından kırıldı; ölüler, binlerce işten atılan ve hapse atılan madenci oldu (Bölüm 44). Aralık 1947'de CGT bölündü ve Force Ouvrière doğdu.

Cezayir savaşı ve sömürge emeği

Fransız refah devleti de bir imparatorluğun merkezinde kuruldu. 8 Mayıs 1945'te, Avrupa'da faşizme karşı zaferin kutlandığı gün, Cezayir'in Sétif ve Guelma kentlerinde bağımsızlık talep eden gösterilere ateş açıldı; ardından gelen katliamda binlerce, belki on binlerce Cezayirli öldürüldü (tahminler çok geniş aralıkta, 1.000'den 45.000'e; doğrulanacak). Aynı hükümette komünist bakanlar da vardı. 1954-62 Cezayir savaşı, işkence, kamplar ve yüz binlerce ölüyle sürdü.

Aynı dönemde yüz binlerce Cezayirli işçi Fransa'nın fabrikalarında, madenlerinde ve inşaatlarında çalışıyordu. Renault Billancourt'un en ağır atölyelerinde (döküm, boya, montaj) Kuzey Afrikalı işçiler yoğunlaşıyordu. 17 Ekim 1961'de Paris'te, Cezayirlilere uygulanan sokağa çıkma yasağını protesto etmek için barışçıl bir gösteri yapan on binlerce Cezayirli işçi, polis şefi Maurice Papon'un yönettiği polis tarafından katledildi; Seine nehrine atılanlar oldu. Ölü sayısı hâlâ tartışmalıdır (onlarca ile iki yüzü aşkın arasında; doğrulanacak).

Fransız işçi hareketinin Cezayir sınavı ağırdı. PCF Cezayir'in bağımsızlığını ancak geç ve temkinli biçimde savundu; 1956'da Sosyalist Guy Mollet hükümetine Cezayir'de olağanüstü yetkiler veren oylamada lehte oy kullandı. Bu, parti tarihinin en ağır hatalarından biri olarak eleştirilmelidir. Öte yandan binlerce komünist ve sendikacı, askere gitmeyi reddederek, asker trenlerini durdurarak ya da Cezayirli militanları saklayarak sömürge savaşına karşı direndi; Fransız komünist Henri Alleg'in işkence tanıklığı *La Question* (1958) yasaklandı. Sınıfın bir kesimi, sömürge sorununda kendi burjuvazisinin çizgisine çekildi; bir kesimi enternasyonalizmi savundu.

Mayıs-Haziran 1968: Avrupa'nın en büyük genel grevi

1968 baharında Fransa'da işçi sınıfının durumu çelişkiliydi. On yıllık gaullist dönem büyük bir sanayi modernleşmesi getirmişti; ama ücretler, özellikle genç işçilerin, kadınların ve göçmenlerin ücretleri düşüktü, çalışma haftası uzundu (ortalama 45 saatin üstünde; doğrulanacak), işyerinde sendika hakkı yasal olarak tanınmamıştı. 1967'de Caen'da (Saviem) ve Rhodiaceta'da (Besançon) sert grevler olmuştu.

Mayıs, üniversitede başladı. 3 Mayıs'ta polis Sorbonne'u boşalttı; 10-11 Mayıs gecesi Latin Mahallesi'nde barikatlar kuruldu ve polis öğrencilere vahşice saldırdı. Bunun üzerine sendikalar 13 Mayıs için bir günlük genel grev ve gösteri çağrısı yaptı; Paris'te yüz binler yürüdü. Grev bir günde bitmedi. 14 Mayıs'ta Nantes yakınlarında **Sud-Aviation** fabrikasının işçileri fabrikayı işgal etti ve müdürü odasına kapattı. 15 Mayıs'ta Renault Cléon, 16 Mayıs'ta Renault Billancourt, ardından Flins, Sandouville, Le Mans... Bir hafta içinde grev ülkenin her yerine yayıldı: madenler, demiryolları, posta, bankalar, büyük mağazalar, radyo ve televizyon, hatta Folies Bergère'in dansçıları. Grevci sayısı 7 ile 10 milyon arasında tahmin edilir (doğrulanacak). O güne kadar Avrupa'da görülmüş en büyük genel grevdi.

Grevi kimse ilan etmemişti. Hiçbir sendika merkezi "genel grev" kararı almadı. Grev aşağıdan, fabrikadan fabrikaya, çoğunlukla genç işçilerin inisiyatifiyle yayıldı. Bu, kendiliğindenliğin (0.4) muazzam gücünü ve aynı zamanda sınırını gösterdi: kendiliğinden hareket devleti felç edebilir, ama

onun yerine ne konacağını kendiliğinden belirleyemez.

Grenelle ve Billancourt'un "hayır"ı

25-27 Mayıs'ta Paris'teki Çalışma Bakanlığı'nda (Grenelle Sokağı'nda) Başbakan Georges Pompidou, işveren örgütü CNPF ve sendikalar pazarlığa oturdu. Ortaya çıkan **Grenelle Anlaşmaları**:

- Asgari ücrete (SMIG) yüzde 35 artış (tarım asgari ücretine daha yüksek artış);
- Genel ücretlere yüzde 7, ardından yüzde 3 daha, toplam yaklaşık yüzde 10 artış;
- Çalışma haftasının kademeli olarak kısaltılması;
- **İşyerinde sendika şubesi kurma hakkı** (Aralık 1968 yasasıyla yasallaştı);
- Grev günlerinin yarısının ödenmesi.

27 Mayıs sabahı CGT genel sekreteri Georges Séguy, anlaşmayı Renault Billancourt işçilerine sunmak için fabrikaya gitti. Binlerce işçi, anlaşmayı yuhaladı ve reddetti. Grev sürdü. Bu, Mayıs 68'in doruk anıydı: işçiler, bir ücret anlaşmasının ötesinde bir şey istiyordu, ama o "şey"in adı konmamıştı.

Aynı gün Paris'te Charléty stadyumunda, PCF dışındaki sol güçlerin (PSU, bazı sosyalistler, öğrenci örgütleri) mitingi yapıldı. 29 Mayıs'ta de Gaulle ortadan kayboldu; Almanya'daki Baden-Baden'e, Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Massu'ya gitti. Ordunun desteğini aldığını düşünerek 30 Mayıs'ta döndü, radyodan Meclis'i feshettiğini ve seçimlere gideceğini açıkladı. Aynı akşam Champs-Élysées'de yüz binlerce gaullist yürüdü.

PCF ve CGT önderliği seçim çağrısını kabul etti. Haziran boyunca grevler, işletme işletme yerel anlaşmalarla bitirildi. Bitmeyenler zorla bitirildi: 10 Haziran'da Flins'te polisten kaçan lise öğrencisi Gilles Tautin Seine'de boğuldu; 11 Haziran'da Peugeot Sochaux'da çevik kuvvetin saldırısında iki işçi, Pierre Beylot ve Henri Blanchet, öldü. 23 ve 30 Haziran seçimlerinde gaullistler ezici bir zafer kazandı.

Kritik an (güç dengesi matrisiyle): Mayıs-Haziran 1968

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ücret, sendika hakkı, işyerinde onur; tabanın bir kesimi "de Gaulle gitsin" ve iktidar sorusu	CGT grevi fabrikalara kapattı, öğrencilerden ayırdı, ücret pazarlığına ve seçime yönlendirdi; PCF "maceracılık" uyarısı yaptı; sosyalistler Mendès-France hükümeti formülü aradı	Grenelle tavizleri, Meclis'in feshi, ordunun hazır tutulması (Baden-Baden), gaullist karşı gösteri, çevik kuvvetle fabrika boşaltma	Büyük sanayi ve finans, geçici ücret artışını enflasyonla ve 1969 devalüasyonuyla geri aldı; gaullist devlet seçimle yeniden meşruiyet kazandı	Toplumsal ücrette büyük sıçrama, sendika hakkı; iktidar sorusu açılmadan kapandı

Güç dengesi matrisi (0.13): (1) Egemen sınıf bölünmüş mü? Kısmen: 29 Mayıs'ta devlet başkanı ortadan kayboldu, burjuvazi içinde paniğe kapılanlar oldu. (2) Devlet aygıtı çözülüyor mu? Kısmen: bürokrasi felç, ama ordu ve polis sağlam. (3) Kitlesel hareket? Evet, en üst düzeyde. (4) Bağımsız devrimci önderlik? Hayır: en büyük işçi partisi iktidar sorusunu koymayı reddetti; öteki akımlar küçük ve dağınıktı. (5) Öteki emekçilerle ittifak? Kısmen: öğrenciler, bazı köylü eylemleri (Batı'da); ama öğrenci-işçi birliği fabrika kapısında kesildi. (6) Alternatif iktidar organı? Yok denecek kadar zayıf: Nantes'ta kısa süreli bir "merkez grev komitesi"nin kenti yönetme deneyimi dışında, işgal komiteleri genellikle sendika şubelerinin uzantısıydı. **Sonuç:** Devrimci durumun nesnel koşullarının bir kısmı vardı; öznel etken (0.14) yoktu.

68 sonrası: kazanımların ikinci dalgası

Mayıs'ın ardından gelen yıllarda toplumsal ücret büyük bir genişleme yaşadı:

- **İşyerinde sendika şubesi** (27 Aralık 1968 yasası): patronun sendikayı fabrika kapısından içeri almama gücü kırıldı.
- **Aylık ücrete geçiş** (1970 ulusal anlaşması): saat ücretiyle çalışan işçiler memurlar gibi aylık ücrete geçti; hastalık ve bayram günlerinde ücret kaybı azaldı.
- **SMIC** (1970): asgari ücret, yalnızca fiyatlara değil, ortalama ücret artışına da bağlandı.
- **Sürekli meslek eğitimi yasası** (16 Temmuz 1971): işçiye ücretli eğitim izni hakkı.
- **Dördüncü haftalık ücretli izin** (1969 yasası; Renault'da 1962'de sözleşmeyle kazanılmıştı). İlk iki hafta 1936'da Halk Cephesi grevleriyle, üçüncüsü 1956'da kazanılmıştı. Beşinci hafta 1982'de gelecekti.

Zaman kimin? Fransız işçisinin yıllık ücretli izin haftaları, sınıf mücadelesinin takvimini birebir izler: **1936** (iki hafta, Halk Cephesi ve fabrika işgalleri), **1956** (üç hafta), **1969** (dört hafta, 68'in ardından), **1982** (beş hafta ve 39 saat). Her hafta bir grev dalgasının ürünüdür. Hiçbiri "ekonomi büyüdüğü için" kendiliğinden gelmedi.

Emek süreci. 1968'de Renault'nun, Peugeot'nun, Citroën'in montaj hatlarında "OS" (ouvrier spécialisé, vasıfsız seri üretim işçisi) denen işçiler, çoğu göçmen ve köyden yeni gelmiş gençler, yürüyen bandın temposuyla çalışıyordu. **İşi kim tasarlıyor?** Mühendislik büroları ve zaman-hareket etütçüleri. **Bilgi kimde?** Yönetimde; OS yalnızca birkaç saniyelik bir hareketi tekrarlıyor. **Hızı kim belirliyor?** Bant. **İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi?** Sıfır. Mayıs 68'in öfkesinin bir kaynağı buydu: OS'ler ücretin yanında onur, tempo ve yetki istiyordu. 1970'lerin başında Renault'da ve öteki fabrikalarda OS grevleri, özellikle göçmen işçilerin grevleri, bu talepleri öne çıkardı (Bölüm 55).

Kavram kutusu. - **Sosyal güvenlik (Sécurité sociale):** Hastalık, yaşlılık, aile ve iş kazası risklerini tek sistemde toplayan, ücretten kesilen katkılarla finanse edilen ve 1945-67 arasında sigortalıların seçtiği temsilcilerce yönetilen kurum. Toplumsal ücretin işçi denetimine yaklaşan biçimi (0.12, K7). - **Genel grev:** Bir ülkenin ya da bölgenin bütün iş kollarında eşzamanlı iş bırakma. Ekonomik talepten doğsa da iktidar sorusunu gündeme getirir (Luxemburg, *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*, 1906). - **Kendiliğindenlik ve öznel etken:** Mayıs 68'de hareketi kimse başlatmadı; ama kimse de onu iktidar sorusuna taşımadı (0.4, 0.14).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Komünistlerin hükümetten atılması (1947); sendikanın bölünmesi (FO, 1947-48); ordu ve CRS ile grev kırma (1948, 1968); kasaların yönetiminden işçi çoğunluğunun kaldırılması (1967 kararnameleri); göçmen işçilerin ayrı atölyelerde, ayrı yurtlarda (foyers) tutulması; sömürge savaşı ve Cezayirlilere yönelik polis terörü (1961); Grenelle tavizlerinin enflasyon ve devalüasyonla (1969) geri alınması; seçim yoluyla hareketin dağıtılması.

Türkiye'ye bağ. Mayıs 68'in yankısı Türkiye'ye hızla ulaştı. Haziran 1968'de İstanbul ve Ankara'da üniversite işgalleri yaşandı; Temmuz 1968'de İzmit'teki Derby lastik fabrikasında işçiler Türkiye'nin ilk fabrika işgallerinden birini gerçekleştirdi (tarih ve ayrıntılar doğrulanacak). 1969-70'te DİSK'in öncülüğünde fabrika işgalleri yayıldı ve 15-16 Haziran 1970 büyük işçi direnişine varıldı (Bölüm 49 kutusuna bakın). Fransa'ya ise 1960'ların sonundan itibaren Türkiyeli işçiler de gitmeye başladı (1965 işgücü anlaşması; Bölüm 86); Paris'in Sentier konfeksiyon atölyelerinde çalışanların 1980'deki belgesizlik grevleri, Mayıs 68'in göçmen işçi grevleri geleneğinin devamıdır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Mayıs 68 bir öğrenci isyanıydı; cinsel özgürlük ve kültürel devrim getirdi."* Yanıt: Mayıs 68'in öğrenci boyutu gerçektir ve önemlidir; ama onu Avrupa tarihinin olayı yapan, 7-10 milyon işçinin grevi ve fabrika işgalleridir. Liberal anlatı, 68'i bir "kuşak isyanı"na, bireysel özgürlüklere ve yaşam tarzına indirger; çünkü böylece fabrikadaki sınıf sorunu gözden silinir. Bu anlatının 1980'lerde kimlerce yazıldığına da bakmak gerekir: 68'in öğrenci önderlerinin bir kısmı, sonradan neoliberalizmin ve NATO'nun sözcüleri oldular. İşçilerin 68'i ise asgari ücrette yüzde 35'lik artış, işyerinde sendika hakkı ve dördüncü izin haftası bıraktı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Anahtar sektörler 1945-46'da devlete geçti; ama sanayinin geri kalanı ve finansın büyük kısmı sermayenin elinde kaldı. - **Kimin denetiminde?** Sosyal güvenlik 1945-67 arasında kısmen işçilerin denetiminde; kamulaştırılan işletmeler teknokratların denetiminde. - **Kimin yararına?** Toplumsal ücret işçi sınıfının yararına büyüdü; devlet planlaması özel sermayenin modernleşmesine hizmet etti. - **Kim karar veriyor?** 1968 Mayıs'ının birkaç haftasında fabrikalarda işçiler; Haziran'dan sonra yeniden Élysée Sarayı ve CNPF.

Okuma ve izleme önerisi. Gilles Perret, *La Sociale* (belgesel, 2016): Ambroise Croizat ve sosyal güvenliğin kuruluşu. Hervé Le Roux, *Reprise* (belgesel, 1996): Haziran 1968'de Wonder fabrikasının önünde işe dönmeyi reddeden bir kadın işçinin görüntüsünden yola çıkan araştırma. Kristin Ross, *May '68 and Its Afterlives* (2002): liberal 68 anlatısının eleştirisi. Henri Alleg, *La Question* (1958): Cezayir'de işkence tanıklığı.

Bölüm 49: İtalya: “Emeğe Dayalı Cumhuriyet”ten Sıcak Sonbahar’a

Sahne. 3 Temmuz 1969, Torino. FIAT Mirafiori’nin kapılarından Corso Traiano’ya doğru bir yürüyüş başlıyor. Sendikaların kira artışlarına karşı çağrısını yaptığı bir günlük genel grevin günü. Ama yürüyenlerin büyük kısmı sendika bürokrasisinin tanıdığı işçiler değil: Puglia’dan, Calabria’dan, Sicilya’dan yeni gelmiş, montaj hattında çalışan, kentte barınacak yer bulamayan genç güneyli işçiler. Polis yürüyüşe saldırıyor. Corso Traiano ve çevresinde çatışmalar gece boyunca sürüyor; işçi mahallesinin sakinleri balkonlardan polise saksı ve taş atıyor. Birkaç ay sonra İtalya, Avrupa’nın en uzun ve en derin grev dalgasına girecek: *Autunno caldo*, Sıcak Sonbahar.

Tez. İtalyan refah devleti, Anayasa’nın “emeğe dayalı cumhuriyet” vaadiyle Hristiyan Demokrat-ABD hegemonyasının gerçekliği arasındaki gerilimin ürünüdür. 1950’lerde bastırılan işçi sınıfı, güneyden kuzeye göçle yeniden yapıldı ve 1969’da fabrikadan doğan konseylerle, İtalya tarihindeki en ileri iş hukukunu, Çalışanlar Statüsü’nü söke söke aldı. Bu kazanımlar, gerginlik stratejisiyle, sonra da sendika önderliğinin “fedakârlık” politikasıyla adım adım geri alındı.

Anayasa’nın birinci maddesi ve Soğuk Savaş’ın gerçekliği

1 Ocak 1948’de yürürlüğe giren İtalyan Anayasası şu cümleyle başlar: “İtalya, emeğe dayalı demokratik bir cumhuriyettir.” Anayasa, antifaşist direnişin partileri (Hristiyan Demokratlar, komünistler, sosyalistler, liberaller) arasında bir uzlaşma metniydi. Çalışma hakkı (madde 4), grev hakkı (madde 40), adil ücret (madde 36), işçilerin işletme yönetimine katılma hakkı (madde 46) ve kamu yararı gerektirdiğinde işletmelerin kamulaştırılabileceği (madde 43) yazılıydı. Bu metin, 1945’te kuzeyin kentlerini kurtaran partizan hareketinin ve onun omurgası olan PCI’nin gücünü yansıtıyordu.

Ama kâğıttaki haklar, uzun süre kâğıtta kaldı. Mayıs 1947’de komünistler ve sosyalistler hükümetten dışlandı. 18 Nisan 1948 seçimlerinde ABD, İtalya’nın geleceğini doğrudan belirleyecek bir kampanya yürüttü: CIA’nın Hristiyan Demokratlara ve öteki antikomünist partilere gizli para aktarması (sonradan ABD belgeleriyle doğrulandı), Marshall yardımının kesileceği tehdidi, İtalyan-Amerikalıların ailelerine yazdığı mektup kampanyaları, Vatikan’ın komünistlere oy verenleri aforozla tehdit eden tutumu (Temmuz 1949’daki Kutsal Makam kararnamesi komünistlere yardım edenleri aforoz etti). Hristiyan Demokratlar oyların yüzde 48,5’ini aldı. Temmuz 1948’de PCI lideri Palmiro Togliatti’ye yapılan suikast girişimi, kendiliğinden bir genel greve ve bazı kentlerde silahlı ayaklanma eğilimlerine yol açtı; PCI önderliği hareketi durdurdu. Aynı günlerde birleşik CGIL bölündü (Bölüm 44).

1950’ler İtalyan işçi sınıfı için ağır yıllardır. FIAT’ta Vittorio Valletta’nın yönetimi, CGIL üyelerini ve komünistleri sistematik olarak “sürgün atölyelerine” (reparti confino) gönderdi ya da kovdu; FIAT’ın kendi şirket sendikası (SIDA) desteklendi. 1955’te FIAT iç komisyon seçimlerinde CGIL’in ağır yenilgisi, bu baskının sonucuydu. Polis, 1948-1953 arasında grevlerde ve toprak işgallerinde onlarca işçiyi ve köylüyü öldürdü (Melissa 1949, Modena 1950; sayılar doğrulanacak). İçişleri Bakanı Mario Scelba’nın çevik kuvveti (celere) bu yılların simgesidir.

Güney emeği ve kuzeye göç

İtalya'nın "ekonomik mucizesi" (1958-1963), sanayinin kuzeydeki üçgende (Milano, Torino, Cenova) yoğunlaşmasına ve güneyden kuzeye büyük bir göçe dayandı. 1950'ler ve 1960'lar boyunca milyonlarca güneyli (sayı: 1951-1971 arasında 4 milyon dolayında iç göç tahmini, doğrulanacak) köylerini bırakıp kuzeyin fabrikalarına ve inşaatlarına gitti. Aynı dönemde yüz binlercesi İsviçre'ye, Belçika'ya ve Batı Almanya'ya gitti. İtalya, 1955'te Batı Almanya ile ilk Gastarbeiter anlaşmasını imzalayan ülkeydi (Bölüm 50).

Torino'ya gelen güneyli işçi, bir göçmen gibi karşılandı: "Güneylilere ev kiralanmaz" ilanları, kalabalık odalarda nöbetleşe uyku, kentin çeperlerinde yarım kalmış mahalleler. Kuzeyli işçi aristokrasisinin bir kısmı ve kuzeyli küçük burjuvazi, güneyliyi "terrone" diye aşağıladı. Bu, ırksallaştırmanın (T39) bir ulusun içindeki biçimiydi: aynı dili konuşan, aynı pasaportu taşıyan işçiler, bölgesel köken üzerinden bölünüyordu.

Ama sermayenin hesabı tutmadı. Bu yeni işçiler, eski sendikal kültüre bağlı olmayan, 1950'lerin yenilgilerini yaşamamış, montaj hattının temposuna ve kentin aşağılamasına karşı öfkeli bir kuşaktı. 1960'ların sonunda İtalyan işçi sınıfının yeni öncüsü onlardan çıktı.

1960 Cenova ve 1962 Piazza Statuto

1960 yazında Hristiyan Demokrat Fernando Tambroni, neofaşist MSI'nin oylarıyla hükümet kurdu. MSI, kongresini Haziran sonunda Cenova'da, partizan direnişinin kalelerinden birinde yapmaya karar verdi. 30 Haziran 1960'ta Cenova'nın liman işçileri, gençler ve eski partizanlar sokağa döküldü; kongre iptal edildi. Tepkiler ülkeye yayıldı. 7 Temmuz'da Reggio Emilia'da polis göstericilere ateş açtı ve beş işçiyi öldürdü. Tambroni hükümeti düştü. Temmuz 1960, antifaşist işçi hafızasının kendini yeniden gösterdiği andı ve "çizgili tişörtlü gençler" (magliette a strisce) adıyla anıldı.

Temmuz 1962'de Torino'da, metal işçilerinin sözleşme grevi sırasında UIL'in (Soğuk Savaş'ta ABD desteğiyle kurulan sendika) FIAT ile ayrı bir anlaşma imzaladığı öğrenildi. Binlerce işçi, UIL'in merkezinin bulunduğu **Piazza Statuto**'ya yürüdü; üç gün süren çatışmalar oldu. PCI ve CGIL önderliği olayları "provokatörlerin işi" diye kınadı. Ama genç göçmen işçilerin öfkesi gerçekti. Piazza Statuto, 1969'un habercisiydi.

Operaismo: fabrikaya dönüş

Bu yıllarda İtalyan solunda, parti ve sendika bürokrasisinin dışında, **operaismo** (işçicilik) adıyla anılan bir düşünce akımı doğdu. Raniero Panzieri'nin kurduğu *Quaderni Rossi* dergisi (1961), sonra Mario Tronti'nin *Classe Operaia*'sı (1964) ve Tronti'nin *Operai e capitale* (İşçiler ve Sermaye, 1966) kitabı, dikkati yeniden fabrikaya, emek sürecine ve "kitle işçisi"ne (operaio massa: montaj hattındaki vasıfsız, göçmen, yeni işçi) çevirdi. Panzieri, Marx'ın makine üzerine yazdıklarını yeniden okuyarak teknolojinin tarafsız olmadığını, sermayenin işçi üzerindeki egemenliğinin maddi biçimi olduğunu savundu. Operaistler, fabrikalarda anketler (işçi soruşturmaları) yaptı.

Operaismo'nun katkısı gerçektir: emek sürecini (K8) Marksist tartışmanın merkezine geri taşıdı, parti ve sendika bürokrasisinin fabrikadaki yeni sınıfı görmediğini gösterdi. Ama zaafı da büyüktü: sınıfın kendiliğinden hareketini yücelterek örgütü, partiyi ve devlet iktidarı sorununu küçümsedi. 1970'lerde bu çizgi, bir kolunda "Otonomi" hareketine ve kentsel isyancılığa, bir kolunda da akademik bir "post-

operaismo"ya (Negri) evrildi; iki kol da işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütlenmesi sorununu çözemedi. Kendiliğindenlik ile bilinç ve örgüt arasındaki eski tartışma (0.4) burada yeniden karşımıza çıkar.

Sıcak Sonbahar, 1969

1968'de İtalya'da öğrenci hareketi yükseldi ve fabrikalarda yeni bir örgüt biçimi doğdu: Milano'daki Pirelli'de, sendikaların dışında, işçilerin kendi kurdukları **Birleşik Taban Komiteleri** (CUB). 1969 bahar ve yazında FIAT Mirafiori'de, atölye atölye, montaj hattında işçiler "tavuk grevi" (sciopero a gatto selvaggio: bir atölyenin durup ötekinin çalıştığı, üretim akışını kilitleyen dönüşümlü grevler) ve "yılan" yürüyüşleri (fabrikanın içinde atölyeden atölyeye kıvrılarak ilerleyen, herkesi greve çağıran yürüyüşler) yaptı. Talepler basitti ve radikaldi: herkese **eşit ücret artışı** (yüzdelik değil, sabit miktar: vasıfsızı vasıflıyla eşitleyen), ücret kategorilerinin azaltılması, tempo ve iş yükü üzerinde işçi denetimi.

Sonbaharda metal işçilerinin ulusal sözleşme dönemi geldi. Eylül-Aralık 1969 arasında İtalya'yı büyük bir grev dalgası sardı; metal, kimya, inşaat işçileri başta olmak üzere milyonlarca işçi greve çıktı. 1969'da kaybedilen iş saati, İtalya'yı o yıl Avrupa'nın açık ara en çok grev yapan ülkesi yaptı (ILO verisi: 300 milyon saati aşkın; doğrulanacak). Sendikalar, hareketi kaybetmemek için tabanın taleplerini benimsemek ve yeni örgüt biçimlerini tanımak zorunda kaldı: **atölye delegeleri** (delegati di reparto), her iş grubunun kendi içinden seçtiği, istendiği an geri çağrılabilen temsilciler; ve onların oluşturduğu **fabrika konseyleri** (consigli di fabbrica). 1920 Torino'sunun fabrika konseyleri (Kısım V) elli yıl sonra, farklı bir biçimde, geri dönmüştü.

Aralık 1969'da imzalanan metal sözleşmesi şunları getirdi: herkese eşit ücret artışı, haftalık 40 saate kademeli geçiş, fabrika içinde ücretli toplantı (assemblea) hakkı, sendika temsilcilerine izin hakları. Ama Sıcak Sonbahar'ın asıl kazanımı yasa oldu.

Çalışanlar Statüsü (1970)

20 Mayıs 1970'te 300 sayılı yasa, **Çalışanlar Statüsü** (Statuto dei Lavoratori) yürürlüğe girdi. Sosyalist Çalışma Bakanı Giacomo Brodolini'nin başlattığı, Gino Giugni'nin hazırladığı yasa, fabrikaya Anayasa'yı sokmayı hedefliyordu:

- İşverenin işçinin siyasi, sendikal ve dinsel görüşleri hakkında soruşturma yapması yasaklandı.
- Gizli kamera ve gözetim aygıtlarıyla işçilerin izlenmesi yasaklandı (madde 4).
- İşyerinde sendika temsilciliği, toplantı ve bildiri dağıtma hakkı güvenceye alındı.
- Sendika karşıtı davranış (madde 28) mahkemede hızlı bir yargılamaya bağlandı.
- **Madde 18:** 15'ten fazla işçi çalıştıran işletmelerde, haksız bulunan işten çıkarmada işçinin **işe iadesi** zorunlu kılındı. Tazminat ödeyip kurtulmak mümkün değildi.

Madde 18, İtalyan işçisinin en değerli hukuki silahı oldu. Patron, sendikacıyı ya da "sorunlu" işçiyi kovduğunda, mahkeme onu işe geri döndürebiliyordu. Bu, işyeri gücünü (0.10) hukuken güvenceye alıyordu.

Sermaye bu maddeye kırk yıl boyunca saldırdı. 2000 ve 2003'te madde 18'i kaldırmak ya da genişletmek için yapılan referandumlar sonuçsuz kaldı; 2002'de Berlusconi hükümetinin kaldırma girişimine karşı CGIL, Roma'da milyonlarca kişilik bir gösteri düzenledi (katılım aktarılan rakam 2-3 milyon, doğrulanacak). 2012'de Monti hükümetinin Fornero reformu işe iadeyi sınırladı; 2015'te

Renzi'nin Demokrat Parti hükümeti **Jobs Act** ile yeni işe alınanlar için işe iadeyi fiilen kaldırdı, yerine kıdemle artan bir tazminat koydu. Sıcak Sonbahar'ın kazanımını, 1969'da sokakta olan partinin mirasçılarından biri söktü. Kısım XI'de bu tırpanın öbür kalemlerini göreceğiz (Bölüm 69).

Scala mobile ve 150 saat

İtalyan toplumsal ücretinin iki özgün kalemi daha vardı.

Scala mobile (yürüyen merdiven), ücretlerin enflasyona göre otomatik olarak ayarlanmasıydı. 1945'ten beri sınırlı biçimde vardı; Ocak 1975'te CGIL lideri Luciano Lama ile Confindustria başkanı Gianni Agnelli arasındaki anlaşmayla güçlendirildi: her işçiye, ücret düzeyinden bağımsız olarak, fiyat artışına göre **aynı miktarda** (punto unico) artış. Bu, yüksek enflasyon döneminde en düşük ücretlileri koruyan, ücret skalasını daraltan eşitlikçi bir mekanizmaydı. 14 Şubat 1984'te Craxi hükümeti ("Sevgililer Günü kararnamesi") scala mobile'yi kısıtladı; PCI'nin başlattığı 1985 referandumunda kısıtlamanın kaldırılması önerisi yüzde 54 dolayında "hayır"la reddedildi. Scala mobile, 31 Temmuz 1992'de, Amato hükümeti ile sendikaların imzaladığı anlaşmayla tümden kaldırıldı. Enflasyon kaşıyla işçinin tabağından alınan pay, toplumsal ücret mücadelesinin en saf örneğidir (https://bilgimusterekleri.org/blog/enflasyon/).

150 saat (150 ore): 1973 metal işçileri sözleşmesiyle kazanılan, işçilere üç yılda 150 saate kadar (yıllık kullanım biçimi doğrulanacak) ücretli eğitim izni hakkı. İşçiler bu saatlerle ortaokul diplomalarını tamamladı, üniversitelerde işçi seminerlerine katıldı. Yüz binlerce işçi yararlandı. Bu, "zaman kimin?" sorusuna verilmiş bir yanıttı: sermayenin satın aldığı zamanın bir kısmı, işçinin kendi bilincine ayrılıyordu.

> **Zaman kimin?** Sıcak Sonbahar'ın zaman kazanımları: 40 saatlik hafta (1969-70 sözleşmeleri), fabrika içinde ücretli toplantı saatleri, 150 saat eğitim hakkı. İşçinin zamanının bir kısmı, ilk kez, sermayenin değil, işçinin kendi örgütlenmesi ve eğitimi için ayrıldı. Sermayenin 1980'lerdeki ilk hedeflerinden biri, bu "ölü zaman"ı geri almaktı.

> **Emek süreci.** FIAT Mirafiori, 1969'da 50.000'i aşkın işçiyle (doğrulanacak) Avrupa'nın en büyük fabrikalarından biriydi. **İşi kim tasarlıyor?** FIAT'ın mühendislik ve zaman etüdü büroları. **Bilgi kimde?** Yönetimde; operaio massa birkaç saniyelik hareketi tekrarlıyor. **Hızı kim belirliyor?** Bant ve yönetimin belirlediği "zaman". **İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi?** 1969'a kadar hiç; 1969-1980 arasında delegeler, iş yükü ve tempo üzerinde gerçek bir veto gücü kazandı. FIAT yönetiminin 1980'de 35 gün süren grevden sonra 23.000 işçiyi geçici işsizliğe çıkarması ve "40 binlerin yürüyüşü"yle sendikayı yenmesi, bu vetonun sökülmesidir (Bölüm 67).

Gerginlik stratejisi: Piazza Fontana

12 Aralık 1969'da, Sıcak Sonbahar'ın metal sözleşmesinin imzalanmasından birkaç gün önce, Milano'da Piazza Fontana'daki Tarım Bankası'nda bir bomba patladı: 17 kişi öldü, 88 kişi yaralandı. Polis hemen anarşistleri suçladı. Gözaltına alınan anarşist demiryolu işçisi Giuseppe Pinelli, 15 Aralık gecesi Milano emniyetinin dördüncü katındaki bir pencereden "düşerek" öldü. Yıllar süren yargılamalar ve soruşturmalar, saldırının neofaşist Ordine Nuovo çevresi tarafından, devletin gizli servislerinin bir kısmının bilgisi ya da koruması altında gerçekleştirildiğini ortaya koydu (sanıkların

mahkûmiyetleri kesinleşmedi; 2005'teki Yargıtay kararı Ordine Nuovo'dan Franco Freda ve Giovanni Ventura'nın sorumluluğunu tespit etti ama onlar daha önce beraat ettikleri için yeniden yargılanamadılar; doğrulanacak).

Piazza Fontana, "gerginlik stratejisi"nin (strategia della tensione) başlangıcıdır: işçi hareketinin yükseldiği dönemde, halkı korkutmak, suçu sola yüklemek ve "düzen" talebi yaratmak için yapılan bombalı saldırılar dizisi. 1974 Brescia (Piazza della Loggia'da bir sendika mitingine bomba, 8 ölü), 1974 Italicus treni, 1980 Bologna garı (85 ölü). Bu saldırıların arka planında, NATO'nun gizli "stay-behind" ağı (İtalya'da **Gladio**, varlığı 1990'da Başbakan Andreotti tarafından resmen kabul edildi), P2 mason locası ve neofaşist örgütler arasındaki ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin hangisinin belgelenmiş, hangisinin aktarılmış, hangisinin iddia olduğunu ayırmak gerekir; 12 Eylül dosyamızda (https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/) aynı üç katmanlı yöntemi Türkiye için uyguladık.

Kritik an: Sıcak Sonbahar, 1969

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Eşit ücret artışı, kategorilerin kaldırılması, tempo üzerinde denetim, işyerinde demokrasi	Sendikalar (CGIL, CISL, UIL) başta tabanın gerisinde kaldı, sonra delegeleri ve konseyleri tanıyarak hareketi kurumsallaştırdı; PCI hareketi parlamentoya taşımaya çalıştı	Gerginlik stratejisi (Piazza Fontana), polis baskısı, gizli servis provokasyonları; orta vadede otomasyon ve üretimin küçük işletmelere dağıtılması	Kısa vadede hiçbir şey; Confindustria 1970'lerde tavizleri enflasyonla aşındırdı; 1980'de FIAT'ta intikam alındı	Çalışanlar Statüsü, 40 saat, 150 saat, scala mobile: İtalyan toplumsal ücretinin zirvesi

Kavram kutusu. - **Fabrika konseyi / atölye delegesi:** Her iş grubunun kendi içinden seçtiği, geri çağrılabilir temsilcilerin oluşturduğu işyeri organı. Sendikal bürokrasinin değil, atölyenin sesi (K9). - **Kitle işçisi (operaio massa):** Fordist montaj hattının vasıfsız, çoğunlukla göçmen, yeni işçisi. Operaismo'nun kavramı. - **Scala mobile:** Ücretlerin enflasyona göre otomatik ayarlanması. Toplumsal ücretin enflasyona karşı kalkanı (0.12). - **Gerginlik stratejisi:** İşçi hareketi yükseldiğinde, korku ve "düzen" talebi yaratmak için devlet içi ağların bilgisi ya da desteğiyle yapılan saldırılar (K2, K6).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Soğuk Savaş'ta seçim müdahalesi ve CIA finansmanı (1948); Vatikan'ın aforoz tehdidi; FIAT'ta kara liste, sürgün atölyeleri, şirket sendikası (1950'ler); çevik kuvvet (Scelba); UIL ile ayrı anlaşma (1962); gerginlik stratejisi ve Gladio (1969-80); üretimin küçük işletmelere ve taşeronlara dağıtılması (1970'ler); FIAT'ta toplu geçici işsizlik ve "40 binler" (1980); enflasyon ve scala mobile'nin sökülmesi (1984-92); Jobs Act (2015).

Türkiye'ye bağ. İtalya'nın Sıcak Sonbahar'ı ile Türkiye'nin **15-16 Haziran 1970**'i neredeyse eş zamanlıdır. Haziran 1970'te Türkiye'de Adalet Partisi hükümeti, DİSK'i fiilen kapatmayı amaçlayan sendikalar yasası değişikliğini Meclis'ten geçirdi. 15-16 Haziran'da İstanbul ve Kocaeli'nde 100.000'i aşkın işçi (rakamlar 70.000-150.000 aralığında aktarılır; doğrulanacak) fabrikalardan çıkıp yürüdü; sıkıyönetim ilan edildi, beş kişi öldü. Tıpkı Torino'nun güneyli göçmenleri gibi, İstanbul ve Kocaeli'nin işçileri de Anadolu'dan yeni gelmiş genç işçilerdi. Ve tıpkı İtalya'daki gibi, yükselen işçi hareketine önce 12 Mart 1971 muhtırası, sonra 12 Eylül 1980 darbesiyle yanıt verildi; Türkiye'deki kontrgerilla ağının Gladio ile bağı, 12 Eylül dosyamızın konusudur. Sıcak Sonbahar'ın Çalışanlar Statüsü (1970) ile Türkiye'nin 1475 sayılı İş Kanunu (1971) aynı yıllarda çıktı; ama İtalya'nın madde 18'inin güvencesi Türkiye'de hiçbir zaman olmadı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İtalya'yı 1970'lerde istikrarsızlaştıran, aşırı sol terördü; 'kurşun yılları' iki ucun kavgasıydı."* Yanıt: "Kurşun yılları" (anni di piombo) iki eşit tarafın kavgası değildi. En kanlı saldırılar (Piazza Fontana, Brescia, Italicus, Bologna), kitlesel ölüm amaçlayan, devlet içi ağlarla bağlantılı neofaşist saldırılardı; mahkemeler bu bağlantıların bir kısmını tespit etti. Silahlı sol örgütlerin (Kızıl Tugaylar gibi) eylemleri ayrıca ve eleştirel olarak incelenmelidir: bireysel terör, işçi sınıfının kitlesel hareketinin yerine küçük bir grubun eylemini koydu ve devlete baskıyı meşrulaştırma bahanesini verdi. Ama iki olguyu eşitlemek, gerginlik stratejisinin asıl hedefini, 1969'da fabrikayı ele geçirmeye başlamış işçi hareketini, gözden kaçırır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sanayinin büyük kısmı özel sermayenin (FIAT, Pirelli, Olivetti) ve devlet holdinglerinin (IRI, ENI) elinde. - **Kimin denetiminde?** 1969-1980 arasında büyük fabrikalarda tempo ve iş yükü üzerinde delegelerin kısmi denetimi; öncesi ve sonrası yönetimin. - **Kimin yararına?** Çalışanlar Statüsü ve scala mobile işçilerin; IRI'nin devlet sanayisi, Hristiyan Demokrat patronaj ağlarının ve özel sermayenin. - **Kim karar veriyor?** 1969'da atölye delegeleri ve toplantılar; 1980'den sonra yeniden yönetim; 2015'te Jobs Act'le hükümet.

Okuma ve izleme önerisi. Elio Petri, *La classe operaia va in paradiso* (İşçi Sınıfı Cennete Gider, 1971): montaj hattında bir işçinin bilinç dönüşümü. Luchino Visconti, *Rocco e i suoi fratelli* (Rocco ve Kardeşleri, 1960): güneyden Milano'ya göç eden bir aile. Nanni Balestrini, *Vogliamo tutto* (Her Şeyi İstiyoruz, 1971, roman): 1969'da FIAT'taki güneyli bir işçinin anlatısı. Marco Tullio Giordana, *Romanzo di una strage* (2012): Piazza Fontana ve Pinelli.

Bölüm 50: Batı Almanya: “Sosyal Piyasa Ekonomisi”, KPD Yasağı ve Godesberg

Sahne. 24 Ağustos 1973, Köln-Niehl, Ford fabrikası. Yaz izninden birkaç gün geç dönen üç yüz dolayında Türkiyeli işçi (sayı doğrulanacak) işten atılmıştır. Anadolu’daki köylerine gidip gelmek için dört haftalık izin yetmemiş, yol günleri hesaba katılmamıştır. Montaj hattındaki Türkiyeli işçiler hattı durdurur. Birkaç saat içinde fabrikanın büyük bölümü durmuştur. İşçiler atılanların geri alınmasını, saat başına bir mark zam, altı haftalık izin ve bant hızının düşürülmesini ister. Fabrika bahçesinde toplantılar yapılır, Türkçe ve Almanca konuşmalar, sazlar, halaylar. Bir hafta sonra, 30 Ağustos’ta, ellerinde sopalarla “işine dönmek isteyen işçiler” kalabalığı (sonradan içlerinde ustabaşları, işletme konseyi üyeleri ve sivil polislerin olduğu anlaşılacaktır) grevcilere saldırır. Polis grev önderlerini gözaltına alır. Birçoğu işten atılır, bir kısmı sınır dışı edilir. Alman basını “Türk terörü”nden söz eder. IG Metall grevi “yaban grevi” (wilder Streik) diye kınar.

Tez. Batı Almanya’nın “sosyal piyasa ekonomisi”, 1945-47’de Alman sermayesinin faşizmle suç ortaklığı yüzünden kamulaştırma talebinin bütün partileri sardığı bir anda, ABD’nin desteğiyle, kamulaştırmayı engellemek ve Doğu’ya karşı bir vitrin kurmak için geliştirilmiş bir sermaye stratejisidir. Toplumsal ücret gerçekten yükseldi: dinamik emeklilik, hastalıkta ücret, eş yönetim. Ama bu, komünistlerin yasaklandığı, sosyal demokrasinin Marksizmi resmen terk ettiği ve refahın alt katının Güney Avrupa’dan ve Türkiye’den getirilen, haklardan yoksun göçmen işçilerle doldurulduğu bir düzendi.

Ahlen’den Düsseldorf’a: kamulaştırmanın gömülmesi

1945’te Alman sermayesi çıplaktı. Krupp, IG Farben, Thyssen, Flick, Siemens: Nazi rejimini finanse etmiş, yeniden silahlanmadan kazanmış, toplama kamplarının köle emeğini kullanmış şirketlerdi. Nürnberg’de sanayicilerin davaları görüldü (Krupp, Flick, IG Farben). Batı bölgelerinde bile kamulaştırma, bütün siyasal yelpazenin ortak talebiydi.

Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) İngiliz bölgesindeki örgütü, 3 Şubat 1947’de Ahlen’de kabul ettiği programın ilk cümlesinde şunu yazdı: **“Kapitalist ekonomik sistem, Alman halkının devlete ve topluma ilişkin yaşamsal çıkarlarına uygun düşmemiştir.”** Program, kömür ve demir-çelik gibi temel sanayilerin kamu mülkiyetine alınmasını, tekellerin dağıtılmasını ve işçilerin işletme yönetimine katılmasını öngörüyordu. Sağ bir partinin bunu yazmak zorunda kalması, sistem rekabetinin ve 1945-47’deki güç dengesinin en çarpıcı kanıtıdır.

Eyaletlerde de aynı dalga vardı. Hessen’in Anayasası, 1 Aralık 1946’daki referandumda ayrıca oylanan **41. madde**siyle madenlerin, demir-çelik sanayisinin, enerji ve demiryolu işletmelerinin toplumsal mülkiyete geçirilmesini öngördü. Seçmenlerin yüzde 72 dolayı (doğrulanacak) bu maddeye “evet” dedi. ABD askerî yönetimi (General Lucius Clay) maddenin uygulanmasını askıya aldı. Kuzey Ren-Vestfalya eyalet meclisi 1948’de kömür madenlerinin toplumsallaştırılmasını öngören bir yasa çıkardı; İngiliz askerî yönetimi onu da durdurdu (ayrıntılar doğrulanacak). Yani **Batı Alman halkının açıkça oyladığı kamulaştırmayı, işgal güçleri veto etti.**

1948’de iki olay dengeyi değiştirdi. Marshall Planı yardımı Batı bölgelerine akmaya başladı ve Haziran 1948’de para reformuyla Deutsche Mark getirildi. Para reformu, tasarrufları olan küçük insanların birikimlerini büyük ölçüde sildi, ama maddi varlıkları (fabrikaları, stokları, toprağı) olanlara dokunmadı.

Ertesi gün vitrinlere stoklanmış mallar çıktı. Sermaye yeniden ayağa kalktı. Kasım 1948'de sendikaların fiyat artışlarına ve Ludwig Erhard'ın fiyatları serbest bırakma politikasına karşı çağırdığı bir günlük genel greve milyonlarca işçi katıldı (katılım 9 milyon olarak aktarılır, doğrulanacak).

Temmuz 1949'da CDU, **Düsseldorf İlkeleri**'ni kabul etti. Ahlen'in kamulaştırma dili gitmiş, yerine Erhard'ın "sosyal piyasa ekonomisi" (Soziale Marktwirtschaft) formülü gelmişti: özel mülkiyet ve rekabet esastır; devlet rekabeti korur ve "sosyal dengeyi" sağlar. İki yıl içinde Ahlen'den Düsseldorf'a yapılan yolculuk, Batı Alman burjuvazisinin 1945 korkusundan 1949 güvenine yolculuğudur.

Eş yönetim: grev tehdidiyle kazanılan, yasayla sınırlanan

Kamulaştırma engellenince, Alman işçi hareketi kazanımını başka bir yerde aradı: **eş yönetim** (Mitbestimmung). 1947'de İngiliz yönetimi, Ruhr'daki demir-çelik şirketlerini Nazi sahiplerinden ayırıp yeniden örgütlerken, sendikalara bu şirketlerin denetim kurullarında eşit temsil tanımıştı. 1950'de Adenauer hükümeti bu düzeni kaldırmak istediğinde, IG Metall ve madenci sendikası grev oylaması yaptı: işçilerin yüzde 90'ı aşkın bölümü greve "evet" dedi (demir-çelikte oran yüzde 96 dolayı; doğrulanacak). Grev tehdidi karşısında Adenauer uzlaştı: 21 Mayıs 1951'de **Montan Eş Yönetim Yasası** çıktı. Kömür ve demir-çelik şirketlerinin denetim kurullarında işçi ve sermaye temsilcileri eşit sayıdaydı, ve personelden sorumlu yönetim kurulu üyesi (Arbeitsdirektor) işçi temsilcilerinin onayı olmadan atanamıyordu.

Ama bu, ağır sanayiyle sınırlı kaldı. 1952'de çıkarılan **İşletme Anayasası Yasası**, öteki sektörlerde işçilere denetim kurullarında yalnızca üçte bir temsil tanıdı ve işletme konseylerini (Betriebsrat) "işletmenin ve çalışanların yararına güvenle işbirliği" yapmakla ve **grev yasağıyla** yükümlü kıldı. DGB buna karşı gösteriler ve gazete grevleri yaptı, ama kaybetti. 1952 yasası, Alman işyeri ilişkilerinin çerçevesini belirledi: işletme konseyi pazarlık eder ama grev yapamaz; grev yalnızca sendikanın, toplu sözleşme döneminde yapabileceği bir şeydir. Ford Köln'deki "yaban grev"in yasadışı sayılmasının kökü buradadır.

K7'deki cetvelle: eş yönetim, işçi temsilcisini yönetim kuruluna sokar, ama işçi denetimini kurmaz. Kesin karar sermayede kalır. Bölüm 45'te bu modelin 2005 Volkswagen skandalında vardığı yozlaşmayı gördük.

KPD yasağı: vitrinin öteki yüzü

Sosyal piyasa ekonomisinin bir de sopası vardı. 1949'daki ilk Federal Meclis seçiminde KPD yüzde 5,7 oy aldı. Ruhr'un maden kentlerinde çok daha güçlüydü. 1951'de Adenauer hükümeti Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak KPD'nin yasaklanmasını istedi. Mahkeme, 17 Ağustos 1956'da KPD'yi anayasaya aykırı ilan ederek yasakladı. Parti mülklerine el konuldu, gazeteleri kapatıldı.

Yasak, KPD üyeliğiyle sınırlı kalmadı. 1951'den 1968'e kadar Batı Almanya'da on binlerce komünist ve komünist olduğundan şüphelenilen kişi hakkında soruşturma açıldı; binlercesi mahkûm edildi (rakamlar: 125.000-200.000 arası soruşturma, 6.000-10.000 arası mahkûmiyet olarak aktarılır; doğrulanacak). Bunların bir kısmı, Nazi toplama kamplarından sağ çıkmış komünistlerdi; onları yargılayan hâkimlerin bir kısmı ise Nazi döneminde de görev yapmış hâkimlerdi. Antifaşist direnişçiler "Nazi zulmü kurbanı" statüsünden ve tazminattan dışlandı. Bu, "iki totalitarizm" anlatısının (Giriş) hukuka dönüşmüş biçimiydi.

1968'de yeni bir komünist parti, DKP, kuruldu; ama 1972'de federal ve eyalet hükümetleri, sosyal demokrat Başbakan Willy Brandt döneminde, **Radikaller Kararnamesi**'ni (Radikalenerlass) kabul etti: "anayasa düşmanı" örgütlere üye olanlar kamu hizmetine alınmayacaktı. Sonraki yıllarda yüz binlerce kişi soruşturuldu ve binlercesi öğretmen, postacı, demiryolu işçisi olarak işe alınmadı ya da işten atıldı ("meslek yasakları", Berufsverbote; sayılar doğrulanacak). Yani Batı Alman işçisinin toplumsal ücretini artıran aynı devlet, onun en kararlı örgütünü yasaklıyor ve üyelerini meslekten men ediyordu. Vitrin, önündeki tel örgüyle birlikte kuruldu.

Godesberg: sosyal demokrasinin Marksizmi terk etmesi

13-15 Kasım 1959'da Bonn yakınlarındaki Bad Godesberg'de toplanan olağanüstü kongrede SPD yeni programını kabul etti. **Godesberg Programı** ile SPD, Marksizmi partinin kuramsal temeli olmaktan resmen çıkardı; "demokratik sosyalizm"in kökleri olarak Hristiyan etiğini, hümanizmi ve klasik felsefeyi saydı. Özel mülkiyeti "korunmaya ve teşvik edilmeye değer" ilan etti; formülü şuydu: **"Rekabet olabildiğince, planlama gerektiği kadar."** Kamu mülkiyetini, ancak "sağlıklı bir ekonomik güç düzeni başka araçlarla sağlanamadığında" meşru bir araç saydı. Parti, bir "sınıf partisi" değil, bir "halk partisi" olacaktı. Ertesi yıl, 1960'ta, SPD'nin sözcüsü Herbert Wehner Meclis'te partinin NATO'yu ve Batı'ya bağlanmayı kabul ettiğini ilan etti.

Görsel: SPD'nin Bad Godesberg'deki olağanüstü parti kongresi afişi, Kasım 1959. SPD Federal Yönetimi, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Godesberg bir ihanet kataloğunun sayfası değil, bir sürecin sonucudur. Sosyal demokrasinin ikili karakteri (üçüncü tez), 1914'ten beri aygıtın yanını güçlendirmişti. 1950'lerde KPD yasaklanmış, sınıfın radikal kesimi bastırılmış, ekonomik mucize işçilerin bir kısmını görece refaha kavuşturmuş, SPD seçimleri art arda kaybetmişti. Godesberg, parti bürokrasisinin bu koşullarda iktidara giden yolu,

burjuva düzeni tümüyle kabullenmekte görmesiydi. Maddi temel: devlete eklemlenmiş sendika ve parti aygıtı, toplu sözleşme düzeni ve Soğuk Savaş'ın "ya Batı ya Doğu" baskısı. Bu yol 1966'da CDU ile "büyük koalisyon"a, 1969'da Brandt hükümetine ve kırk yıl sonra Schröder'in Hartz yasalarına uzanır. *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil* yazımızda (https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/) bu çizginin bugünkü sonucunu anlatmıştık.

Toplumsal ücret: dinamik emeklilik ve hastalıkta ücret

Batı Alman toplumsal ücretinin iki büyük kalemi 1957'de geldi, ve ikisinin de arkasında sınıf mücadelesi ve sistem rekabeti vardı.

Hastalıkta ücret. 1950'lerin başında Alman işçisi (memur ve büro çalışanından farklı olarak) hastalandığında ilk günler için ücret alamıyor, sonrasında da ücretinin ancak bir kısmını sigortadan alabiliyordu. Ekim 1956'da Schleswig-Holstein'ın metal işçileri, hastalıkta ücretin tam ödenmesi talebiyle greve çıktı. Grev Şubat 1957'ye kadar, 16 hafta sürdü: savaş sonrası Almanya'nın en uzun grevi. İşçiler tam kazanamadı, ama grev hükümeti 1957'de hastalıkta ücret desteğini artıran bir yasa çıkarmaya zorladı; işçilerle büro çalışanları arasındaki eşitlik 1969'da tamamlandı. Bu, Batı Alman toplumsal ücretinin bir kaleminin doğrudan bir grevle kazanıldığının açık örneğidir.

Dinamik emeklilik. Ocak 1957'de Adenauer hükümeti emeklilik reformunu çıkardı: emekli aylıkları, çalışanların brüt ücret artışına bağlandı ve her yıl buna göre yükseltildi. Emekli aylıkları bir gecede ortalama yüzde 60 dolayında arttı (doğrulanacak). Reform, Eylül 1957 seçimlerinden önce yapıldı; CDU bu seçimde Batı Almanya tarihinde tek başına mutlak çoğunluk kazanan tek seçim zaferini elde etti. Sistem rekabeti burada açıktır: Doğu'daki sistemin sosyal güvenlik vaadi karşısında, Batı'nın vitrini parlatılıyordu. Ve Adenauer, işverenlerin itirazına rağmen reformu yaptı; bu, burjuva devletin "toplam sermayenin genel çıkarı"nı (0.11) tek tek kapitalistlere karşı düzenlemesinin örneğidir.

> **Zaman kimin?** 1956'da DGB, 1 Mayıs kampanyasını bir çocuğun ağzından yazılmış bir sloganla yaptı: **"Cumartesileri babam benimdir"** (Samstags gehört Vati mir). O yıllarda Alman işçisi haftada altı gün, 48 saat çalışıyordu. Beş günlük, 40 saatlik haftaya geçiş, metal sektöründe toplu sözleşmelerle 1956-1967 arasında adım adım kazanıldı. Sloganın kendisi de öğreticidir: kampanya, zamanı "aile babası"nın zamanı olarak sundu; kadın işçinin, fabrikadan sonra evde başlayan ikinci vardiyası hesaba katılmadı. Aynı yıllarda, Batı Alman kadın işçileri "hafif ücret grupları"na (Leichtlohngruppen) yerleştirilmişti: eşit ücret ilkesini dolanmak için, kadınların yaptığı işler "hafif iş" diye tanımlanıp daha düşük ücret grubuna konuyordu.

Gastarbeiter: refahın alt katı

Wirtschaftswunder (ekonomik mucize) 1950'lerin sonunda işgücü kıtlığına çarptı. Doğu'dan gelen göçmenler (1961'e kadar DDR'den yaklaşık 2,7 milyon kişi; doğrulanacak) bu kıtlığı bir süre kapattı; 13 Ağustos 1961'de Berlin Duvarı'nın örülmesiyle bu kaynak kurudu. Batı Alman sermayesi, devletin aracılığıyla, emeği Akdeniz'den ithal etmeye başladı.

İşgücü alım anlaşmaları şu sırayla imzalandı: **İtalya** (20 Aralık 1955), **İspanya ve Yunanistan** (Mart 1960), **Türkiye (30 Ekim 1961)**, Fas (1963), **Portekiz** (1964), Tunus (1965), **Yugoslavya** (1968). Alman Federal Çalışma Ajansı'nın İstanbul, Atina, Madrid gibi kentlerdeki irtibat bürolarında adaylar sağlık muayenesinden geçirildi: dişleri, kasları, gözleri kontrol edildi. Seçilenler özel trenlerle Münih'e ya da Köln'e taşındı, oradan fabrikalara dağıtıldı.

10 Eylül 1964'te Köln-Deutz garında, Portekizli marangoz Armando Rodrigues de Sá "bir milyonuncu Gastarbeiter" olarak karşılandı; hediye olarak bir motosiklet aldı. Fotoğraflar gazetelerde yayımlandı. Görünen yüz buydu. Görünmeyen yüz: fabrika avlusundaki barakalarda, sekiz-on kişilik odalarda kalan işçiler, en ağır, en kirli, en tehlikeli işler (döküm, montaj hattı, madenler, inşaat, temizlik), ve bir hukuk rejimi: oturma izni iş iznine, iş izni işverene bağlıydı; işini kaybeden, ülkeyi terk etmek zorunda kalabilirdi. Türkiye ile yapılan anlaşma başlangıçta iki yıllık bir **rotasyon ilkesi** içeriyordu: işçi iki yıl sonra dönecek, yerine yenisi gelecekti. İşverenler, yetiştirdikleri işçiyi kaybetmek istemedikleri için bu ilke 1964'te kaldırıldı. Ailelerin birleşmesine uzun süre izin verilmedi.

1973'te Batı Almanya'da 2,5 milyon dolayında yabancı işçi çalışıyordu; bunların 600.000 dolayı Türkiyeliydi ve Türkiyeliler en büyük grup hâline gelmişti (rakamlar doğrulanacak; **Grafik G14**). Bu işçiler, Batı Alman işçi sınıfının en alt katmanını oluşturdu. Alman işçilerin bir kısmı, montaj hattından ustabaşılığa, fabrikadan büroya yükseldi; boşalttıkları yerleri göçmenler doldurdu. Bu **katmanlaşma**, yerli işçinin bir kesimine gerçek bir toplumsal yükselme sağladı ve aynı zamanda sınıfı içeriden, ulusal köken üzerinden böldü. Refahın alt katı, ücretle ölçüldüğünde de, toplumsal ücretle ölçüldüğünde de yoksuldu: kötü barınma, dil engeli yüzünden ulaşılamayan haklar, çocukların eğitimde "yabancılar sınıfı"na ayrılması, emeklilikte kısa sigorta süresi.

Göçmen işçiler bu düzeni sessizce kabul etmedi. 1973 yazı, bir **göçmen işçi grevleri dalgası**yla geçti.

Pierburg ve Ford Köln, 1973

Ağustos 1973'te Neuss'taki **Pierburg** otomobil parçası fabrikasında, çoğunluğu Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye, İspanya ve İtalya'dan gelen kadın işçiler, en düşük ücret grubu olan "Hafif Ücret Grubu 2"nin kaldırılması ve saat başına bir mark zam talebiyle greve çıktı. Polis grevcilere saldırdı. Ama birkaç gün içinde Alman işçiler, ustalar ve bazı teknisyenler de greve katıldı; bu, göçmen ve yerli işçinin ortak mücadelesinin nadir bir örneğiydi. Grev kazanıldı: Hafif Ücret Grubu 2 kaldırıldı, ücretler arttı. Pierburg, kadın göçmen işçilerin, Alman işçi hareketinin en ağır iki ayrımına (cinsiyet ve köken) karşı aynı anda kazandığı bir zaferdi.

Birkaç gün sonra **Ford Köln** grevi başladı (sahneyi yukarıda anlattık). Ford'da işçilerin üçte biri dolayı Türkiyeliydi (oran doğrulanacak) ve montaj hattının neredeyse tamamını onlar oluşturuyordu. Grevin önderlerinden Baha Targün, Türkiye'den gelmiş, fabrikada çalışan bir işçiydi. Pierburg'dan farklı olarak Ford'da Alman işçilerin büyük bölümü greve katılmadı; işletme konseyi ve IG Metall, grevin karşısında yönetimle birlikte durdu. 30 Ağustos'taki saldırı ve polis operasyonuyla grev kırıldı. Yüzlerce işçi işten atıldı, grev önderleri sınır dışı edildi (sayılar doğrulanacak).

Ford Köln, Kısım XIII'teki büyük hikâyenin (Bölüm 85) başlangıç noktalarından biridir: Türkiyeli işçiler, Avrupa sınıf tarihine burada, kendi talepleriyle, kendi örgütleriyle ve kendi bedelleriyle girdi.

Kritik an: Ford Köln, Ağustos 1973

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Atılan 300 işçinin geri alınması, saat başına 1 mark zam, altı haftalık izin, bant hızının düşürülmesi	IG Metall grevi "yasadışı" ilan etti; işletme konseyi yönetimle birlikte grevcilere karşı durdu; SPD hükümeti sessiz kaldı	Grevcilere "işine dönmek isteyenler" kalabalığıyla saldırı, polis operasyonu, toplu işten atma, sınır dışı etme, basında "Türk terörü" kampanyası	Otomotiv sermayesi, göçmen emeğini disiplin altında tuttu; üç ay sonra (23 Kasım 1973) devlet yeni işçi alımını durdurdu (Anwerbestopp)	Grev yenildi; ama Türkiyeli işçiler Avrupa sınıf tarihine özne olarak girdi. Pierburg ise kazandı: fark, yerli işçinin dayanışmasıydı

23 Kasım 1973'te, petrol kriziyle birlikte, Batı Alman hükümeti yeni yabancı işçi alımını durdurdu (**Anwerbestopp**). Göçmen işçiler artık ya dönecek ya da ailelerini getirip kalacaktı. Çoğu kaldı. Ve 1970'lerin ekonomik krizinde, yedek sanayi ordusunun (T37) en kolay harcanabilir kısmı onlar oldu. 1983'te çıkarılan "geri dönüşü teşvik yasası", işçilere para vererek ülkeyi terk etmelerini özendirdi (Bölüm 85).

Türkiye'ye bağ: Türkiyeli işçilerin Avrupa sınıf tarihine katılışı. 30 Ekim 1961'de Bonn'da imzalanan işgücü anlaşması, iki devletin ihtiyacının buluşmasıydı. Batı Alman sermayesi ucuz ve genç emek istiyordu. Türkiye'nin egemen sınıfı ise 1960 darbesinin ardından yükselen işsizliğe ve kırdan kente göçün yarattığı basınca bir çıkış, ve döviz istiyordu. **Gidenler kimdi?** 1961-1973 arasında resmî kanallardan Batı Almanya'ya giden Türkiyeli işçi sayısı 650.000 dolayındadır (doğrulanacak); gayri resmî yollarla gidenlerle birlikte bu sayı daha büyüktür. Başlangıçta çoğu kentli, vasıflı ya da yarı vasıflı işçilerdi; sonra Anadolu'nun köylerinden, Neşet Ertaş'ın türkülerindeki gurbetçilerden oluşan bir kitle geldi (https://bilgimusterekleri.org/blog/nesetertas/). **Ne yaptılar?** Almanya'nın madenlerinde, çelik fabrikalarında, otomobil montaj hatlarında, inşaatlarında, temizlik işlerinde çalıştılar. **Ne kazandılar?** Türkiye'deki ücretlerin birkaç katı ücret; ama aynı işi yapan Alman işçiden genellikle daha düşük ücret gruplarında, daha kötü barınmayla. **Ne ödediler?** Aileden kopma, dil engeli, ırkçılık, "misafir" statüsünün hukuki kırılganlığı. **Türkiye ne kazandı?** İşçi dövizleri 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye'nin ihracat gelirlerinin önemli bir kısmına denk düştü (Grafik G34). **Sınıf olarak ne yaptılar?** Sendikalara üye oldular: 1970'lerde IG Metall'in yabancı üyeleri içinde Türkiyeliler hızla büyüdü. Ford Köln'de olduğu gibi kendi grevlerini örgütlediler. 1970'lerden itibaren kendi işçi derneklerini ve federasyonlarını kurdular; 12 Eylül'den sonra Türkiye'den sürgüne gelen sendikacılar ve devrimcilerle birlikte, Almanya'da Türkiye'deki cuntaya karşı dayanışma örgütlediler. **Bu dosya aynı zamanda onların tarihidir.** Bugün Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli insanların büyük çoğunluğu (G36) bu işçilerin çocukları ve torunlarıdır: bir kısmı Berlin'de sınıf mücadelesinin yeni kuşağının önünde yürüyor (Bölüm 75, 92). Ayrıntılı anlatı: Kısım XIII, Bölüm 85.

Kavram kutusu. - **Sosyal piyasa ekonomisi:** Özel mülkiyet ve rekabeti esas alan, devletin rekabeti koruyup "sosyal denge" sağladığı Batı Alman sermaye stratejisi. 1945-47'nin kamulaştırma talebine karşı geliştirildi. - **Eş yönetim (Mitbestimmung):** İşçi temsilcilerinin şirket denetim kurullarında yer alması. Mülkiyeti ve kesin kararı sermayede bırakır (K7'nin birinci basamağı + temsil). - **Gastarbeiter (konuk işçi) rejimi:** Oturma iznini iş iznine, iş iznini işverene bağlayan, göçmeni geçici ve haklardan yoksun bir emek gücü olarak kuran hukuk düzeni. Irksallaştırmanın hukuki biçimi (T39). - **Yaban grev (wilder Streik):** Sendikanın onayı olmadan yapılan grev. Almanya'da yasadışı sayılır; göçmen işçilerin 1973 grevlerinin biçimi.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İşgal güçlerinin kamulaştırmayı veto etmesi (Hessen 1946, NRW 1948); para reformu (1948); KPD yasağı ve komünist avı (1956-68); meslek yasakları (1972); işletme konseyine grev yasağı (1952); eş yönetimle sendikanın şirket rekabetine bağlanması; göçmen emeğiyle sınıfın ulusal köken üzerinden katmanlaştırılması; "Hafif ücret grupları" ile kadın emeğinin ucuzlatılması; yaban grevlerin polis ve şirket içi karşı gösterilerle kırılması (Ford 1973); sınır dışı etme; işçi alımının durdurulması (1973) ve geri dönüş teşvikleri (1983).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Alman ekonomik mucizesi Erhard'ın serbest piyasa politikalarının ve Alman çalışkanlığının eseriydi."* Yanıt: Mucizenin kaynakları başkaydı. Marshall Planı, 1953 Londra Borç Anlaşması'yla Almanya'nın dış borçlarının yarısının silinmesi ve geri kalanın ihracat gelirine bağlanması, savaşın tahrip etmediği sanayi kapasitesi (Nazi döneminde kurulmuş fabrikalar), Doğu'dan gelen milyonlarca vasıflı göçmen, Kore Savaşı'nın yarattığı ihracat talebi ve Akdeniz'den getirilen ucuz göçmen emeği. "Alman çalışkanlığı"nın önemli bir kısmı İtalyan, Yunan, Yugoslav ve Türkiyeli işçilerin çalışkanlığıydı. Ve mucizenin "sosyal" sıfatı Erhard'ın değil, KPD'yi yasaklayarak bile ortadan kaldırılamayan sınıf mücadelesinin ve duvarın öte yanındaki sistemin eseriydi.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Nazi döneminin sanayi grupları (Krupp, Thyssen, Siemens, Flick) büyük ölçüde aynı ailelerin elinde kaldı ya da geri döndü. - **Kimin denetiminde?** Sermayenin; Montan sektöründe sınırlı eş yönetimle. - **Kimin yararına?** Toplumsal ücret Alman işçisinin yararına yükseldi; ama refahın alt katında göçmen işçiler ve düşük ücret gruplarındaki kadınlar vardı. Asıl kazanan, ihracat odaklı sanayi ve banka sermayesiydi. - **Kim karar veriyor?** 1946-48'de işgal güçleri; 1950'lerden sonra Bonn'daki hükümet, sermaye örgütleri ve sosyal ortaklık masası. Ford Köln'de karar vermeye çalışan işçiler polisle karşılaştı.

Okuma ve izleme önerisi. Rainer Werner Fassbinder, *Angst essen Seele auf* (Ali: Korku Ruhu Kemirir, 1974). Günter Wallraff, *Ganz unten* (En Alttakiler, 1985): Türk işçi kılığında yazılmış bir tanıklık. Aras Ören, *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?* (1973, şiir). Wolfgang Abendroth'un Alman işçi hareketi üzerine yazıları.

Bölüm 51: İskandinav Modeli: İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya

Sahne. 14 Mayıs 1931, İsveç'in kuzeyinde, Ådalen vadisi. Kereste ve selüloz fabrikalarının işçileri haftalardır grevdedir; işverenler grev kırıcı getirmiştir. O gün birkaç bin işçi, grev kırıcıların kaldığı Lunde'ye doğru yürür; önde bandolar ve bayraklar vardır. Yolu, çağrılmış bir askerî birlik keser. Askerler yürüyüşe ateş açar. Dört işçi ve yürüyüşü izleyen yirmi yaşındaki Eira Söderberg ölür. Günümüzün "uzlaşma cenneti" olarak anılan İsveç'te, refah modelinin başlangıç noktalarından biri bir kurşun yağmurudur. Yedi yıl sonra sendikalar ile işverenler, Stockholm yakınlarındaki lüks bir otelde, "barış" imzalayacaklardır.

Tez. "İskandinav sosyalizmi" yoktur; güçlü sendikalı, yüksek vergili, toplumsal ücretin dünyadaki en geniş biçimlerinden birine sahip bir kapitalizm vardır. Bu model, işçi sınıfının olağanüstü örgütlülüğünün ve 1917 sonrası devrimci dalganın burjuvaziyi korkuttuğu bir tarihsel uzlaşmanın ürünüdür. Sosyal demokrasi mülkiyet sorusuna yalnızca bir kez, 1970'lerdeki Meidner Planı'yla ciddi biçimde yaklaştı; sermaye sokağa çıkıp saldırınca geri çekildi. İskandinav modelinin dersi, hem neyin mümkün olduğunu hem de mülkiyete dokunmayan bir modelin sınırını göstermesidir.

Ådalen'den Saltsjöbaden'e

1920'ler İsveç'i Avrupa'nın en grevli ülkelerinden biriydi. İşverenler lokavt, grev kırıcı ve ordu kullanıyordu; Ådalen, bu sert sınıf ilişkilerinin doruğuydu. Ådalen katliamı, İsveç işçi hareketi içinde büyük bir öfke yarattı; komünistlerin ve sendikalistlerin etkisi arttı.

Görsel: Ådalen'de grevci işçilerin yürüyüşü, askerlerin ateş açmasından birkaç dakika önce, 14 Mayıs 1931. Sten Sjöberg/IBL, Kamu malı, Wikimedia Commons.

1932'de Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SAP) Per Albin Hansson önderliğinde iktidara geldi ve 1976'ya kadar kesintisiz, 44 yıl iktidarda kaldı. Hansson, 1928'de yaptığı bir konuşmada, iyi bir evde olduğu gibi kimsenin ayrıcalıklı ya da dışlanmış olmadığı, eşitlik ve dayanışmanın hüküm sürdüğü bir **"halk evi"** (folkhemmet) vizyonu ortaya koymuştu. Bu vizyonun kaynağı, ilginçtir, İsveçli muhafazakârların milliyetçi "halk topluluğu" düşüncesiydi; sosyal demokratlar onu devraldı ve sınıf kavramının yerine "halk" kavramını koydu.

1933'te sosyal demokratlar, çiftçiler partisiyle bir anlaşma (kohandeln, "inek ticareti") yaptı: işçilere işsizlik programları, çiftçilere tarım fiyat destekleri. Bu, işçi-köylü ittifakının (T22) sosyal demokrat, parlamenter biçimiydi. 20 Aralık 1938'de İsveç Sendikalar Konfederasyonu (LO) ile İşverenler Konfederasyonu (SAF), Saltsjöbaden'deki Grand Hotel'de **Saltsjöbaden Anlaşması**'nı imzaladı (Bölüm 45). Anlaşma, toplu pazarlık, grev ve lokavt kurallarını devlet müdahalesi olmadan, iki tarafın kendi aralarında belirlemesini öngörüyordu. Sendikalar, işverenin "işi yönetme ve dağıtma, işçiyi işe alma ve çıkarma" hakkını tanıdı. Yani **mülkiyet ve işyerindeki yönetim yetkisi sermayede kalacak, karşılığında sendika ücret ve koşullar üzerinde güçlü bir pazarlık hakkı alacaktı.**

Saltsjöbaden'in ruhu bu takastır. İsveç sermayesi, dünyanın en güçlü sendikal hareketlerinden biri karşısında, mülkiyetini korumak için bölüşümde cömert davranmayı kabul etti. Sendika ise bölüşümde kazanmak için mülkiyet sorusunu masadan kaldırdı. Bu takasın ardında, 1917-1923 devrim dalgasının ve Ådalen'in İsveç burjuvazisine öğrettiği bir ders vardı: sınıf çatışması kontrolden çıkarsa, kaybedecek olan mülk sahibidir.

Rehn-Meidner modeli: dayanışmacı ücret

1951'de LO kongresine iki sendika iktisatçısı, Gösta Rehn ve Rudolf Meidner, bir model sundu. **Rehn-Meidner modeli**nin çekirdeği **dayanışmacı ücret politikası**ydı: aynı işe, şirketin kârlılığından bağımsız olarak, aynı ücret. Verimli, kârlı şirketler, "ödeyebileceklerinden" daha düşük ücret öderdi; verimsiz şirketler ise bu ücreti ödeyemeyip ya modernleşmek ya da kapanmak zorunda kalırdı. Kapanan şirketlerin işçileri, devletin **aktif işgücü piyasası politikası** (meslek eğitimi, taşınma yardımı) ile verimli sektörlere aktarılırdı.

Sonuç iki yönlüydü. Bir yandan ücret eşitsizliği dramatik biçimde azaldı: kadın ve erkek, vasıflı ve vasıfsız, kuzey ve güney arasındaki ücret farkları daraldı. Öbür yandan model, en büyük ve en kârlı İsveç şirketlerinin (Volvo, ASEA, Ericsson, SKF, Electrolux) kârlarını olağanüstü büyüttü: bunlar "ödeyebileceklerinden az" ücret ödüyordu. Bu kârlar yeniden yatırıldı ve sermaye Wallenberg ailesi gibi birkaç büyük grubun elinde daha da yoğunlaştı. İsveç, dünyanın en eşitlikçi ücret dağılımlarından biriyle, dünyanın en yoğunlaşmış sermaye mülkiyetlerinden birini bir arada taşıyan bir ülke oldu.

İsveç toplumsal ücreti bu dönemde en geniş biçimlerinden birine ulaştı: evrensel çocuk parası (1948), evrensel temel emeklilik ve 1959'daki **ek emeklilik reformu** (ATP; ücrete bağlı ek emeklilik; bir referandum ve sert bir siyasal çatışmayla kazanıldı), parasız eğitim ve sağlık, belediye konutlarıyla "Milyon Konut Programı" (1965-1974: on yılda bir milyon konut), 1970'lerde kreş ve yaşlı bakımının belediyelerce toplumsallaştırılması (Bölüm 46'daki odak kutusu).

Görsel: "Halk evi" (folkhemmet) döneminden bir işçi konutunun mutfağı, Stockholm Nordiska Müzesi'ndeki canlandırma, 2019. Pymouss, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Meidner Planı: sosyal demokrasi mülkiyet kapısında

1960'ların sonunda bu modelin çelişkisi görünür hâle geldi. 1969-70'te Kiruna'daki devlet maden şirketi LKAB'nin madencileri, sendikanın onayı olmadan greve çıktı (Aralık 1969-Şubat 1970): ücret kadar, işyerinde onur ve yönetimin keyfiliğine karşı. Bu yaban grev, "uzlaşma cenneti"nde bir deprem etkisi yarattı ve bir grev dalgasını başlattı. İşçiler, ücret eşitliğinin yanında işyerinde güç istiyordu. 1970'lerin ortasında sosyal demokrat hükümet iş güvencesi yasası (1974) ve işyerinde eş karar yasası (MBL, 1976) çıkardı.

Ama asıl soru daha derindi: dayanışmacı ücret politikası, büyük şirketlerin "fazla kârını" artırıyordu. Bu kâr kimin olacaktı? 1975'te Rudolf Meidner ve ekibi LO için bir rapor hazırladı; rapor 1976 LO kongresinde coşkuyla kabul edildi. **Meidner Planı**'nın özü şuydu: belli bir büyüklüğün üzerindeki şirketler, kârlarının bir kısmını (yıllık yüzde 20 dolayı önerildi) yeni çıkarılmış hisseler biçiminde **ücretli fonlarına** (löntagarfonder) aktaracaktı. Bu fonlar sendikaların denetiminde olacaktı. Hisseler satılamayacak, fonlarda birikecekti. Böylece birkaç on yıl içinde (şirketin kârlılığına göre 20-35 yıl; doğrulanacak), büyük İsveç şirketlerinin çoğunluk hissesi, adım adım, sermaye sahiplerinden işçilerin kolektif fonlarına geçecekti.

K7'deki cetvelde bu, **birinci basamaktan dördüncü basamağa doğru önerilen bir yoldu**: tazminatsız, kademeli, ama mülkiyetin kendisine dokunan. Meidner'in kendisi bunu açıkça söyledi: amaç, sermaye sahiplerini kademeli olarak mülksüzleştirmekti. Sosyal demokrasi, Saltsjöbaden'de masadan kaldırdığı soruyu, kırk yıl sonra masaya geri getiriyordu.

Sermayenin yanıtı sert oldu. SAF ve büyük şirketler, dönemin en pahalı ve en yoğun siyasal kampanyalarından birini başlattı: "fon sosyalizmi", "Doğu Bloku'na giden yol", "sendika diktatörlüğü". 1976'da, kısmen bu kampanyanın etkisiyle, sosyal demokratlar 44 yıl sonra seçimi kaybetti. 1982'de iktidara dönen Olof Palme hükümeti planı büyük ölçüde sulandırdı. Sermaye tam bir yenilgi istiyordu: **4 Ekim 1983**'te Stockholm'de, işverenlerin örgütlediği, on binlerce kişinin (75.000 dolayı olarak aktarılır, doğrulanacak) katıldığı bir yürüyüş yapıldı: İsveç tarihinde patronların sokağa çıktığı en büyük gösteri. Aralık 1983'te çıkarılan yasa, fonları sınırlı bir süre ve sınırlı bir miktarla, her fonun tek bir şirketteki payı oy haklarının yüzde 8'ini (doğrulanacak) aşmayacak biçimde kurdu. 1991'de iktidara gelen sağ koalisyon fonları tümüyle kaldırdı; birikmiş varlıklar araştırma vakıflarına ve emeklilik sistemine dağıtıldı.

Kritik an: Meidner Planı, 1976-1983

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Büyük şirketlerin mülkiyetinin kademeli olarak işçilerin kolektif fonlarına geçmesi; işyerinde güç	LO kongresi planı coşkuyla kabul etti; SAP önderliği (Palme) temkinli davrandı, seçim kaygısıyla planı adım adım budadı	İşveren örgütü SAF'ın büyük ideolojik kampanyası, "fon sosyalizmi" korkusu, 4 Ekim 1983 patron yürüyüşü, SAF'ın merkezî toplu pazarlıktan çekilmesi (1990)	Wallenberg grubu ve ihracat sermayesi mülkiyetini korudu; 1990'larda finansal serbestleşmeyle daha da güçlendi	Plan budandı (1983), sonra kaldırıldı (1991). Sosyal demokrasi mülkiyet kapısına geldi ve geri döndü

Meidner Planı'nın yenilgisi, İskandinav modelinin dönüm noktasıdır. Sermaye, bölüşümde taviz verebileceğini, ama mülkiyette veremeyeceğini gösterdi. 1980'lerde SAF merkezî toplu pazarlıktan çekildi, İsveç'te finansal serbestleşme başladı ve 1990-93'te derin bir bankacılık krizi yaşandı. 1990'larda "halk evi"nin kalemleri bir bir budandı: emeklilik reformu (1994-98), okulların ve sağlık hizmetlerinin özel şirketlere açılması (okul çekleri, 1992), belediye konutlarının satılması. Bugün İsveç, özel "bağımsız okulların" kâr dağıtabildiği ender ülkelerden biridir. Toplumsal ücret aşındı; mülkiyet ise hiç el değiştirmemişti.

Norveç: petrol fonu

Norveç'in modeli İsveç'e benzer bir sendika-sosyal demokrasi uzlaşmasına dayanır (1935 "Ana Anlaşma"). 1969'da Kuzey Denizi'nde petrol bulunduktan sonra Norveç devleti, 1972'de devlet petrol şirketi Statoil'i kurdu ve petrol gelirlerinin önemli bir kısmının devlete kalmasını sağladı. 1990'da kurulan **Devlet Petrol Fonu** (bugünkü Devlet Emeklilik Fonu Global), bu gelirleri dünya borsalarında yatırıma yöneltti; bugün dünyanın en büyük devlet fonlarından biridir.

Petrol fonu, K7'nin cetveli bakımından ilginç bir örnektir: bir doğal kaynağın rantı toplumsallaştırıldı; ama bu rant, dünya çapında binlerce şirketin hissesine yatırılarak, küresel sermaye birikiminin bir parçası hâline geldi. Norveç halkı, bir yandan kendi toplumsal ücretini petrolle güvenceye alırken, öbür yandan dünyanın başka yerlerindeki işçilerin emeğinden kâr payı alan bir hissedar oldu. Bu, emperyalist zincirde "refah"ın kaynağına dair Kısım XII'deki tartışmanın küçük ama öğretici bir örneğidir.

Danimarka: erken uzlaşma

Danimarka, sınıf uzlaşmasının en eski örneklerinden birine sahiptir: 1899'da, büyük bir lokavtın ardından imzalanan **Eylül Uzlaşması** (Septemberforliget), sendikaları tanıdı ve karşılığında işverenin "işi yönetme ve dağıtma hakkını" güvenceye aldı. Saltsjöbaden'in otuz dokuz yıl öncesi. 1933'te Kanslergade anlaşması (sosyal demokratlar, liberaller ve çiftçiler arasında) İsveç'teki "inek ticareti"nin benzeriydi. Danimarka'nın "flexicurity" (esnek güvence) modeli, yani işten çıkarmanın kolay, ama işsizlik parasının yüksek ve uzun olduğu düzen, bu tarihin 1990'lardaki biçimidir: işçi iş güvencesini, toplumsal ücretin yüksekliği karşılığında bıraktı. İşsizlik parası 2010'lardan itibaren kısaltılınca, takasın öbür yarısı da aşındı.

Finlandiya: 1918'in yaraları ve komşuluk

Finlandiya'nın hikâyesi öbür İskandinav ülkelerinden farklıdır. 1918 iç savaşında Kızıllar (işçiler ve topraksız köylüler) yenildi; ardından gelen beyaz terörde ve esir kamplarında on binlerce kişi öldü (savaş ve terörle ölen Kızılların sayısı 25.000-30.000 arası tahmin edilir, kamplarda açlık ve hastalıktan ölenler 12.000-13.000 dolayı; doğrulanacak; Kısım V). Komünist Parti 1918'den 1944'e kadar yasaktı. İki savaş arası Finlandiya, sağcı ve antikomünist bir ülkeydi; faşist Lapua hareketi 1930'larda güçlüydü.

1944'te Finlandiya, Nazi Almanyası'nın yanında savaştığı SSCB ile ateşkes imzaladı. Ateşkesin koşullarından biri faşist örgütlerin kapatılması ve komünistlerin yasallaşmasıydı. Komünistlerin öncülük ettiği Finlandiya Halk Demokratik Birliği (SKDL), 1945 seçimlerinde oyların yüzde 23 dolayını aldı ve 1945-48 arasında hükümette yer aldı. Sendika konfederasyonu SAK'ın üye sayısı patladı. 1948'de Finlandiya ile SSCB arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı.

Batı'da "Finlandiyalaşma" denen olgu, genellikle küçük bir ülkenin büyük komşusuna boyun eğmesi olarak anlatılır. Sınıfsal bir okuma başka bir şeyi görür: Finlandiya burjuvazisi, doğu komşusunun varlığı ve güçlü bir komünist hareket karşısında, 1918'de kanla ezdiği işçi sınıfına savaştan sonra kayda değer tavizler vermek zorunda kaldı. 1956'da SAK'ın çağrısıyla yapılan ve iki hafta süren genel grev, işçi sınıfının gücünü gösterdi. 1960'lar ve 1970'lerde Finlandiya, İskandinav tipi bir refah devleti kurdu: ücrete bağlı emeklilik (1961-62), evrensel sağlık sigortası (1964), kapsamlı toplu sözleşme sistemi. Aynı zamanda SSCB ile takas ticareti, Finlandiya sanayisine (tersaneler, makine, kâğıt) güvenceli bir pazar sağladı. 1991'de SSCB çözülünce bu pazar birden kayboldu; Finlandiya 1991-93'te derin bir bunalıma girdi, işsizlik yüzde 15'i aştı (doğrulanacak). Sistem rekabetinin sona ermesinin bedeli, en doğrudan biçimde, Finlandiya işçisine kesildi.

Sınıfsal okuma: "İskandinav sosyalizmi" yoktur

Bugün hem Türkiye'de hem Avrupa'da, "sosyalizm" sözcüğünden korkan ama eşitlik isteyenler için İskandinavya bir sığınak olarak sunulur: "Bize Sovyetler değil, İsveç lazım." Bu cümle iki yanılgı taşır.

Birincisi: İskandinav ülkeleri sosyalist değildir. Üretim araçları özel sermayenin, çoğu zaman dünyadaki en yoğunlaşmış sermaye ailelerinin elindedir. İsveç'te Wallenberg grubu, onlarca yıl boyunca borsanın büyük bir kısmını denetledi. Karar sermayenindir. Toplumsal ücret yüksektir, ama mülkiyet ve karar kapitalisttir. Meidner Planı'nın yenilgisi, bu sınırın ne kadar kesin olduğunu gösterir.

İkincisi: İskandinav refahı, "iyi yönetimin" ya da "kültürel uzlaşma geleneğinin" ürünü değildir. Ådalen'den, 1917-1923'ün korkusundan, dünyanın en yüksek sendikalaşma oranlarından (İsveç'te 1980'lerde yüzde 80'in üstü; doğrulanacak), ve Finlandiya örneğinde, doğrudan sistem rekabetinden

doğdu. Sendikalaşma oranı düştükçe ve sermaye 1980'lerden itibaren uzlaşmadan çekildikçe, İskandinav modeli de aşındı. Bugün İsveç'te gelir ve servet eşitsizliği 1980'lere göre belirgin biçimde artmıştır.

İskandinav modelinin gerçek dersi şudur: **örgütlü bir işçi sınıfı, kapitalizmin içinde bile toplumsal ücreti olağanüstü bir düzeye taşıyabilir; ama mülkiyete dokunmadığı sürece, kazandığı her şey sermayenin kendini yeniden güçlendirdiği ilk anda geri alınabilir.**

Kavram kutusu. - **Dayanışmacı ücret politikası:** Aynı işe, şirketin kârlılığından bağımsız aynı ücret. Ücret eşitsizliğini azaltır; kârlı şirketlerde sermaye birikimini hızlandırır. - **Ücretli fonları (löntagarfonder):** Şirket kârlarının bir kısmının yeni hisse olarak sendika denetimindeki fonlara aktarılması önerisi (Meidner, 1976). Mülkiyetin kademeli toplumsallaştırılması (K7). - **Sınıf uzlaşması (Saltsjöbaden tipi):** Sendikanın işverenin yönetim hakkını tanıması, karşılığında güçlü bir pazarlık hakkı alması. Bölüşümde kazanım, mülkiyette teslimiyet (Bölüm 45).

Tablo: İskandinav refah modelinin dönüm noktaları

Yıl	Ülke	Olay	Sınıfsal anlamı
1899	Danimarka	Eylül Uzlaşması	Sendikanın tanınması ↔ işverenin yönetim hakkı
1918	Finlandiya	İç savaş ve beyaz terör	İşçi devrimi kanla bastırıldı
1931	İsveç	Ådalen katliamı	Ordu grevcilere ateş açtı: 5 ölü
1932-33	İsveç	SAP iktidarı, işçi-çiftçi anlaşması	Parlamenter işçi-köylü ittifakı
1938	İsveç	Saltsjöbaden Anlaşması	Mülkiyet masadan kalktı, pazarlık kurumsallaştı
1944-48	Finlandiya	Komünistlerin yasallaşması, hükümete katılım	Sistem rekabeti kapıda
1951	İsveç	Rehn-Meidner modeli	Dayanışmacı ücret
1959	İsveç	Ek emeklilik (ATP)	Toplumsal ücrette büyük sıçrama
1969-70	İsveç	Kiruna maden grevi	Tabanın uzlaşmaya isyanı
1976	İsveç	Meidner Planı LO'da kabul edildi	Mülkiyet sorusu masaya döndü
1983	İsveç	4 Ekim patron yürüyüşü; planın budanması	Sermayenin karşı saldırısı
1990	Norveç	Petrol fonu	Rantın toplumsallaştırılması, küresel yatırım
1991-94	İsveç, Finlandiya	Ücretli fonlarının kaldırılması, bankacılık krizi, SSCB pazarının kaybı	Korku bitince

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Ordu ve grev kırıcı (Ådalen 1931); lokavt (Danimarka 1899); uzlaşma anlaşmalarıyla yönetim hakkının güvenceye alınması; dayanışmacı ücretle birikimin büyük şirketlerde yoğunlaşması; ideolojik kampanya ve patron yürüyüşü (1983); merkezî pazarlıktan çekilme (1990); finansal serbestleşme; kamu hizmetlerinin özel şirketlere açılması (okul çekleri, 1992).

Türkiye'ye bağ. Konya'nın Kulu ilçesinden 1960'ların ortasından itibaren İsveç'e, özellikle Stockholm'e yönelik bir zincirleme göç yaşandı; bugün Stockholm'de Kululu bir topluluk vardır (Bölüm 86). İsveç'e giden Türkiyeli işçiler, Almanya'dakilerden farklı olarak, görece erken bir tarihte yerel seçimlerde oy hakkı (1976) ve güçlü bir sendikal koruma buldu. Ayrıca 12 Eylül'den sonra İsveç, Türkiye'den kaçan pek çok sendikacı ve devrimci için sığınma ülkesi oldu. Türkiye'de ise "İskandinav modeli" 1970'lerde Bülent Ecevit'in "demokratik sol"unun ve 2000'lerde bazı liberal-sol çevrelerin referansı oldu; ama İsveç'teki sendikalaşma düzeyi ve toplu sözleşme kapsamı olmadan, "model"in Türkiye'de neye dayanacağı hiç sorulmadı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İsveç, sosyalizmin iyi ve özgür biçimidir; Sovyetler kötü, İsveç iyi sosyalizmdi."* Yanıt: İsveç'te üretim araçları hep özel sermayenin elinde kaldı; sosyalizmin temel koşulu olan toplumsal mülkiyet hiç kurulmadı. Sosyal demokratlar bunu bir kez, Meidner Planı'yla önerdiklerinde, sermaye kampanya ve sokakla karşılık verdi ve sosyal demokrasi geri çekildi. İsveç'in gösterdiği şey, "iyi sosyalizm" değil, kapitalizmin en güçlü sendikal baskı altında bile mülkiyetten vazgeçmediğidir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sermayenin; İsveç'te dünyanın en yoğunlaşmış mülkiyet yapılarından biri. - **Kimin denetiminde?** İşyerinde sermayenin (Saltsjöbaden'in yönetim hakkı); bölüşümde sendika ile sermayenin ortak pazarlığında. - **Kimin yararına?** Toplumsal ücret işçi sınıfının; sermaye birikimi büyük ihracat gruplarının. - **Kim karar veriyor?** Merkezî pazarlık masası ve sosyal demokrat hükümet; ama mülkiyet sorusu masaya geldiğinde, sermaye.

Okuma ve izleme önerisi. Bo Widerberg, *Ådalen 31* (1969). Stefan Jarl ve Jan Lindqvist, *Dom kallar oss mods* (1968, belgesel): "halk evi"nin kıyısında kalan Stockholm işçi gençliği. Rudolf Meidner, *Employee Investment Funds: An Approach to Collective Capital Formation* (1978). Jonas Pontusson, *The Limits of Social Democracy: Investment Politics in Sweden* (1992).

Bölüm 52: Avusturya, Belçika, Hollanda, İrlanda

Sahne. 8 Ağustos 1956 sabahı, Belçika'nın Charleroi yakınlarındaki Marcinelle'de, Bois du Cazier kömür madeni. Bir asansör kafesinin yanlış zamanda hareket etmesiyle bir elektrik kablosu ve yağ borusu kopar, yangın çıkar. Duman galerileri doldurur. 262 madenci ölür. Ölülerin 136'sı İtalyandır. Belçika, 1946'da İtalya ile imzaladığı bir anlaşmayla her hafta binlerce İtalyan işçiyi madenlerine getirmiş, karşılığında İtalya'ya ucuz kömür satmıştır: "insan karşılığı kömür." Marcinelle, savaş sonrası Batı Avrupa refahının yeraltındaki bedelidir. Birkaç yıl sonra, İtalyanların yerini bu madenlerde Türkiyeli işçiler alacaktır.

Tez. Avrupa'nın küçük ülkeleri, büyük ülkelerde gördüğümüz refah devleti modelinin farklı varyantlarını sunar, ama aynı sınıfsal mantığı taşır: kazanımlar sınıf mücadelesiyle alındı, uzlaşma kurumlarıyla (Avusturya'da sosyal ortaklık, Hollanda'da sütunlaşma) dizginlendi. Sınıfın birliği, bazen sendika bürokrasisi eliyle (Avusturya 1950), bazen mezhep ve ideolojiyle (Hollanda), bazen ulusal-dilsel ayrımla (Belçika) ve bazen kiliseyle (İrlanda) bölündü. Ve her yerde, refahın en ağır işlerini göçmenler yaptı.

Avusturya: 1950 Ekim grevleri ve sosyal ortaklık

1945'te Avusturya dört işgal bölgesine ayrılmıştı; Viyana da dörde bölünmüştü. Sovyet bölgesinde, Potsdam Anlaşması'na dayanarak, eski "Alman mülkü" sayılan işletmeler Sovyet yönetimine alındı (USIA işletmeleri). Batı bölgelerinde ise Avusturya hükümeti, bu işletmelerin Sovyet eline geçmesini önlemek için 1946 ve 1947'de **kamulaştırma yasaları** çıkardı: ağır sanayi, madenler, büyük bankalar ve elektrik devlete geçti. Avusturya böylece, Batı Avrupa'da en büyük devlet sanayi sektörlerinden birine sahip oldu (VÖEST, Alpine Montan). K7'nin cetvelinde bu, sistem rekabetinin doğrudan ürünü olan bir üçüncü basamak örneğidir: kamulaştırma, sosyalizmin değil, Sovyet etkisine karşı "ulusal" sermayenin korunmasının aracıydı.

Savaş sonrası Avusturya, "ücret-fiyat anlaşmaları"yla yönetildi: hükümet, sendika konfederasyonu ÖGB ve işveren odaları, fiyat artışlarını ve ücret artışlarını birlikte belirliyordu. Bu anlaşmaların her biri, ücretleri fiyatların gerisinde bıraktı. Eylül 1950'de açıklanan **dördüncü ücret-fiyat anlaşması** gıda ve enerjide büyük fiyat artışları getirirken ücretleri yalnızca sınırlı artırdı. 26 Eylül 1950'de Linz'deki VÖEST çelik fabrikasında ve Steyr'da işçiler kendiliğinden greve çıktı; grev Yukarı Avusturya'ya ve Viyana'ya yayıldı. Komünist Parti (KPÖ) grevi destekledi ve bir işçi konferansı toplayarak genel grev çağrısı yaptı. Yüz binlerce işçi katıldı (sayı doğrulanacak).

ÖGB ve Sosyalist Parti (SPÖ) önderliği, grevi bir **"komünist darbe girişimi"** olarak damgaladı. İnşaat ve Ağaç İşçileri Sendikası'nın başkanı Franz Olah, sendikalı inşaat işçilerinden oluşan, sopalarla donatılmış "düzen birlikleri" örgütledi; bu birlikler, polisle birlikte grevcilerin barikatlarını dağıttı, fabrika önlerindeki grev gözcülerine saldırdı. 6 Ekim'de grev bitti. Ardından binlerce grevci işten atıldı; ÖGB, grevlere katılan komünist sendikacıları sendikadan ihraç etti. Sonraki on yıllarda yapılan tarih araştırmalarının büyük çoğunluğu, "darbe girişimi" tezini reddeder: KPÖ'nün iktidarı ele geçirme planı ya da Sovyet işgal kuvvetlerinin müdahale hazırlığı olduğuna dair bir belge yoktur (değerlendirme doğrulanacak; tartışma sürüyor). Ama "darbe" anlatısı, Avusturya işçi hareketinin komünist kanadının tasfiyesi için güçlü bir araç oldu. Franz Olah'ın, bu dönemde ABD'den ve AFL çevrelerinden gizli fon aldığı sonradan ortaya çıktı (belge ve aktarım ayrımıyla; Bölüm 44'teki yöntem; doğrulanacak).

Bu yenilginin üzerine Avusturya "sosyal ortaklığı" (Sozialpartnerschaft) kuruldu. 1957'de kurulan **Ücretler ve Fiyatlar Parite Komisyonu**, ÖGB, işveren odası, işçi odası ve tarım odasının temsilcilerinden oluşan, yasal dayanağı bile olmayan ama fiilen ülkenin ekonomik politikasını belirleyen bir organdı. Grevler neredeyse ortadan kalktı: Avusturya, 1960'lardan 1990'lara kadar Avrupa'nın en az grev yapılan ülkelerinden biri oldu (dakika/işçi başına grev süresiyle ölçülen istatistiklerde; doğrulanacak). Toplumsal ücret yüksek tutuldu, kamu sanayisi tam istihdamı güvenceye aldı. Karşılığında sınıf, bağımsız bir güç olarak siyasi alandan çekildi.

Ders şudur: 1934'te Viyana'da faşizme karşı silahla direnen işçi sınıfının (Kısım VI), on altı yıl sonra kendi sendikasının sopasıyla grevden döndürülmesi, **aygıtın** tabana karşı nasıl kullanılabildiğini gösterir. Sosyal ortaklığın "barışı", 1950'de bir yenilgiyle kuruldu.

Belçika: kral sorunu ve kış genel grevi

Belçika'nın savaş sonrası tarihi, iki büyük genel grevle belirlendi.

Kral sorunu, 1950. Kral III. Leopold, 1940'ta Alman işgali karşısında hükümetin görüşüne karşı teslim olmuş, savaş boyunca ülkede kalmış ve işgalcilerle ilişkisi tartışmalıydı. Savaştan sonra İsviçre'de sürgündeydi. Mart 1950'de yapılan referandumda seçmenlerin yüzde 58 dolayı kralın dönüşünü onayladı; ama çoğunluk Flandre'dan geliyordu, sanayi bölgesi Wallonie ve Brüksel ise karşıydı. Leopold Temmuz 1950'de döndüğünde, Wallon işçileri genel greve çıktı. 30 Temmuz 1950'de Liège yakınlarındaki Grâce-Berleur'de jandarma bir işçi toplantısına ateş açtı; üç işçi öldü (dördüncüsü sonradan yaralarından öldü; doğrulanacak). Grev, bir ayaklanmaya dönüşme eğilimi gösterince, Leopold tahttan feragat edeceğini açıkladı; oğlu Baudouin kral oldu.

11 Ağustos 1950'de Baudouin Meclis'te yemin ederken sıralarda "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırıldı. Bağıranın Komünist Parti başkanı Julien Lahaut olduğu sanıldı. Bir hafta sonra, 18 Ağustos 1950'de, Lahaut evinin önünde öldürüldü. Katiller onlarca yıl yargılanmadı. 2015'te yayımlanan bir araştırma, cinayetin, sağcı ve antikomünist bir gizli ağ tarafından, bazı sanayi ve finans çevrelerinin desteğiyle işlendiğini ortaya koydu (araştırmanın bulguları ve adı geçen kişiler doğrulanacak). Lahaut, Belçika'nın Gladio öncesi antikomünist şiddetinin simgesidir.

Kış genel grevi, 1960-61. 1960'ta Belçika zor bir yıl yaşıyordu. Kongo, 30 Haziran 1960'ta bağımsızlığını kazanmıştı; Belçika sermayesinin en büyük kâr kaynaklarından biri tehlikedeydi. Wallonie'nin kömür madenleri kapanıyor, ağır sanayi yaşlanıyordu. Gaston Eyskens'in Hristiyan Demokrat-liberal hükümeti, bütçe açığını kapatmak için **"Tek Yasa"**yı (Loi unique / Eenheidswet) hazırladı: vergi artışları, işsizlik yardımlarında kesintiler, kamu çalışanlarının emeklilik haklarında daraltma, kamu yatırımlarında kısıntı. Yani toplumsal ücretin topyekûn budanması.

20 Aralık 1960'ta, Meclis yasayı görüşmeye başladığında, kamu çalışanları greve çıktı. Grev Wallonie'nin sanayi kentlerine, Liège, Charleroi, La Louvière'e ve Brüksel'e, kısmen Flandre'ya (Gent, Anvers) yayıldı. Sosyalist sendika konfederasyonu FGTB'nin merkezi grev çağrısını birkaç oyla reddetmişti; ama Liège'deki metal işçileri sendikasının önderi **André Renard** ve Wallon sendikacılar grevi kendileri yönetti. Katılımın doruğunda 700.000 dolayında grevci olduğu tahmin edilir (doğrulanacak). Demiryolları, limanlar, fabrikalar, okullar durdu. Liège'de grevciler ile jandarma arasında çatışmalar oldu; grev boyunca dört kişi öldü (doğrulanacak).

Görsel: Brüksel'de "Tek Yasa"ya karşı yürüyen grevciler, 3 Ocak 1961. Harry Pot / Anefo, CC0, Wikimedia Commons.

Aynı günlerde, 17 Ocak 1961'de, Kongo'nun ilk seçilmiş başbakanı Patrice Lumumba, Belçikalı subayların ve yetkililerin katılımıyla Katanga'da öldürüldü. Belçika parlamentosunun 2001'deki soruşturma komisyonu, Belçika hükümetinin bu cinayette "ahlaki sorumluluğu" olduğunu kabul etti. Aynı burjuvazi, Wallonie'de işçinin toplumsal ücretini keserken, Kongo'da madenlerini korumak için bir halk önderini öldürtüyordu. Belçika işçi hareketi bu iki olayı birbirine pek bağlamadı; bu, enternasyonalizm sınavında eksik not olarak kalmalıdır.

Grev, Ocak 1961'in sonlarına doğru, hiçbir somut kazanım elde etmeden sönümlendi. Tek Yasa, bazı değişikliklerle, Meclis'ten geçti. Grevin yenilgisinin nedenleri öğreticidir. Hristiyan sendika konfederasyonu CSC grevin dışında kaldı. Flandre'nın işçileri, kısmi katılım dışında, Wallon işçilerini yalnız bıraktı. Sosyalist Parti ve FGTB merkezi grevi resmen üstlenmedi. Renard ise grevin yenilgisini bir **federalizm** talebine çevirdi: Wallonie'nin ekonomik çöküşünü Flandre'nın Hristiyan Demokrat çoğunluğuna bağladı ve "Wallon Halk Hareketi"ni kurdu. Sınıf talebi, dilsel-bölgesel bir talebe dönüştü. Sonraki on yıllarda Belçika bir federal devlete dönüştü; ama Wallon ve Flaman işçilerin birliği hiçbir zaman eski gücüne ulaşmadı (ulusal sorun ve sınıf: Bölüm 72).

Kritik an: Belçika kış genel grevi, Aralık 1960 - Ocak 1961

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Tek Yasa'nın geri çekilmesi, toplumsal ücretin korunması; tabanın bir kesimi yapısal reform ve holdinglerin denetimi	FGTB merkezi grevi resmen üstlenmedi; Sosyalist Parti parlamentoda kaldı; Renard grevi yönetti ama sonra federalizme yöneltti; Hristiyan sendika dışarıda kaldı	Jandarma, askerî birliklerin çağrılması, grevcilerin kovuşturulması, Flaman-Wallon ayrımının kışkırtılması	Holdingler (Société Générale) ve Kongo'daki maden sermayesi; bütçe kesintisini geçirdiler	Grev yenildi, Tek Yasa geçti; sınıf sorunu bölgesel-dilsel soruna tercüme edildi

Belçika'nın refahının alt katı da göçmenlerdi. 1946 İtalya-Belçika anlaşmasıyla yüz binlerce İtalyan işçi madenlere getirildi; Marcinelle'den sonra İtalya işçi göndermeyi durdurunca, Belçika İspanya, Yunanistan, Fas ve **Türkiye** (16 Temmuz 1964 anlaşması) ile anlaşmalar imzaladı. Türkiyeli madenciler, Limburg'daki Genk'in ve Wallonie'nin madenlerine yerleşti (Bölüm 86).

Hollanda: sütunlaşma ve güdümlü ücret

Hollanda'da sınıf, savaş sonrasında da, ülkenin 19. yüzyıldan beri süregelen **sütunlaşma** (verzuiling) düzeni içinde bölünmüş kaldı. Toplum, dört "sütun"a ayrılmıştı: Katolik, Protestan, sosyalist ve liberal. Her sütunun kendi partisi, sendikası, gazetesi, radyosu, okulları, hastaneleri, spor kulüpleri, hatta kendi bakkalları vardı. Bir Katolik işçi, Katolik sendikaya (KAB/NKV) üye olur, Katolik partiye (KVP) oy verir, Katolik radyoyu dinler, Katolik okulda okurdu; sosyalist bir işçi ise NVV sendikasına, İşçi Partisi'ne (PvdA), VARA radyosuna. Protestanlar CNV'de örgütlüydü. 1945'te komünistlerin öncülüğünde kurulan birleşik sendika EVC, Soğuk Savaş'ta yalıtıldı ve eridi.

1954'te Hollanda'nın Katolik piskoposları bir genelge (mandement) yayımladı: Katoliklerin sosyalist sendikaya üye olmaları, sosyalist toplantılara katılmaları ya da sosyalist radyoyu dinlemeleri yasaklandı; buna uymayanlara dinsel yaptırımlar (günah çıkarma ve kutsal ayinlerden men) uygulanabilecekti. Bu, sınıfı mezhep üzerinden bölmenin en açık biçimiydi.

Sütunlaşma, sınıf mücadelesini üst düzey pazarlığa hapsetti. 1945'te kurulan **Çalışma Vakfı** (Stichting van de Arbeid, işçi ve işveren örgütlerinin ortak kurumu) ve hükümetin **güdümlü ücret politikası** (geleide loonpolitiek), 1945-1963 arasında ücretleri merkezî olarak ve düşük tuttu. Bu, Hollanda sanayisinin ihracat rekabetini güçlendirdi ve kârları yüksek tuttu. Sütunların önderleri tepede anlaşıyor, tabandaki işçiler ise kendi sütunları içinde tutuluyordu. 1963'ten sonra güdümlü ücret politikası çözüldü; 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında Rotterdam limanında (1970) ve metal sektöründe yaban grevleri patladı.

Hollanda da sömürge savaşıyla yeniden kuruldu: 1945-49 arasında Endonezya'nın bağımsızlığını engellemek için yürütülen ve resmî dilde "polis harekâtı" diye anılan savaşta on binlerce Endonezyalı öldürüldü (tahminler geniş aralıkta; doğrulanacak). Hollanda devleti ancak 2022'de, kapsamlı bir araştırmanın ardından, sistematik aşırı şiddet kullanıldığını resmen kabul etti. Surinam ve Antiller'den gelen göçmenler, ardından Türkiye (19 Ağustos 1964 anlaşması) ve Fas'tan gelen işçiler, Hollanda refahının alt katını doldurdu. Ağustos 1972'de Rotterdam'ın Afrikaanderwijk mahallesinde Türkiyeli işçilere yönelik ırkçı saldırılar yaşandı (Bölüm 86).

İrlanda: yoksulluk, göç ve kilise

İrlanda Cumhuriyeti, savaş sonrası "altın çağ"ı ıskalamış bir ülkeydi. 1950'ler İrlanda'sı durgunluk ve göç demekti: 1950'lerde ülkenin yaklaşık 3 milyonluk nüfusundan 400.000 dolayı (doğrulanacak), çoğunlukla İngiltere'nin inşaatlarına ve fabrikalarına göç etti. İrlandalı işçiler, Londra'da ve Birmingham'da "Siyahlar, İrlandalılar, köpekler giremez" tabelalarının hedefi oldular (Bölüm 47).

İrlanda'da toplumsal ücretin önündeki en büyük engel Katolik kiliseydi. 1951'de Sağlık Bakanı Noel Browne, annelere ve 16 yaşına kadar çocuklara gelir testi olmaksızın parasız sağlık hizmeti sağlayacak **"Anne ve Çocuk Planı"**nı (Mother and Child Scheme) hazırladı. Katolik piskoposlar planı "devletin aile ve kilisenin alanına müdahalesi", "sosyalist tıp" olarak reddetti; tabipler birliği de karşı çıktı. Hükümet geri adım attı, Browne istifa etmek zorunda kaldı. Bu, sınıfın toplumsal ücretinin dinsel hegemonya (K4) aracılığıyla nasıl engellenebileceğinin açık örneğidir. Aynı kilise, 1990'lara kadar süren "Magdalene çamaşırhaneleri"nde, "düşmüş" sayılan on binlerce yoksul kadını karşılıksız çalıştırdı (İrlanda devleti 2013'te özür diledi).

1958'den itibaren Seán Lemass hükümeti, T. K. Whitaker'ın *Ekonomik Kalkınma* raporuyla, korumacılığı terk edip ülkeyi yabancı sermayeye açtı: düşük vergi, teşvikler. Yabancı (çoğunlukla ABD) şirketleri geldi; göç yavaşladı. Ama İrlanda'nın modeli, yabancı sermayenin düşük vergiyle çekildiği, işçinin toplumsal ücretinin kıta Avrupası'nın gerisinde kaldığı bir model oldu; bu modelin kökleri, bugün İrlanda'nın büyük teknoloji tekellerinin Avrupa vergi cenneti olmasına uzanır (Bölüm 82). İrlanda işçi hareketi, 1913 Dublin Lokavtı'nın ve James Connolly'nin mirasını taşısa da, bu dönemde sınırlı bir güç olarak kaldı; iki sendika konfederasyonu ancak 1959'da İrlanda Sendikalar Kongresi'nde birleşti.

1968'de Kuzey İrlanda'da başlayan yurttaşlık hakları hareketi (Katolik işçilere yönelik istihdam ve konut ayrımcılığına karşı) ve devletin buna yanıtı, ulusal sorun ile sınıf sorununun iç içe geçtiği bir çatışmaya dönüştü (Bölüm 72).

Tablo: Dört küçük ülke, dört bölünme biçimi (1945-1975)

Ülke	Sınıfı bölen başlıca eksen	Kilit an	Toplumsal ücret	Göçmen emeği
Avusturya	Sendika bürokrasisi ↔ komünist taban	Ekim 1950 grevleri ve "darbe" anlatısı	Yüksek; kamu sanayisi ve sosyal ortaklık	Yugoslavya (1966) ve Türkiye (1964) anlaşmaları
Belçika	Wallon ↔ Flaman; sosyalist ↔ Hristiyan sendika	Kış genel grevi 1960-61	Yüksek ama 1961'de budandı	İtalya (1946), Türkiye (1964), Fas
Hollanda	Mezhep ve ideoloji sütunları	1954 piskoposlar genelgesi; 1970 yaban grevleri	Güdümlü ücretle düşük, 1960'lardan sonra yükseldi	Surinam, Türkiye (1964), Fas
İrlanda	Kilise hegemonyası; kitlesel göç	Anne ve Çocuk Planı'nın yenilgisi (1951)	Düşük	Göç veren ülke

Kavram kutusu. - **Sosyal ortaklık (Sozialpartnerschaft):** Sendika, işveren ve devletin ekonomik politikayı kurumsal olarak birlikte belirlemesi. Grevi ortadan kaldırarak sınıfın bağımsız gücünü askıya alır (Bölüm 45). - **Sütunlaşma (verzuiling):** Toplumun mezhep ve ideolojiye göre ayrı örgüt ağlarına bölünmesi. Sınıfı dikine böler, tepede uzlaşma sağlar. - **Hegemonya:** Egemen sınıfın düzenini yalnızca zorla değil, kilise, okul, basın gibi kurumlar aracılığıyla rıza üreterek sürdürmesi (K4). İrlanda'da kilise, toplumsal ücretin karşısında durdu.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Sendika içi sopalı "düzen birlikleri" (Avusturya 1950); "komünist darbe" anlatısı; jandarma ateşi (Belçika 1950, 1961); siyasi cinayet (Lahaut 1950); dilsel-bölgesel ayrımın kışkırtılması; mezhepsel bölme ve dinsel yaptırım (Hollanda 1954, İrlanda 1951); güdümlü ücret politikası; kemer sıkma yasası (Tek Yasa); sömürge savaşları (Endonezya, Kongo); "insan karşılığı kömür" türünden göçmen emeği anlaşmaları.

Türkiye'ye bağ. 1964, Türkiye'nin Avrupa'ya emek ihracatının genişlediği yıldır: Avusturya (15 Mayıs 1964), Hollanda (19 Ağustos 1964) ve Belçika (16 Temmuz 1964) ile işgücü anlaşmaları bu yıl imzalandı. Belçika'da Türkiyeli işçiler Limburg'un ve Wallonie'nin madenlerine, Marcinelle'in hatırasının hâlâ taze olduğu ocaklara indiler. Hollanda'da Rotterdam'ın liman ve tersane işlerinde, Avusturya'da Viyana'nın inşaatlarında ve Vorarlberg'in tekstil fabrikalarında çalıştılar. Ayrıntılar: Bölüm 86.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Avusturya ve Hollanda, uzlaşma kültürü sayesinde grevsiz ve müreffeh oldular; çatışma geleneği olan ülkeler geri kaldı."* Yanıt: "Uzlaşma kültürü" bir kültür değil, bir güç dengesinin sonucudur. Avusturya'nın sosyal ortaklığı, 1950'deki grevin sendika bürokrasisinin sopasıyla kırılmasından sonra kuruldu. Hollanda'nın grevsizliği, işçinin mezheplere bölünmesi ve ücretlerin 18 yıl boyunca merkezî olarak düşük tutulmasıyla sağlandı. Uzlaşma, yenilginin ya da bölünmüşlüğün kurumsallaşmış biçimi olabilir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Belçika'da büyük holdinglerin (Société Générale), Avusturya'da ağır sanayide devletin, Hollanda'da ihracat sanayisinin ve çok uluslu şirketlerin (Philips, Shell, Unilever). - **Kimin denetiminde?** Sosyal ortaklık masalarının ve sütunların tepelerindeki önderliklerin. - **Kimin yararına?** Toplumsal ücret işçilerin yararına yükseldi (İrlanda hariç); ama düzen, grevsizlikle kârları güvenceye alan sermayenin yararına işledi. - **Kim karar veriyor?** Parite komisyonları, çalışma vakıfları, piskoposlar; işçiler ancak grevlerle ve kısa anlarda.

Okuma ve izleme önerisi. Peter Mullan, *The Magdalene Sisters* (2002): İrlanda'da kilise ve kadın emeği. Marcinelle'deki Bois du Cazier madeni bugün bir anma ve müze alanıdır (UNESCO Dünya Mirası listesinde); ziyaret edilebilecek bir sınıf hafızası mekânı (K4). Luc ve Jean-Pierre Dardenne kardeşlerin Wallonie'nin sanayi kentlerinde geçen filmleri, özellikle *Deux jours, une nuit* (İki Gün Bir Gece, 2014): Tek Yasa'dan elli yıl sonra aynı bölgenin işçisi.

Bölüm 53: Güney Avrupa'nın Diktatörlükleri: Yunanistan, İspanya, Portekiz, Refahın Dışında Kalanlar

Sahne. 24 Nisan 1974, gece yarısını yirmi beş geçe, Lizbon. Katolik radyo istasyonu Rádio Renascença, yasaklı bir şarkıyı çalar: José Afonso'nun *Grândola, Vila Morena*'sı. "Grândola, esmer kasaba, kardeşlik yurdu, orada halk buyurur." Şarkı bir işarettir. Silahlı Kuvvetler Hareketi'ne (MFA) bağlı genç subaylar kışlalarından çıkar ve kırk sekiz yıllık diktatörlüğü birkaç saat içinde devirir. Sabah Lizbon halkı sokaklara dökülür; bir çiçekçi kadın askerlere karanfil dağıtır, askerler karanfilleri tüfeklerinin namlusuna takar. Bir hafta sonra, 1 Mayıs 1974'te, Lizbon'da yüz binler yürür. Portekiz işçi sınıfı, Avrupa'nın savaş sonrası tarihinin en ileri devrimci sürecine girmek üzeredir.

Tez. Batı Avrupa'nın refah "altın çağı", Avrupa'nın tamamının değil, kuzeybatısının altın çağıydı; orada da sınıfın mücadele ettiği ölçüde. Güney'de, Yunanistan'da, İspanya'da ve Portekiz'de, işçi sınıfı iç savaşları kaybetmiş (Yunanistan, İspanya) ya da hiç kazanamamış (Portekiz) sınıftı ve diktatörlüklerin, NATO'nun ve ABD üslerinin gölgesinde, en temel haklardan yoksun bırakıldı. Bu ülkelerin işçileri, kuzeyin refahının alt katına göçmen olarak gönderildi. Diktatörlükler 1974-75'te çöktüğünde, Portekiz'de işçi sınıfı iktidarın kapısına dayandı; 25 Kasım 1975'te devrim, Batı sosyal demokrasisinin desteklediği bir "demokratik düzen" adına durduruldu.

Yunanistan: kaybeden sınıfın cezalandırılması

Yunan işçi sınıfı ve yoksul köylülüğü, İkinci Dünya Savaşı'nda EAM-ELAS önderliğinde ülkenin büyük bölümünü kurtarmıştı (Kısım VII). Aralık 1944'te (Dekemvriana) İngiliz ordusu, 1946-49 iç savaşında ise ABD'nin Truman Doktrini'yle desteklediği Yunan ordusu bu hareketi ezdi. İç savaşın ardından kurulan düzen, kaybeden sınıfı onlarca yıl boyunca cezalandıran bir düzendi.

Solcu olduğundan şüphelenilen on binlerce kişi, Makronisos, Yaros ve Ai Stratis gibi adalardaki sürgün ve "yeniden eğitim" kamplarına gönderildi; Makronisos'ta işkence ve zorla "pişmanlık beyanı" alma yöntemleri uygulandı (kamptan geçenlerin sayısı onbinlerle ifade edilir; doğrulanacak). 1949'dan sonra da binlercesi hapiste kaldı, yüzlercesi idam edildi. Kamu sektöründe iş bulmak, pasaport ya da sürücü belgesi almak, üniversiteye girmek için polisten **"sosyal görüşler belgesi"** (sadakat belgesi) almak gerekiyordu. Bu belge, solcu olmadığınızı ve ailenizde solcu bulunmadığını tasdik ediyordu. Uygulama, 1974'te cunta düşene kadar sürdü. Bir işçi, babası ELAS'ta savaştı diye devlet işine giremiyor, kardeşi sürgündeydi diye göç edemiyordu. KKE yasaktı; sol, EDA adlı yasal bir cephe partisi aracılığıyla örgütlendi ve 1958 seçimlerinde oyların yüzde 24 dolayıyla ikinci parti oldu.

Böyle bir düzende refah devleti kurulamazdı. Sendika konfederasyonu GSEE'nin yönetimine devlet atamalar yapıyordu (Bölüm 44). Ücretler düşük, sosyal güvenlik parçalı ve yetersizdi. Kırdan kente ve yurtdışına göç, sınıfın en genç ve en dinamik kesimlerini ülkeden çıkardı: 1960 Yunanistan-Batı Almanya işgücü anlaşmasıyla başlayan dalgada yüz binlerce Yunan işçisi Almanya'nın fabrikalarına gitti (1955-1973 arasında toplam göç bir milyon dolayında tahmin edilir; doğrulanacak).

1963'te Selanik'te barış hareketinin önderi, sol milletvekili Grigoris Lambrakis, parakrat (devlet destekli sağcı çete) üyelerince öldürüldü. Cinayet, devletin içindeki paralel yapıları açığa çıkardı. 1960'ların ortasında Yunanistan'da işçi ve öğrenci hareketi yükseldi; Temmuz 1965'teki "Temmuz

Olayları" (İuliana) ve Georgios Papandreou hükümetinin saray darbesiyle düşürülmesi, bir krize yol açtı. Mayıs 1967'de yapılacak seçimlerde solun ve merkezin kazanması bekleniyordu.

21 Nisan 1967'de bir grup albay, NATO'nun "iç tehdit" durumları için hazırlanmış **Prometheus** adlı olağanüstü hal planını kullanarak darbe yaptı. **Albaylar Cuntası** (1967-74) binlerce solcuyu yeniden adalara sürdü, sendikaları kapattı, işkenceyi sistemleştirdi. ABD cuntayı tanıdı ve silah yardımını sürdürdü; NATO üyeliği hiç sorgulanmadı. Cunta, yabancı sermayeye (özellikle gemi sahiplerine ve petrol şirketlerine) büyük ayrıcalıklar tanıdı.

Kasım 1973'te Atina Politeknik Üniversitesi'nin öğrencileri okulu işgal etti ve radyo vericisinden "Ekmek, eğitim, özgürlük!" diye yayın yaptı. İşçiler ve Atinalılar okulun çevresinde toplandı. 17 Kasım sabahı bir tank okulun demir kapısını ezerek içeri girdi. Politeknik ayaklanması sırasında ve sonrasında en az 24 sivil öldü (doğrulanacak). Cunta sekiz ay sonra, Temmuz 1974'te, Kıbrıs'ta yaptırdığı darbe ve ardından gelen Türkiye askerî harekâtıyla çöktü.

Görsel: Atina Politeknik Üniversitesi'nde 17 Kasım 1973 ayaklanmasının anıtı; tankın ezdiği kapı korunuyor, 2013. StrangeTraveler, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

İspanya: Franco, açlık yılları ve Comisiones Obreras

Franco rejimi, 1939'da cumhuriyet cephesini yendikten sonra işçi sınıfına karşı savaşın yenilgiden sonraki biçimini sürdürdü. İdamlar, hapishaneler ve toplama kampları, zorunlu çalışma taburları (Kısım VI; ölü sayıları için güncel akademik tahminler EK'te). Sendikalar yasaklandı; işçi ve işvereni zorla aynı örgütte birleştiren **Sindicato Vertical** kuruldu (Bölüm 43). Grev, isyan suçuydu.

1940'lar İspanya'da "açlık yılları"dır. Rejimin **autarquía** (kendine yeterlik) politikası, dış dünyadan kopuk, karne ve karaborsayla işleyen bir ekonomi yarattı; reel ücretler 1936 düzeyinin çok altına düştü (doğrulanacak). Toprak ağaları, cumhuriyetin toprak reformuyla dağıtılan toprakları geri aldı;

güneyin tarım işçileri (jornaleros) yeniden gündelikçiliğe mahkûm edildi.

1951'de Barselona'da tramvay biletlerine yapılan zamma karşı başlayan boykot, bir genel greve dönüştü: Franco rejiminin ilk büyük kitlesel işçi eylemi. Aynı dönemde Soğuk Savaş, Franco'yu kurtardı. 1953'te ABD ile imzalanan Madrid Paktı'yla İspanya'da ABD askerî üsleri kuruldu (Rota, Torrejón, Zaragoza, Morón), karşılığında İspanya ekonomik ve askerî yardım aldı. Aynı yıl Vatikan ile konkordato imzalandı. Faşizmin son kalıntılarından biri, "hür dünya"nın müttefiki oldu.

1959'da, iflasın eşiğindeki rejim, Opus Dei'ye yakın teknokratların hazırladığı **İstikrar Planı**'yla (IMF ve OECD'nin desteğiyle) ekonomiyi dışa açtı. Ardından gelen "İspanyol mucizesi" (1960-1973), üç kaynaktan beslendi: yabancı sermaye yatırımı, kıyıları dönüştüren kitlesel turizm ve **göçmen işçilerin dövizleri**. 1959-1973 arasında bir ile iki milyon arasında İspanyol işçi (doğrulanacak) Fransa'ya, Almanya'ya, İsviçre'ye göç etti. Onların Frankfurt'tan, Cenevre'den gönderdiği paralar, turizm gelirleriyle birlikte, İspanya'nın dış ödemeler açığını kapattı. Aynı dönemde milyonlarca köylü Endülüs'ten ve Extremadura'dan Madrid'e, Barselona'ya, Bask Ülkesi'ne göç etti.

Bu yeni işçi sınıfı, yasakların içinden yeni bir örgüt biçimi yarattı. 1962 baharında Asturias'ın kömür madenlerinde başlayan büyük grev (**huelgona**), madenlerden metal sanayisine, Bask Ülkesi'ne ve Katalonya'ya yayıldı; rejim sıkıyönetim ilan etti, yüzlerce madenciyi sürgün etti, ama sonunda ücret artışı vermek zorunda kaldı. Grev sırasında madenciler, işyerlerinde toplantılarda seçilen, grev bitince dağılan "işçi komisyonları" kurdu. 1960'ların ortasında bu komisyonlar kalıcı bir örgüte dönüştü: **Comisiones Obreras** (CCOO, İşçi Komisyonları). CCOO'nun stratejisi, dikey sendikanın işyeri temsilci seçimlerine katılıp içeriden ele geçirmek, yasal ve yasadışı mücadeleyi birleştirmekti; 1966 sendika seçimlerinde büyük başarı kazandılar. 1967'de rejim CCOO'yu yasakladı. 1972'de CCOO'nun ulusal önderleri, aralarında metal işçisi **Marcelino Camacho**'nun da bulunduğu on kişi, "1001 Davası"nda yargılandı ve Aralık 1973'te ağır hapis cezalarına çarptırıldı; karar, Başbakan Carrero Blanco'nun ETA tarafından öldürüldüğü gün açıklandı.

Aralık 1970'te **Burgos Davası**'nda on altı Bask militan askerî mahkemede yargılandı; altısına idam cezası verildi. İspanya'da ve bütün Avrupa'da büyük protestolar oldu; Franco cezaları hapse çevirmek zorunda kaldı. Ama rejim, ölümüne kadar öldürmeye devam etti: Eylül 1975'te, Franco'nun ölümünden iki ay önce, beş militan kurşuna dizildi. Franco 20 Kasım 1975'te öldü. Ardından gelen "geçiş" ve Moncloa Paktları (1977) Bölüm 45'te anlatıldı; 1976'nın büyük grev dalgası Bölüm 55'te.

Portekiz: Salazar, sömürge savaşları ve göç

Portekiz, 1926 darbesiyle ve 1933'ten itibaren António de Oliveira Salazar'ın **Estado Novo**'suyla (Yeni Devlet) Avrupa'nın en uzun ömürlü diktatörlüğünü yaşadı. Korporatist anayasa (1933), ulusal sendikalar ve grev yasağı (Bölüm 43), gizli polis PIDE, Cabo Verde'deki Tarrafal ölüm kampı. Salazar'ın formülü "Tanrı, Vatan, Aile"ydi. Portekiz, Avrupa'nın en yoksul ülkesiydi: yüksek okuma-yazma bilmezlik, yüksek bebek ölümleri, güneyin Alentejo bölgesinde büyük toprak sahiplerinin latifundialarında yevmiyeyle çalışan yoksul tarım işçileri. Portekiz, 1949'da NATO'nun kurucu üyesiydi: faşist bir diktatörlük, "hür dünya"nın kurucu ortağıydı.

1961'de Angola'da, 1963'te Gine-Bissau'da, 1964'te Mozambik'te bağımsızlık savaşları başladı. Portekiz, bütçesinin kabaca yüzde 40'ını (doğrulanacak) bu sömürge savaşlarına harcadı; yüz binlerce genç askere alındı. Aynı yıllarda bir buçuk milyon dolayında Portekizli (doğrulanacak), çoğu

askerden ve yoksulluktan kaçarak, Fransa'ya ve Batı Almanya'ya göç etti. Paris'in çevresindeki Champigny gecekondu mahallesi (bidonville), bu göçün simgesiydi. Portekiz işçisi, Fransız refahının inşaat işlerini, Portekiz'de sahip olamadığı haklar olmaksızın yaptı.

Sömürge savaşı, sonunda rejimin kendi ordusunu çürüttü. Savaşın anlamsızlığını gören, Afrika'daki kurtuluş hareketlerinin (PAIGC, FRELIMO, MPLA) literatürünü okuyan, çoğu orta sınıf ve alt-orta sınıf kökenli genç subaylar, MFA'yı kurdu.

Karanfil Devrimi, 1974-75

25 Nisan 1974 bir askerî darbeydi; ama birkaç saat içinde bir halk devrimine dönüştü. PIDE'nin merkezi kuşatıldı, siyasi tutuklular serbest bırakıldı, sürgündeki önderler (Komünist Parti genel sekreteri Álvaro Cunhal, Sosyalist Parti önderi Mário Soares) döndü. Ardından gelen on dokuz ay, Portekiz işçi sınıfının kendi tarihini yaptığı aylardı:

- **İşçi komisyonları:** Yüzlerce işletmede işçiler genel kurullarda kendi komisyonlarını seçti; faşist yöneticileri kovdu ("saneamento", arındırma), defterleri açtırdı, ücret artışları ve işten çıkarmaların yasaklanmasını istedi.
- **Asgari ücret:** Mayıs 1974'te Portekiz'de ilk kez ulusal asgari ücret getirildi.
- **Fabrika işgalleri ve öz yönetim:** Sahiplerin kaçtığı ya da sermaye kaçırdığı yüzlerce işletme işgal edildi, bazıları öz yönetime geçti.
- **Konut işgalleri:** Lizbon ve Porto'da boş evler işgal edildi; mahalle komisyonları (comissões de moradores) kuruldu.
- **Kamulaştırmalar:** 11 Mart 1975'te General Spínola'nın sağcı darbe girişimi başarısız olunca, devrimci süreç hızlandı. Aynı gün ve sonraki haftalarda bankalar ve sigorta şirketleri, ardından büyük sanayi grupları (CUF, Champalimaud), ulaştırma ve enerji kamulaştırıldı. Portekiz ekonomisinin kabaca yarısı devlete geçti (doğrulanacak).
- **Tarım reformu:** Alentejo'nun tarım işçileri 1975'te latifundiaları işgal etti ve **Kolektif Üretim Birimleri** (UCP) kurdu. Bir milyon hektarı aşkın toprak (doğrulanacak) toprak ağalarından alındı. Güneyin topraksız işçisi, beş yüz yıllık latifundia düzenini birkaç ayda yıktı. İşçi-köylü ittifakının (T22) Batı Avrupa'daki en ileri örneğiydi.

Görsel: Lizbon'da Liberdade Bulvarı'nda 25 Nisan 1974 devriminin yıl dönümü yürüyüşü, 25 Nisan 2018. Pedro Ribeiro Simões, CC BY 2.0, Wikimedia Commons.

K7'nin cetvelinde Portekiz 1975, Batı Avrupa'da dördüncü basamağa, işçi denetimine en çok yaklaşılan andır. Ama bu denetim, dağınıktı: fabrikadan fabrikaya, mahalleden mahalleye. Onları tek bir iktidar organına bağlayacak bir yapı (bir konseyler kongresi, bir işçi-asker-köylü meclisi) kurulamadı. Devlet iktidarı sorunu, MFA'nın içindeki farklı subay grupları arasında, yukarıda çözülmeye çalışıldı.

"Sıcak yaz" ve 25 Kasım 1975

Nisan 1975'te yapılan Kurucu Meclis seçimlerinde Sosyalist Parti (PS) oyların yüzde 38 dolayıyla birinci, merkez sağ PPD yüzde 26 dolayıyla ikinci, Komünist Parti (PCP) yüzde 12,5 dolayıyla üçüncü oldu. Sokakta ve fabrikada ağırlık solun ve PCP'nin, sandıkta sosyal demokrasinin ve sağın elindeydi. Bu ikilik, 1975 yazında bir karşı-devrim cephesinin kurulmasına zemin oldu.

PS ve Batı sosyal demokrasisi. Portekiz Sosyalist Partisi, Nisan 1973'te Batı Almanya'da, Bad Münstereifel'de, SPD'ye bağlı Friedrich Ebert Vakfı'nın eğitim merkezinde kurulmuştu. 1974-75 boyunca PS, Friedrich Ebert Vakfı ve Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinden büyük maddi ve siyasi destek aldı; Brandt, Palme ve Wilson gibi önderler 1975'te "Portekiz'de demokrasi ve sosyalizm için dostluk ve dayanışma komitesi" kurdu. ABD'nin Lizbon büyükelçisi Frank Carlucci, Soares'i komünistlere karşı ana müttefik olarak destekledi; CIA'nın PS'ye ve öteki antikomünist güçlere gizli fon aktardığı çeşitli kaynaklarda aktarılır (Friedrich Ebert Vakfı'nın rolü belgelidir; CIA finansmanı aktarım düzeyindedir, belgeli boyutu doğrulanacak).

Temmuz-Ağustos 1975'te, "sıcak yaz" denen dönemde, ülkenin kuzeyinde, küçük toprak sahibi köylülüğün ve Katolik kilisenin güçlü olduğu bölgelerde, PCP'nin ve sol örgütlerin yüzlerce binası saldırıya uğradı, yakıldı. Saldırıların arkasında kilise hiyerarşisinin kışkırtması, eski rejimin ağları ve sağcı gizli örgütler (ELP, MDLP) vardı. Soares, Lizbon'da büyük antikomünist mitingler düzenledi. MFA içinde "Dokuzlar Grubu" denen ılımlı subaylar, solcu Başbakan Vasco Gonçalves'e karşı bir belge yayımladı; Gonçalves Eylül'de düşürüldü.

25 Kasım 1975'te, solcu paraşütçü birliklerinin bazı hava üslerini ele geçirmesi (bunun kendiliğinden bir hareket mi, bir provokasyon mu olduğu hâlâ tartışmalıdır), General Ramalho Eanes komutasındaki komando birliklerine bahane oldu. Birkaç saat içinde solcu birlikler teslim alındı; askerî polis dağıtıldı; devrimci subaylar tutuklandı. PCP önderliği, işçileri sokağa çağırmadı. Devrim durdu.

Sonrası bir "normalleşme" sürecidir. 1976 Anayasası "sosyalizme geçiş" hedefini ve kamulaştırmaların "geri dönülmezliğini" yazdı; ama sonraki yıllarda bu hükümler anayasa değişiklikleriyle (1982, 1989) adım adım silindi. 1977'de Soares hükümeti IMF ile anlaştı. Alentejo'nun kolektiflerine el konulan topraklar, 1977 Barreto Yasası'yla eski sahiplerine iade edilmeye başlandı; UCP'ler 1980'lerde büyük ölçüde dağıtıldı. Kamulaştırılan bankalar ve sanayi grupları 1989'dan itibaren özelleştirildi; çoğu, aynı ailelerin (Champalimaud, Mello) eline geri döndü. Portekiz 1986'da Avrupa Topluluğu'na girdi.

Kritik an (güç dengesi matrisiyle): Portekiz, 25 Kasım 1975

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kamulaştırmaların ve tarım reformunun derinleşmesi, işçi denetimi, sömürgelere bağımsızlık, sosyalizm	PS, Batı sosyal demokrasisinin ve ABD'nin desteğiyle antikomünist cephenin önüne geçti; "Avrupa demokrasisi"ni devrime karşı savundu	1975 "sıcak yaz" saldırıları, kilise, sermaye kaçışı, kredi baskısı, Dokuzlar Grubu, 25 Kasım'da komando müdahalesi, IMF (1977)	Kamulaştırılan grupların sahibi aileler ve toprak ağaları; 1980'lerden itibaren mülklerini geri aldılar; AB'ye giriş ile Batı Avrupa sermayesi	Devrim durduruldu; sömürgeler bağımsızlığını kazandı, demokratik haklar ve toplumsal ücretin bir kısmı kaldı; mülkiyet adım adım geri verildi

Güç dengesi matrisi (0.13): (1) Egemen sınıf bölünmüş mü? Evet: eski rejim çökmüş, burjuvazinin büyük kısmı sermayesini kaçırıyor ya da ülkeyi terk ediyordu. (2) Devlet aygıtı çözülüyor mu? Evet, derin biçimde: ordu bölünmüştü, askerlerin bir kısmı işçilerle birlikte yürüyordu. (3) Kitlesel hareket? Evet, çok güçlü, özellikle Lizbon sanayi kuşağında ve Alentejo'da. (4) Bağımsız devrimci önderlik? Zayıf: en güçlü işçi partisi, PCP, stratejisini büyük ölçüde MFA içindeki solcu subaylarla ittifaka ("halk-MFA ittifakı") dayandırdı; devrimci çizgideki öteki akımlar küçük, bölünmüş ve zaman zaman maceracıydı. (5) Öteki emekçilerle ittifak? Güneyde tarım işçileriyle evet; kuzeyin küçük mülk sahibi köylülüğüyle hayır, bu köylülük kilise ve sağ tarafından devrime karşı seferber edildi. (6) Alternatif iktidar organı? Tabanda binlerce işçi, mahalle ve asker komisyonu vardı; ama bunları birleştiren ulusal bir iktidar organı kurulamadı. **Ders:** Devlet aygıtının çözüldüğü, kitlelerin hareket hâlinde olduğu bir anda bile, alternatif bir iktidar organı ve bağımsız bir devrimci önderlik yoksa, devrim burjuvazinin toparlanmasına zaman bırakır. İkinci ders: iktidar sorununu ordunun içindeki "ilerici subaylara" bırakmak, işçi sınıfının kendi örgütlü gücünün yerine geçemez. Ve üçüncüsü: kuzeyin köylülüğüyle ittifak kurulamaması, devrimin toplumsal tabanını ülkenin yarısına sıkıştırdı.

Sınıfsal okuma: refahın coğrafyası

Güney Avrupa'nın bu otuz yılı, altıncı tezimizi daraltarak netleştirir. "Avrupa'nın refah devleti" dediğimiz şey, kuzeybatı Avrupa'nın refah devletiydi: İngiltere, Fransa, Benelüks, Batı Almanya, İskandinavya, kuzey İtalya. Güney ise bu refahın **emek deposu**ydu. İspanyol, Portekizli, Yunan, Güney İtalyan işçiler, kendi ülkelerinde diktatörlüklerin ve NATO'nun gölgesinde haklarından yoksun bırakılırken, kuzeyin fabrikalarında ve inşaatlarında kuzeyin refahını ürettiler. Gönderdikleri dövizler, kendi ülkelerinin diktatörlüklerini ayakta tuttu.

Bu diktatörlükler "hür dünya"nın müttefikleriydi. Portekiz NATO'nun kurucu üyesiydi; Yunanistan 1952'den beri NATO üyesiydi ve cunta döneminde de öyle kaldı; Franco İspanyası 1953'ten itibaren ABD üslerine ev sahipliği yaptı. Sistem rekabetinin Güney'deki yüzü taviz değil, **baskıydı**. Batı burjuvazisi, işçi sınıfının güçlü olduğu yerde refahla, zayıf ya da yenilmiş olduğu yerde diktatörlükle aynı amaca, sosyalizmin önünü kesmeye hizmet etti. Blogdaki *NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat* (https://bilgimusterekleri.org/blog/natogercegi/) bu ikiliği NATO'nun kuruluş mantığı içinde anlatır.

Kavram kutusu. - **Emek deposu (yedek sanayi ordusunun uluslararası biçimi):** Kendi ülkesinde iş bulamayan ya da baskı altındaki işçilerin, merkez ülkelerin sanayisi için ucuz ve hakları sınırlı emek olarak kullanılması (T37). - **İşçi komisyonları:** İspanya'da Franco döneminde (CCOO) ve Portekiz'de 1974-75'te, işyerinde genel kurullarca seçilen temsilci organları. Yasallık ile yasadışılığı birleştiren örgüt biçimi (K9). - **Güç dengesi matrisi:** Devrimci ve karşı-devrimci anları altı soruyla çözümleyen araç (0.13). - **Tarım reformu ve işçi-köylü ittifakı:** Alentejo 1975: tarım işçilerinin latifundialarını işgal edip kolektifler kurması (T22).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Toplama ve sürgün kampları (Makronisos, Tarrafal); sadakat belgeleri; NATO olağanüstü hal planları (Prometheus); askerî darbe (1967); dikey sendika ve grev yasağı; askerî mahkemeler ve idam (Burgos 1970, Eylül 1975); işçilerin göçe zorlanması; ABD üsleri ve askerî yardım; Portekiz'de sermaye kaçışı, kredi ambargosu, kilise kışkırtması, sağcı gizli örgütlerin kundaklamaları (1975); Batı sosyal demokrasisinin maddi ve siyasi desteğiyle "demokratik" karşı-devrim; IMF anlaşması (1977); kamulaştırmaların anayasal güvencesinin kaldırılması ve yeniden özelleştirme.

Türkiye'ye bağ. Güney Avrupa'nın bu tarihi, Türkiye'nin aynasıdır. Türkiye de 1952'den beri NATO'nun güney kanadıydı ve aynı yıllarda Avrupa'ya emek ihraç ediyordu. Yunanistan'daki 21 Nisan 1967 darbesinin NATO planıyla yapılması, Türkiye'deki 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinin arka planıyla (kontrgerilla, NATO bağlantılı "stay-behind" yapıları) birlikte düşünülmelidir (https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/). Yunan cuntası Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Makarios'a karşı darbe yaptırdı; Türkiye'nin askerî harekâtı ve ardından cuntanın çöküşü, iki ülkenin egemen sınıflarının Kıbrıs'ı kendi hesaplarına kullandığı bir sürecin parçasıydı. Bedelini, Rum ve Türk emekçiler ödedi (Bölüm 84). Portekiz'deki karanfil devriminin haberi, 1974'te Türkiye'deki sol ve işçi hareketinde de büyük bir heyecanla izlendi.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Güney Avrupa’nın diktatörlükleri kendi iç sorunlarının ürünüydü; Batı demokrasileri onlara karşı durdu ve sonunda demokrasiyi AB getirdi.”* Yanıt: Batı demokrasileri bu diktatörlüklere karşı durmadı, onları müttefik edindi. Salazar’ın Portekiz’i NATO’nun kurucu üyesiydi; Franco’yu uluslararası yalnızlıktan ABD üsleri kurtardı; Yunan cuntası NATO’nun kendi olağanüstü hal planıyla iktidara geldi ve ABD’nin desteğini aldı. Diktatörlükleri deviren, Politeknik’in öğrencileri ve işçileri, Asturias’ın madencileri, CCOO’nun hapsedilen önderleri, Afrika’nın kurtuluş hareketleri ve Portekiz’in işçileri ve askerleriydi. AB ise demokrasiyi değil, 1975’teki devrimi durduran düzeni kalıcılaştırdı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Yunanistan’da armatörlerin ve yabancı sermayenin, İspanya’da bankaların ve toprak ağalarının, Portekiz’de birkaç büyük ailenin (CUF, Champalimaud, Espírito Santo) elinde. Portekiz’de 1975’te kısa bir süre devletin ve işçi komisyonlarının. - **Kimin denetiminde?** Diktatörlüklerin, ordunun ve gizli polisin; Portekiz 1974-75’te, tabanda işçi komisyonlarının. - **Kimin yararına?** Yerli oligarşilerin, ABD’nin askerî çıkarlarının ve ucuz emek ithal eden kuzey sermayesinin. - **Kim karar veriyor?** Diktatörler ve NATO; Lizbon’da on dokuz ay boyunca, kısmen, fabrika ve mahalle genel kurulları; 25 Kasım’dan sonra yeniden seçkinler.

Okuma ve izleme önerisi. Costa-Gavras, *Z* (1969): Lambrakis cinayeti. Maria de Medeiros, *Capitães de Abril* (Nisan Yüzbaşıları, 2000): 25 Nisan. Thomas Harlan, *Torre Bela* (1975, belgesel): Portekiz’de bir toprak işgalinin günleri. José Saramago, *Levantado do Chão* (1980, roman): Alentejo’nun tarım işçilerinin dört kuşaklık tarihi. Yannis Ritsos’un sürgün adalarında yazdığı şiirler.

Bölüm 54: Duvarın Öte Yanı: Doğu'daki Sosyal Hakların Batı'ya Basıncı

Sahne. 4 Ocak 1958, Dresden. Bir kış sabahı, bir mahalle kreşinin bahçesinde kalın paltolara sarılmış küçük çocuklar kızaklarıyla oynuyor; bakıcı kadınlar başlarında. Fotoğraf, Doğu Alman haber ajansının arşivine giriyor. Aynı kış, Elbe'nin öte yanında, Batı Almanya'da, üç yaşından küçük bir çocuğu olan bir işçi kadının çocuğunu bırakabileceği bir kreş bulması neredeyse olanaksızdır; Aile Bakanı, annenin yerinin evde olduğunu söylemektedir. İki fotoğraf, iki Almanya. Aynı dil, aynı tarih, aynı işçi sınıfı. İki sistem.

Tez. Batı'daki refah reformlarının görünmez ortağı, Doğu'daki sistemdi. Tam istihdam, parasız sağlık ve eğitim, kreş, düşük kira ve kadınların kitlesel istihdamı, Batı burjuvazisinin kendi işçisine "bizde daha iyisi var" demek zorunda kaldığı bir vitrin yarışı yarattı. Bu yarış en keskin biçimde iki Almanya arasında yaşandı. Doğu'nun kendi iç tarihi, kazanımları, hataları ve çözülüşü ayrı bir kısmın konusudur (Kısım X); burada yalnızca Doğu'nun **Batı'ya yaptığı basıncı** inceliyoruz.

Hangi hak önce nerede?

Batı'da yaygın kanı şudur: sosyal haklar Batı demokrasilerinin icadıdır, Doğu'daki sistemler bunları ya taklit etti ya da kâğıt üzerinde bıraktı. Tarih takvimi başka bir şey söyler. Birçok temel hak, ilk kez 1917 sonrası Sovyet Rusya'da yasalaştı ve Batı'ya ya devrimci dalganın basıncıyla hemen (1918-1920), ya da on yıllar sonra, sistem rekabetinin ve kendi işçi sınıfının basıncıyla geldi.

Tablo: Sosyal hakların tarihi, Doğu ve Batı (seçilmiş haklar; yıllar doğrulanacak)

Hak	Doğu'da ilk yasal düzenleme	Batı'da karşılığı	Not
8 saatlik iş günü	Sovyet Rusya, Kasım 1917 kararnamesi	Almanya Kasım 1918, Fransa Nisan 1919, İtalya 1919-23; ILO sözleşmesi 1919	Batı'daki düzenlemelerin çoğu 1918-19 devrim dalgasının basıncıyla geldi (Kısım V)
Kadının oy hakkı	Sovyet Rusya 1917	Almanya 1918, İngiltere 1918/1928, Fransa 1944, İtalya 1946, İsviçre 1971	
Evli kadının kocasının izni olmadan çalışabilmesi	Sovyet aile kanunu 1918; DDR 1949-50	Fransa 1965, Batı Almanya 1977	Batı Almanya'da 1977'ye dek "aile yükümlülükleriyle bağdaştığı ölçüde"
Eşit işe eşit ücret (yasal ilke)	DDR Anayasası 1949 (madde 7 ve 18)	İngiltere Eşit Ücret Yasası 1970 (yürürlük 1975); Batı Almanya'da "hafif ücret grupları" 1980'lere dek	Bölüm 50, Pierburg 1973
Kürtaj hakkı	Sovyet Rusya 1920 (1936'da kısıtlandı, 1955'te yeniden tanındı); DDR 1972	İngiltere 1967, Fransa 1975, Batı Almanya 1976 (koşullu), İtalya 1978	Batı'da kadın hareketinin mücadelesiyle
Anayasal çalışma hakkı ve tam istihdam	SSCB Anayasası 1936; DDR Anayasası 1968 (madde 24)	İtalya Anayasası 1948 (ilke olarak, yaptırımsız)	Batı'da tam istihdam bir politika hedefi, hak değil

Hak	Doğu'da ilk yasal düzenleme	Batı'da karşılığı	Not
Kreş ağı (üç yaş altı)	DDR: 1989'da çocukların yüzde 80 dolayı (doğrulanacak)	Batı Almanya: 1990'da yüzde 2-3 dolayı (doğrulanacak); İsveç 1970'lerden sonra genişledi	Bölüm 46 odak kutusu
Ücretli doğum ve ebeveyn izni (uzun süreli)	DDR 1976: ikinci çocuktan itibaren bir yıl ücretli izin ("bebek yılı"), 1986'da ilk çocuğa genişletildi	Batı Almanya 1979: altı ay annelik izni; 1986: yetiştirme parası; İsveç 1974 ebeveyn izni	
Evrensel, parasız sağlık hizmeti	Sovyet Rusya 1920'ler-30'lar	İngiltere NHS 1948; İtalya 1978	
Kira denetimi / düşük kira	DDR: kiralar fiilen 1930'ların düzeyinde donduruldu	Batı'da belediye konutu ve kira denetimi, 1980'lerden sonra aşındırıldı	Doğu'da konut kıtlığı ayrı bir sorun (Kısım X)

Tablonun gösterdiği iki şey var. Birincisi: Batı'da hakların önemli bir kısmı, ya 1917-1920'nin devrim korkusuyla, ya da 1945 sonrası sistem rekabetiyle aynı anda geldi. İkincisi: özellikle kadın hakları ve bakım alanında Batı, 1970'lere kadar Doğu'nun belirgin biçimde gerisindeydi. Batı'daki kadın hareketi, 1960'ların sonunda bu farkı bir argüman olarak kullandı.

İki Almanya: aynı sınıf, iki sistem

Sistem rekabeti en keskin biçimde iki Almanya arasında yaşandı. 1949'dan 1961'e kadar sınır görece açıktı: Batı Berlinli ile Doğu Berlinli birbirinin mahallesine metroyla gidebiliyordu; birbirinin radyosunu dinliyor, 1950'lerin sonundan itibaren birbirinin televizyonunu izliyordu. Her iki devlet de, öbürüyle karşılaştırıldığını biliyordu.

Batı Alman egemen sınıfı bu karşılaştırmayı bir strateji hâline getirdi. SPD önderi Kurt Schumacher'in 1947'de formüle ettiği ve Adenauer'in de benimsediği **"mıknatıs teorisi"** (Magnettheorie), Batı Almanya'nın ekonomik ve toplumsal olarak o kadar çekici kılınması gerektiğini savunuyordu ki, Doğu'daki halk kendiliğinden ona yönelsin ve sistem içeriden çözülsün. Batı Berlin, bu teorinin vitrini oldu: federal hükümet kenti büyük sübvansiyonlarla (Berlin yardımı, vergi indirimleri, "Berlin zammı" denen ücret ekleri) ayakta tuttu; Kurfürstendamm'ın dükkân vitrinleri, Doğu Berlinliye bakan bir propaganda aygıtıydı. "Batı'nın vitrini" (Schaufenster des Westens) ifadesi o dönemde yaygın olarak kullanıldı.

Bu vitrin yarışı, Batı Alman işçisine gerçek kazanımlar getirdi. Bölüm 50'de gördüğümüz 1957 dinamik emeklilik reformu, Doğu'nun sosyal güvenlik vaadi karşısında Batı'nın emeklilerine verilmiş bir yanıttı. 1950'lerde ve 1960'larda Batı Alman sendikaları, toplu sözleşme pazarlıklarında "ekonomik mucize"nin payını isterken, arka planda her zaman şu soru vardı: Batı'nın işçisi, Doğu'nun işçisinden daha iyi yaşamazsa, "hür dünya" neyi kanıtlayacaktı?

Doğu'nun güçlü ve zayıf yanları, Batı'nın elinde ikiye bölündü. Batı basını, Doğu'nun **zayıflıklarını** (tüketim mallarında kıtlık, Trabant için yıllarca beklenen sıralar, konut kuyrukları, 17 Haziran 1953 ayaklanmasının bastırılması, sınırdan kaçışlar, Stasi) büyük bir yoğunlukla işledi. Doğu'nun **güçlü yanlarını** (tam istihdam, parasız sağlık ve eğitim, kreş, kadın istihdamı, düşük kira) ise ya görmezden geldi ya da "zorla çalıştırma", "devletin aileye müdahalesi", "çocukların devlet tarafından ideolojik yetiştirilmesi" diye çarpıttı. Ama çarpıtma bile bir karşılaştırmayı kabul etmekti. Batı'nın "Doğu tehdidi" söylemi iki yüzlüydü: bir yüzü korkutmaydı (Doğu'ya bakan işçiye "orası hapishane" demek), öbür yüzü ödündü (Batı'daki işçiye "burada daha iyisini veriyoruz" demek zorunda kalmak).

Görsel: Dresden'de bir kreşte kış günü bahçede oynayan çocuklar, 4 Ocak 1958. Löwe (Bundesarchiv, Bild 183-52207-0001), CC BY-SA 3.0 DE, Wikimedia Commons.

Kreş, iş ve kadın: basıncın en görünür alanı

Doğu Almanya'nın kadın politikası, sistem rekabetinin en görünür alanıydı. 1950'de çıkarılan Anne ve Çocuğun Korunması ile Kadın Hakları Yasası, kreş ve anaokulu ağının kurulmasını, çalışan annelere doğum izni ve çocuk yardımı verilmesini öngördü. 1965 Aile Kanunu, evlilikte eşitliği ve ev işlerinin paylaşılmasını (en azından hukuken) yazdı. 1970'lerde kreş ve anaokulu kapasitesi büyük ölçüde genişletildi; kadınların meslek eğitimi ve yükseköğrenimi desteklendi. 1980'lerin sonunda çalışma çağındaki DDR kadınlarının çok büyük çoğunluğu çalışıyor ya da eğitimdeydi; bu oran dünyanın en yüksekleri arasındaydı (Bölüm 46'daki aralık; doğrulanacak).

Bunun gerekçesi yalnızca ideolojik değildi: DDR, Batı'ya göçle kaybettiği işgücünü kadın istihdamıyla telafi etmek zorundaydı. Ve eleştiriler de haklıdır: ev içi işbölümü büyük ölçüde değişmedi, kadınlar fabrika ve evde çifte yük taşıdı, parti ve devletin üst kademelerinde kadınlar azınlıktaydı. Ama sınıfsal sonuç açıktı: DDR'de bir kadın işçi, boşanmak ya da yalnız çocuk büyütmek için bir erkeğin gelirine muhtaç değildi. Toplumsal ücretin bakım kalemi, toplumsallaştırılmıştı.

Batı Almanya'da bu fark 1960'ların sonundan itibaren bir baskı unsuruna dönüştü. Yükselen kadın hareketi ve sendikalardaki kadın komisyonları, eşit ücret, kreş ve kürtaj hakkı talep ederken, Doğu'yu (çoğu zaman adını anmadan) bir kanıt olarak kullandı. 1976'da Batı Almanya'da kürtaj koşullu olarak yasallaştı (DDR'de 1972); 1979'da altı aylık annelik izni geldi (DDR'de 1976'dan itibaren bir yıllık "bebek yılı"). Batı Almanya'nın kreş açığı ise 1990'daki birleşmeye kadar kapanmadı; birleşmeden sonra Doğu'daki kreşlerin bir kısmı kapatıldı, Batı'da ise 2013'te nihayet üç yaş altı çocuklar için yasal kreş hakkı getirildi.

Sputnik şoku: eğitim de bir cepheydi

Sistem rekabetinin bir alanı da bilim ve eğitimdi. 4 Ekim 1957'de SSCB, dünyanın ilk yapay uydusu Sputnik'i fırlattı. Batı'da bu, **"Sputnik şoku"** diye anıldı. ABD 1958'de Ulusal Savunma Eğitimi Yasası'yla fen ve mühendislik eğitimine büyük kaynak aktardı. Batı Almanya'da 1964'te Georg Picht'in *Alman Eğitim Felaketi* başlıklı yazı dizisi, Batı Almanya'nın Doğu'ya ve öteki ülkelere göre çok az lise ve üniversite mezunu yetiştirdiğini, bunun ülkenin geleceğini tehlikeye attığını savundu. 1960'lar ve 1970'lerde Batı Avrupa'nın her yerinde üniversiteler genişledi, işçi çocuklarına burslar (Batı Almanya'da 1971 BAföG yasası) verildi.

Bu genişleme de iki yüzlüydü: sermaye, teknolojik rekabet için daha çok mühendise, teknisyene ve bilim insanına ihtiyaç duyuyordu. Ama sonuç, işçi çocuklarının üniversiteye erişiminde tarihsel bir açılımdı. 1968'in öğrenci kuşağı, kısmen bu genişlemenin çocuklarıydı.

Basıncın sınırları

Doğu'nun basıncını abartmamak gerekir. Birincisi, basınç Doğu'nun **gerçek kazanımları** ölçüsünde işledi; 1950'lerin sonundan itibaren Doğu'daki sistemlerde revizyonist dönüşüm ilerledikçe (Kısım X), bu kazanımlar da aşınmaya ve Doğu'nun çekiciliği Batılı işçinin gözünde azalmaya başladı. Tüketim mallarında Batı ile arayı kapatamayan, sonra Batı'ya borçlanan, 1968'de Prag'a tanklarla giren bir SSCB, Batı işçisine bir model olmaktan giderek uzaklaştı. Batı burjuvazisi bunu 1970'lerin sonunda sezdi.

İkincisi, basıncın Batı'daki taşıyıcısı Batı'nın kendi işçi sınıfıydı. Doğu'daki kreş ağı Batı Alman kadın işçisinin elinde bir argüman oldu; ama o argümanı kullanan, grev yapan, gösteri düzenleyen Batı Alman kadın işçileriydi. Sistem rekabeti tek başına hiçbir hakkı getirmedi; Batı'daki sınıf mücadelesinin **kaldıraç kolunu uzattı**.

Üçüncüsü, 1989'dan sonra olanlar tezi geriye doğru doğrular. Doğu'nun çöküşünden sonra, Batı Almanya'da da emeklilik yaşı yükseltildi, emekli aylıklarının ücret artışına bağlanması gevşetildi (2001 Riester reformu, 2004'te "sürdürülebilirlik faktörü"), işsizlik sigortası Hartz IV ile budandı (Bölüm 69). Mıknatısa artık ihtiyaç yoktu. *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil* (https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/) yazımızda anlattığımız gibi, bugün eski Doğu'nun işçileri, 1990'da kaybettikleri toplumsal ücretin hesabını hâlâ soruyor (Bölüm 79). *Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır* (https://bilgimusterekleri.org/blog/stalingercegi/) yazımız ise Doğu'daki sistemin ilk döneminin kazanımlarını hangi yöntemle savunduğumuzu anlatır.

> **Kavram kutusu.** - **Mıknatıs teorisi:** Batı Almanya'nın ekonomik ve toplumsal çekiciliğiyle Doğu'yu içeriden çözeceği varsayımı (Schumacher, 1947). Sistem rekabetinin Batı Alman formülü. - **Vitrin:** Batı Berlin'in ve Batı Almanya'nın, Doğu'ya karşı bir gösteri alanı olarak sübvanse edilmesi. Refahın propaganda işlevi. - **Bakımın toplumsallaştırılması:** Çocuk ve yaşlı bakımının aile içindeki karşılıksız kadın emeğinden kamusal hizmetlere aktarılması. Toplumsal ücretin görünmeyen kalemi (0.12, K3).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu bölümde sermayenin aracı, alışılmışın tersine, **taviz**di: dinamik emeklilik, Batı Berlin sübvansiyonları, eğitim genişlemesi. Ama tavizin yanında yumuşak ideolojik araçlar (Doğu'nun zayıflıklarını büyüten, güçlü yanlarını görmezden gelen basın; "iki totalitarizm" anlatısı), sert araçlar (KPD yasağı, Radikaller Kararnamesi) ve uzun vadeli yıpratma araçları (Doğu Bloku'nun 1970'lerden itibaren Batı kredileriyle borçlandırılması; Kısım X) birlikte kullanıldı. 1989'dan sonra taviz geri alındı.

Türkiye'ye bağ. Bulgaristan'daki Türk ve Pomak emekçiler, 1944 sonrasında toprak reformundan, parasız eğitimden, sağlıktan ve sanayileşmeden yararlandı; Türkçe okullar ve yayınlar 1950'lerde genişledi. 1980'lerde ise revizyonist Jivkov yönetimi, "Soya Dönüş Süreci" adıyla zorla ad değiştirme kampanyası yürüttü ve 1989'da yüz binlerce kişinin Türkiye'ye göçüne yol açtı (Bölüm 62). Bu, sosyal hakların ulusal haklardan koparılmasının ve revizyonist bir yönetimin milliyetçiliğe sarılmasının acı örneğidir. Türkiye'de ise 1960'larda sosyal güvenliğin genişlemesi (1964 Sosyal Sigortalar Kanunu, 1971 Bağ-Kur), Türkiye İşçi Partisi'nin ve sendikal hareketin yükselişiyle, dolaylı olarak da Soğuk Savaş'ın "komünizme karşı kalkınma" diliyle birlikte geldi.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Doğu Bloku'ndaki sosyal haklar propaganda ve kâğıt üzerindeydi; gerçek refah Batı'daydı ve Duvar yıkılınca Doğu'nun halkları bunu gördü."* Yanıt: Doğu'da tüketim mallarında Batı'nın gerisinde kalındığı, konut kuyruklarının uzun olduğu, özgürlüklerin kısıtlandığı doğrudur ve bunlar Kısım X'da devrimci özeleştiriyle ele alınacaktır. Ama tam istihdam, parasız sağlık ve eğitim, kreş, düşük kira ve kadın istihdamı kâğıt üzerinde değildi; milyonlarca insanın gündelik hayatıydı. 1989'dan sonra Doğu'da işsizliğin patlaması, kreşlerin kapanması ve kiraların fırlaması, bu hakların ne kadar gerçek olduğunu, onları kaybedenlerin deneyimiyle kanıtladı. Anketler, eski DDR'nin yaşlılarının ve gençlerinin bir kısmının bugün hâlâ bu kazanımları andığını gösteriyor (G27; Bölüm 79).

Dört soru. - **Kimin elinde?** Doğu'da üretim araçları devletin ve kooperatiflerin; Batı'da sermayenin. - **Kimin denetiminde?** Doğu'da parti ve devlet planlama organlarının (işçi denetiminin sınırları Kısım X'da); Batı'da sermayenin ve sosyal ortaklık masasının. - **Kimin yararına?** Doğu'nun toplumsal ücreti, kendi işçisi kadar Batı'nın işçisine de dolaylı yarar sağladı: Batı burjuvazisini taviz vermeye zorladı. - **Kim karar veriyor?** Batı'da tavizlerin zamanlamasını, Elbe'nin öte yanına bakan burjuvazinin korkusu belirledi.

Okuma ve izleme önerisi. Kristen R. Ghodsee, *Why Women Have Better Sex Under Socialism* (2018): başlığı kışkırtıcı, içeriği Doğu Avrupa'daki kadın haklarının Batı'yla karşılaştırmalı bir incelemesi. DEFA filmleri: Gerhard Klein, *Berlin – Ecke Schönhauser* (1957); Heiner Carow, *Die Legende von Paul und Paula* (1973). Karşıt bir örnek olarak Wolfgang Becker, *Good Bye, Lenin!* (2003): nostaljiyi nasıl hem gösterip hem ehlileştirdiğine dikkat ederek. Blogda: *Berlin'de Bir Komünist Gezgin* (https://bilgimusterekleri.org/blog/berlindebirkomunist/).

Bölüm 55: 1968–1975: İkinci Büyük Dalga ve Refahın Tavanı

Sahne. 7 Haziran 1968, Londra'nın doğusunda, Dagenham'daki Ford fabrikası. Araba koltuklarının kılıflarını diken 187 kadın dikiş işçisi iş bırakır. Ford, yeni bir iş sınıflandırmasında onların işini "vasıfsız" (B kategorisi) saymıştır; aynı fabrikada benzer vasıf isteyen işleri yapan erkekler daha yüksek kategoride ve daha yüksek ücrettedir. Kadınlar, işlerinin vasıflı iş olarak tanınmasını ve eşit ücret ister. Koltuk kılıfı olmadan araba bitmez: grevin üçüncü haftasında Ford'un İngiltere'deki araba üretimi durma noktasına gelir. Çalışma Bakanı Barbara Castle kadınları bakanlığa davet eder. Grev, ücretlerinin erkeklerin ücretinin yüzde 92'sine çıkarılmasıyla biter; kategori talepleri ise ancak 1984'te, ikinci bir grevle kabul edilecektir. İki yıl sonra İngiliz Parlamentosu **Eşit Ücret Yasası**'nı çıkarır.

Tez. Batı Avrupa işçi sınıfı 1968-1975 arasında savaş sonrasının en büyük grev dalgasını yarattı ve refah devletini tepe noktasına taşıdı. Bu dalganın yeni öznesi, Fordist fabrikanın vasıfsız, genç, göçmen ve kadın işçisiydi. Dalga, kâr oranlarını sıkıştırdı ve sermayeyi bir kararın eşiğine getirdi: ya işçi sınıfının gücüyle yaşamayı öğrenecek, ya da o gücü kıracaktı. 1973 kriziyle birlikte sermaye ikincisini seçti. Refah devletinin tavanı, aynı zamanda karşı saldırının başlama çizgisiydi.

Dalganın haritası

1968-1975 dalgası, Avrupa'nın her köşesinde, farklı biçimlerde ve farklı zamanlarda yükseldi. Birbirine bağlı olmayan olaylar değil, aynı dönemin aynı sınıfsal gerilimlerinin ürünüydü:

- **Fransa 1968:** 7-10 milyon grevci, fabrika işgalleri (Bölüm 48).
- **İtalya 1969:** Sıcak Sonbahar, fabrika konseyleri, Çalışanlar Statüsü (Bölüm 49).
- **Batı Almanya 1969 ve 1973:** Eylül 1969'da Ruhr'un çelik ve maden işçilerinin sendika onayı olmadan yaptığı "Eylül grevleri" (Septemberstreiks); 1973'te göçmen işçilerin yaban grevleri (Bölüm 50).
- **İsveç 1969-70:** Kiruna madencilerinin yaban grevi (Bölüm 51).
- **İngiltere 1970-74:** Liman işçileri, Pentonville Beşlisi, madencilerin 1972 ve 1974 grevleri; Upper Clyde Shipbuilders'ın 1971-72 "çalışma işgali" (work-in); Heath hükümetinin düşüşü (Bölüm 47).
- **Belçika 1970:** Limburg madenlerinde yaban grevi.
- **Portekiz 1974-75:** Karanfil Devrimi, işçi komisyonları, tarım reformu (Bölüm 53).
- **İspanya 1976:** Franco'nun ölümünün ardından Ocak-Mart 1976'da Madrid ve Bask Ülkesi'nde büyük grev dalgası. 3 Mart 1976'da Vitoria'da (Gasteiz) polis, grevci işçilerin toplandığı bir kiliseyi göz yaşartıcı gazla boşaltıp çıkanlara ateş açtı: beş işçi öldü, yüzü aşkın kişi yaralandı. Katliam, geçiş dönemini yöneten hükümete karşı öfkeyi büyüttü.

Bu dalganın ölçüsü, grev istatistiklerinde görülür. **Grafik G8** (plan): Batı Avrupa'da grev günleri 1945-1990 (ILO ve ulusal istatistikler). İngiltere'de 1972'de 24 milyon dolayında iş günü grevde kaybedildi (1926'dan beri en yüksek düzey; doğrulanacak); İtalya'da 1969'da kaybedilen iş saati 300 milyonu aştı (doğrulanacak); Fransa'da 1968'de kaybedilen iş günleri yüz milyonla ifade edilir ve kesin sayı tartışmalıdır (doğrulanacak). Seriler, 1968-1975 arasında bir tepe, ardından 1979'daki İngiliz "Hoşnutsuzluk Kışı"ndaki son yükselişten sonra 1980'lerde keskin bir düşüş gösterecek.

Dalganın yeni öznesi

1968-75 dalgasının öncüleri, 1940'ların ve 1950'lerin sendikal kuşağı değildi. Bu dalganın öznesi, Fordist birikimin yarattığı yeni işçiydi:

Genç işçi. Savaştan sonra doğmuş, 1930'ların işsizliğini ve 1940'ların savaşını yaşamamış, tam istihdam koşullarında büyümüş bir kuşak. İşten atılmaktan eski kuşak kadar korkmuyordu; fabrikanın disiplinine, ustabaşının keyfiliğine ve montaj hattının tekdüzeliğine karşı öfkesi büyüktü.

Göçmen işçi. Güney İtalya'dan Torino'ya, Portekiz'den Paris'e, Türkiye'den Köln'e gelen işçiler, fabrikanın en ağır işlerini yapıyor, en düşük ücret gruplarında tutuluyordu. 1970'lerin başında göçmen işçi grevleri Avrupa'nın her yerinde patladı: Lyon'daki Penarroya kurşun fabrikasında Kuzey Afrikalı işçilerin 1972 grevi (sağlık koşulları ve eşit ücret için); Renault Billancourt'un pres atölyesinde göçmen OS'lerin 1973 grevi; Ford Köln ve Pierburg (1973); İngiltere'de Leicester'daki Imperial Typewriters'ta Asyalı işçilerin 1974 grevi, ve Londra'daki Grunwick film banyo laboratuvarında, Jayaben Desai'nin önderliğinde, çoğu Doğu Afrika'dan gelmiş Güney Asyalı kadın işçilerin 1976-78 sendika tanıma grevi. Bu grevler, sınıf mücadelesiyle ırkçılığa karşı mücadelenin birleştiği yerlerdi. Yerli işçilerin ve sendika bürokrasisinin tutumu, grevin kaderini belirledi: Pierburg'da dayanışma kazandırdı, Ford Köln'de yalnızlık kaybettirdi.

Görsel: Thames'in karşı kıyısından Ford'un Dagenham fabrikası, 6 Mayıs 1973; 1968 kadın dikiş işçileri grevinin yaşandığı tesis. Pierre Terre, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Kadın işçi. Dagenham'ın dikiş işçileri, Pierburg'un göçmen kadınları, Fransa'da ve İtalya'da elektronik ve tekstil fabrikalarının kadın işçileri. 1968-75 dalgası, kadın işçilerin eşit ücret talebini sendikal gündemin merkezine taşıdı. Sonuçlar: İngiltere'de Eşit Ücret Yasası (1970, yürürlük 1975) ve Cinsiyet

Ayrımcılığı Yasası (1975); Avrupa Topluluğu'nun eşit ücret direktifi (1975); İtalya'da 1977 eşit muamele yasası (doğrulanacak). Bu dalga, 1970'lerin kadın hareketiyle kesişti: ev içi emek, kürtaj hakkı ve kreş talepleri, sınıf talepleriyle aynı anda sokağa çıktı (K3).

Kendi kendini yöneten fabrika: LIP, 1973

Dalganın en çarpıcı anlarından biri, Fransa'nın Besançon kentindeki LIP saat fabrikasında yaşandı. Nisan 1973'te yönetimin fabrikayı parçalayıp işçilerin bir kısmını atmaya hazırlandığı ortaya çıktı. Haziran'da işçiler fabrikayı işgal etti, saat stokuna el koydu ve üretimi kendileri sürdürdü. Sloganları yalın ve devrimciydi: **"Mümkün: üretiyoruz, satıyoruz, kendimize ödüyoruz."** Birkaç ay boyunca LIP işçileri, patron olmadan saat üretti, sattı ve kendi ücretlerini ödedi. Fransa'nın her yerinden ve yurt dışından on binlerce kişi dayanışmaya geldi; Eylül 1973'te Besançon'a yapılan "LIP yürüyüşü"ne 100.000 dolayında kişi katıldı (doğrulanacak). Ağustos'ta çevik kuvvet fabrikayı boşalttı; işçiler başka bir binada üretime devam etti. 1974 başında bir uzlaşmayla işçilerin çoğu yeni bir şirkette işe alındı; ama şirket 1976'da yeniden battı.

K7'nin cetvelinde LIP, dördüncü basamağın, işçi denetiminin, kapitalizmin ortasında bir anlık somutlaşmasıdır. Aynı zamanda sınırını da gösterir: tek bir fabrika, piyasanın ve devletin kuşatması içinde, kendi kendini sonsuza dek yönetemez. İşçi denetimi, onu genelleştirecek ve bir iktidar organına bağlayacak bir siyasal güç olmadan, bir örnek olarak kalır.

Refahın tavanı

1968-75 dalgası, toplumsal ücreti Batı Avrupa'nın her yerinde tarihinin en yüksek düzeyine taşıdı. Bu yıllarda:

- Emeğin milli gelirden aldığı pay, çoğu Batı Avrupa ülkesinde savaş sonrasının en yüksek düzeyine çıktı (**Grafik G11**; doğrulanacak).
- Sosyal harcamaların GSYH içindeki payı hızla yükseldi (**Grafik G10**).
- Çalışma haftası 40 saate indi; yıllık izin dört haftaya çıktı (Fransa 1969; Batı Almanya'da toplu sözleşmelerle 1970'ler).
- İş güvencesi yasaları çıktı: İtalya'da madde 18 (1970), İsveç'te iş güvencesi yasası (1974), İngiltere'de haksız işten çıkarmaya karşı ilk düzenlemeler (1971).
- İşyerinde sendika hakkı ve temsil genişledi: Fransa (1968), İtalya (1970), Batı Almanya'da yenilenmiş İşletme Anayasası (1972) ve Eş Yönetim Yasası (1976).
- Ücretlerin enflasyona göre ayarlanması güçlendi: İtalya'da scala mobile (1975), Belçika'da ve Danimarka'da otomatik endeksleme.

Toplumsal ücretin bütün kalemleri aynı anda büyüyordu. İşçi sınıfının pazarlık gücü, tam istihdamın, sendikal örgütlülüğün ve fabrikadaki yeni militanlığın birleşimiyle, savaş sonrasının en yüksek noktasındaydı.

Kâr sıkışması: sermaye neden saldırdı?

İşte tam da bu noktada, 1960'ların sonundan itibaren, Batı Avrupa'da ve ABD'de sanayinin kâr oranları düşmeye başladı. **Grafik G47** (plan): kâr oranı tahminleri 1870-2025. Bu düşüşün nedeni, Marksist iktisatçılar arasında hâlâ canlı bir tartışmanın konusudur. Üç yaklaşımı kendi eserlerinden aktaralım:

Kâr sıkışması (profit squeeze) tezi. Andrew Glyn ve Bob Sutcliffe (*British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, 1972), ve ardından Philip Armstrong, Andrew Glyn ve John Harrison (*Capitalism Since World War II*, 1984; genişletilmiş baskı *Capitalism Since 1945*, 1991), kâr oranlarındaki düşüşü esas olarak işçi sınıfının gücüne bağlar: tam istihdam koşullarında ücretler verimlilikten hızlı arttı, işçiler fabrikada temponun artırılmasına direndi, toplumsal ücret büyüdü ve bunun bedeli kârlardan ödendi. Bu tez, 1968-75 dalgasının ekonomik sonuçlarını doğrudan görünür kılar.

Aşırı kapasite ve uluslararası rekabet tezi. Robert Brenner (*The Economics of Global Turbulence*, 1998; kitap olarak 2006), kâr sıkışması tezini eleştirir: ona göre asıl neden, Batı Almanya ve Japonya'nın ABD'yi yakalamasıyla dünya imalat sanayisinde ortaya çıkan aşırı kapasite ve fiyat rekabetidir. Kârları sıkıştıran, işçiler değil, kapitalistlerin birbiriyle rekabetidir.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası. Marx'ın *Kapital* III'teki yasasına dayanan yaklaşımlar, uzun vadeli düşüşün asıl nedenini sermayenin organik bileşiminin yükselmesinde görür: canlı emeğe göre makineye ve hammaddeye yapılan yatırımın payı arttıkça, artı-değerin kaynağı olan canlı emeğin payı düşer ve kâr oranı aşağı yönlü bir eğilim gösterir (0.1; K5).

Bu üç yaklaşımı birbirini dışlayan tezler olarak değil, aynı krizin farklı katmanları olarak okumak mümkündür. Uzun büyüme dalgası, yüksek yatırımla sermayenin organik bileşimini yükseltti; Avrupa ve Japonya'nın yükselişi uluslararası rekabeti keskinleştirdi; ve tam da bu sırada, işçi sınıfının tarihindeki en güçlü anlarından biri, sermayenin kâr oranını işçinin sırtından yeniden yükseltme olanağını kapattı. Ardından 1971'de ABD doların altına bağlılığını kaldırdı (Bretton Woods'un çöküşü), Ekim 1973'te petrol fiyatları dörde katlandı, 1974-75'te savaş sonrasının ilk büyük dünya bunalımı geldi.

Sınıf mücadelesi açısından sonuç açıktır: Sermaye, kâr oranını yeniden yükseltmek için işçi sınıfının pazarlık gücünü kırmak zorundaydı. Bunun yolu, tam istihdamı sona erdirmek (yedek sanayi ordusunu yeniden kurmak), sendikaları zayıflatmak, toplumsal ücreti budamak, üretimi işçinin güçlü olduğu yerden zayıf olduğu yere taşımaktı. Bu, 1979'dan itibaren neoliberalizm adıyla anılacak saldırının programıdır (Kısım XI). Blogdaki *Neoliberalizm Bitti mi?* yazımız (https://bilgimusterekleri.org/blog/neoliberaalizmbittimi/) neoliberalizmin tekelci kapitalizmin bir biçimi olduğunu, kendi başına bir çağ olmadığını anlatır.

Sermayenin sözcüleri bunu açıkça söylediler. 1975'te ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın siyaset, iş ve akademi seçkinlerini bir araya getiren Üçlü Komisyon için hazırlanan *Demokrasinin Krizi* raporu (Michel Crozier, Samuel Huntington, Joji Watanuki), Batı demokrasilerinin "aşırı demokrasi"den, yani fazla talepte bulunan ve fazla katılan toplumsal kesimlerden (sendikalar, öğrenciler, azınlıklar, kadınlar) kaynaklanan bir "yönetilemezlik" sorunuyla karşı karşıya olduğunu savundu; çözüm olarak, bu kesimlerin taleplerinin ve katılımının sınırlanmasını önerdi (raporun ifadeleri doğrulanacak). Bir sınıfın en güçlü anını, öteki sınıf bir "kriz" olarak tarif ediyordu.

Kritik an: 1973-1975, tavandan dönüş

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Enflasyona karşı ücret koruması, iş güvencesi, eşit ücret, işyerinde güç, çalışma süresinin kısaltılması; bazı yerlerde (LIP, Portekiz) işçi denetimi	Kriz karşısında "sorumlu" davranmayı seçti: İngiltere'de toplumsal sözleşme ve ücret sınırlaması (1975-78), İtalya'da PCI'nin "tarihî uzlaşma"sı ve sendikaların "EUR dönüşü" (1978), Batı Almanya'da SPD hükümetinin kemer sıkması	Yatırım grevi, işten çıkarmalar, göçmen işçi alımının durdurulması (1973-74), enflasyon, IMF kredileri (İngiltere 1976), "yönetilemezlik" ideolojisi, sonra 1979'dan itibaren parasal şok (faiz artışı) ve sanayisizleşme	Finans sermayesi ve uluslararasılaşmış ihracat sermayesi, sermayenin ulusal sınırları aşan hareketliliği ile güç kazandı	Refah devleti tavana vurdu; sermaye kararını verdi. 1979-80'den sonra karşı saldırı (Kısım XI)

Emek süreci. 1968-75 dalgası, sermayeyi emek sürecinin örgütlenmesini yeniden düşünmeye zorladı. Montaj hattındaki devamsızlık, yüksek işgücü devri, sabotaj ve "tavuk grevleri" karşısında bazı şirketler "işin zenginleştirilmesi" ve "grup çalışması" deneylerine girişti: İsveç'te Volvo, 1974'te Kalmar'da yürüyen bant yerine ekiplerin bir aracı birlikte monte ettiği bir fabrika açtı. **İşi kim tasarlıyor?** Hâlâ yönetim, ama işçi grubuna bir iç düzenleme payı bırakılıyor. **Bilgi kimde?** Biraz daha dağılmış. **Hızı kim belirliyor?** Kısmen grup. **İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi?** Sınırlı bir artış. Bu deneyler kısa ömürlü oldu: Kalmar 1994'te kapandı. 1980'lerden itibaren sermaye, işçiyi yatıştırmak yerine onu **otomasyonla, taşeronla ve üretimi yer değiştirmekle** disipline etmeyi seçti. "Yalın üretim" (Toyota modeli) ve sonraki algoritmik yönetim (K8), 1968-75'in fabrikadaki isyanına sermayenin uzun vadeli yanıtıdır.

Zaman kimin? 1968-75 dalgası "zaman" sorusunu yeniden açtı. Fransa'da dördüncü izin haftası (1969), İtalya'da 150 saat eğitim hakkı (1973), Batı Almanya'da 1970'lerin ortasından itibaren IG Metall'in **35 saatlik hafta** talebi (1984'teki büyük grevle kısmen kazanılacaktı; Bölüm 67). Bu yıllar, çalışma süresinin kısaltılmasının bir "lüks" değil, verimlilik artışının işçiye dönen payı olduğu fikrinin en yaygın olduğu yıllardı. Sonraki kırk yılda üretkenlik artmaya devam etti, çalışma süresi ise çoğu ülkede durdu ya da uzadı (**Grafik G38**: kazanılmamış boş zaman).

Kavram kutusu. - **Kâr sıkışması:** İşçi sınıfının güçlü olduğu dönemde ücretlerin ve toplumsal ücretin kârlar aleyhine büyümesi (Glyn, Armstrong, Harrison). - **Kâr oranının düşme eğilimi:** Sermayenin organik bileşimi yükseldikçe kâr oranının uzun vadede aşağı yönlü eğilim göstermesi (Marx, *Kapital* III; K5). - **Yaban grev:** Sendika merkezinin onayı olmadan, işyerinde tabanın başlattığı grev. 1968-75 dalgasının tipik biçimi. - **Yedek sanayi ordusu:** İşsizlerin ve güvencesizlerin, çalışanların ücretleri ve disiplini üzerinde baskı unsuru olarak işlevi. 1973 sonrası sermayenin yeniden kurduğu disiplin aracı (T37; https://bilgimusterekleri.org/blog/gereksizlersinifi/).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Gerginlik stratejisi (İtalya 1969-80); polis ateşi (Vitoria 1976, Sochaux 1968); yaban grevlere karşı sendika-yönetim ittifakı (Ford Köln 1973); göçmen işçi alımının durdurulması ve geri dönüş baskısı (1973-74); yatırım grevi ve sermaye ihracı; enflasyon ve ücret sınırlaması; IMF kredileri ve kamu harcaması kesintisi (İngiltere 1976); "yönetilemezlik" ideolojisi (Üçlü Komisyon 1975); otomasyon ve üretimin yer değiştirmesi; işin yeniden örgütlenmesi (Kalmar'dan yalın üretime).

Türkiye'ye bağ. Türkiye de 1968-80 arasında kendi büyük dalgasını yaşadı: 1968-70 fabrika işgalleri, 15-16 Haziran 1970 (Bölüm 49), 1970'lerin MESS grevleri, 1977 1 Mayıs'ında Taksim'de yüz binlerin yürüdüğü ve 34 kişinin öldürüldüğü katliam, 1980 başındaki Tariş direnişi. Avrupa'daki dalga ile Türkiye'deki dalganın sonu da benzer bir mantıkla geldi: sermaye, işçi sınıfının gücünü kırmak için 24 Ocak 1980 kararlarını (IMF programı) ve 12 Eylül 1980 darbesini kullandı. Avrupa'da Anwerbestopp'un (1973) ardından Türkiye'den Avrupa'ya resmî işçi göçü durdu; aile birleşimi ve sığınma yoluyla göç sürdü, 12 Eylül sonrasında siyasi sürgünler Avrupa'daki Türkiyeli işçi örgütlerine katıldı (Bölüm 85, 88).

Yanlış anlatıya yanıt. *"1970'lerin krizini petrol şoku ve aşırı güçlü, sorumsuz sendikalar yarattı; neoliberal reformlar ekonomiyi kurtardı."* Yanıt: Petrol şoku krizi tetikledi ama yaratmadı; kâr oranları 1960'ların sonundan beri düşüyordu. Sendikalar "sorumsuz" değildi; savaş sonrası sözleşmenin (verimlilik artışının bir kısmının ücrete ve toplumsal ücrete gitmesi) kendilerine düşen payını istiyorlardı. Sermaye bu sözleşmeyi, kârlar düşmeye başlayınca tek taraflı olarak bozdu. Neoliberal "reformlar" ekonomiyi değil, kâr oranını kurtardı: 1980'lerden itibaren kâr payı arttı, emeğin payı düştü, işsizlik kalıcı hâle geldi, büyüme hızı ise 1950-73'ün hiçbir zaman yakınına ulaşamadı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sermayenin; ama 1968-75'te, kısa anlarda ve bazı yerlerde (LIP, Portekiz), işgal eden işçilerin. - **Kimin denetiminde?** Fabrikada, savaş sonrasının hiçbir döneminde olmadığı kadar, işçilerin kısmi denetiminde: delegeler, işyeri temsilcileri, komisyonlar tempo ve işe alma üzerinde veto kullandı. - **Kimin yararına?** Toplumsal ücret tavandaydı; sermaye bunu "kâr sıkışması" olarak yaşadı. - **Kim karar veriyor?** Dalganın doruğunda kısmen fabrikalar; 1975'ten sonra yeniden yönetim kurulları, merkez bankaları ve IMF.

Okuma ve izleme önerisi. Nigel Cole, *Made in Dagenham* (2010): Dagenham kadın işçilerinin grevi. Christian Rouaud, *Les LIP, l'imagination au pouvoir* (belgesel, 2007). Jean-Luc Godard ve Jean-Pierre Gorin, *Tout va bien* (1972). Philip Armstrong, Andrew Glyn, John Harrison, *Capitalism Since 1945* (1991). Beverly J. Silver, *Emek Güçleri: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (2003; Türkçe çevirisi var, künye doğrulanacak).

Kısım IX Bilançosu: Refah ve Korku

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Otuz yılı ülke ülke dolaştık. Londra'da bir hastane yatağından, Billancourt'un kapısından, Mirafiori'nin montaj hattından, Köln'deki Ford fabrikasının bahçesinden, Ådalen'in yolundan, Marcinelle'in madeninden, Lizbon'un radyosundan ve Dresden'in kreşinden geçtik. Şimdi dönüp bakalım: bu otuz yıl bize ne bıraktı, bize ne öğretiyor?

Ne kazanıldı? Toplumsal ücretin haritası

Tablo T5: Refah hakları ülke ülke (1945-1975; seçilmiş kazanımlar, yıllar doğrulanacak)

Ülke	Sağlık	Emeklilik ve sosyal sigorta	İş güvencesi ve işyeri hakları	Çalışma süresi ve izin	Kamulaştırma (K7 basamağı)
İngiltere	NHS, parasız, evrensel (1948)	Ulusal Sigorta (1946); Yoksullar Yasası'nın kaldırılması (1948)	Haksız işten çıkarmaya karşı ilk düzenleme (1971); Eşit Ücret Yasası (1970)	Yasal sınır yok; sendikal pazarlıkla 40 saate doğru	Kömür, demiryolu, elektrik, gaz, çelik (2-3; tazminatlı)
Fransa	Sosyal güvenlik kapsamında (1945)	Sécurité sociale, işçi çoğunluklu kasalar (1945-67)	İşletme komiteleri (1945-46); işyerinde sendika şubesi (1968)	3. izin haftası (1956), 4. hafta (1969)	Renault, kömür, EDF-GDF, bankalar, sigorta (2-3; kısmen tazminatsız)
İtalya	Ulusal sağlık hizmeti ancak 1978	Emeklilik reformları (1969)	Çalışanlar Statüsü, madde 18 (1970)	40 saat (1969-70 sözleşmeleri); 150 saat eğitim (1973)	IRI ve ENI devlet holdingleri (3)
Batı Almanya	Zorunlu sağlık sigortası (Bismarck'tan beri); hastalıkta ücret (1957-69)	Dinamik emeklilik (1957)	Montan eş yönetim (1951); İşletme Anayasası (1952, 1972); Eş Yönetim (1976)	"Cumartesi babam benim" (1956); 40 saat (1960'lar)	Kamulaştırma veto edildi (Hessen 1946); Volkswagen'de kamu payı
İsveç	Evrensel sağlık sigortası (1955)	Evrensel temel emeklilik; ek emeklilik ATP (1959)	İş güvencesi (1974); eş karar (1976)	40 saat (1973), 5 hafta izin (1978)	Neredeyse yok (1); Meidner Planı reddedildi
Avusturya	Sigorta sistemi	Genel Sosyal Sigorta Yasası (1955)	Sosyal ortaklık, Parite Komisyonu (1957)	40 saat (1975)	Ağır sanayi, bankalar, enerji (3)
Güney (Yunanistan, İspanya, Portekiz)	Parçalı, sınırlı	Parçalı, düşük	Diktatörlük, grev yasağı	Uzun çalışma haftası	Portekiz 1975: bankalar ve büyük sanayi (3-4), 1989'dan itibaren geri verildi

Beş güç biçimi: Sınıf ne kadar güçlüydü? (Tablo T31, Kısım IX satırı)

Güç biçimi (0.10)	Puan (1-5)	Gerekçe
İşyeri gücü	4	Fordist büyük fabrikalarda tarihinin en yoğun hâli; montaj hattı, küçük bir grubun bütün üretimi durdurabildiği bir yapıydı (Dagenham, Mirafiori). 1968-75'te 5'e yaklaştı
Piyasa gücü	4	Tam istihdam kuzeybatı Avrupa'da işçinin elini güçlendirdi; ama göçmen işçilerin hukuki zayıflığı ve Güney'in emek deposu bu gücü böldü

Güç biçimi (0.10)	Puan (1-5)	Gerekçe
Örgütsel güç	4	Sendikalaşma oranları tarihî zirvelerde (İsveç, Belçika, İngiltere, İtalya); ama Soğuk Savaş'ta bölünmüş sendikalar (Kısım VIII)
Siyasal güç	3	Toplumsal ücreti devlete yazdırabildi; ama komünistler 1947'den sonra hükümetlerden dışlandı, KPD yasaklandı, hiçbir Batı ülkesinde mülkiyet sorusunu çözecek bir işçi iktidarı kurulmadı
İdeolojik-kültürel güç	3	1945'te yüksek (antifaşizmin prestiji), 1950'lerde düşük (antikomünist hegemonya, tüketim kültürü), 1968-75'te yeniden yükseldi

Altı boyutlu sınıf durumu (Tablo T38, Kısım IX satırı; Şema D9)

Boyut (0.16)	Durum	Kısa değerlendirme
Mülkiyet	Zayıf	Üretim araçları sermayede kaldı. Kamulaştırmalar K7'nin ikinci ve üçüncü basamağında durdu; dördüncü basamağa yaklaşan her girişim (Meidner, Portekiz, LIP) karşı saldırıyla durduruldu
Denetim	Zayıf → orta	Emek süreci sermayenin tasarımındaydı; 1968-75'te delegeler ve işyeri temsilcileri tempo ve işe alma üzerinde kısmi veto kazandı
Örgüt	Güçlü	Kitlesel sendikalar ve partiler; ama bölünmüş (komünist ↔ sosyal demokrat ↔ Hristiyan) ve bürokratikleşmiş
Yapısal güç	Güçlü	Tam istihdam ve büyük fabrika; boğaz noktalarında (madenler, limanlar, montaj hatları) yüksek güç
Toplumsal yeniden üretim	Çok güçlü (tarihî zirve)	Toplumsal ücretin bütün kalemleri büyüdü: sağlık, emeklilik, konut, eğitim, işsizlik sigortası; bakım kısmen toplumsallaştı (İsveç, Doğu'nun basıncı)
Hegemonya	Orta	Antikomünist Soğuk Savaş hegemonyası ve tüketim kültürü karşısında, 1945'in ve 1968'in karşı-hegemonik dalgaları

Bu tablo, Kısım IX'un bütün çelişkisini özetliyor: **toplumsal yeniden üretim boyutunda tarihin en güçlü anı, mülkiyet boyutunda ise yenilgi.** İşçi sınıfı bölüşümde kazandı, mülkiyette kaybetti. Ve bölüşümde kazanılan her şey, mülkiyeti elinde tutan sınıfın ilk fırsatta geri alabileceği bir şeydi.

Bize ne öğretiyor?

Birinci ders: Hiçbir hak verilmedi, hepsi alındı. NHS 1945'in askerlerinin oyuyla, Fransız sosyal güvenliği direnişin ve komünist bir metal işçisinin eliyle, Çalışanlar Statüsü Sıcak Sonbahar'ın grevleriyle, Batı Almanya'da hastalıkta ücret 16 haftalık bir grevle, eşit ücret Dagenham'ın dikiş

işçilerinin iş bırakmasıyla kazanıldı. Keynes ve Beveridge bu kazanımların teknisyenleridir, yaratıcıları değil.

İkinci ders: Burjuvazi korktuğunda verdi. Hakların takvimi, iki korkunun takvimidir: 1944-48'in antifaşist silahlı işçisinin ve Elbe'deki Kızıl Ordu'nun korkusu; 1968-75'in fabrikaları işgal eden işçisinin korkusu. Quintin Hogg'un "reform vermezseniz devrim alırsınız" formülü, bu korkunun özüdür. Korkunun maddi temeli ise örgütlü işçi sınıfı ve sosyalist bir sistemin varlığıydı.

Üçüncü ders: Korkusu bitince geri aldı. 1973'te kâr oranları düşünce sermaye karşı saldırıya geçti; 1989'da Doğu'daki sistem çökünce bu saldırı "alternatifsizlik" diliyle meşrulaştı. Kısım XI bu geri alışın ülke ülke hikâyesidir. Refah devleti, sınıflar arası güç dengesinin geçici bir fotoğrafıydı; kalıcı bir kazanım değil.

Dördüncü ders: Mülkiyete dokunmayan kazanım kırılgandır. İngiliz kömür madenleri kamulaştırıldı ama işçi denetimine geçmedi; otuz yedi yıl sonra Thatcher onları kapattı. İsveç'te sosyal demokrasi mülkiyet kapısına geldi (Meidner) ve geri döndü; kırk yıl sonra İsveç okullarında kâr dağıtılıyor. Portekiz'de kamulaştırılan bankalar ve topraklar, devrim durdurulunca eski sahiplerine geri verildi. **Toplumsal ücret, mülkiyet sorusunu çözmeden kalıcılaşamaz.** K7'nin beş basamaklı cetveli bu dersin aracıdır.

Beşinci ders: Refahın bir coğrafyası ve bir alt katı vardı. "Avrupa refahı" kuzeybatı Avrupa'nın refahıydı. Güney, diktatörlüklerin baskısı altında bir emek deposuydu; sömürgeler savaşla tutuldu; refahın alt katını göçmen işçiler ve düşük ücret gruplarına itilen kadınlar doldurdu. Sınıfın birliği, ulusal köken, cinsiyet ve mezhep üzerinden bölündü. Pierburg (1973) bu bölünmenin aşılabileceğini, Ford Köln (1973) aşılmadığında neyin kaybedildiğini gösterdi. Bugün Avrupa'da ırkçılığa karşı mücadele (Bölüm 77-78), bu dersin güncel biçimidir.

Altıncı ders: Sosyal demokrasinin ikili karakteri bu dönemde en açık biçimiyle göründü. Aynı sosyal demokrasi NHS'yi kurdu ve Malaya'da savaştı; toplumsal ücreti büyüttü ve Godesberg'de Marksizmi terk etti; Meidner Planı'nı önerdi ve onu budadı; Portekiz'de "demokrasi" adına devrimi durduran cepheye önderlik etti. Bu ikilik kişilerin iyi ya da kötü niyetinden değil, kapitalist devlete ve toplu pazarlık düzenine eklemlenmiş bir aygıtın, işçi sınıfının gerçek taleplerini taşıyan bir tabanla birlikte var olmasından doğar (üçüncü tez).

Yedinci ders: Komünist hareket de sınandı. Fransa'da PCF'nin 1944-47 hükümet ortaklığı ve "üretim savaşı", kazanımları mümkün kıldı ama iktidar sorusunu burjuvaziye bıraktı; Cezayir sorununda ağır bir hata yapıldı. 1968'de en büyük işçi partisi, genel grevin ortasında iktidar sorusunu koymayı reddetti. Portekiz'de işçi sınıfının bağımsız iktidar organları kurulamadı; strateji ordu içindeki ilerici subaylara dayandı. Devrimci özeleştiri bu hataları saklamaz: onları, sosyalizmi yeniden kuracak olanlar için ders olarak kaydeder.

Sekizinci ders: Doğu'nun varlığı Batı işçisinin de kazanımıydı. Kısım X, Doğu'daki sistemin iç tarihini, kazanımlarını ve revizyonizmle birlikte gelen çözülüşünü anlatacak. Ama Kısım IX'dan şu sonucu şimdiden çıkarabiliriz: 1917'de başlayan ve 1945'te Avrupa'nın ortasına taşınan sosyalist deneyim, yalnızca kendi işçisinin değil, Batı'daki işçinin de toplumsal ücretinin arkasındaki güçtü. O güç ortadan kalkınca, Batı'daki işçinin kazanımlarına yönelik saldırı da hızlandı.

Kısım X'a ve XI'e geçerken

Kısım IX'u bir soruyla bitiriyoruz. 1975'te Batı Avrupa'nın işçi sınıfı, tarihinin en yüksek toplumsal ücretine, en kalabalık sendikalarına, en güçlü işyeri örgütlerine sahipti. Aynı işçi sınıfı, kırk yıl sonra Hartz IV'ü, Jobs Act'i, sıfır saatlik sözleşmeleri ve yüzde 43,8'lik AfD oylarını gördü. Bu nasıl oldu?

Yanıtın bir yarısı Doğu'dadır: Elbe'nin öte yanındaki sistemin, 1956'dan sonra modern revizyonizm eliyle adım adım içinin boşaltılması ve 1989-91'de çöküşü (Kısım X). Öbür yarısı Batı'dadır: sermayenin 1973'ten itibaren hazırladığı ve 1979'dan itibaren uyguladığı karşı saldırı ve sosyal demokrasinin bu saldırının yürütücülerinden biri hâline gelmesi (Kısım XI). İki yarı birbirine bağlıdır. **Korku bitince, haklar da geri alındı.**

Ama bir şeyi unutmayalım: Kısım IX'daki her hak, bir zamanlar "gerçekçi olmayan" bir talepti. 1942'de Beveridge Raporu için sıraya giren işçi, 1968'de Billancourt'u işgal eden OS, 1973'te Ford'un bahçesinde halay çeken Türkiyeli işçi, 1975'te Alentejo'nun latifundiasını işgal eden tarım işçisi, mümkün olanın sınırını kendi eylemiyle genişletti. Refah devleti bitmiş bir çağın anısı değil, **örgütlü bir sınıfın neler alabileceğinin kanıtıdır.** Ve bu kez, alınan her şeyin geri alınmaması için, mülkiyet sorusunu masaya koymak gerektiğinin de kanıtı.

KISIM X: Doğu'da Sosyalizm: İnşa, Revizyonizm ve Çözülüş (1944-1991)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu kısma girerken iki hazır kalıbı kapının dışında bırakmanızı istiyoruz. Birincisini okulda, televizyonda, gazetede defalarca duydunuz: "Doğu Avrupa'da kırk yıl boyunca gri, özgürlüksüz, kuyruklarla dolu bir totaliter düzen vardı; 1989'da halklar özgürlüğe kavuştu." İkincisi daha az duyulur ama solun bir kesiminde yaşar: "Orada gerçek sosyalizm vardı; her şey yolundaydı; onu Batı'nın komplosu ve birkaç hain yıktı." İki kalıp da aynı soruyu sormaktan kaçar: **Bu ülkelerde üretim araçları kimin elindeydi, kimin denetimindeydi, kimin yararına işliyordu ve kararları kim veriyordu?**

Önce olguları koyalım. 1944-1948 arasında Doğu Avrupa'da, antifaşist savaşın içinden çıkan halk demokrasileri toprak ağalarının, bankerlerin ve büyük sanayicilerin mülkünü aldı. Almanya'nın doğusunda Junker malikâneleri, Macaristan'da kontların ve kilisenin toprakları, Polonya'da büyük çiftlikler yoksul köylüye dağıtıldı. Madenler, bankalar, fabrikalar kamulaştırıldı. Sonraki kırk yıl içinde bu ülkelerin çoğu tarım toplumu olmaktan çıkıp sanayi toplumu oldu. Milyonlarca köylü çocuğu fabrikaya, okula, üniversiteye girdi. Okuma yazma ve sağlık hizmeti herkese ulaştı. Kadınlar çalışma hayatına kitlesel olarak girdi. Kira, ekmek ve toplu taşıma ucuzdu. İşsizlik yoktu. **Bu kazanımlar işçi sınıfınındır ve biz onları savunuruz.**

Ama bu tarih düz bir çizgi hâlinde ilerlemedi. Aynı ülkelerde, "işçi devleti" adını taşıyan rejimlere karşı Avrupa'nın savaş sonrası en büyük işçi ayaklanmaları yaşandı: 1953'te Doğu Berlin'de inşaat işçileri, 1956'da Poznań'da Cegielski işçileri ve Budapeşte'de işçi konseyleri, 1970'te Gdańsk tersanelerinde, 1980'de Lenin Tersanesi'nde. Bir işçi devletine karşı işçiler neden ayaklanır? Bu soruyu sormayan bir sosyalist, düşmanın sorusuna yanıt veremez.

Bizim yanıtımız dosyanın Sekizinci tezinde yazılı: **1989-91'de çöken şey sosyalizm değil, modern revizyonizmin otuz yılda kurduğu bürokratik devlet kapitalizmidir.** Belirleyici kırılma, 1956'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 20. Kongresi'nden itibaren bütün bloğa yayılan revizyonist çizgidir. Yugoslavya'da bu kırılma daha önce, 1948'de başladı. Revizyonizm, yani marksizmin devrimci özünü "yenileme" adına boşaltan çizgi, proletarya diktatörlüğünü "bütün halkın devleti"ne, planı kâr ölçütüne, sınıf mücadelesini "barış içinde bir arada yaşama"ya, enternasyonalizmi SEV içindeki bağımlılığa ve milliyetçiliğe çevirdi. Parti-devlet bürokrasisi, üretim araçlarını devlet biçimi altında fiilen kendi elinde tutan yeni bir burjuvaziye dönüştü. Sendikalar işçinin örgütü olmaktan çıkıp partinin işyerindeki "iletim kayışı" oldu. İşçinin örgütlü denetimi ortadan kalktı.

1989'da işçiler bu düzeni savunmadı, çünkü o düzen artık onların iktidarı değildi. Ama yerine gelen açık kapitalizmin faturası da en ağır biçimde onlara kesildi: kapanan fabrikalar, işsizlik, göç, çöken emeklilik ve bugün Doğu'da büyüyen aşırı sağ.

Bu kısım iki tehlikeli yolun arasından yürür. Bir yanda emperyalizmin "totalitarizm" anlatısı var: faşizmle sosyalizmi aynı kefeye koyar, mülkiyet ilişkilerini hiç sormaz. Öbür yanda revizyonist rejimleri "reel sosyalizm" diye bütünüyle savunan nostalji var: Stasi'yi, işçi konseylerinin dağıtılmasını, Batı bankalarına borçlanmayı görmez. **Biz ikisini de reddediyoruz.** Sosyalizmin kazanımlarını savunuyoruz. Hataları ve sapmaları düşmanın diliyle değil, sosyalizmi yeniden kuracak olanların diliyle, devrimci özeleştiriyle yazıyoruz.

Her ülkeyi aynı sorularla okuyacağız:

- Sosyalist inşanın kazanımları neydi?
- Revizyonist dönüşüm ne zaman ve hangi adımlarla gerçekleşti?
- Bu ülke dünya kapitalizmine ve Sovyet sosyal-emperyalizmine hangi bağlarla bağlandı?
- Çözülüşte hangi sınıflar kazandı, hangileri kaybetti?
- Kimin elinde, kimin denetiminde, kimin yararına, kim karar veriyor?

Her ülke bölümünde bir **"kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar"** tablosu ve aşağıdaki on iki göstergeden ilgili olanların kısa bir değerlendirmesi bulacaksınız. Kısmın bu ilk yarısında Doğu Avrupa'nın kuruluşunu, 1956 kırılmasını, DDR'yi, Çekoslovakya'yı, Polonya ve Macaristan'ı ve Yugoslavya'yı ele alıyoruz. Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Sovyetler Birliği'nin çözülüşü ve kamplara bölünen sol, kısmın ikinci yarısındadır.

Yöntem kutusu: Revizyonist dönüşümün on iki göstergesi.

“1956’dan sonra Doğu Bloku bürokratik devlet kapitalizmine dönüştü” tezi bu kısımda bir **öncül** olarak değil, **sınanan bir hipotez** olarak ele alınır. Öncül, baştan doğru kabul edilip üzerine bina kurulan önermedir. Hipotez ise olgularla sınanan, olgular desteklemezse düzeltilen önermedir. Marksizm bir bilimse, kendi tezlerini de sınamak zorundadır.

Sınamanın ölçütü, bir toplumun adı ya da resmî ideolojisi değil, **üretim ilişkilerinin gerçek işleyişidir.** Marx’ın uyarısı burada da geçerlidir: bir kişiyi kendisi hakkında ne düşündüğüne göre yargılamayız; bir dönemi de kendi bilinciyle yargılayamayız (*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz, 1859). Bir anayasada “işçi sınıfının devleti” yazması, fabrikada kararı işçinin verdiğini göstermez. Tersinden, bir işletmenin kâr hesabı tutması tek başına kapitalizmin geri geldiğini de göstermez. Bakılacak şey, **artı-ürüne kimin el koyduğu, onu kimin ve hangi ölçütle yeniden dağıttığı ve bu kişilerin kendilerini bir tabaka olarak nasıl yeniden ürettiğidir.**

Her ülke için dört kesitte (1950, 1965, 1980, 1989) şu on iki gösterge belgelerle doldurulur:

No	Gösterge	Neye bakıyoruz?	Başlıca kaynak türü
1	İşletmenin başarı ölçütü	Plan hedefi (fiziki üretim) mi, satış mı, kâr mı?	Plan yasaları, işletme yönetmelikleri
2	Kâr ve kârlılığın rolü	Kâr ikramiye ve yatırım kaynağı mı, yoksa yalnızca muhasebe kalemi mi?	Reform belgeleri (Liberman, Kosigin, NÖS, YEM)
3	Yatırım kararını kim veriyor?	Merkezî plan, işletme yönetimi, banka, yabancı ortak	Yatırım istatistikleri, banka yasaları
4	İşçi konseyi ya da sendikanın gerçek gücü	Veto, müdür seçimi, norm ve ücret üzerinde söz	Konsey yasaları, grev ve şikâyet kayıtları
5	Ücret farklılıkları	İşçi ↔ yönetici ücret oranı; nomenklatura ayrıcalıkları (özel dükkân, dacha, araba, yurtdışı)	Ücret istatistikleri, anılar, arşiv
6	Yönetici tabakanın yeniden üretimi	Eğitim, aile, parti kariyeri; işçi kökenlilerin payı	Kadro sosyolojisi araştırmaları
7	Üretim araçları üzerinde fiilî tasarruf	Hukuken “halkın malı”; fiilen kimin kararı?	Mülkiyet ve işletme hukuku, uygulama
8	Meta-para ilişkilerinin alanı	Piyasa fiyatları, özel ticaret, gölge ekonomi, döviz dükkânları	Fiyat reformları, kara piyasa tahminleri
9	Dış borç ve dünya pazarına bağlılık	Batı bankalarına net borç; borç servisinin ihracata oranı	OECD, BIS, ulusal banka verileri
10	SEV içi işbölümünde bağımlılık	Hammadde ve enerjide tek kaynağa bağlılık; dayatılan uzmanlaşma	SEV belgeleri, dış ticaret verileri
11	Sendikanın bağımsızlığı	Sendika partiden ve yönetimden bağımsız mı? Grev hakkı var mı?	Sendika tüzükleri, ILO şikâyetleri
12	Parti üyeliğinde ve organlarda işçi payı	İşçi kökenli üye oranı; merkez komitelerde fiilen çalışan işçi var mı?	Parti istatistikleri

Nasıl okunacak? Göstergelerin tek tek bir anlamı yoktur; bir arada, bir yönelim olarak okunurlar. 1 ve 2 numaralı göstergeler planın mı kârın mı egemen olduğunu, 3 ve 7 kararın kimde toplandığını, 4, 11 ve 12 işçi sınıfının iktidardaki gerçek yerini, 5 ve 6 yönetici tabakanın ayrı bir toplumsal grup olarak kapanıp

kapanmadığını, 8, 9 ve 10 ekonominin dünya kapitalizmine ve Sovyet merkezine nasıl bağlandığını gösterir.

Dürüstlük kuralı. Göstergelerin sonucu bölümlerin tezini destekliyorsa bunu açıkça göstereceğiz. Desteklemediği ya da tablonun karmaşık olduğu yerlerde de bunu açıkça yazacağız. Örneğin DDR'de Honecker 1972'de kalan özel ve yarı özel işletmeleri kamulaştırdı. Romanya 1980'lerde Batı'ya olan borcunu neredeyse tamamen ödedi. Çekoslovakya'nın dış borcu uzun süre düşük kaldı. Bu olgular "piyasaya doğru düz bir çizgi" varsayımına uymaz; bu yüzden onları saklamayacak, tezi onlarla birlikte kuracağız. Aynı göstergelerle **1956 öncesi Sovyetler Birliği** ve **Arnavutluk** da sınanır (ikincisi kısmın sonraki bölümlerinde). Bir ölçüt yalnızca rakiplere uygulanırsa ölçüt değil, sopa olur.

Tablo T23 (özet): Aşağıdaki tablo, kısmın bölümlerindeki ayrıntılı değerlendirmelerin yoğun bir özetidir. "Plan" fiziki plan hedeflerinin, "kâr" kâr ve satış ölçütünün egemenliğini; "yok / zayıf / biçimsel / var" işçi ve sendika denetiminin gerçek düzeyini; borç değerleri Batı'ya net döviz borcunu anlatır. Rakamlar yaklaşık ve kaynak aralıklıdır; ayrıntılar ilgili bölümlerdedir.

Ülke	1950	1965	1980	1989
SSCB	Plan; kâr ikincil; sendika zayıf ama işçi kökenli yönetici kitlesel	Kosigin reformu: satış ve kâr ölçütü; ikramiye fonları	Kâr + plan karma; nomenklatura kapanmış; gölge ekonomi büyük	Piyasa reformu; işletme yasası (1987); borç hızla artıyor
DDR	Plan; toprak reformu ve kamulaştırma; FDGB parti aracı	NÖS: kâr, prim, "ekonomik kaldıraçlar"	Yeniden merkezîleşme ama Batı kredisine bağlılık; FDGB biçimsel	Borç servisi ihracatın büyük bölümünü yutuyor
Çekoslovakya	Plan; Şubat 1948 sonrası kamulaştırma tam	Šik reformları hazırlanıyor	"Normalleşme": merkezî plan, düşük borç, siyasal donukluk	Borç orta düzeyde; kupon özelleştirmesine hazırlık
Polonya	Plan; tarımda kolektifleştirme başlıyor	1956 sonrası tarım büyük ölçüde özel	Gierek borcu (~20-25 milyar $); Dayanışma	Borç ~40 milyar $; şok terapisine geçiş
Macaristan	Plan; Rákosi dönemi	Yeni Ekonomik Mekanizma hazırlığı (1968)	YEM: piyasa fiyatları, işletme özerkliği; borç artıyor	Kişi başı en yüksek borçlardan biri (~20 milyar $)
Yugoslavya	1948 kopuşu; ABD yardımı başlıyor	1965 piyasa reformu; işçi ihracı	Borç ~20 milyar $; cumhuriyet bürokrasileri	Hiperenflasyon; IMF programı; dağılma

(Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve 1956 öncesi SSCB'nin ayrıntılı satırları Bölüm 62 ve 63'tedir.)

Bölüm 56: Halk Demokrasilerinin Kuruluşu (1944-1953)

Sahne. 25 Şubat 1948 öğleden sonra, Prag. Vaclav Meydanı'nın alt ucunda, Na Můstku kavşağında on binlerce insan toplanmıştır. Aralarında tulumlu işçiler, omzunda tüfek taşıyan fabrika milisleri, pankartlı öğrenciler vardır. Beş gün önce hükümetteki on iki burjuva bakan istifa etmiş, komünistleri hükümetten düşürmeyi ve erken seçime gitmeyi ummuştu. Ama beklenmeyen şey oldu: fabrika konseyleri Prag'da kongre topladı, sendikalar bir saatlik genel grev yaptı, işçi milisleri başkentin sokaklarına çıktı. O öğleden sonra Cumhurbaşkanı Edvard Beneš istifaları kabul etti ve Klement Gottwald'ın yeni hükümet listesini onayladı. Gottwald meydandaki kalabalığa sonucu açıkladığında, Çekoslovakya'nın kapitalist mülkiyet düzeni fiilen sona ermişti.

Tez. Doğu Avrupa'da yeni düzen iki farklı yoldan kuruldu. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta kendi partizan devrimleriyle; Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Almanya'nın doğusunda ise Kızıl Ordu'nun varlığı altında kurulan cephe hükümetleriyle. Bu fark, sonraki bütün tarihi belirledi. Dönemin hataları (bürokratik yöntemler, kitlelerin denetiminin zayıflığı, davalardaki belgelenmiş hukuksuzluklar) gizlenmeden anlatılmalıdır. Ama dönemin temel çizgisi sosyalizmin inşasıdır: mülkiyet ilişkileri dönüştürüldü, işçiye ve köylüye toprak, iş, eğitim ve sağlık verildi.

Görsel: Savaş sonrası Doğu Bloku: Sovyetler Birliği'ne katılan topraklar ve halk demokrasileri, 2009 tarihli harita. Mosedschurte (English Wikipedia), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

İki yol: devrimle kurulan ve cepheyle kurulan halk demokrasileri

1944 sonbaharında Doğu Avrupa haritası iki ayrı biçimde değişiyordu.

Yugoslavya'da ve Arnavutluk'ta faşizme karşı dört yıl savaşan partizan orduları kendi ülkelerini büyük ölçüde kendi güçleriyle kurtardı (Bölüm 30). Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu 1944 sonunda yüz binlerce kişilik bir orduydu. Belgrad Ekim 1944'te partizanlarla Kızıl Ordu'nun ortak harekâtıyla kurtarıldı, ama ülkenin geri kalanını partizanlar aldı. Arnavutluk Ulusal Kurtuluş Ordusu Kasım 1944'te Tiran'a girdiğinde ülkede tek bir yabancı asker yoktu. Bu iki ülkede eski devlet aygıtı savaşın içinde dağılmış, yerini partizan komitelerinden doğan yeni bir iktidar almıştı. Devrim, devleti aşağıdan yıkıp yeniden kurmuştu.

Öteki ülkelerde durum farklıydı. Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Almanya'nın doğusu, Nazi ordularını geri püskürten Kızıl Ordu'nun ilerleyişiyle kurtuldu. Bu ülkelerin de güçlü direniş hareketleri vardı: Bulgaristan'da 9 Eylül 1944 ayaklanmasını Vatan Cephesi ve partizanlar yaptı; Slovakya'da Ağustos 1944'te ulusal ayaklanma patladı; Polonya'da komünist Halk Ordusu (Armia Ludowa) savaştı. Ama iktidarın biçimini, ülkede konuşlanan Sovyet ordusunun ve 1944-45'te büyük güçler arasında yapılan pazarlıkların (Ekim 1944 Yüzdeler Anlaşması ve Şubat 1945 Yalta; Bölüm 33 ve 40) çizdiği çerçeve belirledi.

Bu ülkelerde yeni iktidarlar ilk aşamada **cephe hükümetleri** olarak kuruldu: komünistler, sosyal demokratlar, köylü partileri ve burjuva demokrat partilerin birlikte yer aldığı koalisyonlar. Komünistler genellikle içişleri (polis), tarım ve iletişim bakanlıklarını istedi ve aldı. Bu seçim tesadüf değildi: polis devletin zor aygıtıydı, tarım bakanlığı toprak reformunu yürütecekti.

Bu farkın sınıfsal anlamı şudur: Yugoslavya ve Arnavutluk'ta yeni düzenin kökü, silahlı ve örgütlü köylü ve işçi kitlelerinin kendi deneyimindeydi. Öteki ülkelerde ise yeni düzenin kökleri daha sığdı. Burada devrimin yükünü kendi sırtında taşımış bir kitle hareketi bazı yerlerde vardı (Çekoslovakya, Bulgaristan), bazı yerlerde zayıftı (Romanya, Macaristan, Polonya'nın büyük kesimi). Sınıfın kendi eylemiyle kazanmadığı iktidarı savunması da daha zor olacaktı. Bu, 1953'te, 1956'da ve 1989'da yeniden karşımıza çıkacak.

> **Kavram kutusu. Halk demokrasisi:** 1944-48 arasında Doğu Avrupa'da kurulan, işçi sınıfı partisinin önderliğinde işçi, köylü ve ilerici ara katmanların ittifakına dayanan, feodal kalıntıları ve büyük sermayeyi tasfiye eden devlet biçimi. Dimitrov 1948'de halk demokrasisinin işlev bakımından bir proletarya diktatörlüğü biçimi olduğunu söyledi. **Proletarya diktatörlüğü:** Kapitalizmden komünizme geçiş döneminde işçi sınıfının, eski egemen sınıfların direnişini kırmak ve sosyalizmi inşa etmek için kurduğu devlet iktidarı. "Diktatörlük" burada bir kişinin keyfî yönetimi değil, bir sınıfın egemenliği demektir; her devlet bir sınıf diktatörlüğüdür (Bölüm 0.5). **Bürokrasi:** Yönetim işlerini, yönetilenlerin denetiminden kopmuş ve kendi ayrı çıkarlarını geliştiren bir memur-yönetici tabakanın tekeline alması. **"İletim kayışı" sendika:** Lenin'in 1920'lerde işçi devletinde sendikaların partiyle kitle arasındaki bağı kurması gerektiğini anlatan benzetmesinden türeyen, ama zamanla sendikanın yalnızca yukarıdan gelen kararı aşağıya ileten, işçinin çıkarını yukarıya taşımayan bir araca indirgenmesini anlatan terim (Bölüm 0.9).

Toprak köylüye: Junker, aristokrat ve kilise topraklarının dağıtılması

Doğu Avrupa'da 1945'e kadar toprak sorunu çözülmemiş en eski toplumsal yaraydı. Macaristan'da birkaç bin aristokrat aile, Katolik Kilisesi ve bankalar tarım topraklarının büyük bölümüne sahipti. "Üç milyon dilenci ülkesi" deyişi, topraksız tarım işçilerini anlatırdı. Almanya'nın Elbe'nin doğusundaki bölgelerinde Prusya Junkerleri yüzyıllardır hem toprağın hem de subay kadrolarının sahibiydi. Nazizmi iktidara taşıyan güçlerden biri de onlardı (Kısım VI). Polonya'da ve Romanya'da da büyük malikâneler köylülüğü yoksulluk içinde tutuyordu.

Bu tablo bir yıl içinde yıkıldı:

- **Polonya:** Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin 6 Eylül 1944 kararnamesiyle 50 hektarın (batı bölgelerinde 100 hektarın) üzerindeki çiftlikler kamulaştırıldı ve köylülere dağıtıldı.
- **Romanya:** Mart 1945 toprak reformuyla 50 hektarın üzerindeki mülkler ve savaş suçlularının toprakları dağıtıldı.
- **Macaristan:** Mart 1945 toprak reformuyla yaklaşık 3,2 milyon hektar, yani ülke toprağının üçte birinden fazlası kamulaştırıldı ve yaklaşık 640.000 aileye dağıtıldı (doğrulanacak).
- **Sovyet işgal bölgesi (sonraki DDR):** Eylül 1945'te "Junkerland in Bauernhand" (Junker toprağı köylünün eline) şiarıyla 100 hektarın üzerindeki bütün mülkler ile Nazi ve savaş suçlularının toprakları tazminatsız kamulaştırıldı. Yaklaşık 3,3 milyon hektar toprak el değiştirdi; toprağın önemli bir bölümü topraksız köylülere, tarım işçilerine ve doğudan sürülen göçmenlere dağıtıldı (Bölüm 58.1; rakamlar doğrulanacak).
- **Çekoslovakya:** Almanlardan ve işbirlikçilerden alınan topraklar dağıtıldı; 1947-48'de büyük mülk sınırı düşürüldü.
- **Bulgaristan:** Toprak zaten büyük ölçüde küçük köylüdeydi; 1946 yasası mülk sınırını 20 hektar (Dobruca'da 30 hektar) olarak koydu.

Görsel: Saksonya-Anhalt'ta Osterhausen'deki üç yüzlü anıtın 1945 toprak reformuna ayrılan yüzü; öteki yüzü 1525 Alman Köylü Savaşı'nı anar. 2011. Sipalius, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Bu anıtın bir yüzünün 1525 Köylü Savaşı'na, öbür yüzünün 1945 toprak reformuna ayrılması rastlantı değildir. Thomas Müntzer'in köylülerinin dört yüz yıl önce kanla yenildiği bölgede, toprak nihayet onu işleyenlere geçiyordu. **Sınıfsal okuma:** Toprak reformu, Doğu Avrupa'da feodalizmin son kalıntılarını ve onun üzerinde yükselen gerici subay, papaz ve toprak ağası bloğunu tarih sahnesinden sildi. Bu, Batı Avrupa burjuvazisinin 1789'da, 1848'de yapıp da Doğu'da yapamadığı bir işti. Burjuva devrimin görevlerini de işçi sınıfı partileri tamamladı.

Ama bir çelişki de burada doğdu. Toprağı alan milyonlarca küçük köylü, küçük mülk sahibi olarak sisteme bağlandı. Birkaç yıl sonra aynı köylüden bu kez toprağını kooperatife vermesi istenecekti. Köylünün toprak için yaptığı ittifak, kolektifleştirme sırasında sınanacaktı.

Kamulaştırmalar: bankalar, madenler, fabrikalar

Toprak reformunu sanayinin ve finansın kamulaştırılması izledi:

Ülke	Başlıca kamulaştırma adımları	Not
Çekoslovakya	Ekim 1945 kararnameleri: madenler, ağır sanayi, bankalar, sigorta; Şubat 1948 sonrası kalan orta işletmeler	1945'te sanayi istihdamının yaklaşık yüzde 60'ı kamuya geçti (doğrulanacak)
Polonya	Ocak 1946 yasası: vardiya başına 50 işçiden fazla çalıştıran işletmeler	Alman mülkleri doğrudan devlete geçti
Macaristan	1946 madenler; 1947 büyük bankalar; Mart 1948 yüz işçiden fazla çalıştıran fabrikalar	1949'da ticaretin büyük kısmı da kamuda

Ülke	Başlıca kamulaştırma adımları	Not
Bulgaristan	Aralık 1947 sanayi ve bankaların kamulaştırılması	Tek hamlede
Romanya	11 Haziran 1948 kamulaştırma yasası	Petrol şirketleri ve Sovyet ortaklıkları ayrı rejim
Sovyet bölgesi (DDR)	Haziran 1946 Saksonya referandumu ve ardından öteki eyaletler	Savaş suçlusu işletmelerinin kamulaştırılması (Bölüm 58.1)
Yugoslavya	Aralık 1946 ve Nisan 1948 yasaları	Partizan iktidarının doğrudan eseri
Arnavutluk	1944-46 arası yabancı ve yerli büyük sermayenin kamulaştırılması	Bölüm 62.3

Bu tablo "Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'yı ele geçirdi" cümlesinin içini boşaltır. Kamulaştırılan mülkler kimindi? Büyük ölçüde Nazi Almanyası'yla işbirliği yapmış sanayicilerin, Alman tekellerinin (IG Farben, Hermann Göring Werke), yabancı sermayenin ve savaşta mülkü el değiştirmiş işbirlikçilerin. Savaş öncesinde bu ülkelerin petrolü, madeni, bankaları büyük ölçüde İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan sermayesinindi. **Kamulaştırma, bu ülkelerin emperyalist sermayeye bağımlılığını kırdı.** Batı burjuvazisinin "özgür Avrupa'nın kaybı" diye yas tuttuğu şey, kendi mülkünün kaybıydı.

Cephe hükümetlerinden tek parti egemenliğine (1945-1948)

Cephe hükümetleri 1945-47 arasında sınıflar arasındaki sert bir mücadelenin sahnesi oldu. Bir yanda toprak reformunu ve kamulaştırmayı derinleştirmek isteyen komünistler ve sol sosyal demokratlar; öbür yanda eski düzenin kalıntılarını korumak isteyen, Batılı elçiliklerle yakın ilişki içinde olan köylü ve burjuva partileri vardı. Macaristan'da Kasım 1945 seçimini Küçük Çiftçiler Partisi yüzde 57 ile kazandı; komünistler yüzde 17 civarında kaldı. Polonya'da Mikołajczyk'in Köylü Partisi Batı'nın umuduydu. Romanya'da kral 1947 sonuna dek tahtta kaldı.

1947'de bu denge bozuldu. Bu yılın belirleyici olayı Doğu Avrupa'da değil Batı'da yaşandı: Mart 1947'de **Truman Doktrini** ilan edildi, Haziran 1947'de **Marshall Planı** açıklandı. Aynı bahar Fransa'da ve İtalya'da komünist bakanlar hükümetlerden çıkarıldı (Bölüm 40). ABD, Avrupa'yı ekonomik yardım karşılığında kendi siyasal ve ekonomik çerçevesine bağlamak istiyordu. Doğu'daki cephe hükümetlerinin burjuva kanatları da Marshall yardımına katılmak istedi; Çekoslovakya hükümeti Temmuz 1947'de önce katılma kararı aldı, sonra Moskova'nın baskısıyla geri çekildi.

Bu koşullarda Doğu Avrupa'da komünist partiler iktidarı tek başına denetime aldı. Yöntemler ülkeden ülkeye farklıydı:

- **Birleşme:** Komünist ve sosyal demokrat partiler birleştirildi: Doğu Almanya'da SED (Nisan 1946), Romanya'da (Şubat 1948), Macaristan'da MDP (Haziran 1948), Çekoslovakya'da (Haziran 1948), Polonya'da PZPR (Aralık 1948), Bulgaristan'da (Ağustos 1948). Bu birleşmelerde tabanda gerçek bir birlik isteği vardı: 1933'te Almanya'da birleşik cephenin kurulamamasının bedelini ödeyen kuşak, işçi sınıfının iki partiye bölünmesinin sonucunu biliyordu. Ama birleşmelere baskıyla, birleşmeye karşı çıkan sosyal demokrat önderlerin tasfiyesiyle de varıldı. İkisi birlikte doğrudur.
- **Burjuva partilerin tasfiyesi:** Macaristan'da Küçük Çiftçiler Partisi'nin önderleri 1947'de "komplo" suçlamasıyla tutuklandı ya da ülkeyi terk etti. Bulgaristan'da muhalefet önderi Nikola Petkov Eylül 1947'de idam edildi. Polonya'da Mikołajczyk Ekim 1947'de ülkeden kaçtı. Romanya'da kral Aralık 1947'de tahttan çekildi.
- **Kitle eylemi:** Çekoslovakya'da ise son hamle, sokaktaki işçi hareketiyle yapıldı.

Kominform (Eylül 1947)

Eylül 1947'nin sonunda Polonya'daki Szklarska Poręba'da dokuz ülkenin komünist partileri toplandı: SSCB, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Fransa ve İtalya. Toplantıda **Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu (Kominform)** kuruldu. Merkezi başlangıçta Belgrad olacaktı.

Toplantıda SBKP adına konuşan Andrey Jdanov, dünyanın artık "iki kampa" bölündüğünü söyledi: ABD önderliğindeki emperyalist ve antidemokratik kamp ile SSCB önderliğindeki antiemperyalist ve demokratik kamp. Fransız ve İtalyan partileri, 1944-47 arasında hükümet ortaklığı içinde parlamentarizme saplanmakla eleştirildi. Bu eleştiriyi en sert biçimde yapanlar Yugoslav delegeler Kardelj ve Đilas'tı. Bir yıl sonra eleştirinin hedefi kendileri olacaktı.

Kominform'un kuruluşu, Truman Doktrini ve Marshall Planı'na bir yanıttı. Aynı zamanda 1943'te Komintern'in dağıtılmasından sonra uluslararası komünist hareketin yeniden bir koordinasyon organına kavuşmasıydı. Kominform, Nisan 1956'da, 20. Kongre'den iki ay sonra sessizce dağıtıldı. Bu tarih kendi başına bir şey anlatır.

Şubat 1948, Prag: işçi milisleri ve sendikalar

Çekoslovakya Doğu Avrupa'nın en sanayileşmiş ülkesiydi ve komünist partisinin gerçek bir kitle tabanı vardı. Mayıs 1946 seçimlerinde Çekoslovakya Komünist Partisi (KSČ) ülke genelinde oyların yaklaşık yüzde 38'ini aldı; Çek topraklarında yüzde 40'ı geçti (Slovakya'da Demokrat Parti öndeydi). Bu, Avrupa'da serbest seçimde bir komünist partinin aldığı en yüksek oylardan biriydi.

Şubat 1948 krizinin görünür nedeni polis teşkilatındaki atamalardı. İçişleri Bakanı Nosek'in Prag polisinde komünist olmayan komiserleri değiştirmesi üzerine burjuva partileri itiraz etti. 20 Şubat'ta Ulusal Sosyalist, Halk ve Slovak Demokrat partilerinden on iki bakan istifa etti. Hesapları, Cumhurbaşkanı Beneš'in hükümeti düşüreceği ve erken seçimin komünistlerin aleyhine olacağıydı. Sosyal demokratlar istifa etmedi; bu da hükümetin çoğunluğunu korudu.

Ardından işçi hareketi devreye girdi:

- 21 Şubat'ta Gottwald Eski Şehir Meydanı'nda büyük bir mitingde konuştu.
- Fabrikalarda, 1945'ten beri var olan **işçi milisleri** (Lidové milice) silahlandırıldı ve Prag sokaklarında göründü.
- 22 Şubat'ta Prag'da **fabrika konseyleri kongresi** toplandı. Binlerce delege kamulaştırmanın derinleştirilmesini ve yeni hükümeti destekledi.
- 24 Şubat'ta sendikalar **bir saatlik genel grev** yaptı. Katılımın milyonlarla ifade edildiği bildirilir (yaklaşık 2,5 milyon; doğrulanacak).
- Her yerde "eylem komiteleri" kuruldu ve burjuva partilerin sağ kanatlarını tasfiye etti.
- 25 Şubat'ta Beneš istifaları kabul etti ve Gottwald'ın yeni hükümetini onayladı.

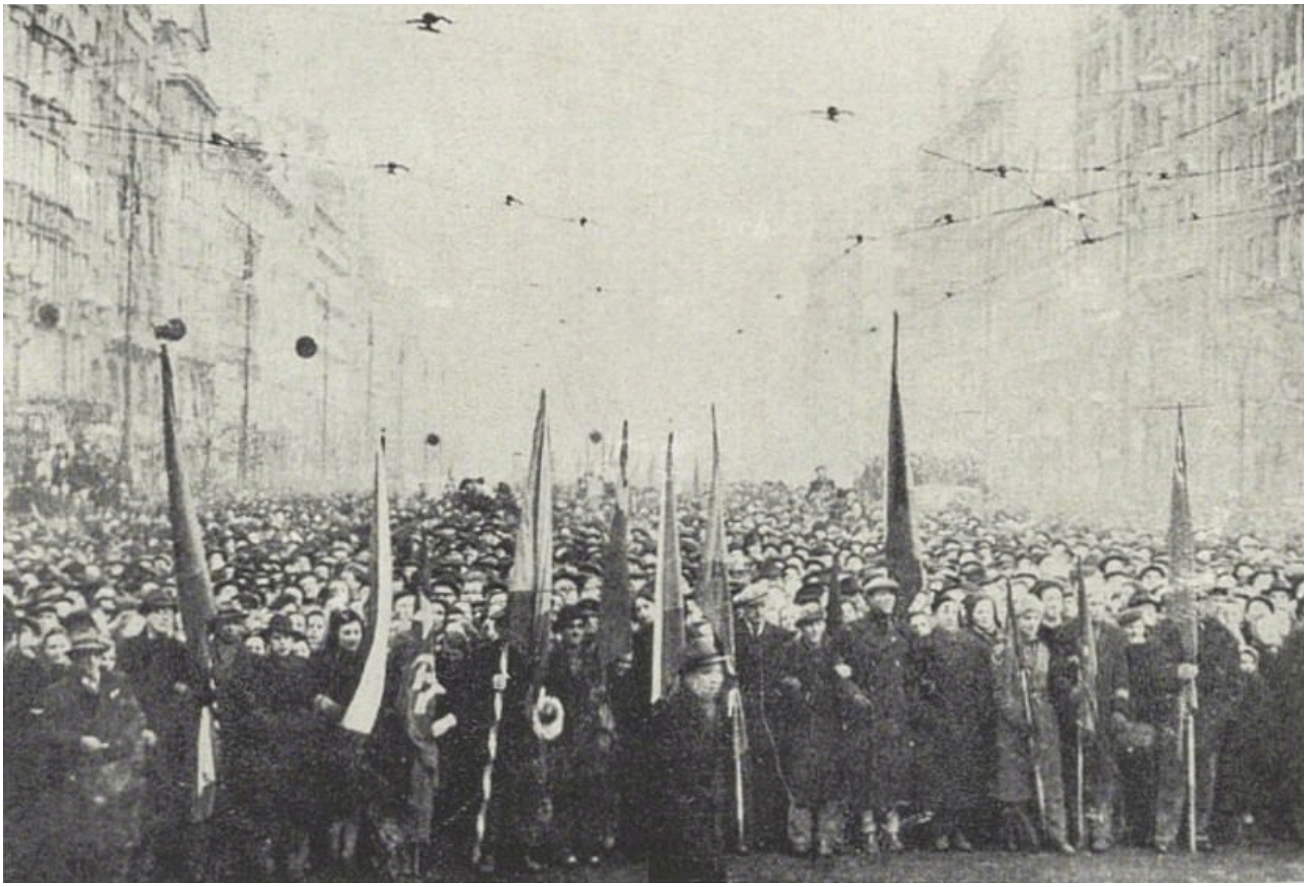

Görsel: Çekoslovakya Komünist Partisi'nin çağrısıyla Vaclav Meydanı'nda (Na Můstku kavşağı) yapılan miting, 25 Şubat 1948 öğleden sonrası. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Batı'nın bu olaya verdiği ad "Prag darbesi"dir. Ama darbe, ordunun ya da küçük bir grubun kitlelere rağmen iktidarı ele geçirmesidir. Şubat 1948'de ordu kışlada kaldı; belirleyici olan fabrika konseyleri, sendikalar, milisler ve meydanlardı. Bu, işçi sınıfının örgütlü eylemiyle burjuvazinin hükümeti düşürme girişimini boşa çıkarmasıydı. Aynı zamanda eylem komitelerinin yürüttüğü tasfiyeler, 10 Mart 1948'de Dışişleri Bakanı Jan Masaryk'in hâlâ tartışmalı ölümü ve Mayıs 1948'de tek liste seçimi, yeni düzenin siyasal çoğulculuğa hızla son verdiğini de gösterir. Çekoslovakya'nın sonraki tarihi (Bölüm 59), Şubat 1948'de sokağa çıkan bu işçi sınıfının yirmi yıl sonra bir kez daha, bu kez parti bürokrasisine karşı sahneye çıkacağını gösterecek.

1948 Tito-Stalin kopuşu

Haziran 1948'de Bükreş'te toplanan Kominform, Yugoslavya Komünist Partisi'ni saflarından çıkardı. Kararın içeriği, Tito önderliğinin marksizm-leninizmden sapması, SSCB'ye düşmanca bir politika izlemesi, köylülükte kapitalist unsurlara dayanması ve partiyi Halk Cephesi içinde eritmesiydi. Bu kopuş Doğu Avrupa'nın bütün sonraki tarihini etkiledi: bir yandan Yugoslavya'yı Batı'ya yöneltti, öbür yandan öteki halk demokrasilerinde "Titoculuk" suçlamasıyla yürütülen tasfiyelerin zeminini hazırladı. Kopuşun içeriğini ve bizim değerlendirmemizi Bölüm 61.2'de ayrıntılı ele alıyoruz. Burada bir noktanın altını çizelim: **1948 Kominform kararının Titoculuğa yönelik eleştirisi özünde doğruydu ve bu dönemin en önemli ideolojik mücadelesidir.** Ama bu eleştirinin öteki ülkelerde kitleleri eğiten bir ideolojik mücadele yerine polis yöntemleriyle ve göstermelik davalarla yürütülmesi, sosyalizme zarar verdi.

Davalar: Xoxe, Rajk, Kostov, Slánský ve Noel Field olayı

1949-1952 arasında halk demokrasilerinde parti önderliklerinin üst kademelerinden kişiler, "Titoculuk", "Batı casusluğu" ve "burjuva milliyetçiliği" suçlamalarıyla yargılandı. Bu davaları tek tek ayırarak anlatmak gerekir, çünkü hepsi aynı değildir.

- **Koçi Xoxe (Arnavutluk, 1949):** Arnavutluk Emek Partisi'nin örgüt sekreteri ve içişleri bakanıydı. 1944-48 arasında Yugoslav önderliğinin Arnavutluk'u Yugoslavya'ya "yedinci cumhuriyet" olarak katma girişiminin partideki başlıca dayanağıydı. Mayıs-Haziran 1949'da yargılandı ve Haziran 1949'da idam edildi. Arnavutluk'un bağımsızlığına yönelik Yugoslav girişiminin ve bu girişime parti içinden verilen desteğin gerçekliği belgelerle sabittir. Yargılama sürecinin kendisi, dönemin öteki davalarıyla aynı hukuki ölçütlerle incelenmelidir; bu değerlendirmeyi Arnavutluk bölümünde (Bölüm 62.3) sürdürüyoruz.
- **László Rajk (Macaristan, 1949):** Eski İspanya gönüllüsü, içişleri ve sonra dışişleri bakanı. Mayıs 1949'da tutuklandı, Eylül'de açık duruşmada "Tito'nun ve Amerikan istihbaratının ajanı" olduğunu itiraf etti, Ekim 1949'da idam edildi. İtirafın baskı altında alındığı sonradan belgelendi; Rajk 1955-56'da aklandı ve Ekim 1956'da yeniden gömüldü. Cenazesine yüz binlerce kişi katıldı; bu, 23 Ekim 1956'dan iki hafta önceydi.
- **Traiço Kostov (Bulgaristan, 1949):** Bulgar partisinin önderlerinden. Aralık 1949 duruşmasında itirafını mahkemede geri aldı. Birkaç gün içinde idam edildi. 1956'da aklandı.
- **Rudolf Slánský (Çekoslovakya, 1952):** KSČ genel sekreteri. Kasım 1952'de on dört sanıklı bir duruşmada yargılandı. Sanıkların on biri Yahudi kökenliydi ve iddianame "Siyonist" ve "kozmopolit" suçlamalarıyla doluydu. On bir sanık idam edildi (Aralık 1952). Davanın **antisemitik boyutu**, sosyalizmin enternasyonalist ilkesinin açık bir inkârıdır ve öyle yazılmalıdır. Sanıklar 1963'te hukuken, 1968'de partice aklandı.
- **Noel Field olayı:** Amerikalı Noel Field, savaş sırasında İsviçre'de mülteci yardım örgütü Unitarian Service Committee'de çalışmış, Avrupalı komünist mültecilere yardım etmişti. 1949'da Prag'da ortadan kayboldu ve Macaristan'da 1954'e kadar tutuldu. Doğu'daki güvenlik servisleri Field'ı "Amerikan casus ağının merkezi" olarak kurguladı; savaşta Batı'da sürgünde bulunmuş ya da Field'la temas etmiş komünistler bu kurgunun kurbanı oldu. DDR'de bu olay, Batı sürgününden dönen SED kadrolarının tasfiyesinin gerekçesi oldu: Paul Merker 1950'de partiden atıldı, 1952'de tutuklandı ve 1955'te gizli bir yargılamada mahkûm edildi. Field 1954'te serbest bırakıldı ve Macaristan'da kaldı.

Değerlendirme. Bu davalar sosyalizmin inşasına hizmet etmedi, ona zarar verdi. Sorun, sınıf düşmanının var olmadığı değildi: 1948-52 yılları gerçekten emperyalist kuşatmanın, sabotajın, Batı istihbaratının Doğu'ya ajan sızdırdığı yıllardı (CIA ve İngiliz servislerinin Arnavutluk'a paraşütçü indirme girişimleri belgelidir). Sorun, parti içindeki siyasal ayrılıkların, ideolojik mücadele ve kitlelerin önünde açık tartışma yerine güvenlik aygıtı eliyle, zorla alınmış itiraflara dayanan davalarla çözülmesiydi. Bu yöntem iki sonuç doğurdu: güvenlik aygıtını partinin ve toplumun üstünde bağımsız bir güce dönüştürdü; ve 1956'da revizyonistlerin, bu hataları sosyalist inşanın bütün dönemini karalamak için bir sopa olarak kullanmasına zemin hazırladı. Hataları biz açıkça anlatırsak, bu sopa düşmanın elinden alınır.

Zorla kolektifleştirme

1948-49'dan sonra halk demokrasilerinde tarımda kolektifleştirme başladı. Küçük köylü işletmesi, modern makine ve yöntemleri kullanamayan, verimi düşük, kapitalist farklılaşmaya açık bir birimdi. Sosyalist dönüşüm, köylünün gönüllü olarak kooperatiflerde birleşmesini gerektiriyordu. Lenin'in kooperatif planı (1923) ve Engels'in *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu* (1894) metni bu gönüllülüğün altını çizer: küçük köylüye zor kullanılmaz, örnekle ve yardımla ikna edilir.

Pratikte kolektifleştirme birçok yerde zor, yüksek teslim kotaları ve varlıklı köylüye ("kulak") karşı idari baskıyla yürütüldü. Sonuçlar ülkeden ülkeye farklıydı:

Ülke	Kolektifleştirme dönemi	Sonuç
Bulgaristan	1948-1958	En hızlı ve en kapsamlı; 1958'de büyük ölçüde tamamlandı
Çekoslovakya	1949-1960	Tamamlandı
Macaristan	1948-53, sonra 1959-61	1953 ve 1956'da geri çekiliş, 1959-61'de tamamlandı
DDR	1952-1960	1960 "sosyalist bahar"ı ile zorlayıcı biçimde tamamlandı
Romanya	1949-1962	Tamamlandı
Polonya	1948-1956	1956'dan sonra terk edildi; tarımın büyük bölümü özel kaldı
Yugoslavya	1949-1953	1953'te terk edildi; köylü kooperatiflerden çıktı
Arnavutluk	1946-1967	Kademeli; 1967'de tamamlandı

Köylüye zorla dayatılan kolektifleştirme, işçi-köylü ittifakını zayıflattı. DDR'de 1952-53'te ve 1960'ta Batı'ya kaçışın arttığı dönemler, kolektifleştirmenin hızlandığı dönemlerle çakışır (Bölüm 58.2). Polonya'da ise 1956'dan sonra kolektifleştirmenin terk edilmesi, ülkede çok geniş ve siyasal olarak Kilise'ye bağlı bir küçük köylülük bıraktı; bu da Polonya'nın sonraki tarihinde belirleyici oldu (Bölüm 60).

Ağır sanayi öncelikli hızlı sanayileşme ve tüketimin bastırılması

1949-50'den itibaren halk demokrasileri beş ve altı yıllık planlarla hızlı sanayileşmeye girişti. Model, Sovyetler Birliği'nin 1928-1941 deneyimiydi: ağır sanayiye (çelik, kömür, makine, enerji) öncelik, tüketim mallarının ve tarımın ikinci plana itilmesi. Doğu Avrupa'nın haritasına yeni sanayi kentleri çizildi: Polonya'da Kraków'un yanında **Nowa Huta**, Macaristan'da **Sztálinváros** (bugünkü Dunaújváros), DDR'de **Stalinstadt** (bugünkü Eisenhüttenstadt), Bulgaristan'da **Dimitrovgrad**.

Bu sanayileşmenin iki yüzü vardı. Bir yanda geri tarım ülkeleri birkaç on yıl içinde çelik, makine, enerji üreten ülkelere dönüştü. Öbür yanda birikimin hızı, işçi sınıfının tüketiminin bastırılmasıyla sağlandı. Kore Savaşı (1950-53) ve silahlanma yarışı yükü artırdı. Macaristan'da ve Çekoslovakya'da reel ücretler 1950-53 arasında düştü (doğrulanacak). İş normları sürekli yükseltildi.

Burada Kısım II'deki soruyu yeniden sormalıyız: **Birikimin bedelini kim ödedi?** Kapitalist sanayileşmede bu bedeli çitlenen köylü ve on dört saat çalışan çocuk ödemişti. Sosyalist sanayileşmede birikim, sömürücü bir sınıfın servetine değil topluma dönüyordu: fabrikalar, okullar,

hastaneler, konutlar yapılıyordu. Ama hız ve öncelikler, işçiye ve köylüye danışılmadan, yukarıdan belirleniyordu. 1953'te Berlin'de ve Plzeň'de, 1956'da Poznań'da patlayacak öfke, bu yukarıdan belirlenen hızın işçinin sırtına yüklenmesine karşıydı.

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Merkezî plan örgütü ve işletme yönetimi. *Bilgi kimde?* Mühendislerde ve normcularda; ama savaş öncesi ustaların ve kalifiye işçilerin bilgisi hâlâ belirleyici. *Hızı kim belirliyor?* Planın norm sistemi ve "stahanovcu" rekor kampanyaları (DDR'de Adolf Hennecke, 13 Ekim 1948'de normunun yaklaşık dört katını kazıyarak "Hennecke hareketi"ni başlattı). *İşçinin denetimi?* Savaş sonrasının ilk yıllarında fabrika konseyleri gerçek güce sahipti; 1948-50'den sonra bu konseyler kaldırıldı ya da resmî sendikaların işyeri organlarına dönüştürüldü. Rekor kampanyaları ile norm artışı arasındaki bağ, işçinin gözünde "sosyalist yarış"ı normun yukarı çekilmesinin aracı hâline getirdi.

Köylüden işçiye: yeni işçi sınıfının oluşumu

Bu dönemin en büyük toplumsal dönüşümü, milyonlarca köylünün işçiye dönüşmesiydi. Bu, Kısım I ve II'de anlattığımız İngiliz ilkel birikiminin tersine, zorla mülksüzleştirme ve açlıkla değil, sanayideki iş, konut ve eğitim imkânının çekimiyle oldu. Ama hızı İngiltere'nin yüz yılda yaptığını yirmi yıla sıkıştıracak kadar yüksekti.

Ülke	Tarımda çalışanların payı, yaklaşık 1950	Yaklaşık 1970	Yaklaşık 1988
Bulgaristan	%70-80	%35-45	%20 civarı
Romanya	%70-75	%50 civarı	%28-30
Polonya	%50-55	%35-40	%25-28
Macaristan	%50 civarı	%25 civarı	%18-20
Çekoslovakya	%35-40	%17-18	%12 civarı
DDR	%25-30	%13 civarı	%10 civarı

Rakamlar ulusal istatistik yıllıklarından ve ILO derlemelerinden yaklaşık aralıklar olarak verilmiştir; hepsi doğrulanacak.

Bu yeni işçi sınıfının bileşimi, sonraki tarih için belirleyiciydi. Savaş öncesinin sosyal demokrat ve komünist geleneklerle yetişmiş, sendika deneyimi olan eski işçi çekirdeği savaşta, kamplarda, cephede büyük kayıp vermişti. Yeni gelen köylü çocukları ise bu geleneği yaşamamıştı. Hem sosyalizmin sağladığı toplumsal yükselişten en çok yararlanan hem de siyasal olarak en az örgütlenmiş kesim onlardı. Parti ve devlet aygıtına da en çok bu kesimden kadro alındı: yüz binlerce işçi ve köylü çocuğu kısa sürede müdür, subay, öğretmen, mühendis oldu. Bu, 1950'lerde yöneticilerle işçiler arasındaki kopuşu henüz sınırlı tutan bir etkendi. Ama bu yükselen kuşağın bir kısmı, 1960'lardan itibaren kendini yeniden üreten bir tabakaya dönüşecekti (Bölüm 57.2).

Sovyet savaş tazminatları ve karma şirketler

Nazi Almanyası'nın müttefiki olan ya da Alman işgali altında Alman sermayesine bağlanan ülkeler, savaştan sonra Sovyetler Birliği'ne tazminat ödedi. SSCB savaşta 25-27 milyon insanını (doğrulanacak), batı bölgelerinin sanayisini ve kentlerini kaybetmişti. Tazminatın haklılığı tartışılmaz. Ama biçimi, işçi sınıfları arasındaki ilişkiye iz bıraktı.

- **Sovyet işgal bölgesi (DDR):** Yüzlerce, bazı tahminlere göre iki bin ile üç bin arasında sanayi tesisi söküldü ve SSCB'ye taşındı; demiryolu hatlarının bir kısmının ikinci rayı bile söküldü (rakamlar doğrulanacak). 200 dolayında büyük işletme **Sovyet Anonim Şirketleri** (SAG) adıyla doğrudan Sovyet mülkiyetine alındı ve 1953-54'e kadar büyük bölümü DDR'ye geri verildi. Saksonya ve Thüringen'deki uranyum madenleri, Sovyet-Alman ortaklığı **Wismut** tarafından işletildi; Sovyet atom programına uranyum sağlayan bu madenlerde on binlerce işçi zor koşullarda çalıştı. DDR, Batı Almanya'nın Batılı müttefiklerine ödediğinden kat kat fazla tazminat yükü taşıdı; bu, iki Almanya arasındaki yaşam düzeyi farkının başlangıç nedenlerinden biridir (Bölüm 54, 58).
- **Romanya:** 1945'ten itibaren petrol, ulaşım, bankacılık, kereste gibi alanlarda **SovRom** adlı karma şirketler kuruldu. Sovyet payı büyük ölçüde el konulan Alman mülklerinden oluşuyordu. Bu şirketler 1954-56 arasında Romanya'ya devredildi.
- **Macaristan:** Benzer karma şirketler havacılık, boksit-alüminyum, petrol alanlarında kuruldu ve 1954'te Macaristan'a satıldı.

Sınıfsal okuma: Karma şirketler, bir sosyalist ülkenin başka bir sosyalist ülkenin kaynaklarından eşit olmayan koşullarla pay almasının ilk biçimlerindendi. Yugoslavya ile 1948 çatışmasının nedenlerinden biri de Yugoslav önderliğinin bu tür ortaklıklara itirazıydı. Bu itirazın haklı bir yanı vardı. Ama aynı Yugoslav önderliği, Sovyet ortaklığını reddederken Amerikan kredisini kabul edecekti (Bölüm 61.2). Karma şirketlerin 1954-56'da devredilmesi bir düzeltmeydi. Ama 1956'dan sonra SEV içinde kurulacak "sosyalist uluslararası işbölümü", bağımlılığı daha incelikli biçimlerle yeniden üretecekti (Bölüm 57.3).

SEV (1949) ve Varşova Paktı (1955)

Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (SEV, Batı'da Comecon) Ocak 1949'da Moskova'da kuruldu. Kurucular SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'ydı; Arnavutluk Şubat 1949'da, DDR 1950'de katıldı. SEV, Marshall Planı'na bir yanıttı: Batı Avrupa ABD kredisiyle yeniden kurulurken, Doğu Avrupa kendi ekonomik işbirliği örgütünü kuruyordu. İlk yıllarında SEV sınırlı bir koordinasyon organıydı; ikili ticaret anlaşmaları asıl belirleyicilerdi. SEV'in bir "uluslararası işbölümü" aygıtına dönüşmesi 1956'dan sonradır.

Varşova Paktı ise Batı Almanya'nın NATO'ya alınmasından (Mayıs 1955) birkaç gün sonra, 14 Mayıs 1955'te Varşova'da imzalandı. Önce NATO kuruldu (Nisan 1949), sonra Batı Almanya yeniden silahlandırılıp NATO'ya alındı, sonra Varşova Paktı kuruldu. Bu kronoloji, "Doğu tehdidi" söyleminin tersine, askerî blokların kuruluşunda inisiyatifin kimde olduğunu gösterir (natogercegi yazımız: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat). Ama Varşova Paktı'nın sonraki kullanımı, yani 1968'de Çekoslovakya'ya karşı işletilmesi, bu savunma örgütünün Sovyet sosyal-emperyalizminin aracına dönüştüğünü gösterecekti (Bölüm 57.3, 59).

Doğu Avrupa'da iktidar değişiminin yolları

Ülke	Kurtuluş biçimi	Cephe hükümeti	Tek parti egemenliğine geçiş	Belirleyici an
Yugoslavya	Partizan devrimi (Kızıl Ordu desteğiyle Belgrad)	AVNOJ ve Halk Cephesi; kısa süreli koalisyon	1945 seçimi, Kasım 1945 cumhuriyet	Partizan savaşı 1941-45
Arnavutluk	Partizan devrimi	Ulusal Kurtuluş Cephesi	1945-46	Kasım 1944 kurtuluş

Ülke	Kurtuluş biçimi	Cephe hükümeti	Tek parti egemenliğine geçiş	Belirleyici an
Bulgaristan	9 Eylül 1944 ayaklanması + Kızıl Ordu	Vatan Cephesi	1946 cumhuriyet, 1947 Petkov idamı	9 Eylül 1944
Çekoslovakya	Kızıl Ordu + Slovak Ulusal Ayaklanması + Prag Ayaklanması (Mayıs 1945)	Ulusal Cephe	Şubat 1948	Şubat 1948
Polonya	Kızıl Ordu + Halk Ordusu	Ulusal Birlik Geçici Hükümeti	1947 seçimi, 1948 PZPR	Ocak 1947 seçimi
Macaristan	Kızıl Ordu	Koalisyon (1945 seçimini Küçük Çiftçiler kazandı)	1947-49	1949 anayasası
Romanya	23 Ağustos 1944 darbesiyle cephe değiştirme + Kızıl Ordu	Groza hükümeti (Mart 1945)	Aralık 1947 kralın çekilmesi	30 Aralık 1947
Doğu Almanya	Kızıl Ordu; Nazi rejiminin askerî yenilgisi	Antifaşist-demokratik blok	1946 SED, 1949 DDR	7 Ekim 1949

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (1944-1953, bölge geneli)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Toprak reformu: feodal toprak düzeninin ve Junker-aristokrat bloğun tasfiyesi	Kolektifleştirmede zor ve idari baskı; işçi-köylü ittifakının zedelenmesi
Büyük sanayinin, bankaların ve yabancı sermayenin kamulaştırılması; emperyalist bağımlılığın kırılması	Kararların yukarıdan, kitlelerin denetimi olmadan alınması; fabrika konseylerinin tasfiyesi
Hızlı sanayileşme; işsizliğin ortadan kalkması	Tüketimin bastırılması, norm artışları; reel ücret kaybı (1950-53)
Parasız ve kitlesel eğitim ve sağlık; okuma yazmanın evrenselleşmesi	Siyasal ayrılıkların güvenlik aygıtı eliyle, göstermelik davalarla çözülmesi (Rajk, Kostov, Slánský; antisemitik boyut)
Kadınların kitlesel olarak çalışma hayatına ve eğitime girmesi	Sendikaların bağımsızlığını yitirip “iletim kayışı”na dönüşmesi
Nazi kadrolarının devletten tasfiyesi; antifaşizmin devlet ilkesi olması	Sovyet tazminatlarının ve karma şirketlerin eşit olmayan ilişkiler yaratması
Kominform’un Titoculuğa karşı ideolojik mücadelesi	Bu mücadelenin kitleleri eğitmek yerine polis yöntemleriyle yürütülmesi

Göstergelerin kısa değerlendirmesi: 1950 kesiti

- **(1) Başarı ölçütü:** Fiziki plan hedefleri (ton, adet, metrekare). Kâr ölçütü yok.
- **(2) Kâr:** Muhasebe kalemi; ikramiye ve yatırım kaynağı değil. Yatırım devlet bütçesinden.
- **(3) Yatırım kararı:** Merkezî plan örgütü; işletmelerin kendi yatırım fonu yok denecek kadar az.
- **(4) ve (11) İşçi denetimi ve sendika:** 1945-47’de fabrika konseyleri ve sendikalar gerçek bir güçtü (Şubat 1948 bunun kanıtıdır). 1948-50’den sonra konseyler kaldırıldı, sendikalar partiye bağlandı. **Hipotez açısından önemli bir olgu:** işçi denetiminin zayıflaması 1956’dan önce başladı. Revizyonizmin sonradan üzerine kurulacağı bürokratik yöntemler 1948-53’te de vardı. Tezimiz, bu yöntemlerin 1956’dan önce sosyalist mülkiyet ve plan çerçevesi içinde birer hata, 1956’dan sonra ise sistemin ilkesi hâline geldiğidir.

- **(5) Ücret farkları:** Görece dar; ama "uzman" ve üst kadrolar için ayrı dükkânlar ve konutlar bu dönemde başladı.
- **(6) Yönetici tabakanın yeniden üretimi:** Henüz açık. Yöneticilerin büyük bölümü işçi ve köylü kökenli, "yukarıya doğru hareketlilik" çok yüksek.
- **(8) Meta-para ilişkileri:** Tarımda (özellikle Polonya ve Yugoslavya'da) ve küçük ticarette sürüyor; sanayide dar.
- **(9) Dış borç:** Batı'ya borç yok denecek kadar az; Yugoslavya dışında (Bölüm 61.2).
- **(10) SEV bağımlılığı:** Tazminatlar ve karma şirketler yoluyla eşit olmayan ilişkiler var; ama sistemleşmiş bir "işbölümü" henüz yok.
- **(12) Parti içinde işçi payı:** Yüksek; partiler kitle partisi, üyelerin önemli bir bölümü işçi.

Sonuç: 1950 kesiti, sosyalist üretim ilişkilerinin (toplumsal mülkiyet + merkezî plan + kâr ölçütünün yokluğu) kurulduğunu ama siyasal üstyapıda işçi denetiminin zayıf olduğunu gösterir. Hipotezimiz bu kesitte doğrulanır: 1950'de karşımızdaki düzen bürokratik devlet kapitalizmi değil, bürokratik çarpıklıklar taşıyan bir sosyalist inşa sürecidir.

Kritik an: Şubat 1948, Prag.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kamulaştırmanın derinleştirilmesi, toprak reformunun tamamlanması, burjuva partilerin hükümeti düşürme girişiminin boşa çıkarılması	Sosyal demokratların çoğunluğu istifa etmedi, komünistlerle kaldı; sendika merkezi (ROH) genel grevi örgütledi	Burjuva bakanların istifası, erken seçim hesabı, Batılı elçiliklerin desteği, Marshall Planı çekimi	Hiçbir şey: büyük sanayi ve ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahipleri mülklerini yitirdi	Kapitalist mülkiyetin tasfiyesi; aynı anda siyasal çoğulculuğun sonu ve eylem komitelerinin tasfiyeleri

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1944-1953). Batı sermayesinin ve devletlerinin halk demokrasilerine karşı kullandığı araçlar: **Marshall Planı** ile Doğu'nun burjuva kanatlarını ekonomik yardımla çekmeye çalışmak; **ihracat denetimleri** (1949'da kurulan CoCom: Doğu'ya stratejik malların ve teknolojinin satışının yasaklanması); **dondurulan varlıklar** ve tazminat talepleri; **psikolojik savaş** (1950'de yayına başlayan Radio Free Europe); gizli operasyonlar (Arnavutluk'a 1949-53 arasında paraşütçü ve sızma girişimleri, belgeli); göç ve kaçışı özendiren "beyin göçü" politikası (özellikle Almanya'da). Doğu'daki devrilen sınıfların araçları: kara borsa, sermaye ve altın kaçırma, kilisenin köylü üzerindeki etkisi.

Türkiye'ye bağ. Halk demokrasilerinin kurulduğu yıllar, Türkiye'nin NATO'ya girdiği yıllardır (Şubat 1952). Kore'ye asker gönderen Türkiye'de 1951 TKP tevkifatı yaşanırken, Nâzım Hikmet Haziran 1951'de ülkeyi terk etti ve hayatının son on iki yılını Moskova'da ve Doğu Avrupa'da geçirdi; aynı yıl Polonya yurttaşlığı aldı. Halk demokrasilerinin kuruluşuyla Türkiye arasındaki en doğrudan bağ ise Bulgaristan'dır: 1950-51'de Bulgaristan'dan Türkiye'ye 150.000 dolayında Türk göç etti (doğrulanacak). Türkiye'nin resmî milliyetçiliği bu göçü "komünizmin zulmü" olarak kullanırken, göçmenler Bursa'da, İstanbul'da, Trakya'da ucuz emek olarak karşılandı. Bu, 1989 göçünün de habercisiydi (Bölüm 62.1).

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: “Doğu Avrupa’da komünizmi Sovyet tankları getirdi; halklar hiçbir zaman istemedi.” **Yanıt:** Yugoslavya’da ve Arnavutluk’ta düzeni partizan devrimleri kurdu. Çekoslovakya’da komünist parti serbest seçimde yüzde 38 aldı ve Şubat 1948’i fabrika konseyleri, sendikalar ve milisler belirledi. Bulgaristan’da 9 Eylül 1944 bir halk ayaklanmasıydı. Toprak reformu milyonlarca köylüye toprak verdi; bunu “halkın istemediği” söylenemez. Kızıl Ordu’nun varlığı gerçektir ve bazı ülkelerde (Romanya, Polonya, Macaristan) belirleyicidir; ama bu, Doğu Avrupa’nın savaş öncesi düzeninin (toprak ağaları, faşist ya da yarı faşist rejimler, yabancı sermaye) halkların özlediği bir düzen olduğu anlamına gelmez. Horthy Macaristanı, Antonescu Romanyası, Çar Boris Bulgaristanı Nazi Almanyası’nın müttefikiydi.

Dört soru. Kimin elinde? 1948’den sonra toprak köylünün (ve giderek kooperatiflerin), büyük sanayi ve bankalar devletin elinde. **Kimin denetiminde?** Hukuken halkın; fiilen parti önderliklerinin ve plan örgütlerinin. İşçinin fabrikadaki doğrudan denetimi 1948’den sonra geriledi. **Kimin yararına?** Birikimin ürünü (fabrikalar, okullar, hastaneler, konutlar) toplumsal tüketime ve sanayileşmeye gitti; sömürücü bir sınıfa değil. Ama kısa vadede bedeli işçinin tüketimi ödedi. **Kim karar veriyor?** Parti önderlikleri ve Moskova ile koordinasyon; işçi ve köylünün örgütlü katılımı zayıf.

Okuma ve izleme önerisi. - J. V. Stalin, *SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952): sosyalizmde meta üretiminin yeri üzerine; Bölüm 57.2 ile birlikte okunmalı. - Georgi Dimitrov’un Bulgar İşçi Partisi (Komünist) 5. Kongresi’ne raporu (Aralık 1948): halk demokrasisinin niteliği üzerine. - Péter Bacsó, *A tanú* (Tanık, 1969; gösterimi 1979’a dek yasaklı kalan film): Macaristan’da 1949-50 davalarının ve bürokrasinin hicvi. - Jiří Menzel, *Skřivánci na niti* (İpteki Tarlakuşları, 1969; yasaklandı, 1990’da gösterildi): 1950’lerde bir çelik hurdalığında “yeniden eğitilen” burjuvalar ve işçiler. - Stefan Heym, *5 Tage im Juni* (Haziran’da Beş Gün, 1974): 1953 öncesi norm artışlarının DDR fabrikasındaki etkisi.

Bölüm 57: Kırılma Noktası: 20. Kongre, Modern Revizyonizm ve Sosyal-Emperyalizm (1953-1985)

Sahne. 25 Şubat 1956 sabahı, Moskova, Kremlin. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi resmî olarak kapanmıştır. Yabancı konuk delegeler salondan çıkarılmış, kongre delegeleri kapalı bir oturuma çağrılmıştır. Birinci Sekreter Nikita Kruşçev dört saate yakın konuşur. Konuşmanın adı "Kişi Kültü ve Sonuçları Üzerine"dir. Üç yıl önce ölen ve otuz yıl boyunca partinin önderi olan Stalin, bu konuşmada kişisel iktidar hırsıyla, keyfî terörle, savaşın ilk aylarındaki felaketlerle suçlanır. Konuşma tutanağa geçmez; ama birkaç hafta içinde bütün Doğu Avrupa partilerine okunur, Haziran'da ABD Dışişleri Bakanlığı'nın eline geçip *New York Times*'ta yayımlanır. O sabahtan sonra uluslararası komünist hareket bir daha eskisi gibi olmayacaktır.

Tez. Doğu Bloku'nun 1989'daki çöküşünün kökü 1956'dadır. SBKP'nin 20. Kongresi'nde Stalin'in şahsında sosyalizmin inşa dönemi inkâr edildi. "Barışçıl geçiş", "barış içinde bir arada yaşama", sonra "bütün halkın devleti" tezleriyle proletarya diktatörlüğü içten boşaltıldı. 1965 reformuyla kâr ölçütü planın yerine geçmeye başladı. Parti-devlet bürokrasisi artı-ürüne el koyan yeni bir burjuvaziye, SSCB de Doğu Avrupa'yı kendine bağlayan bir sosyal-emperyalist güce dönüştü. Bu, bütün uluslararası komünist hareketi sarsan ve bloğu kapitalist restorasyona götüren sürecin başlangıcıdır.

Görsel: Nikita Kruşçev'in resmî portresi (1954'te çekilmiş, 1956'da rötuşlanmış sürüm). TASS, kamu malı, Wikimedia Commons.

57.1 Kruşçev revizyonizminin tezleri

Stalin'in ölümü ve iktidar mücadelesi. Stalin 5 Mart 1953'te öldü. Ardından parti önderliğinde bir iktidar mücadelesi başladı. Önce Malenkov, Beriya ve Molotov öne çıktı. Beriya Haziran 1953'te tutuklandı ve Aralık 1953'te idam edildi. Kruşçev Eylül 1953'te Birinci Sekreter oldu. Haziran 1957'de Molotov, Malenkov ve Kaganoviç'in Kruşçev'i Merkez Komite'de devirme girişimi ("parti karşıtı grup") yenildi ve bu üç kişi önderlikten tasfiye edildi. Tasfiyede belirleyici destek ordudan, Mareşal Jukov'dan geldi; birkaç ay sonra Jukov da görevden alındı. Bu kronoloji, "demokratikleşme" olarak sunulan sürecin gerçekte parti ve devlet aygıtının üst kademelerinde yeni bir grubun iktidarı ele geçirmesi olduğunu gösterir.

20. Kongre (14-25 Şubat 1956). Kongre iki metinle tarihe geçti.

Birincisi, Kruşçev'in açık **Merkez Komite raporuydu.** Bu raporda üç yeni tez ilan edildi:

1. **Barış içinde bir arada yaşama:** Kapitalist ve sosyalist sistemler arasında savaş artık "kaçınılmaz" değildir; iki sistem arasındaki ilişkinin temel ilkesi barış içinde bir arada yaşamadır.
2. **Barışçıl ve parlamenter geçiş:** Bazı kapitalist ülkelerde işçi sınıfı, parlamentoda sağlam bir çoğunluk kazanarak sosyalizme barışçıl yoldan geçebilir.
3. **Sosyalizme geçişin farklı biçimleri:** Her ülke kendi yolunu bulabilir.

Bunların her biri, tek başına bakıldığında makul görünebilir. Leninist dış politika da kapitalist devletlerle barış içinde bir arada yaşamayı, diplomatik ve ticari ilişkiyi, devrimin ihraç edilmemesini içeriyordu. Lenin de devrimin barışçıl yoldan gelişme olasılığını 1917 baharında tartışmıştı. Sorun, bu tezlerin 1956'da kazandığı **yerdir.** Barış içinde bir arada yaşama devletler arasındaki bir ilke olmaktan çıkıp uluslararası komünist hareketin **genel çizgisi** yapıldı; yani sömürge halklarının kurtuluş savaşları, kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi, bu genel çizgiye, iki süper güç arasındaki yumuşamaya tabi kılındı. Barışçıl geçiş bir olasılık olmaktan çıkıp **strateji** yapıldı; yani burjuva devlet aygıtının parçalanması gerektiği fikri (Marx'ın Komün dersleri, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i) fiilen terk edildi.

İkinci metin, sahnede anlattığımız **"gizli konuşma"ydı.** Konuşma, Stalin'in partiye ve devlete yönelik ağır hatalarını (1937-38 kitlesel tasfiyeleri, savaş hazırlığındaki eksiklikler, kişi kültü) sıraladı. Konuşmada anılan olguların bir kısmı gerçektir ve belgelidir: 1937-38'de yüz binlerce kişinin kurşuna dizildiği tasfiye dalgası, Kızıl Ordu subay kadrosunun büyük kayıpları gerçektir. Bunları inkâr etmek, düşmanın elini güçlendirir. Ama konuşma bu olguları bir **tarihsel çözümleme** olarak değil, bütün bir dönemi tek bir kişinin kötülüğüne bağlayan bir **karalama** olarak sundu. Otuz yıllık sanayileşme, kolektifleştirme, faşizme karşı zafer ve savaş sonrası yeniden kuruluş, "kişi kültü"nün gölgesine itildi. Konuşmadaki bazı iddialar da sonraki arşiv çalışmalarıyla tartışmalı hâle geldi (örneğin Stalin'in savaşı dünya haritası üzerinden yönettiği iddiası) (doğrulanacak).

Bu yöntemin iki sonucu vardı:

- **Uluslararası hareket sarsıldı.** Konuşmadan birkaç ay sonra Polonya'da ve Macaristan'da kriz patladı (Bölüm 60). Batı'nın komünist partilerinden on binlerce üye ayrıldı. Çin Komünist Partisi ve Arnavutluk Emek Partisi, 20. Kongre'nin tezlerine ilk günden çekinceyle yaklaştı; bu çekince 1960'ta açık bir ayrılığa dönüştü (Bölüm 64).
- **Revizyonizm meşrulaştı.** Stalin'in "hataları"na saldırı, Stalin döneminin sınıf çizgisine (sınıf mücadelesinin sosyalizmde de sürdüğü, meta üretiminin sınırlandırılması gerektiği, emperyalizmin savaş ürettiği) saldırıya dönüştü. Hata eleştirisi, çizgi terkinin paravanı oldu.

22. Kongre (17-31 Ekim 1961). Kruşçev revizyonizmi burada kendi programını yazdı. SBKP'nin yeni programı iki formül getirdi:

- **"Bütün halkın devleti":** SSCB'de proletarya diktatörlüğü "tarihsel görevini tamamlamıştır"; devlet artık bir sınıfın değil bütün halkın devletidir.
- **"Bütün halkın partisi":** SBKP işçi sınıfının öncü partisi değil, bütün halkın partisidir.

Program ayrıca 1980'e kadar SSCB'de "komünizmin temellerinin" kurulacağını, ABD'nin kişi başı üretimde geçileceğini vaat etti. Aynı kongrede Stalin'in naaşı Lenin Anıt Mezarı'ndan çıkarıldı. Kongre, Arnavutluk Emek Partisi'ni de açıkça hedef aldı; Aralık 1961'de SSCB Arnavutluk ile diplomatik ilişkilerini kesti.

"Bütün halkın devleti" formülünün marksizm açısından anlamı açıktır. Marx'a, Engels'e ve Lenin'e göre devlet, sınıfların uzlaşmazlığının ürünüdür; sınıflar var olduğu sürece devlet bir sınıfın egemenlik aracıdır. Sosyalizm, sınıfların henüz ortadan kalkmadığı bir geçiş dönemidir. Bu dönemin devleti proletarya diktatörlüğüdür; devlet ancak sınıflar tümüyle ortadan kalktığında "söner" (*Gotha Programının Eleştirisi*, 1875; *Devlet ve Devrim*, 1917). "Bütün halkın devleti" ne sönmekte olan bir devletti ne de bir sınıfın diktatörlüğü. **Sınıf içeriği ilan edilmemiş bir devlet, gerçekte egemen olan sınıfın adını gizleyen bir devlettir.** Bu devlette işçi sınıfının yerini alacak olan, devleti fiilen yöneten tabakaydı.

Batı'daki etkisi. Bu tezler Batı'nın komünist partilerinde parlamentarizme giden yolu açtı. İtalyan Komünist Partisi'nin "İtalyan yolu" (Togliatti, 1956), Fransız partisinin "ileri demokrasi" çizgisi, 1970'lerde **Avrokomünizm**'e ve sonunda bu partilerin sosyal demokratlaşmasına ya da dağılmasına uzandı (Bölüm 65).

Görsel: Varşova'da Bakanlar Kurulu Sarayı'nda Varşova Paktı'nın imzalandığı konferans, Mayıs 1955. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

57.2 Ekonomide restorasyon

Makine-traktör istasyonlarının satılması (1958). Sovyet tarımında kolhozların (kolektif çiftlikler) kullandığı traktörler, biçerdöverler ve öteki büyük makineler 1930'lardan beri devlete ait **makine-traktör istasyonlarında** (MTS) toplanıyordu. Bu, tarımın temel üretim araçlarının kolhozların grup mülkiyetinde değil, bütün halkın (devletin) mülkiyetinde kalmasını sağlıyordu. 1958'de Kruşçev MTS'leri kaldırdı ve makineleri kolhozlara sattı.

Bu adımın önemi, Stalin'in 1952'de *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* metninde tam da bu öneriye verdiği yanıtla karşılaştırıldığında görülür. İki ekonomist, Sanina ve Venjer, MTS'lerin kolhozlara satılmasını önermişti. Stalin, bunun ana üretim araçlarının büyük bir bölümünü kolhozların grup mülkiyetine vermek anlamına geleceğini, bunun da meta dolaşımının alanını genişleteceğini ve sosyalizmden komünizme ilerlemeyi geri çekeceğini yazdı. Aynı metin, sosyalizmde meta üretiminin varlığını kabul eder ama onun alanının daraltılması gerektiğini, değer yasasının sosyalist üretimin **düzenleyicisi** olmaması gerektiğini vurgular. 1958 satışı, bu uyarının tam tersini yaptı.

Liberman tartışması ve Kosigin reformu (1965). 1962'de ekonomist Yevsey Liberman'ın *Pravda*'da yayımlanan "Plan, Kâr, Prim" başlıklı yazısı, işletmelerin başarısının fiziki plan göstergeleriyle değil kârlılıkla ölçülmesini ve yöneticilerle işçilere kârdan prim ödenmesini önerdi. Tartışma üç yıl sürdü. Kruşçev Ekim 1964'te bir parti içi darbeyle görevden alındı; yerine Brejnev (parti) ve Kosigin (hükümet) geldi. Kruşçev gitti, ama çizgisi gitmedi: Eylül 1965 Merkez Komite plenumunda Kosigin'in ekonomik reformu kabul edildi.

Reformun ana unsurları şunlardı:

- İşletmelere dayatılan zorunlu plan göstergelerinin sayısı azaltıldı.
- İşletmenin başarı ölçütü olarak **satılan üretim** (gerçekleşen satış), **kâr** ve **kârlılık** (kârın sermayeye oranı) öne çıkarıldı.
- Kârdan beslenen **teşvik fonları** kuruldu: maddi teşvik fonu (primler), sosyal-kültürel fon, üretimi geliştirme fonu.
- İşletmeler kullandıkları sabit sermaye için devlete bir **sermaye ücreti** ödemeye başladı.
- Yöneticilere işçi sayısı, ücret fonunun kullanımı gibi konularda daha fazla yetki verildi.

Reformun sınıfsal sonuçları birkaç yıl içinde görüldü. Prim fonları kârla bağlandığı için yöneticiler, kârlı ama toplumsal ihtiyaç açısından öncelikli olmayan ürünlere yöneldi. Primlerin büyük kısmı yöneticilere ve mühendislere gitti; işçi ile yönetici arasındaki gelir farkı açıldı. Kâr ölçütü, ucuz ama gerekli ürünlerin (yedek parça, basit tüketim malları) üretiminin azalmasına yol açtı; kıtlıklar ve kuyruklar büyüdü. Kıtlığın açtığı boşluğu **gölge ekonomi** ve **kara piyasa** doldurdu: devlet malının "kaçak" satışı, rüşvet, "blat" denen torpil ağları. 1970'lerde Gürcistan ve Özbekistan'da ortaya çıkan büyük yolsuzluk davaları (pamuk davası gibi), yerel parti yöneticilerinin gölge ekonomiyle nasıl iç içe geçtiğini gösterdi.

Aynı dönemde **nomenklatura**, yani parti tarafından atanan yönetici kadrolar listesi ve bu listeye girmiş kişiler, kendine ait bir yaşam dünyası kurdu: özel dükkânlar ("kapalı dağıtım"), özel hastaneler ve tatil yerleri, devlet villaları (daça), makam arabaları, yurtdışı seyahat. Çocukları seçkin okullara, Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü gibi kurumlara gitti. Yönetici tabaka giderek kendi içinden yeniden üretilmeye başladı (gösterge 6).

Kavram kutusu. Modern revizyonizm: 1956'dan itibaren SBKP önderliğinde ortaya çıkan ve marksizm-leninizmin temel ilkelerini (proletarya diktatörlüğü, sınıf mücadelesi, devrimci yol, enternasyonalizm) "yaratıcı geliştirme" adına terk eden çizgi. "Modern" sıfatı, onu 1890'ların Bernstein revizyonizminden ayırır. Biçimleri: Kruşçevci, Titocu, Avrokomünist. **Bürokratik devlet kapitalizmi:** Üretim araçlarının hukuken devlet mülkiyetinde kaldığı, ama devleti ve işletmeleri denetleyen bürokrasinin artı-ürüne el koyup onu kendi yeniden üretimi ve ayrıcalıkları için kullandığı, işletmelerin kâr ölçütüyle yönetildiği, işçinin emek gücünü fiilen bir meta gibi sattığı düzen. **Sosyal-emperyalizm:** Lenin'in Birinci Dünya Savaşı'nda "sözde sosyalist, eylemde emperyalist" akımlar için kullandığı terim; 1960'lardan sonra, sosyalizm adı altında öteki ülkeleri ekonomik bağımlılık ve askerî müdahaleyle kendine bağlayan SSCB için kullanıldı. **Barış içinde bir arada yaşama:** Farklı toplumsal sistemlerdeki devletlerin savaşmadan ilişki kurması ilkesi. Devletler arası ilişki olarak meşrudur; uluslararası komünist hareketin genel çizgisi yapıldığında sınıf mücadelesinin yerine konmuş olur.

Sınıfsal okuma: bürokratik devlet kapitalizmi. Üretim araçları kâğıt üzerinde devletin, yani "bütün halkın" malı olarak kaldı. Fabrikalar özel kişilere satılmadı, borsa kurulmadı, özel sermaye birikimine izin verilmedi. Bu yüzden 1965'ten sonraki Sovyet ekonomisi klasik anlamda bir özel mülkiyet kapitalizmi değildi. Ama marksizm, mülkiyeti hukuki bir kâğıt olarak değil, **üretim ilişkisi** olarak ele alır: üretim araçları üzerinde fiilen kim karar veriyor, artı-ürüne kim el koyuyor, işçi emek sürecinde hangi konumda? 1965'ten sonra bu sorulara verilen yanıt değişti:

- Kararları, işçi sınıfının örgütlü denetiminden kopmuş bir yönetici tabaka veriyordu.
- Bu tabaka artı-ürünün bir kısmını ayrıcalıkları (prim, dükkân, daça, yurtdışı) ve kendi yeniden üretimi için kullanıyordu.
- İşletmeler kâr ölçütüyle yönetiliyor, işçinin geliri bu kâra bağlanıyordu.
- İşçi, ücret karşılığında çalışan, işin tasarımında ve hızında söz sahibi olmayan, sendikası yönetimle iç içe geçmiş biriydi.

Bu tabloya **bürokratik devlet kapitalizmi** diyoruz: sermayenin bireysel kapitalistlerde değil, devlet biçimi altında kolektif olarak parti-devlet bürokrasisinde toplandığı düzen. Bu kavramı troçkist "yozlaşmış işçi devleti" tezinden ayırmak gerekir: o tez, 1920'lerden itibaren SSCB'yi yozlaşmış sayar ve sosyalist inşanın bütün dönemini inkâr eder. Bizim tezimiz ise 1956 öncesinde sosyalist üretim ilişkilerinin kurulduğunu, dönüşümün 1956'dan sonra ve adım adım gerçekleştiğini söyler. Göstergeler bölümünde bu tezin nerede güçlü, nerede tartışmalı olduğunu açıkça göstereceğiz.

Önemli bir çekince. Bu tezin rakip okumaları vardır ve onları kendi belgeleriyle aktarmak zorundayız. Sovyet resmî görüşü, 1965 reformunu planlı ekonominin "iyileştirilmesi" olarak sundu. Liberal iktisatçılar (Kornai gibi) ise sorunu reformun **yetersizliğinde**, yani piyasaya yeterince geçilmemesinde gördü. Bazı marksist araştırmacılar da 1965 reformunun 1970'lerde büyük ölçüde geri çekildiğini, merkezî planın yeniden güçlendiğini vurgular. Bu son gözlem doğrudur: Kosigin reformu 1970'lerin başında fiilen yavaşladı. Ama geri çekilen şey reformun **biçimiydi**; kâr ve prim sistemi, nomenklaturanın ayrıcalıkları, gölge ekonomi ve işçinin karar süreçlerinden dışlanması kaldı. Hipotezimizin gücü "piyasa her yıl büyüdü" iddiasında değil, **artı-ürün üzerindeki tasarrufun ve işçinin konumunun** değişmesindedir.

57.3 Sosyal-emperyalizm

"Sosyalist uluslararası işbölümü". SEV 1950'lerde sınırlı bir koordinasyon organıydı. 1962'de SEV, "Sosyalist Uluslararası İşbölümünün Temel İlkeleri"ni kabul etti. Kâğıt üzerinde bu, her ülkenin en verimli olduğu alanda uzmanlaşmasıydı. Pratikte Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerinin Sovyet ekonomisinin tamamlayıcısı olarak yeniden düzenlenmesi anlamına geliyordu: SSCB ham petrol, doğalgaz, demir cevheri, pamuk veriyor; Doğu Avrupa ülkeleri makine, gemi, kimya ürünü, tüketim malı üretiyordu. 1964'te Sovyet iktisatçısı Valev'in Romanya'nın bir kısmını, Bulgaristan'ı ve SSCB'nin güneyini kapsayan ortak bir "tarım-sanayi bölgesi" önerisi, Romanya'nın sert itirazıyla karşılaştı (Bölüm 62.2).

Bu ilişki, bağımlılığı iki yönden üretti. Birincisi, Doğu Avrupa'nın enerji ve hammaddesi büyük ölçüde tek kaynağa, Sovyet petrol boru hattına (Drujba, 1964) bağlandı. İkincisi, SEV fiyatları dünya fiyatlarından ve Moskova'nın kararlarından türetildi: 1975'ten itibaren "Bükreş formülü" denen yöntemle SEV içi petrol fiyatı, dünya piyasa fiyatlarının beş yıllık hareketli ortalamasına bağlandı. Bu, 1973 petrol şokunun Doğu Avrupa'ya birkaç yıl gecikmeyle ama kesintisiz ulaşması demekti. Sovyet petrolü dünya fiyatının altında satıldığı yıllarda Doğu Avrupa bundan yararlandı, doğrudur; bu yüzden bu ilişkiyi "yalnızca sömürü" olarak tanımlamak eksik olur. Ama **fiyatı kim belirliyor, teslimatı kim kesebiliyor, hangi ülke hangi sanayiyi kurabilir?** sorularının yanıtı Moskova'daydı. 1981-82'de SSCB'nin DDR'ye petrol teslimatını azaltması bunun açık örneğidir (Bölüm 58.5).

Askerî müdahaleler. Sosyal-emperyalizmin en açık yüzü askerî müdahalelerdir:

- **Macaristan, Kasım 1956** (Bölüm 60): Sovyet ordusu Budapeşte'ye girdi.
- **Çekoslovakya, 20-21 Ağustos 1968** (Bölüm 59): Varşova Paktı'nın beş ülkesinin orduları, bir Varşova Paktı üyesini işgal etti.
- **Brejnev doktrini:** Eylül 1968'de *Pravda*'da yayımlanan bir makale ve Brejnev'in Kasım 1968'de Varşova'daki konuşması, "sosyalist topluluğun ortak çıkarının" tek tek ülkelerin egemenliğinin üstünde olduğunu ilan etti. Batı'da buna "sınırlı egemenlik doktrini" dendi.
- **Arnavutluk'un Varşova Paktı'ndan çekilmesi (13 Eylül 1968):** Çekoslovakya'nın işgali üzerine Arnavutluk, 1961'den beri fiilen katılmadığı paktan resmen çekildi.
- **Afganistan, Aralık 1979:** Sovyet ordusu Afganistan'a girdi; on yıl süren savaş, Sovyet ekonomisine ve ordusuna ağır yük bindirdi.

İki süper gücün Avrupa'yı bölüşmesi: Helsinki (1975). 1 Ağustos 1975'te Helsinki'de imzalanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Nihai Senedi, savaş sonrası sınırları tanıdı. Revizyonist yönetimler bunu "barış içinde bir arada yaşamanın zaferi" olarak sundu. Bizim okumamızda Helsinki, iki süper gücün Avrupa'yı nüfuz alanlarına bölmesinin resmî onayıydı: Batı Doğu'daki Sovyet nüfuz alanını, Doğu da Batı'daki Amerikan nüfuz alanını tanıdı. Aynı senet "insan hakları" maddeleriyle Batı'ya Doğu'ya müdahalenin yeni bir aracını da verdi.

57.4 Batı'ya bağlanma

1970'ler, Doğu Bloku'nun Batı'ya ekonomik olarak bağlandığı on yıldır.

- **Yumuşama ve Ostpolitik:** Batı Almanya'da Willy Brandt hükümeti (1969) "Doğu politikası" (Ostpolitik) başlattı: Moskova Antlaşması (Ağustos 1970), Varşova Antlaşması (Aralık 1970), iki Alman devleti arasındaki Temel Antlaşma (Aralık 1972). ABD ile SSCB arasında SALT I (1972) imzalandı.

- **Boru hatları ve enerji:** 1970'te Batı Alman şirketleri (Mannesmann çelik boruları, Ruhrgas) ile SSCB arasında "gaz karşılığı boru" anlaşması yapıldı: Batı Almanya boru ve kredi verecek, SSCB doğalgazla ödeyecekti. 1980'lerin başında Sibirya'dan Batı Avrupa'ya uzanan büyük gaz boru hattı projesi, ABD'nin yaptırım girişimlerine rağmen sürdü. Böylece SSCB, Batı Avrupa'nın enerji tedarikçisi hâline geldi; bu, Sovyet ekonomisini ham madde ihracatçısı bir ülkeye dönüştüren yolun başlangıcıydı.
- **Batı teknolojisi ve fabrikaları:** Togliatti'deki Volga otomobil fabrikası (AvtoVAZ), İtalyan Fiat ile 1966'da imzalanan anlaşmayla kuruldu. Batı'dan anahtar teslim fabrika ithalatı 1970'lerde hızlandı.
- **Batı bankalarından kredi:** Petrol şokundan sonra Batı bankalarında biriken "petrodolarlar", Doğu Avrupa'ya kredi olarak aktı. Doğu Bloku 1970'lerde hızla borçlandı.

Tablo: Doğu Bloku'nun Batı'ya net döviz borcu (milyar ABD doları, yaklaşık).

Ülke	1971	1975	1981	1989
Polonya	~1	~7-8	~25	~40
DDR	~1-1,5	~5	~10-12	~20 (brüt); ~10-12 (net)
Macaristan	~1	~3	~8-9	~20
Romanya	~1-1,5	~3	~10	~0 (erken ödeme)
Bulgaristan	~0,7	~2,5	~2,5-3	~9-10
Çekoslovakya	~0,2	~1	~3-4	~6-8
SSCB	~2	~8-10	~12-15	~40-55
Yugoslavya (SEV dışı)	~3	~6	~20	~16-17

Kaynak: OECD, BIS ve Viyana Uluslararası Ekonomik Karşılaştırmalar Enstitüsü (wiiw) derlemelerine dayanan yaklaşık aralıklar; kaynaklar arasında brüt/net ayrımı nedeniyle önemli farklar vardır. Tüm satırlar doğrulanacak.

Tablonun en önemli dersi şudur: **1989'da çözülen ülkelerin çoğu, çözülüşten önce Batı finans sermayesine borçla bağlanmıştı.** Borç, Sovyet sosyal-emperyalizmi ile Batı emperyalizmi arasında sıkışan bu ülkelerin bürokrasilerinin, işçi sınıfından tüketim artışıyla "rıza" satın almasının aracıydı. 1970'lerde tüketim borçla büyüdü; 1980'lerde borç servisi için kemer sıkma başladı. Bu makas, 1980 Polonya'sının, 1987 Braşov'unun, 1989 DDR'sinin ortak zeminidir. Tablodaki iki istisna da öğreticidir: Romanya borcu, işçi sınıfını ısıtmasız ve ışıksız bırakarak ödedi (Bölüm 62.2); Çekoslovakya düşük borçla ama siyasal donuklukla yaşadı (Bölüm 59). Borcu ödemek de, borçlanmamak da, işçinin denetimi olmadan tek başına bir kurtuluş yolu değildi.

Silahlanma yükü. 1977'den itibaren SSCB'nin Avrupa'ya yönelik orta menzilli SS-20 füzelerini konuşlandırması, NATO'nun Aralık 1979'da aldığı "çifte karar"la yanıtlandı: 1983'ten itibaren Batı Avrupa'ya Pershing II ve seyir füzeleri yerleştirildi. Bu yarış, Batı Avrupa'da milyonlarca kişilik bir barış hareketini doğurdu; Doğu'da ise zaten gerileyen bir ekonomiye ağır bir askerî harcama yükü bindirdi. SSCB'nin askerî harcamalarının milli gelire oranı tartışmalıdır; tahminler yüzde 12 ile 20 arasında değişir (doğrulanacak).

57.5 Durgunluk ve “toplumsal sözleşme”

Brejnev dönemi (1964-1982) sonradan “durgunluk dönemi” (zastoy) adıyla anıldı. Büyüme hızı 1960’lardan 1980’lere sürekli düştü. Ama bu dönemin ayırt edici özelliği, iktidarın işçi sınıfıyla kurduğu örtük bir **“toplumsal sözleşme”**ydi: iş güvencesi, düşük ve sabit fiyatlar (ekmek, kira, ulaşım), parasız sağlık ve eğitim, yavaş ama düzenli artan yaşam düzeyi karşılığında, işçi sınıfının siyasetten, karar süreçlerinden, bağımsız örgütlenmeden dışlanması.

Bu sözleşmenin sonuçları şunlardı:

- **Parti üyeliği kariyer aracına dönüştü.** SBKP 1980’lerin başında 17-18 milyon üyeye ulaştı (doğrulanacak). Üyelik, yükselmenin, iyi bir işe girmenin, yurtdışına çıkmanın koşulu oldu. Resmî istatistiklerde işçi kökenli üye oranı yüksek görünüyordu; ama önemli olan bu işçilerin partide ne kadar söz sahibi olduğuydu. Merkez Komite ve Politbüro gibi karar organlarında fiilen tezgâhta çalışan işçi yok denecek kadar azdı; oradaki “işçi kökenli” üyeler çoktan yönetici olmuştu.
- **Sendika, işçinin değil yönetimin aracı oldu.** Sovyet sendikaları konut sırası, tatil yeri, sosyal yardım dağıtan bir sosyal hizmet aygıtına dönüştü. Grev fiilen yasaktı. İşçinin öfkesi grev yerine devamsızlıkta, düşük verimde, alkolizmde, işyerinden mal çalmada (“halkın malı herkesin malıdır”) ifadesini buldu. 1962’de Novoçerkassk’ta et ve süt fiyatlarının artırılması ve normların yükseltilmesi üzerine grev yapan elektrikli lokomotif fabrikası işçilerine ateş açıldı; resmî kayıtlara göre 26 kişi öldü (doğrulanacak). Olay 1989’a kadar gizlendi.
- **İşçi sınıfı sosyalizmin öznesi olmaktan çıkıp nesnesi oldu.** Resmî ideoloji işçi sınıfını “önder sınıf” olarak övüyordu. Gerçekte işçi, kendisi için alınan kararların nesnesiydi: ona konut veriliyordu, ona kreş açılıyordu, onun fiyatları sabitleniyordu. Ama kararı o vermiyordu. Bu, 1989-91’de işçilerin bu düzeni neden savunmadığının da yanıtıdır: kendisinin olmayan bir iktidarı kimse savunmaz.

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Bakanlıklar, plan örgütü (Gosplan) ve işletme yönetimi. *Bilgi kimde?* Mühendislerde, teknokratlarda ve giderek Batı’dan ithal edilen fabrikaların tasarımcılarında. *Hızı kim belirliyor?* Norm sistemi, ama pratikte işçiler ile ustabaşları arasında örtük pazarlıklar (“plan fırtınası”: ay sonunda planı tamamlamak için hızlanma, ayın başında durgunluk). *İşçinin denetimi?* Biçimsel: üretim toplantıları, sosyalist yarış, “tugay” sistemi. Gerçek karar üzerinde etkisi yok. 1970’lerin “Şçekino deneyi” (işgücü azaltarak kalan işçilere prim) işletmeyi kâr birimi gibi yönetmenin emek sürecindeki yansımasıydı.

1956 öncesi SSCB ve sonrası: göstergelerle sınama

Yöntem kutusunda söz verdiğimiz gibi, 1956 öncesi Sovyetler Birliği’ni de aynı göstergelerle sınıyoruz.

Gösterge	1950	1965	1980	1989
(1) Başarı ölçütü	Fiziki plan göstergesi (brüt üretim)	Satış, kâr, kârlılık	Karma: fiziki plan + kâr + “normatif net üretim”	1987 Devlet İşletmesi Yasası: “öz finansman”, “kendi kendini ödeme”
(2) Kârın rolü	Muhasebe kalemi; bütçeye aktarılır	Prim ve teşvik fonlarının kaynağı	Prim fonları kurumsallaşmış	İşletme gelirinin ana ölçütü; kooperatif ve ortak girişim kârları
(3) Yatırım kararı	Merkezî plan	Merkezî plan + işletme “üretimi geliştirme fonu”	Bakanlıklar arası pazarlık; “yatırım dağınıklığı”	İşletmeler, kooperatifler, yabancı ortaklar (1987’den sonra)

Gösterge	1950	1965	1980	1989
(4) İşçi / sendika denetimi	Zayıf; ama stahanovcu hareket ve üretim toplantıları işçiyi yükseltme kanalı	Biçimsel	Biçimsel	1987-88 işletmelerde müdür seçimi; 1989 Kuzbass ve Donbas madenci grevleri: bağımsız grev komiteleri
(5) Ücret farklılıkları	Stahanovcu ve uzman primleriyle geniş; ama nomenklatura ayrıcalıkları henüz kapalı bir sistem değil	Açılıyor	Kapalı dağıtım sistemi kurumsal	Kooperatif ve gölge ekonomi zenginleri ortaya çıkıyor
(6) Yönetici tabakanın yeniden üretimi	Açık; işçi ve köylü kökenlilerden kitlesel yükselme	Kapanmaya başlıyor	Kapalı; nomenklatura çocukları seçkin okullarda	Nomenklaturanın mülk sahibine dönüşmesi başlıyor
(7) Fiilî tasarruf	Plan örgütü ve parti önderliği	Bakanlıklar ve işletme yöneticileri	Bakanlık-işletme bürokrasisi	Yöneticiler, Komsomol kaynaklı ilk bankalar, kooperatifler
(8) Meta-para ilişkileri	Kolhoz pazarı ve küçük ticaret; sanayide dar	MTS satışı sonrası genişliyor	Gölge ekonomi büyük (tahminler geniş aralıklı)	Kooperatif yasası (1988), fiyat serbestisi tartışmaları
(9) Dış borç	Yok denecek kadar az	Düşük	Orta	Hızla artıyor (~40-55 milyar $)
(10) SEV ilişkisi	SSCB merkez; tazminat ilişkileri	"Sosyalist işbölümü" kuruluyor	Enerji bağımlılığı sistemleşmiş	SEV çözülüyor (1991'de dağıtıldı)
(11) Sendika bağımsızlığı	Yok	Yok	Yok	1989 madenci grevleriyle bağımsız sendikalar doğuyor
(12) Partide işçi payı	Yüksek; üyelik işçi ve köylü çocukları için yükselme kanalı	Resmî olarak yüksek	Resmî olarak yüksek, karar organlarında düşük	Üyelikten kitlesel çıkış

Değerlendirme. Tablonun 1950 sütunu, hipotezimizin bir yanını doğrular bir yanını zorlar. Doğrulayan yan: 1950'de kâr ölçütü yok, yatırım merkezî plandadır, meta-para ilişkileri sanayide dardır, yönetici tabaka kendini kapalı biçimde yeniden üretmez. Zorlayan yan: işçinin fabrikadaki örgütlü denetimi 1950'de de zayıftır, sendika bağımsız değildir. Bu, tezimizi şöyle keskinleştirmemizi gerektirir: **1956 öncesi SSCB'de sosyalist üretim ilişkileri egemendir; ama işçi demokrasisinin zayıflığı, bürokrasinin sonradan bir sınıf gibi davranabilmesinin zeminini hazırlayan gerçek bir zaaftır.** 1956 kırılması bu zaafı yaratmadı; onu ilkeye dönüştürdü ve ekonomik temelini (kâr ölçütü, meta-para ilişkilerinin genişlemesi, ayrıcalıkların kurumsallaşması) kurdu.

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (SSCB, 1953-1985)

Kazanımlar (1953 sonrasında korunan ya da genişleyen)	Hatalar ve sapmalar
Tam istihdam ve iş güvencesi	20. Kongre: sosyalist inşa döneminin karalanması; "barışçıl geçiş" stratejisi
Kitlesel konut programı (1950'lerin sonundan itibaren milyonlarca daire; "Kruşçevka"lar)	22. Kongre: "bütün halkın devleti" ve "bütün halkın partisi"; proletarya diktatörlüğünün terki
Parasız sağlık ve eğitim; bilim ve uzay çalışmalarında büyük başarılar (1957 Sputnik, 1961 Gagarin)	1958 MTS satışı; 1965 Kosigin reformu: kâr ölçütü, prim fonları

Kazanımlar (1953 sonrasında korunan ya da genişleyen)	Hatalar ve sapmalar
Çalışma haftasının kısaltılması (1956-60 arasında 41 saate; doğrulanacak), emekliliğin genişlemesi (1956 emeklilik yasası; 1964 kolhozcular için emeklilik)	Nomenklatura ayrıcalıkları, gölge ekonomi, yönetici tabakanın kapanması
Düşük ve sabit temel fiyatlar	Novoçerkassk 1962: fiyat artışına karşı grev yapan işçilere ateş
Sömürge halklarının kurtuluş hareketlerine maddi destek (bazı durumlarda)	Sosyal-emperyalizm: Macaristan 1956, Çekoslovakya 1968, Afganistan 1979; SEV bağımlılığı
	Batı'ya borçlanma ve enerji ihracatına bağlanma

Kritik an: Şubat 1956 · Ekim 1961 · Eylül 1965.

An	Sınıf ne istedi?	Parti-devlet ve sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin (Batı ve yeni bürokrasi) karşı hamlesi neydi?	Hangi toplumsal fraksiyon kazandı?	Sonuç
Şubat 1956 (20. Kongre)	İşçi sınıfı kararın dışındaydı; tabanda yaşam düzeyinin yükselmesi ve keyfî baskının bitmesi beklentisi	Stalin'in şahsında sosyalist inşa döneminin inkârı; "barışçıl geçiş" ve "barış içinde bir arada yaşama"	Batı, "gizli konuşma"yı Haziran 1956'da yayımlayarak uluslararası hareketi sarstı; psikolojik savaş aracına çevirdi	Parti-devlet aygıtının Kruşçev çevresindeki üst kademesi	Uluslararası hareketin bölünmesi; Polonya ve Macaristan krizleri
Ekim 1961 (22. Kongre)	Konut, tüketim, kısalan iş haftası	Proletarya diktatörlüğünün resmen terki: "bütün halkın devleti"; Arnavutluk'a saldırı	Yumuşamanın ilk adımları; Berlin krizi (Ağustos 1961)	Yönetici tabaka: sınıf egemenliğinin adı silindi, kendisi kaldı	Revizyonizmin programlaşması; Çin ve Arnavutluk ile kopuş
Eylül 1965 (Kosigin reformu)	Kıtlıkların bitmesi, ücret artışı	Kâr ve kârlılığın işletme ölçütü yapılması, prim fonları	Batı ile ticaret ve kredi ilişkisinin genişlemesi (Fiat-Togliatti 1966)	İşletme yöneticileri, teknokratlar	Meta-para ilişkilerinin genişlemesi, ücret farklarının açılması

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1953-1985). Batı sermayesinin araçları bu dönemde değişti: açık kuşatmadan (CoCom yasakları sürse de) **kredi, ticaret ve teknoloji** yoluyla bağlamaya geçildi. Petrodolar kredileri, anahtar teslim fabrikalar, boru hattı anlaşmaları, Helsinki senedinin "insan hakları" sepeti, Radio Free Europe ve Radio Liberty yayınları, Batı televizyonunun Doğu'ya ulaşan tüketim modeli. Doğu'daki yeni bürokrasinin kendi işçisine karşı araçları: norm artışları, fiyat artışları (Novoçerkassk 1962, Polonya 1970, 1976, 1980), grev yasağı, "iletim kayışı" sendika, psikiyatrik hastanelere kapatma dâhil muhaliflere baskı, ve rıza satın almak için borçla finanse edilen tüketim.

Türkiye'ye bağ. "Barış içinde bir arada yaşama"nın Türkiye'deki en somut yüzü, SSCB'nin bir NATO üyesinin devlet kapitalizmini finanse etmesidir. 1960'ların sonundan itibaren Sovyet kredileriyle İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum ve Aliağa Rafinerisi gibi büyük tesisler kuruldu (anlaşma 1967; kredi miktarı doğrulanacak). Bu tesislerin işçileri Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlendi ve 12 Eylül'ü bu sendikalarla yaşadı. Aynı yıllarda Moskova'ya bağlı TKP önderliği, 20. Kongre çizgisini benimsedi; Türkiye'de "milli demokratik devrim" ve "barışçıl geçiş" tartışmaları bu çizginin yansımalarıyla şekillendi (Bölüm 64). Nâzım Hikmet ise 20. Kongre'den sonra yazdığı bazı şiirlerde kişi kültünü eleştirdi; bu da Türkiye solunda 1956'nın nasıl okunduğuna dair tartışmanın bir parçası oldu.

Yanlış anlatıya yanıt. (1) "Kruşçev destalinizasyonla sosyalizmi demokratikleştirdi." Kruşçev, işçi sınıfına karar hakkı vermedi; fabrikalarda işçi konseyi kurmadı, sendikaları bağımsızlaştırmadı, parti içi tartışmayı açmadı (Haziran 1957'de rakiplerini örgütsel yöntemlerle tasfiye etti; Novoçerkassk 1962'de grevcilere ateş açtırdı). Kruşçev proletarya diktatörlüğünü tasfiye etti ve bürokrasiye alan açtı. "Demokratikleşme" denen şey, parti-devlet aygıtının üst tabakasının kendi güvenliğini ve ayrıcalıklarını güvenceye almasıydı. **(2) "Sosyalizm 1989'da ekonomik olarak başarısız olduğu için çöktü."** 1928-1960 arasında Sovyet ekonomisi dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biriydi; bir tarım ülkesini, faşizmi yenen bir sanayi gücüne dönüştürdü. Büyüme hızı 1960'ların ortasından sonra, yani kâr ölçütünün ve piyasa kategorilerinin sokulduğu, Batı kredisine bağlanıldığı dönemde sürekli düştü. Çöken, piyasa kategorilerine ve Batı kredisine bağlanmış revizyonist ekonomiydi.

Dört soru. Kimin elinde? Hukuken devletin; fiilen parti-devlet bürokrasisinin (nomenklatura). **Kimin denetiminde?** Bakanlıkların, işletme yöneticilerinin ve parti aygıtının. İşçinin denetimi biçimsel. **Kimin yararına?** Toplumsal tüketim (konut, sağlık, eğitim) sürdü; ama artı-ürünün artan bir kısmı ayrıcalıklara, silahlanmaya ve Batı'ya borç servisine gitti. **Kim karar veriyor?** Politbüro ve bakanlıklar; Doğu Avrupa ülkeleri için de önemli ölçüde Moskova.

Okuma ve izleme önerisi. - J. V. Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952): özellikle Sanina ve Venjer'e yanıt. - Enver Hoxha, *The Khrushchevites* (Kruşçevciler, 1980): Arnavutluk önderliğinin 1956-61 ilişkilerine dair anıları. - Martin Nicolaus, *Restoration of Capitalism in the USSR* (SSCB'de Kapitalizmin Restorasyonu, 1975): Kosigin reformunun sınıfsal çözümlemesi. - Bilgi Müşterekleri: Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır · Dosya: Rusya Gerçekliği · Bolşevizmden Tekelci Devlet Kapitalizmine: Yabloko Yasağı

Bölüm 58: DDR: Antifaşist Devletin Kazanımları ve Hataları (1949-1990)

Sahne. 16 Haziran 1953 sabahı, Doğu Berlin, Stalinallee. Yeni sosyalist kentin vitrini olacak geniş caddenin inşaatında çalışan duvarcılar, iskelecilerle birlikte "Blok 40"ta iş bırakır. Üç hafta önce hükümet iş normlarını en az yüzde 10 artırmıştı: aynı ücret için daha çok tuğla, daha çok metreküp. Beş gün önce parti "Yeni Rota"yı ilan etmiş, köylüye, esnafa, kiliseye ödünler vermiş, ama normları geri almamıştı. İşçiler Bakanlıklar Evi'ne yürür. Yol boyunca başka şantiyelerden, fabrikalardan katılanlarla kalabalık büyür. Akşam radyo, ertesi gün genel grev çağrısının yayıldığını duyurur. 17 Haziran sabahı DDR'nin yedi yüzü aşkın yerinde işçiler sokaktadır. Öğleden sonra Sovyet tankları Berlin'in merkezindedir.

Tez. Alman Demokratik Cumhuriyeti, Alman topraklarında kapitalizmin kaldırıldığı ve antifaşizmin devlet ideolojisi yapıldığı tek deneyimdir. Aynı zamanda işçi sınıfı adına kurulan bir devletin işçi sınıfının denetiminden en çok kaçtığı örneklerden biridir. Bu ikisi birlikte anlatılmazsa ne DDR anlaşılır, ne 1990 sonrası Doğu Almanya, ne de bugün eski DDR topraklarında AfD'nin neden en güçlü parti olduğu. DDR'nin kırk yıllık kazanımları gerçektir; kırk yılın sonunda 2,3 milyon üyeli bir partinin tek bir fabrikada bile direniş örgütleyememesi de.

58.1 Kuruluş ve antifaşizm

Sıfır saati. Mayıs 1945'te Almanya'nın doğusu bir yıkım alanıydı. Kentler bombalanmış, milyonlarca insan ölmüş ya da esir düşmüştü. Doğu'dan, Silezya'dan, Pomeranya'dan, Doğu Prusya'dan, Südetlerden sürülen milyonlarca Alman göçmen bu bölgeye akıyordu. Sovyet işgal bölgesi (SBZ), Almanya'nın savaş öncesi tarım ve hafif sanayi bölgelerinin bir kısmını içeriyordu; ağır sanayi (Ruhr) Batı'daydı. Sovyet askerî yönetimi (SMAD), Haziran 1945'te partilere izin verdi. İlk kurulan KPD oldu (11 Haziran 1945 bildirisi). SPD, Hristiyan Demokratlar (CDU) ve Liberal Demokratlar (LDPD) onu izledi. Hepsi "antifaşist-demokratik partiler bloğu"nda bir araya geldi.

Toprak reformu (Eylül 1945). Eylül 1945'te önce Saksonya eyaletinde, sonra bütün bölgede "Junkerland in Bauernhand" (Junker toprağı köylünün eline) şiarıyla toprak reformu başladı. 100 hektarın üzerindeki bütün mülkler ile Nazi ve savaş suçlularının toprakları tazminatsız kamulaştırıldı. Yaklaşık 3,3 milyon hektar toprak, yani bölgenin tarım alanının üçte birine yakını el değiştirdi. Toprağın yaklaşık üçte ikisi, 500.000'i aşkın alıcıya (topraksız köylüler, tarım işçileri, küçük köylüler ve doğudan sürülen göçmenler) dağıtıldı; kalan kısmı devlet çiftliklerine ve kamu kurumlarına ayrıldı (rakamlar doğrulanacak).

Bunun tarihsel anlamı büyüktür. Prusya Junkerleri, Alman militarizminin, 1918-19'da devrimi bastıran generallerin, Weimar'ı yıkan ve Hitler'i iktidara taşıyan gerici bloğun belkemiğiydi (Kısım V, VI). 1945'te bu sınıf, yüzyıllardır üzerinde oturduğu topraktan silindi. Batı Almanya'da ise büyük toprak mülkiyeti büyük ölçüde korundu.

Saksonya referandumu (30 Haziran 1946). Sanayide ilk büyük adım bir halk oylamasıyla atıldı. Saksonya eyaletinde "savaş ve Nazi suçlularının işletmelerinin halkın mülkiyetine devredilmesi" oylamaya sunuldu. Seçmenlerin yaklaşık yüzde 77,6'sı evet dedi. Ardından öteki eyaletlerde de aynı

işletmeler oylamasız kamulaştırıldı. Böylece Flick, Krupp'un bölgedeki tesisleri, IG Farben'in Leuna ve Bitterfeld kimya fabrikaları gibi, Nazi savaş ekonomisinin dayandığı tekellerin mülkleri **Halka Ait İşletmeler** (VEB) oldu.

Bu referandum, dosyanın Kısım VI'da anlattığı soruya bir yanıttır: Nazizmi kim finanse etti, kimin kârı için savaştı? Batı Almanya'da Flick, Krupp, IG Farben yöneticileri Nürnberg'de kısa cezalar aldılar, 1950'lerin başında serbest kaldılar ve mülklerinin büyük kısmına yeniden kavuştular. Doğu'da bu tekellerin mülkleri, halk oylamasıyla halka geçti.

SED'in kuruluşu (21-22 Nisan 1946). Berlin'deki Admiralspalast'ta KPD ve SPD'nin bölgedeki örgütleri birleşerek **Almanya Sosyalist Birlik Partisi'ni (SED)** kurdu. KPD'den Wilhelm Pieck ile SPD'den Otto Grotewohl'un el sıkışması, partinin amblemi oldu.

Bu birleşmenin iki yüzü vardır ve ikisi de doğrudur:

- **Tabanda gerçek bir birlik isteği vardı.** 1933'te Nazilerin iktidara gelmesinde işçi sınıfının iki partiye bölünmüş olmasının payı (Bölüm 24) toplama kamplarında birlikte yatmış komünistler ve sosyal demokratlar tarafından çok iyi biliniyordu. 1945 yazında birçok yerde iki partinin yerel örgütleri kendiliğinden birleşme talep etti. Başlangıçta birleşmeye mesafeli olan KPD önderliğiydi; 1945 sonunda iki parti arasındaki güç dengesi değişince ve Batı'daki SPD önderliği (Kurt Schumacher) birleşmeye kesin karşı çıkınca, KPD ve SMAD birleşmeyi hızlandırdı.
- **Birleşmeye baskıyla da varıldı.** Birleşmeye karşı çıkan SPD'liler üzerinde Sovyet askerî yönetiminin baskısı belgelidir. Batı Berlin'de, Batılı müttefiklerin denetimindeki sektörlerde SPD üyeleri 31 Mart 1946'da oylama yaptı: katılanların yüzde 82'si **hemen** birleşmeye hayır dedi, ama yüzde 62'si iki parti arasında işbirliğine evet dedi. Doğu sektöründe bu oylama yasaklandı. 1948'den sonra SED "yeni tip parti" olarak yeniden örgütlendi ve eski sosyal demokratların önemli bir kısmı "sosyal demokratçılık" suçlamasıyla tasfiye edildi.

SED kurulduğunda bölgedeki KPD'nin 600.000 dolayında, SPD'nin 680.000 dolayında üyesi vardı (doğrulanacak). Parti, kuruluşunda iki buçuk milyonluk (1989) bürokratik aygıtı değil, Alman işçi hareketinin iki geleneğinin kitlesel bir buluşmasını temsil ediyordu.

Nazi kadrolarının tasfiyesi. Sovyet bölgesinde ve sonra DDR'de, Nazi kadrolarının devletten, yargıdan ve eğitimden tasfiyesi Batı'dakinden çok daha kapsamlıydı:

Alan	Doğu (SBZ / DDR)	Batı (Batı Bölgeleri / Federal Almanya)
Öğretmenler	Nazi partisi üyesi öğretmenlerin büyük çoğunluğu (20.000'i aşkın) görevden alındı; yerlerine kısa kurslarla yetiştirilen on binlerce "yeni öğretmen" (Neulehrer), çoğu işçi ve köylü çocuğu (doğrulanacak)	Görevden almaların çoğu 1950'lerde geri alındı
Yargı	Hâkim ve savcıların yüzde 80'den fazlası görevden alındı; kısa kurslarla "halk hâkimleri" yetiştirildi (doğrulanacak)	Nazi dönemi hâkimleri büyük ölçüde görevde kaldı; Federal Adalet Bakanlığı'nın kendi incelemesi (*Akte Rosenburg*, 2016) 1950'lerin sonunda bakanlığın üst kadrolarının dörtte üçe yakınının eski NSDAP üyesi olduğunu gösterdi (doğrulanacak)
Kamu yönetimi	Eski Nazi memurlarının kitlesel tasfiyesi	1951 "131'ler Yasası" ile eski Nazi memurlarının büyük bölümü göreve iade edildi

Alan	Doğu (SBZ / DDR)	Batı (Batı Bölgeleri / Federal Almanya)
Güvenlik ve istihbarat	Yeni aygıt, antifaşist direnişçiler ve sürgünden dönenlerle kuruldu	Federal istihbarat (BND), Nazi generali Reinhard Gehlen'in örgütü üzerine kuruldu
Devletin tepesi	Devlet ve parti önderliğinin çoğu toplama kampı, hapishane ya da sürgün geçmişi olan antifaşistler	Adenauer'in başbakanlık müsteşarı Hans Globke, Nürnberg ırk yasalarının resmî yorumcusuydu
Sanayiciler	Savaş suçlusu sanayicilerin mülkleri kamulaştırıldı	Krupp, Flick ve benzerleri 1950'lerin başında serbest bırakıldı; mülkler büyük ölçüde iade edildi

Dürüstlük gereği iki çekince ekliyoruz. Birincisi, DDR'de de eski Nazi partisi üyeleri vardı: "küçük üyeler" 1947-48'den sonra yeniden topluma alındı ve eski Nazileri ve subayları kazanmak için 1948'de **Ulusal Demokrat Parti (NDPD)** kuruldu. DDR'nin tasfiyesi mutlak değildi. İkincisi, Sovyet bölgesinde 1945-50 arasında işletilen "özel kamplar" (bazıları eski Nazi kamplarının yerinde, Buchenwald ve Sachsenhausen gibi) yalnızca Nazi kadrolarını değil, sosyal demokratları ve keyfî olarak tutuklanan kişileri de barındırdı; koşullar ağırdı ve on binlerce kişi öldü (doğrulanacak). Bu da kaydedilmelidir. Ama ana tablo değişmez: **Almanya'nın iki devletinden biri Nazi devlet aygıtını büyük ölçüde sürdürdü, öbürü onu kökünden sökmeye girişti.**

DDR'nin kuruluşu (7 Ekim 1949). Batı'da Federal Almanya Mayıs 1949'da kurulduktan sonra, 7 Ekim 1949'da Doğu'da **Alman Demokratik Cumhuriyeti** ilan edildi. Wilhelm Pieck cumhurbaşkanı, Otto Grotewohl başbakan oldu; partinin gerçek güçlü adamı ise genel sekreter Walter Ulbricht'ti. Kronoloji burada da önemlidir: Almanya'nın bölünmesini resmîleştiren adımı ilk atan Batı'ydı (1948 para reformu, 1949 Federal Almanya). SSCB 1952'de bile ("Stalin notası", Mart 1952) tarafsız ve birleşik bir Almanya önerdi; Batı bu öneriyi reddetti. Batı Almanya'nın NATO'ya girişi (1955) bölünmeyi kalıcılaştırdı.

Görsel: Dresden Postplatz'ta 17 Haziran 1953 ayaklanması anıtı (ayaklanmanın yetmişinci yıl dönümü), 17 Haziran 2023. Bybbisch94, Christian Gebhardt, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

58.2 Hatalar (sınıfsal okuma)

1952: "sosyalizmin planlı inşası". Temmuz 1952'de SED'in 2. Parti Konferansı, DDR'de "sosyalizmin planlı inşası"nı ilan etti. Karar, Batı Almanya'nın yeniden silahlanması ve NATO'ya yaklaşması karşısında DDR'nin de kendi ordusunu (önce "Kasernierte Volkspolizei", sonra 1956'da Ulusal Halk Ordusu) kurmasıyla eşzamanlıydı. Ağır sanayiye yatırım, tarımda kolektifleştirmenin başlatılması, özel esnaf ve orta işletmeler üzerinde vergi baskısı, kiliseye karşı sert önlemler bir arada geldi. Silahlanma, tazminatlar ve ağır sanayi yatırımı, tüketimi sıkıştırdı. 1953 baharında gıda fiyatları arttı, bazı temel mallarda kıtlık başladı, köylüler ve esnaf kitlesel olarak Batı'ya kaçmaya başladı.

İş normlarının artırılması. 28 Mayıs 1953'te Bakanlar Kurulu, sanayi ve inşaatta iş normlarının 30 Haziran'a kadar **en az yüzde 10** artırılmasına karar verdi. Pratikte bu, ücrette yüzde 10 ile 30 arasında bir kesinti demekti (doğrulanacak). Moskova'daki yeni önderlik, Stalin'in ölümünden sonra, DDR önderliğini "sosyalizmin inşası"nı yavaşlatmaya zorladı. 9 Haziran'da SED Politbürosu, 11 Haziran'da hükümet "Yeni Rota"yı ilan etti: köylüye, esnafa, kiliseye, Batı'ya kaçanlara ödünler verildi. **Ama işçilerin norm artışı geri alınmadı.** Esnafa ve burjuvaziye verilen ödün ile işçiye dayatılan yükün bu yan yana gelişi, işçilerin gözünde partinin kimin partisi olduğunu sorgulatan kıvılcımdı.

17 Haziran 1953 işçi ayaklanması. 16 Haziran'da Stalinallee inşaat işçilerinin grevi ve yürüyüşüyle başlayan hareket, 17 Haziran'da bütün ülkeye yayıldı. DDR'nin 700'ü aşkın yerinde grev, gösteri ya da eylem kaydedildi; katılımcı sayısı yüz binlerle, bazı tahminlere göre bir milyon dolayında ifade edilir (doğrulanacak). Hareketin merkezi büyük sanayi bölgeleriydi: Berlin, Halle, Bitterfeld, Leuna, Merseburg, Magdeburg, Leipzig, Dresden, Jena. Talepler önce ekonomikti (normların geri alınması,

fiyatların indirilmesi), sonra siyasallaştı (hükümetin istifası, serbest seçim, siyasi tutukluların serbest bırakılması). Bazı yerlerde grev komiteleri kent yönetimlerini fiilen ele geçirdi; Bitterfeld'de bir kentlerarası grev komitesi kuruldu.

Sovyet askerî yönetimi 17 Haziran öğleden sonra olağanüstü hal ilan etti ve DDR'nin 217 ilçesinin 167'sinde sıkıyönetim uygulandı. Sovyet tankları ve DDR'nin kışlalı halk polisi ayaklanmayı bastırdı. Ölü sayısı kaynaklar arasında tartışmalıdır: güncel araştırmalar en az 55 ölü sayar; bazı tahminler 100'ü aşan rakamlar verir. Buna idam edilenler ve sonraki yargılamalarda ağır cezalara çarptırılanlar eklenir (doğrulanacak). Binlerce kişi tutuklandı.

Batı Almanya bu tarihi "Alman Birliği Günü" olarak resmî bayram yaptı ve 1990'a kadar ayaklanmayı "Doğu'da Almanların özgürlük ve birlik mücadelesi" olarak andı. SED ise onu "faşist darbe girişimi" olarak nitelendirdi. **Her iki anlatı da yanlıştır.** Bu, önce ve her şeyden önce bir **işçi ayaklanmasıydı**: normlara, fiyatlara, yukarıdan dayatılan hıza karşı. Batı'dan gelen provokatörler ve Batı radyosunun (RIAS) çağrıları belgelidir; eski Nazilerin ve gericilerin bazı yerlerde harekete katıldığı da. Ama hareketin taşıyıcıları Stalinallee'nin duvarcıları, Leuna'nın kimya işçileri, Bitterfeld'in maden işçileriydi. Bir işçi partisinin bunu "faşist darbe" olarak açıklaması, kendi sınıfıyla yüzleşmeyi reddetmesidir.

Brecht'in "Çözüm"ü. Bertolt Brecht, ayaklanma günü SED önderliğine bağlılığını bildiren bir mektup yazdı; ama mektubun yalnızca son cümlesi partinin gazetesinde yayımlandı. Aynı yaz yazdığı ve ancak 1959'da Batı'da yayımlanan "Çözüm" (*Die Lösung*) şiirinde ise şunu sordu: Yazarlar Birliği sekreteri, halkın hükümetin güvenini yitirdiğini ve onu ancak iki kat çalışarak yeniden kazanabileceğini yazan bildiriler dağıtıyordu; öyleyse "hükümetin halkı feshedip / başka bir halk seçmesi / daha kolay olmaz mıydı?" Brecht'in bu iki tavrı, sosyalizme bağlı bir aydının 1953'teki çelişkisini tam olarak gösterir: düşmana karşı sosyalizmi savunmak ve aynı anda kendi sınıfını suçlayan bürokrasiyle alay etmek. (Brecht üzerine: Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi.)

Kaçış: 1949-1961. DDR kurulduğundan Berlin Duvarı'na kadar geçen on iki yılda yaklaşık **2,7 milyon kişi** Batı'ya göç etti (1945-49 dönemi eklendiğinde 3,5 milyon dolayında; doğrulanacak). Göç edenlerin yarıya yakını 25 yaşın altındaydı; aralarında çok sayıda mühendis, doktor, kalifiye işçi ve öğretmen vardı. Kaçış, DDR ekonomisinin iş gücünü, özellikle vasıflı emeği kanatıyordu. Bir yanda Batı Almanya'nın Marshall yardımıyla ve DDR'nin ödediği ağır tazminatlarla oluşan refah farkı, öbür yanda 1952-53 ve 1960 kolektifleştirme dalgaları kaçışı besliyordu. Batı Almanya ise DDR'de devlet parasıyla eğitilmiş doktoru, mühendisi, ustayı hazır buluyordu: **bu, Doğu'dan Batı'ya bedava bir vasıflı emek transferiydi.**

13 Ağustos 1961: Berlin Duvarı. 12-13 Ağustos 1961 gecesi DDR, Batı Berlin'le arasındaki sınırı kapattı. Önce dikenli tel çekildi, birkaç gün içinde beton blok duvar örülmeye başlandı. Resmî adı "Antifaşist Koruma Seddi"ydi. Duvar kaçışı durdurdu. 1961-1989 arasında Berlin Duvarı'nda en az **140 kişi** öldü ya da öldürüldü (Berlin Duvarı Vakfı ve Potsdam Çağdaş Tarih Araştırmaları Merkezi'nin *Chronik der Mauer* çalışması); iç Alman sınırının bütününde ölenlerle bu sayı yüzlerle ifade edilir (doğrulanacak).

Duvarın bir savunma işlevi olduğu, Batı'nın DDR'yi ekonomik olarak kanatma ve siyasal olarak istikrarsızlaştırma politikasına karşı bir önlem olduğu doğrudur. Duvardan sonra DDR ekonomisi 1960'larda istikrar kazandı ve büyüdü. **Ama bir işçi devletinin kendi işçisinin kaçmasını ancak bir duvar ve silahla durdurabilmesi, o devletin sınıfın rızasını kazanmakta başarısız olduğunun itirafıdır.** Sınırda kendi yurttaşına ateş açılması, sosyalizm adına savunulamaz.

Görsel: Leipzig'de "hissedilir toplumsal değişiklik" talebiyle yapılan Pazartesi gösterisi, 23 Ekim 1989. Friedrich Gahlbeck (Bundesarchiv, Bild 183-1989-1023-022), CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

Yeni Ekonomik Sistem (NÖS, 1963) ve geri çekilişi. Haziran 1963'te DDR, **Yeni Planlama ve Yönetim Ekonomik Sistemi**'ni (NÖS) başlattı. Sovyetler Birliği'ndeki Liberman tartışmasından da önce başlayan bu reform, işletmelere daha fazla özerklik, **kâr** ölçütü, primler, fiyat reformu ve "ekonomik kaldıraçlar" (faiz, kredi, fiyat) getirdi. İşletmeler "halka ait işletmeler birlikleri" (VVB) altında toplandı. Reformun mimarlarından plan örgütü başkanı Erich Apel, Aralık 1965'te, SSCB ile imzalanacak ticaret anlaşmasıyla ilgili gerginlik sırasında intihar etti; nedenleri tartışmalıdır. NÖS 1967'de "Sosyalizmin Ekonomik Sistemi" (ÖSS) adını aldı. 1970-71'de, hem Moskova'nın baskısıyla hem de reformun yol açtığı dengesizlikler (yatırım darboğazları, kıtlıklar) nedeniyle geri çekildi.

Hipotez açısından bu, önemli ve karmaşık bir noktadır. NÖS, DDR'de kâr ölçütünün ve piyasa kategorilerinin ekonomiye sokulmasının ilk ve en kapsamlı denemesiydi. Ama 1971'den sonra Honecker yönetimi merkezî planı yeniden güçlendirdi ve 1972'de kalan özel ve yarı özel işletmeleri (yaklaşık 11.000 işletme; doğrulanacak) kamulaştırdı. **DDR 1970'lerde piyasaya doğru değil, merkezîleşmeye doğru yürüdü.** Bu yüzden DDR'deki revizyonist dönüşümü yalnızca "kâr ölçütü genişledi" diye anlatamayız. DDR'de dönüşüm, daha çok **Batı'ya borçla bağlanma**, **tüketim sosyalizmi** ve **işçinin siyasal süreçlerden dışlanması** üzerinden gerçekleşti. Bunu 58.5'te ayrıntılı ele alıyoruz.

Honecker ve "ekonomik ve sosyal politikanın birliği" (1971). Mayıs 1971'de Moskova'nın desteğiyle Ulbricht'in yerine Erich Honecker geçti. Haziran 1971'deki 8. Parti Kongresi'nde yeni çizgi ilan edildi: **"ekonomik ve sosyal politikanın birliği."** Anlamı şuydu: yaşam düzeyi, konut, ücretler, sübvansiyonlar, ekonomik büyümeye bağlı olmaksızın artırılacak; halkın rızası tüketimle kazanılacaktı. 1973'te büyük

bir **konut programı** başladı: 1990'a kadar 2,8-3 milyon konut yapılacak ya da yenilenecekti. Temel gıda, kira, ulaşım, çocuk giysisi gibi kalemlerde fiyatlar 1950'lerin düzeyinde donduruldu ve devasa sübvansiyonlarla desteklendi.

Bu politika kısa vadede gerçek bir refah artışı getirdi. Ama bir sorunu vardı: **bu tüketimi finanse edecek üretkenlik artışı yoktu.** Aradaki fark, Batı'ya borçlanmayla kapandı. 1970'lerin başında 2 milyar Valuta mark (dövizle ölçülen hesap birimi) dolayında olan dış borç, 1980'lerin başında 10 milyar doları aştı. 1981-82'de, Polonya krizinin ardından Batı bankaları Doğu'ya kredi musluklarını kısınca, DDR iflasın eşiğine geldi.

1983 Strauss kredisi. Kurtarıcı, Batı Almanya'nın en sağcı, en antikomünist politikacılarından biri oldu: Bavyera Başbakanı Franz Josef Strauss. 1983'te Batı Alman bankalarının DDR'ye vereceği **1 milyar marklık** kredinin arabuluculuğunu yaptı; 1984'te ikinci bir kredi (950 milyon mark) geldi. Karşılığında DDR, iç Alman sınırındaki otomatik atış düzeneklerini (SM-70) söktü ve kaçış yasaklarında bazı gevşemeler yaptı. **Bu, bir işçi devletinin varlığını Batı Alman finans sermayesinin ve onun en gerici siyasetçisinin iyi niyetine bağladığı andır.**

Wolf Biermann ve aydın göçü (1976). Kasım 1976'da DDR, Batı'da konser vermeye izin verdiği şarkıcı ve şair Wolf Biermann'ı, Köln konserinden sonra yurttaşlıktan çıkardı. Biermann komünistti; şarkıları DDR'yi sağdan değil soldan, bürokrasinin sosyalizme ihanetini eleştiren şarkılardı. Christa Wolf, Stefan Heym, Volker Braun gibi yazarlar kararın geri alınmasını isteyen bir dilekçe imzaladı. Karar geri alınmadı; imzacıların bir kısmı cezalandırıldı, sonraki yıllarda Manfred Krug, Sarah Kirsch, Jurek Becker gibi pek çok sanatçı Batı'ya gitti. Sosyalizmi soldan eleştiren sesleri susturmak, sağdan eleştirenlere alan bıraktı.

Stasi. Devlet Güvenlik Bakanlığı (MfS, Stasi) 1950'de kuruldu. 1989'da yaklaşık **91.000 kadrolu çalışanı** vardı. Buna ek olarak, sayısı 170.000 ile 190.000 arasında tahmin edilen **gayriresmî muhbir** (IM) çalışıyordu (Stasi Arşivleri kurumunun tahminleri; doğrulanacak). Nüfusa oranla bu, tarihteki en yoğun gözetim ağlarından biriydi. Stasi'nin bir kısmı gerçek düşman faaliyetine, Batı istihbaratına, sabotaja karşı çalıştı; Batı Almanya'nın DDR'ye karşı yürüttüğü istihbarat savaşı gerçekti. Ama Stasi'nin asıl yükü, DDR yurttaşlarının kendisiydi: kiliselerdeki barış ve çevre grupları, Biermann'ın şarkılarını dinleyen gençler, işyerinde huzursuzluk çıkaran işçiler, Batı'ya başvuru yapan aileler. **Sınıf düşmanına karşı kurulan bir aygıt, işçinin kendi sesine karşı kullanıldı.**

FDGB: devlet sendikasının sosyalist biçimi. DDR'nin sendika konfederasyonu **Özgür Alman Sendikalar Federasyonu (FDGB)**, 1989'da 9,5 milyonu aşkın üyesiyle neredeyse bütün çalışanları kapsıyordu (doğrulanacak). FDGB tatil yerlerini yönetiyor, sosyal sigortayı yürütüyor, konut ve kreş dağıtımında söz sahibi oluyordu. Ama FDGB, işçinin çıkarını yönetime ve devlete karşı savunan bağımsız bir örgüt değildi. Tüzüğü, SED'in önder rolünü tanıyordu; başkanı Harry Tisch Politbüro üyesiydi. Grev hakkı 1968 anayasasında yer almadı. **Kısım VIII'de sarı sendikacılığın biçimlerini anlattık: işveren sendikası, sosyal demokrat bürokrasi, faşist korporatist sendika, Soğuk Savaş sendikası. FDGB, bu serinin sosyalist adı taşıyan biçimidir: işçiyi temsil etmeyen, devletin kararını işyerine taşıyan devlet sendikası.** İkisini aynı şey saymıyoruz: faşist sendika sermayenin, FDGB ise kendisini işçi sınıfının devleti olarak tanımlayan bir devletin aracıydı. Ama işçinin bakış açısından ortak bir sonuç vardı: **kendi örgütü yoktu.**

İşçinin fabrikada söz hakkı. DDR'nin "halka ait işletmeleri"nde işçi, üretim toplantılarına, "sosyalist çalışma kolektifleri"ne, yenilikçi önerileri ödüllendiren "yenilikçi hareketi"ne katılıyordu. Ama müdürü seçemiyor, yatırım kararına katılamıyor, normu belirleyemiyordu. Pek çok işçinin anlattığı gerçek,

fabrikada bir tür "sessiz pazarlık"tı: işçi planı gevşek tutmak, iş temposunu kendisi ayarlamak için ustabaşıyla örtük bir uzlaşma yapıyordu; buna karşılık siyasal sessizlik veriyordu. **Bu, işçinin bir fabrikanın sahibi değil, sessiz bir kiracısı olmasıdır.**

Çevre yıkımı. DDR'nin enerjisi büyük ölçüde linyite dayanıyordu. Bitterfeld ve Leuna-Buna kimya kompleksleri, Avrupa'nın en kirli sanayi bölgeleri arasındaydı; Bitterfeld için "Avrupa'nın en kirli kenti" deyimi kullanıldı. Kişi başına kükürt dioksit emisyonunda DDR Avrupa'nın başında geliyordu (doğrulanacak). 1982'de çevre verileri gizli ilan edildi (doğrulanacak). Kiliselere bağlı çevre grupları ("Çevre Kütüphanesi", 1986) bu yüzden muhalefetin ilk çekirdeklerinden oldu. **Metabolik yarık** (K1, EK K), kapitalizme özgü değildir; toplumsal üretim, doğayla ilişkiyi bilinçli olarak planlamadıkça ve bunu yapacak olanlar işçiler ve halk olmadıkça, sosyalizm adı taşıyan bir ekonomi de doğayı yıkar.

1988 Sputnik yasağı. Kasım 1988'de DDR, Sovyet basınından seçmeler yayımlayan Almanca *Sputnik* dergisinin dağıtımını yasakladı. Neden: dergi Gorbaçov döneminin tartışmalarını, 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı'nın gizli protokollerini, Stalin dönemine dair tartışmaları aktarıyordu. Honecker yönetimi, Gorbaçov'un "perestroyka"sına kapıyı kapatmıştı. Bunu sosyalizme bağlılık olarak okumak yanlış olur: SED önderliği, Gorbaçov reformlarının kapitalist restorasyona götürdüğünü açık bir ideolojik mücadeleyle göstermek yerine, yalnızca yasak ve susturmayla yanıt verdi. **Bürokrasi, Gorbaçov'a karşı sosyalizmi değil, kendi konumunu savunuyordu.**

58.3 Kazanımlar

DDR'nin hatalarını bu kadar açık yazmamızın nedeni, kazanımlarını da aynı açıklıkla yazabilmektir. Bugün eski DDR topraklarında yapılan anketlerde, insanların önemli bir kısmının DDR'yi "iyi ve kötü yanları olan" bir ülke olarak hatırlaması ve özellikle belli sosyal hakları özlemesi (Bölüm 79), yalnızca bir "nostalji" değil, gerçek bir maddi deneyimin anısıdır.

- **Tam istihdam ve iş güvencesi.** DDR'de işsizlik yoktu. Çalışma hakkı anayasal bir haktı; aynı zamanda çalışma yükümlülüğü vardı. İşten çıkarılmak neredeyse imkânsızdı. Bu, işçinin yaşamına Batı'daki kadar derin bir güvensizlik girmemesi demekti. 1990'da bu güvence bir gecede ortadan kalktığında, Doğu Almanlar'ın büyük kısmı ilk kez işsizliği yaşadı.
- **Kadınların çalışma hayatı.** 1989'da çalışma çağındaki kadınların yüzde 90'a yakını çalışıyor ya da eğitimdeydi; bu oran dünyanın en yüksekleri arasındaydı (doğrulanacak). Kadınların büyük çoğunluğu mesleki eğitim almıştı. Eşit ücret ilkesi yasaldı (uygulamada kadınların yoğunlaştığı sektörlerde ücretler daha düşüktü ve ev içi bakım işinin yükü büyük ölçüde kadınlarda kaldı: "ikinci vardiya").
- **Kreş ve anaokulu ağı.** 1980'lerin sonunda üç yaşından küçük çocukların yaklaşık yüzde 80'i kreşe, üç-altı yaş arası çocukların yüzde 90'dan fazlası anaokuluna gidiyordu (doğrulanacak). Bu hizmetler parasız ya da sembolik ücretliydi. Bu, kadınların çalışmasının maddi koşuluydu.
- **Parasız sağlık.** Poliklinikler (birden çok uzmanı bir arada barındıran semt sağlık merkezleri) sağlık hizmetinin belkemiğiydi; bugün Almanya'da benzer "tıp bakım merkezleri" yeniden kuruluyor. Aşılama oranları yüksekti. Sağlık hizmeti parasızdı.
- **Parasız eğitim ve politeknik okul.** 1959 yasasıyla kurulan on yıllık **politeknik lise** (POS), bütün çocuklara ortak bir temel eğitim verdi; derslerin bir kısmı fabrikalarda, "üretimde eğitim" olarak yapılıyordu. Eğitimin üretimle, kafa emeğinin kol emeğiyle birleştirilmesi fikri Marx'tan gelir. İşçi ve köylü çocuklarının üniversiteye girişi özellikle 1950-60'larda desteklendi (1970'lerden sonra bu oran geriledi; akademisyen ve yönetici çocuklarının payı arttı: gösterge 6).

- **1972 kürtaj hakkı.** 9 Mart 1972'de Halk Meclisi, ilk üç ayda kadının kendi kararıyla kürtaj yaptırma hakkını tanıyan yasayı kabul etti. Bu, Halk Meclisi'nin tarihindeki ilk oybirliğiyle alınmayan karardı: Doğu CDU'sundan bir grup milletvekili karşı oy verdi. Batı Almanya'da bu hak 1990'ların ortasına dek kısıtlı kaldı; birleşme sonrası yasa tartışmasında Doğu'daki kadınlar bu hakkın bir kısmını kaybetti (Bölüm 79).
- **Düşük kira ve konut programı (1973-1990).** Kiralar metrekare başına bir mark dolayında dondurulmuştu (doğrulanacak). 1973-1990 konut programıyla yaklaşık üç milyon konut yapıldı ya da yenilendi (resmî rakam; doğrulanacak). Berlin-Marzahn, Halle-Neustadt, Rostock-Lichtenhagen gibi büyük panel konut semtleri, sıcak su ve merkezi ısıtmalı modern daireler sağladı. Buna karşın eski kent merkezleri (Leipzig, Görlitz, Halle) bakımsızlıktan çürüdü.
- **Antifaşist eğitim.** Okullarda, gençlik örgütünde (FDJ), anıtlarda (Buchenwald Ulusal Anma Yeri), filmlerde faşizmin ve onu finanse eden sermayenin eleştirisi devlet politikasıydı. Batı Almanya'da Nazizmle yüzleşme ancak 1960'larda, öğrenci hareketiyle ve Frankfurt Auschwitz davalarıyla gündeme geldi.

Antifaşizmin sınırları. Ama resmî antifaşizm, tabandaki ırkçılığı çözemedi. Bunun en açık örneği **sözleşmeli işçilerdir.** 1970'lerden itibaren DDR, emek açığını kapatmak için Vietnam, Mozambik, Küba, Angola, Polonya gibi ülkelerle devletlerarası anlaşmalarla işçi getirdi. 1989'da DDR'de yaklaşık 60.000 Vietnamlı, 15.000 dolayında Mozambikli ve 8.000 dolayında Kübalı sözleşmeli işçi vardı (doğrulanacak). Bu işçiler ayrı yurtlarda yaşıyor, Alman nüfusla teması kısıtlanıyor, aile getiremiyordu; hamile kalan kadın işçilere çoğu durumda ya kürtaj ya da ülkeye dönüş seçeneği sunuldu. Mozambikli işçilerin ücretlerinin bir kısmı, Mozambik'in DDR'ye olan borcuna karşılık kesildi ve bu işçiler bugün hâlâ bu paranın peşindedir ("Madgermanes"). Resmî "halklar arası dostluk" söylemi, günlük hayattaki ayrım ve önyargıyla yan yanaydı; bu önyargı bir sınıf eğitimi ile değil, yukarıdan verilen bir slogan ile karşılanmıştı. 1991'de Hoyerswerda'da ve Ağustos 1992'de Rostock-Lichtenhagen'de, tam da o eski sözleşmeli işçilerin ve sığınmacıların yurtlarına yönelen pogromlar, bu çözülmemiş sorunun kapitalist restorasyonun yarattığı işsizlik ve çöküşle birleştiğinde nasıl patladığını gösterdi (AfD dosyası ile bağ: AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil; Bölüm 78, 79).

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Kombinaların (dikey olarak birleştirilmiş büyük işletme grupları, 1970'lerin sonundan itibaren) yönetimleri ve bakanlıklar. *Bilgi kimde?* Mühendislerde; ama DDR işçisinin yüksek mesleki vasfı (neredeyse bütün işçiler meslek eğitiminden geçmişti) atölye bilgisini işçide tutuyordu. *Hızı kim belirliyor?* Norm sistemi; ama 1953'ten sonra parti, normları bir daha açık bir çatışmayla yükseltmeye cesaret edemedi. Hız, işçi ile ustabaşı arasındaki örtük pazarlıkla ve malzeme kıtlığının yarattığı kesintilerle belirlendi. *İşçinin denetimi?* İşçi, emek süreci üzerinde Batı'daki bantta çalışan işçiden daha fazla fiilî özerkliğe sahipti; ama işletmenin yönetimi, yatırımı ve ürünün kullanımı üzerinde hiçbir denetimi yoktu.

> **Zaman kimin?** DDR'de haftalık çalışma süresi 1967'de 43¾ saate indi; beş günlük çalışma haftası aynı yıl genelleşti (doğrulanacak). Yıllık izin en az 18 iş günüydü, çocuklu kadınlar için daha fazlaydı. Çocuklu kadınlara ayda bir ücretli "ev işi günü" verilirdi. Kadınların emeklilik yaşı 60, erkeklerin 65'ti. Ama bakım ve alışveriş (kıtlık ekonomisinin kuyrukları) kadınların zamanının büyük bölümünü alıyordu.

58.4 1989 sonbaharı ve ilhak

Kaçış yeniden başlıyor. 1989 yazında Macaristan, Avusturya sınırındaki dikenli teli sökmeye başladı (Mayıs 1989). 19 Ağustos'ta Macar-Avusturya sınırında düzenlenen "Pan-Avrupa Pikniği" sırasında birkaç yüz DDR yurttaşı sınırı geçti. 11 Eylül'de Macaristan, DDR yurttaşlarının Avusturya'ya geçişine resmen izin verdi. Binlerce DDR'li Prag'daki ve Varşova'daki Batı Alman elçiliklerine sığındı. Eylül sonunda Prag elçiliğinin bahçesinde binlerce kişi çamur içinde bekliyordu; 30 Eylül'de Batı Alman Dışişleri Bakanı Genscher onların Batı'ya gidebileceğini açıkladı. DDR'nin 40. kuruluş yıl dönümü (7 Ekim) bu kaçış dalgasının gölgesinde kutlandı. Gorbaçov törenlerde bulundu; ona atfedilen "geç kalanı hayat cezalandırır" sözü, aktarılan bir sözdür.

Leipzig, 9 Ekim 1989. Leipzig'de Nikolai Kilisesi'ndeki pazartesi barış duaları, 1989 Eylül'ünden itibaren sokak gösterilerine dönüştü. 9 Ekim pazartesi günü, bir gün önce Dresden ve Berlin'de gösterilerin sert biçimde dağıtılmasının ardından, Leipzig'de 70.000 dolayında kişi yürüdü. Polis, işçi milisleri ve ordu birlikleri hazır bekletilmişti; hastanelerde kan hazırlandığı söylentileri yayılmıştı. Ama ateş açılmadı. Kent yönetiminden üç SED sekreteri ile orkestra şefi Kurt Masur ve başka kişilerin ortak bir şiddetsizlik çağrısı yayımlandı. Şiar şuydu: **"Wir sind das Volk!" (Halk biziz!)**

Bu şiarın içeriği önemlidir. "Halk biziz" diyenler, "halkın devleti" olduğunu söyleyen bir devlete, o halkın kendileri olduğunu hatırlatıyordu. Talepler seyahat özgürlüğü, basın özgürlüğü, serbest seçim, Stasi'nin denetlenmesi, çevre ve **sosyalizmin reformu**ydu. İlk haftaların muhalefet grupları (Yeni Forum, Demokrasi Şimdi, Demokratik Uyanış, sosyal demokrat parti SDP) büyük çoğunlukla DDR'nin ortadan kalkmasını değil, demokratik bir DDR'yi istiyordu.

18 Ekim - 9 Kasım. 18 Ekim'de Honecker istifa ettirildi; yerine Egon Krenz geçti. 4 Kasım'da Berlin'de Alexanderplatz'ta, DDR tarihinin en büyük gösterisi yapıldı: yarım milyon ile bir milyon arasında kişi (doğrulanacak). Konuşmacılar arasında yazarlar Christa Wolf, Stefan Heym, Christoph Hein, oyuncu Ulrich Mühe, ama aynı zamanda Politbüro üyesi Günter Schabowski ve eski casusluk şefi Markus Wolf da vardı. Pankartların büyük kısmı sosyalist demokrasi istiyordu. Stefan Heym "sanki bir pencere açıldı" diye başlayan konuşmasında, yıllarca süren suskunluktan sonra halkın konuşmayı öğrendiğini söyledi.

9 Kasım akşamı Schabowski, canlı yayınlanan bir basın toplantısında, yeni seyahat düzenlemesinin "hemen, gecikmeksizin" yürürlüğe girdiğini söyledi. Aslında düzenleme ertesi gün yürürlüğe girecekti ve kontrollü olacaktı. Ama o gece binlerce Doğu Berlinli sınır kapılarına akın etti; Bornholmer Caddesi'ndeki sınır kapısının komutanı, emir alamayınca kapıyı açtı. Duvar yıkıldı.

"Halk biziz"den "Biz tek halkız"a. Kasım sonundan itibaren Leipzig gösterilerinde yeni bir şiar yükseldi: **"Wir sind *ein* Volk!" (Biz *tek* halkız!)** Tek bir harf, bütün bir programın değişmesiydi. "Halk biziz", halkın kendi devletini yönetme talebiydi. "Biz tek halkız", Batı Almanya ile birleşme talebiydi. Aynı sıralarda Batı Alman bayrakları gösterilerde çoğaldı.

Bu kayışın **sınıfsal okuması** şudur:

- **Batı Alman partilerinin ve sermayesinin müdahalesi.** 28 Kasım'da Başbakan Helmut Kohl, Federal Meclis'te "On Nokta Planı"nı açıkladı: DDR ile konfederatif yapılar ve sonunda birlik. Batı Alman partileri (CDU, SPD, FDP) Doğu'daki kardeş partilere para, afiş, kadro, reklam ajansı gönderdi. Doğu'da ilk kez yapılacak serbest seçim kampanyası, Batı'nın parasıyla ve Batı'nın siyasetçileriyle yürütüldü. Kohl'ün Doğu'daki mitinglerine yüz binler katıldı.

- **Deutsche Mark vaadi.** Sosyalizmin reformu soyut bir hedefken, Deutsche Mark somut ve hemen bir vaatti. 1990 başında Doğu'daki gösterilerde "D-Mark gelirse biz kalırız, gelmezse biz ona gideriz" şiarı görüldü. DDR'nin tüketim sosyalizmi (58.2), vatandaşına yaşam düzeyini tüketimle ölçmeyi kırk yıl boyunca öğretmişti; bu ölçüde Batı her zaman kazanırdı. **Honecker'in "tüketim sosyalizmi", kendi mezar kazıcısını, Deutsche Mark özlemini üretti.**
- **Muhalefetin programsızlığı.** Yeni Forum ve öteki reform grupları, sosyalist demokrasi için somut bir ekonomik ve örgütsel program sunamadı; fabrikalarda örgütlenmediler. Kitle hareketinin öncülüğü kısa sürede sokağa değil, Batı'ya bakan partilere geçti.
- **İşçi sınıfının örgütsüzlüğü.** Belirleyici eksik buydu: fabrikalarda bağımsız işçi komiteleri, işletme konseyleri kurulmadı ya da çok geç ve dağınık kuruldu. Polonya'daki gibi bir Dayanışma, Macaristan 1956'daki gibi işçi konseyleri, Çekoslovakya'daki gibi iki saatlik genel grev (Bölüm 59) DDR'de olmadı. İşçi, fabrikanın sahibi olarak değil, tüketici olarak sahneye çıktı.

Yuvarlak Masa ve "Ülkemiz İçin". 26 Kasım 1989'da Christa Wolf, Stefan Heym ve başka aydınların hazırladığı **"Ülkemiz İçin" (Für unser Land)** çağrısı yayımlandı. Çağrı, iki seçenek koyuyordu: ya DDR'nin bağımsızlığı korunur ve "Federal Almanya'ya sosyalist bir alternatif" geliştirilir, ya da DDR Batı Almanya tarafından "yutulur" ve "maddi ve ahlaki değerlerimizin satışı" başlar. Çağrıya bir milyonu aşkın imza toplandı (doğrulanacak); ama Krenz ve SED önderliği de çağrıyı imzalayınca, çağrı halkın gözünde itibar kaybetti. 7 Aralık'ta Berlin'de, hükümet, partiler ve muhalefet gruplarının katıldığı **Merkezî Yuvarlak Masa** toplandı. Yuvarlak Masa yeni bir anayasa taslağı hazırladı; bu taslak 1990 Nisan'ında yeni Halk Meclisi'ne sunuldu ama hiç görüşülmedi.

18 Mart 1990 seçimi. DDR'nin ilk ve son serbest Halk Meclisi seçiminde Kohl'ün desteklediği "Almanya İçin İttifak" (Doğu CDU'su ve iki küçük parti) yüzde 48 dolayında oy aldı. SPD yüzde 22 civarında kaldı; SED'in devamı PDS yüzde 16 dolayında oy aldı (doğrulanacak). Yeni Forum ve öteki reform gruplarının ittifakı "Bündnis 90" yüzde 3'e yakın kaldı. Seçim, hızlı birleşmenin ve Deutsche Mark'ın seçimi oldu.

1 Temmuz 1990: para, ekonomi ve sosyal birlik. 1 Temmuz 1990'da Deutsche Mark DDR'nin parası oldu. Ücretler, maaşlar, emekli aylıkları ve kiralar 1:1 oranında çevrildi; tasarruflar yaşa göre belli sınırlara kadar 1:1, fazlası 2:1 oranında çevrildi. Doğu'daki insanlar için bu ilk anda bir kazanç gibi göründü: ceplerinde "gerçek para" vardı. Ama sanayi için bu **bir gecede ölüm fermanıydı.** DDR işletmelerinin verimliliği Batı'nın yaklaşık üçte biri düzeyindeyken, maliyetleri bir gecede Batı parasına ve fiilen dört kat değer kazanmış bir kura bağlandı. Doğu Avrupa ve SSCB'ye ihracat, bu ülkeler Deutsche Mark ödeyemeyeceği için çöktü. Doğu'daki tüketiciler Batı mallarına yöneldi; DDR mallarının rafları boşaldı. 1990'ın ikinci yarısında Doğu Almanya'nın sanayi üretimi yarı yarıya düştü (doğrulanacak).

Bu, iktisadi bir kaza değildi. Bundesbank'ın başkanı Karl Otto Pöhl, 1:1 oranının Doğu sanayisini yıkacağı konusunda uyarmıştı. Karar siyasal bir karardı: hızla birleşmek ve Doğu'yu Batı sermayesinin pazarına dönüştürmek.

3 Ekim 1990: "katılım". Birleşme, Federal Almanya Temel Yasası'nın 23. maddesine göre yapıldı: DDR'nin eyaletleri, Federal Almanya'ya "katıldı". Temel Yasa'nın 146. maddesi, bütün Almanya için halkın özgür iradesiyle yeni bir anayasa kabul edilmesini öngörüyordu; bu yol seçilmedi. Yuvarlak Masa'nın anayasa taslağı rafa kaldırıldı. **Doğu Almanlar yeni devletin kuruluşuna katılmadı; var olan bir devlete eklendi.** Bir anayasa yapımı yerine bir ilhak. Hukuk, yönetim, eğitim, bilim, ordu, yargı

Batı'dan kuruldu; Doğu'nun yönetici, hâkim, profesör, müdür kadrolarının büyük kısmı Batılılarla değiştirildi. Bugün bile eski DDR eyaletlerinde üst düzey yönetici, hâkim ve profesörlerin büyük bölümü Batı kökenlidir.

Treuhand. DDR'nin "halka ait işletmelerini" özelleştirmek üzere kurulan **Treuhandanstalt** (Mart 1990'da Modrow hükümetince "halk mülkünü korumak" amacıyla kuruldu, Haziran 1990 yasasıyla özelleştirme kurumuna dönüştürüldü) yaklaşık 8.500 işletmeyi ve dört milyon çalışanı devraldı. Birkaç yıl içinde işletmelerin çoğu Batılı şirketlere satıldı ya da kapatıldı; iş yerlerinin büyük kısmı ortadan kalktı. Bu süreci Kısım XI, Bölüm 71'de ayrıntılı anlatıyoruz.

Görsel: Berlin'de çelik işçileri Treuhand binası önünde protesto ediyor, 19 Aralık 1990. Klaus Franke (Bundesarchiv, Bild 183-1990-1219-006), CC BY-SA 3.0 de, Wikimedia Commons.

Fotoğrafa dikkat edin, genç yoldaşlar: 1989 sonbaharında sokağa çıkmayan DDR işçileri, 1990 kışında Treuhand'ın kapısına fabrikalarını kurtarmak için geldi. Fabrikanın kendilerinin olduğunu ancak kaybederken anladılar. Bu, 1989'un en acı dersidir.

58.5 Neden yaşayamadı? Onca güce rağmen çöküşün nedenleri

1980'lerde DDR, kendi resmî propagandasında "dünyanın ilk on sanayi ülkesinden biri" olarak anılırdı; bu iddia abartılıydı ama DDR'nin Doğu Bloku'nun kişi başına en üretken ekonomisi olduğu doğrudur (doğrulanacak). DDR'nin yaklaşık **2,3 milyon üyeli** bir partisi, 170.000 dolayında askerli bir **Ulusal Halk Ordusu**, 200.000 dolayında üyeli **İşçi Sınıfı Savaş Grupları** (fabrika milisleri), kapsamlı bir polis ve Stasi aygıtı vardı (rakamlar doğrulanacak). Buna rağmen devlet, birkaç hafta içinde tek bir kurşun atılmadan çöktü. Neden?

(a) Revizyonist dönüşüm. SED, 1956'dan sonra Sovyet çizgisini izledi. Ulbricht 20. Kongre'den sonra "Stalin bir klasik sayılamaz" diyerek çizgiye uydu. NÖS (1963-70) ile kâr ölçütü ve piyasa mekanizmaları ekonomiye sokuldu. Honecker (1971-89) planı yeniden merkezîleştirdi, ama ekonomi-politikayı işçi sınıfının örgütlü katılımına değil, **tüketim sosyalizmine** dayandırdı: işçiden rıza, siyasal katılım yerine konut, sübvansiyon ve Batı mallarıyla satın alındı. Bu, "bütün halkın devleti" tezinin Alman biçimiydi: işçi sınıfının iktidarı, işçi sınıfının refahı ile yer değiştirdi. Refah borçla finanse edilince, iktidarın temeli de borca bağlandı.

(b) Batı'ya bağımlılık.

- **Temel Antlaşma (1972) ve iç Alman ticareti.** 21 Aralık 1972'de imzalanan Temel Antlaşma ile iki Alman devleti birbirini fiilen tanıdı. İç Alman ticareti, DDR için AET'ye gümrüksüz bir kapı oldu.
- **"Swing" kredisi.** 1950'lerden beri iç Alman ticaretinde DDR'ye tanınan **faizsiz cari hesap kredisi** ("swing"), 1970'lerde yüz milyonlarca "hesap birimi"ne ulaştı (doğrulanacak). Bu, Batı Almanya'nın DDR ekonomisi üzerindeki sürekli bir kaldıracıydı.
- **1983-84 milyarları.** Strauss kredileri (58.2).
- **KoKo.** 1966'da Dış Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan **Ticari Koordinasyon** (KoKo) birimi, Alexander Schalck-Golodkowski yönetiminde, Batı'dan döviz kazanmak için her yolu kullanan yarı gizli bir ağ oldu: silah ticareti, sanat eseri ve antika satışı, Batı Almanya'nın çöplerini DDR'de depolama, Intershop döviz dükkânları.
- **Siyasi mahkûmların satışı (Häftlingsfreikauf).** 1963-1989 arasında Batı Almanya, DDR hapishanelerindeki yaklaşık **33.700 siyasi mahkûmu** "satın aldı"; karşılığında DDR'ye mal biçiminde 3,4 milyar markı aşan bir ödeme yapıldı (doğrulanacak). **Bir işçi devletinin kendi hapsettiği yurttaşlarını döviz karşılığında Batı'ya satması,** revizyonist bürokrasinin nasıl bir tüccar mantığına gömüldüğünün en çarpıcı kanıtıdır.
- **Schürer raporu (30 Ekim 1989).** Honecker'in düşüşünden sonra plan örgütü başkanı Gerhard Schürer ve arkadaşlarının Politbüro'ya sunduğu "DDR'nin Ekonomik Durumunun Çözümlemesi" raporu, dış borcun artık kontrol edilemediğini, borç servisinin ihracat gelirlerinin büyük bölümünü yuttuğunu yazdı. Rapora göre yalnızca borcun artmasını durdurmak için yaşam düzeyinin yüzde 25-30 düşürülmesi gerekiyordu (doğrulanacak). Raporun borç rakamı, sonradan Bundesbank'ın yaptığı hesaplamalarla abartılı bulundu; DDR'nin net döviz borcunun 1989'da yaklaşık 20 milyar mark düzeyinde olduğu hesaplandı (doğrulanacak). Ama belirleyici olan rakamın kendisi değil, önderliğin inandığı durumdu: **DDR önderliği 1989 sonbaharında kendini iflas etmiş sayıyordu ve Batı Almanya'dan kredi dilenmeyi tek çıkış olarak görüyordu.**

(c) Sovyet sosyal-emperyalizmine bağımlılık. DDR'nin enerjisinin önemli kısmı Sovyet petrolüne dayanıyordu. DDR, Sovyet ham petrolünün bir kısmını işleyip Batı'ya ürün olarak satarak döviz kazanıyordu. 1970'lerin sonunda SEV içi petrol fiyatları "Bükreş formülü"yle dünya fiyatlarına yaklaştı. 1981'de SSCB, DDR'ye yapılan yıllık petrol teslimatını yaklaşık 19 milyon tondan 17 milyon tona indirdiğini bildirdi (doğrulanacak). Brejnev'in Honecker'e yazdığı mektupta Sovyetler Birliği'nin kendi sorunları vurgulanıyordu. Bu, DDR'yi daha çok linyite ve daha çok Batı kredisine itti. Gorbaçov döneminde ise SSCB, DDR'yi Batı Almanya ile büyük bir pazarlığın konusu yaptı; 1990'da Almanya'nın birleşmesine ve NATO üyeliğine, Batı Almanya'dan alınan milyarlarca marklık kredi ve Sovyet askerlerinin geri çekilme masrafları karşılığında onay verdi (doğrulanacak). **Sosyal-emperyalist merkez, kendi bağımlısını sattı.**

(d) İdeolojik çözülme.

- **Proletarya diktatörlüğü, kitlelerin örgütlü katılımı değil, polis aygıtı ve bürokrasi eliyle yürütüldü.** Lenin'in *Devlet ve Devrim*'inde proletarya diktatörlüğü, silahlı işçilerin, seçilmiş ve her an geri çağrılabilir temsilcilerin, işçi ücretini aşmayan memur maaşlarının devletiydi. DDR'de ise devlet, işçinin katılımıyla değil, onun gözetlenmesiyle işliyordu.
- **Stasi, sınıf düşmanına karşı değil, işçinin kendi sesine karşı kullanıldı** (58.2).
- **Parti kariyer örgütüne dönüştü.** 2,3 milyon üye, 16-17 milyonluk bir nüfusta yetişkinlerin yaklaşık beşte biri demekti. Parti üyeliği, yöneticilik, üniversite, yurtdışı seyahat için bir koşuldu. Parti toplantıları ritüele dönüştü. Böyle bir partide üye olmak bir sınıf bilincinin değil, bir kariyer hesabının ifadesiydi.
- **1974 anayasa değişikliği ve "sosyalist ulus" tezi.** 1974'te DDR anayasasından "Alman ulusu"na yapılan göndermeler çıkarıldı; DDR'nin ayrı bir "sosyalist ulus" olduğu tezi geliştirildi. Bu tezin toplumsal karşılığı zayıftı: DDR yurttaşlarının büyük kısmı Batı'daki akrabalarıyla, Batı televizyonuyla, ortak dil ve kültürle "Alman" kimliğini sürdürüyordu. Ulusu sınıf bilinciyle yeniden tanımlamak yerine yukarıdan bir formülle tanımlamak, 1989'da "Biz tek halkız" şiarının karşısında boşlukta kaldı.
- **Batı televizyonunun ve tüketim modelinin ideolojik hegemonyası.** DDR'nin büyük kısmında (Dresden çevresindeki "bilinçsizler vadisi" dışında) Batı Alman televizyonu izlenebiliyordu. Her akşam milyonlarca DDR yurttaşı, Batı'nın reklam dünyasını izleyerek uyudu. SED bu hegemonyaya karşı sosyalist bir bilinç üretemedi, çünkü kendi ideolojisi de tüketim üzerine kurulmuştu: "Batı'dan daha iyisini, daha ucuzunu sağlayacağız." **Tüketimle yarışan bir sosyalizm, tüketimin anavatanı olan kapitalizme karşı her zaman kaybeder.** Sosyalizmin ideolojik gücü, tüketimde değil, insanın kendi yaşamını, emeğini, toplumunu yönetmesindedir (0.1.A, 0.15).

(e) 1989'da önderliğin teslimiyeti. Egon Krenz (Ekim-Aralık 1989 parti ve devlet başkanı), Hans Modrow (Kasım 1989 - Nisan 1990 başbakan) ve Günter Schabowski, sosyalizmi savunmak için bir kitle hareketi örgütlemeyi değil, Batı Almanya ile pazarlığı seçti. Aralık 1989'da SED, önce **SED-PDS**, Şubat 1990'da **PDS** (Demokratik Sosyalizm Partisi) adını aldı; Gregor Gysi başkan oldu. Parti, kendini "stalinizmden" arındırdığını ilan ederken, Modrow hükümeti Treuhand'ı kurdu, özel mülkiyetin ve yabancı sermayenin önünü açan yasaları çıkardı; yani kapitalist birleşmenin ilk adımlarını yönetti. Schabowski, sonraki yıllarda koyu bir antikomünist oldu.

En çarpıcı olgu şudur: **2,3 milyon üyeli parti, bir tek fabrikada bile direniş örgütleyemedi.** Fabrika milisleri (Kampfgruppen), 1989 Aralık'ında sessizce dağıtıldı. Ortaya çıkan tablo, partinin kırk yıl boyunca işçi sınıfının örgütü değil, onun üzerindeki bir yönetim aygıtı olduğudur. Aygıt çözülünce geride sınıfın kendi örgütü kalmadı.

Ders. Bir işçi devletinin gücü silahında, polisinde ve sanayisinde değil, **işçi sınıfının o devleti kendi devleti olarak görüp savunmasındadır.** Paris Komünü 72 gün yaşadı ve işçiler onu barikatlarda savundu. DDR kırk yıl yaşadı ve işçiler onu savunmadı. Aradaki fark, Komün'ün işçinin kendi eseri, 1989 DDR'sinin ise işçinin üzerinde bir aygıt olmasıdır.

58.6 Bilanço

DDR bugün iki kalıpla anlatılır.

Birinci kalıp: "Stasi devleti". Bu anlatıda DDR, bir hapishane ülkesidir: Duvar, Stasi, gözetim, gri binalar, kuyruklar. *Başkalarının Hayatı* (2006) gibi filmler, müzeler, okul kitapları bu kalıbı yeniden üretir. Kalıbın doğru yanları vardır: Stasi gerçekti, Duvar'da insanlar öldü, siyasi mahkûmlar vardı. Ama

kalıp, DDR'yi yalnızca bir baskı aygıtına indirger. Toprak reformunu, Nazi kadrolarının tasfiyesini, tam istihdamı, kreşleri, kadınların kurtuluşundaki ilerlemeyi, parasız sağlık ve eğitimi siler. Bu silme bir amaca hizmet eder: 1990 sonrası kaybedilenlerin (iş güvencesi, kreş, kürtaj hakkı, konut güvencesi, toplumsal saygınlık) hiç var olmadığını kanıtlamak. **Stasi'nin yarattığı nefret, bugün Doğu'da sosyal hakların hatırasını bile şüpheli kılmak için kullanılıyor.**

İkinci kalıp: "Sosyal cennet". Bu anlatıda DDR, herkesin işinin, evinin, kreşinin olduğu, suçun ve işsizliğin olmadığı bir cennettir; Batı onu kıskandığı için yıkmıştır. Bu kalıp da doğru bir şeye tutunur: Doğu'da yaşayanların önemli bir kısmının 1990 sonrasında gerçekten kaybettiği sosyal haklar. **Ostalgie** (Doğu özlemi) denen olgu, bu kaybın ifadesidir; onun sınıfsal içeriği bir rejim özlemi değil, **kaybedilen sosyal güvencelerin özlemidir** (Bölüm 79). Ama bu kalıp da Stasi'yi, 17 Haziran 1953'ü, Duvar'ı, Biermann'ı, sözleşmeli işçilerin ayrı tutulmasını, işçinin fabrikadaki sessizliğini görmez. Ve en önemlisi: DDR bu kadar iyiyse, işçiler onu 1989'da neden savunmadı sorusuna yanıt veremez.

Bizim bilançomuz: DDR, Alman topraklarında kapitalizmin kaldırıldığı, antifaşizmin devlet ilkesi olduğu ve işçi sınıfına gerçek sosyal haklar sağlayan bir toplumdu. Bu kazanımlar işçi sınıfınındır ve savunulur. Aynı DDR, kuruluşundan itibaren işçi sınıfının örgütlü denetimini kuramadı; 1956'dan sonra revizyonist çizgiyi izledi; 1970'lerden sonra Batı finans sermayesine borçla, Sovyet sosyal-emperyalizmine enerjiyle bağlandı; işçiden rızayı tüketimle satın almaya çalıştı ve işçinin sesini Stasi'yle bastırdı. 1989'da çöken, bu bürokratik düzendi. Ama çöküşün faturası, onu kuran bürokratlara değil (onların önemli bir kısmı yeni düzende yer buldu), fabrikaları kapanan işçilere kesildi.

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (DDR)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
1945 toprak reformu: Junker sınıfının tasfiyesi	1952-53 ve 1960'ta zorla kolektifleştirme; kaçışın artması
1946 Saksonya referandumu: savaş suçlusu tekellerin kamulaştırılması	1953 norm artışı; 17 Haziran işçi ayaklanmasının "faşist darbe" diye damgalanması ve Sovyet tanklarıyla bastırılması
Nazi kadrolarının devletten, yargıdan, okuldan kapsamlı tasfiyesi	1949-61 arasında ~2,7 milyon kişinin kaçışı; Duvar ve sınırda ölümler
Tam istihdam, iş güvencesi	NÖS ile kâr ölçütü (1963-70); Honecker'in borçla finanse edilen "tüketim sosyalizmi"
Kadınların çok yüksek çalışma oranı; kreş ve anaokulu ağı	Batı'ya borç; Strauss kredileri; KoKo; siyasi mahkûm satışı
Parasız sağlık (poliklinikler) ve eğitim (politeknik okul)	Stasi: ~91.000 kadrolu, 170-190 bin muhbir; işçinin sesine karşı gözetim
1972 kürtaj hakkı	FDGB: bağımsız olmayan devlet sendikası; grev hakkının yokluğu
Düşük kira, konut programı (1973-90)	Biermann'ın sürgünü; soldan eleştirinin susturulması
Antifaşist eğitim ve anma kültürü	Sözleşmeli işçilerin ayrı tutulması; tabandaki ırkçılıkla yüzleşilmemesi
Sosyal güvencenin bütün yaşama yayılması	Çevre yıkımı (Bitterfeld, Leuna); verilerin gizlenmesi
	1989'da önderliğin teslimiyeti; SED-PDS'nin kapitalist birleşmeyi yönetmesi

Göstergelerin kısa değerlendirmesi (DDR)

Gösterge	1950	1965	1980	1989
(1) Başarı ölçütü	Fiziki plan	NÖS: kâr ve "ekonomik kaldıraçlar"	Merkezî plan yeniden egemen; "net üretim" ve ihracat (döviz) hedefleri	Döviz kazanımı her şeyin önünde
(2) Kârın rolü	Muhasebe	Prim ve yatırım fonu kaynağı	Prim fonları sürüyor, ama merkeze aktarım yüksek	Kombinaların döviz hedefleri
(3) Yatırım kararı	Merkezî plan	VVB'ler ve işletmeler kısmen	Merkez ve kombinalar; Batı kredisi belirleyici	Batı kredisine bağlı
(4) İşçi denetimi	1948'de fabrika konseyleri kaldırıldı; zayıf	Biçimsel	Biçimsel	Yok; 1989'da da kendiliğinden doğmadı
(5) Ücret farkları	Dar; "aydın sözleşmeleri"yle uzmanlara ayrıcalık	Primlerle açılıyor	Wandlitz (Politbüro yerleşkesi), Intershop, döviz sahipliği yeni bir eşitsizlik ekseni	Döviz sahibi ↔ olmayan ayrımı keskin
(6) Yönetici tabakanın yeniden üretimi	Açık; işçi ve köylü çocukları yükseliyor	Kapanmaya başlıyor	Akademisyen ve yönetici çocuklarının üniversitedeki payı artıyor (doğrulanacak)	Kapalı
(7) Fiilî tasarruf	Plan komisyonu ve parti	Plan + VVB yönetimi	Politbüro, plan komisyonu, kombina müdürleri, KoKo	Aynı + Batılı alacaklılar
(8) Meta-para ilişkileri	Özel esnaf ve yarı özel işletmeler geniş	Sürüyor	1972 kamulaştırmasıyla daraldı; ama Intershop ve döviz ekonomisi büyüdü	Döviz ve gölge ekonomi yaygın
(9) Dış borç	Yok	Düşük	Yüksek (~10-12 milyar $)	Yüksek; borç servisi ihracatı yutuyor
(10) SEV bağımlılığı	Tazminatlar	Sovyet hammaddesi	Sovyet petrolü; 1981 kesintisi	SSCB DDR'yi pazarlık konusu yapıyor
(11) Sendika bağımsızlığı	Yok (FDGB)	Yok	Yok	Yok
(12) Partide işçi payı	Yüksek	Resmî olarak yüksek	Resmî olarak ~%57 işçi (doğrulanacak); karar organlarında düşük	Üyelikten kitlesel çıkış (1990)

Sonuç: Hipotez DDR'de karmaşık bir tablo verir. 1, 2 ve 8 numaralı göstergeler "piyasaya doğru düz çizgi" varsayımını desteklemez: NÖS geri çekildi, 1972'de özel sektör kamulaştırıldı. Ama 4, 9, 10, 11 ve 12 numaralı göstergeler tezin çekirdeğini güçlü biçimde destekler: işçi sınıfının örgütlü denetimi hiç kurulmadı, yönetici tabaka kapandı, ekonomi Batı finans sermayesine ve Sovyet merkezine bağlandı, döviz ekonomisi yeni bir eşitsizlik yarattı. Bu yüzden DDR için şunu söyleyebiliriz: **DDR'de revizyonist dönüşüm, piyasa reformu biçiminden çok, işçi sınıfını iktidarın dışında tutan bir bürokratik yönetimin borç ve tüketim üzerinden dünya kapitalizmine bağlanması biçiminde gerçekleşti.**

Kritik an: 17 Haziran 1953 · 13 Ağustos 1961 · 1 Temmuz 1990.

An	Sınıf ne istedi?	Parti-devlet ve sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Hangi fraksiyon kazandı?	Sonuç
17 Haziran 1953	Normların geri alınması, fiyat indirimi; sonra hükümetin istifası ve serbest seçim	FDGB işçiyi savunmadı; parti ayaklanmayı "faşist darbe" ilan etti; Sovyet tankları bastırdı	Batı radyosu (RIAS) ve Batı Alman hükümeti olayı "Alman birliği" anlatısına çevirdi	Parti içinde Ulbricht güçlendi (ayaklanma öncesi zayıflamıştı)	Normlar geri alındı; ama işçi-parti kopuşu kalıcılaştı
13 Ağustos 1961	İşçilerin bir kısmı Batı'ya kaçış; kalanlar istikrar ve daha iyi yaşam	Sınırın kapatılması; Duvar	Batı'nın vasıflı emek çekimi kesildi; Batı Almanya işgücü açığını güneyden getirdi (30 Ekim 1961 Türkiye anlaşması)	Batı Alman sanayisi başka emek kaynağına yöneldi	DDR ekonomisi 1960'larda istikrar kazandı; ama rıza yerine zor
1 Temmuz 1990	Deutsche Mark, Batı düzeyinde ücret ve tüketim	PDS ve Doğu SPD'si birleşmenin koşullarında etkisiz; FDGB dağılmak üzere	Para birliği: Doğu sanayisinin bir gecede rekabet dışı kalması; Treuhand	Batı Alman sanayi, ticaret ve finans sermayesi: yeni pazar, rakipsizleşme, ucuz mülk	Kitlesel işsizlik, sanayisizleşme, göç; bugünkü Doğu-Batı yarığı

Sermayenin sınıf savaşı araçları (DDR'ye karşı ve DDR'de). Batı Alman sermayesi ve devletinin araçları: 1948 para reformu ve Batı markı; Hallstein doktrini (1955-1969: DDR'yi tanıyan ülkelerle ilişki kesmek); vasıflı emeğin sistematik olarak çekilmesi; RIAS ve Batı televizyonu; iç Alman ticareti ve "swing" kredisi; 1983-84 milyar markları; siyasi mahkûmların satın alınması; 1990'da para birliği ve Treuhand. DDR bürokrasisinin kendi işçisine karşı araçları: norm artışı, Stasi gözetimi, grev hakkının yokluğu, yurttaşlıktan çıkarma, sınır rejimi.

Türkiye'ye bağ. Berlin Duvarı 13 Ağustos 1961'de örüldü. Batı Almanya ile Türkiye arasındaki işgücü anlaşması 30 Ekim 1961'de imzalandı. Bu iki tarih arasındaki bağ tesadüf değildir: Duvar, Batı Alman sanayisinin Doğu'dan gelen vasıflı ve ucuz emek kaynağını kesti; bu açık, güneyden, İtalya, İspanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den gelen işçilerle kapatıldı (Bölüm 85). Türkiyeli işçilerin Almanya'ya gidişi, Soğuk Savaş'ın Almanya'yı bölen duvarıyla doğrudan ilişkilidir. 1990'dan sonra ise Doğu Almanya'da yükselen ırkçı şiddetin ilk hedeflerinden biri Türkiyeli göçmenler oldu: Mölln (Kasım 1992) ve Solingen (Mayıs 1993) kundaklamaları Batı'da, ama birleşmenin ardından yükselen aynı dalganın içinde yaşandı (Bölüm 78, 85; Berlin'de Bir Komünist Gezgin).

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp (1): “DDR bir Stasi devletiydi, başka bir şey değildi.” **Yanıt:** DDR aynı zamanda Junker toprağını köylüye veren, Nazi tekellerini halk oylamasıyla kamulaştıran, Nazi hâkimlerini ve öğretmenlerini görevden alan, tam istihdamı, kreşi, kürtaj hakkını, parasız sağlığı ve eğitimi sağlayan bir devletti. Stasi’yi mahkûm etmek, bu kazanımları silmeyi gerektirmez; tersine, Stasi’nin bu kazanımları nasıl zayıflattığını görmemizi gerektirir. **Kalıp (2):** “DDR bir sosyal cennetti; onu Batı’nın komplosu yıktı.” **Yanıt:** Batı’nın müdahalesi gerçektir ve 1989-90’daki rolü belirleyicidir. Ama bir komplo, işçilerin kendi devletini savunmadığı yerde başarılı olur. DDR işçisi 1953’te bu devlete karşı ayaklandı, 1989’da onu savunmadı. Bunun nedeni, devletin işçinin denetiminde olmamasıydı.

Dört soru. Kimin elinde? Hukuken halkın (“halka ait işletmeler”); fiilen parti önderliğinin, plan komisyonunun ve kombina yöneticilerinin. **Kimin denetiminde?** Politbüro ve Stasi’nin; 1980’lerde giderek Batılı alacaklıların. **Kimin yararına?** Toplumsal tüketim ve sosyal haklar gerçekti ve geniş kesimlere ulaştı; ama artı-ürünün artan bir kısmı borç servisine, güvenlik aygıtına ve yönetici tabakanın ayrıcalıklarına gitti. **Kim karar veriyor?** SED Politbürosu; kritik anlarda Moskova; 1989-90’da Bonn.

Okuma ve izleme önerisi. - Christa Wolf, *Der geteilte Himmel* (Bölünmüş Gökyüzü, 1963): Duvar öncesinde bir fabrikada çalışan genç bir kadının Doğu ile Batı arasındaki seçimi. - Stefan Heym, *5 Tage im Juni* (Haziran’da Beş Gün, 1974): 17 Haziran 1953’ün bir fabrikadaki romanı. - Wolf Biermann’ın 1976 Köln konserinin kaydı: DDR’yi soldan eleştiren şarkılar. - Andreas Dresen, *Gundermann* (2018): DDR’de bir linyit ocağında ekskavatör sürücüsü, şarkıcı ve partili olan Gerhard Gundermann’ın hayatı; hem Stasi muhbirliği hem de işçi sınıfına bağlılığı. - Wolfgang Becker, *Good Bye, Lenin!* (2003): Ostalgie’nin hem mizahı hem de kaybedilen bir dünyanın hüznü. - Bilgi Müşterekleri: AfD’nin Yüzde 43,8’i Bir Sapma Değil (Stasi’nin yarattığı nefret ve Ostalgie’nin sınıfsal içeriği) · Berlin’de Bir Komünist Gezgin

Bölüm 59: Çekoslovakya: Şubat 1948'den Prag Baharı'na, Kadife Devrim'den Kadife Boşanmaya

Sahne. 21 Ağustos 1968 sabahı, Prag. Gece yarısından beri Sovyet, Polonya, Macaristan ve Bulgaristan ordularının tankları ülkeye girmektedir. Sabah olduğunda tanklar Prag Kalesi'nin önündeki Hradčany Meydanı'nda, radyo binasının çevresinde, Vaclav Meydanı'ndadır. Radyo binası önünde gençler tankların üzerine çıkıp askerlere Rusça sorular sorar: "Neden buradasınız? Burada karşı-devrim mi görüyorsunuz?" Birçok asker nereye getirildiğini bilmemektedir. Parti önderi Alexander Dubček ve arkadaşları tutuklanmış, Moskova'ya götürülmektedir. Ertesi gün, 22 Ağustos'ta, işgal altında gizlice toplanmaya çağrılan Çekoslovakya Komünist Partisi'nin 14. Olağanüstü Kongresi, Prag'ın Vysočany işçi semtindeki ČKD fabrikasında, işçilerin koruması altında toplanır ve işgali kınar.

Tez. Çekoslovakya, sanayileşmiş ve güçlü bir işçi sınıfına sahip bir ülkede sosyalizmin kurulabileceğini ve reforme edilebileceğini gösteren en umut verici deney oldu. 1968'in talebi kapitalizme dönüş değil, **sosyalist demokrasiydi.** Tankla durdurulması, Doğu Avrupa'da sosyalizmin meşruiyetine vurulan en ağır darbelerden biridir. 1989'un sonucu ise kapitalizme dönüş oldu. Aradaki yirmi yıl, "normalleşme"nin bir kuşağın sosyalizme inancını söndürdüğü yıllardır.

Görsel: Prag'da Hradčany Meydanı'nda Sovyet tankları; İsviçre Büyükelçiliği raporundan, 21 Ağustos 1968. Anonim (İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla), CC BY 4.0, Wikimedia Commons.

1946 seçimi ve Şubat 1948

Çekoslovakya, savaş öncesinde Orta Avrupa'nın tek parlamenter demokrasisiydi ve Bohemya-Moravya, Avrupa'nın en sanayileşmiş bölgelerinden biriydi. Plzeň'deki Škoda fabrikaları, Prag'ın ČKD'si, Ostrava'nın madenleri ve çelik fabrikaları, güçlü bir işçi sınıfı ve köklü bir sosyalist gelenek yaratmıştı. 1938 Münih Anlaşması'yla İngiltere ve Fransa'nın ülkeyi Hitler'e teslim etmesi, Çekoslovak halkının Batı'ya olan güvenini sarsmıştı. Ülkeyi 1945'te Kızıl Ordu kurtardı; Prag, 5-9 Mayıs 1945'te halk ayaklanmasıyla ayağa kalktı.

Mayıs 1946 seçiminde Çekoslovakya Komünist Partisi (KSČ) ülke genelinde yaklaşık **yüzde 38** oy aldı ve en büyük parti oldu; Çek topraklarında yüzde 40'ı geçti. Klement Gottwald başbakan oldu. 1945 kamulaştırma kararnameleri sanayinin büyük kısmını kamuya geçirmişti. Şubat 1948'de (Bölüm 56'da anlattık) burjuva bakanların istifasıyla başlayan kriz, işçi milisleri, fabrika konseyleri kongresi ve bir saatlik genel grevle, komünistlerin iktidarı tümüyle ele geçirmesiyle sonuçlandı.

Slánský davası (1952) ve Plzeň ayaklanması (1953)

Şubat 1948'in umudu kısa süre sonra sert bir dönemle gölgelendi. 1949-54 arasında binlerce kişi siyasal suçlamalarla yargılandı. En büyük dava, 1952'de partinin eski genel sekreteri **Rudolf Slánský** ve on üç arkadaşına karşı açıldı; on bir sanık idam edildi (Bölüm 56). Davanın antisemitik niteliği, sosyalizmin enternasyonalizmine doğrudan bir saldırıydı. Aynı yıllarda binlerce köylü, papaz, eski subay, sosyal demokrat ve "burjuva unsur" çalışma kamplarına, Jáchymov'un uranyum madenlerine gönderildi.

Plzeň, 1 Haziran 1953. 30 Mayıs 1953'te hükümet bir para reformu ilan etti. Reform, eski paranın büyük kısmını değersizleştirdi ve karne sistemini kaldırdı; işçilerin tasarrufları eridi, fiyatlar yükseldi. Oysa hükümet birkaç gün önce böyle bir reform olmayacağını açıklamıştı. 1 Haziran'da Plzeň'deki Škoda fabrikalarının (o zaman adı "Lenin Fabrikaları"ydı) binlerce işçisi iş bıraktı ve kent merkezine yürüdü; belediye binasını işgal ettiler, Beneš ve Masaryk'in portrelerini pencereden sallayanlar da vardı, Stalin ve Gottwald'ın portrelerini atanlar da. Ayaklanma aynı gün işçi milisleri, polis ve ordu tarafından bastırıldı; yüzlerce kişi tutuklandı, bazıları ağır hapis cezası aldı. Aynı günlerde Ostrava ve başka sanayi merkezlerinde de grevler oldu.

Plzeň, Doğu Berlin'den iki hafta önce yaşandı. Bu, Doğu Avrupa'daki işçi ayaklanmalarının ilk halkasıydı: **ağır sanayi öncelikli birikimin, para reformunun ve norm artışlarının bedelini işçiye ödetme girişimine karşı işçi tepkisi.**

1960'ların reform tartışması: Ota Šik

1960'ların başında Çekoslovak ekonomisi durgunluğa girdi; 1963'te milli gelir düştü (doğrulanacak). Parti içinde ekonomik reform tartışması başladı. Bu tartışmanın merkezinde, Bilimler Akademisi'nin Ekonomi Enstitüsü müdürü **Ota Šik** vardı. Šik ve arkadaşlarının önerdiği "yeni ekonomik model" (1965-67'de kısmen uygulandı), işletmelere daha fazla özerklik, kâr ölçütü, piyasa fiyatlarının genişletilmesi ve merkezî planın "yönlendirici" bir role çekilmesini içeriyordu.

Bu model, Sovyetler Birliği'ndeki Kosigin reformuyla aynı mantığa sahipti ve **aynı eleştiriye açıktır**: kâr ölçütünün ve piyasa mekanizmalarının genişletilmesi, sosyalist planlamanın değil, meta üretiminin genişlemesidir. Šik, 1968'den sonra İsviçre'ye yerleşti ve "üçüncü yol" teorisyeni oldu. 1968'in reform programının ekonomik ayağında bu çizginin önemli bir ağırlığı olduğu açıktır.

Ama 1968'i yalnızca Šik'in piyasa reformuna indirgemek, olayın en önemli yanını gözden kaçırmak olur: **işçilerin kendi hareketi.**

Prag Baharı (Ocak-Ağustos 1968)

5 Ocak 1968'de KSČ Merkez Komitesi, Antonín Novotný'nun yerine Slovak parti önderi **Alexander Dubček**'i Birinci Sekreter seçti. Nisan 1968'de parti, **Eylem Programı**'nı kabul etti. Program, parti içinde ve toplumda demokratikleşme, basın özgürlüğü, Slovakya'ya eşit haklar (federalleşme), 1950'lerin davalarının kurbanlarının aklanması ve ekonomik reform vaat ediyordu. Haziran 1968'de

sansür yasayla kaldırıldı. Toplum, yirmi yıllık bir suskunluktan sonra konuşmaya başladı: gazeteler, televizyon, sendika toplantıları, öğrenci meclisleri canlandı. Bu kısa bahar, "insan yüzlü sosyalizm" adıyla anıldı.

İşçi konseyleri. Prag Baharı'nın en az bilinen ama en önemli yanı, fabrikalardaki hareketti. 1968 yazından itibaren, özellikle Ağustos işgalinden sonra, yüzlerce işletmede işçiler **işçi konseyleri** (rady pracujících) kurdu. Bu konseyler, müdürlerin atanmasında söz hakkı, işletmenin yönetiminde işçi katılımı ve işletme gelirinin kullanımı üzerinde denetim talep etti. Hükümet 1969 başında bir işletme yasası taslağı hazırladı. 1969 başında konseylerin sayısı birkaç yüzü bulmuş, kapsadığı çalışan sayısı yüz binlerle ifade ediliyordu (yaklaşık 500 konsey, 800.000-900.000 çalışan; doğrulanacak). Konseyler, ČKD, Škoda, Ostrava'nın büyük işletmeleri gibi sanayi merkezlerinde en güçlüydü.

Konseylerin ideolojik içeriği tek biçimli değildi: bir kısmı Šik'in piyasa reformunun işletme özerkliğini destekliyordu; bir kısmı ise **işçinin iktidarının** doğrudan ifadesiydi. Ama genel yön açıktı: **işçiler, bürokrasiye karşı sosyalizmi değil, sosyalizmin kendilerine ait olmasını istiyordu.** 1968'de hiçbir büyük işçi örgütü kapitalizme dönüş, fabrikaların özelleştirilmesi ya da Batı bloğuna geçiş talep etmedi.

> **Kavram kutusu. Sosyalist demokrasi:** Üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinin, üreticilerin kendi örgütleri (konseyler, sendikalar, parti) aracılığıyla bu mülkiyet üzerinde gerçek karar gücüne sahip olmasıyla birleştiği düzen. Burjuva demokrasisinden farkı, demokrasinin fabrika kapısında durmamasıdır. **İşçi konseyi:** İşletmede çalışanların seçtiği, işletmenin yönetimi üzerinde söz ve denetim hakkı taşıyan organ. Tarihte Torino 1920, Budapeşte 1956, Çekoslovakya 1968-69, Polonya 1980-81 örnekleri vardır. **Normalleşme:** Çekoslovakya'da 1969-1989 arasındaki dönemin resmî adı: Prag Baharı'nın kazanımlarının geri alınması, tasfiyeler ve siyasal donukluk. **Brejnev doktrini:** "Sosyalist topluluğun" ortak çıkarının tek tek ülkelerin egemenliğinin üstünde olduğunu ileri süren, 1968 işgalini meşrulaştıran doktrin (Bölüm 57.3).

20-21 Ağustos 1968: Varşova Paktı müdahalesi

20-21 Ağustos 1968 gecesi, SSCB, Polonya, Macaristan ve Bulgaristan'ın orduları Çekoslovakya'yı işgal etti. DDR birlikleri sınırda hazır bekletildi; Nazi işgalinin anısı nedeniyle doğrudan katılımları sınırlı kaldı. Yüz binlerce asker ve binlerce tank ülkeye girdi. İşgal sırasında ve sonraki aylarda 100'ü aşkın Çekoslovak yurttaşı öldü (137 dolayında; doğrulanacak). Dubček ve öteki önderler Moskova'ya götürüldü ve "Moskova Protokolü"nü imzalamaya zorlandı.

Tepkiler:

- **Romanya** işgale katılmadı; Çavuşesku Bükreş'te büyük bir mitingde işgali kınadı. (Bunun "bağımsızlık" maskesi altında Batı'ya açılma siyasetinin parçası olduğunu Bölüm 62.2'de görüyoruz.)
- **Arnavutluk** işgali sosyal-emperyalist bir saldırı olarak kınadı ve 13 Eylül 1968'de Varşova Paktı'ndan resmen çekildi. Arnavutluk'un tavrı, Prag Baharı'nı savunmak değildi: Arnavut önderliği Dubček'in çizgisini de revizyonist bir çizgi olarak görüyordu. Kınanan, bir süper gücün kendi nüfuz alanındaki bir ülkeyi tankla işgal etmesiydi. Bu ayrım önemlidir: **revizyonizmin bir kanadının öbürünü tankla ezmesine karşı çıkmak, ezilen kanadın çizgisini benimsemek demek değildir.**
- **Batı komünist partileri:** İtalyan ve Fransız partileri ilk kez Moskova'yı açıkça eleştirdi. Bu, Avrokomünizmin başlangıç noktalarından biriydi (Bölüm 65).

- **Çin** de işgali "sosyal-emperyalizm" olarak kınadı; bu terim bu olaydan sonra yaygınlaştı.
- **Batı devletleri:** ABD ve NATO, "kınama" dışında hiçbir şey yapmadı. Bu da Avrupa'nın nüfuz alanlarına bölündüğünün fiilî kabulüydü (Helsinki'ye giden yol).

Jan Palach. 16 Ocak 1969'da, Charles Üniversitesi felsefe öğrencisi Jan Palach, Vaclav Meydanı'nda kendini yakarak işgale ve toplumun teslimiyetine karşı protesto etti. Üç gün sonra öldü. Cenazesi, işgale karşı büyük bir gösteriye dönüştü. Bir ay sonra Jan Zajíc da aynı yerde kendini yaktı.

Görsel: Jan Palach'ın üniversite öğrenci belgesindeki fotoğrafı, 1968. Resmî belge, kamu malı, Wikimedia Commons.

"Normalleşme" (1969-1989)

Nisan 1969'da Dubček görevden alındı; yerine **Gustáv Husák** geçti. Husák, kendisi 1950'lerde "burjuva milliyetçiliği" suçlamasıyla hapis yatmış bir Slovak komünistiydi. Yeni yönetimin programı "normalleşme" oldu:

- **Parti tasfiyesi:** 1970'teki "üye kartlarının değiştirilmesi" sırasında yüz binlerce üye (yaklaşık 1,5 milyonluk partiden 300.000-500.000 kişi; doğrulanacak) partiden atıldı ya da kaydı silindi.
- **İşçi konseylerinin dağıtılması:** Konseyler 1969-70'te yasaklandı ve dağıtıldı. İşletme yasası taslağı rafa kaldırıldı.
- **Meslekten men:** Binlerce öğretmen, gazeteci, bilim insanı, sanatçı mesleğinden atıldı; bir kısmı kazan dairelerinde, inşaatlarda, bekçi kulübelerinde çalışmak zorunda kaldı.
- **Toplumsal sözleşme:** Normalleşme, Brejnev dönemi SSCB'sinin "toplumsal sözleşmesi"nin (Bölüm 57.5) en saf biçimiydi. Tüketim malları, hafta sonu evleri (chata), düşük fiyatlar, iş güvencesi karşılığında siyasal suskunluk. Çekoslovakya'nın dış borcu düşük tutuldu, yaşam düzeyi Doğu Bloku'nun en yükseklerinden biriydi.

Şart 77. Ocak 1977'de, çoğu aydın olan bir grup, Helsinki Nihai Senedi'nin insan hakları maddelerinin uygulanmasını isteyen **Şart 77** bildirisini yayımladı. İmzacılar arasında oyun yazarı Václav Havel, filozof Jan Patočka, eski parti üyeleri ve 1968'in reformcuları, Hristiyanlar ve bazı troçkistler vardı. İmzacı sayısı 1989'a kadar ancak birkaç bine ulaştı. Şart 77, işçi sınıfı içinde kök salamadı; bir aydın muhalefeti olarak kaldı ve giderek Batı'nın insan hakları söylemine eklemlendi.

17 Kasım 1989 ve 27 Kasım genel grevi

17 Kasım 1989'da Prag'da, Nazi işgali altında 1939'da öldürülen öğrenci Jan Opletal'ı anmak için izinli bir öğrenci yürüyüşü düzenlendi. Yürüyüş, Národní caddesinde polis tarafından sert biçimde dağıtıldı. Bu olay, ülke çapında bir hareketi başlattı. Öğrenciler ve tiyatrolar greve çıktı. Havel'in önderliğinde **Yurttaş Forumu** (Slovakya'da "Şiddete Karşı Halk") kuruldu. Vaclav Meydanı'nda her gün yüz binler toplandı.

Hareketin belirleyici anı **27 Kasım 1989 öğlen saat 12'den 14'e kadar yapılan iki saatlik genel grevdi.** Öğrencilerin ve Yurttaş Forumu'nun çağrısıyla, milyonlarca işçi fabrikalarda iş bıraktı; çalışanların büyük çoğunluğunun greve katıldığı bildirildi (doğrulanacak). ČKD'nin, Škoda'nın, Ostrava madenlerinin işçileri öğrencileri destekledi. Bu grev, KSČ yönetiminin geri çekilmesinde belirleyici oldu. Şubat 1948'de iktidarı getiren genel grev silahı, 1989'da o iktidarı götürdü.

Görsel: Kadife Devrim sırasında Vaclav Meydanı'nda gece mitingi, arkada Ulusal Müze; muhtemelen 24-28 Kasım 1989. RobbielanMorrison, CC BY 4.0, Wikimedia Commons.

28 Kasım'da parti, anayasadaki "önder rol" maddesinin kaldırılmasını kabul etti. 10 Aralık'ta Husák, komünistlerin azınlıkta olduğu bir "ulusal anlaşma hükümeti"ni atadıktan sonra cumhurbaşkanlığından istifa etti. 29 Aralık'ta Havel cumhurbaşkanı seçildi; Dubček Federal Meclis başkanı oldu.

Sınıfsal okuma. Genel grevi yapan işçiler, fabrikalarını özelleştirmek, işsiz kalmak ya da Batı'nın ucuz emek çevresine dönüşmek için grev yapmadı. Yurttaş Forumu'nun ilk programı "sosyalizm" kelimesini kullanmaktan kaçınsa da, piyasa ekonomisine hızlı geçişi açıkça savunmuyordu. İşçilerin talebi, sesini duyuramadığı bir iktidarın sona ermesiydi. Ama grev bir **işçi iktidarı** organı yaratmadı. Grev komiteleri grevden sonra dağıldı ya da Yurttaş Forumu'nun yerel şubelerine dönüştü. Karar yetkisi, işçilerden değil, Prag'daki aydınlardan ve kısa sürede Batı'dan danışmanlar getiren iktisatçılardan oluşan yeni bir siyasal sınıfa geçti. **1968'de işçiler konseyleriyle kendi programlarını yazmışlardı; 1989'da program başkaları tarafından yazıldı.**

Klaus ve kupon özelleştirmesi

Yeni düzenin ekonomi politikası, Maliye Bakanı (sonra başbakan) **Václav Klaus**'un elindeydi. Thatcher ve Friedman hayranı olan Klaus, "sıfatsız piyasa ekonomisi" şiarıyla hızlı bir dönüşüm başlattı. 1990-91'de fiyatlar serbest bırakıldı, dış ticaret liberalleştirildi. Küçük işletmeler açık artırmayla satıldı; büyük

işletmeler için **kupon özelleştirmesi** (1992-94) uygulandı. Her yetişkin yurttaş küçük bir ücret karşılığında bir kupon defteri alabiliyor, bu kuponlarla özelleştirilen şirketlerin hisselerine başvurabiliyordu.

Kâğıt üzerinde bu, "halkın malını halka dağıtmak"tı. Pratikte kuponların büyük kısmı, **yatırım fonlarında** toplandı. Bu fonların önemli bir kısmı devlet bankalarına aitti; bazıları ise Viktor Kožený'nin "Harvard Kapital ve Danışmanlık" fonu gibi, yurttaşlara kuponlarının on katı getiri vaat eden spekülatif yapılardı. Birkaç yıl içinde fonlar, şirketlerin varlıklarını boşaltma ("tunelování" - tünelleme) skandallarıyla anıldı; Kožený yurtdışına kaçtı. Sonunda büyük işletmelerin çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak Batılı şirketlere geçti: Škoda otomobil fabrikası 1991'de Volkswagen'e satıldı.

Sınıfsal okuma: Kupon özelleştirmesi, "halk kapitalizmi" söylemiyle, toplumsal mülkiyetin önce dağıtılıp sonra birkaç elde toplanmasının aracıydı. Kazananlar, fon yöneticileri, eski nomenklaturanın bağlantılı kesimleri ve Batı sermayesiydi. Kaybeden, kuponlarını birkaç bin korunaya satan ve fabrikalarının kontrolünü hiç ele geçirmemiş işçilerdi.

1 Ocak 1993: Kadife Boşanma

Çekoslovakya 1 Ocak 1993'te ikiye bölündü: Çek Cumhuriyeti ve Slovakya. Bu karar, Çek tarafında Klaus'un, Slovak tarafında milliyetçi Vladimír Mečiar'ın partileri arasındaki bir pazarlıkla alındı. **Halka sorulmadı.** Kamuoyu yoklamaları, iki halkın çoğunluğunun ortak devleti sürdürmekten yana olduğunu gösteriyordu (doğrulanacak). Ayrılığın gerçek nedeni, iki cumhuriyetin burjuvazileri ve siyasal elitleri arasındaki çıkar çatışmasıydı: Çek elitleri, daha az sanayileşmiş ve 1990'ların reformlarından daha ağır etkilenen (silah sanayisi çöktü, işsizlik yükseldi) Slovakya'yı bir yük olarak görüyordu; Slovak elitleri ise kendi devletlerini ve kendi özelleştirme ganimetlerini istiyordu. **Aynı mantığı çok daha kanlı biçimde Yugoslavya'da göreceğiz (Bölüm 61).**

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (Çekoslovakya)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Şubat 1948: işçi sınıfının örgütlü eylemiyle kapitalist mülkiyetin kaldırılması	1949-54 siyasal davalar; Slánský davasının antisemitik boyutu; çalışma kampları
Slovakya'nın sanayileşmesi; bölgeler arası eşitsizliğin azalması	Plzeň 1953: para reformunun bedelinin işçiye ödetilmesi ve ayaklanmanın bastırılması
Tam istihdam, parasız sağlık ve eğitim, yüksek yaşam düzeyi	1960'larda Šik'in piyasa reformu: kâr ölçütünün genişletilmesi
1968 işçi konseyleri: sosyalist demokrasi talebi	1968 işgali: sosyal-emperyalizmin en açık müdahalesi
Düşük dış borç (1970-80'ler)	Normalleşme: yüz binlerce üyenin tasfiyesi, işçi konseylerinin dağıtılması, siyasal donukluk
1989'da iki saatlik genel grev: işçi sınıfının belirleyici gücü	1989 sonrası: kupon özelleştirmesi, tünelleme, Batı sermayesine satış; halka sorulmadan ayrılık

Göstergelerin kısa değerlendirmesi (Çekoslovakya)

- **(1)-(2) Başarı ölçütü ve kâr:** 1950'de fiziki plan; 1965-68'de Šik reformuyla kâr ölçütü genişledi; 1970'lerde normalleşmeyle yeniden merkezî plan. Çekoslovakya, DDR gibi, "düz çizgi" varsayımına uymaz.
- **(4) İşçi konseyleri:** 1945-48'de güçlü; 1948'den sonra tasfiye; **1968-69'da yeniden doğdu** ve kısa süre gerçek bir güç oldu; 1970'te yasaklandı. Bu gösterge, 1968'in bir işçi hareketi olduğunun en

güçlü kanıtıdır.

- **(5)-(6) Ücret farkları ve yönetici tabaka:** Normalleşme döneminde nomenklatura kapandı; parti üyeliği bir kariyer ve sadakat testi oldu.
- **(9) Dış borç:** Düşük (1989'da 6-8 milyar $). Borç, Çekoslovakya'da çöküşün ana nedeni değildi. Bu, tezimizi keskinleştirir: **çöküşün belirleyici nedeni burada işçinin siyasal süreçlerden dışlanması ve 1968'de sosyalist demokrasi umudunun tankla ezilmesiydi.**
- **(11) Sendika:** ROH (Devrimci Sendika Hareketi) partiye bağlıydı; 1968'de kısa süre bağımsızlık eğilimi gösterdi.
- **(12) Partide işçi payı:** 1968'de işçiler partide ve konseylerde yeniden etkin; 1970 tasfiyesiyle parti bir kez daha kariyer örgütüne döndü.

Kritik an: Ağustos 1968.

Sınıf ne istedi?	Parti-devlet ve sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin / sosyal-emperyalizmin karşı hamlesi neydi?	Hangi fraksiyon kazandı?	Sonuç
Sosyalist demokrasi: basın özgürlüğü, işçi konseyleri, müdürlerin seçimi, Slovakya'ya eşit haklar	Dubček önderliği başlangıçta hareketi destekledi, işgalden sonra Moskova Protokolü'nü imzaladı; ROH kısa süre bağımsızlaştı	Varşova Paktı'nın beş ordusuyla işgal; Brejnev doktrini	Moskova'ya bağlı bürokrasi (Husák); Sovyet sosyal-emperyalizmi	İşçi konseylerinin dağıtılması, normalleşme; bir kuşağın sosyalizme inancının sönmesi; Batı komünist partilerinde Avrokomünizme kayış

Sermayenin sınıf savaşı araçları. 1968'de: Batı'nın "ılımlı" tavrı ve nüfuz alanlarının fiilen tanınması; Radio Free Europe'un reform hareketini Batı'ya yöneltme çabası. Normalleşme döneminde: Helsinki senedinin insan hakları sepeti, Şart 77'ye Batı desteği. 1989 sonrasında: Batılı danışmanlar (Klaus ekibinin Chicago okulu bağlantıları), yatırım fonları, Volkswagen gibi şirketlerin stratejik sanayiyi satın alması, IMF ve Dünya Bankası programları.

Türkiye'ye bağ. Ağustos 1968 işgali Türkiye solunu da böldü. Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, işgali açıkça kınadı ve "güler yüzlü sosyalizm" kavramını savundu; bu tavır TİP içinde Moskova'ya yakın kesimlerle sert bir çatışmaya yol açtı ve partinin bölünme sürecini hızlandırdı (doğrulanacak). Aynı yıllarda Türkiye'de işçi sınıfı DİSK'in kuruluşuyla (1967) ve 15-16 Haziran 1970 direnişiyle yükseliyordu. Prag'ın işçi konseyleri ile İstanbul'un 15-16 Haziran'ı aynı dönemin iki yüzüdür: her ikisinde de işçiler, kendi örgütünü seçme hakkını yukarıdan gelen bir müdahaleye karşı savundu.

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: "Prag Baharı, komünizme karşı bir özgürlük ayaklanmasıydı; 1989 onun tamamlanmasıydı." **Yanıt:** 1968'in önderliği komünist partisinin kendisiydi; işçilerin kurduğu konseyler sosyalist mülkiyeti savunuyor, onun gerçekten işçiye ait olmasını istiyordu. 1989'da ise iktidara gelen program, fabrikaları kupon ve yatırım fonları aracılığıyla Batı sermayesine ve yeni zenginlere devretti. 1968'in çocukları 1989'un kaybedenleri oldu. Dubček'in 1989'da Havel'in yanında olması, iki programın aynı olduğunu değil, 1968'in umudunun 1989'da başka bir amaca koşulduğunu gösterir.

Dört soru. Kimin elinde? 1948-89 arasında devletin; 1990'lardan sonra yatırım fonlarının, yeni zenginlerin ve Batılı şirketlerin. **Kimin denetiminde?** Normalleşme döneminde parti aygıtının ve Moskova'nın; 1968'de kısa bir süre işçi konseylerinin de. **Kimin yararına?** Sosyal haklar ve tüketim geniş kesimlere ulaştı; ama siyasal söz hakkının bedeli olarak. **Kim karar veriyor?** 1968'de kısa bir an için işçiler ve toplum; sonra Moskova ve Husák; 1990'larda Klaus ve piyasa.

Okuma ve izleme önerisi. - Milan Kundera, *Şaka* (Žert, 1967): 1950'lerin siyasal atmosferinde bir şakanın bedeli. - Miloš Forman, *Hoří, má panenko* (İtfaiyecilerin Balosu, 1967): bürokrasinin taşrada hicvi; normalleşmede yasaklandı. - Jiří Menzel, *Skřivánci na niti* (İpteki Tarlakuşları, 1969): 1950'lerde bir çelik hurdalığında işçiler ve "yeniden eğitilenler". - Ota Šik'in 1960'lardaki reform yazılarını, işçi konseylerinin 1968-69 belgeleriyle yan yana okumak: aynı "reform"un iki sınıfsal içeriği.

Bölüm 60: Polonya ve Macaristan: İşçi Konseylerinden Şok Terapisine

Sahne. 14 Ağustos 1980 sabahı, Gdańsk, Lenin Tersanesi. Birkaç genç işçi, tersanenin atölyelerinde bildiriler dağıtır: Anna Walentynowicz, emekliliğine birkaç ay kala işten atılmıştır. Walentynowicz otuz yıla yakın tersanede kaynakçı ve vinç operatörü olarak çalışmış, 1970 Aralık'ında öldürülen işçilerin anısını yaşatmak için mücadele etmiş, bağımsız sendika girişimine katılmıştır. Talep, onun işe iadesi ve bir ücret artışıdır. Öğlene doğru, 1976'da işten atılmış bir elektrikçi, Lech Wałęsa, tersane duvarını aşarak içeri girer ve grev komitesinin başına geçer. Üç gün içinde grev, Baltık kıyısındaki yüzlerce işyerine yayılır. 17 Ağustos'ta tersane kapısına, tahtaya yazılmış **21 talep** asılır. İlk talep şudur: **"Partiden ve işverenlerden bağımsız özgür sendikaların kabul edilmesi."**

Tez. Polonya ve Macaristan, "işçi devleti" adını taşıyan rejimlere karşı işçilerin kendi örgütleriyle ayaklandığı yerlerdir: Poznań 1956, Budapeşte'nin işçi konseyleri 1956, Gdańsk 1970, Lenin Tersanesi 1980. Bu işçi hareketleri, bürokrasinin kendi sınıfına yabancılaştığının en açık kanıtıdır. Trajedi şudur: bu hareketlerin önderlikleri 1989'da işçilerin değil piyasanın programını uyguladı. Aynı işçiler, 1980'de bağımsız sendika için, 1990'da ise kendi fabrikalarının kapatılmasına karşı sokaktaydı.

Polonya

Poznań, Haziran 1956. 28 Haziran 1956'da Poznań'daki Stalin Fabrikaları'nın (eski ve sonraki adıyla Cegielski; demiryolu araçları ve makine fabrikası) işçileri, aylardır süren ücret, norm ve vergi şikâyetlerine yanıt alamayınca iş bıraktı ve kent merkezine yürüdü. Pankartlarda "Ekmek istiyoruz!" yazıyordu. Kalabalık yüz bine yaklaştı. Gösteri, bir kısmının güvenlik binasına ve hapishaneye saldırmasıyla silahlı çatışmaya dönüştü. Ordu ve güvenlik güçleri ayaklanmayı bastırdı. En az 57, bazı kaynaklara göre 70'ten fazla kişi öldü (doğrulanacak). Başbakan Cyrankiewicz, "işçi iktidarına el kaldıranın elinin kesileceğini" söyledi.

Görsel: Poznań'da "Ekmek istiyoruz!" pankartıyla yürüyen işçiler, Haziran 1956. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Ekim 1956 ve Gomułka. Poznań'dan sonra parti içindeki kriz derinleşti. 1948'de "sağ milliyetçi sapma" suçlamasıyla görevden alınıp 1951-54'te tutuklanan **Władysław Gomułka**, Ekim 1956'da (8. Plenum, 19-21 Ekim) parti önderliğine geri döndü. Kruşçev, Sovyet heyetiyle Varşova'ya uçtu; Sovyet birlikleri Varşova'ya doğru harekete geçti; ama Gomułka'nın Varşova Paktı'na bağlılık güvencesiyle kriz müdahalesiz çözüldü. Gomułka'nın "Polonya yolu" şunları içeriyordu: tarımda kolektifleştirmenin terk edilmesi (kooperatiflerin çoğu dağıldı), Katolik Kilisesi ile uzlaşma (Kardinal Wyszyński serbest bırakıldı), işçi konseylerinin yasal tanınması (bir süre sonra biçimselleştirildi). Tarımın büyük kısmının özel küçük köylüde kalması ve Kilise'nin güçlü bir toplumsal kurum olarak korunması, Polonya'nın sonraki tarihini belirledi.

Aralık 1970: Gdańsk, Gdynia, Szczecin. 12 Aralık 1970'te, Noel'den iki hafta önce, hükümet et, un, süt gibi temel gıdaların fiyatlarını yüzde 20-30 oranında artırdı (doğrulanacak). 14 Aralık'ta Gdańsk'taki Lenin Tersanesi işçileri greve çıktı; grev Gdynia, Szczecin ve Elbląg'a yayıldı. Gdańsk'ta parti binası yakıldı. 17 Aralık sabahı Gdynia'da, işe gitmek için tren istasyonundan çıkan tersane işçilerine ordu ateş açtı. Resmî rakamlarla 40'ı aşkın kişi öldü (41-45 arasında; doğrulanacak), bine yakın kişi yaralandı. Gdynia'da öldürülen genç bir işçinin cesedini bir kapı kanadı üzerinde taşıyan işçilerin fotoğrafı, Polonya işçi hareketinin simgelerinden biri oldu.

20 Aralık'ta Gomułka görevden alındı; yerine Silezya'nın parti sekreteri, Fransa ve Belçika madenlerinde çalışmış eski bir madenci olan **Edward Gierek** geçti. Gierek Ocak 1971'de Szczecin ve Gdańsk tersanelerine gidip işçilerle doğrudan konuştu ("Yardım edecek misiniz?" sorusu). Ama fiyatları geri aldıran, Şubat 1971'de Łódź'daki tekstil fabrikalarının **kadın işçilerinin** grevi oldu. Fiyat artışları geri çekildi. **Bir işçi grevinin, "işçi devleti"nin hükümetine geri adım attırdığı ilk büyük örnekti.**

Gierek'in borç on yılı. Gierek'in yanıtı, Batı kredisiyle modernleşmeydi. 1970'lerde Polonya Batı bankalarından büyük krediler aldı, Batı'dan lisanslar ve fabrikalar satın aldı (Fiat 126p), ücretler ve tüketim hızla arttı. Plan, Batı'dan ithal edilen teknolojiyle üretilecek malların Batı'ya satılıp kredilerin böyle ödenmesiydi. 1973 petrol krizi ve Batı'daki durgunluk bu planı çökertti. Polonya'nın dış borcu 1971'de 1 milyar dolar dolayından 1980'de 20-25 milyar dolara çıktı (Bölüm 57.4). **Gierek'in "ikinci Polonya"sı, işçinin rızasını Batı finans sermayesine borçla satın alma girişimiydi.**

1976: Radom, Ursus ve KOR. Haziran 1976'da hükümet yine gıda fiyatlarını artırmaya kalkıştı (bazı kalemlerde yüzde 60-70; doğrulanacak). Radom'da ve Varşova yakınlarındaki Ursus traktör fabrikasında işçiler greve çıktı; Radom'da parti binası yakıldı, Ursus'ta işçiler demiryolunu kesti. Fiyat artışı bir gün sonra geri alındı; ama grevcilere ağır baskı uygulandı, yüzlerce işçi işten atıldı ve yargılandı, gözaltında dövüldü. Bu baskıya karşı Eylül 1976'da bir grup aydın **İşçileri Savunma Komitesi'ni (KOR)** kurdu: Jacek Kuroń, Adam Michnik ve başkaları. KOR, tutuklu işçilere hukuki ve maddi destek sağladı; yeraltı yayınları çıkardı (*Robotnik*, İşçi). Bu, aydınlarla işçilerin ilk kalıcı bağıydı. Ama KOR'un önderlerinin siyasal çizgisi, sosyal demokrasiden liberalizme uzanan bir yelpazedeydi; bu, 1989'da belirleyici olacaktı.

Ağustos 1980: Lenin Tersanesi ve 21 talep. Temmuz 1980'de hükümet yine et fiyatlarını artırdı; bütün ülkede grevler başladı. 14 Ağustos'ta Lenin Tersanesi'ndeki grev (sahnede anlattık), birkaç gün içinde **Fabrikalararası Grev Komitesi'ni (MKS)** doğurdu. MKS, yüzlerce işyerini temsil ediyordu. 17 Ağustos'ta 21 talep ilan edildi. Talepler şunları içeriyordu:

- Partiden ve işverenlerden bağımsız özgür sendikaların kabulü.
- Grev hakkının güvenceye alınması.
- Anayasada yazılı ifade, basın ve yayın özgürlüğüne saygı.
- 1970 ve 1976 grevlerinden sonra işten atılanların işe iadesi, siyasi tutukluların serbest bırakılması.
- Grev komitesinin taleplerinin kitle iletişim araçlarında yayımlanması.
- Ücret artışı; fiyat artışlarına karşı ücretlerin otomatik olarak artırılması (eşel mobil).
- Gıdanın yeterli olarak sağlanması; ihracatın yalnızca iç pazar doyurulduktan sonra yapılması.
- **Milis, güvenlik ve parti aygıtının ayrıcalıklarının, özel dükkânlarının kaldırılması** (13. talep).
- Emeklilik yaşının düşürülmesi, çocuk bakım izninin üç yıla çıkarılması, kreş ve anaokulu yerlerinin artırılması.
- Yöneticilerin parti üyeliğine değil, niteliğe göre atanması.

(Talepler seçilerek ve özetlenerek verilmiştir; tam metni ve sıralaması *Gdańsk Anlaşması* belgelerindedir.)

Bu talep listesine dikkatle bakın, genç yoldaşlar. **Tek bir talep bile kapitalizme dönüş, fabrikaların özelleştirilmesi ya da piyasa ekonomisi istemiyor.** İşçiler bağımsız sendika, grev hakkı, fiyat artışlarına karşı ücret güvencesi, **nomenklaturanın ayrıcalıklı dükkânlarının kaldırılması** (gösterge 5!), kreş, emeklilik, yöneticilerin parti üyeliğine göre atanmasına son verilmesini istiyor. Bu, bir sosyalist işçi programıdır: bürokrasiye karşı, ama sosyalizmin kazanımlarını savunarak ve genişleterek.

Görsel: Ağustos 1980 grevi sırasında Gdańsk Tersanesi'nin kapısı; Lech Wałęsa konuşuyor. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

31 Ağustos 1980'de hükümet ile MKS arasında **Gdańsk Anlaşması** imzalandı. Bağımsız sendika hakkı tanındı. Eylül'de **"Dayanışma" (Solidarność)** Bağımsız Özyönetimli Sendikası kuruldu. Birkaç ay içinde üye sayısı yaklaşık **10 milyona** ulaştı: Polonya'nın çalışan nüfusunun üçte birinden fazlası. Parti üyelerinin de bir kısmı (bir milyona yakın; doğrulanacak) Dayanışma'ya katıldı. Bu, Avrupa tarihinin en büyük işçi örgütlenmelerinden biridir.

1981 kongresi: "öz yönetimli cumhuriyet". Eylül-Ekim 1981'de Gdańsk'ta toplanan Dayanışma'nın birinci ulusal kongresi, **"Öz Yönetimli Cumhuriyet"** programını kabul etti. Program, işletmelerde işçi özyönetimini (işçi konseylerinin müdürleri seçmesi), toplumsal mülkiyetin korunmasını, bölgesel özyönetimi ve demokratik bir devleti öngörüyordu. Kongre ayrıca "Doğu Avrupa emekçilerine mesaj" yayımlayarak öteki ülkelerin işçilerini bağımsız sendikalar kurmaya çağırdı; bu, Moskova'yı en çok kızdıran belge oldu. Program, piyasa mekanizmalarına daha fazla yer verilmesini de içeriyordu, bu doğrudur; ama çekirdeği işçi özyönetimiydi.

13 Aralık 1981: sıkıyönetim. 13 Aralık 1981 gecesi, parti önderi ve başbakan General **Wojciech Jaruzelski** sıkıyönetim ilan etti. Dayanışma yasaklandı, önderlerinin çoğu dahil binlerce kişi gözaltına alındı. Fabrika işgalleri ordu ve özel polis birlikleriyle kırıldı. 16 Aralık'ta Katowice'deki **Wujek madeninde** grevdeki madencilere ateş açıldı: **9 madenci öldü.** Jaruzelski sonraki yıllarda sıkıyönetimi bir Sovyet müdahalesini önlemek için "küçük kötü" olarak savundu; bu iddianın doğruluğu, açılan Sovyet arşivleri ışığında tartışmalıdır (doğrulanacak).

Sınıfsal okuma. Sıkıyönetim, bir "işçi partisinin" ordusunun, ülkenin en büyük işçi örgütünü ezmesiydi. Bu, revizyonist bürokrasinin artık işçi sınıfıyla değil, işçi sınıfına karşı var olduğunun en açık kanıtıdır. Ama aynı zamanda Dayanışma'nın zayıflığını da gösterdi: on milyonluk örgüt, sıkıyönetim karşısında genel bir direniş örgütleyemedi.

1988 grevleri ve Yuvarlak Masa. 1980'ler boyunca Polonya ekonomisi krizdeydi; Batı'ya borç 40 milyar dolara yaklaştı, reel ücretler düştü. Nisan-Mayıs ve Ağustos 1988'de genç işçilerin başlattığı yeni bir grev dalgası patladı (Nowa Huta, Gdańsk, Silezya madenleri). Bu grevler, hükümeti Dayanışma'nın önderliğiyle masaya oturmaya zorladı. **Yuvarlak Masa görüşmeleri** (6 Şubat - 5 Nisan 1989), Dayanışma'nın yeniden yasallaşmasını ve kısmen serbest seçimi kararlaştırdı. **4 Haziran 1989** seçiminde Dayanışma, serbest seçime açık sandalyelerin neredeyse tamamını kazandı. Ağustos 1989'da Dayanışma'dan Tadeusz Mazowiecki, Doğu Bloku'nun ilk komünist olmayan başbakanı oldu.

Balcerowicz Planı (1 Ocak 1990). Mazowiecki hükümetinin maliye bakanı **Leszek Balcerowicz**, IMF ve Harvard'lı iktisatçı Jeffrey Sachs'ın danışmanlığıyla hazırlanan **"şok terapisi"**ni 1 Ocak 1990'da uygulamaya koydu: fiyatların bir gecede serbest bırakılması, sübvansiyonların kaldırılması, sıkı para politikası, ücret artışlarına ağır vergi ("popiwek"), dış ticaretin liberalleştirilmesi, zloti'nin konvertibilitesi, ardından özelleştirme.

Sonuçlar ağır oldu. 1990'da sanayi üretimi yaklaşık dörtte bir düştü (doğrulanacak), reel ücretler çöktü. İşsizlik, 1989'da neredeyse sıfırken 1993-94'te yüzde 16'ya yaklaştı (doğrulanacak). Devlet çiftlikleri (PGR) kapatıldı; kuzey ve batı Polonya'nın köylerinde bütün bir kuşak işsiz kaldı. Tersanelerin çoğu küçüldü ya da kapandı; Lenin Tersanesi'nin kendisi 1990'larda iflas etti ve parçalandı.

Dayanışma'nın liberal önderliğinin işçi tabanını tasfiyesi. Amerikalı sosyolog David Ost'un *The Defeat of Solidarity* (Dayanışma'nın Yenilgisi, 2005) kitabı, bu süreci ayrıntılı olarak çözümler. Ost'a göre Dayanışma'nın liberal aydın önderliği, 1989'dan sonra işçilerin öfkesini sınıf siyasetine kanalize etmek yerine, piyasa reformlarının "zorunlu fedakârlığı" olarak sundu. Dayanışma sendikası, "kendi hükümetini" korumak için grevleri frenledi; işçilere reformlara "koruma şemsiyesi" tutmasını söyledi. Sonuç, işçilerin öfkesinin sınıf siyasetinden koparak milliyetçi, dinci ve sağ popülist kanallara akması oldu. Bugünkü Hukuk ve Adalet Partisi'nin (PiS) toplumsal tabanının önemli bir bölümü, 1990'ların bu kaybedenleridir (Bölüm 71, 78).

Aynı işçiler, iki zıt program. Ağustos 1980'de Lenin Tersanesi'nin işçileri, nomenklaturanın ayrıcalıklı dükkânlarının kaldırılmasını, fiyat artışlarına karşı ücret güvencesini, kreşi ve emekliliği talep ediyordu. Ocak 1990'da aynı işçilerin sendikasının önderliğinden çıkan hükümet, fiyatları serbest bıraktı, sübvansiyonları kaldırdı, ücretleri dondurdu ve fabrikaların kapanmasının önünü açtı. **Bu, bir işçi hareketinin programının, önderliği tarafından tersine çevrilmesidir.**

Macaristan

Rákosi dönemi ve Nagy'nin ilk başbakanlığı. Macaristan'da 1948-53 arasında Mátyás Rákosi yönetimi hızlı sanayileşme, zorla kolektifleştirme ve Rajk davasıyla anıldı (Bölüm 56). Stalin'in ölümünden sonra Moskova'nın baskısıyla Haziran 1953'te **İmre Nagy** başbakan oldu; "Yeni Rota" ile kolektifleştirme gevşetildi, tüketim artırıldı, siyasi tutuklular serbest bırakıldı. 1955'te Rákosi, Nagy'yi görevden aldırdı ve partiden attırdı. 1956 yazında Rákosi, Moskova'nın kararıyla görevden alındı ve SSCB'ye gönderildi; yerine Ernő Gerő geldi.

23 Ekim 1956. 6 Ekim'de Rajk'ın yeniden gömülmesi (Bölüm 56) yüz binlerce kişiyi sokağa döktü. 23 Ekim'de Budapeşte'de öğrencilerin Polonya ile dayanışma için düzenlediği yürüyüş, yüz binlerin katıldığı bir gösteriye dönüştü. Kalabalık Stalin heykelini yıktı. Radyo binasının önünde güvenlik güçleri ateş açtı ve silahlı çatışma başladı. Gece Sovyet birlikleri Budapeşte'ye girdi. Nagy yeniden başbakan oldu.

İşçi konseyleri. 1956 Macar ayaklanmasının en önemli yanı, **işçi konseyleri**dir. Ekim sonunda Budapeşte'nin ve bütün ülkenin fabrikalarında işçiler konseyler kurdu. Budapeşte'nin sanayi adası **Csepel**'in fabrikaları, Újpest ve Kőbánya'nın işçi semtleri, direnişin kaleleriydi. Konseyler, fabrikaların yönetimini ele aldı, müdürleri görevden aldı, genel grev ilan etti. Talepleri arasında Sovyet birliklerinin çekilmesi, çok partili seçim, grev hakkı, işçi özyönetimi vardı; ve belirleyici olarak **fabrikaların işçilere ait olarak kalması.** Hiçbir önemli işçi konseyi, fabrikaların eski sahiplerine geri verilmesini talep etmedi.

Görsel: Budapeşte'de Üllői yolu ile Ferenc bulvarının kesiştiği yerde, çatışmaların merkezlerinden Kilián Kışlası, 1956. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

4 Kasım: Sovyet müdahalesi. Nagy hükümeti 1 Kasım'da Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çekildiğini ve tarafsızlığını ilan etti. Aynı günlerde bazı yerlerde gerici güçler öne çıkmıştı: Kardinal Mindszenty serbest bırakılmış ve eski düzeni çağrıştıran bir radyo konuşması yapmıştı; 30 Ekim'de Budapeşte'de Köztársaság Meydanı'ndaki parti binası basılmış ve ele geçirilen güvenlik görevlileri ve askerler linç edilmişti. 4 Kasım'da Sovyet ordusu büyük bir harekâtla Budapeşte'ye girdi. János Kádár başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Çatışmalarda 2.500-3.000 Macar ve 700 dolayında Sovyet askeri öldü (doğrulanacak). 200.000 dolayında kişi ülkeyi terk etti.

Budapeşte Merkez İşçi Konseyi (Kasım-Aralık 1956). Silahlı direniş birkaç günde kırıldı. Ama işçi konseyleri direnmeye devam etti. 14 Kasım'da **Büyük Budapeşte Merkez İşçi Konseyi** kuruldu. Konsey, Kasım boyunca genel grevi sürdürdü ve Kádár hükümetiyle müzakere etti. Bir süre için ülkede iki iktidar vardı: Sovyet tanklarına dayanan hükümet ve fabrikalara dayanan işçi konseyleri. Kádár, konseylerle pazarlık ederken onları dağıtmaya hazırlandı. 9 Aralık'ta Merkez İşçi Konseyi yasaklandı; önderleri (Sándor Rácz, Sándor Bali) tutuklandı. Konseyin 11-12 Aralık'ta çağırdığı 48 saatlik genel grev, işçi sınıfının son büyük eylemi oldu. Konseyler 1957'de tamamen kaldırıldı.

Nagy'nin idamı. İmre Nagy Yugoslavya büyükelçiliğine sığındı; güvence verilerek çıkarıldı, Romanya'ya götürüldü ve gizli bir yargılamadan sonra 16 Haziran 1958'de idam edildi.

1956'yı nasıl değerlendiriyoruz? Bu, uluslararası komünist hareketin en çok tartışılan olaylarından biridir ve rakip görüşleri kendi belgeleriyle aktarmak zorundayız.

- **Sovyet ve Kádár yönetiminin resmî görüşü:** 1956 bir "karşı-devrim"di; emperyalizm ve Horthy kalıntıları tarafından örgütlendi; Sovyet müdahalesi sosyalizmi kurtardı.
- **Batı'nın görüşü:** 1956 bir "ulusal özgürlük devrimi"ydi; komünizme karşı halkın ayaklanmasıydı.
- **Troçkist ve sol-komünist görüş:** 1956, bürokrasiye karşı bir "siyasal devrim"di; işçi konseyleri sovyet demokrasisinin yeniden doğuşuydu.
- **O dönemde Arnavutluk ve Çin önderliklerinin görüşü:** Macar olayları bir karşı-devrim girişimiydi ve bastırılması gerekiyordu; ama bu karşı-devrimi doğuran, 20. Kongre'nin revizyonist çizgisi, Rákosi'nin hataları kadar Kruşçev'in "destalinizasyon"u ve Tito'yla uzlaşmasıydı.

Bizim tavrımız: 1956 Macaristanı'nın **iki ruhu** vardı ve ikisini birbirinden ayırmak zorundayız. Birinci ruh, **işçi konseyleriydi**: fabrikaların toplumsal mülkiyetini savunan, bürokrasiye karşı işçinin denetimini isteyen bir işçi hareketi. İkinci ruh, **restorasyoncu ve gerici akımlardı**: Mindszenty'nin çağrısı, Batı radyolarının kışkırtması (Radio Free Europe'un yayınlarının sorumluluğu sonradan Batı'da da tartışıldı), linçler, eski düzenin geri dönüşünü isteyen kesimler. Kriz, Rákosi yönetiminin hataları ve 20. Kongre'nin açtığı ideolojik kaos içinde patladı; yani revizyonizmin doğrudan ürünüdür. Sovyet müdahalesi, gerici akımları olduğu kadar, belki de ondan daha fazla, **işçi konseylerini** ezdi: Merkez İşçi Konseyi, silahlı direniş bittikten bir ay sonra, hiçbir restorasyon talebi yokken dağıtıldı. **Bir işçi devleti, gericiliğe karşı kendini savunabilir ve savunmalıdır; ama bunu işçi konseylerini dağıtarak yapamaz.** Kádár'ın 1956 sonrasında kurduğu düzen, göreceğimiz gibi, sosyalizmi değil, bürokratik bir tüketim düzenini sağlamlaştırdı.

Kádár ve "gulaş komünizmi". Kádár, 1956'dan sonraki ilk yıllarda sert bir baskı dönemi yürüttü (yüzlerce idam; doğrulanacak). 1960'ların başından itibaren ise "bizimle olmayan bize karşıdır" yerine **"bize karşı olmayan bizimledir"** (1961) formülünü benimsedi. Bu, Brejnev dönemi "toplumsal sözleşme"sinin Macar biçimiydi: siyasal suskunluk karşılığında görece yüksek tüketim, küçük özel girişimlere, hafta sonu evlerine, Batı'ya seyahate izin. Batı basını buna **"gulaş komünizmi"** dedi.

Yeni Ekonomik Mekanizma (1968). 1 Ocak 1968'de Macaristan, Doğu Bloku'nun en kapsamlı piyasa reformu olan **Yeni Ekonomik Mekanizma'yı (YEM)** başlattı. Zorunlu plan hedefleri büyük ölçüde kaldırıldı; işletmeler kâr ölçütüyle yönetilmeye başlandı; fiyatların bir kısmı serbest bırakıldı; işletmelere yatırım ve ücret konusunda özerklik verildi. Tarımda kooperatiflere geniş özerklik ve yan faaliyet hakkı tanındı. 1970'lerde reform kısmen yavaşladı, 1980'lerde yeniden hızlandı: küçük özel girişimler, "işletme içi ekonomik çalışma toplulukları" (işçilerin mesai dışında işletmenin makinelerini kendi hesaplarına kullanması), özel butikler yasallaştı. **Macaristan, gösterge 1, 2, 3 ve 8 bakımından Doğu Bloku'nda piyasa kategorilerinin en ileri gittiği ülkedir.**

Batı'ya borç. Macaristan 1970'lerden itibaren Batı'ya hızla borçlandı. 1982'de IMF ve Dünya Bankası'na üye oldu. 1989'da dış borcu 20 milyar dolar dolayındaydı; kişi başına Doğu Avrupa'nın en yüksek borçlarından biri (doğrulanacak). Borç servisi, 1980'lerde reel ücretlerin düşmesine ve "ikinci ekonomi"de ek iş yapmanın zorunlu hâle gelmesine yol açtı: Macar işçisi gündüz fabrikada, akşam "ikinci ekonomi"de çalışıyordu.

1989: sınırın açılması ve cumhuriyet ilanı. 2 Mayıs 1989'da Macaristan, Avusturya sınırındaki dikenli teli sökmeye başladı. 16 Haziran 1989'da Nagy ve arkadaşları yeniden gömüldü; törene 200.000'i aşkın kişi katıldı; genç bir Fidesz önderi, Viktor Orbán, Sovyet birliklerinin çekilmesini isteyen bir konuşma yaptı. 19 Ağustos'ta Pan-Avrupa Pikniği'nde sınır birkaç saatliğine açıldı ve yüzlerce DDR yurttaşı geçti; 11 Eylül'de sınır DDR yurttaşlarına resmen açıldı (Bölüm 58.4). Ekim 1989'da Macar Sosyalist İşçi Partisi kendini feshetti ve Macar Sosyalist Partisi'ne dönüştü. **23 Ekim 1989**, 1956'nın yıl dönümünde, "Macar Halk Cumhuriyeti" yerine "Macaristan Cumhuriyeti" ilan edildi.

1990'lar ve Orbán'a uzanan yol. 1990'larda Macaristan, yabancı sermayeye en açık özelleştirmeyi yapan Doğu Avrupa ülkelerinden biri oldu. Sanayinin, bankaların, enerji şirketlerinin büyük kısmı Batılı şirketlere satıldı. 1995'te sosyalist hükümetin maliye bakanının adıyla anılan "Bokros paketi" ağır bir kemer sıkma programı uyguladı. Eski reformcu komünistlerin partisi (MSZP), neoliberal programın en tutarlı uygulayıcısı oldu. 2006'da MSZP başbakanı Gyurcsány'nin, partisinin seçmenlere "sabah, öğle, akşam yalan söylediğini" itiraf ettiği gizli konuşmasının sızdırılması, büyük protestolara yol açtı. 2010'da Orbán'ın Fidesz'i anayasayı değiştirecek çoğunlukla iktidara geldi. **Orbán'ın milliyetçi-muhafazakâr otoriter rejimi, 1989'dan sonra "sosyalist" etiketli partilerin neoliberal politikalarının yarattığı toplumsal yıkımın üzerinde yükseldi** (Bölüm 71, 78).

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (Polonya)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
1944 toprak reformu; büyük toprak sahiplerinin tasfiyesi	1956 sonrası tarımın büyük kısmının özel küçük köylüde kalması; Kilise'nin siyasal gücünün korunması
Savaşta yıkılan ülkenin yeniden kurulması; hızlı sanayileşme; Varşova'nın yeniden inşası	Poznań 1956, Gdańsk-Gdynia 1970: işçilere ateş
Kitlesel eğitim, sağlık, konut	Gierek döneminin Batı kredisine dayalı "modernleşme"si; 1980'de 20-25 milyar $ borç
İşçilerin grevle fiyat artışlarını geri aldırması (1971, 1976): işçi gücünün kanıtı	1976 grevcilerine baskı; 1981 sıkıyönetim; Wujek'te 9 madencinin öldürülmesi
1980 Dayanışma: 10 milyon üyeli bağımsız işçi örgütü; 21 talep; "öz yönetimli cumhuriyet"	Nomenklatura ayrıcalıkları (21 talebin 13. maddesi); bürokrasinin işçiden kopuşu
	1989 sonrası: Dayanışma önderliğinin şok terapisini uygulaması; işsizlik ve sanayi çöküşü

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (Macaristan)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
1945 toprak reformu: "üç milyon dilenci ülkesi"nin sonu	Rákosi dönemi: Rajk davası, zorla kolektifleştirme
Sanayileşme, tam istihdam, eğitim ve sağlık	1956: işçi konseylerinin Sovyet tanklarıyla ve Kádár yönetimiyle dağıtılması; Nagy'nin idamı
1956 işçi konseyleri: sosyalist mülkiyeti savunan işçi özyönetimi	Kádár'ın "gulaş komünizmi": siyasal suskunluk karşılığında tüketim
Görece yüksek yaşam düzeyi (1960-70'ler)	1968 Yeni Ekonomik Mekanizma: Doğu Bloku'nun en kapsamlı piyasa reformu
	Batı'ya borç (1989'da ~20 milyar $), IMF üyeliği (1982), "ikinci ekonomi"
	1989 sonrası: parti bürokrasisinin neoliberal restorasyonu yönetmesi; Orbán'a giden yol

Göstergelerin kısa değerlendirmesi (Polonya ve Macaristan)

- **(1)-(3), (8) Plan, kâr, yatırım, piyasa:** Macaristan'da 1968'den sonra piyasa kategorileri çok güçlü: **hipotez en açık biçimde burada doğrulanır.** Polonya'da ekonomi merkezî plan ağırlıklı kaldı ama tarım büyük ölçüde özeldi ve 1970'lerde Batı kredisine dayalı yatırım planın yerine geçti.
- **(4), (11) İşçi konseyi ve sendika:** Her iki ülkede de işçiler resmî sendikaların dışında kendi örgütlerini kurdu (Macaristan 1956, Polonya 1956, 1970, 1980). **Bu, gösterge 11'in en güçlü kanıtıdır:** resmî sendikalar işçiyi temsil etmiyordu.
- **(5) Ücret farkları ve ayrıcalıklar:** Dayanışma'nın 21 talebinde nomenklaturanın özel dükkânlarının kaldırılmasının yer alması, işçilerin bu ayrımı gündelik yaşamda ne kadar keskin hissettiğini gösterir.
- **(9) Dış borç:** Her iki ülkede de Doğu Bloku'nun en yüksek borçları (Polonya ~40, Macaristan ~20 milyar $). Borç, iki ülkede de işçi sınıfına dayatılan kemer sıkmanın ve 1989 sonrası şok terapisinin kaldıracıydı.
- **(12) Partide işçi payı:** Polonya'da 1980-81'de bir milyona yakın parti üyesinin Dayanışma'ya katılması, partinin işçi tabanının partiden koptuğunu gösterir.

Kritik an: Ağustos 1980 ↔ Ocak 1990: aynı işçiler, iki zıt program.

An	Sınıf ne istedi?	Parti-devlet / sendika önderliği ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Hangi fraksiyon kazandı?	Sonuç
Ağustos 1980	Bağımsız sendika, grev hakkı, eşel mobil, nomenklatura ayrıcalıklarının kaldırılması, kreş ve emeklilik	Parti önce direndi, sonra Gdańsk Anlaşması'nı imzaladı; resmî sendikalar çöktü	Batı bankaları kredi musluklarını kıstı; borç baskısı	Hiçbiri henüz; işçi sınıfı kısa süre için belirleyici güç	Dayanışma: 10 milyon üye; sıkıyönetimle (Aralık 1981) ezildi
Ocak 1990	İşçiler iş güvencesini ve ücretlerini korumak istiyordu	Dayanışma önderliğinden çıkan hükümet şok terapisini uyguladı; Dayanışma sendikası grevleri frenledi	IMF, Batılı alacaklılar, Sachs'ın danışmanlığı; borç indirimi karşılığında piyasa programı	Batı finans ve sanayi sermayesi; eski nomenklaturanın mülk sahibi olan kesimi; yeni yerli burjuvazi	Sanayi çöküşü, kitlesel işsizlik; işçi öfkesinin milliyetçi ve dinci sağa kayması

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Batı'nın araçları: 1970'lerde kredi (Gierek'in "ikinci Polonya"sı, Kádár'ın tüketimi), 1980'lerde kredi musluğunun kısılması ve borç servisi baskısı; ABD'nin 1981 sonrası Polonya'ya yaptırımları; AFL-CIO ve Batı sendikalarının Dayanışma'ya maddi desteği ve bu desteğin sendikanın liberal kanadını güçlendirmesi; Vatikan'ın Polonyalı Papa II. Jean Paul (1978) aracılığıyla Kilise'nin rolünü büyütmesi; 1989 sonrası IMF programları ve borç indirimi karşılığında şok terapisi. Doğu'daki bürokrasinin araçları: fiyat artışları, sıkıyönetim, grevcilere ateş, kara listeler, işten atma.

Türkiye'ye bağ. 1980 yazı, iki ülkenin işçi sınıfı için aynı ama zıt bir andır. Ağustos 1980'de Gdańsk'ta işçiler bağımsız sendika hakkını kazanırken, 12 Eylül 1980'de Türkiye'de askerî cunta DİSK'in faaliyetini durdurdu, yöneticilerini tutukladı; DİSK davasında sendika yöneticileri için idam cezası istendi (doğrulanacak). Batı basını ve Türkiye'nin büyük gazeteleri Wałęsa'yı "özgür sendikacılığın kahramanı" olarak alkışlarken, aynı Batı, Türkiye'de sınıf sendikacılığını ezen cuntayı NATO'nun güneydoğu kanadının güvencesi olarak destekledi. Türk-İş'in cunta döneminde üstlendiği rol ile Dayanışma'nın 1980'deki taleplerini yan yana okumak, "bağımsız sendika" kavramının sermaye için ne zaman bir silah, ne zaman bir tehdit olduğunu gösterir (Bölüm 44, 88; 12 Eylül dosyası).

Yanlış anlatıya yanıt. Kalıp: "Dayanışma komünizmi yıkan ve Polonya'ya özgürlük ile piyasa ekonomisini getiren harekettir." **Yanıt:** Dayanışma'nın 1980'deki 21 talebi ve 1981'deki "öz yönetimli cumhuriyet" programı piyasa ekonomisi değil, bağımsız sendika, işçi özyönetimi ve sosyal güvence istiyordu. Piyasa programı, 1989'da liberal önderliğin, IMF'nin ve Batılı danışmanların programıydı; işçi tabanının değil. Dayanışma'nın işçileri, 1990'larda bu programın en büyük kaybedenleri oldu.

Dört soru. Kimin elinde? 1989'a kadar devletin (Polonya'da tarım hariç); 1990'lardan sonra Batılı şirketlerin, bankaların ve yeni yerli burjuvazinin. **Kimin denetiminde?** Parti bürokrasisinin; 1970'lerden sonra giderek Batılı alacaklıların. 1956'da (Macaristan) ve 1980-81'de (Polonya) kısa süre için işçi örgütlerinin de. **Kimin yararına?** Borçla finanse edilen tüketim bir süre geniş kesimlere ulaştı; borç servisinin ve şok terapisinin bedeli işçiye ödetildi. **Kim karar veriyor?** Parti önderlikleri ve Moskova; 1989'dan sonra IMF, alacaklılar ve yeni siyasal elitler.

Okuma ve izleme önerisi. - Andrzej Wajda, *Człowiek z marmuru* (Mermer Adam, 1977) ve *Człowiek z żelaza* (Demir Adam, 1981): 1950'lerin rekor işçisinden 1980 Gdańsk grevine, Polonya işçi sınıfının iki kuşağı. - David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005): Dayanışma'nın liberal önderliği ve işçi tabanının kaybı. - Bill Lomax, *Hungary 1956* (1976): Macar işçi konseylerinin tarihi. - Péter Bacsó, *A tanú* (Tanık, 1969): Rákosi döneminin hicvi.

Bölüm 61: Yugoslavya: Titoculuktan Etnik Temizliğe (1945-2008)

Sahne. 3 Haziran 1968, Yeni Belgrad. Önceki gece öğrenci yurtlarının yanındaki bir açık hava etkinliğine giriş yüzünden başlayan arbede, polisin öğrencilere sert müdahalesiyle büyümüştür. Sabah binlerce öğrenci kent merkezine yürümek ister; polis coplarla ve silahla yolu keser. Öğrenciler geri çekilip Belgrad Üniversitesi'nin fakültelerini işgal eder. Üniversitenin adını **"Karl Marx Kızıl Üniversitesi"** olarak değiştirirler. Duvarlara yazılan şiarlar şunlardır: **"Kahrolsun kızıl burjuvazi!"**, "İşsizliğe son!", "Önce işçiler için eşitlik!". Öğrenciler Marx'tan, Lenin'den, Yugoslav partizanlarının şarkılarından alıntılar okur. Bir sosyalist ülkede, sosyalizm adına, sosyalizmin yöneticilerine karşı bir ayaklanmadır bu. Bir hafta sonra, 9 Haziran'da, Tito televizyonda konuşur: öğrencilerin büyük ölçüde haklı olduğunu söyler, sorunları çözeceğini vaat eder. Öğrenciler dağılır. Sorunlar çözülmez.

Tez. Yugoslavya, kendi partizan devrimiyle kurulan bir halk demokrasisiydi. 1948'den itibaren Tito önderliği marksizm-leninizmden koptu; emperyalizmden kredi ve askerî yardım alarak "öz yönetim" adıyla bir piyasa sosyalizmi kurdu. Bu model, işletmeleri ve cumhuriyetleri birbiriyle rekabet eden birimlere çevirdi; işsizliği, işçi ihracını, bölgesel eşitsizliği ve dış borcu üretti. Bu çelişkiler, cumhuriyet bürokrasilerini birer ulusal burjuvaziye dönüştürdü. Yugoslavya'nın çözülüşü bir "kadim etnik nefret" patlaması değil, **revizyonist ekonominin yarattığı sınıf çelişkilerinin milliyetçilik aracılığıyla patlamasıdır.** Bu patlamanın en ağır suçu, Sırp milliyetçi önderliğinin ve Bosnalı Sırp güçlerinin Bosna'da Boşnaklara karşı yürüttüğü **etnik temizlik ve Srebrenica soykırımıdır.** Öteki tarafların suçları da aynı ölçütle, mahkeme kararlarıyla anlatılmalıdır. Ve bu suçların üzerine kendi düzenini kuran emperyalist güçlerin "insani müdahale" söylemi de aynı açıklıkla reddedilmelidir.

61.1 Partizan devrimi ve kazanımları

Yugoslavya'nın sosyalist tarihi, Avrupa'nın en büyük antifaşist gerilla savaşıyla başlar (Bölüm 30). Nisan 1941'de Nazi Almanyası ve müttefikleri ülkeyi işgal edip parçaladı. Hırvatistan'da faşist Ustaşa devleti kuruldu ve Sırplara, Yahudilere, Romanlara karşı kitlesel kıyım yaptı (Jasenovac kampı). Sırbistan'da kralcı Çetnikler, işgalcilerle yer yer işbirliği yaparak Müslümanlara ve Hırvatlara karşı katliamlar yaptı. Bu cehennemin içinde, Josip Broz Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünist Partisi, **bütün Yugoslav halklarını kapsayan tek hareketi**, Halk Kurtuluş Ordusu'nu örgütledi. Partizanların şiarı **"kardeşlik ve birlik"**ti (bratstvo i jedinstvo). Sırp, Hırvat, Boşnak Müslüman, Sloven, Makedon, Karadağlı, Arnavut, Yahudi partizanlar aynı birliklerde savaştı.

Kasım 1943'te Bosna'daki Jajce kasabasında toplanan **AVNOJ** (Yugoslavya Halk Kurtuluşu Antifaşist Konseyi), yeni Yugoslavya'nın federal temelde, eşit halkların birliği olarak kurulmasını kararlaştırdı. Savaş Yugoslavya'ya yaklaşık bir milyon insan kaybına mal oldu (rakam tartışmalıdır; doğrulanacak). 1944-45'te partizanlar ülkeyi büyük ölçüde kendi güçleriyle kurtardı. Kasım 1945'te Federal Halk Cumhuriyeti ilan edildi.

Kazanımlar: Ağustos 1945 toprak reformu, büyük mülkleri, kilise ve manastır topraklarının bir kısmını ve Almanlardan kalan toprakları dağıttı. 1946 ve 1948 yasalarıyla sanayi, bankalar ve ticaret kamulaştırıldı. 1947'de ilk beş yıllık plan başladı. Okuma yazma seferberliği, sağlık hizmetinin yaygınlaştırılması, kadınların eşit haklarının tanınması (1945'te oy hakkı; Bosna'da peçenin

yasaklanması 1950), gençlik çalışma tugaylarıyla yapılan demiryolları ve otoyollar (Brčko-Banovići, Šamac-Saraybosna demiryolları, "Kardeşlik ve Birlik" otoyolu): bunlar, geri bir tarım ülkesinde partizan kuşağının yarattığı gerçek toplumsal dönüşümdü. **Federal yapı**, Kraliyet Yugoslavyası'nın Sırp egemenliğine dayanan düzeninin yerine, altı cumhuriyet ve iki özerk bölgeyle halkların eşitliğini koydu.

61.2 1948 kopuşu ve Titoculuğun eleştirisi

Kominform kararı (28 Haziran 1948). 1948 baharında SBKP ile Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) arasında mektuplaşmalarla süren gerilim, Haziran 1948'de Bükreş'te toplanan Kominform'un kararıyla açık kopuşa dönüştü. Kararın başlıca eleştirileri şunlardı:

- YKP önderliği, SSCB'ye ve SBKP'ye karşı **düşmanca bir politika** izliyor; Sovyet uzmanlarını gözetim altına alıyor, SSCB'yi emperyalist ülkelerle bir tutan bir dil kullanıyor.
- YKP, **köylülükte kapitalist unsurlara** dayanıyor; köyde sınıf farklılaşmasını görmüyor, kulakları sosyalizme "barış içinde" katılabilecek unsurlar olarak görüyor.
- **Parti, Halk Cephesi içinde eritiliyor**; partinin işçi sınıfının öncü örgütü olma niteliği zayıflatılıyor; parti içi demokrasi yok, önderlik seçilmiyor, atanıyor.
- YKP önderliği marksizm-leninizmden **milliyetçiliğe** kayıyor.

Karar YKP'yi Kominform'dan çıkardı ve Yugoslav komünistlerini önderliklerini değiştirmeye çağırdı. Temmuz 1948'de YKP'nin 5. Kongresi Tito'nun arkasında kenetlendi.

Kopuşun iki yanı. Kopuşu anlatırken iki yanı birlikte görmek zorundayız. Bir yanda SSCB ile Yugoslavya arasında gerçek bir büyük devlet-küçük devlet gerilimi vardı: karma şirketler (Bölüm 56), Sovyet uzmanlarının ayrıcalıklı konumu, Yugoslav önderliğinin Arnavutluk'u ilhak etme ve Bulgaristan'la bir Balkan federasyonu kurma planlarında Moskova'yla yaşadığı çatışma. Yugoslav önderliğinin kendi partizan devrimine dayanan bağımsızlık duygusu gerçekti. Öbür yanda ise ideolojik bir kopuş vardı: Kominform kararının işaret ettiği sapmalar (köylülükte kapitalist unsurlara dayanma, partinin cephede eritilmesi, milliyetçilik) sonraki yıllarda Yugoslav önderliğinin kendi eylemleriyle doğrulandı.

Emperyalizmden kredi ve askerî yardım. 1948'den sonra SSCB ve halk demokrasileri Yugoslavya'ya ekonomik abluka uyguladı. Tito önderliği bu ablukayı aşmak için Batı'ya döndü:

- Eylül 1949'da ABD Export-Import Bank'ı Yugoslavya'ya 20 milyon dolarlık ilk krediyi verdi.
- 1950'de ABD Kongresi Yugoslavya'ya gıda yardımını onayladı; 1951'den itibaren ABD, İngiltere ve Fransa ortak bir "üçlü yardım" programı yürüttü.
- 14 Kasım 1951'de ABD ile Yugoslavya arasında **askerî yardım anlaşması** imzalandı; Yugoslav ordusu Amerikan tankları, uçakları ve topları aldı.
- 1949-1955 arasında ABD'nin Yugoslavya'ya yaptığı ekonomik ve askerî yardımın toplamı 1-1,5 milyar dolar, 1960'ların başına kadar birikimli toplam 2-3 milyar dolar dolayında tahmin edilir (doğrulanacak).

Balkan Paktı (1953-1954). 28 Şubat 1953'te Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı; 9 Ağustos 1954'te Bled'de bu ittifak askerî bir ittifaka dönüştürüldü. **Bir sosyalist ülke, iki NATO üyesiyle askerî ittifak kurmuştu.** Yunanistan, iç savaşta (1946-49) komünist partizanları yenmiş ve binlercesini ada kamplarına göndermişti (Bölüm 33, 53); Türkiye, 1951'de TKP'lileri tutuklamış ve Kore'ye asker göndermişti. Yugoslavya'nın 1949'da Yunan

partizanlarına sınırı kapatması, Yunan iç savaşının sonucunu etkileyen etkenlerden biri oldu (doğrulanacak). Balkan Paktı, 1955'ten sonra, Tito'nun Moskova ile uzlaşması ve Türkiye-Yunanistan arasındaki Kıbrıs gerilimiyle fiilen işlevsiz kaldı.

Goli Otok. Kominform kararından sonra Yugoslavya'da Kominform'u destekleyen ya da desteklediğinden şüphelenilen on binlerce parti üyesi, asker ve memur tutuklandı. Adriyatik'teki çıplak, kayalık **Goli Otok** (Çıplak Ada) ve yakınındaki Sveti Grgur adası, 1949-1956 arasında "Kominformcular" için siyasal hapis kampı olarak kullanıldı. Hırvat tarihçi Ivo Banac'ın araştırmalarına göre bu dönemde 16.000'i aşkın kişi Kominform yanlılığı gerekçesiyle hapis ya da kamp cezası aldı; Goli Otok'ta yüzlerce kişi öldü (400-600 arası tahminler; doğrulanacak). Kampta mahpuslar ağır taş işlerinde çalıştırıldı, birbirini dövmeye ve ihbar etmeye zorlandı ("yeniden eğitim"). Kampın varlığı 1980'lerin sonuna kadar Yugoslavya'da resmî olarak konuşulmadı.

Goli Otok'u anlatmamız önemlidir, çünkü Batı'nın Soğuk Savaş anlatısı Tito Yugoslavyası'nı "Stalin'e kafa tutan liberal komünizm" olarak sunar ve bu kampı görmez. Tito önderliği, Kominform'u destekleyen komünistleri, yani kendi partisinin marksist-leninist kanadını, Doğu'da "Titocu" diye yargılananlardan daha kitlesel biçimde bastırdı.

Tavrımız. 1948 Kominform kararının Titoculuğa yönelik eleştirisi **özünde doğruydu.** Sonraki yıllar bunu gösterdi: Tito önderliği emperyalizmden kredi ve silah aldı, iki NATO ülkesiyle ittifak kurdu, 1950'lerin başında tarımda kolektifleştirmeyi terk etti (1953), "öz yönetim" adıyla işletmeleri piyasaya bağladı (61.3). **Titoculuk, modern revizyonizmin ilk devlet biçimidir.** 1956'daki SBKP revizyonizminin Belgrad'da bir habercisi vardı: Mayıs-Haziran 1955'te Kruşçev Belgrad'a gitti, 1948 kararı için özür diler bir dille Tito'yla uzlaştı ve 2 Haziran 1955'te **Belgrad Bildirgesi**'ni imzaladı. Bildirge, "sosyalizme giden farklı yolların" meşruluğunu tanıyordu. Kruşçev'in Tito'yla uzlaşması, 20. Kongre'nin tezlerinin bir yıl önceden prova edilmesiydi. Arnavutluk Emek Partisi ve bir ölçüde Çin Komünist Partisi, bu uzlaşmaya karşı çıktı (Bölüm 64).

Eleştirimizin sınırını da çizelim: 1948 kararının içeriği doğruydu; ama bu doğru eleştirinin Doğu Avrupa'da polis yöntemleriyle ve göstermelik davalarla yürütülmesi (Bölüm 56) yanlıştı. Yugoslavya'da da, Kominform yanlılarına karşı yürütülen Goli Otok baskısı, bir sosyalist ülkenin kendi komünistlerine karşı kurduğu bir kamp sistemi olarak mahkûm edilmelidir.

> **Kavram kutusu. Titoculuk:** 1948'den sonra Yugoslavya'da gelişen, "öz yönetim", piyasa sosyalizmi, bağlantısızlık ve bloklar arasında denge siyasetine dayanan revizyonist çizgi. Modern revizyonizmin ilk devlet biçimi. **Grup mülkiyeti:** Üretim araçlarının bütün toplumun değil, tek bir işletmenin çalışanlarının kolektif tasarrufunda olması. İşletmeler arasındaki ilişki piyasa ilişkisi olduğunda, grup mülkiyeti kolektif bir kapitalistin konumuna yaklaşır. **İşçi ihracı:** Bir ülkenin kendi işsizliğini, işçilerini yabancı ülkelere göndererek eritmesi ve bu işçilerin döviz havalelerine bağlanması. **Etnik temizlik:** Belli bir bölgeyi, belli bir etnik ya da dinsel grubun üyelerinden, zor ve terörle (öldürme, sürgün, toplama kampı, tecavüz, mülke el koyma) arındırma politikası. Uluslararası hukukta kendi başına ayrı bir suç tanımı değildir; insanlığa karşı suçlar (zulüm, sürgün) ve kimi durumlarda soykırım olarak yargılanır.

61.3 "Öz yönetim"in sınıfsal içeriği

1950 İşçi Konseyleri Yasası ve "toplumsal mülkiyet". 27 Haziran 1950'de Yugoslavya Federal Halk Meclisi, "Devlet Ekonomik İşletmelerinin ve Yüksek Ekonomik Birliklerin Çalışma Kolektifleri Tarafından Yönetimi Hakkında Temel Yasa"yı kabul etti. Yasa, işletmelerde işçilerin seçtiği **işçi**

konseyleri kurulmasını öngörüyordu. Konseyler, işletmenin yönetim kurulunu seçecek, planları ve bilançoyu onaylayacaktı. Devlet mülkiyeti yerine **"toplumsal mülkiyet"** kavramı getirildi: üretim araçları ne devletin ne de özel kişilerin, "toplumun" malıydı ve işletmenin çalışanları tarafından yönetilecekti.

Kâğıt üzerinde bu, işçi denetiminin en ileri biçimi gibi görünüyordu. Batı'daki pek çok sol akım (troçkistlerden bazıları, "yeni sol", Avrupa'daki özyönetimciler) Yugoslavya'yı uzun yıllar "bürokratik Sovyet modeline karşı işçi demokrasisi"nin örneği olarak gördü. Bu yüzden öz yönetimin gerçek işleyişine bakmak zorundayız.

Gerçekte işletme düzeyinde grup mülkiyeti. 1950'lerde ve özellikle 1965'ten sonra işletmeler giderek daha fazla özerkleşti. İşletme, gelirini piyasada satış yoluyla elde ediyor, giderlerini ödedikten sonra kalan "net geliri" işçi konseyinin kararıyla ücretlere ve yatırımlara bölüyordu. Bunun anlamı şuydu:

- **İşletmeler arası piyasa rekabeti.** İşletmeler, ürünlerini piyasada satmak için birbirleriyle rekabet ediyordu. Kârlı işletmelerin işçileri yüksek ücret alıyor, kârsız işletmelerin işçileri düşük ücret alıyor ya da işsiz kalıyordu.
- **Kâra göre dağıtım.** Aynı işi yapan iki işçinin ücreti, çalıştıkları işletmenin piyasadaki başarısına göre farklılaşıyordu. Bu, "emeğe göre dağıtım" ilkesinin (sosyalizmin dağıtım ilkesi, *Gotha Programının Eleştirisi*) değil, **piyasadaki kârlılığa göre dağıtımın** uygulanmasıydı.
- **İşsizlik.** Kâr ölçütüyle yönetilen işletmeler, yeni işçi almak yerine mevcut işçilere daha yüksek ücret ödemeyi tercih etti. Bu, Yugoslavya'nın bir sosyalist ülke olarak **kronik işsizlik** üreten tek ülke olmasının nedenlerinden biriydi.

Kararların giderek müdürler, teknokratlar ve bankalarca alınması. İşçi konseylerinin gerçek gücü üzerine yapılan araştırmalar (Yugoslav sosyologların 1960-70'lerdeki alan çalışmaları dâhil) ortak bir tablo çizer: konseylerde kararların büyük kısmı müdürlerin, uzmanların ve parti örgütünün hazırladığı önerilerin onaylanmasından ibaretti. İşçiler en çok ücret ve konut dağıtımı konularında etkiliydi; yatırım, üretim programı, teknoloji gibi stratejik kararlarda etkileri sınırlıydı. 1965'ten sonra yatırım kredilerini veren **bankalar** ve işletmeler arası birlikler, stratejik kararların asıl merkezleri oldu. Konseyler giderek **biçimselleşti.**

1965 piyasa reformu. Temmuz 1965'te Yugoslavya kapsamlı bir **piyasa reformu** başlattı: dinar devalüe edildi, fiyatların önemli bir kısmı serbest bırakıldı, dış ticaret liberalleştirildi, federal yatırım fonları dağıtıldı ve yatırım kararları büyük ölçüde işletmelere ve bankalara bırakıldı, işletmelerin gelirlerinden kendilerinde bırakılan pay artırıldı. Reform, Yugoslav ekonomisini dünya pazarına açtı. Sonuçları birkaç yıl içinde görüldü: verimsiz sayılan işletmelerin kapanması ya da küçülmesi, işsizliğin hızla artması, bölgesel eşitsizliğin derinleşmesi ve **işçi ihracı.**

İşsizlik ve işçi ihracı. 1960'ların ortasından itibaren Yugoslavya, kendi işsizliğini Batı'ya işçi göndererek eritmeye başladı. 1966'da Avusturya ile, 1968'de Federal Almanya ile işgücü anlaşması imzalandı. 1973'te yurt dışında çalışan Yugoslav işçilerin sayısı bir milyonu aştı; bunların yarısından fazlası Batı Almanya'daydı (yaklaşık 500.000-550.000; doğrulanacak). Bu işçiler, Yugoslav istatistiklerinde "geçici olarak yurt dışında çalışanlar" olarak geçiyordu. Onların döviz havaleleri, Yugoslavya'nın cari açığını kapatmanın ana araçlarından biri oldu.

Bunun sınıfsal anlamı açıktır: **bir sosyalist ülke, kendi işçisini kapitalist ülkelere yedek emek olarak satıyordu.** Yugoslav işçiler, Alman ve Avusturya fabrikalarında Türkiyeli, Yunan, İtalyan, İspanyol işçilerle aynı bantlarda, aynı yurtlarda, aynı "misafir işçi" statüsüyle çalıştı (Bölüm 50, 85). Titoculuk,

“sosyalist” Yugoslavya’yı, işçi ihracı bakımından Türkiye’yle, Portekiz’le, Yunanistan’la aynı konuma, yani Batı Avrupa kapitalizminin çevresinde ucuz emek deposu konumuna yerleştirdi.

Bölgesel eşitsizlik. Öz yönetim ve piyasa, cumhuriyetler ve bölgeler arasındaki eşitsizliği azaltmak yerine derinleştirdi. Zengin kuzey (Slovenya, Hırvatistan, Voyvodina) ile yoksul güney (Kosova, Makedonya, Bosna-Hersek, Karadağ) arasındaki makas açıldı.

Bölge	Kişi başı toplumsal ürün, Yugoslavya ortalaması = 100 (yaklaşık, 1950’lerin ortası)	Yaklaşık, 1980’lerin sonu
Slovenya	160-180	190-200
Hırvatistan	120	125-130
Voyvodina	105-110	115-120
Sırbistan (dar)	95-100	100-105
Karadağ	75-80	70-75
Bosna-Hersek	80	65-70
Makedonya	65-70	65
Kosova	40-45	25-30

Kaynak: Yugoslav Federal İstatistik Enstitüsü verilerine dayanan derlemeler (Woodward, Lydall ve başkaları); rakamlar yaklaşık aralıklardır, doğrulanacak. Slovenya ile Kosova arasındaki oran 1950’lerde yaklaşık 4:1 iken 1980’lerin sonunda 7:1’i aştı.

Kosova’da işsizlik oranı 1980’lerde kayıtlı iş gücünün yarısına yaklaşıyordu (doğrulanacak). Federal bir “Az Gelişmiş Bölgeler Fonu” vardı; ama zengin cumhuriyetlerin burjuvalaşan yöneticileri bu fonu giderek bir yük olarak gördü (61.4).

1968: “Kızıl burjuvaziye karşı”. Sahnede anlattığımız Haziran 1968 öğrenci hareketi, bu çelişkilere içeriden gelen bir yanıttı. Öğrencilerin şiarları, **“Kahrolsun kızıl burjuvazi!”**, işsizliğe, sosyal eşitsizliğe, parti yöneticilerinin ayrıcalıklarına, işçilerin yurt dışına gönderilmesine karşıydı. Belgrad öğrencileri Batı’nın liberal değerlerini değil, sosyalizmin eşitlik ilkesini talep ediyordu. **Bu, revizyonist eleştirinin içeriden doğrulanmasıdır:** Yugoslavya’da bir “kızıl burjuvazi” oluştuğunu, Arnavut ya da Çinli eleştirmenler değil, Belgrad’ın öğrencileri söylüyordu. Tito’nun “öğrenciler haklı” konuşması hareketi dağıttı; ama ardından hareketin önde gelen öğrencileri ve onları destekleyen marksist felsefeciler (Praxis dergisi çevresi) yıllar içinde cezalandırıldı; 1975’te Belgrad Felsefe Fakültesi’nden sekiz profesör uzaklaştırıldı (doğrulanacak).

Enver Hoca’nın eleştirisi. Arnavutluk Emek Partisi önderi Enver Hoca, 1978’de yayımlanan *Yugoslav “Öz Yönetimi”: Kapitalist Teori ve Pratik* kitabında Titocu modelin kapsamlı bir eleştirisini yaptı. Hoca’nın temel tezleri şunlardı: “toplumsal mülkiyet” gerçekte işletme düzeyinde grup mülkiyetidir; işletmeler arasında piyasa rekabeti ve kâr ölçütü egemendir; bu model işsizliği, işçi ihracını, bölgesel eşitsizliği ve yabancı sermayeye bağımlılığı (1967’den itibaren yabancı sermayeyle ortak girişimlere izin verilmesi) üretir; “öz yönetim” söylemi, işçinin gerçekte karar süreçlerinden dışlandığı bir bürokratik-teknokratik yönetimi örter; Yugoslavya’nın “bağlantısızlık” siyaseti de pratikte Batı emperyalizmine bağlanmayı gizler. Bu eleştirinin çekirdeği, yukarıda aktardığımız olgularla ve 1968 öğrencilerinin şiarlarıyla örtüşür.

Bağlantısızlık (Belgrad 1961). 1-6 Eylül 1961'de Belgrad'da, Tito, Hindistan'dan Nehru, Mısır'dan Nasır, Endonezya'dan Sukarno ve Gana'dan Nkrumah'ın öncülüğünde **Bağlantısızlar Hareketi**'nin ilk zirvesi toplandı; 25 ülke katıldı. Hareket, iki bloğa da katılmama, sömürgeciliğe karşı çıkma ve barış içinde bir arada yaşama ilkelerini ilan etti.

Bağlantısızlığın, sömürgecilikten yeni kurtulmuş ülkeler için emperyalist bloklar karşısında bir hareket alanı açtığı doğrudur. Ama Yugoslavya'nın bu hareketteki rolü, "emperyalizmle sosyalizm arasında üçüncü bir yol" iddiasına dayanıyordu. Bu iddia, sosyalizm ile emperyalizmi eşit mesafede duran iki blok olarak görmek anlamına geliyordu; **sınıf mücadelesini iki süper güç arasındaki bir denge oyununa indirgiyordu.** Pratikte Yugoslavya, Batı ile ekonomik bağlarını (krediler, işçi ihracı, AET ile ticaret anlaşmaları, 1967'den sonra yabancı sermayeyle ortak girişimler) sürekli derinleştirdi. Bağlantısızlık, Titocu revizyonizmin dış politikadaki yüzüydü; sonraki yıllarda Çin'in "üç dünya" teorisiyle akraba bir düşünce yapısı taşıyordu (Bölüm 64).

61.4 Milliyetçiliğin maddi temeli

Hırvat Baharı (1971). 1960'ların sonunda Hırvatistan Komünistler Birliği'nin önderliği (Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo), Matica Hrvatska kültür örgütüyle birlikte, Hırvatistan'ın federasyon içinde daha fazla ekonomik özerklik talebini dile getirdi. Talebin ekonomik çekirdeği şuydu: Hırvatistan'ın turizmden (Adriyatik kıyısı) ve yurt dışındaki işçilerin havalelerinden kazandığı dövizin daha büyük kısmının Hırvatistan'da kalması; federal bankaların ve dış ticaret şirketlerinin (çoğu Belgrad merkezli) bu dövizi "sömürmesi"ne son verilmesi. 1971'de hareket, Hırvat milliyetçi şiarlarla kitleselleşti; öğrenciler Kasım 1971'de greve çıktı. Aralık 1971'de Tito, Karađorđevo'daki toplantıda Hırvat önderliğini tasfiye etti; binlerce kişi partiden atıldı, yüzlercesi tutuklandı. Ama Tito, bir yıl sonra Sırbistan'daki liberal önderliği de (Marko Nikezić, Latinka Perović) tasfiye etti.

Hırvat Baharı'nın sınıfsal içeriği şudur: **piyasa reformu, zengin bir cumhuriyetin yönetici tabakasına kendi "ulusal" çıkarlarını federasyonun çıkarlarının üstünde tanımlama olanağı verdi.** Döviz kimde kalacak? Yatırım nereye gidecek? Bu sorular piyasa ekonomisinde sınıf soruları olmaktan çıkıp "ulusal" sorulara dönüştü.

1974 Anayasası. Tito, Hırvat ve Sırp önderliklerini tasfiye ederken, onların taleplerinin önemli bir kısmını 21 Şubat 1974'te kabul edilen yeni **Anayasa**'ya yazdırdı. 1974 Anayasası, federasyonun yetkilerini büyük ölçüde cumhuriyetlere ve iki özerk bölgeye (Kosova, Voyvodina) devretti. Her cumhuriyet ve özerk bölge, federal kararlarda fiilen veto hakkı kazandı. Tito'nun ölümünden sonra devlet başkanlığı, her yıl başkanı değişen sekiz kişilik bir kolektif organa devredilecekti. Ekonomide, Edvard Kardelj'in "birleşik emek" teorisine dayanan "Birleşik Emek Yasası" (1976), işletmeleri "birleşik emeğin temel örgütleri" (OOUR) denen daha küçük birimlere böldü ve aralarındaki ilişkileri "toplumsal anlaşmalar" ve "özyönetim sözleşmeleri"ne bağladı. Sonuç, ekonominin sekiz ayrı cumhuriyet ve bölge ekonomisine bölünmesi oldu: her cumhuriyetin kendi bankaları, kendi sanayi politikası, kendi dış ticareti vardı; cumhuriyetler arası ticaret, dış ticaretten bile daha az oldu (doğrulanacak).

Zengin cumhuriyetlerin milliyetçiliği. 1980'lerde Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın yönetici tabakasında yaygın bir söylem gelişti: "Biz çalışıyoruz, onlar yiyor." Zengin cumhuriyetlerin yöneticileri, Az Gelişmiş Bölgeler Fonu'na ve federal bütçeye yaptıkları katkıyı, "yoksul güneyi besleme" yükü olarak sundu. Bu, **zenginlerin milliyetçiliğidir**: Kuzey İtalya'nın Lega'sında (Bölüm 72), Katalonya'nın ve Flandre'ın burjuva milliyetçiliğinde de gördüğümüz, yoksul bölgelerle dayanışmayı reddeden, kendi bölgesel burjuvazisinin birikimini koruyan milliyetçilik.

Kosova 1981. 11 Mart 1981'de Priştine Üniversitesi'nin yemekhanesindeki kötü koşullara karşı başlayan öğrenci protestoları, Mart-Nisan 1981'de Kosova'nın bütününe yayılan kitlesel gösterilere dönüştü. Göstericilerin talebi, Kosova'nın özerk bölgeden cumhuriyete yükseltilmesiydi ("Kosova Cumhuriyeti"). Federal yönetim olağanüstü hal ilan etti, orduyu gönderdi. Resmî rakamlarla 9 kişi öldü; Arnavut kaynakları çok daha yüksek rakamlar verir (doğrulanacak). Binlerce kişi tutuklandı ve yargılandı. Kosova, Yugoslavya'nın en yoksul bölgesiydi; genç nüfusu en hızlı artan, işsizliği en yüksek bölgesiydi. Arnavut nüfusun ulusal eşitlik talebi, ekonomik yoksunlukla birleşti. Aynı yıllarda Kosova'daki Sırp nüfusun bir kısmı bölgeden göç etti; Belgrad'daki milliyetçi aydınlar bu göçü "Kosova'daki Sırplara karşı soykırım" olarak sundu. **Kosova, Sırp milliyetçiliğinin yeniden doğduğu yer oldu.**

Her cumhuriyette partinin ulusal bir yönetici sınıfa dönüşmesi. 1974'ten sonra Yugoslavya Komünistler Birliği fiilen sekiz ayrı partiye bölündü: her cumhuriyetin ve özerk bölgenin kendi partisi, kendi bürokrasisi, kendi bankaları, kendi medyası vardı. Her birinin yöneticileri, kendi cumhuriyetlerinin ekonomik çıkarlarını federal düzeyde savunarak meşruiyet kazanıyordu. **Cumhuriyet bürokrasileri, birer ulusal burjuvaziye dönüşmenin eşiğine geldi:** henüz özel mülk sahibi değillerdi; ama toplumsal mülkiyet üzerinde fiilî tasarruf hakkına sahiptiler ve bu hakkı "ulusal" bir çerçevede kullanıyorlardı. 1990'larda bu fiilî tasarruf hakkı, özelleştirmeyle hukuki mülkiyete dönüşecekti.

61.5 Borç, IMF ve kemer sıkma

Tito'nun ölümü (4 Mayıs 1980). Tito 4 Mayıs 1980'de öldü. Cenazesine dünyanın dört bir yanından devlet başkanları katıldı: Doğu'dan ve Batı'dan, Kuzey'den ve Güney'den. Bu, Yugoslavya'nın bloklar arasındaki konumunun son büyük gösterisiydi. Ama Tito'nun bıraktığı miras ağırdı.

Dış borç. Yugoslavya 1970'lerde, özellikle 1974 Anayasası'ndan sonra cumhuriyetlerin ve işletmelerin kendi başlarına dış kredi alabilmesiyle, hızla borçlandı. 1981-82'de toplam dış borç **yaklaşık 20 milyar dolara** ulaştı (doğrulanacak). 1979'da faiz oranlarının yükselmesi (ABD Merkez Bankası'nın "Volcker şoku") ve 1982 Latin Amerika borç krizi, Yugoslavya'yı ödeme güçlüğüne soktu.

IMF programları. 1981'den itibaren Yugoslavya IMF ile art arda "stand-by" anlaşmaları imzaladı. Programlar, bilinen reçeteydi: dinarın devalüasyonu, ithalatın kısılması, iç talebin daraltılması, ücretlerin baskılanması, sübvansiyonların kaldırılması, fiyatların serbest bırakılması. 1979-1985 arasında reel kişisel gelirler yüzde 25'i aşkın oranda düştü (doğrulanacak). Enflasyon yükseldi. Benzin karneye bağlandı, elektrik kesintileri başladı, dış ülkelere çıkışta döviz depozitosu istendi.

1987-88 grev dalgası. Kemer sıkmanın yükünü taşıyan işçi sınıfı, Yugoslavya tarihinin en büyük grev dalgasıyla yanıt verdi. Yugoslavya'da ilk kayıtlı grev 1958'de Slovenya'nın Trbovlje madenlerinde olmuştu; grev yasal olarak ne yasak ne de düzenlenmişti ("iş bırakma" deniyordu). 1980'lerde grevler katlanarak arttı: 1987'de 1.500'ü aşkın grev ve 300.000'i aşkın grevci kaydedildi (doğrulanacak). Grevlerin başlıca talebi ücretlerdi.

- **Labin madencileri (Nisan-Mayıs 1987):** İstria'daki Labin kömür madenlerinin işçileri, 33 gün süren bir grevle ücret artışı ve maden yönetiminin değişmesini istedi. Grev, Yugoslavya'nın en uzun grevlerinden biri oldu.
- **Borovo işçilerinin Belgrad yürüyüşü (Temmuz 1988):** Vukovar yakınındaki Borovo kauçuk ve ayakkabı fabrikasının binlerce işçisi, ücretlerini ödeyemeyen yönetime ve federal politikaya karşı Belgrad'a gelerek Federal Meclis binasının önünde gösteri yaptı; bir kısmı binaya girdi. İşçilerin

şiarları arasında "Hırsızları istemiyoruz!" ve yönetici tabakaya yönelik sert eleştiriler vardı (doğrulanacak).

Bu grev dalgası, Yugoslavya'da sınıf mücadelesinin son büyük ortak eylemiydi. Borovo'nun işçileri (Hırvat ve Sırp işçiler bir arada, Hırvatistan'daki bir fabrikadan) Belgrad'a, federal meclise, yani bütün Yugoslavya'nın ortak kurumuna yürüdüler. Üç yıl sonra, 1991'de, Vukovar ve Borovo, Hırvat ve Sırp güçleri arasındaki savaşın en kanlı cephelerinden biri olacaktı; aynı fabrikanın işçileri, cephenin iki yanında olacaktı.

1989 hiperenflasyonu. 1989'da enflasyon yıllık yüzde 1.000'i aştı; yılın son aylarında aylık enflasyon yüzde 50'nin üzerine çıktı (doğrulanacak). Mart 1989'da başbakan olan **Ante Marković**, Aralık 1989'da IMF destekli bir istikrar programı başlattı: yeni dinar Alman markına sabitlendi, ücretler donduruldu, bütçe açıkları kapatıldı, özelleştirme yasası çıkarıldı (1990), iflas eden işletmeler kapatıldı. Program enflasyonu birkaç ay içinde durdurdu; ama sanayi üretimi düştü, işsizlik arttı, ücretler eridi. Marković, Batı'da "Yugoslavya'yı kurtaracak reformcu" olarak alkışlandı; kendi ülkesinde ise hem kemer sıkmanın yüzü hem de, cumhuriyet önderliklerinin hepsinin karşı çıktığı federal bir figür olarak, yalnız kaldı.

ABD'nin 1990 dış yardım yasası. Kasım 1990'da ABD Kongresi'nin kabul ettiği 1991 mali yılı dış operasyonlar bütçe yasasının Yugoslavya'ya ilişkin maddesi (Senatör Don Nickles'ın önerisiyle eklenen 599a bölümü), Yugoslavya'ya yapılacak ABD yardımının ve kredilerinin, altı ay içinde serbest seçim yapmayan cumhuriyetler bakımından kesilmesini, ABD'nin uluslararası finans kuruluşlarındaki temsilcilerinin de Yugoslavya'ya kredilere karşı oy vermesini öngörüyordu; yardım, federal düzeyi atlayarak doğrudan "demokratik" cumhuriyetlere yöneltilebilecekti (doğrulanacak). Bu madde, Susan Woodward'ın *Balkan Tragedy* kitabında federal hükümetin zaten zayıflamış konumunu daha da zayıflatan dış müdahalelerden biri olarak anılır. **Emperyalizm, federasyonu değil cumhuriyetleri muhatap alarak dağılmayı hızlandırdı.**

61.6 İşçi öfkesinden milliyetçiliğe

Milošević ve "antibürokratik devrim" (1987-1989). Slobodan Milošević, Belgrad'ın büyük bir devlet bankasının (Beobanka) eski başkanı, Sırbistan Komünistler Birliği'nin önderlerinden biriydi. 24 Nisan 1987'de Kosova Polje'de Kosovalı Sırplarla yaptığı bir toplantıda, polisin coplarıyla karşılaşan kalabalığa "Kimse sizi dövmeye cesaret edemez!" dedi. Bu cümle televizyonlarda defalarca gösterildi. Eylül 1987'de Sırbistan partisinin 8. Oturumu'nda, eski koruyucusu İvan Stambolić'i tasfiye ederek partinin tek hâkimi oldu.

1988-89'da Milošević'in destekçileri, **"antibürokratik devrim"** adıyla bir dizi kitlesel miting örgütledi. Bu mitinglere yüz binlerce kişi katıldı; aralarında 1987-88 grev dalgasının işçileri, ücretleri eriyen memurlar, emekliler vardı. Mitinglerin öfkesi gerçekti: bürokrasiye, ayrıcalıklara, yoksulluğa karşı. Ama bu öfke, **sınıf düşmanına değil, "öteki ulusa" ve rakip cumhuriyet bürokrasilerine** yönlendirildi. Ekim 1988'de Voyvodina'nın özerk yönetimi, Ocak 1989'da Karadağ'ın önderliği bu mitinglerle devrildi ve yerlerine Milošević yanlıları geldi. Kosova'nın özerkliği Mart 1989'da Sırbistan anayasasında yapılan değişikliklerle fiilen kaldırıldı.

Kosova'nın özerkliğine yönelik saldırıya en güçlü yanıt, yine işçilerden geldi: Şubat 1989'da Kosova'nın **Trepča** kurşun-çinko madenlerinin Arnavut madencileri, yerin yüzlerce metre altında açlık grevine başladı. Madenciler, Kosova'nın özerkliğini koruyan anayasanın değiştirilmemesini ve Milošević yanlısı

yöneticilerin görevden alınmasını istiyordu. Grev, Slovenya'da büyük bir dayanışma mitingine yol açtı; Belgrad'da ise karşı mitinglerle yanıtlandı. Mart 1989'da anayasa değişikliğine karşı Kosova'da yapılan gösterilerde onlarca kişi öldü (doğrulanacak).

28 Haziran 1989'da, 1389 Kosova Savaşı'nın 600. yıl dönümünde, Milošević Gazimestan'da yüz binlerce kişiye hitap etti ve Sırpların önünde yeniden "savaşlar", "silahlı savaşlar dâhil" olabileceğini söyledi.

Bu sürecin sınıfsal okuması şudur: 1987-88'de Yugoslavya'da ortak bir işçi hareketi vardı; Hırvat, Sırp, Boşnak, Sloven işçiler aynı taleplerle (ücret, iş güvencesi, yöneticilerin ayrıcalıklarının kaldırılması) grevdeydi. Bu hareketin bağımsız bir sınıf örgütü ve bütün Yugoslavya'yı kapsayan bir programı yoktu. Yugoslavya Komünistler Birliği, sekiz ulusal bürokrasiye bölünmüştü; hiçbiri işçi sınıfının ortak çıkarını savunmuyordu. Bu boşluğa milliyetçilik girdi. Milošević, Sırp işçilerinin ekonomik öfkesini alıp **Sırp milliyetçiliğine kanalize etti**; öteki cumhuriyetlerin önderlikleri de aynı şeyi kendi işçileri için yaptı. **Sınıf öfkesi, sınıf düşmanını bulamayınca, ulusal düşman icat edildi.**

Tuđman ve Hırvat milliyetçiliği, Slovenya'nın ayrılıkçılığı. Hırvatistan'da eski partizan generali ve sonradan milliyetçi tarihçi olan **Franjo Tuđman**'ın kurduğu Hırvat Demokratik Birliği (HDZ), Nisan-Mayıs 1990 seçimlerini kazandı. Tuđman'ın hükümeti, Hırvatistan'daki Sırpları anayasada "kurucu halk" olmaktan çıkardı, kamu kurumlarından Sırpları tasfiye etti ve İkinci Dünya Savaşı'nın Ustaşa devletinin simgelerini (dama tahtası arması) rehabilite eden bir dil kullandı. Bu, Hırvatistan'daki Sırp azınlık arasında korku yarattı; Belgrad'ın desteklediği Sırp milliyetçi önderliği bu korkuyu silahlı bir ayaklanmaya (Krajina) dönüştürdü. Slovenya'da ise Nisan 1990 seçimlerini DEMOS koalisyonu kazandı; Slovenya'nın zengin yönetici tabakası, borç ve kemer sıkma yükünü güneyle paylaşmak istemiyordu ve Batı Avrupa'ya bağlanmayı seçti.

1990 seçimleri. 1990 yılı boyunca Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinde ayrı ayrı çok partili seçimler yapıldı; **federal düzeyde hiç seçim yapılmadı.** Ocak 1990'da toplanan Yugoslavya Komünistler Birliği'nin 14. Olağanüstü Kongresi, Sloven delegasyonunun kongreyi terk etmesiyle dağıldı; parti fiilen sona erdi. Seçimlerin sonucu, Slovenya ve Hırvatistan'da ayrılıkçı-milliyetçi partilerin, Sırbistan ve Karadağ'da Milošević'in partisinin (eski komünistlerden oluşan Sırbistan Sosyalist Partisi) ve Bosna-Hersek'te üç ulusal partinin (Boşnak SDA, Sırp SDS, Hırvat HDZ) zaferi oldu. **Yugoslavya'nın bütününü temsil eden tek siyasal güç, Marković'in reformcuları, hiçbir cumhuriyette kazanamadı.** Seçim, sınıf siyasetinin yerine ulusal siyasetin geçtiğinin kaydı oldu.

Almanya ve Vatikan'ın erken tanıması. 25 Haziran 1991'de Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan etti. Slovenya'da on gün süren kısa bir çatışmadan sonra Yugoslav Halk Ordusu çekildi. Hırvatistan'da ise Belgrad'ın desteklediği Sırp güçleriyle Hırvat güçleri arasında kanlı bir savaş başladı: Vukovar üç ay kuşatıldı ve Kasım 1991'de yıkıntılar içinde düştü; ardından Sırp güçleri Ovčara'da Vukovar hastanesinden çıkarılan 200 dolayında yaralı ve sivili öldürdü (Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi kararlarıyla sabit; doğrulanacak). Hırvat güçleri de Sırp sivillere karşı suçlar işledi (Gospić, 1991; sonradan Hırvat mahkemesince yargılandı).

Bu koşullarda, 23 Aralık 1991'de **Almanya**, Avrupa Topluluğu'nun öteki üyelerinin ve BM Genel Sekreteri'nin uyarılarına rağmen, Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıyacağını açıkladı. **Vatikan** 13 Ocak 1992'de, Avrupa Topluluğu ise 15 Ocak 1992'de tanıdı. Avrupa Topluluğu'nun kurduğu Badinter Komisyonu'nun Hırvatistan'ın azınlık haklarına ilişkin koşulları henüz yerine getirmediği görüşü, tanıma kararında belirleyici olmadı (doğrulanacak). **Bu, emperyalist müdahalenin ilk adımıdır:** yeni birleşmiş Almanya, kendi tarihsel nüfuz alanı olan Slovenya ve Hırvatistan'ı, Katolik Kilisesi'nin

desteğiyle, bir an önce kendi ekonomik ve siyasal yörüngesine aldı. Erken tanıma, Bosna-Hersek'i de hızla bir bağımsızlık kararına zorladı: Yugoslavya'da kalmak, artık Milošević'in Sırbistanı ile baş başa kalmak demekti.

61.7 Bosna'da etnik temizlik ve Srebrenica soykırımı (1992–1995)

Genç yoldaşlar, bu bölümün en ağır sayfalarına geldik. Burada anlatılanları, kişilerin iddialarına ya da tarafların propagandasına değil, uluslararası mahkemelerin kesinleşmiş kararlarına dayanarak yazıyoruz. Bu kararların hepsi, bir sınıf bakış açısıyla ele alındığında da, olguların kendisi bakımından sağlam zemindir.

Bosna-Hersek 1992. Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın en karışık nüfuslu cumhuriyetiydi: 1991 nüfus sayımında yaklaşık yüzde 44 Boşnak (Müslüman), yüzde 31 Sırp, yüzde 17 Hırvat ve yüzde 5-6 kendini "Yugoslav" olarak tanımlayanlar. Köylerin ve kentlerin çoğunda bu halklar iç içe yaşıyordu; karma evlilikler, özellikle kentlerde, yaygındı. 29 Şubat-1 Mart 1992'de yapılan bağımsızlık referandumunu Bosnalı Sırpların büyük çoğunluğu, Karadžić'in SDS'sinin çağrısıyla boykot etti; katılanların neredeyse tamamı bağımsızlığa evet dedi. Nisan 1992'de Avrupa Topluluğu ve ABD, Bosna-Hersek'i tanıdı. Aynı günlerde savaş başladı.

Güçler. Savaşın bir tarafında **Milošević yönetimindeki Sırbistan**, **Yugoslav Halk Ordusu'nun kalıntıları** (Mayıs 1992'de Bosna'daki birlikleri, silahları ve subaylarıyla birlikte "Sırp Cumhuriyeti Ordusu"na, VRS'ye dönüştürüldü) ve **Radovan Karadžić ile General Ratko Mladić önderliğindeki Bosnalı Sırp güçleri** vardı. Yanlarında Sırbistan'dan gelen paramiliter gruplar (Željko Ražnatović "Arkan"ın "Kaplanlar"ı, Vojislav Šešelj'in adamları) savaştı. Sırp milliyetçi önderliğin hedefi, Bosna'nın büyük bir bölümünü Sırbistan'a bağlı, etnik olarak "saf" bir Sırp toprağına çevirmekti: **"Büyük Sırbistan"** projesi.

1992: Doğu Bosna ve Bosanska Krajina'da etnik temizlik. Savaşın ilk aylarında Sırp güçleri, Bosna'nın kuzeyinde ve doğusunda, Drina vadisinde ve Bosanska Krajina'da (kuzeybatı Bosna) sistematik bir etnik temizlik harekâtı yürüttü. Yöntem her yerde benzerdi: kasabanın yönetimi ele geçirilir; Boşnak ve Hırvat erkekler toplanır, kamplara götürülür; kadınlar, çocuklar ve yaşlılar sürülür; evler yağmalanır ve yakılır; camiler ve kiliseler yıkılır; direnenler öldürülür.

- **Prijedor ve kamplar:** Kuzeybatı Bosna'daki Prijedor bölgesinde Sırp yönetimi, Mayıs 1992'den itibaren **Omarska**, **Keraterm** ve **Trnopolje** kamplarını kurdu. Omarska bir demir madeninin tesislerinde, Keraterm bir seramik fabrikasında kuruldu; işçilerin fabrikası, işçilerin hapishanesi oldu. Binlerce Boşnak ve Hırvat erkek bu kamplarda tutuldu; yüzlercesi işkence altında ya da toplu infazlarla öldürüldü. Ağustos 1992'de gazeteciler Ed Vulliamy ve Roy Gutman'ın haberleri ve Trnopolje'de çekilen dikenli tel arkasındaki bir iskelet gibi zayıflamış erkeğin görüntüsü, kampları dünyaya duyurdu. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY), Prijedor'daki suçlar için pek çok sanığı mahkûm etti: ICTY'nin ilk davası olan Tadić (1997), Omarska kampı görevlilerinin yargılandığı Kvočka ve arkadaşları (2001), Prijedor belediye başkanı Stakić (2003; zulüm ve imha suçlarından mahkûm, soykırım suçlamasından beraat).
- **Višegrad:** Drina üzerindeki bu kasabada, Milan Lukić'in paramiliter grubu Boşnak sivilleri toplu olarak öldürdü; Haziran 1992'de iki ayrı evde (Pionirska Sokağı ve Bikavac) kadınlar ve çocuklar dâhil onlarca kişi diri diri yakıldı. ICTY Milan Lukić'i 2009'da ömür boyu hapse mahkûm etti.
- **Foča:** Sırp güçleri Foča'da Boşnak kadınları ve kızları kamplarda, evlerde ve spor salonlarında tuttu, sistematik olarak tecavüz etti ve köleleştirdi. ICTY, Kunarac ve arkadaşları davasında (Şubat

2001), **tecavüzü ve cinsel köleleştirmeyi insanlığa karşı suç** olarak mahkûm eden ilk uluslararası kararlardan birini verdi.
- **Zvornik ve Drina vadisi:** Nisan 1992'de Arkan'ın ve öteki paramiliterlerin Zvornik'e girişiyle başlayan etnik temizlik, Drina vadisinin Boşnak nüfusunu büyük ölçüde sürdü ya da öldürdü.

Sistematik tecavüz. Bosna savaşında tecavüz, bir savaş stratejisi olarak kullanıldı: bir topluluğu aşağılamak, korkutmak ve bölgeyi terk etmeye zorlamak için. Tecavüze uğrayan kadınların sayısı için 20.000 ile 50.000 arasında tahminler verilir; kurbanların büyük çoğunluğu Boşnak kadınlardı, ama Sırp ve Hırvat kadınlar da kurban oldu (doğrulanacak).

Saraybosna kuşatması (1992-1996). 5 Nisan 1992'den 29 Şubat 1996'ya kadar, yaklaşık **1.425 gün**, Bosnalı Sırp güçleri Saraybosna'yı çevredeki tepelerden kuşattı. Bu, modern savaş tarihindeki en uzun başkent kuşatmasıdır. Kentin su, elektrik, gaz ve gıda bağlantısı kesildi; siviller her gün top ateşi ve keskin nişancı ateşi altında yaşadı. Kuşatmada 11.000 ile 14.000 arasında kişi öldü; bunların büyük kısmı sivildi, aralarında 1.500'ü aşkın çocuk vardı (rakamlar kaynağa göre değişir; doğrulanacak). Şubat 1994'te ve Ağustos 1995'te Markale pazaryerine düşen top mermileri onlarca sivili öldürdü. Saraybosna'nın kendisi, çok halklı Yugoslavya'nın simgesiydi: kuşatma altında da Boşnaklar, Sırplar, Hırvatlar, Yahudiler birlikte yaşamayı sürdürdü. ICTY, Saraybosna'daki Sırp kuşatma birliklerinin komutanları Stanislav Galić'i (2003; temyizde 2006'da ömür boyu hapis) ve Dragomir Milošević'i (2007) sivil halka karşı terör kampanyası yürütmekten mahkûm etti.

Görsel: Saraybosna kuşatmasında 1992-93 kışı; su taşımak, top ve keskin nişancı ateşi altında buzlu sokaklarda tehlikeli bir yolculuktu. 1993. Christian Maréchal, CC BY 3.0, Wikimedia Commons.

Fotoğraftaki bidonlara bakın, genç yoldaşlar. Bir kentin sularını kesen, onu yalnızca askerî değil toplumsal olarak da boğmak ister. Kuşatma altındaki Saraybosna'da insanlar su, odun ve ekmek için sıraya girerken, aynı kentin çevresindeki tepelerde savaş vurguncuları, kuşatma hatlarından kaçak

mal geçirerek servet yapıyordu. Bu da sınıfın savaştaki yüzüdür.

Srebrenica (Temmuz 1995). Doğu Bosna'daki Srebrenica kasabası, 1993'ten itibaren binlerce Boşnak mültecinin sığındığı bir yerdi. Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi, 819 sayılı kararla Srebrenica'yı bir **"güvenli bölge"** ilan etti. Kasabada Hollanda'dan gelen hafif silahlı bir BM taburu (Dutchbat) konuşlanmıştı.

Temmuz 1995'te Mladić komutasındaki Bosnalı Sırp güçleri Srebrenica'ya saldırdı. BM'nin hava desteği talepleri büyük ölçüde karşılanmadı. 11 Temmuz 1995'te kasaba düştü. Binlerce Boşnak, Potočari'deki Hollanda taburunun üssüne sığındı. Sonraki günlerde Sırp güçleri kadınları, çocukları ve yaşlıları otobüslerle Boşnak kontrolündeki bölgeye sürdü; **erkekleri ve erkek çocukları ayırdı.** Hollanda askerleri, bu ayrımın yapıldığı yerdeydi ve üslerine sığınanları Sırp güçlerine teslim etti. Aynı günlerde ormanlardan Tuzla'ya kaçmaya çalışan binlerce erkek de yakalandı. Ayrılan ve yakalanan erkekler, sonraki birkaç gün içinde Srebrenica ve Zvornik çevresindeki okullarda, depolarda, tarlalarda **toplu olarak kurşuna dizildi.** Cesetler toplu mezarlara gömüldü; sonra, izleri silmek için, iş makineleriyle çıkarılıp başka "ikincil" mezarlara taşındı. Yaklaşık **8.000 Boşnak erkek ve erkek çocuk** öldürüldü. Potočari'deki anıt mezarlıkta bugün binlerce mezar taşı vardır; kurbanların büyük çoğunluğu, Uluslararası Kayıp Kişiler Komisyonu'nun DNA çalışmalarıyla kimliklendirilmiştir (doğrulanacak).

Görsel: Srebrenica yakınlarında Potočari soykırım anıt mezarlığındaki mezar taşları, 18 Mart 2009. Michael Büker, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Mahkeme kararları. Srebrenica'da işlenen suçun hukuki niteliği, iki uluslararası yargı organının kararlarıyla belirlenmiştir:

- **Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY):** Mahkeme, General Radislav Krstić davasında (ilk derece 2001, temyiz 2004) Srebrenica'daki toplu öldürmelerin **soykırım** olduğuna karar verdi; Krstić temyizde soykırıma yardım ve yataklık etmekten mahkûm edildi. Sonraki davalarda (Popović ve arkadaşları, 2010; Tolimir, 2012) aynı nitelendirme sürdü. **Radovan Karadžić** 24 Mart 2016'da, Srebrenica'daki soykırımdan, Saraybosna kuşatmasındaki terörden, etnik temizlik kapsamında zulüm, imha, sürgün suçlarından ve BM askerlerini rehin almaktan mahkûm edildi; 2019'da BM Uluslararası Ceza Mahkemeleri Mekanizması (IRMCT) temyiz dairesi cezasını ömür boyu hapse çıkardı. **Ratko Mladić** 22 Kasım 2017'de Srebrenica soykırımından ve öteki suçlardan ömür boyu hapse mahkûm edildi; temyiz dairesi 8 Haziran 2021'de kararı onadı.
- **Uluslararası Adalet Divanı (UAD):** Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Karadağ'a karşı açtığı davada Divan, 26 Şubat 2007 tarihli kararında Srebrenica'da işlenen suçun **soykırım** olduğunu tespit etti. Divan, Sırbistan'ın soykırımı doğrudan işlediği ya da suç ortaklığı yaptığı iddiasını kanıtlanmış bulmadı; ama **Sırbistan'ın soykırımı önleme yükümlülüğünü ihlal ettiğine** ve Mladić'i ICTY'ye teslim etmeyerek **soykırımı cezalandırma yükümlülüğünü de ihlal ettiğine** karar verdi.

Mahkeme kararlarını aktarırken iki noktayı dürüstlükle eklemeliyiz. Birincisi: ICTY, Karadžić ve Mladić davalarında 1992'deki etnik temizlik (Prijedor, Foča, Višegrad, Zvornik ve öteki belediyeler) için **soykırım** suçlamasını kanıtlanmış bulmadı; bu suçları insanlığa karşı suç (zulüm, imha, sürgün, cinayet) olarak mahkûm etti. UAD de 1992'deki suçlar için soykırıma özgü "özel kastı" kanıtlanmış bulmadı. Bu hukuki ayrım, 1992 suçlarının ağırlığını azaltmaz; ama bir tarih kitabı hukuki nitelendirmeleri mahkemelerin verdiği biçimde aktarmak zorundadır. İkincisi: Slobodan Milošević ICTY'de yargılanırken, 11 Mart 2006'da, karar verilmeden öldü. Sırbistan devlet güvenlik servisinin yöneticileri Jovica Stanišić ve Franko Simatović ise IRMCT'de, Bosna'da işlenen cinayetlere yardım ve yataklık etmekten mahkûm edildi (ilk derece 2021, temyiz 2023; doğrulanacak): Belgrad'ın savaştaki doğrudan rolünü belgeleyen bir karar.

Tarafların öteki suçları da aynı ölçütle. Bir soykırımı mahkûm etmek, öteki suçları görmemeyi gerektirmez; tam tersine, aynı ölçütü herkese uygulamak, soykırımın mahkûmiyetini güçlendirir. Bu yüzden mahkemelerin öteki taraflar için verdiği kararları da aktarıyoruz:

- **Hırvat-Boşnak savaşı ve HVO (1993-1994):** 1993'te Bosna'daki Hırvat güçleri (HVO) ile Boşnak ağırlıklı Bosna-Hersek Ordusu (ARBiH) arasında ayrı bir savaş patladı. Hırvatistan'ın desteklediği "Herceg-Bosna" Hırvat Topluluğu, Bosna'nın Hırvat nüfuslu bölgelerini Hırvatistan'a bağlamayı hedefliyordu. 16 Nisan 1993'te Lašva vadisindeki **Ahmići** köyünde HVO birlikleri, çoğu sivil 100'ü aşkın Boşnak'ı öldürdü ve köyü yaktı (ICTY: Kordić ve Čerkez, 2001, temyiz 2004; Blaškić davası). Mostar'da Boşnak mahalleleri kuşatıldı; 9 Kasım 1993'te HVO topçusu, Mostar'ın simgesi olan Osmanlı dönemi Eski Köprü'yü yıktı. Heliodrom ve Dretelj kamplarında Boşnaklar tutuldu. ICTY, Herceg-Bosna'nın altı önderini (Prlić ve arkadaşları) Boşnakları etnik temizlikle bölgeden çıkarmayı amaçlayan ortak bir suç girişiminden mahkûm etti (ilk derece 2013, temyiz 29 Kasım 2017); temyiz kararı, Hırvatistan'ın o zamanki önderliğinin bu girişime katıldığını tespit etti. Sanıklardan Slobodan Praljak, kararın okunduğu duruşmada zehir içerek öldü.
- **Fırtına Harekâtı (Ağustos 1995):** 4-7 Ağustos 1995'te Hırvat ordusu, Hırvatistan'daki Sırp kontrolündeki Krajina bölgesini geri aldı. Harekât sırasında ve sonrasında 150.000-200.000 dolayında Krajina Sırpı bölgeyi terk etti ya da sürüldü (doğrulanacak); geride kalan yaşlı Sırp sivillerin bir kısmı öldürüldü, evleri yakıldı. ICTY ilk derece mahkemesi 2011'de Hırvat generaller Ante Gotovina ve Mladen Markač'ı Sırpları sürmeyi amaçlayan ortak bir suç girişiminden mahkûm etti; ama temyiz dairesi 16 Kasım 2012'de oy çokluğuyla bu kararı bozdu ve iki generali beraat

ettirdi. Beraat kararı, Krajina Sırplarının kitlesel göçünü ve harekât sırasında işlenen suçları ortadan kaldırmaz; mahkeme yalnızca generallerin bir suç girişimi planladığını kanıtlanmış bulmadı. Bu karar hukuk çevrelerinde de tartışmalıdır.

- **Boşnak birliklerinin suçları:** ICTY, Konjic yakınındaki **Čelebići** kampında tutulan Bosnalı Sırplara yönelik cinayet, işkence ve tecavüz suçlarından kamp görevlilerini mahkûm etti (Mucić ve arkadaşları, 1998). Orta Bosna'da, ARBiH bünyesindeki yabancı mücahit birliklerinin ("El Mücahid" birliği) Sırp ve Hırvat tutsaklara yönelik suçları nedeniyle ARBiH komutanları Enver Hadžihasanović ve Amir Kubura (2006, temyiz 2008) ile genelkurmay başkanı Rasim Delić (2008) komuta sorumluluğundan mahkûm edildi. Srebrenica'daki Boşnak komutan Naser Orić, 1992-93'te Sırp tutsaklara yönelik suçları önlememekten ilk derecede mahkûm edildi (2006), ama temyizde beraat etti (2008). Bu davalarda verilen cezalar, suçların ölçeğine bağlı olarak daha düşüktür; mahkemeler, Boşnak tarafının suçlarını sistematik bir etnik temizlik planının parçası olarak değil, tek tek suçlar olarak nitelendirdi.

Bu tabloyu tek cümlede özetleyelim: **Bosna savaşında bütün taraflar savaş suçu işledi; ama suçların ölçeği, sistematikliği ve niteliği eşit değildi.** Mahkemelerin kesinleşmiş kararlarına göre, sistematik etnik temizliğin ve soykırımın başlıca faili Sırp milliyetçi önderliği ve Bosnalı Sırp güçleriydi; Hırvat milliyetçi önderliği Herceg-Bosna'da kendi etnik temizlik girişimini yürüttü; Boşnak birlikleri de tek tek suçlar işledi. Savaşta yaklaşık **100.000 kişi** öldü (Saraybosna'daki Araştırma ve Belgeleme Merkezi'nin *Bosna Ölüler Kitabı* çalışması; doğrulanacak); ölenlerin yaklaşık üçte ikisi Boşnaktı. 2 milyonu aşkın kişi yerinden edildi.

Sınıfsal okuma. "Kadim etnik nefret" anlatısı, bu savaşı açıklamaz; onu gizler. Etnik temizliğin maddi içeriği şudur:

- **Toplumsal mülkiyetin ve toprağın zorla paylaşılması.** Yugoslavya'nın dağılması, kırk yılda birikmiş toplumsal mülkiyetin (fabrikalar, madenler, oteller, konutlar, tarım arazileri) kimin eline geçeceği sorusunu doğurdu. Cumhuriyet bürokrasilerinden türeyen yeni ulusal burjuvaziler, bu mülkü kendi aralarında paylaşmak için **toprağı etnik olarak "temizlemek"** zorundaydı: "saf" bir ulusal toprak, o topraktaki bütün mülkün tek bir ulusal elit tarafından özelleştirilebileceği bir alan demekti. Omarska'nın bir demir madeninde, Keraterm'in bir seramik fabrikasında kurulması simgesel değil, maddidir: işçilerin toplumsal mülkiyetteki iş yerleri, işçilerin hapishanesi ve mezarı oldu; sonra da özelleştirildi. (Omarska madeni 2004'te dünyanın en büyük çelik tekellerinden birine, Mittal Steel'e geçti; doğrulanacak.)
- **Aynı mahallede yaşayan, aynı fabrikada çalışan işçiler birbirine düşürüldü.** Borovo'nun Hırvat ve Sırp işçileri 1988'de birlikte Belgrad'a yürüdü; 1991'de cephenin iki yanındaydı. Prijedor'un madencileri, Saraybosna'nın tramvay işçileri, Mostar'ın alüminyum işçileri, kendi yöneticilerinin mülk kavgası için birbirine düşman edildi.
- **Savaşın gerçek kazananları:** savaş zenginleri, paramiliter şefler (Arkan, aynı zamanda bir kaçakçılık ve kara borsa imparatorluğunun sahibiydi), kuşatma hatlarından kaçak mal geçirenler, yaptırımları delen petrol ve sigara kaçakçıları ve savaşın ardından "özelleştirme" adıyla fabrikaları yok pahasına alan vurguncular. Savaşın bütün taraflarında, sıradan askerler ve siviller ölürken, bu kesim servet biriktirdi. **Milliyetçilik, bu yağmanın ideolojisiydi.**

Tavrımız. Sırp milliyetçiliğinin Bosna'da yürüttüğü etnik temizlik ve Srebrenica soykırımı, **açıkça ve koşulsuz mahkûm edilir.** Bu suçu sosyalizm, antifaşizm ya da "emperyalizme karşı Yugoslavya'yı savunma" adına küçümsemek, inkâr etmek ya da göreceleştirmek, sosyalist ilkelere ihanettir. Milošević'in rejimi sosyalizm değil, eski bir komünist parti bürokrasisinin milliyetçi bir burjuvaziye

dönüşümüydü; onun savaşı Yugoslavya'yı değil, bu yeni burjuvazinin ganimetini savunuyordu. Partizanların "kardeşlik ve birlik" şiarının gerçek mirasçıları, Saraybosna'da kuşatma altında birlikte yaşamayı sürdürenler, Tuzla'da bütün halkları koruyan çok etnikli kent yönetimi ve her cephede milliyetçiliğe karşı çıkan savaş karşıtlarıydı.

Aynı açıklıkla, **bu soykırımı durdurmayan, sonra da kendi nüfuz düzenini kuran emperyalist güçlerin (ABD, Almanya, NATO) "insani müdahale" söylemi de reddedilir.** BM Güvenlik Konseyi'nin ve Batılı güçlerin Srebrenica'yı "güvenli bölge" ilan edip korumasız bırakması, Hollanda taburunun sığınanları teslim etmesi, Bosna'ya uygulanan silah ambargosunun fiilen yalnızca kendini savunmaya çalışan tarafı vurması, Batı'nın Bosna'daki suça seyirci kaldığının kanıtıdır. (Hollanda mahkemeleri, Hollanda devletinin Potočari'deki üsten çıkarılan 350 dolayında erkeğin ölümünden kısmen sorumlu olduğuna karar verdi; Hollanda Yüksek Mahkemesi, 2019; doğrulanacak.) Batı, soykırımı önlemek için değil, soykırımdan sonra bölgeyi kendi çıkarlarına göre yeniden düzenlemek için harekete geçti.

61.8 Emperyalist düzen ve sonrası

Dayton (Kasım-Aralık 1995). Ağustos-Eylül 1995'te NATO'nun Bosnalı Sırp mevzilerine yönelik hava harekâtı ve Hırvat-Boşnak kara saldırıları sonrasında, ABD'nin önderliğinde Dayton'daki (Ohio) bir askerî üste barış görüşmeleri yapıldı. 21 Kasım 1995'te parafe edilen ve 14 Aralık 1995'te Paris'te imzalanan **Dayton Antlaşması**, savaşı bitirdi. Ama antlaşmanın ekindeki **anayasa**, Bosna-Hersek'i iki "entiteye" (Boşnak-Hırvat Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti) böldü ve bütün devlet kurumlarını **etnik kotalara** bağladı: üç kişilik bir devlet başkanlığı (bir Boşnak, bir Hırvat, bir Sırp), etnik temelde oluşan bir Halklar Meclisi, etnik veto hakları. Ülkenin üzerinde, uluslararası toplumun atadığı ve seçilmiş yetkilileri görevden alabilen bir **Yüksek Temsilci** vardı.

Bu anayasa, savaşın sonuçlarını, yani etnik temizlikle yaratılmış toprak bölünmesini, kalıcılaştırdı. Ve **sınıf siyasetini kilitledi:** Bosna'da siyaset, üç etnik milliyetçi partinin kendi "topluluklarını" temsil ettiği bir düzene hapsedildi. Bir işçi, Boşnak ya da Sırp ya da Hırvat olarak oy veriyor, sınıfı olarak değil. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Sejdić ve Finci - Bosna-Hersek* kararında (22 Aralık 2009), üç "kurucu halk"tan birine mensup olmayan yurttaşların (bir Roman ve bir Yahudi) devlet başkanlığına ve Halklar Meclisi'ne aday olamamasının ayrımcılık olduğuna karar verdi. Karar, yazıldığı tarihten bu yana uygulanmadı (doğrulanacak).

Kosova ve NATO bombardımanı (1999). 1990'larda Kosova'da Milošević rejimi, Arnavut nüfusa karşı bir apartheid düzeni kurdu: Arnavutlar kamu işlerinden atıldı, Arnavutça eğitim kapatıldı. Arnavutlar 1990'ların başında İbrahim Rugova önderliğinde paralel kurumlarla pasif direniş yürüttü; 1990'ların sonunda silahlı Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) güçlendi ve Sırp güçleri buna kitlesel baskıyla yanıt verdi. Ocak 1999'da Račak'ta 45 Arnavut'un öldürülmesi, Batı'nın müdahalesinin gerekçesi oldu.

24 Mart 1999'da NATO, BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmaksızın Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni (Sırbistan ve Karadağ) bombalamaya başladı. Bombardıman **78 gün**, 10 Haziran 1999'a kadar sürdü. NATO, köprüleri, fabrikaları, rafinerileri, elektrik santrallerini, televizyon binasını vurdu. 12 Nisan'da Grdelica'da bir yolcu treni, 14 Nisan'da Đakovica yakınında bir Arnavut mülteci konvoyu, 23 Nisan'da Belgrad'daki Sırp Radyo Televizyonu binası (16 çalışan öldü), 7 Mayıs'ta Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği vuruldu. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre bombardımanda 500 dolayında sivil öldü; Yugoslav hükümeti çok daha yüksek rakamlar verdi (doğrulanacak). Seyreltilmiş uranyumlu mühimmat kullanıldı. **Bombardımanın hedefi, sivil altyapı ve sanayiydi: yani Sırbistan işçi sınıfının iş yerleri.** Kragujevac'taki Zastava otomobil ve silah fabrikası vuruldu; binlerce işçi işsiz kaldı.

Aynı dönemde Sırp güçleri, bombardımanı fırsat bilerek Kosova'dan yüz binlerce Arnavut'u sürdü: 800.000 dolayında Arnavut Arnavutluk'a ve Makedonya'ya kaçtı. ICTY, bu sürgün ve cinayetlerden Yugoslav ve Sırp üst düzey yöneticileri mahkûm etti (Šainović ve arkadaşları, 2009, temyiz 2014; Đorđević, 2011). Savaştan sonra ise, NATO'nun ve BM'nin yönetimi altında, Kosova'daki Sırpların ve Romanların büyük bir kısmı, UÇK'lı grupların saldırıları ve intikam şiddeti sonucunda bölgeyi terk etmek zorunda kaldı (200.000 dolayında; doğrulanacak). ICTY, UÇK komutanlarından Haradin Bala'yı Lapušnik kampındaki suçlardan mahkûm etti (2005); öteki önemli UÇK komutanları beraat etti. **Aynı ölçüt:** Sırp güçlerinin Arnavutlara karşı, UÇK'nın Sırplara ve Romanlara karşı suçları; ve NATO'nun sivil hedeflere yönelik bombardımanı. Bu üçünü birden görmeyen bir tarih, taraflardan birinin propagandasıdır (NATO'nun sicili üzerine: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat).

Savaşın ardından ABD, Kosova'nın doğusunda, Ferizaj yakınında **Bondsteel Kampı**'nı kurdu: Balkanlar'daki en büyük ABD askerî üslerinden biri. "İnsani müdahale"nin kalıcı sonucu, bölgede bir ABD üssü oldu.

Lahey Mahkemesi. ICTY 1993'te BM Güvenlik Konseyi kararıyla kuruldu ve 2017'nin sonunda kapandı. 161 kişi hakkında iddianame düzenledi (doğrulanacak). Mahkeme, savaş suçlarının ve soykırımın yargılanmasında önemli bir hukuki miras bıraktı; bu bölümde kararlarını kaynak olarak kullanmamız bunun göstergesidir. Ama mahkemenin bir sınırı da vardı: NATO'nun 1999 bombardımanında sivillerin öldürülmesine ilişkin başvurular, mahkeme savcılığının bir inceleme komitesinin raporuyla (2000) soruşturma açılmadan kapatıldı (doğrulanacak). **Uluslararası adaletin, güçlülerin suçları önünde durduğu yer, emperyalist düzenin hukukunun sınırıdır.**

Karadağ (2006) ve Kosova (2008). Yugoslavya'nın dağılması 2000'lerde de sürdü. Milošević, Ekim 2000'de bir kitle hareketiyle devrildi; hareketin belirleyici anında Kolubara kömür madenlerinin işçileri greve çıktı. 2003'te Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin adı "Sırbistan ve Karadağ" oldu. 21 Mayıs 2006 referandumunda Karadağ seçmenlerinin yüzde 55,5'i bağımsızlığa evet dedi. 17 Şubat 2008'de Kosova bağımsızlığını ilan etti; ABD ve AB üyelerinin çoğu tanıdı, Sırbistan, Rusya, Çin ve bazı AB üyeleri tanımadı. Böylece Tito Yugoslavyası'nın yerinde yedi devlet kaldı.

Toplumsal mülkiyetin yağmalanması. Yugoslavya'nın bütün ardıl devletlerinde, toplumsal mülkiyetteki işletmeler savaş sırasında ve sonrasında özelleştirildi. Hırvatistan'daki "dönüşüm ve özelleştirme" (pretvorba) süreci, iktidar partisine yakın bir avuç ailenin büyük işletmeleri yok pahasına ele geçirdiği bir yağma olarak anıldı; Hırvatistan parlamentosu bile bu süreci inceleyen komisyonlar kurdu (doğrulanacak). Sırbistan'da 2001 sonrasında özelleştirilen işletmelerin büyük kısmı birkaç yıl içinde iflas etti ya da tasfiye edildi. Bosna'da kupon özelleştirmesi, Çekoslovakya'daki gibi, fonlar aracılığıyla işletmeleri yeni sahiplerine devretti. **Etnik temizlik toprağı, özelleştirme fabrikayı paylaştırdı.**

Batı Balkanlar: AB'nin ucuz emek çevresi. Bugün Batı Balkanlar (Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, Kosova), Avrupa Birliği'nin güneydoğu çevresinde, ücretlerin AB ortalamasının çok altında olduğu bir ucuz emek bölgesidir. Alman, İtalyan ve öteki Avrupa şirketleri buraya otomotiv yan sanayisi, tekstil, çağrı merkezi yatırımları yapar. Aynı zamanda bölge, Batı Avrupa'ya sürekli göç veren bir emek deposudur: Almanya'nın 2016'dan sonra Batı Balkanlar'dan işçi alımını kolaylaştıran düzenlemesi, doktorlardan inşaat işçilerine yüz binlerce kişinin göçünü hızlandırdı (doğrulanacak). **1960'ların Titocu işçi ihracı, bugün AB'nin göç rejimi altında yeniden üretiliyor** (Bölüm 77).

Tuzla 2014. Şubat 2014'te Bosna-Hersek'in sanayi kenti Tuzla'da, özelleştirilen ve ardından iflas ettirilen fabrikaların işçileri sokağa çıktı: deterjan fabrikası Dita, kimya fabrikaları Polihem ve Poliolchem, Guming ve Konjuh gibi işletmelerin işçileri, aylardır ödenmeyen ücretlerini, ödenmeyen sağlık ve emeklilik primlerini, fabrikalarının yağmalanmasını protesto ediyordu. 7 Şubat'ta Tuzla'da kanton hükümet binası ateşe verildi; protestolar Saraybosna, Zenica, Mostar, Bihać ve başka kentlere yayıldı; Saraybosna'da devlet başkanlığı binasının bir bölümü yandı. Birkaç kanton hükümeti istifa etti.

Görsel: Bosna-Hersek'teki toplumsal protestolar sırasında Tuzla kanton hükümeti binası alevler içinde, 7-8 Şubat 2014. Juniki San, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Protestoların ardından birçok kentte **"plenum"lar**, yani herkese açık halk meclisleri kuruldu. Plenumlar, özelleştirmelerin gözden geçirilmesi, yolsuzluğun yargılanması, siyasetçilerin ayrıcalıklarının kaldırılması ve işçilerin ödenmemiş haklarının ödenmesi taleplerini dile getirdi. **Tuzla 2014'ün en önemli yanı şudur:** Dayton'un etnik kotalı düzeninde yirmi yıl boyunca etnik kimliğe hapsedilen siyaset, ilk kez kitlesel ölçekte **sınıf ekseninde** kırıldı. Protestocuların şiarlarından biri, milliyetçi partilerin üç diline karşı "üç dilde aç"tı (doğrulanacak). Hareket birkaç ay içinde söndü; kalıcı bir örgüt yaratamadı. Ama kardeşlik ve birliğin bir etnik slogan değil, bir sınıf ilişkisi olduğunu hatırlattı.

Yugo-nostaljinin sınıfsal içeriği. Bugün eski Yugoslavya'nın bütün ülkelerinde, özellikle yaşlı kuşaklar ve işçiler arasında, "Yugo-nostalji" denen bir özlem yaygındır: Tito portreleri, partizan şarkıları, "o zaman işimiz vardı, evimiz vardı, denize tatile giderdik" anlatıları. Bu özlem, DDR'deki Ostalgie gibi (Bölüm 58.6), bir rejim özlemi olarak değil, **kaybedilen güvencelerin ve kaybedilen ortak yaşamın özlemi** olarak okunmalıdır: iş güvencesi, toplumsal konut, parasız sağlık ve eğitim, halklar arasında

savaşsız bir ortak yaşam. Yugo-nostalji, milliyetçi elitlerin savaşla ve özelleştirmeyle yok ettiği şeyin, halkın belleğindeki izidir. Ama bu özlem, Titocu modelin kendi içinde bu yıkımın tohumlarını taşıdığını (piyasa, borç, işçi ihracı, cumhuriyet bürokrasileri) gördüğünde, bir nostaljiden bir derse dönüşebilir.

Kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar (Yugoslavya)

Kazanımlar	Hatalar ve sapmalar
Kendi gücüyle kazanılan partizan devrimi; faşizme ve Ustaşa-Çetnik kıyımlarına karşı bütün halkların birliği	1948'den sonra marksizm-leninizmden kopuş; Titoculuk: modern revizyonizmin ilk devlet biçimi
Toprak reformu, kamulaştırmalar, hızlı sanayileşme	ABD'den kredi ve askerî yardım; iki NATO ülkesiyle Balkan Paktı (1953-54)
Federal yapı: halkların eşitliği; "kardeşlik ve birlik" şiarı	Goli Otok: Kominform yanlısı komünistlere karşı kamp sistemi
Okuma yazma, sağlık, kadın hakları; gençlik çalışma tugayları	"Öz yönetim": grup mülkiyeti, işletmeler arası piyasa rekabeti, kâra göre dağıtım; konseylerin biçimselleşmesi
Kırk yıl boyunca savaşsız bir çok halklı ortak yaşam	1965 piyasa reformu; işsizlik; bir milyonu aşkın işçinin Batı'ya ihracı
İşçilerin 1958'den 1988'e kadar süren grev ve öğrenci hareketleriyle sosyalist eşitlik talebini canlı tutması (1968, 1987-88)	Bölgesel eşitsizliğin derinleşmesi (Slovenya ↔ Kosova)
	1974 Anayasası: federasyonun cumhuriyet bürokrasilerine bölünmesi; zengin cumhuriyetlerin milliyetçiliği
	~20 milyar $ dış borç; IMF programları; reel ücret kaybı; 1989 hiperenflasyonu
	Cumhuriyet bürokrasilerinin ulusal burjuvaziye dönüşmesi; milliyetçilik; savaş, etnik temizlik, Srebrenica soykırımı

Göstergelerin kısa değerlendirmesi (Yugoslavya)

Gösterge	1950	1965	1980	1989
(1) Başarı ölçütü	Plan (1947 beş yıllık plan); 1950 yasasıyla işletme geliri öne çıkmaya başlıyor	Piyasa satışı ve net gelir	Net gelir; "özyönetim sözleşmeleri"	Kâr; Marković reformu
(2) Kârın rolü	Sınırlı	Ücret ve yatırımın kaynağı	Aynı; ama işletme zararları bankalarca kapatılıyor	Belirleyici
(3) Yatırım kararı	Merkezî plan	İşletmeler ve bankalar	Cumhuriyet bankaları ve cumhuriyet bürokrasileri	Cumhuriyetler; yabancı kredi; IMF
(4) İşçi konseyi gücü	Yeni kuruluyor	Ücret dağıtımında etkili, stratejik kararlarda zayıf	Biçimsel	Konseyler yerine grevler
(5) Ücret farkları	Dar	İşletmeler arası farklar açılıyor	Geniş; "kızıl burjuvazi"	Çok geniş
(6) Yönetici tabakanın yeniden üretimi	Partizan kuşağı; açık	Kapanmaya başlıyor	Cumhuriyet düzeyinde kapalı	Ulusal elitler
(7) Fiilî tasarruf	Federal devlet	İşletme yöneticileri ve bankalar	Cumhuriyet bürokrasileri	Cumhuriyet bürokrasileri; özelleştirme yasası (1990)

Gösterge	1950	1965	1980	1989
(8) Meta-para ilişkileri	Tarımda özel mülkiyet (1953'ten sonra); küçük ticaret	Geniş	Çok geniş; yabancı ortak girişimler	Neredeyse tam piyasa
(9) Dış borç	ABD yardımı başlıyor	Artıyor	~20 milyar $	~16-17 milyar $; IMF programı
(10) SEV bağımlılığı	Yok (abluka)	Gözlemci ilişki	Sınırlı	—
(11) Sendika bağımsızlığı	Yok	Yok	Yok; grevler resmî sendikanın dışında	Yok; grev dalgası
(12) Partide işçi payı	Yüksek	Düşüyor	Düşük (doğrulanacak)	Parti dağılıyor (1990)

Sonuç: Yugoslavya, hipotezin **en güçlü biçimde doğrulandığı** ülkedir. Kâr ölçütü, işletmeler arası piyasa, yatırım kararlarının bankalara ve cumhuriyetlere geçmesi, dış borç, işçi ihracı ve bölgesel eşitsizlik, 1950'lerin ortasından itibaren sürekli genişledi. Tek karmaşık nokta, "öz yönetim"in hukuki olarak işçilere verdiği haklardır: bu haklar kâğıt üzerinde Doğu Bloku'nun geri kalanından geniştir. Ama göstergeler, bu hakların stratejik kararlarda biçimselleştiğini ve gerçek tasarrufun müdürlere, bankalara ve cumhuriyet bürokrasilerine geçtiğini gösterir. **Yugoslav deneyimi, "işçi denetimi" adı taşıyan bir düzenin, piyasa ile birleştiğinde işçiyi denetimin değil, rekabetin öznesine dönüştürdüğünü gösterir.**

Kritik an: 1987-1991: işçi öfkesinden milliyetçi savaşa.

Sınıf ne istedi?	Parti-devlet ve sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin (IMF, Batılı alacaklılar, emperyalist devletler) karşı hamlesi neydi?	Hangi fraksiyon kazandı?	Sonuç
Ücret artışı, iş güvencesi, yöneticilerin ayrıcalıklarının kaldırılması, yolsuzluğa son; bütün Yugoslavya'da ortak grevler (Labin, Borovo, Trepča)	Cumhuriyet bürokrasileri işçi öfkesini ulusal düşmana yönlendirdi (Milošević'in "antibürokratik devrimi", Tuđman, Sloven önderliği); resmî sendikalar etkisiz	IMF kemer sıkma programları; ABD'nin 1990 yasasıyla federasyonu atlayıp cumhuriyetleri muhatap alması; Almanya ve Vatikan'ın erken tanıması	Cumhuriyet bürokrasilerinden doğan yeni ulusal burjuvaziler; savaş zenginleri, paramiliter şefler, özelleştirme vurguncuları; Batı sermayesi ve NATO	Savaş, etnik temizlik, Srebrenica soykırımı; toplumsal mülkiyetin yağması; yedi küçük devlet; Batı Balkanlar'ın AB'nin ucuz emek çevresine dönüşmesi

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Batı'nın Yugoslavya'ya karşı araçları dönemden döneme değişti: 1949-1960'larda kredi, gıda yardımı ve askerî yardımla Yugoslavya'yı Sovyet bloğundan koparmak ve bir "vitrin" olarak kullanmak; 1960-70'lerde işçi ihracı anlaşmaları ve yabancı sermayeyle ortak girişimlerle ekonomiyi Batı pazarına bağlamak; 1980'lerde borç ve IMF programlarıyla kemer sıkma dayatmak; 1990'da federal hükümeti atlayan yardım koşulları; 1991-92'de seçici tanıma; savaş sırasında silah ambargosu; 1995'te Dayton ile etnik kotalı bir anayasa; 1999'da NATO bombardımanı ve Bondsteel üssü; savaş sonrasında özelleştirme, AB üyelik koşulları ve göç rejimi. Yeni ulusal burjuvazilerin araçları: milliyetçi medya, paramiliter gruplar, etnik temizlik, savaş ekonomisi, kaçakçılık, "pretvorba" ve kupon özelleştirmesi.

Türkiye'ye bağ. Yugoslavya ile Türkiye arasındaki bağ üç katmanlıdır. **Birincisi, Balkan Paktı (1953-54):** Türkiye, NATO'nun güneydoğu kanadı olarak Tito Yugoslavyası'yla askerî ittifak kurdu; bu, Titoculuğun emperyalizmle ilişkisinin somut bir halkasıydı. **İkincisi, Balkan göçmenleri:** 1953'te iki ülke arasında varılan anlaşmayla 1950'lerin ortasından 1960'ların sonuna dek Yugoslavya'dan, özellikle Makedonya ve Kosova'dan, Türkiye'ye yüz binlerce kişi (Türk, Arnavut, Boşnak ve Pomak Müslümanlar) göç etti (150.000-250.000 arası tahminler; doğrulanacak). Bu göçmenler İstanbul, Bursa, İzmir'in işçi semtlerinde, sanayinin ucuz emek kaynağı olarak yerleşti. **Üçüncüsü, Bosna savaşının Türkiye'de nasıl okunduğu:** 1992-95 Bosna savaşı Türkiye'de ağırlıklı olarak **dinsel bir çerçeveyle** okundu: "Hristiyan Avrupa'nın Müslümanlara karşı savaşı". Bu çerçeve, Türkiye'de dinci siyasetin yükselişinde önemli bir malzeme oldu. Bu dinsel çerçeve, Srebrenica'nın bir soykırım olduğu gerçeğini doğru biçimde vurgular; ama savaşın sınıfsal ve siyasal nedenlerini (Yugoslavya'nın revizyonist ekonomisi, cumhuriyet bürokrasilerinin burjuvalaşması, toplumsal mülkiyetin yağması, emperyalist müdahale) görmez. Ayrıca aynı savaşta Boşnak işçilerin yanında Sırp ve Hırvat işçilerin de kendi milliyetçi önderlikleri tarafından ölüme sürüldüğünü, Tuzla ve Saraybosna'da çok halklı direnişin yaşadığını görmez. Sınıfsal okuma, Srebrenica'yı mahkûm ederken onu dinlerin değil, sınıfların ve milliyetçi burjuvazilerin tarihinin içine yerleştirir.

Yanlış anlatıya yanıt. (1) "Yugoslavya'yı kadim etnik nefretler parçaladı." Yugoslav halkları kırk yıl boyunca savaşsız bir arada yaşadı; kentlerde karma evlilikler yaygındı; 1991 nüfus sayımında yüz binlerce kişi kendini "Yugoslav" olarak tanımlıyordu. 1987-88'de işçiler ulusal ayrım gözetmeksizin birlikte grev yapıyordu. Savaşı doğuran, "kadim nefret" değil, revizyonist ekonominin yarattığı borç, işsizlik ve bölgesel eşitsizlik; cumhuriyet bürokrasilerinin toplumsal mülkiyet üzerinde ulusal burjuvaziler olarak hak iddia etmesi; bu bürokrasilerin işçi öfkesini milliyetçiliğe kanalize etmesi ve emperyalist güçlerin dağılmayı hızlandıran müdahaleleriydi. "Kadim nefret" anlatısı, hem milliyetçi faillerin sorumluluğunu hem de Batı'nın rolünü gizler. **(2) "Yugoslavya sosyalizmin en demokratik modeliydi."** Yugoslavya, kâğıt üzerinde en geniş işçi hakları tanıyan modeldi; gerçekte işçi konseyleri stratejik kararlarda biçimseldi, kararlar müdürlerin, bankaların ve cumhuriyet bürokrasilerinin elindeydi. Aynı model işsizlik, işçi ihracı, bölgesel eşitsizlik ve dış borç üretti. Model, Kominform yanlısı komünistleri Goli Otok'ta hapsetti, 1968 öğrencilerini ve Praxis felsefecilerini cezalandırdı. Piyasa ile birleşen "öz yönetim", işçiyi birbirleriyle rekabet eden işletme kolektiflerinin üyesine dönüştürdü. Yugoslav modeli, sosyalist demokrasinin değil, piyasa sosyalizminin modeliydi; ve piyasa sosyalizmi, sonunda piyasayı, sosyalizmi değil, üretti.

Dört soru. Kimin elinde? 1950'den sonra hukuken "toplumun"; fiilen işletme yöneticilerinin, bankaların ve 1974'ten sonra cumhuriyet bürokrasilerinin. 1990'lardan sonra yeni ulusal burjuvazilerin, savaş zenginlerinin ve yabancı sermayenin. **Kimin denetiminde?** Kâğıt üzerinde işçi konseylerinin; gerçekte müdürlerin, teknokratların, bankaların, parti ve cumhuriyet aygıtlarının; 1980'lerde IMF'nin ve Batılı alacaklıların. **Kimin yararına?** Kırk yıl boyunca sosyal haklar ve kalkınma geniş kesimlere ulaştı; ama zengin cumhuriyetlerin, kârlı işletmelerin ve "kızıl burjuvazinin" yararına eşitsiz biçimde. Dağılmada savaş ve yağma, milliyetçi elitlerin yararına. **Kim karar veriyor?** 1948-1974 arasında Tito ve dar önderlik; 1974'ten sonra sekiz cumhuriyet ve bölge bürokrasisi; 1990'lardan sonra milliyetçi partiler, savaş şefleri ve emperyalist güçler (Dayton, Yüksek Temsilci, NATO).

Okuma ve izleme önerisi. - Kominform'un Haziran 1948 kararı ve Kasım 1949 kararı (Kominform belgeleri, 1948-49). - Enver Hoxha, *Yugoslav "Self-Administration": A Capitalist Theory and Practice* (Yugoslav "Öz Yönetimi": Kapitalist Teori ve Pratik, 1978). - Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* (Balkan Trajedisi, 1995) ve *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990* (1995). - Catherine Samary, *Yugoslavia Dismembered* (Parçalanan Yugoslavya, 1995). - Ed Vulliamy, *Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War* (Cehennemde Mevsimler, 1994): Omarska ve Trnopolje kamplarını dünyaya duyuran gazetecinin tanıklığı. - Uluslararası Adalet Divanı, *Bosna-Hersek - Sırbistan ve Karadağ* kararı (26 Şubat 2007); ICTY, *Krstić* (2001, 2004), *Karadžić* (2016), *Mladić* (2017) ve *Prlić ve arkadaşları* (2013, 2017) kararları. - Emir Kusturica, *Otac na službenom putu* (Babam İş Gezisinde, 1985): 1950'lerde Saraybosna'da, Kominform yanlılığıyla suçlanıp çalışma kampına gönderilen bir babanın hikâyesi, bir çocuğun gözünden. - Jasmila Žbanić, *Quo Vadis, Aida?* (2020): Temmuz 1995'te Potočari'deki BM üssünde bir Boşnak tercümanın gözünden Srebrenica.

Bölüm 62: Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk: Balkanlar'da Revizyonizmin Sonu ve Sosyalizmi Savunma Çabası

Sahne. Haziran 1989, Bulgaristan-Türkiye sınırı, Kapıkule. Sınır kapısının önünde kilometrelerce uzanan bir kuyruk var: at arabaları, eski Moskviç'ler, bavullarla, yorganlarla, dikiş makineleriyle yüklü kamyonlar. Aralarında Kırcaali'nin tütün işçileri, Şumnu'nun kooperatif çiftçileri, Razgrad'ın fabrika işçileri, öğretmenler, şoförler var. Birkaç hafta önce, 29 Mayıs 1989'da, Bulgaristan Komünist Partisi'nin genel sekreteri Todor Jivkov televizyona çıkıp Türkiye'yi sınırlarını açmaya çağırmıştı. Bu insanların çoğu beş yıl önce adlarını zorla değiştirmek zorunda kalmıştı. Şimdi kendi ülkelerinden bir "turist vizesi"yle çıkıyorlar. Türkiye'de onları bir yanda "soydaş" nutukları, öbür yanda Bursa'nın konfeksiyon atölyeleri bekliyor.

Tez. Bulgaristan ve Romanya'da revizyonizm iki farklı biçim aldı. Bulgaristan'da Moskova'ya tam bağımlılık, Romanya'da "bağımsızlık" maskesi altında Batı emperyalizmine borçlanma ve aile diktatörlüğü. İkisinde de parti bürokrasisi ekonomik krize milliyetçilikle ve kemer sıkmayla yanıt verdi. 1989'da ikisinde de düzeni deviren, halkın öfkesini kullanan parti içi kliklerdir. Arnavutluk ise revizyonizme karşı sosyalizmi en uzun süre savunan ülke oldu. Ama bu savunma yalnızca dış kuşatmayla değil, 1985 sonrası önderlikteki gerilemeyle de sarsıldı.

Bu bölüm Balkanlar'ın üç küçük ülkesini birlikte anlatıyor, çünkü üçü de aynı soruya üç farklı yanıt verdi: *Küçük, tarım ağırlıklı, geri bırakılmış bir ülke, iki büyük gücün arasında sosyalizmi nasıl kurar ve nasıl korur?* Bulgaristan'ın yanıtı büyük kardeşe yaslanmaktı. Romanya'nın yanıtı iki büyük kamp arasında pazarlık yapmaktı. Arnavutluk'un yanıtı ise kimseye borçlanmadan, kendi gücüne dayanmaktı. Üç yanıtın da sonunu 1989-1991'de gördük. Kısım X'in yöntem kutusundaki soruları burada da soruyoruz: Sosyalist inşanın kazanımları neydi? Revizyonist dönüşüm ne zaman ve hangi adımlarla gerçekleşti? Bu ülke dünya kapitalizmine ve Sovyet sosyal-emperyalizmine hangi bağlarla bağlandı? Çözülüşte kim kazandı, kim kaybetti?

62.1 Bulgaristan: "On altıncı cumhuriyet"ten Soya Dönüş Süreci'ne

Dimitrov'un Bulgaristan'ı. 9 Eylül 1944'te Vatan Cephesi (Otechestven Front), Kızıl Ordu'nun sınıra dayandığı günlerde, partizan birliklerinin ve Sofya işçilerinin ayaklanmasıyla iktidarı aldı. Cephenin omurgası Bulgar İşçi Partisi (komünistler) ile Tarım Birliği'nin sol kanadıydı: yani işçi-köylü ittifakı, Bulgaristan'da gerçekten kuruldu (Bölüm 32; Tablo T22 ile bağ). Georgi Dimitrov, Leipzig Reichstag yangını davasında Göring'i sanık sandalyesinden sorguya çeken (1933) ve Komintern'in antifaşist halk cephesi çizgisini kuran önder, Kasım 1945'te ülkesine döndü, 1946'dan ölümüne (Temmuz 1949) kadar başbakanlık yaptı. Bu yıllarda monarşi referandumla kaldırıldı (Eylül 1946), sanayi ve bankalar kamulaştırıldı (1947), toprak reformu tamamlandı, kooperatifleşme başladı. 1946'da yaklaşık dörtte üçü köylü olan bir ülke, otuz yıl içinde nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşayan, makine, elektronik ve kimya üreten bir sanayi ülkesine dönüştü (oranlar doğrulanacak). Okuma yazma, parasız sağlık ve eğitim, köye elektrik ve yol, kadınların kitlesel olarak ücretli çalışmaya girişi bu dönemin kazanımlarıdır.

Jivkov ve Kruşçev çizgisi. Dimitrov'un ölümünden sonra partiyi Vılko Çervenkov yönetti. Stalin'in ölümünün ardından, Mart 1954'te partinin birinci sekreterliğine görece genç ve silik bir aygıt adamı getirildi: Todor Jivkov. Jivkov'un asıl yükselişi **Nisan 1956 Plenumu**'dur: SBKP 20. Kongresi'nin (Şubat 1956) hemen ardından toplanan bu plenumda Çervenkov "kişi kültü" suçlamasıyla geriletildi. Bulgaristan'da "Nisan çizgisi" diye anılan bu dönüş, Kruşçev revizyonizminin ülkeye birebir aktarılmasıydı. Jivkov 1954'ten 1989'a, otuz beş yıl boyunca partinin başında kaldı. Bu, Doğu Avrupa'nın en uzun kesintisiz önderliğidir.

SEV içinde tam eklemlenme. Bulgaristan'ın sanayileşmesi gerçekti ama giderek Sovyet ekonomisinin tamamlayıcısı olarak biçimlendi. Sovyet petrolü, gazı ve hammaddesi görece ucuz fiyatla geldi; Bulgaristan karşılığında forklift, elektrikli araç, elektronik parça, tütün, şarap, sebze ve meyve gönderdi. Jivkov'un 1963'te ve 1973'te Bulgaristan'ın SSCB'ye katılmasını önerdiği aktarılır (belgelerin ayrıntısı doğrulanacak). Halk arasında Bulgaristan'a "on altıncı Sovyet cumhuriyeti" denmesi bu yüzdendir. Bu ilişki, dışarıdan bakınca kardeşlik gibi görünür. Ama Kısım X'in yöntem kutusundaki onuncu gösterge (SEV içi işbölümünde bağımlılık) açısından bakınca bir **bağımlılık ilişkisidir**: ülkenin ne üreteceğine, hangi teknolojiye yatırım yapacağına, dış pazarının neresi olacağına Moskova'yla birlikte değil, Moskova'nın planına göre karar verildi. 1970'lerin sonunda Sovyet petrol fiyatları dünya fiyatlarına yaklaştırılınca bu bağımlılığın bedeli ortaya çıktı.

Batı'ya borçlanma. Bulgaristan 1970'lerde ve özellikle 1980'lerde Batı bankalarından borç aldı. Batı'dan makine ve lisans alınacak, borç ihracatla ödenecekti. Ama Bulgar malları Batı pazarında rekabet edemedi. 1989'da brüt dış borç yaklaşık **9-11 milyar dolara** ulaştı (doğrulanacak). Mart 1990'da yeni yönetim dış borç ödemelerini durdurduğunu (moratoryum) açıkladı. Kısacası Bulgaristan, bir yandan Sovyet sosyal-emperyalizmine, öbür yandan Batı finans sermayesine bağlandı. İki bağ da işçi sınıfının denetiminin dışında kuruldu.

Ulusal politikada leninist çizgiden kopuş. Bulgaristan'da yaşayan Türkler, Pomaklar (Müslüman Bulgarlar) ve Romanlar ülke nüfusunun önemli bir kesimini oluşturuyordu. Türkler 1980'lerde yaklaşık 800.000-900.000 kişiydi (doğrulanacak). Sosyalist inşanın ilk yıllarında Türk azınlığa ana dilde okul, gazete ve radyo yayını hakkı tanındı; bu, Lenin'in ulusların eşitliği ilkesinin uygulanmasıydı. Kırcaali ve Deliorman'ın tütün köyleri bu dönemde ilk kez okula, doktora, elektriğe kavuştu. Ama **1958-1959'dan itibaren** Türk okulları Bulgar okullarıyla "birleştirildi", Türkçe eğitim adım adım daraltıldı. 1970'lerin başında Pomakların adları değiştirildi. Aralık 1984 ile Mart 1985 arasında ise **"Soya Dönüş Süreci"** (*Vazroditelen protses*) denen kampanyayla Türklerin adları zorla Bulgar adlarıyla değiştirildi. Kampanya polis ve askerle, köy köy yürütüldü. Direnen köylerde (Kırcaali bölgesi, Mestanlı, Benkovski) ölüler oldu (sayılar kaynaklarda farklı, doğrulanacak). Türkçe konuşmak kamusal alanda yasaklandı, Müslüman mezar taşları ve gelenekler hedef alındı. Resmî tez, Türklerin aslında "zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar" olduğu ve şimdi "özlerine döndükleri"ydi.

Mayıs 1989'da Deliorman ve Kırcaali'de açlık grevleri ve kitlesel gösteriler başladı; polis ateş açtı, ölüler oldu (sayı doğrulanacak). Jivkov'un 29 Mayıs konuşmasından sonra ülkeden çıkış kapıları açıldı. Türkiye 22 Ağustos 1989'da sınırı yeniden vizeye bağlayana kadar, yaklaşık **310.000-360.000 kişi** Türkiye'ye geçti (kaynak aralığı; doğrulanacak). Bunların bir bölümü, rakam yaklaşık 100.000-150.000 olarak aktarılır, 1990'da Bulgaristan'a geri döndü (doğrulanacak).

Sınıfsal okuma. Soya Dönüş Süreci bir "etnik kin" patlaması değil, **revizyonist bürokrasinin ekonomik krizini milliyetçilikle örtme** girişimidir. 1980'lerin ortasında Bulgaristan'ın büyümesi durmuş, borç artmış, tüketim malları kıtlaşmıştı. Kendi meşruiyetini artık işçi sınıfının iktidarı olmaktan alamayan bir yönetici tabaka, meşruiyeti "ulusal birlik" ve "demografik tehdit" söyleminde aradı. Bu, sınıf

mücadelesinin yerine ulusal çatışmayı koymaktır. Lenin'in ilkesi açıktır: *başka bir ulusu ezen bir ulus özgür olamaz.* Bir halkın öteki halkı ezdiği yerde sosyalizmden söz edilemez. Ezilen Türk tütün işçisi ile ezen Bulgar işçisi aynı düzenin kaybedenleriydi; birinin adı değiştirildi, öbürünün ise sınıf bilinci milliyetçilikle zehirlendi.

10 Kasım 1989: saray darbesi. Berlin Duvarı'nın açılmasının ertesi günü, 10 Kasım 1989'da, BKP Merkez Komitesi toplandı ve Jivkov'u görevden aldı. Onun yerine uzun yıllar dışişleri bakanlığı yapmış Petır Mladenov geldi. Değişikliği sokak değil, Moskova'nın onayını almış parti içi bir klik yaptı. Bu bir halk devrimi değil, **saray darbesiydi.** Ardından Aralık 1989'da Soya Dönüş Süreci resmen kınandı, adlar iade edildi. Nisan 1990'da BKP adını Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) olarak değiştirdi ve Haziran 1990'daki ilk çok partili seçimi kazandı. Yani kapitalist restorasyonu, eski parti bürokrasisinin kendisi yönetti. Nomenklatura mensupları, "kırmızı yöneticiler", devlet işletmelerinin çevresinde özel şirketler kurdu; kamu bankalarından geri ödenmeyen krediler çekildi. **1996-1997'de** bu yağmanın faturası geldi: bankacılık sistemi çöktü, leva eridi, 1997 başında aylık enflasyon yüzde yüzleri aştı (Şubat 1997'de aylık yaklaşık %240; doğrulanacak), halkın birikimleri sıfırlandı. Ocak 1997'de Sofya'da parlamento binası kuşatıldı. Temmuz 1997'de IMF'nin dayattığı "para kurulu" düzeniyle ülkenin para politikası fiilen Alman markına, sonra avroya bağlandı.

> **Türkiye'ye bağ: 1989 göçü ve "soydaş"ın sınıf durumu.**
>
> 1989 yazında Türkiye'ye gelen yüz binlerce insan, Türkiye'nin resmî söyleminde yalnızca bir kimlikle tanımlandı: "soydaş". ANAP hükümeti göçü, Bulgaristan'daki baskıyı teşhir eden ve kendi milliyetçi meşruiyetini güçlendiren bir propaganda malzemesine çevirdi. Ama kapıdan girenlerin sınıfsal durumu kimsenin gündeminde değildi.
>
> Gelenlerin önemli kısmı vasıflı işçi, teknisyen, öğretmen, hemşire, tarım kooperatifi çalışanıydı. Bulgaristan'da iş güvencesi, parasız sağlık ve konuta erişimi olan bu insanlar Türkiye'de, özellikle **Bursa**, İstanbul, İzmir, Tekirdağ ve Eskişehir'de, çoğunlukla sigortasız ya da düşük ücretli işlere yerleşti. Bursa'nın tekstil ve konfeksiyon atölyeleri, otomotiv yan sanayii ve tarım işleri göçmen emeğiyle büyüdü. Mühendis ve öğretmenlerin diplomaları uzun süre tanınmadı; kadınlar evde parça başı işe, dikiş makinesinin başına geçti. Toplu konut projeleri (göçmen konutları) kuruldu, ama barınma çoğu aile için yıllarca akrabanın yanında ya da gecekonduda sürdü.
>
> Burada iki milliyetçilik aynı insanların sırtında birleşti: Bulgaristan'da revizyonist bürokrasinin milliyetçiliği onları sürdü, Türkiye'de burjuvazinin milliyetçiliği onları "kardeş" diye karşılayıp ucuz emek olarak çalıştırdı. Göçmen işçilerin 1990'larda Bursa'daki fabrikalarda sendikalaşma çabaları ve yerli işçilerle aynı ücret kavgası, "soydaş" söyleminin arkasında duran gerçeği görünür kılar: **sınır iki devleti ayırır, sınıf iki ülkenin işçisini aynı yerde buluşturur.** Bu konu Kısım XIII'te (Bölüm 90) Türkiye'nin iki yönlü göç tarihi içinde yeniden ele alınır.

62.2 Romanya: "Bağımsızlık" maskesi ve borç kemer sıkması

Gheorghiu-Dej ve SEV'e karşı çıkış. Romanya'da yeni düzen Kızıl Ordu'nun varlığı altında, Ağustos 1944'te Kral Mihai'nin Antonescu'yu devirmesiyle açılan süreçte kuruldu. Romanya İşçi Partisi'nin önderi Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1950'lerde ağır sanayi öncelikli bir sanayileşme yürüttü. 1958'de Sovyet askerleri Romanya'dan çekildi. 1962'den itibaren Kruşçev, SEV içinde "uluslar üstü planlama" ve "sosyalist uluslararası işbölümü" adıyla Romanya'ya tarım ve hammadde üreticisi rolünü biçen öneriler getirdi. Romanya bunu reddetti ve Nisan 1964'te parti, her partinin kendi yolunu belirleme

hakkını savunan bir bildiri yayımladı. Bu itiraz, özünde haklı bir itirazdı: küçük bir ülkenin büyük bir ülkenin hammadde bahçesine çevrilmesine karşı çıkıyordu. Ama itirazın hangi yöne gittiği, sonraki yirmi beş yılı belirledi.

Çavuşesku'nun "ulusal komünizmi". Gheorghiu-Dej'in ölümünden sonra, Mart 1965'te partinin başına Nicolae Çavuşesku geldi. Parti adını Romanya Komünist Partisi olarak değiştirdi. Çavuşesku Ağustos 1968'de Çekoslovakya'ya giren Varşova Paktı birliklerine katılmayı reddetti ve Bükreş'te kitlesel bir mitingde müdahaleyi kınadı. Bu, onu Batı'da "Moskova'ya kafa tutan komünist" yaptı. Ama bu "bağımsızlık" emperyalizme karşı değil, **emperyalizme açılan bir kapı** oldu:

- 1967'de Batı Almanya ile diplomatik ilişki kuruldu; 1967 Arap-İsrail savaşından sonra İsrail'le ilişki kesilmedi.
- Ağustos 1969'da ABD Başkanı Nixon Bükreş'e geldi: bir ABD başkanının sosyalist bir ülkeye ilk resmî ziyareti.
- 1971'de GATT'a, **1972'de IMF ve Dünya Bankası**'na üye olundu. Romanya, SEV üyeleri içinde IMF'ye giren ilk ülkedir.
- 1975'te ABD Romanya'ya "en çok kayırılan ulus" ticaret statüsü tanıdı.

Çavuşesku içeride de "ulusal komünizm" adıyla milliyetçiliği sosyalizmin yerine koydu: Roma'dan ve Dakyalılardan başlayan bir "ulusal süreklilik" resmî ideoloji oldu, Macar azınlığın okulları ve kurumları daraltıldı. 1971'de Çin ve Kuzey Kore gezisinden sonra ilan edilen "Temmuz Tezleri"yle kişi kültü sistemleşti. Eşi Elena Çavuşesku başbakan birinci yardımcısı, oğlu Nicu parti yöneticisi oldu; ailenin onlarca üyesi devletin kilit yerlerine yerleşti. 1966'da 770 sayılı kararnameyle kürtaj ve doğum kontrolü neredeyse tamamen yasaklandı; kadın bedeni "nüfus planı"nın aracı yapıldı ve binlerce kadın yasadışı kürtaj yüzünden öldü (sayı doğrulanacak). Buna proletarya diktatörlüğü denemez: bu, işçi sınıfı adına kurulmuş bir devletin, bir aile ile onun etrafındaki aygıtın mülküne dönüşmesidir.

Borç ve kemer sıkma. 1970'lerde Romanya Batı'dan kredi alarak rafineri, petrokimya ve çelik tesisleri kurdu. 1979 petrol şoku, faiz artışı ve Batı pazarlarının daralmasıyla dış borç 1981'de yaklaşık **10-11 milyar dolara** ulaştı (doğrulanacak) ve ülke ödeme güçlüğüne düştü. IMF ile anlaşmalar imzalandı. Çavuşesku 1982'de, borcun tamamının erken ödenmesine karar verdi. Bu karar kimi zaman "emperyalizme karşı onurlu bir bağımsızlık tavrı" diye sunulur. Oysa borcu ödeyecek kaynak, ihracatı artırıp ithalatı kısmak, yani **iç tüketimi ezmekti.** 1980'lerde Romanya'da ekmek, yağ, şeker, et karneye bağlandı; evlerde ısıtma kısıldı, akşamları elektrik kesildi, sokak lambaları söndürüldü, televizyon yayını günde iki saate indirildi. Gıda ihraç edilirken işçi aileleri kuyruklarda bekledi. Borç Nisan 1989'da tamamen ödendiği ilan edildi. **Sınıfsal okuma:** Borcu Çavuşesku ödemedi; borcu Romanya işçi sınıfı, soğuk evlerde ve boş raflarla ödedi. Borcu doğuran Batı'ya açılma kararına işçiler katılmamıştı; onu ödeme biçimine de katılmadılar.

İşçiler ayağa kalkıyor. Bu dönemde en ciddi karşı çıkışlar aydınlardan değil işçilerden geldi. **Ağustos 1977'de Jiu Vadisi**'nde (Lupeni) madenciler, emeklilik yaşına ve çalışma koşullarına dair değişikliklere karşı greve çıktı. Grevcilerin sayısı yaklaşık 30.000-35.000 olarak aktarılır (doğrulanacak). Grevciler, pazarlığa gelen başbakan yardımcısını rehin tuttu; Çavuşesku bizzat vadiye gelip talepleri kabul ettiğini söyledi. Sonraki aylarda grev önderleri sürgün edildi, vadi Securitate ile dolduruldu. **15 Kasım 1987'de Braşov**'da Steagul Roşu (Kızıl Bayrak) kamyon fabrikasının işçileri, ücret kesintilerine ve gıda kıtlığına karşı yürüyüşe geçti; şehir merkezinde parti binası basıldı. "Ekmek istiyoruz" sloganının

yanında Enternasyonal marşı da söylendi (aktarım). Katılanlar tutuklandı, sürgün edildi. Bu iki olay, düzenin kime karşı kurulduğunu açıkça gösterir: işçinin kendi sesi, "işçi devleti"nin en büyük düşmanı sayılmıştı.

Görsel: Bükreş'te, Aralık 1989 ayaklanmasında ölenlerin gömüldüğü "Devrim Kahramanları Mezarlığı", 2022. Turgidson, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Aralık 1989. 16 Aralık'ta Timişoara'da Macar asıllı papaz László Tőkés'in sürgün edilmesine karşı başlayan küçük bir gösteri, kentin işçi mahallelerine ve fabrikalarına yayıldı; 17 Aralık'ta ordu ve Securitate ateş açtı. 21 Aralık'ta Çavuşesku Bükreş'te kendini desteklemek için büyük bir miting düzenledi; kalabalık yuhalamaya başladı ve miting ayaklanmaya döndü. 22 Aralık'ta Çavuşesku helikopterle kaçtı, yakalandı. 25 Aralık'ta, bir askerî mahkemede, birkaç saatlik yargılamayla eşiyle birlikte kurşuna dizildi. Aralık olaylarında yaklaşık **1.100 kişi** öldü (resmî rakam 1.104; doğrulanacak); ölülerin büyük kısmı Çavuşesku'nun düşüşünden *sonra*, 22 Aralık'tan itibaren, kimin kime ateş ettiği hâlâ tartışmalı olan "terörist" çatışmalarında hayatını kaybetti.

İktidarı **Ulusal Kurtuluş Cephesi** (FSN) aldı. Önderi Ion İliescu, 1970'lerin başında Çavuşesku'yla ters düşüp kenara itilmiş eski bir parti yöneticisiydi. Yani burada da düzeni deviren, sokağın öfkesini kullanan **parti ve ordu içi bir klikti.** Aceleyle yapılan yargılama ve idam, eski rejimin kimi ilişkilerini mahkeme salonundan uzak tutmaya da yaradı.

Mineriad'lar. 1990 ve 1991'de İliescu yönetimi, Bükreş'teki muhalefet gösterilerine karşı Jiu Vadisi madencilerini trenlerle başkente getirtti. Özellikle **13-15 Haziran 1990**'da madenciler, Üniversite Meydanı'ndaki gösterici öğrencilere ve muhalefet partilerinin binalarına saldırdı; resmî rakamla birkaç ölü, yüzlerce yaralı oldu (sayılar doğrulanacak). Eylül 1991'de ise aynı madenciler bu kez hükümete karşı yürüdü ve Başbakan Petre Roman'ın istifasına yol açtı. Buradaki trajedi şudur: 1977'de düzene karşı ayağa kalkan madenciler, 1990'da yeni yöneticilerin **sopası** olarak kullanıldı. Örgütsüz, siyasal

önderlikten yoksun bir işçi öfkesi, kolayca başkalarının aracına dönüşebilir. Aynı yıllarda eski nomenklatura ve Securitate subayları, dış ticaret ağlarındaki bağlantılarıyla yeni kapitalist sınıfın çekirdeğini oluşturdu.

Sınıfsal okuma. Çavuşesku'nun "bağımsızlığı" emperyalizme karşı değil, **emperyalizme borçla bağlanmanın** bir biçimiydi. Moskova'dan uzaklaşmak Batı'ya yaklaşmak demekti; Batı'ya yaklaşmanın faturası borç, borcun faturası da işçinin sofrası oldu. Revizyonizmin Romanya biçimi, Kruşçev çizgisini reddediyor görünürken onun özünü, yani işçi sınıfının iktidardan dışlanmasını ve milliyetçiliği, en uç noktasına taşıdı.

62.3 Arnavutluk: revizyonizme karşı direnen ülke

Kendi gücüyle kurtuluş. Arnavutluk, 29 Kasım 1944'te kendi partizan ordusuyla, yabancı bir ordunun varlığı olmadan kurtulan Doğu Avrupa ülkelerinden biridir (Yugoslavya ile birlikte; Bölüm 30, 31). Savaş öncesinde nüfusun çok büyük kısmı okuma yazma bilmiyordu (tahminler %80-85; doğrulanacak), ülkede neredeyse hiç sanayi, demiryolu ve elektrik şebekesi yoktu; toprak beylerin (bey ve ağaların) elindeydi, kan davası ve kadının alınıp satılması yaygındı. Arnavutluk Emek Partisi (1948'e kadar Arnavutluk Komünist Partisi) önderliğinde toprak reformu yapıldı, sanayi ve ticaret kamulaştırıldı.

Üç kopuş. Arnavutluk, modern revizyonizmin üç biçimine karşı art arda tavır aldı:

1. **1948, Yugoslav revizyonizmi:** Tito önderliğinin Arnavutluk'u Yugoslavya'nın yedinci cumhuriyeti gibi yutma planına karşı çıkıldı. Kominform kararından sonra Yugoslavya'yla ilişki koptu. Yugoslav yanlısı Koçi Xoxe 1949'da yargılanıp idam edildi (bu davanın hukuki yanı Bölüm 56'da ele alındı).
2. **1960-61, Kruşçev revizyonizmi:** Kasım 1960'taki 81 partinin **Moskova Toplantısı**'nda Enver Hoca, 16 Kasım'daki konuşmasında 20. Kongre çizgisini ve Kruşçev'in Arnavutluk'a yönelik baskılarını açıkça eleştirdi. Sovyetler Birliği 1961'de yardımları kesti, Vlora deniz üssündeki denizaltıları geri çekti, Aralık 1961'de diplomatik ilişkiyi kopardı. Arnavutluk, Çekoslovakya işgalinin ardından, **Eylül 1968'de Varşova Paktı'ndan resmen çekildi.**
3. **1978, Çin'in "üç dünya" teorisi:** Çin'in ABD'ye yakınlaşmasına ve "sosyal-emperyalizme karşı emperyalizmle ittifak" çizgisine karşı çıkıldı. Temmuz 1978'de Çin bütün yardımları ve uzmanlarını geri çekti (Bölüm 64.4).

Kendi gücüne dayanma. Arnavutluk 1976 Anayasası'nın 28. maddesiyle yabancı devletlerden ve kapitalist tekellerden kredi almayı ve imtiyaz vermeyi yasaklayan tek ülke oldu. Bu, Kısım X'in yöntem kutusundaki dokuzuncu gösterge (dış borç ve dünya pazarına bağlılık) açısından bloğun geri kalanıyla keskin bir karşıtlıktır. Bu koşullarda Arnavutluk hidroelektrik santralleri (Drin nehri üzerindeki barajlar), krom ve bakır madenleri, petrol rafinerileri, metalurji (Elbasan'daki "Partinin Çeliği" kombinası) kurdu. **25 Ekim 1970'te ülkenin bütün köylerine elektrik ulaştırıldığı ilan edildi.** Okuma yazma seferberliği kırsala kadar ulaştı; kadınlar örtüden, görücü usulü evlilikten ve kan davası geleneğinin baskısından kurtuluş kampanyalarıyla kamusal ve üretken hayata katıldı. Sağlık hizmeti parasızdı, yaşam beklentisi kısa sürede büyük ölçüde yükseldi (rakamlar doğrulanacak).

Görsel: Enver Hoca'nın resmî portresi, 1968. Petrit Kumi, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Kuşatma ve iç sertleşme. Bu direniş ağır koşullarda sürdü. Ülke NATO üyesi Yunanistan ve İtalya, Batı'yla işbirliği yapan Yugoslavya ve Sovyet donanmasının Akdeniz'deki varlığı arasında sıkışmıştı. Savunma için ülkenin dört bir yanına yüz binlerce küçük sığınak (bunker) inşa edildi; bu, kıt kaynakların büyük bir kısmını yuttu. Devrimci özeleştirinin gerektirdiği dürüstlükle söylemek gerekir: kuşatma koşulları iç sertleşmeyi de beraberinde getirdi. 1970'lerde partide, orduda (Beqir Balluku, 1974), kültürde (1973) ve ekonomide (1975) art arda tasfiyeler yapıldı; 1981'de başbakan Mehmet Şehu'nun ölümü "intihar" olarak açıklandı ve ardından yeni tasfiyeler geldi. Spaç ve Burrel gibi siyasi cezaevleri ve çalışma kampları vardı; din 1967'de yasaklandı ve dinî özgürlüğün yerini idari yasak aldı; yurt dışına çıkış yasaktı (bu olguların ayrıntısı ve sayıları arşiv belgeleriyle; doğrulanacak). Bu uygulamaların bir kısmı gerçek iç ve dış tehditlere karşı alındıysa da, idari baskı kitlelerin bilinçli katılımının yerini aldığı ölçüde, sosyalizmi savunmanın değil onu zayıflatmanın aracı oldu. **Ders:** Sosyalizm, kuşatma altında bile olsa, halkın örgütlü ve bilinçli katılımı ile işçi denetimi olmadan uzun süre korunamaz.

Çözülüş. Enver Hoca 11 Nisan 1985'te öldü. Yerine geçen Ramiz Alia başlangıçta çizginin sürdüğünü söyledi, ama 1989-90'dan itibaren Doğu Avrupa'daki çözülüşün baskısı altında geri adımlar dizisi başladı: Batı'yla ilişkiler, özel küçük ticarete izin, yurt dışına çıkış serbestliği, 1990'da din üzerindeki yasağın kaldırılması. Temmuz 1990'da Tiran'da binlerce kişi Batı büyükelçiliklerine sığındı (yaklaşık 4.500-5.000 kişi; doğrulanacak). Aralık 1990'da öğrenci gösterilerinin ardından çok partili sisteme geçildi. Mart 1991 seçimlerini Emek Partisi kazandı, ama Mayıs-Haziran 1991'deki genel grevle hükümet düştü; Haziran 1991'de parti adını Sosyalist Parti olarak değiştirdi ve marksizm-leninizmi programından çıkardı. Mart 1992'de Demokratik Parti iktidara geldi.

Kitlesel göç iki dalga hâlinde oldu. Mart 1991'de yaklaşık 20.000-25.000 kişi Brindisi'ye geçti (doğrulanacak). **8 Ağustos 1991'de** *Vlora* adlı yük gemisi yaklaşık **20.000 kişiyle** Bari limanına yanaştı. İtalya hükümeti gelenleri stadyuma kapattı ve birkaç gün içinde çoğunu geri gönderdi.

Görsel: Arnavut göçmenlerle dolu Vlora gemisi Bari limanında, 8 Ağustos 1991. Luca Turi, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Piyasa ekonomisine geçiş, Arnavutluk'ta en çıplak biçimini aldı. Kooperatifler dağıtıldı, fabrikalar kapandı ya da yok pahasına satıldı, yüz binlerce kişi İtalya ve Yunanistan'a göç etti. Göçmen dövizleri ve kayıt dışı ekonomiyle beslenen **piramit şirketleri**, "yüksek faiz" vaadiyle halkın birikimlerini topladı. 1996 sonu ve 1997 başında bu şirketler çöktü; halkın birikiminin çok büyük bir kısmı buhar oldu (piramitlere yatırılan toplam para yaklaşık 1-1,5 milyar dolar, yani GSYH'nin yarısı dolayında; doğrulanacak). **1997 başında** özellikle güneyde (Vlora, Gjirokastra) halk cephaneliklere girdi, devlet otoritesi çöktü; silahlı ayaklanmada yaklaşık 1.500-2.000 kişi öldü (doğrulanacak). İtalya önderliğinde bir çokuluslu askerî güç ("Alba Harekâtı") ülkeye girdi. Kendi gücüne dayanmayı anayasasına yazan ülke, altı yıl içinde yabancı askerlerin "düzeni sağladığı" bir ülkeye dönüştü.

Değerlendirme. Arnavutluk deneyimi, küçük ve kuşatılmış bir ülkenin revizyonizme karşı sosyalizmi savunabileceğini gösterdi: borçsuz sanayileşme, köylere elektrik, okuma yazma ve kadınların kurtuluşu bu savunmanın somut sonuçlarıdır. Aynı deneyim, sosyalizmin tek ülkede ve dünya devriminden yalıtılmış biçimde kalıcı olarak ayakta kalmasının zorluğunu da gösterdi. Kuşatmanın yarattığı yalıtılmışlık, üretici güçlerin gelişmesini sınırladı; idari baskı, sosyalist demokrasinin ve kitlelerin sürekli seferberliğinin yerini aldığında, 1985 sonrasında önderlikteki gerilemeye karşı koyacak örgütlü bir taban kalmadı. Bu dersler nostaljiyle değil, devrimci özeleştiri ruhuyla çıkarılmalıdır.

Kavram kutusu.

- **Saray darbesi:** Bir yönetimin halk hareketiyle değil, yönetici tabakanın kendi içindeki bir kliğin kararıyla değiştirilmesi. Bulgaristan'da 10 Kasım 1989, Romanya'da FSN'nin Aralık 1989'da iktidarı alışı bu niteliktedir (Bölüm 0.13, güç dengesi matrisi: "egemen sınıf bölünmüş mü?").
- **Ulusal komünizm:** Sosyalizmin sınıf içeriğinin yerine ulusal birlik ve ulusal büyüklük ideolojisinin konması. Enternasyonalizmin karşıtıdır (Bölüm 0.9).
- **Asimilasyon:** Bir ulusal azınlığın dilinin, adının ve kültürünün devlet eliyle zorla silinmesi. Leninist ulusal politikanın, yani ulusların eşitliği ve kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin tam tersidir.
- **Piramit şirketi:** Gerçek bir üretime dayanmadan, eski yatırımcılara yeni gelenlerin parasıyla "faiz" ödeyen düzen; yeni para girişi durunca çöker (K5, hayali sermaye).

Tablo 62.1: Üç Balkan ülkesi: kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar

	Bulgaristan	Romanya	Arnavutluk
Kuruluş yolu	9 Eylül 1944 ayaklanması + Kızıl Ordu; işçi-köylü cephesi	Ağustos 1944 saray darbesi + Kızıl Ordu; 1947'de monarşinin kaldırılması	Kendi partizan devrimi (29 Kasım 1944)
Temel kazanımlar	Hızlı sanayileşme, kentleşme, parasız sağlık-eğitim, köye elektrik	Ağır sanayi, okuma yazma, kentleşme	Borçsuz sanayileşme, 1970'te bütün köylere elektrik, okuma yazma, kadınların kurtuluşu
Revizyonist dönüşümün başlangıcı	Nisan 1956 Plenumu (Jivkov)	1960'lar: "ulusal yol" + Batı'ya açılma; 1965 sonrası Çavuşesku	1985 sonrası (Alia); 1990-91'de açık dönüş
Dış bağ	SEV'e tam eklemlenme + Batı borcu (~9-11 milyar $, doğrulanacak)	IMF (1972), ABD "en çok kayırılan ulus" (1975), borç (~10-11 milyar $, 1981)	Dış borç anayasayla yasak (1976); 1978'den sonra tam yalnızlık
Ulusal soruna yaklaşım	1950'lerde ana dil hakkı → 1984-89 zorla ad değiştirme	Macar azınlığa baskı, "Roma-Dakya" milliyetçiliği	Yunan azınlığa okul hakkı (sınırlı bölgelerde; doğrulanacak)
Temel hata ve sapmalar	Moskova'ya bağımlılık, milliyetçi asimilasyon, borç	Aile yönetimi ve kişi kültü, kürtaj yasağı, borç kemer sıkması	Yalıtılmışlık, idari baskı ve tasfiyeler, kitle denetiminin zayıflığı
İşçi direnişi	Mayıs 1989 Türk azınlık direnişi	Jiu Vadisi 1977, Braşov 1987	1991 genel grevi (yeni rejimin kuruluşunda)
Çözülüş biçimi	10 Kasım 1989 saray darbesi	Aralık 1989 ayaklanma + FSN kliği; idam	1990-91'de önderliğin adım adım geri çekilişi
Restorasyonun faturası	1996-97 banka çöküşü ve hiperenflasyon	Sanayi çöküşü, mineriad'lar, kitlesel göç	1997 piramit çöküşü ve silahlı ayaklanma, kitlesel göç

Kritik an: Aralık 1989, Romanya.

Sınıf ne istedi?	Sendika ve parti bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ekmek, ısınma, elektrik; baskının bitmesi; bir kısmı "Çavuşesku'suz sosyalizm"	Resmî sendikalar (UGSR) sessiz kaldı; parti ve ordu içi klik (FSN) hareketin önüne geçti	Batı hükümetleri ve medyası "devrimi" anında tanıdı; IMF ve Batı bankaları yeni yönetime kapı açtı	Eski nomenklatura ve Securitate'nin dış ticaret ağları, yeni ticaret-rant burjuvazisine dönüştü; Batı sermayesi ucuz emek ve pazar kazandı	Aile diktatörlüğü yıkıldı, ama işçi sınıfı iktidar almadı; 1990'larda sanayi çöktü, milyonlarca işçi Batı'ya göç etti

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Bu üç ülkede sermaye, 1989'dan önce ve sonra şu araçları kullandı: **dış borç ve kredi koşulları** (Romanya'nın 1981 ödeme krizi, Bulgaristan'ın 1990 moratoryumu); **IMF programları** (Romanya 1972 sonrası, Bulgaristan 1990 ve 1997 para kurulu); **ucuz emek göçü** (1989'da Türkiye'ye, 1991'den itibaren İtalya ve Yunanistan'a giden işçiler); **özelleştirme ve nomenklaturanın mülk sahipliğine geçişi**; **milliyetçilik** (işçileri ulusal ve etnik çizgilerde bölme); **finansal vurgun** (Bulgar bankaları, Arnavut piramit şirketleri).

Emek süreci. Bulgaristan ve Romanya'da 1970'lerden itibaren Batı'dan lisansla alınan fabrikalarda (Romanya'da Dacia, Renault lisansıyla; 1966 anlaşması) emek süreci Batı'daki Fordist banttan farklı değildi: işi mühendis ve yönetici tasarlıyor, hızı norm belirliyor, işçi ürünün bütününe dair söz sahibi değildi. "Sosyalist rekabet" kampanyaları normları yükseltmenin aracına dönüştü. Arnavutluk'ta ise yöneticilerin belirli sürelerle üretimde bedensel çalışmaya katılması uygulaması denendi; bunun işçi denetimini ne ölçüde gerçekten güçlendirdiği ayrıca incelenmesi gereken bir sorudur (Kuramsal Ara Bölüm K8).

Yanlış anlatıya yanıt.

- *"Çavuşesku Moskova'ya kafa tutan bağımsız bir komünistti."* Moskova'dan uzaklaşması, emperyalizmden uzaklaşması değildi. IMF üyeliği, ABD ile ticaret ayrıcalığı ve Batı kredisiyle ülke Batı finans sermayesine bağlandı; borcun faturası işçi sınıfına ödetildi.
- *"Bulgaristan'daki Türklere yönelik baskı komünizmin doğasıydı."* Tersine: sosyalist inşanın ilk döneminde Türk azınlığa ana dilde eğitim ve yayın hakkı tanındı. Baskı, revizyonist bürokrasinin ekonomik krizini milliyetçilikle örttüğü dönemde başladı. Baskıyı yapan milliyetçilikti, sosyalizm değil.
- *"Arnavutluk'un yoksulluğu, sosyalizmin başarısızlığının kanıtıdır."* Arnavutluk 1944'te Avrupa'nın en yoksul ülkesiydi ve kırk yılda sanayi, elektrik ve okuma yazma kazandı. 1991 sonrasında ise piyasa, bu birikimin çoğunu altı yılda yıktı. 1997'nin piramit çöküşü, kapitalizmin "başarısının" Arnavutluk'taki yüzüdür.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kâğıt üzerinde devletin, yani halkın; fiilen Bulgaristan ve Romanya'da parti-devlet bürokrasisinin, 1990'lardan sonra da onun mülk sahibine dönüşen kesimiyle Batı sermayesinin. - **Kimin denetiminde?** Bulgaristan'da Moskova ile birlikte yerel nomenklaturanın; Romanya'da bir ailenin ve güvenlik aygıtının; Arnavutluk'ta partinin, ama giderek daralan bir önderlik çekirdeğinin. - **Kimin yararına?** Sanayileşmenin ilk yıllarında emekçi halkın; 1970'lerden sonra Bulgaristan ve Romanya'da giderek yönetici tabakanın ve dış alacaklıların. - **Kim karar veriyor?** Borçlanmaya, ad değiştirmeye, kemer sıkmaya, 1989'da yönetimi değiştirmeye işçiler karar vermedi. Kararlar Politbüro'larda, sonra IMF masalarında alındı.

Bize ne öğretiyor? Borçla Batı'ya, bağımlılıkla Moskova'ya bağlanan, ekonomik krizini milliyetçilikle örten bir yönetim, işçi sınıfı adına kurulmuş olsa bile, sonunda işçi sınıfının sırtından yeni bir mülk sahibi sınıf doğurur. Kendi gücüne dayanmak ise ancak kitlelerin bilinçli ve örgütlü katılımıyla, yalıtılmışlığın değil dayanışmanın içinde kalıcı olabilir.

Okuma ve izleme önerisi. - Enver Hoca, *Kruşçevciler* (1980; Türkçe çevirisi var): Moskova Toplantısı ve Arnavutluk-Sovyet kopuşunun tanıklığı. - Katherine Verdery, *What Was Socialism, and What Comes Next?* (1996): Romanya'daki çözülüşün sınıfsal ve antropolojik bir incelemesi. - Harun Farocki ve Andrei Ujică, *Videogramme einer Revolution* (belgesel, 1992): Aralık 1989'un Bükreş'te televizyon ekranlarından izlenişi. - Gianni Amelio, *Lamerica* (film, 1994): 1991'de Arnavutluk'tan İtalya'ya göç ve sömürgeci bakışın eleştirisi.

Bölüm 63: Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü ve Avrupa (1985-1991 ve Sonrası)

Sahne. 10 Temmuz 1989, Batı Sibirya, Kuzbas kömür havzası, Mejduraçensk. Şevyakov madeninin bir vardiyası, işten çıktıktan sonra duş almak için sabun istiyor. Sabun yok. Madenciler şehrin meydanına oturuyor. Birkaç gün içinde bütün Kuzbas durur; ardından Ukrayna'daki Donbas, Kuzey'deki Vorkuta, Kazakistan'daki Karaganda. Meydanlarda madenciler kendi grev komitelerini seçiyor, şehirlerde düzeni onlar sağlıyor, içki satışını kendileri yasaklıyor. Talepleri sabunla başlıyor, ama kısa sürede madenlerin yönetimine, fiyatlara, yerel Sovyetlerin seçimine uzanıyor. "İşçi devleti"nin başkentine, yetmiş yıl sonra, işçiler kendi örgütleriyle sesleniyor.

Tez. SSCB'nin dağılışı, 20. yüzyılda Avrupa işçi sınıfının elde ettiği her kazanımın arkasındaki "korku"nun ortadan kalkmasıdır. Dağılan şey sosyalizm değil, 1956'dan beri içi boşaltılmış revizyonist bir düzendi; ama dağılışın sonuçları yalnızca Doğu'yu değil, Batı'daki sosyal hakları da doğrudan etkiledi. 1991, Avrupa sermayesinin sınıf mücadelesinde elde ettiği en büyük zaferdir.

Gorbaçov: revizyonizmin açık restorasyona dönüşü

Mihail Gorbaçov Mart 1985'te SBKP'nin genel sekreteri oldu. Devraldığı ülke, Brejnev döneminin "durgunluğu"nun içindeydi: büyüme hızı düşmüş, petrol gelirlerine bağımlılık artmış, Afganistan savaşı kan kaybettiriyor, silahlanma yarışı kaynakları yutuyordu (Bölüm 57). Gorbaçov'un yanıtı iki kelimeyle özetlendi: **perestroyka** (yeniden yapılanma) ve **glasnost** (açıklık).

Glasnost, basının ve kamuoyunun uzun süre bastırılmış sorunları tartışmasına kapı açtı. Çernobil felaketi (26 Nisan 1986) ve ardından gelen gizleme girişimleri, bürokrasinin sınıf karşısındaki güvenilirliğini derinden sarstı. Perestroyka ise ekonomide, Kosigin reformuyla (1965) başlayan yolun sonuna varılmasıydı. **1987 Devlet İşletmeleri Yasası** (1988'de yürürlüğe girdi) işletmelere "kendi kendini finanse etme" (*hozrasçot*) ve kâr üzerinden özerklik verdi; **Mayıs 1988 Kooperatifler Yasası**, fiilen özel şirketlerin kurulmasına izin verdi. Bu "kooperatiflerin" önemli bir kısmı devlet işletmelerinin kaynaklarını dışarı aktaran, nomenklatura yakınlarının kurduğu ticaret şirketleriydi. İlk büyük özel servetler, 1990'ların oligarklarının ilk sermayeleri, buradan doğdu. Merkezî plan çözüldü, ama yerine gelecek piyasa henüz kurulmamıştı; sonuç kıtlık, kara borsa ve enflasyondu.

Kısım X'in yöntem kutusundaki göstergelerle söylersek: 1985-1991 arasında **işletmenin başarı ölçütü açıkça kâr oldu** (gösterge 1), **yatırım kararının bir kısmı işletme yönetimlerine ve ticari bankalara geçti** (gösterge 3), **meta-para ilişkilerinin alanı patlayarak genişledi** (gösterge 8), **dış borç hızla arttı** (gösterge 9). SSCB'nin brüt dış borcu 1985'te yaklaşık 30 milyar dolardan 1991'de yaklaşık 60-70 milyar dolara çıktı (doğrulanacak). Gorbaçov bu süreci "sosyalizmi yenileme" diye sundu. Gerçekte bu, **revizyonizmin açık kapitalist restorasyona geçişiydi.**

1989 madenci grevleri: işçi sınıfı sahneye çıkıyor

Temmuz 1989 madenci grevi, SSCB'nin 1920'lerden beri gördüğü en büyük işçi eylemiydi. Katılanların sayısı kaynaklarda yaklaşık **400.000-500.000** olarak verilir (doğrulanacak). Grevin en dikkat çekici yanı örgütlenme biçimiydi: resmî sendikaların (VTsSPS) dışında, madenlerde ve şehirlerde **seçilmiş**

grev komiteleri kuruldu, bunlar bölgesel ve havza düzeyinde birleşti. Hükümet talepleri, sabundan gıda ve konut tedarikine, madenlere daha fazla ekonomik bağımsızlıktan emeklilik haklarına kadar uzanan bir listeyi büyük ölçüde kabul etti.

Görsel: Donetsk'te Ukrayna Komünist Partisi bölge komitesinin önünde madencilerin mitingi, 1990. M. Yakovenko ve V. Biletskiy, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Bu hareketin içeriği karmaşıktı ve dürüstçe anlatılmalıdır. Madencilerin öfkesi bürokrasiye karşıydı ve haklıydı. Ama grev komitelerinin önemli bir kısmı, özellikle 1990-91'de, "madenlere bağımsızlık", "serbest ihracat" gibi piyasa taleplerine ve ardından Yeltsin'in desteklenmesine yöneldi. **Mart-Nisan 1991 madenci grevi** doğrudan Gorbaçov'un istifasını ve Yeltsin'e destek talep eden siyasal bir grevdi. Bunun nedeni, işçi öfkesini sosyalist bir programla örgütleyecek devrimci bir önderliğin yokluğuydu. Bu boşluğu liberal aydınlar, Batı'dan fon alan "bağımsız sendika" danışmanları ve Yeltsin'in çevresi doldurdu. 1990'larda aynı madenciler, maaşlarını aylarca alamadıkları, madenlerinin kapandığı bir kapitalizmin içinde buldular kendilerini; 1998'de Moskova'daki Beyaz Saray önünde baretlerini kaldırıma vurarak aylarca oturma eylemi yaptılar. **Ders:** Bürokrasiye karşı haklı bir işçi öfkesi, kendi programı ve kendi örgütü yoksa, bürokrasiden daha kötü bir düzenin kurulmasına alet edilebilir (Bölüm 60'taki Dayanışma deneyimiyle aynı ders).

Ulusal sorun ve birliğin dağılışı

Baltık Yolu. 23 Ağustos 1989'da, Molotov-Ribbentrop Paktı'nın ellinci yıldönümünde, yaklaşık iki milyon kişi Tallinn'den Riga'ya, oradan Vilnius'a uzanan yaklaşık 600 kilometrelik bir insan zinciri kurdu (rakam kaynaklarda bu düzeyde; doğrulanacak). Baltık cumhuriyetlerinde, Kafkasya'da (Dağlık Karabağ çatışması 1988'de başladı) ve Ukrayna'da ulusal hareketler yükseldi. 13 Ocak 1991'de Vilnius'ta Sovyet birliklerinin televizyon kulesine saldırısında 14 kişi öldü.

Ulusal sorunun sınıfsal kökü. Sovyet milliyetler politikası, 1920'lerde ve 1930'larda, ezilen uluslara okul, alfabe, yönetim ve kültür kazandıran gerçek bir leninist politikaydı. 1956 sonrasında ise bu politika çift yönlü bozuldu: bir yandan her cumhuriyette parti aygıtı, **yerel bir yönetici tabakaya** dönüştü ve kendi çıkarını ulusal kimlikle ifade etmeye başladı; öbür yandan merkezde "Sovyet halkı" söylemi altında Rus dilinin ve Rus kadrolarının ağırlığı arttı. 1980'lerin sonunda cumhuriyet bürokrasileri, merkezin zayıflamasını kendi mülk ve iktidar alanlarını genişletmek için kullandı. Yugoslavya'da gördüğümüz mekanizma (Bölüm 61.4) burada da işledi: **ulusal ayrılık, cumhuriyet düzeyindeki yeni burjuvazilerin mülk paylaşımıydı.**

17 Mart 1991 referandumu. Birliğin "eşit ve egemen cumhuriyetlerin yenilenmiş federasyonu" olarak korunması sorusuna, referandumun yapıldığı dokuz cumhuriyette katılımcıların **%76,4'ü "evet"** dedi (katılım yaklaşık %80). Baltık cumhuriyetleri, Gürcistan, Ermenistan ve Moldova referanduma katılmadı. Yani Sovyet halklarının çoğunluğu birliğin dağılmasını istemedi. Dokuz ay sonra birlik, halka sorulmadan dağıtıldı.

Ağustos darbesi ve Belovejye. 19-21 Ağustos 1991'de parti ve devletin bir grup yöneticisi (Olağanüstü Durum Devlet Komitesi, GKÇP) Gorbaçov'u Kırım'da tatil evinde gözaltına alarak yönetimi ele geçirmeye çalıştı. Darbe, hiçbir kitlesel güce dayanmayan, kararsız ve üç gün içinde çöken bir bürokrasi hamlesiydi. Yeltsin Rusya Parlamentosu'nun (Beyaz Saray) önünde bir tankın üzerine çıkarak önderliği aldı. Darbenin başarısızlığının ardından Yeltsin, SBKP'nin Rusya'daki faaliyetlerini yasakladı. **8 Aralık 1991'de** Rusya'nın (Yeltsin), Ukrayna'nın (Kravçuk) ve Belarus'un (Şuşkeviç) önderleri Belovejye ormanındaki bir av köşkünde SSCB'nin sona erdiğini ilan eden belgeyi imzaladı. **25 Aralık**'ta Gorbaçov istifa etti, 26 Aralık'ta Yüksek Sovyet birliğin varlığına son verdi. Kremlin'in üzerindeki kızıl bayrak indirildi.

Görsel: Ağustos 1991 darbe girişimi sırasında Moskova'da, SEV binası önündeki meydanda bir T-72 tankı, 19 Ağustos 1991. Ivan Simochkin, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Nomenklaturanın mülk sahibine dönüşmesi

Şok terapisi. 2 Ocak 1992'de Yegor Gaydar hükümeti fiyatları serbest bıraktı. 1992 yılında tüketici fiyatları yaklaşık yirmi altı kat arttı (yıllık enflasyon ~%2.500; doğrulanacak). Halkın tasarruf bankalarındaki birikimleri bir yıl içinde eridi. Bu, Batı'dan gelen danışmanların (Jeffrey Sachs, Harvard ekibi) ve IMF'nin önerdiği "şok terapisi"nin Rusya uygulamasıydı.

Kupon ve "hisse karşılığı kredi" özelleştirmeleri. 1992-1994'te her yurttaşa işletmelerde hisse alabileceği özelleştirme kuponları dağıtıldı (Anatoli Çubays). Enflasyonun yoksullaştırdığı milyonlarca işçi kuponlarını birkaç şişe votka ya da birkaç günlük yiyecek karşılığında sattı; kuponlar, işletme yöneticilerinin ve yeni finansçıların elinde toplandı. **1995-1996'daki "hisse karşılığı kredi"** (*loans for shares*) düzeninde ise devlet, bütçe açığını kapatmak için birkaç özel bankadan borç aldı ve karşılığında en büyük petrol, nikel ve metal işletmelerinin hisselerini rehin verdi. Borç ödenmeyince hisseler, çoğunlukla bu bankaların kendi düzenlediği ihalelerle, gerçek değerlerinin çok altında bankaların eline geçti (Yukos, Norilsk Nikel, Sibneft). Rus **oligarşisi** böyle doğdu. Bu oligarkların önemli kısmı ya eski komsomol ve parti yöneticileriydi ya da onların yakın çevresinden geliyordu.

Ekim 1993: parlamentonun topa tutulması. Yeltsin'in anayasaya aykırı olarak parlamentoyu feshetmesine (21 Eylül 1993) karşı Yüksek Sovyet direndi. **3-4 Ekim 1993'te** ordu, Beyaz Saray'ı tanklarla topa tuttu. Resmî rakamlara göre yaklaşık 150-190 kişi öldü; muhalefet kaynakları çok daha yüksek sayılar veriyor (doğrulanacak). ABD ve Batı Avrupa hükümetleri Yeltsin'i açıkça destekledi. Aralık 1993'te hazırlanan yeni anayasa, başkana çok geniş yetkiler verdi. "Demokrasiye geçiş" diye alkışlanan süreç, gerçekte **seçilmiş bir parlamentonun top ateşiyle dağıtılmasıyla** tamamlandı. Batı'nın "demokrasi" ölçütünün sınıf içeriği burada çıplak biçimde göründü: sermayenin önünü açan her zor makbuldü.

Görsel: Ekim 1993'te tank atışlarıyla yanmış Moskova'daki Beyaz Saray (Rusya Parlamentosu), Ekim 1993. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Restorasyonun insani bedeli. 1990'larda Rusya'nın sanayi üretimi yaklaşık yarı yarıya düştü (doğrulanacak). Maaşlar aylarca ödenmedi, işçilere ücret yerine fabrikanın ürettiği mallar verildi. Rusya'da erkeklerin doğumda yaşam beklentisi 1987'de yaklaşık 65 yıldan **1994'te yaklaşık 57-58 yıla** düştü (Rusya istatistik kurumu ve demografik araştırmalar; doğrulanacak). Barış zamanında, savaş

olmadan böyle bir düşüş, modern tarihte eşi az görülen bir toplumsal felakettir. Alkolizm, intihar, kalp hastalıkları ve cinayetlerdeki artış, bir sınıfın gelecek duygusunun çöküşünün istatistiğidir. 1998'de Rusya borçlarını ödeyemediğini açıkladı ve rubleyi devalüe etti.

Tablo 63.1: SSCB'den Rusya'ya: kazanımlar ↔ hatalar ve sapmalar ↔ restorasyonun bedeli

Alan	1917–1953: sosyalist inşa	1956–1985: revizyonist dönem	1985–1991: perestroyka	1992–1999: açık kapitalizm
Mülkiyet	Sanayi, toprak ve bankalar toplumsallaştırıldı	Devlet mülkiyeti biçimde sürdü; fiilî tasarruf bürokraside	Kooperatifler ve işletme özerkliği; ilk özel servetler	Kupon ve "hisse karşılığı kredi" ile oligarşi
Planlama	Merkezî plan; beş yıllık planlar	Kosigin reformu: kâr ölçütü	Planın çözülüşü	Plan tamamen kaldırıldı
İstihdam	Tam istihdam	Tam istihdam, düşük verimlilik	Gizli işsizlik başlıyor	Kitlesel işsizlik, ödenmeyen ücretler
Sosyal haklar	Parasız sağlık, eğitim, konut	Sürdü; nomenklatura ayrıcalıkları	Kıtlık ve kuyruklar	Sağlık ve emeklilik çöktü
Erkek yaşam beklentisi	Hızlı artış (savaş kesintisiyle)	1960'lardan sonra durgunluk	~65 (1987)	~57-58 (1994; doğrulanacak)
İşçi örgütü	Sovyetler ve sendikalar (giderek bürokratikleşen)	"İletim kayışı" sendika	1989 grev komiteleri	Parçalanmış sendikalar; FNPR (eski resmî sendika)
Dış bağ	Kuşatma; savaş	Sosyal-emperyalizm, Batı'ya enerji ve borç	Batı kredisi, borç artışı	IMF, borç krizi (1998)

Kavram kutusu.

- **Perestroyka ve glasnost:** Gorbaçov döneminin "yeniden yapılanma" ve "açıklık" programları. Biz bunları sosyalizmin yenilenmesi değil, revizyonizmin açık kapitalist restorasyona geçiş evresi olarak okuyoruz (Bölüm 57, 66.1).
- **Şok terapisi:** Fiyatların, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin bir anda serbest bırakılıp devlet mülkünün hızla özelleştirilmesi. Faturası ücret, birikim ve sosyal güvence kaybıyla işçi sınıfına kesilir.
- **Oligarşi:** Siyasal iktidarla iç içe geçmiş, devlet mülkünün yağmalanmasıyla doğmuş büyük sermaye grupları.
- **Sistem rekabeti ("korku"):** Kapitalizmin, karşısında kapitalizmi kaldırmış bir sistem bulunduğu için işçi sınıfına taviz vermek zorunda kalması (Bölüm 46 ve 54, altıncı tez).

Kritik an: Aralık 1991.

Sınıf ne istedi?	Sendika ve parti bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Mart 1991'de %76,4 birliğin korunmasını istedi; madenciler bürokrasinin sonunu ve daha iyi yaşam istedi	SBKP önderliği ya restorasyonu yönetti (Gorbaçov) ya da kitlelere dayanmayan bir darbeye kalkıştı (GKÇP); cumhuriyet bürokrasileri birliği paylaştı	Batı hükümetleri Yeltsin'i destekledi, IMF ve Batılı danışmanlar şok terapisini yazdı	Rusya'da ham madde ve finans oligarşisi; Batı'da finans sermayesi ve genişleyen pazar; Batı Avrupa sermayesinin tamamı "korku"dan kurtuldu	Birlik halka sorulmadan dağıtıldı; 1990'lar Rusya'da toplumsal felaket, Batı'da refah devletinin sökülmesinin hızlanması

Avrupa için sonuçlar

"Korku"nun bitişi. Altıncı tezimizi hatırlayalım: Batı Avrupa'daki refah hakları, sermayenin cömertliği değil, üç gücün ürünüydü; bunlardan biri de karşıda kapitalizmi kaldırmış bir sistemin varlığıydı. 1956 sonrasında bu sistem içten boşalmıştı, ama dışarıya karşı hâlâ bir "başka düzen" olasılığını temsil ediyordu. 1991'de bu olasılık ortadan kalktı. Batı Avrupa sermayesi artık işçi sınıfına "bakın, öbür tarafta ne var" diye taviz vermek zorunda değildi. Maastricht Antlaşması'nın **Şubat 1992**'de, yani SSCB'nin dağılışından iki ay sonra imzalanması bir rastlantı değildir (Bölüm 68). 1990'larda Almanya'da, İsveç'te, İtalya'da, Fransa'da emeklilik, işsizlik sigortası ve sağlık sistemlerine yönelen saldırılar, "korku"nun bitişinin doğrudan sonucudur (Kısım XI).

NATO genişlemesi. 1990'da Almanya'nın birleşmesi görüşülürken, Batılı yetkililerin Sovyet önderlerine NATO'nun "bir inç bile doğuya" genişlemeyeceğine dair sözlü güvenceler verdiği, sonradan açıklanan belgelerle tartışılmaktadır (ABD Ulusal Güvenlik Arşivi belgeleri; aktarımın bağlayıcılığı tartışmalı). NATO 1999'da Polonya, Macaristan ve Çekya'yı, 2004'te Baltık ülkeleri, Bulgaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya'yı üye yaptı. Bilgi Müşterekleri'nin NATO'nun dönemlerini inceleyen yazısı bu genişlemenin sınıfsal ve emperyalist içeriğini tartışıyor: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat.

Enerji bağımlılığı ve oligarşik kapitalizm. 2000'lerde Putin yönetimi, Yeltsin döneminin dağınık oligarşisini devletle iç içe geçmiş bir **tekelci devlet kapitalizmine** dönüştürdü: enerji ve hammadde tekelleri devletin denetimine alındı, muhalif oligarklar ya sürgüne ya hapse gönderildi. Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa sanayisi, Rus gazına dayalı ucuz enerjiyle rekabet gücünü korudu (Kuzey Akım boru hatları). Rusya'nın bugünkü düzenini inceleyen yazılarımız: Dosya: Rusya Gerçekliği ve Bolşevizmden Tekelci Devlet Kapitalizmine: Yabloko Yasağı.

2014 ve 2022: iki sermaye bloğu, tek bir fatura. 2014'te Ukrayna'da Maidan olayları, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve Donbas savaşı; Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya kapsamlı saldırısı. Bu savaş, bir yanda ABD-AB-NATO bloğunun doğuya genişleme stratejisi, öbür yanda Rus oligarşik tekelci kapitalizminin kendi nüfuz alanını koruma ve genişletme stratejisi arasındaki bir **emperyalist çatışmadır.** Bizim tavrımız açıktır: **iki sermaye bloğundan birini seçmeyiz.** Savaşta Ukraynalı ve Rus işçiler ölür; silah tekelleri, enerji şirketleri ve yeniden inşa ihalelerini bekleyen sermaye kazanır. Savaşın Avrupa işçi sınıfına faturası, enerji fiyatları, enflasyon ve askerî harcamalar için kesilen sosyal bütçeler olarak geldi (Bölüm 74.A, 92). Ukrayna'da ve Rusya'da savaşa karşı çıkan işçiler, askerlikten kaçanlar ve iki taraftaki baskıya direnenler, bu tavrın canlı karşılığıdır.

> **Sermayenin sınıf savaşı araçları.** Bu dönemde sermaye, SSCB'nin topraklarında ve Avrupa'da şu araçları kullandı: **fiyat serbestleşmesi ve hiperenflasyon** (birikimlerin sıfırlanması); **özelleştirme kuponları** (mülkün "halka dağıtılıyormuş gibi" yapılarak yoğunlaştırılması); **devlet zoru** (Ekim 1993); **dış borç ve IMF koşulları**; **Batılı danışmanlar ve medya** (şok terapisini "bilim" olarak sunma); **ücretlerin ödenmemesi** (işçiyi işsiz bırakmadan açlığa mahkûm etme); Batı'da ise **"alternatif yok" ideolojisi** (sosyalizmin öldüğü ilan edilerek sendikaların ve sol partilerin moralinin kırılması).

> **Zaman kimin?** Sovyet işçisinin yaşam zamanı, 1990'larda iki yoldan çalındı. Birincisi, yaşam süresinin kendisinden: erkek yaşam beklentisinin yedi-sekiz yıl kısalması, milyonlarca insanın ömrünün restorasyona kurban edilmesidir. İkincisi, çalışma zamanından: ücretleri ödenmeyen işçiler geçinmek için ikinci ve üçüncü işlere, bahçe tarımına, sokak ticaretine koştu. "Serbest piyasa" Sovyet işçisine özgür zaman değil, iki kat çalışma getirdi.

Türkiye'ye bağ. 1990'larda Sovyet sonrası ülkelerden Türkiye'ye iki yönlü bir akış yaşandı. Bir yandan İstanbul'da Laleli'nin "bavul ticareti", Rus ve Ukraynalı kadın göçmenlerin bakım, ev işi ve turizm sektörüne ucuz emek olarak girmesi; öbür yandan Türk inşaat ve ticaret sermayesinin Rusya'ya, Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya açılması. Türkiye burjuvazisi, SSCB'nin çöküşünü "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası" söylemiyle kendi bölgesel yayılmacılığının fırsatına çevirdi (Kısım XII ve XIII ile bağ). Aynı yıllarda Türkiye'deki sol, SSCB'nin çöküşünü bir "sosyalizmin sonu" olarak yaşadı ve bu ideolojik darbe, 12 Eylül'ün yarattığı örgütsüzlüğün üzerine eklendi.

Yanlış anlatıya yanıt.

- *"SSCB halkın özgürlük isteğiyle dağıldı."* Mart 1991'de halkın dörtte üçü birliğin korunmasını istedi. Birliği dağıtan, cumhuriyet bürokrasilerinin mülk paylaşımı ve bir av köşkünde imzalanan bir belgedir.
- *"Kapitalizme geçiş Rusya'ya demokrasi getirdi."* Geçiş, seçilmiş bir parlamentonun topa tutulmasıyla, milyonlarca insanın birikiminin sıfırlanmasıyla ve erkek yaşam beklentisinin barış zamanında yedi-sekiz yıl düşmesiyle gerçekleşti.
- *"Bugünkü Rusya Sovyetler Birliği'nin devamıdır; Putin komünizmi geri getirmek istiyor."* Bugünkü Rusya, SSCB'nin yıkıntıları üzerinde kurulmuş oligarşik, tekelci bir kapitalizmdir. Putin'in kendisi Lenin'i Rusya'nın altına "atom bombası koymak"la, yani ulusların kendi kaderini tayin hakkını tanımakla suçlamıştır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** 1991'e kadar biçimde devletin, fiilen bürokrasinin; 1990'larda oligarşinin. - **Kimin denetiminde?** Önce Politbüro'nun, sonra cumhuriyet bürokrasilerinin, sonra Kremlin ile oligarkların ittifakının. - **Kimin yararına?** Restorasyon, nomenklaturanın mülk sahibine dönüşen kesimine, Batılı finans kuruluşlarına ve Batı Avrupa sermayesine yaradı. - **Kim karar veriyor?** Halk referandumda "birlik" dedi; karar Belovejye'de üç kişi tarafından alındı.

Bize ne öğretiyor? Bürokrasiye karşı haklı bir işçi öfkesi, kendi programı ve kendi örgütü yoksa, bürokrasiden daha kötü bir düzenin kurulmasına alet edilebilir. 1989'un madencileri 1998'de baretlerini kaldırıma vuruyordu. Ve bir ülkede sosyalizmin çöküşü, bütün kıtada işçi haklarına yönelik saldırının kapısını açar: "korku" ortadan kalkınca sermayenin cömertliği de biter.

Okuma ve izleme önerisi. - David Kotz ve Fred Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System* (1997): SSCB'nin çözülüşünü parti-devlet elitinin kapitalizme yönelişiyle açıklayan inceleme. - Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (2000). - Svetlana Aleksiyeviç, *Vremya sekond hend* (*İkinci El Zaman*, 2013): 1990'ları yaşayan sıradan insanların tanıklıkları. - Bilgi Müşterekleri: Dosya: Rusya Gerçekliği.

Bölüm 64: Revizyonizme Karşı Mücadele ve Bölünen Hareket: Moskova, Belgrad, Pekin, Tiran (1948-1991)

Sahne. 16 Kasım 1960, Moskova, Kremlin'in Georgiyevski Salonu. Dünyanın 81 komünist ve işçi partisinin temsilcileri toplantıda. Kürsüde, dört yıl önce 20. Kongre'de Stalin'i "kişi kültü"yle suçlayan Nikita Kruşçev'in partisine, dünyanın en küçük sosyalist ülkelerinden birinin önderi konuşuyor: Arnavutluk Emek Partisi'nin genel sekreteri Enver Hoca. Hoca, 20. Kongre çizgisini, "barışçıl geçiş" tezini, Yugoslav revizyonizmiyle uzlaşmayı ve Sovyet önderliğinin kardeş partilere baskısını açıkça eleştiriyor. Salonda gerginlik yüksek. Kısa süre sonra Sovyet yardımları kesilecek, bir yıl sonra diplomatik ilişkiler kopacak. Uluslararası komünist hareketin bölünmesi, bu salonda artık açıkça görünür hâle geliyor.

Tez. 1948'den sonra uluslararası komünist hareketteki bölünmelerin kökü, modern revizyonizmin ortaya çıkışıdır: önce Titoculuk, sonra Kruşçevcilik, ardından Avrokomünizm ve "üç dünya" teorisi. Marksizm-leninizmi savunan akım bu mücadelede ilkesel olarak haklıydı. Aynı dönemde hareketin küçük gruplara bölünmesi, "model ülke" fetişi ve öğrenci merkezli sekter pratikler, işçi sınıfının örgütlenmesine zarar verdi. Bu bölüm her iki gerçeği birlikte anlatır: ilkesel mücadelenin haklılığını da, o mücadeleyi yürütenlerin zaaflarını da.

Genç okura önce bir uyarı yapalım. Bu bölüm, kulağa "sol içi kavga" gibi gelen bir tarihi anlatıyor. Bugün pek çok kişi bu tarihe bakıp "solcular hep birbiriyle kavga etti, o yüzden kaybettiler" der. Bu yargının bir doğru yanı var: bölünmüşlük, 12 Eylül'de Türkiye'de, 1970'lerde Avrupa'nın birçok ülkesinde işçi hareketini zayıf düşürdü. Ama bu yargı önemli bir şeyi gizler: bazı tartışmalar gerçekten **hayati** tartışmalardı. Proletarya diktatörlüğünden vazgeçip vazgeçmemek, kâr ölçütünü plana hâkim kılıp kılmamak, emperyalizmle ittifak yapıp yapmamak, "üslup farkı" değil, **hangi sınıfın iktidarı** sorusuydu. Bu bölümün yöntemi şudur: tartışmanın içeriğini ciddiye al, ama tartışmayı yürütme biçimini de sorgula.

64.1 1948: Titoculuğa karşı mücadele

Haziran 1948'de Bükreş'te toplanan Kominform (Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu), Yugoslavya Komünist Partisi'ni eleştiren bir karar aldı (28 Haziran 1948). Kararın içeriği Bölüm 61.2'de ayrıntılı ele alındı: köylülükteki kapitalist unsurlara dayanma, partinin Halk Cephesi içinde eritilmesi, SSCB'ye karşı düşmanca tutum ve parti içi demokrasinin yokluğu. Tito önderliği eleştiriyi kabul etmedi. Kısa süre içinde ABD'den kredi ve askerî yardım aldı, 1953'te iki NATO üyesiyle (Türkiye ve Yunanistan) Balkan Paktı'nı imzaladı.

1948 kararı Batı Avrupa komünist partilerinde de tartışıldı. Partilerin büyük çoğunluğu Kominform kararını destekledi; Titocu tavır alan az sayıda kadro partilerden ayrıldı. Bu dönemde bazı partilerde "Titocu" suçlamasının, yalnızca ideolojik ayrılığa değil, kişisel hesaplaşmalara da araç yapıldığını, Doğu Avrupa'daki davalarda (Rajk, Kostov, Slánský; Bölüm 56) belgelerle görülen hukuksuzlukların yaşandığını da not etmeliyiz. Eleştirinin özü doğruydu; ama eleştiriyi uygulama biçimindeki idari yöntemler, ilkesel mücadeleye zarar verdi.

Asıl kırılma **Mayıs 1955**'te geldi: Kruşçev Belgrad'a gitti ve Tito'dan özür diledi. 1948 kararı fiilen geri alındı. Tavrımız açıktır: 1948 eleştirisi özünde doğruydu, Titoculuk modern revizyonizmin ilk devlet biçimidir; 1955 uzlaşması ise, bir yıl sonra 20. Kongre'de ortaya çıkacak revizyonizmin **habercisidir.** Kruşçev, Tito'yla uzlaşırken aslında Tito'nun yolunu, yani piyasa kategorilerine ve emperyalizmle bir arada yaşamaya dayanan yolu, kendi yolu olarak ilan ediyordu.

64.2 1956-1960: 20. Kongre ve Moskova Toplantıları

20. Kongre'nin sarsıntısı. Şubat 1956'da SBKP'nin 20. Kongresi'nde Kruşçev'in "gizli konuşması" ve kongrenin yeni tezleri (barışçıl ve parlamenter geçiş, barış içinde bir arada yaşama; Bölüm 57.1) bütün dünyadaki komünist partileri sarstı. Ardından gelen Macaristan olayları (Ekim-Kasım 1956; Bölüm 60) bu sarsıntıyı derinleştirdi. Batı'daki partilerde kitlesel üye kayıpları yaşandı: İngiltere Komünist Partisi (CPGB) 1956-1958 arasında üyelerinin yaklaşık dörtte birini, yaklaşık 7.000-9.000 kişiyi kaybetti (doğrulanacak); E. P. Thompson ve John Saville gibi tarihçiler partiden bu dönemde ayrıldı. İtalya'da PCI'dan da önemli sayıda aydın ayrıldı.

Burada iki farklı ayrılış vardı ve bunları karıştırmamak gerekir. Bir kısım üye, 20. Kongre'nin "açıklamalarını" sosyalizmin kendisinden vazgeçmek için gerekçe yaptı ve sosyal demokrasiye ya da liberalizme yöneldi. Bir başka kısım ise, özellikle 1960'larda, tam tersine 20. Kongre'nin kendisini revizyonizm olarak eleştirdi. Ama en önemli sonuç, partilerin içinde kalan önderliklerde oldu: **20. Kongre tezleri, Batı partilerinde parlamentarizme ve "barışçıl yol"a zaten eğilimli olan önderlikleri güçlendirdi.** Palmiro Togliatti'nin 1956'da ortaya attığı "çok merkezlilik" (*policentrismo*) ve "İtalyan sosyalizme giden yol" bu eğilimin ifadesiydi. Avrokomünizmin tohumları burada atıldı (Bölüm 65).

1957 ve 1960 Moskova Toplantıları. Kasım 1957'de on iki iktidardaki partinin katıldığı Moskova Toplantısı bir bildiri yayımladı. Bildiri revizyonizmi "başlıca tehlike" olarak nitelendiriyordu, ama aynı zamanda 20. Kongre tezlerini de içeriyordu: iki çizgi arasında bir uzlaşma metniydi. Kasım 1960'taki 81 partinin toplantısı ise bu uzlaşmanın artık tutmadığı toplantı oldu. Çin Komünist Partisi ve Arnavutluk Emek Partisi, Kruşçev çizgisine karşı çıktı. Enver Hoca'nın 16 Kasım 1960 konuşması, bir iktidar partisinin Sovyet önderliğini dünya partilerinin önünde açıkça eleştirdiği ilk konuşmaydı. Toplantı yine uzlaşmacı bir bildiriyle bitti; ama bölünme artık kaçınılmazdı.

64.3 Çin-Sovyet ayrılığı (1960-1963) ve marksist-leninist partilerin kuruluşu

Polemikler. 1960 yazında SSCB Çin'deki bütün uzmanlarını geri çekti. İki parti arasındaki tartışma 1963'te açık polemiğe dönüştü. **14 Haziran 1963**'te Çin Komünist Partisi, "Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisine Dair Bir Öneri" başlıklı ve "25 maddelik mektup" diye bilinen belgeyi yayımladı. Ardından 1963-1964'te SBKP'nin açık mektubuna yanıt olarak "Dokuz Yorum" dizisi geldi. Bu belgeler 20. Kongre'nin tezlerini tek tek eleştiriyordu: "barışçıl geçiş", "bütün halkın devleti", "bütün halkın partisi", Yugoslavya'nın sosyalist sayılması, "barış içinde bir arada yaşama"nın sınıf mücadelesinin yerine konması. Dokuz Yorum'un son metni, "Kruşçev'in Sahte Komünizmi ve Dünya Tarihi İçin Dersleri" (Temmuz 1964), SSCB'de kapitalizmin restorasyonu tehlikesini açıkça tartışıyordu. Bu belgeler, 1960'larda bütün dünyada binlerce militanın revizyonizm eleştirisiyle tanıştığı metinler oldu.

Görsel: Stalin'in 70. doğum günü töreninde Mao Zedong, Nikolay Bulganin, Stalin, Walter Ulbricht ve Yumjaagiin Tsedenbal, Moskova, 21 Aralık 1949. Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

Avrupa'da marksist-leninist partiler. Polemiklerin etkisiyle, 1963'ten itibaren Avrupa'nın hemen her ülkesinde revizyonist partilerden ayrılan ya da onların dışında kurulan marksist-leninist partiler ve örgütler doğdu. Bunların ilki ve en büyüklerinden biri Belçika'da oldu: Jacques Grippa önderliğinde, Brüksel ve Wallonie'nin sanayi havzalarındaki eski partizan kadrolarına dayanan bir parti 1963'te kuruldu. Ardından Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Batı Almanya, İngiltere, İskandinav ülkeleri ve Yunanistan'da benzer partiler kuruldu (kuruluş tarihleri Tablo 64.1'de). Bu partilerin bir kısmı, özellikle diktatörlük altındaki İspanya ve Portekiz'de, yeraltı koşullarında işçi hareketinin içinde ciddi bir yer edindi. 1968 kuşağının önemli bir kesimi, sosyal demokrasiyi ve revizyonist partileri "düzenin parçası" olarak görerek bu partilere yöneldi.

Tablo 64.1: Avrupa'da revizyonist partilerden ayrılarak kurulan başlıca marksist-leninist partiler (kuruluş yılları yaklaşık; doğrulanacak)

Ülke	Kuruluş	Kökeni ve tabanı
Belçika	1963	KP'den ayrılan eski partizan ve sanayi havzası kadroları (Jacques Grippa)
İspanya	1964	Franco diktatörlüğü altında yeraltı; işçi ve öğrenci kesimleri
Portekiz	1964 (örgüt), 1970'ler (parti)	Salazar diktatörlüğü altında yeraltı; sürgündeki kadrolar
Yunanistan	1964 (örgüt), 1976 (parti)	Cunta döneminde yeraltı ve sürgün
İtalya	1966	PCI'dan ayrılan kadrolar ve gençlik
Fransa	1964 (çevreler), 1967 (parti)	PCF'den ayrılanlar, öğrenci ve işçi çevreleri; 1968'de yasaklandı
İsveç	1967	Sol gençlik ve öğrenci hareketi

Ülke	Kuruluş	Kökeni ve tabanı
İngiltere	1968	Mühendislik sendikasından çıkan kadrolar (Reg Birch)
Batı Almanya	1968	KPD yasağı (1956) sonrası kuşak; öğrenci ve genç işçiler
Norveç	1973	1960'ların sonundaki gençlik örgütünden; sendikalarda da etkili

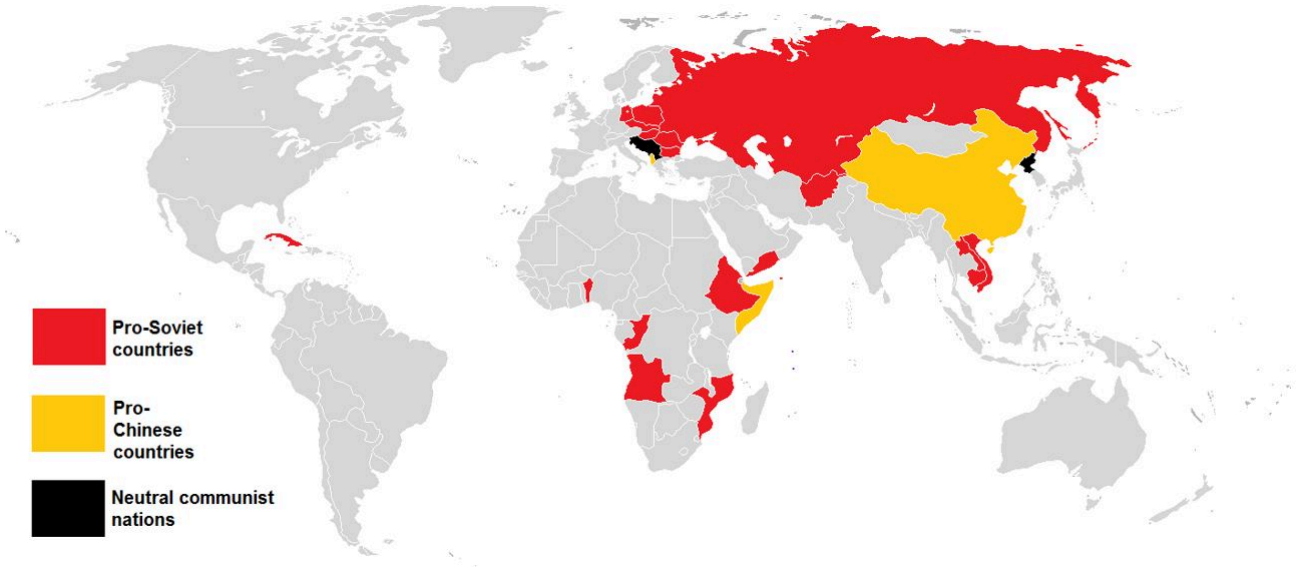

Görsel: Çin-Sovyet ayrılığından sonra sosyalist ülkelerin Moskova, Pekin ve bağımsız çizgiler arasındaki dağılımını gösteren harita, 1980 durumu. Paasikivi, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

64.4 "Üç dünya" teorisinin eleştirisi ve 1978 ayrılığı

Çin'in dönüşü. 1960'ların Çin'i Kruşçev revizyonizmine karşı polemiğin önderiydi. Ama 1969'daki Sovyet-Çin sınır çatışmalarından (Ussuri) sonra Çin'in dış politikası köklü biçimde değişti. Şubat 1972'de ABD Başkanı Nixon Pekin'e geldi. Çin yönetimi SSCB'yi "başlıca düşman" ilan etti ve ona karşı ABD dahil herkesle ittifaka yöneldi. Bu çizginin uygulaması acı sonuçlar verdi: Çin, Eylül 1973'te Şili'de Allende'yi deviren Pinochet cuntasıyla ilişkisini sürdürdü; Zaire'de Mobutu'yu destekledi; Angola'da ABD ve Güney Afrika'nın desteklediği güçlerle aynı safta yer aldı (ayrıntılar kaynakla).

"Üç dünya" teorisi. Mao'nun 1974'te bir yabancı konukla görüşmesinde dile getirdiği ve Deng Xiaoping'in Nisan 1974'te BM Genel Kurulu'nda açıkladığı teoriye göre dünya üçe bölünüyordu: **birinci dünya** iki süper güç (ABD ve SSCB); **ikinci dünya** öteki gelişmiş ülkeler (Batı Avrupa, Japonya, Kanada vb.); **üçüncü dünya** Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelişmekte olan ülkeleri. Bu teoride sınıflar yerine devletler, sınıf mücadelesi yerine devletler arası ittifaklar konuyordu. Kasım 1977'de *Renmin Ribao*'da (Halkın Günlüğü) yayımlanan uzun bir makale, teoriyi "Başkan Mao'nun üç dünya teorisi" olarak resmîleştirdi ve SSCB'yi "en tehlikeli savaş kaynağı" ilan etti. Pratikte bu, Avrupa'daki marksist-leninist partilere şu anlama geliyordu: **kendi burjuvazinizle ve NATO'yla, "Sovyet sosyal-emperyalizmine" karşı birleşin.** Bazı Avrupa partileri gerçekten de 1970'lerin sonunda kendi ülkelerinin silahlanmasını ve NATO'yu desteklemeye başladı.

Enver Hoca'nın eleştirisi. Arnavutluk Emek Partisi 1976'daki 7. Kongresi'nden itibaren bu teoriyi dolaylı, 1977'den itibaren açıkça eleştirdi. Enver Hoca'nın *Emperyalizm ve Devrim* (1978) kitabı, "üç dünya" teorisinin şu noktalarda leninizmden koptuğunu savundu: emperyalizmin Lenin'deki tanımını (tekelci kapitalizm) ülkelerin büyüklüğüne ve "süper güç" olmasına indirgediği; "üçüncü dünya" adı

altında emperyalizme bağlı gerici burjuvazileri ve feodal rejimleri devrimci güç sayarak sınıf mücadelesini inkâr ettiği; "ikinci dünya"nın emperyalist burjuvazisiyle ittifakı savunarak Avrupa'daki işçi sınıfını kendi burjuvazisine bağladığı; ve bir süper güce karşı öteki süper güçle ittifak önerdiği. Temmuz 1978'de Çin, Arnavutluk'a bütün yardımı kesti.

Maoculuğun ideolojik eleştirisi. Hoca aynı kitapta ve sonraki yazılarında Mao Zedong'un görüşlerinin daha kapsamlı bir eleştirisine girişti. Eleştirinin başlıca noktaları kısaca şunlardır, ve rakip görüşü kendi belgesinden aktararak özetliyoruz: (1) **"Yeni demokrasi" tezi**: Mao'nun *Yeni Demokrasi Üzerine* (1940) metninde öngörülen, ulusal burjuvazinin de içinde yer aldığı uzun bir "dört sınıfın ortak diktatörlüğü" dönemi, eleştiriye göre proletarya diktatörlüğüne geçişi belirsiz bir geleceğe erteler ve burjuvaziyle işbirliğini kalıcılaştırır; (2) **sınıf işbirliği**: ulusal burjuvazinin sosyalizme "barışçıl biçimde" dönüştürülebileceği ve kapitalistlere kâr payı (faiz) ödenmeye devam edilmesi uygulaması; (3) **köylülüğün önderliği**: köylülüğü devrimin temel gücü, kırı kente karşı devrim merkezi olarak gören anlayış, eleştiriye göre proletaryanın önderlik rolünü zayıflatır; (4) **"Yüz çiçek açsın, yüz düşünce okulu yarışsın"** (1956) şiarı ve partide birden çok çizginin bir arada yaşamasının olağan sayılması. Mao'yu savunanlar ise Kültür Devrimi'ni (1966-1976) tam da parti içindeki "kapitalist yolcular"a karşı bir mücadele olarak sunar. Bizim değerlendirmemiz: Çin'in 1978 sonrası yönelimi, yani Deng Xiaoping'in "reform ve dışa açılma" politikası ve bugünkü Çin kapitalizmi, bu eleştirinin önemli noktalarını tarihin kendisi tarafından doğrulamıştır. Bugünkü Çin'in sınıf yapısını inceleyen yazımız: Dosya: Gerçek Çin.

1978 ayrılığı ve marksist-leninist hareketin ayrışması. 1978'den sonra Avrupa'daki marksist-leninist partiler ikiye bölündü: bir kısmı Çin'in çizgisini izlemeyi sürdürdü (ve çoğu kısa sürede dağıldı ya da reformculaştı), bir kısmı "üç dünya" teorisini reddederek Arnavutluk'un tavrına yakın bir çizgide birleşti. 1976'da Mao'nun ölümü ve ardından "Dörtlü Çete"nin tutuklanması, Çin çizgisini izleyen partilerde de derin krizlere yol açtı.

64.5 Öteki akımların eleştirisi

Perspektif beyanımızda söylediğimiz gibi, rakip görüşleri kendi belgeleriyle aktarır, sonra kendi tavrımızı söyleriz.

Troçkizm. Lev Troçki'nin görüşlerinin iki temel direği vardır. Birincisi **"sürekli devrim"** tezidir: geri ülkelerde burjuva demokratik devrimin görevlerini ancak proletarya iktidarı gerçekleştirebilir, ve bu devrim dünya devrimine dönüşmedikçe tek ülkede ayakta kalamaz. İkincisi, *İhanete Uğrayan Devrim* (1936) kitabında geliştirilen **"yozlaşmış işçi devleti"** tezidir: SSCB'de mülkiyet ilişkileri sosyalist kalmıştı ama siyasal iktidarı bir bürokratik kast gasp etmişti; bu kastı bir "siyasal devrim"le devirmek gerekiyordu. Troçki'nin 1938'de kurduğu Dördüncü Enternasyonal, onun 1940'taki ölümünden sonra art arda bölündü: 1953'te iki ana kanada ayrıldı, 1963'te bir kısmı yeniden birleşti, ama onlarca ayrı "enternasyonal" ve grup doğdu. Tony Cliff ise 1948'de SSCB'nin 1928'den, yani ilk beş yıllık plandan beri **"bürokratik devlet kapitalizmi"** olduğunu savundu.

Eleştirimiz şudur: Troçkist tezler, **sosyalizmin inşasını tek ülkede olanaksız ilan ederek** 1920'lerin sonundan 1950'lerin ortasına kadar SSCB'de gerçekleştirilen toplumsal dönüşümü inkâr eder. Sanayileşme, kolektifleştirme ve faşizme karşı zafer, bu tezlere göre ya "bürokrasinin" ya da "devlet kapitalizminin" başarısıdır. Böylece kırılma yanlış yere, 1928'e ya da 1924'e konur; 1956'nın gerçek dönüm noktası görünmez olur. Cliff'in tezi ile bizim tezimiz arasındaki fark tam da budur: biz de 1956 sonrasını bürokratik devlet kapitalizmi olarak nitelendiriyoruz, ama bunu **sosyalizmin inşasından sapmanın sonucu** olarak görüyoruz, sosyalizmin inşasının kendisi olarak değil (Bölüm 66.5). Pratikte

de troçkist akımların Avrupa'daki tarihi, sürekli bölünmeler, büyük partilerin içine sızma taktikleri (*entrism*) ve somut sınıf mücadelelerinde çoğu kez sosyal demokrasinin sol kanadı olarak kalma ile belirlenmiştir. Buna karşın bazı troçkist akımların belli sendikal mücadelelerde (örneğin İngiltere'de 1980'lerin yerel yönetim ve sendika mücadelelerinde) aldıkları yeri de karikatürleştirmeden kabul etmek gerekir.

Avrokomünizm. Ayrıntısı Bölüm 65'te. Kısaca: 20. Kongre revizyonizminin Batı'daki mantıksal sonucudur.

Anarşizm ve otonomcular. İspanya'da CNT'nin ve Fransa'da devrimci sendikalizmin tarihsel rolünü önceki bölümlerde karikatürleştirmeden anlattık (Bölüm 14, 27). 1960'ların ve 1970'lerin İtalya'sında ise *operaismo* (işçicilik) ve ardından *Autonomia* akımları doğdu. Bu akımlar, fabrikadaki kitlesel işçinin (*operaio massa*) örgütsüz, kendiliğinden direnişini, sendikalara ve partilere karşı yücelttiler. Fiat'ta ve Porto Marghera'da gerçek mücadelelerin içinde yer aldılar, emek süreci çözümlemesine katkı yaptılar (K8). Ama örgüt ve iktidar sorununu reddettikleri için, 1977'den sonra dağınık, çoğu kez silahlı eylemciliğe kayan gruplara bölündüler.

Silahlı öncü çizgisi. 1970'lerde İtalya'da **Kızıl Tugaylar** (*Brigate Rosse*), Batı Almanya'da **Kızıl Ordu Fraksiyonu** (RAF) gibi örgütler, kitlelerin durumundan bağımsız olarak, silahlı eylemle "sistemi teşhir etmeyi" ve kitleleri uyandırmayı amaçladı. Bölüm 0.14'te "maceracı iradecilik" dediğimiz eğilimin en uç biçimidir bu. Kızıl Tugaylar **16 Mart 1978**'de Hristiyan Demokrat lider Aldo Moro'yu kaçırdı, korumalarını öldürdü; 55 gün sonra, **9 Mayıs 1978**'de Moro öldürülmüş olarak bulundu. RAF'ın önderleri Stuttgart'taki Stammheim cezaevinde uzun süre tecritte tutuldu; 18 Ekim 1977 gecesi Andreas Baader, Gudrun Ensslin ve Jan-Carl Raspe hücrelerinde ölü bulundu (resmî açıklama intihar; bu açıklama bugün de tartışılmaktadır).

Bu eylemlerin işçi hareketine verdiği zarar büyüktü. **Devlet, silahlı eylemleri tüm sol ve işçi hareketini bastırmanın gerekçesi olarak kullandı.** İtalya'da 1970'lerin sonunda çıkarılan olağanüstü yasalar ve toplu tutuklamalar (7 Nisan 1979 davası), *Autonomia*'dan sendikal militanlara kadar geniş bir kesimi hedef aldı. Batı Almanya'da "radikal kararnamesi" (*Radikalenerlass*, 1972) ile on binlerce kişi kamu görevine alınmadan önce soruşturuldu, komünist ve solcu öğretmenler, postacılar, demiryolcular işten atıldı. Silahlı öncü, kendisini sınıfın yerine koydu; devlet de onu sınıfa karşı kullandı. Stammheim'ın hukuk düzeni üzerine: Ulm 5 Davası: Stammheim'ın Cam Kafesleri. Burada gerilimi açıkça yazalım: Moro davası ve İtalya'daki "gerilim stratejisi" döneminde, devlet içi yapılanmaların, Gladio ağının ve faşist örgütlerin eylemleri de mahkeme kararları ve parlamento soruşturmalarıyla belgelenmiştir (Bölüm 44). Silahlı öncünün hatası, devletin kendi terörünü aklamaz; ama devletin terörü de silahlı öncünün hatasını aklamaz.

64.6 Özeleştiri: hareketin kendi zaafları

Revizyonizme karşı mücadelenin ilkesel olarak haklı olması, bu mücadeleyi yürüten hareketin her yaptığını haklı kılmaz. Devrimci özeleştiri ilkesi gereği şunu açıkça söylemeliyiz: 1960'lardan 1980'lere Avrupa'daki marksist-leninist hareket, ideolojik netliğine karşın, **tarihsel bir güce dönüşemedi.** Nedenleri dışarıda değil, önce kendi içinde aranmalıdır:

- **Küçük grupların birbirine düşmanlığı.** Birçok ülkede aynı çizgiyi savunduğunu söyleyen üç, dört, beş ayrı örgüt vardı. Bunların birbirine karşı mücadelesi, çoğu kez burjuvaziye karşı mücadeleden daha fazla enerji tüketti. Ayrılıklar zaman zaman gerçek ilkesel farklara, çoğu zaman da önderlik kavgalarına ve taktik ayrıntılara dayanıyordu.

- **“Model ülke”yi somut ülke çözümlemesinin yerine koyma.** Kendi ülkesinin sınıf yapısını, üretim ilişkilerini, işçi sınıfının bileşimini incelemek yerine, Çin’in, Arnavutluk’un ya da başka bir ülkenin deneyimini ve sloganlarını olduğu gibi aktarma eğilimi yaygındı. Sanayileşmiş Batı Almanya’da “kırdan kenti kuşatma” stratejisini tartışmak, bu eğilimin en uç örneğidir.
- **Fabrikaya ve işçi sınıfına kök salamama.** Hareketin üye tabanı büyük ölçüde öğrenci, öğretmen ve aydınlardan oluşuyordu. Bazı örgütler bu sorunu gördü ve üyelerini fabrikalara işçi olarak göndererek (*établissement*, “yerleşme”) aşmaya çalıştı; bu deneyimler kimi yerlerde gerçek sonuçlar verdi, ama çoğu yerde kısa sürdü.
- **“Doğru çizgi” iddiasının örgütlenme pratiğinin yerine geçmesi.** Doğru bir program yazmak ve onu savunmak, sanki işçi sınıfını örgütlemenin kendisiymiş gibi görüldü. Oysa bir çizginin doğruluğu, sonunda, o çizginin işçi sınıfının örgütlü gücüne dönüşüp dönüşmediğiyle sınanır.

Bu eleştiri, Bilgi Müşterekleri’nin 12 Eylül dosyası Bölüm 21’de Türkiye solu için yaptığı küçük burjuva eğilim eleştirisiyle aynı çizgidedir.

Tablo 64.2: Akımların toplumsal tabanı (1965-1985, niteliksel değerlendirme)

Akım	Ağırlıklı üye tabanı	Sanayi işçisindeki yeri	Sendikalardaki yeri	Not
Büyük Batı KP’leri (PCI, PCF, PCP)	Sanayi işçisi, belediye ve kamu çalışanı, aydın	Güçlü (özellikle 1970’lere kadar)	CGIL, CGT, CGTP’de önderlik	Tabanı işçi, önderlik giderek parlamenter
Marksist-leninist partiler	Öğrenci, öğretmen, aydın; diktatörlük ülkelerinde işçi kesimleri	Genelde zayıf; İspanya, Portekiz, Belçika’nın bazı havzalarında daha güçlü	Yerel ve işyeri düzeyinde	Yeraltı koşullarında işçiyle bağ daha güçlü
Troçkist gruplar	Öğrenci, aydın, kamu çalışanı	Zayıf; bazı sanayi havzalarında sınırlı	Sendika sol muhalefetleri	Bölünmeler çok sık
Otonomcu akımlar	Genç işçi, öğrenci, işsiz	1969-73 İtalya’da güçlü, sonra hızla zayıf	Sendika karşıtı	Örgüt sorununu reddetti
Silahlı öncü örgütler	Küçük kadrolar, çoğu öğrenci kökenli	Yok denecek kadar az	Yok	Devletin baskı gerekçesi oldu

Not: Bu tablo sayısal değil niteliksel bir değerlendirmedir; ülke ülke üye verileri ayrıca derlenmelidir (doğrulanacak).

Ders. İdeolojik netlik zorunludur ama yetmez. İlkesel doğru çizgi, işçi sınıfının içinde örgütlenmediği sürece tarihsel güce dönüşmez.

64.7 1991 sonrası

SSCB’nin dağılışı ve Doğu Bloku’nun çöküşü, revizyonist partileri iki yola soktu. Bir kısmı adını ve programını değiştirerek açıkça **sosyal demokrasiye** dönüştü: PCI 1991’de Sol Demokratlar Partisi (PDS) oldu (Bölüm 65), Doğu Avrupa’daki iktidar partileri “sosyalist” ya da “sosyal demokrat” adlarla kapitalist restorasyonun yöneticisi oldu (Bulgaristan BSP, Macaristan MSZP, Polonya SdRP). Bir kısmı ise **dağıldı** ya da küçük gruplara bölündü (CPGB 1991). Batı Almanya’daki DKP gibi partiler, Doğu’dan gelen maddi desteğin kesilmesiyle büyük ölçüde çözüldü.

Marksist-leninist partiler ise 1990’lardan itibaren, 1978 ayrılığında “üç dünya” teorisini reddeden çizgide, uluslararası düzeyde yeniden bir araya gelme çabasına girdi. Bu çaba, düzenli ortak toplantılar, ortak bildiriler ve farklı kıtalardan partilerin dayanışması biçiminde bugün de sürüyor. Tavır,

örgüt adlarıyla değil, çizginin içeriğiyle ifade edilir: revizyonizme ve reformizme karşı, sosyalizmin kazanımlarını savunan, emperyalist bloklardan birini seçmeyen ve işçi sınıfının bağımsız örgütlenmesini temel alan bir çizgi.

Şema D6 (tablo biçiminde): Uluslararası komünist hareketin soy ağacı, 1919-2026

Dönem	Ana gövde	Kopuş / yeni dal	Kopuşun içeriği	Avrupa'daki karşılığı
1919	Komünist Enternasyonal (Komintern)	İkinci Enternasyonal'den kopuş	1914 ihaneti, savaş kredileri, devrimi bastırma	KPD, PCF (1920), PCd'I (1921), KKE, BKP
1928-1940	Komintern, SSCB'de sosyalist inşa	Troçkist muhalefet → Dördüncü Enternasyonal (1938)	"Tek ülkede sosyalizm"in reddi, "yozlaşmış işçi devleti"	Küçük troçkist gruplar
1943	Komintern'in feshi	Partilerin ulusal bağımsızlığı	Antifaşist cephe koşulları	Direniş hareketlerinde KP'ler
1947-1948	Kominform	**Yugoslavya (Titoculuk)**	Piyasa sosyalizmi, emperyalizmden kredi, Balkan Paktı	Yugoslavya; Batı'da küçük Titocu gruplar
1953-1956	SBKP 20. Kongre	**Kruşçev revizyonizmi** ana gövdeyi dönüştürür	Barışçıl geçiş, bütün halkın devleti, kâr ölçütü	Doğu Bloku partileri; Batı KP'lerinde parlamentarizm
1960-1963	Moskova çizgisi	**Pekin ve Tiran'ın karşı çıkışı**; M-L partilerin kuruluşu	20. Kongre tezlerinin reddi	Belçika (1963) başta olmak üzere M-L partiler
1968-1977	Moskova çizgisi	**Avrokomünizm**	Proletarya diktatörlüğünün ve enternasyonalizmin açıkça reddi, NATO'ya uyum	PCI, PCE, PCF (kısmen), CPGB
1974-1978	Pekin çizgisi	**"Üç dünya" teorisi**; Tiran'ın karşı çıkışı (1978)	Emperyalizmle "sosyal-emperyalizme karşı" ittifak	M-L hareketin ikiye bölünmesi
1989-1991	Moskova çizgisinin çöküşü	Sosyal demokrasiye dönüşüm ya da dağılma	Kapitalizmin açık kabulü	PDS (İtalya), BSP, MSZP, SdRP; CPGB'nin feshi
1991-2026	—	M-L partilerin uluslararası düzeyde yeniden bir araya gelmesi; eski Moskova çizgisinin kalıntı partileri; troçkist ve yeni sol oluşumlar	Revizyonizm eleştirisi ve sınıf bağımsızlığı ↔ "kamp" siyaseti ↔ reformizm	Farklı ülkelerde farklı güç düzeyleri

Kavram kutusu.

- **Modern revizyonizm:** Marksizm-leninizmin temel ilkelerini (proletarya diktatörlüğü, sınıf mücadelesi, devrim, enternasyonalizm) marksizm adına "yenileyerek" boşaltan akım. Bernstein'ın 1890'lardaki revizyonizminin 1948 ve 1956 sonrasındaki biçimi (Bölüm 57).
- **"Üç dünya" teorisi:** Dünyayı sınıflara göre değil, devletlerin büyüklüğüne ve gelişmişliğine göre üçe bölen ve bir süper güce karşı ötekiyle ittifak öneren teori (64.4).
- **Sekterlik:** Kendi grubunun çıkarını ve "doğru çizgi" iddiasını sınıfın ortak çıkarının ve birlik ihtiyacının önüne koyma eğilimi.
- **Maceracı iradecilik:** Nesnel koşulları ve kitlelerin durumunu hesaba katmadan, küçük bir grubun iradesiyle devrim yapılabileceğini sanmak (Bölüm 0.14).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Komünist hareketin bölünmesi döneminde sermaye şu araçları kullandı: **bölünmeyi derinleştirme** (Batı hükümetlerinin Titoculuğu ve sonra Çin'in "üç dünya" çizgisini desteklemesi); **silahlı eylemleri bahane ederek olağanüstü yasalar** (İtalya'da özel yasalar, Batı Almanya'da *Radikalenerlass*); **gizli servis operasyonları ve provokasyon** (Gladio ve "gerilim stratejisi", Bölüm 44; belge/aktarım ayrımıyla); **kara listeler ve meslek yasakları**; **medyada "terörist = komünist" eşitlemesi.**

Türkiye'ye bağ: Aynı ayrışmalar, aynı zaaflar, bölünmüş yakalanış.

Türkiye solu, 1960'larda ve 1970'lerde, bu bölümde anlatılan uluslararası ayrışmaların neredeyse tamamını kendi içinde yaşadı. Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1961'de sendikacılar tarafından kuruldu ve 1965'te meclise girdi; 1960'ların sonunda "sosyalist devrim" ve "milli demokratik devrim" tartışmasıyla bölündü. 1970'lerde Moskova çizgisini izleyen parti ve çevreler, Çin'in çizgisini (ve "üç dünya" teorisini) izleyen akımlar, 1978'den sonra "üç dünya" teorisini reddedip Arnavutluk'un çizgisine yakın duran akımlar ve silahlı öncü çizgisini benimseyen örgütler yan yana ve çoğu kez birbirine karşı var oldu. Uluslararası ayrılıklar, Türkiye'de de "model ülke"ye bağlılık biçiminde yaşandı; Türkiye'nin kendi sınıf yapısının incelenmesi çoğu zaman bu bağlılığın gölgesinde kaldı.

1970'lerin sonunda Türkiye'de işçi sınıfı güçlü bir hareket içindeydi: DİSK'in yükselişi, 15-16 Haziran 1970 büyük işçi direnişi, 1977 1 Mayısı. Ama bu hareketin önünde tek bir devrimci önderlik değil, onlarca örgüt vardı; örgütler arası çatışmalarda militanlar hayatını kaybetti. 12 Eylül 1980 cuntası, işçi hareketini ve solu **bölünmüş olarak yakaladı.** Revizyonizme karşı mücadelenin Türkiye'deki izleri, bu mücadelenin haklı ilkesel içeriğini ve aynı zamanda sekterliğin bedelini birlikte taşır. Bilgi Müşterekleri'nin 12 Eylül dosyası bu tarihi ayrıntılı işler. Bugün Türkiye'de milliyetçilikle sosyalizmi birleştirme eğiliminin (sol-şovenizm) eleştirisi için: Bir TKP Gerçekliği: Sol-Şovenizm.

Yanlış anlatıya yanıt.

- *“Solcular hep birbiriyle kavga etti, bölünmeler anlamsız ideolojik kılı kırk yarmalardı.”* Bazı ayrılıklar gerçekten anlamsızdı ve bedeli ağır oldu. Ama proletarya diktatörlüğünden vazgeçip vazgeçmemek, kâr ölçütünü kabul edip etmemek, NATO’yla ittifak yapıp yapmamak hayati sorulardı. 1989-91, bu soruların yanıtının ne kadar önemli olduğunu gösterdi.
- *“Stalin sonrası SSCB’yi eleştirenler ya troçkist ya da Maocuydu.”* Kruşçev revizyonizmine karşı çıkış, troçkizmin ve Maoculuğun eleştirisini de içeren ayrı bir çizgi olarak var oldu; 1978’de Çin’in “üç dünya” teorisine karşı çıkış bu çizginin bağımsızlığını gösterdi.
- *“Silahlı eylemler devlet baskısına karşı meşru savunmaydı.”* Devlet terörü gerçekti; ama kitlelerden kopuk silahlı eylem, devlete tüm işçi hareketini bastırmanın gerekçesini verdi. Ölçüt, eylemin sınıfın bağımsız örgütlenmesine hizmet edip etmediğidir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Uluslararası hareketin maddi kaynakları (yayınevleri, okullar, burslar, fonlar) büyük ölçüde Moskova’nın ve bir süre Pekin’in elindeydi; bu, ideolojik tartışmayı maddi bağımlılıkla iç içe geçirdi. - **Kimin denetiminde?** Çizgiyi, çoğu zaman, büyük partilerin önderlikleri belirledi; küçük partilerin kendi ülkelerinin somut çözümlemesine dayanan bağımsız çizgi kurması zordu. - **Kimin yararına?** Revizyonizm, bürokrasilerin ve parlamenter kadroların; sekterlik ise hiç kimsenin, ya da yalnızca burjuvazinin yararınaydı. - **Kim karar veriyor?** Hareketin yönüne, fabrikadaki işçi değil, çoğu zaman kongre salonlarındaki önderlikler karar verdi. Sorun buradadır.

Okuma ve izleme önerisi. - Enver Hoca, *Emperyalizm ve Devrim* (1978; Türkçe çevirisi var). - *Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Üzerine Polemik* (Çin Komünist Partisi’nin 1963-64 belgeleri; Türkçe baskıları var). - Lev Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim* (1936; Türkçe çevirisi var): eleştirdiğimiz tezin kendi metninden okunması için. - Marco Bellocchio, *Buongiorno, notte* (film, 2003): Moro’nun kaçırılışını kaçıranların iç dünyasından anlatan film.

Bölüm 65: Batı'nın Komünist Partileri: Avrokomünizmden Çözülüşe (1956-1991)

Sahne. 15 Haziran 1976, Milano. İtalya genel seçimlerinden bir hafta önce, İtalyan Komünist Partisi'nin (PCI) genel sekreteri Enrico Berlinguer, *Corriere della Sera* gazetesine bir röportaj veriyor. Gazeteci, İtalya'nın NATO'dan çıkması gerekip gerekmediğini soruyor. Berlinguer, İtalya'nın NATO'dan çıkmasını istemediğini, aksine kendini NATO'nun "bu tarafında" daha güvende hissettiğini söylüyor; NATO'nun, İtalya'nın kendi sosyalizme giden yolunu Varşova Paktı'na göre daha iyi koruyabileceğini ima ediyor (röportajın tam metni kaynakla karşılaştırılmalı). Bir hafta sonra PCI oyların **%34,4'ünü** alıyor, tarihinin en yüksek oyunu. Dünyanın en büyük Batılı komünist partisi, antifaşist direnişin mirasçısı, milyonlarca işçinin partisi, NATO'nun şemsiyesi altında iktidara yaklaşmayı umuyor.

Tez. Batı komünist partileri, faşizme karşı savaşın kazandırdığı saygınlıkla 1970'lere kadar milyonlarca işçiyi örgütledi. Sistem içi uzlaşmayı (Avrokomünizm) seçtiklerinde sosyal demokrasiden farkları eridi. 1989 ise bu erimeyi tamamladı. Avrokomünizm, 20. Kongre revizyonizminin Batı'daki mantıksal sonucudur.

Direnişten doğan kitle partileri

1945'te Batı Avrupa'nın üç ülkesinde komünist partiler kitlesel güçtü. **PCI**, İtalyan direnişinin (Resistenza) omurgası olmuş, 1947'de iki milyonu aşkın üyeye ulaşmıştı. **PCF**, Nazi işgaline karşı direnişte "kurşuna dizilenlerin partisi" (*le parti des 75.000 fusillés*; rakam propaganda niteliğinde ve abartılı, gerçek sayı çok daha düşük; doğrulanacak) olarak anılıyor, 1946 seçimlerinde yaklaşık %28 ile Fransa'nın birinci partisi oluyordu. Yunanistan'da **KKE**, EAM-ELAS direnişinin önderiydi ve iç savaşta yenilip yasaklanmıştı (Bölüm 33). İspanya'da **PCE** ve Portekiz'de **PCP**, faşist diktatörlüklere karşı yeraltında direnişin en örgütlü gücüydü. Bu partiler Bölüm 46'da anlattığımız "korku"nun Batı'daki somut biçimiydi: onların varlığı, refah haklarının kazanılmasında belirleyici oldu.

Ama bu partilerin tarihinde, 1956'dan çok önce başlayan bir gerilim vardı. 1944-1947'de PCF ve PCI, direnişin silahlarını teslim etti, burjuva hükümetlerinde bakanlık aldı, "üretim savaşı" adıyla işçilerden grev yapmamalarını istedi (Bölüm 40). 1947'de ABD'nin baskısıyla hükümetlerden çıkarıldıklarında, parlamenter yol ile devrimci yol arasındaki tartışma partilerin içinde çözülmemiş olarak duruyordu.

1956 ve 1968: iki sarsıntı

1956. 20. Kongre ve Macaristan, Batı partilerini sarstı (Bölüm 64.2). PCI'ın önderi Palmiro Togliatti, aynı yıl "çok merkezlilik" tezini ve "İtalyan sosyalizme giden yol"u ilan etti. Bu, Kruşçev'in "barışçıl ve parlamenter geçiş" tezinin İtalyan uygulamasıydı: sosyalizme anayasal düzen içinde, reformlarla, parlamenter çoğunlukla varılacaktı. Togliatti'nin 1964'te ölmeden önce yazdığı ve "Yalta Muhtırası" diye bilinen metin, her partinin kendi yolunu Moskova'dan bağımsız belirleme hakkını savunuyordu.

1968. İki olay aynı yıl yaşandı. Mayıs 1968'de Fransa'da on milyon işçinin katıldığı genel grev (Bölüm 48, 55) sırasında PCF ve ona bağlı CGT, hareketi Grenelle anlaşmalarıyla ücret artışına ve Haziran seçimlerine kanalize etti; iktidar sorununu gündeme getirmekten kaçındı. Ağustos 1968'de ise

Varşova Paktı Çekoslovakya'ya girdi (Bölüm 59). PCI ve PCF müdahaleyi eleştirdi (PCF "onaylamama" düzeyinde kaldı). Batı partileri için bu, Moskova'dan "bağımsızlık"ın ilanı oldu; ama bu bağımsızlık devrimci bir yöne değil, **burjuva parlamentarizmine uyuma** doğru gitti.

Görsel: İtalyan Komünist Partisi genel sekreteri Enrico Berlinguer, 1976. İtalyan Temsilciler Meclisi (Camera dei Deputati), Kamu malı, Wikimedia Commons.

PCI: "tarihî uzlaşma"dan Bolognina'ya

Şili dersinin yanlış okunuşu. 11 Eylül 1973'te Şili'de Allende hükümeti ABD destekli bir darbeyle devrildi. Berlinguer, Eylül-Ekim 1973'te PCI'ın teorik dergisi *Rinascita*'da yayımladığı üç makalede Şili'den şu sonucu çıkardı: solun %51 oyla bile tek başına iktidara gelmesi, toplumu ikiye böler ve gericiliğe darbe gerekçesi verir; bu yüzden komünistler, katolik kitlelerin partisi Hristiyan Demokratlarla bir **"tarihî uzlaşma"** (*compromesso storico*) kurmalıdır. Şili'nin gerçek dersi, burjuvazinin ve emperyalizmin, seçimle gelen bir sol hükümeti bile silah zoruyla devirebileceği, yani devlet aygıtı sorununun çözülmeden sosyalizme gidilemeyeceğiydi. Berlinguer tam tersi bir sonuç çıkardı: burjuvaziyi korkutmamak için daha da uzlaşmacı olmak.

Ulusal dayanışma hükümetleri. 1976 seçimlerinden sonra PCI, Giulio Andreotti'nin Hristiyan Demokrat azınlık hükümetine "güvensizlik oyu vermeme" (*non sfiducia*) yoluyla dışarıdan destek verdi; 1978'de bu destek resmî çoğunluk desteğine dönüştü. Bu dönemde PCI, sendika konfederasyonu CGIL üzerinden, işçilere ücret taleplerinde "fedakârlık" çağrısı yaptı. CGIL'in 1978 başındaki **EUR çizgisi** (Roma'nın EUR semtinde yapılan toplantının adıyla), ücret artışlarının sınırlandırılmasını ve işten çıkarmalarda esnekliği kabul ediyordu. Yani PCI, 1970'lerin kriz koşullarında İtalyan kapitalizminin kemer sıkma programını işçi sınıfına kabul ettiren güç oldu.

Moro'nun kaçırılışı. 16 Mart 1978'de, PCI'ın hükümet çoğunluğuna girmesinin oylanacağı gün, Hristiyan Demokrat lider Aldo Moro Kızıl Tugaylar tarafından kaçırıldı ve 9 Mayıs'ta öldürüldü (Bölüm 64.5). PCI, Moro'nun hayatı için pazarlığa karşı "kararlılık cephesi"nin en sert savunucusu oldu. Moro'nun ölümüyle tarihî uzlaşma fiilen sona erdi; 1979'da PCI çoğunluktan çekildi ve seçimlerde oy kaybetti.

Berlinguer'den Bolognina'ya. Berlinguer, 1980'lerin başında partiyi bir ölçüde sola çevirmeye çalıştı: 1980'de Fiat'ın 35 günlük grevinde Mirafiori'nin kapısında işçilere destek verdi, 1984'te ücretleri enflasyona bağlayan *scala mobile* sisteminin kısıtlanmasına karşı çıktı. Haziran 1984'te bir miting sırasında beyin kanaması geçirerek öldü; birkaç gün sonraki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde PCI

ilk ve son kez birinci parti oldu (%33,3). Ama partinin yönelimi değişmedi. **12 Kasım 1989'da**, Berlin Duvarı'nın açılmasından üç gün sonra, genel sekreter Achille Occhetto Bologna'nın Bolognina semtinde eski partizanların bir toplantısında partinin adının ve kimliğinin değiştirilmesini önerdi. Şubat 1991'de Rimini'deki kongrede PCI kendini feshetti ve **Sol Demokratlar Partisi** (PDS) oldu. Parti içinde bu dönüşüme karşı çıkanlar aynı yıl **Komünist Yeniden Kuruluş Partisi**'ni (Rifondazione Comunista) kurdu. PDS'den sonra gelen partiler (DS, sonra 2007'de Demokrat Parti) İtalya'da özelleştirmeleri, emeklilik reformlarını ve esnek çalışma yasalarını uygulayan hükümetlerin başlıca gücü oldu (Bölüm 69).

PCF: ortak programdan hükümete, hükümetten çöküşe

PCF Avrokomünizme PCI ve PCE'den daha geç ve daha tutarsız biçimde katıldı. 1972'de François Mitterrand'ın Sosyalist Partisi ile bir **Ortak Hükümet Programı** imzaladı. 1976'daki 22. Kongresi'nde "proletarya diktatörlüğü" kavramını programından çıkardı. 1977'de ortak programın güncellenmesi tartışmasında Sosyalistlerle koptu. 1981'de Mitterrand cumhurbaşkanı seçildiğinde PCF, dört bakanla hükümete girdi. İlk iki yılda bazı kamulaştırmalar, 39 saatlik hafta, beşinci haftalık ücretli izin, 60 yaşında emeklilik gibi reformlar yapıldı (Bölüm 67). Ama Mart 1983'te hükümet **"sıkılık dönemeci"ne** (*tournant de la rigueur*) girdi: ücret endekslemesi kaldırıldı, kemer sıkma başladı, çelik ve kömür havzalarında on binlerce iş kaybı planlandı. PCF bu politikaya bir yıl boyunca hükümette ortak oldu ve Temmuz 1984'te çekildi.

Sonuç çarpıcıdır: PCF'nin oyu 1978'de yaklaşık %20,6'dan 1981'de %16, 1986'da yaklaşık %9,8'e düştü (doğrulanacak). Kuzey Fransa'nın maden havzalarında ve Lorraine'in çelik kentlerinde, bir zamanlar PCF'ye oy veren işçi mahalleleri, sonraki on yıllarda önce seçime katılmamaya, sonra Ulusal Cephe'ye (bugünkü RN) yöneldi (Grafik G22; Bölüm 78). Bu, sosyal demokrasiye "sol yedek" olmanın faturasıdır: işçi sınıfı, kendi partisini kendi fabrikasını kapatan hükümetin içinde gördü.

Görsel: PCF'nin geleneksel festivali Fête de l'Humanité'de Loiret federasyonunun standı, La Courneuve, 10 Eylül 2021. Fête de l'Humanité (fotoğraf: Chang Martin), CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

PCE: Carrillo, Moncloa ve çöküş

İspanya Komünist Partisi, Franco diktatörlüğü boyunca yeraltında en örgütlü muhalefet gücüydü. İşçi Komisyonları (*Comisiones Obreras*, CC.OO.) 1960'larda fabrikalarda kendiliğinden doğan ve PCE militanlarının önderlik ettiği bir hareket olarak Franco'nun dikey sendikasını (Sindicato Vertical; Bölüm 43) içeriden çözdü. Franco'nun Kasım 1975'teki ölümünden sonra PCE'nin genel sekreteri Santiago Carrillo "demokratik kopuş" yerine "anlaşmalı geçiş" çizgisini seçti. **9 Nisan 1977**'de, Paskalya tatilinin Kutsal Cumartesi'si, PCE yasallaştırıldı. Karşılığında Carrillo monarşiyi ve monarşinin bayrağını kabul etti. Aynı yıl yayımladığı *Eurocomunismo y Estado* (*Avrokomünizm ve Devlet*) kitabı, Avrokomünizmin en açık teorik metni oldu: proletarya diktatörlüğünün reddi, burjuva devletinin "demokratikleştirilmesi" ve Batı Avrupa'nın kendine özgü yolu.

Ekim 1977'de Moncloa Paktları imzalandı: bütün parlamento partilerinin katıldığı bu anlaşmalarla ücret artışları beklenen enflasyonun altında tutuldu, karşılığında bazı sosyal reformlar vaat edildi. PCE ve CC.OO., işçilere "demokrasinin korunması" adına ücret fedakârlığı yaptırdı. Bölüm 45'te anlattığımız "sosyal ortaklık" mantığı, faşizmden çıkan bir ülkede komünistlerin eliyle kuruldu. PCE'nin oyu 1977'de %9,3, 1979'da %10,8 iken 1982'de %4'e düştü. Carrillo 1985'te partiden ayrıldı. 1986'da PCE, Birleşik Sol (Izquierda Unida) içinde erimeye başladı.

Öteki partiler: süreklilik ve dağılış

- **Portekiz PCP:** Álvaro Cunhal önderliğindeki PCP, Avrokomünizme katılmadı ve proletarya diktatörlüğü kavramını 1970'lerde de savundu (1988'e kadar programında tuttuğu aktarılır; doğrulanacak). 1974 Karanfil Devrimi'nde (Bölüm 55) kilit rol oynadı, 1975'teki kamulaştırmalarda

ve güneydeki toprak işgallerinde etkin oldu. Moskova çizgisine bağlılığını sürdürdü; ama Batı'nın en büyük komünist partileri içinde işçi sınıfıyla ve sendika konfederasyonu CGTP ile bağını koruyan tek parti oldu ve 1989 sonrasında adını ve kimliğini değiştirmedi.

- **Yunanistan KKE:** Şubat 1968'de, cunta döneminde, parti ikiye bölündü: Moskova çizgisindeki KKE ile Avrokomünist "İç KKE" (*KKE Esoterikou*). İç KKE'nin ardılları, sonraki on yıllarda Synaspismos'un ve 2004'te kurulan SYRIZA'nın çekirdeğini oluşturdu (Bölüm 73, 2015 deneyimi).
- **İngiltere CPGB:** Parti içinde 1970'lerden itibaren Avrokomünist kanat, *Marxism Today* dergisi üzerinden güçlendi; "Yeni Zamanlar" (*New Times*) tezleriyle işçi sınıfının sonunu ilan eden bu çizgi, Tony Blair'in "Yeni İşçi Partisi"ne ideolojik malzeme sağladı. CPGB Kasım 1991'de kendini feshetti ve "Demokratik Sol" adını aldı.
- **Batı Almanya DKP:** 1956'da yasaklanan KPD'nin yerine 1968'de kuruldu. Moskova ve DDR çizgisini izledi; üye sayısı onbinlerle ölçülürken seçimlerde %1'in altında kaldı. DDR'nin çöküşüyle maddi ve siyasi desteğini büyük ölçüde yitirdi.

Tablo 65.1: Batı komünist partilerinin seçim bilançosu (seçilmiş yıllar, % oy; doğrulanacak)

Parti	Zirve (yıl, %)	1970'lerin sonu	1980'lerin sonu	1991 sonrası akıbet
PCI (İtalya)	1976: 34,4	1979: 30,4	1987: 26,6	1991'de PDS'ye dönüştü; Rifondazione ayrıldı
PCF (Fransa)	1946: ~28	1978: 20,6	1988: 11,3	Adını korudu, 2000'lerde %5'in altına düştü
PCE (İspanya)	1979: 10,8	1979: 10,8	1986: 4,6 (IU)	Birleşik Sol içinde
PCP (Portekiz)	1979: ~19 (APU ittifakı)	1979: ~19	1987: ~12 (CDU)	Adını ve kimliğini korudu
CPGB (İngiltere)	1945: 0,4 (2 milletvekili)	1979: <0,1	—	1991'de feshedildi

Değerlendirme: Avrokomünizm neydi? Avrokomünizm, 20. Kongre revizyonizminin Batı'daki mantıksal sonucudur. Kruşçev "barışçıl ve parlamenter geçiş" dediğinde, Batı partileri bu tezi sonuna kadar götürdü: proletarya diktatörlüğünü, devrimi ve enternasyonalizmi açıkça reddettiler; burjuva devletini "tarafsız" ve "demokratikleştirilebilir" bir aygıt olarak gördüler; NATO'yu ve Avrupa Topluluğu'nu kabul ettiler. Mart 1977'de Berlinguer, Marchais ve Carrillo'nun Madrid'deki ortak toplantısı Avrokomünizmin doruğu oldu. Bu partilerin Moskova'dan "bağımsızlığı", Sovyet sosyal-emperyalizmine karşı ilkesel bir eleştiri değil, kendi burjuvazilerine yakınlaşmanın biçimiydi. Enver Hoca'nın *Avrokomünizm Antikomünizmdir* (1980) kitabının temel tezi budur: Avrokomünizm, komünizmin bir çeşidi değil, onun inkârıdır. Tarih bu tezi doğruladı: Avrokomünist partilerin neredeyse tamamı 1991 sonrasında ya açıkça sosyal demokrat oldu ya da dağıldı.

Kavram kutusu.

- **Avrokomünizm:** 1970'lerde Batı Avrupa komünist partilerinin proletarya diktatörlüğünü reddeden, parlamenter yolu ve burjuva kurumlarını benimseyen çizgisi.
- **Tarihî uzlaşma:** PCI'ın 1973'te önerdiği, komünistlerle Hristiyan Demokratlar arasında uzun dönemli ittifak stratejisi.
- **Parlamenter yol:** Sosyalizme, burjuva devletinin anayasal düzeni içinde seçimle ve reformlarla varılabileceği tezi; devlet aygıtının sınıf niteliğini görmezden gelir (Bölüm 0.5, K2).
- **Sosyal pakt:** Sendikaların ve işçi partilerinin, "ulusal çıkar" adına ücret taleplerini sınırlamayı kabul ettikleri anlaşma (Moncloa 1977, EUR çizgisi 1978).

Kritik an: 1976-1978 İtalya, "tarihî uzlaşma".

Sınıf ne istedi?	Parti ve sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1969 Sıcak Sonbaharı'nın kazanımlarını korumak; ücretleri enflasyona karşı güvenceye almak; hükümette gerçek bir sol dönüşüm	PCI Andreotti hükümetini dışarıdan destekledi; CGIL EUR çizgisiyle ücret sınırlamasını ve esnekliği kabul etti	Enflasyon ve lira krizi; IMF kredisi koşulları (1976-77); "terörizm" gerekçesiyle olağanüstü yasalar	İhracat sanayisi (Fiat, Pirelli) ve finans sermayesi ücret baskısını ve işyeri disiplinini geri kazandı	PCI 1979'da oy kaybetti; 1980 Fiat yenilgisi (35 gün ve "40.000'ler yürüyüşü") işçi hareketinin gerilemesini başlattı

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Batı komünist partilerine karşı sermaye şu araçları kullandı: **ABD'nin açık müdahalesi** (1948 İtalya seçimlerinde CIA fonları; belgeli); **NATO'nun gizli ağları ve "gerilim stratejisi"** (Gladio, Piazza Fontana 1969, Bologna 1980; Bölüm 44); **sosyal paktlar** (işçi partilerini kemer sıkmanın ortağı yapmak); **hükümete alıp yıpratmak** (PCF 1981-84); **sanayisizleşme** (partilerin toplumsal tabanını oluşturan maden, çelik ve tersane havzalarının kapatılması; Bölüm 70).

Türkiye'ye bağ. Avrokomünizm 1970'lerin sonunda Türkiye'de de tartışıldı; Carrillo'nun ve İtalyan partisinin metinleri çevrildi, bazı sol aydınlar "Türkiye'ye özgü demokratik yol" arayışında bu çizgiye yaslandı. 12 Eylül sonrasında, özellikle 1980'lerin sonunda, Türkiye solunun bir kesimi "demokrasi" ve "sivil toplum" söylemi üzerinden, Avrokomünizmin geçtiği yoldan geçerek sosyal demokrasiye ya da liberalizme yöneldi. Aynı dönemde İtalya ve Fransa'daki komünist belediyeler ve sendikalar, Türkiyeli göçmen işçilerin kendi derneklerini kurmasında ve sendikalara katılmasında önemli bir destek oldu (Kısım XIII).

Yanlış anlatıya yanıt.

- *"Avrokomünizm komünizmi demokratikleştirdi."* Avrokomünizm, burjuva parlamentarizmini "demokrasi"nin tek biçimi sayarak, işçi sınıfının kendi iktidar organlarını (konseyler, komiteler) programından çıkardı. Sonuç demokratikleşme değil, sosyal demokrasiye dönüşüm ve dağılma oldu.
- *"Batı'da komünist partiler Sovyet çöküşü yüzünden yok oldu."* Çöküş 1989'da değil, 1970'lerin sonunda başladı: PCE 1982'de, PCF 1981-86'da, yani kemer sıkma programlarını üstlendikleri anda oy kaybetti. İşçi sınıfı, kendi partisini patronun programının içinde gördüğünde ondan uzaklaştı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Partilerin tabanı işçilerin, önderlikleri giderek parlamenter kadroların, belediye yöneticilerinin ve parti bürokrasisinin elindeydi. - **Kimin denetiminde?** 1970'lerde sosyal paktlar, kararları sendika ve parti önderliklerinin hükümet ve işverenlerle masasına taşıdı. - **Kimin yararına?** Ücret sınırlaması ve kemer sıkma, kriz koşullarında sermayenin kârlılığını restore etti. - **Kim karar veriyor?** PCI'ın adını değiştirme kararı, 1989'da bir semt toplantısında, parti üyelerine sorulmadan ilan edildi.

Bize ne öğretiyor? İşçi partisi, kemer sıkmanın ortağı olduğu anda işçinin partisi olmaktan çıkar. Oy kaybı bir sonuçtur, nedeni ise sınıf bağımsızlığından vazgeçmektir. Burjuva devletine "demokratikleştirilecek tarafsız bir aygıt" olarak bakan her strateji, sonunda o devletin yöneticisine dönüşür.

Okuma ve izleme önerisi. - Enver Hoca, *Avrokomünizm Antikomünizmdir* (1980; Türkçe çevirisi var). - Santiago Carrillo, *Eurocomunismo y Estado* (1977): Avrokomünizmin kendi metninden okunması için. - Nanni Moretti, *La Cosa* (belgesel, 1990): Bolognina dönüşünün ardından PCI şubelerindeki tartışmalar. - Elio Petri, *La classe operaia va in paradiso* (*İşçi Sınıfı Cennete Gider*, film, 1971): 1970'lerin İtalyan fabrikası ve parti-sendika ilişkisi.

Bölüm 66: Bilanço: Sosyalist Blok Neden Çözüldü? Sosyalizm Yenilmedi, Revizyonizm Çöktü

Sahne. Mayıs 1988, Macaristan'ın orta kesiminde bir sanayi ve demiryolu kenti, Szolnok. Kentin meydanında Lenin'in bronz heykeli hâlâ duruyor. Kentin fabrikalarında işçiler artık "gulaş komünizmi"nin ikinci işlerinde, akşam mesaisinde, özel küçük atölyelerde çalışıyor; ülkenin Batı bankalarına borcu yaklaşık 20 milyar dolara yaklaşmış (doğrulanacak), IMF heyetleri Budapeşte'ye gelip gidiyor. Kısa süre sonra Macaristan'ın dört bir yanındaki bu tür heykeller birer birer kaldırılacak; bir kısmı Budapeşte'nin kenarındaki bir açık hava müzesinde, "Heykel Parkı"nda (1993) toplanacak. Heykelin sökülmesi bir sonun simgesidir. Ama sorulması gereken soru şudur: *Heykel yerinden sökülmeden önce, heykeldeki adamın düşüncesi o ülkede ne zamandan beri yaşamıyordu?*

Görsel: Macaristan'ın Szolnok kentinde Lenin heykeli, Mayıs 1988; heykel sonraki yıllarda kaldırıldı. Sludge G, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Tez. 1989-91'de çöken, 1956'dan bu yana sosyalizmin adını taşıyan ama içeriği boşaltılmış **bürokratik devlet kapitalizmidir.** Bu çöküş sosyalizmin "başarısızlığı"nın değil, **sosyalizmden sapmanın** kanıtıdır. Kısım X'in yöntem kutusundaki on iki gösterge bu tezi büyük ölçüde destekliyor; desteklemediği ya da karmaşıklaştırdığı yerleri de açıkça yazıyoruz. Yenilen, bir işçi devleti değil, işçi sınıfının otuz yıldır iktidarda olmadığı bir düzendir. Ama bu düzenin yıkılmasının faturası, yine işçi sınıfına kesildi.

Bu bölüm Kısım X'in bilançosudur. Önceki on bölümde ülke ülke anlattığımız tarihi, tek bir soruya yanıt vermek için bir araya getiriyoruz: *Kırk yıl önce kapitalist mülkiyeti kaldıran, milyonlarca köylüyü işçi yapan, faşizmi yenen bir sistem, neden 1989'da birkaç ay içinde, neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan çöktü?* Bu soruya verilen yanıt, yalnızca geçmişi değil, geleceği de belirler. Çünkü "sosyalizm doğası gereği başarısızdır" yanıtını kabul eden biri, bugün kapitalizmin krizleri karşısında başka bir düzen için mücadele etmenin anlamsız olduğuna da ikna olmuş demektir. Tarih yazımı bu yüzden tarafsız bir alan değildir.

66.1 Dönemleme: dört evre

Sosyalist bloğun tarihini tek bir blok olarak, "1917'den 1991'e komünizm" diye anlatmak, hem liberal anlatının hem de revizyonist nostaljinin ortak yöntemidir. İkisi de bu tarihin içindeki kırılmayı görmez. Biz dört evre ayırıyoruz:

(1) 1917-1953: Sosyalizmin inşası. Ekim Devrimi, iç savaş ve müdahale, Yeni Ekonomik Politika (1921-1928), ilk beş yıllık planlar ve kolektifleştirme, sanayileşme, faşizme karşı savaş ve zafer, savaş sonrası yeniden inşa, Doğu Avrupa'da halk demokrasilerinin kuruluşu. Bu evrenin **kazanımları** tarihin en büyüklerindendir: geri bir tarım ülkesi yirmi yılda bir sanayi gücüne dönüştü; işsizlik ortadan kalktı; okuma yazma, sağlık ve eğitim evrenselleşti; kadınlar yasal eşitliğe ve ücretli çalışmaya kitlesel olarak girdi; Nazi Almanyası'nın ordusunun büyük bölümü Doğu Cephesi'nde yenildi. Bu evrenin **hataları** da gerçektir ve belgelerle anlatılmalıdır: kolektifleştirmede zor yöntemlerin yaygınlaşması ve 1932-33 kıtlığı, 1936-38'de parti ve orduda yürütülen tasfiyelerde belgelenen hukuksuzluklar ve masum insanların cezalandırılması, halkların sürgünü (1943-44; Çeçenler, Kırım Tatarları ve başkaları), Doğu Avrupa'daki göstermelik davalar (Bölüm 56), kitlelerin denetiminin giderek idari yöntemlerle yer değiştirmesi. Bu hataların bir kısmı iç savaş ve kuşatma koşullarının, bir kısmı bürokratik yöntemlerin ürünüdür. Bunları devrimci özeleştiriyle incelemek, sosyalizmi savunmanın koşuludur. Ama bu evrenin temel çizgisi, **mülkiyet ilişkilerinin toplumsallaştırılması ve işçi sınıfının iktidarının inşasıdır.**

(2) 1956-1965: Revizyonist dönüşüm. 20. Kongre (1956) ve 22. Kongre (1961): "barışçıl geçiş", "bütün halkın devleti", "bütün halkın partisi". 1958'de makine-traktör istasyonlarının kolhozlara satılması. 1965 Kosigin reformu: kâr ve kârlılığın işletmelerin ana ölçütü yapılması. Doğu Avrupa'da benzer reformlar: DDR'de Yeni Ekonomik Sistem (NÖS, 1963), Çekoslovakya'da Ota Šik'in reformları (1960'lar), Macaristan'da Yeni Ekonomik Mekanizma (1968), Bulgaristan ve Polonya'da benzer adımlar. Yugoslavya bu yola 1948'den, 1965 piyasa reformuyla da en uç biçimde girmişti (Bölüm 61).

(3) 1965-1985: Bürokratik devlet kapitalizmi ve sosyal-emperyalizm. Parti-devlet bürokrasisi yeni bir burjuvaziye dönüştü. SEV içinde "sosyalist uluslararası işbölümü" adıyla bağımlılık ilişkileri kuruldu; Çekoslovakya'ya (1968) ve Afganistan'a (1979) askerî müdahaleler yapıldı. Brejnev dönemi "durgunluğu": büyüme hızları düştü, gölge ekonomi büyüdü. 1970'lerde Batı'ya borçlanma: yumuşama, Batı teknolojisi ve kredisiyle tüketim düzeyini koruma çabası. İşçi ayaklanmaları: Polonya 1970, 1976, 1980; Romanya 1977, 1987.

(4) 1985-1991: Açık kapitalist restorasyon. Gorbaçov'un perestroykası: işletme özerkliği, kooperatifler, özel mülkiyetin yasallaşması, Batı'ya açılma. Doğu Avrupa'da 1989 zinciri: Polonya'da Yuvarlak Masa ve Haziran seçimi, Macaristan'da sınırın açılması, DDR'de Duvar'ın açılışı, Çekoslovakya'da Kadife Devrim, Bulgaristan'da saray darbesi, Romanya'da Aralık ayaklanması. 1991'de SSCB'nin dağılışı. Restorasyon bu evrede başlamadı; **bu evrede biçim değiştirdi**: bürokrasinin fiilî tasarrufu, yasal özel mülkiyete dönüştü.

Bu dönemlemenin en önemli sonucu şudur: 1989-91'de yıkılan düzen, 1950'lerin başındaki düzen değildi. Otuz yıl içinde içeriği değiştirilmiş, adı korunmuş bir düzendi. Bu yüzden 1989 bir "sosyalizmden kapitalizme geçiş" değil, **gizli kapitalizmden açık kapitalizme geçiştir.**

66.2 İç nedenler: çürüme nereden başladı?

Proletarya diktatörlüğünün "bütün halkın devleti"ne çevrilmesi. 22. Kongre (1961), SSCB'de sınıfların ve sınıf mücadelesinin bittiğini, devletin artık bütün halkın devleti, partinin de bütün halkın partisi olduğunu ilan etti. Bu kulağa zararsız, hatta demokratik gelir. Ama marksizmin temel önermesine göre devlet, sınıflar var oldukça bir sınıfın öteki sınıf üzerindeki egemenlik aygıtıdır (Bölüm 0.5). "Bütün halkın devleti" diyen biri, devletin hangi sınıfın elinde olduğu sorusunu ortadan kaldırmış olur. Bu, devletin fiilen kimin elinde olduğunu, yani bürokrasinin elinde olduğunu gizlemenin ideolojik biçimiydi. Sınıf mücadelesinin bittiği ilan edildiğinde, yeni bir burjuvazinin oluşumuna karşı mücadele de bitmiş olur.

Kâr ölçütü ve piyasa kategorilerinin plana hâkim olması. Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952) metninde, sosyalizmde meta üretiminin ve değer yasasının sınırlı bir alanda sürdüğünü, ama bu alanın genişletilmesinin tehlikeli olduğunu, üretim araçlarının meta olarak alınıp satılmaması gerektiğini, makine-traktör istasyonlarının kolhozlara satılmasının kolhoz mülkiyetini genişletip sosyalizmden uzaklaşmak anlamına geleceğini yazmıştı. Kruşçev ve Kosigin bu uyarıların tam tersini yaptı: 1958'de makine-traktör istasyonları kolhozlara satıldı, 1965'te işletmelerin başarısı kârla ölçülmeye başlandı, yöneticilere kârdan ikramiye verildi. Kısım X'in yöntem kutusundaki ilk iki gösterge (başarı ölçütü ve kârın rolü) açısından 1965 kesiti, 1950 kesitinden açıkça farklıdır. Plan biçimde sürdü; ama işletme yöneticisinin davranışını belirleyen, planın toplumsal ihtiyaç hedefleri değil, kendi işletmesinin kârı ve kendi ikramiyesi oldu.

Bürokrasinin yeni burjuvaziye dönüşmesi. Bir sınıfı tanımlayan, üretim araçlarıyla ilişkisidir (Bölüm 0.2). 1965 sonrasında üretim araçları hukuken "devletin" mülkiydi. Ama bu mülk üzerinde **fiilî tasarruf hakkı**, yani neyin, nasıl, ne kadar üretileceğine, artı-ürünün nereye yatırılacağına ve kime dağıtılacağına karar verme gücü, işçilerde değil, parti-devlet bürokrasisinin ve işletme yöneticilerinin elindeydi (gösterge 3 ve 7). Bu tabaka artı-ürünün bir kısmına ayrıcalıklar biçiminde el koyuyordu: özel mağazalar, özel hastaneler, yazlıklar, yurt dışına çıkış hakkı, çocuklarının seçkin okullara girişi. **Nomenklatura** denen bu sistemde, önemli görevlere atanacak kişiler partinin listelerinden seçiliyor, tabaka kendini parti kariyeri, eğitim ve aile bağları üzerinden yeniden üretiyordu (gösterge 5 ve 6). Bu tabaka, üretim araçlarını kolektif olarak, devlet biçimi altında denetleyen **yeni bir burjuvazi** hâline geldi. 1989-91'de yaptığı şey, bu kolektif ve gizli tasarrufu, bireysel ve açık özel mülkiyete çevirmekti.

Burada göstergelerin karmaşık olduğu yeri de açıkça yazalım. Ücret farklılıkları (gösterge 5) bakımından, Doğu Bloku'nun resmî ücret skalası Batı'ya göre dar kaldı; bir fabrika müdürünün resmî maaşı, nitelikli bir işçinin maaşının genellikle birkaç katını geçmedi (oranlar ülkeye ve döneme göre değişir; doğrulanacak). Eşitsizlik ücretten çok ayrıcalıklar, erişim ve gölge ekonomi üzerinden işledi; bu yüzden istatistiklerde tam görünmez. Bu, "bürokrasi = burjuvazi" tezine yöneltilen en ciddi itirazdır ve ciddiye alınmalıdır. Bizim yanıtımız şudur: bir sınıfın varlığı, gelirinin büyüklüğüyle değil, üretim araçları üzerindeki denetimiyle belirlenir. 1965-1989 arasında bu denetim işçi sınıfının elinde değildi; 1989-91'de de o denetimi elinde tutan tabakanın önemli bir kısmı, bir gecede mülk sahibi olabildi. Bu, bürokrasinin bir sınıf olarak zaten var olduğunun en açık kanıtıdır.

Partinin kariyer örgütüne dönüşmesi. Bolşevik partinin 1920'lerdeki üye bileşiminde işçiler çoğunluktaydı. 1960'lardan itibaren Doğu Bloku partilerinde, üye sayısı büyürken işçilerin payı ve özellikle karar organlarındaki ağırlığı azaldı; memurlar, mühendisler, yöneticiler, "aydınlar" ağırlık kazandı (gösterge 12; ülke verileri doğrulanacak). Parti üyeliği bir inanç ve mücadele örgütüne katılma değil, kariyer basamağı oldu. DDR'de 2,3 milyon üyeli SED'in, Polonya'da yaklaşık üç milyon üyeli PZPR'nin 1989'da bir tek fabrikada direniş örgütleyememesi (Bölüm 58.5), bu dönüşümün sonucudur.

Sendikaların ve konseylerin içinin boşaltılması. Lenin, sosyalizmde sendikaları hem devletin "komünizm okulu" hem de işçileri kendi devletinin bürokratik sapmalarına karşı koruyan örgütler olarak tanımlamıştı (1920-21 sendika tartışması). 1956 sonrasında sendikalar tümüyle "iletim kayışı"na, yani parti kararlarını işyerine aktaran, üretim kampanyalarını örgütleyen, tatil ve konut dağıtan kurumlara dönüştü (gösterge 4 ve 11). Sovyetler ise seçimlerin biçimselleştiği, gerçek kararların parti aygıtında alındığı kurumlar oldu. İşçinin fabrikada, sendikada ve sovyette sesi yoktu. Bu yüzden işçilerin kendi seslerini duyurmak için buldukları tek yol, **resmî örgütlerin dışında** örgütlenmek oldu: 1956 Macaristan'ın işçi konseyleri, 1970 ve 1980 Polonya'sının grev komiteleri, 1989 SSCB'sinin madenci komiteleri.

İdeolojik mücadelenin terk edilmesi ve tüketim ideolojisinin hegemonyası. "Barış içinde bir arada yaşama" ekonomik rekabete indirgendi: sosyalizmin üstünlüğü, Batı'dan daha fazla buzdolabı, otomobil ve televizyon üretmekle kanıtlanacaktı. Kruşçev'in 1959'da Nixon'la Moskova'daki Amerikan sergisinde yaptığı ünlü "mutfak tartışması", bu yarışın simgesidir. Böylece sosyalizmin ölçütü, insanın özgürleşmesi, yabancılaşmanın aşılması, çalışma süresinin kısaltılması ve toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi değil, Batı'nın tüketim düzeyine yetişmek oldu (Bölüm 0.15, T40). Bu yarışa giren bir düzen, kendi ölçütünü düşmanının ölçütüne teslim etmiş demektir. 1980'lerde Batı televizyonunu izleyen Doğu Alman işçisi için "sosyalizm" artık Batı'nın daha az parlak bir kopyası gibi görünüyordu.

Ulusal sorunda leninist çizgiden sapma. Bulgaristan'da Soya Dönüş Süreci (1984-89; Bölüm 62.1), Yugoslavya'da 1974 Anayasası'yla cumhuriyet bürokrasilerinin ulusal burjuvazilere dönüşmesi (Bölüm 61.4), SSCB'de bir yandan "Sovyet halkı" söylemi altında ruslaştırma, öbür yandan cumhuriyet elitlerinin milliyetçileşmesi (Bölüm 63). Üç örnekte de, ekonomik krizini ve meşruiyet kaybını milliyetçilikle örten bürokrasiler, sınıf birliğinin yerine ulusal ayrılığı koydu. 1989-91'de çözülüş, çoğu yerde tam da bu ulusal çizgiler boyunca gerçekleşti.

66.3 Dış nedenler: dünya ile bağlar

Dış nedenleri iç nedenlerden sonra saymamız bir tercihtir. Diyalektik materyalizmin ilkesine göre dış etkenler iç çelişkiler aracılığıyla işler. Emperyalizm 1917'den beri sosyalizmi yıkmaya çalışıyordu; 1918-1920'de on dört devletin ordusuyla, 1941'de Nazi Almanyası'nın bütün gücüyle saldırdı ve başaramadı. 1989'da başarabildiyse, bunun nedeni emperyalizmin güçlenmesinden çok, karşısındaki düzenin içeriden çürümüş olmasıdır. Ama dış bağların bu çürümeyi nasıl hızlandırdığını da açıkça görmek gerekir.

SEV içinde sosyal-emperyalist bağımlılık. SEV (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, 1949), başlangıçta Marshall Planı'na karşı bir yardımlaşma örgütü olarak kuruldu. 1960'lardan itibaren "sosyalist uluslararası işbölümü" adıyla, Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomilerini Sovyet ekonomisinin tamamlayıcısı olarak biçimlendiren bir araca dönüştü (gösterge 10; Bölüm 57.3). Sovyet petrolü ve gazı, Doğu Avrupa ekonomilerinin damarıydı. 1970'lerde dünya petrol fiyatları arttığında SEV içi fiyatlar önce düşük tutuldu (bu, Doğu Avrupa ülkelerine bir sübvansiyondu); 1975'ten itibaren beş yıllık ortalamaya bağlanarak kademeli olarak yükseltildi, 1981'de ise SSCB bazı ülkelere petrol

teslimatını azalttı. Bağımlılık iki yönlüydü ve bir ülkenin diğerine siyasi sadakati, ekonomik koşullarla ödüllendirildi ya da cezalandırıldı. Enternasyonalizmin eşit halkların dayanışması olması gerekirken, büyük bir ülkenin küçüklere işbölümü dayatmasına dönüştüğü yer burasıdır.

Batı bankalarına borç. 1970'lerde Doğu Bloku ülkeleri, yumuşama ortamında Batı bankalarından kitlesel olarak borç aldı. Petrodolarlarla şişen Batı bankaları, "devlet garantili" sosyalist ülkeleri güvenli müşteri olarak görüyordu. Borçlarla Batı'dan makine, lisans ve tüketim malı alındı; borcun ihracatla ödeneceği umuluyordu. 1979'da ABD Merkez Bankası'nın (Volcker) faizleri sert biçimde artırması, borç yükünü bir gecede ağırlaştırdı. 1981'de Polonya ve Romanya ödeme güçlüğüne düştü (gösterge 9).

Tablo 66.1: Doğu Bloku'nun Batı'ya dış borcu ve IMF üyeliği (brüt, milyar dolar; bütün rakamlar yaklaşık ve doğrulanacak)

Ülke	1975	1981	1989	IMF üyeliği	Not
Polonya	~8	~25	~40-41	1986 (1950'de ayrılmıştı)	1981'de ödeme krizi, 1990 Balcerowicz Planı
Macaristan	~4	~9	~20	1982	Kişi başına en yüksek borç
Romanya	~3	~10-11	~0-1	1972	1982-89 erken ödeme ve kemer sıkma
Yugoslavya	~6	~20	~17-20	1945 (kurucu üye)	1980'lerde IMF programları
DDR	~5	~13	~20 (net ~12)	Yok	1983-84 Batı Alman kredileri; Schürer raporu
Bulgaristan	~3	~3	~9-11	1990	Mart 1990 moratoryum
Çekoslovakya	~1	~4	~7-8	1990 (1954'te ayrılmıştı)	Görece düşük borç
SSCB	~10	~20-25	~50-55	1992 (Rusya)	1985 sonrası hızlı artış
Arnavutluk	0	0	0	1991	1976 Anayasası'yla dış borç yasağı

Kaynak niteliği: OECD, BIS ve Viyana Karşılaştırmalı Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü (WIIW) serileri; Grafik G15. Rakamlar kaynağa göre değişir.

Tablonun gösterdiği şey açıktır: 1980'lerde Doğu Bloku'nun önemli bir kısmı, Batı finans sermayesine borçla bağlıydı. **IMF üyeliği**, Romanya'da (1972), Macaristan'da (1982) ve Polonya'da (1986) kemer sıkma programlarını, fiyat artışlarını ve "piyasa reformlarını" beraberinde getirdi. Borç, emperyalizmin Doğu'ya açılan kapısıydı: 1989'un yeni hükümetleri, bu borcun koşullarını pazarlık konusu bile yapmadan kabul etti. Tek istisna Arnavutluk'tu; ama o da 1991'den sonra hızla borçlandı.

Enerji fiyatları ve Sovyet petrolü. 1986'da dünya petrol fiyatlarının çöküşü, SSCB'nin döviz gelirini (büyük ölçüde petrol ve gaz ihracatına dayanan) sert biçimde düşürdü. Batı'ya enerji satarak Batı'dan tahıl ve makine alan bir ekonomi, bu fiyat düşüşüyle kredi ihtiyacına sürüklendi. Brejnev döneminde kurulan boru hatlarıyla (Bölüm 57.4) Sovyet ekonomisi, dünya kapitalist piyasasının dalgalanmalarına bağımlı hâle gelmişti.

Silahlanma yarışı. 1979-1983 arasındaki SS-20 ve Pershing krizi, ABD'nin 1983'te ilan ettiği "Stratejik Savunma Girişimi" (halk arasında "Yıldız Savaşları") ve Afganistan savaşı (1979-1989), Sovyet bütçesinin çok büyük bir kısmını silahlanmaya ayırmasına yol açtı (GSYH içindeki pay tahminleri %12 ile %20 arasında değişir; doğrulanacak). Bu yük, tüketim ve sosyal yatırımlardan kesildi. Ama şunu da not edelim: silahlanma yarışı yalnızca dışarıdan dayatılmış bir yük değildi; sosyal-emperyalist bir güç olarak SSCB'nin kendi nüfuz alanını genişletme stratejisinin de parçasıydı.

Emperyalizmin ideolojik saldırısı. Burada belge, aktarım ve iddia ayrımına özellikle dikkat ediyoruz. - **Belgeli:** Radyo Özgür Avrupa (Radio Free Europe) ve Radyo Özgürlük (Radio Liberty) 1950'lerden 1971'e kadar CIA tarafından gizlice finanse edildi; bu, ABD Kongresi'nde 1971'de açığa çıktı ve ardından finansman açık hükümet bütçesine geçti. Macaristan 1956'da Radyo Özgür Avrupa yayınlarının Batı yardımı geleceği izlenimini yaratıp yaratmadığı ABD'nin kendi iç soruşturmalarında da tartışıldı. - **Belgeli:** 1975 Helsinki Nihai Senedi'nin "üçüncü sepeti" (insan hakları ve bilgi dolaşımı), Batı hükümetlerince Doğu Bloku'na karşı sistemli bir siyasal araç olarak kullanıldı. İnsan hakları söylemi, aynı yıllarda Şili'de, Türkiye'de, Güney Afrika'da diktatörlükleri destekleyen hükümetlerin elinde, yalnızca bir yöne çevrilmiş bir silah oldu. - **Belgeli:** Polonya kökenli Papa II. Jean Paul'ün seçilmesi (Ekim 1978) ve Haziran 1979 Polonya ziyareti, Katolik Kilisesi'ni Polonya muhalefetinin örgütsel ve ideolojik merkezi yaptı. 1980'lerde Dayanışma'ya ABD'nin Ulusal Demokrasi Vakfı (NED) ve AFL-CIO'nun ilgili kuruluşları üzerinden fon aktarıldığı belgelerle bilinir (miktarlar kaynaklarda farklı; doğrulanacak). - **Aktarım ve tartışma:** CIA ile Vatikan arasında Polonya konusunda doğrudan bir "kutsal ittifak" kurulduğu iddiası (Carl Bernstein'ın 1992 tarihli haberi), ayrıntılarıyla tartışmalıdır ve iddia düzeyinde okunmalıdır.

Emperyalizmin 1989-91'deki doğrudan müdahaleleri. 1989-91 döneminde Batı hükümetleri, vakıflar ve danışmanlar, yeni kurulan partilere, sendikalara ve medyaya kaynak aktardı; IMF ve Dünya Bankası şok terapisi programlarını yazdı (Polonya'da Jeffrey Sachs'ın rolü); Batı Almanya sermayesi ve devleti, DDR'nin ilhakını ve Treuhand aracılığıyla sanayisinin tasfiyesini yönetti (Bölüm 58.4, 71). Bu müdahaleler çözülüşü başlatmadı, ama çözülüşün **kimin programıyla** sonuçlanacağını belirledi.

66.4 İşçiler neden savunmadı?

Bu, bölümün ve belki de Kısım X'in en önemli sorusudur. 1917'de Petrograd işçileri devrimlerini silahla savundu. 1936'da Barselona işçileri, 1941'de Moskova'nın işçi taburları, 1944'te Varşova'nın, Sofya'nın, Atina'nın işçileri kendi davaları için canlarını verdi. Ama 1989'da Doğu Avrupa'nın hiçbir yerinde işçiler "sosyalist" devletlerini savunmak için sokağa çıkmadı. Neden?

Çünkü 1980'lerde devlet artık onların iktidarı değildi. Fabrikada söz hakları yoktu: işi mühendis ve yönetici tasarlıyor, normu bakanlık belirliyor, ikramiyeyi müdür dağıtıyordu (K8). Partide sesleri yoktu: parti, kariyer yapmak isteyenlerin örgütüydü. Sendikaları bürokrasinin aracıydı. Bir işçi için "sosyalizm", onun adına başkalarının karar verdiği bir düzendi. İnsanlar kendilerine ait olmayan bir şeyi savunmaz.

İşçiler bu yabancılaşmaya karşı defalarca ayaklandı. Bu, çoğu zaman unutulan bir gerçektir: Doğu Bloku'nun tarihindeki en büyük toplumsal hareketler, aydınların değil işçilerin hareketleriydi.

Tablo 66.2: Doğu Bloku'nda işçi ayaklanmaları ve grevleri (T6 ile bağ)

Yıl	Yer	Tetikleyici	Örgütlenme biçimi	Sonuç
1953	Plzeň (Çekoslovakya), 1 Haziran	Para reformu	Škoda işçilerinin yürüyüşü	Bastırıldı

Yıl	Yer	Tetikleyici	Örgütlenme biçimi	Sonuç
1953	DDR, 17 Haziran	İş normlarının %10 artırılması	İnşaat işçilerinin grevi, 700'ü aşkın yerde eylem	Sovyet tanklarıyla bastırıldı
1956	Poznań (Polonya), Haziran	Ücret ve normlar	Cegielski işçilerinin yürüyüşü	Bastırıldı; ölüler (Bölüm 60)
1956	Macaristan, Ekim-Aralık	Ulusal ve toplumsal talepler	İşçi konseyleri, Büyük Budapeşte Merkez İşçi Konseyi	Sovyet müdahalesi
1962	Novoçerkassk (SSCB), Haziran	Et ve süt fiyatlarında artış + normlar	Lokomotif fabrikası işçilerinin grevi	Ateş açıldı; ölüler (resmî arşivlere göre 20'yi aşkın; doğrulanacak)
1970	Gdańsk-Gdynia-Szczecin, Aralık	Gıda fiyat artışları	Tersane grev komiteleri	40'ı aşkın ölü; Gomułka düştü
1976	Radom ve Ursus (Polonya)	Fiyat artışları	Grev ve yürüyüş	Artışlar geri çekildi; KOR kuruldu
1977	Jiu Vadisi (Romanya)	Emeklilik ve çalışma koşulları	Madenci grevi	Talepler kabul edildi, sonra önderler sürüldü
1980	Polonya, Ağustos	Et fiyatları, bir işçinin işten atılması	Fabrikalar arası grev komitesi, 21 talep → Dayanışma	Bağımsız sendika; 1981 sıkıyönetim
1987	Braşov (Romanya), Kasım	Ücret kesintisi, kıtlık	Kamyon fabrikası işçilerinin yürüyüşü	Bastırıldı
1987-88	Yugoslavya	IMF kemer sıkması, ücret kaybı	Yaygın grev dalgası	Milliyetçiliğe kanalize edildi (Bölüm 61)
1989	SSCB, Temmuz	Tedarik, konut, yönetim	Seçilmiş grev komiteleri	Talepler kısmen kabul; hareket Yeltsin'e yöneldi

Bu ayaklanmaların önemli kısmı **revizyonist bürokrasiye karşı haklı öfkeydi.** Çoğunun ilk talepleri ekmek, fiyat, norm ve ücretti; yani sınıfın en temel çıkarları. Birçoğunda işçiler kendiliğinden işçi konseyleri, grev komiteleri, fabrikalar arası komiteler kurdu. Bu, işçi sınıfının kendi örgütlenme içgüdüsünün sosyalizmin en değerli mirası olduğunu gösterir: yirminci yüzyılın sonunda bile, Polonya'nın tersane işçileri Paris Komünü'nün ve 1917 sovyetlerinin örgüt biçimini kendiliğinden yeniden buldu.

Ama bu öfkeyi örgütleyecek devrimci bir önderlik yoktu. Revizyonist partiler işçi sınıfının partisi olmaktan çıkmıştı; marksist-leninist muhalefet ise bu ülkelerde ya hiç yoktu ya da çok zayıftı. Boşluğu başkaları doldurdu: liberal aydınlar (KOR'un bir kesimi, Charta 77, Macaristan'daki "demokratik muhalefet"), Katolik Kilisesi, milliyetçiler ve Batı'dan destek alan gruplar. Polonya'da Dayanışma'nın 1981'deki "öz yönetimli cumhuriyet" programı, 1989'da Balcerowicz'in şok terapisine dönüştü (Bölüm 60). Aynı işçiler, 1980'de bağımsız sendika için greve çıkarken, 1990'da kendi önderlerinin kapattığı tersanelerde işsiz kaldı. David Ost'un Polonya incelemesinin başlığı bu trajediyi özetler: *Dayanışma'nın Yenilgisi.*

1989'da kazanan işçi değil, nomenklaturanın mülk sahibine dönüşen kesimi ve Batı sermayesi oldu (Bölüm 71). Macaristan'da ve Polonya'da "nomenklatura özelleştirmesi" denen süreçte, işletme yöneticileri devlet işletmelerini kendi kurdukları şirketlere aktardı. Rusya'da kupon ve "hisse karşılığı kredi" ile oligarşi doğdu (Bölüm 63). DDR'de Treuhand, 8.000'i aşkın işletmeyi büyük ölçüde Batı

Alman sermayesine devretti, milyonlarca iş kaybedildi (Bölüm 71). Bu, işçilerin "sosyalizmi savunmamasının" bedelidir; ama asıl olarak, **sosyalizmin onlardan çok önce alınmış olmasının** bedelidir.

Kritik an: 1989-1991, bir bütün olarak.

Sınıf ne istedi?	Parti, sendika ve muhalefet önderlikleri ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ekmek, ücret, konut, fabrikada söz hakkı, bürokrasinin ayrıcalıklarının sonu; bir kısmı "gerçek sosyalizm", bir kısmı Batı'nın refah düzeyi	Revizyonist partiler restorasyonu kendileri yönetti ya da adlarını değiştirdi; resmî sendikalar sessiz kaldı; muhalefet önderlikleri piyasa programına geçti	IMF ve Batı bankalarının borç koşulları, şok terapisi, özelleştirme, Batı Almanya'nın ilhak ve Treuhand politikası	Batı finans ve sanayi sermayesi (yeni pazar, ucuz emek, mülk); Doğu'da nomenklaturadan doğan yeni burjuvazi; Batı'da bütün sermaye, "korku"nun bitişiyle	Doğu'da sanayi çöküşü, kitlesel işsizlik ve göç; Batı'da refah devletinin sökülmesinin hızlanması; dünya ölçeğinde işçi hareketinin ideolojik yenilgisi

66.5 Öteki açıklamaların eleştirisi ve tarih yazımının bugünkü işlevi

Sosyalist bloğun çözülüşüne dair her açıklama, bir siyasal tavır da taşır. Bugün Avrupa'da resmî tarih yazımı, bu tavrı açıkça kurumsallaştırmıştır. Haziran 2008'deki **Prag Bildirisi** (Avrupa Vicdanı ve Komünizm Üzerine Prag Bildirisi), komünizmin "suçlarının" nazizmin suçlarıyla aynı düzeyde değerlendirilmesini ve 23 Ağustos'un (Molotov-Ribbentrop Paktı günü) "totalitarizm kurbanlarını anma günü" ilan edilmesini istedi. **19 Eylül 2019'da Avrupa Parlamentosu**, "Avrupa'nın geleceği için Avrupa hafızasının önemi" başlıklı kararla, İkinci Dünya Savaşı'nın nedenini Nazi Almanyası ile SSCB'nin birlikte işlediği bir suç olarak sundu ve nazizm ile komünizmi eşitledi. Bu kararlar yalnızca bir tarih yorumu değildir; **işlevleri** vardır: Avrupa işçi sınıfına, kapitalizmin dışında bir düzenin olanaksız olduğunu, her denemenin "totalitarizm"le biteceğini öğretmek. Faşizmi yenen gücün (Bölüm 29-40) faşizmle eşitlenmesi, bugün Avrupa'da aşırı sağın yükselişini de meşrulaştıran bir tarih unutkanlığıdır. Bu tartışmanın bir değerlendirmesi için: Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır.

Dört yaygın açıklamayı kendi mantıklarıyla aktarıp eleştiriyoruz.

(a) Liberal ve emperyalist anlatı: "Sosyalizm doğası gereği başarısızdı; planlı ekonomi işlemez." Bu anlatının kuramsal kaynağı Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek'in 1920-40'lardaki "sosyalist hesap tartışması"dır: piyasa fiyatları olmadan kaynakların verimli dağıtımı için gerekli bilgi toplanamaz. János Kornai'nin *Kıtlık Ekonomisi* (1980) kitabı ise planlı ekonomilerin "yumuşak bütçe kısıtı" yüzünden sürekli kıtlık ürettiğini savundu. **Eleştirimiz:** Bu anlatı, "planlı ekonomi" ile "1965 sonrası piyasa kategorileriyle karıştırılmış, bürokrasinin denetimindeki ekonomi"yi aynı şey sayar. Oysa tarihsel kayıt şunu gösterir: SSCB 1928-1940 arasında, yani planın en merkezî olduğu dönemde, sanayi üretimini dünya tarihinde görülmemiş bir hızla büyüttü (Batılı tahminlerde bile sanayi büyümesi yıllık yaklaşık %9-12; resmî rakamlar daha yüksek; doğrulanacak); 1930'larda kapitalist dünya Büyük Buhran'ın içindeyken işsizliği ortadan kaldırdı; savaşta yıkılan ülkeyi beş yılda yeniden kurdu ve 1950'de sanayi üretimi savaş öncesini geçti. Büyümenin yavaşlaması, tam da piyasa kategorilerinin plana sokulduğu 1960'ların sonrasına denk gelir. "Kıtlık", bürokratik bir planın sorunuydu; demokratik bir planın değil. Bugün dijital altyapı, Hayek'in "bilgi sorunu" dediği şeyin teknik koşullarını kökten değiştirmiştir (66.7).

(b) Troçkist "yozlaşmış işçi devleti" tezi ve Cliff'in "1928'den beri devlet kapitalizmi" tezi. Troçki'ye göre SSCB'de mülkiyet sosyalist kalmıştı ama bir bürokratik kast siyasal iktidarı gasp etmişti; Cliff'e göre ise 1928'den beri SSCB bürokratik devlet kapitalizmiydi (Bölüm 64.5). **Eleştirimiz:** İki tez de, farklı biçimlerde, sosyalizmin inşa dönemini inkâr eder ve **kırılmayı yanlış yere koyar.** Troçki'nin tezi, 1956 sonrasında da SSCB'yi "işçi devleti" saymayı sürdürür; bu yüzden 1965 reformlarının ve 1989'un sınıfsal içeriğini açıklayamaz: "işçi devleti" nasıl olup da nomenklaturanın mülküne bu kadar kolay dönüşmüştür? Cliff'in tezi ise tam tersi yönde hata yapar: 1928-1953 arasındaki toplumsal dönüşümü, kolektif mülkiyetin kurulmasını, işsizliğin kaldırılmasını, faşizme karşı halkın seferberliğini bir "devlet kapitalizmi" birikimi olarak görür. Bu durumda 1956'nın kırılması, Kosigin reformu, bürokrasinin 1960'lardan itibaren sınıflaşması görünmez olur. Bizim tezimiz ise, belirli, tarihlendirilebilir ve göstergelerle sınanabilir bir kırılma önerir.

(c) Avrokomünist ve sosyal demokrat "demokrasi eksikliği" açıklaması. Bu açıklamaya göre sosyalist blok, çok partili parlamenter demokrasi, basın özgürlüğü ve hukuk devleti eksikliği yüzünden çöktü; "insan yüzlü sosyalizm" bu eksikliği giderseydi sistem yaşayabilirdi. **Eleştirimiz:** Bu açıklamanın bir doğru yanı vardır: işçi sınıfının örgütlü denetiminin, yani **sosyalist demokrasinin** yokluğu, çözülüşün temel nedenlerinden biridir. Ama bu açıklama "demokrasi"yi sınıf içeriğinden bağımsız, burjuva parlamentarizmiyle özdeş bir biçim olarak görür. 1989'dan sonra Doğu Avrupa'da kurulan parlamenter düzenler, işçilere fabrikalarında daha fazla söz hakkı değil, daha az iş getirdi. Sorun "tek parti" ile "çok parti" arasında değil, **kimin karar verdiği** sorusundadır: fabrikada, planlamada, devlette. Çözüm, burjuva parlamentarizmine dönüş değil, işçi konseylerinin, seçilmiş ve geri çağrılabilir temsilcilerin, işçi denetiminin, yani Komün'ün ve 1917 sovyetlerinin ilkelerinin gerçek anlamda uygulanmasıdır.

(d) Revizyonizmin kendi savunusu: "reel sosyalizm" nostaljisi. Bu görüşe göre 1989'a kadar Doğu Bloku'nda sosyalizm vardı ("reel", yani gerçekten var olan sosyalizm); sorunlar vardı ama esas olarak Gorbaçov'un ihaneti ve emperyalizmin saldırısı sistemi yıktı. **Eleştirimiz:** Bu görüş, kaybedilen sosyal hakları haklı olarak hatırlar; ama 1956 sonrasındaki dönüşümü, bürokrasinin sınıflaşmasını ve **işçi ayaklanmalarının haklı yanını** görmez. 1953'te Berlin'in, 1970'te Gdańsk'ın, 1987'de Braşov'un işçilerini "karşı-devrimci" sayan bir tarih yazımı, işçi sınıfının kendi tarihinin karşısında durur. Gorbaçov'u "hain" ilan etmek de yetmez: Gorbaçov'u yetiştiren, onu genel sekreter seçen ve 1991'e kadar izleyen partinin kendisidir. Bir partinin önderliği otuz yıl boyunca adım adım kapitalizme yöneldiyse, sorun bir kişinin ihaneti değil, bir tabakanın sınıfsal çıkarıdır.

Kısım X yöntem kutusunun sınaması: Tablo T23

Kısım X'in girişinde söz verdiğimiz gibi, "1956 sonrası bürokratik devlet kapitalizmine dönüşüm" tezini bir öncül olarak değil, sınanan bir hipotez olarak ele aldık. Aşağıdaki iki tablo, on bölüm boyunca biriktirdiğimiz bulguları özetliyor. Birincisi on iki göstergenin blok genelindeki seyrini, ikincisi ülke ülke dört kesiti gösteriyor. Uyarı: Bu tablolar ayrıntılı bir araştırmanın **özetidir**; her hücrenin arkasında kaynak tartışmaları vardır ve rakam içeren göstergeler (ücret farkları, borç, parti üyeliğinde işçi payı) ayrıca doğrulanmalıdır.

Tablo T23-A: On iki gösterge, blok geneli (SSCB ve Doğu Avrupa halk demokrasileri), dört kesit

#	Gösterge	1950	1965	1980	1989
1	İşletmenin başarı ölçütü	Fiziksel plan hedefleri	Geçiş: kâr ve satış ölçütleri reformlarla giriyor	Kâr/kârlılık ve "brüt değer" karışımı	Kâr (açıkça)

#	Gösterge	1950	1965	1980	1989
2	Kârın rolü	Sınırlı; devlet bütçesine aktarılır	Yönetici ikramiyesinin ve işletme fonlarının kaynağı olmaya başlıyor	İkramiye ve işletme yatırım fonları kâra bağlı	Belirleyici; özelleştirmenin ölçütü
3	Yatırım kararını kim veriyor?	Merkezî plan	Merkez + işletme yönetimi (kısmi özerklik)	Merkez + bakanlıklar + işletmeler; Batı kredileri	İşletme yönetimleri, bankalar, yabancı ortaklar
4	İşçi konseyi / sendikanın veto gücü	Zayıf; üretim toplantıları var ama biçimselleşiyor	Yok denecek kadar az (Yugoslavya'da biçimsel konseyler)	Yok (Polonya 1980-81 istisna)	Yok; resmî sendikalar çözülüyor
5	Ücret farklılıkları	Resmî skala dar; üst kadrolara ek ödemeler	Resmî skala görece dar; ikramiyelerle açılma başlıyor	Ücretten çok ayrıcalık (mağaza, konut, seyahat) ve gölge gelir	Açık gelir farkları hızla büyüyor
6	Yönetici tabakanın yeniden üretimi	İşçi ve köylü kökenlilerin hızlı yükselişi (işçi fakülteleri)	Nomenklatura sistemi kurumsallaşıyor	Aile, seçkin okullar ve parti kariyeri üzerinden kendi kendini yeniden üretme	Nomenklatura mülk sahibine dönüşüyor
7	Üretim araçları üzerinde fiilî tasarruf	Parti-devlet; işçi sınıfı adına ve kitle seferberliğiyle	Bürokrasi	Bürokrasi (kolektif, gizli)	Bürokrasinin bir kesimi + Batı sermayesi (bireysel, açık)
8	Meta-para ilişkilerinin alanı	Tüketim malları ve kolhoz pazarıyla sınırlı	Genişliyor (1958 MTİ satışı, 1965 reformu)	Gölge ekonomi, kara borsa, özel küçük sektör	Özel mülkiyet yasallaşıyor
9	Dış borç ve dünya pazarına bağlılık	Çok düşük	Düşük	Yüksek ve artıyor	Birçok ülkede ödeme krizi
10	SEV içi işbölümünde bağımlılık	SEV yeni kuruldu; savaş tazminatları ve karma şirketler	"Sosyalist uluslararası işbölümü" (Romanya itirazı)	Güçlü bağımlılık (enerji, pazar)	SEV çözülüyor (1991'de feshedildi)
11	Sendika bağımsız mı?	Hayır ("iletim kayışı" biçimi yerleşiyor)	Hayır	Hayır (Polonya 1980-81 Dayanışma istisna)	Resmî sendikalar ya çözülüyor ya da sosyal demokrat sendikaya dönüşüyor
12	Parti üyeliğinde ve organlarında işçi katılımı	Yüksek ama karar organlarında azalıyor	Üye sayısı büyüyor, işçi payı azalıyor	Memur, mühendis ve yönetici ağırlığı	Kitlesel ayrılış; parti adını değiştiriyor

Tablo T23-B: Ülke × kesit özeti (göstergelerin bileşik değerlendirmesi)

*Kısaltmalar: **P** = başarı ölçütü fiziksel plan · **K** = kâr ölçütü belirleyici · **B+** = dış borç yüksek · **S0** = bağımsız sendika ve işçi denetimi yok · **N** = nomenklatura ayrıcalıkları kurumsallaşmış · **Ö** = özel mülkiyet yasal*

Ülke	1950	1965	1980	1989	Revizyonist dönüşümün başlangıcı
SSCB	P; plan merkezî; sosyalist inşa	Geçiş (1958 MTİ, 1965 Kosigin): K başlıyor; N	K + P karışımı; N; SEV'de sosyal-emperyalist merkez; askerî müdahaleler	K; Ö (1988 kooperatifler); B+	1956
DDR	P; kuruluş; Sovyet tazminatları	NÖS (1963): K denemesi; S0	Honecker: tüketim sosyalizmi; B+ başlıyor; S0; N	B+ (Schürer raporu); S0; çöküş ve ilhak	1956-1963
Polonya	P; zorla kolektifleştirme sınırlı	Gomułka; köylü tarımı özel; S0	B+ (1981 krizi); 1980-81 Dayanışma istisnası	K; B+; Balcerowicz Planı; Ö	1956
Macaristan	P; hızlı sanayileşme	1956 sonrası Kádár; reform hazırlığı	Yeni Ekonomik Mekanizma (1968): K; B+; özel küçük sektör	K; B+; Ö; nomenklatura özelleştirmesi	1956-1968
Çekoslovakya	P; Şubat 1948 sonrası inşa	Šik reformları: K tartışması; 1968 işçi konseyleri	"Normalleşme": P ağırlıklı ama S0; N; borç görece düşük	Kadife Devrim; kupon özelleştirmesi hazırlığı	1956-1968 (normalleşme ile donduruldu)
Bulgaristan	P; Dimitrov dönemi inşa	Jivkov (1956 Plenumu); SEV'e tam eklemlenme	SEV bağımlılığı; B+ artıyor; ulusal baskı hazırlığı	B+ (moratoryum); Soya Dönüş; saray darbesi	1956
Romanya	P; Sovyet karma şirketleri	SEV'e itiraz; Batı'ya açılma başlıyor	IMF üyeliği (1972); B+ (1981); aile yönetimi; S0	Borç ödenmiş, işçi sınıfı yoksullaşmış; Aralık ayaklanması	1960'lar
Yugoslavya	Kopuş sonrası; 1950 İşçi Konseyleri Yasası	1965 piyasa reformu: K; işçi ihracı	1974 Anayasası; B+; biçimsel konseyler	IMF programları; hiperenflasyon; milliyetçi parçalanma	1948-1950
Arnavutluk	P; inşa başlangıcı	P; Kruşçev'den kopuş (1961)	P; dış borç yasağı; yalıtılmışlık; idari baskı	P ağırlıklı ama Alia döneminde geri adımlar; 1990-91'de çözülüş	1985 sonrası (1990-91 açık)

Tablolar hipotezi ne ölçüde destekliyor?

- **Destekleyen bulgular:** Birinci, ikinci, üçüncü, sekizinci ve dokuzuncu göstergeler, SSCB'de ve Doğu Avrupa'nın çoğunda 1950 ile 1965-1980 arasında aynı yönde, **plandan kâra, merkezî karardan işletme ve banka kararına, dış bağımsızlıktan borca** doğru açık bir kayma gösteriyor. Bu kayma 1956 ile 1968 arasında başlıyor ve 1989'da tamamlanıyor. Yugoslavya'da aynı kayma 1948-1950'de başlıyor; Arnavutluk'ta ise 1985'e kadar görülmüyor. Kısacası göstergeler, **kırılmanın 1956 civarında ve siyasal kararlarla başladığı** tezini destekliyor.
- **Karmaşıklaştıran bulgular:** Dördüncü, on birinci ve on ikinci göstergelerde (işçi denetimi, sendika bağımsızlığı, partide işçi katılımı) 1950 kesiti de parlak değil: sendikaların "iletim kayışı"na dönüşmesi, kitlelerin denetiminin zayıflaması 1950'lerin başında da görülüyor. Bu, bizim 66.1'de "inşa döneminin hataları" dediğimiz şeyin göstergelerdeki karşılığıdır ve açıkça yazılmalıdır: **bürokratik yöntemlerin kökü 1956'dan önceye uzanır**; 1956, bu yöntemlerin ideolojik olarak meşrulaştırıldığı ve ekonomik temele (kâr ölçütü) oturtulduğu kırılmadır. Beşinci gösterge (ücret farkları) de tezi dolaysız biçimde doğrulamaz: resmî ücret farkları Batı'ya göre dar kaldı; eşitsizlik ayrıcalık ve erişim üzerinden işledi.

- **Ülkeler arası farklar:** Çekoslovakya 1968 sonrasında “normalleşme” döneminde piyasa reformlarını dondurdu, ama işçi denetimi ve sendika bağımsızlığı bakımından diğerlerinden farklı değildi; Romanya “SEV bağımlılığı” göstergesinde istisna, “dış borç” göstergesinde ise en uç örnekti. Tek bir kalıbın her ülkeye aynı biçimde uymadığı, ama genel yönün ortak olduğu söylenebilir.

Bu sınamanın sonucu şudur: **Tez büyük ölçüde doğrulanıyor, ama sadeleştirilemez.** 1956 bir kırılmadır; ama bu kırılmayı mümkün kılan bürokratik zemin daha önce oluşmuştu. Sosyalizmi yeniden kuracak olanlar, yalnızca 1956’nın tezlerine değil, o tezlerin yeşerdiği zemine, yani işçi sınıfının örgütlü denetiminin zayıflığına da bakmak zorundadır.

Görsel: Letonya’da, Pilskalni’de kaldırılıp bir kenara bırakılmış iki Lenin heykeli, 31 Mayıs 2009. Laima Gūtmane, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

66.6 Kamuoyu verileri: halk neyi özlüyor?

1989’dan yirmi-otuz yıl sonra, eski Doğu Bloku’nda yapılan anketler şaşırtıcı bir tablo gösteriyor. Aşağıdaki verilerin tamamı kaynaklarıyla yeniden doğrulanmalıdır; ama genel eğilim, birbirinden bağımsız birçok araştırmada tutarlıdır.

- **Pew Araştırma Merkezi, 2009** (“Komünizmin sonu alkışlandı, ama artık daha çekinceli”): Macaristan’da katılımcıların yaklaşık **%72**’si, Ukrayna’da ve Bulgaristan’da yaklaşık **%62**’si, çoğu insanın ekonomik olarak komünizm dönemine göre daha kötü durumda olduğunu söyledi (doğrulanacak).
- **Pew, 2019** (Berlin Duvarı’nın otuzuncu yılı): Çok partili sisteme ve piyasa ekonomisine geçişin onaylandığı ülkelerde bile, sıradan insanların siyasetçilerce önemsenmediği ve eşitsizliğin arttığı düşüncesi yaygındı; Bulgaristan, Ukrayna ve Rusya gibi ülkelerde geçişi onaylamayanların oranı yüksekti (oranlar doğrulanacak).

- **Romanya:** 2010'da yapılan bir IRES anketinde katılımcıların yaklaşık **%60'ından fazlası** komünizm döneminde hayatın daha iyi olduğunu söyledi (doğrulanacak).
- **Doğu Almanya:** 2009'da yapılan bir ankette Doğu Almanların yaklaşık yarısı DDR'nin "iyi yanlarının kötü yanlarından fazla olduğunu" söyledi (doğrulanacak); bu tür anketlerde "ikinci sınıf yurttaş" hissi on yıllardır çoğunluğun görüşüdür (Grafik G27; Bölüm 79).
- **Rusya:** Levada Merkezi'nin anketlerinde, 2010'ların sonunda katılımcıların yaklaşık üçte ikisi SSCB'nin dağılmasından pişmanlık duyduğunu söyledi (doğrulanacak).

Bu veriler nasıl okunmalı? Revizyonist nostalji bunları "halk eski düzeni istiyor" diye okur; liberal anlatı ise "yaşlıların özlemi", "Ostalgie", "geçmişi güzelleştirme" diye. İkisi de yanlıştır. Anketlerin ayrıntısına bakıldığında insanların özlediği şey belirgindir: **iş güvencesi, parasız sağlık ve eğitim, ucuz konut, düşük eşitsizlik, gelecek kaygısının yokluğu, toplumsal dayanışma.** Kimse Stasi'yi, kuyrukları, seyahat yasaklarını ya da parti toplantılarını özlemiyor. **Halkın özlemi revizyonizme değil, kaybedilen sosyal haklara ve güvenceye yöneliktir** (Bölüm 79). Bu özlem, sosyalizmin kazanımlarının, onu boşaltan revizyonizme rağmen, halkın belleğinde yaşadığının kanıtıdır. Bizim görevimiz bu özlemi geriye değil, ileriye, yani bu hakları yeniden ve bu kez işçi sınıfının denetiminde kazanmaya yöneltmektir.

66.7 Dersler ve gelecek

Kısım X'in on bir bölümünden altı ders çıkarıyoruz.

(1) Sosyalizm, proletarya diktatörlüğü ve işçi sınıfının örgütlü denetimi olmadan korunamaz. "Proletarya diktatörlüğü" sözü, burjuva propagandası yüzünden kulağa baskıcı gelir. Oysa Marx ve Lenin'de anlamı, işçi sınıfının devlet iktidarını elinde tutması, yani **egemen sınıf olarak örgütlenmesidir**; Paris Komünü onun ilk örneğiydi (Bölüm 12). İşçi sınıfı iktidarı, fabrikada, planlamada ve devlette örgütlü olarak kullanmadıkça, o iktidarı başkaları onun adına kullanır ve sonunda kendileri için kullanır. DDR'nin dersi (Bölüm 58.5) bütün blok için geçerlidir: bir işçi devletinin gücü silahında, polisinde ve sanayisinde değil, işçi sınıfının o devleti kendi devleti olarak görüp savunmasındadır.

(2) Revizyonizme karşı ideolojik mücadele sosyalizmin varlık koşuludur. Sosyalizmde sınıf mücadelesi bitmez; biçim değiştirir. Eski sömürücü sınıfların kalıntıları, meta üretiminin sürdüğü alanlar, bürokrasinin ayrıcalıkları ve dış kuşatma, sürekli olarak yeni bir burjuvazinin doğması için zemin oluşturur. Bu zemine karşı ideolojik uyanıklık, "sınıf mücadelesi bitti" diyen her tezi reddetmekle başlar.

(3) Plan, piyasa kategorilerine teslim edildiğinde kapitalizmin restorasyonu başlar. Kâr ölçütü, işletmeyi toplumsal ihtiyaca değil kendi çıkarına yöneltir; yöneticiyi toplumun görevlisi değil, işletmenin sahibi gibi davranmaya iter. 1965'ten 1991'e uzanan yol, kâr ölçütünün adım adım özel mülkiyete dönüşmesinin yoludur.

(4) Enternasyonalizm, büyük bir ülkenin küçüklere işbölümü dayatması değil, eşit halkların dayanışmasıdır. SEV'in "sosyalist uluslararası işbölümü", Çekoslovakya'ya giren tanklar ve Brejnev doktrini, enternasyonalizmin adıyla enternasyonalizmin inkârıdır. Sosyalist ülkeler arasındaki ilişki, her ülkenin kendi kaynaklarına ve kendi kararına dayandığı, karşılıklı yardımın bağımlılığa dönüşmediği bir ilişki olmalıdır.

(5) Ulusal sorunda leninist ilkeden sapma, sosyalizmi içten çürütür. Bulgaristan'daki Türklerin adları, Yugoslavya'nın cumhuriyet bürokrasileri, Sovyet cumhuriyetlerinin milliyetçileşen elitleri: her örnekte, ulusların eşitliğinden sapma, işçi sınıfının birliğini parçaladı ve çözülüşün yolunu açtı.

(6) Emperyalizme borçla bağlanan bir sosyalizm, bağımsızlığını ve özünü kaybeder. Polonya'nın, Macaristan'ın, Romanya'nın, Yugoslavya'nın ve DDR'nin 1980'lerdeki borçları, 1989'un ekonomik programını, yani IMF'nin programını önceden belirledi. Borç, emperyalizmin en sessiz silahıdır.

Bu dersler, bugün kapitalizme karşı ayakta kalmaya çalışan ülkeler için de önem taşır. Kuşatma altındaki bir devrimin kendini nasıl savunabileceğini tartışan yazımız: Kuşatılmış Kalenin Diyalektiği: Küba'yı Savunmak.

Tavrımız: ne nostalji ne inkâr. 20. yüzyılın sosyalist deneyimi, insanlığın en büyük kurtuluş girişimidir. Sömürüsüz bir toplumun mümkün olduğunu, milyonlarca insanın hayatında, somut olarak gösterdi. Onu yenen dış düşmandan çok iç revizyonizmdir. 21. yüzyılın sosyalizmi, bu deneyimin kazanımları ve yenilgilerinin dersleri üzerinde, bugünün üretici güçleriyle yeniden kurulacaktır. Hayek'in "hiçbir merkez bu kadar bilgiyi toplayamaz" itirazı, 1940'larda güçlü görünüyordu; bugün Amazon ve Walmart, milyonlarca ürünün tedarik zincirini gerçek zamanlı olarak, şirket içinde, yani piyasa fiyatları olmadan planlıyor. Sorun planlamanın olanaksızlığı değil, **planlamanın kimin elinde ve kimin için yapıldığıdır.** Planlamanın dijital altyapısı, yapay zekâ ve bilgi müşterekleri, bugün tekellerin elinde kâr için kullanılıyor; işçi sınıfının denetimine geçtiğinde, 20. yüzyılın bürokratik planlamasının aşamadığı sınırları aşan **demokratik bir planlamanın** teknik olanağına dönüşebilir (K8.E; D7). Bu vizyonun ayrıntısı için: Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu.

Tablo 66.3 (T8): 1989-1991 ülke ülke çözülüş (rakamlar yaklaşık ve doğrulanacak)

Ülke	Tarih	Çözülüşün biçimi	Revizyonist dönüşümün başlangıcı	Dış borç (1989, milyar $)	İşçilerin rolü	İlk hükümetin programı	1990'larda işsizlik ve reel ücret
Polonya	Şubat-Haziran 1989	Yuvarlak Masa, yarı serbest seçim	1956	~40	1988 grevleri masayı dayattı; önderlik liberalleşti	Balcerowicz: şok terapisi (1 Ocak 1990)	İşsizlik 1993-94'te ~%16; reel ücret 1990'da ~%25-30 düşüş
Macaristan	Mayıs-Ekim 1989	Parti içi reformcular, müzakere	1956-1968	~20	Sınırlı; ayrı bir işçi hareketi zayıf	Özelleştirme, IMF programı; 1995 Bokros paketi	İşsizlik 1993'te ~%12-13
DDR	Ekim 1989 - Ekim 1990	Kitle gösterileri, Duvar'ın açılışı, ilhak	1956-1963	~20 (net ~12)	Gösterilerde kitlesel; fabrikalarda örgütsüz	Para birliği, Treuhand	Resmî işsizlik ~%15-20; gizli işsizlikle çok daha yüksek
Çekoslovakya	Kasım-Aralık 1989	Öğrenci yürüyüşü + 27 Kasım iki saatlik genel grev	1956-1968	~7-8	Genel grev belirleyici oldu	Klaus: kupon özelleştirmesi	Çekya'da 1990'ların ortasına dek görece düşük (~%3-5), sonra artış; Slovakya'da ~%12-15
Bulgaristan	10 Kasım 1989	Saray darbesi	1956	~9-11	Mayıs 1989 Türk azınlık direnişi; sonra grevler	BSP yönetiminde kademeli restorasyon; 1997 para kurulu	İşsizlik ~%15-20; 1997 hiperenflasyonu

Ülke	Tarih	Çözülüşün biçimi	Revizyonist dönüşümün başlangıcı	Dış borç (1989, milyar $)	İşçilerin rolü	İlk hükümetin programı	1990'larda işsizlik ve reel ücret
Romanya	16-25 Aralık 1989	Ayaklanma + FSN kliği	1960'lar	~0-1	Timişoara ve Bükreş'te işçiler sokakta; sonra mineriad'lar	Kademeli özelleştirme	İşsizlik ~%8-11; sanayi çöküşü, kitlesel göç
Arnavutluk	Aralık 1990 - Mart 1992	Öğrenci gösterileri, genel grev, seçimler	1985 sonrası	0 (1991'den sonra hızla artış)	1991 genel grevi hükümeti düşürdü	Şok terapisi, kooperatiflerin dağıtılması	İşsizlik ~%20'nin üzeri; 1997 piramit çöküşü
Yugoslavya	1990-1992	Milliyetçi parçalanma, savaş	1948-1950	~17-20	1987-88 grev dalgası milliyetçiliğe kanalize edildi	Marković'in IMF destekli programı; ardından savaş	Savaş, hiperenflasyon, sanayinin yıkımı
SSCB	1989-1991	Madenci grevleri, ulusal hareketler, darbe girişimi, Belovejye	1956	~50-55	1989 madenci grevleri; sonra Yeltsin'e yöneldi	Rusya'da Gaydar: fiyat serbestleşmesi, kupon özelleştirmesi	Reel ücretler 1992'de ~%40-50 düşüş; ödenmeyen ücretler; erkek yaşam beklentisi 57-58

Kavram kutusu.

- **Bürokratik devlet kapitalizmi:** Üretim araçlarının hukuken devlet mülkü kaldığı, ama fiilî tasarrufunun, artı-ürüne el koyan ve kendini yeniden üreten bir bürokrasinin elinde olduğu, kâr ölçütü ve meta-para ilişkilerinin plana hâkim olduğu düzen (Bölüm 57.2).
- **Nomenklatura:** Önemli görevlere atanacak kişilerin parti tarafından tutulan listesi; zamanla bu listedeki kişilerin oluşturduğu, ayrıcalıklarını ve konumunu kendi kendine yeniden üreten yönetici tabaka.
- **Kapitalist restorasyon:** Kaldırılmış kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden kurulması. Doğu Bloku'nda iki evrede gerçekleşti: gizli (1956/1965 sonrası bürokratik devlet kapitalizmi) ve açık (1989-91 sonrası özel mülkiyet).
- **Sosyalist demokrasi:** İşçi sınıfının fabrikada, planlamada ve devlette örgütlü olarak karar vermesi; seçilmiş ve geri çağrılabilir temsilciler, işçi konseyleri, bağımsız sendikalar. Burjuva parlamentarizminin değil, Komün'ün ve sovyetlerin ilkesidir (Bölüm 0.13, K9).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Doğu Bloku'nun çözülüşünde emperyalist sermaye şu araçları kullandı: **borç ve kredi koşulları** (1970'lerin kredileri, 1980'lerin IMF programları); **ticaret ve teknoloji ambargoları** (COCOM listeleri); **silahlanma yarışı** (SS-20/Pershing, "Yıldız Savaşları"); **ideolojik aygıtlar** (Radyo Özgür Avrupa, Helsinki süreci üzerinden "insan hakları" söyleminin tek yönlü kullanımı); **muhalefete fon aktarımı** (NED ve AFL-CIO kanalları; belgeli); **1989 sonrasında şok terapisi, özelleştirme ve kuruluş danışmanlığı**; **tarih yazımı** (Prag Bildirisi 2008, Avrupa Parlamentosu kararı 2019).

Türkiye'ye bağ. SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun çözülüşü, Türkiye'de iki farklı biçimde yaşandı. Egemen sınıflar için bu, 12 Eylül'ün sola karşı yürüttüğü savaşın "tarihsel onayı" oldu: Özal döneminin "serbest piyasa" ideolojisi, "komünizm çöktü" propagandasıyla kendini doğrulanmış saydı; 1990'ların özelleştirme dalgası (SEKA, Sümerbank, Petkim, Türk Telekom) bu atmosferde meşrulaştırıldı. Türkiye solu için ise çöküş, 12 Eylül'ün yarattığı örgütsel yıkımın üzerine eklenen ideolojik bir darbeydi. Moskova çizgisindeki partilerin bir kısmı dağıldı, bir kısmı adını değiştirdi, bir kısmı sosyal demokrasiye ya da milliyetçiliğe yöneldi. Revizyonizmi 1956'dan beri eleştiren akımlar için ise 1989, eleştirinin doğrulanması oldu; ama bu doğrulanma, işçi sınıfının örgütlenmesinde kendiliğinden bir kazanıma dönüşmedi. Bugün Türkiye'de "sosyalizm denendi ve başarısız oldu" kalıbına verilecek yanıt, bu bölümün yanıtıdır: başarısız olan sosyalizm değil, sosyalizmden sapmadır.

Yanlış anlatıya yanıt.

- *"Sosyalizm 1989'da ekonomik olarak başarısız olduğu için çöktü."* Çöken, piyasa kategorilerine ve Batı kredisine bağlanmış revizyonist ekonomiydi. Planın en merkezî olduğu 1928-1950 döneminde SSCB dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisiydi; durgunluk, kâr ölçütünün plana sokulduğu 1960'ların sonrasında geldi.
- *"Nazizm ve komünizm iki totalitarizmdir."* Nazizm, sermayenin en gerici fraksiyonlarının iktidarıydı ve özel mülkiyeti, tekelleri ve ırk hiyerarşisini korudu. Sosyalist inşa, kapitalist mülkiyeti kaldırdı ve nazizmi yendi. Hatalar eleştirilir; sınıfsal içeriği tam tersi iki düzenin eşitlenmesi reddedilir (protokol 6).
- *"Doğu'daki insanlar zaten kapitalizm istiyordu; 1989 halkın seçimiydi."* 1989'da sokağa çıkanların büyük çoğunluğu daha fazla özgürlük, bürokrasinin sonu ve daha iyi yaşam istiyordu; özelleştirme, kitlesel işsizlik ve sosyal güvencenin sökülmesi kimsenin pankartında yazmıyordu. Program sokakta değil, IMF'nin ve yeni hükümetlerin masasında yazıldı. Otuz yıl sonra yapılan anketler (66.6), halkın bu sonucu seçmediğini gösteriyor.

Dört soru. - **Kimin elinde?** 1950'de toplumun, işçi sınıfı adına; 1965-1989 arasında fiilen bürokrasinin; 1991'den sonra hukuken de nomenklaturadan doğan yeni burjuvazinin ve Batı sermayesinin. - **Kimin denetiminde?** İşçi sınıfının örgütlü denetimi hiçbir dönemde yeterince kurulamadı; 1956'dan sonra tamamen ortadan kalktı. - **Kimin yararına?** Sosyalist inşa döneminde emekçi halkın; revizyonist dönemde giderek bürokrasinin; restorasyondan sonra yeni burjuvazinin ve emperyalist sermayenin. - **Kim karar veriyor?** 1989'da Doğu Avrupa'nın geleceğine Yuvarlak Masalar, Politbüro'lar, IMF heyetleri ve Batı başkentleri karar verdi. Bu kararlara işçiler katılmadı. Bugünkü dersin özü budur: **bir dahaki sefere kararı işçiler verecek.**

Okuma ve izleme önerisi. - J. V. Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952; Türkçe çevirisi var): meta üretimi ve değer yasası üzerine uyarılar. - Martin Nicolaus, *Restoration of Capitalism in the USSR* (1975): 1956 sonrası Sovyet ekonomisindeki dönüşümün incelemesi. - David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005). - Kristen Ghodsee, *Red Hangover: Legacies of Twentieth-Century Communism* (2017). - Wolfgang Becker, *Good Bye, Lenin!* (film, 2003): ilhakın ve Ostalgie'nin gündelik hayattaki yüzü.

Kısım X bilançosu

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Kısım X'in başında bu tarihi iki kalıbın dışında anlatacağımızı söylemiştik: ne emperyalizmin "totalitarizm" anlatısı, ne de revizyonist rejimleri "reel sosyalizm" diye savunan nostalji. On bir bölüm boyunca (56-66) sekiz ülkenin halk demokrasisini, Sovyetler Birliği'ni, revizyonizme karşı mücadeleyi ve Batı komünist partilerini aynı sorularla okuduk. Bilançomuz şudur:

Birinci olarak, kazanımlar gerçekti. 1945'te Avrupa'nın en geri, en yoksul, en tarım ağırlıklı bölgesi olan Doğu Avrupa, kırk yılda sanayileşti. Arnavutluk'un köylerine elektrik, Bulgaristan'ın tütün köylerine okul, Polonya'nın köylü çocuklarına üniversite, DDR'nin kadınlarına kreş ve eşit ücret, bu dönemin eseridir. Bu kazanımlar işçi sınıfınındır ve savunulur.

İkinci olarak, kırılma gerçekti. 1956'dan (Yugoslavya'da 1948'den) itibaren bu ülkelerin yönetici tabakaları, proletarya diktatörlüğünü "bütün halkın devleti"ne, planı kâr ölçütüne, enternasyonalizmi bağımlılığa ve milliyetçiliğe çevirdi. On iki gösterge bu kırılmayı büyük ölçüde doğruluyor; ama bürokratik yöntemlerin kökünün daha eskiye uzandığını da gösteriyor.

Üçüncü olarak, işçi sınıfı bu tarihin nesnesi değil, öznesiydi. 1953'te, 1956'da, 1970'te, 1980'de ve 1989'da işçiler kendi örgütlerini kurdu. Trajedi, bu örgütlerin devrimci bir önderlikten yoksun kalması ve 1989'da piyasanın programına teslim edilmesidir.

Dördüncü olarak, 1989-91'in faturası iki yere kesildi: Doğu'da sanayi çöküşü, işsizlik, göç ve bugün aşırı sağın en çok büyüdüğü "restorasyonun kaybedenleri"; Batı'da "korku"nun bitişiyle hızlanan neoliberal saldırı. Kısım XI bu faturanın hikâyesidir.

Tablo T31 (Kısım X): Sınıf gücü cetveli (1-5 arası; 1 = çok zayıf, 5 = çok güçlü)

Güç biçimi	1950	1980	1991	Gerekçe
İşyeri gücü (yapısal)	3	4	2	Tam istihdam ve büyük sanayi işletmeleri işçiye potansiyel olarak büyük bir durdurma gücü veriyordu (Gdańsk 1980); 1990'larda fabrikaların kapanmasıyla çöktü
Piyasa gücü	4	4	1	Tam istihdam ve emek kıtlığı; 1990'larda kitlesel işsizlik
Örgütsel güç	3	2	2	1950'de kitle partileri ve sendikalar gerçek ama giderek bürokratikleşen örgütler; 1980'de resmî örgütler içi boş, bağımsız örgüt yalnızca Polonya'da; 1991'de yeni sendikalar zayıf
Siyasal güç	4	2	1	1950'de işçi sınıfı adına kurulmuş devletler, işçi kökenli kadroların yükselişi; 1980'de işçi karar süreçlerinden dışlanmış; 1991'de restorasyonu durduracak siyasal güç yok

Güç biçimi	1950	1980	1991	Gerekçe
İdeolojik-kültürel güç	4	2	1	Antifaşist zaferin ve sosyalist inşanın saygınlığı → tüketim ideolojisi karşısında gerileme → “sosyalizm öldü” hegemonyası

Tablo T38 (Kısım X): Altı boyutlu sınıf durumu bilançosu (1944-1991)

Boyut	Durum	Kısa değerlendirme
Mülkiyet	Toplumsal mülkiyet kuruldu → devlet biçimi altında bürokrasinin fiilî tasarrufu → 1989-91’de özel mülkiyet	Mülkiyet biçimi kâğıt üzerinde otuz yıl korundu, içerik 1956 sonrasında değişti
Denetim	Kitle seferberliği ama zayıf işçi denetimi → bürokratik yönetim, norm ve ikramiye düzeni	İşçi, işi kimin tasarladığı ve hızı kimin belirlediği sorularında hiçbir dönemde yeterli söz sahibi olmadı (K8)
Örgüt	Kitle partileri ve sendikalar → “iletim kayışı” → bağımsız işçi örgütleri (1956, 1980, 1989)	En canlı örgütler resmî örgütlerin dışında doğdu
Yapısal güç	Büyük sanayi işletmeleri ve tam istihdam; yüksek potansiyel güç	1980 Polonya bu gücün boyutunu gösterdi; 1990’larda sanayisizleşmeyle yıkıldı
Toplumsal yeniden üretim	Parasız sağlık ve eğitim, ucuz konut, kreş, tam istihdam	Dönemin en güçlü boyutu; bugünkü özlemin kaynağı (66.6)
Hegemonya	Antifaşist ve sosyalist meşruiyet → tüketim yarışı → Batı’nın ideolojik üstünlüğü	Sosyalist bilincin yeniden üretilememesi, çözülüşün en derin nedenlerinden biridir

Bize ne öğretiyor? Bu kısmın dersini tek cümleye sığdırmak gerekirse: **Mülkiyeti toplumsallaştırmak sosyalizmin başlangıcıdır, sonu değil; işçi sınıfı üretimin, planın ve devletin denetimini fiilen elinde tutmadıkça, toplumsal mülkiyet yeni bir sınıfın mülkü olmaya mahkûmdur.** Bir sonraki kısma geçmeden önce, bu kısmın bütün sayfalarında karşımıza çıkan ama bir türlü tam yanıtlanmayan bir soruyu, *fabrikada işi kim tasarlıyor, hızı kim belirliyor, zaman kimin?* sorusunu, Manchester’dan bugünün yapay zekâsına uzanan tek bir hat üzerinde ele alıyoruz.

Kuramsal Ara Bölüm K8: Emek Süreci, Denetim ve Zamanın Tarihi

Manchester'dan Amazon Deposuna ve Üretken Yapay Zekâya

> **Sahne.** Şubat 1913, Paris'in batısında, Boulogne-Billancourt. Louis Renault'nun otomobil fabrikasında atölyelere yeni bir tür çalışan girmiş: elinde kronometre ve not defteriyle işçinin başında dikilen, her hareketi saniyesine kadar ölçen **kronometreci** (*chronométreur*). Ölçümlerden yeni parça başı ücret tarifeleri ve yeni normlar çıkıyor: daha fazla iş, aynı ya da daha az para. Aralık 1912'deki ilk tepkiden sonra, Şubat 1913'te işçiler kronometreye karşı greve çıkıyor. Grev haftalarca sürüyor ve yenilgiyle bitiyor (sürenin ayrıntısı doğrulanacak). Frederick Winslow Taylor'ın "bilimsel yönetim"inin Avrupa'daki ilk büyük sınavı budur. Tartışılan şey yalnızca ücret değildir. Asıl soru şudur: *İşin nasıl yapılacağını bilen kimdir, ve o bilgi kimin elinde olacak?*

> **Tez.** Zaman disiplini, bant, akord, Taylorizm, Fordizm, Hartz'ın disiplin rejimi, algoritmik yönetim ve yapay zekâ bu dosyanın farklı bölümlerinde görünür. Ama hepsi tek bir tarihin halkalarıdır: **sermayenin emek bilgisini işçiden ayırarak denetimi merkezileştirmesi.** Her halkada sermaye, işçinin elindeki bilgiyi, beceriyi ve zamanı biraz daha fazla kendi eline geçirmeye çalıştı; her halkada işçi sınıfı da yeni bir direniş biçimi buldu. Emek sürecinin tarihi, sınıf mücadelesinin fabrikanın içindeki tarihidir.

Dört soru ve iki kavram

Bu bölüm dosyanın "Emek süreci" satırının (1.1) kuramsal temelidir. Her dönemi dört soruyla okuyoruz: **İşi kim tasarlıyor? Bilgi kimde? Hızı kim belirliyor? İşçi işin bütünü üzerinde ne kadar denetime sahip?**

Marx, *Kapital*'in birinci cildinde (13-15. bölümler: işbirliği, manüfaktür ve işbölümü, makineler ve büyük sanayi) bu tarihin iki evresini ayırır. **Biçimsel boyun eğiş** (*formelle Subsumtion*): sermaye, zanaatkârın eskiden nasıl çalışıyorsa öyle çalışmasına izin verir, ama artık onu kendi atölyesinde, kendi hammaddesiyle, ücret karşılığında çalıştırır. Emek süreci değişmemiştir; değişen, emeğin kime ait olduğudur. **Gerçek boyun eğiş** (*reelle Subsumtion*): sermaye emek sürecinin kendisini dönüştürür. İşbölümü, makine, bant ve algoritma, işin nasıl yapılacağını işçinin elinden alır ve sermayenin tasarımına bağlar. Artık işçi, makinenin bir uzantısıdır.

Bu tarihi yirminci yüzyılda en açık biçimde çözümleyen kitap, bir Amerikalı bakır ustası ve marksist Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* (1974) kitabıdır. Braverman'ın temel tezi şudur: tekelci kapitalizmde yönetim, **işin tasarımı (kavrama) ile uygulamasını birbirinden ayırır.** Tasarım yönetimin, uygulama işçinin işi olur. Bu ayrılık, işçiyi vasıfsızlaştırır, ucuzlatır ve denetlenebilir kılar. Bu bölümün yaptığı, Braverman'ın tezini Manchester'dan bugünün yapay zekâsına kadar tek bir hat üzerinde izlemektir.

Halkalar: denetimin tarihi

1. Zanaat ve ev içi üretim. Kapitalizm öncesinde ve ilk döneminde dokumacı, demirci ya da marangoz işin bütününü bilir, aletlerinin çoğuna sahiptir, çalışma temposunu büyük ölçüde kendisi belirler. Tüccar sermayesi ona hammadde verip ürünü satın alsa da (*putting-out*, ev içi üretim düzeni), iş

kendi evinde, kendi temposunda yapılır. “Aziz Pazartesi” (*Saint Monday*) geleneği, yani hafta sonundan sonraki günün ağırdan alınması, bu dönemin zaman anlayışının simgesidir.

2. Manüfaktür ve işbölümü. Sermaye işçileri tek bir çatı altında toplar ve işi parçalara böler. Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği*’nde (1776) anlattığı toplu iğne manüfaktüründe bir işçi teli çeker, öbürü düzeltir, üçüncüsü keser. Verimlilik büyür; ama işçi artık işin bütününü değil, yalnızca bir parçasını bilir. Marx’ın deyişiyle manüfaktür, işçiyi “bir ayrıntı işçisine” dönüştürür.

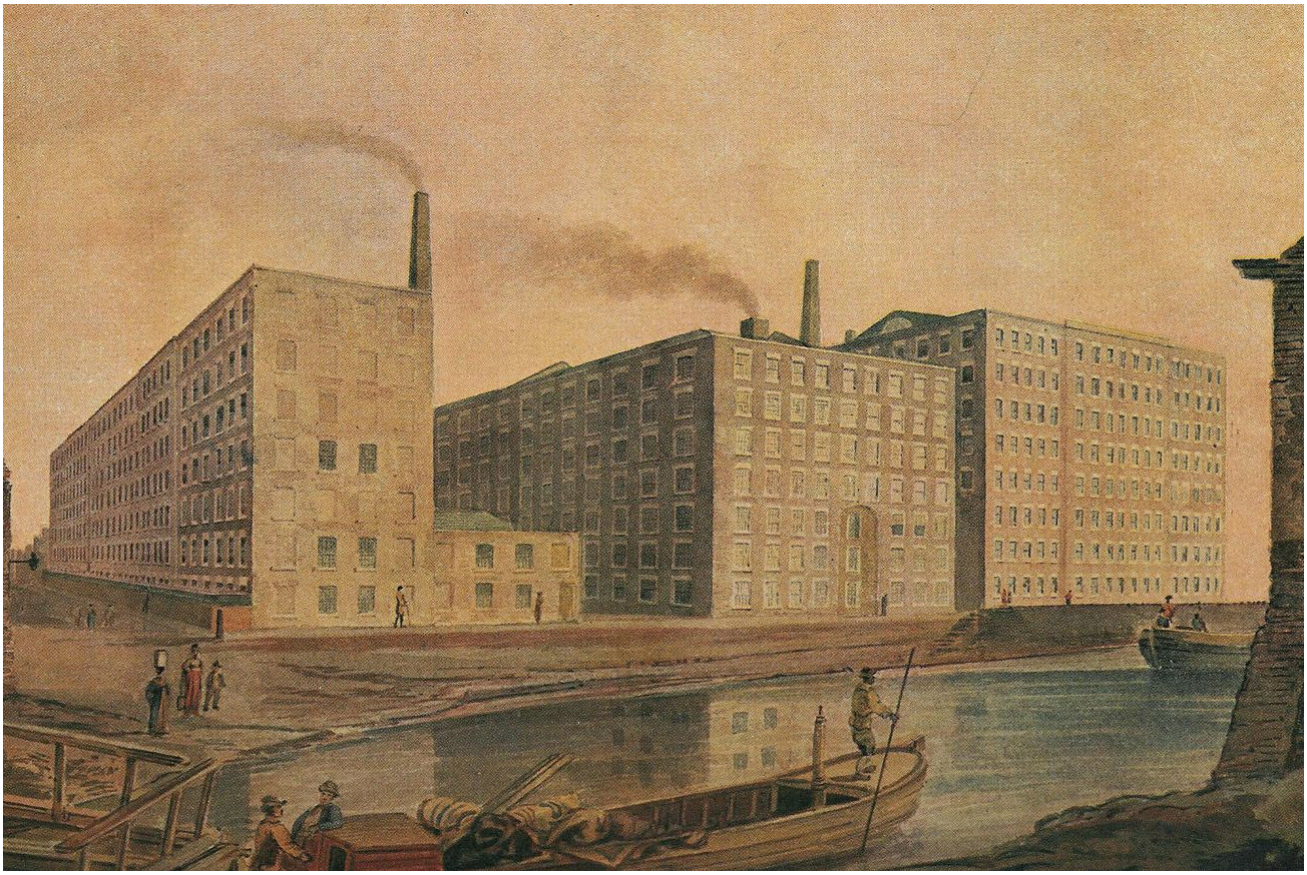

Görsel: Manchester’ın Ancoats semtinde McConnel ve Şirketi’nin pamuk iplik fabrikaları, 1820 dolayı (dönemin bir suluboya resminden). Anonim, Kamu malı, Wikimedia Commons.

3. Fabrika ve makine (Bölüm 4). Buhar makinesi ve iplik makinesiyle birlikte hızı artık işçi değil makine belirler. Fabrika zili, kapı saati, geç kalana ceza, konuşana ceza: E. P. Thompson’ın ünlü makalesinde (*Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi*, 1967) anlattığı gibi, işçi sınıfı yalnızca yeni bir işe değil, **yeni bir zaman anlayışına** alıştırıldı. Görev odaklı zaman (“inek sağılınca iş biter”), saat odaklı zamana (“saat altıda iş biter”) dönüştü. Manchester’ın pamuk fabrikaları bu dönüşümün laboratuvarıydı.

4. Taylor’ın “bilimsel yönetim”i. Frederick Winslow Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (1911) kitabında açıkça yazdı: işçilerin kafasındaki geleneksel bilgi toplanmalı, sınıflandırılmalı, kurallara ve formüllere dönüştürülmeli ve yönetimin eline geçmelidir. İşi planlama bölümü tasarlar; işçi yalnızca talimatı uygular. Kronometreyle her hareketin süresi ölçülür, “tek en iyi yol” belirlenir, normu aşana ek ücret verilir. Taylor’ın kendisi, bu yöntemin işçilerin “bilerek yavaş çalışma” (*soldiering*) alışkanlığına, yani işçinin elindeki bilgiyi kendi temposunu korumak için kullanmasına karşı geliştirildiğini gizlemedi. Avrupa’da Taylorizme ilk büyük direniş, sahnede anlattığımız **Renault grevleri** oldu (1912-1913). Birinci Dünya Savaşı’nın silah fabrikalarında Taylorizm hızla yayıldı.

5. Ford bandı ve Fordizm. 1913'te Henry Ford'un Highland Park fabrikasında hareketli montaj bandı devreye girdi. Bir Model T şasisinin montaj süresi on iki saati aşkın bir süreden bir buçuk saate kadar indi (rakamlar kaynakla; doğrulanacak). Artık işçi işe değil, iş işçiye geliyordu; hızı bandın hızı, bandın hızını da yönetim belirliyordu. Monotonluk o kadar ağırdı ki işçi devri inanılmaz boyutlara ulaştı; Ford, Ocak 1914'te günlük ücreti beş dolara çıkararak işçiyi fabrikaya bağlamaya çalıştı. Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nde (*Amerikancılık ve Fordizm*, 1934) Fordizmi yalnızca bir üretim yöntemi değil, işçinin ailesini, cinselliğini, içki alışkanlığını düzenleyen **yeni bir insan tipi yaratma** girişimi olarak çözümledi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'nın refah düzeni (Kısım IX), bir anlamda bir alışverişe dayanıyordu: işçi bandın temposunu ve fabrikada söz hakkının yokluğunu kabul edecek, karşılığında yükselen ücret, güvence ve tüketim alacaktı.

6. Sovyetler'de Taylorizm tartışması ve Stahanovculuk. Lenin Nisan 1918'de yazdığı *Sovyet İktidarının Acil Görevleri*'nde, Taylor sisteminin iki yüzlü olduğunu yazdı: bir yanıyla burjuva sömürüsünün en incelikli zulmü, öbür yanıyla emeğin bilimsel örgütlenmesine dair en büyük kazanımlardan biri. Sovyet iktidarı, sömürüyü atıp bilimsel yanını almalıydı. Bu bir çelişkinin kabulüydü, çözümü değil: işin tasarımı ile uygulaması arasındaki ayrılık, mülkiyet değişince kendiliğinden ortadan kalkmıyordu. Aleksey Gastev'in Merkezî Emek Enstitüsü (1920) bu tartışmanın merkeziydi. **31 Ağustos 1935'te** Donbas'ta madenci Aleksey Stahanov'un bir vardiyada normun on dört katı kömür çıkardığı ilan edildi ve "Stahanovcu hareket" başladı. Bu hareket bir yanıyla gerçek bir üretim coşkusunu, işçilerin yeni teknikleri benimseme istekliliğini ifade ediyordu. Ama öbür yanıyla normların yükseltilmesine, ücret farklarının açılmasına ve işçiler arasında gerginliğe yol açtı (eleştirel değerlendirme). **Sonuç:** Mülkiyetin toplumsallaşması, emek sürecinin sosyalist dönüşümü için gerekli ama yeterli değildir. İşçinin işin tasarımına katılmadığı, hızı kendisinin belirlemediği bir sosyalizm, kapitalizmden devraldığı denetim yapısını sürdürür. Kısım X'teki çözülüşün derin nedenlerinden biri de budur (Bölüm 66, T38 "denetim" boyutu).

7. Toyotizm ve "yalın üretim". 1950'lerden itibaren Japonya'da Toyota'da Taiichi Ohno'nun geliştirdiği sistem, 1980'lerde Avrupa'ya "yalın üretim" adıyla girdi: tam zamanında üretim (stoksuz), ekip çalışması, sürekli iyileştirme (*kaizen*), işçinin öneri vermesi. Görünüşte Taylorizmin tersidir: işçinin bilgisine başvurulur. Gerçekte ise işçinin bilgisi, **sürekli olarak toplanıp standartlaştırılır** ve yeni normlara dönüştürülür; stoksuz üretim, işçiyi hastalanmamaya, izin almamaya, fazla mesaiye hazır olmaya zorlar. Ekip, işçiyi birbirini denetleyen bir birime çevirir. Toyotizm, Taylorizmin reddi değil, işçinin kendi aklını da sermayenin hizmetine koşan inceltilmiş biçimidir.

8. Çağrı merkezi ve dijital gözetim. 1990'larda hizmet sektöründe, çağrı merkezi Taylorizmin beyaz yakalı fabrikası oldu: senaryolu konuşma, ortalama görüşme süresi, bekleme süresi, tuvalet molası sayacı, kaydedilen her konuşma. Bilgi Müşterekleri'nin *Kulaklığın Ardındaki Fabrika* yazısı ve GİG Ekonomisi Dosyası bu fabrikayı ayrıntılı işler.

9. Platform ve algoritmik yönetim (Bölüm 76.8). Kuryeyi bir yöneticinin değil bir uygulamanın yönettiği düzen: siparişi algoritma dağıtır, rotayı algoritma çizer, puanı algoritma verir, "hesabı kapatma" (yani işten atma) kararını algoritma alır. Amazon depolarında el tarayıcıları işçinin her hareketini ölçer, "görev dışı zaman"ı kaydeder. Taylor'ın kronometrecisi artık işçinin cebinde, bileğinde, ekranındadır. Algoritmik yönetim, Taylorizmin **kesintisiz, görünmez ve kişisizleştirilmiş** biçimidir: işçi kiminle pazarlık yapacağını bile bilmez. Blogumuzdaki *Yapay Zekâ Patronu İlk Kez Bir İnsanı Kovdu* yazısı bu eşiğin tartışmasıdır.

10. Üretken yapay zekâ ve zihinsel emeğin Taylorizasyonu. 2020'lerde büyük dil modelleri, yüz yıl önce el emeğine yapılanı zihinsel emeğe yapmaya başladı. Yazılımcının, çevirmenin, tasarımcının, muhasebecinin, avukat yardımcısının bilgisi, modelin eğitim verisi olarak toplanıyor; iş "yapay zekâ çıktısını kontrol etme"ye, yani parçalanmış, hızlandırılmış ve ölçülebilir bir uygulama işine indirgeniyor. Buna **zihinsel Taylorizm** diyoruz. Beyaz yakanın proleterleşmesi (Bölüm 0.2), bu halkada yeni bir hıza ulaşıyor. Bu sürecin sınıfsal çözümlemesi için: Kristalleşmiş Emeğin İsyanı.

Direnişin halkaları

Denetimin her halkasına karşı işçi sınıfı da kendi direniş biçimini geliştirdi:

- **Luddizm** (1811-1816, İngiltere; Bölüm 5): Makine kırıcılar teknolojiye değil, makinenin ücretleri düşürmek ve zanaat düzenini yıkmak için kullanılmasına karşıydı. Hobsbawm'ın deyişiyle bu, "isyan yoluyla toplu pazarlık"tı.
- **İşyeri temsilcileri** (*shop stewards*; Birinci Dünya Savaşı'nda Glasgow'un Clydeside'ı, Berlin'in devrimci işyeri temsilcileri; Bölüm 19): Sendika bürokrasisinden bağımsız, doğrudan atölyede seçilen temsilciler, hızın ve normun pazarlığını atölyeye taşıdı.
- **1969 İtalya, Sıcak Sonbahar** (Bölüm 49): Fiat Mirafiori'de ve Pirelli'de işçiler bant hızına, parça başı ücrete, sağlıksız koşullara karşı "herkese eşit artış", "bant hızını biz belirleriz" talepleriyle ayaklandı; bant başına seçilen **delegeler** ve fabrika konseyleri kuruldu.
- **Amazon grevleri**: Almanya'da ver.di sendikası 2013'ten bu yana Amazon depolarında (Bad Hersfeld, Leipzig ve diğerleri) toplu sözleşme için tekrarlanan grevler örgütledi; İngiltere'de Coventry deposunda 2023'te ilk kez grev yapıldı; birçok ülkede "Kara Cuma" günleri ortak eylem günlerine dönüştü (Bölüm 74, 92).

Tablo T29: Emek süreci ve denetim

Dönem	Teknoloji ve örgütlenme	İşi kim tasarlıyor?	Bilgi kimde?	Hızı kim belirliyor?	İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi	Direniş biçimi
~1500-1750	Zanaat, ev içi üretim	Zanaatkâr	Zanaatkâr, lonca	Zanaatkâr (mevsim, gelenek)	Yüksek	Lonca kuralları, ayaklanma
~1600-1800	Manüfaktür, işbölümü	Manüfaktür sahibi (kısmen)	Bölünüyor	Usta ve patron	Azalıyor	Kalfa birlikleri, "Aziz Pazartesi"
~1780-1880	Fabrika, buhar, iplik makinesi	Patron ve mühendis	Makinede ve ustada	Makine	Düşük	Luddizm, Çartizm, On Saat hareketi
1900-1930	Taylorizm	Planlama bölümü	Yönetimde (toplanmış işçi bilgisi)	Kronometre, norm	Çok düşük	Renault 1912-13, işyeri temsilcileri
1913-1975	Ford bandı, Fordizm	Mühendis	Yönetimde	Bant	Çok düşük	Oturma grevleri (1936-37), 1969 İtalya delegeleri
1930'lar-1980'ler	Sovyet planlaması, Stahanovculuk	Plan ve işletme yönetimi	Yönetim ve uzmanlar	Norm ve plan hedefi	Düşük (biçimsel katılım)	Norm itirazları, 1953 DDR, 1970/1980 Polonya

Dönem	Teknoloji ve örgütlenme	İşi kim tasarlıyor?	Bilgi kimde?	Hızı kim belirliyor?	İşçinin işin bütünü üzerindeki denetimi	Direniş biçimi
1970-2000	Toyotizm, yalın üretim	Yönetim + işçi önerileri	Sürekli toplanıp standartlaştırılıyor	Stoksuz üretim, ekip	Görünüşte artıyor, gerçekte azalıyor	Tempo ve fazla mesai grevleri
1990-2010	Çağrı merkezi, dijital gözetim	Yazılım ve yönetim	Sistemde (senaryolar)	Sayaçlar, performans hedefleri	Çok düşük	Sendikalaşma çabaları, iş bırakmalar
2010-2026	Platform, algoritmik yönetim	Algoritma ve onu yazan şirket	Veri merkezinde	Algoritma	Neredeyse yok	Kurye grevleri, Amazon grevleri, platform davaları
2022-2026	Üretken yapay zekâ	Model ve onu sahiplenen tekel	Eğitim verisinde (gasp edilmiş kolektif bilgi)	Yapay zekâ çıktı hızı	Zihinsel emekte de azalıyor	Yaratıcı emekçilerin grevleri (ör. 2023 Hollywood senaristleri), veri ve telif mücadeleleri

Emek süreci. Bu tablonun gösterdiği tek bir eğilimdir: her yeni teknoloji ve örgütlenme biçimi, işçinin işin bütünü üzerindeki denetimini daraltmak için kullanıldı. Ama bu eğilim teknolojinin kendisinden değil, **teknolojinin kimin elinde olduğundan** doğar. Aynı bant, aynı algoritma, aynı yapay zekâ, işçilerin denetiminde çalışma süresini kısaltmak, ağır işi makineye devretmek ve işçinin bilgisini zenginleştirmek için de kullanılabilir (K8.E).

K8.B Zaman kimin? Yaşam zamanı üzerindeki sınıf mücadelesi

Bu dosyanın gizli bir ikinci tarihi var: **zamanın tarihi.** Kapitalizmde işçinin sattığı şey emek gücüdür, yani belli bir süre boyunca çalışma yeteneği. İşgünü ne kadar uzunsa, işçinin kendi ücretinin karşılığını ürettiği "gerekli emek zamanı"nın ötesinde, sermaye için karşılıksız çalıştığı "artı-emek zamanı" da o kadar uzundur (Bölüm 0.1). Marx *Kapital* I'in 10. bölümünü (İşgünü) bu yüzden işgünü üzerindeki sınıf mücadelesine ayırır: sermaye işgününü uzatmak, işçi kısaltmak ister; "eşit haklar arasında kararı güç verir."

Bu mücadelenin tek hat üzerindeki tarihi şöyledir:

- **14-16 saatlik işgünü:** 19. yüzyılın başında İngiliz fabrikalarında çocuklar dahil.
- **On Saat Yasası (1847, İngiltere):** Kadınlar ve gençler için günlük on saat; yıllarca süren On Saat hareketinin ve Çartizmin ürünü (Bölüm 6).
- **Sekiz saat talebi ve 1 Mayıs:** Chicago 1886, Haymarket; 1 Mayıs 1890'da Avrupa'nın başkentlerinde ilk ortak gösteri: "sekiz saat iş, sekiz saat dinlenme, sekiz saat ne istersek" (Giriş).
- **1917-1919'da sekiz saatin kazanılması:** Sovyet Rusya'da Ekim Devrimi'nin ilk kararnamelerinden biri (Kasım 1917); Almanya'da Kasım Devrimi'nin ardından (Kasım 1918); Fransa'da Nisan 1919 yasası; Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1 sayılı sözleşmesi (1919). Sekiz saat hiçbir yerde "verilmedi"; devrim dalgasının korkusuyla alındı (Kısım V).

- **Hafta sonu ve beş günlük hafta:** İngiltere'de Cumartesi öğleden sonrasının kazanılması; 1950'lerde Batı Almanya'da sendikaların "Cumartesi babam benim" (*Samstags gehört Vati mir*, 1956) kampanyası.
- **Ücretli izin:** Fransa'da Haziran 1936 fabrika işgallerinin ardından iki haftalık ücretli izin ve 40 saatlik hafta (Bölüm 26); İngiltere'de 1938.
- **Emeklilik hakkı:** Bismarck'ın 1889 yasası (70 yaş, çok az kişinin ulaşabildiği bir yaş); savaş sonrası refah düzeninde 60-65 yaş.
- **35 saat:** Batı Almanya'da IG Metall'in 1984'teki yedi haftalık grevi, 35 saatlik haftaya giden yolu açtı (metal sanayiinde 1995'te uygulandı); Fransa'da Aubry yasaları (1998 ve 2000).
- **Esnek çalışma ve "sıfır saat" sözleşmesi:** 1990'lardan itibaren İngiltere'de işverenin hiçbir saat garanti etmediği sözleşmeler (2020'lerde yaklaşık bir milyon kişi; doğrulanacak); Almanya'da Hartz reformlarıyla "mini iş" (Bölüm 69).
- **Algoritmik vardiya ve sürekli çevrimiçi olma:** Vardiyayı bir uygulamanın birkaç saat önceden bildirmesi; akşam ve hafta sonu gelen iş e-postaları; uzaktan çalışmada evin ve işin sınırının kaybolması (Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi).
- **Emeklilik yaşının yükseltilmesi:** Fransa'da 2023'te, on milyonlarca katılımcının yer aldığı aylarca süren grev ve gösterilere rağmen emeklilik yaşının 62'den 64'e çıkarılması.
- **Sekiz saatlik günün esnekleştirilmesi:** Almanya'da Merz hükümetinin günlük azami çalışma süresini haftalık bir sınıra çevirme planı (Bölüm 92.2): 1918'in kazanımına yüz yıl sonra yönelen saldırı.
- **Dört günlük hafta talebi:** İngiltere'de 2022'deki pilot uygulama, Belçika'da haftanın dört güne sıkıştırılması hakkı (2022) ve sendikaların ücret kaybı olmadan dört gün talebi.

Görünmeyen zaman. Bu hat yalnızca fabrikada geçen zamanı gösteriyor. Oysa işçinin yaşam zamanına sermaye iki başka yoldan da el koyar. Birincisi **işe gidiş-geliş**: kentlerin dışına itilen işçi (Bölüm 75), günde bir-iki saatini ücretsiz olarak yolda geçirir. İkincisi **ev içi bakım zamanı**: yemek, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, yani emek gücünün her gün yeniden üretilmesi, çoğunlukla kadınların ücretsiz emeğiyle yapılır (K3). Bir kadın işçinin "sekiz saati", çoğu zaman, ikinci bir vardiyanın başlangıcıdır.

Soru: Üretkenlik artışı kimin zamanına dönüştü? 1970'ten bugüne Avrupa'da saat başına üretkenlik birkaç kat arttı; ama çalışma süresi aynı oranda kısalmadı, 1990'lardan sonra birçok ülkede durdu ya da geriye gitti (Grafik G38: "kazanılmamış boş zaman"). Keynes 1930'da torunlarının haftada on beş saat çalışacağını öngörmüştü. Aradaki fark sermayeye gitti: kâra, yöneticilerin ücretlerine, finansal varlıklara. Marx *Kapital* III'ün 48. bölümünde, gerçek özgürlük alanının ancak zorunluluğun ve dış amaçların belirlediği emeğin bittiği yerde başladığını ve **işgününün kısaltılmasının bunun temel ön koşulu** olduğunu yazar. Bizim için zenginliğin ölçütü, GSYH değil, **kullanılabilir özgür zamandır** (Bölüm 0.15, T40).

Tablo T33: Zamanın sınıf tarihi

Dönem	Tipik işgünü / haftası	Kazanım ya da kayıp	Nasıl?	Kimin mücadelesi?
1800-1840	14-16 saat, 6 gün	—	Fabrika disiplini, çocuk emeği	Luddizm, ilk fabrika yasaları
1847	10 saat (kadın ve gençler)	Kazanım	On Saat Yasası	On Saat hareketi, Çartizm

Dönem	Tipik işgünü / haftası	Kazanım ya da kayıp	Nasıl?	Kimin mücadelesi?
1886-1890	10-12 saat	Talep	1 Mayıs	Amerikan ve Avrupa işçi hareketi
1917-1919	8 saat, 48 saatlik hafta	Kazanım	Devrim dalgası	Sovyetler, Kasım Devrimi, grevler
1936-1938	40 saat (Fransa), ücretli izin	Kazanım	Fabrika işgalleri, Halk Cephesi	Fransız işçi sınıfı
1950-1975	40-45 saat, 5 gün, 3-4 hafta izin	Kazanım	Sistem rekabeti, toplu sözleşmeler	Sendikalar (Kısım IX)
1984-2000	35-38,5 saat (Almanya metal, Fransa)	Kazanım	IG Metall grevi, Aubry yasaları	Metal işçileri, Fransız sol hükümeti
1990-2026	Esnek, "sıfır saat", mini iş, sürekli çevrimiçi	Kayıp	Esneklik yasaları, platformlar	Sermaye saldırısı; kurye ve platform işçilerinin direnişi
2010-2026	Emeklilik yaşı 65-67'ye	Kayıp	Emeklilik "reformları" (Fransa 2010, 2023; Almanya 67)	Genel grevlerle direniş
2025-2026	Günlük 8 saat sınırının esnekleştirilmesi planı (Almanya)	Tehdit	Koalisyon hükümeti programı	Sendikalar ve gençlik
Bugünün talebi	4 günlük hafta, 30-32 saat, ücret kaybı olmadan	Talep	Pilot uygulamalar, sendika kampanyaları	Yeni kuşak işçiler

> **Zaman kimin?** Kazanılan her saat bir mücadelenin, kaybedilen her saat bir uzlaşmanın ürünüdür. Yüz yılın dersi açıktır: sekiz saati 1918'in devrim korkusu getirdi, esnekliği 1990'ların "korku yok" rahatlığı getirdi. Zaman, sınıflar arasındaki güç dengesinin en doğrudan ölçüsüdür.

K8.C Eğitim ve "vasıf"ın sınıfsal üretimi

"Bilgi kimde?" sorusunun toplumsal karşılığı okuldur. Kim meslek okuluna, kim üniversiteye gider? Kimin bilgisi "vasıf", kimininki "sıradan iş" sayılır? Bu sorular tarafsız bir liyakat düzeninin değil, sınıflı bir toplumun yanıtlarıdır.

Almanya'nın üçlü okul sistemi. Almanya'da çocuklar ilkokulun dördüncü sınıfından sonra, yani on yaş dolayında, üç farklı okula ayrılır: el işleri ve vasıfsız işlere hazırlayan **Hauptschule**, orta düzey mesleklere hazırlayan **Realschule** ve üniversiteye giden yolu açan **Gymnasium** (eyaletten eyalete farklılıklar ve sonradan birleştirilen okullar dahil). Bu ayrım büyük ölçüde ailenin sınıf konumunu yeniden üretir. Türkiyeli işçi çocukları on yıllar boyunca Hauptschule'de ve "özel okullarda" (*Sonderschule*) orantısız biçimde yer aldı; dil eksikliği zekâ eksikliği gibi değerlendirildi (Bölüm 85.6). İşçinin çocuğunun işçi olması, "doğal yetenek" farkı gibi gösterildi.

Fransa'da grandes écoles. Fransa'nın yönetici sınıfının büyük kısmı, birkaç seçkin yükseköğretim kurumundan (École polytechnique, eski ENA, École normale supérieure, HEC) çıkar. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron *Mirasçılar* (1964) ve *Yeniden Üretim* (1970) kitaplarında, okulun "herkese eşit fırsat" görünümü altında, üst sınıfların kültürel sermayesini ödüllendirerek sınıf ayrımlarını nasıl meşrulaştırdığını gösterdi.

Mesleki eğitim kimin ihtiyacına göre? Almanya'nın ünlü **ikili meslek eğitimi** (işyerinde çıraklık + meslek okulu), işçiye gerçek bir beceri kazandırır ve dünyada örnek gösterilir. Ama eğitimin içeriğini ve kontenjanlarını büyük ölçüde sanayi ve ticaret odaları, yani işverenler belirler; mesleklerin tanımı sanayinin ihtiyacına göre değişir. "Nitelik"i tanımlayan, onu kullanacak olandır.

Vasfın hattı. Zanaat bilgisi (işin bütünü) → Taylorizm ile vasıfsızlaştırma (işin bir parçası) → Fordist yarı vasıflı işçi (bant başında birkaç haftada öğrenilen iş) → **diploma enflasyonu** (eskiden lise diplomasıyla yapılan işler için üniversite, üniversite ile yapılan işler için yüksek lisans istenmesi; eğitim süresi uzarken işin içeriği değişmemesi) → **beyaz yakanın proleterleşmesi** (büro emeğinin standartlaşması, Braverman'ın büro işçileri çözümlemesi) → **yapay zekânın zihinsel mesleklerde bilgiyi yönetime ve makineye aktarması** (K8 halka 10). Her aşamada "vasıf" yeniden tanımlandı; her yeniden tanımlama, işçiyi daha ucuz ve daha kolay değiştirilebilir kılmaya hizmet etti. Bugün "fiziksel yapay zekâ" ve robotik yatırımlarının hangi işleri ve kime karşı hedeflediğini tartışan yazımız: 'Fiziksel Yapay Zekâ' Kime Karşı Silahlanıyor?. Okulun sınıf aynası üzerine: Zil Herkese Aynı Çalmaz.

Politeknik eğitim vizyonu. Marx, 1866'da Birinci Enternasyonal'in Cenevre Kongresi için yazdığı talimatta, zihinsel eğitimi, beden eğitimini ve **politeknik eğitimi** (üretimin bilimsel ilkelerini ve temel araçların kullanımını öğreten eğitim) birlikte savundu. Amaç, kafa emeği ile el emeği arasındaki ayrımı, yani Taylorizmin temelini, eğitimin kendisinde aşmaktı. DDR'nin on yıllık politeknik okulu (POS) bu vizyonun bir uygulama denemesiydi (Bölüm 58.3). Bizim için eğitim sorusu, "bilgi kimde?" sorusunun ta kendisidir: bilgi herkesin olduğunda, işin tasarımı da herkesin olabilir (Bölüm 76, 89, 93 ile bağ).

K8.D Dolaşım emeği ve boğaz noktaları

Sermaye bir çevrimdir: para → meta (hammadde, makine, emek gücü) → üretim → yeni meta → daha fazla para. Bu çevrim yalnızca üretimde değil, **dolaşımda** da durdurulabilir. Mal limanda kalırsa, tren çalışmazsa, depo kapanırsa, elektrik kesilirse, ödeme sistemi durursa, üretilmiş değer paraya dönüşemez. Bu yüzden liman işçisi, demiryolcu, postacı, kamyon şoförü; bugün depo, lojistik, havaalanı, enerji şebekesi, ödeme sistemi, veri merkezi ve telekom işçisi, doğrudan nihai mal üretmese bile olağanüstü bir **yapısal grev gücüne** sahiptir (Bölüm 0.10: işyeri gücü). Bu kavramı işçi hareketi tarihine dayanarak geliştiren incelemelerden biri Beverly Silver'ın *Emeğin Gücü* (*Forces of Labor*, 2003) kitabıdır.

Tarihsel çizgi. Londra liman grevi (1889), vasıfsız sayılan işçilerin sendikalaşmasının ("yeni sendikacılık") başlangıcı oldu. Mart 1920'de Almanya'da Kapp darbesi, demiryolcuların, elektrik ve su işçilerinin başını çektiği genel grevle dört günde çöktü (Bölüm 20): ordunun yapamadığını dolaşım işçileri yaptı. Mayıs 1920'de Londra'nın Doğu Hindistan Rıhtımı'nda liman işçileri, Sovyet Rusya'ya karşı savaşan Polonya ordusuna silah taşıyacak olan *Jolly George* gemisini yüklemeyi reddetti; "Rusya'dan Eller Çekilsin" hareketi İngiltere'nin müdahalesini sınırladı. Mayıs 1926 İngiliz genel grevinde demiryolu ve ulaşım işçileri grevin omurgasıydı (Bölüm 26). **25 Şubat 1941'de** Nazi işgali altındaki Amsterdam'da Yahudilere yönelik baskına karşı başlayan Şubat Grevi'ni ilk başlatanlar tramvay işçileriydi (Bölüm 37): kentin damarı durunca işgal otoritesi herkesin gözü önünde meydan okunmuş oldu. Rotterdam ve Anvers, Avrupa'nın en büyük limanları olarak, 20. yüzyıl boyunca liman işçilerinin ülke ekonomisini durdurabilen grevlerine sahne oldu. Fransa'da Kasım-Aralık 1995'te demiryolcuların üç haftalık grevi Juppé planının emeklilik bölümünü geri çektirdi; 2019-2020 ve 2023'te de emeklilik mücadelelerinin öncüsü yine demiryolcular ve enerji işçileriydi. İtalya'da Cenova başta olmak üzere liman işçileri 2019'dan bu yana savaş bölgelerine giden silah sevkiyatlarını durdurdu (Bölüm 92.4). Amazon ve lojistik grevleri, bu geleneğin 21. yüzyıldaki devamıdır.

Tablo T35: Dolaşım emeğinin grevleri

Yıl	Yer	İşçiler	Ne durduruldu?	Sonuç
1889	Londra	Liman işçileri	İmparatorluğun en büyük limanı	Saat ücretinde artış (“dockers’ tanner”); yeni sendikacılık
1920 (Mart)	Almanya	Demiryolcular, enerji ve kamu işçileri, genel grev	Ulaşım, elektrik, su	Kapp darbesi dört günde çöktü
1920 (Mayıs)	Londra, *Jolly George*	Liman işçileri	Polonya’ya giden silah sevkiyatı	“Rusya’dan Eller Çekilsin”; müdahalenin sınırlanması
1926 (Mayıs)	İngiltere	Demiryolu ve ulaşım işçileri (genel grev içinde)	Ülke ulaşımı	TUC önderliği dokuz gün sonra grevi bitirdi; madenciler yalnız kaldı
1941 (Şubat)	Amsterdam	Tramvay işçileri, ardından tersane ve fabrikalar	Kent ulaşımı	Nazi işgaline karşı ilk kitlesel grev; kanlı bastırma
1970’ler-1980’ler	Rotterdam, Anvers	Liman işçileri	Avrupa’nın ana limanları	Ücret ve güvence kazanımları; konteynerleşmeyle iş kaybı
1995 (Kasım-Aralık)	Fransa	Demiryolcular, ulaşım ve kamu işçileri	Demiryolu ağı, Paris ulaşımı	Juppé planının emeklilik bölümü geri çekildi
2019-2020, 2023	Fransa	Demiryolu, enerji, rafineri işçileri	Ulaşım, akaryakıt dağıtımı	2020’de reform askıya alındı; 2023’te geçirildi
2019-2026	Cenova ve öteki İtalyan limanları	Liman işçileri	Savaş bölgelerine silah sevkiyatı	Sevkiyatlar gecikti ya da durdu; savaş karşıtı genel grevler (Bölüm 92.4)
2013-2026	Almanya, İngiltere, Polonya ve diğerleri	Amazon depo işçileri	E-ticaret dağıtımı (özellikle Kara Cuma)	Toplu sözleşme mücadelesi sürüyor
2022-2023	İngiltere	Demiryolu ve liman işçileri (Felixstowe)	Ülkenin en büyük konteyner limanı, demiryolları	Enflasyona karşı ücret artışları

Tez. Birkaç bin liman ya da demiryolu işçisinin, milyonlarca dağınık hizmet çalışanından daha büyük yapısal güce sahip olabilmesi, örgütlenme stratejisinin temel verisidir (Bölüm 93.1). Sermaye bunu bilir: liman işçilerinin gücünü kırmak için konteynerleşmeyi, taşeronlaştırmayı ve limanların özelleştirilmesini; demiryolcuların gücünü kırmak için “asgari hizmet” yasalarını ve grev yasaklarını kullanır. Bugün en kritik boğaz noktaları lojistik merkezleri, veri merkezleri ve enerji şebekeleridir. Bu yerlerdeki işçileri örgütlemek, 21. yüzyılın “Jolly George”larını mümkün kılar.

K8.E Ölü emek ↔ canlı emek: genel zekâ ve teknoloji illüzyonu

Makine ne yapar? Makine, geçmişte harcanmış insan emeğinin cisimleşmiş biçimidir: onu tasarlayan mühendislerin, onu döken dökümcülerin, onu çalıştıran bilginin birikimidir. Marx buna **ölü emek**, işçinin bugün harcadığı emeğe **canlı emek** der. Bugün “kristalleşmiş emek” diyebileceğimiz bu birikim, kendi başına değer yaratmaz; ancak canlı emekle birleştiğinde yeni değer üretilir. Marx’ın ünlü imgesiyle: sermaye, “vampir gibi yalnızca canlı emeği emerek yaşayan ve ne kadar çok emerse o kadar çok yaşayan ölü emektir” (*Kapital* I, 10. bölüm). Kapitalizmde ilişki tersine döner: ölü emek (makine, sabit sermaye) canlı emeği (işçiyi) yönetir.

Makineler Üzerine Fragman. Marx, 1857-58'de yazdığı ve *Grundrisse* adıyla bilinen el yazmalarında, "Makineler Üzerine Fragman" diye anılan bölümde çarpıcı bir öngörüde bulunur: büyük sanayi geliştikçe zenginliğin üretimi, doğrudan harcanan emek zamanına daha az, **toplumun genel bilimsel bilgisine ve teknolojik düzeyine** daha çok bağlı hâle gelir. Marx bu toplumsal bilgi ve beceri birikimine İngilizce bir deyimle ***general intellect*** (genel zekâ) der. Bu genel zekâ sabit sermayede, yani makinede nesneleşir; ama sermayenin mülkiyetinde olduğu için, toplumun kolektif bilgisi, toplumun kendisine karşı bir güç olarak geri döner. Bugün büyük dil modelleri bunun en açık örneğidir: milyarlarca insanın yazdığı metinler, kodlar, çeviriler, sorular ve yanıtlar, yani insanlığın kolektif zihinsel emeği, birkaç teknoloji tekelinin mülkü olan modellere dönüştürüldü; bu modeller de aynı insanların emeğini denetlemek, hızlandırmak ve gereksiz kılmak için kullanılıyor (algoritmik yönetim, zihinsel Taylorizm). Genel zekâ, genel olmaktan çıkıp özel mülke dönüştü.

İki yanlışa karşı. Bu tabloya karşı iki yaygın tepki vardır ve ikisi de yanlıştır.

1. **Teknolojiyi reddeden modern Ludizm:** "Yapay zekâyı yasaklayalım", "makineler işimizi alıyor, onları durduralım." Bu tepki, sorunun teknoloji değil teknolojinin **mülkiyeti ve denetimi** olduğunu görmez. 19. yüzyılın Ludistleri bile makinenin kendisine değil, makinenin ücretleri düşürmek için kullanılmasına karşıydı. Tarih, teknolojiyi geri çevirmeye çalışan hareketlerin kaybettiğini, teknolojinin kullanımını denetlemeye çalışan hareketlerin ise kazanım elde ettiğini gösterir.
2. **Teknolojiye tapınan teknokratik ütopya:** "Yapay zekâ bütün işleri yapacak, işsiz ama bolluk içinde bir gelecek geliyor", "yapay genel zekâ insanlığın bütün sorunlarını çözecek." Bu anlatı, teknolojiyi toplumsal ilişkilerden bağımsız, kendi kendine hareket eden bir güç olarak sunar. Oysa kâr için çalışan bir düzende otomasyon, çalışma süresini değil, işçi sayısını azaltır; kazanç, makinenin sahibine gider. "Yapay genel zekâ" masalı, bugün teknoloji tekellerinin devasa yatırımlarını meşrulaştıran ve kamusal denetimi "bilim kurgu tehlikeleri" tartışmasına kaydıran bir ideolojidir. Şeyleşmenin (Bölüm 0.1.A) en yeni biçimidir: insanlar arasındaki bir ilişki, yani kimin kimin emeğine el koyduğu, bir makinenin "zekâsı" gibi görünür. Blogumuzdaki *Genel Zekânın Gaspı ve AGI İllüzyonu* yazısı ve Ütopyayı Eleştirmek Yetmez: Teori ve Eylem'in 73. Sayısına Yoldaşça Bir Okuma bu tartışmanın ayrıntısını verir.

Teknoloji nötr değildir, ama kader de değildir. Bir teknolojinin hangi amaçla tasarlandığı, onun biçimini de belirler: işçiyi gözetlemek için tasarlanmış bir el tarayıcısı, işçinin işini kolaylaştırmak için tasarlanmış bir alet değildir. Bu yüzden "teknoloji tarafsızdır, önemli olan kimin kullandığıdır" demek de yetmez. Ama aynı zamanda, tekellerin mülkiyetinden çıkarıldığında, bugünün teknolojisi, 20. yüzyıl sosyalizminin sahip olmadığı bir olanağı sunar: milyonlarca ürünün, ihtiyacın ve kaynağın gerçek zamanlı olarak izlenebildiği, işçilerin ve tüketicilerin doğrudan katılabildiği, **insan ihtiyacına dayalı demokratik planlamanın teknik altyapısı** (Bölüm 66.7, D7). Ölü emeği canlı emeğin emrine vermek, bütün bu bölümün vardığı yerdir: makinenin işçiyi yönettiği bir düzenden, işçilerin makineyi kendi özgür zamanlarını genişletmek için yönettiği bir düzene. Bu vizyonun programı: Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu.

Kavram kutusu.

- **Biçimsel ve gerçek boyun eğiş:** Emeğin sermayeye önce yalnızca mülkiyet bakımından (biçimsel), sonra emek sürecinin kendisinin dönüştürülmesiyle (gerçek) bağlanması (*Kapital* I; Bölüm 0.1).
- **Kavrama ile uygulamanın ayrılması:** İşin tasarımının yönetime, uygulamasının işçiye bırakılması; Taylorizmin ve Braverman'ın çözümlemesinin temel kavramı.
- **Yapısal güç:** İşçilerin, üretim ya da dolaşım zincirindeki konumları sayesinde, sayılarından bağımsız olarak sermayenin çevrimini durdurabilme gücü (Bölüm 0.10).
- **Ölü emek ↔ canlı emek; genel zekâ:** Makinede birikmiş geçmiş emek ile bugünkü işçinin emeği; toplumun makinede nesneleşen kolektif bilgisi (*general intellect*).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Emek süreci üzerindeki mücadelede sermayenin araçları: **zaman ölçümü ve norm** (kronometre, akord); **bant ve makine hızı**; **parça başı ve performans ücreti** (işçileri birbiriyle yarıştırma); **vasfın parçalanması** (işin, kısa sürede öğrenilen parçalara bölünmesi ve işçinin kolayca değiştirilebilir kılınması); **gözetim teknolojileri** (kamera, tarayıcı, yazılım); **algoritmik yönetim** (kararların kişisizleştirilmesi); **esnek çalışma süreleri ve "sıfır saat"**; **emeklilik yaşının yükseltilmesi**; **dolaşım işçilerine karşı "asgari hizmet" yasaları, konteynerleşme ve taşeronlaştırma**; **eğitim sisteminin sınıfsal ayrıştırılması.**

Türkiye'ye bağ. Türkiye'nin emek süreci tarihi bu hattın bütün halkalarını sıkıştırılmış bir sürede yaşadı: Bursa'nın ipek atölyelerinden 1960'ların Fordist otomotiv fabrikalarına (Renault ve Fiat lisanslı Oyak-Renault ve Tofaş), 1990'larda Toyota'nın Sakarya fabrikasıyla yalın üretime, oradan bugünün kurye platformlarına ve çağrı merkezlerine. 2015 baharında Bursa'da Oyak-Renault ve Tofaş başta olmak üzere metal işçilerinin "Metal Fırtına" diye anılan kendiliğinden eylemleri, hem ücretin hem de bant temposunun ve sarı sendikanın (Kısım VIII) sorgulandığı bir emek süreci isyanıydı. Almanya'ya giden Türkiyeli işçiler ise Avrupa'da Fordist bandın en ağır işlerinde çalıştı ve 1973'te Köln'deki Ford fabrikasında izin süreleri ve bant hızı üzerinden kendi grevlerini örgütledi (Bölüm 85). Zamanın tarihi açısından Türkiye'de haftalık yasal çalışma süresinin 45 saat olması, fazla mesainin yaygınlığı ve emeklilikte yaşa takılanlar (EYT) mücadelesi, K8.B'nin hattının Türkiye'deki karşılığıdır.

Yanlış anlatıya yanıt.

- *"Teknoloji işsizlik yaratır."* Teknoloji çalışma süresini kısaltma olanağı yaratır; bu olanağın işsizliğe mi özgür zamana mı dönüşeceğine teknolojinin kendisi değil, mülkiyet ve sınıf güç dengesi karar verir.
- *"Taylorizm ve bant, verimlilik için zorunluydu; işçiler yeniliğe direnen tutuculardı."* Taylor'ın kendi yazıları, amacın yalnızca verimlilik değil, bilginin işçiden alınıp yönetime geçirilmesi, yani denetim olduğunu gösterir. İşçiler yeniliğe değil, yeniliğin kendilerine karşı kullanılmasına direndi.
- *"Beyaz yakalı ve bilişim çalışanları işçi değil; onları yapay zekâ değil yetenekleri korur."* Zihinsel emek de metalaşır ve parçalanır. Üretken yapay zekâ, yüz yıl önce el emeğine yapılanın zihinsel emeğe yapılmasıdır; yeteneği korumanın yolu bireysel yarış değil, örgütlenmedir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Makineler, algoritmalar ve yapay zekâ modelleri, yani birikmiş ölü emek, sermayenin, bugün giderek birkaç teknoloji tekelinin elinde. - **Kimin denetiminde?** İşin tasarımı, hızı ve ölçümü yönetimin ve algoritmanın denetiminde; işçinin denetimi yüz yılda adım adım daraltıldı. - **Kimin yararına?** Üretkenlik artışı, çalışma süresinin kısalmasına değil, kâra dönüştü (G38). - **Kim karar veriyor?** Bir kuryenin rotasına, bir depo işçisinin molasına, bir yazılımcının ne kadar sürede iş bitireceğine, onların hiç görmediği bir yazılım ve o yazılımın sahipleri karar veriyor. Sosyalist bir emek sürecinde bu kararlar, işi yapanların kararı olmalıdır.

Okuma ve izleme önerisi. - Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi* (1974; Türkçe çevirisi var). - Karl Marx, *Kapital* I, 10. bölüm (İşgünü) ve 13-15. bölümler. - E. P. Thompson, "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism" (*Past & Present*, 1967). - Beverly Silver, *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870* (2003). - Charlie Chaplin, *Modern Zamanlar* (film, 1936); Ken Loach, *Sorry We Missed You* (film, 2019): bant başından kurye direksiyonuna aynı denetim.

KISIM XI: Korku Bitince. Neoliberal Saldırı, Kapitalist Restorasyon ve Bugünün Avrupası (1973-2026)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bir önceki kısımlarda iki şeyi birlikte anlattık. Batı Avrupa'da 1945-1975 arasında kazanılan haklar (ulusal sağlık hizmeti, emeklilik, işsizlik sigortası, kırk saatlik hafta, ücretli izin, kamulaştırmalar) sermayenin cömertliği değildi. Antifaşist savaştan örgütlü ve silahlı çıkan bir işçi sınıfının, Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı bir dünyanın varlığının ve Amerikan sermayesinin Batı Avrupa'yı bir "vitrin" olarak kurma zorunluluğunun ürünüydü. Doğu'da da sosyalizmin inşasını, kazanımlarını ve modern revizyonizmin onu içten nasıl boşalttığını gördük.

Bu kısım, o iki hikâyenin nasıl tek bir hikâyeye bağlandığını anlatıyor.

1973'te kâr oranları düştü, petrol fiyatı dört katına çıktı, enflasyon ile işsizlik aynı anda yükseldi. Sermaye, otuz yıldır imzaladığı toplumsal uzlaşmayı **tek taraflı olarak bozmaya** karar verdi. İlk saldırılar 1970'lerin sonunda geldi: İngiltere'de IMF kredisiyle, ABD'de faiz şokuyla, İtalya'da FIAT kapısında. 1980'lerde saldırı açık bir sınıf savaşına dönüştü: Thatcher madencileri ezdi, Kohl "manevi-ahlaki dönüşüm" ilan etti, Mitterrand iki yıl dayanabildiği ortak programını 1983'te rafa kaldırdı.

Ama saldırının asıl hızlandığı an 1989-91'dir. Doğu Bloku çözülünce Batı sermayesinin kırk yıldır taşıdığı "korku" ortadan kalktı. Artık işçiye, "Öbür tarafta başka bir düzen var" diyerek taviz vermek gerekmiyordu. Doğu'da kapitalizm restore edildi: fabrikalar kapatıldı ya da Batı sermayesine satıldı, milyonlarca işçi işini, güvencesini, çoğu yerde ülkesini kaybetti. Batı'da da refah devleti parça parça söküldü.

Bu iki süreç birbirinden ayrı değildir. **Aynı hareketin iki yüzüdür.** Doğu'nun ucuz ve vasıflı emeği, Batı'daki işçinin ücretini bastırmak için bir tehdit olarak kullanıldı: "İstemiyorsanız fabrikayı Macaristan'a taşırız." Batı'da sökülen haklar da Doğu'ya "Avrupa'ya katılmanın bedeli" ve "gelecek" diye sunuldu. Böylece iki taraftaki işçiler birbirine karşı yarıştırıldı.

Bu kısımda göreceğiniz en rahatsız edici gerçek şudur: **Refah devletinin sökülmesini çoğu ülkede sağ değil, sosyal demokrasi tamamladı.** Thatcher'ın sendika yasalarını Blair korudu. Almanya'da Hartz IV'ü Kohl değil, SPD-Yeşiller hükümeti çıkardı. İtalya'da işe iade güvencesini Berlusconi değil, Renzi'nin Demokrat Partisi kaldırdı. Fransa'da iş yasasını gevşeten ilk büyük adımı Sosyalist Parti hükümeti attı. Bunu bir "ihanetler kataloğu" olarak değil, sosyal demokrasinin **ikili karakterinin** sonucu

olarak okuyacağız: işçi tabanından doğan ama kapitalist devlete ve toplu pazarlık düzenine eklemlenmiş bir aygıt, korkunun bittiği dünyada artık pazarlık edecek bir şey bulamadı ve sermayenin programını "modernleşme" adıyla uygulamaya başladı.

Bu programı kalıcı kılan aygıtın adı da **Avrupa Birliği**dir. Bütçe açığı ve borç kuralları, bağımsız merkez bankası, rekabet hukuku ve Adalet Divanı kararları, işçi sınıfının ulusal düzeyde verdiği mücadelenin erişemeyeceği bir yere, antlaşmalara kilitlendi. Bir seçimi kazanmak artık yetmiyordu: 2015'te Yunanistan'da halkın yüzde 61'i "hayır" dedi, Brüksel ve Frankfurt "evet" dedirtti.

Bugün Avrupa'da gördüğünüz barınma krizi, çalışan yoksulluğu, hayat pahalılığı, göç rejimi, ırkçılık ve aşırı sağın yükselişi bu kırk yılın birikmiş sonuçlarıdır. Ama bu kısmın ikinci büyük dersi şudur: **İşçi sınıfı yok olmadı.** Büyük fabrikanın, madenin, tersanenin çevresinde kurulmuş eski işçi dünyası çözüldü. Yerine hastanede, depoda, markette, çağrı merkezinde, bilgisayar başında, bisiklet üstünde çalışan; kadınlaşmış, göçmenleşmiş, güvencesizleşmiş yeni bir işçi sınıfı geldi. Bu sınıf, eskisinden daha kalabalıktır ama daha dağınıktır. Dağınıklığı derinleştiren şey yalnızca sermayenin stratejisi olmadı. Sınıfın kendi içindeki kapanma da etkili oldu: güvenceli çekirdeğin güvencesizlere, yerlinin göçmene, erkeğin kadına kapıyı kapatması. Bu dosyada buna **"proleter elitizm"** diyeceğiz. Ulusal, dilsel ve mezhepsel bölünmeler de bu parçalanmayı keskinleştirdi.

Bu kısmı altı bölümde (67-72) ve devamındaki bugünün Avrupası bölümlerinde okuyacaksınız:

- **Bölüm 67:** Neoliberal saldırı: Thatcher, Kohl, Mitterrand, İtalya ve "Üçüncü Yol".
- **Bölüm 68:** Avrupa Birliği'nin sınıfsal tarihi: kömür-çelik kartelinden neoliberal anayasaya, oradan silahlanan bir emperyalist bloğa.
- **Bölüm 69:** Tırpanlanan haklar: ülke ülke, yasa yasa gasp edilenler.
- **Bölüm 70:** Sınıfın çözülüşü ve yeniden bileşimi; "proleter elitizm".
- **Bölüm 71:** Doğu'da kapitalist restorasyon ve Batı'ya etkisi.
- **Bölüm 72:** Ulusal sorunlar ve sınıf: Bask'tan Kuzey İrlanda'ya.

Okurken şu soruyu aklınızdan çıkarmayın: **Neden bu kadar kolay oldu?** Yanıtımız tek cümledir: Haklar, onları kazandıran örgütlü güç ve korku ortadan kalktığında savunulamaz hâle geldi. Bu yüzden bu kısım bir ağıt değildir. Neyi yeniden kurmamız gerektiğinin haritasıdır.

Bölüm 67: Neoliberal Saldırı: Thatcher, Kohl, Mitterrand ve Sosyal Demokrasinin "Üçüncü Yolu" (1973-2008)

Sahne. 18 Haziran 1984, Güney Yorkshire. Orgreave köyündeki kok fabrikasının önünde binlerce grevci madenci toplandı. Amaçları, fabrikaya kömür taşıyan kamyonları durdurmaktı. Karşılarında ülkenin dört bir yanından getirilmiş binlerce polis, atlı birlikler, kalkanlı çevik kuvvet vardı. Gün, atlı polis hücumlarıyla ve copla kovalanan madencilerle bitti. Onlarca madenci "isyan" suçlamasıyla yargılandı. Bir yıl sonra davalar, polis ifadelerinin güvenilmezliği ortaya çıkınca düştü. O günün görüntüleri bir kuşak İngiliz işçisinin hafızasına tek bir cümleyle kazındı: Devlet tarafsız değildi. Orgreave, madenci grevinin en sert günlerinden biriydi. Grev bir yıl sürdü ve yenildi. Bu yenilgiyle İngiltere'de sınıflar arası güç dengesi bir kuşak boyunca sermaye lehine döndü.

Tez. Neoliberalizm bir iktisat kuramı değil, **sınıflar arası güç dengesini sermaye lehine yeniden kurma programıdır** (David Harvey). Avrupa'da bu program üç yoldan uygulandı: açık saldırı (Thatcher), "manevi-ahlaki dönüşüm" adıyla adım adım aşındırma (Kohl) ve sosyal demokrat teslimiyet (Mitterrand 1983, González, Blair, Schröder). Yollar farklıydı, sonuç aynıydı: sendikalar zayıfladı, emeğin milli gelirdeki payı düştü, kamu mülkü özelleştirildi, işçi sınıfının bir kesimi küçük mülk sahipliği ve borçla sisteme bağlandı.

Önce bir kavram ayrımı: neoliberalizm tekelci kapitalizm değildir

Bu bölümü okumadan önce iki kavramı birbirinden ayıralım, çünkü günlük tartışmada sık sık karıştırılıyor.

Tekelci kapitalizm, Lenin'in 1916'da *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nda çözümlediği çağın adıdır: üretimin ve sermayenin büyük tekellerde yoğunlaşması, banka sermayesiyle sanayi sermayesinin kaynaşarak finans kapitali oluşturması, sermaye ihracı, dünyanın tekeller ve büyük güçler arasında paylaşılması. Bu çağ 20. yüzyılın başında başladı ve sürüyor.

Neoliberalizm ise bu çağın içinde, 1970'lerin kâr krizine verilmiş **belirli bir sınıf saldırısı stratejisidir.** Ölçütü tektir: emek gücünün ucuzlatılması sürüyor mu? Sürüyorsa neoliberalizm, biçim değiştirse de, bitmemiştir. Biçim gerçekten değişti:

Dönem	Biçim	Başlıca araçlar
1979-2000	Klasik biçim	Serbestleştirme, özelleştirme, sendika yasaları, parasalcılık (monetarizm), sermaye hareketlerinin serbestliği
2008-2020	Kemer sıkma biçimi	Bankaların kurtarılması, kamu harcamalarında kesinti, borç kuralları, Troyka memorandumları, seçici devlet harcaması
2025 sonrası	Savaş ekonomisi biçimi	Gümrük tarifeleri, sanayi sübvansiyonları, yeniden silahlanma, sosyal bütçeden silah bütçesine aktarım

Bu dönemleme, blogumuzdaki *Neoliberalizm Bitti mi?* yazısında ayrıntılı tartışılıyor. Devletin yeniden "müdahaleci" görünmesi neoliberalizmin bittiği anlamına gelmez. Devlet hiçbir zaman çekilmedi: yalnızca kimin için müdahale ettiği değişti.

67.1 Kriz ve dönemeç (1973-1979)

Ekim 1973'te Arap petrol üreticilerinin ambargosuyla petrol fiyatı birkaç ay içinde dört katına çıktı. Ama kriz petrolle başlamadı. Petrol, zaten ilerleyen bir sürecin kıvılcımıydı. 1960'ların sonundan itibaren Batı Avrupa'da ve ABD'de sanayi kâr oranları düşüyordu (kâr oranı tahminleri ve tartışmaları K5'te). Tam istihdama yakın bir ekonomide işçiler güçlüydü: 1968-1973 arasında Fransa'dan İtalya'ya, İngiltere'den Batı Almanya'ya bir grev dalgası ücretleri yükseltmiş, fabrikada işin temposunu tartışmaya açmıştı. Sermaye açısından sorun basitti: işçi fazla güçlüydü.

1970'lerin ortasında **stagflasyon** (durgunluk ile enflasyonun aynı anda yaşanması) Keynesçi reçeteleri tıkadı. İşte bu tıkanma, sermayeye eski uzlaşmayı bozmak için ideolojik gerekçeyi verdi.

İlk dönemeç İngiltere'de, bir İşçi Partisi hükümetinin elinde yaşandı. 1976'da sterlin çöktü. James Callaghan hükümeti IMF'den yaklaşık 3,9 milyar dolarlık bir kredi aldı. Karşılığında kamu harcamalarında derin kesintiler yapmayı kabul etti. Callaghan aynı yıl parti kongresinde, harcayarak bunalımdan çıkma yolunun artık açık olmadığını söyledi. Keynesçiliğin cenaze konuşması bir işçi partisi liderinden geldi.

Hükümet ücret artışlarını yüzde 5'lik bir tavanla sınırlamaya çalışınca 1978-79 kışında kamu işçileri, kamyon şoförleri, çöp toplayıcıları, hastane çalışanları greve çıktı. Basın buna **"Hoşnutsuzluk Kışı"** adını taktı. Sokaklarda biriken çöp yığınlarının fotoğrafları, Mayıs 1979 seçimlerinde Margaret Thatcher'ın zaferinin propaganda malzemesi oldu. Burada bir ders var: Kemer sıkmayı sosyal demokrasi başlattı, faturası sendikalara kesildi, iktidarı sağ aldı.

Aynı dönemde ABD'de iki hamle Avrupa'ya ihraç edilecek modeli kurdu. Ekim 1979'da Federal Rezerv Başkanı Paul Volcker faizleri sert biçimde yükseltti (politika faizi 1981'de yüzde 20 civarına çıktı). Bu **"Volcker şoku"** enflasyonu durgunluk ve işsizlik pahasına kırdı ve borçlu Üçüncü Dünya ülkelerini 1980'lerin borç krizine itti. Ağustos 1981'de de Başkan Reagan, greve çıkan hava trafik kontrolörleri sendikası PATCO'nun 11 bini aşkın üyesini işten attı ve sendikayı dağıttı. Mesaj bütün dünyaya verildi: Devlet artık grevi bir pazarlık aracı olarak değil, bastırılacak bir düşmanlık olarak görüyordu.

67.2 Thatcher (1979-1990): açık sınıf savaşı

Görsel: Madenci grevinin 93. gününde bir maden sahası önünde görevlendirilen West Midlands polisleri, 1984. West Midlands Police, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Thatcher hükümeti İngiliz işçi sınıfına karşı planlı, aşamalı ve bilinçli bir savaş yürüttü. Bu savaşın beş cephesi vardı.

Birinci cephe: işsizlik. Hükümet **monetarizmi** (enflasyonun para arzını kısarak düşürüleceğini savunan öğreti) uyguladı. Faizler yükseldi, sterlin değerlendi, sanayi ihracatı çöktü. İşsizlik 1979'da 1,5 milyon civarındayken 1982'de 3 milyonu aştı ve 1986'ya kadar bu düzeyde kaldı (resmî seriler; hesaplama yöntemi dönem içinde defalarca değiştirildiği için gerçek rakam daha yüksektir). Bu bir yan etki değildi. İşsizlik, işçinin pazarlık gücünü kırmanın en etkili aracıydı. Marx'ın **yedek sanayi ordusu** dediği şey (çalışmaya hazır ama işsiz bekleyen kitle, Bölüm 0 ve 69.9) bilinçli olarak büyütüldü.

İkinci cephe: yasa. 1980, 1982 ve 1984 yasalarıyla dayanışma grevleri (başka bir işyerindeki grevi desteklemek için yapılan grev) fiilen yasaklandı, gizli oyla grev oylaması zorunlu kılındı, işyerinde sendika üyeliğini güvenceye alan "kapalı işyeri" düzeni söküldü, sendikalar grev sırasında verilen zarardan mali olarak sorumlu tutulabilir hâle geldi. Böylece sınıf mücadelesi mahkeme salonuna, sendika kasaları da mahkemelerin haczine açıldı.

Üçüncü cephe: madenciler. Muhafazakârlar 1974'te bir madenci grevi yüzünden iktidarı kaybetmişlerdi. Bunu unutmamışlardı. 1977-78'de partinin milletvekili Nicholas Ridley'in başkanlığında hazırlanan ve 1978'de *The Economist* dergisine sızan bir rapor, kamu sektöründe büyük bir grevin nasıl yenileceğini adım adım anlatıyordu: elektrik santrallerinde kömür stoku biriktirmek, ithal kömür için liman ve taşıma olanakları hazırlamak, grevcilere yapılan sosyal yardımı kesmek, hareketli ve büyük polis birlikleri kurmak. Buna **Ridley Planı** denir. Plan harfiyen uygulandı.

Mart 1984'te Ulusal Kömür Kurulu yirmi kadar ocağın kapatılacağını ve yaklaşık 20 bin işin yok olacağını duyurdu. Ulusal Maden İşçileri Sendikası (NUM), Arthur Scargill'in önderliğinde greve çıktı. **1984-85 madenci grevi** bir yıl sürdü. Yüz binden fazla madenci, aileleri ve maden köyleri bir yıl boyunca maaşsız, yardımsız, polis ablukası altında direndi. Grev boyunca 11 bini aşkın gözaltı yapıldı. Grev hattında ve kömür toplarken ölen madenciler oldu.

Grevin yenilgisinin üç iç nedeni vardı ve üçü de ders değerindedir:

- **Bölünme.** Nottinghamshire bölgesindeki madencilerin çoğunluğu, ulusal grev oylaması yapılmadığı gerekçesiyle çalışmaya devam etti. Grevden sonra bu bölgede hükümetin ve Kömür Kurulu'nun desteklediği **Demokratik Maden İşçileri Sendikası (UDM)** kuruldu. Bu, sarı sendikacılığın (Kısım VIII) İngiltere'deki en açık örneklerinden biridir: işçiyi işçiye karşı örgütleyen, işverenin koruduğu bir sendika.
- **Yalnızlık.** Sendikalar Kongresi (TUC) önderliği ve İşçi Partisi lideri Neil Kinnock grevi sözde destekledi ama fiilen yalnız bıraktı. Liman, demiryolu ve elektrik işçilerinin genel bir dayanışma eylemi örgütlenmedi. Kinnock grev hattındaki şiddeti kınamayı, polis şiddetini kınamaktan daha acil buldu. Bir yıl boyunca kömür, santrallere taşınmaya devam etti.
- **Hazırlıksızlık ve takvim.** Grev baharda başladı. Kışa kadar santrallerdeki stoklar erimedi. Sermaye, çatışmayı yıllar önce kendi seçtiği zaman ve koşullarda planlamıştı. İşçi tarafının böyle bir planı yoktu.

Ama grevin öbür yüzü de vardır. **Madenci kadın grupları** (Women Against Pit Closures) aşevlerini kurdu, toplantılar düzenledi, grev hatlarına katıldı. Maden köylerinin kadınları, bir yıl içinde "madencinin karısı" olmaktan çıkıp siyasal özne oldu. Londra'da bir avuç genç eşcinsel aktivistin kurduğu **Madencileri Destekleyen Lezbiyenler ve Geyler** (LGSM) Galler'deki bir maden vadisi için para topladı. Bu dayanışma, sonraki yıllarda NUM'un İşçi Partisi kongresinde eşcinsel haklarını destekleyen oyuna dönüştü. Sınıf dayanışmasının kimlik bölünmelerini aşabileceğinin küçük ama gerçek bir kanıtıydı.

3 Mart 1985'te NUM delege konferansı, hiçbir anlaşma olmadan işe dönüş kararı aldı. Madenciler pankartları ve bandolarıyla, başları dik, ocaklara geri yürüdüler. Sonraki on yılda İngiliz kömür sanayisi neredeyse tümüyle kapatıldı.

Dördüncü cephe: Wapping ve basın. Ocak 1986'da Rupert Murdoch'un şirketi, gazetelerin baskısını gizlice hazırladığı Wapping'deki yeni tesise taşıdı ve greve çıkan 5 bini aşkın matbaa işçisini işten attı. Grev bir yıl sürdü ve yenildi. Yeni teknoloji (bilgisayarlı dizgi) burada da işçinin bilgisini ve gücünü sökmenin aracı olarak kullanıldı.

Beşinci cephe: mülkiyet ve ideoloji. Thatcher yalnızca işçiyi yenmek değil, onu sistemin içine çekmek istedi. İki araç vardı:

- **Özelleştirme:** British Telecom (1984), British Gas (1986), British Airways (1987), çelik (1988), su (1989), elektrik (1990-91). Hisseler "halka arz" adıyla küçük yatırımcıya satıldı. "Hissedar demokrasisi" denildi. Kısa sürede hisselerin büyük kısmı kurumsal yatırımcılarda toplandı.
- **"Satın Alma Hakkı"** (Right to Buy, 1980): belediye konutlarında oturan kiracılara evlerini indirimli satın alma hakkı verildi. 1980'lerde bir milyonu aşkın konut satıldı (doğrulanacak). Bu hamle bir konut politikası değil, **ideolojik bir hamleydi**: kiracı işçiyi küçük mülk sahibine ve ipotek borçlusuna çevirdi. Borcu olan işçi grev yapmaktan çekinir. Satılan konutların yerine yenisi yapılmadı. Bugünkü

İngiliz barınma krizinin (Bölüm 75) kökü buradadır; bu konutların önemli bir kısmı bugün özel ev sahiplerinin elinde, eski kiracıların çocuklarına yüksek kirayla veriliyor.

Ekim 1986'da Londra borsasında **"Big Bang"** adı verilen serbestleştirme yapıldı: komisyon oranları serbest bırakıldı, yabancı bankaların girişi kolaylaştırıldı, elektronik işleme geçildi. Londra City'si dünyanın başlıca finans merkezlerinden birine dönüştü. Aynı yıllarda kuzeyin sanayi kentleri (Sheffield'in çeliği, Liverpool'un limanı, Glasgow'un tersaneleri) çöktü. **Finansallaşma** (kârın giderek üretimden çok finansal işlemlerden, faizden, rantın alınıp satılmasından elde edilmesi) ile **sanayisizleşme** aynı madalyonun iki yüzüydü. Hangi sermaye fraksiyonunun kazandığı sorusunun yanıtı nettir: finans sermayesi ve toprak-konut rantiyeleri.

Thatcher 1987'de bir kadın dergisine verdiği söyleşide dünya görüşünü tek cümleyle özetledi: "Toplum diye bir şey yoktur. Tek tek erkekler ve kadınlar vardır, bir de aileler vardır." Bu cümle bir felsefe değil, bir programdı: Sınıf yok, yalnızca birey var. Dayanışma yok, yalnızca rekabet var.

Thatcher'ı deviren de sonunda bir kitle hareketi oldu. 1989'da İskoçya'da, 1990'da İngiltere ve Galler'de, mülke göre değil kişi başına alınan bir yerel vergi (Community Charge; halkın ağzında **"kelle vergisi"**) yürürlüğe girdi. Dük ile hademe aynı vergiyi ödeyecekti. Milyonlarca kişi ödemeyi reddetti. 31 Mart 1990'da Londra'da on binlerce kişinin katıldığı gösteri **Trafalgar Meydanı'nda** polisle çatışmaya dönüştü. Aynı yılın Kasım ayında Thatcher kendi partisi tarafından görevden indirildi, kelle vergisi kaldırıldı. Ders açıktı: Kitlesel itaatsizlik, sendikaların yapamadığını yapmıştı.

Görsel: Kelle vergisine karşı Trafalgar Meydanı gösterisi, 31 Mart 1990. James Bourne, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

67.3 Kohl (1982–1998): “manevi-ahlaki dönüşüm” ve Alman modeli

Batı Almanya’da dönüşüm daha sessiz oldu, ama yönü aynıydı. 1 Ekim 1982’de liberal FDP, Helmut Schmidt’in SPD hükümetinden ayrılıp Hristiyan Demokratlarla (CDU/CSU) birleşti ve Federal Meclis’te **yapıcı güvensizlik oyuyla** (hükümeti düşürürken yerine yenisini aynı oylamada seçme yöntemi) Helmut Kohl’u şansölye yaptı. Kohl programının adını **“geistig-moralische Wende”**, yani “manevi-ahlaki dönüşüm” koydu: 1968’in “fazlalıklarından”, “talepkâr” toplumdan, “şişkin” devletten vazgeçiş.

Alman sermayesi İngiliz tarzı açık bir savaşı tercih etmedi. Çünkü güçlü ihracat sanayisi, eğitimli ve disiplinli bir işçi çekirdeğine ve işyeri düzeyinde “sosyal ortaklık” düzenine (eş yönetim, işyeri konseyleri; Kısım IX) ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Almanya’da saldırı, çekirdeği koruyup çevreyi aşındırma biçiminde ilerledi.

Ama bu dönemin en önemli olayı bir işçi zaferidir. 1984 baharında metal işçileri sendikası **IG Metall** ve matbaa işçileri sendikası **IG Druck und Papier**, ücret kaybı olmadan **haftalık 35 saat** talebiyle greve çıktı. İşverenler yaygın lokavtla (işçileri işyerinden çıkarıp üretimi kendileri durdurarak) karşılık verdi. Grev ve lokavt yaklaşık yedi hafta sürdü. Sonunda arabulucu eski bakan Georg Leber’in önerisiyle haftalık çalışma süresi 40 saatten **38,5 saate** indirildi. Karşılığında işverenler, çalışma süresinin işletme düzeyinde “esnek” dağıtılmasını elde etti. Hedeflenen 35 saate metal sanayisinde ancak 1995’te ulaşıldı. Yine de bu, saldırı çağında kazanılmış bir **savunma savaşıydı** ve sendikaların çalışma süresini kısaltma geleneğinin (K8.B) son büyük halkasıydı.

Görsel: Kiel’de Howaldtswerke-Deutsche Werft tersane işçilerinin yürüyüşü; önde “35” yazılı pankart, 2 Nisan 1984. Friedrich Magnussen, CC BY-SA 3.0 DE, Wikimedia Commons.

Sermayenin karşı hamlesi yasal oldu. 1986’da İş Teşvik Yasası’nın 116. maddesi değiştirildi. Bundan böyle bir grev yüzünden **dolaylı olarak** işsiz kalan işçilere (örneğin grevdeki bir parça fabrikası yüzünden üretimi duran başka bir bölgedeki otomobil fabrikasının işçilerine) Federal Çalışma Ajansı

ödeme yapmayacaktı. Buna **"soğuk lokavt"** denir. Amaç, sendikanın grev kasasını kurutmak ve büyük sanayi sendikalarının stratejik grev gücünü zayıflatmaktı. Yüz binlerce kişi gösteri yaptı, ama yasa geçti.

Kohl döneminde kamu işletmeleri de adım adım satıldı: enerji holdingi VEBA'nın kalan kamu hisseleri (1987), Lufthansa (1990'larda aşamalı), Deutsche Telekom (1996'da halka arz). Telekom hisseleri "halk hissesi" diye pazarlandı. Milyonlarca küçük yatırımcı, 2000'deki borsa çöküşünde birikimini kaybetti.

Kohl'un tarih kitaplarındaki asıl yeri **1990 birleşmesidir.** Kohl Doğu Almanlara birkaç yıl içinde **"çiçek açan manzaralar"** vaat etti. Gerçekleşen, Doğu Alman sanayisinin **Treuhand** eliyle tasfiyesiydi (ayrıntısı Bölüm 71). Birleşmenin maliyeti de işçiye ödetildi: 1991'de getirilen **"dayanışma vergisi"** (Solidaritätszuschlag) bütün gelirlere eklendi ve Doğu'ya aktarılan kaynağın önemli bir kısmı sosyal sigorta kasalarından, yani işçi ve işveren primlerinden karşılandı. Başka bir deyişle: Batı Alman işçisi, Doğu Alman işçisinin işsizliğinin bedelini ödedi; Doğu'nun fabrikaları ise Batı Alman sermayesine neredeyse bedavaya geçti.

1996'da Kohl hükümeti "tasarruf paketi" çerçevesinde hastalık durumunda ödenen ücretin yüzde 100'den yüzde 80'e indirilmesini ve işten çıkarmaya karşı korumanın küçük işletmelerde gevşetilmesini yasalaştırdı. 15 Haziran 1996'da Bonn'da yaklaşık 350 bin kişi yürüdü: federal cumhuriyetin o güne kadarki en büyük sendika gösterilerinden biri. Metal sanayisinde sendikalar, toplu sözleşmelerle kesintiyi büyük ölçüde geri aldı. Bu hoşnutsuzluk 1998'de Kohl'un seçimi kaybetmesinde etkili oldu. Ama yerine gelen SPD-Yeşiller hükümeti, Kohl'un bitiremediği işi bitirecekti (67.7 ve Bölüm 69.1).

67.4 Fransa ve İtalya: sol hükümetlerin dönüşü

Fransa. Mayıs 1981'de François Mitterrand cumhurbaşkanı seçildi. Sosyalistler ve komünistler 1972'de imzaladıkları ortak programın bir kısmını gerçekten uyguladı: büyük banka ve sanayi gruplarının kamulaştırılması (1982), haftalık çalışma süresinin 39 saate indirilmesi, beşinci haftalık ücretli izin, 60 yaşında emeklilik, asgari ücrette yaklaşık yüzde 10'luk artış. Dört komünist bakan hükümete girdi.

İki yıl sonra her şey tersine döndü. Frank üzerinde spekülatif saldırı, sermaye kaçışı ve dış ticaret açığı büyüdü. Hükümet önünde iki yol vardı: ya Avrupa Para Sistemi'nden çıkıp sermaye denetimi, ithalat denetimi ve kamulaştırılan sektörlerde planlamayla yola devam etmek, ya da Avrupa kurallarına uyup kemer sıkmak. **Mart 1983'te** Mitterrand, Maliye Bakanı Jacques Delors'un savunduğu ikinci yolu seçti. Fransızcada buna **"tournant de la rigueur"**, yani "kemer sıkma dönüşü" denir. Ücretlerin enflasyona bağlanması kaldırıldı, kamu harcamaları kısıldı, kamulaştırılan şirketler kâr ölçütüne göre yönetilmeye başladı ve birkaç yıl sonra yeniden özelleştirildi. 1984'te komünist bakanlar hükümetten çekildi.

Bu dönüşün en ağır bedelini **Lorraine'in çelik havzası** ödedi. 1979'da Longwy'de çelik işçileri, sanayinin tasfiye planına karşı aylarca süren bir direniş vermiş, işçi radyosu kurmuş, valiliği ve bankaları basmıştı. 1984'te bu kez sol hükümetin "yeniden yapılanma" planıyla Lorraine'de binlerce çelik işi daha yok edildi. Aynı işçiler, bu kez "kendi" hükümetleri tarafından kapıya konuldu. Bu bölgelerin 30 yıl sonra aşırı sağın kalesine dönüşmesinin (Bölüm 70.3) kökü buradadır.

Delors'un kariyerindeki bir sonraki adım da manidardır: 1985'te Avrupa Komisyonu başkanı oldu ve Tek Pazar programını yönetti (Bölüm 68.3). Fransa'da kemer sıkmayı başlatan kişi, onu Avrupa ölçeğinde kurumsallaştırdı.

İtalya. İtalya'da dönüm noktası bir hükümetten değil, bir fabrikadan geldi. Eylül 1980'de FIAT, Torino fabrikalarında 14 bini aşkın işten çıkarma planını duyurdu. Plan daha sonra 23 bin işçinin *cassa integrazione*'ye (işçinin ücretinin bir kısmının kamu fonundan ödendiği, fiilen işten uzaklaştırma anlamına gelen düzen) çıkarılmasına dönüştürüldü (rakamlar doğrulanacak). İşçiler fabrika kapılarını kapattı ve **35 gün** süren bir grev başladı. İtalyan Komünist Partisi (PCI) lideri Enrico Berlinguer Mirafiori kapısına gelip işçilerin mücadelesine desteğini açıkladı.

14 Ekim 1980'de Torino'da şaşırtıcı bir şey oldu. FIAT'ın ustabaşıları, beyaz yakalı çalışanları ve ara kademe yöneticileri, "çalışmak istiyoruz" pankartlarıyla grev karşıtı bir yürüyüş yaptı. Yürüyüş basında **"40 binler yürüyüşü"** diye anıldı (gerçek katılım tartışmalıdır; düzenleyiciler 40 bin dedi, bağımsız tahminler daha düşüktür). Aynı gece sendika konfederasyonları FIAT'la anlaşmayı imzaladı. Anlaşmayı fabrika meclislerinde işçilerin önemli bir kısmı reddetti, ama imza geçerli sayıldı. 1969'un "Sıcak Sonbaharı"yla başlayan on yıllık işçi yükselişi bu anlaşmayla kapandı.

"40 binler", sınıfın kendi içindeki bölünmenin simgesidir. Ustabaşı ve teknik kadro, üretim hattındaki işçiyle aynı patrona emek gücünü satıyordu; ama işyerinde sermaye adına denetim yetkisi taşıyan, kendini işçiden "üstün" gören bir katmandı (Bölüm 0.2'deki "çelişkili sınıf konumları"). Sermaye bu katmanı işçiye karşı seferber etmeyi başardı. Bu, "proleter elitizm" (Bölüm 70.5) tartışmasında geri döneceğimiz bir örnektir.

Ardından ücretlerin enflasyona otomatik bağlanmasını sağlayan **scala mobile** ("yürüyen merdiven", 1975'te genişletilmiş kazanım) hedef alındı. Sosyalist Parti lideri Bettino Craxi başbakanken, 14 Şubat 1984'te bir kararnameyle otomatik artışın birkaç puanını budadı. PCI bu kesintiyi geri almak için referandum açtı. **Haziran 1985 referandumunda** seçmenlerin yaklaşık yüzde 54'ü kesintiden yana oy verdi ve PCI kaybetti. Scala mobile, Temmuz 1992'de, lira krizinin ortasında hükümet, işveren örgütü ve sendika konfederasyonları arasındaki bir anlaşmayla tümüyle kaldırıldı. Anlaşmayı imzalayanlar arasında komünist geleneğin sendikası CGIL de vardı.

67.5 Güney ve Kuzey'de aynı dönüşüm

İspanya. 1982'de Felipe González'in Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) ezici bir zaferle iktidara geldi. Frankizmden çıkmış bir ülkede işçiler bu hükümetten sosyal haklar bekliyordu. Hükümet ise **"sanayi yeniden yapılanması"** (reconversión industrial) adıyla tersaneleri, çelik fabrikalarını ve madenleri küçülttü ya da kapattı. Sagunto'daki yüksek fırınların kapatılması (1983-84) ve Bask ülkesiyle Asturias'taki tersane ve çelik işlerinin tasfiyesi, sert çatışmalarla geçti. Aynı hükümet 1984'te geçici iş sözleşmelerini serbestleştirerek İspanya'yı Avrupa'nın en yüksek güvencesiz istihdam oranına sahip ülkelerinden biri yaptı.

Tepki, sosyal demokrasinin kendi sendikasından geldi. **14 Aralık 1988'de** PSOE'ye bağlı sendika konfederasyonu UGT, komünist geleneğin sendikası CCOO ile birlikte gençlere düşük ücretli sözleşme dayatan bir istihdam planına karşı genel grev ilan etti. Ülke fiilen durdu; devlet televizyonu yayınını kesti. Hükümet planı geri çekti. Bu, bir sosyal demokrat sendikanın kendi partisinin hükümetine karşı genel greve çıkmasının Avrupa'daki en çarpıcı örneklerinden biridir. Sosyal demokrasinin ikili karakteri burada gözle görülür hâle geldi: tabana dayanan sendika ile devlete eklemlenmiş parti aynı anda çatıştı.

Hollanda. 24 Kasım 1982'de işveren örgütü ile sendika konfederasyonu FNV arasında **Wassenaar Anlaşması** imzalandı: sendikalar ücret artışlarından vazgeçti, karşılığında çalışma süresinin kısaltılması ve yarı zamanlı işlerin yaygınlaşması kabul edildi. Anlaşma bugün bile "Hollanda mucizesi"

diye anlatılır. Sınıfsal yanıtı basittir: yıllarca süren **ücret kısıtlaması** ve yarı zamanlı çalışmanın (özellikle kadınlar arasında) yaygınlaşmasıyla kârlar yükseldi. "Sosyal diyalog" burada, işçinin kendi ücretini kendi eliyle dondurmasının adı oldu.

İsveç. Refah devletinin vitrini sayılan İsveç'te sendikalar 1976'da Rudolf Meidner'in önerdiği **ücretli fonları** planını kabul etmişti: büyük şirketlerin kârlarının bir kısmı her yıl yeni hisse olarak sendikaların yönettiği fonlara aktarılacak, böylece birkaç on yıl içinde büyük şirketlerin mülkiyeti kademeli olarak işçilerin kolektif denetimine geçecekti. Bu, bir sosyal demokrat hareketin mülkiyet sorusunu gerçekten sorduğu nadir anlardan biriydi. İsveç sermayesi tarihinin en büyük kampanyasıyla karşılık verdi: 4 Ekim 1983'te Stockholm'de işverenlerin örgütlediği on binlerce kişilik bir gösteri yapıldı. Sosyal Demokrat hükümet planı sulandırarak küçük ve sembolik bir biçimde yasalaştırdı. 1991'de iktidara gelen sağ hükümet fonları kaldırdı. 1990'ların başındaki bankacılık ve konut krizinde işsizlik yüzde 2-3'ten yüzde 8-10'a çıktı (açık işsizlik; doğrulanacak) ve kriz, refah kurumlarının dönüştürülmesinin gerekçesi oldu (Bölüm 69.6). **Meidner'in gömülüşü** bir derstir: Mülkiyete dokunmayan reform, sermayenin karşı saldırısına açık kalır; mülkiyete dokunan reform ise sermayenin bütün gücüyle direnişini davet eder. Arada kalan sulandırılmış çözüm ikisinin de en kötüsüdür.

67.6 Avrupa Birliği'nin neoliberal anayasası

Bu ulusal saldırıları kalıcı kılan şey, Avrupa düzeyinde kurulan kurallar oldu. Kısaca sayalım; ayrıntısı Bölüm 68'de:

- **Avrupa Tek Senedi (1986):** 1992'ye kadar mal, hizmet, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımına dayalı tek pazarın kurulması; kararların çoğunda oybirliğinin kaldırılması.
- **Maastricht Antlaşması (1992):** ortak para birimine geçiş koşulları olarak bütçe açığının milli gelirin yüzde 3'ünü, kamu borcunun yüzde 60'ını aşmaması; sermaye hareketlerinin tam serbestliği; siyasal denetimden bağımsız bir merkez bankası.
- **İstikrar ve Büyüme Paktı (1997):** bu kuralların avroya geçtikten sonra da cezai yaptırımlarla sürdürülmesi.
- **Avro (1999 hesap birimi, 2002 nakit).**

Bu kuralların sınıfsal anlamı şudur: Bir ülkenin bütçesi, borçlanması, para politikası, yani işçinin toplumsal ücretini (Bölüm 0.12) belirleyen başlıca araçlar, **seçimle değiştirilemeyecek biçimde** antlaşmalara yazıldı. Ulusal düzeyde bir işçi partisi seçimi kazansa bile, sağlık ya da emeklilik bütçesini artırmak için Avrupa kurallarını çiğnemesi gerekecekti. Mitterrand'ın 1983'teki dönüşü bir istisna olmaktan çıkıp kurala dönüştü.

67.7 Üçüncü Yol: sosyal demokrasinin neoliberalizmi yönetmesi

1990'larda neoliberal saldırının ikinci dalgası geldi ve bu dalgayı ağırlıklı olarak sosyal demokratlar yönetti. Ama önce bir direnişi anmak gerek.

Fransa, Kasım-Aralık 1995. Başbakan Alain Juppé, sosyal güvenlik sisteminde kesintiler ve demiryolu işçileri ile öteki kamu çalışanlarının özel emeklilik rejimlerinin kaldırılmasını içeren bir plan açıkladı. Demiryolcular greve çıktı; ardından Paris metrosu, posta, elektrik, öğretmenler geldi. Üç haftaya yakın ülkenin önemli kısmında ulaşım durdu. Milyonlarca kişi yürüdü. Yoksul mahallelerden işe yürüyerek ya da otostopla giden işçiler grevi desteklemeye devam etti. Juppé emeklilik bölümünü geri çekmek zorunda kaldı. Bu, neoliberal çağda **kazanılmış bir savunma** idi ve ders değerindedir: Kazanan grev, dolaşımı durduran (demiryolu, ulaşım; K8.D), süreli ve kitlesel bir grevdi.

Blair ve Yeni İşçi Partisi. Tony Blair 1994'te İşçi Partisi lideri oldu. 1995'teki özel bir kongrede partinin tüzüğündeki **4. madde**, yani üretim, dağıtım ve mübadele araçlarının ortak mülkiyetini hedefleyen madde, kaldırıldı. Yerine "dinamik piyasa ekonomisi"ne bağlılık yazıldı. 1997'de iktidara gelen Blair, Thatcher'ın sendika yasalarının neredeyse tamamını korudu, Big Bang'le serbestleşen finansı daha da serbest bıraktı, kamu hastane ve okullarını **Özel Finansman Girişimi** (PFI) sözleşmeleriyle özel sermayeye on yıllarca kira ödeyen yapılara dönüştürdü, üniversite harcı getirdi. Blair döneminin ölçüsünü ona Thatcher'ın kendisi vermişti: Kendisine en büyük başarısı sorulduğunda "Tony Blair ve Yeni İşçi Partisi" dediği aktarılır (aktarım; birincil kaynağı kesin değildir). Aktarımın doğruluğu bir yana, olgular bu yargıyı destekliyor.

Blair döneminde asgari ücret (1999) gibi sınırlı kazanımlar da oldu. Ama bu kazanımlar, sendikaların zayıflığını ve sınıflar arası güç dengesini değiştirmedi; tersine, onu sabitledi.

Schröder, Gündem 2010 ve Hartz IV. 1998'de Almanya'da SPD ve Yeşiller iktidara geldi. Şansölye Gerhard Schröder ile Blair 1999'da ortak bir bildiri yayımlayarak "yeni orta" ve "Üçüncü Yol" programını ilan ettiler. 14 Mart 2003'te Schröder Federal Meclis'te **Gündem 2010**'u açıkladı: işsizlik yardımının kısaltılması, işten çıkarmaya karşı korumanın gevşetilmesi, sağlık ve emeklilikte kesintiler. Bunun çekirdeği **Hartz yasaları** idi (2003-2005; ayrıntısı Bölüm 69.1). Kohl'un on altı yılda yapamadığını SPD beş yılda yaptı. Almanya, Avrupa'nın en büyük düşük ücret sektörlerinden birine sahip oldu. Alman ihracat sanayisinin 2000'lerdeki "mucizesi" bu ücret baskısının üzerine kuruldu ve avro bölgesindeki dengesizliklerin (Almanya'nın fazlası, Güney'in borcu; Bölüm 68.4) kaynağı oldu.

Lizbon Stratejisi (2000) ve **"esnek güvence"** (flexicurity) bu dönemin Avrupa düzeyindeki ideolojisiydi. Esnek güvence Danimarka modelinden esinlenerek işten çıkarmanın kolaylaştırılmasını, karşılığında işsizlik yardımı ve "aktif istihdam politikaları"yla güvence verilmesini öneriyordu. Pratikte esneklik tümüyle geldi; güvence ya hiç gelmedi ya da geldiği yerde yaptırım ve denetim aracına dönüştü.

Üçüncü Yol'un maddi temeli nedir? "Kötü liderler" açıklaması yetmez. Üç maddi etken vardı: (1) Sosyal demokrat partilerin geleneksel tabanı olan sanayi işçisi azalıyor ve dağılıyordu (Bölüm 70). (2) Sendika ve parti bürokrasisi, devletin ve Avrupa kurumlarının içinde kendi yerini güvenceye almıştı; sermayeyle çatışmak bu yeri tehlikeye atmak demekti. (3) Doğu Bloku'nun çözülüşüyle birlikte "sistem rekabeti" sona ermişti; sermaye artık taviz vermek zorunda değildi ve sosyal demokrasinin pazarlık masasındaki elinde koz kalmamıştı. Taviz koparamayan bir reformizm, kesintiyi yöneten bir reformizme dönüştü.

> **Kavram kutusu.** - **Neoliberalizm:** 1970'lerin kâr krizine sermayenin verdiği, emek gücünü ucuzlatmayı ve sınıflar arası güç dengesini sermaye lehine yeniden kurmayı amaçlayan strateji. Tekelci kapitalizmin (çağın) kendisi değil, bu çağın içindeki bir saldırı biçimidir (Bölüm 0.11). - **Monetarizm (parasalcılık):** Enflasyonun yalnızca para arzıyla ilgili olduğunu, devletin görevinin para arzını denetlemek olduğunu savunan öğreti. Pratikte faiz artışıyla bilinçli olarak işsizlik yaratmanın ideolojik gerekçesi oldu. - **Özelleştirme:** Kamu mülkiyetindeki işletme ve hizmetlerin özel sermayeye devri. Soru hep aynıdır: Kimin elinden alınıp kimin eline veriliyor? - **Finansallaşma:** Kârın giderek üretimden çok faiz, kira, borsa ve finansal işlemlerden elde edilmesi; işçinin de borç (ipotek, kredi kartı, öğrenim kredisi) yoluyla finansa bağlanması (K5; *Geleceğimizin İpotek Altına Alınması*, borclanantoplum). - **Üçüncü Yol:** 1990'larda sosyal demokrat partilerin, piyasa ekonomisini ve neoliberal kuralları kabul edip bunları "sosyal" söylemle yönetme programı.

Tablo T12: Thatcher ↔ Kohl ↔ Mitterrand ↔ Blair ↔ Schröder: sınıf bilançosu

	Thatcher (1979-90)	Kohl (1982-98)	Mitterrand (1981-95)	Blair (1997-2007)	Schröder (1998-2005)
Siyasal renk	Muhafazakâr	Hristiyan Demokrat-Liberal	Sosyalist (1981-84 komünistlerle)	"Yeni" İşçi Partisi	SPD-Yeşiller
Yöntem	Açık sınıf savaşı	Adım adım aşındırma, çekirdeği koruma	Önce reform, 1983'ten sonra kemer sıkma	Thatcher mirasını koruyup "sosyal" söylemle yönetme	Refah devletinin yasal sökümü
Sendikalara	Grev yasaları, madencilerin yenilgisi	§116 "soğuk lokavt"	Kamu sektöründe ücret endekslemesinin kaldırılması	Thatcher yasalarının korunması	Toplu sözleşme dışı düşük ücret sektörünün büyütülmesi
Mülkiyete	Kitlesel özelleştirme, Satın Alma Hakkı	Aşamalı özelleştirme, Treuhand	1982 kamulaştırmaları, 1986'dan sonra yeniden özelleştirme	PFI, kamu hizmetlerinde piyasa	Emeklilikte özel fon (Riester)
Kazanan fraksiyon	Finans (City), konut-toprak rantı	İhracat sanayisi, Batı Alman sermayesi	Finans, büyük sanayi grupları	Finans	İhracat sanayisi
Direniş	Madenciler 1984-85, kelle vergisi 1990	35 saat grevi 1984, Bonn 1996	Longwy 1979, 1995 grevleri	Zayıf	Pazartesi gösterileri 2004, WASG

Emeğin ve sendikanın gerilemesi: seçilmiş göstergeler (yaklaşık değerler, doğrulanacak)

Gösterge	İngiltere	Batı Almanya / Almanya	Fransa	İtalya
Sendikalaşma oranı, 1980 civarı	%50 dolayı	%33-35	%18-20	%45-50
Sendikalaşma oranı, 2008 civarı	%27-28	%19-20	%8 dolayı	%33-35
En yüksek grev yılı (kayıp işgünü)	1984: ~27 milyon	1984: ~5,6 milyon	1995 sonu dalgası	1980'lerin başı
Emeğin milli gelirdeki payı eğilimi (1975-2008)	Düşüş	Düşüş (özellikle 2000'lerde)	Düşüş (1982 sonrası sert)	Düşüş

Kaynaklar için OECD ve ICTWSS sendikalaşma veritabanı, ulusal istatistik kurumları ve Avrupa Komisyonu AMECO serileri kullanılmalıdır. Bu tablo, planlanan G11 (emeğin payı), G7 (sendikalaşma), G8 (grev günleri) ve G21 (Thatcher dönemi işsizlik ve grev) grafiklerinin özetidir.

Kritik an.

	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Mart 1983, Fransa	Ortak programın sürmesi, iş ve ücret güvencesi	Sosyalist hükümet Avrupa Para Sistemi'nde kalmak için kemer sıkmayı seçti; PCF bir yıl daha hükümette kaldı	Sermaye kaçışı, franka spekülatif saldırı	Finans sermayesi ve Avrupa'ya açılan büyük sanayi grupları	Ortak programın sonu; "sol hükümet = kemer sıkma" formülünün doğuşu; Lorraine'in tasfiyesi
Mart 1985, İngiltere	Ocakların ve maden köylerinin korunması	TUC ve İşçi Partisi önderliği grevi yalnız bıraktı; dayanışma grevi örgütlenmedi	Ridley Planı: stok, ithal kömür, polis, yasalar, sarı sendika (UDM)	Finans ve enerji sermayesi; kamu sanayisini özelleştirmeye hazırlanan sermaye	Kömür sanayisinin tasfiyesi; İngiliz sendikacılığının bir kuşaklık yenilgisi
Mart 2003, Almanya	İşsizlik güvencesinin ve iş güvencesinin korunması	SPD-Yeşiller hükümeti Gündem 2010'u açıkladı; DGB önderliği sınırlı protestoyla yetindi	İşveren birlikleri "reform ya da taşınma" tehdidi (Bölüm 71)	İhracat sanayisi, geçici iş ajansları	Hartz IV; düşük ücret sektörü; SPD'nin tabanını kaybetmesi, WASG ve Die Linke'nin doğuşu

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1973-2008). Bilinçli işsizlik (monetarizm) · faiz şoku ve borç · grev yasaları ve sendika kasalarının haczi · önceden planlanmış çatışma (Ridley Planı) · merkezî ve hareketli polis birlikleri · sarı sendika (UDM) · yeni teknolojiyle işçi bilgisinin sökülmesi (Wapping) · özelleştirme ve "hissedar demokrasisi" · konut satışı ve ipotek borcu · finans serbestleştirmesi · sermaye kaçışı ve para spekülasyonu (Fransa 1983) · "soğuk lokavt" (§116) · uluslararası antlaşmalara kilitleme (Maastricht) · "sosyal diyalog" ile ücret kısıtlaması (Wassenaar) · üretimi taşıma tehdidi.

Emek süreci. Bu dönemde fabrikada da bir dönüşüm yaşandı. Japon "yalın üretim" yöntemleri (tam zamanında üretim, stoksuz çalışma, "kalite çemberleri", ekip çalışması) Avrupa'ya taşındı. İşi kim tasarlıyor? Mühendis ve yönetim, ama artık işçinin bilgisini de "sürekli iyileştirme" adıyla toplayarak. Bilgi kimde? İşçiden alınıp sisteme yazılıyor. Hızı kim belirliyor? Stoksuz üretimde müşteri siparişi ve tedarik zinciri; hattın her durması bütün zinciri durdurduğu için baskı ekibin kendisine yükleniyor. İşçinin denetimi: "katılım" söylemi arttıkça fiilî denetim azaldı. Taşeronlaştırma, çekirdek işçiyle çevre işçiyi aynı fabrikada iki ayrı sınıfmış gibi ayırdı.

Zaman kimin? 1984'te Alman metal işçileri çalışma süresini kısalttı; ama aynı anlaşma çalışma süresinin "esnek" dağıtılmasını getirdi. O günden bu yana tartışma, haftalık saatin kısalığından çok işçinin zamanını kimin planladığı üzerinedir: vardiyayı, fazla mesaiyi, hafta sonunu, "çalışma süresi hesabını" (Arbeitszeitkonto) işçi mi, sipariş mi belirliyor? (K8.B)

Türkiye'ye bağ. Türkiye'nin neoliberal dönüşümü aynı yıllarda, çok daha sert bir biçimde yaşandı. **24 Ocak 1980 kararları** Avrupa'daki programın Türkiye uyarlamasıydı: devalüasyon, sübvansiyonların kaldırılması, ihracata dayalı büyüme, ücretlerin bastırılması. Ama Türkiye'de bu programı uygulamak için Thatcher'ın yasaları yetmedi: **12 Eylül 1980 darbesi** gerekti. DİSK kapatıldı, grevler yasaklandı, binlerce sendikacı yargılandı (12 Eylül dosyası: 12eyluldosyasi). Avrupa'da yasayla, mahkemeyle ve polisle yapılan, Türkiye'de askerî darbeyle yapıldı. Aynı programın farklı dozları, iki ülkedeki işçi sınıfının örgütlülük düzeyine ve devletin biçimine göre ayarlandı. 1980'lerin ikinci yarısında Özal'ın özelleştirmeleri ve "orta direk" söylemi, Thatcher'ın "hissedar demokrasisi"nin yerli karşılığıdır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Thatcher İngiliz ekonomisini kurtardı."* Kimin ekonomisini? Londra City'si, konut rantiyeleri ve özelleştirilen şirketlerin hissedarları için 1980'ler altın yıllardı. Kuzeyin madencileri, çelik ve tersane işçileri için bir kuşak işsizlik, çöken kentler, uyuşturucu ve göç demekti. İngiltere'de gelir eşitsizliği Thatcher döneminde İkinci Dünya Savaşı sonrasının en hızlı artışını yaşadı. "Kurtarılan" ekonomi, sanayisini yitirmiş ve finansa bağımlı hâle gelmiş bir ekonomiydi; 2008'de ilk çöken de o oldu. *"Kohl Almanya'yı birleştirdi."* Kimin birliği? Birleşme, Doğu Almanya'nın kamu mülkünün Batı Alman sermayesine devri anlamına geldi. Doğu'da milyonlarca iş yok oldu, bedelini de dayanışma vergisi ve sosyal sigorta primleriyle her iki taraftaki işçiler ödedi (Bölüm 71). Otuz beş yıl sonra Doğu'nun hâlâ düşük ücret bölgesi olması ve aşırı sağın orada en güçlü olması, bu "birliğin" sınıfsal karakterini gösteriyor (afdnereye).

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kamu işletmeleri, konutlar ve altyapı devletten özel sermayeye, özellikle finans sermayesine geçti. - **Kimin denetiminde?** Para ve bütçe politikası seçilmiş meclislerden merkez bankalarına ve Avrupa kurallarına devredildi. - **Kimin yararına?** Hissedarların, finansın ve ihracat sanayisinin; emeğin milli gelirdeki payı her yerde düştü. - **Kim karar veriyor?** Sendikaların pazarlık gücü kırıldı; kararlar yönetim kurullarında, Brüksel'de ve Frankfurt'ta alınır oldu. Sosyal demokrat hükümetler bu kararları uygulayan yürütme organına dönüştü.

Okuma ve izleme önerisi. - David Harvey, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Sel Yayıncılık). Blogdaki yazımız: *Coğrafyanın ve Kentin Sınıfsal Anatomisi*. - Seumas Milne, *The Enemy Within: The Secret War Against the Miners* (1994): madenci grevine karşı devletin gizli savaşı. - *Pride* (Matthew Warchus, 2014): LGSM ile Galli madencilerin dayanışması. - *Brassed Off* (Mark Herman, 1996) ve *Billy Elliot* (Stephen Daldry, 2000): grevin ve kapanışın maden kasabalarındaki izleri. - Ken Loach, *Which Side Are You On?* (1984): madenci grevinin şarkıları ve şiirleri üzerine belgesel. - Blogdaki yazımız: *Neoliberalizm Bitti mi?*

Bölüm 68: Avrupa Birliği'nin Sınıfsal Tarihi: Kömür-Çelik Kartelinden Neoliberal Anayasaya (1951-2026)

Sahne. 9 Mayıs 1950, akşamüstü, Paris. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu Quai d'Orsay'deki Saat Salonu'nda Dışişleri Bakanı Robert Schuman gazetecilere kısa bir bildiri okudu. Fransa ve Batı Almanya'nın bütün kömür ve çelik üretimi, öteki Avrupa ülkelerinin de katılabileceği ortak bir "Yüksek Otorite"nin denetimine verilecekti. Bildiriyi hazırlayan, bir konyak tüccarı ailesinden gelen, savaş yıllarında Amerikan hükümetiyle silah alımları üzerinde çalışmış teknokrat Jean Monnet'ydi. Salonda işçi yoktu, sendikacı yoktu, madenci yoktu. Avrupa'nın iki büyük ağır sanayisinin geleceği, bir basın toplantısında, birkaç bakan ve teknokrat tarafından açıklandı. Bugün Avrupa Birliği her yıl 9 Mayıs'ı "Avrupa Günü" olarak kutluyor.

Görsel: Paris'te Quai d'Orsay'deki Saat Salonu (Salon de l'Horloge); Schuman Bildirisi 9 Mayıs 1950'de burada okundu. Fotoğraf 2006. Avrupa Birliği, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Tez. Avrupa Birliği bir "barış projesi" ya da "halkların birliği" değil, **Avrupa tekelci sermayesinin birliğidir.** Soğuk Savaş'ta ABD'nin himayesinde ve komünizme karşı kuruldu. 1980'lerden sonra neoliberal programı ulusal sınıf mücadelesinin erişemeyeceği antlaşmalara, kurallara ve "bağımsız" kurumlara (Avrupa Merkez Bankası, Komisyon, Adalet Divanı) kilitleyen bir aygıta dönüştü. Bugün dünya pazarında ABD ve Çin ile yarışan, kendi militarizmini kuran bir emperyalist bloktur. Lenin 1915'te uyarmıştı: "Kapitalizm altında Avrupa Birleşik Devletleri ya olanaksızdır ya da gericidir" (*Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine*). **Tavrımız:** AB'ye karşıyız; ama milliyetçi "ulusal egemenlik" adına değil, **Avrupa işçilerinin sınır tanımayan birliği adına.**

Lenin'in uyarısı: neden "ya olanaksız ya gerici"?

Lenin bu cümleyi 1915'te, Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında yazdı. Bazı sosyalistler savaşa karşı "Avrupa Birleşik Devletleri" sloganını öneriyordu. Lenin'in itirazı şuydu: Kapitalist Avrupa devletleri arasında bir birlik ya kalıcı olmaz, çünkü tekeller ve devletler arasındaki eşitsiz gelişme ve rekabet onu sürekli parçalar; ya da kalıcı olursa, Avrupa sermayesinin sömürgeleri birlikte yağmalamak, sosyalizmi birlikte bastırmak ve Amerikan ve Japon rakiplerine karşı birlikte durmak için yaptığı bir anlaşma olur. Yani gericidir.

Yetmiş yıllık AB tarihi, bu iki olasılığın arasında gidip gelmenin tarihidir. Birlik, sermaye birlikte kazandığında ilerledi; çıkarlar ayrıştığında (2010 borç krizi, 2016 Brexit, 2020 salgın, 2022 enerji krizi) çatırdadı. Ama her ilerleme adımında işçi sınıfının pazarlık alanı biraz daha daraldı.

68.1 Kuruluş: Marshall, kartel ve antikomünizm

AB'nin kökleri 1950'de değil, 1947'dedir. Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall Avrupa'nın yeniden inşası için bir yardım programı açıkladı. **Marshall Planı** yalnızca bir yardım değildi: Batı Avrupa'yı ABD pazarına ve doları merkezde tutan bir dünya düzenine bağlamanın, komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya'da (Kısım IX) işçi hareketini bölmenin aracıydı. Yardımı dağıtmak için 1948'de **Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)** kuruldu. Koşul açıktı: yardım alan ülkeler ticareti serbestleştirecek ve birbirleriyle ekonomik işbirliğine gidecekti. Komünistler hükümetlerden çıkarıldı (1947'de Fransa ve İtalya'da).

"Avrupa birliği" fikrini savunan hareketler de bu dönemde ABD'den para aldı. 1948'de New York'ta kurulan **Amerikan Birleşik Avrupa Komitesi** (ACUE), eski istihbarat şefi William Donovan başkanlığında ve daha sonra CIA başkanı olacak Allen Dulles'ın yönetiminde, Avrupa Hareketi'ne ve federalist gençlik örgütlerine düzenli fon aktardı. Bu bir komplo teorisi değil, **belgelenmiş bir olgudur**: tarihçi Richard Aldrich 1990'larda ABD arşivlerindeki belgelere dayanarak bu fon akışını yayımladı. Belge ile yorum arasındaki çizgiyi koruyalım: Belgelenen, ABD devletinin ve istihbarat çevrelerinin Avrupa birliği hareketini **komünizme karşı bir proje olarak** finanse ettiğidir. AB'yi "CIA kurdu" demek ise abartıdır; Avrupa sermayesinin kendi çıkarları olmasaydı fon bir işe yaramazdı.

Schuman Bildirisi (9 Mayıs 1950) ve Nisan 1951'de Paris Antlaşması'yla kurulan **Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)** altı ülkeyi (Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) bir araya getirdi. Resmî anlatı, "savaşın hammaddeleri" ortak denetime alındığı için Fransa ile Almanya arasında savaşın olanaksız hâle getirildiğini söyler. Sınıfsal okuma farklıdır:

- AKÇT, Ruhr ağır sanayisinin ve Fransız çelik sermayesinin **ortak denetimini** kurdu. Fransa, Ruhr kömürüne güvenceli erişim istiyordu; Batı Alman sanayisi ise Müttefiklerin savaş sonrası getirdiği kısıtlamalardan kurtulmak ve dünya pazarına geri dönmek istiyordu. Bir yandan fiyat ve üretim kotalarıyla işleyen bir **kartel** mantığı, bir yandan da ortak pazar.
- Aynı yıllarda Nazi savaş ekonomisinin omurgası olan sanayi grupları yeniden yapılandı. Alfried Krupp, köle emeği kullanımından Nürnberg'de mahkûm edilmişti; 1951'de ABD Yüksek Komiseri John McCloy'un kararıyla serbest bırakıldı ve mülkleri iade edildi. Thyssen ve öteki Ruhr grupları, "dekartelleşme" adıyla parçalanıp birkaç yıl içinde yeniden birleşti. AKÇT bu yeniden yapılanmanın Avrupa çerçevesiydi.
- Monnet'nin **"işlevselci" yöntemi** (siyasal birlik yerine ekonomik sektörleri adım adım ortak kurumlara devretme) siyasal kararın seçilmiş organlardan **teknokratik kurumlara** devrini

ilkeleştirdi. AKÇT'nin Yüksek Otoritesi, bugünkü Avrupa Komisyonu'nun atasıdır: seçilmemiş, ama bağlayıcı karar alan bir organ.

- Hepsi, Batı Almanya'nın **yeniden silahlanması** ve NATO'ya katılmasıyla (1955) eşzamanlıydı. Batı Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesi ile askerî bütünleşmesi aynı Soğuk Savaş projesinin iki koluydu (NATO'nun tarihi için Bölüm 40 ve natogercegi).

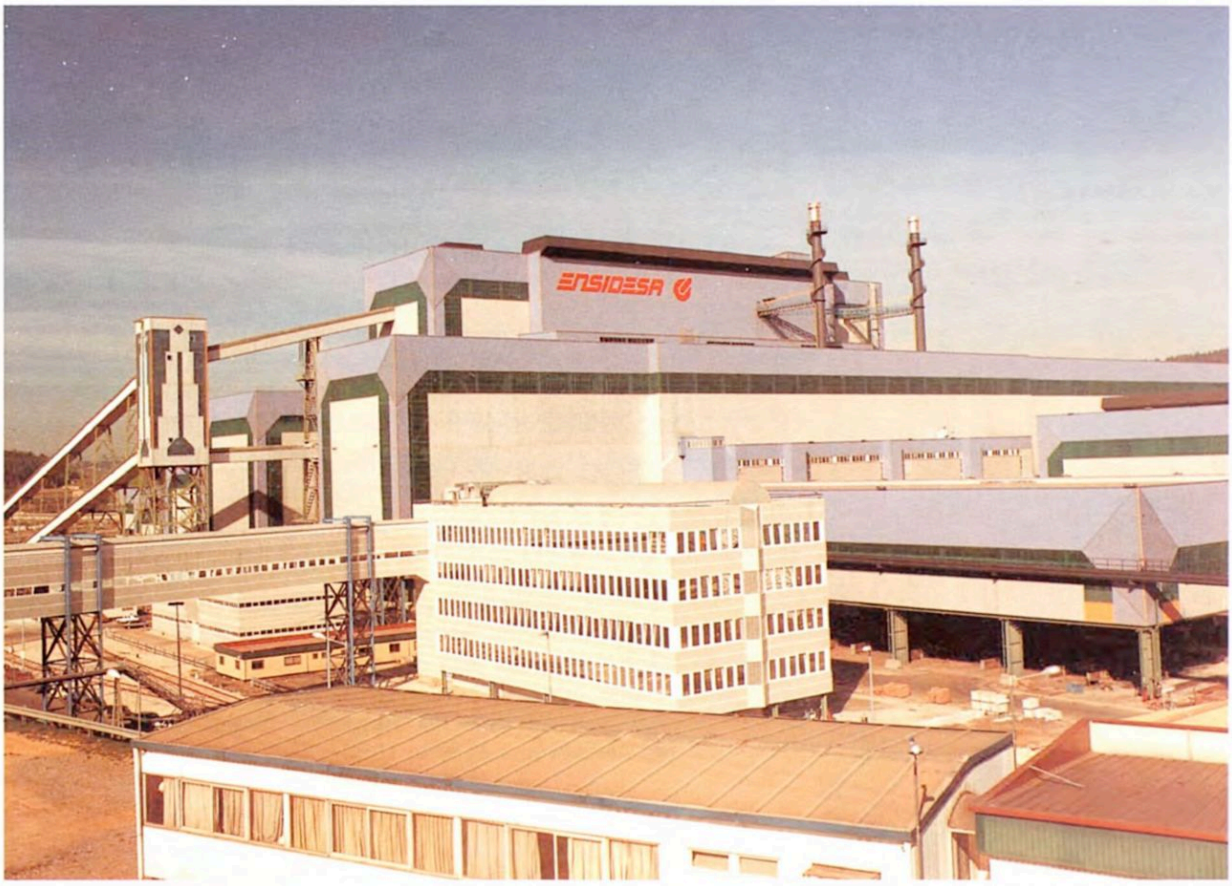

Görsel: İspanya'nın Avilés kentinde Ensidesa çelik fabrikası; AKÇT'nin 1988 mali raporundan. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

68.2 Roma Antlaşması ve ortak pazar (1957)

25 Mart 1957'de imzalanan **Roma Antlaşması** Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurdu. Temeli "dört özgürlük" idi: malların, sermayenin, hizmetlerin ve emeğin serbest dolaşımı. Bu dört özgürlüğün sınıfsal içeriği eşit değildir. Sermaye için serbest dolaşım, en ucuz emeği ve en düşük vergiyi arama özgürlüğüdür. İşçi için serbest dolaşım çoğu zaman işsizlikten kaçıp başka bir ülkede en alt işlere girme zorunluluğudur.

Ortak Tarım Politikası (1962'den itibaren) AET bütçesinin on yıllarca en büyük kalemi oldu. Resmî amacı gıda güvenliği ve çiftçi gelirlerinin korunmasıydı. Ama sübvansiyonlar üretim hacmine ya da toprak büyüklüğüne göre dağıtıldığı için büyük kısmı büyük toprak sahiplerine ve tarım sermayesine aktı. Avrupa Komisyonu'nun kendi verilerine göre doğrudan ödemelerin yaklaşık yüzde 80'i, alıcıların yaklaşık yüzde 20'sine gitmektedir (oran yıllara göre değişir; doğrulanacak). Küçük köylülük bu düzende tasfiye oldu: Fransa'da, İtalya'da, sonra İspanya'da, Portekiz'de ve Doğu'da milyonlarca küçük çiftlik kapandı. Tarım ve köylülük ipliğinin (1.1) bu dönemdeki hali budur: Tarımın kapitalistleşmesi Avrupa bütçesiyle finanse edildi. Aynı sübvansiyonlu Avrupa ürünleri Afrika pazarlarına ucuza boşaltılarak oradaki küçük üreticiyi de yıktı (Kısım XII).

AET, sömürge imparatorluklarının çözüldüğü yıllarda kuruldu. Fransa ve Belçika'nın eski sömürgeleriyle **Yaoundé** (1963) ve daha geniş bir Afrika-Karayip-Pasifik ülkeleri grubuyla **Lomé** (1975) "ortaklık" anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalar hammadde akışını ve Avrupa şirketlerinin ayrıcalıklı erişimini güvenceye aldı. Siyasal bağımsızlık, ekonomik bağımlılıkla dengelendi: buna **yeni-sömürgecilik** denir (Kısım XII).

Türkiye de bu dönemde AET'nin kapısına geldi. 12 Eylül 1963'te **Ankara Anlaşması** imzalandı. Tarih rastlantı değildir: İki yıl önce, 1961'de Almanya ile Türkiye arasında işgücü anlaşması imzalanmış ve Türkiyeli işçilerin Alman fabrikalarına akışı başlamıştı (Kısım XIII). Avrupa sermayesi Türkiye'yi bir yandan emek deposu, bir yandan pazar olarak görüyordu.

68.3 Sermayenin yeni programı (1983-1992)

1970'lerin krizi AET'yi de tıkadı. "Avro-kötümserlik" denen bu dönemden çıkışı siyasetçiler değil, patronlar örgütledi. 1983'te Volvo'nun başkanı Pehr Gyllenhammar'ın öncülüğünde, Philips, Fiat, Siemens, Nestlé, Renault, Unilever gibi büyük şirketlerin yöneticileri **Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası'nı (ERT)** kurdu. ERT bir kitle örgütü değil, Avrupa'nın en büyük birkaç düzine şirketinin patronlarından oluşan kapalı bir kulüptür. Programı açıktı: Avrupa pazarındaki ulusal engellerin kaldırılması, büyük altyapı projeleri, kamu tekellerinin (telekom, enerji, ulaşım) rekabete açılması, esnek emek piyasası.

Philips'in başkanı Wisse Dekker 1985'te tek pazarın 1990'a kadar kurulmasını öneren bir plan sundu. Birkaç ay sonra Komisyon Başkanı Jacques Delors'un Komisyonu, 1992'ye kadar tek pazarın tamamlanmasını öngören Beyaz Kitap'ı yayımladı. İçerik neredeyse aynıydı. **Avrupa Tek Senedi** (1986) bu programı antlaşmaya dönüştürdü.

7 Şubat 1992'de imzalanan **Maastricht Antlaşması** bu yolun zirvesidir:

- Ekonomik ve Parasal Birlik için **yakınsama kriterleri**: bütçe açığı milli gelirin en fazla yüzde 3'ü, kamu borcu en fazla yüzde 60'ı, düşük enflasyon ve faiz. Bu rakamların ekonomik bir bilimsel dayanağı yoktu; ama sonraki otuz yıl boyunca bütün Avrupa'da hastane, okul ve emeklilik bütçelerini belirleyen tavan oldular.
- **Sermaye hareketlerinin tam serbestliği**, yalnızca üye ülkeler arasında değil, bütün dünyaya karşı.
- **Bağımsız Avrupa Merkez Bankası** (1998'de Frankfurt'ta kuruldu): Tek görevi fiyat istikrarıdır. Hükümetlerden ve Avrupa Parlamentosu'ndan talimat alması yasaktır. Bu, para politikasının, yani faizin, kredinin, dolayısıyla işsizliğin ve ücret baskısının seçilmiş organların denetiminden **resmen** çıkarılması demektir.

Halk sorulduğunda "hayır" dedi. Haziran 1992'de Danimarka'da seçmenlerin yüzde 50,7'si Maastricht'i reddetti. Danimarka'ya birkaç muafiyet tanındı ve Mayıs 1993'te referandum yinelendi; bu kez "evet" çıktı. Fransa'da Eylül 1992'de "evet" yalnızca yüzde 51'le kazandı; işçi mahalleleri ve eski sanayi bölgeleri ağırlıkla "hayır" demişti. Bu, sonraki yıllarda tekrarlanacak bir kalıbın ilk örneğiydi: **Yanlış yanıt verilirse soru yeniden sorulur.**

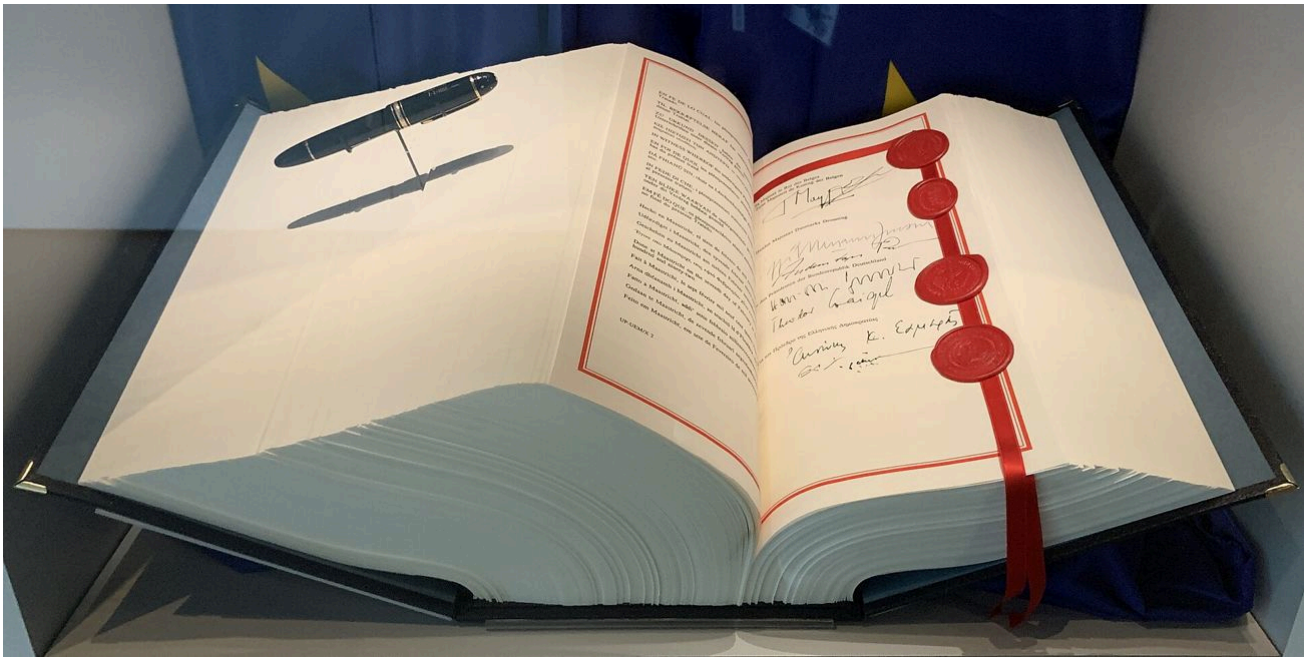

Görsel: Maastricht Antlaşması'nın metni, Regensburg'daki Bavyera Tarihi Müzesi'nde sergilenirken, 2019. Mateus2019, CC BY 2.0 DE, Wikimedia Commons.

68.4 Avro ve neoliberal kurallar (1997–2012)

İstikrar ve Büyüme Paktı (1997) Maastricht kriterlerini avroya geçişten sonra da kalıcılaştırdı ve cezai yaptırıma bağladı. **Avro** 1999'da hesap birimi, 2002'de nakit olarak dolaşıma girdi.

Ortak para, farklı güçteki ekonomileri tek bir kalıba soktu. Güney ülkeleri (İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan) artık kendi paralarını devalüe ederek rekabet edemezdi. Almanya ise 2000'lerde Hartz yasalarıyla (Bölüm 69.1) ücretlerini bastırdı. Sonuç: Alman ihracatı patladı, Almanya'nın cari fazlası büyüdü, Güney'in dış açığı ve borcu arttı. Alman ve Fransız bankaları Güney'e borç vererek bu dengesizliği finanse etti. **Bir ülkenin fazlası, öteki ülkelerin açığıdır.** Almanya'nın "başarısı" Güney'in borcu üzerine kuruldu ve 2010'da bu borç krizi patladığında fatura Güney'in işçilerine kesildi (68.5).

Mart 2000'de **Lizbon Stratejisi** AB'nin on yıl içinde "dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi temelli ekonomisi" olacağını ilan etti. "Rekabet" bu dönemin anahtar sözcüğü oldu: Rekabet, işçiler arasında ücret, süre ve güvence rekabeti demekti.

2004'te Hollandalı komisyon üyesi Frits Bolkestein'ın hazırladığı **hizmetler direktifi** taslağı, bir ülkede kurulan hizmet şirketinin başka bir ülkede **kendi ülkesinin** iş ve sosyal güvenlik kurallarıyla çalışabilmesini öneriyordu ("menşe ülke ilkesi"). Bu, Doğu'nun düşük ücretlerinin Batı'nın içine yasal olarak taşınması demekti (Bölüm 71). Brüksel'de, Strazburg'da ve bütün Avrupa'da on binlerce sendikacı yürüdü. Direktif 2006'da menşe ülke ilkesi sulandırılarak kabul edildi. Kısmi bir savunma zaferiydi.

Aynı yıllarda AB'nin bütün neoliberal kurallarını tek bir metinde toplayan **Avrupa Anayasası** hazırlandı. 29 Mayıs 2005'te Fransa'da seçmenlerin yaklaşık yüzde 55'i, 1 Haziran'da Hollanda'da yaklaşık yüzde 62'si "hayır" dedi. Fransa'da "hayır" kampanyasının merkezinde, anayasanın "serbest ve bozulmamış rekabet"i temel ilke olarak yazmasına karşı çıkan sendikacılar ve solcular vardı; "hayır"ın en güçlü olduğu yerler işçi mahalleleri ve sanayisizleşmiş bölgelerdi. Yanıt tanıdıktı: Anayasa rafa kalktı, içeriğinin neredeyse tamamı **Lizbon Antlaşması** (Aralık 2007) adıyla yeniden yazıldı ve bu kez halka sorulmadan meclislerden geçirildi. Anayasayla bağı açıktı; hazırlık sürecini yöneten eski Fransa

cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing, yeni metnin içeriğinin büyük ölçüde anayasanınkiyle aynı olduğunu kendisi söyledi. Anayasası gereği referanduma gitmek zorunda olan tek ülke İrlanda'ydı: Haziran 2008'de İrlandalılar "hayır" dedi. Ekim 2009'da referandum yinelendi ve "evet" çıktı.

Aralık 2007'de Avrupa Adalet Divanı iki karar verdi. **Viking** davasında Finli bir feribot şirketi, gemisini daha düşük ücretli Estonya bayrağına geçirmek istemiş, Fin denizci sendikası bunu grevle engellemeye çalışmıştı. **Laval** davasında bir Letonya inşaat şirketi, İsveç'te Letonya ücretleriyle çalıştırdığı işçiler için İsveç toplu sözleşmesini imzalamayı reddetmiş, İsveç sendikaları şantiyeyi abluka altına almıştı. Divan her iki davada da grev hakkının temel bir hak olduğunu kabul etti; ama bu hakkın **"kuruluş özgürlüğü" ve "hizmet sunma özgürlüğü"** karşısında "orantılı" olmak zorunda olduğuna hükmetti. Başka bir deyişle: Grev hakkı, sermayenin serbest dolaşımının altına kondu. Bu, işçi hareketinin yüz elli yıllık tarihinde kazandığı bir hakkın, bir antlaşmanın piyasa özgürlükleri karşısında ikinci sıraya itilmesidir.

2010'daki borç krizinden sonra kurallar daha da sertleşti. **Avrupa Semestri** (2011'den itibaren) ile ulusal bütçeler, ulusal meclislere sunulmadan önce Brüksel'e gönderilmeye başlandı. Komisyon her yıl her ülke için emeklilik yaşından ücret belirleme düzenine, iş hukukundan sağlık harcamasına kadar "ülkeye özgü tavsiyeler" yayımlar. 2012'de imzalanan **Mali Anlaşma** (İstikrar, Koordinasyon ve Yönetişim Antlaşması) üye ülkeleri yapısal bütçe açığını çok düşük bir sınırda tutan **"borç freni"ni** kendi anayasalarına ya da eşdeğer yasalarına yazmaya zorladı. Almanya bunu 2009'da zaten yapmıştı.

68.5 Troyka ve borç diktatörlüğü (2010-2018)

2010'dan itibaren Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve Kıbrıs, Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF'den oluşan **Troyka**'nın "kurtarma" programlarına girdi. "Kurtarılan" ülkeler değil, bu ülkelere borç vermiş Alman, Fransız ve öteki Avrupa bankalarıydı: Kredilerin büyük kısmı, eski borçların ödenmesine ve bankaların sermayelendirilmesine gitti.

Karşılığında imzalanan **memorandumlar** bir ülkenin toplumsal düzenini baştan yazıyordu. Yunanistan'da asgari ücret 2012'de yüzde 22, 25 yaş altı için yüzde 32 düşürüldü. Toplu sözleşme sistemi fiilen askıya alındı, sözleşmelerin uzatılması yasaklandı. Emekli aylıklarında art arda kesintiler yapıldı. Kamu mülkü bir özelleştirme fonuna devredildi. Pire Limanı'nın çoğunluk hissesi Çinli COSCO'ya satıldı (2016). On dört bölgesel havaalanı Alman Fraport'un önderliğindeki bir konsorsiyuma kiralandı. Burada bir ayrıntı öğreticidir: Havalimanlarının bir kısmını işleten Fraport, çoğunluk hissesi Frankfurt kentine ve Hessen eyaletine ait bir şirketti. Yani Yunan kamu mülkü, bir Alman kamu şirketine özelleştirildi.

Ocak 2015'te memorandumlara karşı çıkan SYRIZA seçimi kazandı. Avrupa Merkez Bankası Şubat 2015'te Yunan bankalarının Yunan devlet tahvilleriyle ucuz fona erişimini kesti. Haziran sonunda bankaların acil likidite desteğini sınırladı. Bankalar kapandı, sermaye denetimleri getirildi, halk ATM kuyruklarında bekledi. 5 Temmuz 2015 referandumunda buna rağmen seçmenlerin yüzde 61'i memorandumu reddetti. Bir hafta sonra hükümet, daha ağır koşullu üçüncü memorandumu imzaladı (kritik an kutusu Bölüm 73'te). Bu olay, AB'nin sınıfsal niteliğinin en çıplak gösterisidir: **Seçilmemiş bir merkez bankası, seçilmiş bir hükümeti, bankaları kapatarak teslim aldı.**

68.6 Lobi, döner kapı, sermayenin Brüksel'i

Brüksel, Washington'dan sonra dünyanın en büyük lobi merkezlerinden biridir. AB'nin gönüllü **Şeffaflık Sicili**'nde on binin üzerinde kuruluş kayıtlıdır; araştırmacı kuruluşlar Brüksel'de AB kurumlarını etkilemek için çalışan kişi sayısını on binlerle ifade eder (sayılar kaynağa göre değişir; doğrulanacak). Bu kuruluşların ezici çoğunluğu şirketleri, sektör birliklerini ve danışmanlık firmalarını temsil eder.

Güç dengesi somut örgütlerde görülür. Avrupa işveren konfederasyonu **BusinessEurope** ve ERT, yasa taslakları henüz yazılırken Komisyon'un masasındadır. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (**ETUC**) ise büyük ölçüde AB fonlarıyla desteklenen, Brüksel'deki "sosyal diyalog" toplantılarına katılan ama üyelerini Avrupa ölçeğinde bir greve çağırma kapasitesi ve iradesi pek olmayan bir yapıdır. Bu asimetri, sarı sendikacılığın ve "sosyal ortaklık" düzeninin (Bölüm 45) Avrupa düzeyindeki biçimidir: Sendika pazarlık masasındadır, ama masanın kuralları sermayenin lehine yazılmıştır ve sendikanın masaya getirebileceği tek güç olan grev, Laval-Viking kararlarıyla sınırlanmıştır.

Döner kapı, yani kamu görevinden şirket yönetimine ve geri geçiş, sistemin olağan işleyişidir. En ünlü örnek, 2004-2014 arasında Komisyon Başkanı olan José Manuel Barroso'nun 2016'da Goldman Sachs'ın uluslararası kolunun yönetim kurulu başkanı olmasıdır: Avro krizini yöneten Komisyon'un başkanı, krizin öncesinde Yunanistan'ın borcunu gizleyen işlemlerde rolü tartışılan bir yatırım bankasına geçti. Tepkiler üzerine Komisyon etik kurallarını sıkılaştırdı, ama kapı dönmeye devam etti.

68.7 "Sosyal Avrupa" vitrini ve gerçeği

AB'yi savunan sosyal demokratlar, "sosyal Avrupa"nın kazanımlarını gösterir. Bunları dürüstçe tartalım.

- **Topluluk Sosyal Şartı** (1989): İşçilerin temel sosyal haklarına dair bir bildiridir; bağlayıcı değildir. (Bunu, Avrupa Konseyi'nin 1961 tarihli, AB'den ayrı **Avrupa Sosyal Şartı** ile karıştırmamak gerekir.)
- **Avrupa Sosyal Haklar Sütunu** (Kasım 2017, Göteborg): Yirmi ilkeden oluşan bir siyasal bildiridir; kendi başına hiçbir hak doğurmaz.
- **Yeterli Asgari Ücret Direktifi** (Ekim 2022): Ülkelere asgari ücret belirlerken yeterlilik ölçütleri kullanmayı ve toplu sözleşme kapsamı yüzde 80'in altında kalan ülkelere kapsamı artırmak için eylem planı hazırlamayı öngörür. Direktif, ücret düzeyini belirlemez. Danimarka (İsveç'in desteğiyle), direktifin AB'nin ücret konusundaki yetkisini aştığı gerekçesiyle Adalet Divanı'nda iptal davası açtı. Divan'ın Kasım 2025'teki kararında direktifin büyük kısmının geçerli sayıldığı, ücret belirleme ölçütlerine ilişkin bazı hükümlerinin ise iptal edildiği bildirilmektedir (sonuç ve ayrıntılar doğrulanacak).
- **Platform Çalışması Direktifi** (2024): Platform çalışanlarının işçi statüsü için bir "yasal karine" ve algoritmik yönetime dair bazı şeffaflık hükümleri getirir. Ama karinenin nasıl işleyeceği büyük ölçüde üye ülkelere bırakıldı; direktifin ülke hukuklarına aktarılma süreci sürüyor (Bölüm 74, 76).

Bu kazanımlar gerçektir ve sendikaların yıllarca süren baskısının ürünüdür. Ama sınırları da gerçektir: Bağlayıcı olanlar zayıf, güçlü olanlar bağlayıcı değildir. Buna karşılık bütçe kuralları, rekabet hukuku, devlet yardımı yasağı ve "dört özgürlük" antlaşmalarda yazılıdır, cezaya bağlıdır ve Adalet Divanı tarafından sıkı sıkıya korunur. **AB'nin mimarisinde piyasa kuralları anayasal, sosyal haklar tavsiye düzeyindedir.** Bu asimetri bir tasarım hatası değil, sınıfsal bir tercihtir.

68.8 “Avrupa Kalesi”: sınır rejimi

İçeride “serbest dolaşım”, dışarıda duvar. Ayrıntısı Bölüm 77’de; burada ana hatlarıyla:

- **Schengen Anlaşması** (1985, 1995’te yürürlükte): İç sınır denetimlerinin kaldırılması, karşılığında dış sınırların ortak denetimi.
- **Dublin düzenlemeleri** (1990 sözleşmesi, 2003 ve 2013 tüzükleri): Sığınma başvurusunu, sığınmacının ilk girdiği ülke inceler. Bu kural, sorumluluğu sınırdaki Güney ülkelerine (Yunanistan, İtalya, İspanya, Malta) yıkar.
- **Frontex** (2004): Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı. Bütçesi ve personeli kuruluşundan bu yana katlanarak büyüdü. Ajans, Yunanistan’ın Ege’deki yasadışı geri itmelerine (sığınmacı teknelerinin açık denize itilmesi) göz yummak ve bunları örtbas etmekle suçlandı; AB’nin dolandırıcılıkla mücadele ofisinin soruşturmasından sonra ajansın müdürü 2022’de istifa etti.
- **AB-Türkiye mutabakatı** (18 Mart 2016): Türkiye üzerinden Yunan adalarına geçen düzensiz göçmenlerin Türkiye’ye iadesi karşılığında Türkiye’ye mülteciler için milyarlarca avroluk fon ve vize serbestisi sözü. Türkiye, AB’nin **sınır bekçisine ve mülteci deposuna** dönüştürüldü.
- İtalya’nın ve AB’nin **Libya sahil güvenliğiyle** yaptığı anlaşmalar (2017’den itibaren): Denizde yakalanan göçmenlerin, işkence ve köle ticareti belgelenmiş Libya kamplarına geri götürülmesi.
- **Göç ve İltica Paktı** (2024): Sınırlarda hızlandırılmış işlemler, gözaltı merkezleri, üye ülkeler arasında “esnek dayanışma” (mülteci kabul etmek istemeyen ülke para ödeyebilir).

Sınır rejiminin sınıfsal işlevi, göçü durdurmak değil, **göçmen emeğini hukuksuzlaştırarak ucuzlatmaktır.** Belgesiz göçmen, İspanya’nın seralarında, İtalya’nın domates tarlalarında, Avrupa’nın mutfaklarında ve şantiyelerinde çalışmaya devam eder; ama hiçbir hakkı yoktur ve sınır dışı edilme korkusuyla susar.

68.9 Militarist dönüşüm

2020’lerde AB, bir “barış projesi” olarak kendini sunmayı fiilen bıraktı. 2021’de ilk kez ortak bütçeden silah araştırma ve geliştirmesine para aktaran **Avrupa Savunma Fonu** kuruldu. Mart 2025’te Komisyon **“Avrupa’yı Yeniden Silahlandır”** (ReArm Europe, sonra “Hazırlık 2030”) planını açıkladı: Üye ülkelerin savunma harcamalarını bütçe kurallarının dışında tutan bir esneklik ve ortak borçlanmayla yaklaşık 800 milyar avroluk bir hedef. Haziran 2025’teki Lahey Zirvesi’nde NATO üyeleri milli gelirin yüzde 5’ini (yüzde 3,5’i doğrudan askerî harcama, yüzde 1,5’i ilgili altyapı) savunmaya ayırma hedefini kabul etti (Bölüm 74.A).

Otuz yıl boyunca hastane ve emeklilik için “para yok” diyen, yüzde 3 kuralını kutsal sayan AB, silah için kuralları bir gecede askıya aldı. Bu, kuralların hiçbir zaman ekonomik bir zorunluluk olmadığının, **sınıfsal bir tercih** olduğunun en açık kanıtıdır. Silah tekelleri (Almanya’da Rheinmetall, İtalya’da Leonardo, Fransa’da Thales, Avrupa ölçeğinde Airbus) bu dönemde borsa değerlerini katladı; Rheinmetall’in hisse değeri 2022-2025 arasında on katını aştı (doğrulanacak). Hangi sermaye fraksiyonunun kazandığı sorusunun yanıtı bu kez silah sermayesidir (Bölüm 0.11).

AB aynı zamanda bir emperyalist blok olarak dış politikasını da askerîleştiriyor: Ukrayna savaşında silah ve finansman, Afrika’da Sahel’den Kızıldeniz’e askerî misyonlar, Doğu Akdeniz’de enerji ve sınır çatışmaları. Lenin’in “gerici” dediği olasılık, gözümüzün önünde gerçekleşiyor (blogdaki *NATO 3.0* ve *Zenginler Savaş, Öğrenciler Gelecek İstiyor* yazıları).

68.10 Sol ve AB: iki yanlışa karşı

Avrupa solunun AB karşısındaki tavrı tarihsel olarak üç çizgide ilerledi.

Sosyal demokrasi, 1980'lerden itibaren AB'yi "sosyal Avrupa" vaadiyle savundu. Delors 1988'de İngiliz sendikalarının kongresinde bu vaadi dile getirdi ve Thatcher'a karşı AB'yi bir kalkan gibi gösterdi. Otuz yılda gelen, Maastricht, Laval ve Troyka oldu.

Avrokomünist partiler (İtalya'da PCI, İspanya'da PCE; Bölüm 64-65) 1970'lerde ortak pazara karşı muhalefetlerini bırakıp AB'ye uyum sağladı. Bu uyum, bu partilerin sosyal demokrasiye dönüşmesinin (PCI'nin 1991'de kendini feshetmesi) bir adımıydı.

Brexit ise 2016'da sağ tarafından kazanıldı. Referandumda eski sanayi bölgelerinin işçileri ağırlıkla "ayrılık" oyu verdi (Bölüm 70.4, 73). Ama kampanyanın yönünü göçmen düşmanlığı ve "kontrolü geri alma" milliyetçiliği belirledi. Solun bir kısmı AB'den ayrılmayı işçi sınıfı adına savunan bir **"Lexit"** (sol çıkış) çizgisi önerdi; ama bu çizgi kampanyada neredeyse hiç duyulmadı. Brexit'ten sonra İngiliz sermayesi AB kurallarından kurtulmayı daha fazla serbestleştirme için kullanmak istedi; göçmen emeğine bağımlılık sürdü, yalnızca göçmenin hakları azaldı.

Bu deneyimlerden çıkan tavır, **iki yanlışa** karşıdır:

1. **"Reforme edilebilir sosyal AB" hayali.** AB'nin temel kuralları (rekabet, bütçe disiplini, bağımsız merkez bankası, dört özgürlük) antlaşmalara yazılıdır ve değiştirilmeleri 27 ülkenin oybirliğini gerektirir. Bu kurumlar işçi sınıfının denetimine açılamaz. Onları "içeriden dönüştürme" stratejisi otuz yıldır denendi ve SYRIZA'nın teslimiyetiyle bitti.
2. **"Ulusal egemenlik" milliyetçiliği.** AB'ye karşı çıkmak, "kendi" ulusal burjuvazimize sarılmak anlamına gelmez. Ulusal sermaye, AB kurallarından kurtulduğunda işçiye daha az değil, bazen daha çok saldırır. Aşırı sağın AB karşıtlığı da bu türdendir: AB'ye karşı değil, göçmene ve işçiye karşıdır; iktidara geldiğinde (Macaristan, İtalya) AB fonlarını ve kurallarını memnuniyetle kullanır.

Bizim tavrımız, AB'nin sermaye aygıtına karşı, **Avrupa işçilerinin sınır tanımayan birliği** ve her ülkede sermayeye karşı mücadelenin sınır ötesinde eşgüdümüdür. Avrupa'nın birliği, ancak üretim araçlarının toplumsallaştırıldığı sosyalist bir Avrupa'da gerçek bir birlik olabilir (Sonuç).

Tablo T16: AB antlaşmaları ve işçi haklarına etkileri (1951-2026)

Yıl	Antlaşma / karar	İçerik	İşçi haklarına etkisi
1951	Paris Antlaşması (AKÇT)	Kömür ve çelikte ortak pazar ve Yüksek Otorite	Ağır sanayi sermayesinin yeniden yapılanması; kararların teknokratik kurumlara devri
1957	Roma Antlaşması (AET)	Dört özgürlük, gümrük birliği, Ortak Tarım Politikası	Sermayenin serbest dolaşımı; küçük köylülüğün tasfiyesi
1986	Avrupa Tek Senedi	1992'ye kadar tek pazar	Kamu tekellerinin rekabete açılmasının hazırlığı
1992	Maastricht	%3 / %60 kuralları, bağımsız merkez bankası	Sosyal bütçelere kalıcı tavan; para politikasının demokratik denetimden çıkarılması
1997	İstikrar ve Büyüme Paktı	Bütçe kurallarına yaptırım	Kemer sıkmanın kurala dönüşmesi

Yıl	Antlaşma / karar	İçerik	İşçi haklarına etkisi
2004-06	Bolkestein direktifi	Hizmetlerin serbest dolaşımı	Kitlesel protestolarla sulandırıldı; ücret dampingi yolu kısmen açık kaldı
2007	Lizbon Antlaşması	Reddedilen anayasanın içeriği	Halka sorulmadan kabul
2007	Viking ve Laval kararları	Grev hakkının piyasa özgürlükleri karşısında "orantılılığı"	Grev hakkının sınırlanması
2010-15	Troyka memorandumları	Borç karşılığı yapısal reform	Asgari ücret kesintisi, toplu sözleşmelerin askıya alınması, özelleştirme
2011-12	Avrupa Semestri, Mali Anlaşma	Ulusal bütçelerin Brüksel denetimi, borç freni	Emeklilik, ücret ve iş hukukunun "tavsiye" ile biçimlenmesi
2017	Sosyal Haklar Sütunu	Bağlayıcı olmayan ilkeler	Sembolik
2022	Asgari Ücret Direktifi	Yeterlilik ölçütleri, toplu sözleşme kapsamı	Sınırlı kazanım; yargısal saldırı altında
2024	Platform Çalışması Direktifi; Göç ve İltica Paktı	İşçi statüsü karinesi; sınır prosedürleri	Sınırlı kazanım; göçmen emeğinin hukuksuzlaştırılması
2025	ReArm Europe / Hazırlık 2030	Savunma harcamasına kural dışı esneklik	Sosyal bütçeden silah bütçesine aktarım

Türkiye'ye bağ (büyük kutu). Ankara Anlaşması (1963) Türkiye'nin AET ile ortaklık ilişkisini kurdu ve tam üyeliği uzak bir hedef olarak koydu. 1960'larda Türkiye'den Avrupa'ya giden işçilerin (Kısım XIII) dövizleri, bu ilişkinin gerçek içeriğiydi. **Gümrük Birliği (1 Ocak 1996)** ise Türkiye'yi üye yapmadan AB'nin ticaret kurallarına bağladı. Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı ticaret anlaşmalarını, kendisi söz sahibi olmadan uygulamak zorunda kaldı. Türkiye sanayisi, özellikle otomotiv, beyaz eşya, tekstil ve hazır giyim, **AB tedarik zincirine eklemlendi**: Bursa'daki otomobil fabrikaları, Manisa'daki beyaz eşya fabrikaları, Avrupa şirketlerinin düşük ücretli üretim üsleri oldu (Bölüm 87). Aynı şirketin Türkiye'deki fabrikasında işgücü maliyeti, AB'deki fabrikasının birkaç katı düşüktür (G32). **"AB üyeliği = demokrasi" liberal yanılsaması:** Türkiye'de 1990'lar ve 2000'lerde liberaller ve sosyal demokratlar, AB üyeliğini demokratikleşmenin anahtarı olarak sundu. Oysa AB'nin Türkiye'den istediği "reformların" önemli kısmı, özelleştirme, tarım sübvansiyonlarının kaldırılması, enerji ve telekomun serbestleştirilmesi ve esnek çalışmaydı (Bölüm 69'daki 4857 sayılı İş Kanunu). AB, Türkiye'deki hükümetlerin demokratik haklara saldırısını, sınır bekçiliği ve ticaret çıkarları söz konusu olduğunda sessizce karşıladı. **2016 mülteci mutabakatı** bu ilişkinin bugünkü biçimidir: Türkiye, milyonlarca Suriyeli mülteciyi AB adına tutan ve karşılığında para alan bir tampon bölge oldu. Mülteciler de Türkiye'de tekstilde, tarımda, inşaatta en ucuz ve en güvencesiz emek oldu.

68.11 Yeşil Kapitalizm ve Sınırda Karbon Düzenlemesi: Ekolojik Krizin Faturasını Küresel Güney İşçisine Kesme Rejimi

Aralık 2019'da Avrupa Komisyonu **Avrupa Yeşil Mutabakatı**'nı açıkladı: 2050'ye kadar "iklim nötr" bir Avrupa ve "yeşil büyüme". İklim krizi gerçektir ve ciddidir. Ama sorulması gereken soru, bu dönüşümün **kim tarafından, kimin için ve kimin bedeliyle** yapıldığıdır.

Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM), Ekim 2023'te bir raporlama dönemiyle başladı ve 2026'dan itibaren kesin uygulamaya geçti (güncel kapsam ve eşikler doğrulanacak). AB'ye çelik, çimento, alüminyum, gübre, elektrik ve hidrojen ihraç eden şirketler, ürünlerinin üretiminde salınan karbon için, AB'deki karbon fiyatı düzeyinde bir bedel ödeyecek. Resmî gerekçe, "karbon kaçağını" önlemektir: Avrupa'daki sıkı kurallardan kaçan sanayinin başka ülkelere taşınmasını engellemek. Sınıfsal içeriği ise **yeşil korumacılıktır**: Avrupa sanayisini korurken, Güney'in ve Türkiye'nin (Bölüm 87) ihracatına ek bir yük bindirir. Türkiye, AB'ye en çok çelik ve çimento ihraç eden ülkeler arasındadır. Bu yük, Türkiye'de ya ücretlerden kesilecek ya da işten çıkarmalarla karşılanacaktır.

Enerji dönüşümünün bir de hammadde ayağı var. Elektrikli araçların bataryaları, rüzgâr türbinleri ve güneş panelleri; kobalt, lityum, nikel, bakır ve nadir toprak elementleri ister:

- **Kobalt:** Dünya üretiminin yaklaşık üçte ikisi ile dörtte üçü arası Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden gelir; madenlerde çocuk emeği ve el yapımı ocaklarda ölümcül koşullar belgelenmiştir (Bölüm 82.3).
- **Lityum:** Şili, Arjantin ve Bolivya'nın kesiştiği "lityum üçgeni"nde tuz göllerinden çıkarılır; yerli toplulukların suyu ve toprağı üzerinde çatışmalar yaşanır (Bölüm 82.6).
- **Nikel:** Endonezya dünya üretiminin yarısını aşan bir payla başı çeker; yağmur ormanlarının tahribi ve kirlilik eşlik eder.

Avrupa'nın kendi çevresinde de lityum çatışmaları var. Sırbistan'ın batısındaki Jadar vadisinde Rio Tinto şirketinin lityum madeni projesi, 2021-22'deki kitlesel protestolar üzerine hükümet tarafından durdurulmuş, 2024'te AB ile Sırbistan arasında kritik hammaddeler anlaşmasının ardından yeniden canlandırılmıştı. Ağustos 2024'te Belgrad'da on binlerce kişi projeye karşı yürüdü. Portekiz'in kuzeyinde Barroso bölgesinde de açık ocak lityum madenine karşı köylüler direniyor.

Yeşil Mutabakat'ın faturası içeride de işçiye ve küçük köylüye kesiliyor. **Karbon fiyatlaması** (akaryakıta, ısınmaya konan vergiler), gelirinin büyük kısmını enerjiye harcayan yoksul hanelere zengin hanelerden çok daha ağır yük bindirir; oysa karbon salımının ezici kısmı en zengin kesimlerden gelir (G46). Fransa'da **Sarı Yelekler** hareketi (Kasım 2018) tam olarak bir akaryakıt vergisine karşı başladı: Toplu taşımanın olmadığı taşrada işe arabayla gitmek zorunda olan işçilerin ve küçük esnafın isyanıydı. 2024'te Almanya'dan Fransa'ya, Hollanda'dan Polonya'ya uzanan **çiftçi eylemleri**, çevre düzenlemelerinin ve sübvansiyon kesintilerinin yükünü küçük ve orta çiftçiye yıkmasına tepkiydi. Aşırı sağ bu öfkeyi "iklim çılgınlığına" karşı bir kampanyaya dönüştürdü; oysa küçük çiftçiyi yıkan, iklim politikasından çok, aynı AB'nin tarım sermayesini ve büyük perakende zincirlerini koruyan düzeniydi.

Sınıfsal okuma: Marx'ın **metabolik yarık** dediği şey (kapitalist üretimin insan ile doğa arasındaki madde alışverişini bozması; Bölüm 2, K1), Yeşil Mutabakat'la kapatılmıyor, **coğrafi olarak yer değiştiriyor.** Avrupa'nın "temiz" enerjisi, Güney'in kirlenen madenlerinde, zehirlenen sularında ve sömürülen işçilerinde üretiliyor. Avrupa'nın karbon hesabı temizleniyor; dünyanınki değil.

Tavrımız: İklim adaleti ancak sınıf adaletiyle mümkündür. Dönüşümün bedelini, iklim krizini yaratan ve ondan kâr eden sermaye ödemelidir. Enerji, ulaşım ve konut dönüşümünün planlaması toplumsal olmalı, enerji şirketleri kamulaştırılmalı ve demokratik denetime alınmalı; madencilik bölgelerindeki işçilerin ve toplulukların hakları, Avrupa'nın "yeşil" tüketiminden önce gelmelidir (EK K).

Kavram kutusu. - **Tekelci sermayenin birliği:** Farklı ülkelerin büyük sermaye gruplarının, ortak pazar ve ortak kurallar aracılığıyla hem birbirleriyle rekabetlerini düzenlemesi hem de işçi sınıfına ve dış rakiplere karşı birlikte hareket etmesi (Bölüm 0.7, 0.11). - **Kilitleme (anayasallaştırma):** Belirli bir ekonomi politikasının (bütçe kuralı, bağımsız merkez bankası, rekabet hukuku) sıradan yasalar yerine antlaşmalara ya da anayasalara yazılarak seçimlerle değiştirilemez hâle getirilmesi. - **Troyka ve borç disiplini:** Borçlu devletin toplumsal düzeninin, alacaklıların temsilcileri tarafından memorandumlarla yeniden yazılması. - **Yeşil korumacılık:** Çevre düzenlemelerinin, merkez ülkelerin sanayisini korumak ve maliyeti çevre ülkelere aktarmak için kullanılması.

Kritik an.

	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Mayıs 2005 - Aralık 2007: Anayasa'nın reddi ve Lizbon	Neoliberal kuralların anayasallaştırılmasının reddi	Fransız Sosyalist Parti önderliği "evet" kampanyası yaptı; tabanının çoğunluğu "hayır" dedi; ETUC anayasayı destekledi	Aynı içeriğin halka sorulmadan Lizbon Antlaşması olarak geçirilmesi	Avrupa çapında örgütlenmiş büyük sermaye (ERT, BusinessEurope)	Halk iradesinin hiçe sayılması; işçi seçmenin AB'ye ve merkez partilere yabancılaşması; bu boşluğu yıllar içinde aşırı sağın doldurması

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Antlaşmalara kilitleme · bağımsız merkez bankası · bütçe kuralları ve cezalar · Adalet Divanı içtihadı (Viking-Laval) · menşe ülke ilkesi ve görevlendirilmiş işçiler · referandumları yeniletme · lobi ve döner kapı · Troyka memorandumları · likidite kesme şantajı (2015) · özelleştirme fonları · sınır rejimi ile göçmen emeğinin hukuksuzlaştırılması · "sosyal diyalog" ile sendikaların içerilmesi · yeşil korumacılık ve karbon vergisi · kural dışı silahlanma bütçeleri.

Yanlış anlatıya yanıt. *"AB, Avrupa'ya yetmiş yıllık barış getirdi."* Batı Avrupa'da büyük devletler arasındaki savaşı önleyen asıl etken, Soğuk Savaş'ın iki bloklu düzeni, ABD'nin askerî hegemonyası ve iki dünya savaşının yıkımıydı. AB üyesi devletler bu yetmiş yılda Cezayir'de, Vietnam'da (Fransa), Falkland'da (İngiltere), Yugoslavya'da, Irak'ta, Afganistan'da, Libya'da, Mali'de savaştı. Bugün de AB yeniden silahlanmanın ve Ukrayna savaşının finansmanının merkezindedir. "Barış", Avrupa içindeki büyük sermaye grupları arasında bir ateşkesti; dünyanın geri kalanı için değil. *"AB işçi haklarını korur."* AB'nin koruduğu işçi hakları çoğunlukla ulusal düzeyde zaten kazanılmış hakların asgari düzeyde kaydıdır. Buna karşılık AB, Troyka'yla Yunan işçisinin toplu sözleşmesini askıya aldı, Viking-Laval'le grev hakkını sınırladı, Semestri'yle emeklilik yaşlarının yükseltilmesini "tavsiye" etti. Haklar Brüksel'de değil, grev hatlarında kazanıldı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Avrupa'nın büyük sanayi, finans ve silah tekellerinin; tek pazar onların pazarıdır. - **Kimin denetiminde?** Seçilmemiş Komisyon'un, bağımsız Avrupa Merkez Bankası'nın ve Adalet Divanı'nın; Avrupa Parlamentosu'nun yasa önerme yetkisi bile yoktur. - **Kimin yararına?** İhracatçı Kuzey sermayesinin ve Güney'e borç veren bankaların; bedelini Güney'in ve Doğu'nun işçileri, Avrupa'nın göçmenleri ve Güney'in madencileri ödüyor. - **Kim karar veriyor?** Hükümet başkanları, bakanlar konseyleri ve lobi masaları; halk "yanlış" karar verdiğinde soru yeniden soruluyor.

Okuma ve izleme önerisi. - V. İ. Lenin, *Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine* (1915) ve *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916). - Belén Balanyá ve ötekiler (Corporate Europe Observatory), *Europe Inc.: Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power* (2000): ERT'nin ve şirket lobisinin AB'yi nasıl biçimlendirdiği. - Costas Lapavitsas, *The Left Case Against the EU* (2018). - Yanis Varoufakis, *Adults in the Room* (2017) ve Costa-Gavras'ın aynı adlı filmi (2019): 2015 müzakerelerinin içeriden bir anlatımı (yazarın kendi siyasal çizgisine eleştirel okunarak). - Richard J. Aldrich, "OSS, CIA and European Unity: The American Committee on United Europe, 1948-60", *Diplomacy and Statecraft* (1997). - Blogdaki yazılarımız: *NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat*, *Neoliberalizm Bitti mi?*.

Bölüm 69: Tırpanlanan Haklar: Hartz'dan Jobs Act'e, Ülke Ülke Gasp Edilenler (1980-2026)

Sahne. 16 Mart 2023, Paris. Başbakan Élisabeth Borne Ulusal Meclis kürsüsüne çıktı ve emeklilik yaşını 62'den 64'e yükselten yasanın oylanmadan kabul edileceğini açıkladı. Dayanağı Fransız Anayasası'nın 49. maddesinin 3. fıkrasıydı: hükümet bir yasayı kendi sorumluluğuna bağlarsa ve meclis hükümeti düşürmezse, yasa oylamasız kabul edilmiş sayılır. O sırada Fransa'da ocaktan beri süren bir hareket vardı: sekiz sendika konfederasyonunun ortak çağrısıyla on iki ulusal eylem günü, milyonlarca kişilik yürüyüşler, rafinerilerde, limanlarda, çöp toplamada, demiryolunda grevler. Anketlerde halkın büyük çoğunluğu reforma karşıydı. Kürsüdeki açıklamadan birkaç dakika sonra Concorde Meydanı dolmaya başladı. Yasa geçti. Hareket kaybetti. Ama kırk yıllık bir sürecin özetini bir kez daha verdi: **Kazanılmış bir hak, çoğunluk istemese bile, bir kararname maddesiyle geri alınabiliyordu.**

Tez. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kazanılan haklar (Kısım IX) kırk yıl içinde tek tek geri alındı. Bu bir "reform" dizisi değil, **kazanılmış hakların planlı gaspıdır**: iş güvencesi, toplu sözleşme, emeklilik yaşı, işsizlik sigortası, kamu hizmetleri, çalışma süresi. Gaspın dili hep aynıydı: "rekabet", "esneklik", "sürdürülebilirlik", "yapısal reform". Uygulayıcıların önemli bir kısmı sosyal demokratlardı. Ortak mantık tektir: **çalışmayan yoksulu cezalandırarak çalışan işçiyi disipline etmek** ve işçinin toplam toplumsal ücretini (Bölüm 0.12) düşürmek.

Önce yöntem: bir hakkın gaspı nasıl okunur?

Bu bölümde her ülke için aynı şablonu kullanacağız: **kazanılan hak ve yılı · gasp eden yasa ve yılı · hükümetin rengi · direniş · sonuç.** Bu şablon bir alışkanlık kazandırmak içindir. Bir gün Türkiye'de ya da başka bir yerde bir "reform" duyduğunuzda aynı soruları sorun: Bu hak ne zaman ve hangi mücadeleyle kazanılmıştı? Onu kim, hangi yasayla geri alıyor? Direniş nasıl örgütlendi? Neden kazandı ya da kaybetti?

İkinci yöntem uyarısı: Tek tek "reformlar" birbirinden kopuk değildir. Emeklilik yaşının yükseltilmesi, işsizlik yardımının kısaltılması, kira yardımının kesilmesi, sağlıkta katkı payı, ücret baskısı: Bunların hepsi işçinin **toplam toplumsal gelirine** yönelmiş tek bir saldırının parçalarıdır. Hangisi ne kadar geri aldı, ancak birlikte bakıldığında görülür.

69.1 Almanya: Hartz yasaları ve sonrası

Şubat 2002'de Şansölye Schröder, iş piyasasını "modernleştirmek" için bir komisyon kurdu. Başkanı, Volkswagen'in personel direktörü **Peter Hartz**'dı. Hartz birkaç yıl sonra, Volkswagen'de işyeri konseyi üyelerine yapılan yasadışı ödemeler ve lüks harcamalarla ilgili skandalda yargılandı ve 2007'de ertelenmiş hapis ve para cezasına çarptırıldı. Almanya'nın işsizlerine "talep ve teşvik" dersi veren yasalar, işçi temsilcilerini satın almaktan mahkûm olmuş bir şirket yöneticisinin adını taşıyor.

Komisyonun önerileri SPD-Yeşiller hükümeti tarafından dört yasa paketi hâlinde çıkarıldı (**Hartz I-IV**, 2003-2005):

- **Geçici iş ajanslarının serbestleştirilmesi** (Hartz I): Kiralık işçi çalıştırmaya dair kısıtlamaların çoğu kaldırıldı. Geçici iş ajansı işçilerinin sayısı sonraki on yılda katlanarak arttı ve bir milyona yaklaştı

(doğrulanacak).

- **“Mini işler” ve “Ich-AG”** (Hartz II): Aylık belirli bir tutarın altında (o yıllarda 400 avro) kazanan işçiler için sosyal sigorta primleri büyük ölçüde kaldırıldı. Sonuç, milyonlarca kişinin, özellikle kadınların, emeklilik ve işsizlik güvencesi olmayan mini işlerde çalışması oldu. “Ich-AG” (“Ben Anonim Şirketi”) adıyla işsizlere kendi hesabına çalışmaları için bir süre destek verildi: İşsiz, bir gecede “girişimci” ilan edildi.
- **Federal Çalışma Ajansı’nın yeniden yapılandırılması** (Hartz III).
- **Hartz IV** (1 Ocak 2005): Önceki sistemde uzun süreli işsizler, son ücretlerine bağlı bir işsizlik yardımı (Arbeitslosenhilfe) alırdı. Hartz IV bu yardımı sosyal yardımla birleştirdi ve **asgari geçim düzeyine** indirdi. Ücrete bağlı işsizlik parası (Arbeitslosengeld I) çoğu işçi için 12 aya düşürüldü. Bir yıl işsiz kalan, yıllarca prim ödemiş bir metal işçisi de, hiç çalışmamış biri de aynı asgari yardıma düştü. Yardım alabilmek için birikimler ve varlıklar harcanmak zorundaydı.

Hartz IV’ün kalbi **“uygun iş” dayatması** ve **yaptırımlar**dı. İşsiz, eski mesleğine ve ücretine bakılmaksızın hemen her işi kabul etmek zorundaydı. Reddederse ya da bir randevuyu kaçırırsa yardımı yüzde 30’a kadar, gençlerde tamamen kesilebiliyordu. “Bir avroluk işler” (kamu yararına sayılan işlerde saat başına bir-iki avro ek ödemeyle çalıştırma) yaygınlaştı.

Sonuçlar ölçülebilirdir. Almanya’da **düşük ücret sektörü**, 2000’lerin sonunda ve 2010’ların başında çalışanların yaklaşık beşte birine ulaştı; bu oran Batı Avrupa’nın en yükseklerinden biriydi (Federal İstatistik Kurumu ve araştırma enstitülerinin serileri; tanım ve yıllara göre değişir, doğrulanacak). İşsizlik düştü, ama yoksulluk içinde çalışanların sayısı arttı. Alman ihracat sanayisinin 2000’lerdeki rekabet gücü, bu ücret baskısının üzerine kuruldu (Bölüm 68.4).

Emeklilikte de gasp sürdü. 2001’deki **Riester reformu** kamu emeklilik aylığının düzeyini kademeli olarak düşürdü ve yerine devlet destekli özel emeklilik sigortası koydu: Kamu güvencesinin yerini finans piyasası aldı, sigorta şirketleri kazandı. 2007’de Büyük Koalisyon (CDU/CSU-SPD) emeklilik yaşını 2012’den 2029’a kadar kademeli olarak **65’ten 67’ye** çıkaran yasayı kabul etti. Bakan, SPD’li Franz Müntefering’di.

Direniş gecikmedi, ama sınırlı kaldı. 2004 yazında, özellikle Doğu Almanya’da, Leipzig’den başlayarak on binlerce kişi her pazartesi yürüdü. Bu **Pazartesi gösterileri**, 1989’da DDR’de yapılan gösterilerin adını bilinçli olarak taşıyordu. Sendikalar, SPD’yle bağlarından ötürü hareketi büyütmekten kaçındı. SPD’den ve sendikalardan kopan bir grup sendikacı ve solcu 2004-2005’te **WASG**’yi (Çalışma ve Sosyal Adalet Seçim Alternatifi) kurdu. WASG 2007’de Doğu’daki PDS ile birleşerek **Die Linke** oldu. Hartz IV, sosyal demokrasinin tabanını kalıcı olarak böldü: SPD, 1998’de yüzde 40’ı aşan oyunu sonraki yirmi yılda yarıya indirdi.

Sonraki yıllarda bazı geri kazanımlar oldu. 2015’te ilk kez yasal **asgari ücret** getirildi (saat başına 8,50 avro). Sendikaların on yıllık kampanyasının ürünüydü; ama geç ve sınırlıydı. 2023’te Hartz IV’ün adı **Bürgergeld** (“yurttaş parası”) oldu; yardım miktarı biraz artırıldı, yaptırımlar yumuşatıldı. Ama 2025’te iktidara gelen CDU/CSU-SPD hükümeti, Bürgergeld’in yerine yaptırımları yeniden sertleştiren bir **“yeni temel güvence”** düzenlemesi getirme kararı aldı (yasalaşma süreci ve ayrıntılar doğrulanacak). Döngü tamamlandı: Hartz’ın adı değişti, mantığı geri döndü.

Sınıfsal okuma: Hartz, işsize yönelik bir yasa gibi görünür. Gerçekte **çalışana** yöneliktir. İşsiz kalmanın bedeli ne kadar ağırsa, işçi mevcut işinde düşük ücrete, fazla mesaiye, güvencesizliğe o kadar razı olur. Marx’ın *Kapital*’in 23. bölümünde anlattığı **yedek sanayi ordusu** (çalışan işçinin ücretini baskı

altında tutan işsizler kitlesi) burada yasa eliyle yeniden örgütlendi. İşsizlik bir yan etki değil, disiplin aracıdır (69.9).

69.2 İngiltere

Thatcher'ın sendika yasaları (Bölüm 67.2) Blair döneminde de korundu ve Batı Avrupa'nın en sınırlayıcı grev rejimlerinden biri olarak kaldı. Özelleştirmeler 1990'larda sürdü: demiryolu (1994-97'de parçalanarak), su (1989), enerji. Özelleştirilmiş su şirketleri sonraki otuz yılda borçlanarak hissedarlarına milyarlarca sterlin temettü dağıttı, bu sırada nehir ve denizlere arıtılmamış atık su boşaltmaları rekor düzeylere çıktı. En büyük su şirketi Thames Water 2020'lerde iflasın eşiğine geldi.

2010'dan sonra **sıfır saatlik sözleşmeler** yaygınlaştı: İşveren herhangi bir asgari çalışma saati garanti etmez; işçi çağrıldığında gelir, çağrılmadığında ücret almaz. Ulusal İstatistik Ofisi'ne (ONS) göre bu sözleşmelerle çalışanların sayısı 2020'lerde bir milyonun üzerine çıktı (doğrulanacak). Bu, "esneklik"in gerçek anlamıdır: İşçinin zamanı tümüyle işverenin emrindedir, ama ücreti yalnızca kullanıldığı kadardır.

2010-2019 arasında Muhafazakâr (2010-15 Liberal Demokratlarla koalisyon) hükümetler **kemer sıkma** uyguladı: belediye bütçelerinde, sosyal yardımlarda, sağlıkta ve eğitimde gerçek anlamda kesintiler. Altı ayrı yardımı tek bir ödemede birleştiren **Universal Credit** (2013'ten itibaren) ilk ödemede haftalarca bekleme, dijital başvuru zorunluluğu ve katı bir **yaptırım rejimi** getirdi. Randevuya birkaç dakika geç kalan ya da yeterince iş başvurusu yaptığını belgeleyemeyen kişinin yardımı haftalarca kesilebiliyordu. Bu dönemde İngiltere'de gıda bankalarının sayısı ve kullanımı patladı.

Grev hakkına saldırı da sürdü. **2016 Sendika Yasası**, grev oylamasında katılımın en az yüzde 50 olmasını, "önemli kamu hizmetlerinde" ayrıca oy verenlerin yüzde 40'ının grevi desteklemesini şart koştu. 2022-23 grev dalgasına (Bölüm 74) yanıt olarak çıkarılan **2023 Asgari Hizmet Yasası**, grev sırasında ulaşım, sağlık ve eğitimde belirli bir hizmet düzeyinin sürdürülmesini ve bunun için işçilerin çalışmaya zorlanabilmesini öngördü. 2024'te iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti bu yasayı ve 2016 yasasının bazı hükümlerini kaldırmayı vaat etti ve yeni bir istihdam hakları yasası çıkarma sürecine girdi (yasanın son hâli ve yürürlük takvimi doğrulanacak).

69.3 Fransa

Fransa, Batı Avrupa'da hakların en inatla savunulduğu ülkedir. Ama orada da kırk yılda geri adımlar birikti.

- **Çalışma süresi:** 1998-2000'deki Aubry yasalarıyla haftalık yasal süre **35 saate** indirildi (Sosyalist Lionel Jospin hükümeti). Sonraki yıllarda fazla mesai serbestleştirildi, vergiden muaf tutuldu, işletme düzeyinde istisnalar genişletildi. 35 saat kâğıt üzerinde duruyor, pratikte aşındırıldı.
- **Emeklilik:** 1993'te (Balladur hükümeti, sağ) özel sektörde tam emeklilik için gereken prim süresi uzatıldı ve aylığın hesaplandığı yıllar genişletildi. 2003'te (Fillon) aynı kurallar kamu sektörüne uygulandı. 2010'da (Woerth) asgari emeklilik yaşı **60'tan 62'ye** çıkarıldı. 2023'te (Borne, Macron) **64'e** çıkarıldı; yasa 49.3 maddesiyle meclis oylaması olmadan geçti. Ekim 2025'te siyasal kriz ortamında hükümet reformun uygulanmasını 2027 seçimlerine kadar askıya alma kararını açıkladı (kapsam ve kalıcılığı doğrulanacak). Bu askıya alma, hareketin kaybettiği bir savaşın iki yıl sonra kısmen geri kazanıldığını gösterir: Kitlesel mücadele o anda kaybetse bile siyasal gündemi belirler.
- **İş yasası:** 2016'da, Sosyalist Parti hükümeti döneminde, Çalışma Bakanı Myriam El Khomri'nin adını taşıyan yasa işletme düzeyindeki anlaşmaların sektör sözleşmelerinin önüne geçmesini (özellikle

çalışma süresinde) ve ekonomik gerekçeli işten çıkarmanın kolaylaştırılmasını getirdi. Aylarca süren grev ve gösterilere (ve gençlerin "Nuit debout" meydan hareketine) rağmen yasa, yine 49.3 ile geçirildi. 2017'de Macron'un **kararnameleri** bu mantığı genişletti: işletme düzeyinde pazarlığın önceliği, haksız işten çıkarmada iş mahkemesinin verebileceği tazminata tavan, işyeri temsil kurumlarının birleştirilmesi.

- **İşsizlik sigortası:** 2019, 2021 ve 2023'teki düzenlemelerle hak kazanma koşulları ağırlaştırıldı, ödenek süresi işsizlik oranına bağlanarak kısaltıldı.
- **Demiryolu:** 2018'de demiryolu işçilerinin özel statüsü (iş güvencesi ve özel emeklilik rejimi) yeni işe girenler için kaldırıldı ve SNCF anonim şirkete dönüştürüldü. Demiryolcular aylarca aralıklı grev yaptı ama kaybetti.

Görsel: Lyon'da emeklilik reformuna karşı yürüyüşte öğrenciler; pankartta "süresiz genel grev" çağrısı, 7 Mart 2023. Pemberlaid, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

69.4 İtalya

- **Ücretin enflasyona bağlanması:** *Scala mobile* 1984'te budandı, 1992'de kaldırıldı (Bölüm 67.4).
- **Güvencesizlik yasaları:** 1997'de merkez sol Prodi hükümetinin Çalışma Bakanı Tiziano Treu'nun adını taşıyan paket, geçici iş ajanslarını yasallaştırdı ve süreli sözleşmeleri genişletti. 2003'te Berlusconi hükümetinin **Biagi yasası** (adını 2002'de "Yeni Kızıl Tugaylar" tarafından öldürülen iş hukukçusu Marco Biagi'den alır) onlarca yeni güvencesiz sözleşme türü getirdi: proje sözleşmeleri, çağrı üzerine çalışma, iş paylaşımı. İtalya'da genç kuşağın bir bütün olarak "precari" (güvencesizler) olarak anılması bu yıllarda başladı (Bölüm 70.2).
- **Emeklilik:** 2011'de, borç krizinin ortasında, teknokrat Mario Monti hükümetinin Çalışma Bakanı Elsa Fornero'nun reformu emeklilik yaşını hızla yükseltti (67 ve üstüne, yaşam beklentisine bağlı olarak)

ve yüz binlerce işçiyi ne işte ne emeklilikte bırakan bir boşluğa düşürdü ("esodati").

- **İşe iade güvencesi:** 1970'te, 1969 "Sıcak Sonbaharı"nın ürünü olarak çıkarılan **İşçi Statüsü**'nün (Statuto dei lavoratori) 18. maddesi, 15'ten fazla işçi çalıştıran işyerlerinde haksız çıkarılan işçinin **işe iadesini** güvenceye alıyordu. Bu madde otuz yıl boyunca İtalyan işçi hareketinin sembolüydü. 2002'de Berlusconi maddeyi kaldırmak istedi; CGIL'in çağrısıyla 23 Mart 2002'de Roma'da düzenleyicilere göre yaklaşık 3 milyon kişi yürüdü ve hükümet geri adım attı. On iki yıl sonra, 2014-15'te, merkez sol **Demokrat Parti**'nin lideri Matteo Renzi'nin hükümeti **Jobs Act** ile yeni işe girenler için işe iade hakkını fiilen kaldırdı; yerine kıdeme göre artan bir tazminat getirdi. Berlusconi'nin yapamadığını Renzi yaptı. 2025'te CGIL'in öncülüğünde Jobs Act'in bu hükümlerini kaldırmak için yapılan referandum, katılım yüzde 50 barajının çok altında kaldığı için geçersiz sayıldı (katılım yaklaşık yüzde 30; doğrulanacak).
- **"Voucher" işçiliği:** Saatlik ödemeli çek sistemiyle, sözleşmesiz ve güvencesiz günlük işçilik yaygınlaştı; 2017'de CGIL'in referandum girişimi üzerine kaldırıldı, sonra başka adlarla kısmen geri getirildi.

69.5 İspanya, Yunanistan, Portekiz

İspanya. 2010'da Sosyalist Zapatero hükümeti, borç krizinin baskısıyla ilk iş reformunu yaptı; 29 Eylül 2010'da genel grev yapıldı. 2012'de sağcı Rajoy hükümetinin **iş reformu** daha ağırdı: Haksız işten çıkarmada tazminat çalışılan yıl başına 45 günlük ücretten 33 güne düşürüldü, ekonomik gerekçeli işten çıkarma kolaylaştırıldı, **işyeri sözleşmelerinin sektör sözleşmelerinin önüne geçmesi** sağlandı ve süresi dolan toplu sözleşmelerin kendiliğinden uzatılması sınırlandı. 29 Mart ve 14 Kasım 2012'de iki genel grev yapıldı. Reform geçti. 2021 sonunda sol koalisyon hükümetinin Çalışma Bakanı Yolanda Díaz'ın sendikalar ve işverenlerle uzlaşarak hazırladığı reform, geçici sözleşmelerin kullanımını sınırladı ve ücretlerde sektör sözleşmesinin önceliğini geri getirdi; ama işten çıkarma tazminatlarındaki kesintiyi geri almadı. Kısmi bir geri alış.

Yunanistan. Troyka memorandumlarıyla (Bölüm 68.5) Şubat 2012'de asgari ücret yüzde 22, 25 yaş altı için yüzde 32 düşürüldü. Toplu sözleşmelerin genişletilmesi ve kendiliğinden uzatılması askıya alındı; işverenlerle tek tek işçiler arasında bireysel sözleşmeler yaygınlaştı. Emekli aylıkları on küsur kez kesildi. Kamu çalışanları toplu olarak işten çıkarıldı. İşsizlik yüzde 27'ye, genç işsizliği yüzde 50'nin üzerine çıktı. 2019'da asgari ücret kısmen geri yükseltildi. Ama 2020'lerde iktidardaki sağ hükümet, altı günlük çalışma haftasını belirli sektörlerde yasallaştırdı (2024) ve günlük çalışma süresini uzatmaya olanak tanıyan düzenlemeler getirdi (ayrıntılar doğrulanacak).

Portekiz. 2011-2014 Troyka programı ile kamu çalışanlarının maaşlarından ve emekli aylıklarından tatil ikramiyeleri kesildi, fazla mesai ücretleri düşürüldü, resmî tatiller kaldırıldı, özelleştirme programı (enerji, havaalanları, posta, havayolu) hızlandırıldı. 2015 sonrasında sosyalist azınlık hükümeti, sol partilerin desteğiyle bazı kesintileri geri aldı. Ama özelleştirmeler geri alınmadı.

69.6 Kuzey ve Doğu

İsveç. Refah devletinin vitrini de dönüştü. 1990'larda emeklilik sistemi, tanımlanmış aylık yerine ödenen primlere ve ekonomik büyümeye bağlı bir sisteme çevrildi; bir kısmı borsada yatırılan bireysel fonlara ayrıldı. 2006'da iktidara gelen sağ hükümet işsizlik sigortası fonlarının üyelik ücretlerini sert biçimde artırdı: Yüz binlerce kişi fonlardan ve onlarla bağlantılı olarak sendikalardan ayrıldı; İsveç'in dünyanın en yüksekleri arasındaki sendikalaşma oranı birkaç yılda belirgin biçimde düştü

(doğrulanacak). 1990'ların başından itibaren okul ve sağlıkta **özelleştirme** yaygınlaştı: Kamu parasıyla finanse edilen, ama kâr eden şirketlerin işlettiği "serbest okullar". Bugün İsveç'te borsada işlem gören özel okul şirketleri, vergi parasıyla okullardan kâr dağıtıyor.

Hollanda. Esnek sözleşmeler ve **"zzp"** (personeli olmayan serbest çalışan) sayısının bir milyonu aşması (doğrulanacak): Bunların önemli kısmı fiilen tek bir işverene bağlı çalışan, ama işçi haklarından yoksun **sahte serbest çalışanlar**dır. İnşaatta, bakımda, teslimatta yaygındır.

Macaristan. Aralık 2018'de Orbán hükümeti, işverenlerin işçiden yılda **400 saate kadar fazla mesai** isteyebilmesini ve ödemenin üç yıla kadar ertelenebilmesini öngören yasayı çıkardı. Halk buna **"köle yasası"** adını verdi. Budapeşte'de haftalarca gösteri yapıldı. Yasanın arkasında, Macaristan'daki Alman otomobil fabrikalarının (Audi, Mercedes, BMW) işgücü açığı vardı (Bölüm 71).

Polonya. "Çöp sözleşmeler" (umowy śmieciowe): İş hukuku yerine medeni hukuka dayanan, dolayısıyla asgari ücret (uzun süre), ücretli izin, işten çıkarmaya karşı koruma ve çoğu zaman tam sosyal güvence içermeyen sözleşmeler. 2000'ler ve 2010'larda milyonlarca genç işçi bu sözleşmelerle çalıştı.

69.7 Kamu hizmetlerinin çözülüşü

Toplumsal ücretin en büyük parçası kamu hizmetleridir: sağlık, eğitim, ulaşım, su, enerji. Bunlar parayla değil, yurttaşlıkla elde edilir. Özelleştirme, bu hizmetleri yeniden metaya çevirir.

Sağlık. Almanya'da 2003-2004'te hastanelerde **DRG** (teşhise göre sabit fiyat; Fallpauschalen) sistemine geçildi. Hastane, her hasta için tedavinin gerçek maliyetine değil, teşhise göre belirlenen bir fiyata göre ödeme alır. Sonuç: Hastaneler kâr merkezine dönüştü, kârlı ameliyatlar arttı, bakım personeli azaltıldı, hastalar erken taburcu edilmeye başlandı. Özel hastane zincirleri (Helios, Asklepios, Sana) büyüdü. Pek çok kırsal hastane kapandı. İngiltere'de Ulusal Sağlık Hizmeti (NHS) resmen kamu olarak kaldı, ama temizlik, yemek, laboratuvar ve giderek artan tedavi hizmetleri taşerona ve özel sağlayıcılara verildi; kemer sıkma yıllarından sonra bekleme listeleri 2023'te 7 milyonu aştı (doğrulanacak). Salgın (Bölüm 74) bu çözülmenin bedelini acı biçimde gösterdi.

Eğitim, ulaşım, enerji ve su. Demiryolları parçalanıp özelleştirildi (İngiltere) ya da rekabete açıldı (AB demiryolu paketleri). Enerji şirketleri özelleştirildi, 2022 enerji krizinde bu şirketler rekor kâr açıklarken haneler faturaları ödeyemedi.

Ama bu alanda karşı hareketler de var. **Yeniden kamulaştırma** (remunicipalisation) dalgası:

- **Paris**, Ocak 2010'da su hizmetini iki özel şirketten (Veolia ve Suez) geri aldı ve kamu kuruluşu Eau de Paris'e verdi. Faturalar düştü.
- **Berlin**'de Şubat 2011'de, su şirketinin özelleştirme sözleşmelerinin gizli maddelerinin açıklanmasını isteyen halk oylaması kabul edildi. Kentin ilk başarılı yurttaş referandumuydu. Kent yönetimi sonraki yıllarda özel hisseleri geri satın aldı.
- **Hamburg**'da 2013'te yapılan referandumla kent, elektrik, gaz ve ısıtma şebekelerini geri almaya karar verdi. Almanya'da yüzlerce belediye enerji şebekelerini geri aldı.
- **Berlin**'de Eylül 2021'de "Deutsche Wohnen & Co. Kamulaştırılsın" referandumu yüzde 59 oyla kabul edildi: 3.000'den fazla daireye sahip konut şirketlerinin kamulaştırılması. Kent yönetimi bu kararı henüz uygulamadı (Bölüm 75).

Bu örnekler bir şeyi gösteriyor: Özelleştirme geri döndürülemez değildir. Ama geri almanın aracı sandık değil, örgütlü halk hareketidir; sandık o hareketin yalnızca bir anıdır.

69.8 Direnişler ve kazanımlar

Kırk yıllık gaspa karşı direniş hiç eksik olmadı. Bir kısmı kazandı, çoğu kaybetti. Ders, kazananlarla kaybedenler arasındaki farktadır.

- **Fransa 1995:** Demiryolu ve ulaşımda üç haftaya yakın süren grev. Emeklilik bölümü geri çekildi. **Kazanılan savunma.**
- **Fransa 2006:** Hükümet, 26 yaş altı gençlerin iki yıl boyunca gerekçesiz işten çıkarılabileceği bir "ilk iş sözleşmesi" (CPE) getirdi. Üniversite ve lise öğrencileri okulları işgal etti, sendikalar onlarla birlikte yürüdü. Yasa çıkmış olmasına rağmen, Nisan 2006'da uygulanmadan geri çekildi. **Gençlik ile sendikaların birliği kazandı.**
- **Fransa 2010 ve 2023:** Milyonlarca kişinin katıldığı, aylarca süren hareketler. Rafineri ve liman grevleri önemli bir güce ulaştı. Ama sendika konfederasyonlarının stratejisi, birbirinden haftalarca ayrı "eylem günleri" üzerine kuruluydu. **Kitlesel ama kaybedilen.**
- **İtalya 2002:** 18. madde için 3 milyonluk gösteri ve genel grev. **O gün kazanılan, 2015'te kaybedilen.**
- **İspanya 2010 ve 2012:** Üç genel grev. **Kaybedilen.**
- **Yunanistan 2010-2012:** Otuzu aşkın genel grev (sayı kaynağa göre değişir; doğrulanacak), Sintagma Meydanı işgali. **Kaybedilen.** Tükenen enerji, bir kısmıyla SYRIZA'nın seçim zaferine, sonra onun teslimiyetine aktı (Bölüm 73).

Ders: Tek günlük "sembolik" genel grevle, sürekli ve üretimi durduran grev arasındaki fark. Yunanistan'da otuzu aşkın genel grev yapıldı ve memorandumlar geçti. Fransa'da 1995'te tek bir süresiz ulaşım grevi, hükümeti geri adım atmaya zorladı. Tek günlük genel grev, sermayeye maliyeti sınırlı bir protestodur: Bir gün kaybedilir, ertesi gün telafi edilir. Hükümet bir günü bekleyebilir. Süresiz ve boğaz noktalarında (liman, rafineri, demiryolu, enerji; K8.D) yapılan grev ise sermayenin kâr çevrimini fiilen durdurur. İkincisini örgütlemek zordur: grev fonu, işyeri komiteleri, sektörler arası eşgüdüm, yerel dayanışma ağları ister. Sendika bürokrasisi genellikle birinciyi tercih eder, çünkü ikincisi kendi denetiminden çıkabilir. Bu ders, hiçbir hakkın "bir günlük" eylemle geri alınamayacağını ve kazanılamayacağını söylüyor.

Tablo T15: Tırpanlanan haklar (1980-2026)

Ülke	Hak (kazanıldığı yıl)	Gasp eden yasa (yıl)	Hükümetin rengi	Direniş	Sonuç
İngiltere	Dayanışma grevi, kapalı işyeri	Çalışma yasaları (1980-84)	Muhafazakâr	Madenci grevi 1984-85	Kaybedildi; Blair korudu
İngiltere	Belediye konutu (1919 sonrası, 1945 sonrası)	Satın Alma Hakkı (1980)	Muhafazakâr	Zayıf	Kamu konut stoku eridi
İngiltere	Grev hakkı	Sendika Yasası (2016), Asgari Hizmet Yasası (2023)	Muhafazakâr	2022-23 grev dalgası	2024 sonrası kaldırma süreci (doğrulanacak)
Almanya	Ücrete bağlı işsizlik yardımı (1927, 1969)	Hartz IV (2005)	SPD-Yeşiller	Pazartesi gösterileri 2004	Kaybedildi; WASG ve Die Linke doğdu
Almanya	65 yaşında emeklilik	Rente mit 67 (2007)	CDU/CSU-SPD	Sınırlı	Kaybedildi

Ülke	Hak (kazanıldığı yıl)	Gasp eden yasa (yıl)	Hükümetin rengi	Direniş	Sonuç
Almanya	Grevden dolaylı etkilenen işçiye ödeme	§116 AFG değişikliği (1986)	CDU/CSU-FDP	Kitlesel gösteriler	Kaybedildi
Fransa	60 yaşında emeklilik (1982)	Woerth (2010: 62), Borne (2023: 64)	Sağ / merkez	2010 ve 2023 hareketleri	Kaybedildi; 2025'te askıya alma (doğrulanacak)
Fransa	Sektör sözleşmesinin önceliği	El Khomri (2016), Macron kararnameleri (2017)	Sosyalist / merkez	2016 grevleri, Nuit debout	Kaybedildi
Fransa	Demiryolcu statüsü	SNCF reformu (2018)	Merkez	2018 aralıklı grevleri	Kaybedildi
İtalya	Ücret endekslemesi (scala mobile, 1945/1975)	Craxi kararnamesi (1984), anlaşma (1992)	Sosyalist / merkez	1985 referandumu	Kaybedildi
İtalya	İşe iade (18. madde, 1970)	Jobs Act (2015)	Demokrat Parti (merkez sol)	2002 zaferi; 2025 referandumu	2015'te kaybedildi
İtalya	Kalıcı sözleşme normu	Treu (1997), Biagi (2003)	Merkez sol / sağ	Sınırlı	Güvencesizlik kurumsallaştı
İspanya	Yüksek işten çıkarma tazminatı, sektör sözleşmesi	İş reformu (2012)	Sağ (PP)	2012 genel grevleri	Kaybedildi; 2021'de kısmi geri alış
Yunanistan	Asgari ücret, toplu sözleşme	Memorandum (2012)	Koalisyon (PASOK-ND)	30'u aşkın genel grev	Kaybedildi; 2019'da kısmi geri alış
Portekiz	İkramiyeler, tatiller	Troyka programı (2011-14)	Sağ	Genel grevler	2015 sonrası kısmi geri alış
İsveç	Kapsayıcı işsizlik sigortası	Fon ücreti artışı (2007)	Sağ	Sınırlı	Sendikalaşma geriledi
Macaristan	Fazla mesai sınırı	"Köle yasası" (2018)	Sağ (Fidesz)	Aralık 2018 gösterileri	Kaybedildi
Polonya	İş hukuku kapsamı	Medeni hukuk sözleşmelerinin yaygınlaşması (2000'ler)	Değişik	Sendika kampanyaları	Kısmi düzenleme

Bu tablo, planlanan G28 grafiğiyle (toplu sözleşme kapsamı ve emeklilik yaşları 1980-2025) birlikte okunmalıdır. Rakamlar için OECD'nin toplu sözleşme kapsamı ve işsizlik yardımı yenileme oranı serileri ile Eurostat'ın düşük ücret verileri kullanılacaktır.

69.9 Yedek sanayi ordusunun beş yüz yıllık disiplin hattı

Bu bölümde anlattığımız her şeyin arkasında tek bir mantık var: **Çalışmayan yoksulu cezalandırarak çalışan işçiyi disipline etmek.** Bu mantık yeni değildir. Kapitalizmin doğuşundan bu yana bir zincir gibi uzanır.

Marx *Kapital*'in 23. bölümünde, **sermaye birikiminin genel yasası**nı şöyle açıklar: Birikim ilerledikçe sermaye, makine ve teknolojiye daha fazla, canlı emeğe görece daha az yatırım yapar. Bu, sürekli olarak işsiz ya da yarı işsiz bir "nispi fazla nüfus" yaratır. Bu fazla nüfus, yani **yedek sanayi ordusu**,

çalışan işçilerin ücretini ve pazarlık gücünü baskı altında tutar. Yedek ordu ne kadar kalabalık ve ne kadar çaresizse, çalışan ordu o kadar uysal olur. Devletin yoksulluğa yönelik politikaları, bu yüzden hiçbir zaman yalnızca "yoksula yardım" değildir; her zaman **yedek ordunun disiplinidir.**

Tablo T37: Yedek sanayi ordusunun disiplin hattı

Dönem	Araç	İşlevi	Bu dosyadaki yeri
16. yüzyıl	Serserilik yasaları, "kanlı yasalar": kırbaç, damga, idam	Topraktan kovulan köylüyü ücretli emeğe zorlamak	Bölüm 2
1795-1834	Speenhamland düzeni	Ücreti yoksul yardımıyla sübvanse ederek düşük tutmak	Bölüm 5
1834	Yeni Yoksullar Yasası, çalışma evleri	Yardımı cezaya çevirmek: "çalışma evi, en kötü işten daha kötü olmalı"	Bölüm 5
1911-1927	İşsizlik sigortasının kazanılması, "uygun iş" koşulları	Kazanım, ama koşullu; disiplin hükümleri içeren	Kısım IV-VI
1929-1932	Weimar'da işsizlik sigortası krizi	Kesintiler, sosyal demokrat hükümetin düşüşü	Bölüm 24.2
1955-1973	Göçmen işçi rezervi	İhtiyaç olduğunda getirilen, kriz olduğunda gönderilen emek	Bölüm 50, 77
2005	Hartz IV yaptırımları	Uzun süreli işsizi her işe razı etmek	69.1
2013 sonrası	Universal Credit ve yaptırım rejimi	Yardımı dijital denetime ve cezaya bağlamak	69.2
2010'lar-2020'ler	Platform emeğinde "kendi hesabına" yedek ordu	Her an çağrılabilen, hiçbir güvencesi olmayan emek havuzu	76.2
2020'ler	Yapay zekâ ve otomasyonla büyütülen "fazla nüfus"	"Gereksizler" söylemiyle beklentileri kırmak	69.9, K8.E

Zincirin son halkası bugün tartışılıyor. Tarihçi Yuval Noah Harari'nin popülerleştirdiği **"gereksizler sınıfı"** söylemi, yapay zekânın milyonlarca insanı ekonomik olarak "gereksiz" hâle getireceğini söyler. Sınıfsal yanıtımız şudur: "Gereksiz" olan, bu insanların toplumsal yararı değil, **kârlılık hesabıdır.** Bakım, eğitim, sağlık, konut, çevre onarımı alanlarında yapılacak sınırsız iş var. Bu işler yapılmıyor, çünkü kâr getirmiyor. Makine insan emeğini gerçekten azaltıyorsa, bunun anlamı herkes için daha az çalışma ve daha fazla özgür zaman olabilir; kapitalizmde ise bir kesim için işsizlik, öbür kesim için yoğunlaşan iş anlamına geliyor. Yapay zekâ, yedek sanayi ordusunu büyütmek ve çalışanı "yerine makine konacak" korkusuyla disipline etmek için kullanılıyor (blogdaki *Piramidin Kanlı Basamakları: 'Gereksizler Sınıfı'nın Doğuşu* ve *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* yazıları).

Dikkat: 16. yüzyılın damgalama ve idamları ile bugünün yardım yaptırımları aynı şiddet düzeyinde değildir. Bunu eşitlemek hem tarihe hem bugüne haksızlık olur. Süreklilik şiddetin derecesinde değil, **mantıkta ve işlevdedir**: Yoksulluğun cezalandırılması, emeğin disiplinine hizmet eder.

Kavram kutusu. - **Yedek sanayi ordusu:** Sermaye birikiminin sürekli yeniden ürettiği işsiz ve yarı işsiz kitle; çalışan işçinin ücretini ve pazarlık gücünü baskı altında tutar (*Kapital* I, 23. bölüm; Bölüm 0.2). - **Toplumsal ücret:** İşçinin yaşam düzeyini belirleyen toplam: ücret artı emeklilik, sağlık, eğitim, konut desteği ve işsizlik sigortası; eksi vergi, kira, ulaşım ve borç faizi (Bölüm 0.12). Bu bölümdeki her "reform" bu toplamdan bir parça koparır. - **Esneklik:** İşverenin işçiyi işe alma, çıkarma, çalışma süresini ve ücretini belirleme serbestliğinin artırılması. İşçi açısından anlamı güvencesizliktir. - **Yeniden kamulaştırma:** Özelleştirilmiş kamu hizmetlerinin (su, enerji, konut, ulaşım) toplumsal mülkiyete geri alınması.

Kritik an.

	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ocak-Nisan 2023, Fransa (emeklilik)	64 yaş reformunun geri çekilmesi	Sendikalar tarihî bir birlik kurdu ama stratejiyi aralıklı eylem günlerinde tuttu; süresiz grev çağrısı yapılmadı	Hükümet 49.3 ile meclis oylamasını atladı; grevdeki rafineri işçilerine zorla çalıştırma emirleri	Finans ve bütçe disiplini (kredi derecelendirme ve AB kuralları adına)	Yasa geçti; ama hareket siyasal krizi derinleştirdi ve reform 2025'te askıya alındı (doğrulanacak)

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Yaptırım rejimi ve "uygun iş" dayatması · geçici iş ajansları ve mini işler · sıfır saatlik sözleşmeler · sahte serbest çalışma · işyeri sözleşmesinin sektör sözleşmesinin önüne geçirilmesi · işten çıkarma tazminatına tavan · emeklilik yaşının yükseltilmesi ve özel emeklilik fonları · kararnameler ve oylamasız yasa (49.3) · grev oylaması barajları ve asgari hizmet zorunluluğu · hastanelerde fiyatlandırma (DRG) · kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi · otomasyon ve yapay zekâ ile işsizlik tehdidi.

Zaman kimin? Bu bölümdeki gaspların en somut ölçüsü zamandır. Emeklilik yaşının 60'tan 64'e ya da 65'ten 67'ye çıkması, işçinin yaşamından iki ila dört yıllık özgür zamanın sermayeye aktarılması demektir. Sıfır saatlik sözleşme, işçinin bütün zamanını "çağrılmaya hazır" bekleme zamanına çevirir. 400 saatlik fazla mesai, yılda on haftalık ek bir çalışma demektir. Üretkenlik kırk yılda katlanarak arttı; ama çalışma süresi aynı oranda kısalmadı. Bu **kazanılmamış boş zaman** (G38), sermayenin el koyduğu en büyük servettir (K8.B).

Türkiye'ye bağ. Avrupa'daki "esneklik" programı Türkiye'de de aynı yıllarda uygulandı. **4857 sayılı İş Kanunu** (2003) esnek çalışma biçimlerini (kısmi süreli, çağrı üzerine çalışma, denkleştirme) ve alt işverenliği yasallaştırdı; Avrupa'daki Hartz ve Biagi yasalarıyla aynı dönemin ürünüdür. **Kıdem tazminatı**, Türkiye işçi sınıfının en önemli kazanımlarından biri olarak yıllardır "fon"a devredilmek ya da budanmak isteniyor; bu, İtalya'da 18. maddeye, İspanya'da işten çıkarma tazminatlarına yapılan saldırının Türkiye'deki karşılığıdır. **Özel istihdam büroları** 2003'te, **geçici iş ilişkisi** (kiralık işçilik) 2016'da yasallaştırıldı: Almanya'daki Hartz I'in Türkiye versiyonu. Emeklilik yaşının kademeli yükseltilmesi (1999 ve 2008 düzenlemeleri) aynı programın parçasıdır. Aynı program, farklı ülkelerde farklı adlarla uygulanıyor; bu yüzden direniş de ancak ülkeler arası bilgi ve dayanışmayla güçlenebilir.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Reformlar kaçınılmazdı; nüfus yaşlanıyor, emeklilik sistemleri sürdürülemez.”* Nüfus yaşlanıyor, ama üretkenlik de artıyor: Bugün bir çalışan, 1980’deki bir çalışandan çok daha fazla değer üretiyor. Soru, bu artan zenginliğin nasıl bölüşüldüğüdür. Emeklilik sistemlerinin “açığı”, ücretlerin milli gelirdeki payı düştüğü, kâr ve servet vergileri azaltıldığı ve primlerden muaf mini işler yaygınlaştırıldığı için büyüdü. “Sürdürülemez” olan emeklilik değil, emeğin payını düşüren bölüşüm düzenidir. Aynı hükümetler silahlanma için yüzlerce milyar avroyu bir gecede buldu (Bölüm 68.9). *“Hartz IV işsizliği azalttı.”* İşsizlik sayısı düştü, ama bunun önemli bir kısmı düşük ücretli, geçici, mini işlerin çoğalmasıyla oldu. İşsizlik, yoksul çalışmaya dönüştürüldü. Aynı dönemde Almanya’nın ihracat fazlası, Güney Avrupa’nın işsizliği olarak geri döndü.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kamu hizmetleri ve sosyal güvenlik fonları giderek sigorta şirketlerinin, özel hastane zincirlerinin ve yatırım fonlarının eline geçti. - **Kimin denetiminde?** İşsizin zamanı ve yaşamı iş ajansının “danışmanı”nın, çalışanın zamanı işverenin “esneklik” ihtiyacının denetiminde. - **Kimin yararına?** Düşük ücretten beslenen ihracat sanayisinin, geçici iş ajanslarının, sağlık ve eğitim şirketlerinin. - **Kim karar veriyor?** Hükümetler, çoğu zaman meclis oylamasını atlayarak (49.3), Brüksel’in “ülkeye özgü tavsiyeleri”yle; çoğunluğun iradesi, sokakta gösterilse bile, sayılmıyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, 23. bölüm: “Kapitalist Birikimin Genel Yasası”. - Ken Loach, *Ben, Daniel Blake* (*I, Daniel Blake*, 2016): İngiltere’de yardım yaptırım rejimi. Aynı yönetmenden *Sorry We Missed You* (2019): kendi hesabına çalışan kargo şoförünün güvencesizliği. - Stéphane Brizé, *En guerre* (2018): Fransa’da kapatılan bir fabrikada işçilerin direnişi. - Ken Loach, *The Navigators* (2001): İngiliz demiryollarının özelleştirilmesi ve demiryolu işçileri. - Blogdaki yazılarımız: *Piramidin Kanlı Basamakları*, *Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği*, *Maricarmen’in Sedyesi, Elif’in Anahtarı*.

Bölüm 70: Sınıfın Çözülüşü ve Yeniden Bileşimi: Sanayisizleşme, Güvencesizleşme ve “Proleter Elitizm”

Sahne. 27 Mart 1992, Boulogne-Billancourt, Paris’in batı kıyısı. Seine nehrinin ortasındaki Seguin Adası’nda ve karşı kıyıda uzanan Renault fabrikasında son otomobil banttan indi. Bu fabrika seksen yıl boyunca Fransız işçi sınıfının “kalesi” sayılmıştı: 1936’da işgal edilmiş, savaştan sonra kamulaştırılmış, 1968’de yeniden işgal edilmişti. En kalabalık döneminde otuz binin üzerinde işçi çalıştırıyordu (doğrulanacak). Fransızcada bir deyim vardı: “Billancourt hapşırırsa Fransa nezle olur.” Kapanışa karşı son yıllarda direnen işçiler vardı, ama kapanış bir savaşla değil, yıllar süren bir erimeyle geldi: işçi sayısı azaldı, üretim başka fabrikalara, sonra başka ülkelere taşındı. Fabrika binalarının çoğu yıkıldı. Bugün adada bir sanat ve kültür merkezi var. Sartre’ın 1968’de fabrika kapısında işçilere seslendiği yerden, bugün turistler Seine manzarasının fotoğrafını çekiyor.

Tez. İşçi sınıfı ortadan kalkmadı. **Parçalandı ve yeniden bileşti.** 1980’lerden bu yana Avrupa’da büyük fabrikanın, madenin, liman ve tersanenin çevresinde kurulan işçi mahalleleri, partileri, sendikaları ve kültürü çözüldü. Yerine hizmet, bakım, lojistik, perakende, bilişim ve platform emeğinde çalışan; kadınlaşmış, göçmenleşmiş, taşeronlaşmış, güvencesiz ve dağınık bir işçi sınıfı geldi. Bu dönüşüm, sermayenin bilinçli bir stratejisi (üretimin yer değiştirmesi, taşeronlaştırma, esneklik yasaları) ile işçi hareketinin kendi kapanmasının (**proleter elitizm**) birleşimidir.

70.1 Sanayisizleşme, ülke ülke

“Sanayisizleşme” (deindüstriyalizasyon), sanayinin toplam istihdam içindeki payının düşmesidir. Bu, sanayi üretiminin yok olması anlamına gelmez: Almanya bugün de dünyanın en büyük sanayi ülkelerinden biridir. Anlamı, aynı üretimin daha az işçiyle yapılması (verimlilik artışı), üretimin bir kısmının düşük ücretli ülkelere taşınması ve fabrikalardaki işlerin bir kısmının (temizlik, yemek, bakım, lojistik, tasarım) taşerona verilip “hizmet” diye sayılmasıdır.

Sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki payı (yaklaşık değerler; doğrulanacak)

Ülke	1970 civarı	2024 civarı	Simge olan kapanışlar
İngiltere	%40-45	%15-18	Kuzey madenleri, Sheffield çeliği, Clyde tersaneleri, Lancashire dokumaları
Fransa	%38-40	%18-20	Lorraine çeliği, Nord-Pas-de-Calais madenleri, Renault Billancourt (1992)
İtalya	%38-40	%25-27	Sesto San Giovanni, FIAT Mirafiori’nin küçülüşü, Taranto Ilva krizi
Batı Almanya / Almanya	%46-48	%26-28	Ruhr’un kömürü ve çeliği, son taş kömürü madeni (2018)
Belçika	%40-45	%18-20	Valonya çeliği ve kömürü (Liège, Charleroi)
İspanya	%33-36	%19-21	Asturias ve Bask ülkesi tersaneleri ve çeliği

Kaynaklar için OECD işgücü istatistikleri ve Eurostat serileri kullanılacaktır; tanım farkları (inşaat dahil mi, değil mi) sonuçları birkaç puan değiştirir. Bu tablo, planlanan G20 grafiğinin özetidir.

Her ülkede sanayisizleşmenin bir coğrafyası vardır:

- **İngiltere'de** Yorkshire, Durham, Güney Galler ve İskoçya'nın maden kasabaları 1985-1995 arasında ocaklarını kaybetti. Lancashire'ın dokuma kentleri zaten 1960'lardan itibaren çözülüyordu. Kuzey İngiltere ile Londra arasındaki bölgesel uçurum bu yıllarda derinleşti.
- **Fransa'da** Lorraine'in çelik havzası (Longwy, Hayange, Florange) ve Nord-Pas-de-Calais'nin kömür havzası (Lens, Liévin, Hénin-Beaumont) 1970'lerin sonundan itibaren boşaldı. Fransız kömür madenciliği 2004'te tümüyle bitti. Renault Billancourt'un kapanışı, bu sürecin sembolüdür.
- **İtalya'da** Milano'nun kuzeyindeki **Sesto San Giovanni**, Breda, Falck, Ercole Marelli ve Pirelli fabrikalarıyla bir sanayi kentiydi. 1943-45 grevlerinde ve direnişte oynadığı rolle "İtalya'nın Stalingradı" diye anıldı. 1980'ler ve 1990'larda fabrikaların hepsi kapandı; Falck'ın dev çelik alanı yıllarca boş kaldı. Torino'daki **FIAT Mirafiori**, 1970'lerde onlarca bin işçinin çalıştığı Avrupa'nın en büyük fabrikalarından biriyken bugün birkaç bin işçiye indi (seri doğrulanacak). Güneyde, Taranto'daki **Ilva** çelik fabrikası, Avrupa'nın en büyük çelik tesislerinden biri olarak kaldı; ama 1995'te özelleştirildikten sonra kirliliği yüzünden kentte kanser vakaları arttı, 2012'de yargı fabrikanın bir kısmına el koydu. İşçiler yıllardır "iş mi, sağlık mı" diye dayatılan sahte bir seçimin içinde yaşıyor.
- **Almanya'da** Ruhr havzası 1950'lerde yarım milyonu aşan madenciyle Avrupa'nın sanayi kalbiydi. Kömür ve çelik istihdamı onlarca yıllık kademeli bir süreçle eridi. 21 Aralık 2018'de Bottrop'taki Prosper-Haniel madeninin kapanmasıyla Almanya'da taş kömürü madenciliği sona erdi. Almanya'nın farkı, bu çözülmenin kamu sübvansiyonları ve "sosyal olarak katlanılabilir" uyum programlarıyla yavaşça yönetilmesiydi; İngiltere'deki gibi bir çatışmayla değil. Madenciler erken emekli edildi, çocukları başka sektörlere geçti.
- **Belçika'da** Valonya'nın çelik ve kömür havzası (Liège, Charleroi) çöktü; sanayi ağırlığı ve zenginlik Flandre'a kaydı. Bu kayma, Belçika'nın ulusal sorununun sınıfsal zeminidir (Bölüm 72.6).

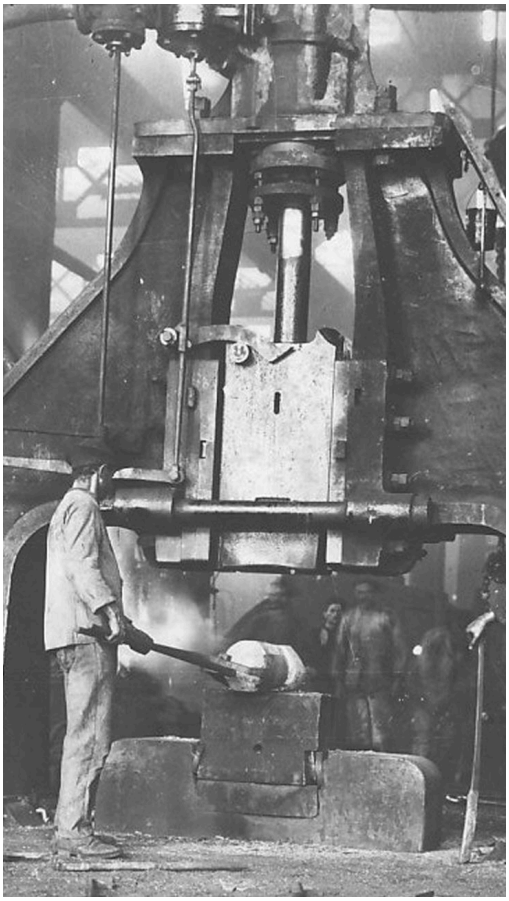

Görsel: Sesto San Giovanni'de Breda fabrikasının dövme atölyesinde büyük şahmerdanla çalışma, 1916. Fondazione Isec arşivi, kamu malı, Wikimedia Commons.

70.2 İtalya'da sınıfın çözülüşü

İtalya, Avrupa'nın en güçlü komünist partisine ve en militan işçi hareketlerinden birine sahipti. Çözülüşü de bu yüzden en öğretici olanlardan biridir.

İlk kırılma 1980'deki **FIAT yenilgisi** ve "40 binler yürüyüşü" oldu (Bölüm 67.4). Fabrikadaki işçi gücü kırıldı, fabrika meclislerinin ve delegelerin otoritesi zayıfladı, en militan işçilerin bir kısmı işten çıkarıldı.

İkinci kırılma siyasal sistemin çöküşüydü. 1992'de Milano'da başlayan **Tangentopoli** ("rüşvet kenti") soruşturmaları, Hristiyan Demokratların ve Sosyalist Parti'nin yolsuzluk ağlarını açığa çıkardı; iki parti birkaç yıl içinde dağıldı. **PCI** ise 1991'de kendini feshederek Demokratik Sol Parti'ye (PDS) dönüşmüş, bir azınlık Komünist Yeniden Kuruluş Partisi'ni (Rifondazione) kurmuştu (Bölüm 65). İşçi sınıfının yarım yüzyıllık siyasal temsilcisi, sınıfın en çok ihtiyaç duyduğu anda ortadan kalktı.

Boşluğu sağ doldurdu. **Silvio Berlusconi**, kendi televizyon kanallarının gücüyle 1994'te iktidara geldi ve işçi oylarının önemli bir kısmını aldı: Medya sermayesi, ilk kez doğrudan kendi partisini kurarak devleti yönetti. Kuzeyde **Kuzey Ligi** (Lega Nord), eski PCI kalelerinde bile işçiler arasında yükseldi. Söylemi, "üreten kuzey"in vergilerinin "tembel" güneye ve Roma'nın bürokrasisine gittiğiydi; sonra hedefe göçmenler eklendi. Böylece kuzeyli işçiye, öfkesini patronuna değil güneyli ve göçmen işçiye yöneltmesi söylendi. Bu, Gramsci'nin "güney sorunu" dediği bölgesel-sınıfsal eşitsizliğin (Bölüm 72.1) sağ tarafından ters çevrilmesiydi.

Üçüncü kırılma yasaldı. **Treu** (1997) ve **Biagi** (2003) yasalarıyla güvencesizlik kurumsallaştı (Bölüm 69.4). 1980'lerin sonundan sonra işe giren genç kuşak, babalarının kalıcı sözleşmelerini hiç görmedi. "Precari" (güvencesizler) bir kuşağın adı oldu. Yüz binlerce üniversite mezunu genç, 2000'lerde ve 2010'larda İtalya'dan göç etti: Londra'nın restoranlarına, Berlin'in bilişim şirketlerine. Bir zamanlar Güney İtalya'dan kuzeye ve Almanya'ya giden işçi göçü (Kısım IX), bu kez eğitimli gençlerin göçü olarak geri döndü.

70.3 Fransa'da sınıfın çözülüşü

Paris'in çevresindeki işçi banliyöleri, 1920'lerden 1980'lere kadar Fransız Komünist Partisi'nin (PCF) yönettiği belediyelerle **"kızıl kuşak"** (ceinture rouge) diye anılırdı: Saint-Denis, Aubervilliers, Ivry, Montreuil, Gennevilliers. PCF belediyeleri buralarda konut, kreş, sağlık merkezi, spor ve kültür tesisleri kurmuş, işçi mahallesinin toplumsal dokusunu örmüştü. Sanayinin çekilmesiyle bu doku çözüldü. Fabrikalar kapandı, eski işçiler emekli oldu ya da taşındı, yerlerine gelen yeni kuşak (çoğunlukla Kuzey Afrika ve Afrika kökenli işçi aileleri) iş bulamadı. PCF'nin oyu ve belediyeleri erimeye başladı.

Eski maden ve çelik havzalarında süreç daha çarpıcıydı. 1970'lerde PCF'nin ve sosyalistlerin kalesi olan Nord-Pas-de-Calais'nin maden kasabalarında, 1990'lardan itibaren Ulusal Cephe'nin (FN; bugün Ulusal Birlik, RN) oyu yükseldi. En bilinen örnek **Hénin-Beaumont**'dur: Eski bir maden kasabası olan Hénin-Beaumont'ta FN 2014'te belediyeyi ilk turda kazandı; Marine Le Pen 2017'den bu yana milletvekilliği seçim bölgesi olarak bu kasabanın bulunduğu bölgeyi seçti. Seçim serileri (G22) bu kaymayı gösterir. Ama dikkat: Bu, "komünist seçmen faşist oldu" demek değildir. Anketler, eski komünist seçmenlerin büyük kısmının sandıktan uzaklaştığını, FN'nin ise yeni kuşak işçiler, esnaf ve emekliler arasında büyüdüğünü gösteriyor. Sol, bu bölgelerde 1983'teki kemer sıkma dönüşüyle (Bölüm 67.4) güvenilirliğini kaybetti; boşluğu aşırı sağ doldurdu.

Banliyölerde ise göçmen kökenli işçi çocuklarının işsizliği, polis şiddeti ve ayrımcılık birikti. 27 Ekim 2005'te Clichy-sous-Bois'da polisten kaçarken bir trafoya giren iki genç, Zyed Benna ve Bouna Traoré, elektrik çarpmasıyla öldü. Ardından üç hafta süren **banliyö ayaklanmaları** bütün Fransa'ya yayıldı; hükümet olağanüstü hal ilan etti. Ayaklanma örgütsüzdü ve siyasal bir programı yoktu. Ama bir gerçeği gösterdi: Fransız işçi sınıfının yeni kuşağının önemli bir kısmı artık eski işçi mahallelerinde, eski sendikaların ve partinin ulaşamadığı yerlerde, ırkçılıkla birleşmiş bir sınıf baskısı yaşıyordu.

Fransa'da **sendikalaşma oranı** yüzde 10'un altına düştü; özel sektörde daha da düşüktür (Çalışma Bakanlığı araştırma birimi DARES'in verileri; doğrulanacak). Bu, Avrupa'nın en düşük oranlarından biridir. Ama Fransa'nın çelişkisi şudur: Sendika üyeliği düşük olsa da **grev ve hareket kapasitesi** yüksek kaldı: 1995, 2010, 2016, 2019-20 emeklilik grevleri, 2023. Fransız sendikaları üyelik değil, harekete geçirme örgütleri gibi işler; toplu sözleşmeler de sendika üyesi olmayanları kapsar. Bu da sınıf gücünün üye sayısıyla ölçülemeyeceğini (Bölüm 0.10) gösterir.

Görsel: Lille'de Longwy Çelik Fabrikaları şirketinin eski deposunun terk edilmiş alanı, 2022. Velvet, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

70.4 İngiltere ve Almanya

İngiltere. Madenci grevinin yenilgisinden sonra (Bölüm 67.2) kuzeyin sanayi kentleri bir kuşak boyunca yeniden toparlanamadı. İş olarak geriye çağrı merkezleri, depolar, perakende ve kamu sektörü kaldı; 2010 sonrası kemer sıkmayla kamu işleri de azaldı.

2016'daki **Brexit** referandumunda bu bölgelerin çoğunluğu AB'den ayrılmaya oy verdi. 2019 seçiminde ise İşçi Partisi'nin yüz yıllık kaleleri olan kuzey ve orta İngiltere seçim bölgelerinin bir kısmı, basının **"kızıl duvar"** dediği hat, Muhafazakârlara geçti. Liberal yorum, bu işçileri "cahil" ve "ırkçı" diye küçümsedi. Sınıfsal okuma farklıdır: Bu oylar, kırk yıllık çöküşe, İşçi Partisi'nin Blair döneminde bu bölgeleri yüzüstü bırakmasına ve Londra merkezli siyasete karşı bir öfkenin ifadesiydi. Öfke gerçekti; yönü sağ tarafından göçmene ve Brüksel'e çevrildi. Bu öfkenin sağa kanalize edilmesinin mekanizmalarını blogdaki *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* yazısı ayrıntılı çözümlüyor.

Almanya. Almanya'daki çözülme farklı bir biçim aldı: **ikili emek piyasası** (dualizasyon). Bir yanda otomobil, makine ve kimya sanayisinin **çekirdek işçileri**: toplu sözleşmeli, sendikalı, işyeri konseyiyle korunan, iyi ücretli, çoğunlukla Alman erkek vasıflı işçiler. Öbür yanda, aynı fabrikalarda ya da onların çevresinde çalışan **çevre işçileri**: geçici iş ajansı işçileri, taşeron işçileri, mini iş çalışanları, fabrikanın temizliğini, yemeğini, lojistiğini yapan hizmet işçileri. Hartz yasaları (Bölüm 69.1) bu ikinci grubu büyüttü. Aynı fabrikanın aynı bandında, aynı işi yapan iki işçiden biri ötekinden çok daha düşük ücret alabilir. Literatür buna "içeridekiler ve dışarıdakiler" der.

Buna **Doğu Almanya**'nın düşük ücret bölgesine dönüşmesi eklenir. Birleşmeden otuz beş yıl sonra Doğu'da ücretler Batı'nın hâlâ belirgin biçimde gerisindedir, toplu sözleşme kapsamı daha düşüktür, gençler Batı'ya göç etmiştir (Bölüm 71, 79). Alman işçi sınıfı böylece üç katmana bölündü: Batı'nın çekirdek sanayi işçisi, her iki taraftaki güvencesiz hizmet işçisi ve Doğu'nun "ikinci sınıf" işçisi.

70.5 “Proleter elitizm”: sınıfın kendi içindeki kapanma

> *Terim notu: “Proleter elitizm” yerleşik bir Marksist terim değil, bu dosyada kullandığımız analitik bir terimdir (Bölüm 0.9, EK C). Üç yerleşik kavramı bir araya getirir ve onlardan ayrılır:* ***işçi aristokrasisi*** *(Engels, Lenin: emperyalist ranttan pay alan üst katman),* ***işçicilik / ouvriérisme*** *(sınıfı fabrika işçisiyle sınırlayan dar tanım) ve* ***emek piyasası dualizasyonu*** *(güvenceli içeridekiler ↔ güvencesiz dışarıdakiler). Bu üçünden farkı şudur: “Proleter elitizm”, maddi bir konumu (daha iyi ücret ve güvence), bir kimlik tanımını (gerçek işçi kimdir?) ve bir örgütsel pratiği (sendikanın ve partinin kime kapısını açtığı) birlikte adlandırır. Terim bir suçlama değil, bir çözümleme aracıdır: Hedefi çekirdek işçi değil, sınıfı bölen mekanizmadır.*

Sınıfın çözülüşünü yalnızca sermayenin stratejisiyle açıklamak eksik olur. İşçi hareketinin kendisi de, özellikle refah döneminde kurduğu kurumlar ve kimlikler aracılığıyla, bu çözülmeye katkıda bulundu. Dört mekanizmayı ayıralım.

> **Kavram kutusu: Proleter elitizmin dört biçimi. (a) İşçi aristokrasisinin yeni biçimi.** Engels 1858’de Marx’a yazdığı bir mektupta İngiliz proletaryasının giderek “burjuvalaştığından”, dünya pazarını sömüren bir ulusun burjuvazinin yanında bir “burjuva proletaryası” da yarattığından söz eder (Engels’ten Marx’a, 7 Ekim 1858). Lenin bu gözlemi *Emperyalizm*’de (1916) ve *Emperyalizm ve Sosyalizmde Bölünme* (1916) makalesinde geliştirdi: Emperyalist süper kârlardan pay alan işçilerin üst katmanı, oportünizmin ve sosyal şovenizmin maddi temelidir. Bugünkü biçimi: güvenceli, sendikalı, yerli, çoğunlukla erkek ve vasıflı **çekirdek işçinin**, kendi kazanımlarını göçmene, kadına, genç ve güvencesiz işçiye kapatmasıdır. Toplu sözleşmelerde “yeni işe girenler için ayrı ücret skalası” (iki kademeli sözleşmeler) kabul eden, taşeron işçiyi sendikaya almayan, geçici işçinin işten çıkarılmasını kendi işinin güvencesi sayan pratikler bunun örnekleridir. Bu, “dualizasyon” literatürünün tarif ettiği ayrımın işçi tarafındaki yansımasıdır. **(b) Ouvriérisme / işçicilik.** Fabrika işçisinin kimliğini kutsayıp öğretmeni, hemşireyi, kuryeyi, bilişim emekçisini, temizlik işçisini “gerçek işçi” saymayan dar tanım. Bu tanım bir zamanlar sanayi proletaryasının öncü rolünü vurgulamak için doğru bir sezgiye dayanıyordu; ama sanayi istihdamı daralırken sınıfın çoğunluğunu dışarıda bırakan bir kimlik siyasetine dönüştü. Bu dar tanım sendikaların örgütlenme stratejisini de belirledi: Hastane, market, depo, çağrı merkezi on yıllarca “zor” ya da “ikincil” alan sayıldı. **(c) Sendika ve parti bürokrasisinin “işçi kökenli” eliti.** İşçi kökenini meşruiyet aracı olarak kullanıp sınıftan kopan yöneticiler: Fabrikadan gelip sendika merkezine, oradan meclise, bakanlığa, kamu şirketinin yönetim kuruluna geçen, ama artık işçinin değil aygıtın çıkarını temsil eden katman (Bölüm 42 ve 45). Peter Hartz’ın personel direktörlüğünde Volkswagen’deki işyeri konseyi başkanına yapılan ödemeler (Bölüm 69.1), bu katmanın sermayeyle nasıl iç içe geçebileceğinin uç bir örneğidir. “Ben de işçiydim” sözü, bugün işçinin karşısında durmayı meşrulaştırmak için kullanılabilir. **(d) Kapanmanın ırkçılığa çevrilmesi.** Sağ, bu kapanmayı bir **“beyaz / yerli işçi sınıfı”** söylemiyle ırkçılığa çevirir: “Gerçek işçi” yerli işçidir; göçmen, işçi değil “rakip”tir, “sosyal yardım sömürücüsüdür”. AfD’nin, RN’nin, Brexit kampanyasının işçi söylemi budur. Bu söylem, sınıfı etnik ve ulusal hatlardan böler ve öfkeyi sermayeden göçmene yöneltir (irkcilik, afdnereye).

Sınıfsal yanıt. Sınıf, işin türüyle ya da yakanın rengiyle değil, **üretim araçlarıyla ve denetimle ilişkiyle** tanımlanır. Üretim araçlarından yoksun olan, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan ve başkalarının emeği üzerinde sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımayan herkes işçidir (Bölüm 0.2). Madenci ile hemşire, metal işçisi ile kurye, Alman kaynakçı ile Romen bakım işçisi, Fransız demiryolcu ile Malili temizlik işçisi aynı sınıfın üyeleridir. *Bilişim Emekçisinin El Kılavuzu*’ndaki tanım da budur: Yazılımcının masası ile fabrika bandı arasındaki fark emek sürecindedir, sınıf konumunda değil.

Proleter elitizme karşı yanıt, çekirdek işçiyi suçlamak değil, **örgütü bütün sınıfa açmaktır**: taşeron işçiyi, göçmeni, kadını, genç güvencesizi aynı sendikada, aynı sözleşmede, aynı grevde birleştirmek. "Eşit işe eşit ücret" ve "aynı işyerinde tek sözleşme" talepleri bu yüzden stratejik taleplerdir.

Bir hatırlatma: Proleter elitizm tarih boyunca da vardı. 19. yüzyılın vasıflı zanaat sendikaları vasıfsız işçiyi dışarıda tutuyordu; 1889 Londra liman grevi ve "yeni sendikacılık" bu kapanmaya karşı bir kopuştu (K8.D). Kuzey İrlanda'da Belfast tersanelerinde Protestan işçilerin Katolik işçileri işten dışlaması, bu kapanmanın mezhep hattındaki en keskin biçimidir (Bölüm 72.5). Her dönemde sınıf, kendi içindeki bu duvarları yıkarak güçlendi.

70.6 Yeni işçi sınıfı

Bugünün Avrupa işçi sınıfı nerede çalışıyor?

- **Bakım:** hastane, huzurevi, evde bakım, kreş. Ağırlıkla kadın ve giderek artan oranda göçmen emeği. Almanya, İtalya ve Avusturya'da yaşlı bakımının önemli bir kısmı, evde yatılı çalışan Polonyalı, Romen, Bulgar, Ukraynalı kadınların emeğiyle yürüyor (G43).
- **Lojistik ve depo:** Amazon, DHL, kargo şirketleri; binlerce işçinin çalıştığı dev depolar, algoritmik hız denetimi, yüksek iş kazası oranı.
- **Perakende:** süpermarketler, indirim zincirleri, alışveriş merkezleri.
- **Çağrı merkezleri:** kulaklıkların ardındaki fabrikalar; dakika dakika ölçülen konuşmalar, senaryoya bağlı iş.
- **Platform emeği:** kuryeler, sürücüler, mikro görev işçileri; "kendi hesabına çalışan" gibi gösterilen, gerçekte algoritmanın yönettiği işçiler (Bölüm 76; blogdaki *GİG Ekonomisi Dosyası*).
- **Bilişim ve "zihinsel proletarya":** yazılımcılar, test uzmanları, veri etiketleyiciler, içerik moderatörleri. Emek süreci farklılaşmış, ama sınıf konumu aynı (Bölüm 0.2, K8).
- **Yüksek eğitimli güvencesizler:** üniversitede ders başı ücretle çalışan akademisyenler, proje bazlı çalışan araştırmacılar, serbest çevirmenler ve gazeteciler.

Bu yeni sınıfın özellikleri: **kadınlaşmış** (hizmet ve bakım emeğinde kadın payı yüksek), **göçmenleşmiş** (bakımda, lojistikte, temizlikte, tarımda göçmen payı yüksek), **taşeronlaşmış**, **güvencesiz** ve **dağınık** (küçük işyerleri, değişen vardiyalar, ortak mekân yokluğu).

Bu dönüşüm üç kuramsal tartışmayı doğurdu:

1. **André Gorz**, *İşçi Sınıfına Veda* (*Adieux au prolétariat*, 1980) kitabında sanayi işçi sınıfının devrimci özne olma rolünün bittiğini, yerini "işçi olmayan işçilerin" (güvencesiz, geçici, işe kimlik olarak bağlanmayan kitlenin) alacağını savundu. Gorz'un gözlemi (sanayi çekirdeğinin daralması) doğruydu; sonucu (sınıfa veda) yanlıştı. Sınıf gitmedi, biçim değiştirdi.
2. **Guy Standing**, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (2011) kitabında güvencesiz çalışanların ayrı bir "sınıf" oluşturduğunu savundu. Standing'in güvencesizliğin yaygınlığını betimlemesi değerlidir. Ama prekarya **ayrı bir sınıf değildir**: Üretim araçlarıyla ilişkisi, emek gücünü satma zorunluluğu açısından işçi sınıfının güvencesiz kesimidir (Bölüm 0.2). Onu ayrı bir sınıf saymak, çekirdek işçi ile güvencesiz işçi arasındaki bölünmeyi kuramsal olarak kalıcılaştırır; oysa görev bu bölünmeyi aşmaktır.
3. **Beverly Silver**, *Emeğin Gücü* (*Forces of Labor*, 2003) kitabında dünya çapında yüz yılı aşkın bir grev verisiyle şunu gösterdi: **Sermaye nereye giderse, emek-sermaye çatışması da kısa sürede oraya gider.** Otomobil sanayisi Detroit'ten Torino'ya, oradan Brezilya'ya, Güney Kore'ye, Çin'e

taşındıkça grev dalgaları da onu izledi. Avrupa açısından anlamı: Sanayinin çekildiği yerde sınıf mücadelesi bitmez; yeni sektörlerde (lojistik, bakım, eğitim) ve sanayinin taşındığı yerlerde (Doğu Avrupa, Türkiye) yeniden doğar.

70.7 Yeniden örgütlenme işaretleri

Parçalanmanın ortasında yeniden örgütlenmenin işaretleri de var ve hepsi aynı yeri gösteriyor: yeni işçi sınıfının en güvencesiz kesimleri.

- **İngiltere:** Büyük sendikaların ulaşamadığı alanlarda kurulan küçük, militan, taban sendikaları: **IWGB** (Büyük Britanya Bağımsız İşçiler Sendikası, 2012) ve **UVW** (Birleşik Sesler Dünyası, 2014). Üyelerinin çoğu Latin Amerikalı ve Afrikalı göçmenlerden oluşan temizlik, güvenlik ve kurye işçileri. Londra Üniversitesi'nin temizlik işçilerinin taşeron yerine doğrudan istihdam kampanyası, kuryelerin işçi statüsü davaları.
- **İtalya:** Taban sendikası **SI Cobas**, kuzey İtalya'nın lojistik depolarında (Piacenza, Bologna, Milano çevresi) çoğunluğu Faslı, Mısırlı, Senegalli, Pakistanlı göçmen işçilerden oluşan bir grev dalgası örgütledi. Kooperatif adıyla işleyen taşeron sistemine karşı ücret ve sözleşme hakları kazandılar. 2016'da Piacenza'daki bir depo önünde grev gözcüsü Mısırlı işçi Abd Elsalam Ahmed Eldanf, grev hattını geçen bir kamyonun altında kalarak öldü.
- **Fransa:** Kuryelerin kurduğu kolektifler (örneğin Paris Bağımsız Kuryeler Kolektifi, 2017) platform şirketlerine karşı eylemler ve davalar.
- **Almanya: ver.di** sendikası 2013'ten bu yana Amazon depolarında (Bad Hersfeld, Leipzig ve ötekiler) perakende ve posta sektörü toplu sözleşmesi için tekrarlanan grevler yapıyor. Amazon toplu sözleşmeyi hâlâ reddediyor; ama grevler depolarda bir örgütlenme kültürü yarattı.
- **Hastane ve bakım grevleri:** Berlin'de 2021'de kamu hastaneleri Charité ve Vivantes'in bakım personeli, **Berlin Hastane Hareketi** (Krankenhausbewegung) adıyla haftalarca grev yaparak personel sayısını hasta sayısına bağlayan bir "yük hafifletme" sözleşmesi kazandı. Bu grev, ücret için değil, iş yükü ve hasta güvenliği için yapıldı ve kamuoyu desteğiyle kazanıldı. Benzer hareketler Almanya'nın başka kentlerine yayıldı.

Bu işaretlerin ortak noktaları: göçmen işçilerin öncü rolü, taban örgütlenmesi, taşeronluğa karşı doğrudan istihdam talebi, dolaşım noktalarında (depo, lojistik) yapısal güç ve toplumsal destek arayışı. Silver'ın tezi doğrulanıyor: Sermaye yeni sektörlere gittiğinde, çatışma da oraya gidiyor.

Tablo T11: Eski ↔ yeni işçi sınıfı

Boyut	Eski işçi sınıfı (1950–1980)	Yeni işçi sınıfı (1990–2026)
Tipik işyeri	Büyük fabrika, maden, tersane, liman	Hastane, depo, market, çağrı merkezi, ev (bakım), sokak (kurye), ekran
Sözleşme	Süresiz, tam zamanlı, toplu sözleşmeli	Süreli, yarı zamanlı, taşeron, mini iş, sıfır saat, "serbest"
Cinsiyet	Ağırlıkla erkek (sanayide)	Kadın payı yüksek (bakım, hizmet)
Köken	Ağırlıkla yerli; 1960'lardan itibaren Güney Avrupalı ve Türkiyeli göçmenler	Yüksek göçmen payı: Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika, Güney Asya, Latin Amerika
Yaşam alanı	İşçi mahallesi, fabrikanın yanında	Dağınık; kentin çeperinde, yüksek kiralı, uzun yol
Örgütlenme biçimi	Büyük sanayi sendikası, işyeri konseyi, kitle partisi	Taban sendikaları, kolektifler, dava stratejisi, topluluk örgütlenmesi, sosyal medya

Boyut	Eski işçi sınıfı (1950–1980)	Yeni işçi sınıfı (1990–2026)
Yapısal güç	Üretimi durdurma (fabrika, maden)	Dolaşımı ve yeniden üretimi durdurma (depo, lojistik, bakım, enerji; K8.D)
Denetim biçimi	Ustabaşı, bant hızı	Algoritma, performans ölçümü, müşteri puanı

Bu tablo, G20 (sanayi istihdamı) ve G7 (sendikalaşma) grafikleriyle birlikte okunmalıdır.

Kavram kutusu. - **Sanayisizleşme:** Sanayinin toplam istihdamdaki payının düşmesi; verimlilik artışı, üretimin taşınması ve taşeronlaştırmanın birleşik sonucu. - **Dualizasyon:** Emek piyasasının güvenceli bir çekirdek ile güvencesiz bir çevreye bölünmesi. - **Prekarya:** Güvencesiz çalışanlar için kullanılan ad; bu dosyada ayrı bir sınıf değil, proletaryanın güvencesiz biçimi olarak ele alınır (Bölüm 0.2). - **Proleter elitizm:** Bu dosyanın analitik terimi: sınıfın güvenceli kesiminin kazanımlarını öteki kesimlere kapatması ve sınıfı dar bir kimlikle tanımlaması (yukarıdaki terim notu).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Üretimin yer değiştirmesi ve taşınma tehdidi · taşeronlaştırma ve dış kaynak kullanımı · işyerlerinin küçük birimlere bölünmesi · iki kademeli sözleşmeler (yeni işe girenlere düşük ücret) · geçici iş ajansları · sahte kooperatifler (İtalya lojistiği) · algoritmik yönetim · işçinin "girişimci" ilan edilmesi · sendikasızlaştırma danışmanlığı (Amazon) · medyada işçi sınıfının küçümsenmesi ("chav" söylemi) ve aynı anda "yerli işçi" söyleminin sağ tarafından sahiplenilmesi.

Emek süreci. Eski fabrikada işi mühendis tasarlıyordu, ama işçinin elinde bir zanaat bilgisi, bandın ritmine dair ortak bir deneyim ve ustabaşına karşı kolektif bir direniş gücü vardı. Yeni işyerinde işi yazılım tasarlıyor, bilgi veri olarak sistemde toplanıyor, hızı algoritma belirliyor (depoda "saatlik toplama hedefi", kuryede "teslim süresi", çağrı merkezinde "ortalama görüşme süresi"). İşçi yalnızca işin bütünü üzerindeki denetimini değil, aynı zamanda iş arkadaşlarıyla ortak mekânı ve ortak zamanı da kaybediyor. Bu, örgütlenmeyi zorlaştırıyor; ama aynı algoritmanın durdurulabilir bir boğaz noktası olduğunu da gösteriyor (K8).

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de sınıfın yeniden bileşimi Avrupa'dakine benziyor, ama farklı bir yönde: Türkiye sanayisizleşmedi, tersine, Avrupa'nın taşıdığı üretimin bir kısmını aldı (Bölüm 87). Buna rağmen aynı güvencesizleşme mekanizmaları işliyor. **Taşeron** sistemi kamuda ve özelde yaygınlaştı; 2017'de kamudaki taşeron işçilerin bir kısmına kadro verildi, ama belediyeler ve özel sektörde sistem sürüyor. **Kuryeler**, pandemiden bu yana Türkiye'nin en görünür yeni işçi kesimidir ve 2020'lerde kendi eylemlerini, grevlerini örgütlediler. **Bilişim emekçileri**, uzaktan çalışma ve proje bazlı sözleşmelerle Avrupa şirketlerine düşük ücretli hizmet veren bir "zihinsel proletarya"ya dönüşüyor. Türkiye'de de "gerçek işçi" tanımını daraltan bir işçicilik ve sendikaların taşeron, göçmen (özellikle Suriyeli) ve genç işçiye kapıyı kapatması sorunu var. Blogdaki *GİG Ekonomisi Dosyası* ve *Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi* yazıları bu köprüyü kuruyor.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İşçi sınıfı bitti; artık hepimiz orta sınıfız ya da hizmet ekonomisinin bireyleriyiz."* Avrupa'da ücretli çalışanların toplam çalışan nüfus içindeki payı 1970'lerden bugüne azalmadı, arttı. Azalan, **sanayi** işçisinin payıdır. Hemşire, kurye, depo işçisi, bakım işçisi, çağrı merkezi çalışanı, yazılımcı: Hepsi emek gücünü satarak yaşıyor, hiçbiri üretim araçlarına sahip değil. "Orta sınıf" söylemi, maaşlı çalışanların bir kısmını ev kredisi ve tüketimle sisteme bağlamanın ideolojik adıdır; bugün kira ve hayat pahalılığı bu yanılsamayı da dağıtıyor. *"İşçiler sağa kaydı, çünkü ırkçılar."* İşçilerin bir kısmının aşırı sağa oy vermesi gerçektir ve ciddidir. Ama bunun nedeni işçilerin "doğası" değil, sol partilerin (sosyal demokrasinin) kırk yıl boyunca neoliberal programı uygulaması, eski işçi bölgelerinin terk edilmesi ve sınıf siyasetinin boşalttığı alanı sağın doldurmasıdır. Yanıt işçiyi küçümsemek değil, o alanı sınıf siyasetiyle yeniden doldurmaktır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kapanan fabrikaların arsaları gayrimenkul sermayesinin, yeni işyerleri (depo, platform, bakım zinciri) büyük şirketlerin ve fonların elinde. - **Kimin denetiminde?** İş sürecinin denetimi ustabaşından algoritmaya, işçinin zamanının denetimi sözleşmeden "esnek" çağrıya geçti. - **Kimin yararına?** Taşeron zincirinin tepesindeki şirketlerin ve lojistik-platform sermayesinin. - **Kim karar veriyor?** Fabrikanın kapanmasına, üretimin taşınmasına yönetim kurulları karar veriyor; işçiye yalnızca "uyum" düşüyor. Yeni sendikalar bu kararı yeniden işyeri tartışmasına açmaya çalışıyor.

Okuma ve izleme önerisi. - Beverly J. Silver, *Emeğin Gücü: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (Türkçe çevirisi Yordam Kitap). - Guy Standing, *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (İletişim Yayınları); eleştirel okumayla. - Owen Jones, *Chavs: The Demonization of the Working Class* (2011): İngiltere'de işçi sınıfının medyada küçümsenmesi. - Didier Eribon, *Retour à Reims* (2009): Bir işçi ailesinin komünist oydan aşırı sağa kayışı üzerine kişisel ve sosyolojik bir tanıklık. - Laurent Cantet, *Ressources humaines* (1999): Bir fabrikada 35 saat pazarlığı ve işten çıkarmalar; baba işçi, oğul yönetici. - Emmanuel Carrère, *Ouistreham* (2021; Florence Aubenas'ın *Le Quai de Ouistreham* kitabından): güvencesiz temizlik işçileri. - Blogdaki yazılarımız: *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?*, *GİG Ekonomisi Dosyası*.

Bölüm 71: Doğu'da Kapitalist Restorasyon ve Batı'ya Etkisi (1990-2010)

Sahne. 1 Temmuz 1993, Bischofferode, Thüringen. Doğu Almanya'nın küçük bir kasabasındaki potas madeninin yaklaşık 700 işçisinden bir grup, madenin kapatılmasına karşı açlık grevine başladı. Maden kârlıydı ve üretimi satılabiliyordu. Ama Treuhand kurumu, madeni Batı Alman potas tekeli Kali und Salz ile birleştirme planı çerçevesinde kapatmaya karar vermişti. Rakip bir madenin piyasadan çekilmesi, Batı'daki şirketin işine geliyordu. İşçiler aylarca madeni işgal etti, açlık grevi haftalarca sürdü, Almanya'nın her yerinden dayanışma mesajları geldi. Bischofferode, "Doğu'nun direnişinin sembolü" oldu. Madenin kapanışı engellenemedi: Aralık 1993'te üretim durdu. İşçilerin pankartındaki soru, bu bölümün sorusudur: **"Bischofferode her yerde: Bir sonraki kim?"**

Tez. Doğu'da kapitalizmin restorasyonu, 20. yüzyılın en büyük mülksüzleştirmelerinden biridir. Kırk yıl boyunca işçilerin emeğiyle kurulan kamu mülkü, birkaç yıl içinde bir avuç yerli oligarka ve Batı sermayesine devredildi. İşçiler işlerini, güvencelerini ve çoğu yerde ülkelerini kaybetti. Doğu, Batı sermayesi için **ucuz ve vasıflı bir emek çevresine** dönüştü ve bu çevre, Batı'daki işçinin ücretini bastırmak için bir tehdit olarak kullanıldı. Restorasyonun Doğu'daki bedeli ile Batı'daki refah devletinin sökülmesi, aynı hareketin iki yüzüdür.

Önce bir hatırlatma: Ne restore edildi?

Kısım X'te 1989-91'de çöken düzenin sosyalizm değil, modern revizyonizmin otuz yılda kurduğu bürokratik devlet kapitalizmi olduğunu anlattık (Sekizinci tez). O düzende üretim araçları hukuken devlet mülkiyetindeydi, ama fiilen onları yöneten ve onlardan yararlanan bir parti-devlet bürokrasisi vardı. 1989'dan sonra olan, bu mülkiyetin hukuki biçiminin de değiştirilmesi, yani **açık kapitalizmin restorasyonu**dur. Bir önemli ayrıntı: Bu restorasyonda eski bürokrasinin önemli bir kısmı yeni mülk sahipleri arasına katıldı. Rusya'daki oligarkların, Macaristan'daki ve Bulgaristan'daki "yeni zenginlerin" çoğu, eski parti ve gençlik örgütü yöneticileri ile kamu işletmesi müdürleriydi. İşçiler 1989'da bu düzeni savunmadı, çünkü o düzen artık onların iktidarı değildi. Ama yerine gelen açık kapitalizmin faturası en ağır biçimde onlara kesildi.

Treuhand: Doğu Almanya'nın satışı

1 Mart 1990'da, henüz DDR hükümetiyken, Modrow hükümeti kamu mülkünü yönetmek için bir **Güven Kurumu** (Treuhandanstalt) kurdu. Başlangıçtaki fikir, kamu mülkünün halka hisse olarak dağıtılması ya da korunmasıydı. Haziran 1990'da, ilk serbest seçimlerden sonra, Halk Meclisi'nin çıkardığı yasayla kurumun görevi değişti: Amaç artık **"mümkün olduğunca hızlı özelleştirme"** oldu. Birleşmeyle (3 Ekim 1990) kurum, Federal Maliye Bakanlığı'na bağlandı.

Treuhand yaklaşık 8.500 kamu işletmesini (bölünmelerle sayı daha da arttı) ve bunlarda çalışan 4 milyon civarında işçiyi devraldı. 1994 sonunda kapandığında işletmelerin büyük kısmı ya satılmış ya da kapatılmıştı. Sonuç rakamlarla şöyleydi (rakamlar kaynağa göre değişir; aralık olarak ve doğrulanacak):

Gösterge	Değer (yaklaşık)
Devralınan işletme sayısı	8.000-8.500 (bölünmelerle 12.000'i aşan birim)

Gösterge	Değer (yaklaşık)
Bu işletmelerdeki istihdam (1990)	4 milyon civarı
Treuhand sürecinde yok olan iş	2,5 milyonu aşkın
Satılan işletmelerin alıcılarına göre dağılımı	Yaklaşık %85 Batı Alman, %10 yabancı, %5 Doğu Alman
Treuhand'ın kapanışta açıkladığı zarar	250 milyar markın üzerinde
Doğu'da sanayi istihdamının düşüşü (1989-1993)	Yarıdan fazla, bazı tahminlere göre üçte ikiye yakın

Bu tabloyu okurken bir şeye dikkat edin: Kırk yıl boyunca inşa edilmiş bir sanayi, zararına satıldı. Satış bedeli, kurumun işletmeleri "satılabilir" hâle getirmek için yaptığı harcamaların (borçları üstlenme, çevre temizliği, işçi çıkarma maliyeti) çok altında kaldı. Başka bir deyişle, Batı Alman sermayesi Doğu'nun fabrikalarını **devletin parasıyla**, yani vergi mükellefinin ve sosyal sigorta primlerini ödeyen işçinin parasıyla, üstüne para alarak devraldı. Pek çok durumda Batı'lı alıcı, rakip olabilecek Doğu fabrikasını satın alıp kapattı ve Doğu pazarını kendi Batı fabrikasından besledi. Bischofferode bunun örneğidir.

Kurumun ilk başkanı, Batı Alman sanayici Detlev Karsten Rohwedder, 1 Nisan 1991'de Düsseldorf'taki evinde bir keskin nişancı tarafından öldürüldü. Saldırıyı Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF) adına yazılmış bir bildiri üstlendi; ama fail hiçbir zaman kesin olarak belirlenemedi ve cinayet bugüne kadar çözülmedi. Rohwedder'in, işletmeleri kapatmadan önce "yeniden yapılandırma" olanağına daha fazla ağırlık verdiği aktarılır. Yerine gelen Birgit Breuel döneminde hızlı özelleştirme çizgisi daha da sertleşti. Treuhand'ın Berlin'deki merkezi, Nazi döneminde Hava Bakanlığı olarak yapılmış, DDR döneminde Bakanlıklar Evi olarak kullanılmış binaydı; bugün Federal Maliye Bakanlığı'dır ve Rohwedder'in adını taşır. Bir binanın üç rejimi: Nazi savaş makinesi, işçi devleti iddiası, sermayenin satış bürosu.

Görsel: Treuhand başkanı Detlev Rohwedder için Berlin'de düzenlenen devlet töreni, 10 Nisan 1991. Engelbert Reineke, Bundesarchiv, CC BY-SA 3.0 DE, Wikimedia Commons.

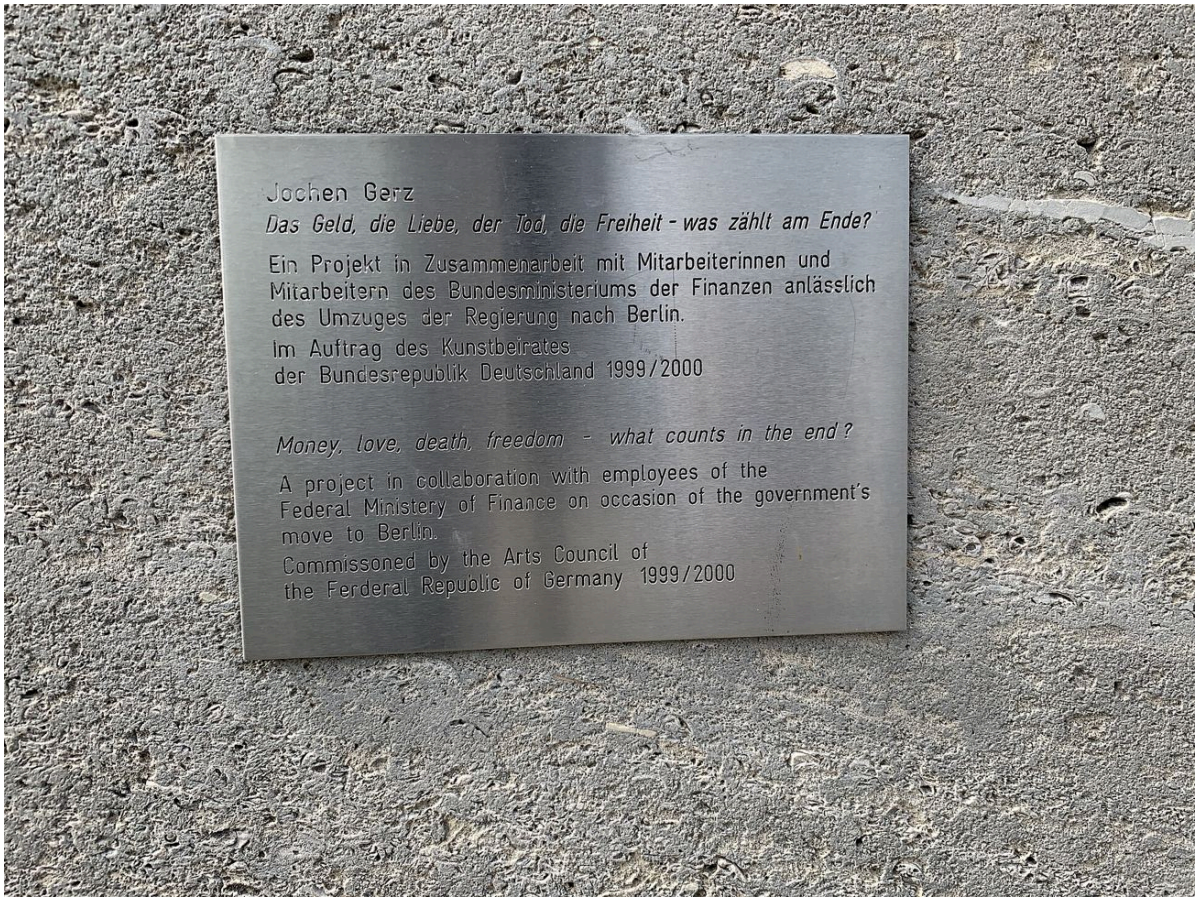

Görsel: Berlin'deki Detlev Rohwedder Binası; 1990'larda Treuhand'ın merkezi, bugün Federal Maliye Bakanlığı, 2019. Indrajit Das, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Treuhand'ın izleri bugün hâlâ Doğu Almanya'nın siyasal haritasında görülüyor. Doğu'da ücretler hâlâ Batı'nın gerisinde, büyük şirketlerin merkezleri neredeyse tamamen Batı'da, gençler on yıllarca Batı'ya göç etti ve Doğu'nun pek çok ilçesi yaşlandı. DDR'ye yönelik **"Ostalgie"** (Doğu'ya nostalji) bir "totaliter geçmiş özlemi" olarak değil, kaybedilen iş güvencesinin, kreşin, konutun ve toplumsal değerin hatırası olarak okunmalıdır. Bu kayıpların öfkesi, bugün Doğu'da AfD'nin yükselişine kanalize ediliyor (Bölüm 79; blogdaki *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil*).

Doğu Avrupa'da restorasyonun biçimleri

Restorasyon her ülkede farklı bir yol izledi. Ortak sonuç, işçi sınıfının mülksüzleştirilmesiydi.

Polonya: şok terapisi. 1 Ocak 1990'da Maliye Bakanı Leszek Balcerowicz'in adını taşıyan program yürürlüğe girdi. Programın mimarları arasında Amerikalı iktisatçı Jeffrey Sachs da vardı ve IMF desteğiyle uygulandı. Fiyatlar bir gecede serbest bırakıldı, sübvansiyonlar kaldırıldı, ücretler "popiwek" denen cezalandırıcı bir vergiyle dondurulurken enflasyon patladı, kamu işletmeleri kredisiz bırakıldı. Reel ücretler 1990'da çöktü (yüzde 25-30 civarında düşüş; doğrulanacak), işsizlik birkaç yıl içinde sıfırdan yüzde 16'nın üzerine çıktı. İronik olan şudur: Bu programı uygulayan hükümet, 1980'de Gdańsk tersanesinde doğan işçi hareketi **Dayanışma**'nın (Solidarność; Bölüm 62) kurduğu hükümetti. İşçi sınıfının Doğu Avrupa'daki en büyük bağımsız hareketi, iktidara geldiği anda kendi tabanını yıkan programın yürütücüsü oldu. Bu, bir hareketin önderliğinin sınıf bağımsızlığını kaybettiğinde neye dönüşebileceğinin en keskin dersidir (Bölüm 64.7).

Görsel: Polonya'da 1990 şok terapisi programının mimarı Leszek Balcerowicz, 2008. Lestat (Jan Mehlich), CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Çekoslovakya / Çekya: kupon özelleştirmesi. Maliye Bakanı Václav Klaus'un programıyla 1992-94'te yurttaşlara, kamu işletmelerinin hisselerine çevrilebilecek kuponlar dağıtıldı. Kâğıt üzerinde bir "halk kapitalizmi"ydi. Gerçekte yurttaşların çoğu kuponlarını yatırım fonlarına devretti; fonların bir kısmı bankaların elindeydi, bir kısmı da yöneticileri tarafından boşaltıldı (Çekçede buna "tünelleme" denir). Birkaç yıl içinde mülkiyet yine bir avuç elde yoğunlaştı.

Macaristan: yabancı sermayeye satış. Macaristan, borç yükü nedeniyle kamu işletmelerini doğrudan Batı sermayesine sattı. 1990'larda bankacılık, enerji, telekom ve sanayinin büyük kısmı yabancı şirketlerin eline geçti. Bu, sonraki yıllarda Orbán'ın "ulusal sermaye" milliyetçiliğine zemin hazırladı (Bölüm 72.7).

Rusya: oligarşi. Rusya'da 1992'deki kupon özelleştirmesinin ardından 1995'teki **"hisse karşılığı kredi"** programında, devlet büyük enerji ve metal şirketlerinin hisselerini, birkaç özel bankadan aldığı krediler karşılığında teminat olarak verdi; krediler geri ödenmeyince hisseler, çoğu zaman düzmece ihalelerle, bu bankaların sahiplerine geçti. Oligarşi böyle doğdu. Rusya'da yaşam beklentisi 1990'larda, özellikle erkekler için, birkaç yıl içinde sert biçimde düştü (G19; Bölüm 63; blogdaki *Dosya: Rusya Gerçekliği*).

Doğu: Batı sermayesinin ucuz ve vasıflı emek çevresi

Doğu Avrupa işçisinin Batı sermayesi için iki çekici özelliği vardı: **ucuzdu ve vasıflıydı.** Sosyalizm döneminin eğitim sistemi, mühendislik ve meslek eğitiminde yüksek düzeyde bir işgücü yetiştirmişti. Restorasyondan sonra bu işgücü, Batı'daki ücretlerin beşte biri, onda biri düzeyinde çalışmaya hazırdı.

En belirgin örnek **otomotiv**dir. Volkswagen 1991'de Çek Škoda'yı satın aldı. Bratislava'da Volkswagen, Žilina'da Kia, Trnava'da PSA (bugün Stellantis), Nitra'da Jaguar Land Rover fabrikaları kuruldu; Slovakya, kişi başına düşen otomobil üretiminde dünyada ilk sıraya yükseldi. Macaristan'da Győr'de Audi, Kecskemét'te Mercedes, Debrecen'de BMW; Polonya'da Volkswagen, Stellantis, Toyota fabrikaları açıldı. Bu ülkeler, Alman otomotiv sanayisinin tedarik zincirine eklemlendi: Bu zincire bazen **"Visegrád üretim zinciri"** ya da "Alman-Orta Avrupa sanayi çekirdeği" denir. Almanya'nın ihracat gücünün bir kısmı, Doğu'daki bu ucuz parça ve montaj emeğine dayanır. Bölüm 69.6'daki Macaristan "köle yasası", bu fabrikaların işgücü açığına yanıt olarak çıkarıldı.

AB genişlemesi ve Doğu'dan Batı'ya emek göçü

2004'te sekiz Orta ve Doğu Avrupa ülkesi (Polonya, Çekya, Slovakya, Macaristan, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya) Kıbrıs ve Malta ile birlikte AB'ye katıldı. 2007'de Romanya ve Bulgaristan, 2013'te Hırvatistan katıldı. Genişleme, Doğu'nun ucuz emeğini hem yerinde (fabrikalar) hem de Batı'da (göç) kullanıma açtı.

İngiltere, İrlanda ve İsveç 2004'te iş piyasalarını yeni üyelerin işçilerine hemen açtı. Birkaç yıl içinde yüz binlerce Polonyalı, Litvanyalı, Slovak işçi İngiltere ve İrlanda'ya gitti; İngiltere'deki Polonyalı nüfus 2010'larda milyona yaklaştı (doğrulanacak). Romanya ve Bulgaristan'dan milyonlarca işçi İtalya ve İspanya'ya gitti; İtalya'da Romen topluluğu bir milyonun üzerine çıktı (doğrulanacak). Bu işçiler Batı'nın **bakım emeğini** (evde yaşlı bakımı), **inşaatını**, **tarımını** (çilek, kuşkonmaz, domates toplama) ve **et sanayisini** taşıdı. Almanya'nın et sanayisinde Romen ve Bulgar işçiler, taşeron zincirleriyle, kalabalık yatakhanelerde, çok düşük ücretlerle çalıştırıldı. 2020'de Tönnies'in Gütersloh'taki mezbahasında binden fazla işçinin korona virüsüne yakalanması bu koşulları kamuoyunun gözüne soktu ve 2021'de et sanayisinde taşeron çalıştırma yasaklandı.

Doğu'dan gelen işçiler iki yoldan Batı'nın işçilerine karşı kullanıldı:

1. **Görevlendirilmiş işçiler.** Bir Doğu Avrupa şirketinin, işçilerini geçici olarak bir Batı ülkesine "görevlendirmesi". 1996 tarihli AB direktifi, bu işçilerin çalıştıkları ülkenin asgari koşullarına tabi olmasını öngörüyordu; ama sosyal sigorta primleri kendi ülkelerinde ödeniyordu ve denetim zayıftı. Sonuç, inşaatta, et sanayisinde, taşımacılıkta **ücret dampingi** oldu. 2018'de direktif "aynı yerde aynı işe aynı ücret" ilkesine doğru kısmen revize edildi.
2. **Laval ve Viking kararları** (Avrupa Adalet Divanı, Aralık 2007; Bölüm 68.4). Bu kararlar tam olarak Doğu'dan gelen düşük ücretli şirketlere karşı Batı'daki sendikaların grevini sınırladı. Divan, İsveç sendikalarının Letonya şirketini İsveç sözleşmesine zorlama girişimini hizmet sunma özgürlüğüne aykırı buldu. Böylece Doğulu işçinin düşük ücreti, Batılı işçinin grev hakkına karşı yasal bir silaha dönüştürüldü.

Burada bir uyarı yapmalıyız: **Sorun göçmen işçi değil, onu ücret dampingi için kullanan sermaye ve bunu yasallaştıran düzendir.** Aşırı sağ, İngiltere'de "Polonyalı tesisatçı", Almanya'da "Romen işçi" imgesiyle öfkeyi göçmene yöneltti. Sınıfsal yanıt, göçmen işçiyi aynı sendikada, aynı sözleşmede örgütlemek ve "aynı işe aynı ücret, aynı haklar" talebini yükseltmektir.

Doğu'nun boşalması ve Batı'daki tehdit

Doğu'da restorasyonun bir bedeli de **nüfus kaybı** oldu. Bulgaristan'ın nüfusu 1989'da 9 milyona yakınken 2021 sayımında 6,5 milyonun altına indi. Letonya ve Litvanya nüfuslarının dörtte birine yakınını kaybetti. Romanya'dan milyonlarca kişi göç etti. Genç ve eğitimli nüfus gitti, köyler ve küçük

kentler boşaldı, doğum oranları düştü. Doğu'nun hastaneleri Batı'ya giden hekim ve hemşireler yüzünden personel sıkıntısı çekiyor; Doğu'nun yaşlıları ise Batı'ya bakıcı olarak giden kızlarının geride bıraktığı boşlukta yalnız kalıyor. Bakım emeğinin küresel zinciri (Bölüm 76) burada Avrupa içinde işliyor.

Batı'da ise Doğu, **bir tehdit** olarak kullanıldı. 1990'lar ve 2000'lerde Alman işverenleri, "Doğu'ya taşınma" tehdidiyle işçilerden ücretsiz fazla çalışma ve ücret kesintisi kopardı. En bilinen örnekler: 2004'te Siemens, Bocholt ve Kamp-Lintfort'taki cep telefonu fabrikalarını Macaristan'a taşımakla tehdit ederek, IG Metall ile ücret artışı olmadan haftalık 35 saatten 40 saate çıkışı içeren bir anlaşma imzaladı. Aynı yıl Daimler, Sindelfingen'de benzer bir tehditle yıllık yüz milyonlarca avroluk maliyet kesintisi kabul ettirdi. 1984'te grevle kazanılan 35 saat (Bölüm 67.3), yirmi yıl sonra taşınma tehdidiyle geri alınmaya başlandı. Bu dönemde toplu sözleşmelerde "işyeri güvencesi" (Standortsicherung) karşılığında ücret ve süre tavizi veren "istihdam paktları" yaygınlaştı.

Böylece çember tamamlandı: **Doğu'nun ucuz emeği Batı'nın ücretlerini bastırmak için, Batı'nın sökülen hakları da Doğu'ya "gelecek" diye sunuldu.** İki tarafın işçileri birbirine karşı yarıştırıldı; kazanan, iki tarafta da aynı şirketlerdi.

Doğu Avrupa'da restorasyonun bedeli: seçilmiş göstergeler (yaklaşık; doğrulanacak)

Ülke	Sanayi istihdamında düşüş (1989-2000)	En yüksek işsizlik (1990'lar-2000'ler başı)	1989-2021 nüfus değişimi
Doğu Almanya	Yarıdan fazla (1989-1993'te)	%15-20 (resmî)	Belirgin kayıp; gençlerin Batı'ya göçü
Polonya	Üçte bir civarı	%16-20	Hafif azalma; milyonlarca göçmen
Çekya	Dörtte bir civarı	%8-10	Görece istikrarlı
Macaristan	Üçte bir civarı	%12-14	Azalma
Bulgaristan	Yarıya yakın	%18-20	9 milyondan 6,5 milyonun altına
Romanya	Yarıya yakın	%10-12 (resmî; göçle düşük gösterilen)	23 milyondan 19 milyon civarına
Letonya / Litvanya	Yarıdan fazla	%15-20	Dörtte bire yakın kayıp

Bu tablo planlanan G18 (Doğu Avrupa'da sanayi istihdamı ve reel ücretler 1989-2000) ve G23 (Doğu'dan Batı'ya emek göçü 2004-2020) grafiklerinin özetidir; ILO, Eurostat, ulusal istatistik kurumları ve Dünya Bankası serileriyle doğrulanacaktır.

> **Kavram kutusu.** - **Kapitalist restorasyon:** Üretim araçlarının hukuki biçiminin de devlet mülkiyetinden özel mülkiyete dönüştürülmesi; Doğu'da 1989'dan sonra revizyonizmin kurduğu bürokratik devlet kapitalizminin açık kapitalizme geçişi (Sekizinci tez, Kısım X). - **Şok terapisi:** Fiyatların, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin bir gecede serbest bırakılması, sübvansiyonların kaldırılması ve hızlı özelleştirme programı. - **Ücret dampingi:** Düşük ücretli işçilerin (çoğu zaman taşeron ya da görevlendirme yoluyla) yüksek ücretli bir piyasaya sokularak oradaki ücretlerin aşağı çekilmesi. - **Emek çevresi:** Merkez sermayesinin düşük ücretli üretim ve göç kaynağı olarak kullandığı bölge.

Kritik an.

	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1990-1994, Treuhand	İşlerin ve fabrikaların korunması; Doğu'nun sanayisinin yaşaması	SPD ve DGB, Treuhand'ın hızını eleştirdi ama kurumu ve özelleştirme ilkesini sorgulamadı; Batı sendikaları Doğu'daki direnişleri sınırlı destekledi	Hızlı özelleştirme, rakip fabrikaların kapatılması, Doğu'da düşük ücret bölgesi yaratılması	Batı Alman sanayi ve ticaret sermayesi; bankalar ve gayrimenkul	Doğu'da kitlesel işsizlik ve göç; Batı'da ücretlere Doğu tehdidi; otuz yıl sonra aşırı sağın Doğu'da en güçlü parti olması

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Hızlı özelleştirme ve kurum eliyle satış (Treuhand) · şok terapisi ve IMF koşulları · kupon özelleştirmesi ile mülkiyetin gizli yoğunlaşması · hisse karşılığı kredi · rakip fabrikaları satın alıp kapatma · üretimi taşıma tehdidi ve "istihdam paktları" · görevlendirilmiş işçiler ve ücret dampingi · taşeron zincirleri (et sanayisi) · Adalet Divanı kararlarıyla grevin sınırlanması · göçmen işçiye karşı milliyetçi kışkırtma.

Türkiye'ye bağ. Doğu Avrupa'nın AB'ye katılmasıyla Türkiye, Avrupa sermayesi için ucuz emek çevresi olarak Doğu Avrupa ile rekabete girdi. 1990'larda ve 2000'lerde Türkiye'deki tekstil ve hazır giyim, otomotiv yan sanayi ve beyaz eşya fabrikaları, sipariş için Romanya, Bulgaristan ve Polonya ile yarıştı; iki taraftaki işçilerin ücretleri birbirine karşı bastırıldı. Türkiye'de de 1980'lerden itibaren kamu işletmeleri (SEKA, TEKEL, Türk Telekom, PETKİM, Erdemir) özelleştirildi. **2009-10 TEKEL direnişi**, özelleştirilen fabrikaların işçilerinin 4-C statüsüne (düşük ücretli, geçici kamu istihdamı) geçirilmesine karşı Ankara'da 78 gün süren ve Türkiye'nin dört bir yanından işçileri birleştiren direniş, Bischofferode'nin Türkiye'deki kuzeniydi. Kısım XIII bu ilişkiyi ayrıntılı ele alıyor.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Doğu Avrupa halkları özgürlüğe ve refaha kavuştu."* Siyasal özgürlüklerin bir kısmı genişledi; bunu küçümsemiyoruz. Ama "refah" iddiası, restorasyonun ilk on yılında sanayi istihdamının yarıya indiğini, reel ücretlerin çöktüğünü, işsizliğin ve yoksulluğun patladığını, Rusya'da yaşam beklentisinin düştüğünü, milyonlarca insanın ülkesini terk etmek zorunda kaldığını unutturur. Doğu Avrupa'nın bugünkü büyümesinin önemli kısmı, Batı sermayesine sağladığı ucuz emekten ve AB fonlarından gelir; büyümenin kârı büyük ölçüde Batı'ya akar. Aşırı sağın bu ülkelerde güçlü olması, bu "refahın" kaybedenlerinin öfkesini gösteriyor. *"Doğu'nun sanayisi zaten çürüktü, piyasada ayakta kalamazdı."* Doğu'nun sanayisinin bir kısmı teknolojik olarak geride kalmıştı; bu doğrudur. Ama Bischofferode gibi kârlı işletmeler de kapatıldı. Birleşmeyle birlikte Doğu Alman markının bire bir Batı markına çevrilmesi, Doğu fabrikalarının bütün ihracat pazarlarını bir gecede kaybetmesine yol açtı. "Piyasa" tarafsız bir hakem değildi; kuralları Batı sermayesinin çıkarına göre yazılmıştı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kırk yılda işçilerin emeğiyle kurulan kamu mülkü, Batı sermayesinin ve yeni yerli oligarkların eline geçti. - **Kimin denetiminde?** Fabrikaların geleceği, Berlin'deki Treuhand'ın, Varşova'daki maliye bakanlığının ve IMF'nin denetiminde belirlendi; işçiler karar sürecinin dışındaydı. - **Kimin yararına?** Rakiplerinden kurtulan ve yeni pazar ve ucuz emek bulan Batı sermayesinin. - **Kim karar veriyor?** "Piyasa" adına devlet kurumları ve uluslararası finans kuruluşları; Doğu'nun işçilerinin sesi, Bischofferode'de olduğu gibi, açlık grevine kadar gitse bile duyulmadı.

Okuma ve izleme önerisi. - Naomi Klein, *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi* (Türkçe çevirisi Agora Kitaplığı): Polonya ve Rusya bölümleri. - David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005): Dayanışma'nın kendi tabanına karşı dönüşümü. - Dirk Laabs, *Der deutsche Goldrausch: Die wahre Geschichte der Treuhand* (2012). - Wolfgang Becker, *Good Bye, Lenin!* (2003): Birleşme günlerinin tragikomik bir anlatımı; eleştirel izlenmeli. - Blogdaki yazılarımız: *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil* (Treuhand ve Ostalgie), *Dosya: Rusya Gerçekliği*.

Bölüm 72: Ulusal Sorunlar ve Sınıf: Bask, Katalonya, Korsika, Kuzey İrlanda ve Ötesi

Sahne. 3 Ekim 2017, Barselona. İki gün önce, 1 Ekim'de, İspanya Anayasa Mahkemesi'nin yasakladığı bağımsızlık referandumunda oy kullanmak isteyen yüz binlerce Katalan, sandık yerleri olarak kullanılan okulların önünde İspanyol ulusal polisinin ve Guardia Civil'in coplarıyla, plastik mermileriyle karşılaşmıştı. Yüzlerce kişi yaralanmıştı. 3 Ekim sabahı Katalonya'da **genel grev** ve "ülke duruşu" ilan edildi. Liman durdu, toplu taşıma seyrekleşti, dükkânlar kapandı, yüz binlerce kişi sokaklara çıktı. Ama grevin görünümü karmaşıktı. Grevin çağrısını, bir kısım küçük ve bağımsızlıkçı sendikalar ve sivil toplum örgütleriyle birlikte, Katalan hükümeti ve işveren kesiminin bir kısmı da destekliyordu. İspanya'nın iki büyük sendika konfederasyonu CCOO ve UGT ise genel grev değil, "demokratik duruş" çağrısı yapmıştı. Barselona'nın çevresindeki, İspanyolca konuşan işçilerin yaşadığı sanayi kentlerinde katılım daha düşüktü. Bir yanda devletin şiddetine karşı haklı bir öfke, öbür yanda ulusal bayrak altında birleşmiş ama aynı çıkara sahip olmayan sınıflar. Bu bölüm o sabahın çelişkisini çözmeye çalışıyor.

Tez. Batı Avrupa'nın "çözülmüş" sanılan ulusal sorunları, sınıf ilişkileriyle iç içedir. Marksist tavır iki ilkeyi birlikte savunur: **ulusların kendi kaderini tayin hakkı** (Lenin) ve **işçi sınıfının bağımsızlığı**: ne ezen ulusun devletine ne de ezilen ulusun burjuvazisine teslim olmak. Her ulusal hareket aynı beş soruyla okunur: *Hareketin toplumsal tabanı hangi sınıflar? Önderliği hangi sınıfın programını taşıyor? Bölgedeki işçiler (yerli ve göçmen) bu hareketin neresinde? Devletin baskısı kimi hedef alıyor? Ulusal talep sınıf talepleriyle mi birleşiyor, onların yerine mi geçiyor?*

72.1 Kuramsal çerçeve

Marx ve Engels, ulusal sorunu ilk olarak İrlanda ve Polonya üzerinden düşündüler. Marx 1860'ların sonunda, İngiliz işçi sınıfının İrlanda sorunu karşısındaki tutumunu incelerken önemli bir sonuca vardı: İngiliz işçisi, İrlandalı göçmen işçiyi ücretlerini düşüren bir rakip olarak görüyor ve ona karşı ulusal ve dinsel önyargılarla doluyordu; İngiliz burjuvazisi de bu düşmanlığı bilinçli olarak körüklüyordu. Marx'a göre bu düşmanlık, İngiliz işçi sınıfının güçsüzlüğünün gizli sırrıydı ve İngiliz işçisi İrlanda'nın kurtuluşunu desteklemedikçe kendi kurtuluşunu da kazanamazdı (Marx'tan Sigfrid Meyer ve August Vogt'a mektup, 9 Nisan 1870). Engels'in 1874'te Polonya üzerine yazdığı cümle ilke hâline geldi: **Başka bir ulusu ezen bir ulus özgür olamaz.**

Lenin ile Rosa Luxemburg arasındaki tartışma, bu ilkenin pratikteki sonuçları üzerineydi. Luxemburg, ezilen Polonya'nın bağımsızlık talebinin Polonya burjuvazisine ve milliyetçiliğine hizmet edeceğini, işçilerin görevinin Rus ve Polonyalı işçilerin ortak mücadelesi olduğunu savundu; kendi kaderini tayin hakkını soyut ve burjuva bir talep olarak eleştirdi. Lenin ise *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* (1914) kitabında yanıt verdi: Ezen ulusun işçileri, ezilen ulusun **ayrılma hakkını** koşulsuz savunmadıkça, iki ulusun işçileri arasında güven kurulamaz. Hakkı savunmak, her durumda ayrılmayı savunmak demek değildir. Tıpkı boşanma hakkını savunmanın her evliliğin bitmesini istemek anlamına gelmediği gibi. Ama hakkı reddetmek, ezen ulusun şovenizmine teslim olmaktır. Lenin aynı zamanda ezilen ulusun işçilerine de uyarıda bulundu: Kendi burjuvazinize karşı sınıf bağımsızlığınızı koruyun. Bu dosyanın tavrı, Lenin'in bu iki yönlü çizgisidir.

Otto Bauer ve Avusturya Marksistleri, çok uluslu Habsburg imparatorluğunda ulusal sorunun çözümü olarak **kültürel özerklik** önerdi: Uluslar toprak temelinde değil, kişisel üyelik temelinde, okul ve kültür işlerinde kendi kendini yönetecekti. Lenin ve Stalin (*Marksizm ve Ulusal Sorun*, 1913) bu yaklaşımı, işçileri ulusal hatlara göre bölen ve okulları, sendikaları, partileri ulusal olarak ayıran bir tehlike olarak eleştirdi.

Gramsci'nin "güney sorunu" üzerine yazısı (*Güney Sorunu Üzerine Bazı Temalar*, 1926) ise ulusal olmayan bir bölgesel-sınıfsal eşitsizliği çözümler: İtalya'nın sanayileşmiş kuzeyi ile yoksul, tarımsal güneyi arasındaki ilişki, kuzey sanayi burjuvazisi ile güneyin büyük toprak sahipleri arasındaki bir ittifaka dayanıyordu. Gramsci'ye göre devrimin koşulu, kuzeyin işçileri ile güneyin köylüleri arasında bir ittifaktı. Bu, ulusal sorun olmasa da, ulusal sorunların çoğunda bulunan bir unsuru açığa çıkarır: **Bölgeler arasındaki eşitsiz gelişme.**

72.2 Bask Ülkesi

Bask Ülkesi (İspanya'nın kuzeyinde Bizkaia, Gipuzkoa, Araba ve Navarra; Fransa'da küçük bir bölge) İspanya'nın en erken ve en yoğun sanayileşen bölgelerinden biriydi. 19. yüzyılın sonundan itibaren Bilbao çevresinin demir madenleri, yüksek fırınları ve tersaneleri, Gipuzkoa'nın metal atölyeleri büyük bir **sanayi işçi sınıfı** yarattı. Bu işçi sınıfının önemli bir kısmı Bask değildi: İspanya'nın yoksul bölgelerinden (Kastilya, sonra Endülüs, Galiçya, Extremadura) gelen göçmenlerdi. Bask milliyetçiliğinin kurucusu Sabino Arana, 1890'larda bu göçmen işçileri **"maketo"** diye aşağıladı ve Bask ırkının saflığını savunan, Katolik ve muhafazakâr bir milliyetçilik kurdu. Bask milliyetçiliğinin ilk partisi olan Bask Milliyetçi Partisi (PNV), Bask küçük ve orta burjuvazisinin partisiydi. Bilbao'nun göçmen işçileri ise sosyalist sendika UGT'de ve İspanyol Sosyalist Partisi'nde örgütlendi. Yani Bask ülkesinde ulusal ve sınıfsal hat başlangıçta birbirini kesiyordu.

Franco diktatörlüğü (1939-1975) Bask ülkesini ağır baskı altında tuttu: Baskçanın okullarda ve kamusal alanda kullanımı yasaklandı, Bask kimliği bastırıldı. Bu baskı, Bask milliyetçiliğini radikalleştirdi ve sınıf hattıyla ulusal hattı yakınlaştırdı. 31 Temmuz 1959'da PNV'nin gençlik çevrelerinden kopan öğrenciler **ETA**'yı (Euskadi Ta Askatasuna, "Bask Ülkesi ve Özgürlük") kurdu. ETA 1960'larda sosyalist ve ulusal kurtuluşçu bir çizgiye yöneldi (Cezayir ve Küba'dan esinlenerek) ve silahlı mücadeleye başladı.

Franco rejimi Aralık 1970'te **Burgos davası**nda on altı ETA üyesini askerî mahkemede yargıladı ve altısına idam cezası verdi. İspanya'da ve bütün Avrupa'da kitlesel protestolar ve grevler oldu; cezalar hapse çevrildi. 20 Aralık 1973'te ETA, Franco'nun başbakanı ve olası halefi Amiral **Luis Carrero Blanco**'yu Madrid'de bir bombalı saldırıyla öldürdü. Bu eylem, diktatörlüğün kendini Franco'dan sonra aynen sürdürme planını sarstı ve o dönemde İspanya'nın içinde ve dışında geniş bir sempati gördü.

Franco'nun ölümünden sonra da ETA silahlı eylemlerini sürdürdü ve giderek sivil hedefleri de içeren, halktan tecrit edici eylemlere yöneldi. Devlet ise başka bir yüzünü gösterdi: 1983-1987 arasında, **Sosyalist Parti (PSOE) hükümeti** döneminde, devlet güvenlik güçlerinin içinden örgütlenmiş **GAL** (Antiterörist Kurtuluş Grupları) Fransa'daki Bask sürgünlerine karşı adam kaçırma ve suikastlar düzenledi; bunlarda ETA ile ilgisi olmayan kişiler de dahil yirmi yedi kişi öldü. İçişleri Bakanı José Barrionuevo ve güvenlik müsteşarı, 1998'de bu olaylardan birindeki sorumluluklarından ötürü mahkûm edildi. Sosyal demokrat bir hükümetin **devlet terörü** yürütmesi, sosyal demokrasinin devlete eklemlenmesinin (Üçüncü tez) en karanlık örneklerinden biridir.

Silahlı eylemleri ve devlet terörünü aynı ölçütle anlatmak zorundayız (Protokol 15). ETA'nın elli yılda sekiz yüzü aşkın kişiyi öldürdüğü kabul edilir; bunların önemli bir kısmı siviller, belediye meclis üyeleri, gazeteciler, işadamlarıydı. İspanyol devleti ise işkence, GAL ve yüzlerce siyasi tutsakla yanıt verdi. **Dürüst bir değerlendirme** şunu söylemelidir: ETA'nın silahlı mücadelesi, Franco döneminde bir direniş biçimi olarak geniş destek görmüştü. Ama 1977 sonrasında, özellikle sivilleri hedef alan eylemleri, Bask işçi sınıfının örgütlenmesine zarar verdi: Siyasal alanı askerîleştirdi, devlete baskı yasaları ve olağanüstü önlemler için gerekçe verdi, İspanya'nın geri kalanındaki işçilerle Bask işçilerini birbirinden uzaklaştırdı ve Bask toplumunun içini kutuplaştırdı. ETA 20 Ekim 2011'de silahlı eylemlere kesin olarak son verdiğini, Mayıs 2018'de de kendini feshettiğini açıkladı.

Bask ülkesi, İspanya'nın geri kalanından farklı bir sendika haritasına sahiptir. **ELA** (1911'de Katolik-milliyetçi bir sendika olarak kuruldu; bugün sol eğilimli, bölgenin en büyük sendikası) ve **LAB** (1974'te sol-bağımsızlıkçı hareketin sendikası olarak kuruldu) Bask'a özgü sendikalardır; İspanya çapındaki CCOO ve UGT de bölgede örgütlüdür. ELA ve LAB, grev fonları ve uzun süreli grevleriyle İspanya'nın en militan sendikaları arasında sayılır. Bu, ulusal bilinçle sınıf bilincinin burada birbirini dışlamadığını, bazen birbirini beslediğini gösteriyor. Ama aynı zamanda bir soru da doğuruyor: İşçilerin ulusal hatlara göre ayrı sendikalarda örgütlenmesi, ortak patrona karşı ortak mücadeleyi güçlendiriyor mu, zayıflatıyor mu?

Bask ülkesinin bir başka özelliği **Mondragón** kooperatifleridir. 1956'da Katolik rahip José María Arizmendiarrieta'nın öncülüğünde, birkaç genç işçinin kurduğu küçük bir soba fabrikasıyla (ULGOR) başladı; bugün onlarca bin çalışanıyla dünyanın en büyük işçi kooperatifi gruplarından biridir. Mondragón, işçilerin kendi işletmelerini yönetebileceğinin bir kanıtıdır. Ama sınırları da vardır: Kooperatifler piyasa rekabetine tabidir; grup yurt dışında (Çin, Meksika, Polonya, Türkiye) kurduğu fabrikalarda ortak olmayan ücretli işçiler çalıştırır; 2013'te grubun beyaz eşya şirketi Fagor Electrodomésticos piyasa rekabetine dayanamayıp iflas etti. **Kooperatif, kapitalist bir piyasanın içinde bir ada olarak kaldıkça, piyasanın mantığına uymak zorunda kalır** (K7).

Görsel: Bilbao Belediye Binası'nın merdivenlerinde, şiddete karşı barış çağrısı yapan Gesto por la Paz koordinasyonunun pankartı, 29 Ocak 2011. Javierme, CC BY 3.0, Wikimedia Commons.

72.3 Katalonya

Katalonya'nın hikâyesi Bask'tan farklıdır. Katalonya, 19. yüzyılda İspanya'nın **sanayi burjuvazisinin merkezi**ydi: Barselona'nın dokuma fabrikaları İspanya pazarını besliyordu ve Katalan burjuvazisi korumacı gümrük tarifeleri için Madrid üzerinde baskı kuruyordu. 20. yüzyılın başında bu burjuvazinin

partisi, Francesc Cambó'nun önderliğindeki **Lliga Regionalista**'ydı: Katalan özerkliğini savunan, ama işçi hareketi karşısında Madrid'deki monarşiyle ve 1923'te Primo de Rivera diktatörlüğüyle uzlaşmaktan çekinmeyen bir sağ parti. İç Savaş'ta Cambó Franco'yu destekledi.

Aynı Barselona, aynı zamanda Avrupa'nın en güçlü **anarşist işçi hareketinin** kentiydi (CNT; Bölüm 27). Barselona'nın işçileri, patronlarının Katalan milliyetçiliğine değil, kendi sınıf örgütlerine bağlıydı. Katalan ulusal sorunu ile Katalan sınıf mücadelesi, 20. yüzyılın ilk yarısında farklı hatlar üzerinde ilerledi; ancak 1930'larda Cumhuriyet ve iç savaş döneminde kısmen birleşti.

Franco döneminde ve 1960'larda Katalonya, İspanya'nın öteki bölgelerinden, özellikle Endülüs, Murcia ve Extremadura'dan gelen yüz binlerce göçmen işçinin yeni yurdu oldu. Barselona'nın çevresindeki **Baix Llobregat** sanayi havzası, **L'Hospitalet**, Cornellà, Santa Coloma gibi işçi kentleri ağırlıkla **İspanyolca konuşan bir işçi sınıfı**nın yaşadığı yerler oldu. Bu işçiler Franco'nun son yıllarında İşçi Komisyonları (CCOO) içinde, Katalan komünistleriyle (PSUC) birlikte diktatörlüğe karşı büyük grevler yaptı. PSUC'un sloganı bir sınıf birliği vaadiydi: "Katalonya'da yaşayan ve çalışan herkes Katalan'dır."

Güncel bağımsızlık dalgası, 2006'da Katalan meclisinin ve İspanyol parlamentosunun kabul ettiği, halkoyuyla onaylanan yeni **Özerklik Statüsü**'nün, İspanyol Anayasa Mahkemesi tarafından 28 Haziran 2010'da önemli maddeleri iptal edilerek budanmasıyla başladı. 2008 krizinin ve kemer sıkmanın ortasında, 2012'den itibaren her 11 Eylül'de (Katalan ulusal günü) yüz binlerce, bazı yıllarda milyonu aşan kişi bağımsızlık için yürüdü. Katalan burjuvazisinin partisi (Convergència, sonra Junts) ilk kez açıkça bağımsızlığı savunmaya başladı.

1 Ekim 2017 referandumu, İspanyol devletinin yasağına ve polis şiddetine rağmen yapıldı. Katalan hükümetine göre yaklaşık 2,3 milyon kişi oy kullandı (katılım yüzde 43 civarı) ve yüzde 90'a yakını "evet" dedi; bağımsızlık karşıtları büyük ölçüde oy kullanmadı. Devletin şiddeti bütün dünyaya yayılan görüntüler üretti. 3 Ekim'de genel grev ve kitlesel gösteriler yapıldı. 27 Ekim'de Katalan meclisi bağımsızlık ilan etti; aynı gün İspanyol hükümeti Anayasa'nın **155. maddesi**ni uygulayarak Katalan özerk yönetimini askıya aldı. Bağımsızlık hareketinin önderlerinden bir kısmı yurt dışına kaçtı, bir kısmı tutuklandı. Ekim 2019'da İspanyol Yüksek Mahkemesi dokuz önderi dokuz ila on üç yıl arasında hapis cezalarına çarptırdı. Barselona'da haftalarca protesto ve çatışma oldu. Tutuklulara 2021'de hükümet affı çıkarıldı; 2024'te de tartışmalı bir af yasası kabul edildi.

Görsel: Katalonya'da bağımsızlık referandumu günü, Mollerussa'da bir okuldaki sandık yeri, 1 Ekim 2017. ESM, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Şimdi beş soruyu soralım. Katalan hükümetinin kamuoyu araştırma merkezinin (CEO) anketlerine göre bağımsızlık desteği, anadili Katalanca olanlar arasında ve orta ve üst gelir gruplarında çok daha yüksek; anadili İspanyolca olanlar arasında ve Barselona'nın çevresindeki işçi kentlerinde çok daha düşüktür (anket serileriyle doğrulanacak). Başka bir deyişle, bağımsızlık hareketinin toplumsal tabanı ağırlıkla Katalanca konuşan orta sınıf, küçük burjuvazi ve kırsal-taşra kesimidir; göçmen kökenli işçi sınıfı ise büyük ölçüde hareketin dışında kaldı. Bir kısmı da İspanyol milliyetçiliğine (2017'den sonra yükselen Ciudadanos'a, sonra aşırı sağ Vox'a) yöneldi.

Hareketin içinde iki uç çizgi vardı. **CUP** (Halk Birliği Adaylığı), antikapitalist ve sol bir bağımsızlıkçılığı savundu: Bağımsızlığı kemer sıkmaya karşı bir kopuş, bir "Katalan cumhuriyeti"ni toplumsal haklarla birlikte düşündü. **Junts** ise Katalan burjuvazisinin partisiydi: Onun için bağımsızlık, öncelikle Katalonya'nın İspanya'ya ödediği vergilerin ("mali açık") kendi elinde kalması demekti. İronik bir ayrıntı: Bu partinin öncülü Convergència, 2010-2015 arasında Katalonya'yı yönetirken kemer sıkmayı uygulamış, Katalan sağlık ve eğitiminde derin kesintiler yapmış ve 2011'de Barselona'da kemer sıkma karşıtı "Öfkeliler" hareketinin meclis ablukasını sert biçimde bastırmıştı.

Devletin baskısı ise ayrım yapmadı: Oy kullanmak isteyen emekliyi de, öğretmeni de, sendikacıyı da copladı. Bu baskı, ezilen ulusun **demokratik hakkına** yönelik bir saldırıydı ve bu saldırıya karşı çıkmak, İspanya'daki her işçinin görevidir.

Sınıfsal okuma: Katalan burjuvazisinin mali özerklik talebi ile Katalonya'daki işçilerin (Katalanca konuşanıyla İspanyolca konuşanıyla) sosyal talepleri **aynı bayrak altında toplanabilir ama aynı çıkar değildir.** İspanyol devletine karşı Katalanların kendi kaderini tayin hakkını (referandum yapma hakkını) savunuyoruz. Ama bu hakkı savunmak, Junts'un programını savunmak değildir. Barselona'nın

banliyösündeki Endülüs kökenli bir işçi ile Katalan bir öğretmenin ortak düşmanı, ne birbirleri ne de birbirlerinin dili; kira artışı, kemer sıkma ve güvencesiz iştir. Bu ortak çıkarı öne çıkarmayan her siyaset, işçileri dil hattından böler.

72.4 Korsika

Korsika, Fransa'nın en yoksul bölgelerinden biridir. 19. ve 20. yüzyıllarda nüfusunun büyük kısmı ada dışına, Fransız sömürge yönetiminin, ordusunun ve polisinin kadrolarına göç etti. Adada ekonomi tarım, devlet istihdamı ve giderek turizme dayandı. 1960'larda Fransız devleti, Cezayir'in bağımsızlığından sonra dönen Fransız yerleşimcilere (**pied-noir**'lar) Korsika'nın doğu ovasında sübvansiyonlu tarım arazileri ve şarap bağları verdi. Yerli Korsikalı köylüler kendilerini dışlanmış hissetti.

21-22 Ağustos 1975'te Edmond Simeoni önderliğindeki bir grup silahlı Korsikalı milliyetçi, **Aléria**'da bir pied-noir yerleşimcinin şarap mahzenini işgal etti. Fransız devleti binlerce jandarma ve zırhlı araçla karşılık verdi; çatışmada iki jandarma öldü. Aléria olayı modern Korsika milliyetçiliğinin başlangıcı sayılır. Mayıs 1976'da **FLNC** (Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi) kuruldu ve on yıllarca bombalı eylemler, özellikle kıyı şeridindeki turizm yatırımlarına, ikinci konutlara ve devlet binalarına yönelik eylemler yaptı.

Korsika'nın siyasal hayatını belirleyen bir başka etken **klan sistemi** ve **mafyadır**: Birkaç ailenin ve patronaj ağının yerel siyaseti ve ekonomiyi yönettiği, gayrimenkul ve turizm rantının suç örgütleriyle iç içe geçtiği bir düzen. Milliyetçi hareketin bir kısmı da zamanla bu ağlarla ve silahlı gruplar arası hesaplaşmalarla lekelendi.

1998'de Korsika valisi Claude Érignac'ın öldürülmesinden mahkûm edilen milliyetçi Yvan Colonna, 2 Mart 2022'de Fransa'daki bir cezaevinde başka bir mahkûmun saldırısına uğradı ve birkaç hafta sonra öldü. Korsika'da haftalarca gençlerin öncülük ettiği şiddetli protestolar oldu. Paris, bunun üzerine Korsika'ya anayasal bir "özerklik" statüsü tanımayı görüşmeye açtı; bu süreç 2020'lerin ortasında sürüyor (güncel durumu doğrulanacak).

Korsika sorununun sınıfsal boyutu iki yerde görünür. Birincisi, **toprak, kıyı ve turizm**: Adanın kıyı şeridi Fransız ve yabancı sermayeye, ikinci konut alıcılarına açıldıkça konut fiyatları yerel ücretlerin çok üstüne çıktı; genç Korsikalılar kendi adalarında ev bulamaz oldu. Milliyetçi hareketin en geniş destek bulan talepleri (yerleşik olmayanlara mülk satışının sınırlanması, "Korsikalı statüsü") bu barınma ve rant sorununa bir yanıttır; ama bu yanıt, sermayeyi değil "yabancıyı" hedef aldığında dışlayıcı bir biçime dönüşebilir. İkincisi, **göçmen işçiler**: Korsika'nın tarımında ve turizminde on yıllardır Faslı işçiler çalışır; bunların bir kısmı geçici sözleşmelerle, düşük ücretle, kötü koşullarda. Zaman zaman Kuzey Afrikalı göçmenlere yönelik ırkçı saldırılar da yaşandı. Korsika ulusal hareketinin, adadaki bu en ezilen işçileri kapsayıp kapsamadığı, onun sınıfsal niteliğinin ölçüsüdür.

72.5 Kuzey İrlanda

İrlanda 1921'de bölündü: Güneydeki 26 ilçe İrlanda Özgür Devleti (bugünkü İrlanda Cumhuriyeti) oldu, kuzeydoğudaki 6 ilçe Birleşik Krallık'ın parçası olarak **Kuzey İrlanda** adıyla kaldı. Bölünmenin sınırı, Protestan çoğunluğu güvence altına alacak biçimde çizildi.

Kuzey İrlanda'nın sanayi merkezi **Belfast**'tı: Harland and Wolff tersanesi (Titanic'in yapıldığı yer), keten fabrikaları, makine atölyeleri. Bu sanayinin vasıflı işleri, kuşaklar boyunca neredeyse tamamen **Protestan** işçilerin elindeydi. Katolik işçiler vasıfsız işlere, işsizliğe ya da göçe itildi. Temmuz 1920'de,

bölünmenin arifesinde, Belfast tersanelerinde Protestan işçiler binlerce Katolik işçiyi ve onlarla dayanışan sosyalist Protestanları ("çürük Protestanlar" diye aşağılananları) işyerlerinden zorla çıkardı. Bu, **sınıfın mezhep üzerinden bölünmesi**nin en keskin örneğidir: Protestan işçi aristokrasisi, ayrıcalıklı konumunu mezhep kimliğiyle korudu; Protestan burjuvazisi ve Birlikçi Parti de bu ayrıcalığı işçileri kendine bağlamanın aracı olarak kullandı. Bölüm 70.5'teki "proleter elitizm"in (a) ve (d) biçimleri, burada yüz yıl önce, mezhep hattında ve silahlı biçimde görülür.

Elli yıl boyunca Birlikçi Parti Kuzey İrlanda'yı tek başına yönetti. Katolikler konut tahsisinde, kamu işlerinde, seçim bölgelerinin çiziminde sistematik ayrımcılığa uğradı; yerel seçimlerde oy hakkı mülk sahipliğine bağlıydı. 1967'de kurulan **Kuzey İrlanda Sivil Haklar Derneği** (NICRA), Amerikan sivil haklar hareketinden esinlenerek "bir kişi, bir oy", konut ve işte eşitlik talep etti. Taleplerin çoğu **sınıfsal ve demokratik** taleplerdi: konut ve iş. 5 Ekim 1968'de Derry'deki yürüyüşün polis tarafından coplanması ve 1969 Ağustos'unda Derry ve Belfast'taki çatışmalar, İngiliz ordusunun sokaklara inmesine yol açtı.

30 Ocak 1972'de Derry'de, gözaltısız tutuklama (internment) uygulamasına karşı düzenlenen barışçıl bir yürüyüşte İngiliz paraşütçüleri silahsız göstericilere ateş açtı: On üç kişi öldü, bir kişi de sonradan hayatını kaybetti. **Kanlı Pazar**, İngiliz devletinin resmî soruşturmasında (Widgery raporu, 1972) önce örtbas edildi; kırk yıla yakın süren mücadeleden sonra ikinci soruşturmanın raporu (Saville, 2010) öldürülenlerin hepsinin masum olduğunu kabul etti ve İngiliz başbakanı resmî özür diledi. Kanlı Pazar, İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu'na (IRA) katılımı patlattı ve "Sıkıntılar" (the Troubles) denen otuz yıllık silahlı çatışmayı derinleştirdi; bu çatışmada 3.500'ü aşkın kişi öldü.

Görsel: Derry'de 30 Ocak 1972 Kanlı Pazar'ında öldürülenler için dikilen anıt, 1991. Marc Liger, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

1981'de, siyasi tutsak statüsünün kaldırılmasına karşı, Maze cezaevindeki cumhuriyetçi tutsaklar **açlık grevine** başladı. İlk grevci **Bobby Sands**, açlık grevinin ortasında Fermanagh ve Güney Tyrone seçim bölgesinden İngiliz Avam Kamarası'na milletvekili seçildi. Thatcher hükümeti hiçbir taviz vermedi. Sands 5 Mayıs 1981'de, açlık grevinin 66. gününde öldü; onu dokuz tutsak daha izledi. Cenazesine yüz bine yakın kişi katıldı. Açlık grevleri, cumhuriyetçi hareketin seçim siyasetine yönelmesinin (Sinn Féin) başlangıcı oldu.

10 Nisan 1998'de imzalanan **Hayırlı Cuma Anlaşması**, silahlı çatışmayı büyük ölçüde sona erdirdi. Bu bir kazanımdır: Onlarca yıllık ölümün durması. Ama anlaşmanın kurduğu siyasal düzenin bir bedeli var: **Mezhep kotalı iktidar paylaşımı.** Kuzey İrlanda meclisinde her milletvekili kendini "birlikçi", "milliyetçi" ya da "öteki" olarak kaydetmek zorundadır; önemli kararlar her iki topluluğun çoğunluğunu gerektirir ve hükümet iki topluluğun en büyük partileri arasında paylaşılır. Bu düzen, siyaseti kalıcı olarak **mezhep hattı** üzerine kurar. Belfast'ın Protestan ve Katolik işçi mahallelerini hâlâ ayıran "barış duvarları" ayakta. Kuzey İrlanda'nın işçileri (Protestanı da Katoliği de) Birleşik Krallık'ın en düşük ücretli ve en yoksul bölgelerinden birinde yaşıyor; ama siyasal sistem onları sınıf olarak değil, mezhep olarak temsil ediyor. Bu, Bosna-Hersek'teki Dayton düzeninin (Bölüm 61.7) koşutudur: Etnik ya da mezhepsel kotalı barış, savaşı durdurur ama **sınıf siyasetini kilitler.**

72.6 İskoçya, Galler, Flandre-Valonya, Güney Tirol, Brötanya

İskoçya. 18 Eylül 2014 bağımsızlık referandumunda İskoçlar yüzde 55'e karşı yüzde 45 ile Birleşik Krallık'ta kalmayı seçti. Ama oyların dağılımı sınıfsal olarak öğreticiydi: **Glasgow** ve **Dundee** gibi işçi sınıfı kentleri ve yoksul mahalleler çoğunlukla "evet" dedi; varlıklı bölgeler ve yaşlı seçmenler "hayır" dedi. İskoçya'da bağımsızlık, Thatcher döneminin sanayisizleşmesi, kemer sıkma ve Londra merkezli Muhafazakâr hükümetlere karşı bir sosyal protesto biçimi kazandı. İşçi Partisi'nin İskoçya'daki yüz yıllık tabanı, 2015'te İskoç Ulusal Partisi'ne (SNP) geçti. SNP ise iktidarda işçi sınıfına dönük radikal bir program değil, merkez sol bir yönetim uyguladı. **Galler**'de de, özellikle eski maden vadilerinde, benzer ama daha zayıf bir eğilim görülür.

Belçika: Flandre ve Valonya. Belçika'nın 19. ve 20. yüzyıldaki sanayi zenginliği Fransızca konuşan Valonya'nın çelik ve kömüründe toplanmıştı; Felemenkçe konuşan Flandre ise yoksul ve tarımsaldı ve Flaman halkı dil ayrımcılığına uğruyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilişki tersine döndü: Valonya'nın sanayisi çöktü (Bölüm 70.1), Flandre limanlar (Anvers), yeni sanayiler ve hizmetlerle zenginleşti. Bugünkü Flaman milliyetçiliği (N-VA ve aşırı sağ **Vlaams Belang**), ezilen bir ulusun değil, **zengin bölgenin milliyetçiliği**dir: "Bizim vergilerimiz tembel Valonlara gidiyor" söylemi, İtalya'daki Kuzey Ligi'nin söylemiyle aynıdır (Bölüm 70.2). Bu milliyetçilik, Valonya'nın işçisine ve göçmene karşı yöneltilmiş bir dayanışma reddidir. Belçika'nın sendikaları ise (sosyalist FGTB ve Hristiyan ACV/CSC) hâlâ ülke çapında örgütlüdür ve ortak genel grevler yapabilmektedir; bu, bölünmeye karşı bir ağırlık merkezidir.

Güney Tirol. İtalya'nın kuzeyindeki Almanca konuşan bu bölge, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1960'lardaki bombalı eylemlerden sonra 1972'de kapsamlı bir **özerklik paketi** elde etti: dil hakları, eğitim, kamu istihdamında dil gruplarına göre oranlar, vergilerin büyük kısmının bölgede kalması. Güney Tirol bugün İtalya'nın en zengin bölgelerinden biridir ve özerklik modeli çoğu zaman bir "başarı" olarak anılır. Ama Kuzey İrlanda'ya benzer bir sonucu da vardır: Kamu işlerinin, okulların, derneklerin dil gruplarına göre ayrılması, iki topluluğu yan yana ama ayrı yaşatır; bölgenin göçmen işçileri de bu iki grubun hiçbirine sığmaz.

Brötanya. Fransa'nın kuzeybatısındaki Brötanya'da (Bretagne) 2013 sonbaharında, hükümetin kamyonlara getirdiği bir "ekolojik vergiye" karşı **"kırmızı başlıklar"** (bonnets rouges) hareketi doğdu. Adını 17. yüzyılda vergiye karşı ayaklanan Breton köylülerinden aldı. Harekette tarım-gıda sanayisinin kapanan fabrikalarında işini kaybeden işçiler, küçük çiftçiler, kamyoncular ve Breton patronları yan yana yürüdü. Hükümet vergiyi askıya aldı. Hareket, bölgesel kimlik ile sınıfsal öfkenin nasıl birleşebileceğini, ama patronlarla işçilerin aynı başlığı taktığında hareketin yönünün kimin programına göre belirlendiği sorusunu da gösterdi. Beş yıl sonraki Sarı Yelekler (Bölüm 68.11, 73) bu hareketin daha geniş, daha plebyen bir tekrarıydı.

72.7 Doğu Avrupa'da 1989 sonrası ulusal sorunlar

Doğu'da kapitalizmin restorasyonu (Bölüm 71), yeni ulusal sorunlar yarattı ya da eskilerini canlandırdı.

- **Baltık ülkeleri.** Letonya ve Estonya, 1991'de bağımsızlıklarını kazanınca vatandaşlığı 1940 öncesi vatandaşlar ve onların torunlarıyla sınırladı. Sovyet döneminde bu ülkelere gelmiş ve çoğunluğu sanayi işçisi olan **Rusça konuşan nüfusun** büyük kısmı "vatandaş olmayan" (Letonya) ya da "belirsiz vatandaşlıklı" (Estonya) statüsüne düştü. 1990'larda Letonya'da nüfusun dörtte birine yakını vatandaş değildi (doğrulanacak); oran zamanla azaldı, ama bugün de on binler bu statüde. Restorasyonla kapanan Sovyet dönemi fabrikalarının işçileri, hem işsizlikle hem de siyasal haklardan yoksunlukla karşılaştı: Ulusal ve sınıfsal ezilme üst üste bindi.
- **Çek-Slovak ayrılığı.** 1 Ocak 1993'te Çekoslovakya halkoyuna başvurulmadan, iki siyasal önderin (Klaus ve Mečiar) anlaşmasıyla ikiye bölündü (Bölüm 59). Ayrılığın zemininde, restorasyonun iki bölge üzerindeki farklı etkileri vardı: Ağır sanayisi (silah dahil) çöken Slovakya'da işsizlik Çekya'nın çok üstündeydi.
- **Moldova ve Transdinyester.** Moldova'nın Dinyester nehrinin doğusundaki, Rusça ve Ukraynaca konuşan nüfusun ağırlıkta olduğu ve Sovyet döneminin sanayisinin toplandığı şerit, 1990-92'de ayrıldı. 1992'deki kısa savaştan sonra bugüne kadar tanınmayan bir yapı olarak kaldı. Bölgenin sanayisi ve ekonomisi, yerel bir oligarşik grubun elinde toplandı.
- **Yugoslavya.** Ulusal sorunun sınıfsal okumasının en trajik örneği Yugoslavya'nın dağılışıdır (Bölüm 61): Borç krizi, IMF programları, cumhuriyetler arası eşitsiz gelişme ve cumhuriyet bürokrasilerinin milliyetçiliğe yönelmesiyle bir savaş zinciri.
- **Macaristan.** Trianon Antlaşması'yla (1920) komşu ülkelerde (Romanya, Slovakya, Sırbistan, Ukrayna) kalan Macar azınlıklar, Orbán hükümetinin milliyetçiliğinin temel araçlarından biridir: Bu azınlıklara Macar vatandaşlığı ve oy hakkı verildi. Bu "ulusal birlik" söylemi, Macaristan'daki "köle yasası" (Bölüm 69.6) ve Alman otomotiv sermayesine sunulan ayrıcalıklarla birlikte düşünüldüğünde, sınıfsal içeriğini gösterir: Milliyetçilik, işçiyi sermayeye bağlayan yapıştırıcı olarak işliyor.

72.8 Sömürge sonrası Avrupa

Avrupa'nın ulusal sorunları, yalnızca kıtanın içindeki "tarihî" uluslarla sınırlı değildir. Sömürge imparatorluklarının mirası, Avrupa'nın içinde **ırksallaştırılmış bir işçi sınıfı** yarattı.

Cezayir savaşı (1954-1962) sırasında Fransa'da yüz binlerce Cezayirli işçi yaşıyordu; çoğu Renault, Citroën ve inşaat şantiyelerinde çalışıyor, Paris'in çevresindeki gecekondu mahallelerinde (bidonville) yaşıyordu. 17 Ekim 1961'de Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) çağrısıyla, Cezayirlilere yönelik sokağa çıkma yasağına karşı on binlerce Cezayirli işçi ve ailesi Paris'te barışçıl bir gösteri yaptı. Polis Müdürü **Maurice Papon**'un (İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin sürgününe katılmaktan 1998'de

mahkûm edilecek olan kişi) emrindeki polis göstericilere saldırdı: Onlarca, bazı araştırmacılara göre yüzü aşkın kişi öldürüldü, bir kısmı Seine nehrine atıldı (ölü sayısı tartışmalı; birkaç düzineden 200'e kadar tahminler var; doğrulanacak). **17 Ekim 1961 Paris katliamı**, on yıllarca Fransız devleti tarafından inkâr edildi; 2012'de cumhurbaşkanı olayı resmen kabul etti. O dönemde Fransız işçi hareketinin büyük örgütleri bu katliama karşı yeterli bir dayanışma göstermedi; birkaç ay sonra, Şubat 1962'de, OAS'a karşı düzenlenen bir gösteride polisin Charonne metro istasyonunda dokuz kişiyi (çoğu CGT üyesi ve komünist) öldürmesi ise büyük bir işçi tepkisine yol açtı. İki katliam arasındaki bu tepki farkı, Fransız işçi hareketinin içindeki sömürgeci önyargının sessiz bir kanıtıdır.

Portekiz, 1961-1974 arasında Angola, Mozambik ve Gine-Bissau'da sömürge savaşları yürüttü. Bu savaşlar, Portekizli genç işçileri ve köylüleri cepheye gönderdi; savaş bütçesi ülkeyi yoksullaştırdı. Sömürge savaşının yükü, sonunda ordunun içinden gelen **Karanfil Devrimi**'ni (25 Nisan 1974; Bölüm 53) doğurdu. Sömürge halklarının kurtuluş mücadelesi ile Portekiz işçi sınıfının kurtuluşu burada doğrudan birbirine bağlandı: Marx'ın İrlanda için söylediği, Portekiz için gerçekleşti.

Bugün Avrupa'nın büyük kentlerinde **"iç sömürgeler"** var: Fransa'nın banliyöleri (Bölüm 70.3), İngiltere'nin Karayip ve Güney Asya kökenli mahalleleri, Hollanda ve Belçika'nın Faslı ve Türkiyeli işçi mahalleleri, Almanya'nın Türkiyeli ve Arap mahalleleri. Bu mahallelerin sakinleri, sömürge sonrası göçün ve "misafir işçi" döneminin (Bölüm 50) çocukları ve torunlarıdır. İşsizlik, düşük ücret, polis şiddeti ve ayrımcılık burada ırkçılıkla birleşmiş bir sınıf baskısı olarak yaşanır. Bu işçi sınıfının sorunu, "entegrasyon" sorunu değil, **sınıf ve ırkçılık** sorunudur (Bölüm 77-78; blogdaki *Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?* yazısı).

Tablo T10: Ulusal hareketler × beş soru

Hareket	Toplumsal taban	Önderliğin sınıf programı	Bölgedeki işçiler (yerli ve göçmen) nerede?	Devletin baskısı kimi hedef aldı?	Ulusal talep sınıf talebiyle birleşiyor mu?
Bask Ülkesi	Sanayi işçileri, küçük burjuvazi, öğrenciler; köylü kesim	PNV: Bask burjuvazisi; sol bağımsızlıkçı hareket: sosyalist-ulusal kurtuluşçu	Bask işçilerinin önemli bir kısmı ELA ve LAB'de; göçmen kökenli işçiler bölünmüş	Franco döneminde bütün halk; sonra sol bağımsızlıkçı hareket (GAL, yasaklar)	Kısmen: sendikal alanda güçlü birleşme; silahlı mücadele dönemi ayrıştırıcı
Katalonya	Katalanca konuşan orta sınıf, küçük burjuvazi, taşra	Junts: burjuva; ERC: merkez sol; CUP: antikapitalist	İspanyolca konuşan işçi kentleri büyük ölçüde dışında	Oy kullanan halk, önderler, sivil toplum	Zayıf: ulusal talep çoğunlukla sosyal taleplerin yerine geçiyor
Korsika	Yerli köylüler, gençler, küçük esnaf, kamu çalışanları	Ulusal kurtuluşçu çizgiden özerklikçi-yerel elit çizgisine	Faslı tarım ve turizm işçileri çoğunlukla dışında	Silahlı gruplar ve gençler	Kısmen: barınma ve toprak sorununda; ama "yabancı" hedefli dışlayıcılık riski
Kuzey İrlanda	Katolik işçi sınıfı ve yoksullar; Protestan tarafta işçiler ve orta sınıf	Sinn Féin: sol-milliyetçi; birlikçiler: Protestan burjuvazisi ve orta sınıf	Mezhep hattından bölünmüş	Katolik işçi mahalleleri (internment, Kanlı Pazar)	Başlangıçta (1968: konut ve iş) güçlü; sonra mezhep siyaseti sınıfı kilitledi
İskoçya	İşçi sınıfı kentleri (Glasgow, Dundee), gençler	SNP: merkez sol	Çoğunlukla "evet"te	Sınırlı	Sosyal protesto olarak başladı; önderlik radikal sınıf programı taşımadı

Hareket	Toplumsal taban	Önderliğin sınıf programı	Bölgedeki işçiler (yerli ve göçmen) nerede?	Devletin baskısı kimi hedef aldı?	Ulusal talep sınıf talebiyle birleşiyor mu?
Flandre	Zengin bölgenin orta sınıfı ve küçük burjuvazisi	N-VA: neoliberal; Vlaams Belang: aşırı sağ	Flaman işçilerin bir kısmı aşırı sağa oy veriyor; göçmen işçiler hedefte	Ezilen ulus değil; baskı yok	Hayır: sınıflar arası dayanışmanın reddi
Baltık'ta Rusça konuşanlar	Sanayi işçileri, emekliler	Bölünmüş; bir kısmı Rus devletine yönelmiş	Ezilen işçiler hareketin kendisi	Vatandaşlıksız bırakılan işçiler	Potansiyel olarak evet; ama iki milliyetçiliğin arasında sıkışmış

Bu tablo, planlanan H13 haritasıyla (Batı Avrupa'da ulusal hareketler ve sınıf haritası) birlikte kullanılacaktır.

Tavır (net). Ezilen ulusun hakkı savunulur: Katalanların referandum yapma hakkı, Baskların dil ve kültür hakları, Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin eşitlik hakları, Baltık'taki Rusça konuşan işçilerin vatandaşlık hakkı. Ezen devletin baskısına (GAL, Kanlı Pazar, 155. madde) karşı çıkmak, o devletin işçilerinin görevidir. **Ama ulusal bayrak altında burjuvazinin programına teslim olunmaz.** Junts'un mali özerklik talebi, Vlaams Belang'ın "zengin bölge" milliyetçiliği ya da mezhep kotalı bir iktidar paylaşımı, işçilerin çıkarını temsil etmez. İşçileri dil, mezhep ve köken hatlarından bölen her siyaset reddedilir. Ölçüt, Lenin'in iki yönlü çizgisidir: Ezilen ulusun hakkını savunmayan ezen ulusun işçisi şovenisttir; kendi burjuvazisinden bağımsızlaşamayan ezilen ulusun işçisi ise kendi kurtuluşunu başkasının programına emanet etmiştir.

Kavram kutusu. - **Ulusların kendi kaderini tayin hakkı:** Bir ulusun, ayrılma hakkı dahil, kendi siyasal geleceğini belirleme hakkı (Lenin, 1914). Hakkı savunmak, her durumda ayrılmayı savunmak değildir. - **İşçi sınıfının bağımsızlığı:** İşçilerin kendi örgütlerini, programlarını ve çıkarlarını, ne ezen devletin ne de kendi ulusunun burjuvazisinin programına tabi kılmaması. - **Kültürel özerklik:** Bauer'in önerdiği, ulusal toplulukların toprak yerine kişisel üyelik temelinde kültür ve eğitim işlerini yönetmesi modeli; işçileri ulusal hatlara göre ayırma riski nedeniyle Lenin tarafından eleştirildi. - **Mezhep / etnik kotalı iktidar paylaşımı (konsosyasyonalizm):** Siyasal temsilin ve iktidarın topluluklar arasında sabit oranlarla paylaşılması; savaşı durdurabilir, ama sınıf siyasetini kilitler (Kuzey İrlanda, Bosna-Hersek).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İşçileri dil, mezhep ve köken hatlarından bölme (Belfast 1920, Kuzey Ligi, Vlaams Belang) · ayrıcalıklı işçi katmanını kimlik üzerinden bağlama · "zengin bölge" milliyetçiliği ile dayanışmanın reddi · devlet terörü ve olağanüstü yasalar (GAL, internment) · ezilen ulusun burjuvazisine mali tavizlerle bağımsızlık hareketini yatıştırma · vatandaşlıktan yoksun bırakma (Baltık) · mezhep kotalı barış düzenleriyle sınıf siyasetinin kilitlenmesi · turizm ve gayrimenkul rantının kimlik çatışmasının arkasına gizlenmesi (Korsika).

Türkiye'ye bağ (kısa kutu). Türkiye'de ulusal sorun, en başta Kürt sorunu, uzun süre yalnızca "demokrasi" ya da "kimlik" sorunu olarak tartışıldı. Oysa bu bölümdeki beş soru Türkiye için de geçerlidir: Mülkiyet ilişkileri (toprak, köy boşaltmaları sonrasında kentlere itilen Kürt emekçilerin inşaat, tarım ve tekstilde en ucuz emek hâline gelmesi), sermaye fraksiyonları (bölgedeki büyük toprak sahipleri ve aşiret düzeninin, merkezî sermayeyle ve devletle ilişkisi) ve birikim dinamikleri (bölgesel eşitsiz gelişme, enerji ve su projeleri), ulusal-demokratik çerçevede çoğu zaman görünmez kalıyor. Ezilen ulusun hakkını savunmak, Türkiye'nin batısındaki her işçinin görevidir; aynı zamanda Kürt emekçilerin ve Türk emekçilerin ortak düşmanının, İstanbul'daki ve Diyarbakır'daki sermaye olduğunu görünür kılmak da bir görevdir. Bu tartışma ayrı bir dosyayı hak ediyor.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Batı Avrupa'da ulusal sorunlar demokrasiyle çözüldü; bunlar artık yalnızca folklor."* 2017'de Katalonya'da oy kullanmak isteyen emekliler coplandı ve bir bölgenin özerk yönetimi askıya alındı. 2022'de Korsika'da haftalarca çatışma yaşandı. Kuzey İrlanda'da Belfast'ın işçi mahalleleri hâlâ duvarlarla ayrılıyor. Belçika'da ülkenin varlığı, zengin bölgenin milliyetçiliği tarafından tartışmaya açılıyor. Ulusal sorunlar "çözülmedi"; bir kısmı dondu, bir kısmı biçim değiştirdi. Hepsinin altında da bölgeler arası eşitsiz gelişme ve sınıf ilişkileri yatıyor. *"Ulusal hareketler özünde gericidir; işçinin milliyetle işi olmaz."* Bu, ezen ulusun şovenizminin "enternasyonalist" kılığa girmiş biçimidir. Ezen ulusun işçisi ezilen ulusun hakkını tanımadıkça, iki ulusun işçileri arasında güven kurulamaz (Lenin). Ulusal baskıya karşı mücadele, işçilerin demokratik mücadelesinin parçasıdır; sorun, bu mücadelenin önderliğinin hangi sınıfta olduğudur.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Ulusal bayrakların arkasında bölgenin toprağı, sanayisi, limanı ve turizm rantı; Katalonya'da ve Flandre'da zengin bölgenin sermayesi, Korsika'da gayrimenkul ve klan ağları. - **Kimin denetiminde?** Ezen devletin güvenlik aygıtının (Madrid, Londra, Paris) ve ezilen ulusun kendi siyasal eliti arasında bölüşülmüş bir denetim; işçilerin bağımsız temsili çoğu zaman yok. - **Kimin yararına?** Bölünmüş işçi sınıfından yararlanan sermayenin; hem merkezin hem de bölgenin. - **Kim karar veriyor?** Anayasa mahkemeleri, hükümetler ve ulusal partilerin önderlikleri; halk sorulduğunda (Katalonya 2017) yanıtı ya yasaklanıyor ya da görmezden geliniyor.

Okuma ve izleme önerisi. - V. İ. Lenin, *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* (1914) ve *Ulusal Sorun Üzerine Eleştirel Notlar* (1913). - Antonio Gramsci, *Güney Sorunu Üzerine Bazı Temalar* (1926). - Paul Greengrass, *Bloody Sunday* (2002) ve Steve McQueen, *Hunger* (2008): Kanlı Pazar ve Bobby Sands'in açlık grevi. - Ken Loach, *Özgürlük Rüzgârı* (*The Wind That Shakes the Barley*, 2006): İrlanda'nın bölünmesi ve iç savaşı; ulusal kurtuluş içindeki sınıf ayrışması. - Gillo Pontecorvo, *Ogro* (1979): Carrero Blanco eyleminin anlatımı. - Blogdaki yazımız: *Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?*

Bölüm 73: Kriz Çağı (2008-2020): Kemer Sıkma, İsyan ve Teslimiyet

Sahne. 5 Temmuz 2015, Atina. Bankalar bir haftadır kapalı. Emekliler bankamatik kuyruklarında günde en çok 60 avro çekebilmek için sıra bekliyor; Avrupa Merkez Bankası acil likidite musluğunu kısmış, hükümet sermaye denetimi ilan etmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen o akşam sandıklardan çıkan sonuç açıktır: seçmenlerin yaklaşık yüzde 61'i alacaklıların dayattığı yeni kemer sıkma paketine "Hayır" (OXI) demiştir. Syntagma Meydanı'nda gece boyunca kutlama yapılır. Sekiz gün sonra, 13 Temmuz sabahı, Brüksel'de sabaha kadar süren zirvenin sonunda aynı hükümet, reddedilen paketten daha ağır bir anlaşmaya imza atar.

Tez. 2008 krizi, kapitalizmin kendi yarattığı bir krizdi; ama faturası bankalara değil, işçi sınıfına kesildi. Özel bankaların batık borçları devlet borcuna, devlet borcu da ücret, emeklilik ve kamu hizmeti kesintisine çevrildi. Avrupa'nın dört bir yanında sınıf meydanlara çıktı: genel grevler, meydan işgalleri, referandumlar. Ama bu kitlesel öfke, ya sermayenin kurumlarıyla uzlaşan yeni "sol" hükümetlerde ya da aşırı sağın göçmen düşmanlığında söndürüldü. 2008-2020 dönemi, örgütsüz isyanın sınırını ve bağımsız sınıf politikasının yokluğunun bedelini öğreten bir okuldur.

Kriz nereden çıktı, fatura kime kesildi?

15 Eylül 2008'de ABD'nin dördüncü büyük yatırım bankası Lehman Brothers iflas etti. Kriz birkaç hafta içinde Atlantik'i aştı, çünkü Avrupa bankaları da aynı konut kredisi kâğıtlarını alıp satmış, aynı borç kaldıracıyla şişmişti. Burada ilk anlaşılması gereken şey şudur: kriz işçilerin "fazla tüketmesinden" ya da "devletin savurganlığından" doğmadı. Kırk yıldır bastırılan ücretlerin yerini borçla tüketim almıştı; kâr oranlarının düştüğü üretimden kaçan sermaye, hayali sermaye denen kâğıt servetlere, konuta ve türev ürünlere yığılmıştı (Kuramsal Ara Bölüm K5). Balon patladığında gerçek ekonominin üzerindeki şişkinlik de söndü.

Devletler bankaları kurtarmak için yarıştı. İrlanda Eylül 2008'de bütün büyük bankalarının borçlarına devlet güvencesi verdi. İngiltere Northern Rock'u ve Royal Bank of Scotland'ın büyük bölümünü devletleştirdi. Almanya Hypo Real Estate'i devletleştirdi, Commerzbank'a ortak oldu ve yüz milyarlarca avroluk bir bankacılık kurtarma fonu kurdu. Avrupa Komisyonu'nun onayladığı devlet yardımları, garantilerle birlikte 2008-2011 arasında trilyonlarca avroyu buldu (4-5 trilyon avro aralığı, doğrulanacak). "Piyasa" ve "özel girişim" diyenler, zarar anında devletin kasasına koştu.

Bu kurtarmanın sınıfsal anlamı basittir: **özel kayıplar kamulaştırıldı, kârlar özel kaldı.** Birkaç yıl içinde bankaların borcu, devletin borcu hâline geldi. Ardından aynı devletlere, "bütçe açığınız çok büyük" denilerek kemer sıkma dayatıldı. Borcu yapan banka, borcu ödeyen işçi oldu.

Avro bölgesi borç krizi ve Troyka

Avro bölgesinde kriz ayrı bir biçim aldı. Ortak para birimi, Almanya gibi ihracat gücü yüksek ülkelerle Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi çevre ülkeleri aynı kura bağlamıştı. Çevre ülkeler kendi paralarını değersizleştiremiyordu. Geriye tek "uyum aracı" kalıyordu: ücretleri, emeklilikleri ve kamu harcamalarını doğrudan düşürmek. Burjuva iktisadı buna "iç devalüasyon" der. Türkçesi, işçinin ücretinin zorla aşağı çekilmesidir.

Bu işi yürüten aygıtın adı **Troyka**'ydı: Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF). Hiçbirini kimse seçmemişti. Troyka "kurtarma kredisi" verdi, karşılığında "memorandum" denen anlaşmalarla ülkelerin bütçesini, çalışma yasalarını, emeklilik sistemlerini, özelleştirme takvimini satır satır yazdı. İrlanda (Kasım 2010), Portekiz (Mayıs 2011), Kıbrıs (2013) bu paketlere girdi. İspanya'nın bankaları ayrı bir paketle kurtarıldı. Aynı dönemde AB, kemer sıkmayı antlaşmalara kilitleyen yeni kurallar çıkardı: "Altılı Paket" (2011), Mali İstikrar Antlaşması (2012) ve bütçelerin Brüksel'in onayından geçtiği "Avrupa Dönemi". İspanya'da PSOE ve PP, Eylül 2011'de anayasanın 135. maddesini değiştirerek borç faizinin ödenmesini bütün öteki harcamaların önüne koydu. Bir anayasa, işçinin sağlığından önce alacaklının faizini güvenceye aldı.

Yunanistan: laboratuvar ülke

Yunanistan kemer sıkmanın laboratuvarı oldu. Mayıs 2010'da yaklaşık 110 milyar avroluk ilk memorandum, 2012'de ikinci memorandum geldi. Şubat 2012'de asgari ücret yüzde 22, 25 yaş altı için yüzde 32 düşürüldü. Toplu sözleşme sistemi fiilen askıya alındı, emeklilikler art arda kesildi, kamu sağlık harcaması budandı. Ekonomi 2008-2013 arasında dörtte bir küçüldü; işsizlik 2013'te yüzde 27-28'e, genç işsizliği yüzde 55-60'a çıktı (ELSTAT; doğrulanacak). Haziran 2013'te kamu yayın kuruluşu ERT bir gece kararnamesiyle karartıldı.

Yunan işçi sınıfı bu saldırıya sessiz kalmadı. 2010-2012 arasında onlarca genel grev yapıldı. Mayıs-Haziran 2011'de "Öfkeliler" (Aganaktismeni) Syntagma Meydanı'nı haftalarca doldurdu; 28-29 Haziran 2011'deki 48 saatlik genel grev sırasında ikinci memorandum parlamentodan geçerken meydan biber gazına boğuldu.

Aynı yıllarda bir başka güç de büyüdü. Neo-Nazi **Altın Şafak**, Mayıs 2012 seçimlerinde yaklaşık yüzde 7 oyla parlamentoya girdi. Göçmenlere sokak saldırıları düzenledi, yoksul mahallelerde "yalnızca Yunanlara" gıda dağıttı, sendikacılara saldırdı. Eylül 2013'te antifaşist rap sanatçısı Pavlos Fyssas'ı öldürdü. Örgüt ancak Ekim 2020'de mahkemece suç örgütü ilan edildi. Ders açıktır: kriz, sol bir çıkış yolu gösteremediği yerde faşizme kitle tabanı sağlar.

Ocak 2015'te sol radikal parti SYRIZA, "memorandumları yırtacağız" vaadiyle yaklaşık yüzde 36 oyla iktidara geldi. Alacaklılarla aylarca süren pazarlık tıkandı. Başbakan Tsipras paketi referanduma götürdü; ECB acil likiditeyi dondurdu, bankalar kapandı. 5 Temmuz 2015'te halk yüzde 61,3 "Hayır" dedi. Ama hükümet bu oyu bir mücadele yetkisi olarak değil, pazarlık kozu olarak gördü; koz işe yaramayınca teslim oldu. Ağustos 2015'te yaklaşık 86 milyar avroluk üçüncü memorandum imzalandı: daha fazla özelleştirme (limanlar, havaalanları, enerji), daha fazla emeklilik kesintisi, KDV artışı.

Görsel: Yunan parlamentosu önünde "Yok edilmeye hayır" yazılı OXI pankartı taşıyan gösterici, 29 Haziran 2015. janwellman, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Kritik an: Temmuz 2015, Atina-Brüksel.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / yeni sol hükümet ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kemer sıkmanın sona ermesi; referandumda yüzde 61 "Hayır".	SYRIZA hükümeti "avro içinde kalmak" koşulunu hiç tartışmaya açmadı; halkın oyunu kitlesel seferberliğe değil pazarlığa bağladı, sonra reddedilen paketten ağırını imzaladı.	ECB'nin likidite musluğunu kısması, bankaların kapatılması, "avrodan atılma" tehdidi, finansal boğma.	Alman ve Fransız bankalarının alacakları güvenceye alındı; finans sermayesi ve özelleştirme ihalelerini alan tekeller (liman, havaalanı, enerji) kazandı.	Üçüncü memorandum; SYRIZA 2019'da iktidarı sağa bıraktı; halkın "Hayır"ı Avrupa'da "direnmek boşunadır" dersine çevrildi.

Buradan çıkan ders bir kişinin "ihaneti" değildir. Sermayenin kurumlarının içinde kalmayı ilke edinen bir program, o kurumlar sıkıştırdığında teslim olmaktan başka yol bulamaz. Borç disiplini karşısında ya sınıf seferberliğine, üretim ve bankacılık üzerinde halk denetimine dayanan bir kopuş hazırlanır ya da yenilgi kaçınılmaz olur.

İspanya: meydanlar, 15-M ve Podemos

İspanya'da konut balonunun çöküşü milyonlarca işi ve yüz binlerce evi yuttu. İşsizlik 2013'te yüzde 26'yı, genç işsizliği yüzde 55'i geçti (INE; doğrulanacak). 15 Mayıs 2011'de "Gerçek Demokrasi Şimdi" çağrısıyla yürüyen gençler Madrid'in Puerta del Sol meydanına çadır kurdu. **15-M** ya da "Öfkeliler" hareketi haftalar içinde yüzlerce kente yayıldı. "Bizi temsil etmiyorlar" ve "Bu bir kriz değil, soygun" sloganları bir kuşağın dilini oluşturdu.

Görsel: Madrid'de Puerta del Sol meydanındaki 15-M buluşmasına katılan göstericiler, 19 Mayıs 2011. Barcex, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

15-M'nin gücü kendiliğindenliğiydi; zaafı da buydu. Meydanlar sınıfsal bir programa ve kalıcı bir örgüte dönüşmeden dağıldı. Hareketin enerjisini 2014'te kurulan Podemos seçim alanına taşıdı; 2015 seçimlerinde yüzde 20'ye yakın oy aldı, 2020'de PSOE ile koalisyon hükümetine girdi. Hükümette bazı kazanımlar oldu (asgari ücret artışı, 2021 "kurye yasası"), ama kemer sıkmanın yasal çerçevesi (135. madde, 2012 iş yasası reformunun özü) yerinde kaldı. Bu arada 2010 ve 2012'de yapılan genel grevler, sendika konfederasyonlarının (CCOO, UGT) tek günlük "uyarı grevi" anlayışını aşamadı.

Portekiz, İtalya, İrlanda

Portekiz'de Troyka programı ücretleri ve emeklilikleri keserken 15 Eylül 2012'de "Troyka'nın canı cehenneme" (Que se lixe a troika) çağrısıyla yüz binler sokağa çıktı. 2015'te sosyalist parti, komünist parti ve Sol Blok'un dışarıdan desteğiyle hükümet kurdu; bazı kesintiler geri alındı. Bu, taban baskısının sınırlı da olsa sonuç verebildiğini gösterdi; ama AB'nin borç kurallarına bağlılık korundu. İtalya'da Kasım 2011'de seçilmemiş bir "teknokrat", eski AB komiseri Mario Monti hükümetin başına getirildi. Fornero reformu emeklilik yaşını yükseltti. 2014-2015'te Renzi'nin **Jobs Act**'i yeni işe girenler için haksız işten çıkarmaya karşı güvenceyi (işçi statüsünün 18. maddesi) fiilen kaldırdı. İrlanda'da bankaların borcu vergi mükelleflerinin sırtına bindi; 2014'teki su faturası karşıtı hareket, yıllar sonra kemer sıkmaya karşı en büyük kitlesel direniş oldu.

İngiltere: kemer sıkma, Brexit ve Corbyn

İngiltere'de Mayıs 2010'da kurulan Muhafazakâr-Liberal koalisyon, "hepimiz aynı gemideyiz" sloganıyla on yıllık bir kemer sıkma başlattı. Belediye bütçeleri budandı, sosyal yardımlar donduruldu, "yatak odası vergisi" (2013) ve Universal Credit sistemi yoksulu cezalandırdı. Gıda bankaları bir istisna

olmaktan çıkıp kurum hâline geldi.

23 Haziran 2016'da AB üyeliği referandumunda yüzde 51,9 "Ayrılalım" çıktı. Liberal anlatı bunu "eğitimsiz, ırkçı işçilerin" işi diye okudu. Sınıfsal okuma farklıdır. Ayrılık oyunun en güçlü olduğu yerler, Thatcher döneminde madenleri ve fabrikaları kapatılmış eski sanayi bölgeleriydi: Kuzey İngiltere, Midlands, Galler vadileri. Bu bölgelerin işçileri kırk yıldır "düzenin" kendilerine bir şey vermediğini biliyordu ve AB bu düzenin bir parçasıydı. Ama bu haklı öfkeyi örgütleyen güç sol olmadı. Kampanyanın hâkim sesi, sorunun kaynağını sermayede değil göçmende gösteren sağdı. "Kontrolü geri alalım" sloganı, sınıfın öfkesini Doğu Avrupalı işçiye yöneltti. Sonuçta Brexit'ten İngiliz işçi sınıfı değil, AB düzenlemelerinden kurtulmak isteyen spekülatif finans ve rantiye kesimler kazançlı çıktı.

Aynı yıllarda İşçi Partisi'nde beklenmedik bir kırılma yaşandı. Eylül 2015'te Jeremy Corbyn, parti tabanının ve yeni üye akınının desteğiyle genel başkan seçildi. Kamulaştırma (demiryolu, su, posta, enerji), kemer sıkmaya son ve belediye konutu programıyla girdiği 2017 seçimlerinde yüzde 40 oy aldı. Parti bürokrasisi, medya ve kendi milletvekillerinin büyük kısmı ona karşı birleşti. Brexit ikilemi (ayrılığı destekleyen işçi tabanı ile kalmayı savunan kent orta sınıfı arasında sıkışma) ve yoğun bir yıpratma kampanyasıyla 2019'da ağır bir yenilgi geldi. Corbyn deneyimi, sosyal demokrat bir partinin içinden "sola dönüşün" sınırını gösterdi: aygıt, kendi tabanına karşı sermayeyle birlikte hareket eder.

Fransa: iş yasası ve Sarı Yelekler

Fransa'da Sosyalist Parti hükümeti 2016'da, işten çıkarmayı kolaylaştıran ve işyeri anlaşmalarını sektör sözleşmelerinin önüne koyan iş yasasını (El Khomri yasası) aylarca süren grevlere ve "Ayakta Gece" (Nuit debout) meydan hareketine rağmen anayasanın 49.3 maddesiyle, meclis oylaması olmadan geçirdi. Macron 2017'de aynı yolu kararnamelerle sürdürdü.

17 Kasım 2018'de akaryakıt vergisine karşı başlayan **Sarı Yelekler** hareketi, sendikaların ve partilerin dışında doğdu: kasabalardan, çevre yollarındaki kavşaklardan, arabasına mecbur taşra emekçilerinden, emeklilerden, küçük esnaftan. Talepler kısa sürede servet vergisinin geri getirilmesine, ücret ve emekli aylığı artışına, halk oylamasına genişledi. Devletin yanıtı sert oldu: binlerce yaralı, gözünü kaybeden onlarca gösterici (20-25 aralığı, doğrulanacak), binlerce gözaltı.

Görsel: Sarı Yelekler hareketinin dördüncü "perde"sinde Opéra semtinde kurulan barikat, Paris, 8 Aralık 2018. Olivier Ortelpa, CC BY 2.0, Wikimedia Commons.

Sarı Yelekler, kendiliğinden hareketin gücünü ve sınırını birlikte gösterdi. Hükümeti asgari ücrete ek prim ve akaryakıt zammını geri çekme gibi tavizlere zorladı. Ama sendikaların büyük kısmı hareketi aylarca uzaktan izledi, hareket de işyerine, üretimi durdurma gücüne uzanamadı. Aralık 2019'da emeklilik reformuna karşı başlayan uzun demiryolu ve metro grevi, Sarı Yelekler'in taşra öfkesiyle sendikalı işçinin gücünün birleşebileceğinin kısa bir işaretiydi.

Macaristan: "köle yasası"

Aralık 2018'de Orbán hükümeti, işverenin talep edebileceği yıllık fazla mesaiyi 250 saatten 400 saate çıkaran ve bu mesainin ödemesini üç yıla kadar erteleyebilen yasayı geçirdi. Halk bu yasaya **"köle yasası"** adını verdi. Arka planda Alman otomotiv tekellerinin (Audi, Mercedes, BMW) Macaristan'daki fabrikaları ve Batı'ya göç nedeniyle yaşanan işgücü kıtlığı vardı. Yasa, Batı sermayesinin ucuz emek ihtiyacı ile milliyetçi-muhafazakâr bir hükümetin "aile ve millet" söyleminin nasıl aynı masada buluştuğunu gösterdi. Yılbaşı boyunca süren protestolara sendikalar ve muhalefet katıldı, ama yasa yürürlükte kaldı.

Kavram kutusu. - **Kemer sıkma:** Kriz dönemlerinde kamu harcamalarının, ücretlerin ve sosyal hakların "bütçe dengesi" adına kesilmesi. Görünüşte teknik, özünde sınıfsal bir politikadır: krizin bedelini sermayeden emeğe aktarır (Bölüm 0.12, toplumsal ücret). - **Borç disiplini:** Borç ilişkisinin bir yönetim aracına dönüşmesi. Alacaklılar (bankalar, fonlar, uluslararası kurumlar) borçlu devletin bütçesini ve yasalarını belirler. Seçilmiş hükümetin üzerinde seçilmemiş bir egemenlik kurulur (K5). - **Troyka:** Avrupa Komisyonu, ECB ve IMF'nin borçlu ülkelere kemer sıkma programı dayatan ortak yönetimi. Demokratik denetimin dışında kalan bir sermaye aygıtı örneği (Bölüm 68). - **İç devalüasyon:** Ortak para birimi içinde kurun düşürülemediği durumda, rekabet gücünü ücretleri ve fiyatları doğrudan bastırarak artırma politikası.

Bir kronoloji: 2008–2020'de kemer sıkma ve direniş

Yıl	Ülke	Sermayenin hamlesi	Sınıfın yanıtı
2008	AB geneli	Bankaların kurtarılması, garantiler	Sınırlı; şaşkınlık ve bekleyiş
2010	Yunanistan	Birinci memorandum	Genel grevler
2011	Yunanistan, İspanya, Portekiz	İkinci paketler, İspanya'da anayasa 135. madde	Syntagma, 15-M, Portekiz'de kitlesel yürüyüşler
2011-12	İtalya	Monti hükümeti, Fornero emeklilik reformu	Sınırlı sendika eylemleri
2012	AB	Mali İstikrar Antlaşması	14 Kasım Avrupa eylem günü, Güney'de genel grevler
2015	Yunanistan	Üçüncü memorandum	OXI referandumu, sonra teslimiyet
2016	Fransa, İngiltere	El Khomri yasası; Brexit referandumu	Aylarca grev, Nuit debout
2018	Fransa, Macaristan	Akaryakıt vergisi; "köle yasası"	Sarı Yelekler; Budapeşte protestoları
2019-20	Fransa	Puan sistemli emeklilik reformu	Uzun demiryolu ve metro grevi

Sermayenin sınıf savaşı araçları (2008-2020). Borç ve memorandum; ECB'nin likidite musluğu ve "avrodan atılma" tehdidi; anayasaya işlenmiş borç freni; seçilmemiş teknokrat hükümetler; iş yasası reformlarıyla sektör sözleşmesinin çözülmesi; özelleştirme fonları (Yunanistan'da HRADF); işsizliğin kendisi (yedek sanayi ordusu); çevik kuvvet ve "öldürücü olmayan" denen silahlar (plastik mermi, biber gazı); medyanın "tembel Güneyli" söylemi; göçmen düşmanlığıyla öfkenin yönünün değiştirilmesi.

Türkiye'ye bağ. 2008 krizinde Türkiye hükümeti krizin "teğet geçeceğini" söyledi; kısa çalışma ödeneği ve kredi garantileriyle sermaye kurtarıldı, işsizlik 2009'da yüzde 14'ü aştı. Yunanistan'daki memorandumların benzerini Türkiye 2001 krizinde IMF programıyla yaşamıştı: bankaların borcu kamu borcu yapıldı, özelleştirme hızlandı. Borç disiplini Türkiye için yabancı değildir (Geleceğimizin İpotek Altına Alınması).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Yunanlılar kendi imkânlarının üstünde yaşadı, faturayı ödemeleri doğaldı."* Yunanistan'a verilen "kurtarma" kredilerinin büyük bölümü Yunan halkına değil, Alman ve Fransız bankaları başta olmak üzere alacaklılara geri döndü. Yunan işçisi Avrupa'nın en uzun çalışma saatlerinden birine sahipti. Borç, 2008'de özel bankaların kayıplarının devlete yüklenmesiyle ve avronun yarattığı dengesizlikle patladı. "İmkânının üstünde yaşayan" işçi değil, kârı özel, zararı kamusal olan finans sermayesiydi.

Bize ne öğretiyor? Kendiliğinden öfke, ne kadar büyük olursa olsun, bir program ve örgüt bulamadığında ya sistemin içinde eritilir ya da sağa akar. Meydan işgali ile genel grevin, seçim zaferi ile üretim üzerindeki işçi denetiminin birleşmediği her yerde sermaye kazandı.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Kurtarılan bankalar ve özelleştirilen kamu varlıkları finans sermayesinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Bütçeler Troyka'nın ve Brüksel'in denetiminde; seçilmiş meclisler onay makamına dönüştü. - **Kimin yararına?** Alacaklı bankaların, fonların ve özelleştirme ihalelerini alan tekellerin. - **Kim karar veriyor?** ECB ve Avrupa Komisyonu; referandumlar bile kararı değiştiremedi.

Okuma ve izleme önerisi. Costas Lapavitsas ve arkadaşları, *Crisis in the Eurozone* (2012); Yanis Varoufakis, *Adults in the Room* (2017; müzakerelerin içeriden, ama SYRIZA hükümetinin bakış açısıyla anlatımı, eleştirel okunmalı); Ken Loach, *Ben, Daniel Blake* (film, 2016); *Catastroika* (belgesel, 2012; özelleştirme üzerine). Blog: Neoliberalizm Bitti mi?, Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği.

Bölüm 74: Salgın, Savaş, Enflasyon ve Grev Dalgası (2020-2026)

Sahne. 1 Şubat 2023, İngiltere. Aynı gün yarım milyona yakın işçi iş bırakır: öğretmenler, üniversite akademisyenleri, demiryolu makinistleri, kamu hizmeti çalışanları. Birkaç hafta önce hemşire sendikası RCN, 106 yıllık tarihinin ilk ulusal grevini yapmıştır. Salgın yıllarında akşam saat sekizde evlerinin balkonlarından alkışlanan hemşireler, şimdi hastane kapılarında grev gözcüsüdür. Pankartlarından birinde şu yazar: "Alkış fatura ödemiyor."

Tez. 2020-2026 yılları, Avrupa işçi sınıfının üst üste üç şokla sınandığı dönemdir: salgın, savaş ve enflasyon. Her üçünde de sermaye kazancını büyüttü, bedeli işçi ödedi. Ama bu kez sınıf, on yıllardır görülmemiş bir grev dalgasıyla yanıt verdi. Aynı yıllarda Avrupa sermayesi, durgunluktan çıkışı silahlanmada aradı: "silah mı tereyağı mı" sorusu yeniden, ve açıkça, silah lehine yanıtlandı.

Salgın: "zorunlu" ama değersiz sayılan işçiler

Mart 2020'de Avrupa kapandı. Kapanmadığı yerler de vardı: hastaneler, bakımevleri, marketler, depolar, kurye ağları, gıda fabrikaları, mezbahalar, temizlik, toplu taşıma. Devletler bu işlerde çalışanlara "zorunlu işçiler" (İngiltere'de *key workers*, Almanya'da *systemrelevant*) dedi. Toplumun yeniden üretimini kimin sürdürdüğü bir anda görünür oldu: büyük çoğunluğu kadın, önemli bir kısmı göçmen, çoğu asgari ücrete yakın çalışan işçiler. İspanya'dan İngiltere'ye her akşam balkonlardan alkış yükseldi. Ama salgın bittiğinde bu işçilerin ücretleri ve kadroları kalıcı biçimde iyileşmedi. Alkış, ücretin yerine konan bir ideolojik ödeme oldu.

Salgın, sınıflar arası farkı ölüm istatistiklerine de yazdı. Evden çalışma olanağı olan beyaz yakalı ile her gün otobüse binen depo işçisi aynı riski taşımıyordu. Almanya'da Tönnies et fabrikasında Haziran 2020'de bin beş yüze yakın işçide virüs saptandı (doğrulanacak). İşçilerin çoğu Romanya, Bulgaristan ve Polonya'dan taşeron zincirleriyle getirilmiş, kalabalık yatakhanelerde kalan göçmenlerdi (Bölüm 77.4). Skandalın ardından et sanayisinde taşeron sözleşmeleri yasaklandı: kazanım, ölüm korkusuyla gelen kamuoyu baskısının ürünüydü.

Devletler bu kez 2008'dekinden farklı davrandı. Almanya'da kısa çalışma ödeneği (Kurzarbeit) ile Nisan 2020'de altı milyona yakın işçinin ücreti kısmen devletçe karşılandı (doğrulanacak). AB, SURE aracı ve 750 milyar avroluk NextGenerationEU fonuyla ortak borçlanmaya ilk kez gitti. Liberal çevreler bunu "neoliberalizmin sonu" diye selamladı. Oysa kısa çalışma ödeneği işçiyi değil **işçi ile sermaye arasındaki ilişkiyi**, yani işletmenin nitelikli işgücünü krizden sonrası için elde tutmasını korudu. Fonların büyük kısmı dijitalleşme ve "yeşil dönüşüm" adı altında tekellere yatırım desteği olarak aktı. Aynı dönemde Avrupa milyarderlerinin serveti hızla arttı. Devletin ekonomideki ağırlığı büyüdü, ama kimin yararına büyüdüğü değişmedi (Neoliberalizm Bitti mi?).

Savaş, enerji ve enflasyon

24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla başlayan savaş, iki emperyalist blok arasındaki yeniden paylaşım kavgasının Avrupa topraklarındaki patlamasıydı (Bölüm 82.9). Enerji fiyatları fırladı. Avro bölgesinde yıllık enflasyon Ekim 2022'de yüzde 10,6 ile avronun tarihindeki en yüksek düzeye çıktı; İngiltere'de yüzde 11'i aştı. Gıda, kira ve enerji faturaları işçi hanelerinin bütçesini ezdi.

Enflasyonun kaynağını yalnızca savaşta aramak eksik kalır. IMF ve ECB'nin kendi çalışmaları, 2022'de avro bölgesindeki fiyat artışının önemli bir bölümünün şirket kârlarındaki artıştan kaynaklandığını gösterdi (yaklaşık yarısı, doğrulanacak). Enerji tekelleri, tahıl ticaretini elinde tutan şirketler ve büyük perakende zincirleri "kriz" bahanesiyle fiyatları maliyet artışının üzerinde yükseltti. Merkez bankaları buna faiz artırarak yanıt verdi: yani kârları değil ücret talebini ve işçinin konut kredisini hedef aldı. Birçok ülkede reel ücretler 2022-23'te on yılların en büyük düşüşünü yaşadı (Bölüm 76.3). Enflasyon, ücretten kâra yapılan sessiz bir servet transferiydi (Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği).

Grev dalgası: İngiltere, Fransa, Almanya

Bu saldırıya karşı Avrupa'da uzun süredir görülmeyen bir grev dalgası yükseldi.

İngiltere 2022-23. Haziran 2022'de demiryolu işçileri sendikası RMT'nin grevleriyle başlayan dalga, posta (CWU), hemşireler (RCN), ambulans işçileri, genç doktorlar (BMA), öğretmenler (NEU), üniversiteler ve kamu hizmeti işçilerine yayıldı. 2022'de grevde kaybedilen iş günü 1989'dan bu yana en yüksek düzeye çıktı (ONS; 2,5 milyon civarı, doğrulanacak). Ağustos 2022'de sendikalar ve kiracı örgütleri "Yeter Artık" (Enough is Enough) kampanyasını başlattı: ücret artışı, enerji faturalarında indirim, kira denetimi, gıda yoksulluğuna son.

Görsel: Hayat pahalılığına karşı "Yeter Artık" (Enough is Enough) kampanyasının Edinburgh mitinginde konuşmacı, 1 Ekim 2022. Richard Webb, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

Sonuç karışıktır. Birçok sektörde enflasyonun altında kalsa da, hükümetin başlangıçta dayattığı sınırın çok üzerinde artışlar koparıldı. Ama grevler sektör sektör, birbirinden kopuk takvimlerle yürüdü; TUC ortak bir genel grev çağrısından kaçındı. Muhafazakâr hükümet 2023'te grevlerde "asgari hizmet"

zorunluluğu getiren yasayla karşılık verdi. İşçi Partisi 2024'te bu yasayı kaldırma sözüyle iktidara geldi; sözün nasıl uygulandığı ayrıca izlenmelidir.

Fransa 2023. Macron hükümetinin emeklilik yaşını 62'den 64'e çıkaran reformuna karşı, bütün sendika konfederasyonları on yıllardan sonra ilk kez ortak bir cephe (intersyndicale) kurdu. Ocak-Haziran 2023 arasında on dört ulusal eylem günü düzenlendi; 7 Mart'ta sendikalara göre üç milyonu aşkın, İçişleri Bakanlığı'na göre bir milyonun üzerinde kişi yürüdü. Rafinerilerde, enerji santrallerinde ve Paris'in çöp toplama işinde süresiz grevler yapıldı. Hükümet 16 Mart'ta yasayı yine 49.3 maddesiyle, meclis oylaması olmadan geçirdi; Anayasa Konseyi Nisan'da onayladı.

Fransa 2023'ün dersi önemlidir. Milyonlarca kişi yürüdü ama yasa geçti. Çünkü sendika önderliğinin stratejisi "ayda birkaç eylem günü" ile sınırlı kaldı; ekonomiyi durduracak **süresiz genel grev** hiçbir zaman merkezî olarak örgütlenmedi. Süresiz greve giden rafineri ve çöp işçileri yalnız bırakıldı. Birlik vardı, ama sermayeyi korkutacak bir güç kullanımına dönüşmedi.

Almanya 2023-24. 27 Mart 2023'te kamu hizmeti sendikası ver.di ile demiryolu sendikası EVG ortak bir ulaşım grevi yaptı; basın buna "mega grev" dedi. Makinistler sendikası GDL, 2023-24'te bir dizi grevle 2029'a kadar kademeli olarak **haftalık 35 saate** inmeyi kazandı (Bölüm 76.5). Amazon depolarında ver.di'nin 2013'ten bu yana süren toplu sözleşme mücadelesi devam etti; Amazon hâlâ sözleşme imzalamayı reddediyor.

Platform ve yapay zekâ emeği

Salgın yılları platform kapitalizminin de büyüme yıllarıydı. Yemek ve market kuryeleri, sürücüler, depo işçileri algoritmayla yönetilen yeni bir işçi kitlesi oluşturdu. Berlin'de 2021'de hızlı market şirketi Gorillas'ın kuryeleri yasal olmayan (vahşi) grevler yaptı, şirket de grevcileri kovdu. İspanya 2021'de "kurye yasası" ile platform kuryelerini işçi saymaya başladı. AB, 2024'te **Platform Çalışması Direktifi**'ni kabul etti: platform işçilerinin işçi sayılması yönünde yasal karine ve algoritmik yönetime sınırlar getirdi. Direktifin ülke yasalarına aktarılma süresi 2026'nın sonunda doluyor; ne kadar uygulanacağını belirleyecek olan yine örgütlülüktür. İngiltere'de Amazon Coventry deposunda GMB sendikasının Ocak 2023'teki grevi, Amazon'un İngiltere'deki ilk resmî greviydi. Ayrıntıları Bölüm 76.2 ve 76.8'de, dijital emeğin değer teorisiyle birlikte ele alıyoruz (GİG Ekonomisi Dosyası).

74.A "Avrupa'yı Yeniden Silahlandır": silah mı tereyağı mı?

NATO'nun tarihini üç dönemde okuyoruz (NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat). **NATO 1.0 (1949-1991):** Sovyetler Birliği'ne ve Batı Avrupa'daki güçlü komünist partilere karşı antikomünist çevreleme; içeride Gladio ağları (Bölüm 44). **NATO 2.0 (1991-2022):** "düşman" ortadan kalkınca dağılmak yerine doğuya genişleme, yeni üsler, Yugoslavya (1999), Afganistan, Libya; eski Doğu Bloku orduları Batılı silah tekellerine pazar oldu. **NATO 3.0 (2022 sonrası):** Ukrayna savaşıyla birlikte küresel militarizasyon, Çin'in "sistemik rakip" ilan edilmesi, silah bütçelerinde patlama (NATO 3.0: Çöken Hegemonya, Yükselen Barbarlık).

Bu son dönemin rakamları çarpıcıdır. Mart 2025'te Avrupa Komisyonu "Avrupa'yı Yeniden Silahlandır / Hazırlık 2030" planıyla yaklaşık **800 milyar avroluk** bir savunma harcaması hedefi açıkladı. Aynı ay Almanya'da Bundestag, anayasadaki "borç freni"ni savunma harcamaları için fiilen askıya alan değişikliği kabul etti: GSYH'nin yüzde 1'ini aşan askerî harcama borç sınırının dışına çıkarıldı. Yıllarca okul, hastane ve demiryolu için "borç freni var, para yok" diyen aynı siyasetçiler, silah için sınırsız borçlanma kapısını bir haftada açtı. Haziran 2025'teki Lahey Zirvesi'nde NATO üyeleri, 2035'e kadar

GSYH'nin **yüzde 5'ini** (yüzde 3,5 doğrudan askerî, yüzde 1,5 "savunmayla ilgili" altyapı) savunmaya ayırma hedefini kabul etti. Temmuz 2026'daki Ankara Zirvesi bu hedefin silah sözleşmelerine dökülmesinin sahnesi oldu. SIPRI verilerine göre Avrupa'da askerî harcamalar 2024'te Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana en hızlı artışı gösterdi (yüzde 15-20 aralığında, doğrulanacak).

Bu artışın kime yaradığı borsada görülür. Alman silah tekeli Rheinmetall'in hisse değeri 2022 başından 2025'e on katın çok üzerine çıktı (doğrulanacak); Leonardo, Thales ve BAE Systems rekor kâr ve sipariş açıkladı. Aynı dönemde İngiltere'de İşçi Partisi hükümeti, savunma bütçesini artırmak için kalkınma yardımını milli gelirin yüzde 0,5'inden yüzde 0,3'üne indirdi (Şubat 2025). Almanya'da işsizlik yardımı sisteminin (Bürgergeld) sertleştirilmesi, emeklilik ve sağlıkta "reform" adıyla kesinti planları gündeme geldi (Bölüm 92.2).

Ülke	Askerî harcamada artış (2022-2026)	Aynı dönemde sosyal alanda kesinti ya da baskı
Almanya	100 milyar avroluk özel fon (2022); savunmanın borç freni dışına çıkarılması (2025)	İşsizlik yardımı sisteminin sertleştirilmesi; sağlık ve emeklilikte kesinti planları (ayrıntılar doğrulanacak)
İngiltere	Savunma harcamasını GSYH'nin %2,5'ine, sonra daha yukarı çıkarma kararı	Kalkınma yardımının %0,5'ten %0,3'e indirilmesi; engelli ve hastalık yardımlarında kesinti girişimi (doğrulanacak)
Fransa	2024-2030 askerî programlama yasası (400 milyar avronun üzerinde, doğrulanacak)	Emeklilik yaşının 64'e çıkarılması (2023); işsizlik sigortasında kesintiler
Polonya	GSYH'nin %4'ünü aşan askerî harcama (doğrulanacak)	Sağlık sisteminde finansman açığı (doğrulanacak)
AB düzeyi	ReArm Europe / Hazırlık 2030: 800 milyar avro hedefi; 150 milyar avroluk SAFE kredisi	Uyum fonlarının savunmaya kaydırılmasına izin; bütçe kurallarının yalnızca silah için esnetilmesi

Tablo: Silahlanma ve sosyal harcama, 2022-2026. Rakamlar resmî duyurulara dayanır; ülke bütçeleriyle ayrıca doğrulanacaktır.

Bunun sınıfsal anlamını Rosa Luxemburg 1913'te yazmıştı. *Sermaye Birikimi*'nin son bölümü, **militarizmi bir birikim alanı** olarak çözümler: devlet, vergi yoluyla işçi sınıfından topladığı parayı silah siparişine çevirerek sermayeye garantili, pazar dalgalanmalarından bağımsız bir satış alanı yaratır. Bugün de silahlanma bir "dış politika tercihi" değildir. Düşen kâr oranları ve durgunluk karşısında, tekelci sermayeye devlet bütçesinden garantili pazar yaratma hamlesidir. Ücretten kesilen vergi, sağlıktan kesilen bütçe, Rheinmetall'in kâr tablosuna akar (Neoliberalizm Bitti mi?).

Silahlanmanın bedelini işçi iki kez öder: önce bütçeden kesilen hakla, sonra cepheye gönderilen çocuğuyla. Almanya'da zorunlu askerlik tartışmasının yeniden açılması, bu ikinci bedelin ilk işaretidir. Öğrencilerin "zenginler savaş, biz gelecek istiyoruz" diyerek okul grevlerine çıkması da bu yüzden rastlantı değildir (Zenginler Savaş, Öğrenciler Gelecek İstiyor; Bölüm 92.1).

Kavram kutusu. - **Kâr enflasyonu:** Fiyat artışlarının maliyetlerden çok, tekellerin kâr marjlarını büyütmesinden kaynaklanması. Enflasyonun "ücret-fiyat sarmalı" değil, "kâr-fiyat sarmalı" olarak işlediği durum (0.12, K5). - **Birikim alanı olarak militarizm:** Luxemburg'un kavramı. Devletin silah alımlarıyla sermayeye garantili pazar sağlaması; bedelinin vergi ve sosyal kesinti yoluyla işçiye ödetilmesi. - **Zorunlu işçi:** Salgında toplumun yeniden üretimini sürdürdüğü için çalışmaya devam eden ama ücret ve statü bakımından en alttaki kesim; toplumsal yeniden üretimin (K3) kimin sırtında olduğunun kanıtı.

Kritik an: Fransa, Mart 2023.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Emeklilik yaşının 62'de kalması; tabanda süresiz genel grev talebi.	Sendikalar birlik kurdu ama ayrı ayrı "eylem günleri"yle sınırlı kaldı; süresiz grevdeki rafineri ve çöp işçilerine genel destek örgütlenmedi.	Anayasanın 49.3 maddesi, rafinerilerde zorunlu çalışma emirleri, polis şiddeti, "kamu düzeni" söylemi.	Emeklilik fonlarını ve kamu bütçesini "rahatlatan" düzenlemeyle finans sermayesi ve kamu borcunun alacaklıları.	Yasa geçti; sendikalara güven sarsıldı; öfkenin bir kısmı sonraki seçimlerde RN'ye aktı.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (2020-2026). Kısa çalışma ödeneğiyle işçinin devlet eliyle "bekletilmesi"; kâr enflasyonu; faiz artırımıyla ücret talebinin bastırılması; grevde asgari hizmet yasaları; anayasal olağanüstü yöntemler (49.3); algoritmik yönetim ve platform modeli; silahlanma bütçesiyle garantili pazar; "savaş ekonomisi" söylemiyle sosyal kesintinin meşrulaştırılması; zorunlu askerlik tartışması.

Zaman kimin? Salgında evden çalışma, iş ile ev arasındaki sınırı kaldırdı: işçinin mutfağı ofise, akşamı mesaiye dönüştü. Aynı yıllarda "zorunlu işçiler" uzun vardiyalarla, izinleri iptal edilerek çalıştı. Emeklilik yaşının yükseltilmesi ise işçinin ömrünün son yıllarına el konulmasıdır (Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi).

Türkiye'ye bağ. Salgında Türkiye'de "kısa çalışma ödeneği" ve "ücretsiz izin" uygulamasıyla milyonlarca işçi asgari ücretin çok altında bir gelire mahkûm edildi; işten çıkarma yasağı kıdem tazminatını korumadı. 2022-2023 enflasyonu Türkiye'de yüzde 80'leri aştı ve asgari ücret fiilen ortalama ücrete dönüştü (Bölüm 76.6). NATO'nun Temmuz 2026 Ankara Zirvesi, Türkiye'nin silah sanayisinin bu yeniden silahlanma dalgasına nasıl eklemlendiğini gösterdi (Bölüm 88.A).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Avrupa'nın güvenliği için silahlanmak zorundayız; bunun için herkes fedakârlık yapmalı."* Fedakârlığı yapan "herkes" değil, sosyal hakları kesilen işçidir. Silah tekelleri fedakârlık yapmıyor, rekor kâr açıklıyor. Güvenlik, işçinin kirasını ödeyebilmesi, hastanede yatak bulabilmesi ve çocuğunu savaşa göndermemesidir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Enerji, gıda ve silah tekellerinin; salgında büyüyen platform şirketlerinin. - **Kimin denetiminde?** Faizi belirleyen merkez bankalarının ve NATO zirvelerinde bütçe hedefi koyan hükümetlerin. - **Kimin yararına?** Kâr enflasyonundan ve silah siparişlerinden kazanan tekellerin. - **Kim karar veriyor?** Seçmene sorulmadan alınan zirve kararları; grevlere rağmen 49.3 ile geçen yasalar.

Okuma ve izleme önerisi. Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi* (1913), özellikle son bölüm; Ken Loach, *Sorry We Missed You* (film, 2019; kurye ve bakım emeği); Blog: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat, NATO 3.0, GİG Ekonomisi Dosyası, yapay zekâ üzerine sınıfsal çözümleme yazımız.

Bölüm 75: Barınma: Kiracı Avrupa ve Konutun Finansallaşması

Sahne. 26 Eylül 2021, Berlin. Federal seçimlerle aynı gün, Berlinliler bir de halk oylaması pusulası doldurur. Soru şudur: Kentte üç binden fazla dairesi olan özel konut şirketlerinin konutları kamulaştırılsın mı? Kampanyayı yürüten "Deutsche Wohnen & Co. enteignen" (Deutsche Wohnen ve şürekâsını kamulaştır) girişimi, iki yıl boyunca kapı kapı dolaşmış, kiracı toplantıları yapmış, yüz binlerce imza toplamıştır. Akşam sonuç açıklanır: bir milyonu aşkın Berlinli, yani geçerli oyların yaklaşık yüzde 56'sı "evet" demiştir. Beş yıl sonra, Eylül 2026'da, o oyla kamulaştırılması istenen konutların hiçbiri kamulaştırılmamıştır.

Tez. Barınma bugün Avrupa işçi sınıfının en yakıcı sorunu ve sınıf mücadelesinin yeni cephesidir. Savaş sonrasında işçi sınıfının mücadelesiyle kurulan kamusal ve sosyal konut, 1980'lerden bu yana satıldı ve özelleştirildi. Konut bir barınma hakkı olmaktan çıktı, finans sermayesinin varlık sınıfına dönüştü. Kira, fabrikada ya da ofiste zaten sömürülmüş olan işçinin ücretini ikinci kez kemirir. Bu yüzden kira kavgası, ücret kavgasının yanında ikinci bir bölüşüm kavgasıdır: kiracı ile mülk sahibi arasındaki.

Kira neden bir sınıf sorunu? "İkincil sömürü"

Önce kavramı sıfırdan kuralım. Bölüm 0.1'de gördük: işçi fabrikada ya da ofiste, ücret olarak aldığından daha fazla değer üretir. Aradaki fark, yani artı-değer, sermayeye gider. Bu **birincil sömürüdür** ve üretim sürecinde gerçekleşir.

İşçi ücretini aldıktan sonra da hesap bitmez. Ücretin büyük bir bölümü ay başında ev sahibine gider. Kira yeni bir değer üretmez: ev sahibi, konutun zaten var olmasından ve kiracının başka seçeneği olmamasından yararlanarak, işçinin ücretinin bir parçasına el koyar. Marx *Kapital*'in üçüncü cildinde (36. bölüm), işçiye tüketim için borç veren tefeciyi ve işçinin gelirine el koyan benzer ilişkileri anlatırken, bunların üretim sürecindeki birincil sömürüye **koşut işleyen ikincil bir sömürü** olduğunu yazar. Engels *Konut Sorunu*'nda (1872) aynı mantığı kiraya uygular: ev sahibinin kiracıyı sömürmesi, işçi sınıfının sömürüsünün asıl biçimi değildir, ama işçinin kazandığının bir kısmını ondan geri alan ikincil bir sömürüdür. Bilgi Müşterekleri'nde yayımladığımız *Evin Sınıfı* yazısı da aynı kavramdan hareket eder (Maricarmen'in Sedyesi, Elif'in Anahtarı: Avrupa'nın Barınma Krizi ve Evin Sınıfı).

Marx *Kapital* III'ün 46. bölümünde bir adım daha atar: büyük kentlerde yapı arsası üzerindeki mülkiyet, nüfusun yoğunlaşması ve yoksulluk üzerinden olağanüstü bir sömürü gücü kazanır. Kent büyüdükçe, işçiler oraya çalışmaya geldikçe, arsa sahibi hiçbir şey yapmadan zenginleşir. Bugün Madrid'de, Lizbon'da, Berlin'de, İstanbul'da yaşanan tam olarak budur.

Bu yüzden barınma bir "arz sorunu" değil, **mülkiyet sorunudur**. Konut kimin elinde, kira kimin cebine gidiyor, kentte kim kalıyor, kim kovuluyor? Bu sorular, sınıf mücadelesinin fabrika kapısından mahalleye taşındığı yeri gösterir.

Kim kiracı, kim ev sahibi? Konutun sınıf bileşimi

"Ev sahibi" dendiğinde akla tek bir figür gelmemelidir. Konut piyasasında birbirinden çok farklı üç kesim vardır. En üstte **kurumsal ev sahipleri**: borsada işlem gören konut şirketleri, özel sermaye fonları, sigorta şirketleri ve emeklilik fonları. Bunlar on binlerce, yüz binlerce daireye sahiptir ve kiraları hissedarlarına getiri olarak aktarır. Ortada **küçük ve orta rantiyeler**: iki-üç, belki on-yirmi daireyi kiraya veren, kira geliriyle yaşayan ya da gelirini tamamlayan hali vakti yerinde kesim. En altta ise oturduğu evin sahibi olan, ama bu evin kredisini yirmi-otuz yıl boyunca bankaya ödeyen **ipotekli işçi ve memur** vardır.

Bu üçüncü kesim özellikle önemlidir. Thatcher'ın "mülk sahibi demokrasi" sloganı, işçiyi ev sahibi yaparak onu mülkiyet düzenine bağlamayı amaçlıyordu. İpotekli ev sahibi, bir yanıyla işçidir: ücretle yaşar, patronla çatışır. Öbür yanıyla, evinin değerinin düşmemesini, faizlerin yükselmemesini ister; kira denetimi ya da kamusal konut ona "evimin değerini düşürecek" bir tehdit gibi sunulur. Engels'in *Konut Sorunu*'nda Proudhoncu reformculara karşı yazdığı şey buydu: işçiyi küçük bir evin sahibi yapmak onu özgürleştirmez; onu bir yere bağlar, iş aramak için taşınmasını zorlaştırır, işvereninin karşısında pazarlık gücünü azaltır ve borçla disipline eder. 2008'de İspanya'da evini kaybeden yüz binlerce aile, bu "mülk sahipliğinin" gerçekte bankanın mülkü olduğunu acı biçimde öğrendi.

Ülkeler arasında da büyük farklar vardır. Almanya'da hanelerin yaklaşık yarısı kiracıdır; Berlin'de bu oran yüzde 80'e yaklaşır (doğrulanacak). İspanya'da, İtalya'da ve Doğu Avrupa'da ev sahipliği oranı yüksektir, ama gençler için bu oran hızla düşüyor: ebeveyn kuşağı ev sahibi, çocukları ömür boyu kiracı. Böylece konut, sınıf içinde bir **kuşak çizgisi** de çiziyor. Mirasla ev sahibi olan genç ile kira ödeyen genç, aynı işte aynı ücreti alsa bile aynı hayatı yaşamıyor. Sınıf ilişkisi, fabrika kapısında olduğu kadar tapu dairesinde de yeniden üretiliyor.

75.1 Kamusal konutun tasfiyesi

Savaş sonrası Avrupa'da konut, işçi sınıfının en önemli kazanımlarından biriydi. Kızıl Viyana'nın 1920'lerde kurduğu belediye konutları (Bölüm 22), İngiltere'nin belediye konutları (*council housing*), Hollanda'nın ve İskandinavya'nın kooperatif ve kâr amacı gütmeyen konut şirketleri, DDR'nin konut programı (Bölüm 58), Batı Almanya'nın sendika konut şirketleri: hepsi konutu piyasanın dışına ya da kıyısına çekiyordu. 1970'lerin sonunda İngiltere'de her üç haneden biri belediye konutunda yaşıyordu.

İngiltere, "Satın Alma Hakkı". Thatcher hükümetinin 1980 Konut Yasası, belediye konutu kiracılarına oturdukları evi büyük indirimle satın alma hakkı verdi. Kulağa "işçiye mülk" gibi gelen bu politika, ilk kuşak için bir kazanç gibi göründü. Ama belediyelerin satılan konutların yerine yenisini yapması engellendi. Bugüne kadar İngiltere'de yaklaşık iki milyon belediye konutu satıldı (doğrulanacak). Satılan dairelerin önemli bir kısmı zamanla özel ev sahiplerinin eline geçti ve bugün aynı belediyelere, yoksul kiracıları barındırmak için piyasa fiyatından kiraya veriliyor (Londra'da yaklaşık üçte bir-yüzde 40 aralığı, doğrulanacak). Kamusal mülk önce işçiye satıldı, sonra işçiden rantiyeye geçti, en sonunda kamu kendi eski malını ondan kiralamaya başladı.

Almanya, Neue Heimat'tan fonlara. Batı Almanya'nın en büyük konut şirketi Neue Heimat, sendika konfederasyonu DGB'ye aitti ve yüz binlerce işçi konutunu yönetiyordu. 1982'de *Der Spiegel*, şirketin yöneticilerinin kiracılar pahasına kendilerini zenginleştirdiğini ortaya koydu. Skandal sendikal konut fikrini itibarsızlaştırdı; şirket parça parça satıldı, 1986'da sembolik bir markla bir fırıncıya devredildi. Sendika bürokrasisinin bir işçi kazanımını nasıl çürüttüğünün (Bölüm 42) konut alanındaki örneğidir.

1990'lar ve 2000'lerde belediyeler, "borç azaltma" adına konut şirketlerini uluslararası fonlara sattı. Berlin'de 2004'te belediyenin konut şirketi GSW, yaklaşık 65 bin daireyle birlikte ABD'li fonlara (Cerberus ve Goldman Sachs'a bağlı Whitehall) satıldı. Bu satışı yapan Berlin hükümeti SPD ile PDS'nin (bugünkü Die Linke'nin öncülü) koalisyonuydu. Bu olgu dürüstçe kaydedilmelidir: sol bir parti de, kemer sıkma çerçevesini kabul ettiği yerde kamusal mülkü satan aygıtın parçası olabilir. Dresden 2006'da belediye konut şirketi WOBA'yı 48 bine yakın daireyle birlikte Fortress fonuna satarak "borçsuz kent" oldu. Bu dairelerin önemli kısmı bugün Vonovia'nın elindedir.

Doğu Almanya ve Doğu Avrupa. 1990 sonrasında DDR'nin konut stoku eski mülk sahiplerine iade edildi ya da satıldı; kiralar Batı düzeyine doğru çekildi (Bölüm 79). Polonya'dan Romanya'ya Doğu Avrupa'da ise devlet konutları 1990'larda kiracılara çok ucuza satıldı. Ortaya "ev sahibi yoksullar" çıktı: Evin tapusu var, ama bakımını, ısıtmasını ve vergisini ödeyecek geliri yok. Romanya ve Macaristan'da ev sahipliği oranı yüzde 90'ı aşar, ama bu oran refahın değil, kamusal konutun ortadan kalkmasının ve kiralık konut pazarının yokluğunun göstergesidir.

75.2 Finansallaşma: konut bir yatırım aracı olunca

Kamusal konutun satılmasıyla boşalan alanı **finans sermayesi** doldurdu. Konut artık bir barınak değil, getiri beklenen bir "varlık sınıfı" oldu: tıpkı hisse senedi ya da tahvil gibi.

Almanya'da **Vonovia**, 2021'de Deutsche Wohnen'i satın alarak yarım milyonu aşan daireyle Avrupa'nın en büyük özel konut şirketi hâline geldi. Hissedarları arasında dünyanın en büyük varlık yönetim şirketleri vardır. ABD merkezli **Blackstone**, İspanya'da 2008 sonrası batık kredilerle ele geçirilen binlerce konutu toplayarak ülkenin en büyük özel ev sahiplerinden biri oldu (doğrulanacak). İsveç kökenli **Heimstaden**, İsveç'in ve Çekya'nın eski kamusal konut stokunun önemli bir kısmını satın aldı.

İspanya'da bu süreç devlet eliyle hızlandırıldı. 2012'de bankaların batık konut kredilerini devralmak için kurulan "kötü banka" **SAREB**, kamu parasıyla kurtarılan varlıkları fonlara ucuza sattı. Madrid belediyesi 2013'te binden fazla sosyal konutunu Blackstone'a bağlı bir şirkete sattı (1.800 civarı, doğrulanacak); kiracılar bir sabah ev sahiplerinin bir Amerikan fonu olduğunu öğrendi.

Finansallaşmanın ikinci yüzü **turistleşme ve kısa dönem kiralamadır**. Barselona, Lizbon, Amsterdam, Atina, Palma ve Kanarya Adaları'nda kentlerin eski işçi mahalleri, Airbnb ve benzeri platformlar üzerinden turistlere kiralanan dairelere dönüştü. Bir daire turiste gecelik kiralandığında, oturan bir kiracıya aylık kiralanmasından çok daha fazla getiri sağlar. Sonuç: kiracılar çıkarılır, mahalle boşalır, bakkal yerine hediyelik eşya dükkânı açılır. Barselona 2024'te turistik daire lisanslarını 2028'e kadar tamamen kaldırma kararı aldı.

Üçüncü yüz, **"altın vize"** programlarıdır: belli bir tutarın üzerinde konut satın alan yabancı sermaye sahibine oturma izni verilmesi. Portekiz, İspanya, Yunanistan ve Malta bu programlarla konut fiyatlarını şişirdi. Kamuoyu baskısıyla Portekiz 2023'te konut yoluyla altın vizeyi durdurdu, İspanya 2025'te programı kaldırdı. Aynı Avrupa, Akdeniz'de boğulan göçmene oturma izni vermez; parası olana konut karşılığı satar. Hukuk, sınıf çizgisine göre işler (Bölüm 77).

75.3 Rakamlar: kira ücreti yiyor

Aşağıdaki veriler *Evin Sınıfı* yazımızdaki verilerdir; kitap baskısından önce birincil kaynaklarla (Eurostat, ulusal istatistik kurumları, FEANTSA) yeniden doğrulanacaktır.

Gösterge	Değer	Kaynak / not
AB'de konut fiyatlarındaki artış, 2015-2025	%64,9	Eurostat konut fiyat endeksi (doğrulanacak)
AB'de kiralardaki artış, 2015-2025	%21,8	Eurostat kira endeksi; kent merkezlerinde artış çok daha yüksek (doğrulanacak)
Madrid'de ortalama metrekare kirası, Ağustos 2026	23,3 avro (rekor)	Konut portalı verisi (doğrulanacak)
İspanya'da boş konut sayısı	3-4 milyon aralığı	INE 2021 nüfus ve konut sayımı (doğrulanacak)
Barselona'da kira tavanı sonrasında kiralar	Yıllık %7,6 düşüş	Katalonya kira endeksi (doğrulanacak)
AB'de gelirinin %40'ından fazlasını konuta harcayan hane nüfusu	Toplamda %8-10; piyasa kirasıyla oturan kiracılarda %20'nin üzerinde	Eurostat "konut maliyeti aşırı yükü" (doğrulanacak)
Bir gecede sokakta ya da barınakta kalan kişi (AB)	700 bin-900 bin aralığı	FEANTSA tahmini (doğrulanacak)
Gençlerin ebeveyn evinden ayrılma yaşı	AB ortalaması 26 civarı; İspanya, İtalya ve Hırvatistan'da 30 ve üzeri	Eurostat (doğrulanacak)
Evini yeterince ısıtamayan nüfus (AB)	%9-11 aralığı (2022-2023)	Eurostat enerji yoksulluğu göstergesi (doğrulanacak)

Bu tablonun söylediği şey açıktır: konut fiyatı ve kira, ücretten çok daha hızlı arttı. 2010-2025 arasında birçok Avrupa kentinde kiralar ücretlerin iki-üç katı hızla yükseldi (kent bazında doğrulanacak). Toplumsal ücret (Bölüm 0.12) hesabında kira, işçinin eline geçen ücretin en büyük eksi kalemi hâline geldi. Ücret zammı alınsa bile, bir sonraki kira artışı onu yutuyor.

İspanya'da 2008 krizinden sonra yüz binlerce hane tahliye edildi ya da ipotek nedeniyle evini kaybetti (500 bin-700 bin aralığı, doğrulanacak). Bunlar olurken, bankaların ele geçirdiği konutlar boş tutuldu; boş konut ile evsiz insan aynı kentte, aynı sokakta yan yana yaşadı. Gençler için bu tablo, kendi evini kuramamak, otuzunu geçene kadar ebeveyn evinde kalmak ya da gelirinin yarısını bir odaya vermek anlamına geliyor. Kuşakların "bağımsızlığı" bile rantiyenin insafına kaldı.

Konut maliyetinin bir de ısınma ve enerji yüzü vardır. 2022 enerji kriziyle birlikte milyonlarca hane evini yeterince ısıtamaz, faturasını zamanında ödeyemez hâle geldi. Kötü yalıtılmış eski binalarda oturanlar çoğu zaman en yoksul kiracılardır; binayı yenilemek ev sahibinin işidir, ama yenilemenin maliyeti "modernizasyon kirası" adıyla yine kiracıya yansıtılır. Almanya'da büyük konut şirketleri, enerji yenilemesini kiraları kalıcı olarak yükseltmenin ve eski kiracıyı çıkarmanın aracı olarak kullandı. İklim politikası bile, mülkiyet ilişkisi değişmediği sürece kiracının sırtına biner.

Görsel: Madrid'de konut maliyetlerine karşı düzenlenen kitlesel yürüyüşte Paseo del Prado'yu dolduran on binlerce gösterici, 24 Mayıs 2026. Barcex, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

75.4 Mücadeleler: kiracı da örgütlenir

Barınma krizinin karşısında Avrupa'nın dört bir yanında yeni bir örgütlenme biçimi doğdu: **kiracı sendikacılığı**. İşçinin fabrikada patrona karşı örgütlenmesi gibi, kiracı da binada, mahallede ev sahibine karşı örgütleniyor.

İspanya, PAH. 2009'da Barselona'da kurulan İpotek Mağdurları Platformu (PAH), tahliye günlerinde evlerin önünde insan zinciri kurarak yüzlerce tahliyeyi fiilen durdurdu. "Stop Desahucios" (tahliyelere son) kampanyası bankaları işgal etti, boş konutlara aileleri yerleştirdi, yasa değişikliği için bir milyonu aşkın imza topladı (doğrulanacak). PAH, kiracının yalnız olmadığını, örgütlü kiracının bankayı bile durdurabileceğini gösterdi. Hareketin bir kolu belediye iktidarına da yürüdü (Barselona, 2015); belediyede kalmanın olanaklarını ve sınırlarını birlikte yaşadı.

Görsel: Madrid'deki konut yürüyüşünde "Kamusal ve sosyal konut, tahliyelere son" yazılı PAH pankartı taşıyan yaşlı bir kadın, 24 Mayıs 2026. Barcex, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Barselona, Kiracılar Sendikası. 2017'de kurulan Sindicat de Llogateres, kiracıları bina bina örgütleyerek toplu pazarlığa ve kira grevlerine başvurdu. Casa Orsola binasında kiracıların yıllarca süren direnişi, belediyenin binayı Şubat 2025'te satın alarak kamusal konuta dönüştürmesiyle sonuçlandı. İspanya'da 2023 konut yasası ile getirilen kira denetimi Barselona'da uygulandığında kiralar düşmeye başladı. 2024'ten bu yana Madrid, Barselona, Málaga, Palma ve Kanarya Adaları'nda yüz binlerin katıldığı kira yürüyüşleri yapıldı; Kanarya Adaları'nda "Kanarya'nın bir sınırı var" sloganıyla turistleşmeye karşı çıkıldı. Lizbon'da "yaşamak için ev" hareketi aynı yolu izledi.

Berlin, "Deutsche Wohnen & Co. enteignen". Berlin'de kiracı girişimi, Federal Almanya Temel Yasası'nın toprağın ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına izin veren 15. maddesine dayandı. Eylül 2021 halk oylamasında resmî sonuçlara göre yüzde 56,4 "evet" çıktı (bir milyonun üzerinde oy; kesin rakam resmî sonuçla yeniden doğrulanacak). Hedef, üç binden fazla dairesi olan şirketlerin elindeki 200-240 bin konutun kamusal mülkiyete alınmasıydı. Ama halk oylaması bağlayıcı değildi. Senato bir uzmanlar komisyonu kurdu; komisyon 2023'te kamulaştırmanın anayasaya uygun olduğuna karar verdi. Buna rağmen art arda gelen hükümetler kararı uygulamadı. Daha önce, 2020'de Berlin'in getirdiği kira tavanı da Federal Anayasa Mahkemesi'nce 2021'de "eyaletin yetkisi yok" gerekçesiyle iptal edilmişti. Halkın açık iradesi, mülkiyet hukukunun duvarına çarptı. Eylül 2026 Berlin seçimlerinden sonra konu yeniden koalisyon görüşmelerinin masasına geldi (Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp; Elif Eralp'i Ne Bekliyor?).

Görsel: "Deutsche Wohnen & Co. enteignen" kampanyasının halk oylaması öncesi Berlin yürüyüşü, 11 Eylül 2021. Shushugah, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Viyana: bir karşı örnek, sınırlarıyla. Viyana'da nüfusun büyük bölümü hâlâ belediye konutunda (Gemeindebau) ya da kâr amacı gütmeyen kooperatif konutlarında yaşıyor (yaklaşık yüzde 40-50, doğrulanacak). Bu yüzden kiralar öteki başkentlere göre görece düşük kaldı. Bu model, Kızıl Viyana'nın 1920'lerde işçi hareketinin gücüyle kurduğu mirasın bugün de işlediğinin kanıtıdır. Ama sınırları da vardır: yeni belediye konutu yapımı on yıllarca durdu, bekleme listeleri uzadı, göçmenler ve yeni gelenler çoğu zaman kurallar nedeniyle bu stokun dışında kaldı. Kamusal konut, bir kez kazanılmakla kalmaz; sürekli savunulmalı ve genişletilmelidir.

75.5 Sınıfsal okuma ve talep

Burjuva iktisadı barınma krizine tek yanıt verir: "Daha çok konut yapılmalı." Oysa İspanya'da milyonlarca boş konut var; Berlin'de binlerce daire spekülasyon için boş tutuluyor; turistik kiralama işçi mahallelerini boşaltıyor. Yeni yapılan konutlar ise çoğu zaman lüks segmentte, yatırım amaçlı satılıyor. Engels'in 1872'de söylediği bugün de geçerlidir: konut sıkıntısı, kapitalist üretim tarzı var oldukça ortadan kalkmaz; çünkü sorun konutun yokluğu değil, konutun **meta** olarak üretilmesi ve **sermaye** olarak tutulmasıdır (Coğrafyanın ve Kentin Sınıfsal Anatomisi).

Bu yüzden talebimiz yalnızca "uygun fiyatlı konut" değildir: - Büyük konut şirketlerinin (Vonovia, Blackstone, Heimstaden ve benzerleri) **kamulaştırılması** ve kiracıların denetimindeki kamusal şirketlere devri. - Kamusal ve kooperatif konutun kitlesel ölçekte yeniden yapılması; satılmasının anayasal olarak yasaklanması. - Bağlayıcı **kira denetimi** ve tahliye yasağı. - **Spekülatif boş konutlara**

el konması ve turistik kısa dönem kiralamanın işçi mahallelerinde yasaklanması. - Altın vize ve benzeri "konut karşılığı oturma" programlarının her yerde kaldırılması. - Kiracı sendikalarının tanınması ve toplu pazarlık hakkı.

Kavram kutusu. - **İkincil sömürü:** Üretim sürecinde gerçekleşen birincil sömürüye (artı-değere el koyma) koşut olarak, işçinin ücretinin kira, faiz ya da borç yoluyla ikinci kez kemirilmesi (Marx, *Kapital* III, 36. bölüm; Engels, *Konut Sorunu*). - **Rant:** Toprak ya da konut gibi çoğaltılamayan bir varlığın sahibinin, yalnızca mülkiyet hakkı sayesinde elde ettiği gelir. Rant, değer üretmez; başkasının ürettiği değerden pay alır (0.11, konut ve toprak rantiyeleri). - **Finansallaşma:** Konut, toprak, emeklilik gibi toplumsal ihtiyaç alanlarının, finans piyasasında alınıp satılan getiri araçlarına dönüştürülmesi. - **Kiracı sendikacılığı:** Kiracıların bina, mahalle ve kent düzeyinde, ev sahiplerine karşı toplu pazarlık, kira grevi ve eylemle örgütlenmesi; sınıf örgütlenmesinin yeniden üretim alanındaki biçimi (K3).

Kritik an: Berlin, Eylül 2021-Eylül 2026.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Büyük konut şirketlerinin 200-240 bin dairesinin kamulaştırılması.	SPD'li belediye başkanı halk oylaması sonucunu uygulamayı reddetti; komisyon kurarak konuyu yıllarca bekletti.	Mahkemeler (kira tavanının iptali), "yatırım kaçar" tehdidi, tazminat maliyeti kampanyası, Vonovia'nın Deutsche Wohnen'i satın alarak büyümesi.	Gayrimenkul-finans kompleksi: Vonovia ve hissedarı olan küresel fonlar.	Kamulaştırma uygulanmadı; ama talep kentin siyasal gündeminin merkezine yerleşti ve 2026'da yeniden koalisyon masasına geldi.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (barınma). Kamusal konutun özelleştirilmesi; belediye borçlarının "çözümü" olarak toplu satışlar; kötü bankalar (SAREB); vergi avantajlı gayrimenkul yatırım ortaklıkları; altın vize; turistik kiralama platformları; tahliye yasaları ve polis; kira tavanlarının mahkemelerde iptali; "arz yetersizliği" söylemiyle mülkiyet sorununun gizlenmesi; kentsel dönüşüm.

Zaman kimin? Kent merkezinden kovulan işçi, iş yerine giderken günde bir-iki saatini yolda geçirir. Bu zaman ücretlendirilmez ama işçinin yaşamından düşülür. Kira artışı, işçiyi daha uzun çalışmaya, ek işe, fazla mesaiye iter: ev sahibi, dolaylı yoldan işçinin boş zamanına da el koyar.

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de barınma sorunu aynı mantığın daha sert bir biçimidir. 2018 sonrası döviz krizleri ve 2021-2023 enflasyonuyla kiralar büyük kentlerde ücretlerden kat kat hızlı arttı; kira, asgari ücretin yarısını, hatta tamamını yutar hâle geldi. **TOKİ**, sosyal konut adı altında kamu arazilerini müteahhit sermayesine aktaran bir kanal oldu. 2012'deki "afet riski" yasasıyla hızlanan **kentsel dönüşüm**, işçi mahallelerindeki gecekondu ve eski yapı sakinlerini kent dışına iten, arsanın rantını inşaat sermayesine veren bir süreçti. 6 Şubat 2023 depremleri ise rant için gevşetilen denetimin bedelini on binlerce canla gösterdi. Avrupa'daki kiracı sendikacılığı deneyimi, Türkiye'de kiracı dayanışmalarının ve mahalle örgütlenmesinin önündeki yolu da aydınlatır.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Konut krizi, yeterince konut yapılmamasından kaynaklanıyor; piyasayı serbest bırakırsak fiyatlar düşer.”* İspanya’da milyonlarca konut boşken insanlar tahliye ediliyor. Almanya’da yıllarca inşaat patlaması yaşandı, kiralar yine arttı. Piyasa, en kârlı konutu üretir: lüks daire, turistik kiralık, yatırım amaçlı mülk. Viyana’nın görece düşük kiraları “serbest piyasanın” değil, yüz yıllık kamusal konut mülkiyetinin ürünüdür. Sorun arz değil, mülkiyettir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Konutlar giderek büyük konut şirketlerinin, fonların ve rantiye mülk sahiplerinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Kira düzeyleri borsadaki hissedarın getiri beklentisinin denetiminde. - **Kimin yararına?** Gayrimenkul-finans kompleksinin; işçinin ücretinden rant toplayanların. - **Kim karar veriyor?** Halk oylamasında kamulaştırma dese bile mahkemeler, bürokrasi ve mülkiyet hukuku.

Okuma ve izleme önerisi. Friedrich Engels, *Konut Sorunu* (1872); David Harvey, *Asi Şehirler* (2012); Raquel Rolnik, *Urban Warfare: Housing under the Empire of Finance* (2019); Fredrik Gertten, *Push* (belgesel, 2019; konutun finansallaşması). Blog: Evin Sınıfı, Coğrafyanın ve Kentin Sınıfsal Anatomisi, Geleceğimizin İpotek Altına Alınması.

Bölüm 76: Çalışma Koşulları, Çalışan Yoksulluğu ve Hayat Pahalılığı

Sahne. Ocak 2024, Paris. Fransa'nın kişisel veri koruma kurumu CNIL, Amazon'un Fransa'daki lojistik şirketine 32 milyon avro para cezası verir. Gerekçe, depo işçilerinin el tarayıcılarıyla saniye saniye izlenmesidir: bir paketin taranmasından sonrakine kadar geçen süre, on dakikayı aşan "boşta kalma" anları, fazla hızlı tarama bile kayda geçirilmekte, işçinin performans puanına işlenmektedir. Ceza, şirketin o yılki kârı yanında devede kulaktır. Tarayıcılar çalışmaya devam eder.

Tez. Avrupa'da "iş sahibi olmak" artık yoksulluktan korumuyor. Çalışan yoksulluğu, güvencesiz sözleşmeler, algoritmik yönetim, uzayan çalışma yaşamı, iş cinayetleri ve bakım krizi, "refah Avrupası" vitrininin arkasındaki gerçektir. Dijitalleşme sınıfı ortadan kaldırmadı: sömürünün biçimini değiştirdi, parça başı ücreti ve emeğin yoğunlaştırılmasını algoritmanın içine yerleştirdi ve işçi sınıfını dünya ölçeğinde genişletti.

76.1 Çalışan yoksulluğu ve eşitsizlik

AB'de her on çalışandan biri, çalıştığı hâlde yoksulluk riski altındadır (Eurostat "çalışan yoksulluğu" oranı yüzde 8-9 aralığında, doğrulanacak). Yoksulluk ya da sosyal dışlanma riski altındaki nüfus 90 milyonun üzerindedir, yani her beş kişiden biri (doğrulanacak). Almanya'da gıda bankası ağı Tafel'e başvuranların sayısı 2022-2023'te iki milyona yaklaştı; İngiltere'de Trussell gıda bankası ağı yılda üç milyona yakın acil gıda paketi dağıtır hâle geldi (her ikisi de doğrulanacak). Gıda bankası, 1970'lerin Avrupa'sında hayal bile edilemeyen bir kurumdu; bugün Avrupa'nın en zengin ülkelerinde toplumsal ücretin (Bölüm 0.12) boşluğunu hayırseverlik dolduruyor (hayırseverlik hakkın yerine geçer; K2).

Çalışan yoksulluğunun kökü, 2000'lerin "işe dönüş" reformlarındadır. Almanya'da Hartz yasaları (Bölüm 69), işsizi düşük ücretli herhangi bir işi kabul etmeye zorlayarak Avrupa'nın en büyük düşük ücret sektörlerinden birini yarattı; Almanya ancak 2015'te yasal asgari ücrete geçti. AB, 2022'de "yeterli asgari ücret" direktifini kabul etti: üye ülkelerden asgari ücretin yeterliliğini gözetmelerini ve toplu sözleşme kapsamı yüzde 80'in altında olan ülkelerin bu oranı artırmak için eylem planı hazırlamasını istedi. Direktifin varlığı bir itiraftır: toplu sözleşmenin çözülmesi, ücretin yoksulluk sınırına inmesinin doğrudan nedenidir. Ama direktif bir hedef koyar, güç yaratmaz. Toplu sözleşme kapsamını ancak sendikal örgütlenme genişletebilir.

Eşitsizlik öbür uçta da büyüdü. Avro bölgesinde en zengin yüzde 10'luk hane kesimi toplam servetin yarısından fazlasına sahiptir (ECB dağıtım hesapları; yüzde 55-60 aralığı, doğrulanacak). AB'de kadınların saatlik ücreti erkeklerinkinden ortalama yüzde 12 civarında düşüktür (doğrulanacak); fark, bakım işinin kadına yüklenmesi ve kadınların düşük ücretli sektörlerde toplanmasıyla büyür.

76.2 Güvencesiz çalışma biçimleri

Çalışan yoksulluğunun arkasında, işin kendisinin parçalanması vardır. Belirli süreli sözleşmeler, işçinin istemediği hâlde dayatılan kısmi zamanlı işler, "serbest çalışan" görünümlü sahte bağımsız işler, geçici iş ajansları ve birbirine eklenen taşeron zincirleri. Almanya'da 2000'lerde Hartz yasalarıyla çoğalan "mini işler" (Bölüm 69), İtalya'nın "voucher" ödemeleri, İspanya'nın 2021 reformuna kadar

süren geçici sözleşme salgını, İngiltere'nin "sıfır saatlik sözleşmeleri" (işverenin haftada kaç saat iş vereceğini hiç garanti etmediği sözleşmeler) aynı mantığın farklı biçimleridir: **işin riskini sermayeden alıp işçiye yüklemek.**

Platform emeği bu mantığın en yeni ve en keskin biçimidir. Kuryeler, sürücüler, temizlik ve bakım işçileri, veri etiketleyiciler: AB'de 28 milyonu aşan platform çalışanı olduğu, 2025'te bu sayının 40 milyonu geçeceği tahmin ediliyordu (Avrupa Komisyonu tahmini, doğrulanacak). Platform şirketi, işçiyi "bağımsız girişimci" sayarak sigortadan, izinden, asgari ücretten, sendika hakkından kaçar; ama işçinin hangi işi, hangi fiyatla, hangi hızla yapacağını algoritma aracılığıyla kendisi belirler. 2024'te kabul edilen AB Platform Çalışması Direktifi, platform işçisinin işçi sayılması yönünde yasal bir karine getirdi ve algoritmik kararların insan denetimine açılmasını şart koştu. Direktif ülke yasalarına 2026 sonuna kadar aktarılmalıdır; ne kadar uygulanacağını sendikal güç belirleyecek (GİG Ekonomisi Dosyası).

Algoritmik yönetim yalnızca platformlarla sınırlı değildir. Amazon depolarında işçinin saatteki tarama sayısı ("oran"), boşta geçen süre ve hatası anlık ölçülür. Çağrı merkezlerinde konuşma süresi, bekleme süresi ve "müşteri memnuniyeti" puanı yazılımla izlenir. Bankada, sigortada, yazılım şirketlerinde bile iş, küçük ölçülebilir görevlere bölünür ve her görevin süresi kaydedilir. Buna **zihinsel Taylorizm** diyoruz: Taylor'ın yüz yıl önce fabrikada kronometreyle yaptığını, bugün yazılım ofiste ve depoda yapıyor (K8).

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Algoritmayı yazan ve hedefleri koyan şirket yönetimi. *Bilgi kimde?* İşçinin her hareketinin verisi şirketin sunucularında; işçi kendi performans verisini bile göremez. *Hızı kim belirliyor?* Algoritma; hedef, en hızlı işçinin temposuna göre sürekli yukarı çekilir. *İşçinin denetimi?* Neredeyse yok: kurye hangi siparişi neden aldığını, depo işçisi puanının nasıl hesaplandığını bilmez.

76.3 Hayat pahalılığı (2021-2026)

2021'de başlayıp 2022'de savaşla sıçrayan enerji ve gıda enflasyonu (Bölüm 74), işçi hanelerinin reel gelirini sert biçimde düşürdü. ILO'nun küresel ücret raporuna göre gelişmiş ekonomilerde reel ücretler 2022'de geriledi; Almanya'da reel ücret kaybı 2022'de yüzde 4 civarında, savaş sonrası dönemin en büyüğü oldu (Destatis; doğrulanacak). İngiltere'de reel ücretler 2008 öncesi düzeyine ancak 2024 civarında dönebildi (doğrulanacak).

Bu dönemde **"kâr enflasyonu"** tartışması merkez bankalarının kendi raporlarına girdi. IMF'nin 2023 çalışması, avro bölgesinde 2022'deki fiyat artışının yaklaşık yarısının şirket kârlarındaki artıştan kaynaklandığını hesapladı (doğrulanacak). Enerji tekelleri savaş yıllarında tarihî kâr açıkladı; bazı hükümetler "aşırı kâr vergisi" getirmek zorunda kaldı, ama bu vergiler geçici ve sınırlı kaldı. Buna karşılık ücret artışı talep eden sendikalara "ücret-fiyat sarmalı" uyarısı yapıldı. Kâr artınca "piyasa", ücret artınca "enflasyon tehlikesi": işte burjuva iktisadının çifte standardı (Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği).

Görsel: Hayat pahalılığına karşı "Yeter Artık" kampanyasının Edinburgh mitingi; sağda İskoç sosyalist Colin Fox, 1 Ekim 2022. Richard Webb, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

76.4 Sağlık ve güvenlik: iş cinayetleri, sıcak ve tükenme

AB'de her yıl üç bin civarında işçi ölümlü iş kazasında hayatını kaybediyor (Eurostat Avrupa İş Kazası İstatistikleri; yıllık 3.000-3.400 aralığı, doğrulanacak). Buna meslek hastalıklarından ölenler eklenmiyor. Ölümler inşaatta, tarımda, ulaştırmada, depoculukta yoğunlaşıyor ve **taşeron ile göçmen işçilerde orantısız biçimde fazla**. Taşeron zinciri uzadıkça sorumluluk dağılıyor, iş güvenliği eğitimi kısalıyor, dil engeli riski artırıyor (Bölüm 77.4).

İklim krizi yeni bir iş cinayeti biçimi yarattı. 2023-2025 yazlarında İtalya'da, İspanya'da ve Yunanistan'da aşırı sıcakta tarlada, inşaatta ve sokak temizliğinde çalışan işçiler hayatını kaybetti (örnekler ve sayılar doğrulanacak). Bazı bölgeler öğle saatlerinde açık havada çalışmayı yasakladı; ama yasakların denetimi ve kayıt dışı tarım işçilerine uygulanması zayıf kaldı. Sıcak, sınıf çizgisine göre öldürüyor: klimalı ofiste çalışan ile güneş altında domates toplayan aynı yazı yaşamıyor (Termometredeki Artı Değer).

Tükenmişlik ve ruh sağlığı sorunları, özellikle sağlık, eğitim, bakım ve çağrı merkezi emekçilerinde büyüyen bir iş sağlığı sorunudur; bunun kaynağı "bireysel dayanıksızlık" değil, iş yükü, tempo ve denetimdir. Emeklilik yaşları ise art arda yükseldi: Almanya'da 67, İtalya'da 67, Fransa'da 64; Danimarka 2040'a kadar 70'e çıkarma kararı aldı. Bu kararların hiçbiri işçilerin talebiyle alınmadı; Fransa'da milyonların itirazına rağmen, Danimarka'da sendikaların muhalefetine rağmen alındı. Gerekçe hep aynıdır: "nüfus yaşlanıyor, sistem sürdürülemez." Oysa aynı dönemde emek verimliliği arttı, yani daha az işçiyle daha çok değer üretiliyor. Sorun kaynağın yokluğu değil, üretilen değerin ücrete ve emekli aylığına değil kâra ve silah bütçesine gitmesidir. Emeklilik, işçinin bütün çalışma

yaşamı boyunca ürettiği değerden ertelenmiş bir paydır; yaşın yükseltilmesi, bu payın bir kısmına el konmasıdır. Yaşam boyu çalışma süresi uzuyor, üstelik ağır işte çalışanların ortalama ömrü daha kısa. Emeklilik yaşının yükselmesi, en çok da emekliliğin tadını en az çıkaracak olanları vuruyor.

76.5 Çalışma süresi mücadelesi

Sekiz saatlik iş günü için kan dökülmüştü (Bölüm 11-14). Yirminci yüzyılın sonunda mücadele haftalık süreye taşındı. 1984'te IG Metall, yedi hafta süren grevle metal sanayisinde **35 saatlik haftaya** giden yolu açtı (Bölüm 67). Fransa'da 1998-2000 Aubry yasalarıyla yasal çalışma haftası 35 saate indirildi; ama esneklik ve fazla mesai düzenlemeleriyle bu kazanım yıllar içinde oyuldu.

Bugün mücadele yeniden canlanıyor. Almanya'da makinistler sendikası GDL, 2023-24'teki grevlerle 2029'a kadar kademeli olarak 35 saatlik haftaya geçişi kazandı. İngiltere, İspanya ve Portekiz'de **dört günlük çalışma haftası** denemeleri yapıldı; Belçika 2022'de işçilere haftalık süreyi dört güne sıkıştırma hakkı tanıdı (bu, saatleri azaltmadan günleri uzatan sınırlı bir düzenlemedir). Sermaye ise ters yöndeki baskıyı sürdürüyor: Macaristan'ın 2018 "köle yasası" (Bölüm 73) ve Yunanistan'ın 2025'te belirli koşullarda 13 saatlik iş gününe izin veren yasası (ayrıntılar doğrulanacak) bunun örnekleri. Çalışma süresi, sınıflar arasında hiç bitmeyen bir sınır kavgasıdır.

> **Zaman kimin?** Bir Avrupa işçisinin yaşam zamanına sermaye yalnızca iş saatleriyle el koymaz. İşe gidiş-geliş (kent dışına itilen kiracı için günde bir-iki saat), akşam gelen e-postalar ve mesajlar, "hazır bekleme" süreleri, platform kuryesinin sipariş beklerken ücret almadığı dakikalar, ev içi bakım işi ve uzayan emeklilik yaşı: bunların toplamı, işçinin "kendine ait" zamanını daraltır. *Kapital* III'ün 48. bölümündeki ilkeyi hatırlıyoruz: özgürlük alanı, iş gününün kısaltılmasıyla başlar (0.15).

76.6 Yeni grevler: 2020-2026 grev takvimi

Tarih	Ülke	Sektör / kesim	Talep ve sonuç
2021	İtalya	Amazon (ulusal grev)	Tempo ve çalışma koşulları; İtalya'da Amazon'la ilk ulusal protokol (doğrulanacak)
2021	Almanya	Berlin hastaneleri (Charité, Vivantes)	Personel oranları; hastane hareketi kazanımla sonuçlandı (Bölüm 70.7)
2022-2023	İngiltere	Demiryolu, posta, sağlık, eğitim, kamu	Enflasyona karşı ücret; kısmi kazanımlar; grevlerde asgari hizmet yasası
2023	Fransa	Genel (emeklilik reformu)	14 eylem günü; yasa 49.3 ile geçti
2023-2024	Almanya	Ulaşım (ver.di, EVG, GDL)	Ücret artışı; GDL için 35 saat
2023-2025	İtalya	Lojistik (taban sendikaları, SI Cobas)	Taşeron zincirinde kadro ve güvence; grevcilere polis ve mahkeme baskısı
2025	Belçika	Genel grevler ve kitlesel yürüyüşler	Emeklilik ve sosyal güvenlik kesintilerine karşı (tarih ve katılım doğrulanacak)
2025	Yunanistan	Genel grevler	13 saatlik iş gününe izin veren yasaya karşı (doğrulanacak)

Tarih	Ülke	Sektör / kesim	Talep ve sonuç
2020-2026	Birçok ülke	Kuryeler ve depo işçileri	İşçi statüsü, algoritmik denetime sınır

Bu takvimin ortak özelliği iki yönlüdür. Bir yanda grev silahı, özellikle kamu hizmetlerinde, ulaşımda ve lojistikte yeniden kullanılmaya başlandı; dolaşım emeğinin (Bölüm 0.10) boğaz noktalarını durdurma gücü yeniden görüldü. Öbür yanda grevler çoğunlukla sektör sektör, dağınık ve savunmacı kaldı; merkezî bir sınıf programına ve siyasal örgüte bağlanamadı.

76.7 Bakım krizi ve küresel bakım zincirleri

Savaş sonrası "altın çağ"ın aile modeli, ücretli işte çalışan erkek ile evde ücretsiz bakım işini yapan kadına dayanıyordu. 1970'lerden bu yana kadınlar ücretli işe kitlesel olarak girdi. Bu, kadının bağımsızlığı bakımından büyük bir adımdı. Ama boşalan bakım işi, yani çocuk, yaşlı, hasta ve engelli bakımı, **toplumsallaştırılarak değil, piyasalaştırılarak** karşılandı.

Kreşler yetersiz kaldı. Bakımevleri özel sermaye fonlarının yatırım alanı oldu: Fransa'da 2022'de gazeteci Victor Castanet'nin *Les Fossoyeurs* (Mezar Kazıcılar) kitabıyla ortaya çıkan **Orpea skandalı**, borsada işlem gören bir bakımevi zincirinin yaşlıların yiyeceğinden, bezinden ve bakım personelinden kısarak kâr ettiğini gösterdi. Evde bakım ise göçmen kadınlara devredildi. Almanya'da yüz binlerce Polonyalı, Romanyalı, Bulgar kadın "24 saat bakıcı" olarak yaşlıların evinde yaşıyor (300 bin-700 bin aralığı, doğrulanacak); 2021'de Federal Çalışma Mahkemesi, bu kadınların hazır beklemede geçen saatleri için de asgari ücret alması gerektiğine hükmetti. İtalya'da *badanti* denen evde bakım işçilerinin sayısı milyona yaklaşır (doğrulanacak); İspanya'da ev işçilerinin önemli kısmı Latin Amerikalı kadınlardır.

Salgın bu düzenin bedelini açıkça gösterdi. 2020 baharında birçok Avrupa ülkesinde Covid-19 ölümlerinin çok büyük bir bölümü bakımevlerinde yaşandı (bazı ülkelerde toplam ölümlerin üçte biri ile yarısı arası, doğrulanacak). Personeli azaltılmış, geçici sözleşmeli ve düşük ücretli bakıcıların birkaç bakımevi arasında dönüşümlü çalıştırıldığı, koruyucu donanımın kıt olduğu kurumlar virüsün en hızlı yayıldığı yerler oldu. Kâr için işletilen bakım, kriz anında en yaşlıları ve onlara bakan işçileri birlikte savunmasız bıraktı. Bakım bir hak olarak değil, maliyeti kısılacak bir hizmet olarak örgütlendiğinde, bedeli hayatla ödenir.

Sosyolog Arlie Hochschild bunu **küresel bakım zinciri** diye adlandırır: Filipinli, Ukraynalı ya da Moldovalı bir kadın, kendi çocuğunu köyünde annesine ya da daha yoksul bir kadına bırakıp Avrupalı bir ailenin çocuğuna ya da yaşlısına bakar. Bakım emeği zincir boyunca aşağı doğru akar, her halkada daha ucuz ve daha görünmez hâle gelir. Avrupa'nın refahı, dünyanın yoksul bölgelerinin anne sevgisini de ithal eder.

Bu işçiler de örgütleniyor. ILO'nun 2011'de kabul ettiği 189 sayılı Ev İşçileri Sözleşmesi, ev işçilerine öteki işçilerle eşit haklar tanıdı. İspanya'da ev işçileri sendikaları ve dernekleri yıllarca süren mücadeleyle 2022'de işsizlik sigortası hakkını kazandı ve ülkenin sözleşmeyi onaylamasını sağladı. Berlin ve Londra'da göçmen bakım işçileri ağları, taban sendikalarıyla birlikte ücret hırsızlığına karşı davalar açıyor. **Sınıfsal okuma:** Bakım krizi, toplumun yeniden üretim emeğinin sermaye tarafından en ucuz ve en görünmez kesime, göçmen kadına yıkılmasıdır (Bölüm 15.A, 77.4; K3).

76.8 Değer teorisi ve dijital emek: yeni olan biçim, eski olan sömürü

Son yirmi yılda üç tez yaygınlaştı: "Bilişim çağında sınıf ortadan kalktı", "prekarya yeni bir sınıftır" ve "gözetim kapitalizmi yeni bir kapitalizm türüdür". Üçü de biçimi özle karıştırır.

(a) Parça başı ücretin dijital biçimi. Kurye paket başına, sürücü yolculuk başına, veri etiketleyicisi görev başına ücret alıyor. Bu yeni değildir. Marx *Kapital*'in birinci cildinde (21. bölüm) parça başı ücreti, **"kapitalist üretim tarzına en uygun ücret biçimi"** olarak tanımlar: işçinin kendi kendini hızlandırmasını sağlar, denetçiye gerek bırakmaz, işçiler arasında rekabeti körükler, ücretin düşürülmesini kolaylaştırır. Algoritma, parça başı ücreti yeniden doğurdu ve gözetimi, disiplini, ceza ve ödülü **ücret biçiminin içine** yerleştirdi. Kurye daha çok paket taşımak için kırmızı ışıkta geçer; bu, bireysel bir tercih değil, ücret biçiminin dayattığı zorunluluktur.

(b) Göreli artı-değer ve emeğin yoğunlaştırılması. Algoritmik yönetimin saniye düzeyinde tempo ölçümü, iş günü içindeki boşlukların ("ölü zaman") ortadan kaldırılması demektir. Aynı iş günü uzamadan, işçiden daha fazla emek sızdırılır. Marx *Kapital* I'in makineler bölümünde (15. bölüm) emeğin yoğunlaştırılmasını tam da böyle anlatır; Harry Braverman *Emek ve Tekelci Sermaye*'de (1974) yirminci yüzyıl ofisinde işin nasıl parçalandığını ve bilginin işçiden alınıp yönetime aktarıldığını gösterir. Gözetim yeni bir kapitalizm değil, **emek süreci üzerindeki sermaye denetiminin yeni aracıdır**. Blogumuzda Anthropic örneği üzerinden tartıştığımız gibi, yapay zekâ şirketlerinin kullanıcıları izleme mekanizmaları da aynı denetim aygıtının dışında değildir (K2).

(c) Yapay zekânın görünmeyen emeği. "Otomasyon" dediğimiz şeyin arkasında insan emeği vardır. Büyük dil modellerini eğitmek için veriyi etiketleyen, zararlı içeriği ayıklayan, modelin yanıtlarını puanlayan milyonlarca işçi. *TIME* dergisinin 2023'te belgelediği gibi, Kenya'da bir taşeron şirket aracılığıyla çalışan işçiler, saatte iki doların altında ücretle en ağır şiddet ve istismar içeriklerini ayıkladı. Filipinler'de, Hindistan'da, ekonomik krizdeki Venezuela'da veri etiketleme platformları üzerinden çalışan işçiler, görev başına kuruşlarla ödeniyor (belgeli haberlerle doğrulanacak). "Akıllı makine", dünya ölçeğinde bir parça başı fabrikanın ürünüdür (Kristalleşmiş Emeğin İsyanı).

(d) Beyaz yakanın proleterleşmesi ve uzaktan çalışma. Salgınla yaygınlaşan uzaktan çalışma, ilk bakışta işçiye özgürlük gibi göründü: yol yok, patron yok, esnek saat. Ama yakından bakıldığında eski zincirin yeni biçimidir. İşverenin ofis, ısınma, elektrik, masa ve sandalye masrafı işçinin evine aktarıldı. Klavye vuruşlarını, ekran görüntülerini, çevrimiçi kalma süresini ölçen yazılımlar yaygınlaştı. İş ile özel hayat arasındaki sınır silindi; akşam dokuzda gelen mesaj "esnekliğin" bedeli oldu. Üstelik uzaktan yapılabilen iş, başka bir ülkeden de yapılabilir: Berlin'deki yazılımcının, Lizbon'daki çağrı merkezi çalışanının karşısına Bükreş'teki, Kiev'deki, İstanbul'daki meslektaşı rakip olarak çıkarıldı. Beyaz yakalı emek, mavi yakanın 1980'lerde yaşadığı "üretimin yer değiştirmesi" tehdidiyle bu kez masa başında karşılaştı (Makine Yeni, Zincir Eski). Bölüm 0.2'deki notu hatırlayalım: beyaz yaka proletaryanın dışı değildir; son kırk yılda iş güvencesinin azalması, performans ölçümü, proje bazlı çalışma ve algoritmik denetim bu kesimleri proletaryaya daha da yaklaştırdı.

Marx'ın kavramı	Klasik biçim	Dijital biçim
Parça başı ücret (*Kapital* I, 21. bölüm)	Dokumacının top başına ücreti	Kuryenin paket, veri etiketleyicinin görev başına ücreti
Emeğin yoğunlaştırılması (15. bölüm)	Makinenin hızının artırılması	Algoritmanın saniye düzeyinde tempo hedefi
Denetim ve gözetim emeği (*Kapital* III, 23. bölüm)	Ustabaşı, kronometreli zaman etüdü	Yazılımla performans puanı, ekran izleme

Marx'ın kavramı	Klasik biçim	Dijital biçim
Yedek sanayi ordusu (0.2)	Fabrika kapısında bekleyen işsizler	Uygulamada sipariş bekleyen, ücretsiz "hazır" kuryeler
Ev içi sanayi (dağıtım sistemi)	Evde parça başı çalışan dokumacı ve dikişçi	Evden çalışan veri etiketleyici, uzaktan çalışan beyaz yakalı

Sonuç. Bölüm 0.2'deki üç ölçütü yeniden hatırlayalım: üretim araçlarından yoksun olan, yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan ve başkalarının emeği üzerinde sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımayan herkes işçi sınıfındandır. Kurye, veri etiketleyici, yazılımcı, çağrı merkezi çalışanı, bakıcı: hepsi bu tanıma girer. "Prekarya" ayrı bir sınıf değil, proletaryanın güvencesiz biçimidir. Dijitalleşme sınıfı ortadan kaldırmadı; sömürünün biçimini değiştirdi ve işçi sınıfını Nairobi'den Manila'ya, Bükreş'ten Berlin'e dünya ölçeğinde genişletti (Bölüm 70.5-70.6 ve 93).

Kavram kutusu. - **Çalışan yoksulluğu:** Bir işte çalıştığı hâlde hane gelirinin yoksulluk sınırının altında kalması. "İş yoksulluğu önler" mitinin çöküşü. - **Parça başı ücret:** Ücretin çalışılan zamana göre değil, üretilen parça, taşınan paket ya da tamamlanan görev sayısına göre ödenmesi (*Kapital* I, 21. bölüm; 0.1). - **Zihinsel Taylorizm:** Zihinsel ve beyaz yakalı işin küçük, ölçülebilir parçalara bölünüp yazılımla denetlenmesi (K8). - **Küresel bakım zinciri:** Bakım emeğinin yoksul ülkelerden zengin ülkelere, her halkada daha ucuzlayarak aktarıldığı kadın emeği zinciri (Hochschild).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (çalışma koşulları). Taşeronlaştırma ve geçici iş ajansları; sahte serbest çalışma; sıfır saatlik sözleşmeler; algoritmik yönetim ve dijital gözetim; parça başı ücretin geri dönüşü; bakımın özel sermaye fonlarına ve göçmen kadına devri; emeklilik yaşının yükseltilmesi; "ücret-fiyat sarmalı" söylemiyle ücret talebinin bastırılması; grev yasakları ve asgari hizmet yasaları.

Türkiye'ye bağ. Türkiye'de asgari ücret, fiilen ortalama ücrete dönüştü: özel sektörde çalışanların neredeyse yarısı asgari ücret ya da altında çalışıyor (DİSK-AR; oran doğrulanacak). İSİG Meclisi'nin verilerine göre Türkiye'de her yıl iki bini aşkın işçi iş cinayetlerinde hayatını kaybediyor; bu, AB'nin tamamındaki ölümlerle kıyaslanabilir bir sayıdır. "Esnaf kurye" statüsü, platform şirketlerinin işçiyi vergi mükellefi bir girişimciye çevirmesinin Türkiye biçimidir. Bilişim emekçileri ise Avrupa'daki meslektaşları gibi uzaktan çalışma, proje bazlı sözleşme ve algoritmik performans ölçümüyle yüz yüze (GİG Ekonomisi Dosyası; Makine Yeni, Zincir Eski).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Platform ekonomisi insanlara esneklik ve özgürlük veriyor; kurye kendi patronudur."* Kendi patronu olan kişi, işinin fiyatını, temposunu ve koşullarını kendisi belirler. Kurye bunların hiçbirini belirleyemez; hepsini algoritma, yani şirket belirler. Uygulamayı kapatma "özgürlüğü", aç kalma özgürlüğüdür. Esneklik, işin riskini sermayeden işçiye aktarmanın adıdır.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Platformlar, depolar, bakımevleri ve algoritmalar tekellerin ve özel sermaye fonlarının elinde. - **Kimin denetiminde?** Emek süreci, işçinin göremediği yazılımın ve onu yazdıran yönetimin denetiminde. - **Kimin yararına?** Emeği yoğunlaştırarak ve güvencesizleştirerek kâr marjını büyüten sermayenin. - **Kim karar veriyor?** Çalışma süresini ve temposunu işveren ve algoritma; emeklilik yaşını seçmene sormadan hükümetler.

Okuma ve izleme önerisi. Karl Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* (1849); Harry Braverman, *Emek ve Tekelci Sermaye* (1974); Mary L. Gray ve Siddharth Suri, *Ghost Work* (2019); Victor Castanet, *Les Fossoyeurs* (2022); Ken Loach, *Sorry We Missed You* (film, 2019). Blog: Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi, Piramidin Kanlı Basamakları: "Gereksizler Sınıfı"nın Doğuşu.

Bölüm 77: Göç, Sınır Rejimi ve Göçmen Emeği: Avrupa Kalesinin Sınıf Anatomisi

Sahne. 14 Haziran 2023, gece, Yunanistan'ın Pylos kıyılarının açığı. Libya'dan İtalya'ya gitmek üzere yola çıkan, yüzlerce kişiyle tıka basa dolu *Adriana* adlı eski balıkçı teknesi batar. Tekne saatlerdir Yunan sahil güvenliğinin ve Frontex'in bilgisi dahilindedir. Kurtarılan 104 kişidir; yaklaşık 600 kişi, aralarında ambarda kalan çok sayıda kadın ve çocuk, kayıptır (sayılar kesinleşmemiştir). Hayatta kalanların bir kısmı, tekne bir halatla çekilirken alabora olduğunu anlatır; Yunan makamları bunu reddeder. Aynı yaz Avrupa'nın tarlalarında, mezbahalarında ve şantiyelerinde, o teknedekilerin akrabaları kâğıtsız olarak çalışmaktadır.

Tez. Göç bir "kriz" değil, kapitalizmin emek piyasasının kalıcı bir unsurudur. Avrupa sermayesi göçmen emeğine muhtaçtır; ama onu **hakları olmayan, ucuz, korkutulmuş ve bölünmüş** biçimde ister. Sınır rejimi göçü durdurmaz: göçmeni hukuksuzlaştırır ve fiyatını düşürür. Irkçılık bu rejimin ideolojisidir. Emperyalist savaşlar, yağma ve iklim krizi ise göçün nedenidir.

Ana tez: ırksallaştırma bir emek piyasası kurumudur

Önce bu bölümün ve bir sonrakinin omurgası olan tezi koyalım. Irkçılık yalnızca bir ideoloji ya da kültürel önyargı değildir. **Vatandaşlık ve oturum statüsü, bir ücret belirleme mekanizmasıdır.**

Aynı depoda, aynı bantta, aynı işi yapan iki işçi düşünelim. Biri vatandaş, öbürü oturma izni işverenine bağlı bir göçmen. Birincisi işten çıkarılırsa işsizlik sigortası alır, başka iş arar. İkincisi işini kaybederse oturma iznini, yani ülkede kalma hakkını da kaybedebilir. Hangisi patrona "hayır" diyebilir? Hangisi fazla mesaiye, düşük ücrete, tehlikeli işe daha kolay razı edilir? Aynı işi yapan iki işçinin oturum hakkı, vatandaşlığı, dili ya da çalışma izni farklıysa, patron karşısındaki pazarlık gücü de farklıdır. Sermaye bu farktan kâr eder.

Bu mekanizmanın tarihsel biçimleri çok çeşitlidir: Batı Almanya'nın "misafir işçi" (Gastarbeiter) statüsü ve rotasyon ilkesi (Bölüm 50, 85), İsviçre'nin mevsimlik işçi statüsü (Bölüm 86.4), kâğıtsız emek, çalışma izninin işverene bağlanması, AB içinde "görevlendirilmiş işçilik", mevsimlik tarım vizeleri. Hepsi aynı şeyin biçimleridir: **sınıfın farklı hukuk rejimleri altında bölünmesinin maddi tekniği.** Irkçı ideoloji bu hukuki bölünmeyi meşrulaştırır, "onlar bizden değil, daha azına layıklar" diyerek yeniden üretir.

Statü	Hakları	Ücret ve koşul farkı	Örnekler
Vatandaş işçi	Tam sosyal, siyasal ve sendikal haklar	Referans ücret	Yerli işçi, vatandaşlığa geçmiş göçmen
AB içi hareketli işçi	Serbest dolaşım, ama çoğu zaman taşeron zincirinde	Sektöre göre ciddi fark; konaklama ücretten kesilir	Almanya'da et sanayisinde Romen ve Bulgar işçiler
Görevlendirilmiş işçi	Çalıştığı ülkenin asgari koşulları, ama sosyal güvenlik gönderen ülkede	Sigorta primi farkı üzerinden ucuzluk; denetim zayıf	İnşaat ve lojistikte Doğu Avrupalı işçiler
İşverene bağlı çalışma / oturma izni	İşten ayrılırsa izni tehlikeye girer	Pazarlık gücü çok düşük; fazla mesai ve ücret hırsızlığı yaygın	İngiltere'de bakım işçisi vizesi; mevsimlik tarım vizeleri

Statü	Hakları	Ücret ve koşul farkı	Örnekler
Mevsimlik işçi	Yalnızca hasat süresince kalış; aile birleşimi yok	Parça başı ücret, kamplarda barınma	İspanya'da Huelva'daki Faslı kadınlar
Sığınmacı	Başvuru süresince çalışma yasağı ya da kısıtı	Kayıt dışına itilir	Almanya'da, Yunanistan'da ve İtalya'da başvurusu süren sığınmacılar
Kâğıtsız işçi	Hiçbir güvence yok; sınır dışı korkusu	En düşük ücret, ücret hırsızlığı, iş cinayetleri	İtalya ve İspanya'da tarım, her yerde inşaat ve temizlik

Tablo T39: Statü, hak ve ücret farkı. Ücret farklarının sayısal düzeyi ülke ve sektöre göre değişir; ayrıntılı araştırmalarla doğrulanacaktır.

77.1 Tarihsel süreklilik

Avrupa işçi sınıfının tarihi, baştan beri bir göç tarihidir. On dokuzuncu yüzyılda İngiliz sanayisinin en ağır işlerini İrlandalı göçmenler yaptı; Ruhr madenlerinde Polonyalı, Fransa'nın tuzlalarında ve maden ocaklarında İtalyan işçiler çalıştı (Bölüm 15). 1893'te Aigues-Mortes'ta Fransız işçiler İtalyan işçilere saldırdı ve onları öldürdü (resmî rakam 8, gerçek sayı muhtemelen daha yüksek). 1950'ler ve 1960'larda Batı Avrupa'nın "ekonomik mucizesi" İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'den gelen işçilerle kuruldu (Bölüm 50, 85). Sömürge sonrası dönemde Cezayirliler Fransa'ya, Hint alt kıtası ve Karayipler'den gelenler İngiltere'ye, Surinamlılar ve Endonezyalılar Hollanda'ya göç etti.

İngiltere'de 1948-1971 arasında Karayipler'den davetle gelen "Windrush kuşağı"nın on yıllar sonra başına gelenler, statünün nasıl bir silah olduğunu gösterdi. 2010'larda hükümetin "düşmanca ortam" politikasıyla, onlarca yıldır ülkede yaşayan, vergi ödeyen, çocuk büyüten insanlar belgeleri eksik diye işten çıkarıldı, sağlık hizmetinden dışlandı, gözaltına alındı, bir kısmı sınır dışı edildi. 2018'de skandal ortaya çıktığında İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kaldı. 1990 sonrasında Doğu'dan Batı'ya milyonlarca işçi göç etti (Bölüm 71); bugün Suriyeli, Afgan, Eritreli, Sudanlı mülteciler aynı zincirin son halkasıdır. Her dönemde göçmen işçi, sınıfın en alt katına yerleştirildi.

77.2 Göçün nedenleri ve emperyalizm

Göçmenler Avrupa'ya "kendiliğinden" gelmiyor. Nereden geldiklerine bakmak, neden geldiklerini söyler.

Irak (2003), Afganistan (2001-2021), Libya (2011) ve Suriye'deki savaşlar, NATO ülkelerinin doğrudan ya da dolaylı katılımıyla yürüdü. 2011'de NATO bombardımanıyla devrilen Libya devleti, bugün Akdeniz'e açılan kaçakçılık yollarının ve kölelik pazarlarının ülkesidir. Sahel ve Batı Afrika'da Avrupa şirketleri uranyum (Nijer), altın ve öteki madenleri çıkarıyor; AB'nin balıkçılık anlaşmaları Senegal ve Moritanya kıyılarında yerel balıkçıların geçimini kurutuyor; tarım anlaşmaları sübvansiyonlu Avrupa ürünlerini Afrika pazarlarına döküyor. Balığı biten balıkçı, teknesini Kanarya Adaları'na giden göçmen teknesine çeviriyor. İklim krizi, tarihsel olarak en az karbon salmış ülkelerin kuraklık, sel ve açlıkla yüz yüze kalmasına yol açıyor; bedeli yoksul ülkelere ödetiliyor. AB ülkelerinin silah ihracatı, göçün kaynağı olan savaşlara yakıt taşıyor; aynı silah tekelleri sonra sınır güvenliği ihalelerinden de kazanıyor (Bölüm 80-82).

Kısacası: Avrupa önce göçün nedenini üretir, sonra göçmeni "tehdit" ilan eder.

İki mülteci, iki muamele. 2022'de Rusya'nın saldırısından kaçan Ukraynalılar için AB, 2001'den beri hiç kullanılmamış Geçici Koruma Direktifi'ni birkaç gün içinde yürürlüğe koydu. Milyonlarca Ukraynalı (4 milyonun üzerinde, doğrulanacak) vizesiz girdi, hemen çalışma izni, konut ve sosyal yardım hakkı aldı. Bu doğru bir karardı: savaştan kaçan her insanın hakkı buydu. Ama aynı yıllarda Suriyeli, Afgan, Eritreli mülteciler Ege'de geri itildi, Libya kamplarına iade edildi, Polonya-Belarus sınırında ormanda donarak öldü. Aynı sınırdan kaçan Ukraynalı öğrenciler arasındaki Afrikalılar trenlerden indirildi. Bu çifte muamele, ırksallaştırmanın bir kurum olarak nasıl işlediğini açıkça gösterdi: sığınma hakkı evrensel bir hak olarak değil, **kökene göre derecelendirilmiş** bir ayrıcalık olarak uygulandı. Üstelik Ukraynalı mültecilerin önemli bir kısmı da, özellikle Polonya ve Çekya'da, kısa sürede lojistik, tarım ve bakım sektörlerinin düşük ücretli emek gücüne dönüştü. Koruma, emek piyasasının kapısından geçerek verildi.

77.3 Sınır rejimi: Avrupa Kalesi

Schengen ve Dublin. 1985'te imzalanan ve 1995'te uygulamaya giren Schengen Anlaşması, AB içinde sınır kontrollerini kaldırırken dış sınırları sertleştirdi. Dublin düzenlemesi (1990'dan bu yana farklı sürümlerle), sığınma başvurusunun kişinin ilk girdiği ülkede yapılmasını şart koştu: yükü Yunanistan, İtalya, İspanya ve Malta gibi sınır ülkelerine yıktı, göçmenleri ülkeden ülkeye top gibi attı.

Frontex. 2004'te kurulan AB sınır ve sahil güvenlik ajansının bütçesi, 2005'teki birkaç milyon avrodan 2020'lerde yıllık 800 milyon avroyu aşan bir düzeye çıktı (doğrulanacak). Frontex'in Ege'de ve Akdeniz'de göçmen teknelerinin denize geri itilmesine (pushback) göz yumduğu ya da katıldığı gazeteci araştırmalarıyla ve AB yolsuzlukla mücadele ofisi OLAF'ın raporuyla belgelendi; ajansın başkanı 2022'de istifa etmek zorunda kaldı. İspanya'nın Kuzey Afrika'daki kentleri Ceuta ve Melilla'yı çevreleyen jiletli teller Avrupa Kalesi'nin simgesi oldu. 24 Haziran 2022'de Melilla sınırında, Fas ve İspanya güvenlik güçlerinin müdahalesiyle en az 23 göçmen hayatını kaybetti (bağımsız kaynaklara göre daha fazla, doğrulanacak).

Görsel: İspanya-Fas sınırında Melilla'yı çevreleyen sınır teli ve gözetleme kulesi, 3 Ekim 2010. Acad Ronin, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Akdeniz'de ölümler. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) Kayıp Göçmenler Projesi'ne göre 2014'ten bu yana Akdeniz'de 30 binden fazla insan öldü ya da kayboldu (doğrulanacak; kayıt dışı ölümler bu sayıya girmez). Akdeniz, dünyanın en ölümcül göç yoludur. İtalya'nın 2013 sonrasında yürüttüğü kurtarma operasyonu "Mare Nostrum" bir yıl sonra "göçü teşvik ediyor" denilerek sonlandırıldı; yerini sınır korumayı önceleyen Frontex operasyonları aldı. Sivil kurtarma gemileri ise mahkemelere verildi, limanlara alınmadı.

Dış kamplar ve anlaşmalar. Avrupa, sınırını Afrika'ya ve Asya'ya taşıdı. İtalya'nın 2017'de Libya ile imzaladığı mutabakatla AB, Libya sahil güvenliğini donattı; bu güç denizde yakaladığı göçmenleri işkence, tecavüz ve zorla çalıştırmanın belgelendiği gözaltı merkezlerine geri götürüyor. 18 Mart 2016'da imzalanan **AB-Türkiye mutabakatı**, Türkiye'ye altı milyar avro karşılığında Ege'yi kapatma görevi verdi. Ege adalarındaki kamplar, özellikle 2020'de yanan Midilli'deki Moria, bu anlaşmanın insani faturasını gösterdi. 2023'te Tunus ile, 2024'te Mısır ile milyarlarca avroluk benzer anlaşmalar imzalandı.

Görsel: Midilli'deki Moria kampının çevresi, 15 Ocak 2017. Cathsign, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

2024'te kabul edilen **Göç ve İltica Paktı**, dış sınırlarda gözaltı koşullarında hızlandırılmış "sınır prosedürlerini" ve ülkeler arası "esnek dayanışmayı" (göçmen almak istemeyen ülkenin para ödeyebilmesini) getirdi; 2026'da yürürlüğe girmesi öngörüldü. İtalya, 2024'te Arnavutluk'ta kurduğu merkezlere denizde yakalanan göçmenleri göndermeye başladı; İtalyan mahkemeleri uygulamayı defalarca durdurdu. İngiltere'nin sığınmacıları Ruanda'ya gönderme planı 2023'te Yüksek Mahkeme'den döndü, yeni yasayla yeniden denendi, 2024'te yeni hükümetçe iptal edildi. Bütün bu hamlelerin ortak mantığı, göçmenin hukuktan dışarı itilmesi ve sorunun dışarıya ihale edilmesidir.

77.4 Göçmen emeğinin sömürüsü

Sınır rejimi göçü durdurmaz; sınırı aşmayı başaran göçmeni hukuksuz, yani ucuz kılar. Avrupa'nın tarımı, gıda sanayisi, inşaatı, bakımı ve lojistiği bu ucuzluk üzerine kuruludur.

İtalya, caporalato. Güney İtalya'nın domates, portakal ve üzüm tarlalarında göçmen işçiler, *caporale* denen aracı çete başları tarafından işe alınıyor, tarlaya taşınıyor, ücretlerinden kesinti yapılıyor. İşçiler günde on-on iki saat, yasal ücretin çok altında çalışıyor, gecekondu kamplarında kalıyor. Haziran 2024'te Latina'da Hintli tarım işçisi Satnam Singh'in kolu bir tarım makinesinde koptu; işveren onu hastaneye götürmek yerine evinin önüne bıraktı ve Singh öldü. Olay, İtalya'da caporalato'ya karşı yasaların (2016) kâğıt üzerinde kaldığını bir kez daha gösterdi.

İspanya, Huelva çilekleri. Huelva'nın çilek seralarında her yıl binlerce Faslı kadın mevsimlik sözleşmeyle çalışıyor. Sözleşme yalnızca hasat süresini kapsıyor; kadınlar özellikle çocuklu olmaları koşuluyla seçiliyor ki geri dönsünler. 2018'de bir grup kadının cinsel taciz ve istismar şikâyetleri kamuoyuna yansıdı. Bağımlı statü, işçiyi yalnız ücret bakımından değil bedenen de savunmasız bırakıyor.

Almanya, et sanayisi. Almanya'nın Avrupa'nın "mezbahası" olmasının sırrı, Doğu Avrupalı işçilerin taşeron zincirleriyle çalıştırılmasıydı. Tönnies'teki 2020 salgını (Bölüm 74) bu düzeni görünür kıldı: işçiler ücretlerinden kesilen yüksek kiralarla, taşeronun sağladığı kalabalık yatakhanelerde kalıyordu.

Taşeron yasağı getirildi; ama sektörde geçici iş ve kayıt dışı uygulamaların ne ölçüde sürdüğü izlenmelidir.

Bakım, inşaat, lojistik. Almanya'da ve Avusturya'da evde "24 saat" bakım yapan Doğu Avrupalı kadınlar (Bölüm 76.7), inşaatta ve lojistikte görevlendirilmiş işçiler, kayıt dışı çalıştırılıp ücreti ödenmeyen temizlikçiler, İngiltere'de işverene bağlı bakım işçisi vizesiyle gelip borç tuzağına düşürülen işçiler. Hepsinde ortak olan, statünün işçiyi işverene bağlaması, ücret hırsızlığını ve şiddeti cezasız bırakmasıdır.

77.5 Sınıfsal tavırlar

Göç konusunda Avrupa'da dört tavır karşı karşıyadır.

(a) Liberal-sermaye tavrı. "Göçmen emeğine ihtiyacımız var" der; yaşlanan nüfus, işgücü açığı, rekabet gücü. Doğrudur da; ama bu tavır göçmeni haklarıyla değil, **ucuzluğuyla** ister. "Nitelikli göç" adıyla seçer, mühendisi davet eder, tarım işçisini mevsimlik vizeyle geri gönderir. Göçmen, bir insan değil bir girdi kalemidir.

Bu tavrın en çıplak biçimi, Almanya'nın 2020'den bu yana genişlettiği "nitelikli işgücü göçü" yasalarıdır. Alman hastaneleri ve bakımevleri Filipinler'den, Hindistan'dan, Meksika'dan, Tunus'tan hemşire ve bakıcı getiriyor. Bu hemşirelerin eğitim masrafını yoksul ülkeler ödedi; kazancını Alman sağlık sermayesi topluyor. Buna **tersine kalkınma yardımı** denebilir: yoksul ülkeden zengin ülkeye, eğitilmiş emek gücü biçiminde yapılan gizli bir değer aktarımı. Üstelik gelen hemşire, çoğu zaman diplomasının denkliği tanınana kadar yardımcı personel ücretiyle çalıştırılıyor.

(b) Milliyetçi-ırkçı tavır. Göçmeni ücretlerin düşmesinin, konut sıkıntısının, suçun ve "kültürel çöküşün" sorumlusu ilan eder (Bölüm 78). Sermayenin göçmene ödediği düşük ücreti görmez, göçmenin kendisini hedef alır. Sonuçta sınır dışı ettiği göçmenin yerine yenisi gelir, ama bu kez daha korkmuş ve daha ucuz.

(c) "Sol" göç karşıtlığı. "Göç ücretleri düşürür, sınırları kapatalım" der. Almanya'da BSW ve benzerleri bu tavrı savunur (Bölüm 79.6). Yanlışı şuradadır: ücretleri düşüren göçmen değil, sermayenin göçmeni **haksız bırakmasıdır**. Göçmen sınırsız, sendikasız, hukuksuz kaldıkça ucuzdur ve yerli işçinin ücretine de baskı yapar. Çözüm göçmeni dışarıda tutmak değil, içeride eşit haklarla örgütlemektir. Sınır kapatmak, kâğıtsız emeği azaltmaz, çoğaltır.

(d) Bizim tavrımız. Yerli ve göçmen bütün işçilerin eşit haklarla birliği. Aynı işe aynı ücret. Göçmenlerin sendikalarda örgütlenmesi ve sendikaların göçmenlere kapılarını açması. Oturum ve çalışma izninin işverene bağımlılıktan kurtarılması; kâğıtsızlara toplu yasallaştırma. Sınır rejimine ve Frontex'e karşı mücadele. Göçün asıl nedeni olan emperyalist savaşlara ve yağmaya karşı mücadele. Marx 1870'te İngiliz işçileriyle İrlandalı işçiler arasındaki düşmanlık için şunu yazmıştı: bu düşmanlık, İngiliz işçi sınıfının örgütlü olmasına rağmen güçsüz kalmasının sırrıdır ve kapitalist sınıfın iktidarını korumasının aracıdır (Sigfrid Meyer ve August Vogt'a mektup, 9 Nisan 1870; Bölüm 78.5). Yüz elli yıl sonra bu cümleye "İrlandalı" yerine "Suriyeli", "Romen" ya da "Afgan" yazmak yeter.

Görsel: Lille'de açlık grevindeki kâğıtsız göçmenlerin yasallaştırılması için Paris'te düzenlenen dayanışma eylemi, 7 Ocak 2013. Matou91, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

77.6 Göçmenlerin mücadeleleri

Göçmenler hiçbir zaman yalnızca "kurban" olmadı; Avrupa işçi sınıfının en cesur mücadelelerinden bazılarını onlar verdi.

Fransa'da **kâğıtsızlar (sans-papiers) hareketi**, 1996'da Paris'teki Saint-Bernard kilisesini aylarca işgal etti; Ağustos 1996'da polis kilisenin kapısını baltalarla kırarak göçmenleri tahliye etti. Hareket geri çekilmedi. 2008-2010'da CGT'nin desteğiyle binlerce kâğıtsız işçi, çalıştıkları restoranlarda, şantiyelerde, temizlik şirketlerinde grev yaparak yasallaşma istedi; binlercesi oturma izni kazandı. 2023-24'te lojistik ve inşaat sektörlerinde benzer grevler yaşandı (ayrıntılar doğrulanacak). Kâğıtsız işçi, grev yaparak kendini görünür kıldı.

İtalya'da Ocak 2010'da Calabria'daki **Rosarno**'da, portakal toplayan Afrikalı işçilere havalı tüfekle ateş açılması üzerine işçiler ayaklandı; ardından yerel çetelerin saldırıları ve devletin göçmenleri bölgeden toplu olarak çıkarması geldi. Güney İtalya'da tarım işçileri, taban sendikası USB içinde örgütlenen Aboubakar Soumahoro gibi göçmen sendikacıların öncülüğünde tarla grevleri yaptı. Kuzey İtalya'nın lojistik depolarında SI Cobas gibi taban sendikaları, büyük çoğunluğu göçmen olan depo işçilerini örgütleyerek taşeron zincirinde kadro ve ücret kazanımları elde etti; grev gözcülerine polis saldırıları ve kovuşturmalar eksik olmadı.

Almanya'da 2012-2014 arasında Berlin-Kreuzberg'deki **Oranienplatz**'ta mülteciler çadır kurarak zorunlu ikamet (Residenzpflicht) kuralına, kamplara ve çalışma yasağına karşı iki yıla yakın direndi. İngiltere'de 2010'larda kurulan küçük taban sendikaları IWGB ve UVW, büyük çoğunluğu Latin

Amerikalı göçmen olan temizlik işçilerini üniversitelerde, bakanlıklarda, hastanelerde örgütleyerek taşeronun kaldırılmasını ve kadroya alınmayı kazandı. Bu küçük sendikaların başarısı, büyük sendika aygıtlarının yıllarca görmezden geldiği kesimlerin örgütlenebileceğini gösterdi.

Bu geleneğin Türkiyeli işçiler bakımından kilometre taşı, Ağustos 1973'te Köln'deki **Ford grevi**dir (Bölüm 50, 85). Türkiyeli işçiler, sendika bürokrasisinin onayı olmadan fabrikayı durdurdu; grev polis ve şirketin örgütlediği "karşı gösteri"yle kırıldı, yüzlerce işçi işten atıldı, bir kısmı sınır dışı edildi. Ama göçmen işçinin Alman işçi sınıfının pasif bir eklentisi değil, onun en mücadeleci kesimlerinden biri olduğu o grevle tarihe yazıldı.

Kavram kutusu. - **Irksallaştırma:** Bir insan topluluğunun, kökeni, dini, dili ya da görünüşü üzerinden "doğası gereği farklı ve aşağı" bir grup olarak tanımlanması ve buna göre haklarının sınırlanması. Bu dosyada bir emek piyasası kurumu olarak ele alınır. - **Sınır rejimi:** Yalnızca sınır çitleri değil; vize, oturma izni, sığınma prosedürü, gözaltı kampları, dış anlaşmalar ve sınır dışı etme düzeninin bütünü. İşlevi göçü durdurmak değil, göçmeni sınıflandırmak ve ucuzlatmaktır. - **Yedek sanayi ordusu:** Sermayenin ihtiyaç duyduğunda çağırıp ihtiyaç duymadığında dışarı ittiği işsiz ve yarı-işsiz kitle (0.2). Göçmen emeği bu ordunun hukuken en savunmasız kesimidir (Bölüm 69.9). - **Görevlendirilmiş işçi:** Bir AB ülkesindeki şirket tarafından geçici olarak başka bir AB ülkesine çalışmaya gönderilen işçi; sosyal güvenlik farkı üzerinden ucuz emek kanalı.

Gösterge	Değer / eğilim	Kaynak
Akdeniz'de ölen ya da kaybolan göçmen, 2014-2026	30 binin üzerinde	IOM Kayıp Göçmenler Projesi (doğrulanacak)
Frontex yıllık bütçesi	2005'te birkaç milyon avro → 2020'lerde 800 milyon avronun üzerinde	Frontex bütçe belgeleri (doğrulanacak)
AB-Türkiye mutabakatı fonu	6 milyar avro (2016)	AB Komisyonu
Göçmen işçilerin yoğunlaştığı sektörler	Tarım, gıda işleme, inşaat, temizlik, bakım, konaklama, lojistik	Eurostat işgücü anketi (sektör payları doğrulanacak)

Kritik an: Mart 2016, AB-Türkiye mutabakatı.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
2015 yazında sınırları açan kitlesel dayanışma: "Mültecilere hoş geldiniz" hareketi; güvenli geçiş yolları.	Sosyal demokrat partiler hükümetlerde mutabakatı destekledi; sendikalar göçmen örgütlenmesini tali bir konu olarak gördü.	Sınırın Türkiye'ye ihalesi; Ege adalarında kamplar; sığınma yasalarının sertleştirilmesi; aşırı sağın "kontrol kaybı" kampanyası.	Sınır güvenliği ve silah sanayisi; ucuz ve korkutulmuş emek kullanan tarım, inşaat ve tekstil sermayesi (hem AB'de hem Türkiye'de).	Ege'de geçişler azaldı ama ölümler sürdü; Türkiye'deki mülteciler kayıt dışı sömürüye bırakıldı; Avrupa'da aşırı sağ güçlendi.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (göç). Vize ve oturma izninin işverene bağlanması; mevsimlik işçi programları; taşeron ve görevlendirme zincirleri; kâğıtsızlığın bilinçli olarak sürdürülmesi; sığınmacılara çalışma yasağı; sınır dışı etme tehdidi; dış kamplar ve anlaşmalar; Frontex; medyada "göç dalgası" ve "işgal" dili; yerli işçiye "işini göçmen alıyor" propagandası.

Türkiye'ye bağ (büyük kutu). 2016 mutabakatından bu yana Türkiye, AB'nin **sınır bekçisi** rolünü üstlendi. Karşılığında aldığı fonlar ve siyasal tavizler, Türkiye burjuvazisinin Avrupa ile pazarlığında bir koz oldu. Türkiye'de geçici koruma altındaki milyonlarca Suriyeli (en yüksek düzeyinde 3,5 milyonun üzerinde; bugün daha az, doğrulanacak) ile kayıtsız Afgan göçmenler, tekstilde, inşaatta, tarımda ve hizmet sektöründe kayıt dışı, asgari ücretin altında, sigortasız çalıştırıldı. Bu işçiler, Türkiye'deki patronlar için Avrupa'ya ihracat yapan atölyelerin ucuz emek kaynağı oldu: Avrupa sınırda istemediği göçmeni, Türkiye'deki tedarik zincirinde kullandı. Aynı dönemde Türkiye'de göçmen karşıtlığı yükseldi; 2021'de Ankara Altındağ'da ve 2024'te Kayseri'de Suriyelilere yönelik saldırılar yaşandı. Sınıfsal okuması Avrupa'dakiyle aynıdır: yoksul Türkiyeli işçiye, ücretinin düşüklüğünün sorumlusu olarak patronu değil, yan tezgâhtaki Suriyeli gösterildi. Öte yandan Avrupa'daki Türkiyeli işçiler, altmış yıldır göçmen olmanın ne demek olduğunu bizzat yaşadı: "misafir işçi" statüsü, çifte vatandaşlık yasakları, diploma denklik engelleri, ırkçı saldırılar (Bölüm 78.4, 85). Türkiyeli işçi, Avrupa'da göçmen, Türkiye'de ise "yerli" olarak aynı ırksallaştırma mekanizmasının iki yüzünü de tanır. Bu deneyim, iki ülkenin işçileri arasında göçmen düşmanlığına karşı ortak bir dil kurmanın zeminidir.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Göçmenler ücretleri düşürüyor ve refah devletini sömürüyor."* Ücretleri düşüren, göçmeni hukuksuz bırakarak ucuza çalıştıran sermayedir; göçmen eşit haklara ve sendikaya kavuştuğunda bu baskı ortadan kalkar. Göçmenler, çalışma çağındaki nüfus olarak ödedikleri vergi ve primlerle yaşlanan Avrupa'nın emeklilik sistemlerini ayakta tutar. Refah devletini "sömüren" değil, onu sübvansiyonlu kârlarla ve vergi kaçırmayla boşaltan, sermayedir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Sınır rejiminin aygıtları (Frontex, kamplar, gözetim teknolojisi) devletin ve sınır güvenliği tekellerinin elinde; göçmen emeğinden kâr, tarım, gıda, inşaat ve lojistik sermayesinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Göçmenin hayatı, oturma iznini veren bürokrasinin ve iznin bağlı olduğu işverenin denetiminde. - **Kimin yararına?** Ucuz, korkutulmuş ve bölünmüş emekten yararlanan sermayenin. - **Kim karar veriyor?** Göçmenin kendisi değil; onun oy hakkı da yoktur. Kararları hükümetler ve Brüksel'de kurulan pazarlık masaları verir.

Okuma ve izleme önerisi. Stephen Castles ve Godula Kosack, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe* (1973); Günter Wallraff, *En Alttakiler* (1985); Gianfranco Rosi, *Denizdeki Ateş* (belgesel, 2016); Matteo Garrone, *Io Capitano* (film, 2023). Blog: Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?, Neşet Ertaş: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Sınıf.

Bölüm 78: Gericiliğin Yükselişi ve Irkçılığın Sürekliliği: Avrupa 2010–2026

Sahne. 29 Mayıs 1993, gece, Solingen. Genç ailesinin yaşadığı ev, dört genç neo-Nazi tarafından kundaklanır. Yangında iki kadın ve üç kız çocuğu, Gürsün İnce, Hatice Genç, Gülistan Öztürk, Hülya Genç ve Saime Genç ölür. Üç gün önce, 26 Mayıs'ta, Bundestag anayasanın sığınma hakkını düzenleyen maddesini daraltmıştır; değişiklik SPD'nin oylarıyla gerekli üçte iki çoğunluğa ulaşmıştır. Solingen'de yanan ev, bir yıl önce Mölln'de yanan evlerin ardından gelir. Otuz bir yıl sonra, Ağustos 2024'te aynı Solingen'de bir Suriyeli sığınmacının düzenlediği bıçaklı saldırı üç kişinin ölümüne yol açar; bu kez bütün ülke sığınmacıları konuşur. 1993'ün yangını ise hükümetlerin dilinde yer bulmaz.

Tez. Avrupa'da aşırı sağın yükselişi bir "popülizm dalgası" ya da işçi sınıfının "sağa kayması" değildir. Kırk yıllık neoliberal yıkımın, sosyal demokrasinin sınıfı terk etmesinin, Doğu'daki restorasyonun ve solun sınıf örgütlenmesinden kopmasının açtığı boşluğun doldurulmasıdır. Irkçılık bu boşlukta sınıfı bölmenin en eski ve en işe yarar aracı olarak yeniden devreye girdi. Faşizm Avrupa'dan hiç tam çıkmamıştı: 1945'te yenildi ama tasfiye edilmedi, Soğuk Savaş'ta korundu, 1990'larda sokakta, 2010'larda sandıkta, 2020'lerde hükümetlerde yeniden belirdi.

Faşizm hiç gitmedi

Bu bölümü 2010'dan başlatıyoruz, ama tarih daha eskiye uzanır. 1945'te faşist rejimler askerî olarak yenildi; ama Batı Almanya'da, İtalya'da, Avusturya'da faşist devlet aygıtının kadroları büyük ölçüde yerinde kaldı (Bölüm 40). Soğuk Savaş'ta NATO'nun "stay-behind" ağları (Gladio) eski faşistleri komünizme karşı yedek güç olarak korudu (Bölüm 44). İtalya'da 1970'lerin "gerilim stratejisi" bombalamaları, faşist grupların devletin bazı birimleriyle ilişkisini ortaya koydu. 1990'larda Almanya'da ve Doğu Avrupa'da neo-Nazi şiddeti sokaklara yayıldı. Bugünkü aşırı sağ partilerin önemli bir kısmının kurucu kadroları, bu geleneğin içinden gelir.

78.1 Yükselişin haritası ve takvimi

On beş yılda Avrupa'nın siyasal haritası derinden değişti. Aşağıdaki tablo, seçim sonuçlarının genel bir resmini verir; işçi oyu ve sendikalı işçi oyu verileri seçim sonrası anketlerden alınmıştır ve ayrıntılı olarak doğrulanmalıdır.

Ülke	Parti	En yüksek oy (yıl)	Hükümette mi?	İşçi oyundaki payı (seçim sonrası anket; doğrulanacak)
Macaristan	Fidesz (Orbán)	%50'nin üzerinde (2010-2022)	2010'dan beri iktidar	Yüksek; kırsal ve küçük kent emekçileri
Polonya	PiS	%43,6 (2019)	2015-2023 iktidar	Yüksek; sosyal yardım programlarıyla
İtalya	FdI (Meloni), Lega	FdI %26 (2022)	2022'den beri hükümet	Ortalamanın üzerinde

Ülke	Parti	En yüksek oy (yıl)	Hükümette mi?	İşçi oyundaki payı (seçim sonrası anket; doğrulanacak)
Fransa	RN (Le Pen, Bardella)	Avrupa seçimi %31,4 (2024); cumhurbaşkanlığı ikinci turu %41,5 (2022)	Hayır (en büyük tek parti)	İşçiler arasında birinci parti
Hollanda	PVV (Wilders)	%23,5, birinci (2023)	2024-2025 koalisyonda	Ortalamanın üzerinde
İsveç	İsveç Demokratları	%20,5 (2022)	Hükümeti dışarıdan destekliyor	Sendikalı işçilerde de yüksek (doğrulanacak)
Finlandiya	Finler Partisi	%20 civarı (2023)	2023'ten beri hükümette	Ortalamanın üzerinde
Avusturya	FPÖ	%28,8, birinci (2024)	Hükümet kuramadı (2025)	İşçiler arasında birinci parti
Portekiz	Chega	%20'nin üzerinde (2025)	Hayır	Yükselen (doğrulanacak)
İspanya	Vox	%15 civarı (2019)	Bölgesel koalisyonlar	Sınırlı
İngiltere	Reform UK	%14 civarı (2024); sonrasında anketlerde birinci	Hayır	Eski sanayi bölgelerinde yüksek
Almanya	AfD	%20,8, ikinci parti (Şubat 2025); Saksonya-Anhalt %43,8 (Eylül 2026)	Hayır (federal)	İşçiler arasında birinci parti (2025; doğrulanacak)

2024 Avrupa Parlamentosu seçimlerinden sonra aşırı sağ, üç ayrı grupta (Avrupa için Yurtseverler, Avrupa Muhafazakârları ve Reformistler, Egemen Uluslar Avrupası) parlamentonun dörtte birine yakın sandalyeye ulaştı. Macaristan'da Orbán, 2014'te açıkça "illiberal demokrasi" kurduğunu ilan etti; 2018'de "köle yasası"nı çıkardı (Bölüm 73). Almanya'da AfD, Eylül 2026'da Saksonya-Anhalt'ta yüzde 43,8 ile savaş sonrası bir aşırı sağ partinin eyalet düzeyindeki en yüksek oyuna ulaştı (AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil).

78.2 Kimler oy veriyor? Sınıfsal anatomi

"İşçiler sağa kaydı" cümlesi yarı doğru, yarı yanlıştır. Doğru olan kısmı: Fransa'da, Avusturya'da, Almanya'da aşırı sağ partiler işçiler arasında en çok oy alan partiler hâline geldi. Yanlış olan kısmı: bu, "işçilerin ırkçı olduğu" anlamına gelmez; ve bu tablo işçi sınıfının tamamını göstermez.

İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor? yazımızda beş mekanizma saydık (İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?):

1. **Örgütsel boşluk.** Sendikaların zayıfladığı, işçi partilerinin mahallelerden çekildiği, fabrikaların kapandığı yerlerde işçinin günlük hayatında sınıf dilini konuşan kimse kalmadı. O boşluğu önce kilise, sonra televizyon, en son sosyal medya ve aşırı sağın yerel ağları doldurdu.
2. **Koruma taleplerinin yabancı düşmanlığıyla yeniden paketlenmesi.** İşçinin güvence, iş, konut ve düzgün hizmet talebi haklıdır. Aşırı sağ bu talebi alır, "önce bizimkiler" diye göçmene karşı çevirir.
3. **Sınıfı bölme taktikleri.** Yerli-göçmen, Doğulu-Batılı, çalışan-işsiz, "çalışkan"-"asalak" ayrımlarıyla sınıfın bir kesimi öbürüne düşman edilir.
4. **Hak yerine yukarıdan yardım.** Macaristan'da ve Polonya'da aşırı sağ hükümetler, sendika hakkını ve toplu sözleşmeyi zayıflatırken aile yardımları ve tek seferlik ödemelerle sadakat satın aldı. Hak

değil, lütuf.

5. **Solun tekrarlanan geri çekilmeleri.** SYRIZA'nın teslimiyeti, sosyal demokrasinin Hartz'ı ve kemer sıkmayı uygulaması, solun kimi yerde kamusal mülkü satması, işçiye "bunlar da ötekilerden farklı değil" dedirtti.

Sağa oy veren bölgelerin haritası da bunu doğrular: sanayisizleşmiş bölgeler (Bölüm 70), yaşlanan ve genç nüfusunu Batı'ya ya da büyük kentlere kaptıran kırsal alanlar, küçük esnaf ve kendi hesabına çalışanlar, güvencesizleşen orta sınıflar. Sendikalı işçilerin bir kısmının AfD'ye ve RN'ye yönelmesi, sendikaların kendi üyeleri arasında sınıf bilinci eğitimini ne kadar ihmal ettiğinin kanıtıdır.

Ama resmin öbür yarısı da vardır: **işçi sınıfının en büyük kesimi hiç oy kullanmıyor**. Bütün Avrupa'da seçime katılmama oranları gelir düştükçe yükselir; yoksul mahallelerde katılım, varlıklı semtlere göre on-yirmi puan daha düşüktür (ülke bazında doğrulanacak). Oy hakkı olmayan göçmen işçiler de hesaba katıldığında, "işçi oyu" denen şey, işçi sınıfının küçük bir kesiminin oyudur. Sandıktan uzak duran işçi, bir tercih değil, bir boşluk bildirir.

Burada tarihsel bir ders de vardır. Faşizmin 1920'lerde ve 1930'larda kitle tabanını oluşturan asıl kesim, sanayi işçisi değil, **küçük burjuvaziydi**: iflas korkusundaki esnaf, borçlu köylü, statüsünü kaybeden memur ve beyaz yakalı (Bölüm 21, 24). Sanayi işçisinin çoğu, örgütlü olduğu yerde, sonuna kadar sol partilere oy verdi. Bugün de aşırı sağın çekirdek tabanı küçük mülk sahipleri ve düşüş korkusu yaşayan ara katmanlardır; işçilerin bu tabana katılması, işçi örgütlerinin çöküşüyle doğru orantılıdır.

78.3 Sermaye ve aşırı sağ

Aşırı sağ "düzen karşıtı" görünür, ama ekonomik programına bakıldığında düzenin ta kendisidir. Vergi indirimi (özellikle servet ve miras vergisinde), sendika karşıtlığı, kamu hizmetlerinde kesinti, esnek çalışma. Sosyal harcamayı savunduğu yerde de bunu "yalnızca yerlilere" koşuluyla yapar: buna **refah şovenizmi** denir. AfD'nin programı, asgari ücrete ve güçlü sendikalara karşı liberal ekonomik ilkelerle doludur. Meloni hükümeti, iktidara gelir gelmez yoksullara yönelik temel gelir desteğini kaldırdı.

Aşırı sağın sermayeyle ilişkisi belgelidir. Fransa'da Vincent Bolloré'nin medya imparatorluğu (CNews, Europe 1, *Journal du Dimanche*) aşırı sağın gündemini günlük olarak yayan bir aygıta dönüştü. Almanya'da AfD'nin 2025 seçim kampanyasında büyük tutarlı bağışlar aldığı, bazılarının kaynağının aracılar üzerinden gizlendiği tartışıldı (ayrıntılar doğrulanacak). En çarpıcı gelişme, **tekno-sermayenin** aşırı sağa açıkça yaklaşmasıdır. Dünyanın en zengin insanı Elon Musk, Aralık 2024'te bir Alman gazetesinde "Almanya'yı yalnızca AfD kurtarabilir" başlıklı bir yazı yayımladı, Ocak 2025'te AfD'nin başbakan adayıyla kendi platformunda canlı yayın yaptı ve partinin seçim açılış mitingine video bağlantısıyla katıldı. Palantir gibi gözetim şirketlerinin yöneticilerinin açık "tekno-faşist" manifestoları, aynı eğilimin ideolojik ifadesidir (Tekno-Faşizmin İlanı: Palantir Manifestosu).

Asıl tehlikeli olan ise **merkez sağın aşırı sağın dilini ve programını devralmasıdır**. Almanya'da Hıristiyan Demokratlar, "sınır kontrolleri", "yasadışı göçe son" ve sığınmacılara yardımın kesilmesi taleplerini kendi programı yaptı. 29 Ocak 2025'te CDU, sınır politikasına ilişkin bir önergeyi Bundestag'da AfD'nin oylarıyla geçirdi: savaş sonrası dönemde aşırı sağla kurulmayacağı söylenen "güvenlik duvarı" (Brandmauer) ilk kez açıkça çatladı. İsveç'te merkez sağ, İsveç Demokratlarının desteğiyle hükümet kurdu; Hollanda'da ve Finlandiya'da aşırı sağ koalisyonlara alındı. **"Sağlık kordonu" (cordon sanitaire) çözülüyor.** Burjuvazinin kritik anlarda kendi "demokratik" ilkelerinden vazgeçmeye hazır olduğunu söyleyen ikinci tezimiz, bir kez daha doğrulanıyor.

78.4 Irkçılığın sürekliliği: 1990'lardan bugüne şiddet

Aşırı sağın sandıktaki yükselişi, sokakta ve kurumlarda süren bir şiddet geleneğinin üzerine kuruldu.

1991-1993: pogromlar ve yangınlar. Eylül 1991'de Saksonya'nın Hoyerswerda kentinde, sözleşmeli işçilerin ve sığınmacıların kaldığı yurtlar günlerce kuşatıldı; alkışlayan kalabalığın önünde devlet göçmenleri kentten tahliye etti. Ağustos 1992'de Rostock-Lichtenhagen'de "Ayçiçeği Evi" denen binada kalan Vietnamlı işçilere ve sığınmacılara yönelik saldırılar dört gün sürdü; binlerce kişi seyretti, alkışladı, polis çekildi (Bölüm 79.4). 23 Kasım 1992'de **Mölln**'de iki Türkiyeli ailenin evi kundaklandı: Bahide Arslan, torunu Yeliz Arslan ve Ayşe Yılmaz öldü. 29 Mayıs 1993'te **Solingen** yangını, Genç ailesinden beş kadın ve kız çocuğunun canını aldı.

Devletin bu şiddete yanıtı ibret vericidir. 26 Mayıs 1993'te Bundestag, anayasanın "siyasi zulüm görenler sığınma hakkına sahiptir" diyen 16. maddesini daraltan **"sığınma uzlaşması"**nı kabul etti. SPD'nin desteği olmadan anayasa değiştirilemezdi; SPD destek verdi. Böylece ırkçı sokak şiddetinin talebi, devlet eliyle yasaya dönüştü. Irkçı şiddet cezalandırılmadı, **ödüllendirildi**.

NSU: devletin gölgesindeki cinayetler. 2000-2007 arasında Nasyonal Sosyalist Yeraltı (NSU) adlı neo-Nazi hücresi, dokuz göçmen esnafı ve bir polis memurunu öldürdü. Ölenlerin sekizi Türkiye kökenli, biri Yunan kökenliydi: Enver Şimşek, Abdurrahim Özüdoğru, Süleyman Taşköprü, Habil Kılıç, Mehmet Turgut, İsmail Yaşar, Theodoros Boulgarides, Mehmet Kubaşık, Halit Yozgat ve polis memuru Michèle Kiesewetter. Örgüt ayrıca Köln'ün Türkiyeli esnaf sokağı Keupstraße'de 2004'te çivili bomba patlattı.

Yıllarca polis ve basın, katilleri göçmen toplulukların içinde aradı. Kurbanların aileleri uyuşturucu, kumar, "aile içi hesaplaşma" şüphesiyle sorgulandı. Basın cinayetlere "döner cinayetleri" adını verdi; bu ifade 2011'de Almanya'da "yılın kötü sözcüğü" seçildi. Hücre ancak Kasım 2011'de iki üyesinin ölümüyle kendiliğinden ortaya çıktı. Ardından Anayasayı Koruma Dairesi'nde, hücrenin çevresindeki muhbirlerle ilgili dosyaların imha edildiği anlaşıldı. Kassel'de Halit Yozgat öldürüldüğünde, Hessen istihbaratında çalışan bir memurun olay yerinde bulunduğu ortaya çıktı. Hücrenin doğduğu Thüringen'deki neo-Nazi örgütünün önde gelen kurucularından birinin, istihbaratın parayla çalıştırdığı bir muhbir olduğu belgelendi (Bölüm 79.4). Hayatta kalan üye Beate Zschäpe 2018'de ömür boyu hapse mahkûm edildi; ama devletin rolü hiçbir zaman tam olarak aydınlatılmadı. Belge ile iddia arasındaki ayrımı gözeterek şunu söyleyebiliriz: devletin muhbirler aracılığıyla hücrenin çevresinde olduğu belgelidir; cinayetlerden önceden haberdar olup olmadığı ise kanıtlanmamış bir iddia olarak kalır.

Görsel: Dortmund'da NSU cinayetlerinin kurbanları için yapılan anıt, 10 Ağustos 2013. Reclus, CC0, Wikimedia Commons.

2011-2020: Utøya'dan Hanau'ya. 22 Temmuz 2011'de Norveç'te bir aşırı sağcı, Oslo'da hükümet binalarını bombaladıktan sonra İşçi Partisi'nin gençlik kampının yapıldığı Utøya adasında 69 kişiyi öldürdü; toplam 77 kişi hayatını kaybetti. Hedef, "çok kültürlülüğü" savunduğu için sosyal demokrat gençlikti. Ağustos-Eylül 2018'de Chemnitz'te neo-Naziler "yabancı avı" yaptı. 9 Ekim 2019'da Halle'de bir aşırı sağcı, Yom Kippur günü sinagoga girmeye çalıştı, başaramayınca iki kişiyi öldürdü. 19 Şubat 2020'de **Hanau**'da bir ırkçı, iki nargile kafede ve çevresinde dokuz genci öldürdü: Ferhat Unvar, Gökhan Gültekin, Hamza Kurtović, Said Nesar Hashemi, Mercedes Kierpacz, Sedat Gürbüz, Kaloyan Velkov, Vili Viorel Păun ve Fatih Saraçoğlu. Kurbanların aileleri, o gece polisin acil çağrı hattına ulaşılamadığını ve olay yerindeki acil çıkışın kilitli olduğunu kamuoyuna taşıdı (soruşturma bulgularıyla doğrulanacak); "Hatırla, hesap sor" diyerek yıllarca mücadele etti.

Görsel: Berlin'de Reichenberger Caddesi'nde "Affetmek yok, unutmak yok: Hanau kurbanlarının anısına" yazılı pankart, 3 Ağustos 2020. Marsupium, CC0, Wikimedia Commons.

2024: sokakta ve söylemde. Ağustos 2024'te İngiltere'de, Southport'ta üç kız çocuğunun öldürüldüğü saldırının ardından failin "Müslüman göçmen" olduğuna dair yalan haberler yayıldı; birçok kentte sığınmacıların kaldığı oteller ve camiler saldırıya uğradı. Aynı ay Solingen'deki bıçaklı saldırıdan sonra Almanya'da sınır kontrolleri genişletildi, sığınmacılara yardımlar kısıldı. Bir fail göçmen olduğunda bütün göçmenler suçlanıyor; kurbanlar göçmen olduğunda ırkçılık "münferit olay" sayılıyor.

Bu şiddetin öbür yüzü, sessiz olanıdır. Akdeniz'de on binlerce insan boğuldu (Bölüm 77.3). Tarlada, mezbahada, şantiyede hukuksuz çalışan göçmen işçiler iş cinayetlerinde öldü (Bölüm 77.4). Irkçılık yalnızca kundaklayan neo-Nazi değil, göçmeni hukuksuz bırakan yasadır.

> **Türkiye'ye bağ (büyük kutu).** Mölln, Solingen, NSU ve Hanau kurbanlarının büyük bölümü Türkiye'den gelen işçi ailelerindendi. Bu rastlantı değildir: Türkiyeli işçiler, 1961 işgücü anlaşmasından beri Almanya'nın en büyük göçmen topluluğudur ve ırkçılığın ilk hedefidir. Mölln'de ölen Bahide Arslan'ın ailesi, Solingen'de beş yakınını kaybeden Mevlüde Genç, NSU'nun ilk kurbanı Enver Şimşek'in kızı Semiya Şimşek, Hanau'da oğlunu kaybeden Serpil Temiz Unvar: hepsi, acılarını bir hesap sorma mücadelesine çevirdi. Almanya'daki Türkiyeli işçi dernekleri ve göçmen örgütleri, NSU davasında devletin rolünü açığa çıkarmak için yıllarca mahkeme salonlarını izledi. **Avrupa ırkçılığının tarihi, Türkiyeli işçilerin tarihidir.** Bu tarihi bilmek, Türkiye'de Suriyeli ve Afgan göçmenlere yöneltilen düşmanlığın aynı mekanizmanın ürünü olduğunu görmek demektir (Bölüm 77, 85).

78.5 Irkçılığın sınıf işlevi

Irkçılık neden bu kadar kalıcı? Çünkü **işe yarıyor**: kime yarıyor diye sorduğumuzda yanıt açıktır.

Birincisi, **sınıfı böler**. Aigues-Mortes'ta (1893) Fransız işçiye İtalyan işçi, Gastarbeiter yıllarında Alman işçiye Türkiyeli işçi, 1990 sonrasında Batılı işçiye Doğu Avrupalı işçi, bugün herkese mülteci düşman gösterildi. Bölünmüş sınıf, ortak ücret mücadelesi veremez.

İkincisi, **suçluyu değiştirir**. Ücretlerin düşmesinin, konutun pahalanmasının, hastanelerin kapanmasının sorumlusu sermaye ve onun devleti değil, göçmen olarak gösterilir. Öfke yukarıya değil yana, hatta aşağıya yönelir.

Üçüncüsü, **refah şovenizmini** üretir: sosyal hakların yalnızca "yerlilere" tanınması talebi. Görünüşte yerli işçiyi korur; gerçekte hakların evrensel olmaktan çıkıp koşullu hâle gelmesinin, yani herkes için daraltılmasının kapısını açar. Bugün göçmenden alınan hak, yarın "çalışmayan yerli"den de alınır.

Dördüncüsü, **ezilenleri birbirine karşı kullanır**. İslamofobi ve antisemitizm birbirine karşı oynatılır: aşırı sağ bir yandan Müslüman göçmene karşı "Yahudi-Hıristiyan Avrupa"yı savunduğunu söylerken, kendi içinde antisemit gelenekleri korur. Filistin'le dayanışma "antisemitizm" diye bastırılırken, gerçek antisemitler iktidar kapısında karşılanır.

Marx, 9 Nisan 1870'te Sigfrid Meyer ve August Vogt'a yazdığı mektupta İngiliz işçisi ile İrlandalı işçi arasındaki düşmanlığı çözümler: İngiliz işçi, İrlandalıyı ücretleri ve yaşam düzeyini düşüren bir rakip olarak görür, ona karşı kendini egemen ulusun bir üyesi gibi hisseder ve böylece kendi ülkesinin aristokratlarının ve kapitalistlerinin aracı hâline gelir. Marx'a göre bu düşmanlık, İngiliz işçi sınıfının örgütlülüğüne rağmen güçsüzlüğünün sırrıdır; kapitalist sınıfın iktidarını korumasının sırrıdır. Bu çözümleme bugünün Avrupa'sının anahtarıdır.

78.6 Antifaşist yanıtlar

Gericiliğin yükselişi karşısında Avrupa sessiz kalmadı. Ocak 2024'te araştırmacı gazetecilik platformu Correctiv, AfD yöneticilerinin, neo-Nazilerin ve bazı işadamlarının Potsdam'da bir otelde toplanarak milyonlarca göçmenin ve göçmen kökenli vatandaşın "yeniden göç" (Remigration) adı altında sınır dışı edilmesini tartıştığını ortaya çıkardı. Sonraki haftalarda Almanya'nın büyük ve küçük kentlerinde toplam birkaç milyon insan sokağa çıktı (2-4 milyon aralığı, doğrulanacak): savaş sonrası Almanya'nın en büyük eylem dalgalarından biri.

Görsel: Frankfurt'ta aşırı sağa karşı düzenlenen kitlesel gösteri, 20 Ocak 2024. Ralph Lange, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Fransa'da Haziran 2024'te Macron'un meclisi feshetmesinin ardından sol partiler birkaç gün içinde **Yeni Halk Cephesi**'ni kurdu. Temmuz 2024 seçimlerinin ikinci turunda RN'nin mutlak çoğunluk alması engellendi; Yeni Halk Cephesi en çok sandalyeyi kazanan blok oldu. Ama Macron, seçim sonucunu yok sayarak merkez sağdan başbakanlar atadı. Sandıkta durdurulan aşırı sağ, meclisin kilit oyuncusu olarak kaldı.

Sendikalar da antifaşist tavır aldı: DGB ve CGT, aşırı sağa oy vermemeleri için üyelerine çağrı yaptı, eylemlere katıldı. Ama sınırları da açıktır. Sendika bürokrasisi, AfD ve RN'nin tabanını büyüten kemer sıkma, silahlanma ve sanayisizleşme politikalarına karşı işyerinde grevle, sınıf programıyla yanıt vermedi; antifaşizmi daha çok "demokrasi" ve "değerler" üzerinden savundu. Bu, aşırı sağa oy veren işçiye sınıfsal bir alternatif sunmadı.

Karşılaştırma ölçütü	1930'lar	2020'ler
Kriz	1929 Büyük Buhranı, kitlesel işsizlik	2008 krizi, kemer sıkma, enflasyon, sanayisizleşme
Aşırı sağın kitle tabanı	Küçük burjuvazi, köylülük, işsizlerin bir kısmı	Küçük burjuvazi, sanayisizleşmiş bölgelerin işçileri, düşüş korkusundaki ara katmanlar
Büyük sermayenin tutumu	Ağır sanayi ve Junkerler Nazilere yöneldi	Tekno-sermayenin ve bazı medya sermayelerinin açık desteği; büyük sermayenin çoğu henüz merkez sağda
Aşırı sağın örgütü	Silahlı milis (SA, kara gömlekliler)	Parti ve seçim aygıtı ağırlıklı; sokak şiddeti ve çevrimiçi ağlar
İşçi hareketi	Güçlü ama bölünmüş (SPD-KPD)	Zayıf, dağınık, büyük ölçüde siyasal temsilden yoksun
Sistem rekabeti	Sovyetler Birliği vardı	Sosyalist bir alternatif yok

Karşılaştırma ölçütü	1930'lar	2020'ler
Merkezin tutumu	"Küçük kötü" siyaseti (SPD'nin Hindenburg'u desteklemesi)	"Demokrasi cephesi"; merkez sağın aşırı sağın dilini devralması

Dosyanın tutumu. Tarih tekrar etmez. Ama 1932'nin dersi ortadadır: faşizme karşı tek güvence, örgütlü ve birleşik işçi sınıfıdır, "küçük kötü" değil. Aşırı sağa karşı liberal merkezle kurulan bir "demokrasi cephesi", bu boşluğu yaratan kemer sıkma, silahlanma ve sınır rejimi politikalarını savunduğu sürece gericiliği durduramaz. Antifaşizm, sınıf programıyla birleştiğinde güç kazanır: kira denetimi, ücret, kamusal hizmet, göçmenle eşit haklar. Aşırı sağ öfkeyi yatay çevirir; sınıf mücadelesi onu dikey doğrultur (Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp).

Kavram kutusu. - **Refah şovenizmi:** Sosyal hakları savunur görünerek bu hakları yalnızca "yerlilerle" sınırlamak; sosyal devletin evrenselliğini ulusal ya da etnik ölçütle parçalamak. - **Faşizm:** Kriz dönemlerinde, özellikle işçi hareketinin tehdit olarak algılandığı anlarda, finans kapitalin en gerici kesimlerinin açık terör diktatörlüğü (Dimitrov'un 1935 tanımı); kitle tabanını küçük burjuvaziden ve örgütsüz emekçilerden devşirir (Bölüm 21, 24, 28). - **Cordon sanitaire (sağlık kordonu):** Merkez partilerin aşırı sağla işbirliği yapmama taahhüdü; bugün birçok ülkede çözülmektedir. - **İşçi aristokrasisi ve ulusal ayrıcalık:** Egemen ulusun işçisinin, ezilen ulusun ya da göçmen işçinin karşısında küçük ayrıcalıklarla sermayeye bağlanması (Engels, Lenin; 0.2).

Kritik an: 29 Ocak 2025, Bundestag.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Aşırı sağın iktidardan uzak tutulması; göçmen düşmanlığına son; sosyal güvenlik.	SPD kendi hükümet döneminde sınır kontrollerini ve sınır dışılarını zaten sertleştirmişti; oylamada karşı çıktı ama alternatif sunmadı.	CDU'nun göç önergesini AfD oylarıyla geçirmesi; aşırı sağın gündeminin merkeze taşınması.	Göçmeni ucuz tutmak isteyen sermaye ile tekno-sermaye ve muhafazakâr fraksiyonlar; aşırı sağ meşruiyet kazandı.	Yüz binler sokağa çıktı, Die Linke gençlerde yükseldi (Bölüm 79.5); ama AfD Şubat 2025'te ikinci parti oldu.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (gericilik). Göçmen düşmanlığıyla öfkenin yönünün değiştirilmesi; medya tekelleri (Bolloré örneği); sosyal medya platformlarının algoritmaları ve sahiplerinin açık siyasi müdahalesi; gizlenen bağışlar; merkez sağın aşırı sağın dilini devralması; güvenlik yasaları ve gözetim; ırkçı şiddetin yargıda "münferit olay" sayılması; istihbaratın muhbir ağları.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Aşırı sağın yükselişi, halkın göçten ve kontrolsüz sınırlardan duyduğu haklı kaygının sonucudur."* Aşırı sağın en güçlü olduğu yerler, çoğu zaman göçmenin en az olduğu yerlerdir: Doğu Almanya'da göçmen oranı Batı'nın çok altındadır, ama AfD oyu çok üstündedir (Bölüm 79.4). Kaygının kaynağı göçmen değil, kaybedilen iş, güvence, gelecek ve örgüttür. Göç bu kaygının nedeni değil, üzerine boşaltıldığı hedeftir.

Dört soru. - **Kimin elinde?** Medya ve dijital platformlar, aşırı sağa kapısını açan sermaye kesimlerinin elinde. - **Kimin denetiminde?** Sınır, göç ve güvenlik politikaları, giderek aşırı sağın gündemini devralan merkez partilerin denetiminde. - **Kimin yararına?** Bölünmüş, birbirine düşman edilmiş bir işçi sınıfından yararlanan sermayenin. - **Kim karar veriyor?** Sandıkta oy veren bir azınlık; oy kullanmayan milyonlarca işçi ve oy hakkı olmayan göçmenler karar süreçlerinin dışında.

Okuma ve izleme önerisi. Georgi Dimitrov, *Faşizme Karşı Birleşik Cephe* (1935 Komintern raporu); Karl Marx, Meyer ve Vogt'a mektup (9 Nisan 1870); Fatih Akın, *Aus dem Nichts* (film, 2017; NSU benzeri bir saldırı ve adalet arayışı); Burhan Qurbani, *Wir sind jung. Wir sind stark.* (film, 2014; Rostock-Lichtenhagen). Blog: AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil, Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?, İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?, Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine.

Bölüm 79: Eski DDR'de Otuz Beş Yıl: Kaybedilen Haklar, Özlem, Irkçılık ve Kızıl Gençlik (1990–2026)

Sahne. 1 Temmuz 1990, sabah, Doğu Berlin. Alexanderplatz'daki Deutsche Bank şubesinin önünde gece yarısından beri kuyruk vardır. O gün DDR markının yerini Batı Alman markı alır: ücretler ve maaşlar bire bir, tasarrufların bir kısmı da bire bir çevrilir. İnsanlar ellerinde ilk D-Mark banknotlarıyla fotoğraf çektirir. Aynı gün Doğu Alman fabrikalarının ürünleri bir gecede Batı fiyatlarıyla ve Batı parasıyla rekabet etmek zorunda kalır; doğudaki eski alıcıları, SEV ülkeleri, bu ürünleri artık döviz gibi ödenen markla almakta zorlanır. Sonraki aylarda Doğu'nun sanayi üretimi yarının altına düşer. Kuyruktaki insanların çoğu, iki yıl içinde işsiz kalacaktır.

Tez. Eski Doğu Almanya bugün Avrupa'nın en keskin çelişkisini taşıyor. AfD'nin en güçlü olduğu, ırkçı şiddetin en yoğun yaşandığı bölge burası. Aynı zamanda gençlerin önemli bir bölümünün sosyalist sola yöneldiği, kaybedilen sosyal hakların hâlâ bir ölçü olarak anıldığı bir bölge. İkisinin ortak kökü aynıdır: **1990'daki ilhakın sınıfsal bilançosu.** Doğu Alman işçisi işini, fabrikasını, güvencesini ve toplumsal değerini kaybetti. Bu kaybın hesabını soracak sol bir örgüt bulamadığı yerde öfke ırkçılığa, bulduğu yerde sınıf siyasetine döndü.

Önce bir yöntem notu. DDR'yi Kısım X'te (Bölüm 58) kendi çelişkileriyle anlattık: antifaşist temeller ve sosyal kazanımlar ile 1956 sonrasında revizyonizmin kurduğu bürokratik düzen, Stasi, 17 Haziran 1953. Burada DDR'yi yeniden yargılamıyoruz; 1990'da onun yerini alan kapitalizmin, Doğu'nun işçilerine neler getirdiğini ve neler götürdüğünü ölçüyoruz. İki şey aynı anda doğru olabilir: 1989'da işçiler o düzeni savunmadı, çünkü o artık onların iktidarı değildi. Ve yerine gelen düzenin faturası en ağır biçimde onlara kesildi.

79.1 Kaybedilen sosyal haklar

DDR'de kreş ve anaokulu parasız ve neredeyse evrenseldi. 1989'da üç yaş altındaki çocukların büyük çoğunluğu (yüzde 70-80 aralığı, doğrulanacak), üç-altı yaş arasındakilerin ise neredeyse tamamı kreşe ve anaokuluna gidiyordu. Bu sayede kadınların çalışma oranı dünyanın en yükseklerindendi (çalışma çağındaki kadınların yüzde 90 civarı, öğrenciler dahil; doğrulanacak). Kira devletçe düşük tutuluyor, iş güvencesi anayasal bir hak olarak tanınıyor, meslek eğitimi bitiren her gence iş garantisi veriliyordu. Sağlık hizmeti parasızdı ve hekimlerin, uzmanların bir arada çalıştığı **poliklinikler** üzerine kuruluydu. 1972'de DDR, kadınlara hamileliğin ilk on iki haftasında kürtaj hakkını yasal olarak tanıdı.

Birleşmeyle birlikte bu hakların çoğu ya kaldırıldı ya aşındı. Polikliniklerin büyük kısmı kapatıldı ve Batı'nın muayenehane sistemine geçildi. Kreşler parasız olmaktan çıktı, birçoğu kapandı. Kürtaj konusunda birleşme antlaşması iki düzenlemeyi geçici olarak yan yana bıraktı; 1993'te Anayasa Mahkemesi'nin kararı ve 1995'teki uzlaşmayla Batı'nın daha dar düzenlemesi bütün ülkeye yayıldı: kürtaj yasadışı ama belirli koşullarda cezasız sayıldı. Doğu Alman kadınları, 1972'de kazandıkları bir hakkı, "özgürlük" gelince kaybetti.

En büyük kayıp işti. Tam istihdamın olduğu bir toplumdan kitlesel işsizliğe geçildi. Kamu mülkiyetindeki işletmeleri satmak ve tasfiye etmek için kurulan **Treuhand** (Güvence Ajansı) (Bölüm 71), yaklaşık dört milyon işçi çalıştıran sekiz bini aşkın işletmeyi dört yıl içinde sattı, kapattı ya da parçaladı. İşletmelerin büyük çoğunluğu Batı Alman sermayesine geçti. Doğu'da kayıtlı işsizlik oranı

1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında yüzde 18-20'ye çıktı (Federal Çalışma Ajansı; doğrulanacak); gizli işsizlik (erken emeklilik, iş yaratma önlemleri, yeniden eğitim programları) eklendiğinde gerçek oran çok daha yüksekti. İşten ilk atılanlar, işgücünden en çok itilen kesim kadınlardı.

DDR'deki hak (1989)	1990 sonrası durum	Bugün (2026)
İş güvencesi, fiilen tam istihdam	Treuhand, kitlesel işsizlik (%18-20; doğrulanacak)	İşsizlik düştü; ama düşük ücretli, güvencesiz ve sözleşmesiz işler yaygın
Parasız kreş, çok yüksek kapsama oranı	Ücretli hâle gelme, kapanmalar	Doğu'da kreş kapsaması hâlâ Batı'dan yüksek (DDR mirası), ama ücretli
Kadın istihdamı %90 civarı	Kadınlar ilk işten çıkarılanlar	Doğulu kadınların çalışma oranı hâlâ yüksek; ücret farkı sürüyor
Düşük, devlet denetimli kira	Özelleştirme, iade, kira artışı	Leipzig, Dresden, Berlin'in doğusunda hızlı kira artışı (Bölüm 75)
Parasız sağlık, poliklinikler	Polikliniklerin kapatılması	Kırsal Doğu'da hekim ve hastane eksikliği
Meslek eğitimi ve iş garantisi	Gençlerin Batı'ya göçü	Beceri açığı, yaşlanan nüfus
1972 kürtaj hakkı	Batı'nın dar düzenlemesinin yayılması (1995)	§218 hâlâ ceza yasasında; kaldırılması tartışılıyor

Tablo T9'un ikinci yarısı: DDR'deki haklar, 1990 sonrası ve bugün.

79.2 İkinci sınıf yurttaşlık

Birleşme, iki eşit toplumun birleşmesi olarak değil, birinin öbürüne katılması olarak gerçekleşti. Batı'nın hukuku, kurumları, yöneticileri, hâkimleri ve profesörleri Doğu'ya geldi. Doğulular kendi ülkelerinde yönetilen tarafa düştü. Bugün eski DDR'de yaşayanlar Almanya nüfusunun beşte birine yakınını oluştursa da, Almanya'nın üst düzey mevkilerinde (büyük şirket yönetimleri, yüksek yargı, üniversite rektörlükleri, ordu komutası) Doğu kökenlilerin payı çok küçüktür (yüzde 2-4 aralığı, elit araştırmalarıyla doğrulanacak). Doğu'nun kendi bölgesinde bile yönetici kadroların önemli kısmı Batı kökenlidir.

Ücret ve emeklilik farkı. Otuz beş yıl sonra Doğu'daki ücretler hâlâ Batı'nın gerisindedir (ortalama brüt ücretlerde yüzde 15-20 fark, doğrulanacak). Toplu sözleşme kapsamı Doğu'da daha düşüktür (Batı'da çalışanların yaklaşık yarısı, Doğu'da daha azı; IAB, doğrulanacak): sendikasız, sözleşmesiz Doğu, Batılı sermaye için bir düşük ücret bölgesi işlevi görür. Emeklilik hesabındaki Doğu-Batı farkı ancak Temmuz 2023'te resmen kapandı; ama düşük ücretli ve işsizlikle kesilmiş çalışma yaşamları nedeniyle Doğulu emeklilerin gerçek geliri düşük kaldı.

Servet ve miras. Doğulular 1990'da mülk sahibi olmadan kapitalizme girdi. Batı'da kuşaklar boyu birikmiş ev, arsa ve hisse, Doğu'da yoktu. Doğu'daki konutların, toprakların ve işletmelerin önemli kısmı Batılı sahiplere geçti. Bugün Doğu'da hane başına ortalama servet Batı'nın yarısı civarındadır (Bundesbank; doğrulanacak). Mirasla aktarılan eşitsizlik, Doğu-Batı farkını kuşaktan kuşağa taşır.

Nüfus kaybı. 1989'dan bu yana milyonlarca kişi Doğu'dan Batı'ya göç etti; göçenlerin çoğu genç ve kadınlar arasında orantısız biçimde fazlaydı (net göç ve cinsiyet dağılımı doğrulanacak). Geride yaşlanan, boşalan küçük kentler, kapanan okullar ve postaneler, erkek nüfusun ağır bastığı kasabalar kaldı. Birçok kentte panel bloklar yıkıldı; "küçülen kent" bir yönetim kategorisi oldu.

Bu nesnel tabloya öznel bir duygu eşlik eder. Yapılan anketlerde Doğuluların önemli bir kısmı kendini "ikinci sınıf yurttaş" hissettiğini söylüyor (yarıya yakın ya da daha fazla; Federal Hükümet'in Deutschland-Monitor ve benzeri anketleriyle doğrulanacak). Bu duygu bir "zihniyet sorunu" değil, maddi bir eşitsizliğin bilince yansımasıdır.

79.3 "Ostalgie" ve özlemin sınıfsal içeriği

Doğu (Ost) ve nostalji sözcüklerinden türeyen **Ostalgie**, çoğu zaman bir tüketim modası olarak sunulur: DDR'nin trafik ışığındaki şapkalı adam (Ampelmännchen), Spreewald turşusu, Trabant arabalar, 2003 yapımı *Good Bye Lenin!* filmi. Checkpoint Charlie'de turistlere DDR hatırası satan tezgâhlar bu nostaljinin ticari yüzüdür.

Görsel: Berlin'de Checkpoint Charlie yakınında DDR hatıraları satan bir tezgâh, Mayıs 2006. Anonim ("Ich"), kamu malı, Wikimedia Commons.

Ama özlemin gerçek içeriği bu değildir. Anketlerde Doğuluların önemli bir kısmı, DDR'nin "iyi yanlarının kötü yanlarından ağır bastığını" söylüyor (2009'da yarıya yakın, doğrulanacak); bu oran yaşa ve sınıfa göre değişiyor: işsiz kalmış, düşük ücretli, yaşlı Doğulular arasında daha yüksek. Özlenen şey rejimin kendisi değil, **güvence, dayanışma, eşitlik**, işyerindeki kolektif (Brigade) ilişkiler, boş zamanın ve çocuk bakımının toplumsallığı, kimsenin kirasını ödeyemediği için evinden atılmamasıdır. Bir de "yaşam başarısının tanınmaması" duygusu vardır: bir mühendisin, bir öğretmenin, bir işçinin kırk yıllık emeğinin, diplomasının, deneyiminin 1990'dan sonra değersiz sayılması.

Özlemin en karmaşık yanı, Stasi ve baskı hafızası ile sosyal güvence hafızasının **aynı insanlarda bir arada** yaşamasıdır. Aynı kişi, gizli polisin dosyasını tuttuğu bir düzeni hatırlar ve aynı düzende çocuğunun kreşinin parasız olduğunu, işten atılma korkusu yaşamadığını hatırlar. Liberal anlatı bu

ikinci hafızayı "nostaljik yanılsama" diye küçümser. Oysa sınıfsal okuma şunu söyler: **özlem bir rejime değil, kaybedilen toplumsal haklara ve ilişkilere duyuluyor.**

Soru şudur: bu özlemi kim örgütleyecek? Sağın "Batı'ya karşı Doğu kimliği" söylemi mi, yoksa solun "kamusal hakları geri al" programı mı? AfD, "Doğu'nun onurunu" savunduğunu söyleyerek bu duyguyu Batı'ya, Berlin'e, "elitlere" ve en çok da göçmene karşı çeviriyor. Sol ise bu özlemi, kreşi, polikliniği, kira denetimini, iş güvencesini geri isteyen bir sınıf programına çevirebildiği ölçüde güç kazanıyor.

79.4 Irkçılığın yükselişi: nedenler ve süreklilik

DDR resmî olarak antifaşist bir devletti; savaş suçlularının tasfiyesinde Batı'dan çok daha ileri gitti (Bölüm 58). Ama tabandaki ırkçılığı çözdüğünü söylemek yanlış olur. Vietnam, Mozambik ve Küba'dan gelen sözleşmeli işçiler (on binlerce; Vietnamlılar en kalabalık grup, doğrulanacak) ayrı yurtlarda yalıtılmış olarak yaşadı; Alman halkıyla ilişkileri sınırlandırıldı, hamile kalan kadınlar çoğu zaman ülkelerine geri gönderildi (Bölüm 58.3). Yukarıdan ilan edilen enternasyonalizm, aşağıda gündelik bir dayanışma pratiğine dönüştürülemedi. 1980'lerin sonunda DDR'de küçük neo-Nazi skinhead grupları da ortaya çıkmıştı.

1990'lar Doğu'da "kökü olmayan yıllar"dı: eski kurumlar çökmüş, yenileri kurulmamış, işsizlik patlamış, gençler sokakta kalmıştı. Bu boşluğa Batı'dan gelen neo-Nazi kadrolar yerleşti; bazı kasabalarda "ulusal kurtarılmış bölgeler" ilan edildi: göçmenlerin, solcuların, punkların giremediği mahalleler. O yılların gençleri bugün o dönemi "beyzbol sopası yılları" diye anıyor. Devletin yanıtı ise ibret vericiydi. 1992-1996 arasında federal hükümetin (dönemin Kadın ve Gençlik Bakanı Angela Merkel'in bakanlığında yürütülen) saldırganlığa ve şiddete karşı eylem programı çerçevesinde, "kabul eden gençlik çalışması" (akzeptierende Jugendarbeit) adıyla neo-Nazi gençlere gençlik kulüpleri açıldı, sosyal hizmet desteği verildi. Amaç onları "kazanmak"tı; sonuç, bazı yerlerde neo-Nazi ağlarının devletin sağladığı mekânlarda örgütlenmesi oldu.

Görsel: Ağustos 1992'de ırkçı saldırıların hedefi olan Rostock-Lichtenhagen'deki "Ayçiçeği Evi" (Sonnenblumenhaus), 28 Temmuz 2006. mc005, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Hoyerswerda (1991) ve Rostock-Lichtenhagen (1992) pogromları bu ortamda yaşandı (Bölüm 78.4). NSU hücresinin üç üyesi Thüringen'in Jena kentinden, 1990'ların "Thüringen Yurt Koruması" (Thüringer Heimatschutz) adlı neo-Nazi ağından çıktı; bu ağın önde gelen kurucularından biri, Anayasayı Koruma Dairesi'nin yıllarca yüksek ücretle çalıştırdığı bir muhbirdi. 2014'te Dresden'de doğan **PEGIDA** ("Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar") her pazartesi binlerce kişiyi sokağa döktü; 2015 mülteci karşıtlığı Doğu'da kamp kundaklamalarına dönüştü. 2018'de Chemnitz'te neo-Naziler ve AfD yöneticileri aynı yürüyüşte yan yana yürüdü.

Seçim sonuçları bu birikimi sandığa taşıdı. Eylül 2024'te **Thüringen**'de, partinin en radikal kanadının önderi Björn Höcke'nin başında olduğu AfD yüzde 30'un üzerinde oyla birinci parti oldu; aynı ay Saksonya'da ve Brandenburg'da yüzde 30'a yakın oyla ikinci sırada kaldı. Eylül 2026'da **Saksonya-Anhalt**'ta AfD yüzde 43,8'e ulaştı (AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil).

Buradaki en öğretici çelişki şudur: **Doğu'da göçmen oranı düşük, göçmen karşıtlığı yüksektir.** Eski DDR eyaletlerinde yabancı uyruklu nüfusun payı Batı'nın yarısı civarındadır (doğrulanacak); ama göçmen karşıtı oy Batı'nın iki katına yakındır. Bu, ırkçılığın kaynağının göçmen olmadığını gösterir. Kaynak kayıp ve yalnızlıktır: kaybedilen iş, göçen çocuklar, kapanan fabrika, boşalan kasaba, tanınmayan emek. **Sınıfsal okuma:** Irkçılık, "Batı tarafından ikinci sınıf sayılan"ın, kendinden daha aşağıda birini arayışıdır. Sermaye, kaybın hesabını göçmene kestirir. Treuhand'ın, Batılı yatırımcının, kemer sıkmanın hesabı sorulmaz; hesap, kasabaya gelen birkaç yüz Suriyeli mülteciye sorulur.

79.5 Kızıl gençlik: gericiliğe rağmen sola yönelen kuşak

Ama resmin bu kadar karanlık olduğunu söylemek eksik kalır. Aynı yıllarda başka bir şey de oldu.

Şubat 2025 federal seçimlerinde, anketlerde yüzde 3'lere kadar düşmüş ve "bitti" denen Die Linke, yüzde 8,8 ile Bundestag'a güçlü biçimde döndü. Asıl şaşırtıcı olan yaş dağılımıydı: 18-24 yaş grubunda Die Linke yüzde 25 civarında oyla **birinci parti** oldu; AfD de bu yaş grubunda yüzde 20'nin üzerinde oyla hemen arkasındaydı (infratest dimap ve Forschungsgruppe Wahlen; oranlar ve Doğu-Batı dağılımı doğrulanacak). Partinin üye sayısı 2024-2025'te katlanarak arttı, yüz bini aştı; yeni üyelerin büyük çoğunluğu gençti (rakam doğrulanacak).

Görsel: Die Linke'nin 2025 seçim kampanyasında Erfurt'taki etkinlik; soldan Gregor Gysi, Dietmar Bartsch ve Bodo Ramelow, 30 Ocak 2025. Steffen Prößdorf, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Bu gençler neden sola yöneldi? Ostalgie yüzünden değil: çoğu DDR'yi hiç yaşamadı. Onları sola iten şey **somut sınıf deneyimleri**: ödenemeyen kiralar, güvencesiz işler, iklim krizi, Gazze'deki savaşa karşı öfke ve AfD'nin yükselişine karşı bir yer tutma ihtiyacı. Berlin'de 2021'deki **"Deutsche Wohnen & Co. enteignen"** halk oylamasında (resmî sonuçlara göre yüzde 56,4 "evet"; doğrulanacak) büyük konut şirketlerinin kamulaştırılmasına çoğunluğun "evet" demesi ve bu kararın hiçbir zaman uygulanmaması (Bölüm 75.4), bu kuşağın siyasal okuludur: sandıkta kazanılanın mülkiyet duvarına çarptığını gördüler. Anketler, Almanya'da gençlerin önemli bir kısmının "sosyalizm" sözcüğüne olumlu baktığını gösteriyor (doğrulanacak). Berlin'deki hastane ve bakım grevleri (Bölüm 70.7), kira komiteleri, iklim grevleri bu kuşağın örgütlenme deneyimidir. Doğu'nun küçük kentlerinde ise genç antifaşist ağlar, çoğu zaman yalnız ve tehdit altında, neo-Nazi baskısına karşı direniyor.

Aynı kuşağın ikiye bölünmesi. Seçim coğrafyası çarpıcıdır: Doğu'nun büyük kentlerinde (Leipzig, Berlin'in doğu ilçeleri, Dresden'in merkezi, Rostock) gençler Die Linke'ye, küçük kentlerinde ve kırsalında AfD'ye yöneldi. Aynı yaş, aynı eyalet, iki zıt yön. Belirleyici olan, gencin çevresinde onu örgütleyen bir sol ağın, bir sendikanın, bir kira komitesinin, bir gençlik merkezinin olup olmamasıdır.

Sınıfsal okuma: DDR'yi yaşamamış kuşak, DDR'nin haklarını talep ediyor ama onu yeniden istemiyor. Parasız kreş, düşük kira, iş güvencesi, parasız sağlık: bunlar geçmişe özlem değil, **yeni bir sosyalizm arayışının** somut maddeleridir. Bu kuşağın deneyimi, Türkiye'deki genç yoldaşlar için de aynı dersi taşıyor. *12 Eylül dosyasın*da "korunaklı çocuklar" diye andığımız, siyasetten uzak tutularak büyütülmüş kuşak gibi, Almanya'nın bu gençleri de "tarihin sonu"nda doğdular; ama hayatın kendisi onları sınıf sorusuna geri getirdi (12 Eylül Dosyası; Elif Eralp: "Tarih yazdık arkadaşlar").

79.6 Die Linke ve BSW

Die Linke'nin Doğu'daki tarihi, bir yükselişin ve uzun bir düşüşün tarihidir. 2009 federal seçimlerinde Doğu'da yüzde 28'e yakın oyla güçlü bir parti olan (doğrulanacak) Sol, 2010'larda Doğu'daki oylarının büyük kısmını kaybetti; bu kaybın bir bölümü doğrudan AfD'ye gitti. Nedenlerden biri, partinin Doğu'da bir "protesto partisi" olmaktan çıkıp bir **hükümet partisi** olmasıydı. Thüringen'de Bodo Ramelow, 2014-2024 arasında Die Linke'nin ilk eyalet başbakanı olarak görev yaptı. Ramelow hükümeti bazı sosyal iyileştirmeler yaptı (parasız anaokulu yılı gibi), ama kemer sıkma çerçevesini, sınır dışı etmeleri, borç frenini kabul etti; kendi seçmenine "farklı" bir yönetimin nasıl göründüğünü gösteremedi. Berlin'de ise PDS'nin 2000'lerde kamusal konutların satışına ortak olduğunu (Bölüm 75.1) unutmamak gerekir. Hükümete girip sermayenin çerçevesini yönetmek, solun Doğu'daki itibarını yedi.

Bu krizin içinden, 2024'te **BSW** (Sahra Wagenknecht İttifakı) doğdu. Die Linke'nin önde gelen isimlerinden Wagenknecht, partiden ayrılarak "sol muhafazakârlık" diye tanımlanabilecek bir çizgi kurdu: sosyal devleti savunan ekonomik taleplerle birlikte göç karşıtlığı, "kültür savaşları"na karşı muhafazakâr bir tutum ve Rusya ile müzakere yanlısı bir dış politika. BSW, Eylül 2024 Doğu eyalet seçimlerinde yüzde 12-16 aralığında oy aldı ve Thüringen ile Brandenburg'da koalisyon hükümetlerine girdi; ama Şubat 2025 federal seçimlerinde yüzde 5 barajının kıl payı altında kaldı.

BSW'nin eleştirisi önemlidir, çünkü onun "yanlışı" solun içinde de yankı bulabilir. BSW, işçi sınıfının öfkesini ciddiye aldığını söylüyor ve bunda haklı bir yan var: liberal sol gerçekten de sınıfı unuttu. Ama çözüm olarak sunduğu şey, **sınıf siyasetini göçmen karşıtlığıyla karıştırmaktır**. "Göç ücretleri düşürüyor" tezi, sermayenin göçmeni haksız bırakarak ucuzlattığını gizler (Bölüm 77.5). Yerli işçiyi korumanın yolu göçmeni dışarıda tutmak değil, onu içeride eşit haklarla örgütlemektir. Sınıf siyaseti, sınıfın bir kesimini öbürüne karşı savunarak yapılamaz (Bölüm 70.5). Bu yüzden BSW, AfD'nin yükselişini durdurmadı; göçmen karşıtı söylemi "soldan" meşrulaştırdı.

Die Linke'nin 2025'teki genç kuşakla yükselişi ise tam tersi bir yoldan geldi: göçmen düşmanlığına net bir karşı duruş, kira, ücret ve sosyal haklar üzerine somut bir program ve sokakta görünür bir varlık. Bunun kalıcı olup olmayacağını, partinin yeniden hükümet partisi olma ayartısına ve sermayenin çerçevesini yönetme alışkanlığına karşı ne kadar direneceği belirleyecek.

> **Kavram kutusu.** - **İlhak ve birleşme:** 1990'daki süreç iki devletin eşit birleşmesi değil, DDR'nin Federal Almanya'ya katılmasıydı (Temel Yasa'nın 23. maddesi yoluyla). Sınıfsal içeriği: Doğu'nun toplumsal mülkiyetinin Batı sermayesine devri. - **Ostalgie:** Doğu (Ost) ve nostalji sözcüklerinden türeyen, DDR'ye duyulan özlem. Tüketim modası ile kaybedilen toplumsal haklara duyulan özlem arasında ayrım yapılmalıdır. - **Sol muhafazakârlık:** Sosyal devleti ve ekonomik eşitliği savunurken göç, kültür ve toplumsal cinsiyet konularında muhafazakâr ya da milliyetçi tutum alan akım (BSW örneği). Sınıfı ulusal sınırla bölme riskini taşır. - **İkinci sınıf yurttaşlık:** Hukuken eşit yurttaşlar arasında ücret, servet, temsil ve saygınlık bakımından kalıcı bir hiyerarşinin kurulması.

Kritik an: üç tarih.

Tarih	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1 Temmuz 1990 (para birliği)	Batı'nın refah düzeyi, ama DDR'nin güvenceleriyle birlikte	SPD ve DGB hızlı birleşmeye itiraz ettiler ama sonunda sürece eklemlendiler; Batı sendikaları Doğu'da ücret eşitlemesini savundu ama işletmelerin kapanmasını durduramadı	Treuhand, bir gecede Batı rekabetine açılma, toplu tasfiye	Batı Alman sanayi ve ticaret sermayesi: yeni pazar, rakipsiz kalma, ucuz mülk	Sanayisizleşme, kitlesel işsizlik, göç
Ağustos 1992 (Rostock-Lichtenhagen)	Güvenlik ve dayanışma; göçmenlerin korunması	SPD, 1993'te sığınma hakkının daraltılmasına oy verdi	Irkçı şiddetin "sığınmacı sorunu" diye sunulması	Göçmeni ucuz ve hukuksuz tutmak isteyen sermaye kesimleri	Irkçı şiddet devlet eliyle ödüllendirildi; neo-Nazi ağları güçlendi
Şubat 2025 (federal seçim)	Kira, güvence, gelecek	SPD tarihinin en düşük oyuyla hükümete girdi; silahlanma ve sosyal kesinti programını üstlendi	Göç gündeminin merkeze taşınması; Brandmauer'in çatlaması	Silah tekelleri (yeniden silahlanma), gayrimenkul-finans kompleksi	Gençlik ikiye bölündü: küçük kentlerde AfD, büyük kentlerde Die Linke

Sermayenin sınıf savaşı araçları (eski DDR). Treuhand ve toplu özelleştirme; bir gecede Batı rekabetine açma; toplu sözleşmesiz düşük ücret bölgesi; mülk iadesi ve konut özelleştirmesi; Batılı kadroların Doğu'nun kurumlarına yerleştirilmesi; "DDR'de her şey kötüydü" söylemiyle emeğin ve deneyimin değersizleştirilmesi; göçmen karşıtlığıyla öfkenin yönünün değiştirilmesi; istihbaratın muhbir ağları üzerinden neo-Nazi yapılarla ilişkisi.

Türkiye'ye bağ. 1990'ların Doğu Almanya'sında ırkçı saldırıların hedeflerinden biri de Türkiyeli göçmenlerdi; ama Batı'daki Mölln ve Solingen, Doğu'da başlayan dalganın Batı'ya taşındığını gösterdi (Bölüm 78.4). NSU'nun Thüringen'den çıkıp çoğu Türkiyeli esnafı öldürmesi, Doğu'daki çözülme ile Türkiyeli işçilerin Almanya'daki güvenliği arasındaki doğrudan bağdır. Öte yandan Türkiye'nin 1980'lerden bu yana yaşadığı özelleştirmeler, kapanan kamu fabrikaları (SEKA, TEKEL) ve boşalan Anadolu kasabaları, Doğu Almanya'nın "kaybedenler bölgesi" deneyimine benzer bir sınıfsal tablo üretti: kayıp ve örgütsüzlük, hem burada hem orada, milliyetçiliğe ve göçmen düşmanlığına zemin hazırladı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Doğulular diktatörlükte büyüdükleri için demokrasiye alışamadılar; AfD'nin gücü DDR'nin mirasıdır."* Bu açıklama, 1990'dan sonraki otuz beş yılı yok sayar. 1990'da Doğulular AfD'ye değil, Batı'nın vaatlerine oy verdi. AfD'nin yükselişi, DDR'nin değil, ilhakın, Treuhand'ın, kitlesel işsizliğin, göçün ve solun hükümette sermayenin çerçevesini yönetmesinin ürünüdür. Üstelik aynı Doğu'nun gençleri bugün sola yöneliyor; "DDR mirası" bunu açıklayamaz.

Dört soru. - **Kimin elinde?** DDR'nin toplumsal mülkiyetindeki fabrikalar, topraklar ve konutlar büyük ölçüde Batı Alman ve uluslararası sermayenin elinde. - **Kimin denetiminde?** Doğu'nun kurumları ve işletmeleri, çoğunlukla Batı kökenli yönetici kadroların denetiminde. - **Kimin yararına?** 1990'da yeni pazar ve ucuz mülk kazanan Batı sermayesinin; bugün düşük ücret bölgesinden yararlananların. - **Kim karar veriyor?** Doğulular kendi bölgelerinin geleceği üzerinde karar süreçlerinde azınlıkta; öfke ise sandıkta ikiye bölünüyor.

Okuma ve izleme önerisi. Wolfgang Becker, *Good Bye Lenin!* (film, 2003); Andreas Dresen, *Als wir träumten* (film, 2015; Clemens Meyer'in romanından, 1990'larda Leipzig gençliği) ve *Gundermann* (film, 2018; Doğulu bir işçi-şarkıcının hikâyesi); Daniela Dahn, *Wir bleiben hier oder Wem gehört der Osten* (1994); Dirk Oschmann, *Der Osten: eine westdeutsche Erfindung* (2023). Blog: AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil, Berlin'de Bir Komünist Gezgin, Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp.

Kısım XI bilançosu

Kısım XI'i, 1973'ten 2026'ya elli üç yılı, Bölüm 0.16'daki bütünleşik formülle özetliyoruz: **Sınıfın durumu = mülkiyet + denetim + örgüt + yapısal güç + toplumsal yeniden üretim + hegemonya.** Aşağıdaki tablo, Batı ve Doğu Avrupa işçi sınıfının genel eğilimini dört kesitte gösterir. Değerlendirmeler niteldir; ülkeler arasındaki farklar (İskandinavya ile Güney Avrupa, Batı ile Doğu) büyüktür ve her biri kendi bölümünde ayrıca ele alınmıştır.

Boyut	1973 (refah uzlaşmasının zirvesi)	1991 (Doğu'nun çözülüşü)	2008 (finans krizi)	2026 (bugün)
Mülkiyet (üretim araçları kimde? K7)	Batı'da güçlü kamu sektörü (enerji, demiryolu, posta, çelik, kömür, bankaların bir kısmı); Doğu'da devlet mülkiyeti (revizyonist bürokrasinin fiilî denetiminde)	Batı'da özelleştirme dalgası sürüyor; Doğu'da toplumsal mülkiyetin toplu tasfiyesi başlıyor (Treuhand, kupon özelleştirmeleri)	Kamu sektörü büyük ölçüde satılmış; bankalar zarar anında kamulaştırılıp kâr anında yeniden satılıyor	Enerji, konut, bakım, platform ve veri tekellerin ve fonların elinde; konut ve bakım finansallaşmış; kamulaştırma talebi (Berlin) yeniden gündemde ama uygulanmıyor
Denetim (emek süreci ve karar; K8)	Fordist montaj bandı; ama güçlü işyeri temsilcileri, eş yönetim, toplu sözleşmeyle tempo pazarlığı	Yalın üretim, kalite çemberleri, "katılım" adıyla yoğunlaştırma	Taşeron zincirleri, geçici iş ajansları, performans ölçümü	Algoritmik yönetim, dijital gözetim, parça başı ücretin geri dönüşü, zihinsel Taylorizm; işçinin kendi emek süreci verisine erişimi yok
Örgüt (sendika, parti, konsey; K9, 0.10)	Sendikalaşma tarihî zirvede; kitlesel komünist partiler (İtalya, Fransa) ve sosyal demokrat partiler	Komünist partiler dağılıyor ya da sosyal demokratlaşıyor; sendikalar üye kaybediyor	Sendikalaşma yarıya inmiş; sosyal demokrasi "Üçüncü Yol"la sınıftan kopmuş; meydan hareketleri örgütsüz	Sendikalar zayıf ama grev dalgası (2022-24) canlandı; kiracı sendikaları, taban sendikaları, göçmen işçi örgütleri yeni biçimler; gençlerde sola yöneliş (Die Linke 2025)

Boyut	1973 (refah uzlaşmasının zirvesi)	1991 (Doğu'nun çözülüşü)	2008 (finans krizi)	2026 (bugün)
Yapısal güç (işyeri ve piyasa gücü; 0.10)	Tam istihdama yakın; büyük fabrikalarda üretimi durdurma gücü yüksek	Sanayisizleşme, üretimin Doğu'ya ve Asya'ya kaydırılması; kitlesel işsizlik	Yüksek işsizlik (Güney'de %25'in üzerinde); yedek sanayi ordusu büyük	İşgücü açığı olan sektörlerde (sağlık, bakım, ulaşım, lojistik) piyasa gücü artıyor; dolaşım emeğinin boğaz noktaları (liman, depo, demiryolu) yeni güç kaynağı; ama göçmen emeği hukuken bölünmüş
Toplumsal yeniden üretim (toplumsal ücret, bakım, konut; K3, 0.12)	Ulusal sağlık hizmetleri, belediye konutları, parasız eğitim, erken emeklilik; Doğu'da parasız kreş ve düşük kira	Doğu'da sosyal hakların çöküşü; Batı'da emeklilik ve sağlıkta ilk büyük kesintiler	Kemer sıkma: ücret, emeklilik, kamu hizmeti kesintileri; tahliyeler	Kira ücreti yiyor ("ikincil sömürü"); bakım göçmen kadına yıkılmış; emeklilik yaşı 64-70; silahlanma için sosyal bütçe kesintisi; gıda bankaları kurumlaşmış
Hegemonya (kültür, hukuk, ideoloji; K2, K4)	Sosyal devlet ve "sınıf uzlaşması" ideolojisi; sistem rekabeti nedeniyle sermaye tavizci	"Tarihin sonu"; "sosyalizm öldü"; piyasa sağduyu	"Başka alternatif yok"; borç ahlakı ("imkânının üstünde yaşadın")	Neoliberal hegemonya çatlamış ama boşluğu aşırı sağ dolduruyor (ırkçılık, refah şovenizmi); karşı hegemonya kırıntıları: kamulaştırma referandumu, antifaşist kitle eylemleri, gençlerde "sosyalizm" sözcüğüne olumlu bakış

Beş güç biçimi (Tablo T31, Kısım XI sütunu). 1'den 5'e kadar bir ölçekte, 2026 için kabaca değerlendirme:

Güç biçimi	1973	2026	Gerekçe
İşyeri gücü	4	3	Büyük fabrika kaleleri çözüldü; ama lojistik, ulaşım ve sağlıkta durdurma kapasitesi yeniden görüldü (İngiltere 2022-23, Almanya 2023-24)
Piyasa gücü	5	3	Tam istihdam bitti; ama işgücü açığı olan sektörlerde pazarlık gücü var; göçmen emeğinin hukuksuzluğu bu gücü bölüyor
Örgütsel güç	4	2	Sendikalaşma yarıya indi; işçi partileri dağıldı ya da sınıftan koptu; yeni biçimler küçük ve dağınık
Siyasal güç	3	1-2	İşçi sınıfının devlet üzerinde bağımsız baskı kapasitesi çok düşük; milyonların yürüdüğü Fransa 2023'te bile yasa geçti

Güç biçimi	1973	2026	Gerekçe
İdeolojik-kültürel güç	3	2	Sermayenin “alternatif yok” söylemi çatladı, ama öfkeyi örgütleyen hegemonya sağda; solda kiracı, iklim ve antifaşist hareketlerle kıpırtı

Değerlendirmeler dosyanın yorumudur; Bölüm 0.10'daki ölçütlere dayanır ve okuma gruplarında tartışılmak üzere önerilmiştir.

Bilançonun özü. Kısım XI'in başında koyduğumuz tez, elli üç yılın sonunda doğrulanmıştır: **korku bitince haklar geri alındı.** Sermaye 1973'ten sonra refah uzlaşmasını tek taraflı bozdu, 1989-91'den sonra hızlandırdı, 2008'den sonra krizin faturasını sınıfa kesti, 2020'lerde de savaşı ve silahlanmayı birikimin yeni alanı yaptı. Refah devletini çoğu yerde sosyal demokrasi söktü; AB bu programı antlaşmalara kilitledi.

Ama bilançonun ikinci yarısı da aynı ölçüde önemlidir. İşçi sınıfı yok olmadı; **parçalanıp yeniden bileşti**. Bugünün Avrupa işçi sınıfı, kırk yıl öncesinden daha kadın, daha göçmen, daha güvencesiz, daha çok hizmette ve dolaşımda çalışan, daha çok kiracı bir sınıftır. Kurye, bakıcı, hemşire, depo işçisi, yazılımcı, öğretmen: hepsi aynı sınıfın farklı konumlarıdır. Bu sınıf 2022-24'te on yılların en büyük grev dalgasını yaptı, Berlin'de konut tekellerinin kamulaştırılması için bir milyon oy topladı, Madrid'de kira için yüz binlerle yürüdü, Ocak 2024'te milyonlarla faşizme karşı sokağa çıktı. Eksik olan güç değil, o gücü birleştiren **örgüt ve program**dır.

Sevgili Genç Yoldaşlar, Kısım XI'den çıkan ders ağıt değil, yöntemdir. Her hak geri alındığında bir uzlaşma vardı; her hak savunulduğunda bir mücadele. Bir sonraki kısımda, Avrupa'nın bu refahının ve bu yıkımının dünyadaki bedelini, emperyalizmin ganimet zincirini izleyeceğiz (Kısım XII).

KISIM XII: Emperyalizm, Ganimet ve Sınıf. Avrupa Refahının Dünyadaki Bedeli (1492–2026)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Buraya kadar Avrupa işçi sınıfının tarihini Avrupa'nın içinden anlattık. Manchester'ın dokuma tezgâhlarını, Paris'in barikatlarını, Berlin'in grevlerini, Torino'nun işgal edilmiş fabrikalarını gördük. Her hakkın bir mücadeleyle alındığını, her kaybın bir uzlaşmayla geldiğini gösterdik. Bu kısımda aynı tarihe dışarıdan bakacağız. Çünkü Manchester'daki pamuğun tarlası Mississippi'deydi ve o tarlada köleler çalışıyordu. Brüksel'in saraylarını Kongo'nun kauçuğu, Amsterdam'ın kanallarını Cava'nın kahvesi, Paris'in bankalarını Cezayir'in toprağı besledi. Bugün cebimizdeki telefonun bataryasında Kongo'nun kobaltı, üzerimizdeki tişörtte Bangladeşli bir kadın işçinin emeği var.

Bunu söylemek Avrupa işçisini suçlamak değildir. Avrupa işçisi de bu düzende sömürüldü, o da mücadeleyle aldı ne aldıysa. Ama gerçeği tam görmek zorundayız. **Avrupa refahının tek kaynağı Avrupa işçi sınıfının mücadelesi değildir.** Bu refah beş yüz yıl boyunca dünyanın geri kalanından çekilen değerle de beslendi: köle emeği, sömürge vergileri, ucuz hammadde, eşitsiz ticaret, borç faizi ve bugün küresel tedarik zincirlerinin ucuz emeği. **Kazanımları mücadele zorla aldı. Ama onları "ödenebilir" kılan kısmen emperyalist ranttı.**

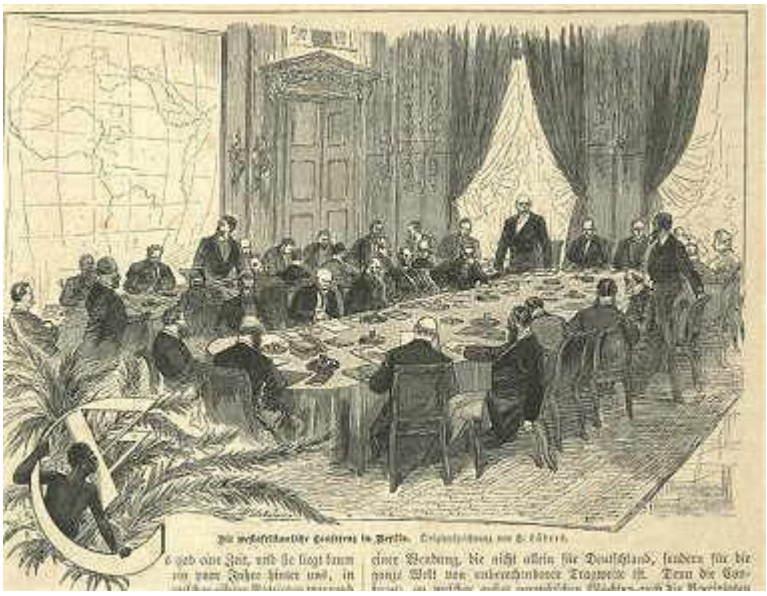

Görsel: Afrika'nın paylaşıldığı Berlin Konferansı'nı gösteren gravür, 1884. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Lenin bunu 1916'da açıkça yazdı: emperyalist ülkelerin burjuvazisi sömürgelerden ve bağımlı ülkelerden elde ettiği süper kârların bir kısmıyla kendi işçi sınıfının üst katmanını, **işçi aristokrasisini**, satın alabiliyordu. Sosyal demokrat uzlaşmacılığın maddi temeli buydu. 1914'te savaş kredilerine "evet" diyen önderlerin arkasında yalnızca korkaklık yoktu. Bir çıkar vardı (Bölüm 16).

Bugün bu rant eskisi gibi değildir. Avrupa'nın dünya ekonomisindeki payı geriliyor. ABD'nin teknoloji tekelleri ve Çin'in sanayi gücüyle rekabet sertleşiyor. Rantın kalanı da işçilerle paylaşılmıyor, finans sermayesinde ve çok uluslu şirketlerde yoğunlaşıyor. Sonuç: Avrupa'nın içinde refahın dışında kalan yeni bir sınıf katmanı (güvencesiz yerli işçiler, göçmenler, Güney ve Doğu Avrupa'nın emekçileri) ve emperyalizmin yıkıma uğrattığı ülkelerden gelen göç. Aşırı sağ, küçülen ganimeti "yerlilere" vaat ederek büyüyor. Buna **refah şovenizmi** diyoruz.

Bizim tavrımız açıktır. Avrupa işçi sınıfının çıkarı kendi burjuvazisinin emperyalist ganimetinde değil, o ganimetin kaynağı olan dünya işçileri ve yoksul halklarıyla birlikte emperyalizme karşı mücadeledir. Karl Liebknecht'in Mayıs 1915'te dağıtılan bildirisinin başlığı bugün de geçerlidir: **"Asıl düşman kendi ülkemizdedir!"** (*Der Hauptfeind steht im eigenen Land!*).

Bu kısım üç bölümden oluşur. **Bölüm 80** ganimetin tarihini anlatır: Potosí'nin gümüşünden Kongo'nun kauçuğuna, Engels'in mektuplarından Lenin'in *Emperyalizm*'ine, sosyal demokrat hükümetlerin sömürge savaşlarından refah devletinin sömürge sonrası temellerine. **Bölüm 81** ganimetin azaldığı dönemi anlatır: Avrupa'nın göreli gerilemesi, rantın kimde kaldığı, "içerideki Güney", göç ve refah şovenizmi; sonunda işçi aristokrasisi tezini sınayan bir kutu. **Bölüm 82** bugünün emperyalist ağlarını tek tek çözer: Françafrique'ten Marikana'ya, Kongo'nun kobaltından Rana Plaza'ya, borç rejiminden rakip emperyalizmlere. Ama önce bir yöntem sorunu çözmemiz gerekiyor.

Yöntem Kutusu: Etiket Değil Ölçüt

> **Tez.** "Emperyalist", "sosyal-emperyalist", "bölgesel yayılmacı", "bağımlı kapitalist", "komprador burjuvazi" sözcükleri siyasi küfür değildir. Bunlar bilimsel kavramlardır ve bir ülkeye yapıştırılmadan önce aynı cetvelden geçirilmelidir. Bir ülkeyi sevmediğimiz için "emperyalist", sevdiğimiz için "anti-emperyalist" ilan edemeyiz. Ölçüt, ülkenin sermayesinin dünyadaki fiilî yeridir.

Lenin'in beş ölçütünden sekiz soruluk cetvele

Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nda (1916 yazıldı, 1917 yayımlandı) emperyalizmi beş temel özellikle tanımladı. Bunları sade bir dille şöyle sayabiliriz:

1. Üretim ve sermaye o kadar yoğunlaşmıştır ki ekonomik yaşamda belirleyici rol oynayan **tekeller** doğmuştur.
2. Banka sermayesi sanayi sermayesiyle kaynaşmış, bu temelde bir **finans kapital** ve bir **finans oligarşisi** oluşmuştur.
3. Meta ihracından ayrı olarak **sermaye ihracı** özel bir önem kazanmıştır.
4. Dünyayı aralarında paylaşan **uluslararası tekelci kapitalist birlikler** kurulmuştur.
5. Dünya topraklarının en büyük kapitalist güçler arasında **paylaşılması tamamlanmıştır**; bundan sonra yeni bir paylaşım ancak savaşla mümkündür.

Lenin'in tanımı bir "kontrol listesi" olarak yazılmadı. Kapitalizmin bir **aşamasını**, yani bütün dünya sistemini anlatır. Ama tek tek ülkelerin bu sistemdeki yerini tartışırken bir cetvele ihtiyacımız var. Yoksa her tartışma karşılıklı etiketlemeye döner. Lenin'in beş ölçütünü bugünün koşullarına uyarlayarak şu sekiz soruyu kullanıyoruz:

No	Ölçüt	Sorulacak soru	Hangi veriye bakılır?
1	Sermaye ihracı	Bu ülkenin sermayesi dışarıda ne kadar doğrudan yatırım ve portföy yatırımı yapıyor? Dışarıdan aldığından fazla mı?	UNCTAD dış doğrudan yatırım stokları, ödemeler dengesi
2	Tekelleşme ve finans kapital	Bankalar ve sanayi tekelleri kaynaşmış mı? Dünya ölçeğinde tekeller var mı?	Dünyanın en büyük şirketleri listeleri, banka-sanayi ortaklıkları
3	Dış borç ve finansal denetim	Bu ülke alacaklı mı borçlu mu? Başka ülkelerin borç koşullarını belirleyebiliyor mu?	Net uluslararası yatırım pozisyonu, IMF ve Paris Kulübü'ndeki yer
4	Askerî güç	Yurt dışında üsleri var mı? Başka ülkelere müdahale ediyor mu? Silah ihraç ediyor mu?	Üs sayıları, müdahaleler, SIPRI silah ihracatı verileri
5	Pazar ve hammadde denetimi	Başka ülkelerin pazarlarını ve hammaddelerini denetliyor mu?	Maden ve enerji imtiyazları, ticaret anlaşmaları
6	Değer transferinin yönü	Eşitsiz ticaret yoluyla değer bu ülkeye mi akıyor, bu ülkeden mi?	Ücret farkları, ticaret içindeki gömülü emek tahminleri
7	Yerel egemen sınıflarla ilişki	Başka ülkelerin burjuvazileri ona mı bağımlı, yoksa o mu başkasına bağımlı?	İttifaklar, para birlikleri, yardım ve kredi koşulları
8	Para ve finans sistemi	Parası rezerv para mı? Ödeme sistemleri üzerinde gücü var mı?	IMF rezerv para verileri, ödeme ağları, yaptırım gücü

Bir ülke bu ölçütlerin çoğunda "alan", "yöneten", "belirleyen" taraftaysa **emperyalist**tir. Bazılarında alan, bazılarında veren taraftaysa, ama kendi çevresine sermaye, asker ve pazar olarak yayılıyorsa **bölgesel yayılmacı** bir kapitalist ülkedir. Ölçütlerin çoğunda veren taraftaysa **bağımlı** ülkedir. Bağımlı ülkenin içinde yabancı sermayeyle ortak çalışarak zenginleşen, ulusal pazarı ona açan kesim **işbirlikçi (komprador) burjuvazi**dir.

Bir ülke sözde sosyalist olup da bu ölçütlerin çoğunda emperyalist davranıyorsa, buna **sosyal-emperyalizm** diyoruz: "sözde sosyalist, özde emperyalist". Bu kavram 1960'larda, modern revizyonizmin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa, Moğolistan, Küba ve bazı Asya ve Afrika ülkeleriyle kurduğu ilişkileri anlatmak için kullanıldı (Bölüm 57, 64). Burada onu da aynı cetvelden geçiriyoruz. Etiketi sevdiğimiz için değil, ölçüt tuttuğu için kullanıyoruz.

Kavram kutusu. Emperyalizm: Kapitalizmin tekelci aşaması. Tek bir devletin "kötü dış politikası" değil, tekellerin, finans kapitalin ve büyük devletlerin dünyayı pazar, hammadde ve yatırım alanı olarak paylaştığı bir dünya sistemi (Bölüm 0.7). **Süper kâr (emperyalist rant):** Bir tekelin ya da bir ülkenin sermayesinin, ücretlerin düşük, hammaddenin ucuz, rekabetin engellenmiş olduğu yerlerden elde ettiği olağanın üstündeki kâr. **Komprador burjuvazi:** Bağımlı bir ülkede yabancı sermayenin aracısı olarak zenginleşen, kendi ülkesinin pazarını ve emeğini ona açan kapitalist kesim. "Komprador" Portekizce "alıcı" demektir; ilk kez Çin'de yabancı ticaret şirketlerinin yerli aracıları için kullanıldı. **Sosyal-emperyalizm:** Sözde sosyalist, özde emperyalist politika. Lenin bu sözcüğü 1914'te savaşı destekleyen sosyal demokratlar için kullandı. 1960'lardan sonra revizyonist SSCB'nin dış ilişkileri için kullanıldı.

Tablo T24: Etiket değil ölçüt. Emperyalizm cetveli

Aşağıdaki cetvel bugünün (SSCB için 1950 ve 1975'in) ana eğilimlerini özetler. Her hücre bir özet yargıdır, kesin bir ölçüm değil. Verinin zayıf ya da yorumun tartışmalı olduğu yerlere **"tartışmalı"** yazdık. Rakamlar yuvarlaktır ve kaynağıyla yeniden doğrulanmalıdır.

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
SSCB 1950	Kapitalist anlamda sermaye ihracı yok; halk demokrasilerine kredi ve teknik yardım. 1945-1956 arası Romanya ve Macaristan'daki ortak şirketler ve Doğu Almanya'dan alınan savaş tazminatları: **tartışmalı**	Üretim araçları toplumsal mülkiyette; tekel ve finans oligarşisi yok	Alacaklı ya da borçlu konumu belirleyici değil; kredi koşulları siyasi	Kızıl Ordu savaş sonrası Doğu Avrupa'da; müdahale yok ama birliklerin varlığı baskı unsuru: **tartışmalı**	Kâr amaçlı hammadde imtiyazı yok; SEV 1949'da kuruldu	Tazminat dönemine Doğu Almanya'dan SSCB'ye aktarım; sonrası: **tartışmalı**	Halk demokrasilerinin komünist partileriyle ittifak; 1948'de Yugoslavya ile kopuş	Ruble rezerv para değil	Sosyalist inşa; emperyalist değil. Hatalar ve kaba müdahaleler devrimci özeleştiriyle ele alınır (Bölüm 56)

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
SSCB 1975	SEV içi krediler, ortak enerji projeleri (Druzhba boru hattı), Üçüncü Dünya'ya kredili yatırım	Devlet biçimi altında yeni burjuvazinin denetimindeki dev bakanlık-işletmeler (Bölüm 57, 63)	SEV ülkelerinin büyük alacaklısı; Batı'ya karşı sınırlı borç	Varşova Paktı birlikleri Doğu Avrupa'da, Çekoslovakya 1968, Moğolistan'da ordu, Küba ve Vietnam'da tesisler; dünyanın en büyük iki silah ihracatçısından biri	SEV işbölümüyle Doğu Avrupa'yı sanayi mamulü ve hammadde bağımlılığına bağlama	**Tartışmalı:** Sovyet petrolünün bir dönem dünya fiyatının altında satılması Doğu Avrupa lehine sübvansiyon olarak da yorumlanır; 1970'lerin sonunda fiyat artışları ve teslimat kısıntıları yönü değiştirdi (Bölüm 58)	Bağımlı revizyonist yönetimler; "sınırlı egemenlik" (Brejnev Doktrini)	Transfer rublesi; dünya ölçeğinde zayıf	**Sosyal-emperyalist.** Askerî, siyasi ve SEV işbölümü ölçütleri güçlü; finans ölçütü zayıf
AB (blok olarak)	Dünyanın en büyük dış doğrudan yatırım stoklarından biri (üye devletlerin toplamı)	Güçlü tekeller; banka-sanayi kaynaşması yüksek (Almanya, Fransa)	Kuzey alacaklı, Güney borçlu; Afrika'ya karşı önemli alacaklı	Blok olarak ortak ordu yok; üye devletler üzerinden üs ve müdahale; silahlanma hızlanıyor (Bölüm 74.A)	Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları, Kritik Hammadde Yasası, Küresel Geçit (Bölüm 82.6)	Güney'den AB'ye net aktarım (tahminler: Bölüm 80.5)	Françafrique, göç kontrol anlaşmaları, "ortaklık" düzenleri	Avro dünyanın ikinci rezerv parası (rezervlerin yaklaşık beşte biri; doğrulanacak)	**Emperyalist devletler bloku**; askerî alanda ABD'ye bağımlı (NATO)

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
ABD	Dünyanın en büyük dış doğrudan yatırım stoku	Dünyanın en büyük teknoloji, finans ve silah tekelleri	Dünyanın en büyük net borçlusu, ama kendi parasıyla borçlanıyor; IMF'de veto gücü	Yurt dışında 700-800 civarı askerî tesis (doğrulanacak); sürekli müdahale; dünyanın en büyük silah ihracatçısı (SIPRI 2020-24'te payı yüzde 40'ın üstünde; doğrulanacak)	Dijital platformlar, tarım, enerji, silah pazarları	Dünyanın her yerinden ABD'ye	NATO, Körfez monarşileri, Latin Amerika'daki müttefik burjuvaziler	Dolar dünya rezervlerinin yarısından fazlası; ödeme sistemleri ve yaptırım gücü	**Hegemonik emperyalist güç**; gerileyen ama en güçlü
Çin	Dış doğrudan yatırımda dünyanın ilk üç ülkesinden biri; Kuşak ve Yol girişimi (2013)	Devlet tekelleri ve dev özel şirketler; devlet bankaları-sanayi kaynaşması	Gelişmekte olan ülkelere en büyük ikili alacaklılardan biri	Tek resmî denizaşırı üs Cibuti (2017); Güney Çin Denizi'nde askerî yapılanma; silah ihracatında ilk beş (doğrulanacak)	Kobalt, lityum, nadir toprak elementlerinin işlenmesinde belirleyici pay	**Tartışmalı:** bir yandan Batı'ya ucuz emek tedarik ediyor (değer dışarı akıyor), öbür yandan Afrika ve Asya'dan hammadde ve kâr çekiyor	Afrika, Asya ve Latin Amerika'da kredi karşılığı altyapı ve hammadde anlaşmaları	Yuan rezervlerin küçük bir payı (yüzde 2-3; doğrulanacak); kendi ödeme sistemi (CIPS)	**Yükselen emperyalist güç**; finans ve askerî ölçütlerde henüz ABD'nin gerisinde

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
Rusya	Sınırlı; enerji, nükleer (Rosatom) ve silah alanlarında	Enerji ve hammadde tekelleri; devletle iç içe oligarşi	Düşük dış borç; yaptırımlarla dünya finansından kısmen kopmuş	Eski Sovyet coğrafyasında üsler; Suriye (2015-2024), Afrika'da paralı askerî yapılar; Ukrayna savaşı (2022-); dünyanın ilk üç silah ihracatçısından biri (son yıllarda düşüşte; doğrulanacak)	Enerji ve silah pazarları; Afrika'da maden karşılığı güvenlik	**Tartışmalı:** hammadde ihracatçısı olarak Batı'ya karşı çevre özellikleri taşıyor	Belarus, Orta Asya, Sahel'deki askerî yönetimlerle ilişkiler	Ruble zayıf; yaptırım sonrası alternatif ödeme ağları arayışı	**Askerî ve hammadde temelli emperyalist güç**; finans ölçütlerinde zayıf
Türkiye	Sınırlı ama artıyor: inşaat müteahhitliği, Balkanlar'da bankacılık, enerji, perakende	Holdingler (Koç, Sabancı vb.) ve devletle büyüyen yeni gruplar; banka-sanayi kaynaşması holding biçiminde	Net borçlu; dış finansman ihtiyacı yüksek; AB ve ABD finansına bağımlı	Somali (2017), Katar, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeyi, Libya, Azerbaycan; SİHA ihracatı (Bölüm 88.A)	Bölgesel: Balkanlar, Kafkasya, Afrika'nın bazı bölgeleri	AB'ye karşı ucuz emek halkası: değer dışarı akıyor (Bölüm 87)	NATO üyesi; Gümrük Birliği ile AB sermayesine bağlı; kendi çevresinde işbirlikçiler	TL zayıf; dolarlaşma yüksek	**Emperyalizme bağımlı, bölgesel yayılmacı kapitalist ülke** (Bölüm 87.A)

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
Fransa	Büyük dış yatırım (enerji, altyapı, banka, lojistik)	TotalEnergies, BNP Paribas, AXA gibi dünya tekelleri	Alacaklı; CFA frangı üzerinden Afrika'da finansal denetim	Afrika'daki üslerin çoğu 2022-2025 arasında kapandı (Bölüm 82.1); Cibuti ve BAE'de üsler; nükleer güç; dünyanın ikinci büyük silah ihracatçısı (SIPRI 2020-24; doğrulanacak)	Uranyum, petrol, liman ve lojistik	Afrika'dan Fransa'ya	Françafrique ağları; Sahel'de kopuşlarla zayıflıyor	Avro içinde; CFA frangının güvencesi	**Emperyalist**; Afrika'da gerileyen
İngiltere	Dünyanın en büyük dış yatırımcılarından	City of London; dünya maden, enerji ve finans tekelleri	Alacaklı ve dünya finans merkezi; denizaşırı vergi cennetleri	Kıbrıs'ta egemen üs bölgeleri, Diego Garcia (2025'te adaların Mauritius'a devri ve üssün kiralanması anlaşması; doğrulanacak), Körfez'de tesisler; büyük silah ihracatçısı	Madencilik (Londra borsasındaki şirketler), petrol	Dünyadan Londra'ya	Commonwealth, Körfez monarşileri	Sterlin küçük rezerv para, ama City dünya finansının düğüm noktası	**Emperyalist**; finans ağırlıklı

Ülke / dönem	1. Sermaye ihracı	2. Tekel ve finans kapital	3. Dış borç ve finansal denetim	4. Askerî üs, müdahale, silah	5. Pazar ve hammadde denetimi	6. Değer transferinin yönü	7. Yerel egemen sınıflarla ilişki	8. Para ve finans gücü	Sonuç
Almanya	Çok büyük dış yatırım; Doğu Avrupa, Türkiye, Çin üretim zincirleri	Otomotiv, kimya, makine tekelleri; banka-sanayi kaynaşmasının klasik ülkesi	Büyük alacaklı; dünyanın en büyük cari fazlalarından biri	Sınırlı üs; silahlanma 2022'den beri hızlanıyor; dünyanın ilk beş silah ihracatçısından (doğrulanacak)	Doğu Avrupa'nın sanayi hinterlandı olarak kullanılması	Doğu ve Güney Avrupa'dan ve dünyadan Almanya'ya	Avro bölgesi içinde belirleyici	Avro içinde hegemon	**Emperyalist**; askerî ölçütte ABD'ye bağımlı

Cetvelin öğrettikleri

Bu cetvelden üç sonuç çıkıyor.

Birincisi: Emperyalizm bir "renk" değil, bir derecelenmedir. ABD bütün ölçütlerde belirleyici taraftadır. Almanya finans ve sanayide güçlü, askerî alanda bağımlıdır. Rusya askerî ve hammadde alanında güçlü, finans alanında zayıftır. Çin sanayi ve kredi alanında güçlü, para ve üs alanında zayıftır. Hepsi aynı kapitalist dünya sisteminin içindedir ve hepsi aynı mantıkla, yani tekellerin kâr, pazar ve hammadde arayışıyla hareket eder. Aralarındaki çatışma "iyi" ile "kötü" arasında değil, **paylaşım** üzerinedir.

İkincisi: "Çok kutuplu dünya" bir kurtuluş değildir. Bir emperyalist gücün yerine ötekini koymak, bağımlı ülkenin işçisi için sömürüyü ortadan kaldırmaz. Sahel'de Fransız askerinin yerine Rus paralı askerinin gelmesi, Kongo'da Belçikalı şirketin yanına Çinli şirketin eklenmesi, madencinin günlük ücretini değiştirmez (Bölüm 82.9). Bilgi Müşterekleri'nin ABD-Çin zirvesi üzerine yazısının ve BRICS yazısının ilkesi budur: **kamp değil sınıf.**

Üçüncüsü: Türkiye'nin yeri tek bir sözcükle anlatılamaz. Türkiye bir yandan Avrupa sermayesinin ucuz emek halkası, dış borca ve dolara bağımlı bir ülkedir. Öbür yandan Somali'den Libya'ya, Balkanlar'dan Kafkasya'ya uzanan kendi yayılma alanları olan bir sermayedir. "Tam bağımsız anti-emperyalist Türkiye" masalı da, "Türkiye yalnızca bir sömürgedir" basitliği de yanlıştır. İkisi birlikte doğrudur ve bu, Türkiye işçi sınıfının düşmanının hem yabancı sermaye hem de onunla hem ortaklaşan hem yarışan kendi burjuvazisi olduğu anlamına gelir (Kısım XIII, Bölüm 87.A).

> **Yanlış anlatıya yanıt.** *"Emperyalizm eskide kaldı; bugün ülkeler özgürce ticaret yapıyor."* Yanıt: Resmî sömürgecilik bitti, ama sermaye ihracı, tekel, borç, üs ve para gücü bitmedi. Cetvelin sekiz sorusu bugün de işlemektedir. Ticaretin "özgür" olması, taraflardan birinin ücretinin on kat düşük, borcunun on kat yüksek olduğu gerçeğini değiştirmez. *"Emperyalist yalnızca ABD'dir; ona karşı olan herkes anti-emperyalisttir."* Yanıt: Bu, "düşmanımın düşmanı dostumdur" mantığıdır, sınıf mantığı değildir. Cetvel, ABD'ye rakip olan güçlerin de aynı ölçütlerle çalıştığını gösterir. Anti-emperyalizm bir devletin yanında durmak değil, bütün ağların altındaki işçilerin yanında durmaktır.

Bölüm 80: Ganimetin Tarihi: Sömürge Rantı, İşçi Aristokrasisi ve Avrupa Refahı (1492–1975)

Sahne. 1787, Londra. Köle ticaretinin kaldırılması için kurulan komite, Liverpool'lu köle gemisi *Brookes*'un kesit çizimini bastırıyor. Çizimde güverte altına kitap sayfası gibi dizilmiş yüzlerce insan var: her birine bir tabut kadar yer. Gemi, İngiliz yasasının "izin verdiği" kapasiteyle bile 450'yi aşkın insan taşıyacak biçimde çizilmişti; kayıtlara göre daha önceki seferlerinde 600'ü aşkın insan taşıdığı olmuştu (doğrulanacak). Aynı yıllarda Lancashire'da ilk pamuk iplik fabrikaları kuruluyordu. Afrika kıyısından kalkan geminin yükü Karayipler'de şekere ve pamuğa dönüşüyor, şeker ve pamuk Liverpool'a, oradan Manchester'a gidiyordu. Çizimdeki insanlar ile Manchester'ın çocuk işçileri aynı zincirin iki halkasıydı.

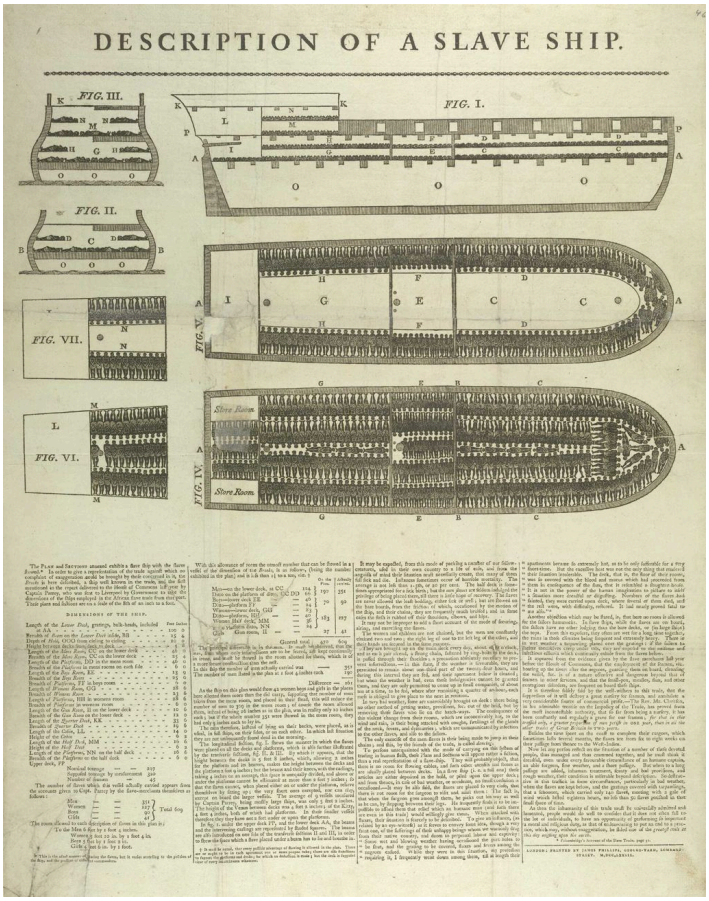

Görsel: Köle gemisi Brookes'un yük kesiti, köle ticaretine karşı kampanya için basılmış çizim, 1787. James Phillips baskısı, kamu malı, Wikimedia Commons.

Tez. Avrupa işçi sınıfının tarihi, sömürgelerdeki emekçilerin tarihinden ayrılamaz. İlkel birikimden refah devletine kadar Avrupa'daki her büyük sermaye birikimi dönemi, dünyanın başka bir yerinden çekilen değerle desteklendi. Bu değerin bir kısmı Avrupa işçisinin üst katmanına da aktı ve sosyal demokrat uzlaşmacılığın maddi temelini oluşturdu. Ama bu aktarım kendiliğinden olmadı: işçinin mücadelesi olmadan burjuvazi rantı paylaşmazdı.

80.1 Dünya ölçeğinde ilkel birikim

Bölüm 2'de İngiltere'de köylünün topraktan kovulmasını, çitlemeleri ve "kanlı yasaları" anlattık. Marx bu süreci **ilkel birikim** diye adlandırdı: üreticiyi üretim araçlarından zorla ayırma süreci. Ama Marx bu sürecin yalnızca İngiltere'de olmadığını da yazdı. *Kapital*'in birinci cildinin ilkel birikim kısmında şöyle der: Amerika'da altın ve gümüş yataklarının bulunması, yerli halkın yok edilmesi, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adaları'nın fethi ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın siyahların ticari avlanma sahasına dönüştürülmesi, kapitalist üretim çağının "pembe şafağını" müjdeliyordu.

Bu şafağın ilk büyük ateşi **Potosí**'de yandı. Bugünkü Bolivya'daki Cerro Rico (Zengin Tepe) 1545'te İspanyollarca "keşfedildi". Birkaç on yıl içinde Potosí, dünyanın en kalabalık kentlerinden biri oldu. Gümüşü çıkaranlar İnka döneminden kalma bir zorunlu çalışma sisteminin sömürgeci biçimiyle, **mita** ile madene sürülen yerli köylülerdi: köylerden sırayla toplanan erkekler aylarca yerin altında, cıva buharı içinde çalıştı. Mita'da ve madenlerde ölenlerin sayısı üzerine tahminler çok geniş bir aralıkta dolaşır ve tartışmalıdır. Kesin olan şu: Potosí'nin gümüşü İspanya'ya aktı, oradan İspanyol tacının borçlu olduğu Cenevizli, Augsburglu ve Antwerpenli bankerlere geçti, bir kısmı da Asya ticaretinde Çin'e gitti. İspanya bu gümüşle zenginleşmedi. Zenginleşen, onu kredi ve ticaretle toplayan Kuzeybatı Avrupa'nın ticaret ve banka sermayesi oldu.

İkinci ateş **Atlantik köle ticareti**dir. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortasına kadar Afrika'dan Amerika'ya zorla götürülen insanların sayısı, en kapsamlı veri tabanına (Slave Voyages) göre yaklaşık 12,5 milyondur; bunların yaklaşık 10,7 milyonu yolculuktan sağ çıkarak karaya ulaştı. Afrika içindeki yakalama savaşlarında ve kıyıya yürüyüşlerde ölenler bu sayıya dahil değildir. Portekiz, İngiltere, Fransa, Hollanda, Danimarka ve İspanya bu ticaretin başlıca taşıyıcılarıydı. 18. yüzyılda en büyük taşıyıcı İngiltere oldu.

Ticaret bir **üçgen** çiziyordu. Avrupa limanlarından (Liverpool, Bristol, Nantes, Bordeaux, Amsterdam) kalkan gemiler Afrika'ya silah, tekstil ve metal eşya götürüyor, oradan insan yüklüyor, Karayipler'e, Brezilya'ya ve Kuzey Amerika'ya taşıyordu. Dönüşte şeker, tütün, kahve ve pamuk getiriyordu. Trinidadlı tarihçi ve sonradan ülkesinin başbakanı olan **Eric Williams**, *Kapitalizm ve Kölelik* (*Capitalism and Slavery*, 1944) kitabında bu zincirin İngiliz sanayi devrimine sermaye sağladığını savundu. Williams'ın tezi o günden beri tartışılır: bazı tarihçiler köle ticaretinin kârlarının İngiliz yatırımlarının küçük bir kısmı olduğunu hesaplar. Ama tartışma "hiç katkısı yoktu" noktasına varmaz. Liverpool'un liman ve sigorta sermayesi, Glasgow'un tütün tüccarları, bazı büyük bankaların kurucu çevreleri, sanayicilere kredi veren tüccarlar bu zincirle bağlantılıydı. Daha da önemlisi, **Manchester'ın ham maddesi köle emeğiydi.** 19. yüzyılın ilk yarısında Lancashire fabrikalarına giden pamuğun büyük bölümü ABD'nin güneyindeki köle plantasyonlarından geliyordu. Marx bunu şöyle özetledi: Avrupa'daki ücretli işçinin "örtülü köleliği", Yeni Dünya'daki "katıksız köleliği" temel olarak gerektiriyordu.

Burada bir ders var. 1862'de ABD İç Savaşı pamuk akışını kesince Lancashire'da on binlerce dokuma işçisi işsiz kaldı ("pamuk kıtlığı"). Buna rağmen Manchester işçileri 31 Aralık 1862'de Free Trade Hall'da toplanarak Lincoln'e köleliğe karşı mücadelesini destekleyen bir mektup gönderdi. Lincoln de onlara teşekkür mektubuyla yanıt verdi. Marx ve Birinci Enternasyonal bu tavrı, işçi sınıfının kendi kısa vadeli çıkarının üstüne çıkabileceğinin kanıtı saydı (Bölüm 11). Enternasyonalizm ahlaki bir süs değil, sınıfın uzun vadeli çıkarıdır.

80.2 Sömürgecilik çağı

.9. yüzyılda ilkel birikimin yağmacı biçimleri, düzenli bir sömürge yönetimine dönüştü. Her Avrupa ülkesinin kendi "ganimet makinesi" vardı.

İngiliz Hindistanı ve "servet akışı." Hindistanlı ulusalcı iktisatçı **Dadabhai Naoroji**, *Hindistan'da Yoksulluk ve İngiliz Olmayan Yönetim* (*Poverty and Un-British Rule in India*, 1901) kitabında "servet akışı" (drain of wealth) kuramını geliştirdi: Hindistan'dan İngiltere'ye vergi, faiz, emekli maaşı, yönetim giderleri ve ticaret fazlası olarak karşılıksız bir değer akıyordu. Hindistan'ın ihracat gelirleri İngiliz Hazinesi'nin ve Londra'nın elinde toplanıyor, Hindistan'a dönmüyordu. Günümüzde iktisatçı **Utsa Patnaik** bu akışı 1765-1938 dönemi için hesaplamaya çalıştı ve bugünkü değerle on trilyonlarca dolarlık bir tahmin ortaya koydu (2018'de basına yansıyan rakam yaklaşık 45 trilyon dolardır; yöntemi tartışmalıdır, doğrulanacak). Rakamın büyüklüğü tartışılır. Ama akışın varlığı ve yönü tartışılmaz. Aynı dönemde Hindistan'da büyük kıtlıklar yaşandı: 1770 Bengal, 1876-78 ve 1896-1902 kıtlıkları, 1943 Bengal kıtlığı. Bu kıtlıklarda milyonlarca insan öldü (tahminler tartışmalı), İngiliz yönetimi ise tahıl ihracatını çoğu kez sürdürdü.

Hollanda'nın Cava'daki "zorla ekim sistemi." 1830-1870 arasında Hollanda sömürge yönetimi (*cultuurstelsel*) Cavalı köylülerin toprağının bir kısmını (genellikle beşte birini) ve emek zamanının bir kısmını kahve, şeker ve indigo gibi ihraç ürünlerine ayırmasını zorunlu kıldı. Ürün sabit, düşük fiyattan devlete teslim ediliyor, Amsterdam'da satılıyordu. Bu sistemin Hollanda devletine sağladığı net gelir (*batig slot*), bazı yıllarda Hollanda devlet gelirlerinin üçte birine yakın bir paya ulaştı (doğrulanacak). Bu para Hollanda'nın kamu borcunu ödedi, demiryollarını kurdu. Aynı yıllarda Cava'da pirinç yerine ihraç ürünü ekilmesi kıtlıklara yol açtı. Hollandalı bir sömürge memurunun, Multatuli takma adıyla yazdığı *Max Havelaar* (1860) romanı bu düzeni Hollanda kamuoyuna ilk kez anlattı.

II. Leopold'ün Kongo'su. 1884-85 Berlin Konferansı sürecinde Belçika Kralı II. Leopold, Kongo havzasını Belçika devletinin değil **kendi kişisel mülkü** olarak tanıtmayı başardı: "Kongo Özgür Devleti" (1885-1908). 1890'larda bisiklet ve otomobil lastiği için kauçuğa talep patlayınca, Leopold'ün yönetimi köylere kauçuk kotası koydu. Kotayı dolduramayan köyler yakıldı, kadınlar rehin alındı. Force Publique adlı sömürge ordusunun askerleri harcadıkları kurşunlar için kanıt olarak kesilmiş el getirmek zorundaydı. Kesilmiş eller, Kongo'nun simgesi oldu. İngiliz konsolosu Roger Casement'in raporu (1904) ve gazeteci E. D. Morel'in önderlik ettiği Kongo Reform Derneği bu vahşeti Avrupa kamuoyuna duyurdu. 1908'de Belçika devleti Kongo'yu Leopold'den devralarak sömürgesi yaptı. Leopold döneminde nüfus kaybı üzerine tahminler birkaç milyondan on milyona kadar uzanır. Kesin sayım yoktur ve tahminler tartışmalıdır. Kesin olan, kauçuk kârlarının Brüksel'in anıtlarına, Leopold'ün saraylarına ve Belçikalı şirketlerin sermayesine dönüştüğüdür.

Görsel: Kongo Özgür Devleti döneminde kauçuk rejiminin şiddetine uğramış bir Kongolu, Kongo Balolo Misyonu'nun cam slayt fotoğrafı, yaklaşık 1890-1910. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Fransız Cezayir'i ve Batı Afrikası. Fransa 1830'da Cezayir'i işgal etti. Kırk yılı aşan bir fetih savaşıyla en verimli topraklar Avrupalı yerleşimcilere (*colons*) dağıtıldı. Yerli halk 1881'den sonra **"yerli yasası"** (*Code de l'indigénat*) altında yaşadı: ayrı cezalar, ayrı vergiler, zorla çalışma. Batı Afrika'da (Senegal, Mali, Fildişi, Gine) Fransız yönetimi yerlileri yol, demiryolu ve liman yapımında angaryaya soktu. Orta Afrika'daki Kongo-Okyanus demiryolunun yapımında (1921-1934) binlerce işçi öldü (tahminler 15-20 bin civarında, doğrulanacak).

Alman Namibyası ve Herero-Nama soykırımı (1904-1908). Alman Güneybatı Afrikası'nda sömürgeciler Herero ve Nama halklarının topraklarına ve sığırlarına el koyuyordu. 1904'te Hererolar ayaklandı. General Lothar von Trotha Ekim 1904'te bir **imha emri** yayımladı: Alman sınırları içindeki her Herero, silahlı ya da silahsız, vurulacaktı. Hererolar susuz Omaheke çölüne sürüldü, kuyular tutuldu. Sağ kalanlar toplama kamplarına kapatıldı; en ünlüsü Lüderitz açıklarındaki Köpekbalığı Adası kampıdır. Tahminlere göre Herero nüfusunun yaklaşık dörtte üçü, Nama nüfusunun yaklaşık yarısı yok edildi (tahminler tartışmalı, doğrulanacak). Bu, 20. yüzyılın ilk soykırımı sayılır. Almanya bunu ancak 2021'de resmen soykırım olarak tanıdı (Bölüm 82.5).

Görsel: Almanya'ya karşı 1904-1908 savaşı sırasında zincire vurulmuş Herero ve Nama tutsakları, 1904. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

İtalya'nın Libya ve Etiyopya savaşları. İtalya 1911'de Osmanlı'dan Trablusgarp'ı (Libya) almak için savaş açtı. Bu savaş Türkiyeli okura yakındır: Mustafa Kemal ve Enver dahil Osmanlı subayları orada savaştı. İtalya'nın gerçek denetimi ancak 1920'lerde ve 1930'ların başında, faşist yönetim altında kuruldu. Sirenayka'da direnişi kırmak için yarı göçebe halk çöldeki toplama kamplarına kapatıldı; kamplarda on binlerce kişi öldü (tahminler tartışmalı). Direnişin önderi Ömer Muhtar 1931'de asıldı. 1935-36'da Mussolini Etiyopya'yı işgal etti ve bu savaşta **zehirli gaz** (hardal gazı) kullandı. Şubat 1937'de Addis Ababa'da bir suikast girişiminin ardından İtalyan birlikleri ve faşist milisler binlerce kişiyi katletti (Yekatit 12 katliamı).

Berlin Konferansı ve Afrika'nın paylaşılması. Kasım 1884-Şubat 1885 arasında Berlin'de toplanan Avrupalı güçler (ve ABD), Afrika'nın paylaşımının kurallarını belirledi. Tek bir Afrikalı temsilci yoktu. Konferans "etkin işgal" ilkesini koydu: bir toprağı fiilen denetleyen, onu alırdı. Sonuç: 1914'e gelindiğinde Afrika'da yalnızca Etiyopya ve Liberya bağımsız kalmıştı. Lenin'in "dünyanın paylaşılmasının tamamlanması" dediği şey buydu.

Portekiz'in Angola ve Mozambik'teki zorla çalıştırma rejimi. Portekiz en eski ve en uzun ömürlü sömürge imparatorluğuydu. Angola'da ve Mozambik'te "yerli" statüsündeki erkekler, vergilerini ödeyemezlerse ya da "işsiz" sayılırlarsa zorla çalıştırılabiliyordu (Mozambik'te *chibalo* denilen sistem). Mozambikli işçiler, Portekiz ile Güney Afrika arasındaki anlaşmalarla Transvaal altın madenlerine gönderiliyor, ücretlerinin bir kısmı altınla Portekiz'e ödeniyordu (doğrulanacak). Sömürge savaşları (1961-1974) sonunda Portekiz ordusunun içinden Karanfil Devrimi'ni çıkaracaktı (Bölüm 53). Sömürgelerde yenilen, merkezde devrildi.

80.3 Emperyalizm kuramı ve işçi aristokrasisi

Bu ganimetin Avrupa işçi hareketine etkisini ilk fark edenler Marx ve Engels oldu. **Engels**, 7 Ekim 1858'de Marx'a yazdığı mektupta İngiliz proletaryasının giderek daha "burjuva" hâle geldiğini, "bütün ulusların en burjuvası olan bu ulusun" sonunda burjuvazinin yanında bir "burjuva aristokrasisi" ve bir "burjuva proletaryası" edinmeyi amaçlar göründüğünü yazdı. Bunun dünyayı sömüren bir ulus için bir bakıma doğal olduğunu da ekledi. 12 Eylül 1882'de Kautsky'ye yazdığı mektupta ise İngiliz işçilerin sömürge politikası hakkında ne düşündüğü sorusuna şöyle yanıt verdi: genel olarak siyaset hakkında ne düşünüyorlarsa onu; burada bir işçi partisi yoktur, yalnızca muhafazakârlar ve liberal radikaller vardır, işçiler de İngiltere'nin dünya pazarı ve sömürge tekelinden gönül rahatlığıyla pay alırlar.

Lenin bu dağınık gözlemleri 1916'da sistemli bir kurama dönüştürdü. *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nda şunu gösterdi: tekeller ve finans kapital, sermaye ihracı yoluyla geri kalmış ülkelerden **süper kâr** elde ediyordu. Bu süper kârlar o kadar büyüktü ki, burjuvazi bunların bir kısmıyla kendi işçi sınıfının üst katmanını, vasıflı, yüksek ücretli, sendikalı ve güvenceli işçiyi, "satın alabiliyordu". Lenin bunu kaba bir rüşvet anlamında değil, **nesnel bir çıkar bağı** anlamında kullandı: işçi aristokrasisinin yaşam düzeyi kendi ülkesinin emperyalist konumuna bağlıydı. Bu katman ve onun içinden çıkan sendika ve parti bürokrasisi, **oportünizmin**, yani sınıf mücadelesi yerine burjuvaziyle uzlaşmayı seçen siyasetin toplumsal tabanıydı. Aynı yıl yazdığı *Emperyalizm ve Sosyalizmdeki Bölünme* makalesinde Lenin, 1914'te sosyal demokrat partilerin savaşı desteklemesini bu maddi temelle açıkladı.

Lenin'in kitabında 1914 için verdiği sömürge tablosu, ganimetin büyüklüğünü gösterir:

Sömürgeci güç (1914)	Sömürgelerin yüzölçümü (milyon km²)	Sömürgelerin nüfusu (milyon)
Büyük Britanya	33,5	393,5
Rusya	17,4	33,2
Fransa	10,6	55,5
Almanya	2,9	12,3
ABD	0,3	9,7
Japonya	0,3	19,2
Öteki güçler (Belçika, Hollanda vb.)	9,9	45,3

Kaynak: Lenin, Emperyalizm, 6. bölüm (dönemin coğrafya istatistiklerine dayanarak); rakamlar doğrulanacak. Britanya'nın sömürge nüfusu kendi nüfusunun sekiz katından fazlaydı.

Bu tartışma Lenin'den önce İkinci Enternasyonal'in içinde başlamıştı. **1907 Stuttgart Kongresi**'nde sömürge komisyonunun çoğunluğu (Hollandalı van Kol, Alman Bernstein ve David gibi revizyonistler) sömürgeciliği ilke olarak reddetmeyen, "sosyalist bir sömürge politikası"nın "uygarlaştırıcı" olabileceğini savunan bir karar önerdi. Genel kurulda bu öneri, Lenin'in, Luxemburg'un ve (o dönemde) Kautsky'nin karşı çıkmasıyla, küçük bir farkla reddedildi (yaklaşık 127'ye 108 oy; doğrulanacak). Lenin, oylamada büyük sömürgeci ülkelerin delegasyonlarının büyük bölümünün sömürgecilik lehine oy kullandığına dikkat çekti ve bunu "sömürge ganimetinin" Avrupa proletaryasının bir kesimini de etkilediğinin kanıtı olarak gördü (Bölüm 14).

80.4 Sosyal demokrasi ve sömürge savaşları

İşçi aristokrasisi tezi yalnızca 1914'ü değil, 1945 sonrasını da açıklar. Faşizmin yenildiği, Avrupa'da refah devletinin kurulduğu yıllarda sosyal demokrat hükümetler sömürge halklarına karşı savaştı. Bu, ikili karakterin en açık sınandığı alandır: içeride hak veren aynı parti, dışarıda kan döktü.

Hollanda ve Endonezya (1945-1949). Endonezya 17 Ağustos 1945'te bağımsızlığını ilan etti. Hollanda iki büyük askerî harekâtla (Temmuz 1947 ve Aralık 1948) sömürgesini geri almaya çalıştı ve bunlara "polis harekâtları" (*politionele acties*) adını verdi. Bu yıllarda hükümette Hollanda İşçi Partisi (PvdA) vardı. Ağustos 1948'den itibaren başbakan da PvdA'lı Willem Drees'ti. Aralık 1947'de Rawagede köyünde Hollanda askerleri köyün erkeklerini topluca kurşuna dizdi. Savaşta ölen Endonezyalıların sayısı yüz bini aşan tahminlerle anılır (doğrulanacak). Hollanda ancak 1949'da, ABD'nin baskısı ve Endonezya direnişi karşısında geri çekildi. 2022'de yayımlanan kapsamlı bir Hollanda araştırması "aşırı şiddetin" yapısal olduğunu kabul etti ve dönemin başbakanı özür diledi.

Fransız sosyalistleri ve Cezayir. Fransa'da Sosyalist Parti'nin (SFIO) lideri **Guy Mollet** Ocak 1956 seçimlerinden sonra Cezayir'de barış vaadiyle başbakan oldu. 6 Şubat 1956'da Cezayir kentinde yerleşimcilerin domates yağmuruyla karşılandıktan sonra çizgisini değiştirdi. Mart 1956'da Meclis'ten Cezayir'de **olağanüstü yetkiler** (*pouvoirs spéciaux*) aldı: askerî yetkililere tutuklama, sürgün ve toplu cezalandırma yolu açıldı. Cezayir'e gönderilen asker sayısı arttı, işkence sistemli hâle geldi. Aynı yılın sonunda Mollet hükümeti İngiltere ve İsrail'le birlikte Mısır'a saldırdı (Süveyş, Ekim-Kasım 1956).

İngiliz İşçi Partisi, Malaya ve Kenya. 1948'de NHS'yi kuran Attlee hükümeti (Bölüm 47), aynı yıl Malaya'da komünist önderlikli bağımsızlık hareketine karşı "olağanüstü hal" ilan etti. Aralık 1948'de Batang Kali'de İngiliz askerleri 24 silahsız köylüyü öldürdü. Yüz binlerce köylü "yeni köyler" denilen dikenli telli yerleşimlere zorla taşındı. Kenya'da 1952'den sonra Mau Mau ayaklanmasına karşı savaş, Muhafazakâr hükümetler döneminde yürütüldü: on binlerce Kikuyu gözaltı kamplarına kapatıldı, işkence gördü; 1959'da Hola kampında on bir tutuklu dövülerek öldürüldü. İngiliz devleti ancak 2013'te, beş bini aşkın hayatta kalan Kenyalıya tazminat ödemeyi kabul etti. Burada Muhafazakârlarla İşçi Partisi arasında sömürge politikasında temel bir kopukluk değil, **süreklilik** vardı.

Komünist partilerin tutumu ve zaafları. Dürüst olmak zorundayız. Komünist partiler sömürgecilik karşıtı mücadelede sosyal demokratlardan çok daha ileri gittiler: 1920'lerde Fransız Komünist Partisi (PCF), Fas'taki Rif Savaşı'na karşı grev ve gösteriler örgütledi. Komintern, "sömürge halklarının kurtuluşu" ilkesini programının merkezine koydu (Bölüm 28). Ama bu çizgi 1930'ların ortasından itibaren zayıfladı. **8 Mayıs 1945**'te, Avrupa'da faşizme karşı zafer günü, Cezayir'in **Sétif** ve **Guelma** kentlerinde bağımsızlık bayrağı açan gösteriler kanla bastırıldı; sonraki haftalarda ölen Cezayirlilerin sayısı tartışmalıdır (resmî Fransız rakamı yaklaşık 1.500, Cezayir'in resmî rakamı 45.000; tarihçilerin önemli bir kısmı binlerden on binlere uzanan aralıklar verir; doğrulanacak). O günlerde PCF hükümetteydi ve parti yayınları olayları başlangıçta "faşist" kışkırtıcıların işi olarak niteledi (doğrulanacak). Mart 1956'da PCF milletvekilleri, Mollet hükümetine Cezayir'de olağanüstü yetki veren yasaya **olumlu oy verdi.** Parti, bu oyu sosyalistlerle birliği koruma gerekçesiyle açıkladı. Sonuç, Cezayir halkına karşı savaşa verilen bir destek oldu. PCF'nin tabanı, özellikle genç militanlar, askere gönderilmeye ve savaşa karşı ciddi eylemler yaptı. Partiden bazı militanlar Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) yardım etti. Ama önderliğin tutumu, Avrupa komünist hareketinde **sosyal-şovenizmin** ve sonradan Avrokomünizme uzanacak ulusal-parlamenter kaymanın erken bir işaretiydi (Bölüm 65). Devrimci özeleştiri bu dersi saklamaz: emperyalist bir ülkede komünist partinin ilk görevi kendi burjuvazisinin sömürge savaşına karşı durmaktır.

80.5 Refah devleti ve sömürge sonrası düzen

1945-1975 "altın çağı" (Kısım IX) Avrupa'da tam istihdam, yükselen ücretler ve sosyal hakların çağıydı. Bu çağı mümkün kılan koşullardan biri, dünyanın geri kalanından çekilen **ucuz enerji ve hammaddeydi.** Petrolün varil fiyatı 1950'ler ve 1960'lar boyunca birkaç dolar düzeyinde kaldı. Orta Doğu petrolü İngiliz, Amerikan, Hollanda ve Fransız şirketlerinin elindeydi. İran 1951'de petrolünü millîleştirince Musaddık hükümeti 1953'te ABD ve İngiliz istihbaratının desteklediği bir darbeyle devrildi. 1973'te petrol fiyatları dört katına çıktığında "altın çağ"ın bitmesi tesadüf değildi.

İkinci koşul, **sömürge sonrası göçmen emeğiydi.** İngiltere, Hindistan, Pakistan ve Karayipler'den; Fransa, Cezayir, Fas ve Tunus'tan; Hollanda, Endonezya ve Surinam'dan işçi getirdi (Bölüm 50, 77). Bu işçiler yerli işçinin yapmak istemediği en ağır, en kirli ve en ucuz işlere yerleştirildi. Yerli işçinin "yukarı" hareketi, onun altına yerleştirilen göçmen katmanla mümkün oldu.

Üçüncü koşul, **para ve ticaret ağlarıydı.** Fransa, 26 Aralık 1945'te Afrika sömürgeleri için **CFA frangını** kurdu. Bu para bugün de, değişmiş biçimde, Batı ve Orta Afrika'da kullanılıyor (Bölüm 82.1). İngiltere, **sterlin bölgesi** ile sömürgelerinin döviz rezervlerini Londra'da topladı: Malaya'nın kauçuğu ve kalayı, Gold Coast'un (Gana) kakaosu dolar kazanıyor, bu dolarlar Londra'da tutularak İngiltere'nin savaş sonrası döviz açığını kapatıyordu. 1957 Roma Antlaşması sömürgeleri Avrupa Ekonomik Topluluğu'na "ortak ülke ve topraklar" olarak bağladı. Bağımsızlıkların ardından **Yaoundé** (1963) ve **Lomé** (1975) sözleşmeleri Afrika'yı AET'ye hammadde tedarikçisi ve sanayi ürünleri pazarı olarak bağlayan "ortaklık" düzenini kurdu (Bölüm 68.2).

> **Tartışma kutusu: Refah devletinin ne kadarı sınıf mücadelesinin, ne kadarı emperyalist rantın ürünüdür?** İki kolay yanıt vardır ve ikisi de yanlıştır. Birincisi: "Refah devleti tamamen işçilerin mücadelesiyle kazanıldı; sömürgelerle ilgisi yok." Bu, Avrupa merkezci bir körlüktür. İsveç'in, Norveç'in ya da İsviçre'nin doğrudan büyük sömürgesi yoktu ama emperyalist dünya pazarının içinde, ucuz hammaddeden ve eşitsiz ticaretten yararlandılar. İkincisi: "Avrupa işçileri sömürgelerin sırtından yaşadı; hepsi emperyalizmin ortağıdır." Bu da Avrupa işçisinin mücadelesini, ölülerini ve grevlerini yok sayar. Aynı rant, mücadelenin zayıf olduğu yerlerde (örneğin 19. yüzyıl sonunda Belçika'da, Kongo'nun kârları akarken) işçiye paylaştırılmadı. Belçika işçileri oy hakkı için 1893'te, 1902'de ve 1913'te genel greve çıkmak zorunda kaldı. **Bizim yanıtımız:** Mücadele olmadan emperyalist rant işçiye paylaştırılmazdı. Rant olmadan burjuvazi bu ölçüde ödün vermeyi göze alamazdı. İkisi birlikte açıklar. Sistem rekabeti (Doğu'da kapitalizmin kaldırılmış olması) üçüncü etkendir (Bölüm 46). Hangisinin ne kadar ağır bastığı ülke ve dönem için ayrı ayrı sınanmalıdır (Bölüm 81.7).

Eşitsiz mübadele tahminleri (Grafik G40'ın özeti). Ticaret yoluyla değer transferini ilk kuramlaştıranlar arasında Arghiri Emmanuel (*L'échange inégal*, 1969) ve Samir Amin vardır: ücretlerin büyük farkla düşük olduğu ülkelerin ürettiği mallar, dünya piyasasında içerdikleri emeğin çok altında bir değerle takas edilir. Son yıllarda Jason Hickel ve arkadaşları bu akışı ölçmeye çalıştı. Tahminlerine göre 1990-2015 arasında Güney'den Kuzey'e, ticarete gömülü hammadde, toprak, enerji ve emek biçiminde, Kuzey fiyatlarıyla on trilyonlarca dolarlık bir net aktarım gerçekleşti. 2021 için yaptıkları bir başka hesapta Kuzey'in tüketimine giren Güney emeğinin yüz milyarlarca çalışma saatine karşılık geldiğini ileri sürdüler (rakamlar ve yöntem tartışmalı, doğrulanacak). Bu tahminlerin kesinliği tartışılır. Ama akışın yönü iki yüz yıldır aynıdır.

Kavram kutusu. İlkel birikim: Üreticinin üretim araçlarından zorla koparılması ve sermayenin ilk birikiminin yağma, köle ticareti ve sömürgecilik yoluyla yapılması (Bölüm 0, Bölüm 2). **İşçi aristokrasisi:** Emperyalist bir ülkede süper kârlardan pay alan, yüksek ücretli, vasıflı ve güvenceli işçi katmanı; oportünizmin toplumsal tabanı (Engels, Lenin; Bölüm 0.2). **Servet akışı (drain):** Bir sömürgeden sömürgeci ülkeye vergi, faiz ve ticaret fazlası olarak giden karşılıksız değer. **Eşitsiz mübadele:** Ücret farkları nedeniyle ticarette yoksul ülkenin daha fazla emeğinin, zengin ülkenin daha az emeğiyle takas edilmesi.

Kritik an: Mart 1956, Paris. Cezayir için olağanüstü yetkiler.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Fransız işçilerinin önemli bir kesimi ve askere alınan gençler savaşın bitmesini istiyordu; Cezayir halkı bağımsızlık istiyordu. Askerlerin gönderilmesine karşı tren istasyonlarında eylemler yapıldı.	Mollet'nin SFIO hükümeti olağanüstü yetkileri istedi; PCF önderliği yasaya olumlu oy verdi.	Yerleşimci lobisi, ordunun sömürge subayları ve Cezayir'deki toprak ve ticaret sermayesi sokak baskısıyla hükümeti sağa çekti.	Cezayir'de toprak ve ticaret sermayesi, Sahra'da petrol (1956'da Hassi Messaoud'da bulundu) üzerinde hak iddia eden enerji sermayesi, silah sanayisi.	Savaş 1962'ye kadar sürdü; yüz binlerce Cezayirli öldü. 1958'de De Gaulle, ordunun baskısıyla iktidara geldi ve Dördüncü Cumhuriyet çöktü. Sömürge savaşı Fransız işçi sınıfını da bölen ve demokrasiyi daraltan bir savaş oldu.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1492-1975, dünya ölçeğinde). Köle ticareti ve zorla çalıştırma (mita, chibalo, angarya) · toprağa el koyma ve yerleşimci sömürgeciliği · sömürge vergileri ve kotalar (Kongo kauçuğu, Cava ekim sistemi) · tekelci ticaret şirketleri (Doğu Hindistan Şirketleri) · "yerli yasaları" gibi ayrı hukuk rejimleri · toplama kampları ve imha emirleri · para bölgeleri (CFA, sterlin bölgesi) · sömürge işçisini merkezde ucuz emek olarak kullanma · işçi aristokrasisini rantla bağlama · emperyalist ülkelerin işçi partilerini sömürge savaşına ortak etme.

Türkiye'ye bağ. Osmanlı İmparatorluğu sömürge olmadı ama **yarı-sömürge** oldu: 1838 Balta Limanı'ndan 1881 Düyun-u Umumiye'ye kadar Avrupa sermayesi Osmanlı'nın gümrüğünü, borcunu ve vergi gelirlerini denetledi (Bölüm 83). 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı alması ve 1912'de Balkan Savaşları, Avrupa emperyalizminin "dünyayı paylaşma" mantığının Osmanlı topraklarındaki uygulamasıydı. Türkiye'nin kurtuluş savaşı, Avrupa'daki sosyal demokratların değil Sovyet Rusya'nın desteğini aldı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Sömürgecilik geri kalmış ülkelere demiryolu, okul ve hastane götürdü."* Yanıt: Demiryolları madenden ve plantasyondan limana gidiyordu, köyden köye değil. Okul, sömürge yönetimine kâtip yetiştirmek içindi. Hindistan'da İngiliz yönetiminin son yarım yüzyılında kişi başına gelir neredeyse hiç artmadı, kıtlıklarda milyonlar öldü. Kongo'da "uygarlığın" simgesi kesilmiş eller oldu. Bir halkın emeğini ve toprağını alıp ona demiryolu bırakmak, bir işçinin ücretini alıp ona fabrikanın yolunu bırakmaya benzer.

Dört soru. Kimin elinde? Sömürgelerin toprağı, madeni ve ticareti Avrupa'nın tekelci şirketlerinin, bankalarının ve devletlerinin elinde. **Kimin denetiminde?** Sömürge valilerinin, orduların ve yerel işbirlikçi aracıların denetiminde; sömürge halkının hiçbir söz hakkı yok. **Kimin yararına?** Avrupa'nın ticaret, banka ve sanayi sermayesinin; kısmen de işçi aristokrasisinin. **Kim karar veriyor?** Berlin'de, Londra'da, Paris'te, Brüksel'de toplanan hükümetler ve yönetim kurulları. 1884'te Afrika'nın geleceği hakkında tek bir Afrikalıya sorulmadı.

Okuma ve izleme önerisi. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916) · Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (*Kapitalizm ve Kölelik*, 1944) · Eduardo Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları* (1971) · Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa* (1972) · Aimé Césaire, *Discours sur le colonialisme* (*Sömürgecilik Üzerine Söylev*, 1950) · Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri* (1961) · Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost* (1998) · Film: Gillo Pontecorvo, *Cezayir Savaşı* (1966). Bilgi Müşterekleri'nden: Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?

Bölüm 81: Ganimet Azalırken: Avrupa'nın Göreli Gerileyişi, Refahın Dışındaki Yeni Sınıf ve Göç (1975–2026)

Sahne. 9 Eylül 2024, Brüksel. Avrupa Merkez Bankası'nın eski başkanı ve İtalya'nın eski başbakanı Mario Draghi, Avrupa Komisyonu'na "Avrupa rekabet gücünün geleceği" raporunu sunuyor. Rapor, AB'nin ABD ve Çin karşısında geride kaldığını, yılda 750-800 milyar avroluk ek yatırıma ihtiyaç olduğunu söylüyor. Salonda işçi sendikalarının temsilcileri değil, Komisyon Başkanı ve gazeteciler var. Aynı haftalarda Almanya'da Volkswagen, şirket tarihinde ilk kez Almanya'daki fabrikalarını kapatmayı tartıştığını açıklıyor. Draghi'nin raporunda "rekabet gücü" sözcüğü sayfa sayfa tekrarlanıyor. İşçiler bu sözcüğün kendi dillerindeki karşılığını biliyor: daha az ücret, daha uzun iş günü, daha geç emeklilik.

Tez. Avrupa emperyalizmi zayıflamadı ama göreli olarak geriledi: ABD'nin teknoloji tekelleri, Çin'in sanayi gücü, Rusya ve Körfez sermayesi ile rekabet ve eski sömürgelerde kaybedilen mevziler. Kalan rant da artık "sosyal barış" için işçilerle paylaşılmıyor. Bu, hem sosyal demokrasinin çöküşünü, hem refah şovenizmini, hem de göçmen düşmanlığını açıklar. Ama aynı süreç, Avrupa işçilerini bölen maddi temeli de daraltıyor.

81.1 Göreli gerileme

Önce rakamlara bakalım. İktisat tarihçisi Angus Maddison'ın hesaplarına göre **Batı Avrupa 1913'te dünya üretiminin (GSYH) yaklaşık üçte birini** üretiyordu. Bugün Avrupa Birliği'nin payı, satın alma gücü paritesiyle ölçüldüğünde yüzde 14-15 civarındadır (IMF verileri; doğrulanacak). Dünya sanayi üretimindeki pay da benzer biçimde düştü: bugün dünya sanayi üretiminin en büyük payı Çin'dedir. Aşağıdaki tablo eğilimi gösterir (Grafik G39'un özeti):

Yıl	Batı Avrupa / AB'nin dünya GSYH payı (yaklaşık)	Açıklama
1913	Yaklaşık üçte bir (Batı Avrupa)	Sömürge imparatorluklarının zirvesi
1950	Dörtte bir civarı	İki dünya savaşının yıkımı; ABD'nin yükselişi
1973	Dörtte bir civarı	"Altın çağ"ın sonu
2000	Beşte bir civarı (AB)	Çin'in yükselişinin başı
2025	Yüzde 14-15 (AB, satın alma gücü paritesiyle)	ABD ve Çin'in gerisinde

Kaynak: Maddison Projesi, IMF Dünya Ekonomik Görünüm veritabanı. Tüm değerler yaklaşık ve doğrulanacak; dönemler arası sınır ve kapsam değişiklikleri karşılaştırmayı sınırlar.

Gerileme yalnızca rakam değil, **bağımlılıktır.** Avrupa dijital altyapıda ABD'ye bağımlıdır: bulut hizmetleri, arama motorları, sosyal ağlar, işletim sistemleri ve yapay zekâ modellerinin büyük bölümü Amerikan tekellerinin elindedir. Güneş panelleri, bataryalar ve bunların hammaddesinin işlenmesinde Çin'e bağımlıdır. Enerjide 2022'ye kadar Rus gazına bağımlıydı. Ukrayna savaşından sonra boru hattı gazının yerine ABD ve Katar'dan gelen, çok daha pahalı sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) aldı. 2022'de Avrupa'da elektrik ve gaz fiyatlarının patlaması, işçi hanelerinin faturalarında ve enerji yoğun sanayideki işten çıkarmalarda ödendi.

Draghi raporu bu gerilemenin burjuva teşhisidir. Önerdiği ilaç ise tanıdıktır: ortak borçlanma, daha büyük şirketler (birleşmelerin önündeki engellerin kaldırılması), daha az düzenleme ve savunma sanayiine büyük yatırım. Raporda işçilerin ücretlerinden, iş güvencesinden ya da sendikal haklardan neredeyse hiç söz edilmez. "Rekabet gücü", Avrupa sermayesinin ABD ve Çin karşısındaki kaybını **işçilerin yeni fedakârlığıyla** telafi etme programının adıdır. 2025'ten itibaren "Avrupa'yı Yeniden Silahlandır" planıyla birleşen bu program, Bölüm 69 ve 74'te anlattığımız hak kayıplarının yeni dalgasıdır.

81.2 Rant kimde kalıyor?

Avrupa emperyalizmi geriledi ama bitmedi. Avrupa'nın büyük şirketleri hâlâ dünyanın her yerinden kâr topluyor. Ama bu kârın yolu değişti. Artık Avrupa işçisinin ücretine değil, **hissedarın temettüsüne ve vergi cennetine** gidiyor.

Vergi cennetleri Avrupa'nın içindedir. Çoğu insan vergi cennetini uzak bir tropik ada sanır. Oysa dünyanın en büyük vergi kaçırma ve kâr kaydırma ağlarının bir kısmı Avrupa'nın içindedir: İngiltere'ye bağlı denizaşırı topraklar ve Kraliyet bağımlılıkları (Cayman Adaları, Britanya Virjin Adaları, Jersey, Guernsey, Man Adası), Hollanda (şirketlerin kârlarını geçirdiği "boru hattı" ülke), Lüksemburg ve İrlanda. Avrupa Adalet Divanı Eylül 2024'te Apple'ın İrlanda'ya 13 milyar avro vergi borcu olduğuna hükmetti. Ama o yıllarda İrlanda devletinin kendisi bu parayı almamak için Komisyon kararına itiraz etmişti. Çok uluslu şirketin kârı Kongo'dan, Bangladeş'ten ya da Türkiye'den çekiliyor, Dublin ya da Amsterdam üzerinden vergisiz ya da düşük vergiyle hissedara ulaşıyor. Avrupa işçisi ise gelir vergisini bordrodan kesinti olarak ödüyor.

Kâr payı artıyor, emek payı düşüyor. 1980'lerden bu yana Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda ulusal gelirden emeğe giden pay düştü, sermayeye giden pay arttı (Bölüm 67; Grafik G11 ve G41). Aynı dönemde Avrupa'nın büyük şirketlerinin yurt dışı kârları büyüdü. Yani emperyalist rant azalmadı, ama **dağılımı değişti.** 1960'larda burjuvazi rantın bir kısmını ücret artışı, sosyal güvenlik ve kamu hizmeti olarak işçiye bırakmak zorundaydı. Güçlü sendikalar, güçlü komünist partiler ve Doğu'daki sistem bunu zorunlu kılıyordu. 1990'lardan sonra bu baskılar zayıfladıkça rant tepede kaldı.

İşçi aristokrasisinin incelmesi. Bunun Avrupa işçi sınıfının içine yansıması şudur: yüksek ücretli, güvenceli, sendikalı "çekirdek" işçi azaldı. Almanya'nın otomotiv ve makine fabrikalarındaki kadrolu işçi, İsveç'in ve Danimarka'nın toplu sözleşmeli kamu işçisi hâlâ vardır. Ama onların sayısı azalırken altta geniş bir güvencesiz katman oluştu: taşeron, geçici, kısmi zamanlı, sıfır saatlik sözleşmeli, platform üzerinden çalışan işçiler (Bölüm 70.5, 76). Almanya'da 2003-2005 Hartz reformlarıyla yaratılan "düşük ücret sektörü" bunun en açık örneğidir (Bölüm 69). Aynı fabrikada, aynı bantta, bir yanda IG Metall sözleşmeli kadrolu işçi, öbür yanda çok daha düşük ücretle çalışan geçici işçi durur. İşçi aristokrasisi yok olmadı. Ama **daraldı ve yaşlandı.** Gençlerin büyük bölümü artık o katmana giremiyor.

81.3 "Güney içeride": refahın dışındaki yeni sınıf katmanı

1960'larda Avrupalı bir işçi "Güney"i uzakta, Afrika'da ya da Asya'da sanırdı. Bugün Güney, Avrupa'nın içindedir. Bunu beş katmanda görüyoruz.

Güvencesiz yerli işçiler. Fransa'nın, İtalya'nın, İspanya'nın genç işçileri, İngiltere'nin kurye ve depo işçileri, Almanya'nın "mini iş" çalışanları. Bunlar Avrupa'da doğmuş, Avrupalı pasaport taşıyan, ama refah devletinin vaatlerinden yararlanamayan kuşaklardır. Ebeveynlerinin ev alabildiği yaşta onlar kira

ödemekten başka bir şey yapamaz (Bölüm 75).

Göçmen işçiler. Tarım, inşaat, temizlik, bakım, lojistik ve yemek sektörü göçmen emeğiyle ayakta durur. İtalya'nın ve İspanya'nın domates ve çilek tarlalarında Afrikalı işçiler, Almanya'nın et kombinalarında Romen ve Bulgar işçiler, İngiltere'nin bakım evlerinde Filipinli ve Nijeryalı bakım emekçileri çalışır (Bölüm 77). Bu işçilerin önemli bir kısmının statüsü (vize, oturma izni, çalışma izni) işverene bağlıdır. İşini kaybeden, ülkeyi de kaybedebilir.

Güney Avrupa'nın "iç çevre"ye dönüşmesi. 2010'dan sonra avro krizi ve kemer sıkma programlarıyla Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İtalya'nın bir kısmı, Kuzey'in bankalarına borçlu ve onların koşullarına bağımlı bir "iç çevre" oldu (Bölüm 73). Yunanistan'da 2010-2015 arasında memorandumlar ücretleri, emekli maaşlarını ve toplu sözleşme sistemini söktü. Yüz binlerce genç Yunan, Portekizli ve İspanyol Kuzey'e göç etti. Avrupa'nın içinde bir alacaklı-borçlu ilişkisi kuruldu ve bu ilişkinin mantığı, Avrupa'nın Afrika ile ilişkisinin mantığına benzemeye başladı.

Doğu Avrupa'nın ucuz emek hinterlandı olması. 1989 sonrası kapitalist restorasyonla Doğu Avrupa, Batı Avrupa sermayesinin, özellikle Alman otomotiv ve makine sanayiinin taşeron üretim alanına dönüştü (Bölüm 71). Çekya, Slovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'daki otomobil fabrikalarında ücretler Almanya'nın bir kesridir. Doğu'nun işçileri ya burada düşük ücretle çalışır ya da Batı'ya göçerek orada en alttaki işlere yerleşir.

İç sömürge gibi yaşayan mahalleler. Paris'in banliyöleri (Seine-Saint-Denis), Marsilya'nın kuzey mahalleleri, İngiltere'nin eski maden kasabaları, Belçika'nın Valonya'sı, Almanya'nın Ruhr'unun kimi semtleri, Doğu Almanya'nın boşalan kentleri. Burada işsizlik, yoksulluk, kötü okul, polis şiddeti ve umutsuzluk bir aradadır. 2005'te Fransız banliyölerinde, 2023'te de 17 yaşındaki Nahel Merzouk'un polis tarafından öldürülmesinin ardından patlayan ayaklanmalar bu "iç sömürge" koşullarının dışavurumuydu.

Bu katmanları birlikte düşündüğümüzde, Avrupa'nın içinde refahın dışında kalan **yeni bir sınıf katmanı** görüyoruz. Bu katman bir "alt sınıf" değildir, işçi sınıfının en hızlı büyüyen kesimidir. Yerlisi ve göçmeni, Kuzeylisi ve Güneylisi, Batılısı ve Doğulusu aynı koşullarda yaşar.

81.4 Göç: emperyalizmin geri dönen hesabı

Görsel: Belçika Kralı II. Leopold'ü ve öteki emperyalist güçleri Afrika'yı paylaşırken gösteren karikatür, 1884. François Maréchal, kamu malı, Wikimedia Commons. Bugünkü göçün kökleri bu paylaşımdadır.

1970'lerde ve 1980'lerde İngiltere'de siyah ve Asyalı göçmenlerin hareketinde bir slogan dolaşıyordu: **"Biz buradayız, çünkü siz oradaydınız."** (*We are here because you were there.*) Slogan, Sri Lanka doğumlu Marksist yazar **Ambalavaner Sivanandan**'a atfedilir (aktarılan). Tek cümlede bütün bir tarihi anlatır.

Avrupa'ya bugün gelen göçün iki büyük kaynağı vardır. Birincisi **eski sömürgelerdir.** Fransa'ya Cezayir, Fas, Tunus, Senegal ve Mali'den; Belçika'ya Kongo'dan; İngiltere'ye Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Karayipler'den; Hollanda'ya Endonezya ve Surinam'dan; Portekiz'e Angola, Mozambik ve Yeşil Burun'dan gelen göç. Bu göçmenlerin dili, sömürgecinin dilidir. Sömürge yönetimi onların ülkelerini yüz yıl boyunca kendi ekonomisine bağlamış, yerel ekonomiyi hammadde ve tek ürün üzerine kurmuştu. Bağımsızlıktan sonra da CFA frangı, borç ve ticaret anlaşmalarıyla bu bağ sürdü (Bölüm 82). Yoksul bir Senegalli balıkçının Kanarya Adaları'na giden bir kayığa binmesinin arkasında Avrupa'nın balıkçılık anlaşmaları vardır (Bölüm 82.6).

İkinci kaynak, **Avrupa'nın da katıldığı savaşlar ve müdahalelerdir.** Irak (2003), Afganistan (2001-2021), Libya (2011), Suriye (2011 sonrası) ve Sahel. 2011'de Fransa ve İngiltere'nin önderliğinde NATO'nun Libya'ya müdahalesi Kaddafi rejimini devirdi ama ülkeyi parçaladı. Libya, Afrika'dan Avrupa'ya giden göçün en ölümcül geçiş noktası oldu. Suriye savaşının milyonlarca mültecisinin büyük bölümünü Türkiye, Lübnan ve Ürdün barındırdı. Avrupa 2016'da Türkiye ile imzaladığı mutabakatla (Bölüm 77.3, 88) onları sınırın öbür yanında tutmak için para ödedi.

Göç, üç ayrı gözle üç ayrı şeydir:

- **Avrupa sermayesi için ucuz emektir.** Tarım, bakım, inşaat ve lojistik göçmen olmadan durur. Sermaye göçü hiçbir zaman gerçekten durdurmak istemez. İstediği, göçmenin **haklarının** sınırlanmasıdır: kâğıtsız, statüsü işverene bağlı, sınır dışı edilme korkusuyla yaşayan bir işçi, en uysal işçidir.
- **Aşırı sağ için günah keçisidir.** Konut krizi, düşük ücret, çöken kamu hizmetleri: hepsinin suçu göçmene yüklenir. Böylece asıl sorumlu olan sermaye ve onun politikaları görünmez olur (Bölüm 78).
- **Göçmen işçi için ikinci kez sömürüdür.** Ülkesinde emperyalizmin yarattığı yoksulluktan kaçan işçi, Avrupa'da en alt işe yerleşir. Bir kez orada, bir kez burada sömürülür.

81.5 Refah şovenizmi ve aşırı sağ

Aşırı sağın göçmen düşmanlığının arkasında sınıfsal bir mantık vardır. **Refah şovenizmi** şunu söyler: "Refah devleti iyidir, ama yalnızca bizim için. Küçülen pastayı yabancılarla paylaşmayalım." Bu, emperyalist rantın kalanını "yerli" katmanlar için talep etmektir. Danimarka Halk Partisi, Fransa'da Ulusal Birlik (RN), Almanya'da AfD ve İsveç Demokratları bu dili kullanır. İşçilere ücret artışını ya da toplu sözleşmeyi değil, göçmenin dışlanmasını vaat ederler. Bu vaat, sermayenin hiçbir çıkarına dokunmaz.

Aşırı sağ, iktidara geldiği yerlerde emperyalist çıkarların en sert savunucusudur. İtalya'da Giorgia Meloni hükümeti Ocak 2024'te Afrika'ya yönelik **Mattei Planı**'nı açıkladı: enerji, altyapı ve eğitim projeleri adı altında İtalyan enerji sermayesinin (ENI) Afrika'daki konumunu güçlendiren ve göç kontrolünü "işbirliği" karşılığına bağlayan bir program (Bölüm 82.5). Hollanda'da 2024'te kurulan ve aşırı sağcı PVV'nin katıldığı hükümet dış yardım bütçesinde milyarlarca avroluk kesinti açıkladı. İsveç'te İsveç Demokratlarının desteğiyle kurulan hükümet, ulusal gelirin yüzde birini dış yardıma ayırma hedefini terk etti (her ikisinin tutarları doğrulanacak). Aşırı sağın "yerli önce" siyaseti, dışarıda "Avrupa sermayesi önce" siyasetiyle birlikte gider.

En acı olanı, **sosyal demokrasinin bu dile "merkez"den eklenmesidir.** Danimarka Sosyal Demokratları, 2019'dan beri başbakanlığı elinde tutan Mette Frederiksen önderliğinde, Avrupa'nın en sert göç politikalarından birini benimsedi: "sıfır sığınmacı" hedefi, sığınmacıların Avrupa dışındaki ülkelerde bekletilmesi fikri (Ruanda ile yapılmak istenen düzenleme), "paralel toplum" yasalarıyla göçmen yoğun mahallelerde konutların satılması ya da yıkılması. Bu, sosyal demokrasinin ikili karakterinin bugünkü biçimidir: bir yanıyla refah devletini savunur görünür, öbür yanıyla o refah devletini "yerli" işçiler için bir kaleye çevirip göçmeni dışarıda bırakır. Sonuç, aşırı sağın söylemini meşrulaştırmaktır.

81.6 Sınıfsal sonuç

Buradan önemli bir sonuç çıkıyor. **İşçi aristokrasisinin maddi temeli daraldıkça, Avrupa işçilerinin yerli ve göçmen, Kuzey ve Güney, Batı ve Doğu olarak bölünmesinin nesnel temeli de zayıflıyor.** 1960'larda Alman otomotiv işçisinin Türkiyeli ya da Yugoslav işçiden farklı bir konumu vardı: daha yüksek ücret, daha iyi iş, daha güvenli gelecek. Bugün Alman genci de geçici sözleşmeyle çalışıyor, o da kirayı ödemekte zorlanıyor, onun da emekliliği belirsiz. Bölünmeyi sürdüren giderek daha az **çıkar**, giderek daha çok **ideoloji**dir: ırkçılık, milliyetçilik, "yerli" ve "yabancı" ayrımı.

Bu, enternasyonalist birliğin 20. yüzyıldakinden daha güçlü bir maddi zemini olduğu anlamına gelir. Ama zemin kendiliğinden birliğe dönüşmez. Tersine, ortak yıkım dönemleri aynı zamanda aşırı sağın en hızlı büyüdüğü dönemlerdir. Zemin ile birlik arasındaki köprüyü kuracak olan örgüttür: göçmenle yerliyi aynı sendikada, aynı kiracı derneğinde, aynı grev çadırında buluşturan örgüt. Bilgi Müşterekleri'nin İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor? ve "Gereksizler Sınıfı"nın doğuşu yazıları bu köprünün neden kurulamadığını ve nasıl kurulabileceğini tartışır.

81.7 Sınama kutusu: İşçi aristokrasisi tezi nasıl test edilir?

> **Sınama kutusu.** İşçi aristokrasisi tezi bir açıklama olarak kullanılır ama tek neden hâline getirilmez. Bir tez, sınanabildiği ölçüde bilimseldir. Her ülke ve dönem için dört soru sorarız: **(1)** Yüksek ücretli, vasıflı ve güvenceli kesim kim (meslek, sektör, cinsiyet, köken)? **(2)** Sendika ve parti bürokrasisiyle ilişkisi ne? Önderlik kadroları bu kesimden mi geliyor? **(3)** Sömürge ya da tekel rantından bu kesime **somut bir aktarım mekanizması** gösterilebiliyor mu? (Sektör kârları, ihracat primleri, devlet sübvansiyonları, ucuz ithal gıda ve mal.) **(4)** Yoksa reformizmi açıklayan esas mekanizma **kurumsallaşma** mı? (Toplu pazarlık düzeni, devlet fonları, belediye ve sosyal sigorta yönetimine eklemlenme, parti ve sendika aygıtının kendi maddi çıkarları.)

Bu dört soruyu dört durum için uygulayalım:

Soru	1880–1914 İngiltere	1880–1914 Almanya	1950–1975 Batı Avrupa	Bugün (2000–2026)
(1) Kim?	Vasıflı zanaat işçileri: makineciler, kazan yapımcıları, matbaacılar, inşaat ustaları; neredeyse tamamı erkek ve yerli. "Yeni sendikacılık" (1889 liman grevi) vasıfsızları sonradan örgütledi.	Metal ve matbaa gibi vasıflı sektörlerin erkek işçileri; ama Alman sanayisinin büyük kısmı düşük ücretliydi.	Büyük sanayinin kadrolu erkek işçileri (otomotiv, kimya, çelik), kamu işçileri; altta göçmen ve kadın işçiler.	Kadrolu sanayi işçileri ve toplu sözleşmeli kamu çalışanları; giderek daralan ve yaşlanan bir kesim. Altta güvencesiz gençler ve göçmenler.
(2) Bürokrasiyle ilişkisi	Sendika önderlerinin çoğu bu kesimden; Liberal Parti ile ittifak ("Lib-Lab").	SPD ve sendika aygıtının kadroları büyük ölçüde vasıflı işçilerden; aygıtın kendisi büyük bir işveren (Bölüm 13).	Sendika ve sosyal demokrat parti yönetimleri bu kesime dayanıyor; toplu pazarlık kurumlarında temsil ediliyor.	Sendika üyeliğinin ağırlığı bu kesimde; güvencesizlerin temsili zayıf.
(3) Somut aktarım	Güçlü kanıt: İngiltere'nin dünya pazarı tekeli, ucuz ithal gıda (sömürgelerden ve Amerika'dan), sermaye ihracının getirisi. Engels bunu doğrudan gözlemledi.	Zayıf-orta: Almanya'nın sömürgeleri küçüktü ve devlete çoğu kez zarar ettiriyordu; ama tekel kârları ve korumacılık (1879 tarifeleri) ağır sanayinin ücretlerini destekledi.	Orta: ucuz petrol ve hammadde, sömürge sonrası göçmen emeği, sterlin ve CFA bölgeleri. Ama doğrudan sömürge rantı birçok ülkede sınırlı.	Zayıf-orta: ucuz ithal mallar (tekstil, elektronik), çok uluslu şirketlerin yurt dışı kârları. Ama bu kârlar giderek hissedarda kalıyor.
(4) Kurumsallaşma	Orta: sendikaların yasal tanınması (1871, 1875), yardımlaşma dernekleri, sigorta fonları.	Güçlü: sendika ve partinin kendi kurumları, kooperatifler, sigorta kasaları; aygıtın kendi çıkarı.	Çok güçlü: sosyal ortaklık, eş yönetim, sosyal sigorta kurumlarının yönetimi, devlet fonları (Bölüm 42, 45).	Çok güçlü ama zayıflıyor: toplu pazarlık kapsamı daralıyor; aygıt kendi kurumsal varlığını koruma derdinde.

Soru	1880-1914 İngiltere	1880-1914 Almanya	1950-1975 Batı Avrupa	Bugün (2000-2026)
Ağırlık	Rant ağır basıyor	Kurumsallaşma ağır basıyor	İkisi birlikte; sistem rekabeti üçüncü etken	Kurumsallaşma ve ideoloji; rant aktarımı daralmış

Sonuç. İki mekanizma birbirini dışlamaz. Ağırlıkları dönem dönem ve ülke ülke değişir. 19. yüzyıl İngilteresi'nde Engels'in gördüğü, gerçek bir rant aktarımıydı. 1914 Almanyası'nda ise SPD'nin savaş kredilerine "evet" demesini, sömürgelerden gelen bir paydan çok, parti ve sendika aygıtının kendi kurumlarını koruma kaygısı ve devlete eklemlenme açıklar (Bölüm 13, 16). 1950-1975'te her iki mekanizma birlikte işledi ve bunlara Doğu'daki sistemin varlığı eklendi. Bugün ise rantın işçiye aktarımı daralırken, reformizmi daha çok kurumsal alışkanlık ve ideoloji ayakta tutuyor. Tez böylece bir slogan olmaktan çıkar, **kanıtlanabilir bir hipoteze** dönüşür (Bölüm 80.3, 13, 42 ile bağ). Bu yöntemin bize öğrettiği ders şudur: reformizme karşı mücadele yalnızca "ideolojik ikna" ile değil, onun maddi temellerini (kurumsal ayrıcalıkları, aygıtın kendi çıkarlarını, bölünmüş işgücü piyasasını) hedef alarak yapılır.

Kavram kutusu. Refah şovenizmi: Refah devletini savunan ama onu yalnızca "yerli" ya da "ulusal" gruplara ayırmak isteyen siyaset. **Göreli gerileme:** Bir emperyalist gücün mutlak olarak zayıflamadan, rakiplerine göre daha yavaş büyüyerek dünya ekonomisindeki payını kaybetmesi. **İç çevre:** Bir emperyalist blokun içinde, merkeze borçlu ve bağımlı hâle gelen bölgeler (Güney ve Doğu Avrupa). **Kurumsallaşma:** İşçi örgütlerinin toplu pazarlık, devlet fonları ve sosyal sigorta yönetimi yoluyla düzenin kurumlarına eklemlenmesi; reformizmin ikinci maddi temeli (Bölüm 42, 45).

Kritik an: Eylül 2024-Mart 2025. "Rekabet gücü" ve "yeniden silahlanma".

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Enerji fiyatlarının düşürülmesi, fabrika kapatmalarının durdurulması, ücretlerin enflasyona karşı korunması, konut.	Sosyal demokrat partiler Draghi raporunu ve silahlanmayı büyük ölçüde benimsedi; sendikalar "sanayi politikası" çağrısıyla yetindi, işyerlerini koruma sözü aldıkları yerlerde ücret ve çalışma koşullarında ödün verdi.	Kapatma tehdidi, üretimi Doğu Avrupa'ya ve Asya'ya taşıma, "rekabet gücü" adına çalışma süresi ve emeklilik saldırısı.	Silah tekelleri (rekor siparişler), büyük teknoloji ve enerji şirketleri, ortak borçlanmadan yararlanacak finans sermayesi.	Kamu harcamalarında sosyal kalemlerden silahlanmaya kayma; yeni kemer sıkma dalgası; 2025-2026'da Belçika'dan Yunanistan'a grev dalgası (Bölüm 92).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1975-2026). Üretimin yer değiştirmesi (Doğu Avrupa, Asya) · vergi cennetleri ve kâr kaydırma · kemer sıkma programları ve borç koşulluluğu · taşeronlaşma ve güvencesiz sözleşmeler · işçiyi statüsüne göre bölen göç rejimi · "rekabet gücü" söylemi · göçmeni günah keçisi yapan medya ve aşırı sağ · silahlanma ekonomisi.

Türkiye'ye bağ. Türkiye, Avrupa'nın "iç çevresi"nin hemen dışındaki bir halkadır. Gümrük Birliği'yle AB tedarik zincirine bağlandı (Bölüm 87). 2016'da AB ile yaptığı mülteci mutabakatıyla Avrupa'nın sınır bekçisi oldu (Bölüm 88). Türkiye'deki Suriyeli işçiler, Avrupa markaları için dikilen tişörtlerin en alttaki emeğidir. Aynı zamanda Türkiye'den Avrupa'ya giden beyaz yakalılar, Avrupa'nın refah dışındaki yeni sınıf katmanına eklenmektedir (Bölüm 90).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Göçmenler bizim refahımızı paylaşmaya geliyor."* Yanıt: Göçmenler Avrupa'nın refahını üretmeye geliyor: tarlada, şantiyede, hastanede, depoda. O refahın büyük kısmını ise ne yerli işçi ne göçmen işçi, vergi cennetindeki hissedar paylaşıyor. Göçmenin ülkesindeki yoksulluğun arkasında da çoğu kez Avrupa'nın sömürge geçmişi, şirketleri ve savaşları var. "Biz buradayız, çünkü siz oradaydınız."

Dört soru. Kimin elinde? Avrupa'nın yurt dışı kârları çok uluslu şirketlerin ve onların hissedarlarının elinde. **Kimin denetiminde?** Vergi cennetleri, avro bölgesinin borç kuralları ve Brüksel'in "rekabet gücü" gündemi, finans sermayesinin denetiminde. **Kimin yararına?** Artık işçi aristokrasisinin bile değil, giderek daralan bir sermaye çevresinin yararına. **Kim karar veriyor?** Draghi'nin raporunu yazanlar ve onu uygulayan Komisyon; işçi sendikaları masada değil.

Okuma ve izleme önerisi. Ambalavaner Sivanandan, *A Different Hunger* (1982) · John Smith, *Imperialism in the Twenty-First Century* (2016) · Utsa Patnaik ve Prabhat Patnaik, *Capital and Imperialism* (2021) · Film: Ken Loach, *Sorry We Missed You* (2019) · Film: Ladj Ly, *Sefiller* (*Les Misérables*, 2019). Bilgi Müşterekleri'nden: Neoliberalizm Bitti mi? · AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil

Bölüm 82: Bugünün Emperyalist Ağları: Avrupa Etkisindeki Dünya ve Oradaki Sınıflar

Sahne. 16 Ağustos 2012, Marikana, Güney Afrika. Lonmin şirketinin platin madeninde çalışan kaya delicileri bir haftadır greve çıkmış, maden yakınındaki bir tepede (*koppie*) toplanmışlar. Talepleri aylık 12.500 randlık bir ücret. Öğleden sonra polis tepeyi tel örgüyle çeviriyor ve otomatik silahlarla ateş açıyor. 34 madenci ölüyor, 70'ten fazlası yaralanıyor. Lonmin'in hisseleri Londra borsasında işlem görüyor. Apartheid'dan kurtuluşun 18. yılında, bir zamanlar madencilerin sendikasının önderlerinden olan bir iş insanı Lonmin'in yönetim kurulunda oturuyor. Olaylardan önceki günlerde yönetimle yazışarak madencilere karşı "somut önlem" istemişti. Sömürgecilik resmen bitmişti. Ama maden, borsa, polis ve işbirlikçi elit, hepsi yerli yerindeydi.

Görsel: 16 Ağustos 2012 Marikana katliamını anan eserlerden biri: madencilerin toplandığı tepeden işaretler, 2016. Jeannette Unite, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Tez. Sömürgecilik resmen bitti, emperyalist ağlar bitmedi. Para birlikleri, askerî üsler, borç, ticaret ve yatırım anlaşmaları, hammadde zincirleri, göç kontrol anlaşmaları ve "kalkınma yardımı" yoluyla Avrupa sermayesi bugün de Afrika'dan Latin Amerika'ya, Orta Doğu'dan Güney Asya'ya uzanan bir ağı yönetiyor. Bu ağların her ucunda aynı sınıf yapısı var: Avrupa sermayesiyle ortak çalışan **işbirlikçi burjuvazi ve devlet eliti**, düşük ücretle çalışan **işçiler** ve topraktan kovulan **yoksul köylüler.** Kurtuluş, bir emperyalist ağdan ötekine geçmekte değil, bu ağların altındaki sınıfların birliğindedir.

Bu bölümde her ağı aynı altı soruyla okuyacağız: **ağın biçimi · Avrupa sermayesinin kazancı · yerel işbirlikçi sınıflar · yerel işçi ve köylünün durumu · direnişler · rakip emperyalist güçler.** Rakamlar çoğu zaman güncel kaynaklarla yeniden doğrulanmalıdır, çünkü bu ağlar her yıl değişiyor.

82.1 Fransa ve Afrika: "Françafrique"

Ağın biçimi. "Françafrique" sözcüğü, Fransa'nın eski Afrika sömürgeleriyle bağımsızlıktan sonra kurduğu resmî ve gayriresmî ilişkiler ağını anlatır: para, üs, şirket, kişisel dostluklar, seçim ve darbe desteği. Bu ağın omurgası **CFA frangıdır.** 1945'te kurulan bu para bugün Batı ve Orta Afrika'da 14 ülkede kullanılıyor: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği'nin sekiz üyesi (Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gine-Bissau, Mali, Nijer, Senegal, Togo) ve Orta Afrika Ekonomik ve Parasal Topluluğu'nun altı üyesi (Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Gabon, Ekvator Ginesi, Çad). CFA frangı önce Fransız frangına, sonra avroya sabit kurla bağlandı. Bunun karşılığında bu ülkelerin döviz rezervlerinin önemli bir kısmının (uzun yıllar yarısının) Fransız Hazinesi'ndeki bir hesapta tutulması zorunluydu.

Görsel: Bin CFA frangı banknotu, 2013. Nicholas Gemini, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons. 1945'te sömürgeler için kurulan para bugün de 14 Afrika ülkesinde kullanılıyor.

Aralık 2019'da Fransa Cumhurbaşkanı Macron ile Fildişi Sahili Cumhurbaşkanı Ouattara, Batı Afrika'daki CFA frangı için bir reform açıkladı: paranın adı "Eco" olacak, rezervlerin yarısını Fransız Hazinesi'nde tutma zorunluluğu kalkacak, Fransa para kurullarından temsilcilerini çekecekti. Ama avroya sabit kur ve Fransız Hazinesi'nin güvencesi korundu. Yani ağın simgeleri değişti, özü kaldı. "Eco" bu satırların yazıldığı 2026'da hâlâ tedavüle girmemiştir (güncel durum doğrulanacak).

İkinci ayak **askerî üsler ve müdahalelerdir.** Fransa, bağımsızlıktan sonra Afrika'da onlarca askerî müdahale yaptı. Son büyükleri Mali'de **Serval** (2013) ve Sahel'in beş ülkesini kapsayan **Barkhane** (2014-2022) harekâtlarıdır. Resmî gerekçe cihatçı gruplarla savaştı. Dokuz yıllık savaşın sonunda cihatçı gruplar daha da yayılmıştı.

2020-2025 Sahel kopuşları. Sonra ağ çözülmeye başladı. Mali'de 2020 ve 2021'deki askerî darbelerle gelen yönetim, 2022'de Fransız askerlerinin ülkeden çıkmasını sağladı. Burkina Faso 2023'te, Nijer ise Temmuz 2023 darbesinin ardından aynı yıl Fransız askerlerini çıkardı. Bu üç ülke

2023-2024'te Sahel Devletleri İttifakı'nı kurdu ve Ocak 2025'te Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'ndan (ECOWAS) ayrıldı. Çad, Kasım 2024'te Fransa ile savunma anlaşmasını sona erdirdi ve Fransız askerleri Ocak 2025'te ayrıldı. Senegal'de Fransız üsleri 2025'te devredildi, Fildişi Sahili'ndeki ana üs de 2025'te Fildişi ordusuna bırakıldı (tarihler doğrulanacak). Birkaç yıl içinde Fransa, altmış yıldır yerleşik olduğu Batı Afrika'nın büyük bölümünden askerî olarak çekildi.

Avrupa sermayesinin kazancı. Nijer, Fransa'nın nükleer santralleri için uranyum sağlayan ülkelerden biriydi. Fransız devlet şirketi **Orano** (eski Areva) Arlit'teki madenleri onlarca yıl işletti. Arlit dünyanın en yoksul bölgelerinden birinde, radyoaktif atık ve tozla çevrili bir maden kasabası oldu. 2023 darbesinden sonra Nijer yönetimi Orano'nun maden işletmesinin denetimini ele geçirdi ve 2025'te maden şirketini millîleştirdi (doğrulanacak). Fransız petrol devi **TotalEnergies**, Mozambik'in kuzeyinde Cabo Delgado'da dev bir sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) projesi yürütüyor. Proje bölgesi 2017'den beri silahlı bir isyanın içinde. Mart 2021'de Palma kentine yapılan saldırıdan sonra proje durduruldu; yeniden başlatma süreci tartışmalıdır (doğrulanacak). Bölgenin balıkçı ve çiftçi köylüleri proje için topraklarından taşındı. Uganda ve Tanzanya'da ise TotalEnergies'in öncülük ettiği **EACOP** (Doğu Afrika Ham Petrol Boru Hattı) projesi, yaklaşık 1.400 kilometrelik ısıtmalı bir boru hattıyla Uganda'nın petrolünü Hint Okyanusu'na taşıyacak. Proje için binlerce köylü ailenin toprağı alındı ya da kısıtlandı. İnsan hakları örgütleri tazminatların geç ve yetersiz ödendiğini belgeledi. Fransa'da şirkete karşı "özen yükümlülüğü" yasasına dayanan davalar açıldı. Bir başka Fransız grubu **Bolloré**, onlarca yıl Batı ve Orta Afrika'nın limanlarını, demiryollarını ve lojistiğini işletti. 2022'de Afrika lojistik işlerini İsviçre merkezli dev denizcilik şirketi MSC'ye sattı.

Yerel işbirlikçi sınıflar. Fildişi Sahili'nden Gabon'a, Kamerun'dan Kongo'ya, onlarca yıl iktidarda kalan hanedan ve ailelerin (Gabon'da Bongo ailesi yarım asrı aşkın süre, Kamerun'da Paul Biya 1982'den beri) Fransa ile ilişkileri, Françafrique'in özüdür. Bu elitler petrol, orman, maden ve limanların gelirini Fransız şirketleriyle paylaştı, paralarını Paris'teki mülklere yatırdı.

İşçi ve köylünün durumu. Sahel dünyanın en yoksul bölgelerinden biridir. Nüfusun büyük kısmı küçük çiftçi ve çobandır. İklim krizi, toprak kaybı ve silahlı çatışmalar milyonlarca insanı yerinden etti. Bu ülkelerden Avrupa'ya giden göçün kökleri buradadır.

Direnişler ve rakipler. Sınıfsal okuma. Sahel'deki kopuşlar halkın haklı Fransa karşıtlığına dayanıyor. Bamako'da, Ouagadougou'da, Niamey'de Fransız üslerinin önünde toplanan kalabalıklar altmış yıllık bir öfkeyi dile getirdi. Ama bu öfkeyi iktidara taşıyan askerî yönetimler ve yerlerine çağrılan **Rus paralı askerleri** (önce Wagner grubu, sonra Rusya Savunma Bakanlığı'na bağlı "Afrika Kolordusu") kurtuluş değil, **yeni bir emperyalist bağımlılıktır.** Rus askerî yapıları güvenlik karşılığı maden imtiyazları aldı. Askerî yönetimler seçimleri erteledi, partileri ve sendikaları kısıtladı, gazetecileri tutukladı. Mali'de ve Burkina Faso'da sivillere yönelik katliamlarda hem cihatçı grupların hem de ordu ve müttefik yabancı güçlerin sorumluluğu insan hakları örgütlerince belgelendi. Kurtuluşun öznesi bir generaller cuntası ya da bir başka emperyalist güç değil, **Sahel'in işçileri ve köylüleridir.**

82.2 İngiltere ve Commonwealth

Ağın biçimi. İngiliz emperyalizminin bugünkü merkezi bir ordu ya da bir sömürge valisi değil, Londra'nın finans bölgesi **City of London**'dır. City, dünyanın en büyük döviz piyasası ve en önemli finans merkezlerinden biridir. Etrafında denizaşırı topraklar ve Kraliyet bağımlılıklarından oluşan bir **vergi cenneti ağı** vardır: Cayman Adaları, Britanya Virjin Adaları, Bermuda, Jersey, Guernsey ve Man

Adası. Afrika'dan, Asya'dan, eski Sovyet coğrafyasından kaçırılan servetlerin önemli bir kısmı bu ağdan geçer. Vergi adaleti örgütleri İngiltere'nin bu ağla birlikte dünyanın en büyük vergi kaçırma kolaylaştırıcısı olduğunu hesaplar.

Avrupa sermayesinin kazancı. Dünyanın en büyük maden şirketlerinin bir kısmı Londra'da kurulu ya da Londra borsasındadır: **Anglo American** (Güney Afrika kökenli, Londra'da), **Rio Tinto** (İngiliz-Avustralya), **Glencore** (İsviçre merkezli, Londra borsasında). Bu şirketler Güney Afrika'dan Şili'ye, Kongo'dan Moğolistan'a bakır, platin, demir, kömür ve kobalt çıkarır. Petrolde **BP** ve **Shell** (Shell 2022'de merkezini Hollanda'dan Londra'ya taşıdı) Nijerya'dan Azerbaycan'a, Irak'tan Mısır'a uzanan bir ağda çalışır.

Marikana. Bölümü açtığımız sahne, bu ağın bir ucudur. Lonmin madencilerinin grevini polis kurşunla bitirdi. Güney Afrika'da kurulan Farlam soruşturma komisyonu polisin sorumluluğunu ortaya koydu ama olaydan yıllar sonra bile kimse katliam nedeniyle mahkûm edilmedi (doğrulanacak). Lonmin 2019'da Güney Afrikalı Sibanye-Stillwater tarafından satın alındı. Madenciler ise bugün de aynı kaya delme işini, benzer koşullarda yapıyor. Marikana, "Afrikalılaşmış" bir elitin eski sömürge sermayesiyle nasıl kaynaştığını gösterdi.

Görsel: Lonmin şirketinin Marikana yakınındaki platin madeni işleme tesisi, 2014. JMK, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Silah ve savaş. İngiltere, Suudi Arabistan'a savaş uçakları ve mühimmat sattı. Suudi önderliğindeki koalisyon 2015'ten beri Yemen'de savaşıyor. Birleşmiş Milletler bu savaşı dünyanın en ağır insani krizlerinden biri olarak tanımladı. İngiltere'de Temyiz Mahkemesi 2019'da hükümetin silah satışı izinlerini verirken sivil kayıp riskini yasaya uygun biçimde değerlendirmediğine hükmetti. Hükümet satışları kısa bir aradan sonra 2020'de yeniden başlattı.

Yerel işbirlikçi sınıflar ve yumuşak güç. Commonwealth, 56 ülkeyi bir araya getiren gevşek bir birliktir. Resmî gücü azdır ama eski sömürge elitlerinin çocuklarının İngiliz üniversitelerinde okuması, hukuk sistemlerinin İngiliz modelinde kalması, İngiliz şirketlerinin bu ülkelerde imtiyazlı konumu gibi bir "yumuşak güç" ağı sağlar. Körfez monarşileri (Suudi Arabistan, BAE, Katar, Bahreyn) Londra'daki gayrimenkulün ve futbol kulüplerinin büyük sahipleri arasındadır. İngiliz sermayesi ile Körfez sermayesi karşılıklı bağımlılık içindedir.

82.3 Belçika ve Hollanda

Kongo'nun kobaltı ve koltanı. Leopold'ün kauçuğunun yerini bugün **kobalt** aldı. Demokratik Kongo Cumhuriyeti dünya kobalt üretiminin yaklaşık üçte ikisinden fazlasını karşılar (doğrulanacak). Kobalt, telefonların, bilgisayarların ve elektrikli araçların lityum iyon bataryalarında kullanılır. Üretimin bir kısmı büyük sanayi madenlerinde, bir kısmı da on binlerce "zanaat madencisinin" elle kazdığı çukurlarda yapılır. Uluslararası Af Örgütü 2016'daki "Bunun için ölüyoruz" başlıklı raporunda bu zanaat madenlerinde çocukların çalıştığını, güvenlik önlemi olmadığını ve çukurların çöktüğünü belgeledi. Kongo'da kobalt madenciliğinin büyük bölümü bugün Çinli şirketlerin elindedir. Ama zincirin öbür ucunda Avrupalı rafineriler, batarya üreticileri ve otomobil şirketleri vardır. Belçika'nın malzeme şirketi **Umicore** ve dünyanın en büyük hammadde limanlarından **Anvers** bu zincirin halkalarıdır. Kongo'nun doğusundaki savaş da (M23 isyanı ve Ruanda'nın rolü) koltan ve kalay madenlerinin denetimiyle iç içedir.

Görsel: Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde zanaat kobalt madencileri, 2020. Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü (IIED), CC BY 2.5, Wikimedia Commons.

Lumumba. Kongo 30 Haziran 1960'ta bağımsızlığını kazandı. İlk seçilmiş başbakan **Patrice Lumumba**, bağımsızlık töreninde Belçika Kralı'nın önünde sömürgeciliğin aşağılamalarını anlatan bir konuşma yaptı. Birkaç ay içinde maden zengini Katanga eyaleti Belçikalı maden şirketi Union Minière ve Belçikalı subayların desteğiyle ayrıldı. Lumumba görevden alındı, tutuklandı ve 17 Ocak 1961'de Katanga'da, Belçikalı subayların da orada bulunduğu bir infazla öldürüldü. Cesedi asitte eritildi. Belçika Meclisi'nin bir komisyonu 2001'de Belçika'nın "ahlaki sorumluluğunu" kabul etti, hükümet 2002'de özür diledi. 2022'de Lumumba'dan geriye kalan tek parça, bir dişi, ailesine iade edildi ve Başbakan De Croo törende yeniden özür diledi. Lumumba'nın yerine gelen Mobutu, otuz iki yıl boyunca Batı'nın müttefiki olarak ülkeyi yağmaladı.

Shell ve Nijer Deltası. Hollanda-İngiliz petrol şirketi **Shell**, 1950'lerden beri Nijerya'nın Nijer Deltası'nda petrol çıkarıyor. Boru hatlarından sızan petrol, balıkçılık ve tarımla geçinen Ogoni halkının topraklarını ve sularını zehirledi. 1990'larda yazar **Ken Saro-Wiwa** önderliğindeki Ogoni Halkının Hayatta Kalması Hareketi (MOSOP) Shell'e ve askerî yönetime karşı barışçıl bir kampanya yürüttü. Askerî yönetim Saro-Wiwa'yı ve sekiz arkadaşını bir göstermelik mahkemede ölüme mahkûm etti. **10 Kasım 1995**'te asıldılar. Ocak 2021'de Lahey Temyiz Mahkemesi, Nijeryalı çiftçilerin açtığı bir davada Shell'in Nijerya'daki yan şirketini iki köydeki petrol sızıntılarından sorumlu tuttu ve ana şirkete de boru hatlarında sızıntı uyarı sistemi kurma yükümlülüğü getirdi. Bu, Avrupalı bir ana şirketin Afrika'daki yan şirketinin eylemlerinden sorumlu tutulduğu önemli bir karar oldu. Shell sonrasında Nijerya'daki kara sahalarını yerel şirketlere satmaya başladı: kirliliği bırakıp çekilmek.

Surinam, Karayipler ve limanlar. Hollanda'nın Karayipler'deki toprakları (Aruba, Curaçao, Sint Maarten ve Bonaire gibi özel belediyeler) bugün de Hollanda Krallığı'na bağlıdır. **Rotterdam** Avrupa'nın en büyük limanıdır, Anvers ikincisi. Afrika'nın ve Latin Amerika'nın petrolü, kakaosu, kahvesi, metalleri ve madenleri bu limanlardan Avrupa'ya girer. Hollanda dünyanın en büyük kakao işleyicilerindendir. Kakaonun büyük kısmı Fildişi Sahili ve Gana'da, çocuk emeğinin de yaygın olduğu küçük çiftliklerde üretilir.

82.4 İspanya ve Portekiz

Latin Amerika'daki İspanyol sermayesi. 1990'larda Latin Amerika'da IMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı özelleştirme dalgasında İspanyol şirketleri telekomünikasyon, bankacılık, elektrik ve petrol şirketlerini satın aldı. Bugün **Santander** ve **BBVA** Meksika'dan Şili'ye bölgenin en büyük bankaları arasındadır. **Telefónica**, **Repsol** ve **Iberdrola** da bu dalgada büyüdü. İspanyol sermayesinin yurt dışı kârlarının önemli bir kısmı Latin Amerika'dan gelir. Bir zamanlar Potosí'nin gümüşünü çeken İspanya, bugün Latin Amerika'nın banka faizini ve elektrik faturasını çekiyor. Arjantin 2012'de petrol şirketi **YPF**'nin yüzde 51'ini Repsol'den kamulaştırdı. Repsol uzun bir hukuk kavgasından sonra 2014'te yaklaşık 5 milyar dolarlık tazminat aldı.

Batı Sahra. İspanya 1975'te sömürgesi Batı Sahra'yı Fas ve Moritanya'ya bıraktı. Sahra halkının (Sahraviler) kendi kaderini tayin hakkı Birleşmiş Milletler kararlarıyla tanınmış olmasına rağmen hiç uygulanmadı. Mart 2022'de İspanya hükümeti Fas'ın özerklik planını destekleyen bir tutuma geçti. Karşılığında Fas, göç kontrolünde işbirliğini artırdı. Batı Sahra'nın fosfatı ve balıkçılık alanları Fas'ın, dolayısıyla Avrupa ile yaptığı anlaşmaların konusu oldu. Avrupa Adalet Divanı bu anlaşmaların Batı Sahra'yı Sahra halkının rızası olmadan kapsayamayacağına birkaç kez hükmetti (en son 2024; doğrulanacak).

Sınırlar. İspanya'nın Kuzey Afrika'daki iki kenti, **Ceuta** ve **Melilla**, Avrupa'nın Afrika'daki kara sınırıdır. **24 Haziran 2022**'de yüzlerce göçmen, çoğu Sudanlı, Melilla sınır çitini geçmeye çalıştı. Fas ve İspanya güvenlik güçlerinin müdahalesinde en az 23 kişi öldü (Fas'ın resmî rakamı; insan hakları örgütleri daha yüksek sayılar ve kayıplar bildirdi; doğrulanacak). Kanarya Adaları'na Batı Afrika kıyılarından giden kayık yolculuğu ise dünyanın en ölümcül göç yollarından biri oldu.

Portekiz sermayesi. Portekiz'in eski sömürgeleri Angola ve Mozambik ile ilişkisi 1975'ten sonra tersine döndü denebilir: 2000'lerde Angola'nın petrol zenginliğiyle beslenen Angola eliti (en ünlüsü eski devlet başkanı dos Santos'un kızı Isabel dos Santos) Portekiz'in bankalarına, enerji ve medya şirketlerine yatırım yaptı. 2020'deki "Luanda Sızıntıları" bu servetin nasıl Portekiz ve Avrupa finans sistemi üzerinden aklandığını gösterdi. Burada ağ iki yönlüdür: Angola'nın işbirlikçi eliti Avrupa'nın finans sistemine yerleşti, Angola'nın halkı ise petrol ülkesinde yoksul kaldı.

82.5 İtalya ve Almanya

ENI ve Akdeniz'in gazı. İtalya'nın devlet kontrolündeki enerji şirketi **ENI**, 1950'lerde kurucusu Enrico Mattei'nin önderliğinde, büyük Anglo-Amerikan petrol şirketlerine ("Yedi Kız Kardeşler") karşı, üretici ülkelere daha yüksek pay önererek büyüdü. Bugün ENI, Libya'nın (Mellitah gaz tesisi ve Akdeniz'in altından İtalya'ya uzanan Greenstream boru hattı), Mısır'ın (2015'te keşfedilen Zohr gaz sahası), Nijerya'nın, Cezayir'in ve Mozambik'in enerji sektörlerinde büyük bir oyuncudur. Nijerya'da ENI ve Shell'in bir petrol sahası (OPL 245) için ödediği yaklaşık 1,1 milyar dolar, İtalya'da yolsuzluk davasına konu oldu. Şirket yöneticileri 2021'de beraat etti.

Mattei Planı. Meloni hükümeti Ocak 2024'te Roma'da topladığı İtalya-Afrika zirvesinde **Mattei Planı**'nı açıkladı. Planın başlangıç bütçesi 5,5 milyar avro civarındaydı (doğrulanacak). Adını ENI'nin kurucusundan alan plan, Afrika'ya "sömürgeci olmayan eşit ortaklık" vaat ediyordu. Uygulamada enerji projelerini, İtalyan şirketlerinin ihalelerini ve göç kontrolünü aynı pakete koydu. Afrika Birliği Komisyonu başkanı zirvede Afrika'ya danışılmadan hazırlanan planlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.

Libya sahil güvenliği. İtalya Şubat 2017'de Trablus'taki hükümetle bir mutabakat imzaladı: İtalya, Libya sahil güvenliğine eğitim, tekne ve para sağlayacak, Libya da göçmen teknelerini denizde durdurup Libya'ya geri götürecekti. Geri götürülen göçmenler Libya'daki gözaltı merkezlerine kapatıldı. Birleşmiş Milletler ve insan hakları örgütleri bu merkezlerde işkence, zorla çalıştırma ve köle pazarlarını belgeledi. AB bu düzeni fonlarla destekledi. Avrupa'nın sınırı, Libya'nın kamplarına taşınmış oldu.

Almanya ve Namibya. Almanya, 28 Mayıs 2021'de Herero ve Nama katliamını (Bölüm 80.2) resmen **soykırım** olarak tanıdı ve 30 yıl içinde 1,1 milyar avroluk bir "kalkınma ve yeniden yapılanma" fonu önerdi. Almanya bu parayı hukuki anlamda "tazminat" olarak adlandırmayı reddetti. Herero ve Nama temsilcilerinin önemli bir kısmı müzakerelerin dışında bırakıldıklarını söyleyerek anlaşmayı reddetti. Anlaşma Namibya Meclisi'nde onaylanmadı ve yeniden müzakere edildi (güncel durum doğrulanacak). Aynı yıllarda Alman sermayesi Namibya'nın güneyinde, sömürge döneminin toplama kampının bulunduğu Lüderitz yakınında, on milyar dolar düzeyinde dev bir **yeşil hidrojen** projesine girdi (Hyphen; tutar doğrulanacak). Soykırımın "tazminatı" ile yeni hammadde yatırımı iç içe geçti. Özür dileyen devlet, aynı bölgede enerji geleceğini inşa ediyordu.

Alman üretim zincirleri ve silah. Alman sermayesinin asıl emperyalist ağı ise Doğu Avrupa, Türkiye ve Çin'deki üretim zincirleridir. Volkswagen'in, BMW'nin, Mercedes'in, Bosch'un, Siemens'in fabrikaları Macaristan'dan Türkiye'ye, Çin'den Meksika'ya yayılır. Alman otomotiv sanayiinin kârlarının önemli bir kısmı, ücretlerin Almanya'nın bir kesri olduğu bu fabrikalardan gelir. Almanya aynı zamanda dünyanın en büyük silah ihracatçılarından biridir. Alman tankları ve denizaltıları Türkiye'den Mısır'a, Suudi Arabistan'dan Cezayir'e satıldı (Bölüm 88).

82.6 AB'nin ortak ağları

Avrupa emperyalizminin bir özelliği, tek tek devletlerin ağlarının yanında **ortak, AB düzeyinde ağlar** da kurmasıdır.

Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları. Lomé Sözleşmesi'nin yerine 2000 Cotonou Anlaşması ve onun ardından gelen **Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları** (EPA) geçti. Bu anlaşmalar Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkelerinden AB'nin mallarına kademeli olarak gümrükleri açmalarını istedi. Afrikalı çiftçi ve küçük sanayici, sübvansiyonlu Avrupa tarım ürünleri ve sanayi mallarıyla rekabete açıldı. Birçok Afrika ülkesi bu anlaşmaları imzalamakta direndi.

AB-Mercosur anlaşması. AB ile Güney Amerika'nın ortak pazarı Mercosur (Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay) arasında yirmi yılı aşkın süren müzakereler Aralık 2024'te siyasi olarak tamamlandı. Anlaşmanın mantığı eski sömürge işbölümüdür: Güney Amerika tarım ürünleri ve hammadde, Avrupa otomobil, makine, kimya ve hizmet ihraç edecek. Anlaşmaya hem Avrupa'daki çiftçiler (özellikle Fransa'da) hem de Güney Amerika'daki sanayi işçileri ve çevre hareketleri karşı çıktı. İmza ve onay süreci üye devletlerin itirazları arasında sürdü (güncel durum doğrulanacak).

Balıkçılık anlaşmaları. AB, Batı Afrika ülkeleriyle yaptığı anlaşmalarla Avrupalı balıkçı gemilerine bu ülkelerin sularında avlanma hakkı satın aldı. Endüstriyel gemiler ve balık unu fabrikaları, küçük teknelerle geçinen yerel balıkçıların av sahalarını boşalttı. Senegal ve Moritanya'da balıkçılık çöktükçe genç balıkçılar teknelerini Kanarya Adaları'na giden göç kayıklarına çevirdi. Senegal'in yeni hükümeti 2024'te AB ile balıkçılık protokolünü yenilemedi (doğrulanacak). Balık gitti, ardından balıkçı gitti.

Kritik Hammaddeler Yasası ve Küresel Geçit. AB 2024'te yürürlüğe giren **Kritik Hammaddeler Yasası** ile lityum, kobalt, nikel, nadir toprak elementleri gibi "stratejik" hammaddelerin tedarikini güvenceye almayı hedefledi. 2021'de açıklanan **Küresel Geçit** (Global Gateway) girişimi ise 300 milyar avroluk yatırım hedefiyle Çin'in Kuşak ve Yol girişimine rakip olarak kuruldu. İkisi birlikte, 19. yüzyılın hammadde yarışının 21. yüzyıl biçimidir: yeşil dönüşüm adı altında Kongo'nun kobaltı, Şili'nin lityumu, Endonezya'nın nikeli için Çin ile yarış.

Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM). AB, 2026'dan itibaren çelik, alüminyum, çimento, gübre, elektrik ve hidrojen ithalatında karbon ayak izine göre ek bir bedel almaya başladı (geçiş dönemi 2023'te başladı). Resmî amaç iklimi korumak. Ama sonuçta, üretim teknolojisi eski olan Güney ülkelerinin (ve Türkiye'nin) sanayisi Avrupa pazarında bir ek vergiyle karşılaşıyor. Tarihsel olarak atmosferdeki karbonun büyük bölümünü salan Avrupa, bu yükü Güney'in sanayisine aktarıyor. Buna **yeşil korumacılık** diyoruz.

Göç kontrolünün dışsallaştırılması. AB, sınırını kendi dışındaki ülkelere taşıdı: Türkiye (18 Mart 2016 mutabakatı, milyarlarca avro), Libya (2017'den beri), Tunus (Temmuz 2023 mutabakatı), Mısır (Mart 2024, 7,4 milyar avroluk paket), Moritanya (2024). Karşılığında bu ülkeler göçmenleri durdurdu,

gözaltına aldı, çöle bıraktı. Tunus'ta 2023'te Sahra altından gelen göçmenler Libya ve Cezayir sınırındaki çöllere bırakıldı ve ölümler belgelendi (Bölüm 77.3). Bu ülkelerin otoriter yönetimleri, AB'nin parasıyla güçlendi.

82.7 Tedarik zincirinin öteki ucu

Rana Plaza. 24 Nisan 2013 sabahı Bangladeş'in başkenti Dakka yakınındaki Savar'da, sekiz katlı Rana Plaza binası çöktü. Binada beş hazır giyim fabrikası vardı ve Avrupalı ve Amerikalı markalar için giysi üretiyordu. Bir gün önce duvarlarda çatlaklar görülmüş, bankalar ve dükkânlar binayı boşaltmıştı. Fabrika yöneticileri ise işçileri, çalışmazlarsa ücretlerinin kesileceği tehdidiyle içeri soktu. **1.134 işçi öldü**, iki binden fazlası yaralandı. Ölenlerin çoğu genç kadındı. Enkazda Avrupalı markaların etiketleri bulundu.

Rana Plaza'dan sonra küresel sendikalar ile markalar arasında **Bangladeş Yangın ve Bina Güvenliği Uzlaşısı** (Mayıs 2013) imzalandı. Bu, markaları hukuken bağlayan, bağımsız denetim ve sendikal katılım içeren ilk anlaşmalardan biriydi ve binlerce fabrikada güvenlik iyileştirmesi sağladı. 2021'de Uluslararası Uzlaşı'ya dönüştü ve Pakistan'a genişledi. Bu kazanım, sendikaların ve dayanışma kampanyalarının baskısıyla alındı. Ama ücret sorunu çözülmedi: Bangladeşli hazır giyim işçisinin asgari ücreti, Avrupa'da tek bir tişörtün birkaç katı kadardır.

Bangladeş yalnız değil. **Kamboçya**, **Pakistan**, **Myanmar**, **Etiyopya**, **Sri Lanka** ve **Türkiye**'nin (Bölüm 87) hazır giyim işçileri, aynı markaların tedarik zincirinin halkalarıdır. Etiyopya'da Hawassa sanayi parkında işçilerin ücretleri dünyanın en düşükleri arasında belgelendi. Myanmar'da 2021 darbesinden sonra askerî yönetim sendikacıları tutukladı ama Avrupalı markaların bir kısmı üretimi sürdürdü.

Gana ve elektronik atık. Gana'nın başkenti Akra'daki **Agbogbloshie**, uzun yıllar dünyanın en büyük elektronik atık alanlarından biri olarak anıldı. Avrupa'dan "ikinci el mal" adı altında gönderilen eski bilgisayarlar, televizyonlar ve kablolar burada çocuklar ve gençler tarafından açık ateşte yakılarak bakırı ayrıştırıldı. Zehirli dumanlar içinde çalışan bu gençler, dijital ekonominin çöplüğünün işçileriydi. Alan 2021'de hükümet tarafından yıkıldı, ama iş başka yerlere taşındı.

Yasaklı tarım ilaçları. Avrupa'da insan sağlığına ve çevreye zararlı olduğu için yasaklanan bazı tarım ilaçları, Avrupalı kimya şirketlerince üretilmeye ve Brezilya'dan Hindistan'a, Güney Afrika'dan Ukrayna'ya ihraç edilmeye devam etti. Araştırmacı gazeteciler ve İsviçreli Public Eye örgütü 2018'de AB ülkelerinden bu tür yasaklı ilaçların on binlerce tonluk ihracat bildirimini belgeledi (doğrulanacak). Avrupa'nın çiftçisini koruyan yasa, Güney'in çiftçisini korumadı.

Özen Yükümlülüğü Direktifi. Yıllarca süren kampanyaların ardından AB 2024'te **Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi**'ni (CSDDD) kabul etti. Direktif, büyük şirketleri tedarik zincirlerindeki insan hakları ve çevre ihlallerini tespit etmek, önlemek ve gidermekle yükümlü kılıyordu. Ama 2025'in başında Avrupa Komisyonu "rekabet gücü" gerekçesiyle bir "sadeleştirme" paketi açıkladı: uygulama ertelendi, kapsam daraltıldı, sorumluluk hükümleri gevşetildi (güncel durum doğrulanacak). Draghi raporunun mantığı (Bölüm 81.1), Rana Plaza'nın dersini birkaç yılda sildi.

82.8 Borç ve finans

Sömürge döneminde vergi ve kotayla çekilen değer, bugün büyük ölçüde **borç faizi** olarak çekiliyor. Güney ülkelerinin dış borcu 2000'lerin başındaki borç silme programlarından sonra yeniden hızla büyüdü. Faiz oranlarının 2022'den itibaren yükselmesiyle birçok ülke ödeme güçlüğüne düştü.

Zambiya Kasım 2020'de, **Sri Lanka** Nisan 2022'de, **Gana** Aralık 2022'de dış borç ödemelerini durdurdu. Bu ülkelerin bir kısmında sağlık ve eğitime ayrılan bütçeden fazlası dış borç faizine gidiyor.

Paris Kulübü, zengin alacaklı devletlerin borçlu ülkelerle yeniden yapılandırma koşullarını belirlediği gayriresmî bir forumdur. Üyelerinin çoğu Avrupalıdır. **IMF**'de Avrupa ülkelerinin toplam oy payı ABD'ninkinden fazladır (AB ülkeleri toplamı yaklaşık dörtte bir; ABD'nin yaklaşık yüzde 16,5 ile önemli kararlarda veto gücü vardır; doğrulanacak). IMF'nin başkanı geleneksel olarak bir Avrupalı, Dünya Bankası başkanı bir Amerikalıdır. Borç yeniden yapılandırmalarının koşulu çoğu kez **IMF programıdır**: kemer sıkma, kamu işçilerinin ücretlerinin dondurulması, sübvansiyonların (akaryakıt, ekmek) kaldırılması, özelleştirme.

"Kalkınma yardımı" da bu ağın parçasıdır. Avrupa ülkelerinin yardımlarının bir kısmı "bağlı yardım"dır: yardım alan ülke parayı yardım eden ülkenin şirketlerinden mal ve hizmet almak için harcar. Bir kısmı da yardım eden ülkenin kendi içinde, sığınmacı barınma giderleri olarak harcanır ve "yardım" olarak raporlanır. Yardımın önemli bir kısmı, Avrupa şirketlerine geri döner (oranlar ülkeye göre değişir; doğrulanacak).

82.9 Rakip emperyalizmler ve bizim tavrımız

Avrupa bu ağlarda yalnız değil. Afrika'da ve Orta Doğu'da sert bir rekabet var:

- **ABD:** Afrika Komutanlığı (AFRICOM) ve Cibuti'deki Camp Lemonnier üssü; Nijer'deki insansız hava aracı üssü 2024'te Nijer yönetiminin isteğiyle kapatıldı. Körfez'de ve Orta Doğu'da ABD en büyük askerî güçtür. Bilgi Müşterekleri'nin İran ve ABD üzerine yazısı ve Mekke Anlaşması yazısı, bu rekabetin 2026'daki savaş biçimini tartışır.
- **Çin:** Afrika'nın en büyük ticaret ortağı ve en büyük ikili alacaklılarından biri; Kuşak ve Yol girişimiyle limanlar, demiryolları, madenler; Kongo'da kobalt, Zimbabve'de lityum, Gine'de boksit. Bilgi Müşterekleri'nin Gerçek Çin dosyası bu yükselişin sınıfsal içeriğini inceler.
- **Rusya:** Sahel, Libya, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Sudan'da paralı askerî yapılar; maden imtiyazları; silah ihracatı (Rusya Gerçekliği).
- **Körfez sermayesi:** BAE'nin Doğu Afrika'daki limanları (DP World), Sudan savaşındaki rolü; Suudi Arabistan ve Katar'ın yatırımları.
- **Bölgesel güçler:** Türkiye, Somali'de Mogadişu'da **2017'de açılan askerî üssü**, liman ve havaalanı işletmeleri, Libya'daki askerî varlığı (2019-2020 sonrası), Sudan'dan Sahel'e inşaat sermayesi ve SİHA satışlarıyla bu rekabetin ara halkasıdır (Bölüm 87.A). Türk inşaat şirketleri Afrika'nın havaalanlarını, stadyumlarını, camilerini inşa ediyor. Türkiye, Fransa'nın çekildiği alanlarda boşluğu dolduran güçlerden biridir.

"Çok kutuplu dünya" söyleminin eleştirisi. Bugün bazı çevreler, ABD ve Avrupa'nın hegemonyasının zayıflamasını ve Çin, Rusya, Hindistan ya da BRICS gibi blokların yükselişini ezilen halklar için bir fırsat olarak sunuyor. Bu söylem iki gerçeği atlar. Birincisi: yükselen güçlerin sermayesi de Afrika'ya aynı amaçla, yani hammadde, pazar ve kâr için geliyor. Kongolu madenci için madeni işleten şirketin Belçikalı ya da Çinli olması, günlük ücretini değiştirmiyor. İkincisi: bir emperyalizmin yerine ötekini koymak kurtuluş değildir. 1914 öncesinde de dünya "çok kutupluydu" ve bu çok kutupluluk dünya savaşına götürdü. Emperyalistler arası rekabet barış değil, **yeniden paylaşım savaşı** üretir.

Tavrımız: Hiçbir emperyalist bloğun yanında değil, bütün ağların altındaki işçi ve köylülerin yanında. Bu tavır "tarafsızlık" değildir. Tersine, en açık taraf tutmadır: Marikana'nın madencisinin, Dakka'nın dikiş işçisinin, Sahel'in çobanının, Nijer Deltası'nın balıkçısının tarafını tutmak. Bir emperyalist güce

karşı bir diğerinin bayrağını taşımak, bu işçileri bir kez daha başkasının hesabına feda etmektir.

82.10 Direnişler ve dayanışma

Ağların altındaki işçiler ve köylüler boyun eğmiyor.

Nijerya. Nijerya Emek Kongresi (NLC) ve sendikalar, IMF'nin tavsiye ettiği akaryakıt sübvansiyonunun kaldırılmasına karşı defalarca genel greve çıktı. Ocak 2012'de "Nijerya'yı İşgal Et" hareketiyle birleşen genel grev, hükümeti fiyat artışının bir kısmını geri almaya zorladı. 2023'te sübvansiyonun kaldırılmasıyla yaşam pahalılığı patladığında sendikalar yeniden eylem ve asgari ücret mücadelesine girişti.

Güney Afrika madencileri. Marikana'dan sonra platin madencileri 2014'te beş ay süren bir grevle ücret artışı kazandı. Madenci sendikası AMCU, egemen sendika konfederasyonuna bağlı eski sendikadan koparak büyüdü. Marikana, işbirlikçi sendikacılığın ve bağımsız sınıf sendikacılığının ayrıştığı bir an oldu.

Bangladeş hazır giyim işçileri. Ekim-Kasım 2023'te Bangladeş'te on binlerce hazır giyim işçisi aylık 23.000 takalık asgari ücret talebiyle greve çıktı. Hükümetin belirlediği 12.500 taka talebin çok altındaydı. Polis müdahalesinde işçiler öldü, fabrikalar kapatıldı, binlerce işçi hakkında dava açıldı (sayılar doğrulanacak). Grevler 2024'te ülkedeki büyük gençlik ayaklanmasıyla iç içe geçti.

Senegal ve Kenya'da gençlik hareketleri. Senegal'de 2021-2024 arasında muhalefetin bastırılmasına ve seçimlerin ertelenmesi girişimine karşı gençlik ayaklanmaları yaşandı. Kenya'da Haziran 2024'te, IMF programıyla bağlantılı yeni vergiler getiren **Maliye Yasası**'na karşı "Z kuşağı" gençler sokağa döküldü, meclis binasına girdi. Polis onlarca genci öldürdü. Hükümet yasayı geri çekmek zorunda kaldı (ölü sayısı doğrulanacak). Bu hareketlerin ortak noktası, borç ve IMF programlarının yarattığı hayat pahalılığı ile güvencesiz gençliğin öfkesidir.

Latin Amerika'da su, maden ve toprak mücadeleleri. Bolivya'da 2000'deki Cochabamba "su savaşı", suyu özelleştiren çok uluslu bir konsorsiyumu ülkeden kovdu. Peru, Şili, Kolombiya ve Ekvador'da madenlere ve petrol projelerine karşı köylü ve yerli toplulukların mücadeleleri sürüyor. Panama'da 2023'te Kanadalı bir şirketin dev bakır madenine karşı kitlesel protestolar, maden sözleşmesinin Yüksek Mahkeme'ce anayasaya aykırı bulunmasıyla sonuçlandı.

Avrupa'daki dayanışma görevleri. Enternasyonalizm, Avrupa'daki işçiler için somut görevler demektir:

- **Liman işçilerinin silah sevkiyatına karşı eylemleri.** Mayıs 2019'da Cenova liman işçileri, Yemen savaşında kullanılacağından şüphelenilen silahları taşıyan Suudi gemisi *Bahri Yanbu*'ya yükleme yapmayı reddetti. Ekim 2023'te Belçika'daki ulaştırma sendikaları, havaalanlarında İsrail'e giden askerî malzemeyi yüklememe çağrısı yaptı. Yunanistan'ın Pire limanında işçiler 2024'te silah yüklü konteynerlere karşı eylem yaptı. 2025'te İtalya'da Gazze için genel grevler ve liman eylemleri bu geleneği büyüttü (Bölüm 92.4; ayrıntılar doğrulanacak).
- **Tedarik zinciri boyunca sendikal dayanışma.** Bangladeş Uzlaşısı, Avrupalı ve Asyalı sendikaların ortak kampanyasıyla kazanıldı. Aynı markaya çalışan Türkiye, Bangladeş ve Kamboçya işçilerinin ortak talepleri, Avrupa'daki mağaza çalışanlarının desteğiyle güçlenir.
- **Borçların silinmesi talebi.** Güney ülkelerinin dış borçlarının, özellikle Avrupalı alacaklılara olan borçlarının koşulsuz silinmesi.
- **Göçmenlerin kendi ülkelerindeki mücadelelerle bağı.** Avrupa'daki Kongolu, Senegalli, Kürt, Filistinli, Bangladeşli işçiler, hem Avrupa'daki sınıf mücadelesinin hem de kendi ülkelerindeki

mücadelenin köprüsüdür. 1970'lerde Avrupa'daki Türkiyeli ve Yunan işçiler kendi ülkelerindeki cuntalara karşı mücadelenin de örgütleyicileriydi (Bölüm 85.5). Bilgi Müşterekleri'nin Ulm 5 Davası yazısı, bu bağın bugün Avrupa devletlerince nasıl suç sayılabildiğini gösterir.

Tablo T20: Bugünün emperyalist ağları

Ağ	Başlıca ülkeler	Avrupalı şirketler ve kurumlar	İşbirlikçi sınıflar	İşçilerin ve köylülerin durumu	Direnişler
Françafrique (82.1)	Mali, Nijer, Burkina Faso, Çad, Senegal, Fildişi, Gabon, Kamerun	Fransız Hazinesi (CFA), Orano, TotalEnergies, (eskiden) Bolloré	Uzun ömürlü hanedanlar, askerî elitler	Dünyanın en yoksul bölgeleri; göç ve savaş	Sahel kopuşları (ama askerî yönetimler ve Rus paralı askerleri); Uganda'da EACOP karşıtları
City ve Commonwealth (82.2)	Güney Afrika, Nijerya, Körfez, vergi cennetleri	Anglo American, Rio Tinto, Glencore, BP, Shell, İngiliz silah sanayisi	"Afrikalılaşmış" maden eliti, Körfez monarşileri	Madencilerin düşük ücreti ve ölümcül koşullar	Marikana grevi (2012), 2014 platin grevi
Belçika-Hollanda (82.3)	Demokratik Kongo, Nijerya, Fildişi, Gana	Umicore, Anvers ve Rotterdam limanları, Shell	Mobutu'dan bugüne yağmacı elit, askerî yönetimler	Zanaat madenlerinde çocuk emeği; zehirlenmiş delta	Ogoni hareketi, 2021 Lahey kararı
İspanya-Portekiz (82.4)	Latin Amerika, Fas, Batı Sahra, Angola	Santander, BBVA, Telefónica, Repsol, Iberdrola	Latin Amerika özelleştirme elitleri, Fas monarşisi, Angola eliti	Hizmet faturaları, sınırda ölümler	YPF kamulaştırması (2012), Sahra halkının mücadelesi
İtalya-Almanya (82.5)	Libya, Mısır, Nijerya, Namibya, Doğu Avrupa, Türkiye	ENI, Alman otomotiv ve makine tekelleri, silah şirketleri	Libya'nın milis hükümetleri, Mısır yönetimi	Libya kamplarında göçmenler; taşeron fabrikalarda düşük ücret	Herero ve Nama tazminat hareketi
AB ortak ağları (82.6)	Afrika-Karayip-Pasifik, Mercosur, Tunus, Mısır, Moritanya, Türkiye	Avrupa Komisyonu, Küresel Geçit, Frontex	Göç anlaşması imzalayan otoriter yönetimler	Balıkçıların yıkımı; göçmenlerin çöle bırakılması	Mercosur'a karşı iki yakada tepkiler; Senegal balıkçıları
Tedarik zinciri (82.7)	Bangladeş, Kamboçya, Pakistan, Türkiye, Etiyopya	Avrupalı hazır giyim ve elektronik markaları	Fabrika sahipleri, ihracatçı burjuvazi	Rana Plaza; açlık ücreti	Bangladeş Uzlaşısı (2013), 2023 grevleri
Borç (82.8)	Zambiya, Gana, Sri Lanka ve öteki borçlular	Paris Kulübü, IMF'deki Avrupa oyları, Avrupalı bankalar	Borç programlarını uygulayan hükümetler	Sübvansiyon kesintileri, pahalılık	Kenya 2024, Nijerya grevleri

Harita H19'un katmanları (grafik betiğinde çizilecek): (1) askerî üsler ve 2020-2025'te kapananlar, (2) CFA frangı bölgesi, (3) maden ve enerji projeleri (Kongo kobaltı, Nijer uranyumu, Mozambik LNG, EACOP, Namibya hidrojeni), (4) göç kontrol anlaşması imzalanan ülkeler, (5) başlıca hazır giyim ve elektronik tedarik zinciri düğümleri, (6) Rotterdam, Anvers, Marsilya, Cenova ve Pire limanları.

Kavram kutusu. Yeni sömürgecilik: Resmî bağımsızlıktan sonra para, borç, ticaret ve yatırım yoluyla sürdürülen ekonomik ve siyasi bağımlılık. Gana'nın ilk devlet başkanı Kwame Nkrumah'ın 1965 tarihli kitabıyla yaygınlaştı. **İşbirlikçi (komprador) burjuvazi:** Bağımlı ülkede yabancı sermayeyle ortaklık içinde zenginleşen kapitalist ve devlet eliti (Kısım girişi, Yöntem kutusu). **Dışsallaştırılmış sınır:** Bir devletin veya blokun göç denetimini, para ve siyasi destek karşılığında başka ülkelere yaptırması. **Yeşil korumacılık:** İklim politikası adı altında, eski sanayi teknolojisine sahip ülkelerin mallarına ek bedel koyarak merkez sermayesini koruma.

Kritik an: 16 Ağustos 2012, Marikana.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Kaya delicileri aylık 12.500 rand ücret ve insanca çalışma koşulları istedi.	İktidardaki kurtuluş hareketine bağlı egemen madenci sendikası grevi "yasadışı" ilan etti ve grevcilerin karşısında durdu; eski sendikacı yeni elit, şirketle birlikte "önlem" istedi.	Polisin silahlı müdahalesi; grevcilerin toplu tutuklanması; hatta ölen arkadaşlarının cinayetiyle önce grevcilerin suçlanması.	Londra borsasındaki madencilik sermayesi ve onunla ortaklaşan yerel siyasi-ekonomik elit.	34 ölü. Ama madenciler bağımsız sendikada (AMCU) örgütlendi ve 2014'te beş aylık grevle ücret artışı kazandı. Marikana, işbirlikçi sendikacılığın maskesini düşürdü.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (bugün, dünya ölçeğinde). Para birlikleri (CFA) · askerî üsler, özel askerî şirketler ve paralı askerler · borç ve IMF koşulluluğu · ticaret ve yatırım anlaşmaları (EPA, Mercosur) · balıkçılık ve maden imtiyazları · tedarik zinciri taşeronluğu ve fason üretim · vergi cennetleri · göç kontrol anlaşmaları · "kalkınma yardımı" ve "yeşil" projeler · yerel polisin grevcilere ateşi · sorumluluk yasalarının "sadeleştirilmesi".

Türkiye'ye bağ. Türkiye'nin bu ağlarda **iki yönlü bir konumu** vardır. Bir yandan Avrupa sermayesine bağımlı bir ucuz emek halkasıdır: Avrupalı markaların giysileri, Avrupalı otomobil şirketlerinin araçları ve parçaları Türkiye'de üretilir (Bölüm 87); Avrupa'nın sınır bekçiliğini yapar (2016 mutabakatı). Öbür yandan kendi bölgesel yayılma hedefleri olan bir sermayedir: Somali'deki üs, Libya'daki askerî varlık, Afrika'da inşaat ve SİHA satışları, Balkanlar'daki bankalar. Türkiye burjuvazisi, Fransa'nın çekildiği yerlerde onun yerini almaya aday güçlerden biridir. Türkiyeli işçi için bunun anlamı açıktır: kendi burjuvazisinin Afrika'daki kazancı, onun ücretine değil, holdinglerin kasasına gider (Kısım XIII, Bölüm 87.A).

Yanlış anlatıya yanıt. *"Afrika'nın yoksulluğu yolsuzluktan ve kötü yönetimden kaynaklanıyor."* Yanıt: Yolsuzluk ve kötü yönetim gerçektir. Ama yolsuzluğun parası Paris'teki mülklere, Londra'daki vergi cennetlerine, Portekiz'in bankalarına gidiyor. Yolsuz elitler Avrupa sermayesinin ortağıdır. Lumumba'yı öldüren ve Mobutu'yu otuz iki yıl iktidarda tutan, Kongo'nun "kötü yönetimi" değil, Batı'nın çıkarlarıydı. Afrika'nın zenginliği yoksulluğunun nedenidir: o zenginliği kimin çıkardığı, kimin işlediği ve kimin sattığı sorusu, yoksulluğun yanıtıdır. *"Çin Afrika'yı Batı'dan kurtarıyor."* Yanıt: Çin'in kredileri ve yatırımları Afrika'ya altyapı getirdi. Ama bu altyapı da madenden limana gidiyor. Kongolu kobalt madencisinin koşulları, madeni Çinli şirket işletince iyileşmedi. Bir emperyalizmi ötekiyle değiştirmek kurtuluş değildir.

Dört soru. Kimin elinde? Madenler, limanlar, enerji projeleri, bankalar ve markalar Avrupalı (ve rakip) tekellerin ve onlarla ortaklaşan yerel elitlerin elinde. **Kimin denetiminde?** Para birliklerini, borç koşullarını ve ticaret anlaşmalarını belirleyen Avrupa hazineleri, Komisyon, IMF ve Paris Kulübü'nün denetiminde. **Kimin yararına?** Hissedarların, işbirlikçi elitlerin ve silah tekellerinin yararına. **Kim karar veriyor?** Madencilerin, dikiş işçilerinin ve balıkçıların hiçbirinin sorulmadığı yönetim kurulları, hükümetler arası zirveler ve kredi masaları. Ama Marikana'da, Dakka'da, Nairobi'de sokağa çıkanlar karar masasını sarsıyor.

Okuma ve izleme önerisi. Kwame Nkrumah, *Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism* (1965) · Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa* (1972) · Ken Saro-Wiwa, *A Month and a Day: A Detention Diary* (1995) · Siddharth Kara, *Cobalt Red* (2023) · Belgesel: Rehad Desai, *Miners Shot Down* (2014) · Film: Raoul Peck, *Lumumba* (2000). Bilgi Müşterekleri'nden: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat · Perdenin Arkasındaki BRICS · Geleceğimizin İpotek Altına Alınması

Kısım XII Bilançosu: Ganimet, Bölünme ve Enternasyonalizm

Üç bölümde beş yüz yıllık bir hesabı özetledik. Potosí'nin gümüşünden Kongo'nun kobaltına, Brookes'un güvertesinden Rana Plaza'nın enkazına kadar Avrupa'nın zenginliği, dünyanın emeğiyle birlikte yazıldı. Bu hesaptan dört ders çıkıyor.

Birinci ders: Avrupa işçi sınıfının kazanımları gerçektir ve mücadeleyle alınmıştır. Ama onların maddi zemini yalnızca Avrupa'da değildi. Bunu kabul etmek Avrupa işçisini küçültmez, tersine ona gerçek müttefikini gösterir.

İkinci ders: Emperyalist rant işçi sınıfını böldü. İşçi aristokrasisi ve onun içinden çıkan bürokrasi, sosyal demokrat uzlaşmacılığın maddi temellerinden biriydi. Ama bu tez tek başına her şeyi açıklamaz. Kurumsallaşma ve ideoloji de en az onun kadar önemlidir (81.7).

Üçüncü ders: Rant azaldıkça ve işçiyle paylaşılmadıkça, bölünmenin nesnel temeli zayıflıyor. Bugün Avrupa'nın içindeki güvencesiz genç, göçmen işçi ve Güney'in borçlu emekçisi, dünya işçileriyle daha önce hiç olmadığı kadar ortak koşullarda yaşıyor. Bölünmeyi sürdüren artık çıkardan çok ırkçılık ve milliyetçiliktir.

Dördüncü ders: Tavrımız kamp değil sınıftır. Hiçbir emperyalist blok, bir başkasına karşı ezilenlerin kurtarıcısı değildir. "Asıl düşman kendi ülkemizdedir" sözü, Avrupa'daki işçi için kendi burjuvazisinin ağlarına karşı durmak, Türkiye'deki işçi için de hem Avrupa sermayesine hem kendi burjuvazisinin yayılmacılığına karşı durmak demektir.

Tablo T31 / T38: Kısım XII'nin sınıf gücü ve sınıf durumu bilançosu (Avrupa işçi sınıfı açısından, bugün). Puanlar 1 (çok zayıf) ile 5 (çok güçlü) arasında, gerekçeli bir değerlendirmedir; kesin ölçüm değildir.

Boyut	Durum (1-5)	Gerekçe
İşyeri gücü	3	Limanlar, lojistik, enerji ve bakımda dolaşımı durdurabilecek boğaz noktaları var; liman işçilerinin silah sevkiyatına karşı eylemleri bunu gösteriyor.
Piyasa gücü	2	Göç rejimiyle bölünmüş, güvencesiz işgücü piyasası; üretimin yer değiştirme tehdidi.
Örgütsel güç	2	Sendikalar çekirdek işçide yoğun, göçmen ve güvencesizde zayıf; enternasyonal sendikal bağlar sınırlı.
Siyasal güç	2	Sosyal demokrasi silahlanmayı ve sert göç politikalarını benimsedi; emperyalizme karşı güçlü bir işçi partisi yok.
İdeolojik-kültürel güç	2	“Rekabet gücü” ve “yerli önce” söylemleri egemen; ama savaş karşıtı ve Gazze dayanışması hareketleri gençlikte güçleniyor.
Altı boyutlu bilanço		**Mülkiyet:** dünya ölçeğindeki üretim araçları giderek daha dar bir tekel çevresinde · **Denetim:** tedarik zincirleri ve platformlarla işçinin denetimi zayıf · **Örgüt:** ulusal sınırlara hapsolmuş · **Yapısal güç:** dolaşım düğümlerinde yüksek potansiyel · **Toplumsal yeniden üretim:** göçmen bakım emeğine dayalı ve kırılgan · **Hegemonya:** refah şovenizmine karşı enternasyonalist bir karşı-hegemonya henüz kurulamadı.

KISIM XIII: Türkiye ve Avrupa. İki Yönlü Bir Sınıf İlişkisinin Tarihi (1838-2026)

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu kitabın başından beri Avrupa'nın işçilerini anlattık. Ama belki içinizden biri sayfaları çevirirken şunu düşündü: "Peki biz neredeyiz?" Bu kısım o sorunun yanıtıdır.

Türkiye'nin Avrupa ile ilişkisi okulda ve televizyonda üç biçimde anlatılır. Birincisi "Batılılaşma": Tanzimat'tan bu yana Türkiye'nin "çağdaş uygarlık düzeyine" yetişme çabası. İkincisi "AB üyeliği": Brüksel'in kapısında bekleyen, bazen umutlanan bazen kırılan bir ülke. Üçüncüsü "Avrupa'nın Türkiye düşmanlığı": Haçlı Seferleri'nden Sevr'e, Sevr'den bugüne bizi bölmek isteyen bir Batı. Bu üç anlatı birbirine düşman görünür. Ama üçünün ortak bir yanı vardır: **üçü de sınıfı gizler.**

Gerçekte Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişki, iki yönlü bir **sınıf ilişkisidir.**

Bir yönde, **Avrupa sermayesi Türkiye'ye** geldi. Önce borç olarak geldi: Osmanlı devletini alacaklılarının yönettiği bir yarı-sömürgeye çevirdi. Sonra demiryolu, liman, maden, tramvay, tütün tekeli olarak geldi. Cumhuriyet'ten sonra bir süre geri çekildi. 1960'lardan itibaren otomobil fabrikası, beyaz eşya, banka ve hazır giyim siparişi olarak yeniden geldi. Bugün Türkiye, Avrupa tedarik zincirinin ucuz emek halkalarından biridir.

Öbür yönde, **Türkiye'nin emeği Avrupa'ya** gitti. 1961'den sonra yüz binlerce genç Anadolu köylüsü ve kasabalısı Almanya'nın madenlerine, dökümhanelerine, otomobil bantlarına, inşaatlarına gitti. Belçika'nın kömür ocaklarına, Hollanda'nın dokuma fabrikalarına, Fransa'nın şantiyelerine, İsveç'in fabrikalarına dağıldılar. Sonra kebapçılarda, konfeksiyon atölyelerinde, temizlik şirketlerinde çalıştılar. Bugün çocukları ve torunları hastanelerde, yazılım şirketlerinde, belediyelerde çalışıyor. Ve 2016'dan beri yeni bir kuşak, mühendisler, hemşireler, doktorlar, yazılımcılar, aynı yolu uçakla yürüyor.

Bu iki akışın ortasında **Türkiye burjuvazisi** durdu ve ikisinden de kazandı. İşsizliği ihraç etti: köyde toprağı yetmeyen, kentte iş bulamayan genci Almanya'ya gönderdi. İşçi dövizleriyle dış açığını kapattı. Gümrük Birliği'yle Avrupa pazarına taşeron oldu. Bedeli iki yerde de işçi sınıfı ödedi. **Bir işçi Bursa'da Renault için, kardeşi Köln'de Ford için çalıştı. Aynı sermaye, iki ülke, bölünmüş bir sınıf.**

Bu kısım sekiz bölümden oluşur. Bu ciltte ilk dördünü okuyacaksınız: Osmanlı'nın Avrupa sermayesine bağlanışı ve ilk grevler (Bölüm 83), İngiltere ile iki yüz yıllık ilişki (Bölüm 84), Almanya'ya giden işçiler (Bölüm 85) ve öteki Avrupa ülkelerine gidenler (Bölüm 86). Ardından Gümrük Birliği (87), demokrasi söylemi (88), kültür ve kimlik (89) ve bugünün iki yönlü göçü (90) gelecek.

Her bölümde aynı üç soruyu soracağız: **Avrupa sermayesi ne kazandı? Türkiye burjuvazisi ne kazandı? İşçi ne ödedi?** (Tablo T18.) Bu kısım, kitabın bütün iplerini sizin kendi tarihinize bağlıyor. Almanya'da bir dedeniz, Belçika'da bir amcanız, Hollanda'da bir teyzeniz varsa, bu kısım onların da tarihidir. Onların hikâyesi "gurbet" hikâyesi olarak anlatıldı. Biz onu **sınıf** hikâyesi olarak anlatacağız.

Bölüm 83: Osmanlı ve Avrupa Sermayesi: Borç, Demiryolu ve İlk Grevler (1838-1918)

Sahne. Eylül 1908, Haydarpaşa. Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'nin işçileri iş bırakmış. Şirketin sermayesi Deutsche Bank'ın öncülüğündeki Alman bankalarına ait. Makinistler, ateşçiler, atölye işçileri, istasyon memurları daha yüksek ücret, daha kısa iş günü ve keyfi cezaların kaldırılmasını istiyor. Trenler durmuş, İstanbul ile Anadolu arasındaki hat kesilmiş. İki ay önce, Temmuz'da, II. Meşrutiyet ilan edilmiş, sokaklarda "hürriyet, müsavat, adalet" diye bağırılmıştı. Şimdi işçiler, hürriyetin fabrikanın ve istasyonun kapısında da geçerli olup olmadığını soruyor. Aynı haftalarda Rumeli'deki Şark Demiryolları'nda, İzmir'de, Selanik'te, tütün depolarında da grevler var. Osmanlı işçi sınıfı, tarih sahnesine yabancı sermayeli şirketlerin kapısında çıkıyor.

Tez. Türkiye işçi sınıfı, büyük ölçüde Avrupa sermayesinin Osmanlı'da kurduğu işletmelerde doğdu. İlk büyük grevler yabancı şirketlere karşı yapıldı. Osmanlı devleti ise alacaklılarına borcunu ödemek ve yabancı sermayenin kârını güvenceye almak için işçiye karşı yasa çıkardı. Borç, imtiyaz ve grev yasağı aynı zincirin halkalarıdır.

Gümrüklerin açılması: Balta Limanı (1838)

Hikâye 16 Ağustos 1838'de İstanbul'un Boğaziçi kıyısındaki Balta Limanı'nda imzalanan bir ticaret antlaşmasıyla başlar. O yıllarda Osmanlı devleti büyük bir tehlike içindeydi: Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Anadolu'yu tehdit ediyordu. Sultan II. Mahmud İngiltere'nin desteğine muhtaçtı. İngiltere desteğinin karşılığını istedi: **Balta Limanı Ticaret Antlaşması.**

Antlaşma üç şey yaptı. Birincisi, Osmanlı devletinin kendi topraklarında belirli malların alım satımını tekelinde tutmasını (yed-i vahit) kaldırdı. İkincisi, İngiliz tüccarlarına Osmanlı'nın her yerinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanıdı. Üçüncüsü, gümrük vergilerini düşük ve sabit oranlara bağladı (oranlar doğrulanacak). Kısa sürede Fransa ve öteki Avrupa devletleri de aynı hakları aldı. Asıl hedeflerden biri, Mehmed Ali'nin Mısır'da kurduğu devlet tekellerini ve sanayi girişimlerini yıkmaktı.

Sonuç ne oldu? Manchester'ın makinede dokunmuş ucuz pamuklu kumaşları Osmanlı pazarına aktı. Bursa'nın, Halep'in, Diyarbakır'ın, Tokat'ın el tezgâhlarında çalışan dokumacılar bu rekabet karşısında büyük darbe aldı. Yerli zanaatların önemli bir kısmı çöktü ya da düşük ücretli ev işçiliğine dönüştü. Osmanlı ekonomisi, Avrupa sanayisine **hammadde** (pamuk, ipek, tütün, üzüm, incir, afyon) satan ve ondan **mamul mal** alan bir ekonomiye dönüştü. Bölüm 80'de anlattığımız Hindistan'ın kaderine benzer bir kader: sömürge olmadan sömürge ticaretine bağlanmak.

Burada tarihsel bir tartışmayı dürüstçe belirtelim. Bazı iktisat tarihçileri Osmanlı zanaatlarının 1838'den önce de gerilemekte olduğunu, antlaşmanın bu süreci yalnızca hızlandırdığını savunur. Tartışma sürüyor. Ama yönde anlaşma var: Osmanlı pazarı Avrupa sanayisine açıldı, Osmanlı devleti gümrük silahını kaybetti.

Görsel: Balta Limanı Antlaşması'nı imzalatan Sultan II. Mahmud'un portresi, 1839. Henry Guillaume Schlesinger, kamu malı, Wikimedia Commons.

İlk borç, Osmanlı Bankası ve iflas (1854-1881)

1853'te Kırım Savaşı başladı. Osmanlı, İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya'ya karşı savaştı. Savaşın masrafı devlet hazinesini aştı. **1854'te Osmanlı devleti ilk kez dış borç aldı.** Borç Londra'da, İngiliz bankerleri aracılığıyla, yüzde 6 faizle alındı (tutar yaklaşık 3 milyon sterlin; doğrulanacak). Teminat olarak Mısır'ın ödediği yıllık vergi gösterildi.

Bu bir kapıydı ve bir kez açılınca kapanmadı. Sonraki yirmi yılda Osmanlı devleti Londra ve Paris borsalarından defalarca borç aldı. Borçların önemli bir kısmı eski borçların faizini ödemek için alındı. Tahvillerin önemli bir kısmı nominal değerinin çok altında satıldığı için devletin eline geçen para, borçlandığı paranın ancak bir kısmıydı (oranlar doğrulanacak). Bu, borç sarmalıdır: borcu ödemek için borç almak.

1863'te **Osmanlı Bankası** (Bank-ı Osmanî-i Şahane) İngiliz ve Fransız sermayesiyle kuruldu. Garip bir bankaydı: hem özel bir yabancı şirketti hem de Osmanlı devletinin merkez bankası işlevini görüyordu. Para basma hakkı, devletin hazine işlerini yürütme görevi ona verildi. Yani devletin kasası, yabancı bir bankanın elindeydi.

1875'te sarmal çöktü. Osmanlı hükümeti Ekim 1875'te borç ödemelerini yarı yarıya kestiğini açıkladı. Bu, fiilî iflastı. Ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı geldi ve durumu daha da ağırlaştırdı. Avrupalı alacaklılar, devletlerinin desteğiyle, Osmanlı'dan bir çözüm istedi. Çözüm, 20 Aralık 1881'de yayımlanan **Muharrem Kararnamesi** ile geldi.

Düyun-u Umumiye: alacaklıların devleti (1881)

Muharrem Kararnamesi ile **Düyun-u Umumiye-i Osmaniye İdaresi** (Osmanlı Kamu Borçları İdaresi) kuruldu. Bu idarenin yönetim kurulunda İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan ve Hollandalı alacaklıların temsilcileri ile Osmanlı Bankası'nın ve yerli alacaklıların temsilcisi oturuyordu. Osmanlı devletinin önemli gelir kaynakları, borçların ödenmesi için bu idareye devredildi: tuz tekeli, damga resmi, alkollü içkiler, balık avı, ipek öşürü ve tütün gelirleri (altı gelir kaynağına "rüsum-ı sitte" denirdi). İdare bu vergileri kendi memurlarıyla topladı. Taşrada binlerce çalışanı olan, devletin kendi maliye örgütüyle yarışan bir aygıta dönüştü.

Bunun anlamı şuydu: **Osmanlı köylüsünün ödediği tuz vergisi, tütün vergisi, ipek vergisi doğrudan Londra'daki, Paris'teki, Berlin'deki tahvil sahiplerine gidiyordu.** Devlet, kendi halkından topladığı vergiyi yabancı alacaklılar adına topluyordu. Buna **yarı-sömürge** diyoruz: resmî olarak bağımsız, ama maliyesi, gümrüğü ve önemli gelirleri yabancı sermayenin denetiminde bir devlet. Lenin *Emperyalizm*'de İran, Çin ve Türkiye'yi bu tür yarı-sömürgelerin örnekleri olarak sayar.

Düyun-u Umumiye'nin binası bugün İstanbul Cağaloğlu'ndadır ve İstanbul Erkek Lisesi olarak kullanılır. Genç yoldaşlar, o binanın önünden geçerken şunu hatırlayın: orası bir zamanlar alacaklıların Osmanlı'yı yönettiği yerdi.

Reji: tütün köylüsü ile kolcular

Düyun-u Umumiye, tütün gelirinin toplanmasını 1883'te **Reji** adlı bir şirkete (Tütün Rejisi; *Société de la Régie Cointéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman*) devretti. Bu şirketin sermayesi de Avrupalı bankalara (başta Osmanlı Bankası, Alman ve Avusturyalı bankalar) aitti. Reji, Osmanlı'da tütünün alım satımını tekeline aldı. Köylü tütününü Reji'nin belirlediği fiyattan Reji'ye satmak zorundaydı. Fiyatlar düşüktü, ödemeler gecikiyordu.

Köylünün yanıtı **kaçakçılık** oldu. Tütün yetiştiren köylüler ürünlerini gizlice, daha yüksek fiyattan kaçakçılara sattı. Reji buna karşı kendi silahlı gücünü kurdu: **kolcular.** Kolcular köyleri basıyor, tarlaları denetliyor, kaçakçıları kovalıyordu. Kolcularla köylüler ve kaçakçılar arasındaki çatışmalarda on yıllar boyunca çok sayıda insan öldü (sayılar tartışmalı, doğrulanacak). Bu, Anadolu'da Avrupa sermayesine karşı ilk kitlesel köylü direnişlerinden biriydi. Ama örgütsüz, dağınık ve bireyseldi. Sınıf mücadelesi kaçakçılık kılığında yürüyordu.

Aynı Reji, fabrikalarında binlerce işçi çalıştırdı. İstanbul'da Cibali'deki tütün fabrikası, özellikle kadın işçilerin yoğun olduğu büyük bir işletmeydi. Selanik, İzmir, Samsun ve Kavala'da tütün işleme depolarında on binlerce işçi çalışıyordu. Tütün işçileri, Osmanlı işçi hareketinin en örgütlü kesimlerinden biri olacaktı.

Demiryolları, limanlar, madenler: işçi sınıfının doğduğu yerler

Avrupa sermayesinin Osmanlı'ya en büyük yatırımı **demiryollarıydı.** İlk hatlardan İzmir-Aydın demiryolu 1856'da bir İngiliz şirketine verilen imtiyazla yapılmaya başlandı. Rumeli'de İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan hatlar (Şark Demiryolları) Baron Hirsch'in şirketince yapıldı. 1888'de Deutsche Bank'ın öncülüğündeki Alman sermayesi Haydarpaşa-İzmit hattını satın alarak Ankara'ya uzatma imtiyazını aldı: **Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi.** 1903'te ise Konya'dan Bağdat'a ve Basra Körfezi'ne uzanacak **Bağdat Demiryolu** imtiyazı yine Alman sermayesine verildi.

Bu demiryollarının önemli bir kısmı **kilometre garantisi** ile yapıldı: Osmanlı devleti, hattın her kilometresi için şirkete yıllık belli bir geliri garanti ediyordu. Hat yeterince kazanmazsa aradaki farkı devlet ödüyordu. Bu garanti çoğu kez hattın geçtiği bölgelerin **aşar** (tarım ürünlerinin onda biri oranındaki vergi) gelirleriyle karşılandı. Yani Anadolu köylüsünün ödediği vergi, Alman şirketinin kârını güvenceye alıyordu. Demiryolu hatları da çoğu kez ekonomik ve askerî stratejiye göre, tarım ürünlerini limanlara, hammaddeyi Avrupa'ya taşıyacak biçimde çizildi.

Demiryollarının yanında **limanlar** (İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut rıhtım şirketleri), **madenler** (Zonguldak'ta Fransız sermayeli Ereğli Kömür Şirketi, Balya'da kurşun madenleri), **kent hizmetleri** (İstanbul tramvayı, havagazı, su, elektrik şirketleri) de büyük ölçüde yabancı sermayenin elindeydi.

İşte **Osmanlı sanayi işçi sınıfı bu işletmelerde doğdu.** Demiryolu atölyelerinin makinistleri, liman hamalları ve rıhtım işçileri, Zonguldak'ın kömür işçileri, tütün depolarının kadın işçileri, tramvay vatmanları. Çoğu Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar karışımı, çok dilli bir sınıftı. Bu sınıfın ilk kitlesel mücadeleleri de, doğal olarak, bu yabancı şirketlere karşı olacaktı.

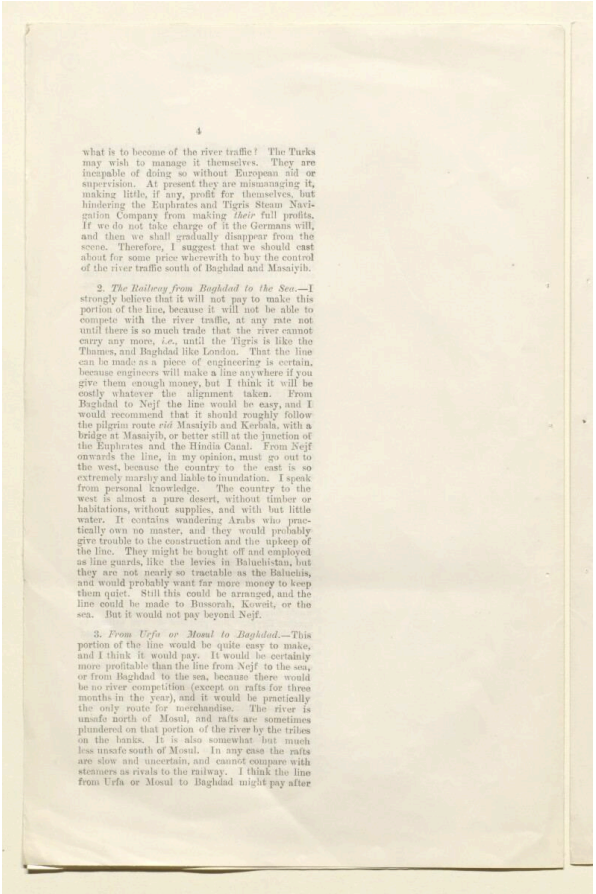

4

what is to become of the river traffic? The Turks may wish to manage it themselves. They are incapable of doing so without European aid or supervision. At present they are mismanaging it, making little, if any, profit for themselves, but hindering the Euphrates and Tigris Steam Navigation Company from making *their* full profits. If we do not take charge of it the Germans will, and then we shall gradually disappear from the scene. Therefore, I suggest that we should cast about for some price wherewith to buy the control of the river traffic south of Baghdad and Masaiyib.

2. *The Railway from Baghdad to the Sea.*—I strongly believe that it will not pay to make this portion of the line, because it will not be able to compete with the river traffic, at any rate not until there is so much trade that the river cannot carry any more, *i.e.*, until the Tigris is like the Thames, and Baghdad like London. That the line can be made as a piece of engineering is certain, because engineers will make a line anywhere if you give them enough money, but I think it will be costly whatever the alignment taken. From Baghdad to Nejf the line would be easy, and I would recommend that it should roughly follow the pilgrim route *viâ* Masaiyib and Kerbala, with a bridge at Masaiyib, or better still at the junction of the Euphrates and the Hindia Canal. From Nejf onwards the line, in my opinion, must go out to the west, because the country to the east is so extremely marshy and liable to inundation. I speak from personal knowledge. The country to the west is almost a pure desert, without timber or habitations, without supplies, and with but little water. It contains wandering Arabs who practically own no master, and they would probably give trouble to the construction and the upkeep of the line. They might be bought off and employed as line guards, like the levies in Baluchistan, but they are not nearly so tractable as the Baluchis, and would probably want far more money to keep them quiet. Still this could be arranged, and the line could be made to Bussorah, Koweit, or the sea. But it would not pay beyond Nejf.

3. *From Urfa or Mosul to Baghdad.*—This portion of the line would be quite easy to make, and I think it would pay. It would be certainly more profitable than the line from Nejf to the sea, or from Baghdad to the sea, because there would be no river competition (except on rafts for three months in the year), and it would be practically the only route for merchandise. The river is unsafe north of Mosul, and rafts are sometimes plundered on that portion of the river by the tribes on the banks. It is also somewhat but much less unsafe south of Mosul. In any case the rafts are slow and uncertain, and cannot compare with steamers as rivals to the railway. I think the line from Urfa or Mosul to Baghdad might pay after

Görsel: İngiltere Hindistan Bakanlığı'nın Bağdat Demiryolu ve Dicle-Fırat nehir taşımacılığı üzerine yazışmasından bir sayfa, 18 Aralık 1906. Belgede "Eğer biz el koymazsak Almanlar koyacak" diye yazılıyor. İngiltere Hindistan Bakanlığı, kamu malı, Wikimedia Commons.

İlk grevler ve 1908 dalgası

Osmanlı'da bilinen ilk grevlerden biri 1872'de İstanbul'da **Tersane-i Amire** işçilerinin birikmiş ücretleri için iş bırakmasıdır (doğrulanacak). 1870'lerden 1900'lere kadar demiryollarında, limanlarda, tütün depolarında ve madenlerde dağınık grevler oldu. Ama II. Abdülhamid'in baskı rejimi altında örgütlenme neredeyse imkânsızdı.

Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki'nin önderliğinde **II. Meşrutiyet** ilan edildi. Sansür kalktı, basın serbest kaldı, sokaklar kalabalıklarla doldu. İşçiler bu açıklığı hemen kullandı. **Temmuz-Aralık 1908 arasında Osmanlı'da yüzü aşkın grev** oldu (tarihçi Yavuz Selim Karakışla'nın ve başka araştırmacıların hesaplarına göre bu dönemdeki grev sayısı 100-111 aralığında verilir; doğrulanacak). Grevlerin büyük çoğunluğu yabancı sermayeli işletmelerdeydi: Anadolu ve Rumeli demiryolları, İzmir-Aydın hattı, İstanbul ve Selanik rıhtım şirketleri, tramvay şirketi, Reji'nin tütün fabrikaları, Zonguldak kömür havzası, İstanbul'un havagazı ve elektrik şirketleri. Talepler benzerdi: ücret artışı, iş gününün kısaltılması, keyfi cezaların kaldırılması, işten atmaların durdurulması, sendika hakkı.

Bu grev dalgası, bir sınıfın kendi varlığını ilk kez kitlesel olarak ilan etmesiydi. Ama işçi sınıfının karşısında yalnızca yabancı şirketler değil, İttihat ve Terakki iktidarı da vardı. Meşrutiyetin burjuvazisi, işçilerin grevlerini "hürriyeti tehlikeye atan anarşi" olarak gördü. Yabancı şirketler de devletten grevcilere karşı koruma istedi. Sonuç hızlı geldi.

Tatil-i Eşgal Kanunu: kamu hizmetinde grev yasağı (1909)

Ekim 1908'de hükümet grevleri sınırlayan geçici bir düzenleme çıkardı. Bu düzenleme 1909'da **Tatil-i Eşgal Kanunu** olarak kalıcı yasaya dönüştü (yasalaşma tarihi doğrulanacak). Yasa, "kamu hizmeti" gören işletmelerde, yani demiryollarında, limanlarda, tramvaylarda, havagazı ve elektrik şirketlerinde, sendika kurmayı ve grev yapmayı fiilen yasakladı. Başka işletmelerde de grevi karmaşık uzlaştırma prosedürlerine bağladı.

Dikkat edin: 1908 grevlerinin yapıldığı işletmelerin çoğu yabancı sermayeliydi ve yasa tam olarak bu işletmeleri kapsıyordu. Yani **Osmanlı'nın ilk grev yasağı, Avrupa sermayesinin kârını korumak için çıkarıldı.** "Kamu hizmeti" adı altında korunan, Alman demiryolu şirketinin, Fransız liman şirketinin, Belçika tramvay şirketinin işleyişiydi. Bu yasa, Cumhuriyet döneminde de uzun süre yürürlükte kaldı. Türkiye'de grevin "kamu düzenini bozan" bir eylem olarak görülmesinin kökleri buradadır.

Selanik: Osmanlı'nın enternasyonalist işçi merkezi

II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı işçi hareketinin en örgütlü merkezi **Selanik**'ti. Selanik, tütün işçileri, liman işçileri ve demiryolu işçileriyle dolu, Yahudi, Rum, Bulgar, Türk ve Makedon işçilerin birlikte yaşadığı bir liman kentiydi. 1909'da Abraham Benaroya ve arkadaşlarının önderliğinde **Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu** kuruldu. Federasyon, adından da anlaşılacağı gibi, farklı milliyetlerden işçileri tek bir örgütte birleştirmeyi hedefledi. Yayın organlarını Ladino (Yahudi İspanyolcası), Türkçe, Rumca ve Bulgarca çıkardı. İkinci Enternasyonal ile bağ kurdu ve 1910 Kopenhag kongresine temsilci gönderdi (statüsü doğrulanacak; Bölüm 14, 33.0).

Selanik Federasyonu, Osmanlı'da milliyetçiliğe karşı sınıf birliği fikrinin en ileri örneğiydi. 1912 Balkan Savaşı'ndan sonra Selanik Yunanistan'a geçti. Federasyon Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi'nin (SEKE, sonradan Yunanistan Komünist Partisi KKE) kuruluşunda belirleyici rol oynadı (Bölüm 33). Bu, Türkiye'nin işçi tarihiyle Yunanistan'ın işçi tarihinin ortak bir kaynaktan doğduğunun kanıtıdır.

Alman emperyalizmi ve Osmanlı

.9. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı üzerindeki Avrupa rekabetinde **Almanya** öne çıktı. İngiltere ve Fransa'nın aksine, Almanya'nın büyük bir sömürge imparatorluğu yoktu. Alman sermayesi ve devleti, Osmanlı'yı kendi "nüfuz alanı" olarak gördü. Bu ilişkinin dört ayağı vardı:

- **Bağdat Demiryolu:** Berlin'i İstanbul üzerinden Bağdat'a ve Basra Körfezi'ne bağlayacak hat. İngiltere bunu, Hindistan yoluna yönelik bir tehdit olarak gördü. Yukarıdaki görseldeki 1906 tarihli İngiliz belgesi, bu rekabeti açıkça gösterir: Mezopotamya'nın ticaretini "biz almazsak Almanlar alacak."
- **Deutsche Bank:** Demiryolu imtiyazlarının, Bağdat hattının ve Osmanlı borçlarının önemli bir kısmının arkasındaki banka. Lenin'in "finans kapital" dediği şeyin tam örneği: bir banka, bir devletin dış politikasının öncüsü.
- **Alman askerî heyetleri:** 1880'lerden itibaren Colmar von der Goltz'un, 1913'ten itibaren Liman von Sanders'in önderlik ettiği heyetler Osmanlı ordusunu yeniden örgütledi. Osmanlı subaylarının bir kuşağı Alman askerî doktriniyle yetişti.
- **Birinci Dünya Savaşı ittifakı:** 2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli antlaşmayla Osmanlı, Almanya'nın yanında savaşa girdi. Savaş boyunca Osmanlı ordusunun önemli komuta mevkilerinde Alman subaylar bulundu.

Görsel: İngiliz ajan ve arkeolog Gertrude Bell ile Bağdat Demiryolu inşaatını yöneten Alman mühendis Heinrich August Meissner (Meissner Paşa), Mart 1914. İki emperyalist gücün Osmanlı topraklarındaki rekabetinin simgesi. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Liebknecht'in sorusu (Ocak 1916)

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915'te, Osmanlı Ermenileri sürgünlere ve kitlesel katliamlara maruz kaldı. Almanya, Osmanlı'nın müttefiki olarak olaylardan haberdardı: Alman konsolosları ve askerî görevliler raporlar gönderiyordu. Alman hükümeti ise müttefikini korumak için sessiz kaldı.

11 Ocak 1916'da Reichstag'da tek bir milletvekili bu sessizliği bozdu: **Karl Liebknecht.** Liebknecht, Reichstag'a kısa bir soru önergesi verdi: Şansölye, savaş sırasında müttefik Türk İmparatorluğu'nda yüz binlerce Ermeni'nin sürüldüğünü ve katledildiğini biliyor muydu? Hükümet bu konuda ne yapmıştı? Hükümet adına verilen yanıt, Osmanlı hükümetinin "isyancı faaliyetler" nedeniyle Ermeni nüfusunu yer değiştirmeye zorlandığını söylüyor ve konuyu kapatıyordu. Liebknecht ek soru sormak istediğinde meclis başkanı onu susturdu, salonda gülüşmeler ve bağırışlar yükseldi (tutanak metni doğrulanacak).

Bu sahnenin iki anlamı var. Birincisi: Liebknecht'in sorusu, emperyalist ittifakın ahlaki bedelini soran bir enternasyonalist tavırdı. Liebknecht o sıralarda zaten SPD meclis grubundan dışlanmıştı (12 Ocak 1916). Sosyal demokrat grubun büyük çoğunluğu savaş kredilerini desteklemeye devam ediyordu ve Ermeni meselesinde **sessiz kaldı** (Bölüm 16-17). İkincisi: Alman emperyalizminin Osmanlı'daki çıkarları (Bağdat Demiryolu, askerî ittifak) Alman devletinin sessizliğinin nedeniydi. Sermaye ve ittifak, insan hayatından önce geldi.

Türkiye'deki okur için bu tarih bugün de hassastır ve tartışmalıdır. Biz burada bir tarihsel olguyu, Liebknecht'in Reichstag'daki sorusunu ve Alman sosyal demokrasisinin sessizliğini aktarıyoruz. Türkiye'nin sınıf hareketi, tarihini yüzleşmeden değil, yüzleşerek kurar. Liebknecht'in soru önergesi, bir emperyalist ülkenin işçi temsilcisinin kendi devletinin ve müttefikinin suçlarını sorgulamasıdır: "asıl düşman kendi ülkemizdedir" ilkesinin uygulamasıdır.

Sınıfsal bilanço: Osmanlı'nın yarı-sömürgeleşmesi

1918'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu yenilmiş, işgal edilmiş, parçalanmanın eşiğindeydi (Bölüm 84). Avrupa sermayesiyle seksen yıllık ilişkinin sonucunu şöyle özetleyebiliriz:

Soru	Yanıt
Avrupa sermayesi ne kazandı?	Açık bir pazar (Balta Limanı); yüksek faizli tahviller ve borç ödemeleri (Düyun-u Umumiye); kilometre garantili demiryolu kârları; tütün tekeli (Reji); maden, liman, tramvay imtiyazları; Alman sermayesi için Bağdat hattı ve askerî ittifak.
Osmanlı egemen sınıfları ne kazandı?	Saray ve bürokrasi, borçla savaşlarını ve harcamalarını finanse etti. Liman kentlerindeki ticaret burjuvazisi (çoğu Rum, Ermeni, Levanten ve Yahudi tüccarlar) Avrupa sermayesinin aracısı olarak zenginleşti: klasik bir komprador katman. 1908'den sonra İttihat ve Terakki, bu katmanın yerine "millî" bir Türk-Müslüman burjuvazisi yaratma siyaseti izledi.
İşçi ve köylü ne ödedi?	Çöken zanaatlar ve işsiz kalan dokumacılar; alacaklılara giden tuz, tütün ve ipek vergileri; demiryolu garantilerini ödeyen aşar; kolcuların kurşunları; düşük ücret ve uzun iş günü; 1909'dan sonra grev yasağı.

Kavram kutusu. Yarı-sömürge: Resmî olarak bağımsız ama maliyesi, gümrüğü ve önemli ekonomik kaynakları yabancı sermayenin ve devletlerin denetiminde olan ülke (Lenin'in *Emperyalizm*'inde Osmanlı, İran ve Çin örnekleri). **Borç emperyalizmi:** Dış borcun, alacaklı devletler ve bankalar için borçlu ülkenin gelirleri ve politikaları üzerinde denetim aracına dönüşmesi. Düyun-u Umumiye bunun klasik örneğidir; bugünkü IMF programları çağdaş biçimidir (Bölüm 82.8). **Kapitülasyonlar:** Osmanlı'nın Avrupalı devletlere ve onların uyruklarına tanıdığı ticari, hukuki ve vergisel ayrıcalıklar. Başlangıçta padişahın tek taraflı "ihsanı" olarak verildi; 19. yüzyılda Avrupa sermayesinin ayrıcalıklarına dönüştü. Osmanlı Eylül 1914'te tek taraflı olarak kaldırdı; kesin olarak 1923 Lozan Antlaşması'yla kalktı. **Kilometre garantisi:** Devletin, demiryolu şirketine hattın her kilometresi için yıllık gelir garantisi vermesi; şirketin riskini halkın vergisine yüklemek.

Kritik an: Eylül 1908-1909. Grev dalgası ve Tatil-i Eşgal Kanunu.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Ücret artışı, daha kısa iş günü, keyfi cezaların kaldırılması, sendika hakkı; "hürriyetin" fabrikaya girmesi.	Henüz güçlü bir sendika bürokrasisi yoktu. Selanik Federasyonu gibi sosyalist örgütler grevleri destekledi, ama örgütlülük dağınıktı.	Yabancı şirketler hükümetten koruma istedi; asker ve polis grevcilere karşı kullanıldı; grevci işçiler işten atıldı.	Yabancı sermayeli demiryolu, liman, tramvay ve tütün şirketleri (Avrupa finans kapitali) ile İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği yeni devlet burjuvazisi.	Tatil-i Eşgal Kanunu ile kamu hizmetinde grev ve sendika yasaklandı. İşçi hareketi bastırıldı ama ilk kez kitlesel olarak sahneye çıkmış, deneyim kazanmıştı.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1838-1918). Serbest ticaret antlaşmaları ve gümrük düşürme · borç ve tahvil sarmalı · alacaklılar idaresi (Düyun-u Umumiye) · tekel şirketleri ve silahlı kolcular (Reji) · kilometre garantisi ile riskin vergiye yüklenmesi · kapitülasyonlar · grev yasağı (Tatil-i Eşgal) · işçileri milliyet ve din temelinde bölme.

Emek süreci. Demiryolu atölyelerinde ve tütün depolarında işi yabancı mühendisler ve ustabaşılar tasarlıyordu. Teknik bilgi yabancı personelin elindeydi; yerli işçi en ağır ve en vasıfsız işlere yerleştirildi. Tütün depolarında hız, parça başı ücretle belirlendi. İşçinin iş süreci üzerindeki denetimi neredeyse sıfırdı.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Osmanlı'yı Batı'nın komploları yıktı; kötü niyetli Avrupalılar içimizdeki azınlıkları kışkırttı."* Yanıt: Osmanlı'yı yarı-sömürgeye çeviren "komplo" değil, **sermayenin açık işleyişiydi**: antlaşmalar, borçlar, faizler, imtiyazlar. Bu işleyişin içeride ortakları vardı: saray, borç alan hükümetler, aracı tüccarlar. Osmanlı'nın Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi işçileri ise aynı yabancı şirketlere karşı birlikte grev yaptı. Onları bölen, milliyetçilikti. Sorun "Batı" değil, sermaye ve onun yerli ortaklarıydı.

Türkiye'ye bağ (bugüne). Bugün Türkiye'de de "kamu hizmeti" ve "millî güvenlik" gerekçesiyle grevler yasaklanıyor ya da ertelenerek fiilen yasaklanıyor. 1909'da Alman demiryolu şirketini koruyan mantık, bugün metal, cam ve enerji işletmelerinde grev ertelemelerinde sürüyor. Tarih tekrar etmiyor, ama sınıf ilişkisi süreklilik gösteriyor.

Dört soru. Kimin elinde? Demiryolları, limanlar, madenler, tütün tekeli ve devletin gelirleri Avrupalı bankaların ve şirketlerin elinde. **Kimin denetiminde?** Düyun-u Umumiye'nin yabancı yönetim kurulunun ve Osmanlı Bankası'nın denetiminde. **Kimin yararına?** Avrupalı tahvil sahiplerinin, bankaların, demiryolu şirketlerinin ve onların yerli aracılarının yararına. **Kim karar veriyor?** Londra, Paris ve Berlin'deki bankalar ve devletler; İstanbul'da ise onlarla pazarlık eden saray ve hükümet. İşçi, 1908'de ilk kez "biz de karar vermek istiyoruz" dedi ve 1909'da susturuldu.

Okuma ve izleme önerisi. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* · Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)* · Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İşçiler (1839-1950)* · Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* · Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (yarı-sömürgeler üzerine bölüm). Bilgi Müşterekleri'nden: Maskeler Düşerken Gerçek Yurtsever Kim?

Bölüm 84: İngiltere ve Türkiye: İmparatorluktan Finans Merkezine (1838-2026)

Sahne. 16 Mart 1920 sabahı, İstanbul. İngiliz askerleri Şehzadebaşı'ndaki bir karakolu basıyor, uyuyan Osmanlı askerlerini öldürüyor. Aynı gün Meclis-i Mebusan kuşatılıyor, milletvekilleri tutuklanıyor, bir kısmı Malta'ya sürülüyor. İstanbul, Mondros'tan bu yana fiilen işgal altındaydı; bu sabahtan itibaren resmen de işgal altındadır. Galata'nın sokaklarında İngiliz askerleri devriye geziyor, limanda İngiliz savaş gemileri demirli. Aynı kentte, aynı aylarda, tramvay vatmanları ve liman işçileri greve çıkıyor. Grevlerin muhatabı yabancı şirketler, arkalarındaki güç ise işgal ordusu.

Görsel: İstanbul'un işgali sırasında Galata'da İngiliz askerleri, 1919-1920. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Tez. İngiltere, Osmanlı'yı açık pazar ve borç düzenine bağlayan ilk güçtü. 1918'de işgalci oldu. 20. yüzyılın ortasından itibaren ABD'ye yerini bıraktı ama Türkiye sermayesinin finans kapısı, silah tedarikçisi ve Türkiyeli ve Kıbrıslı göçmen işçilerin bir durağı olarak kaldı. İngiltere ile Türkiye arasındaki iki yüz yıllık ilişki, emperyalizmin biçim değiştirmesinin, yani topraktan finansa geçişinin tarihidir.

84.1 Emperyal dönem (1838-1926)

Balta Limanı ve Kırım Savaşı. Bölüm 83'te gördüğümüz gibi, Osmanlı'yı Avrupa sanayisinin pazarına açan 1838 antlaşması İngiltere ile imzalandı. İngiltere o yıllarda Osmanlı'nın "toprak bütünlüğünün" savunucusuydu. Nedeni açıktı: Osmanlı toprakları İngiltere'nin Hindistan yolunun üzerindeydi ve

Rusya'nın Akdeniz'e inmesi engellenmeliydi. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı savaştı. Savaşın ardından Osmanlı'nın ilk dış borcu (1854) da Londra'dan geldi. İttifak, borç ile birlikte gelmişti.

Kıbrıs ve Mısır. 1878'de Berlin Kongresi öncesinde İngiltere, Osmanlı'yı Rusya'ya karşı koruma vaadi karşılığında **Kıbrıs'ın yönetimini** aldı (4 Haziran 1878 Kıbrıs Sözleşmesi). Ada resmen Osmanlı toprağı sayılıyordu ama İngiltere yönetiyordu ve Osmanlı'ya yıllık bir ödeme yapıyordu (bu ödeme de fiilen Osmanlı'nın alacaklılarına gidiyordu). 1882'de İngiltere, **Mısır'ı** işgal etti. Mısır da resmen Osmanlı'ya bağlıydı. İşgalin arkasında Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'ın dış borçlarının (Avrupalı alacaklıların) korunması vardı. Mısır'ın borç düzeni, Osmanlı'nın Düyun-u Umumiye'sinin kardeşiydi. Birinci Dünya Savaşı başlayınca, **5 Kasım 1914**'te İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etti ve Mısır'ı himayesine aldı. Kıbrıs 1925'te İngiliz Kraliyet sömürgesi oldu.

Mondros ve İstanbul'un işgali (1918-1923). 30 Ekim 1918'de imzalanan **Mondros Mütarekesi**, İtilaf devletlerine Osmanlı'nın "güvenliğini tehdit eden" her stratejik noktayı işgal etme hakkı verdi. Kasım 1918'de İtilaf donanması İstanbul'a girdi. Kent fiilen İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinin denetimine geçti. 16 Mart 1920'de işgal resmîleşti. İngiltere, işgal yönetiminin başat gücüydü.

İşgal altındaki İstanbul'da işçi grevleri. 1919-1922 arasında işgal altındaki İstanbul'da ciddi bir grev dalgası yaşandı. Savaş yıllarının yoksulluğu, enflasyon ve ücretlerin erimesi işçileri harekete geçirdi. İstanbul tramvay işçileri, Haliç vapurları, rıhtım şirketi işçileri, havagazı ve elektrik işçileri, matbaa işçileri greve çıktı (tarihler ve ayrıntılar doğrulanacak). Bu yıllarda İstanbul'da Türkiye Sosyalist Fırkası ve başka sol gruplar işçi örgütlenmesinde etkindi. İşgal yönetimi grevlere karşı ikili bir tutum aldı: şirketlerin (çoğu yabancı sermayeli) çıkarlarını korudu, grev önderlerini kovuşturdu, ama işgalin "düzen" görüntüsünü bozmamak için bazen uzlaştırmayı tercih etti (doğrulanacak). İşgalin sınıfsal anlamı açıktı: yabancı ordu, yabancı sermayenin şirketlerini koruyordu.

Türkiyeli okura sık anlatılan bir şeyi burada ekleyelim. Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiliz işgaline karşı olan yalnızca Anadolu'daki askerî direniş değildi. İngiltere'de de işçi hareketinin bir kesimi, 1920'de "Rusya'ya dokunmayın" (*Hands Off Russia*) kampanyasıyla hükümetin Sovyet Rusya'ya karşı müdahalesine direndi. Mayıs 1920'de Londra liman işçileri, Polonya'ya silah taşıyan *Jolly George* gemisine yükleme yapmayı reddetti. Eylül 1922'deki Çanak bunalımında, İngiliz hükümeti Çanakkale'de Türkiye ile yeni bir savaşın eşiğine geldiğinde, İşçi Partisi ve sendikalar savaşa karşı açıkça tavır aldı (ayrıntılar doğrulanacak). Emperyalist ülkenin işçisi ile ezilen ülkenin halkı arasındaki bağ, o yıllarda da kurulabiliyordu.

Sevr ve Musul. 10 Ağustos 1920'de imzalanan **Sevr Antlaşması**, Osmanlı'yı İtilaf devletleri arasında paylaştırıyordu. Antlaşma, Kurtuluş Savaşı'yla uygulanamaz hâle geldi ve 1923'te Lozan'la yerini yeni bir düzene bıraktı. Ama bir mesele Lozan'da çözülemedi: **Musul.** Musul vilayeti, zengin petrol yataklarıyla İngiltere'nin Irak mandası içinde kalmıştı. Türkiye Musul'u istiyordu. Mesele Milletler Cemiyeti'ne gitti ve Cemiyet 1925'te Musul'u Irak'a bıraktı. **5 Haziran 1926**'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye bu kararı kabul etti. Karşılığında Türkiye'ye 25 yıl boyunca Irak petrol gelirlerinin yüzde 10'u verilecekti (Türkiye bu hakkı sonradan toplu bir ödeme karşılığında bıraktı; doğrulanacak).

Musul'un petrolü, İngiliz, Hollanda-İngiliz, Fransız ve Amerikan petrol şirketlerinin ortaklığı olan **Türk Petrol Şirketi**'nin (*Turkish Petroleum Company*, 1929'dan sonra Irak Petrol Şirketi) eline geçti. Şirketin adındaki "Türk" sözcüğü, Osmanlı döneminden kalma bir imtiyaz iddiasının izidir. 1928'de ortaklar,

eski Osmanlı toprakları üzerinde birbirleriyle rekabet etmeme sözü veren "Kırmızı Çizgi Anlaşması"nı imzaladı. Petrol, emperyalist güçlerin masasında cetvelle bölüşüldü. Irak'ın ve Kürdistan'ın petrolü Irak'ın işçilerine ve köylülerine değil, Londra'nın, Paris'in ve New York'un şirketlerine aktı.

84.2 Savaş ve Soğuk Savaş (1939-1974)

1939 ittifakı ve krom pazarlığı. 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir karşılıklı yardım antlaşması imzalandı. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na neredeyse sonuna kadar girmedi ve iki taraf arasında pazarlık yaptı. Bu pazarlığın en önemli metası **krom**du: çelik ve silah üretimi için vazgeçilmez bir maden. Türkiye krom madenleri hem İngiltere'ye hem de Almanya'ya satıldı. İngiltere, kromun Almanya'ya gitmesini önlemek için yüksek fiyatla "önleyici satın alımlar" yaptı. Almanya da Türkiye ile ticaret anlaşmalarıyla krom aldı. Türkiye ancak Nisan 1944'te, Müttefiklerin baskısıyla Almanya'ya krom satışını durdurdu. Krom madenlerinde ise işçiler savaş koşullarında, düşük ücretle ve 1940 Millî Korunma Kanunu'nun getirdiği zorunlu çalışma hükümleri altında çalıştı (Zonguldak kömür havzasında zorunlu çalışma bunun en bilinen örneğidir). Burjuvazi savaşın iki tarafına da maden sattı, işçi savaşın yükünü taşıdı.

ABD'ye devir. Savaştan sonra İngiltere'nin gücü tükenmişti. Şubat 1947'de İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımı sürdüremeyeceğini ABD'ye bildirdi. Mart 1947'de ilan edilen **Truman Doktrini** ile ABD bu rolü devraldı. Türkiye'nin başlıca emperyalist bağı Londra'dan Washington'a geçti. 1952'de Türkiye NATO'ya girdi (Bilgi Müşterekleri'nin NATO dosyası).

Bağdat Paktı ve CENTO. İngiltere, Orta Doğu'daki etkisini korumak için bir savunma ittifakı kurdu: Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında imzalanan pakta aynı yıl İngiltere, Pakistan ve İran katıldı. Buna **Bağdat Paktı** dendi. 1958'de Irak'taki devrimle kral devrildi ve Irak paktan çekildi. Pakt 1959'da **CENTO** (Merkezî Antlaşma Teşkilatı) adını aldı ve merkezi Ankara'ya taşındı. Paktın amacı, Sovyetler Birliği'ne karşı bir "kuzey kuşağı" kurmak ve bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerini bastırmaktı. 1979 İran Devrimi'nden sonra dağıldı.

Kıbrıs: İngiliz sömürgesinden bölünmüş adaya. Kıbrıs, 20. yüzyılda Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkinin en düğümlü noktasıdır. 1878'den 1960'a kadar ada bir İngiliz sömürgesiydi. İngiliz yönetimi, "böl ve yönet" siyasetini burada da uyguladı: Rum çoğunluk ile Türk azınlık arasındaki farkları kullanarak her iki toplumun milliyetçi önderliklerini birbirine karşı konumlandırdı. 1955-1959 arasında Rum milliyetçi örgütü EOKA, adanın Yunanistan'a bağlanması (*enosis*) için İngilizlere karşı silahlı mücadele yürüttü. İngiliz yönetimi buna karşı Kıbrıslı Türklerden oluşan yardımcı polis birlikleri kurdu. Türk milliyetçi örgütü TMT ise *taksim* (adanın bölünmesi) talebiyle örgütlendi. Adanın iki toplumu, İngiliz sömürge siyaseti ve iki "anavatan"ın milliyetçilikleri arasında karşı karşıya getirildi.

Görsel: Lefkoşa'da 1955-59 yıllarındaki İngiliz sömürge yönetimine karşı mücadeleyi anlatan müze, 2011. AncientNicosia, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasası, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi "garantör" yaptı. İngiltere, adanın yüzde üçü civarındaki bir alanda iki **egemen üs bölgesini** (Ağrotur ve Dikelya) kendi egemenliği altında tuttu. Bu üsler bugün de İngiliz egemenliği altındadır. Irak'tan Suriye'ye, Libya'dan Gazze'ye kadar Orta Doğu'daki İngiliz askerî operasyonlarında kullanıldılar. 1963-64'te toplumlar arası çatışmalar başladı. 15 Temmuz 1974'te Yunan cuntasının desteklediği bir darbe Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'u devirdi. 20 Temmuz'da Türkiye adaya asker çıkardı. Ada o günden beri bölünmüştür. İngiltere, garantör olarak hiçbir şey yapmadı, ama üslerini korudu.

Kıbrıslı Rum ve Türk işçilerin ortak geçmişi. Bu milliyetçi tarihin içinde neredeyse unutulmuş bir başka tarih vardır: **ortak sınıf örgütlenmesi.** 1940'larda ve 1950'lerin başında Kıbrıs'ın en güçlü sendikal örgütü, sol eğilimli **PEO**'ydu (Pankıbrıs İşçi Federasyonu; 1941'de farklı bir adla kuruldu, 1946'da bu adı aldı; tarihler doğrulanacak). PEO'nun üyeleri arasında Kıbrıslı Türk işçiler de vardı. Maden işçileri, liman işçileri, inşaat işçileri Rum ve Türk olarak aynı grevlerde yan yana durdu. 1948'deki büyük maden grevi bunun örneklerinden biridir (doğrulanacak).

Milliyetçilik bu birliği adım adım parçaladı. Kıbrıslı Türk milliyetçi önderliği, Türk işçilerin PEO'dan ayrılıp ayrı, "Türk" sendikalarına geçmesini istedi. 1950'lerin ortasında ayrı Kıbrıslı Türk sendikaları kuruldu. 1958'de TMT, PEO'ya üye olmaya devam eden ve iki toplumun birliğini savunan Kıbrıslı Türk solcuları hedef aldı. Gazeteci ve sendikacı Fazıl Önder 1958'de öldürüldü. Aynı yıllarda başka Kıbrıslı Türk sendikacılar saldırıya uğradı, bir kısmı adayı terk etmek zorunda kaldı. 1965'te, Kıbrıslı Türk ilerici gazeteci ve sendikacı **Derviş Ali Kavazoğlu** ile Kıbrıslı Rum sendikacı **Kostas Misiaulis**, birlikte seyahat ederken pusuya düşürülerek öldürüldü (11 Nisan 1965; faillerin kimliği tartışmalı, doğrulanacak). İki toplumun işçi birliğinin simgesi olan bu iki adam aynı kurşunlarla öldürüldü.

Kıbrıs'ın dersi, kitabın Bölüm 72'de işlediği "ulusal sorun ve sınıf" dersinin aynısıdır: **milliyetçilik, sömürgeciliğe karşı meşru bir öfkeden beslenir, ama burjuva önderliği altında sınıfın birliğini parçalar.** Kıbrıs'ın bölünmesinden İngiltere üslerini, Türkiye ve Yunanistan burjuvazileri etki alanlarını, adanın iki yakasındaki müteahhitler ve bankacılar kazançlarını kazandı. Kaybeden, ortak sendikalarını kaybeden Kıbrıslı işçiler oldu.

84.3 Finans ve sermaye (1980-2026)

1980'den sonra İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkinin ağırlık merkezi askerlikten **finansa** kaydı. 12 Eylül darbesinin ardından uygulanan ve dış finansmana açılmayı öngören ekonomik program (24 Ocak Kararları) ile Türkiye dünya finans piyasalarına bağlandı. Bu bağın en önemli kapısı **Londra** oldu.

- **Eurobond ihraçları:** Türkiye Hazinesi ve Türkiye'nin büyük bankaları ve şirketleri, dış borçlanmanın önemli bir kısmını Londra merkezli yatırım bankalarının aracılığıyla, uluslararası tahvil (eurobond) ihraç ederek yaptı.
- **Londra borsası:** Türkiye'nin bazı büyük şirketleri hisselerini ya da depo sertifikalarını Londra borsasında işlem görecek biçimde sattı.
- **İngiliz sermayesinin Türkiye'deki yatırımları:** Enerji ve akaryakıtta **BP** ve **Shell**; telekomünikasyonda **Vodafone** (2005'te Telsim'i satın aldı); bankacılıkta **HSBC** (2001'de Demirbank'ı satın aldı). Bunlar ve başka İngiliz şirketleri Türkiye'nin iç pazarında önemli paylar edindi (güncel paylar doğrulanacak).
- **Türkiye sermayesinin İngiltere'deki yatırımları:** Türkiye'nin büyük sermaye grupları da İngiltere'ye yatırım yaptı. En büyük örnek, **Yıldız Holding**'in 2014'te İngiliz bisküvi şirketi **United Biscuits**'i satın almasıdır (yaklaşık 2 milyar sterlin; doğrulanacak). Grup, sonradan bu şirketleri başka markalarla birleştirerek uluslararası bir atıştırmalık şirketi (pladis) kurdu. İngiltere'deki bisküvi fabrikalarının işçileri artık bir Türkiye holdingi için çalışıyordu. Bu, Türkiye burjuvazisinin yalnızca Avrupa sermayesinin taşeronu değil, aynı zamanda Avrupa'da işçi çalıştıran bir sermaye olduğunun kanıtıdır (Bölüm 87.A).

2020 Serbest Ticaret Anlaşması. İngiltere'nin AB'den çıkışıyla (Brexit), Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği kapsamında İngiltere'yle yürüttüğü ticaret yeni bir çerçeveye ihtiyaç duydu. **29 Aralık 2020**'de İngiltere ile Türkiye arasında bir serbest ticaret anlaşması imzalandı ve 1 Ocak 2021'de yürürlüğe girdi. Anlaşma, sanayi mallarında gümrüksüz ticareti sürdürdü. Türkiye'nin otomotiv, beyaz eşya ve hazır giyim ihracatının önemli bir kısmı İngiltere'ye gider.

Silah ve savunma işbirliği. İngiltere, Türkiye'nin savunma sanayiinin de önemli ortaklarındandır. Türkiye'nin milli savaş uçağı projesi (TF-X, sonradan KAAN) için İngiliz şirketi BAE Systems 2017'de teknik destek anlaşması imzaladı. Uçağın motoru için Rolls-Royce ile yürütülen görüşmeler uzun süre sonuçsuz kaldı. Türkiye ayrıca İngiltere'nin de ortağı olduğu **Eurofighter Typhoon** savaş uçaklarından almak için görüşmeler yürüttü ve 2025'te İngiltere ile bir satın alma anlaşması imzaladığı bildirildi (tüm bu projelerin güncel durumu doğrulanacak). Silah ticareti, iki ülkenin burjuvazileri arasındaki ilişkinin en kârlı ve en az tartışılan kısmıdır. Silahın hangi halka karşı kullanılacağı sorusu, ticaret masasında sorulmaz (Bölüm 88, 88.A).

84.4 İngiltere'deki Türkiyeli ve Kıbrıslı işçiler

İngiltere'deki Türkiyeli ve Kıbrıslı nüfusun tarihi, Almanya'dakinden farklıdır. Almanya'daki gibi devletler arası bir işgücü anlaşmasıyla değil, sömürge bağları, zincirleme göç ve iltica yoluyla oluştu.

Kıbrıslı Türklerin ve Rumların Londra'ya göçü (1950'ler-1970'ler). Kıbrıs bir İngiliz sömürgesi olduğu için Kıbrıslılar İngiliz uyruğu taşıyordu ve 1962'ye kadar İngiltere'ye nispeten serbestçe girebiliyordu. 1950'lerde ve 1960'larda, adadaki yoksulluk ve çatışmalar yüzünden on binlerce Kıbrıslı Rum ve Türk Londra'ya göçtü. 1974'ten sonra bu göç yeniden hızlandı. Kıbrıslılar Kuzey Londra'nın işçi mahallelerine (Haringey, Hackney, Islington, Enfield) yerleşti.

Konfeksiyon atölyeleri. Londra'daki Kıbrıslı ve sonradan Türkiyeli işçilerin önemli bir kısmı **konfeksiyon atölyelerinde** çalıştı. Doğu ve Kuzey Londra'daki bu küçük atölyeler, İngiltere'nin büyük perakende zincirlerine ve markalarına giysi dikiyordu. İş **parça başı** ödeniyordu. Kayıt dışılık yaygındı. Çalışanların çoğu kadındı: evde ya da atölyede, uzun saatler boyunca dikiş makinesinin başında. Atölye sahipleri de çoğu kez aynı topluluktan, Kıbrıslı ya da Türkiyeli küçük patronlardı. 1980'ler ve 1990'larda küresel rekabetle ve üretimin Asya'ya ve Türkiye'nin kendisine taşınmasıyla bu atölyelerin çoğu kapandı.

1989 sonrası Kürt göçü ve iltica. 1989 baharında, Türkiye'nin güneydoğusundaki çatışmalardan ve baskılardan kaçan birkaç bin Kürt, çoğu Maraş ve çevresinden Alevi Kürtler, İngiltere'ye gelerek sığınma başvurusunda bulundu (sayı yaklaşık birkaç bin; doğrulanacak). 1990'larda ve 2000'lerde Kürt ve Türkiyeli sığınmacıların ve göçmenlerin sayısı arttı. İngiltere'deki Türkiye kökenli nüfusun büyüklüğü üzerine tahminler çok farklıdır: Kıbrıslı Türkler, Türkiyeli Türkler ve Kürtler birlikte, yüz binlerce kişiden söz edilir (tahminler 200 bin ile 500 bin arasında değişir; doğrulanacak).

Kebap, market, inşaat, temizlik. Konfeksiyonun çöküşünden sonra Türkiyeli ve Kıbrıslı emek, "etnik ekonomi" denen alana kaydı: kebapçılar, dönerciler, marketler, kuaförler, taksi şirketleri. Ayrıca inşaat ve temizlik sektörlerinde, çoğu kez güvencesiz ve kayıt dışı işlerde çalıştılar. Bu işletmelerin sahipleri de genellikle aynı topluluktan küçük patronlardı. İşçi ile patron aynı köyden, aynı mahalleden, hatta aynı aileden olabiliyordu.

Ankara Anlaşması vizesi ve Brexit. Türkiye ile AET arasındaki 1963 Ankara Anlaşması'na dayanan bir düzenleme, Türkiye vatandaşlarının İngiltere'de serbest meslek sahibi olarak (kendi işini kurarak) oturma izni almasını kolaylaştırıyordu. Binlerce Türkiyeli, özellikle 2010'larda, bu yolla İngiltere'ye yerleşti. İngiltere hükümeti bu yolu 2018'de aniden kapattı; Brexit'le birlikte Ankara Anlaşması'nın İngiltere için bağlayıcılığı da sona erdi (tarih ve ayrıntılar doğrulanacak). Göç, yine bir hukuki statü sorunu olarak kaldı.

Türkiyeli işçi dernekleri. Londra'da Türkiyeli ve Kürt göçmenler kendi derneklerini kurdu. Bunların arasında **Day-Mer** (Türkiye ve Kürdistan Halkları Dayanışma Merkezi; 1989'da kuruldu) ve **Gik-Der** (Göçmen İşçiler Kültür Derneği) gibi sol eğilimli dernekler, göçmen işçilerin hukuki, sosyal ve siyasal sorunlarıyla uğraştı (kuruluş tarihleri doğrulanacak). Bu dernekler, 2000'ler ve 2010'larda temizlik işçilerinin, kurye ve depo işçilerinin sendikalaşma kampanyalarına da katıldı. İngiltere'nin büyük sendikalarıyla ilişki ise sınırlı kaldı. Çoğu küçük işletmede sendika zaten yoktu.

Göçmen karşıtlığı ve Brexit. 2016 Brexit referandumu kampanyasında göçmen karşıtlığı merkezî bir rol oynadı. "Ayrılalım" kampanyasının bazı afişleri, Türkiye'nin AB'ye katılımı durumunda milyonlarca Türk'ün İngiltere'ye geleceği korkusunu kullandı. Brexit'ten sonra İngiltere'de göçmenlere karşı saldırılar arttı. Ağustos 2024'te İngiltere'nin birçok kentinde aşırı sağcı gruplar sığınmacıların kaldığı otellere ve camilere saldırdı (Bölüm 78).

Sınıfsal okuma. İngiltere'deki Türkiyeli emek, Almanya'daki gibi büyük fabrikaya değil, **küçük atölyeye ve etnik ekonomiye** yerleşti. Bunun iki sonucu oldu. Birincisi, örgütlenme zorlaştı: yirmi kişilik bir konfeksiyon atölyesinde ya da beş kişilik bir kebapçıda sendika kurmak, Ford Köln'ün bandında

örgütlenmekten çok daha zordur. İkincisi, işçi "kendi patronuna" bağımlı hâle geldi: aynı köyden gelen patron hem iş veren, hem kefil, hem de topluluk içinde saygın bir kişiydi. Sınıf çelişkisi, akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin içinde görünmez oldu. Bu, Bölüm 89'da tartışacağımız "etnik ekonomi"nin sınıf körlüğünün en açık örneğidir.

Tablo T18: İngiltere ve Türkiye. Kim ne kazandı, kim ne ödedi?

Dönem	Avrupa (İngiliz) sermayesi ne kazandı?	Türkiye burjuvazisi ne kazandı?	İşçi ne ödedi?
1838-1918	Açık pazar, borç faizi, Mısır ve Kıbrıs, demiryolu ve liman imtiyazları	Aracı tüccarlar zenginleşti; saray borçla harcadı	Çöken zanaatlar, borç vergileri, düşük ücret
1918-1926	İstanbul'un denetimi, Musul petrolü	Yeni Cumhuriyet burjuvazisi bağımsızlığı kazandı ama Musul'u kaybetti	İşgal altında yoksulluk; grevler bastırıldı
1939-1974	Krom, Bağdat Paktı, Kıbrıs üsleri	Krom satışlarından kâr; NATO ve CENTO ile Batı'ya eklemlenme	Savaşta zorunlu çalışma; Kıbrıs'ta ortak sendikaların parçalanması
1980-2026	Finans aracılığı, eurobond komisyonları, Türkiye'deki bankacılık, enerji, telekom pazarı, silah satışı	Londra'dan borçlanma, İngiltere'de şirket satın alma (Yıldız-United Biscuits), savunma işbirliği	Londra atölyelerinde kayıt dışı emek; Türkiye'de dış borcun faizini ödeyen vergiler

Kavram kutusu. Finans kapısı: Bağımlı bir ülkenin sermayesinin dünya finans piyasalarına eriştiği ve oradaki koşullara bağlandığı merkez (Londra, New York). **Egemen üs bölgesi:** Bağımsız bir ülkenin topraklarında eski sömürgeci güce ait kalan ve onun egemenliği altındaki askerî bölge (Kıbrıs'taki Ağrotur ve Dikelya). **Etnik ekonomi:** Göçmenlerin kendi topluluklarından patron ve işçilerle kurduğu küçük işletmeler ağı; sınıf ilişkilerini hemşehrilik ve akrabalık ilişkileriyle örtebilir (Bölüm 89). **Garantörlük:** Bir devletin başka bir devletin anayasal düzenini "güvence" altına alma hakkı; Kıbrıs'ta İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye verilen ve adanın bağımsızlığını sınırlayan statü.

Kritik an: 1958, Kıbrıs. Ortak sendikaların parçalanması.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Rum ve Türk işçiler ortak sendikada (PEO) ücret, iş güvencesi ve sömürge yönetimine karşı haklar istedi.	İki toplumun milliyetçi önderlikleri ayrı "ulusal" sendikalar kurdu; işçileri kendi burjuvazilerinin programına bağladı.	İngiliz sömürge yönetimi "böl ve yönet" siyasetini sürdürdü; yardımcı polis birlikleri kurdu.	İngiliz sermayesi ve askerî çıkarlar (üsler); iki toplumun milliyetçi burjuvazileri; sonrasında Yunanistan ve Türkiye burjuvazilerinin adadaki etki alanları.	Ortak sendikal birlik parçalandı; Kıbrıslı Türk solcular öldürüldü ya da sürgüne gitti. 1974'te ada bölündü. İşçi birliğinin yerini milliyetçi cepheler aldı.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Ticaret antlaşmaları · borç · askerî işgal · petrol imtiyazları ve kartel anlaşmaları (Kırmızı Çizgi) · askerî ittifaklar (Bağdat Paktı, CENTO) · "böl ve yönet" · göçmen emeğini küçük atölyelerde ve kayıt dışılıkta tutma · vize ve oturma statüsüyle disiplin · silah ticareti.

Türkiye'ye bağ. Bu bölümün tamamı Türkiye'ye bağdır. Özellikle Kıbrıs dersini vurgulayalım: bugün Türkiye'de de işçileri Türk ve Kürt, Sünni ve Alevi, yerli ve Suriyeli olarak bölen milliyetçiliğin ilk kurbanı, sınıfın kendi örgütleridir. Kavazoğlu ile Misiaulis'in birlikte öldürülmesi, bu bölünmenin bedelini gösteren bir anıttır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İngiltere her zaman Türkiye'nin düşmanıydı; Sevr'i o dayattı."* Yanıt: İngiltere, Türkiye'nin "düşmanı" ya da "dostu" olmadı. İngiliz sermayesinin çıkarları neyi gerektirdiyse onu yaptı: 1838'de Osmanlı'yı korudu, 1878'de Kıbrıs'ı aldı, 1920'de İstanbul'u işgal etti, 1939'da ittifak kurdu, 1955'te Bağdat Paktı'nı kurdu, bugün Türkiye'ye savaş uçağı satıyor. Türkiye burjuvazisi de aynı mantıkla davrandı: bugün Londra'da borçlanıyor ve İngiliz fabrikaları satın alıyor. "Düşman ulus" anlatısı, iki ülkenin burjuvazileri arasındaki kârlı ortaklığı gizler.

Dört soru. Kimin elinde? Dün Osmanlı'nın gümrükleri ve Musul'un petrolü, bugün Türkiye'nin finans akışlarının bir kısmı ve silah ihtiyacı İngiliz sermayesinin elinde; İngiltere'deki bazı fabrikalar ise Türkiye holdinglerinin elinde. **Kimin denetiminde?** City of London'ın finans kurumlarının ve iki devletin savunma bürokrasilerinin denetiminde. **Kimin yararına?** İki ülkenin büyük sermayesinin, bankalarının ve silah tekellerinin yararına. **Kim karar veriyor?** Londra ve Ankara'daki hükümetler ve yönetim kurulları. Londra'nın konfeksiyon atölyesindeki Kıbrıslı kadın işçiye de, Kıbrıs'ın bölünmesinde işini ve sendikasını kaybeden madenciye de sorulmadı.

Okuma ve izleme önerisi. Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs* · Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher (der.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İşçiler (1839-1950)* · Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar* · Bilgi Müşterekleri'nden: NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat · 12 Eylül dosyası

Bölüm 85: Almanya'ya Giden İşçiler: "Misafir İşçi"den Kalıcı Sınıfa (1961-2026)

Sahne. 1960'ların başı, İstanbul Sirkeci Garı. Özel trenler kalkıyor. Vagonlarda Anadolu'nun dört bir yanından gelmiş, çoğu yirmili yaşlarında erkekler, sonraki yıllarda giderek artan sayıda kadınlar. Ellerinde karton bavullar, ceplerinde İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verdiği kâğıtlar, Alman İrtibat Bürosu'nda yapılan sağlık muayenesinin damgası. Tren Balkanlar'ı geçip iki günü aşkın bir yolculuktan sonra Münih Garı'na varıyor. Orada işçiler, gelen işçiler için ayrılmış peronda bekletiliyor, sonra Ruhr'un madenlerine, Köln'ün otomobil fabrikalarına, Stuttgart'ın metal atölyelerine dağıtılıyor. Münih Garı'ndaki bir anma plakası bugün o yolculuğu hatırlatıyor. Kimse onlara "işçi" demiyor. Almanca'daki adları **Gastarbeiter**: misafir işçi. Misafir, kalmaz, gider. Ama onlar gitmeyecekti.

Görsel: Münih Garı'nda, işgücü anlaşmalarıyla Almanya'ya gelen yüz binlerce işçiyi anan plaka, 2014 fotoğrafı. Cholo 3, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons.

Tez. Almanya-Türkiye işgücü anlaşması, iki ülkenin halkları arasında değil, **iki burjuvazinin arasında** yapılmış bir anlaşmadır. Batı Alman sermayesi ağır, kirli ve düşük ücretli işler için genç ve sağlıklı emek istedi. Türkiye burjuvazisi ve devleti işsizliği ihraç edip işçi dövizleriyle dış açığı kapatmak istedi. Bir milyona yakın işçi bu anlaşmanın mekanizmalarıyla ya da onun açtığı yoldan gitti. "Misafir" sanıldılar, kalıcı bir sınıfın parçası oldular. Almanya'nın sınıf mücadelesine katıldılar, orada yabancı düşmanlığıyla, Türkiye'den ihraç edilen milliyetçilik ve dinle, kendi sendikalarının bürokrasisiyle aynı anda karşılaştılar. Bugün üç milyonluk bir nüfusun sınıf bileşimi, bu altmış beş yılın bilançosudur.

85.1 Anlaşma ve seçme

Neden Almanya işçi istedi? 1950'lerde Batı Almanya'da "ekonomik mucize" (*Wirtschaftswunder*) yaşanıyordu. Marshall Planı'nın kredileri, savaşta yıkılan sanayinin yenilenmesi, düşük ücretler ve Kore Savaşı'nın yarattığı dünya talebiyle Alman sanayisi hızla büyüdü (Bölüm 50). 1950'lerin sonunda işsizlik neredeyse sıfıra indi. Doğu Almanya'dan gelen göç (her yıl yüz binlerce kişi) Alman sermayesinin emek ihtiyacını bir süre karşıladı. Ama **13 Ağustos 1961**'de Berlin Duvarı'nın yapılmasıyla bu kaynak kesildi (Bölüm 58). Alman sermayesi başka yerlere baktı. İtalya ile 1955'te, İspanya ve Yunanistan ile 1960'ta işgücü anlaşmaları imzalanmıştı. Sıra Türkiye'ye geldi.

Neden Türkiye işçi göndermek istedi? Türkiye'de 1950'lerde tarımda makineleşme (Marshall yardımıyla gelen traktörler), nüfus artışı ve toprak bölünmesi köylerde büyük bir "artık nüfus" yarattı. Milyonlarca köylü kentlere göçtü, gecekondu mahalleleri doğdu. Kentlerde sanayi bu kalabalığı emecek kadar büyümüyordu. 1960 darbesinden sonra kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** (1963-1967), işgücü ihracatını açıkça bir politika aracı olarak tanımladı: yurt dışına giden işçiler işsizliği azaltacak, gönderecekleri dövizler dış ticaret açığını kapatacak, dönünce de sanayide kullanılacak beceriler getireceklerdi. Yani Türkiye devleti, kendi yurttaşlarının emeğini bir **ihraç metası** olarak planladı.

30 Ekim 1961. Bu iki ihtiyaç, 30 Ekim 1961'de Bad Godesberg'de iki hükümet arasında nota değişimiyle yapılan bir anlaşmada buluştu: **Türkiye-Federal Almanya İşgücü Anlaşması** (*Anwerbeabkommen*). Anlaşma bir antlaşma değil, bir idari düzenlemeydi. Meclislerde tartışılmadı. İşçilerin, sendikaların ya da köylülerin görüşü sorulmadı.

Seçme mekanizması. İşçi alımı iki kurum eliyle yürüdü. Türkiye tarafında 1946'da kurulan **İş ve İşçi Bulma Kurumu** (İİBK) başvuruları topladı. Alman tarafında Federal Çalışma Ajansı'nın İstanbul'da kurduğu **Alman İrtibat Bürosu** (*Verbindungsstelle*) işçileri seçti. Alman işverenler hangi meslekte, kaç işçi, hangi yaşta istediklerini bildiriyordu. Büro, adayları bu taleplere göre ayıklıyordu.

Seçmenin en ağır aşaması **sağlık muayenesiydi.** O yıllarda gidenlerin tanıklıklarında aynı sahneler tekrar eder: onlarca erkeğin birlikte soyundurulması, dişlerin tek tek kontrol edilmesi, kasların yoklanması, idrar ve kan testleri, röntgen, göz ve kulak muayenesi. Çürük dişi olan, hafif bir sakatlığı olan, "zayıf" görünen reddediliyordu. Bu, bir insanın değil, bir **iş gücünün** muayenesiydi. Marx'ın *Kapital*'de "emek gücü" dediği metanın, alıcı tarafından satın alınmadan önce kalitesinin denetlenmesiydi. Tanıklıkların ortak duygusu aşağılanmadır. Ama aşağılanmayı kabul ettiren, köydeki ve gecekondudaki yoksulluktu. Başvuranların sayısı gidenlerin sayısından çok fazlaydı: 1970'lerin başında yurt dışına gitmek için İİBK'da sıra bekleyenlerin sayısı bir milyonu aşıyordu (doğrulanacak).

Rotasyon ilkesi ve kaldırılışı. Anlaşmanın ilk metninde önemli bir hüküm vardı: işçiler en fazla **iki yıl** kalacak, sonra dönecek, yerlerine yenileri gelecekti. Buna **rotasyon ilkesi** deniyordu. Bu ilke, "misafir işçi" fikrinin özüydü: işçi bir makine parçası gibi kullanılacak, eskiyince değiştirilecekti. Aile getirmek de başlangıçta öngörülmemişti. Ama rotasyon ilkesine en çok itiraz eden Türkiyeli işçiler ya da Alman sendikaları değil, **Alman işverenleri** oldu. Her iki yılda bir yeni işçiyi eğitmek, dil ve iş alışkanlığı kazandırmak masraflıydı. İşini öğrenmiş işçiyi göndermek verimsizdi. İşverenlerin baskısıyla 1964'te anlaşma yeniden düzenlendi ve iki yıl sınırı kaldırıldı. İnsanı gönderme de, tutma da sermayenin ihtiyacına göre belirlendi.

85.2 Çalışma ve yaşam koşulları

Hangi işler? Türkiyeli işçiler Alman ekonomisinin belli sektörlerine yoğunlaştı:

- **Madenler:** Ruhr havzasının kömür ocakları, ilk kafilelerin önemli bir kısmının gittiği yerlerdi. Yerin yüzlerce metre altında, tozun, sıcağın ve göçük tehlikesinin içinde.
- **Döküm ve metal:** Dökümhaneler, çelik fabrikaları (Thyssen, Krupp, Mannesmann), dövme ve pres atölyeleri. Sıcak, gürültülü, ağır işler.
- **Otomotiv:** Köln'de Ford, Rüsselsheim ve Bochum'da Opel, Wolfsburg'da Volkswagen, Stuttgart'ta Daimler-Benz ve Bosch. Montaj bantlarının en monoton ve en hızlı işleri.
- **İnşaat:** Alman kentlerinin yeniden inşası ve otoyollar.
- **Temizlik ve hizmet:** Hastanelerin, belediyelerin, trenlerin temizliği.
- **Elektronik ve tekstil:** Kadın işçilerin yoğun olduğu Siemens, AEG, Grundig gibi elektronik fabrikaları ve tekstil fabrikaları.

Bu dağılımın ortak noktası şuydu: **Türkiyeli işçiler, Alman işçilerin artık yapmak istemediği en ağır, en kirli, en tehlikeli ve en düşük ücretli işlere yerleştirildi.** Alman işçinin "yukarı" hareketi, yani ustabaşılığa, teknisyenliğe, büro işlerine geçmesi, altına yerleştirilen göçmen katmanla mümkün oldu. Sosyologlar buna "altından yerleşme" (*Unterschichtung*) dediler. Bölüm 80.5'te sömürge sonrası göçmenler için söylediğimizin aynısı burada da geçerliydi.

Akord ve bant hızı. Fabrikalarda ücretin önemli bir kısmı **akord** (parça başı iş, *Akkord*) üzerinden ödeniyordu. Akordun mantığı basittir: ne kadar çok üretirsen o kadar çok kazanırsın. Ama akord oranlarını işveren belirler. İşçiler hızlandıkça işveren oranı düşürür, aynı ücret için daha çok üretim ister. Göçmen işçiler, kısa sürede çok para biriktirip dönme hedefiyle akordun en hızlı temposuna kendilerini zorladı. Montaj bantlarında hızı **bant** belirliyordu. Bantın hızını ise işçi değil, zaman ve hareket etüdü yapan mühendisler ve yönetim ayarlıyordu. Bu, Taylorizmin ve Fordizmin en saf biçimiydi (Kuramsal Ara Bölüm K8).

Yurtlar ve kira sömürüsü. İlk yıllarda işçilerin çoğu işverenin sağladığı **toplu yurtlarda** (*Wohnheim*) kaldı: barakalar, eski askerî binalar, fabrika yanında prefabrik yapılar. Bir odada dört, altı, sekiz kişi. Mutfak ve tuvalet ortak. Yurt kirası ücretten kesiliyordu. İşveren, işçinin hem emeğini hem de barınmasını denetliyordu: yurt kuralları, ziyaretçi yasağı, gece giriş saatleri. Yurttan çıkıp ev tutmak isteyenler ise ev sahiplerinin ayrımcılığıyla karşılaştı. "Yabancıya ev verilmez" ilanları yaygındı. Yabancıya ev veren ev sahipleri ise en kötü, en eski evleri yüksek kiralarla verdi. Kentlerin yıkılmaya bırakılmış eski işçi mahalleleri (Berlin'de Kreuzberg, Köln'de Keupstraße çevresi, Duisburg'da Marxloh) göçmen mahallelerine dönüştü. Göçmen işçi hem fabrikada hem kira masasında sömürüldü (Bölüm 75).

Kadın işçiler. Almanya'ya giden Türkiyeli işçilerin önemli bir kısmı kadındı (1961-1973 döneminde gidenlerin yaklaşık beşte biri; doğrulanacak). Alman elektronik ve tekstil sanayii, "ince el işine yatkın", "uysal" ve düşük ücretli oldukları varsayılan kadın işçileri özellikle istedi. Bazı kadınlar kocalarından önce gitti ve kocalarını sonradan aile birleşimiyle getirdi. Kadın işçiler hem fabrikada hem evde çalıştı: bantta sekiz saat, evde çocuk ve ev işi. Ücret tarifelerinde kadınların işlerine özel, düşük ücret grupları vardı: **"hafif ücret grupları"** (*Leichtlohngruppen*). "Hafif" denen işler aslında en yoğun, en monoton, en hızlı işlerdi. "Hafif" olan yalnızca ücretti. Bu grupların kaldırılması için verilen mücadele, göçmen kadın işçilerin en önemli zaferlerinden biriyle sonuçlanacaktı (85.3).

Dil engeli ve hukuksuzluk. Çoğu işçi Almanca bilmeden gitti. İş sözleşmesini, ücret bordrosunu, kira sözleşmesini, yurt yönetmeliğini okuyamadı. Tercümanlık yapan birkaç kişi, çoğu kez işverenin ya da Türkiye konsolosluğunun adamıydı. Oturma izni çalışma iznine bağlıydı: işini kaybeden, ülkeden

çıkarılabilirdi. Bu hukuki güvencesizlik, grev ve sendika eylemine katılmanın bedelini çok yükseltiyordu.

İş kazaları ve meslek hastalıkları. En tehlikeli işlerde çalışan göçmen işçiler, iş kazaları ve meslek hastalıklarında da yerli işçilerden daha yüksek oranlarda etkilendi (doğrulanacak). Madenlerde toz hastalıkları, dökümhanelerde yanıklar, preslerde parmak ve el kayıpları, inşaatlarda düşmeler. Emeklilik yaşına gelmeden bedeni tükenen, "yıpranmış" olarak Türkiye'ye dönen binlerce işçi vardır.

"Ali" ve En Alttakiler. Bu koşulların en ünlü belgesini bir Türkiyeli işçi değil, Türkiyeli işçi kılığına giren bir Alman gazeteci yazdı. **Günter Wallraff**, 1983'ten 1985'e kadar iki yıl boyunca saçını ve bıyığını boyayarak, koyu renkli kontakt lens takarak, bozuk bir Almancayla konuşan "Ali" adlı bir Türk işçisi kılığına girdi. Taşeron firmalar aracılığıyla Thyssen'in çelik fabrikasında, bir McDonald's şubesinde, inşaatlarda, ilaç denemelerinde "kobay" olarak çalıştı. 1985'te yayımlanan kitabı **En Alttakiler** (*Ganz unten*) Almanya'da milyonlarca sattı ve Türkçeye de çevrildi. Wallraff'ın anlattıkları şunlardı: taşeron ağları üzerinden sigortasız, kayıt dışı çalıştırma; koruyucu donanım verilmeden zehirli tozların içinde çelik fabrikasında temizlik; sağlığı tehlikeye atan ilaç denemeleri; iş arkadaşlarının ve ustabaşılarının gündelik ırkçılığı; "Türk"ün bir insandan çok bir alay konusu olarak görülmesi. Kitap, Almanya'nın "ekonomik mucizesi"nin bodrum katını gösterdi. Ama kitabın asıl dersi şuydu: Ali'nin koşulları bir istisna değil, **sistemin bir parçasıydı.** Taşeron, kayıt dışılık ve ırkçılık, sermayenin göçmen işçiyi en ucuz ve en uysal biçimde kullanmasının araçlarıydı.

> **Emek süreci.** İşi kim tasarlıyor? Alman mühendisler ve zaman etüdü uzmanları. Bilgi kimde? Makinenin ve bantın içinde; işçiye yalnızca tek bir hareketin bilgisi bırakılmış. Hızı kim belirliyor? Bant ve akord oranlarını belirleyen yönetim. İşçinin denetimi? Neredeyse sıfır; dil bilmemek ve oturma izninin işe bağlı olması bu denetimsizliği ikiye katlıyor. Türkiyeli göçmen işçi, Fordist fabrikanın en saf biçimde parçalanmış emeğinin taşıyıcısıydı.

> **Zaman kimin?** Göçmen işçinin zamanı üç kez sermayeye aitti: fabrikada akordla hızlandırılan sekiz saat; fazla mesailerle uzayan iş günü (çok para biriktirip dönmek için); ve yurtta, işverenin kurallarına bağlı "boş" zaman. Yıllık izin de işçinin değildi: dört haftalık izin, Türkiye'ye gidip gelmek için yetmiyordu. Bu yetmezlik, aşağıda göreceğimiz gibi, 1973'teki büyük grevin kıvılcımı olacaktı.

85.3 Grevler ve sendikalar

IG Metall ve Türkiyeli üyeler. Almanya'nın en büyük sendikası **IG Metall** (Metal Sanayi Sendikası), otomotiv ve metal sektörlerindeki Türkiyeli işçileri üye yaptı. Alman sendikal sisteminde işkolu başına tek bir büyük sendika vardı ve işyerlerinde işçiler **işçi konseyleri** (*Betriebsrat*) seçiyordu. Türkiyeli işçiler kısa sürede sendikaya üye oldu. Ama sendikanın ve işçi konseylerinin yönetimi Alman işçilerin, çoğu kez vasıflı, kadrolu ve yaşlı erkek işçilerin elindeydi. Göçmen işçilerin sorunları (akord temposu, en kötü işlere yerleştirilme, konut, oturma izni) sendika gündeminin kenarında kaldı. Sendika bürokrasisi, Almanya'nın "sosyal ortaklık" düzeninin (Bölüm 42, 45) bir parçasıydı: toplu sözleşmeler işverenler birliğiyle masada yapılıyor, yasal grev ancak sözleşme dönemlerinde ve sendikanın kararıyla yapılabiliyordu. Sendikanın kararı olmadan yapılan greve **yaban grevi** (*wilder Streik*) deniyordu ve yasadışı sayılıyordu.

1973: yaban grevleri yazı. 1973 yazında Batı Almanya'da yüzlerce işyerinde yaban grevleri patlak verdi (sayı doğrulanacak). Nedenler açıktı: enflasyon ücretleri eritiyordu, sendikaların yaptığı toplu sözleşmeler bunu telafi etmiyordu, bant hızları ve akord temposu artmıştı. Bu grevlerin önemli bir kısmında göçmen işçiler öndeydi. İki grev tarihe geçti.

Pierburg Neuss (Ağustos 1973). Neuss'taki Pierburg fabrikası otomobil karbüratörleri üretiyordu. İşçilerinin büyük çoğunluğu Yunan, Yugoslav, İspanyol, İtalyan ve Türkiyeli kadınlardı. Bu kadınlar "hafif ücret grubu 2"de çalışıyordu: yani en düşük ücret tarifesinde. 13 Ağustos 1973'te kadın işçiler iş bıraktı. Talepleri, hafif ücret grubu 2'nin kaldırılması ve saat başına bir mark zamdı. Polis grevcilere müdahale etti, kadınlar dövüldü. Ama kadınlar direndi ve birkaç gün sonra Alman erkek işçilerin (ustalar ve vasıflı işçiler) de onlara destek için iş bırakmasıyla grev genişledi. Grev bir haftada, **hafif ücret grubu 2'nin kaldırılması** ve ücret artışıyla sonuçlandı (ayrıntılar doğrulanacak). Pierburg, göçmen kadın işçilerin, milliyet ve cinsiyet farklılıklarını aşarak birlikte kazandığı bir zaferdi. Ve Alman erkek işçilerin onlara katılması, bölünmenin aşılabileceğini gösterdi.

Ford Köln (Ağustos 1973). Aynı ay Köln'deki Ford fabrikasında Almanya'nın en ünlü göçmen grevi yaşandı. Ford Köln'de on binlerce işçi çalışıyordu ve bunların önemli bir kısmı, özellikle montaj bantlarında, Türkiyeliydi (Türkiyeli işçi sayısı on bin civarı ya da üzeri; doğrulanacak). 1973 yazında yaklaşık 300 Türkiyeli işçi yıllık izinden geç döndü. Dört haftalık izin, Türkiye'ye araba ya da trenle gidip gelmeye, ailesiyle vakit geçirmeye yetmiyordu. Ford yönetimi bu işçileri işten attı.

24 Ağustos 1973'te Türkiyeli işçiler arkadaşlarının işten atılmasına karşı bantları durdurdu. Grev hızla yayıldı. Talepler, işten atılanların geri alınmasının ötesine geçti: herkese saat başına bir mark zam, yıllık iznin altı haftaya çıkarılması, bant hızının düşürülmesi. İşçiler fabrika içinde toplandı, bir grev komitesi kurdu. Komitenin öne çıkan sözcülerinden biri Baha Targün adlı genç bir işçiydi. Başlangıçta bazı Alman işçiler de greve katıldı.

Sonra düzenin bütün araçları devreye girdi. **İşçi konseyi**, yönetimle görüşerek herkese küçük bir pahalılık ödeneği verilmesini kabul etti ve işçileri işbaşına çağırdı. **IG Metall**, grevi "yaban grevi" olarak gördü ve desteklemedi. **Basın**, özellikle Almanya'nın en çok satan gazetesi *Bild*, greve "Türk grevi" damgasını vurdu, "yabancıların terörü" diye manşet attı (manşet metinleri doğrulanacak). Alman işçilerin büyük kısmı işbaşı yaptı. Türkiyeli işçiler yalnız kaldı.

29 Ağustos 1973'te, ustabaşıları, fabrika güvenlik görevlileri, bazı Alman işçiler ve sivil polislerden oluşan bir grup, "işe dönüş gösterisi" adı altında grevcilere saldırdı. Polis grev önderlerini tutukladı. Grev çöktü. Ardından yüzlerce Türkiyeli işçi işten atıldı, grev önderlerinin bir kısmı sınır dışı edildi ya da ülkeyi terk etmek zorunda bırakıldı (sayılar doğrulanacak).

Görsel: 29 Mayıs 1993 Solingen kundaklamasının ardından Almanların ve Türkiyelilerin olay yerindeki ortak gösterisi, Haziran 1993. Sir James, CC BY-SA 2.0 de, Wikimedia Commons.

Ford Köln grevinin dersleri. Ford Köln grevi, kitabın bütün iplerinin bir fabrikada düğümlendiği bir andır:

- **Sendika bürokrasisi**, göçmen işçilerin taleplerini değil, sosyal ortaklık düzeninin kurallarını savundu (Bölüm 42, 45).
- **İşçi konseyi**, işverenle işbirliği yaparak grevi böldü: Alman işçilere küçük bir ödün, Türkiyeli işçilere polis.
- **Sermaye**, işçileri milliyetlerine göre böldü ve basının ırkçı diliyle bu bölünmeyi derinleştirdi.
- **Devlet**, polis ve sınır dışı etme tehdidiyle grevi bitirdi.
- Ama grev aynı zamanda, Türkiyeli işçilerin artık "misafir" değil, **Alman sınıf mücadelesinin bir öznesi** olduğunu ilan etti. Sonraki yıllarda Türkiyeli işçiler işçi konseylerine seçilmeye, sendika içinde yer almaya başladı.

İşçi konseyleri ve sendika içindeki yer. 1970'lerin sonundan itibaren Türkiyeli işçiler, işçi konseyi seçimlerinde aday olmaya ve kazanmaya başladı. Bazı büyük fabrikalarda Türkiyeli işçiler kendi listeleriyle ya da sendika listelerinde seçildi. 1980'lerde IG Metall ve öteki sendikaların içinde Türkiyeli sendikacılar, işyeri temsilcileri ve bölge yöneticileri ortaya çıktı. Sendikalar göçmen işçiler için özel bürolar ve Türkçe yayınlar kurdu. Ama sendika üst yönetiminde göçmen kökenlilerin temsili uzun süre sınırlı kaldı. Türkiyeli işçilerin sendikalaşma oranları Alman işçilerinkinden düşük değil, bazı sektörlerde daha yüksekti (doğrulanacak). Sorun üyelik değil, **temsil ve karar yetkisi** idi.

85.4 “İşe alım durdurma”dan geri dönüş teşvikine

23 Kasım 1973: Anwerbestopp. 1973 sonbaharında Arap-İsrail savaşının ardından petrol fiyatları dört katına çıktı. Batı Almanya’da ekonomi durgunluğa girdi. **23 Kasım 1973**’te Federal Hükümet, Avrupa Topluluğu dışındaki ülkelerden işçi alımını durdurdu: **Anwerbestopp.** Türkiye’den resmî işçi alımı o gün sona erdi. Ford Köln grevinin üç ay sonrasına denk gelmesi tesadüf değildi: göçmen işçinin sınıf mücadelesine katılması, sermayenin “misafir” politikasını yeniden gözden geçirmesinin nedenlerinden biriydi.

Aile birleşimi: kalıcılığın başlangıcı. Anwerbestopp’un beklenmedik bir sonucu oldu. İşçiler, bir kez dönerlerse bir daha gelemeyeceklerini anladılar. Dönmek yerine ailelerini getirdiler. Aile birleşimi hakkı devam ettiği için Türkiye’den eşler ve çocuklar geldi. 1973’te Almanya’daki Türkiye vatandaşlarının sayısı 900 bin civarındayken, 1980’de bir buçuk milyona yaklaştı (doğrulanacak). Bu, “misafir işçi” döneminin sonu ve **kalıcı yerleşimin** başlangıcıydı. Yurtlar boşaldı, aileler evler tuttu, çocuklar Alman okullarına gitmeye başladı.

1983: Geri Dönüş Teşvik Yasası. 1980’lerin başında Almanya’da işsizlik yükseldi. 1982’de iktidara gelen Hristiyan Demokrat Helmut Kohl hükümeti “yabancılar sorunu”nu gündemin üst sıralarına koydu. Sonradan açılan İngiliz hükümeti arşivlerine göre Kohl, Ekim 1982’de İngiltere Başbakanı Thatcher ile görüşmesinde Almanya’daki Türk sayısını dört yıl içinde yarı yarıya azaltmak istediğini söylemişti (belgelerin ayrıntıları doğrulanacak). Bu amaçla Kasım 1983’te **Geri Dönüş Teşvik Yasası** (*Rückkehrhilfegesetz*) çıkarıldı. Yasaya göre belli bir süre içinde ülkeyi terk etmeyi kabul eden işsiz ya da kısa çalışma yapan yabancı işçilere **10.500 mark** ve her çocuk için 1.500 mark “dönüş yardımı” ödendi. Ayrıca işçilerin emeklilik sigortasına ödedikleri primlerin kendi paylarının iadesi kolaylaştırıldı. 1984’te, aileleriyle birlikte yaklaşık 250-300 bin Türkiye vatandaşı Almanya’dan ayrıldı (doğrulanacak).

Bu yasanın sınıfsal anlamını görelim. Alman sermayesi, 1960’larda gençliğini ve sağlığını satın aldığı işçileri, yirmi yıl sonra krizde **yedek sanayi ordusunun** (Bölüm 0.2) fazlalığı olarak gördü ve ihraç etmek istedi. Emeklilik primlerinin yalnızca işçi payının iadesi, işveren payının Alman sosyal güvenlik sisteminde kalması demekti: dönen işçi, yıllarca ödediği primlerin haklarından vazgeçiyordu. Türkiye’ye dönenlerin çoğu bu parayla bir dolmuş, bir bakkal, bir ev aldı. Küçük burjuvalaşma hayali (Bölüm 89) çoğu kez iflasla, borçla ya da ikinci bir göçle bitti.

“Dönüş ideolojisi” ve iki arada kalmak. Birinci kuşak göçmenlerin büyük kısmı yıllarca “bir gün döneceğiz” diye yaşadı. Paralarını Türkiye’de ev yaptırmaya, arsa almaya harcadı. Almanya’da ise en ucuz evde oturdu, en az harcamayı yaptı. Bu “dönüş ideolojisi” hem Türkiye devletinin (döviz gelsin) hem Alman devletinin (kalıcı olmasınlar) işine geldi. Ama işçinin kendisi için iki arada kalmak demekti: Almanya’da “yabancı”, Türkiye’de “Almancı”. Ne orada tam haklara sahip bir yurttaş, ne burada tam bir yerli. Çocuklar ise bu ikilemin içinde büyüdü.

85.5 Örgütlenme ve Türkiye siyasetinin ihracı

Almanya’daki Türkiyeli işçilerin örgütlenme tarihi, iki güç arasında bir çekişmenin tarihidir: bir yanda göçmen işçiyi **Almanya’daki sınıf mücadelesine ve Türkiye’deki devrimci harekete** bağlamak isteyen sol işçi örgütleri; öbür yanda onu **milliyetçi ve dinsel ağlara** bağlamak isteyen Türkiye devleti ve sağ örgütler.

Sol işçi örgütleri. 1960'ların sonundan itibaren Almanya'daki Türkiyeli işçiler ve öğrenciler, kentlerde işçi dernekleri kurdu. Bu dernekler 1970'lerde federasyonlarda birleşti. Bunların başlıcaları şunlardı (kuruluş tarihleri doğrulanacak):

- **FİDEF** (Federal Almanya Türkiyeli İşçi Dernekleri Federasyonu, 1977): Türkiye'deki TKP çizgisine yakın.
- **ATİF** (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu, 1970'lerin ortası): Türkiye'deki devrimci hareketin bir kanadına yakın.
- **DİDF** (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu, 1980): işçi derneklerini sendikal mücadeleyle birleştirmeyi hedefleyen federasyon.
- Türkiye'deki meslek örgütlerinin (öğretmen örgütleri gibi) Avrupa'daki uzantıları ve başka sol federasyonlar.

Bu örgütler hem Almanya'daki sorunlarla (ırkçılık, konut, eğitimde ayrımcılık, sendikal haklar) hem de Türkiye'deki mücadeleyle (1971 ve 1980 darbelerine karşı kampanyalar, siyasi tutsaklarla dayanışma) uğraştı. Farklı çizgiler arasındaki ayrılıklar ve bölünmeler, Türkiye solunun kamplara bölünmesinin (Bölüm 64) Almanya'daki yansımasıydı.

12 Eylül ve siyasi mülteciler. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye'den on binlerce kişi siyasi sığınma için Avrupa'ya, en çok da Almanya'ya kaçtı. 1980'de Almanya'daki sığınma başvurularının en büyük kısmı Türkiye vatandaşlarındandı (doğrulanacak). Almanya bunun üzerine Ekim 1980'de Türkiye vatandaşlarına vize zorunluluğu getirdi. Siyasi mülteciler, göçmen işçilerle karşılaştı. Bu karşılaşma iki yönlüydü: mülteciler işçi derneklerine siyasi deneyim ve enerji getirdi; ama aynı zamanda Türkiye'deki örgütsel ayrılıkları da getirdi. Bilgi Müşterekleri'nin 12 Eylül dosyası (özellikle Bölüm 13) bu dönemi ayrıntılı işler.

Sağ ve devlet örgütlenmeleri. Türkiye devleti ve sağ hareketler de göçmen işçiyi örgütlemek için büyük çaba harcadı:

- **Türk Federasyon** (Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, 1978): MHP çizgisindeki ülkücü hareketin Avrupa örgütü. Göçmen işçiyi Türk milliyetçiliği etrafında örgütledi, sol örgütlere karşı fiziki saldırılar dahil sert bir mücadele yürüttü.
- **Milli Görüş** (1970'lerden itibaren; 1985'te AMGT, 1995'te IGMG adını aldı): Necmettin Erbakan'ın hareketine bağlı dinsel-siyasal örgüt. Camiler, Kuran kursları, öğrenci yurtları ve ticari işletmelerle geniş bir ağ kurdu.
- **DİTİB** (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 1984, Köln): Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Almanya kolu. Almanya'daki yüzlerce camiyi yönetir, imamları Türkiye'den gönderilir ve Türkiye devletinin memurudur. 12 Eylül rejiminin "Türk-İslam sentezi" siyasetinin göçmen işçilere yönelik aracı olarak kuruldu.

AKP döneminde diaspora siyaseti. 2000'lerden sonra, özellikle AKP iktidarı döneminde, Türkiye devletinin diaspora siyaseti yeni bir aşamaya geçti. 2004'te kurulan **UETD** (Avrupalı Türk Demokratlar Birliği; 2018'de UID adını aldı) iktidar partisine yakın bir lobi örgütü olarak çalıştı. 2010'da kurulan **Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı** (YTB), diaspora örgütlerine devlet fonları dağıttı. 2014'ten itibaren yurt dışındaki Türkiye vatandaşlarının bulundukları ülkelerde oy kullanabilmesiyle **diaspora oyu** bir seçim aracına dönüştü: Türkiye'deki seçimlerin kampanyası Köln'deki, Berlin'deki, Essen'deki salonlarda yürütüldü.

Kürt ve Alevi örgütlenmeleri. Almanya'daki Türkiye kökenli nüfusun önemli bir kısmı Kürt ve Alevidir. 1980'lerden sonra Kürt siyasi hareketine yakın dernekler ve federasyonlar ile Alevi dernekleri ve federasyonları (Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu gibi) kuruldu. Bu örgütler, Türkiye'deki ulusal ve dinsel baskıya karşı mücadelenin Avrupa'daki cephesi oldu. Alman devleti ise bu örgütlerin bir kısmını "terör" yasalarıyla izledi ve kovuşturdu.

Sınıfsal okuma. Türkiye devletinin ve burjuvazisinin göçmen işçiye yönelik stratejisi, yarım yüzyıl boyunca aynı kaldı: **göçmen işçiyi Almanya'daki sınıf mücadelesinden koparmak ve milliyetçi ve dinsel ağlara bağlamak.** Neden? Çünkü Almanya'daki sınıf mücadelesine katılan, Alman sendikalarında örgütlenen, Alman solcularıyla omuz omuza grev yapan bir işçi, Türkiye'ye döndüğünde ya da Türkiye ile bağını sürdürdüğünde, Türkiye'deki düzen için de tehlikeli olurdu. 1970'lerde Almanya'daki işçi dernekleri Türkiye'deki devrimci harekete kadro, para ve dayanışma sağladı. Türkiye devleti bunu gördü ve karşı ağlar kurdu. Cami, dernek, konsolosluk ve oy sandığı, göçmen işçiyi "Türk" ve "Müslüman" olarak örgütlerken, onun "işçi" kimliğini arka plana itti. Alman devleti de bu ağları çoğu kez, sol örgütlere karşı bir denge olarak hoş gördü. İki devlet, göçmen işçinin sınıf örgütlenmesine karşı fiilî bir işbölümü yaptı.

85.6 Irkçılık ve hukuk

1980'lerin "Türkler dışarı" kampanyaları. 1980'lerin başında Almanya'da yükselen işsizlikle birlikte göçmen karşıtlığı yükseldi. Duvarlarda "Türkler dışarı" (*Türken raus*) yazıları, gazetelerde "yabancı istilası" manşetleri, üniversite profesörlerinin imzaladığı "Alman halkının yabancılaşması"na karşı bildiriler (1981 "Heidelberg Manifestosu") görüldü. Türk fıkraları, Türk'ü aşağılamanın gündelik aracı oldu.

Mölln, Solingen, NSU, Hanau. 1990'ların başında Almanya'nın birleşmesinin ardından ırkçı şiddet patladı (Bölüm 78.4, 79). **23 Kasım 1992**'de Mölln'de neonaziler iki Türk ailesinin evini ateşe verdi: Bahide Arslan ile torunları Yeliz Arslan ve Ayşe Yılmaz öldü. **29 Mayıs 1993**'te Solingen'de Genç ailesinin evi kundaklandı: iki kadın ve üç kız çocuğu, beş kişi öldü. Solingen saldırısından üç gün önce, Federal Meclis anayasadaki sığınma hakkını büyük ölçüde kısıtlayan değişikliği kabul etmişti. Devletin göçmen karşıtı siyaseti ile sokaktaki kundakçı arasındaki bağ görünür hâle geldi.

2000-2007 arasında neonazi terör örgütü **NSU** (Nasyonal Sosyalist Yeraltı), çoğu Türkiye kökenli esnaf olan dokuz göçmeni (sekiz Türkiye kökenli, bir Yunan) ve bir polis memurunu öldürdü. İlk kurban, Eylül 2000'de Nürnberg'de öldürülen çiçekçi Enver Şimşek'ti. Polis ve basın yıllarca cinayetleri "döner cinayetleri" diye adlandırdı ve kurbanların ailelerini, "mafya" ya da "aile hesaplaşması" varsayımıyla şüpheli olarak soruşturdu. Örgüt ancak 2011'de, üyelerinden ikisinin ölümüyle ortaya çıktı. Sonraki meclis soruşturmaları, istihbarat servislerinin örgütün çevresinde muhbirleri bulunduğunu ve belgelerin imha edildiğini ortaya koydu. **19 Şubat 2020**'de Hanau'da ırkçı bir saldırgan, çoğu göçmen kökenli dokuz genci öldürdü.

Bu saldırıların sınıfsal ortak noktası şudur: kurbanlar çoğunlukla **işçiler ve küçük esnaftı.** Terzi, çiçekçi, bakkal, kuaför, dönerci. Irkçı şiddet, göçmen işçi sınıfının ve onun küçük esnaf katmanının yaşadığı mahallelere, dükkânlara, evlere yöneldi. Devletin tutumu ise, NSU örneğinde görüldüğü gibi, kurbanları şüpheli sayan, failleri koruyan bir körlüktü (Bölüm 78).

Görsel: Solingen'de milliyetçiliğe ve göçmenlerin öldürülmesine karşı gösteri yapan gençler, 2018. KasimBoran, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Vatandaşlık yasaları. Almanya'nın vatandaşlık hukuku uzun süre "kan bağı" ilkesine dayandı: Alman olmak için Alman soyundan gelmek gerekiyordu. Almanya'da doğan göçmen çocukları yabancı sayılıyordu. Bu, milyonlarca insanı kendi doğdukları ülkede seçme hakkından yoksun bıraktı. **2000'de yürürlüğe giren** vatandaşlık yasası ilk kez doğum yeri ilkesini kısmen tanıdı: ebeveynlerinden biri belli bir süredir yasal olarak Almanya'da yaşayan çocuklar doğuştan Alman vatandaşı olabilecekti. Ama bu çocuklar yetişkin olduklarında Alman ya da ebeveynlerinin vatandaşlığı arasında **seçim yapmak** zorundaydı (*Optionspflicht*). **2014**'te bu seçim zorunluluğu Almanya'da büyüyenler için büyük ölçüde kaldırıldı. **2024**'te yürürlüğe giren reformla çifte vatandaşlık genel olarak kabul edildi ve vatandaşlığa geçiş için gereken süre kısaltıldı. 2025'te iktidara gelen Merz hükümeti bu reformun bazı kolaylıklarını geri aldı (tüm tarihler ve ayrıntılar doğrulanacak). Vatandaşlık hakkı da, öteki haklar gibi, siyasi güç dengesine göre genişleyip daraldı.

Okulda ayrımcılık ve Hauptschule. Almanya'nın okul sistemi, çocukları ilkokulun sonunda (genellikle 10 yaşında) üç ayrı okul türüne ayırır: üniversiteye hazırlayan **Gymnasium**, orta düzey **Realschule** ve en alttaki **Hauptschule** (Kuramsal Ara Bölüm K8.C). Bu ayırma, öğretmenlerin önerisine dayanır. Türkiyeli işçi çocukları, dil engelleri, ailelerin sistemi tanımaması ve öğretmenlerin önyargıları nedeniyle orantısız biçimde Hauptschule'ye ve hatta özel eğitim okullarına yönlendirildi. 2000'li yılların başındaki uluslararası eğitim karşılaştırmaları (PISA), Almanya'nın göçmen ve işçi çocuklarını en çok geride bırakan okul sistemlerinden biri olduğunu gösterdi. Hauptschule mezunu, çoğu kez bir meslek eğitimine ve sonra fabrikaya ya da hizmet sektörünün alt basamaklarına gidiyordu. Okul, ikinci kuşağın da birinci kuşağın sınıf konumunu yeniden üretmesinin aracı oldu. "Sınıf atlama" olanağı dardı (Bölüm 89).

85.7 Bugün: üç milyonluk nüfus ve sınıf bileşimi

Bugün Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli insanların sayısı yaklaşık **üç milyondur** (Alman istatistik kurumunun mikro nüfus sayımına göre 2,8-3 milyon aralığında; bunların yaklaşık yarısı Alman vatandaşı; doğrulanacak). Bu, Almanya'daki en büyük göçmen kökenli topluluktur. Artık dördüncü kuşak doğmaktadır.

Sınıf bileşimi. Bu nüfus tek bir sınıf değildir:

- **İşçiler:** Hâlâ en büyük kesim. Otomotiv, metal, lojistik, temizlik, bakım, perakende, gıda. Bir kısmı kadrolu ve sendikalı, büyük kısmı güvencesiz ve düşük ücretli. İşsizlik oranı Alman ortalamasının üzerinde (doğrulanacak).
- **Küçük esnaf:** Dönerciler, marketler, kuaförler, seyahat büroları, sürücü kursları. Almanya'da döner, bir milyarlık bir sektöre dönüştü. Ama dönercilerin çoğu, uzun saatler çalışan, kendi aile emeğini kullanan, kira ve tedarikçi baskısı altındaki küçük işletmelerdir.
- **Ara sınıflar:** İkinci ve üçüncü kuşaktan eğitim yoluyla yükselen öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları, avukatlar, doktorlar, mühendisler.
- **Sermaye sahipleri:** Döner üretim fabrikaları, toptan gıda şirketleri, seyahat ve inşaat şirketleri kuran, Türkiye ile ticaret yapan bir göçmen burjuvazisi. Bu kesim, Türkiye devletinin diaspora siyasetinin en önemli dayanaklarından biridir.

2016 sonrası yeni göç. 2016 darbe girişiminin ve ardından gelen olağanüstü hal döneminin, ekonomik krizin ve baskının ardından Türkiye'den Almanya'ya **yeni bir göç dalgası** başladı. Bu kez gidenler Anadolu köylüleri değil, çoğu kentli ve eğitimli insanlardı: akademisyenler, gazeteciler, hukukçular, doktorlar, hemşireler, mühendisler, yazılımcılar. Bir kısmı siyasi sığınma başvurusu yaptı: Türkiye, 2020'lerde Almanya'da sığınma başvurusu yapanların en kalabalık gruplarından biri oldu (sayılar doğrulanacak). Bir kısmı ise Almanya'nın **Nitelikli Göç Yasası** (2020'de yürürlüğe girdi, 2023'te genişletildi) ile geldi. Almanya'nın hastane ve bakım evleri, Türkiye'den hemşire ve bakım emekçisi alımını artırdı. Yazılım şirketleri Berlin'de, Münih'te Türkiyeli yazılımcıları işe aldı.

Bu yeni göçmenlere Türkiye'de genellikle "beyin göçü" denir. Ama bu ifade sınıfı gizler (Bölüm 89, 90). Berlin'de bir yazılım şirketinde çalışan Türkiyeli mühendis de, Köln'de bir hastanede gece nöbeti tutan Türkiyeli hemşire de **işçidir**: üretim araçlarına sahip değildir ve yaşamak için emek gücünü satar (Bölüm 0.2). Ücretleri birinci kuşağın ücretinden yüksektir, ama kiralar da yüksektir, oturma izinleri işlerine bağlıdır, iş sözleşmeleri çoğu kez sürelidir. 1961'de Sirkeci'den kalkan trenin yolcularıyla 2026'da İstanbul Havalimanı'ndan kalkan uçağın yolcuları arasındaki fark, bir sınıf farkı değil, **aynı sınıfın farklı kesimleri** arasındaki farktır.

AfD ve Türkiye kökenliler. Almanya'da aşırı sağın yükselişi, Türkiye kökenlileri doğrudan hedef alıyor. Ocak 2024'te ortaya çıkan, AfD üyelerinin de katıldığı gizli bir toplantıda milyonlarca göçmenin ve göçmen kökenli Alman vatandaşının "yeniden göç" (*Remigration*) adı altında sınır dışı edilmesinin tartışıldığının ortaya çıkması, Almanya'da milyonlarca kişiyi sokağa döktü (Bölüm 78.6, 92.5). Türkiye kökenli Almanlar için bu, Mölln ve Solingen'in otuz yıl sonraki yankısıydı. Öte yandan, küçük bir Türkiye kökenli kesimin de sağ popülist ve muhafazakâr partilere yöneldiği görülüyor. Bu, göçmen işçinin sınıf bilincinin kendiliğinden oluşmadığını, milliyetçi ve dinsel ağların ürettiği muhafazakârlığın Alman aşırı sağıyla bile kesişebildiğini gösteriyor.

Die Linke ve SPD içindeki Türkiye kökenli siyasetçiler. Türkiye kökenli insanlar, Almanya'da solun ve sosyal demokrasinin içinde de yer aldı. SPD'de milletvekilleri ve bakanlar, Die Linke'de milletvekilleri ve eyalet siyasetçileri çıktı. Berlin'de Die Linke'nin önde gelen isimlerinden Türkiye kökenli **Elif Eralp**, 2026 Berlin seçim sürecinde kira, konut ve sosyal haklar gündemiyle öne çıktı (Bölüm 75.4, 79.5, 92; seçim sürecinin ayrıntıları için Bilgi Müşterekleri'nin Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp, Elif Eralp: "Tarih yazdık arkadaşlar" ve Elif Eralp'i Ne Bekliyor? yazıları). Bu, göçmen işçilerin çocuklarının kimlik siyasetiyle değil, **sınıf siyasetiyle** Almanya'nın siyasal yaşamına girebileceğinin bir örneğidir. Ama tek tek siyasetçilerin varlığı, sınıfın örgütlülüğünün yerini tutmaz.

Tablo: Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü ve işçi dövizleri

Türkiye'den Almanya'ya İİBK aracılığıyla resmî yoldan giden işçiler (Grafik G33'ün özeti).

Yıl	Giden işçi (yaklaşık)	Not
1961	Birkaç bin (anlaşma Ekim'de imzalandı)	Başlangıç
1962	11.000	
1963	23.000	Birinci Beş Yıllık Plan
1964	55.000	Rotasyon ilkesinin kaldırılması
1965	46.000	
1966	35.000	
1967	7.000	Alman ekonomisinde durgunluk
1968	41.000	
1969	98.000	
1970	97.000	
1971	66.000	
1972	66.000	
1973	104.000	Zirve; 23 Kasım'da alım durduruldu
Toplam 1961-1973	**Yaklaşık 650.000**	Resmî yoldan gidenler; aile birleşimi ve resmî olmayan yollar hariç

Kaynak: İİBK ve Federal Çalışma Ajansı verileri; yıllık rakamlar yuvarlaktır ve doğrulanacak. Aynı dönemde öteki Avrupa ülkelerine gidenlerle birlikte toplam 800 bini aşar (Bölüm 86). Aile birleşimiyle birlikte Almanya'daki Türkiye vatandaşı sayısı 1973'te 900 bin civarındaydı.

Almanya ve Avrupa'dan Türkiye'ye işçi dövizleri (Grafik G34'ün özeti).

Yıl	İşçi dövizleri (milyon dolar, yaklaşık)	Türkiye'nin ihracat geliri (milyon dolar, yaklaşık)	Dövizlerin ihracata oranı (yaklaşık)
1964	9	410	Yüzde 2
1970	270	590	Yüzde 46
1973	1.180	1.320	Yüzde 90
1974	1.430	1.530	Yüzde 93
1980	2.070	2.910	Yüzde 71
1985	1.710	7.960	Yüzde 21
1990	3.250	12.960	Yüzde 25

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ödemeler dengesi verileri, Devlet İstatistik Enstitüsü dış ticaret verileri; bütün rakamlar yuvarlaktır ve doğrulanacak. Dövizler bütün Avrupa'dan gelenleri kapsar; en büyük pay Almanya'nındır.

Bu tablo, anlaşmanın Türkiye burjuvazisi için ne anlama geldiğini açıkça gösterir. **1973'te Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin gönderdiği döviz, Türkiye'nin bütün ihracat gelirine neredeyse eşitti.** 1970'lerin ithal ikameci sanayileşmesi, yani Türkiye burjuvazisinin montaj fabrikalarının, beyaz eşya ve otomobil sanayisinin ihtiyaç duyduğu makine, ara malı ve hammadde ithalatı, büyük ölçüde Almanya'nın madenlerinde ve bantlarında çalışan işçilerin alın teriyle finanse edildi. 1980'den sonra ihracatın büyümesiyle dövizlerin payı düştü, ama mutlak tutarları büyük kalmaya devam etti. Türkiye'nin sanayi burjuvazisi, Köln'deki Ford işçisinin gönderdiği markların üzerinde yükseldi.

Tablo T18: Almanya'ya giden işçiler. Kim ne kazandı, kim ne ödedi?

Soru	Yanıt
Avrupa (Alman) sermayesi ne kazandı?	Yetiştirme maliyeti Türkiye'de ödenmiş, genç, sağlıklı, ucuz ve esnek emek; en ağır işleri yapacak bir alt katman; krizde gönderilebilecek bir yedek ordu (1967, 1973, 1983); Türkiyeli işçilerin ödediği emeklilik primlerinin bir kısmı; Alman işçilerinin yukarı hareketiyle sağlanan toplumsal barış.
Türkiye burjuvazisi ne kazandı?	İşsizliğin ve köylerdeki artık nüfusun ihracı; ithal ikameci sanayileşmeyi finanse eden işçi dövizleri; dönen işçilerin tasarruflarıyla canlanan inşaat ve küçük işletme piyasası; diaspora üzerinden siyasi ve dinsel ağlar; bugün Almanya'da kendi göçmen burjuvazisi.
İşçi ne ödedi?	Bedeninin muayene masasında bir mal gibi değerlendirilmesi; en ağır işler, iş kazaları ve meslek hastalıkları; yurtlarda ve kötü evlerde yaşam; ailesinden ayrı yıllar; çocuklarının Hauptschule'ye yönlendirilmesi; ırkçı şiddet, Mölln'den Hanau'ya; "iki arada kalmak"; hem Almanya'da hem Türkiye'de ikinci sınıf muamele.

Kültür kutusu: Göçün sanatı. Almanya'ya giden işçilerin deneyimi, Türkiye'nin ve Almanya'nın edebiyatında, sinemasında ve müziğinde derin izler bıraktı. **Bekir Yıldız**, kendisi de Almanya'da işçi olarak çalışmış bir yazar olarak, *Alman Ekmeği* adlı öykülerinde işçilerin gurbet yaşamını anlattı. **Fakir Baykurt**, Duisburg'da yaşadığı yıllarda yazdığı *Yüksek Fırınlar* (1983) romanında Ruhr'un çelik fabrikalarındaki Türkiyeli işçileri işledi. **Aras Ören**, Berlin'de yazdığı şiirlerinde (*Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?*) Kreuzberg'in göçmen işçilerini Alman edebiyatına soktu. **Şerif Gören**'in *Almanya Acı Vatan* (1979) filmi, göçmen kadın işçinin yalnızlığını anlattı; filmin adı, gurbet türkülerinden gelen bir deyişi taşıyordu. **Tevfik Başer**'in *40 m² Almanya* (1986) filmi, kocası tarafından Hamburg'da bir daireye kapatılan genç bir kadını anlatarak göçmen ailenin içindeki baskıyı gösterdi. **Cem Karaca**, 1979-1987 arasındaki Almanya sürgünü yıllarında işçilerin yaşamını anlatan şarkılar yaptı (1984 tarihli *Die Kanaken* albümü dahil). Sonraki kuşaktan **Fatih Akın**, *Duvara Karşı* (2004) ve *Yaşamın Kıyısında* (2007) filmleriyle iki arada kalmış ikinci ve üçüncü kuşağı anlattı. Bu eserlerin ortak noktası, "gurbet" duygusunun arkasındaki **sınıf** deneyimidir: fabrika, yurt, kira, dil, ırkçılık. Bilgi Müşterekleri'nin Neşet Ertaş ve Kırşehir'in Tarlalarından Bağbaşı'nın Sokaklarına yazıları, bu gurbet kültürünün köklerindeki mülksüzleşmeyi anlatır.

Kavram kutusu. Gastarbeiter (misafir işçi): Geçici olarak getirilip ihtiyaç bitince gönderileceği varsayılan göçmen işçi. Kavramın kendisi, işçiyi bir insan ve yurttaş değil, geçici bir iş gücü olarak görür. **Rotasyon ilkesi:** Göçmen işçilerin belli bir süre sonra gönderilip yerlerine yenilerinin getirilmesi. İşverenlerin isteğiyle kaldırıldı. **Akord:** Parça başı ücret; işçiyi kendi temposunu artırmaya zorlayan, işverenin oranları düşürerek sömürüyü yoğunlaştırdığı ücret biçimi (Bölüm 0.1). **Yaban grevi:** Sendikanın kararı olmadan, işyerindeki işçilerin kendiliğinden başlattığı grev. Almanya'da yasadışı sayılır.

Kritik an: 24-30 Ağustos 1973, Ford Köln.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İşten atılan 300 Türkiyeli işçinin geri alınması, herkese saat başına bir mark zam, altı haftalık yıllık izin, bant hızının düşürülmesi.	İşçi konseyi yönetimle küçük bir ödenek üzerinde anlaşıp işçileri işbaşına çağırdı; IG Metall "yaban grevi"ni desteklemedi; SPD'li hükümet sessiz kaldı.	Basında "Türk grevi" ve "yabancı terörü" kampanyası; ustabaşları, güvenlik görevlileri ve sivil polislerle "karşı gösteri"; tutuklamalar; işten atma ve sınır dışı etme.	Otomotiv sermayesi (Ford) ve genel olarak Alman sanayi sermayesi; üç ay sonra Anwerbestopp ile göçmen emeği üzerinde yeni bir disiplin kurdu.	Grev yenildi; yüzlerce işçi atıldı. Ama Türkiyeli işçiler Alman sınıf mücadelesinin öznesi olarak sahneye çıktı; sonraki yıllarda işçi konseylerinde ve sendikalarda yer aldılar. Ders: milliyet temelinde bölünen grev kaybeder; Pierburg'daki gibi birleşen grev kazanır.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1961-2026). Devletler arası işgücü anlaşmaları ve sağlık muayenesiyle seçme · rotasyon ve geçici oturma izni · akord ve bant hızı · işverene bağlı yurtlar · "hafif ücret grupları" · sendika bürokrasisi ve işçi konseyi aracılığıyla grev kırma · ırkçı basın kampanyaları · sınır dışı etme tehdidi · işe alım durdurma (1973) ve geri dönüş teşviki (1983) · taşeron ağları ve kayıt dışılık (Wallraff) · okul sisteminde ayrıştırma · vatandaşlık hakkının sınırlanması · Türkiye devletinin milliyetçi ve dinsel ağları.

Türkiye'ye bağ. Bu bölüm Türkiye'nin kendi tarihidir. Bugün Türkiye'de de aynı mekanizmalar tersinden işliyor: Suriyeli, Afgan ve Özbek işçiler Türkiye'nin tekstil atölyelerinde, tarlalarında ve inşaatlarında en ağır, en kayıt dışı, en düşük ücretli işlere yerleştiriliyor. Türkiye'nin yerli işçisi, bir zamanlar Almanya'da kendi dedesine söylenenleri bugün Suriyeli işçiye söylüyor. Almanya'daki Türkiyeli işçinin tarihini bilen, Türkiye'deki göçmen işçiye karşı ırkçılığa düşmemelidir.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Almancılar zengin oldu."* Yanıt: Hangi Almancı, hangi işte, kaç yıl akord karşılığı? Ruhr'un madeninde yirmi yıl kömür kazıp tozlu ciğerleriyle dönen madenci mi? Ford'un bandında gece vardiyasında çalışıp üç çocuğunu okutan işçi mi? Kocasından önce gidip elektronik fabrikasında "hafif ücret grubu"nda çalışan kadın mı? Yazın köye gelen Mercedes'in, bütün yılın fazla mesaisiyle, Almanya'da en ucuz evde oturarak, en az yiyerek alındığını kimse sormadı. "Almancı" alayı, Türkiye'deki orta sınıfın göçmen işçiye bakışıdır. Göçmen işçi zengin olmadı; zengin olan, onun dövizleriyle fabrika kuran burjuvazi ve onun emeğiyle büyüyen Alman sermayesi oldu.

Dört soru. Kimin elinde? Madenler, fabrikalar, bantlar ve yurtlar Alman sermayesinin; işçi dövizleriyle kurulan fabrikalar Türkiye burjuvazisinin elinde. **Kimin denetiminde?** İşe alım, oturma izni, vatandaşlık ve geri dönüş kararları iki devletin bürokrasisinin; işyerindeki tempo işverenin ve onunla işbirliği yapan işçi konseyinin denetiminde. **Kimin yararına?** Alman sanayi sermayesinin ve Türkiye'nin döviz ihtiyacı olan sanayi burjuvazisinin yararına. **Kim karar veriyor?** 1961'de Bad Godesberg'deki bürokratlar; 1973'te Bonn'daki hükümet; 1983'te Kohl hükümeti. İşçiler ancak Ford Köln'de, Pierburg'da, işçi konseylerinde ve sokaklarda, kendi mücadeleleriyle karar masasına ortak olmaya çalıştı.

Okuma ve izleme önerisi. Günter Wallraff, *En Alttakiler* (1985) · Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* (2002) · Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar* (1983) · Bekir Yıldız, *Alman Ekmeği* · Aras Ören, *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?* · Film: Şerif Gören, *Almanya Acı Vatan* (1979) · Film: Tevfik Başer, *40 m² Almanya* (1986) · Film: Fatih Akın, *Duvara Karşı* (2004). Bilgi Müşterekleri'nden: AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil · Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey? · Berlin'de Bir Komünist Gezgin

Bölüm 86: Hollanda, Belçika, Fransa, Avusturya, İsveç, İsviçre: Öteki Avrupa Ülkelerinde Türkiyeli İşçiler

Sahne. 10 Ağustos 1972 gecesi, Rotterdam, Afrikaanderwijk. Liman işçilerinin yaşadığı eski bir mahalle. Türkiyeli işçilerin kaldığı bir pansiyonun önünde kalabalık toplanıyor. Kalabalıktan bazıları pansiyona giriyor, işçilerin eşyalarını, yataklarını, bavullarını pencerelerden sokağa atıyor. Sonraki günlerde saldırılar mahallenin başka pansiyonlarına yayılıyor, camlar kırılıyor. Atlı polis sokaklarda. Olayların kıvılcımı, bir Türkiyeli pansiyon sahibinin bir Hollandalı kadını ve çocuklarını evden çıkarmasıydı. Ama arkasında daha derin bir şey vardı: işçilerin birbirinin üstüne yığıldığı, kiraların fahiş olduğu, belediyenin yıllardır yüzüstü bıraktığı bir mahalle. Kira sömürüsünün öfkesi, patrona değil, göçmen işçiye yöneltilmişti.

Görsel: Rotterdam'ın Afrikaanderwijk mahallesinde Türkiyeli işçilerin eşyalarının sokağa atılması, 9-16 Ağustos 1972. Ary Groeneveld, CC0, Wikimedia Commons.

Tez. Almanya'dan sonraki anlaşmalar (Avusturya, Belçika ve Hollanda 1964; Fransa 1965; İsveç 1967) Türkiyeli işçileri farklı sanayilere ve farklı sınıf rejimlerine dağıttı: Belçika'nın kömür ocaklarına, Hollanda'nın dokuma fabrikalarına, Fransa'nın şantiyelerine ve konfeksiyon atölyelerine, Avusturya'nın inşaatlarına, İsveç'in fabrikalarına, İsviçre'nin mevsimlik işlerine. Her ülkenin kendi refah modeli, kendi sendika geleneği ve kendi göç rejimi vardı. Ama her ülkede aynı şey tekrarlandı: **en ağır iş, en kötü konut, en az hak.** Farklar, sınıfın ne kadar örgütlü ve göçmenin ne kadar hakka sahip olduğuna göre biçimlendi.

Anlaşmalar zinciri

1961'deki Almanya anlaşmasının ardından Türkiye, birkaç yıl içinde başka Avrupa ülkeleriyle de işgücü anlaşmaları imzaladı. **Avusturya** (Mayıs 1964), **Belçika** (Temmuz 1964), **Hollanda** (Ağustos 1964), **Fransa** (Nisan 1965) ve **İsveç** (1967) bu zincirin halkalarıydı (tarihler doğrulanacak). Aynı yıllarda Avustralya ile de bir anlaşma yapıldı. İsviçre ile resmî bir işgücü anlaşması olmadı, ama İsviçre'nin kendi göç rejimi içinde Türkiyeli işçiler de çalışmaya gitti. Danimarka ve Norveç'e ise daha küçük ölçekte, çoğu resmî anlaşma dışında göç oldu.

Her anlaşmanın arkasında aynı mantık vardı: **Kuzey ve Batı Avrupa sermayesinin emek açığı ile Türkiye'nin işsizliği ve döviz ihtiyacı.** Ama her ülkenin sermayesi farklı işler için işçi istiyordu. Belçika kömür ocakları için, Hollanda dokuma ve metal için, Fransa inşaat ve sanayi için, İsveç otomotiv ve metal için. Bu yüzden Türkiyeli işçilerin Avrupa'daki haritası, Avrupa'nın **sanayi havzalarının** haritasıdır.

86.1 Belçika: kömür ocaklarının son kuşağı

Marcinelle'den sonra. Belçika'nın kömür madenleri, 1945'ten sonra Avrupa'nın yeniden inşası için hayati önemdeydi. Belçika, maden işçisi açığını önce İtalya'dan kapattı: 1946'da imzalanan bir anlaşmayla İtalya, Belçika'ya işçi gönderecek, karşılığında kömür alacaktı. On binlerce İtalyan köylüsü Valonya'nın ve Limburg'un madenlerine gitti. **8 Ağustos 1956**'da Charleroi yakınındaki Marcinelle'de, Bois du Cazier madeninde çıkan yangında **262 madenci öldü.** Ölenlerin yarısından fazlası İtalyandı. Faciadan sonra İtalya, Belçika'ya maden işçisi göndermeyi durdurdu.

Belçika madenleri yeni emek kaynakları aradı: İspanya, Yunanistan ve 1964'te aynı yıl anlaşma yapılan **Fas ve Türkiye.** Türkiyeli işçiler, İtalyanların Marcinelle'den sonra boşalttığı yerlere, yani Belçika'nın en tehlikeli işlerine gitti. Limburg eyaletinde, **Genk** çevresindeki madenlerde (Winterslag, Waterschei, Zwartberg) ve Valonya'daki madenlerde binlerce Türkiyeli madenci çalıştı. Türkiye'den giden madencilerin önemli bir kısmı Zonguldak havzasından ya da Orta Anadolu'nun belli ilçelerinden geliyordu. Afyon'un Emirdağ ilçesinden Belçika'ya, özellikle Brüksel'e giden zincirleme göç, en bilinen örneklerden biridir.

Madenlerin kapanışı. Belçika'nın kömür madenleri 1960'lardan itibaren kapanmaya başladı. Petrol ve ithal kömür, Belçika kömürünü "kârsız" hâle getirmişti. Limburg'da Zwartberg madeni 1966'da kapandı. Kapanışa karşı madencilerin eylemlerinde polis ateş açtı ve iki madenci öldü (Ocak 1966; doğrulanacak). Genk çevresindeki öteki madenler 1980'lerin ikinci yarısında ve 1990'ların başında birer birer kapandı: Waterschei ve Winterslag 1987-1988, son madenler 1992 civarında (tarihler doğrulanacak). Madenci kentleri çözüldü (Bölüm 70). Türkiyeli madencilerin çocukları, babalarının indiği ocakların yerine, Genk'teki Ford fabrikasına ya da hizmet sektörüne yöneldi. 2014'te Ford Genk fabrikası da kapandı. Bir sanayi havzası, iki kuşak içinde iki kez yıkıldı.

Brüksel ve Gent'in işçi mahalleleri. Madenlerin yanında, Türkiyeli işçiler Brüksel'in (Schaerbeek, Saint-Josse) ve Gent'in işçi mahallelerine yerleşti. Burada inşaatta, temizlikte, fabrikalarda ve giderek küçük esnaflıkta çalıştılar. Belçika'daki Türkiye kökenli nüfus bugün 200-250 bin civarında tahmin edilir (doğrulanacak).

Bugünkü sınıf bileşimi. Belçika'daki Türkiye kökenli nüfusun sınıf bileşimi Almanya'dakine benzer: işçiler, küçük esnaf, ikinci ve üçüncü kuşaktan eğitimli ara katmanlar, küçük bir göçmen burjuvazi. Belçika'nın güçlü sendikaları (sosyalist FGTB ve Hristiyan CSC) madenlerde ve fabrikalarda Türkiyeli

işçileri örgütledi. Belçika, Avrupa'da sendikalaşma oranının hâlâ yüksek olduğu ülkelerden biridir ve bu, göçmen işçilerin sendikalaşmasını da kolaylaştırdı. Ama Flaman aşırı sağının (Vlaams Belang) yükselişi, Genk ve Limburg'da da göçmen düşmanlığını besliyor.

86.2 Hollanda: dokuma fabrikalarından "flex" işçiliğine

Görsel: Hollanda'da Türkiyeli misafir işçilerin kaldığı bir yatakhane, tarih bilinmiyor (1960'lar-1970'ler). Nationaal Archief / Spaarnestad, kısıtlamasız, Wikimedia Commons.

Twente ve Rotterdam. Hollanda, Türkiyeli işçileri başlıca iki yere yönlendirdi. Birincisi, doğu Hollanda'daki **Twente** bölgesinin dokuma fabrikalarıydı (Enschede, Hengelo, Almelo). Twente'nin tekstil sanayii 19. yüzyılda Hollanda sömürgelerine, özellikle Endonezya'ya ucuz pamuklu ihraç ederek büyümüştü (Bölüm 80.2). 1960'larda Asya'nın rekabeti karşısında zorlanan bu sanayi, maliyetleri düşürmek için göçmen işçiye yöneldi. İkincisi, **Rotterdam limanı** ve çevresindeki tersaneler, metal fabrikaları ve limanla bağlantılı işlerdi. Ayrıca Amsterdam, Lahey ve Utrecht gibi büyük kentlerde sanayi ve hizmet işleri.

Afrikaanderwijk olayları (Ağustos 1972). Bölümü açtığımız sahne, Hollanda'daki ilk büyük ırkçı saldırılardan biriydi. Rotterdam'ın güneyindeki Afrikaanderwijk, liman işçilerinin yaşadığı eski ve bakımsız bir mahalleydi. 1960'ların sonunda mahalledeki evlerin bir kısmı, göçmen işçilere yatak başına kira veren **pansiyonlara** dönüştürüldü. Bir odaya sekiz, on işçi yerleştiriliyor, her birinden ayrı kira alınıyordu. Pansiyon sahipleri arasında Hollandalı ev sahipleri de, Türkiyeli işçilerden zamanla küçük mülk sahibine dönüşenler de vardı. Mahallenin Hollandalı işçi sakinleri, yıllarca belediyeden konut ve mahallenin yenilenmesini istemiş, karşılık alamamıştı. Ağustos 1972'de bir Türkiyeli pansiyon sahibinin bir Hollandalı kadını ve çocuklarını evden çıkarması, biriken öfkeyi patlattı (olayın kıvılcımı ve

ayrıntıları doğrulanacak). Öfke, kira sömürüsünün sistemine ya da belediyenin ihmaline değil, en görünür "yabancı"ya yöneldi. Bir hafta boyunca Türkiyeli işçilerin kaldığı pansiyonlara saldırıldı, eşyaları sokağa atıldı. Türkiyeli işçiler mahalleden kaçmak zorunda kaldı.

Görsel: Afrikaanderwijk'te göçmen işçilere karşı gösteri yapan mahalle sakinlerine müdahale eden atlı polis, 11-13 Ağustos 1972. Ary Groeneveld, CC0, Wikimedia Commons.

Afrikaanderwijk'in dersi açıktır: **konut krizi, ırkçılığın en verimli toprağıdır.** Kiranın ve konutun sahibi olan sermaye, öfkenin hedefi olmaktan kurtulur; aynı yoksulluğu paylaşan iki işçi grubu birbirine düşer (Bölüm 75). Bugün Avrupa'nın konut krizinde de aynı mekanizma işliyor: kira artışının sorumlusu yatırım fonları ve spekülatörler değil, "göçmenler" olarak sunuluyor.

HTİB ve sendikal örgütlenme. Afrikaanderwijk olaylarından iki yıl sonra, 1974'te, Hollanda'daki sol eğilimli Türkiyeli işçiler **HTİB**'i (Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği) kurdu (doğrulanacak). HTİB, göçmen işçilerin konut, oturma izni, ırkçılık ve iş hakları sorunlarıyla uğraştı ve Hollanda sendikalarıyla (FNV'nin öncülleri) ilişki kurdu. 1970'lerde Hollanda'da kâğıtsız göçmen işçilerin açlık grevleri ve kiliselere sığınma eylemleri de oldu. Türkiyeli işçiler, Hollanda sendikalarında üye ve işyeri temsilcisi olarak yer aldı.

Tekstilin kapanışı ve bugünkü "flex" işçilik. Twente'nin tekstil sanayii 1970'ler ve 1980'lerde neredeyse tamamen kapandı. Enschede'de ve Hengelo'da binlerce işçi işsiz kaldı. Türkiyeli işçiler, fabrikaların kapanmasıyla en çok etkilenen kesimlerden biri oldu. Bugün Hollanda, Avrupa'nın **esnek (flex) çalışma** biçimlerinin en yaygın olduğu ülkelerden biridir: geçici iş ajansları, sıfır saatli sözleşmeler, kendi hesabına çalışan ama aslında tek bir işverene bağlı "serbest" çalışanlar. Hollanda'nın lojistik depolarında, seralarında ve et kombinalarında Türkiye kökenli işçiler, Polonyalı, Romen ve Bulgar işçilerle yan yana çalışıyor. Doğu Avrupalı işçiler çoğu kez iş ajanslarının sağladığı

kalabalık konutlarda, işlerine bağlı barınma koşullarında yaşıyor: 1960'ların Türkiyeli işçilerinin yurtlarının bugünkü biçimi. Hollanda'daki Türkiye kökenli nüfus bugün 400-420 bin civarındadır (doğrulanacak).

Denk partisi ve kimlik siyaseti. 2014-2015'te, Hollanda İşçi Partisi'nden (PvdA) ayrılan iki Türkiye kökenli milletvekili **Denk** adlı bir parti kurdu. Denk, göçmen kökenlilere yönelik ırkçılığa ve ayrımcılığa karşı çıkarak oy topladı ve parlamentoya girdi. Ama Denk'in siyaseti, göçmen işçiyi **sınıfı** üzerinden değil, **kökeni ve dini** üzerinden örgütleyen bir kimlik siyasetiydi. Parti, Türkiye'deki iktidar partisine yakın tutumlarıyla da tartışıldı. Kimlik siyaseti, ırkçılığa karşı haklı bir öfkeden beslenir. Ama göçmen işçiyi aynı işyerinde çalışan Hollandalı, Faslı, Polonyalı işçilerden ayırarak, onu göçmen burjuvazisinin ve dinsel ağların önderliğine bağlar. Göçmen işçinin çıkarı, "Türkler" ya da "Müslümanlar" olarak ayrı bir blok kurmakta değil, **bütün işçilerle birlikte sınıf örgütlenmesinde**dir.

86.3 Fransa: şantiyeler, ormanlar ve Sentier atölyeleri

Alsas, Lorraine ve inşaat. Fransa ile 1965'te yapılan anlaşmadan sonra Türkiyeli işçiler başlıca Fransa'nın doğusuna gitti: **Alsas** (Strazburg, Mulhouse) ve **Lorraine** bölgelerinin sanayi, metal, otomotiv (Peugeot'nun Mulhouse fabrikası) ve inşaat işlerine. Vosges dağlarında ve doğu Fransa'nın ormanlarında **orman işçiliği** de Türkiyeli işçilerin yoğunlaştığı bir alan oldu. Paris bölgesinde inşaat ve sanayide çalıştılar. Fransa'da Türkiyeli işçilerin göçü, Almanya'dakinden daha geç ve daha küçük ölçekli başladı; 1970'lerde ve 1980'lerde aile birleşimi ve resmî olmayan yollarla büyüdü. Bugün Fransa'daki Türkiye kökenli nüfus 700-800 bin civarında tahmin edilir (doğrulanacak).

Sentier'in konfeksiyon atölyeleri. Paris'in merkezindeki **Sentier** semti, yüzyıllardır Fransız hazır giyim sanayiinin kalbiydi. 1970'lerde ve 1980'lerde bu semtteki yüzlerce küçük atölye, Türkiyeli (ve çoğu Kürt) işçilerle doldu. Paris'in Londra'daki gibi (Bölüm 84.4) bir "fason" ekonomisi vardı: büyük markalar ve toptancılar siparişleri küçük atölyelere veriyor, atölyeler de işçileri parça başı, kayıt dışı, uzun saatler çalıştırıyordu. İşçilerin önemli bir kısmı **kâğıtsız**, yani oturma ve çalışma izni olmayan göçmenlerdi. Kâğıtsız işçi, patronuna tamamen bağımlıydı: şikâyet eden, polise ihbar edilip sınır dışı edilebilirdi.

1980 eylemleri. 1980'in başında Sentier'deki kâğıtsız Türkiyeli konfeksiyon işçileri, oturma ve çalışma izni talebiyle **açlık grevine** başladı. Eylem, Fransız sendikalarının (özellikle CFDT ve CGT'nin bazı yapıları), göçmen dayanışma örgütlerinin ve kiliselerin desteğini aldı. Açlık grevi, binlerce konfeksiyon işçisinin durumunu Fransız kamuoyunun gündemine soktu ve önemli bir kısmının belgelerinin verilmesiyle sonuçlandı (tarihler ve sonuçlar doğrulanacak). 1981'de Mitterrand hükümetinin kâğıtsızlara yönelik geniş çaplı düzenlemesi (yüz bini aşkın kişiye oturma izni verilmesi; doğrulanacak) bu eylemlerin ve başka göçmen mücadelelerinin sonucuydu. Sentier eylemi, Fransa'daki sonraki **sans-papiers** (kâğıtsızlar) hareketinin öncülerinden biri sayılır (Bölüm 77). Ders açıktır: kâğıtsız işçi, en güçsüz göründüğü anda bile örgütlenerek hak kazanabilir.

Kürt işçiler ve siyasi mülteciler. 1980'den sonra Fransa, Türkiye'den gelen siyasi mülteciler ve özellikle Kürt göçmenler için önemli bir yer oldu. Paris'in 10. bölgesi (Strasbourg-Saint-Denis çevresi) Kürt ve Türkiyeli göçmenlerin yoğun olduğu, dernek, kafe ve dükkânlarla dolu bir mahalleye dönüştü. Bu mahallede iki büyük siyasi cinayet yaşandı. **9 Ocak 2013**'te üç Kürt kadın siyasetçi, Sakine Cansız, Fidan Doğan ve Leyla Şaylemez, bir Kürt enformasyon bürosunda öldürüldü. Faili yargılanmadan cezaevinde öldü; cinayetin arkasındaki bağlantılar tartışmalı kaldı. **23 Aralık 2022**'de ise aynı semtteki

Ahmet Kaya Kürt Kültür Merkezi'ne ve yakınındaki bir kuaföre ırkçı bir saldırgan saldırdı ve üç Kürt'ü öldürdü. Saldırganın daha önce de göçmenlere saldırdığı ve "yabancılardan nefret ettiğini" söylediği ortaya çıktı.

Irkçılık ve RN. Fransa'da aşırı sağ Ulusal Birlik (RN, eski Ulusal Cephe), 1980'lerden bu yana göçmen karşıtlığını siyasetinin merkezine koydu. Alsas ve Lorraine, Türkiyeli işçilerin yoğunlaştığı bölgeler, aynı zamanda aşırı sağın en güçlü olduğu bölgelerden biri oldu. Eski maden ve çelik havzalarında, fabrikaların kapanmasıyla işsiz kalan Fransız işçilerin bir kısmının aşırı sağa kayışı (Bölüm 70, 78), aynı fabrikalarda çalışmış Türkiyeli ve Kuzey Afrikalı işçileri hedef hâline getirdi.

86.4 Avusturya ve İsviçre

Avusturya. Avusturya ile 1964'te yapılan anlaşmadan sonra Türkiyeli işçiler başlıca **inşaat** ve **sanayi** (metal, tekstil) sektörlerine gitti. Viyana'nın işçi semtleri (Favoriten, Ottakring, Brigittenau) ve batıdaki **Vorarlberg** eyaletinin tekstil fabrikaları, Türkiyeli işçilerin başlıca yerleşim alanlarıydı. Avusturya'nın "sosyal ortaklık" düzeni (Bölüm 52), sendikalar ile işveren örgütleri arasında merkezî bir uzlaşmaya dayanıyordu. Bu düzen içinde sendikalar, yabancı işçi alımının kotalarla sınırlanmasını ve Avusturyalı işçiye öncelik verilmesini savundu. Yani sosyal ortaklık, göçmen işçiyi korumaktan çok, yerli çekirdek işçiyi göçmen rekabetinden korumanın aracıydı. Göçmen işçiler uzun süre işçi konseylerine aday olma hakkından bile yoksun kaldı (bu hak ancak 2000'lerde, Avrupa hukukunun baskısıyla tanındı; doğrulanacak). Bugün Avusturya'daki Türkiye kökenli nüfus 300 bin civarındadır (doğrulanacak). Avusturya'da aşırı sağ FPÖ, 2024 seçimlerinde birinci parti oldu (Bölüm 78).

İsviçre: mevsimlik işçi statüsü. İsviçre, Avrupa'nın en katı göçmen işçi rejimlerinden birini uyguladı: **mevsimlik işçi statüsü** (*saisonnier*). Bu statüdeki işçiler yılda en fazla dokuz ay İsviçre'de çalışabiliyor, sonra ülkeden çıkmak zorundaydı. En önemlisi, **ailelerini getirmeleri yasaktı.** Eşler ve çocuklar ülkeye giremiyordu. Bu kural, İsviçre'nin inşaat, otel-lokanta ve tarım sermayesine her yıl yenilenen, ailesiz, "ucuz" ve kolayca gönderilebilen bir işgücü sağladı. Sonuç insanlık dışıydı: binlerce göçmen işçi, çocuklarını gizlice İsviçre'ye getirdi ve onları evlerde saklayarak büyüttü. Bu çocuklara **"gizli çocuklar"** (*enfants cachés*, *versteckte Kinder*) dendi. Okula gidemeyen, dışarı çıkamayan, komşulara görünmemesi gereken çocuklar. Sayılarının on binleri bulduğu tahmin edilir (doğrulanacak). Bu çocukların çoğu İtalyan, İspanyol ve Portekizli işçilerin çocuklarıydı; Türkiyeli ve Yugoslav işçilerin çocukları da aralarındaydı. Mevsimlik işçi statüsü ancak 2002'de, İsviçre'nin AB ile serbest dolaşım anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle kaldırıldı.

Schwarzenbach referandumu (1970). İsviçre'de göçmen karşıtlığının dönüm noktası, **7 Haziran 1970**'te yapılan referandumdu. Sağcı politikacı James Schwarzenbach'ın önerdiği girişim, İsviçre'deki yabancı nüfus oranının yüzde 10 ile sınırlanmasını öngörüyordu. Kabul edilseydi, yüz binlerce yabancı işçi ülkeden çıkarılacaktı. Girişim yaklaşık yüzde 54 oyla reddedildi, ama yüzde 46'lık destek, İsviçre toplumunda yabancı düşmanlığının ne kadar yaygın olduğunu gösterdi. İlginç olan, İsviçre sermayesinin büyük kısmının bu girişime **karşı** çıkmasıydı: sermaye ucuz göçmen emeğinden vazgeçmek istemiyordu. Onun istediği, göçmen işçinin **çıkarılması değil, haklarından yoksun tutulmasıydı.** Mevsimlik işçi statüsü tam da bunu sağlıyordu. Ayrıca bu referandum kampanyası sırasında yabancı işçiler ve İsviçreli sol, göçmen işçi dayanışma komiteleri kurdu. Türkiyeli yönetmen **Tunç Okan**'ın İsviçre'de yaşadığı yıllarda çektiği *Otobüs* (1974) filmi, İsveç'e götürülüp Stockholm'ün ortasında bir otobüste terk edilen Türkiyeli işçileri anlatarak Avrupa'nın göçmen işçiye bakışını keskin bir hicivle gösterdi.

İsviçre bankaları ve Türkiye sermayesi. İsviçre'nin Türkiye ile ilişkisinin bir de öbür yüzü var: İsviçre bankaları, dünyanın pek çok ülkesinin zenginleri gibi Türkiye burjuvazisinin de servetlerini güvenli ve gizli biçimde sakladığı yerlerden biri oldu. Türkiye'den İsviçre'ye giden işçi en ağır işi yaptı ve ailesini getiremedi. Türkiye'den İsviçre'ye giden sermaye ise en gizli hesaplarda korundu. Aynı ülke, iki sınıfa iki ayrı yüz gösterdi (tutarlar bilinmiyor; iddia ve belge ayrımıyla araştırılacak).

86.5 İskandinavya: Kulu'dan Stockholm'e

İsveç ve Kulu. İsveç'e Türkiye'den göçün en ünlü hikâyesi, Konya'nın **Kulu** ilçesinden başlayan **zincirleme göçtür.** 1960'ların ortasında Kulu'dan birkaç kişi İsveç'e çalışmaya gitti. Onlar akrabalarını, akrabaları köylülerini getirdi. Kısa sürede Kulu ve çevresinden binlerce kişi, Stockholm'ün banliyölerine (Fittja, Alby, Botkyrka) ve öteki İsveç kentlerine yerleşti. Bugün İsveç'teki Türkiye kökenlilerin önemli bir kısmının Kulu ve çevresinden geldiği söylenir (sayılar doğrulanacak). Kulu'da evlerin, camilerin, apartmanların İsveç'ten gelen parayla yapıldığı bir "İsveççi" kültürü oluştu.

İsveç modelinin göçmen işçiye sağladığı haklar. İsveç, göçmen işçilere Avrupa'nın en geniş haklarını tanıyan ülkelerden biri oldu. Bu, İsveç işçi sınıfının güçlü örgütlülüğünün ve sosyal demokrasinin en güçlü olduğu dönemin ürünüydü (Bölüm 51). 1975'te çıkarılan bir yasayla, üç yıldır İsveç'te yaşayan yabancılara **yerel seçimlerde oy verme ve aday olma hakkı** tanındı ve bu hak ilk kez 1976 seçimlerinde kullanıldı. 1977'de göçmen çocuklarına okulda **anadil eğitimi** hakkı getirildi. Göçmen işçiler sendikalara (LO) yüksek oranlarda üye oldu ve toplu sözleşmelerin kapsamına girdi. Bu haklar, sermayenin cömertliği değil, İsveç sınıf hareketinin gücünün ve sistem rekabeti çağının ürünüydü.

1990'lardan sonra aşınma. 1990'ların başında İsveç derin bir ekonomik kriz yaşadı. İşsizlik hızla yükseldi, refah devletinde kesintiler başladı. Göçmenler, özellikle sanayinin çöküşüyle, en çok etkilenen kesim oldu. Stockholm, Göteborg ve Malmö'nün banliyöleri işsizlik, yoksulluk ve ayrışmanın yoğunlaştığı yerlere dönüştü. 2013'te Stockholm'ün Husby banliyösünde polis şiddetinin ardından ayaklanmalar çıktı. İsveç'in "halkın evi" (*folkhemmet*) vaadi, göçmenler için giderek bir vitrine dönüştü.

İsveç Demokratları ve göçmen karşıtlığı. Neonazi kökenli bir parti olan **İsveç Demokratları** (SD), göçmen karşıtlığı üzerinden büyüdü. 2022 seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde 20'sini alarak ikinci parti oldu ve sağ koalisyon hükümetini dışarıdan destekleyen bir anlaşma (Tidö anlaşması) ile hükümet politikasını belirleyen bir güce dönüştü. Göç ve iltica kuralları sertleştirildi, göçmenlere yönelik "geri dönüş" teşvikleri artırıldı (Bölüm 81.5). 1970'lerde göçmen işçiye oy hakkı tanıyan İsveç, bugün "yerli önce" siyasetinin laboratuvarlarından biri oldu. Bu dönüşüm, refah devletinin ve sınıf örgütlülüğünün aşınmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Danimarka ve Norveç. Danimarka ve Norveç'e Türkiye'den gelen göç daha küçük ölçekli oldu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında başladı. Danimarka'da Türkiye kökenliler, bugün ülkedeki en büyük göçmen kökenli gruplardan biridir. Danimarka'nın sosyal demokrat hükümetlerinin sert göç politikası (Bölüm 81.5) ve "paralel toplum" yasaları, Türkiye kökenlilerin yoğun yaşadığı mahalleleri de doğrudan etkiledi.

Tablo T17: Türkiyeli işçiler. Ülke karşılaştırması

Ülke	Anlaşma yılı	Başlıca sektörler	Konut koşulu	Sendikalaşma	Irkçı saldırılar ve olaylar	Bugünkü Türkiye kökenli nüfus (yaklaşık) ve sınıf bileşimi
Almanya	1961	Madenler, döküm, metal, otomotiv, inşaat, temizlik, elektronik	Toplu yurtlar (Wohnheim); sonra eski işçi mahalleleri (Kreuzberg, Marxloh)	IG Metall ve öteki sendikalarda yüksek üyelik; temsil sınırlı (Bölüm 85.3)	Mölln 1992, Solingen 1993, NSU 2000-2007, Hanau 2020	~3 milyon; işçiler, küçük esnaf, ara sınıflar, göçmen burjuvazisi; 2016 sonrası beyaz yakalılar
Avusturya	1964	İnşaat, metal, tekstil (Vorarlberg)	İşveren yurtları, Viyana'nın işçi semtleri	Sosyal ortaklık içinde yerliye öncelik; işçi konseyine aday olma hakkı geç tanındı	Aşırı sağın (FPÖ) sürekli göçmen karşıtı kampanyaları	~300 bin; işçiler, küçük esnaf
Belçika	1964	Kömür madenleri (Limburg, Valonya), inşaat, otomotiv (Ford Genk)	Maden kolonileri (cités), Brüksel'in işçi semtleri	FGTB ve CSC'de güçlü üyelik	Flaman aşırı sağının (Vlaams Belang) yükselişi	~200-250 bin; eski madenci aileleri, işçiler, küçük esnaf
Hollanda	1964	Tekstil (Twente), liman ve tersaneler (Rotterdam), metal	Pansiyonlar ve yatak başı kira; eski işçi mahalleleri	FNV öncüllerinde üyelik; HTİB (1974)	Afrikaanderwijk 1972; Schiedam 1976 (doğrulanacak)	~400-420 bin; işçiler, "flex" çalışanlar, küçük esnaf, ara katmanlar
Fransa	1965	İnşaat, sanayi (Alsas-Lorraine), orman işçiliği, Paris konfeksiyonu	Barakalar, işçi yurtları (foyer), Paris'in kalabalık apartmanları	CGT ve CFDT'de sınırlı; kâğıtsızların açlık grevleri (1980)	Paris cinayetleri 2013 ve 2022; aşırı sağın (RN) yükselişi	~700-800 bin; işçiler, konfeksiyon ve inşaatta küçük işletmeler, Kürt mülteciler
İsveç	1967	Metal, otomotiv, hizmet	Stockholm banliyölerinin toplu konutları	LO'da yüksek üyelik; 1976'dan beri yerel seçim hakkı	1990'lardan sonra ırkçı saldırılar; İsveç Demokratlarının yükselişi	Onlarca bin (Kulu kökenlilerin ağırlığı; doğrulanacak); işçiler, küçük esnaf
İsviçre	Resmî anlaşma yok	İnşaat, otel-lokanta, tarım, sanayi	Mevsimlik işçi barakaları; aile getirme yasağı	Sınırlı; mevsimlik statü örgütlenmeyi engelledi	Schwarzenbach referandumu 1970	~120 bin (çifte vatandaşlar dahil; doğrulanacak); işçiler, Kürt ve Alevi mülteciler

Kaynak: Ülkelerin istatistik kurumları, Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve YTB verileri, akademik çalışmalar. Nüfus tahminleri tanıma (vatandaşlık ya da köken) göre büyük farklılık gösterir; bütün rakamlar yaklaşık ve doğrulanacak.

Harita H18: Türkiyeli işçilerin Avrupa'daki sanayi havzaları (grafik betiğinde çizilecek). Haritanın düğümleri: **Ruhr** (madenler, çelik), **Köln** (Ford), **Stuttgart** (Daimler, Bosch), **Genk** (madenler, Ford), **Twente** (tekstil), **Rotterdam** (liman), **Alsas** (sanayi, inşaat), **Paris** (inşaat, Sentier konfeksiyonu),

Viyana (inşaat, sanayi) ve **Kulu→Stockholm** zincirleme göç hattı. Her düğümde: göçün başladığı yıl, başlıca sektör ve o sektörün bugünkü durumu (kapandı, küçüldü, sürüyor).

Tablo T18: Öteki Avrupa ülkeleri. Kim ne kazandı, kim ne ödedi?

Soru	Yanıt
Avrupa sermayesi ne kazandı?	Belçika kömür şirketleri, Marcinelle'den sonra İtalyanların reddettiği ocaklar için yeni işçi; Hollanda ve Twente tekstil patronları, rekabet karşısında birkaç yıl daha kâr; Fransa'nın konfeksiyon markaları, kâğıtsız ve kayıt dışı emek; İsviçre'nin inşaat ve otel sermayesi, ailesiz ve gönderilebilir mevsimlik işçi; İsveç sanayisi, genişleme döneminde işgücü.
Türkiye burjuvazisi ne kazandı?	Almanya'ya ek olarak başka ülkelerden de işçi dövizleri; işsizliğin daha geniş bir coğrafyaya ihracı; Kulu gibi göç merkezlerinde İsveç parasıyla canlanan inşaat ve ticaret; İsviçre bankalarında güvenli servet.
İşçi ne ödedi?	Belçika'nın ocaklarında bedeni; Afrikaanderwijk'te eşyası sokağa atılan onuru; Sentier'de kâğıtsızlığın korkusu; İsviçre'de ailesinden ayrı yıllar ve gizlenen çocuklar; madenler ve fabrikalar kapandığında işi; bugün yeniden yükselen ırkçılığın hedefi olmak.

Kavram kutusu. Zincirleme göç: Göçün, akrabalık ve hemşehrilik bağları üzerinden, belli bir köyden ya da ilçeden belli bir kente doğru zincir hâlinde ilerlemesi (Kulu-Stockholm, Emirdağ-Brüksel). **Mevsimlik işçi statüsü:** Göçmen işçinin yılın belli bir kısmında çalışıp ayrılmak zorunda olduğu, ailesini getiremediği hukuki rejim; emek gücünü insandan ayırmanın en katı biçimi (İsviçre, 1934-2002). **Kâğıtsız işçi (sans-papiers):** Oturma ve çalışma izni olmayan, bu yüzden işverenine ve polise karşı en savunmasız göçmen işçi (Bölüm 77). **Kimlik siyaseti:** Göçmen ya da azınlığı sınıfı üzerinden değil, kökeni, dili ya da dini üzerinden örgütleyen siyaset; ırkçılığa karşı haklı öfkeden beslenir ama sınıf birliğini böler.

Kritik an: Ağustos 1972, Rotterdam. Afrikaanderwijk.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
Mahallenin Hollandalı işçileri iyi ve ucuz konut ve mahallenin yenilenmesi istiyordu; Türkiyeli işçiler insanca barınma ve fahiş kiralara son. İki talep aslında aynı talepti.	Rotterdam belediyesini yöneten sosyal demokratlar yıllarca mahalleyi ihmal etti; olaylardan sonra "yabancıların yoğunlaşması"nı sınırlama önlemleri tartışıldı. Sendikalar konut sorununda sessiz kaldı.	Ev sahipleri ve pansiyon işletmecileri yatak başı kirayla kâr etti; öfkenin kiraya değil göçmene yönelmesi, mülk sahiplerini hedef olmaktan kurtardı.	Kent rantiyeleri ve konut spekülatörleri (Bölüm 0.11: toprak ve konut rantiyeleri).	Türkiyeli işçiler mahalleden kaçmak zorunda kaldı; ırkçılık Hollanda'da ilk kez kitlesel biçimde görünür oldu. Ama iki yıl sonra HTİB kuruldu. Ders: konut sorunu mülkiyet sorunudur; kiracıların milliyete göre bölünmesi, ev sahibinin zaferidir.

Sermayenin sınıf savaşı araçları. İşgücü anlaşmaları ve kotalar · mevsimlik işçi statüsü ve aile getirme yasağı · kâğıtsızlığı sürdürerek emeği ucuzlatma · fason üretim ve konfeksiyon atölyeleri · yatak başı kira ve kalabalık konut · sosyal ortaklık içinde yerli işçiye öncelik · maden ve fabrika kapatmaları · geçici iş ajansları ve "flex" sözleşmeler · göçmen karşıtı referandumlar ve seçim kampanyaları.

Türkiye'ye bağ. Kulu'dan Stockholm'e, Emirdağ'dan Brüksel'e, Zonguldak'tan Genk'e uzanan göç yolları, Türkiye'nin kırsal mülksüzleşmesinin (Bölüm 85.1) Avrupa'ya uzantısıdır. Bugün aynı ilçelerde, İsveç'ten, Belçika'dan, Hollanda'dan gelen parayla yapılmış ama yılın büyük kısmında boş duran evler, göçün sınıfsal bilançosunun anıtlarıdır: işçi, köyüne ev yaptırmak için hayatını Avrupa'nın en ağır işlerinde geçirdi. Bilgi Müşterekleri'nin Kırşehir'in Tarlalarından Bağbaşı'nın Sokaklarına yazısı, bu mülksüzleşmenin Türkiye'deki yüzünü anlatır.

Yanlış anlatıya yanıt. *"İskandinav ülkeleri göçmenlere kapılarını açtı, ama göçmenler uyum sağlamadı; bugünkü sorunların nedeni budur."* Yanıt: İsveç'in 1970'lerde göçmen işçiye tanıdığı haklar (yerel seçim hakkı, anadil eğitimi, sendika üyeliği) güçlü bir işçi sınıfı hareketinin ürünüydü ve göçmen işçileri toplumun içine aldı. 1990'lardan sonraki "sorunlar" göçmenlerin "uyumsuzluğundan" değil, sanayinin çöküşünden, refah devletinin kesintilerinden ve konut ile okulda ayrışmadan doğdu. Uyum sorunu değil, **sınıf sorunu** var: İsveç'in banliyölerinde yaşayanlar, İsveç'in yeni işsizleri ve güvencesiz işçileridir.

Dört soru. Kimin elinde? Madenler, dokuma fabrikaları, şantiyeler ve konfeksiyon atölyeleri Avrupa sermayesinin; pansiyonlar ve evler kent rantiyelerinin elinde. **Kimin denetiminde?** Göçmenin oturma hakkı, ailesini getirip getiremeyeceği, hangi işte çalışacağı, her ülkenin göç bürokrasisinin denetiminde. **Kimin yararına?** Göçmen emeğini en ucuz ve en haksız biçimde kullanan maden, tekstil, inşaat ve otel sermayesinin yararına. **Kim karar veriyor?** Ankara ile Brüksel, Lahey, Paris, Viyana ve Stockholm arasında imzalanan anlaşmalar ve Bern'deki referandumlar. Göçmen işçi, İsveç'te yerel seçim hakkı kazanana ya da Sentier'de açlık grevine başlayana kadar karar masasında yoktu.

Okuma ve izleme önerisi. Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* (2002) · Stephen Castles ve Godula Kosack, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe* (1973) · Film: Tunç Okan, *Otobüs* (1974) · Bilgi Müşterekleri'nden: Neşet Ertaş: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Sınıf · Maricarmen'in Sedyesi, Elif'in Anahtarı: Avrupa'nın Barınma Krizi ve Evin Sınıfı · Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?

Bölüm 87: Avrupa Sermayesi Türkiye'de: Gümrük Birliği ve Ucuz Emek Halkası (1963-2026)

Sahne. Bursa, 14 Mayıs 2015 akşamı. Oyak-Renault fabrikasında vardiya değişiminde işçiler makinelerin başına geçmiyor, fabrika bahçesinde oturuyor. Talepleri üç cümleye sığıyor: üyesi oldukları Türk Metal sendikasından istifalarının tanınması, fabrikada kendi seçtikleri temsilciler, ücretlerde Bosch işçilerine tanınan artışın kendilerine de uygulanması. Birkaç gün içinde aynı durgunluk Tofaş'a, Coşkunöz'e, Ford Otosan'ın Gölcük fabrikasına ve yan sanayi fabrikalarına yayılıyor. Aynı günlerde Paris'te, Torino'da, Köln'de bu fabrikaların sahiplerinin teslimat tablolarında bir satır kırmızıya dönüyor: Bursa'dan çıkması gereken otomobiller çıkmıyor. İşçi basınında adı **Metal Fırtına** olarak kalan bu hareket, Türkiye'nin Avrupa'ya en sağlam bağının bir diplomatik belge değil, bir montaj hattı olduğunu herkese gösterdi.

Tez. Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye olmadan AB sermayesinin tedarik zincirine eklemlendi. Bu eklemlenmenin "rekabet üstünlüğü" ucuz, güvencesiz ve sendikasız emektir. Gümrük Birliği, Türkiye burjuvazisinin Avrupa sermayesine taşeronluğunun hukuki çerçevesidir: "AB standartları" mallara uygulandı, işçilere uygulanmadı. Ama tablo tek yönlü değildir: aynı burjuvazi kendi çevresinde yayılmacı bir güçtür. Taşeron ve yayılmacı aynı anda.

Ankara'dan Brüksel'e: üyelik değil, eklemlenme

Hikâyenin hukuki başlangıcı **Ankara Anlaşmasıdır**. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) arasındaki ortaklık anlaşması 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalandı, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdi. Anlaşma üç aşamalı bir yol çiziyordu: hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve sonunda gümrük birliği. Tam üyelik ise "ileride incelenecek" bir olasılık olarak bırakıldı. 23 Kasım 1970'te imzalanan **Katma Protokol**, geçiş döneminin takvimini ve işçilerin serbest dolaşımına ilişkin hükmü içeriyordu. Bu hükmün kaderi bütün ilişkinin sınıfsal karakterini özetler: sermayenin ve malların serbest dolaşımı adım adım gerçekleşti, Türkiyeli işçilerin serbest dolaşımı ise hiçbir zaman gerçekleşmedi. 1973'te Almanya işçi alımını durdurduğunda (Bölüm 85) Katma Protokol'deki takvim kâğıt üzerinde kaldı.

Türkiye 14 Nisan 1987'de tam üyelik için başvurdu. Başvuru, 12 Eylül rejiminin "sivilleşme" vitrinine ihtiyaç duyduğu bir anda yapıldı ve 1989'da Komisyon'un olumsuz görüşüyle yanıtlandı. Sonra kestirme yol seçildi: **Gümrük Birliği.** Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli 1/95 sayılı kararıyla kurulan Gümrük Birliği 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girdi.

Bu düzenlemenin özü şuydu: - Sanayi mallarında ve işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payında gümrükler kalktı. - Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı **ortak gümrük tarifesini** ve ticaret politikasını üstlendi. - AB'nin bir üçüncü ülkeyle yaptığı serbest ticaret anlaşması Türkiye'yi bağlamadığı hâlde, o ülkenin malları Türkiye pazarına AB üzerinden gümrüksüz girebildi. Türkiye ise aynı ülkeyle ayrıca pazarlık etmek zorunda kaldı. - Türkiye, bu kuralları belirleyen karar süreçlerinde **oy hakkına sahip değildi.**

Bir ülkenin kendi ticaret politikasını, masada oturmadığı bir kurulun kararlarına bağlaması olağan bir "ortaklık" değildir. Ama burada asıl soru ulusal egemenlik değil, sınıftır. Gümrük Birliği'nden kim kazandı? Türkiye'nin büyük sanayi grupları, özellikle Avrupa sermayesiyle ortaklık kurmuş olanlar, yeni bir büyüme alanı buldu. Avrupa sermayesi, sınırının hemen dışında, Avrupa pazarına gümrüksüz

mal gönderebilen bir ucuz emek havzası kazandı. Kaybeden, rekabete dayanamayan küçük üreticiler ve bu havzada çalışan işçilerdi: ücret, “rekabet gücü” adına sürekli aşağıda tutulması gereken bir maliyet kalemine dönüştü.

Görsel: Tofaş’ın Bursa fabrikasında üretilip Avrupa pazarına gönderilen Fiat Tipo modeli, Polonya’da çekilmiş fotoğraf, 2016. Jakub “Flyz1” Maciejewski, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Avrupa sermayesinin Türkiye haritası

Gümrük Birliği bir başlangıç değil, 1960’lardan beri kurulan bir ilişkinin hukuki mührüdür. Avrupa sermayesinin Türkiye’deki ağırlığı birkaç sektörde toplanır.

Otomotiv. Türkiye’nin Avrupa’ya en büyük ihracat kalemlerinden biri olan otomotiv, baştan beri Avrupa sermayesiyle Türkiye’nin büyük holdinglerinin ortaklığı olarak kuruldu. Koç Holding ile Fiat’ın ortaklığı **Tofaş** 1968’de kuruldu; Bursa fabrikası 1971’de üretime başladı. Ordu Yardımlaşma Kurumu (Oyak) ile Renault’nun ortaklığı **Oyak-Renault** 1969’da kuruldu ve yine Bursa’da üretime geçti. Koç’un Ford’la ortaklığı **Ford Otosan** Kocaeli’de, **Mercedes-Benz Türk** İstanbul ve Aksaray’da, Alman **MAN** Ankara’da otobüs ve kamyon üretti. Bursa ile Kocaeli, Avrupa otomotiv sermayesinin Doğu’daki en kalabalık montaj havzalarından birine dönüştü.

Burada dikkat edilecek bir ayrıntı var: Oyak, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının zorunlu aidatlarıyla büyüyen bir holdingdir. Avrupa otomotiv sermayesinin Türkiye’deki en büyük ortaklarından biri, ordunun sermaye kurumudur. Sermaye fraksiyonları haritasında (0.11) ordu ile sermayenin iç içeliği Türkiye’nin özgün çizgilerinden biridir.

Beyaz eşya ve elektronik. Bosch ve Siemens’in ortak şirketi BSH, Çerkezköy’de büyük bir beyaz eşya üretim kompleksi kurdu. Manisa, Bosch’un ısıtma teknolojisi üretiminin bölgesel merkezlerinden oldu.

Bankacılık. 2000'lerde Avrupa bankaları Türkiye'nin bankacılık sektörüne büyük paylarla girdi: HSBC 2001'de Demirbank'ı, ING 2007'de Oyakbank'ı satın aldı; İtalyan UniCredit, Koç'la Yapı Kredi'de ortaklık kurdu (sonradan çekildi); İspanyol BBVA, 2010'dan itibaren Garanti Bankası'ndaki payını adım adım artırarak kontrolü ele geçirdi. Finans sermayesi fraksiyonunun Türkiye'deki eklemlenmesi, işçinin kredi kartı, konut kredisi ve tüketici borcu üzerinden de Avrupa sermayesine faiz ödemesi demektir.

Perakende. Alman ve Fransız perakende zincirleri Türkiye pazarına girdi, bir kısmı sonradan çekildi ya da payını sattı. Perakende, düşük ücretli, yarı zamanlı ve yoğun kadın emeğine dayanan bir sektör olarak Türkiye'deki hizmet proletaryasının büyük işverenlerinden biri oldu.

Hazır giyim ve tekstil. Burada Avrupa sermayesi fabrika sahibi olarak değil, **alıcı** olarak görünür. Inditex (Zara), H&M, Primark, Next ve benzeri markalar Türkiye'de fabrika kurmaz, sipariş verir. Sipariş Türkiye'deki ana tedarikçiye gider, ana tedarikçi işin bir kısmını fason atölyelere dağıtır, fason atölye bir kısmını da daha küçük, kayıt dışı atölyelere verir. Zincirin her halkasında birim fiyat biraz daha kısılır. Zincirin en altında, İstanbul'un bodrum katlarında, Suriyeli çocuklar, sigortasız kadınlar ve günlük çalışan göçmenler vardır. 2016'da BBC'nin *Panorama* programı, İstanbul'daki atölyelerde ünlü İngiliz ve İspanyol markaları için Suriyeli çocukların ve sığınmacıların çalıştırıldığını belgeledi. Markalar "denetimde sorun" olduğunu söyledi, zincirin kendisini değiştirmedi. Business & Human Rights Resource Centre ve Temiz Giysi Kampanyası'nın raporları da aynı tabloyu tekrar tekrar ortaya koydu.

> **Emek süreci.** *İşi kim tasarlıyor?* Kesim, model ve kalite ölçütü Avrupa'daki markanın tasarım ofisinde belirlenir. *Bilgi kimde?* Talep tahmini, fiyat ve teslim takvimi markanın elindedir; atölye yalnızca siparişi görür. *Hızı kim belirliyor?* "Hızlı moda" ile yılda iki sezondan neredeyse haftalık yenilemeye geçildi; hız zincirin tepesinde belirlenir, en altta dayatılır. *İşçinin denetimi?* Neredeyse sıfır. Bodrum atölyesindeki işçi, diktiği tişörtün hangi ülkede kaça satılacağını bilmez.

"Yakın tedarik" ve ucuz emek halkasının sıkışması

2020'deki pandemi ve ardından Asya'dan gelen navlun fiyatlarındaki patlama, Avrupa sermayesini tedarik zincirini yeniden düşünmeye itti. **"Yakın tedarik"** (*nearshoring*) denen eğilim, üretimi Asya'dan Avrupa'nın çevresine, yani Doğu Avrupa, Kuzey Afrika ve Türkiye'ye çekmeyi öngörüyordu. Türkiye'nin sermaye örgütleri bunu bir "fırsat penceresi" olarak ilan etti. Fırsatın kime ait olduğu açıktı: Avrupa'ya bir-iki günde kamyonla ulaşabilen, gümrüksüz ve ücretleri Doğu Avrupa'nın bile altında tutulabilen bir emek havzası. Aynı yıllarda Türkiye'de yaşanan yüksek enflasyon ve kur çöküşü, avro cinsinden ücretleri daha da ucuzlattı. Yani işçinin yoksullaşması, Avrupa sermayesi için bir "rekabet avantajı" olarak muhasebeleştirildi.

Aşağıdaki tablo, aynı sermayenin farklı ülkelerdeki emeğe biçtiği fiyatın büyüklüğünü göstermek için hazırlanmıştır. Türkiye verileri Eurostat'ın standart işgücü maliyeti serisinde yer almadığı için karşılaştırma yaklaşık ve aralıklıdır.

Ülke	İmalat sanayisinde saatlik işgücü maliyeti (avro, yaklaşık, 2023–2024)	Kaynak
Almanya	40-45	Eurostat (doğrulanacak)
Fransa	40-45	Eurostat (doğrulanacak)
İtalya	30-32	Eurostat (doğrulanacak)
Romanya	9-11	Eurostat (doğrulanacak)

Ülke	İmalat sanayisinde saatlik işgücü maliyeti (avro, yaklaşık, 2023-2024)	Kaynak
Türkiye	5-9	TÜİK işgücü maliyeti anketi ve kur çevrimi (doğrulanacak)

Tablo: Grafik G32 için ön veri. Aynı şirketin (ör. Renault, Ford, Bosch) Türkiye ve Batı Avrupa fabrikaları arasındaki fark, şirket raporları ve sendika kaynaklarıyla ayrıca doğrulanacaktır.

Bu farkın bir kısmı üretkenlik farkıyla açıklanamaz. Türkiye'deki otomotiv fabrikaları, ana şirketlerin iç verimlilik karşılaştırmalarında üst sıralarda gösterilen fabrikalardır (şirket açıklamalarıyla doğrulanacak). Fark, emeğin fiyatındadır. Emeğin fiyatını da piyasa değil, sınıf gücü belirler: sendikalaşma oranı, grev hakkının fiilen kullanılabilirliği, işsizlik düzeyi, yedek sanayi ordusunun büyüklüğü.

Türkiye sermayesinin Avrupa'ya çıkışı

Akış tek yönlü değildir. Gümrük Birliği'nin güçlendirdiği Türkiye büyük sermayesi, 2000'lerden itibaren Avrupa'da satın almalar yaptı. Arçelik, Beko markasıyla Avrupa beyaz eşya pazarının büyük oyuncularından birine dönüştü ve 2024'te **Whirlpool'un Avrupa faaliyetleriyle birleşerek** Beko Europe adıyla Avrupa'nın en büyük beyaz eşya üreticilerinden birini kurdu (çoğunluk payı Arçelik'te). Yıldız Holding, Belçika'nın Godiva çikolatasını (2007) ve İngiltere'nin United Biscuits şirketini (2014) satın aldı. Koç, Sabancı ve Doğuş grupları enerji, otomotiv yan sanayii, turizm ve perakendede Avrupa'da yatırımlar yaptı.

Bunun işçi için anlamı şudur: Türkiye sermayesi Avrupa'da da işverendir. Aynı patron Tekirdağ'da da İtalya'da da, Manisa'da da Polonya'da da fabrika kapatma, verimlilik artırma ve ücret dondurma kararı verebilir. Bu, "yerli sermaye yabancıya karşı" hikâyesinin sonu, "aynı patrona karşı iki ülkenin işçileri" olanağının başlangıcıdır (Bölüm 90).

Mücadeleler: Novamed'den Metal Fırtına'ya

Ucuz emek halkası sessiz değildir. İki mücadele bu bölümün omurgasıdır.

Novamed grevi (Antalya Serbest Bölge, 1998-1999). Alman sermayeli (Fresenius grubuyla bağlantısı doğrulanacak), kan torbası ve tıbbi malzeme üreten Novamed fabrikasında çoğunluğu kadın olan işçiler Petrol-İş sendikasında örgütlendi ve toplu sözleşme için greve çıktı. Serbest bölge, sendikal hakların fiilen askıya alındığı, "vergisiz, gümrüksüz ve sendikasız" diye pazarlanan bir alandı. Grev yaklaşık bir yıl sürdü (başlangıç ve bitiş tarihleri kaynakla doğrulanacak). Kadın işçiler Almanya'daki sendikalardan ve kadın örgütlerinden dayanışma aldı; ana şirketin Almanya'daki kamuoyunda teşhir edilmesi baskıyı artırdı. Grev, işçilerin sendikal haklarını tanıtan bir toplu sözleşmeyle sonuçlandı (doğrulanacak). Novamed'in dersi ikiydi: birincisi, ucuz emek halkasının en zayıf görünen noktası, serbest bölgedeki genç kadın işçiler, en kararlı mevzi olabilir. İkincisi, zincirin öbür ucundaki kamuoyu ve sendikalar gerçek bir kaldıraçtır.

Metal Fırtına (Mayıs 2015). 2015 baharında Bursa'daki Bosch işçileri, sendika dışında gelişen bir baskıyla ücret artışı kazandı. Bu, Türk Metal'in işveren örgütü MESS ile imzaladığı düşük ücretli sözleşmeyle çelişiyordu. Oyak-Renault işçileri aynı artışı istedi ve Türk Metal'den toplu istifa etti. 14 Mayıs'ta başlayan iş bırakma Tofaş'a, Ford Otosan'a, Coşkunöz'e ve öteki yan sanayi fabrikalarına

yayıldı. Yaklaşık iki hafta süren fiilî grevin sonunda işçiler kısmi kazanımlar elde etti: ek ödemeler ve işten atılmama sözü. Ama ardından gelen aylarda çok sayıda öncü işçi işten çıkarıldı, bağımsız temsilcilik girişimleri dağıtıldı (Bölüm 70.7).

Metal Fırtına üç şeyi gösterdi. Birincisi, sarı sendikacılık (Kısım VIII) Türkiye'de soyut bir eleştiri değil, işçinin bordrosunda görünen bir gerçektir: sendika, işverenle ücret "barışı"nın garantörüdür. İkincisi, montaj hattının zayıf noktası bütün zinciri durdurabilir: Bursa'da duran hat, Fransa'daki bayilerde teslimat takvimini bozar. Bu, 0.10'daki **işyeri gücünün** en saf biçimidir. Üçüncüsü, kalıcı taban örgütü ve siyasal önderlik olmadan kendiliğinden patlama kazanımlarını koruyamaz (Bölüm 92.7 ve K9).

Avrupa şirketlerinde sendika düşmanlığı ve dayanışma. Avrupa'da sendikayla toplu sözleşme yapan aynı şirketler, Türkiye'de sendikalaşmaya karşı sert tavır alabildi. Alman lojistik şirketi DHL'nin Türkiye'deki birimlerinde sendikaya üye olan işçilerin işten çıkarılmasına karşı Alman ver.di sendikası, Türkiye'de TÜMTİS ve uluslararası sendika federasyonlarının birlikte yürüttüğü kampanya (2010'ların başı; tarih ve sonuç kaynakla doğrulanacak) bu türden mücadelelerin örneğidir. Bu kampanyaların öğrettiği, "iyi Avrupa şirketi, kötü Türk patronu" ayrımının yanlış olduğudur: aynı şirket, sınıf gücünün yüksek olduğu yerde uzlaşmacı, düşük olduğu yerde saldırgandır.

Kritik an. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girişi, 1 Ocak 1996.

Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
İş güvencesi; 1989 Bahar Eylemleri ve Zonguldak madenci yürüyüşüyle kazanılanların korunması	Koalisyon ortağı sosyal demokratlar (SHP, 1995'ten sonra CHP) Gümrük Birliği'ni "Avrupa'ya giriş ve demokratikleşme" diye savundu; konfederasyonlar sınıfsal bedeli kitlesel bir mücadele konusu yapmadı (konfederasyonların tutumu doğrulanacak)	5 Nisan 1994 kararları, özelleştirme programı, taşeronlaştırma, ücretlerin baskılanması; Gümrük Birliği bu programın dış çerçevesi oldu	Avrupa sermayesiyle ortak büyük sanayi grupları (otomotiv, beyaz eşya), ihracatçı tekstil; Avrupa'da otomotiv ve perakende sermayesi	Türkiye Avrupa'nın ucuz emek halkasına bağlandı; tam üyelik gelmedi, işçinin serbest dolaşımı gelmedi

87.A Türkiye burjuvazisinin bölgesel yayılmacılığı: "taşeron" ve "yayılmacı" aynı anda

Türkiye burjuvazisini yalnızca Avrupa sermayesinin edilgen taşeronu olarak anlatmak eksik, hatta yanıltıcı olur. Aynı sınıf, kendi çevresinde pazar, hammadde, yatırım alanı ve askerî nüfuz arayan bir güçtür. Burada iki sermaye kanadı birlikte hareket eder. Bir yanda Batı'ya endeksli büyük sermaye, TÜSİAD çevresindeki holdingler: bankacılık, enerji ve sanayide Balkanlar'dan Orta Asya'ya yatırım yapar. Öbür yanda iktidar bloğuyla birlikte büyüyen sermaye, MÜSİAD çevresi, inşaat ve savunma sanayii şirketleri: devlet ihaleleri, askerî varlık ve diplomatik destekle yurt dışına açılır. Aralarında sert rekabetler olsa da ortak bir çıkarları vardır: Türkiye'nin çevresindeki zayıf devletleri kendi birikim alanlarına çevirmek.

Alanlar ve araçlar. - **Somali:** Mogadişu'da 2017'de açılan ve Türkiye'nin yurt dışındaki en büyük askerî eğitim üslerinden biri olan TÜRKSOM; Mogadişu limanı ve havalimanının Türk şirketlerince işletilmesi. İnsani yardım ile ticari imtiyaz ve askerî varlık birlikte ilerledi. - **Libya:** Kasım 2019'da Trablus

hükümetiyle imzalanan deniz yetki alanları ile güvenlik ve askerî işbirliği mutabakatları; Ocak 2020'de Meclis'ten geçen asker gönderme tezkeresi ve askerî müdahale. Libya, Türk inşaat şirketlerinin 2011 öncesinden kalma büyük alacaklarının bulunduğu bir ülkeydi. Müdahalenin arkasında bu alacaklar, Doğu Akdeniz enerji rekabeti ve yeni ihale beklentileri birlikte durdu. - **Sudan ve Sahel:** tarım arazileri, altyapı ve savunma ihracatı; Fransa'nın askerî olarak çekildiği Sahel ülkelerine insansız hava aracı satışları (Bölüm 82). - **Balkanlar:** Kosova'da Priştine havalimanının ve elektrik dağıtımının Türk sermayeli şirketlerce işletilmesi; Bosna ve Arnavutluk'ta bankacılık, inşaat, telekomünikasyon ve enerji yatırımları. - **Kafkasya:** Azerbaycan'la enerji ve savunma ortaklığı; 2018'de açılan TANAP boru hattı. - **Irak Kürdistanı ve Suriye'nin kuzeyi:** ticaret, petrol taşımacılığı, askerî üsler ve operasyonlar. - **Orta Asya:** inşaat, tekstil ve perakende yatırımları.

Afrika'da Türkiye sermayesi Avrupa sermayesiyle hem **rekabet** eder (Fransa'nın geri çekildiği alanları doldurmak) hem **ortaklık** kurar (NATO içinde ve Avrupa şirketleriyle konsorsiyumlarda). Blogdaki *Mekke Anlaşması: Sermayenin Güvenlik İllüzyonu* yazısı, bölgesel "güvenlik" anlaşmalarının sermaye çıkarlarıyla nasıl örüldüğünü tartışır (mekkeanlasmasi).

> **Tartışma kutusu: "alt-emperyalizm" mi, bağımlı yayılmacılık mı?** Brezilyalı Marksist Ruy Mauro Marini 1960'ların sonunda Brezilya için **alt-emperyalizm** kavramını önerdi: bağımlı bir kapitalist ülke, emperyalist merkezle işbirliği içinde kendi çevresine yayılır ve işçi sınıfının düşük ücretinden kaynaklanan dar iç pazarı dış yayılmayla telafi etmeye çalışır. Kavramın güçlü yanı, bağımlılık ile yayılmacılığı birlikte düşünmesidir. Zayıf yanı, emperyalizmi Lenin'in ölçütlerinden (0.7) çok bir "merkez-çevre" hiyerarşisine indirgeme riskidir. Dosyanın tavrı şudur: Türkiye, emperyalist sistemin hiyerarşisinde **ara bir konumdadır**. Finans, teknoloji ve silah motoru bakımından emperyalist merkezlere bağımlıdır; kendi çevresine karşı ise sermaye ihraç eden, askerî güç kullanan, bölgesel pazarlar kuran **yayılmacı bir kapitalist ülkedir**. İkisi birbirini dışlamaz. Etiket değil ölçüt: Kimin elinde, kimin yararına?

Sınıfsal okuma. Bu çözümlemenin pratik sonucu açıktır: Türkiye işçi sınıfının düşmanı yalnızca yabancı sermaye değil, onunla hem ortaklaşan hem yarışan **kendi burjuvazisidir.** "Yabancı sermayeye karşı millî sermaye" söylemi, işçiyi kendi patronunun yayılmacı projelerine asker olarak yazdırmanın aracıdır. Libya'daki askerî varlığın, Somali'deki limanın, Balkanlar'daki bankanın bedelini ödeyen de kârını alan da aynı ülkenin içinde, ama farklı sınıflardadır.

> **Kavram kutusu.** - **Tedarik zinciri:** Bir ürünün hammaddeden son satışa kadar geçtiği şirketler ve işyerleri dizisi. Değer zincirin altında yaratılır, kârın büyük kısmı tepesinde toplanır (0.1). - **Gümrük birliği:** İki ya da daha çok ülkenin aralarındaki gümrükleri kaldırıp dışarıya karşı ortak tarife uyguladığı düzen. Türkiye örneğinde kararı veren tarafın masasında Türkiye'nin oturmadığı eşitsiz bir birliktir. - **Yedek sanayi ordusu:** İşsizlerin ve yarı istihdam edilenlerin oluşturduğu, çalışanların ücretini aşağı çeken kitle (0.2). Türkiye'de kayıt dışı çalışanlar ve göçmen işçiler bu ordunun büyük bölümüdür. - **Bağımlı yayılmacılık:** Emperyalist merkezlere bağımlı bir kapitalist ülkenin kendi çevresinde sermaye ihraç etmesi ve askerî nüfuz kurması (0.7, 87.A).

> **Sermayenin sınıf savaşı araçları.** Serbest bölgeler ("vergisiz, sendikasız"); fason ve taşeron zinciri; kayıt dışılık ve göçmen emeği; sarı sendika ve toplu sözleşme barışı (Türk Metal-MESS); "millî güvenlik" gerekçesiyle grev ertelemesi; kur çöküşüyle ücretin avro cinsinden değersizleşmesi; üretimi başka ülkeye kaydırma tehdidi; ihracat teşvikleri ve ucuz kredi.

Türkiye'ye bağ. Bu bölümün tamamı Türkiye'dir; ama bağ Avrupa'ya doğru da kurulmalıdır: Bursa'daki Renault işçisinin ücreti, Fransa'daki Renault işçisinin pazarlık gücünü de belirler. Ucuz emek halkası, Avrupa işçisine karşı da bir tehdit silahı olarak kullanılır: "Kabul etmezseniz üretimi Türkiye'ye taşırız."

Yanlış anlatıya yanıt. *"Gümrük Birliği Türkiye'yi Avrupa standartlarına taşıdı."* Mallar Avrupa standardına taşındı: güvenlik normları, CE işaretleri, kalite belgeleri. İşçiler taşınmadı: Türkiye'de sendikalaşma Gümrük Birliği'nden sonra da zayıf kaldı, taşeronluk yaygınlaştı, iş cinayetleri Avrupa ortalamasının kat kat üzerinde kaldı. Bir standardın hangi alana uygulandığı, onu kimin koyduğunu gösterir.

Dört soru. *Kimin elinde?* Avrupa otomotiv, beyaz eşya ve finans sermayesiyle ortak Türkiye holdingleri. *Kimin denetiminde?* Brüksel'in ticaret politikası ve markaların tedarik zinciri kuralları. *Kimin yararına?* Avrupa'nın alıcıları ve Türkiye'nin ihracatçı büyük sermayesi. *Kim karar veriyor?* Türkiye'nin oy hakkı olmadığı AB kurulları ve şirket merkezleri; işçi hiçbir aşamada.

Okuma ve izleme önerisi. Beverly Silver, *Forces of Labor* (otomotiv sermayesinin coğrafi kaymasıyla işçi direnişinin peşinden gitmesi); Ruy Mauro Marini, *Bağımlılığın Diyalektiği* (eleştirel okumayla); Temiz Giysi Kampanyası'nın Türkiye raporları; blogda *GİG Ekonomisi Dosyası* (gigekonomisidosyasi) ve *Neoliberalizm Bitti mi?* (neoliberaalizmbittimi).

Bölüm 88: “Demokrasi” Söylemi, Siyasi İlişkiler ve Sınıf (1980–2026)

Sahne. 1 Temmuz 1982, Strazburg. Danimarka, Fransa, Hollanda, Norveç ve İsveç hükümetleri Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na Türkiye aleyhine devletlerarası başvuru yaptı (tarih doğrulanacak). Başvuru 12 Eylül cuntasının işkencelerini, sıkıyönetim mahkemelerini ve sendikaların kapatılmasını konu ediyordu. Türkiye’deki cezaevlerinde binlerce siyasi tutuklu için bu, Avrupa’dan gelen bir umut sesiydi. Üç yıl sonra, Aralık 1985’te, başvuru “dostane çözüm”le kapandı: Türkiye, işkenceyi önleyeceğine ve sıkıyönetimi kaldıracağına dair taahhütte bulundu ve Komisyon’a rapor vermeyi kabul etti. DİSK davası sürdü, işkence sürdü. Aynı yıllarda Avrupa’nın bankaları, Türkiye’nin borçlarını yeniden yapılandırıyor ve 24 Ocak kararlarının uygulayıcısı olan rejime kredi açıyordu.

Tez. Avrupa’nın Türkiye’ye dönük “demokrasi ve insan hakları” söylemi, Avrupa sermayesinin çıkarlarıyla uyumlu olduğu ölçüde işler, çatıştığı yerde susar. Türkiye’deki liberal “AB demokratikleştirir” hayali bu gerçeği görmedi. Bugün Avrupa sağının Türkiye düşmanlığı ile Türk milliyetçiliğinin Avrupa düşmanlığı, birbirini besleyen iki gerici söylemdir. İşçi sınıfı için demokrasi Brüksel’den ithal edilmez, kendi örgütlü gücüyle kazanılır.

12 Eylül ve Avrupa: kınama ile kredi arasında

12 Eylül 1980 darbesi Avrupa’da iki sesle karşılandı. Birinci ses, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi’nin, sosyal demokrat ve sol milletvekillerinin, sürgündeki Türkiyeli aydınların ve işçi derneklerinin sesiydi: işkence raporları, DİSK davasına gözlemci heyetleri, Meclis’te Türkiye’nin temsilinin tartışmaya açılması. Avrupa Topluluğu, Türkiye’ye yönelik mali protokolü dondurdu. İkinci ses daha sessiz ama daha belirleyiciydi: NATO’nun güneydoğu kanadının “istikrarı”, IMF ve Avrupa bankalarıyla yürütülen borç görüşmeleri, silah anlaşmaları. Cuntanın ekonomik programı olan 24 Ocak kararları, Avrupa sermayesinin Türkiye’den beklediği programın ta kendisiydi: ücretlerin baskılanması, ihracata dayalı büyüme, sendikaların etkisizleştirilmesi (12 Eylül dosyası, 12eyluldosyasi).

Bu çelişki rastlantı değildir. Burjuva devletinin dış politikası da sınıf politikasıdır (0.5, K2). İnsan hakları söylemi, sermayenin çıkarına dokunmadığı ölçüde “ilkeli” olabilir. DİSK’in kapatılması Avrupa’nın bazı sendikalarını öfkelendirdi, ama Avrupa sermayesinin Türkiye’deki yatırımlarını durdurmadı. Tersine, sendikasız ve grevsiz bir Türkiye, 1980’lerin ikinci yarısında yabancı yatırımlar için daha “cazip” hâle geldi.

AİHM kararları: kazanılanlar ve uygulanmayanlar

Türkiye 1987’de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na bireysel başvuru hakkını, 1990’da Mahkeme’nin zorunlu yargı yetkisini tanıdı. O günden bu yana Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) hakkında en çok ihlal kararı verdiği ülkelerden biri Türkiye oldu. Bu kararların bir bölümü işçi sınıfı için doğrudan önemlidir: - **Demir ve Baykara / Türkiye (Büyük Daire, 2008):** Belediye çalışanlarının sendikası Tüm Bel-Sen’in imzaladığı toplu sözleşmenin yargı kararıyla geçersiz sayılmasını sendika hakkının ihlali saydı. Karar, **toplu pazarlık hakkının sendika özgürlüğünün özü** olduğunu Avrupa içtihadına yerleştirdi. Kamu emekçilerinin mücadelesinin Strazburg’a taşınmış hâliydi. - **Enerji Yapı-Yol Sen /**

Türkiye (2009): Kamu emekçilerinin bir günlük iş bırakma eylemine katılmasını yasaklayan genelgenin sendika özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetti; grev hakkını sendika hakkının parçası olarak tanıdı.

Bunlar Türkiye'deki sendikaların yıllarca süren mücadelelerinin kazanımlarıdır, Avrupa'nın "hediyesi" değil. Kararların önemli bir kısmı ise uygulanmadı. Kavala ve Demirtaş kararlarında Türkiye, Mahkeme'nin tahliye kararlarını uygulamadı; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 2022'de Kavala dosyasında Türkiye hakkında ihlal davası açtı ve Mahkeme Türkiye'nin kararı uygulamadığını tespit etti. Uygulanmayan kararlar karşısında Avrupa'nın elindeki yaptırım gücü sınırlıydı; kullanılan yaptırım gücü ise daha da sınırlı. Çünkü aynı yıllarda Türkiye, Avrupa'nın göç rejiminin bekçisiydi.

1999, 2005 ve "yetmez ama evet"

Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye AB'ye aday ülke ilan edildi. 3 Ekim 2005'te katılım müzakereleri başladı. Bu yıllar, Türkiye'de liberallerin ve bir kesim solun "AB süreci"ni demokrasinin güvencesi saydığı yıllardır. Uyum yasaları çıkarıldı, idam cezası kaldırıldı, bazı ifade özgürlüğü kısıtlamaları gevşetildi. Bunların her biri değerliydi. Ama aynı yıllarda işçi sınıfı için başka şeyler de oldu: 2003'te çıkarılan 4857 sayılı İş Kanunu esnek çalışmayı, denkleştirmeyi ve alt işverenliği yasal çerçeveye oturttu; özelleştirmeler hızlandı; AB müktesebatına uyum adına enerji, telekomünikasyon ve tarım piyasaları sermayeye açıldı. **AB süreci iki şeyi birlikte getirdi: sınırlı siyasal liberalleşme ve derin ekonomik liberalleşme.** Birincisi vitrindeydi, ikincisi kalıcı oldu.

2010 anayasa referandumunda bir kesim liberal ve solcunun "yetmez ama evet" tavrı, bu hayalin son büyük dışavurumuydu. "AB süreci"ni ve "askerî vesayetin geriletilmesi"ni demokrasiyle eşitleyen bu tavır, iktidar bloğunun yargıyı ve devleti yeniden yapılandırmasına destek verdi (12 Eylül dosyası, Bölüm 16.2). Sonrası bilinir: "vesayet"in yerini yeni bir otoriter blok aldı, AB süreci dondu, liberal hayal dağıldı. Dersi şuydu: **demokrasinin kaynağı dış bir merkez değil, iç sınıf güç dengesidir.** Örgütlü bir işçi hareketi olmadan "demokratikleşme" paketleri, egemen sınıfın bir fraksiyonunun ötekini tasfiye etme aracına dönüşebilir.

Görsel: Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ortaklık anlaşmasının (Ankara Anlaşması) Brüksel'de parafe edilmesi, 25 Haziran 1963. Marcelle Jamar, Avrupa Toplulukları, CC BY 4.0, Wikimedia Commons.

İki gerici söylemin simetrisi

Müzakereler 2006'dan itibaren Kıbrıs sorunu gerekçesiyle fasıl fasıl donduruldu, 2016'dan sonra fiilen durdu. Bu süreçte iki söylem büyüdü. Avrupa'da aşırı sağ ve muhafazakâr sağ, "Türkiye Avrupalı değildir", "Müslüman Türkiye'yi almayalım" diyerek göçmen karşıtlığını ve İslam düşmanlığını Türkiye'nin üyeliği üzerinden örgütledi. Türkiye'de iktidar bloğu ve milliyetçi sağ, "Avrupa bizi hiçbir zaman istemedi", "Haçlı zihniyeti" diyerek Avrupa düşmanlığını iç politikada seferber etti.

Bu iki söylem birbirinin aynasıdır. İkisi de sınıfı gizler: Avrupalı işçiye "işini Türk alıyor", Türkiyeli işçiye "Avrupa seni aşağılıyor" der. İkisi de aynı işlevi görür: işçiyi kendi burjuvazisinin arkasına dizmek. Ve ikisi de aynı gerçeği saklar: Avrupa sermayesi ile Türkiye sermayesi arasında, siyasetçiler birbirine bağırırken, ticaret ve yatırım hiç kesilmeden sürdü.

Görsel: Sofya'da aşırı sağcı Ataka partisi taraftarlarının AB bayrağını indirmesi, 3 Mart 2016. Milliyetçi "AB düşmanlığı" da, AB'nin sermaye düzeni de işçiyi kendi burjuvazisinin arkasına dizer. Иван, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

2016 mutabakatı, silahlar ve mülteciler

18 Mart 2016'da ilan edilen AB-Türkiye mutabakatı, ilişkinin gerçek içeriğini en çıplak biçimde gösterdi (Bölüm 77.3). AB, Türkiye'ye mülteciler için 6 milyar avroluk kaynak ve vize serbestisi vaadi verdi; Türkiye, Yunan adalarına geçen düzensiz göçmenlerin geri alınmasını ve kendi sınırlarını denetlemeyi üstlendi. Avrupa'nın "insan hakları" söylemi, Türkiye'de milyonlarca Suriyelinin kayıt dışı, güvencesiz ve ucuz emek olarak çalıştırılmasını sessizce kabullendi; çünkü bu emek aynı zamanda Avrupa markaları için dikiş dikiyordu (Bölüm 87).

Silah ticareti de aynı çizgidedir. Almanya 2000'lerin ortasında Türkiye'ye yüzlerce kullanılmış Leopard 2 tankı sattı; bu tanklar 2018'de Afrin operasyonunda kullanıldı ve Almanya'da kamuoyu tartışması yarattı. Türk donanmasının yeni denizaltıları Alman tasarımıyla (Tip 214) Gölcük'te üretildi. İtalyan-İngiliz AgustaWestland şirketinin A129 helikopteri, T129 ATAK adıyla Türkiye'de lisansla geliştirildi ve üretildi. Kürt sorununa yaklaşımda Avrupa hükümetleri bir yandan "orantısız güç" eleştirisi yaptı, öbür yandan silah ihracat izinlerini çoğu yıl sürdürdü. Kısıtlamalar genellikle geçici ve seçici kaldı.

Dönem	Avrupa'nın hak ihlallerine tepkisi	Aynı dönemde ekonomik-askerî ilişki
1980-1985	AİH Komisyonu'na beş devletin başvurusu; mali protokolün dondurulması	24 Ocak programına IMF ve Avrupa bankalarının desteği; borç yeniden yapılandırması
1995-1996	Kürt köylerinin boşaltılmasına yönelik Avrupa Parlamentosu eleştirileri	Gümrük Birliği'nin onaylanması ve yürürlüğe girişi

Dönem	Avrupa'nın hak ihlallerine tepkisi	Aynı dönemde ekonomik-askerî ilişki
2005-2006	Müzakerelerin başlaması, ardından Kıbrıs gerekçesiyle kısmi dondurma	Leopard 2 tanklarının teslimatı (tarih ve adet doğrulanacak)
2016	Darbe girişimi sonrası ihraçlar ve tutuklamalara eleştiri	18 Mart mutabakatı: 6 milyar avro ve göç bekçiliği
2018	Afrin operasyonuna eleştiri	Alman silah ihracat izinlerinin sürmesi (kaynakla doğrulanacak)
2019-2022	Kavala ve Demirtaş kararlarının uygulanmaması; Kavala ihlal davası	Gümrük Birliği'nin güncellenmesi görüşmeleri; göç finansmanının yenilenmesi

Avrupa'daki siyasi mülteciler. Avrupa, Türkiye'den üç büyük siyasi mülteci dalgası aldı: 12 Mart 1971'den sonra, 12 Eylül 1980'den sonra ve 2016'dan sonra. 1980 dalgası Avrupa'daki Türkiyeli işçi hareketini dönüştürdü: sendikacılar, öğretmenler, devrimci örgütlerin kadroları Almanya, Fransa, İsveç ve Hollanda'daki işçi derneklerine katıldı ve bu dernekleri siyasallaştırdı (Bölüm 85-86). Mülteci hakkı Avrupa'nın "hoşgörüsü" değildi; mülteciler, Avrupa sendikaları ve sol örgütlerle birlikte bu hakkı her dosyada ayrı ayrı mücadeleyle kazandı.

88.A Savunma sanayii ve sınıfın ideolojik yedeklenmesi

2010'lardan itibaren Türkiye'de savunma sanayii, iktidar söyleminin merkezine yerleşti. Silahlı insansız hava araçları (SİHA'lar), millî muharip uçak KAAN (ilk uçuşu Şubat 2024), savunma ihracatında her yıl açıklanan "rekorlar" (2023 için yaklaşık 5,5 milyar dolar, 2024 için 7 milyar doların üzerinde; Savunma Sanayii Başkanlığı verileri, doğrulanacak) bir "millî gurur" olarak sunuldu. Televizyon dizilerinden okul törenlerine, sosyal medyadan sendika kürsülerine kadar bu gurur, işçi sınıfının militarist ve milliyetçi bir bayrak altında sermayeye yedeklenmesinin aracı oldu.

Bu tablonun arkasında üç gerçek vardır.

Birincisi: silahlanma bir birikim alanıdır. Savunma şirketleri devletin güvenceli siparişleriyle büyür; bir kısmı özel holdinglerin, bir kısmı ordu ve vakıf sermayesinin elindedir. Kâr özelleşir, risk ve maliyet kamu bütçesine yüklenir. Silah harcaması arttıkça eğitim, sağlık ve sosyal güvenliğin payı daralır. Blogdaki *Maskeler Düşerken Gerçek Yurtsever Kim?* yazısı bu soruyu açıkça sorar: gerçek yurtseverlik, silah tekellerinin kârını mı, halkın ekmeğini mi savunmaktır? (gercekyurtsever).

İkincisi: "millîlik" dışa bağımlıdır. Türkiye'nin savunma ürünlerinin kritik parçaları uzun süre Avrupa ve ABD'den geldi. Altay tankının motoru ve şanzımanı için Alman bileşenleri öngörülmüştü; ihracat izinleri sorun olunca proje yıllarca bekledi. Bayraktar TB2'de kullanılan Avusturya yapımı Rotax motorlarının Türkiye'ye satışı 2020'de durduruldu. T129 helikopterinin motoru İngiliz-Amerikan ortak yapımıdır. KAAN'ın ilk prototiplerinde Amerikan motoru kullanıldı. Yani "millî gurur", yabancı ihracat izinlerine bağlı bir gururdur. Aynı zamanda Türkiye savunma sanayii Avrupa'ya ihracat da yapar: Polonya'ya SİHA satışı bunun örneğidir. Blogdaki *NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat* yazısı bu ilişkiyi NATO'nun dönemleri üzerinden çözümler (natogercegi).

Üçüncüsü: savunma şirketlerinde sınıf mücadelesi "millî güvenlik" duvarına çarpar. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, "genel sağlık veya millî güvenlik" gerekçesiyle grevlerin ertelenmesine izin verir. Bu gerekçe yalnızca savunma şirketlerinde değil, metal sektörünün bütününde kullanıldı: Ocak 2015'te Birleşik Metal-İş'in MESS'e karşı başlattığı grev Bakanlar Kurulu kararıyla "millî güvenliği bozucu" sayılarak ertelendi. Savunma şirketlerindeki çalışma koşulları,

sendika seçimi ve temsilci güvenceleri üzerine sistemli bir araştırma henüz yoktur (kaynakla araştırılacak); ama sektörün "gizlilik" ve "güvenlik soruşturması" kültürü, sendikal örgütlenmenin önüne ek bir engel koyar.

Tarihsel koşutluk: Tirpitz'in donanması. Bu tablo Avrupa işçi sınıfına yabancı değildir. 1898 ve 1900 yıllarında Alman Reichstag'ı Amiral Alfred von Tirpitz'in hazırladığı **Donanma Yasaları**nı kabul etti. Amaç, İngiltere'ye meydan okuyacak bir savaş filosu kurmaktı. 1898'de kurulan **Donanma Derneği** (*Deutscher Flottenverein*), sanayicilerin finansmanıyla kısa sürede büyüdü ve bağlı örgütlerle birlikte bir milyona yaklaşan üyeye ulaştı (doğrulanacak). Donanma, okul kitaplarından bira bahçelerine kadar bir "ulusal gurur" konusu hâline getirildi. Bu kampanya, Maliye Bakanı Johannes von Miquel'in adıyla anılan **"toplama siyaseti"**nin (*Sammlungspolitik*) parçasıydı: ağır sanayi burjuvazisi ile Prusya toprak aristokrasisini (Junkerler), gümrük korumacılığı ve silahlanma üzerinden milliyetçi bir blokta birleştirmek ve bu bloku yükselen sosyal demokrasiye karşı kullanmak. Krupp'un zırh çeliği siparişleri büyüdü; gümrüklerle ekmek pahalandı; "ulusal birlik" söylemi grevleri "vatana ihanet" diye damgalamanın aracı oldu. Bu yolun sonu 1914'tü (Bölüm 16).

Tirpitz'in donanması ile bugünün SİHA'ları arasındaki koşutluk mekanik değildir; ama yapısal benzerlik açıktır: **silahlanma hem birikim alanıdır hem de sınıf çelişkilerini örten ideolojik bir aygıttır.** Ekmek pahalıyken tank gururu, kira ödenemezken uçak gururu, bu aygıtın işleyişidir.

> **Kavram kutusu.** - **Toplama siyaseti (*Sammlungspolitik*):** Farklı burjuva fraksiyonlarını ortak bir milliyetçi ve militarist program etrafında birleştirip işçi hareketine karşı kullanma stratejisi (0.11). - **İdeolojik yedeklenme:** İşçi sınıfının kendi çıkarlarını değil, egemen sınıfın çıkarlarını "ulusal çıkar" diye benimsemesi; hegemonyanın bir biçimi (K4). - **Çifte standart değil, tek standart:** Avrupa'nın insan hakları söylemindeki tutarsızlık bir "çifte standart" değil, sermaye çıkarının tek ve tutarlı standardıdır.

> **Sermayenin sınıf savaşı araçları.** "Millî güvenlik" gerekçesiyle grev ertelemesi; milliyetçi ve militarist medya kampanyaları; göç mutabakatlarıyla göçmen emeğinin denetimi; uyum yasaları sırasında çıkarılan esnek çalışma düzenlemeleri; insan hakları söyleminin seçici kullanımı; silah ihracat izinleri üzerinden dış politika pazarlığı.

> **Türkiye'ye bağ.** Blogdaki NATO yazıları (*Kanlı İttifak: NATO'nun Sicili ve Türkiye*, *Savaş Baronlarının Ankara Pazarı: 36. NATO Zirvesi Rehberi*) Türkiye'nin NATO'daki yerini 1952'den bugüne sınıf açısından tartışır. 12 Eylül ile NATO'nun gizli ağları arasındaki bağ, Kısım VIII'in Türkiye aynasıdır.

> **Yanlış anlatıya yanıt.** *"AB, Türkiye'yi demokratikleştirmek istedi ama Türkiye istemedi."* AB'nin istediği şey öncelikle Türkiye pazarının, enerji ve tarım sektörlerinin sermayeye açılması ve göçün Avrupa'nın sınırı dışında tutulmasıydı. Bunlar gerçekleşti. Demokrasi ise, ne zaman bu çıkarlarla çatıştıysa, gündemin alt sıralarına indi. Türkiye'de demokrasi için en çok bedel ödeyenler Brüksel'in değil, Türkiye işçi sınıfının ve ezilenlerin örgütleriydi.

Dört soru. *Kimin elinde?* Dış politika Brüksel'de ve Ankara'da, iki burjuvazinin temsilcilerinin elinde. *Kimin denetiminde?* Sermaye çıkarlarının ve NATO'nun güvenlik hesaplarının. *Kimin yararına?* Avrupa'nın yatırımcıları ve silah tekelleri, Türkiye'nin ihracatçı ve savunma sermayesi. *Kim karar veriyor?* Hükümetler ve komisyonlar; hakların gerçek güvencesi ise onları kazanan örgütler.

Okuma ve izleme önerisi. Volker Berghahn, *Der Tirpitz-Plan* (Almanca); Karl Liebknecht, *Militarizm ve Antimilitarizm*; blogda *Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine* (nurembergnato) ve *NATO 3.0: Çöken Hegemonya, Yükselen Barbarlık* (nato30).

Bölüm 89: Kültür, Kimlik ve Sınıf: “Almancı”dan “Beyaz Yakalı Göçmen”e

Sahne. Kapıkule, 1970’lerin bir yaz sabahı. Tavanına valizler bağlanmış Ford Taunus’lar, Mercedes’ler ve Opel’ler kilometrelerce kuyruk oluşturmuş. Arabaların içinde günlerdir Avusturya ve Yugoslavya yollarında olan aileler var. Arka koltukta Almanca konuşan, Türkçesi kırık çocuklar; bagajda köydeki akrabalar için alınmış radyolar, kahve makineleri, kumaşlar. Sınır kapısındaki memurun bakışında, köyde onları bekleyenlerin şakalarında aynı sözcük dolaşıyor: **“Almancı”.** Arabada oturan adam ise Duisburg’daki çelik fabrikasında gece vardiyasından çıkıp bu yolculuğa başlamış bir fırın işçisi. Onun hikâyesi, bu sözcüğün içine sığmıyor.

Tez. Göçmenin kimliği üzerine tartışmalar (“entegrasyon”, “paralel toplum”, “iki arada kalmışlık”) çoğunlukla sınıfı gizler. “Almancı” alayı, Türkiye’deki orta sınıfın göçmen işçiye bakışıdır. “Paralel toplum” suçlaması, Avrupa’nın göçmen işçiyi yoksul mahallelere hapsettiğini gizler. “Beyin göçü” söylemi, Avrupa’ya giden yazılımcının ve hemşirenin de işçi olduğunu gizler. Kimliği sınıftan koparan her anlatı, sonunda işçiyi kendi sınıfından da koparır.

“Almancı”: bir alayın sınıfsal içeriği

“Almancı” sözcüğü 1960’ların sonunda yaygınlaştı. Görünürdeki anlamı basitti: Almanya’da çalışan kişi. Ama sözcüğün taşıdığı yük başkaydı. Türkiye’de “Almancı”, görgüsüz zengini, gösterişli arabayı, yarım Türkçeyi, köksüzlüğü, “ne oradan ne buradan” olmayı anlatan bir alaya dönüştü. Filmlerde, gazete karikatürlerinde, sınır kapısında ve memur masasında göçmen işçi bir yandan döviz getiren “kahraman”, öbür yandan küçümsenen “yarım adam”dı.

Bu alayın sınıfsal içeriğini görmek için şu soruyu sormak yeterlidir: alay eden kimdi? Büyük çoğunlukla kentli orta sınıf: memur, öğretmen, küçük işletme sahibi, kendi konumunu “kültür” ve “eğitim” üzerinden tanımlayan katmanlar. Almanya’dan dönen işçi, bir tarım emekçisi ya da vasıfsız bir kentli yoksul olarak gitmiş, fabrikada biriktirdiği parayla bu orta sınıfın maddi düzeyine yaklaşmıştı. Ama dili, alışkanlıkları, zevkleri başka bir sınıfın izlerini taşıyordu. “Almancı” alayı, parası olan ama “görgüsü” olmayan işçiye karşı orta sınıfın **sınıf mesafesini koruma** refleksiydi. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün “ayrım” dediği mekanizma burada çıplak biçimde işler: ekonomik sınırlar aşılınca kültürel sınırlar yükseltilir.

Aynı dönemde devlet, “Almancı”nın dövizine muhtaçtı. 1970’lerde işçi dövizleri Türkiye’nin dış ticaret açığını kapatmanın ana kaynaklarından biriydi (TCMB serileri, Bölüm 85). Yani göçmen işçi hem ekonominin “can simidi” hem de kültürün “yabancısı” olarak konumlandı. Bu ikili konum, sınıf ilişkisinin tipik bir şeyleşmiş görünüşüdür (0.1.A): işçinin emeği döviz olarak değerlenir, işçinin kendisi ise alay konusu olur.

Dönüş hayali: dolmuş, bakkal, apartman dairesi

Birinci kuşak göçmen işçilerin büyük çoğunluğu kalıcı olarak gitmedi, “birkaç yıl çalışıp döneceğim” diye gitti. Bu geçicilik düşüncesinin maddi bir hedefi vardı: küçük mülk. Köyde ya da ilçede bir ev, bir dolmuş, bir traktör, bir bakkal, sonraları kent kenarında bir apartman dairesi. Göçmen işçinin

biriktirdiği para, fabrikada proleter olarak yaşadığı hayatın karşılığında Türkiye'de **küçük burjuva** olma hayalinin sermayesiydi.

Bu hayalin gerçekleşme oranı sınırlı kaldı. 1970'lerde işçi birikimlerini toplamak için kurulan ve işçilerin küçük paylarla ortak olduğu "işçi şirketleri"nin önemli bir kısmı başarısız oldu; birçoğu battı ya da birikimler başkalarının denetimine geçti (şirket sayıları ve sonuçları doğrulanacak). 1983'te Almanya'nın çıkardığı **Geri Dönüşü Teşvik Yasası** ile dönen işçiler, emeklilik primlerinin bir kısmını geri alarak ve küçük bir teşvik ödemesiyle döndü; birçoğu Türkiye'de açtığı küçük işletmede ekonomik krizlere dayanamadı. Dönüş hayali, sınıf konumunu değiştirmenin bireysel bir yolu olarak sunuldu; ama çoğu durumda sınıf konumu değişmedi, yalnızca işçi Almanya'daki sendikal güvencesini Türkiye'deki güvencesizlikle takas etti.

Küçük burjuvalaşma hayalinin siyasal bir sonucu da vardı. Küçük mülk sahibi olmayı hedefleyen işçi, Almanya'da sendikal örgütlenmeye ve kalıcı sınıf mücadelesine daha az yatırım yaptı. "Ben burada misafirim" duygusu, dikkati sendika toplantısından çok memlekette yapılacak evin planına yöneltti. Bu, göçmen işçinin "bilinçsizliği" değil, geçicilik üzerine kurulmuş Gastarbeiter rejiminin (Bölüm 85) sonucuydu: işçiyi geçici saymak, onu örgütsüz tutmanın da aracıydı.

İkinci kuşak: okul, ayrımcılık ve sınıf atlamanın sınırları

Aile birleşimleriyle Almanya'ya gelen ya da orada doğan çocuklar, farklı bir engelle karşılaştı: okul. Alman eğitim sistemi, çocukları on yaş civarında farklı okul türlerine ayırır: üniversiteye hazırlayan Gymnasium, orta düzey Realschule ve mesleki eğitime yönelen Hauptschule. Türkiyeli işçi çocukları bu ayrımda orantısız biçimde Hauptschule'ye ve özel eğitim okullarına (*Sonderschule*) yönlendirildi. Dil sorunu gerekçe gösterildi; ama asıl mekanizma sınıfsaldı: aynı yönlendirme Alman işçi çocukları için de işliyordu. Göçmen çocuk için sınıf ve köken, iki kat engel oluşturdu.

PISA gibi uluslararası karşılaştırmalar, Almanya'nın eğitim sisteminin, OECD ülkeleri arasında aile kökeninin başarıyı en güçlü belirlediği sistemlerden biri olduğunu tekrar tekrar gösterdi. Bu, "entegrasyon sorunu" diye tartışılan şeyin büyük ölçüde **bir sınıf yeniden üretimi sorunu** olduğu anlamına gelir. İkinci kuşağın bir bölümü bu engelleri aşarak üniversiteye, avukatlığa, hekimliğe, siyasete ulaştı; ama bu bireysel sınıf atlamaları, çoğunluğun yerinde kaldığı gerçeğini değiştirmedi. Sınıf atlamanın istisna olması, kuralın sınıf olduğunu gösterir.

Din, milliyetçilik ve örgütsüzlük

1980'lerden itibaren Avrupa'daki Türkiyeli göçmenler arasında iki tür örgüt hızla büyüdü. Birincisi, Türkiye devletinin Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak 1984'te Köln'de kurulan **DİTİB** ve onun yüzlerce cami derneği. İkincisi, Milli Görüş, Süleymancılar ve ülkücü çizgideki dinî ve milliyetçi dernekler. Bu örgütler göçmene cami, Kuran kursu, cenaze fonu, düğün salonu, hac organizasyonu, kimi zaman iş ve konut bağlantısı sundu. Yani göçmen yoksulluğunu ve yalnızlığını **örgütlediler.**

Aynı dönemde sol işçi dernekleri zayıfladı. 1970'lerde ve 12 Eylül sürgünleriyle 1980'lerin başında güçlenen FİDEF, DİDF, HTİB gibi federasyonlar ve onların yerel dernekleri, 1990'lardan sonra hem Avrupa'daki genel sol gerilemenin hem de iç bölünmelerin etkisiyle üye kaybetti. Sonuç, sınıfın boşluğunu kimliğin doldurmasıydı. Bu bir "kültürel tercih" değil, örgütlü güçler arasındaki bir yarıştı: Türkiye devleti ve dinî-milliyetçi ağlar kaynak, kadro ve süreklilik sağladı; sol dernekler kaynak ve kadro kaybetti.

Blogdaki *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* yazısında tarif ettiğimiz mekanizmalar göçmen topluluklarında da işler (iscilernedensagaoyveriyor): örgütsüz öfke, kimliğin sunduğu ait olma duygusu, sınıf siyasetinin yokluğunda "bizden olan" güce yönelme. Avrupa'daki Türkiyeli seçmenlerin Türkiye seçimlerinde iktidar bloğuna yüksek oranda oy vermesi, bu örgütsel dengenin ifadesidir. Aynı seçmenlerin bulundukları ülkede sendika üyesi olması ve sosyal haklarını savunması ise, sınıf ile kimliğin aynı kişide yan yana yaşadığını gösterir.

Kültür: fabrikadan sahneye

Türkiyeli göçmen işçilerin deneyimi, güçlü bir kültürel üretimin de kaynağı oldu (Bölüm 85.7).

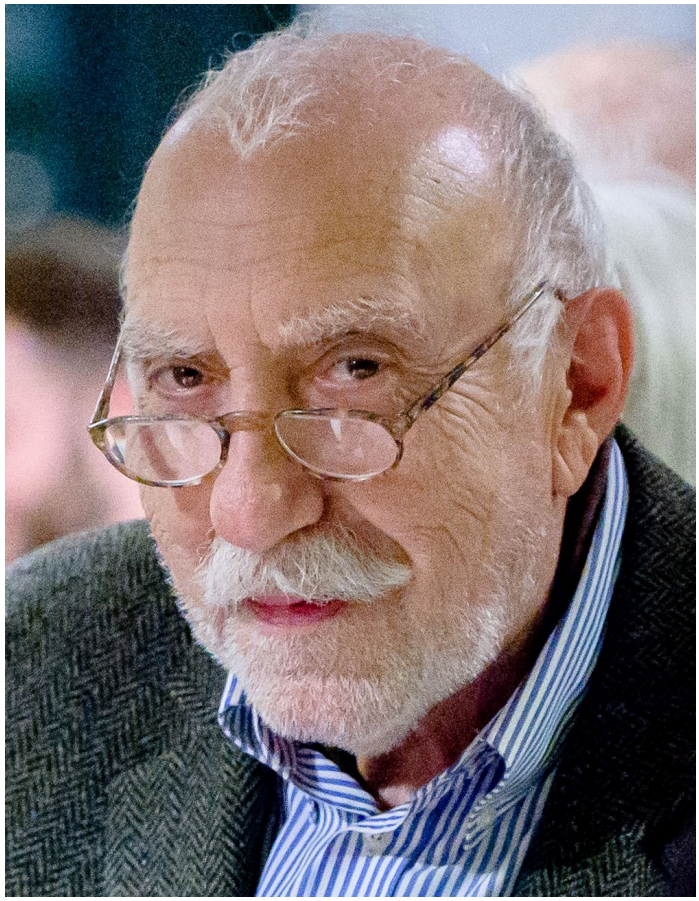

Görsel: Şair ve yazar Aras Ören, Berlin'de "Naunynstraße, Ecke Savignyplatz" etkinliğinde, 4 Aralık 2019. Heinrich-Böll-Stiftung (fotoğraf: Stephan Röhl), CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons.

- **Edebiyat:** Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* (1966) kitabı, bizzat Almanya'da işçi olarak çalışmış bir yazarın ilk tanıklıklarındandı. **Aras Ören**'in Berlin Kreuzberg'deki işçileri anlatan *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?* (1973) şiiri, göçmen işçiyi Alman edebiyatına kendi sesiyle sokan ilk metinlerden biri oldu. **Fakir Baykurt**, Duisburg yıllarında Ruhr'daki Türkiyeli işçileri *Yüksek Fırınlar* ve başka kitaplarında anlattı. Alman yazar **Günter Wallraff**, Türk işçi kılığında taşeron işlerde çalışarak yazdığı *En Alttakiler* (1985) ile taşeron zincirinin en altındaki sömürüyü Alman kamuoyuna gösterdi.
- **Sinema:** Tevfik Başer'in *40 Metrekare Almanya* (1986) filmi, Hamburg'da bir apartman dairesine kapatılan göçmen bir kadının yalnızlığını anlattı. Fatih Akın'ın *Duvara Karşı* (2004) filmi ikinci ve üçüncü kuşağın parçalanmış hayatlarını gösterdi.
- **Müzik:** Metin Türköz'ün Almanya'daki işçi hayatını anlatan türküleri ("Guten Morgen Mayistero"); 12 Eylül'den sonra Almanya'da sürgünde yaşayan Cem Karaca'nın göçmen işçi şarkıları; Neşet Ertaş'ın Almanya yılları (blogda *Neşet Ertaş: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Sınıf*, nesetertas).

Bu kültürün en güçlü örneklerinin ortak noktası, göçü bir "kimlik bunalımı" olarak değil, **bir emek hikâyesi** olarak anlatmasıdır. Aras Ören'in Niyazi'si "iki arada kalmış" bir kimlik değil, Kreuzberg'de işçi olarak yaşayan bir insandır. Kültürün sınıfsal içeriği budur: göçmeni bir "sorun" ya da "renk" olarak değil, tarihin öznesi olarak gösterir.

"Beyin göçü" söyleminin sınıf körlüğü

2010'ların sonundan itibaren Türkiye'de yeni bir göç söylemi yükseldi: **"beyin göçü".** Mühendisler, yazılımcılar, hekimler, hemşireler, akademisyenler Almanya'ya, Hollanda'ya, İngiltere'ye gidiyordu. Medyada bu göç, "nitelikli insan kaynağının kaybı" olarak tartışıldı. Gidenler de çoğu zaman kendilerini "Almancı" kuşağından ayırmaya özen gösterdi: "Biz işçi olarak değil, profesyonel olarak gidiyoruz."

Oysa Almanya'ya giden yazılımcı da, Hollanda'ya giden hemşire de, İngiltere'ye giden hekim de **işçidir.** Dosyanın formülüyle: üretim araçlarından yoksun olduğu için yaşamak üzere emek gücünü satmak zorundadır (0.2). Beyaz yaka proletaryanın dışı değildir. Berlin'deki yazılımcının ofisi Duisburg'daki çelik fabrikasından daha temiz, maaşı daha yüksek olabilir; ama yazdığı kodun mülkiyeti şirketindir, çalışma temposunu proje yöneticisi ve performans ölçüm sistemi belirler, oturma izni işine bağlıdır ve işsiz kalırsa ülkeden çıkarılma riskiyle yüz yüze gelebilir. AB'nin nitelikli işçi oturma izni **"Mavi Kart"**, birinci kuşağın "Gastarbeiter" statüsünün daha parlak ambalajlı bir torunudur: işçinin varlığını işe, işi de sermayenin ihtiyacına bağlar.

"Beyin göçü" söyleminin sınıf körlüğü iki yöne işler. Bir yandan, giden beyaz yakalı işçiyi kendi sınıfından ayırır ve onu Avrupa'daki sendikalardan uzak tutar ("ben işçi değilim ki"). Öbür yandan, Türkiye'deki tartışmayı "yeteneklerin kaybı" üzerinden kurarak göçün nedenini, yani **Türkiye'deki ücret düzeyini, güvencesizliği ve baskıyı** gizler. Göç bir "beyin" sorunu değil, bir **emek piyasası ve sınıf gücü** sorunudur.

Kuşak ve dönem	Yaygın ad	Gerçek sınıf konumu	Yaygın kimlik anlatısı	Gizlenen sınıf gerçeği
Birinci kuşak (1961-1973)	"Gastarbeiter", "Almancı"	Sanayi proletaryası (maden, çelik, otomotiv, tekstil)	"Misafir", döviz kahramanı, görgüsüz zengin	Geçici statüyle örgütsüz bırakılan ucuz emek
Aile birleşimi ve ikinci kuşak (1973-1990)	"Yabancı", "entegrasyon sorunu"	İşçi sınıfı çocukları; yarı vasıflı ve vasıfsız işler, işsizlik	"İki arada kalmışlık", "paralel toplum"	Eğitimde sınıf yeniden üretimi, konut ayrışması
Siyasi mülteciler (1971, 1980, 2016 dalgaları)	"Sürgün", "mülteci"	Farklı sınıf kökenleri; Avrupa'da çoğunlukla ücretli emek	"Siyasi dava", "vatan hasreti"	Mülteci statüsünün iş piyasasındaki güvencesizliği
Nitelikli göç (2016-2026)	"Beyin göçü", "expat"	Beyaz yakalı ve zihinsel proletarya	"Profesyonel", "dünya vatandaşı"	Oturma izninin işe bağlılığı, performans denetimi, sendikasızlık

Kavram kutusu. - **Kültürel sermaye (Bourdieu, eleştirel okumayla):** Eğitim, dil, zevk ve alışkanlıkların toplumsal ayrımın aracı olarak kullanılması; ekonomik farkların yanında sınıf mesafesini koruyan mekanizma. - **Sınıf yeniden üretimi:** Okul, konut ve aile üzerinden sınıf konumunun kuşaktan kuşağa aktarılması (K3, 0.16). - **Beyaz yaka proletarya:** Ofiste, zihinsel emekle çalışan ama üretim araçlarından yoksun ücretli emekçiler (0.2). - **Şeyleşme:** Göçmenin emeğinin "döviz", kendisinin "kültürel sorun" olarak görünmesi; insanlar arası ilişkinin şeyler ve etiketler arası ilişki gibi görünmesi (0.1.A).

Türkiye'ye bağ. Blogdaki *Kırşehir'in Tarlalarından Bağbaşı'nın Sokaklarına* yazısı (yagmurlukirsehir), Avrupa'ya ve büyük kentlere giden göçün ortak kökünü, Anadolu köylüsünün mülksüzleşmesini anlatır. "Almancı" ile İstanbul gecekondusundaki "köylü" aynı sürecin iki koludur.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Türkler entegre olmak istemiyor; paralel toplum kuruyorlar."* Göçmen işçileri en ucuz konutların bulunduğu mahallelere yerleştiren konut piyasasıdır; çocuklarını Hauptschule'ye yönlendiren okul sistemidir; onları "misafir" sayıp siyasal haklardan dışlayan yasalardır. "Paralel toplum" suçlaması, Avrupa sermayesinin ve devletinin kurduğu ayrışmayı göçmenin kültürüne yükler. Göçmen işçilerin sendikalarda Alman işçilerle yan yana grev yaptığı her yer (Ford Köln ve Pierburg, 1973), "entegrasyonun" asıl yolunun sınıf olduğunu gösterir.

Dört soru. *Kimin elinde?* Konut, okul ve iş piyasası yerli burjuvazinin ve devletin elinde. *Kimin denetiminde?* Göçmen toplulukların örgütsel hayatı büyük ölçüde Türkiye devletinin ve dinî-milliyetçi ağların denetiminde. *Kimin yararına?* Kimlik ayrışması, işçiyi bölmek isteyen sermayenin yararına. *Kim karar veriyor?* Göçmen işçi, sendikada ve sınıf örgütünde örgütlendiği ölçüde kendi hakkında karar verir.

Okuma ve izleme önerisi. Aras Ören, *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?*; Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*; Günter Wallraff, *En Alttakiler*; Tevfik Başer, *40 Metrekare Almanya* (film, 1986); Fatih Akın, *Duvara Karşı* (film, 2004); Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç*.

Bölüm 90: Bugün: İki Yönlü Göç, Ortak Sınıf ve Enternasyonalist Görevler

Sahne. 2020'lerin ortasında bir sabah, iki fabrika. Bursa'da Oyak-Renault'nun hattında Clio'lar Avrupa'ya gönderilmek üzere sıraya giriyor; işçinin aylık net ücreti, enflasyonla eriyen asgari ücretin biraz üzerinde. Paris'in batısında, Flins'te, onlarca yıl boyunca Renault otomobillerinin üretildiği fabrika ise otomobil montajından çekilip eski araçların yenilendiği ve parçalarının geri kazanıldığı bir "döngüsel ekonomi" tesisine dönüştürülüyor (dönüşüm takvimi doğrulanacak). Flins'teki işçilerin bir kısmı erken emekliliğe itiliyor, bir kısmı başka fabrikalara gönderiliyor. İki fabrikanın işçileri birbirini tanımıyor. Ama aynı yönetim kurulu, aynı hissedarlar ve aynı "maliyet optimizasyonu" tablosu onların hayatlarını aynı anda belirliyor.

Tez. Bugün Türkiye ile Avrupa arasında emek iki yönde akıyor. Nitelikli işçiler (mühendis, yazılımcı, hemşire, doktor) Avrupa'ya gidiyor, Avrupa sermayesi ucuz emek için Türkiye'ye geliyor ve Türkiye, Avrupa'nın göç rejiminin bekçiliğini yapıyor. Bu, iki ülkenin işçileri için ortak mücadelenin maddi temelidir. Aynı şirkete, aynı zincire, aynı göç rejimine karşı: enternasyonalizm artık bir ahlaki çağrı değil, bir örgütlenme zorunluluğudur.

2016 sonrası göç dalgası: kim gidiyor?

2016'dan sonra Türkiye'den Avrupa'ya yeni bir göç dalgası başladı. Bu dalganın sınıf bileşimi 1960'lardakinden farklıdır. Üç ana kesim vardır:

1. **Siyasi göç:** 2016 darbe girişiminden sonraki olağanüstü hal kararnameleriyle kamudan ihraç edilen akademisyenler, öğretmenler, gazeteciler, Kürt siyasetçiler ve sol örgütlerin üyeleri. Almanya'ya Türkiye vatandaşlarının sığınma başvuruları 2016'dan sonra hızla arttı ve 2023'te yıllık onlarca bine ulaştı (BAMF verileri; sayılar doğrulanacak).
2. **Nitelikli işçi göçü:** yazılımcılar, mühendisler, hekimler, hemşireler, akademisyenler. Türk Tabipleri Birliği'nin açıkladığı verilere göre yurt dışında çalışmak için gerekli belgeyi alan hekim sayısı 2010'ların başında yılda birkaç yüzden, 2020'lerin başında yılda birkaç bine çıktı (sayılar doğrulanacak).
3. **Yoksul göçü:** düzensiz yollarla Avrupa'ya geçmeye çalışan genç işçiler, işsizler, köyünden kopmuş gençler. Bu kesim istatistiklerde en az görünen, ama Balkan göç yollarında ve Avrupa'nın kayıt dışı iş piyasalarında en çok ezilen kesimdir.

TÜİK'in uluslararası göç istatistikleri, Türkiye'den yurt dışına göç eden Türkiye vatandaşlarının sayısının 2020'lerin başında yılda yüz bini aştığını ve önemli bir bölümünün 25-34 yaş grubunda olduğunu gösteriyor (doğrulanacak). Eurostat verileri de Türkiye vatandaşlarına verilen ilk oturma izinlerindeki artışı gösterir.

Görsel: Frankfurt'ta Römer meydanında, İstanbul'un eski belediye başkanının tutuklanmasına karşı Türkiyeli göçmenlerin protesto gösterisi, Nisan 2025. Ostendfaxpost, CC0, Wikimedia Commons.

Almanya'nın yeni işçi alımı: Nitelikli Göç Yasası

Almanya 1973'te işçi alımını durdurmuştu (Bölüm 85). Yarım yüzyıl sonra, yaşlanan nüfus ve emek kıtlığı karşısında yeniden işçi alımına geçti; ama bu kez seçici biçimde. 1 Mart 2020'de yürürlüğe giren **Nitelikli Göç Yasası** (*Fachkräfteeinwanderungsgesetz*) ve 2023'teki genişletilmesi, AB dışından mesleki eğitimli ve üniversite mezunu işçilerin gelişini kolaylaştırdı. Sağlık ve bakım sektörü bu yasanın ana hedeflerinden biriydi: Almanya'nın hastanelerinde ve bakım evlerinde on binlerce hemşire ve bakım işçisi açığı vardı.

Türkiye bu alımın kaynaklarından biri oldu. Özel aracı şirketler, Türkiye'deki hemşirelere Almanca kursu, denklik işlemleri ve iş bulma paketleri sattı. Bu tablonun sınıfsal okuması şudur: Türkiye bu hemşireleri kamu kaynağıyla yetiştirdi; Almanya'nın sağlık sermayesi ve kamu hastaneleri onları eğitim maliyetine katlanmadan aldı. **Bu, emek gücünün yeniden üretim maliyetinin çevreden merkeze aktarılmasıdır** (Kısım XII'deki değer transferi tartışmasıyla bağ). Türkiye'de kalan sağlık emekçileri ise daha az kişiyle daha çok hastaya bakmak zorunda kaldı.

Yazılımcıların Berlin, Amsterdam ve Londra'ya göçü de benzer bir mantıkla işler. Avrupa'nın teknoloji sermayesi, Türkiye'de yetişmiş yazılımcıları çoğu zaman yerli meslektaşlarından daha düşük ücretle ve oturma izni işe bağlı olduğu için daha "sadık" biçimde çalıştırabilir. Uzaktan çalışma ise göçün bir başka biçimini doğurdu: Türkiye'de oturup Avrupa şirketleri için Avrupa ücretinin çok altında çalışan yazılımcılar (blogda *Makine Yeni, Zincir Eski: Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi*, uzaktancalisma).

Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin bugünkü örgütlenmesi

Bugün Avrupa'da Türkiye kökenli nüfus birkaç milyondur; en büyük topluluk Almanya'dadır (Bölüm 85). Bu nüfusun büyük çoğunluğu ücretli emekçidir: sanayi işçisi, hizmet işçisi, taksici, kurye, bakım işçisi, memur, öğretmen, mühendis. Türkiye kökenli işçiler, IG Metall ve ver.di gibi büyük sendikalarda önemli bir üye tabanı oluşturur; birçok fabrikada işyeri konseyi üyeliğine ve başkanlığına yükselmiş temsilciler vardır.

Ama bu sendikal varlık, Türkiyeli toplulukların siyasal örgütlenmesine yeterince yansımaz. Önceki bölümde anlattığımız gibi (Bölüm 89), topluluk örgütlenmesinin önemli kısmı dinî ve milliyetçi ağların elindedir. Sol işçi dernekleri ve federasyonları küçülmüş ama yok olmamıştır; yeni kuşak göçmenlerle ve Avrupa'daki kiracı, antifaşist ve göçmen hareketleriyle birleşerek yeniden canlanma işaretleri gösterir. Berlin'de 12 Eylül sürgünü bir ailenin kızı olan Elif Eralp'in kiracı hareketiyle birlikte kent siyasetinde öne çıkması bunun işaretlerinden biridir (blogda *Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp*, eliferalp).

Türkiye'deki göçmen işçiler ve Avrupa markaları

Türkiye bugün hem göç veren hem göç alan bir ülkedir. 2011'den sonra Türkiye'ye gelen milyonlarca Suriyeli, sonra Afganistan'dan, İran'dan, Orta Asya'dan ve Afrika'dan gelen göçmenler, Türkiye'nin kayıt dışı iş piyasasının en alt basamağını oluşturdu. Bu işçilerin önemli bir kısmı Avrupa markaları için üretim yapan tekstil atölyelerinde, tarım tarlalarında ve inşaatlarda çalışır (Bölüm 77.4, 87). 2016 mutabakatı Türkiye'yi Avrupa'nın sınır bekçisi yaparken, Avrupa sermayesine sınırın hemen dışında hukuksuz ve ucuz bir emek havuzu bıraktı. **Göç rejimi, emek rejimidir.** Avrupa'nın sınırı insanları dışarıda tutar ama onların emeğini içeri alır: tişört, domates ve otomobil parçası olarak.

Aynı şirket, iki fabrika

Sınır ötesi işçi dayanışmasının en somut zemini, aynı şirketin farklı ülkelerdeki fabrikalarıdır.

Şirket	Türkiye'deki fabrika	Avrupa'daki fabrika	Ortak sorun
Renault	Bursa (Oyak-Renault)	Flins, Fransa (dönüştürülen tesis)	Üretimin ucuz emek havzasına kaydırılması; Flins'te montajın bitişi, Bursa'da düşük ücret
Bosch	Manisa, Bursa	Stuttgart ve Almanya'daki fabrikalar	Almanya'da iş kesintisi planları, Türkiye'de ücret baskısı (kaynakla doğrulanacak)
Ford	Kocaeli, Eskişehir (Ford Otosan)	Köln, Almanya	Köln'de elektrikli araç geçişinde iş kesintileri; Kocaeli'de ticari araç üretiminin büyümesi (doğrulanacak)
BSH (Bosch-Siemens)	Çerkezköy	Almanya ve Doğu Avrupa'daki fabrikalar	Üretimin maliyet hesabıyla ülkeler arasında kaydırılması
Beko Europe (Arçelik)	Türkiye'deki fabrikalar	Eski Whirlpool fabrikaları (İtalya, Polonya ve öteki ülkeler)	Türkiye sermayesinin Avrupa'da işveren olması

Bu tablodaki her satır bir dayanışma olanağıdır: Bursa'daki işçinin ücreti arttıkça Flins'teki işçiyi "Türkiye'ye taşırız" tehdidiyle korkutmak zorlaşır; Köln'deki işçi Kocaeli'deki sendikal baskıya karşı ses çıkardıkça Kocaeli'deki işçinin pazarlık gücü artar.

Avrupa İş Konseyleri ve sınırları. AB'nin 1994 tarihli direktifiyle (2009'da yenilendi) büyük çok uluslu şirketlerde **Avrupa İş Konseyleri** kuruldu. Bu konseyler, farklı ülkelerdeki işçi temsilcilerinin yılda bir-iki kez yönetimle bir araya geldiği bilgilendirme ve danışma organlarıdır. Karar yetkileri yoktur, grev çağrısı yapamazlar. Türkiye AB üyesi olmadığı için Türkiye'deki fabrikaların temsilcileri çoğu konseyde ya hiç yer almaz ya da gözlemci olarak yer alır. Yani ucuz emek halkası, Avrupa'nın sınırlı işçi temsili mekanizmalarının bile dışında bırakılmıştır. İş Konseyleri'nin değeri, sınır ötesi temsilcilerin birbirini tanıdığı bir zemin olmasıdır; sınırı, sosyal ortaklık mantığıyla kurulmuş ve tabanın denetimine kapalı olmasıdır (Kısım VIII).

Kritik an. Türkiye-Avrupa emek ilişkisinin dört dönüm tarihi.

Tarih	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
30 Ekim 1961 (işgücü anlaşması)	Türkiye'deki işsiz ve yoksul köylü: iş ve ücret	DGB göçmen işçiyi başta "geçici" saydı, örgütlenmesine geç yöneldi	Rotasyon ilkesi, aile getirme kısıtı, yurtlarda denetim	Alman sanayi sermayesi (maden, çelik, otomotiv): ucuz ve disiplinli emek	Türkiyeli işçi Avrupa sınıf tarihine girdi
23 Kasım 1973 (işçi alımının durdurulması)	Eşit ücret, hat hızının düşürülmesi (Ford Köln, Pierburg grevleri)	Sendika yönetimi Ford Köln'deki "yabani grev"e mesafe koydu	Alımın durdurulması, grev önderlerinin işten atılması ve sınır dışı edilmesi	Sanayi sermayesi: krizde yedek emeği geri itme olanağı	Aile birleşimi dönemine geçiş; kalıcı yerleşme
1 Ocak 1996 (Gümrük Birliği)	İş güvencesi ve ücret	Sosyal demokratlar "Avrupa'ya giriş" diye savundu	Özelleştirme, taşeron, serbest bölge	Avrupa otomotiv ve perakende sermayesi; ortak Türkiye holdingleri	Ucuz emek halkası
18 Mart 2016 (AB-Türkiye mutabakatı)	Göçmenler: güvenli geçiş ve sığınma hakkı	Avrupa'nın sosyal demokrat ortaklı hükümetleri mutabakatı destekledi	Sınırın dışarıya taşınması, göçmenin kayıt dışı emeğe itilmesi	Avrupa'nın egemen sınıfları (göç denetimi) ve Türkiye'deki emek yoğun sermaye (ucuz göçmen emeği)	Türkiye sınır bekçisi, göçmen ucuz emek

Yıl	Emek akışı	Sermaye akışı
1961	Türkiye → Almanya: işgücü anlaşması; sonraki on iki yılda yüz binlerce işçi	Sınırlı; işçi dövizleri ters yönde akar
1973	Alım durur; aile birleşimi başlar	Avrupa otomotiv sermayesi Türkiye'de kurulmuş (Tofaş, Oyak-Renault)
1996	Göç sınırlı; siyasi mülteciler	Gümrük Birliği: Avrupa sermayesi için ucuz emek havzası
2016	Siyasi ve nitelikli göç dalgası; Suriyeli göçmenler Türkiye'de tutulur	Avrupa bankaları ve sanayisi Türkiye'de; göç mutabakatı finansmanı
2026	Nitelikli işçiler (sağlık, bilişim) Avrupa'ya; göçmenler Türkiye'de kayıt dışı emek	Yakın tedarik; Türkiye sermayesi Avrupa'da da işveren (Beko Europe)

Enternasyonalist görevler

Bu bölümün sonunda görevleri açıkça yazmak gerekir.

1. **Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin sendikalardan ve sınıf örgütlerinden örgütlenmesi.** Milliyetçi ve dinsel ağların yerine sendika, işyeri konseyi, kiracı örgütü ve sol işçi dernekleri. Yeni gelen nitelikli göçmenlerin "ben işçi değilim" yanılsamasından kurtulup bulundukları ülkenin sendikalarına üye olması.
2. **Aynı şirketlere karşı ortak kampanyalar.** Renault, Bosch, Ford, BSH, Beko işçilerinin iki ülke arasında bilgi paylaşımı, ortak talepleri ve eşzamanlı eylem günleri. Avrupa İş Konseyleri'ne Türkiye'deki fabrikaların temsilcilerinin tam üye olarak katılması talebi.
3. **Irkçılığa ve göçmen karşıtlığına iki ülkede birlikte karşı durmak.** Almanya'da AfD'nin Türk ve Müslüman düşmanlığına karşı mücadele ile Türkiye'de Suriyeli ve Afgan göçmenlere karşı ırkçılığa karşı mücadele aynı mücadeledir. Almanya'da ırkçılığa uğrayan Türkiyeli işçi, Türkiye'de Suriyeli işçiye karşı ırkçılığa ortak olamaz.
4. **"AB'ye evet / hayır" ikileminin dışında enternasyonalist tavır.** Liberal "AB demokratikleştirir" hayali de milliyetçi "AB düşmanlığı" da işçi sınıfının tavrı değildir. İşçilerin Avrupa'sı sermayenin Avrupa'sına karşı kurulur; asıl sınır, iki ülkenin burjuvazisi ile iki ülkenin işçisi arasındadır.

Kavram kutusu. - **Emek gücünün yeniden üretim maliyeti:** Bir işçinin yetişmesi için harcanan eğitim, sağlık ve bakım maliyeti. Nitelikli göçte bu maliyet gönderen ülkede kalır, emeğin ürünü alan ülkeye gider (0.12, K3). - **Enternasyonalizm:** İşçilerin ulusal sınırların ötesinde ortak sınıf çıkarı temelinde birleşmesi; bir duygu değil, bir örgütlenme biçimi (Bölüm 91, ders 14). - **Göç rejimi:** Göçmenin hangi koşullarda gelebileceğini, kalabileceğini ve çalışabileceğini düzenleyen yasalar ve uygulamalar bütünü; özünde bir emek rejimi (Bölüm 77).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Fabrikaları birbirine karşı yarıştırma (üretimi ülkeler arasında kaydırma tehdidi); oturma iznini işe bağlama; göç mutabakatları; kayıt dışı göçmen emeği; Avrupa İş Konseyleri'ni danışma organı düzeyinde tutma; nitelikli işçiyi "profesyonel" kimliğiyle sendikadan uzaklaştırma.

Türkiye'ye bağ. Bu bölüm, Kısım XIII'ün bütününü bugüne bağlar: 1838 Balta Limanı'ndan (Bölüm 83) 2026'nın yakın tedarik zincirine kadar Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkisi, emek ve sermaye akışlarının ilişkisidir.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Gençlerin Avrupa'ya gitmesi bireysel bir tercih; kalanlar da gidenler de kendi yolunu çiziyor."* Göç bireysel bir karar gibi görünür, ama kararı belirleyen koşullar toplumsaldır: ücret, konut, güvence, baskı. Avrupa'ya giden hemşire ile Türkiye'de kalan hemşire aynı sorunun iki ucundadır: sağlık emeğinin değersizleştirilmesi. Çözüm bireysel çıkış değil, iki ülkede birlikte örgütlenmedir.

Dört soru. *Kimin elinde?* Emek akışını düzenleyen göç yasaları ve sermaye akışını düzenleyen ticaret anlaşmaları iki ülkenin burjuvazisinin elinde. *Kimin denetiminde?* Şirket merkezlerinin ve göç idarelerinin. *Kimin yararına?* Emek kıtlığını ucuza kapatan Avrupa sermayesinin ve ucuz emek havzasından beslenen Türkiye sermayesinin. *Kim karar veriyor?* Bugün sermaye; yarın, sınır ötesi örgütlendiği ölçüde işçi.

> **Okuma ve izleme önerisi.** Stephen Castles ve Godula Kosack, *Göçmen İşçiler ve Batı Avrupa'da Sınıf Yapısı* (1973); Kim Moody, *On New Terrain*; blogda *Elif Eralp'i Ne Bekliyor?* (eliferalpinebekliyor).

Kısım XIII bilançosu

Kısım XIII, 1838'den 2026'ya Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkiyi bir diplomasi tarihi olarak değil, **sermaye ve emek akışlarının tarihi** olarak okudu. Osmanlı'nın borç düzeninden Gümrük Birliği'ne, Almanya'ya giden işçilerden bugünün nitelikli göçüne kadar tek bir çizgi uzanır: Avrupa sermayesi Türkiye'yi önce pazar ve borçlu, sonra emek deposu, sonra ucuz emek halkası olarak kullandı; Türkiye burjuvazisi bu ilişkide hem taşeron hem ortak, giderek de kendi çevresinde yayılmacı bir güç oldu. Türkiyeli işçiler ise bu tarihin edilgen nesnesi değil, Ford Köln'den Metal Fırtına'ya, Novamed'den Berlin'in kiracı hareketine kadar öznesi oldu.

Sınıf gücü cetveli (T31, Kısım XIII için, 1-5 arası):

Güç biçimi	Değer	Gerekçe
İşyeri gücü	3	Otomotiv ve beyaz eşya zincirinde Türkiye'deki fabrikalar kritik halka; Metal Fırtına bu gücü gösterdi
Piyasa gücü	2	Türkiye'de yüksek işsizlik ve geniş göçmen yedek ordusu; Avrupa'da nitelikli emek kıtlığı göçmen işçinin piyasa gücünü kısmen artırıyor
Örgütsel güç	2	Türkiye'de düşük sendikalaşma ve sarı sendika ağırlığı; Avrupa'da Türkiyeli işçilerin sendika üyeliği yüksek ama topluluk örgütlenmesi dinî-milliyetçi ağların elinde
Siyasal güç	1-2	Türkiye'de grev ertelemeleri ve baskı; Avrupa'da göçmenlerin önemli bir kısmının oy hakkı yok
İdeolojik-kültürel güç	2	Güçlü bir göçmen işçi kültürü birikimi var; ama "Almancı", "beyin göçü" ve milliyetçi söylemler sınıf bakışını bastırıyor

Altı boyutlu sınıf durumu bilançosu (T38):

Boyut	Durum
Mülkiyet	Üretim araçları Avrupa sermayesiyle ortak Türkiye holdinglerinin ve markaların elinde; Türkiye sermayesi Avrupa'da da mülk sahibi
Denetim	Emek süreci zincirin tepesinde tasarlanıyor; Türkiye'deki işçinin denetimi en düşük düzeyde
Örgüt	İki ülkede de parçalı; sınır ötesi örgütlenme embriyon hâlinde
Yapısal güç	Yakın tedarikle artıyor: Türkiye'deki fabrikalar Avrupa zincirinin kritik halkası
Toplumsal yeniden üretim	Türkiye'de enflasyon ve kira krizi; nitelikli emeğin yetiştirme maliyeti Türkiye'de kalıyor, ürünü Avrupa'ya gidiyor

Boyut	Durum
Hegemonya	Milliyetçilik ve militarizm (88.A); “AB demokratikleştirir” hayalinin çöküşü; kimlik siyasetinin sınıfı gizlemesi

Kısmın dersi: Türkiye işçi sınıfının kurtuluşu ne Avrupa’dan ithal edilecek bir demokrasiyle ne de Avrupa’ya karşı kurulacak bir milliyetçi cepheyle gelir. Aynı zincirde çalışan, aynı şirkete karşı duran, aynı ırkçılığa uğrayan iki ülkenin işçilerinin birliğiyle gelir.

KAPANIŞ

Kuramsal Ara Bölüm K9: Örgüt Biçimleri: Parti, Sendika, Konsey, Kooperatif, Mahalle

Sahne. Paris, 26 Mart 1871. Kentin yirmi ilçesinde seçim sandıkları kuruluyor. Seçilecek olanlar bir gün sonra "Komün" adını alacak meclisin üyeleri: dökümcüler, ciltçiler, marangozlar, öğretmenler, gazeteciler. Birkaç hafta içinde alınan kararlar, sonraki bir buçuk yüzyıl boyunca işçi örgütlerinin tartışacağı soruların yanıtlarını taşıyor: seçilmiş her görevli **her an geri çağrılabilir**; hiçbir kamu görevlisi bir işçi ücretinden fazlasını almaz; sahiplerinin terk ettiği atölyeler işçi kooperatiflerine devredilir. Marx aynı yılın mayısında *Fransa'da İç Savaş*'ı yazarken bu kararların altını çizecekti: Komün, işçi sınıfının "sonunda bulunmuş siyasal biçimi"ydi.

Tez. Bu dosyanın doksan üç bölümü boyunca aynı örgüt biçimleri tekrar tekrar sahneye çıktı: sendika, parti, konsey, kooperatif, mahalle örgütü. Genç okurun bunları birbirinin alternatifi değil, **farklı işlevleri taşıyan tamamlayıcı biçimler** olarak görmesi gerekir. Sendika ekonomik savunmayı, konsey iktidar organını, parti siyasal önderliği ve stratejiyi, mahalle örgütü yeniden üretim alanını taşır. Tarihin dersi, bunlar birbirinden koptuğunda hareketin yenildiğidir. Sonuç bölümündeki "Örgütlenin!" çağrısının tarihsel içeriği budur.

Neden bir örgüt biçimleri bölümü?

Genç bir işçi "örgütlenmek" sözcüğünü duyduğunda aklına genellikle tek bir şey gelir: ya sendika ya parti. Oysa Avrupa işçi sınıfının tarihi, örgütlenmenin çok daha zengin bir biçimler dağarcığı yarattığını gösterir. Her biçim belirli bir sorunun yanıtı olarak doğdu. Sendika, ücret ve iş günü mücadelesinin; parti, devlet ve iktidar sorusunun; konsey, devrimci anlarda üretimi ve kenti yönetme ihtiyacının; kooperatif, sermayesiz üretimin; mahalle örgütü, kira ve yaşam koşullarının yanıtıydı.

Bu bölüm, bu biçimleri **aynı sorularla** sorgulayan bir cetvel kurar. Böylece okur, önceki bölümlerde tek tek karşılaştığı deneyimleri yan yana koyabilir ve kendi bugünkü örgütlenme sorunlarını bu tarihin ışığında düşünebilir.

Yedi soru

Her örgüt biçimine aynı yedi soruyu soruyoruz: 1. **Nerede örgütlenir?** İşyerinde mi, işkolunda mı, mahallede mi, ülke ölçeğinde mi? 2. **Neyi denetler?** Ücreti mi, üretimi mi, kenti mi, devleti mi? 3. **Delegesi geri çağrılabilir mi?** Temsilciyi seçenler onu her an görevden alabilir mi? 4. **Ekonomik mi, siyasal mı?** Mücadelesi bölüşümle mi sınırlı, yoksa iktidar sorusuna mı uzanıyor? 5. **Üretimi durdurabilir mi?** Yapısal gücü (0.10) var mı? 6. **İktidar sorusuna yanıtı ne?** Devleti ele geçirmeyi, dönüştürmeyi ya da onun yerine geçmeyi hedefliyor mu? 7. **Bürokratikleşmeye karşı güvencesi ne?** Temsilcilerin tabandan kopmasını ne önlüyor?

T30 cetveli: örgüt biçimleri

Biçim	Tarihsel örnekler (dosyadaki bölümler)	Nerede?	Neyi denetler?	Delege geri çağrılabilir mi?	Ekonomik / siyasal	Üretimi durdurabilir mi?	İktidar sorusuna yanıtı	Bürokratikleşmeye karşı güvence
Paris Komünü	1871 Paris (Kısım IV)	Kent	Kent yönetimi, milis, atölyeler	Evet, her an	Siyasal	Dolaylı	Burjuva devlet aygıtını parçalayıp yerine işçi iktidarı	Geri çağrılabilirlik, işçi ücreti, yasama-yürütme birliği
İşçi ve asker konseyleri (Räte)	Almanya 1918-19 (Kısım V)	Fabrika, garnizon, kent	Fabrika, kışla, kısmen kent	Evet (ilkede)	Siyasal ve ekonomik	Evet	İkili iktidar; SPD önderliği onları Ulusal Meclis'e tabi kıldı	Tabanın sürekli toplanması; önderlik sosyal demokrasiye geçince güvence çöktü
Fabrika konseyleri	Torino 1919-20 (Bölüm 20; Gramsci)	Fabrika, atölye	Üretim süreci	Evet, atölye temsilcileri	Önce ekonomik, sonra siyasal	Evet (fabrika işgalleri, 1920)	Üretimin denetimindeki iktidara; ama siyasal önderlik ve ülke çapında merkezî bağ eksik kaldı	Atölye düzeyinde seçim; sendika bürokrasisi (CGL) hareketi fabrika sınırında tuttu
Sovyet	Petersburg 1905, Rusya 1917; Macaristan 1919	Fabrika, kışla, köy; ülke ölçeğinde kongre	Üretim, ordu, devlet	Evet	Siyasal	Evet	İktidarın organı: "Bütün iktidar sovyetlere"	Geri çağrılabilirlik; devrimci partiyle birlik; sonraki dönemde bürokratikleşme riski (Kısım X)
Sendika (meslek, işkolu, genel)	İngiliz meslek sendikalarından DGB, CGT, CGIL'e (Kısım II-IX)	İşyeri, işkolu, ülke	Ücret, iş günü, çalışma koşulları	Genellikle hayır (seçim dönemleriyle sınırlı)	Ekonomik (siyasal bağlarıyla)	Evet (grev)	Tek başına yanıtı yok; parti ve devletle ilişkisine göre değişir	Üye demokrasisi, iç muhalefet; zayıf olduğunda iletim kayışına ya da sosyal ortaklığa dönüşür
Taban sendikası	İtalya COBAS, SI Cobas; Fransa SUD (Bölüm 70)	İşyeri, sektör	Ücret, koşullar	Çoğunlukla evet	Ekonomik, güçlü siyasal vurgu	Evet (özellikle lojistikte)	Açık değil; çoğu zaman bürokrasiye karşı savunma	Doğrudan demokrasi, genel kurul; zayıf yanı süreklilik ve ölçek

Biçim	Tarihsel örnekler (dosyadaki bölümler)	Nerede?	Neyi denetler?	Delege geri çağrılabilir mi?	Ekonomik / siyasal	Üretimi durdurabilir mi?	İktidar sorusuna yanıtı	Bürokratikleşmeye karşı güvence
İşyeri temsilcileri ve işyeri komiteleri	Clydeside *shop stewards* (1915), Metal Fırtına temsilcileri (2015)	İşyeri	Üretim temposu, günlük koşullar	Evet	Ekonomik, kriz anında siyasal	Evet	Tek başına yok; konseye dönüşme potansiyeli	Tabana yakınlık; işverenin atma gücü karşısında kırılgan
İşçi partisi: kitle partisi	SPD 1875-1914, PCI 1945 sonrası (Kısım III-IX)	Ülke, seçim bölgesi, mahalle	Meclis grubu, belediyeler	Hayır	Siyasal	Dolaylı	Parlamento yoluyla reform ya da iktidar; revizyonizm riski	Program, iç demokrasi; aygıt büyüdükçe bürokrasi büyür
İşçi partisi: öncü parti	Bolşevik parti; Komintern partileri (Kısım V-VII)	İşyeri hücresi, ülke	Strateji, önderlik	Demokratik merkeziyetçilik ilkesine göre	Siyasal	Hücre ve sendika çalışmasıyla	Devrimci iktidar	İşyeri örgütlenmesi, eleştiri-özeleştiri, tabana kök salma; revizyonizme karşı ideolojik mücadele
Kooperatif	Rochdale 1844; Emilia-Romagna; Mondragón 1956	İşletme, bölge	Kendi işletmesi	Evet (genel kurul)	Ekonomik	Kendi üretimini	Tek başına yanıtı yok; kapitalist piyasaya uyum baskısı altında	Bir üye bir oy; ama piyasa rekabeti kooperatifi kâr mantığına iter
İşçi dernekleri ve kültür örgütleri	Alman işçi spor ve şarkı dernekleri; Viyana'nın "Kızıl" kültürü (Kısım VI)	Mahalle, kent	Boş zaman, eğitim, kültür	Değişken	Kültürel-siyasal	Hayır	Karşı-hegemonya (K4)	Partiyle ve sendikayla bağ
Kiracı sendikası	Glasgow kira grevi (1915); Berlin kiracı hareketi; İspanya PAH ve kiracı sendikaları (Bölüm 75, 92.3)	Bina, mahalle, kent	Kira, tahliye, konut	Evet (bina komitesi)	Ekonomik (yeniden üretim), güçlü siyasal	Kira grevi	Konut mülkiyeti sorununu gündeme taşır	Bina ve mahalle toplantıları

Biçim	Tarihsel örnekler (dosyadaki bölümler)	Nerede?	Neyi denetler?	Delege geri çağrılabilir mi?	Ekonomik / siyasal	Üretimi durdurabilir mi?	İktidar sorusuna yanıtı	Bürokratikleşmeye karşı güvence
Göçmen işçi dernekleri	FİDEF, DİDF, HTİB (Bölüm 85-86)	Kent, ülke	Hak savunusu, kültür, siyasal eğitim	Değişken	Siyasal-kültürel	Hayır (sendikayla birlikte evet)	Sendikalara ve partilere köprü	Sendikayla bağ; kimlik ağlarına karşı sınıf vurgusu
Platform işçisi ağları ve dijital örgütlenme	Kurye kolektifleri; İspanya'da *Riders x Derechos*; IWGB (Bölüm 76.2)	Şehir, uygulama, mesajlaşma grubu	Ücret, algoritma, iş kazaları	Genellikle evet (yatay)	Ekonomik, yasal düzenleme talebi	Evet (uygulamadan toplu çıkış)	Açık değil	Yatay yapı; zayıf yanı süreklilik ve bağımsız kaynak

Tablo T30: Örgüt biçimleri cetveli. Sütunlar yedi soruya karşılık gelir.

Görsel: Santiago Kiracılar Birliği'nin gösterisi, Şili, 1914. Kiracı sendikası, fabrika dışındaki sınıf örgütlenmesinin en eski biçimlerinden biridir. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Kuramsal çerçeve: dört klasik yaklaşım

Marx ve kooperatifler. Marx, 1864'te Uluslararası İşçi Derneği'nin (Birinci Enternasyonal) *Açılış Bildirgesi*'nde işçi kooperatiflerini büyük bir deney olarak selamladı: kooperatifler, büyük ölçekli üretimin bir patronlar sınıfı olmadan da yürütülebileceğini "sözle değil eylemle" kanıtlıyordu. Ama aynı metin uyarıyordu: dar çevreyle sınırlı kaldıkça kooperatif emek, tekellerin büyümesini durduramaz ve işçi kitlelerini kurtaramaz; bunun için işçi sınıfının **siyasal iktidarı** ele geçirmesi gerekir. 1875'te *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx, Lassalle'ci çizginin "devlet yardımıyla üretim kooperatifleri" önerisini sert biçimde eleştirdi: kooperatifler işçilerin kendi bağımsız yaratımları olduğu ölçüde değerlidir; burjuva devletin himayesinde kurulacak bir kestirme sosyalizm yolu değildir. Bugünkü dersi açıktır: Mondragón gibi başarılı kooperatifler bile küresel piyasada rekabet ettikçe kâr mantığına, taşeronlaşmaya ve üye olmayan ücretli işçi çalıştırmaya zorlanır. Kooperatif, iktidar sorusunun yerine geçemez; ama işçi sınıfının yönetme kapasitesinin okuludur.

Lenin: parti ve sovyet. Lenin 1902'de *Ne Yapmalı?*'da, kendiliğinden ekonomik mücadelenin (sendikal bilinç) kendi başına sosyalist bilince dönüşmeyeceğini, bunun için işçi sınıfının en bilinçli kesimlerini bir araya getiren, teoriyle donanmış ve disiplinli bir **devrimci parti** gerektiğini savundu. 1905'te Petersburg'da işçilerin kendiliğinden yarattığı **sovyet**i gördüğünde ve 1917'de *Devlet ve Devrim*'i

yazdığında, parti ile sovyet arasındaki ilişkiyi şöyle kurdu: sovyet, bütün emekçilerin katıldığı iktidar organıdır; parti, bu organın içinde devrimci stratejiyi savunan ve kazanmaya çalışan önderliktir. Biri öbürünün yerine geçmez. Parti sovyetin yerine geçtiğinde bürokratikleşme, sovyet partisiz kaldığında dağılma ya da reformist önderliğe teslim olma tehlikesi doğar. 1918-19 Almanya'sı ikinci tehlikenin (konseyler vardı, devrimci parti yoktu ya da zayıftı), Sovyetler Birliği'nin sonraki tarihi ise birincisinin dersleriyle doludur (Kısım X).

Gramsci: fabrika konseyi. Antonio Gramsci, 1919-20'de Torino'da çıkardığı *L'Ordine Nuovo* dergisinde fabrika konseyini, sendikadan farklı bir biçim olarak tanımladı. Sendika, işçiyi bir **ücretli** olarak, yani emek gücünün satıcısı olarak örgütler ve kapitalizmin içinde pazarlık yapar. Fabrika konseyi ise işçiyi bir **üretici** olarak, yani üretim sürecinin öznesi olarak örgütler; bütün işçiler, sendika üyesi olsun olmasın, atölye atölye temsilcilerini seçer. Konsey bu yüzden geleceğin işçi devletinin çekirdeğidir. Torino'nun dersi ise ikiliydi: konsey hareketi 1920 Eylül'ünde yüzlerce fabrikayı işgal etti, ama İtalyan Sosyalist Partisi ve CGL önderliği hareketi ülke çapında bir iktidar mücadelesine dönüştürmedi; işgaller sona erdi ve iki yıl sonra faşizm iktidara geldi (Bölüm 20-21). Gramsci'nin kendisi sonradan bu deneyimden, konseylerin ancak devrimci bir partiyle birlikte kazanabileceği sonucunu çıkardı.

Luxemburg: kitle grevi. Rosa Luxemburg 1906'da yazdığı *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*'da 1905 Rus Devrimi'nin derslerini Alman işçi hareketine taşıdı. Kitle grevi, bir parti yönetiminin masa başında "ilan edeceği" bir taktik değil, sınıf mücadelesinin belli bir aşamasında kendiliğinden patlayan, ekonomik ve siyasal talepleri iç içe geçiren, milyonları harekete geçiren bir süreçtir. Luxemburg'un eleştirisi Alman sendika bürokrasisine yönelikti: bürokrasi, örgütün kasasını ve üye sayısını korumak için kitle hareketinden korkuyordu. Ama Luxemburg örgütü küçümsemedi; partinin görevinin kitle grevine **siyasal yön vermek** olduğunu savundu. Kendiliğindenlik ile örgüt arasındaki bu diyalektik, Bölüm 92.7'de bugünün hareketlerini değerlendirirken yeniden karşımıza çıkacak.

Biçimler birbirinin yerine geçmez

Bu dört yaklaşımı ve cetveli birlikte okuyunca bir sonuç belirginleşir: **Örgüt biçimleri bir işbölümü içinde çalışır.**

İşlev	Taşıyan biçim	O biçim eksik kaldığında ne oldu?
Ekonomik savunma (ücret, iş günü, koşullar)	Sendika, işyeri komitesi	İşçiler en temel haklarını koruyamadı; 1980 sonrası sendikasızlaşma ve taşeron düzeni
İktidar organı (üretimi ve kenti yönetme)	Konsey, sovyet, komün	Devrimci anlarda eski devlet ayakta kaldı; kitle hareketi dağıldı (Almanya 1919, İtalya 1920)
Siyasal önderlik ve strateji	Parti	Kendiliğinden hareketler söndü ya da reformist önderliğe teslim oldu (1918-19, 1968 Fransa)
Yeniden üretim alanı (konut, bakım, kültür)	Mahalle örgütü, kiracı sendikası, işçi kültür dernekleri	İşçi evinde, mahallesinde yalnız kaldı; aşırı sağ bu boşluğu doldurdu (eski DDR, Bölüm 79)
Sermayesiz üretim deneyimi	Kooperatif	İşçi sınıfının yönetme kapasitesi deneyim kazanamadı; ama tek başına kooperatif kapitalizmi aşamadı
Enternasyonal bağ	Uluslararası örgütler, sınır ötesi sendika ağları	Ulusal önderlikler kendi burjuvazilerinin arkasına dizildi (1914)

Tarihin ağır dersi şudur: **Bu biçimler birbirinden koptuğunda hareket yenildi.** 1918-19'da Almanya'da konseyler vardı, ama sendika bürokrasisi ile SPD önderliği konseyleri Ulusal Meclis'e tabi kıldı; devrimci parti (KPD) ise çok genç ve zayıftı. 1920'de İtalya'da fabrika konseyleri vardı, ama siyasal önderlik yoktu. 1930'ların başında Almanya'da güçlü sendikalar ve iki büyük işçi partisi vardı, ama aralarındaki uçurum birleşik cepheyi engelledi (Bölüm 24). 1980'lerden sonra Batı Avrupa'da güçlü sendikalar kaldı, ama siyasal önderlik sosyal liberalizme kaydı ve mahalle örgütlenmesi çözüldü (Kısım XI). Tersine, zafer ya da büyük kazanım anlarında bu biçimlerin birlikte çalıştığını görürüz: Rusya 1917'de parti, sovyet, fabrika komitesi ve köylü komitesi; Yugoslavya ve Arnavutluk'ta 1941-45'te parti, partizan ordusu ve halk kurtuluş komiteleri; 1945 sonrası Batı Avrupa'da güçlü sendikalar, kitle partileri ve direnişten gelen yerel komiteler (Kısım VII, IX).

Bürokratikleşme sorunu

Her örgüt büyüdükçe bir aygıt oluşturur: maaşlı görevliler, merkez binaları, kasalar, yayın organları. Bu aygıt gereklidir; ama kendi çıkarlarını geliştirme eğilimindedir. Alman sosyolog Robert Michels bundan "oligarşinin tunç yasası" diye bir kader çıkardı: her örgüt kaçınılmaz olarak bir azınlığın egemenliğine dönüşür. Marksist yanıt kadercilik değildir. Bürokratikleşme bir yasa değil, bir eğilimdir ve ona karşı **güvenceler** kurulabilir. Tarih bu güvenceleri sınamıştır: - **Geri çağrılabilirlik:** Seçenlerin temsilciyi her an görevden alabilmesi (Komün, sovyet, konsey). - **İşçi ücreti:** Görevlinin, temsil ettiği işçiden fazla kazanmaması (Komün; Lenin'in *Devlet ve Devrim*'deki vurgusu). - **Rotasyon:** Görevlerin belirli sürelerde dönüşümlü üstlenilmesi. - **Tabanın sürekli toplanması:** Genel kurullar, işyeri toplantıları; kararın yalnızca merkezde değil tabanda da tartışılması. - **İç demokrasi ve eleştiri özgürlüğü:** Eleştiri-özeleştirinin bir tören değil, gerçek bir denetim aracı olması. - **İdeolojik mücadele:** Revizyonizmin ve reformizmin ideolojik olarak açıkça teşhir edilmesi; aygıtın kendi çıkarını "gerçekçilik" diye sunmasına karşı sınıf bakışının sürekli yeniden kurulması.

Sekizinci tezin dersi burada da geçerlidir: sosyalist ülkelerde bile, bu güvenceler zayıfladığında parti-devlet aygıtı yeni bir egemen katmana dönüşebildi. Bu yüzden örgüt biçimlerinin tarihi, aynı zamanda **işçi demokrasisinin** tarihidir.

> **Kavram kutusu.** - **Konsey (Räte, sovyet, fabrika konseyi):** İşçilerin işyerinde ve kentte seçtikleri, geri çağrılabilir delegelerden oluşan iktidar organı; ikili iktidar anlarında burjuva devletin karşısında doğar (0.13). - **Kitle partisi ↔ öncü parti:** Kitle partisi geniş üyelikle seçim ve kitle örgütlenmesine dayanır; öncü parti sınıfın en bilinçli kesimlerini örgütleyip devrimci stratejiyi taşır. Leninist anlayışta öncü parti, kitle örgütlerinden kopuk bir tarikat değil, onların içinde çalışan önderliktir. - **Bürokratikleşme:** Örgütün aygıtının tabandan kopup kendi çıkarlarını geliştirmesi; işçi aristokrasisi ve devlete eklemlenmeyle beslenir (0.2, Kısım VIII). - **Kendiliğindenlik ve bilinç:** Kitlelerin örgüt çağrısı olmadan harekete geçmesi ile bu hareketin kalıcı örgüte ve bilinçli stratejiye dönüşmesi arasındaki diyalektik (0.4).

> **Yanlış anlatıya yanıt.** *"Sendikalar da partiler de eskidi; bugün yatay ağlar ve sosyal medya yeter."* Yatay ağlar hızlı seferberlik sağlar; ama grev fonu, hukuki savunma, kuşaklar arası bilgi aktarımı, strateji ve iktidar sorusuna yanıt üretemez. 2010'ların meydan hareketlerinin çoğu tam da bu yüzden birkaç ay içinde dağıldı. Dijital araçlar örgütün yerine geçmez, örgütün elinde güçlü bir araçtır. Tarihin her dönemi yeni biçimler yaratır (kiracı sendikası, kurye kolektifi), ama bu biçimler eski işlevleri, yani ekonomik savunmayı, iktidar organını, siyasal önderliği ve yeniden üretimi taşımak zorundadır.

Dört soru. *Kimin elinde?* Örgüt, üyelerinin gerçek denetiminde olduğu ölçüde sınıfın elindedir. *Kimin denetiminde?* Geri çağrılabilirlik ve taban toplantıları yoksa aygıtın. *Kimin yararına?* Biçimler birlikte çalıştığında sınıfın bütününün; koptuğunda aygıtın ya da sermayenin. *Kim karar veriyor?* Konsey anlarında taban; bürokratik dönemlerde merkez.

Okuma ve izleme önerisi. Marx, *Fransa'da İç Savaş*; Lenin, *Ne Yapmalı?* ve *Devlet ve Devrim*; Gramsci, *L'Ordine Nuovo* yazıları (Türkçe seçkiler); Luxemburg, *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*; blogda *İllüzyonlar Çağında Tarihsel Özne Olmak: "Örgütlenin!"* yazısı.

Bölüm 91: Dersler ve Somut Görevler

Sahne. Bir cumartesi öğleden sonrası, İstanbul'un bir semtinde, bir derneğin küçük salonu. Masanın etrafında on iki kişi: iki kurye, bir çağrı merkezi çalışanı, üç üniversite öğrencisi, bir hemşire, iki yazılımcı, bir tekstil işçisi, bir öğretmen, bir emekli metal işçisi. Önlerinde bu dosyanın basılı sayfaları. O günün konusu 1932 Almanya'sı. Tartışma bir yerde düğümleniyor: "Neden birleşemediler?" Emekli metal işçisi 1977'deki Taksim'i anlatmaya başlıyor. Yazılımcılardan biri telefonunda Metal Fırtına'nın fotoğraflarını buluyor. Bu salon, bu dosyanın yazılma nedenidir: tarihi anmak değil, yöntem olarak öğrenmek.

Tez. Beş yüz yıllık Avrupa işçi sınıfı tarihi, genç yoldaşlara ağıt değil **yöntem** bırakır. Bu yöntem, on dört dersle özetlenebilir. Her ders bir yenilginin ya da bir zaferin sınanmış sonucudur. Türkiye'nin sınıf tarihi, Avrupa'nın bu dersleriyle adım adım örtüşür. Dersler ancak somut görevlere dönüştüğünde ders olur.

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu dosyayı buraya kadar okuduysanız, çitlenen tarlalardan Manchester'ın dokuma fabrikalarına, Komün'ün barikatlarından Weimar'ın sokaklarına, partizan dağlarından refah devletinin fabrikalarına, Duvar'ın yıkılışından bugünün kurye motorlarına uzun bir yol yürüdünüz. Şimdi bu yolun bize ne öğrettiğini toparlama zamanı. Aşağıdaki on dört ders, ezberlenecek kurallar değil, tartışılacak, sınanacak ve kendi deneyiminizle zenginleştirilecek sonuçlardır.

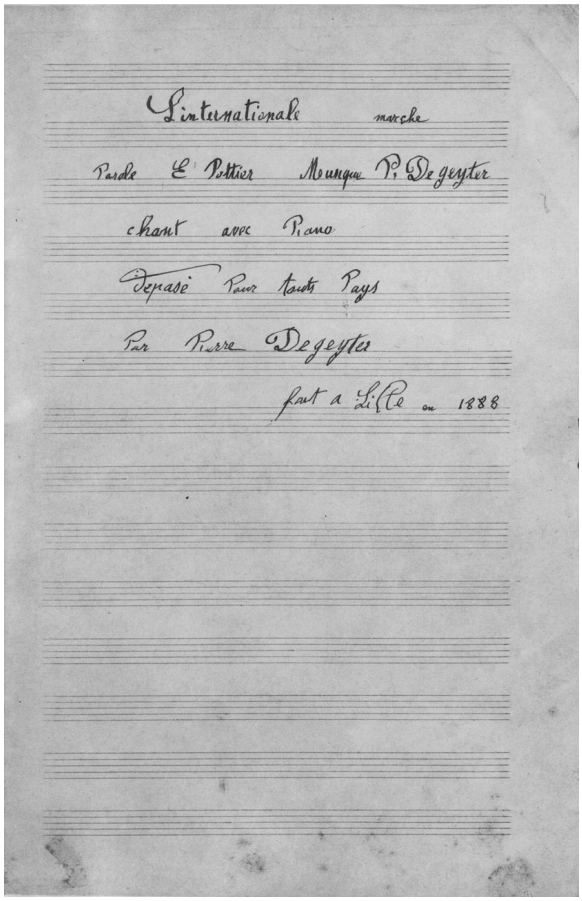

Görsel: Eugène Pottier'nin sözleri ve Pierre Degeyter'in bestesiyle Enternasyonal marşının 1888 tarihli ilk baskısının kapağı (tıpkıbasım). Pierre Degeyter, Eugène Pottier, kamu malı, Wikimedia Commons.

On dört ders

1. Hiçbir hak verilmedi, hepsi alındı. Sekiz saatlik iş günü 1918-19'da devrim dalgasıyla, ücretli izin 1936'da Fransa'daki fabrika işgalleriyle, İngiliz Ulusal Sağlık Hizmeti 1945'te savaştan örgütlü ve radikalleşmiş çıkan bir işçi sınıfının baskısıyla kazanıldı. Hiçbiri parlamentonun, patronun ya da "piyasanın olgunlaşması"nın hediyesi değildi (Kısım II-IX).

2. Burjuvazi korktuğu kadar verir, korkusu bitince geri alır. 1945-1975'in refah devleti, örgütlü işçi sınıfının ve Doğu'daki sistemin yarattığı korkunun ürünüydü. 1973 krizinden ve özellikle 1989'dan sonra korku bitti, haklar birer birer geri alındı: Thatcher, Hartz IV, emeklilik yaşı, taşeron (altıncı tez; Kısım IX ve XI).

3. Örgüt büyüdükçe bürokrasi büyür; denetimi tabanda tutmak gerekir. SPD'nin 1914'e kadar büyüyen aygıtı, savaş kredilerine "evet" diyen aygıttı. Güvence, geri çağrılabilirlik, iç demokrasi ve tabanın sürekli toplanmasıdır (K9).

4. "Küçük kötü" siyaseti büyük kötüyü getirir. 1932'de SPD, Hitler'e karşı Hindenburg'u destekledi. Birkaç ay sonra Hindenburg Hitler'i başbakan atadı (Bölüm 24). Bugün aşırı sağa karşı "liberal merkez"in arkasına dizilme çağrıları aynı mantıkla işler.

5. Birleşik cephe, farklı işçi örgütlerinin ortak düşmana karşı ortak eylemidir; önderliklere teslimiyet değil, tabanda birliktir. 1934 Şubat'ında Paris'te sosyalist ve komünist işçilerin sokakta birleşmesi, faşist tehdidi durdurdu ve Halk Cephesi'nin yolunu açtı (Bölüm 26). Birleşik cephe, programı silmek değil, ortak düşmana karşı ortak eylemdir.

6. Hiçbir devletin dış politikası sınıfın bağımsızlığının yerine geçemez. 1939'daki pakt, Batı'daki komünist partileri zor bir duruma soktu; 1944'teki Yüzdeler Anlaşması Yunan partizanlarını büyük güç pazarlığının nesnesi yaptı (dördüncü ve beşinci tez; Kısım VII).

7. Silahlı ve örgütlü sınıfın silahını ve örgütünü "zafer sonrası" teslim etmesi, zaferin teslimi olabilir. Yunanistan'da Şubat 1945'teki Varkiza Anlaşması ile ELAS'ın silah bırakması beyaz terörün önünü açtı; İtalya'da partizanların 1945'te silahsızlandırılması, eski devlet aygıtının büyük ölçüde korunmasıyla birlikte ilerledi (Kısım VII).

8. İşçinin sendikası da sermayenin ya da devletin aracına dönüşebilir. Dört ayrı biçim vardır: **işveren sendikası** (1899'dan itibaren Fransa'daki "sarılar", Alman şirket sendikaları), **korporatist devlet sendikası** (Nazi Almanyası'nda DAF, Franco İspanyası'nda Sindicato Vertical), **bürokratik iletim kayışı sendikası** (DDR'de FDGB) ve **sosyal ortaklık sendikası** (bugünün "sosyal diyalog" düzeni). Güvence, tabanın denetimidir (yedinci tez; Kısım VIII).

9. Göçmen işçiye karşı yerli işçi: bu bölünme her zaman sermayenin işine yarar. 19. yüzyılda İngiltere'deki İrlandalı işçiden bugünün Suriyeli işçisine, sermaye her zaman işçileri kökenlerine göre bölerek ücretleri düşürdü. Marx bunu 1870'te (Meyer ve Vogt'a mektup, 9 Nisan 1870) İngiliz ve İrlandalı işçiler arasındaki düşmanlık için yazmıştı: bu düşmanlık, örgütlü olmasına rağmen İngiliz işçi sınıfının güçsüzlüğünün sırrıdır (Bölüm 77-78).

10. Kamu mülkiyeti işçi denetimi ve demokrasi olmadan savunulamaz. 1953'te Berlin'de, 1968'de Prag'da, 1980'de Gdańsk'ta ve 1989'da Doğu Avrupa'nın bütününde, kâğıt üzerinde "halkın" olan fabrikaları işçiler savunmadı; çünkü o fabrikalar artık fiilen onların denetiminde değildi (sekizinci tez; Kısım X).

11. İşçi öfkesi sınıf siyasetine dönüşmezse milliyetçiliğe ve ırkçılığa tercüme edilir. Yugoslavya'da 1988-91'de grev dalgası milliyetçi seferberliğe dönüştü; Bulgaristan'da 1989'da Türklere karşı zorla ad değiştirme ve sürgün, sistemin krizini bir "ulusal düşman"a yöneltti; eski DDR'de Treuhand'ın bıraktığı öfke bugün AfD'ye akıyor. Ama aynı öfke örgütle buluştuğunda sola döner: eski DDR'de sola yönelen gençlik bunun kanıtıdır (Bölüm 61, 79).

12. Kazanılmış haklar ancak onları kazandıran örgütlü güç korunduğu sürece korunur. 1945'te kazanılan sosyal güvenlik sistemleri, 2000'lerde Hartz yasalarıyla söküldü; çünkü onları kazandıran örgütlü güç, aradan geçen yıllarda çözülmüştü (Bölüm 69).

13. Sermayenin Avrupa'sına karşı işçilerin Avrupa'sı: ne AB ne milliyetçilik, enternasyonalist birlik. AB, sermayenin serbest dolaşımının ve kemer sıkmanın kurumsal çerçevesidir (Bölüm 68); milliyetçi "egemenlik" söylemi ise aynı sermayenin ulusal kılığıdır. İşçi sınıfının yolu ikisinin dışındadır.

14. Enternasyonalizm bir duygu değil, bir örgütlenme biçimidir. 1864'te Londra'da kurulan Enternasyonal, İngiliz ve Fransız işçilerinin grev kırıcı ithaline karşı ortak örgütlenme ihtiyacından doğdu. Bugün aynı şirkete karşı birden çok ülkede eşzamanlı grev, bu ihtiyacın çağdaş biçimidir (Bölüm 90, 93).

Avrupa'da ↔ Türkiye'de

Bu derslerin Türkiye'ye uzak olmadığını görmek için, Avrupa işçi sınıfı tarihinin kilit anlarını Türkiye'deki karşılıklarıyla yan yana koyalım.

Avrupa'da	Türkiye'de	Ortak ders
Le Chapelier Yasası (Fransa, 1791): işçi örgütlenmesi ve grev yasağı	**1936 İş Kanunu** (3008 sayılı): grev ve lokavt yasağı	Burjuva devrimi işçiye örgütlenme hakkı tanımadı
Sosyalist Yasası (Almanya, 1878-1890)	**TCK 141-142** (1936-1991): komünist propaganda ve örgütlenme yasağı	Yasaklar örgütü yok edemedi, yeraltına itti
Stinnes-Legien Anlaşması (15 Kasım 1918): sendikaların devrime karşı işverenlerle anlaşması	**Türk-İş'in "partiler üstü" politikası**: sınıf siyasetinden uzak durma	"Tarafsızlık", sermayenin tarafını tutmaktır
1929 Berlin 1 Mayısı ("Kanlı Mayıs"): SPD'li polis şefinin yasağı, 30-33 ölü (doğrulanacak)	**1977 Taksim 1 Mayısı**: 34 ölü; faillerin hiçbir zaman yargılanmaması	1 Mayıs'ı yasaklayan devlet, işçinin kanıyla düzenini korur
Force Ouvrière (Fransa, 1947-48): CGT'den ayrılan, ABD sendikalarından fon alan konfederasyon	**Türk-İş ve AFL-CIO** (AAFLI aracılığıyla) ilişkileri	Soğuk Savaş'ın sendikal bölücülüğü (Kısım VIII)
Treuhand (1990-1994): DDR sanayisinin tasfiyesi	**Türkiye'de özelleştirmeler**: SEKA (2005 İzmit fabrika işgali), Tekel (2009-2010 direnişi)	Kamu mülkünün satışı, örgütlü işçinin tasfiyesidir
Hartz IV (Almanya, 2005)	**4857 sayılı İş Kanunu** (2003): esnek çalışma, taşeron	Sosyal liberal "reform", güvencesizliğin yasallaşmasıdır
Gastarbeiter (1955-1973)	**Bugünün göçmen işçileri** (Suriyeli, Afgan)	Misafir işçi, sınıfın en alt basamağına yerleştirilir
1989 Bulgaristan göçü (yaklaşık 300-350 bin kişi, doğrulanacak)	**Bursa'nın ucuz emeği**: göçmenlerin tekstil ve sanayide çalıştırılması	Bir ülkenin krizi, öbür ülkenin sermayesine ucuz emek sağlar

Bu tablo iki yönlü okunmalıdır. Birincisi: Türkiye'nin sınıf tarihi Avrupa'nın dışında değil, aynı tarihin bir parçasıdır. İkincisi: Avrupa'nın dersleri Türkiye için bir "demokrasi dersi" değil, **bir sınıf mücadelesi dersidir.** Türkiye'de sınıf hareketi kendi tarihini Avrupa'dan yalnızca "demokratik standartlar" olarak

öğrenirse, Avrupa'nın gerçek tarihini, yani hakların nasıl savaşılarak alındığını ve nasıl uzlaşmalarla kaybedildiğini öğrenemez.

Somut görevler

Dersler, eyleme dönüşmediği sürece yalnızca bilgidir. Bu dosyadan çıkan somut görevler şunlardır:

1. Okuma grubu. Bu dosyanın EK F'sinde önerilen on haftalık okuma programı, işyerinde, okulda ya da mahallede kurulacak okuma gruplarının iskeletidir. Her hafta bir kısım, bir film, bir soru. Amaç akademik bilgi değil, kendi deneyimimizi tarihin ışığında tartışmaktır. Okuma grubu, örgütlenmenin ilk hücresi olabilir.

2. İşyeri komitesi. Sendika olsun olmasın, işyerinde güvenilir birkaç arkadaşla başlayan bir komite: ücret, fazla mesai, iş güvenliği ve taşeron sorunlarını birlikte izlemek, bilgi toplamak, ortak talepleri belirlemek. Metal Fırtına'nın temsilcileri de böyle başladı.

3. Kiracı örgütlenmesi. Aynı binada, aynı sokakta, aynı sitede oturan kiracıların bir araya gelmesi: kira artışlarına, tahliyelere, bakımsızlığa karşı ortak tavır. Madrid'in ve Berlin'in kiracı sendikaları bugün Avrupa'nın en canlı işçi örgütleri arasındadır (Bölüm 75, 92.3).

4. Göçmen işçiyle ortak örgütlenme. Suriyeli, Afgan, Afrikalı işçi, yerli işçinin rakibi değil, aynı patrona karşı yoldaşıdır. Aynı atölyede, aynı şantiyede, aynı tarlada çalışan göçmen işçiyle ortak dil, ortak talep ve ortak örgüt.

5. Avrupa'daki Türkiyeli işçi örgütleriyle bağ. Almanya'da, Hollanda'da, Fransa'da, İsveç'te Türkiyeli işçilerin sol derneklerine, sendikacılarına ve yeni kuşak göçmenlere uzanan kalıcı ilişkiler: bilgi paylaşımı, ortak kampanyalar, aynı şirkete karşı dayanışma (Bölüm 90).

6. Tarihi anma değil, yöntem olarak öğrenmek. 1 Mayıs'ları, Taksim'i, Luxemburg'u, Komün'ü anmak değerlidir. Ama anma, derslerin yerini alırsa bir ayine dönüşür. Her anmada şu sorulmalıdır: bu olay bugün bize ne öğretiyor, bu öğrendiğimizle ne yapacağız?

> **Kavram kutusu.** - **Ders:** Bir yenilginin ya da zaferin, benzer koşullarda yeniden sınanabilecek sonucu. Ağıtın karşıtı. - **Birleşik cephe:** Farklı işçi örgütlerinin program farklarını silmeden ortak düşmana karşı ortak eylemi; tabanda birlik (Bölüm 24-26). - **Somut görev:** Genel bir ilkenin belirli bir yerde, belirli kişilerle, belirli bir zamanda uygulanması.

> **Yanlış anlatıya yanıt.** *"Tarih tekerrürden ibarettir; yenilgiler kaçınılmazdı."* Tarih tekerrür etmez; ama aynı koşullar aynı sonuçları üretme eğilimindedir. Yenilgiler kaçınılmaz değildi: her birinde öznel etkenin, yani örgütün, birliğin ve önderliğin eksikliği belirleyici oldu (0.14). Dersleri öğrenmek, aynı hataları tekrarlamamanın tek yoludur.

> **Dört soru.** *Kimin elinde?* Dersler, onları okuyan ve tartışan örgütlü işçilerin elinde. *Kimin denetiminde?* Okuma grubunun, işyeri komitesinin, kiracı örgütünün kolektif denetiminde. *Kimin yararına?* Yarının mücadelelerinin. *Kim karar veriyor?* Siz, genç yoldaşlar.

Okuma ve izleme önerisi. Bu dosyanın EK F'si (on haftalık okuma programı); Ken Loach, *Toprak ve Özgürlük* (1995) ve *Pride* (Matthew Warchus, 2014); blogda *Ütopyayı Eleştirmek Yetmez: Teori ve Eylem'in 73. Sayısına Yoldaşça Bir Okuma* (teoriveeylem73).

Bölüm 92: Ayak Sesleri: 2024-2026 Avrupa'sında Bir Uyanışın İşaretleri

Sahne. 25 Eylül 2026, Cuma sabahı. Almanya'da yüz kadar kentte liseliler derslere girmiyor. Ellerinde karton pankartlar, sırtlarında okul çantaları, okul bahçelerinden kent meydanlarına yürüyorlar. Yürüyüşün adı **"Askerliğe Karşı Okul Grevi"**; bir yıl içindeki dördüncü grev. Örgütleyicilere göre katılım 45.000'i aşıyor; polisin kent kent verdiği sayılar daha düşük. Ertesi gün, 26 Eylül Cumartesi, bu kez anne babaları sokakta: DGB, ver.di ve IG Metall'in on beş kentte düzenlediği gösterilerde yaklaşık 175.000 kişi, sekiz saatlik iş gününü, emeklilik hakkını ve sağlık hizmetini savunuyor. Aynı hafta İspanya'da, Madrid'de 87 yaşındaki Maricarmen'in yetmiş yıl yaşadığı evinden sedyeyle çıkarılmasının ardından on binler yürüyor. Bir hafta sonu, üç kuşak, iki ülke. Bu bölüm o hafta sonunda yazılıyor.

Tez. Kırk yıllık gerilemenin ardından Avrupa'da yeni bir uyanışın ayak sesleri duyuluyor. Liselerde, üniversitelerde, fabrika kapılarında, kiracı mahallelerinde ve antifaşist meydanlarda birbirinden kopuk görünen hareketler aynı kaynaktan besleniyor: silahlanma ve savaş için kesilen sosyal haklar, ücreti yiyen kira, gençliğe dayatılan asker ocağı ve güvencesiz gelecek, yükselen faşizm. Bu hareketler henüz tek bir sınıf hareketinde birleşmedi; çoğu kendiliğinden ve dağınık. Ama 1830'ların, 1880'lerin ve 1960'ların sonunun uyanışları da böyle başlamıştı. **Bu bölüm bir kehanet değil, bir tanıklıktır.** Canlı belge olarak her sürümde güncellenecektir.

Nasıl okuyacağız?

Bu bölümde her hareketi aynı yedi soruyla ele alıyoruz: *Ne oldu? Kim katıldı? Sınıfsal bileşimi ne? Hangi talepler? Hangi örgütler? Sınırları ne? Bize ne söylüyor?* Sayılar konusunda özellikle dikkatli olmamız gerekiyor: gösterilerde örgütleyicilerin ve polisin verdiği sayılar çoğu zaman birbirinden çok farklıdır. İkisini ayrı ayrı veriyor, doğrulanmamış olanları işaretliyoruz. Canlı bir tarihi yazarken yanılma payı yüksektir; bu yüzden her sürümde düzeltme bekliyoruz.

92.1 Gençlik savaşa hayır diyor: Almanya'da okul grevleri

Ne oldu? Federal Meclis 5 Aralık 2025'te **Askerlik Hizmetini Modernleştirme Yasası**'nı kabul etti. Yasa 1 Ocak 2026'da yürürlüğe girdi. Yasayla zorunlu kayıt getirildi; 1 Temmuz 2027'den itibaren yoklama muayeneleri başlayacak; gönüllü asker sayısı yetmezse "ihtiyaca göre zorunlu askerlik" uygulanabilecek. Savunma Bakanı Boris Pistorius'un hedefi, 2029'a kadar 460.000 askerlik bir kuvvet.

Yasanın kabul edildiği gün, 5 Aralık 2025'te, liseliler ilk **"Askerliğe Karşı Okul Grevi"**ni yaptı. Bir yıl içinde dört grev izledi: 5 Aralık 2025, 5 Mart 2026, 8 Mayıs 2026 ve 25 Eylül 2026. 8 Mayıs'ta, faşizmden kurtuluşun 81. yıldönümünde, örgütleyicilere göre yaklaşık 150 kentte 45.000 civarında öğrenci sokaktaydı. 25 Eylül grevinde örgütleyiciler yaklaşık 100 kentte 45.000'i aşkın katılımcı açıkladı; polisin kent kent verdiği sayılar daha düşüktü.

Görsel: Tübingen'de liselilerin "Askerliğe Karşı Okul Grevi", 5 Aralık 2025. Giftzwerg 88, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Aynı dönemde vicdani ret başvuruları hızla arttı: 2022'de 951 olan başvuru sayısının 2026'nın ilk yedi ayında 8.302'ye çıktığı bildirildi (blog yazımızdaki veriler; resmî kaynakla doğrulanacak).

Arka plan: kılıç mı tereyağı mı? Almanya'nın 2026 savunma bütçesi 82,2 milyar avro, 2027 önerisi ise yaklaşık 109 milyar avro. Aynı dönemde sağlık bütçesinde kesintiye gidildi. Silah tekeli Rheinmetall 2025'te satışlarını yüzde 29 artırdı ve 63,8 milyar avroluk rekor bir sipariş birikimine ulaştı. Blogdaki *Zenginler Savaş, Öğrenciler Gelecek İstiyor* yazısı bu tabloyu ayrıntısıyla çözümler (zenginlersavasogrencilergelecekistiyor).

Kim katıldı, nasıl örgütlendiler? Katılımcıların büyük çoğunluğu liseliler ve meslek okulu öğrencileri. Örgütlenme yerel grev komiteleri ve okul temsilcilikleri üzerinden yürüdü; büyük kentlerde farklı okullardan çıkan "besleyici yürüyüşler" merkezî mitinglerde birleşti. Öğrenciler okul yönetimlerinin ve polisin baskısıyla karşılaştı.

Sınıfsal okuma. Karl Liebknecht 1907'de yazdığı *Militarizm ve Antimilitarizm*'de gençliği hem militarizmin en önemli hedefi hem de antimilitarist mücadelenin en önemli öznesi olarak görmüştü; bu kitap yüzünden vatana ihanetten hapse mahkûm edildi. Yüz on dokuz yıl sonra aynı soru yeniden soruluyor: silahlanmanın bedelini kim ödüyor? Rheinmetall'in hissedarları kâr ediyor; askere çağrılacak olanlar ise ağırlıkla işçi çocukları. Askerlik, varlıklı ailelerin çocukları için bir "seçenek", yoksul çocuklar için bir "iş" olarak sunulur. "Kılıç mı tereyağı mı" sorusunu en açık soran kuşak, ilk kez asker ocağıyla yüz yüze gelen gençliktir. Bu hareket, eski DDR'de ve bütün Almanya'da sola yönelen gençliğin (Bölüm 79.5) en görünür yüzüdür.

Sınırları. Hareket liseliler arasında güçlü, ama henüz işçi sınıfının örgütleriyle kalıcı bir bağ kurmuş değil. Sendika yönetimlerinin silahlanma bütçesine karşı tavrı zayıf kaldı; silah sanayiindeki işler "istihdam" gerekçesiyle savunuldu (sendikaların tutumu kaynakla doğrulanacak).

92.2 Sosyal hakların savunusu: Almanya'da sendikaların yeniden sokağa çıkışı

Ne oldu? Friedrich Merz hükümetinin planları üç yönlüydü: sekiz saatlik iş gününün esnekleştirilmesi, 45 yıl prim ödeyenlerin erken emeklilik hakkının kaldırılması ve sosyal güvenlik ile bakım harcamalarının kısılması. Buna karşı **26 Eylül 2026'da DGB, ver.di ve IG Metall 15 kentte gösteriler düzenledi**: Nürnberg, Stuttgart, Frankfurt, Hannover, Essen, Berlin, Hamburg, Leipzig, Rostock, Magdeburg ve öteki kentlerde toplam yaklaşık 175.000 kişi yürüdü. Şiar şuydu: **"Emekle kazanıldı: İşin, sağlığın, emekliliğin."** Aynı ay otomotiv sanayisinde fabrika kapatma ve işten çıkarma tehditlerine karşı işçi eylemleri de yaşandı (Eylül 2026; ayrıntılar kaynakla doğrulanacak).

Sınıfsal okuma. Sekiz saatlik iş günü Almanya'da Kasım 1918'de, devrim dalgasının içinde kazanılmıştı (Bölüm 19.2). Yüz sekiz yıl sonra aynı hakkın yeniden savunulmak zorunda kalınması, birinci ve on ikinci derslerin (Bölüm 91) canlı kanıtıdır: hak ancak onu kazandıran örgütlü güç korunduğu sürece korunur. 26 Eylül gösterileri, uzun süredir "sosyal ortaklık" masasında kalan Alman sendikalarının yeniden sokağa çıkmasıdır. Bu önemlidir. Ama sosyal ortaklık sendikacılığının sınırlarına da dikkat etmek gerekir (Bölüm 45): bir günlük gösteriler kalıcı bir grev stratejisine ve siyasal bir alternatife bağlanmazsa, hükümet planlarını küçük tavizlerle geçirebilir. Belirleyici olan, tabanın baskısının sendika yönetimlerini ne kadar ileri itebileceğidir.

92.3 Konut için yürüyenler: İspanya

Ne oldu? Nisan 2025'te İspanya'nın 40 kentinde eşzamanlı konut yürüyüşleri yapıldı. Mayıs 2026'da Madrid'de "turist değil komşu istiyoruz" şiarıyla büyük bir yürüyüş düzenlendi. Eylül 2026'nın son haftasında bir olay bütün ülkeyi sarstı: 23 Eylül'de Madrid'de 87 yaşındaki engelli bir kadın, Maricarmen, yetmiş yıl yaşadığı evinden sedyeyle tahliye edildi. Kirası 500 avrodan 1.650 avroya çıkarılmıştı; emekli aylığı 1.300 avroydu. Tahliyenin ardından İspanya çapında on binlerce kişi sokağa çıktı (sayılar ve kentler kaynakla doğrulanacak). Blogdaki *Maricarmen'in Sedyesi, Elif'in Anahtarı: Avrupa'nın Barınma Krizi ve Evin Sınıfı* yazısı bu olayı Avrupa'nın barınma krizinin simgesi olarak çözümler (evinsinifi).

Görsel: Madrid'de "Onurlu Konut İçin Gösteri"de Prado Müzesi önünde megafonla konuşan İspanya Komünist Partisi'nden bir konuşmacı, 9 Şubat 2025. Barcex, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons.

Hangi örgütler? İspanya'da konut hareketinin omurgası iki tür örgüttür. Birincisi, 2008 krizinden sonra ipotek borçlularının tahliyelerine karşı kurulan **PAH** (İpotek Mağdurları Platformu). İkincisi, son on yılda Madrid, Barselona ve öteki kentlerde kurulan **kiracı sendikaları.** Kiracı sendikaları bina bina örgütlenir, toplu kira pazarlığı yapar, tahliyelere karşı kapı önünde nöbet tutar ve **kira grevi** seçeneğini tartışmaya açmıştır.

Sınıfsal okuma. Konut sorunu bir "arz" sorunu değil, **mülkiyet** sorunudur (Bölüm 75). Kentlerde evler eksik değil; evler yatırım fonlarının, turistik kiralama platformlarının ve büyük ev sahiplerinin elinde toplanıyor. Kira, işçinin ücretinden sermayeye akan ikinci bir kanaldır: işçi işyerinde artı-değer üretir, evinde ücretinin giderek büyüyen bir payını kira olarak öder. **Kiracı sendikası, 21. yüzyıl işçi sınıfının yeni örgüt biçimlerinden biridir** (K9): yeniden üretim alanında, işçinin yaşadığı yerde örgütlenmedir. 1915'te Glasgow'da işçi kadınların başlattığı kira grevi bugün Madrid'de yeniden sahnede.

92.4 Savaş karşıtı hareket

Ne oldu? Gazze'deki soykırıma karşı 2023'ten bu yana Avrupa'nın büyük kentlerinde kitlesel gösteriler sürdü; 2024-2025'te üniversitelerde işgal kampları kuruldu. **İtalya'da Eylül-Ekim 2025'te Gazze için genel grevler yapıldı ve liman işçileri silah sevkiyatlarını durdurma eylemlerine girişti** (ayrıntılar kaynakla doğrulanacak). Şubat 2026'da ABD ve İsrail'in İran'a saldırısıyla başlayan savaşa karşı Avrupa'da yeni bir gösteri dalgası yükseldi: Londra'da 7 Mart 2026'da 50.000'i aşkın kişi yürüdü; Fransa'da 15 Mart'ta 85'i aşkın kentte eylem yapıldı; Atina'da ve Madrid'de büyük gösteriler düzenlendi. Türkiye'de İzmir, Ankara ve Adana'da ABD ve NATO üslerinin kapatılması talebiyle eylemler yapıldı. Aynı dönemde silahlanma bütçelerine ve AB'nin "Avrupa'yı Yeniden Silahlandır" planına karşı kampanyalar örgütlendi.

Kim katıldı? Göçmen kökenli gençler, öğrenciler, akademisyenler, sendikacılar, sol partiler, Filistin dayanışma ağları. İtalya'daki liman eylemleri, savaş karşıtı hareketin **işyeri gücüyle** buluştuğu en önemli andı: bir limanda duran vinç, bir miting kalabalığından daha etkili biçimde silah sevkiyatını durdurabilir.

Sınıfsal okuma. 1914'ün dersi (Bölüm 16-17): savaş kredilerine "evet" diyen sosyal demokrasi, işçi sınıfını kendi burjuvazisinin savaşına yedekledi. Bugün savaş kredilerine "hayır" demek, silahlanma bütçelerine, asker ocağına ve silah sevkiyatına "hayır" demektir. Blogdaki *Emperyalist Çürüme, Hegemonya Krizi ve Sınıf Bağımsızlığı* yazısı İran savaşını bu çerçevede tartışır (iranveabd): savaş karşısındaki tavır bir "kamp" seçimi değil, sınıf bağımsızlığıdır.

92.5 Antifaşist mücadeleler

Ne oldu? Ocak-Şubat 2024'te Almanya'da, aşırı sağcı çevrelerin göçmenleri ve göçmen kökenli yurttaşları kitlesel olarak ülkeden çıkarmayı öngören "yeniden göç" (remigrasyon) planının ortaya çıkmasının ardından, haftalar boyunca milyonlarca kişi sokaklara döküldü. Bu gösterilerin sürekliliği 2025 federal seçimi öncesinde de sürdü. Fransa'da Haziran 2024'te, aşırı sağın iktidara gelme olasılığına karşı sokak ve sandık seferberliği yaşandı. AfD kongrelerine karşı eylemler yapıldı: Riesa'da Ocak 2025'te, Giessen'de Kasım 2025'te (ayrıntılar kaynakla doğrulanacak).

Görsel: Berlin'de AfD'ye ve sağcı aşırılığa karşı gösteri, 14 Ocak 2024. Lucas Werkmeister, CC BY 4.0, Wikimedia Commons.

Bu dalganın karşısında en ağır tablo 6 Eylül 2026'da ortaya çıktı: Saksonya-Anhalt eyalet seçiminde AfD oyların yüzde 43,8'ini aldı (blogda *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil*, afdnereye). Seçimden sonra eski DDR'de antifaşist örgütlenmenin durumu bu sürümde henüz yeterince belgelenemedi (kaynakla araştırılacak).

Sınıfsal okuma. 2024'ün milyonluk gösterileri önemliydi, ama büyük ölçüde "demokrasiyi savunma" söylemiyle sınırlı kaldı ve çoğu zaman aşırı sağın büyümesine zemin hazırlayan kemer sıkma politikalarını uygulayan partilerin de katılımıyla yapıldı. İki yıl sonra Saksonya-Anhalt'ta görülen sonuç, bu sınırlılığın bedelidir. **Antifaşizm ancak sosyal taleplerle birleştiğinde kalıcı olur** (Bölüm 78.6): işsizliğe, kiraya, Treuhand'ın mirasına, "ikinci sınıf yurttaşlık" duygusuna sınıf yanıtı vermeyen bir antifaşizm, AfD'nin beslendiği öfkeyi kurutamaz. 1930'ların dersi (Bölüm 24-26) aynıdır: faşizme karşı cephe, liberal merkezle değil, işçi örgütlerinin tabanda birliğiyle kurulur.

92.6 Grev dalgası Avrupa'nın her yerinde

Almanya ve İspanya'nın ötesinde de 2025, Avrupa'da bir grev yılıydı (tarihler ve katılım sayıları kaynakla doğrulanacak): - **Belçika:** Hükümetin emeklilik ve kemer sıkma planlarına karşı 2025 boyunca genel grevler ve eylem günleri. - **Fransa:** Eylül 2025'te **"Her Şeyi Durduralım"** (*Bloquons tout*) hareketi ve ardından sendikaların düzenlediği eylem günleri. - **Yunanistan:** 13 saatlik iş gününe izin veren yasaya karşı 2025'te genel grevler. - **Portekiz:** İş yasası değişikliğine karşı Aralık 2025'te genel grev.

Bu grevlerin ortak noktası, hepsinin **savunma grevleri** olmasıdır: yeni hak kazanmak için değil, mevcut hakların (emeklilik yaşı, iş günü, iş güvencesi) geri alınmasına karşı. Bu, sınıf güç dengesinin hâlâ sermayeden yana olduğunu gösterir. Ama aynı zamanda, kırk yıllık gerilemeden sonra işçi sınıfının Avrupa'nın dört bir yanında yeniden grev silahını kullanmaya başladığını da gösterir. Yunanistan'daki 13 saat, Almanya'daki "esnek iş günü" ve Portekiz'deki iş yasası, aynı saldırının ülke ülke biçimleridir: **iş gününü 19. yüzyıla geri götürme girişimi.**

92.7 Değerlendirme: Kendiliğindenlikten örgütlülüğe

Ortak özellikler. 2024-2026 hareketleri birkaç ortak özellik taşıyor: - **Genç:** Okul grevlerinde, konut hareketinde, savaş karşıtı gösterilerde ağırlık gençlerde. - **Kentli ve güvencesiz:** Katılımcıların büyük kısmı kentlerde yaşayan, kiracı, güvencesiz çalışan ya da henüz çalışmaya başlamamış gençler. - **Çok milletli:** Göçmen kökenli gençler bu hareketlerin önemli bir kısmını oluşturuyor. - **Dijital:** Sosyal medya ve mesajlaşma uygulamalarıyla çok hızlı örgütleniyorlar.

Zayıf yanlar. Aynı hareketler çoğunlukla **kısa soluklu, birbirinden kopuk ve kalıcı örgütten yoksun.** Okul grevi bir günde yüz kentte yapılabiliyor, ama ertesi gün grev komitelerinin önemli bir kısmı dağılıyor. Konut yürüyüşü on binleri sokağa döküyor, ama kiracı sendikalarının üye sayısı bu kalabalığın küçük bir kısmı. Savaş karşıtı gösteriler Londra'yı dolduruyor, ama silah fabrikalarındaki işçilere henüz ulaşamıyor.

Kuramsal çerçeve: Luxemburg ve Lenin birlikte. Rosa Luxemburg'un *Kitle Grevi*'nde (1906) anlattığı gibi, kendiliğinden patlama sınıf mücadelesinin zorunlu bir aşamasıdır; hiçbir parti yönetimi bu patlamaları emirle yaratamaz. Ama Lenin'in örgüt vurgusunun hatırlattığı gibi, kendiliğinden patlama kalıcı örgüte ve devrimci önderliğe dönüşmezse söner (K9). İki yaklaşım birbirinin karşıtı değil, tamamlayıcısıdır: kendiliğindenlik enerjiyi, örgüt sürekliliği ve yönü sağlar.

Bağlantı noktaları. Bu hareketlerin birleşebileceği somut noktalar şunlardır: - **Okul grevleri ile sendikalar:** Liseliler ile sekiz saati savunan sendikacılar aynı hafta sonunda sokaktaydı; ortak bir eylem günü, ortak bir talep listesi mümkün. - **Kiracı sendikaları ile işyeri komiteleri:** Kirası ödenemeyen işçi ile ücreti yetmeyen işçi aynı kişidir. - **Antifaşist ağlar ile göçmen örgütleri:** Faşizmin

ilk hedefi göçmenlerdir; antifaşizmin en kararlı öznesi de göçmen işçiler olabilir. - **Savaş karşıtı hareket ile liman ve demiryolu işçileri:** İtalya'nın liman işçileri bu bağlantının mümkün olduğunu gösterdi.

Tablo T21: 2024-2026 hareketleri.

Hareket	Ülke	Tarih	Katılım	Sınıfsal bileşim	Talep	Örgüt	Süreklilik
Askerliğe karşı okul grevi	Almanya	5 Ara 2025; 5 Mar, 8 May, 25 Eyl 2026	8 May: ~150 kentte ~45.000; 25 Eyl: ~100 kentte 45.000+ (örgütleyici sayıları)	Liseliler, meslek okulu öğrencileri; ağırlıkla işçi ve alt orta sınıf aileleri	Zorunlu askerliğe ve silahlanmaya hayır	Yerel grev komiteleri, okul temsilcilikleri	Bir yılda dört grev: yüksek
Sosyal hakları savunma gösterileri	Almanya	26 Eyl 2026	15 kentte ~175.000	Sanayi ve hizmet işçileri, kamu emekçileri, emekliler	Sekiz saat, erken emeklilik, sağlık	DGB, ver.di, IG Metall	Başlangıç; süreklilik belirsiz
Konut yürüyüşleri	İspanya	Nis 2025; May 2026; Eyl 2026	40 kent (2025); on binler (Eyl 2026, doğrulanacak)	Kiracılar, gençler, emekliler, göçmenler	Kira denetimi, tahliyelerin durdurulması	Kiracı sendikaları, PAH, mahalle dernekleri	Orta-yüksek
Gazze ve savaş karşıtı hareket	İtalya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İspanya, Türkiye	2023-2026; İtalya Eyl-Eki 2025; Londra 7 Mar 2026; Fransa 15 Mar 2026	Londra 50.000+; Fransa 85+ kent	Öğrenciler, göçmen kökenli gençler, liman işçileri, sendikacılar	Ateşkes, silah sevkiyatının durması, üslerin kapatılması	Dayanışma ağları, taban sendikaları, sol partiler	Yüksek ama dağınık
Antifaşist gösteriler	Almanya, Fransa	Oca-Şub 2024; Haz 2024; Oca 2025; Kas 2025	Almanya'da milyonlar (2024)	Geniş; kentli orta katmanlar ağırlıklı, gençler	Aşırı sağa karşı "demokrasi"	Geniş ittifaklar, antifaşist ağlar	Dalgalı
Grev dalgası	Belçika, Fransa, Yunanistan, Portekiz	2025 (Portekiz Ara 2025)	Genel grevler (sayılar doğrulanacak)	Sanayi, ulaşım ve kamu işçileri	Emeklilik, iş günü, iş yasası	Sendika konfederasyonları; Fransa'da kendiliğinden ağlar	Tekrarlanan eylem günleri

Harita H20: 2024-2026 Avrupa'sında uyanışın haritası (grafik betiğinde üretilecek).

Kritik an.

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
5 Aralık 2025: askerlik yasası	Gençlik: asker ocağına ve silahlanmaya hayır	Savunma Bakanı Pistorius'un partisi SPD'nin de içinde olduğu koalisyon yasayı çıkardı; sendika yönetimlerinin itirazı zayıf kaldı (doğrulanacak)	Zorunlu kayıt, yoklama, "ihtiyaca göre zorunlu askerlik" olanağı	Silah tekelleri (Rheinmetall): rekor sipariş birikimi	Okul grevi hareketinin doğuşu
25-26 Eylül 2026: okul grevi ve sendika gösterileri aynı hafta sonunda	Liseliler: askerliğe hayır; işçiler: sekiz saat, emeklilik, sağlık	Sendikalar sokağa çıktı, ama iki hareket ayrı günlerde, ayrı taleplerle yürüdü	Merz hükümetinin iş günü, emeklilik ve sosyal harcama planları	Henüz belli değil; bütçe önceliği silah sanayisinde	Kuşaklar arası birleşmenin olanağı görünür oldu
Eylül 2026: Madrid	Kiracılar: tahliyelerin durdurulması, kira denetimi	Hükümetin tutumu ve önlemleri kaynakla doğrulanacak	Tahliyeler, kira artışları, turistik kiralama	Gayrimenkul-finans kompleksi	Ülke çapında yürüyüşler; kira grevi tartışması

Kavram kutusu. - **Kendiliğindenlik:** Kitlelerin önceden örgütlenmiş bir çağrı olmadan, biriken öfkeyle harekete geçmesi (0.4). - **Kitle grevi:** Luxemburg'un deyişiyle, ekonomik ve siyasal taleplerin iç içe geçtiği, milyonları kapsayan ve sınıf mücadelesinin yükseldiği dönemlerde patlayan grev süreci. - **Antimilitarizm:** Silahlanmaya, savaşa ve militarist ideolojiye karşı sınıf tavrı; Liebknecht'in gençliği merkeze alan stratejisi. - **Kiracı sendikacılığı:** Kiracıların bina, mahalle ve kent ölçeğinde toplu pazarlık, tahliye direnişi ve kira grevi için örgütlenmesi (K9).

Sermayenin sınıf savaşı araçları. Silahlanma bütçesi ve "savaş ekonomisi" söylemi; zorunlu askerlik; iş gününün esnekleştirilmesi; emeklilik haklarının budanması; tahliye ve kira artışı; öğrencilere yönelik idari baskı ve polis; medyada tehdit ve "göç krizi" kampanyaları.

Zaman kimin? Sekiz saatlik iş gününün "esnekleştirilmesi", Yunanistan'daki 13 saat, erken emekliliğin kaldırılması ve gençlerin yaşamının bir bölümünün askerliğe ayrılması: 2024-2026'nın saldırıları, sermayenin işçinin yaşam zamanına yeniden el koyma girişimidir.

Türkiye'ye bağ. Aynı yıllarda Türkiye'de de öğrenci, işçi ve kadın hareketleri ayağa kalktı. Ortak talepler açıktır: savaşa, üslere ve silahlanmaya karşı; kiraya ve hayat pahalılığına karşı; iş gününün uzatılmasına ve emeklilik haklarının budanmasına karşı. İzmir, Ankara ve Adana'da ABD ve NATO üslerinin kapatılması talebiyle yapılan eylemler, Avrupa'daki savaş karşıtı hareketle aynı zincirin halkasıdır.

Yanlış anlatıya yanıt. *“Gençlik apolitik; sosyal medyada vakit geçiriyor.”* Almanya’da yüz kentte okul grevi yapan, Madrid’de tahliyeye karşı yürüyen, Londra’da savaşa karşı sokağa çıkan kuşak, Avrupa’nın son on yıllardaki en politik kuşaklarından biridir. Apolitik olan gençlik değil, gençliğe hiçbir gelecek sunamayan siyasal düzendir.

Dört soru. *Kimin elinde?* Silah bütçesi ve konut piyasası sermayenin elinde. *Kimin denetiminde?* Hükümetlerin ve NATO’nun silahlanma takviminin. *Kimin yararına?* Silah tekellerinin ve gayrimenkul-finans kompleksinin. *Kim karar veriyor?* Bugün hükümetler; ama sokaktaki gençlik ve işçiler kararın kimde olacağını yeniden tartışmaya açıyor.

Okuma ve izleme önerisi. Karl Liebknecht, *Militarizm ve Antimilitarizm*; Rosa Luxemburg, *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*; blogda *Z Kuşağı Sosyalizmi* ve *Elif Eralp: “Tarih yazdık arkadaşlar”* (elifkazandi).

Bölüm 93: Avrupa'da Sınıfın Örgütlülüğü İçin Öngörülerimiz (2026-2040)

Sahne. Rotterdam, Anvers, Hamburg, Pire, Cenova: Avrupa'nın büyük limanları. Her birinde binlerce liman işçisi, dev vinçlerin, otomatik taşıyıcıların ve konteyner yazılımlarının arasında çalışıyor. Avrupa'ya deniz yoluyla giren malların büyük kısmı bu birkaç limandan geçiyor. Bir limanın bir gün durması, yüzlerce kilometre uzaktaki fabrikaların üretim takvimini bozuyor. 2025 sonbaharında İtalya'nın limanlarında işçiler silah sevkiyatlarını durdurmaya giriştiğinde, bu gücün yalnızca ekonomik değil siyasal da olduğu görüldü. Bu sahne, öngörülerimizin temelidir: sermayenin en kritik halkaları işçilerin elindedir.

Tez. Avrupa işçi sınıfı bugün tarihinin en parçalı dönemlerinden birini yaşıyor. Ama nesnel koşullar yeni bir örgütlenme dalgasına işaret ediyor: nüfusun giderek daha büyük kısmı ücretli emekçi, sermayenin en kritik halkaları (lojistik, enerji, bakım, veri merkezleri, ulaşım) işçilerin elinde, emek kıtlığı işçinin pazarlık gücünü artırıyor ve kapitalizmin krizleri (barınma, hayat pahalılığı, savaş, iklim) bütün kesimleri aynı sorulara itiyor. **Öngörü kehanet değildir:** eğilimleri okumak ve görevleri buna göre koymaktır. Hangi geleceğin gerçekleşeceği tarihin değil, örgütlenmenin konusudur.

93.1 Nesnel eğilimler

Bölüm 92'deki ayak sesleri, daha derin nesnel eğilimlerin üzerinde yükseliyor.

Proleterleşmenin genişlemesi. Avrupa'da çalışan nüfusun büyük çoğunluğu (AB'de yaklaşık yüzde 85; Eurostat, doğrulanacak) ücretli çalışandır. Kendi hesabına çalışanların önemli bir kısmı, özellikle platform ekonomisinde, fiilen tek bir şirkete bağımlı "sahte serbest çalışanlar"dır. Mühendislik, yazılım, finans, eğitim ve sağlıkta geniş bir **zihinsel proletarya** oluştu (0.2). Proletarya küçülmüyor; biçim değiştirerek büyüyor.

Emek kıtlığı ve yaşlanan nüfus. Avrupa'nın nüfusu yaşlanıyor; bakım, sağlık, inşaat ve lojistikte ciddi emek açıkları var. Emek kıtlığı, 0.10'daki **piyasa gücünü** işçi lehine çevirir: işini bırakabilen, başka iş bulabilen işçi daha rahat pazarlık eder. Sermayenin yanıtı ise göç rejimini seçici biçimde açmak (Bölüm 90), otomasyonu hızlandırmak ve emeklilik yaşını yükseltmektir.

Stratejik düğüm noktaları. Beverly Silver'ın *Forces of Labor*'da (2003) gösterdiği gibi, sermaye yer değiştirdikçe işçi direnişi de peşinden gider; her dönemin belirleyici sanayisinde işçi gücünün yeni bir odağı doğar. 20. yüzyılda bu odak otomotiv fabrikasıydı. 21. yüzyılda odak şuralara kayıyor: - **Lojistik ve limanlar:** Birkaç büyük liman ve dağıtım merkezi bütün tedarik zincirini taşır (Kim Moody'nin "boğaz noktaları" tartışması). - **Enerji:** Elektrik şebekeleri, rafineriler, yenilenebilir enerji tesisleri. - **Ulaşım:** Demiryolu, havayolu, kent içi toplu taşıma. - **Sağlık ve bakım:** Durduğunda toplumun işleyişi duran, çoğunluğu kadın olan bir sektör. - **Veri merkezleri ve dijital altyapı:** Yapay zekâ ve bulut ekonomisinin fiziksel temeli; az sayıda işçi, çok büyük yapısal güç.

Sanayinin dönüşümü. Otomotivde elektrikli araç geçişi, Alman otomotiv sanayisinde fabrika kapatma ve küçülme planlarını gündeme getirdi (Bölüm 92.2; ayrıntılar kaynakla doğrulanacak). Bu dönüşüm ya işçinin sırtına yüklenen bir tasfiye olacak ya da işçi denetiminde planlanmış bir "adil geçiş".

Yapay zekâ ve otomasyon. Üretken yapay zekâ ve algoritmik yönetim emek sürecini yeniden biçimlendiriyor: **zihinsel Taylorizm** (K8), yani zihinsel emeğin parçalanması, ölçülmesi ve hızlandırılması; çağrı merkezlerinden yazılım geliştirmeye kadar performansın algoritmayla denetlenmesi. Blogdaki *'Fiziksel Yapay Zekâ' Kime Karşı Silahlanıyor?* yazısı robotik ve yapay zekânın fabrikaya ve depoya girişini tartışır (fizikselyapayzeka).

Silahlanma ekonomisine geçiş. NATO'nun yüzde 5 hedefi ve AB'nin yeniden silahlanma planları, Avrupa'yı bir savaş ekonomisine doğru itiyor; sosyal bütçe daralıyor (Bölüm 74.A). Blogdaki *Neoliberalizm Bitti mi?* yazısında tartıştığımız gibi, bu neoliberalizmin sonu değil, tekelci kapitalizmin savaş ekonomisi biçimidir (neoliberaalizmbittimi).

İklim krizinin işçi sınıfına ödetilmesi. Karbon vergileri, enerji fiyatları ve "yeşil dönüşüm"ün maliyeti düzenli olarak işçi ve yoksul hanelere yükleniyor; en zenginlerin emisyon payı ise dokunulmadan kalıyor (EK K).

93.2 Üç senaryo (2026-2040)

Bu eğilimler tek bir sonuca götürmez. Önümüzdeki on beş yıl için üç olası senaryo görüyoruz.

(a) Otoriter-militarist kapitalizm. Aşırı sağ birçok ülkede hükümetlere yerleşir; tek başına ya da muhafazakâr sağla koalisyonla. Sınır rejimi sertleşir, sınır dışı etmeler kitleselleşir. Grev hakkı "ulusal güvenlik" ve "savunma hazırlığı" gerekçesiyle daraltılır. Savaş ekonomisi kalıcılaşır, sosyal bütçe silah bütçesine aktarılır. Bu senaryonun ilk işaretleri bugün görünüyor: Saksonya-Anhalt'ta yüzde 43,8, zorunlu askerliğin geri dönüşü, silahlanma bütçelerinin patlaması.

(b) Yönetilen gerileme. Liberal merkez, sosyal demokrasi ve yeşillerle birlikte iktidarda kalır; kemer sıkma ve silahlanmayı "demokrasiyi savunmak" adına sürdürür. Her seçimde aşırı sağı biraz daha büyütür, çünkü aşırı sağın beslendiği öfkenin kaynaklarına, yani kiraya, ücrete, güvencesizliğe ve kamu hizmetlerinin çöküşüne dokunmaz. Bu senaryo (a)'nın alternatifi değil, çoğu zaman ona giden yoldur: Weimar'ın son yılları bunun tarihsel örneğidir (Bölüm 22-24).

(c) Örgütlü sınıfın yükselişi. Grev dalgaları, kiracı, göçmen ve genç hareketleri birleşir. Sendikalar tabandan dönüşür; lojistik, bakım ve platform sektörlerinde yeni sendikalar güçlenir. Sınır ötesi grevler gündelik hâle gelir. Reformizmden ve revizyonizmden bağımsız devrimci bir siyasal önderlik yeniden kurulur. Bu senaryo, aşırı sağın yükselişini durdurmanın ve sosyal hakları geri almanın tek gerçekçi yoludur.

Hangi senaryonun gerçekleşeceği tarihin değil, örgütlenmenin konusudur. Nesnel koşullar üçüne de olanak tanıyor; belirleyici olan öznel etkendir (0.14).

Senaryo	Koşulları	İzlenecek göstergeler
(a) Otoriter-militarist kapitalizm	İşçi hareketinin parçalı kalması; sosyal demokrasinin çöküşü; göçmen karşıtı söylemin hegemonyası; savaşın yayılması	Aşırı sağ oyu yükseliyor; silah harcaması GSYH'nin %3,5-5'ine çıkıyor; grev günleri ve sendikalaşma düşüyor; grev hakkına yasal kısıtlamalar
(b) Yönetilen gerileme	Liberal merkezin ve sosyal demokrasinin "aşırı sağa karşı" ittifakı; sendikaların sosyal ortaklık masasında kalması	Sosyal harcama payı yavaşça düşüyor; aşırı sağ oyu her seçimde biraz artıyor; grev günleri durağan; gençlerin siyasetten uzaklaşması

Senaryo	Koşulları	İzlenecek göstergeler
(c) Örgütlü sınıfın yükselişi	Hareketlerin kalıcı örgütlere dönüşmesi; sendikaların tabandan dönüşümü; göçmen-yerli birliği; devrimci önderliğin güçlenmesi	Grev günleri ve sendikalaşma artıyor; toplu sözleşme kapsamı genişliyor; gençlerin sol eğilimi güçleniyor; kiracı sendikaları büyüyor; aşırı sağ oyu duruyor ya da geriliyor

93.3 Örgütlenme için öngörülerimiz ve önerilerimiz

Dokuz öngörü ve öneri. Her biri hem bir eğilimin okunması hem de bir görevin tanımıdır.

1. Sendikanın yeniden doğuşu tabandan gelecek. İşyeri komiteleri, taban sendikaları ve sektörel örgütlenme (lojistik, bakım, platform, bilişim) yeni sendikal dalganın öncüleri olacak. Bürokratik "sosyal ortaklık" sendikacılığı ya tabanın baskısıyla dönüşecek ya da aşılacak (Kısım VIII). İtalya'da SI Cobas'ın lojistik depolarındaki göçmen işçi örgütlenmesi ve Almanya'da ver.di'nin Amazon'daki uzun soluklu grev kampanyası iki farklı yolun örnekleridir (Bölüm 70).

2. Sınır ötesi örgütlenme bir zorunluluk. Aynı şirkete karşı birden çok ülkede eşzamanlı grev artık bir hayal değil: 2018'de Ryanair'in pilotları ve kabin ekipleri birkaç Avrupa ülkesinde koordineli grevler yaptı; son yıllarda "Make Amazon Pay" kampanyası birçok ülkede Amazon depolarında eşzamanlı eylemler örgütlüyor (ayrıntılar kaynakla doğrulanacak). Avrupa İş Konseyleri işçi denetimine açılmalı; Doğu ve Batı Avrupa'nın işçileri ve Türkiye'deki fabrikalar aynı zincirde birleşmelidir (Bölüm 90).

3. Göçmen işçiler hareketin kalbinde. Avrupa'nın lojistik depolarında, tarım tarlalarında, bakım evlerinde ve inşaatlarında göçmen işçiler kalabalık bir kesimdir; en militan grevlerin bir kısmı onlardan geliyor. Yerli ve göçmen bütün işçilerin eşit haklarla aynı sendikada örgütlenmesi ve ırkçılığa karşı mücadelenin sendikal görev sayılması, hareketin geleceğinin koşuludur (Bölüm 77-78).

4. İşyeri ile mahalle birleşiyor. Kiracı sendikaları, enerji ve hayat pahalılığı hareketleri, kamu hizmetlerini (hastane, okul, toplu taşıma) savunma cepheleri: işçi sınıfı yalnızca işyerinde değil yaşadığı yerde de örgütlenecek (Bölüm 75). K9'un dersi: yeniden üretim alanı sahipsiz bırakıldığında aşırı sağ o alanı doldurur.

Görsel: ABD'de bir kiracı sendikaları federasyonunun, büyük bir emlak şirketine karşı beş eyalette kira grevi ilan ettiği basın toplantısı, Ekim 2025. Kiracı örgütlenmesi Atlantik'in iki yakasında da yükseliyor. Catboy69, CC0, Wikimedia Commons.

5. Gençlik ve kadınlar önde. Eski DDR'de ve Avrupa'nın her yerinde sola yönelen gençlik (Bölüm 79.5), okul grevlerinden konut hareketine kadar yeni hareketlerin motoru. Bakım, sağlık ve eğitimde çoğunluğu oluşturan kadın işçiler ise hem en çok sömürülen hem de, bu sektörler durduğunda toplum durduğu için, en büyük yapısal güce sahip kesimlerden biri.

6. Dijital araçlar sınıfın elinde. Şifreli iletişim ve örgütlenme platformları; algoritmik yönetime karşı işçilerin **veri hakkı** ve toplu sözleşmelere algoritma denetiminin girmesi (İspanya'nın 2021 tarihli "Kurye Yasası", platformlara algoritmalarının işçileri etkileyen ölçütleri hakkında işçi temsilcilerine bilgi verme yükümlülüğü getirdi); işçi veri kooperatifleri; açık kaynak ve bilgi müşterekleri. Bilgi Müşterekleri'nin yazılım müşterekleri çalışması bu yönelimin bir parçasıdır. Blogdaki *Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu* bu görevlerin programatik çerçevesini tartışır (sosyalistyapayzekamanifestosu).

7. Antifaşist birleşik cephe. Aşırı sağa karşı cephe, liberal merkezle değil, işçi örgütlerinin tabanda birliğiyle kurulacak. 1932'nin ve 1934 Paris'inin dersi (Bölüm 24 ve 26): "küçük kötü"nün arkasına dizilmek büyük kötüyü getirir; tabanda birleşen işçiler faşizmi durdurur.

8. Devrimci siyasi önderliğin yeniden inşası. Reformizmden ve revizyonizmden bağımsız, işçi sınıfına kök salmış, marksizm-leninizmi dogma olarak değil yaşayan bir bilim olarak ele alan komünist partilerin güçlenmesi ve uluslararası dayanışması (Bölüm 64.7 ve 66.7). Bu, öteki önerilerin bir araya gelmesinin koşuludur: öncü parti, K9'da gördüğümüz gibi, farklı örgüt biçimlerini ortak bir strateji içinde birleştiren halkadır.

9. Enternasyonalizm. Avrupa işçileri, AB'nin ve milliyetçiliğin dışında, Türkiye, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika işçileriyle birlikte; emperyalist savaşlara karşı ortak tavır. Avrupa'nın zenginliğinin bir kısmı dünyanın öbür ucundaki işçilerin emeğinden aktarıldığı için (Kısım XII), Avrupa işçisinin kurtuluşu da onlarla birlikte olabilir.

93.4 İzlenecek göstergeler

Dosya bir canlı belgedir. Her yıl güncellenirken aşağıdaki on gösterge izlenecek. Göstergeler 0.10'daki beş güç biçimi ve 0.16'daki altı boyutlu formül üzerinden düzenlenmiştir.

#	Gösterge	Kaynak	Güç biçimi (0.10)	Sınıf durumu boyutu (0.16)
1	Sendikalaşma oranı	OECD/ICTWSS, Eurostat	Örgütsel güç	Örgüt
2	Grev günleri (1.000 çalışan başına)	ILO, ulusal istatistikler, ETUI	İşyeri gücü	Yapısal güç
3	Toplu sözleşme kapsamı	OECD/ICTWSS	Örgütsel ve siyasal güç	Denetim
4	Emeğin milli gelirdeki payı	AMECO, OECD	Piyasa gücü	Mülkiyet
5	Kira yükü (gelirinin %40'ından fazlasını konuta harcayan haneler)	Eurostat	Siyasal güç (dolaylı)	Toplumsal yeniden üretim
6	Çalışan yoksulluğu	Eurostat	Piyasa gücü	Toplumsal yeniden üretim
7	Aşırı sağ oyu (işçi ve sendikalı seçmen ayrımıyla)	Seçim sonuçları, seçim sonrası anketler	İdeolojik güç	Hegemonya
8	Gençlerin (18-24) sol eğilimi	Seçim sonrası anketler	İdeolojik güç	Hegemonya
9	Silah harcaması (GSYH payı)	SIPRI, NATO	Siyasal güç (tersine)	Toplumsal yeniden üretim
10	Akdeniz'de göçmen ölümleri	IOM Kayıp Göçmenler Projesi	Siyasal güç (tersine)	Hegemonya

Grafik G37: Avrupa'da 2010-2026 grev günleri ve sendikalaşma eğilimleri (grafik betiğinde üretilecek).

93.5 Kuramsal netlik

Öngörülerimiz üç kuramsal ilkeye dayanıyor:

1. **Değer teorisi geçerlidir.** Dijital ve bakım emeği dahil bütün ücretli emek sömürüye tabidir (Bölüm 76.8). Yapay zekâ emeği ortadan kaldırmıyor; canlı emeği ölü emeğe (makineye, algoritmaya) tabi kılmanın yeni bir biçimini yaratıyor (K8.E). Değeri yaratan hâlâ canlı emektir; bu yüzden işçinin gücü de hâlâ emeğini geri çekebilmesindedir.
2. **Devlet tekelci kapitalizmi ve militarizm çağındayız.** Devlet, silah tekellerinin, enerji şirketlerinin ve finansın çıkarlarıyla iç içe geçmiştir; savaş ekonomisine karşı mücadele sınıf mücadelesinin merkezindedir (Bölüm 16 ve 74.A). 1914'te olduğu gibi bugün de savaş, işçi sınıfını kendi burjuvazisine yedeklemenin en güçlü aracıdır.

3. **Ekolojik kriz kapitalizmin metabolik yarığının sonucudur.** İklim mücadelesi sınıf mücadelesinden ayrılamaz (EK K). Kâr için üretim doğayı ve insanı aynı anda tüketir; çözüm, toplumsal mülkiyet altında planlı bir metabolik onarımdır.

Kavram kutusu. - **Yapısal güç:** İşçilerin üretim ve dolaşımdaki konumları nedeniyle, işi bıraktıklarında sermayeye verebilecekleri zarar (0.10). Boğaz noktalarında en yüksektir. - **Boğaz noktası:** Bir tedarik zincirinde, durduğunda bütün zincirin durduğu halka (liman, dağıtım merkezi, şebeke). - **Senaryo:** Bir kehanet değil, belirli koşullar gerçekleşirse ortaya çıkabilecek olası gelecek; koşulları değiştirmek senaryoyu değiştirir. - **Öznel etken:** Nesnel koşulların yarattığı olanağı tarihe dönüştüren örgütlü sınıf pratiği, bilinç ve devrimci önderlik (0.14).

Sermayenin sınıf savaşı araçları (2026-2040 için beklenen). Algoritmik yönetim ve yapay zekâ ile gözetim; grev hakkının "savunma hazırlığı" gerekçesiyle kısıtlanması; seçici göç rejimi ve göçmen emeğinin statüye bağlanması; kira ve borç üzerinden yeniden üretim alanının finansallaştırılması; iklim politikalarının maliyetinin işçiye yüklenmesi; medya ve platformlar üzerinden aşırı sağ söylemin yaygınlaştırılması.

Türkiye'ye bağ. Aynı eğilimler Türkiye'de de işliyor: lojistik ve kurye sektöründe hızla büyüyen genç işçi kitlesi, bakım ve sağlıkta göç eden emekçiler, yüksek kira ve enflasyon, savunma sanayiinin "millî gurur" olarak yükselmesi (88.A). Üç senaryo Türkiye için de geçerlidir; orada da hangi senaryonun gerçekleşeceği örgütlenmenin konusudur.

Yanlış anlatıya yanıt. *"Gelecek teknoloji şirketlerinin elinde; yapay zekâ işçi sınıfını ortadan kaldıracak."* Yapay zekâ, onu eğiten veri etiketleyicilerinin, onu çalıştıran veri merkezi işçilerinin, onu kullanan milyonlarca çalışanın emeği olmadan var olamaz. Teknoloji şirketlerinin gücü işçilerin örgütsüzlüğünden gelir. İşçi sınıfı ortadan kalkmıyor; biçim değiştiriyor, genişliyor ve yeni boğaz noktaları kazanıyor.

Dört soru. *Kimin elinde?* Boğaz noktalarının mülkiyeti sermayenin, işleyişi işçilerin elinde. *Kimin denetiminde?* Bugün şirketlerin ve algoritmaların; yarın, örgütlenen işçilerin. *Kimin yararına?* Üç senaryodan ikisinde sermayenin; üçüncüsünde toplumun. *Kim karar veriyor?* Hangi senaryonun gerçekleşeceğine örgütlenen ya da örgütlenmeyen işçi sınıfı karar verecek.

Okuma ve izleme önerisi. Beverly Silver, *Forces of Labor*; Kim Moody, *On New Terrain*; Paul Cockshott ve Allin Cottrell, *Towards a New Socialism*; blogda *Kristalleşmiş Emeğin İsyanı* (kristallesmisemek).

SONUÇ: Geleceğin Dünyası: “Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!”

Sahne. Kuzey İtalya, Piemonte’nin Volpedo köyü, 1901. Ressam Giuseppe Pellizza on yıldır aynı tablo üzerinde çalışıyor. Sonunda bitiriyor: güneşli bir meydanda, izleyiciye doğru yürüyen bir işçi kalabalığı. Önde iki adam ve kucağında bebeğiyle bir kadın. Arkalarında yüzlerce insan: tarım işçileri, taş ustaları, gençler, yaşlılar. Ne silah var ellerinde ne bayrak. Yalnızca yürüyorlar; sakin, kararlı, durdurulamaz. Pellizza tablosuna **“Dördüncü Zümre”** adını veriyor: soyluluktan, ruhbandan ve burjuvaziden sonra tarih sahnesine çıkan dördüncü güç, işçi sınıfı. Yüz yirmi beş yıl sonra o kalabalık hâlâ yürüyor. Yalnızca yüzleri değişti: şimdi aralarında Berlin’de okul grevine çıkan liseliler, Madrid’de tahliyeye karşı yürüyen kiracılar, Bursa’da hattı durduran metal işçileri, İstanbul’da motorunun üstünde yağmura aldırmadan çalışan kuryeler, Nairobi’de yapay zekâ modellerine veri etiketleyen gençler var.

Tez. Bugünkü Avrupa’nın bütün zenginliğini işçi sınıfı yarattı ve geleceği de o kuracak. Beş yüz yılın dersi, yenilgilerin gerçek ama hiçbirinin son söz olmadığıdır. İnsanlık bugün teknik olarak gezegensel bir uygarlığın eşiğinde; ama bu eşiği geçmenin toplumsal koşulu, sınıfların ortadan kalktığı ve üreticilerin gezegeni ortak bir ev olarak bilinçli biçimde yönettiği komünist bir dünyadır. Bu bir kehanet değil, bir koşul önermesidir: teknik olanak var, toplumsal biçim yok; toplumsal biçimi kuracak olan işçi sınıfıdır.

Görsel: Giuseppe Pellizza da Volpedo, "Dördüncü Zümre" (Il Quarto Stato), tuval üzerine yağlıboya, 1901. Giuseppe Pellizza da Volpedo, kamu malı, Wikimedia Commons.

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu dosyanın sonuna geldik. Uzun bir yol yürüdük. Şimdi durup geriye bakalım, sonra da ileriye.

Bir tarih, bir cümle

Bu dosyanın bütün tarihini tek bir cümleyle söylemek gerekirse şudur: **Avrupa'da ayakta duran her şeyi işçi sınıfı yaptı.**

Çitlerle topraklarından kovulan İngiliz köylüsü, Manchester'ın dokuma fabrikalarında on dört saat çalışan çocuk, Silezya'nın dokumacıları, Paris'in barikatlarında "Yaşasın Komün!" diye ölen dökümcüler, Ruhr'un madencileri, Petersburg'un metal işçileri, Kiel'in isyancı denizcileri, Torino'nun fabrika konseylerindeki işçiler, Viyana'nın Karl-Marx-Hof'unu savunan Schutzbund savaşçıları, Madrid'in savunucuları ve dünyanın dört bir yanından gelen Uluslararası Tugaylar, Amsterdam'ın Şubat Grevi'ne çıkan tramvaycıları, Balkan dağlarının partizanları, Stalingrad'ın savunucuları, Kızıl Ordu'nun Berlin'e yürüyen askerleri, savaştan sonra yıkık kentleri yeniden inşa eden işçiler, Fiat'ın hattındaki güneyli göçmenler, Köln'deki Ford fabrikasında eşit ücret için grev yapan Türkiyeli işçiler, İngiltere'nin madencileri, Gdańsk'ın tersanecileri, Bursa'nın metal işçileri, bugünün kuryesi, hemşiresi, yazılımcısı, çağrı merkezi çalışanı.

Bu dosyadaki her hak, her kazanım, her kent ve her makine bu sınıfın emeğidir. Katedrallerin taşlarını onlar taşıdı, demiryollarını onlar döşedi, madenleri onlar kazdı, faşizmi onlar yendi, refah devletini onlar kazandı. Tarih kitaplarında kralların, generallerin, bankerlerin ve başbakanların adı yazılıydı. Biz bu dosyada öbür adları, adı yazılmayanların tarihini yazmaya çalıştık.

Yenilgiler gerçektir. 1848'in Haziran'ı, 1871'in Kanlı Haftası, 1914'ün savaş kredileri, 1919'un Ocak'ı, 1933'ün Ocak'ı, 1939'un İspanya'sı, 1945'in Varkiza'sı, 1989'un çöküşü, Thatcher'ın madencilere karşı kazandığı savaş, Hartz yasaları. Ama bu dosyanın sayfalarında gördüğünüz gibi, **hiçbir yenilgi son söz olmadı.** Komün boğuldu, ama altı yıl sonra Fransa'da işçi hareketi yeniden örgütlendi; yirmi yıl sonra 1 Mayıs doğdu. Luxemburg ve Liebknecht öldürüldü, ama onların kurduğu parti Weimar'ın en

büyük işçi partilerinden biri oldu. İspanya kaybedildi, ama İspanya'da dövüşen gönüllüler birkaç yıl sonra Avrupa'nın direniş hareketlerinin kadrolarını oluşturdu. Faşizm Avrupa'yı ele geçirdi, ama sonunda işçi sınıfı ve halkların direnişi karşısında yenildi. 1989'da Doğu'da restorasyon oldu, ama bugün eski DDR'nin sokaklarında sola yönelen yeni bir kuşak var.

Bu tarih yalnızca Avrupa'nın tarihi de değildir. 1908'de Selanik'in tütün işçileri ve İstanbul'un tramvaycıları grevdeydi; bir yıl sonra kurulan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, İkinci Enternasyonal'le bağ kurdu. 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin kurucularından bir kısmı, Almanya'da ve Rusya'da işçi hareketinin içinde yetişmişti. 1961'den sonra yüz binlerce Türkiyeli işçi Ruhr'un madenlerine, Köln'ün otomobil fabrikalarına, Genk'in ocaklarına indi ve 1973'te Ford Köln'de Avrupa sınıf tarihinin en önemli göçmen grevlerinden birini yaptı. 2015'te Bursa'nın metal işçileri, Avrupa sermayesinin Türkiye'deki halkasını durdurdu. Kısım XIII'te gördüğümüz gibi, Türkiye'nin işçileri bu tarihin seyircisi değil, katılımcısıdır. Bu dosya, sizin de tarihinizdir.

Tarihin bu diyalektiği, Bertolt Brecht'in *Övgü Diyalektiğe* şiirinin özüdür: bugün yenilen, yarının yeneni olabilir; "hiçbir zaman" denen şey "bugün"e dönüşebilir.

Manifesto'nun çağrısı, 178 yıl sonra

Şubat 1848'de Londra'da, Almanca yazılmış yirmi üç sayfalık bir broşür yayımlandı. Yazarları Karl Marx ve Friedrich Engels'ti; biri yirmi dokuz, öbürü yirmi yedi yaşındaydı. *Komünist Parti Manifestosu*, şu sözlerle bitiyordu: "Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!"

O gün bu çağrı, Avrupa'nın birkaç sanayi kentinde yaşayan, sayısı birkaç milyonu geçmeyen bir işçi sınıfına sesleniyordu. Dünya nüfusunun ezici çoğunluğu köylüydü. İşçiler birbirleriyle ancak mektupla, gazeteyle, uzun yolculuklarla haberleşebiliyordu. Bir Manchester dokumacısı ile bir Lyon ipek işçisi birbirinin varlığından ancak kulaktan dolma haberdardı.

Bugün, 178 yıl sonra, bu çağrı **her zamankinden daha gerçekçidir.** Çünkü: - **İşçi sınıfı hiç bu kadar kalabalık olmadı.** Dünya tarihinde ilk kez insanlığın büyük çoğunluğu kentlerde yaşıyor ve dünyanın çalışan nüfusunun çok büyük bir kısmı ücretli emek ya da ona bağımlı biçimlerde çalışıyor (ILO verileriyle doğrulanacak). - **İşçi sınıfı hiç bu kadar eğitimli olmadı.** Okuma yazma bilmek bir ayrıcalık olmaktan çıktı; milyonlarca işçi mühendis, yazılımcı, hemşire, öğretmen, teknisyen. - **İşçi sınıfı hiç bu kadar birbirine bağlı olmadı.** Aynı telefonla örgütlenen Berlin'deki kurye ile İstanbul'daki kurye; aynı tedarik zincirinde çalışan Bursa'daki ve Flins'teki otomotiv işçisi; aynı yapay zekâ modelini eğiten Nairobi'deki veri etiketleyicisi ile Amsterdam'daki yazılımcı. Bir limanın durması saatler içinde bütün kıtada hissediliyor. - **İşçi sınıfı hiç bu kadar uluslararası olmadı.** Avrupa'nın hastanelerinde Türkiyeli hemşireler, Filipinli bakım işçileri; tarlalarında Faslı ve Rumen işçiler; depolarında Pakistanlı, Nijeryalı, Suriyeli işçiler çalışıyor. Sınıf, sınırların içinden taşmış durumda.

Birleşmenin maddi koşulları hazır. Eksik olan, bu koşulları bilinçli bir birliğe dönüştürecek örgüttür. Manifesto'nun çağrısı artık bir umut cümlesi değil, bir örgütlenme görevidir.

Makine yeni, zincir eski; ama zincir kırılabilir

1857-1858 kışında Marx, *Kapital*'in hazırlık defterlerini yazıyordu. Bu defterler (bugün *Grundrisse* adıyla bilinir) içinde, sonradan "Makineler Üzerine Fragman" diye anılacak birkaç sayfa vardır. Marx orada şaşırtıcı bir öngörüde bulunur: büyük sanayi geliştikçe, gerçek zenginliğin yaratılması doğrudan

harcanan emek zamanına değil, bilimin ve teknolojinin gelişmesine, toplumun birikmiş bilgisine giderek daha çok bağlı hâle gelecektir. Marx buna İngilizce bir deyimle **"genel zekâ"** (*general intellect*) der: toplumun kuşaklar boyunca biriktirdiği bilgi, makinelerde maddeleşir.

Bu, insanlık için muazzam bir olanaktır: gerekli emek zamanını radikal biçimde azaltmak, herkese bolluk ve boş zaman sağlamak. Ama Marx'ın gördüğü çelişki de buradadır: kapitalizm, emek zamanını bir yandan azaltırken öbür yandan onu değerin tek ölçüsü olarak korumak zorundadır. Bu yüzden makinenin kazandırdığı zaman özgür zamana değil, işsizliğe ve yoğunlaşan sömürüye dönüşür. Makine, işçiyi özgürleştirmek yerine onu gözetleyen, hızlandıran ve gereksiz kılan bir güç olarak karşısına dikilir.

Bugün yapay zekâ bu çelişkinin en keskin biçimidir. Büyük dil modelleri, insanlığın binlerce yıllık yazılı kültürünün, milyonlarca yazılımcının açık kaynak kodunun, sayısız veri etiketleyicisinin emeğinin sabit sermayeye dönüşmüş hâlidir. Bilgi Müşterekleri'nin *Kristalleşmiş Emeğin İsyanı* bildirisinde söylediğimiz gibi, bu genel zekâ bir avuç tekelin mülküne dönüştürülerek **gasp edilmiştir** (kristallesmisemek). Tekellerin elinde yapay zekâ gözetim, işsizlik, ücret baskısı ve savaş aracıdır: algoritmik patron, yüz tanıma kameraları, otonom silahlar, "verimlilik" adına işten çıkarmalar.

Ama aynı teknolojiler, insanlık tarihinde **ilk kez** herkese bolluk, güvence ve boş zaman sağlayabilecek üretici güçlerdir. Yapay zekâ, otomasyon, yenilenebilir enerji ve dijital altyapı, toplumun elinde olduğunda: - ağır, tehlikeli ve tekdüze işleri makinelere devredebilir, - hastalıkların teşhisini ve tedavisini hızlandırabilir, - her çocuğa kendi hızında öğrenebileceği bir öğretmen yardımcısı sunabilir, - enerji ve malzeme kullanımını gezegenin sınırlarına göre planlamayı mümkün kılabilir, - çalışma haftasını radikal biçimde kısaltabilir.

Teknoloji	Tekellerin elinde	Toplumun elinde
Yapay zekâ	Algoritmik patron, gözetim, işten çıkarma, otonom silah	Ağır ve tekdüze işin devri, teşhis, kişiye özel eğitim, planlama aracı
Otomasyon ve robotik	İşsizlik ve iş yoğunlaşması	Çalışma haftasının kısalması
Veri	Reklam, manipülasyon, fiyat ayrımcılığı	Demokratik planlama için gerçek zamanlı ihtiyaç bilgisi
Yenilenebilir enerji	Yeni bir rant alanı; enerji yoksulluğu	Parasız ya da ucuz temel enerji, metabolik onarım
Küresel iletişim ağları	Dikkat ekonomisi, dezenformasyon, aşırı sağ propagandası	Sınır ötesi örgütlenme, bilgi müşterekleri

Sorun teknoloji değil, mülkiyettir. Makine yeni, zincir eski. Zincir, makinenin kime ait olduğu, kimin denetiminde çalıştığı, kimin yararına üretildiği ve kimin karar verdiğidir. Dört soru bir kez daha karşımızda. Blogdaki *Makine Yeni, Zincir Eski* yazısında söylediğimiz gibi: zinciri kıracak olan, makineyi kıran Luddit değil, makineyi toplumsallaştıran işçi sınıfıdır (uzaktancalisma). *Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu* bu görevin programını tartışır (sosyalistyapayzekamanifestosu).

Komünizm bir dağıtım cenneti değil, bir insanlık sıçramasıdır

"Sosyalizm" ya da "komünizm" dendiğinde çoğu insanın aklına bir dağıtım düzeni gelir: herkese eşit pay, bol ürün, dolu raflar. Bu yanlış değildir, ama eksiktir. Marx'ın ve bu dosyanın anladığı anlamda komünizm, yalnızca ürünlerin bollaştığı bir toplum değil, **insanın kendisinin dönüştüğü** bir toplumdur.

Bölüm 0'da gördük: emek, insanın doğayı ve kendisini dönüştürdüğü türsel etkinliğidir. Kapitalizmde bu etkinlik yabancılaşır: işçi ürününe, emek sürecine, kendi insanlığına ve öteki insanlara yabancılaşır (0.1.A). Komünizm bu yabancılaşmanın aşılmasıdır. Bu, bir "öze dönüş" değil, toplumsal ilişkilerin kendisinin dönüştürülmesidir: insanlar, bugün piyasa, fiyat ve algoritma gibi kendilerine yabancı güçler olarak görünen toplumsal ilişkilerini **bilinçli olarak kendi ellerine alırlar.**

Marx *Kapital*'in üçüncü cildinin 48. bölümünde bunu şöyle anlatır: **özgürlük alanı**, ancak zorunluluğun ve dış amaçların dayattığı emeğin sona erdiği yerde başlar. Zorunluluk alanında bile özgürlük, toplumsallaşmış üreticilerin doğayla madde alışverişlerini kör bir güç tarafından yönetilmek yerine ortak denetimleri altına almalarından ibarettir. Ve Marx ekler: bu özgürlük alanının temel koşulu, **iş gününün kısaltılmasıdır.**

Bu yüzden komünist bir toplumda zenginliğin ölçütü, çalışma zamanı ya da GSYH değil, **kullanılabilir özgür zaman**dır (0.15): insanın bilim, sanat, felsefe, spor, sevgi, dostluk, ortak yönetim ve kendi çok yönlü gelişimi için ayırabildiği zaman. Bir işçinin sabah fabrikada, öğleden sonra laboratuvarda, akşam orkestrada, gece felsefe grubunda olabildiği bir dünya. Doğayla kurulan ilişkinin de dönüştüğü bir dünya: sermayenin açtığı metabolik yarığın, yani insan ile doğa arasındaki madde alışverişinin kopuşunun, planlı bir **metabolik onarımla** kapatıldığı bir dünya (EK K).

Bu bir ütopya değildir; çünkü bugünün üretici güçleri buna maddi olarak izin veriyor. Ütopik olan, bu güçlerin kâr için kullanılmaya devam ederken insanlığı mutlu edeceğini sanmaktır.

Kurabileceğimiz gelecek, somut olarak

Soyut ilkeleri somut bir tabloya dönüştürelim. Bugünün teknik olanaklarıyla, örgütlü bir işçi sınıfının kurabileceği gelecek şöyle görünebilir:

Haftada dört gün, sonra üç gün çalışma. 1890'da, ilk 1 Mayıs'ta Avrupa'nın işçileri "sekiz saat iş, sekiz saat dinlenme, sekiz saat ne istersek" diye yürüdüğünde, bu bir hayaldi. Otuz yıl sonra Avrupa'nın büyük bölümünde yasaydı. Bugün üretkenlik 1890'ın kat kat üzerinde. Bu üretkenlik artışının işsizliğe değil herkesin boş zamanına dönüşmesi, dört günlük, sonra üç günlük çalışma haftası teknik olarak mümkündür. Engelleyen tek şey, üretkenlik artışına el koyan sınıftır. Paul Lafargue'ın 1880'de yazdığı *Tembellik Hakkı*, bugün bir şaka değil, bir program maddesidir.

Parasız ve nitelikli sağlık, eğitim, bakım, ulaşım ve barınma. Bunlar metalar değil, haklardır. Yapay zekânın teşhiste, eğitimde ve bakımda insana hizmet etmesi, hekimin, öğretmenin ve bakım işçisinin yerine geçmek için değil, onların yükünü hafifletmek ve herkese ulaşmak için. Konut, bir yatırım aracı değil, bir barınma hakkı olarak: Maricarmen'in sedyesi değil, Elif'in anahtarı.

Demokratik ve dijital planlama. 20. yüzyılın sosyalist planlaması, faşizmi yenen ve geri bir tarım ülkesini on yıllar içinde sanayi gücüne çeviren tarihsel bir başarıydı. Ama aynı zamanda ciddi sınırlarla karşılaştı: milyonlarca ürünü merkezden, kâğıt ve telefonla planlamanın teknik zorlukları, ve daha önemlisi, planın işçi demokrasisinden kopup bürokratik bir aygıtın elinde yoğunlaşması. Bugün bu iki sınırın ikisi de aşılabilir. İngiliz iktisatçılar Paul Cockshott ve Allin Cottrell'in *Towards a New Socialism* (1993) kitabında savunduğu gibi, bugünün hesaplama gücü, üreticilerin ve tüketicilerin ihtiyaçlarını gerçek zamanlı verilerle, kâr için değil insan ihtiyacı için planlamayı teknik olarak mümkün kılar. Ama teknik tek başına yetmez. Bölüm 66.7'nin ve sekizinci tezin dersi açıktır: **plan, ancak işçi demokrasisiyle birleştiğinde sosyalist kalır.** Planı kim yapıyor, kim denetliyor, kim değiştirebiliyor? Dört soru, planlamanın da ölçütüdür.

Bilginin, bilimin, kodun ve kültürün müşterekleşmesi. Patent ve tekel yerine açık bilgi. İlaç formüllerinin, yazılım kodlarının, bilimsel makalelerin, yapay zekâ modellerinin insanlığın ortak mirası olarak herkese açık olması. Bilgi Müşterekleri'nin adındaki ilke budur: **bilgi herkesindir.** Bilgi, paylaşıldıkça azalmayan tek zenginliktir; onu kıtlaştıran yalnızca mülkiyettir.

İklim krizine karşı toplumsal olarak planlanmış enerji dönüşümü. Kömürden ve petrolden yenilenebilir enerjiye geçiş, bedelini işçinin değil sermayenin ödeyeceği biçimde. Madencinin, otomotiv işçisinin, enerji işçisinin işini kaybetmediği, yeni işlere eğitim ve güvenceyle geçtiği bir "adil geçiş". Enerji şebekelerinin, ulaşım sistemlerinin ve kentlerin kâr için değil gezegenin sınırları ve insanların ihtiyaçları için planlanması.

Bunların hayal olduğunu söyleyenler çıkacaktır. Onlara tarihi hatırlatmak yeter. 1830'larda İngiliz çocuklarının on saatten fazla çalıştırılmaması "sanayiyi yıkacak bir hayal" diye karşılanmıştı. 1880'lerde sekiz saatlik iş günü "ütopya" sayılıyordu. 1940'ların başında, parasız ve herkese açık bir ulusal sağlık hizmeti "karşılanamaz bir lüks" olarak görülüyordu; birkaç yıl sonra İngiltere'de kuruldu. Her dönemin egemen sınıfı, bir sonraki dönemin sıradan haklarını "imkânsız" ilan etti. İmkânsız olan hiçbir zaman teknik değildi; yalnızca güç dengesiydi. Güç dengesi değiştiğinde, dünün hayali bugünün yasası oldu.

Sınırsız dayanışma. Göçün zorunluluk değil özgürlük olduğu, hiçbir işçinin "yabancı" sayılmadığı bir Avrupa ve bir dünya. Akdeniz'in bir mezarlık değil, kıyıları arasında insanların ve fikirlerin özgürce dolaştığı bir deniz olduğu bir dünya. Nâzım Hikmet'in "bir orman gibi kardeşçesine" dediği o dünya.

Medeniyetin eşiğinde: sosyalizm ya da barbarlık, gezegen ölçeğinde

Bu dosyaya iki görüntüyle başlamıştık. Şimdi o görüntülere dönelim.

Birinci görüntü: Soluk Mavi Nokta. 14 Şubat 1990'da Voyager 1 uzay aracı, Carl Sagan'ın önerisiyle, yaklaşık altı milyar kilometre uzaktan geriye dönüp Dünya'nın fotoğrafını çekti. Fotoğrafta Dünya, bir güneş ışını içinde asılı duran, bir pikselden küçük, soluk mavi bir noktaydı. Sagan *Soluk Mavi Nokta* (1994) kitabında bu noktaya bakmamızı istedi: bildiğimiz herkes, yaşamış her insan, **her kral ve her köylü** oradaydı. Sagan'ın çağrısı, bu küçük ve kırılgan evi koruma sorumluluğuydu.

Bu çağrı doğrudur. Ama Giriş'te de söylediğimiz gibi, eksiktir. O soluk mavi noktanın üzerinde tek bir insanlık yaşıyor, ama o insanlık kral ve köylü, patron ve işçi, mülk sahibi ve mülksüz olarak bölünmüş. Ev bir, ama kimi için saray, kimi için kiralık oda, kimi için sokak. Bu dosya o noktanın bir köşesinde, Avrupa'da, köylünün ve işçinin tarihini anlattı. Şimdi soruyu yeniden soralım: **Soluk mavi nokta kimin evi?**

İkinci görüntü: Kardashev ölçeği. Sovyet gökbilimci Nikolay Kardaşev 1964'te uygarlıkları kullanabildikleri enerjiyle sınıflayan bir ölçek önerdi. **Tip I** uygarlık, gezegeninin erişilebilir enerjisini ve altyapısını gezegen ölçeğinde örgütleyebilen uygarlıktır; **Tip II** kendi yıldızının enerjisini kullanabilen; **Tip III** bütün bir galaksinin. İnsanlık henüz Tip I bile değil: fosil yakıta dayalı, parçalı, küresel koordinasyonu zayıf bir **Tip 0** uygarlıktır. Sagan'ın 1973'te önerdiği ara değer formülüyle yaklaşık 0,7 düzeyindeyiz (güncel tahminler kaynakla doğrulanacak).

Yapay zekâ, yenilenebilir enerji, füzyon araştırmaları ve küresel iletişim ağları bizi teknik olarak Tip I eşiğine yaklaştırıyor. Ama aynı anda, savaşlar, sınıfsal eşitsizlik, ulus-devlet rekabeti ve kaynakların özel mülkiyeti bizi eski yapının içinde tutuyor. Silahlanma bütçeleri patlarken iklim fonları kısılıyor;

yapay zekâ modelleri eğitilirken veri merkezleri kurak bölgelerin suyunu tüketiyor; aynı gezegende bir yanda aşırı tüketim, öbür yanda açlık.

1915'te, Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında, hapishanede yazdığı *Junius Broşürü*'nde Rosa Luxemburg, Engels'e dayanarak şu ikilemi koydu: burjuva toplumu ya sosyalizme geçecek ya da barbarlığa geri dönecek. O gün bu ikilem Avrupa'nın siperlerinde, milyonlarca işçinin birbirini öldürdüğü bir savaşta soruluyordu. **Bugün aynı soru gezegen ölçeğinde soruluyor.** Tip 0'dan Tip I'e geçiş iki yoldan birinden olacak: - Ya kâr, savaş ve metabolik yarık içinde bir çöküşe doğru: silahlanma yarışının, iklim felaketinin, sınır duvarlarının, zenginlerin korunaklı sitelerinin ve yoksulların boğulduğu denizlerin dünyası. **Barbarlık.** - Ya da gezegen ölçeğinde demokratik planlamaya, bilgi müştereklerine ve metabolik onarıma doğru: gezegenin enerjisinin, suyunun, toprağının ve bilgisinin bütün insanlığın ortak mülkü olarak, bilinçli ve demokratik biçimde yönetildiği dünya. **Sosyalizm.**

Kardashev ölçeği enerji tüketimini ölçer, iyiliği değil. Metabolik yarığı derinleştirerek "büyüyen" bir Tip 0, eşiğe değil uçuruma yürür. Bu yüzden asıl soru, eşiğin geçilip geçilmeyeceği değil, **eşiği kimin, nasıl ve kimin için geçeceğidir.**

"Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" çağrısı bu eşikte yalnızca bir dayanışma sloganı değildir. **Gezegensel bir uygarlığın toplumsal koşuludur.** Çünkü gezegeni ortak bir ev olarak örgütleyebilecek tek toplumsal güç, sınır tanımayan emekçi sınıftır. Burjuvazi gezegeni ancak bir av sahası olarak örgütleyebilir: her tekel kendi payını, her ulus-devlet kendi toprağını, her fon kendi getirisini ister. Gezegen ölçeğinde ortak çıkarı olan tek sınıf, hiçbir şeye sahip olmayan, dolayısıyla her şeyi ortak kılmakta çıkarı olan sınıftır. **Soluk mavi nokta, ancak onu üretenlerin ortak evi olduğunda "evimiz" olur.**

Tip I komünist dünyayla başlar

Dosyanın dokuzuncu tezi burada tamamlanır.

Marx 1859'da, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın Önsöz'ünde, burjuva üretim ilişkilerinin toplumsal üretim sürecinin son uzlaşmaz çelişkili biçimi olduğunu yazdı ve ekledi: bu toplumsal oluşumla birlikte **insan toplumunun tarih öncesi** kapanır. Marx'a göre sınıflı toplumların bütün tarihi, köleci toplumdan feodalizme, kapitalizme kadar, insanlığın "tarih öncesi"dir: insanların kendi toplumsal ilişkilerini bilinçli olarak yönetemediği, bu ilişkilerin onlara kör bir doğa gücü gibi dayatıldığı dönem. İnsanlığın gerçek tarihi, insanların kendi tarihlerini bilinçli olarak yapmaya başladığı anda, yani sınıflar ortadan kalktığında başlar.

Bu dosyanın tezi şudur: **gezegensel uygarlığın gerçek tarihi de o anda başlar.** Gezegensel bir uygarlık, gezegensel bir toplumsal biçim ister: gezegen ölçeğinde ortak planlama, ortak mülkiyet ve dayanışma. Kâr için üretim, tekeller arası rekabet, ulus-devlet çatışması ve savaş bu koşulun tam tersidir. Sınıflı toplum, teknik kapasitesi ne kadar büyürse büyüsün, eşiği ya geçemez ya da geçtiği anda onu barbarlığa çevirir. İnsanlık Tip I'e gerçekten ancak sınıfların ortadan kalktığı, üreticilerin gezegen ölçeğinde kendi ilişkilerini bilinçli olarak yönettiği **komünist bir dünyada** geçebilir. O zaman soluk mavi nokta ilk kez sahiplerinin değil, üzerinde yaşayan herkesin ortak evi olur.

Bu bir kehanet değildir. Tarih kendiliğinden oraya gitmiyor; hiçbir yasa bizi oraya taşımayacak. Bu bir **koşul önermesidir:** teknik olanak var, toplumsal biçim yok; toplumsal biçimi kuracak olan işçi sınıfıdır.

Kutu: Medeniyetin dört evresi, insanlık hangi eşikte? Toplumsal biçim ile teknik kapasite arasındaki ilişkiyi gösteren bir felsefi model. Teknik kapasite toplumsal biçimden bağımsız ilerleyemez: her toplumsal biçim, üretici güçlerin gelişmesine belirli bir noktaya kadar alan açar, sonra onların önünde bir engele dönüşür (Marx, 1859 Önsöz).

Evre	Toplumsal biçim	Teknik kapasite (Kardashev)	Enerji ve teknoloji	Emek ve zaman	Gezegenle ilişki
1. Sınıflı toplumlar (tarih öncesi)	Köleci, feodal, kapitalist; özel mülkiyet ve sınıf egemenliği	Tip 0 (bugün yaklaşık 0,7)	Kas gücünden fosil yakıta; teknoloji sermayenin mülkü	Yabancılaşmış emek; zamanın büyük kısmı sermayenin	Metabolik yarık; doğa av sahası
2. Sosyalizm (geçiş)	Üretim araçlarının toplumsallaşması; işçi iktidarı ve demokratik planlama	Tip 0'dan Tip I'e geçiş	Yenilenebilir enerji, toplumsallaşmış yapay zekâ, bilgi müşterekleri	Çalışma süresinin radikal kısalması; "herkesten yeteneğine göre, herkese emeğine göre"	Metabolik onarımın başlangıcı
3. Komünizm (gerçek tarihin başlangıcı)	Sınıfsız toplum; devletin sönümlenmesi; "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre"	Tip I: gezegensel uygarlık	Gezegen ölçeğinde planlanmış enerji ve altyapı	Özgürlük alanı; zenginliğin ölçütü özgür zaman	Gezegen ortak ev; metabolik denge
4. Gezegen ötesi insanlık	Komünist toplumun gezegen dışına uzanması	Tip II'ye doğru	Güneş enerjisinin gezegen dışında kullanımı	Bilim ve yaratıcılık insan etkinliğinin merkezi	Kozmosla bilinçli ilişki

Bu model bir takvim değil, bir yöndür. Dördüncü evre bir spekülasyondur; ilk üçü ise Marx'ın tarih çözümlemesinin ve bugünün teknik olanaklarının mantıksal sonucudur. Asıl mesele, birinci evreden ikinciye geçişin bugün, bizim kuşağımızın görevi olmasıdır.

Ayak sesleri duyuluyor

Bu büyük sorular uzak görünebilir. Ama o geleceğe giden yol, bugün sokaklarda atılan adımlarla başlıyor. Bölüm 92'de ayak seslerini dinledik: - Almanya'da, asker ocağına karşı okul grevine çıkan liseliler. Yüz kentte, onlarca bin genç, "silah değil gelecek" diyor. - Aynı hafta sonunda, sekiz saatlik iş gününü ve emeklilik hakkını savunmak için on beş kentte sokağa çıkan yüz binlerce sendikacı ve işçi. - Madrid'de, 87 yaşındaki Maricarmen'in sedyesinin ardından tahliyelere karşı yürüyen on binlerce kiracı. - İtalya'nın limanlarında, silah sevkiyatını durduran liman işçileri. - Londra'da, Paris'te, Atina'da, Madrid'de, İzmir'de, Ankara'da ve Adana'da savaşa ve üslere karşı yürüyen kalabalıklar. - Belçika'da, Fransa'da, Yunanistan'da ve Portekiz'de iş gününün uzatılmasına ve emeklilik haklarının budanmasına karşı genel grevler.

Aynı yıllarda Türkiye'de de ayak sesleri duyuluyor: kurye motorlarının üstünde örgütlenen gençler, kira artışlarına karşı bir araya gelen kiracılar, üniversitelerde geleceğini isteyen öğrenciler, fabrikalarda sarı sendikaya karşı kendi temsilcisini seçmeye çalışan metal işçileri, savaşa ve üslere karşı İzmir'de, Ankara'da, Adana'da yürüyenler. Avrupa'daki ayak sesleriyle Türkiye'dekiler aynı ritimde atılıyor; çünkü aynı sermayeye, aynı savaş ekonomisine, aynı kira piyasasına karşı atılıyor. Bu iki yürüyüşü aynı kortejde buluşturmak, bu dosyanın okurlarına düşen görevlerden biridir.

Yeni bir kuşak sahneye çıkıyor. Kırk yıllık gerilemenin, "tarihin sonu" masallarının, "işçi sınıfı öldü" ilanlarının ardından büyüyen bu kuşak, kendisine vaat edilen geleceğin yalan olduğunu görüyor ve başka bir gelecek istiyor. Henüz dağınık, henüz kendiliğinden, henüz örgütsüz. Ama 1830'ların, 1880'lerin ve 1960'ların sonunun uyanışları da böyle başlamıştı.

Görsel: Riga'da 1 Mayıs gösterisi, 1919. Anonim, kamu malı, Wikimedia Commons.

Umut bir duygu değil, bir örgütlenme biçimidir

14 Ocak 1919, Berlin. Ocak ayaklanması bastırılmış; Freikorps birlikleri kentin sokaklarında devrimci işçileri avlıyor. Rosa Luxemburg saklandığı evde, *Die Rote Fahne* (Kızıl Bayrak) gazetesi için son yazısını yazıyor. Başlığı alaycı: **"Berlin'de Düzen Hüküm Sürüyor."** Bu söz, 1831'de Varşova ayaklanmasının boğulmasından sonra bir Fransız bakanın meclis kürsüsünden söylediği ünlü cümleye göndermedir.

Luxemburg yazısında yenilginin nedenlerini soğukkanlılıkla çözümler: ayaklanma erken gelmişti, önderlik kararsızdı, askerler hâlâ eski subaylarının etkisindeydi. Ama yazı bir ağıt değildir. Tersine, devrimin tarihinin yenilgilerden geçen bir yürüyüş olduğunu, her yenilginin bir sonraki zaferin hazırlığı olduğunu anlatır. Ve şu sözlerle biter:

"Berlin'de düzen hüküm sürüyor! Sizi aptal uşaklar! Sizin 'düzeniniz' kum üzerine kurulmuştur. Devrim yarın yeniden şahlanacak ve sizi dehşete düşürerek borazan sesleriyle ilan edecek: **Ben vardım, varım, var olacağım!**"

Ertesi gün, 15 Ocak 1919 akşamı, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht Freikorps askerlerince yakalandı ve öldürüldü. Luxemburg'un cesedi Landwehr Kanalı'na atıldı. Katilleri, sosyal demokrat hükümetin koruması altında büyük ölçüde cezasız kaldı (Bölüm 18).

Ama son sözü onların silahları değil, Luxemburg'un kalemi söyledi. Bu dosya, o sözün gerekçesidir. Beş yüz yıllık tarihin bize gösterdiği şudur: devrim yenildi, ama yok olmadı. Komün'de vardı, 1917'de vardı, İspanya'da vardı, partizan dağlarında vardı, 1968'de vardı, Gdańsk'ın tersanelerinde (bütün çelişkileriyle) vardı, bugün okul grevlerinde ve kiracı yürüyüşlerinde var. Ve var olacak.

Umut bir duygu değil, bir örgütlenme biçimidir. Umut, bir okuma grubunda, bir işyeri komitesinde, bir kiracı toplantısında, bir grev çadırında, bir sendika şubesinde, bir partinin hücresinde örgütlenir. Örgütlenmemiş umut, hayal kırıklığına dönüşür; örgütlenmiş umut, tarihe.

Son çağrı

Sevgili Genç Yoldaşlar,

Bu dosyayı size bir miras olarak bırakıyoruz. Ama bir müze mirası değil; bir alet çantası. İçinde beş yüz yılın dersleri var: kazanılan her hakkın bir mücadelenin, kaybedilen her hakkın bir uzlaşmanın ürünü olduğu; burjuvazinin korktuğu kadar verdiği; örgütün gücün tek kaynağı olduğu; birliğin, tabanda kurulan birliğin, zaferin koşulu olduğu; enternasyonalizmin bir duygu değil bir örgütlenme biçimi olduğu.

Size üç şey söylüyoruz:

Tarihi okuyun. Okulda size anlatılmayan tarihi, adı yazılmayanların tarihini. Ama bir anma töreni gibi değil, bir yöntem olarak okuyun. Her olayda dört soruyu sorun: Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor?

Örgütlenin. İşyerinizde, okulunuzda, mahallenizde, binanızda. Sendikada, kiracı örgütünde, öğrenci komitesinde, partide. Tek başına hiçbirimiz bir şey değiliz; birlikte her şeyiz. Tarihte işçi sınıfının kazandığı her şey örgütle kazanıldı; kaybettiği her şey örgütün çözülmesiyle kaybedildi.

Birleşin. Göçmen ve yerli, kadın ve erkek, beyaz yakalı ve mavi yakalı, genç ve yaşlı, Avrupalı ve Türkiyeli, Kürt ve Türk, Suriyeli ve Afgan. Sermaye bizi bölerek yönetir; biz birleşerek kazanırız.

Geleceğin sosyalist dünyası, yapay zekânın ve dijital dönüşümün bütün olanaklarını bütün insanlığın hizmetine sunacak olan dünya, gökten inmeyecek. Onu bizden önceki kuşakların mücadeleleriyle açtığı yoldan yürüyerek, **biz kuracağız.** Bizden önce yürüyenler Pellizza'nın tablosundaki kalabalık gibi sakin, kararlı ve durdurulamazdı. Şimdi sıra bizde.

Paris Komünü'nün yenilgisinden sonra, 1871 Haziran'ında, saklandığı evde Komün'ün üyesi ve şair Eugène Pottier bir şiir yazdı. On yedi yıl sonra Lille'de bir işçi, Pierre Degeyter, bu şiiri besteledi. Bugün dünyanın bütün dillerinde söylenen **Enternasyonal**'in nakaratı şöyledir (Fransızca özgün metinden):

> *C'est la lutte finale, Groupons-nous, et demain L'Internationale Sera le genre humain.*
>
> (Bu son kavgadır; birleşelim, ve yarın Enternasyonal, insan soyunun kendisi olacak.)

Canlı belge notu. Bu dosya bitmiş bir kitap değil, yaşayan bir belgedir. 1.1 sürümü için düzeltmelerinizi, tanıklıklarınızı, belgelerinizi ve eleştirilerinizi bekliyoruz. Bölüm 92 ve 93'teki göstergeler her yıl güncellenecek. Bir grev, bir direniş, bir işyeri komitesi, bir kiracı örgütü deneyimi yaşadıysanız, onu bize yazın: bu tarih, yazılmaya devam ediyor ve onu yazacak olan sizsiniz.

Ve son söz, 178 yıl önce yazılanların, hiç eskimeyen son cümleleri:

> **“Komünistler, görüşlerini ve amaçlarını gizlemeyi küçümserler. Amaçlarına ancak bütün mevcut toplumsal düzenin zorla devrilmesiyle ulaşılabileceğini açıkça ilan ederler. Bırakalım egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır.**
>
> **BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!“**
>
> *(Karl Marx ve Friedrich Engels, Komünist Parti Manifestosu, 1848)*

EKLER

Bu ekler, dosyanın 93 bölümünü ve dokuz kuramsal ara bölümünü okurken elinizin altında duracak başvuru araçlarıdır. Bir tarihi, bir rakamı, bir kavramı, bir kişiyi ya da bir örgütü bulmak istediğinizde buraya dönün. Her satırın sonundaki bölüm numarası sizi olayın sınıfsal çözümlemesinin yapıldığı yere götürür.

Olgu disiplinimiz eklerde de aynıdır. Kesin bildiğimizi kesin yazıyoruz. Tartışmalı ya da henüz birincil kaynakla doğrulanmamış rakam ve tarihleri **aralık** olarak veriyor ve yanına **(doğrulanacak)** yazıyoruz. 2024-2026 olaylarında yalnızca dosya planında yer alan olguları kullandık. Bunların önemli bir kısmı canlı belge güncellemesinde yeniden denetlenecek.

Kısaltmalar: K1-K9 = Kuramsal Ara Bölümler · G = Giriş · S = Sonuç · y. = yaklaşık · ~ = yaklaşık rakam.

EK A: Kronoloji (1381-2026)

Kronoloji dosyanın bütün kısımlarını tek bir zaman çizgisinde toplar. Dört sütun vardır: **tarih · olay · ülke · bölüm.** 1914-1923 ve 1929-1933 dönemleri ay ay, 1939-1945 dönemi ülke ülke verilmiştir. Tarihin kendisi kadar, olayların birbirini nasıl izlediği de öğreticidir: 1791'de işçi birliklerinin yasaklanması ile 1799'da İngiltere'de aynı yasağın gelmesi, 1918'de Stinnes-Legien ile 1933'te DAF arasındaki çizgi, 1956 ile 1989 arasındaki otuz üç yıl.

A.0 Öncüller (1347-1380)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1347-1351	Kara Ölüm; nüfusun büyük bölümünün yok olması, emek kıtlığı ve ücretleri dondurmaya çalışan yasalar (İngiltere'de 1349 İşçiler Buyruğu, 1351 İşçiler Yasası)	Avrupa, İngiltere	1
1358	Jacquerie köylü ayaklanması	Fransa	1
1378	Ciompi ayaklanması: Floransa yün işçileri	İtalya	1

A.1 Feodalizmin çözülüşü ve ilkel birikim (1381-1750)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Haziran 1381	İngiliz Köylü Ayaklanması; Wat Tyler öldürülür, John Ball idam edilir ("Adem çift sürer, Havva ip eğirirken kim soyluydu?")	İngiltere	1
1419-1434	Hussit savaşları ve Tabor topluluğu	Bohemya	1
1516	Thomas More, *Ütopya*: "koyunlar insanları yiyor"	İngiltere	2
16. yüzyıl	Tudor dönemi koyun çitlemeleri; serserilik yasaları, damgalama ve idam ("kanlı yasalar")	İngiltere	2, 69.9
1524-1525	Alman Köylü Savaşı; Thomas Müntzer'in idamı (1525)	Almanya	1
1536-1541	Manastır topraklarına el konulması ve satışı	İngiltere	2
1545	Potosí gümüş madeninin işletmeye açılması: dünya ölçeğinde ilkel birikimin simgesi	İspanyol sömürgesi (bugün Bolivya)	80
16.-17. yüzyıl	Avrupa'da cadı avları; kadın bedeninin ve yeniden üretim emeğinin denetim altına alınması	Avrupa	2, K3
1642	İngiliz İç Savaşı başlar	İngiltere	3
1645	Yeni Model Ordu kurulur	İngiltere	3

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Ekim-Kasım 1647	Putney Tartışmaları; Rainsborough ↔ Ireton: “mülkü olmayana oy yok”	İngiltere	3
1647-1649	Levellers’ın *Halkın Sözleşmesi* metinleri	İngiltere	3
Nisan 1649	Diggers, St George’s Hill’de ortak toprak işlemeye başlar (Winstanley)	İngiltere	3
Mayıs 1649	Burford: Cromwell, Leveller askerlerini ezer	İngiltere	3
1688	“Şanlı Devrim”: toprak ve ticaret burjuvazisinin uzlaşması	İngiltere	3

A.2 Sanayi devrimi, burjuva devrimleri ve 1848 (1750-1863)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1750-1850	Parlamento çitleme yasaları (~4.000 yasa, ~7 milyon dönüm; doğrulanacak)	İngiltere	2
1769	Watt’ın buhar makinesi patenti; Arkwright’ın su çerçevesi	İngiltere	4
1771	Cromford’da Arkwright’ın pamuk fabrikası	İngiltere	4
14 Temmuz 1789	Bastille’in alınması	Fransa	7
Temmuz-Ağustos 1789	Köylü ayaklanmaları ve “Büyük Korku”	Fransa	7
26 Ağustos 1789	İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi	Fransa	7
14 Haziran 1791	**Le Chapelier Yasası:** işçi birlikleri ve grev yasak (1864’e dek)	Fransa	7, K2.B
Eylül 1793	Genel azami fiyat yasası (Maximum)	Fransa	7
27 Temmuz 1794	Thermidor: Jakoben diktatörlüğünün sonu	Fransa	7
Mayıs 1795	Speenhamland yoksul yardımı düzeni	İngiltere	5, 69.9
1796	Babeuf’ün Eşitler Komplosu	Fransa	7
27 Mayıs 1797	Babeuf’ün idamı	Fransa	7
1799-1800	**Birleşme Yasaları** (Combination Acts): işçi örgütlenmesi yasak	İngiltere	5, K2.B
1803	İşçi karnesi (*livret ouvrier*) zorunluluğu	Fransa	7
1804	Napolyon Medeni Kanunu (*Code civil*)	Fransa	7
1811-1816	Ludizm: “General Ludd” adına makine kırma eylemleri	İngiltere	5

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1812	Makine kırmaya idam cezası getiren yasa	İngiltere	5
1815	Viyana Kongresi; Kutsal İttifak (Eylül 1815)	Avrupa	8
1819	Karlsbad Kararnameleri: sansür ve öğrenci derneklerinin denetimi	Alman Konfederasyonu	8
16 Ağustos 1819	**Peterloo katliamı:** Manchester'da oy hakkı mitingine süvari saldırısı (15-18 ölü, yüzlerce yaralı)	İngiltere	5
Aralık 1819	Altı Yasa: toplantı ve basın kısıtlamaları	İngiltere	5
1820	Cato Sokağı komplosu	İngiltere	5
1820-1821	İspanya, Napoli ve Piyemonte ayaklanmaları	İspanya, İtalya	8
1824-1825	Birleşme Yasalarının kaldırılması (1825'te yeniden sınırlama)	İngiltere	5
Aralık 1825	Dekabrist ayaklanması	Rusya	8
Temmuz 1830	Temmuz Devrimi; taht bankacı kral Louis-Philippe'e geçer	Fransa	8
Ağustos-Ekim 1830	Belçika devrimi	Belçika	8
Kasım 1831	**Lyon kanutları** ayaklanması: "Çalışarak yaşamak ya da savaşarak ölmek"	Fransa	9
1832	Reform Yasası: burjuvaziye oy, işçiye dışlanma	İngiltere	5
1832	Sadler Komitesi: fabrikada çocuk emeği soruşturması	İngiltere	4
Haziran 1832	Paris ayaklanması	Fransa	9
1833	Fabrika Yasası: çocuk emeğine ilk denetimli sınırlar	İngiltere	4, K8.B
Mart 1834	Tolpuddle Şehitleri: sendika yemini ettikleri için sürgün cezası alan tarım işçileri	İngiltere	5
1834	Büyük Ulusal Birleşik Sendikalar Birliği (Owen)	İngiltere	5
1834	Yeni Yoksullar Yasası ve çalışma evleri; "daha az hak edilirlik" ilkesi	İngiltere	5, 69.9
Nisan 1834	İkinci Lyon ayaklanması; Paris'te Transnonain Sokağı katliamı	Fransa	9
1838	Halkın Şartı (altı madde)	İngiltere	6
1838	Balta Limanı Ticaret Antlaşması	Osmanlı, İngiltere	83, 84
1839	Birinci Çartist dilekçe (~1,2 milyon imza; doğrulanacak)	İngiltere	6

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Kasım 1839	Newport ayaklanması	Galler	6
1842	İkinci Çartist dilekçe (~3,3 milyon imza; doğrulanacak); Ağustos'ta genel grev ("Plug Plot")	İngiltere	6
Haziran 1844	Silezya dokumacıları ayaklanması	Prusya	9
1845	Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*	İngiltere	4
1847	On Saat Yasası	İngiltere	6, K8.B
1847	Adil Adamlar Birliği → Komünist Birlik; demiryolu spekülasyonu krizi	Avrupa	9, K5
Şubat 1848	**Komünist Parti Manifestosu** (Londra)	İngiltere, Almanya	10
22-24 Şubat 1848	Şubat Devrimi; Ulusal Atölyeler	Fransa	10
Mart 1848	Viyana (13 Mart) ve Berlin (18 Mart) devrimleri; Milano, Budapeşte, Prag	Avrupa	10
10 Nisan 1848	Kennington Common Çartist mitingi	İngiltere	6
Mayıs 1848	Frankfurt Parlamentosu toplanır	Alman Konfederasyonu	10
1 Haziran 1848	Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'u yayına başlar	Almanya	10
23-26 Haziran 1848	**Haziran Günleri:** Ulusal Atölyelerin kapatılmasına karşı ayaklanma, Cavaignac'ın kıyımı (binlerce ölü, ~15.000 tutuklama ve sürgün; doğrulanacak)	Fransa	10
Mayıs-Temmuz 1849	Baden-Pfalz ayaklanması (Engels savaşır)	Almanya	10
1849	Macar ve Polonyalı devrimcilerin Osmanlı'ya sığınması	Osmanlı	10
Mart 1850	Merkez Komite'nin Komünist Birlik'e Çağrısı: "sürekli devrim"	Almanya	10
1851	Birleşik Makine Mühendisleri Derneği (ASE): "Yeni Model Sendikacılık"	İngiltere	6
2 Aralık 1851	Louis Bonaparte'ın darbesi	Fransa	10, K6
1854	İlk Osmanlı dış borcu (Londra)	Osmanlı	83
1857	İlk dünya ekonomik krizi	Dünya	K5
7 Ekim 1858	Engels'in Marx'a mektubu: "İngiliz proletaryası giderek burjuvalaşıyor"	İngiltere	6, 80.3

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1863	Osmanlı Bankası (İngiliz-Fransız sermayesi)	Osmanlı	83
Mayıs 1863	Lassalle'ın Genel Alman İşçi Derneği (ADAV)	Almanya	11

A.3 Enternasyonaller çağı (1864-1913)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
28 Eylül 1864	**Birinci Enternasyonal** (Londra, St Martin's Hall); Marx'ın *Açılış Bildirgesi*	İngiltere	11
Mayıs 1864	Grev yasağının kaldırılması (Le Chapelier'nin fiilen sonu)	Fransa	7
1867	*Kapital*'in birinci cildi	Almanya	0
1868	Sendikalar Kongresi (TUC) kurulur	İngiltere	14, EK E
Ağustos 1869	Eisenach'ta Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bebel, W. Liebknecht)	Almanya	11
Temmuz 1870	Fransa-Prusya Savaşı başlar	Fransa, Almanya	12
18 Mart 1871	**Paris Komünü:** Montmartre topları	Fransa	12
21-28 Mayıs 1871	**Kanlı Hafta** (öldürülenler 10.000-20.000; doğrulanacak); Komüncüler Duvarı	Fransa	12
Haziran 1871	Eugène Pottier, *Enternasyonal* şiiri	Fransa	12
1872	Engels, *Konut Sorunu*	Almanya	75
Eylül 1872	Lahey Kongresi; Marx ↔ Bakunin ayrılığı	Hollanda	11
1872	Tersane-i Amire'de grev (doğrulanacak)	Osmanlı	83
1873-1896	"Büyük Bunalım" ve tekelleşme	Avrupa	K5
Mayıs 1875	Gotha birleşmesi; Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*	Almanya	13
Ekim 1875	Osmanlı'nın iflası	Osmanlı	83
1876	Birinci Enternasyonal'in resmen dağıtılması	ABD, Avrupa	11
Ekim 1878	**Sosyalist Yasası** (1890'a dek)	Almanya	13, K2.B
1878	Kıbrıs'ın İngiltere'ye kiralanması	Osmanlı, İngiltere	84
2 Mayıs 1879	İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE)	İspanya	14
1879	Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*	Almanya	15.A
Aralık 1881	Muharrem Kararnamesi ve **Düyun-u Umumiye**	Osmanlı	83

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1882	İngiltere'nin Mısır'ı işgali	Mısır	84
1883-1889	Bismarck'ın sosyal sigortaları (1883 hastalık, 1884 kaza, 1889 yaşlılık): havuç ve sopa	Almanya	K2
1884	Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*; Fabian Derneği	Almanya, İngiltere	4, 14
1884-1885	Berlin Konferansı: Afrika'nın paylaşılması	Avrupa	80
1885	Belçika İşçi Partisi (POB)	Belçika	14
4 Mayıs 1886	Haymarket olayı (Chicago)	ABD	14
Temmuz 1888	Londra'da kibrit kızları grevi (Bryant & May)	İngiltere	15
1888	Genel İşçi Birliği (UGT, Ağustos); Degeyter, *Enternasyonal*'i besteler (Haziran)	İspanya, Fransa	14, 12
Aralık 1888-Ocak 1889	Hainfeld: Avusturya Sosyal Demokrat İşçi Partisi	Avusturya	14
14 Temmuz 1889	**İkinci Enternasyonal** (Paris)	Fransa	14
Ağustos-Eylül 1889	Londra liman grevi: "Yeni Sendikacılık"	İngiltere	15, K8.D
Şubat 1890	SPD'nin seçim zaferi (%19,7); Sosyalist Yasası'nın sona ermesi (Eylül)	Almanya	13
1 Mayıs 1890	İlk uluslararası 1 Mayıs: "8 saat iş, 8 saat dinlenme, 8 saat ne istersek"	Avrupa	G, 14
Mayıs 1891	*Rerum Novarum* genelgesi: Katolik sınıf uzlaşmacılığı	Vatikan	41
Ekim 1891	Erfurt Programı	Almanya	13
1892	İtalyan Sosyalist Partisi (PSI); Max Weber'in tarım işçileri soruşturması	İtalya, Prusya	14
1893	Bağımsız İşçi Partisi (ILP); Belçika'da oy hakkı genel grevi	İngiltere, Belçika	14
Ağustos 1893	Aigues-Mortes: İtalyan göçmen işçilerin katli	Fransa	15, 78.5
1894	Engels, *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu*	Almanya	14
1895	Genel Emek Konfederasyonu (CGT, Limoges); SPD Breslau kongresi tarım programını reddeder	Fransa, Almanya	14
1897	Genel Yahudi İşçi Birliği (Bund, Vilnius)	Rusya İmparatorluğu	38, EK E
1898 ve 1900	Donanma Yasaları (Tirpitz)	Almanya	88.A

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1899	Bernstein'ın revizyonizmi; Luxemburg, *Sosyal Reform mu Devrim mi?*; Kautsky, *Tarım Sorunu*; Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*	Almanya, Rusya	13, 14
Haziran 1899	Millerand vakası: bir sosyalist, General Galliffet'le aynı kabinede	Fransa	14
1899	Montceau-les-Mines: grev kırıcılara "sarılar" adı (doğrulanacak)	Fransa	41
Şubat 1900	İşçi Temsil Komitesi (1906'dan itibaren İşçi Partisi)	İngiltere	14
1901	Taff Vale kararı; Federterra (İtalyan tarım işçileri federasyonu)	İngiltere, İtalya	14
1902	Biétry'nin Fransa Sarılar Federasyonu; Belçika'da ikinci oy hakkı genel grevi	Fransa, Belçika	41, 14
1903	Hollanda demiryolu grevi ve yenilgisi	Hollanda	14
1904-1908	Herero-Nama soykırımı	Alman Güneybatı Afrikası (Namibya)	80.2
Nisan 1905	Birleşik Fransız Sosyalist Partisi (SFIO)	Fransa	14
1906	Amiens Şartı (CGT); Mannheim anlaşması; Luxemburg, *Kitle Grevi*	Fransa, Almanya	14, 13
Ocak 1907	"Hottentot seçimleri"	Almanya	14, 80.3
Ağustos 1907	Stuttgart kongresi; "sosyalist sömürge politikası" önergesinin dar farkla reddi	Almanya	14, 80.3
1907	Karl Liebknecht, *Militarizm ve Antimilitarizm*	Almanya	92.1
1908	Parma tarım grevi	İtalya	14
Temmuz-Aralık 1908	**Osmanlı grev dalgası** (~100'ü aşkın grev; doğrulanacak)	Osmanlı	83
1909	Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu; Tatil-i Eşgal Kanunu	Osmanlı	33.0, 83
Ağustos 1910	Kopenhag: Emekçi Kadınlar Günü kararı	Danimarka	15
Ekim-Kasım 1910	Ulusal Emek Konfederasyonu (CNT, Barselona)	İspanya	14
19 Mart 1911	İlk Emekçi Kadınlar Günü kutlamaları	Almanya, Avusturya, İsviçre, Danimarka	15

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1911	Taylor, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*; Bask işçi dayanışması (SOV, bugünkü ELA)	ABD, İspanya	K8, 72.2
Ocak 1912	Reichstag seçimi: SPD %34,8, en büyük parti	Almanya	13
Kasım 1912	Basel kongresi: savaşa karşı manifesto	İsviçre	14
1912-1913	Renault'da kronometreye karşı grevler	Fransa	K8
Nisan 1913	Belçika'da üçüncü oy hakkı genel grevi	Belçika	14
Ağustos 1913-Ocak 1914	Dublin Lokavtı (Larkin, Connolly)	İrlanda	15
1913	Luxemburg, *Sermaye Birikimi*	Almanya	74.A

A.4 Büyük ihanet ve devrim dalgası, ay ay (1914-1923)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
28 Haziran 1914	Saraybosna suikastı; Temmuz krizi başlar	Avusturya-Macaristan	16
31 Temmuz 1914	Jean Jaurès'in öldürülmesi	Fransa	16
1 Ağustos 1914	Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı	Almanya	16
4 Ağustos 1914	**SPD Reichstag grubu savaş kredilerine "evet" der; Burgfrieden.** Fransa'da Union sacrée	Almanya, Fransa	16
Ağustos 1914	Rathenau önderliğinde Savaş Hammaddeleri Dairesi (KRA): devlet tekelci kapitalizminin doğuşu	Almanya	16
26 Ağustos 1914	Guesde ve Sembat burjuva kabinesine bakan olarak girer	Fransa	16
Kasım 1914	İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakı	Kıbrıs	84
2 Aralık 1914	**Karl Liebknecht savaş kredilerine karşı tek başına oy verir**	Almanya	17
Şubat 1915	Rosa Luxemburg hapse girer	Almanya	17
Mayıs 1915	Liebknecht'in "Asıl düşman kendi ülkemizde!" bildirisi	Almanya	17
Ağustos 1915	Lenin, *Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine*	İsviçre	68
5-8 Eylül 1915	**Zimmerwald Konferansı**	İsviçre	17
Ocak 1916	Liebknecht, Reichstag'da Ermeni kırımını soru önergesiyle gündeme getirir ve susturulur	Almanya, Osmanlı	83

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Ocak 1916	Gruppe Internationale konferansı; Spartakus mektupları → Spartakus Birliği	Almanya	17
Nisan 1916	Luxemburg, *Junius Broşürü*: “Sosyalizm ya da barbarlık”	Almanya	17
24-30 Nisan 1916	**Kienthal Konferansı**	İsviçre	17
Nisan 1916	Dublin Paskalya Ayaklanması; James Connolly’nin idamı (Mayıs)	İrlanda	15, 72.5
1 Mayıs 1916	Potsdamer Platz mitingi; Liebknecht tutuklanır	Almanya	17
Haziran 1916	Liebknecht davası sırasında siyasal grev (~55.000 işçi; doğrulanacak)	Almanya	17
Ağustos 1916	Hindenburg Programı	Almanya	16
1916	Silah ve Mühimmat Tedarik Dairesi (WUMBA); Lenin, *Emperyalizm* (yayımı 1917)	Almanya, İsviçre	16, 80.3
5 Aralık 1916	Yurtsever Yardımcı Hizmet Yasası: tekel, devlet ve sendika bürokrasisinin füzyonu	Almanya	16, 42
8 Mart 1917 (eski takvimle 23 Şubat)	Petrograd’da kadın işçilerin gösterisi; Şubat Devrimi başlar	Rusya	15, 18
6-8 Nisan 1917	Gotha’da Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (USPD)	Almanya	17
Nisan 1917	Almanya’da ekmek karnesine karşı büyük grevler	Almanya	17
Mayıs-Haziran 1917	Fransız ordusunda isyanlar	Fransa	17
Ağustos-Eylül 1917	Donanmada huzursuzluk; denizciler Reichpietsch ve Köbis’in idamı (5 Eylül)	Almanya	17
1917	Lenin, *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Mücadele Edilmeli*, *Devlet ve Devrim*	Rusya	16, 12
7 Kasım 1917 (eski takvimle 25 Ekim)	**Ekim Devrimi;** barış ve toprak kararnameleri	Rusya	18
Ocak 1918	Viyana ve Budapeşte’de büyük grevler	Avusturya-Macaristan	17
27 Ocak 1918	Finlandiya İç Savaşı başlar	Finlandiya	20
28 Ocak 1918	**Almanya’da büyük Ocak grevi** (Berlin’de ~400.000; doğrulanacak); Revolutionäre Obleute (Richard Müller)	Almanya	17
3 Mart 1918	Brest-Litovsk Antlaşması	Rusya, Almanya	18
Nisan 1918	Alman ordusunun Finlandiya’ya müdahalesi (Helsinki, 13 Nisan)	Finlandiya	20

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Mayıs 1918	Finlandiya'da Kızılların yenilgisi; kamplarda ölümler (savaşın toplamı ~36.000 ölü, çoğu Kızıl; doğrulanacak)	Finlandiya	20
30 Ekim 1918	Mondros Mütarekesi	Osmanlı	84
3 Kasım 1918	Avusturya Komünist Partisi (KPÖ)	Avusturya	EK E
3-4 Kasım 1918	**Kiel denizci ayaklanması;** işçi ve asker konseyleri	Almanya	19
4-10 Kasım 1918	Pire'de Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi (SEKE)	Yunanistan	33.0
7-8 Kasım 1918	Münih'te Kurt Eisner Bavyera cumhuriyetini ilan eder	Almanya	19
9 Kasım 1918	Scheidemann cumhuriyeti, Liebknecht "özgür sosyalist cumhuriyet"i ilan eder; Kaiser kaçar	Almanya	19
10 Kasım 1918	Halk Temsilcileri Konseyi (SPD + USPD); **Ebert-Groener Paktı**	Almanya	19
11 Kasım 1918	Compiègne ateşkesi	Fransa, Almanya	16
12 Kasım 1918	Alman-Avusturya cumhuriyetinin ilanı	Avusturya	20
13 Kasım 1918	İtilaf donanması İstanbul'da; işgal (1923'e dek)	Osmanlı	84
15 Kasım 1918	**Stinnes-Legien Anlaşması:** 8 saat ve sendikaların tanınması karşılığında mülkiyete dokunmama	Almanya	19, 42
16-21 Aralık 1918	Konseyler Kongresi, Ulusal Meclis seçimini kabul eder	Almanya	19
24 Aralık 1918	Berlin'de Noel çatışmaları	Almanya	19
29 Aralık 1918	USPD hükümetten çekilir	Almanya	19
30 Aralık 1918-1 Ocak 1919	**Almanya Komünist Partisi (KPD)** kurulur	Almanya	19
4 Ocak 1919	Berlin polis şefi Eichhorn görevden alınır	Almanya	19
5-12 Ocak 1919	"Spartakus Ayaklanması"; Noske ve Freikorps	Almanya	19
14 Ocak 1919	Luxemburg'un son yazısı: "Berlin'de Düzen Hüküm Sürüyor"	Almanya	19, S
15 Ocak 1919	**Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in öldürülmesi**	Almanya	19
19 Ocak 1919	Ulusal Meclis seçimi	Almanya	19
31 Ocak 1919	Glasgow, George Meydanı; ardından kente asker ve tank gönderilir	İskoçya	20
21 Şubat 1919	Kurt Eisner'in öldürülmesi	Almanya	19

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
2-6 Mart 1919	**Komünist Enternasyonal (Komintern)** kurulur	Rusya	18
3-16 Mart 1919	Berlin Mart çatışmaları ve genel grev; Noske'nin kurşuna dizme emri (~1.200 ölü; doğrulanacak); 10 Mart'ta Leo Jogiches öldürülür	Almanya	19
21 Mart 1919	**Macar Sovyet Cumhuriyeti**	Macaristan	20
23 Mart 1919	Milano'da Mussolini'nin Fasci di Combattimento'su	İtalya	21
7 Nisan 1919	**Bavyera Konsey Cumhuriyeti**	Almanya	19
1-2 Mayıs 1919	Freikorps Münih'i ezer	Almanya	19
1 Mayıs 1919	Torino'da *L'Ordine Nuovo* yayına başlar (Gramsci)	İtalya	21
5 Haziran 1919	Eugen Leviné'nin idamı	Almanya	19
1919	**Biennio Rosso** başlar; toprak işgalleri; İspanya'da Endülüs'ün "Bolşevik üç yılı" (1918-1920)	İtalya, İspanya	21, 14
1 Ağustos 1919	Macar Sovyet Cumhuriyeti düşer; Horthy'nin beyaz terörü	Macaristan	20
11 Ağustos 1919	**Weimar Anayasası** ve 48. madde	Almanya	19
1919-1922	Küçük Asya seferi; SEKE'nin savaş karşıtı tutumu	Yunanistan, Anadolu	33.0
1919-1923	İşgal İstanbul'unda tramvay ve liman grevleri	Osmanlı	84
13-17 Mart 1920	**Kapp darbesi ve onu yenen genel grev** (~12 milyon işçi)	Almanya	20
Nisan 1920	Torino'da "saat grevi"	İtalya	21
Nisan 1920	**Ruhr Kızıl Ordusu**'nun Reichswehr ve Freikorps eliyle ezilmesi	Almanya	20
Mayıs 1920	*Jolly George:* Londra liman işçileri Polonya'ya silah yüklemeyi reddeder	İngiltere	20, K8.D
Temmuz-Ağustos 1920	Komintern 2. Kongresi; 21 Koşul. Büyük Britanya Komünist Partisi (CPGB) kurulur	Rusya, İngiltere	18, EK E
Eylül 1920	**İtalya'da fabrika işgalleri** (~400.000-500.000 işçi; doğrulanacak); CGL'nin "sendikal denetim" pazarlığı	İtalya	21
10 Eylül 1920	Bakü'de Türkiye Komünist Partisi (TKP)	Azerbaycan	18 (Türkiye'ye bağ)
Ekim 1920	USPD Halle kongresi: çoğunluk Komintern'e katılır	Almanya	EK E

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
21 Kasım 1920	Bologna, Palazzo d'Accursio olayı; kırsal squadrismo patlar	İtalya	21
Aralık 1920	Tours Kongresi: SFIO çoğunluğu Fransız Komünist Partisi'ni (PCF) kurar	Fransa	65, EK E
21 Ocak 1921	**Livorno: İtalya Komünist Partisi (PCd'I)**	İtalya	21
Ocak 1921	Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Karadeniz'de öldürülmesi	Türkiye	33.0
Mart 1921	KPD'nin **Mart Eylemi**; Paul Levi'nin ihracı (Nisan)	Almanya	20, 0.14
Haziran-Temmuz 1921	Arditi del Popolo: antifaşist öz savunma	İtalya	21
3 Ağustos 1921	**Pasifikasyon Paktı** (PSI ve CGL ile faşistler arasında)	İtalya	21
Aralık 1921	Komintern'in birleşik cephe tezleri	Rusya	20
Ağustos 1922	"Yasal grev"in yenilgisi	İtalya	21
Eylül 1922	USPD'nin kalan kanadı SPD'ye döner	Almanya	EK E
28-30 Ekim 1922	**Roma Yürüyüşü;** Mussolini başbakan	İtalya	21
11 Ocak 1923	Fransız-Belçika ordularının Ruhr'u işgali	Almanya	20
30 Ocak 1923	Lozan'da Türk-Yunan nüfus mübadelesi sözleşmesi (~1,2 milyon mülteci Yunanistan'a)	Türkiye, Yunanistan	33.0
Ağustos 1923	Cuno grevi; Cuno hükümeti düşer	Almanya	20
Eylül 1923	**Bulgaristan Eylül Ayaklanması** ve beyaz terör	Bulgaristan	32
Ekim 1923	Saksonya ve Thüringen'de SPD-KPD işçi hükümetleri; Reichswehr'in "Reichsexekution"u	Almanya	20
23-25 Ekim 1923	**Hamburg ayaklanması;** "Alman Ekimi"nin iptali	Almanya	20
Kasım 1923	Hiperenflasyonun zirvesi	Almanya	20
8-9 Kasım 1923	Hitler'in Münih Birahane Darbesi	Almanya	20

A.5 "İstikrar" yılları ve faşizmin yerleşmesi (1924-1928)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Ocak 1924	İlk İşçi Partisi hükümeti (MacDonald)	İngiltere	26
1924	Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği (RFB) ve Reichsbanner kurulur	Almanya	22

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
10 Haziran 1924	Matteotti cinayeti; Aventino ayrılığı	İtalya	21
Haziran 1924	Arnavutluk'ta Fan Noli devrimi; Aralık'ta Zogu'nun karşı darbesi	Arnavutluk	31
Ağustos 1924	Dawes Planı	Almanya	22
1924	SEKE, Yunanistan Komünist Partisi (KKE) adını alır	Yunanistan	33.0
16 Nisan 1925	Sofya'da Sveta Nedelya saldırısı ve ardından gelen kıyım	Bulgaristan	32
Temmuz 1925	Frankfurt'ta İşçi Olimpiyatı	Almanya	K4
31 Temmuz 1925	İngiltere'de "Kızıl Cuma"	İngiltere	26
2 Ekim 1925	**Palazzo Vidoni Paktı:** Confindustria yalnızca faşist sendikaları tanır	İtalya	43
1925-1926	Olağanüstü yasalar: faşist diktatörlüğün hukuken kurulması	İtalya	21
3 Nisan 1926	Rocco Yasası: grev yasağı	İtalya	43, K2.B
3-12 Mayıs 1926	**İngiltere Genel Grevi** (1,5-1,7 milyon grevci); madenciler aylarca yalnız kalır	İngiltere	26
1926	Musul sorunu; Irak Petrol Şirketi	Irak, İngiltere, Türkiye	84
8 Kasım 1926	Gramsci'nin tutuklanması	İtalya	21
Kasım 1926	Avusturya sosyal demokrasisinin Linz Programı	Avusturya	25
21 Nisan 1927	**Carta del Lavoro**	İtalya	43
1927	Sendikal Uyuşmazlıklar Yasası	İngiltere	26
15 Temmuz 1927	Viyana Adalet Sarayı yangını; polis ateşi (89 ölü)	Avusturya	22
1927	İberya Anarşist Federasyonu (FAI)	İspanya	27
1928	Mond-Turner görüşmeleri: "sanayi barışı"	İngiltere	42
Temmuz-Eylül 1928	Komintern 6. Kongresi; "üçüncü dönem"	Rusya	28
1928-1929	Schleswig-Holstein Kırsal Halk hareketi	Almanya	24

A.6 Weimar'ın son yılları ve Büyük Bunalım, ay ay (1929-1933)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1929	Korça komünist grubu (Koço Tashko, Ali Kelmendi)	Arnavutluk	31

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1-3 Mayıs 1929	**Berlin'de "Kanlı Mayıs":** SPD'li polis şefi Zörgiebel'in yasağı, Wedding ve Neukölln'de polis ateşi (33 ölü)	Almanya	23
3 Mayıs 1929	Prusya'da RFB'nin yasaklanması	Almanya	23
Temmuz 1929	Komintern 10. Plenumu: "sosyal faşizm" tezi	Rusya	23
24-29 Ekim 1929	New York borsasının çöküşü; Büyük Bunalım	ABD, dünya	24, K5
1929-1931	Fromm'un Weimar işçileri otorite anketi	Almanya	23
27 Mart 1930	Büyük koalisyon (Müller) işsizlik sigortası primi yüzünden düşer	Almanya	24
30 Mart 1930	Brüning başbakan; SPD'nin "tolerans politikası" başlar	Almanya	24
Temmuz 1930	48. madde kararnameleri ve Reichstag'ın feshi	Almanya	24
14 Eylül 1930	**Reichstag seçimi: NSDAP %2,6'dan %18,3'e**	Almanya	24
14 Nisan 1931	İspanya'da İkinci Cumhuriyet	İspanya	27
14 Mayıs 1931	Ådalen: grevci işçilere asker ateşi (5 ölü)	İsveç	51
Temmuz 1931	Viyana'da İkinci İşçi Olimpiyatı	Avusturya	K4
24 Ağustos 1931	MacDonald'ın Muhafazakârlarla "Ulusal Hükümet"i; işsizlik yardımı kesintisi	İngiltere	26
11 Ekim 1931	**Harzburg Cephesi:** büyük sermaye, Stahlhelm, DNVP, NSDAP	Almanya	24
Aralık 1931	SPD, sendikalar ve Reichsbanner'ın Demir Cephesi	Almanya	24
26 Ocak 1932	Hitler'in Düsseldorf Sanayi Kulübü konuşması	Almanya	24
13 Mart 1932	Cumhurbaşkanlığı seçimi, birinci tur: SPD Hindenburg'u destekler	Almanya	24
10 Nisan 1932	İkinci tur: Hindenburg yeniden seçilir	Almanya	24
Mayıs 1932	KPD'nin "Antifaschistische Aktion" çağrısı; *Kuhle Wampe* gösterime girer	Almanya	24, K4
30 Mayıs-1 Haziran 1932	Brüning düşer; Papen başbakan	Almanya	24
17 Temmuz 1932	**Altona Kanlı Pazarı** (18 ölü)	Almanya	24

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
20 Temmuz 1932	**Prusya Darbesi (Preußenschlag):** SPD direnmez, mahkemeye başvurur	Almanya	24
31 Temmuz 1932	Reichstag seçimi: NSDAP %37,3 · SPD %21,6 · KPD %14,3	Almanya	24
Eylül 1932	İspanya'da tarım reformu yasası	İspanya	27
1 Ekim 1932	Mosley'nin İngiliz Faşistler Birliği	İngiltere	26
3-7 Kasım 1932	Berlin ulaşım (BVG) grevi: RGO ile NSBO aynı grevde	Almanya	24
6 Kasım 1932	**Reichstag seçimi: NSDAP %33,1 · SPD %20,4 · KPD %16,9; SPD + KPD > NSDAP.** Berlin'de KPD birinci parti	Almanya	24
19 Kasım 1932	Sanayici ve bankacıların Hindenburg'a dilekçesi (*Industrielleneingabe*)	Almanya	24
3 Aralık 1932	Schleicher başbakan	Almanya	24
Ocak 1933	Casas Viejas katliamı; Osthilfe skandalı	İspanya, Almanya	27, 24
30 Ocak 1933	**Hitler'in Hindenburg'ca atanması;** KPD'nin genel grev çağrısını SPD ve ADGB reddeder; Lübeck ve Staßfurt'ta yerel grevler	Almanya	24
27 Şubat 1933	Reichstag yangını; binlerce komünist tutuklanır	Almanya	24
5 Mart 1933	Reichstag seçimi (NSDAP %43,9)	Almanya	24
Mart 1933	Dollfuss parlamentoyu devre dışı bırakır	Avusturya	25
22 Mart 1933	Dachau toplama kampı	Almanya	24
23 Mart 1933	**Yetki Yasası;** SPD'nin karşı oyu, Otto Wels'in konuşması	Almanya	24
1 Mayıs 1933	ADGB üyelerini Nazilerin "Ulusal Emek Günü"ne çağırır	Almanya	24, 42
2 Mayıs 1933	**SA sendika binalarını işgal eder;** ADGB dağıtılır	Almanya	24, 42
10 Mayıs 1933	Alman Emek Cephesi (DAF, Robert Ley)	Almanya	43
17 Mayıs 1933	SPD Reichstag grubu Hitler'in dış politika bildirisine "evet" der	Almanya	24
22 Haziran 1933	SPD'nin yasaklanması; Sopade Prag'da	Almanya, Çekoslovakya	24
1933	Estado Novo anayasası ve ulusal sendikalar	Portekiz	43

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Eylül-Aralık 1933	Leipzig Reichstag yangını davası; Dimitrov'un Göring'e karşı savunması	Almanya	28

A.7 Direnen işçiler, halk cepheleri ve İspanya (1934-1939)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
6 Şubat 1934	Paris'te faşist liglerin ayaklanması	Fransa	26
12 Şubat 1934	Sosyalist ve komünist tabanın birleşik genel grevi	Fransa	26
12-15 Şubat 1934	**Avusturya iç savaşı:** Linz'de Bernaschek, Viyana'da Karl-Marx-Hof top ateşi altında; Koloman Wallisch'in idamı	Avusturya	25
5-19 Ekim 1934	**Asturias Ekimi:** "UHP" komünü, Franco'nun bastırması (~1.000-2.000 ölü, ~30.000 tutuklu; doğrulanacak)	İspanya	27
Temmuz-Ağustos 1935	**Komintern 7. Kongresi:** Dimitrov raporu, faşizmin tanımı, halk cephesi	SSCB	28
Eylül 1935	POUM kurulur (Nin, Maurín)	İspanya	27
16 Şubat 1936	Halk Cephesi seçim zaferi	İspanya	27
25 Mart 1936	Extremadura'da yoksul köylülerin toprak işgalleri	İspanya	27
3 Mayıs 1936	Halk Cephesi'nin seçim zaferi	Fransa	26
9 Mayıs 1936	Selanik tütün işçileri grevinde polis ateşi (12 ölü); Ritsos'un *Epitafios*'u	Yunanistan	33.0
Mayıs-Haziran 1936	**Fabrika işgalleri** (~2 milyon grevci)	Fransa	26
7 Haziran 1936	**Matignon Anlaşmaları** (%7-15 ücret artışı, toplu sözleşme, işyeri temsilcileri)	Fransa	26
11 Haziran 1936	Thorez: "Bir grevi bitirmesini bilmek gerekir"	Fransa	26
Haziran 1936	İki haftalık ücretli izin ve 40 saat yasaları; Türkiye'de 3008 sayılı İş Kanunu (grev yasağı)	Fransa, Türkiye	26, 43
17-19 Temmuz 1936	**Askerî darbe; Barselona ve Madrid'de işçiler darbeyi sokakta yener;** kolektifleştirmeler	İspanya	27
Temmuz 1936	Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi (PSUC)	İspanya	27
4 Ağustos 1936	Metaxas diktatörlüğü	Yunanistan	33.1
Eylül 1936	Londra'da Karışmama Komitesi	Avrupa	27

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1936	Dört Yıllık Plan (Göring)	Almanya	29
4 Ekim 1936	**Cable Street:** Londra East End'i faşist yürüyüşü durdurur	İngiltere	26
Ekim 1936	Uluslararası Tugaylar örgütlenir (toplam ~35.000-40.000 gönüllü; doğrulanacak)	İspanya	27
4 Kasım 1936	CNT'nin merkezî hükümete girmesi	İspanya	27
Kasım 1936	Madrid'in savunması	İspanya	27
26 Nisan 1937	**Guernica** bombardımanı (Kondor Lejyonu)	İspanya	27
3-8 Mayıs 1937	**Barselona Mayıs Günleri**	İspanya	27
Haziran 1937	POUM'un yasaklanması; Andreu Nin'in kaçırılıp öldürülmesi	İspanya	27
1937-1938	SSCB'de tasfiyeler; sürgündeki Avrupalı komünistler etkilenir	SSCB	28
1938	Polonya Komünist Partisi'nin Komintern'ce feshi	Polonya	28
Eylül 1938	Münih Anlaşması	Avrupa	26, 28
Eylül 1938	Troçkist Dördüncü Enternasyonal kurulur	Fransa	64.5
28 Ekim 1938	Barselona'da Uluslararası Tugaylara veda; Pasionaria'nın konuşması	İspanya	27
30 Kasım 1938	Fransa'da genel grevin kırılması (Daladier)	Fransa	26
Aralık 1938	Saltsjöbaden Anlaşması	İsveç	45, 51
5 Mart 1939	Casado darbesi	İspanya	27
28 Mart 1939	Madrid'in düşüşü; ardından beyaz terör, toplama kampları, Argelès kampları	İspanya, Fransa	27
7 Nisan 1939	İtalya'nın Arnavutluk'u işgali	Arnavutluk	31
23 Ağustos 1939	**Molotov-Ribbentrop Paktı**	SSCB, Almanya	28
1939-1952	İspanyol maquis: gerilla direnişi	İspanya	27

A.8 İkinci Dünya Savaşı: genel çerçeve ve ülke ülke direniş kronolojisi (1939-1945)

Önce savaşın genel dönüm noktaları, ardından her ülkenin direniş kronolojisi. Ülke tabloları Kısım VII'nin altı soruluk karşılaştırma şablonuyla birlikte okunmalıdır (işgal biçimi · işbirlikçi sınıflar · direnişin sınıf bileşimi · cephe örgütü · kurtuluşun biçimi · savaş sonrası akıbet).

A.8.1 Genel çerçeve

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1 Eylül 1939	Almanya'nın Polonya'ya saldırısı; savaş başlar	Polonya	29
26 Eylül 1939	PCF'nin yasaklanması	Fransa	28
19 Ekim 1939	Türk-İngiliz-Fransız ittifakı	Türkiye	84
Ocak 1940	Milli Korunma Kanunu	Türkiye	39
9 Nisan 1940	Danimarka ve Norveç'in işgali	Danimarka, Norveç	37
10 Mayıs 1940	Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve Fransa'ya saldırı	Batı Avrupa	37, 35
22 Haziran 1940	Fransa'nın ateşkesi; Temmuz'da Vichy rejimi	Fransa	35
28 Ekim 1940	İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı	Yunanistan	33.1
1 Mart 1941	Bulgaristan'ın Mihver'e katılışı	Bulgaristan	32
6 Nisan 1941	Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgali	Balkanlar	30, 33.1
22 Haziran 1941	**Almanya'nın SSCB'ye saldırısı;** komünist partilerin antifaşist savaşa tam dönüşü	SSCB	28, 29
Haziran 1941	Franco'nun Mavi Tümen'i Doğu Cephesi'ne	İspanya	39
1941-1942	Türkiye'de gayrimüslim erkeklerin yirmi kura askerliği; Kasım 1942 Varlık Vergisi	Türkiye	39
20 Ocak 1942	Wannsee Konferansı: Yahudi soykırımının örgütlenmesi	Almanya	29
1942	Speer'in silahlanma bakanlığı; Reich'ta zorla çalıştırma (toplam ~12-13 milyon yabancı işçi; doğrulanacak)	Almanya	29
Aralık 1942	Beveridge Raporu	İngiltere	39, 47
2 Şubat 1943	**Stalingrad:** Alman 6. Ordusu'nun teslimi	SSCB	29
Mart 1944	İngiltere'de madenci grevleri	İngiltere	39
20 Nisan 1944	Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını kesmesi	Türkiye	39
1944	Irkçılık-Turancılık davası; aynı yıllarda komünist tutuklamaları	Türkiye	39
6 Haziran 1944	Normandiya çıkarması	Fransa	35
9 Ekim 1944	**Yüzdeler Anlaşması** (Churchill-Stalin)	SSCB, İngiltere	33.1
4-11 Şubat 1945	Yalta Konferansı	SSCB	40
8-9 Mayıs 1945	Almanya'nın koşulsuz teslimi	Almanya	29
Temmuz-Ağustos 1945	Potsdam Konferansı	Almanya	40

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
6 ve 9 Ağustos 1945	Hiroşima ve Nagazaki	Japonya	29
1939-1945	Savaşın toplam bilançosu: SSCB'de ~27 milyon ölü; Yahudi ve Roman soykırımları	Avrupa	29

A.8.2 Yugoslavya

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
6-17 Nisan 1941	İşgal ve Yugoslav ordusunun teslimi	Yugoslavya	30
10 Nisan 1941	Ustaşa'nın "Bağımsız Hırvatistan Devleti"	Yugoslavya	30
Temmuz 1941	KPJ önderliğinde ayaklanmalar (Sırbistan 7 Temmuz, Karadağ 13 Temmuz, Slovenya 22 Temmuz, Bosna-Hersek ve Hırvatistan 27 Temmuz)	Yugoslavya	30
Ağustos 1941	Jasenovac kamp sistemi: Sırp, Yahudi ve Roman kıyımı	Yugoslavya	30
26-27 Kasım 1942	**AVNOJ'un ilk oturumu** (Bihać)	Yugoslavya	30
Şubat-Mart 1943	Neretva savaşı	Yugoslavya	30
Mayıs-Haziran 1943	Sutjeska savaşı	Yugoslavya	30
29 Kasım 1943	**AVNOJ'un ikinci oturumu** (Jajce): yeni devletin temeli	Yugoslavya	30
20 Ekim 1944	Belgrad'ın partizanlar ve Kızıl Ordu'ca kurtarılması	Yugoslavya	30
Mayıs 1945	Son çatışmalar; ülkenin tamamının kurtuluşu	Yugoslavya	30

A.8.3 Arnavutluk

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
7 Nisan 1939	İtalyan işgali	Arnavutluk	31
8 Kasım 1941	**Arnavutluk Komünist Partisi** kurulur (Enver Hoca)	Arnavutluk	31
16 Eylül 1942	**Peza Konferansı:** Ulusal Kurtuluş Cephesi	Arnavutluk	31
Ağustos 1943	Balli Kombëtar ile Mukje anlaşması ve reddi; iç savaş boyutu	Arnavutluk	31
Eylül 1943	İtalya'nın teslimi; Alman işgali	Arnavutluk	31
24 Mayıs 1944	Përmet Kongresi	Arnavutluk	31
17 Kasım 1944	Tiran'ın kurtuluşu	Arnavutluk	31
29 Kasım 1944	**Ülkenin dış ordu olmadan kurtuluşu**	Arnavutluk	31

A.8.4 Bulgaristan

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1 Mart 1941	Mihver'e katılış	Bulgaristan	32
Temmuz 1942	**Vatan Cephesi** programı (BRP, Zveno, Tarım Birliği solu, sosyal demokratların bir kısmı)	Bulgaristan	32
23 Temmuz 1942	Şair Nikola Vaptsarov kurşuna dizilir	Bulgaristan	32
Mart 1943	İç Bulgaristan'ın Yahudilerinin sürgünden kurtarılması; aynı ay işgal altındaki Trakya ve Makedonya'dan 11.000'i aşkın Yahudinin ölüm kamplarına gönderilmesi	Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya	32
8 Eylül 1944	Kızıl Ordu sınırı geçer	Bulgaristan	32
9 Eylül 1944	**Vatan Cephesi ayaklanması**	Bulgaristan	32
Aralık 1944-Şubat 1945	Halk mahkemeleri	Bulgaristan	32

A.8.5 Yunanistan

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
28 Ekim 1940	İtalyan saldırısı ve Arnavutluk cephesi	Yunanistan	33.1
Nisan 1941	Alman işgali; ülkenin Almanya, İtalya ve Bulgaristan arasında bölünmesi	Yunanistan	33.1
1941-1942	**Büyük Kıtlık** (100.000'i aşkın ölü; doğrulanacak)	Yunanistan	33.1
27 Eylül 1941	**Ulusal Kurtuluş Cephesi (EAM)**	Yunanistan	33.1
Şubat 1942	Yunan Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS)	Yunanistan	33.1
25 Kasım 1942	Gorgopotamos köprüsünün havaya uçurulması	Yunanistan	33.1
10 Mart 1944	"Dağ Hükûmeti" (PEEA)	Yunanistan	33.1
1 Mayıs 1944	Kaisariani'de 200 komünistin kurşuna dizilmesi	Yunanistan	33.0
17 Ağustos 1944	Kokkinia'da "blóko" katliamı	Yunanistan	33.0
12 Ekim 1944	Alman ordusu Atina'dan çekilir	Yunanistan	33.1
3 Aralık 1944	Sintagma'da polis ateşi; **Dekemvriana:** İngiliz ordusu ELAS'a karşı	Yunanistan	33.1
12 Şubat 1945	**Varkiza Anlaşması:** ELAS silah bırakır; ardından beyaz terör	Yunanistan	33.1

A.8.6 İtalya

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
5 Mart 1943	**FIAT Mirafiori'de grev:** faşist rejime karşı ilk kitlesel işçi direnişi, Torino ve Milano'ya yayılır	İtalya	34
25 Temmuz 1943	Mussolini'nin düşüşü	İtalya	34
8-9 Eylül 1943	Ateşkes; Alman işgali; Ulusal Kurtuluş Komitesi (CLN)	İtalya	34
Eylül 1943	Salò Cumhuriyeti	İtalya	34
1-8 Mart 1944	Kuzeyde genel grevler	İtalya	34
24 Mart 1944	Fosse Ardeatine katliamı	İtalya	34
Nisan 1944	**Togliatti'nin Salerno Dönüşü:** Badoglio ve kralla hükümet	İtalya	34
29 Eylül-5 Ekim 1944	Marzabotto katliamı	İtalya	34
Eylül-Ekim 1944	Ossola partizan cumhuriyeti	İtalya	34
25 Nisan 1945	**Genel ayaklanma;** kuzey kentlerinin partizanlarca kurtarılması	İtalya	34
28 Nisan 1945	Mussolini'nin partizanlarca idamı	İtalya	34

A.8.7 Fransa

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
10 Temmuz 1940	Pétain'e olağanüstü yetkiler: Vichy	Fransa	35
27 Mayıs-9 Haziran 1941	**Nord-Pas-de-Calais madenci grevi** (~100.000)	Fransa	35
4 Ekim 1941	Vichy'nin Çalışma Şartı	Fransa	43
1942	PCF'nin Francs-tireurs et partisans (FTP) örgütü ve göçmen işçilerin FTP-MOI'si	Fransa	35
27 Mayıs 1943	Ulusal Direniş Konseyi (CNR)	Fransa	35
21 Şubat 1944	**Missak Manouchian ve yoldaşlarının kurşuna dizilmesi;** "Kızıl Afiş"	Fransa	35
15 Mart 1944	**CNR programı: "Les Jours heureux"**	Fransa	35
19-25 Ağustos 1944	Paris ayaklanması	Fransa	35
16 Ocak 1945	Renault'nun kamulaştırılması	Fransa	35, 48

A.8.8 Almanya ve Avusturya

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1933-1945	KPD'nin illegal örgütü; on binlerce komünist kamplarda; SPD yeraltı ağları ve Sopade raporları	Almanya	36
1936-1938	İspanya'da Alman gönüllülerin Thälmann Taburu	İspanya	36

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
8 Kasım 1939	Marangoz Georg Elser'in Münih'te Hitler'e suikast girişimi	Almanya	36
18 Mayıs 1942	Herbert Baum grubunun Lustgarten eylemi	Almanya	36
Ağustos-Eylül 1942	Rote Kapelle'nin çökertilmesi	Almanya	36
22 Şubat 1943	Beyaz Gül: Hans ve Sophie Scholl'un idamı	Almanya	36
20 Temmuz 1944	Aristokrat-askerî muhalefetin suikast girişimi	Almanya	36
18 Ağustos 1944	**Ernst Thälmann'ın Buchenwald'da öldürülmesi** (11 yıl tecritten sonra)	Almanya	36
10 Kasım 1944	Köln'de Edelweißpiraten gençlerinin idamı	Almanya	36
11 Nisan 1945	**Buchenwald'ın kendini kurtarması** (illegal uluslararası kamp komitesi)	Almanya	36
1938-1945	Avusturya: Revolutionäre Sozialisten, KPÖ, Karintiya'da Sloven partizanlar	Avusturya	36

A.8.9 Hollanda, Belçika, Norveç, Danimarka

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
25-26 Şubat 1941	**Amsterdam Şubat Grevi:** CPN'nin çağrısıyla Yahudilerin sürgününe karşı genel grev	Hollanda	37
10 Mayıs 1941	Belçika'da "100.000'lerin grevi" (Liège, Cockerill-Ougrée)	Belçika	37
1941	Belçika'da Bağımsızlık Cephesi	Belçika	37
Eylül 1941	Oslo'da "süt grevi"	Norveç	37
Şubat-Nisan 1942	Norveç'te öğretmenlerin direnişi	Norveç	37
29 Nisan-3 Mayıs 1943	Hollanda'da Nisan-Mayıs grevleri	Hollanda	37
Ağustos 1943	Danimarka'da grev dalgası; hükümetin istifası (29 Ağustos)	Danimarka	37
Ekim 1943	Danimarka Yahudilerinin İsveç'e kaçırılması	Danimarka	37

A.8.10 Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Eylül 1939	Polonya'nın işgali ve bölünmesi	Polonya	38
14 Şubat 1942	Londra'ya bağlı Armia Krajowa	Polonya	38

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
27 Mayıs 1942	Heydrich'e suikast; 10 Haziran'da Lidice'nin yok edilmesi	Çekoslovakya	38
19 Nisan-16 Mayıs 1943	**Varşova Gettosu Ayaklanması** (Bund ve sol Siyonist gençlik; Marek Edelman)	Polonya	38
1 Ocak 1944	Komünist Armia Ludowa	Polonya	38
Mart 1944	Macaristan'ın Alman işgali; Mayıs-Temmuz'da Yahudilerin kitlesel sürgünü	Macaristan	38
1 Ağustos-2 Ekim 1944	**Varşova Ayaklanması;** Kızıl Ordu'nun Vistül'de durması tartışması	Polonya	38
23 Ağustos 1944	Romanya'da rejim değişikliği ve Mihver'den kopuş	Romanya	38
29 Ağustos 1944	**Slovak Ulusal Ayaklanması**	Çekoslovakya	38
15-16 Ekim 1944	Macaristan'da Oklu Haç iktidarı	Macaristan	38
5-8 Mayıs 1945	Prag Ayaklanması	Çekoslovakya	38

A.9 Kurtuluş, bölünme ve refah devleti (1945-1956)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
8 Mayıs 1945	Sétif katliamı	Cezayir (Fransız sömürgesi)	80.4
Haziran 1945	Sovyet bölgesinde Özgür Alman Sendikalar Federasyonu (FDGB) çağrısı	Almanya	58, EK E
5-26 Temmuz 1945	İşçi Partisi'nin seçim zaferi (Attlee)	İngiltere	47
Eylül 1945	Sovyet bölgesinde toprak reformu: Junker mülklerinin dağıtılması	Almanya	58.1
3 Ekim 1945	**Dünya Sendikalar Federasyonu (DSF/WFTU),** Paris	Fransa	44
Ekim 1945	**Sécurité sociale** kararnameleri (Ambroise Croizat)	Fransa	48
Aralık 1945	CFA frangı	Fransız sömürgeleri	80.5, 82.1
1945-1949	PvdA'nın hükümette olduğu dönemde Endonezya'ya karşı savaş	Hollanda, Endonezya	80.4
1946	Kömür sanayisini kamulaştırma yasası (yürürlük 1 Ocak 1947)	İngiltere	47
21-22 Nisan 1946	**SED'in kuruluşu** (SPD ve KPD'nin Sovyet bölgesinde birleştirilmesi)	Almanya	58.1
Mayıs 1946	KSČ'nin %38 oyla birinci parti olması	Çekoslovakya	59

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
2 Haziran 1946	İtalya'da cumhuriyet referandumu	İtalya	49
22 Haziran 1946	Togliatti affı (faşistlere)	İtalya	34
30 Haziran 1946	Saksonya'da savaş suçlusu işletmelerin kamulaştırılması referandumu	Almanya	58.1
Ekim 1946	Memur statüsü (Thorez)	Fransa	48
1 Aralık 1946	Hessen anayasası ve kamulaştırma maddesi (41. madde); ABD askerî yönetiminin engellemesi	Almanya	50
1946-1949	**Yunan İç Savaşı;** Makronisos kampı	Yunanistan	33.1
Şubat 1947	CDU'nun Ahlen Programı: "kapitalist sistem Alman halkının çıkarlarına uygun değildir"	Almanya	50
12 Mart 1947	**Truman Doktrini** (Yunanistan ve Türkiye)	ABD	33.1
Mayıs 1947	**Komünist bakanların hükümetten atılması** (Fransa 5 Mayıs; İtalya Mayıs sonu)	Fransa, İtalya	40
5 Haziran 1947	**Marshall Planı** açıklanır	ABD, Avrupa	40, 68.1
Eylül 1947	**Kominform**	Polonya	56
Aralık 1947-Nisan 1948	**Force Ouvrière'in CGT'den ayrılışı**	Fransa	44
1 Ocak 1948	İtalya Anayasası: "emeğe dayalı demokratik cumhuriyet"	İtalya	49
Şubat 1948	**Prag'da Şubat:** işçi milisleri ve sendika kongresi	Çekoslovakya	56, 59
Nisan 1948	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)	Avrupa	68.1
18 Nisan 1948	İtalya seçimi ve ABD müdahalesi	İtalya	44
22 Haziran 1948	*Windrush* gemisi Karayipler'den göçmenlerle Londra'da	İngiltere	47
28 Haziran 1948	**Kominform'un Yugoslavya kararı; Tito-Stalin kopuşu**	Yugoslavya	56, 61.2
5 Temmuz 1948	**Ulusal Sağlık Hizmeti (NHS)**	İngiltere	47
14 Temmuz 1948	Togliatti'ye suikast girişimi; genel grev ve CGIL'in bölünmesi	İtalya	44
Ekim-Kasım 1948	Fransız madenci grevinin ordu eliyle kırılması (Jules Moch)	Fransa	44
Aralık 1948	Polonya Birleşik İşçi Partisi (PZPR)	Polonya	EK E
Ocak 1949	**SEV/Comecon**	Doğu Avrupa	56

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
4 Nisan 1949	NATO	Batı	40, 74.A
Haziran 1949	Koçi Xoxe'nin idamı	Arnavutluk	56
Ekim 1949	Rajk'ın idamı	Macaristan	56
7 Ekim 1949	**DDR'nin kuruluşu**	Almanya	58.1
12-14 Ekim 1949	Alman Sendikalar Konfederasyonu (DGB), Münih	Batı Almanya	44
Aralık 1949	Kostov'un idamı; Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu (ICFTU), Londra	Bulgaristan, İngiltere	56, 44
1949-1961	DDR'den Batı'ya ~2,7 milyon göç (doğrulanacak)	Almanya	58.2
Mart ve Nisan 1950	UIL ve CISL kurulur	İtalya	44
9 Mayıs 1950	Schuman Bildirisi	Fransa	68.1
Haziran 1950	İşçi Konseyleri Yasası	Yugoslavya	61.3
Temmuz-Ağustos 1950	Belçika'da kral sorunu	Belçika	52
Eylül-Ekim 1950	Avusturya Ekim grevleri; ÖGB'nin grevi kırması	Avusturya	52
18 Nisan 1951	**Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu** antlaşması	Batı Avrupa	68.1
Mayıs 1951	Kömür-çelikte eş yönetim yasası (Montan-Mitbestimmung)	Batı Almanya	45, 50
31 Temmuz 1952	**Türk-İş'in kuruluşu**	Türkiye	44
Ekim 1952	İşletme Anayasası Yasası	Batı Almanya	45
Kasım-Aralık 1952	Slánský davası ve idamlar	Çekoslovakya	56
1952	Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*; Londra'da ölümcül duman	SSCB, İngiltere	57.2, K1
28 Şubat 1953	Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı'nın ilk antlaşması	Balkanlar	61.2
5 Mart 1953	Stalin'in ölümü	SSCB	57.1
1 Haziran 1953	**Plzeň:** Škoda işçileri para reformuna karşı	Çekoslovakya	59
17 Haziran 1953	**DDR işçi ayaklanması** (Stalinallee inşaat işçileri; 700'ü aşkın yerde eylem)	Almanya	58.2
1954	Jivkov birinci sekreter	Bulgaristan	62.1
Şubat 1955	Bağdat Paktı	Orta Doğu, Türkiye	84.2
14 Mayıs 1955	**Varşova Paktı**	Doğu Avrupa	56
Mayıs-Haziran 1955	Kruşçev'in Belgrad ziyareti ve Tito'yla uzlaşma	Yugoslavya	61.2, 64.1
Aralık 1955	Batı Almanya-İtalya işgücü anlaşması	Batı Almanya	50
1955-1959	Kıbrıs'ta çatışmalar	Kıbrıs	84.2

A.10 Modern revizyonizm, iki Avrupa ve ikinci büyük dalga (1956-1975)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
14-25 Şubat 1956	**SBKP 20. Kongresi;** "gizli konuşma"	SSCB	57.1
Mart 1956	Guy Mollet'nin Cezayir için olağanüstü yetkileri	Fransa	80.4
1956	Mondragón kooperatifi	İspanya	72.2
28 Haziran 1956	**Poznań:** Cegielski işçileri	Polonya	60
8 Ağustos 1956	**Marcinelle maden faciası** (262 ölü)	Belçika	86.1
17 Ağustos 1956	**KPD'nin yasaklanması**	Batı Almanya	50
Ekim 1956	Gomułka iktidara gelir	Polonya	60
23 Ekim-4 Kasım 1956	**Macaristan 1956;** Budapeşte ve Csepel işçi konseyleri, Sovyet müdahalesi; Merkez İşçi Konseyi Aralık'a dek direnir	Macaristan	60
25 Mart 1957	**Roma Antlaşması**	Batı Avrupa	68.2
1957	Avusturya'da Parite Komisyonu ("sosyal ortaklık")	Avusturya	45
Kasım 1957	Moskova Toplantısı	SSCB	64.2
1958	Makine-traktör istasyonlarının kolhozlara satılması	SSCB	57.2
16 Haziran 1958	Imre Nagy'nin idamı	Macaristan	60
Temmuz 1959	ETA'nın kuruluşu	İspanya	72.2
Kasım 1959	**SPD'nin Godesberg Programı**	Batı Almanya	50
1960	Batı Almanya'nın İspanya ve Yunanistan ile işgücü anlaşmaları	Batı Almanya	50
Haziran-Temmuz 1960	Genova ayaklanması	İtalya	49
16 Kasım 1960	**Moskova Toplantısı'nda Enver Hoca'nın konuşması**	SSCB	62.3, 64.2
20 Aralık 1960-20 Ocak 1961	**Belçika kış genel grevi** (Tek Yasa'ya karşı; André Renard)	Belçika	52
17 Ocak 1961	Patrice Lumumba'nın öldürülmesi	Kongo	82.3
13 Ağustos 1961	**Berlin Duvarı** (Duvar'da en az 140 ölü)	Almanya	58.2
Eylül 1961	Bağlantısızlar Belgrad zirvesi	Yugoslavya	61.3
17 Ekim 1961	**Paris'te Cezayirli işçilerin katledilmesi**	Fransa	72.8
17-31 Ekim 1961	SBKP 22. Kongresi: "bütün halkın devleti"	SSCB	57.1
30 Ekim 1961	**Almanya-Türkiye işgücü anlaşması**	Batı Almanya, Türkiye	50, 85.1

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Nisan-Mayıs 1962	Asturias madenci grevleri; Comisiones Obreras'ın büyümesi	İspanya	53
Temmuz 1962	Torino, Piazza Statuto	İtalya	49
1963	Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Plan: işçi göçü "işsizliğe çözüm ve döviz kaynağı"	Türkiye	85.1
1963	DDR'de Yeni Ekonomik Sistem (NÖS)	Almanya	58.2
1963	Belçika'da revizyonist partiden ayrılan ilk marksist-leninist parti	Belçika	64.3
14 Haziran 1963	Çin'in "25 maddelik mektubu"	Çin	64.3
12 Eylül 1963	**Ankara Anlaşması**	Türkiye, AET	68.2, 87
1964	Rotasyon ilkesinin kaldırılması; Portekiz ile anlaşma; Türkiye'nin Avusturya, Hollanda ve Belçika ile anlaşmaları	Batı Avrupa	85.1, 86
1965	Türkiye-Fransa işgücü anlaşması; Çavuşesku iktidarda	Fransa, Romanya	86.3, 62.2
Temmuz 1965	Yugoslavya'da piyasa reformu	Yugoslavya	61.3
Eylül 1965	**Kosigin reformu:** kâr işletmenin ana ölçütü	SSCB	57.2
13 Şubat 1967	DİSK'in kuruluşu	Türkiye	EK E
21 Nisan 1967	Yunanistan'da Albaylar Cuntası	Yunanistan	53
Mayıs 1967	Tom Braden'in CIA'nın Avrupa sendikalarını finanse ettiğini anlatan yazısı	ABD	44
1967	Türkiye-İsveç işgücü anlaşması	İsveç	86.5
1 Ocak 1968	Macaristan'da Yeni Ekonomik Mekanizma	Macaristan	60
Ocak-Ağustos 1968	**Prag Baharı;** yüzlerce işletmede işçi konseyleri	Çekoslovakya	59
Şubat 1968	KKE'nin bölünmesi	Yunanistan	65
Mayıs-Haziran 1968	**Fransa genel grevi** (~7-10 milyon grevci; doğrulanacak); **Grenelle Anlaşmaları** (asgari ücrete %35)	Fransa	48
Haziran 1968	Dagenham: Ford'un kadın dikiş işçileri; Belgrad'da öğrenci hareketi	İngiltere, Yugoslavya	55, 61.3
20-21 Ağustos 1968	**Varşova Paktı'nın Çekoslovakya'ya müdahalesi;** Brejnev doktrini	Çekoslovakya	59, 57.3

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
13 Eylül 1968	Arnavutluk'un Varşova Paktı'ndan çekilmesi	Arnavutluk	57.3
Eylül 1968	Batı Almanya'da DKP	Batı Almanya	65
Ekim 1968	Batı Almanya-Yugoslavya işgücü anlaşması	Batı Almanya	50, 61.3
1968-1969	Tofaş (Fiat lisansı) ve Oyak-Renault kurulur	Türkiye	87
Ocak 1969	Jan Palach'ın kendini yakması	Çekoslovakya	59
Nisan 1969	Husák ve "normalleşme"	Çekoslovakya	59
Ağustos 1969	Nixon'ın Romanya ziyareti	Romanya	62.2
Sonbahar 1969	**Sıcak Sonbahar** (FIAT, fabrika delegeleri)	İtalya	49
12 Aralık 1969	Piazza Fontana bombası: "gerginlik stratejisi"	İtalya	49
20 Mayıs 1970	**Statuto dei Lavoratori** (18. madde)	İtalya	49, K2.B
7 Haziran 1970	Schwarzenbach "yabancı nüfus" referandumu	İsviçre	86.4
1970	Eşit Ücret Yasası	İngiltere	55
1970	Arnavutluk'ta bütün köylere elektrik	Arnavutluk	62.3
23 Kasım 1970	Katma Protokol	Türkiye, AET	87
Aralık 1970	Burgos davası	İspanya	53, 72.2
14-19 Aralık 1970	**Gdańsk-Gdynia-Szczecin tersane isyanı** (resmî rakamla 40'ı aşkın ölü)	Polonya	60
1971	Hırvat Baharı; Honecker iktidarda (Mayıs)	Yugoslavya, DDR	61.4, 58.2
Ocak-Şubat 1972	İngiltere madenci grevi	İngiltere	47
30 Ocak 1972	**Kanlı Pazar** (Derry)	Kuzey İrlanda	72.5
Mart 1972	DDR'de kürtaj hakkı	DDR	58.3
Ağustos 1972	Rotterdam'da Afrikaanderwijk ırkçı saldırıları	Hollanda	86.2
Aralık 1972	Romanya'nın IMF ve Dünya Bankası üyeliği; iki Almanya arasında Temel Antlaşma	Romanya, Almanya	62.2, 58.5
Şubat 1973	Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC)	Avrupa	45
Ağustos 1973	**Ford Köln "yaban grevi"** (Türkiyeli işçiler); Pierburg Neuss'ta göçmen kadın işçilerin zaferi	Batı Almanya	50, 85.3
Ekim 1973	Petrol krizi	Dünya	67.1
17 Kasım 1973	Atina Politeknik ayaklanması	Yunanistan	53
23 Kasım 1973	**Batı Almanya'da işçi alımının durdurulması** (Anwerbestopp)	Batı Almanya	85.4

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
20 Aralık 1973	Carrero Blanco'nun öldürülmesi	İspanya	72.2
Şubat 1974	Madenci grevi Heath hükümetini düşürür; Yugoslavya'da 1974 Anayasası	İngiltere, Yugoslavya	47, 61.4
1974	Hollanda'da Türkiyeli İşçiler Birliği (HTİB)	Hollanda	86.2
25 Nisan 1974	**Karanfil Devrimi;** işçi komisyonları, fabrika işgalleri	Portekiz	53
Temmuz 1974	Kıbrıs darbesi ve Türkiye'nin müdahalesi; Yunan cuntasının düşüşü	Kıbrıs, Yunanistan	84.2, 53
Ocak 1975	Lama-Agnelli anlaşması (scala mobile); Fransa'da kürtaj yasası	İtalya, Fransa	49, K3
1 Ağustos 1975	Helsinki Nihai Senedi	Avrupa	57.3
Ağustos 1975	Korsika'da Aléria olayı	Fransa	72.4
1975	Lomé Sözleşmesi; ABD'nin Romanya'ya en çok kayırılan ulus statüsü	AET, Romanya	68.2, 62.2
1975	Alentejo'da tarım reformu ve toprak işgalleri	Portekiz	53
20 Kasım 1975	Franco'nun ölümü	İspanya	53
25 Kasım 1975	**Portekiz devriminin durdurulması**	Portekiz	53

A.11 Korku biterken: neoliberal saldırı ve Doğu'nun çözülüşü (1976-1991)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1976	Meidner Planı; Eş Yönetim Yasası; Korsika'da FLNC	İsveç, Batı Almanya, Fransa	51, 45, 72.4
Haziran 1976	PCI %34,4; Radom ve Ursus işçi eylemleri, ardından KOR (Eylül)	İtalya, Polonya	65, 60
10 Temmuz 1976	Seveso kimya felaketi	İtalya	K1
Kasım 1976	Wolf Biermann'ın yurttaşlıktan çıkarılması	DDR	58.2
Aralık 1976	IMF'nin İngiltere'ye girişi (Callaghan); Arnavutluk anayasasına dış borç yasağı	İngiltere, Arnavutluk	67.1, 62.3
Ocak 1977	Şart 77	Çekoslovakya	59
1 Mayıs 1977	Taksim 1 Mayısı	Türkiye	91
Ağustos 1977	Jiu Vadisi madenci grevi	Romanya	62.2
Ekim 1977	**Moncloa Paktları**	İspanya	45
1977	Avrupa Türkiyeli İşçi Dernekleri Federasyonu (FİDEF)	Batı Almanya	85.5
1977-1978	Ridley Planı	İngiltere	67.2

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
16 Mart-9 Mayıs 1978	Aldo Moro'nun kaçırılışı ve öldürülmesi	İtalya	64.5, 65
Mayıs 1978	İtalya'da kürtaj yasası	İtalya	K3
Temmuz 1978	Arnavutluk-Çin ayrılığı; Enver Hoca, *Emperyalizm ve Devrim*	Arnavutluk	64.4
1978	Türk Federasyon (ülkücüler)	Batı Almanya	85.5
Kış 1978-1979	"Hoşnutsuzluk Kışı"	İngiltere	67.1
4 Mayıs 1979	**Thatcher iktidarda**	İngiltere	67.2
1979	Longwy çeliğinin tasfiyesi; Volcker şoku (Ekim); SSCB'nin Afganistan'a girişi (Aralık)	Fransa, ABD, Afganistan	67.4, 67.1, 57.3
4 Mayıs 1980	Tito'nun ölümü	Yugoslavya	61.5
Ağustos 1980	**Lenin Tersanesi grevi ve 21 talep;** 31 Ağustos Gdańsk anlaşması; Eylül'de Dayanışma (~10 milyon üye)	Polonya	60
12 Eylül 1980	Türkiye'de askerî darbe	Türkiye	43, 44, 64.7
1980	Avrupa Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu (DİDF); Right to Buy; Gorz, *İşçi Sınıfına Veda*	Batı Almanya, İngiltere, Fransa	85.5, 67.2, 70.6
Eylül-Ekim 1980	**FIAT'ta 35 gün;** 14 Ekim'de "40 binler yürüyüşü"	İtalya	67.4
1980	Paris Sentier'de kâğıtsız Türkiyeli konfeksiyon işçilerinin eylemleri (doğrulanacak)	Fransa	86.3
1980-1984	Thatcher'ın çalışma yasaları	İngiltere	67.2
Mart-Nisan 1981	Kosova olayları	Yugoslavya	61.4
5 Mayıs 1981	Bobby Sands açlık grevinde ölür	Kuzey İrlanda	72.5
10 Mayıs 1981	Mitterrand seçilir; ortak program (kamulaştırmalar, 39 saat, 60 yaşında emeklilik)	Fransa	67.4
Ağustos 1981	Reagan PATCO grevini kırar	ABD	67.1
13 Aralık 1981	**Polonya'da sıkıyönetim;** 16 Aralık'ta Wujek madeninde 9 madenci öldürülür	Polonya	60
Aralık 1981	Mehmet Shehu'nun ölümü	Arnavutluk	31
Mayıs 1982	Macaristan'ın IMF üyeliği	Macaristan	66.3
1 Ekim 1982	Kohl yapıcı güvensizlik oyuyla iktidarda	Batı Almanya	67.3
Kasım 1982	Wassenaar Anlaşması	Hollanda	45, 67.5
1982-1986	Neue Heimat skandalı ve çöküşü	Batı Almanya	75.1
Mart 1983	**Mitterrand'ın kemer sıkma dönüşü**	Fransa	67.4

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Nisan 1983	Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası (ERT)	Avrupa	68.3
1983	Strauss'un aracılık ettiği milyar marklık kredi	DDR, Batı Almanya	58.5
4 Ekim 1983	İsveç işverenlerinin ücretli fonlarına karşı yürüyüşü	İsveç	51
Kasım 1983	Geri Dönüş Teşvik Yasası (dönene 10.500 DM)	Batı Almanya	85.4
1983-1987	GAL devlet terörü	İspanya	72.2
14 Şubat 1984	Craxi kararnamesiyle scala mobile'nin budanması	İtalya	67.4
Mart 1984-Mart 1985	**Madenci grevi;** 18 Haziran 1984 Orgreave	İngiltere	67.2
Mayıs-Haziran 1984	**IG Metall ve IG Druck'un 35 saat grevi** (38,5 saatle sonuçlanır)	Batı Almanya	67.3
1984	DİTİB'in kuruluşu	Batı Almanya	85.5
Aralık 1984-1989	**"Soya Dönüş Süreci":** Türk ve Pomakların adlarının zorla değiştirilmesi	Bulgaristan	62.1
11 Mart 1985	Gorbaçov SBKP genel sekreteri	SSCB	63
11 Nisan 1985	Enver Hoca'nın ölümü	Arnavutluk	62.3
Haziran 1985	Scala mobile referandumunda PCI'nin kaybı; Schengen Anlaşması	İtalya, Avrupa	67.4, 68.8
1985	Wallraff, *En Alttakiler*	Batı Almanya	85.2
Ocak 1986	Wapping matbaa işçileri grevi	İngiltere	67.2
Şubat 1986	Avrupa Tek Senedi	AET	68.3
1986	İş Teşvik Yasası 116. madde değişikliği ("soğuk lokavt"); Polonya'nın IMF üyeliği	Batı Almanya, Polonya	67.3, 66.3
27 Ekim 1986	Londra'da "Big Bang"	İngiltere	67.2
14 Nisan 1987	Türkiye'nin AT üyelik başvurusu	Türkiye	87
1987	Thatcher: "Toplum diye bir şey yoktur"	İngiltere	67.2
15 Kasım 1987	**Braşov işçi ayaklanması**	Romanya	62.2
1987-1988	Yugoslav grev dalgası (Labin madencileri, Borovo işçileri)	Yugoslavya	61.5
1987-1992	Genk (Limburg) madenlerinin kapanışı	Belçika	86.1
1988-1989	Milošević'in "antibürokratik devrimi"	Yugoslavya	61.6
Kasım 1988	DDR'de *Sputnik* dergisi yasağı	DDR	58.2
14 Aralık 1988	**İspanya genel grevi** (UGT kendi partisine karşı)	İspanya	67.5

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Şubat-Nisan 1989	Polonya'da Yuvarlak Masa; 4 Haziran seçimi	Polonya	60
Mayıs 1989	Bulgaristan'da Türklerin direnişleri; Haziran-Ağustos'ta ~360.000 kişinin Türkiye'ye göçü (doğrulanacak)	Bulgaristan, Türkiye	62.1
Temmuz 1989	**Kuzbas ve Donbas madenci grevleri** (yüz binlerce madenci; doğrulanacak)	SSCB	63
19 Ağustos 1989	Pan-Avrupa Pikniği	Macaristan	60
23 Ağustos 1989	Baltık Yolu	SSCB	63
9 Ekim 1989	**Leipzig Pazartesi gösterisi** (~70.000)	DDR	58.4
23 Ekim 1989	Macaristan'da cumhuriyet ilanı	Macaristan	60
30 Ekim 1989	Schürer raporu: borç servisi ihracatın büyük bölümünü yutuyor	DDR	58.5
4 Kasım 1989	Alexanderplatz mitingi	DDR	58.4
9 Kasım 1989	**Berlin Duvarı'nın açılması**	Almanya	58.4
10 Kasım 1989	Jivkov'un "saray darbesi"yle düşürülmesi	Bulgaristan	62.1
12 Kasım 1989	Bolognina: Occhetto PCI'nin adını değiştirme önerisini açıklar	İtalya	65
17 Kasım 1989	Prag öğrenci yürüyüşü; 27 Kasım'da iki saatlik genel grev	Çekoslovakya	59
16-25 Aralık 1989	Timişoara → Bükreş; Çavuşesku'nun idamı (25 Aralık)	Romanya	62.2
1 Ocak 1990	**Balcerowicz Planı:** şok terapisi	Polonya	60
18 Mart 1990	DDR'de serbest seçim	DDR	58.4
31 Mart 1990	Londra'da kelle vergisi isyanı (Trafalgar)	İngiltere	67.2
Haziran 1990	Bükreş'te "mineriad"	Romanya	62.2
1 Temmuz 1990	**Alman para birliği**	Almanya	58.4, 79
Temmuz 1990	Tiran'da büyükelçilik sığınmaları	Arnavutluk	62.3
3 Ekim 1990	**Almanya'nın birleşmesi** (Temel Yasa 23. madde)	Almanya	58.4
28 Kasım 1990	Thatcher'ın istifası	İngiltere	67.2
1990-1994	Treuhand: ~8.500 işletmenin özelleştirilmesi (doğrulanacak)	Almanya	71
13 Ocak 1991	Vilnius olayları	SSCB	63

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Şubat 1991	PCI'nin PDS'ye dönüşümü; Aralık'ta Rifondazione Comunista	İtalya	65
17 Mart 1991	**Birliğin korunması referandumu: %76,4 evet**	SSCB	63
1 Nisan 1991	Treuhand başkanı Rohwedder'e suikast	Almanya	71
8 Ağustos 1991	*Vlora* gemisi (~20.000 kişi) Bari'de	Arnavutluk, İtalya	62.3
19-21 Ağustos 1991	Moskova'da darbe girişimi	SSCB	63
Eylül 1991	Hoyerswerda pogromu	Almanya	78.4
Kasım 1991	CPGB'nin feshi	İngiltere	65
8 Aralık 1991	Belovejye anlaşması	SSCB	63
23 Aralık 1991-15 Ocak 1992	Almanya'nın ve AT'nin Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıması	Yugoslavya	61.6
26 Aralık 1991	**SSCB'nin dağılması**	SSCB	63

A.12 Restorasyon, AB ve kriz çağı (1992-2019)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
7 Şubat 1992	**Maastricht Antlaşması** (%3 açık, %60 borç)	AB	68.3
Şubat 1992	Tangentopoli soruşturmaları	İtalya	70.2
Mart 1992	Renault Billancourt'un kapanışı	Fransa	70.1
5 Nisan 1992	Saraybosna kuşatması başlar (~1.425 gün)	Bosna-Hersek	61.7
1992	Doğu Bosna ve Bosanska Krajina'da etnik temizlik; Omarska, Keraterm, Trnopolje	Bosna-Hersek	61.7
2 Haziran 1992	Danimarka'nın Maastricht'e "hayır"ı	Danimarka	68.3
Temmuz 1992	Scala mobile'nin kaldırılması	İtalya	67.4, 69.4
22-26 Ağustos 1992	Rostock-Lichtenhagen pogromu	Almanya	78.4, 79
23 Kasım 1992	**Mölln kundaklaması** (Türkiyeli üç kişi ölür)	Almanya	78.4
1 Ocak 1993	Çekoslovakya'nın ikiye ayrılması	Çekya, Slovakya	59
16 Nisan 1993	Ahmići katliamı (HVO)	Bosna-Hersek	61.7
Mayıs 1993	"Sığınma uzlaşması": anayasanın sığınma hakkı maddesinin daraltılması	Almanya	78.4
29 Mayıs 1993	**Solingen kundaklaması** (Türkiyeli beş kişi ölür)	Almanya	78.4
3-4 Ekim 1993	Moskova'da parlamento binasının topa tutulması	Rusya	63

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Nisan 1995	Blair, İşçi Partisi tüzüğünün 4. maddesini kaldırır	İngiltere	67.7
Temmuz 1995	**Srebrenica soykırımı** (~8.000 Boşnak erkek ve çocuk)	Bosna-Hersek	61.7
Ağustos 1995	Fırtına Harekâtı: Krajina Sırplarının sürülmesi	Hırvatistan	61.7
10 Kasım 1995	Ken Saro-Wiwa'nın idamı	Nijerya	82.3
Kasım-Aralık 1995	**Fransa'da Juppé planına karşı grev** (kazanılan savunma); Dayton	Fransa, Bosna-Hersek	67.7, 61.8
1995-1996	Rusya'da "hisse karşılığı kredi" özelleştirmeleri	Rusya	63
1 Ocak 1996	**Türkiye-AB Gümrük Birliği**	Türkiye	87
15 Haziran 1996	Bonn'da hastalık ödeneği kesintisine karşı ~350.000 kişi	Almanya	67.3
Ağustos 1996	Paris'te Saint-Bernard kilisesi: kâğıtsızlar hareketi	Fransa	77.6
1996-1997	Bulgaristan'da bankacılık ve hiperenflasyon krizi	Bulgaristan	62.1
1997	Arnavutluk'ta piramit krizi ve silahlı halk ayaklanması; Treu yasası	Arnavutluk, İtalya	62.3, 69.4
1 Mayıs 1997	Blair iktidarda	İngiltere	67.7
Haziran 1997	İstikrar ve Büyüme Paktı	AB	67.6
10 Nisan 1998	Hayırlı Cuma Anlaşması	Kuzey İrlanda	72.5
1998-1999	Antalya Serbest Bölge'de Novamed grevi	Türkiye	87
1 Ocak 1999	Avro	AB	68.4
24 Mart-10 Haziran 1999	**NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması** (78 gün)	Yugoslavya	61.8
Aralık 1999	Türkiye'ye AB adaylığı	Türkiye	88
2000	Fransa'da 35 saat; Lizbon Stratejisi; Almanya'da yeni vatandaşlık yasası	Fransa, AB, Almanya	K8.B, 68.4, 85.6
2000-2007	**NSU cinayetleri** (dokuz göçmen esnaf, çoğu Türkiyeli, ve bir polis)	Almanya	78.4
2001	Riester emeklilik reformu	Almanya	69.1
23 Mart 2002	Roma'da 18. madde için ~3 milyonluk gösteri (sendika verisi)	İtalya	69.8
2002	Hartz Komisyonu	Almanya	69.1
14 Mart 2003	**Gündem 2010**	Almanya	67.7, 69.1
2003	Biagi yasası; Türkiye'de 4857 sayılı İş Kanunu	İtalya, Türkiye	69.4, 69
2003-2005	**Hartz I-IV** (Hartz IV 1 Ocak 2005)	Almanya	69.1

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
2004	Pazartesi gösterileri ve WASG; Frontex; Pforzheim anlaşması; Berlin'de GSW konutlarının satışı	Almanya, AB	69.1, 77.3, 45, 75.1
1 Mayıs 2004	AB'nin doğuya genişlemesi	AB	71
29 Mayıs ve 1 Haziran 2005	**Avrupa Anayasası'na Fransa ve Hollanda'da "hayır"**	Fransa, Hollanda	68.4
3 Ekim 2005	Türkiye ile üyelik müzakereleri	Türkiye	88
Ekim-Kasım 2005	Fransız banliyö ayaklanmaları; Volkswagen rüşvet skandalı	Fransa, Almanya	70.3, 45
Nisan 2006	CPE'nin geri çekilmesi	Fransa	69.8
2006	Dresden belediye konutlarının satışı; Karadağ'ın bağımsızlığı; Bolkestein hizmetler direktifinin kabulü	Almanya, Karadağ, AB	75.1, 61.8, 68.4
26 Şubat 2007	Uluslararası Adalet Divanı: Srebrenica soykırımdır	Uluslararası	61.7
2007	67 yaşında emeklilik; Die Linke'nin kuruluşu (Haziran)	Almanya	69.1, 79.6
Aralık 2007	**Viking (11 Aralık) ve Laval (18 Aralık) kararları;** Lizbon Antlaşması (13 Aralık); İspanya'da Tarihsel Bellek Yasası	AB, İspanya	68.4, 71, 27.7
17 Şubat 2008	Kosova'nın bağımsızlık ilanı	Kosova	61.8
Haziran 2008	Prag Bildirisi; İrlanda'nın Lizbon'a "hayır"ı	Çekya, İrlanda	66.5, 68.4
15 Eylül 2008	Lehman Brothers'ın çöküşü; finans krizi	Dünya	73, K5
2009	İspanya'da İpotek Mağdurları Platformu (PAH)	İspanya	75.4
Ocak 2010	Rosarno'da göçmen tarım işçilerinin isyanı; Paris suyunun kamulaştırılması	İtalya, Fransa	77.6, 69.7
Mayıs 2010	Birinci Yunan memorandumu; Orbán iktidarda	Yunanistan, Macaristan	73, 78.1
2010-2012	Yunanistan'da 30'u aşkın genel grev	Yunanistan	69.8
Şubat 2011	Berlin su referandumu	Almanya	69.7
15 Mayıs 2011	İspanya'da 15-M hareketi; Mayıs-Haziran Sintagma meydanı	İspanya, Yunanistan	73
22 Temmuz 2011	Utøya katliamı	Norveç	78.4
20 Ekim 2011	ETA'nın kalıcı ateşkesi	İspanya	72.2
Aralık 2011	Fornero emeklilik reformu	İtalya	69.4

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
Şubat 2012	İspanya'da iş reformu; Yunanistan'da asgari ücretin %22 (gençlerde %32) düşürülmesi	İspanya, Yunanistan	69.5
Mart 2012	Mali Anlaşma ("borç freni")	AB	68.4
Mayıs 2012	Arjantin'in YPF'yi Repsol'den kamulaştırması	Arjantin	82.4
16 Ağustos 2012	**Marikana katliamı** (34 madenci)	Güney Afrika	82.2
Ekim 2012	Berlin'de mültecilerin Oranienplatz eylemi (2014'e dek)	Almanya	77.6
2012	İngiltere'de bağımsız taban sendikası IWGB	İngiltere	70.7
24 Nisan 2013	**Rana Plaza** (1.100'ü aşkın işçi ölür)	Bangladeş	82.7
2013	Almanya'da Amazon'da ver.di grevleri başlar; Brötanya'da "kırmızı başlıklar"	Almanya, Fransa	70.7, 72.6
Şubat 2014	Tuzla'da işçi plenumları	Bosna-Hersek	61.8
18 Eylül 2014	İskoçya bağımsızlık referandumu	İskoçya	72.6
Ekim 2014	Dresden'de PEGIDA	Almanya	79.4
2014-2015	**Jobs Act** (İşçi Statüsü 18. maddesinin fiilen kaldırılması)	İtalya	69.4
1 Ocak 2015	Almanya'da yasal asgari ücret	Almanya	69.1
Mayıs 2015	**Metal Fırtına** (Oyak-Renault, Tofaş, Ford Otosan)	Türkiye	87
5 Temmuz 2015	**Yunan referandumu: %61 "hayır";** 13 Temmuz'da SYRIZA üçüncü memoranduma boyun eğer	Yunanistan	73, 68.5
Eylül 2015	Corbyn İşçi Partisi lideri	İngiltere	73
18 Mart 2016	**AB-Türkiye mutabakatı**	AB, Türkiye	68.8, 77.3
2016	El Khomri iş yasası; İngiltere Sendika Yasası; Barroso Goldman Sachs'a geçer	Fransa, İngiltere, AB	69.3, 69.2, 68.6
23 Haziran 2016	**Brexit referandumu**	İngiltere	73
2016 sonrası	Türkiye'den Avrupa'ya yeni göç dalgası (beyaz yakalılar, akademisyenler, sağlık emekçileri)	Türkiye, Avrupa	85.7, 90
Eylül 2017	Macron kararnameleri; Mogadişu'da Türkiye askerî üssü	Fransa, Somali	69.3, 87.A
1 Ekim 2017	**Katalonya referandumu** ve polis şiddeti; 3 Ekim genel grevi	İspanya	72.3
Kasım 2017	Avrupa Sosyal Haklar Sütunu	AB	68.7

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
2017	Barselona kiracı sendikası (Sindicat de Llogateres)	İspanya	75.4
2018	Windrush skandalı; Fransa'da demiryolu işçilerinin statüsünün kaldırılması; Ryanair'de sınır ötesi grevler; İngiltere'nin Türk serbest meslek vizesini kapatması	İngiltere, Fransa, Avrupa	77.1, 69.3, 93.3, 84.4
Mayıs 2018	ETA'nın feshi	İspanya	72.2
Ağustos 2018	Chemnitz'de ırkçı yürüyüşler	Almanya	78.4
17 Kasım 2018	**Sarı Yelekler** hareketi başlar	Fransa	73
Aralık 2018	Macaristan "köle yasası" (yılda 400 saate dek fazla mesai); Almanya'da son taş kömürü madeninin kapanışı	Macaristan, Almanya	69.6, 70.1
19 Eylül 2019	Avrupa Parlamentosu'nun nazizm ile sosyalizmi eşitleyen kararı	AB	66.5
9 Ekim 2019	Halle sinagog saldırısı	Almanya	78.4
Aralık 2019	Avrupa Yeşil Mutabakatı; İngiltere'de "kızıl duvar"ın Muhafazakârlara geçmesi	AB, İngiltere	68.11, 70.4
2019-2020	Fransa'da emeklilik reformuna karşı uzun grev	Fransa	70.3

A.13 Salgın, savaş ve ayak sesleri (2020-2026)

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
19 Şubat 2020	**Hanau katliamı** (dokuz göçmen genç)	Almanya	78.4
Şubat 2020	Berlin kira tavanı (2021'de Anayasa Mahkemesi'nce iptal)	Almanya	75.4
Mart 2020	Covid-19 salgını; "zorunlu işçiler"	Avrupa	74
Haziran 2020	Tönnies et fabrikasında salgın ve taşeron zinciri	Almanya	77.4
Temmuz 2020	Almanya'nın kömürden çıkış yasası	Almanya	K1
Ekim 2020	Polonya'da kürtaj yasağına karşı kitlesel gösteriler	Polonya	K3
29 Aralık 2020	İngiltere-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması	İngiltere, Türkiye	84.3
Ocak 2021	Hollanda mahkemesinin Shell Nijerya petrol sızıntısı kararı	Hollanda	82.3
Mayıs 2021	Almanya'nın Namibya soykırımını tanıması	Almanya, Namibya	82.5
2021	Berlin hastane hareketi (Krankenhausbewegung)	Almanya	70.7

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
26 Eylül 2021	**“Deutsche Wohnen & Co. enteignen” referandumu** (blog verisiyle %56,4 evet; resmî sonuçla doğrulanacak)	Almanya	75.4, 79.5
Aralık 2021	İspanya’da 2012 iş reformunun kısmi geri alınışı; AB’nin Küresel Geçit girişimi	İspanya, AB	69.5, 82.6
Ocak 2022	Orpea bakımevi skandalı	Fransa	76.7
24 Şubat 2022	**Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısı;** enerji krizi, enflasyon	Ukrayna	63, 74
Haziran 2022	İngiltere’de grev dalgası başlar (demiryolu, ardından sağlık, eğitim, posta); 24 Haziran Melilla ölümleri; Belçika’nın Lumumba için özrü	İngiltere, İspanya, Belçika	74, 82.4, 82.3
Ekim 2022	Meloni hükümeti; AB Asgari Ücret Direktifi; İspanya’da Demokratik Bellek Yasası	İtalya, AB, İspanya	78.1, 68.7, 27.7
23 Aralık 2022	Paris’te Kürt kültür merkezine saldırı	Fransa	86.3
1 Ocak 2023	Almanya’da Bürgergeld	Almanya	69.1
Ocak-Haziran 2023	**Fransa’da emeklilik reformuna (64 yaş) karşı hareket;** 16 Mart’ta 49.3 maddesi	Fransa	69.3, 74
27 Mart 2023	Almanya’da ulaşım grevleri	Almanya	74
14 Haziran 2023	Pylos göçmen faciası	Yunanistan	77.3
Temmuz 2023	İngiltere’de “asgari hizmet” grev yasası; AB-Tunus mutabakatı	İngiltere, AB	69.2, 77.3
1 Ekim 2023	Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması geçiş dönemi	AB	68.11
Kasım 2023	Hollanda’da PVV birinci parti	Hollanda	78.1
2023-2025	Gazze’deki soykırıma karşı gösteriler ve üniversite kampları	Avrupa	92.4
Ocak-Şubat 2024	**Almanya’da “yeniden göç” planına karşı milyonlarca kişi;** Sahra Wagenknecht’in BSW’si	Almanya	78.6, 79.6
21 Şubat 2024	Missak Manouchian’ın Panthéon’a alınması	Fransa	35
Mart 2024	GDL grevleriyle demiryolunda 35 saat	Almanya	76.5

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
2024	Platform Çalışması Direktifi; Göç ve İltica Paktı; Kritik Hammaddeler Yasası; Özen Yükümlülüğü Direktifi; İtalya'nın Mattei Planı; İtalya-Arnavutluk göç anlaşması; Arçelik-Whirlpool Avrupa birleşmesi; Sırbistan'da Jadar'a karşı gösteriler	AB, İtalya, Türkiye, Sırbistan	68.7, 77.3, 82.6, 82.5, 87, 68.11
Haziran-Temmuz 2024	Avrupa Parlamentosu seçimi; Fransa'da Yeni Halk Cephesi	AB, Fransa	78.1, 78.6
Ağustos 2024	İngiltere'de göçmen karşıtı ayaklanmalar; Solingen saldırısı	İngiltere, Almanya	78.4
1 ve 22 Eylül 2024	Thüringen'de AfD birinci; Saksonya ve Brandenburg seçimleri	Almanya	79.4
Eylül 2024	Draghi raporu	AB	81.1
29 Eylül 2024	Avusturya'da FPÖ birinci parti	Avusturya	78.1
Ocak 2025	Musk'ın AfD'ye açık desteği; Riesa'da AfD kongresine karşı eylem	Almanya	78.3, 92.5
23 Şubat 2025	**Federal seçim:** AfD ikinci parti; Die Linke 18-24 yaşta birinci (doğrulanacak)	Almanya	79.5
Mart 2025	"Avrupa'yı Yeniden Silahlandır / Hazırlık 2030" (800 milyar avro hedefi); Almanya'da savunmayı borç freni dışına çıkaran anayasa değişikliği	AB, Almanya	74.A
Nisan 2025	İspanya'da 40 kentte konut yürüyüşleri	İspanya	92.3
24-25 Haziran 2025	**NATO Lahey Zirvesi: GSYH'nin %5'i hedefi**	NATO	74.A
2025	Belçika'da genel grevler; Yunanistan'da 13 saatlik iş gününe karşı genel grevler; Fransa'da Eylül'de "Her Şeyi Durduralım" (hepsi doğrulanacak)	Belçika, Yunanistan, Fransa	92.6
Eylül-Ekim 2025	İtalya'da Gazze için genel grevler; liman işçilerinin silah sevkiyatını durdurması (doğrulanacak)	İtalya	92.4
Kasım 2025	Giessen'de AfD'ye karşı eylem	Almanya	92.5
5 Aralık 2025	**Askerlik Hizmetini Modernleştirme Yasası kabul edilir; ilk "Askerliğe Karşı Okul Grevi"**	Almanya	92.1
Aralık 2025	Portekiz'de iş yasasına karşı genel grev (doğrulanacak)	Portekiz	92.6

Tarih	Olay	Ülke	Bölüm
1 Ocak 2026	Askerlik yasası yürürlükte	Almanya	92.1
Şubat 2026	ABD ve İsrail'in İran'a saldırısı; Avrupa'da savaş karşıtı gösteriler	İran, Avrupa	92.4
5 Mart 2026	İkinci okul grevi	Almanya	92.1
7 Mart 2026	Londra'da 50.000'i aşkın kişilik savaş karşıtı gösteri (doğrulanacak)	İngiltere	92.4
15 Mart 2026	Fransa'da 85'i aşkın kentte savaş karşıtı eylem (doğrulanacak)	Fransa	92.4
8 Mayıs 2026	Üçüncü okul grevi (örgütleyicilere göre ~150 kentte ~45.000 öğrenci)	Almanya	92.1
Mayıs 2026	Madrid'de "turist değil komşu istiyoruz" yürüyüşü	İspanya	92.3
Temmuz 2026	NATO Ankara Zirvesi	Türkiye	74.A, 88
Ağustos 2026	Madrid'de metrekare kirası 23,3 avroyla rekor (doğrulanacak)	İspanya	75.3
Eylül 2026	Saksonya-Anhalt seçimi: AfD %43,8	Almanya	78.1, 79.4
23 Eylül 2026	Madrid'de 87 yaşındaki Maricarmen'in sedyeyle tahliyesi; ardından İspanya çapında yürüyüşler (doğrulanacak)	İspanya	92.3
25 Eylül 2026	**Dördüncü okul grevi** (örgütleyicilere göre ~100 kentte 45.000'i aşkın katılımcı)	Almanya	92.1
26 Eylül 2026	**DGB, ver.di ve IG Metall'in 15 kentte gösterileri** (~175.000): "Emekle kazanıldı"	Almanya	92.2

Kronolojiyi nasıl okumalı? Tarihleri ezberlemeyin, **aralarındaki bağları** arayın. 4 Ağustos 1914 ile 15 Kasım 1918 arasında aynı sendika bürokrasisi vardır. 17 Haziran 1953 ile 9 Kasım 1989 arasında aynı sorunun, işçinin kendi devletinde söz sahibi olamamasının, otuz altı yılı vardır. 30 Ekim 1961 (işgücü anlaşması) ile 29 Mayıs 1993 (Solingen) arasında ise bir göçmen kuşağının otuz iki yılı. Her satır bir mücadelenin ya da bir uzlaşmanın tarihidir.

EK B: Sayılarla Avrupa İşçi Sınıfı

Rakamlar tarihin iskeletidir ama tek başına konuşmaz. Bir seçim yüzdesi kimin oy verdiğini, bir grevci sayısı grevin neyi durdurduğunu, bir ölü sayısı kimin ateş emrini verdiğini söylemez. Bu yüzden her tabloyu ilgili bölümün sınıfsal çözümlemesiyle birlikte okuyun.

Kaynak türü sütunu rakamın nereden geldiğini gösterir: *resmî istatistik* (devlet istatistik kurumları, Eurostat, OECD, ILO, IOM), *seçim sonucu* (resmî seçim kurulları), *mahkeme kararı* (ICJ, ICTY vb.), *tarih yazımı* (akademik araştırma ve tahminler), *örgüt verisi* (sendika, parti, hareket açıklamaları), *basın* (haber kaynakları), *blog* (Bilgi Müşterekleri yazılarındaki derlemeler; birincil kaynakla yeniden doğrulanır). **(doğrulanacak)** ibaresi, rakamın canlı belge güncellemesinde birincil kaynakla denetleneceğini gösterir. Örgüt verisi ile polis verisi ayrıştığında ikisi ayrı yazılır.

B.1 Seçim sonuçları

B.1.1 Alman sosyal demokrasisinin yükselişi (Reichstag, % oy)

Yıl	SPD (ve öncülleri)	Not	Kaynak türü	Bölüm
1871	3,2	ADAV ve SDAP toplamı	resmî istatistik	13
1877	9,1	Gotha birleşmesinden sonra	resmî istatistik	13
1890	19,7	Sosyalist Yasası'nın son yılı; en çok oyu alan parti	resmî istatistik	13
1893	23,3		resmî istatistik	13
1898	27,2		resmî istatistik	13
1903	31,7		resmî istatistik	13
1907	28,9	"Hottentot seçimleri": sömürgeci kampanya karşısında gerileme	resmî istatistik	14
1912	34,8	Reichstag'ın en büyük partisi	resmî istatistik	13

B.1.2 Weimar Cumhuriyeti seçimleri (Reichstag, % oy)

Seçim	SPD	USPD	KPD	NSDAP	Not	Kaynak türü	Bölüm
Ocak 1919	37,9	7,6	katılmadı	yok	KPD seçimleri boykot etti	resmî istatistik (Statistik des Deutschen Reichs)	19
Haziran 1920	21,9	17,9	2,1	yok	USPD'nin zirvesi	resmî istatistik	20
Mayıs 1924	20,5	0,8	12,6	6,5	Naziler başka adla (NSFB)	resmî istatistik	22
Aralık 1924	26,0	0,3	9,0	3,0	"İstikrar"	resmî istatistik	22
Mayıs 1928	29,8	0,1	10,6	2,6	Müller'in büyük koalisyonu	resmî istatistik	22

Seçim	SPD	USPD	KPD	NSDAP	Not	Kaynak türü	Bölüm
Eylül 1930	24,5	-	13,1	18,3	Bunalımın ilk siyasal patlaması	resmî istatistik	24
Temmuz 1932	21,6	-	14,3	37,3	NSDAP'nin en yüksek serbest oyu	resmî istatistik	24
Kasım 1932	20,4	-	16,9	33,1	**SPD + KPD = %37,3 > NSDAP %33,1**	resmî istatistik	24
Mart 1933	18,3	-	12,3	43,9	Terör altında; Reichstag yangınından sonra	resmî istatistik	24

USPD'nin 1924-1928 rakamları küçük artık listeleri içindir; ondalıklarda kaynaklar arasında küçük farklar olabilir.

B.1.3 1932 cumhurbaşkanlığı seçimi (% oy)

Aday	13 Mart 1932 (1. tur)	10 Nisan 1932 (2. tur)	Kimin adayı	Kaynak türü	Bölüm
Paul von Hindenburg	49,6	53,0	SPD'nin "küçük kötü" olarak desteklediği aday	resmî istatistik	24
Adolf Hitler	30,1	36,8	NSDAP	resmî istatistik	24
Ernst Thälmann	13,2	10,2	KPD: "Hindenburg'u seçen Hitler'i seçer"	resmî istatistik	24

B.1.4 Öteki seçimler ve referandumlar

Seçim / referandum	Sonuç	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Çekoslovakya genel seçimi	KSČ ~%38, birinci parti	1946	resmî seçim sonucu	59
İtalya genel seçimi	PCI %34,4	1976	resmî seçim sonucu	65
İtalya scala mobile referandumu	Kesintiyi geri almak isteyen PCI kaybeder ("hayır" ~%54; doğrulanacak)	1985	resmî seçim sonucu	67.4
SSCB birliğin korunması referandumu	%76,4 evet	1991	resmî seçim sonucu	63
Danimarka Maastricht referandumu	%50,7 hayır (doğrulanacak); ertesi yıl yeniden oylatıldı	1992	resmî seçim sonucu	68.3
Fransa Avrupa Anayasası referandumu	%54,7 hayır (doğrulanacak)	2005	resmî seçim sonucu	68.4
Hollanda Avrupa Anayasası referandumu	%61,5 hayır (doğrulanacak)	2005	resmî seçim sonucu	68.4

Seçim / referandum	Sonuç	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
İrlanda Lizbon referandumu	%53,4 hayır (doğrulanacak); ertesi yıl yeniden oylatıldı	2008	resmî seçim sonucu	68.4
İskoçya bağımsızlık referandumu	%44,7 evet (doğrulanacak); Glasgow'da "evet" çoğunluk	2014	resmî seçim sonucu	72.6
Yunanistan memorandum referandumu	%61 hayır	2015	resmî seçim sonucu	73
İngiltere AB referandumu	%51,9 ayrılık (doğrulanacak)	2016	resmî seçim sonucu	73
Berlin "Deutsche Wohnen & Co. enteignen"	%56,4 evet (blog verisi; resmî sonuçla doğrulanacak)	2021	blog / resmî seçim sonucu	75.4
Almanya federal seçimi	AfD ikinci parti (~%20,8); Die Linke ~%8,8 ve 18-24 yaşta birinci (doğrulanacak)	2025	resmî seçim sonucu, seçim sonrası anket	78.1, 79.5
Thüringen eyalet seçimi	AfD birinci (~%32,8; doğrulanacak)	2024	resmî seçim sonucu	79.4
Avusturya genel seçimi	FPÖ birinci (~%28,8; doğrulanacak)	2024	resmî seçim sonucu	78.1
Saksonya-Anhalt eyalet seçimi	AfD %43,8	2026	blog / resmî seçim sonucu (doğrulanacak)	78.1, 79.4
İsviçre Schwarzenbach referandumu	"Yabancı nüfus" sınırı reddedilir (evet ~%46; doğrulanacak)	1970	resmî seçim sonucu	86.4

B.2 Grevler, ayaklanmalar ve kitle eylemleri

Olay	Katılım	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Çartist dilekçeler	1,2 milyon (1839), 3,3 milyon (1842) imza (doğrulanacak)	1839-1842	tarih yazımı	6
Osmanlı grev dalgası	~100'ü aşkın grev (doğrulanacak)	1908	tarih yazımı (Karakışla, Sencer)	83
Liebknecht davası sırasında siyasal grev	~55.000 (doğrulanacak)	1916	tarih yazımı	17
Almanya Ocak grevi	Berlin'de ~400.000 (doğrulanacak)	1918	tarih yazımı	17
Kapp darbesine karşı genel grev	~12 milyon	1920	tarih yazımı	20
İtalya fabrika işgalleri	~400.000-500.000 işçi (doğrulanacak)	1920	tarih yazımı	21
İngiltere Genel Grevi	1,5-1,7 milyon	1926	tarih yazımı	26
Fransa fabrika işgalleri	~2 milyon	1936	tarih yazımı	26
Nord-Pas-de-Calais madenci grevi	~100.000	1941	tarih yazımı	35

Olay	Katılım	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Amsterdam Şubat Grevi	on binlerce (kesin sayı doğrulanacak)	1941	tarih yazımı	37
DDR 17 Haziran	700'ü aşkın yerde eylem	1953	tarih yazımı, arşiv	58.2
Fransa Mayıs-Haziran	~7-10 milyon grevci (doğrulanacak)	1968	tarih yazımı	48
Dayanışma sendikası	~10 milyon üye	1980-1981	örgüt verisi, tarih yazımı	60
IG Metall 35 saat grevi	yedi hafta; 38,5 saatle sonuç	1984	örgüt verisi	67.3
İngiltere madenci grevi	bir yıl; 11.000'i aşkın gözaltı	1984-1985	tarih yazımı (doğrulanacak)	67.2
SSCB madenci grevleri	yüz binlerce madenci (doğrulanacak)	1989	tarih yazımı	63
Leipzig Pazartesi gösterisi	~70.000	9 Ekim 1989	tarih yazımı	58.4
Bonn'da sosyal kesintiye karşı gösteri	~350.000	1996	örgüt verisi, basın	67.3
Roma'da 18. madde gösterisi	~3 milyon	2002	örgüt verisi (sendika)	69.8
Yunanistan genel grevleri	30'u aşkın	2010-2012	tarih yazımı, basın	69.8
Almanya okul grevi (8 Mayıs)	~150 kentte ~45.000 öğrenci	2026	örgüt verisi (doğrulanacak)	92.1
Almanya okul grevi (25 Eylül)	~100 kentte 45.000'i aşkın; polis sayıları kent kent daha düşük	2026	örgüt verisi / polis verisi (doğrulanacak)	92.1
DGB, ver.di, IG Metall gösterileri	15 kentte ~175.000	26 Eylül 2026	örgüt verisi (doğrulanacak)	92.2
Londra savaş karşıtı gösteri	50.000'i aşkın	7 Mart 2026	basın (doğrulanacak)	92.4

B.3 Örgütlülük: üye sayıları ve sendikalaşma

Gösterge	Değer	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
SPD üye sayısı	~1 milyon	1914	örgüt verisi (doğrulanacak)	13
Alman "özgür sendikaları" (Genel Komisyon) üyeliği	~2,5 milyon	1913	örgüt verisi (doğrulanacak)	13, 42
ADGB üyeliği	~8 milyon (zirve)	1920	örgüt verisi (doğrulanacak)	42
Prusya polisi (SPD'nin elinde)	~90.000	1932	tarih yazımı	24
Uluslararası Tugaylar	~35.000-40.000 gönüllü, 50'yi aşkın ülke	1936-1938	tarih yazımı (doğrulanacak)	27
SED üye sayısı	~2,3 milyon	1989	örgüt verisi (doğrulanacak)	58.5

Gösterge	Değer	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Stasi	~91.000 kadrolu; ~170.000-190.000 gayriresmî muhbir	1989	arşiv (BStU)	58.2
Fransa'da sendikalaşma	%10'un altında (özel sektörde daha düşük)	2020'ler	resmî istatistik (doğrulanacak)	70.3
Die Linke üyeliği	2024-2025'te katlanarak artış (doğrulanacak)	2025	örgüt verisi	79.5

Ülke ülke sendikalaşma serileri (1900-2024) ICTWSS / OECD veri tabanından Grafik G7'de verilecektir. Bu ekte yalnızca planda geçen rakamlar yer alır.

B.4 Ölü sayıları: sınıf savaşının bedeli

Olay	Ölü (ve diğer kayıplar)	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Atlantik köle ticareti	12 milyonu aşkın insan zorla taşındı	16.-19. yy	tarih yazımı	80.1
Peterloo	15-18 ölü, yüzlerce yaralı	1819	tarih yazımı	5
Haziran Günleri	binlerce ölü; ~15.000 tutuklama ve sürgün (doğrulanacak)	1848	tarih yazımı	10
Paris Komünü, Kanlı Hafta	10.000-20.000 (tartışmalı; doğrulanacak)	1871	tarih yazımı	12
Aigues-Mortes	İtalyan göçmen işçiler (sayı kaynaklarla doğrulanacak)	1893	tarih yazımı	15
Kral Leopold'ün Kongo'su	milyonlarca (tahmin aralıklarıyla; doğrulanacak)	1885-1908	tarih yazımı	80.2
Herero-Nama soykırımı	on binlerce (doğrulanacak)	1904-1908	tarih yazımı	80.2
Birinci Dünya Savaşı	~10 milyon asker	1914-1918	tarih yazımı	16
Finlandiya İç Savaşı	~36.000, çoğu Kızıl (doğrulanacak)	1918	tarih yazımı	20
Berlin Mart çatışmaları	~1.200 (doğrulanacak)	1919	tarih yazımı	19
Viyana, 15 Temmuz	89	1927	tarih yazımı	22
Berlin Kanlı Mayıs	33	1929	tarih yazımı	23
Ådalen	5	1931	tarih yazımı	51
Altona Kanlı Pazarı	18	1932	tarih yazımı	24
Asturias Ekimi	~1.000-2.000 ölü, ~30.000 tutuklu (doğrulanacak)	1934	tarih yazımı	27
Selanik tütün grevi	12	1936	tarih yazımı	33.0
Franco'nun beyaz terörü	on binlerce idam; toplu mezarlar (güncel akademik tahminlerle doğrulanacak)	1936-1950'ler	tarih yazımı	27.7

Olay	Ölü (ve diğer kayıplar)	Yıl	Kaynak türü	Bölüm
Yunanistan Büyük Kıtlığı	100.000'i aşkın (doğrulanacak)	1941-1942	tarih yazımı	33.1
İşgal altındaki Trakya ve Makedonya'dan sürgün	11.000'i aşkın Yahudi	1943	tarih yazımı	32
Kaisariani	200 komünist kurşuna dizildi	1944	tarih yazımı	33.0
Sovyetler Birliği	~27 milyon	1941-1945	tarih yazımı	29
Reich'ta zorla çalıştırma	~12-13 milyon yabancı işçi (doğrulanacak)	1939-1945	tarih yazımı	29
Marcinelle maden faciası	262	1956	resmî kayıt	86.1
DDR 17 Haziran	aralıkla verilecek (doğrulanacak)	1953	arşiv, tarih yazımı	58.2
Berlin Duvarı	en az 140	1961-1989	araştırma projesi (Chronik der Mauer)	58.2
Paris, 17 Ekim	onlarca ile iki yüzü aşkın arasında tahminler (doğrulanacak)	1961	tarih yazımı	72.8
Gdańsk-Gdynia-Szczecin	resmî rakamla 40'ı aşkın (doğrulanacak)	1970	resmî rakam, tarih yazımı	60
Kanlı Pazar	14	1972	resmî soruşturma	72.5
Wujek madeni	9 madenci	1981	tarih yazımı	60
Mölln	3	1992	mahkeme kararı	78.4
Solingen	5	1993	mahkeme kararı	78.4
Saraybosna kuşatması	~11.000 (~1.425 gün)	1992-1996	tarih yazımı (doğrulanacak)	61.7
Srebrenica	~8.000 Boşnak erkek ve çocuk	1995	mahkeme kararı (ICJ, ICTY)	61.7
NSU	10 (dokuz göçmen esnaf ve bir polis)	2000-2007	mahkeme kararı, meclis komisyonu	78.4
Marikana	34 madenci	2012	resmî soruşturma	82.2
Rana Plaza	1.100'ü aşkın işçi	2013	resmî kayıt	82.7
Hanau	9 göçmen genç	2020	resmî kayıt	78.4
Akdeniz'de göçmen ölümleri	on binlerce	2014-2026	resmî istatistik (IOM Kayıp Göçmenler Projesi)	77.3

B.5 Sosyal göstergeler, mülksüzleşme ve bugün

Gösterge	Değer	Yıl / dönem	Kaynak türü	Bölüm
Parlamento çitleme yasaları	~4.000 yasa, ~7 milyon dönüm (doğrulanacak)	1750-1850	tarih yazımı	2
Manchester'da sınıflara göre ortalama ömür	Engels'in aktardığı veriler (doğrulanacak)	1840'lar	tarih yazımı	4

Gösterge	Değer	Yıl / dönem	Kaynak türü	Bölüm
Almanya'da kayıtlı işsiz	~6 milyon	1932	resmî istatistik	24.1
Nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gelenler	~1,2 milyon	1922-1923	tarih yazımı	33.0
Matignon ücret artışı	%7-15	1936	anlaşma metni	26
Grenelle'de asgari ücret artışı	%35	1968	anlaşma metni	48
DDR'den Batı'ya göç	~2,7 milyon (doğrulanacak)	1949-1961	resmî istatistik, tarih yazımı	58.2
Almanya'ya anlaşmayla giden Türkiyeli işçiler	bir milyona yakın	1961-1973	resmî istatistik (İİBK, Bundesagentur; doğrulanacak)	85
Geri dönüş teşviki	dönene 10.500 DM; yüz binlerce dönüş (doğrulanacak)	1983-1984	yasa metni, resmî istatistik	85.4
Almanya'da Türkiye kökenli nüfus	~3 milyon (doğrulanacak)	2020'ler	resmî istatistik	85.7
İngiltere'de işsizlik	3 milyonu aşkın (doğrulanacak)	1980'ler	resmî istatistik	67.2
Right to Buy satışları	2 milyona yakın belediye konutu (doğrulanacak)	1980 sonrası	resmî istatistik	75.1
Treuhand	~8.500 işletme; iki buçuk milyonu aşkın iş kaybı (doğrulanacak)	1990-1994	tarih yazımı	71
Eski DDR'de işsizlik	%15-20 (doğrulanacak)	1990'lar	resmî istatistik	79.1
Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç	~360.000 (doğrulanacak)	Haziran-Ağustos 1989	tarih yazımı	62.1
Vlora gemisi	~20.000 kişi	1991	basın, tarih yazımı	62.3
Rusya'da erkek yaşam beklentisi	60'ın altına düştü	1990'ların ortası	resmî istatistik (doğrulanacak)	63
Yugoslavya dış borcu	~20 milyar dolar	1980'ler	tarih yazımı (doğrulanacak)	61.5
Romanya dış borcu	~10-11 milyar dolar	1981	tarih yazımı (doğrulanacak)	62.2
Bulgaristan dış borcu	~10 milyar dolar (doğrulanacak)	1980'ler sonu	tarih yazımı	62.1
Maastricht kriterleri	bütçe açığı %3, kamu borcu %60	1992	antlaşma metni	68.3
Macaristan "köle yasası"	yılda 400 saate dek fazla mesai	2018	yasa metni	69.6
Yunanistan asgari ücret kesintisi	%22 (gençlerde %32)	2012	yasa metni	69.5
Almanya'da düşük ücret sektörü	çalışanların yaklaşık beşte biri (doğrulanacak)	2000'ler-2010'lar	resmî istatistik (IAB, Destatis)	69.1
AB'de konut fiyatı ve kira artışı	konut %64,9, kira %21,8 (blog verisi; doğrulanacak)	2015-2025	resmî istatistik (Eurostat)	75.3

Gösterge	Değer	Yıl / dönem	Kaynak türü	Bölüm
Madrid'de metrekare kirası	23,3 avro (rekor; doğrulanacak)	Ağustos 2026	blog, basın	75.3
Barselona'da kira tavanı etkisi	kiralarda yıllık %7,6 düşüş (doğrulanacak)	2020'ler	blog, resmî istatistik	75.3
Maricarmen'in kirası	500'den 1.650 avroya; emekli aylığı 1.300 avro (doğrulanacak)	2026	blog, basın	92.3
AB "Hazırlık 2030" silahlanma hedefi	800 milyar avro	2025	resmî belge	74.A
NATO harcama hedefi	GSYH'nin %5'i	2025	resmî belge	74.A
Almanya savunma bütçesi	82,2 milyar avro (2026); ~109 milyar avro öneri (2027) (doğrulanacak)	2026-2027	resmî belge, blog	92.1
Rheinmetall	satışlarda %29 artış; 63,8 milyar avro sipariş birikimi (doğrulanacak)	2025	şirket verisi, blog	92.1
Almanya'da vicdani ret başvuruları	951 (2022) → 8.302 (2026'nın ilk yedi ayı) (doğrulanacak)	2022-2026	resmî istatistik, blog	92.1
Pistorius'un asker hedefi	2029'a dek 460.000	2025-2026	resmî açıklama	92.1
Weimar'da işsizlik sigortası primi anlaşmazlığı	%0,5	1930	tarih yazımı	24.2
FIAT işten çıkarma planı	23.000	1980	tarih yazımı	67.4
NATO'nun Yugoslavya bombardımanı	78 gün	1999	tarih yazımı	61.8

Rakamlar bize ne söylüyor? Üç şey. Birincisi, işçi sınıfının sayısal gücü (1932'de SPD + KPD'nin oyları, 1920'de Kapp'a karşı 12 milyon grevci) kendiliğinden siyasal güç değildir: örgütün ve önderliğin çizgisi belirleyicidir. İkincisi, en kanlı rakamlar çoğu kez "demokratik" devletlerin sokakta ateş açtığı günlere aittir (Peterloo, Kanlı Mayıs, Paris 1961). Üçüncüsü, bugünün rakamları (kira, silah bütçesi, göçmen ölümleri) aynı sınıf ilişkisinin yeni biçimlerini gösterir.

EK C: Sözlük

Bu sözlük dosyada kullanılan kavramları sıfırdan tanımlar. Çoğunun ayrıntılı açıklaması Bölüm 0'daki Marksist araç kutusunda ve kuramsal ara bölümlerdedir. Parantez içindeki numaralar kavramın ilk ya da en ayrıntılı işlendiği bölümleri gösterir. Bir terim yerleşik bir Marksist kavram değil de bu dosyanın analitik terimiyse, bunu açıkça belirttik (bkz. 0.9).

A

Adil geçiş (K1, EK K). İklim politikası nedeniyle kapanan kömür, çelik ya da otomotiv işlerinde çalışan işçilerin işsizliğe ve yoksulluğa itilmeden yeni işlere, gelir güvencesine ve eğitime kavuşturulması talebi. Kavram sendikal hareketten doğdu. Sınıfsal içeriği, dönüşümün bedelini kimin ödeyeceği sorusudur: işçi mi, sermaye mi?

Aile ücreti (4, K3). 19. yüzyılda sendikaların bir kısmının savunduğu, erkek işçiye bütün aileyi geçindirecek ücret ödenmesi talebi. Kadın ve çocuk emeğini sınırlayarak işçi ailesini korumayı amaçlarken kadını eve ve düşük ücretli işe itti. "Erkek ekmek kazanan" modelinin kökenidir.

Anarko-sendikalizm / devrimci sendikalizm (14, 27). Sendikayı hem gündelik mücadelenin hem de devrimin ve gelecekteki toplumun yönetiminin tek aracı sayan akım. Siyasal partiyi ve devlet iktidarını reddeder, genel grevi devrimin yolu olarak görür. Fransız CGT'nin Amiens Şartı (1906) ve İspanyol CNT bu geleneğin en güçlü örgütleridir.

Artı-değer (0.1). İşçinin ürettiği değer ile kendisine ücret olarak ödenen değer arasındaki fark. İş gününün bir bölümünde işçi kendi ücretinin karşılığını (gerekli emek), geri kalanında sermaye için karşılıksız değer (artı-emek) üretir. İş gününü uzatarak elde edilene **mutlak artı-değer**, üretkenliği artırıp ücret mallarını ucuzlatarak elde edilene **göreli artı-değer** denir.

Avrokomünizm (65). 1970'lerde İtalyan, İspanyol ve Fransız komünist partilerinin benimsediği çizgi: proletarya diktatörlüğünün, devrimin ve enternasyonalizmin reddi, burjuva parlamentarizmine ve NATO'ya uyum. Dosya onu 1956 revizyonizminin Batı'daki mantıksal sonucu sayar. Sonuçta bu partiler sosyal demokrasiden ayırt edilemez hâle geldi ya da dağıldı.

B

Bakım krizi ve küresel bakım zincirleri (76.7, K3). Kadınların ücretli işe kitlesel girişinin, bakımın toplumsallaştırılmasıyla değil piyasalaştırılmasıyla karşılanması. Çocuk ve yaşlı bakımı güvencesiz göçmen kadınlara devredilir. Filipinli ya da Moldovalı bir kadın kendi çocuğunu başkasına bırakıp Avrupalı bir ailenin çocuğuna bakar: zincir budur (Hochschild).

Barış içinde bir arada yaşama (57.1). Aslında devletler arası ilişkilere dair bir ilkeydi. 1956 sonrasında SBKP onu uluslararası sınıf mücadelesinin yerine koydu: emperyalizmle rekabet, çatışmanın yerini aldı. Dosyanın eleştirdiği, kavramın kendisi değil bu ikame işlevidir.

Beyaz terör (20). Devrimci bir hareketin yenilgisinden sonra egemen sınıfların işçilere ve köylülere uyguladığı toplu intikam şiddeti: idamlar, kamplar, kıyımlar. Finlandiya 1918, Macaristan 1919 (Horthy), Bulgaristan 1923 ve Franco İspanyası en bilinen örneklerdir.

Beyaz yaka (0.2). Ofiste, zihinsel ya da idari işlerde çalışan ücretliler. Dosyanın tavrı açıktır: gömleğin rengi değil, üretim araçlarıyla ilişki belirleyicidir. Üretim araçlarından yoksun, emek gücünü satmak zorunda olan ve sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımayan beyaz yakalı proleterdir.

Biçimsel ve gerçek boyun eğiş (4, K8). Emeğin sermayeye bağlanmasının iki aşaması. Biçimsel boyun eğişte zanaatkâr eski yöntemlerle, ama artık bir kapitalist için çalışır. Gerçek boyun eğişte emek sürecinin kendisi (makine, işbölümü, tempo) sermayenin tasarımına göre yeniden kurulur ve bilgi işçiden alınır.

Birleşik cephe (20, 24). Farklı işçi örgütlerinin (örneğin sosyal demokrat ve komünist partilerin, sendikaların) ortak düşmana karşı, kendi bağımsızlıklarını koruyarak ortak eylemi. Komintern'in 1921-22 taktiği olarak formüle edildi. 1932 Almanya'sında kurulamaması dosyanın merkez dersidir. Halk cephesinden farkı, bir sınıf içi birlik olmasıdır.

Bonapartizm (10, K6). Sınıflar arasında bir denge ya da çıkmaz doğduğunda, burjuvazinin siyasal iktidarı bir "kurtarıcı"ya ve yürütmeye bırakıp toplumsal egemenliğini koruması. Marx'ın *18 Brumaire*'de Louis Bonaparte üzerinden çözümlediği biçimdir. Faşizmden farkı, işçi örgütlerini fiziksel olarak yok eden bir kitle hareketine dayanmak zorunda olmamasıdır.

Borç emperyalizmi (83). Dış borç ve alacaklı denetimi yoluyla bir ülkenin gelirlerinin ve ekonomi politikasının yabancı sermayeye bağlanması. Osmanlı'nın 1854 borcu, 1875 iflası ve 1881 Düyun-u Umumiye'si klasik örnektir. Bugün IMF programları ve Troyka memorandumları aynı mantığı taşır.

Burjuva devrimi (3, 7). Feodal ayrıcalıkları ve mutlakıyeti yıkarak kapitalist mülkiyetin ve burjuvazinin siyasal egemenliğinin önünü açan devrim. İngiltere 1640-1688 ve Fransa 1789 örnektir. Dosyanın ikinci tezi: burjuvazi feodalizme karşı devrimciydi, işçi sınıfına karşı ilk günden karşı-devrimci oldu.

Bürokratik devlet kapitalizmi (57.2, 66). Dosyanın 1956 sonrası Sovyet ve Doğu Avrupa düzenleri için kullandığı kavram. Üretim araçları kâğıt üzerinde devletindir. Ama devleti ve işletmeleri denetleyen parti-devlet bürokrasisi artı-ürüne el koyar, kâr ölçütü planın yerine geçer ve bu tabaka kendini yeni bir burjuvazi olarak yeniden üretir.

"Bütün halkın devleti" (57.1). SBKP'nin 22. Kongresi'nde (1961) ilan ettiği tez: SSCB'de artık sınıf mücadelesi bitmiştir, devlet proletaryanın değil bütün halkın devletidir. Dosya bunu proletarya diktatörlüğünün resmen terk edilmesi olarak değerlendirir.

Ç

Çelişkili sınıf konumları (0.2). Orta kademe yöneticiler, teknokratlar ve bazı profesyoneller gibi, hem ücretli olan hem de sermaye adına başkalarının emeği üzerinde kısmi denetim taşıyan konumlar. Kavram E. O. Wright'tan eleştirel okumayla alınmıştır. Bu konumlar sınıflar arasında salınır ve somut mücadele içinde saf tutar.

Çitleme (2). Köylülerin ortak kullandığı toprakların (mera, orman, ortak tarla) çitle çevrilip özel mülke dönüştürülmesi. İngiltere'de önce Tudor döneminde koyunculuk için, 18. yüzyılda parlamento yasalarıyla yapıldı. Köylüyü topraktan koparıp mülksüz işçiye çeviren ilkel birikimin çekirdeğidir.

D

Değer; kullanım değeri ve değişim değeri (0.1). Kullanım değeri bir şeyin bir ihtiyacı karşılayan niteliğidir. Değişim değeri, onun başka metalarla hangi oranda değiştirildiğidir. Marx'a göre bu oranın arkasındaki öz, metayı üretmek için **toplumsal olarak gerekli emek zamanı**dır: değer budur.

Devlet (0.5, K2). Marksizmde sınıf egemenliğinin aygıtı: ordu, polis, yargı, bürokrasi. Modern kapitalist devlet yalnızca baskı yapmaz, taviz verir, düzenler, hak tanır ve rıza üretir. Engels'in deyişiyle "ideal toplam kapitalist" olarak tek tek kapitalistlere karşı sermayenin uzun dönemli çıkarını gözetir.

Devlet tekelci kapitalizmi (16, 74.A). Tekelci sermaye ile devletin iç içe geçmesi: devletin tekellere hammadde dağıtması, sipariş vermesi, pazarı garantilemesi. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın KRA ve Hindenburg Programı ilk büyük örnektir. Bugünkü yeniden silahlanma programları aynı mantığın devamıdır.

Dolaşım emeği ve boğaz noktaları (K8.D). Liman, demiryolu, lojistik, enerji, ödeme sistemi ve veri merkezi işçileri doğrudan nihai mal üretmese de sermayenin çevrimini durdurabilir. Bu **yapısal grev gücü**dür. Birkaç bin liman işçisi milyonlarca dağınık hizmet çalışanından daha fazla basınç kurabilir.

Dört soru (0.8). Dosyanın her dönemi sorguladığı ölçüt: Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor? İlk üçü mülkiyet ve bölüşümü, dördüncüsü denetim ve iktidarı sorar.

E

Emek ve emek-gücü (0.1). Emek, insanın doğayı ve kendini dönüştüren etkinliğidir. Emek-gücü ise işçinin çalışma kapasitesidir. Kapitalist işçinin emeğini değil emek-gücünü satın alır. Emek-gücünün değeri ile onun kullanımının yarattığı değer arasındaki fark artı-değerin kaynağıdır.

Emek süreci (K8). İşin fiilen nasıl yapıldığı: kim tasarlıyor, bilgi kimde, hızı kim belirliyor, işçi işin bütünü üzerinde ne kadar denetime sahip? Manchester fabrikasından Taylor'a, Ford bandından algoritmik yönetime kadar tek bir denetim tarihinin konusudur.

Emperyalizm (0.7, 80.3). Lenin'e göre kapitalizmin tekelci aşaması: üretimin ve sermayenin tekellerde yoğunlaşması, banka ve sanayi sermayesinin finans kapitalde birleşmesi, sermaye ihracının önem kazanması, dünyanın tekeller ve büyük güçler arasında paylaşılması. Dosya bu kavramı bir etiket olarak değil, ölçütlerle sınanan bir çözümleme olarak kullanır.

Eş yönetim (45). Özellikle Batı Almanya'da işçi temsilcilerinin şirket denetim kurullarında ve işletme konseylerinde yer alması (1951, 1952, 1976 yasaları). Dosya iki şeyi ayırır: temsilcinin yönetim kuruluna girmesi ile işçinin üretim ve yatırım üzerinde gerçek veto ve denetim gücü taşıması aynı şey değildir.

Etiket değil ölçüt (Kısım XII yöntem kutusu). Bir ülkeye "emperyalist", "sosyal-emperyalist" ya da "bağımlı" demeden önce onu sekiz ölçütten geçirme yöntemi: sermaye ihracı, tekelleşme, borç ilişkisi, askerî güç, pazar ve hammadde denetimi, değer transferinin yönü, yerel egemen sınıflarla ilişki, para ve finans gücü.

F

Faşizm (21, K6). Dimitrov'un 1935 tanımıyla finans kapitalin en gerici, en şoven, en emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğü. Dosya buna iki boyut ekler: küçük burjuva kitle hareketi niteliği ve işçi örgütlerinin fiziksel imhası ile devletin baştan yeniden kurulması. Üç ölçüt birlikte aranır; her otoriter rejime "faşizm" denmez.

Finans kapital (0.7). Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin iç içe geçmesiyle oluşan sermaye biçimi ve onu yöneten finans oligarşisi (Hilferding, Lenin). Emperyalizmin temel taşıyıcısıdır.

G

Gastarbeiter ("misafir işçi") (50, 85). 1955-1973 arasında Batı Almanya'nın İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye, Portekiz ve Yugoslavya ile yaptığı anlaşmalarla getirilen işçiler. "Misafir" sözcüğü geçiciliği ve hakların sınırlılığını ima ediyordu. Bu işçiler kalıcı bir sınıfın, Almanya işçi sınıfının parçası oldu.

Genel zekâ (*general intellect*) (K8.E). Marx'ın *Grundrisse*'deki "Makineler Üzerine Fragman"da, toplumun kolektif bilgisinin ve becerisinin makinelerde nesneleşmesi için kullandığı kavram. Kapitalizmde bu toplumsal bilgi sabit sermayede gasp edilir ve canlı emeği denetlemek için kullanılır. Yapay zekâ tartışmasının kuramsal çekirdeğidir.

Grev kırıcılık (41). Grevdeki işçilerin yerine başka işçilerin çalıştırılması ya da grevin fiziksel olarak kırılması. 19. yüzyıldan beri bir "endüstri" olarak örgütlenmiştir (ABD'de Pinkerton, İngiltere'de "free labour" ajansları). Sarı sendikacılığın doğduğu zemindir.

Güç dengesi matrisi (0.13). Devrimci ve karşı-devrimci anları çözümlemek için altı soru: Egemen sınıf bölünmüş mü? Devlet aygıtı çözülüyor mu? İşçi sınıfının kitlesel hareketi var mı? Bağımsız örgütü ve devrimci önderliği var mı? Öteki emekçi sınıflarla ittifakı var mı? Alternatif bir iktidar organı doğmuş mu?

H

Halk cephesi (26, 27, 28). Komintern 7. Kongresi'nin (1935) benimsediği, işçi partilerinin faşizme karşı burjuva demokratik partilerle (örneğin Radikallerle) seçim ve hükümet ittifakı. Fransa ve İspanya 1936 başlıca örneklerdir. Dosya **sınıf ittifakı** ile **sınıf işbirliği** arasındaki ayrıma dikkat çeker: ittifak işçi sınıfının bağımsızlığını korursa ileri götürür, korumazsa sınıfı müttefikinin programına bağlar.

Halk demokrasisi (56). 1944-1948 arasında Doğu Avrupa'da antifaşist savaşın içinden çıkan, önce cephe hükümetleri biçiminde kurulan ve kapitalist mülkiyeti tasfiye ederek sosyalizmin inşasına yönelen devlet biçimi.

Hayali (fiktif) sermaye (K5). Gelecekteki bir gelire (faiz, kâr payı, kira) dayanan, ama henüz üretilmiş bir değere karşılık gelmeyen kâğıt servet: hisse senedi, tahvil, türev. Kredinin genişlemesiyle şişer ve krizde çöker (*Kapital* III, 25-30. bölümler).

Hegemonya (K2, K4). Gramsci'nin kavramı: egemen sınıfın iktidarını yalnızca zorla değil, rıza üreterek sürdürmesi. Okul, kilise, basın, dernekler ve gündelik "sağduyu" bu rızanın aygıtlarıdır. İşçi sınıfının da kendi karşı-hegemonyasını (kültür, medya, hafıza, dayanışma kurumları) kurması gerekir.

Hukuk: dondurulmuş güç dengesi (K2.B). Dosyanın hukuka yaklaşımı: yasa, belirli bir anda sınıflar arasındaki güç dengesinin geçici olarak dondurulmuş biçimidir. Sekiz saat yasası da, grev yasağı da yasadır. Hakkı koruyan, onu kazanan örgütlü gücün sürmesidir.

I

Irksallaştırma (77). İşçilerin köken, vatandaşlık, dil ya da oturum statüsüne göre farklı hukuki rejimlere yerleştirilmesi ve bunun ırkçı ideolojiyle meşrulaştırılması. Dosya onu bir **emek piyasası kurumu** olarak ele alır: oturum izni işverene bağlı işçinin pazarlık gücü, vatandaş işçininkiyle aynı değildir.

İ

İkili iktidar (19, 27). Devrimci anlarda eski devlet aygıtının yanında işçi ve asker konseyleri, komiteler ya da milisler gibi alternatif bir iktidar organının doğması. Bu durum uzun süremez: ya yeni iktidar eskisini tasfiye eder ya da eskisi yenisini. Almanya 1918-19 ve İspanya 1936 bunun iki örneğidir.

İkincil sömürü (75). Ücretin, üretimde uğranılan birincil sömürüden sonra, kira, konut rantı ve borç faizi yoluyla ikinci kez kemirilmesi. Dosya kavramı Marx'ın *Kapital* III'teki (36. bölüm) ve Engels'in *Konut Sorunu*'ndaki çözümlemelere dayandırır. Kira yeni değer üretmez; ücretin bir bölümünü toprak ve konut mülkiyetine aktarır.

İlkel birikim (2). Kapitalizmin başlangıç koşulu olan, üreticilerin üretim araçlarından zorla ayrılması süreci: çitlemeler, köylünün topraktan kovulması, kanlı yasalar, sömürge yağması ve köle ticareti. Marx bunu *Kapital* I'in 24. bölümünde "sözde ilkel birikim" diye çözümler: tasarruf eden girişimci masalının arkasında zor vardır.

İletim kayışı sendika (45, 58). Revizyonist rejimlerde partinin kararlarını işyerine taşıyan, işçinin çıkarını parti ve devlete karşı savunmayan sendika. DDR'nin FDGB'si tipik örnektir. Dosyanın sarı sendika sınıflamasındaki üçüncü kategoridir.

İşçi aristokrasisi (6, 80.3, 81.7). İşçi sınıfının, tekel ve sömürge rantından pay alarak yüksek ücret, güvence ve ayrıcalık kazanan üst katmanı. Engels 1858'de İngiliz işçileri için, Lenin 1916'da emperyalizm çağı için kullandı. Reformizmin maddi temellerinden biri sayılır. Dosya tezi dört soruyla sınanabilir bir hipotez olarak kullanır.

İşçi denetimi (K7). İşçilerin işletmenin muhasebesi, üretimi ve yönetimi üzerinde denetim ve veto gücüne sahip olması (Lenin, 1917). Kamulaştırmadan ve devlet mülkiyetinden farklıdır. Mülkiyet devlete geçse de kararlar bürokrasi ve teknokratlarda kalıyorsa işçi denetimi yoktur.

İşçicilik (*ouvriérisme*) (70.5). İşçi sınıfını fabrika işçisiyle sınırlayan, öğretmeni, hemşireyi, kuryeyi, bilişim emekçisini "işçi" saymayan dar tanım. Dosyanın "proleter elitizm" terimini oluşturan üç öğeden biridir.

K

Kardashev ölçeği (G, S). Sovyet gökbilimci Nikolay Kardaşev'in 1964'te önerdiği, uygarlıkları kullanabildikleri enerjiyle sınıflayan ölçek. Tip I gezegensel, Tip II yıldız, Tip III galaktik uygarlıktır. İnsanlık henüz Tip 0'dır (Sagan'ın formülüyle yaklaşık 0,7). Dosya ölçeği bir soru olarak kullanır: gezegen ölçeğinde bir uygarlık gezegen ölçeğinde ortak planlama ve dayanışma ister; dokuzuncu tez bu yüzden "Tip I komünist dünyayla başlar" der.

Kâr oranının düşme eğilimi (K5). Marx'ın *Kapital* III'te çözümlediği yasa: sermaye birikimi ilerledikçe makineye ve hammaddeye yatırılan sermaye canlı emeğe yatırılana göre büyür, bu da kâr oranını aşağı çeker. Emeğin yoğunlaştırılması, ücretlerin düşürülmesi ve dış ticaret gibi karşı etkenler bu eğilimi geciktirir. Krizlerin tekrarlanmasının açıklamalarından biridir.

Kemer sıkma (73). Kamu harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların, bütçe açığını ve borcu azaltmak adına kısılması. 2008 sonrası Avrupa'da, özellikle Troyka programlarında, sermayenin kurtarılmasının bedelini işçiye ödetmenin aracı oldu.

Kendinde sınıf ve kendisi için sınıf (9, 0.4). Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'ndeki ayrım. Kendinde sınıf, üretim ilişkilerindeki ortak konumuyla nesnel olarak var olan sınıftır. Kendisi için sınıf, ortak çıkarının bilincine varmış ve bunun için örgütlenip mücadele eden sınıftır.

Kendiliğindenlik ve bilinç (0.4, 92.7). Kitlelerin önceden planlanmamış patlamaları (grevler, ayaklanmalar) ile örgütlü bilinç ve önderlik arasındaki ilişki. Luxemburg kendiliğindenliğin yaratıcı gücünü, Lenin kalıcı örgüt ve devrimci partinin gerekliliğini vurguladı. Dosya ikisini birlikte okur: kendiliğinden patlama zorunludur ama örgüte dönüşmezse söner.

Kiracı sendikacılığı (75.4, 92.3). Kiracıların ev sahiplerine ve konut şirketlerine karşı toplu pazarlık, kira grevi ve tahliye direnişiyle örgütlenmesi. Barselona'daki Sindicat de Llogateres (2017) ve Berlin'deki kamulaştırma kampanyası örnektir. Dosya onu 21. yüzyıl işçi sınıfının yeni örgüt biçimlerinden biri sayar.

Kitle grevi (13, 92.7). Luxemburg'un 1905 Rus Devrimi'nden çıkardığı kavram: tek bir sendika kararıyla ilan edilen bir eylem değil, ekonomik ve siyasal taleplerin iç içe geçtiği, dalga dalga yayılan kitlesel grev hareketi. Alman sendika bürokrasisi bu tartışmada kitle grevine karşı veto hakkı aldı (Mannheim, 1906).

Komprador burjuvazi (82). Kendi ülkesinde yabancı sermayenin aracısı ve ortağı olarak çalışan, çıkarı emperyalist sermayeyle bütünleşmiş burjuvazi kesimi. Dosya bu etiketi de ölçütlerle sınanarak kullanılması gereken bir kavram olarak görür.

Konsey (Räte, sovyet, consigli) (18, 19, 21, K9). İşçilerin ve askerlerin işyerlerinde ya da birliklerinde seçtiği, geri çağrılabilir delegelerden oluşan organ. Paris Komünü'nden, 1905 ve 1917 Rus sovyetlerinden, 1918-19 Alman Räte'sinden ve 1920 Torino fabrika konseylerinden bilinir. Bir iktidar organı olarak ikili iktidarın taşıyıcısıdır.

Korporatizm (43, 45). Sermayeyi ve emeği devlet gözetiminde tek bir çatı altında "uzlaştıran" yapı. Faşist biçiminde (Carta del Lavoro, DAF, Sindicato Vertical) zorunlu devlet sendikası ve grev yasağıdır. Demokratik biçiminde ise işveren, sendika ve devletin üçlü pazarlık kurumlarıdır ("sosyal ortaklık").

"Küçük kötü" (24). SPD'nin 1930-1933 arasında Nazilere karşı daha büyük bir kötülüğü önlemek adına Brüning'in kararnamelerini ve Hindenburg'u desteklemesi siyaseti. Sonunda en büyük kötü geldi. Dosyanın dördüncü dersi budur: "küçük kötü" siyaseti büyük kötüyü getirir.

L

Legalizm (24). Yasallığı mücadelenin sınırı ve amacı sayan tutum. Weimar'ın son yıllarında SPD ve ADGB önderliği anayasa çiğnenirken bile "anayasal zeminde" kalmayı seçti (Preußenschlag, 30 Ocak 1933). Dosya bunu bir "legalizm fetişi" olarak eleştirir.

M

Meta fetişizmi (0.1.A). Kapitalizmde insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin, şeyler arasındaki ilişkiler (fiyat, piyasa, para) gibi görünmesi (*Kapital* I, 1.4). Bir malın fiyatı, arkasındaki emeği ve sömürüyü gizler. Bugün algoritma ve "veri" de aynı gizleme işlevini görebilir.

Metabolik yarık (2, K1, EK K). Marx'ın *Kapital* III'te (47. bölüm) tanımladığı "onarılamaz yarık": kapitalist tarım ve kentleşme toprağın besinlerini kente taşıyıp geri döndürmeyerek insan ile doğa arasındaki madde alışverişini koparır. Ekolojik krizin kapitalizmin kuruluşuna içkin olduğunu gösteren

kavramdır. Dosyanın önerisi toplumsal mülkiyet altında **metabolik onarım**dır.

Modern revizyonizm (57, 64). 1948'de Titoculukla, 1956'da SBKP 20. Kongresi'yle başlayan, Avrokomünizm ve "üç dünya" teorisiyle süren akım. Temel tezleri: kapitalizmden sosyalizme barışçıl ve parlamenter geçiş, "bütün halkın devleti", sınıf mücadelesinin yerine barış içinde bir arada yaşama, planın yerine kâr ölçütü. Dosyanın sekizinci tezi 1989'da çökenin sosyalizm değil bu çizginin kurduğu düzen olduğudur.

Müşterekler (*commons*) (1). Feodal köy topluluğunun ortak kullandığı mera, orman, su ve tarlalar. Çitlemelerle yok edildi. Bugün kavram bilgi, yazılım ve kültür alanında da kullanılır: bilgi müşterekleri, patent ve tekel yerine ortak ve açık bilgi demektir.

N

Neoliberalizm (67). Harvey'in tanımıyla bir iktisat kuramından çok, 1970'lerin kâr krizinden sonra sınıflar arası güç dengesini sermaye lehine yeniden kurma programı: özelleştirme, serbestleştirme, sendikaların zayıflatılması, sosyal hakların budanması. Dosya iki şeyi ayırır: tekelci kapitalizm çağın adıdır, neoliberalizm bu çağda uygulanan bir sınıf saldırısı stratejisidir ve biçim değiştirerek (bugün savaş ekonomisi biçiminde) sürmektedir.

Nesnel koşullar ve öznel etken (0.14). Krizler, birikimin sınırları ve devletin çözülmesi gibi nesnel koşullar devrim için olanak yaratır. Bu olanağı tarihe dönüştüren örgütlü sınıf pratiği, bilinç ve devrimci partidir. Dosya hem kapitalizmin kendiliğinden çökeceğini bekleyen kaderciliği hem de koşullardan bağımsız iradeciliği reddeder.

O

Ostalgie (79.3). Almancada "Doğu" (*Ost*) ve "nostalji" sözcüklerinden türetilen, eski DDR'ye duyulan özlem. Çoğu kez tüketim nostaljisine (Ampelmännchen, eski markalar) indirgenir. Dosyanın okumasıyla özlemin asıl içeriği kaybedilen sosyal güvence, dayanışma ve eşitliktir.

Ö

Ölü emek ve canlı emek (K8.E). Makineler, binalar ve teknoloji geçmiş kuşakların emeğinin birikmiş biçimidir: ölü emek. Canlı emek bugün çalışan işçinin emeğidir. Marx'ın imgesiyle sermaye "vampir gibi yalnızca canlı emeği emerek yaşayan ölü emektir." Sorun teknoloji değil, ölü emeğin kimin denetiminde canlı emeğe karşı kullanıldığıdır.

Özelleştirme (67, 71). Kamu mülkiyetindeki işletmelerin, altyapının ve hizmetlerin özel sermayeye satılması ya da devredilmesi. Thatcher İngiltere'sinden Treuhand'a ve Doğu Avrupa'daki restorasyona kadar neoliberal saldırının ve kapitalist restorasyonun ana aracıdır.

P

Parça başı ücret (0.1, 76.8). İşçiye çalıştığı süreye göre değil, ürettiği parça ya da tamamladığı iş başına ödeme. Marx onu kapitalist üretim tarzına en uygun ücret biçimi sayar, çünkü denetimi ve yoğunlaştırmayı ücretin içine yerleştirir. Bugünkü kurye ve platform ödemeleri bu biçimin algoritmik yeniden doğuşudur.

Prekarya (0.2, 70.6). Guy Standing'in güvencesiz çalışanlar için önerdiği "yeni sınıf" kavramı. Dosya bu kavramı eleştirir: prekarya ayrı bir sınıf değil, proletaryanın güvencesiz biçimidir.

Proletarya (0.2). Dosyanın formülüyle: **bedensel emek yapanların değil, üretim araçlarından yoksun olduğu için yaşamak üzere emek gücünü satmak zorunda olanların sınıfı.** Üç ölçüt birlikte uygulanır: üretim araçlarından yoksunluk, emek gücünü satma zorunluluğu ve başkalarının emeği üzerinde sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımama.

Proletarya diktatörlüğü (12). Marx ve Lenin'de, burjuva devletin yerine geçen işçi sınıfı iktidarı. Sözcüğün gerçek anlamı işçi demokrasisidir: Paris Komünü'nün seçilen ve geri çağrılabilen görevlileri, işçi ücretini aşmayan memur maaşı. Dosyaya göre bu iktidar polis aygıtı ve bürokrasiyle değil, kitlelerin örgütlü katılımıyla yürütülebilir.

Proleter elitizm (70.5). **Terim notu: yerleşik bir Marksist terim değil, bu dosyanın analitik terimidir.** Üç yerleşik kavramı birleştirir: işçi aristokrasisi (ranttan pay alan üst katman), işçicilik (sınıfı fabrika işçisiyle sınırlama) ve emek piyasası dualizasyonu (güvenceli içeridekiler ↔ güvencesiz dışarıdakiler). Güvenceli, sendikalı, yerli ve çoğunlukla erkek çekirdek işçinin kazanımlarını göçmene, kadına, genç ve güvencesiz işçiye kapatmasını ve sağın bunu ırkçılığa çevirmesini anlatır.

R

Refah devleti ve refah rejimi (46). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'da kurulan sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, konut ve işsizlik sigortası sistemi. Esping-Andersen bunları liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat "refah rejimleri" olarak sınıflar. Dosyanın altıncı tezine göre refah devleti sermayenin cömertliği değil, örgütlü işçi sınıfının, sistem rekabetinin ve uzun büyüme dalgasının ürünüdür.

Refah şovenizmi (78.5, 81.5). Sosyal hakları yalnızca "yerlilere" ayırma, göçmenleri dışlama siyaseti. Aşırı sağın, küçülen emperyalist ganimeti "yerli" işçilere vaat ederek büyümesinin ideolojik biçimidir.

Reformizm (6, 13). Kapitalizmin yıkılmasını değil, onun içinde adım adım iyileştirmeleri hedef olarak koyan çizgi. Reformlar için mücadele devrimcilerin de görevidir. Reformizm ise reformu amacın kendisi yapar ve mülkiyet ile iktidar sorusunu masadan kaldırır.

Rant (75). Toprak ya da başka bir kıt kaynak üzerindeki mülkiyet tekelinden elde edilen gelir. Kira bu gelirin konuttaki biçimidir. Yeni değer üretmez, başka yerde üretilmiş değerin (ücretin ya da kârın) bir bölümünü mülk sahibine aktarır.

Revizyonizm (13). Marksizmin temel tezlerini "gözden geçirme" (revize etme) adına terk etme. İlk büyük örneği Bernstein'dır (1899): sınıf mücadelesi ve devrim yerine kapitalizmin barışçıl evrimi. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki biçimi için bkz. **modern revizyonizm**.

S

Sarı sendika (41-45). Sermayenin işçi örgütlenmesini yasaklayamadığı yerde onu kendi eliyle örgütleme stratejisi. Terim 1899 Fransa'sından gelir. Dosya kavramın tarihsel anlamını sulandırmamak için **dört kategori** ayırır: (1) **işveren / grev kırıcı sendika** (dar ve tarihsel anlam: Biétry'nin sarıları, Alman Werkvereine, şirket sendikaları); (2) **korporatist devlet sendikası** (DAF, faşist sendikalar, Sindicato Vertical); (3) **bürokratik iletim kayışı sendikası** (FDGB ve benzerleri); (4) **sosyal ortaklık sendikası** (işçi örgütü olarak doğup sermayeyle kurumsal uzlaşmaya eklemlenen sendika). Karşıtı **sınıf sendikacılığı**dır.

Sermaye fraksiyonları (0.11). Burjuvazi tek bir irade değildir: sanayi (ağır sanayi ↔ ihracat sanayisi), finans, ticaret ve lojistik, toprak ve konut rantiyeleri, silah, teknoloji-platform, tarım ve medya sermayesi. Ortak sınıf çıkarları ve aralarında sert çatışmalar vardır. Her kritik anda sorulur: hangi fraksiyon kazandı?

Sermayenin sınıf savaşı araçları (1.1). Tarih yalnızca işçi hareketinin ve ona tepki veren devletin tarihi değil, iki sınıfın karşılıklı stratejilerinin tarihidir. Sermayenin araçları: lokavt, kara liste, grev kırıcı, polis ve ordu, mahkeme, şirket sendikası, işsizlik, enflasyon, sermaye kaçışı, borç, özelleştirme, taşeronlaştırma, üretimin yer değiştirmesi, algoritmik yönetim, medya.

Sınıf (0.2). Toplumsal üretimde üretim araçlarıyla kurulan ilişkiye göre belirlenen büyük insan grupları. Thompson'ın vurgusuyla sınıf yalnızca bir yapı değil, mücadele içinde kurulan bir ilişki ve süreçtir. Dosyanın bütünleşik formülü: sınıfın durumu = mülkiyet + denetim + örgüt + yapısal güç + toplumsal yeniden üretim + hegemonya (0.16).

Sınıf bilinci (0.4, 0.1.A). İşçilerin ortak çıkarlarını, bu çıkarların sermayeyle karşıtlığını ve toplumu dönüştürme olanağını kavraması. Yalnızca bilgi aktarımıyla oluşmaz: şeyleşmiş görünüşün arkasındaki sınıf ilişkilerini görme kopuşu, mücadele ve örgüt içinde gelişir.

Sınıf gücü (0.10). Beş biçimde izlenir: işyeri gücü (üretimi ya da dolaşımı durdurabilme), piyasa gücü (emeğin kıtlığı, vasıf), örgütsel güç (sendika, parti, konsey), siyasal güç (devlet ve yasa üzerinde baskı) ve ideolojik-kültürel güç (hegemonya). Üye sayısı ya da oy oranı tek başına gücü göstermez.

Sınıf sendikacılığı (45). Sendikayı sermayeye karşı işçi sınıfının bağımsız örgütü olarak gören çizgi: tabanın denetimi, grevi temel araç sayma, mülkiyet sorusunu sorma, devlete ve işverene karşı bağımsızlık. Sarı sendikacılığın dört biçiminin karşıtıdır.

Sistem rekabeti ("Sovyet korkusu") (46, 54). Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı, tam istihdam ve parasız sağlık ile eğitim vaat eden bir sistemin varlığının Batı burjuvazisini ödün vermeye zorlaması. Dosyanın altıncı tezinin üç ayağından biridir. 1989-91 sonrasında sosyal hakların hızla geri alınması bu tezin karşı kanıtıdır.

Sosyal demokrasinin ikili karakteri (üçüncü tez). Sosyal demokrasi bir yanıyla işçi sınıfının gerçek mücadelelerinden doğan kitle örgütüdür, öbür yanıyla kapitalist devlete ve toplu pazarlık düzenine eklemlenmiş bürokratik aygıttır. Aynı örgütün bir anda hak kazanması, başka bir anda devleti koruması bu çelişkiyle açıklanır. Eleştiri önderlik ve aygıta yöneliktir, sosyal demokrat işçiye değil.

Sosyal faşizm tezi (23). Komintern'in 1929-1933 "üçüncü dönem" çizgisi: sosyal demokrasi faşizmin "ılımlı kanadı"dır ve baş düşmandır. Dosya bu tezi açıkça yanlış bulur: SPD önderliğinin ihanetini doğru teşhis edip SPD'li işçiyi düşman konumuna koydu ve birleşik cepheyi imkânsızlaştırdı. Komintern 1935'te bu çizgiyi değiştirdi.

Sosyal ortaklık (45). İşveren, sendika ve devletin kurumsal pazarlık ve uzlaşma düzeni (İsveç Saltsjöbaden 1938, Avusturya Sozialpartnerschaft 1957, Hollanda polder modeli). Gerçek kazanımlar içerdi. Bedeli, sendikanın mülkiyet ve iktidar sorusunu masadan kaldırması ve sermaye masayı devirdiğinde savaşmayı unutmuş olmasıdır.

Sosyal-emperyalizm (57.3). Sözde sosyalist, özde emperyalist politika. Dosya kavramı 1956 sonrası SSCB için kullanır: SEV içinde Doğu Avrupa'yı bağımlı kılan işbölümü, askerî müdahaleler (Macaristan 1956, Çekoslovakya 1968, Afganistan 1979) ve Brejnev doktrini.

Sosyal-şovenizm (16). Sözde sosyalist, özde milliyetçi tutum: 1914'te işçi partilerinin "ulusal savunma" adıyla kendi burjuvazilerinin emperyalist savaşını desteklemesi. Lenin'in İkinci Enternasyonal'in çöküşünü tanımladığı kavramdır.

Sürekli devrim (10, 64.5). Marx ve Engels'in 1850 *Çağrı*'sında, işçi sınıfının burjuva demokratik devrimde durmayıp kendi bağımsız örgütüyle devrimi sürdürmesi anlamında kullandığı kavram. Troçki kavramı sonradan kendi kuramına ad olarak aldı. Dosya iki kullanımı birbirinden ayırır.

Ş

Şeyleşme (*Verdinglichung*) (0.1.A). Lukács'ın, meta fetişizmini toplumun bütününe genişleten kavramı: insan ilişkilerinin ve insanın kendi etkinliğinin ona dışsal, nesnel ve değişmez şeyler gibi görünmesi. Bugün "piyasa böyle istiyor", "algoritma karar verdi" gibi ifadeler şeyleşmenin gündelik dilidir.

T

Taylorizm ve zihinsel Taylorizm (K8). Taylor'ın "bilimsel yönetim"i (1911): işi en küçük parçalarına ayırıp kronometreyle ölçmek, bilgiyi işçiden alıp yönetime aktarmak. **Zihinsel Taylorizm** bu mantığın bugün yazılım, çağrı merkezi, finans ve üretken yapay zekâ aracılığıyla zihinsel emeğe uygulanmasıdır.

Titoculuk (61.2). 1948 sonrası Yugoslav önderliğinin çizgisi: Sovyet önderliğine karşı çıkış, Batı'dan kredi ve askerî yardım, "öz yönetim" adıyla işletmeler arası piyasa rekabeti, bağlantısızlık. Dosya onu modern revizyonizmin ilk devlet biçimi sayar.

Toplumsal ücret (0.12). İşçinin yaşam düzeyi yalnızca bordrodaki ücretten oluşmaz: ücret + emeklilik + sağlık + eğitim + konut desteği + işsizlik sigortası + çocuk ve yaşlı bakımı − vergi − kira − ulaşım − borç faizi. Refah devletinin verdiği ve neoliberalizmin aldığı bu toplamdır.

Toplumsal yeniden üretim (15.A, K3). Emek gücünün her gün ve kuşaktan kuşağa yeniden üretilmesi: yemek, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, sağlık, konut, eğitim. Sermaye bu emeğin çoğunu ödemez, kadınların ücretsiz emeğine, devletin sosyal harcamasına ya da göçmen kadınların güvencesiz emeğine yıkar. Dosyanın tavrı, bu emeğin kamusallaştırılmasıdır.

Troçkizm (64.5). Troçki'nin "sürekli devrim" ve "yozlaşmış işçi devleti" tezlerine dayanan akım: tek ülkede sosyalizmin inşasını reddeder, SSCB'yi bürokrasinin yozlaştırdığı bir işçi devleti sayar. Dördüncü Enternasyonal (1938) ve sonraki bölünmeleri bu çizgidedir. Dosya bu akımı ilkesel olarak eleştirir; görüşlerini kendi belgeleriyle aktarır.

U

Ulusların kendi kaderini tayin hakkı (72). Lenin'in savunduğu, her ulusun ayrılıp bağımsız devlet kurma dahil kendi geleceğini belirleme hakkı. Dosya bu hakkı işçi sınıfının bağımsızlığı ilkesiyle birlikte savunur: ne ezen ulusun devletine ne de ezilen ulusun burjuvazisine teslimiyet.

Ü

"Üç dünya" teorisi (64.4). 1970'lerde Çin önderliğinin ileri sürdüğü tez: dünya süper güçler (ABD, SSCB), öteki gelişmiş ülkeler ve Üçüncü Dünya olarak bölünmüştür; baş düşman sosyal-emperyalizmdir ve ona karşı gerekirse emperyalizmle ittifak kurulabilir. Enver Hoca bu teoriyi

Emperyalizm ve Devrim'de (1978) eleştirdi. Dosya da ilkesel olarak karşıdır.

Üretim tarzı (1). Belirli bir toplumda üretici güçler (araçlar, teknik, emek) ile üretim ilişkilerinin (mülkiyet, sınıflar) bütünü: feodal üretim tarzı, kapitalist üretim tarzı gibi. Kapitalizm doğal değil, tarihsel bir üretim tarzıdır.

Üretken ve üretken olmayan emek (0.3). Marx'ta "üretken emek" toplumsal yararlılığı değil, sermaye için artı-değer üretme ilişkisini anlatır. Bu ayrım bir sınıf sınırı değildir: üretken ya da üretken olmayan emek harcasın, emeğini satarak yaşayan herkes işçi sınıfının parçasıdır.

Ütopyacı sosyalizm (8). 19. yüzyılın başında Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın, adil bir toplumun tasarımını akla ve iyi niyete dayandıran sosyalizmi. Marx ve Engels onların eleştirel gücünü takdir etti, ama toplumu dönüştürecek öznenin işçi sınıfının mücadelesi olduğunu gösterdi (bilimsel sosyalizm).

Y

Yabancılaşma (0.1.A). Marx'ın 1844 *Elyazmaları*'ndaki kavram: kapitalizmde emek metalaşır ve işçi dört yönden yabancılaşır: ürününe, emek sürecine, türsel varlığına (yaratıcı insan özüne) ve öteki insanlara. Yabancılaşmanın aşılması bir "öze dönüş" değil, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesidir.

Yarı-sömürge (83). Resmen bağımsız görünen ama ekonomisi, maliyesi ve dış politikası yabancı sermayeye ve büyük güçlere bağımlı ülke. Kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye dönemindeki Osmanlı klasik örnektir.

Yedek sanayi ordusu (69.9). Kapitalizmin ürettiği kalıcı işsiz ve yarı işsiz kitle (*Kapital* I, 23. bölüm). İşsizlik tehdidi çalışan işçinin ücretini ve pazarlık gücünü aşağı çeker. Dosya, serserilik yasalarından Hartz yaptırımlarına uzanan "beş yüz yıllık disiplin hattını" bu kavramla okur.

Z

Zaman disiplini (4, K8.B). Sanayi kapitalizmiyle birlikte işin mevsimlerin ve görevin ritminden koparılıp saat, düdük ve vardiyayla ölçülmesi (E. P. Thompson). "Zaman kimin?" sorusu dosyanın gizli tarihidir: 16 saatlik günden sekiz saate, hafta sonuna ve ücretli izne, bugün sürekli çevrimiçi olmaya kadar.

Zihinsel proletarya (0.2). Ayrı bir sınıf değil, proletaryanın emek süreci bakımından farklılaşmış kesimi: yazılımcı, mühendis, tasarımcı, veri analisti, öğretmen gibi zihinsel emekle çalışan ücretliler. Son kırk yılda güvencesizlik, performans ölçümü ve algoritmik denetimle proleterleşmeleri hızlandı.

EK D: Kişiler

Bu dosya kralların ve generallerin değil, sınıfın tarihidir. Ama sınıf tarihinde de kişiler vardır: önderler, kuramcılar, tanıklar, şairler ve karşı tarafın insanları. Aşağıdaki listede her kişi için doğum-ölüm yılı, sınıf kökeni ya da tarihteki rolü ve dosyada geçtiği bölüm verilir. Karşı tarafın kişileri (sanayiciler, generaller, faşist önderler) de listededir, çünkü tarih iki sınıfın karşılıklı stratejilerinin tarihidir. Sıralama soyadına göre alfabetiktir. Biyografik ayrıntısı henüz doğrulanmamış kişilerde bu belirtilmiştir.

A–B

- **Adler, Viktor** (1852-1918). Hekim; Avusturya sosyal demokrasisinin kurucusu (Hainfeld, 1888-89). Bölüm 14.
- **Alia, Ramiz** (1925-2011). Enver Hoca'dan sonra Arnavutluk Emek Partisi'nin başı; 1990-91'de kapitalizme kapıların açılmasını yönetti. Bölüm 62.3.
- **Attlee, Clement** (1883-1967). Burjuva kökenli avukat; 1945-51 İşçi Partisi hükümetinin başbakanı (NHS, tazminatlı kamulaştırmalar). Bölüm 47.
- **Babeuf, Gracchus** (1760-1797). Senyörlük arşivleri memuru; Eşitler Komplosu'nun önderi, ilk komünist siyasi girişim. 1797'de idam edildi. Bölüm 7.
- **Bakunin, Mihail** (1814-1876). Rus soylusu; anarşizmin kurucularından, Birinci Enternasyonal'de Marx'ın karşıtı. Bölüm 11.
- **Balcerowicz, Leszek** (1947-). İktisatçı; Polonya'da 1990 şok terapisinin mimarı. Bölüm 60.
- **Ball, John** (y. 1338-1381). Yoksul rahip; 1381 İngiliz Köylü Ayaklanması'nın vaizi. Ayaklanmadan sonra idam edildi. Bölüm 1.
- **Bauer, Otto** (1881-1938). Avusturya sosyal demokrasisinin kuramcısı; "Avusturya marksizmi" ve "savunmacı" çizgi. Bölüm 20, 25.
- **Baum, Herbert** (1912-1942). Elektrikçi; Berlin'de Yahudi komünist gençlerin direniş grubunun önderi. İşkencede öldü. Bölüm 36.
- **Bebel, August** (1840-1913). Tornacı; SPD'nin kurucu önderi, *Kadın ve Sosyalizm*'in yazarı. Bölüm 11, 13, 15.A.
- **Benaroya, Abraham** (1887-1979). Sefarad Yahudisi öğretmen ve matbaacı; Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun kurucusu (biyografi doğrulanacak). Bölüm 33.0.
- **Berlinguer, Enrico** (1922-1984). Sardinyalı burjuva aile; PCI genel sekreteri, "tarihî uzlaşma" ve Avrokomünizm. Bölüm 45, 65.
- **Bernaschek, Richard** (1888-1945). Linz'de Schutzbund önderi; Şubat 1934'te önderliğe rağmen direnişi başlattı. Mauthausen'de öldürüldü. Bölüm 25.
- **Bernstein, Eduard** (1850-1932). Banka memuru, SPD kuramcısı; revizyonizmin babası. Bölüm 13, 14.
- **Bevan, Aneurin** (1897-1960). Galli madenci; İşçi Partisi'nin sağlık bakanı olarak NHS'nin kurucusu. Bölüm 47.
- **Biétry, Pierre** (1872-1918). Eski sendikacı; Fransa Sarılar Federasyonu'nun kurucusu, işveren sendikacılığının öncüsü. Bölüm 41.
- **Blair, Tony** (1953-). Avukat; "Yeni İşçi Partisi" ve Üçüncü Yol, 1997-2007 başbakan. Bölüm 67.7.

- **Blanqui, Louis-Auguste** (1805-1881). Mesleği devrim olan gizli örgüt önderi; hayatının otuz yılı aşkın bölümünü hapiste geçirdi. Bölüm 9.
- **Blum, Léon** (1872-1950). Burjuva kökenli; 1936 Halk Cephesi hükümetinin başbakanı, İspanya'ya "karışmama" politikası. Bölüm 26.
- **Bordiga, Amadeo** (1889-1970). Mühendis; PCd'I'nin ilk önderi, Arditi del Popolo'ya karşı tutumu. Bölüm 21.
- **Braun, Otto** (1872-1955). Taş baskı işçisi; SPD'li Prusya başbakanı, 1932'de Papen darbesine direnmedi. Bölüm 24.
- **Brecht, Bertolt** (1898-1956). Burjuva kökenli oyun yazarı ve şair; *Kuhle Wampe*, 1953'ten sonra "Çözüm" şiiri. Bölüm 23, K4, 58.2.
- **Brown, Irving** (1911-1989). AFL'nin Avrupa temsilcisi; Force Ouvrière'in bölünmesindeki rolü (belge/aktarım ayrımıyla). Bölüm 44.
- **Brüning, Heinrich** (1885-1970). Merkez Partisi başbakanı (1930-32); 48. madde kararnameleriyle yönetim. Bölüm 24.

C–Ç–D–E

- **Carrillo, Santiago** (1915-2012). Sosyalist bir metal işçisinin oğlu; PCE genel sekreteri, Avrokomünizm ve Moncloa Paktları. Bölüm 45, 65.
- **Connolly, James** (1868-1916). İrlandalı işçi ve sosyalist; Dublin Lokavtı'nın önderlerinden, 1916 Paskalya Ayaklanması'ndan sonra kurşuna dizildi. Bölüm 15.
- **Croizat, Ambroise** (1901-1951). Metal işçisi; komünist çalışma bakanı olarak Fransız sosyal güvenlik sisteminin kurucusu. Bölüm 48.
- **Cromwell, Oliver** (1599-1658). Toprak soylusu (gentry); Yeni Model Ordu'nun komutanı, Levellers'ı ezdi. Bölüm 3.
- **Çavuşesku, Nicolae** (1918-1989). Köylü ailesi, kunduracı çırağı; 1965-89 Romanya'nın başı, "ulusal komünizm" ve Batı'ya borçlanma. Aralık 1989'da idam edildi. Bölüm 62.2.
- **Degeyter, Pierre** (1848-1932). Ağaç oymacısı; *Enternasyonal* marşının bestecisi (1888). Bölüm 12.
- **Dimitrov, Georgi** (1882-1949). Matbaa işçisi; Leipzig davasında Göring'e karşı savunması, Komintern 7. Kongresi'nin raporu, Bulgaristan'da sosyalist inşanın önderi. Bölüm 28, 32, 62.1.
- **Dollfuss, Engelbert** (1892-1934). Köylü kökenli Hristiyan Sosyal politikacı; Avusturya'da parlamentoyu kapatıp korporatist diktatörlük kurdu. Bölüm 25, 43.
- **Dubček, Alexander** (1921-1992). Slovak komünist; Prag Baharı'nın önderi. Bölüm 59.
- **Ebert, Friedrich** (1871-1925). Saraç; SPD önderi, Ebert-Groener Paktı'nın tarafı, Weimar'ın ilk cumhurbaşkanı. Bölüm 19, 20.
- **Edelman, Marek** (1919/1922-2009). Bund üyesi; Varşova Gettosu Ayaklanması'nın komutanlarından, sonra kardiyolog. Bölüm 38.
- **Eisner, Kurt** (1867-1919). Gazeteci, USPD'li; Bavyera cumhuriyetini ilan etti, Şubat 1919'da öldürüldü. Bölüm 19.
- **Elser, Georg** (1903-1945). Marangoz; 8 Kasım 1939'da tek başına Hitler'e suikast girişimi. Dachau'da öldürüldü. Bölüm 36.
- **Engels, Friedrich** (1820-1895). Tekstil fabrikatörü ailesi; Marx'la birlikte bilimsel sosyalizmin kurucusu, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. Bölüm 4, 6, 10, 14.

F–G–H

- **Federici, Silvia** (1942-). İtalyan-Amerikalı feminist kuramcı; *Caliban ve Cadı* (eleştirel okumayla). Bölüm 2, 15.A.
- **Franco, Francisco** (1892-1975). General; 1936 darbesinin önderi, 1939-75 İspanya diktatörü. Bölüm 27, 43, 53.
- **Gomułka, Władysław** (1905-1982). Tesisatçı; Ekim 1956'da Polonya'nın başına geçti, Aralık 1970'te düştü. Bölüm 60.
- **Gorbaçov, Mihail** (1931-2022). Köylü ailesi; perestroyka ve SSCB'nin dağılışı. Bölüm 63.
- **Gramsci, Antonio** (1891-1937). Sardinyalı küçük memur ailesi; *L'Ordine Nuovo*, fabrika konseyleri, *Hapishane Defterleri*. Bölüm 21, K2, K4.
- **Groener, Wilhelm** (1867-1939). General; 10 Kasım 1918'de Ebert'le anlaşan Genelkurmay temsilcisi. Bölüm 19.
- **Guesde, Jules** (1845-1922). Gazeteci; Fransız marksizminin önderi, 1914'te burjuva kabinesine giren sosyalist. Bölüm 14, 16.
- **Harney, George Julian** (1817-1897). Çartist solun önderi, Marx ve Engels'in dostu. Bölüm 6.
- **Hartz, Peter** (1941-). Volkswagen personel direktörü; Hartz Komisyonu'nun başkanı, sonra VW rüşvet skandalında mahkûm oldu. Bölüm 69.1, 45.
- **Havel, Václav** (1936-2011). Burjuva aileden oyun yazarı; Şart 77, 1989 sonrası cumhurbaşkanı. Bölüm 59.
- **Hindenburg, Paul von** (1847-1934). Junker, mareşal; 1925-34 cumhurbaşkanı, 30 Ocak 1933'te Hitler'i atadı. Bölüm 24.
- **Hitler, Adolf** (1889-1945). Küçük memur ailesi; NSDAP önderi, Nazi diktatörü. Bölüm 20, 24, 29.
- **Hoca, Enver** (1908-1985). Gjirokastër'de kumaş tüccarı ailesi; Montpellier'de öğrenim, Korça'da öğretmen; Arnavut antifaşist savaşının ve sosyalist inşanın önderi, revizyonizme karşı mücadele. Bölüm 31, 62.3, 64.
- **Honecker, Erich** (1912-1994). Madenci oğlu, çatı ustası çırağı; 1971-89 DDR'nin başı. Bölüm 58.
- **Horthy, Miklós** (1868-1957). Amiral; 1919 beyaz terörü ve 1920-44 Macaristan naibi. Bölüm 20, 38.

I–J–K

- **Ibárruri, Dolores ("Pasionaria")** (1895-1989). Bask madencisinin kızı; PCE önderi, 1938'de Uluslararası Tugaylara veda konuşması. Bölüm 27.
- **Iglesias, Pablo** (1850-1925). Dizgici; PSOE ve UGT'nin kurucusu. Bölüm 14.
- **Jaurès, Jean** (1859-1914). Öğretmen ve filozof; SFIO önderi, savaşa karşı çıktığı için 31 Temmuz 1914'te öldürüldü. Bölüm 14, 16.
- **Jivkov, Todor** (1911-1998). Köylü ailesi, matbaa işçisi; 1954-89 Bulgaristan'ın başı, "Soya Dönüş Süreci". Bölüm 62.1.
- **Jogiches, Leo** (1867-1919). Vilnius'ta varlıklı aile; Luxemburg'un yoldaşı, Spartakus'un örgütleyicisi. Mart 1919'da öldürüldü. Bölüm 19.
- **Jones, Ernest** (1819-1869). Avukat ve şair; Çartist solun önderi. Bölüm 6.
- **Kádár, János** (1912-1989). Daktilo tamircisi; 1956'dan sonra Macaristan'ın başı, "gulaş komünizmi". Bölüm 60.

- **Karadžić, Radovan** (1945-) ve **Mladić, Ratko** (1942-). Bosnalı Sırp siyasi ve askerî önderler; Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi'nce soykırımdan mahkûm edildiler. Bölüm 61.7.
- **Kardaşev, Nikolay** (1932-2019). Sovyet gökbilimci; uygarlıkların enerji ölçeği (1964). Giriş, Sonuç.
- **Kautsky, Karl** (1854-1938). İkinci Enternasyonal'in baş kuramcısı; Erfurt Programı, *Tarım Sorunu*; "bekleyen marksizm". Bölüm 13, 14, 0.14.
- **Kohl, Helmut** (1930-2017). Memur ailesi; 1982-98 CDU'lu şansölye, "manevi-ahlaki dönüşüm", birleşme ve Treuhand. Bölüm 67.3.
- **Kollontay, Aleksandra** (1872-1952). Soylu aileden Bolşevik; kadın kurtuluşu ve ev işinin toplumsallaştırılması kuramcısı. Bölüm 15.A, K3.
- **Kosigin, Aleksey** (1904-1980). Sovyet başbakanı; 1965 kâr ölçütü reformu. Bölüm 57.2.
- **Kruşçev, Nikita** (1894-1971). Maden tesviyecisi; 1956 20. Kongre, modern revizyonizmin önderi. Bölüm 57, 64.
- **Kun, Béla** (1886-1938). Gazeteci; Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin önderi. Sovyet tasfiyelerinde öldü. Bölüm 20, 28.

L

- **Lama, Luciano** (1921-1996). Partizan, CGIL genel sekreteri; 1975 scala mobile anlaşması. Bölüm 49.
- **Largo Caballero, Francisco** (1869-1946). Sıvacı; UGT ve PSOE sol kanadının önderi, 1936-37 başbakan. Bölüm 27.
- **Larkin, James** (1874-1947). Liman işçisi; İrlanda taşımacılık işçileri sendikasının önderi, 1913 Dublin Lokavtı (doğum yılı doğrulanacak). Bölüm 15.
- **Lassalle, Ferdinand** (1825-1864). Varlıklı tüccar ailesi; ADAV'ın kurucusu. Bölüm 11.
- **Legien, Carl** (1861-1920). Tornacı; Alman sendikalarının başı, Mannheim anlaşması ve Stinnes-Legien'in imzacısı. Bölüm 13, 19, 42.
- **Leipart, Theodor** (1867-1947). Tornacı; ADGB başkanı, Nisan 1933'te Nazilerle "uyum" arayışı. Bölüm 42.
- **Lenin, Vladimir İlyiç** (1870-1924). Aydın aileden devrimci; Bolşevik önder, *Emperyalizm*, *Devlet ve Devrim*. Bölüm 17, 18, 80.3.
- **Levi, Paul** (1883-1930). Avukat; Luxemburg'dan sonra KPD önderi, Mart Eylemi'ni eleştirdiği için ihraç edildi. Bölüm 20.
- **Leviné, Eugen** (1883-1919). Tüccar ailesi; Bavyera Konsey Cumhuriyeti'nin önderi, 1919'da idam edildi. Bölüm 19.
- **Ley, Robert** (1890-1945). Kimyager; Nazi Alman Emek Cephesi'nin (DAF) başı. Bölüm 43.
- **Liebknecht, Karl** (1871-1919). Avukat; 2 Aralık 1914'te savaş kredilerine tek "hayır", Spartakus ve KPD'nin kurucusu. 15 Ocak 1919'da öldürüldü. Bölüm 17, 19, 83.
- **Liebknecht, Wilhelm** (1826-1900). Gazeteci; 1848 devrimcisi, SDAP ve SPD'nin kurucusu. Bölüm 11.
- **Lilburne, John** (y. 1614-1657). Küçük soylu aileden çırak; Levellers'ın önderi. Bölüm 3.
- **Lovestone, Jay** (1897-1990). Eski komünist; AFL'nin dış ilişkilerinde Soğuk Savaş sendikal bölünmesinin örgütleyicisi (belge/aktarım ayrımıyla). Bölüm 44.
- **Lukács, György** (1885-1971). Bankacı ailesi; Macar marksist filozof, *Tarih ve Sınıf Bilinci* ve şeyleşme kavramı (eleştirel okumayla). Bölüm 0.1.A.

- **Luxemburg, Rosa** (1871-1919). Zamość'ta kereste tüccarı ailesi; *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, *Kitle Grevi*, *Junius Broşürü*, KPD'nin kurucusu. 15 Ocak 1919'da öldürüldü. Bölüm 13, 17, 19.

M

- **MacDonald, Ramsay** (1866-1937). Yoksul bir İskoç ailesinin çocuğu; ilk İşçi Partisi başbakanı, 1931'de Muhafazakârlarla "Ulusal Hükümet". Bölüm 26.
- **Manouchian, Missak** (1906-1944). 1915'ten kurtulan Ermeni yetim, Citroën'de tornacı, şair; FTP-MOI komutanı, 1944'te kurşuna dizildi, 2024'te Panthéon'a alındı. Bölüm 35.
- **Marx, Karl** (1818-1883). Avukat oğlu; bilimsel sosyalizmin kurucusu, *Kapital*, Birinci Enternasyonal. Bölüm 0, 10, 11, 12.
- **Matteotti, Giacomo** (1885-1924). Varlıklı aileden sosyalist milletvekili; faşist seçim hilesini teşhir ettiği için öldürüldü. Bölüm 21.
- **Meidner, Rudolf** (1914-2005). İsveç sendika konfederasyonu iktisatçısı; ücretli fonları planı (1976). Bölüm 51.
- **Metaxas, Ioannis** (1871-1941). General; 1936-41 Yunanistan diktatörü. Bölüm 33.1.
- **Michel, Louise** (1830-1905). Öğretmen; Paris Komünü'nün savaşçısı, Yeni Kaledonya'ya sürgün. Bölüm 12.
- **Millerand, Alexandre** (1859-1943). Avukat; 1899'da burjuva kabinesine giren ilk sosyalist. Bölüm 14.
- **Milošević, Slobodan** (1941-2006). Bankacı ve parti yöneticisi; "antibürokratik devrim", Sırp milliyetçiliği. Bölüm 61.6.
- **Mitterrand, François** (1916-1996). Burjuva aile; 1981 ortak programı ve 1983 kemer sıkma dönüşü. Bölüm 67.4.
- **Mosley, Oswald** (1896-1980). Aristokrat; İngiliz Faşistler Birliği'nin önderi. Bölüm 26.
- **Müller, Richard** (1880-1943). Tornacı; Revolutionäre Obleute'nin önderi, 1918 grevleri. Bölüm 17.
- **Müntzer, Thomas** (y. 1489-1525). Vaiz; Alman Köylü Savaşı'nın önderi, 1525'te idam edildi. Bölüm 1.
- **Mussolini, Benito** (1883-1945). Demirci oğlu, eski sosyalist; faşizmin kurucusu. 1945'te partizanlarca idam edildi. Bölüm 21, 34.

N–O–P

- **Nagy, Imre** (1896-1958). Köylü ailesi, tesviyeci; 1956 Macaristan hükümetinin başı, 1958'de idam edildi. Bölüm 60.
- **Nâzım Hikmet** (1902-1963). Osmanlı paşa ailesi; komünist şair, Ritsos ile dayanışma, İspanya üzerine yazılar. Bölüm 27, 33.0.
- **Nin, Andreu** (1892-1937). Öğretmen; POUM önderi, Haziran 1937'de kaçırılıp öldürüldü. Bölüm 27.
- **Noli, Fan** (1882-1965). Ortodoks piskopos ve devrimci demokrat; Haziran 1924 Arnavutluk devrimi. Bölüm 31.
- **Noske, Gustav** (1868-1946). Sepetçi; SPD'li savunma sorumlusu, 1919'da Freikorps'u işçilerin üzerine sürdü: "Birinin kan köpeği olması gerek." Bölüm 19.
- **O'Connor, Feargus** (1794-1855). İrlandalı toprak sahibi aile, avukat; Çartizmin "fiziksel güç" kanadının önderi (doğum yılı doğrulanacak). Bölüm 6.

- **Orbán, Viktor** (1963-). 2010'dan beri Macaristan başbakanı; "illiberal demokrasi", 2018 "köle yasası". Bölüm 60, 78.1.
- **Owen, Robert** (1771-1858). Fabrikatör; ütopyacı sosyalist, kooperatif ve sendika öncüsü. Bölüm 5, 8.
- **Pabst, Waldemar** (1880-1970). Subay; Luxemburg ve Liebknecht cinayetlerini örgütledi, yargılanmadı. Bölüm 19.
- **Papen, Franz von** (1879-1969). Aristokrat; 1932 başbakanı, Prusya darbesi ve Hitler'in atanmasındaki pazarlık. Bölüm 24.
- **Pétain, Philippe** (1856-1951). Mareşal; Vichy işbirlikçi rejiminin başı. Bölüm 35.
- **Pottier, Eugène** (1816-1887). Kumaş desencisi; Komüncü, *Enternasyonal*'in şairi. Bölüm 12.

R–S

- **Rainsborough, Thomas** (1610-1648). Denizci aile, albay; Putney'de Levellers'ın sözcüsü. Bölüm 3.
- **Rajk, László** (1909-1949). Macar komünist, İspanya gönüllüsü; göstermelik davada idam edildi, 1956'da aklandı. Bölüm 56.
- **Rathenau, Walther** (1867-1922). AEG sanayicisi; 1914 Savaş Hammaddeleri Dairesi'nin kurucusu. 1922'de aşırı sağcılarca öldürüldü. Bölüm 16.
- **Renard, André** (1911-1962). Metal işçisi; 1960-61 Belçika kış genel grevinin önderi. Bölüm 52.
- **Ritsos, Yannis** (1909-1990). Yunan komünist şair; *Epitafios* (1936), Makronisos dahil kamplar ve sürgünler. Bölüm 33.0.
- **Roux, Jacques** (1752-1794). Rahip; Enragés'nin önderi. Bölüm 7.
- **Sagan, Carl** (1934-1996). ABD'li gökbilimci; *Soluk Mavi Nokta*. Giriş, Sonuç.
- **Sands, Bobby** (1954-1981). Belfast'ta işçi ailesi, karoser çırağı; 1981 açlık grevinde öldü. Bölüm 72.5.
- **Scargill, Arthur** (1938-). Madenci; 1984-85 grevinde NUM başkanı. Bölüm 67.2.
- **Scheidemann, Philipp** (1865-1939). Dizgici; 9 Kasım 1918'de cumhuriyeti ilan eden SPD önderi. Bölüm 19.
- **Schröder, Gerhard** (1944-). İşçi ailesi; 1998-2005 SPD'li şansölye, Gündem 2010 ve Hartz IV. Bölüm 67.7, 69.1.
- **Shehu, Mehmet** (1913-1981). Arnavut partizan komutanı ve başbakan; ölümü ve sonrasındaki tasfiye. Bölüm 31.
- **Slánský, Rudolf** (1901-1952). Tüccar ailesi; KSČ genel sekreteri, antisemitik boyutlu göstermelik davada idam edildi. Bölüm 56, 59.
- **Soares, Mário** (1924-2017). Avukat; Portekiz Sosyalist Partisi önderi, 1975'te devrimin durdurulmasındaki rolü. Bölüm 53.
- **Stalin, Josef Vissaryonoviç** (1878-1953). Kunduracı oğlu; 1920'lerin sonundan 1953'e SSCB'nin önderi. Bölüm 28, 29, 57.
- **Stinnes, Hugo** (1870-1924). Ruhr sanayicisi; Stinnes-Legien Anlaşması'nın işveren tarafı. Bölüm 19.

T–Z

- **Thälmann, Ernst** (1886-1944). Liman ve taşımacılık işçisi; KPD önderi, 11 yıl tecritten sonra Buchenwald'da öldürüldü. Bölüm 22, 24, 36.

- **Thatcher, Margaret** (1925-2013). Bakkal kızı; 1979-90 İngiltere başbakanı, açık sınıf savaşı. Bölüm 67.2.
- **Thiers, Adolphe** (1797-1877). Burjuva devlet adamı; Paris Komünü'nü boğan Versay hükümetinin başı. Bölüm 12.
- **Thompson, Edward Palmer** (1924-1993). İngiliz marksist tarihçi; *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, "zaman disiplini". Bölüm 0.4, 4.
- **Thorez, Maurice** (1900-1964). Madenci; PCF genel sekreteri, 1936 "grevi bitirmeyi bilmek", 1946 memur statüsü. Bölüm 26, 48.
- **Tito, Josip Broz** (1892-1980). Metal işçisi; Yugoslav partizan önderi, 1948 kopuşu ve Titoculuk. Bölüm 30, 61.
- **Togliatti, Palmiro** (1893-1964). Memur ailesi; PCI önderi, Salerno Dönüşü, 1946 affı. Bölüm 34, 44.
- **Troçki, Lev** (1879-1940). Varlıklı köylü ailesi; Bolşevik önder, sonra Dördüncü Enternasyonal'in kurucusu. Bölüm 23, 64.5.
- **Tuđman, Franjo** (1922-1999). General; Hırvat milliyetçiliğinin önderi. Bölüm 61.6.
- **Vaptsarov, Nikola** (1909-1942). Gemi makinisti ve şair; Bulgar direnişçi, kurşuna dizildi. Bölüm 32.
- **Wałęsa, Lech** (1943-). Elektrikçi; Ağustos 1980 Gdańsk grevinin ve Dayanışma'nın önderi. Bölüm 60.
- **Wallisch, Koloman** (1889-1934). Duvarcı; Şubat 1934 direnişinden sonra idam edildi. Bölüm 25.
- **Wallraff, Günter** (1942-). Gazeteci; *En Alttakiler*'de Türkiyeli işçi "Ali" kimliğiyle taşeron dünyasını belgeledi. Bölüm 85.2.
- **Wels, Otto** (1873-1939). Döşemeci; SPD başkanı, 23 Mart 1933'te Yetki Yasası'na karşı konuşma. Bölüm 24.
- **Winstanley, Gerrard** (1609-1676). İflas etmiş kumaş tüccarı, sonra tarım işçisi; Diggers'ın önderi. Bölüm 3.
- **Xoxe, Koçi** (1911-1949). Arnavut komünist; Yugoslav yanlısı çizgi nedeniyle 1949'da idam edildi. Bölüm 31, 56.
- **Zahariadis, Nikos** (1903-1973). Edirne doğumlu; KKE genel sekreteri (biyografik ayrıntılar doğrulanacak). Bölüm 33.0.
- **Zetkin, Clara** (1857-1933). Öğretmen; sosyalist kadın hareketinin önderi, Emekçi Kadınlar Günü önerisi. Bölüm 15, 15.A.
- **Zörgiebel, Karl** (1878-1961). SPD'li Berlin polis şefi; 1 Mayıs 1929 yasağı ve "Kanlı Mayıs". Bölüm 23.

EK E: Örgütler ve Partiler Rehberi

Dosyada yüzü aşkın örgüt adı geçer. Kısaltmalar karışır, partiler bölünür, birleşir, ad değiştirir. Bu rehber her örgütün **kuruluşunu, bölünme ve birleşmelerini ve sonrasını** tek satırda verir. Tablolar örgüt türüne göre ayrılmıştır. Güncel örgütler üzerine yazarken yalnızca kamuya mal olmuş olguları kullandık. Dosyanın ilkesi gereği, bugün var olan uluslararası komünist örgütlenmelerin adları anılmaz; akımlar içerikleriyle anlatılır.

E.1 İşçi partileri: sosyal demokrat ve sosyalist partiler

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
ADAV (Genel Alman İşçi Derneği)	Almanya	1863, Lassalle	1875'te SDAP ile birleşir	SPD'nin kökü	11
SDAP (Sosyal Demokrat İşçi Partisi, "Eisenach partisi")	Almanya	1869, Bebel ve W. Liebknecht	1875 Gotha'da ADAV ile birleşir	SPD'nin kökü	11
SPD (Almanya Sosyal Demokrat Partisi)	Almanya	1875 (SAP adıyla, Gotha); 1890'dan SPD	1917'de USPD ayrılır; 1946'da Sovyet bölgesinde KPD ile SED'e birleştirilir, Batı'da sürer	1959 Godesberg'de marksizmi terk eder; 1998-2005 Schröder, Hartz IV	13, 16, 19, 24, 50, 69
USPD (Bağımsız Sosyal Demokrat Parti)	Almanya	Nisan 1917, Gotha	Ekim 1920 Halle'de çoğunluk KPD ile birleşir (VKPD, Aralık 1920)	Kalan kanat Eylül 1922'de SPD'ye döner	17, 19, 20
Sopade	Almanya (sürgün)	1933, Prag	1938'den Paris, 1940'tan Londra	1945 sonrası SPD'ye katılır	24, 36
SDAP / SPÖ (Avusturya Sosyal Demokrat Partisi)	Avusturya	Aralık 1888-Ocak 1889, Hainfeld	1934'te yasaklanır; yeraltında Revolutionäre Sozialisten	1945'ten SPÖ; sosyal ortaklık	14, 20, 25, 45
SFIO (İşçi Enternasyonali Fransız Seksiyonu)	Fransa	Nisan 1905	Aralık 1920 Tours'da çoğunluk PCF'yi kurar	1969-71'de Sosyalist Parti (PS); 1981 Mitterrand	14, 26, 67.4
PSI (İtalyan Sosyalist Partisi)	İtalya	1892, Cenova	1921 Livorno'da komünistler ayrılır	1990'ların başında Tangentopoli'yle dağılır	14, 21, 70.2
PSOE (İspanyol Sosyalist İşçi Partisi)	İspanya	2 Mayıs 1879, Pablo Iglesias	1920-21'de komünistler ayrılır (PCE)	1982-96 González; 1988'de kendi sendikası UGT greve çıkar	14, 27, 67.5
POB (Belçika İşçi Partisi)	Belçika	1885	1921 komünistler ayrılır	1945'ten Belçika Sosyalist Partisi	14
ILP (Bağımsız İşçi Partisi)	İngiltere	1893	1932'de İşçi Partisi'nden ayrılır	Küçülerek sürer	14

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
İşçi Partisi (Labour)	İngiltere	1900 (İşçi Temsil Komitesi); 1906'dan bu ad	1931'de MacDonald ayrılır	1945 Attlee; 1995'te 4. maddenin kaldırılışı, Blair	14, 26, 47, 67.7
PvdA (Hollanda İşçi Partisi)	Hollanda	1946		1945-49 Endonezya savaşı döneminde hükümette	80.4
Portekiz Sosyalist Partisi (PS)	Portekiz	1973 (Batı Almanya'da)		1975'te devrimin durdurulmasında Soares'in rolü	53
WASG	Almanya	2004-2005 (Hartz karşıtı hareketten)	2007'de PDS ile birleşir	Die Linke	69.1, 79.6
Die Linke (Sol Parti)	Almanya	Haziran 2007 (PDS + WASG)	2023-24'te Wagenknecht kanadı ayrılır	2025'te genç kuşakla yeniden yükseliş	79.5, 79.6
BSW (Sahra Wagenknecht İttifakı)	Almanya	Ocak 2024	Die Linke'den kopuş	"Sol muhafazakârlık", göç karşıtlığı	79.6

E.2 Komünist partiler

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
Spartakus Birliği	Almanya	1914-1916 (Gruppe Internationale)	1917'de USPD içinde; Aralık 1918'de KPD'yi kurar	KPD	17
KPD (Almanya Komünist Partisi)	Almanya	30 Aralık 1918-1 Ocak 1919	Aralık 1920'de USPD çoğunluğuyla birleşir (VKPD); 1933'te yasaklanır	1946'da Doğu'da SED'e birleştirilir; Batı'da 1956'da yasaklanır	19, 20, 22-24, 36, 50
SED (Almanya Sosyalist Birlik Partisi)	DDR	Nisan 1946 (KPD + SPD, Sovyet bölgesi)	Aralık 1989 SED-PDS	1990 PDS; 2007 Die Linke	58
DKP (Alman Komünist Partisi)	Batı Almanya	Eylül 1968		Küçük parti olarak sürer	65
KPÖ (Avusturya Komünist Partisi)	Avusturya	Kasım 1918	1933'te yasaklanır	1945 sonrası küçülerek sürer	36, EK A
PCF (Fransız Komünist Partisi)	Fransa	Aralık 1920, Tours	1939'da yasaklanır; 1941'den direniş (FTP)	1947'de hükümetten atılır; 1981-84 hükümette; oy kaybı	26, 35, 48, 65, 70.3
PCI (İtalyan Komünist Partisi)	İtalya	21 Ocak 1921, Livorno (PCd'I adıyla)	1926'da yasaklanır; 1943'ten PCI adı	Şubat 1991 PDS; azınlık Rifondazione Comunista'yı kurar	21, 34, 49, 65
Rifondazione Comunista	İtalya	Aralık 1991	Sonraki yıllarda bölünmeler		65

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
PCE (İspanya Komünist Partisi)	İspanya	1920-1921	İç savaşta PSUC ile birlikte	Carrillo, Avrokomünizm, Moncloa; çöküş	27, 45, 65
PSUC (Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi)	İspanya	Temmuz 1936		Mayıs 1937'de POUM'a karşı	27
POUM (Marksist Birlik İşçi Partisi)	İspanya	Eylül 1935 (Nin, Maurín)	Haziran 1937'de yasaklanır; Nin öldürülür	Sürgünde küçük bir örgüt olarak sürer	27
PCP (Portekiz Komünist Partisi)	Portekiz	1921	Salazar döneminde yeraltında	1974 devriminde belirleyici; sürekliliğini korur	53, 65
SEKE → **KKE**	Yunanistan	Kasım 1918 (SEKE); 1924'ten KKE	1936-74 arası büyük ölçüde yasak; 1968'de bölünme (KKE İç)	Bugün sürer	33, 65
CPN (Hollanda Komünist Partisi)	Hollanda	1909 (SDP adıyla); 1935'ten CPN	Şubat 1941 grevinin çağrıcısı	1989-91'de GroenLinks'e katılarak dağılır	37
CPGB (Büyük Britanya Komünist Partisi)	İngiltere	Temmuz-Ağustos 1920	1956 ve 1968 sonrası istifalar	1991'de feshedilir	65
KSČ (Çekoslovakya Komünist Partisi)	Çekoslovakya	Mayıs 1921	1946'da %38 oy; 1948 Şubat; 1968-69 "normalleşme" ihraçları	1990 sonrası Çek kanadı KSČM	56, 59
KPP (Polonya Komünist Partisi)	Polonya	1918	1938'de Komintern'ce feshedilir	1942 PPR; 1948 PZPR	28
PZPR (Polonya Birleşik İşçi Partisi)	Polonya	Aralık 1948 (PPR + PPS)		Ocak 1990'da feshedilir	60
BKP (Bulgaristan Komünist Partisi)	Bulgaristan	1919 ("Dar Sosyalistler"den)	1938-48 arası BRP (Bulgar İşçi Partisi) adıyla	1990'da BSP'ye dönüşür	32, 62.1
Arnavutluk Komünist Partisi → Arnavutluk Emek Partisi	Arnavutluk	8 Kasım 1941	1948'de Emek Partisi adını alır	1991'de Sosyalist Parti'ye dönüşür	31, 62.3
KPJ → SKJ (Yugoslavya Komünistler Birliği)	Yugoslavya	1919	1948 Kominform'la kopuş; 1952'den SKJ	1990'da cumhuriyet partilerine dağılır	30, 61
TKP (Türkiye Komünist Partisi)	Türkiye (Bakü'de kuruldu)	10 Eylül 1920	Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve yoldaşları öldürülür	Türkiye'ye bağ	18, 33.0
Marksist-leninist partiler	Belçika, Fransa, Batı Almanya, İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz, İngiltere, İskandinavya	1963'ten itibaren (Belçika 1963; ötekilerin tarihleri kaynakla doğrulanacak)	Revizyonist partilerden ayrılarak; 1978 Çin-Arnavutluk ayrılığıyla yeniden bölünme	1990'lardan sonra yeniden bir araya gelme çabaları	64.3, 64.4, 64.7
Troçkist örgütler	Çeşitli ülkeler	1938 Dördüncü Enternasyonal	Çok sayıda bölünme		64.5

E.3 Sendikalar ve sendika konfederasyonları

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
TUC (Sendikalar Kongresi)	İngiltere	1868	1926'da Genel Grevi dokuz gün sonra bitirir; 1928 Mond-Turner	1984-85'te madencileri yalnız bırakır	26, 42, 67.2
ASE (Birleşik Makine Mühendisleri Derneği)	İngiltere	1851		"Yeni Model Sendikacılık"	6
Genel Komisyon (Özgür Sendikalar)	Almanya	1890, Legien	1919'da ADGB'ye dönüşür		13, 42
ADGB (Genel Alman Sendikalar Federasyonu)	Almanya	1919	1933'te Nazilerle "uyum" arayışı	2 Mayıs 1933'te SA'ca dağıtılır	24, 42
FDGB (Özgür Alman Sendikalar Federasyonu)	Sovyet bölgesi / DDR	1945-1946		Bağımsız sendika değil, iletim kayışı; 1990'da feshedilir	58, 45
DGB (Alman Sendikalar Konfederasyonu)	Batı Almanya	Ekim 1949, Münih	"Birleşik sendika" modeli; komünistlerin tasfiyesi	26 Eylül 2026 gösterileri	44, 92.2
IG Metall	Batı Almanya	1949-1950 (doğrulanacak)		1984 35 saat grevi; Türkiyeli üyeler	67.3, 85.3
ver.di	Almanya	2001 (hizmet sendikalarının birleşmesi)		2013'ten Amazon grevleri	70.7
GDL (Alman Makinistler Sendikası)	Almanya	1867		2024'te 35 saat	76.5
ÖGB (Avusturya Sendikalar Federasyonu)	Avusturya	1945		1950 Ekim grevlerini kırar; sosyal ortaklık	52
CGT (Genel Emek Konfederasyonu)	Fransa	1895, Limoges	1921 CGT/CGTU bölünmesi, 1936 birleşme; 1939'da komünistlerin ihracı, 1943 yeniden birleşme; 1947-48 FO ayrılır	Bugün en büyük konfederasyonlardan	14, 26, 44, 48
FO (CGT-Force Ouvrière)	Fransa	Nisan 1948 (Aralık 1947'de CGT'den ayrılış)	AFL finansmanı (belge/aktarım ayrımıyla)	Sürer	44
CGL (Genel Emek Konfederasyonu)	İtalya	1906	1920 "sendikal denetim" pazarlığı; 1927'de faşizm altında feshedilir	1944'te CGIL	21
CGIL (İtalyan Genel Emek Konfederasyonu)	İtalya	Haziran 1944 (Roma Paktı: komünist, sosyalist ve Katolik sendikacılar)	Temmuz 1948'de bölünür	2002'de 18. madde için ~3 milyonluk gösteri	44, 49, 69.8

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
CISL (İtalyan İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	İtalya	1950 (LCGIL'den)	CGIL'den ayrılan Katolik kanat; ABD desteği	Sürer	44
UIL (İtalyan Emek Birliği)	İtalya	1950	CGIL'den ayrılan sosyal demokrat ve cumhuriyetçi kanat	Sürer	44
USI (İtalyan Sendikal Birliği)	İtalya	1912	Devrimci sendikalist	Faşizm altında dağıtılır	21, EK A
Federterra	İtalya	1901	Tarım işçileri federasyonu	Faşist squadristi'nin ilk hedeflerinden	14, 21
UGT (Genel İşçi Birliği)	İspanya	1888	PSOE'ye bağlı	14 Aralık 1988'de kendi partisinin hükümetine karşı genel grev	14, 27, 67.5
CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu)	İspanya	1910, Barselona	FAI ile iç içe (CNT-FAI); Kasım 1936'da hükümete girer	Franco döneminde yeraltı ve sürgün	14, 27
Comisiones Obreras (İşçi Komisyonları)	İspanya	1960'lar (Sindicato Vertical içinden)	1976-77'de konfederasyon ve yasallık	Sürer	43, 53
ELA (Bask İşçi Dayanışması)	İspanya (Bask Ülkesi)	1911 (SOV adıyla)		Bask sendikacılığının büyük örgütü	72.2
LAB (Abertzale İşçi Komisyonları)	İspanya (Bask Ülkesi)	1974	Sol bağımsızlıkçı çizgi	Sürer	72.2
NUM (Ulusal Madenciler Sendikası)	İngiltere	1945 (Madenciler Federasyonu'nun devamı)	1985'te Nottinghamshire'da UDM ayrılır	Madenlerin kapanışıyla küçülür	67.2
UDM (Birlik Demokratik Madenciler Sendikası)	İngiltere	1985	NUM'dan ayrılan, grev kırıcı rol oynayan örgüt		67.2
Dayanışma (Solidarność)	Polonya	Eylül 1980 (Ağustos grevlerinden)	Aralık 1981'de yasaklanır; 1989'da yasallaşır	Liberal önderliğin şok terapisini uygulaması	60
Türk-İş	Türkiye	31 Temmuz 1952	AFL-CIO ve AAFLI desteği; "partiler üstü" çizgi	12 Eylül'de kapatılmadı	44, 43
DİSK	Türkiye	13 Şubat 1967	12 Eylül'de kapatıldı	1991'de yeniden faaliyete geçti	43, 91
IWGB (Büyük Britanya Bağımsız İşçiler Sendikası)	İngiltere	2012	Taban sendikası	Kurye, temizlik, güvenlik işçileri	70.7, 77.6
UVW (Birlik Seslerimiz Dünya)	İngiltere	2014	Göçmen temizlik işçileri		70.7
SI Cobas	İtalya	2010 civarı (doğrulanacak)	Taban sendikası	Lojistik grevleri, çoğunluğu göçmen işçiler	70.7, 76.6

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
Sindicat de Llogateres (Barselona Kiracı Sendikası)	İspanya	2017		Kiracı sendikacılığı	75.4
PAH (İpotek Mağdurları Platformu)	İspanya	2009		Tahliyeleri durduran eylemler	75.4

E.4 Uluslararası işçi örgütleri

Örgüt	Kuruluş	Bölünme / birleşme	Sonrası	Bölüm
Birinci Enternasyonal (Uluslararası İşçi Derneği)	28 Eylül 1864, Londra	1872 Lahey'de Marx ↔ Bakunin ayrılığı	1876'da feshedilir	11
İkinci Enternasyonal	14 Temmuz 1889, Paris	4 Ağustos 1914'te fiilen çöker	1923'te Emek ve Sosyalist Enternasyonal olarak yeniden kurulur	14, 16
Zimmerwald hareketi	Eylül 1915	Zimmerwald solu (Lenin)	Komintern'e akar	17
Komintern (Komünist Enternasyonal)	Mart 1919, Moskova	1920'de 21 Koşul; 1929 "üçüncü dönem"; 1935 halk cephesi	Mayıs 1943'te feshedilir	18, 23, 28
Kominform	Eylül 1947	Haziran 1948 Yugoslavya kararı	Nisan 1956'da feshedilir	56, 61.2
DSF / WFTU (Dünya Sendikalar Federasyonu)	3 Ekim 1945, Paris	1949'da Batılı sendikalar ayrılır	Sürer	44
ICFTU (Uluslararası Hür Sendikalar Konfederasyonu)	Aralık 1949, Londra	WFTU'dan ayrılış	2006'da ITUC'a dönüşür	44
ETUC (Avrupa Sendikalar Konfederasyonu)	Şubat 1973		AB "sosyal diyalog"unun sendika tarafı	45, 68.6

E.5 Antifaşist cepheler ve direniş örgütleri

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bileşim	Akıbet	Bölüm
Arditi del Popolo	İtalya	1921	Anarşist, komünist, sosyalist işçiler	PSI ve PCd'I önderliklerince yalnız bırakılır	21
RFB (Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği)	Almanya	1924	KPD'ye bağlı	1929'da yasaklanır	22, 23
Reichsbanner	Almanya	1924	SPD ağırlıklı, cumhuriyetçi	1931'den Demir Cephe içinde; 1933'te dağıtılır	22, 24
Demir Cephe	Almanya	Aralık 1931	SPD, ADGB, Reichsbanner	1933'te dağıtılır	24
Antifaschistische Aktion	Almanya	1932	KPD	1933'te dağıtılır	24

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Bileşim	Akıbet	Bölüm
Schutzbund (Cumhuriyetçi Savunma Birliği)	Avusturya	1923	Sosyal demokrat işçiler	Şubat 1934 direnişi; yasaklanır	25
Uluslararası Tugaylar	İspanya	Ekim 1936	50'yi aşkın ülkeden ~35.000-40.000 gönüllü (doğrulanacak)	Ekim-Kasım 1938'de geri çekilir	27
AVNOJ (Yugoslavya Halk Kurtuluş Antifaşist Konseyi)	Yugoslavya	Kasım 1942	KPJ önderliğinde partizanlar	Yeni devletin temeli	30
Ulusal Kurtuluş Cephesi	Arnavutluk	Eylül 1942, Peza	Komünist önderlik, yoksul köylülük, gençlik	1944'te dış ordu olmadan kurtuluş	31
Vatan Cephesi	Bulgaristan	1942	BRP, Zveno, Tarım Birliği solu, sosyal demokratların bir kısmı	9 Eylül 1944 ayaklanması	32
EAM (Ulusal Kurtuluş Cephesi) ve **ELAS**	Yunanistan	Eylül 1941 / Şubat 1942	KKE önderliğinde; mübadil mahalleleri kaleleri	Dekemvriana, Varkiza (Şubat 1945), iç savaşta yenilgi	33
CLN (Ulusal Kurtuluş Komitesi)	İtalya	Eylül 1943	PCI, PSI, Eylem Partisi, Hristiyan Demokratlar ve öteki partiler	25 Nisan 1945; kurtuluştan sonra silahsızlandırma	34
FTP ve FTP-MOI	Fransa	1941-1942	PCF; göçmen işçiler (Ermeni, Yahudi, İspanyol, İtalyan)	Manouchian grubu 1944'te kurşuna dizilir	35
CNR (Ulusal Direniş Konseyi)	Fransa	Mayıs 1943	Gaullist ve komünist direniş, partiler, sendikalar	Mart 1944 programı: sosyal güvenlik, kamulaştırmalar	35, 48
Bağımsızlık Cephesi	Belçika	1941	Komünist önderlikte geniş cephe	Kurtuluşa dek	37
Armia Krajowa / Armia Ludowa	Polonya	1942 / 1944	Londra'ya bağlı / komünist	Varşova Ayaklanması (1944)	38
Bund (Genel Yahudi İşçi Birliği)	Rusya İmparatorluğu, Polonya	1897, Vilnius	Yahudi sosyalist işçiler	Varşova Gettosu Ayaklanması'na katılır	38

E.6 Türkiye bağlantılı ve Avrupa'daki göçmen işçi örgütleri

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Çizgi	Sonrası	Bölüm
Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu	Osmanlı	1909	Sefarad Yahudisi tütün ve liman işçileri; İkinci Enternasyonal üyesi	SEKE'nin köklerinden	14, 33.0
HTİB (Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği)	Hollanda	1974	Sol işçi örgütü	Sürer	86.2

Örgüt	Ülke	Kuruluş	Çizgi	Sonrası	Bölüm
ATİF (Almanya Türkiyeli İşçiler Federasyonu)	Batı Almanya	1970'ler (tarih doğrulanacak)	Sol işçi örgütü		85.5
FİDEF (Federal Almanya İşçi Dernekleri Federasyonu)	Batı Almanya	1977	Sol işçi örgütü		85.5
DİDF (Demokratik İşçi Dernekleri Federasyonu)	Batı Almanya	1980	Sol işçi örgütü; sendikalarla bağ	Sürer	85.5
Day-Mer ve Gik-Der	İngiltere	1980'ler-1990'lar (tarihler doğrulanacak)	Türkiyeli ve Kürt göçmen işçi dernekleri		84.4
Türk Federasyon	Batı Almanya	1978	Ülkücü, milliyetçi	Devletin ve sağın diaspora ağı	85.5
Milli Görüş (IGMG)	Batı Almanya	1970'ler (IGMG adı 1990'larda; doğrulanacak)	Dinci siyaset		85.5
DİTİB	Batı Almanya	1984	Diyanet'in Almanya kolu: devletin diasporayı denetimi	Sürer	85.5
UID (eski UETD) ve YTB	Almanya, Türkiye	2000'ler-2010'lar (doğrulanacak)	AKP döneminde diaspora örgütlenmesi; diaspora oyu		85.5

E.7 Ulusal hareketler ve bağımsızlık örgütleri

Örgüt	Ülke / bölge	Kuruluş	Çizgi	Sonrası	Bölüm
ETA	Bask Ülkesi (İspanya)	Temmuz 1959	Silahlı ulusal kurtuluş örgütü	2011 kalıcı ateşkes; Mayıs 2018 fesih	72.2
GAL	İspanya	1983-1987	PSOE hükümeti döneminde devlet terörü	Yargılamalar	72.2
CUP (Halk Birliği Adaylığı)	Katalonya	1986	Sol bağımsızlıkçılık	2017 referandum sürecinde etkin	72.3
Junts	Katalonya	2020	Burjuva bağımsızlıkçılık		72.3
FLNC (Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi)	Korsika (Fransa)	1976	Silahlı ulusal hareket	Bölünmeler; 2020'lerde özerklik tartışması	72.4

E.8 Sermaye, faşizm ve karşı-devrim örgütleri

Tarih iki sınıfın karşılıklı stratejilerinin tarihidir. Karşı tarafın örgütlerini bilmeden işçi örgütlerinin neyle karşılaştığını anlayamayız.

Örgüt	Ülke	Kuruluş	İşlevi	Sonrası	Bölüm
Fransa Sarılar Federasyonu	Fransa	1902, Biétry	İşveren / grev kırıcı sendika	Birinci Dünya Savaşı'ndan önce söner	41

Örgüt	Ülke	Kuruluş	İşlevi	Sonrası	Bölüm
Werkvereine (“sarı sendikalar”)	Almanya	1900’ler (Krupp, Siemens, Borsig)	Şirket konutu ve emeklilik kasası karşılığında sadakat		41
Confindustria	İtalya	1910	Sanayi işverenleri örgütü	1925 Palazzo Vidoni; bugün sürer	21, 43
Agraria	İtalya	1920’ler başı	Po Ovası toprak sahipleri; squadristi’nin finansörü		21
Freikorps	Almanya	1918-1919	Gönüllü karşı-devrimci birlikler; Luxemburg ve Liebknecht’in katilleri	Kadroların bir kısmı Nazi hareketine	19, 20
NSDAP	Almanya	1920 (DAP 1919)	Nazi partisi	1945’te yasaklanır	20, 24
DAF (Alman Emek Cephesi)	Almanya	10 Mayıs 1933	Korporatist zorunlu devlet “sendikası”	1945’te feshedilir	43
Sindicato Vertical	İspanya	1940	İşçi ve işvereni tek dikey sendikada birleştiren zorunlu yapı	1977’de tasfiye	43
Gehlen Örgütü → BND	Batı Almanya	1946 / 1956	Nazi kadrolarıyla kurulan istihbarat		40
Gladio / stay-behind ağları	Batı Avrupa, Türkiye	1950’ler	NATO bağlantılı gizli yapılanma (1990’da İtalya’da resmen açıklandı)	12 Eylül dosyasıyla bağ	40, 49
ERT (Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası)	AB	1983	Büyük sermayenin Tek Pazar lobisi	Sürer	68.3
Troyka (AB Komisyonu, ECB, IMF)	AB	2010	Borç krizindeki ülkelere memorandum dayatan yapı	Yunanistan, İrlanda, Portekiz, Kıbrıs	68.5, 73
Frontex	AB	2004	Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı	Geri itmeler; bütçe artışı	77.3

E.9 Soy ağacı şemaları

Aşağıdaki iki şema, dosyanın en çok karışan iki örgüt ailesini kuruluş, bölünme ve birleşmeleriyle gösterir.

Alman işçi partilerinin soy ağacı (1863-2024)

```
ADAV (1863) ─┐
             ├─► SAP (Gotha, 1875) ─► SPD (1890)
SDAP (1869) ─┘                          │
                                        ├─► SPD (sürer) ─► Batı'da SPD (1946 →) ─► Godesberg (1959) ─► Gündem
2010 (2003)
                                        │
                                        └─► USPD (1917) ─┬─► çoğunluk KPD ile birleşir: VKPD (Aralık 1920)
                                                         └─► azınlık SPD'ye döner (1922)

Spartakus (1916; 1917-18'de USPD içinde)
```

```
   │
   └─► KPD (1918-19) ─┬─► Doğu: SED (1946; KPD + Doğu'daki SPD) ─► SED-PDS (1989) ─► PDS (1990) ─┐
                      └─► Batı: yasak (1956) ─► DKP (1968)                                         │
                                                                                                   ├─► Die
Linke (2007) ─► BSW ayrılır (2024)
WASG (2004-05) ──────────────────────────────────────────────────────────────────────────────────┘
```

Soğuk Savaş'ta sendikal bölünme (1945-1950)

```
WFTU / DSF (Paris, 1945: CIO, TUC, Sovyet sendikaları, CGT, CGIL birlikte)
   │
   ├── 1949: Batılı sendikalar ayrılır ──► ICFTU (Londra, Aralık 1949) ──► ITUC (2006)
   │
Fransa:  CGT ──(Aralık 1947-Nisan 1948)──► CGT + Force Ouvrière          [AFL finansmanı: belge/aktarım
ayrımıyla]
İtalya:  CGIL (1944) ──(Temmuz 1948)──► CGIL + LCGIL → CISL (1950) + UIL (1950)
Almanya: DGB (1949): "birleşik sendika", komünistlerin tasfiyesi
Türkiye: Türk-İş (1952): AFL-CIO / AAFLI desteği
```

> **Rehberi nasıl kullanmalı?** Bir örgüt adıyla karşılaştığınızda üç şeye bakın: **Kim kurdu** (işçiler mi, işveren mi, devlet mi)? **Kimden ayrıldı, kimle birleşti** (bölünmenin arkasında hangi sınıf çıkarı vardı)? **Sonunda ne oldu** (sınıfın aracı olarak mı kaldı, sermayenin ya da devletin aracına mı dönüştü)? Sarı sendikanın dört kategorisi (EK C) ve dört soru bu okumanın anahtarıdır.

EK F: Okuma ve İzleme Listesi

Sevgili Genç Yoldaşlar, bu kitap tek başına okunmak için yazılmadı. Birlikte okunmak, tartışılmak ve işyerine, okula, mahalleye taşınmak için yazıldı. Bölüm 91'deki somut görevlerin ilki bir okuma grubu kurmaktı. Bu ek o görevin aracıdır: on haftalık bir okuma programı, bir film ve belgesel listesi, bir de şarkılar ve şiirler.

Listeye bir ilkeyle girdik: **yalnızca gerçekten var olan, bulunabilir eserler.** Türkçe çevirisi olduğundan emin olduğumuz kitapları Türkçe adıyla, emin olmadıklarımızı özgün adıyla verdik. Yayınevi ve baskı bilgisini bilerek yazmadık. Aynı kitabın farklı çevirileri var ve baskılar değişiyor. Künyeyi EK I'da bulacaksınız.

Okuma grubu nasıl çalışır?

Bir okuma grubu bir ders değildir. Kimse kimseye not vermez. Ama bir düzeni olmalıdır, yoksa üçüncü haftada dağılır.

- **Kaç kişi?** Beş ile on iki arası. Daha kalabalıksa ikiye bölün. Herkes konuşabilmeli.
- **Ne sıklıkla?** Haftada bir, doksan dakika. Aynı gün, aynı saat. Düzen, örgütlülüğün ilk dersidir.
- **Nasıl?** Her hafta bir kişi on dakikalık bir "sahne" hazırlar: o haftanın bölümlerinden bir an (bir grev, bir miting, bir fabrika kapısı). Sonra tartışma sorularına geçilir. Son on beş dakika hep aynı soruya ayrılır: **Bu, bugün bizim işyerimizde, okulumuzda, mahallemizde neye karşılık geliyor?**
- **Dört soru her hafta:** Kimin elinde? Kimin denetiminde? Kimin yararına? Kim karar veriyor?
- **Ortak defter:** Grubun tuttuğu tek bir defter (kâğıt ya da ortak bir dosya). Her hafta üç satır: ne öğrendik, neyi tartışamadık, hangi soruyu bir sonraki haftaya taşıyoruz.
- **Klasik metinden kısa parça:** Her haftanın bir klasik okuması var. Hepsini okumak zorunda değilsiniz. İşaretlediğimiz bölümü okuyun, gerisi sonraya kalabilir.

On haftalık program

Hafta	Konu	Kitaptan okuma	Klasikten kısa okuma	İzleme önerisi
1	Tarihi nasıl okuyoruz?	Giriş · Bölüm 0	Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, I. bölüm	*Kuhle Wampe* (1932)
2	Bir sınıf nasıl yapılır?	Bölüm 1-6 · K1	Marx, *Kapital* I, 24. bölüm ("Sözde İlkel Birikim")	*Pride* (2014) ya da *Brassed Off* (1996)
3	Burjuvazinin iki yüzü ve Komün	Bölüm 7-12 · K2	Marx, *Fransa'da İç Savaş* (III. kesim)	*La Commune (Paris, 1871)* (2000)
4	Kitle partileri, 1914 ve devrim dalgası	Bölüm 13-21 · K3-K6 (seçme)	Luxemburg, *Junius Broşürü* (ilk bölüm)	*Rosa Luxemburg* (1986)
5	Faşizme giden yol	Bölüm 22-28	Dimitrov, Komintern 7. Kongre raporu (1935), faşizmin tanımı	*1900* (1976)
6	Antifaşist cepheler ve sarı sendika	Bölüm 29-45 · K7 (seçme)	Liebknecht, "Asıl düşman kendi ülkemizde!" (1915 bildirisi)	*Toprak ve Özgürlük* (1995) · *L'Armée du crime* (2009)

Hafta	Konu	Kitaptan okuma	Klasikten kısa okuma	İzleme önerisi
7	Refah, korku ve Doğu'da sosyalizm	Bölüm 46-66 · K8 (seçme)	Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952), meta üretimi üzerine kısım	*Good Bye Lenin!* (2003)
8	Korku bitince: neoliberalizm ve bugünün Avrupası	Bölüm 67-79	Engels, *Konut Sorunu* (1872), ilk kısım	*Sorry We Missed You* (2019)
9	Emperyalizm ve Türkiye-Avrupa	Bölüm 80-90	Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, VIII. bölüm	*40 m² Almanya* (1986) · *Almanya Acı Vatan* (1979)
10	Örgüt, dersler, gelecek	K9 · Bölüm 91-93 · Sonuç · EK K	Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*, I. kısım	*Le Havre* (2011)

1. Hafta: Tarihi nasıl okuyoruz?

Bu hafta kronolojiye girmiyoruz. Aracı kuruyoruz: değer, sömürü, sınıf, devlet, kriz, dört soru. Bölüm 0'daki proletarya formülünü ezberlemeye değer: *Proletarya, bedensel emek yapanların değil, üretim araçlarından yoksun olduğu için yaşamak üzere emek gücünü satmak zorunda olanların sınıfıdır.*

Tartışma soruları: 1. Okulda öğrendiğimiz Avrupa tarihinde (Rönesans, Reform, Aydınlanma) işçi ve köylü nerede duruyordu? Kimin adı yazıldı, kiminki yazılmadı? 2. Grupta kim proleter? Yazılımcı, hemşire, kurye, öğretmen, küçük esnaf, orta kademe yönetici: üç ölçütü tek tek uygulayın. 3. "Hak verilmez, alınır" cümlesine grupta itiraz eden var mı? İtirazı ciddiye alın ve bir örnekle sınayın. 4. Soluk Mavi Nokta fotoğrafı neden bir sınıf tarihinin açılışında duruyor?

2. Hafta: Bir sınıf nasıl yapılır?

Çitlemelerden Çartizm'e: işçi sınıfının doğum belgesi bir mülksüzleştirme belgesidir. Thompson'ın dediği gibi sınıf aynı zamanda kendi kendini yapar: gizli sendikalar, Peterloo, Halkın Şartı.

Tartışma soruları: 1. "Kapitalizm tasarruf eden çalışkan girişimcilerle doğdu" anlatısına bu bölümlerden hangi olgularla yanıt verirsiniz? 2. Ludistler makineye mi, makineyi taşıyan ilişkiye mi öfkeliydi? Bugün yapay zekâ tartışmasında aynı ayrımı nasıl yaparız? 3. 1832 Reform Yasası'nda işçiler burjuvaziyle birlikte yürüdü, oyu burjuvazi aldı. Bu kalıbı sonraki tarihte nerede yeniden görüyoruz? 4. Zaman disiplini: Manchester'ın fabrika saati ile bugünün vardiya uygulaması arasındaki süreklilik nedir?

3. Hafta: Burjuvazinin iki yüzü ve Komün

Le Chapelier Yasası (1791), Haziran Günleri (1848), Kanlı Hafta (1871). Aynı burjuvazi feodalizme karşı devrimci, işçiye karşı karşı-devrimci.

Tartışma soruları: 1. Fransız Devrimi loncaları kaldırırken işçi birliklerini de yasakladı. "Serbest sözleşme" neden eşitsizler arasında eşitlik ilanıdır? 2. Komün 72 günde hangi kararları aldı? Hangisi bugün hâlâ radikal görünüyor (ör. görevlinin maaşının işçi ücretini aşmaması)? 3. "Komün'ün hatası" tartışması: Fransa Bankası'na dokunmamak, Versay'a yürümemek. Bu bir cesaret sorunu muydu, bir örgüt ve program sorunu mu? 4. Devlet yalnızca baskı mı yapar? K2'deki "zor, rıza ve taviz" üçlüsünü Bismarck'ın sosyal sigortalarıyla tartışın.

4. Hafta: Kitle partileri, 1914 ve devrim dalgası

SPD'nin büyüyüşü, bürokrasinin doğuşu, 4 Ağustos 1914, Liebknecht'in tek oyu, Kasım Devrimi, Ebert-Groener ve Stinnes-Legien, 15 Ocak 1919, Kapp darbesine karşı genel grev, İtalya'da fabrika işgalleri.

Tartışma soruları: 1. Sosyal demokrasinin "ikili karakteri" nedir? Aynı örgüt bir yıl sekiz saati kazanır, bir sonraki yıl konseyleri boğar. Bunu "kötü önderler"le açıklamak neden yetmez? 2. 1914'te Enternasyonal'in savaşa karşı kararları vardı. Kararlar neden ilk sınavda çöpe atıldı? 3. Kapp darbesini genel grev durdurdu. Aynı hükümet birkaç hafta sonra Ruhr işçilerini neden ezdi? 4. Faşizm İtalya'da neden önce tarlada, Po Ovası'nda kitleselleşti?

5. Hafta: Faşizme giden yol

Kanlı Mayıs 1929, "sosyal faşizm" tezi, "küçük kötü" siyaseti, Preußenschlag, Kasım 1932'de SPD + KPD'nin toplam oyunun NSDAP'yi aşması, 30 Ocak 1933, 2 Mayıs 1933. Karşı örnekler: Viyana 1934, Paris 1934, Barselona ve Madrid 1936.

Tartışma soruları: 1. "Hitler'i halk seçti" cümlesine rakamla yanıt verin. İktidar kimin kararıyla geldi? 2. SPD'nin "küçük kötü" siyaseti ile KPD'nin "sosyal faşizm" tezi aynı sonuca nasıl çıktı? Devrimci özeleştiri ile düşmanın suçlaması arasındaki fark nedir? 3. Birleşik cephe ile halk cephesi arasındaki ayrım nedir? Hangisi sınıf ittifakı, hangisi sınıf işbirliğine dönüşme tehlikesi taşır? 4. İspanya'da "önce savaş mı, önce devrim mi?" tartışması: toprak ve fabrika vaat etmeyen bir cumhuriyet kimi seferber edebilirdi?

6. Hafta: Antifaşist cepheler ve sarı sendika

Yugoslavya ve Arnavutluk'ta kendi gücüyle kurtuluş, Yunanistan'da Dekemvriana ve Varkiza, Amsterdam'da Şubat Grevi, FTP-MOI ve Manouchian. Sonra sarı sendikacılığın dört biçimi: işveren sendikası, korporatist devlet sendikası, bürokratik iletim kayışı sendikası, sosyal ortaklık sendikası.

Tartışma soruları: 1. Faşizmi kim yendi? "Müttefiklerin zaferi" anlatısında kimler görünmez kalıyor? 2. Varkiza'da ve 1945 İtalya'sında silahların teslimi: "zafer sonrası" teslim edilen örgüt neden zaferin teslimi olabilir? 3. Kendi sendikanızı (ya da tanıdığınız bir sendikayı) Bölüm 45'teki ölçüt kartıyla sınayın: kimin adına konuşuyor, nasıl karar alıyor, grevi nasıl görüyor, mülkiyet sorusunu soruyor mu? 4. Türk-İş'in kuruluşu ve 12 Eylül'deki rolü, Force Ouvrière ve CISL'in öyküsüyle nasıl bir aynadır?

7. Hafta: Refah, korku ve Doğu'da sosyalizm

Refah devletinin üç kaynağı; "Sovyet korkusu"; Ahlen Programı; Gastarbeiter ve Ford Köln 1973. Sonra Doğu: halk demokrasilerinin kuruluşu, 1956 kırılması, Kosigin reformu, DDR, Prag 1968, Gdańsk 1980, Yugoslavya'nın çözülüşü, 1989.

Tartışma soruları: 1. Refah devleti Keynes'in eseri miydi? Hakların zamanlaması (1944-48 ve 1968-75) bize ne söylüyor? 2. "Sosyalizm yenilmedi, revizyonizm çöktü" tezi bu bölümlerde sınanan bir hipotez olarak kuruldu. On iki göstergeden hangileri tezi en açık destekliyor, hangileri karmaşık? 3. İşçiler 1989'da düzeni neden savunmadı? Bu soru bize bugün kamu mülkiyeti ve işçi denetimi üzerine ne öğretiyor? 4. DDR'yi "Stasi devleti" ya da "sosyal cennet" olarak anlatan iki kalıbın ortak zaafı nedir?

8. Hafta: Korku bitince: neoliberalizm ve bugünün Avrupası

Thatcher, Kohl, Mitterrand'ın dönüşü, Üçüncü Yol, Hartz, AB'nin sınıfsal tarihi, tırpanlanan haklar, sınıfın çözülüşü ve yeniden bileşimi, barınma, çalışan yoksulluğu, göç ve sınır rejimi, aşırı sağ, eski DDR.

Tartışma soruları: 1. Toplumsal ücreti (0.12) kendi hayatınız için hesaplayın: ücret + kamusal hizmetler – kira – ulaşım – borç faizi. Son on yılda hangi kalem nereye gitti? 2. Refah devletini çoğu ülkede sağ değil sosyal demokrasi söktü. Bunun maddi nedeni nedir? 3. "İşçi sınıfı yok oldu" diyen birine Bölüm 70 ve 76.8'den hangi olgularla yanıt verirsiniz? 4. Eski DDR'de aynı kuşak neden ikiye bölündü: küçük kentlerde AfD, büyük kentlerde Die Linke?

9. Hafta: Emperyalizm ve Türkiye-Avrupa

Ganimetin tarihi, işçi aristokrasisi, bugünün emperyalist ağları; Düyun-u Umumiye, 1908 grevleri, 30 Ekim 1961, Ford Köln, Gümrük Birliği, Metal Fırtına.

Tartışma soruları: 1. Refah devletinin ne kadarı mücadelenin, ne kadarı emperyalist rantın ürünüdür? Bölüm 80.5'in "ikisi birlikte" yanıtını tartışın. 2. İşçi aristokrasisi tezini Bölüm 81.7'deki dört soruyla bir ülke ve dönem için sınayın. 3. Türkiye emperyalist sistemde nerede duruyor? "Etiket değil ölçüt" cetvelini uygulayın. 4. Bir işçi Bursa'da Renault için, kardeşi Köln'de Ford için çalıştı. Aynı sermaye, iki ülke, bölünmüş bir sınıf: bu bölünmeyi aşmanın somut yolları neler?

10. Hafta: Örgüt, dersler, gelecek

Örgüt biçimleri (parti, sendika, konsey, kooperatif, mahalle); on dört ders; 2024-2026'nın ayak sesleri; üç senaryo; ekoloji ve metabolik onarım; Sonuç.

Tartışma soruları: 1. Sendika, konsey, parti ve mahalle örgütü birbirinin yerine geçer mi? Tarihte bunlar birbirinden koptuğunda ne oldu? 2. Üç senaryodan (EK G, T19) hangisine doğru gidiyoruz? Hangi göstergeye bakarak söylüyorsunuz? 3. İklim krizi ile sınıf mücadelesi neden ayrılamaz? Akbelen'de santral işçisi ile köylüyü karşı karşıya koyan kimdir? 4. Grubun bir sonraki adımı ne olacak: işyeri komitesi mi, kiracı örgütü mü, göçmen işçilerle ortak bir çalışma mı? Somut bir karar alın.

Filmler ve belgeseller

Filmler ders kitabı değildir. Bazıları sınıfın gözüyle, bazıları liberal bir gözle çekildi. Bu yüzden her filmin yanına kısa bir "nasıl izlemeli" notu koyduk. İzledikten sonra dört soruyu filmin kendisine de sorun.

Film	Yönetmen · yıl	Kitaptaki yeri	Nasıl izlemeli
Kuhle Wampe	Slatan Dudow (senaryo: Brecht, Ottwalt) · 1932	K4, Bölüm 24	Weimar'ın son yılında işsizlik, çadır kenti ve işçi spor kültürü. Filmin kendisi bir sınıf kültürü belgesidir.
La Commune (Paris, 1871)	Peter Watkins · 2000	Bölüm 12	Komün'ü bugünün televizyon diliyle yeniden sahneleyen, amatör oyuncularla çekilmiş uzun bir film. Kanlı Hafta'yı ve medyanın rolünü birlikte düşündürür.
Rosa Luxemburg	Margarethe von Trotta · 1986	Bölüm 17, 19	Rosa'nın kişiliğine odaklanır. Siyasal çizgisini Bölüm 17 ve 19 ile tamamlayın.
Toprak ve Özgürlük (*Land and Freedom*)	Ken Loach · 1995	Bölüm 27	POUM milisleri, kolektifleştirme tartışması ve Mayıs 1937. Loach'un bakışı bir taraftır; Bölüm 27.6'daki farklı tarih yazımlarıyla yan yana izleyin.

Film	Yönetmen · yıl	Kitaptaki yeri	Nasıl izlemeli
1900 (*Novecento*)	Bernardo Bertolucci · 1976	Bölüm 21, 34	Emilia'da toprak ağası ile tarım işçisinin yarım yüzyılı; braccianti, faşizmin tarladan doğuşu, Kurtuluş.
Salt of the Earth	Herbert J. Biberman · 1954	K3, Bölüm 15	ABD'de (New Mexico) bir maden grevi; Avrupa filmi değil ama grevde kadınların ve göçmen işçilerin rolüne dair benzersiz bir örnek. Kara listeye alınmış sinemacıların işidir.
L'Armée du crime	Robert Guédiguian · 2009	Bölüm 35	Manouchian grubu ve FTP-MOI: göçmen işçilerin antifaşist direnişi.
Gel ve Gör (*Idi i smotri*)	Elem Klimov · 1985	Bölüm 29, 38	Belarus'ta işgal ve köy katliamları. Savaşın ana cephesinin ne demek olduğunu gösterir.
Kumpanya (*O Thiasos*)	Theo Angelopoulos · 1975	Bölüm 33	1939-1952 Yunanistan'ı gezgin bir tiyatro topluluğunun gözünden: işgal, Dekemvriana, iç savaş.
Z	Costa-Gavras · 1969	Bölüm 53, K6	Yunanistan'da derin devlet ve siyasi cinayet; Albaylar Cuntası'nın arka planı.
La classe operaia va in paradiso	Elio Petri · 1971	Bölüm 49, K8	Akord ve bant hızı üzerine; Sıcak Sonbahar'ın hemen ardından çekilmiş bir fabrika filmi.
Mermer Adam ve *Demir Adam*	Andrzej Wajda · 1977 ve 1981	Bölüm 60	Stahanovculuğun propagandası ve Gdańsk 1980. İkinci film Dayanışma'nın içinden çekildi. 1989 sonrası Dayanışma önderliğinin dönüşümünü (Bölüm 60) aklınızda tutun.
Good Bye Lenin!	Wolfgang Becker · 2003	Bölüm 58, 79	Ostalgie'nin hem tüketim nostaljisi hem kaybedilen güvence olduğunu gösterir. Bölüm 79.3 ile tartışın.
Başkalarının Hayatı (*Das Leben der Anderen*)	Florian Henckel von Donnersmarck · 2006	Bölüm 58	Stasi'yi anlatır. Film "Stasi devleti" kalıbının güçlü bir örneğidir; DDR'nin kazanımlarını görmez. Bölüm 58.6 ile eleştirel okuyun.
Billy Elliot	Stephen Daldry · 2000	Bölüm 67	1984-85 madenci grevinin arka planında bir aile.
Brassed Off	Mark Herman · 1996	Bölüm 67, 70	Kapanan bir madenin bandosu: sanayisizleşmenin bir kasabaya ne yaptığı.
Pride	Matthew Warchus · 2014	Bölüm 67	"Madencileri Destekleyen Lezbiyenler ve Geyler": dayanışmanın kimlik sınırlarını aşması.

Film	Yönetmen · yıl	Kitaptaki yeri	Nasıl izlemeli
La Haine	Mathieu Kassovitz · 1995	Bölüm 70.3, 77	Paris banliyösü, işsizlik, polis. 2005 ayaklanmalarının on yıl önceki habercisi.
Bloody Sunday	Paul Greengrass · 2002	Bölüm 72.5	Derry, 30 Ocak 1972.
Hunger	Steve McQueen · 2008	Bölüm 72.5	1981 açlık grevleri ve Bobby Sands.
I, Daniel Blake ve *Sorry We Missed You*	Ken Loach · 2016 ve 2019	Bölüm 69.2, 76.2, K8	Birincisi yaptırım rejimini, ikincisi platform ve kargo emeğini anlatır. Hartz ve Universal Credit tartışmasına, "kendi hesabına" yedek orduya bağlanır.
The Spirit of '45 (belgesel)	Ken Loach · 2013	Bölüm 47	Attlee hükümeti, NHS ve kamulaştırmalar. Kamulaştırmanın sınıfsal sınırlarını (K7) tartışarak izleyin.
Quo Vadis, Aida?	Jasmila Žbanić · 2020	Bölüm 61.7	Srebrenica, Temmuz 1995. BM "güvenli bölgesi"nde olanlar.
Le Havre	Aki Kaurismäki · 2011	Bölüm 77	Bir liman kentinde göçmen bir çocuğu saklayan yoksullar: gündelik dayanışma.
Yol	Yılmaz Güney ve Şerif Gören · 1982	Türkiye'ye bağ, Bölüm 88	12 Eylül Türkiyesi'nde izinli mahkûmlar.
Almanya Acı Vatan	Şerif Gören · 1979	Bölüm 85	Almanya'ya giden kadın işçi, akord ve evlilik pazarlığı.
40 m² Almanya	Tevfik Başer · 1986	Bölüm 85, 89	Göçmen kadının kapalı dairesi: "misafir işçi" rejiminin evin içindeki yüzü.

Resistenza belgeselleri üzerine not: Plan *Bella Ciao* belgesellerini öneriyor. Bu alanda çok sayıda İtalyan belgeseli var. Tek tek künye vermedik. Seçerken şuna bakın: belgesel partizan hareketinin sınıf bileşimini (fabrika işçileri, tarım işçileri, kadın partizanlar) ve 1943 Mart grevlerini gösteriyor mu, yoksa Kurtuluş'u yalnızca Müttefik ordularının ilerleyişi olarak mı anlatıyor?

Şarkılar ve şiirler

İşçi sınıfı kendini gazetesiyle, sendikasıyla olduğu kadar şarkısıyla da yaptı (K4). Aşağıdaki şarkıların çoğu birden çok dilde söylenir. Türkçe söylenişleri de vardır. Sözlerini öğrenin, grubun sonunda birlikte söyleyin. Bu ciddi bir öneridir.

Eser	Söz · müzik · yıl	Kitaptaki yeri	Ne anlatır?
Enternasyonal	Söz: Eugène Pottier (1871) · Müzik: Pierre Degeyter (1888)	Bölüm 12, Sonuç	Komün'ün yenilgisinin hemen ardından yazıldı. Yenilgiden çıkan bir umut şarkısıdır.
Le Temps des cerises (*Kiraz Zamanı*)	Söz: Jean-Baptiste Clément (1866) · Müzik: Antoine Renard	Bölüm 12	Komün'den önce yazılmış bir aşk şarkısı. Clément onu sonradan Kanlı Hafta'da ölen bir ambulans hemşiresine adadı. Komün'ün hafızası oldu.

Eser	Söz · müzik · yıl	Kitaptaki yeri	Ne anlatır?
Bandiera Rossa	Halk şarkısı; sözler 1900'lerin başı	Bölüm 21, 34	İtalyan işçi hareketinin marşı: "Avanti popolo".
Bella Ciao	Halk ezgisi; Resistenza'da yaygınlaşan biçim	Bölüm 34	Partizan şarkısı. Kökeni ve yaygınlaşma tarihi tartışmalıdır. Bugün dünyanın her yerinde söylenmesi, Resistenza'nın hafızasının gücüdür.
Einheitsfrontlied (*Birleşik Cephe Şarkısı*)	Söz: Bertolt Brecht · Müzik: Hanns Eisler · 1934	Bölüm 24, 28	1933 yenilgisinden sonra yazıldı: "Sen de bir işçisin, birleşik cepheye katıl!" Bölüm 24'ün dersi bir şarkıda.
Solidaritätslied (*Dayanışma Şarkısı*)	Söz: Brecht · Müzik: Eisler · *Kuhle Wampe* için	K4	İşçi spor ve kültür dünyasının şarkısı.
Die Moorsoldaten (*Bataklık Askerleri*)	1933, Börgermoor toplama kampında tutsaklarca yazıldı	Bölüm 36	Nazilerin ilk kamplarından birinde komünist ve sosyal demokrat tutsakların şarkısı. İspanya'da Uluslararası Tugaylar da söyledi.
A las barricadas	Söz: Valeriano Orobón Fernández · Ezgi: *Warszawianka*	Bölüm 27	CNT'nin marşı; Polonyalı işçilerin 19. yüzyıl ezgisinin İspanyolca biçimi.
¡Ay Carmela!	Halk ezgisi; iç savaşta sözleri değişti	Bölüm 27	Ebro cephesinin şarkısı.
Grândola, Vila Morena	José "Zeca" Afonso	Bölüm 53	25 Nisan 1974 gecesi radyoda çalınması, Karanfil Devrimi'nin başlama işaretiydi.
Epitafios	Şiir: Yannis Ritsos (1936) · Müzik: Mikis Theodorakis	Bölüm 33	Mayıs 1936 Selanik tütün işçileri grevinde öldürülen oğlunun başında ağlayan bir anne. Ağıt olarak başlar, direnişe çağrı olarak biter.
Almanya şarkıları	Cem Karaca ve Almanya'daki Türkiyeli sanatçılar	Bölüm 85, 89	Gurbet, akord, dönüş hayali: göçmen işçinin sesi.

Şiirler:

- **Percy Bysshe Shelley, *The Mask of Anarchy*** (1819). Peterloo katliamı üzerine. Son dizelerindeki çağrı ("Siz çoksunuz, onlar az") sonraki bütün işçi kuşaklarının ağzında dolaştı. (Bölüm 5)
- **Heinrich Heine, "Silezyalı Dokumacılar"** (1844). 1844 ayaklanmasının şiiri: dokumacılar tezgâhta eski Almanya'nın kefenini dokur. (Bölüm 9)
- **Bertolt Brecht, "Okumuş Bir İşçinin Soruları"** (1935). "Yedi kapılı Teb'i kim kurdu?" Bu kitabın yöntem beyanı bir şiirde. İlk haftada okuyun. (Giriş)
- **Bertolt Brecht, "Çözüm"** (1953). 17 Haziran 1953'ten sonra: hükümet halkını feshedip yenisini seçse daha kolay olmaz mı? Devrimci özeleştirinin şiiri. (Bölüm 58)
- **Paul Éluard, "Özgürlük"** (1942). İşgal altında yazıldı, Direniş'in bildirisi gibi elden ele dolaştı. (Bölüm 35)
- **Louis Aragon, "Kızıl Afiş"** (1955; Léo Ferré'nin bestesiyle). Manouchian ve yoldaşları. (Bölüm 35)
- **Nikola Vaptsarov'un şiirleri.** 1942'de kurşuna dizilen Bulgar şair ve makinist. (Bölüm 32)

- **Yannis Ritsos, *Epitafios*** (1936) ve Ritsos'un Nâzım Hikmet'le dayanışma şiirleri. (Bölüm 33)
- **Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları*.** Türkiye'nin işçisi, köylüsü, askeri ve mahkûmu. İspanya ve Avrupa üzerine şiirleriyle birlikte okuyun. (Bölüm 27, 33)
- **Aras Ören'in Berlin şiirleri.** Kreuzberg'in Türkiyeli işçileri, Alman işçi mahallesinin içinde. (Bölüm 85)

Romanlar ve tanıklıklar (kısa liste): Émile Zola, *Germinal* (1885; maden grevi); Günter Wallraff, *En Alttakiler* (1985; "Ali" tanıklığı); Bekir Yıldız, *Alman Ekmeği*; Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*; George Orwell, *Katalonya'ya Selam* (1938; Bölüm 27.6'daki uyarıyla, eleştirel okumayla); Didier Eribon, *Reims'e Dönüş* (2009; bir işçi ailesinin PCF'den FN'ye yolculuğu).

EK G: Karşılaştırmalı Tablolar

Bu ek, kitabın bölümlerine dağılmış karşılaştırmaları tek yerde toplar. Dört tablo var: kritik anlar (T1), 1932 ↔ 2026 (T7), üç senaryo (T19) ve "Avrupa'da ↔ Türkiye'de". Antifaşist cepheler (T-Cephe, T2), sarı sendika biçimleri (T3), faşist korporatizm (T4), refah hakları (T5), Doğu Avrupa işçi ayaklanmaları (T6), 1989-91 çözülüşü (T8), ulusal hareketler × beş soru (T10) ve eski ↔ yeni işçi sınıfı (T11) tabloları ilgili bölümlerin içindedir. Tablolardaki rakamlar bölümlerdeki kaynaklara dayanır. Tartışmalı olanlar aralıkla ve "(doğrulanacak)" notuyla verildi.

T1. Kritik anlar tablosu (1791–2015)

Bu tablo kitabın kırmızı ipliğidir. Her satır aynı beş soruyu sorar. İlk dört satırda sosyal demokrasi henüz yoktur. O satırlarda ikinci sütun, sınıfın yanında duran ya da onun adına konuşan önderliği ve müttefikleri anlatır.

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi (ya da dönemin önderliği) ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1791, Paris (Le Chapelier Yasası)	Kalfalar ve işçiler ücret artışı ve birlik hakkı istedi (1791 baharının grevleri).	Devrimin burjuva önderliği Meclis'te yasağı çıkardı. İşçinin yanında duran örgütlü bir güç yoktu.	Grev ve işçi birliği yasağı; sonra Napolyon'un işçi karnesi (*livret ouvrier*).	Ticaret ve manüfaktür burjuvazisi "serbest sözleşme"yi kazandı.	Yasak 1864'e dek sürdü. Hukuk, eşitsizler arasında eşitlik ilan etti (Bölüm 7).
1832, İngiltere (Reform Yasası)	Genel oy hakkı ve işçinin siyasete girişi.	Burjuva radikaller ve siyasal birlikler işçi kitlesini yürüyüşlerde kullandı, masada yalnız kendileri için pazarlık yaptı.	Oy hakkı mülk şartına bağlandı. İki yıl sonra Yeni Yoksullar Yasası (1834) ve çalışma evleri.	Sanayi ve ticaret burjuvazisi Parlamento'ya girdi.	İşçi dışarıda kaldı. Bu ihanetten Çartizm doğdu (Bölüm 5-6).
1848, Haziran, Paris	Ulusal Atölyelerin sürmesi, "çalışma hakkı", sosyal cumhuriyet.	Hükümetteki sosyalist Louis Blanc ve Lüksemburg Komisyonu işçiyi oyaladı. Atölyelerin kapatılmasını durduramadı.	Ulusal Atölyelerin kapatılması; Cavaignac'ın topları; binlerce ölü, ~15.000 tutuklu ve sürgün (doğrulanacak).	Finans ve toprak burjuvazisi "düzen partisi" altında birleşti.	Burjuva cumhuriyeti işçiye topla yanıt verdi. 1851'de Bonapart darbesi (Bölüm 10).
1871, Paris Komünü	Devlet iktidarı: seçilen ve geri çağrılabilen görevliler, sürekli ordunun kaldırılması, işçi kooperatifleri.	Komün önderliği (Blanquistler, Proudhoncular, Enternasyonal üyeleri) Fransa Bankası'na dokunmadı, Versay'a yürümedi.	Thiers ve Versay ordusu; Bismarck'ın esirleri geri vermesi: iki düşman burjuvazinin işçiye karşı birliği. Kanlı Hafta.	Fransız finans burjuvazisi ve Üçüncü Cumhuriyet'in muhafazakâr düzeni.	10.000-20.000 ölü (tartışmalı), Yeni Kaledonya sürgünü, 1872'de Enternasyonal'e üyelik yasağı (Bölüm 12).

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi (ya da dönemin önderliği) ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1914, 4 Ağustos	Temmuz sonunda işçi mahallelerinde savaş karşıtı mitingler: savaşa hayır.	SPD savaş kredilerine "evet" dedi; Burgfrieden (grevden vazgeçme); Fransa'da Union sacrée ve sosyalist bakanlar.	Sıkıyönetim, sansür; sendikaların tanınması karşılığında grev yasağı; Savaş Hammaddeleri Dairesi ile tekel-devlet füzyonu.	Ağır sanayi ve silah tekelleri (Krupp); devlet tekelci kapitalizmi.	~10 milyon asker ölümü; İkinci Enternasyonal'in çöküşü (Bölüm 16).
1918, Kasım, Almanya	Barış, cumhuriyet, "bütün iktidar konseylere", sanayinin sosyalleştirilmesi.	Ebert-Groener Paktı (10 Kasım) ve Stinnes-Legien Anlaşması (15 Kasım): ordu ve mülkiyet korunacak.	Sekiz saat ve sendikaların tanınması tavizi karşılığında sosyalleştirmenin rafa kaldırılması; Freikorps'un örgütlenmesi.	Ağır sanayi (Stinnes) ve eski subay kastı.	Sekiz saat kazanıldı (1920'lerde aşındı), mülkiyet ve ordu olduğu gibi kaldı (Bölüm 19).
1919, Ocak-Mart, Berlin	Devrimin sürmesi; Eichhorn'un görevden alınmasına karşı eylem; genel grev.	SPD hükümeti Noske'yi görevlendirdi, Freikorps'u kullandı; *Vorwärts* kışkırttı.	Freikorps terörü; "ateş eden her silahlı kişi kurşuna dizilecek" emri.	Ordu, ağır sanayi ve Weimar'ın burjuva düzeni.	15 Ocak 1919'da Luxemburg ve Liebknecht katledildi; Mart'ta ~1.200 ölü (doğrulanacak) (Bölüm 19).
1920, Mart-Nisan, Almanya (Kapp ve Ruhr)	Darbeye karşı genel grev; Ruhr'da silahlı işçilerin sosyalleştirme talebi.	ADGB ve SPD genel grev çağrısını destekledi. Darbe yenilince SPD hükümeti Ruhr'a Reichswehr'i ve dünkü darbeci Freikorps'u gönderdi.	Darbecilerin cezasızlığı; Ruhr Kızıl Ordusu'nun ezilmesi.	Reichswehr ve Ruhr ağır sanayisi.	Birleşik grevin faşist girişimi durdurabileceğinin kanıtı, ardından aynı işçilerin ezilmesi (Bölüm 20).
1920, Eylül, İtalya (fabrika işgalleri)	Fabrikalar işçide: ~400.000-500.000 işçi (doğrulanacak); konseylerden iktidara geçiş.	PSI ve CGL işgali iktidar sorusu olmaktan çıkarıp "sendikal denetim" pazarlığına çevirdi.	Giolitti'nin bekleme taktiği; hiç çıkmayan denetim yasası; ardından squadristi finansmanı.	Sanayiciler (Confindustria) ve toprak ağaları (Agraria).	İşgaller söndü, korku faşizme yatırıldı (Bölüm 21).
1921, İtalya (Pasifikasyon Paktı)	Squadristi'ye karşı öz savunma (Arditi del Popolo).	PSI ve CGL faşistlerle "silah bırakma" paktı imzaladı (3 Ağustos 1921). Genç PCd'I de Arditi del Popolo'ya sırt çevirdi.	Devletin göz yummasıyla kooperatiflerin, Emek Odalarının, gazetelerin yakılması.	Agraria ve sanayi sermayesi faşizmi kitlesel bir sopa olarak edindi.	Ekim 1922 Roma Yürüyüşü (Bölüm 21).

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi (ya da dönemin önderliği) ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1926, Mayıs, İngiltere (Genel Grev)	Madencilerin ücretini ve iş gününü savunmak.	TUC Genel Konseyi dokuz gün sonra hiçbir güvence almadan grevi bitirdi.	Hükümetin önceden hazırladığı grev kırıcı gönüllü örgütleri; 1927 Sendikal Uyuşmazlıklar Yasası.	Maden sahipleri ve City'nin finans sermayesi.	Madenciler aylarca yalnız kaldı ve yenildi (Bölüm 26).
1929, 1 Mayıs, Berlin	1 Mayıs'ta sokağa çıkma hakkı.	SPD'li polis şefi Zörgiebel yürüyüşü yasakladı; polis işçi mahallelerinde ateş açtı.	Devletin zor aygıtı; Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği'nin yasaklanması.	Devlet aygıtı ve sağ; bölünmeden yararlanan bütün burjuvazi.	33 ölü; "sosyal faşizm" tezine somut dayanak; bölünme kan davasına dönüştü (Bölüm 23).
1932, 20 Temmuz (Preußenschlag)	Prusya'nın savunulması; genel grev (KPD çağrısı).	SPD'nin elinde Prusya polisi, Reichsbanner, ADGB vardı. Direnmedi, Devlet Mahkemesi'ne başvurdu.	Papen'in kararnamesi; Prusya polisinin sağa geçmesi.	Junker toprak aristokrasisi ve ağır sanayi (Papen'in "baronlar kabinesi").	"Weimar'ın gerçek ölüm günü" (Bölüm 24.8).
1933, Ocak-Mayıs	Nazilere karşı genel grev ve birlik.	SPD ve ADGB genel grev çağrısını reddetti ("anayasal zeminde kalalım"). ADGB üyelerini 1 Mayıs'ta Nazilerin "Ulusal Emek Günü"ne çağırdı. SPD grubu 17 Mayıs'ta Hitler'in dış politika bildirisine "evet" dedi.	Hitler'in atanması; Reichstag yangını; Yetki Yasası; 2 Mayıs'ta sendika binalarının işgali.	Ağır sanayi, Doğu Elbe Junkerleri; ardından silahlanma tekelleri.	Milyonluk işçi hareketi tek kurşun atmadan dağıtıldı; DAF kuruldu (Bölüm 24, 43).
1936, Haziran, Fransa	Ücret artışı, 40 saat, ücretli izin; ~2 milyon grevci ve fabrika işgalleri.	Halk Cephesi hükümeti Matignon'u imzaladı; Thorez: "Bir grevi bitirmesini bilmek gerekir."	Taviz verip zaman kazanma; sermaye kaçışı; 1938'de Daladier ve Kasım 1938 genel grevinin kırılması.	Büyük sermaye iki yıl içinde kaybettiğini büyük ölçüde geri aldı.	Ücretli izin ve toplu sözleşme kaldı; 40 saat aşındırıldı; İspanya'ya "karışmama" (Bölüm 26).
1936, Temmuz, İspanya	Askerî darbeyi sokakta yenmek; toprak ve fabrika.	Cumhuriyet hükümeti silah dağıtmakta tereddüt etti. CNT ve UGT tabanı darbeyi Barselona ve Madrid'de yendi.	Askerî darbe; İtalya ve Almanya'nın müdahalesi; Batı'nın "karışmama"sı; ABD petrol şirketlerinin Franco'ya kredili akaryakıtı.	Sonunda toprak ağaları, kilise hiyerarşisi ve finans.	İç savaş ve toplumsal devrim birlikte başladı (Bölüm 27).

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi (ya da dönemin önderliği) ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1937, Mayıs, Barselona	Kolektiflerin ve devrimin kazanımlarının savunulması.	PCE-PSUC "önce savaş, önce demokratik cumhuriyet" çizgisini dayattı; CNT önderliği ateşkes çağrısı yaptı.	Cumhuriyet'in düzenci kanadının kolektifleri dağıtması; POUM'un yasaklanması.	Cumhuriyet içindeki mülk sahibi katmanlar; nihayetinde Franco.	Andreu Nin'in öldürülmesi, kolektiflerin dağıtılması; yoksul köylü ve işçinin seferberliği zayıfladı (Bölüm 27.6).
1944, Ekim-Aralık, Yunanistan	EAM'ın kurtuluş sonrası halk iktidarı; işbirlikçilerin cezalandırılması.	KKE ve EAM önderliği ELAS'ı İngiliz komutasına bağlayan anlaşmaları kabul etti; Yüzdeler Anlaşması (Churchill-Stalin) Yunanistan'ı İngiliz nüfuzuna bıraktı.	3 Aralık 1944 Sintagma'da ateş; İngiliz ordusunun ELAS'a karşı savaşması (Dekemvriana).	Yunan burjuvazisi, monarşi ve İngiliz sermayesi.	Varkiza'ya giden yol açıldı (Bölüm 33).
1945, Şubat-Nisan (Varkiza ve Kuzey İtalya)	Silahlı direnişçilerin iktidarı; Kuzey İtalya'da fabrika konseyleri.	Varkiza'da (12 Şubat 1945) ELAS silah bıraktı. İtalya'da PCI Salerno Dönüşü'nden sonra silah teslimini ve hükümete girmeyi seçti.	Yunanistan'da beyaz terör; İtalya'da 1946 affının faşistlere uygulanması; eski devlet aygıtının korunması.	Eski devlet aygıtı, Confindustria ve Atlantikçi sermaye.	Direnişçiler hapse, faşist kadrolar devlete (Bölüm 33, 34, 40).
1947, Mayıs	Kurtuluşun sosyal programı; hükümette işçi partileri; ücret.	Fransa'da sosyalist başbakan Ramadier ve İtalya'da De Gasperi komünist bakanları hükümetten çıkardı.	Marshall Planı; Force Ouvrière'in CGT'den ayrılışı; 1947-48 grevlerinin ordu eliyle kırılması.	ABD'ye bağlanan Atlantikçi sermaye.	Sendikal bölünme ve Soğuk Savaş düzeni; haklar "satın alma" aracına dönüştü (Bölüm 40, 44).
1968, Mayıs-Haziran, Fransa	Ücret, işyerinde güç, öz yönetim; ~7-10 milyon grevci (doğrulanacak).	PCF ve CGT grevi Grenelle masasına ve seçime kanalize etti; öğrenci-işçi birliğine kapıyı kapadı.	Grenelle tavizi (asgari ücrete %35 artış, işyerinde sendika şubesi); de Gaulle'ün Haziran seçimi.	Gaullist blok ve büyük sermaye zaman kazandı.	Kazanımlar kaldı; iktidar sorusu kapandı (Bölüm 48, 55).
1975, 25 Kasım, Portekiz	İşçi komisyonları, fabrika işgalleri, Alentejo'da toprak reformu.	PS (Soares) Batı Alman SPD ve ABD desteğiyle "Avrupa" çizgisini dayattı; PCP geri çekildi.	25 Kasım askerî operasyonu; devrimci birliklerin tasfiyesi.	Portekiz büyük sermayesi ve AET'ye yönelen blok.	Devrim durdu; kamulaştırmalar ve toprak reformu 1980'lerde geri alındı (Bölüm 53).

An	Sınıf ne istedi?	Sosyal demokrasi / sendika bürokrasisi (ya da dönemin önderliği) ne yaptı?	Sermayenin karşı hamlesi neydi?	Burjuvazi (hangi fraksiyonu) ne kazandı?	Sonuç
1984-85, İngiltere (madenci grevi)	Maden kapanışlarına karşı işi ve topluluğu savunmak.	TUC ve İşçi Partisi önderliği NUM'u yalnız bıraktı; Nottinghamshire'da bölünme ve sarı rol oynayan sendika.	Önceden hazırlanmış Ridley Planı: kömür stokları, polis birlikleri; Orgreave; 11.000'i aşkın gözaltı.	City'nin finans sermayesi ve Thatcherist blok.	Mart 1985'te işe dönüş; İngiliz sendikal gücünün belkemiği kırıldı. Aynı yıl Almanya'da IG Metall'in 35 saat grevi bir savunma zaferi kazandı (Bölüm 67).
2003, Almanya (Gündem 2010)	İş güvencesi ve işsizlik sigortasının korunması.	SPD-Yeşiller hükümeti programı kendisi uyguladı. DGB'nin direnişi sınırlı kaldı.	"Rekabet" ve "Avrupa'nın hasta adamı" söylemi; üretimi Doğu'ya taşıma tehdidi.	İhracat sanayisi ve geçici iş ajansları.	Hartz IV; çalışanların yaklaşık beşte biri düşük ücret sektörüne (doğrulanacak); 2004 Pazartesi gösterileri ve WASG (Bölüm 69).
2015, Temmuz, Yunanistan	Referandumda %61 "hayır": kemer sıkmaya son.	SYRIZA hükümeti bir hafta içinde üçüncü memorandumu imzaladı.	ECB'nin Yunan bankalarının likiditesini kesmesi; Troyka şantajı.	Alman ve Fransız alacaklı bankalar; özelleştirilen liman ve havaalanlarını alan Alman ve Çin sermayesi.	Seçilmiş bir hükümet teslim alındı; umut yerini bıkkınlığa bıraktı (Bölüm 68.5, 73).

Tablonun dersi. Yirmi beş satırın hepsinde sınıf bir şey istedi ve çoğunda istediğinin bir kısmını aldı. Ama "sermayenin karşı hamlesi" sütunu hiçbir satırda boş değil. Sermaye her kritik anda hazırlıklıydı: 1926'da gönüllü grev kırıcılarla, 1984'te kömür stoklarıyla, 2015'te merkez bankasının musluğuyla. İşçi tarafında ise en çok tekrar eden örüntü şu: **önderlik, tabanın açtığı iktidar sorusunu pazarlık sorusuna çevirdi.** Bu bir kişilik sorunu değil, bir örgüt ve program sorunudur (0.13, K9).

T7. 1932 ↔ 2026

Tarih tekrar etmez. Ama benzeri görmezden gelmek, farkı abartmak kadar tehlikelidir (Bölüm 78.6). Bu tablo iki dönemi aynı boyutlarla yan yana koyar.

Boyut	Almanya, 1932	Avrupa (Almanya odağıyla), 2026	Benzerlik mi, fark mı?
Krizin biçimi	Büyük Bunalım; 6 milyon kayıtlı işsiz; ücret ve sosyal yardım kesintileri.	Durgunluk, hayat pahalılığı ve kira krizi; otomotivde kapatma ve işten çıkarma planları; sosyal kesinti planları.	**Fark:** kitlesel işsizlik yerine çalışan yoksulluğu ve barınma krizi. **Benzerlik:** kriz faturasının işçiye kesilmesi.
Aşırı sağın gücü	NSDAP Temmuz 1932'de %37,3, Kasım'da %33,1.	AfD 2025 federal seçiminde ikinci parti; Eylül 2026'da Saksonya-Anhalt'ta %43,8. Avrupa'nın birçok ülkesinde aşırı sağ ya hükümette ya birinci parti (Bölüm 78.1).	**Benzerlik:** aşırı sağ artık kenarda değil. **Fark:** 2026'da aşırı sağ çoğu yerde faşist bir rejim değil, seçimli otoriterliğe yönelen partilerdir (K6).

Boyut	Almanya, 1932	Avrupa (Almanya odağıyla), 2026	Benzerlik mi, fark mı?
Sermayenin tutumu	Harzburg Cephesi (1931); Kasım 1932 sanayici dilekçesi; iktidara taşıma kararı.	Tekno-sermayenin aşırı sağa açık desteği (Musk'ın AfD'ye desteği, Ocak 2025); merkez sağın aşırı sağın dilini ve göç programını devralması; "cordon sanitaire"ın çözülmesi.	**Benzerlik:** sermayenin bir fraksiyonu parlamenter dengeyi gereksiz görmeye başladığında kapı aralanır.
Merkezin tutumu	SPD'nin "küçük kötü" siyaseti: Brüning'e tolerans, Hindenburg'a oy.	Liberal merkezle "demokrasi cephesi"; aynı cephenin kemer sıkmayı ve silahlanmayı sürdürmesi.	**Benzerlik:** boşluğu yaratan politikayı savunan cephe gericiliği durduramaz (Bölüm 78.6).
Solun durumu	SPD ve KPD toplamda NSDAP'yi aşıyor (Kasım 1932: %37,3 > %33,1) ama birbirine düşman.	Parçalı sol; Die Linke'nin genç kuşakla yükselişi; BSW'nin göç karşıtı "sol muhafazakârlığı" (Bölüm 79.6).	**Fark:** 1932'de sol milyonluk örgütlere sahipti ama bölünmüştü; 2026'da hem örgütsel olarak zayıf hem bölünmüş.
İşçi örgütlülüğü	Milyonluk sendikalar, Reichsbanner, Kızıl Cephe; işçi mahalle kültürü.	Düşük ve düşen sendikalaşma; dağınık, güvencesiz, göçmenleşmiş işçi sınıfı; ama DGB'nin 26 Eylül 2026 gösterileri (~175.000) ve yeni grev dalgası (Bölüm 92.2).	**Fark:** 2026'nın asıl eksiği önderliğin ihaneti değil, örgütün kendisidir. Görev yeniden örgütlenmedir.
Devlet biçimi	48. madde kararnameleriyle yönetim (1930-33); parlamentonun devre dışı kalışı.	Olağanüstü yetkiler, borç freninin savunma için askıya alınması (Mart 2025 anayasa değişikliği), grev hakkına yönelik sınırlamalar (İngiltere 2023 "asgari hizmet" yasası).	**Benzerlik:** "olağan" ile "olağanüstü" arasındaki çizginin inceldiği bir dönem (K6).
Silahlanma ve savaş	Versay'ı aşma hedefi; yeniden silahlanma 1933 sonrası hızlandı.	ReArm Europe / Hazırlık 2030 (800 milyar avro hedefi, Mart 2025); NATO'nun GSYH'nin %5'i hedefi (Haziran 2025); Almanya'da askerlik yasası (5 Aralık 2025).	**Fark:** 2026'da silahlanma aşırı sağdan önce merkezin programıdır. **Benzerlik:** silahlanma tekelci sermayeye garantili pazardır (Bölüm 74.A).
Gençlik	İşsiz gençlik SA'ya ve KPD'ye bölündü.	Almanya'da 18-24 yaşta Die Linke birinci, AfD güçlü (2025); okul grevleri (Bölüm 79.5, 92.1).	**Benzerlik:** kuşak ikiye bölünüyor. **Fark:** bugün sol yöneliş sosyal taleplerle (kira, savaş, iklim) somut olarak başlıyor.
Hegemonya aygıtı	Hugenberg basın ve film tekeli; radyo.	Algoritmik platformlar, tekno-sermayenin kendi medyası (K4).	**Benzerlik:** medya tekeli aşırı sağın sesini büyütür.
Uluslararası sistem	Versay düzeninin krizi; İngiliz hegemonyasının çözülüşü; karşıda SSCB.	ABD hegemonyasının krizi; ABD-Çin rekabeti; Ukrayna ve Orta Doğu savaşları; karşıda bir sosyalist sistem yok.	**Fark:** 1932'de "korku"nun bir adresi vardı. Bugün yok. Bu, burjuvazinin taviz verme zorunluluğunu azaltır; işçi sınıfının kendi gücüne dayanmasını daha da zorunlu kılar.
Ders	Birleşik cephe kurulamadı; işçi hareketi tek kurşun atmadan teslim edildi.	Birleşik cephe liberal merkezle değil, işçi örgütlerinin tabanda birliğiyle kurulmalıdır (Bölüm 93.3, 7. madde).	**1932'nin dersi:** faşizme karşı tek güvence örgütlü ve birleşik işçi sınıfıdır, "küçük kötü" değil.

T19. Üç senaryo ve izlenecek göstergeler (2026-2040)

Bölüm 93'teki üç senaryo bir kehanet değildir. Hangisinin gerçekleşeceği tarihin değil, örgütlenmenin konusudur. Bu tablo her senaryonun koşullarını ve onu önceden haber veren göstergeleri gösterir.

Senaryo	Koşulları	Belirtileri	Sermayenin tutumu	Bizim görevimiz
(a) Otoriter-militarist kapitalizm	Aşırı sağın hükümetlere yerleşmesi; savaş ekonomisinin kalıcılaşması; sol ve sendikaların dağınık kalması.	Grev hakkının daraltılması; sınır rejiminin sertleşmesi; olağanüstü hal yönetiminin olağanlaşması; askerliğin zorunlu hâle gelmesi.	Silah tekelleri ve platform tekelleri aşırı sağla açık ittifakta; "cordon sanitaire" tamamen çözülmüş.	Antifaşist birleşik cephe; savaş ve askerlik karşıtı hareketin işçi örgütleriyle birleşmesi; grev hakkının savunusu.
(b) Yönetilen gerileme	Liberal merkezin kemer sıkmayı ve silahlanmayı "demokrasi" adına sürdürmesi.	Sosyal harcamaların adım adım kesilmesi; her seçimde aşırı sağın biraz daha büyümesi; sendikaların "sosyal ortaklık" içinde savunmaya çekilmesi.	Finans ve ihracat sermayesi merkezle; aşırı sağı bir yedek güç olarak tutuyor.	"Küçük kötü" tuzağına düşmemek; sosyal talepleri (kira, ücret, emeklilik) antifaşizmle birleştirmek; sendikaların tabandan dönüşümü.
(c) Örgütlü sınıfın yükselişi	Grev dalgalarının, kiracı, göçmen ve genç hareketlerinin birleşmesi; devrimci siyasi önderliğin yeniden kurulması.	Grev günlerinin ve sendikalaşmanın artması; taban sendikalarının büyümesi; sınır ötesi eşzamanlı grevler; gençliğin sola yönelişinin örgütlü hâle gelmesi.	Sermaye yeniden taviz vermek zorunda; aynı zamanda sert karşı saldırı hazırlığı.	Kalıcı örgüt: işyeri komiteleri, kiracı sendikaları, göçmen işçilerle ortak sendika, devrimci parti. Kazanılan hakkı koruyacak örgütlü gücü korumak (ders 12).

İzlenecek göstergeler: hangi senaryoya doğru gidiyoruz?

Gösterge	Kaynak	(a) Otoriter-militarist	(b) Yönetilen gerileme	(c) Örgütlü sınıfın yükselişi
Grev günleri	ILO, ulusal istatistik kurumları	Düşer (yasaklar) ya da bastırılmış patlamalar	Düşük ve dağınık	Sürekli artar; çok sektörlü ve sınır ötesi grevler
Sendikalaşma oranı	ICTWSS / OECD	Düşer; bağımsız sendikalar baskı altında	Yavaş düşüş sürer	Düşüş durur ve tersine döner; yeni sektörlerde (lojistik, bakım, platform) artış
Toplu sözleşme kapsamı	OECD, Eurostat	Hızla daralır	Yavaş daralır	Genişler; sektörel sözleşmeler geri gelir
Aşırı sağ oyu	Seçim sonuçları, seçim sonrası anketler	Hükümette ve artan	Her seçimde biraz artan	Durur ve geriler; işçi mahallelerinde sol yeniden güçlenir
Sosyal harcama (GSYH payı)	OECD SOCX, Eurostat	Keskin kesinti	Adım adım kesinti	Korunur ya da artar
Askerî harcama	SIPRI, NATO	Hızla artar; %5 hedefi aşılır	Artar	Artış durdurulur; savaş karşıtı hareket bütçeyi etkiler
Emeğin payı	AMECO, OECD	Düşer	Düşer	Artar
Kira yükü	Eurostat (konut maliyeti aşırı yükü)	Artar	Artar	Kira denetimi ve kamusal konutla düşer
Genç kuşağın siyasal eğilimi	Seçim sonrası anketler (18-24 yaş)	Aşırı sağa kayar	Katılmama ve bölünme	Sola ve örgütlülüğe yönelir

Gösterge	Kaynak	(a) Otoriter-militarist	(b) Yönetilen gerileme	(c) Örgütlü sınıfın yükselişi
Akdeniz'de göçmen ölümleri	IOM Kayıp Göçmenler Projesi	Artar	Yüksek kalır	Düşer; güvenli geçiş yolları talebi kazanım olur

"Avrupa'da ↔ Türkiye'de": iki sütunlu ayna

Bölüm 91'deki tablonun genişletilmiş biçimi. Amaç, Avrupa'daki bir deneyimin Türkiye'de neye karşılık geldiğini görmek. İki sütun aynı şey değildir. Ama aynı mantığın iki ülkedeki biçimleridir.

Avrupa'da	Türkiye'de	Ortak mantık
Le Chapelier Yasası (1791): işçi birliği ve grev yasağı	**1936 İş Kanunu**: İtalyan kaynaklı, grev yasağı içeren iş yasası	"Serbest sözleşme" adına işçi örgütünün yasaklanması
Sosyalist Yasası (1878-1890)	**TCK 141-142**: komünist örgütlenme ve propaganda yasağı	Sınıf partisini yasa dışı ilan etmek
Mussolini'nin Carta del Lavoro'su (1927) ve **DAF** (1933)	**12 Eylül'ün DİSK'i kapatıp Türk-İş'i yerinde bırakması**; 1983'te 2821 ve 2822 sayılı yasalar	Sendikayı yasaklamak yerine devletin denetimine almak
Stinnes-Legien Anlaşması (1918)	**Türk-İş'in "partiler üstü" çizgisi**	Sendika bürokrasisinin mülkiyet sorusunu masadan kaldırması
ADGB'nin 1 Mayıs 1933'te Nazilerin "Ulusal Emek Günü"ne katılma çağrısı	**Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide'nin 12 Eylül hükümetinde bakan olması**	Uzlaşmacı sendika önderliğinin darbe ve diktatörlük karşısında uyum arayışı
1929 Berlin 1 Mayısı (Kanlı Mayıs)	**1977 Taksim 1 Mayısı**	1 Mayıs alanında işçi kanı; sonrasında sol içi bölünmenin derinleşmesi
KPD yasağı (1956) ve **Berufsverbot** (1972)	**1951 TKP tevkifatı** ve **1402'likler** (sıkıyönetimde ihraç edilen kamu emekçileri)	Komünistlerin ve solcuların devletten ve kamusal hayattan tasfiyesi
Force Ouvrière (1947-48) ve **CISL** (1950): AFL ve CIA parasıyla bölünme	**Türk-İş'in kuruluşu** (1952), AFL-CIO ve AAFLI desteği	Soğuk Savaş'ın sendikal bölücülüğü
Gladio / stay-behind ağları	**Kontrgerilla** ve 12 Eylül	NATO'nun gizli yapılarının sol ve işçi hareketine karşı kullanılması
Mayıs 68 ve **Sıcak Sonbahar** (1969)	**15-16 Haziran 1970**	Tabandan yükselen işçi hareketinin sendika yasalarına ve bürokrasiye karşı ayağa kalkışı
Sıcak Sonbahar'ın fabrika delegeleri	**Metal Fırtına** (Mayıs 2015): Türk Metal'e karşı fiili grev	Sarı sendikaya karşı tabanın kendi temsilcilerini seçmesi
Thatcher'ın çalışma yasaları (1980-84)	**1983 sendika yasaları** (2821-2822)	Grevi prosedürle boğmak: oylamalar, yasaklar, dayanışma grevi yasağı
Treuhand (1990'lar)	**Özelleştirmeler** (SEKA, Tekel)	Kamu mülkünün sermayeye devri; Tekel işçilerinin 2009-10 direnişi bu hattın Türkiye'deki büyük yanıtıdır
Hartz IV (2003-05) ve **Jobs Act** (2014-15)	**4857 sayılı İş Kanunu** (2003), esnek çalışma, taşeron, özel istihdam büroları, kıdem tazminatına yönelik saldırılar	"Esneklik" adına güvencenin sökülmesi
Emeklilik yaşının yükseltilmesi (Almanya 67, Fransa 64)	**1999 emeklilik yaşı düzenlemesi** ve EYT kuşağı	Çalışma hayatının uzatılması: "Zaman kimin?"
Right to Buy ve konut özelleştirmesi	**TOKİ ve kentsel dönüşüm**	Barınmanın finansallaşması; kiracının borçluya dönüşmesi
Gastarbeiter (1955-1973)	**Bugünün Suriyeli, Afgan ve Doğu Afrikalı işçileri**	Hukuki statüsü zayıf göçmen emeğiyle ücretin bastırılması (T39)
1989 Bulgaristan göçü (Soya Dönüş)	**Bursa tekstil ve konfeksiyonunun ucuz emeği**	Milliyetçi propagandanın göçmenin sınıf durumunu gizlemesi

Avrupa'da	Türkiye'de	Ortak mantık
Frontex ve Göç ve İltica Paktı	**2016 AB-Türkiye mutabakatı**	Türkiye'nin AB'nin sınır bekçisi ve mülteci deposuna dönüştürülmesi
Liman işçilerinin silah sevkiyatını durdurması (İtalya, 2025)	**Üslerin kapatılması talebi** (İzmir, Ankara, Adana gösterileri, 2026)	Savaşa karşı dolaşım emeğinin ve halkın gücü
Almanya'da askerliğe karşı okul grevleri (2025-26)	**Türkiye'de öğrenci ve gençlik hareketleri**	Silahlanmanın bedelini gençliğin ödemesine itiraz

EK H: Yanlış Anlatılara Yanıtlar

Bu ek, kitabın "Yanlış anlatıya yanıt" kutularını ve planın sıkça sorulan sorular listesini bir araya getirir. Her soru, okulda, televizyonda ya da sosyal medyada sıkça duyduğumuz bir kalıptır. Her yanıt kısa tutuldu: bir tartışmada iki dakikada söylenebilecek kadar. Ayrıntı için parantez içindeki bölümlere gidin.

Bir uyarı: bu yanıtlar ezberlenecek sloganlar değildir. Her birinin arkasında olgular var. Olguyu bilmeden yanıtı tekrarlamak, karşı tarafın kalıbını tekrarlamaktan farklı değildir.

Kökenler ve sanayi çağı

1. "Kapitalizm, tasarruf eden çalışkan girişimcilerle doğdu."

Bu, Marx'ın alay ederek "ekonomi politiğin ilk günah masalı" dediği anlatıdır: bir yanda çalışkan ve tutumlu seçkinler, öbür yanda tembel ve savurgan yığınlar. Olgular başka bir şey söyler. İngiltere'de köylüler topraktan çitlemelerle kovuldu, parlamento binlerce çitleme yasası çıkardı. Topraksız kalanlar serserilik yasalarıyla damgalandı, kırbaçlandı, asıldı. Kilise toprakları yağmalandı. Avrupa'nın dışında Amerika'nın gümüşü, Atlantik köle ticareti ve Hindistan'ın vergileri sermayenin ilk birikimini besledi. Marx bu süreci *Kapital*'in birinci cildinin 24. bölümünde anlatır: sermaye dünyaya "baştan ayağa her gözeneğinden kan ve kir damlayarak" geldi. Kapitalizmin doğum belgesi bir tasarruf defteri değil, bir mülksüzleştirme belgesidir. Tasarrufla zenginleşen tek tük insan elbette oldu. Ama bir toplumun çoğunluğunu kendi geçim araçlarından koparıp ücretli emeğe mahkûm eden şey tasarruf değil, zordur. Bu yüzden ilkel birikim bir kez olup biten bir başlangıç değildir: toprak, su ve orman bugün de aynı yöntemle çitleniyor (Bölüm 2, 80.1).

2. "İngiliz işçileri sanayi devrimi sayesinde zenginleşti."

Tarihçiler bu konuyu "yaşam standardı tartışması" adıyla on yıllarca tartıştı. İyimserler ortalama reel ücretin 19. yüzyıl ortasından sonra yükseldiğini gösterdi. Kötümserler (Hobsbawm, Thompson) bu ortalamanın neyi gizlediğini sordu. Sorulması gereken soru "ortalama ücret arttı mı?" değil, **"kim ne kaybetti?"**dir. El dokumacıları bir kuşak içinde yok oldu. Çocuklar 14-16 saat fabrikada çalıştı. Manchester'ın işçi mahallelerinde ölüm oranları yükseldi, koleraya kanalizasyonsuz sokaklar eşlik etti (Engels, 1845). Ortak topraklar, zanaat bağımsızlığı ve kendi zamanını belirleme hakkı kaybedildi. Ücretler yükseldiğinde ise bu, sendikaların, On Saat Yasası'nın, Çartizm'in ve grevlerin ürünüydü, makinenin kendiliğinden getirdiği bir armağan değildi. Refah geldiyse, gelmesi için savaşıldığı içindir. Bugün aynı kalıp "yapay zekâ sonunda herkesi zenginleştirecek" biçiminde karşımıza çıkıyor. Yanıt aynıdır: kimin zamanı, kimin işi, kimin bedeni pahasına (Bölüm 4, K8)?

3. "Ludistler teknoloji düşmanıydı."

1811-1816 arasında İngiltere'nin dokuma bölgelerinde makine kıran işçiler makinenin kendisine değil, makinenin nasıl ve kimin için kullanıldığına öfkeliydi. Kırdıkları makineler çoğunlukla ücretleri düşürmek, vasıflı işçiyi çıraklıkla ve kalitesiz ürünle ikame etmek, geleneksel çalışma kurallarını çiğnemek için kullanılanlardı. Aynı makineyi kurallara uyan patronlara dokunmadan bıraktıkları örnekler vardır. Örgütlenmenin yasak olduğu bir dönemde (Birleşme Yasaları) makine kırmak bir pazarlık biçimiydi: tarihçi Hobsbawm buna "isyan yoluyla toplu pazarlık" der. Devletin yanıtı da bunun bir sınıf savaşı olduğunu gösterir: 1812'de makine kırmak idamla cezalandırılabilir suç yapıldı ve

ayaklanmayı bastırmak için binlerce asker bölgeye gönderildi. Bugün yapay zekâya itiraz eden işçiye "yeni Ludist" diyenler aynı hatayı yapıyor. Soru teknolojiye evet ya da hayır değil, teknolojinin mülkiyeti ve denetimidir: işi kim tasarlıyor, bilgi kimde, hızı kim belirliyor (Bölüm 5, K8.E)?

4. "Paris Komünü bir kaos ve kundakçılıktı."

Komün 72 gün yaşadı ve bu sürenin çoğunda Versay ordusunun kuşatması altındaydı. Buna rağmen aldığı kararlar bugün bile radikaldir: sürekli ordunun kaldırılması ve silahlı halkla yer değiştirmesi, seçilen ve her an geri çağrılabilen görevliler, en yüksek memur maaşının işçi ücretini aşmaması, kilise ile devletin ayrılması, fırınlarda gece çalışmasının yasaklanması, sahibi kaçmış atölyelerin işçi kooperatiflerine devri. Kaos varsa Kanlı Hafta'da (21-28 Mayıs 1871) Versay ordusunun getirdiği kaostu: tahminler 10.000 ile 20.000 arasında öldürülen Komüncüden söz eder (tartışmalı; kaynak aralığıyla). Yangınlar gerçektir, ama bir kısmı barikat savaşının, bir kısmı top atışının ürünüydü ve düzen basını bütün yıkımı "petrolcü kadınlar" masalıyla Komün'e yıktı. Asıl soru şudur: yanan birkaç sarayın hesabını soranlar, kurşuna dizilen on binlerin hesabını neden sormaz? Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ı ve Lenin'in *Devlet ve Devrim*'i Komün'ü işçi demokrasisinin ilk biçimi olarak inceler (Bölüm 12).

Savaş, devrim ve faşizm

5. "1914'te işçiler de savaşı coşkuyla karşıladı."

Ağustos 1914'ün ünlü fotoğrafları (şapkalarını sallayan kalabalıklar, çiçekli trenler) çoğunlukla büyük kentlerin merkezinden, öğrencilerin ve orta sınıfın gösterilerinden gelir. Son kuşak tarihçilerin çalışmaları, işçi mahallelerinde havanın başka olduğunu gösterdi: kaygı, sessizlik, hatta Temmuz'un son günlerinde Berlin'de ve başka kentlerde yüz binlerce kişinin katıldığı savaş karşıtı mitingler. Bu mitingleri SPD örgütlemişti. Birkaç gün sonra aynı parti savaş kredilerine "evet" dedi. Yani işçiler savaşa coşkuyla koşmadı. Önderlikleri onları savaşa teslim etti. "Coşku" anlatısı, sosyal demokrasinin 4 Ağustos'taki kararını "kitleler öyle istedi" diye aklamaya yarar. Oysa kitlelerin iradesi, savaşın ilk aylarındaki sessizlikte, 1916 Potsdamer Platz mitinginde, Ocak 1918'in büyük grevinde ve Kasım 1918'de imparatorluğu deviren devrimde açıkça görüldü. Savaşta ölen yaklaşık on milyon askerin çoğu işçi ve köylüydü. Kâr ise silah tekellerine gitti (Bölüm 16-17).

6. "Sosyal demokrasi demokrasiyi iki aşırılığa karşı korudu."

Bu anlatıya göre SPD 1918-19'da hem "bolşevizme" hem sağa karşı cumhuriyeti savundu. Olgular başka bir tablo çizer. SPD önderliği Ebert-Groener Paktı'yla eski imparatorluk ordusunu korudu, Stinnes-Legien Anlaşması'yla sanayicilerin mülkiyetini güvenceye aldı, konseyleri tasfiye etti ve Ocak 1919'da işçi ayaklanmasını bastırmak için gönüllü sağcı birlikleri, Freikorps'u, kullandı. Luxemburg ve Liebknecht bu birliklerin subaylarınca öldürüldü, katiller ya yargılanmadı ya göstermelik cezalar aldı. Korunan şey demokrasi değil mülkiyetti. Silah verilen "aşırılık" ise ileride demokrasiyi yıkacak olan sağ oldu: Kapp darbecileri, Bavyera'yı ezen Freikorps, sonra SA'nın kadroları. 1930-33'te de aynı mantık sürdü: SPD "anayasal yol" adına Brüning'in kararnamelerine göz yumdu, Hindenburg'u destekledi ve Prusya darbesine direnmedi. Adalet için şunu da söyleyelim: SPD'nin tabanı ve bir kısım üyeleri faşizme karşı savaştı, kamplarda öldü. Eleştirimiz aygıta ve önderliğedir, sosyal demokrat işçiye değil (Bölüm 19, 24).

7. "Hitler'i halk seçti."

Hayır. NSDAP'nin serbest seçimlerde aldığı en yüksek oy Temmuz 1932'deki %37,3'tür. Kasım 1932'de bu oran %33,1'e düştü ve aynı seçimde SPD (%20,4) ile KPD'nin (%16,9) toplamı Nazileri aşıyordu. Hitler 30 Ocak 1933'te bir seçimle değil, cumhurbaşkanı Hindenburg'un atamasıyla başbakan oldu. Bu atamayı mümkün kılan, bir burjuva-aristokrat kliğin pazarlığıydı: Papen, Hindenburg'un çevresi, Doğu Elbe'nin toprak ağaları ve ağır sanayinin önemli bir kesimi. Mart 1933 seçimi ise artık serbest değildi: KPD fiilen yasaklanmış, on binlerce komünist tutuklanmış, sokakları SA tutmuştu ve buna rağmen NSDAP tek başına çoğunluk alamadı. "Halk seçti" kalıbı iki işe yarar: sermayenin ve devlet seçkinlerinin sorumluluğunu gizler, bir de "demokrasi zaten tehlikelidir, halka güvenilmez" sonucuna kapı açar. Gerçek ders tam tersidir: faşizmi iktidara taşıyan halk değil, sermayenin iktidara taşıma kararı ve onu durdurmayan bölünmüş işçi önderlikleridir (Bölüm 24).

8. "Weimar'ı iki aşırı uç yıktı."

"Aşırı sağ ve aşırı sol, merkezi ortadan yırttı" anlatısı Soğuk Savaş'ın en sevilen kalıplarından biridir. Bu kalıp iki farklı şeyi eşitler: cumhuriyeti yıkmak için iktidara taşınan bir parti ile cumhuriyetin ilk günlerinden beri devletin baskısı altında olan bir işçi partisi. KPD'nin sekterliği ve "sosyal faşizm" tezi ağır bir hataydı ve biz bunu açıkça söylüyoruz. Ama KPD hükümette değildi, kararname çıkarmadı, Hitler'i atamadı. Weimar'ı yıkanlar şunlardır: 1930'da parlamenter hükümeti gözden çıkaran büyük sermaye, 48. madde kararnameleriyle yöneten Brüning ve Papen, Prusya'nın sosyal demokrat hükümetini bir kararnameyle deviren darbe, Hitler'i atayan Hindenburg çevresi ve bunların hiçbirine direnmeyen sosyal demokrat önderlik. Yani cumhuriyeti "merkez" yıktı: merkezin kendisi sağa kaydı ve kapıyı açtı. Bugün "aşırı uçlar" diyerek sol ile faşizmi aynı cümleye koyanlar, aşırı sağın dilini ve programını devralan merkezi görmezden geliyor (Bölüm 24, 78.3).

9. "Komünizm ve faşizm aynı şeydir; ikisi de totalitarizmdir."

"İki totalitarizm" kuramı Soğuk Savaş'ta biçimlendi ve bugün Avrupa Parlamentosu'nun 2019 kararıyla resmî tarihe yerleştirilmeye çalışılıyor. Bu kuram siyasal biçime (tek parti, baskı, propaganda) bakar ve **sınıfsal içeriği** görmez. Faşizm, Dimitrov'un 1935 tanımıyla, finans kapitalin en gerici unsurlarının açık terörist diktatörlüğüdür: özel mülkiyeti ve büyük sermayeyi korur, işçi örgütlerini yok eder, Krupp'u, IG Farben'i, Fiat'ı büyütür. Sosyalist inşa ise üretim araçlarının özel mülkiyetini kaldırır, toprağı köylüye, fabrikayı devlete ve topluma devreder, eğitimi ve sağlığı evrenselleştirir. Biri sermayenin iktidarını kurtarmak için kuruldu, öbürü sermayeyi ortadan kaldırmak için. Faşizmi askerî olarak yenen de sosyalizmin inşa edildiği ülke oldu: yaklaşık 27 milyon Sovyet insanının ölümüyle. Bu, sosyalist deneyimlerin hatalarını görmemek anlamına gelmez. Hataları (davalardaki hukuksuzluklar, işçi denetiminin zayıflığı) devrimci özeleştiriyle inceleriz. Eşitlemeyi reddederiz, eleştiriyi değil (Bölüm 29, 66.5; Protokol 6).

10. "Avrupa'yı faşizmden Müttefik orduları kurtardı."

Batı'da öğretilen tarih Normandiya çıkarmasıyla (Haziran 1944) başlar. Ama savaşın ana cephesi Doğu'daydı. Alman ordusunun büyük bölümü orada savaştı ve orada yenildi. Stalingrad (1942-43) ve Kursk (1943) Normandiya'dan önceydi. Bunun yanında işgal altındaki Avrupa'nın her yerinde işçi sınıfı ve yoksul köylülük örgütlü bir direniş kurdu. Yugoslavya ve Arnavutluk kendi partizan ordularıyla kurtuldu. Yunanistan'da EAM-ELAS ülkenin büyük bölümünü kurtarmıştı. Kuzey İtalya'nın kentlerini 25 Nisan 1945 ayaklanmasıyla partizanlar kurtardı. Amsterdam'ın Şubat Grevi, Belçika'nın 100.000'ler grevi, Fransa'nın FTP-MOI'si, Torino'nun Mart 1943 grevleri faşizmin içeriden de sarsıldığını gösterdi. "Müttefiklerin zaferi" anlatısı bu direnişi görünmez kılar. Neden? Çünkü savaştan sonra aynı

direnişçiler silahsızlandırıldı, hükümetten atıldı, Yunanistan'da hapse ve sürgüne gönderildi. Kurtuluşu yapanlar ile kurtuluştan sonra iktidara oturanlar farklıydı. Tarih kitaplarından silinen de ilkleridir (Bölüm 29-40; beşinci tez).

Refah ve Soğuk Savaş

11. "Refah devleti Keynes'in eseri ve kapitalizmin başarısıdır."

Keynes ve Beveridge refah devletinin teknik adlarıdır, kaynağı değil. Sosyal güvenlik, ulusal sağlık hizmeti, kamulaştırmalar, eş yönetim ve kırk saatlik hafta üç gücün bileşkesidir. Birincisi, antifaşist savaştan örgütlü, silahlı ve saygın çıkan işçi sınıfı. İkincisi, Doğu'da kapitalizmin kaldırıldığı, tam istihdam ve parasız sağlık vaat eden bir sistemin varlığı: Batı burjuvazisinin kendi işçisinin Doğu'ya bakmasını önleme ihtiyacı. Batı Almanya'da Hristiyan demokratların 1947 Ahlen Programı'nda "kapitalist sistem Alman halkının çıkarlarına uygun değildir" yazması bunun çarpıcı kanıtıdır. Üçüncüsü, uzun büyüme dalgası, ucuz enerji ve sömürgelerden ve göçmen emeğinden akan değer. Hakların zamanlamasına bakın: 1944-48 ve 1968-75, yani sınıf mücadelesinin yükseldiği iki an. En önemli kanıt da şudur: korku bitince haklar geri alındı. 1973 sonrası saldırı ve 1989 sonrası hızlanan sökülme, refah devletinin kapitalizmin doğal bir başarısı değil, zorla alınmış bir taviz olduğunu gösterir (Bölüm 46, 54).

12. "İskandinav ülkeleri sosyalisttir."

İskandinav modeli gerçek kazanımlar içerir: güçlü sendikalar, yüksek sendikalaşma, geniş kamusal hizmetler, düşük eşitsizlik. Ama sosyalizm değildir. Üretim araçları özel mülkiyettedir, büyük aileler ve holdingler (İsveç'te Wallenberg ailesinin ağırlığı bilinir) ekonominin kilit noktalarını elinde tutar. Bu modelin kendisi de bir sınıf mücadelesinden doğdu: İsveç'te 1931 Ådalen'de askerler grevci işçilere ateş açtı ve beş kişi öldü. Ardından gelen Saltsjöbaden Anlaşması (1938) sermaye ile emek arasında bir uzlaşmaydı. Sosyal demokrasinin mülkiyet sorusuna en çok yaklaştığı an, 1970'lerde ücretli fonlarıyla şirket hisselerinin kademeli olarak işçilere geçmesini öngören Meidner Planı'dır. Sermaye buna 1983'te büyük bir yürüyüşle karşı saldırıya geçti, plan budandı ve gömüldü. 1990'lardan sonra okullar, sağlık ve emeklilik özelleştirildi. Doğru ad şudur: güçlü sendikalı, yüksek vergili bir kapitalizm. Ve mülkiyete dokunmayan her kazanım gibi, geri alınabilir bir kazanım (Bölüm 51).

13. "Soğuk Savaş'ta Batı'nın sendikaları özgür, Doğu'nunkiler bağımlıydı."

Doğu'nun sendikaları gerçekten bağımsız değildi. Revizyonist rejimlerde sendikalar partinin kararlarını işyerine taşıyan "iletim kayışları"na dönüştü (FDGB ve benzerleri) ve bunu açıkça eleştiriyoruz. Ama Batı'nın tablosu da "özgür sendikacılık" masalına uymaz. 1945'te Avrupa işçi hareketi tek bir dünya federasyonunda, DSF'de birleşmişti. Bu birlik ABD hükümeti, AFL ve CIA eliyle, Marshall Planı'na bağlı olarak bilinçli biçimde bölündü. Fransa'da Force Ouvrière CGT'den ayrıldı, İtalya'da birleşik CGIL parçalandı ve CISL doğdu. CIA'nın eski yöneticisi Tom Braden 1967'de bu finansmanın bir kısmını kendisi itiraf etti. Anthony Carew'in araştırmaları, AFL'nin Avrupa'daki temsilcisi Irving Brown'ın rolünü belgeledi. Türkiye'de Türk-İş'in kuruluşu da bu çizginin parçasıdır. Yani iki yanda da sendikaların bağımsızlığı bir devletin ihtiyacına feda edildi. Ölçütümüz bir blok değil, tabanın denetimidir: sendika kimin adına konuşuyor, kararı kim alıyor (Bölüm 44, 45)?

Doğu'da sosyalizm ve çözülüş

14. "Kruşçev destalinizasyonla sosyalizmi demokratikleştirdi."

1956'daki 20. Kongre'de Kruşçev'in "gizli konuşması" kişi kültünü eleştirme adına sosyalist inşanın bütün dönemini karaladı. Ama asıl dönüşüm konuşmada değil, ardından gelen tezlerde ve reformlardaydı. "Kapitalizmden sosyalizme barışçıl ve parlamenter geçiş" ve "barış içinde bir arada yaşama" sınıf mücadelesinin yerine kondu. 1961'deki 22. Kongre'de "bütün halkın devleti" ve "bütün halkın partisi" ilan edildi: proletarya diktatörlüğü resmen terk edildi. 1965 Kosigin reformuyla kâr işletmelerin ana başarı ölçütü yapıldı, yöneticilere ikramiye ve özerklik verildi, ücret farkları açıldı. Bu süreçte işçinin fabrikadaki söz hakkı artmadı, azaldı. Alan açılan işçi değil, bürokrasiydi. Bürokrasi, üretim araçları üzerinde fiilî tasarrufu elinde tutan yeni bir burjuvaziye dönüştü. Aynı yıllarda Macaristan (1956) ve Çekoslovakya (1968) tanklarla bastırıldı. "Demokratikleşme" anlatısı, restorasyonun başlangıcını özgürleşme diye sunar (Bölüm 57). Bu bir kişinin iyi ya da kötü niyeti değil, bir sınıf ilişkisinin değişmesidir.

15. "Sosyalizm ekonomik olarak başarısız olduğu için çöktü; kapitalizm kazandı."

İki farklı şeyi ayırmak gerekir. 1917'den 1950'lerin ortasına dek sosyalizmin inşası, geri bir tarım ülkesini yirmi yılda sanayi gücüne çevirdi, faşizmi yenecek savaş ekonomisini kurdu, yıkılan ülkeyi yeniden inşa etti, okuma yazmayı, sağlığı ve eğitimi evrenselleştirdi. Bu dönemin büyüme hızları kapitalist dünyada eşi az görülen hızlardı. 1989-91'de çöken ise bu düzen değil, 1956'dan sonra piyasa kategorilerine, kâr ölçütüne ve Batı kredisine bağlanmış revizyonist ekonomiydi. Polonya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve DDR Batı bankalarına ağır borçlandı. Borç servisi ihracatı yuttu, kemer sıkma işçiye kesildi. "Kapitalizm kazandı" cümlesinin sonucuna da bakın: Doğu Avrupa'da sanayi çöktü, işsizlik patladı, Rusya'da erkek yaşam beklentisi 1990'ların ortasında 60'ın altına düştü, milyonlar Batı'ya göç etti. Kazanan, nomenklaturadan mülk sahibine dönüşen kesim ve Batı sermayesi oldu. İşçiler için bu bir zafer değil, ikinci bir yenilgiydi (Bölüm 57, 66, 71).

16. "DDR bir Stasi devletinden başka bir şey değildi." / "DDR bir sosyal cennetti."

İki kalıp da tek boyutludur ve ikisi de işimize yaramaz. DDR Alman topraklarında kapitalizmin kaldırıldığı ve Nazi kadrolarının devletten, yargıdan ve okuldan büyük ölçüde temizlendiği tek deneyimdi. Tam istihdam, kreş ağı, dünyanın en yüksekleri arasında kadın istihdamı, parasız sağlık ve eğitim, 1972'de kürtaj hakkı, düşük kira gerçek kazanımlardı. Aynı devlet 17 Haziran 1953'te inşaat işçilerinin grevini Sovyet tanklarıyla bastırdı, 1961'de Duvar'ı ördü, işçinin kendi sesine karşı yaygın bir gözetim aygıtı kurdu (1989'da ~91.000 kadrolu çalışan ve ~170.000-190.000 gayriresmî muhbir; doğrulanacak). Sendikası bağımsız değildi, işçinin fabrikada söz hakkı yoktu, çevreyi yıktı (Bitterfeld). İkisi birlikte anlatılmazsa ne DDR anlaşılır ne de bugünkü Doğu Almanya. Bugün Doğu'da yaşayanların bir kısmı hem Stasi'yi hatırlar hem kaybedilen güvenceyi arar. Bu çelişki değil, gerçeğin kendisidir (Bölüm 58, 79).

17. "Yugoslavya'yı kadim etnik nefretler parçaladı."

Bu anlatı, 1990'larda Batı basınında ve diplomasisinde çok kullanıldı: Balkanlar zaten hep kaynayan bir kazandı, Tito'nun demir eli çekilince eski nefretler patladı. Olgular başka bir şey söyler. Yugoslavya'nın halkları kırk yıl boyunca aynı fabrikalarda çalıştı, karma evlilikler yaptı, aynı mahallelerde yaşadı. Çözülüşün kökü ekonomideydi: "öz yönetim" adıyla kurulan piyasa sosyalizmi işletmeleri ve cumhuriyetleri birbiriyle rekabet eden birimlere çevirdi. Bölgesel eşitsizlik büyüdü (Slovenya ile Kosova arasındaki uçurum). 1980'lerde yaklaşık 20 milyar dolarlık dış borç, IMF programları ve reel ücret kaybı geldi. 1987-88'de büyük bir grev dalgası yaşandı. Cumhuriyet bürokrasileri bu işçi öfkesini milliyetçiliğe kanalize etti ve birer ulusal burjuvaziye dönüştü.

Almanya'nın erken tanıması emperyalist müdahalenin ilk adımıydı. Etnik temizlik ve Srebrenica soykırımı, toplumsal mülkiyetin ve toprağın yeni ulusal burjuvaziler arasında zorla paylaşılmasıdır. Nefret kadim değildi. Üretildi (Bölüm 61).

18. "Yugoslavya sosyalizmin en demokratik modeliydi."

Yugoslav "öz yönetimi" Batı'da ve bir kısım solda uzun süre "bürokratik olmayan sosyalizm" diye sunuldu. Kâğıt üzerinde işçi konseyleri vardı. Pratikte kararlar giderek müdürlerin, teknokratların ve bankaların elinde toplandı, işçi konseyleri biçimselleşti. İşletmeler birbirleriyle piyasada rekabet etti, gelir kâra göre dağıtıldı. 1965 piyasa reformundan sonra işsizlik kalıcılaştı ve sosyalist olduğunu söyleyen bir ülke, kendi işçilerini Almanya'ya ve Avusturya'ya yedek emek olarak ihraç etti. Tito önderliği 1948'den sonra ABD'den kredi ve askerî yardım aldı, 1953'te iki NATO üyesiyle (Türkiye ve Yunanistan) Balkan Paktı'nı imzaladı. Kominform yanlılarını Goli Otok kampına gönderdi. 1968'de Belgrad öğrencileri "kızıl burjuvaziye" karşı yürüdü: eleştiri içeriden doğrulanmıştı. Demokrasinin ölçüsü bir yasadaki "konsey" sözcüğü değil, üretim araçları üzerinde kararı fiilen kimin verdiğidir. Yugoslavya'da bu giderek işçi değildi (Bölüm 61.2-61.3).

Neoliberalizm ve bugünün Avrupası

19. "Thatcher İngiliz ekonomisini kurtardı."

Kimin ekonomisini? Thatcher döneminde işsizlik üç milyonu aştı. Kuzey İngiltere'nin, İskoçya'nın ve Galler'in maden ve sanayi kentleri çöktü, bir kuşak iş bulamadan büyüdü. 1984-85 madenci grevi önceden hazırlanmış bir planla (Ridley Planı: kömür stokları, özel polis birlikleri) yenildi. Kamu şirketleri (telefon, gaz, çelik, su, elektrik) özelleştirildi. Belediye konutları "Satın Alma Hakkı" ile satıldı ve bugün bu konutların önemli bir kısmı özel ev sahiplerinin elinde kiraya veriliyor. 1986'daki "Big Bang" finansı serbestleştirdi ve Londra'yı küresel finans merkezine çevirdi. Kurtarılan, City'nin finans sermayesi ve mülk sahipleriydi. Emeğin milli gelirdeki payı düştü, eşitsizlik büyüdü, sendikalar kırıldı. Bu bir iktisat politikası değil, sınıflar arası güç dengesini sermaye lehine yeniden kurma programıydı (Harvey). Bedelini ödeyen bölgeler, 2016'da Brexit'e "evet" diyen ve bugün aşırı sağın avlandığı eski sanayi havzalarıdır (Bölüm 67.2, 70.4).

20. "Kohl Almanya'yı birleştirdi, Doğu Almanlara refah getirdi."

Kohl'un vaadi "çiçek açan manzaralar"dı. Gerçekleşen, Treuhand'dı. Yaklaşık 8.500 kamu işletmesi birkaç yıl içinde özelleştirildi ya da kapatıldı, iki buçuk milyonu aşkın iş kaybedildi (rakamlar doğrulanacak), mülkiyetin büyük kısmı Batı Alman sermayesine geçti. 1 Temmuz 1990 para birliği Doğu sanayisini bir gecede rekabet dışı bıraktı. 1990'larda Doğu'da işsizlik %15-20'ye çıktı ve en çok kadınları işgücünden itti. Birleşme bir anayasa yapımı değil, Temel Yasa'nın 23. maddesiyle "katılım" oldu: Doğu'nun hiçbir kurumu, hiçbir kazanımı ortak anayasaya taşınmadı. Maliyeti "dayanışma vergisi" ve sosyal sigorta kasalarıyla bütün Almanya'nın işçilerine ödetildi. Bugün Doğu ücretleri hâlâ Batı'nın gerisinde, Doğulular üst düzey mevkilerde küçük bir azınlık. Birleşen iki devlet değil, bir sermayenin yeni bir pazarı ve ucuz emek bölgesiydi. Bu kaybın hesabını soracak bir sol bulunamayan yerde öfke AfD'ye aktı (Bölüm 67.3, 71, 79).

21. "Hartz reformları Almanya'yı 'Avrupa'nın hasta adamı' olmaktan kurtardı."

Bu anlatıya göre Schröder hükümetinin Gündem 2010'u işsizliği düşürdü ve Alman ihracat mucizesini yarattı. Olan şudur: işsizlik yardımı kısaltıldı, sosyal yardımla birleştirilip asgari geçim düzeyine indirildi, "uygun iş" dayatmaları ve yaptırımlar geldi, geçici iş ajansları ve "mini işler" serbest bırakıldı.

Sonuç, çalışanların yaklaşık beşte birini kapsayan bir düşük ücret sektörüdür (doğrulanacak). İşsizlik düştü, çünkü işsizler her koşulda iş kabul etmeye zorlandı. İhracat büyüdü, çünkü Alman ücretleri bastırıldı. Bu, Güney Avrupa'nın borçlanmasının ve avro krizinin öteki yüzüdür. Hartz'ın asıl işlevi işsizi değil çalışanı disipline etmekti: işini kaybedersen düşeceğin yer bu kadar derin. Bu, 16. yüzyılın serserilik yasalarından 1834 çalışma evlerine uzanan beş yüz yıllık disiplin hattının bugünkü halkasıdır. Ve bunu sağ değil, bir SPD-Yeşiller hükümeti yaptı. Türkiye'deki karşılığı 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu'dur (Bölüm 69.1, 69.9).

22. "Avrupa Birliği bir barış projesi ve halkların birliğidir."

AB'nin kuruluş belgesine bakın: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1951), Ruhr ağır sanayisinin ve Fransız çelik sermayesinin ortak denetimidir. Soğuk Savaş'ta, ABD'nin himayesinde ve komünizme karşı kuruldu. 1980'lerde Volvo, Philips, Fiat, Siemens gibi şirketlerin patronlarının kurduğu Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası Tek Pazar programını yazdı. Maastricht (1992) bütçe ve borç kurallarını, bağımsız merkez bankasını ve sermayenin tam serbest dolaşımını ulusal sınıf mücadelesinin erişemeyeceği antlaşmalara kilitledi. Avrupa Anayasası 2005'te Fransa ve Hollanda'da reddedildi, aynı içerik Lizbon Antlaşması olarak halka sorulmadan geçirildi. Laval ve Viking kararları (2007) grev hakkını hizmet serbestisinin altına koydu. Troyka Yunanistan'ı teslim aldı. Bugün AB kendi silahlanmasını kuran emperyalist bir bloktur. Lenin'in 1915 uyarısı geçerlidir: kapitalizm altında Avrupa Birleşik Devletleri ya olanaksızdır ya da gericidir. AB'ye karşıyız ama "ulusal egemenlik" adına değil, Avrupa işçilerinin sınır tanımayan birliği adına (Bölüm 68).

23. "Sendikalar artık gereksiz."

Bu cümleyi en çok sendikasız işyerlerinin patronları ve sendikanın ne olduğunu hiç görmemiş gençler söyler. Olgulara bakalım. Avrupa'da toplu sözleşme kapsamı ile ücret düzeyi, çalışma süresi ve iş güvenliği arasında güçlü bir bağ vardır: sözleşme kapsamının çöktüğü ülkelerde (İngiltere, Yunanistan'ın memorandum yılları) ücretler ve haklar da çöktü. Sekiz saat, hafta sonu, ücretli izin, emeklilik hakkı: hiçbiri yasa koyucunun lütfu değildir, hepsi örgütlü mücadeleyle alındı. Sendikalar zayıfladığı için gereksiz görünüyor. Gereksiz oldukları için zayıflamadılar. Sorun sendikanın kendisi değil, biçimidir: bürokratik "sosyal ortaklık" sendikası tabanını kaybetti. Ama aynı yıllarda başka bir şey de oldu: İngiltere'de temizlik ve kurye işçilerinin taban sendikaları, İtalya'da göçmen lojistik işçilerinin grevleri, Almanya'da Amazon grevleri ve hastane hareketi, 2024'te 35 saati kazanan demiryolcular. Sendika gereksiz değil, yeniden doğuyor (Bölüm 45, 70.7, 93.3).

24. "İşçi sınıfı yok oldu."

Yok olan, büyük fabrika, maden ve tersane çevresinde kurulmuş belirli bir işçi sınıfı biçimidir: onun mahalleleri, partileri, kulüpleri. İşçi sınıfının kendisi yok olmadı, **parçalandı ve yeniden bileşti.** Avrupa'da ücretli çalışanların nüfus içindeki payı bugün tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar yüksektir. Hemşire, öğretmen, kurye, depo işçisi, çağrı merkezi çalışanı, temizlik işçisi, bakıcı, yazılımcı, veri etiketleyici: hepsi üretim araçlarından yoksundur, yaşamak için emek gücünü satmak zorundadır ve başkalarının emeği üzerinde sermaye adına belirleyici denetim yetkisi taşımaz. Bölüm 0.2'deki üç ölçüt budur. Yeni işçi sınıfı daha kadın, daha göçmen, daha güvencesiz ve daha dağınıktır. Ama sermayenin en kritik halkaları (lojistik, enerji, bakım, veri merkezleri) onun elindedir. "Sınıf bitti" diyen, yakanın rengine bakıyor, üretim araçlarıyla ilişkiye değil. Gorz'un 1980'deki "İşçi Sınıfına Veda"sından kırk yıl sonra işçi sınıfı dünya ölçeğinde her zamankinden kalabalık (Bölüm 70, 76.8).

25. "Beyaz yakalılar işçi değildir; prekarya da yeni bir sınıftır."

Sınıfı belirleyen gömleğin rengi, diploma ya da ofiste çalışmak değil, üretim araçlarıyla kurulan ilişkidir. Bir yazılımcı, bir mühendis, bir banka çalışanı kendi geçimini sağlayacak üretim araçlarına sahip değilse ve emek gücünü ücret karşılığında satıyorsa ücretli emekçidir. Son kırk yılda performans ölçümü, proje bazlı çalışma, taşeronlaşma ve algoritmik denetim bu kesimleri proletaryaya daha da yaklaştırdı. Ama dikkat: her ücretli proleter değildir. Maaşla çalışan bir CEO işe alır, çıkarır, yatırım kararı verir ve kârdan hisse alır. O, sermaye adına denetim yapar. Prekarya ise ayrı bir sınıf değil, proletaryanın güvencesiz biçimidir. Standing'in "yeni tehlikeli sınıf" tezi güvencesizliği doğru teşhis eder, ama güvencesiz kuryeyi güvenceli fabrika işçisinden ayrı bir sınıf gibi göstererek sınıfı böler. Güvencesizlik, sermayenin bütün işçi sınıfına uyguladığı bir disiplin tekniğidir (Bölüm 0.2, 70.5-70.6).

26. "İşçiler milliyetçidir; bu yüzden sağa oy veriyorlar."

Bu cümle iki yanlışı birleştirir. Birincisi, sağa oy veren işçiler işçi sınıfının çoğunluğu değildir. Avrupa'nın birçok ülkesinde işçi sınıfının en büyük kesimi hiç oy kullanmıyor: seçime katılmama oranı en çok yoksul mahallelerde yüksektir. İkincisi, aşırı sağa yönelişin kökü "işçinin doğası" değil, maddi bir boşluktur. *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?* yazımızda beş mekanizmayı saydık: örgütsel boşluk (sendikanın, partinin, mahalle derneğinin çekilmesi); işçinin koruma taleplerinin yabancı düşmanlığıyla yeniden paketlenmesi; sınıfı bölme taktikleri; hak yerine yukarıdan yardım vaadi; solun tekrarlanan geri çekilmeleri. Refah devletini sosyal demokrasi söktü, sanayi kentlerini kimse korumadı. Bu kaybın hesabını soracak bir sol örgüt bulamayan yerde öfke milliyetçiliğe aktı. Bulduğu yerde (eski DDR'nin büyük kentlerinde genç kuşak) sola döndü. Marx 1870'te yazmıştı: İngiliz işçisinin İrlandalı işçiye düşmanlığı, egemen sınıfın iktidarını koruyan gizli güçtür (Bölüm 78.2, 78.5).

27. "Göçmenler ücretleri düşürüyor ve işlerimizi alıyor."

Ücretleri düşüren göçmen değil, göçmenin **hakları olmayan** bir işçi olarak çalıştırılmasıdır. Aynı işi yapan iki işçiden birinin oturum izni işverene bağlıysa, dili yoksa, sendikaya giremiyorsa, kâğıtsızsa, patron karşısındaki pazarlık gücü sıfıra yakındır. Sermaye bu işçiyi ücretleri bastırmak için kullanır. Yani vatandaşlık ve oturum statüsü bir ücret belirleme mekanizmasıdır (Bölüm 77, T39). Çözüm sınırları kapatmak değil, bu mekanizmayı kırmaktır: aynı işe aynı ücret, göçmenlerin sendikalarda örgütlenmesi, oturum ve çalışma izninin işverenden koparılması. Tarih bunu defalarca gösterdi. 1893'te Aigues-Mortes'ta Fransız işçiler İtalyan işçileri katletti; bu kıyım hiçbir Fransız işçinin durumunu düzeltmedi. 1973'te Ford Köln'de Türkiyeli işçiler greve çıktığında karşılarında sendika, işçi konseyi ve polis birlikte duruyordu. Oysa grev bütün işçiler içindi. Pierburg'da aynı yıl göçmen kadın işçiler ve Alman işçiler birlikte kazandı. Bölünmüş işçi her zaman kaybeder. "Göçmen karşıtı sol" da bu yüzden bir yanılgıdır (Bölüm 15, 77.5, 85.3).

28. "Konut krizi arz eksikliğinden kaynaklanıyor; daha çok inşaat çözer."

Engels bu soruya 1872'de *Konut Sorunu*'nda yanıt vermişti: konut sorunu bir arz sorunu değil, mülkiyet sorunudur. İspanya'da milyonlarca konut boş dururken tahliyeler sürüyor. Barselona, Lizbon ve Amsterdam'da konutlar kısa dönem kiralamaya ve turizme açıldı. Almanya'da belediye ve sendikal konut şirketleri 1990'lardan itibaren fonlara satıldı. Vonovia, Blackstone gibi dev şirketler konutu finans sermayesinin varlık sınıfına çevirdi. AB'de 2015-2025 arasında konut fiyatları %64,9, kiralar %21,8 arttı (Eurostat; blog yazımızdaki veri, doğrulanacak). Ücretler bu hızla artmadı. Kira yeni değer üretmez. Ücretin bir kısmını ikinci kez, bu kez mülk sahibine aktarır. Daha çok inşaat, eğer kâr için yapılırsa, yine lüks konut ve yine spekülasyon demektir. Barselona'da kira tavanı kiraları düşürdü. Viyana, kamusal ve kooperatif konut sayesinde hâlâ Avrupa'nın en erişilebilir başkentlerinden biri. Çözüm, büyük konut şirketlerinin kamulaştırılması, kamusal konut ve kira denetimidir (Bölüm 75).

29. “Silahlanma güvenliğimiz için zorunludur.”

AB’nin “Avrupa’yı Yeniden Silahlandır” planı 800 milyar avroluk bir hedef koydu (Mart 2025). NATO GSYH’nin %5’ini savunmaya ayırma hedefini benimsedi (Haziran 2025). Almanya savunma harcamalarını anayasal borç freninin dışına çıkardı. Aynı dönemde sağlık, eğitim, emeklilik ve kalkınma yardımında kesintiler geldi. Kimin güvenliği? Rheinmetall’in satışları ve sipariş birikimi rekor kırdı, silah tekellerinin borsa değerleri katlandı. Rosa Luxemburg 1913’te militarizmi sermaye için bir “birikim alanı” olarak çözümlemişti: devlet bütçesinden garantili pazar. Silahlanmanın bedelini işçi iki kez öder: bütçeden kesilen hakla ve cepheye gönderilen çocuğuyla. Almanya’da askerlik yasasına karşı okul grevine çıkan liseliler bunu herkesten iyi anladı. 1914’ün dersi ortadadır: savaş kredilerine “evet” diyen işçi partileri kendi sınıflarını siperlere gönderdi. Bugün savaş kredilerine “hayır” demek, silahlanma bütçelerine ve asker ocağına “hayır” demektir (Bölüm 16, 74.A, 92.1).

30. “Yapay zekâ işçiyi gereksiz kılacak; bir ‘gereksizler sınıfı’ doğuyor.”

“Gereksizler sınıfı” söylemi (Harari’nin yaygınlaştırdığı biçimiyle) teknolojiyi özerk bir güç gibi sunar. Oysa yapay zekâ, geçmiş kuşakların emeğinin, bilgisinin ve verisinin birikmiş biçimidir, yani ölü emektir. Marx’ın *Grundrisse*’deki “Makineler Üzerine Fragman”ında dediği gibi toplumun genel zekâsı makinelerde nesneleşir ve sermaye tarafından gasp edilir. Bu olanak herkesin çalışma süresini kısaltmak için de kullanılabilir. Kapitalizm onu işsizliğe ve yoğunlaşan sömürüye çevirir. “Gereksiz” olan toplumsal yarar değil, kârlılık hesabıdır. Hemşire, öğretmen ve bakıcı toplum için gereksiz değildir. Sadece kâr getirmezler. Ayrıca “otomasyon”un arkasında görünmeyen bir insan emeği var: Kenya’da, Filipinler’de, Hindistan’da ve Venezuela’da düşük ücretle model eğiten ve içerik denetleyen işçiler. Yapay zekâ işçi sınıfını ortadan kaldırmıyor, onu dünya ölçeğinde genişletiyor ve denetimin yeni aracı oluyor (zihinsel Taylorizm). Sorun teknoloji değil, mülkiyettir (K8.E, 69.9, 76.8; Sonuç).

31. “Ostalgie, Doğuluların eski rejime duyduğu özlemdir.”

Ostalgie çoğu zaman tüketim nostaljisine indirgenir: Ampelmännchen, Spreewald turşusu, *Good Bye Lenin!*. Anketler, eski Doğu Bloku’nda “eski sistem daha iyiydi” diyenlerin oranının yüksek olduğunu gösteriyor (Pew 2009 ve 2019; doğrulanacak). Ama bu özlemin içeriğine bakınca başka bir şey görünür: iş güvencesi, parasız kreş, düşük kira, işyerindeki kolektif, toplumsallaşmış boş zaman. Yani özlem bir rejime, Stasi’ye, Duvar’a değil, **kaybedilen toplumsal haklara ve ilişkilere** duyuluyor. Aynı insanlarda baskı hafızası ile güvence hafızası yan yana yaşıyor. Asıl önemli olgu şudur: 2025’te Almanya’da 18-24 yaş grubunda Die Linke birinci parti oldu. DDR’yi hiç yaşamamış bu kuşak DDR’nin haklarını talep ediyor ama DDR’yi yeniden istemiyor. Kira, güvencesizlik ve iklim krizi onu sola itiyor. Bu eski düzene özlem değil, yeni bir sosyalizm arayışıdır. Soru şu: bu özlemi sağın “Doğu kimliği” söylemi mi, solun “kamusal hakları geri al” programı mı örgütleyecek (Bölüm 79.3, 79.5)?

Emperyalizm ve Türkiye

32. “Avrupa’nın refahı yalnızca kendi çalışkanlığının ve buluşlarının ürünüdür.”

Avrupa’nın refahını Avrupa işçi sınıfı yarattı ve onu mücadeleyle paylaştırdı. Ama bu refah beş yüz yıl boyunca dünyanın geri kalanından çekilen değerle de beslendi. Potosí’nin gümüşü, on iki milyonu aşkın insanın Atlantik’ten köle olarak taşınması, Manchester’ın dokuma fabrikalarına pamuk yetiştiren plantasyonlar, İngiliz Hindistanı’ndan akan servet, Hollanda’nın Endonezya’daki zorla ekim sistemi, II. Leopold’ün Kongo’sunda kesilen eller, Namibya’daki soykırım. Bugün de CFA frangı, eşitsiz ticaret, Kongo’nun kobaltı ve Bangladeş’in hazır giyim işçileri bu zincirin halkalarıdır. Rana Plaza’da (2013) Avrupalı markalara üretim yapan binanın çökmesiyle 1.100’ü aşkın işçi öldü. Lenin bu ranttan akan

süper kârların bir kısmının Avrupa işçi sınıfının üst katmanını satın almaya yaradığını gösterdi. Bizim yanıtımız ikilidir: mücadele olmadan rant işçiye paylaştırılmazdı, rant olmadan burjuvazi bu ölçüde ödün vermeyi göze alamazdı. Avrupa işçisinin çıkarı ganimette değil, ganimetin kaynağı olan halklarla birliktedir (Bölüm 80-82).

33. "Almancılar zengin oldu."

Hangi Almancı, hangi işte, kaç yıl? 1961 anlaşmasıyla Almanya'ya giden işçiler İstanbul'daki Alman İrtibat Bürosu'nda dişlerine ve kaslarına kadar muayene edildi. Madenlere, dökümhanelere, bant başına, inşaata ve temizliğe gittiler. Akordla, en ağır ve en tehlikeli işlerde çalıştılar. Toplu yurtlarda kaldılar, kira sömürüsüne uğradılar. Birikim dediğimiz şey, yıllarca kendi tüketimini kısarak ve fazla mesaiyle biriktirilmiş ücretti. Türkiye burjuvazisi bu birikimden işçi dövizi olarak yararlandı ve dış açığını kapattı. "Almancı" alayı, Türkiye'deki orta sınıfın göçmen işçiye bakışıdır: yazlıkta gördüğü arabayı görür, arkasındaki otuz yılı görmez. Dönüşte küçük mülk (dolmuş, bakkal, ev) hayali çoğu zaman küçük burjuvalaşmanın değil, emekliliğini güvenceye alma çabasının ürünüydü. 1983'te Kohl hükümeti dönene 10.500 mark verdi ve yüz binlerce işçi döndü. Bir kısmı gerçekten bir şey kurdu, bir kısmı hiçbir şey kuramadan hem Almanya'da hem Türkiye'de "yabancı" oldu. Zenginleşen, onları çalıştıran sermayeydi (Bölüm 85, 89).

34. "AB üyeliği Türkiye'yi demokratikleştirir."

Bu umut 1999 adaylığı ve 2005 müzakereleriyle liberallerin ve bir kesim solun ortak inancına dönüştü. Tarih bunu doğrulamadı. Avrupa'nın Türkiye'ye dönük demokrasi söylemi, Avrupa sermayesinin çıkarlarıyla uyumlu olduğu ölçüde işler. 12 Eylül'den sonra Avrupa ticaret ve silah satışını sürdürdü. AİHM'in Türkiye aleyhine kararları uygulanmadığında ilişkiler bozulmadı. 2016'da AB, Türkiye'yi mülteci mutabakatıyla kendi sınır bekçisi yaptı ve bu süreçte demokrasi eleştirileri sessizleşti. Gümrük Birliği (1996) ile Türkiye, AB'ye üye olmadan onun tedarik zincirinin ucuz emek halkası oldu: "AB standartları" mallara uygulandı, işçilere uygulanmadı. Bugün Avrupa sağının Türkiye düşmanlığı ile Türk milliyetçiliğinin Avrupa düşmanlığı birbirini besleyen iki gerici söylemdir. Demokrasi dışarıdan ithal edilmez. Türkiye'de de Avrupa'da da örgütlü işçi sınıfının mücadelesiyle alınır. Tavrımız "AB'ye evet ya da hayır" ikileminin dışında, enternasyonalist birliktir (Bölüm 87, 88).

35. "İklim krizi bireysel tüketimle, yeşil yatırımlarla ve karbon piyasalarıyla çözülür."

Bu anlatı sorunu vatandaşın alışveriş sepetine ve şirketin "yeşil" yatırım kararına bırakır. Oysa emisyonların dağılımı sınıfsaldır: küresel ölçekte en zengin %10'un tarihsel emisyonların yaklaşık yarısından sorumlu olduğu tahmin ediliyor (~%48-52; doğrulanacak). Karbon piyasaları kirletme hakkını alınıp satılabilir bir metaya çevirdi. Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması Avrupa sanayisini korurken, faturayı Küresel Güney'in çelik, çimento ve gübre ihracatına ve Avrupa'nın içinde yoksul hanelere kesiyor. Fransa'da Sarı Yelekler hareketi bir akaryakıt vergisine karşı başladı. Avrupa'nın "temiz" enerjisi Kongo'nun kobalt madenlerinde, Sırbistan'da Jadar'da planlanan lityum projesinde, Güney Amerika'nın lityum üçgeninde kirlenen topraklarla üretiliyor: metabolik yarık kapanmıyor, yer değiştiriyor. Çözüm bireysel vicdan değil, toplumsal mülkiyet altında planlı bir dönüşüm ve bedelin sermayeye ödetilmesidir. Bunun öznesi de madenci, otomotiv işçisi ve iklim hareketinin ittifakıdır (Bölüm 68.11, EK K).

EK I: Kaynakça

Bu kaynakça planın "Temel Kaynakça"sını ve bölümlerin içinde anılan kaynakları tematik başlıklar altında toplar. Biçim şöyledir: yazar, eserin adı, parantez içinde **özgün** yayın yılı ve gerekiyorsa kısa bir not. Türkçe çevirisi olduğundan emin olduğumuz eserleri Türkçe adıyla, ötekileri özgün adıyla verdik. Yayın yılından emin olmadığımız yerde yıl yazmadık. Yayınevi ve çeviri künyelerini bilerek yazmadık: aynı eserin birden çok çevirisi ve baskısı var. Okur, kütüphanede ya da sahafta bulduğu çeviriyi kullanabilir. Künye doğrulaması 1.1 sürümünün işidir (bkz. Bölüm 5, "Türkçe kaynak taraması").

"(eleştirel okumayla)" notu, eserin bu kitabın çizgisinden farklı ya da karşıt bir yerden yazıldığını, ama olguları ya da tartışması için okunması gerektiğini gösterir. "(tarihsel belge olarak)" notu, eserin bir tarafın kendi belgesi olarak okunduğunu gösterir.

1. Klasikler

- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Komünist Parti Manifestosu* (1848).
- Engels, Friedrich. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845).
- Engels, Friedrich. *Almanya'da Köylü Savaşı* (1850).
- Marx, Karl. *Kapital*, I. cilt (1867). Özellikle 10. bölüm (iş günü), 13-15. bölümler (makine ve büyük sanayi), 21. bölüm (parça başı ücret), 23. bölüm (sermaye birikiminin genel yasası), 24. bölüm (sözde ilkel birikim).
- Marx, Karl. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* (1850).
- Marx, Karl. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852).
- Marx, Karl. *Fransa'da İç Savaş* (1871).
- Marx, Karl. *Gotha Programının Eleştirisi* (1875 yazıldı, 1891'de yayımlandı).
- Marx, Karl. Uluslararası İşçi Derneği *Açılış Bildirgesi* (1864).
- Marx, Karl. Meyer ve Vogt'a mektup (9 Nisan 1870): İngiliz ve İrlandalı işçi.
- Engels, Friedrich. Marx'a mektup (7 Ekim 1858) ve Kautsky'ye mektup (12 Eylül 1882): İngiliz proletaryasının "burjuvalaşması" ve sömürge tekeli.
- Lenin, V. İ. *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916 yazıldı, 1917'de yayımlandı).
- Lenin, V. İ. *Devlet ve Devrim* (1917).
- Lenin, V. İ. *Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky* (1918).
- Lenin, V. İ. *İkinci Enternasyonal'in Çöküşü* (1915). Devrimci durumun ölçütleri.
- Luxemburg, Rosa. *Sosyal Reform mu Devrim mi?* (1899).
- Luxemburg, Rosa. *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* (1906).
- Luxemburg, Rosa. *Junius Broşürü: Sosyal Demokrasinin Krizi* (1916).
- Luxemburg, Rosa. *Rus Devrimi* (1918 yazıldı, 1922'de yayımlandı).
- Luxemburg, Rosa. "Berlin'de Düzen Hüküm Sürüyor" (*Die Rote Fahne*, 14 Ocak 1919).
- Liebknecht, Karl. *Militarizm ve Antimilitarizm* (1907).
- Liebknecht, Karl. "Asıl düşman kendi ülkemizde!" (Mayıs 1915 bildirisi).
- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri* (1929-1935 yazıldı). Hegemonya, mevzi savaşı, Sezarizm, organik aydınlar.

- Dimitrov, Georgi. Komünist Enternasyonal 7. Kongresi raporu: “Faşizmin Saldırısı ve Komünist Enternasyonal’in Görevleri” (1935).
- Troçki, Lev. Almanya üzerine yazılar (1930-1933) (eleştirel okumayla).

2. Sınıf tarihi

- Thompson, E. P. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963).
- Hobsbawm, Eric. *Devrim Çağı: 1789-1848* (1962).
- Hobsbawm, Eric. *Sermaye Çağı: 1848-1875* (1975).
- Hobsbawm, Eric. *İmparatorluk Çağı: 1875-1914* (1987).
- Hobsbawm, Eric. *Aşırılıklar Çağı: Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991* (1994).
- Hobsbawm, Eric. “The Machine Breakers” (1952): Ludizm ve “isyan yoluyla toplu pazarlık”.
- Abendroth, Wolfgang. *Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung* (Avrupa İşçi Hareketinin Sosyal Tarihi) (1965).
- Eley, Geoff. *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850-2000* (2002).
- Geary, Dick. *European Labour Protest, 1848-1939* (1981).
- Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi* (1999).
- Harman, Chris. *The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923* (1982).
- Broué, Pierre. *The German Revolution, 1917-1923* (Fransızca özgün 1971).
- Claudín, Fernando. *The Communist Movement: From Comintern to Cominform* (İspanyolca özgün 1970) (eleştirel okumayla).
- Federici, Silvia. *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim* (2004) (eleştirel okumayla).
- Silver, Beverly J. *Forces of Labor: Workers’ Movements and Globalization since 1870* (2003).
- Williams, Eric. *Kapitalizm ve Kölelik* (1944).
- Michels, Robert. *Siyasal Partiler* (1911): “oligarşinin tunç yasası” (eleştirel okumayla; Bölüm 13’teki sınıfsal eleştirisiyle).
- Sternhell, Zeev. *La droite révolutionnaire, 1885-1914* (1978): Biétry ve Fransız “sarılar”ı (eleştirel okumayla).
- Brenner tartışması: feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine *Past & Present* dergisindeki 1970’ler tartışması (Bölüm 1).
- “Yaşam standardı tartışması”: Hobsbawm ↔ Hartwell (1950’ler-1960’lar) (Bölüm 4).
- Weber, Max. Doğu Elbe tarım işçileri soruşturması (1892) (Bölüm 14, odak kutusu).

3. Weimar ve faşizm

- Evans, Richard J. *Üçüncü Reich’ın Gelişi* (2003).
- Rosenhaft, Eve. *Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence, 1929-1933* (1983).
- Turner, Henry Ashby. *German Big Business and the Rise of Hitler* (1985) ↔ Abraham, David. *The Collapse of the Weimar Republic* (1981) ve Reinhard Kühnl: “Sermaye Nazileri ne kadar finanse etti?” tartışması (Bölüm 24.4).
- Falter, Jürgen W. *Hitlers Wähler* (1991).
- Fromm, Erich. Weimar işçileri ve memurları üzerine 1929-1931 anketi; *Arbeiter und Angestellte am Vorabend des Dritten Reiches* adıyla 1980’de yayımlandı (Bölüm 23).

- Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış* (1941).
- Tooze, Adam. *Yıkımın Bedeli* (2006).
- Poulantzas, Nicos. *Faşizm ve Diktatörlük* (1970) (eleştirel okumayla).
- Corner, Paul. *Fascism in Ferrara, 1915-1925* (1975).
- Cardoza, Anthony L. *Agrarian Elites and Italian Fascism: The Province of Bologna, 1901-1926* (1982).
- Snowden, Frank M. Apulia ve Toskana'da tarım işçileri ve faşizm üzerine çalışmaları.
- Preston, Paul. *The Spanish Civil War* (genişletilmiş son baskısıyla).
- Preston, Paul. *The Spanish Holocaust* (2012).
- Bolloten, Burnett. *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution* (1991) (eleştirel okumayla).
- Orwell, George. *Katalonya'ya Selam* (1938) (eleştirel okumayla).
- Thomas, Hugh. *The Spanish Civil War* (1961).
- Stalin, J. V. ve Komintern belgeleri: 6. Kongre (1928), 10. Plenum (Temmuz 1929) kararları (tarihsel belge olarak).

4. Direniş, savaş ve Soğuk Savaş

- Mazower, Mark. *Karanlık Kıta* (1998).
- Mazower, Mark. *Inside Hitler's Greece: The Experience of Occupation, 1941-44* (1993).
- Pavone, Claudio. *A Civil War: A History of the Italian Resistance* (İtalyanca özgün 1991).
- Judt, Tony. *Savaş Sonrası* (2005).
- Kolko, Gabriel. *The Politics of War* (1968).
- Carew, Anthony. *American Labour's Cold War Abroad: From Deep Freeze to Détente, 1945-1970* (2018).
- Wilford, Hugh. CIA, İngiliz solu ve kültürel Soğuk Savaş üzerine çalışmaları.
- Romero, Federico. ABD ve Avrupa sendika hareketi (1944-1951) üzerine çalışması.
- Saunders, Frances Stonor. *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı: CIA ve Kültürel Soğuk Savaş* (1999).
- Ganser, Daniele. *NATO'nun Gizli Orduları* (2005).
- Braden, Thomas. "I'm Glad the CIA Is 'Immoral'" (*Saturday Evening Post*, 1967): sendikalara ve kültür örgütlerine CIA finansmanının itirafı (Bölüm 44; belge ve aktarım ayrımıyla).
- Ulusal Direniş Konseyi (CNR) programı, "Les Jours heureux" (15 Mart 1944).
- AVNOJ kararları (1942, 1943); Peza Konferansı (1942) ve Vatan Cephesi programı (1942) (tarihsel belge olarak).
- Hirschon, Renée. *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus* (1989).
- Mazower, Mark. *Selanik: Hayaletler Şehri* (2004).
- KKE ve SEKE tarihleri (tarihsel belge olarak).

5. Refah ve sistem rekabeti

- Esping-Andersen, Gøsta. *Refah Kapitalizminin Üç Dünyası* (1990).
- Korpi, Walter. *The Democratic Class Struggle* (1983): güç kaynakları kuramı.

- Lindert, Peter H. *Growing Public: Social Spending and Economic Growth since the Eighteenth Century* (2004).
- Armstrong, Philip, Andrew Glyn ve John Harrison. *Capitalism Since 1945* (1991).
- Gough, Ian. *Refah Devletinin Ekonomi Politiği* (1979): toplumsal ücret.
- CDU, Ahlen Programı (1947) ve Düsseldorf İlkeleri (1949) (tarihsel belge olarak).
- Beveridge Raporu, *Social Insurance and Allied Services* (1942).

6. Doğu'da sosyalizm ve revizyonizm eleştirisi

Birincil metinler ve belgeler: - Stalin, J. V. *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* (1952). - Stalin, J. V. *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm* (1938) (tarihsel belge olarak). - Kominform kararları: Yugoslavya Komünist Partisi üzerine (Haziran 1948) ve Kasım 1949 kararı. - Hoca, Enver. 81 Parti Moskova Toplantısı'ndaki konuşma (16 Kasım 1960). - Hoca, Enver. *Yugoslav "Öz Yönetimi": Kapitalist Teori ve Pratik* (1978). - Hoca, Enver. *Emperyalizm ve Devrim* (1978). - Hoca, Enver. *Kruşçevciler* (1980). - Hoca, Enver. *Avrokomünizm Antikomünizmdir* (1980). - Çin Komünist Partisi, "Uluslararası Komünist Hareketin Genel Çizgisi Üzerine Bir Öneri" (Haziran 1963; "25 maddelik mektup") (tarihsel belge olarak). - Schürer, Gerhard ve arkadaşları. DDR'nin ekonomik durumu üzerine rapor (Ekim 1989). - Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Hersek - Sırbistan ve Karadağ davası kararı (26 Şubat 2007); Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (ICTY) Karadžić ve Mladić kararları.

Araştırmalar: - Woodward, Susan L. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War* (1995). - Samary, Catherine. *Yugoslavia Dismembered* (1995). - Ost, David. *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (2005). - Kornai, János. *The Socialist System: The Political Economy of Communism* (1992) (eleştirel okumayla). - Ghodsee, Kristen. *Red Hangover: Legacies of Twentieth-Century Communism* (2017). - Kotkin, Stephen ve Jan T. Gross. *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment* (2009) (eleştirel okumayla). - Fulbrook, Mary. *The People's State: East German Society from Hitler to Honecker* (2005). - Troçki, Lev. *İhanete Uğrayan Devrim* (1936) (eleştirel okumayla; Bölüm 66.5). - Cliff, Tony. *Rusya'da Devlet Kapitalizmi* (ilk biçimi 1948, kitap olarak 1955) (eleştirel okumayla; Bölüm 66.5). - Kagarlitsky, Boris. SSCB'nin çözülüşü ve Rusya'da restorasyon üzerine çalışmaları. - Ther, Philipp. *Europe Since 1989: A History* (Almanca özgün 2014). - Laabs, Dirk. *Der deutsche Goldrausch: Die wahre Geschichte der Treuhand* (2012). - *Chronik der Mauer* (Berlin Duvarı ölümleri veri tabanı); BStU (Stasi Kayıtları Dairesi) verileri. - Pew Research Center, eski Doğu Bloku kamuoyu araştırmaları (2009 ve 2019).

7. Neoliberalizm, Avrupa Birliği ve bugünün Avrupası

- Harvey, David. *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (2005).
- Gorz, André. *İşçi Sınıfına Veda* (1980) (eleştirel okumayla).
- Standing, Guy. *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (2011) (eleştirel okumayla).
- Milne, Seumas. *The Enemy Within: The Secret War Against the Miners* (1994).
- Eribon, Didier. *Reims'e Dönüş* (2009).
- Jones, Owen. *Chavs: The Demonization of the Working Class* (2011).
- Streeck, Wolfgang. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* (Almanca özgün 2013).
- Huws, Ursula. *Labor in the Global Digital Economy: The Cybertariat Comes of Age* (2014).
- Lenin, V. İ. "Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine" (1915).

- Engels, Friedrich. *Konut Sorunu* (1872).
- Anderson, Perry. *The New Old World* (2009).
- van Apeldoorn, Bastiaan. *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration* (2002).
- Corporate Europe Observatory raporları (Brüksel'de lobi ve "kapı döner").
- Butterwegge, Christoph. Hartz IV ve Almanya'da yoksulluk üzerine çalışmaları.
- Lessenich, Stephan. *Neben uns die Sintflut* (2016): dışsallaştırma toplumu.
- Rolnik, Raquel. *Urban Warfare: Housing under the Empire of Finance* (Portekizce özgün 2015).
- Moody, Kim. *On New Terrain: How Capital Is Reshaping the Battleground of Class War* (2017).

Gericilik, ırkçılık ve eski DDR: - Engler, Wolfgang. *Die Ostdeutschen* (1999). - Mau, Steffen. *Lütten Klein: Leben in der ostdeutschen Transformationsgesellschaft* (2019). - Mau, Steffen. *Ungleich vereint: Warum der Osten anders bleibt* (2024). - Oschmann, Dirk. *Der Osten: eine westdeutsche Erfindung* (2023). - Kowalczuk, Ilko-Sascha. *Die Übernahme: Wie Ostdeutschland Teil der Bundesrepublik wurde* (2019). - Hoyer, Katja. *Beyond the Wall: East Germany, 1949-1990* (2023). - Mudde, Cas. *The Far Right Today* (2019) (eleştirel okumayla). - NSU soruşturma komisyonlarının raporları (Federal Meclis ve eyalet meclisleri). - Deutschland-Monitor ve Federal Siyasal Eğitim Merkezi (bpb) anketleri; Leipzig elit araştırmaları.

8. Emperyalizm

- Lenin, V. İ. *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916).
- Luxemburg, Rosa. *Sermaye Birikimi* (1913), özellikle 32. bölüm: "Birikim alanı olarak militarizm".
- Hoca, Enver. *Emperyalizm ve Devrim* (1978).
- Rodney, Walter. *Avrupa Afrika'yı Nasıl Az Gelişmiş Bıraktı* (1972).
- Amin, Samir. Eşitsiz gelişme ve merkez-çevre ilişkileri üzerine çalışmaları.
- Emmanuel, Arghiri. *Eşitsiz Mübadele* (Fransızca özgün 1969).
- Patnaik, Utsa ve Prabhat Patnaik. *Capital and Imperialism: Theory, History, and the Present*.
- Fanon, Frantz. *Yeryüzünün Lanetlileri* (1961).
- Pigeaud, Fanny ve Ndongo Samba Sylla. *Africa's Last Colonial Currency: The CFA Franc Story*.
- Sivanandan, Ambalavaner. Irk, sınıf ve göç üzerine yazıları; "Biz buradayız, çünkü siz oradaydınız" sloganıyla ilişkisi (atıf).
- Hochschild, Adam. *Kral Leopold'ün Hayaleti* (1998).
- Hickel, Jason ve arkadaşları. Küresel Güney'den Kuzey'e değer transferi üzerine çalışma (*Global Environmental Change*, 2022).
- Marini, Ruy Mauro. *Bağımlılığın Diyalektiği* (İspanyolca özgün 1973) (eleştirel okumayla; Bölüm 87.A).
- Berghahn, Volker. *Der Tirpitz-Plan* (1971).
- Amnesty International, Kongo kobalt zinciri raporları; Rana Plaza ve Bangladeş Uzlaşısı belgeleri; Hollanda mahkemesinin Shell Nijerya kararı (2021).
- Draghi, Mario. *Avrupa Rekabet Gücünün Geleceği* raporu (Eylül 2024) (tarihsel belge olarak).

9. Türkiye ve Avrupa

- Abadan-Unat, Nermin. *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* (2002).

- Hunn, Karin. *“Nächstes Jahr kehren wir zurück…”: Die Geschichte der türkischen “Gastarbeiter” in der Bundesrepublik* (2005).
- Wallraff, Günter. *En Alttakiler* (*Ganz unten*, 1985).
- Castles, Stephen ve Godula Kosack. *Göçmen İşçiler ve Batı Avrupa’da Sınıf Yapısı* (1973).
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, 1881-1908* (İngilizce özgün 1983).
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)* (1984).
- Karakışla, Yavuz Selim. 1908 grevleri ve Osmanlı işçi hareketi üzerine çalışmaları.
- Sencer, Oya. *Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı* (1969).
- Keyder, Çağlar. Türkiye’de devlet ve sınıflar üzerine çalışmaları.
- Ören, Aras. Berlin şiirleri.
- Yıldız, Bekir. *Alman Ekmeği*.
- Baykurt, Fakir. *Yüksek Fırınlar*.
- DİDF ve FİDEF yayınları; TÜSTAV arşivi (tarihsel belge olarak).
- 30 Ekim 1961 Türkiye-Federal Almanya işgücü anlaşması metni; Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963) (tarihsel belge olarak).
- Bilgi Müşterekleri, *12 Eylül dosyası* ve *Bilişim Emekçisinin El Kılavuzu* (aşağıda, bölüm 15).

10. Ulusal sorunlar

- Lenin, V. İ. *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı* (1914).
- Luxemburg, Rosa. *Ulusal Sorun* (1908-1909 yazıları).
- Marx ve Engels, İrlanda ve Polonya üzerine yazılar ve mektuplar.
- Gramsci, Antonio. “Güney Sorununun Bazı Yönleri” (1926).
- Löwy, Michael. Marksizm ve ulusal sorun üzerine çalışmaları.
- Hobsbawm, Eric. *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* (1990).

11. Kuramsal omurga

- Marx, Karl. *Kapital*, I-III. ciltler (1867, 1885, 1894).
- Marx, Karl. *Artı-Değer Teorileri* (1862-1863 yazıldı).
- Marx, Karl. *Ücretli Emek ve Sermaye* (1849).
- Marx, Karl. *Ücret, Fiyat ve Kâr* (1865 konuşması).
- Lenin, V. İ. *Yaklaşan Felaket ve Onunla Nasıl Mücadele Edilmeli* (1917) ve 1917 işçi denetimi metinleri.
- Lenin, V. İ. “Büyük Başlangıç” (1919).
- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri*.
- Thompson, E. P. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963).
- Braverman, Harry. *Emek ve Tekelci Sermaye* (1974).
- Bhattacharya, Tithi (der.). *Toplumsal Yeniden Üretim Teorisi* (2017).
- Poulantzas, Nicos. *Faşizm ve Diktatörlük* (1970) (eleştirel okumayla).
- Roberts, Michael ve Deepankar Basu: kâr oranı üzerine çalışmalar (K5, G47; tartışmalı serilerle).
- Kautsky, Karl. *Tarım Sorunu* (1899).

- Engels, Friedrich. *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu* (1894).
- Lenin, V. İ. *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* (1899).
- Engels, Friedrich. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884).
- Bebel, August. *Kadın ve Sosyalizm* (1879).
- Vogel, Lise. *Marksizm ve Kadınların Ezilmesi* (1983).
- Fortunati, Leopoldina. *Yeniden Üretimin Esrarı* (İtalyanca özgün 1981).
- Dalla Costa, Mariarosa ve Selma James. *The Power of Women and the Subversion of the Community* (1972).
- Hochschild, Arlie Russell. Küresel bakım zincirleri üzerine çalışmaları.
- Cockshott, Paul ve Allin Cottrell. *Towards a New Socialism* (1993).
- Lafargue, Paul. *Tembellik Hakkı* (1880).

12. Felsefi omurga

- Marx, Karl. *1844 Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları* (1844 yazıldı, 1932'de yayımlandı).
- Marx, Karl. *Feuerbach Üzerine Tezler* (1845).
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi* (1845-1846 yazıldı).
- Marx, Karl. *Grundrisse* (1857-1858 yazıldı), özellikle "Makineler Üzerine Fragman".
- Marx, Karl. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Önsöz (1859).
- Marx, Karl. *Kapital* I (1.4: meta fetişizmi) ve III (48. bölüm: zorunluluk alanı ve özgürlük alanı).
- Engels, Friedrich. *Anti-Dühring* (1878).
- Engels, Friedrich. *Doğanın Diyalektiği* (1873-1883 yazıldı, 1925'te yayımlandı).
- Lenin, V. İ. *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* (1909).
- Lenin, V. İ. *Felsefe Defterleri* (1914-1916 yazıldı).
- Lukács, György. *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) (eleştirel okumayla).
- Mészáros, István. *Marx'ın Yabancılaşma Kuramı* (1970).

13. Analitik mercekler

- Marx, Karl. *Kapital* III, 23. bölüm (gözetim ve yönetim emeği) ve I, 23. bölüm (sermaye birikiminin genel yasası).
- Wright, Erik Olin. *Classes* (1985) (eleştirel okumayla).
- Wright, Erik Olin. "Working-Class Power, Capitalist-Class Interests, and Class Compromise" (*American Journal of Sociology*, 2000) (eleştirel okumayla).
- Silver, Beverly J. *Forces of Labor* (2003).
- Poulantzas, Nicos. *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar* (1974) (eleştirel okumayla).
- Gough, Ian. *Refah Devletinin Ekonomi Politiği* (1979).
- Castel, Robert. *Les métamorphoses de la question sociale* (1995).
- Thompson, E. P. "Zaman, İş Disiplini ve Sanayi Kapitalizmi" (*Past & Present*, 1967).
- Willis, Paul. *Okuldan İşe* (İngilizce özgün *Learning to Labour*, 1977).
- Moody, Kim. *On New Terrain* (2017): lojistik ve boğaz noktaları.
- Castles, Stephen ve Godula Kosack. *Göçmen İşçiler ve Batı Avrupa'da Sınıf Yapısı* (1973).

14. Ekoloji, Giriş ve Sonuç

Ekoloji (EK K ve K1): - Marx, Karl. *1844 Elyazmaları* ("Yabancılaşmış Emek": doğa insanın inorganik bedenidir). - Marx, Karl. *Kapital* I, 15. bölüm, 10. kesim (büyük sanayi ve tarım) ve III, 47. bölüm (metabolizmadaki "onarılamaz yarık"). - Engels, Friedrich. "Maymunun İnsana Dönüşmesinde Emeğin Rolü" (1876; *Doğanın Diyalektiği* içinde). - Liebig, Justus von. Tarım kimyası üzerine çalışmaları ve toprak tükenmesi eleştirisi (19. yüzyıl ortası). - Foster, John Bellamy. *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (2000). - Malm, Andreas. *Fosil Sermaye* (2016). - Saito, Kohei. *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism* (2023) ve Japonca *Hitoshinsei no Shihonron* (2020) (eleştirel okumayla). - Chancel, Lucas ve World Inequality Lab; Oxfam ve Stockholm Çevre Enstitüsü: gelir gruplarına göre emisyon çalışmaları (EK K, G46).

Giriş ve Sonuç: - Sagan, Carl. *Soluk Mavi Nokta* (1994). - Sagan, Carl. *The Cosmic Connection: An Extraterrestrial Perspective* (1973): Kardashev ölçeğinin ara değer formülü. - Kardashev, Nikolay S. "Transmission of Information by Extraterrestrial Civilizations" (*Soviet Astronomy*, 1964). - NASA/JPL, Voyager 1 "Pale Blue Dot" fotoğrafı (14 Şubat 1990; kamu malı).

15. Veri kaynakları

- **ICTWSS** (Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts) ve **OECD/AIAS** sendikalaşma ve toplu sözleşme veri tabanı.
- **ILO**: grev ve lokavt istatistikleri; küresel ücret raporları.
- **OECD SOCX**: sosyal harcama veri tabanı.
- **Eurostat**: konut maliyeti aşırı yükü (housing cost overburden), çalışan yoksulluğu (in-work poverty), NEET, Avrupa İş Kazaları İstatistikleri (ESAW), göç verileri.
- **AMECO** (Avrupa Komisyonu) ve **OECD**: emeğin payı serileri.
- **SIPRI**: askerî harcama veri tabanı.
- **IOM Kayıp Göçmenler Projesi** (Missing Migrants Project).
- **FEANTSA**: Avrupa'da evsizlik raporları.
- **Frontex** bütçe verileri; AB Şeffaflık Sicili (lobi verileri).
- Mitchell, B. R. *International Historical Statistics*.
- Maddison Projesi ve IMF: dünya GSYH payları (G39).
- *Statistik des Deutschen Reichs* (Weimar seçim verileri); Gerhard Schulze ve Jürgen Falter'in seçim çalışmaları.
- Destatis, IAB, Bundesagentur für Arbeit (Almanya); ONS (İngiltere); TÜİK, TCMB (işçi dövizleri), İİBK (Türkiye).
- Infratest dimap ve Forschungsgruppe Wahlen: Almanya seçim sonrası anketleri.
- CEO (Katalonya) ve Euskobarómetro (Bask Ülkesi) anketleri.
- İSİG Meclisi: Türkiye'de iş cinayetleri raporları.

16. Bilgi Müşterekleri yazıları

Aşağıdaki yazılar kitabın kaynak ve geri bağlantı omurgasıdır (plan, 1.4 ve 1.3). Olgular bu yazılardan alınırken birincil kaynakla yeniden doğrulanır. Bağlantı adresi yalnızca adresinden emin olduğumuz yazılar için verildi. Ötekiler başlıklarıyla anıldı. Bütün yazılara https://bilgimusterekleri.org adresinden ulaşılabilir.

Almanya ve Avrupa bugünü - *AfD'nin Yüzde 43,8'i Bir Sapma Değil*: https://bilgimusterekleri.org/blog/afdnereye/ (Bölüm 78, 79) - *Zenginler Savaş, Öğrenciler Gelecek İstiyor*: https://bilgimusterekleri.org/blog/zenginlersavasogrencilergelecekistiyor/ (Bölüm 92.1, 74.A) - *Berlin'de Bir Sınıf Neferi: Elif Eralp*: https://bilgimusterekleri.org/blog/eliferalp/ (Bölüm 75.4, 79.5, 85.7, 92) - *Elif Eralp: "Tarih yazdık arkadaşlar"*: https://bilgimusterekleri.org/blog/elifkazandi/ - *Elif Eralp'i Ne Bekliyor?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/eliferalpinebekliyor/ - *Maricarmen'in Sedyesi, Elif'in Anahtarı: Avrupa'nın Barınma Krizi ve Evin Sınıfı*: https://bilgimusterekleri.org/blog/evinsinifi/ (Bölüm 75, 92.3) - *Berlin'de Bir Komünist Gezgin*: https://bilgimusterekleri.org/blog/berlindebirkomunist/ (K4, Bölüm 19, 23) - *Ulm 5 Davası: Stammheim'ın Cam Kafesleri*: https://bilgimusterekleri.org/blog/ulm5davasi/ (Bölüm 64.5, 82.10) - *Nuremberg Sahnesinden NATO Siperlerine*: https://bilgimusterekleri.org/blog/nurembergnato/ (Bölüm 40, 44) - *Neşet Ertaş: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Sınıf*: https://bilgimusterekleri.org/blog/nesetertas/ (Bölüm 85-86, 89) - *Kırşehir'in Tarlalarından Bağbaşı'nın Sokaklarına*: https://bilgimusterekleri.org/blog/yagmurlukirsehir/ (Bölüm 85-86, 89) - *Washington'da Bir Haftanın Sınıfsal Bilançosu* (Bölüm 82.9)

NATO, militarizm, emperyalizm - *NATO: Paravanların Arkasındaki Hakikat*: https://bilgimusterekleri.org/blog/natogercegi/ (Bölüm 40, 74.A, 88.A) - *NATO 3.0: Çöken Hegemonya, Yükselen Barbarlık*: https://bilgimusterekleri.org/blog/nato30/ (Bölüm 74.A, 88) - *Savaş Baronlarının Ankara Pazarı: 36. NATO Zirvesi Rehberi* (Bölüm 74.A, 88) - *'NATO'ya Hayır' Çığlığı* (Bölüm 74.A, 88) - *Memleket Yangın Yeriyken Temmuz Zirvesine Bakmak* (Bölüm 74.A, 88) - *Kanlı İttifak: NATO'nun Sicili ve Türkiye* (Bölüm 74.A, 88) - *NATO'nun Gazeteci Eleme ve Güvenlik Soruşturma Mekanizmaları* (K2, Bölüm 88) - *Sermayenin Küresel Muhafızları Gelirken* (K2, Bölüm 88) - *Ankara'da NATO Öncesi 'Korku' Barikatları* (K2, Bölüm 88) - *Maskeler Düşerken Gerçek Yurtsever Kim?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/gercekyurtsever/ (Bölüm 88.A) - *Mekke Anlaşması: Sermayenin Güvenlik İllüzyonu*: https://bilgimusterekleri.org/blog/mekkeanlasmasi/ (Bölüm 82.9, 87.A) - *Emperyalist Çürüme, Hegemonya Krizi ve Sınıf Bağımsızlığı*: https://bilgimusterekleri.org/blog/iranveabd/ (Bölüm 92.4, 82.9) - *Perdenin Arkasındaki BRICS*: https://bilgimusterekleri.org/blog/brics2026/ (Bölüm 82.9) - *Aynı Hafta, İki Masa: ABD–Çin Zirvesi... Kamp Değil Sınıf*: https://bilgimusterekleri.org/blog/abdcinzirvesi/ (Bölüm 82.9) - *Atom ve Barbarlık*: https://bilgimusterekleri.org/blog/atomvebarbarlik/ (Bölüm 29, K1) - *Postallardan Algoritmalara: Darbelerin Anatomisi*: https://bilgimusterekleri.org/blog/darbevedemokrasi/ (K6) - *Trump'ın İspanya Çıkışı ve Palantir Savaşları* (Bölüm 74.A) - *Bolşevizmden Tekelci Devlet Kapitalizmine: Yabloko Yasağı*: https://bilgimusterekleri.org/blog/yablokoyasagi/ (Bölüm 57, 63) - *Dosya: Rusya Gerçekliği*: https://bilgimusterekleri.org/blog/rusyagercegi/ (Bölüm 57, 63) - *Dosya: Gerçek Çin*: https://bilgimusterekleri.org/blog/gercekcin/ (Bölüm 64.3-64.4) - *Kuşatılmış Kalenin Diyalektiği: Küba'yı Savunmak*: https://bilgimusterekleri.org/blog/kuba/ (Bölüm 66.7) - *12 Eylül: Bir Sınıf Darbesinin Tarihi, Bilançosu ve Bugünü* (12 Eylül dosyası): https://bilgimusterekleri.org/blog/12eyluldosyasi/ (Bölüm 44, 64.7, 88; Kısım VIII'in Türkiye aynası)

Yapay zekâ ve emek süreci - *Genel Zekânın Gaspı ve AGI İllüzyonu*: https://bilgimusterekleri.org/blog/sinifsalyapayzeka/ (K8.E, 0.15) - *Kristalleşmiş Emeğin İsyanı*: https://bilgimusterekleri.org/blog/kristallesmisemek/ (K8.E, 0.15, Sonuç) - *Yapay Zekâ, Felsefe ve Sahipsizlik Yanılsaması* (K8.E, 0.15) - *Yapay Zekâ ve Teknolojik Tekillik Üzerine* (K8.E, 0.15) - *Genel Zekânın İadesi İçin: Sosyalist Yapay Zekâ Manifestosu*: https://bilgimusterekleri.org/blog/sosyalistyapayzekamanifestosu/ (Sonuç, Bölüm 93) - *Üç Araştırmacı, Üç Milyar Dolar: 'Fiziksel Yapay Zekâ' Kime Karşı Silahlanıyor?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/fizikselyapayzeka/ (Bölüm 93.1, K8.C) - *Makine Yeni, Zincir Eski:*

Uzaktan Çalışmanın Sınıfsal Anatomisi: https://bilgimusterekleri.org/blog/uzaktancalisma/ (Bölüm 76.8, K8.B) - *GİG Ekonomisi Dosyası*: https://bilgimusterekleri.org/blog/gigekonomisidosyasi/ (Bölüm 76.2, 76.8) - *Kulaklığın Ardındaki Fabrika: Çağrı Merkezleri* (Bölüm 76.2, 76.8) - *Tekno-Faşizmin İlanı: Palantir Manifestosu*: https://bilgimusterekleri.org/blog/palantirmanifestosu/ (Bölüm 73.3, 78) - *Kaynak Kodundaki Faşizm* (Bölüm 73.3, 78) - *Anthropic'in Aktivist İzleme Sistemi* (K2, Bölüm 76.8) - *Yapay Zekâ Patronu İlk Kez Bir İnsanı Kovdu* (K8) - *Bilişim İşçisi İçin Emek Teorisi 101* (Bölüm 0.2-0.3) - *Bilişim İşçisi İçin Ücret, Fiyat ve Kâr* (Bölüm 0.2-0.3) - *Sınıfın Kaynak Kodu: Aydınlar ve Emekçilerin Büyük Entegrasyonu* (Bölüm 0.2-0.3) - *Ütopyayı Eleştirmek Yetmez: Teori ve Eylem'in 73. Sayısına Yoldaşça Bir Okuma*: https://bilgimusterekleri.org/blog/teoriveeylem73/ (Sonuç, K8.E) - *Z Kuşağı Sosyalizmi* (Bölüm 79.5, 92) - *Algoritmik Kristalleşme ve Estetik Kurtuluş* (K4)

Sınıf çözümlemesi - *İşçiler Neden Sağa Oy Veriyor?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/iscilernedensagaoyveriyor/ (Bölüm 78.2, 70, K6) - *Neoliberalizm Bitti mi?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/neoliberaalizmbittimi/ (Bölüm 67, 69, 74.A, 0.11) - *Stalin'i Savunmak, Sosyalizmi Savunmaktır*: https://bilgimusterekleri.org/blog/stalingercegi/ (Kısım X, Bölüm 57, 66) - *Bir TKP Gerçekliği: Sol-Şovenizm*: https://bilgimusterekleri.org/blog/tkpgercekligi/ (Bölüm 64.7) - *Nedir Şu Irkçılık Dedikleri Şey?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/irkcilik/ (Bölüm 77-78) - *Kimin Ailesi Güvende?*: https://bilgimusterekleri.org/blog/kiminailesiguvende/ (K3) - *Sınıf Mücadelesinin Pusulası: Enflasyonun Ekonomi Politiği*: https://bilgimusterekleri.org/blog/enflasyon/ (0.12, K5) - *Geleceğimizin İpotek Altına Alınması*: https://bilgimusterekleri.org/blog/borclanantoplum/ (0.12, K5) - *Termometredeki Artı Değer*: https://bilgimusterekleri.org/blog/avrupaninhalleri/ (K1, Bölüm 76.4) - *Piramidin Kanlı Basamakları: 'Gereksizler Sınıfı'nın Doğuşu*: https://bilgimusterekleri.org/blog/gereksizlersinifi/ (Bölüm 69.9) - *Coğrafyanın ve Kentin Sınıfsal Anatomisi* (David Harvey): https://bilgimusterekleri.org/blog/davidharvey/ (Bölüm 75) - *Zil Herkese Aynı Çalmaz*: https://bilgimusterekleri.org/blog/okullaraciliyor/ (K8.C) - *Okul Kapısındaki Tüfek* (K8.C) - *Bertolt Brecht ve Sınıf Mücadelesinin Sahnesi*: https://bilgimusterekleri.org/blog/bertoltbrecht/ (K4) - *Ruhi Su* ve *Gülsen Tuncer* yazıları (K4) - *AHBAP Sürecinin Sınıfsal Anatomisi* (K2) - *21. Yüzyılın Devrimci Olanakları ve Bilimsel Sosyalizmin Yeniden İnşası* (Bölüm 66.7, Sonuç) - *İllüzyonlar Çağında Tarihsel Özne Olmak: "Örgütlenin!"* (K9, 0.14) - *Devre Kesici* ve *Kapı Kapanmadan Kim Çıktı?* (K5)

Kozmos yazıları (Giriş ve Sonuç) - *Kozmosun Gözbebeğinde İnsan* - *Kozmosun Kardeşliği ve Kızıl Şafak: Nâzım Hikmet'in İzinde* - *Kozmosun Bilinci: Tarihsel Materyalizm ve Algoritmik Çağ* - *Yıldız Tozunun Yolculuğu*

Öteki dosyalar (plan, 1.3) - *Almanya AfD dosyası* (Kısım V, VI, IX, X ve XI'in öncülü). - *11 Eylül yazısı*. - *Tekno-faşizm ve fütürizm yazısı* (Bölüm 21). - *Fromm dosyası* (Bölüm 23). - *Victor Jara yazısı* (EK F, şarkılar). - *Bilişim Emekçisinin El Kılavuzu* (sendika biçimleri, işkolu, sınıf sendikacılığı ölçütleri; Bölüm 0.2, 70.5). - *Kamu Kimin? Akbelen'de Danıştay Günü ve Bir Mülksüzleştirmenin Anatomisi* (EK K).

EK J: Haritalar ve Grafikler

Sürüm notu. Bu kitabın 1.0.7 sürümünde haritalar, grafikler ve şemalar yer almıyor. Aşağıdaki liste, planın "Grafik, Harita ve Tablo Planı"nda tanımlanan görsel malzemenin tamamıdır: 21 harita (H1-H21), 48 grafik (G1-G48) ve 9 şema (D1-D9). Hepsi **1.1 sürümünde** tek bir betikten, SVG olarak, kitabın renkleriyle (#CC0000 kırmızı, #1A1A1A siyah ve gri tonları) ve her birinin altında kaynağıyla üretilecek. Tablolar (T1-T40) metnin içinde ve EK G'dedir.

Görselleri üretirken uyacağımız ilkeler: - **Her rakamın kaynağı görselin altında yazılı olacak.** Tartışmalı seriler (reel ücretler, Komün ölüleri, kâr oranı, değer transferi) tek çizgi olarak değil, aralık ya da birden çok seri olarak gösterilecek. - **Kaynak türü açıkça belirtilecek:** resmî istatistik, akademik tahmin, örgütleyicilerin verdiği sayı, polis sayısı. - **Ölçek hilesi yok:** eksenler sıfırdan başlayacak ya da başlamıyorsa bu açıkça yazılacak. - **Harita sınırları dönemin sınırları olacak.** 1848 haritası 1848'in, 1936 haritası 1936'nın Avrupası'nı gösterecek.

"Bölüm" sütunu, görselin kitabın hangi bölümüne yerleşeceğini gösterir. Planda bölüm içinde açıkça anılanlar (G4, H6, G38 gibi) o bölüme, ötekiler konusuna göre en yakın bölüme yerleştirildi.

Haritalar (H1-H21)

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
H1	1848 devrimleri	10	Paris, Viyana, Berlin, Milano, Budapeşte, Prag; ayaklanma tarihleri ve bastırılışları
H2	Paris Komünü: Kanlı Hafta'nın barikat haritası	12	Versay ordusunun ilerleyişi (21-28 Mayıs 1871); Komüncüler Duvarı
H3	1914 öncesi Avrupa'da sosyalist parti oyları	14	Ulusal seçim sonuçları; SPD'nin 1912'deki %34,8'i
H4	1917-1923 devrimci dalga	18, 20	Konseyler, ayaklanmalar, beyaz terör (Finlandiya, Macaristan, Bavyera, Ruhr, Hamburg)
H5	İtalya 1920: fabrika işgalleri	21	Kuzey İtalya'nın sanayi kentleri; işgal edilen fabrikaların dağılımı (sayılar doğrulanacak)
H6	Berlin sandık haritası, Kasım 1932 ve Kanlı Mayıs 1929 çatışma alanları	23, 24	Wedding, Neukölln, Friedrichshain; *Statistik des Deutschen Reichs* ve ilçe sonuçları
H7	İspanya cepheleri, 1936-1938	27	Cephe hatları 1936 / 1937 / 1938; kolektifleştirme bölgeleri (Katalonya, Aragon)
H8	1939-1945 Avrupa direniş hareketleri	29-39	Partizan bölgeleri, büyük grevler (Amsterdam 1941, Liège 1941, Torino 1943), ayaklanmalar (Varşova, Slovakya, Paris, Prag)
H9	1945-1949 bölünmüş Avrupa	40, 56	Nüfuz alanları; Yunanistan istisnası; iktidar değişiminin yolları

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
H10	Gastarbeiter göç yolları	50, 85	Güney Avrupa, Yugoslavya, Türkiye ve Kuzey Afrika'dan Batı Avrupa'ya; anlaşma yılları
H11	1989 zinciri: ülke ülke çözülüş takvimi	63, 66	Polonya (Haziran) → Macaristan (Ekim) → DDR (9 Kasım) → Bulgaristan (10 Kasım) → Çekoslovakya (17 Kasım) → Romanya (Aralık) → SSCB (1991)
H12	Yugoslavya'nın dağılışı ve savaşlar, 1991-1999	61	Cumhuriyetler, cepheler, Saraybosna kuşatması, Srebrenica; ICTY ve ICJ kararları
H13	Batı Avrupa'da ulusal hareketler ve sınıf	72	Bask Ülkesi, Katalonya, Korsika, Kuzey İrlanda, İskoçya, Flandre-Valonya
H14	1922-23 mübadil mahalleleri ve 1944 EAM kaleleri	33	Atina-Pire (Kokkinia, Kaisariani, Vironas) ve Selanik (Tumba)
H15	2025 federal seçiminde Doğu Almanya, ilçe ilçe	79	AfD ve Die Linke; Federal Seçim Kurulu verileri
H16	Avrupa'nın sınır rejimi ve dış kampları	77	Frontex operasyonları, Libya, Tunus ve Türkiye anlaşmaları, İtalya-Arnavutluk planı
H17	Konut mücadeleleri haritası	75	Berlin, Barselona, Madrid, Lizbon, Amsterdam, Kanarya Adaları; kiracı sendikaları
H18	Türkiyeli işçilerin Avrupa'daki sanayi havzaları	86	Ruhr, Köln, Stuttgart, Genk, Twente, Rotterdam, Alsas, Paris, Viyana, Kulu → Stockholm
H19	Avrupa'nın bugünkü emperyalist ağları	82	Askerî üsler, CFA frangı bölgesi, maden ve enerji projeleri, göç anlaşmaları, tedarik zincirleri
H20	2024-2026 Avrupa'sında uyanışın haritası	92	Okul grevleri, sendika gösterileri, konut yürüyüşleri, savaş karşıtı eylemler, genel grevler (örgütleyici ve polis sayıları ayrı)
H21	1920-21 Po Ovası'nda squadrismo	21 (odak kutusu)	Ferrara, Bologna, Rovigo, Cremona; yakılan kooperatifler ve Emek Odaları (Corner, Cardoza)

Grafikler (G1-G48)

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
G1	İngiltere'de parlamento çitleme yasaları, on yıllara göre (1700-1850)	2	Toplam ~4.000 yasa ve ~7 milyon dönüm (doğrulanacak)

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
G2	İngiltere'de reel ücret ve iş günü uzunluğu (1750-1900)	4	Tartışmalı seriler; iyimser ve kötümser tahminler aralık olarak
G3	SPD üye ve oy serisi, 1871-1933	13, 24	Reichstag seçim sonuçları; parti üyelik verileri
G4	Weimar seçimleri 1919-1933: SPD / KPD / NSDAP / burjuva partileri (yığılmış alan)	24	*Statistik des Deutschen Reichs*
G5	SPD + KPD ↔ NSDAP, Temmuz ve Kasım 1932	24	Kasım 1932: SPD + KPD %37,3 > NSDAP %33,1
G6	Almanya'da işsizlik 1928-1933 ve oy kayışı	24	Kayıtlı işsizler (1932'de ~6 milyon); Falter'in seçim çalışmaları
G7	Avrupa'da sendikalaşma oranları, 1900-2024 (seçilmiş ülkeler)	42, 45, 70; EK B	ICTWSS / OECD
G8	Grev günleri, 1900-2020	55; EK B	ILO; ulusal istatistikler
G9	İkinci Dünya Savaşı kayıpları, ülke ülke (sivil / asker)	29	Sovyet kayıpları (~27 milyon) dahil; tahmin aralıklarıyla
G10	Sosyal harcamaların GSYH payı, 1930-2020	46	OECD SOCX; Lindert
G11	Emeğin payı, 1960-2025	67	AMECO, OECD
G12	Doğu-Batı sosyal gösterge karşılaştırması (kadın istihdamı, kreş, konut)	54	Ulusal istatistikler; doğrulanacak
G13	Sosyal demokrat partilerin oy çöküşü, 1990-2025	67, 70	Ulusal seçim sonuçları
G14	Gastarbeiter sayıları (Türkiye dahil), 1961-1973	50, 85	Bundesagentur für Arbeit; İİBK
G15	Doğu Bloku dış borçları, 1970-1989	57.4, 66.3	Ülke ülke; kaynak aralıklarıyla
G16	Yugoslavya: dış borç, enflasyon, grev sayısı, 1975-1990	61.5	~20 milyar dolarlık dış borç; 1987-88 grev dalgası
G17	DDR'den Batı'ya göç, 1949-1961 ve 1989	58.2	~2,7 milyon (1949-61; doğrulanacak)
G18	Doğu Avrupa'da sanayi istihdamı ve reel ücretler, 1989-2000	71	Restorasyonun bedeli
G19	Rusya'da yaşam beklentisi, 1985-2005	63	Erkek yaşam beklentisinin 1990'ların ortasında 60'ın altına düşüşü
G20	Sanayi istihdamının payı, 1970-2024 (İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya)	70.1	OECD, Eurostat
G21	İngiltere'de işsizlik ve grev günleri, 1979-1990	67.2	ONS
G22	Fransa'da PCF ↔ FN/RN oyu, eski maden havzalarında, 1978-2024	70.3	Hénin-Beaumont ve Nord-Pas-de-Calais seçim serileri

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
G23	Doğu'dan Batı'ya emek göçü, 2004-2020	71	Eurostat
G24	Batı komünist partilerinin oy serileri, 1945-1995	65	PCI, PCF, PCE, KKE, PCP
G25	Doğu-Batı ücret farkı ve Doğu'da işsizlik, 1990-2025	79	Destatis, Bundesagentur für Arbeit
G26	AfD ve Die Linke oyu yaş gruplarına göre, Doğu/Batı (2025)	79.5	Infratest dimap, Forschungsgruppe Wahlen
G27	Ostalgie ve "ikinci sınıf yurttaş" anket serileri	79.2-79.3	Deutschland-Monitor, bpb anketleri
G28	Toplu sözleşme kapsamı ve emeklilik yaşları, 1980-2025	69	OECD
G29	Kira artışı ↔ ücret artışı ve konut yükü, 2010-2025	75	Eurostat
G30	Çalışan yoksulluğu, reel ücretler ve kâr payı, 2019-2025	76	Eurostat, ILO
G31	Akdeniz'de göçmen ölümleri ve Frontex bütçesi	77	IOM Kayıp Göçmenler Projesi; Frontex
G32	Aynı şirketin Türkiye ve AB fabrikalarında saatlik işgücü maliyeti	87	Eurostat, TÜİK
G33	Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçü, ülke ve yıllara göre (1961-1974)	85, 86	İİBK
G34	İşçi dövizlerinin ihracata oranı (1964-1990)	85	TCMB
G35	Türkiye-AB ticareti ve yatırım akışı (1996-2025)	87	TÜİK, Eurostat
G36	Türkiye kökenli nüfus, ülkelere göre (2025)	85.7, 90	Ulusal istatistikler; tanım farklarıyla
G37	Avrupa'da grev günleri ve sendikalaşma, 2010-2026	93.4	ILO, ICTWSS
G38	Üretkenlik ↔ ücret ↔ çalışma süresi, 1970-2025 ("kazanılmamış boş zaman")	K8.B	OECD
G39	Avrupa'nın dünya GSYH ve sanayi üretimindeki payı, 1913-2025	81.1	Maddison Projesi, IMF
G40	Güney'den Kuzey'e net değer transferi tahminleri (eşitsiz mübadele)	80.5, 81	Hickel ve arkadaşları (2022), Patnaik; tartışmasıyla
G41	Avrupa çok uluslu şirketlerinin yurt dışı kârları ↔ Avrupa'da emeğin payı	81.2	Şirket raporları, AMECO
G42	Tarım işçileri: İtalya, İspanya, Prusya (1880-1930)	14 (odak kutusu), 21, 27	Mitchell; ulusal nüfus sayımları
G43	Bakım işgücünde göçmen ve kadın payı (2010-2025)	76.7	ILO, Eurostat

Kod	Başlık	Bölüm	Planlanan kaynak ve not
G44	Askerî harcama ↔ sosyal harcama, Avrupa (2014-2026)	74.A	SIPRI, OECD SOCX
G45	AB'nin kritik hammadde ithalatının kaynak ülkeleri	68.11, 82.6	Avrupa Komisyonu
G46	Gelir gruplarına göre karbon emisyonu (Avrupa)	68.11, EK K	World Inequality Lab, Oxfam/SEI
G47	Kâr oranı tahminleri, 1870-2025	K5	Roberts, Basu ve diğerleri; tartışmalı serilerle
G48	Seçilmiş ülkelerde toplumsal ücret endeksi, 1950-2025	0.12	Kuruluşu ve sınırları açıklanarak; OECD, Eurostat

Bölümlerin içinde anılan ek grafikler. Plan bazı bölümlerde kodsuz grafikler de öngörüyor: Freikorps kadrolarının 1919'dan 1933'e yol haritası (Bölüm 19), SPD üye ve oy serisi 1871-1912 (Bölüm 13; G3'ün ilk kısmı), sömürge imparatorluklarının nüfus ve toprak büyüklüğü 1914 (Bölüm 80.5), AB'de emeğin ve kârın payı 1995-2025 ile Almanya'nın cari fazlası ↔ Güney'in borcu (Bölüm 68.10), Doğu'dan Batı'ya göç 1989-2025 (Bölüm 79). 1.1 sürümünde bunlara da kod verilecek.

Şemalar (D1-D9)

Kod	Başlık	Bölüm	Not
D1	Enternasyonallerin soy ağacı	11, 14, 18	Birinci Enternasyonal (1864) → İkinci (1889) → Zimmerwald (1915) → Komintern (1919)
D2	Alman işçi partilerinin soy ağacı	13, 19, 58	ADAV ve SDAP → SPD → USPD / KPD → SED / SPD / DKP / Die Linke
D3	Ebert-Groener-Stinnes-Legien-Freikorps ilişki şeması	19	Kasım 1918 - Ocak 1919: hükümet, ordu, sanayi, sendika bürokrasisi ve gönüllü birlikler
D4	Soğuk Savaş'ta sendikal bölünme şeması	44	DSF → ICFTU; CGT → FO; CGIL → CISL / UIL; AFL-CIA-Marshall para akışı (belge ve aktarım ayrımıyla)
D5	Sistem rekabeti ile refah reformları zaman çizelgesi	46, 54	Doğu'daki ve Batı'daki sosyal hakların tarihleri yan yana
D6	Uluslararası komünist hareketin soy ağacı, 1919-2026	64	Moskova, Belgrad, Pekin, Tiran, troçkist ve Avrokomünist kopuşlar; marksist-leninist çizgi
D7	Geleceğin sosyalist Avrupası: demokratik-dijital planlama şeması	93, Sonuç	Üretici ve tüketici meclisleri, gerçek zamanlı veri, işçi denetimi, metabolik onarım hedefleri
D8	Kavram Haritası	0	Bölüm 0'daki kavramların tek sayfalık ilişki şeması
D9	Sınıf durumu şeması (altı boyutlu radar diyagramı)	0.16	Mülkiyet · denetim · örgüt · yapısal güç · toplumsal yeniden üretim · hegemonya

EK K: Sınıf Mücadelesi ve Ekoloji: Metabolik Yarıktan İklim Adaletine Marksist Yaklaşım

Sahne. 24 Temmuz 2023 sabahı, Muğla'nın Milas ilçesinde, İkizköy'ün yanı başındaki Akbelen Ormanı. Jandarma eşliğinde gelen iş makineleri, iki yıldır köylülerin nöbetiyle durdurulmuş olan kesime yeniden başlar. Köylü kadınlar ağaçlara sarılır, biber gazı sıkılır, gözaltılar olur. Kesilen ağaçların altındaki linyit, 2014'te özelleştirilmiş iki termik santrale gidecektir. O hafta Türkiye'nin hafızasına bir görüntü kazınır: toprağına sarılan köylü ile onu çevreleyen devlet. Aynı görüntü, iki yüz elli yıl önce İngiltere'de çitlenen bir ortak arazinin kenarında da vardı.

Tez. Ekolojik kriz insanlığın "doğaya karşı" genel bir hatası değil, kapitalizmin işleyiş yasalarının sonucudur. Sermaye, zenginliğin iki kaynağını, emeği ve toprağı, aynı anda tüketir. Marx bu kopuşa **metabolik yarık** dedi. Yarığı bireysel vicdan, yeşil etiketler ya da karbon piyasaları kapatamaz. Bunlar faturayı yine işçiye ve Küresel Güney'e keser. Çözüm, toplum ile doğa arasındaki madde alışverişini bilinçli ve planlı biçimde düzenleyen toplumsal mülkiyet altında **metabolik onarımdır.** Bunun öznesi de madenciyle, otomotiv işçisiyle, tarım emekçisiyle ve iklim hareketiyle kurulacak bir sınıf ittifakıdır.

Sevgili Genç Yoldaşlar, bu ek kitabın sonuna konuldu ama kitabın başından beri oradaydı. Bölüm 2'de çitlenen köylü yalnızca topraktan değil, toprağın döngüsünden de koparıldı. K1'de Manchester'ın havasını, madencinin ciğerindeki tozu, kimya fabrikalarının işçi mahallelerine akıttığı zehri anlattık. Bölüm 68.11'de Avrupa'nın "yeşil" dönüşümünün faturasının kime kesildiğini gördük. Burada bu iplikleri tek bir kuramsal çerçevede topluyoruz.

1. Zenginliğin iki kaynağı

Alman sosyal demokratlarının 1875 Gotha Programı "Emek bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağıdır" diye başlıyordu. Marx bu cümleye sert bir not düştü: emek bütün zenginliğin kaynağı **değildir.** Doğa da kullanım değerlerinin kaynağıdır, en az emek kadar. Emeğin kendisi de bir doğa gücünün, insanın emek gücünün dışavurumudur. Bu uyarı neden önemliydi? Çünkü emeği tek yaratıcı güç ilan eden bir işçi programı, farkında olmadan burjuvazinin diline düşer: doğayı bedava, sınırsız ve sessiz bir hammadde deposu olarak görür.

Kapital'in birinci cildinde, büyük sanayi ve tarımı anlatan kısımda Marx aynı düşünceyi bir sınıf çözümlemesine dönüştürür. Kapitalist tarımdaki her ilerleme, yalnızca işçiyi soymanın değil toprağı soymanın da ilerlemesidir. Toprağın verimliliğini belirli bir süre için artıran her adım, o verimliliğin kalıcı kaynaklarını çürütmenin de adımıdır. Ve Marx bölümü şu tespitle kapatır: kapitalist üretim, tekniği ve toplumsal üretim sürecini ancak bütün zenginliğin kaynaklarını, **toprağı ve işçiyi aynı anda baltalayarak** geliştirir.

Bu cümle bu ekin anahtarıdır. Sermaye için işçi ile toprak aynı mantıkla işler: bedeli en az ödenerek en çok verim alınacak kaynaklardır. İşçinin bedenini on altı saatlik iş günüyle tüketen mantık ile toprağın besinini gübresiz monokültürle tüketen mantık aynıdır. Fabrika yasalarının iş gününe sınır koyması, yani emeğin kendi kaynağını korumak için sınıf mücadelesiyle sermayeye dayattığı sınır (K2), doğa için henüz dayatılamamıştır. Ekolojik mücadelenin özü, doğanın tükenişine de bir "iş günü sınırı" koymaktır.

2. İnorganik beden: 1844 Elyazmaları

Marx'ın doğa üzerine en derin tespitlerinden biri, henüz yirmi altı yaşındayken yazdığı ve ölümünden çok sonra yayımlanan *1844 Ekonomi Politik ve Felsefe Elyazmaları*'ndadır. "Yabancılaşmış Emek" bölümünde şöyle der: doğa, **insanın inorganik bedenidir.** Yani doğa, kendisi insan bedeni olmadığı ölçüde, insanın bedenidir. İnsan doğadan yaşar. Doğa onun, ölmemek için sürekli alışveriş içinde olması gereken bedenidir. İnsanın fiziksel ve zihinsel yaşamının doğaya bağlı olması, doğanın kendi kendine bağlı olması demektir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.

Bu cümlenin iki sonucu var.

Birincisi, **insan ile doğa arasındaki ilişki bir dış ilişki değildir.** Liberal çevrecilik doğayı insanın "dışında" korunacak bir manzara gibi düşünür: bir milli park, bir kutup ayısı fotoğrafı. Marx'ta ise doğa insanın kendi bedeninin uzantısıdır. Doğanın tahribi, insanın kendi bedeninin tahribidir. Soma'da toprağın altında kalan madenci ile Akbelen'de kesilen zeytin ağacı aynı bedenin iki parçasıdır.

İkincisi, **doğadan yabancılaşma ile emekten yabancılaşma aynı sürecin iki yüzüdür.** 1844 Elyazmaları'nın dört yabancılaşması (ürünüm, emek sürecim, türsel varlığım ve öteki insanlar) doğayla ilişkiyi de kapsar. Emek, insanın doğayla madde alışverişini düzenleyen etkinliğidir (Bölüm 0.1.A). Emek metalaşıp yabancılaştığında, bu alışveriş de yabancılaşır: doğa artık insanın yaşam kaynağı değil, sermayenin hammadde ve atık deposudur. Toprağı işleyen köylü toprağından, tarlayı sürdüğü toprağın döngüsünden koparılır. Bugün toprağını kaybetmemek için Danıştay kapısında bekleyen Akbelen köylüsü bu kopuşun canlı tanığıdır.

Bu yüzden ekolojik mücadele, sınıf mücadelesine "eklenen" bir konu değildir. Yabancılaşmayı aşma mücadelesinin, yani komünizmin tanımının içindedir. Marx aynı elyazmalarında komünizmi "insan ile doğa arasındaki çatışmanın gerçek çözümü" olarak tarif eder. Genç Marx'ın bu cümlesi bir slogan değil, bir programdır.

3. Metabolik yarık: Liebig'den Kapital III'e

Marx olgunluk döneminde bu felsefi sezgiyi, döneminin doğa bilimiyle birleştirdi. Kaynağı, Alman kimyacı **Justus von Liebig**'in tarım kimyası çalışmalarıydı. Liebig, bitkilerin topraktan azot, fosfor ve potasyum gibi besinleri aldığını, bu besinler toprağa geri dönmezse toprağın tükendiğini gösterdi. 19. yüzyıl ortasında İngiliz ve Alman tarımı tam da bunu yaşıyordu. Kentlere taşınan tahıl ve et, besinleri kırdan kente götürüyordu. Kentte bu besinler insan ve hayvan atığı olarak nehirlere, Thames'e dökülüyor, toprağa hiç dönmüyordu. Liebig, bu düzeni bir "yağma tarımı" olarak eleştirdi.

Marx bu çözümlemeyi *Kapital*'in üçüncü cildinde, toprak rantını anlattığı 47. bölümde bir kavrama dönüştürdü: büyük toprak mülkiyeti ve kapitalist tarım, toplumsal metabolizmanın, yani insan ile doğa arasındaki madde alışverişinin birbirine bağlı sürecinde **"onarılamaz bir yarık"** açar. Bu yarığın nedeni tek tek çiftçilerin hatası değil, kent ile kırın kapitalist ayrışması ve toprağın kâr için işletilmesidir.

Yarığı kapatmaya çalışan sermaye ne yaptı? Toprağın kaybettiği besini dünyanın öbür ucundan getirdi. 1840'lardan itibaren Peru kıyısındaki adalardan milyonlarca ton **guano** (deniz kuşu dışkısı) İngiltere'ye taşındı. Guanoyu kazanlar, çoğu Çin'den getirilmiş sözleşmeli işçilerdi ve ağır koşullarda, kölelikten pek farkı olmayan bir rejimde çalıştılar. Guano tükenince sıra Şili ve Bolivya çöllerinin **nitratına** geldi. Bu hammadde için 1879-1884'te Şili ile Peru-Bolivya arasında Pasifik Savaşı yapıldı ve nitrat yatakları İngiliz sermayesinin denetimine girdi. Yani metabolik yarığın ilk "çözümü", yarığı

kapatmak değil, onu okyanusun öbür yakasına taşımaktı: bir yerin toprağını kurtarmak için başka bir yerin insanını ve toprağını sömürmek. Bu, ekolojik emperyalizmin ilk küresel zinciridir (Bölüm 2, odak kutusu). Bugün kobalt ve lityum için aynı zincir yeniden kuruluyor.

20. yüzyılın başında Haber-Bosch yöntemiyle azot havadan sentezlenmeye başladı. Yapay gübre tarımı Liebig'in açmazından kurtarmış gibi göründü. Ama yarık kapanmadı, biçim değiştirdi: yapay gübre fosil yakıta dayandı, nehirlerde ve kıyılarda ötrofikasyon (aşırı besin yüklenmesiyle oksijensiz kalan sular) başladı, toprak bir kimyasal girdiler deposuna dönüştü. Metabolik yarık, 21. yüzyılda karbon döngüsündeki yarıkla, yani iklim kriziyle birleşti. Atmosfere salınan karbon, toprağın kentlere taşınan besinleri gibi, geri dönmeyen bir akıştır.

Kavram kutusu.

Metabolizma (madde alışverişi): Canlıların ve toplumların doğayla sürekli yaptığı madde ve enerji alışverişi. Marx'ta emek, insanın bu alışverişi düzenleyen etkinliğidir.

Metabolik yarık: Kapitalist üretimin bu alışverişte açtığı kopukluk: toprağın besini geri dönmez, atık nehre, karbon atmosfere gider. Marx, *Kapital* III, 47. bölüm.

İnorganik beden: Genç Marx'ın doğa için kullandığı kavram: doğa insanın dışında değil, kendi bedeninin uzantısıdır (1844).

Metabolik onarım: Toplum ile doğa arasındaki madde alışverişinin, toplumsal mülkiyet altında, bilinçli ve planlı biçimde yeniden düzenlenmesi. Bu kitabın ekolojik programının adı (Bölüm 0.15, T40).

4. Engels, Manchester ve "doğanın öcü"

Engels metabolik yarığı önce kendi gözüyle gördü. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda (1845) Manchester'ın işçi mahallelerini anlatırken, bir ekoloji tarihçisinin dikkatiyle yazdı: kara dumanla kaplı gökyüzü, fabrika atıklarıyla renk değiştiren Irk ve Medlock nehirleri, kanalizasyonsuz sokaklar, kolera. Kirliliği önce işçi mahalleleri ve işçi bedenleri yaşıyordu. Burjuvazi ise banliyölerdeki temiz havalı evlerine kaçıyordu. Ekolojik eşitsizlik, sanayi kapitalizminin ilk gününden beri bir sınıf eşitsizliğiydi (K1).

Otuz yıl sonra, *Doğanın Diyalektiği* için yazdığı "Maymunun İnsana Dönüşmesinde Emeğin Rolü" (1876) metninde Engels genel bir uyarı yaptı: doğa üzerindeki zaferlerimizle fazla övünmeyelim, çünkü doğa her zaferimizin öcünü alır. İlk etkiler beklediğimiz gibi olur, ama ikinci ve üçüncü etkiler çoğu zaman ilkini boşa çıkaran, hiç öngörülmemiş sonuçlar doğurur. Engels'in örnekleri Mezopotamya'da, Yunanistan'da ve Küçük Asya'da tarım alanı açmak için kesilen ormanlar ve bunun sonucunda çölleşen topraklardı. Ama asıl vurgusu şuydu: doğayı bir yabancı ya da fetheden bir güç gibi yönetemeyiz. Biz etimizle, kanımızla ve beynimizle doğaya aitiz. Doğa üzerindeki bütün egemenliğimiz, yasalarını öğrenip onları doğru uygulayabilme yeteneğimizden ibarettir.

Engels bu uyarıyı bir sınıf eleştirisine bağladı: kapitalist üretim yalnızca en yakın, en dolaysız yararla ilgilenir. Bir Kübalı plantasyon sahibi, bir kuşak yetecek kahve için yamaçlardaki ormanları yakar ve ardından yağmurların toprağı süpürüp çıplak kaya bıraktığıyla ilgilenmez. Kâr hesabı üç ay, üç yıl ileriyi görür. Doğanın döngüleri üç yüz yıl, üç bin yıl sürer. Bu uyuşmazlık kapitalizmin içinde çözülemez, çünkü kararı kâr verir. Uzun erimli ve bütünlüklü düşünme ancak üretimi toplumun bilinçli denetimine alan bir düzende mümkündür.

5. Yeniden keşif: Foster ve Malm

20. yüzyılın büyük bölümünde Marx'ın ekoloji düşüncesi, hem Batı'da hem Doğu'da, geri planda kaldı. Hem kapitalizm hem revizyonist "sosyalizm" üretici güçlerin sınırsız büyümesini ilerlemenin ölçüsü saydı. Çevreci hareketler 1960'lar ve 1970'lerde yükseldiğinde ise çoğu zaman Marksizme karşı, onu "üretimci" diye suçlayarak doğdu.

1990'ların sonunda Amerikalı Marksist **John Bellamy Foster** bu tabloyu değiştirdi. *Marx'ın Ekolojisi* (2000) kitabı, Marx'ın Liebig'i nasıl okuduğunu, "metabolik yarık" kavramını nasıl kurduğunu ve ekolojinin Marx'ın materyalizminin kurucu bir unsuru olduğunu belgeledi. Foster ve arkadaşları sonraki yirmi yılda bu kavramı okyanuslara, karbon döngüsüne ve küresel gıda zincirine uyguladı.

İsveçli Marksist **Andreas Malm**'ın *Fosil Sermaye* (2016) kitabı ise iklim krizinin kökünü doğrudan sınıf mücadelesinde buldu. Malm'ın sorusu şuydu: 1820'ler ve 1830'larda İngiliz pamuk sanayisi neden su gücünden kömürle çalışan buhar makinesine geçti? Su gücü o dönemde daha ucuzdu, bol ve yenilenebilirdi. Buhar pahalıydı. Malm'ın yanıtı: **su gücü sermayeyi nehir kenarlarına, kırsala, işçinin kıt olduğu yerlere bağlıyordu.** Buhar ise fabrikayı kente, işsizlerin ve göçmenlerin kalabalık olduğu, işçinin kolayca değiştirilebildiği yere taşımayı mümkün kıldı. Su gücü işçiyle pazarlık etmeyi gerektiriyordu. Buhar, işçiyi disipline etmeyi kolaylaştırdı. Kömür, sermayenin emek üzerindeki denetiminin enerjisi oldu.

Bu tespitin çarpıcı bir tarihsel eşi var. Çartizmin büyük 1842 genel grevinde (Bölüm 6) işçiler fabrikaları durdurmak için buhar kazanlarının tıpalarını çekti. Tarih kitaplarında bu olay "Plug Plot" (tıpa isyanı) diye anılır. İşçiler, sermayenin yeni enerjisinin tam kalbine dokunarak grev yaptı. Fosil yakıtın tarihi, baştan beri bir sınıf mücadelesi tarihiydi.

Malm'ın dersi bugün için açıktır. İklim krizi "insanlığın" fosil yakıt tercihinin sonucu değildir. Belirli bir sınıfın, belirli bir tarihte, emek üzerindeki denetimini artırmak için yaptığı bir tercihin sonucudur. Kararı kim verdiyse, faturayı onun ödemesi gerekir.

6. İklim krizinin sınıfsal dağılımı

İklim krizi herkesin sorunudur, ama herkese aynı biçimde çarpmaz ve herkes onu aynı ölçüde yaratmamıştır.

Kim yarattı? Oxfam ile Stockholm Çevre Enstitüsü'nün 2020 çalışması, 1990-2015 arasında dünyanın en zengin %10'unun toplam karbon salımının yaklaşık yarısından sorumlu olduğunu tahmin etti. World Inequality Lab'in (Chancel ve arkadaşları) 2022 çalışmaları da benzer bir tablo verdi: küresel ölçekte en zengin %10, salımların yaklaşık yarısını üretiyor. En yoksul yarının payı ise onda birin biraz üstünde. Bu tahminler yönteme göre değişir (~%48-52; doğrulanacak), ama yön değişmez. Avrupa'nın içinde de aynı eşitsizlik var: özel jetle uçan, üç evi olan ve yatırım portföyü petrol ve gaz şirketlerinde duran bir hanenin salımı, toplu taşımayla işe giden bir temizlik işçisinin salımıyla aynı ölçekte değildir (G46). Üstelik salımın en büyük kısmı tüketimden değil, yatırım kararlarından gelir: hangi santralin kurulacağına, hangi arabanın üretileceğine, hangi kentin nasıl planlanacağına işçi değil sermaye karar verir.

Kime çarpıyor? İklim krizinin ilk kurbanları yine işçiler ve yoksullardır. İtalya'da ve İspanya'da her yaz tarım işçilerinin aşırı sıcakta çalışırken öldüğü haberleri gelir (Bölüm 76.4). İnşaat işçisi, kurye, depo işçisi sıcak dalgasında çalışmayı sürdürür. Klimasız çatı katında oturan kiracı, sıcak dalgasında en çok

ölenler arasındadır. Enerji fiyatları yükseldiğinde enerji yoksulluğuna düşen de yine işçi hanesidir. Kuraklık ve sel köylüyü topraktan, Afrika'da ve Güney Asya'da milyonları yurdundan eder. Bu insanlar Akdeniz'de ölürken, sınırı koruyan Frontex'in bütçesi büyür (Bölüm 77).

Kirliliğin coğrafyası sınıfın coğrafyasıdır. Manchester'dan bugüne bu değişmedi. İtalya'da 1976'da Seveso'da bir kimya fabrikasından sızan dioksin çevredeki işçi kasabalarını zehirledi. Porto Marghera'nın petrokimya işçileri kansere yakalandı. Taranto'da Ilva çelik fabrikasının işçileri ve çevre mahalleleri yıllarca "ya iş ya sağlık" ikilemine hapsedildi. Türkiye'de Yatağan'ın, Afşin-Elbistan'ın, Soma'nın termik santralleri ve madenleri aynı ikilemi yaşatıyor. Sermaye kârı özelleştirir, maliyeti toplumsallaştırır. Maliyetin adı çoğu zaman bir işçinin akciğeridir.

7. Yeşil kapitalizmin eleştirisi

Egemen sınıf iklim krizini artık inkâr etmiyor. Onu yönetmeye çalışıyor. Bu yönetimin adı **yeşil kapitalizmdir** ve üç ana aracı var.

Birincisi, karbon piyasaları. AB Emisyon Ticaret Sistemi 2005'te kuruldu. Mantığı şuydu: kirletme hakkını bir metaya çevir, fiyatını piyasa belirlesin, en ucuz yoldan azaltım gelsin. Sonuç öğreticiydi. İlk yıllarda izinler büyük sanayiye bedava ve ihtiyacından fazla dağıtıldı. Fiyat çöktü. Bazı şirketler bedava aldıkları izinleri satarak ya da maliyeti müşteriye yansıtarak ek kâr elde etti. Karbon piyasası, doğanın çitlenmesinin yeni bir biçimidir: atmosferin karbon emme kapasitesi bir ortak varlık iken alınıp satılabilir bir mülke dönüştürüldü. Marx'ın dediği gibi, kapitalizm her sorunu bir metaya çevirerek çözmeye çalışır ve böylece sorunu yeniden üretir.

İkincisi, Avrupa Yeşil Mutabakatı (Aralık 2019) ve onun ticaret ayağı olan **Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması** (SKDM; Ekim 2023'te geçiş dönemi, 2026'dan itibaren kesin uygulama). SKDM, AB'ye ithal edilen çelik, çimento, alüminyum ve gübre gibi ürünlere karbon maliyeti yükler. Kâğıt üzerinde amacı "karbon kaçağını" önlemektir. Pratikte Avrupa sanayisini koruyan bir **yeşil korumacılıktır.** Faturası Küresel Güney'in ve Türkiye'nin çelik, çimento ve gübre ihracatına biner (Bölüm 87). Türkiye'deki çelik işçisi, Avrupa'nın iklim hedefinin bedelini ücret baskısı ve iş kaybı riskiyle öder. Aynı Avrupa, Güney'in sanayileşmek için ihtiyaç duyduğu teknolojiyi patentlerle kilitler.

Üçüncüsü, "temiz" enerjinin hammadde zinciri. Elektrikli araçların bataryaları kobalt, lityum, nikel ister. Kongo'nun kobaltı zanaat madenciliğinde, çocuk emeğiyle çıkarılıyor (Amnesty raporları; Bölüm 82.3). Şili, Arjantin ve Bolivya'nın "lityum üçgeni"nde yerli toplulukların suyu çekiliyor. Endonezya'da nikel madenleri ormanları yok ediyor. Avrupa'nın kendi çevresinde de aynı çatışma var: **Sırbistan'da Rio Tinto'nun Jadar lityum projesi** 2021-22'de protestolarla durduruldu, 2024'te yeniden gündeme gelince Belgrad'da on binler sokağa çıktı. Portekiz'in kuzeyinde Barroso'da da bir lityum madeni köylülerin itirazıyla karşılaştı. Bu, metabolik yarığın kapanması değil, **coğrafi olarak yer değiştirmesidir:** Avrupa'nın temiz enerjisi Güney'in kirlenen madenlerinde üretiliyor. Tıpkı 19. yüzyılda İngiliz toprağının Peru'nun guanosuyla "kurtarılması" gibi.

Yeşil kapitalizmin içerideki faturası da işçiye kesiliyor. Fransa'da Kasım 2018'de başlayan **Sarı Yelekler** hareketi bir akaryakıt vergisine karşı doğdu. Paris'te metroya binen yöneticiler için vergi önemsizdi. Kırsalda ve banliyölerde otomobilden başka ulaşımı olmayan işçi ve emekli için ise ay sonunu getirememek demekti. 2024'te Avrupa'nın birçok ülkesinde çiftçi eylemleri yaşandı. Büyük tarım sermayesi sübvansiyonun aslan payını alırken, çevre kurallarının maliyeti küçük üreticiye bindi. **Aşırı**

sağ bu öfkeyi iklim politikasının kendisine yöneltti. “İklim, Brüksel’deki seçkinlerin projesi” dedi. Sorun iklim politikası değildi, faturanın kime kesildiğiydi. Solun görevi, bu öfkeyi iklim inkârcılığına bırakmamak, sınıf adaletine bağlamaktır.

Yeşil kapitalizm	Metabolik onarım
Karbon piyasası: kirletme hakkını metaya çevirir	Kirleten sektörlerin kamulaştırılması ve planlı dönüşümü
Bireysel tüketici vicdanı: “ayak izini küçült”	Yatırım kararlarının toplumsal denetimi: salımın asıl kaynağı üretimdir
Tüketim vergileri (akaryakıt, enerji): faturayı işçi haneye keser	Servet, kâr ve lüks tüketim vergisi: faturayı sermaye öder
SKDM: Avrupa sanayisini korur, Güney’e yük bindirir	Güney’le teknoloji paylaşımı, borç silme, iklim tazminatı
Elektrikli özel otomobil	Parasız ve yaygın toplu taşıma; kent ile kırın yeniden planlanması
Hammadde yarışı (Kritik Hammaddeler Yasası, Global Gateway)	Döngüsel üretim, onarım hakkı, uzun ömürlü ürün, madencilikte işçi ve yerel halk denetimi
“Yeşil büyüme”: aynı birikim mantığı, yeni sektörler	İhtiyaca göre seçici büyüme ve seçici küçülme; ölçüt kâr değil kullanım değeri
Kömür bölgeleri kendi kaderine terk edilir	Adil geçiş: işçilerle birlikte yapılan kapanış takvimi, kamusal istihdam güvencesi

8. Ekososyalizm tartışmaları

Kapitalizmin ekolojik krizi üretmesinden çıkan sonuç açık: çözüm kapitalizmin ötesindedir. Ama “ötesi” nedir? Solun içinde bu soruya farklı yanıtlar var. Onları kendi belgeleriyle aktarıp tavrımızı söyleyelim.

Ekomodernizm, ya da teknolojik iyimserlik. Bu yaklaşım sorunu yalnızca teknik bir enerji dönüşümü olarak görür: nükleer, füzyon, karbon yakalama, jeomühendislik. Toplumsal ilişkiler olduğu gibi kalsın, teknoloji bizi kurtarsın. Bu, Bölüm 0.15’te eleştirdiğimiz “teknoloji illüzyonu”nun ekolojideki biçimidir. Teknoloji nötr değildir: kimin mülkiyetinde ve hangi amaçla geliştirildiği biçimini belirler. Karbon yakalama teknolojisini en çok savunanlar, petrol şirketlerinin kendisidir. Onlar için bu, çıkarmayı sürdürmenin bahanesidir.

Küçülme (degrowth) ve Kohei Saito’nun “küçülme komünizmi”. Japon Marksist Kohei Saito, Marx’ın geç dönem not defterleri üzerine yaptığı ciddi filolojik çalışmayla tanındı. Saito’ya göre Marx, hayatının son yıllarında doğa bilimleri ve komünal toplumlar üzerine okumalarıyla üretici güçlerin sınırsız gelişimi fikrinden uzaklaştı ve “küçülme komünizmi” denebilecek bir vizyona yöneldi. Saito’nun kitapları Japonya’da ve dünyada geniş bir okur buldu. Bu ilgi, genç kuşakta kapitalizm eleştirisinin iklim üzerinden yükseldiğinin iyi bir işaretidir.

Saito’nun katkısı değerlidir: Marx’ın ekoloji çalışmalarını belgeledi, “yeşil büyüme”nin boşluğunu gösterdi, bolluk mitini eleştirdi. Ama tezinin üç zayıf noktası var. **Birincisi,** “küçülme” soyut bir toplam ölçüdür. Neyin küçüleceğini söylemez. Silah sanayisi, özel jetler, reklam, gereksiz ambalaj, spekülatif konut küçülmelidir. Ama toplu taşıma, kamusal konut, sağlık, bakım, eğitim, yenilenebilir enerji altyapısı **büyümelidir.** Doğru ölçüt küçülme değil, kâr yerine kullanım değeri ve ihtiyaca göre **seçici büyüme ve seçici küçülmedir.** Bunu belirleyecek olan da demokratik planlamadır. **İkincisi,** küçülme söylemi Küresel Güney’in işçi ve köylüsüne kolayca “tüketimi kıs” çağrısı olarak ulaşır. Oysa milyarlarca insanın hâlâ temiz suya, elektriğe, sağlığa, konuta ihtiyacı var. Onlar için gereken daha az değil, daha çok ve daha adil bölüşülmüş üretimdir. **Üçüncüsü,** küçülme vizyonu çoğu zaman

toplumsal öznenin kim olacağını belirsiz bırakır. Yerel topluluklar, kooperatifler, bilinçli tüketiciler... Ama sermayeyi mülksüzleştirecek, enerji ve madencilik tekellerini kamulaştıracak güç kimdir? Bu soruya sınıfsal bir yanıt verilmeden ekososyalizm bir ahlak öğretisine dönüşür.

Bizim tavrımız: Üretici güçlerin gelişmesi kendi başına ne iyidir ne kötüdür. Belirleyici olan, hangi toplumsal ilişkiler içinde, hangi amaçla ve kimin denetiminde geliştikleridir. Kapitalizmin sorunu çok üretmesi değil, **kâr için üretmesidir:** ihtiyaç duyulmayanı üretir, ihtiyaç duyulanı üretmez. Marx'ın *Kapital* III'teki "özgürlük alanı" tanımı burada da yol göstericidir: toplumsallaşmış insan, birleşmiş üreticiler, doğayla madde alışverişlerini **akılcı biçimde düzenlerler,** onu kör bir güç gibi kendilerine egemen olmaktan çıkarıp ortak denetimleri altına alırlar ve bunu en az güç harcayarak, insan doğasına en layık koşullarda yaparlar. Bu tanım, metabolik onarımın tanımıdır. Ve bu tanımda bir de zaman boyutu var: çalışma süresinin kısaltılması (Sonuç, K8.B). Üretkenlik artışı daha çok meta yerine daha çok özgür zamana dönüştüğünde, hem insan hem doğa üzerindeki baskı azalır.

9. Sosyalist planlamanın çevre bilançosu

Düşmanlarımız sık sık şunu söyler: "Sosyalizm de doğayı yıktı. Aral Gölü'ne bakın." Bu eleştiriyi ciddiye almak zorundayız. Devrimci özeleştiri, düşmanın bize söyleyeceğini önce bizim söylememizi gerektirir.

Yıkımlar gerçektir. Orta Asya'da pamuk üretimi için Amu Derya ve Sir Derya nehirlerinin suyunun 1960'lardan itibaren büyük ölçekte sulamaya aktarılması, bir zamanlar dünyanın en büyük göllerinden biri olan Aral Gölü'nün büyük kısmının kurumasına yol açtı. Geride tuzlu, zehirli bir çöl ve balıkçılığını kaybetmiş bir halk kaldı. DDR'de Bitterfeld ve Leuna'nın kimya kombinaları ve Lausitz'in linyit madenleri, Avrupa'nın en kirli bölgeleri arasındaydı (Bölüm 58.2). 1986 Çernobil nükleer kazası, bir işletmenin güvenlik kültürünün ve bilgi saklamanın ne kadar ağır sonuçlar doğurabileceğini gösterdi.

Kazanımlar da gerçektir ve genellikle anlatılmaz. Sovyet iktidarı daha iç savaş sürerken 1919'da ilk bilimsel doğa koruma alanlarından birini (Astrahan) kurdu. Bu **zapovednik**ler, insan müdahalesinin dışında tutulan, yalnızca bilimsel araştırmaya açık alanlardı ve dünyada türünün ilk büyük sistemlerinden biriydi. 1948'de kurak bozkırlarda toprak erozyonunu durdurmak için binlerce kilometrelik orman kuşakları planlandı. DDR'nin SERO sistemi, cam şişeden kâğıda, metal hurdadan plastiğe kadar ikincil hammaddeleri toplayan, dönemine göre gelişkin bir geri dönüşüm ağıydı. Doğu Avrupa kentlerinin tramvay, metro ve toplu taşıma ağları, otomobil merkezli Batı kentleriyle karşılaştırıldığında ekolojik olarak çok daha verimliydi. Küba, 1990'ların "Özel Dönem"inde petrol ve kimyasal gübre ithalatı çöktüğünde kentsel organik tarıma geçerek dünyanın en ilgi çekici tarım deneylerinden birini yaptı.

Dersler. Bu bilançodan dört ders çıkarıyoruz.

1. **Plan kendi başına ekolojik değildir.** Plan, hedeflerini kim belirliyorsa onun çıkarını yansıtır. Plan hedefi yalnızca ton, metre ve adet olarak konduğunda (brüt üretim fetişi), doğa yine hesabın dışında kalır.

2. **Yıkımların önemli bir kısmı revizyonist dönemdedir.** Aral'ın kuruması 1960'lardan sonra hızlandı. Kosigin reformuyla işletmelerin başarı ölçütü kâra ve kârlılığa bağlandı (Bölüm 57.2). Batı ile "tüketimde yarış" hedefi, sanayinin ekolojik maliyetini göz ardı etti. DDR'nin 1970'ler ve 1980'lerdeki borç sarmalı, döviz için linyit ve kimya üretimini zorladı. Yani yıkımın bir kısmı planın değil, **planın piyasa kategorilerine ve dünya kapitalizmine teslim edilmesinin** ürünüdür. Bu, hataları örtmek için değil, nedenlerini doğru koymak için söylenmelidir.

3. **İşçi denetimi ve kamusal bilgi olmadan ekoloji olmaz.** Bitterfeld'in kirliliği de, Çernobil'in riskleri de, onları yaşayan işçilerden ve halktan gizlendi. Kirliliği ilk bilen fabrikadaki işçidir. İşçinin söz hakkı olmadığında, bu bilgi yukarıya ulaşmaz ya da ulaştığında bastırılır. Ekolojik planlama ancak işçilerin ve yerel halkın örgütlü denetimiyle, açık veriyle mümkündür (Bölüm 66.7'nin ilk dersi burada da geçerlidir).
4. **Bugünün planlaması dünün sınırlarını aşabilir.** 20. yüzyılın planlaması hesaplama gücünün, iletişimin ve verinin sınırları içinde yapıldı. Bugün gerçek zamanlı enerji verisi, iklim modelleri ve dijital altyapı, toplumun kendi madde ve enerji akışlarını görebilmesini ve demokratik olarak yönetebilmesini teknik olarak mümkün kılıyor (Cockshott ve Cottrell tartışması, Sonuç). Bu olanak bugün platform tekellerinin elinde. Toplumun eline geçtiğinde metabolik onarımın aracı olur.

10. Sendikalar ve adil geçiş

İklim mücadelesinin en zor sorusu şudur: **kömür madencisine, otomotiv işçisine, petrokimya işçisine ne diyeceğiz?** Sermaye bu soruyu kendi lehine kullanır. İşçiyi çevrecinin karşısına koyar: "Santral kapanırsa işini kaybedersin." Aşırı sağ bu korkuyu iklim inkârcılığına çevirir. Bazı çevreciler de işçiyi "kirli sanayinin parçası" olarak görüp soruyu yanıtsız bırakır. Üç tutum da işçiyi yalnız bırakır.

Adil geçiş kavramı bu açmazdan doğdu. Fikrin kökü 1970'lerde ABD'de Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası'nın önderlerinden Tony Mazzocchi'ye dayanır: çevreyi korumak için kapanan işletmelerin işçileri, kamusal bir fonla yeniden eğitilmeli ve geliri güvenceye alınmalıdır. Kavram 1990'larda sendikal hareketin diline girdi ve 2015 Paris Anlaşması'nın girişinde bile anıldı. Avrupa'da iki somut örnek var. Almanya 2020'de kömürden çıkış yasasını çıkardı ve en geç 2038'e kadar kömürlü elektrik üretimine son vermeyi öngördü. İspanya'da 2018'de hükümet, sendikalar ve maden şirketleri arasında imzalanan anlaşma, kapanan kömür madenleri için erken emeklilik, yeniden eğitim ve bölgesel kalkınma fonları öngördü. Bu anlaşmaların sınırları var: çoğu zaman bölgeye söz verilen yeni yatırımlar gelmedi, gelen işler daha güvencesiz ve daha düşük ücretliydi, gençler göç etti. Ama bir ilkeyi kabul ettirdiler: **dönüşümün bedelini işçi değil toplum ödemeli.**

Adil geçişin daha radikal bir örneği ise tabandan geldi. 1976'da İngiltere'de Lucas Aerospace'in işyeri temsilcileri, işten çıkarma tehdidine karşı kendi **alternatif şirket planlarını** hazırladılar. Silah sanayisine üretim yapan bu işçiler, aynı makinelerle ve aynı bilgiyle üretilebilecek yaklaşık 150 "toplumsal olarak yararlı ürün" önerdi: böbrek diyaliz makineleri, ısı pompaları, rüzgâr türbinleri, hibrit araç motorları. Yönetim planı reddetti. Ama Lucas Planı, işçilerin yalnızca işlerini değil, **ne üretileceğini** de tartışabileceğinin en parlak kanıtı olarak kaldı. Bu, K7'deki beş basamaklı cetvelin dördüncü ve beşinci basamağına, işçi denetimine ve toplumsal yönetime, ekolojik bir içerik verir.

Bugün Avrupa'nın otomotiv sanayisi elektrikli araçlara geçiş, Çin rekabeti ve kâr baskısıyla kapatma ve küçülme planları yapıyor (Bölüm 93.1). Sermayenin programı açık: fabrikaları kapat, üretimi ucuz emek bölgelerine taşı, geçişin maliyetini devlete ve işçiye yükle. Bir işçi programı ise şunları içerebilir: kapatılmak istenen fabrikaların kamulaştırılması; aynı tesislerde toplu taşıma araçları, raylı sistem parçaları, ısı pompaları ve yenilenebilir enerji ekipmanı üretimi; çalışma süresinin ücret kaybı olmadan kısaltılması; işçi ve yerel halk temsilcilerinin dönüşüm planlarında karar yetkisi. Madencilerin, otomotiv işçilerinin ve iklim hareketinin ittifakı bu programın üzerinde kurulabilir. Almanya'da okul grevleri yapan gençler (Bölüm 92.1) ile fabrika kapısındaki IG Metall üyeleri arasındaki bağ, iklim ve savaş karşıtlığının ortak bir sosyal programda birleşmesiyle güçlenir.

İttifakın koşulu karşılıklılıktır. İklim hareketi işçinin güvencesini kendi talebi saymadıkça, işçi iklim hareketini kendi düşmanı sanmaya devam eder. Sendika iklim krizini "başkalarının meselesi" saydıkça, sermayenin yeşil dönüşümü sendikayı devre dışı bırakarak yürür. Bölüm 93'ün öngördüğü "örgütlü sınıfın yükselişi" senaryosunun bir halkası da budur.

11. Türkiye'ye bağ: Akbelen ve maden direnişleri

Bu ek bir Türkiye sahnesiyle açıldı, çünkü metabolik yarığın en çıplak biçimleri bugün Türkiye'de yaşanıyor.

Akbelen. Muğla'nın Milas ilçesindeki Yeniköy ve Kemerköy termik santralleri 2014'te özelleştirildi. Santrallerin kömür ihtiyacı için 2020'de Akbelen Ormanı şirkete tahsis edildi. İkizköy köylüleri 2021'de dava açtı ve ormanda nöbet tutmaya başladı. Nöbet kesimi iki yıl durdurdu. 24 Temmuz 2023'te kesim jandarma eşliğinde yeniden başladı. Ardından sıra tarlalara ve zeytinliklere geldi: Mart 2024'te ilk acele kamulaştırma kararı, Temmuz 2025'te zeytinliklerin madencilik için kullanımının önünü açan yasa değişikliği, Ocak 2026'da yedi köyde yüzlerce parseli kapsayan ikinci acele kamulaştırma kararı. Danıştay Nisan 2026'da yürütmeyi durdurdu. Eylül 2026'da esasa ilişkin duruşma yapıldı, karar bekleniyor. Davacıların sunduğu verilere göre bu iki santral Türkiye'nin en yüksek tüketim gününde bile toplam elektrik tüketiminin yaklaşık %1,4'ünü karşılıyor. Bölge tükettiğinden fazlasını üretiyor. Davacıların dilekçesindeki bir rapora göre santraller yılda yaklaşık 140 erken ölüme yol açıyor (Bilgi Müşterekleri'nin *Kamu Kimin?* yazısındaki veriler; birincil kaynakla doğrulanacak).

Akbelen, bu ekin bütün kavramlarını tek bir yerde toplar. **İlkel birikim bitmedi:** "kamu yararı" adıyla köylünün toprağı alınıp özel bir şirketin maden sahasına katılıyor. Bu, çitlemelerin 21. yüzyıldaki biçimidir. **Metabolik yarık:** zeytinlik, orman ve yeraltı suyu, birkaç yıllık kömür için geri dönmemek üzere tüketiliyor. **Kâr özel, maliyet toplumsal:** şirket kârını alıyor, devletten kapasite ödemesi alıyor. Köylü toprağını, bölge halkı sağlığını kaybediyor. **Hukuk, güç dengesinin tutanağıdır:** kesimi durduran mahkeme değil, nöbetti (K2.B).

Ve Akbelen'de de sermayenin en eski oyunu oynanıyor: santral ve maden işçisini köylünün karşısına koymak. Bu yüzden Akbelen'in doğru talebi "santral kapansın" ile bitmez. Doğru talep şudur: santraller kamuya dönsün, kapanış takvimi işçilerle birlikte yapılsın, işçilere kamusal iş güvencesi ve yeniden istihdam sağlansın, köylünün toprağı köylüde kalsın. Bu, adil geçişin Türkiye'deki somut programıdır.

Maden direnişleri ve maden cinayetleri. Aynı hattın öteki halkaları: Artvin'de Cerattepe'de bakır madenine karşı halkın direnişi (2016); Kaz Dağları'nda altın madenine karşı "Su ve Vicdan Nöbeti" (2019); Erzincan İliç'te Şubat 2024'te siyanürlü yığın liçi sahasında meydana gelen toprak kayması ve dokuz işçinin ölümü. Ve hepsinin üzerinde Soma: 13 Mayıs 2014'te 301 madencinin öldüğü, Türkiye tarihinin en büyük iş cinayeti. Soma'da toprağın altında kalan işçi ile Akbelen'de toprağını kaybeden köylü, aynı sermaye birikim modelinin iki kurbanıdır: ucuz enerji ve hızlı kâr için hem işçinin bedeni hem doğanın bedeni tüketiliyor. 1844'ün "inorganik beden" kavramı, burada bir soyutlama değil, bir otopsi raporudur.

SKDM ve Türkiye işçisi. Türkiye, AB'ye en çok çelik ve çimento ihraç eden ülkeler arasındadır. SKDM'nin kesin uygulamaya geçmesiyle bu sektörlerde Türkiye sermayesi maliyet baskısını ücret baskısına ve esnek çalışmaya çevirmeye çalışacaktır. Türkiye burjuvazisinin buna iki yanıtı olabilir: ya

kendi “yeşil” dönüşümünü devlet sübvansiyonuyla ve işçiye ödeterek yapmak, ya da AB’yi suçlayıp kirli üretimi sürdürmek. İşçi sınıfının yanıtı üçüncü bir yoldur: dönüşümün planlı, kamusal ve işçi denetiminde yapılması.

12. Metabolik onarım: bir program taslağı

Bu kitap bir program belgesi değildir. Ama metabolik onarımın somut içeriğini birkaç başlıkta toplamak, “iklim adaleti ancak sınıf adaletiyle mümkündür” cümlesini soyut bir slogan olmaktan çıkarır.

1. **Enerjinin kamulaştırılması ve demokratik planlaması.** Enerji üretimi, iletimi ve dağıtımı kamu mülkiyetinde, işçi ve kullanıcı temsilcilerinin denetiminde. Fosil yakıttan çıkışın takvimi kâra göre değil, iklim bilimine ve işçilerin güvencesine göre.
2. **Adil geçiş yasası.** Kapanan her işletmenin işçisine ücret güvencesi, yeniden eğitim ve kamusal istihdam. Takvim işçilerle birlikte yapılır. Kömür bölgeleri kendi kaderine bırakılmaz.
3. **Faturayı sermaye öder.** Akaryakıt ve enerji gibi tüketim vergileri yerine servet, kâr ve lüks tüketim vergisi. Enerji tekellerinin savaş ve kriz kârlarına el konulması.
4. **Kamusal ulaşım ve kamusal konut.** Parasız ve yaygın toplu taşıma. Konutların yalıtımı ve enerji verimliliği kamusal bir programla, kiracıya kira artışı olarak yansıtılmadan.
5. **Çalışma süresinin kısaltılması.** Üretkenlik artışının daha çok metaya değil, daha çok özgür zamana dönüşmesi. Haftada dört gün, sonra daha azı (Sonuç).
6. **Toprak, su ve orman ortak varlıktır.** Acele kamulaştırmaların, maden ruhsatlarının, su özelleştirmelerinin durdurulması. Madencilikte işçi ve yerel halk denetimi, çevre etki değerlendirmelerinde veto hakkı.
7. **Döngüsel üretim ve onarım hakkı.** Planlı eskitmenin yasaklanması, uzun ömürlü ve onarılabilir ürün, ikincil hammadde sistemleri.
8. **Küresel Güney’le dayanışma.** Borçların silinmesi, iklim tazminatı, teknoloji ve patentlerin paylaşılması, hammadde zincirlerinde işçi haklarının güvencesi. Avrupa’nın temiz enerjisi Güney’in kirlenen madenlerinde üretilemez.
9. **Bilgi müşterekleri.** İklim ve enerji verisinin açık olması; bilimsel bilginin patent ve tekel yerine ortak mülk olması. Planlamanın dijital altyapısının toplumun elinde olması.
10. **Tarımda metabolik onarım.** Büyük tarım sermayesinin değil küçük üreticinin ve tarım işçisinin desteklenmesi; kent ile kır arasındaki besin döngüsünün yeniden kurulması; tarım işçilerinin sıcakta çalışmaya karşı korunması.

13. Kapanış: gezegensel eşik

Kitabın Girişi’nde Kardashev ölçeğini anlatmıştık: insanlığın henüz gezegenin enerjisini gezegen ölçeğinde örgütleyemeyen bir “Tip 0” uygarlık olduğunu. Orada bir uyarı da yapmıştık: Kardashev ölçeği enerji tüketimini ölçer, iyiliği değil. **Metabolik yarığı derinleştirerek “büyüyen” bir Tip 0, eşiğe değil uçuruma yürür.** Bu ek, o uyarının kuramsal gerekçesidir.

Gezegen ölçeğinde bir uygarlık, gezegen ölçeğinde bir toplumsal planlama ve dayanışma ister. Kâr için üretim, tekeller arası rekabet ve ulus-devletler arası savaş bu koşulun tam tersidir. Sınıflı toplum, teknik kapasitesi ne kadar büyürse büyüsün, gezegeni ortak bir ev olarak değil bir av sahası olarak

örgütler. Luxemburg'un "sosyalizm ya da barbarlık" sorusu bugün gezegensel bir sorudur: ya iklim krizi, hammadde savaşları ve Akdeniz'de boğulan iklim göçmenleriyle bir barbarlık, ya da metabolik onarımla gezegenin gerçekten ortak ev olduğu bir sosyalizm.

Soluk mavi nokta, üzerinde yaşayan herkesin ortak evi olduğunda "evimiz" olur. O evi onaracak olan da, onu inşa eden sınıftır.

Sermayenin sınıf savaşı araçları (ekoloji alanında). Doğanın metalaştırılması (karbon piyasası, su ve toprak özelleştirmesi); acele kamulaştırma ve maden ruhsatı; "iş ya da çevre" şantajı; üretimin kirletme maliyetinin düşük olduğu bölgelere taşınması; yeşil korumacılık (SKDM); tüketim vergileriyle faturanın işçi haneye kesilmesi; "yeşil" reklam ve halkla ilişkiler (yeşil badana); çevre savunucularının ve köylülerin cezalandırılması.

Türkiye'ye bağ. Akbelen, Cerattepe, Kaz Dağları, İliç ve Soma, metabolik yarığın Türkiye'deki adlarıdır. SKDM, Türkiye'nin çelik ve çimento işçisini Avrupa'nın iklim hedefinin faturasıyla karşı karşıya bırakıyor. Türkiye'de iklim mücadelesi, özelleştirme karşıtı mücadele, köylünün toprak mücadelesi ve maden işçisinin iş güvenliği mücadelesi birleşmedikçe, her biri ayrı ayrı yenilir.

Yanlış anlatıya yanıt. "İklim krizini hepimiz yarattık, hepimiz tüketimimizi azaltmalıyız." Salımın asıl kaynağı üretim ve yatırım kararlarıdır ve bu kararları işçi değil sermaye verir. Küresel ölçekte en zengin %10 salımların yaklaşık yarısından sorumludur. "Hepimiz" demek, sorumluluğu sınıflar arasında eşitleyip faturayı en yoksula kesmektir (EK H, 35).

Dört soru. *Kimin elinde?* Enerji, maden, toprak ve su giderek daha az sayıda tekelin elinde. *Kimin denetiminde?* Karbon piyasası, maden ruhsatları ve "acele kamulaştırma" kararları sermayenin ve onun devletinin denetiminde; işçinin ve köylünün değil. *Kimin yararına?* Kâr şirketin, sağlık ve toprak kaybı işçinin ve köylünün hanesine. *Kim karar veriyor?* Hangi santralin açılacağına, hangi ormanın kesileceğine, hangi fabrikanın kapanacağına işçiler ve yerel halk değil, yönetim kurulları ve bakanlıklar karar veriyor. Metabolik onarım, bu kararın üreticilere ve topluma geçmesidir.

Okuma ve izleme önerisi. Marx, *1844 Elyazmaları* ("Yabancılaşmış Emek") ve *Kapital* I, 15. bölüm, 10. kesim; Engels, "Maymunun İnsana Dönüşmesinde Emeğin Rolü"; John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi*; Andreas Malm, *Fosil Sermaye*; Kohei Saito, *Marx in the Anthropocene* (eleştirel okumayla). Bilgi Müşterekleri'nden *Termometredeki Artı Değer* (https://bilgimusterekleri.org/blog/avrupaninhalleri/), *Atom ve Barbarlık* (https://bilgimusterekleri.org/blog/atomvebarbarlik/) ve Akbelen üzerine *Kamu Kimin?* yazısı.

KATKI VE GELİŞTİRME

Bu dosya, Bilgi Müşterekleri'nin öteki dosyaları gibi, tek bir yazarın bitirip rafa koyduğu bir kitap değildir. **Canlı bir belgedir:** okundukça düzeltilecek, tartışıldıkça derinleşecek, yeni belgeler ve tanıklıklarla büyüyecektir. İşçi sınıfının tarihi ortak bir emeğin ürünüyse, o tarihi yazmak da ortak bir emek olmalıdır. Bu bölüm, sevgili genç yoldaşların ve bütün okurların bu emeğe nasıl katılabileceğini anlatır.

Katkı rehberi

Neye ihtiyacımız var?

Katkı türü	Ne bekliyoruz?	Nasıl işlenir?
Olgu düzeltmesi	Yanlış bir tarih, rakam, ad ya da alıntı	Kaynağıyla (kitap, sayfa, arşiv, resmî istatistik) birlikte bildirilir; doğrulanırsa sonraki sürümde düzeltilir ve sürüm notuna yazılır
"(Doğrulanacak)" işaretlerinin kapatılması	Metinde bu işaretle duran yaklaşık altı yüz olgunun birincil kaynakla denetlenmesi	Her işaret için kaynak ve (varsa) düzeltilmiş değer; işaret kaldırılır, kaynakçaya eklenir
Belge ve arşiv	Grev bildirileri, sendika yayınları, parti belgeleri, fotoğraflar, afişler, işçi gazeteleri	Kamu malı ya da özgür lisanslı olmalı veya sahibinin yayın izni bulunmalı
Tanıklık	Avrupa'da çalışmış, göç etmiş, grevlere ve örgütlenmelere katılmış işçilerin ve ailelerinin anlatımları (özellikle Türkiye'den giden işçilerin deneyimleri)	Beş soruluk tanıklık şablonuyla (aşağıda) ve yazılı izinle
Görsel	Bölümlere uygun, lisansı açık fotoğraf, harita ve belge	Yazar, tarih, lisans ve kaynak bağlantısıyla
Grafik ve harita	Planlanan grafik, harita ve şemaların (EK J) üretimi	Verinin kaynağı ve üretim betiği ile; renk düzeni #CC0000 + #1A1A1A + gri tonları
Çeviri	Bölümlerin başka dillere (özellikle Almanca, Kürtçe, İngilizce, Fransızca) çevirisi	CC BY-SA 4.0 koşullarıyla; çeviri sürümü ayrı bir sürüm numarası taşır
Eleştiri ve tartışma	Çözümlemeye, tezlere ve yöntemlere dönük yoldaşça eleştiri	Okuma gruplarında tartışılır; esaslı eleştiriler "Tartışmalar" ekinde yayımlanabilir

Katkı türü	Ne bekliyoruz?	Nasıl işlenir?
Okuma grubu deneyimi	EK F'deki on haftalık programı uygulayan grupların geri bildirimi	Soruların, sürelerin ve okumaların iyileştirilmesi için

Tanıklık şablonu (beş soru)

1. Hangi koşullarda, hangi yıl, nereden nereye gittiniz ya da hangi işte çalışmaya başladınız?
2. Çalıştığınız yerde iş nasıl örgütlenmişti: işi kim tasarlıyordu, hızı kim belirliyordu, ücretiniz nasıl hesaplanıyordu?
3. Hangi mücadelelere, grevlere, sendikalara ya da derneklere katıldınız; neler kazanıldı, neler kaybedildi?
4. Irkçılık, hukuksuzluk ya da sınıf dayanışması deneyimleriniz nelerdi?
5. Bugünün genç işçilerine o deneyimden ne aktarmak istersiniz?

Katkı ilkeleri

- **Kaynak disiplini:** Her olgu için kaynak; tartışmalı rakamlarda aralık ve kaynaklar. Uydurma alıntı ve kaynak kabul edilmez.
- **Belge / aktarım / iddia ayrımı:** Katkılar bu üç katmandan hangisine ait olduğu belirtilerek gönderilir.
- **Kişilik haklarına saygı:** Yaşayan kişilere ilişkin iddialar yalnızca kesinleşmiş mahkeme kararı ya da kamuya mal olmuş belgeyle; tanıklıklar izinle ve istenirse anonim yayımlanır.
- **Lisans:** Gönderilen her katkı CC BY-SA 4.0 lisansıyla yayımlanmayı kabul eder; katkıda bulunanların adı (isterlerse) sürüm notlarında anılır.
- **Yoldaşça tartışma:** Eleştiri kişilere değil, çözümlemeye ve kanıta yönelir.

Nasıl iletilir?

Katkılar Bilgi Müşterekleri'nin sitesi (https://bilgimusterekleri.org) üzerinden iletilir. Her katkı değerlendirilir; kabul edilenler bir sonraki sürümde metne işlenir ve sürüm notunda belirtilir.

Geliştirme yol haritası

Sürümleme

Dosya üç haneli sürüm numarası taşır: **büyük sürüm . ara sürüm . düzeltme.** 1.0.7, ilk tam metnin sürümüdür (1.0.0-1.0.6 plan ve taslak aşamalarıdır). Düzeltmeler üçüncü haneyi, yeni bölüm ve ekler ikinci haneyi, yapısal yeniden kurgular birinci haneyi artırır.

Sürüm 1.1 hedefleri

Alan	Hedef
Doğrulama	Metindeki "(doğrulanacak)" işaretlerinin en az yarısının birincil kaynaklarla kapatılması; önce seçim sonuçları, ölü ve katılım sayıları, yasa tarihleri
Grafik ve haritalar	EK J'deki H1-H21, G1-G48 ve D1-D9'un tek bir betikle (SVG) üretilip metne gömülmesi

Alan	Hedef
Görseller	Görseli olmayan ya da zayıf görselli bölümler (Bölüm 49, 76, 87 ve kuramsal ara bölümler) için yeni arşiv taraması; yüksek çözünürlüklü baskı sürümü
Dizin	Kişi, yer ve kavram dizini
Tanıklık eki	Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin tanıklıklarından oluşan yeni bir ek
Kısaltılmış baskı	Okuma grupları için 150-200 sayfalık özet kılavuz ve cep broşürü
Çeviri	Almanca ve Kürtçe özet sürümler
Blog dizisi	Her kısmın ayrı bir blog yazısı olarak bilgimusterekleri.org'da yayımlanması

Sürüm 1.2 ve sonrası

- Her yıl 1 Mayıs'ta Bölüm 92 (Ayak Sesleri) ve Bölüm 93'teki on göstergenin güncellenmesi.
- Kısım X'taki on iki göstergelik revizyonist dönüşüm tablosunun (T23) arşiv verileriyle genişletilmesi.
- "Medeniyetin Dört Evresi: İnsanlık Hangi Eşikte?" modelinin ayrı bir felsefi ek olarak geliştirilmesi.
- Türkiye işçi sınıfı tarihiyle karşılaştırmalı yeni bir dosya.

Sürüm notları

1.0.7 (27 Eylül 2026): İlk tam metin. - Giriş, Bölüm 0 (Marksist Araç Kutusu), on üç kısım, doksan üç bölüm, dokuz kuramsal ara bölüm (K1-K9), Kapanış, Sonuç ve on bir ek (A-K). - Yaklaşık 430 bin kelime; 226 açık lisanslı görsel. - Bilinen sınırlılıklar: Yaklaşık altı yüz olgu "(doğrulanacak)" işaretiyle duruyor; planlanan grafik ve haritalar tablo olarak verildi; bazı blog yazıları bağlantısız, yalnızca adıyla anılıyor; kapak ve görseller ekran çözünürlüğünde. - Plan aşamaları (0.1-1.0.6): kapsamın genişletilmesi (Doğu'da sosyalizm, neoliberalizm, emperyalizm, Türkiye ve Avrupa, ayak sesleri), kuramsal omurga (Bölüm 0, K1-K9, dört soru, sermayenin sınıf savaşı araçları), analitik mercekler (proletaryanın üç ölçütle tanımı, sınıf gücü cetveli, sermaye fraksiyonları, toplumsal ücret, güç dengesi matrisi) ve felsefi omurga.

> **Son söz yerine.** Bu dosya, onu okuyup düzelten, tartışıp geliştiren, bir işyerinde ya da mahallede ondan bir görev çıkaran herkesle birlikte tamamlanacak. Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!

GÖRSEL KAYNAKLARI

Bu dosyada kullanılan görsellerin tamamı Wikimedia Commons'tan derlenmiş, kamu malı ya da özgür lisanslı görsellerdir. Liste, görsellerin kitapta göründüğü sıraya göredir. CC BY ve CC BY-SA lisanslı görseller, yazar ve lisans belirtilerek kullanılmıştır.

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
1	Valparaíso, Primero de Mayo, 1918.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
2	Poster celebrating 100 years of Labour Day Parades, 1990 (21966157421).jpg	Archives New Zealand from New Zealand	CC BY-SA 2.0	Commons
3	Karl Marx by John Jabez Edwin Mayall 1875 - Restored.png	John Jabez Edwin Mayall	Public domain	Commons
4	Death of Wat Tyler - Froissart, Chroniques de France et d'Angleterre, Book II (c.1475-1483	Jehan Froissart	CC0	Commons
5	Thomas Müntzer in the battle of Frankenhausen.jpg	Josef Matyáš Trenkwald	Public domain	Commons
6	Thomas More Utopia 1516 VTOPIAE INSVLAE FIGVRA (Bibliothèque Mazarine).jpg	Bibliothèque Mazarine, France	Public domain	Commons
7	Pre enclosure fields at Garton on the Wolds - geograph.org.uk - 356608.jpg	John Phillips	CC BY-SA 2.0	Commons
8	Agreement of the People (1647-1649).jpg	Anonim / belirtilmemiş	Public domain	Commons
9	Putney Debates plaque.jpg	Matt Brown	CC BY 2.0	Commons
10	Gerrard Winstanley memorial - geograph 6433963.jpg	Sean Davis	CC BY-SA 2.0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
11	McConnel & Company mills, about 1820.jpg	Scanned by Mr Stephen	Public domain	Commons
12	Peterloo Massacre.png	Richard Carlile	Public domain	Commons
13	The Martyrs tree - geograph.org.uk - 1277399.jpg	Simon Palmer	CC BY-SA 2.0	Commons
14	Newportx1.JPG	Hughthomas1	Public domain	Commons
15	Chartist meeting on Kennington Common by William Edward Kilburn 1848 - restoration1.jpg	William Edward Kilburn (1818 - 1891) Details on Google Art Project	Public domain	Commons
16	Newton Silk Mill - geograph.org.uk - 1185218.jpg	Whatlep	CC BY-SA 2.0	Commons
17	Prise de la Bastille clean.jpg	Jean-Pierre Houël	Public domain	Commons
18	François-Noël Babeuf.jpg	François Bonneville	Public domain	Commons
19	Europe 1815 map en.png	Alexander Altenhof	CC BY-SA 4.0	Commons
20	Eugène Delacroix - La liberté guidant le peuple.jpg	Eugène Delacroix	Public domain	Commons
21	Révolte des canuts à Lyon, combat du Pont Morand, 22 novembre 1831.jpg	AnonymousUnknown author	Public domain	Commons
22	Honoré Daumier, Rue Transnonain, le 15 avril 1834, 1834, NGA 6133.jpg	Honoré Daumier	CC0	Commons
23	Beratung (Conspiracy) (BM 2018,7046.2).jpg	Anonim / belirtilmemiş	Public domain	Commons
24	Kommunistiska manifestet-1848.png	Facsimile edition 1976	Public domain	Commons
25	The Barricade in rue Saint-Maur-Popincourt after the attack by General Lamoricière's troop	Charles François Thibault	Public domain	Commons
26	Erinnerung an den Befreiungskampf (Märzrevolution) 1848.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
27	Horace Vernet-Barricade rue Soufflot.jpg	Horace Vernet	Public domain	Commons
28	Wiener Kongress Abschlussdokument 2.JPG	Thomas Ledl	CC BY-SA 4.0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
29	International-founding-1864.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
30	Hague Congress in L'Illustration.jpg	L'Illustration	Public domain	Commons
31	Barricade Voltaire Lenoir Commune Paris 1871.jpg	Bruno Braquehais	Public domain	Commons
32	Louise Michel, grayscale.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
33	Chauvet - Père-Lachaise - mur des fédérés 01.jpg	Jules-Adolphe Chauvet	Public domain	Commons
34	Bismarck-Sozialistengesetz-text-1878.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
35	August Bebel, head-and-shoulders portrait, facing left, in oval LCCN91786289 (cropped).tif	George Grantham Bain Collection	Public domain	Commons
36	Stuttgart-congress-of-second-international-1907-iisg-big-1.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
37	Rosa Lux Stuttgart 1907.jpg	Herbert Hoffmann	Public domain	Commons
38	C Zetkin 1.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
39	Matchgirl strikers.PNG	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
40	London Dock Strike of 1889 A.JPG	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
41	Döbling (Wien) - Karl-Marx-Hof.JPG	C.Stadler/Bwag	CC BY-SA 4.0	Commons
42	Bundesarchiv Bild 183-P0119-0004, Eisenach, Jugendstunde in der Gedenkstätte "Eisenacher P	Jürgen Ludwig	CC BY-SA 3.0 de	Commons
43	1913 Lockout renactment in Dublin, August 2013- 3.jpg	Oncewerecolours	CC BY-SA 4.0	Commons
44	The Soviet Union 1964 CPA 3092 stamp (Centenary of First International (1864–1876). Title	Post of the Soviet Union (Lesegri).	Public domain	Commons
45	L'Humanité 1914-08-01 (Jaurès assassiné).jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
46	Germany entering WWI 1914, Silver Medal, obverse.jpg	Berlin-George	Public domain	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
47	Karl Liebknecht 1912.jpg	Deutsches Reich. Reichstag.	Public domain	Commons
48	Rosa Luxemburg.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
49	Postkarte Hotel und Pension Beau Sejour Zimmerwald 1904 Fotos.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
50	19170704 Riot on Nevsky prosp Petrograd.jpg	Viktor Bulla	Public domain	Commons
51	Delegates at the First Congress of the Communist International, 1919.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
52	Kieler Matrosenaufstand (Kiel 68.288).jpg	Meyer, Ernst (1885-1960)	CC BY-SA 3.0 de	Commons
53	Gustav Noske 1919.jpg	Sennecke	Public domain	Commons
54	Freikorps Assault with Wex Flamethrower.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
55	Finnish Red Guard armoured train crew 1918.jpg	helsinkiläinen ateljee.	Public domain	Commons
56	Budapest 1919. május 1. fortepan 75866.jpg	PÉCHY LÁSZLÓ	CC BY-SA 3.0	Commons
57	Rote Ruhrarmee 1920.jpg	unknown / неизвестно	Public domain	Commons
58	Gramsci.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
59	Arditi del Popolo.jpg	Maintenance Script e K2	CC0	Commons
60	A ricordo degli Arditi del Popolo viste.JPG	Lupo rosso	CC BY-SA 3.0	Commons
61	Bundesarchiv Bild 183-J0305-0600-003, Berlin, Kapp-Putsch, Putschisten.jpg	Unknown authorUnknown author	CC BY-SA 3.0 de	Commons
62	Bundesarchiv Bild 183-Z0127-305, Berlin 1927, Reichstreffen RFB, Thälmann, Leow.jpg	Unknown authorUnknown author	CC BY-SA 3.0 de	Commons
63	Karl Marx Hof.jpg	Thomas Ledl	CC BY-SA 4.0	Commons
64	Gerlach justizpalastbrand 1.jpg	Martin Gerlach	Public domain	Commons
65	Bundesarchiv Bild 102-07707, Berlin, Mai-Unruhen.jpg	Pahl, Georg	CC BY-SA 3.0 de	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
66	Gedenkstein Blutmai 1929 (Wiesenstraße) nah.JPG	Mfriedrich111	CC BY-SA 4.0	Commons
67	Antifaschistische Aktion Her zu uns! 1932.jpg	Max Keilson	Public domain	Commons
68	Bundesarchiv Bild 102-13680, Berlin, Verordnung über Ausnahmezustand.jpg	Georg Pahl	CC BY-SA 3.0 de	Commons
69	Bundesarchiv Bild 146-1982-004-13A, Aufmarsch am Abend der Machtergreifung Hitlers.jpg	UnknownUnknown	CC BY-SA 3.0 de	Commons
70	Bundesarchiv Bild 102-00839, Österreich, Republikanischer Schutzbund.jpg	Georg Pahl	CC BY-SA 3.0 de	Commons
71	Wien05 Margaretengürtel100-110 Reumannhof 2018-11-20 GuentherZ GD 1934 2953.jpg	GuentherZ	CC BY-SA 3.0	Commons
72	Volunteers discharging a ship in the London Docks during the General Strike of 1926 (61054	National Maritime Museum from Greenwich, United Kingdom	No restrictions	Commons
73	Battle of Cable Street - 3-5 Dock Street Whitechapel London E1 8JN.jpg	Spudgun67	CC BY-SA 4.0	Commons
74	Rassemblement-populaire-14-juillet-1936 cropped.png	Agence de presse Meurisse	Public domain	Commons
75	Arrested workers during the Asturian Revolution, 1934.jpg	Concern Illustrated Daily Courier - Illustration Archive	Public domain	Commons
76	Enlisting in the Spanish Civil War.jpg	Juan Sáez Tornell	Public domain	Commons
77	Bundesarchiv Bild 183-H25224, Guernica, Ruinen.jpg	Unknown authorUnknown author	CC BY-SA 3.0 de	Commons
78	RobertSeneckeGoeringEnElJuicioDelReichstag.jpg	Robert Sennecke	Public domain	Commons
79	Bundesarchiv Bild 183-S68029, Zwangsarbeiter aus Frankreich in Berliner Siemenswerke.jpg	Unknown authorUnknown author	CC BY-SA 3.0 de	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
80	Mercedes-Benz forced labour allocation card 9 aug 1943 stuttgart IMG 4832.JPG	Bjoertvedt	CC BY-SA 4.0	Commons
81	Tito portret AVNOJ Jajce 1943 1.jpg	Hugo Fischer Ribarić	Public domain	Commons
82	Partisans on Sutjeska 1943.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
83	Tirana Albania 1944-11-20.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
84	Sofia Noti in 1943.jpg	Ymer Bali. His archive was entirely donated to the Archives of Albania after his	CC0	Commons
85	Vapcarov Varna.jpg	Unknown. Original uploader was Svik at bg.wikipedia	Public domain	Commons
86	Bulgarian partisans Khaldei.jpg	Yevgeny Khaldei	Public domain	Commons
87	Μνημείο 200 εκτελεσθέντων Καισαριανή.jpg	Spartacos31	CC BY 4.0	Commons
88	Αντάρτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ (restored).jpg	Uploader: Υπουργείο Εξωτερικών Photographer: Sjt. Johnson (see [3])	CC BY-SA 2.0	Commons
89	RM Scobie leaflet Athens 19441221-11×15cm.jpg	British Army // Βρετανικός Στρατός	Public domain	Commons
90	Giuseppe-Scopetani.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
91	Italian partisan battalion in the liberated town of Pula, 8th of May 1945.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
92	Des libérateurs? La libération! Par l'armée du crime - L'Affiche rouge (FTP-MOI - réseau M	Anonim / belirtilmemiş	Public domain	Commons
93	Missak Manouchian young.jpg	Unknown photographer	Public domain	Commons
94	Edition spéciale du journal Le Franc-Tireur N° 38 Les 'Deux Glorieuses' d'août 1944 - Pari	Baumann et Ochs, imprimeur	CC0	Commons
95	Georg Elser (November 1939).jpg	Unknown authorUnknown author	CC0	Commons
96	Rote Kapelle Jean Volderslaan 32, Sint-Gillis, België.jpg	Gualsaqui Kerbl	CC0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
97	Soviet POW at Buchenwald 1945-04-14.JPEG	T4c. Harold M. Roberts	Public domain	Commons
98	Februaristaking Raamplein Amsterdam 25 februari 1941.jpg	Keimpe Sikkema (1918-1986)	Public domain	Commons
99	Pamflet Februaristaking 1941.jpg	Lou Jansen (1900-1943)	Public domain	Commons
100	Stroop Report - Warsaw Ghetto Uprising 06b.jpg	Unknown authorUnknown author (Franz Konrad confessed to taking some of the photo	Public domain	Commons
101	Warsaw Uprising - Soldiers from Parasol on Warecka Street.jpg	Joachim Joachimczyk	Public domain	Commons
102	Nastupeni povstalci.jpg	Pavel Pelech	Attribution	Commons
103	Beveridge Report (1942) - Title page.jpg	Brigade Piron	CC BY-SA 4.0	Commons
104	J mmue 210057 00001.jpg	Schröter	CC0	Commons
105	Yalta summit 1945 with Churchill, Roosevelt, Stalin.jpg	Photograph from the Army Signal Corps Collection in the U.S. National Archives.	Public domain	Commons
106	Marshall Plan poster.JPG	E. Spreckmeester (also credited as “I. Spreekmeester”), published Economic Coope	Public domain	Commons
107	Special Message to Congress on Greece and Turkey The Truman Doctrine.jpg	Harry S. Truman Library & Museum	Public domain	Commons
108	Arbeiterkolonie Westend, Krupp, Essen.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
109	Arbeiterkolonie Kronenberg um 1910.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
110	Carl Legien in 1920.jpg	Bain	CC BY-SA 4.0	Commons
111	1927 edition of the Carta del Lavoro commented by Giuseppe Bottai.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
112	Organisationsbuc00nati 0 orig 0105 ORGANISATIONSBUCH DER NSDAP 1943 Tafel 03 Deutsche Arbe	Unnamed illustrator (anonymous, not identified or mentioned in the book). (Some	Public domain	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
113	Robert Ley (cropped).jpg	Article writer: Chris Trueman	CC BY-SA 4.0	Commons
114	Central Intelligence Agency, Office of Reports and Estimates Report, Number 21-48, The Sig	President (1945-1953 : Truman). Office of the Personal Secretary. 1945-1953	Public domain	Commons
115	Labor - Force Ouvriere Workers at Home - DPLA - 3390f414ab3099ef7db03d7a71672007.jpg	Department of State. Agency for International Development. 1961-10/1/1979	Public domain	Commons
116	Piquet de grève aux puits d'Yèvre et de Saint-Dominique à la Béraudière le 20 octobre 1948	Léon Leponce (1893-1969)	CC BY-SA 4.0	Commons
117	Saltsjobadsavtalet.jpg	Photographer Meyerhöffer	Public domain	Commons
118	Palacio de la Moncloa, Madrid, España edited.jpg	Yeray Díaz Zbida from Melilla, España	CC BY 2.0	Commons
119	Rudolf-Meidner-143458166346 (cropped).jpg	Harald Borgström	Public domain	Commons
120	Berlin Wall 1961-11-20.jpg	National Archives	Public domain	Commons
121	Attlee BW cropped.jpg	Harris and Ewing / Library and Archives Canada / C-02327	Public domain	Commons
122	Aneurin Bevan at a national meeting in Corwen Pavillion (1451254).jpg	Geoff Charles	CC BY-SA 4.0	Commons
123	Ambroise Croizat, ministre du Travail.jpg	AnonymousUnknown author (Keystone-France)	Public domain	Commons
124	SPD Plakat Godesberger Programm 1959.jpg	Bundesvorstand der SPD	Public domain	Commons
125	1led0513adalen.jpg	Sten Sjöberg/IBL	Public domain	Commons
126	Stockholm - nordiska musset 20190818-20.jpg	Pymouss	CC BY-SA 4.0	Commons
127	Demonstraties in Brussel tegen de Eenheidswet, demonstrerende stakers, Bestanddeelnr 911-9	Harry Pot / Anefo	CC0	Commons
128	Athens Polytechnic Uprising Monument (20-03-2013) (02).jpg	StrangeTraveler	CC BY-SA 4.0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
129	25 April 2018 - Celebrating the 1974 Carnation Revolution (40127311560).jpg	Pedro Ribeiro Simões from Lisboa, Portugal	CC BY 2.0	Commons
130	Bundesarchiv Bild 183-52207-0001, Dresden, Kinderkrippe, Winter.jpg	Löwe	CC BY-SA 3.0 de	Commons
131	Ford Works, 1973 - geograph.org.uk - 133724.jpg	Pierre Terre	CC BY-SA 2.0	Commons
132	EasternBlocAfter.png	Mosedschurte at English Wikipedia	CC BY-SA 3.0	Commons
133	2011-08-18 06 Osterhausen Bodenreformdenkmal 1945.jpg	Sipalius	CC BY-SA 4.0	Commons
134	Manifestation at the Wenceslas Square, afternoon of February 25, 1948.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
135	Nikita Khrushchev 1956.jpg	TASS	Public domain	Commons
136	Warsaw Pact 1955.jpg	nieznany/unknown	Public domain	Commons
137	20230617.Denkmal Volksaufstand 17. Juni 1953, Postplatz Dresden.-011.jpg	Bybbisch94, Christian Gebhardt	CC BY-SA 4.0	Commons
138	Bundesarchiv Bild 183-1989-1023-022, Leipzig, Montagsdemonstration.jpg	Friedrich Gahlbeck	CC BY-SA 3.0 de	Commons
139	Bundesarchiv Bild 183-1990-1219-006, Berlin, Stahlwerker protestieren vor Treuhandanstalt.	Klaus Franke	CC BY-SA 3.0 de	Commons
140	Soviet tanks - Hradcany Square Prague - via Swiss embassy 1968-08-21.png	Published via Swiss embassy in Prague. No artist listed on archive website.	CC BY 4.0	Commons
141	Jan Palach foto z průkazu.JPG	Úřady	Public domain	Commons
142	1989 November Prague Velvet Revolution Wenceslas Square night time protest.jpg	RobbielanMorrison	CC BY 4.0	Commons
143	Poznan 1956.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
144	Solidarity August 1980 gate of Gdańsk Shipyard.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
145	1956, Budapest, Üllői út - Ferenc körút, Kilián laktanya.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
146	Sarajevo Siege Fetching Water1.jpg	Christian Maréchal	CC BY 3.0	Commons
147	Srebrenica massacre memorial gravestones 2009 3.jpg	Michael Büker	CC BY-SA 3.0	Commons
148	Bosnian social protests Tuzla (cropped).jpg	Juniki San	CC BY-SA 3.0	Commons
149	Cemetery of the Heroes Fallen in the December 1989 Revolution.jpg	Turgidson	CC BY-SA 4.0	Commons
150	Enver Hoxha (portret).jpg	Petrit Kumi	Public domain	Commons
151	Profughi della Vlora in banchina a Bari 8 agosto 1991.jpg	Luca Turi	Public domain	Commons
152	Шахтарсько-Рухівський мітинг біля Донецького обкому КПУ. 1990.JPG	М.Яковенко, В.Білецький	Public domain	Commons
153	T-72 tank in Moscow, August 1991.jpg	Ivan Simochkin	CC BY-SA 3.0	Commons
154	White House-3.JPG	White_House-2.JPG: Original uploader was Chrislatondresse at en.wikipedia deriva	Public domain	Commons
155	Mao, Bulganin, Stalin, Ulbricht Tsedenbal.jpeg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
156	Sino-Soviet split (1980).png	Paasikivi	CC BY-SA 4.0	Commons
157	Enrico Berlinguer 1976.jpg	Camera dei Deputati	Public domain	Commons
158	Stand d'une fédération du PCF.jpg	Fête de l'Humanité	CC BY-SA 4.0	Commons
159	Lenin in Szolnok, Hungary. May 1988 (3636870406).jpg	Sludge G	CC BY-SA 2.0	Commons
160	Two Lenins at Pilskani - panoramio.jpg	Laima Gūtmane (simka...	CC BY-SA 3.0	Commons
161	McConnel & Company mills, about 1820 (cropped).jpg	Scanned by Mr Stephen	Public domain	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
162	Day 93 - Miner's strike 1984 (13557357163).jpg	West Midlands Police from West Midlands, United Kingdom	CC BY-SA 2.0	Commons
163	Poll Tax Riot 31st Mar 1990 Trafalgar Square - Police Pinned down.jpg	James Bourne	CC BY-SA 4.0	Commons
164	Demonstration der Werftarbeiter der Howaldtswerke Deutsche Werft AG (HDW) gegen ein Ende d	Magnussen, Friedrich (1914-1987)	CC BY-SA 3.0 de	Commons
165	Salon de l'Horloge.jpg	User:EU	CC BY-SA 3.0	Commons
166	ECSC Financial report 1988 Ensidesa Steel mill.jpg	European Coal and Steel Community	CC BY-SA 4.0	Commons
167	GER — BY — Regensburg - Donaumarkt 1 (Museum der Bayerischen Geschichte; Vertrag von Maast	User:Mateus2019	CC BY 2.0 de	Commons
168	Manifestation contre la réforme des retraites à Lyon (7 mars 2023) 11.jpg	Pemberlaid	CC BY-SA 4.0	Commons
169	Breda, Sesto San Giovanni 1916 - san dl SAN IMG-00002286.jpg	Fondazione Isec onlus - ICAR, Direzione Generale degli Archivi – MIBACT	Public domain	Commons
170	Lille friche Acieries de Longwy.jpg	Velvet	CC BY-SA 4.0	Commons
171	Bundesarchiv B 145 Bild-F087611-0001, Berlin, Staatsakt Rohwedder, Merkel, Rönsch.jpg	Engelbert Reineke	CC BY-SA 3.0 de	Commons
172	Detlev Rohwedder Building 03.jpg	Indrajit Das	CC BY-SA 4.0	Commons
173	Leszek Balcerowicz.JPG	Lestat (Jan Mehlich)	CC BY-SA 3.0	Commons
174	Bilbao Udaletxea Gesto por la Paz.jpg	Javierme	CC BY 3.0	Commons
175	Catalan independence referendum 2017 - Mollerussa 08.jpg	ESM	CC BY-SA 4.0	Commons
176	Bloody Sunday Memorial Derry.jpg	Marc Liger	CC BY-SA 3.0	Commons
177	OXI sign-greecereferendumdemojune2015.jpg	janwellman	CC BY-SA 3.0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
178	Madrid - Acampada Sol - 110519 200809.jpg	Barcex	CC BY-SA 3.0	Commons
179	2018-12-08 Paris - Gilets jaunes, acte 4.jpg	Olivier Ortelpa	CC BY 2.0	Commons
180	Speaker, Enough is Enough rally, Edinburgh - geograph.org.uk - 7347760.jpg	Richard Webb	CC BY-SA 2.0	Commons
181	Madrid - Demonstration - Housing Is costing us our lives - 260524 124705.jpg	Barcex	CC BY-SA 4.0	Commons
182	Madrid - Demonstration - Housing Is costing us our lives - 260524 120748.jpg	Barcex	CC BY-SA 4.0	Commons
183	DWE march with Berlin background.jpg	Shushugah	CC BY-SA 4.0	Commons
184	Colin Fox at Enough is Enough rally, Edinburgh.jpg	Richard Webb	CC BY-SA 2.0	Commons
185	Melilla border fence with guardpost.jpg	Acad Ronin	CC BY-SA 3.0	Commons
186	Moria Camp.jpg	Cathsign	CC BY-SA 4.0	Commons
187	Manifestation sans-papiers 01.jpg	Matou91	CC BY-SA 3.0	Commons
188	NSU-Mahnmal Dortmund 5.jpg	Reclus	CC0	Commons
189	Hanau shootings victims banner in Reichenberger Straße Berlin.jpg	Marsupium	CC0	Commons
190	Demonstration gegen Rechtsextremismus in Frankfurt am 20. Januar 2024.png	Ralph Lange	CC BY-SA 4.0	Commons
191	Ostalgie.jpg	Ich	Public domain	Commons
192	Rostock-Lichtenhagen Sonnenblumenhaus.jpg	mc005 (mc005)	CC BY-SA 3.0	Commons
193	2025-01-30 Politik, Mission Silberlocke, Wahlkampf Die Linke; Dietmar Bartsch, Gregor Gysi	Steffen Prößdorf	CC BY-SA 4.0	Commons
194	Afrikakonferenz.jpg	Anonim / belirtilmemiş	Public domain	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
195	Brookes slave ship, British Library.jpg	Printed by James Phillips, George Yard, Lombard Street, London	Public domain	Commons
196	Victim of Congo atrocities, Congo, ca. 1890-1910 (IMP-CSCNWW33-OS10-19).jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
197	Herero and Nama prisoners.jpg	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
198	Cartoon depicting Leopold 2 and other emperial powers at Berlin conference 1884.jpg	François Maréchal	Public domain	Commons
199	Unite Jeannette Marikana Memorial X Marks from Koppie.jpg	Jeannette Unite	CC BY-SA 4.0	Commons
200	Mille francs CFA 2.jpg	Nicholas Gemini	CC BY-SA 3.0	Commons
201	Lonmin-platinummyn, a, Marikana, Noordwes.jpg	JMK	CC BY-SA 3.0	Commons
202	Artisanal cobalt miners in the Democratic Republic of Congo.jpg	The International Institute for Environment and Development	CC BY 2.5	Commons
203	Mahmud II.jpg	Henry Guillaume Schlesinger	Public domain	Commons
204	Secretary of State for India, Baghdad Railway 4.jpg	Secretary of State for India	Public domain	Commons
205	Getrude Bell and Meissner Pasha (head of Baghdad Railway construction), March 1914.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
206	Occupation of Istanbul - British troops in Galata.png	Anonim / belirtilmemiş	Public domain	Commons
207	Agonos Museum against British colonisation of Cyprus during years of resistance 1955-59 Ni	AncientNicosia	CC BY-SA 3.0	Commons
208	Gedenktafel AnwerbeabkommenHauptbahnhof München.jpg	Cholo 3	CC BY-SA 3.0	Commons
209	Brandanschlag solingen 1993.jpg	Sir James	CC BY-SA 2.0 de	Commons
210	Young Struggle - Solingen.jpg	KasimBoran	CC BY-SA 4.0	Commons

#	Görsel (Commons dosya adı)	Yazar	Lisans	Kaynak
211	Wijkbewoners gooien spullen van Turkse gastarbeiders op straat bij Afrikaanderwijk rellen	Ary (A.) Groeneveld	CC0	Commons
212	Woonruimte Turkse gastarbeiders - Living space of Turkish guest workers in the Netherlands	Nationaal Archief	No restrictions	Commons
213	Politie te paard houdt orde bij protesten tegen Turkse gastarbeiders in de Afrikaanderwijk	Ary (A.) Groeneveld	CC0	Commons
214	Fiat Tipo - przód (MSP16).jpg	Jakub “Flyz1” Maciejewski	CC BY-SA 4.0	Commons
215	Signing of the association agreement between the EEC and Turkey.jpg	Marcelle Jamar, European Communities	CC BY 4.0	Commons
216	EU flag down.jpg	Иван	CC BY-SA 4.0	Commons
217	Aras Ören (49192144718) (cropped).jpg	Heinrich-Böll-Stiftung from Berlin, Deutschland	CC BY-SA 2.0	Commons
218	Türkische Protestdemo in Frankfurt Main 02.jpg	Ostendfaxpost	CC0	Commons
219	Santiago Liga de Arrendatarios, 1914.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons
220	01 Internationale - Faksimile Original aus 1888.jpg	Pierre Degeyter, Eugène Pottier	Public domain	Commons
221	Schulstreik gegen Wehrpflicht 2025-12-05 in Tübingen 33.jpg	Giftzwerg 88	CC BY-SA 4.0	Commons
222	Manifestación por una vivienda digna - 250209 124842.jpg	Barcex	CC BY-SA 4.0	Commons
223	Demo gegen Rechts Berlin 2024-01-14 - Lucas Werkmeister - 5.jpg	Lucas Werkmeister	CC BY 4.0	Commons
224	Tenant Union Federation announces five-state strike against Capital Realty Group.jpg	Catboy69	CC0	Commons
225	Quarto Stato.jpg	Giuseppe Pellizza da Volpedo	Public domain	Commons
226	May Day demonstration. 1919. Riga.png	Unknown authorUnknown author	Public domain	Commons

Bilgi Müşterekleri

BILGIMUSTEREKLERI.ORG

Hiçbir hak verilmedi;
hepsi alındı.

Bu dosya kralların, generallerin ve diplomatların değil, Avrupa'yı kendi elleriyle kuran ama tarih kitaplarına adı yazılmayan sınıfın tarihidir. Çitlemelerden Manchester'a, Paris Komünü'nden Kızıl Ekim'e, antifaşist cephelerden refah devletine, Doğu'daki sosyalist inşadan neoliberal saldırıya ve bugünün ayak seslerine: kazanılanlar, kaybedilenler, ihanet edilenler ve yeniden kazanılacak olanlar.

Kimin elinde? · Kimin denetiminde? · Kimin yararına? · Kim karar veriyor?

CC BY-SA 4.0 **Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası**
Bu eseri kopyalayabilir, çoğaltabilir, dağıtabilir, çevirebilir ve uyarlayabilirsiniz; koşul, kaynağı belirtmeniz (Bilgi Müşterekleri, *Avrupa İşçi Sınıfı Tarihi*, sürüm 1.0.7) ve türettiğiniz eseri aynı lisansla paylaşmanızdır. Lisans metni: creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.tr
Görseller Wikimedia Commons'tan derlenmiş kamu malı ya da özgür lisanslı eserlerdir; her birinin yazarı ve lisansı "Görsel Kaynakları" bölümündedir. Yazı tipleri: Poppins, Inter (SIL OFL).
Canlı belge: düzeltme, belge, tanıklık ve çeviri katkıları için "Katkı ve Geliştirme" bölümüne bakın.

Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!

Sürüm 1.0.7 · 27 Eylül 2026
Satılamaz · özgürce çoğaltılabilir